जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री-घासीलालजी-महाराज-

विरचित प्रकाशिकाख्यया व्याख्यया समलङ्कृतम्

हिन्दी-गुर्जर-भाषाऽनुवादसहितम्-

जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिसूत्रम्

(प्रथमो भागः)

नियोजक

संस्कृत-प्राकृतज्ञ-जैनागमनिष्णात-प्रियव्याख्यानि-

पण्डितमुनि-श्रीकन्हैयालालजी महाराज·

प्रकाशक

अ० भा० श्वे० स्था० जैनशास्त्रोद्धार समिति प्रमुख श्रेष्ठि-

श्री बलदेवभाई डोसाभाई पटेल महोदय मु अहमदाबाद

प्रथम-आवृत्तिः	वीरसंवत्	विक्रमसंवत्	ईस्वीसन्
प्रति १२००	२५०६	२०३६	१९८०

मूल्यम्-रू० ४०-००

श्री

जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिसूत्र भाग १ की विषयानुक्रमणिका

दूसरा आरक

तीसरा आरक

चतुर्थ आरक

पांचवां आरा

छट्ठा आरक

तीसरा वक्षस्कार

श्री

जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिसूत्र भाग १ की विषयानुक्रमणिका

नामाश्चर्यकरो रसो येषां ते तथाभूताः नाम द्रुमगणाः प्रज्ञप्ताः। तान् द्रुमगणान् सदृष्टान्तं वर्णयति तान् वर्णयितुं दृष्टान्तमाह-'जहा से' इत्यादि। यथा येन प्रकारेण तत् प्रसिद्धं सुगन्धवरकलमशालितण्डुलविशिष्टनिरुपहतदुग्धराद्धं सुगन्धाः उत्तमगन्धयुक्ताः वराः-प्रधानाः निर्दोषक्षेत्रकालादिसामग्रीभिः प्राप्ततण्डुलभावाः, ये कलमशालितण्डुलाः कलमशालेः तण्डुलास्ते सुगन्धवरकलमशालितण्डुलाः तथा विशिष्टं-नीरोग-गवादिभवत्त्वादुत्तमगुणसम्पन्नं निरुपहतं- पाकादिभिरनुपहतं च यद् दुग्धं तद् विशिष्टनिरुपहतदुग्धम्, उभयो र्द्वन्द्वे सुगन्धवरकलमशालि तण्डुल-विशिष्ट निरुपहत दुग्धानि तैः राद्धं-पक्वम्, उत्तमशालितण्डुलै र्विशुद्धदुग्धेन च पाकनिपुणेन निष्पादितमिति भावः, तथा - शारदघृतगुडखण्डमधुमेलितम् शारदघृतगुडखण्डमधुभिः तत्र-शारदघृतं-शरदृतुभवं घृतं गुडः प्रसिद्धः खण्डं='खाँड' इति प्रसिद्धम्, मधु-शहद इति प्रसिद्धं तैर्मेलितं योजितम् अतएव अतिरसम्-प्रशस्तरससम्पन्नम्, उत्तमवर्णगन्धवत्-प्रकृष्टवर्णगन्धसम्पन्नं परमान्नं पायसं भवेत्, अथवा-इव यथा राज्ञश्चक्रवर्तिनो निपुणैः पाककुशलैः सूपपुरुषैः पाककारिपुरुषैः सज्जितः-निष्पादितः चतुष्कल्पसेकनसिक्त इव चत्वारः कल्पाः पाकशास्त्रोक्तविधयो यत्र स चतुष्कल्पः स चासौ सेकश्चेति चतुष्कल्पसेकस्तेन सिक्तः युक्तः पाकशास्त्र विदो हि ओदनेषु कोमलतोत्पादनार्थं चतुरः सेककल्पान् कुर्वन्तीति बोध्यम्। तथा-कलमशालिनिर्वर्तितः-कलमशालितण्डुलैर्निष्पादितः तथा विप्रमुक्तः-पाकदोषरहितः सुपक्वः तथा सबाष्पमृदुविशदसकलसिक्थः सबाष्पाणि- वाष्पसहितानि निःसरद्वाष्पयुक्तानि मृदुनि कोमलानि विशदानि-सर्वथा तुषादिमलापगमाद्विशुद्धानि सकलानि-पूर्णानि सिक्थानि कणा यत्र स तथा-अनेकशालनकसंयुक्त' अनेकानि बहूनि यानि शालनकानि निष्ठानकानि तै संयुक्तः ओदनो भवेत्, अथवा इव यथा परिपूर्णद्रव्योपस्कृत -परिपूर्णानि -मोदकाङ्गभूतानि सर्वाणि यानि द्रव्याणि केसरैलावातद्राक्षादीनि तैरुपस्कृत. परिष्कृत - यद्वा तानि उपस्कृतानि निश्चितानि यत्र स तथा, तथा-सुसंस्कृत' यथामात्राग्नि तापादिनोत्तमस्कार सम्पन्नीकृत , तथा-वर्णगन्धरसस्पर्शयुक्तः वर्णादयोऽत्राऽतिशायिनो गृह्य-समणाउसो" — इत्यादि। सातवें कल्पवृक्ष का नाम चित्ररस हैं। प्रथम काल में ये कल्पवृक्ष

इस भरतक्षेत्र में जगह २ पर अनेक होते हैं। जैसा इनका नाम है उसी के अनुसार ये गुणोपेत हैं। मधुर आम्लादि रस इनका अनेक प्रकार का होता है। अथवा-आस्वादक जनों को वह रस आश्चर्यकारी होता है। इसलिये भी इन कल्पवृक्षों का नाम चित्ररस हो गया है। ये कल्पवृक्ष इस मधुरादि भेद से अनेक प्रकार के रसादि को किसो के द्वारा किये जाने पर

नहीं देते हैं किन्तु इनका ऐसा ही स्वभाव है कि ये स्वभावतः ही उस प्रकार के परिणमनवाले ઠેકઠેકાણે પુષ્કળ સંખ્યા માં હોય છે જેવુ એમનુ નામ તેવા જ ગુણોથી એ યુક્ત છે. મધુર અમ્લાદિ રસ એમના અનેક પ્રકારના હોય છે અથવા આસ્વાદકોના માટે તે રસ આશ્ચર્યકારી હોય છે એથી પણ આ કલ્પવૃક્ષો ચિત્રરસ નામથી પ્રસિદ્ધ થઈ ગયા છે એ કલ્પવૃક્ષો મધુર વગેરે રસોને કોઈ વડે નહિ પણ સ્વત સ્વભાવત. જ આ પ્રમાણે પરિ

समाप्त

આદ્યમુરબ્બીશ્રીઓ

માનવતા આદ્ય
મુરબ્બી શેઠ શ્રી
માણેકલાલભાઈ
અમુલખભાઈ મહેતા
ઘાટકોપર-મુંબઈ

(સ્વ.) શેઠશ્રી હરખચંદ કાલીદાસ વારિઆ
ભાણવડ

(સ્વ) શેઠશ્રી દિનેશભાઇ કાંતિલાલ શાહ
અમદાવાદ.
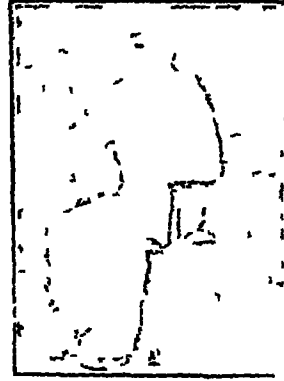
(સ્વ) શેઠ રંગજીભાઈ મોહનલાલ શાહ
અમદાવાદ

શેઠશ્રી જેસિંગભાઈ પોચાલાલભાઈ
અમદાવાદ
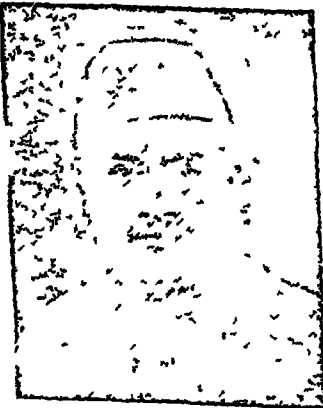
સ્વ. શેઠશ્રી આત્મારામ માણેકલાલ
અમદાવાદ

આદ્યમુરબ્બીશ્રીઓ

સ્વ. શેઠશ્રી હરિલાલ અનોપચંદ શાહ
ખંભાત.

स्व. शेठ श्री नागचंदजी साहेब गेलडा
मद्रास.
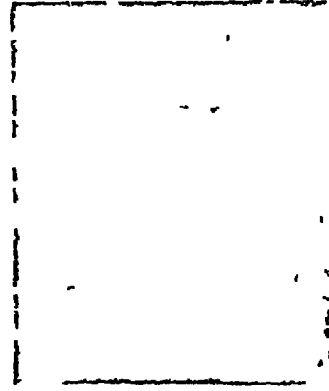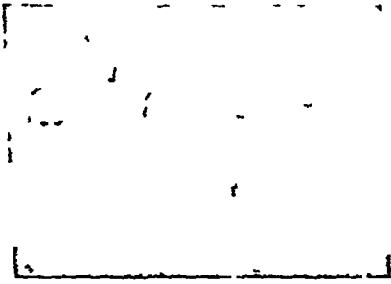
शेठश्री चीमनलालजी ऋखभचंदजी
अजीतवाले सपरिवार
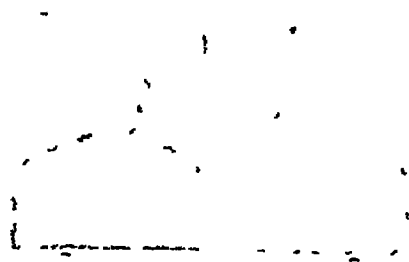
शेठ श्री कीशनलालजी फुलचंदजी लुणिया
बेंगलोरवाले

वच्चे बेठेला–मोटाभाइ श्रीमान् मूलचंदजी
जवाहीरलालजी वरडिया
जमणा बेठेला–भाई मिश्रीलालजी वरडिया
उभेला–भाई पूनमचंदजी वरडिया

श्रीमान् शेठश्री
खींवराजजी सा. चोरडिया
मु० मद्रास

આશ્રમુરબ્બીશ્રીઓ
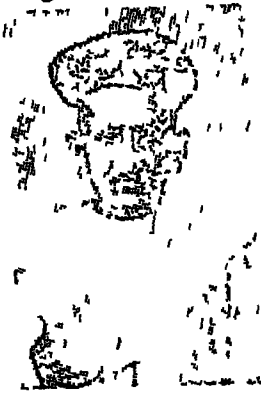
પટેલ ડાસાભાઇ ગોપાલદાસ
મુ. સાણંદ (જી. અમદાવાદ)

૧ અમીચંદભાઈ તથા
૨ ગીરધરભાઇ બાટવિયા મુ. બેંગલોર

शाहजी श्री मोहीलालजी गलुन्डिया
मु॰ उदयपुर
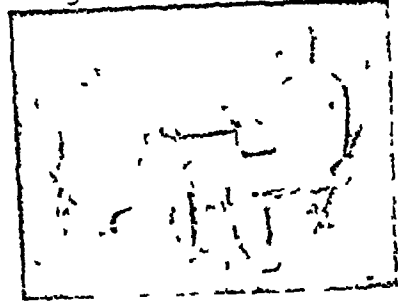
મદ્રાસવાલા સ્વર્ગસ્થ ન્યાયમૂર્તિ
રતીલાલભાઈ ભાયચંદભાઈ મહેતા

સ્વ. શેઠ માણેકચંદ નેમચંદભાઇ
મુ માગરોલ

अमलनेर
पारख छोगमलजी मुलतानमलजी
शेठ रघुनाथमलजी, शेठ बाबुलालजी
,, पन्नालालजी, शेठ सुगनचंदजी

आद्यमुरब्बीश्रीओ

શ્રીમાન્ શેઠ મણીલાલ પોપટલાલ વોરા
અમદાવાદ.
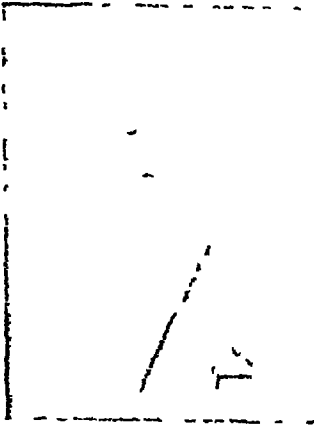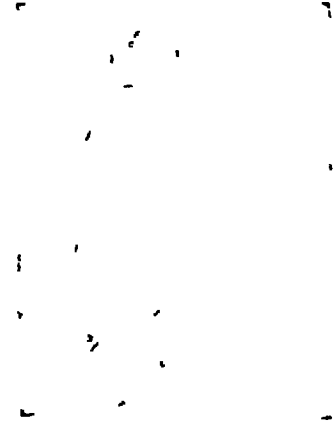
श्रीमान् शेठ लालाजी कपुरचन्दजी
नाहटा, मु. देहली

શ્રી વ્રજલાલ દુર્લભજીભાઈ પારેખ
રાજકોટ.

કોઠારી હરગોવિંદ જેચંદભાઇ
રાજકોટ.

શેઠશ્રી મણીલાલ જેઠુભાઇ
પાલનપુરવાળા
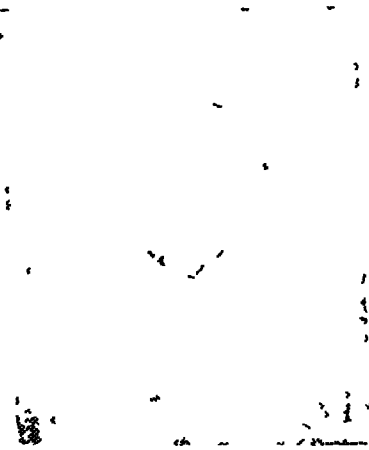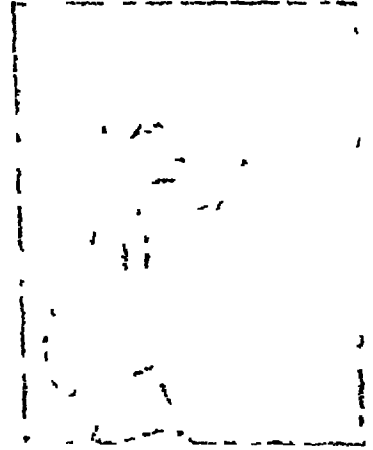
श्रीमान् लालाजी पन्नालालजी नाहटा
सपरिवार-दिल्ली

आद्यमुरब्बीश्रीओ
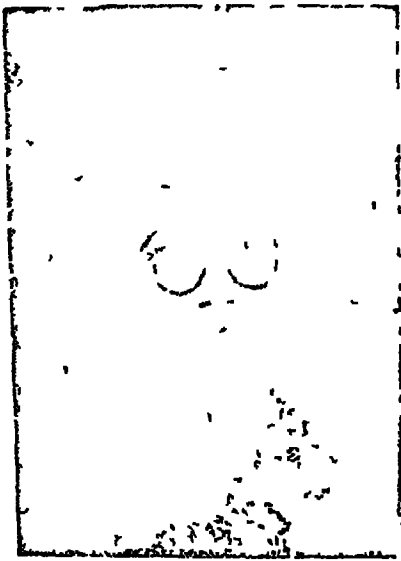
श्रीमान् शेठ कानुगा घिगडमलजी-अमदावाद

श्रीमान् शेठ धनराजजी पन्नालालजी जागडा, मु. जालना (महाराष्ट्र)
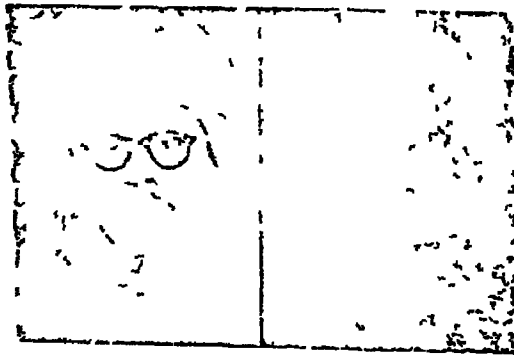
शेठ श्री मिश्रीलालजी लालचंदजी सा. लुणिया तथा शेठश्री जेवंतराजजी-अमदावाद
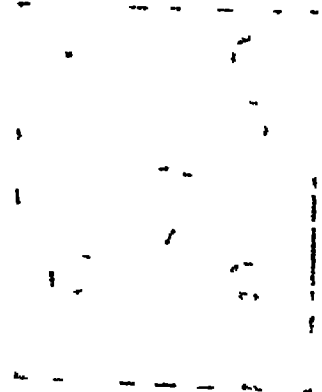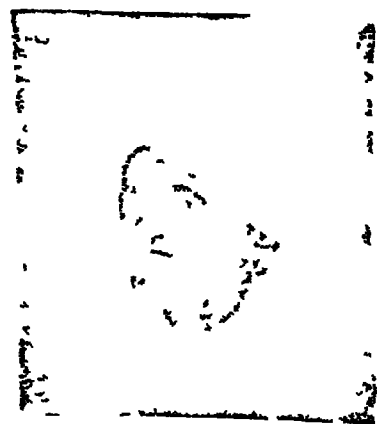
શેઠ પ્રભુદાસભાઈ મૂલજીભાઈ દોશી
રાજકોટ

ઝવેરી રસીકલાલ મણીલાલ મહેતા
મદ્રાસ

स्व. श्रीमान् शेठश्री मुकनचदजी सा० बालिया-पाली मारवाड

आद्यमुख्यश्रीओ

(સ્વ.) શેઠશ્રી ધારશીભાઈ જીવણલાલ
બારસી

સ્વ શેઠશ્રી જીવરાજભાઈ મૂલચંદભાઈ
ધ્રાંગધ્રા

શેઠશ્રી લક્ષ્મીચંદભાઈ જશકરણભાઈ
પાલણપુર નિવાસી

શ્રી વીનોદકુમાર વિરાણી રાજકોટ

શેઠશ્રી દેવચંદભાઈ ફોજલાલભાઇ
વલાણી–સુરત

સ્વ. સુધીરભાઇ જયંતીલાલ ઝવેરી
મુંબઈ.

આદ્યમુરબ્બીશ્રીઓ

પાલનપુરવાલા
કોઠારી અમુલખચંદ મલુકચંદ

શેઠશ્રી કચરૂલાલજી
દરડા–મુ. ચિંચાલા
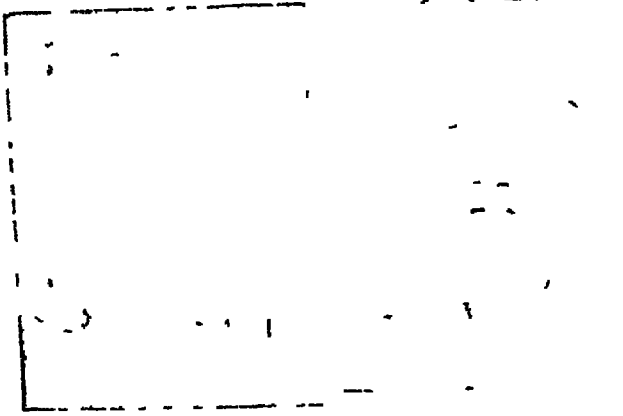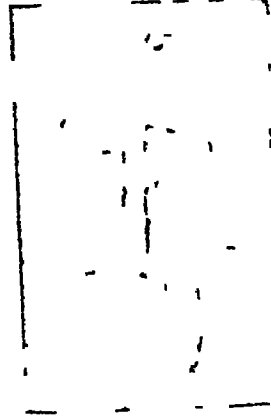
ભાનુભાઈ કેશવલાલ ભણશાલી
પાલનપુર–મુંબઈ

શેઠ જગજીવનભાઈ રતનસીભાઈ
બગડિયા–દામનગર

શેઠ ભોગીલાલ છગનલાલ ભાવસાર
સરસપુર–અમદાવાદ

श्रीमान लालाजी हजारी लालजी
जवेरी–देहली

शेठ श्री भेरूदानजी अगरचंदजी
शेठिया बीकानेर

આદ્યમુરબ્બીશ્રીઓ

શ્રી પન્નાલાલજી છોગમલજી પારખ
નગરપાલીકા અધ્યક્ષ અમલનેર

શ્રીમાન ભીકમચંદજી એલ. ચુતર
બી એ એલ એલ બી
મુ નેવાસા જી અહમદનગર
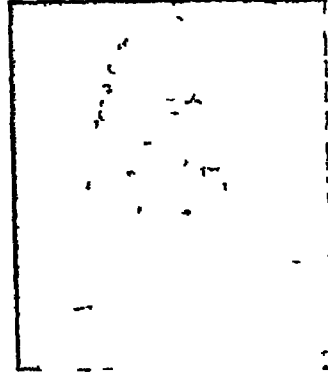
શ્રી શાંતિલાલ ટી. અજમેરા
અમદાવાદ

સ્વ. મૂલચંદભાઈ જેઠાલાલભાઈ મહેતા
(કોટડાવાલા) રાજકોટ

श्रीमान जिनेन्द्रकुमारजी जैन
बी. ए एल. एल. बी.
जोधपुर-राजस्थान
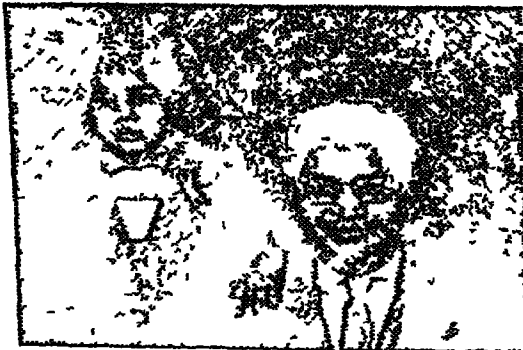
श्री वीतरागाय नमः ॥
श्रीजैनाचार्य जैन धर्मदिवाकर पूज्य श्रीघासीलालव्रतिविरचितया
प्रकाशिकाख्यया व्याख्यया समलङ्कृतं

॥ श्रीजं द्वीपप्रज्ञप्ति सूत्रम् ॥

मङ्गलाचरणम्

श्रीसिद्धराजं स्थिर सिद्धिराज्यं,
प्रदं गतं सिद्धिगति विशुद्धम् ।
निरञ्जनं शाश्वतसौधमध्ये,
विराजमानं सततं नमामि ॥१॥
चतुर्ज्ञानोपेतं जिनवचनपीयूषमतुलं,
पिबन्तं कर्णाभ्यामविरति पुटाभ्यां गुणगृहम् ।
अघौघं भिन्दन्तं सकलजनकल्याणसदनं,
भजे तं श्रीमन्तं गुणिषु गुणिनं गौतममिनम् ॥२॥

जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिसूत्र का हिन्दी अनुवाद

मंगलाचरण का हिन्दी अनुवाद–

मोक्षरूप स्थिर सिद्धिराज्य को देने वाले एवं सिद्धिगति को प्राप्त किये हुए अत्यन्त विशुद्ध निरञ्जन और शाश्वत कैवल्य धाम में हमेशां विराजमान श्री सिद्धराज भगवान् को मैं नमस्कार करता हूं ॥१॥

चार प्रकार के ज्ञानो से युक्त, अनुपम जिन वचनामृत को सतत दोनो कर्णपुटों से पान करने वाले गुणो के आकार, सारे ही पापपुञ्ज को भेदन करने वाले सकलजन मङ्गलालय, गुणिगण श्रेष्ठ श्री गौतम गणधर को भजता हूं ॥२॥

જમ્બૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિનો ગુજરાતી અનુવાદ

મંગલાચરણ

મોક્ષરૂપ સ્થિર સિદ્ધિ–રાજ્યને આપનારા, સિદ્ધિ–ગતિ–પ્રાપ્ત, અત્યન્ત વિશુદ્ધ નિરંજન અને શાશ્વત સુખના ધામમાં સર્વદા વિરાજમાન શ્રીસિદ્ધરાજ ભગવાનને હું નમસ્કાર કરૂં છું ॥૧॥

ચાર પ્રકારના જ્ઞાનોથી સમલંકૃત, અનુપમ જિન વચનામૃતને સતત પોતાનાં બન્ને કર્ણપુટોથી પાનકરનારા, ગુણોના આકર, સમસ્ત પાપપુંજોને વિનષ્ટ કરનારા, સકલજનમંગલાલય, ગુણિગણ શ્રેષ્ઠ શ્રીગૌતમ ગણધરને હું ભજું છું ॥૨॥

षट्काय प्रतिपालकं च करुणा धर्मोपदेशोत्सुकं,
यत्नार्थं मुखवस्त्रिका विलसितास्यन्दु प्रसन्नाननम् ।
अन्तर्ध्वान्त विनाशकाङ्घ्रि नखरज्योतिश्चयं चिन्तयन् ,
संस्तौम्युग्रविहारिणं गुरुवरं पञ्चव्रताऽऽराधकम् ॥३॥

सर्वानुयोग विज्ञान वृद्धान् श्रीगुरु परम्परामुख्यान् ।
हुकुमचन्द्रजी पूज्यान् भजे जैनागमविशारदान् ॥४॥

पूज्य तत्पट्टशिष्यान् श्रीशिवलालजी वाचकप्रमुखान् ।
अर्हद् दीक्षादक्षान् निदधेज्ञान वैराग्यसम्पन्नान् ॥५॥

पूज्यान् गुरूनुदयसागर पूज्यवर्यान् ज्ञानप्रकाशमिहिराहत जाड्यराशीन् ।
मान्यान् प्रणम्य विहिताञ्जलि रेप घासीलालोऽनुयोगविशदामुखमातनोति ॥६॥

पृथिवीकायादि षट्काय जीवो का प्रतिपालक दया धर्मोपदेश में तत्पर एव यतना के लिये मुखवस्त्रिका से अलकृतमुखचन्द्र, एवं प्रसन्न वदन, उग्र विहारी पांच महाव्रतो का आराधक आन्तरिक मोहान्धकार का विनाशक चरणनखज्योतिःपुञ्ज से विराजमान गुरुवर को चिन्तन करते हुए स्तुति करता हू ॥३॥

सर्वानुयोग विज्ञान वृद्ध श्री गुरुपरम्परा प्रमुख जैनागम विशारद पूज्य श्री हुकुमचन्द्र जी को भजता हूं ॥४॥

तत्पट्टशिष्य अर्हद्दीक्षादक्ष ज्ञान वैराग्य सम्पन्न पूज्य श्री शिवलाल जी महाराज वाचक प्रमुख को हृदय में धारण करता हूँ ॥५॥

ज्ञानप्रकाशरूप सूर्य से जाडयान्धकार को दूर करने वाले' पूज्यमान्य उदयसागर गुरुवर्य को प्रणाम कर बद्धाञ्जलि घासीलाल मुनि अनुयोग की विशद प्रस्तावना को पल्लवित करता हैं ॥६॥

પૃથિવીકાયાદિ પટ્કાય જીવોના પ્રતિપાદક, દયાધર્મોપદેશમા તત્પર, યતનામાટે મુખ વસ્ત્રિકાથી સમલંકૃત, ચન્દ્રવત્ મુખવાળા, પ્રસન્નવદન, ઉગ્રવિહારી, પાંચમહાવ્રતોના આરાધક, આંતરિક મોહાન્ધકારને વિનષ્ટ કરનારી ચરણુ નખજ્યોતિ પુંજોથી સુશોભિત એવા ગુરુવરનુ ધ્યાન કરતો હુ તેમની સ્તુતિ કરુ છુ ॥૩॥

સર્વાનુયોગવિજ્ઞાન વૃદ્ધ શ્રીગુરુપરંપરાપ્રમુખ જૈનાગમ વિશારદ પૂજ્ય શ્રીહુકુમચન્દ્રજીને હુ ભજું છુ ॥૪॥

તત્પટ્ટશિષ્ય, અર્હદ્દીક્ષાદક્ષ, જ્ઞાન–વૈરાગ્ય સમ્પન્ન પૂજ્ય શ્રીશિવલાલજી મહારાજ વાચક પ્રમુખને હુ હૃદયમા ધારણુ કરુ છુ ॥૫॥

જ્ઞાન પ્રકાશરૂપ સૂર્યથી જાડયાન્ધકારને દૂર કરનાર પૂજ્ય, માન્ય ઉદયસાગર ગુરુવર્યને પ્રણામ કરી બદ્ધાંજલિથયેલો હુ ઘાસીલાલ મુનિ અનુયોગની વિશદ પ્રસ્તાવનાને પલ્લવિત કરૂં છુ ॥૬॥

आर्हतीं भारतीं नत्वा घासीलालो मुनिव्रती ।
श्रीजम्बूद्वीपप्रज्ञप्तेर्व्याख्यां कुर्वे प्रकाशिकाम् ॥७॥

जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिसूत्रस्य प्रस्तावना ॥

इह हि परमासारविकरालससारकान्तारपर्यटनजन्य नानाविधदुःखदावदन्दह्यमानान्तःकरणा उच्चावच्चाः प्राणिनो जिहासितमपि तद् दुःखं समूलघातमपहन्तुमपारयन्तोऽकामनिर्जरायोगतः संजात दुःखनिदानकर्मलाघवास्तज्जिहासया निखिलकर्ममलक्षयलक्षणं निरतिशयसुखस्वरूपमोक्षपदमभिवाञ्छन्ति, तच्च मोक्ष्ययदं परमपुरुषार्थरूपतया सम्यग्ज्ञानसम्यग्दर्शनसम्यक्चारित्रलक्षणरत्नत्रयविषयकपरमपुरुषकारलक्षणपरमयत्नैरुपार्जनीयम्, स च पुरुषकारः इष्टसाधनताज्ञानेन जन्यते, ममेद मिष्टसाधनम् , इति इष्ट साधनता ज्ञानश्चाप्तोपदेशात् भवति, आप्तश्च यथार्थवक्ता केवलज्ञानावलोकित सकलजीवाजीवपदार्थसार्थो निरुपाधिक परोपकारपरायणः करुणावरुणालयोऽनुभूय-

---

अर्हद् भगवान् की भारती वाणी को नमस्कार कर मुनि व्रती घासीलाल जी श्री जम्बूद्वीप प्रज्ञप्ति की प्रकाशिका व्याख्या करता हूँ ॥७॥

प्रस्तावना का हिन्दी अनुवाद

इस परम असार ससाररूप घोर जगल में इधर उधर भटकने से उत्पन्न नाना प्रकार के दुःख दावानलों से अत्यन्त सन्तप्त छोटे बडे सभी प्राणी सर्वथा छोडने के लायक उन दुःखो को समूल विनाश करने में असमर्थ होकर अकाम निर्जरा योग से दुःखो के मूल निदानभूत-कर्मों को हलका कर उसको छोड़ने की इच्छा से सारे ही कर्मों का क्षय लक्षण निरतिशय सुख स्वरूप मोक्षपद की अभिलाषा करते है उस मोक्ष पद को परम पुरुषार्थस्वरूप होने से सम्यग्, ज्ञान' सम्यग् दर्शन, सम्यक् चारित्र लक्षण रत्नत्रय विषयक परम पौरुषलक्षण परम यत्नो से उपार्जित करना चाहिये वह पौरुष इष्ट साधनताज्ञान से उत्पन्न होतां है, " मम इदमं इष्ट साधनम्" इस प्रकार का इष्टसाधनताज्ञान आप्त पुरुषों के उपदेश से होता है

અર્હદ ભગવાન્‌ની ભારતી વાણીને નમસ્કાર કરીને મુનિવ્રતી હું ઘાસીલાલ શ્રીજમ્બૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિની પ્રકાશિકા વ્યાખ્યા પ્રારભ કરૂ છુ ॥૭॥

પ્રસ્તાવનાનો ગુજરાતી અનુવાદ

આ પરમ અસાર સસાર રૂપ ઘોર જંગલમાં આમ-તેમ ભટકવાથી ઉત્પન્ન થયેલ અનેક જાતના દુઃખ દાવાનલોથી અત્યત સન્તપ્તથયેલા નાના-મોટા બધાં પ્રાણીઓ સર્વથા ત્યાજ્ય એ દુઃખોને, સમૂળ વિનષ્ટ કરવામા અસમર્થ થઈને અકામ નિર્જરાયોગથી દુઃખોના મૂલ નિદાનભૂત કર્મોને હળવા કરીને તેમને ત્યજવાની ઈચ્છાથી સમસ્ત કર્મોના ક્ષય-લક્ષણ નિરતિશય સુખસ્વરૂપ મોક્ષપદની અભિલાષા કરે છે, તે મોક્ષપદનું પરમ પુરૂષાર્થ સ્વરૂપ હોવાથી સમ્યગ્- જ્ઞાન, સમ્યગ્ , દર્શન, સમ્યક્ ચારિત્ર લક્ષણ રત્નત્રય વિષયક પરમપૌરુષ લક્ષણ પરમયત્નોથી તેને ઉપાર્જન કરવુ જોઇએ તે પૌરુષ ઈષ્ટ સાધનતાજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થાય છે. "मम इदं इष्ट साधनम् " આજાતનુ ઈષ્ટ સાધતના જ્ઞાન આપ્ત પુરુષોના ઉપદેશથી થાય

मानतीर्थकृन्नामकर्मा कोऽपि विलक्षणो विचक्षणः परमः पुरुष एव भवति, तदुपदेशश्च गण-धर स्थविरादिभिरङ्गोपाङ्गादि शास्त्रेषु प्रपञ्चितो विशदीकृतश्च वर्तते, तत्र आचाराङ्गा-दीनि द्वादशाङ्गानि प्रतीतान्येव, उपाङ्गान्यपि अङ्गैकदेशविस्तररूपाणि प्रत्यङ्गमेकैकसत्त्वात् द्वादशैव सन्ति, तत्राचाराङ्गस्य औपपातिकमुपाङ्गम् , १, सूत्रकृदङ्गस्य राजप्रश्नीयम् २, स्थानाङ्गस्य जीवाभिगमः ३, समवायाङ्गस्य प्रज्ञापना ४, भगवत्याः सूर्यप्रज्ञप्तिः ५, ज्ञाता-धर्मकथाङ्गस्य जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिः ६, उपासकदशाङ्गस्य चन्द्रप्रज्ञप्तिः ७, अन्तकृद्दशाङ्गा-दीनां दृष्टिवादपर्यन्तानाम् पञ्चानामप्यङ्गानां निरयावलिका श्रुतस्कन्धगतकल्पिकादिपञ्च-वर्गाः पञ्च उपाङ्गानि सन्ति, तत्र अन्तकृद्दशाङ्गस्य कल्पिका ८, अनुत्तरौपपातिकदशा-ङ्गस्य कल्पावतंसिका ९, प्रश्नव्याकरणस्य पुष्पिता १०, विपाकश्रुतस्य पुष्पचूलिका ११,

यथार्थवक्ता को आप्त कहते है। जो कि केवलज्ञान के द्वारा सकल जीवाजीव पदार्थ समूह को जानने वाले निर्व्याज परोपकार परायण, करुणावरुणालय, तीर्थकृद् नामकर्मों का अनुभव करने वाले कोई विलक्षण विचक्षणविरले ही परम पुरुष होते है उन आप्त पुरुषों के उपदेशों को गणधर स्थविरादि महामुनियों ने अङ्गोपाङ्गादि शास्त्रों में विशदरूप से पल्लवित किया हुआ है। उनमें भी आचाराङ्गादि द्वादशाङ्ग प्रसिद्ध ही है। अङ्गैकदेश विस्तररूप उपाङ्ग भी प्रत्यङ्ग एक एक होने से द्वादश हो माने जाते हैं। उनमे आचाराङ्ग का औप-पातिक उपाङ्ग है १, सूत्रकृताङ्ग का राजप्रश्नीय २, स्थानाङ्ग का जीवाभिगम ३, समवायाङ्ग का प्रज्ञापना ४, भगवतीसूत्रका सूर्यप्रज्ञप्ति ५, ज्ञाताधर्मकथाङ्ग का जम्बूद्वीपप्रज्ञप्ति ६, उपासक दशाङ्ग का चन्द्रप्रज्ञप्ति ७, अन्तकृद् दशाङ्गादि दृष्टिवादपर्यन्त पांचो भी अङ्गों का निरयावलिका श्रुतस्कन्धगत कल्पिकादि पाच वर्ग पांच उपाङ्ग माने जाते हैं। उनमें अन्तकृद दशाङ्ग का कल्पिका ८, अनुत्तरौपपातिक दशाङ्ग का कल्पावतंसिका ९ प्रश्नव्याकरण का पुष्पिता १०, विपाकश्रुत का पुष्पचूलिका ११, दृष्टिवाद का वृष्णिदशा १२, उपाङ्ग है। उनमें प्रस्तुत जम्बू-

છે. યથાર્થવક્તાને આપ્ત કહે છે કેવળ જ્ઞાન વડે સકળ જીવાજીવ પદાર્થ સમૂહ ના જ્ઞાતા, નિર્વ્યાજ પરોપકાર પરાયણ, કરુણાવરુણાલય, તીર્થકૃદ્ નામ કર્મોને અનુભવનારા કોઈ વિલક્ષણ-વિચક્ષણ વિરલા પરમ પુરુષોજ આપ્ત હોય છે તે આપ્ત પુરુષોના ઉપદેશોને ગણધર સ્થવિરાદિ મહામુનિઓએ અઙ્ગોપાંગાદિ શાસ્ત્રોમા વિશદરૂપથી પલ્લવિત કર્યો છે. તે સર્વમાં આચારાઙ્ગાદિ દ્વાદશાઙ્ગો પ્રસિદ્ધ છેજ અઙ્ગૈકદેશ વિસ્તાર રૂપઉપાગ પણ પ્રત્યંગ એક-એક હોવાથી દ્વાદશજ માનવામાં આવેલ છે તેમા આચારાંગનું ઔપપાતિક ઉપાગ છે ૧, સૂત્રકૃતાગ નું રાજપ્રશ્નીય ૨, સ્થાનાગનુ જીવાભિગમ ૩, સમવાયાંગનું પ્રજ્ઞાપના ૪, ભગવતી સૂત્રનુ સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ ૫, જ્ઞાતાધર્મકથાગનુ જમ્બૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ ૬, ઉપાસક દશા-ગનું ચન્દ્રપ્રજ્ઞપ્તિ ઉપાંગ ગણાય છે ૭ તેમજ અન્તકૃદ્દશાંગાદિ દૃષ્ટિવાદ પર્યંત પાચે અંગો, નિરયાવલિના શ્રુતસ્કધગત કલ્પિકાદિ પાચ વર્ગો પણ પાંચ ઉપાંગો ગણાય છે તેમા અન્ત-કૃદ્દશાંગનુ કલ્પિકા ૮, અનુત્તરૌપપાતિકદશાગનું કલ્પાવતંસિકા-૯, પ્રશ્નવ્યાકરણનું પુષ્પિતા-

दृष्टिवादस्य वृष्णिदशा १२, तत्र प्रस्तुतोपाङ्गम् जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिरूपगम्भीरार्थतयाऽतिगहनत्वादनुयोगरहितं मुद्रितराजकीय कमनीय कोशागारमिव न तदर्थार्थिनामभीष्टफलदायकं भवतीति विभाव्य कोशाध्यक्षाज्ञया प्रेष्येण कोशागारस्योन्मुद्रणमिवविदुषा तदनुयोगः कृतः, सचानुयोगश्चतुर्विधो भवति, धर्मकथानुयोगः, गणितानुयोगः, चरणकरणानुयोगश्च, तत्र धर्मकथानुयोगः—उत्तराध्ययनादिकः, गणितानुयोगः—सूर्यप्रज्ञप्त्यादिकः, द्रव्यानुयोगः पूर्वाणि सम्मत्यादिकश्च, चरणकरणानुयोगश्च आचाराङ्गादिकः तत्रानुयोगशब्दार्थस्तु युज्यते सम्बध्यते भगवदुक्तार्थेन सहेति योगः—कथनलक्षणो व्यापारः अनुरूपोऽनुकूलो वा योगः अनुयोगः भगवदुक्तार्थानुरूपः प्रतिपादनलक्षणो व्यापारोऽनुयोग इति निष्कर्षः, तत्र यथा गणधरेण सुधर्मस्वामिना जम्बूस्वामिनं प्रति भगवदुक्तार्थानुरूप-

द्वीप प्रज्ञप्ति रूप उपाङ्ग गम्भीरार्थक होने से अत्यन्त गहन है इसलिये अनुयोग रहित होकर वह उपाङ्ग बन्द किये हुए कमनीय राजकोय कोशागार की तरह तदर्थार्थी का अभीष्ट फलदायक नहीं हो सकता ऐसा समझकर कोशाध्यक्ष को आज्ञा से नोकर द्वारा कोशागार का उद्घाटन के समान विद्वानो ने उसका अनुयोग किया, वह अनुयोग चार प्रकार का है-धर्मकथानुयोग १, गणितानुयोग २, द्रव्यानुयोग ३, और चरण करणानुयोग ४, उनमें उत्तराध्ययनादि धर्मकथानुयोग कहलाता है, सूर्यप्रज्ञप्त्यादि गणितानुयोग, पूर्व और सम्मत्यादि द्रव्यानुयोग और आचाराङ्गादिचरण करणानुयोग कहलाता है, उनमें अनुयोग शब्द का अर्थ भगवान वीतराग के द्वारा उक्त अर्थ के साथ अनुरूप या अनुकूल कथन रूप व्यापार को अनुयोग कहाजाता है इस प्रकार भगवदुक्तार्थानुरूप प्रतिपादनरूप व्यापार ही अनुयोग शब्द का निष्कर्ष होता है। उस में जैसे गणधर सुधर्मस्वामी ने जम्बुस्वामी के प्रति भगवदुक्तार्थानुरूप कथनरूप अनुयोग

१० विपाक श्रुतनु पुष्पचूलिका-११, દૃષ્ટિવાદનુ વૃષ્ણિદશા-૧૨ ઉપાંગ છે તે સર્વમા પ્રસ્તુત 'જમ્બૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ રૂપ ઉપાગ ગભીરાર્થક હોવાથી અત્યંત ગહન છે. એટલામાટે અનુયોગ રહિત થઈને આ ઉપાગ બધ કરવામાં આવેલા કમનીય રાજકીય કોશાગારની જેમ તદર્થીને અભીષ્ટ ફળદાયક થઈ શકે નહિ આમ વિચારીને કોશાધ્યક્ષની આજ્ઞાથી નોકર વડે કોશાગારને ઉદ્ઘાટિત કરાવવાની જેમ વિદ્વાનો એ તેનો અનુયોગ કર્યો તે અનુયોગ ચાર પ્રકારનો છે—

(૧) ધર્મકથાનુયોગ (૨) ગણિતાનુયોગ (૩) દ્રવ્યાનુયોગ અને (૪) ચરણકરણાનુયોગ. તેમા ઉત્તરાધ્યયનાદિ ધર્મકથાનુયોગ' કહેવાય છે સૂર્યપ્રજ્ઞપ્ત્યાદિ ગણિતાનુયોગ, પૂર્વ અને સમ્મત્યાદિ દ્રવ્યાનુયોગ અને આચારાગાદિ ચરણકરણાનુયોગ કહેવાય છે. એમાં જે 'અનુયોગ' શબ્દ છે, તેનો અર્થ થાય છે—ભગવાન વીતરાગ વડે ઉક્ત અર્થની સાથે અનુરૂપ યા—અનુકૂલ કથન રૂપ વ્યાપાર. આ પ્રમાણે ભગવદ્ ઉક્તાર્થાનુરૂપ પ્રતિપાદન રૂપ વ્યાપારજ અનુયોગ શબ્દનો નિષ્કર્ષ થાય છે તેમા જેમ ગણધર સુધર્મા સ્વામીએ જમ્બૂ સ્વામી પ્રતિ ભગવદુક્તાર્થાનુરૂપ કથન રૂપ અનુયોગનો એટલે કે—ઉપક્રમ—નિક્ષેપ—અનુગમ—નયલક્ષણ

कथनरूपोऽनुयोगः उपक्रमनिक्षेपअनुगम-नयलक्षणानि चत्वारि द्वाराणि आश्रित्य कृतस्तथा अन्येनाप्याचार्येण शिष्येभ्यः सूत्रार्थकथनरूपोऽनुयोगः कर्तव्यः, यद्यपि सर्वेषामागमानामनुयोगः कर्तव्य स्तथाप्यत्र सूत्रे जम्बूद्वीपप्रज्ञप्ते रनुयोगस्यैव प्रस्तुतत्वेन तस्या अनुयोगकरणे समर्थो हि सर्वेषामागमानामनुयोगकरणे समर्थो भवति, तस्मादनुयोगविधि जिज्ञासुना मुनिनाऽनुयोगद्वारसूत्रमध्येतव्यम् , अतएव —

"चूर्णीकृत्य पराक्रमान्मणिमयं स्तम्भं सुरः क्रीडया,
मेरौ सन्नलिकासु वायुवशतः क्षिप्त्वा रजो दिक्षु तत् ।
स्तम्भस्तैः परमाणुभि सुमिलितैर्लोके यथा दुष्करः,
संसारे भ्रमतो मनुष्यजननं जन्तोस्तथा दुर्लभम्"

इत्युक्तिभणितमतिदुर्लभं मानुषं जन्म सम्प्राप्य मिथ्यात्वतिमिरविनाशक श्रद्धा ज्योतिः प्रकाशक तत्त्वातत्त्वविवेचकं सुधाधाराऽऽसारमिवामरत्वप्रदायकं चञ्चच्चन्द्रचन्द्रिकामिव चकोरचेतसो हृदयाह्लादकं स्वप्नदृष्टवस्तुनः पुनर्जाग्रदवस्थायां तल्लाभवत् प्रमोदसन्दोहजनकं भूमिगत प्राप्तनिधिमिव सुखजनकं सकलसन्तापहारकं धर्मश्रवणं समुप-

---

जो उपक्रम-निक्षेप-अनुगम-जयलक्षण चार द्वारो का आश्रय कर किया है, वैसे ही अन्य आचार्यो ने भी शिष्यों के लिये सूत्रार्थ कथन रूप अनुयोग करना चाहिये, यद्यपि सभी आगमो का अनुयोग करना चाहिये तथापि इस सूत्र में जम्बूद्वीप प्रज्ञप्ति के अनुयोग को ही प्रस्तुत होने से उसके अनुयोग करने में समर्थ पुरुष सभी आगमो के अनुयोग करने में समर्थ होते है इस लिये अनुयोग विधिका जिज्ञासु मुनि को अनुयोग द्वार सूत्र पढना चाहिये, अत एव 'चूर्णीकृत्य पराक्रमान्मणिमय,, इस उक्ति भणिति के अनुसार अत्यन्त दुर्लभ मणुष्य जन्म को प्राप्त कर मिथ्यात्वरूप तिमिर का विनाशक, श्रद्धारूप ज्योति प्रकाशक, तत्वातत्व का विवेचक, सुधाधारा मुशलधारवर्षा के समान अमरत्व का प्रदान करने वाला चञ्चत् चन्द्र चन्द्रिका के समान चकोर चित्त सहृदय जनो का हृदयाह्लादजनक, स्वप्नदृष्ट वस्तु का जाग्रद् अवस्था में फिर से

એ ચાર દ્વારોનો આશ્રય કર્યો છે તેમજ અન્ય આચાર્યોએ પણ શિષ્યોનામાટે સૂત્રાર્થ કથનરૂપ અનુયોગ કરવો જોઈએ. યદ્યપિ બધા આગમોનો અનુયોગ કરવો જોઈએ તથાપિ આ સૂત્રમા જમ્બૂ દ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિનો અનુયોગ જ પ્રસ્તુત હોવાથી એનો અનુયોગ કરવામા સમર્થ પુરુષો સર્વ આગમોના અનુયોગ માટે સમર્થ હોય છે એથી અનુયોગ વિધિ માટે જિજ્ઞાસા ધરાવનાર મુનિને જોઈએ કે તે 'અનુયોગદ્વાર' સૂત્રનું અધ્યયન કરે એથી 'चूर्णीकृत्य पराक्रमान्मणिमयम्" આ ઉક્તિ મુજબ અત્યંત દુર્લભ મનુષ્ય જન્મ પ્રાપ્ત કરીને મિથ્યાત્વ રૂપ તિમિર ને વિનષ્ટકરનાર, શ્રદ્ધારૂપ જ્યોતિનો પ્રકાશક, તત્ત્વાતત્ત્વનો વિવેચક, સુધાધારા—મૂશલધાર વર્ષાની જેમ અમરત્વ પ્રદાન કરનાર, ચચત્ ચન્દ્ર-ચન્દ્રિકાની જેમ ચકોર ચિત્ત, સહૃદયોના મનને આહ્લાદિત કરનાર, સ્વપ્ન દૃષ્ટ વસ્તુ જાગ્રતાવસ્થામા પુન પ્રાપ્ત થાય તેમ, અત્યત પ્રમોદાનન્દ જનક, ભૂમિગત પ્રાપ્ત નિધિની જેમ સુખ જનક,

लभ्य अपारसंसारसागरतरणतरणिं मिथ्यात्वकषायतिमिरहरण द्युमणिं स्वर्गापवर्गसुखचिन्तामणिं क्षपकश्रेणिसरणिं कर्मरिपुदमनीं केवलज्ञानकेवलदर्शनजननीं श्रद्धामवाप्य, कर्मरजः प्रक्षालने जलमिव भोज भुजङ्गनिवारणे गारुडमन्त्रमिव कर्मघनाघनविकरणे पवनमिव केवलज्ञानभास्करप्रकटने प्राचीं दिशामिव साद्यनन्तमुक्तिसाम्राज्याभिलषितप्राप्तौ कल्पतरुमिव संयमं लब्ध्वा हेयोपादेय वस्तु स्वरूपनिरूपकाणि अव्याबाधसुखजनकानि आचाराङ्गादि सूत्राणि विधिवदधीत्य, संसारवारिधिमहातरणिं शिवपदसरलसरणिं सिद्धिपददायकं सकलगुणनायकम् अनादि संचिताष्टविधकर्म बन्धनोच्छेदकं मिथ्यात्वग्रन्थिभेदकं सम्यग्ज्ञानवर्षण समर्थ सूत्र परमार्थं स्वपर समयरहस्यं च विज्ञाय तथाविधकर्मक्षयोपशमसम्भा-

---

लाभ के समान, अत्यन्त प्रमोदानन्दजनक भूमिगत प्राप्त निधिकी तरह सुखजनक सकल सन्तापहारक धर्मश्रवण को प्राप्त कर अपारससार सागर को तैरने की नौका के समान, मिथ्यात्वकषाय रूप अन्धकार का विनाशक सूर्यके समान, स्वर्गापवर्गसुख का प्रदान कर्त्ता चिन्तामणिवत् क्षपक श्रेणि की सरणिरूप, कर्मरिपु का दमन करने वाली केवलज्ञान और केवलदर्शन की जननी श्रद्धा को प्राप्तकर कर्मरज के प्रक्षालन में जल के समान भोगरूप भुजङ्ग को दूर करने में गारुड मंत्र के समान, कर्मरूप घन घोर घटा को तितर बितर करने में पवन आंधी की तरह केवलज्ञानरूप सूर्य को प्रगट करने में पूर्व दिशा की तरह सादि अनन्त मुक्तिरूप अभिलषित साम्राज्य प्राप्ति में कल्पवृक्ष के समान सयम को प्राप्तकर हेयोपादेय वस्तुओं के स्वरूप का निरूपक, बाधरहितसुख का जनक आचाराङ्गादिसूत्रोको विधी पूर्वक अध्ययन कर ससाररूप समुद्र की बडी नौका के समान शिवपद मोक्ष की सरल सरणि "मार्ग" के समान सिद्धिपद का दायक, सकल गुण का नायक, अनादिभव द्वारा सचित (उपार्जित अष्टविध कर्मबन्धन का उच्छेदक मिथ्यात्व रूप ग्रन्थि का भेदक सम्यग्ज्ञान वर्षण समर्थ सूत्र के

સકલ સન્તાપહારક, ધર્મશ્રવણને પ્રાપ્તકરીને અપાર સંસાર સાગરને તરી જવા માટે નૌકા સમાન મિથ્યાત્વ કષાય રૂપ અન્ધકારને વિનષ્ટ કરનાર સૂર્ય સદૃશ સ્વર્ગાપવર્ગ સુખને આપનાર ચિન્તામણિવત્, ક્ષપક શ્રેણિની સરણિરૂપ, કર્મરિપુને દમન કરનારી કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શનનિ જનની શ્રદ્ધાને મેળવીને કર્મરજના પ્રક્ષાલન માટે જલ સમાન, ભોગ રૂપ ભુજંગને દૂર કરવા માટે ગારુડમંત્રવત્, કર્મરૂપ ઘનઘોર ઘટાને છિન્ન-વિચ્છિન્ન કરવામાં આંધીની જેમ, કેવળ જ્ઞાન રૂપ સૂર્યને પ્રકટ કરવામાં પૂર્વ દિશાની જેમ સાદિ, અનન્ત મુક્તિરૂપ અભિલષિત સામ્રાજ્ય પ્રાપ્તિમાં કલ્પવૃક્ષની જેમ સંયમને પ્રાપ્ત કરીને હેયોપાદેય વસ્તુઓના સ્વરૂપને નિરૂપણ કરનારા, બાધરહિત સુખને ઉત્પન્ન કરનારા આચારાङ्गાદિ સૂત્રોનું યથાવિધિ અધ્યયન-મનન કરીને સંસાર રૂપ સમુદ્રની મહાન્ નૌકા સદૃશ શિવપદ મોક્ષની સરલ સરણિ 'માર્ગ'ની જેમ સિદ્ધિપદ દાતા, સકલ ગુણ નાયક, અનાદિ ભવ દ્વારા સંચિત (ઉપાર્જિત) અષ્ટવિધ કર્મબન્ધોચ્છેદક મિથ્યાત્વરૂપ ગ્રન્થિ-ભેદક, સમ્યગ્ જ્ઞાન વર્ષણ સમર્થ સૂત્રના પરમ-અર્થને તેમજ સ્વપર સિદ્ધાન્ત રહસ્યને જાણીને પૂર્વોક્ત

विनीं सकलतत्त्वस्वरूपनिदर्शिनीं द्रव्यगुणपर्यायविषयविज्ञां विशदप्रज्ञां समधिगत्य, प्रवचनानुयोगकरणे यतिभिर्यतितव्यम् , अनुयोग द्वारसूत्रमिदमावश्यकस्य अनुयोगतया द्रव्यानुयोगान्तर्गतमवसेयम् , प्रस्तुतशास्त्रस्य जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिरूपस्य क्षेत्रप्ररूपणात्मकत्वात् , तस्याश्च गणितसाध्यत्वात् गणितानुयोगेऽन्तर्भावोऽवसेयः अथैवमस्याः जम्बूद्वीप प्रज्ञप्तेः गणितानुयोगतया साक्षात् मोक्षमार्गभूत रत्नत्रयानुपदेशकत्वात् चरणकरणात्मकाचारादि शास्त्राणामिव न मोक्षाङ्गत्वमितिचेत् अत्रोच्यते–साक्षान्मोक्षमार्गानुपदेशकत्वेऽपि तदुपकारितया परम्परया शेषाणामपि त्रयाणामनुयोगाना मोक्षाङ्गत्वे विरोधाभावात् ।

चरणपडिवत्ति हेऊ धम्मकहा कालि दिक्खमादीया ।
दविए दंसण सोही दंसण सुद्धस्स चरणं तु ॥१॥

छाया–चरणप्रतिपत्तिः हेतुः धर्मकथानुयोगः काले गणितानुयोगे दीक्षादीनि ।
व्रतानि शुद्ध गणितसिद्धे प्रशस्ते काले गृहीतानि प्रशस्त फलानि स्युः ॥१॥

परमार्थ को और स्वपर सिद्धान्त रहस्य को जानकर पूर्वोक्त अष्टविध कर्मक्षयोपशम के द्वारा उत्पन्न होने वाली सकल तत्त्व स्वरूप को बतलाने वाली द्रव्यगुण पर्यायो के विषयो को जानने वाली विशदप्रज्ञा को प्राप्त कर प्रवचन अनुयोग करने मे यतियो को प्रयत्नकरना चाहिये, इस अनुयोग द्वारसूत्र को आवश्यक का अनुयोगरूप होने से द्रव्यानुयोग के अन्तर्गत समझना चाहिये, जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिरूप प्रस्तुत शास्त्र को क्षेत्र प्ररूपणात्मक होने से गणित साध्य क्षेत्र प्ररूपण की तरह गणितानुयोग में अन्तर्भाव समझना चाहिये, यह जम्बूद्वीपप्रज्ञप्ति गणितानुयोगात्मक होने से साक्षात् मोक्षमार्गभूत रत्नत्रय का अनुपदेशक है इसलिए चरण करणात्मकाचारादि शास्त्रों की तरह यह मोक्ष का अङ्ग नहीं माना जा सकता ऐसी शंका नहीं करनी चाहिये क्योकि साक्षात् मोक्षमार्गका उपदेशक नहीं होने पर भी तदुपकारी होने से परम्परया शेष तीन अनुयोगो को भी मोक्षका अङ्ग मानने में कोई विरोध नही माना जा

અષ્ટવિધ કર્મક્ષયોપશમ દ્વારા ઉત્પન્ન થનારી સકલ તત્ત્વ સ્વરૂપને બતાવનારી, દ્રવ્યગુણ પર્યાયોના વિષયોને જાણનારી, વિશદ પ્રજ્ઞાને પ્રાપ્તકરીને પ્રવચન–અનુયોગ કરવામાટે યતિઓએ પ્રયત્નો કરવા જોઈએ આ 'અનુયોગદ્વાર સૂત્ર' આવશ્યકનાજ અનુયોગ રૂપ છે, એવુ માનીને–'દ્રવ્યાનુયોગ'ની અંદર જ એનો અન્તર્ભાવ માનવો જોઈએ જમ્બૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિરૂપ પ્રસ્તુત શાસ્ત્ર ક્ષેત્ર પ્રરૂપણાત્મક હોવાથી, ગણિત સાધ્ય ક્ષેત્ર પ્રરૂપણાની જેમ ગણિતાનુયોગમા અન્તર્ભાવ સમજવો જોઈએ આ 'જમ્બૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ' ગણિતાનુયોગાત્મક હોવાથી સાક્ષાત મોક્ષમાર્ગભૂતરત્નની અનુપદેશકા છે, એથી ચરણ કરણાત્મકાચારાદિ શાસ્ત્રોની જેમ આ મોક્ષાઙ્ગ નથી એવી શંકા કરવી યોગ્ય ન ગણાય. કેમકે આ સાક્ષાત મોક્ષમાર્ગોપદેશિકા ન હોવા છતાંએ, તદુપકારી હોવાથી. પરંપરયા શેષ ત્રણ અનુયોગોને પણ મોક્ષ માટે અઙ્ગ રૂપ ગણવામા કોઈ પણ જાતનો વિરોધ હોઈ શકે નહિ કહ્યું પણ છે—"ચરણપડિવત્તિ હેઊ" ઈત્યાદિ ધર્મકથાનુયોગ ચરણ પ્રતિપત્તિનો હેતુ

मूलम्—णमो अरिहंताणं तेणं कालेणं तेणं समएणं मिहिला-णामं णयरी होत्था, रिद्धत्थिमिय समिद्धा वण्णओ, तीसे णं मिहि-लाए णयरीए बहिया उत्तरपुरत्थिमे दिसीभाए एत्थ णं माणिभद्दे णामं चेइए होत्था वण्णओ। जियसत्तूराया, धारिणी देवी, वण्णओ तेणं कालेणं तेणं समएणं सामी समोसढे, परिसा णिग्गया, धम्मो कहिओ, परिसा पडिगया ॥सू० १॥

छाया—नमोऽर्हद्भ्यः तस्मिन् काले तस्मिन् समये मिथिला नाम नगरी आसीत्। ऋद्धस्तिमितसमृद्धा वर्णकः। तस्याः खलु मिथिलाया नगर्याः, बहिः उत्तरपौरस्त्ये दिग्भागे अत्र खलु माणिभद्रनाम चैत्यम् अभवत्, वर्णकः (जितशत्रु राजा) धारिणी देवी, वर्णकः। तस्मिन् काले तस्मिन् समये स्वामी समवसृतः परिषद् निर्गता, धर्मः कथित, परिषत् प्रतिगता ॥सू० १॥

टीका—'णमो अरिहंताण इत्यादि—

नमोऽर्हद्भ्यः अर्हद्भ्यः अर्हन्त्यशोकाद्यष्ट प्रकाराणि परमभक्ति भरभरितसुरासुरसमूहविरचितानि जन्मान्तरसंजातानवच्छिन्नसम्यक्त्वमहालवालविरूढार्हद्गुणग्रामगानप्रभृति विंशतिस्थानक समाराधनजलाभिषिक्त तीर्थङ्करत्वमहातरुकल्पानि महाप्रातिहार्याणि, निखिलकर्मनिविडनिगडबन्धनबन्धापगमात् सिद्धिसौधशिखराऽऽरोपणं चेत्यर्हन्तः, अष्टमहाप्रातिहार्ययोग्या मुक्तियोग्याश्चेत्यर्थः, तेभ्योऽर्हद्भ्यो नमः

सकता। कहा भी है के''चरणपडिवत्तिहेऊ'' इत्यादि, धर्मकथानुयोग चरणप्रतिपत्ति का हेतु होता है गणितानुयोग काल में दीक्षा प्रभृतिव्रत शुद्धगणित सिद्ध प्रशस्त काल में गृहीत हो पर प्रशस्त फलवाले होते हैं।

"णमो अरिहंताणं–तेणं कालेणं तेणं समएणं" इत्यादि।

अर्हन्त भगवन्तो को नमस्कार हो, जो अष्ट प्रातिहार्यों से सुशोभित होते है वे अर्हन्त हैं, ये प्रातिहार्य अशोक वृक्ष आदि के भेद से आठ प्रकार के होते है—अर्हन्तो के सिवाय और किसी के ये नहीं होते हैं—इनके करने वाले परमभक्ति के भार से भरे हुए सुर और असुर होते

હોય છે ગણિતાનુયોગકાલમાં દીક્ષા પ્રભૃતિ વ્રત શુદ્ધ ગણિત સિદ્ધ પ્રશસ્તકાળમાં ગૃહીત થઈ ને પ્રશસ્ત ફૂળવાન્ હોય છે.

જમ્બૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિનુ ગુજરાતી ભાષાન્તર

णमो अरिहंताण—तेणं कालेणं तेणं समएणं—इत्यादि सूत्र—१।

અર્હન્ત ભગવન્તોને નમસ્કાર કે જેઓ અષ્ટ પ્રાતિહાર્યોથી સુશોભિત હોય છે તેઓ જ અર્હન્ત છે આ પ્રાતિહાર્યો અશોકવૃક્ષ વગેરેના ભેદથી આઠ પ્રકારના હોય છે. અર્હન્તો સિવાય બીજા કોઇને પણ આ હોતા નથી. એમને કરનારા પરમભક્તિના ભારથી યુક્ત સુર

नमस्कारः, 'तेणं कालेणं' तस्मिन् कालेअवसर्पिणी चतुर्थारकलक्षणे भगवच्छ्री महावीरस्वामीविहरणकाले, 'तेणं समएणं' तस्मिन्समये हीयमानलक्षणे, 'मिहिला णामं नयरी होत्था' मिथिलानाम्नी नगरी आसीत् । ननु सूत्रनिरूपणकालेऽस्याः सत्त्वेऽपि 'होत्था' इति भूतकालनिर्देशः कथमुचितः ? इति न शङ्कनीयम्, अस्मिन्नवसर्पिणीकाले शुभाभावाः प्रतिक्षणं हानिमुपगच्छन्तीतिहेतोस्तादृशविशेपण विशिष्टाया अस्या इदानीमसम्भवाद् भूतकालनिर्देशो न दोपावह इति । सा कीदृशी ? इति जिज्ञासायामाह—

हैं । जन्मान्तर—पूर्वभव में जिन्होंने अनवच्छिन्न सम्यक्त्व पूर्वक वीसस्थानो की आराधना से तीर्थकर नामकर्म को प्रकृति का बन्ध कर लिया होता है ऐसे मनुष्य ही इस भव में इन अष्ट महा प्रातिहार्यो के योग्य होते हैं, अथवा जो मुक्ति प्राप्ति के योग्य होते हैं वे अर्हन्त हैं, ऐसे अष्ट महाप्रातिहार्यों के योग्य और मुक्ति प्राप्ति के योग्य अर्हन्त भगवन्तों को यहां सूत्रकार ने नमस्कार किया है. ।

"तेणं कालेण" इस अवसर्पिणी के चौथे आरे में जब कि भगवान् श्री महावीर स्वामी का विहार हो रहा था "तेणं समएण" और उस समय में—जो कि हीयमान स्वरूप था—आयु आदि की जिसमें प्रतिसमय हीनता हो रही थी—"मिहिला णामं णयरी होत्था" मिथिला नाम की नगरी थी, शंका—जब इस सूत्र का निरूपण हुआ है उस काल में इस नगरी का सद्भाव तो था ही—तो फिर यहां पर "होत्था" ऐसा भूत काल का निर्देश क्यों किया गया ? उत्तर—इस अवसर्पिणी—काल में शुद्ध भाव प्रतिक्षण हीनता की ओर से ही बढते रहते हैं-अत· जैसे विशेषणो का इसमें निर्देश किया गया है वैसे विशेषणोवाली यह नगरो इस सूत्र निरूपण के अवसर में नहीं

અને અસુર હોય છે જન્માન્તર—પૂર્વભવમાં જેમણે અનવચ્છિન્ન સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિ પૂર્વક વીશ સ્થાનોની આરાધનાથી તીર્થંકર નામકર્મની પ્રકૃતિનો બન્ધ કરેલ છે એવા માણુસોજ આ ભવમાં આ અષ્ટ મહાપ્રાતિહાર્યો માટે યોગ્ય હોય છે અથવા જેઓ મુક્તિને પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય હોય છે, તેઓ અર્હન્ત છે એવા અષ્ટ મહાપ્રાતિહાર્યોના યોગ્ય અને મુક્ત પ્રાપ્તિ માટે યોગ્ય અર્હન્ત ભગવન્તોને અહીં સૂત્રકારે નમસ્કાર કરેલ છે

"तेणं कालेणं" આ અવસર્પિણીના ચોથા આરામાં જ્યારે ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીનો વિહાર થઈ રહ્યો હતો, "तेणं समएण" અને તે સમયે—જો કે હીયમાન સ્વરૂપ હતુ—આયુ. વગેરેની જેમાં દરેકે દરેક ક્ષણે હીનતા થઈ રહી હતી—"मिहिला णामं णयरी होत्था" મિથિલા નામે એક નગરી હતી

શંકા—જ્યારે આ સૂત્રનુ નિરૂપણ થયુ છે, તે કાલે તે નગરીનો સદ્ભાવ તો હતો જ, તો પછી અહીં होत्था આરીતે ભૂતકાળ નો નિર્દેશ શા માટે કરવામાં આવેલ છે ?

ઉત્તર—આ અવસર્પિણી કાળમા શુભ ભાવો પ્રતિક્ષણ હીનતા તરફ જ વધતા રહે છે તેથી જેવા વિશેષણો આમા નિર્દિષ્ટ કરવામા આવેલ છે, તેવા વિશેષણોથીયુક્ત આ નગરી આ સૂત્રના નિરૂપણ વખતે રહી નહી—એથી અહીં ભૂતકાળનો નિર્દેશ દોષયુક્ત નથી.

'रिद्धत्थिमिय समिद्धा' इति, ऋद्धस्तिमितसमृद्धा तत्र-ऋद्धा-विभव-भवनादिभिः पौरजनैश्च वृद्धिं प्राप्ता, स्तिमिता-स्वचक्रपरचक्रभयरहिता स्थिरेत्यर्थः, समृद्धा-धनधान्यादि समृद्धियुक्ता ऋद्धाचासौ स्तिमिता चासौ समृद्धा चेति पदत्रयकर्मधारयः । 'वण्णओ' अस्याः वर्णकः-वर्णनकारकः पदसमूह औपपातिकसूत्रे प्रथमसूत्रगत चम्पानगरी वर्णनवद्बोध्यः । 'तीसेणं मिहिलाए णयरीए बहिया' तस्याः-ऋद्धत्वादि सम्पन्नायाः खलु मिथिलाया नगर्याः बहिः-बहिः प्रदेशे, 'उत्तरपुरत्थिमे दिसीभाए' उत्तरपौरस्त्ये उत्तरपूर्वान्तरालरूपे दिग्भागे ईशानकोणे, 'एत्थणं' अत्र खलु 'माणिभद्दे णाम चेइए होत्था' माणिभद्रं-मणिभद्रनामकं चैत्यं व्यन्तरायतनम् आसीत् । 'वण्णओ' वर्णकः अस्यापि वर्णनपदसमूह औपपातिकसूत्रे द्वितीयसूत्रगतपूर्णभद्रचैत्यवर्णनवद् विज्ञेयः, 'जियसत्तूराया जितशत्रुनामा राजा आसीत् । 'धारिणी देवी' तस्य जितशत्रुराजस्य धारिणी-धारिणी नाम्नी देवी पट्टराज्ञी आसीत् । 'वण्णओ' वर्णकः-राज राज्ञीवर्णनपदसमूह औपपातिकसूत्र एकादश द्वादश सूत्रगत कूणिकराजधारिणीदेवी वर्णनवद्बोध्यः ।

रही-इसलिये इसके निरूपण में भूतकाल का निर्देश दोषावह नहीं है। "रिद्धत्थिमियसमिद्धा" उस समय यह नगरी ऋद्ध-विभव, भवन एवं पौर-जनो से वृद्धि को प्राप्त थी, स्तिमित-स्वचक्र और परचक्र के भय से रहित थी, समृद्ध धन धान्यादि रूप समृद्धि से परिपूर्ण थी "वण्णओ" इसका वर्णन कारक पदसमूह औपपातिक सूत्र में प्रथमसूत्र में चम्पा नगरी के वर्णन में जैसा कहा गया है वैसा ही है "तीसेण मिहिलाए णयरीए बहिया उत्तरपुरत्थिमे दिसीभाए एत्थ णं माणिभद्दे णामं चेइए होत्था" इस मिथिला नगरी के बाहर ईशान कोण में माणिभद्र नाम का एक व्यन्तरायतन था "वण्णओ" इसका वर्णन औपपातिक सूत्र के द्वितीयसूत्र में वर्णित पूर्णभद्र चैत्य के जैसा ही है "जियसत्तू राया धारिणी देवी वण्णओ" इस नगरी का राजा जितशत्रु था और इसकी पट्टरानी का नाम धारिणी था, इन दोनो का वर्णन औपपातिक सूत्र के ११वें और १२ वे सूत्र में वर्णित कूणिक राजा और उसकी देवी धारिणी के जैसा ही है 'तेणं कालेणं तेण समएणं सामी

'रिद्धत्थिमियसमिद्धा ते समये आ नगरी ऋद्ध-विभव, भवन अने परिजनो थी वृद्धिगत हती. स्तिमित-स्वचक्र अने परचक्रना भयथी मुक्त हती समृद्ध-धन धान्यादि रूप समृद्धिथी परिपूर्ण हती "वण्णओ" आ नगरीनु वर्णन औपपातिक सूत्र ना प्रथम सूत्रमा वर्णित चपानगरीनावर्णन नी जेम ज छे. तीसेण मिहिलाए णयरीए बहिया उत्तरपुरत्थिमे दिसीभाए एत्थणं माणिभद्दे णाम चेइए होत्था आ मिथिला नगरीनी બહાર ईशान કોણમા મણિભદ્રનામનુ એક વ્યન્તરાયતન હતું "वण्णओ" આનું વર્ણન ઔપપાતિક સૂત્ર ના બીજા સૂત્રમાં વર્ણિત પૂર્ણભદ્ર ચૈત્ય જેવુ જ છે "जियसत्तूराया धारिणी देवी वण्णओ આ નગરીનો રાજા જિતશત્રુ હતો અને તેની પટ્ટરાણી નું નામ ધારિણી હતું આ બન્નેનુ વર્ણન ઔપપાતિક સૂત્રના ૧૧ અને ૧૨ સૂત્રોમાં વર્ણિત કુણિક નરેશ અને તેમની દેવી ધારિણી જેવું જ છે "तेणं कालेणं तेणं समएणं सामी समोसढे" તે કાલે

'तेणं कालेणं' तस्मिन्काले 'तेणं समएणं'—तस्मिन् समये खलु 'सामी समोसढे' स्वामी श्रीमहावीरप्रभुः समवसृतः-समवासरत् । समवसरणवर्णनमप्यौपपातिकसूत्रस्य पीयूषवर्षिणी टीकातो ग्राह्यम् । 'परिसा णिग्गया' परिषत् जनसंहतिः निर्गता नगरान्निस्सृता । 'धम्मो कहिओ' सदेवासुरमानुषपरिषदि भगवता श्रीमहावीरेण धर्मः—अगारधर्मोऽनगारधर्मश्च कथितः प्ररूपितः । स च 'अत्थिलोए अत्थिअलोए' इत्यादि औपपातिकसूत्रे षट्पञ्चाशत्तमसूत्रतो बोध्यः । 'परिसा पडिगया' परिषत्जनसंहतिः यामेव दिशं समाश्रित्य प्रादुर्भूता समागता तामेव दिशमाश्रित्य प्रतिगता-परावृत्य गता ॥सू० १॥

अथ परिषदि प्रतिगतायां सत्यां यज्जातं तदाह—

मूलम्—तेणं कालेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स जेट्ठे अंतेवासी इंदभूई णामं अणगारे गोयमगोत्तेणं सत्तुस्सेहे समचउरंससंठाणसंठिए जाव तिखुत्तो आयाहिणं पयाहिणं करेइ वंदइ णमंसइ वंदित्ता णमंसित्ता एवं वयासी ॥सू० २॥

छाया—तस्मिन् काले तस्मिन् समये श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य ज्येष्ठोऽन्तेवासी इन्द्रभूतिर्नामानगारो गौतमोगोत्रेण सप्तोत्सेधः समचतुरस्रसंस्थानसंस्थित यावत् त्रिकृत्व. आदक्षिणं प्रदक्षिणं करोति वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा एवमवादीत् ॥ सू० २॥

टीका—'तेणं कालेणं' इत्यादि—

'तेणं कालेणं तेणं समएणं' तस्मिन् काले तस्मिन् समये एतद् व्याख्या प्रथमसूत्रवद्बोध्या । 'समणस्स भगवओ महावीरस्स' श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य 'जेट्ठे'

समोसढे" उस काल में और उस समय में वहा पर भगवान् महावीर स्वामी समवसृत हुए—आये समवसरण का वर्णन भी औपपातिक सूत्र की पीयूष वर्षिणी टीका से जान लेना चाहिये "परिसा निग्गया" नगर से जनमेदिनी निकली "धम्मो कहिओ" भगवान् ने गृहस्थ धर्म और मुनिधर्म की प्ररूपणा की यह उपदेश "अत्थिलोए अत्थि अलोए" इत्यादि रूप से औपपातिक सूत्र मे ५६ वें सूत्र से जान लेना चाहिये, "परिसा पडिगया" धर्म सुनकर वह जन संहति जिस दिशा से आई थी उसी दिशा की तरफ वापिस चली गई ॥१॥

અને તે સમયે ત્યા ભગવાન્ મહાવીર સ્વામી સમવસૃત થયા—પધાર્યા સમવસરણનું વર્ણન પણ ઔપપાતિકસૂત્રની પીયૂષવર્ષિણી ટીકા પરથી જાણી લેવું જોઈએ "परिसा णिग्गया" નગરથી જનમેદિની નીકળી "धम्मो कहिओ" ભગવાને ગૃહસ્થધર્મ અને મુનિ-ધર્મની પ્રરૂપણા કરિ આ ઉપદેશ "अत्थिलोए अत्थिअलोए ઈત્યાદિ રૂપમા ઔપપાતિકસૂત્રના ૫૬ના સૂત્રથી જાણી લેવો જોઈએ 'परिसा पडिगया' ધર્મ સાભળીને તે જનપરિષદા જે દિશા તરફથી આવેલહતી તે તરફ પાછી જતી રહી ॥૧॥

ज्येष्ठः-सर्वतः प्रथमः 'अंतेवासी' अन्तेवासी-शिष्यः 'इंद भूईणामं अणगारे' इन्द्रभूतिः इन्द्रभूतिनामा अनगारः-अगारं-गृहं तत् अविद्यमान यस्य सोऽनगारः-श्रमणः । स कीदृशः ? इत्याह-'गोयमगोत्तेणं' गोत्रेण गौतमः-गौतमगोत्रोत्पन्नः 'सत्तुस्सेहे' सप्तोत्सेधः-सप्तहस्तप्रमाणोच्चशरीरः 'समचउरंससंठाणसंठिए' समचतुरस्रसंस्थानसंस्थितः-समाः-तुल्याः-अन्यूनाधिकाः चतस्रोऽस्रयो-हस्त-पाद-पर्य घोरूपाश्चत्वारोऽपि विभागा यस्य तत् समचतुरस्रं-तुल्यारोह-परिणाहं, तच्च सस्थानम् आकार विशेष इति समचतुरस्र-संस्थानं,तेन संस्थितः युक्तः समचतुरस्रसंस्थानसंस्थितः । 'जाव' यावत् यावत्पदेन-वज्रऋषभ-नाराचसंहननः, कनकपुलकनिकषपद्मगौरः, तथा-उग्रतपाः, दीप्ततपाः, तप्ततपाः महातपाः, उदारः, घोरः, घोरव्रतः, घोरगुणः, घोरतपस्वी, घोरब्रह्मचर्यवासीक उच्छूढशरीरः, संक्षिप्तविपुलतेजोलेश्यः, चतुर्ज्ञानोपगतः, सर्वाक्षरसन्निपाती इत्येषां पदानां सङ्ग्रहो बोध्यः । तत्र चतुर्दशपूर्वी वज्रऋषभनाराचसंहननः वज्रं-कीलिकाकारमस्थि, ऋषभः

"तेणं कालेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स" इत्यादि ।

"तेणं कालेणं तेणं समएणं' उस काल में और उस समय में 'समणस्स भगवओ महावीरस्स,, श्रमण भगवान् महावीर के 'जेट्ठे अतेवासी" ज्येष्ठ-प्रधान-अन्तेवासी शिष्य कि "इंदभूई णामं अणगारे" कि जिनका नाम इन्द्रभूति अनगार था "गोयम गोत्तेण" और जो गौतम गोत्रोत्पन्न थे "सत्तुस्सेहे" तथा जिनका उत्सेध ७ हाथ का था "समचउरंस सठाणसठिए" सस्थान जिनका समचतुरस्र था अर्थात्-हाथ पैर, ऊपर और नीचे ये चार अस्त्रिया-विभाग शरीर के प्रमाणानुरूप थे न कमथे और न अधिक थे; यावत्पद के अनुसार-सहनन इनका वज्रऋषभनाराच था जिसके द्वारा शरीर पुद्गल दृढ किये जाते हैं उसका नाम सहनन हैं ये सहनन शास्त्रकारों ने ६ विभागों में विभक्त किये हैं इनमें यह प्रथम सहनन है इस सहनन वाले जीव की जो अस्थि होती है वह कीलिका के आकार की होती है और इसके ऊपर परिवेष्टनपट्टी के जैसी

तेणं कालेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स—ઇત્યા૦ સુત્ર–॥૨॥

टीकार्थ—तेण कालेणं तेणं समएणं 'તે કાળમા અને તે સમયમા 'समणस्स भगवओ महावीरस्स" શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરના 'जेट्ठे अंतेवासी" જ્યેષ્ઠ-પ્રધાન-અતેવાસી-શિષ્ય 'इंदभूई णाम अणगारे' કે જેમનું નામ ઇન્દ્રભૂતિ અણગાર હતુ "गोयमगोत्तेणं" અને જેઓ ગૌતમ ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલ હતા "सत्तुस्सेहे तथा જેમનો ઉત્સેધ ઊંચાઈ ૭ હાથ જેટલો હતો–

'समचउरससंठाणसंठिय' સસ્થાન જેમનું સમચતુરસ્ર હતુ કમ પણ હતા નહીં તેમજ વધારે પણ ન હતા–યાવત્પદ મુજબ–સહનન–વજ્ર ઋષભ નારાચ રૂપ–હતું જેના વડે શરીર પુદ્ગલો સુદૃઢ કરવામા આવે છે, તેનુ નામ સહનન છે એ સહનનો શાસ્ત્રકારો એ ૬ વિભાગો મા વિભક્ત કરેલ છે આમા આ પ્રથમ સહનન છે. આ સંહનનવાળા જીવની જે અસ્થિ હોય છે તે કીલિકાના આકાર જેવી હોય છે અને તેની ઉપર પરિવેષ્ટન

तदुपरि-परिवेष्टनपट्टाकृतिकोऽस्थिविशेषः, नाराचम्-उभयतो मर्कटबन्धः, तथा च उभयोरस्थ्नोरुभयतो मर्कटबन्धनेन बद्धयोः पट्टाकृतिना तृतीयेनास्थ्ना परिवेष्टितयोरुपरि तदास्थित्रयं पुनरपि दृढीकर्तुं तत्र निखातं कीलिकाकारं वज्रनामकमस्थियत्र भवति तद् वज्रऋषभनाराचम् । तत् संहनन-संहन्यन्ते दृढी क्रियन्ते शरीरपुद्गला येन तत् संहननम् अस्थिनिचयो यस्य स तथा । कनकपुलकनिकषपद्मगौरः-कनकस्य सुवर्णस्य पुलकः-खण्डम् तस्य निकषः-शाणनिघृष्टरेखा, 'पद्म' शब्दात्पद्मकिञ्जल्कं गृह्यते, तेन पद्मं पद्मकिञ्जल्कं च, तद्वत् गौरः, यद्वा-कनकस्य सुवर्णस्य पुलकः सारो वर्णातिशयस्तत्प्रधानो यो निकषः-शाणनिघृष्टसुवर्णरेखा, तस्य यत् पक्ष्म-बहुलत्वं तद्वद् गौरः-शाणनिघृष्टानेकसुवर्णरेखावच्चाकचिक्ययुक्तगौरशरीरः, उग्रतपाः-उग्रं-विशुद्धं प्रवृद्धपरिणामत्वात् पारणादौ विचित्राभिग्रहत्वाच्च अप्रधृष्यमनशनादि द्वादशविधं तपो यस्य स तथा, तीव्रतपोधारीत्यर्थः दीप्ततपाः-दीप्त-जाज्वल्यमान तपो यस्य स तथा-वह्निरिव कर्मवनदाह-

एक और विशेष हड्डी होती है इस का नाम ऋषभ है उभयतो मर्कटबन्ध का नाम नाराच है तथाच दोनों हड्डियो के दोनो ओर से मर्कट बन्धन से बद्ध करके और पट्टाकृति के जैसी एक तृतीय हड्डी से परिवेष्टित करके पुनः इन तीनों हड्डियों को बहुत ही अधिकरूपसे मजबूत करने के लिये वे आपस में विघटित न हो जावें इस रूप से उन्हें दृढ बनाने के लिये जिस सहनन में कीलिका के आकार जैसी वज्र नामकी हड्डी ठुकी रहती है उस सहनन का नाम वज्र ऋषभ नाराच सहनन है शाण के ऊपर-कसोटी पर कसे गये सुवर्ण की रेखाएँ जैसी चाकचिक्य से युक्त होती हैं-चमकीली होती हैं और गौरवर्ण की प्रतीत हैं-ठीक इसी प्रकार का इन गौतम का शरीर भी था ये उग्रतपस्वी थे पारणादि के समय ये विचित्र प्रकार के अभिग्रह को धारण करते रहते थे क्यों कि चारित्र विशुद्धि के प्रति इनके परिणाम सदा जागृति सपन्न बने रहते थे किसीमे भी ऐसी शक्ति नहीं थी जो इन्हें अनशनादि के भेद से १२ प्रकार के तप से च्युत कर सके इस तरह से ये तीव्र तप की आराधना में अपने आपको विसर्जित किये हुए थे जिस प्रकार अग्नि वन को

पट्टी ना જેવી એક બીજી વધારાની અસ્થિ હોય છે તેનુ નામ ઋષભ છે ઉભયતો મર્કટ બન્ધ નુ નામ નારાચ છે તથાચ-બન્ને અસ્થિઓને બન્ને તરફથી મર્કટ બંધનથી બદ્ધ કરીને અને પટ્ટાકૃતિ જેવી એક ત્રીજી અસ્થિ વડે પરિવેષ્ટિત કરીને ફરી આ ત્રણે અસ્થિઓને બહુજ સુદૃઢ કરવામાટે-તેઓ એક બીજીથી વિઘટિત થઈ ન જાય-આ પ્રમાણે તેમને સુદૃઢ બનાવવા માટે જે સંહનનમા કીલિકાના આકાર જેવી વજ્ર નામની અસ્થિ પરોવાઈને રહેલ છે તે સહનનનુ નામ વજ્ર ઋષભનારાચ સહનન છે શાણ પર-કસોટી પર-કસવામા આવેલ સુવર્ણની રેખાઓ જેમ ચમકતી હોય છે અને ગૌરવર્ણની પ્રતીત થાય છે. તેમ આ ગૌતમનુ શરીર પણ હતું એઓ ઉગ્રતપસ્વી હતા પારણાદિના સમયે એઓ વિચિત્ર પ્રકારના અભિગ્રહો ધારણ કરતા રહેતા હતા કેમકે ચરિત્ર વિશુદ્ધિના પ્રત્યે એમના પરિણામો સર્વદા જાગૃતિ સપન્ન રહેતા હતા. કોઈમા પણ એવી તાકાત નહોતી કે જેથી એમને અનશનાદિના ભેદથી ૧૨ પ્રકારના તપથી વિચલિત કરી શકે. આ પ્રમાણે તીવ્ર

कत्वेन, ज्वलत्तेजस्वीत्यर्थः, तप्ततपाः–येन तपसा ज्ञानावरणीयाद्यष्टकर्म भस्मी भवति तादृशं तपस्तप्त येन स तथा, कर्म निर्जरणार्थं तपस्यावान । महातपाः–आशंसा-दोषरहितत्वात् प्रशस्ततपाः, उदारः–सकलजीवैः सह मैत्रीकरणात् प्रधानः, घोरः परीष-होपसर्गकषायशत्रुप्रणाशनविधौ भयानकः, घोरव्रतः–घोरं कातरैर्दुश्चरं व्रतं सम्यक्त्व शीला-दिकं यस्य स तथा, घोरगुणः–घोराः–अन्यैर्दुरनुचरा गुणाः–मूल गुणादयो यस्य स तथा । घोरतपस्वी घोरैस्तपोभिस्तपस्वी–कठिनतपोधारीत्यर्थः, घोरब्रह्मचर्यवासी घोरं–दारुणं–कठिनम् अन्यैरल्प सत्त्वैर्दुष्करत्वाद्यद् ब्रह्मचर्यं तत्र वस्तुं स्थातुं शीलवान् , उच्छू-

दग्ध करने में कसर नहीं रखती है ठीक इसी प्रकार से इनका उग्रतप भी कर्मरूप कान्तार को सर्वथा क्षपित करने में समर्थ था यही बात दीप्ततप विशेषण से सूत्रकार ने प्रकट की है ' तप्ततपाः" पद से यह समझाया गया है कि तपस्या की आराधना ये किसी लौकिक कामना के वशवर्ती होकर नहीं कर रहे थे किन्तु कर्मों की निर्जरा होने के निमित्त से ही करते थे "महातपाः " इन्हें इसलिये कहा गया है कि जैसी तपस्या ये करते थे–वैसी तपस्या अन्य साधारण तप-स्विजनों से होनी अशक्य थी ये बड़े उदाराशयवाले थे क्यों कि सकल जीवों के साथ इनका व्यवहार मैत्री भावसे युक्त था घोर ये इसलिये प्रकट किये गये हैं कि परीषह और उपसर्ग के आजाने पर ये विचलित नहीं होते थे तथा कषायादि आत्मा के विकारी भावो को ये अपने पास तक नहीं आने देते थे ये विकारीभाव उनके समीप तक आने में भय खाते थे घोर व्रत–कातरों से दुश्चर इनके व्रत–सम्यक्त्व शीलादिव्रत थे घोरगुण–मूलगुणादिक जो इनके गुण थे वे अन्य जनो द्वारा दुरनुचर थे घोरतपस्वी ये इसलिये थे कि ये कठिन से कठिन तपो की आरा-

તપની આરાધનામાં તેઓ તલ્લીન હતા. જેમ અગ્નિ વનને દગ્ધ કરવામાં કચાશ રાખતી નથી, તેમ એમનું ઉગ્ર તપ પણ કર્મ રૂપ કાંતાર (વન) ને સર્વથા ક્ષપિત (વિનષ્ટ) કરવામા સમર્થ હતુ એજ વાત 'दीप्ततप' વિશેષણથી સૂત્રકારે પ્રકટ કરી છે ' तप्ततपा પદથી આમ સમજાવવામાં આવ્યુ છે કે તપસ્યાની આરાધના એઓ કોઈ લૌકિક કામના માટે કરતા ન હોતા પરંતુ કર્મોની નિર્જરા માટે જ એઓ કરતા હતા "महातपाः" એમને એટલા માટે કહેવામા આવેલ છે કે જે જાતની તપસ્યા એઓ કરતા હતા તેવી તપસ્યા બીજા સાધારણ તપસ્વીઓ માટે એકદમ અશકય જ હતી. એઓ બહુજ ઉદાર આશય યુક્ત હતા. કેમકે સકલજીવોની સાથે એમનો વ્યવહાર મૈત્રી ભાવપૂર્ણ હતો. એઓ ને 'घोर' એટલામાટે કહેવામાં આવેલ છે કે પરીષહ અને ઉપસર્ગથી એઓ વિચલિત થતા નહીં તેમજ કષાય આદિ આત્માના વિકારી ભાવો ને એઓ બહુજ દૂર રાખતા હતા. આ સર્વ વિકારો એમની પાસે આવતાં ભયભીત થતા હતા 'घोरव्रत' કાતરોથી દુશ્ચર એમના વ્રતો–સમ્યક્ત્વ શીલાદિ વ્રતો હતા 'घोरगुण'–મૂલગુણાદિક જે એમના ગુણોહતા તે અન્યલોકો વડે દુરનુચર હતા ઘોરતપસ્વી એઓ એટલામાટે હતા કે એઓ કઠણ માં કઠણ તપોની આરાધનામા તલ્લીન હતા એઓ ઘોર બ્રહ્મચર્યવાસી એટલામાટે હતા કે બીજા અલ્પસત્ત્વ

ढशरीरः-उच्छूढं-त्यक्तमिवत्यक्तं शरीरं तत्संस्कारपरिहाराद् येन स तथा। संक्षिप्तविपुलतेजोलेश्यः-संक्षिप्ता-शरीरान्तर्गतत्वेन संकुचिता, विपुला विस्तीर्णा अनेक योजन परिमितक्षेत्रगतवस्तु भस्मीकरणसमर्था, तेजोलेश्या-विशिष्टतपोजनितलब्धिविशेषसमुत्पन्न-तेजोज्वाला यस्य स तथा चतुर्दशपूर्वी-चतुर्दशपूर्वाण्यस्य सन्तीति चतुर्दशपूर्वी-चतुर्दशपूर्वधारी स चावध्यादि विकल्पोऽपि भवेदित्याह-चतुर्ज्ञानोपगतः-मति-श्रुत्य-वधि-मनःपर्यवज्ञान-सम्पन्नः चतुर्दशपूर्वि चतुर्ज्ञानोपगतेति विशेषणद्वयविशिष्टोऽपि कश्चिन्न समस्तश्रुतगतविषयस्यापि ज्ञानवान् भवति चातुर्दश पूर्वधराणां षड्गुणहानिवृद्धिलक्षण पट्स्थानपतितत्वेन श्रूयमाणत्वात्, अतस्तन्निरासार्थमाह-सर्वाक्षरसन्निपाती सर्वे च ते अक्षरसन्निपाता अक्षर संयोगा, यद्वा सर्वेषामक्षराणां सन्निपाताः-संयोगाः सर्वाक्षरसन्निपाताः ते ज्ञेयत्वेन सन्त्यस्येति सर्वाक्षरसन्निपाती सर्वाक्षरार्थज्ञानसम्पन्नः, एतादृश इन्द्रभूतिः, 'तिखुत्तो' श्रीमहावीर स्वामिनं त्रिकृत्वः-वारत्रयम्, 'आयाहिण पयाहिण करेइ' आदक्षिणं प्रदक्षिणं करोति 'वंदइ णमंसइ' वन्दते स्तौति, नमस्यति-नमस्करोति, 'वंदित्ता णमंसित्ता' वन्दित्वा नमस्यित्वा च 'एवं वयासी' एवम्-अनुपदं वक्ष्यमाणं वचनम् अवादीत्-उक्तवान् ॥सू० २॥

घना में अपने आप को लगाये हुए थे घोर ब्रह्मचर्यवासी ये इसकारण थे कि ये अन्य अल्प सत्त्व वाले जीवो द्वारा जिसका पालन करना असंभव है उस कठिनातिकठिन ब्रह्मचर्य व्रत की नव कोटि से आराधना करते थे इन्होने अपने शरीर का सत्कार आदि करना बिलकुल छोड़ रक्खा था इसलिये ये उच्छूढ शरीर थे इन्हे जो तेजोलेश्या प्राप्त थी उसमें ऐसी शक्ति थी कि वह अनेक योजनो तक की वस्तु को भस्मसात् कर सकती थी पर वह उन्हो ने अपने भीतर ही संकुचित करके दबा रखी थी उसे कभी भी कार्यान्वित नहीं किया था यह तेजो विशिष्ट तपस्या से जनित लब्धिविशेष से उत्पन्न होती है ये चतुर्दशपूर्वों के पाठी थे साथ में मतिज्ञान श्रुतज्ञान अवधिज्ञान और मन पर्यय ज्ञान के धारी थे और सर्वाक्षरार्थज्ञान संपन्न थे ऐसे इन इन्द्रभूति गणधरने भगवान् महावीर का तीन बार आदक्षिण प्रदक्षिण किया वन्दना की, नमस्कार किया, वन्दना नमस्कार करके फिर उन्होने प्रभु से ऐसा पूछा ॥२॥

શુદ્ર જીવો વડે જેમનુ પાલન અશક્ય જેમહતું તે કઠિનાતિકઠિન બ્રહ્મચર્યવ્રતની એઓ નવકોટિથી આરાધના કરતા હતા. એમણે પોતાના શરીરના સંસ્કારો વગેરે કરવા ત્યજી દીધા હતા એથી તેઓ ઉચ્છૂઢ શરીર હતા એમને જે તેજોલેશ્યા પ્રાપ્ત હતી તેમાં એવી શક્તિ હતી કે તે ઘણા યોજનો દૂરની વસ્તુને પણ ભસ્મ કરી શકે તેમ હતી પણ તે તેજો લેશ્યાને તેમણે પોતાના શરીરની અંદર જ સંકુચિત કરીને દબાવી રાખી હતી. તે લેશ્યાને તેમણે કોઈ પણ દિવસે કાર્યાન્વિત કરી ન હતી, આ તેજો વિશિષ્ટ તપસ્યાથી જનિત લબ્ધિ વિશેષથી ઉત્પન્ન હોય છે એઓ ચતુર્દશ પૂર્વના પાઠી હતા અને એની સાથે મતિજ્ઞાન, શ્રુત અવધિજ્ઞાન અને મન પર્યયજ્ઞાનના ધારી હતા અને સર્વાક્ષરાર્થજ્ઞાન સંપન્ન હતા એવા આ ઈન્દ્રભૂતિ ગણધરે ભગવાન મહાવીરની ત્રણ વાર આદક્ષિણ પ્રદક્ષિણા કરી વન્દના કરી નમસ્કાર કર્યા વદના નમસ્કાર કરીને પછી તેમણે પ્રભુને આ પ્રમાણે નિવેદન કર્યું ॥સૂ.૨

किमुक्तवानिति प्रदर्शयितुमाह—

मूलम्—कहिणं भंते ! जम्बुद्दीवेदीवे ? के महालएणं भंते ! जंवुद्दोवे दीवे ?२ किं संठिएणं भंते ! जंवुद्दीवे दीवे ३ किमायारभावपडोयरेणं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे ४ पण्णत्ते ? गोयमा ! अयण्णं जंवुद्दीवे दोवे सव्वदीवसमुद्दाणं सव्वब्भंतराए ? सव्वखुड्डाए वट्टे तेल्ला पूयसंठाणसंठिए वट्टे रहचक्कवालसंठाणसंठिए वट्टे पुक्खरकण्णिया संठाणसंठिए वट्टे पडिपुण्णचंदसंठाणसंठिए वट्टे ३ एगं जोयणसयसहस्सं आयामविक्खंभेणं तिण्णि जोयणसयसहस्साइं सोलस सहस्साइं दोण्णि य सत्तावीसे जोयणसए तिण्णिय कोसे अट्ठावीसं च धणुसयं तेरस अंगुलाइं अद्धंगुलं च किंचि विसेसाहियं परिक्खेवेणं पण्णत्ते ॥सू०३॥

छाया—क्व खलु भदन्त ! जम्बूद्वीपो द्वीपः १, किं महालयः ? खलु भदन्त ! जम्बूद्वीपो द्वीपः २, किं संस्थितः ? खलु भदन्त ! जम्बूद्वीपो द्वीपः ३, कि ाकारभावप्रत्यवतारः ? खलु भदन्त ! जम्बूद्वीपो द्वीपः ४, प्रज्ञप्तः ? गौतम ! अयं खलु जम्बूद्वीपो द्वीप सर्वद्वीपसमुद्राणां सर्वाभ्यन्तरकः सर्वक्षुल्लक वृत्तः तैलापूपसंस्थानसंस्थित वृत्तः रथचक्रवालसंस्थानसंस्थितः वृत्त, पुष्करकर्णिका संस्थानसंस्थितः वृत्त परिपूर्णचन्द्रसंस्थान संस्थितः वृत्त ३, एकं योजनशतसहस्राणि द्वे च सप्तविंशे योजनशते त्रयः कोशा. अष्टाविंशं च धनुः शतं त्रयोदश अङ्गुलानि अर्धाङ्गुलं च किञ्चिद्विशेषाधिकं परिक्षेपेण प्रज्ञप्तः ॥सू०३॥

टीका—'कहि णं भंते !' इत्यादि। इन्द्रभूतिः श्रीमहावीरं प्रति पृच्छति- हे भदन्त ! हे सुख कल्याणकारक ! भदन्त ! शब्दस्य विस्तरतो व्याख्याऽऽवश्यक-

---

"कहि णं भते ! जंबुद्दोवे दीवे ? इत्यादि।

टीकार्थ—हे भदन्त ! हे सुख कल्याण कारक ! "कहि ण भते ! जबुदीवे दीवे ?" किस स्थान परजम्बूद्वीप नाम का द्वीप कहा गया है ? यहां "ण" शब्द खलु शब्द के अर्थ में प्रयुक्त हुआ है और यह इस वाक्य का अलकृत करने के लिये आया है, इसी प्रकार से अन्य प्रश्न वाक्यों को

कहिणं भते ! जबुदीवे दोवे ! इत्यादि सूत्र-३॥

ટીકાર્થ—હે ભદન્ત ! હે સુખકલ્યાણ કારક ! 'कहि णं भंते जम्बुद्दीवे दीवे' ક્યા સ્થાન પર જમ્બૂદ્વીપ નામક દ્વીપ કહેવામાં આવેલ છે ? અહીં 'ण' શબ્દ 'खलु' શબ્દના અર્થમા પ્રયુક્ત થયેલ છે અને આ શબ્દ આ વાક્યને અલંકૃત કરવો માટે પ્રયુક્ત કરવામા આવેલ છે. આ પ્રમાણે બીજા પ્રશ્ન વાક્યો માટે

सूत्रस्य मत्कृतायां मुनितोषिणीटीकायां विलोकनीया । क कस्मिन् स्थाने 'जंबूद्दीवे दीवे' १ जम्बू द्वीपः-जम्बूद्वीपनामको द्वीपः प्रज्ञप्तः १ इत्यग्रेऽपि खलु शब्दो वाक्यालङ्कारे । अनेन जम्बूद्वीपस्य स्थानं पृष्टवान् १, 'के महालए णं भंते ! जंबूद्दीवे दीवे २' तथा-हे भदन्त जम्बूद्वीपो द्वीप किं महालयः कि प्रमाणो महान् आलयः आश्रयो व्याप्यक्षेत्ररूपो यस्य स तथा कियत्प्रमाणकमहत्त्वविशिष्टाऽऽश्रयसम्पन्नः अनेन जम्बूद्वीपस्य प्रमाणं पृष्टवान् ।२। 'किं संठिए णं भंते ! जंबूद्दीवे दीवे ३' हे भदन्त ! जम्बूद्वीपो द्वीपः कि संस्थितः ? किं कीदृशं सस्थानम्-आकारो यस्य स किं संस्थानोऽस्ति ? एतेन जम्बूद्वीपस्य संस्थानं पृष्टवान् ।३। 'किमायारभावपडोयारेणं भंते ! जंबूद्दीवे दीवे ४' तथा-हे भदन्त ! जम्बूद्वीपो द्वीपः किमाकारभावप्रत्यवतारः-कः कीदृशः आकारभावप्रत्यवतारः-तत्राऽऽकारः- स्वरूपं भावाः पृथिवीवर्षपर्वधर प्रभृतयस्तदन्तर्गताः पदार्थाः, तेषां प्रत्यवतारः-अवतरणं प्रकटीभावः इति यावत् यस्मिन् स तथा 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तः-कथितः । अनेन जम्बूद्वीपस्य स्वरूपं तदन्तर्वर्ति पदार्थाश्च पृष्टवान् ।४। इत्येवं प्रश्नचतुष्टये कृते तदुत्तर श्रवणपरायणतामुत्पादयितुं तस्य जगत्प्रसिद्ध गोत्रनामोच्चारण पूर्वकामन्त्रणेन क्रमेण भगवानुत्तरयति-'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! गौतमगोत्रोत्पन्न ! इन्द्रभूते ! 'अयण्णं जंबुद्दीवे दीवे' अयम्

भी ऐसा ही जानना चाहिये,''भदन्त'' शब्द की विस्तृत व्याख्या आवश्यक सूत्र की मुनितोषिणी टीका में की जा चुकी है, अत वहा से इसे देख लेना चाहिये,''के महालए णं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे ?,, तथा हे भदन्त ! जंबु द्वीप, नाम का द्वोप कितना विशाल कहा गया है ?,, 'किं संठिए णं जवुद्दीवे दीवे ?' तथा-हे भदन्त ! इस जम्बूद्वीप का सस्थान कैसा कहा गया है ? ''किमायार भावपडोयारे णं भते ! जंबुदीवे दीवे ४,, ? तथा इस जम्बूद्वीप का आकार-स्वरूप कैसा कहा गया है ? ओर इसमें कौन से पदार्थ कहे गये हैं ? इसप्रकार से ये चार प्रश्न गौतम ने प्रभु से यहां पूछे है इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-''गोयमा! हे गौतम गोत्रोत्पन्न ? इन्द्रभूते !'' 'अयण्ण जवूदीवे दीवे सव्वद्दीवसमुद्दाण सव्वब्भतराए,, यह जो प्रत्यक्ष से दृश्यमान द्वीप है कि जहां पर हम सब रहते है इसी का नाम जम्बूद्वीप है यह जम्बूद्वोप नाम का द्वीप समस्तद्वीप

पણ એવી રીતે જ સમજવુ જોઈએ ભદન્ત શબ્દની વિસ્તૃતવ્યાખ્યા આવશ્યક સૂત્રની મુનિતોષિણી ટીકામા કરવામા આવેલ છે તેથી તે ત્યાથી સમજી લેવી 'के महालए णं भंते जंबुद्दीवे दीवे ?'' તથા હે ભદન્ત ! આ જંબૂદ્વીપ નામે દ્વીપ કેટલો વિશાળ કહેમા આવેલ છે ? ''किं संठिए णं जंबुद्दीवे २ ? તેમજ હે ભદન્ત ! આ જબૂદ્વીપનુ સસ્થાન કેવુ કહેવામા આવેલ છે ? ''किमायारभावपडोयारे णं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे ४? તેમજ આ જબૂદ્વીપનો આકાર-સ્વરૂપ-કેવો છે ? અને એમા કઈ કઈ જાતના પદાર્થો છે ? આરીતે આ ચાર પ્રશ્નો ગૌતમે પ્રભુને અહીં પૂછ્યા છે. એના

प्रत्यक्षतो दृश्यमानः अस्मदादीनां निवासभूतः, जम्बूद्वीपो द्वीपः जम्बूद्वीप नामको द्वीपः 'सव्वद्दीवसमुद्दाण सव्वब्भंतराए' १, सर्वद्वीपसमुद्राणाम्-सर्वेषां द्वीपानां-धातकी-खण्डप्रभृतीनां तथासर्वेषां समुद्राणां लवणोदादीनां च सर्वाभ्यन्तरकः सर्वात्मना अभ्य-न्तरः सर्वाभ्यन्तरः स एव सर्वाभ्यन्तरकः सर्वतिर्यग्लोकमध्यवर्त्तीत्यर्थः । इति प्रथम-प्रश्नस्योत्तरम् १। 'सव्वखुड्डाए वट्टे २' तथा-सर्वक्षुल्लकः सर्वेभ्यो द्वीपेभ्यः समुद्रेभ्यश्च क्षुल्लकः वृत्तः-गोलाकारः । इति द्वितीयप्रश्नस्योत्तरम् २। तथा वृत्तः वर्तुलः, स च छिद्रसहित वृत्तोऽपि स्यादित्यत आह-'तेल्लापूयसंठाणसंठिए वट्टे' इति ३, तैलापूप-संस्थानसंस्थितः तैलापूपः तैलेन पक्वोऽपूपस्तैलापूपः तैलपक्वापूपोहि प्रायः परिपूर्ण-वृत्तो भवति न तु घृतपक्वोऽपूपस्तथेवि तैलविशेषणम् । तद्वत् यत् संस्थानम्-आकारः

और समुद्रो के बीच मे रहा हुआ सब से पहिला द्वीप है इस प्रकार के कथन से प्रभुने प्रथम प्रश्न का उत्तर दिया है तात्पर्य इसका यही है कि धातकी खण्ड आदिक जितने भी और असख्यात द्वीप है, तथा-लवण समुद्रादिक जितने असख्यात समुद्र है उन सब के बीच में यह जम्बूद्वीप नाम का द्वीप है । इस तरह यह जम्बूद्वीप नामका द्वीप समस्त तिर्यग्लोक के मध्य में रहा हुआ है । इसका विस्तार धातकी खण्ड आदिको एव लवण समुद्र आदिको की अपेक्षा कम है जितने भी इसके सिवाय द्वीप और समुद्र है वे सब वलय के आकार जैसे गोल है-अत' इसकी गोलाई सब द्वीप और समुद्रों से कम है ऐसा यह द्वितीय प्रश्न का उतर दिया गया है इसीलिये "सव्व खुड्डाए वट्टे" ऐसा सूत्रकार ने कहा है " तेल्लापूयसठाण सठिए वट्टे' रहचक्कवाल सठाण सठिए वट्टे,, इसका आकार जैसा तैल मे तले हुए पुये का होता है वैसा है घृत में तले गये पुये का आकर पूर्णरूप से गोल नहीं हो पाता है इसलिऐ यहां तैल में तले पुये के साथ में

ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે–"ગોયમા !" હે ગૌતમ ગોત્રોત્પન્ન ઈન્દ્રભૂતિ ! "अयण्णं जंबुद्दीवे दीवे सव्वद्दीवसमुद्दाणं सव्वब्भतराए" આ જે અમારી સામે પ્રત્યક્ષ દૃશ્યમાન દ્વીપ છે, ત્યા અમે બધાં રહીએ છીએ તેનુ નામ જ જબૂદ્વીપ છે આ જંબૂદ્વીપ નામક દ્વીપ બધા દ્વીપો તેમજ સમુદ્રોની વચ્ચે અવસ્થિત સૌથી પહેલો દ્વીપ છે આ રીતે પ્રભુએ પ્રશ્નનો જવાબ આપ્યો છે તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે ધાતકી ખંડ વગેરે જેટલા બીજા અસખ્યાત દ્વીપો છે તથા લવણ સમુદ્રાદિક જેટલા અસખ્યાત સમુદ્રો છે, તે સર્વની મધ્યે આ જબૂદ્વીપ નામક દ્વીપ આવેલ છે આ પ્રમાણે આ જબૂદ્વીપ નામનો દ્વીપ સમસ્ત તિર્યગ્લોકના મધ્યમા આવેલ છે આનો વિસ્તાર ધાતકીખડ વગેરે તેમજ લવણ સમુદ્ર વગેરેની અપેક્ષા સ્વલ્પ છે એના સિવાય બીજા જેટલા દ્વીપો છે તેમજ સમુદ્રો છે તેઓ સર્વે વલયના આકાર જેવા ગોળ આકૃતિવાળા છે આ દ્વીપ પણ ગોળ છે એથી એની ગોળ આકૃતિ સર્વ દ્વીપો અને સમુદ્રો કરતા સ્વલ્પ છે આમ બીજા પ્રશ્નનો જવાબ આપવામાં આવ્યો છે એથી જ 'सव्व खुड्डाए वट्टे' આ પ્રમાણે કહ્યુ છે "तेल्लापूय संठाणसठिए वट्टे रहचक्कवालिसंठाणसंठिए वट्टे, पुक्खरकण्णिया संठाणसंठिए वट्टे "આનો આકાર તેલમા તળેલા અપૂપ જેવો છે ઘીમાં તળેલા અપૂપ નો આકાર સંપૂર્ણ પણે ગોળ થતો નથી એથી અહી તેલ મા તળેલા અપૂપની સાથે તેના ગોળ

तेन संस्थितः एततुल्यो वृत्तः । 'रहचक्कवाल संठाण संठिए वट्टे' पुनः कीदृशो वृत्तः ? रथचक्रवालसंस्थानसंस्थितः रथशब्दोऽत्र रथाङ्ग (चक्र) परः तेन रथस्य-रथाङ्ग (चक्र) स्य यत् चक्रवालं-मण्डलं तद्वत् यत् संस्थानं तेन संस्थितः वृत्तः-वर्तुलः, तथा 'पुक्खर कण्णिगया संठाणसंठिए वट्टे' पुष्करकर्णिका संस्थानसंस्थितः पुष्करं कमलं तस्य या कर्णिका-बीजकोशी तद्वत् यत् संस्थानं तेन संस्थितः-कमलमध्यभागाकारसंस्थितः एतादृशो वृत्तः, तथा 'पडिपुण्णचंद संठाणसंठिए वट्टे ३' परिपूर्णचन्द्रसंस्थानसंस्थितः-परिपूर्णः षोडशकलासम्पन्नो यश्चन्द्रः तद्वत् यत् संस्थानं तेन संस्थितः अखण्डचन्द्र-मण्डलाकारसंस्थानसंस्थितः एवं वृत्तः । वृत्तत्व प्रदर्शनेनानोपमापदकथन नानादे-शीय विनेयानां बुद्धिवैशद्यार्थम् । इति संस्थानविषयक तृतीयप्रश्नस्योत्तरम् ३।

अथ सामान्यतः प्रागुक्तमेव प्रमाणं विशेषतो दर्शयितुमाह-'एगं इत्यादि । 'एगं जोयण सयसहस्सं आयामविक्खंभेण' एकं योजनशतसहस्रमायाम-विष्कम्भेण-आयामो दैर्घ्य-विष्कम्भः-विस्तारश्चेत्यनयोः समाहारद्वन्द्व आयाम-विष्कम्भं तेन-एकं योजन शतसहस्रं योजनलक्षम् एकलक्षसंख्यकयोजनप्रमाण दैर्घ्यविस्तारयुक्तो जम्बूद्वीप इति ।

इसके गोल आकार को उपमित किया गया है क्योंकि तैल में तले हुए पुये का आकार गोलाई परिपूर्ण होता है अथवा-रथ के पहिये का चक्र वाल जैसा गोल होता है उसी तरह की गोलाई इसकी है यहा रथ से रथ का चक्रग्रहीत हुआ है । अथवा पुष्कर- कमल कर्णिका जैसी पूर्णरूप गोल होती है वैसी गोलाई इसकी है अथवा "पडिपुण्ण चद सठाणसठिए" अपनी १६ कलाओं से परिपूर्ण चद्रमा की जैसी गोलाई होती हे वैसी ही गोलाई इस जम्बूद्वीप नाम के द्वीप की है इस तरह गोलाई के दिखाने में जो ये नाना उपमान पदो का कथन किया है वह नानादेशीय विनेय जानो की बुद्धि की विशदता के निमित्त कियागया है इस कथन से तृतीय प्रश्न का उत्तर सूत्रकार ने दिया है "एगं जोयण सयसहस्सं आयामविक्खभेग तिण्णि जोयणसय सहस्साइं सोलससहस्साइ दोण्णि य सत्तावीसे जोयणसए तिण्णि य कोसे अट्ठावीस च धणुसय

આકાર ને ઉપમિત કરવામા આવેલ છે કેમ કે તેલમા તળેલા અપૂપ નો આકાર ગોલા-કૃતિમા પરિપૂર્ણ હોય છે અથવા રથના પૈડાનો ચક્રવાલ જે પ્રમાણે ગોળ હોય છે તેમજ તે પણ ગોળ છે, અહીં રથથી રથનુ ચક્ર ગ્રહીત થયેલ છે અથવા પુષ્કર-કમળ-ની કર્ણિકા જેમ પૂર્ણરૂપથી ગોળ હોય છે તેવી ગોલાકૃતિ એની છે અથવા 'पडिपुण्णचंदसंठाण संठिए" પોતાની ૧૬ કળાઓથી પરિપૂર્ણ ચદ્રમા ની જેવી ગોલ આકૃતિ હોય છે તેવી જ ગોલાકૃતિ આ જબૂદ્વીપ નામના દ્વીપની છે આ પ્રમાણે અહીં ગોલાકૃતિ થી સબદ્ધ અનેક ઉપમા પદોનુ કથન કરવામાં આવ્યુ છે ને નાનાદેશીય વિનેય (શિષ્ય) જનોની બુદ્ધિની વિશદતા માટે કરવામા આવેલ છે આ કથન થી ત્રીજા પ્રશ્નનો જવાબ સૂત્રકારે આપ્યો છે "एगं जोयणसयसहस्सं आयामविक्खंभेणं तिण्णि जोयणसयसहस्साइं सोलस सह-स्साइं दोण्णि य सत्तावीसे जोयणसए तिण्णि कोसे अट्ठावीस च धणुसय तेरसं अ॰

ननु जम्बूद्वीपस्य पूर्वतः पश्चिमं यावत् योजनलक्षं प्रमाणमभिहितं, तत्र पूर्व पश्चिम-दिग्वर्त्ति जगती मूलयोः प्रत्येकं विष्कम्भो द्वादशयोजनप्रमाण, ततश्च पूर्वोक्त लक्षप्रमाणे पूर्वपश्चिमदिग्वर्त्ति जगत्यो द्वादश द्वादश योजनात्मकं मूलविष्क-म्भप्रमाणं संयोजितं तच्चतुर्विंशत्यधिकैकलक्षयोजनं जम्बूद्वीपप्रमाणं वक्तव्यम्, एवं च पूर्वोक्तं मानं विरुध्यते इतिचेदाह-जम्बूद्वीपस्य यत् प्रमाणमभिहित तज्जगतो मूलविष्कम्भप्रमाणापेक्षयैव। एवं लवणसमुद्रस्यापि यल्लक्षद्वयं प्रमाणमभिहित तद् लव-णसमुद्र जगती मूलविष्कम्भमादायैव। एवमन्यान्य द्वीप समुद्रविषयेऽपि विज्ञेयम्। यदि द्वीपसमुद्रमानाज्जगतीमानं पृथग् भण्येत, तदा मनुष्यक्षेत्रप्रमाणं यत् पञ्च-चत्वारिंशल्लक्षयोजनप्रमाणमभिहितं तद् विरुध्येत। अतो जगतीविष्कम्भप्रमाणमादा-

---

तेरस अंगुलाइ अद्धंगुल च किंचि विसेसाहिय परिक्खेवेणं पण्णत्ते" इसकी लम्बाई चौड़ाई एक लाख योजन की है

शंका-जम्बूद्वीप का जो पूर्व पश्चिम तक एक लाख योजन का प्रमाण कहा गया है वहां पूर्व पश्चिम दिग्वर्ती जगती और मूल का प्रत्येक का विष्कम्भ प्रमाण १२-१२ योजन का है अत· एक लाख योजन में २४ योजनात्मक इस प्रमाण को मिलाने से एक लाख २४ योजन का प्रमाण इसका कहना चाहिये था सो केवल इसकी लम्बाई का यह १ एक लाख योजन का प्रमाण विरुद्ध पडता है।

उत्तर–यहां जो जम्बूद्वीप का प्रमाण कहा है वह जगती और मूल के विष्कम्भ प्रमाण को अपेक्षा से ही कहा है, इसी तरह लवण समुद्र का जो दो लाख योजन का प्रमाण कहा गया है वह लवण समुद्र की जगती और मूल विष्कम्भप्रमाण को लेकर ही कहा गया जानना चाहिये इसी तरह का कथन अन्य द्वीप और समुद्रों के सम्बन्ध में भी समझना चाहिये यदि द्वीप समुद्रो के प्रमाण पृथक् कहा जाता तो मनुष्यक्षेत्र का जो प्रमाण ४५ लाख योजन का कहा गया है उसमें विरोध आता है' अतः जगतो विष्कम प्रमाण

अद्धंगुलं च किंचि विसेसाहिय परिक्खेवेणं पण्णत्ते" આની લંબાઇ, ચોડાઈ એક યોજન જેટલી છે

શંકા.—જબૂદ્વીપનુ પ્રમાણુ પૂર્વ પશ્ચિમ સુધીનુ એક લાખ યોજન જેટલુ કહેવામાં આવેલ છે ત્યા પૂર્વ પશ્ચિમ દિગ્વ્રતી જગતી અને મૂલનુ પ્રત્યેકનુ વિષ્કુભ પ્રમાણુ ૧૨-૧૨ યોજન જેટલુ છે એવા એક લાખ યોજનમા ૨૪ યોજનાત્મક આ પ્રમાણુને એકત્ર કરવાથી એક લાખ ૨૪ યોજન નું પ્રમાણુ આનું છે તેમ કહેવુ જોઈએ પરતુ અહીં તો ફક્ત આની લંબાઈ પહોળાઈનું એક લાખ યોજન પ્રમાણુ નિરૂપિત કરવામાં આવેલ છે તે ઉપરોક્ત રીતે એક લાખ યોજનનું કથન વિરૂદ્ધ પડે છે ઉત્તર–અહીં જબૂ દ્વીપનું પ્રમાણુ કહેવામા આવેલ છે તે જગતી અને મૂલના વિષ્કભ પ્રમાણુની અપેક્ષાથી જ કહેવામા આવેલ છે આ પ્રમાણુ લવણુ સમુદ્રનુ જે બે લાખ યોજન જેટલું કહેવામાં આવેલ છે તે લવણુ સમુદ્રની જગતી અને મૂલવિષ્કંભ પ્રમાણુના આધારે જ કહેવામાં આવેલ છે જે આ પ્રમાણે બીજા દ્વીપો અને સમુદ્રોના વિશે પણ જાણી લેવું જોઇએ જો દ્વીપ સમુદ્રના પ્રમાણુ થી જગતીનુ પ્રમાણુ અલગ કહેવામાં આવે તો મનુષ્યક્ષેત્રનુ જે પ્રમાણુ ૪૫ લાખ યોજન જેટલુ કહેવામાં આવેલ છે, તેમાં વિરાધ લાગે છે એથી જગતીના વિષ્કભ પ્રમાણુ

यैव द्वीपसमुद्राणां प्रमाणं विवक्षितमितिविज्ञेयमिति । तथा 'तिण्णिजोयण सयसहस्साइं' त्रीणि योजनशतसहस्राणि त्रीणि लक्षाणि 'सोलससहस्साइं' षोडश सहस्राणि योजनानि 'दोन्निय सत्तावीसे जोयणसए' द्वे योजनशते सप्तविंशे सप्तविंशत्यधिके 'तिण्णियकोसे' त्रयः–त्रिसङ्ख्यकाः क्रोशाः, 'अट्ठावीसं च धणुसय' अष्टाविंशम्–अष्टाविंशत्यधिकं धनुः शत 'तेरस अंगुलाइ' त्रयोदशाङ्गुलानि 'अद्धंगुलं च किंचिविसेसाहिय परिक्खेवेण पण्णत्ते' अर्धाङ्गुलं च किञ्चिद्विशेषाधिकमित्येतावान् परिक्षेपेण परिधिना जम्बूद्वीपो द्वीपः प्रज्ञप्तः ॥सू०३॥

अथाऽऽकारभावप्रत्यवतारविषयकप्रश्नस्योत्तरमाह—

मूलम्—से णं एगाए वईरामईए जगईए सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते । सा णं जगई अट्ठ जोयणाइं उड्ढं उच्चत्तेणं, मूले बारस जोयणाइं विक्खंभेणं, मज्झे अट्ठ जोयणाइं विक्खंभेणं, उवरिं चत्तारि जोयणाइं विक्खंभेणं, मूले वित्थिन्ना मज्झे संखिता उवरिं तणुया गोपुच्छसंठाणसंठिया सव्ववइरामई अच्छा सण्हा लण्हा घट्ठा मट्ठा णीरया निम्मला णिप्पंका णिक्कंकटच्छाया सप्पभा समरीइया सउज्जोया पासाइया दरिसणिज्जा अभिरूवा पडिरूवा । सा णं जगई एगेणं महंतगवक्खकडएणं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ता । से णं गवक्खकडए अद्धजोयणं उड्ढं उच्चत्तेणं पंच धणुसयाइं विक्खंभेणं सव्वरयणामए अच्छे जाव पडिरूवे । तीसेणं जगईए उप्पिं वहुमज्झदेसभाए एत्थणं महई एगा पउमवरवेइया पण्णत्ता, अद्धजोयणं उड्ढं उच्चात्तेणं पच धणुसयाइं विक्खंभेणं जगई समिया परिक्खेवेणं सव्वरयणामई अच्छा जाव पडिरूवा । तीसेणं पउमवरवेइआए अयमे

को लेकर ही द्वीप समुद्रो का प्रमाण कहा हैं ऐसा जानना चाहिये इस जम्बू द्वीप की परिधि का प्रमाण ३ लाख १६ हजार दो सौ २७ योजन एवं ३ कोश २८ धनुष १३॥ अगुल से कुछ अधिक हैं ॥३॥

ને લઈને જ દ્વીપ સમુદ્રોનું પ્રમાણ કહેવામાં આવેલ છે, આમ સમજવુ જોઈએ આ જંબૂદ્વીપની પરિધીનુ પ્રમાણ ૩૩ લાખ ૧૬ હજાર બસો ૩૭ (૩૩૧૬૨૩૭) યોજન અને ૩ કોશ ૨૮ ધનુષ ૧૩॥ અંગુલ કરતાં કંઈક વધારે છે ॥૩॥

यारूवे वण्णावासे पण्णत्ते, तं जहा वइरामया णेमा एवं जहा जीवा-
भिगमे जाव अट्ठो जाव धुवा णियया सासया जाव णिच्चा ॥सू० ४॥

छाया—स खलु एकया वज्रमय्या जगत्या सर्वतः समन्तात् संपरिक्षिप्त । सा खलु जगती अष्टयोजनानि उर्ध्वमुच्चत्वेन, मूले द्वादश योजनानि विष्कम्भेण, मध्ये अष्टयोजनानि विष्कम्भेण, उपरि चत्वारि योजनानि विष्कम्भेण, मूले विस्तीर्णा मध्ये संक्षिप्ता उपरि तनुका गोपुच्छसंस्थानसंस्थिता सर्ववज्रमयी अच्छा श्लक्ष्णा घृष्टा मृष्टा नीरजाः निर्मला निष्पङ्का निष्कङ्कटच्छाया सप्रभा समरीचिका सोद्योता प्रासादीया दर्शनीया अभिरूपा प्रतिरूपा, सा खलु जगती एकेन महागवाक्षकटकेन सर्वतः समन्तात् संपरिक्षिप्ता स खलु गवाक्षकटकः अर्द्धयोजनम् ऊर्ध्वम् उच्चत्वेन पञ्चधनुः शतानि विष्कम्भेण, सर्वरत्नमय अच्छः यावत् प्रतिरूपः, तस्या खलु जगत्या उपरि बहुमध्यदेशभागे अत्र खलु महती एका पद्मवरवेदिका प्रज्ञप्ता, अर्द्धयोजनम् ऊर्ध्वम् उच्चत्वेन, पञ्चधनुः शतानि विष्कम्भेण जगतीसमिता परिक्षेपेण सर्वरत्नमयी अच्छा यावत् प्रतिरूपाः । तस्याः खलु पद्मवरवेदिकायाः अयमेतद्रूपो वर्णावासः प्रज्ञप्त. तद्यथा—वज्रमया नेमाः एव यथा जीवाभिगमे; यावत् अर्थः ध्रुवा नियता शाश्वती यावत् नित्या ॥ सूत्र० ४ ॥

टीका—"से णं एगाए" इत्यादि—'से णं एगाए वइरामईए जगईए' सः—अनन्तरोक्तो जम्बूद्वीप नामा द्वीपः खलु वक्यालङ्कारे, एकया एकसंख्यया वज्रमय्या वज्ररत्नमय्या जगत्या—जम्बूद्वीपप्राकाररूपया द्वीपसमुद्रसीमाकारिण्या, 'सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते' सर्वतः सर्वदिक्षु समन्तात्—सर्वदिक्षु संपरिक्षिप्तः—सम्यक् परिवेष्टितः । 'सा णं जगई अट्ठ जोयणाइं उड्ढ उच्चत्तेणं' सा च जगती अष्टयोजनानि ऊर्ध्वम् उपरि उच्चत्वेन—उच्छ्रयेण प्रज्ञप्तेत्यग्रेण सम्बन्धः एवमग्रेऽपि । 'मूले बारस जोयणाइं विक्खंभेणं' मूले—मूलभागे विष्कम्भेण—विस्तारेण द्वादश योजनानि' मज्झे अट्ठजोयणाइं विक्खं-

"से ण एगाए वईरामईए जगईए" इत्यादि ।

टीकार्थ—यह जम्बूद्वीप नाम का द्वीप एक वज्रमयी जगती से—द्वीप समुद्र की सीमाकारी कोट से— "सव्वओ समंता" चारो ओर से अच्छी तरह से घिरा हुआ है "सा णं जगई अट्ठ जोयणाइ उड्ढ उच्चत्तेण मूले बारम जोयणाइं विक्खमेण, मज्झे अट्ठ जोयणाइ विक्खमेण" यह प्राकार रूप जगती आठ योजन की ऊँची है मूल में बारह योजन की विष्कम्भवाली है मध्य में आठ

से णं एगाए वईरामईए जगईए सव्वओ समता, इत्यादि ॥ सूत्र ४॥

ટીકાર્થ—આ જ બૂદ્વીપ નામક દ્વીપ વજ્રમયી જગતી થી-દ્વીપ સમુદ્રની સીમાકારી કોટથી - "सव्वओ समंता" ચોમેર સારી રીતે આવૃત્ત છે "सा णं जगई अट्ठ जोयणाइं उड्ढं उच्चत्तेण मूले बारस जोयणाइं विक्खंभेण, मज्झे अट्ठजोयणाइं विक्खंभेण" આ પ્રાકાર રૂપ જગતી આઠ યોજન જેટલી ઊંચી છે. મૂલમા બાર યોજન જેટલી વિષ્કંભવાળી છે મધ્યમાં આઠ યોજન જેટલા વિસ્તારવાળી છે, "उवरिं चत्तारि जोयणाइं विक्खंभेण" ઉપરમાં આ

भेणं' मध्ये-मध्यभागे विष्कम्भेण अष्टयोजनानि 'उवरिं चत्तारि जोयणाइं विक्खंभेणं, उपरि ऊर्ध्वभागे विष्कम्भेण चत्वारि योजनानि। अतएवाह-'मूले वित्थिन्ना' मूले विस्तीर्णा-द्वादशयोजनविष्कम्भसम्पन्नत्वात्, 'मज्झे संखित्ता, मध्ये-संक्षिप्ता-मूलापेक्षयाऽल्प-प्रमाणा अष्टयोजनप्रमाणविष्कम्भसम्पन्नत्वात्, उवरि 'तणुया' उपरि-उर्ध्वभागे तनुका-मूलमध्यापेक्षया ह्रस्वा चतुर्योजनप्रमाणविष्कम्भसम्पन्नत्वात्, अतएव" 'गोपुच्छ संठाणसंठिया' गोपुच्छ संस्थानसस्थिता गोपुच्छम् ऊर्ध्वीकृत गोपुच्छं क्रमशः वहुमध्य-माल्पप्रमाणं भवति तद्वत् यत् सस्थानम्-आकारः तेन संस्थिता, 'सव्ववइरामई' सर्व-वज्रमयी-सर्वात्मना-सामस्त्येन वज्ररत्नमयी सा कीदृशीति वर्ण्यते-"अच्छे" त्यादि, 'अच्छा' अच्छा आकाश स्फटिकवत् स्वच्छा 'सण्हा' श्लक्ष्णा-श्लक्ष्ण पुद्गलस्कन्धनिष्पन्ना श्लक्ष्णसूत्रनिष्पन्नपटवत्, पुनः 'लण्हा' श्लक्ष्ण-चिक्कणा घुण्टितपटवत्, 'घट्ठा' घृष्टा-घृष्टेऽवघृष्टा खरशाणनिघृष्टपाषाणखण्डवत् 'मट्ठा' मृष्टा-मृष्टेव मृष्टा-कोमलशाण-घृष्टपाषाणखण्डवत्, 'णीरया' नीरजाः-स्वाभाविकरजोवर्जिता, 'निम्मला' निर्मला-

योजन की विस्तार वाली है "उवरिं चत्तारि जोयणाइ विक्खंभेणं" ऊपर में यह चार योजन की विस्तार वाली है इस तरह यह मूल में विस्तीर्ण है, मध्य में सक्षिप्त है और ऊपर में पतली हो गई है अत एव इस जगती का आकार 'गोपुच्छ के आकार जैसा हो गया है यह जगती "सव्ववइरामई अच्छा, सण्हा, लण्हा घट्ठा, मट्ठा, णीरया, नीम्मला, णिप्पंका, णिक्कंकडच्छाया, सप्पभा, समरीइया, सउज्जोया, पासाईया दरिसणिज्जा, अभिरूवा पडिरूवा" सर्वात्मना वज्र-रत्न की बनी हुई है, तथा यह आकाश और स्फटिक मणि के जैसी अतिस्वच्छ है, श्लक्ष्ण सूत्र से निर्मित पट कि तरह यह श्लक्ष्णपुद्गल स्कन्ध से निर्मित हुई है. अत एव यह सब से श्रेष्ठ है तथा घुटे हुए वस्त्र की तरह यह चिकनी है, खरशाण से घिसे गये पाषाण की तरह यह घृष्ट है, कोमल शाण से घिसे गये पाषाणखण्ड को तरह यह मृष्ट है स्वाभादिक रज से रहित होने से यह नीजर है आगन्तुक मैल से रहित होने से यह निर्मल हैं, कर्दमरहित होने से यह निष्पङ्क है , आवरण

ચાર યોજન જેટલી વિસ્તારયુક્ત છે આ પ્રમાણે આ મૂલમા વિસ્તીર્ણ છે, મધ્યમા સંક્ષિપ્ત છે, અને ઉપરમા પાતળી થઈ ગઈ છે એથી આ જગતીને આકાર "गोपुच्छसंठाण-संठिया" ગોપુચ્છના આકાર જેવો થઇ ગયો છે આ જગતી "सव्व वइरामई अच्छा सण्हा, लण्हा, घट्ठा, मट्ठा, नीरया, निम्माला, णिप्पंका णिक्ककडच्छाया सप्पभा समरीइया, सउज्जोया, पासाईया दरिसणिज्जा, अभिरूवा, पडिरूवा," સર્વાત્મના વજ્ર રત્નની બનેલી છે, તેમજ આ આકાશ અને સ્ફટિકમણિ જેવી અતિ સ્વચ્છ છે, શ્લક્ષ્ણ સૂત્ર નિર્મિત પટની જેમ આ શ્લક્ષ્ણ પુદ્ગલ સ્કન્ધથી નિર્મિત થયેલી છે એથી આ લષ્ટ-શ્રેષ્ટ-છે તેમજ ઘૂટેલ વસ્ત્રની જેમ આ સુચિક્કણ છે ધાર કાઢવાના પથ્થરથી ઘસેલા પાષાણની જેમ આ ઘૃષ્ટ છે. કોમળ શાણથી ઘસેલ પાષાણ ખંડની જેમ આ મૃષ્ટ છે સ્વાભાવિક રજથી રહિત હોવા બદ્દલ આ નીરજ છે. આગંતુક મેલથી રહિત હોવા બદ્દલ આ નિર્મળ છે. કર્દમ

आगन्तुकमलरहिता, 'णिप्पंका' निष्पङ्का–पङ्क–रहिता निष्कर्दमा, तथा 'णिक्कंकडच्छाया' निष्कङ्कटच्छाया आवरण रहितत्वाद्व्याहत प्रकाशा 'सप्पभा' सप्रभा–स्वरूपतः प्रभा-सम्पन्नाः, प्रकाशमानेत्यर्थः, 'समरीइया' समरीचिका–किरणसम्पन्ना वस्तुजातप्रकाशिकेत्यर्थः, 'सउज्जोया' सोद्योता निरन्तरदिग्विदिक् प्रकाशिका, तथा 'पासाईया' प्रासादीका–प्रसादो–मनः प्रसन्नता, स प्रयोजनं यस्या इति प्रासादीया हृदयोल्लास-कारिणी । 'दरिसणिज्जा' दर्शनीया–रमणीयतया क्षणे क्षणे द्रष्टु योग्या, 'अभिरूवा' अभिरूपा–अभिमतमनुकूलं रूपं यस्याः सा तथा–सर्वथा दर्शकजनमनमनोहारिणी । 'पडिरूवा' प्रतिरूपा–अपूर्व चमत्कारसमुत्पादिका । असाधारणरूप सम्पन्नेत्यर्थः । यद्वा प्रति प्रतिक्षणं नवं नवमिव रूप यस्याः सा तथा ।

'सा ण जगई' सा च खलु जगती 'एगेणं महंत गवक्ख कडएणं' एकेन अनुपमेन महागवाक्षकटकेन–विशाल जालक समूहेन 'सव्वओ समंता संपरिक्खित्ता' सर्वतः समन्तात् संपरिक्षिप्ता–सम्यक् परिवेष्टिता विविधविशालगवाक्षसम्पन्नेत्यर्थः । 'से णं गवक्खकडए' स खलु गवाक्षकटकः अद्धजोयण उड्ढ उच्चत्तेण' अर्द्धयोजनम् ऊर्ध्वम् उपरि उच्चत्वेन–उच्छ्रयेण 'पंचधणुसयाइ विक्खंभेणं' पञ्चधनुः शतानि विष्कम्भेण विस्तारेण, प्रज्ञप्तः । कीदृशः पुनः स गवाक्षकटकः ? इत्याह–'सव्वरयणामए' इत्यादि ।

रहित होने से निष्कङ्कटच्छाया वाली है- अव्याहत प्रकाशयुक्त है- स्वरूप से प्रभासंपन्न है–स्वतः प्रकाशमान है, किरणयुक्त है– वस्तु समूह की प्रकाशक है, निरन्तर दिशाओ में इसका प्रकाश फैला रहता है, इसलिये सोद्योत है हृदय में उल्लास जनक होने से यह प्रासादीय है. अधिक रमणीय होने से क्षण क्षण में यह देखने के योग्य है इसलिये दर्शनीय है, सर्वथा दर्शकजनो के नेत्र और मन को हरण करनेवाली होने से यह अभिरूप है और असाधारणरूपसपन्न होने से यह प्रतिरूप है । अथवा–क्षण क्षण में इसका रूप नवीन नवीन जैसा प्रतीत होता है इसलिये प्रतिरूप है । "सा णं जगई" वह जगती "एगेणं महंतगवक्खकडएण सव्वओ समंता सपरिक्खित्ता" एक विशाल गवाक्षजाल से–अनेक बड़ी २ खिडकियों से युक्त है "से णं गवक्खकडए" वह गवाक्ष जाल "अद्धजोयण उड्ढउच्चत्तेण" आधे योजन का ऊँचा है "पंच

રહિત હોવાથી આ નિષ્પંક છે આવરણ રહિત નિષ્કંટક છાયાવાળી છે અવ્યાહત પ્રકાશ-યુક્ત છે, વસ્તુ સમૂહની પ્રકાશિકા છે નિરંતર દિશાઓમા અને વિદિશાઓમા આનો પ્રકાશ વ્યાપ્ત રહે છે એથી આ સોદ્યોત છે, હૃદયમા ઉલ્લાસજનક હોવાથી આ પ્રાસાદીય છે અધિક રમણીય હોવાથી આ દર્શનીય છે સર્વથા દર્શકોના નેત્ર અને મનને આકર્ષનારી હોવાથી આ અભિરૂપ છે અથવા ક્ષણ ક્ષણમા આનું રૂપ નવનવીત જેવુ લાગે છે એથી આ પ્રતિરૂપ છે

"सा णं जगई" તે જગતી "एगेण महतगवक्खकडएणं सव्वओ समंता संपरिक्खिता" એક વિશાળ ગવાક્ષ જાલથી–અનેક મોટા મોટા ઝરૂખાઓથી યુક્ત છે. "से णं गवक्खकडए" ગવાક્ષ જાલ "अद्ध जोयण उड्ढं उच्चत्तेणं" અર્ધા યોજન જેટલો ઊંચો

सर्वरत्नमयः–सर्वात्मना–सामस्त्येन रत्नमयः 'अच्छे' अच्छः–आकाशस्फटिकवदति स्वच्छः 'जाव पडिरूवे' यावत्–यावत्पदेन–"श्लक्ष्णः घृष्टः, मृष्टः, नीरजः, निर्मलः निष्पङ्कः, निष्कङ्कटच्छायः सप्रभः, समरीचिकः, सोद्योतः, प्रासादीयः दर्श-नीयः अभिरूपः" एतेषां सङ्ग्रहो बोध्यः। तथा–प्रतिरूपः एषां श्लक्ष्णादि प्रतिरूपा-न्तानां व्याख्याअस्मिन्नेव सूत्रे गता केवलं स्त्रीपुंसकृतो विशेषः। इत्येवं जगतीवर्णन मुक्त्वा जगत्या उपरिभागवर्णनमाह–तीसेणं' इत्यादि। 'तीसेणं जगईए उप्पिं' तस्याः–अनन्तरोक्ताया वलयाकारेण व्यवस्थितायाः खलु जगत्या उपरि–चतुर्योजनविस्तारात्मके उपरितने भागे 'बहुमज्झदेसभाए' यो बहुमध्यदेशभागः–चतुर्योजनविस्तारात्मकस्य जगत्युपरितनभागस्य लवणदिशि देशोनयोजनद्वये त्यक्ते जम्बूद्वीपदिशि च देशोनयो-जनद्वये त्यक्तेऽवशिष्टः पञ्चधनुश्शतात्मके बहुमध्यदेशभागः अस्ति, 'एत्थ णं महई एगा-पउमवरवेइया पण्णत्ता' अत्र अस्मिन् स्थले महती–बृहती एका पद्मवरवेदिका श्रेष्ठकमल-प्रधाना वेदिका देवभोगभूमिः प्रज्ञप्ता–कथिता। किं प्रमाणा? इत्याह–"अद्धजोयणं" इत्यादि, 'अद्धजोयणं उड्ढं उच्चत्तेणं पञ्चधणुसयाइं विक्खंभेणं' अर्द्धयोजनमूर्ध्वमुच्च

धणुसयाइं विक्खंभेणं' एवं पांचसौ धनुष का इसका विस्तार है "सव्वरयणामए" यह सर्वात्मना सर्वरत्नमय है, तथा "अच्छे जाव पडिरूवे" अच्छ से लेकर प्रतिरूप तक के विशेषणो वाला है, "तीसेणं जगईए उप्पिं" वलयाकार वाली इस जगती के ऊपर के भाग में जो कि चार योजन के विस्तार वाला है "बहुमज्झदेसभाए" ठीक मध्य में-५०० योजन विस्तार वाले बीच के भाग में लवण समुद्र की दिशा की ओर कुछ कम दो योजन को और जम्बूद्वीप की दिशा की ओर कुछ कम दो योजन को - छोडकर बाकी बचे हुए ५०० योजन के विस्तार वाले बहुमध्य -देश में–" एत्थ ण महई एगा पउमवरवेइया पण्णत्ता" एक विशाल पद्मवरवेदिका है यह श्रेष्ठ –कमलो की प्रधानतावाली है, इसलिये इसका नाम पद्मवरवेदिका कहा गया है यह देवो का भोगो को भोगने का एक स्थान रूप है, यह पद्मवरवेदिका 'अद्ध जोयणं उड्ढ उच्चत्तेण पंचधणु-

---

છે. "पंच धणु सयाइं विक्खंभेण" પાચસો ધનુષ જેટલો આનો વિસ્તાર છે "सव्वरयणामए' આ સર્વાત્મના સર્વરત્નમય છે, તથા "अच्छे जाव पडिरूवे" અચ્છથી માંડીને પ્રતિરૂપ સુધીના આ વિશેષણોથી યુકત છે तीसेणं जगईए उप्पिं" વલયાકારવાળી આ જગતીના ઉપરના ભાગમા કે જે ચાર યોજન જેટલા વિસ્તારવાળો છે "बहुमज्झदेसभाए" ઠીક મધ્યમા ૫૦૦ યોજન વિસ્તારવાળા વચ્ચેના ભાગમા લવણ સમુદ્રની દિશાની તરફ કંઈક કમ બે યોજન અને જબૂદ્વીપની દિશાની તરફ કંઈક સ્વલ્પ બે યોજન ને બાદ કરતા શેષ ૫૦૦ યોજન જેટલા વિસ્તારવાળા બહુ મધ્યદેશમા "एत्थ ण महई एगा पउमवरवेईया पण्णत्ता" એક વિશાળ પદ્મવરવેદિકા છે આ શ્રેષ્ઠ કમળોની પ્રધાનતાવાળી છે. એથી આનુ નામ પદ્મવરવેદિકા કહેવામાં આવેલ છે આ દેવોને ભોગઅને ઉપભોગ કરવાના એક સ્થાન રૂપ છે. આ પદ્મવરવેદિકા "अद्ध जोयण उड्ढं उच्चत्तेणं पंच धणुसयाइं

त्वेन पञ्चधनुः शतानि विष्कम्भेण-विस्तारेण, 'जगई समिया परिक्खेवेणं' जगती समिका-जगत्या समा समाना जगती समा सैव जगती समिका परिक्षेपेण-परिधिना, यावान् जगत्याः परिधिस्तावानेवास्या अपीति भावः। सा कीदृशी ? इत्याह-"सव्वरयणामई" इत्यादि। सर्वरत्नमयी सर्वात्मना रत्नमयी 'अच्छा जाव पडिरूवा' अच्छा यावत् प्रतिरूपा इत्येतस्य विवरणं प्राग्वत्। 'तीसे णं पउमवरवेइयाए' तस्याः अनन्तरोक्तायाः खलु पद्मवरवेदिकायाः 'अयमेयारूवे वण्णावासे पण्णत्ते' अयमेतद्रूपः-वक्ष्यमाणस्वरूपः वर्णावासः वर्णनपद्धतिः, प्रज्ञप्तः 'तं जहा' तद्यथा-'वइरामया णेमा' नेमाः भूमिभागादूर्ध्वं निष्क्रामन्तः प्रदेशाः वज्रमयाः-वज्रमणिमयाः 'एवं जहा जीवाभिगमे' एवम्-अनेन प्रकारेण यथा जीवाभिगमे जीवाभिगमसूत्रे पद्मवरवेदिकावर्णनविस्तर उक्तः तथाऽत्रापि सर्वो बोध्यः स च कियत्पर्यन्तः ? इत्याह-"जाव अट्ठो" यावदर्थः-वज्रमया नेमा इत्यारभ्य अर्थ इत्यन्तः पाठो बोध्यः, तत आरभ्य कियत्पर्यन्तः पाठो ग्राह्यः ? इत्याह-'जाव धुवा णियया सासया" यावद् ध्रुवा नियता शाश्वती" इति, ततोऽपि कियत् पर्यन्तः पाठो ग्राह्यः ? इत्याह-'जाव णिच्चा' यावद्नित्या, इति, स च सर्वः पाठ एवम्-"वइरामया णेमा

सयाइं विक्खंभेण" ऊँचाई मे आधे योजन की है और विस्तार में अर्थात् चौडाई में पाचसौ धनुष की है "जगई समिया परिक्खेवेण" इसका परिक्षेप जगती के परिक्षेप बराबर पद्मवरवेदिका "सव्वरयणामई" सम्पूर्णरूप से रत्नमयी है और अच्छ आदि प्रतिरूपान्ततक के विशेषणो वाली है "तीसेण पउमवरवेइयाए अयमेयारूवे पण्णावासे पण्णत्ते" इस पद्मवरवेदिका के वर्णन के सम्बन्ध मे ऐसा कहा गया है-"तं जहा-वइरामया णेमा" इसके नेम-भूमिभाग से ऊपर की ओर निकले हुए प्रदेश वज्रमणि के बने हुए है "एवं जहा जीवाभिगमे" इस तरह से वर्णन जैसा इसका जीवाभिगम सूत्र में किया गया है वैसा ही यहां पर समझना चाहिये. और यह वहां का सब वर्णन वेदिका के सम्बन्ध का "जाव अट्ठो जाव धुवा णियया सासया" इस सूत्र पाठ तक का यहां पर कहलेना चाहिये क्यो कि वेदिका का वर्णन वहां इसी सूत्र पाठ तक

विक्खंभेणं" ઊંચાઈમા અર્ધયોજન જેટલી છે અને વિસ્તારમાં એટલે કે ચોડાઈમાં પાચસો ધનુષ જેટલી છે 'जगई समीया परीक्खेवेणं" આનો પરિક્ષેપ જગતીના પરિક્ષેપ બરાબર છે આ પદ્મવરવેદિકા "सव्वरयणामई" સપૂર્ણપણે રત્નમયી છે અને અચ્છ વગેરેથી પ્રતિરૂપાન્તક સુધીના વિશેષણોથી યુક્ત છે "तीसेणं पउमवरवेइयाए अयमेयरूवे वण्णावासे पण्णत्ते" આ પદ્મવરવેદિકાના વર્ણન માટે આમ કહેવામાં આવ્યુ છે "तं जहा वइरामया" આના નેમ ભૂમિ ભાગથી ઉપરની તરફ નીકળેલા પ્રદેશ વજ્રમણિના બનેલા છે "एवं जहा जीवाभिगमे" આ પ્રમાણે આનુ વર્ણન 'જીવાભિગમ'મા જે રીતે કરવામા આવ્યુ છે, તેમ અહીં પણ સમજવુ જોઇએ અને વેદિકા વિષેનુ બધુ વર્ણન 'जाव अट्ठो जाव धुवा णियया सासया" આ સૂત્રપાઠ સુધી અહીં સમજવુ જોઇએ કેમ કે વેદિકાનુ વર્ણન ત્યા એ જ સૂત્રપાઠ

रिट्ठामया पइट्ठाणा वेरुलियामया खंभा सुवण्णमया फलगा लोहियक्खमईओ सूईओ वइरामई संधि णाणामणिमया कलेवरा णाणामणिमया कलेवरसंघाडा णाणामणिमया रूवा णाणामणिमया रूवसंघाडा अंकामया पक्खा पक्खबाहाओ य जोइरसामया वंसा वंसकवेल्लुया य रययामईओ पट्टियाओ जायरूवमईओ ओहाडणीओ वइरामईओ उवरिं पुंछणीओ सव्वसेए रययामए छायणे सा णं पउमवरवेइया एगमेगेणं हेमजालेणं एगमेगेण कणगखक्खजालेणं एगमेगेणं खिंखिणीजालेण एगमेगेणं घंटाजालेण एगमेगेण मुत्ताजालेणं एगमेगेणं मणिजालेणं एगमेगेणं कणगजालेणं एगमेगेणं रयणजालेणं एगमेगेणं पउमजालेणं सव्वरयणामएणं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ता, ते णं जाला तवणिज्जलंबूसगा सुवण्णपयरमंडिया णाणामणिरयणहारद्धहार उवसोभियसमुदया ईसिं अण्णमण्णसंपत्ता पुव्वावरदाहिणुत्तरागएहिं वाएहिं मंदाय मंदाय एइज्जमाणा एइज्जमाणा पलंबमाणा पलंबमाणा पझंझमाणा पझंझमाणा ओरालेण मणुण्णेणं मणहरेणं कण्णमणणिव्वुइकरेणं सद्देणं ते पएसे सव्वओ समंता आपूरेमाणा सीरिए अईव २ उवसोभेमाणा २ चिट्ठंति । तीसेणं पउमवरवेइयाए तत्थ तत्थदेसे तहिं तहिं बहवे हयसंघाडा गयसंघाडा णरसंघाडा किंनरसंघाडाकिंपुरिससंघाडा महोरगसंघाडा गंधव्वसंघाडा वसहसंघाडा सव्वरयणामया जाव पडिरूवा, एवं पंतीओवि विहीओवि मिहुणगाइवि च तीसे णं पउमवरवेइयाए तत्थ तत्थदेसे तहिं२ बहुईओ पउमलयाओ नागलयाओ असोगलयाओ चंपगलयाओ वणलयाओ वासंतीलयाओ अइमुत्तलयाओ कुंदलयाओ सामलयाओ णिच्चं कुसुमियाओ णिच्चं मउलियाओ णिच्चं लवइयाओ णिच्चं थवइयाओ णिच्चं गुलइयाओ णिच्चं गुच्छियाओ णिच्चं जमलियाओ णिच्चं जुयलियाओ णिच्च विणमियाओ णिच्चं पणमियाओ णिच्चं सुविभत्तपडिपिंडमंजरिवडिंसगधरीओ णिच्च कुसुमियमउलियलवइयथवइय गुलइयगुच्छियजमलिय जुयलिय विणमिय पणमिय सुविभत्तपडिपिंडमजरीवडिंसगधरीओ सव्वरयणामईओ अच्छा जाव पडिरूवा, तीसेणं पउमवरवेइयाए तत्थ तत्थ देसे तहिं २ बहवे अक्खयसोत्थिया पण्णत्ता सव्वरयणामया अच्छा जाव पडिरूवा, से केणट्ठेणं भंते ! एव वुच्चइ–पउमवरवेइया २१, गोयमा ! पउमवरवेइयाए तत्थ तत्थ देसे तहिं तहिं वेइयासु वेइयाबाहासु वेइयापुडंतरेसु खंभेसु खंभबाहासु खंभसीसेसु खंभपुडंतरेसु सूईसु सूइमुहेसु सूईफलएसु सूईपुडंतरेसु पक्खेसु पक्खबाहासु बहूइं उप्पलाइ पउमाइं कुमुयाइं सुभगाइं पोंडरीयाइं महापोंडरीयाइं सयवत्ताइं सहस्सवत्ताइं सव्वरयणामयाइं अच्छाइं जाव पडिरूवाइ महावासिक्कछत्तसमाणाइ पण्णत्ताइ समणाउसो ? से एएणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ–पउमवरवेइया२, अदुत्तर च णं गोयमा ! पउमवरवेइयाए सासए णामधेज्जे पण्णत्ते । पउमवरवेइयाणं भंते ! किं सासया असासया ? गोयमा ! सिय सासया सिय-असासया, से केणट्ठेणं० ? गोयमा दव्वट्ठयाए सासया वण्णपज्जवेहिं गंधपज्जवेहिं रसपज्जवेहिं फासपज्जवेहिं असासया, से तेणट्ठेणं एवं वुच्चइ सिय सासया सिय असासया । पउमवरवेइयाण भंते ! कालओ केवच्चिरं होइ ? गोयमा ! ण कयाइ णासी ण क-

याइ ण भवइ ण कयाइ ण भविस्सइ भुवि च भवई य भविस्सइ य धुवा णियया सासया अक्खया अव्वया अवट्ठिया णिच्चा''

छाया–वज्रमया नेमाः रिष्टमयानि प्रतिष्ठानानि, वैडूर्यमयाः स्तम्भाः, सुवर्णमयानि फलकानि, लोहिताक्षमय्यः, सूचयः, वज्रमयाः सन्धयः, नानामणिमयानि कलेवराणि नानामणिमयाः कलेवरसङ्घाटाः, नानामणिमयानि रूपाणि, नानामणिमयाः रूपसङ्घाटाः अङ्कमयाःपक्षाः, पक्षवाहाश्च, ज्योतिरसमयाः वशाः, वंशकवेल्लुकानि च, रजतमय्यः पट्टिकाः, जातरूपमय्यः अवघाटिन्यः, वज्रमय्यः उपरि पुञ्छन्यः, सर्वश्वेत रजतमयं छादनम् । सा खलु पद्मवरवेदिका । एकैकेन हेमजालेन एकैकेन कनकजालेन, एकैकेन किङ्किणीजालेन एकैकेन घंटाजालेन, एकैकेन मुक्ताजालेन एकैकेन मणिजालेन एकैकेन कनकजालेन, एकैकेन रत्नजालेन एकैकेन पद्मजालेन सर्वरत्नमयेन सर्वतः समन्तात् संपरिक्षिप्ता । तानि खलु जालानि तपनीय लम्बूसकानि सुवर्णप्रतरकमण्डितानि नानामणिरत्न हारार्द्धहारोपशोभित समुदयानि ईषदन्योऽन्यमसंप्राप्तानि, पूर्वापरदक्षिणोत्तराऽऽगतैर्वातैर्मन्दं मन्दमेजमानानि एजमानानि प्रलम्बमानानि प्रलम्बमानानि शब्दायमानानि शब्दायमानानि उदारेण मनोज्ञेन मनोहरेण निर्वृत्तिकरेण शब्देन तान् प्रदेशान् सर्वतः समन्तात् आपूरयन्ति २ श्रिया अतीव २ उपशोभमानानि २ तिष्ठन्ति । तस्याः खलु पद्मवरवेदिकायाः

किया गया है इसके आगे नहीं, वह पाठ सब इस प्रकार से है–''वइरामया णेमा, रिट्ठमयापइट्ठाणा, वेरुलियामया खंभा, सुवण्णमया फलगा, लोहियक्खमईओ सूईओ, वईरामई सधी, णाणामणिमया कलेवर सघाडा, णाणामणिमया रूवा, णाणामणिमया रूवसघाडा, अकामया वक्खापक्खबाहाओ य, जोइरसमया वंसा वंसकवेल्लुगा, य रययामईओ पट्टियाओ, जायरूवमईओ ओहाडणीओ, वइरामईओ उवरिं पुछणीओ, सव्वसेए रययामए छायणे, सा ण पउमवरवेइया एगमेगेण हेमजालेणं, एगमेगेणं कणगवक्खजालेण, एगमेगेण खिखिणीजाले णं एगमेगेणं घटाजालेणं, एगमेगेणं मुत्ताजालेण, एगमेगेणं मणिजालेण, एगमेगेण कणगजालेणं, एगमेगेणं रयणजालेणं, एगमेगेण पउमजालेण ''इत्यादि, इस सब पाठ के पदो की व्याख्या बिलकुल स्पष्ट है और यह

સુધી કરવામાં આવેલ છે એના પછી નહીં તે સર્વ પાઠ આ પ્રમાણે છે-वईरामया नेमा, रिट्ठमया पइट्ठाणा, वेरुलियामया खंभा, सुवण्णमया फलगा, लोहियक्खमईओ, सुईओ, वईरामई, संधी णाणा मणिमया कलेवरा, णाणामणिमया कलेवरसंघाडा, णाणामणिमया रूवा, णाणामणिमया रूवसंघाडा अंकामया पक्खा, पक्खबाहाओ य, जोइरसमया, वंसा वसकवेल्लुगाय, रययामईओ पट्टियाओ, जायरूवमईओ ओहाडणीओओ, वइरामईओ उवरि पुंछणीओ, सव्वसेप रययामप छायणे, सा णं पउमरवेइया, पगमेगेणं हेमजालेणं पगमेगेणं कणगवक्खजालेण पगमेगेणं खिखिणीजालेणं पगमेगेणं घंटाजालेणं पगमेगेण मुत्ताजालेणं पगमेगेणं मणिजालेणं पगमेगेणं कणगजालेणं पगमेगेणं रयणजालेणं पगमेपणं पउमजालेणं'' ઇત્યાદિ આ સર્વપાઠના પદોની વ્યાખ્યા સાવ સ્પષ્ટ જ

तत्र तत्र देशे तत्र तत्र बहवो हयसङ्घाटा गजसङ्घाटाः नरसङ्घाटाः किन्नरसङ्घाटाः किंपुरुषसङ्घाटाः महोरगसङ्घाटाः गन्धर्वसङ्घाटाः वृषभसङ्घाटाः सर्वरत्नमयाः यावत् प्रतिरूपाः, एवं पंक्तयोऽपि वीथयोऽपि मिथुनकान्यपि। च तस्याः खलु पद्मवरवेदिकाया तत्र तत्र देशे तत्र तत्र बह्व्यः पद्मलताः नागलताः अशोकलताः चम्पकलताः वनलताः वासन्तीलताः अतिमुक्तलताः कुन्दलता श्यामलता नित्यं कुसुमिताः नित्यं मुकुलिताः नित्यं लवकिताः नित्यं स्तवकिताः नित्यं गुल्मिताः नित्यं गुच्छिताः नित्यं यमलिताः नित्यं युगलिताः नित्यं विनमिताः नित्यं प्रणमिताः नित्यं सुविभक्तप्रतिपिण्डमञ्जर्यवतंसकधराः नित्यं कुसुमित मुकुलित लवकितस्तवकित गुल्मित यमलितयुगलित विनमित प्रणमित सुविभक्तप्रतिपिण्डमञ्जर्यवतंसकधराः सर्वरत्नमय्यः अच्छाः यावत् प्रतिरूपाः। तस्याः खलु पद्मवरवेदिकायाः तत्र तत्र देशे तत्र २ अक्षय स्वस्तिकानि प्रज्ञप्तानि सर्वरत्नमयानि अच्छानि यावत् प्रतिरूपाणि। अथ केनार्थेन भदन्त! एवमुच्यते—पद्मवरवेदिकः? २ गौतम! पद्मवरवेदिकायास्तत्र तत्र देशे तत्र २ वेदिकासु वेदिकाबाहासु वेदिकापुटान्तरेषु स्तम्भेषु स्तम्भबाहासु स्तम्भशीर्षेषु स्तम्भपुटान्तरेषु सूचीषु सूचीमुखेषु सूचीफलकेषु सूचीपुटान्तरेषु पक्षेषु पक्षबाहासु बहूनि उत्पलानि पद्मानि कुमुदानि सुभगानि सौगन्धिकानि पुण्डरीकाणि महापुण्डरीकाणि शतपत्राणि सहस्रपत्राणि सर्वरत्नमयानि अच्छानि यावत् प्रतिरूपाणि महावार्षिकच्छत्रसमानानि प्रज्ञप्तानि श्रमणाऽऽयुष्मन्! सा एतेनार्थेन गौतम! एवमुच्यते—पद्मवरवेदिका २ 'अदुत्तरं च णं' अथ च खलु गौतम! पद्मवरवेदिका इति शाश्वतं नामधेयं प्रज्ञप्तम्। पद्मवरवेदिका खलु भदन्त किं शाश्वती अशाश्वती? गौतम स्यात् शाश्वती स्यादशाश्वती अथ केनार्थेन स्यात् शाश्वती स्यादशाश्वती? गौतम! द्रव्यार्थतया शाश्वतीवर्णपर्यायैः गन्धपर्यायैः रसपर्यायैः स्पर्शपर्यायैः अशाश्वती सा तेनार्थेन एवमुच्यते स्यात् शाश्वती स्यादशाश्वती। पद्मवरवेदिका खलु भदन्त! कालतः कियच्चिर भवति? गौतम! न कदाचित् नाऽऽसीत् न कदाचिन्न भवति न कदाचिन्न भविष्यति, अभूच्च भवति च भविष्यति च ध्रुवा नियता शाश्वती अक्षया अव्यया अवस्थिता नित्या" इति।

अथ व्याख्या:— तस्याः पद्मवरवेदिकायाः वज्रमयाः—वज्ररत्नमयाः नेमाः—भूमिभागादूर्ध्वं निःसृताः प्रदेशाः रिष्टमयानि—रिष्टरत्नमयानि प्रतिष्ठानानि मूलपादाः वैडूर्यमयाः— वैडूर्यरत्नमयाः स्तम्भाः, सुवर्णमयानि—फलकानि—पद्मवरवेदिकावयवभूतानि, लोहिताक्षमय्यः—लोहिताक्षरत्नमय्यः सूचयः—फलकद्वयसयोगकारि पादूस्थानीयाः, वज्रमय्याः— वज्ररत्नमयाः, सन्धयः—फलकानां मेकनानि वज्ररत्नलेपापूरिताः फलकसन्धय इति भावः। नानामणिमयानि-विविधमणिमयानि कलेवराणि—मनुष्याकाररूपाणि, तथा—नानामणिमयाः कलेवरसङ्घाटाः—मनुष्ययुग्मकरूपाणि, तथा—नानामणिमयानि रूपाणि गजाश्वादीनामाकाराः नानामणिमयाः रूपसङ्घाटाः—गजाश्वादिरूपयु-

ग्मानि, अङ्कमयाः–अङ्करत्नमयाः, पक्षाः–वेदिकावयवाः, पक्षबाहाः वेदिकावयवविशेपाश्च, ज्योतिरसमयाः–ज्योतिरस–नामकरत्नमयाः–वंशाः–पृष्ठवंशाः महान्तो मध्यवलका इत्यर्थः, वंशकवेल्लुकानि–तत्र वंशाश्च–महतां पृष्ठवंशानामुभयपार्श्वयोस्तिर्यक् स्थाप्यमानाः वंशाः कवेल्लुकानि–तदुपरि आच्छादनविशेपाश्च एतान्यापि ज्योतीरसमयानि रजतमय्यः- रूप्यमय्यः पट्टिकाः-वंशानामुपारि कम्बा स्थानीयाः प्रतराः, जातरूपमय्यः-सुवर्णविशेपमय्यः. अवघाटिन्यः-कम्बोपरिस्थाप्यमानाच्छादनभूतमहाप्रमाणकिलिञ्चस्थानीयाः, वज्रमय्यः- वज्ररत्नमय्यः, उपरि-अवघाटिनीनामुपरि पुञ्छन्यः-निविडतराऽऽच्छादनभूतचिक्कणतरतृणविशेषस्थानीयाः, सर्वश्वेतं सर्वात्मना श्वेतं-श्वेतवर्णं रजतमयं रूप्यमयं छादनम्-आच्छादनम्। सा पूर्वोक्ता खलु पमवरवेदिका एकैकेन हेमजालेन–स्वर्णमयमालासमूहेन 'संपरिक्षिप्ता' इति परेण सम्बन्धः, एवमग्रेऽपि, एकैकेन कनकजालेन– पीतवर्णस्वर्णविशेषमयमालासमूहेन, एकैकेन किङ्किणीजालेन–क्षुद्रघण्टिकासमूहेन, एकैकेन घण्टाजालेन-घण्टासमूहेन एकैकेन मुक्ताजालेन-मुक्ताफलमयमालासमूहेन, एकैकेन कनकजालेन मणिजालेन-मणिमयमालासमूहेन, एकैकेन कनकजालेन पीतसुवर्णमयमालासमूहेन एकैकेन रत्नजालेन–हीरकादिरत्नमयमालासमूहेन, एकैकेन पद्मजालेन सर्वरत्नमयेन कमलमालासमूहेन सर्वतः सर्वदिक्षु समन्तात् सर्वविदिक्षु संपरिक्षिप्ता–सम्यक् परिवेष्टिता तानि-हेमजालादीनि जालानि-दामानि मालाः, तपनीयलम्बूसकानि तपनीयं- रक्तवर्णं स्वर्णं तन्मयोलम्बूसकाः- मालाग्रभागस्थमण्डनविशेषो येषां तानि तथा, तथा-सुवर्णप्रतरकमण्डितानि-सुवर्णमयपत्रभूषितानि तथा नाना मणिरत्न हाराद्धहारोपशोभितसमुदयानि, तत्र-नाना- अनेक प्रकारकाणि यानि मणिरत्नानि मणयामरकतादयः रत्नानि-कर्केतनादीनिच तेषां -तत्सम्बन्धिनः- तद्रचिता ये विविधा हाराद्धहाराः तत्र हाराः - अष्टादशसरिकाः, अर्द्धहारा.- नवसरिकाश्च हारविशेषाः, तैरुपशोभितः अलङ्कृतः समुदयः समूहो येषां तानि तथा, तथा- ईषदन्योऽन्यमसम्प्राप्तानि--ईषत् किञ्चित् अन्योऽन्यं -परस्परम्, असम्प्राप्तानि- असंलग्नानि, तथा-पूर्वापरदक्षिणोत्तराऽऽगतैः पूर्वपश्चिमदक्षिणोत्तरदिग्भ्यः समागतैः वातैः वायुभिः मन्दं मन्दम् अतिमन्दम् किञ्चिदित्यर्थः एजमानानि एजमानानि पुनः पुनः कम्पमानानि, प्रलम्बमानानि प्रलम्बमानानि इतस्ततः किञ्चिच्चलनेन पुनः पुनः लम्बितानि भवन्ति तथा 'पझंझमाणाइं' इति शब्दायमानानि २ परस्परं संघर्षवशात् पुनः पुनः शब्दं कुर्वाणानि, तथा -उदारेण- विशालेन व्यापकेनेत्यर्थः, अस्य 'शब्देने' ति परेण सम्बन्धः एवमग्रेऽपि, मनोज्ञेन - मनोऽनुकूलेन, मनोऽनुकूलत्वं लेशतोऽपि स्यादत आह-मनोहरेण-श्रोतृजनमनोहरणकारकेण अतएव कर्णमनोनिर्वृत्तिकरेण प्रतिश्रोतृकर्णमनःसुखोत्पादकेन शब्देन तान् पद्मवरवेदिकाऽसन्नान् सर्वतः सर्वदिक्षु आपूरयमाणानि २ वारंबारपूरितान् कुर्वाणानि, श्रिया- शोभया 'अतीव २' अत्यधिकं यथा स्यात्तथा उपशोभमानानि २-

तत्र तत्र देशे तत्र तत्र बहवो हयसङ्घाटा गजसङ्घाटाः नरसङ्घाटाः किन्नरसङ्घाटाः किंपुरुषसङ्घाटाः महोरगसङ्घाटाः गन्धर्वसङ्घाटाः वृषभसङ्घाटाः सर्वरत्नमयाः यावत् प्रतिरूपाः, एवं पंक्तयोऽपि वीथयोऽपि मिथुनकान्यपि। च तस्याः खलु पद्मवरवेदिकाया तत्र तत्र देशे तत्र तत्र बह्व्यः पद्मलताः नागलताः अशोकलताः चम्पकलताः वनलताः वासन्तीलताः अतिमुक्तलताः कुन्दलता श्यामलता नित्यं कुसुमिताः नित्यं मुकुलिताः नित्यं लवकिताः नित्यं स्तवकिताः नित्यं गुल्मिताः नित्य गुच्छिताः नित्यं यमलिताः नित्यं युगलिताः नित्यं विनमिताः नित्यं प्रणमिताः नित्यं सुविभक्तप्रतिपिण्डमञ्जर्यवतंसकधराः नित्यं कुसुमित मुकुलित लवकितस्तवकित गुल्मित यमलितयुगलित विनमित प्रणमित सुविभक्तप्रतिपिण्डमञ्जर्यवतसकधराः सर्वरत्नमय्यः अच्छाः यावत् प्रतिरूपाः। तस्याः खलु पद्मवरवेदिकायाः तत्र तत्र देशे तत्र २ अक्षय स्वस्तिकानि प्रज्ञप्तानि सर्वरत्नमयानि अच्छानि यावत् प्रतिरूपाणि। अथ केनार्थेन भदन्त! एवमुच्यते–पद्मवरवेदिकः ? २ गौतम! पद्मवरवेदिकायास्तत्र तत्र देशे तत्र २ वेदिकासु वेदिकाबाहासु वेदिकापुटान्तरेपु स्तम्भेषु स्तम्भबाहासु स्तम्भशीर्षेपु स्तम्भपुटान्तरेपु सूचीपु सूचीमुखेपु सूचीफलकेषु सूचीपुटान्तरेपु पक्षेपु पक्षबाहासु बहूनि उत्पलानि पद्मानि कुमुदानि सुभगानि सौगन्धिकानि पुण्डरीकाणि महापुण्डरीकाणि शतपत्राणि सहस्रपत्राणि सर्वरत्नमयानि अच्छानि यावत् प्रतिरूपाणि महावार्षिकच्छत्रसमानानि प्रज्ञप्तानि श्रमणाऽऽयुष्मन्! सा एतेनार्थेत गौतम! एवमुच्यते–पद्मवरवेदिका २ 'अदुत्तरं वा णं' अथ च खलु गौतम! पद्मवरवेदिका इति शाश्वतं नामधेयं प्रज्ञप्तम्। पद्मवरवेदिका खलु भदन्त किं शाश्वती अशाश्वती ? गौतम स्यात् शाश्वती स्यादशाश्वती अथ केनार्थेन स्यात् शाश्वती स्यादशाश्वती ? गौतम! द्रव्यार्थतया शाश्वतीवर्णपर्यायैः गन्धपर्यायैः रसपर्यायैः स्पर्शपर्यायैः अशाश्वती सा तेनार्थेन एवमुच्यते स्यात् शाश्वती स्यादशाश्वती। पद्मवरवेदिका खलु भदन्त! कालतः कियच्चिर भवति ? गौतम ? न कदाचित् नाऽऽसीत् न कदाचिन्न भवति न कदाचिन्न भविष्यति, अभूच्च भवति च भविष्यति च ध्रुवा नियता शाश्वती अक्षया अव्यया अवस्थिता नित्या" इति।

अथ व्याख्याः— तस्याः पद्मवरवेदिकायाः वज्रमयाः–वज्ररत्नमयाः नेमाः–भूमिभागादूर्ध्वं निःसृताः प्रदेशाः रिष्टमयानि–रिष्टरत्नमयानि प्रतिष्ठानानि मूलपादाः वैडूर्यमयाः– वैडूर्यरत्नमयाः स्तम्भाः, सुवर्णमयानि–फलकानि–पद्मवरवेदिकावयवभूतानि, लोहिताक्षमय्यः–लोहिताक्षरत्नमय्यः सूचयः–फलकद्वयसयोगकारि पादूस्थानीयाः, वज्रमय्याः– वज्ररत्नमयाः, सन्धयः–फलकानां मेलनानि वज्ररत्नलेपापूरिताः फलकसन्धय इति भावः। नानामणिमयानि-विविधमणिमयानि कलेवराणि–मनुष्याकाररूपाणि, तथा–नानामणिमयाः कलेवरसङ्घाटाः–मनुष्ययुग्मकरूपाणि, तथा–नानामणिमयानि रूपाणि गजाश्वादीनामाकाराः नानामणिमयाः रूपसङ्घाटाः–गजाश्वादिरूपयु-

ग्माानि, अङ्कमयाः—अङ्करत्नमयाः, पक्षाः—वेदिकावयवाः, पक्षबाहाः वेदिकावयवविशेषाश्च, ज्योतिरसमयाः—ज्योतिरस—नामकरत्नमयाः -वंशाः—पृष्ठवंशाः महान्तो मध्यवलका इत्यर्थः, वंशकवेल्लुकानि—तत्र वंशाश्च—महतां पृष्ठवंशानामुभयपार्श्वयोस्तिर्यक् स्थाप्यमानाः वंशाः कवेल्लुकानि—तदुपरि आच्छादनविशेषाश्च एतान्यापि ज्योतीरसमयानि रजतमय्यः- रूप्यमय्यः पट्टिकाः-वंशानामुपरि कम्बा स्थानीयाः प्रतराः, जातरूपमय्यः-सुवर्णविशेषमय्यः अववाटिन्यः-कम्बोपरिस्थाप्यमानाच्छादनभूतमहाप्रमाणकिलिञ्चस्थानीयाः, वज्रमय्यः- वज्ररत्नमय्यः, उपरि-अवघाटिनीनामुपरि पुञ्छन्यः-निविडतराऽऽच्छादनभूतचिक्कणतरतृणविशेषस्थानीयाः, सर्वश्वेतं सर्वात्मना श्वेतं-श्वेतवर्णं रजतमयं रूप्यमयं छादनम्-आच्छादनम् । सा पूर्वोक्ता खलु पद्मवरवेदिका एकैकेन हेम जालेन—स्वर्णमयमालासमूहेन 'संपरिक्षिप्ता' इति परेण सम्बन्धः, एवमग्रेऽपि, एकैकेन कनकजालेन— पीतवर्णस्वर्णविशेषमयमालासमूहेन, एकैकेन किङ्किणीजालेन—क्षुद्रघण्टिकासमूहेन, एकैकेन घण्टाजालेन-घण्टासमूहेन एकैकेन मुक्ताजालेन-मुक्ताफलमयमालासमूहेन, एकैकेन कनकजालेन मणिजालेन-मणिमयमालासमूहेन, एकैकेन कनकजालेन पीतसुवर्णमयमालासमूहेन एकैकेन रत्नजालेन—हीरकादिरत्नमयमालासमूहेन, एकैकेन पद्मजालेन सर्वरत्नमयेन कमलमालासमूहेन सर्वतः सर्वदिक्षु समन्तात् सर्वविदिक्षु संपरिक्षिप्ता—सम्यक् परिवेष्टिता तानि-हेमजालादीनि जालानि-दामानि मालाः, तपनीयलम्बूसकानि तपनीयं- रक्तवर्णं स्वर्णं तन्मयोलम्बूसकाः- मालाग्रभागस्थमण्डनविशेषो येषां तानि तथा, तथा-सुवर्णप्रतरकमण्डितानि-सुवर्णमयपत्रभूषितानि तथा नाना मणिरत्न हारार्द्धहारोपशोभितसमुदयानि, तत्र-नाना- अनेक प्रकारकाणि यानि मणिरत्नानि मणयामरकतादयः रत्नानि-कर्केतनादीनिच तेषां -तत्सम्बन्धिनः- तद्रचिता ये विविधा हाराऽर्द्धहाराः तत्र हाराः - अष्टादशसरिकाः, अर्द्धहारा.- नवसरिकाश्च हारविशेषाः, तैरुपशोभितः अलङ्कृतः समुदयः समूहो येषां तानि तथा, तथा- ईषदन्योऽन्यमसम्प्राप्तानि--ईषत् किञ्चित् अन्योऽन्यं -परस्परम्, असम्प्राप्तानि- असंलग्नानि, तथा-पूर्वापरदक्षिणोत्तराऽऽगतैः पूर्वपश्चिमदक्षिणोत्तरदिग्भ्यः समागतैः वातैः वायुभिः मन्दं मन्दम् अतिमन्दम् किञ्चिदित्यर्थः एजमानानि एजमानानि पुनः पुनः कम्पमानानि, प्रलम्बमानानि प्रलम्बमानानि इतस्ततः किञ्चिच्चलनेन पुनः पुनः लम्बितानि भवन्ति तथा 'पझंझमाणाइं' इति शब्दायमानानि २ परस्परं संघर्षवशात् पुनः पुनः शब्दं कुर्वाणानि, तथा -उदारेण- विशालेन व्यापकेनेत्यर्थः, अस्य 'शब्देने' ति परेण सम्बन्धः [illegible]
मनोज्ञेन - मनोऽनुकूलेन, [मनोऽनुकूलत्वं लेशतोऽपि स्यादत
नमनोहरणकारकेण अतएव कर्णमनोनिर्वृत्तिकरेण प्रतिश्रोतृकर्णा[illegible]
तान् पद्मवरवेदिकाऽऽसन्नान् सर्वतः सर्वदिक्षु आपूरय[illegible]
कुर्वाणानि, श्रिया- शोभया 'अतीव २' अत्यधिक [illegible]

सर्वदा सर्वथा शोभां धारयमाणानि तिष्ठन्ति । तस्याः अनन्तरोक्तायाः खलु पद्मवरवेदिकायाः तत्र तत्र - तस्मिंस्तस्मिन् देशे तत्र तत्र तस्य देशस्य तस्मिंस्तस्मिन् अवान्तरदेशे बहवः-बहुसंख्या अनेके हयसंघाटकाः-अश्वसंघाताः-अश्वसमूहाः एवं गजनर-किन्नर-किंपुरुष-महोरग-गन्धर्व-वृषभानां-संघाटा बोध्याः, ते च हयादिसंघाटाः सर्वरत्नमयाः-सर्वात्मना रत्नमयाः, यावत्-यावत्पदेन-अच्छाः-श्लक्ष्णाः, घृष्टाः, मृष्टाः, नीरजसः, निर्मलाः, निष्पङ्काः,निष्कङ्कटच्छायाः, सप्रभाः, समरीचिकाः सोद्द्योताः, प्रासादीयाः, दर्शनीयाः, अभिरूपाः; इत्येषा सङ्ग्रहो बोध्यः, तथा प्रतिरूपाः एषां पदानां व्याख्याऽस्मिन्नेव सूत्रे पूर्वं जगतो वर्णनप्रसङ्गे कृता, केवलं स्त्रीपुंसत्व बहुवचनकृतो विशेषः, एवम्-इत्यादि सङ्घाटवत् पङ्क्तयोऽपि-हयादीनां श्रेणयोऽपि बोध्याः, तथा हयादीनां वीथयः उभयोः पार्श्वयोरेकैकश्रेणिभावेन यत् श्रेणियुगलं तत् वीथि पदवाच्यम् तद्बहुत्वे वीथयः अनेकश्रेणी हयानि पंक्तिस्तु एकस्यां दिशि अथवा श्रेणिः सा व्यवह्रियते अतो न पक्ति-वीथ्योरेकार्थकताशङ्का । एतेषामेव हयगज-नरकिन्नरकिम्पुरुष महोरगगन्धर्ववृषभानामष्टानां स्त्री पुंसयुग्म प्रतिपादनार्थमाह मिथुन-कान्यापि स्त्रीपुंसयुग्मान्यपि हयादिसङ्घाटवदेव वक्तव्यानि ८ ।

तस्याः पूर्वोक्तायाः खलु पद्मवरवेदिकायाः तत्र तत्र तस्मिंस्तस्मिन् देशे तत्र तत्र तद्देशैकदेशे बहव्यः पद्मलताः पद्मिन्यः नागलताः नागाः वृक्षविशेषाः तद्रूपाः लताः तिर्यक्शाखा विस्तार रहितत्त्वाल्लता इवेति नागलताः एवम् अशोकलताः अशोकवृक्षरूप-लताः चम्पकलताः चम्पकपुष्पवृक्षविशेषरूपलताः वनलताः वननार्थकवृक्षविशेषरूपलताः, वासन्तीलताः वासन्तीपुष्पविशेषलताः अतिमुक्तकलताः अतिमुक्तकः तिनिशनामको वृक्ष-विशेष स्तद्रूपालताः कुन्दलताः-कुन्दनामक पुष्पविशेषलताः श्यामलताः श्यामा वनस्पति-विशेषः शारिवेति प्रसिद्धा तद्रूपा लताः ताःअनन्तरोक्ताः पद्मलतादयो लताः कीदृशः ? इत्याह-नित्यं-सदा कुसुमिताः पुष्पिताः पुष्पसम्पन्नाः नित्यं मुकुलिता कुड्मलिता ईष-द्विकासोन्मुखकालिका सम्पन्नाः नित्यं लवकिताः सञ्जातपल्लवलवाः नित्यं स्तबकिता विकासोन्मुखाकलिका सम्पन्ना नित्य गुल्मिताः स्तम्बिताः काण्डरहितावयव सम्पन्नाः । नित्यं गुच्छिताः पत्रपुष्पगुच्छसमूहसम्पन्नाः नित्यं यमलिताः सजातीयलतायुग्मपरि-वेष्टिताः नित्य युगलिताः सजातीय विजातीयलताद्वयपरिवेष्टिताः नित्यं विनमिताः फलपुष्पादिसारेण विशेषेण नम्रभावं प्रापिताः, नित्य प्रणमिताः फल पुष्पादिभारेण-नम्रभावं प्रापयितुमारब्धाः नम्रभावोन्मुखा इति भाव, नित्यं सुविभक्तप्रतिपिण्डमञ्ज-र्यवतंसकधराः सुविभक्तः सम्यग् विभागयुक्तो यः प्रतिमञ्जर्यवतसकः प्रतिमञ्जरी प्रति-गता प्रतिपल्लवस्थिता या मञ्जरी-पुष्पमञ्जरी सैवावत सकः 'शिरोभूषणविशेषः' तस्य धराः धारिकाः, एवं सति ताः पद्मलतादयो लताः नित्य कुसुमितमुकुलित-लवकित स्तबकितगुल्मितयमलितयुगलितविनमितप्रणमितसुविभक्तप्रतिमञ्जर्यवतंसकधराः

एतद्व्याख्याऽनुपदं गता । पुनस्ताः पद्मलतादयः सर्वाः लताःसर्वरत्नमय्यः सर्वात्मना-कर्केतनादिरत्नमय्यः पुन अच्छा यावत् प्रतिरूपाः-अच्छादि प्रतिरूपान्तानां सङ्ग्रहोऽर्थश्चास्मिन्नेव,सूत्रे पूर्वं कृतः । तस्याः पूर्वोक्तायाः खलु पद्मवरवेदिकायाः तत्र तत्र,देशे तस्मिंस्तस्मिन् देशे तत्र तत्र तस्यैव देशस्यैकदेशे अक्षय स्वस्तिकानि प्रज्ञप्तानि कथितानि तानि अक्षय स्वस्तिकानि कीदृशानि ? इत्याह-सर्वरत्नमयानि सर्वात्मना रत्नमयानि, अच्छानि यावत् प्रतिरूपाणि अच्छादि प्रतिरूपपर्यन्तपदानां संग्रहो विवरणं च प्राग्वत् । पूर्वतोऽत्र नपुंसककृतो विशेषः । सम्प्रति पद्मवरवेदिकाशब्दार्थं गौतमः पृच्छति—

अथ केन अर्थेन कारणेन भदन्त ! एवम् इत्थम् उच्यते कथ्यते यत् पद्मवरवेदिका २ इति ? किमर्थमादायास्याः पद्मवरवेदिकेति शब्दप्रवृत्तिर्जातेत्यर्थः । इति पृष्टो भगवान् गौतमं प्रत्याह-हे गौतम ! पद्मवरवेदिकायाः तत्र तत्र-तस्मिंस्तस्मिन् देशे तत्र तत्र तस्यैव देशस्यैकदेशे वेदिकासु-उपवेशनार्थमत्तगजाकाररूपासु वेदिका वाहासु वेदिकायाः वाहासुः पार्श्वेषु वेदिकापुटान्तरेषु वेदिकयोर्द्वयोर्यत् पुटं-परस्परमेलन तदन्तरेषु तन्मध्येषु स्तम्भेषु प्रसिद्धेषु स्तम्भवाहासु स्तम्भपार्श्वेषु, स्तम्भशीर्षेषु स्तम्भाग्रभागेषु, स्तमपुटान्तरेषु द्वयो स्तम्भयोः सन्धिमध्येषु सूचीषु फलकद्वय-संधानार्थप्रतनुकीलकरूपासु सूचिषु सूचीमुखेषु सूचीनां फलकान्तः प्रवेशासन्नप्रदेशेषु सूचीफलकेषु सूचीसंयोजित फलकप्रदेशेषु सूचीपुटान्तरेषु सूचीद्वयमेलनमध्येषु पक्षेषु वेदिकाया अवयवविशेषेषु तथा पवक्षाहासु वेदिका पार्श्वेषु, वहूनि-प्रचुराणि उत्पलानि-चन्द्रविकाशीनि कमलानि पद्मानि-सूर्यविकाशीनि कमलानि कुमुदानी कैरवाणि, तान्यपि चन्द्रविकाशीनि श्वेतरक्तादिवर्णानि भवन्ति, तानि सुभगानि सुन्दराणि, सौगन्धिकानि- कह्लाराणि, श्वेतवर्णानि सुगन्धीनि कमलानि, पुण्डरीकाणि-श्वेत कमलानि, तान्येव महान्ति महापुण्डरीकाणि, शतपत्राणि-पत्रशतविशिष्टानि कमलानि सहस्रपत्राणि पत्रसहस्रयुक्तानि कमलानि एतानि सर्वाणि सर्वरत्नमयानि, सर्वात्मना कर्केतनादि रत्नमयानि, अच्छानि यावत् प्रतिरूपाणि अच्छादिप्रतिरूपपर्यन्तपदानां संग्रहो विवरणं च प्रागवत् । पुनस्तानि कथम्भूतानि ? इत्याह-महावार्षिकच्छत्रसमानानि महान्ति विशालानि यानि वार्षिकानि वर्षाकालिकानि जलधारानिवारणार्थानि च्छत्राणि तैः समानानि-समाकाराणि प्रज्ञप्तानि-कथितानी हे श्रमण आयुष्मन् ! गौतम ? सा पद्मवर वेदिका एतेन अनन्तरोक्तेन अर्थेन समुचितेनार्थेन एवम् इत्थम्-उच्यते कथ्यते यत् पद्म वरवेदिका पद्मवरवेदिकेति । अथ च खलु अत एवास्याः पद्मवर वेदिका पद्मवर वेदिकेति शाश्वतं नामधेयं प्रज्ञप्तमिति । पुनर्गौतमः पृच्छति-हे भदन्त पद्मवरवेदिका खलु किं शाश्वती उत अशाश्वती ? इति पृष्टो भगवानाह-हे गौतम स्याच्छाश्वती स्यादशाश्वती । अत्र स्याच्छब्दः कथञ्चिदर्थको निपातःतेन कथञ्चिच्छाश्वती कथञ्चिदशाश्वती विद्यते । पुनर्विशेषजिज्ञासया गौतमः पृच्छति-"से केणट्ठेणं' इत्यादि । अथ केना-

र्थेन केन प्रकारेण शाश्वती केन प्रकारेण च अशाश्वतीति प्रश्नः। भगवानाह हे गौतम! द्रव्यार्थतया-द्रव्यार्थिकनयेन शाश्वती नित्या पर्यायार्थिकनयेन प्राह-वर्णपर्यायैः कृष्णादिभिः तथा गन्धपर्यायैः सुरभि प्रभृतिः, रसपर्यायैः तिक्तादिभिः स्पर्शपर्यायैः कठिनत्वादिभि अशाश्वतो अनित्या तेषां वर्णादीनां प्रतिक्षणं कियत् कालान्तर वाऽन्यथाऽन्यथा संभवात्। एवं च नित्यत्वानित्यत्वयोर्विरुद्धयोरपि धर्मयोर्द्रव्यार्थिकपर्यायर्थिक नयाभ्यामेकस्मिन्नधिकरणेऽवस्थानं सम्भवतीति पर्यवसितम्।

एवमुपसंहरति —

सा तेनार्थेन एवम् इत्थमुच्यते स्याच्छाश्वती स्यादशाश्वतीति। एतद्व्याख्या निगदसिद्धा।

इह द्रव्यास्तिकनयवादी स्वमतं द्रढयितुमाह

"नात्यन्तासत उत्पादो नापि सतो विद्यते विनाशो वा" अपि च--

"नासतो विद्यते भावो नाभावो विद्यते सतः" इति,

ततश्च सर्वं वस्तु नित्यमेवेति। इत्थंतन्मते सन्देहः--

सा पद्मवरवेदिका किं घटादिवत् द्रव्यार्थत्वेन शाश्वती। आहोस्वित्-सर्वदा शाश्वतीति। इमं सन्देहं गौतमो निराकर्तुं भगवन्तं पुनः पृच्छति कालतः कियच्चिरमिति, पद्मवरवेदिका खलु हे भदन्त! कालत कालमाश्रित्य कियच्चिरं कियन्तं काल यावद्वतिष्ठते ? अत्र भगवानाह हे गौतम न कदाचिद् नासीत् नञ्द्वयस्य प्रकृतार्थं दढीकारकत्वात् सदैवासीदिती तथा न कदाचिद् न भवति अपि तु सदैव भवति तथा न कदाचिद् न भविष्यति-अपि तु सदैव भविष्यति। एवं सर्वमुपसंहरति-अभूच्च भवति च भविष्यति कालत्रयेऽपि अवस्थिति शीलत्वात्। अत एव ध्रुवा-मेरु पर्वतादिवत्स्थिरत्वात् नियता-निश्चितत्वात् जीवद्रव्यवत् अत एव शाश्वतो समयावलिकादिषु कालवचनवच्छाश्वतत्वात् अतएव अक्षया पुद्गलपुञ्जविघटनेऽपि नवीनपुद्गलपुञ्जसंक्रमणेन स्वरूपाविनाशात्, गङ्गा सिन्धु प्रवाहेऽपि पद्महृदवत्, अतएव अव्यया कदाचिदपि स्वरूपचलनस्यासम्भवत् मानुषोत्तरपर्वताद् बहिः समुद्रवत् अत एव अवस्थिता स्वप्रमाणे सम्यक् स्थिता जम्बूद्वीपादिवत् एवं च स्वप्रमाणावस्थायितया नित्या धर्मास्तिकायादिवत् इति ॥सू० ४॥

जीवाभिगम सूत्र मे पद्मवरवेदिका के वर्णन में ज्यो की त्यो लिखी जा चुकी है अतः वहा से इसे देखलेना चाहिये यह विस्तृत व्याख्या वज्रमय पद से लगाकर अन्त के नित्यपद तक की गई है अतः यहा पुनः उसे विस्तार हो जाने के भय से नहीं लिखा है। इसी अभिप्राय को हृदय में

છે અને જીવાભિગમ સૂત્ર'મા પદ્મવરવેદિકાના વર્ણનમા આબેહૂબ નિરૂપિત કરવામ આવી છે એથી જિજ્ઞાસુઓએ ત્યાથી વાચી લેવી આ સવિસ્તૃત વ્યાખ્યા ત્યા વજ્રમય પદથ' માડીને અન્તના નિત્યપદ સુધી કરવામા આવી છે એથી વિસ્તાર ભયથી અહી બીજી વખત વ્યા.

अथ जगत्या उपरि पद्मवरवेदिकाया बहिर्यदस्ति तदाह—

मूलम्—तीसेणं जगईए उप्पि बाहिं पउमवरवेइयाए एत्थ णं महं एगे वणसंडे पण्णत्ते देसूणाइं दो जोयणाइं विक्खंभेण जगईसमए परिक्खेवेणं वणसंडवण्णओ णेयव्वो ॥सू०५॥

छाया—तस्या खलु जगत्या उपरि बहिः पद्मवरवेदिकायाः अत्र खलु महानेको वनषण्डः प्रज्ञप्तः, देशोने द्वे योजने विष्कम्भेण जगती समकः परिक्षेपेण वनषण्डवर्णको नेतव्यः ॥सू०५॥

टीका—'तीसेणं जगईए' इत्यादि 'तीसे णं जगईए' तस्याः पूर्वोक्तायाः खलु-जगत्याः 'उप्पि बाहिं पउमवरवेइयाए' उपरि ऊर्ध्वभागे पद्मवरवेदिकायाः प्राग्वर्णिताया देव भोगभूमि विशेषरूपायाः बहिः परतः 'एत्थ णं महं एगे वणसंडे पण्णत्ते' अत्र अस्मिन् प्रदेशे खलु एको महान् बृहत् वनषण्डः-अनेकविधवृक्षसमूहः प्रज्ञप्तः। स च वनषण्डः कीदृशः ? — इत्याह—'देसूणाइं दो जोयणाइं विक्खंभेणं' देशोने देशतो न्यूने द्वे योजने विष्कम्भेण–विस्तारेण प्रज्ञप्तः देशश्चात्र सार्धधनुःशतद्वयरूपो बोध्यः तथाहि चतुर्योजनविस्तृतशिरस्काया जगत्या बहुमध्यभागे पञ्चधनुः शतव्यासा

धारण करके सूत्रकार ने" एवंजहा जीवाभिगमे जाव अट्ठो जाव धुवा, णियया, सासया, जाव णिच्चा" ऐसा सूत्र पाठ कहा है ॥४॥

जगती के ऊपर वर्तमान पद्मवर वेदिका के बाहर विद्यमान बनषण्ड का वर्णन—

"तीसेणं जगईए उप्पि बाहिं" इत्यादि।

उस जगती के ऊपर जो पद्मवरवेदिका है उस पद्मवरवेदिका के बाहर " एत्थ ण महं एगे वणसडे पण्णत्ते " एक बहुत विशाल वनषण्ड है—अनेक प्रकार के वृक्षो का समूह है " देसूणाइं दो जोयणाइं विक्खमेणं " इस का विष्कम्भ - विस्तार— कुछ कम दो योजन का है यहां देश से २५० धनुष लिया गया है इसका विचार इस तरह से करना चाहिये जगती के मध्यभाग में

કરવામા આવી નથી એ જ અભિપ્રાય ને સૂત્રકારે હૃદયમાં ધારણ કરીને 'एवं जहा जीवाभिगमे जाव अट्ठो जाव धुवा णियया सासया जाव णिच्चा', એવો સૂત્રપાઠ કહેલો છે. ॥૪॥

જગતીની ઉપર વિદ્યમાન પદ્મવરવેદિકાની બહાર વર્તમાન વનષંડનુ વર્ણન :—

'तीसेणं जगईए उप्पि बाहिं" इत्यादि सूत्र ॥५॥

આ જગતિની ઉપર જે પદ્મવરવેદિકા છે તે પદ્મવરવેદિકાની બહાર "एत्थणं महं एगे वणसंडे पण्णत्ते" એક બહુ જ વિશાળ વનખ ડ છે અનેક પ્રકારના વૃક્ષસમૂહો છે "देसूणाइं दो जोयणाइं विक्खंभेण" આનો વિષ્ક ભ–વિસ્તાર–કંઇક ૨૪૯૫ બે યોજન જેટલો છે અહી દેશથી ૨૫૦ ધનુષ ગ્રહણ કરવામા આવેલ છે. આ સ બ ધમાં આ પ્રમાણે વિચાર કરવો જોઇએ. જગતીના આ શિખરનો વિસ્તાર ચાર યોજન જેટલો કહેવામા આવેલ છે આ

पद्मवरवेदिका एतस्य बहिर्भागे एको वनषण्डः अपरश्चाभ्यन्तरभागे अतो जगती शिरो विस्तारो वेदिका विस्तारश्च धनुःशतपञ्चकन्यूनोऽर्धी क्रियते ततो यथोक्त मान स्पष्ट भवति । तथा स वनषण्डः 'जगइ समए परिक्खेवेणं' जगतो समकः जगती तुल्यः परिक्षेपेण परिधिना प्रज्ञप्तः 'वणसंडवण्णओ णेयव्वो' वनषण्डवर्णकः वन-षण्डवर्णनकारकः सर्वोऽपि पदसमूहोऽत्र ज्ञातव्यः । स चैवम्–'किण्हे किण्होभासे नीले नीलो भासेहरिए हरिओभासे सीए सीओभासे णिद्धे णिद्धोभासे तिव्वे तिव्वो भासे किण्हे किण्हच्छाए नीले नीलच्छाए हरिए हरियच्छाए सीए सीयच्छाए णिद्धे णिद्धच्छाए तिव्वे तिव्वच्छाए घणकडिअच्छाए रम्मे महामेहणिकुरंबभूए तेणं पायवा मूलमंतो कंदमंतो खधमंतो तयामंतो सालमंतो पवालमंतो पत्तमंतो पुप्फमंतो फलमंतो बीयमंतो अणुपुव्विसुजायरुइलवट्टभावपरिणया एगखंधी अणेगसाहप्प-साहविडिमा अणेगणरवामसुप्पसारिया गेज्झघणविउलवट्टखंधा अच्छिद्दपत्ता अविरल-पत्ता अवाईणपत्ता अणईईपत्ता णिद्धूयजरढपंडुरपत्ता णव हरियभिसंतपत्तभारंध-यारगंभीरदरिसणिज्जा उवविणिग्गय नवतरुणपत्तपल्लवकोमलुज्जलचलंत किसलयसुकुमाल पवाल सोभिय वरंकुरग्गसिहरा णिच्चं कुसुमिया णिच्चं मउलिया णिच्चं लवइया णिच्चं थवइया णिच्च गुलइया णिच्चं गुच्छिया णिच्चं जमलिया णिच्च जुअलिया णिच्च विण-मिया णिच्चं पणमिया णिच्चं कुसुमियमउलियलवइयथवइयगुलइयगोच्छियजमलियजुय-

---

५०० धनुष की व्यासवाली एक पद्मवरवेदिका कही गई है, इस पद्मवरवेदिका के बहिर्भाग में एक वनषण्ड है और भीतर के भाग में भी एक वनषण्ड है जगती के ऊपर के भाग का विस्तार ४ योजन का है और विदिशाओ में जो इसका विस्तार है वह ५०० धनुष का है सो इस विस्तार को ऊपर के विस्तार में से कम करने पर एव अवशिष्ट प्रमाण को आधा करने पर वनषण्ड का यथोक्त प्रमाण निकल आता है, इस वनषण्ड का परिक्षेप "जगई समए परिक्खेवेणं" प्रमाण, जगती के परिक्षेप प्रमाण जैसा ही है "वणसडवण्णओ णेयव्वो" वनषण्ड का वर्णन यहा पर कर लेना चाहिये जो अन्य सूत्रों में इस प्रकार से किया गया है "किण्हे किण्होभासे नीले नीलोभासे, हरिए हरिओभासे, सीए सीओभासे, णिद्धे, णिद्धोभासे"

જગતીના મધ્યભાગમાં ૫૦૦ ધનુષ જેટલી વ્યાસ યુક્ત એક પદ્મવરવેદિકા છે. આ પદ્મવર-વેદિકાના બહારના ભાગમા એક વનખ ડ છે જગતીના ઉપરના ભાગનો વિસ્તાર ૪ યોજન જેટલો છે અને વિદિશાઓમાં જે આનો વિસ્તાર છે તે ૫૦૦ ધનુષ જેટલો છે તો આ વિસ્તારને ઉપરના વિસ્તારમાથી બાદ કરવાથી તેમજ અવશિષ્ટ પ્રમાણને અર્ધો કરવાથી વનખ ડનુ યથોકત પ્રમાણ આવી જાય છે આ વનખ ડનો પરિક્ષેપ "જગઈ સમએ પરિક્ખે-વેણં" પ્રમાણ જગતીના પરિક્ષેપ પ્રમાણ જેવુ જ છે "વણસંડવણ્ણઓ ણેયવ્વો" વન-ખ ડનુ વર્ણન અહીં કરી લેવુ જોઇએ જે બીજા સૂત્રોમા આ પ્રમાણે કરવામા આવેલ છે "કિણ્હે કિણ્હોભાસે નીલે નીલોભાસે, હરિએ હરિઓભાસે, સીએ સીઓભાસે ણિદ્ધે ",

लियविणमिय पणमियसुविभत्तपडिमजरिवडिंसयधरा सुयवरहिणमयणसलागकोइल कोरगभिंगारगकोउलकजीवंजीवग णंदोमुहकविलपिगलक्खगकारंडव चक्कवायकलहंस सारस अणेग सउणगणमिहुण विरइय सदुन्नइय महुरसरणाइया सुरम्मा संपिंडिय दरिय भमरमहुयरिय पहकरपरिलितमत्तछप्पयकुसुमासवलोलमहुरगुमगुमेंत गुंजत देसभागा अभिंतरपुप्फफला बाहिरपत्तछन्ना पुप्फेहि फलेहिय उच्छन्न पलिच्छन्ना णीरोयरा अकंटया साउफला णाणाविहगुच्छगुम्ममडवगसोहिया विचित्तसुहकेउभूया वावि पुक्खरिणी दीहिया सुनिवेसियरम्मजालघरगा पिंडिमनीहारिम सुगंधी सुहसुरभिमणहरं च महया गंधद्धाणि मुयता सुहसाउकेउबहुला अणेगरह जाणजुग्ग सिविय संदमाणिया पविमोयणा पासाईया जाव पडिरूवा" इति ।

कृष्णः, कृष्णावभासः, नीलः, नीलावभासः, हरितः, हरितावभासः, शीतः, शीतावभासः स्निग्धः, स्निग्धावभासः, तीव्रः, तीव्रावभासः, कृष्णः, कृष्णच्छायः, नीलः, नीलच्छायः, हरितः, हरितच्छायः, शीतः, शीतच्छायः, स्निग्धः स्निग्धच्छायः, तीव्रः तीव्रच्छायः, घनकटितटच्छायः, रम्यः, महामेघनिकुरम्बभूतः । ते खलु पादपाः, मूलवन्तः, कन्दवन्तः, स्कन्धवन्तः, त्वग्वन्तः शालवन्तः, प्रवालवन्तः पत्रवन्तः, पुष्पवन्तः, फलवन्तः, बीजवन्तः, आनुपूर्वी सुजातरुचिर वृत्तभावपरिणताः, एकस्कन्धिनः, अनेक शाखाप्रशाखाविटपाः, अनेक नर व्यामसुप्रसारिताग्राह्यघनविपुलवृत्तस्कन्धाः, अच्छिद्रपत्राः- अविरलपत्राः, अवातीन पत्राः, अनीतिपत्राः निर्धूतजरठपाण्डुपत्राः नव हरितभासमानपत्रभारान्धकारगम्भीरदर्शनीयाः, उपचिनिर्गत नवतरुणपत्रपल्लव कोमलोज्ज्वलचलत्किसलयसुकुमारप्रवालशोभितवराङ्कुराग्रशिखराः नित्यं कुसुमिताः, नित्यं मुकुलिताः नित्यं लवकिता नित्यं स्तवकिताः, नित्यं गुल्मिता नित्यं गुच्छिताः, नित्यं यमलिताः, नित्यं युगलिताः, नित्यं विनमिताः, नित्यं प्रणमिताः नित्यं सुविभक्त प्रतिमञ्जर्यवतसकधराः, । नित्यं कुसुमितमुकुलितलवकितस्तबकितगुल्मितगुच्छितयमलित युगलितविनमितप्रणमितसुविभक्तप्रतिमञ्जर्यवतंसकधराः शुकबर्हिण–मदनशलाका–कोकिल–कोरक–भृङ्गारक–कोण्डलक जीवञ्जीवक–नन्दीमुख कपिञ्ज–पिङ्गलाक्षक–कारण्डव–चक्रवाक–कलहंस–सारसानेकशकुनगणमिथुनविरचित शब्दोन्नतमधुरस्वरनादिताः सुरम्याः सम्पिण्डितदृप्तभ्रमरमधुकरीप्रकर परि लीयमानमत्तषट्पदकुसुमासवलोलमधुरगुमगुमायमानगुञ्जदेशभागाः, अभ्यन्तरपुष्पफलाः, बहिःपत्रावच्छन्नाः पुष्पैः फलैश्चावच्छन्नप्रतिच्छन्नाः स्वादुफलाः नीरोगकाः अकण्टकाः नानाविध गुच्छगुल्ममण्डपकशोभिताः विचित्रशुभकेतुभूताः वापीपुष्करिणीदीर्घिकासु निवेशितरम्यजालगृहकाः पिण्डिमनिर्हारिम सुगन्धिशुभसुरभिमनोहरां च महागन्धघ्राणिमुञ्चन्तः शुभसेतुकेतुबहुलाः अनेकरथशकटयानयुग्य गिल्लिथिल्लिस्यन्दमानिका शिबिका प्रविमोचनाः सुरम्याः प्रासादीयाः दर्शनीयाः, अभिरूपाः प्रतिरूपाः, इति ।

एतद्व्याख्या चैवम्—कृष्णः मध्यमावस्थायां कृष्णवर्णपत्रसम्पन्नत्वाद् वनषण्डोऽपि कृष्णवर्णः न चोपचारमात्रेण कृष्ण इति व्यवह्रियते । किन्तु कृष्णतया प्रतिभासनात् । तथाऽऽह—कृष्णावभासः—यावतिवनषण्डभागे कृष्णदलानि सन्ति तावति तद्भागे स वनषण्डोऽतीव कृष्णः कृष्णवर्णोऽवभासः कान्तिर्यस्य वनषण्डस्य स तथा—कृष्णवर्णावभाससम्पन्नः एवमग्रेऽपि । तथा—नीलः प्रदेशान्तरे नीलवर्णपत्रयुक्तः मयूरकण्ठवत् एव नीलावभासः नीलवर्णावभाससम्पन्नः तथा—हरितः—प्रदेशान्तरे हरितवर्णपत्रयुक्तः एवं हरितावभासः हरितवर्णपर्णानां प्राचुर्याच्छुक पक्षवदवभासमानः इदानीं स्पर्शापेक्षया वर्ण्यते-शीतः—शीतलस्पर्शवान आर्द्रलतापुञ्जपिहितान्तरालतलतया सूर्य किरणाप्रवेशात् अतएव शीतावभासः क्रीडार्थसमागतानां वनषण्डतलवर्तिव्यन्त-

---

मध्यमावस्था में पत्तो का वर्ण कृष्ण हो जाता है अत उन पत्तो से युक्त होने के कारण यहां वनको भी कृष्ण वर्णवाला कह दिया गया है इस तरह यह वनषण्ड किसी २ प्रदेश मे काले वर्ण वाला है यह कथन उपचार मात्र से कहा गया नहीं जानना चाहिये क्योंकि उस रूप से ही इसका अवभास होता है इसी बात को स्पष्ट करने के लिये "किण्हे किण्होभासे" इन दो पदो का प्रयोग किया गया है इसी तरह किसी २ प्रदेश में यह वन नीलवर्ण वाले पत्तो से युक्त होने के कारण स्वयं नीलवर्ण वाला है और इसी रूप से इसका अवभास होता है तथा किसी २ प्रदेश में यह वन पत्रो की हरीतिमा को लेकर —अर्थात् हरे २ पत्रो से युक्त होने के कारण—स्वयं हरित वर्णवाला है और इसीरूप से इसका अवभास होता है. यह वनषण्ड किसी स्थान विशेष मे शीतलस्पर्शवाला है. क्यो कि आर्द्रलतापुञ्जो से इसका तल सदा पिहित-ढका-रहता है, तथा सूर्यकिरणो का प्रवेश वहा नहीं हो सकता है. अतएव वहा पर क्रीडा के लिये समागत व्यन्तर देव और देवियो को इसका स्पर्श शीतल रूप से प्रतीत होता है । क्यो

भासे" મધ્યમાવસ્થામા પાદડાઓનો વર્ણ કૃષ્ણ થઈ જાય છે એથી એ પદડાઓથી યુક્ત હોવા બદલ અહીં વનને પણ કૃષ્ણ વર્ણ યુક્ત કહેવામા આવેલ છે આ પ્રમાણે આ વનખંડ કોઈ કોઇ પ્રદેશમા શ્યામવર્ણ યુક્ત છે. આ કથન ઉપચાર માત્રથી જ કહેવામાં આવેલ છે એવું સમજવુ ન જોઈએ કેમ કે તે રૂપથી જ આનો અવભાસ થાય છે આ વાતને સ્પષ્ટ કરવા માટે "किण्हे किण्होभासे" આ બે પદોનો પ્રયોગ કરવામાં આવેલ છે આ રીતે કોઈ કોઈ પ્રદેશમા આ વન નીલવર્ણ યુક્ત પાદડાઓથી યુક્ત હોવા બદલ સ્વય નીલવર્ણ યુક્ત છે અને આ રૂપથી જ એનો અવભાસ થાય છે તેમજ કોઈ કોઇ પ્રદેશમા આ વનો પત્રોની હરીતિમાને લઈને એટલે કે લીલા લીલા પાદડાઓથી યુક્ત હોવા બદલ સ્વય હરિત યુક્ત છે અને આ રૂપથી આનો અવભાસ થાય છે આ વનખડ કોઇ સ્થાન વિશેષમા શીતલ સ્પર્શવાળો છે કેમ કે આર્દ્રલતા પુંજોથીઆનુ તળિયુ સદા પિહિત-આચ્છાદિત રહે છે, તેમજ સૂર્યકિરણો ત્યા પ્રવેશી શકતા નથી એથી જ ત્યાં ક્રીડા માટે આવેલ વ્યતરદેવ અને દેવીઓને આનો સ્પર્શ શીતળ રૂપથી પ્રતીત થાય છે કેમ કે તેઓ

रदेवदेवीनां तथाविध शीतस्पर्शेन प्रमोददर्शनात् शीतावभासो वनषण्डः, तथा-स्निग्धः चिक्कणः स्निग्ध कृष्णादि वर्णयुक्तत्वाद् वनषण्डोपि स्निग्ध इत्युच्यते, एवं स्निग्धावभासः वास्तविक स्निग्धत्वेन प्रतिभासमानो न तूपचारमात्रतः एवं तीव्रः-इहावभासो मरुमरीचिकाया जलावभासवद् भ्रमविषयोऽपि भवत्यतो यथावस्थितस्वरूपज्ञानाय विशेषणान्तरमाह-कृष्ण इत्यादिकृष्णवर्णो वनषण्डः, कुतः? इत्याह-कृष्णच्छायः-कृष्णवर्णच्छाया विशिष्टः एतद्विशेषणद्वयं गाढकृष्णतां प्रकटयति। एवं नीलः नीलच्छाय इत्याद्यपि। घन कटितटच्छायः-घना-निबिडा कटितटच्छाया मध्यभागच्छाया यस्य स तथा, अत

कि वे वहाँ क्रीडा करते २ उकताते नहीं है. प्रत्युत अधिक प्रमोदभाव से भरित अन्तःकरण वाले बनते रहते हैं। तथा यह वनषण्ड किसी २ स्थान में स्निग्ध-चिकना है और चिकने रूप से ही इसका अवभास होता है। कहीं पर यह वनषण्ड " तीव्र " तीव्र प्रभावाला है और इसी रूप से इसका अवभास होता है. यदि यहां पर ऐसी आशंका की जावे कि सभी अवभास सत्य नहीं होते हैं अत उस रूप के अवभास को लेकर जो यहां वनषण्ड में तद्रूपता सिद्ध की जा रही है वह कैसे सिद्ध हो सकती है यदि कहा जावे कि नहीं तद्रूप से जो अवभास होता है वह तो सत्य ही होता है सो इस पर ऐसा कहा जा सकता है कि मरुमरीचिका मे जो जलावभास होता है वह अवभास भी सत्य मानना पडेगा. परन्तु वह तो सत्य नहीं माना गया है-अत. यहां जो अवभास होता है वह ऐसा नहीं है इसी बात को सूत्रकार इन विशेषणान्तरों से सुस्पष्ट कर रहे हैं कि यह वन कृष्णवर्णवाला इससे साबित होता है कि यह वन कृष्णवर्ण काली छाया से विशिष्ट है। इसी तरह यह वन नीलवर्णवाला इसलिये है कि यह नीलवर्णवाली छाया से युक्त है "घनकटितटच्छाय" इसके मध्यभाग में जो छाया रहती है वह बहुत

त्यां क्रीडा करतां करता कटाळी जता नथी परंतु वधारे ने वधारे प्रमोद भावथी युक्त अंतःकरणवाळा थईने रहे छे तेमज आ वनखंड कोई स्थानमां स्निग्ध-सुचिक्कण-छे अने चिक्कणरूपथी ज आनो अवभास थाय छे कोई कोई स्थळे आ वनखंड "तीव्र" तीव्र प्रभावाळो छे अने आ रूपथी ज आनो अवभास थाय छे. जो अही आ जातनी आशंका करवामा आवे के सर्व अवभासो सत्यरूपमा होता नथी एथी ते रूपना अवभासने लईने जे अहीं वनखंडमा तद्रूपता सिद्ध करवामां आवी रही छे ते केवी रीते सिद्ध थई शके छे, जो कहेवामा आवे के आम नहि तद्रूपथी जे अवभास थाय छे ते सत्यरूपमां ज होय छे तो आ संबंधमा आम कही शकाय के मरुमरीचिकामा जे जलावभास होय छे ते अवभास पण सत्य मानवामां आवशे पण खरेखर ते तो सत्य मानवामा आवतो नथी एथी अही जे अवभास होय छे ते एवो नथी ए ज वातने सूत्रकार आ विशेषणान्तरोथी सुस्पष्ट करी रह्या छे के आ वन कृष्णवर्ण युक्त एटला माटे साबित थयु छे के आ वन कृष्णवर्णनी छायाथी विशिष्ट छे आ रीते आ वन नीलवर्णवाळु एटला माटे छे के आ नीलवर्ण युक्त छायडाथी युक्त छे "घनकटितटच्छाय" आना मध्यभागमां

एव–रम्यः–रमणीयः तथा महामेघ निकुरम्बभूतः–महामेघसमूहतुल्य –ते खलु पादपाः मूलवन्तः–दूरावगाढमूलसहिताः, कन्दवन्तः प्रशस्त मूलोपरिवर्ति–भागरूपकन्दयुक्ताः, तथा-स्कन्धवन्तः-स्कन्धः शाखाप्रभवप्रदेशः, स प्रशस्तोऽस्त्येपामिति स्कन्धवन्तः–प्रशस्त स्कन्धयुक्ताः, तथा–प्रवालवन्तः–प्रशस्तपल्लवाङ्कुरयुक्ताः तथा पत्रवन्त–प्रशस्तपत्रसम्पन्नाः एवं पुष्पवन्त, फलवन्त, बीजवन्त प्रशस्त पुष्पफलबीजयुक्ता इति, तथा आनुपूर्वी सुजातरुचिरवृत्तभावपरिणताः आनुपूर्व्या–यथाक्रमं सुजाताः सुसमुत्पन्नाः अतएव रुचिरा सुन्दराश्च ते वृत्तभाव परिणताः–वृत्तभावेन वर्तुलत्वेन परिणताः परिणामप्राप्ताः, एकस्कन्धिनः–एकस्कन्धवन्तः, अनेकशाखाप्रशाखाविटपाः–अनेके शाखा प्रशाखा विटपाः–तत्र शाखाः–प्रधानशाखाः, प्रशाखाः–अवान्तरशाखाः, विटपाः–विस्तारा येषां ते तथा बहु

ही सान्द्र होती है, इसीसे यह "रम्य." बहुतरमणीय है "महामेघनिकुरम्बभूत" जिस प्रकार जल से भरे हुए मेघ प्रतीत होते है। उसी प्रकार से यह वनषण्ड भी प्रतीत होता है "मूलवन्त" यहा जो वृक्ष है वे प्रशस्त मूल वाले है। अर्थात् इनकी जड़े बहुत ही दूरतक जमीन के भीतर गई हुई हैं। प्रशस्त कन्दवाले है। मूल के ऊपरि वर्ती भागरूप प्रशस्त कन्द से युक्त है। प्रशस्तस्कन्ध – वाले है– शाखाएँ जिस स्थान से उत्पन्न होती हैं उस स्थान का नाम स्कन्ध है, प्रशस्त प्रवाल वाले है। प्रशस्त पल्लवाङ्कुरों से युक्त हैं। प्रशस्त पत्रों वाले हैं, प्रशस्त पुष्पों वाले हैं, प्रशस्त फलों वाले हैं, प्रशस्त बीज वाले है। इसतरह प्रशस्त पुष्प, फल और बीज से युक्त यहां के वृक्ष है "आनुपूर्वी सुजातरुचिरवृत्त भाव परिणता" तथा ये वृक्ष क्रम २ से अच्छी तरह से उत्पन्न हुए है अतएव ये रुचिर – सुन्दर है और वृत्त भाव को परिणत हुए हैं , छत्ते का जैसा आकार होता है वैसा इनका आकार है। इनमें अनेक स्कन्ध नहीं हैं किन्तु एक ही स्कन्ध है, "अनेक शाखा प्रशाखाविटपा" ये अनेक प्रधान

જે છાયા રહે છે તે ખૂબ જ સાદ્ર હોય છે એથી આ "रम्य," ખૂબ જ રમણીય છે. "महामेघनिकुरम्बभूत" જેમ જલભરિત મેઘ માલૂમ પડે છે તેમજ આ વનખંડ પણ માલૂમ પડે છે "मूलवन्तः" અહીં જે વૃક્ષો છે તે પ્રશસ્તમૂલવાળા છે એટલે કે એમની જડો ખૂબ જ દૂર સુધી જમીનની અંદર પહોંચેલી છે તેઓ પ્રશસ્ત કંદવાળા છે મૂળના ઉપરિવર્તી ભાગ રૂપ પ્રશસ્ત કન્દોથી યુક્ત છે પ્રશસ્ત સ્કન્ધવાળા છે શાખાઓ જે સ્થાનેથી ઉત્પન્ન થાય છે તે સ્થાનનું નામ સ્કન્ધ છે પ્રશસ્ત પ્રવાલવાળા છે. પ્રશસ્ત પલ્લવાંકુરોથી યુક્ત છે પ્રશસ્ત પત્રોવાળા છે પ્રશસ્ત પુષ્પોવાલા છે પ્રશસ્ત ફલોવાળા છે પ્રશસ્ત બીજવાળા છે. આ પ્રમાણે પ્રશસ્ત પુષ્પ ફલ અને બીજોથી યુક્ત અહીંના વૃક્ષો છે "आनुपूर्वीसुजातरुचिरवृत्तभावपरिणता" તેમજ આ વૃક્ષો અનુક્રમે સારી રીતે ઉત્પન્ન થયેલા છે. એથી આ બધા રુચિર સુંદર છે મધપૂડાનો જેવો આકાર હોય છે તે જાતનો આકાર એમનો છે. આમા ઘણા સ્કન્ધો નથી પરંતુ એક જ સ્કન્ધ છે "अने खाप्रशाखाविटपाः" એઓ ઘણી પ્રધાન શાખાઓ અને અવાન્તર શાખાઓના વિરૂપ-વિસ્તાર–થી યુક્ત છે એઓ

शाखाप्रशाखाविस्तारयुक्ताः अनेक नरव्यामसुप्रसारिताग्राह्यघनविपुलवृत्तस्कन्धाः अनेकेषां बहूनां मनुष्याणां व्यामैः-प्रसारितभुजान्तरालैः अग्राह्यः-अतिस्थूलतया-ग्रहीतुमशक्यः घनः-सान्द्रः विपुलः-विशालः वृत्तः-वर्तुलः स्कन्धो येषां ते तथा भूताः अतिस्थूलसघनविशालतया प्रसारितपाणिभिर्नरैर्दुग्राह्य वर्तुलस्कन्धाः इति यावत् । तथा अच्छिद्रपत्राः अच्छिद्राणि सूर्यकिरणैरपि दुष्प्रवेशानि पत्राणि येषां ते तथापरस्परमिलितपत्राः, अतएव अविरलपत्राः-निरन्तरपत्राःअवातीनपत्राः-वातीनानि वातोपहतानि न वातीनानि अवातीनानि तादृशानि पत्राणि येषां ते तथा अत्र अतिसघनत्वाद्वायोरप्रवेशेनाकम्पित पत्रा इत्यर्थः । तथा-अनीतिपत्राः ईतयः षट्-अतिवृष्टिः १, अनावृष्टिः २, मूषिकः ३, शलभः ४, शुकः ५, अत्यासन्नो राजा ६ चेति, अविद्यमाना ईतयो येषां तानि अनीतिनि-षड्विधेति रहितानि निरुपद्रवाणि पत्राणि येषां ते तथा । तथा निर्द्धूत जरठपाण्डुपत्राः-निर्धूतानि नष्टानि जरठानि जीर्णानि पाण्डुपत्राणि-पाण्डुवर्णपत्राणि येषां ते तथा । तथा नव हरितभासमान पत्र भारान्धकारगम्भीर दर्शनीयाः नवेन सद्योजातेन हरितेन शुकपिच्छाभेन भासमानः स्निग्धत्वचा दीप्यमानो यः पत्रभारः-पत्रसमूहः तेन अन्धकारा, अन्धकारव्याप्ता अत एव गम्भीराः-इदमी दृगिति विवेक्तु मशक्या यथा तथा दृश्यन्त इति गम्भीरदर्शनीयाः तथा-उपविनिर्गतनवतरुणपत्रपल्लवकोमलोज्ज्वलचलत्किसलयसुकुमारप्रवालशोभितवराङ्कुराग्र-शिखराः-उपविनिर्गतानि-सद्यः प्रकटितानि नवतरुणानि-नवीनाऽऽगततरुणता सम्पन्नानि यानि पत्र पल्लवानि-पत्रगुच्छरूपाणि तैः, तथा-कोमलोज्ज्वलैः मृदु निर्मलैः चलद्भिः-कम्पमानैः, किसलयैः-सद्योजातैः पत्रविशेषैः सुकुमारप्रवालैः-कोमलपल्लवैः शोभितानि वराङ्कुराग्रशिखराणि-सुन्दराङ्कुरयुक्तोपरितनभागाः येषां ते तथा । अत्र विशेषणे-अङ्कुरः-प्रवाल-पल्लव-किसलय-पत्राणि स्वल्पतर स्वल्पबहु चिरतरादि कालकृतावस्था-भेदाद् भिन्नानीति भावः । नित्यं कुसुमिताः-सदा सर्वर्तुसंजातपुष्पोपेताः, न तु ऋतु प्रतिबद्धपुष्पाः, नित्यं- सदा मुकुलिताः, नित्यं लवकिताः-सदा पल्लविताः, नित्यं सदा-स्तबकिताः विकासोन्मुखकलिका सम्पन्नाः, नित्यं गुल्मिताः-सदा प्रतानसम्पन्नाः, नित्यं गुच्छिताः-कलिकादि समूहसम्पन्नाः, नित्यं यमलिताः-समपंक्तितया स्थिताः, नित्यं युगलिताः -सदा युगलतया स्थिताः, नित्यं विनमिताः-फल पुष्पादिभिर्विनम्रीकृताः, नित्यं प्रणमिताः केचित् प्रकर्षेण नम्रीकृताः, नित्यं सुविभक्त प्रतिमञ्जर्यवतंसकधराः, नित्य--सर्वकालं सुविभक्तः सुविच्छित्तिक प्रतिविशिष्टो मञ्जरीरूपो योऽवतंसकः शिरोभूषणस्तद्धरा-तद्धारिणः । नित्यं कुसुमित मुकुलितलवकित स्तबकित गुल्मित-गुच्छितयमलितयुगलितविनमितप्रणमितसुविभक्तप्रतिमञ्जर्यवतंसकधराः, अत्र स्थानि कुसमितादिपदानि पूर्वं पृथक् पृथग् व्याख्यातानि । शुकबर्हिण मदनशलाका कोकिल कोरक भृङ्गारक कोण्डलकजीवञ्जीवकनन्दीमुखकपिल पिङ्गलाक्षक कारण्डव-चक्रवाककलहंससारसानेकशकुनगणविरचितशब्दोन्नतमधुरस्वरनादिताः-तत्र शुकाः-

प्रसिद्धाः, बर्हिणाः मयूराः मदनशलाकाः–सारिकाः कोकिलाः–प्रसिद्धाः, कोरकाः–पक्षविशेषाः, भृङ्गारकाः भृङ्गाराः पक्षिविशेषास्त एव भृङ्गारकाः कोण्डलकाः पक्षिविशेषाः, जीवञ्जीवकाः–जीवञ्जीवाः चकोरास्त एव जीवञ्जीवकाः, नन्दीमुखाः–पक्षिविशेषाः, कपिलाः–पक्षिविशेषाः, पिङ्गलाक्षकाः–पिङ्गलवर्णनेत्राः पक्षिविशेषाः, कारण्डवाः–पक्षिविशेषाः, चक्रवाकाः–केकाः 'चकवे'ति भाषाप्रसिद्धाः, कलहंसाः 'बतक' -इति प्रसिद्धाः, सारसाः–प्रसिद्धाः पक्षिविशेषाः, एते ये अनेके शकुनाः पक्षिणस्तेषां ये गणाः–समूहा स्तेषां यानि मिथुनानि स्त्रीपुंसयुग्मानि तैर्विरचिताः–कृता ये शब्दोन्नताः–उन्नत शब्दाः–उच्चै रवाः ते मधुरस्वरा मधुरालापयुक्तास्तैर्नादिताः कलकलरवयुक्ता –विविध पक्षिगण मिथुन कृतमधुरध्वनियुक्ता इत्यर्थः, अतएव सुरम्या अतीव रमणीयाः, तथा सम्पिण्डित दृप्तभ्रमर मधुकरी प्रकरपरिलीयमानमत्तषट्पद कुसुमासवलोल मधुरगुमगुमायमानगुञ्जद्देशभागाः, तत्र सम्पिण्डिताः कुसुमासवपानार्थं परस्पर सम्मिलिताः ये दृप्तानां मदमत्तानां भ्रमराणा मधुकरीणां भ्रमरीणां च प्रकराः समूहास्तैः सह परिलीयमानाः श्लिष्यन्तः–परिमिलन्तो ये मत्तषट्पदाः, त एव पुनः कुसुमाऽऽसवलोलाश्च पुष्परसाऽऽस्वादलोलुपाश्च तेषां मधुरं यथा तथा गुमगुमायमानैः गुमगुमेति मधुर भृङ्गसङ्गीतैः गुञ्जन् मधुरमव्यक्तं शब्दायमानो देशभागो येषु ते तथा । अत्र मधुकरगुञ्जनं देशभागे आरोपितम् । तथा अभ्यन्तरपुष्पफलाः अभ्यन्तरे पुष्पफलैः सम्भृताः, वहिः पत्रावच्छन्नाः–वहिः सजात पत्रसमूहसञ्छन्नाः पुष्पै फलैश्च अवच्छन्न प्रतिच्छन्नाः सर्वथाऽऽच्छादिताः, तथा स्वादुफलाः–स्वादयुक्तफलसम्पन्नाः नीरोगकाः वृक्षचिकित्साशास्त्रप्रदर्शितरोगवर्जिताशीत-विद्यु-दातपादिजनितोपद्रवरहिता वा, अकण्टकाः कण्टकरहिता नानाविध गुच्छगुल्ममण्डपकशोभिताःनानाविधैः बहुप्रकारैः गुच्छैः–पुष्पस्तबकैः गुल्मैः लताप्रतानैः मण्डपकैः मण्डपाकारलतामण्डलैश्च शोभिताः शोभासम्पन्नाः, विचित्रशुभकेतुभूताः विचित्रशुभध्वजरूपाः वापी पुष्करिणी दीर्घिका सुनिवेशितरम्यजालगृहकाः, तत्र वाप्यः चतुष्कोणाः, पुष्करिण्यः–वृत्ता वाप्य एव दीर्घिका ऋजु सारिण्यः, तासु सुनिवेशितानि सुष्ठुतया स्थापितानि रम्याणि–रमणीयानि जाल गृहकाणि सच्छिद्रगवाक्षा यत्र ते तथा पिण्डिमनिर्हारिमसुगन्धि सुरभिमनोहरा सम्मिलितां सतीं शुभपुद्गलसमूहरूपेण दूरदेशगामिनीं सुगन्धि शोभनगन्धवतीं शुभसुरभिमनोहरां–श्रेष्ठसुगन्धमनोहारिणीम् , महागन्धघ्राणिं–महती चासौ गन्ध एव घ्राणिः तृप्तिस्तद्धेतुत्वाद् घ्राणिः गन्धघ्राणिः तां महागन्धघ्राणिं–महागन्धतृप्तिम् , मुञ्चन्तः–प्रसारयन्तः तथा-शुभ सेतुकेतु बहुलाः शुभा प्रधानाः ये सेतवःमार्गाः आल वालपाल्यो वा, केतवः पताकाश्च तैर्बहुलाः–व्याप्ताः, अनेक रथ शकटयान युग्य गिल्लि थिल्लि स्यन्दमानिकाशिबिका प्रविमोचनाः–अनेकेत्यस्य रथादि शिबिकान्त द्वन्द्वघटकेषु

प्रत्येकेषु सम्बन्धः, तेन तत्र अनेके ये रथाः अनेकानि यानि शकटानि, अनेकानि यानि यानानि अश्वादीनि, अनेकानि यानि युग्यानि गोल्लदेशप्रसिद्धानि द्विहस्तप्रमाणानि चतुरस्राणि वेदिकोपशोभितानि जम्पानानि 'गिल्लि' इति देशीयः शब्द आसन विशेषार्थकः तेन हस्तिनः पृष्ठोपर्यासनानि 'अम्बाडी' इति प्रसिद्धानि गिल्लिपदवाच्यानि। 'थिल्ली' इत्यपि देशीय' क्रीडारथार्थकः, तेन लाटदेशप्रसिद्धाः क्रीडारथाः थिल्लिपदवाच्याः, स्यन्दमानिकाः–पुरुषप्रमाणजम्पानविशेषा, एवम् अनेकाः या शिबिकाः–पुरुषवाह्ययानविशेषाः 'पालखी' इति प्रसिद्धाः, तासामनेकरथाद्यनेक शिविकान्तानाम् अधोऽतिविस्तीर्णत्वात् प्रविमोचनं स्थापन यत्र ते तादृशाः। क्रीडार्थमागतानां जनानामनेकरथादयस्तत्र रथाप्यन्त इति भावः। तथा–सुरम्याः, अतिरमणीयाः प्रासादीयाः–दर्शकाना हृदयप्रसादकराः, यावत्पदेन "दर्शनीयाः द्रष्टुं योग्याः, तथा अभिरूपाः–सर्वथा दर्शकजनमनोनयनहारिणः" इति पदद्वयं बोध्यम्। तथा–प्रतिरूपाः–असाधारणरूपयुक्ता, इति ॥ सू० ५ ॥

शाखाओ और अवान्तर शाखाओ के विटप– विस्तार से युक्त हैं ये इतने मोटे हैं कि अनेक पुरुष एक साथ हाथ पसारे तब भी इनके स्कन्ध को अपने अङ्क में नहीं भर सकते है। इनका जो स्कन्ध है वह मोटे होने के साथ सान्द्र है– मजबूत है, पोला नहीं है। गोल है– आडा टेढ़ा नहीं है। सरल है इनके पत्र ऐसे है कि जिनमें छिद्र का नामतक भी नहीं है। अथवा– वृक्षो की डालियो आपस में इस रूप से मिली हुई है कि उनके पत्र आपस में एक दुसरे पत्रो के साथ सलग्न होते गये हैं। अत छिद्र वहा नहीं होता है। इसलिये सूर्य की किरणो को वहा प्रवेश करने के लिये स्थान नहीं प्राप्त होता है, " इत्यादि रूप से इस सूत्रपाठ में आगत यह वनषण्ड का वर्णन जीवाभिगम सूत्र में व्याख्यात किया जा चुका है। अतः वहीं से इस पाठ की व्याख्या जान लेनी चाहिये ॥५॥

એટલા વિશાળ છે કે અનેક પુરુષો એકી સાથે હાથ પહોળા કરે છતાં એ એમના થડોને પોતાના બાહુઓમા સમાહિત કરી શકતા નથી એમના જે સ્કન્ધો છે તે મોટા હોવાથી સાન્દ્ર છે, મજબૂત છે, પોલા નથી ગોળ છે, આડા-વાકા નથી, સરળ છે એમના પાદડાઓ એવા છે કે જેમનામા છિદ્ર નથી અથવા વૃક્ષોની શાખાઓ એક બીજાથી એવી રીતે સમ્મિલિત થયેલી છે કે તેમના પાદડાઓ પરસ્પર સંલગ્ન થઇ ગયાં છે એથી ત્યા છિદ્રો રહ્યા નથી, એથી સૂર્યના કિરણોને ત્યા પ્રવેશવા માટે અવકાશ નથી. ઈત્યાદિરૂપમા આ સૂત્ર પાઠમા વર્ણિત આ વનખડનુ વર્ણન જીવાભિગમ સૂત્રમા વ્યાખ્યાત કરવામા આવેલ છે. જિજ્ઞાસુઓએ ત્યાથી આ પાઠની વ્યાખ્યા જાણી લેવી જોઈએ. ॥૫॥

अथ वनखण्डस्य भूमिभागं वर्णयितुमुपक्रमते—

मूलम्—तस्स णं वणसंडस्स अंतो बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते से जहा नामए आलिंगपुक्खरेइ वा जाव णाणाविह पंचवण्णेहिं मणिहिं तणेहिं उवसोभिए, तं जहा किण्णेहिं ? एवं वण्णो गंधो रसो फासो सदा पुक्खरिणीओ पव्वयगा घरगा मंडवगा पुढविसिलोवट्टया गोयमा ! णेयव्वा, तत्थ णं बहवे वाणमंतरा देवा य देवीओ य आसयंति सयंति चिट्ठंति णिसीयंति तुअट्टंति रमंति ललंति कीलंति किट्टंति मोहंति पुरा पोराणाणं सुचिण्णाणं सुपरिक्कंताणं सुभाणं कल्लाणाणं कडाणं कम्माणं कल्लाण फलवित्तिविसेसं पच्चणुभवमाणा विहरंति । तीसेणं जगईए उप्पिं अंतो पउमवरवेइयाए एत्थणं एगं महं वणसंडे पण्णत्ते देसूणाइं दोजोयणाइं विक्खंभेण वेदियासमए परिक्खेवेणं किण्हे जाव तणविहूणे णेयव्वे ॥सू० ६॥

छाया—तस्य खलु वनखण्डस्य अन्तः बहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रज्ञप्तः तत् यथा नामक आलिङ्गपुष्करमिति व यावत् नानाविधपञ्चवर्णैर्मणिभिः तृणैरुपशोभितः, तद्यथा—कृष्णः एवं वर्णो गन्धो रसः स्पर्शः शब्दः पुष्करिण्यः पर्वतका गृहकाणि मण्डपकाः पृथिवी शिलापट्टकाः गौतम ! नेतव्याः । तत्र खलु बहवो वानव्यन्तरा देवाश्च देव्यश्च आसते शेरते तिष्ठन्ति निषीदन्ति त्वग्वर्त्तयन्ति रमन्ते ललन्ति क्रीडन्ति कीर्तयन्ति मोहन्ति पुरापौराणानां सुचीर्णानां सुपरीक्रान्ताना शुभानां कल्याणानां कृतानां कर्मणां कल्याणफलवृत्तिविशेषं प्रत्यनुभवन्तस्तिष्ठन्ति । तस्याश्च खलु जगत्या उपरि अन्तः पद्मवरवेदिकाया अत्र खलु एको महान् वनखण्डः प्रज्ञप्तः देशोने द्वे योजने विष्कम्भेण वेदिका समयः परिक्षेपेण, कृष्णो यावत् तृणविहीनो ज्ञातव्यः ॥ सू० ६ ॥

टीका—'तस्स णं वणसंडस्स' इत्यादि ।

'तस्स णं वणसंडस्स अतो' तस्य पूर्वोक्तस्य खलु वनषण्डस्य अन्तः मध्यभागे

वनषण्ड के भूमिभाग का वर्णन—

"तस्स ण वणसंडस्स अंतो बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते" इत्यादि ।

उस वनषण्ड का भीतरी भूमिभाग अत्यन्त-समतलवाला होने से बहुत सुन्दर है "से

વનખંડના ભૂમિભાગનું વર્ણન :—

तस्स णं वणसंडस्स अंतो बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते–इत्यादि सूत्र– ६"

તે વનખંડના અંદરનો ભૂમિ ભાગ અતીવ સમતલ હોવાથી બહુ જ સુંદર છે

'बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते' बहुसमरमणीयः अत्यन्त समतलोऽतएव रमणीयः सुन्दरो भूमिभागः प्रज्ञप्तः कथितः । 'आलिंगपुक्खरेइवा' तत् प्रसिद्ध यथा इति दृष्टान्तोपदर्शनार्थम् नामेति कोमलामन्त्रणे 'ए' इति वाक्यालङ्कारे, आलिङ्गपुष्करमिति वा-आलिङ्ग-मृदङ्गस्तस्य यत्पुष्करं-मुखोपरि चर्मपुटकम् तदत्यन्तं समतलं भवतीति तद्वत्समतल मिति तेन सादृश्य दर्शयितुमितिशब्दः प्रयुक्तः, वा समुच्चये, एवमग्रेऽपि 'जाव' यावत् यावत्पदेन भूमिभागस्यात्यन्त समतलतावर्णन राजप्रश्नीयसूत्रस्य पञ्चदशसूत्रे विलोकनीयम् । तदर्थस्तत्रैव मत्कृतसुबोधिनी टीकातोऽवसेयः । पुनः स भूमिभागः कीदृशः ! इत्याह "णाणाविहपंचवण्णेहिं' इत्यादि, नानाविध पञ्चवर्णैः कृष्णादिपञ्चवर्णयुक्तैः "मणिहि तणेहि उवसोभिए" मणिभिस्तृणैश्चोपशोभितः 'तं जहा' 'इत्यादि, तं जहा' तद्यथा-तदेव दर्शयति'किण्हेहिं' कृष्णः-कृष्णवर्णयुक्तैः 'गन्ध वण्णो' एवं नीललोहितहारिद्र-शुक्ल वर्णयुक्तैर्मणिभिस्तृणैश्चेति सर्ववर्णविषयकं वर्णनं तथा 'गंधो रसो फासो' गन्धरसस्पर्शवर्णनं च राजप्रश्नीयसूत्रे पञ्चदशसूत्रादारभ्यैकोन-

---

जहा नामए आलिंग पुक्खरेइ वा जाव णाणाविह पंचवण्णेहिं मणिहिं तणेहिं उवसोभिए" जैसा मृदङ्ग के मुख पर मढा हुआ चर्म पुट समतल वाला होने से सुन्दर होता है । यहा यह दृष्टान्त समतलता की सादृश्यता प्रकट करने के लिये कहा गया है यहा जो यावत्पद का प्रयोगहुआ है वह यह प्रकट करता है कि भूमिभाग की अत्यन्त समतलना का वर्णन यदि देखना हो तो राजप्रश्नीय सूत्र के १५ वे सूत्र को देखो-वहां पर इस बात का अच्छी तरह से स्पष्टीकरण किया गया है राजप्रश्नीय सूत्र की मैं ने सुबोधिनी टीका लिखी है । उसमें पद व्याख्या इस समबन्ध में मैने की है । यह भूमिभाग अनेक प्रकार के पाचवर्णी वाले रत्नों से एव तृणो से खचित है -उपशोभित है । वे पांच वर्ण कृष्ण, नील, लोहित, हारिद्र-और शुक्ल है वहां जैसे ये पाच वर्णों के रत्न है उसी प्रकार से वहा पांच वर्णों के तृण भी हैं इनके गंध, रस एव स्पर्श किस प्रकार के हैं-इन सम्बन्ध का वर्णन राजप्रश्नीय सूत्र में १५

जहा नामए आलिंग पुक्खरेइ वा जाव णाणाविह पंचवण्णेहिं मणिहिं तणेहिं उवसोभिए" મૃદંગના મુખ ઉપરનો ચર્મપુટ જેવો સમતલ હોવાથી સુંદર હોય છે અહીં આ દૃષ્ટાંત સમતલતાની સાદૃશ્યતા પ્રકટ કરવા માટે જ કહેવામા આવેલ છે અહીં જે યાવત્ પદનો પ્રયોગ થયેલ છે તે આ પ્રકટ કરે છે કે ભૂમિભાગની અત્યન્ત સમતલતા વિષે જાણવુ હોય તો રાજપ્રશ્નીય સૂત્રના ૧૫ મા સૂત્રને જુઓ ત્યાં આ વિષે બધુ સારી રીતે સ્પષ્ટીકરણ કરવામાં આવ્યું છે રાજ પ્રશ્નીયસૂત્રની મે સુબોધિની ટીકા લખી છે તેમા આ વિષેની પદવ્યાખ્યા મેં કરી આ ભૂમિભાગ. અનેક છે જાતના પાચવર્ણોવાળા રત્નોથી તેમજ તૃણોથી ખચિત છે. તે ઉપશોભિત પાંચ વર્ણો કૃષ્ણ, નીલ, લોહિત, હારિદ્ર, અને શુક્લ છે ત્યાં જેમ આ પાંચ વર્ણોવાળા રત્નો છે તેમજ ત્યાં પચવર્ણોવાળા તૃણો પણ છે એમના ગંધ, રસ અને સ્પર્શ કેવા પ્રકારના છે? આ સંબંધમા રાજપ્રશ્નીય સૂત્ર ના ૧૫ મા સૂત્ર થી લઈને

विंशतितमसूत्रपर्यन्तं विलोकनीयम् । अर्थोऽपि तत्र सुबोधिनी टीकातो विज्ञेयः । तदेवाह–"एवं" इत्यादि । "सद्दो त्ति' शब्दवर्णनमपि तस्यैव राजप्रश्नीयसूत्रस्य त्रिषष्टितम चतुष्पष्टितमेमि सूत्रद्वये विलोकनीयम् । अर्थोऽपि तत्रैव सुबोधिनी टीकायां द्रष्टव्यः । "पुक्खरिणीओ त्ति, तत्र वनषण्डस्य बहुसमरमणीये भूमिभागे पुष्करिण्यः–क्षुद्रा क्षुद्रिकाः, वाप्यः, पुष्करिण्यादयश्च सन्ति तासां वर्णनं राजप्रश्नीयसूत्रस्य पञ्चषष्टितमसूत्रे, "पव्वयगा इति पर्वतकाः, तासां पुष्करिण्यादीनां तत्र तत्र देशे उत्पातादि पर्वताः सन्ति, एषां वर्णनं षट्षष्टितमसूत्रे 'घरगा इति 'आलियघरगा' तेषु वनषण्डेषु-तत्र तत्र देशे बहूनि आलिका गृहकाणि कदली गृहकाणीत्यादि गृहवर्णनं सप्तषष्टितमसूत्रे, 'मंडवगा' इति मण्डपकाः तत्रैव तत्र तत्र देशे बहवो जाति मण्डपका यूथिका मण्डपकाः, इत्यादि मण्डपकवर्णनं, तथा 'पुढविसिलापट्टया' इति पृथिवीशिलापट्टका

वें सूत्र से लेकर २१वें सूत्र तक किया गया है–सो वहीं से इस वर्णन को जान लेना चाहिये, तथा पदो की अर्थ व्याख्या सुबोधिनी टीका मे की गई है–सो यह भी उसी से देख लेना चाहिये जब ये तृण वायु के झोको से मन्द २ रूप में या विशेषरूप मे प्रकम्पित होते हैं–तब इनमें से परस्पर के सघट्टन से किस प्रकार का शब्द निकलता है यह सब यदि देखना हो तो राजप्रश्नीय के ६३वें और ६४वे सूत्र की व्याख्या को देखना चाहिये । वहाँ पर यह सब बहुत ही सुन्दर ढग से समझाया गया है "पुक्खरिणीओत्ति" बहुसमरमणीय मध्यभूमिभाग में अनेक छोटी २ वापिकाएँ हैं–इनका वर्णन भी राजप्रश्नीयसूत्रके ६५वे सूत्र मे आया है' इन पुष्करिणियो के बीच में "पव्वया" उत्पात आदि पर्वत हैं तथा उस वनषण्ड मे अनेक "घरगा" कदली-गृह है, अनेक "मडवगा" मण्डप-लताकुन्ज-आदि है एवं "पुढविसिलापट्टया" अनेक हसासन आदि जैसे पृथिवीशिलापट्टक हैं और ये सब प्रतिरूपान्त तक के विशेषणो वाले है-यह सब

---

૨૧ મા સૂત્ર સુધી વર્ણન કરવામા આવ્યુ છે તો ત્યાથી જ આ વર્ણન વિષે જાણી લેવુ જોઈએ. તેમ જ પદોના અર્થની વ્યાખ્યા સુબોધિની ટીકામા કરવામા આવી છે તો આ વિષે પણ ત્યાથી જોઈ લેવુ જોઈએ જ્યારે આ તૃણો પવનના ઝપાટાઓથી ધીમે ધીમે અથવા વિશેષ રૂપમાં પ્રકપિત થાય છે ત્યારે એમનામાંથી પરસ્પરના સઘટ્ટનથી કઈ જાતનો શબ્દ ઉત્પન્ન થાય છે આ વિષે જે જાણવુ હોય તો 'રાજ-પ્રશ્નીય'ના ૬૩મા અને ૬૪ મા સૂત્રની વ્યાખ્યાવાચવી જોઈએ ત્યા આ વિષે ઉત્તમ રૂપમા સ્પષ્ટ કરવામા આવેલ છે, "पुक्खरिणीओ "त्ति" તે બહુસમરમણીય મધ્યભૂમિભાગમા ઘણી નાની વાપિકાઓ છે તેમનુ વર્ણન પણ 'રાજપ્રશ્નીયસૂત્રના ૬૫ મા સૂત્રમા કરવામા આવેલ છે આ પુષ્કરિણીઓની વચ્ચે "पव्वया" ઉત્પાત વગેરે પર્વતો છે તેમજ તે વનખડમા અનેક "घरगा" કદલી ગૃહો છે અનેક 'मंडवगा મડપ–લતાકુજ–વગેરે છે. તેમજ "पुढविसिलापट्टया" અનેક હસાસન ઈત્યાદિ જેવા પૃથિવી શિલા–પટ્ટકો છે અને આ સર્વ પ્રતિરૂપાન્ત સુધીના વિશેષણોથી યુક્ત છે આ બધુ વર્ણનપણ અનુક્રમે ત્યા

हंसासन संस्थिता यावत्प्रतिरूपाः, इत्यादि वर्णनं च राजप्रश्नीयसूत्रस्याष्टषष्टितमसूत्रे द्रष्टव्यं तदर्थोऽपि तत्रैव सुबोधिनी टीकायां विलोकनीयः, 'गोयमा' गौतम ! 'णेयव्वा' इति नेतव्याः एते पदार्था ज्ञातव्या इत्यर्थः । 'तत्थ णं' इत्यादि । तत्र पूर्वोक्तेषु हंसासनादि सस्थानसस्थितेपु पृथिवीशिलापट्टकेपु खलु 'बहवे वाणमंतरा देवा य देवीओ य बहवः–अनेकसंख्या वानमन्तराः–व्यन्तरदेवाश्च देव्यश्च व्यन्तर देवा व्यन्तर देव्यश्च 'आसयंति' आसते, यथासुखं सामान्यत स्तिष्ठन्ति, 'सयति शेरते–दीर्घकाय प्रसारणेन वर्त्तन्ते न तु निद्राति देवानां निद्राया अभावात्, 'चिट्ठंति' तिष्ठन्ति ऊर्ध्वावस्थानेन 'णिसीयंति निषीदन्ति–उपविशति, 'तुयट्टंति त्वग्वर्त्तयन्ति- पार्श्वपरिवर्तनं कुर्वन्ति, 'रमंति' रमन्ते–रतिमाध्नुवन्ति, 'ललंति ललन्ति–विलसन्ति, 'कीलंति क्रीडन्ति क्रीडां कुर्वन्ति 'किट्टंति' कीर्तयन्ति 'मोहंति' मोहन्ति–विलासं कुर्वन्ति, 'पुरा पोराणाणं पूरा-प्राग्भवे पुराणानां-पूर्वजन्मजातानां कर्मणामिति परेण सम्बन्धः, एवं 'सुचिण्णाणं' सुचीर्णानां–सुचीर्णानां सुविधिकृतानां, 'सुपरिक्कंताणं' सुपरिक्रान्तानां शोभनपराक्रमसम्पादितानाम्, अतएव 'सुभाण' शुभानां शुभफलानां 'कल्लाणं' कल्याणानां–

वर्णन भी क्रमशः वहीं राजप्रश्नीय सूत्र में ६६वें ६७वें ६८ सूत्र में आया है अतः इसके लिए उसकी सुबोधिनी टीका देखना चाहिये "तत्थ णं बहवे वाणमन्तरा देवा य देवीओ य आसयति सयंति, चिट्ठति, णिसीयंति, तुयट्टंति, रमति ललंति, कीलंति, किट्टंति, मोहंति" उन हंसासनादि के जैसे आकार वाले पृथिवी शिलापट्टकों के ऊपर अनेक वानव्यन्तरदेर और देवियां सुखपूर्वक उठती बैठती रहती हैं, लेटती रहती है, आराम करती रहती है, कहीं खड़ी रहती है, पार्श्वपरिवर्तन करती रहती हैं, और करवटबदलती हुई विश्राम करती रहती है रतिसुखभोगा करती हैं, नाना प्रकार की क्रीडाएँ करती रहती है, गाने गाती रहती हैं, आपस में एक दूसरे को मुग्ध करती रहती हैं, भिन्न २ प्रकार के विलासो से देवो के चित्त को लुभाती रहती हैं, इस प्रकार से ये देव और देवियां "पुरा पोराणाण सुचिण्णाण सुपरिक्कताण सुभाण कल्लाणाणं

'રાજપ્રશ્નીય સૂત્રના ૬૬ મા અને ૬૭ મા તેમજ ૬૮ મા સૂત્રમા કરવામા આવેલ છે. એથી આ વિષેજાણવુ હોય તો તેની સુબોધિની ટીકા જોવી જોઈએ "तत्थ णं बहवे वाणमंतरा देवाय देवीओ य आसयंति सयंति चिट्ठंति णिसीयंति, तुअट्टंति रमंति, ललंति, कीलंति, किट्टंति मोहंति" તે હંસાસનાદિના જેવા આકારવાળા પૃથિવીશિલાપટ્ટકોની ઉપર ઘણા વાનવ્યંતર દેવ દેવીઓ સુખેથી ઉઠતા બેસતા રહે છે, લેટતા રહે છે, આરામ કરતા રહે છે, કયાક કયાક ઊભા રહે છે પાર્શ્વ પરિવર્તિત કરતાં રહે છે એટલે કે પાસુ ફેરવીને વિશ્રામ કરતા રહે છે રતિસુખ ભોગવતા રહે છે અનેક પ્રકારની ક્રીડાઓ કરતા રહે છે ગીતો ગાતા રહે છે, પરસ્પર એક બીજાને મુગ્ધ કરતા રહે છે. ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના વિલાસોથી દેવોના ચિત્તને દેવીઓ લુબ્ધ કરતી રહે છે. આ રીતે આ સર્વ દેવ અને દેવીઓ "पुरापोराणाणं सुचिण्णाणं सुपरिक्कंताणं सुभाणं कल्लाणाणं कडाणं कम्माणं

वास्तविक कल्याण फलानां 'कडाणं' कृतानां कर्मणां–पुण्यकर्मणां 'कल्लाणफलवित्तिविसेसं पच्चणुभवमाणाविहरंति' कल्याणं–कल्याणरूपं फलवृत्तिविशेषं फलविपाके परिणाम फलं प्रत्यनुभवन्तः एकैकशोऽनुभवविषयं कुर्वन्तः सन्तो विहरन्ति ।

इत्येवं पद्मवरवेदिकाया बहिः स्थितवनपण्डवर्णनमुक्तम् । अधुना तस्या एव मध्यवर्त्ति प्रदेशान्तर्गत महावनपण्डवर्णनं चिकीर्षुराह–'तीसेणं इत्यादि–'तीसेणं जगइए उप्पिं' तस्याः पूर्वोक्तायाः खलु जगत्याः उपरि–ऊर्ध्वभागे 'अंतो पउमवरवेइयाए' स्थितायाः पद्मवरवेदिकायाः अन्तः मध्ये यः प्रदेशः, 'एत्थ णं एगं महं वणसंडे पण्णत्ते' अत्र–अस्मिन्प्रदेशे खलु एको महान् विशालो वनपण्डः प्रज्ञप्तः, 'देसूणाइं दो जोयणाइं विक्खंभेणं' स च देशोने द्वे योजने विष्कम्भेण विस्तारेण, 'वेदियासमए परिक्खेवेणं, वेदिकासमकः–वेदिकया पद्मवरवेदिकया समः तुल्यः वेदिकासमः स एव वेदिका समकः परिक्षेपेण–परिधिना, पद्मवरवेदिकापरिक्षेपयुक्त इत्यर्थः, अस्य वर्णनं पद्मवरवेदि-

---

कडाणं कम्माणं कल्लाणफलवित्तिविसेस पच्चणुभवमाणा विहरंति" पूर्व में आचरित किये गये शुभाध्यवसाय से सविधि शोभनपराक्रमपूर्वक उल्लास के साथ सेवित किये-ऐसे शुभकल्याणकारी फलवाले पुण्यकर्मों के कल्याणरूप फल को उनके उदयकाल में भोगते हुए अपने समय को व्यतीत करते रहते हैं ।

इस प्रकार से पद्मवरवेदिका के बाहर के वनषण्ड का वर्णन कर–अब सूत्रकार उसके मध्यवर्ती महावनषण्ड का वर्णन करते हुए कहते है–

"तीसेण जगइए उप्पि अंतो पउमवर वेइयाए" उस जगती के ऊपर जो पद्मवरवेदिका कही गई है उस पद्मवरवेदिका के भीतर "एत्थ णं एगं महं वणसडे पण्णत्ते" एक बहुत विशाल वनषण्ड कहा गया है यह वनषण्ड "देसूणाइं दो जोयणाइं विक्खमेणं वेदिया समए परिक्खेवेणं किण्हे जाव तणविहूणे णेयव्वे" चौडाई में कुछ कम दो योजन का है तथा इसकी परिधि का

कल्लाणफलवित्तिविसेसं पच्चणुभ णा विहरंति" પૂર્વમા આચરિત શુભાધ્યવસાયથી સવિધિ શોભન પરાક્રમપૂર્વક ઉલ્લાસની સાથે સેવન કરેલા-એવા શુભકલ્યાણકારી ફળવાળા પુણ્ય કર્મોના કલ્યાણ રૂપ ફળ ને તેમના ઉદયકાળમા ભોગવતા પોતાના સમયને પસાર કરે છે

આ પ્રમાણે પદ્મવર વેદિકાની બહારના વનખડનુ વર્ણન કરીને હવે સૂત્રકાર તેના મધ્યવતી મહાવનખડનુ વર્ણન કરતાં કહે છે—"तीसेणं जगईए उप्पिं अंतो पउमवरवेइयाए" તે જગતીની ઉપર જે પદ્મવરવેદિકા છે તે પદ્મવર વેદિકાની અદર "एत्थणं एगं महं वणसंडे पण्णत्ते એક બહુજ વિશાળ વનષડ કહેવામા આવેલ છે આ વનષડ "देसूणाइं दो जोयणाइं विक्खंभे णं वेदियासमए परिक्खेवेणं किण्हे तण विहूणे णेयव्वे" ચોડાઈમા કંઈક સ્વલ્પ બે યોજન જેટલો છે તેમજ આની પરિધિ નો વિસ્તાર વેદિકાની પરિધિ

काया बहिर्गतवनषण्डवत् केवलं तृणशब्दवर्णनमत्र न कार्यमित्याह—'किण्हे जाव तण-विहूणे णेयव्वो' कृष्णो यावत् तृण विहीनो ज्ञातव्य इति—कृष्णः कृष्णावभासः नीलो नीलावभासः, इत्यादि, अत्रस्थ पञ्चमसूत्रोक्त वर्णनमत्र बोध्यम् । तृणविहीनः तृण-शब्दोऽत्र तृणजन्य शब्दपरः, तेन तृणजन्य शब्दविहीन इत्यर्थः अस्योपलक्षणत्वा-न्मणिशब्द विहीनोऽपि स वनषण्डो बोध्यः, यतः पद्मवरवेदिका मध्यवर्त्ति वनषण्डस्य पद्मवरवेदिका परिवेष्टिततया तत्र वायुप्रवेशाभावात्तृणानां मणीनां च चलनासम्भवा-त्परस्परं संघर्षाभावात् शब्दो न सम्भवति ॥ सू० ६ ॥

अधुना जम्बूद्वीपस्य द्वारसंख्याप्ररूपणार्थमाह—

मूलम्—जंबुद्दीवस्स णं भंते ! दीवस्स कइ दारा पण्णत्ता ! गोयमा ! चत्तारि दारा पण्णत्ता. तं जहा—विजए १ वेजयंते २ जयंते ३ अपराजिए ४ ॥ सू० ७ ॥

छाया जम्बूद्वीपस्य खलु भदन्त कत्ति द्वाराणि प्रज्ञप्तानि, गौतम ! चत्वारि द्वाराणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा विजयं १ वैजयन्तं २ जयन्तं ३ अपराजितम् ४ ॥ सू० ७ ॥

टीका—'जम्बूदीवस्स ण इत्यादि । व्याख्या स्पष्टा ॥ सू ७ ॥

विस्तार वेदिका की परिधि के ही बराबर है इस महावनषण्ड का वर्णन जैसा अभी पद्मवरवेदिका के बाहर का वनषण्ड वर्णित हुआ है वैसा ही है परन्तु बाहर के वनषण्ड के वर्णन में वह वनषण्ड कृष्ण है और कृष्णरूप से उसका अवभास होता है इत्यादि रूप से जो कहा गया है सो वह सब पंचम सूत्रोक्त वर्णन यहां पर भी कर लेना चाहिये परन्तु उस वर्णन में जो तृण और मणियों के शब्दों का वर्णन किया गया है वह वर्णन यहा पर इसलिये नहीं करना चाहिए कि यह वनषण्ड पद्मवर वेदिका से परिवेष्टित है अत इसमें वायु का प्रवेश न हो सकता है और वायुप्रवेश के अभाव से वहां के मणियों का एव तृणो का परस्पर में सचलन नहीं हो सकता है इसलिये वे आपस में सघट्टित नहीं होते है टकराते नही है अत. सघर्ष के अभाव में शब्दोत्थान नही होता है ॥६॥

જેટલો જ છે. આ મહાવનષંડનુ વર્ણન ઉપર પદ્મવરવેદિકાની બહારના વનષંડનુ વર્ણન કરવામાં આવ્યુ છે તેવુ જ છે બહારના વનષડના વર્ણનમાં તે વનષડ કૃષ્ણ છે અને કૃષ્ણ રૂપથી તેનો અવભાસ થાય છે વગેરે રૂપમા જે કહેવામા આવેલ છે તે સર્વ પંચમ સૂત્રોક્ત વર્ણન અહીં પણ જાણી લેવુ જોઈએ પરંતુ તે વર્ણનમાં જે તૃણ અને મણિઓના શબ્દોનું વર્ણન કરવામા આવેલ છે તે વર્ણન અહી એટલા માટે નહી કરવુ જોઈએ કે આ વનષંડ પદ્મવર વેદિકાથી પરિવેષ્ટિત છે એથી આમા વાયુપ્રવેશ થઈ શકતો નથી. અને વાયુ-પ્રવેશના અભાવથી ત્યાના મણિઓ તેમજ તૃણોનુ પરસ્પર સચલન થઈ શકતુ નથી એથી તેઓ પરસ્પરમાં સઘટ્ટિત થતાં નથી—અથડાતા નથી એથી સઘર્ષના અભાવમાં શબ્દોત્થાન થતુ નથી ॥૬॥

एषां द्वाराणां स्थानविशेपनियमनाय प्राह—

मूलम्—कहि णं भंते ! जंबुद्दीवस्स दीवस्स विजए णामं दारे पण्णत्ते ! गोयमा ! जंबुद्दीवे दोवे मंदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिमेणं पणयालीसं जोयण सहस्साइं वीइवइत्ता जंबुद्दीवदीवपुरत्थिमपेरंते लवणसमुद्दपुरत्थिमद्धस्स पच्चत्थिमेणं सीयाए महाणईए उप्पि एत्थ णं जंबुद्दीवस्स दीवस्स विजए णामं दारे पण्णत्ते. अट्ठ जोयणाइं उड्ढं उच्चत्तेणं चत्तारि जोयणाइं विक्खंभेणं तावइयं चेव पवेसेणं सेए वरकणगथूभियाए. जाव दारस्स वण्णओ जाव रायहाणी ॥सू० ८॥

छाया—क्व खलु भदन्त ! जम्बूद्वीपस्य द्वीपस्य विजयं नाम द्वारं प्रज्ञप्तम् ? गौतम । जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य पौरस्त्ये पञ्चचत्वारिंशतं योजनसहस्राणि व्यतिव्रज्य जम्बूद्वीप द्वीप पौरस्त्यपर्यन्ते लवणसमुद्रपौरस्त्यार्द्धस्य पाश्चात्ये सीताया महानद्या उपरि अत्र खलु जम्बूद्वीपस्य विजय नाम द्वारं प्रज्ञप्तम् अष्ट योजनानि ऊर्ध्वमुच्चत्वेन चत्वारि योजनानि विष्कम्भेण तावदेव प्रवेशेन, श्वेत वरकनकस्तूपिकाकं यावद् द्वारस्य वर्णको यावद् राजधानी ॥सू०८॥

'कहि णं भंते' इत्यादि ।

टीका—'कहि ण भंते ! जबुदीवस्स दीवस्स विजए णाम दारे पण्णत्ते' हे भदन्त ! जम्बूद्वीपस्य द्वीपस्य विजयं नाम द्वारं क्व-कस्मिन् प्रदेशे प्रज्ञप्त कथितम् ?' इति गौतमेन पृष्टो भगवान् महावीर आह-'गोयमा' गौतम ! 'जंबुदीवे दीवे

"जबुद्वीप की द्वारसख्या का वर्णन—
जंबुदीवस्स ण भंते ! दीवस्स कई दारा पण्णत्ता" इत्यादि । सू० ७ ॥
इस सूत्र की व्याख्या स्पष्ट है ॥७॥
ये द्वार कहां है ? इसका कथन —
"कहि णं भंते ! जबुदीवस्स दीवस्स विजए णामं दारे पण्णत्ते" इत्यादि ।
हे भदन्त ! जबूद्वीप नाम के द्वीप का विजय द्वार कहां पर कहा गया है ? इसके उत्तर में

જમ્બૂદ્વીપની દ્વાર સંખ્યાનું વર્ણન—
'जंबुदीवस्स ण भंते ! दीवस्स कई दारा पण्णत्ता' इत्यादि सूत्र ७॥
આ સૂત્રની વ્યાખ્યા સ્પષ્ટ છે
આ દ્વારો કયા કયા છે ? તેનું વર્ણન આ પ્રમાણે છે-
"कहिणं भंते ! जंबुदीवस्स दीवस्स विजए णामं दारे पण्णत्ते-इत्यादि
હે ભદન્ત ! જંબૂદ્વીપનામક દ્વીપનું વિજય દ્વાર કયાં કહેવામાં આવેલ છે ? એના

मंदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिमेणं जम्बूद्वीपे द्वीपे स्थितस्य मन्दरस्य पर्वतस्य पौरस्त्ये पूर्वदिशि 'पणयालीसं जोयणसहस्साइं वीइवइत्ता, पञ्चचत्वारिंशत पञ्चचत्वारिंशसंख्यकानि योजनसहस्राणि व्यतिव्रज्य अतिक्रम्य 'जंबुद्दीव दीवपुरत्थिमपेरंते जम्बूद्वीप द्वीपपौरस्त्यपर्यन्ते–जम्बूद्वीपाभिधद्वीपपूर्वपर्यन्ते 'लवणसमुद्दपुरत्थिमद्धस्स पच्चत्थिमेणं' लवणसमुद्रपौरस्त्यार्द्धस्य पाश्चात्ये पाश्चात्यभागे 'सीयाए महाणईए उप्पिं' सीतायाः महानद्याः उपरि य प्रदेशोऽस्ति, 'एत्थ णं जबुद्दीवस्स दीवस्स' अत्र अस्मिन् प्रदेशे खलु जम्बूद्वीपस्य द्वीपस्य 'विजए णाम दारे पण्णत्ते' विजयं नाम द्वारं प्रज्ञप्तम् । तच्च 'अट्ठ जोयणाइं उड्ढ उच्चत्तेणं' अष्ट–अष्ट संख्यानि योजनानि ऊर्ध्वम् उपरि उच्चत्वेन उच्छ्रयेण-अनन्तत्वेनेत्यर्थ, तथा-'चत्तारि जोयणाइं विक्खंभेणं' चत्वारियोजनानि विष्कम्भेण चतुर्योजनपरिमाणविस्तारयुक्तमित्यर्थः, 'तावइए चेव पवेसेणं' तावदेव–चतुर्योजनपरिमाणमेव प्रवेशेन प्रवेशमार्गावच्छेदेन प्रज्ञप्तम्, तत्पुनः कीदृशमित्याह–'सेए' इत्यादि । 'सेए' श्वेतं–श्वेतवर्णयुक्तम्, तथा 'वर कणगथूभियाए' वरकनक

प्रभु कहते है–"गोयमा ! जबुद्दीवे दीवे मदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिमेण पणयालीस जोयणसहस्साइं वीइवइत्ता" हे गौतम ! जम्बूद्वीप नामके इस द्वीप में स्थित मन्दर पर्वत की पूर्वदिशा में ४५ हजार योजन आगे जाने पर "जबुद्दावेदोवे पुरत्थिमपेरंते लवणसमुद्दपुरेत्थिममद्धस्स पच्चत्थिमेण सीयाए महाणईए उप्पिं" जम्बूद्वीप के पूर्व के अन्त में और लवण समुद्र से पूर्वदिशा के पश्चिम विभाग में सीता महानदी के ऊपर "एत्थ ण जंबुद्दीवस्स दीवस्स विजए णामं दारे पण्णत्ते" जम्बूद्वीप का विजय नाम का द्वार कहा गया है "अट्ठजोयणाइउड्ढ उच्चत्तेणं" इस द्वार की ऊँचाई आठ योजन की है तथा "चत्तारि जोयणाइ विक्खंभेणं" इसका विस्तार ऊँचाई से आधा है–चार योजन का है "तावइयं चेव पवेसेणं" और प्रवेश भी–प्रवेश मार्ग भी इतने ही योजन का अर्थात् चार योजन का है "सेए वरकणगथूभियाए" यह द्वार धवल वर्ण वाला है और शिखर इसकी उत्तम स्वर्ण को बनी हुई है "जाव दारस्स वण्णओ जाव रायहाणी" इस विजय

ઉત્તરમા પ્રભુ કહે છે–"गोयमा ! जबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स पुरात्थिमेण पणयालीसं जोयणसहस्साइ वीइवइत्ता "હે ગૌતમ ! જમ્બૂદ્વીપ નામક આ દ્વીપમા સ્થિત મન્દર પર્વતની પૂર્વ દિશામા ૪૫ હજાર યોજન આગળ જવાથી "जंबुद्दीव दीव पुरत्थिमपेरंते लवणसमुद्दं पुरित्थिमद्धस्स पच्चत्थिमेणं सीआए महाणईए उप्पिं "જમ્બૂદ્વીપની પૂર્વ દિશાને અતે અને લવણ સમુદ્રથી પૂર્વ દિશાના પશ્ચિમવિભાગમાં સીતા મહાનદીની ઉપર "एत्थ ण जंबुद्दीवस्स दीवस्स विजए णामं दारे पण्णत्ते" જમ્બૂદ્વીપનુ વિજય નામક દ્વાર કહેવામા આવેલ છે. "अट्ठजोयणाइं उड्ढं उच्चत्तेणं' આ દ્વારની ઊંચાઈ આઠ યોજન જેટલી છે તેમજ "चत्तारि जोयणाइं विक्खंभेण" આનો વિસ્તાર ઊંચાઈ કરતા અર્ધો છે એટલે કે ચાર યોજન જેટલો છે. "तावइयं चेव पवेसेण" અને પ્રવેશ પણ–પ્રવેશમાર્ગ પણ ચાર યોજન જેટલો છે. 'सेए वरकणगथूभियाए' આ દ્વાર ધવલવર્ણવાળુ છે અને આનુ શિખર

स्तूपिकाकम् उत्तमस्वर्णमयशिखरयुक्तम्, 'जाव दारस्स वण्णओ' यावत् द्वारस्य वर्णकः पदसमूहोऽत्र बोध्यः कियदवधिः ? इत्याह-'जाव रायहाणी' यावत् राजधानी विजय देवस्य या विजयाभिधा नाम राजधानी सो यावद् वर्ण्यते तावत्पर्यन्ते सर्वं पदजातं व्याख्यासहितं सर्वमत्र जीवाभिगमसूत्रस्य तृतीयप्रतिपत्तौ विलोकनीयमिति ॥ सू. ८ ॥

अधुना विजयादि द्वाराणां परस्परमन्तरं दर्शयितुमाह—

मूलम्—जंबुद्दीवस्स भंते दीवस्स दारस्स य दारस्स य केवइए अबाहाए अंतरे पण्णत्ते ? गोयमा ! अउणासीइं जोयणसहस्साइं बावण्णं च जोयणाइं देसूणं च अद्धजोयणं दारस्स य दारस्स य अबाहाए अंतरे पण्णत्ते अउणासीइ सहस्सा, बावण्णं चेव जोयणा हुंति । उणं च अद्धजोयणं. दारंतरं जंबुदीवस्स ॥सू०९॥

छाया—जम्बूद्वीपस्य खलु भदन्त ! द्वीपस्य द्वारस्य च द्वारस्य च कियत् अबाधया अन्तरं प्रज्ञप्तम् । गौतम, एकोनाशीतिर्योजनसहस्राणि द्विपञ्चाशच्च योजनानि देशोनं च अर्द्धयोजनं द्वारस्य च द्वारस्य च अबाधया अन्तर प्रज्ञप्तम् । एकोन, अशीतिः सहस्राणि द्विपञ्चाशदेव योजनानि भवन्ति । ऊनञ्च अर्द्धयोजनं द्वारान्तरं जम्बूद्वीपस्य ॥ ९ ॥

'जंबुदीवस्स णं भंते' इत्यादि ।

टीका—गौतमः पृच्छति 'जंबूदीवस्स णं भंते दीवस्स दारस्स य दारस्स य' हे भदन्त ! जम्बूद्वीपस्य खलु द्वीपस्य सम्बन्धिनो द्वारस्य च द्वारस्य च चतुर्णां द्वाराणाम् एकस्माद् द्वाराद् द्वितीयस्य द्वारस्य परस्परं 'केवइए' कियत्—किं प्रमाणकम् 'अबाहाए'

द्वार का वर्णन विजया नामक राजधानीतक का जैसा जीवाभिगम सूत्र में किया गया है वैसा ही वह सब वर्णन यहां पर भी कह लेना चाहिये यह सब वर्णन जीवाभिगम सूत्र में तृतीय प्रतिपत्ती में किया गया है ॥८॥

विजयादि द्वारो का पारस्परिक अन्तर कथन—

"जंबुद्दीवस्स णं भंते ! दीवस्स दारस्स य दारस्स य इत्यादि ।

टीकार्थ—गौतमस्वामी ने अब प्रभु से ऐसा पूछा है—हे भदन्त ! जम्बूद्वीप के एक द्वार से दूसरे

ઉત્તમ સ્વર્ણ નિર્મિત છે. "जाव दारस्स वण्णओ जाव राय ाा" આ વિજયદ્વારનું વર્ણન વિજયા નામક રાજધાની સુધીનું જેમ 'જીવાભિગમ' 'સૂત્ર' માં કરવામાં આવેલ છે તેવુ જ વર્ણન અહીં પણ સમજવુ જોઈએ આ સર્વ વર્ણન 'જીવાભિગમ સૂત્રની તૃતીય પ્રતિપત્તિમા કરવામા આવેલ છે ॥૮॥

વિજયાદિ દ્વારોનુ પારસ્પરિક અન્તર કથન—

'जंबुद्दीवस्स णं भंते ! दीवस्स दारस्स य दारस्स य' इत्यादि सूत्र ॥९॥

ટીકાર્થ—ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને પ્રશ્ન કર્યો કે હે ભદન્ત ! જંબૂદ્વીપ ના એક દ્વારથી બીજા દ્વાર

अबाधया—परस्पर संघर्षाभावेन 'अंतरे' अन्तर—व्यवधानं 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तम् ? भगवानाह—'गोयमा !' हे गौतम ! 'अउणासीइं जोयणसहस्साइं बावण्णं च जोयणाइं' एकोनाशीतिः योजनसहस्राणि द्विपञ्चाशच्च योजनानि 'देसूण' देशोनं देशेन किञ्चिद्देशेन ऊनं न्यूनं च 'अद्धजोयनं' अर्द्धयोजनं 'दारस्सय दारस्सय' द्वारस्य च द्वारस्य च 'अबाहाए अंतरे' अबाधया अन्तर 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तम् । तदेव विशदयति तथाहि—जम्बूद्वीपपरिधिप्रमाणम् सप्तविंशत्युत्तरशतद्वयाधिक षोडशसहस्राधिकलक्षत्रय (३१६२२७) मितानि योजनानि क्रोशत्रयम् ३ अष्टाविंशत्यधिकं धनुः शतम् १२८ त्रयोदशाङ्गुलानि १३ अर्द्धाङ्गुलं चेति । अस्मात् विजयादिद्वारचतुष्टयस्याष्टादश योजनरूप विस्तारः पृथक् क्रियते, प्रतिद्वारं विस्तारस्तु चत्वारि योजनानि ४ द्वारशाखाद्वय विस्तारश्च क्रोशद्वयम् २ क्रोशद्वयस्य चतुर्षु द्वारेषु सत्त्वेन चतुर्भिर्गुणनेन क्रोशाष्टकं भवति तच्च द्वे योजने तयो षोडशभिर्योजनैः सह योजनयाऽष्टादशयोजनानि १८ सम्पन्नानि । तस्मात् पूर्वोक्तपरिधिपरिमाणादष्टादशापनयने शेषपरिधिपरिमाणस्य

द्वार तक का अव्यवहित अन्तर कितना है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते है—"गोयमा ! अउणासीइं जोयणसहस्साइं बावण्ण च जोयणाइं देसूण च अद्धजोयणं दारस्स य दारस्स य अबाहाए अंतरे पण्णत्ते" हे गौतम ! जम्बूद्वीप के एक द्वार से दूसरे द्वार तक अव्यवहित अन्तर ७९ हजार ५२ योजन तथा कुछ कम आधे योजन का है यह अन्तर इस प्रकार से निकाला गया है—जम्बूद्वीप की परिधि का प्रमाण ३१६२२७ तीन लाख सोलह हजार दो सौ सत्ताईस योजन ३ तीन कोश १२८ धनुष और १३॥ अंगुल का है इस प्रमाण में से विजयादि चार द्वार का १८ योजनरूप जो विस्तार है वह अलग कर देना चाहिये हर एक द्वार का विस्तार चार योजन का है द्वार शाखाद्वय का विस्तार २ कोश का है ४ कोशो में कोशद्वय के सद्भाव से चार से गुणा करने पर ८ कोश होते है ८ कोश के २ योजन है इन दो योजनों को १६ योजनों के साथ मिलाने से १८ योजन हो जाते है पूर्वोक्त परिधि प्रमाण में से १८ योजन

અવ્યવહિત અંતર કેટલું છે ? આના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा ! अउणासीइं जोयण सहस्साइं बावण्णं च जोयणाइं देसूणं च अद्धजोयण दारस्स य दारस्स य अवाहाए अंतरे पण्णत्ते" હે ગૌતમ ! જબૂદ્વીપના એક દ્વારથી બીજાદ્વાર સુધીનું અવ્યવહિત અંતર ૭૯ હજાર ૫૨ યોજન તેમજ કંઈક સ્વલ્પ અર્ધા યોજન જેટલું છે આ અંતર આ રીતે જાણુવામાં આવે છે કે જબૂદ્વીપની પરિધિનું પ્રમાણુ ૩૧૬૨૨૭ યોજન ૩ ગાઉ ૧૨૮ ધનુષ અને ૧૩॥ અંગુલ જેટલું છે. આ પ્રમાણુમાંથી વિજયાદિ ચારદ્વાર ના ૧૮ યોજનને જે વિસ્તાર છે તે જુદા જ રાખવો જોઈએ દરેકે દરેક દ્વારનો વિસ્તાર ચાર યોજન જેટલો છે દ્વારશાખાદ્વયનો વિસ્તાર ૨ ગાઉ જેટલો છે. ૪ ગાઉમાં ક્રોશદ્વયના સદ્ભાવથી ચારથી ગુણુ કરવાથી ૮ ગાઉ થાય છે ૮ ગાઉના ૨ યોજન થાય છે આ બે યોજનોને ૧૬ યોજનોની સાથે એકત્ર કરવાથી ૧૮ યોજન થઈ જાય છે પૂર્વોક્ત પરિધિના પ્રમાણુમાથી ૧૮ યોજન

नवोत्तरद्विशताधिकषोडशसहस्रसहितलक्षत्रयपरिमितस्य (३१६२०९) चतुर्भिर्भागे हृते लब्धानि द्विपञ्चाशदधिकानि एकोनाशीति सहस्राणि क्रोशश्चैकः । परिधि सत्कस्य क्रोशत्रयस्य चतुर्भिर्भागे हृते लब्धः पादोन एकः क्रोशः पूर्वलब्धक्रोशैकेन सयोजने जातं पादोनं क्रोशद्वयम् (१।।।) परिधि सत्कानामष्टाविंशत्यधिकशतैक (१२८) धनुषां चतुर्भि र्भागे हृते लब्धानि द्वात्रिंशद् धनूंषि (३२) परिधिसत्कानां त्रयोदशांगुलानां चतुर्भिर्भागे हृते लब्धानि त्रीण्यंगुलानि ३ अवशिष्टमेकांगुलम् एतदेवांगुलं परिधि-सत्केनार्द्धांगुलेन सह मीलने जातं सार्द्धैकमंगुलम्, एकांगुलस्याष्टौ यवा इति सार्द्धैकां-गुलस्य यवकरणे जाता द्वादश यवाः, एषां चतुर्भिर्भागे हृते लब्धाः पूर्णास्त्रयो यवाः । इत्येकैकस्य द्वारस्यान्तरं जात-द्विपञ्चाशदधिकैकोनाशीति सहस्र योजनानि (७९०५२) पादोन क्रोशद्वयं (१।।) द्वात्रिंशद्धनूंषि (३२) त्रीण्यंगुलानि त्रयो यवाश्च (६९०५२ यो , १।।। क्रो०, ३२ धनु, ३ अ, ३ यव) इत्येवमायातमेकैक द्वारान्तरम् एकोनाशीतिसहस्राणि द्विपञ्चाशदधिकानि योजनानि किञ्चिदूनमर्धयोजन चेति । इत्येव दृढीकर्तु एका गाथामाह—"अउणासीइ सहस्सा, बावण्ण चेव जोयणा हुंति ।

कम करने पर शेष रहे हुए ३१६२०९ को ४ से भाजित करने पर ५२ अधिक ७९ हजार योजन और १ कोश लब्ध होता है अर्थात् ७९ हजार ५२ योजन एव १ कोश आता है परिधि सबधी तीन कोश को ४ से भाजित करने पर ।।। कोश लब्ध होता है इसमें पूर्वलब्ध एक कोश मिलाने से १।।। हो जाते है अब १२८ धनुष में ४ का भाग देने पर ३२ धनुष होते हैं परिधि के जो १३ अंगुल है उनमें ४ का भाग देने रप ३ अंगुल लब्ध होते हैं और १ अगुल बचता है इस एक अंगुल को परिधि के आधे अगुल के साथ जोड़ देने से १।। अंगुल हो जाता है आठ जौं का एक अगुल होता है १।। अंगुल के १२ जौ होते हैं । १२ में ४ भाग देने से ३ अगुल आते हैं, इस तरह एक एक द्वार का अतर ७९०५२ योजन १।।। कोश, ३२ धनुष ३ अगुल और ३ जौ का निकल आता है । यही बात "अउ-

---

કમ કરવાથી અવશિષ્ટ ૩૧૬૨૦૯ ને નથી ભાજિત કરવાથી ૫૨ અધિક ૭૯ હજાર યોજન અને ૧ ગાઉ લબ્ધ થાય છે એટલે કે ૭૯ હજાર ૫૨ યોજન અને ૧ કોશ આવે છે. પરિધિ સંબધી ત્રણ ક્રોશને ૪ થી ભાજિત કરવાથી ।।। કોશ લબ્ધ થાય છે આમા પૂર્વ લબ્ધ એક કોશને સરવાળો કરવાથી ૧।।। થઈ જાય છે હવે ૧૨૮ ધનુષમા ૪ નો ભાગા-કાર કરવાથી ૩૨ ધનુષ થાય છે પરિધિના જે ૧૩ અગુલો છે તેમા ચાર નો ભાગાકાર કરવાથી ૩ અગુલ લબ્ધ થાય છે અને ૧ અગુલ શેષ રહે છે આ એક અગુલ ને પરિધિના અર્ધા અગુલની સાથે સરવાળો કરવાથી ૧।। અગુલ થઈ જાય છે આઠ જવનો એક અગુલ થાય છે ૧।। અંગુલના ૧૨ જવ હોય છે ૧૨ મા ૪ નો ભાગાકાર કરવાથી ૩ અગુલ આવે છે આ પ્રમાણે એક એક દ્વારનું અતર ૭૯૦૫૨ યોજન ૧।। ગાઉ ૩૨ ધનુષ ૩ અંગુલ અને ૩ જવ જેટલુ થાય છે એજ વાત 'अउणासीइ सहस्सा बावण्णं चेव जोयणा हुंति ऊण च अद्धं जोयणा दारंतरं जंबुदीवस्स" આ ગાથા વડે પ્રકટકરવામા આવી છે ।।૯।।

ऊणं च अद्धजोयणा दारंतरं जंबुद्दीवस्स ॥ छाया-एकोन, अशोतिः सहस्राणि द्विपञ्चाशदेव योजनानि भवन्ति । ऊनं च अर्द्धयोजनं द्वारान्तरं जम्बूद्वीपस्य ॥ व्याख्या स्पष्टा ॥सू० ९।

इत्थं जम्बूद्वीपविषये स्वपृष्ट सकलप्रश्नानामुत्तरं निशम्य गौतमः स्वापेक्षया ऽऽसन्नभरतक्षेत्रस्वरूपं जिज्ञासुस्तृतोयसूत्रोक्त चतुर्विधप्रश्नवर्तिनम् आकारभावरूपं चतुर्थ प्रश्नमाश्रित्य पृच्छति —

मूलम्—कहि णं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे भरहे णामं वासे पण्णत्त गोयमा! चुल्लहिमवंतस्स वासहरपव्वयस्स दाहिणेणं दाहिणलवण-समुद्दस्स उत्तरेणं पुरत्थिमलवणसमुद्दस्स पच्चत्थिमेणं पच्चत्थिमलवण-समुद्दस्स पुरत्थिमेणं, एत्थ णं जंबुद्दीवे दीवे भरहे णामं वासे पण्णत्ते खाणु बहुले कंटगबहुले विसमबहुले दुग्गबहुले पव्वयबहुले पवायबहुले उज्झरबहुले णिज्झरबहुले खड्डाबहुले दरिबहुले णईबहुले दहबहुले रुक्खबहुले गुच्छबहुले गुम्मबहुले लयाबहुले वल्लीबहुले अडवीबहुले सावयबहुले तणबहुले तक्करबहुले डिंबहुले डमरबहुले दुब्भिक्ख बहुले दुक्कालबहुले पासंडबहुले किवणबहुले वणीमगबहुले ईतिबहुले मारिबहुले कुवुट्ठिबहुले अणावुट्ठिबहुले रायबहुले रोगबहुले संकिलेसबहुले अभि-क्खणं अभिक्खणं संखोह बहुले पाईणपडीणायए उदीणदाहिणवित्थिण्णे उत्तरओ पलिअंकसंठाणसंठीए दाहिणओ धणुपिट्ठसंठिए तिधा लवण-समुद्दं पुट्ठे गंगा सिंधूहिं महाणईहिं वेयड्ढेण य पव्वएण छब्भागप-विभत्ते जंबुद्दीव दीव णउयसयभागे पंचछव्वीसे जोयणसए छच्च एगूणवीसइभाए जोयणस्स विक्खंभेण । भरहस्स णं वासस्स बहु मज्ज-देसभाए एत्थणं वेयड्ढे णामं पव्वए पण्णत्ते जे णं भरहं वासं दुहा विभय-माणे २ चिट्ठइ, तं जहा—दाहिणद्धभरहं च उत्तरद्धभरहं च ॥सू०१०॥

छाया क खलु भदन्त ! जम्बूद्वीपे द्वोपे भरतं नाम वर्षं प्रज्ञप्तम्, गौतम ! क्षुल्ल-हिमवतो वर्षधरपर्वतस्य दक्षिणे दक्षिणलवणसमुद्रस्य उत्तरे पौरस्त्यलवणसमुद्रस्य पश्चिमे

णासोइ सहस्सा बावण्णं चेव जोयणा हुंति ऊणं च अद्धजोयणा दारंतर जबुदीवस्स" इस गाथा द्वारा प्रकट की गई है ॥९॥

पाश्चात्यलवणसमुद्रस्य पौरस्त्ये, अत्र खलु जम्बूद्वीपे द्वीपे भरतं नाम वर्षं प्रज्ञप्तम् स्थाणु बहुलं कण्टकबहुलं विषमबहुलं दुर्गबहुलं पर्वतबहुलं प्रपातबहुलम् अवझरबहुलं निर्झर बहुलं गर्तबहुल दरीबहुल नदीबहुलं ह्रदबहुलं वृक्षबहुलं गुच्छबहुलं गुल्मबहुल लताबहुलं वल्लीबहुलम् अटवीबहुलं श्वापदबहुलं तृणबहुलं तस्करबहुल डिम्बबहुलं डमरबहुल दुर्भिक्ष-बहुलं दुष्कालबहुल पाखण्डबहुल कृपणबहुल वनीपकबहुलम् ईतिबहुल मारिबहुल कुवृष्टिबहुलम् अनावृष्टिबहुल राजबहुल रोगबहुल संक्लेशबहुलम् अभीक्ष्णमभीक्ष्णं संक्षोभबहुल प्राचीनप्रतीचीनायतम् उदीचीनदक्षिणविस्तीर्णम् उत्तरत पल्यङ्कसंस्थानसं-स्थितं दक्षिणतो धनुष्पृष्ठसंस्थितम् त्रिधा लवणसमुद्रं स्पृष्टः गङ्गासिन्धुभ्यां महानदीभ्यां वैताढयेन च पर्वतेन षड्भागप्रविभक्तं जम्बूद्वीपद्वीप नवतिशतभाग पञ्चषड्विंशं योज-नशतं षट् च एकोनविंशति भागान् योजनस्य विष्कम्भेण । भरतस्य खलु वर्षस्य बहुमध्य-देशभागे अत्र खलु वैताढयो नाम पर्वतः प्रज्ञप्त, य खलु भरतं वर्षं द्विधा विभजमानो विभजमानस्तिष्ठति , तद्यथा-दक्षिणार्द्धभरत च उत्तरार्द्धभरतं च ॥ सू० १० ॥

टीका—'कहि णं भंते' इत्यादि गौतमस्वामी पृच्छति-'कहि णं भंते ! जंबु-द्दीवे दीवे भरहे णामं वासे पण्णत्ते' हे भदन्त ! जम्बूद्वीपे द्वीपे भरतं नाम वर्षं क्व-कस्मिन् प्रदेशे प्रज्ञप्तं कथितम्, भगवानाह-गोयमा !' हे गौतम ! 'चुल्लहिमवं-तस्स' क्षुल्लहिमवत -लघुहिमवतः, 'वासहरपव्वयस्स' वर्षधरपर्वतस्य भरतादिक्षेत्रसीमा कारिणः पर्वतविशयस्य, 'दाहिणेणं' दक्षिणे-दक्षिणदिग्भागे 'दाहिणलवणसमुद्दस्स' दक्षि-

---

इस प्रकार से जम्बू द्वीप के विषय में अपने द्वारा पूछे गये सकल प्रश्नोंका उत्तर सुनकर गौतम स्वामी अपनी स्थिति की अपेक्षा आसन्नवर्ती भरतक्षेत्रके स्वरूप को जानने का इच्छा से प्रेरित होकर तृतीय सूत्रगतचतुर्विधप्रश्न के अन्तर्गत आकारभावस्वरूप चतुर्थ प्रश्न को लेकर के प्रभु से ऐसा पूछने हैं—"कहि णं भंते ? जंबुद्दीवे दीवे भरहे णामं वासे पण्णत्ते ?" इत्यादि ।

टीकार्थ—"कहि ण भते ! जबुदीवे दीवे भरहे णाम वासे पण्णत्ते !" हे भदन्त ! जम्बुद्वीप नाम के द्वीप में भरत नाम का वर्ष-क्षेत्र कहा पर कहा गया है ! इसके उत्तरमें प्रभु कहते है-"गोयमा ! क्षुल्लहिमवंतस्स वासहरपव्वयस्स दाहिणेण दाहिणलवणसमुद्दस्स उत्तरेण पुरत्थिम

આ પ્રમાણે જબૂદ્વીપના સબધમા પોતાના સર્વ પ્રશ્નોના જવાબો સાંભળીને હવે ગૌતમ સ્વામી પોતાની સ્થિતિની અપેક્ષા આસન્નવર્તી ભરત ક્ષેત્રના સ્વરૂપને જાણુવાની ઈચ્છાથી પ્રેરિત થઈને તૃતીયસૂત્રગત ચતુર્વિધ પ્રશ્નની અતર્ગત આકારભાવ રૂપ ચતુર્થ પ્રશ્નને લઈને પ્રભુ ને આ પ્રમાણે પૂછે છે કે—

'कहिण भंते ! जंबुद्दीवे दीवे भरहे णामं वासे पण्णत्ते ?' इत्यादि सूत्र-१०

ટીકાર્થ—હે ભદન્ત ! જબૂદ્વીપ નામક દ્વીપમા ભરતનામક વર્ષ-ક્ષેત્ર-કયા કહેવામા આવેલ છે ? આના જવાબમા પ્રભુ કહે છે-'गोयमा ! क्षुल्लहिमवंतस्स वासन-

णलवणसमुद्रस्य 'उत्तरेणं' उत्तरे-उत्तरदिग्भागे, 'पुरत्थिमलवणसमुद्दस्स पच्चत्थिमेण' पौरस्त्यलवणसमुद्रस्य पश्चिमे-पश्चिमदिग्भागे 'पच्चत्थिमलवणसमुद्दस्स' पाश्चात्यलवण समुद्रस्य, 'पुरत्थिमेणं' पौरस्त्ये-पूर्वद्दिग्भागे, 'एत्थ णं जंबूद्दीवे दीवे भरहे णाम वासे पण्णत्ते' अत्र खलु जम्बूद्वीपे द्वीपे भरतं नाम वर्षं प्रज्ञप्तम् । तत् कीदृशम् ? इति जिज्ञासायामाह-'खाणु वहुले' स्थाणुवहुलम्-स्थाणुभिः पल्लवादिरहितशुष्कवृक्षैः 'ठूंठा' इति प्रसिद्धैः, वहुलम् व्याप्तम् यद्वा-बहुलाःस्थाणवो यस्मिंस्तत्तथा, एवमग्रे ऽपि 'कंटगवहुले' कण्टकवहुलं बर्बुरवदरीखदिरादि कण्टकव्याप्तम्, 'विसमवहुले' विषमबहुलम् निम्नोच्चस्थानव्याप्तम्, 'दुग्गवहुले' 'दुर्गवहुलम्' दुष्प्रवेशस्थानव्याप्तम्

लवणसमुद्दस्स पच्चत्थिमेणं पच्चत्थिम लवणसमुद्दस्स पुरत्थिमेण एत्थण जम्बुदीवे दीवे भरहे णामं वासे पण्णत्ते" हे गौतम ! भरतादि क्षेत्रो को सीमा करने वाले लघुहिमवान् पर्वत के दक्षिणदिग्भाग में, दक्षिणदिग्वर्ती लवण समुद्र के उत्तरदिग्भाग में पूर्वदिग्भागवर्ती लवण समुद्रकी पश्चिम दिशामें एव पश्चिमदिग्भागवर्ती लवण समुद्रकी पूर्वदिशा में यह जम्बूद्वीपगत भरतक्षेत्र है, यह भरत क्षेत्र-"खाणुबहुले, कंटगबहुले, विसमबहुले, दुग्गबहुले पव्वयबहुले, पवायबहुले, उज्झर बहुले' स्थाणु बहुल है अर्थात् इसमें स्थाणुओ की-ठूठों की अधिकता है. ये ठूंठ पत्र पुष्पादि से रहित होते हैं और निरस-शुष्क होते हैं-अर्थात् जो वृक्ष उखट जाते है वे पत्र पुष्पादि से रहित होते हुए सूख जाते है और जमीन में ही गढे रहते है इन्हें ही स्थाणु कहा गया है । ऐसे ठूठों से यह भरतक्षेत्र व्याप्त है. अथवा ऐसे ठूठो की इस भरतक्षेत्र में बहुलता-अधिकता है-तथा ऐसे ही वृक्षों की यहां बहुलता है जो कण्टको वाले है-जैसे-बबूल, बेर और खैर आदि के वृक्ष यहां पर होते है यहा की जमीन का भाग अधिकांश ऐसा ही है कि जो नीचाऊँचा है सर्वथा सम नहीं है बहुत से स्थान

रपव्वयस्स दाहिणेणं दाहिणलवणसमुद्दस्स उत्तरेणं पुरत्थिमलवणसमुद्दस्स पच्चत्थिमेण पच्चत्थिमलवणसमुद्दस्स पुरत्थिमेणं एत्थणं जबुद्दीवे दीवे भरहे णामं वासे पण्णत्ते" हे गौतम ! भरतादि क्षेत्रोनी सीमा करनार लघु हिमवान् पर्वतना दक्षिण दिग् भागमा दक्षिण दिग्वर्ती लवण समुद्रना उत्तरदिग्भागमा पूर्व दिग् भागवर्ती लवण समुद्रनी पश्चिम दिशामां अने पश्चिम दिग् भागवर्ती लवण समुद्रनी पूर्व दिशामां आ जंबूद्वीपगत भरत क्षेत्र छे. आ भरत क्षेत्र "खाणु बहुले, कंटग बहुले, विसम बहुले दुग्ग बहुले पव्वय बहुले पवायबहुले उज्झरबहुले" स्थाणुं बहुल छे, એટલે કે આમા સ્થાણુઓની-ઠુંઠાઓની-અધિકતા છે આ સ્થાણુ ઓ પત્ર પુષ્પાદિથી રહિત હોય છે અને નીરસ-શુષ્ક હોય છે એટલે કે જે વૃક્ષો ઊખડી જાય છે તે બધા પત્ર-પુષ્પાદિ રહિત થઈ ને શુષ્ક થઈ જાય છે અને જમીનમા જ ઊભા રહે છે. એમને જ સ્થાણુ કહેવામા આવેલ છે. એવા ઠૂંઠાઓથી આ ભરતક્ષેત્ર વ્યાપ્ત છે અથવા એવા ઠુંઠાંઓની આ ભરત ક્ષેત્રમા બહુલતા અધિકતા-છે તેમજ કાંટાવાળા વૃક્ષોની પણ અહી અધિકતા છે બાવળ, બોરડી, ખેર વગેરે અનેક વૃક્ષો અહી પુષ્કળ પ્રમાણમાં છે અહીંની જમીનનો અધિકાંશ ભાગ

'पव्वयबहुले' पर्वतबहुलम् अनेकपर्वतव्याप्तम् 'पवाय बहुले' प्रपातबहुलम् प्रपपाता भृगवः पर्वततः पतनस्थानविशेषाः, यत्र मुमूर्षवो जनाः प्राणान परित्यक्तुं निपतन्ति, तैर्बहुलम्, 'उज्झरबहुले, अवझर बहुलम् पर्वततटतो जलाधःपतनव्याप्तम्, 'णिज्झर बहुले' निर्झर बहुलम् पर्वततटात् सदातनजलक्षरणव्याप्तम्, 'खड्डाबहुले' गर्तबहुलम् खड्डा इति प्रसिद्धाः तैर्बहुलम्, 'दरिबहुले' दरीबहुलम् गुहाबहुलम् 'णईबहुले' नदी बहुलम्, 'दहबहुले' ह्रदबहुलम्, 'रुक्खबहुले' वृक्षबहुलम्, 'गुच्छबहुले' गुच्छबहुलम् गुच्छाः–स्तबकाः, तैर्बहुलम्, 'गुम्मबहुले' गुल्मबहुल गुल्माः नवमालिकादयस्तैर्ब-

यहां ऐसे हैं कि जहा पर प्रवेश पाना अशक्य है-या कष्ट साध्य है. यहा पर्वतों की अधिकता है तथा उन पर्वतों पर ऐसे ही विशेष स्थान है कि जहा से गिरने पर मनुष्य का शरीर चूर २ हो जाता है यहां अवझर बहुत हैं–जिन पर्वतीय स्थानों से नोचे जल गिरता है उन स्थानों का नाम अवझर है जैसे जबलपुर का–मेडाघाट आदि, यहा निर्झर बहुत है -पर्वत के जिन स्थानो से सदा जल झरता रहता है–ऐसे स्थानों का नाम निर्झर है–ऐसे स्थान इस भरतक्षेत्र में अधिकांश हैं। इसी प्रकार यह भरतक्षेत्र "खड्डा बहुले" जगह २ जिस में प्राय गड्ढे हैं ऐसे स्थानो वाला है–अर्थात् जगह २ गड्ढो वाला हैं "दरि बहुले" पहाडो पर जिसके जगह२प्रायः गुफाएँ है ऐसे स्थानो वाला है–अर्थात् गुफाओ की अधिकता वाला हैं " णई बहुले" जगह २ जिसमें प्राये नदियाँ है ऐसा है "दहबहुले" जगह २ जहां प्राय' द्रह–पानी के कुंड हैं ऐसा है "रुक्ख बहुले" जगह २ जहा प्रायः वृक्ष हैं ऐसा है "गुच्छ बहुले" प्राय जगह २ जहाँ गुच्छे हैं, ऐसा है जगह २ जहा पर "गुम्म बहुले"

ઊંચો–નીચો છે—સર્વથા સમ-થી, અહીં ઘણા સ્થાનો એવા પણ છે કે ત્યા પ્રવેશવુ' અશક્ય છે– અથવા તે કષ્ટ સાધ્ય છે, અહી પર્વતોની અધિકતા છે તેમજ તે પર્વતોની ઉપર એવાં એવાં વિશેષ સ્થાનો છે કે જ્યાથી પડી જવાય તો મ ણુસનાશરીરના ભુકેભુક્કો થઈ જાય છે અહીં અવઝરો પુષ્કળ છે જે પર્વતીય સ્થાનો પરથી નીચે જળ પડે છે તે સ્થાનોને અવઝર (પ્રપાત) કહે છે જેમકે જબલપુરનો ભેડાઘાટ વગેરે અહી નિર્ઝરો પુષ્કળ છે, પર્વતના જે સ્થાનોથી સર્વદા જળ ઝરતુ રહે છે એવા સ્થાનોને નિર્ઝર કહે છે એવાં સ્થાનો આ ભરતક્ષેત્રમાં અધિકાંશ છે. આ પ્રમાણે આ ભરતક્ષેત્ર "ખડ્ડા બહુલે" ડગલે ને પગલે જ્યા ખાડાઓ પુષ્કળ છે એવા સ્થાન વાળુ છે એટલે કે સ્થાન સ્થાન પર ઘણા ખાડાઓ છે "દરિ બહુલે" ડુંગરો પર ઠેકઠેકાણે ઘણી ગુફાઓ વાળુ છે એટલે કે અહીં ગુફાઓ ખૂબજ વધારે છે "ણઈ બહુલે" સ્થાન સ્થાન પર જેમાં નદીઓ છે એવુ આ ક્ષેત્ર છે "દહ બહુલે" ઠેકઠેકાણે જ્યા પ્રાય દ્રહપાણીના કુંડો છે એવુ આ ક્ષેત્ર છે "રુક્ખ બહુલે" ઠેકઠેકાણે જયા ઘણા વૃક્ષો છે એવું છે "ગુચ્છ બહુલે" પ્રાય ઠેકઠેકાણે જ્યા ગુચ્છાઓ છે એવું છે. ઠેકઠેકાણે જ્યા "ગુમ્મ બહુલે" ગુલ્મો અધિકાશ રૂપમા ઘણા છે એવુ આ ક્ષેત્ર છે,

हुलम्, 'लया बहुले' लताबहुलम् पद्मलतादिव्याप्तम्, 'वल्लीबहुले' 'वल्लीबहुलम् कूष्माण्ड्यादिलताव्याप्तम्, यद्यपि लतावल्ल्योरेकार्थकत्वं तथापीह लतापदेन विस्तार रहिता वल्लीपदेन विस्तारसहिता लता गृह्यत इति तयो र्भेदः। 'अडवीबहुले' अटवीबहुलम्, 'सावयबहुले' श्वापदबहुलम्–हिंसकजन्तुव्याप्तम्, 'तणबहुले' तृणबहुलम्, 'तक्करबहुले' तस्करबहुलम्–चौर व्याप्तम्, 'डिंबबहुले' डिम्बबहुलम्–स्वदेशोत्पन्नोपद्रवव्याप्तम्, 'डमरबहुले' डमरबहुलम्–परदेशीराजकृतोपद्रवव्याप्तम्, 'दुब्भिक्खबहुले' दुर्भिक्षबहुलम् दुर्लभा भिक्षा यत्र ते दुर्भिक्षाः कालविशेषाः तैर्बहुलं व्याप्तम्, 'दुक्कालबहुले' दुष्कालबहुलम्–धान्यमहार्घतादिना ये दुष्टाः कालास्तैर्बहुलम्, 'पासंडबहुले' पाखण्ड बहुलम् पाखण्डाः मिथ्यावादास्तैर्बहुलम्, 'किवणबहुले' कृपणबहुलम् कृपणाः–कदर्याः–मितम्पचास्ते 'बहुलम्' 'वणीमगबहुले' वनीपकबहुलम्–वनीपकाः–याचकास्तैर्बहु-

---

गुल्म अधिकांश है ऐसा हैं "लया बहुले" जगह २ जहां पर लताओं की–विस्तार रहित पद्मलतादि कों की–प्रधानता है ऐसा है "वल्ली बहुले" विस्तार वाली कूष्माण्डादि वेलो की प्रधानता जहां पर है ऐसा है "अडवी बहुले" जंगलों की जहां पर प्रधानता है ऐसा है "सावय बहुले" जंगली हिंसक जानवरो की जहां पर प्रधानता है ऐसा है "तण बहुले" घासकी जहा के जंगलो में प्रधानता है ऐसा है 'तक्कर बहुले' तस्करो–चोरो की जहां पर बहुलता है ऐसा है "डिंब बहुले" स्वदेशोत्पन्न जनों से ही जहा पर उपद्रवों की बहुलता है ऐसा है "डमर बहुले" परदेशी राजा के द्वारा कियेगये उपद्रवो की जहां बहुलता है ऐसा है "दुब्भिक्ख बहुले" दुर्भिक्ष की जहां बहुलता है ऐसा है "दुक्काल बहुले" दुष्काल की–चीजों को जहां पर बहुत ही अधिक कीमत बढ़गई हो ऐसे कालकी बहुलता वाला है "पासड बहुले" पाखण्डों–मिथ्या वादियो की जहां बहुलता है ऐसा हैं "किवण बहुले" कृपणजनो की जहा पर बहुलता हैं ऐसा है "वणीमग बहुले" याचक

'लया बहुले" ઠેકઠેકાણે જ્યા લતાઓની વિસ્તારરહીત પદ્મલતાદિકોની પ્રધાનતા છે એવુ' આ ક્ષેત્ર છે 'वल्ली बहुले" વિસ્તાર પ્રધાન કુષ્માંડાદિ લતાઓ વધારે પડતી છે એવુ આ ક્ષેત્ર છે. "अडवी बहुलम्" જંગલોની જ્યાં પ્રધાનતા છે એવો આ પ્રદેશ છે. "सावय बहुले" જંગલના હિંસક જાનવરોની જ્યા બહુલતા છે એવુ આ ક્ષેત્ર છે. "तण बहुले" તૃણની જ્યાં જંગલોમાં પ્રધાનતા છે એવુ આ ક્ષેત્ર છે "तक्कर बहुले" તસ્કરોની–ચોરોની જ્યાં બહુલતા છે એવુ આ ક્ષેત્ર છે "डिम्ब बहुले" સ્વદેશોત્પન્નજનોથી જ્યા ઉપદ્રવો ઘણા થાય છે એવો આ પ્રદેશ છે. "डमर बहुले" પરદેશી રાજાઓ જ્યાં ઉપદ્રવો કરતા રહે છે એવો આ પ્રદેશ છે "दुब्भिक्खबहुले" દુર્ભિક્ષની જ્યા બહુલતા છે એવો આ પ્રદેશ છે. "दुक्काल बहुले" દુષ્કાલની–એટલે કે જ્યા ચીજ વસ્તુઓની કીંમતમાં ખૂબજ વધારે વૃદ્ધિ થઈ ગઈ હોય–એવા કાળની બહુલતાવાળો આ પ્રદેશ છે. "पासंड बहुले" પાખંડો મિથ્યા વાદીઓની જ્યા બહુલતા છે એવો આ પ્રદેશ છે "किवण बहुले" કૃપણજનોની જ્યાં બહુલતા છે એવો આ પ્રદેશ છે. "वणीमग बहुले" યાચકોની જ્યાં બહુલતા છે એવો આ

लम् 'ईतिवहुले' ईतिवहुलम्–ईतयः–अतिवृष्ट्यनावृष्टि–मूषक–शलभ–शुकात्यासन्न-राजाः षडुपद्रवाः ताभिर्वहुलम् 'मारिवहुले' मारि वहुलम् मारयो विपूचिकादयः, ताभिर्वहुलम् 'कुवुट्ठिवहुले' कुवृष्टिवहुलं कुवृष्टयः–कुत्सिताः कर्षकजनानभिलपणीया वृष्टयो वर्षास्ताभिर्वहुलम्, 'अणावुट्ठिवहुले' अनावृष्टिवहुलम्–अनावृष्टयः–वर्षणस्याभावाः ताभिर्वहुलम् 'रायवहुले' राजबहुलम्-राजानःआधिपत्यकर्तारो जनास्तैर्वहुलम् 'रोगवहुले' रोगबहुलम् रोगाः–वात–पित्त–कफ विपमताजन्याः ज्वरादयस्तैर्वहुलम्, 'संकिलेस-वहुले' संक्लेशवहुलं–संक्लेशाः–शारीरिकमानसिकासमाधयस्तैर्वहुलम् 'अभिक्खणं अभि-क्खणं' अभीक्ष्णमभीक्ष्णम् वारंवारम् 'संखोहवहुले' संक्षोभवहुलम् संक्षोभाः प्रजानां दण्डपारुष्यादिना चित्तवैकल्यानि तैर्वहुलम् इत्थं स्वरूपतः प्रदर्श्य सम्प्रति प्रमाणत आह–'पाईणपडीणायए' प्राचीनप्रतीचीनाऽऽयतं प्राचीनप्रतीचीनयोः पूर्वपश्चिमदिशोः, आयतं दीर्घम् अत्र प्राक् प्रत्यक्छब्दाभ्यां स्वार्थे खः प्रत्ययस्तस्येनादेशः स च खः,

जनो की जहां पर बहुलता है ऐसा है "ईति बहुले' मारी बहुले कुवुट्ठि बहुले अणावुट्ठि बहुले रायबहुले रोग बहुले सकीलेस बहुले" अतिवृष्टि अनावृष्टि मूषिक शलभ शुक एव अत्यासन्नराजा ये छह ईतियां होती हैं इन छह ईतियोको उपद्रवों के बहुलता जहां पर है ऐसा है इनकी बहुलता भरत और एरवत क्षेत्रमें ही होती है, मारी हैजा आदि को है बहुलता जिसमें ऐसा है कर्षक–किसान जनो को अनभिलषणीय वर्षाकी बहुलता जिसमे है ऐसा है अनावृष्टि वर्षा के अभाव का जहा प्रायः सद्भाव हे ऐसा है अधिपतित्व करने वाले राजा जनों की जहां पर बहुलता है ऐसा है वात पित्त कफ की विषमता जन्य रोगो का सद्भाव जहा पर है ऐसा है शारीरिक और मानसिक असमाधियों की बहुलता जहां परहै ऐसा है 'अभिक्खणं अभिक्खणं सखोह बहुले पाईणपडीणायए उदीणदाहिण विच्छिण्णे उत्तरओ पलिअक सठाण सठिए' और निरन्तरबार बार जहां पर प्रजा जनों के चित्तको क्षुभित करने वाले दण्डकी कठोरताएँ

પ્રદેશ છે "ईति बहुले, मारि बहुले, कुबुट्ठी बहुले, अणाबुट्ठि बहुले, राय बहुले, रोग बहुले, संकिलेसबहुले" અતિ વૃષ્ટિ, અનાવૃષ્ટિ, મૂષક, શલભ, શુક તેમજ અત્યાસન્ન રાજાઓ આમ ૬ ઈતિઓ હોય છે આ ૬ ઈતિઓના ઉપદ્રવોની જેમાં બહુલતા છે એવો આ ભરત પ્રદેશ છે ઐરવત પ્રદેશમા પણ એવુ જ થાય છે મારિ–કોલેરા વગેરે જ્યાં વિશેષ રૂપમાં થાય છે એવો આ પ્રદેશ છે. કર્ષક–ખેડૂતો ના માટે અનિચ્છિત વર્ષા જ્યાં થતી રહે છે એવો આ પ્રદેશ છે અનાવૃષ્ટિ–વર્ષાના અભાવનો જ્યા પ્રાયઃ સદ્ભાવ છે એવો આ પ્રદેશ છે અધિપતિત્વ કરનારા રાજાઓની જ્યાં બહુલતા છે એવો આ પ્રદેશ છે વાત, પિત્ત, કફની વિષમતાથી જ્યા રોગો વધારે પડતા ફાટી નીકળે છે એવો આ પ્રદેશ છે શારીરિક, અને માનસિક અસમાધીઓની બહુલતા જ્યા છે એવો આ પ્રદેશ છે "अभि क्खणं २ संखोहबहुले, पाईणपडीणायए उदीणदाहिणविच्छिण्णे उत्तरओ पलिअंक संठाण संठिए" અને નિરંતર–વાર વાર જ્યાં પ્રજાજનોના ચિત્તને કષ્ટ આપનારા દંડની–શિક્ષાની

आर्षत्वात् एवम् 'उदीण दाहिणविच्छिण्णे' उदीचीन दक्षिणविस्तीर्णम् उत्तर-दक्षिण-दिशोर्विस्तारयुक्तम्, तदेव सस्थानतो वर्णयति- 'उत्तरओ' उत्तरतः-उत्तरस्यां दिशि 'पलियंकसंठाणसंठिए' पल्यङ्कसंस्थानसंस्थितं=पर्यङ्काकारसंस्थितम्, 'दाहिणओ' दक्षिणतः-दक्षिणस्यां दिशि 'धणुपिट्ठ संठीए' धनुष्पृष्ठ संस्थितं-धनुषः पृष्ठं पाश्चात्यभागस्तस्येव संस्थितं-सस्थानं यस्य, यद्वा-धनुषः पृष्ठमिव संस्थितं यत् तत्तथा, तथा 'तिधा' त्रिधा-त्रिभिः प्रकारै स्पृष्टं-पूर्वकोटया 'लवणसमुद्दं' पूर्वं लवणसमुद्रं, धनुष्पृटेन दक्षिणलवणसमुद्रम् अपरकोटया पश्चिमलवणसमुद्रं, 'पुट्ठे' प्राप्तम्। इह धातूनामनेकार्थत्वात् स्पृशेः प्राप्त्यर्थः, कत्तरिक्तः, तेन कर्मणि द्वितीया। तथा 'गंगासिंधुहि' गङ्गासिन्धुभ्यां 'महाणईहिं' महानदीभ्यां 'वेयड्ढेणय' वैताढये-न च 'पव्वएण' पर्वतेन' छब्भागपविभत्ते' षड्भागप्रविभक्तं-षड्भिर्भागैः प्रविभक्तं-

---

मौजूद हैं; ऐसा यह भरत क्षेत्र है, यह भरत क्षेत्र पूर्वसे पश्चिम तक लम्बा है, और "उदीण-दाहिणविच्छिण्णे" उत्तर से दक्षिणतक चौडा है। "उत्तरओ" यह भरतक्षेत्र उत्तरदिशामें "पलियंक सठाणसठिए" पलंग का जैसा सस्थान-आकार होता है वैसे आकार वाला है, "दाहिणओ धणुपिट्ठसठिए" दक्षिण दिशा में धनुषपृष्ठ का जैसा सस्थान होता है वैसे सस्थान वाला हो गया है. यह "तिधा लवणसमुद्द पुट्ठे" भरत क्षेत्र तीन प्रकार से लवण समुद्र को छू रहा है-पूर्वकोटि से पूर्वलवण समुद्र को, धनुष्पृष्ठ से दक्षिण लवण समुद्र को और अपर कोटि से पश्चिमलवण समुद्र को। इस तरह से यह तीन प्रकार से लवणसमुद्र को छू रहा है "गंगा सिंधूहिं महाणईहिं वेअड्ढेण य पव्वएण छब्भागपविभत्ते जंबुद्दीव दीव णयउ सयभागे पंच छव्वीसे जोयणसए छच्च एगूणवीसइभाए जोयणस्स विक्खंभेण" यह भरत क्षेत्र गंगा और सिन्धु इन दो महानदियों से और विजयार्ध पर्वत से विभक्त हुआ ६ खडों

કઠોરતાઓ જ્યાં વિદ્યમાન છે એવો આ પ્રદેશ છે. આ ભરતક્ષેત્ર પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધી લાંબુ છે. અને "उदीणदाहिणविच्छिण्णे" ઉત્તરથી દક્ષિણ સુધી પહોળું છે "उत्तरओ" આ ભરત ક્ષેત્ર ઉત્તર દિશામાં "पलिअंकसंठाणसंठिए" પલંગનું જેવું સંસ્થાન (આકાર) હોય છે એવા આકારવાળું છે "दाहिणओ धणुपिट्ठ सठिए' દક્ષિણ દિશામાં ધનુષ પૃષ્ઠનું જેવું સંસ્થાન હોય છે તેવા સંસ્થાનવાળું થઈ ગયું છે આ "तिधा लवणसमुद्दं पुट्ठे" ભરતક્ષેત્ર ત્રણ રીતે લવણ સમુદ્રને સ્પર્શી રહ્યું છે. પૂર્વકોટિથી પૂર્વ લવણ સમુદ્રને ધનુ-ષ્પૃષ્ઠથી દક્ષિણ લવણ સમુદ્રને અને અપરકોટિથી પશ્ચિમ લવણ સમુદ્રને આ સ્પર્શી રહ્યું છે આમ આ ત્રણે બાજુએથી લવણ સમુદ્રને સ્પર્શી રહ્યું છે. "गंगा सिंधूहिं महाणईहिं वेअड्ढेण य पव्वएण छब्भागपविभत्ते जंबुद्दीवदीव णउय सय भागे पंच छब्बीसे जोयणसए छच्च एगूणवीसई भाए जोयणस्स विक्खंभेण" આ ભરતક્ષેત્ર ગંગા અને સિંધુ એ બન્ને મહાનદીઓથી અને વિજયાર્ધ પર્વતથી વિભક્ત થઈને છ ખંડોથી યુક્ત થઈ ગયેલ

खण्डितम्, उत्तरस्यां दिशि खण्डत्रयं दक्षिणस्यां दिशि च खण्डत्रयमिति पड्धा खण्डितमिति भावः ।

इदं च भरतक्षेत्रम् जम्बू द्वीपस्यैकदेशभूतं तदिदम् आयामविष्कम्भतो जम्बू द्विपस्य कतितमे भागे भवति ? इति जिज्ञासानिवृत्त्यर्थमाह–'जंबु दीव दीवणउय-सयभागे, इत्यादि । तदिदं भरतक्षेत्र 'जबुद्दीव दीवणउयसयभागे' जम्बूद्वीप द्वीप नवतिशतभागे–जम्बुद्विपनामको यो द्वीपस्तस्य यो नवति शतभागो=नवत्यधि-कैकशततमो भागस्तत्र वर्त्तते, जम्बूद्वीपापेक्षया आयामविष्कम्भेणेदं नवत्यधि-कैकशतभागतो न्यूनमिति भावः । ननु जम्बूद्वीपापेक्षया भरतक्षेत्रं नवत्यधि-कैकशतभागतो न्यूनमिति पर्यवसितं, तर्हि भरतक्षेत्रस्यायामविष्कम्भतः प्रमाणं कियद् भवति ? इति जिज्ञासायामाह–'पंचछव्वीसे', इत्यादि । इदं भरतक्षेत्र 'पंच छव्वीसे' पञ्चषड्विंशं 'जोयणसए' योजनशतम्–षड्विंशत्यधिकानि एकशतयोजनानि

वाला हो गया है. इसका विस्तार ५२६ ६/१९ योजन प्रमाण है अर्थात् जम्बूद्वीप कि जिसका विष्कम्भ १ एक लाख योजन का है उसके १९० टुकड़े करने पर भरत क्षेत्र का विस्तार १९० वां टुकडा के रूप में आता है. और वह १९० वा टुकडा ५२६ ६/१९ रूप पड़ता है. यह इस प्रकार से समझना चाहिए जम्बूद्वीप लम्बाई चौडाई मे १ लाख योंजन का कहा गया, १ एक लाख में १९० का भाग देने पर ५२६ आते हैं और नीचे ६० बचते है, अब ६० को १० से भाजित करने पर ६ आते है, भाजक राशी जो १९० है उसे भी १० दस से भाजित करनेपर १९आते हैं । इस तरह करने से "पच छव्वीसे जोयणसए छच्च एगूणवीसइभाए जोयणस्स,' यह सूत्रकार का कथन स्पष्ट हो जाता है ।

शका–जम्बुद्वीप के १९० वे भागरूप यह भरत क्षेत्र है इसमें युक्ति क्या है–सुनो–इस विषय में युक्ति यह है–भरत क्षेत्र का १ एक भाग है इसकी अपेक्षा द्विगुणित विस्तारवाला होने से हिमवत् पर्वत के दो भाग है, इसक्रम से पूर्व पूर्व की अपेक्षा दूने २ विस्तार वाले

છે. આનો વિસ્તાર પર૬ ૬/૧૯ યોજન પ્રમાણુ છે એટલે કે જંબૂદ્વીપ કે જેનો વિષ્કભ ૧ લાખ યોજન જેટલો છે તેના ૧૯૦ ટુકડા કરવા થી ભરત ક્ષેત્ર નો વિસ્તાર ૧૯૦ મા ટુકડા જેટલો થાય છે અને તે ૧૯૦ મો ટુકડો પર૬ ૬/૧૯ જેટલો થાય છે જંબૂદ્વીપ લબાઈ-ચોડાઈમા ૧ લાખ યોજન પ્રમાણુ છે. ૧ લાખમાં ૧૯૦ નો ભાગાકાર કરવાથી પર૬ આવે છે અને શેષ ૬૦ વધે છે હવે ૬૦ ને ૧૦ ભાજિત કરીએ તો ૬ આવે છે ભાજક રાશિ જે ૧૯૦ છે તેને પણુ ૧૦ ભાજિત કરીએ તો ૧૯ આવે છે. આ પ્રમાણે કરવાથી "पंचछव्वीसे जोयणसए छच्च एगूण वीसइभाए जोयणस्स" આ સૂત્રકાર નું કથન સ્પષ્ટ થઈ જાય છે.

શંકાઃ–જ બૂદ્વીપના ૧૯૦ મા ભાગ રૂપ આ ભરતક્ષેત્ર છે આમા યુક્તિ શી છે ? સાંભળો આ સંબધમાં યુક્તિ આ પ્રમાણે છે કે ભરતક્ષેત્રનો ૧ ભાગ છે, તેની અપેક્ષા દ્વિગુણિત વિસ્તારવાળો હોવાથી હિમવત્ પર્વતના બે ભાગ છે. આ ક્રમથી પૂર્વની અપેક્ષા બમણા

'छच्च एगूणवीसइभागे' षट् च एकोनविंशतिभागान् 'जोयणस्स' योजनस्य-एकोनविंशतिभागविभक्तस्य योजनस्य षड्भागांश्च 'विक्खंभेणं' विष्कम्भेण-विस्तारेण इदमायामस्याप्युपलक्षणम्, आयामेन=दैर्ध्येण च भवतीति। भरतक्षेत्रस्येदमायाम-विष्कम्भमानमनया दिशाऽवगन्तव्यम्। तथाहि-जम्बूद्वीपो हि आयामविष्कम्भतो लक्ष-योजनप्रमाणः। अयमङ्कराशि र्नवत्याधिकैकशतसंख्यकेन राशिना भाजितः, लब्धोऽ-ङ्कराशिःषड्विंशत्यधिकपञ्चशतानि (५२६) भाज्यराशितोऽवशिष्टः षष्टिरूपोऽङ्क-राशिः। अथ दशभिरपहृतो लब्धः षड्रूपोऽङ्कराशिः। भाजकराशिश्च नवत्यधिकैक-शतरूपः। अयमपि दशभिरपहृतो लब्ध एकोनविंशतिरूपोऽङ्कराशिः। अनया रीत्या 'पञ्चछव्वीसे जोयणसए छच्च एगूणवीसइभाए जोयणस्स" इति संगमनीयम्।

ननु भरतक्षेत्रं जम्बू द्वीपस्य नवत्यधिकैकशततमभागे वर्तते इति यदुक्तं तत्र का युक्तिः? इतिचेत्, उच्यते-भरतक्षेत्रस्यैको भागः, तदपेक्षया द्विगुणत्वाद् हिम-वतो द्वौ भागौ, एवं क्रमेण पूर्वपूर्वापेक्षया उत्तरोत्तरस्य द्विगुणत्वात् हैमवत क्षेत्रस्य चत्वारो भागाः महाहिमवतोऽष्टौ भागाः हरिवर्षस्य षोडश भागाः निषधस्य द्वात्रिं शद् भागः, सर्वसंकलनया जाताः त्रिषष्टिर्भागाः। एते भागा मेरोर्दक्षिणतः। एवं मेरोरुत्तरतोऽपि त्रिषष्टिर्भागाः। उभयसंकलनया जाताः षड्विंशत्यधिकैकशत-भागाः। विदेहवर्षस्य तु चतुष्षष्टिर्भागाः इत्येतेषां पूर्वराशौ निक्षेपे जाता नवत्यं-धिकैकशतभागाः इति भरतक्षेत्रं जम्बू द्वीपस्य नवत्यधिकैकशततमभागे वर्त्तते इति यदुक्तं तत्समीचीनमेवेति।

होते जाने से हैमवत क्षेत्र के ४ भाग हो गये है, महाहिमवान् पर्वत के ८ भाग है हरि-वष के १६ भाग हो गये हैं, निषधपर्वत के ३२ भाग हैं, ये सब भाग जोडने पर ६३ होते है ये ६३ भाग मेरु की दक्षिणदिशा को ओर वर्तमान क्षेत्र और पर्वतो के हैं इसी तरह के भाग मेरु की उत्तर- दिशा में वर्तमान क्षेत्र और पर्वतों के हैं इन दोनों के भागों का जोड़ १२६ आता है. विदेह क्षेत्र के ६४ है. सो ये ६४ भाग १२६ में जोड़ने पर १९० भाग होते है, इस तरह यह भरत क्षेत्र जम्बूद्वीप के १९० वें भाग रूप है यह बात स्पष्ट हो जाती है।

બમણા વિસ્તાર યુક્ત હોવાથી હૈમવતક્ષેત્રના ચાર ભાગો થઈ ગયા છે મહા હિમવાન્ પર્વતના ૮ ભાગો છે હરિવર્ષના ૧૬ ભાગો થઈ ગયા છે નિષધ પર્વતના ૩૨ ભાગો છે. આ સર્વ ભાગોનો સરવાળો કરવાથી ૬૩ થઈ જાય છે. આ ૬૩ ભાગો મેરુની દક્ષિણ દિશા તરફ વર્તમાન ક્ષેત્ર અને પર્વતોના છે. આ જાતના ભાગો મેરુની-ઉત્તર દિશામા વર્તમાન ક્ષેત્ર અને પર્વતોના છે આ બન્ને ભાગોના સરવાળો ૧૨૬ થાય છે. વિદેહક્ષેત્રના ૬૪ ભાગો છે. તો આ ૬૪ ભાગો ૧૨૬ મા ઉમેરવાથી ૧૯૦ ભાગ થાય છે. આમ આ ભરતક્ષેત્ર જંબૂ-દ્રીપના ૧૯૦ મા ભાગ રૂપ છે. આ વાત સ્પષ્ટ થઈ જાય છે. ભરતક્ષેત્રના ગંગા સિંધુ

अथ 'गङ्गासिन्धुभ्यां महानदीभ्यां वैताढ्यपर्वतेन षड्भागप्रविभक्तम् इत्युक्तम् तत्र वैताढ्यपर्वतः किं स्वरूपः ? इति जिज्ञासायां तत्स्वरूपं निरूपयितुमाह–'भरहस्स णं वासस्स' इत्यादि । 'भरहस्स णं वासस्स' भरतस्य खलु वर्षस्य–क्षेत्रस्य 'बहुमज्झदेसभाए' बहुमध्यदेशभागे–अत्यन्तमध्यदेशभागे 'एत्थ णं वेयड्ढे णामं पव्वए पण्णत्ते' अत्र इह खलु वैताढ्यो नाम पर्वतः प्रज्ञप्तः । 'जे ण' यः वैताढ्यः पर्वतः खलु 'भरहं वासं दुहा' भरतं वर्षं द्विधा–द्वाभ्यां प्रकाराभ्यामनुपदं वक्ष्यमाणाभ्यां 'विभयमाणे' २, विभजन् विभजन्–विभक्तं कुर्वन् कुर्वन् 'चिट्ठइ, तिष्ठति–वर्तते 'तं जहा' तद्यथा 'दाहिणद्ध भरहंच' दक्षिणार्द्ध भरतंच 'उत्तरद्धभरहंच' उत्तरार्द्धभरत चेति ॥सू०१०॥

तत्र प्रथममासन्नत्वेन दक्षिणार्द्धभरतवर्षस्थानं वर्णयति –

मूलम्–कहि णं भंते जंबुद्दीवे दीवे दाहिणद्धे भरहे णामं वासे पण्णत्ते गोयमा ! वेयड्ढस्स पव्वयस्स दाहिणेणं दाहिणलवणसमुद्दस्स उत्तरेणं पुरत्थिमलवणसमुद्दस्स पच्चत्थिमेणं पच्चत्थिमलवणसमुद्दस्स पुरत्थिमेणं एत्थ णं जंबुद्दीवे दीवे दाहिणद्धभरहे णामं वासे पण्णत्ते पाईणपडीणायए उदीणदाहिणवित्थिण्णे अद्धचंदसंठाणसंठिए तिहा लवणसमुद्दे पुट्ठे गंगा सिंधूहिं महाणईहिं तिभाग पविभत्त दोण्णि अट्ठतीसे जोयणसए तिण्णि य एगूणवीसइभागे जोयणस्स विक्खंभेणं तस्स जीवा उत्तरेणं पाईणपडीणायया दुहा

भरत क्षेत्र के गंगा सिन्धु नदियों से और वैताढ्य पर्वत से ६ खंड हो गये है ऐसा जो कहा गया है सो वैताढ्य पर्वत का क्या है ! इस जिज्ञासा को शान्त करने के निमित्त-सूत्रकार उसका स्वरूप प्रतिपादन करते हैं "भरहस्स णं वासस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ ण वेयड्ढे णामं पव्वए पण्णत्ते जे णं भरह वास दुहा विभयमाणे२ चिट्ठइ" वताढ्य पर्वत भरत क्षेत्र के बिलकुल मध्यभाग में पड़ा हुआ है. इसने भरत क्षेत्र को दो विभागों में विभक्त कर दिया है वे उसके दो विभाग दक्षिणार्द्धभरत और उत्तरार्द्ध भरत हैं ॥ १० ॥

નદીઓથી અને વૈતાઢ્ય પર્વત થી છ ખંડો થઈ ગયા છે આમજે કહેવામાં આવ્યું છે તે વૈતાઢ્ય પર્વત વિષે શું છે આ જિજ્ઞાસા ને શાંત કરવા માટે સૂત્રકાર તેના સ્વરૂપનું પ્રતિપાદન કરતાં કહે છે કે "भरहस्सण स्स बहुमज्झदेसभाए पत्थणं वेयड्ढं नामं पव्वए पण्णत्ते जे ण वासं दुहा वि णे २ चिट्ठइ" વૈતાઢ્ય પર્વત ભરત ક્ષેત્રના એકદમ મધ્યભાગમા આવેલ છે આ પર્વતે ભરતક્ષેત્રને બે ભાગોમા વિભક્ત કરેલ છે, આના તે બે વિભાગો દક્ષિણાર્દ્ધ ભરત અને ઉત્તરાર્દ્ધ ભરત છે. ॥૧૦॥

लवणसमुद्दं पुट्ठा पुरत्थिमिल्लाए कोडीए पुरत्थिमिल्लं लवणसमुद्दं पुट्ठा, पच्चत्थिमिल्लाए कोडीए पच्चत्थिमिल्लं लवणसमुद्दं पुट्ठा णव जोयणसहस्साइं सत्तय अडयाले जोयणसए दुवालस य एगूणवीसइभाए जोयणस्स आयामेणं तीसे धणुपुट्ठे दाहिणेणं णव जोयणसहस्साइं सत्तच्छावडे जोयणसए इक्कं च एगूणवीसइभागे जोयणस्स किंचिविसेसाहिए परिक्खेवेणं पण्णत्ते। दाहिणद्ध भरहस्स णं भंते! वासस्स केरिसए आयारभावपडोयारे पण्णत्ते? गोयमा! बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते, से जहाणामए आलिंगपुक्खरेइ वा जाव णाणाविह पंचवण्णेहिं मणीहिं तणेहिं उवसोभिए, तं जहा— कित्तिमेहिं चेव अकित्तिमेहिंचेव। दाहिणद्धभरहेणं भंते वासे मणुयाणं केरिसए आयारभावपडोयारे पण्णत्ते? गोयमा! ते णं मणुया बहुसंघयणा बहुसंठाणा बहुउच्चत्त पज्जवा बहु आउ पज्जवा बहूइं वासाइं आउं पालेंति. पालित्ता अप्पेगइया निरयगामी अप्पेगइया तिरियगामी अप्पेगइयो मणुयगामी अप्पेगइया देवगामी अप्पेगईया सिज्झंति ज्झंति मुच्चंति परिणिव्वायंति सव्वदुक्खाणमंतं करेइ ॥सू० ११॥

छाया— क्व खलु भदन्त! जम्बूद्वीपे द्वीपे दक्षिणार्द्धभरतं नाम वर्षं प्रज्ञप्तम्?, गौतम! वैताढ्यस्य पर्वतस्य दक्षिणे दक्षिणलवणसमुद्रस्य उत्तरे पौरस्त्यलवणसमुद्रस्य पाश्चात्ये पाश्चात्यलवणसमुद्रस्य पौरस्त्ये अत्र खलु जम्बूद्वीपे द्वीपे दक्षिणार्द्धं भरतं नाम वर्षं प्रज्ञप्तम्, प्राचीनप्रतीचीनायतम् उदीचीनदक्षिणविस्तीर्णम् अर्द्धचन्द्रसंस्थानसंस्थितं त्रिधा लवणसमुद्र स्पृष्टं, गङ्गा सिन्धुभ्या महानदीभ्यां त्रिभागप्रविभक्तं द्वे अष्टात्रिंशं योजनशतं त्रींश्चैकोनविंशतिभागान् योजनस्य विष्कम्भेण। तस्य जीवा उत्तरे प्राचीन प्रतीचीनाऽऽयता द्विधा लवणसमुद्रं स्पृष्टा पौरस्त्यया कोटया पौरस्त्यं लवणसमुद्रं स्पृष्टा पाश्चात्यया कोटया पाश्चात्यं लवणसमुद्र स्पृष्टा। नव योजन सहस्राणि सप्त च अष्ट चत्वारिंशानि योजनशतानि द्वादश च एकोनविंतिभागान् योजनस्य आयामेन, तस्याः धनुस्पृष्ट दक्षिणे नव योजनसहस्राणि सप्त षट् षष्ट्यधिकानि योजनशतानि एक चैकोनविंशति भागान् योजनस्य किंचिद्विशेषाधिकं परिक्षेपेण प्रज्ञप्तम्। दक्षिणार्द्ध

भरतस्य खलु भदन्त ! वर्षस्य कीदृशक आकाभावप्रत्यवतार प्रज्ञप्तः ? गौतम ! बहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रज्ञप्त, स यथानामक, आलिङ्गपुष्कर इति वा यावद् नानाविध पञ्चवर्णैर्मणिभिः तृणैरुपशोभितः तद्यथा-कृत्रिमैश्चैव अकृत्रिमैश्चैव। दक्षिणार्द्धे भरते खलु भदन्त ! वर्षे मनुजानां कीदृशकः आकारभावप्रत्यवतारः प्रज्ञप्तः गौतम ! ते खलु मनुजाः बहुसंहननाः बहुसंस्थानाः बहूच्चत्वपर्यवाः बह्वायुः पर्यवाः बहूनि वर्षाणि आयुः पालयन्ति, पालयित्वा अप्येकके निरयगामिनः अप्येकके तिर्यग्गामिनः अप्येकके मनुजगामिनः अप्येकके देवगामिनः अप्येकके सिध्यन्ति बुध्यन्ते मुच्यन्ते परिनिर्वान्ति सर्वदुःखानामन्तं कुर्वन्ति ॥सू०११॥

टीका-'कहि णं भंते' इत्यादि ।

'कहि णं भंते ! जंबूद्दीवेदीवे दाहिणद्धे भरहे णामं वासे पण्णत्ते' जम्बूद्वीपे द्वीपे क्व-कस्मिन्प्रदेशे खलु दक्षिणार्द्ध भरत नाम वर्षं प्रज्ञप्तम् ? इति गौतमेन पृष्टो भगवांस्त सम्बोधयन्नाह-'गोयमा वेयड्ढस्स पव्वयस्स दाहिणेणं' हे गौतम ! वैताढ्यस्य पर्वतस्य दक्षिणे=दक्षिणदिग्भागे 'दाहिण लवणसमुद्दस्स उत्तरेण' दक्षिणलवणसमुद्रस्य उत्तरे= उत्तरदिग्भागे 'पुरत्थिमलवणसमुद्दस्स' पौरस्त्यलवणसमुद्रस्य-पूर्वदिग्भवलवणसमुद्रस्य 'पच्चत्थिमेणं' पश्चिमे=पश्चिमदिग्भागे 'पच्चत्थिमलवणसमुद्दस्स' पाश्चात्यलवणसमुद्रस्य= पश्चिमदिग्भवलवणसमुद्रस्य 'पुरत्थिमेणं' पौरस्त्ये=पूर्वदिग्भागे 'एत्थणं' अत्र=अस्मिन्

दक्षिणार्द्ध भरत कहा पर है? इसका कथन—

"कहिणं भंते ! जम्बूदीवे दीवे दाहिणद्धे" इत्यादि ।

टीकार्थ—हे भदन्त ! जम्बूद्वीप नाम के इस द्वीप में दक्षिणार्ध "भरहे" भरत "णामं वासे" नाम का क्षेत्र "कहिण पण्णत्ते" किस स्थान पर कहा गया है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—"गोयमा ! वेयड्ढस्स पव्वयस्स दाहिणेणं दाहिणलवणसमुद्दस्स उत्तरेण पुरत्थिमलवण समुद्दस्स पच्चत्थिमेण पच्चत्थिमलवणसमुद्दस्स पुरत्थिमेण" हे गौतम ! वैताढ्य पर्वत की दक्षिणदिशामें दक्षिणदिग्वर्ती लवण समुद्र की उत्तर दिशा में, पूर्वदिग्वर्ती लवणसमुद्र की पश्चिमदिशा में एवं पश्चिमदिग्वर्ती लवणसमुद्र की पूर्वदिशा में "एत्थण

દક્ષિણાર્દ્ધ ભરત ક્યા આવેલ છે ? આ વિષે કથનઃ—

'कहिणं भंते जंबुद्दीवे दीवे दाहिणद्धे'—इत्यादि सूत्र-११॥

ટીકા—હે ભદન્ત જમ્બૂદ્વીપ નામક આ દ્વીપમા દક્ષિણાર્દ્ધ "भरहे णामं वासे" ભરત નામક ક્ષેત્ર "कहिण पण्णत्ते" ક્યા સ્થળ પર આવેલ છે. આના જવાબમા પ્રભુ કહે છે કે "गोयमा ! वेयड्ढस्स पव्वयस्स दाहिणेण दाहिण लवण समुद्दस्स उत्तरेण पुरत्थिम लवण समुद्दस्स पच्चत्थिमेणं पच्चत्थिम लवणसमुद्दस्स पुरत्थिमेणं" હે ગૌતમ ! વૈતાઢ્ય પર્વતની દક્ષિણ દિશામા દક્ષિણદિગ્વર્તી લવણ સમુદ્રની ઉત્તર દિશામા, પૂર્વવર્તી લવણ સમુદ્રની પશ્ચિમદિશામાં અને પશ્ચિમદિગ્વર્તી લવણ સમુદ્રની પૂર્વદિશામા "एत्थ णं जम्बुद्दीवे दीवे

प्रदेशे खलु' जंबुदीवेदीवे' जम्बूद्वीपे द्वीपे 'दाहिणद्ध भरहे णामं वासे पण्णत्ते' दक्षिणार्द्ध-भरतं नाम वर्ष प्रज्ञप्तम् । तच्च 'पाईण पडीणायए' प्राचीनप्रतिचीनाऽऽयत=पूर्व-पश्चिमयो दिशो रायतं=दीर्घम्, 'उदीणदाहिणविच्छिण्णे' उदीचीनदक्षिणविस्तीर्णम् 'उत्तरदक्षिणयो दिशो विस्तीर्णं-विस्तारयुक्तम् 'अद्धचंदसंठाणसंठीए' अर्द्धचन्द्रसंस्थान-संस्थितम्-अर्द्धचन्द्रस्य संस्थानेन-अवयवसंनिवेशेन आकारेण संस्थितम् 'तिहा' त्रिधा -त्रिभिः प्रकारैः 'लवणसमुद्दं पुट्ठे' लवणसमुद्रं स्पृष्टम् तथाहि आरोपितज्यधनु-स्तुल्यतयेदं पूर्वकोट्या पूर्वलवणसमुद्रं धनुः पृष्ठेन दक्षिणलवणसमुद्रं पश्चिकोटयाच पश्चिमलवणसमुद्रं स्पृष्टमिति । तथा 'गंगा सिंधूहिं' गङ्गासिन्धुभ्यां 'महाणईहिं' महानदीभ्यां 'तिभागपविभत्ते' त्रिभागप्रविभक्तं=त्रिभिर्भागैः प्रविभक्तं त्रिभागी-कृतम् । तत्रैव भागत्रयं बोध्यं पूर्वभागो लवणसमुद्रं संगतया गङ्गामहानद्या कृतः, पश्चि-

---

जंबूद्दीवे दीवे दाहिणद्धभरहे णाम वासे पण्णत्ते" जम्बूद्वीपान्तर्गत दक्षिणार्द्ध भरत नाम का क्षेत्र कहा गया है, "पाइणपडोणायए उदीणदाहिणविच्छिण्णे अद्धचदसठाणसठिए" यह दक्षि-णार्ध भरतक्षेत्र पूर्व से पश्चिमतक लम्बा है और उत्तर से दक्षिणतक चौडा है इसका आकार जैसा अर्द्धचन्द्र का होता है वैसा है "तिहा लवणसमुद्द पुट्ठे" यह तोन तरफ से लवण समुद्र को स्पर्श करता है, प्रत्यंचा जिसके ऊपर चढाई गई है ऐसे धनुष के आकार वाला हो जाने से यह भरतक्षेत्र पूर्वकोटी से पूर्वमलवण समुद्र को, धनु पृष्ट से दक्षिण लवणस-मुद्र को एवं पश्चिम कोटी से पश्चिमलवणसमुद्र को स्पर्श करता है. "गंगा सिंधूहिं महा-णईहिं तिभागपविभत्ते दोण्णि अट्ठतीसे जोयणसए तिण्णि य एगूणवोसइभागे जोयणस्स विक्खं-भेणं" गंगा और सिन्धुनामकी दो महा नदियो के द्वारा यह तीन भागो में बट गया है. पूर्व लवणसमुद्र में मिली हुई गगा नदी के द्वारा पूर्वभाग इसका किया गया है, पश्चिमलवणसमुद्र में मिली हुई सिन्धु महानदी के द्वारा इसका पश्चिमभाग किया गया है, तथा गंगा और

दाहिणद्धभरहे णामं वासे पण्णत्ते" જમ્બૂદ્વીપાન્તર્ગત દક્ષિણાર્દ્ધ ભરત નામે ક્ષેત્ર કહેવાય છે. 'पाईणपडीणायए उदीणदाहिणविच्छिण्णे अद्धचंदसंठाणसंठिए" આ દક્ષિણાર્દ્ધ ભરતક્ષેત્ર પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધી લાંબો છે અને ઉત્તરથી દક્ષિણ સુધી પહોળો છે આનો આકાર અર્દ્ધ ચન્દ્ર જેવો છે ' तिहा लवणसमुद्दं पुट्ठे ।' આ ત્રણ બાજુએથી લવણ સમુદ્રને સ્પર્શે છે પ્રત્યંચા જે ધનુષની ઉપર ચઢાવવામાં આવી છે એવા ધનુષના આકારવાળો આ પ્રદેશ થ' જાય છે, તેથી આ પૂર્વકોટિથી પૂર્વ લવણ સમુદ્રને ધનુ પૃષ્ટથી દક્ષિણ લવણ સમુદ્રને અને પશ્ચિમકોટિથી પશ્ચિમલવણ સમુદ્રને સ્પર્શે છે "गंगासिंधूहिं महाणईहिं तिभाग पविभत्ते दोण्णि अट्ठतीसे जोयणसए तिण्णिय एगूणवीसइभागे जोयणस्स विक्खंभेणं" ગંગા અને સિંધુ નામક બે મહાનદીઓ વડે આ ત્રણ ભાગોમાં સંવિભક્ત થયેલ છે. પૂર્વ લવણ સમુદ્રમાં મળતી ગંગાનદી વડે આનો પૂર્વ ભાગ જુદો થાય છે પશ્ચિમ સમુદ્રમાં મળતી સિન્ધુ મહાનદી વડે આનો પશ્ચિમ ભાગ જુદો કરી આવે છે તેમજ ગંગા અને

भागो लवणसमुद्रं संगतया सिन्धु महानद्या कृतः मध्यमभागो गङ्गासिन्धुकृत इति ।
अथ विष्कम्भमाह–'दोन्नि अट्ठतीसे' इत्यादि द्वे अष्टात्रिंशे 'जोयणसए' योजनशते =अष्टात्रिंशदधिकानि द्विशतयोजनानि, 'तिण्णि य एगूणवीसइभागे जोयणस्स' त्रीन् एकोनविंशतिभागान् योजनस्य–एकोनविंशतिभागविभक्तस्यैकस्य योजनस्य त्रीन् भागांश्च 'विक्खम्भेणं' विष्कम्भेण विस्तारेण प्रज्ञप्तमिति । अथ दक्षिणार्द्धभरतस्य जीवां निरूपयति–'तस्स जीवा' इत्यादि । 'तस्स जीवा' तस्य-दक्षिणार्द्धभरतस्य जीवा-जीवेव–धनुर्ज्येव जीवा–धनुर्ज्याऽऽकारः क्षेत्रविभागविशेषः 'उत्तरेणं' उत्तरे–उत्तरदिग्भागे 'पाईणपडीणायया' प्राचीनप्रतीचीनाऽऽयता पूर्वपश्चिमयोर्दिशोर्दैर्ध्ययुक्ताः 'दुहा' द्विधा=द्वाभ्यां प्रकाराभ्यां 'लवणसमुद्दं पुट्ठा' लवणसमुद्रं स्पृष्टा तत्र 'पुरत्थिमिल्लाए कोडीए पुरत्थिमिल्लं लवणसमुद्दं पुट्ठा' पौरस्त्यया–पूर्वदिग्भवया कोट्या=अग्रभागेन पौरस्त्यं=पूर्वदिग्भवं लवणसमुद्रं स्पृष्टा 'पच्चत्थिमिल्लाए कोडीए पच्चत्थिमिल्लं लवणसमुद्दं पुट्ठा' पाश्चात्यया–पश्चिमदिग्भवया कोट्या–अग्रभागेन पाश्चात्यं=पश्चिमदिग्भवं लवणसमुद्रं स्पृष्टा । अथ जीवायाः प्रमाणमाह–'नवजोयण सहस्साइं' इत्यादि । 'णवजोयण सहस्साइ, नव योजन सहस्राणि=नव सहस्र योजनानि 'सत्तय अडयाले जोयणसए' सप्त च अष्टचत्वारिंशद्योजनशतानि=अष्टचत्वारिंशदधिकानि सप्तशतयोजनानि, 'दुवालस य एगूणवीसइभाए जोयणस्स आयामेणं'

सिन्धु इन दोनों नदियों के द्वारा उसका मध्यभाग किया गया है. 'दोन्नी अट्ठतीसे जोयणसए तिण्णि य एगूण वीसईभागे जोयणस्स विक्खमेण'' इस दक्षिणार्ध भरतक्षेत्र का विस्तार २३८ $\frac{३}{१९}$ योजन का है, "तस्स जीवा उत्तरेण पाईणपडीणायया दुहा लवणसमुद्दं पुट्ठा" उस दक्षिणार्द्धभरतकी जीवा–धनुष को ज्याके जैसा क्षेत्र विभागविशेष उत्तर दिशा में पूर्व से पश्चिमदिशातक लम्बी है और दो प्रकार से लवण समुद्र को छू रही है, पूर्वदिशाकी कोटि से पूर्वदिशा के समुद्र को छूती है, और पश्चिम दिशा की कोटी से पश्चिम दिशा के समुद्र को छूति है । जीवा का प्रमाण कथन–"णवजोयणसहस्साइं सत्तय अडयाले जोयणसए दुवालस य एगूण वीसइभाए जोयणस्स आयामेणं" ९७४८ $\frac{१२}{१९}$

સિન્ધુ આ બન્ને નદીઓ વડે આનો મધ્ય ભાગ થઈ જાય છે "दोन्नि अट्ठतीसे जोयणसए तिण्णिय एगूण वीसईभागे जोयणस्स विक्खमेणं" આ દક્ષિણાર્દ્ધ ભરતક્ષેત્રનો વિસ્તાર ૨૩૮ $\frac{૩}{૧૯}$ યોજન જેટલો છે "तस्स जीवा उत्तरेणं पाईण पडीणायया दुहा लवण समुद्दं पुट्ठा" તે દક્ષિણાર્દ્ધ ભરતની જીવા–ધનુષની જ્યા જેના ક્ષેત્ર વિભાગવિશેષ–ઉત્તર દિશામાં પૂર્વથી પશ્ચિમ દિશા સુધી લાંબી છે અને બે રીતે લવણ સમુદ્રને સ્પર્શી રહી છે પૂર્વદિશાની કોટિથી પૂર્વ દિશાના સમુદ્રને અને પશ્ચિમ દિશાની કોટિથી પશ્ચિમદિશાના સમુદ્રને સ્પર્શી રહી છે જીવાના પ્રમાણ વિષે કથનઃ–'णवजोयणसहस्साइं सत्तय अडयाले जोयणसए दुवालस य एगूणवीसइ भाए जोयणस्स आयामेणं" ૯૭૪૮ $\frac{૧૨}{૧૯}$ યોજન જેટલું

द्वादश च एकोनविंशतिभागान योजनस्य-एकोनविंशतिभागविभक्तस्य एकस्य योजनस्य द्वादशभागाँश्च सा जीवा आयामेन-दैर्ध्येण प्रज्ञप्ता । इत्थ जीवायाः स्वरूपं प्रमाणं चाभिधाय सम्प्रति धनुष्पृष्ठप्रमाणमाह-'तीसे, इत्यादि । 'तीसे धणु पुट्ठे दाहिणेणं' तस्या जीवायाः दक्षिणे=दक्षिदिग्भागे धनुष्पृष्ठं =धनुष्पृष्ठाऽऽकारक्षेत्रविशेषो 'णव जोयण सहस्साइ' नवयोजनसहस्राणि-नवसहस्रयोजनानि 'सत्तच्छावट्ठे जोयणसए, सप्तषट्षष्टि योजनशतानि=षट् षष्टयधिकानि सप्त शतयोजनानि 'इक्कं च एगूणवीसइ भागे जोयणस्स' एकं च एकोनविंशतिभागं योजनस्य 'किंचि विसेसाहिए' किंचिद् विशेषाधिकम्-एकोनविंशतिभागविभक्तस्य योजनस्य किंचिद्विशेषाधिकम् एकं भागं च 'परिक्खेवेणं' परिक्षेपेण-परिधिना 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तम् ।

अथ दक्षिणार्द्धभरतस्वरूपं प्रश्नोत्तराभ्यां निरूपयितुमाह-'दाहिणद्धे' त्यादि, 'दाहिणद्धभरहस्स णं भंते ! वासस्स केरिसए आयारभावपडोयारे पण्णत्ते ?, हे भदन्त ! दक्षिणार्द्धभरतस्य वर्षस्य क्षेत्रस्य खलु कीदृशकः-कीदृशः ? आकारभाव प्रत्यवतारः-आकारस्य-स्वरूपस्य भावाः-पर्यायाः आकारभावास्तेषां प्रत्यवतारः-प्रकटीभावः प्रज्ञप्तः, दक्षिणार्द्धभरतस्य वर्षस्य कीदृशः स्वरूपविशेष-इति भावः' इति गौतमेन पृष्टो भगवानाह-'गोयमा' ! 'हे गौतम ! दक्षिणार्द्धं भरतस्य 'बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते' बहुसमरमणीयः बहुसमः - अत्यन्त समतलोऽ

योजन का प्रमाण जोवा का लम्बाई की अपेक्षा से है, धनुष्पृष्ठ के प्रमाण का कथन-"तीसे धणुपुट्ठे दाहिणेण णवजोयणसहस्साइं सत्तच्छावट्ठे जोयणसए इक्क च एगूणवीसइभागे जोयणस्स किंचि विसेसाहिए परिक्खेवेणं पण्णत्ते" उस जीवा का धनुष्पृष्ठ नौ हजार सात सौ ६६ योजन और एक योजन के १९ भागो में से कुछ अधिक एक भाग है यह परिधि की अपेक्षा दक्षिणार्ध भरत के स्वरूप का कथन—"दाहिणद्ध भरहस्स ण भंते ! वासस्स केरिसए आयारभावपडोयारे पण्णत्ते" हे भदन्त ! दक्षिणार्धभरतक्षेत्र का स्वरूप कैसा कहा गया है ? इस प्रकार से जब गौतम स्वामी ने प्रभु से पूछा-तब प्रभु ने उनसे कहा—"गोयमा ! बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते-जहानामए आलिंगपुक्खरेइ वा जाव णाणा-

---

પ્રમાણ જીવાનુ લબાઈની અપેક્ષાએ છે ધનુષ્પૃષ્ઠનુ પ્રમાણ-કથન-"तीसे धनुपुट्ठे दाहिणेणं णवजोयण सहस्साइं सत्तच्छावट्ठे जोयणसए ईक्कं च एगूणवीसइभागे जोयणस्स किंचि विसेसाहिए परिक्खेवेणं पण्णत्ते' તે જીવાનું ધનુષ્પૃષ્ઠ ૯ હજાર ૭ સો ૬૬ યોજન અને એક યોજનના ૧૯ ભાગમાથી કંઈક વધારે એક ભાગ જેટલું છે. આ પરિધિની અપેક્ષાએ છે

દક્ષિણાર્ધ ભરતના સ્વરૂપનુ કથન—

'दाहिणद्ध भरहस्स ण भंते वासस्स केरिसए आयारभावपडोयारे पण्णत्ते" હે ભદંત ! દક્ષિણાર્ધ ભરત ક્ષેત્રનુ સ્વરૂપ કેવુ કહેવાય છે આ પ્રમાણે જ્યારે ગૌતમે પ્રભુને પ્રશ્ન કર્યો ત્યારે પ્રભુએ તેમને જવાબ આપતા કહ્યુ "गोयमा ! बहुसमरमणिज्जे भूमि-

त एव रमणीयः सुन्दरः भूमिभागः प्रज्ञप्तः ' से जहानामए , स यथानामकः–आलिङ्गपुष्कर इति वा तत्र 'आलिंगपुक्खरेइ वा' आलिङ्गपुष्करः –मृदङ्गमुखपुटः' इति शब्दः स्वरूपनिर्देशे वा शब्दो विकल्पे, मृदङ्गमुखपुटवद्–बहुसमरमणीयइत्यर्थः । यावच्छब्देन– आलिङ्गपुष्कर इति वा इत्यन्तं राजप्रश्नीयसूत्रस्य पञ्चदश सूत्रादारभ्यैकोनविंशतितमसूत्रस्थ नानाविध पञ्चवर्णैः इत्यन्तः पूर्वं यानि पदानि तानि सकलानि संग्राह्याणि । तदर्थश्च तत्रैव मत्कृतायां सुबोधिनीटीकायां द्रष्टव्य इति । तथा 'णाणाविहपंचवण्णेहिं' नानाविधपञ्चवर्णैः–अनेकप्रकारकपञ्चवर्णैं 'मणीहिं तणेहिं उवसोभिए' मणिभिस्तृणैश्च उपशोभित इति । एतानि पदानि तदर्थश्च कीदृशैस्तैर्मणिभिस्तृणैस्स भूमिभाग उपशोभित इति जिज्ञासायामाह 'तं जहा' तद्यथा 'कित्तिमेहिं चेव' कृत्रिमैः शिल्पिकर्षकादिप्रयोगनिष्पन्नैः 'अकित्तिमेहिचेव' अकृत्रिमैः रत्न खनौ भूमौ च स्वतः संजातैरिति ।

विह पच वण्णेहि मणीहिं तणेहिं उवसोभिए–तं जहा कित्तिमेहिं चेव अकित्तिमेहिंचेव" हे गौतम ! दक्षिणार्द्धभरत का बहुसमहोने से भूमिभाग रमणीय कहा गया है. वह ऐसा बहुसम है जैसा कि आलिङ्ग–मृदङ्ग का मुखपृष्ठ होता है. यहाँ पर इति शब्द स्वरूपनिर्देश में और "वा" शब्द विकल्प में प्रयुक्त हुआ है यहाँ यावत् शब्द राजप्रश्नीय सूत्र के "आलिंगपुक्खरेइ" इस १५वें सूत्र से लगाकर १९ वे सूत्र के "नानाविह पंचवण्णेहि" यहाँ तक के पाठ में जितने भी पद आये हैं वे सब यहाँ गृहीत किये गये हैं इन समस्त पदो की व्याख्या वहीं पर मैने उसकी सुबोधिनी टीका में कर दी है–अत' वहीं से यह सब कथन जानलेना चाहिए वहाँ पर का जो अनेक प्रकार के पचवर्णों वाले मणियो से और तृणो से भूमिभाग उपशोभित कहा गया है सो ये मणि और तृण कृत्रिम शिल्पियों द्वारा एव कर्षकों द्वारा प्रयोग से निष्पन्न हुए भी है ।

भगे पण्णत्ते–से जहानामए आलिंगपुक्खरेईवा जाव णाणाविहपंचवण्णेहि मणिहिं तणेहिं उवसोभिए तंजहा कित्तिमेहि चेव अकित्तिमेहिं चेव ' હે ગૌતમ ! દક્ષિણાર્દ્ધ ભરતનો ભૂમિભાગ બહુસમ હોવાથી રમણીય લાગે છે તે આલિંગ મૃદંગના મુખ પૃષ્ઠ જેવો બહુસમ છે. અહીં ઈતિ શબ્દ સ્વરૂપ નિર્દેશમાં અને 'वा' શબ્દ વિકલ્પ માટે પ્રયુક્ત થયેલ છે અહીં યાવત્ શબ્દથી રાજપ્રશ્નીય સૂત્રના "आलिंग पुक्खरेई वा" આ ૧૫ મા સૂત્રથી માંડીને ૧૯મા સૂત્રના 'नानाविह पंचवण्णेहिं" અહીં સુધીના પાઠમા જેટલા પદો આવેલ છે તે સર્વે અહીં ગૃહીત થયેલા છે આ સર્વ પદોની વ્યાખ્યા મે ત્યાજ તેની સુબોધિની ટીકામા કરી છે તેથી ત્યાથીજ આ બધુ કથન જાણી લેવુ જોઈએ ત્યાનો ભૂમિ ભાગ જે અનેક પ્રકારના પાંચ વર્ણોવાળા મણિઓ તેમજ તૃણોથી ઉપશોભિત કહેવાય છે તે આ સર્વ મણિ અને તૃણો કૃત્રિમ શિલ્પિઓ વડે તેમજ કર્ષકો વડે પ્રયોગથી નિષ્પન્ન પણ થયેલા છે અને અકૃત્રિમ રત્નખાણમાં તેમજ ભૂમિમા સ્વતઃ સ્વભાવથી જનિત પણ થયેલા છે

ननु सामान्यतो भरतवर्णनसूत्रे 'स्थाणुवहुले' विषमबहुलं कण्टकबहुलम् इत्यादि यदुक्तं तेन सह बहुसमरमणीयत्ववर्णनपरेऽस्मिन् सूत्रे वक्ष्यमाणोत्तरार्द्ध भरतवर्णकसूत्रेच विरोधः आयाति विषमत्वसमत्वयोस्तेजस्तिमिरयोरिव धर्माधर्मयोरिव सुरासुरयो रिव परस्परं विरोधात् ? न चारकविशेषापेक्षमिदं सूत्रद्वयं, सामान्यतो वर्णकभरत सूत्रं तु अवसर्पिण्यां तृतीयारक्रान्तादारभ्य वर्षशतन्यून दुष्षमारक पर्यन्तरूप प्रज्ञापक कालापेक्षमिति न विरोधावकाश इति वाच्यम् । मणीनां तृणानां कृत्रिमत्वाकृत्रिम-त्वोभयप्रतिपादनेनैतत्सूत्रद्वयस्यापि प्रज्ञापककालापेक्षत्वस्यैवोचित्यात् कृत्रिममणितृणानां

शंका—सामान्य से जो भरतक्षेत्र के वर्णन करने वाला सूत्र कहा गया है उसमें वहाँ का भूमिभाग स्थाणुबहुल, विषमप्रदेशबहुल एवं कण्टकबहुल आदि रूप से कहा गया है परन्तु इस दक्षिणार्द्धभरतक्षेत्र के वनर्ण में यहाँ का भूमिभाग बहुसमरमणीय कहा गया है सो उस वर्णन से इस वर्णन में विषमता और समता के विरोध को लेकर तेज और तिमिर की तरह धर्म और अधर्म की तरह एवं सुर औरअसुर की तरह परस्पर विरोध स्पष्ट ही है. यदि इस विरोध को हटाने के लिए ऐसा कहा जावे कि दक्षिणार्द्धभरत एवं वक्ष्य-माण उत्तरार्ध भरत क्षेत्र के प्रतिपादक सूत्रद्वय तो—आरक विशेष की अपेक्षा लेकर कहे गये है और भरत क्षेत्र का जो सूत्र है वह सामान्यसे भरतक्षेत्र का वर्णन करनेवाला कहा गया है सो वह अवसर्पिणी काल में तृतीय आरक के अन्तर से लेकर वर्ष शतन्यून दुष्षमारक पर्यन्तरूप प्रज्ञापक काल को अपेक्षा से कहा गया है अतः विरोध आने की कोई बात ही नहीं उठती है। सो ऐसा कहना भी उचित नहीं है—क्योंकि दक्षिणार्ध एवं वक्ष्यमाण उत्तरार्ध भरत संबंधी जो सूत्र हैं वे भी मणि और तृणो में कृत्रिमता और अकृत्रिमता के प्रतिपादन से

શંકા—ભરતક્ષેત્રના વિષે વર્ણન જે સૂત્રમા પહેલાં કરવામા આવ્યું છે તેમાં સામાન્યરૂપમા આમ કહેવામાં આવ્યુ છે કે ત્યાનો ભૂમિભાગ સ્થાણુ બહુલ, વિષમ પ્રદેશ બહુલ તેમજ કંટક બહુલ યુક્ત છે પરંતુ દક્ષિણાર્દ્ધ ભરતક્ષેત્રના વર્ણનમા ત્યાંનો ભૂમિભાગ બહુસમરમ ણીય કહેવામાં આવેલ છે તો તે વર્ણન માં અને આ વર્ણનમાં વિષમતા અને સમતાના વિરોધને લઈને, તેજ અને તિમિરની જેમ, ધર્મ અને અધર્મની જેમ તેમજ સુર અને અસુરની જેમ પરસ્પર વિરોધ સ્પષ્ટરીતે તરી આવે છે જો આ વિરોધના પરિહાર માટે આમ કહેવામા આવે કે દક્ષિણાર્દ્ધ ભરત તેમજ વક્ષ્યમાણ ઉત્તરાર્ધ ભરતક્ષેત્રના પ્રતિપાદક સૂત્રદ્વયં તો આરક વિશેષણની અપેક્ષાએ કહેવામા આવેલ છે અને ભરતક્ષેત્ર વિષે જે સૂત્ર છે તે સામાન્યની અપેક્ષાએ ભરતક્ષેત્રનું વર્ણન કરનાર છે. તો આ અવસર્પિણી કાલમા તૃતીય આરકના અંતથી લઇને વર્ષ શતન્યૂન દુષ્ષમારક પર્યન્તરૂપ પ્રજ્ઞાપક કાળની અપે-ક્ષાએ કહેવામાં આવેલ છે. એથી વિરોધ જેવી સ્થિતિ ઉત્પન્ન થતી નથી. તો વિરોધ છે એવું કથન યોગ્ય ન કહેવાય કેમકે દક્ષિણાર્ધ તેમજ વક્ષ્યમાણ ઉત્તરાર્ધ ભરતસંબંધી જે સૂત્ર છે તે પણ મણિ અને તૃણોમાં કૃત્રિમતા અને અકૃત્રિમતાના પ્રતિપાદનથી પ્રજ્ઞાપક

त एव रमणीयः सुन्दरः भूमिभागः प्रज्ञप्तः ' से जहानामए, स यथानामकः—आलिङ्गपुष्कर इति वा तत्र 'आलिंगपुक्खरेइ वा' आलिङ्गपुष्करः —मृदङ्गमुखपुटः' इति शब्दः स्वरूपनिर्देशे वा शब्दो विकल्पे, मृदङ्गमुखपुटवद्—बहुसमरमणीयइत्यर्थः । यावच्छब्देन— आलिङ्गपुष्कर इति वा इत्यन्तं राजप्रश्नीयसूत्रस्य पञ्चदश सूत्रादारभ्यैकोनविंशतितमसूत्रस्थ नानाविध पञ्चवर्णैः इत्यन्तः पूर्वं यानि पदानि तानि सकलानि संग्राह्याणि । तदर्थश्च तत्रैव मत्कृतायां सुबोधिनीटीकायां द्रष्टव्य इति । तथा 'णाणाविहपंचवण्णेहिं' नानाविधपञ्चवर्णैः—अनेकप्रकारकपञ्चवर्णैं 'मणीहिं तणेहिं उवसोभिए' मणिभिस्तृणैश्च उपशोभित इति । एतानि पदानि तदर्थश्च कीदृशैस्तैर्मणिभिस्तृणैस्स भूमिभाग उपशोभित इति जिज्ञासायामाह 'तं जहा' तद्यथा 'कित्तिमेहिं चेव' कृत्रिमैः शिल्पिकर्षकादिप्रयोगनिष्पन्नैः 'अकित्तिमेहिंचेव' अकृत्रिमैः रत्न खनौ भूमौ च स्वतः संजातैरिति ।

विह पच वण्णेहि मणीहिं तणेहिं उवसोभिए—तं जहा कित्तिमेहिं चेव अकित्तिमेहिंचेव" हे गौतम ! दक्षिणार्द्धभरत का बहुसमहोने से भूमिभाग रमणीय कहा गया है. वह ऐसा बहुसम है जैसा कि आलिङ्ग—मृदङ्ग का मुखपृष्ट होता है. यहाँ पर इति शब्द स्वरूपनिर्देश में और "वा" शब्द विकल्प में प्रयुक्त हुआ है यहाँ यावत् शब्द राजप्रश्नीय सूत्र के "आलिंगपुक्खरेइ" इस १५वें सूत्र से लगाकर १९ वे सूत्र के "नानाविह पंचवण्णेहिं" यहाँ तक के पाठ में जितने भी पद आये हैं वे सब यहाँ गृहीत किये गये हैं इन समस्त पदो की व्याख्या वहीं पर मैने उसकी सुबोधिनी टीका में कर दी है—अतः वहीं से यह सब कथन जानलेना चाहिए वहाँ पर का जो अनेक प्रकार के पचवर्णों वाले मणियो से और तृणो से भूमिभाग उपशोभित कहा गया है सो ये मणि और तृण कृत्रिम शिल्पियों द्वारा एवं कर्षको द्वारा प्रयोग से निष्पन्न हुए भी है ।

भगो पण्णत्ते-से जहानामए आलिंगपुक्खरेईवा जाव णाणाविहपंचवण्णेहि मणिहिं तणेहिं उवसोभिए तंजहा कित्तिमेहि चेव अकित्तिमेहिं चेव ' હે ગૌતમ ! દક્ષિણાર્દ્ધ ભરતનો ભૂમિભાગ બહુસમ હોવાથી રમણીય લાગે છે તે આલિંગ મૃદંગના મુખ પૃષ્ઠ જેવો બહુ સમ છે. અહીં ઈતિ શબ્દ સ્વરૂપ નિર્દેશમાં અને 'વા' શબ્દ વિકલ્પ માટે પ્રયુક્ત થયેલ છે અહીં યાવત્ શબ્દથી રાજપ્રશ્નીય સૂત્રના "आलिंग पुक्खरेई वा" આ ૧૫ મા સૂત્રથી માંડીને ૧૯મા સૂત્રના 'नानाविह पंचवण्णेहिं" અહી સુધીના પાઠમા જેટલા પદો આવેલ છે તે સર્વે અહી ગૃહીત થયેલા છે આ સર્વ પદોની વ્યાખ્યા મે ત્યાજ તેની સુબોધિની ટીકામા કરી છે તેથી ત્યાથીજ આ બધુ કથન જાણી લેવુ જોઇએ ત્યાનો ભૂમિ ભાગ જે અનેક પ્રકારના પાંચ વર્ણોવાળા મણિઓ તેમજ તૃણોથી ઉપશોભિત કહેવાય છે તે આ સર્વ મણિ અને તૃણો કૃત્રિમ શિલ્પિઓ વડે તેમજ કર્ષકો વડે પ્રયોગથી નિષ્પન્ન પણ થયેલા છે અને અકૃત્રિમ રત્નખાણુમાં તેમજ ભૂમિમા સ્વતઃ સ્વભાવથી જનિત પણ થયેલા છે.

ननु सामान्यतो भरतवर्णनसूत्रे 'स्थाणुवहुले' विषमवहुलं कण्टकवहुलम् इत्यादि यदुक्तं तेन सह बहुसमरमणीयत्ववर्णनपरेऽस्मिन् सूत्रे वक्ष्यमाणोत्तरार्द्ध भरतवर्णकसूत्रेच विरोधः आयाति विषमत्वसमत्वयोस्तेजस्तिमिरयोरिव धर्माधर्मयोरिव सुरासुरयोरिव परस्परं विरोधात् ? न चारकविशेषापेक्षमिदं सूत्रद्वयं, सामान्यतो वर्णकभरत सूत्रं तु अवसर्पिण्यां तृतीयारकान्तादारभ्य वर्षशतन्यून दुष्षमारक पर्यन्तरूप प्रज्ञापक कालापेक्षमिति न विरोधावकाश इति वाच्यम् । मणीनां तृणानां कृत्रिमत्वाकृत्रिमत्वोभयप्रतिपादनेनैतत्सूत्रद्वयस्यापि प्रज्ञापककालापेक्षत्वस्यैवोचित्यात् कृत्रिममणितृणानां

शका—सामान्य से जो भरतक्षेत्र के वर्णन करने वाला सूत्र कहा गया है उसमें वहाँ का भूमिभाग स्थाणुबहुल, विषमप्रदेशबहुल एवं कण्टकबहुल आदि रूप से कहा गया है परन्तु इस दक्षिणार्द्धभरतक्षेत्र के वनर्ण में यहाँ का भूमिभाग बहुसमरमणीय कहा गया है सो उस वर्णन से इस वर्णन में विषमता और समता के विरोध को लेकर तेज और तिमिर की तरह धर्म और अधर्म की तरह एवं सुर औरअसुर की तरह परस्पर विरोध स्पष्ट ही है. यदि इस विरोध को हटाने के लिए ऐसा कहा जावे कि दक्षिणार्द्धभरत एवं वक्ष्यमाण उत्तरार्ध भरत क्षेत्र के प्रतिपादक सूत्रद्वय तो—आरक विशेष की अपेक्षा लेकर कहे गये है और भरत क्षेत्र का जो सूत्र है वह मामान्यसे भरतक्षेत्र का वर्णन करनेवाला कहा गया है सो वह अवसर्पिणी काल में तृतीय आरक के अन्तर से लेकर वर्ष शतन्यून दुष्षमारक पर्यन्तरूप प्रज्ञापक काल को अपेक्षा से कहा गया है अतः विरोध आने की कोई बात ही नहीं उठती है। सो ऐसा कहना भी उचित नहीं है—क्योंकि दक्षिणार्ध एवं वक्ष्यमाण उत्तरार्ध भरत संबंधी जो सूत्र हैं वे भी मणि और तृणों में कृत्रिमता और अकृत्रिमता के प्रतिपादन से

શંકા—ભરતક્ષેત્રના વિષે વર્ણન જે સૂત્રમા પહેલા કરવામા આવ્યું છે તેમાં સામાન્યરૂપમા આમ કહેવામાં આવ્યુ છે કે ત્યાંનો ભૂમિભાગ સ્થાણુ બહુલ, વિષમ પ્રદેશ બહુલ તેમજ કંટક બહુલ યુક્ત છે પરંતુ દક્ષિણાર્દ્ધ ભરતક્ષેત્રના વર્ણનમા ત્યાંનો ભૂમિભાગ બહુસમરમણીય કહેવામાં આવેલ છે તો તે વર્ણન માં અને આ વર્ણનમાં વિષમતા અને સમતાના વિરોધને લઈને, તેજ અને તિમિરની જેમ, ધર્મ અને અધર્મની જેમ તેમજ સુર અને અસુરની જેમ પરસ્પર વિરોધ સ્પષ્ટરીતે તરી આવે છે જો આ વિરોધના પરિહાર માટે આમ કહેવામા આવે કે દક્ષિણાર્દ્ધ ભરત તેમજ વક્ષ્યમાણ ઉત્તરાર્ધ ભરતક્ષેત્રના પ્રતિપાદક સૂત્રદ્વય તો આરક વિશેષણની અપેક્ષાએ કહેવામા આવેલ છે અને ભરતક્ષેત્ર વિષે જે સૂત્ર છે તે સામાન્યની અપેક્ષાએ ભરતક્ષેત્રનું વર્ણન કરનાર છે. તો આ અવસર્પિણી કાલમા તૃતીય આરકના અંતથી લઇને વર્ષ શતન્યૂન દુષ્ષમારક પર્યન્તરૂપ પ્રજ્ઞાપક કાળની અપેક્ષાએ કહેવામા આવેલ છે. એથી વિરોધ જેવી સ્થિતિ ઉત્પન્ન થતી નથી. તો વિરોધ છે એવું કથન યોગ્ય ન કહેવાય કેમકે દક્ષિણાર્ધ તેમજ વક્ષ્યમાણ ઉત્તરાર્ધ ભરતસંબંધી જે સૂત્ર છે તે પણ મણિ અને તૃણોમાં કૃત્રિમતા અને અકૃત્રિમતાના પ્રતિપાદનથી પ્રજ્ઞાપક

प्रज्ञापक काल एव सम्भवात्' इति चेच्छ्रूयताम् स्थाणुवहुलं विषमवहुलम् इत्यादि सूत्रं भरतस्य वहुस्थले स्थाणुसम्पन्नं वैषम्यसम्पन्नं चेति प्रतिपादकं वहुसमरमणीयो भूमिभाग" इत्येतत्पदगर्भितं च सूत्रद्वयं भरतस्य क्वचिद्देशविशेषे पुरुषविशेषस्य पुण्यफलभोगार्थमत्यन्तसमो भूमिभागे । रमणीयोऽस्तीत्येतत्प्रतिपादकमिति न विरोध शङ्का भोक्तृवैचित्र्ये सति भोग्यवैचित्र्यस्य नियमेन सत्त्वात् । एतेन भरतवर्षस्यैकान्त शुभैकान्ताशुभमिश्ररूपकालत्रयाधारत्वं सूचितम् । तत्रैकान्तशुभे काले सर्वे क्षेत्रभावाः शुभा एव भवन्ति एकान्ताशुभे काले सर्वे भावाः अशुभा एव भवन्ति, मिश्रकाले

प्रज्ञापक काल की अपेक्षा से ही कहे गये हैं क्योंकि इस प्रकार के मण्यादिको का सद्भाव प्रज्ञापक काल में ही होता है,

उत्तर—भरत क्षेत्र के वर्णन में जो "स्थाणुवहुल, विषम स्थान वहुल" इत्यादि रूप से भूमिभाग वर्णित हुआ है वह भरत क्षेत्र के अनेक स्थलो को लेकर वर्णित हुआ है क्योंकि भरत क्षेत्र के कई स्थल ऐसे है जो स्थाणु सपन्न और विषमतासपन्न है तथा "वहुसमरमणीय भूमिभाग है" इस तरह के पद से गर्भित जो सूत्रद्वय कहे गये है वे यह प्रकट करते है कि भरतक्षेत्र के किसी देश विशेष में पुरुष विशेष के पुण्यफल के भोगार्थ अत्यन्तसम भूमिभाग होता है और वह रमणीय होता है । इस तरह के प्रतिपादन में विरोध के लिये कोई स्थान नहीं है क्योंकि भोक्ताओ की विचित्रता से भोग्य पदार्थों में विचित्रता का सद्भाव नियम से देखा ही जाता है । अत· भरतक्षेत्र काल की अपेक्षा एकान्ततः शुभ का भी आधारभूत होता है अशुभ का भी आधारभूत होता है और शुभाशुभ

કાળની અપેક્ષાએ જ કહેવામા આવેલ છે કેમકે આ જાતના મણિ વગેરેનો સદ્ભાવ પ્રજ્ઞાપક કાળમા જ થાય છે ઉત્તર–ભરતક્ષેત્રના વર્ણનમા જે સ્થાણુ બહુલ વિષમ સ્થાન બહુલ વગેરે રૂપમા જે ભૂમિભાગ વર્ણિત થયેલ છે તે ભરત ક્ષેત્રના ઘણા સ્થળોને લઈને વર્ણિત થયેલ છે કેમકે ભરત ક્ષેત્રના અનેક સ્થળો એવાં છે કે જે એ સ્થાણુ સંપન્ન અને વિષમતા સંપન્ન છે તેમજ 'બહુસમરમણીયભૂમિભાગવાળા" છે આ જાતના પદોથી ગર્ભિત જે સૂત્રદ્વય નિરૂપિત કરવામા આવેલા છે, તેમનાથી આ પ્રકટ થાય છે કે ભરતક્ષેત્રના કોઇ દેશ વિશેષમા પુરુષ વિશેષના પુણ્યફળના ઉપભોગમાટે અત્યંત સમભૂમિભાગ હોય છે. અને તે રમણીય હોય છે આ જાતના પ્રતિપાદનમા વિરોધ માટે કોઇ સ્થાન જ નથી કેમકે ભોક્તાઓની વિચિત્રતાથી ભોગ્ય પદાર્થોમા વિચિત્રતાનો સદ્ભાવ યથાનિયમ જોવામા આવે જ છે, એથી ભરતક્ષેત્ર કાળ ની અપેક્ષાએ એકાન્તતઃ શુભાધારભૂત પણ હોય છે તેમજ અશુભાધારભૂત પણ હોય છે, તથા શુભાશુભ બન્ને રૂપમા પણ હોય છે જ્યારે એકાન્ત શુભકાળ હોય છે ત્યારે તેમા જેટલા ક્ષેત્રો છે તે સર્વે શુભરૂપજ હોય છે એકાન્ત અશુભ કાલમા સર્વ અશુભરૂપજ હોય છે તેમજ શુભાશુભમિશ્રકાલમાં ક્યાક તો શુભતા રહે છે

तु चिच्छुभाःक्वचिच्चाशुभाः। इत्थं चात्र सूत्रत्रयमवसर्पिण्यास्तृतीयारकान्तादारभ्य वर्षशतन्यूनदुष्षमारकपर्यन्तो यो मिश्रकालस्तदपेक्षया बोध्यम् न तु एकान्ताशुभषष्ठारककालापेक्षम्, तत्र विरोधस्यावार्यमाणत्वादिति सर्वं समञ्जसम्।

अथ दक्षिणार्द्धभरतोद्भवमनुष्यस्वरूपं पृच्छति 'दाहिणद्धभरहेणं भंते ? वासे मणुयाणं केरिसए आयारभावपडोयारे पण्णत्ते' हे भदन्त ! दक्षिणार्द्धभरते खलु वर्षे मनुजानां मनुष्याणां कीदृशकः किं स्वरूपः आकारभावप्रत्यवतारः स्वरूपपर्यायप्रादुर्भावः प्रज्ञप्तः ! इति गौतमेन पृष्टो भगवानाह–'गोयमा' हे गौतम ! तेणं मणुया' ते खलु मनुजाः मानवाः 'बहुसंघयणा' बहुसंहननाः–बहूनि–अनेकानि वज्रऋषभनाराचादीनि संहनानि–शरीरदाढर्यसम्पादकास्थिसमूहरूपाणि येषां ते तथा। तथा 'बहुसंठाणा' बहुसंस्थानाः बहूनि–प्रचूराणि संस्थानानि–समचतुरस्रादि लक्षणशरीराकृतिविशेषा येषां ते तथा, 'बहुउच्चत्तपज्जवा' बहूच्चत्वपर्यवाः बहवः अनेकविधा उच्चत्वपर्यवाः उच्चत्वस्य शरीरोन्नतत्वस्य पर्यवाः पञ्चधनुःशतहस्तप्रमाणादिकाः

दोनों का भी आधारभूत होता है। जब एकान्त शुभ काल होता है तब उसमें जितने भी क्षेत्र है वे सब शुभरूप ही होते हैं एकान्त अशुभकाल में सब ही अशुभरूप ही होते हैं एव शुभाशुभ मिश्रकाल में कहीं पर शुभता रहती है और कहीं पर अशुभता रहती है। इस तरह सूत्रत्रय अवसर्पिणी के तृतीय आरक के अन्त से लेकर वर्ष शतन्यून दुष्षम आरक पर्यन्त जो मिश्र काल है उसकी अपेक्षा से कहे गये हैं। एकान्त अशुभ आरकरूप षष्ठ काल की अपेक्षा से नहीं- क्योंकि वहाँ पर इस प्रकार के कथन में विरोध का आना अनिवार्य है

दक्षिणार्धभरत में उत्पन्न हुए मनुष्यों का कथन---

'दाहिणद्धभरहेणं भंते ! मणुयाणं केरिसए आयारभावपडोयारे पण्णत्ते'

इस सूत्र द्वारा गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है–हे भदन्त ! दक्षिणार्द्ध भारत में रहनेवाले मनुष्यों का आकारभाव प्रत्यवतार–स्वरूप कैसा कहा गया है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं– "गोयमा ! तेणं मणुया बहुसघयणा, बहुसठाणा, बहु उच्चत्तपज्जवा" हे गौतम ! दक्षिणार्धभरत में रहनेवाले मनुष्य अनेक वज्रऋषभनाराच आदि सहनन वाले होते है, अनेक समचतुरस्र आदि सस्थानवाले होते हैं, अनेक प्रकार की ५०० धनुष आदि रूप शारीरिक उच्चतावाले होते

અને ક્યાંક અશુભતા રહે છે આ પ્રમાણે સૂત્રત્રય અવસર્પિણીના તૃતીય આરકના અંતથી માંડીને વર્ષશતન્યૂન દુષ્ષમ આરકપર્યન્ત જે મિશ્રકાળ છે તેની અપેક્ષાએ કહેવામાં આવેલ છે. એકાન્ત અશુભ આરક રૂપ ષષ્ઠ કાલની અપેક્ષાએ કહેવામા આવેલ નથી કેમકે ત્યા આ જાતના કથનમા વિરોધની સ્થિતિ ઉત્પન્ન થવી અનિવાર્ય જ છે

દક્ષિણાર્ધ ભરતમા ઉત્પન્ન થયેલા મનુષ્યોના સ્વરૂપનુ કથન—

"દાહિણદ્ધભરહેણં ભંતે ! વાસે મણુયાણં કેરિસએ આયારભાવપડોયારે પણ્ણત્તે"

આ સૂત્ર વડે ગૌતમે પ્રભુને એવી રીતે પ્રશ્ન કર્યો કે હે ભદન્ત ! દક્ષિણાર્દ્ધ ભરતમા રહેનારા માણુસોના આકાર ભાવ પ્રત્યવતાર–સ્વરૂપ–કેવા છે, જવાબમાં પ્રભુ કહે છે કે 'ગોયમા તેણં મણુયા બહુસંઘયણા બહુસંઠાણા બહુ ઉચ્ચત્તપજ્જવા હે ગૌતમ ! દક્ષિણાર્દ્ધભરતમાં રહેનારા મનુષ્યો અનેક વજ્ર ઋષભ નારાચ વગેરે સહનનવાળા હોય છે અનેક સમચતુરસ્ર

विशेषा येषां ते तथा' तथा 'बहुआउ पज्जवा' बह्वायुः पर्यवाः बहवः अनेकविधाः आयुः पर्यवाः आयुषो जीवितस्य पर्यवा' पूर्वकोटि वर्षशतादिका विशेषा येषां ते तथा 'बहूई वासाइं' बहूनि वर्षाणि' संवत्सरान् 'आउं' आयुः जीवितं 'पालेंति' पालयन्ति धारयन्ति 'पालित्ता' पालयित्वा 'अप्पेगइया' अप्येकके अप्येके केचित् मनुजाः 'निरयगामी' निरयगामिनः नरकगतिगामिनः 'अप्पेगइया' अप्येकके केचित 'तिरियगामी' तिर्यग्गामिनः तिर्यग्गतिगामिनः 'अप्पेगइया' अप्येकके केचित् 'मणुयगामी' मनुजगामिनः मनुष्यगतिगामिनः 'अप्पेगईया' अप्येकके केचित् 'देवगामी' देवगामिनः देवगतिगामिनः 'अप्पेगइया' अप्येकके केचित् मनुजाः 'सिज्झंति' सिध्यन्ति सकलकार्यकारितया सिद्धा भवन्ति 'बुज्झंति' बुध्यन्ते विमलकेवलालोकेन सकललोकालोकं जानन्ति 'मुच्चंति' मुच्यन्ते सर्वकर्मभ्यो मुक्ता भवन्ति, 'परिणिव्वायंति' परिनिर्वान्ति समस्तकर्मकृतविकाररहितत्वेन स्वस्था 'भवन्ति सव्वदुक्खाणमंत करेंति' सर्वदुःखानाम् शारीरिक

हैं "बहु आउ पज्जवा" अनेक प्रकार की आयुवाले पूर्वकोटि रूप एवं सौ वर्ष आदि रूप आयु वाले होते हैं "बहुइ वासाइ आउ पालेंति, पालित्ता अप्पेगइया निरयगामी, अप्पेगइया तिरियगामी, अप्पेगइया, मणुयगामी, अप्पेगइया देवगामी" अनेक वर्षों की आयु के वे भोक्ता होते हैं इस तरह से आयु-जीवनकाल को भोग करके-समाप्त करके इनमें से कितनेक ऐसे होते हैं जो मर कर तिर्यञ्चगति में जाते हैं कितनेक ऐसे होते हैं जो मरकर मनुष्यगति में जाते है, और कितनेक ऐसे है जो मरकर देवगति में जाते हैं तथा "अप्पेगइया सिज्झ ति, बुज्झ ति, मुच्चंति, परिणिव्वायंति सव्व दुक्खाण मतं करेंति" कितनेक ऐसे भी होते हैं जो सिद्ध अवस्था को प्राप्त करते हैं अर्थात् कृतकृत्य हो जाते है बुद्ध अवस्था को प्राप्त करते हैं-विमल केवल ज्ञान रूप आलोक से समस्त लोक सहित अलोक के ज्ञाता हो जाते हैं-मुक्त हो जाते हैं-सकलकर्मों से छूट जाते हैं-रहित हो जाते हैं। सकलकर्म कृत विकारों से रहित हो जाने के कारण वे परिनिर्वात हो

वगेरे संस्थानवाળા હોય છે, અનેક પ્રકારની ૫૦૦ ધનુષ આદિ રૂપ શારીરિક ઊંચાઇવાળા હોય છે "बहु आउपज्जवा" અનેક પ્રકારની આયુવાળા હોય છે बहूइं 'वासाइं आउं पालेंति पालित्ता अप्पेगइया निरयगामी अप्पेगईया तिरियगामी अप्पेगइया मणुयगामी अप्पेगइया देवगामी" અનેક વર્ષોની આયુના તેઓ ભોક્તા હોય છે આ રીતે આયુ-જીવનકાળ-નો ઉપ ભોગ કરીને એમનામાં કેટલાંક એવાં હોય છે કે જેઓ મૃત્યુ પ્રાપ્ત કરીને નરકમાં જાય છે કેટલાક એવાં હોય છે કે જેઓ મૃત્યુ પ્રાપ્ત કરીને તિર્યંચ ગતિમાં જાય છે, કેટલાંક એવાં હોય છે કે જેઓ મૃત્યુ પ્રાપ્ત કરીને મનુષ્ય ગતિમા જાય છે અને કેટલાક એવા હોય છે કે જેઓ મરીને દેવગતિ પામે છે તથા अप्पेगइया'सिज्झ ति बुज्झ ति, मुच्चंति, परिणिव्वायंति सव्वदुक्खाणमंत करेंति" કેટલાક એવા પણ હોય છે કે જેઓ સિદ્ધ અવસ્થાને પામે છે એટલે કે કૃત કૃત્ય થઈ જાય છે બુદ્ધ અવસ્થા પામે છે-વિમળ કેવળ જ્ઞાનરૂપ આલોકથી સમસ્ત લોક સહિત અલોકના જ્ઞાતા થઈ જાય છે મુક્ત થઈ જાય છે સકલ કર્મોથી મુક્ત થઈ જાય છે-રહિત થઈ જાય છે સકલ-કર્મકૃત વિકારોથી રહિત થઈ જાય છે તેથી તેઓ પરિ-

मानसिक समस्त क्लेशानाम् अन्तम् नाश कुर्वन्ति अव्याबाधसुखभाजो भवन्तीत्यर्थः। अत्रोक्तमिदं सर्वं स्वरूपवर्णनम् अरकविशेषापेक्षया नानाविधान् जीवानपेक्ष्य बोध्यम् अन्यथा सुषमसुषमादि भवमनुजानां सिद्धत्वादि विरहात्तत्कथनमयुक्तं स्यादिति ॥सू० ११॥

अथास्य दक्षिणार्द्धभरतस्य सीमाकारी वैताढयपर्वतः क्वाऽऽस्ते ? इति पृच्छति—

मूलम्—कहि णं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे भरहे वासे वेयड्ढे णामं पव्वए पण्णत्ते ? गोयमा ! उत्तरद्ध भरहवासस्स दाहिणेणं दाहिण भरह वासस्स उत्तरेणं पुरत्थिमलवणसमुद्दस्स पच्चत्थिमेणं पच्चत्थिम समुद्दस्स पुरत्थिमेणं एत्थ णं जंबुद्दीवे दीवे भरहे वासे वेयड्ढे णामं पव्वए पण्णत्ते, पाईणपडीणायए उदीणदाहिणवित्थिण्णे दुहा लवण-समुद्दं पुट्ठे पुरत्थिमिल्लाए कोडीए पुरत्थिमिल्लं लवणसमुद्दं पुट्ठे पच्चत्थि-मिल्लाए कोडीए पच्चत्थिमिल्लं लवणसमुद्दं पुट्ठे, पणवीसं जोयणाइं उद्धं उच्चत्तेणं छस्स कोसाइं जोयणाइं उव्वेहेणं पण्णासं जोयणाइं वि-क्खंभेणं, तस्स बाहा पुरत्थिमपच्चत्थिमेणं चत्तारि अट्ठासीए जोयण-सए सोलस य एगूणवीसइ भागे जोयणस्स अद्धभागं च आयामेणं पण्णत्ता. तस्स जीवा उत्तरेणं पाईणपडीणायया दुहा लवणसमुद्दं पुट्ठा पुरत्थिमिल्लाए कोडीए पुरत्थिमिल्लं लवणसमुद्दं पुट्ठा पच्चत्थि-मिल्लाए कोडीए पच्चत्थिमिल्लं लवणसमुद्दं पुट्ठा दस जोयणसहस्साइं

जाते हैं, अपने आप में समा जाते हैं और शारीरिक एवं मानसिक समस्त क्लेशो का नाश कर देते हैं अर्थात्—अव्याबाध सुख के भोक्ता हो जाते हैं। यहा उक्त यह सब स्वरूप वर्णन अरक-विशेष की अपेक्षा से नानाविध जीवों को लेकर के कहा गया जानना चाहिये। नहीं हो तो फिर सुषम सुषमादि काल में उत्पन्न हुए मनुष्यो को सिद्ध पद की प्राप्ति तो होती नहीं है—अत यह कथन अयुक्त हो जावेगा ॥११॥

નિર્વાણ થઈ જાય છે સ્વ સ્વરૂપમા જ સમાહિત થઈ જાય છે. અને શારીરિક અને માનસિક સમસ્ત ક્લેશોને વિનષ્ટ કરી નાખે છે એટલે કે અવ્યાબાધ સુખના ભોક્તા થઈ જાય છે અહી આ બધુ સ્વરૂપ વર્ણન જે કરવામા આવ્યુ છે તે અરક વિશેષની અપેક્ષાએ નાનાવિધ જીવોને લઇને કહેવામા આવેલ છે આમ ન હોય તો સુષમસુષમાદિકાળમાં ઉત્પન્ન થયેલ મનુષ્યોને સિદ્ધ પદ પ્રાપ્ત થતુ નથી એથી આ કથન અયુક્ત થઈ જશે. ॥૧૧॥

सत्त य वीसे जोयणसए दुवालस य एगूणवीसइभागे जोयणस्स आयामेणं तीसे धणुपुट्ठे दाहिणेणं दस जोयणसहस्साइं सत्त य तेआले जोयणसए पण्णास य एगूणवीसइभागे जोयणस्स परिक्खेवेणं रुयगसंठाणसंठिए सव्वरययणामए अच्छे सण्हे लट्ठे घट्ठे मट्ठे नीरए निम्मले णिप्पंके णिक्कंकडच्छाए सप्पभे समरीए पासाईए दरिसणिज्जे अभिरूवे पडिरूवे उभओ पासि दोहि पउमवरवेइयाहि दोहिं य वणसंडेहिं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते। ताओ णं पउमवरवेइयाओ अद्धेजोयण उड्ढं उच्चत्तेणं पंचधणुसयाइं विक्खंभेणं पव्वयसमियाओ आयामेणं वण्णओ भाणियव्वो। तेणं वणसंडा देसूणाइं दो जोयणाइं विक्खंभेणं पउमवरवेइया समगा आयामेणं किण्हा किण्होभासा जाव वण्णओ ॥सू० १२॥

छाया—क्व खलु भदन्त ! जम्बूद्वीपे द्वीपे भारते वर्षे वैताढ्यो नाम पर्वतः प्रज्ञप्तः, गौतम। उत्तरार्द्ध भरतवर्षस्य दक्षिणे दक्षिणभरतवर्षस्य उत्तरे पौरस्त्यलवणसमुद्रस्य पाश्चात्ये पश्चिमलवणसमुद्रस्य पौरस्त्ये अत्र खलु जम्बूद्वीपे द्वीपे भरते वर्षे वैताढ्यो नाम पर्वतः प्रज्ञप्तः, प्राचीनप्रतीचीनाऽऽयतः उदीचीनदक्षिण विस्तीर्णः द्विधा लवणसमुद्रं स्पृष्ट पौरस्त्यया कोट्या पौरस्त्यं लवणसमुद्रं स्पृष्टः पाश्चात्त्यया कोट्या पाश्चात्यं लवणसमुद्रं स्पृष्टः, पञ्चविंशति योजनानि ऊर्ध्वमुच्चत्वेन षट् सक्रोशानि योजनानि उद्वेधेन पञ्चाशतं योजनानि विष्कम्भेण ५० तस्य बाहा पौरस्त्यपश्चिमेन चत्वारि अष्टाशीतानि योजनशतानि षोडशच एकोनविंशतिभागान् योजनस्य अर्द्धभागं च आयामेन प्रज्ञप्ता। तस्य जीवा उत्तरेण प्राचीनप्रतीचीनाऽऽयता द्विधा लवणसमुद्रं स्पृष्टा पौरस्त्यया कोट्या पौरस्त्यं लवणसमुद्रं स्पृष्टा पाश्चात्यया कोट्या पाश्चात्यं लवणसमुद्र स्पृष्टा, दश योजन सहस्राणि सप्त च विंशति योजनशतानि द्वादश च एकोनविंशति भागान् योजनस्य आयामेन। तस्या धनुष्पृष्ठ दक्षिणेन दश योजनसहस्राणि च त्रिचत्वारिंशानि योजन शतानि पञ्चदश च एकोनविंशतिभागान् योजनस्य परिक्षेपेण। रुचकसंस्थानसंस्थितः सर्वरजतमय अच्छः श्लक्ष्णः लष्ट घृष्टः मृष्टः नीरजा निर्मलः निष्पङ्कः निष्कङ्कटच्छायः सप्रभः समरीचिकः प्रासादीयः दर्शनीयः अभिरूपः प्रतिरूपः।

उभयोः पार्श्वयोः द्वाभ्यां पद्मवरवेदिकाभ्यां द्वाभ्यां च वनषण्डाभ्यां सर्वतः समन्तात् संपरिक्षिप्तः। ते खलु पद्मवरवेदिके अर्द्धयोजनमूर्ध्वमच्चत्वेन पञ्चधनुः शतानि विष्कम्भेण, पर्वतसमिके आयामेन वर्णको भणितव्यः। तौ खलु वनषण्डः देशोने द्वे योजने विष्कम्भेण पद्मवरवेदिका समकौ आयामेन कृष्णौ कृष्णावभासौ —— —— ॥सू० १२॥

टीका—'कहि णं भंते ! जंबुद्दीवे' इत्यादि-गौतमो भगवन्तं पृच्छति 'कहि णं भंते जंबुद्दीवे दीवे भरहे वासे वेयड्ढे णामं पव्वए पण्णत्ते' हे भदन्त ! जम्बूद्वीपे द्वीपे भरते वर्षे वैताढ्यो नाम पर्वतः क=कुत्र प्रज्ञप्तः ? इति पृष्टो भगवानाह—'गोयमा उत्तरद्ध-भरहवासस्स' हे गौतम उत्तरार्द्धभरतवर्षस्य अनन्तरोक्तस्वरूपस्य 'दाहिणेणं' दक्षिणे दक्षिणदिग्भागे 'दाहिणभरहवासस्स उत्तरेणं' दक्षिणार्द्धभरतस्य उत्तरे-उत्तरदिग्भागे 'पुरत्थिमलवणसमुद्दस्स' पौरस्त्यलवणसमुद्रस्य 'पच्चत्थिमेणं' पश्चिमे पश्चिमदिग्भागे 'पच्चत्थिमलवणसमुद्दस्स पुरत्थिमेणं' पश्चिमलवणसमुद्रस्य पौरस्त्ये-पूर्वदिग्भागे। 'एत्थ णं जंबुद्दीवे दीवे भरहे वासे वेयड्ढे णामं पव्वए पण्णत्ते' अत्र खलु जम्बूद्वीपे द्वीपे भरते वर्षे वैताढ्यो नाम पर्वतः प्रज्ञप्तः स वैताढ्यः पर्वतः कीदृशः ? इत्याह 'पाइण पडीणायए' प्राचीन प्रतीचीनाऽऽयतः पूर्वपश्चिमदिशोरायतः—दीर्घः 'उदीणदाहिणवि त्थिण्णे' उदीचीनदक्षिणविस्तीर्णः उत्तर दक्षिणदिशोर्विस्तीर्णः विस्तारयुक्तः 'दुहा' द्विधा अनुपद वक्ष्यमाणाभ्यां द्वाभ्यां प्रकाराभ्यां 'लवणसमुद्द पुट्ठे लवणसमुद्रं स्पृष्टः

इस दक्षिणार्ध भरत की सीमा करने वाला वैताढ्य पर्वत कहा पर है ? इसका कथन—

"कहिणं भंते ! जंबूद्दीवे दीवे भरहे वासे वेयड्ढे णामं पव्वए पण्णत्ते" इत्यादि ।

टीकार्थ—हे भदन्त ! जम्बूद्वीप में स्थित भरत क्षेत्र में वैताढ्य पर्वत कहा पर कहा गया है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—"गोयमा ! उत्तरद्ध भरहवासस्स दाहिणेणदाहिण भरहवासस्स उत्तरेणं पुरत्थिमलवणसमुद्दस्स पच्चत्थिमेणं पच्चत्थिमलवणसमुद्दस्स पुरत्थिमेणं एत्थ ण जबुद्दीवे दीवे भरहे वासे वेयड्ढे णामं पव्वए पण्णत्ते" हे गौतम ! उत्तरार्ध भरत क्षेत्र को दक्षिणदिशा में दक्षिणभरत क्षेत्र की उत्तरदिशा में पूर्वदिग्वर्तीलवण समुद्र की पश्चिमदिशा में और पश्चिमदिग्वर्ती लवण समुद्र की पूर्वदिशा में जम्बूद्वीपस्थ भरतक्षेत्र में वैताढ्यनामका पर्वत है । यह वैताढ्य-पर्वत "पाईणपडीणायए उदिण दाहिणवित्थिण्णे दुहा लवणसमुद्दं पुरट्ठे पुरत्थिमिल्लाए कोडीए पुरत्थिमिल्लं लवणसमुद्दं पुट्ठे, पच्चत्थिमिल्लाए कोडीए पच्चत्थिमिल्ल लवणसमुद्दं पुट्ठे" पूर्व से

આ દક્ષિણાર્દ્ધ ભરતની સીમા બતાવનાર વૈતાઢ્ય પર્વત કયા આવેલ છે? આ વિષે કથન

'कहिणं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे भरहे वासे वेयड्ढे णामं पव्वए पण्णत्ते—इत्यादि सूत्र-१२ ॥

ટીકાર્થ—હે ભદન્ત ! જંબૂદ્વીપમા સ્થિત ભરત ક્ષેત્રમા વૈતાઢ્ય પર્વત કયાં આવેલ છે? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે કે "गोयमा ! उत्तरद्ध भरहवासस्स दाहिणेणं दाहिण भरहवासस्स उत्तरेणं पुरत्थिम लवणसमुद्दस्स पच्चत्थिमेणं पच्चत्थिमलवणसमुद्दस्स पुरत्थिमेणं एत्थणं जंबुद्दीवे दीवे भरहे वासे वेअड्ढे णामं पव्वए पण्णत्ते" હે ગૌતમ ! ઉત્તરાર્ધ ભરત ક્ષેત્રની દક્ષિણ દિશામાં દક્ષિણ ભરત ક્ષેત્રની ઉત્તરદિશામા પૂર્વ દિગ્વતી લવણ સમુદ્રની પશ્ચિમ દિશામાં અને પશ્ચિમ દિગ્વતી લવણ સમુદ્રની પૂર્વ દિશામાં જંબૂદ્વીપસ્થ ભરત ક્ષેત્રમા વૈતાઢ્ય નામે પર્વત છે આ વૈતાઢ્ય પર્વત "पाईणपडीणायए उदीणदाहिणवित्थिण्णे दुहा लवणसमुद्दं पुट्ठे पुरत्थिमिल्लाए कोडीए पुरत्थिमिल्लं लवणसमुद्दं पुट्ठे पच्चत्थिमिल्लाए

प्राप्तः स्पृशेरत्र प्राप्त्यर्थत्वात्कर्तरिक्तः तेन कर्मणि द्वितीया, एवमग्रेऽपि । 'पुरत्थिमिल्लाए' पौरस्त्यया पूर्वदिग्भवया 'कोडीए' कोट्या अग्रभागेन 'पुरत्थिमिल्ल' पौरस्त्यं पूर्वदिग्भवं 'लवणसमुद्दं पुट्ठे' लवणसमुद्रं स्पृष्टः 'पच्चत्थिमिल्लाए' पश्चिमया पश्चिमदिग्भवया 'कोडीए' कोट्या 'पच्चत्थिमिल्लं लवणसमुद्द पुट्ठे' पश्चिमलवणसमुद्रं स्पृष्टः । स च 'उड्ढं' ऊर्ध्वम् उपरि 'उच्चत्तेणं' उच्चत्वेन 'पणवीसं' पञ्चविंशति पञ्चविंशति संख्यकानि 'जोयणाइं' योजनानि 'उव्वेहेणं' उद्वेधेन भूम्यन्तर्गतभागेन 'छस्सकोसाइं जोयणाइं' सक्रोशानि क्रोशसहितानी एक क्रोशाधिकानि षट् षट्संख्यानि योजनानि समयक्षेत्रवर्त्तिना मेरुवर्जना सकलपर्वतानामुद्वेधः स्वोचत्व चतुर्थांशो भवति । अतएवात्र पञ्चविंशतियोजनचतुर्थांशः सक्रोशषड्योजनानि 'उव्वेहेणं' उद्वेधत्वेन प्रोक्तानीति बोध्यम् । तथा 'विक्खंभेणं' विष्कम्भेण=विस्तारेण 'पण्णासं जोयणाइं' पञ्चाशत योजनानि एतत्परिमितो वर्त्तते ।

पश्चिमतक लम्बा है और उत्तर से दक्षिणतक चौडा है दों तरफ स यह लवणसमुद्र को छू रहा है पूर्व की कोटि से पूर्वदिग्वर्ती लवणसमुद्र को और पश्चिमदिग्वर्ती कोटि से पश्चिम के लवणसमुद्र को । "पणवीस जोयणाइ उड्ढ उच्चत्तेणं छस्स कोसाइं जोयणाइं उव्वेहेण - पण्णास जोयणाइं विक्खभेणं" इसकी ऊँचाई २५ योजन की है. इसका उद्वेध एक कोश अधिक ६ योजन का है. समय क्षेत्रवर्ती जितने भी पर्वत है उनमें एक मेरु पर्वत को छोड कर सब पर्वतों का उद्वेध अपनी ऊँचाई से चतुर्थांश होता है. इसीलिए यहा पर वैताढ्य पर्वत का उद्वेध एक कोश अधिक ६ योजन का कहागया है तथा विस्तार इस का ५० योजन का कहा गया है "तस्स बाहा पुरत्थिमपच्चत्थिमेण चत्तारि

कोडीए पच्चत्थिमिल्लं लवणसमुद्दं पुट्ठे" પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધી લાંબો છે અને ઉત્તરથી દક્ષિણ સુધી ચોડો છે. બે બાજુથી આ લવણ સમુદ્રને સ્પર્શી રહ્યો છે પૂર્વની કોટિથી—પૂર્વ દિગ્વર્તી લવણ સમુદ્રને અને પશ્ચિમ દિગ્વર્તી કોટિથી પશ્ચિમના લવણ સમુદ્રને આ સ્પર્શી રહ્યો છે "पणवीसं जोयणाइं उड्ढं उच्चत्तेणं छस्सकोसाइं जोयणाइं उव्वेहेणं पण्णासं जोयणाइं विक्खंभेणं" આની ઊંચાઈ ૨૫ યોજન જેટલી છે. આનો ઉદ્વેધ એક ગાઉ અધિક ૬ યોજન જેટલો છે. સમય ક્ષેત્રવર્તી જેટલા પર્વતો છે. તેમા એક મેરુ પર્વતને બાદ કરતા સર્વ પર્વતોનો ઉદ્વેધ પોત પોતાની ઊંચાઈથી ચતુર્થાંશ હોય છે એથી જ અહી વૈતાઢ્ય પર્વતનો ઉદ્વેધ એક ગાઉ અધિક ૬ યોજન જેટલો કહેવામા આવેલ છે તેમજ વિસ્તાર આનો ૫૦ યોજન જેટલો કહેવામા આવ્યો છે "तस्स बाहा पुरत्थिम पच्चत्थिमेणं चत्तारि अट्ठासीए जोयणसए सोलसय एगूणवीसइभागे जोयणस्स अद्धभाग च आयामेणं च पण्णत्ता" આ વૈતાઢ્ય પર્વતની વાહા—દક્ષિણથી ઉત્તર સુધીની આડી આકાશ પ્રદેશ પંક્તિ–પૂર્વ અને પશ્ચિમ દિશામા ૯૪ યોજન જેટલી છે અને એક યોજનના ૧૯ ભાગોમાથી ૧૬ા ભાગ પ્રમાણ છે આ તેની લબાઈની અપેક્ષા એ કથન છે

'तस्स' तस्य-वैताढ्यस्य 'बाहा' बाहा-दक्षिणोत्तरायता वक्रा आकाशप्रदेशपङ्क्तिः 'पुरत्थिमपच्चत्थिमेण' पौरस्त्यपाश्चात्येन पूर्वपश्चिमयोर्दिशोः, 'चत्तारि अट्ठासीए जोयणसए' अष्टाशीतानि अष्टाशीत्यधिकानि चत्वारि योजनशतानि चतुश्शत योजनानि तथा 'सोलसय एगूण वीसइभागे' षोडश च एकोनविंशतिभागान् 'जोयणस्स' योजनस्य एकोनविंशतिभागविभक्तस्य एकस्य योजनस्य षोडशभागान्, 'अद्धभागंच आयामेणं पण्णत्ता' अर्द्धंच-एकोनविंशतितमभागस्य अर्द्धं च सार्द्धं षोडशभागानीत्यर्थः, आयामेन-दैर्घ्येण प्रज्ञप्ता ।

अथ वैताढ्यस्य जीवामाह-'तस्स जीवा उत्तरेणं' तस्य-वैताढ्यस्य जीवा उत्तरेण – उत्तरस्यां दिशि 'पाईणपडीणायया' प्राचीनप्रतीचीनाऽऽयता-पूर्व पश्चिमयो दिशोरायता 'दुहा' द्विधा=द्वाभ्यां प्रकाराभ्यां 'लवणसमुद्दं पुट्ठा' लवणसमुद्र स्पृष्टा, तथाहि 'पुरत्थिमिल्लाए' पौरस्त्यया-पूर्वदिग्भवया 'कोडीए' कोटया अग्रभागेन 'पुरत्थिमिल्ल' पौरस्त्यं-पूर्वदिग्भवं 'लवणसमुद्दं पुट्ठा' लवणसमुद्रं स्पृष्टा 'पच्चत्थिमिल्लाए' पाश्चात्यया-पश्चिमदिग्भवया 'कोडीए' कोटया-पच्चत्थिमिल्ले पाश्चात्यं-पश्चिमदिग्भवं 'लवणसमुद्दं पुट्ठा' लवणसमुद्रं स्पृष्टा, 'दसजोयणसहस्साइं' दश योजनसहस्राणि दशसहस्र योजनानि, 'सत्त य वीसे जोयणसए' सप्तच विंशानि

अट्ठासीए जोयणसए सोलसय एगूणवीसईभागे जोयणस्स अद्धभागं च आयामेणं पण्णत्ता" इस वैताढ्य पर्वत की बाहा-दक्षिण से उत्तर तक टेढ़ी आकाश प्रदेशपङ्क्ति-पूर्व और पश्चिम दिशा में ८४ योजन की है और एक योजन के १७ भागो में से १६॥ भाग प्रमाण है। यह उसकी लम्बाई की अपेक्षा कथन है। वैताढ्य की जीवा का प्रमाण कथन "तस्स जीवा उत्तरेणं पाईणपडीणायया दुहा लवणसमुद्दं पुट्ठा, पुरत्थिमिल्लाए कोडीए पुरत्थिमिल्ल लवणसमुद्द पुट्ठा पच्चत्थिमिल्लाए कोडीए पच्चत्थिमिल्लं लणसमुद्द पुट्ठा" उस वैताढ्य की जीवा उत्तरदिशा में पूर्व से पश्चिमदिशा तक लम्बी है एवं दो प्रकार से लवण समुद्र को स्पर्श करती है पूर्व दिग्भवकोटी से पूर्वदिग्भवलवण समुद्र को और पश्चिमदिग्भवकोटि से पश्चिमदिग्भव लवण समुद्र को। इसकी लम्बाई १०७२०योजन की है और १ योजन के १७ भागों में से १२ भाग प्रमाण है

वैताढ्यनी જીવાના પ્રમાણનું કથન "तस्स जीवा उत्तरेणं पाईणपडीणायया दुहा लवणसमुद्दं पुट्ठा पुरत्थिमिल्लाए कोडीए पुरत्थिमिल्लं लवणसमुद्दं पुट्ठा पच्चत्थिमिल्लाए कोडीए पच्चत्थिमिल्ल लवणसमुद्दं पुट्ठा"। વૈતાઢ્યની જીવા ઉત્તરદિશામાં પૂર્વથી પશ્ચિમદિશા સુધી લાંબી છે તેમજ બે રીતે લવણ સમુદ્રને સ્પર્શ કરે છે પૂર્વ દિગ્ભવ કોટિથી પૂર્વ દિગ્ભવ લવણ સમુદ્રને, અને પશ્ચિમ દિગ્ભવ કોટિથી પશ્ચિમ દિગ્ભવ લવણ સમુદ્રને સ્પર્શ કરે છે આની લંબાઈ ૧૦૭૨૦ યોજન જેટલી છે અને ૧ યોજનના ૧૯ ભાગોમાંથી ૧૨ ભાગ પ્રમાણ જેટલી છે

योजनशतानि–विंशत्यधिकानि सप्तशतयोजनानि च 'एगूण वीसइभागे–जोयणस्स' एकोनविंशतिभागान् योजनस्य–एकोनविंशतिभागविभक्तस्य योजनस्य 'दुवालसय' द्वादश भागांश्च 'आयामेणं' आयामेन–दैर्घ्येण प्रज्ञप्ता ।

अथ वैताढ्य धनुष्पृष्ठं वर्णयति–'तीसे' तस्याः–जीवायाः 'दाहिणेणं' दक्षिणेन दक्षिणदिग्भागे वैताढ्यपर्वतस्स 'धणुपुट्ठे' धनुष्पृष्ठं 'दस जोयणसहस्साइ' दश योजनसहस्राणि-दशसहस्रयोजनानि तानि 'तेयाले, त्रिचत्वारिंशदधिकानि 'सत्त य जोयणसए, सप्तशत योजनानि, 'पण्णास य एगूणवीसइभागे' पञ्चदशच एकोन–विंशतिभागविभक्तस्य एकस्य योजनस्य पञ्चदशभागांश्च 'परिक्खेवेणं' परिक्षेपेण परिधिना–वर्तुलाकारेण प्रज्ञप्तम् ।

अथ कीदृशो वैताढ्य ?? इत्याह-'रुयगसठाणसंठिए' रुचकसंस्थानसंस्थितः रुचकं, ग्रीवाभूषणविशेषः तस्य यत् संस्थानम्=आकारः तेन संस्थितः, तथा 'सव्व-रययामए' सर्वरजतमयः– सर्वात्मना रजतमयः– रूप्यमयः, 'अच्छे सण्हे लट्ठे घट्ठे मट्ठे णीरए निम्मले णिप्पंके णिक्कंकडच्छाए सप्पभे समरीए पासाईय दरिसणिज्जे-अभिरूवे पडिरूवे' अच्छादि प्रतिरूपलपर्यन्तपदानां व्याख्या अस्यैव चतुर्थसूत्रे गता, तत एवावलोकनीयेति ।

वैताढ्य का धनुष्पृष्ठ-'तीसे धणुपुट्ठे दाहिणेणं दसजोयणसहस्साइं सत्तय तेयाले जोयणसए पण्णासय एगूणवीसइभागे जोयणस्स परिक्खेवेण रूयगसंठाणसंठिए सव्व रयणामए अच्छे सण्हे लण्हे घट्ठे मट्ठे नीरए निम्मले पिप्पके, णिक्कंकटच्छाए सप्पभे समरीए पासाईए दरिसणिज्जे अभिरूवे पडिरूवे ',उस जीवा के दक्षिण दिग्भाग में वैताढ्य पर्वत का धनुष्पृष्ठ १०७४ योजन का और १ योजन के १९ भागों में से १५ भाग प्रमाण हैं यह उसकी परोधि की अपेक्षा से कथन है इस वैताढ्य का आकार रुचक ग्रीवा के आभूषण विशेष का जैसा आकार होता है वैसा है. यह वैताढ्ययपर्वत सर्वात्मना रजतमय है और अच्छ आदि विशेषण से लेकर प्रतिरूपतक के विशेषणों वाला है इन अच्छादि पदो को

વૈતાઢ્ય ધનુષ્પૃષ્ઠ —
"तीसे धणुपुट्ठे दाहिणेणं दस जोयणसहस्साइ सत्तयतेयाले जोयणसए पण्णासय एगूणवीसइभागे जोयणस्स परिक्खेवेणं रुअगसंठाणसंठिए सव्वरयणामए अच्छे सण्हे लण्हे घट्ठे मट्ठे नीरए, णिम्मले, णिप्पंके, णिकं०, सप्प०, समरी०, पासा०, दरि०, अभि०, पडि० તે જીવાના દક્ષિણ દિગ્ભાગમાં વૈતાઢ્ય પર્વતનું ધનુષ્પૃષ્ઠ ૧૦૭૪૩ યોજન જેટલું અને ૧ યોજન ના ૧૯ ભાગોમાંથી ૧૫ ભાગ પ્રમાણ જેટલું છે. આ તેની પરિધીની દૃષ્ટિએ કથન છે તે વૈતાઢ્યનો આકાર રુચક-ગ્રીવાનો એક આભૂષણ વિશેષનો જેવો આકાર હોય છે-જેવો છે આ વૈતાઢ્ય પર્વત સર્વાત્મના રજતમય છે અને અચ્છ વિગેરે વિશેષણથી માંડીને પ્રતિરૂપક સુધીના વિશેષણોથી યુક્ત છે. આ અચ્છાદિ પદોની વ્યાખ્યા

स च पुनः 'उभओ' उभयोः–द्वयोः 'पासिं पार्श्वयोः उत्तरतो दक्षिणतश्च 'दोहिं' द्वाभ्यां 'पउमवरवेइयाहि' पद्मवरवेदिभ्यां मणिमयपद्मरचितोत्तमवेदिकाद्वयेन 'दोहिं य वणसंडेहिं' द्वाभ्यां च वनषण्डाभ्यां–अनेकजातीयोत्तमवृक्षसमूहाभ्यां 'सव्वओ-समंता' सर्वतः समन्तात् 'संपरिक्खत्ते' संपरिक्षिप्तः परिवेष्टितः । पूर्वपश्चिमतो जगतीसत्त्वेन तदवरुद्धत्वात् पद्मवरवेदिका वनषण्डाभावेन 'उभयोः पार्श्वयोः इत्युक्तम् । 'ताओणं पउमवरवेइयाओ' ते अनन्तरोक्ते खलु पद्मवरवेदिके 'अद्धजोयणं' अर्धयोजनम्–योजनस्य अर्धम् अर्धभागम् 'उड्ढं' उर्ध्वम्-उपरि 'उच्चत्तेण' उच्छ्रयेण तथा 'पंचधणुसयाइं' पञ्चधनुःशतानि 'विक्खंभेणं' विष्कम्भेण विस्तारेण, तथा 'पव्वय-समियाओ' पर्वतसमिके पर्वततुल्ये 'आयामेणं' आयामेन–दैर्घ्येण प्रज्ञप्ते । 'वण्णओ वर्णकः–अत्र वर्णनपरो वाक्यसमूहो 'भाणियव्वो' भणितव्यः वक्तव्यः । सचास्यैव चतुर्थ-सूत्रे टीकायां द्रष्टव्य इति । 'तेण' तौ-पूर्वोक्तौ 'वणसंडा' वनषण्डौ खलु 'देसूणाइं' देशोने–देशेन–किंचिद्देशेन ऊने–न्यूने दो 'जोयणाइं' द्वे योजने 'विक्खंभेणं' विस्तारेण, 'पउमवरवेइया समगा' पद्मवरवेदिका समके पद्मवरवेदिकासमाने 'आयामेणं' आयामेन–दैर्घ्येण 'किण्हे' कृष्णे कृष्णवर्णो 'किण्होभासे' कृष्णावभासे 'जाव वण्णओ' यावत्–

व्याख्या इसी के चतुर्थ सूत्र में की जाचुकी है । "उभओ पसिं दोहिं पउमवरवेइयाहिं दोहिं वणसडेहिं सव्वओ समता संपरिक्खित्तो" यह वैताढ्य पर्वत अपने दोनो पार्श्वभागों से दो पद्मवर वेदिकाओ से स्पृष्ट हो रहा वैताढ्य पर्वत के उत्तर पार्श्वभाग की ओर एक पद्मवर वेदिका है और वैताढ्य पर्वत के दक्षिण पार्श्वभाग की ओर एक पद्मवर वेदिका है इसी प्रकार से उसके दोनों पार्श्वभागो की तरफ दो वनषण्ड है - ये पद्मवरवेदिकाएँ माणिमय पद्म की बनी हुई तथा वनषण्ड अनेक जातिय उत्तम वृक्ष समूह से युक्त है । "ताओण पउमवरवेइयाओ अद्धजोयण उड्ढ उच्चत्तेणं पंच धणुसयाइं विक्खमेण पव्वयसमियाओ आयामेणं वण्णओ भाणियव्वो" ये पद्मवर

આ ગ્રન્થના ચોથા સૂત્રમાં કરવામાં આવી છે ઉભઓ પાસિં દોહિં પઉમવરવેઇયાહિં દોહિય વણસંડેહિ સવ્વઓ સમંતા સંપરિક્ખિત્તો" વૈતાઢ્ય પર્વત બન્ને બાજુએથી બે પદ્મવર વેદિકાઓને સ્પર્શી રહેલ છે વૈતાઢ્ય પર્વતના ઉત્તર પાર્શ્વભાગની તરફ એક પદ્મવર વેદિકા છે અને વૈતાઢ્ય પર્વતના દક્ષિણ પાર્શ્વભાગની તરફ એક પદ્મવર વેદિકા છે આ પ્રમાણે તેના બન્ને પાર્શ્વભાગોની તરફ બે વનષંડો છે એ પદ્મવર વેદિકાઓ મણિમય પદ્મની બનેલી છે તેમજ વનષંડ અનેક જાતીય ઉત્તમ વૃક્ષ સમૂહથી યુક્ત છે, તાઓણ પઉમવરવેઇયાઓ અદ્ધજોયણં ઉડ્ઢં ઉચ્ચેત્તણ પચ ધણુસયાઇ વિક્ખમેણં પવ્વય સમિયાઓ આયામેણં વણ્ણઓ ભાણિયવ્વો એ પદ્મવર વેદિકાઓ બબ્બે ગાઉ જેટલી ઊંચી છે અને ૨૦૦, ૫૦૦ ધનુષ જેટલી ચોડી છે તેમજ એમાંથી દરેની દીર્ઘતા પદ્મવર વેદિકા

योजनशतानि–विंशत्यधिकानि सप्तशतयोजनानि च 'एगूण वीसइभागे–जोयणस्स' एकोनविंशतिभागान् योजनस्य–एकोनविंशतिभागविभक्तस्य योजनस्य 'दुवालसय' द्वादश भागाँश्च 'आयामेणं' आयामेन–दैर्घ्येण प्रज्ञप्ता ।

अथ वैताढ्य धनुष्पृष्ठं वर्णयति–'तीसे' तस्याः–जीवायाः 'दाहिणेणं' दक्षिणेन दक्षिणदिग्भागे वैताढ्यपर्वतस्स 'धणुपुट्ठे' धनुष्पृष्ठं 'दस जोयणसहस्साइं' दश योजनसहस्राणि-दशसहस्रयोजनानि तानि 'तेयाले, त्रिचत्वारिंशदधिकानि 'सत्त य जोयणसए, सप्तशत योजनानि, 'पण्णास य एगूणवीसइभागे' पञ्चदशच एकोन–विंशतिभागविभक्तस्य एकस्य योजनस्य पञ्चदशभागांश्च 'परिक्खेवेणं' परिक्षेपेण परिधिना–वर्तुलाकारेण प्रज्ञप्तम् ।

अथ कीदृशो वैताढ्य ः? इत्याह-'रुयगसंठाणसंठिए' रुचकसंस्थानसंस्थितः रुचकं, ग्रीवाभूषणविशेषः तस्य यत् संस्थानम्=आकारः तेन संस्थितः, तथा 'सव्व-रययामए' सर्वरजतमयः– सर्वात्मना रजतमयः– रूप्यमयः, 'अच्छे सण्हे लट्ठे घट्ठे मट्ठे णीरए निम्मले णिप्पंके णिक्कंकडच्छाए सप्पभे समरीए पासाईय दरिसणिज्जे-अभिरूवे पडिरूवे' अच्छादि प्रतिरूपलपर्यन्तपदानां व्याख्या अस्यैव चतुर्थसूत्रे गता, तत एवावलोकनीयेति ।

वैताढ्य का धनुष्पृष्ठ-'तीसे धणुपुट्ठे दाहिणेणं दसजोयणसहस्साइं सत्तय तेयाले जोयणसए पण्णासय एगूणवीसइभागे जोयणस्स परिक्खेवेण रूयगसंठाणसंठिए सव्व रयणामए अच्छे सण्हे लण्हे घट्ठे मट्ठे नीरए निम्मले पिप्पके, णिकंकटच्छाए सप्पभे समरीए पासाईए दरिसणिज्जे अभिरूवे पडिरूवे ',उस जीवा के दक्षिण दिग्भाग में वैताढ्य पर्वत का धनुष्पृष्ठ १०७४ योजन का और १ योजन के १९ भागों में से १५ भाग प्रमाण हैं यह उसकी परीधि की अपेक्षा से कथन है इस वैताढ्य का आकार रुचक ग्रीवा के आभूषण विशेष का जैसा आकार होता है वैसा है. यह वैताढ्ययपर्वत सर्वात्मना रजतमय है और अच्छ आदि विशेषण से लेकर प्रतिरूपतक के विशेषणों वाला है इन अच्छादि पदो को

વૈતાઢય ધનુષ્પૃષ્ઠ ––

"तीसे धणुपुट्टे दाहिणेणं दस जोयणसहस्साइ सत्तयतेयाले जोयणसए पण्णासय एगूणवीसइभागे जोयणस्स परिक्खेवेणं रुयगसंठाणसंठिए सव्वरयणामए अच्छे सण्हे लण्हे घट्टे मट्टे नीरए, णिम्मले, णिप्पंके, णिकं०, सप्प०, समरी०, पासा०, दरि०, अभि०, पडि० ते જીવાના દક્ષિણ દિગ્ભાગમાં વૈતાઢય પર્વતનું ધનુષ્પૃષ્ઠ ૧૦૭૪૩ ચોજન જેટલું અને ૧ ચોજન ના ૧૯ ભાગોમાંથી ૧૫ ભાગ પ્રમાણુ જેટલું છે. આ તેની પરિધીની દૃષ્ટિએ કથન છે તે વૈતાઢયને। આકાર રુચક-ગ્રીવાને। એક આભૂષણુ વિશેષને। જેવો આકાર હોય છે-જેવો છે આ વૈતાઢય પર્વત સર્વાત્મના રજતમય છે અને અચ્છ વિગેરે વિશેષણુથી માંડીને પ્રતિરૂપક સુધીના વિશેષણોથી યુક્ત છે. આ અચ્છાદિ પદોની વ્યાખ્યા

स च पुनः 'उभओ' उभयोः–द्वयोः 'पासिं पार्श्वयोः उत्तरतो दक्षिणतश्च 'दोहिं' द्वाभ्यां 'पउमवरवेइयाहिं' पद्मवरवेदिभ्यां मणिमयपद्मरचितोत्तमवेदिद्वयेन 'दोहिं य वणसंडेहिं' द्वाभ्यां च वनपण्डाभ्यां–अनेकजातीयोत्तमवृक्षसमूहाभ्यां 'सव्वओ-समंता' सर्वतः समन्तात् 'संपरिक्खित्ते' संपरिक्षिप्तः परिवेष्टितः। पूर्वपश्चिमतो जगतीसत्त्वेन तदवरुद्धत्वात् पद्मवरवेदिका वनपण्डाभावेन 'उभयोः पार्श्वयोः इत्युक्तम्। 'ताओणं पउमवरवेइयाओ' ते अनन्तरोक्ते खलु पद्मवरवेदिके 'अद्धजोयणं' अर्धयोजनम्–योजनस्य अर्धम्- अर्धभागम् 'उड्ढं' उर्ध्वम्- उपरि 'उच्चत्तेण' उच्छ्रयेण तथा 'पंचधणुसयाइं' पञ्चधनुःशतानि 'विक्खंभेणं' विष्कम्भेण विस्तारेण, तथा 'पव्वय-समियाओ' पर्वतसमिके पर्वततुल्ये 'आयामेणं' आयामेन–दैर्घ्येण प्रज्ञप्ते। 'वण्णओ वर्णकः–अत्र वर्णनपरो वाक्यसमूहो 'भाणियव्वो' भणितव्यः वक्तव्यः। सचास्यैव चतुर्थ-सूत्रे टीकायां द्रष्टव्य इति। 'तेण' तौ-पूर्वोक्तौ 'वणसंडा' वनपण्डौ खलु 'देसूणाइं' देशोने–देशेन–किंचिद्देशेन ऊने–न्यूने दो 'जोयणाइं' द्वे योजने 'विक्खंभेणं' विस्तारेण, 'पउमवरवेइया समगा' पद्मवरवेदिका समके पद्मवरवेदिकासमाने 'आयामेणं' आयामेन–दैर्घ्येण 'किण्हे' कृष्णे कृष्णवर्णे 'किण्होभासे' कृष्णावभासे 'जाव वण्णओ' यावत्–

व्याख्या इसी के चतुर्थ सूत्र में की जाचुकी है। "उभओ पसिं दोहिं पउमवरवेइयाहिं दोहिं वणसडेहिं सव्वओ समता सपरिक्खित्तो" यह वैताढ्य पर्वत अपने दोनो पार्श्वभागों से दो पद्मवर वेदिकाओ से स्पृष्ट हो रहा वैताढ्य पर्वत के उत्तर पार्श्वभाग की ओर एक पद्मवर वेदिका है और वैताढ्य पर्वत के दक्षिण पार्श्वभाग की ओर एक पद्मवर वेदिका है इसी प्रकार से उसके दोनों पार्श्वभागो की तरफ दो वनषण्ड है - ये पद्मवरवेदिकाएँ माणिमय पद्म की बनीं हुई तथा वनषण्ड अनेक जातिय उत्तम वृक्ष समूह से युक्त है। "ताओण पउमवरवेइयाओ अद्धजोयण उड्ढं उच्चत्तेणं पंच धणुसयाइं विक्खमेण पव्वयसमियाओ आयामेणं वण्णओ भाणियव्वो" ये पद्मवर

આ ગ્રન્થના ચોથા સૂત્રમાં કરવામાં આવી છે उभओ पासिं दोहिं पउमवरवेइयाहिं दोहिंय वणसंडेहिं सव्वओ समंता संपरिक्खित्तो" વૈતાઢય પર્વત બન્ને બાજુએથી બે પદ્મવર વેદિકાઓને સ્પર્શી રહેલ છે વૈતાઢય પર્વતના ઉત્તર પાર્શ્વભાગની તરફ એક પદ્મવર વેદિકા છે અને વૈતાઢય પર્વતના દક્ષિણ પાર્શ્વભાગની તરફ એક પદ્મવર વેદિકા છે આ પ્રમાણે તેના બન્ને પાર્શ્વભાગોની તરફ બે વનષંડો છે એ પદ્મવર વેદિકાઓ મણિમય પદ્મની બનેલી છે તેમજ વનષંડ અનેક જાતીય ઉત્તમ વૃક્ષ સમૂહથી યુક્ત છે, ताओण पउमवरवेइयाओ अद्धजोयणं उड्ढं उच्चत्तेण पंच धणुसयाइ विक्खमेणं पव्वय समियाओ आयामेणं वण्णओ भाणियव्वो એ પદ્મવર વેદિકાઓ બબ્બે ગાઉ જેટલી ઊંચી છે અને ૫૦૦, ૫૦૦ ધનુષ જેટલી ચોડી છે તેમજ એમાંથી દરેની દીર્ઘતા પદ્મવર વેદિકા

यावत्पदेन 'नीले, नीलावभासे, हरिते, हरितावभासे, शीते शीतावभासे, स्निग्धे, स्निग्धावभासे तीव्रे, तीव्रावभासे, कृष्णे, कृष्णच्छाये, नीले, नीलच्छाये, हरिते, हरितच्छाये, शीते, शीतच्छाये, स्निग्धे, स्निग्धच्छाये तीव्रे तीव्रच्छाये, घनकटितटच्छाये रम्ये महामेघनिकुरम्बभूते' इत्यादि पञ्चमसूत्रतो बोध्यम्। व्याख्या च तत एव बोध्या ॥ सू० १२॥

मूलम्—वेयड्ढस्स णं पव्वयस्स पच्चत्थिमपुरत्थिमेणं दो गुहाओ पण्णत्ताओ, उत्तरदाहिणाययाओ पाईणपडीणवित्थिण्णाओ पण्णासं जोयणाइं आयामेणं दुवालसजोयणाइं विक्खंभेणं अट्ठ जोयणाइं उड्ढं उच्चत्तेणं वइरामयकवाडोहाडियाओ, जमलजुयलकवाडघणदुप्पवेसाओ णिच्चंधयारतिमिस्साओ ववगयगहचंदसूरणक्खत्तजोइसपहाओ जाव पडिरूवाओ तं जहा तमिसगुहा चेव खंडप्पवायगुहा चेव। तत्थणं दो देवा महिड्ढिया महज्जुईया महाबला महायसा महासोक्खा महा भागा पलिओवमट्ठिईया परिवसंति, तं जहा कयमालए चेव णट्टमालए चेव।। तेसिणं वणसंडाणं बहुसमरमणिज्जाओ भूमिभागाओ वेयड्ढस्स पव्वयस्स उभओ पासि दस दस जोयणाइं उड्ढं उप्पइत्ता एत्थणं दुवे विज्जाहरसेढीओ पण्णत्ताओ पाईणपडीणाययाओ उदीणदाहिणवित्थिण्णाओ दस दस जोयणाइं विक्खंभेणं पव्वयसमियाओ आयामेणं उभओ पासिं दोहिं पउमवरवेइयाहिं दोहिं वणसंडेहिं संपरिक्खित्ताओ। ताओ णं पउमवरवेइयाओ अद्धजोयणं उड्ढं उच्चत्तेणं पंचधणुसयाइं विक्खंभेणं पव्वयसमियाओ आयामेणं वण्णओ णेयव्वो वणसंडावि पउमवरवेइया समगा आयामेणं वण्णओ। विज्जाहरसेढीणं भंते! भूमीणं केरिसए आयारभावपडोयारे पण्णत्ते

वेदिकाएँ दो दो कोश की ऊँचि है और ५००-५०० धनुष की चोडी है तथा इनकी प्रत्येक पर्वत की दीर्घता पद्मवर वेदिका जितनी है। यहाँ वनषण्ड का वर्णन जैसा जो पहिले कृष्ण कृष्णा वभास आदि पदो द्वारापंचम सूत्र में किया गया हैं वैसा ही वह वर्णन यहाँ पर भी कर लेना चाहिये ॥१२॥

જેટલી છે. અહી વનષંડનું વર્ણન જે રીતે પહેલા પંચમ સૂત્રમા કરવામા આવ્યુ છે તે રીતે જ સમજવુ ॥૧૨॥

गोयमा बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते से जहानामए आलिंग पुक्खरेइ वा जाव णाणाविहपंचवण्णेहिं मणीहिं तणेहिं उवसोभिए, तं जहा-कित्तिमेहिं चेव अकित्तिमेहिं चेव तत्थणं दाहिणिल्लाए विज्जाहर-सेढीए रहनेउरचक्कवालपामोक्खा सट्ठि विज्जाहरणगरावासा पण्णत्ता एवामेव सपुव्वावरेणं दाहिणिल्लाए उत्तरिल्लाए विज्जाहरसेढीए एगं दसुत्तरं विज्जाहरणगरावाससयं भवतीतिमक्खायं, ते विज्जाहर-णगरा रिद्धत्थिमियसमिद्धा पमुइयजणवया जाव पडिरूवा। तेसु णं विज्जाहरणगरेसु विज्जाहररायाणो परिवसंति महयाहिमवंतमलयमं-दरमहिंदसारा रायवण्णओ भाणियव्वो। विज्जाहरसेढीणं भंते मणु याणं केरिसए आयारभावपडोयारे पण्णत्ते। गोयमा! तेणं मणुया बहु संघयणा बहुसंठोणा बहुउच्चत्तपज्जवा बहुआउपज्जवा जाव सव्व दुक्खाणमंतं करेंति ॥ सू० १३ ॥

छाया—वैताढयस्य खलु पर्वतस्य पाश्चात्यपौरस्त्येन द्वे गुहे प्रज्ञप्ते, उत्तरदक्षिणाऽऽयते प्राचीनप्रतोचीनविस्तीर्णे पञ्चाशतं योजनानि आयामेन द्वादश योजनानि विष्कम्भेण अष्ट योजनानि ऊर्ध्वमुच्चत्वेन वज्रमयकपाटावघाटिते यमलयुगलकपाट घनदुष्प्रवेशे नित्यान्धकारतमिस्रे व्यपगतग्रहचन्द्रसूर्यनक्षत्रज्योतिःपथे यावत् प्रतिरूपे तद्यथा-तमिस्रगुहा चैव १ खण्डप्रपातगुहा चैव २। तत्र खलु द्वौ देवौ महर्द्धिकौ महाद्युतिकौ महायशसौ महासौख्यौ महानुभागौ पल्योपमस्थितिकौ परिवसत, तद्यथा कृतमालकश्चैव नृतमालकश्चैव। तयोः खलु वनषण्डयोः बहुसमरमणोयाद् भूमिभागाद् वैताढयस्य पर्वतस्य उभयोः पार्श्वयोः दश दश योजनानि ऊर्ध्वम् उत्पत्य अत्र खलु द्वे विद्याधरश्रेण्यौ प्रज्ञप्ते, प्राचीनप्रतोचीनाऽऽयते उदीचीनदक्षिणविस्तीर्णे दश दश योजनानि विष्कम्भेण पर्वनसमिके आयामेन उभयोः पार्श्वयोः द्वाभ्यां पद्मवरवेदिकाभ्यां द्वाभ्यां वनषण्डाभ्यां संपरिक्षिप्ते। ताः खलु पद्मवरवेदिकाः अर्द्धयोजनमूर्ध्वमुच्चत्वेन पञ्चधनुशतानि विष्कम्भेण पर्वतसमिका आयामेण वर्णको नेतव्यः वनषण्डा अपि पद्मवरवेदिका समका आयामेन वर्णक। विद्याधरश्रेण्योः भदन्त! भूम्यो कोदृशक- आकारभावप्रत्यवतारः प्रज्ञप्तः, गौतम! बहुसमरमणीयो भूमिभाग प्रज्ञप्तः, स यथानामकः आलिङ्गपुष्कर इति वा यावत् नानाविधपञ्चवर्णै र्मणिभिस्तृणैरुपशोभितः, तद्यथा-कृत्रिमैश्चैव अकृत्रिमैश्चैव। तत्र खलु दाक्षिणात्यायां विद्याधरश्रेण्यां गगनवल्लभप्रमुखाः पञ्चाशद् विद्याधर-

नगराऽऽवासाः प्रज्ञप्ताः, औत्तराहाया विद्याधरश्रेण्यां रथनूपुरचक्रवालप्रमुखाः षष्टिर्विद्याधर-नगराऽऽवासाः प्रज्ञप्ता , एवमेव सपूर्वापरेण दाक्षिणात्यायाम् औत्तराहाया विद्याधरश्रेण्या मेकं दशोत्तरं विद्याधरनगराऽऽवासशतं भवतीत्याख्यातम् । तानि विद्याधरनगराणि ऋद्ध स्तिमितसमृद्धानि प्रमुदितजनजानपदानि यावत् प्रतिरूपाणि. तेषु खलु विद्याधरनगरेषु विद्याधरराजाः परिवसन्ति, महाहिमवन्मलयमन्दरमहेन्द्रसाराः राजवर्णको भणितव्यः । विद्याधरश्रेण्यो भदन्त ! मनुजाना कीदृशकः आकारभावप्रत्यवतारः प्रज्ञप्तः ! गौतम । ते खलु मनुजा बहुसंहननाः बहुसंस्थानाः बहुच्चत्वपर्यवाः बह्वायुः पर्यवाः यावत् सर्वदुःखानामन्तं कुर्वन्ति ॥ सू० १२ ॥

टीका —'वेयड्ढस्स णं' इत्यादि ।

अथ वैताढ्यपर्वतगुहावर्णनमाह—'वेयड्ढस्स णं पव्वयस्स पच्चत्थिमपुरत्थिमेणं' वैताढ्यस्य खलु पर्वतस्य पाश्चात्यपौरस्त्येन-पश्चिमपूर्वयोर्दिशोः 'दो गुहाओ—पण्णत्ताओ' द्वे गुहे प्रज्ञप्ते, ते च उत्तरदाहिणाययाओ' उत्तरदक्षिणाऽऽयते—उत्तर-दक्षिणयोर्दिशोरायते दीर्घे, 'पाईण पडीणविच्छिण्णाओ' प्राचीन प्रतीचीनविस्तीर्णे—पूर्वपश्चिमयोर्दिशोर्विस्तीर्णे—विस्तारयुक्ते 'पण्णासं' पञ्चाशत पञ्चाशत्संख्यानि 'जोयणाइं आयामेण' योजनानि आयामेन—दैर्घ्येण 'दुवालसजोयणाइं विक्खंभेण' द्वादश योजनानि विष्कम्भेण—विस्तारेण 'अट्ठजोयणाइं' अष्टयोजनानि 'उड्ढं' उर्ध्वम्—उपरि 'उच्चत्तेणं' उच्चत्वेन प्रज्ञप्ते । पुनस्ते कथभूते ? इत्याह—'वइरामयकवाडोहाडियाओ'

"वेयड्ढस्स ण पव्वयस्स पच्चत्थिमेण" इत्यादि

टीका—वैताढ्य पर्वत को पश्चिम और पूर्वदिशा में दो गुहाएं कही गई है । "उत्तर दाहिणाय-याओ" ये उत्तर और क्षिण तक लम्बी है । 'पाईणपडीण विच्छिण्णाओ "तथा पूर्व से पश्चिमतक चौडी है "पण्णास जोयणाइं आयामेणं,, इनकी प्रत्येक की लम्बाई ५० योजन की है "दुवालस जोयणाइ विक्खमेण" और विस्तार—चोडाई १२ योजन का है "अट्ठ जोयणाई उड्ढ उच्चत्तेणं वइरामयकवाडोहाडियाओ, जमल जुयल कवाड घण दुप्पवेसाओ णिच्चंधयारतिमि-स्साओ ववगयगहचंदसूरणक्खत्तजोइसपहाओ जाव पडिरूवाओ" इनकी प्रत्येक की ऊँचाई ८ योजनकी है. ये दोनों वज्रमय किवाडों से आच्छादित रहती है. तथा ये किवाड आपस में

'वेयड्ढस्स णं पव्वयस्स पच्चत्थिम पुरत्थिमेणं' इत्यादि सूत्र ॥१३॥

टीकार्थ-वैताढ्य पर्वतनी पश्चिम अने पूर्व दिशामां बे गुफाओ कहेवाय छे "उत्तरदाहि-णाययाओ,, ओ उत्तर अने दक्षिण सुधी लांबी छे "पाईण पडीण विच्छिण्णाओ" तेमज पूर्वथी पश्चिम सुधी चोडी छे 'पण्णासं जोयणाइं आयामेणं' एमाथी दरेकनी लंबाई ५० योजन जेटली छे "दुवालस जोयणाइं विक्खंमेणं" अने विस्तार-चोडाई-१२ योजन जेटली छे, "अट्ठ जोयणाइं उड्ढं उच्चत्तेणं वइरामयकवाडोहाडियाओ जमलजुयलकवाड घण दुप्पवेसाओ णिच्चंधयारतिमिस्साओ ववगयगहचंद सूरणक्खत्तजोइसं पहाओ जाव

वज्रमयकपटावघाटिते-वज्ररत्नमयकपाटाभ्यामवघाटिते-आच्छादिते, अतएव 'जमल-जुयलकवाडघणदुप्पवेसाओ' यमलयुगलकपाटघनदुष्प्रवेशे यमलानि समस्थितानि युगलानि-युग्मानि घनानि निश्छिद्राणि च यानि कपाटानि तैः दुष्प्रवेशे कष्टेन प्रवेशार्हे पुनः कीदृशे ? 'निच्चंधयारतिमिस्साओ' नित्यान्धकारतमिस्रे नित्यं सदा अन्धं सतो-ऽप्यायतलोचनयोः प्रवेशकजनं निश्चक्षुषमिव करोतीति अन्धकार तादृशं तमिस्रं-तिमिरं यत्र ते तथ-सदा निबिडान्धकारयुक्ते, तादृशत्वे हेतुमाह-ववगयगहचंदसूर णक्खत्त जोइस पहाओ' व्यपगतग्रहचन्द्रसूर्य नक्षत्रज्योतिः पथे-व्यपगतं-निर्गतं ग्रहचन्द्रसूर्यनक्षत्राणां ज्योतिः प्रकाशो यस्मात् स व्यपगत ग्रहचन्द्रसूर्यनक्षत्रज्योतिः, तादृशः पन्था ययोस्ते तथा यद्वा-ववगयेत्यादि प्राकृतस्य "व्यपगत ग्रहचन्द्र सूर्यनक्षत्र ज्योतिः प्रभे" इतिच्छाया, व्यप गता निर्गता ग्रहचन्द्रसूर्यनक्षत्र ज्योति' प्रभा यतस्ते तथा । तत्र ज्योतिष्पदेन वह्ने ग्रहणम्, ग्रहपदेनैव चन्द्रसूर्ययोरपि ग्रहणसम्भवे पुनस्तयोरुपादानं गोबलीवर्दन्यायेन प्रकर्षद्योतना-र्थम् 'जाव' यावत् - यावत्पदेन-'अच्छ लक्ष्णे लष्टे मृष्टे नीरजसौ निर्मले निष्पङ्के निष्कङ्कटच्छाये सप्रभे समरीचिके सोद्द्योते प्रासादीये दर्शनीये अभिरूपे" इत्येषां पदानां संग्रहो बोध्यः, तथा 'पडिरूवाओ' प्रतिरूपे अच्छादि प्रतिरूपपर्यन्तपदानां व्याख्या चतुर्थसूत्रतो बोध्या । अथ तद्गुहाद्वयं नामतो दर्शयति, 'तं जहा' तद्यथा 'तमि-स्सगुहाचेव खंडप्पवायगुहाचेव' तमिस्रगुहा चैव खण्डप्रपातगुहा चैवेति ।

'तत्थ णं' तत्र-तयोर्गुहयोः प्रत्येकमेक एको देव इति संकलनया 'दो देवा' द्वौ देवौ परिवसतः इति वक्ष्यमाणेनान्वयः । तौ च कीदृशौ ? इति जिज्ञासायामाह-'महिड्ढिया'

इस तरह से जुडे रहते हैं कि जिनकी वजह से उनमें प्रवेश पाना बडे कष्ट से होता है. इनमें सदा ऐसा गाढ अन्धकार रहता है कि वह प्रवेशक जन को निश्चक्षुष जन की तरह कर देता है अर्थात् ये निविड अन्धकार से युक्त रहती है क्यो कि ग्रह, चन्द्र सूर्य एव नक्षत्र इनका वहा प्रकाश तक नहीं पहुचता है ये दोनों गुफाएं अच्छ से लेकर प्रतिरूप तक के विशेषणों वाली हैं इन गुफाओ के नाम "तमिस्सगुहा चेव खंडप्पवायगुहाचेव" तमिस्रगुहा और खडप्रपात-गुहा हैं ।

"तत्थ ण दो देवा महिड्ढिया महज्जुईया महाबला, महायसा, महासोक्खा, महाणुभागा पलिओवमट्ठिईया परिवसति" इन प्रत्येक गुफामें दो देव रहते है ये विमान परिवार आदि

पडिरूवाओ" એમાથી દરેકે દરેકની ઊંચાઇ ૯ યોજન જેટલી છે એ બન્ને વજ્રમય કપાટોથી આચ્છાદિત રહે છે તેમજ એ કવાટો પરસ્પર આ રીતે સંયુક્ત થયેલા છે કે જેથી તેમા પ્રવિષ્ટ થવુ બહુજ દુષ્કર કાર્ય છે એમા ગાઢ અંધકાર વ્યાપ્ત છે તેથી એમા પ્રવિષ્ટ જનને તે ચક્ષુવિહીનની જેમ બનાવી દે છે. એટલે કે એઓ નિબિડ અંધકાર પૂર્ણ રહે છે કેમકે ગ્રહ, ચન્દ્ર સૂર્ય, તેમજ નક્ષત્રોનો ત્યા પ્રકાશ પહોચતો નથી એ બન્ને ગુફાઓ અચ્છથી માંડીને પ્રતિ રૂપ સુધીના વિશેષણોથી યુક્ત છે. એ ગુફાઓના નામ 'તમિસ્સ ગુહા ચેવ ખંડપ્પવાય ગુહા ચેવ" તમિસ્ર ગુફા અને ખંડ પ્રપાત ગુફા છે

तत्थणं दो देवा महिड्ढिया महज्जुईया महावला महायसा, महासोक्खा, महाणुभागा

इत्यादि-महर्द्धिकादि पदव्याख्याऽष्टमसूत्रे विजयदेववद् विज्ञेया । तौ देवौ तत्र 'कयमालएच्चेव' कृतमालकस्तमिस्रगुहाधिपतिः, 'नट्टमालएच्चेव' नृत्तमालकः खण्डप्रपातगुहाधिपतिश्चैव ।

अथात्र विद्याधरश्रेणिद्वयं प्ररूपयितुमाह-'तेसि णं वणसंडाण' तयोः-पूर्वोक्तयोः खलु वनषण्डयोः 'बहुसमरमणिज्जाओ' बहुसमरमणीयात्-अत्यन्तसमतलात् अतएव रमणीयात् सुन्दरात् 'भूमिभागाओ' भूमिभागात् भूमिभागप्रदेशात् 'वेयड्ढस्स-पव्वयस्स उभओ पासिं' वैताढ्यस्स पर्वतस्य उभयोः द्वयोः पार्श्वयोः 'दस दस जोयणाइं उड्ढं' दश दश योजनानि ऊर्ध्वम्-ऊपरितनभागम् 'उप्पइत्ता' उत्पत्य गत्वा 'तत्थणं दुवे विज्जाहरसेढीओ' अत्र इह खलु द्वे विद्याधरश्रेण्यौ विद्याधराणां श्रेण्यौ आश्रयभूते पङ्क्ती 'पण्णत्ताओ' प्रज्ञप्ते, तयोरेका दक्षिणभागे अपरा चोत्तरभागे ते द्वे कीदृश्यौ ? इत्याह-पाईणपडीणाययाओ' प्राचीन प्रतीचीनायते-पूर्वपश्चिमयोर्दिशोरायते दीर्घे, 'उदीण दाहिण वित्थिण्णाओ' उदीचीन दक्षिण विस्तीर्णे=उत्तरदक्षिणयोर्दिशोर्विस्तीर्णे-

रूप महा ऋद्धि के स्वामी हैं महाद्युति वाले है महा बल वाले हैं महा यशवाले है महासुखशाली है, महाप्रभाववाले है, इन पदो की व्याख्या विजयदेव की तरह अष्टम सूत्र में की जाचुकी है, इनकी प्रत्येक की स्थिति १-१ पल्योपम की है "तं जहा "-कयमालए चेव, नट्टमालए च्चेव" इन देवों के नाम कृतमालक और नृत्यमालक हैं इनमें जो कृतमालकदेव है वह तमिस्रगुहा का अधिपति है । "तेसिण वणसडाणं बहुसमरमणिज्जाओ भूमिभागाओ " इन वनषंडो के भूमिभाग बहुसम हैं और बहुत रमणीय है । "वेयड्ढस्स पव्वयस्स उभओ पासिं दस दस जोयणाइ उड्ढ उप्पइत्ता एत्थणं दुवे विज्जाहरसेढीयो पण्णत्ताओ" वैताढ्य पर्वतके दोनों पार्श्वभागों में दस योजन ऊपर जाकर विद्याधरो की दो श्रेणियाँ कही गई हैं "पाईणपडीणाययाओ उदीणदाहिणवित्थिण्णाओ" ये विद्याधरश्रेणिया पूर्व से पश्चिमतक लम्बी है और उत्तर से

पलिओवमट्ठिईया परिवसंति એમાથી દરેક ગુફામા બે દેવો રહે છે એઓ વિમાન પરિવાર આદિ રૂપથી મહાઋદ્ધિના સ્વામી છે મહાદ્યુતિવાળા છે, મહાબળવાન છે મહાયશ વાળા છે મહાસુખશાલી છે, મહા પ્રભાવ સંપન્ન છે આ પદોની વ્યાખ્યા અષ્ટમ સૂત્રમા વિજયદેવની જેમ કરવામાં આવી છે આમાથી દરેકની સ્થિતિ ૧-૧ પલ્યોપમ જેટલી છે "तं जहा-कयमालए चेव णट्टमालए चेव" આ દેવોનાનામો કૃતમાલક અને નૃત્યમાલક છે. આમાથી જે કૃતમાલક દેવ છે તે તમિસ્રગુફાનો અધિપતિ છે અને નૃત્યમાલક છે ત ખંડપ્રપાત ગુફાનો અધિપતિ છે "तेसिणं वणसंडाणं बहुसमरमणिज्जाओ भूमिभागाओ" એ વનષંડોનો ભૂમિભાગ બહુસમ છે અને ખૂબજ રમણીય છે "वेयड्ढस्स पव्वयस्स उभओ पासिं दस दस जोयणाई उड्ढं उप्पइत्ता एत्थणं दुवे विज्जाहरसेढीओ पण्णत्ताओ' વૈતાઢ્ય પર્વતના બન્ને પાર્શ્વભાગોમા દશ યોજન ઉપર જઈને વિદ્યાધરોની બે શ્રેણી છે. "पाईण पडीणाययाओ उदीणदाहिणवित्थिण्णाओ" એ વિદ્યાધર શ્રેણીઓ પૂર્વથી

विस्तारसंयुक्ते प्रज्ञप्ते । पुनस्ते उभे 'दस दस जोयणाइं विक्खंभेणं' दश दश योजनानि विष्कम्भेण-विस्तारेण, पुनः 'पव्वयसमियाओ' पर्वतसमिके-पर्वतसमाने 'आयामेणं' आयामेन-दीर्घत्वेन ज्ञातव्ये तथा ते विद्याधरश्रेण्यौ 'उभओ पासिं' उभयोः द्वयोः पार्श्वयोः दक्षिणत उत्तरतश्च 'दोहिं पउमवरवेइयाहिं' द्वाभ्यां पद्मवरवेदिकाभ्यां 'दोहिं वणसंडेहिं' द्वाभ्यां च वनषण्डाभ्यां 'संपरिक्खित्ताओ' संपरिक्षिप्ते परिवेष्टिते । एवञ्च एकैकस्यां विद्याधरश्रेण्यां द्वे पद्मवरवेदिके द्वौ च वनषण्डौ इति द्वयोर्द्वाभ्यां संयोजनया चतस्रः पद्मवरवेदिकाः चत्वारो वनषण्डाश्च-सम्पद्यन्त इति बोध्यम् । 'ताओ ण पउमवरवेइयाओ' ताः चतस्रः पद्मवरवेदिकाः खलु 'अद्धजोयणं'-अर्धयोजनं-योजनार्द्धम् 'उड्ढं' ऊर्ध्वम्-उपरि 'उच्चत्तेणं' उच्चत्वेन 'पंचधणुसयाइं' पञ्चधनुश्शतानि-पञ्चशतसंख्यानि धनूंषि 'विक्खम्भेणं' विष्कम्भेण-विस्तारेण 'पव्वयसमियाओ' पर्वतसमिकाः-पर्वतसमानाः 'आयामेणं' आयामेन-दैर्घ्येण, 'वण्णओ' वर्णकः-अस्या वर्णनपरकवाक्यसमूहो 'णेयव्वो' नेतव्यः-पूर्ववद् बोध्यः । स चास्यैव चतुर्थसूत्रे टीकायां द्रष्टव्य इति । तथा समूहो

दक्षिण तक विस्तृत है "दस दस जोयणाइं विक्खंभेणं पव्वयसमियाओ आयामेणं" इनका प्रत्येक का विस्तार दश दश योजन का और लम्बाई इनकी पर्वत को लम्बाई के बराबर है "उभओपासिं दोहिं पउमवरवेईयाहिं दोहिं वणसंडेहिं संपरिक्खित्ताओ" ये दोनो विद्याधरश्रेणियां अपने दोनो पार्श्वभागोमें दक्षिणसे और उत्तर से दो दो पद्मवरवेदिकाओ से एवं दो दो वनषंडों से परिवेष्टित हैं इस तरह से ये ४ पद्मवर वेदिकाओ से और ४ वनषंडोसे परिवेष्टित है ऐसा जानना चाहिए ये ४ पद्मवरवेदिकायें "अद्धजोयणं उड्ढं उच्चत्तेणं पंच धणुसयाइं विक्खंभेण पव्वयसमियाओ आयामेणं वण्णओ णेयव्वो" आधे आधे योजन की ऊंचाईवाली हैं और पांच सौ पांचसौ धनुष की विस्तार वाली है तथा इनकी प्रत्येक की लम्बाई पर्वत की लम्बाई के बराबर ही है । इनके वर्णन में पूर्व जैसा वर्णन ही जानना चाहिये, यह वर्णन इसी के चतुर्थसूत्र में किया जा चुका है । पद्मवरवेदिका की लम्बाई के बराबर ही लम्बाई वनषण्डों

પશ્ચિમ સુધી લાગી છે અને ઉત્તરથી દક્ષિણ સુધી વિસ્તૃત છે. "दसदस जोयणाइं विक्खंभेणं पव्वयसमियाओ आयामेणं" એમાંથી દરેકનો વિસ્તાર દશ દશ યોજન જેટલો છે અને દરેકની લંબાઈ પર્વતની લંબાઈ જેટલી છે. "उभओ पासिं दोहिं पउमवरवेइयाहिं दोहिं वणसंडेहिं संपरिक्खित्ताओ" એઓ બન્ને વિદ્યાધર શ્રેણીઓ પોતાના બન્ને પાર્શ્વભાગમા દક્ષિણથી અને ઉત્તરથી બબ્બે પદ્મવરવેદિકા ઓથી અને વનષંડોથી પરિવેષ્ટિત છે, એ જ પદ્મવર વેદિકાઓ 'अद्ध जोयणं उड्ढं उच्चत्तेणं पंचधणुसयाइं विक्खंभेणं पव्वय समियाओ आयामेण वण्णओ णेयव्वो" અર્દ્ધા અર્દ્ધા યોજન જેટલી ઊંચાઈ વાળી છે. અને પાચસો પાચસો ધનુષની જેટલી વિસ્તાર વાળી છે તથા આમાંથી દરેકની લંબાઈ પર્વતની લંબાઈ જેટલી છે. એમનુ વર્ણન પહેલા જેવુ જ સમજવુ જોઈએ આ વર્ણન આ ગ્રંથના ચતુર્થ સૂત્રમા કરવામા આવેલ છે. પદ્મવરવેદિકાની લંબાઈ જેટલી લંબાઈ વનખંડોની પણ

'वणसंडावि' वनषण्डा अपि 'पउमवरवेइया समगा' पद्मवरवेदिका-पद्मवरवेदिका तुल्या 'अयामेणं' आयामेन बोध्याः । 'वण्णओ' वर्णक-वनषण्डवर्णकपर सर्वोऽपि पद समूहोऽस्यैव पञ्चमसूत्रे टीकायां द्रष्टव्य इति ।

अथ तयोः श्रेण्योराकारभावप्रत्यवतारं पृच्छति- 'विज्जाहरसेढीणं' इत्यादि, 'विज्जाहर सेढीणं भंते! ' हे भदन्त ! विद्याधरश्रेण्योः-विद्याधरश्रेणिद्वय सम्बन्धिन्योः 'भूमीणं केरिसए' भूम्योः कीदृशकः-कीदृशः ' आयारभावपडोयारे' आकारभावप्रत्यवतारः स्वरूपपर्यायप्रादुर्भावः 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तः भगवानुत्तरयति 'गोयमा बहुसमरमणिज्जे' हे गौतम ! बहुसमरणीयः-अत्यन्तसमतलः अत एव रमणीयः 'भूमिभागे- पण्णत्ते' भूमिभागः प्रज्ञप्तः, 'से जहा णामए आलिंगपुक्खरेइ वा जाव' स यथा नामकः आलिङ्गपुष्कर इति वा यावत् 'णाणाविहपंच वण्णेहि मणीहिं तणेहिं उवसोभिए' नाना विधि पञ्चवर्णैः मणिभिः-तृणैश्च उपशोभितः आलिङ्गपुष्कर इति वा इत्यारभ्य नानाविध पञ्चवर्णैर्मणिभि स्तृणैश्चोपशोभित इत्यन्त पद सङ्ग्रहो राजप्रश्नीयसूत्रस्य पञ्च-

---

की है वनषण्ड का वर्णन करने वाला पदसमूह इस सूत्रके पंचम सूत्र में कहा जा चुका है इसलिए सूत्रकार ने "वनसडानि पउमववरवेइयाममगा आयामेणं वण्णओ" ऐसा यह सूत्र कहा है ।

"विज्जाहरसेढीणं भंते ! भूमिणं केरिसए आयारभावपडोयारे पण्णत्ते" हे भदन्त ! विद्याधर श्रेणियों का आकारभाव प्रत्यवतार-स्वरूप कैसा कहा गया है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते है-"गोयमा ! बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते" हे गौतम विद्याधरश्रेणियो का भूमिभाग बहुसम-बिलकुलसमतलवाला-अतएव रमणीय कहा गया है । "से जहा नामए आलिंगपुक्खरेई वा जाव णाणाविह पचवण्णेहिं मणोहिं तणेहिं उवसोभिए" वह ऐसा बहुसम है कि जैसा मृदंग का मुख पुट बहुसम होता है, इत्यादि रूप से जैसा वर्णन भूमिभाग का यावत् वह नाना प्रकार के पाच वर्णोंवाले मणियों से एवं तृणो से उपशोभित है" यहां तक के पद समूहो द्वारा किया गया है वैसा ही वह सब वर्णन इसके सम्बन्ध में यहा पर भी कर लेना चाहिये' यह सब वर्णन राजप्रश्नीय सूत्र के १५ वे सूत्र से लेकर १९ वें सूत्रतक करने में

છે આ શ થના પચમ સૂત્રમા એ વનષડોનુ વર્ણન કરવામા આવેલ છે એથી જ સૂત્રકારે "वनसंडावि पउमवरवेइया समगा आयामेणं वण्णओ" આ પ્રમાણે કહ્યુ છે

'विज्जाहर सेढीण भंते ! भूमीण केरिसए आयार भाव पडोयारे पण्णत्ते" હે ભદત ! વિદ્યાધર શ્રેણીઓનો આકારભાવ પ્રત્યવતાર-સ્વરૂપ વિષે શુ કહ્યુ છે ? એના જવાબમા પ્રભુ કહે છે ' गोयमा ! बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते" હે ગૌતમ ! વિદ્યાધર શ્રેણીઓનો ભૂમિભાગ બહુસમ-એક દમ સમ-એથી રમણીય છે "से जहा नामए आलिंग पुक्खरेइ वा जाव णाणाविह पंचवण्णेहिं मणीहिं तणेहिं उवसोभिए" તે મૃદગના મુખવત બહુસમ છે. ઇત્યાદિ રૂપમા જેવુ વર્ણન "યાવત્ તે અનેક જાતના પચવર્ણોથી યુક્ત મણિઓ તેમજ તૃણોથી ઉપશોભિત છે "અહી સુધીના પદસમૂહો વડે ભૂમિભાગનુ વર્ણન પહેલાં

दशसूत्रादारभ्य एकोनविंशतितमसूत्रपर्यन्तेभ्यः पञ्चभ्यः सूत्रेभ्य कर्तव्यः, तदर्थश्च तत्रैव मत्कृतसुबोधिनीटीकायां द्रष्टव्य इति। कीदृशै मणिभिस्तृणैश्चोपशोभित-इति। जिज्ञासायामाह 'तं जहा' तद्यथा 'कित्तिमेहिं चेव अकित्तिमेहिं चेव' कृत्रिमैश्चैव अकृत्रिमैश्चेवेति। तत्र कृत्रिमाः शिल्पिकौशलनिर्मिताः, अकृत्रिमाः= स्वाभाविकाः, तैरुभयैः स भूमिभागः उपशोभित इति सम्बन्धः।

अत्रोभयोर्विद्याधर श्रेण्योर्नगर संख्यामाह-'तत्थ णं' तत्र-तयो र्द्वयोर्विद्याधर श्रेण्योर्मध्ये खलु 'दाहिणिल्लाए' दाक्षिणात्यायां-दक्षिणभागवर्तिन्यां 'विज्जाहर सेढीए' विद्याधरश्रेण्यां गगनवल्लभप्रमुखाः-गगनवल्लभः प्रमुखः-प्रधानो येषु ते तथाभूताः पञ्चशत्संख्यकाः विद्याधरनगराऽऽवासाः विद्याधराणां नगरावासाः-राजधान्यः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-औत्तराहायाम्-उत्तरभागवर्त्तिन्यां विद्याधरश्रेण्यां 'रहनेउरचक्कवालपामोक्खा' रथनूपुर चक्रवालप्रमुखाः-रथनूपुर चक्रवालाः प्रमुखो येषु तथाभूता 'विज्जाहरणगरावासा पण्णत्ता' विद्याधरनगरावासाः प्रज्ञप्ताः, 'एवामेव' एवमेव प्रदर्शितप्रकारेणैव 'सपुव्वावरेणं' सपूर्वापरेण-पूर्वापरसंख्यासंकलने 'दाहिणिल्लाए' दाक्षिणात्यायां-दक्षिणभागवर्तिन्याम् 'उत्तरिल्लाए' औत्तराह्याम्-उत्तरभागवर्तिन्यां च 'विज्जाहरसेढीए' विद्याधरश्रेण्यां 'एगं दसुत्तरं' दशोत्तरं-दशाधिकम्, एकम्-एकसंख्यकम्, 'विज्जाहरणगरावाससयं' विद्याधरनगरावासशतम्-विद्याधरनगरावासानां शतं भवति, उभयश्रेणीस्थानां विद्याधराणां दशाधिका एकशतसंख्यका राजधान्यो भवन्तीत्यर्थः, 'भवंतीति मक्खायं' इति एतत्

आया है ये मणि और तृण वहां पर "कित्तिमेहिं चेव अकित्तिमेहिं चेव" कृत्रिम भी है और अकृत्रिम भी हैं शिल्पियो द्वारा अपनी कुशलतासे निर्मित जो मणि और तृण है वे कृत्रिम और स्वाभाविक जो मणि और तृण है वे अकृत्रिक है। "तत्थण दाहिणिल्लाए विज्जाहरसेढीए रहनेउरचक्कवालपामोक्खा सट्ठिं विज्जाहरणगरावासा पण्णत्ता" दक्षिण विद्याधर श्रेणि में गगनवल्लभ आदि ५० नगर है राजधानिया हैं तथा उत्तर विद्याधरश्रेणी में रथनूपुर चक्रवाल आदि ६० नगर है-राजधानियां है इस तरह ये सब नगर ११० हैं दोनों

કરવામા આવેલ છે તેવુ જ વર્ણન અહી પણ સમજવું જોઈએ આ વર્ણન રાજપ્રશ્નીય સૂત્રના ૧૫ મા સૂત્રથી ગાડીને ૧૯ મા સૂત્ર સુધી કરવામાં આવેલ છે આ મણિ અને તૃણ ત્યાં "कित्तिमेहिं चेव अकित्तिमेहिं चेव" કૃત્રિમપણ છે અને અકૃત્રિમ પણ છે. શિલ્પકારો સ્વકૌશલથી મણિ અને તૃણોનુ નિર્માણ કરે છે તે કૃત્રિમ અને સ્વાભાવિકરીતે જે મણિ અને તૃણો સર્જિત થાય છે તે અકૃત્રિમ છે. "तत्थणं दाहिणिल्लाए विज्जाहरसेढीए रहनेउरचक्कवालपामोक्खा सट्ठिं विज्जाहर णगरावासा पण्णत्ता" દક્ષિણ વિદ્યાધર શ્રેણીમા ગગનવલ્લભ વગેરે ૫૦ નગરો છે-રાજધાનીઓ છે. તેમજ ઉત્તરવિદ્યાધર શ્રેણીમાં રથનૂપુર 'ચક્રવાલ વગેરે ૬૦ નગરો આવેલા છે રાજધાનીઓ-છે. આમ આ સર્વ નગરો બન્ને શ્રેણીઓમાં

आख्यातं–कथितम् । 'ते विज्जाहरणगरा' तानि अनन्तरोक्तानि विद्याधरनगराणि कीदृशानि ? इति जिज्ञासायामाह–'रिद्धत्थिमियसमिद्धा' ऋद्धस्तिमित समृद्धानि 'पमुइय जणजाणवया जाव पडिरूवा' प्रमुदितजनजानपदानि यावत् प्रतिरूपाणि ऋद्धानि= विभवभवनादिभिर्वृद्धिं प्राप्तानि, स्तिमितानि–स्वपरचक्रभयरहितानि, समृद्धानि–धनधान्यादिसमृद्धियुक्तानि, अत्र द्विपदकर्मधारयः । तथा पमुदित जनजानपदानि–प्रमुदिताः हृष्टाः प्रमोदकरवस्तूनां सद्भावात् जना नगरीवास्तव्याः लोकाः जानपदाः जनपदभवाः देशभवास्तत्राऽऽयाताः सन्तो येपु तानि तथा । यावत् यावच्छब्दात् नगरवर्णनमौपपातिकसूत्रवर्णितचम्पानगरीवद् बोध्यम् । केवलं स्त्रीनपुंसकत्वकृतो विशेपः तदर्थजिज्ञासुभिरौपपातिकसूत्रस्य मत्कृता पीयूपवर्षिणी टीका विलोकनीयेति । प्रासादीयानि दर्शनीयानि अभिरूपाणि प्रतिरूपाणीत्येपां व्याख्या प्राग्वत् । 'तेसु णं विज्जाहरणगरेसु' तेषु–पूर्वोक्तेपु विद्याधरनगरेपु खलु 'विज्जाहररायाणो' विद्याधरराजानः विद्याधराणां राजानः–अधिपतयः 'परिवसंति' परिवसति–निर्वसन्ति । "विद्याधरराजान"

श्रेणियों में । "ते विज्जाहरणगरा रिद्धत्थिमियसमिद्धा पमुइय जणजाणवया जाव पडिरूवा" ये विद्याधरो की राजधानिया विभव, भवन आदिकों द्वारा ऋद्ध हैं-वृद्धि को प्राप्त है, स्तिमित हैं-स्वचक्र और परचक्र के भय से रहित है, एवं धनधान्यादि रूप समृद्धि से युक्त है । तथा प्रमोदकर वस्तुओं के सद्भाव से नगरी में वसने वाले जन एव बाहर से आये हुए जन सब सदा प्रमुदित रहते है यहां यावत् शब्द से सूत्रकार ने यह प्रकट किया है कि इन नगरियो का वर्णन जैसा औपपातिक सूत्र में चम्पा नगरी का वर्णन किया गया है वैसा ही है उस के वर्णन में आये हुए पदो की व्याख्या हमने उसकी पीयूषवर्षिणी टीका मे स्पष्ट की है प्रासादीय दर्शनीय, अभिरूप एव प्रतिरूप पदो की व्याख्या यथास्थान कर दी गई है "तेसुणं विज्जाहरणगरेसु विज्जाहररायाणो परिवसति महया हिमतवतमलयमदरमहिंदसारा रायवण्णओ भाणियव्वो" उन विद्याधर नगरों में विद्याधर राजा रहते है ये सब राजा हैमवतक्षेत्र की

---

૧૧૦ છે 'ते विज्जाहरणगरा रिद्धत्थिमियसमिद्धा पमुइयजणजाणवया जाव पडिरूवा" આ વિદ્યાધરોની રાજધાનીઓ વિભવ, ભવન વગેરેથી ઋદ્ધ છે, વૃદ્ધિ-પ્રાપ્ત છે, સ્તિમિત છે-સ્વચક્ર અને પરચક્રના ભયથી મુક્ત છે, તેમજ ધનધાન્યાદિરૂપ સમૃદ્ધિથી યુક્ત છે તથા પ્રમોદદાયિની વસ્તુઓના સદ્ભાવથી નગરમાં રહે નારા તેમજ બહારથી આવેલા જનો પ્રમુદિત રહે છે અહીં 'यावत्' શબ્દથી સૂત્રકારે આ વાત સ્પષ્ટ કરી છે કે આ નગરીઓનું વર્ણન જે રીતે ઔપપાતિક સૂત્રમા ચપા નગરીનુ વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે તેવું જ છે ચપા નગરીના વર્ણનમા જે પદો છે તેની વ્યાખ્યા અમે તેની પીયૂષવર્ષિણી ટીકામા કરી છે પ્રાસાદીય, દર્શનીય, અભિરૂપ અને પ્રતિરૂપ પદોની વ્યાખ્યા યથાસ્થાન કરવામા આવી છે "तेसुणं विज्जाहरणगरेसु विज्जाहररायाणो परिवसंति महयाहिमवंत मलय मंदर महिंदसारा रायवण्णओ भाणियव्वो" તે વિદ્યાધર

इत्यत्र समासान्तविधेरनित्यत्वाट्टच्प्रत्ययाभावो बोध्यः ते कीदृशाः ? इति जिज्ञासायामाह—'महयाहिमवंतमलयमदरमहिदसारा' महाहिमवन्मलयमन्दरमहेन्द्रसाराः महाहिमवान्-हैमवत क्षेत्रस्योत्तरतः सीमाकारी वर्षधरः पर्वतः, मलयः पर्वतविशेषः, मन्दरः-मेरुः, महेन्द्रः पर्वतविशेषः, ते इव साराः प्रधानाः इत्यादि 'रायवण्णओ' राजवर्णकः-राजवर्णनपरः पदसमूहोऽत्र 'भाणियव्वो' भणितव्यः-वक्तव्यः । अयं च--औपपातिक सूत्रस्य एकादशसूत्रतो बोध्यः तदर्थश्च तत्रैव मत्कृतपीयूषवर्षिणी टीकातोऽवगन्तव्य इति ।

अथ विद्याधरश्रेणिद्वयवास्तव्य मनुजानामाकारभावप्रत्यवतारं पृच्छति--'विज्जाहरसेढीणं भंते ! मणुयाणं केरिसए आयारभावपडोयारे पण्णत्ते' विद्याधरश्रेण्योः भदन्त मनुजानां-मानवानां कीदृशकः-कीदृशः आकारभावप्रत्यवतारः-स्वरूपपर्यायप्रादुर्भावः प्रज्ञप्तः कथित. ? इति पृष्टो भगवानाह—'गोयमा! ते णं मणुआ बहुसघयणा' हे गौतम ! ते विद्याधरश्रेणि वास्तव्यः खलु मनुजाः--मनुष्या बहुसंहननाः- बहूनि वज्रऋषभनारा-

---

उत्तर दिशा में सीमाकारी महाहिमवान् पर्वत, एव मलय पर्वत मेरुपर्वत और महेन्द्र पर्वत के जैसे प्रधान है इन राजाओ का और विशेष वर्णन देखना हो तो औपपातिक सूत्र के ११ वें सूत्र की टीका देखनी चाहिये, वहां पर विस्तार के साथ यह वर्णन करने में आया है ।

अब सूत्रकार विद्याधरश्रेणिद्वय के निवासी जनो के आकार भाव प्रत्यवतार को प्रकट करने के लिये प्रश्नोत्तर के रूप में उसे स्पष्ट करते है—"विज्जाहर सेढोणं भते ! मणुयाणं केरिसए आयारभावपडोयारे पण्णत्ते' हे भदन्त ! विद्याधर श्रेणिद्वय में रहेनेवाले मनुष्योंका आकार भाव प्रत्यवतार-स्वरूप कैसा कहा गया है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-"गोयमा ! तेणं मणुजा बहुसघयणा, बहुसठाणा, बहु उच्चत्त पज्जवा बहु आउपज्जवा जाव सव्व दुक्खाण मतं करेंति" हे गौतम ! विद्याधर श्रेणि द्वय निवासी मनुष्यो का स्वरूप इस प्रकार से कहा गया है-वे वज्र ऋषभ नाराच आदि सहनन वाले होते है, समचतुरस्र आदि संस्थान

नगरोमा विद्याधर राजा रहे छे आ બધા રાજાઓ હૈમવત ક્ષેત્રની ઉત્તર દિશામા સીમાકારી મહાહિમવાન્ પર્વત તેમજ મલય પર્વત મેરૂ પર્વત અને મહેન્દ્ર પર્વતના જેવા પ્રધાન છે આ રાજાઓ વિષે જાણવુ હોય તો ઔપપાતિક સૂત્રના ૧૧ મા સૂત્રની ટીકા જોવી જોઈએ ત્યા વિસ્તારપૂર્વક આ વિષે વર્ણન કરવામાં આવ્યુ છે.

હવે સૂત્રકાર વિદ્યાધર શ્રેણિદ્વયના નિવાસીજનોના આકારભાવ પ્રત્યવતાર-વિષે સ્પષ્ટતા કરવા માટે પ્રશ્નોત્તર રૂપમાં પોતાનુ કથન આ રીતે પ્રકટ કરે છે કે—

"विज्जाहार सेढीणं भंते ! मणुयाण केरिसए आयारभावपडोयारे पण्णत्ते ?" હે ભદંત ! વિદ્યાધર શ્રેણિદ્વયમા રહેનારા માણુસોના આકાર ભાવપ્રત્યવતાર-સ્વરૂપ-કેવું કહેવામાં આવેલ છે ? એના જવાબમા પ્રભુ કહે છે કે "गोयमा ! तेणं मणुया बहुसंघयणा बहुसंठाणा बहुउच्चत्तपज्जवा बहु आउपज्जवा जाव सव्व दुक्खाण मंतं करेंति' હે ગૌતમ ! વિદ્યાધર શ્રેણિદ્વય નિવાસી મનુષ્યોનું સ્વરૂપ એવું કહેવામાં આવેલું છે. સમચતુરસ્ર આદિ

चादीनि संहननानि-वपुर्दृढीकरणास्थिनिचयरूपाणि येषां ते तथा, 'बहुसंठाणा' बहुसंस्थानाः-बहूनि समचतुरस्रादीनि संस्थानानि-विशिष्टावयवरचनारूपशरीराकृतयो येषां ते तथा, 'बहु उच्चत्तपज्जवा' बहूच्चत्वपर्यवाः बहवः नानाविधा उच्चत्त्वस्य शरीरोच्छ्रयस्य पर्यवाः पञ्चधनुश्शतादिका मानविशेषा येषां ते तथा, तथा 'बहु आउपज्जवा' बह्वायुः-पर्यवाः-बहवः आयुषः पूर्वकोटिवर्षशतादिकाः पर्यवाः-विशेषा येषां ते तथा, 'जाव' यावत्-यावत्पदेन "बहूनि वर्षाणि आयुः पालयन्ति पालयित्वा अप्येके निरयगामिनः अप्येके तिर्यग्गामिनः, अप्येके मनुजगामिनः अप्येके देवगामिनः, अप्येके सिध्यन्ति मुच्यन्ते परिनिर्वान्ति' इत्येषां पदानां सङ्ग्रहो बोध्य, 'सव्वदुक्खाणमंतं करे ति' सर्वदुक्खानामन्तं कुर्वन्ति । एषां व्याख्या एकादशसूत्रतो बोध्या ॥ सू० १३ ॥

मूलम्-तासि णं विज्जाहरसेढीणं बहुसमरमणिज्जाओ भूमिभागाओ वेयड्ढस्स पव्वयस्स उभओ पासिं दस जोयणाइं उड्ढं उप्पइत्ता एत्थ णं दुवे आभिओगसेढीओ पण्णत्ताओ पाईणपडीणाययाओ उदीणदाहिणविच्छिण्णाओ दस दस जोयणाइं विक्खंभेणं पव्वय

वाले होते हैं, इनके शरीर की ऊँचाई पाचसो धनुष आदि की होती है, पूर्वकोटिवर्षशत आदि की इनकी आयु होती है यावत् पद के अनुसार वे इनकी आयु का अच्छी तरह से पालन करते है-पालन करके मृत्यु के अवसर पर मर कर उनमें से कितनेक तो नरकगामी होते हैं, कितनेक तिर्यग्गतिगामी होते है, कितनेक मनुष्यगति गामी होते हैं और कितनेक देवगति गामी होते हैं। कितनेक सिद्ध-कृतकृत्य हो जाते है केवलज्ञान रूपी आलोक से लोकालोक के ज्ञाता हो जाते हैं सर्व कर्मों से रहित हो जाते हैं, समस्त कर्मकृतविकार से रहित हुए अपने आप में समा जाते हैं शारीरिक एवं मानसिक रूप समस्त क्लेशों का नाश कर देते है-इस तरह अव्याबाध सुख के वे भोक्ता हो जाते है। ऐसी ही व्याख्या इसीके ११ वे सूत्र में की जाचुकी है ॥१३॥

संस्थानवाळा होय छे એમના શરીરની ઉંચાઈ પાચસો ધનુષ વગેરે જેટલી હોય છે પૂર્વ કોટિ વર્ષશત આદિ જેટલી' આયુ હોય છે. 'યાવત્ પદથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે એઓ આટલુ આયુ ચોક્કસ ભોગવે છે આયુ ભોગવીને મૃત્યુ વખતે તેઓમાંથી કેટલાક નરકગામી હોય છે, કેટલાક તિર્યંગ્ ગતિગામી હોય છે અને કેટલાક મનુષ્ય ગતિગામી હોય છે અને કેટલાક-દેવગતિગામી હોય છે કેટલાક સિદ્ધ-કૃતકૃત્ય-થઈ જાય છે-કેવળજ્ઞાનરૂપી આલોકથી લોકાલોકના જ્ઞાતા થઇ જાય છે સર્વ કર્મોથી રહિત થઈ જાય છે સમસ્તકર્મકૃતવિકારથી રહિત થયેલા તેઓ સ્વમાં જ સમવહત થઈ જાય છે. શારીરક અને માનસિકરૂપ સમસ્ત ક્લેશોને વિનષ્ટ કરી નાખે છે આ રીતે અવ્યાબાધ સુખના તેઓ ભોક્તા થઈ જાય છે એવી જ વ્યાખ્યા એના જ ૧૧ મા સૂત્રમા પહેલા કરવામા આવી છે. ॥૧૩॥

समियाओ आयामेणं उभओ पासिं दोहिं य वणसंडेहिं संपरिक्खि त्ताओ वण्णओ दोण्हवि, पव्वयसमियाओ आयामेणं। आभिओग-सेढीणं भंते ! केरिसए आयारभावपडोयारे पण्णत्ते ? गोयमा बहु समरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते जाव तणेहिं उवसोभिए वण्णाइं जाव तणाणं सद्दोत्ति । तासि णं आभिओगसेढीणं तत्थ तत्थ देसे तहिं तहिं बहवे वाणमंतरा देवा य देवीओ य आसयंति संयंति जाव फलवित्तिविसेसं पच्चणुब्भवमाणा विहरंति। तासु णं आभिओगसेढीसु सक्कस्स देविंदस्स देवरण्णो सोमजमवरुणवेसमणकाइयाणं आभिओगाणं देवाणं बहवे भवणा पण्णत्ता. ते णं भवणा बाहिं वट्टा अंतो चउरंसा वण्णओ जाव अच्छरगणसंघविकिण्णा जाव पडिरूवा। तत्थ णं सक्कस्स देविंदस्स देवरण्णो सोमजमवरुणवेसमणकाइया बहवे आभिओगा देवा महिड्ढिया महज्जुईया जाव महासोक्खा पलिओवमट्ठिइया परिवसंति। तासि णं आभिओगसेढीणं बहुसमरम-णिज्जाओ भूमिभागाओ वेयड्ढस्स पव्वयस्स उभओ पासिं पंच पंच जोयणाइं उड्ढं उप्पइत्ता. एत्थणं वेयड्ढस्स पव्वयस्स सिहरतले पण्णत्ते पाईणपडिणायए उदीणदाहिणविच्छिण्णे दस जोयणाइं विक्खंभेणं पव्वयसमगे आयामेणं से णं इक्काए पउमवरवेइयाए इक्केणं वणसं-डेणं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते, पमाणं वण्णओ दोण्हंपि। वेयड्ढस्स णं भंते ! पव्वयस्स सिहरतलस्स केरिसए आयारभावपडोयारे पण्णत्ते गोयमा ! बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते से जहाणामए आलिंग पुक्खरेइ वा जाव णाणाविहपंचवण्णेहिं मणीहिं उवसोभिए जाव वावीओ पुक्खरिणीओ जाव वाणमंतरा देवा य देवीओ य आसं यंति जाव भुंजमाणा विहरंति।

जंबुद्दीवे णं भंते ! दीवे भारहेवासे वेयड्ढपव्वए कइ कूडा पण्णत्ता ? गोयमा ! णव कूडा पण्णत्ता, तं जहा—सिद्धायययणकूडे १ दाहि

णड्ढभरहकूडे २ खंडप्पवायगुहाकूडे ३ मणिभद्दकूडे ४ वेयड्ढकूडे ५ पुण्णभद्दकूडे ६ तिमिसगुहाकूडे ७ उत्तरड्ढभरहकूडे ८ वेसमणकूडे ॥सू० १४॥

छाया—तयोः खलु विद्याधरश्रेण्योः बहुसमरमणीयाद् भूमिभागाद् वैताढ्यस्य पर्वतस्य उभयोः पार्श्वयोः दश योजनानि ऊर्ध्वमुत्पत्य अत्र खलु द्वे आभियोग्यश्रेण्यौ प्रज्ञप्ते प्राचीनप्रतीचीनाऽऽयते उदीचीनदक्षिणविस्तीर्णे दशदश योजनानि विष्कम्भेण पर्वत समिके आयामेन उभयोः पार्श्वयोः द्वाभ्यां पद्मवरवेदिकाभ्यां च वनषण्डाभ्यां संपरिक्षिप्ते वर्णको द्वयोरपि पर्वतसमका आयामेन आभियोग्यश्रेण्यौ भवन्त कीदृशकः आकारभाव-प्रत्यवतारः प्रज्ञप्त गौतम ! बहुसमरमणीयो भूमिभाग. प्रज्ञप्तः यावत् तृणैरुपशोभित. वर्णा यावत् तृणानां शब्द इति । तयोःखलु अभियोग्यश्रेण्या. तत्र तत्रदेशे तत्र तत्र बहवो व्यन्तरा देवाश्च देव्यश्च आसते शेरते यावत् फलवृत्तिविशेष प्रत्यनुभवन्तो विहरन्ति । तयो खलु अभियोग्य श्रेण्यो. शक्रस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य सोमयमवरुणवैश्रवणकायिका-नामाभियोग्यानां देवानां बहूनि भवनानि प्रज्ञप्तानि । तानि खलु भवनानि बहिः वृत्तानि अन्तःचतुरस्राणि वर्णकः यावत् अप्सरागणसंघविकीर्णानि यावत् प्रतिरूपाणि । तत्र खलु शक्रस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य सोमयमवरुणवैश्रवणकायिका बहव आभियोग्या देवा महर्द्धिका महाद्युतिका यावत् महासौख्याः पल्योपमस्थितिकाः परिवसन्ति ।

तयो खलु आभियोग्यश्रेण्यो बहुसमरमणीयाद् भूमिभागात् वैताढ्यस्य पर्वतस्य शिखरतल प्रज्ञप्तम्, प्राचीनप्रतीचीनाऽऽयतम् उदीचीन दक्षिणविस्तीर्णं दश योजनानि विष्कम्भेण पर्वतसमकम् आयामेन । तत् खलु एकया पद्मवरवेदिकया एकेन वनखण्डेन सर्वत समन्तात् संपरिक्षिप्तम् प्रमाणं वर्णकोद्वयोरपि ।

वैताढ्यस्य खलु भदन्त ! पर्वतस्य शिखरतलस्य कीदृशक आकारभावप्रत्यवतारः प्रज्ञप्तः ? गौतम ! बहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रज्ञप्तः, स यथानामकः आलिङ्गपुष्कर इति वा यावत् नानाविधपञ्चवर्णैः मणिभिरुपशोभितः, यावत् वाप्य. पुष्करिण्यः यावत् व्यन्तरा देवाश्च देव्यश्च आसते यावद् भुञ्जाना विहरन्ति,

जम्बूद्वीपे खलु भदन्त ! द्वीपे भारते वैताढ्यपर्वते कतिकूटानि प्रज्ञप्तानि गौतम नवकूटानि प्रज्ञप्तानि तद्यथा सिद्धायतनकूटं १ दक्षिणार्द्धभरतकूटं २ खण्डप्रपातगुहाकूटं ३ मणिभद्रकूटं ४ वैताढ्यकूट ५ पूर्णभद्रकूट ६ तमिस्रगुहाकूटम् ७ उत्तरार्द्धभरतकूटम् ८ वैश्रवणकूटम् ९ ॥सू०१४॥

टीका—'तासि णं विज्जाहरसेढीणं' इत्यादि । अथात्रैव वर्तमानाभियोग्य श्रेणीं निरूपयति 'तासि णं' तयोः—पूर्वोक्तयोः खलु 'विज्जाहरसेढीणं बहुसमरम-

"तासिण विज्जाहरसेढीणं बहुसमरमणिज्जाओ" इत्यादि ।

टीकार्थ—उन विद्याधर श्रेणियों के बहुसमरमणीय भूमिभाग से वैताढ्य पर्वत के दोनों पार्श्व-

'तासिण विज्जाहरसेढीण बहुसमरमणिज्जाओ' इत्यादि ॥सूत्र १४॥

टीकार्थ—ते विद्याधर श्रेणीओने बहुसमरमणीय भूमिभागथी वैताढ्य पर्वतना बन्ने पार्श्व-

णिज्जाभो भूमिभागाओ वेयड्ढस्स पव्वयस्स' विद्याधरश्रेण्योः बहुसमरमणीयात्, भूमिभागात् वैताढ्यस्य पर्वतस्य 'उभओ' उभयोः-द्वयोः 'पासिं' पार्श्वयो. 'दसजोयणाइं' दश योजनानि 'उड्ढं' ऊर्ध्वम्-उपरि 'उप्पइत्ता' उत्पत्य गत्वा 'एत्थणं दुवे अभिओग सेढीओ' अत्र इह द्वे आभियोग्यश्रेण्यौ आ समन्तात् आभिमुख्येन युज्यन्ते प्रेष्यकर्मणि व्यापार्यन्त इत्याभियोग्याः शक्र लोकपालानां किङ्करा व्यन्तरविशेषाः तेषां श्रेण्यौ आवासपङ्क्ती 'पण्णत्ताओ' प्रज्ञप्ते- कथिते ते च, कीदृश्यौ ! इति जिज्ञासायामाह 'पाईणपडीणयथाओ' प्राचीन प्रतीचीनाऽऽयते पूर्वपश्चिमयोर्दिशोरायते दीर्घे 'उदीणदाहिणवित्थिण्णाओ' उदीचीन दक्षिण विस्तीर्णे उत्तरदक्षिणदिशोर्विस्तीर्णे विस्तारयुक्ते, 'दस दस जोयणाइं विक्खभेणं' दश दश योजनानि विष्कम्भेण-विस्तारेण, 'पव्वयसमियाओ' पर्वतसमिके पर्वततुल्ये 'आयामेणं' आयामेन दैर्घ्येण, तथा 'उभओ' उभयोः-द्वयोः 'पासिं' पार्श्वयोः 'दोहिं' द्वाभ्यां पद्मवरवेदिकाभ्यां द्वाभ्यां च 'वणसंडेहिं संपरिक्खित्ताओ' वनषण्डाभ्यां संपरिक्षिप्ते परिवेष्टिते । 'वण्णओ' वर्णकः-वर्णनपरो वाक्यसमूहो 'दोण्हवि' द्वयोरपि द्वयोरिति जात्यापेक्षया प्रोक्तं, तेन द्वयोः पद्मवरवेदिकयोः द्वयोर्वनषण्डयोरितिचतुर्णां पूर्ववद् बोध्यः । तथा-चत्वारोऽप्येते पद्मवरवेदिकावनषण्डा 'आयामेणं' आयामेन-दैर्घ्येण 'पव्वयसमियाओ' पर्वतसमकाः पर्वततुल्या बोध्या इति ।

भागों में दश दश योजन ऊपर जाकर दो अभियोग्य श्रेणियां कही गई है शक्र एव लोकपालों के किङ्करभूत जो व्यन्तर देवविशेष है उनकी ये निवास भूत श्रेणियां हैं "प्राचीन प्रतीचीनायते ये दोनो पूर्वपश्चिम में लम्बी है "उदीचीनदक्षिणविस्तीर्णे" उत्तर दिशा और दक्षिणदिशा में चौडी है इनका विस्तार दश दश योजन का है "पर्वत समिके" तथा पर्वत की लम्बाई के बराबर इनकी लम्बाई है। तथा ये अपने दोनो पार्श्वभाग में दो पद्मवर वेदिकाओ से एवं दो वनषण्डों से परिवेष्टित हैं। इस ४ पद्मवरवेदिकाएँ और चार वनखण्ड इनके दोनों पार्श्वभागो की ओर हैं । ये चारों पद्मवरवेदिकाएँ और वनषण्ड लम्बाई में पर्वत के तुल्य है । "आभिओगसेढीणं" हे भदन्त ! इन आभियोग श्रेणियों का आकारभाव

ભાગોમા દશ દશ યોજન ઉપર જઈને બે આભિયોગ્ય શ્રેણીઓ છે શક્ર અને લોકપાલોના કિંકરભૂત જે વ્યંતર દેવ વિશેષ છે, તેમની આ નિવાસભૂત શ્રેણીઓ છે "प्राचीनप्रतीचीनायता' એ બન્ને પૂર્વ પશ્ચિમમા લાંબી છે "उदीचीनदक्षिण विस्तीर्णा ઉત્તર દિશા અને દક્ષિણ દિશામા થોડી છે. એમનો વિસ્તાર દશ-દશ યોજન જેટલો છે "पर्वत समिके" તેમજ પર્વતની લંબાઈ જેટલી એમની લંબાઈ છે તથા એ બન્ને પાર્શ્વભાગમાં બે પદ્મવર વેદિકાઓથી તેમજ બે વનષંડોથી પરિવેષ્ટિત છે એ જ પદ્મવરવેદિકાઓ અને ચાર વનખંડો એમની બન્ને બાજુએ છે એ ચારે પદ્મવરવેદિકાઓ અને વનષંડોની લંબાઈ પર્વત તુલ્ય છે "अभिओगसेढीणं" હે ભદન્ત ! આ આભિયોગ શ્રેણિઓનો આકારભાવપ્રત્યવતાર (સ્વરૂપ) કેવો છે ? એના

अथाभियोग्यश्रेणिद्वयस्याकारभावप्रत्यवतारं पृच्छति 'आभिओगसेढीणं' इत्यादि। 'आभिओगसेढीणं भंते ! केरिसए आयारभावपडोयारे पण्णत्ते' हे भदन्त अभियोगश्रेण्याः कीदृशकः कीदृशः आकारभावप्रत्यवतारः प्रज्ञप्तः ? भगवानाह-'गोयमा बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते' हे गौतम ! बहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रज्ञप्तः 'जाव तणेहिं उवसोभिए' यावत् तृणरूपशोभितो 'वण्णाइं जाव तणाण सद्दो त्ति' वर्णो यावत्तृणानां शब्द इति। अत्र यावत्पदसंग्राह्यः पदसमूहो राजप्रश्नीयसूत्रस्य पञ्चदशसूत्रादारभ्य एकोनविंशतितमसूत्रतो बोध्यः। अर्थोऽपि तत्रैवमत्कृत सुबोधिनी टीकातोऽवसेय इति। 'तासि णं' तयोः पूर्वोक्तयोःखलु 'अभिओगसेढीणं' आभियोग्यश्रेण्योः 'तत्थ तत्थ' तत्र तत्र तस्मिस्तस्मिन् 'देसे' देशे भागे, 'तहिं तहिं' तत्र तत्र तत्तद्देशस्यावान्तरदेशे 'बहवे वाणमंतरा' बहवो व्यन्तराः देवविशेषा 'देवा य देवीओ य आसयति' देवाश्च देव्यश्च आसते-यथासुखं सामान्यतस्तिष्ठन्ति, 'सयंति' शेरते सर्वथा कायप्रसारणेन वर्तन्ते न तु निद्रान्ति, देवानां निद्राया अभावात् 'जाव' याव

प्रत्यवतार-स्वरूप कैसा कहा गया है ? इसके उत्तर में प्रभु कहतेहैं 'बहु समरमणीओ भूमिभागो पण्णत्तो'' हे गौतम ! इन दोनो श्रेणियों का भूमिभाग बहुसम है और इसीसे वह बहुत ही रमणीय कहा गयाहै क्योकि वह तृणो से और मणियों से उपशोभित है ये तृण मणियां वहां कृत्रिम भी हैं और अकृत्रिम भी है। यहा यावत्पद से सग्राह्य पद समूह राजप्रश्नीय सूत्रके १५वें सूत्र से लेकर १९वें तक के सूत्रसे जान लेना चाहिये; उनका अर्थ हमने उसकी सुबोधिनी टीका में स्पष्ट कर लिख दिया है। वहां उनके वर्णों का और उनके शब्दो का भी सद्भाव प्रकट किया है। "तासिण आभिओगसेढीण तत्थ तत्थ देसे तहिं तहिं बहवे वाणमंतरा देवा य देवीओ आसयति, सयति, जाव फलवित्तिविसेस पच्चणुभवमाणा विहरति'' इन पूर्वोक्त आभियोग्यश्रेणियों के उन २ स्थानों पर अनेक वानव्यन्तर देव और देवियां यथासुख उठती बैठती रहती है, शरीर को पसार कर आराम करती रहती हैं,

---

જવાબ માં પ્રભુ કહે છે "बहुसमरमणीओ भूमिभागो पण्णत्तो" હે ગૌતમ ! એ બન્ને શ્રેણીઓનો ભૂમિભાગ બહુ સમ છે અને એથી જ તે બહુજ રમણીય છે કેમકે તે તૃણોથી અને મણિઓથી ઉપશોભિત છે. એ તૃણ મણિઓ ત્યા કૃત્રિમ પણ છે અને અકૃત્રિમ પણ છે અહી "यावत्" પદથી સગ્રાહ્ય પદ સમૂહ રાજપ્રશ્નીય સૂત્રના ૧૫ મા સૂત્રથી ૧૯ માં સૂત્ર સુધી જાણવો જોઈએ. આ બધા પદસમૂહોની વ્યાખ્યા તેની સુબોધિની ટીકામા સ્પષ્ટ કરી છે. ત્યા તેમના વર્ણો તેમજ શબ્દોનો સદ્ભાવ પ્રકટ કરવામા આવેલ છે "तासिणं आभिओगसेढीणं तत्थ तत्थ देसे तहिं तहिं बहवे वाणमंतरा देवा य देवीओ आसयंति, सयंति जाव फलवित्तिविसेसं पच्चणुभवमाणा विहरंति" આ પૂર્વોક્ત આભિયોગ્ય શ્રેણીઓના સ્થાનોપર અનેક વાનવ્યંતર દેવો દેવીઓ સુખપૂર્વક ઉઠતા-બેસતા રહે છે, શરીરને પસૃત કરીને આરામ કરતા રહે છે, નિદ્રાધીન થતા રહે છે કેમકે દેવોને નિદ્રા આવતી નથી,

त्पदेन -"तिष्ठन्ति, निषीदन्ति, त्वग्वर्त्तयन्ति, रमन्ते, ललन्ति, क्रीडन्ति, कीर्त्तयन्ति, मोहन्ति, पुरापुराणानां सुचीर्णानां सुपरीक्रान्तानां शुभानां कृतानां कल्याणानां कर्मणां कल्याणम्" इति संग्राह्यम् । तत्र तिष्ठन्ति=ऊर्ध्वावस्थानेन विद्यन्ते, निषीदन्ति=उपविशन्ति, त्वग्वर्त्तयन्ति त्वक्परिवर्तनं पार्श्वपरिवर्तनं कुर्वन्ति रमन्ते रतिमावध्नन्ति, ललन्ति विलसन्ति क्रीडन्ति क्रीडां कुर्वन्ति कीर्तयन्ति वर्णयन्ति, मोहन्ति विषयं सेवन्ते तथा पुरा प्राग्भवे उपार्जितानां पुराणानां चिरन्तनानां सुचीर्णानां सुविधिकृतानां सुपराक्रान्तानां शोभनपराक्रमसम्पादितानाम् अत एव शुभानां शुभफलानां कृतानां कल्याणानां वास्तविककल्याणफलानां कर्मणां दानशीलादीनां कल्याणम् एकान्तसुखावहं 'फलवित्तिविसेसं' फलवृत्तिविशेषं फलविपाकं 'पच्चणुभवमाणा' प्रत्यनुभवन्तः एकैकशोऽनुभवविषयं कुर्वन्तः सन्तो 'विहरंति' विहरन्ति तिष्ठन्ति ।

'तासु णं' तयोः पूर्वोक्तयोः खलु 'आभिओगसेढीसु सक्कस्स देविंदस्स देवरण्णो सोममवरूणवेसमणकाइयाणं' आभियोग्यश्रेण्योः शक्रस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य सोम-

---

निद्रा नहीं लेती हैं, क्योंकि देवों के निद्रा का अभाव होता है । यहां यावत्पदसे "तिष्ठन्ति निषीदन्ति, त्वग्वर्त्तयन्ति, रमन्ते, ललन्ति, क्रीडन्ति, कीर्त्तयन्ति मोहन्ति, पुरापुराणानां सुचीर्णानां सुपराक्रान्तानां शुभानां कृतानां कल्याणाना कर्मणां कल्याणम्" इस पाठ का संग्रह हुआ है इस पाठ के अनुसार वे वानव्यन्तर देव और देवियां उन२ स्थानों में खड़ी भी रहती है, बैठी भी रहती है, करवटे भी बदलती है, विषय सेवन भी करती है, विलास, युक्त चेष्टाएँ भी करती है भिन्न२ प्रकार की क्रीडाएँ भी करती हैं, गाना बजाना नृत्य करना आदि क्रियाएँ भी करती है, देविया एक दूसरे देवो को और देवियो को वहां रिझाते रहते हैं; इत्यादि रूप से वे वहा पर अपने सुविधिपूर्वक किये गये पूर्वके दानादिरूप शुभ कर्मों के शुभ फलविशेष भोगा करते हैं । "तासुणं आभिओगसेढीसु सक्कस्स देविंदस्स देवरण्णो सोमजमवरुणवेसमण काइयाणं आभिओगाणं देवाणं वहवे भवणा पण्णत्ता" उन दोनो

અહીં યાવત પદથી "तिष्ठन्ति, निषीदन्ति, त्वग् वर्त्तयन्ति, रमन्ते, ललन्ति, क्रीडन्ति कीर्तयन्ति, मोहन्ति, पुरापुराणानां सुचीर्णानां, सुपराक्रान्तानां,शुभानां, कृतानां कल्या [illegible] कर्मणां कल्याणम्" આ પાઠનો સંગ્રહ થયેલ છે આ પાઠ મુજબ તે વાનવ્યંતર દેવ અને દેવી ઓ તત્તત્ પ્રદેશોમા ઊભા રહે છે, બેસે છે, પાર્શ્વપરિવર્તન કરે છે, વિષય સેવન કરે છે, વિલાસ યુક્ત ચેષ્ટાઓ કરે છે, ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની ક્રીડાઓ કરે છે, ગાવું, વગાડવું નૃત્ય કરવું વગેરે વિવિધ ક્રિયાઓ કરતા રહે છે. દેવીઓ બીજા દેવોને અને દેવો બીજી દેવીઓને રિઝવતા રહે છે ઇત્યાદિ રૂપમાં તેઓ ત્યાં પોતપોતાની સુવિધાથી પૂર્વકૃત દાનાદિ શુભ કર્મોના શુભ ફળ વિશેષનો ઉપભોગ કરતા રહે છે "तासुणं आभिओगसेढीसु सक्कस्स देविंदस्स देवरण्णो सोमजमवरुणवेसमणकाइआणं आभिओगाणं देवाणं बहवे भवणा पण्णत्ता" તેઓ બન્ને અભિયોગ્ય શ્રેણીઓમાં દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્રનો-જે પૂર્વ દિશાના

यमवरुणवैश्रवणकायिकानां तत्र सोमः पूर्वदिक्पालः यमो दक्षिणदिक्पालः, वरुणः पश्चिमदिक्पालः, वैश्रवणः उत्तरदिक्पालः तेषां कायः समूहः स्वामित्वेन येषां ते तथाभूतास्तेषाम् 'आभिओगाणं' आभियोग्यानाम् आज्ञाकारिणां 'देवाणं बहवे भवणा पण्णत्ता' देवानाम् अनेकानि भवनानि प्रज्ञप्तानि 'तेणं भवणा बाहिं वट्टा' तानि खलु भवनानि बहिर्वृत्तानि बहिर्वर्तुलाकाराणि 'अंतो चउरंसा' अन्तः अभ्यन्तरे चतुरस्राणि चतुष्कोणानि अत्र 'वण्णओ' वर्णकः भवनवर्णनपरःपदसमूहो वक्तव्यः स च किं पर्यन्त इत्याह 'जाव अच्छरगणसंघविकिण्णा' यावदप्सरोगणसङ्घ विकीर्णानि—अप्सरोगणसङ्घविकीर्णानि अप्सरोगणसमूहव्याप्तानि इति पर्यन्तः ततोऽपि किमवधिरिति जिज्ञासायामाह 'जाव पडिरूवा' यावत् प्रतिरूपाणि। प्रतिरूपाणि इति पर्यन्तो वर्णको बोध्य इति पर्यवसितम्। तथा च सर्वपदानि यावत्पदसंगृहीतान्येवम् अधः पुष्करकर्णिकासंस्थानसंस्थितानि उत्कीर्णान्तरविपुलगम्भीरखातपरिखाणि प्राकाराट्टालककपाटतोरणप्रतिद्वारदेशभागानि यंत्रशतघ्नीमुशलमुशुण्डीपरिवारितानि अयोध्यानि सदा जयानि सदा अजेयानि सदा गुप्तानि अष्टचत्वारिंशत्कोष्ठरचितानि अष्टचत्वा-

---

आभियोग्य श्रेणियो में देवेन्द्र देवराज शक्र के जो पूर्व दिशा के दिक्पाल सोम है, दक्षिण दिशा के दिक्पाल जो यम है, पश्चिम दिशा के दिक्पाल जो वरुण है और उत्तर दिशा के दिक्पाल जो वैश्रवण है जो कि इन्द्र के आज्ञाकारी है उनके अनेक भवन कहे गये है। "तेण भवणा बाहिं वट्टा, 'अतो चउरंसा, वण्णओ जाव अच्छरगणसंघविकिण्णा जाव पडिरूवा" वे भवन बाहर में तो गोल है, और भीतर में चतुरस्र-चौकोर है। यहां भवनो के वर्णन करने वाला पाठ "ये अप्सराओं के समूह से व्याप्त है और यावत्प्रासादीय आदि विशेषणो वाले है" यहां तक का यहा गृहीत हुआ है. वह पाठ जानकारी के लिए यहां प्रकट किया जाता है— " अध: पुष्करकर्णिकासस्थानसस्थितानि उत्कीर्णान्तरविपुलगभीरखातपरिखाणि, प्राकाराट्टालयकपाटतोरणप्रतिद्वारदेशभागानि, यंत्रशतघ्नी मुशलमुशुण्डीपरिवारितानि, अयोध्यानि, सदा जयानि सदा अजेयानि, सदा गुप्तानि,

---

દિક્પાલ સોમ છે દક્ષિણ દિશાના દિક્પાલ યમના પશ્ચિમ દિશાના દિક્પાલ વરુણના અને ઉત્તર દિશાના દિક્પાલ વૈશ્રવણના—જે ઈન્દ્રના આજ્ઞાકારી છે—તેમના અનેક ભવનો કહેવાય છે "तेणं भवणा बाहिं वट्टा, अंतो चउरंसा, वण्णओ जाव अच्छरगणसंघविकिण्णा जाव पडिरूवा" તે ભવનો બહારથી ગોળ છે અને અંદરથી ચતુરસ્ર ચોખ ડા—છે. અહીં ભવનોના વર્ણન સંબંધી 'એ એ અપ્સરાઓના સમૂહોથી વ્યાપ્ત છે અને યાવત્પ્રાસાદીય આદિ વિશેષણોથી યુક્ત ને "અહીં સુધીનો પાઠ ગૃહીત થયેલ છે તે પાઠ જાણવા માટે અહી પ્રકટ કરવામા આવે છે "अध पुष्करकर्णिकासंस्थानसंस्थितानि, उत्कीर्णान्तरविपुल गंभीरखातपरिखाणि, प्राकाराट्टालयकपाटतोरण प्रतिद्वारदेशभागानि, यन्त्रशतघ्नीमुशल मुशुण्डी परिवारितानि, अयोध्यानि, सदा जयानि, सदा अजेयानि, सदा गुप्तानि, अष्टचत्वारिंशत् कोष्ठ-

रिंशत्कृतवनमालानि क्षेमाणि शिवानि किङ्करामरदण्डोपरक्षितानि लायितोल्लायितमहितानि गोशीर्षसरसरक्तचन्दनदर्दर (प्रचुर) दत्त पञ्चाङ्गुलितलानि उपचितचन्दनकलशानि चन्दनघटसुकृततोरणप्रतिद्वारदेशभागानि आसक्तोत्सक्तविपुलवृत्तव्याघारितमाल्यदामकलापानि पञ्चवर्णसरससुरभिमुक्तपुष्पपुञ्जोपचारकलितानि कालागुरुप्रवरकुन्दुरुष्कतुरुष्कधूपदह्यमानसुरभिमघमघायमान गन्धोद्धूताभिरामाणि सुगन्धवरगन्धितानि गन्धवर्तीभूतानि (अप्सरोगणसङ्घकीर्णानि) दिव्यत्रुटितशब्दसंप्रनादितानि सर्वरत्नमयानि अच्छानि श्लक्ष्णानि लष्टानि घृष्टानि मृष्टानि नीरजांसि निर्मलानि निष्पङ्कानि निष्कङ्कटच्छायानि सप्रभाणि समरीचिकानि सोद्द्योतानि प्रासादीयानि दर्शनीयानि अभिरूपाणि (प्रतिरूपाणि) इति।

एतद्व्याख्या—अधः पुष्करकर्णिकासंस्थान संस्थितानि अधः पुष्करकर्णिका-अधोमुखकमलबीजकोशस्तस्या यत् संस्थानम्—आकारस्तेन संस्थितानि अधोमुखपद्मबीजकोशाकाराणि तथा—उत्कीर्णान्तरविपुलगम्भीरखातपरिखाणि उत्कीर्णमिवो

अष्टचत्वारिंशत् कोष्ठरचितानि, अष्टचत्वारिंशत्कृतवनमालानि, क्षेमाणि, शिवानि, किङ्करामरदण्डोपरक्षितानि, लायितोल्लायितमहितानि, गोशीर्षसरसरक्तचन्दन दर्दर (प्रचुर) दत्त पञ्चाङ्गुलितलानि उपचितचन्दनकलशानि, चन्दनघटसुकृततोरणप्रतिद्वारदेशभागानि, आसक्तोत्सक्तविपुलवृत्तव्याघारितमाल्यदामकलापानि, पञ्चवर्णसरससुरभिमुक्तपुष्पपुञ्जोपचारकलितानि, कालागुरुप्रवरकुन्दरुष्कतुरुष्कधूपदह्यमान सुरभिमघमघायमानगन्धोद्धूताभिरामाणि, सुगन्धवरगन्धितानि, गधवर्तिभूतानि, (अप्सरोगणसघकीर्णनि,) दिव्यत्रुटित शब्दसंप्रनादितानि सर्वरत्नमयानि, अच्छानि, श्लक्ष्णानि, लष्टानि, घृष्टानि, मृष्टानि, नीरजासि, निर्मलानि, निष्पंकानि, निष्कंकटच्छायानि सप्रभाणि, समरीचिकानि सोद्योतानि, प्रासादीयानि, दर्शनीयानि, अभिरूपाणि प्रतिरूपाणि। इस पाठ के पदो को व्याख्या इस प्रकार से है—नोचा मुख करके रखी गई कमलकर्णिका का जैसा आकार होता है वैसा आकार इन भवनों का है इनकी जो खात—ऊपर

रचितानि, अष्टचत्वारिंशत्कृतवनमालानि क्षेमाणि, शिवानि, किङ्करामरदण्डोपरक्षितानि, लायितोल्लायितमहितानि, गोशीर्षसरसरक्तचन्दनदर्दर (प्रचुर)दत्तपञ्चाङ्गुलितलानि, उपचितचन्दनकलशानि, चन्दनघटसुकृततोरणप्रतिद्वारदेशभागानि, आसक्तोत्सक्तविपुलवृत्तव्याघारित माल्यदामकलापानि, पञ्चवर्णसरस सुरभि मुक्तपुष्पपुञ्जोपचारकलितानि, कालागुरुप्रवरकुन्दरुष्क तुरुष्क धूप दह्यमानसुरभिमघमघायमानगन्धोद्धूताभिरामाणि, सुगन्धवर गन्धितानि, गधवर्तीभूतानि, (अप्सरोगणसंघकीर्णानि) दिव्यत्रुटित शब्दसंप्रनादितानि सर्वरत्नमयानि, अच्छानि श्लक्ष्णानि, लष्टानि, घृष्टानि, मृष्टाति, नीरजासि निर्मलानि, निष्पकानि निष्कंकटच्छायानि 'सप्रभाणि, समरीचिकानि, सोद्योतानि, प्रासादीयानि' दर्शनीयानि, अभिरूपाणि प्रतिरूपाणि' આ પાઠના પદોની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે છે. નત

त्कीर्णम्-सुव्यक्तम् तादृशमन्तरम्-अभ्यन्तरं यासां तादृश्य. विपुलाः बहवः गम्भीराः अलब्धतलाः खातपरिखाः खातानि उपर्यधः समानि परिखाः उपरि विशाला अधः सङ्कुचिताश्च येषां तानि प्राकाराट्टालककपाटतोरणप्रतिद्वारदेशभागानि-प्राकारः 'कोट्ट' इति भाषाप्रसिद्धः, अट्टालकः-'अटारी' भाषाप्रसिद्धः, तथा प्रतिद्वारदेशभागे कपाट तोरण च येषां तानि तथा। 'प्रतिद्वारदेशभाग' शब्दस्य परनिपात आर्षत्वात् तथा-यन्त्र शतघ्नी मुशलमुशुण्डी परिवारितानि-यन्त्राणि जलादि यन्त्राणि शतघ्न्यः-पुरुषशतघातकास्त्रविशेषाः 'तोप' इति भाषा प्रसिद्धाः मुशलानि-प्रसिद्धानि मुशुण्डयः शस्त्रविशेषाः -एतैः परिवारितानि-रक्षणाय परिवेष्टितानि, अतएव अयोध्यानि-योद्धुमशक्यानि सदा-सर्वस्मिन् काले जयानि-जयन्तीति जयानि शत्रुजयकारकाणि, तथा शत्रुभिः सदा अजेयानि-जेतुमयोग्यानि सदा गुप्ताणि-रक्षितानि अष्टचत्वारिंश-त्कोष्ठरचितानि-रचितानि-कृतानि अष्टचत्वारिंशतकोष्ठानि यत्र तानि तथा, रचितश-ब्दस्य प्राकृतत्वात्परनिपातः। अष्टचत्वारिंशत्कृतमालनि अष्टचत्वारिंशत=अष्टचत्वारिंश-द्भेदभिन्नविच्छित्तियुक्ता वनमालाः कृताः-स्थापिताः येषु तानि तथा, क्षेमाणि -पर-

---

और नीचे समान आकृति वाली खाई है उसका एव ऊपर में विशाल और नीचे भाग में सकुचित जो परिखा है उसका भीतरी अन्तर बिलकुल सुव्यक्त है तथा ये दोनो ही विपुल गंभीर है - अलब्ध तल वाली हैं, प्रत्येक भवन के साथ कोट है, अटारी है तथा इनके प्रत्येक द्वार में कपाट लगे हुए है, हर एक भवन में एक साथ सौ पुरुषो को मार डाले ऐसी अनेक शतघ्नियाँ-अस्त्रविशेष जिसे तोप कहा जाता है हैं, अनेक मुशल है अनेक मुशुण्डिया है-इस नाम के हथियार विशेष है इन सब हथियारो से वे मकान परिवेष्टित है अतएव कोई भी इन पर आक्रमण नहीं कर सकता है। इसीसे ये सदा अजेय है और स्वयं में ये सदा शत्रुओं को जीतने वाले है और सुरक्षित है प्रत्येक भवन में ४८-४८ कोठे बने हुए है एव "अष्टचत्वारि" ४८-४८ वनमालाए रखी हुई है।

मुखी कमलकर्णिकानो जेवो आकार होय छे तेवो आकार अहीना भवनोनो छे. एमनी जे खात-उपर अने नीचे समान आकृतिवाळी खाई छे-तेनो तथा उपरनी तरफ विशाळ अने नीचेना भागमा सकुचित जे परिखा छे तेनु भीतरी अन्तर एकदम सुस्पष्ट छे तेमज ए ओ बन्ने विपुल गभीर छे अलब्ध तलवाळी छे. दरेक भवननी साथे कोट छे, अटारी छे, तेमज एमना प्रत्येक द्वारमा कपाटो लागेला छे दरेक भवनमा एक साथे सो पुरुषोने एकी साथे मारी नाखे एवी अनेक शतघ्नीओ-तोपो-छे, अनेक मुशलो छे, अनेक मुसुण्डीओ छे, मुसुण्डी एक विशेष प्रकारनु हथियार होय छे, आ सर्व हथियारोथी ते भवनो परिवेष्टित छे. एथी तेमनी उपर कोई आक्रमण करी शके नही एथी ज ए भवनो सदा अजेय रहे छे अने स्वयमेव आ भवनो शत्रुओने जीतनारा छे. अने सुरक्षित छे प्रत्येक भवनमा ४८-४८ कोठाओ बनेला छे तेमज "अष्टचत्वारि" ४८-४८ वनमाळाओ।

चक्रभयरहितानि, पुनः शिवानि–स्वचक्रभयरहितानि तथा किङ्करामरदण्डोपरक्षितानि दण्ड हस्तै भृत्यदेवैः संरक्षितानि, लायितोल्लायितमहितानि–लेपोपलेपपरिष्कृतानि, गोशीर्षसरसरक्तचन्दनदर्दरदत्तपञ्चाङ्गुलितलानि–गोशीर्ष चन्दनविशेषः, सरसं–रससहित प्रशस्त यद् रक्तचन्दनं चेत्युभाभ्यां दर्दरं–प्रचुरं यथा स्यात्तथा दत्तानि–न्यस्तानि पञ्चांगुलितलानि येषु तानि तथा, । उपचितचन्दनकलशानि-उपचिताः–स्थापिताः चन्दनकलशा येषु तथा, चन्दनघटसुकृततोरणप्रतिद्वारदेशभागानि चन्दनघटाः चन्दनचर्चितकलशाः, सुकृततोरणानि –सुष्ठु रचिततोरणानि च प्रतिद्वारदेशभागेषु येषां तानि तथा। आसक्तोत्सक्त विपुलवृत्तव्याघारित माल्यदामकलापानि आसक्तः भूमौ लग्नः उत्सक्तः–उपरि लग्नश्च विपुलः विस्तीर्णः वृत्तः–वर्तुलः व्याघारितः–प्रलम्बितः माल्यदामकलापः–पुष्पमाला-समूहो येषु तानि तथा, पञ्चवर्णसरससुरभिमुक्तपुष्पपुञ्जोपचारकलितानि पञ्चवर्णानां सरसानां सुरभीणां–सुगन्धीनां पुष्पाणां यः पुञ्जः–समूहः तस्य य उपचारः यत्र तत्र स्थापनम् तेन कलितानि-युक्तानि तथा कालागुरु प्रवरकु-

परचक्र का यहां भय नहीं है "शिवानि" तथा स्वचक्र के भय से ये रहित है । जिनके हाथो में दण्ड है ऐसे किंकरभूत देवो से ये सरक्षित बने हुए है । "लायितोल्लायित महितानि" गोमयादि के लेप से ये परिष्कृत है "गोशीर्षसरसरक्तचंदनदर्दरदत्त पञ्चागुलितलानि" गोशीर्ष चन्दन और सरस रक्त चन्दन के अधिक से अधिक मात्रा में इनमें हाथे लगे हुए है । जगह जगह इनमें चन्दन के बने हुए कलश रखे हुए है। हर एक भवन के हर एक द्वार पर चन्दन कलशों द्वारा किये गए तोरण बने हुए है "आसक्तोत्सक्त विपुलवृत्तव्याघारितमाल्यदामकलापानि" इनमें जो पुष्पमालाओ का समूह है वह ऊपर से लेकर भूमि तक लगा हुआ है–ऐसा विस्तीर्ण है, तथा-वृत्त-गोल आकार वाला है और लटकता हुआ हैं "पञ्चवर्णसरस०" इन भवनो में यत्र-तत्र सरस पचवर्णोपेत एवं सुगंधित पुष्पों का समूह बिखरा हुआ रहता है "कालागुरु" जलते हुए कालागुरु की,

ગોઠવેલી છે પરચક્રનો અહીં ભય નથી "शिवानि" તેમજ સ્વચક્રના ભયથી એ રહિત છે જેમના હાથોમાં દંડ છે એવા કિંકરભૂત દેવોથી એ ભવનો સંરક્ષિત થયેલા છે. "लायितोल्लायितमहितानि" ગોમયાદિના લેપનથી એ ભવનો પરિષ્કૃત છે "गोशीर्षसरसरक्तचंदनदर्दरदत्त पञ्चांगुलितलानि" ગોશીર્ષચન્દન અને સરસરક્ત ચંદનના અધિકાધિક પ્રગાઢલેપાદિના એ ભવનોમાં હાથના થાપાઓ લાગેલા છે. સ્થાન સ્થાન પર ચંદન નિર્મિત કલશો એ ભવનોમા મૂકેલા છે દરેક ભવનના દરેક દ્વાર પર ચન્દન કલશો ના તોરણો બનેલા છે. "आसक्तोत्सक्तविपुलमत्त व्याघारितमाल्यदामकलापानि" એ ભવનોમા જે પુષ્પમાલાઓના સમૂહો છે તે ઉપરથી ભૂમિસુધી પહોચેલા છે–વિસ્તીર્ણ છે. તેમજ વૃત્ત-ગોળ આકાર વાળા છે અને લટકતા છે "पञ्चवर्णसरस०" એ ભવનોમાં યત્ર તંત્ર સરસ પંચવર્ણોપેત તેમજ સુગંધિત પુષ્પોના સમૂહો વિકીર્ણ થયેલા રહે છે. "कालागुरु०" પ્રજ્વલિત કાલા-

त्कीर्णम्–सुव्यक्तम् तादृशमन्तरम्–अभ्यन्तरं यासां तादृश्य विपुलाः बहवः गम्भीराः अलब्धतलाः खातपरिखाः खातानि उपर्यधः समानि परिखाः उपरि विशाला अधः सङ्कुचिताश्च येषां तानि प्राकाराट्टालककपाटतोरणप्रतिद्वारदेशभागानि–प्राकारः 'कोट्ट' इति भाषाप्रसिद्धः, अट्टालकः–'अटारी' भाषाप्रसिद्धः, तथा प्रतिद्वारदेशभागे कपाट तोरण च येषां तानि तथा। 'प्रतिद्वारदेशभाग' शब्दस्य परनिपात आर्षत्वात् तथा–यन्त्र शतघ्नो मुशलमुशुण्डी परिवारितानि–यन्त्राणि जलादि यन्त्राणि शतघ्न्यः–पुरुषशतघातकास्त्रविशेषाः 'तोप' इति भाषा प्रसिद्धाः मुशलानि–प्रसिद्धानि मुशुण्ड्यः शस्त्रविशेषाः -एतैः परिवारितानि–रक्षणाय परिवेष्टितानि, अतएव अयोध्यानि-योद्धुमशक्यानि सदा-सर्वस्मिन् काले जयानि–जयन्तीति जयानि शत्रुजयकारकाणि, तथा शत्रुभिः सदा अजेयानि–जेतुमयोग्यानि सदा गुप्ताणि–रक्षितानि अष्टचत्वारिंश-त्कोष्ठरचितानि–रचितानि–कृतानि अष्टचत्वारिंशतकोष्ठानि यत्र तानि तथा, रचितश-ब्दस्य प्राकृतत्वात्परनिपातः। अष्टचत्वारिंशत्कृतमालनि अष्टचत्वारिंशत=अष्टचत्वारिंश-द्भेदभिन्नविच्छित्तियुक्ता वनमालाः कृताः–स्थापिताः येषु तानि तथा, क्षेमाणि -पर-

और नीचे समान आकृति वाली खाई है उसका एव ऊपर में विशाल और नीचे भाग में सकुचित जो परिखा है उसका भीतरी अन्तर बिलकुल सुव्यक्त है तथा ये दोनो ही विपुल गंभीर है - अलब्ध तल वाली है, प्रत्येक भवन के साथ कोट है, अटारी है तथा इनके प्रत्येक द्वार में कपाट लगे हुए है, हर एक भवन में एक साथ सो पुरुषो को मार डाले ऐसी अनेक शतघ्नियाँ–अस्त्रविशेष जिसे तोप कहा जाता है हैं, अनेक मुशल है अनेक मुशुण्डिया है-इस नाम के हथियार विशेष है इन सब हथियारो से वे मकान परिवेष्टित है अतएव कोई भी इन पर आक्रमण नहीं कर सकता है। इसीसे ये सदा अजेय है और स्वयं में ये सदा शत्रुओं को जीतने वाले है और सुरक्षित है प्रत्येक भवन में ४८–४८ कोठे बने हुए है एव "अष्टचत्वारि" ४८–४८ वनमालाए रखी हुई है।

મુખી કમલકર્ણિકાનો જેવો આકાર હોય છે તેવો આકાર અહીંના ભવનોનો છે એમની જે ખાત-ઉપર અને નીચે સમાન આકૃતિવાળી ખાઈ છે-તેનો તથા ઉપરની તરફ વિશાળ અને નીચેના ભાગમા સકુચિત જે પરિખા છે તેનુ ભીતરી અન્તર એકદમ સુસ્પષ્ટ છે તેમજ એ બન્ને વિપુલ ગભીર છે અલબ્ધ તલવાળી છે દરેક ભવનની સાથે કોટ છે, અટારી છે, તેમજ એમના પ્રત્યેક દ્વારમા કપાટો લાગેલા છે દરેક ભવનમા એ કી સાથે સો પુરુષોને એકી સાથે મારી નાખે એવી અનેક શતઘ્નીઓ–તોપો–છે, અનેક મુશલો છે, અનેક મુસુણ્ડીઓ છે, મુસુણ્ડી એક વિશેષ પ્રકારનુ હથિયાર હોય છે, આ સર્વ હથિયારોથી તે ભવનો પરિવેષ્ટિત છે. એથી તેમની ઉપર કોઈ આક્રમણ કરી શકે નહી. એથી જ એ ભવનો સદા અજેય રહે છે અને સ્વયમેવ આ ભવનો શત્રુઓને જીતનારા છે અને સુરક્ષિત છે પ્રત્યેક ભવનમા ૪૮-૪૮ કોઠાઓ બનેલા છે તેમજ "અષ્ટચત્વારિ" ૪૮-૪૮ વનમાળાઓ

चक्रभयरहितानि, पुनः शिवानि-स्वचक्रभयरहितानि तथा किङ्करामरदण्डोपरक्षितानि दण्ड हस्तै भृत्यदेवैः संरक्षितानि, लायितोल्लायितमहितानि-लेपोपलेपपरिष्कृतानि, गोशीर्षसरसरक्तचन्दनदर्दरदत्तपञ्चाङ्गुलितलानि-गोशीर्षं चन्दनविशेषः, सरसं-रससहित प्रशस्तं यद् रक्तचन्दनं चेत्युभाभ्यां दर्दरं-प्रचुरं यथा स्यात्तथा दत्तानि-न्यस्तानि पञ्चांगुलितलानि येषु तानि तथा, । उपचितचन्दनकलशानि-उपचिताः-स्थापिताः चन्दनकलशा येषु तथा, चन्दनघटसुकृततोरणप्रतिद्वारदेशभागानि चन्दनघटाः चन्दनचर्चितकलशाः, सुकृततोरणानि -सुष्ठु रचिततोरणानि च प्रतिद्वारदेशभागेषु येषां तानि तथा। आसक्तोत्सक्त विपुलवृत्तव्याघारित माल्यदामकलापानि आसक्तः भूमौ लग्नःउत्सक्तः-उपरि लग्नश्च विपुलः विस्तीर्णः वृत्तः-वर्तुलः व्याघारितः-प्रलम्बितः माल्यदामकलापः-पुष्पमाला-समूहो येषु तानि तथा, पञ्चवर्णसरससुरभिमुक्तपुष्पपुञ्जोपचारकलितानि पञ्चवर्णानां सरसानां सुरभीणां-सुगन्धीनां पुष्पाणां यः पुञ्जः-समूहः तस्य य उपचारः यत्र तत्र स्थापनम् तेन कलितानि-युक्तानि तथा कालागुरु प्रवरकु-

परचक्र का यहां भय नहीं है "शिवानि" तथा स्वचक्र के भय से ये रहित है । जिनके हाथो में दण्ड है ऐसे किंकरभूत देवो से ये सरक्षित बने हुए है । "लायितोल्लायित महितानि" गोमयादि के लेप से ये परिष्कृत है "गोशीर्षसरसरक्तचंदनदर्दरदत्त पञ्चांगुलितलानि" गोशीर्ष चन्दन और सरस रक्त चन्दन के अधिक से अधिक मात्रा में इनमें हाथे लगे हुए है । जगह जगह इनमें चन्दन के बने हुए कलश रखे हुए है। हर एक भवन के हर एक द्वार पर चन्दन कलशों द्वारा किये गए तोरण बने हुए है "आसक्तोत्सक्त विपुलवृत्तव्याघारितमाल्यदामकलापानि" इनमें जो पुष्पमालाओ का समूह है वह ऊपर से लेकर भूमि तक लगा हुआ है-ऐसा विस्तीर्ण है, तथा-वृत्त-गोल आकार वाला है और लटकता हुआ हैं "पञ्चवर्णसरस०" इन भवनो में यत्र-तत्र सरस पचवर्णोपेत एवं सुगंधित पुष्पों का समूह बिखरा हुआ रहता है "कालागुरु" जलते हुए कालागुरु की,

ગોઠવેલી છે પરચક્રનો અહીં ભય નથી "शिवानि" તેમજ સ્વચક્રના ભયથી એ રહિત છે. જેમના હાથોમાં દંડ છે એવા કિંકરભૂત દેવોથી એ ભવનો સરક્ષિત થયેલા છે. "लायितोल्लायितमहितानि" ગોમયાદિના લેપનથી એ ભવનો પરિષ્કૃત છે "गोशीर्षसरसरक्तचंदनदर्दरदत्त पञ्चांगुलितलानि" ગોશીર્ષચન્દન અને સરસરક્ત ચંદનના અધિકાધિક પ્રગાઢલેપાદિના એ ભવનોમાં હાથના થાપાઓ લાગેલા છે. સ્થાન સ્થાન પર ચંદન નિર્મિત કલશો એ ભવનોમાં મૂકેલા છે દરેક ભવનના દરેક દ્વાર પર ચન્દન કલશો ના તોરણો બનેલા છે. "आसक्तोत्सक्तविपुलमत्त व्याघारितमाल्यदामकलापानि" એ ભવનોમા જે પુષ્પમાલાઓના સમૂહો છે તે ઉપરથી ભૂમિસુધી પહોંચેલા છે-વિસ્તીર્ણ છે. તેમજ વૃત્ત-ગોળ આકાર વાળા છે અને લટકતા છે "पञ्चवर्णसरस०" એ ભવનોમાં યત્ર તત્ર સરસ પંચવર્ણોપેત તેમજ સુગંધિત પુષ્પોના સમૂહો વિકીર્ણ થયેલા રહે છે. "कालागुरु०" પ્રજ્વલિત કાલા-

न्दुरुष्कतुरुष्कधूपदह्यमानसुरभिमघमघायमानगन्धोद्धूताभिरामाणि-कालागुरुः - कृष्णागुरुः प्रवरः-प्रशस्ततरो यः गन्धद्रव्यविशेषः, तुरुष्कः-यावनो धूप 'लोहवान्' इति भाषा प्रसिद्धः, धूपः-दशाङ्गधूपश्च, एतेषां दह्यमानानां यः सुरभिः-मनोज्ञः मघमघायमानः -प्रसरन् गन्धः-स एव उद्धूतः, वायुना प्रसृतस्तेन, अभिरामाणि-रमणीयानि तथा-सुगन्धवरगन्धितानि-सुगन्धेषु-शोभनगन्धेषु यो वरः उत्तमो गन्धः स सञ्जातोऽत्रेति तथा उत्तमगन्धयुक्तानि, अत एव गन्धवर्तिभूतानि-गन्धगुटिकासदृशानि, तथा अप्सरोगणसङ्घकीर्णानि-अप्सरोगणानां सङ्घेन समुदायेन कीर्णानि-व्याप्तानि तथा- दिव्यत्रुटित शब्दसम्प्रनादितानि-दिव्यानां त्रुटितानां-वाद्यानां यः शब्दस्तेन सम्प्रनादितानि-शब्दयुक्तानि सर्वरत्नमयानि-सर्वात्मना रत्नमयानि अच्छादिप्रतिरूपपर्यन्तपदव्याख्या पूर्ववत् ।

'तत्थ णं सक्कस्स देविंदस्स देवरण्णो सोमजमवरुणवेसमणकाइया बहवे-आभिओगा देवा परिवसंति' तत्र-तेषु पूर्वोक्तेषु भवनेषु खलु शक्रस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य सोमयमवरुणवैश्रवणकायिका बहव आभियोग्याः -किङ्कराः देवाः परिवसन्तीति

प्रशस्ततर कुन्दरुष्कगन्धद्रव्य विशेष की लोमान की और दशाङ्गधूप की मनोज्ञ गन्ध-वास से जो कि वायु के द्वारा इधर उधर फैलाई गई है ये भवन बहुत ही अधिक रमणीय बने हुए है तथा शोभनगन्ध वाले द्रव्यो की गन्ध से भी उत्तम गन्ध को महक इनमें सदा भरी रहती है अत एव ये ऐसे ज्ञात होते है कि मानो ये गध की गुटिकारूप ही है । इन भवनो में सदा अप्सराओं का समुदाय इधर से उधर फिरता रहता है । यहां पर दिव्य वाजो का नाद होता रहता है अतएव उससे ये सदा वाचालित से बने रहते है । ये सर्वात्मना रत्नमय है तथा अच्छ से लेकर प्रतिरूप तक के जितने भी विशेषण पद है-उनसे ये युक्त है इन अच्छ आदि पदो की व्याख्या पहले यथास्थान की जा चुकी है इन पूर्वोक्त भवनों में देवेन्द्र देवराज शक्र के सोम, यम, वरुण और वैश्रवण जाति के अनेक किंकर भूत देव रहते है । ये देव विपुल भवन एव परिवारादिरूप समृद्धि

ગુરુની, પ્રશસ્તતર કુન્દરુષ્કગન્ધ દ્રવ્ય વિશેષની, લોબાનની અને દશાંગધૂપની મનોજ્ઞગન્ધ અહીંના ભવનોમા સર્વત્ર વ્યાપ્ત છે તેથી એ ભવનો ખૂબજ રમણીય થઈ ગયા છે. તેમજ શોભન ગન્ધવાળા દ્રવ્યોની ગન્ધ કરતા પણ ઉત્તમ ગન્ધની મહેકથી સર્વદા એ ભવનો મહેકતા રહે છે એથી એ એવા લાગે છે કે માનો એ ગ ધની ગુટિકા રૂપજ છે એ ભવનોમાં અપ્સરાઓના સમુદાયો આમથી તેમ હરતા-ફરતાજ રહે છે અહીં દિવ્ય વાજાઓનો નાદ થતો રહે છે. એથી એ મુખરિત રહે છે. એ સર્વાત્મના રત્નમય છે તેમજ અચ્છથી માંડીને પ્રતિરૂપ સુધીના જેટલા વિશેષણ પદો છે તેમનાથી એ યુક્ત છે આ અચ્છ વગેરે પદોની વ્યાખ્યા પહેલા યથાસ્થાન કરવામા આવી છે આ પૂર્વોક્ત ભવનોમા દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્રના સોમ, યમ, વરુણ અને વૈશ્રવણ જાતિના અનેક કિંકર ભૂત દેવો રહે છે એ દેવો વિપુલ

परेणान्वयः, तेच कीदृशाः ? इति जिज्ञासायामाह—'महिड्ढिया' महर्द्धिकाः=विपुल भवनपरिवार-लक्षणसमृद्धियुक्ताः 'महज्जुईया' महाद्युतिकाः शरीराभरणोभयसम्बन्धिबृहत्प्रकाशसम्पन्नः 'जाव' यावत्-यावत्पदेन-'महाबलाः महायशसः, एतदुभयपद संग्रहो वोध्यः, तथा 'महासोक्खा पलिओवमट्ठिइया' महासुखाः पल्योपमस्थितिकाः एतेषां महाबलादोनां पदानां व्याख्याऽष्टमसूत्रतो विजयद्वाराधिष्ठातृविजयदेववर्णनप्रकरणादवसेया ।

'तासिणं' तयोः- पूर्वोक्तयोः खलु आभिओगसेढीणं वहुसमरमणिज्जाओ भूमिभागओ वेयड्ढस्स पव्वयस्स उभओ पासिं' आभियोग्यश्रेण्योः वहुसमरमणीयात् भूमिभागात् वैताढ्यस्य पर्वतस्य उभयोः—द्वयोः पार्श्वयोः 'पंच पंच जोयणाइं उड्ढ उप्पइत्ता, पञ्च पञ्च योजनानि ऊर्ध्वमुत्पत्य-गत्वा 'एत्थणं वेयड्ढस्स पव्वयस्स-सिहरतणे पण्णत्ते' अत्र-इह खलु वैताढ्यस्य पर्वतस्य शिखरतलं प्रज्ञप्तम्, तच्च कीदृशम् ? इति जिज्ञासायामाह—प्राचीनप्रतीचीनायतमित्यादि । तत्र 'पाईण पडीणायए' प्राचीनप्रतीचीनायतं पूर्व पश्चिमयोर्दिशोरायत-दीर्घम् 'उदीण दाहिण विच्छिण्णे' उदीचीनदक्षिणविस्तीर्णे 'दसजोयणाइ विक्खंभेण' दशयोजनानि विष्कम्भेण—विस्तारेण 'पव्वयसमगे' पर्वतसमकम्—पर्वतसमानम् 'आयामेणं' आयामेन- दैर्घ्येण । 'से णं' तत् शिखरतलं खलु 'इक्काए' एकया 'पउमवरवेइयाए'

युक्त है शरीर की एव आभरण की बृहत् कान्ति से सम्पन्न है. यावत्पद के अनुसार ये महाबलिष्ठ है, महायशस्वी है तथा महासुख सम्पन्न है, और एक पल्योपम की स्थिति वाले है । महाबल आदि पदों की व्याख्या अष्टमसूत्र से कीं जिसमें विजय द्वार के अधिपति विजय देव का वर्णन प्रकरण है जान लेनीं चाहिए ।

इन दोनों आभियोग्य श्रेणियो के बहुसमरमणीय भूमिभाग से वैताढ्यपर्वत की दोनों बाजुओ में पाच पाच योजन ऊपर आगे जाने पर वैताढ्य पर्वत का शिखर तल कहा गया है "पाईण पडिणायए उदीणदहिणविच्छिण्णे दस जोयणाइ विक्खमेणं पव्वयसमगे आयामेण" यह शिखर पूर्व से पश्चिम तक लम्बा हैं इसका विस्तार १० योजन का है इसलिए यह लम्बाई को अपेक्षा पर्वत के हो बराबर है " से णं एक्काए पउमवर

ભવન તેમજ પરિવારાદિરૂપ સમૃદ્ધિથી યુક્ત છે શરીરની તેમજ આભરણની બૃહત્ કાંતિથી સંપન્ન છે યાવત્પદ મુજબ એ મહાબલિષ્ઠ છે, મહાયશસ્વી છે તેમજ મહાસુખસંપન્ન છે અને એકએક પલ્યોપમ જેટલી સ્થિતિવાળા છે મહાબલ આદિ પદોની વ્યાખ્યા અષ્ટમસૂત્રમાંથી જાણી લેવી જોઈએ તેમા વિજયદ્વારના અધિપતિ વિજયદેવનું વર્ણન કરવામાં આવેલુ' છે.

એ બન્ને આભિયોગ્ય શ્રેણીઓના બહુસમરમણીય ભૂમિભાગથી વૈતાઢ્ય પર્વતની બન્ને બાજુ ઓમા પાચ પાચ યોજન ઉપર આગળ જવાથી વૈતાઢ્ય પર્વતનું શિખર કહેવાય છે. 'पाईण पडियायए उदीणदाहिण विच्छिण्णे दसजोयणाइं विक्खंभेणं पव्वयसमगे आयामेण'' આ શિખર પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધી લાંબુ છે આનો વિસ્તાર ૧૦ યોજન જેટલો છે. એથી આ લબાઈની અપેક્ષાએ પર્વતની બરાબર છે "सेणं एक्काए पउमवरवेइयाए एक्केणं वण-

पद्मवरवेदिकया 'इक्केणं वणसंडेणं' एकेन वनषण्डेन च-'सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते' सर्वतः समन्तात् संपरिक्षिप्तं-परिवेष्टितमिति। अनयोर्दैर्ध्यविस्तार प्रमाणं वर्णनं च जम्बूद्वीपजगतीगतपद्मवरवेदिकावनषण्डयोरिव बोध्यम्। एतदेव सूचयितुमाह 'पमाणं वण्णगो दोण्ह पि' प्रमाणं वर्णको द्वयोरपीति।

अथ गौतमः पुनः पृच्छति-'वेयड्ढस्सणं भंते' इत्यादि। 'वेयड्ढस्स णं भंते! पव्वयस्स सिहरतलस्स केरिसए आयारभावपडोयारे पण्णत्ते। हे भदन्त! वैताढ्यस्य खलु पर्वतस्य शिखरतलस्य कीदृशकः आकारभावप्रत्यवतारः=स्वरूपपर्यायप्रादुर्भावः प्रज्ञप्तः? भगवानाह-'गोयमा! बहुसरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते' हे गौतम! बहुसमरमणीयः भूमिभागः प्रज्ञप्तः, 'से जहाणामए अलिंगपुक्खरेइवा जाव णाणाविह पंचवण्णेहिं मणीहिं उवसोभिए जाव वावीओ पुक्खरणीओ जाव वाणमंतरा देवा य देवीओ य आसयंति जाव भुंजमाणा विहरंति' स यथानामकः आलिङ्गपुष्कर इति वा पञ्चवर्णैः मणिभिरुपशोभितो यावद् वाप्यः पुष्करिण्यो यावद् व्यन्तरा देवाश्च

वेइयाए इक्केणं वणसडेग सव्वओ समता सपरिक्खित्ते पमाण वण्णगो दोण्हंपि" वह शिखरतल एक पद्मवर वेदिका और एक वनषण्ड से चारों ओर से घिरा हुआ है इन दोनों की लम्बाई चौडाई का प्रमाण तथा इनके सम्बन्ध का वर्णन जम्बूद्वीप की जगती पद्मवर वेदिका और वनषण्ड के वर्णन जैसा ही है।

"वेयड्ढस्स णं भते! पव्वयस्स सिहरतलस्स केरिसए आगारभावपाडोयारे पण्णत्ते" हे भदन्त! वैताढ्य पर्वत के शिखर का आकारभाव प्रत्यवतार-स्वरूप कैसा कहा गया है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं "गोयमा! बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते" हे गौतम! शिखर तलका जो भूमिभाग है वह सम एवं रमणीय कहा गया है, 'से जहाणामए आलिंगपुक्खरे इवा णाणाविह पच वण्णोहिं मणोहिं उवसोभिए जाव वावीओ पुक्खरिणीओ जाव वाण-मंतर देवाय देवीओ य आसयंति जाव भुंजमाणा विहरंति" जैसा बहुसमरमणीय मृदंग का मुख पुट होता है इत्यादि रूप से तथा यावत् नाना प्रकार के पंच वर्णोपेत मणियों से वह

संडेणं सव्वओ समता संपरिक्खित्ते पमाणं वण्णओ दोण्हंपि" ते शिખરતલ એક પદ્મવરવેદિકા અને એક વનષંડથી ચારે તરફથી ઘેરાએલુ છે એએ બન્નેની લંબાઈ-ચોડાઈનું પ્રમાણ તેમજ એમના સંબંધનુ વર્ણન જંબૂદ્વીપની જગતીની પદ્મવરવેદિકા અને વનષંડના વર્ણન જેવુ જ છે 'वेयड्ढस्स णं भंते! पव्वयस्स सिहरतलस्स केरिसए आगारभाव-पडोयारे पण्णत्ते" હે ભદન્ત! વૈતાઢ્ય પર્વતના શિખરનો આકારભાવ પ્રત્યવતાર-(સ્વરૂપ) કેવો છે.? એના જવાબમા પ્રભુ કહે છે. "गोयमा! बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते" હે ગૌતમ! શિખર તલનો જે ભૂમિભાગ છે તે સમરમણીય છે "से जहाणामए आलिंग पुक्खरेइवा जाव णाणाविह पंचवण्णेहिं मणीहिं उवसोभिए जाव वावीओ पुक्खरिणीओ जाव मंतरा देवाय देवीओ य आसयंति जाव भु णा विहरंति" મૃદંગ મુખ પટ જેવું

देव्यश्च आसते यावद् भुञ्जमाना विहरन्तीति । अत्र यावत् पदसंग्राह्यः पाठो राजप्रश्नीयसूत्रस्य तत्रैव मत्कृतसुबोधिनीटीकातोऽवबोध्य इति ।

अथास्य वैताढ्यस्योपरितनानां कूटानां संख्या पृच्छति'जंबूदीवेणं' इत्यादि 'जम्बूद्दीवे णं भंते ! दीवे भारहे वासे वेयड्ढपव्वए कइ कूडा पण्णत्ता' हे भदन्त ! जम्बूद्वीपे द्वीपे वर्त्तमाने भारते वर्षे स्थिते वैताढ्यपर्वते कति–कियत्सख्यकानि कूटानि–शिखराणि प्रज्ञप्तानि भगवानाह––'गोयमा ! णव कूडा पण्णत्ता' हे गौतम ! नव–नव सख्यानि कूटानि प्रज्ञप्तानि 'तं जहा सिद्धाययणकूडे'तद्यथा सिद्धायतनकूट सिद्ध शाश्वत यदायतनं स्थानं तदुपलक्षितं कूटं प्रथमम् १ 'दाहिणड्ढभरहकूडे दक्षिणार्द्धभरतकूटं–दक्षिणार्द्धभरतनामकस्य देवस्य निवासभूतं कूट द्वितीयम् २, 'खण्डप्पवायगुहाकूडे' खण्डप्रपातगुहाकूटं–खण्डप्रपातगुहायां अधिष्ठातृदेवस्य नृत्तमालस्य

शोभित है इत्यादि रूप से तथा वहां पर अनेक वापिकाएँ एव अनेक पुष्करिणियां हैं यावत् अनेक व्यन्तर देव और देविया वहां पर उठती बैठती रहती है इत्यादि रूप से तथा यावत् वहा वे भोग भोगने हुए अपना समय चैन से व्यतीत करते है इत्यादि रूप से जैसा यह सब पुरा का पुरा वर्णन राजप्रश्नीय सूत्र के १५वे सूत्र से लेकर १९ वे सूत्र तक कथित वर्णन से जान लेना चाहिये वहां यह सब वर्णन बिलकूल स्पष्ट से किया गया है। "जंबुद्दीवे णं भते ! दीवे भारहे वासे वेयड्ढपव्वए कइ कूडा पण्णत्ता" हे भदन्त ! जम्बूद्वीप नामके द्वीपमें स्थित भरत क्षेत्र में पडे हुए वैताढ्यपर्वत के कितने कूट–शिखर कहे गये है? इसके उत्तर में प्रभु कहते है, 'गोयमा ! णव कूडा पण्णत्ता' हे गौतम ! वैताढ्य पर्वत के नौ कूट शिखर कहे गये हैं। 'त जहा" जिनके नाम इस प्रकार से हैं "सिद्धाययणकूडे १, दाहिणड्ढभरहकूडे २, खंडप्पवायगुहाकूडे ३ माणिभद्दकूडे

બહુસમ રમણીય હોય છે ઈત્યાદિ રૂપથી તથા યાવત્ નાના પ્રકારના પંચવર્ણોપેત મણિઓથી તે શોભિત છે ઈત્યાદિ રૂપથી તથા ત્યાં અનેક વાપિકાઓ અનેક પુષ્કરિણીઓ છે. યાવત્ અનેક વ્યન્તર દેવો અને દેવીઓ ત્યાં ઉઠતા–બેસતા રહે છે ઈત્યાદિ રૂપથી તેમજ યાવત્ ત્યાં તેઓ ભોગવતા પોતાનો સમય આનંદ પૂર્વક વ્યતીત કરે છે ઈત્યાદિ રૂપથી જેવું આ બધું વર્ણન રાજપ્રશ્નીય સૂત્રના ૧૫મા સૂત્રથી માંડીને ૧૯ મા સૂત્ર સુધી કરવામા આવેલ છે તે પ્રમાણે અહિંયા પણ જાણી લેવુ જોઈએ. આ બધું વર્ણન ત્યા એકદમ સ્પષ્ટ રૂપમા કરવામાં આવેલ છે

"जंबुद्दीवे णं भंते ! दीवे भारहे वासे वेअड्ढपव्वए कइ कूडा पण्णत्ता" હે ભદંત ! જમ્બૂદ્વીપ નામ્ક દ્વીપમાં સ્થિત ભરતક્ષેત્રના મધ્યમા પડતા વૈતાઢ્ય પર્વતના કેટલા શિખરો છે ! એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે કે "गोयमा णव कूडा पण्णत्ता" હે ગૌતમ ! વૈતાઢ્ય પર્વતના નવ કૂટ–શિખરો કહેવાયા છે "तं जहा" જેમના નામો આ પ્રમાણે છે "૧ सिद्धाययण कूडे, २ दाहिणड्ढभरहकूडे, ३ खंडप्पवाय गुहा कूडे, ४ माणिभद्दकूडे, ५, इढवेय

निवासभूत कूटं तृतीयम् ३, 'माणिभद्दकूडे,' माणिभद्रकूटं-माणिभद्रनामकस्य देवस्य निवासभूतं कूटं चतुर्थम् ४, 'वेयड्ढकूडे' वैताढ्यकूटं-वैताढ्यनामकस्य देवस्य निवासभूतं कूटं पञ्चमम् ५, 'पुण्णभद्दकूडे' पूर्णभद्रनामकस्य देवस्य निवासभूत कूटं षष्ठम् ६, 'तिमिसगुहा कूडे' तमिस्रगुहाकूटं-तमिस्रगुहाधिष्ठातृदेवस्य कृतमालकस्य निवासभूतं कूटम् सप्तमम् ७ 'उत्तरड्ढभरहकूडे' उत्तरार्द्धभरतकूटम्-उत्तरार्द्धभरतनामकस्य देवस्य निवासभूतं कूटं अष्टमम्, 'वेसमणकूडे' वैश्रवणकूटं-वैश्रवणनामकस्य लोकपालविशेषस्य निवासभूतं नवमम् ९, सर्वत्र मध्यमपदलोपि तत्पुरुषसमासो बोध्यः । इति ॥१४॥

'यथोद्देशं निर्देशः' इति प्रथमतः सिद्धायतनकूटं वर्णयति--

मूलम्-कहि णं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे भारहे वासे वेयड्ढपव्वए सिद्धायघणकूडे पण्णत्ते ? गोयमा पुरत्थिमलवणसमुद्दस्स पच्चत्थिमेणं दाहिणड्ढभरहकूडस्स पुरत्थिमेणं एत्थ णं जंबुद्दीवे दीवे भारहे वासे वे-

---

४, वेयड्ढ कूडे ५, पुण्णभद्दकूडे ६, तिमिसगुहा कूडे ७, उत्तरड्ढभरहकूडे ८, वेसमणकूडे ९," सिद्धायतनकूट-शाश्वत आयतन से उपलक्षित कूट १, दक्षिणार्ध भरतनाम के देवका निवासभूत दक्षिणार्ध भरतकूट २, खंडप्रपात नाम की गुहाके अधिष्ठायक नृत्तमाल देव का निवासभूत खडप्रपातगुहाकूट ३' माणिभद्र नामक देव का निवासस्थान रूप माणिभद्रकूट ४, वैताढचनामक देव का निवासभूत वैताढ्यकूट ५, पूर्णभद्रनामक देव का निवासभूतकूट पूर्णभद्रकूट ६, तमिस्रगुहाके अधिष्ठायक कृतमाल देव का निवसभूतकूट तमिस्रगुहाकूट ७, उत्तरार्धभरत नामकदेव का निवासभूतकूट उत्तरार्धभरतकूट ८, और वैश्रवणनामक लोकपाल का निवसभूतकूट वैश्रवणकूट है । इन समस्त पदो में मध्यमपदलोपी तत्पुरुष समास हुआ है ॥१४॥

कूडे, ६ पुण्णभद्द कूडे, ७ तिमिसगुहा कूडे, ८ उत्तरड्ढ भरहकूडे ९ वेसमणकूडे," सिद्धायतन કૂટ-શાશ્વત-આયતનથી ઉપલક્ષિત કૂટ ૧, દક્ષિણાર્દ્ધ ભરતનામક દેવના નિવાસ ભૂત દક્ષિણાર્દ્ધ ભરત કૂટ ૨ ખંડપ્રપાત નામક ગુફાના અધિષ્ઠાયક નૃત્તમાલ દેવના નિવાસ ભૂત ખંડપ્રપાતગુફાકૂટ ૩ માણિભદ્ર નામક દેવના નિવાસસ્થાન રૂપ માણિભદ્ર કૂટ ૪, વૈતાઢ્ય નામક દેવના નિવાસભૂત વૈતાઢ્યકૂટ ૫ પૂર્ણભદ્ર નામક દેવના નિવાસ ભૂત પૂર્ણભદ્ર કૂડ ૬ તમિસ્ર ગુફાના અધિષ્ઠાયક કૃતમાલ દેવના નિવાસભૂત કૂટ તમિસ્રગુહાકૂટ ૭ ઉત્તરાર્ધ ભરત નામક દેવના નિવાસ ભૂત કૂટ ઉત્તરાર્ધ ભરત કૂટ ૮, અને વૈશ્રવણ નામક લોકપાલના નિવાસભૂત વૈશ્રવણકૂટ છે-આ સર્વ પદોમાં મધ્યમપદ લોપી તત્પુરુષ સમાસ થયેલ છે ॥૧૪॥

यइढे पव्वए सिद्धाययणकूडे णामं कूडे पण्णत्ते-छसकोसाइं जोयणा इं उड्ढं उच्चत्तेणं ,मूले छसकोसाइं जोणाइं विक्खंभेणं मज्झे देसूणाइं पंच जोयणाइं विक्खंभेणं, उवरि साइरेगाइं णव जोयणाइं परिक्खेवेणं, मूले वित्थिण्णे मज्जे संखित्ते उप्पिं तणुए गोपुच्छसंठाणसंठिए, सव्वरयणामए अच्छे सण्हे जाव पडिरूवे। से णं एगाए पउमवर-वेइयाए एगेण य वणसंडेणं सव्वओ समंता संपरि क्खित्ते. पमाणं वण्णओ दोण्हंपि। सिद्धाययणकूडस्स णं उप्पिं बहुसमर-मणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते, से जहानामए आलिंगपुक्खरेइ वा जाव वाणमंतरा देवा य जाव विहरंति। तस्स णं बहुसमरमणि-ज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभागे एत्थणं महं एगे सिद्धा-यणे पण्णत्ते कोसं आयामेणं, अद्धकोसं विक्खंभेणं , देसूणं कोसं उड्ढं उच्चत्तेणं अणेग खंभसयसंनिविट्ठे खंभुग्गय सुकयवइरवेइया तोरणवररइयसालभंजियाग सुसिलिट्ठविसिट्ठलट्ठसंठियपसत्थवेरुलिय-विमलखंभे णाणामणिरयण खचियउज्जलबहुसम सुविभत्तभूमिभागे ईहामिग उसभतुरगणर मगर विहगवालगकिन्नर रुरुसरभचमर कुंजरवणलय जाव पउमलयभत्तिचित्ते कंचणमणिरयणथूभियाए णाणाविहं पंचं० वण्णओ घंटापडागपरिमंडियग्गसिहरे धवले मरीइकवयं विणिम्मुयंते लाउल्लोइयमहिए जाव झया। तस्स णं सिद्धाययणस्स तिदिसिं तओ दारा पण्णत्ता। तेणं दारा पंच धणु-सयाइं उड्ढं उच्चत्तेणं अड्ढाइज्जाइं धणुसयाइं विक्खंभेणं तावइयं चेव पवेसेणं, सेयवरकणगथूभियाग दारवण्णओ जाव वणमाला। तस्सणं सिद्धाययणेस्स अंतो बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते, से जहा णामए आलिंगपुक्खरेइ वा जाव तस्स णं सिद्धाययणस्स णं बहुसमर-मणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थणं महं एगे देवच्छंदए पण्णत्ते पंचधणुसयाइं आयामविक्खंभेणं साइरेगाइं पंचधणुसयाइं उड्ढं

उच्चत्तेणं सव्वरयणामए। एत्थणं अट्ठसयं जिणपडिमाणं जिणुस्से-हप्पमाणमित्ताणं संनिखित्तं चिट्ठइ एवं जाव धूवकडुच्छुगा ॥सूत्र० १५॥

छाया—क खलु भदन्त ! जम्बूद्वीपे द्वीपे भारते वर्षे वैताढ्यपर्वते सिद्धायतन-कूटं नाम कूटं प्रज्ञप्तम् ? गौतम। पौरस्त्यलवणसमुद्रस्य पश्चिमेन दक्षिणार्द्धभरतकूटस्य पौरस्त्येन अत्र खलु जम्बूद्वीपे द्वीपे भारते वर्षे वैताढ्ये पर्वते सिद्धायतनकूटं नाम कूटं प्रज्ञप्तम्, षट् सक्रोशानि योजनानि उर्ध्वमुच्चत्वेन, मूले षट् सक्रोशानि योजनानि विष्कम्भेण मध्ये देशोनानि पञ्च योजनानि विष्कम्भेण, उपरि सातिरेकाणि त्रीणि योजनानि विष्क-म्भेण, मूले देशोनानि द्वाविंशति योजनानि परिक्षेपेण, मध्ये देशोनानि पञ्चदश योजनानि परिक्षेपेण, उपरि सातिरेकाणि नव योजनानि परिक्षेपेण मूले विस्तीर्णं मध्ये संक्षिप्तम् उपरि तनुकं गोपुच्छसंस्थानसंस्थित, सर्वरत्नमयम् अच्छं श्लक्ष्ण यावत् प्रतिरूपम् । तत् खलु एकया पद्मवरवेदिकया एकेन च वनषण्डेन सर्वतः समन्तात् संपरिक्षिप्तम्, प्रमाणं वर्णको द्वयोरपि। सिद्धायतनकूटस्य खलु उपरि बहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रज्ञप्त, स यथा नामकः अलिङ्गपुष्कर इति वा यावद् व्यन्तरा देवश्च यावद् विहरन्ति ।

तस्य खलु बहुसमरमणीयस्य भूमिभागस्य बहुमध्यदेशभागे अत्र खलु महदेकं सिद्धा-यतनं प्रज्ञप्तम्, क्रोशमायामेन अर्द्धक्रोश विष्कम्भेण देशोन क्रोशमूर्ध्वमूच्चत्वेन, अनेक स्तम्भ शतसन्निविष्टं स्तम्भोद्गतकृतवज्रवेकातोरणवररचितशालभञ्जिकाक सुश्लिष्टविशिष्ट लष्ट संस्थित प्रशस्तवैडूर्यविमलस्तम्भं नानामणिकनकरत्नखचितोज्ज्वलबहुसमसुविभक्त-भूमिभागम् ईहामृगवृषभतुरग नरमकरविहगव्यालक किन्नर रुरु सरभ चमरकुञ्जरवनलता यावत् पद्मलता भक्तिचित्रं काञ्चनमणि रत्न स्तूपिकाक नानाविध पञ्च० वर्णकः घण्टापताका परिमण्डिताग्रशिखरं धवलं मरीचिकवचं विनिर्मुञ्चत् लायितोल्लायितमहितं यावत् ध्वजा । तस्य खलु सिद्धायतनस्य त्रिदिशि त्रीणि द्वाराणि प्रज्ञप्तानि, तानि खलु द्वाराणि पञ्चधनुःशतानि ऊर्ध्वमुच्चत्वेन , अर्धतृतीयानि धनुःशतानि विष्कम्भेण, तावदेव प्रवेशेन श्वेतवरकनक स्तूपिकाकं द्वारवर्णको यावद् वनलता । तस्य खलु सिद्धायतनस्य अन्तः बहुसमरणीयो भूमिभागः प्रज्ञप्तः, स यथानामकः अलिङ्गपुष्कर इति वा यावत् तस्य खलु सिद्धायतनस्य खलु बहुसमरमणीयस्य भूमिभागस्य बहुमध्यदेशभागे अत्र खलु महानेको देवच्छन्दकः प्रज्ञप्तः पञ्च धनुः शतानि आयामविष्कम्भेण सातिरेकाणि पञ्चधनुः शतानि उर्ध्वमुच्चत्वेन सर्वरत्नमयः अत्र खलु अष्टशतं जिनप्रतिमानां जिनोत्सेधप्रमाणमात्राणां संनिक्षिप्तं तिष्ठति, एवं यावत् धूपकडुच्छुका ॥सू० १५॥

टीका—'कहि ण भंते !' इत्यादि।

'कहि णं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे भारहे वासे वेयड्ढपव्वए सिद्धाययणकूडे पण्णत्ते' हे भदन्त ! जम्बूद्वीपे द्वीपे भारते वर्षे वैताढ्यपर्वते—मध्य जम्बूद्वीपान्तर्वर्त्ति भरत-

क्षेत्रस्थितवैताढ्यपर्वते सिद्धायतनकूटं क्व कस्मिन् भागे खलु प्रज्ञप्तम्? भगवानाह–'गोयमा! पुरत्थिमलवणसमुद्दस्स' हे गौतम पौरस्त्य लवणसमुद्रस्य पूर्व दिग्वर्तिलवणसमुद्रस्य 'पच्चत्थिमेणं' पश्चिमेन–पश्चिमायां दिशि 'दाहिणद्धभरहकूडस्स पुरत्थिमेणं' दक्षिणार्द्ध-भरतकूटस्य पौरस्त्येन–पूर्वस्यां दिशि 'एत्थ णं जम्बूद्दीवे दीवे भारहे वासे वेयड्ढे पव्वए सिद्धायतणकूडे णामं कूडे पण्णत्ते' अत्र खलु जम्बूद्वीपे द्वीपे भारते वर्षे वैताढ्य-पर्वते सिद्धायतनकूटं नाम कूटं प्रज्ञप्तम्। तस्य उन्नतत्वादि प्रमाणमाह–'छ सक्कोसाइं' इत्यादि। तत् सिद्धायतनकूटं 'छ सक्कोसाइं जोयणाइं उड्ढं उच्चत्तेणं' सक्रोशानि क्रोशेन सहितानि षट्–षट्संख्यानि योजनानि ऊर्ध्वम् उच्चत्वेन प्रज्ञप्तम्। तथा 'मूले छ सक्कोसाइं जोयणाइ विक्खभेण' मूले–मूलप्रदेशे सक्रोशानि–क्रोशसहितानि षट् योजनानि विष्कम्भेण विस्तारेण, 'मज्झे देसूणाइं पंच जोयणाइं विक्खंभेणं' मध्ये-मध्यभागे देशोनानि–किञ्चिद्देशेन न्यूनानि पञ्च योजनानि विष्कम्भेण, 'उवरि साइरेगाइं तिण्णि जोयणाइं विक्खंभेणं' उपरि-ऊर्ध्वभागे सातिरेकाणि–किञ्चिदधिकानि–

"कहिणं भंते! जंबुदीवे दीवे भारहे वासे वेयड्ढपव्वए' इत्यादि।

टीकार्थ-गौतम स्वामी ने इस सूत्र द्वारा प्रभु से ऐसा पूछा है–हे भदन्त! जम्बूद्वीप नामके द्वीप में स्थित जो भरत नाम क्षेत्र है और उस भरतक्षेत्र के बीचमें जो विजयार्ध नाम का पर्वत है सो उस पर्वत पर सिद्धायतन नामक कूट किस भाग में कहा गया है? इसके उत्तर में प्रभु कहते है "गोयमा! पुरत्थिमलवणसमुद्दस्स पच्चत्थिमेण दाहिणद्धभरहकूडस्स पुरत्थिमेणं एत्थ ण जंबूद्दीवे दीवे भारहे वासे वेयड्ढपव्वए सिद्धायतणकूडे णामं कूडे पण्णत्ते "हे गौतम! पूर्वदिग्वर्तीलवण समुद्र की पश्चिमदिशा मे तथा दक्षिणार्ध भरतकूट की पूर्वदिशा में जम्बूद्वीप-स्थित भरतक्षेत्र के मध्य में रहे हुए वैताढ्यपर्वत के ऊपर सिद्धायतन कूट कहा गया है। "छक्कोसाइं जोयणाइ उड्ढ उच्चत्तेण मूले छ सक्कोसाइं जोयणाइ विक्खंभेणं मज्झे देसूणाइं पंचजोयणाइं विक्खंभेणं उवरिं साइरेगाइं तिण्णि जोयणाइं विक्खभेणं, मूले देसूणाइं बावीस

'कहिणं भंते! जंबुद्दीवे दीवे भारहे वासे वेयड्ढपव्वए-इत्यादि सूत्र ॥१५॥

ટીકાર્થ–ગૌતમે આ સૂત્ર વડે પ્રભુને પ્રશ્ન કર્યો કે હે ભદન્ત! જંબૂદ્વીપ નામક દ્વીપમાં સ્થિત જે ભરત નામક ક્ષેત્ર છે અને તે ભરત ક્ષેત્રના મધ્યમા જે વિજયાર્ધ નામક પર્વત છે અને તે પર્વત પર જે સિદ્ધ યતન નામક કૂટ છે તે કયા ભાગમા આવેલ છે? આના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે 'ગોયમા! પુરત્થિમલવણસમુદ્દસ્સ પચ્ચત્થિમેણં દાહિણદ્ધભરહકૂડસ્સ પુરત્થિમેણં એત્થણં જંબુદ્દીવે દીવે ભારહે વાસે વેયડ્ઢ પવ્વએ સિદ્ધાયતનકૂડે નામ કૂડે પણ્ણત્તે" હે ગૌતમ! પૂર્વ દિગ્વર્તી લવણ સમુદ્રની પશ્ચિમદિશામા તેમજ દક્ષિણાર્દ્ધ ભરત કૂટની પૂર્વ દિશામા જંબૂદ્વીપ સ્થિત ભરત ક્ષેત્રના મધ્યમા આવેલ વૈતાઢ્ય પર્વતની ઉપર સિદ્ધાયતન કૂટ છે "છક્કોસાઇં જોયણાઇં ઉડ્ઢં ઉચ્ચત્તેણં મૂલે છસક્કોસાઇં જોયણાઇં વિક્ખંભેણં મજ્ઝે દેસૂણાઇં પંચ જોયણાઇ વિક્ખંભેણં ઉવરિં સાઇરેગાઇં તિણ્ણિ જોયણાઇં

अर्धक्रोशाधिकानि त्रीणि योजनानि विष्कम्भेण, 'मूले देसूणाइं बावीस जोयणाइं परिक्खेवेणं' मूले देशोनानि किञ्चिद्देशन्यूनानि द्वाविंशतिं–द्वाविंशति संख्यानि योजनानि परिक्षेपेण–परिधिना, 'मज्झे देसूणाइ पण्णरसजोयणाइं परिक्खेवेणं' मध्ये–मध्यभागे देशोनानि--किञ्चिद्देशन्यूनानि पञ्चदश पञ्चदश संख्यानि योजनानि परिक्षेपेण, 'उवरिं साइरेगाइं णव जोयणाइं परिक्खेवेणं' उपरि–उपरितनभागे सातिरेकाणि-साधिकानि नव–नवसंख्यानि योजनानि परिक्षेपेण, 'मूले विच्छिण्णे' मूले विस्तीर्णं विस्तारयुक्तम् 'मज्झे संखित्ते' मध्ये--मध्यभागे संक्षिप्तं–संकुचितम्, 'उप्पि तणुए' उपरि ऊर्ध्वभागे तनुकं--प्रतलम् अत एव 'मूलमध्योर्ध्वेषु क्रमशो विस्तारसंक्षेप–तनुत्वसत्वात्' 'गोपुच्छसंठाणसंठिए' गोपुच्छसंस्थानसंस्थितं–गोपुच्छाऽऽकारेण संस्थितम् पुनः 'सव्वरयणामए' सर्वरत्नमय–सर्वात्मना रत्नमयम् 'अच्छे सण्हे जाव पडिरूवे' अच्छं श्लक्ष्णं यावत् प्रतिरूपम्, तत्र अच्छम्--आकाशस्फटिकवदतिनिर्मलम्-"श्लक्ष्णं श्लक्ष्णपुद्गलस्कन्धनिर्मितवदतिचिक्कणम्, यावत् यावत्पदेन लष्टं घृष्टं मृष्टं नीरजस्कं निर्मलं निष्पङ्कं निष्कङ्कटच्छायं सप्रभं समरीचिकं सोद्द्योतं प्रासादीयं दर्शनीयम् अभिरूपम्" इत्येषां सङ्ग्रहो बोध्यः, तथा प्रतिरूपम् एषां व्याख्या चतुर्थसूत्रतो बोध्या।

जोयणाइं परिक्खेवेण' यह सिद्धायतन कूट एक कोश ६ योजन का ऊँचा है मूल में इसका विस्तार एक कोश सहित ६ योजन का है मध्य में इसका विस्तार कुछ कम पाच योजना का है, उर्ध्वभाग में इसका विस्तार तीन योजन का एव कुछ अधिक आधेकोश का है मूल में इसकी परिधि कुछ कम २२, योजन की है मध्यभाग में इसकी परिधि कुछ कम १५ योजन की है, ऊपर में इसकी परिधि कुछ अधिक नौ योजन की है इस तरह यह मूल में विस्तार युक्त है, मध्यभाग में सकुंचित हैं और ऊपर में प्रतल है अत एव यह गोपुच्छ के आकार जैसा हो गया है। यह पर्वत सर्वात्मना रत्नमय है और अच्छ से लेकर प्रतिरूपतक के समस्त विशेषणों से युक्त हैं। इन अच्छ आदि समस्त पदोंकी व्याख्या चतुर्थ सूत्र में की जा चुकी है अत वही से यह देख लेना चाहिये यह सिद्धायतन कूट

विक्खंभेणं, मूले देसूणाइं बावीसं जोयणाइं परिक्खेवेणं" આ સિદ્ધાયતન કૂટ એક ગાઉ ૬ યોજન જેટલો ઊંચો છે. મૂલમા આનો વિસ્તાર એક ગાઉ સહિત ૬ યોજન જેટલો છે મધ્યમા આનો વિસ્તાર કંઇક કમ પાચયોજન જેટલો છે ઉર્ધ્વભાગમાં આનો વિસ્તાર ત્રણ યોજન તેમજ કંઇક વધારે અર્ધાગાઉ જેટલો છે મૂલમા આની પરિધિ કંઈક કમ ૨૨ યોજન જેટલી છે મધ્યભાગમા આની પરિધિ કંઈક કમ ૧૫ યોજન જેટલી છે ઉપરની એની પરિધિ કંઈક વધારે નવ યોજન જેટલી છે. આમ આ મૂલમા વિસ્તાર યુક્ત છે. મધ્યભાગમાં સંકુચિત છે અને ઉપર પ્રતલ છે એથી આ ગોપુચ્છના આકાર જેવો થઇ ગયો છે આ પર્વત સર્વાત્મના રત્નમય છે અને અચ્છથી પ્રતિરૂપ સુધીના સમસ્ત વિશેષણોથી યુક્ત છે આ અચ્છ વગેરે સર્વ પદોની વ્યાખ્યા ચતુર્થ સૂત્રમાં કરવામા આવી છે. એથી

'से णं एगाए' तत् सिद्धायतनकूटं खलु एकया 'पउमवरवेइयाए' पद्मवरवेदिकया 'एगेण य' एकेन च 'वणसंडेणं' वनषण्डेन 'सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते' सर्वतः समन्तात् संपरिक्षिप्तं--परिवेष्टितम्। पद्मवरवेदिकावनषण्डयोर्दैर्घ्यविस्तारप्रमाण वर्णनं च जम्बूद्वीपजगतीगत पद्मवरवेदिकावनषण्डयोरिव बोध्यम्। एतदेव सूचयितुमाह-- 'पमाणं वण्णओ दोण्हंपि' प्रमाणं वर्णको द्वयोरपीति।

तथा 'सिद्धाययणकूडस्स णं उप्पिं' सिद्धायतनकूटस्य खलु उपरि-ऊर्ध्वभागे 'बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते' बहुसमरमणियः भूमिभागः प्रज्ञप्तः, 'से जहाणामए आलिंगपुक्खरेइ वा जाव वाणमंतरा देवा य जाव विहरंति' स यथानामकः आलिङ्गपुष्कर इति वा यावद् व्यन्तरा देवाश्च यावद् विहरन्ति। अत्र

एक पद्मवरवेदिका से और एक वनषंड से सब ओर से घिरा हुआ है पद्मवर वेदिका और वनषण्ड का वर्णन लम्बाई चौड़ाई को लेकर जैसा जम्बूद्वीप की जगती की पद्मवरवेदिका का और उसके वनषण्ड का पहिले किया जा चुका है वैसा ही है। इसी बात को सूचित करने के लिए सूत्रकारने "प्रमाणं वर्णको द्वयोरपीति' ऐसा सूत्र पाठ कहा है।

"सिद्धाययणकूडस्स णं उप्पिं बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते" उस सिद्धायतनकूट के ऊपर बहुसमरमणीय भूमिभाग कहागया है "से जहाणामए आलिंगपुक्खरेइ वा जाव वाणमंतरा देवा य जाव विहरंति" वह बहुसमरमणीय भूमि ऐसी बहुसम है कि जैसा बहुसम मृदङ्ग का मुखपुट होता है यावत् यहां अनेक व्यन्तर देव आदि अपने समय को आनन्द से व्यतीत करते रहते हैं यहां यावत्पद द्वय से राजप्रश्नीयसूत्र के १५वे सूत्र से लेकर १९वे सूत्रतक जो पाठ कहा गया है वह गृहीत हुआ है. इस समस्त पाठ का अर्थ हमने उसकी सुबोधिनी टीका में लिखा है अतः वहीं से इस विषय को समझ लेना चाहिये।

ત્યાંથી આ વિષે વાંચી લેવું જોઈએ આ સિદ્ધાયતકૂટ એક પદ્મવરવેદિકાથી અને એક વનષંડની ચારે બાજુએથી ઘેરાયેલો છે પદ્મવરવેદિકા અને વનષંડનું વર્ણન લંબાઈ તેમજ ચોડાઈની અપેક્ષાએ જેમ જંબૂદ્વીપની જગતિની પદ્મવર વેદિકા અને તેના વનષંડનું પહેલા કરવામાં આવ્યું છે તેવું જ છે આ વાતને સૂચિત કરવા માટે સૂત્રકારે 'पमाणं वण्णको द्वयोरपीति" આ જાતનો સૂત્ર પાઠ કહ્યો છે

सिद्धाययणकूडस्स णं उप्पिं बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते" તે સિદ્ધાયતન કૂટની ઉપર બહુસમ રમણીય ભૂમિભાગ છે "से जहा णामए आलिंगपुक्खरेइ वा जाव वाणमंतरा देवा य जाव विहरंति" તે બહુસમરમણીય ભૂમિભાગ મૃદંગ મુખવત્ બહુસમ છે. યાવત્ અહીં અનેક વ્યંતર દેવ આદિ પોતાના સમયને આનંદ પૂર્વક પસાર કરે છે. અહીં યાવત્પદદ્વયથી રાજપ્રશ્નીયસૂત્રના ૧૫મા સૂત્રથી ૧૯ માં સૂત્ર સુધી જે પાઠ કહેવામા આવેલ છે તેનું ગ્રહણ સમજવું આ સમસ્ત પાઠનો અર્થ અમોએ ત્યાં સુબોધિની ટીકામાં લખ્યો છે એથી આ સંબંધમા ત્યાંથી જ જાણી લેવું જોઈએ.

अर्धक्रोशाधिकानि त्रीणि योजनानि विष्कम्भेण, 'मूले देसूणाइं वावीस जोयणाइं परिक्खेवेणं' मूले देशोनानि किञ्चिद्देशन्यूनानि द्वाविंशति-द्वाविंशति संख्यानि योजनानि परिक्षेपेण-परिधिना, 'मज्झे देसूणाइ पण्णरसजोयणाइं परिक्खेवेणं' मध्ये-मध्यभागे देशोनानि-किञ्चिद्देशन्यूनानि पञ्चदश पञ्चदश संख्यानि योजनानि परिक्षेपेण, 'उवरिं साइरेगाइं णव जोयणाइं परिक्खेवेणं' उपरि-उपरितनभागे सातिरेकाणि-साधिकानि नव-नवसंख्यानि योजनानि परिक्षेपेण, 'मूले वित्थिण्णे' मूले विस्तीर्ण विस्तारयुक्तम् 'मज्झे संखित्ते' मध्ये--मध्यभागे संक्षिप्तं-सङ्कुचितम्, 'उप्पिं तणुए' उपरि ऊर्ध्वभ.गे तनुकं- प्रतलम् अत एव 'मूलमध्योर्ध्वेषु क्रमशो विस्तारसक्षेप-तनुत्वसत्वात्' 'गोपुच्छसंठाणसठिए' गोपुच्छसंस्थानसंस्थितं-गोपुच्छाऽऽकारेण संस्थितम् पुनः 'सव्वरयणामए' सर्वरत्नमय-सर्वात्मना रत्नमयम् 'अच्छे सण्हे जाव पडिरूवे' अच्छं श्लक्ष्णं यावत् प्रतिरूपम्, तत्र अच्छम्--आकाशस्फटिकवदतिनिर्मलम्-"श्लक्ष्णं श्लक्ष्णपुद्गलस्कन्धनिर्मितवदतिचिक्कणम्, यावत् यावत्पदेन लष्टं घृष्ट मृष्ट नीरजस्कं निर्मलं निष्पङ्कं निष्कङ्कटच्छाय सप्रभं समरीचिक सोद्द्योतं प्रासादीयं दर्शनीयम् अभिरूपम्" इत्येषां सङ्ग्रहो वोध्यः, तथा प्रतिरूपम् एषां व्याख्या चतुर्थसूत्रतो वोध्या।

जोयणाइं परिक्खेवेण' यह सिद्धायतन कूट एक कोश ६ योजन का ऊँचा है मूल में इसका विस्तार एक कोश सहित ६ योजन का है मध्य में इसका विस्तार कुछ कम पाच योजना का है, उर्ध्वभाग में इसका विस्तार तीन योजन का एव कुछ अधिक आधेकोश का है मूल में इसकी परिधि कुछ कम २२, योजन की है मध्यभाग में इसकी परिधि कुछ कम १५ योजन की है, ऊपर मै इसकी परिधि कुछ अधिक नौ योजन की है इस तरह यह मूल में विस्तार युक्त है, मध्यभाग में सकुचित हैं और ऊपर में प्रतल है अत एव यह गोपुच्छ के आकार जैसा हो गया है। यह पर्वत सर्वात्मना रत्नमय है और अच्छ से लेकर प्रतिरूपतक के समस्त विशेषणों से युक्त हैं। इन अच्छ आदि समस्त पदोंकी व्याख्या चतुर्थ सूत्र में की जा चुकी है अतः वही से यह देख लेना चाहिये यह सिद्धायतन कूट

विक्खंभेणं, मूले देसूणाइं बावीसं जोयणाइं परिक्खेवेण" આ સિદ્ધાયતન કૂટ એક ગાઉ ૬ યોજન જેટલો ઊચો છે. મૂલમા આનો વિસ્તાર એક ગાઉ સહિત ૬ યોજન જેટલો છે મધ્યમા આનો વિસ્તાર કુછ કમ પાચયોજન જેટલો છે ઉર્ધ્વભાગમાં આનો વિસ્તાર ત્રણ યોજન તેમજ કંઇક વધારે અર્ધાગાઉ જેટલો છે મૂલમા આની પરિધિ કંઈક કમ ૨૨ યોજન જેટલી છે મધ્યભાગમા આની પરિધિ કંઈક કમ ૧૫ યોજન જેટલી છે ઉપરની એની પરિધિ કંઈક વધારે નવ યોજન જેટલી છે. આમ આ મૂલમા વિસ્તાર યુક્ત છે. મધ્યભાગમાં સંકુચિત છે અને ઉપર પ્રતલ છે એથી આ ગોપુચ્છના આકાર જેવો થઇ ગયો છે આ પર્વત સર્વાત્મના રત્નમય છે અને અચ્છથી પ્રતિરૂપ સુધીના સમસ્ત વિશેષણોથી યુક્ત છે આ અચ્છ વગેરે સર્વ પદોની વ્યાખ્યા ચતુર્થ સૂત્રમાં કરવામા આવી છે. એથી

'से णं एगाए' तत् सिद्धायतनकूटं खलु एकया 'पउमवरवेइयाए' पद्मवरवेदिकया 'एगेण य' एकेन च 'वणसंडेणं' वनषण्डेन 'सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते' सर्वतः समन्तात् संपरिक्षिप्तं--परिवेष्टितम्। पद्मवरवेदिकावनषण्डयोर्दैर्घ्यविस्तारप्रमाण वर्णन च जम्बूद्वीपजगतीगत पद्मवरवेदिकावनषण्डयोरिव बोध्यम्। एतदेव सूचयितुमाह--'पमाणं वण्णओ दोण्हंपि' प्रमाणं वर्णको द्वयोरपीति।

तथा 'सिद्धायगणकूडस्स णं उप्पिं' सिद्धायतनकूटस्य खलु उपरि-ऊर्ध्वभागे 'बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते' बहुसमरमणियः भूमिभागः प्रज्ञप्तः, 'से जहाणामए आलिंगपुक्खरेइ वा जाव वाणमंतरा देवा य जाव विहरंति' स यथानामकः आलिङ्गपुष्कर इति वा यावद् व्यन्तरा देवाश्च यावद् विहरन्ति। अत्र

एक पद्मवरवेदिका से और एक वनषंड से सब ओर से घिरा हुआ है पद्मवर वेदिका और वनषण्ड का वर्णन लम्बाई चौड़ाई को लेकर जैसा जम्बूद्वीप की जगती की पद्मवरवेदिका का और उसके वनषण्ड का पहिले किया जा चुका है वैसा ही है। इसी बात को सूचित करने के लिए सूत्रकारने "प्रमाणं वर्णको द्वयोरपीति' ऐसा सूत्र पाठ कहा है।

"सिद्धायतणकूडस्स णं उप्पिं बहुसमसमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते" उस सिद्धायतनकूट के ऊपर बहुसमरमणीय भूमिभाग कहागया है "से जहाणामए आलिंगपुक्खरेइ वा जाव वाणमंतरा देवा य जाव विहरंति" वह बहुसमरमणीय भूमि ऐसी बहुसम है कि जैसा बहुसम मृदङ्ग का मुखपुट होता हैं यावत् यहा अनेक व्यन्तर देव आदि अपने समय को आनन्द से व्यतीत करते रहते हैं यहां यावत्पद द्वय से राजप्रश्नीयसूत्र के १५वे सूत्र से लेकर१९वे सूत्रतक जो पाठ कहा गया है वह गृहीत हुआ है. इस समस्त पाठ का अर्थ हमने उसकी सुबोधिनी टीका में लिखा है अतः वहीं से इस विषय को समझ लेना चाहिये।

ત્યાંથી આ વિષે વાચી લેવુ જોઈએ આ સિદ્ધાયતકૂટ એક પદ્મવરવેદિકાથી અને એક વનષંડની ચારે બાજુએથી ઘેરાયેલા છે પદ્મવરવેદિકા અને વનષંડનું વર્ણન લબાઈ તેમજ પહોળાઈની અપેક્ષાએ જેમ જંબૂદ્વીપની જગતિની પદ્મવર વેદિકા અને તેના વનષંડનુ પહેલા કરવામાં આવ્યુ છે તેવુ જ છે આ વાતને સૂચિત કરવા માટે સૂત્રકારે 'पमाणं वण्णको द्वयोरपीति" આ જાતનો સૂત્ર પાઠ કહ્યો છે

सिद्धायतणकूडस्स णं उप्पिं बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते" તે સિદ્ધાયતન કૂટની ઉપર બહુસમ રમણીય ભૂમિભાગ છે "से जहा णामए आलिंगपुक्खरेइ वा जाव वाणमंतरा देवा य जाव विहरंति' તે બહુસમરમણીય ભૂમિભાગ મૃદંગ મુખવત્ બહુસમ છે યાવત્ અહીં અનેક વ્યંતર દેવ આદિ પોતાના સમયને આનંદ પૂર્વક પસાર કરે છે. અહી યાવત્પદદ્વયથી રાજપ્રશ્નીયસૂત્રના ૧૫મા સૂત્રથી ૧૯ મા સૂત્ર સુધી જે પાઠ કહેવામા આવેલ છે તેનુ ગ્રહણ સમજવુ આ સમસ્ત પાઠનો અર્થ અમોએ ત્યા સુબોધિની ટીકામાં લખ્યો છે એથી આ સંબંધમા ત્યાંથી જ જાણી લેવુ જોઈએ.

यवत्पदद्वयेन राजप्रश्नीयसूत्रस्य पञ्चदश सूत्रादारभ्य एकोनविंशतितमसूत्रतः पाठः ग्राह्यः, तदर्थश्च तत्रैव मत्कृतसुबोधिनीटीकातोऽवसेय इति ।

'तस्स णं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभागे' तस्य खलु बहुरमणीयस्य भूमिभागस्य बहुमध्यदेशभागे,-अत्यन्तमध्यदेशभागे 'एत्थ णं महं एगे सिद्धाययणे पण्णत्ते' अत्र खलु एकं महत् विशाल सिद्धायतनं प्रज्ञप्तम् , तस्य प्रमाणमाह 'कोस आयामेणं' क्रोशम् एक क्रोशम् आयामेन दैर्ध्येण 'अद्धकोसं' अर्द्धक्रोशम् क्रोशस्यार्द्धम् ' वेक्खंभेणं' विष्कम्भेण विस्तारेण, 'देसूणं कोसं उड्ढ उच्चत्तेण' देशोनं किञ्चिदेशन्यून क्रोशम् ऊर्ध्वम् उच्चत्वेन प्रज्ञप्तम् । इत्थं प्रमाणमुक्त्वा सम्प्रति तद्वर्णनमाह-- 'अणेगखंभसयसंनिविट्ठे' अनेक स्तम्भशतसन्निविष्टम् अनेकानि बहूनि स्तम्भशतानि सन्निविष्टानि संलग्नानि यत्र तत् अनेकशतस्तम्भयुक्तमित्यर्थः, तथा 'खंभुग्गयसुकयवइर वेइया तोरण वररइयसालभंजियाग सुसिलिट्ठविसिट्ठलट्ठसंठिय पसत्थ वेरुलियविमल खंभे' स्तम्भोद्गतसुकृतवज्रवेदिकातोरणवररतिदशालभञ्जिकाकसुश्लिष्टविशिष्टलष्टसंस्थित प्रशस्त वैडूर्यविमलस्तम्भम् तत्र स्तम्भेषु उद्गताः निविष्टाः सुकृताः निपुणशिल्पिरचिता

"तस्स ण बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभागे एत्थणं महं एगे सिद्धाययणे पण्णत्ते" उस बहुसमरमणीय भूमिभाग के ठीक बीच मे एक विशाल सिद्धायतन कहा गया है यह"कोस आयामेण, अद्धकोस विक्खभेणं, देसूण कोस उड्ढं उच्चत्तेणं" सिद्धायतन लम्बाई में एक कोश का है और विस्तार में आधे कोश का है. तथा कुछ कम एक कोश का उँचा है 'अणेगखभसयसनिविट्ठे" यह अनेक सो खभो के ऊपर रहा हुआ है "खंभुग्गय सुकयवरवेइया तोरणवररइयसालभजियाग सुसिलिट्ठ विसिट्ठलट्ठसठियपसत्थवेरुलियविमलखमे' प्रत्येक स्तम्भ के ऊपर निपुण शिल्पिजनो द्वारा रचित जैसी वज्रवेदिकाएँ और तोरण हैं तथा श्रेष्ठ एवं नेत्रमन को हर्षित करने वाली शालभंजिकाएँ बनी हुई हैं । इस सिद्धायतन के जो वैडूर्यनिर्मित स्तम्भ हैं वे सुश्लिष्ट- अच्छी तरह से जमे हुए हैं विलक्षण हैं-ये किस प्रकार से

"तस्सणं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेस भागे एत्थणं महं एगे सिद्धाययणे पण्णत्ते' ते બહુસમરમણીય ભૂમિભાગના બરાબર મધ્યમાં એક વિશાળ સિદ્ધાયતન આવેલ છે "कोसं आयामेणं अद्धकोसं विक्खभेणं देसूणं कोसं उड्ढं उच्चत्तेणं" સિદ્ધાયતન લંબાઈ મા એક ગાઉ જેટલું છે અને વિસ્તાર મા અર્દ્ધો ગાઉ જેટલું છે. કંઈક કમ એક ગાઉ જેટલુ ઉંચુ છે. "अणेगखंभसयसंनिविट्ठे" આ અનેકસો થાંભલાઓની ઉપર સ્થિત છે. "खंभुग्गय सुकयवरवेइया तोरणवररइयसालभंजियाग सुसिलिट्ठ विसिट्ठलट्ठ संठिय पसत्थ वेरुलियविमल खंभे' દરેક સ્તંભની ઉપર નિપુણ શિલ્પકારો વડે નિર્મિત વજ્ર વેદિકાઓ અને તોરણો છે તથા શ્રેષ્ઠ અને નેત્ર મનને હર્ષિત કરનારી શાલભંજિકાઓ બનેલી છે. આ સિધ્ધાયતનના જે વૈડૂર્ય રત્નનિર્મિત સ્તંભો છે તે સુશ્લિષ્ટ સારી રીતે શ્લિષ્ટ થયેલા છે. વિલક્ષણ છે શિલ્પકારોએ એમનું નિર્માણ કેવી રીતે કર્યું હશે? આ પ્રમાણે જોનારાઓ,

इव वज्रवेदिकास्तोरणानि वररतिदशालभञ्जिकाः वराः श्रेष्ठाः रतिदाः नेत्रमनः सुखदाः शालभञ्जिकाश्च यत्र तत् स्तम्भोद्गतसुकृतवज्रवेदिका तोरणवररतिदशालभञ्जिकाकं, तथा सुश्लिष्टाः सुष्ठु मिलिताः विशिष्टाः विलक्षणाः लष्टसंस्थिताः सुन्दरसंस्थानयुक्ताः, अतएव प्रशस्ताः वैडूर्यविमलस्तम्भाः वैडूर्यरत्नमयनिर्मलस्तम्भा यत्र तत् सुश्लिष्टविशिष्टलष्टसंस्थितप्रशस्तवैडूर्यविमलस्तम्भम्, ततः पदद्वयस्य कर्मधारय इति ।

तथा 'नानामणिरयणखचियउज्जलबहुसमसुविभत्तभूमिभागे' नानामणि कनकरत्नखचितोज्ज्वलबहुसमसुविभक्तभूमिभागं—नानामणिभिः अनेकप्रकारकमणिभिः कनकैः स्वर्णैः रत्नैश्च खचितः युक्तः उज्ज्वलः विशुद्ध बहुसमः अत्यन्तसमः सुविभक्तः कृतसम्यग्विभागो भूमिभागो यत्र तादृशम्, तथा 'ईहामिगउसभतुरगणरमगरविहगवालगकिन्नररुरुसरभचमरकुंजरवणलय जाव पउमलयभत्तिचित्ते' इहामृगवृषभतुरगनरमकरविहगव्यालककिन्नररुरुशरभचमरकुञ्जर वनलता यावत् पद्मलता भक्तिचित्रम्—तत्र—इहामृगो वृकः भो बलीवर्दः, तुरगः अश्वः, नरः मनुष्यः, मकरः ग्राहः, विहगः पक्षी, व्यालकः व्यालः—सर्प स एव व्यालकः, किन्नरः व्यन्तरदेवविशेषः, रुरु—मृगः, शरभः अष्टापदो वन्यजन्तुविशेषः चमर वन्या गौः, कुञ्जरः—हस्ती वनलतावनोत्पन्नलता यावत्—यावत्पदेन नागलता अशोकलता चम्पकलता चूतलता वासन्तिकालताऽति_कलता कुन्दलतानां संग्रहः, तथा—पद्मलता कमलिनी चैषां भक्त्या-

---

बनाये गये होंगे इस तरह के आश्चर्य देने वाले हैं लष्ट संस्थित-सुन्दर आकार वाले हैं एवं प्रशस्त हैं और विमल -निर्मल हैं । "णाणामणिरयणखचिय उज्जल बहुसम सुविभत्तभूमिभागे" इस सिद्धायतन का जो भूमिभाग है वह अनेक मणियो से स्वर्णों से और रत्नो से खचित है अतएव वह उज्ज्वल है और अत्यन्तसम है. तथा-"ईहामिग उसभतुरगणरमगरविहगवालग किन्नररुरुसरभचमरकुंजरवणलय जाव पउमलयभत्तिचित्ते" यहां ईहामृग-वृक-वृषभ-बैल, तुरग-अश्व, नर, मनुष्य, मकर-मगर, विहग-पक्षी, व्याल-सर्प, किन्नर-व्यन्तरदेवविशेष, रुरु-मृग, शरभ-अष्टापद, चमर-चमरीगाय कुञ्जर-हाथी, वनलता-वनोत्पन्नवेल, तथा यावत्पद-गृहीत-नाग लता, अशोकलता, चम्पकलता, चूतलता, वासन्तिकीलता, अतिमुक्तकलता, कुन्दलता तथा पद्म-

---

જોઈને આશ્ચર્ય પામે તેવા એ સ્તભોછે લષ્ટ-સસ્થિત સુદર આકાર વાળા છે, તેમજ પ્રશસ્ત છે અને વિમલ નિર્મલ છે. "णाणा मणि खचिअ उज्जल बहुसुविभत्त भूमि भागे" આ સિદ્ધાયતનનો જે ભૂમિભાગ છે તે અનેક મણિઓથી સ્વર્ણોથી અને રત્નોથી ખચિત છે એથી તે ઉજ્જ્વલ છે અને અત્યંત સમ છે. તેમજ 'ईहामिग उसभतुरगणरमगरविहगवालग किन्नरुरु सरभ चमरकुंजरवणलयजाव पउमलयभत्तिचित्ते" અહીં ઈહામૃગ વૃક,વૃષભ બળદ તુરગ અશ્વ, નર મનુષ્ય, મકર મગર, વિહગ-પક્ષી, વ્યાલક-સર્પ, કિન્નર વ્યંતરદેવવિશેષ, મૃગ, શરભ અષ્ટાપદ, ચમર ચમરી ગાય કુંજર હાથી વનલતા વનોત્પન્ન લતા તથા યાવત્પદ ગૃહીત નાગલતા અશોકલતા ચંપકલતા ચૂતલતા, વાસંતિકી લતા અતિમુક્તકલતા કુંદલતા

रचनया चित्रम् अद्भुतम् तथा 'कंचणमणिरयणथूभियाए' काञ्चनमणिरत्नं स्तूपिकाकं- काञ्चनं सुवर्णमणिः-मरकतादिः—रत्नं वैडूर्यादि तन्मयी स्तूपिका यस्य तत्तथा पुनः कीदृ- शम्ः 'णाणाविह पंच०' नानाविधपञ्चवर्णमणिभिः– अनेकजातीय कृष्णादिवर्णम- णिभिः उपशोभितम्-अलंकृतम् । तत्र मणीनां वर्णगन्धरसस्पर्शानां 'वण्णओ' वर्णकः वर्णनपरः पदसमूहः प्राग्वत् । तथा 'घंटापडागपरिमंडियग्गसिहरे' घण्टापता- कापरिमण्डिताग्रशिखरं घण्टाभिः पताकाभिश्च परिमण्डितम् सुशोभितम्-अग्रशिखरम् उपरितनभागो यस्य तत् तथा 'धवले' धवल–शुक्लवर्णम् 'मरीइकवयं' मरीचिकवच किरणसमूहपरिक्षेपं 'विणिम्मुयंते' विनिर्मुञ्चत्-निःसारयत् तथा 'लाउल्लोइयमहिए' लायितोल्लायितमहितं लायितं-गोमयादिना भूम्युपलेपनम् , उल्लायितं सेटिकादिभिः- (श्वेतमृत्तिकादिभिः) कुड्यसमूहस्य संमृष्टीकरणम् आभ्यां महितं परिष्कृतमिव, तथा 'जाव झया' यावद् ध्वजाः इति । लायितोल्लायितमहितमित्यनन्तरं 'ध्वजाः' इत्यत

लता कर्मादिनी इन सबके चित्र बने हैं इससे वह सिद्धायतन अद्भुत जैसा प्रतीत होता है 'कंचणमणि रयणथूभियाए, णाणाविहपंच०वण्णओ,घंटापडाग परिमंडियग्गसिहरे धवले मरीइकव- यं विणिम्मुयंते''कंचन-सुवर्ण, मरकत आदि मणि और वैडूर्य आदि रत्न इनसे उसकी शिखर बनी हुई है अनेक प्रकार के कृष्णादि वर्णोपेत मणियों से वह सिद्धायतन सुशोभित है यहां मणियों के वर्ण, गन्ध, रस और स्पर्शों का वर्णन परक पद समूह जैसा पहले कहा गया है-वैसा ही वह यहां पर भी कह लेना चाहिये इसका अग्रशिखर-उपरितनभाग घण्टा और पताकाओं से परिमंडित है यह सिद्धायतन धवल है. तथा किरणो के समुदाय की- प्रभाजाल को प्रति समय छोडता रहता है "लाउल्लोइय०" इसकी भित्तियां सेटिकादि से-चूने की कली आदि से- पुती हुई हैं और जमीन इसकी गोमयादि से लिप्त रहती है- इससे यह बड़ा-ही सुहावना लगताहै."जाव झया" यावत् ध्वजाएँ इसके ऊपर फहराती रहती हैं यहां यावत्पद से जिन

तेमज पद्मलता कमलिनी आ सर्वना चित्रो बनेला छे. એથી આ સિદ્ધાયતન અદ્ભુત જેવુ લાગે છે 'कंचणमणिरयणथूभियाए णाणाविहपंच० वण्णओ, घंटा पडागपरिमंडिय- ग्गसिहरे धवले मरीइकवयं विणिम्मुयंते" કંચન સુવર્ણ મરકત વગેરે મણિ આદિ વૈડૂર્ય આદિ રત્નોથી તેનુ શિખર બનેલુ છે અનેક પ્રકારના કૃષ્ણાદિ વર્ણોપેત મણીઓથી તે સિદ્ધાયતન સુશોભિત છે અહીં મણિઓના વર્ણ, ગન્ધ, રસ અને સ્પર્શનો વર્ણન સબંધી પદ સમૂહ જેમ પહેલા કહેવામા આવેલ છે તેમ સમજી લેવો જોઈએ આનુ અગ્રશિખર ઉપરિતન ભાગ ઘંટા અને પતાકાઓથી પરિમંડિત છે આ સિદ્ધાયતન ધવલ છે તે આજ કિરણ સમૂહોને-પ્રભાજાલને પ્રતિસમય પ્રસૃત કરતુ રહે છે . "लाउल्लोइय०" આની દિવાલો સેટિકાદિથી–ચૂના વગેરેથી ધોળેલી રહે છે અને એની જમીન ગોમયાદિથી લિપ્ત રહે છે એથી આ ખૂબજ રળિયામણુ લાગે છે 'जाव झया' યાવત્ ધ્વજાઓ એની ઉપર લહેરાતી રહે છે- અહીં યાવત્પદથી જે પદો સંગૃહીત થયેલ છે તે પદોનુ વિવરણ ચર્મિકા

पूर्वं यानि पदानि तानि वक्ष्यमाण यमिकाराजधानी वर्णनप्रसङ्गे वक्ष्यन्तेऽतस्तानि न विव्रियन्ते इति बोध्यम् ।

'तस्स णं सिद्धाययणस्स तिदिसिं' तस्य खलु सिद्धायतनस्य त्रिदिशि–तिसृणां दिशां समाहार स्त्रिदिक् तस्मिन् तिसृषु दिक्षु 'तओ दारा पण्णत्ता' त्रीणि-त्रिसंख्यकानि द्वाराणि प्रज्ञप्तानि । 'ते णं दारा पञ्च धणुसयाइं' तानि खलु द्वाराणि पञ्च धनुश्शतानि पञ्चशत धनुः प्रमाणानि ५०० 'उड्ढं उच्चत्तेणं अड्ढाइज्जाइं' ऊर्ध्वं मुच्चत्वेन अर्धतृतीयानि 'धणुसयाइं, धनुःशतानि-सार्धद्विशत-धनुः २५० प्रमाणानि 'विक्खंभेणं' विष्कम्भेण-विस्तारेण, 'तावइयं चेव पवेसेणं' तावदेव-तत्प्रमाणमेव प्रवेशेन प्रज्ञप्तानि । तानि कीदृशानि ? इत्याह–'सेयवरकणगथूभियाए' श्वेतानि-शुक्लवर्णानि वरकनक स्तूपिकाकानि-उत्तमस्वर्णमयस्तूपिका युक्तानि, अत्र 'दार वण्णओ' द्वारवर्णकः– द्वारवर्णनपरः पदसमूहो वक्तव्यः स कियन्तः ? इत्याह 'जाव वणमाला' यावद् वनमाला इति वनमाला वर्णनपर्यन्तो वर्णको–बोध्य इत्यर्थः । अयं वर्णकोऽस्यैवाष्टमसूत्रे विलोकनीय इति ।

अथ सिद्धायतनस्य भूमिभागं वर्णयितुमाह–'तस्स णं' तस्य पूर्वोक्तस्य खलु

पदों का सग्रह हुआ है उन पदो का विवरण यमिका राजधानो के वर्णन प्रसङ्ग में किया जायगा इसलिये यहां उनका विवरण नहीं किया है.

"तस्स णं सिद्धाययणस्स तिदिसिं तओ दारा पण्णत्ता" उस सिद्धायतन के तीन द्वार तीन दिशाओं में कहे गये हैं "तेणं दारा पंचधणुसयाइं उड्ढ उच्चत्तेण अड्ढाइज्जाइं धणुसयाइं विक्खंभेणं तावइय चेव पवेसेण सेयवरकणगथूभियाग, दार वण्णओ जाव वणमाला" ये द्वार ५०० पाच सौ धनुष के ऊँचे है और २५० अढाई सौ धनुष के विस्तार वाले-चौड़े हैं। और इतना ही इनका प्रवेश है। ये द्वार सफेद है और इनकी शिखरें श्रेष्ठ सुवर्ण की बनी हुई हैं। यहां द्वारो का वर्णन करने वाला पद समूह वन माला वर्णन तक का जो इसी के आठवे सूत्र में कहा जा चुका है यहा पर भी कह लेना चाहिये

'तस्स णं सिद्धाययणस्स अतो बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते' उस सिद्धायतन का

રાજધાનીના વર્ણન પ્રસંગમાં કરવામા આવશે. એટલા માટે જ અહી આનુ વર્ણન કરવામાં આવ્યું નથી.

"તસ્સ ણં સિદ્ધાયયણસ્સ તિદિસિં તઓ દારા પણ્ણત્તા' તે સિદ્ધાયતનના ત્રણ દ્વારો ત્રણ દિશાઓમાં આવેલા છે "તેણં દારા પંચધણુ સયાઇં ઉડ્ઢં ઉચ્ચત્તેણં અડ્ઢાઇજ્જાઇં ધણુ સયાઇં વિક્ખમેણં તાવઇયં ચેવ પવેસેણં સેયવર કણગથૂભિયાગ દારવણ્ણઓ જાવ વણમાલા" એ દ્વારો ૫૦૦ પાચસો ધનુષ જેટલાં ઉંચા છે ૨૫૦ અઢીસો ધનુષ જેટલા વિસ્તાર વાળા છે ચોડા છે તેમજ એટલો એમનો પ્રવેશ છે એ દ્વારો શ્વેત છે અને એમના શિખરો શ્રેષ્ઠ સુવર્ણ નિર્મિત છે આ ગ્રન્થના આઠમો સૂત્રમાં વનમાલા સુધી જે દ્વાર વિષયક વર્ણન કરનાર પદ સમૂહ છે તે અહી પણ જાણવો જોઈએ

'તસ્સણં સિદ્ધાયયણસ્સ અંતો બહુસમરમણિજ્જે ભૂમિભાગે પણ્ણત્તે' તે સિધ્ધયતન નો

रचनया चित्रम् अद्भुतम् तथा 'कंचणमणिरयणथूभियाए' काञ्चनमणिरत्नं स्तूपिकाकं- काञ्चनं सुवर्णमणिः-मरकतादिः—रत्नं वैडूर्यादि तन्मयो स्तूपिका यस्य तत्तथा पुनः कीदृ- शम्ः 'णाणाविह पंच०' नानाविधपञ्चवर्णमणिभिः— अनेकजातीय कृष्णादिवर्णम- णिभिः उपशोभितम्-अलंकृतम् । तत्र मणीनां वर्णगन्धरसस्पर्शानां 'वण्णओ' वर्णकः वर्णनपरः पदसमूहः प्राग्वत् । तथा 'घंटापडागपरिमंडियग्गसिहरे' घण्टापता- कापरिमण्डिताग्रशिखरं घण्टाभिः पताकाभिश्च परिमण्डितम् सुशोभितम्-अग्रशिखरम् उपरितनभागो यस्य तत् तथा 'धवले' धवल—शुक्लवर्णम् 'मरीइकवयं' मरीचिकवच किरणसमूहपरिक्षेपं 'विणिम्मुयंते' विनिर्मुञ्चत् -निःसारयत् तथा 'लाउल्लोइयमहिए' लायितोल्लायितमहितं लायितं-गोमयादिना भूम्युपलेपनम् , उल्लायितं सेटिकादिभिः- (श्वेतमृत्तिकादिभिः) कुड्यसमूहस्य संमृष्टीकरणम् आभ्यां महितं परिष्कृतमिव, तथा 'जाव झया' यावद् ध्वजाः इति । लायितोल्लायितमहितमित्यनन्तर 'ध्वजाः' इत्यत

लता कर्मलिनी इन सबके चित्र बने हैं इससे वह सिद्धायतन अद्भुत जैसा प्रतीत होता है 'कंचणमणि रयणथूभियाए, णाणाविहपंच०वण्णओ,घंटापडाग परिमडियग्गसिहरे धवले मरीइकव- यं विणिम्मुयते''कचन-सुवर्ण, मरकत आदि मणि और वैडूर्य आदि रत्न इनसे उसकी शिखर बनी हुई है अनेक प्रकार के कृष्णादि वर्णोपेत मणियों से वह सिद्धायतन सुशोभित है यहां मणियो के वर्ण, गन्ध, रस और स्पर्शों का वर्णन परक पद समूह जैसा पहले कहा गया है-वैसा ही वह यहा पर भी कह लेना चाहिये इसका अग्रशिखर-उपरितनभाग घण्टा और पताकाओं से परिमंडित है यह सिद्धायतन धवल है. तथा किरणो के समुदाय की- प्रभाजाल को प्रति समय छोडता रहता है "लाउल्लोइय०" इसकी भित्तियां सेटिकादि से-चूने की कली आदि से- पुती हुई हैं और जमीन इसको गोमयादि से लिप्त रहती है- इससे यह बड़ा ही सुहावना लगताहै."जाव झया" यावत् ध्वजाएँ इसके ऊपर फहराती रहती हैं यहां यावत्पद से जिन

તેમજ પદ્મલતા કર્મલિની આ સર્વના ચિત્રો બનેલા છે. એથી આ સિદ્ધાયતન-અદ્ભુત જેવુ લાગે છે 'कंचणमणिरयणभूभियाए णाणाविहपंच० वण्णओ, घंटा, पडागपरिमंडिय- ग्गसिहरे धवले मरीइकवयं विणिम्मुयंते'' કચન સુવર્ણ મરકત વગેરે મણિ આદિ વૈડૂર્ય આદિ રત્નોથી તેનુ શિખર બનેલુ છે અનેક પ્રકારના કૃષ્ણાદિ વર્ણોપેત મણીઓથી તે સિદ્ધાયતન સુશોભિત છે અહી મણિઓના વર્ણ, ગન્ધ, રસ અને સ્પર્શના વર્ણન સબધી પદ સમૂહ જેમ પહેલા કહેવામાં આવેલ છે તેમ સમજી લેવો જોઈએ. આનુ અગ્રશિખર ઉપરિતન ભાગ ઘટા અને પતાકાઓથી પરિમંડિત છે આ સિદ્ધાયતન ધવલ છે તે આ જ કિરણ સમૂહોને-પ્રભાજાલને પ્રતિસમય પ્રસત કરતુ રહે છે . "लाउल्लोइयं०" આની દિવાલો સેટિકાદિથી-ચૂના વગેરેથી ધોળેલી રહે છે અને એની જમીન ગોમયાદિથી લિપ્ત રહે છે એથી આ ખૂબજ રળિયામણુ લાગે છે 'जाव झया' યાવત ધ્વજાઓ એની ઉપર લહેરાતી રહે છે અહીં યાવત્પદથી જે પદોસંગૃહીત થયેલ છે તે પદોનું વિવરણ ચમિક

पूर्वं यानि पदानि तानि वक्ष्यमाण यमिकाराजधानी वर्णनप्रसङ्गे वक्ष्यन्तेऽतस्तानि न विव्रियन्ते इति बोध्यम् ।

'तस्स णं सिद्धाययणस्स तिदिसिं' तस्य खलु सिद्धायतनस्य त्रिदिशि-तिसृणां दिशां समाहार स्त्रिदिक् तस्मिन् तिसृषु दिक्षु 'तओ दारा पण्णत्ता' त्रीणि-त्रिसंख्यकानि द्वाराणि प्रज्ञप्तानि । 'ते णं दारा पञ्च धणुसयाइं' तानि खलु द्वाराणि पञ्च धनुश्शतानि पञ्चशत धनुः प्रमाणानि ५०० 'उड्ढं उच्चत्तेण अड्ढाइज्जाइं' ऊर्ध्व मुच्चत्वेन अर्धतृतीयानि 'धणुसयाइ, धनुःशतानि-सार्धद्विशत-धनुः २५० प्रमाणानि 'विक्खंभेणं' विष्कम्भेण-विस्तारेण, 'तावइयं चेव पवेसेणं' तावदेव-तत्प्रमाणमेव प्रवेशेन प्रज्ञप्तानि । तानि कीदृशानि ? इत्याह-'सेयवरकणगथूभियाए' श्वेतानि-शुक्लवर्णानि वरकनक स्तूपिकाकानि-उत्तमस्वर्णमयस्तूपिका युक्तानि, अत्र 'दार वण्णओ' द्वारवर्णकः- द्वारवर्णनपरः पदसमूहो वक्तव्यः स कियन्तः ? इत्याह 'जाव वणमाला' यावद् वनमाला इति वनमाला वर्णनपर्यन्तो वर्णको-बोध्य इत्यर्थः । अयं वर्णकोऽस्यैवाष्टमसूत्रे विलोकनीय इति ।

अथ सिद्धायतनस्य भूमिभागं वर्णयितुमाह-'तस्स णं' तस्य पूर्वोक्तस्य खलु

पदों का सग्रह हुआ है उन पदो का विवरण यमिका राजधानी के वर्णन प्रसङ्ग में किया जायगा-इसलिये यहां उनका विवरण नहीं किया है.

"तस्स ण सिद्धाययणस्स तिदिसिं तओ दारा पण्णत्ता" उस सिद्धायतन के तीन द्वार तीन दिशाओं में कहे गये हैं "तेणं दारा पंचधणुसयाइं उड्ढ उच्चत्तेण अड्ढाइज्जाइं धणुसयाइं विक्खंभेण तावइय चेव पवेसेण सेयवरकणगथूभियाग, दार वण्णओ जाव वणमाला" ये द्वार ५०० पाच सौ धनुष के ऊँचे है और २५० अढाई सौ धनुष के विस्तार वाले-चौड़े हैं । और इतना ही इनका प्रवेश है । ये द्वार सफेद है और इनकी शिखरें श्रेष्ठ सुवर्ण की बनी हुई हैं । यहां द्वारो का वर्णन करने वाला पद समूह वन माला वर्णन तक का जो इसी के आठवे सूत्र में कहा जा चुका है यहा पर भी कह लेना चाहिये

'तस्स ण सिद्धाययणस्स अतो बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते' उस सिद्धायतन का

રાજધાનીના વર્ણન પ્રસંગમાં કરવામા આવશે. એટલા માટે જ અહીં આનુ વર્ણન કરવામાં આવ્યું નથી

"तस्स णं सिद्धाययणस्स तिदिसिं तओ दारा पण्णत्ता' તે સિદ્ધાયતનના ત્રણ દ્વારો ત્રણ દિશાઓમાં આવેલા છે "तेणं दारा पंचधणु सयाइ उड्ढं उच्चत्तेणं अड्ढाइज्जाइं धणु सयाइं विक्खंभेणं तावइयं चेव पवेसेणं सेयवर कणगथूभियाग दारवण्णओ जाव वणमाला" એ દ્વારો ૫૦૦ પાચસો ધનુષ જેટલાં ઉંચા છે ૨૫૦ અઢીસો ધનુષ જેટલા વિસ્તાર વાળા છે ચોડા છે તેમજ એટલો એમનો પ્રવેશ છે. એ દ્વારો શ્વેત છે અને એમનાં શિખરો શ્રેષ્ઠ સુવર્ણ નિર્મિત છે. આ ગ્રન્થના આઠમો સૂત્રમાં વનમાલા સુધી જે દ્વાર વિષયક વર્ણન કરનાર પદ સમૂહ છે તે અહીં પણ જાણવો જોઈએ

'तस्सणं सिद्धाययणस्स अंतो बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते' તે સિધ્ધયતન નો

'सिद्धाययणस्स' सिद्धायतनस्य 'अन्तो' अन्तः-मध्ये 'बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते, बहुसमरमणीयः भूमिभागः प्रज्ञप्तः, कथितः 'से जहाणामए आलिंगपुक्खरेइ वा जाव' स यथानामक आलिंगपुष्कर इति वा यावत् । यावत्पदेन-'आलिंग पुष्कर इति वा' इत्यारभ्य 'तस्य खलु सिद्धायतनस्य' इत्यतः पूर्वं 'नानाविध-पञ्चवर्णैर्मणिभिरुपशोभितः, इत्यन्त पदसंग्रहोऽत्र कर्तव्यः इति ।

'तस्स णं सिद्धाययणस्स' तस्य खलु सिद्धायतनस्य-सिद्धायतनसम्बन्धिनो 'बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभाए' बहुसमरमणीयस्य भूमिभागस्य बहुमध्यदेशभागे-अत्यन्त मध्यदेशभागे 'एत्थ णं' अत्र इह खलु 'महं' महान् विस्तृतः 'एगे देवच्छंदए' एकः देवच्छन्दकः-देवासनविशेषः 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तः, स च देवच्छन्दकः 'पंचधणुसयाइं' पञ्चधनुःशतानि 'आयामविक्खंभेणं' आयामविष्कम्भेण दैर्घ्यविस्ताराभ्याम् 'साइरेगाइं' सातिरेकाणि किञ्चिद्देशाधिकानि 'पंचधणुसयाइं' 'उड्ढं उच्चत्तेणं' पञ्चधनुः शतानि ऊर्ध्वमुच्चत्वेन, स पुनः 'सव्वरयणामए' सर्वरत्न-मयः-सर्वात्मना रत्नमयः । 'एत्थणं' अत्र इह अनन्तरवर्णितदेवच्छन्दके खलु

भीतरी भूमिभाग बहुसमरमणीय कहा गया है 'से जहाणामए आलिंगपुक्खरेइ वा जाव तस्स णं सिद्धाययणस्स ण बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं महं एगे देवच्छंदए पण्णत्ते' वह भूमिभाग ऐसा बहुसम है जैसा कि मृदङ्ग का मुखपुट बहु-सम होता है इत्यादिरूप से इस भूमिभाग के वर्णन में जैसे उपमावाची पद पहिले कहे गये हैं वे ही उपमावाची सब पद यहां पर भी कहलेना चाहिये और यह भूमिभाग का वर्णन "वह नाना प्रकार के पाचवर्णी वाले मणियों से सुशोभित हैं' इन अन्तिम पदों द्वारा वहां जैसा किया गया है वैसा ही यहा पर भी यह इन अन्तिमपदों द्वारा वर्णित कर लेना चाहिये उस सिद्धायतन के बहुमध्यदेशभाग में एक विशाल देवच्छंद-क कहा गया है । देवच्छदक देवासनविशेषरूप होता है । यह देवच्छंदक 'पंचधणुसयाइ उड्ढं उच्चत्तेण सव्वरयणामए' ऊँचाई में पाच सौ धनुष का हैं तथा सर्वात्मना रत्नमय

અંદરનો ભૂમિભાગ બહુસમરમણીય કહેવામાં આવેલ છે, "से जहाणामए आलिंग पुक्खरेइवा जाव तस्स णं सिद्धाययणस्स बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थणं महं एगे देवच्छंदए पण्णत्ते' તે ભૂમિભાગમૃદંગ મુખપુટવત્ બહુસમ છે. ઈત્યાદિરૂપમાં આ ભૂમિભાગનું વર્ણન કરતા જે પ્રમાણે ઉપમાવાચી પદો પહેલાં કહેવામાં આવેલા છે તે ઉપમાવાચી સર્વ પદો અહીં પણ કહેવા જોઈએ આ ભૂમિભાગનું વર્ણન તે નાના પ્રકારના પાંચ વર્ણોવાળા મણિઓથી સુશોભિત છે. એ અંતિમ પદો વડે ત્યાં જેવું કરવામાં આવ્યું છે તેવું અહીં પણ એ અંતિમ પદો વડે વર્ણિત સમજી લેવું જોઈએ તે સિદ્ધાય તન બહુમધ્ય દેશભાગમા એક વિશાળ દેવચ્છંદક કહેવાય છે. આ દેવચ્છંદક દેવાસન વિશેષ હોય છે આ દેવચ્છંદક "पंचधणुसयाइ उड्ढं उच्चत्तेणं सव्व " ઊંચાઈમાં પાંચસો

'अट्ठसयं' अष्टशतम् अष्टोत्तरशतम् 'जिणयडिमाणं जिणुस्सेहप्पमाणमित्ताणं' कामदेवप्रतिमानां कामदेवोत्सेधप्रमाणमात्राणां कामदेवशरीरोच्चत्वप्रमाणप्रमिताम् 'संनिखित्तं' सन्निक्षिप्तं-संरक्षितं 'चिट्ठइ' तिष्ठति । इतोऽनन्तर 'तासां खलु कामदेव प्रतिमानामयमेतद्रूपो वर्णावासः प्रज्ञप्तः, इत्यारभ्य' 'अष्टशतं धूपकडुच्छुकानां सन्निक्षिप्त तिष्ठति, इति पर्यन्तः पाठः संग्राह्यः । अमुमेवार्थं सूचयितुमाह-'जाव धूवकडुच्छुगा' इति । स च, पाठो राजप्रश्नीयसूत्रस्य अशीतितमैकाशीतितमसूत्रतो द्रष्टव्यः । तदर्थश्च तत्रैव मत्कृता सुबोधिनी टीकातोऽवसेय इति ॥

उक्तश्च-'अर्हन्नपि जिनश्चैव जिनः सामान्यकेवली ।
कन्दर्पोऽपि जिनश्चैव जिनो नारायणो हरिः ॥१॥ ॥सू० १५॥

अथ दक्षिणार्द्धभरतकूट स्वरूपमाह—

मूलम्-कहि णं भंते वेयड्ढे पव्वए दाहिणड्ढभरहकूडे णामं कूडे पण्णत्ते ? गोयमा ! खंडप्पवायकूडस्स पुरत्थिमेणं सिद्धाययणकूडस्स पच्चत्थिमेणं एत्थ णं वेयड्ढपव्वए दाहिणड्ढभरहकूडे णामं कूडे पण्णत्ते सिद्धाययणकूडप्पमाणसरिसे जाव तस्स णं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं महं एगे पासायवडिंसए पण्णत्ते कोसं उड्ढं उच्चत्तेणं, अद्धकोसं विक्खंभेणं, अब्भुग्गयमूसिय पहसिए

है । 'एत्थ ण अट्ठसय ज़िणपडिमाणं जिणुस्सेहप्पमाणमित्ताण सनिखित्त चिट्ठइ" इस देवच्छदक में ज़िनोत्सेधप्रमाण प्रमित १०८ कामदेव की प्रतिमाएं हैं । इन १०८ कामदेव प्रतिमाओं का वर्णावास इस प्रकार का कहा गया है इसके बाद यहां ऐसे इस पाठ से लेकर "अष्टशतं धूपकडुच्छुकानां सनिक्षिप्तं तिष्ठति" इन कामदेव प्रतिमाओं के आगे १०८ धूप से भरे हुए कडाहे रखे हुए हैं यहा तक का सब पाठ कह लेना चाहिये इसी अर्थ को सूचित करने के लिये "एवं ज़ाव धूवकडुच्छुगा" सूत्रकार ने ऐसा सूत्रपाठ कहा है । यह पुरा का पुरा पाठ राजप्रश्नीय सूत्र के ८० और ८१ वे सूत्र से जान लेना चाहिए वहा हमने इसको सुबोधिनी टीका से उसका अर्थ स्पष्ट किया है ॥१५॥

ધનુષ પ્રમાણુ છે તેમજ સર્વાત્મના રત્નમય છે 'एत्थणं अट्ठसयं जिणपडिमाणं जिणुस्सेहपमाणमित्ताणं संनिखित्तं चिट्ठइ " દેવચ્છંદકમાં જિનોત્સેધ પ્રમાણુ પ્રમિત ૧૦૮ જિન પ્રતિમાઓ વિરાજમાન છે આ ૧૦૮ જિન પ્રતિમાઓ નો વર્ણવાસ આ પ્રમાણે છે આ પાઠથી આ જિન પ્રતિમાઓની સામે ૧૦૮ ધૂપ-પૂરિત કટાહો મૂકેલા છે અહીં સુધીનો સમસ્ત પાઠ અધ્યાહૃત કરવો જોઇએ એના અર્થને સૂચિત કરવા માટે સૂત્રકારે એવો સૂત્રપાઠ કહેલો છે, આ સપૂર્ણ પાઠ રાજપ્રશ્નીય સૂત્રના ૮૦ અને ૮૧ સૂત્રથી જાણવો જોઇએ ત્યાં અમે સુબોધિની ટીકામા આનો અર્થ સ્પષ્ટ કર્યો છે. ॥૧૫॥

जाव पासाईए २ । तस्स णं पासायवडिसगस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं महं एगा मणिपेढोया पण्णत्ता पंच धणूमयाइं आयामविक्खंभेणं अड्ढाइज्जाइं धणूसयाइं बाहल्लेणं सव्वमणिमई । तीसे णं मणि-पेढियाए उप्पिं सीहासणं पण्णत्तं सपरिवारं भाणियव्वं से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ-दाहिणड्ढभरहकूडे दाहिणड्ढभरहकूडे ? गोयमा ! दाहिणड्ढभरहकूडे णं दाहिणड्ढभरहे णाम देवे महिड्ढीए जाव पलि-ओवमट्ठिईए परिवसइ, से णं तत्थ चउण्हं सामाणियसाहस्सीणं चउण्हं अग्गमहिसीणं सपरिवाराणं तिण्हं परिसाणं सत्तण्हं अणियाणं सत्तण्हं अणियाहिवईणं सोलसण्हं आयरक्खदेदसाहस्सीणं दाहिणड्ढ-भरहकूडस्स दाहिणड्ढाए रायहाणीए अण्णेसिं बहूणं देवाण य देवीण य जाव विहरइ ।

कहि णं भंते ! दाहिणड्ढभरहस्स देवस्स दाहिणड्ढा णामं राय-हाणी पण्णत्ता ? गोयमा ! मंदरस्स पव्वयस्स दक्खिणेणं तिरियम-संखेज्जे दीवसमुद्दे वीइवइत्ता अण्णंमि जंबुद्दिवे दीवे दक्खिणेणं वारस जोयणसहस्साइं ओगाहित्ता एत्थ णं दाहिणड्ढभरहस्स देवस्स दाहिणड्ढा णामं रायहाणी भाणियव्वा जहा विजयस्स देवस्स । एवं सव्वकूडा णेयव्वा जाव वेसमणकूडे परोप्परं पुरत्थिमपच्च-त्थिमेणं । इमेसिं वण्णावासे गाहा—

मज्झे वेयड्ढस्स उ कणगमया तिण्णि होंति कूडाउ ।
सेसा पव्वयकुडा सव्वे रयणामया होंति

माणिभद्दकूडे १ वेयड्ढकूडे २ पुण्णभद्दकूडे ३ एए तिण्णि कूडा कणगामया सेसा छप्पि रयणामया, दोण्हं वि सरिसणामया देवा कय मालए चेव णट्टमालए चेव. सेसाणं छण्हं सरिसणामयो जण्णामया य कूडा तन्नामा खलु हवंति ते देवा । पलिओवमट्ठिईया हवंति पत्तेयं पत्तेयं ।१। रायहाणीयो जंबुद्दीवे दोवे मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं तिरियं

असंखेज्जे दीवसमुद्दे वीईवइत्ता अण्णंमि जंबुद्दीवे दीवे बारसजोयण सहस्साइं ओगाहित्ता, एत्थ णं रायहाणीओ भाणियव्वाओ विजयराय हाणी सरिसयाओ ॥सू० १६॥

छाया—क खलु भदन्त ! वैताढ्यपर्वते दक्षिणार्द्धभरतकूटं नाम कूटं गौतम ! खंड प्रपातकूटस्य पौरस्त्येन सिद्धायतनकूटस्य पाश्चात्येन अत्र खलु वैताढ्यपर्वते दक्षिणार्द्ध-भरतकूटं नाम कूटं प्रज्ञप्तम्, सिद्धायतनकूटप्रमाणसदृश यावत् तस्य खलु बहुसमरम णीयस्य भूमिभागस्य बहुमध्यदेशभागे अत्र खलु महानेक प्रासादावतंसकः प्रज्ञप्तः, क्रोश-मूर्ध्वमुच्चत्वेन अर्द्धक्रोशं विष्कम्भेण' अभ्युद्गतोच्छ्रितप्रहसितो यावत् प्रासादीयः ४ ।

तस्य खलु प्रासादावतंसकस्य बहुमध्यदेशभागे अत्र खलु महती एका मणिपीठिका प्रज्ञप्ता पञ्चधनुःशतानि आयामविष्कम्भेण अर्धतृतीयानि धनुःशतानि बाहल्येन, सर्वमणिमयो तस्याः खलु मणिपीठिकाया उपरि सिंहासनं प्रज्ञप्तम्, सपरिवारं भणितव्यम् ।

तत् केनार्थेन भदन्त ! एव मुच्यते दक्षिणार्द्धभरतकूटं दक्षिणार्द्धभरतकूटम् ? गौतम ! दक्षिणा भरतकूटे खलु दक्षिणार्द्धभरतो नाम देवो महर्द्धिको यावत् पल्योपमस्थितिकः परिवसति, स खलु तत्र चतसृणां सामानिकसाहस्रीणां, चतसृणाम् अग्रमहिषीणा सपरि-वाराणां, तिसृणां परिषदां, सप्तानामनीकानां, सप्तानामनीकाधिपतीनां, षोडशानामात्म-रक्षकदेवसाहस्रीणां, दक्षिणार्द्धभरतकूटस्य दक्षिणार्द्धाया राजधान्याम् अन्येषा बहूनां देवानां च देवीनां च यावत् विहरति ।

क खलु भदन्त ! दक्षिणार्द्धभरतस्य देवस्य दक्षिणार्द्धा नाम राजधानी प्रज्ञप्ता ? गौतम ! मन्दरस्य पर्वतस्य दक्षिणेन तिर्यगसंख्येयद्वीपसमुद्रान् व्यतिव्रज्य अन्यस्मिन् जम्बूद्वीपे द्वीपे दक्षिणेन द्वादश योजनसहस्राणि अवगाह्य अत्र खलु दक्षिणार्द्धभरतस्य देवस्य दक्षिणार्द्धा नाम राजधानी भणितव्या यथा विजयस्य देवस्य। एवं सर्वकूटानि नेतव्यानि यावत् वैश्रवणकूटम् परस्परं पौरस्त्यपश्चिमेन । एषा वर्णावासे गाथा

मध्ये वैताढ्यस्य तु कनकमयानि त्रीणि भवन्ति कूटानि तु,
शेषाणि पर्वतकूटानि सर्वाणि रत्नमयानि भवन्ति ॥१॥

माणिभद्रकूटं १ वैताढ्यकूटं २ पूर्णभद्रकूटं ३ एतानि त्रीणि कूटानि कनकमयानि, शेषाणि षडपि रत्नमयानि, । द्वयो विसदृश नामकौ देवौ कृतमालकश्चैव १ नृत्तमालकश्चैव २ शेषाणां षण्णां सदृशनामकाः य नामकानि च कूटानि तन्नामानि. खलु भवन्ति ते देवाः । पल्योपमस्थितिका भवन्ति प्रत्येक प्रत्येकम् १ राजधान्यो जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य दक्षिणेन तिर्यगसंख्येयद्वीपसमुद्रान् व्यतिव्रज्य अन्यस्मिन् जम्बूद्वीपे द्वीपे द्वादश योजन सहस्राणि अवगाह्य, अत्र खलु राजधान्यो भणितव्याः विजयाराजराजधानी सदृशिका ॥सू१६॥

टीका— 'कहि णं भंते ! वेयड्ढे' इत्यादि ।

गौतमः श्रीमहावीरस्वामिनं पृच्छति—'कहि णं भंते ! वेयड्ढे पव्वए दाहिणड्ढभरहकूडे णामं कूडे पण्णत्ते' हे भदन्त ! क—कुत्र खलु वैताढ्ये पर्वते दक्षिणार्द्धभरतकूटं नाम कूटं प्रज्ञप्तम्, भगवानाह—'गोयमा ! खंडप्पवायकूडस्स' हे गौतम ! खण्डप्रपातकूटस्य—खण्डप्रपातगुहाकूटस्य 'पुरत्थिमेणं' पौरस्त्येन—पूर्वस्यां दिशि 'सिद्धाययणकूडस्स' सिद्धायतनकूटस्य वैताढ्यपर्वतीयप्रथमकूटस्य 'पच्चत्थिमेणं' पाश्चात्त्येन पश्चिमायां दिशि 'एत्थ णं-वेयड्ढपव्वए' अत्र खलु वैताढ्यपर्वते—वैताढ्यपर्वतोपरि 'दाहिणड्ढभरहकूडे णामं कूडे पण्णत्ते' दक्षिणार्द्धभरतकूटं नाम कूटं प्रज्ञप्तम् । तत् कीदृशम् ? इति जिज्ञासायामाह—'सिद्धाययणकूडप्पमाणसरिसे' सिद्धायतनकूटप्रमाणसदृशं सिद्धायतनकूटस्य यत् प्रमाणं षट् सक्रोशानि योजनानि ऊर्ध्वमुच्चत्वेन इत्यादि वर्णकेनोक्तं त्रयोदशसूत्रे तेन सदृशं तत्प्रमाणसदृशप्रमाणकम् सिद्धायतनकूटस्य यत्प्रमाणं तदेवदक्षिणार्धभरतकूटस्यापि प्रमाणमिति भावः । एवं च षट् सक्रोशानीत्यारभ्य तस्य खलु इत्यादि पर्यन्तः

दक्षिणार्द्धभरतकूट का स्वरूप कथन—

'कहिणं भंते! वेयड्ढे पव्वए दाहिणड्ढे भरहकूडे णामं कूडे पण्णत्ते" इत्यादि ।

टीकार्थ—इस सूत्र द्वारा श्रीगौतमस्वामी ने प्रभु श्रीमहावीरस्वामी से ऐसा पूछा है—हे भदन्त! वैताढ्यपर्वत के ऊपर दक्षिणार्द्धभरतकूट नामक कूट कहां पर कहा गया है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं "गोयमा! खंडप्पवायकूडस्स पुरत्थिमेण सिद्धाययणकूडस्स पच्चत्थिमेणं एत्थणं वेयड्ढपव्वए दाहिणड्ढभरहकूडे णामं कूडे पण्णत्ते" हे गौतम! खडप्रपात कूट की पूर्वदिशा में एवं प्रथम सिद्धायतन कूट की पश्चिमदिशा में वैताढ्यपर्वत सबधी दक्षिणार्द्धभरतकूट नामक द्वितीयकूट कहा गया है "सिद्धाययणकूडप्पमाणसरिसे जाव तस्सणं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ ण महं एगे पासायवडिसए पण्णत्त' इस कूट की ऊँचाई का

દક્ષિણાર્દ્ધ ભરત કૂટના સ્વરૂપનું કથન

'कहिणं भंते वेयड्ढे पव्वए दाहिणड्ढ भरहकूडे णामडूढे कूडे पण्णत्ते' इत्यादि सूत्र १४॥

ટીકાર્થ—આ સૂત્ર વડે ગૌતમે પ્રભુ શ્રીમહાવીરસ્વામી ને પ્રશ્ન કર્યો કે હે ભદંત વૈતાઢ્ય પર્વત પર દક્ષિણાર્દ્ધભરત નામે કૂટ કયાસ્થળે આવેલ છે એના જવાબમા પ્રભુ કહે છે "गोयमा खंडप्पवाय कूडस्स पुरत्थिमेणं सिद्धाययणकूडस्स पच्चत्थिमेणं एत्थणं वेयड्ढपव्वए दाहिणड्ढभरहकूडे णामं कूडे पण्णत्ते" હે ગૌતમ ખંડપ્રપાત કૂટની પૂર્વ દિશામાં વૈતાઢ્ય પર્વત સંબંધી દક્ષિણાર્ધ ભરતકૂટ નામે દ્વિતીય કૂટ આવેલ છે 'सिद्धाययणकूडप्पमाणसरिसे जाव तस्स णं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थणं महं एगे पासायवडिंसए पण्णत्ते' આ કૂટની ઊંચાઈનુ પ્રમાણ સિદ્ધાયતન કૂટની ઊંચાઈ બરાબર કહેવામાં આવેલ છે. એટલે એક ગાઉ અધિક છયોજન જેટલી એની ઊંચાઈ છે. સિદ્ધાયતન કૂટની ઊંચાઈનુ વર્ણન ૧૩ મા સૂત્રમા કહેવામાં આવ્યુ છે આ દ્વિતીય કૂટની બહુસમરમણીય ભૂમિભાગની બરાબર મધ્યમાં એક વિશાળ પ્રાસાદાવતંસક આવેલ છે

सर्वोऽपि पदसमूह. सङ्ग्राह्य. इति सूचयितुमाह– 'जाव तस्सणं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभाए' यावत् तस्य खलु बहुसमरमणीयस्य भूमिभागस्य बहुमध्यदेशभागे इति–एतद्व्याख्या पञ्चदशसूत्रे गता। 'एत्थणं' अत्र इह दक्षिणार्द्ध भरतकूटस्य बहुसमरमणीयभूमिभागस्य बहुमध्यदेशभागे खलु 'महं एगे' एको महान्-'पासायवडिंसए' प्रासादावतंसकः-प्रासादश्रेष्ठः 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तः। स च 'कोसं' क्रोशं-क्रोशप्रमाणम् 'उड्ढं उच्चत्तेणं' ऊर्ध्वम् उच्चत्वेन 'अद्धकोस' अर्द्धक्रोश=क्रोशस्यार्द्धम् 'विक्खंभेणं' विष्कम्भेण-विस्तारेण तथा 'अब्भुग्गयमूसियपहसिय' अभ्युद्गतोच्छ्रित-प्रहसितः अभ्युद्गतोच्छ्रितः- अत्युच्च प्रहसितः–श्वेतोज्वलप्रभया हसन्निव तथा 'जाव पासाईए' यावत् प्रासादीयः दर्शनीयः अभिरूप· प्रतिरूपः इति अत्र यावत्पदेन "विविधमणिरत्नभक्तिचित्रः, वातोद्धूतविजयवैजयन्ती पताकाच्छत्रकलितः, तुङ्गः गगन-तलमनुलिखच्छिखरः' जालान्तररत्न, पञ्जरोन्मीलितः इव मणिकनकस्तूपिकाकः विकसितशतपत्रपुण्डरीकतिलकरत्नार्द्धचन्द्रचित्रः नानामणिदामालंकृतः अन्तर्बहिश्च-

प्रमाण सिद्धायतन कूट की ऊँचाई बराबर कहा गया है अर्थात् एक कोश अधिक ६ योजन की इसकी ऊँचाई है. सिद्धायतन कूट की ऊँचाई का प्रमाण १३ वें सूत्र में कहा है। इस द्वितीयकूट के बहुसमरमणीय भूमिभाग के ठीक बीच में एक विशाल प्रासादावतंसक कहा गया है "कोस उड्ढं उच्चत्तेण, अद्धकोस विक्खमेणं, अब्भुग्गयमूसिय-पहसिए जाव पासाईए ४' यह प्रासादावतसक-श्रेष्ठ प्रासाद-एक कोश का ऊँचा है और आधे कोश का विस्तार वाला है तथा यह बहुत ही अधिक ऊँचा है और अपनी श्वेत उज्ज्व-लप्रभा से हँस सा रहा है ऐसा प्रतीत होता है यावत् यह प्रासादीय है, दर्शनीयहै, अभिरूप और प्रतिरूप है. यहां यावत्पद से "विविधमणिरत्नभक्तिचित्रः, वातोद्धूत विजय वैजन्ती पताकाच्छत्रकलितः तुङ्ग, गगनतलमनुलिखच्छिखरः, जालान्तररत्नः, पञ्जरोन्मीलितइव मणिकनकस्तूपिकाक., विकसितशतपत्रपुण्डरीकतिलकरत्नार्द्धचन्द्रचित्रः, नानामणिदामालं-

कोस उड्ढं उच्चत्तेण अद्धकोसं विक्खमेण अब्भुग्गममूसियपहसिए जाव पासाइए ४" આ પ્રાસાદાવતંસક-શ્રેષ્ઠ પ્રાસાદ એક ગાઉ જેટલો ઉંચો છે અને અર્ધો ગાઉ જેટલો વિસ્તાર વાળો છે તેમજ આખૂબજ વધારે ઉંચો છે આ પોતાની શ્વેત ઉજ્જવલ પ્રભાથી હસતો હોય તેમ લાગે છે યાવત્ આ પ્રાસાદીય છે દર્શનીય છે અભિરૂપ છે પ્રતિરૂપ છે અહીં યાવત્ પદથી', विविध मणिरत्नभक्तिचित्रः वातोद्धूतविजयवैजयन्ती पताकाच्छत्रकलितः तुङ्ग गगनतलमनुलिखच्छिखर' जालान्तररत्नः पञ्जरोन्मीलित इव मणिकनकस्तूपिकाक' विकसितशतपत्रपुण्डरीकतिलकरत्नार्द्धचन्द्रचित्रः नानामणि दामालङ्कृत अन्तर्बहिश्च श्लक्ष्ण' तपनीयवालुकाप्रस्तटः सुखस्पर्श सश्रीकः" આ

श्लक्ष्णः तपनीयवालुकाप्रस्तटः सुखस्पर्शः सश्रीकः इत्येषां संग्रहः, व्याख्या च राजप्रश्नीयसूत्रस्यैकोनषष्ठितमसूत्रस्य मत्कृतसुबोधिनी टीकातोऽवसेया।

अथ तस्य प्रासादावतंसकस्यान्तर्वतिवस्तु वर्णयति-'तस्सणं पासायवडिंसगस्स बहुमज्झदेसभाए' तस्य खलु प्रासादावतंसकस्य बहुमध्यदेशभागे-अत्यन्त मध्यभागे 'एत्थ णं मह एगा मणिपेढिया पण्णत्ता' अत्र खलु महती विशाला एका मणिपीठिका प्रज्ञप्ता, सा-मणिपीठिका 'पचधणूसयाइं आयामविक्खंभेणं' पञ्चधनुःशतानि आयाम-विष्कम्भेण-दैर्घ्यविस्ताराभ्याम् 'अड्ढाइज्जाइं धणूसयाइं बाहल्लेणं' अर्द्धतृतीयानि धनुः शतानि बाहल्येन-सर्वात्मना रत्नमयी-'तीसेण' तस्याः-अनन्तरोक्तायाः खलु 'मणि-पेढियाए उप्पि सीहासण पण्णत्तं' मणिपीठिकायाः उपरि सिंहासनं प्रज्ञप्तम्। तच्च सिंहासनं 'सपरिवारं' सपरिवारं-दक्षिणार्द्धभरतकूटाधिष्ठातृ सामानिकादि देवोपवेशन-योग्यभद्रासनसहित 'भाणियव्वं' भणितव्यं वक्तव्यम्।

अथ दक्षिणार्द्धभरतकूटस्यान्वर्थनामतां प्रश्नोत्तराभ्यां दर्शयितुमाह-'से केणट्ठेणं

कृतः, अन्तर्बहिश्च श्लक्ष्णः, तपनीयबालुकाप्रस्तरः, सुखस्पर्शः, सश्रीकः' इस पूरे पाठ का सग्रह हुआ है. इस सूत्रपाठ की व्याख्या हमने राजप्रश्नीय सूत्र के ५८ वे सूत्र की सुबोधिनी टीका में कर दी है अतः वही से इसे जानलेना चाहिये., "तस्सणं पासायवडिंसगस्स बहु मज्झ देसभाए एत्थणं महं एगा मणिपेढिया पण्णत्ता" उस प्रासादावतंसक के ठीक मध्यभाग मे एक विशाल मणिपीठिका कही गई हैं "पचधणूसयाइं आयामविक्खंभेणं अड्ढाइज्जाइं धणुस-याइं बाहल्लेणं, सव्वमणिमई' यह मणिपीठिका लम्बाई में पांच सौ धनुष की है तथा इसकी मोटाई अढाई सौ धनुष की है यह मणिपीठिका सर्वात्मना रत्नमय है "तीसेणं मणिपेढियाए उप्पिं सीहासण पण्णत्तं, सपरिवारं भाणियव्व" इस मणिपीठिका के ऊपर एक सिंहासन कहा गया है इस सिंहासन के वर्णन में "यह सिंहासन दक्षिणार्ध भरतकूट के अधिष्ठायक देव के जो सामानिक आदि देव हैं उनके उपवेशन के योग्य भद्रासनों से सहित है,, ऐसा कथन

समस्त पाठनो संग्रह थयेल छे आ सूत्र पाठनी व्याख्या अमे राजप्रश्नीय सूत्रना ५८मां सूत्रनी सुबोधिनी टीकामा करी छे तेथी जिज्ञासुओ त्याथी जाणी ले. "तस्स णं पासायवडिंसगस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थणं महं एगा मणिपेढिया पण्णत्ता" ते प्रासादावतंसकना बराबर मध्यभागमा ओक विशाळ मणिपीठिका छे. 'पंचधणूसयाइं आयामविक्खंभेणं अड्ढाइज्जाइं धणूसयाइं बाहल्लेणं सव्व मणिमई" आ मणिपीठिका लंबाई चोडाईमां पाचसो धनुष जेटली छे आ मणिपीठिका सर्वात्मना रत्नमय छे. 'तीसेणं मणिपेढियाए उप्पिं सीहासणं पण्णत्तं सपरिवारं भाणियव्वं" आ मणिपीठिकानी उपर ओक सिंहासन छे आ सिंहासनना वर्णनमां "आ सिंहासन दक्षिणार्ध भरत कूटना अधिष्ठायक देवना जे सामानिक आदि देवो छे तेमना उपवेशन माटे योग्य भद्रासनोथी समाहित छे" ओवुं कथन करवुं जोईओ

भंते !' हे भदन्त ! तत् कूटं केनार्थेन केन प्रकारेण 'दाहिणड्ढभरहकूडे दाहिणड्ढभरहकूडे' दक्षिणार्द्धभरतकूटं दक्षिणार्द्धभरतकूटम् 'एवं वुच्चइ' एवम्-इत्थम् उच्यते -प्रज्ञाप्यते ! भगवानाह-'गोयमा' दाहिणड्ढभरहकूडेणं दाहिणड्ढभरहे णामं देवे' हे गौतम ! दक्षिणार्द्धभरतकूटे खलु दक्षिणार्द्धभरतो नाम देवः-तदधिष्ठातृदेवः 'परिवसइ' परिवसतीत्युत्तरेणान्वयः, स-च कीदृशः ? इत्याह-'महिड्ढिए जाव पलिओवमट्ठिइए' महर्द्धिको यावत् पल्योपमस्थितिकः, इति । महर्द्धिक इति समारभ्य पल्योपमस्थितिक इति पर्यन्तानां देवविशेषणवाचकानां पदानां सङ्ग्रहोऽस्यैवाष्टमसूत्रे विलोकनीयो व्याख्याऽपि तत एव बोध्येति । 'से णं' स-पूर्वोक्तः दक्षिणार्द्धभरतनामा देवः खलु 'तत्थ' तत्र-दक्षिणार्द्धभरतकूटे विहरतीति परेणान्वयः, स किं कुर्वन् विहरतीत्याह-'चउण्हं सामाणियसाहस्सीण चउण्हं अग्गमहिसोणं सपरिवाराणं' चतसृणां सामानिक-साहस्रीणां सपरिवाराणां चतसृणामग्रमहिषीणां=प्रधानमहिषीणाम् 'तिण्हं' तिसृणाम् आभ्यन्तरिकमध्यमबाह्यानां 'परिसाणं' परिषदां-सभानां 'सत्तण्हं' सप्तानां हयगजरथपदाति महिषगन्धर्वनाटचलक्षणानाम् 'अणियाणं' अनीकानां-सैन्यानाम् 'सत्तण्हं' अणियाहिवईणं' सप्तानाम् अनीकाधिपतीनां-सेनाधिपतीनाम् 'सोलसण्हं

कर लेना चाहिए । "से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ दाहिणड्ढभरहकूडे २' हे भदन्त ! इस कूटका नाम दक्षिणार्ध भरतकूट ऐसा किस कारण से हुआ है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते है-"गोयमा ! दाहिणद्धभरहकूडेणं दाहिणद्धभरहे णामं देवे महिड्ढिए जाव पलिओवमट्ठिईए परिवसइ' हे गौतम ! इस कूट का नाम दक्षिणार्ध भरतकूट इसलिये कहा गया है कि इस पर दक्षिणार्धभरत नाम का एक देव रहता है. यह महर्द्धिक यावत् पल्योपम की स्थिति वाला है यहां इस देव के वर्णन में महर्द्धिक पद से लेकर पल्योपमस्थितिक पद के भीतर जितने भी देव विशेषणवाचक पद आये हैं उन सब का सग्रह इसी सूत्र के ८वें सूत्र में देख लेना चाहिये "से णं तत्थ चउण्हं सामाणियसाहस्सीणं चउण्हं अग्गमहिसीणं, सपरिवाराणं तिण्ह परिसाण सत्तण्हं अणियाणं, सत्तण्ह अणियाहिवईण सोलसण्हं आय-

---

'से केणट्ठेण भंते एवं वुच्चइ दाहिणड्ढभरहकूडे २" हे लदंत ! આ કૂટનું નામ દક્ષિણાર્ધ ભરત કૂટ કેવી રીતે પ્રસિદ્ધ થયું ? આના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે गोयमा ! दाहिणद्धभरहकूडे णं दाहिणद्धभरहे णामं देवे महिड्ढिए जाव पलिओवमट्ठिईए परिवसइ" હે ગૌતમ ! આ કૂટનુ નામ દક્ષિણાર્ધ ભરત કૂટ એટલા માટે પ્રસિદ્ધ થયું કે આ કૂટ પર દક્ષિણાર્ધ ભરત નામે એક દેવ રહે છે આ દેવ મહર્દ્ધિક છે યાવત્ પલ્યોપમની સ્થિતિવાળો છે અહીં આ દેવના વર્ણનમા મહર્દ્ધિક પદથી લઈને પલ્યોપમાસ્થિતિ સુધી જેટલા દેવવિશેષણ વાચક પદો આવેલા છે તે સર્વનો સંગ્રહ આ સૂત્રનાટમા સૂત્રમાં જોઈ લેવો. "से ण तत्थ चउण्हं सामाणियसाहस्सीण चउण्हं अग्गमहिसीणं सपरिवाराण तिण्हं परिसाणं सत्तण्हं अणियाणं सत्तण्ह अणियाहिवईणं सोलसण्हं आयरक्खदेवसाहस्सीणं

आयरक्खदेवसाहस्सीणं' पोडशानाम् आत्मरक्षकदेवसाहस्रीणाम्–पोडगसहस्र संख्यात्म–रक्षकदेवानाम् 'दाहिणड्ढभरहकूडस्स दाहिणड्ढाए रायहाणीए अन्नेसिं' दक्षिणार्द्ध-भरतकूटस्य दक्षिणार्द्धीयाः राजधान्याः अन्येपाम्–उक्तेभ्य इतरेपां 'वहूणं' देवा ण देवीण य' वहूनां देवानां च देवीनां च 'जाव' यावत् यावत्पदेन "आधिपत्यं पौरपत्यं स्वामित्वं भर्तृत्वं महत्तरकत्वम् आज्ञेश्वरसेनापत्यं कारयन् पालयन् महताऽहतनाट्यगीत-वादित्रतन्त्रीतलताल–त्रुटितघनमृदङ्गपटुप्रवादितरवेण दिव्यान् भोगभोगान् भुञ्जानः" इत्येपां संग्रहः, एवंभूतः स 'विहरइ' विहरति तिष्ठति, एतेपां विवरणमष्टमसूत्रे गतम् ।

अथास्य राजधानी कुत्र वर्तते इति पृच्छति–'कहि णं भंते ! दाहिणड्ढभर-हस्स देवस्स दाहिणड्ढा णामं रायहाणी पण्णत्ता' हे भदन्त ! क कुत्र खलु दक्षिणार्द्ध

रक्खदेवसाहस्सीणं दाहिणड्ढभरहकूडस्स दहिणड्ढाए रायहाणीए अण्णेसिं च वहूण देवाण य देवीण य जाव विहरइ' यह वहा चार हजार सामानिक देवों का चारसपरिवार अग्रम-हिषियों का, तीन परिषदाओ का, सात सैन्यों का, सात सेनापतियों का, सोलह हजार आत्मरक्षक देवों का तथा दक्षिणार्ध भरतकूट की दक्षिणार्धा राजधानी निवासी अन्य और भी वहुत से देव और देवियों का आधिपत्य, पौरपत्य, स्वामित्व, भर्तृत्व, महत्तरकत्व एवं आज्ञेश्वर सेनापत्य करवाता हुआ, पलवाता हुआ, एव चतुर प्रकारके वाजे वजाने वाले पुरुषों द्वारा जोरजोर से वजाये गये वाजों के नाद पूर्वक, गीतों के साथ बाजों के नाद पूर्वक, नाट्य के वाजो के नाद पूर्वक दिव्य दो गधीक देवोके समान भोगों को भोगता हुआ अपने समय को आनन्द के साथ व्यतीत करता है यहां "तन्त्री, तल, ताल, त्रुटित, घनमृदङ्ग' ये सव विशेष प्रकार के वाजों के ही भेद हैं। इनके विषय में जीवाभिगमसूत्र की टीका में स्पष्टीकरण किया गया है तथा इन सव का विवरण इसके ८ वें सूत्र मे किया जाचुका है. अत' वहां से इस विषयको देख लेना चाहिये. ।

દાહિણડ્ઢભરહકૂડસ્સ દાહિણડ્ઢાએ રાયહાણીએ અન્નેસિંચ વહૂણ દેવાણય દેવીણય જાવ વિહરઇ' આ દેવ ત્યાં ચાર હજાર સામાનિક દેવોના ચાર સપરિવાર અગ્રમહિષીઓના ત્રણ પરિષદાઓના સાત સૈન્યોના સાત સેનાપતિઓના સોળ હજાર આત્મરક્ષક દેવોના તેમજ દક્ષિણાર્દ્ધ ભરત કૂટની દક્ષિણાર્ધા રાજધાની નિવાસી અન્ય બીજા ઘણા દેવ-દેવીઓના આધિપત્ય, પૌરપત્ય, સ્વામિત્વ, ભર્તૃત્વ મહત્તરકત્વ તેમજ આજ્ઞેશ્વર સૈનાપત્ય કરાવતો પળાવતો તથા ચતુર વાજાઓ વગાડનારા પુરુષોથી જોરથી વગાડેલા વાજીંત્રોથી ગીતો સાભળીને નાટ્ય કે વાદિત્રોના નાદપૂર્વક દિવ્યભોગ ભોગવતો પોતાનો સમય આનંદપૂર્વક પસાર કરે છે. અહીં "તન્ત્રી, તલ, તાલ, ત્રુટિત, ઘનમૃદંગ એ સર્વે વિશેષ પ્રકાર ના વાદિત્રોના જ પ્રકારો છે આ સંબંધમા જીવાભિગમ સૂત્રની ટીકામા સ્પષ્ટીકરણ કરવામાં આવ્યુ છે તેથી એ સર્વનુ વિવરણ એના ૮ સૂત્રમા કરવામાં આવ્યું છે. એથી આ વિષે ત્યાથી જાણી લવું જોઈએ.

भरतस्य देवस्य दक्षिणार्द्धा नाम राजधानी प्रज्ञप्ता ? भगवानाह–'गोयमा ! मंदरस्स पव्वयस्स दक्खिणेणं' हे गौतम ! मन्दरस्य–मेरोः पर्वतस्य दक्षिणेन–दक्षिणस्यां दिशि 'तिरियमसंखेज्जे दीवसमुद्दे' तिर्यगसंख्येयद्वीपसमुद्रान् तिर्यक् स्थितान् असंख्येयान् द्वीपान् समुद्रांश्च 'वीईवइत्ता' व्यतिव्रज्य–व्यतिक्रम्य उल्लङ्घ्य 'अण्णंमि' अन्यस्मिन्–अस्मदाद्याश्रयीभूतजम्बूद्वीपाद्भिन्ने 'जंबुद्दीवे दीवे दक्खिणेणं' जम्बूद्वीपे द्वीपे दक्षिणेन दक्षिणस्यां दिशि 'बारस जोयणसहस्साइं' द्वादश योजन सहस्राणि– द्वादशसहस्रयोजनानि 'ओगाहित्ता' अवगाह्य–प्रविश्य 'एत्थ णं–दाहिणड्ढभरहस्स देवस्स दाहिणड्ढा णामं रायहाणी भाणियव्वा' अत्र खलु दक्षिणार्द्धभरतस्य देवस्य दक्षिणार्द्धा नाम राजधानी भणितव्या–वक्तव्या 'जहा विजयस्स देवस्स' यथा विजयस्य देवस्य । 'एवं' एवम्–दक्षिणार्द्धभरतकूटवत् 'सव्वकूडा नेयव्वा' सर्वकूटानि नेतव्यानि–ज्ञातव्यनि, किम्पर्यन्तानि ? इत्याह–'जाव–वेसमणकूडे' यावत् वैश्रवणकूटपर्यन्तानि सर्वाणि

राजधानी विषयक प्रश्न–" कहिणं भंते ! दाहिणड्ढभरहस्स देवस्स दाहिणड्ढा णामं रायहाणी पण्णत्ता' गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है हे भदन्त! दक्षिणार्धभरतदेव की दक्षिणार्धा नामकी राजधानी कहा पर कही गई है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते–हैं "गोयमा! मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं तिरियमसखेज्जे दीवसमुद्दे वीईवइत्ता अण्णमि जंबुद्दीवे दीवे दक्खिणेणं बारस जोयणसहस्साइं ओगाहित्ता एत्थण दाहिणड्ढभरहस्स देवस्स दाहिणड्ढा णामं रायहाणी भाणियव्वा' हे गौतम! सुमेरु पर्वत की दक्षिणदिशा में तिर्यक् असख्यात द्वीप समुद्रों को पार करके अन्य जम्बूद्वीप नाम के द्वीप में दक्षिण दिशा में १२ हजार योजन नीचे आगे जाने पर दक्षिणार्ध भरत देव की दक्षिणार्धा नाम की राजधानी वक्तव्य है 'जहा विजयस्स देवस्स' जैसे विजयदेव की राजधानी वक्तव्य हुई है, "एवं सव्व कूडा णेयव्वा जाव वेसमणकूडे परोप्पर पुरत्थिमपच्चत्थिमेणं" इसी तरह से वैश्रवण

રાજધાની વિષયક પ્રશ્ન :—कहि णं भंते दाहिणड्ढ भरहस्स देवस्स दाहिणड्ढाणाम रायहाणी पण्णत्ता" ગૌતમે પ્રભુને પ્રશ્ન કર્યો કે હે ભદન્ત ! દક્ષિણાર્ધ ભરત દેવની દક્ષિણાર્ધા નામ રાજધાની કયા સ્થળે આવેલી છે ? એના જવાબમા પ્રભુ કહે છે. गोयमा ! मंदरस्स पव्वयस्स दक्खिणेणं तिरियमसंखेज्जे दीवसमुद्दे विईवइत्ता अण्णंमि जंबुद्दीवे दीवे दक्खिणेणं बारस जोयणसहस्साइं ओगाहित्ता एत्थणं दाहिणद्ध भरहस्स देवस्स दाहिणड्ढा णाम रायहाणी भाणियव्वा "હે ગૌતમ ! સુમેરૂ પર્વતની દક્ષિણ દિશામા તિર્યક્ અસખ્યાત દ્વીપ-સમુદ્રોને પારકરીને અન્યજ જમ્બૂદ્વીપનામક દ્વીપમા દક્ષિણ દિશામા ૧૨ હજાર યોજન નીચે આગળ જવાથી દક્ષિણાર્ધ ભરત દેવની દક્ષિણાર્ધા નામની રાજધાની આવેલી છે. 'जहा विजयस्स देवस्स' વિજય દેવની રાજધાની વિષે જે પ્રમાણે કહેવામા આવ્યુ છે. "एवं सव्वकूडा णेयव्वा जाव वेसमणकूडे परोप्परं पुरत्थिमपच्चत्थिमेणं" તે પ્રમાણે જ વૈશ્રવણ

कूटानि दक्षिणार्द्धभरतकूटवद् वर्णनीयानीति भावः। एवञ्च दक्षिणार्द्धभरतकूटं १ खण्डप्रपातगुहाकूटं २ माणिभद्रकूट ३ वैताढ्यकूटं ४ पूर्णभद्रकूटं ५ तमिस्रगुहाकूटं ६ उत्तरार्द्ध-भरतकूटं ७ वैश्रवणकूटम् ८ एतानि अष्टौ कूटानि समानवर्णनकनीति। तथा 'परोप्परं' परस्परम्-अन्योन्यं 'पुरत्थिमपच्चत्थिमेणं' पौरस्त्यपाश्चात्त्येन-पूर्वं पूर्वंकूटं पूर्वदिशि परं परं कूटं पश्चिमदिशि वर्तत इति बोध्यम्। तथा च दक्षिणार्द्धभरतकूटं पूर्वस्यां खण्डप्रपातकूटात् पूर्वस्यां माणिभद्रकूटात्, तत् पूर्वस्यां वैताढ्यकूटात् तत् पूर्वस्यां पूर्णभद्रकूटात् तत् पूर्वस्यां तमिस्रगुहाकूटात् तत् पूर्वस्यामुत्तरार्द्धभरतकूटात् तत् पूर्वस्यां वैश्रवणकूटात् यस्माद्यत पूर्वस्यां तस्मात्तत् पश्चिमायां बोध्यम्, पूर्व-पश्चिमयोः सापेक्षत्वात्, तथाहि-वैश्रवणकूटं पश्चिमायामुत्तरार्द्धभरतकूटात्, तत पश्चिमायां तमिस्रगुहाकूटात, तत् पश्चिमायां पूर्णभद्रकूडात्, तत् पश्चिमायां वैताढयकूटात्,

---

कूटतक और सब बाकीके कूटो का वर्णन कर लेना चाहिये. इस तरह दक्षिणार्ध भरतकूट १ खण्डप्रपातगुहाकूट २ माणिभद्रकूट ३ वैताढचकूट ४ पूर्णभद्रकूट ५ तमिस्रगुहाकूट ६ उत्तरार्धभरतकूट ७ और वैश्रवणकूट ८ ये आठ कूट समान वर्णन वाले हैं। इन कूटों में पूर्व पूर्व का कूट तो पूर्वदिशा में है और दूसरा दूसरा कूट पश्चिमदिशा में हैं ऐसा जानना चाहिये तथाच दक्षिणार्ध भरतकूट खण्डप्रपातकूट से पूर्व दिशा में है खण्डप्रपातगुहाकूट माणिभद्रकूट से पूर्व दिशा में है, वैताढ्यकूट से माणिभद्रकूट पूर्वदिशा में है. पूर्णभद्रकूट से वैतढचकूट पूर्वदिशा में है तमिस्रगुहाकूट से पूर्णभद्रकूट पूर्वदिशा में है उत्तरार्धकूट से तमिस्रगुहाकूट पूर्व दिशा में है और वैश्रवणकूट से उत्तरार्धकूट पूर्व दिशा में है इस तरह जो जिससे पूर्वदिशा मे है वह उससे पश्चिमदिशा में हैं क्यों कि पूर्व पश्चिम में सापेक्षता है. जैसे उत्तरार्ध भरतकूट से वैश्रवणकूट पश्चिमदिशा में है तमिस्रगुहाकूट से उतरार्ध भरतकूट पश्चिमदिशा में है. पूर्णभद्रकूट से तिमिस्रगुहाकूट पश्चिमदिशा में है. वैताढचकूट से पूर्णभदकूट पश्चिमदिशा में है माणिभद्रकूट से वैताढचकूट पश्चिमदिशा में है

કૂટ સુધી અને બીજા સર્વ કૂટોનું વર્ણન અહીં સમજવું જોઈએ આ પ્રમાણે દક્ષિણાર્ધ ભરતકૂટ ૧, ખંડ પ્રપાતગુહાકૂટ ૨, માણિભદ્ર કૂટ ૩, વૈતાઢ્યકૂટ ૩, પૂર્ણભદ્રકૂટ ૫, તમિસ્ર ગુહાકૂટ ૬, ઉત્તરાર્ધ કૂટ ૭ અને વૈશ્રવણ કૂટ ૮ એ આઠ કૂટો સમાનવર્ણનવાળા છે એ કૂટોમા પૂર્વ પૂર્વના કૂટો તો પૂર્વ દિશામાં છે અને બીજા બીજા કૂટ પશ્ચિમ દિશામાં છે. એમ જાણવું જોઈએ તથાચ દક્ષિણાર્ધ ભરતકૂટ ખંડપ્રપાત કૂટથી પૂર્વ દિશામાં છે, ખંડ પ્રતાપ ગુહાકૂટ મણિભદ્ર કૂટથી પૂર્વદિશામાં છે, વૈતાઢ્ય કૂટથી મણિભદ્રકૂટ પૂર્વ દિશામાં છે. પૂર્ણભદ્રકૂટથી વૈતાઢ્ય કૂટ પૂવ દિશામાં છે. તમિસ્ર ગુહાકુટથી પૂર્ણભદ્રકૂટ પૂર્વ દિશામાં છે. ઉત્તરાર્ધ કૂટથી તમિસ્ર ગુહાકૂટ પૂર્વદિશામાં છે અને વૈશ્રવણકૂટથી ઉત્તરાર્ધકૂટ પૂર્વ દિશામાં છે આ પ્રમાણે જે જેનાથી પૂર્વ દિશામાં છે તે તેનાથી પશ્ચિમ દિશામાં છે કેમ કે પૂર્વ પશ્ચિમમાં સાપેક્ષતા છે જેમકે ઉત્તરાર્ધ ભરતકૂટથી વૈશ્રવણકૂટ પશ્ચિમ દિશામાં છે. તમિસ્ર ગુહાકૂટથી ઉત્તરાર્ધ ભરતકૂટ પશ્ચિમ દિશામાં છે, પૂર્ણભદ્ર કૂટથી તિમિસ્ર ગુહા

पश्चिमायां माणिभद्रकूडात् तत् पश्चिमायां खण्डप्रपातकाटात् तत् पश्चिमायां दक्षिणार्द्ध भरतकूटात् इति पर्यवसितम् ।

'इमेसिं' एषाम् अनन्तरोक्तानां कूटानां 'वण्णावासे' वर्णावासे-वर्णनपद्धतौ 'गाहा' गाथा-'मज्झे वेयड्ढस्स उ' वैताढ्यस्य पर्वतस्य मध्ये-मध्यभागे 'तिण्णि कूडा' त्रीणि-कूटानि अनुपदं वक्ष्यमाणानि 'कणगमया' कनकमयानि-स्वर्णमयानि 'होंति' भवन्ति सन्ति 'सेसा' शेषाणि-तद्भिन्नानि 'पव्वयकूडा पर्वतकूटानि 'सव्वे रयणामया सर्वाणि रत्नमयानि-वैडूर्यादि रत्नमयानि 'होंति भवन्ति-सन्ति ।१। तत्र कानि स्वर्णमयानि कानि रत्नमयानोति दर्शयितुमाह-'माणिभद्दकूडे' माणिभद्र कूट १ 'वेयड्ढकूडे' वैताढ्यकूटं२ 'पुण्णभद्द कूडे' पूर्णभद्रकूटं ३ 'एए तिण्णि कूडा कणगमया' एतानि त्रीणि कूटानि कनकमयानि 'सेसा' शेषाणि-अनन्तरोक्तकूटत्रयभिन्नानि 'छप्पि रयणामया' षडपि कूटानि रत्नमयानीति ।

नवसु कूटेषु 'दोण्हं' द्वयोः कूटयो. तमिस्रगुहाकूट, खण्डप्रपातकूटयोः

इत्यादि। ता इमेसिं वण्णावासे गाहा—

मज्झे वेयड्ढस्स उ कणगमया तिण्णि होंति कूडा उ ।
सेसा पव्वयकूडा सव्वे रयणामया होंति ।।१।।

इन कूटों के वर्णन करने में यह गाथा है वैताढ्य पर्वत के मध्य में वक्ष्यमाण ये तीन कूट है जो कि स्वर्णमय हैं: इनसे भिन्न जो और पर्वत कूट है वे सब रत्नमय हैं वैडूर्य आदि रत्नो के बने हुए हैं इनमें 'माणिभद्दकूडे वेयड्ढकूडे पुण्णभद्दकूडे एए तिण्णि कूडे कणगामया सेसा छप्पि रयणामया' माणिभद्रकूट वैताढ्यकूट एव पूर्णभद्रकूट, ये तीन कूट कनकमय हैं और बाकीके ६ कूट रत्नमय हैं । 'दोण्ह वि सरिसणामया देवा कयमालए चेव णट्टमालए चेव सेसाणं छण्हं सरिसणामया जण्णामया य कूडा तन्नामा खलु हवंति ते देवा पलिओवमट्ठिइया हवंहि पत्तेयं',।।१।। इन नौ कूटो में से दो कूटों के तमिस्रगुहाकूट और

કૂટ પશ્ચિમ દિશામાં છે. વૈતાઢ્ય કૂટથી પૂર્ણભદ્ર કૂટ પશ્ચિમ દિશામા છે. મણિભદ્ર કૂટથી વૈતાઢ્ય કૂટ પશ્ચિમ દિશામા છે ઇત્યાદિ. इमेसिं वण्णावासे गाहा—

मज्झे वेयड्ढस्स उ क या तिण्णि होंति कूडा उ ।
सेसा पव्वयकूडा सव्वे रयणामया होंति ॥ १ ॥

આ કૂટોના વર્ણનને અનુલક્ષીને આ ગાથા છે—વૈતાઢ્ય પર્વતના મધ્યમાં વક્ષ્યમાણ જે ત્રણ કૂટો છે જે સ્વર્ણમય છે એનાથી બીજા જે પર્વત કૂટો છે તે સર્વે રત્નમય છે. છે વૈડૂર્ય વગેરે રત્નોના બનેલા છે. એમાં 'माणिभद्दकूडे वेयड्ढकूडे पुण्णभद्दकूडे एए तिण्णि कूडा कणगामया सेसा छप्पि रयणामया "માણિભદ્ર કૂટ, વૈતાઢ્ય કૂટ અને પૂર્ણભદ્ર એ ત્રણ કૂટો કનકમય છે અને બાકીના ૬ કૂટો રત્નમય છે "दोण्णं वि सरि ामया देवा कयमालए चेव नट्टमालए सेसाणं छण्हं सरिसणामया जण्णामया य कूडा तन्नामा खलु हवंति ते देवा पलिओवमट्ठिइया हवंति पत्तेयं ॥१॥ એ નવકૂટોમાંથી બે કૂટોના—

'विसरिसणामया देवा' विसदृशनामकौ देवौ स्तः। तौ च क्रमेण दर्शयति-'कयमालए चेव' कृतमालकः १ चैव 'नट्टमालए चेव' नृत्तमालकः चैव इति। तमिस्रगुहाकूटस्य कृतमालः, खण्डप्रपातगुहाकूटस्य नृत्तमालः इति क्रमेण द्वौ देवौ वोध्यौ। 'सेसाणं' शेषाणां-पूर्वोक्तभिन्नानां 'छण्हं' षण्णां कूटानां 'सरिसणामया' सदृशनामकाः कूटनामसदृशनामकाः देवा भवन्ति। अत्रार्थे गाथामाह- 'जण्णामया' इत्यादि। इति स्पष्टयति-'जण्णामयाय कूडा तन्नामा खलु' यन्नामकानि कूटानि तन्नामकाः खलु ते =कूटाधिष्ठातारो देवाः। 'हौंति' भवन्ति-सन्ति इति ते देवाः कीदृशाः? इति जिज्ञासायामाह-'पलिओवमट्ठिईया' पल्योपमस्थितिकाः-इत्यादि 'पत्तेयं' प्रत्येकम् एकैकस्य कूटस्य 'पत्तेयं' प्रत्येकम् एकैको देव एव सर्वकूटदेवाः पल्योपमस्थितिकाः 'हवंति' सन्तीति। अनेनाष्टानां कूटानां स्वामिन उक्ताः, सिद्धायतनकूटे तु सिद्धायतनस्यैव मुख्यत्वेन स्वामिनोऽकथनमिति वोध्यम्।

अथ खण्डप्रपातगुहाकूटाद्यधिपतीनां राजधान्यः क्व सन्तीति पृच्छति-हे भदन्त! खण्डप्रपातगुहाकूटाद्यधिपतीनां तेषां कृतमालकादिदेवानां 'रायहाणीओ'

खण्डप्रपातगुहाकूट के देव विसदृशनाम वाले है इनके नाम क्रमशः कृतमालक और नृत्तमालक है। बाकी के ६ कूटो के देवकूटों के जैसे नाम है वैसे ही नामवाले है। यही बात "जण्णामयाय कूडा तन्नामा खलु हवंति ते देवा पलिओवमट्ठिइया हवंति पत्तेयं २" इस गाथा द्वारा प्रकट की गई है इन देवों की एक २ पल्योपम की स्थिति होती है इस तरह एक एक कूट का एक एक देव होता है और वह अपने २ कूट का स्वामी होता है परन्तु सिद्धायतनकूटमें जो सिद्धायतन देव है वही वहा का मुख्य रूप से स्वामी है ऐसा नहीं है ऐसा जानना चाहिये।

इन खण्डप्रपातगुहाकूट आदि के अधिपतियों की राजधानियां कहा पर हैं, इस बात को जानने की इच्छा से गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं—

તમિસ્ર ગુફાકૂટ અને ખણ્ડ પ્રપાત ગુફા કૂટના-દેવ વિસદૃશ નામવાળા છે. એમના નામો ક્રમશઃ કૃતમાલક અને નૃત્તમાલક છે શેષ ૬ કૂટોના નામ જેવા જ નામવાળા છે એજ વાત "जण्णामया य कूडा तन्नामा खलु हवंति ते देवा पलिओमट्ठिइया हवंति पत्तेय २" "આ ગાથા વડે પ્રકટ કરવામા આવી છે એ દેવોની એક એક પલ્યોપમ જેટલી સ્થિતિ છે. આ પ્રમાણે એક એક દેવ હોય છે અને તે પોત પોતાના કૂટનો સ્વામી હોય છે પરંતુ સિદ્ધાયતન કૂટમાં જે સિદ્ધાયતન દેવ છે તેજ ત્યાનો મુખ્ય રૂપથી સ્વામી હોય એવુ નથી આ એક વિશેષ વાત ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ

એ ખણ્ડપ્રપાત ગુફા કૂટ વગેરેના અધિપતિઓની રાજધાનીઓ કયા આવેલી છે? એ વાતને જાણવાની ઇચ્છાથી ગૌતમ પ્રભુને એવી રીતે પૂછે છે કે "रायहाणीओ" હે ભદંત!

राजधान्यः क्व सन्ति ? भगवानाह—हे गौतम ! 'जंबूद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं' जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य दक्षिणेन-दक्षिणस्यां दिशि -तिरियं-असखेज्जे दीवसमुद्दे वीईवइत्ता' तिर्यक् असंख्येयद्वीपसमुद्रान् व्यतिव्रज्य-व्यतिक्रम्य 'अण्णंमि जंबुद्दीवे दीवे बारस जोयणसहस्साइं ओगाहेत्ता' अन्यस्मिन् जम्बूद्वीपे द्वीपे द्वादश योजनसहस्राणि अवगाह्य-प्रविश्य 'एत्थ णं रायहाणीओ' भाणियव्वाओ' अत्र खलु राजधान्यः भणितव्याः-वक्तव्याः ताःकीदृश्यः ? इति जिज्ञासायामाह—'विजया रायहाणी सरिसयाओ' विजयाराजधानीसदृशिकाः इति । यथा विजया राजधन्याः प्रमाणादिकं वर्णितं तथै तासामपि बोध्यमिति । तत्र खण्डप्रपातगुहाकूटाधिपतिदेवस्य राजधानी डप्रपातगुहानाम्नी माणिभद्रकूटाधिपत्ते देवस्य माणिभद्रेत्येव मन्येषामपि राजधान्यो

"रायहाणीओ" हे भदन्त! उन खण्डप्रपात गुहाकूट आदि के अधिपति कृतमालादि देवों की राजधानियां कहां पर है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं "गोयमा! जबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं तिरियं असखेज्जे दीवसमुद्दें वोईवइत्ता अण्णंमि जंबुद्दीवे दीवे बारस जोयणसहस्साइं ओगाहित्ता एत्थणं रायहाणीओ भाणियव्वाओ विजया रायहाणी सरिसयाओ" जहां पर हम रहते है ऐसे इस जंबूद्वीप नामके द्वीप में जो सुमेरु पर्वत है उस पर्वत की दक्षिण दिशामें तिर्यक् असख्यात द्वीप समुद्रों को उल्लङ्घन करके आगत अन्य दूसरे जम्बूद्वीप में १२ हजार योजन नोचे आगे जाने पर उन कृतमालादिक देवों को राजधानियां हैं । ये राजधानियां विजया राजधानी की ही जैसी हैं अतः विजया राजधानी का प्रमाण आदि जैसा उपर कहा गया है वैसा ही वह सब यहां पर भी है ऐसा जानना चाहिये इनमें जो खण्डप्रपातगुहाकूट का अधिपति देव है उसकी राजधानी खण्डप्रपातगुहा नामकी है माणिभद्रकूट का अधिपति जो देव है उसकी राजधानी माणिभद्रा नाम की है इसी तरह से अन्य कूटाधिपति देवों की भी राजधानियां समझलेनी चाहिये । ये सब कहे

ખંડપ્રપાત ગુહાકૂટ આદિના 'અધિપતિ કૃતમાલાદિદેવોની રાજધાનીઓ ક્યાં આવેલી છે ? આના ઉત્તરમા પ્રભુ કહે છે, "गोयमा ! जंबुद्दीवे दीवे मदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं तिरियं असंखेज्जे दीवसमुद्दे वीइवइत्ता अण्णंमि जंबुद्दीवे दीवे बारसजो सहस्साइ ओगाहेत्ता एत्थ णं रायहाणीओ भाणिअव्वाओ विजयारायहाणी सरिसयाओ જ્યાં અમે રહીએ છીએ એવા આ જંબૂદ્વીપ નામક દ્વીપમાં જે સુમેરુ પર્વત છે તે પર્વતની દક્ષિણ દિશામાં તિર્યક અસખ્યાત દ્વીપ સમુદ્રોને ઓળંગીને જે અન્ય જંબૂદ્વીપ આવે છે તેમાં ૧૫ યોજન નીચે આગળ વાધવાથી તે કૃતમાલાદિક દેવોની રાજધાનીઓ છે. એ સર્વ રાજધાનીઓ વિજયા રાજધાની જેવી જ છે. એથી વિજયા રાજધાનીનું પ્રમાણ જેવું કહેવામાં આવ્યું છે તેવું જ સર્વનુ સમજવું જોઈએ એમાં જે ખંડ પ્રતાપ ગુહા કૂટના અધિપતિ દેવ છે તેની રાજધાની ખંડ પ્રપાત ગુહા નામની છે માણિભદ્ર કૂટનો અધિપતિ જે દેવ છે તેની રાજધાની મણિભદ્રા નામે છે આ પ્રમાણે અન્ય કૂટાધિપતિ

वुच्चइ' भदन्त ! एवम् उच्यते-कथ्यते 'वेयड्ढे पव्वए' वेयड्ढे पव्वए. वैताढ्य पर्वतः वैताढ्यः पर्वतः' इति भगवानाह-'गोयमा ! वेयड्ढेण पव्वए भरहं वासं' हे गौतम ! वैताढ्यः खलु पर्वतः भरत वर्ष-क्षेत्रं 'दुहा' द्विधा वक्ष्यमाणायां द्वाभ्यां प्रकाराभ्यां विभयमाणे२' विभजन् २- विभक्तं कुर्वन् २ चिट्ठइ' तिष्ठति, 'तं जहा' तद्यथा 'दाहिणड्ढ भरहं च उत्तरद्धभरहं' दक्षिणार्द्धभरतंच १ उत्तरार्द्धभरतं च २। एवं भरतवर्षस्य भागद्वयं करोति वैताढ्य एकं दक्षिणमर्द्धम् अपरं चोत्तरमर्द्धमिति। अत्र वैताढ्यपर्वते 'वेयड्ढ-गिरिकुमारे य इत्थदेवे परिवसइ' वैताढ्यगिरिकुमारो देवः परिवसति, स च कीदृशः ? इति जिज्ञासायामाह-'महिड्ढिए जाव पलिओवमट्ठिइए' महर्द्धिको यावत् पल्योपमस्थितिकः इति। अत्र यावच्छब्द संग्राह्याः शब्दा अस्यैवाष्टमसूत्रतो ग्रहीतव्याः, तेषामर्थोऽपि तत्रैव टीकातोऽवबोध्य इति।

अथ वैताढ्यस्यान्वर्थनामत्वे दर्शित हेतुमुपसंहरति-'से तेणट्ठेणं' तत्तेनार्थेनेत्यादि-सः-वैताढ्यः तेन- प्रदर्शितेन अर्थेन कारणेन 'गोयमा, एवं वुच्चइ' हे गौतम! एवमुच्यते-'वेयड्ढे पव्वए' वैताढ्यः पर्वतः २ इति।

'अदुत्तर च णं' अथोत्तरम्-अथापरं च खलु "गोयमा ! वेयड्ढस्स पव्व-

---

'गोयमा ! वेयड्ढेणं पव्वए भरहं वासं दुहा विभयमाणे चिट्ठइ'

हे गौतम! वैताढ्यपर्वत भरतक्षेत्र को दो विभागों में विभक्त करता है "तं जहा" जैसे 'दाहिणड्ढभरहं च उत्तरड्ढभरहंच' इनमें एक का नाम दक्षिणार्द्धभरत और दूसरे के नाम उत्तरार्द्धभरत है ',वेयड्ढगिरिकुमारे य इत्थ देवे महिड्ढिए जाव पलिओवमट्ठिइए परिवसइ',. इस वैताढ्यपर्वत पर वैताढ्यगिरिकुमार नाम का एक देव रहता है यह महर्द्धिक देव है और इसकी एक पल्योपम की स्थिति है यहां यावत् शब्द से सग्राह्य शब्द इसी सूत्र के अष्टम सूत्रसे जान लेना चाहिये "से तेणट्ठेणं गोयमा एव वुच्चइ वेयड्ढे पव्वए २' इस कारण हे गौतम! इस पर्वत का नाम वैताढ्य ऐसा मैने कहा है। "अदुत्तरं च ण गोयमा! वेयड्ढस्स

જવાબમાં પ્રભુ કહે છે. "गोमया ! वेयड्ढेणं पव्वए भरहं वासं दुहा विभयमाणे २ चिट्ठइ" હે ગૌતમ ! વૈતાઢય પર્વત ભરત ક્ષેત્રને બે વિભાગોમાં વિભક્ત કરે છે. "तं जहा" જેમકે "दाहिणड्ढभरहं च उत्तरड्ढभरहं च" એમાં થી એકનું નામ દક્ષિણાર્ધ ભરત અને બીજાનું નામ ઉત્તરાર્ધ ભરત છે "वेयड्ढगिरिकुमारे य इत्थ देवे महिड्ढिए जाव पलिओवमट्ठिइए परिवसइ" આ વૈતાઢય પર્વત પર વૈતાઢ્ય ગિરિકુમાર નામે એક દેવ રહે છે આ મહર્દ્ધિક દેવ છે અને આની એક પલ્યોપમ જેટલી સ્થિતિ છે અહીં યાવત્ શબ્દથી સંગ્રાહ્ય શબ્દો એ જ સૂત્રના અષ્ટમ સૂત્રથી જાણી લેવા જોઈએ "से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ वेयड्ढेय पव्वए २" આ કારણથી હે ગૌતમ ! આ પર્વતનું નામ વૈતાઢય એવું મેં કહ્યું છે. "अदुत्तरं

यस्स वेयड्ढेइ सासए' हे गौतम ! वैताढ्यस्य पर्वतस्य वैताढ्य इति शाश्वत शाश्वतत्वसूचकं 'णामधेज्जे पण्णत्ते' नामधेय प्रज्ञप्तम् । तत्र हेतुमाह-'जं णं' यत् यस्मात् कारणात् खलु अयं वैताढ्यपर्वतः 'कयाइ ण आसि' कदापि नासीदिति न, अपि तु सर्वदैवासीत् अनेन भूतकालिकशाश्वतसत्ता सूचिता, तथा 'न कयाइ ण अत्थि' न कदापि नास्ति 'ण कयाइ ण भविस्सइ' न कदापि न भविष्यति इत्याभ्यां वर्तमानकालिकी भविष्यत्कालिकी च शाश्वतसत्ता सूचिता । इत्थं व्यतिरेकेणाभिधाय सम्प्रत्यन्वयेनाह-'भुविं च' इत्यादि । अयं वैताढ्यः 'भुविं च भवइ य भविस्सइ य' अभूच्च भूतकाले भवति, अस्ति च वर्तमाने, भविष्यति च भविष्यत्काले । अत एवायं-'धुवे णियए सासए अक्खए अव्वए अवट्ठिए णिच्चे' ध्रुवो नियतः शाश्वतः अव्ययः अवस्थितो नित्य इति । ध्रुवादीनामर्थोऽस्यैव चतुर्थसूत्रतो बोध्य इति ॥ सू० १७॥

अथ उत्तरभरतार्द्धस्वरूपं पृच्छति-

मूलम्-कहि णं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे उत्तरभरहे णामं वासे

पव्वयस्स वेयड्ढेइ सासए णामधेज्जे पण्णत्ते', अथवा हे गौतम-वैताढ्य पर्वत का वैताढ्य ऐसा नाम शाश्वत कहा गया है' इसके होने में कोई निमित्त नही है । 'जं णं कयाइ ण आसि ण कयाइ ण अत्थि ण कयाइ ण भविस्सइ भुविं य भवइ य भविस्सइ य धुवे णियए सासए अक्खए अव्वए अवट्ठिए णिच्चे" क्योंकि ऐसा नहीं है कि यह वैताढ्यपर्वत पहिले नहीं था किन्तु यह पहिले भी था और ऐसा भी नहीं है कि यह वर्तमान में भी नहीं है किन्तु अब भीं यह है तथा ऐसा भी नहीं है कि यह भविष्यत् काल में नहीं रहेगा किन्तु उस समय भी यह रहेगा अतः त्रिकाल में इसकी सत्ता होने से यह पहिले भूतकाल में था अब भी वर्तमान है और भविष्यत् काल में भी रहेगा इस कारण यह ध्रुव है नियत हैं शाश्वत है अक्षय है अव्यय है अवस्थित है और नित्य है इन ध्रुवादि पदों की व्याख्या चतुर्थ सूत्र में की जा चुकी है अतः यह वहीं से जानलेनी चाहिये ॥१७॥

च णं गो । वेयड्ढेस्स पव्वयस्स वेयड्ढेइ सासए णामधेज्जे पण्णत्ते" અથવા હે ગૌતમ ! વૈતાઢ્ય પર્વતનું વૈતાઢ્ય એવું નામ શાશ્વત કહેવામાં આવેલ છે એ નામથી તેનીપ્રસિદ્ધિમાં કોઈ નિમિત્ત નથી "जं ण कयाइ ण आसि, ण कयाइ न अत्थि न कयाइ ण भविस्सइ भुविं च भवइ य भविस्सइ य धुवे णियए सा"ए अक्खए अव्वए अवट्ठिए णिच्चे" કેમકે એવું પણ નથી કે આ વૈતાઢ્ય પર્વત પહેલા હતો નહિ. પરંતુ ખરેખર એ પહેલાં પણ હતો. એ અત્યારે નથી એવું પણ નથી એ ખરેખર વર્તમાનમા પણ છે તેમજ એવું પણ નથી કે એ ભવિષ્યત્ કાલમાં રહેશે નહિ ખરેખર એ ભવિષ્યત કાળમા પણ વિદ્યમાન રહેવાનો છે આ રીતે ત્રિકાળમાં એની સત્તા હોવાથી આ ભૂતકાળમા હતો, હમણાં વર્તમાનમાં છે અને ભવિષ્યત્ કાળમાં પણ રહેશે એથી આ ધ્રુવ છે, નિયત છે, શાશ્વત છે, અક્ષય છે, અવ્યય છે, અવસ્થિત છે અને નિત્ય છે એ ધ્રુવાદિ પદોની વ્યાખ્યા ચતુર્થ સૂત્રમાં કરવામાં આવી છે. એથી તે સંબંધી કથન ત્યાંથી જાણી લેવું જોઈએ. ॥૧૭॥

पण्णत्ते ? गोयमा ! चुल्लहिमवंतस्स वासहरपव्वयस्स दाहिणेणं वेयड्ढस्स पव्वयस्स उत्तरेणं पुरत्थिमलवणसमुद्दस्स पच्चत्थिमेणं एत्थ णं जंबुद्दीवे दीवे उत्तरड्ढभरहे णामं वासे पण्णत्ते पाईणपडीणायए उदीणदाहिण-वित्थिण्णे पलिअंकसंठिए दुहा लवणसमुद्दं पुट्ठे पुरत्थिमिल्लाए कोडीए पुरत्थिमिल्लं लवणसमुद्दं पुट्ठे पच्चत्थिमिल्लाए कोडीए पच्च-त्थिमिल्लं लवणसमुद्दं पुट्ठे गंगासिंधूहिं महाणईहिं तिभागपविभत्ते दोण्णि अट्ठ तीसे जोयणसए तिण्णि य एगूणवीसइभागे जोयणस्स विक्खंभेणं तस्स बाहा पुरत्थिमपच्चत्थिमेणं अट्ठारसबाणउए जोयणसए सत्त य एगूणवीसइभागे जोयणस्स अद्धभागं च आयामेणं। तस्स जीवा उत्तरेणं पाईणपडीणायया दुहा लवणसमुद्दं पुट्ठा तहेव जाव चोद्दस जोयणसहस्साइं चत्तारिय एक्कहत्तरे जोयणसए च्च एगूण-वीइभाए जोयणस्स किंचिविसेसूणे आयामेणं पण्णत्ता। तीसे धणुपुट्ठे दहिणेणं चोद्दसजोयणसहस्साइं पंच अट्ठावीसे जोयणसए एक्कारस य एगूण वीसइभाए जोयणस्स परिक्खेवेणं।

उत्तरड्ढभरहस्स णं भंते ! वासस्स केरिसए आयारभावपडोयारे पण्णत्ते ? गोयमा ! बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते, से जहाणामए आलिंगपुक्खरेइ वा जाव कित्तिमेहिंचेव अकित्तिमेहिंचेव। उत्तरड्ढ भरहेणं भंते ! वासे मणुयाणं केरिसए आयारभाव पडोयारे पण्णत्ते ? गोयमा ! तेणं मणुया बहु संघयणा जाव अप्पेगइया सिज्झंति जाव सव्व दुक्खाणमंतं करेंति ॥सू० १८॥

छाया—क्व खलु भदन्त ! जम्बूद्वीपे द्वीपे उत्तरार्द्धभरतं नाम वर्षं प्रज्ञप्तम् ? गौतम क्षुद्रहिमवतो वर्षधरपर्वतस्य दक्षिणेन वैताढ्यस्य पर्वतस्य उत्तरेण पौरस्त्य णसमुद्रस्य पाश्चात्येन पाश्चात्यलवणसमुद्रस्य पौरस्त्येन अत्र खलु जम्बूद्वीपे द्वीपे उत्तरार्द्धभरतं नाम वर्षं प्रज्ञप्तम्, प्राचीनप्रतीचीनाऽऽयतम्, उदीचीनदक्षिणविस्तीर्णं पर्यङ्कसंस्थितं द्विधा लवणसमुद्रं स्पृष्टं पौरस्त्यया कोट्या पौरस्त्य लवणसमुद्रं स्पृष्टं पाश्चात्यया कोट्या पाश्चात्यं लवणसमुद्रं स्पृष्टं गङ्गासिन्धुभ्यां महानदीभ्या त्रिभागप्रविभक्तं द्वे अष्टात्रिंशे योजनशते त्रींश्चैकोनविंशतिभागान् योजनस्य विष्कम्भेण। तस्य बाहा पौरस्त्यपाश्चात्येन

अष्टादश द्विनवत्यधिकानि योजनशतानि सप्त च एकोनविंशतिभागान् योजनस्य अर्द्धभागं च आयामेन । तस्य जीवा उत्तरेण प्राचीनप्रतीचीनाऽऽयता द्विधा लवणसमुद्रं स्पृष्टा तथैव यावत् चतुर्दशयोजनसहस्राणि चत्वारि च एक सप्तत्यधिकानि योजनशतानि षट्च एकोनविंशतिभागान् योजनस्य किञ्चिद्विशेषोनान् आयामेन प्रज्ञप्ता । तस्याः धनुष्पृष्ठं दक्षिणेन चतुर्दशयोजनसहस्राणि पञ्चअष्टाविंशानि योजनशतानि एकादश च एकोनविंशति-भागान् योजनस्य परिक्षेपेण ।

उत्तरार्द्धभरतस्य खलु भदन्त ! वर्षस्य कीदृशकः आकारभावप्रत्यवतारः प्रज्ञप्तः ? गौतम ! बहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रज्ञप्त स यथानामकः आलिङ्गपुष्करमिति वा यावत् कृत्रिमैश्चैव अकृत्रिमैश्चैव । उत्तरार्धभरते खलु भदन्त ! वर्षे मनुजानां कीदृशकः आकार प्रत्यवतारः ? गौतम ते खलु मनुजा बहुसंहनना यावत् अप्येकके सिद्ध्यन्ति यावत् सर्वदुःखानामन्तं कुर्वन्ति ॥ १८ ॥

टीका– 'कहि णं भंते !' इत्यादि ।

'कहि णं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे-उत्तरभरहे णामं वासे पण्णत्ते' हे भदन्त ! जम्बूद्वीपे द्वीपे उत्तरार्द्धभरतं नाम वर्षं खलु क्व प्रज्ञप्तम् ? भगवानाह–'गोयमा ! चुल्लहिमवंतस्स' हे गौतम ! क्षुद्रहिमवतः–लघुहिमवतः 'वासहरपव्वयस्स दाहिणेणं' वर्षधरपर्वतस्य दक्षिणेन–दक्षिणस्यां दिशि 'वेयड्ढस्स पव्वयस्स उत्तरेणं' वैताढ्यस्य पर्वतस्य उत्तरेण–उत्तरस्यां दिशि 'पुरत्थिमलवणसमुद्दस्स' पौरस्त्यलवणसमुद्रस्य पूर्वदिग्वर्तिलवणसमुद्रस्य 'पच्चत्थिमेणं' पाश्चात्त्येन–पश्चिमायां दिशि 'पच्चत्थिमलवण-

---

उत्तरार्ध भरतके स्वरूप का प्रतिपादन—

'कहिणं भंते! जंबुद्दीवे दीवे उत्तरड्ढ भरहे णामं वासे पण्णत्ते' इत्यादि ।

टीकार्थ–गौतमस्वामी ने प्रभु से ऐसा पूछा है हे भदन्त! इस जम्बूद्वीप नामके द्वीप में उत्तरार्ध भरतक्षेत्र कहां पर कहा गया है' इसके उत्तर में प्रभु कहते है 'गोयमा! चुल्लहिमवतस्स वासहरपव्वयस्स दाहिणेणं वेयड्ढस्स पव्वयस्स उत्तरेणं पुरत्थिमलवणसमुद्दस्स पच्चत्थिमेण पच्चत्थिमलवणसमुद्दस्स पुरत्थिमेण एत्थ ण जंबुद्दीवे दीवे उत्तरड्ढे भरहे णामं वासे पण्णत्ते' हे गौतम! लघुहिमवान् वर्षधर पर्वत को दक्षिण दिशा में एवं वैताढ्य पर्वत की उत्तरदिशामें तथा पूर्वदिग्वर्तीलवण समुद्र की पश्चिमदिशामें एवं पाश्चात्यलवणसमुद्र की पूर्वदिशामें

ઉત્તરાર્દ્ધ ભરતના સ્વરૂપનુ પ્રતિપાદન—

'कहिणं भंते ! जम्बुद्दीवे दीवे उत्तरड्ढभरहे णामं वासे पण्णत्ते' इत्यादि सूत्र ॥१८॥

ટીકાર્થ–ગૌતમે પ્રભુને એવી રીતે પ્રશ્ન કર્યો છે કે હે ભદંત ! આ જંબૂદ્વીપ નામક દ્વીપમાં ઉત્તરાર્ધ ભરત ક્ષેત્ર ક્યા સ્થળે આવેલ છે ? આના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે "गोयमा ! चुल्लहिमवंतस्स वासहरपव्वयस्स दाहिणेणं वेयड्ढस्स पव्वयस्स उत्तरेणं पुरत्थिमलवण समुद्दस्स पच्चत्थिमेण एत्थणं जम्बुद्दीवे दीवे उत्तरड्ढभरहे णामं वासे पण्णत्ते" હે ગૌતમ ! લઘુહિમવાન વર્ષધર પર્વતની દક્ષિણ દિશામાં અને વૈતાઢ્ય પર્વતની ઉત્તર દિશામાં તથા પૂર્વ દિગ્વર્તી લવણ સમુદ્રની પશ્ચિમ દિશામાં અને પાશ્ચાત્ય લવણ સમુદ્રની પૂર્વ દિશા

समुद्दस्स पुरत्थिमेणं' पाश्चात्यलवणसमुद्रस्य पौरस्त्येन-पूर्वस्यां दिशि 'एत्थ णं जंबुद्दीवे दीवे उत्तरड्ढभरहे णामं वासे पण्णत्ते' अत्र खलु जम्बूद्वीपे द्वीपे उत्तरार्द्धभरतं नाम वर्षं प्रज्ञप्तम्, तच्च कीदृशमिति जिज्ञासायामायामप्रमाणादिना तद्वर्णयति-'पाईणपडीणायए' प्राचीनप्रतीचीनाऽऽयतं पूर्वपश्चिमयोर्दिशोरायतं-दीर्घम् 'उदीणदाहिणविच्छिण्णे' उदीचीनदक्षिणविस्तीर्ण-उत्तरदक्षिणयोर्दिशोर्विस्तारयुक्तम्, 'पलियंकसंठिए' पर्यङ्कसंस्थितं-पर्यङ्कासनसंस्थानेन संस्थितम्, 'दुहा लवणसमुद्दं पुट्ठे' द्विधा लवणसमुद्रं स्पृष्टम्, तथाहि 'पुरत्थिमिल्लाए' पौरस्त्यया पूर्वदिग्भवया 'कोडीए' कोटया-अग्रभागेन 'पुरत्थिमिल्लं' पौरस्त्यं पूर्वदिग्भवं 'लवणसमुद्दं पुट्ठे' लवणसमुद्रं स्पृष्टं 'पच्चत्थिमिल्लाए' पाश्चात्यया-पश्चिमदिग्भवया 'कोडीए' कोटया 'पच्चत्थिमिल्लं लवणसमुद्दं पुट्ठे' पश्चिमलवणसमुद्रं स्पृष्टम्, 'गंगासिंधुहिं महाणईहिं तिभागपविभत्ते' गङ्गासिन्धुभ्यां महानदीभ्यां त्रिभागविभक्तं=त्रिभिर्भागैर्विभक्तम्, तत्रैवं भागत्रय बोध्यं-पूर्वभागो लवणसमुद्रं संगतया गंगामहानद्या कृतः, पश्चिमभागो लवणसमुद्रं संगतया सिन्धुमहानद्या कृतः, मध्यभागो गङ्गासिन्धुकृत इति । तथा 'दोण्णि

जम्बूद्वीप नामक द्वीप में उत्तरार्ध भरतक्षेत्र कहा गया है यह क्षेत्र-"पाईण पडीणायए उदीणदाहिणविच्छिण्णे पलीअंकसंठिए दुहा लवणसमुद्दं पुट्ठे पच्चत्थिमिल्लाए कोडीए पच्चत्थिमिल्लं लवणसमुद्दं पुट्ठे गंगासिंधुहिं महाणईहिं तिभागपविभत्ते दोण्णि अट्ठतीसे जोयणसए तिण्णि य एगूणविसइभागे जोयणस्स विक्खंभेणं" यह पूर्व एवं पश्चिम दिशा में लम्बा है उत्तर और दक्षिणदिशा में विस्तारयुक्त है पर्यङ्कासन संस्थान से संस्थित है पूर्वदिग्वर्ती कोटि से पूर्वदिग्वर्ती लवण समुद्र को और पश्चिम दिग्वर्ती कोटि से पश्चिम लवण समुद्र को स्पर्श कर रहा है गंगा और सिन्धु इन दो महान लवण समुद्र में मिलने वाली गंगा महानदी ने पूर्वभाग कियाहै, लवण समुद्र में मिलने वाली सिन्धु महानदी ने इसका पश्चिम भाग किया है एवं गंगा और सिन्धु इन दोनोने इसका मध्यभाग किया है, इसका विस्तार

જંબૂદ્વીપ નામક દ્વીપમાં ઉત્તરાર્ધ ભરત ક્ષેત્ર આવેલ છે. આ ક્ષેત્ર 'पाईण पडीणायय उदीणदाहिणविच्छिण्णे पलिअंकसंठिए दुहा लवणसमुद्दं पुट्ठे पुरत्थिमिल्लाए कोडीए पुरत्थिमिल्लं लवणसमुद्दं पुट्ठे पच्चत्थिमिल्लाए कोडीए पच्चत्थिमिल्लं लवणसमुद्दं पुट्ठे गंगासिंधुहिं महाणईहिं तिभागपविभत्ते दोण्णि अट्ठतीसे जोयणसए तिण्णिय एगूणवीसइ भागे जोयणस्स विक्खंभेणं" આ પૂર્વ તેમજ પશ્ચિમ દિશામાં લાંબુ છે ઉત્તર અને દક્ષિણદિશામા વિસ્તારયુક્ત છે પર્યંકાસન સંસ્થાનથી સંસ્થિત છે. પૂર્વ દિગ્વર્તી કોટિથી પૂર્વદિગ્વર્તી લવણ સમુદ્રને અને પશ્ચિમ દિગ્વર્તી કોટિથી પશ્ચિમ લવણ સમુદ્રને આ સ્પર્શી રહેલ છે ગંગા અને સિન્ધુએ બે મહા નદીઓ એ એને ત્રણ વિભાગોમા વિભક્ત કરેલ છે. લવણ સમુદ્રમાં મળનારી મહા નદી ગંગાએ આનો પૂર્વ ભાગ કર્યો છે, લવણ સમુદ્રમાં મળનારી મહાનદી સિન્ધુએ આનો પશ્ચિમ ભાગ કર્યો છે અને ગંગા અને સિન્ધુએ આનો મધ્યભાગ કર્યો છે આનો વિસ્તાર

अट्ठतीसे जोयणसए' द्वे अष्टात्रिंशे योजनशते अष्टात्रिंशदधिकानि द्विशतयोजनानि 'तिण्णि य एगूणवीसइभागे जोयणस्स' त्रींश्च एकोनविंशतिभागान् योजनस्य-एकोनविंशतिभागविभक्तस्य योजनस्य त्रीन् भागांश्च 'विक्खंभेणं' विष्कम्भेण=विस्तारेण। 'तस्स' तस्य-उत्तरार्द्धभरतस्य 'वाहा'-वाहा-भुजाकारः क्षेत्रविशेषः 'पुरत्थिमपच्चत्थिमेण' पौरस्त्यपश्चिमेन-पूर्वपश्चिमयोर्दिशोः 'अट्ठारस वाणउए जोणसए' अष्टादश द्विनवत्यधिकानि योजनशतानि-द्विनवत्यधिकाष्टशताधिकैकसहस्रयोजनानि 'सत्त य एगूण वीसइभागे जोयणस्स अद्धभागं च' सप्त च एकोनविंशतिभागान् योजनस्य अर्द्धभागम्-एकोनविंशतिभागविभक्तस्य योजनस्य सप्तभागान् एकोनविंशतितमभागस्य अर्द्धभागं च 'आयामेणं'=दैर्ध्येण। 'तस्स' उत्तरार्धभरतस्य 'जीवा' जीवा 'उत्तरेणं' उत्तरेण चुल्लहिमवद्दिशि 'पाईणपडीणायया' प्राचीन प्रतीचीनाऽऽयता-पूर्वपश्चिमयोर्दिशोरायता दीर्घा, 'दुहा लवणसमुद्दं पुट्ठा तहेव' द्विधा लवणसमुद्र स्पृष्टा तथैव पूर्ववदेव दक्षिणार्द्धभरतजीवावदेव, अयम्भावः पौरस्त्यया कोटया पौरस्त्यं लवणसमुद्रं स्पृष्टा पश्चिमया कोटया पश्चिमलवणसमुद्रं स्पृष्टा, इत्येव दर्शयितुमाह-'जाव' यावदिति पश्चिमलवणसमुद्रं स्पृष्टेति पर्यन्तमित्यर्थः, 'चोद्दसजोयणसहस्साइं' चतुर्दश योजन-

---

२३८ $\frac{३}{१९}$ योजन का है "तस्स बाहा पुरत्थिमपच्चत्थिमेणं अट्ठारस बाणउए जोयणसए सत्त य एगूणवीसइभागे जोयणस्स अद्धभाग च आयामेणं" इस उत्तरार्ध भरत की बाहा-भुजाकार क्षेत्र विशेष पूर्व पश्चिमदिशा में १८९२ योजन की और एक योजन के १९ भागों में से ७॥ भाग प्रमाण है यह कथन आयाम(दीर्घता) की अपेक्षा से कहा गया है। "तस्स जीवा उत्तरेण पाईणपडीणायया दुहा लवणसमुद्दं पुट्ठा तहेव जाव चोद्दसजोयण सहस्साइं चत्तारि य एकहत्तरे जोयणसए छच्च एगूणत्रीसइभाए जोयणस्स किंचि विसेसुणे आयामेण पण्णत्ता" उस उत्तरार्ध भारत की जीवा क्षुल्लहिमवान् पर्वत की दिशा में पूर्व से पश्चिम तक लम्बी है और पूर्वदिग्वर्ती कोटि से पूर्वदिग्वर्ती लवणसमुद्र का तथा पश्चिम दिग्वर्ती कोटिसे पश्चिम लवण समुद्र को छूती है इसका आयाम १४४७१ योजन का है और

२३८।३।१९ યોજન જેટલો છે "तस्स बाहा पुरत्थिमपच्चत्थिमेणं अट्ठारस उए जोयणसए सत्त य एगूणवीसइभागे जोयणस्स अद्धभागं च आयामेणं" આ ઉત્તરાર્ધ ભરતની વાહા-ભુજાકાર ક્ષેત્ર વિશેષ-પૂર્વ પશ્ચિમ દિશામા ૧૮૯૨ યોજન જેટલી અને એક યોજનના ૧૯માં ભાગમાંથી ૭॥ ભાગ પ્રમાણ છે આ કથન આયામની અપેક્ષાએ સમજવુ જોઈએ "तस्स जीवा उत्तरेणं पाईणपडीणायया दुहा लवणसमुद्दं पुट्ठा तहेव जाव चोद्दस जोयणसहस्साइं चत्तारिय एक्कहत्तरे जोयणसए छच्च एगूणवीसइ भाए जोयणस्स किंचि विसेसूणे आयामेणं पण्णत्ता" તે ઉત્તરાર્ધ ભરતની જીવા ક્ષુલ્લ હિમવાન્ પર્વતની દિશામાં પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધી લાંબી છે અને પૂર્વ દિગ્વતી કોટિથી પૂર્વ દિગ્વતી લવણ સમુદ્રને તેમજ પશ્ચિમ દિગ્વતી કોટિથી પશ્ચિમ લવણ સમુદ્રને

सहस्राणि--चतुर्दशसहस्त्रयोजनानि 'चत्तारि य एक्कहत्तरे जोयणसए' चत्वारि च एकसप्तत्यधिकानि योजनशतानि- एकसप्तत्यधिकचतुश्शतयोजनानि 'छच्च एगूणवीसइभाए जोयणस्स किंचिविसेसूणे' षट् च एकोनविंशतिभागान् योजनस्य किञ्चिद्विशेषोनान् एकोनविंशतिभागविभक्तस्य योजनस्य किंचिद्विशेषन्यूनान् षड्भागान् 'आयामेणं पण्णत्ता' आयामेन--दैर्घ्येण प्रज्ञप्ता, 'तीसे' तस्याः उत्तरार्द्धभरतजीवायाः 'दाहिणेणं' दक्षिणेन--दक्षिणस्यां दिशि दक्षिणपार्श्वे इति भावः 'धणुपुट्ठे' धनुष्पृष्ठम्--उत्तरार्धभरतक्षेत्रसम्बन्धि धनुष्पृष्ठाकारः क्षेत्रविशेषः 'चोद्दस जोयणसहस्साइं' चतुर्दशयोजनसहस्राणि--चतुर्दशसहस्रयोजनानि, 'पंच अट्ठावीसे जोयणसए' पञ्च अष्टाविंशानि योजनशतानि--अष्टाविंशत्यधिकानि पञ्चशतयोजनानि 'एक्कारस य एगूणवीसइभाए जोयणस्स' एकादश एकोनविंशतिभागान् योजनस्य एकोनविंशति--भागविभक्तस्य योजनस्य एकादश भागांश्च 'परिक्खेवेणं' परिक्षेपेण--परिधिना विज्ञेयमिति ।

अथोत्तरार्द्धभरतस्य स्वरूपं प्रश्नोत्तराभ्यां वर्णयितुमाह--'उत्तरद्ध भरहस्स णं भंते ! वासस्स केरिसए' उत्तरार्द्धभरतस्य खलु भदन्त ! वर्षस्य कीदृशकः--स्वरूपपर्यायप्रादुर्भावः 'पंणत्ते' प्रज्ञप्तः, भगवानुत्तरयति---गोयमा ! बहुसमरमणिज्जे' हे गौतम ! बहुसमरमणीयः--अत्यन्तसमतलोऽत एव रमणीयः-सुन्दरः भूमि-

---

एक योजन के १८ भागों में से कुछ कम ६ भाग प्रमाण है । "तीसे धणुपुट्ठे दाहिणेण चोद्दस जोयणसहस्साइं पच अट्ठावोसे जोयणसए एक्कारस य एगूणवोसभाए जोयणस्स परिक्खेवेणं" उस उत्तरार्ध भारत की जीवा का दक्षिण दिशा में दक्षिणपार्श्वमें-धनुष्पृष्ठ-धनुष् पृष्ठाकार क्षेत्र विशेष १४५२८ योजन को और एक योजन के १८ भागों में से ११ भाग प्रमाण कहा गया है यह धनुष्पृष्ठ का परिक्षेप की अपेक्षा प्रमाण कथन है ।

"उत्तरड्ढ भरहस्स णं भंते ! वासस्स केरिसए आयारभावपडोयारे पण्णत्ते" हे भदन्त! "उत्तरार्ध भरतक्षेत्र का आकारभाव प्रत्यवतार--स्वरूप कैसा कहा गया है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं "गोयमा बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते से जहा णामए आलिंग पुक्खरेइ वा जाव

સ્પર્શે છે. આનો આયામ ૧૪૪૭૧ યોજન જેટલો છે. અને એક યોજનના ૧૯ ભાગો-માંથી કંઈક કમ ૬ ભાગ પ્રમાણ છે. "तीसे धणुपुट्ठे दाहिणेण चोद्दस्स जोयणसहस्साइ पंच अट्ठावीसे जोयणसए एक्कारस य एगूणवीसइ भाए जोयणस्स परिक्खेवेणं" તે ઉત્તરાર્ધ ભરતની જીવાનુ દક્ષિણ દિશામા-દક્ષિણ પાર્શ્વમા-ધનુષ્પૃષ્ઠ-ધનુષ-પૃષ્ઠાકાર ક્ષેત્ર વિશેષ-૧૪૫૨૮ યોજન જેટલું છે અને એક યોજનના ૧૯ ભાગમાંથી ૧૧ ભાગ પ્રમાણુ કહેવાય છે ધનુષ્પૃષ્ઠના પરિક્ષેપની અપેક્ષાએ આ પ્રમાણુ કથન છે

'उत्तरड्ढभरहस्स णं भंते ! वासस्स केरिसए आयारभावपडोयारे पण्णत्ते" હે ભદન્ત ! ઉત્તરાર્ધ ભરત ક્ષેત્રનો આકારભાવ પ્રત્યવતાર (સ્વરૂપ) કેવો છે ? આના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે. "गोयमा बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते से जहा णामए आलिंगपुक्खरेइ

भागे पण्णत्ते' भूमिभागः प्रज्ञप्तः स च भूमिभागः कीदृशः इति जिज्ञासायामाह- 'से जहाणामए आलिंगपुक्खरेइ वा जाव कित्तिमेहिंचेव अकित्तिमेहिं चेव' स यथा नामक आलिङ्गपुष्करमिति वा यावत् कृतिमैश्चेव अकृत्रिमैश्चैवेति । अत्र यावत्पद संग्राह्याणि पदानि राजप्रश्नीयसूत्रस्य पञ्चदशसूत्रादारभ्य एकोनविंशतितमसूत्रतो बोध्यानि । तदर्थश्च तत्रैव मत्कृतसुबोधिनी टीकातो विज्ञेय इति ।

अथोत्तरार्द्धभरतवर्षवास्तव्यमनुष्यस्वरूपं पृच्छति-उत्तरार्द्धभरते खलु भदन्त ! वर्षे-इत्यादि 'उत्तरड्ढभरहे णं भंते ! वासे' हे भदन्त ! उत्तरार्द्धभरते वर्षे-उत्तरार्द्ध-भरतक्षेत्रे स्थितानां 'मणुयाणं केरिसए आयारभावपडोयारे' मनुजानां कीदृशकः आकारभावप्रत्यवतारः-स्वरूपपर्यायप्रादुर्भावः 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तः ? भगवानाह-गोयमा ! तेणं मणुया वहुसघयणा जाव अप्पेगइया सिज्झति जाव सव्व दुक्खाण मंतं करे ति' हे गौतम ! ते खलु मनुजाः वहुसंहनना यावद् अप्येकके सिद्ध्यन्ति-यावत्

कित्तिमेहिं चेव अकित्तिमेहिंचेव" हे गौतम उत्तरार्ध भरत क्षेत्र का स्वरूप इस प्रकार से कहा गया है-वहां का भूमिभाग बहुसमरमणीय है और वह आलिंगपुष्कर के जैसा कहा गया है मृदङ्ग के मुखपुट का नाम आलिङ्गपुष्कर है इस विषय में पहिले अनेक उपमावाची शब्दों द्वारा स्पष्टीकरण किया जा चुका है यही बात यावत् पद से यहां समझाई गई है इसके लिये राजप्रश्नीय सूत्र के १५ वें सूत्र से लेकर १९ वे सूत्र तक के पाठ को देखना चाहिये वहां का भूमिभाग कृत्रिम और अकृत्रिम तृणों से एव मणियो से सुशोभित है।

"उत्तरड्ढभरहेण भंते वासे मणुयाणं केरिसए आयारभावपडोयारे पण्णत्ते' हे भदन्त! उत्तरार्ध भरत में रहने वाले मनुष्यो का स्वरूप कैसा कहा गया हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं 'गोयमा तेण मणुया वहु संघयणा जाव अप्पेगइया सिज्झंति जाव सव्वदुक्खाणमंतं करेंति, हे गौतम! वहां के निवासी मनुष्यो का स्वरूप ऐसा है कि वे वज्रऋषभनाराच आदि अनेक प्रकार

वा जावकित्तिमेहिं चेव अकित्तिमेहिं चेव" હે ગૌતમ ! ઉત્તરાર્ધ ભરતક્ષેત્રનુ સ્વરૂપ આ પ્રમાણે કહેવામાં આવેલ છે. ત્યાંનો ભૂમિભાગ બહુસમરમણીય છે અને તે આલિંગ પુષ્કરના જેવો કહેવામાં આવેલ છે. મૃદંગના મુખપુટનુ નામ આલિંગ પુષ્કર છે આ સંબંધમાં પહેલાં અનેક ઉપમાવાચી શબ્દોવડે સ્પષ્ટતા કરવામા આવી છે એજ વાત અહી યાવત્ પદથી અહીં સ્પષ્ટ કરવામાં આવી છે આ માટે રાજપ્રશ્નીય સૂત્રના ૧૫મા સૂત્રથી માંડીને ૧૯માં સૂત્ર સુધીના પાઠને જોવો જોઈએ ત્યાંનો ભૂમિભાગ કૃત્રિમ અને અકૃત્રિમ તૃણોથી તેમજ મણિઓથી સુશોભિત છે

"उत्तरड्ढभरहेण भंते ! वासे मणुयाण केरिसए आयारभावपडोयारे पण्णत्ते" હે ભદંત ! ઉત્તરાર્ધ ભરત માં રહેનારા માણુસોના સ્વરૂપ કેવા છે ? ઉત્તરમા પ્રભુશ્રી કહે છે. "गोयमा ! तेणं मणुया बहुसंघयणा जाव अप्पेगइया सिज्झंति जाव सव्व दुक्खाणमंतं करेंति" હે ગૌતમ ! ત્યાંના નિવાસી મનુષ્યોના સ્વરૂપ એવા છે કે તેઓ વજ્ર ઋષભ

सर्वदुःखानामन्तं कुर्वन्ति । अत्र यावत्पदद्वयसंग्राह्याणि पदानि एकादशसूत्रतो बोध्यानि तदर्थोऽपि तत्रैव बोध्य इति ।

ननु उत्तरार्द्धभरतवर्षक्षेत्रवासिमनुष्याणां मुक्तिधर्मोपदेशकतीर्थकराद्यभावेन मोक्षाङ्गभूतधर्मश्रवणाद्यभावात् कथं मोक्षप्राप्तिसूचकसूत्रोक्तिः सङ्गतिमङ्गति ? इतिचेत् उच्यते चक्रवर्तीकाले समुद्घाटित गुहाद्वयसत्त्वेन उत्तरार्द्धभरतवासिनां जनानां दक्षिणार्द्धभरते दक्षिणार्द्धभरतवासिनां साध्वादीनामुत्तरार्द्धभरते च गमनागमनतस्तेषामुत्तरार्द्धभरतवासिनां साध्वादिभ्यो मोक्षधर्मश्रवणसद्भावान्मोक्षसूत्रोक्तिरुचितैव । यद्वा चक्रवर्तीं कालातिरिक्ते काले विद्याधरश्रमणादिभ्यो मोक्षधर्मश्रवणसंभवात् स्वतो वा जातिस्मरणादिना मोक्षाङ्गधर्मप्राप्तिसभवान्मोक्षसूत्रोक्तिः रुचितैवेति ॥सू०१८॥

के संहनन वाले होते हैं, यावत् इनमें से कितनेक उसीभव से सिद्ध होते हैं यावत् समस्त दुःखों का विनाश करते है । यहा आगत दो यावत्पदो के द्वारा जिन पदो का संग्रह हुआ है उन पदों के लिये देखो ११ वें सूत्रको

शंका- उत्तरार्धभरत क्षेत्र में निवास करने वाले मनुष्यो को जो मोक्ष प्राप्ति होना कही गई सो वहां मुक्ति धर्मोपदेशक तीर्थंकर आदि के अभाव होने से मोक्षाङ्गभुत धर्म श्रवण के अभाव को आश्रित करके कैसे वह संगत हो सकती है ? उत्तर--चक्रवर्तिकाल में समुद्घाटित गुहा द्वय के सत्व से उत्तरार्ध भरतवासी जनों का दक्षिणार्ध भरत में गमनागमन होने से उन्हें साधु आदिकों से मोक्षधर्मश्रवण का अवसर मिल जाता है इससे इन्हें मोक्षप्राप्ति को होना संगत ही है असगत नहीं । अथवा चक्रवर्तीकाल के अतिरिक्त काल में विद्याधर श्रमणादि को से मोक्षप्राप्ति के कारणभूत धर्म की प्राप्ति का होना संभव होने से अथवा स्वतः जातिस्मरण आदिसे मोक्षके कारणभूत धर्मकी प्राप्तिका होना सभव होनेसे यहां मोक्षसूत्रोक्ति उचित ही है॥१८॥

નારાચ વગેરે અનેક પ્રકારના સંહનનવાળા હોય છે. યાવત્ એમાંથી કેટલાક તેજ ભવમાં સિદ્ધ થઈ જાય છે યાવત્ સર્વ દુઃખોને વિનષ્ટ કરે છે. અહીં આવેલા બે યાવત્ પદો, વડે જે પદોનો સંગ્રહ થયેલ છે તે પદો ના માટે ૧૧ મા સૂત્ર માં જોવું જોઈએ

શંકા--ઉત્તરાર્ધ ભરત ક્ષેત્ર માં નિવાસ કરનારા મનુષ્યોના સંબંધમાં જે મોક્ષ પ્રાપ્તિ માટે કહેવામાં આવેલ છે તો ત્યા મુક્તિ ધર્મોપદેશક તિર્થંકરના અભાવથી તેમજ મોક્ષાંગભૂત ધર્મશ્રવણના અભાવથી મોક્ષપ્રાપ્તિનું કથન કેવી રીતે ઉચિત કહેવાય ?

ઉત્તર--ચક્રવર્તીકાળમાં સમુદ્ઘાટિત ગુહાદ્વયના સત્ત્વથી ઉત્તરાર્ધ ભરત વાસી જનોનું દક્ષિણાર્દ્ધ ભરત માં ગમનાગમન થવાથી તેમને સાધુઓ વગેરેથી મોક્ષધર્મ શ્રવણનો અવસર મળે છે તેથી તેમને મોક્ષ પ્રાપ્તિ થવી અસંગત નહિ. પણ સંગત જ કહેવાય અથવા ચક્રવર્તી કાળના અતિરિક્ત કાળ માં વિદ્યાધરશ્રમણાદિકોથી મોક્ષપ્રાપ્તિના કારણભૂત ધર્મનું શ્રવણ" સંભવિત હોવાથી અથવા સ્વતઃ જાતિ સ્મરણ આદિથી મોક્ષના કારણ ભૂત ધર્મની પ્રાપ્તિ થવી સભવ હોવાથી મોક્ષ સૂત્રોક્તિ ઉચિત જ છે ॥૧૮॥

उत्तरार्द्धभरते ऋषभकूटपर्वतः क्वाऽस्तीति पृच्छति–

मूलम्—कहि णं भंते ? जंबुद्दीवे दीवे उत्तरड्ढभरहे वासे उसभकूडे णामं पव्वए पण्णत्ते। गोयमा ! गंगा कुंडस्स पच्चत्थिमेणं सिंधुकुंडस्स पुरत्थिमेणं चुल्लहिमवंतस्स वासहरपव्वयस्स दाहिणिल्ले णितंबे एत्थ णं जंबुदीवे दीवे उत्तरड्ढभरहे वासे उसभकूडे णामं पव्वए पण्णत्ते, अट्ठ जोयणाइं उड्ढं उच्चत्तेणं, दो जोयणाइं उव्वेहेणं मूले बारस जोयणाइं विक्खंभेणं, मज्झे अट्ठ जोयणाइं विक्खंभेणं, उप्पिं चत्तारि जोयणाइं विक्खंभेणं, मूले साइरेगाइं सत्तनीसं जोयणाइं परिक्खेवेणं मज्झे साइरेगाइं पणवीसं जोयणाइं परिक्खेवेणं उप्पि साइरेगाइं बारस जोयणाइं परिक्खेवेणं मूले वित्थिण्णे मज्झे संक्खित्ते उप्पि तणुए गोपुच्छसंठाणसंठिए, सव्वजंवणयामए अच्छे सण्हे जाव पडिरूवे। से णं एगाए पउमवरवेइयाए तहेव जाव भवणं कोसं आयामेणं, अद्धकोसं विक्खंभेणं. देसूणं कोसं उड्ढं उच्चत्तेणं अट्ठो तहेव उप्पलाणि पउमाणि जाव उसभेय एत्थ देवे महिड्ढिए जाव दाहिणेणं रायहाणी तहेव मंदरस्स पव्वयस्स जहा विजयस्स अविसेसियं' ॥सू० १९॥

छाया—क्व खलु भदन्त ! जम्बूद्वीपे द्वीपे उत्तरार्द्धभरते वर्षे ऋषभकूटो नाम पर्वतःप्रज्ञप्तः, गौतम ! गङ्गाकुण्डस्य पश्चिमेन सिन्धुकुण्डस्य पौरस्त्येन क्षुद्रहिवतो वर्षधर-पर्वतस्य दक्षिणात्ये, नितम्बे, अत्र खलु जम्बूद्वीपे द्वीपे उत्तरार्द्धभरते वर्षे ऋषभकूटो नाम पर्वतःप्रज्ञप्तः, अष्ट योजनानि ऊर्ध्वमुच्चत्वेन द्वे योजने उद्वेधेन, मूले द्वादश योजनानि विष्कम्भेण मध्ये अष्ट योजनानि विष्कम्भेण, उपरि चत्वारि योजनानि विष्कम्भेण, मूले सातिरेकाणि सप्तत्रिंशतं योजनानि परिक्षेपेण. मध्ये सातिरेकाणि पञ्चविंशति योजनानि परिक्षेपेण, उपरि सातिरेकाणि द्वादशयोजनानि परिक्षेपेण । मूले विस्तीर्णः मध्ये संक्षिप्त उपरि तनुकः गोपुच्छसंस्थानसंस्थित सर्वजम्बूनदमय. अच्छः श्लक्ष्णो यावत् प्रतिरूप स खलु एकया पद्मवरवेदिकया तथैव यावत् भवनं क्रोशम् आयामेन अर्द्धक्रोशं विष्कम्भेण, देशोनं क्रोशमूर्ध्वमुच्चत्वेन, अर्थस्तथैव, उत्पलानि पद्मानि यावत् ऋषभश्च, अत्र देवो महर्द्धिको यावत् द[illegible]गेन राजधानी तथैव मन्दरस्य पर्वतस्य यथा विजयस्य अविशेषितम् ॥सू० १९॥

उत्तरार्ध भरत में ऋषभकूट कहां पर है ? इसका समाधान :—

"कहिं णं भते ! जंबुद्दीवे दीवे उत्तरड्ढभरहे वासे उसभकूडे णामं पव्वए'

ઉત્તરાર્ધ ભરતમા ઋષભકૂટ ક્યા આવેલ છે ! તેનું સમાધાન–

'कहिणं भते ! जम्बुद्दीवे दीवे उत्तरड्ढ भरहे वासे उसभकूडे णामं पव्वए पण्णत्ते'

टीका-'कहि णं भंते !' इत्यादि । 'कहि णं भंते ! जम्बुद्दीवे दीवे उत्तरड्ढभरहे वासे उसभकूडे णामं पव्वए पण्णत्ते' हे भदन्त ! जंबूद्वीपे द्वीपे उत्तरार्द्धभरते वर्षे ऋषभकूटो नाम पर्वतः क्व-कस्मिन् प्रदेशो प्रज्ञप्तः ? भगवानाह-'गोयमा ! गंगाकुंडस्स' हे गौतम ! गङ्गाकुण्डस्य गङ्गायाः महानद्याः कुण्डं-हिमवतो निपतज्जलाशयस्तस्य 'पच्चत्थिमेणं' पश्चिमेन पश्चिमायां दिशि 'सिधुकुंडस्स' सिन्धुकुण्डस्य सिन्धोः कुण्डं-हिमवतो निपतज्जलाशयस्तस्य 'पुरत्थिमेणं' पौरस्त्येन-पूर्वस्यां दिशि 'चुल्लहिमवतस्स' क्षुद्रहिमवतः-लघुहिमवतो 'वासहरपव्वयस्स दाहिणिल्ले' वर्षधरपर्वतस्य दाक्षिणात्ये-दक्षिणदिग्भवे 'णितबे' नितम्बे मेखलासमीपवर्त्ती प्रदेशे 'एत्थ णं जंबुद्दीवे दीवे उत्तरड्ढभरहे वासे उसभकूडे णामं पव्वए पण्णत्ते' अत्र खलु जम्बूद्वीपे द्वीपे उत्तरार्द्धभरते वर्षे ऋषभकूटो नाम पर्वतः प्रज्ञप्तः, स च 'अट्ठजोयणाइं उड्ढं उच्चत्तेणं दो जोयणाइं उव्वेहेणं' अष्ट योजनानि उर्ध्वमुच्चत्वेन द्वे योजने उद्वेधेन गाम्भीर्येण परिक्षेपेण ।

पण्णत्ते' इत्यादि ।

टीकार्थ-गौतम स्वामी ने प्रभु से ऐसा पूछा है-हे भदन्त! उत्तरार्ध भरत क्षेत्र में ऋषकूट नामका पर्वत कहां पर कहा गया है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! गंगाकुंडस्स पच्चत्थिमेणं सिंधुकुंडस्स पुरत्थिमेणं क्षुल्लहिमवंतस्स वासहरपव्वयस्स दाहिणिल्ले णितंबे एत्थ ण जंबुद्दीवे दीवे उत्तरड्ढ भरहेवासे उसभकूडे णाम पव्वए पण्णत्ते" भगवान फरमाते है हे गौतम ! गगाकुन्ड-हिमवान पर्वत से गङ्गा नदी जिस स्थान पर नीचे गिरती है उस स्थान की पश्चिम दिशा में एव सिन्धुकुण्ड-हिमवान् से सिन्धु महानदी जिस स्थान पर नीचे गिरती है उस स्थान-की पूर्वदिशा में तथा-लघुहिमवान् वर्षधर पर्वत के दक्षिण दिशा के नितम्ब-मेखलासमोपवर्ती प्रदेश-पर जम्बुद्वीपस्थित उत्तरार्ध भरतक्षेत्र में ऋषभकूट नामका अत्यंत रमणीय पर्वत कहा गया है । यह ऋषभकूट नाम का पर्वत 'अट्ठजोयणाइं उड्ढं उच्चत्तेण' ऊँचाई में आठ योजन का है "दो जोयणाई उव्वेहेण" दो योजन जमीन में है

इत्यादि ॥सू० १९॥

ટીકાર્થ-ગૌતમે પ્રભુને પ્રશ્ન કર્યો કે હે ભદન્ત ! ઉત્તરાર્ધ ભરત ક્ષેત્રમા ઋષભકૂટ નામે પર્વત કયાં આવેલા છે ? એના જવાબમા પ્રભુ કહે છે-गोयमा' गंगाकुंडस्स पच्चत्थिमेण' सिंधुकुण्डस्स पुरत्थिमेण क्षुल्लहिमवतस्स वासहरपव्वयस्स दाहिणिल्ले णितंबे एत्थणं जम्बुद्दीवे दीवे उत्तरड्ढ भरहे वासे उसभकूडे णामं पव्वए पण्णत्ते" હે ગૌતમ ! હિમવાન પર્વત થી ગગા મહા નદી જે સ્થાન પરથી નીચે પ્રવાહિત થાય છે, તે ગંગા કુંડની પશ્ચિમદિશામાં અને હિમવાન થી સિન્ધુ મહા નદી જે સ્થાન પરથી નીચે પ્રવાહિત થાય છે તે સિન્ધુ કુંડની પૂર્વદિશામા તથા લઘુહિમવાન વર્ષધર પર્વતની દક્ષિણ દિશાના નિતબ-મેખલા સમીપવતી પ્રદેશ-પર જબૂદ્વીપસ્થિત ઉત્તરાર્ધ ભરતક્ષેત્રમા ઋષભકૂટ નામે પર્વત આવેલ છે આ ઋષભકૂટનામે પર્વત "अट्ठजोयणाइं उड्ढ उच्चत्तेणं" ઊંચાઈમાં આઠ યોજન જેટલો છે. 'दो जोयणाइ उव्वेहेणं" બે યોજન જેટલો જમીનની અંદર છે.

मूले बारस जोयणाइं विक्खंभेणं' मूले—मूलप्रदेशे द्वादशयोजनानि विष्कम्भेण, 'मज्झे अट्ठ जोयणाइं विक्खंभेणं' मध्ये अष्ट योजनानि विष्कम्भेण 'उप्पिं चत्तारि जोयणाइं विक्खंभेणं' उपरि चत्वारि योजनानि विष्कम्भेण उपलक्षणत्वाद् मूले मध्ये उपरि च आयामप्रमाणमपि तथैव विज्ञेयम् समवृत्तस्यायामविष्कम्भयोः साम्यादिति। तथा 'मूले साइरेगाइं' मूले सातिरेकाणि किञ्चित्प्रदेशाधिकाणि 'सत्ततीसं जोयणाइं परिक्खेवेणं' सप्तत्रिंशतं योजनानि परिक्षेपेण—परिधिना, 'मज्झे' मध्ये—मध्यदेशभागे 'साइरेगाइं पणवीसं' सातिरेकाणि पञ्चविंशतिं—पञ्चविंशतिसंख्यानि 'जोयणाइं परिक्खेवेणं' योजनानि परिक्षेपेण 'उप्पिं' उपरि—ऊर्ध्वदेशे 'साइरेगाइं बारस जोयणाइं परिक्खेवेणं' सातिरेकाणि द्वादश योजनानि परिक्षेपेण—परिधिना।

तथा मूले विच्छिण्णे' मूले विस्तीर्णो 'मज्झे संखित्ते' मध्ये संक्षिप्तः 'उप्पिं-तणुए' उपरि तनुकः अत एव 'गोपुच्छसंठाणसंठिए गोपुच्छसंस्थानसंस्थितः, तथा 'सव्वजंबूणयामए' सर्वजम्बूनदमयः सर्वात्मना जम्बूनदाख्यस्वर्णविशेषमयः 'अच्छे सण्हे

"मूले बारस जोयणाइ विक्खंभेण, मज्झे अट्ठजोयणाइं विक्खमेण, उप्पिं चत्तारि जोयणाइं विक्खंमेणं" मूल में इसका विष्कम्भ—विस्तार—बारह योजन का है मध्य में इसका विस्तार आठ योजन का है और ऊपर में इसका विस्तार चार योजन का है "मूले साईरेगाइं सत्ततीस जोयणाइं परिक्खेवेणं' मज्झे साइरेगाइ पणवीस जोणाइ परिक्खेवेण, उप्पिं साइरेगाइ बारस जोयणाइ परिक्खेवेणं" मूल में इसकी परिधि कुछ अधिक ७ सात योजन की है। मध्यमे इसकी परिधि कुछ अधिक २५ पचीस योजन कहि गई है और ऊपर में इसकी परिधि कुछ अधिक १२ बारह योजन की है। इस तरह यह ऋषभ कूट पर्वत " मूले वित्थिन्ने मज्झे सखित्ते उप्पिं तणुए गोपुच्छसठाणसठिए सव्वजबूणयामए अच्छे, सण्हे, जाव पडिरूवे" मूल में विस्तीर्ण मध्य में सकुचित और ऊपर में पतला होगया है अतएव गाय की पूछ का जैसा संस्थान होता है वैसा हि इसका सस्थान होगया है यह पर्वत सर्वात्मना जाम्बूनद स्वर्णका बना हुआ है और अच्छ से लेकर प्रतिरूप तक के विशेषणों वाला है

'मूले बारस जोयणाइं विक्खंमेण मज्झे अट्ठजोयणाइ विक्खेमेण उप्पिं चत्तारि जोयणाइं विक्खंमेण" મૂલમાં આનો વિષ્કભ—વિસ્તાર બાર યોજન જેટલો છે મધ્યમા આનો વિસ્તાર આઠ યોજન જેટલો છે અને ઉપરમા આનો વિસ્તાર ચાર યોજન જેટલો છે "मूले साइरेगाइं सत्ततीसं जोयणाइं परिक्खेवेण मज्झे साइरेगाइ पणवीसं जोयणाइं परिक्खेवेणं उप्पिं साइरेगाइं बारसजोयणाइं परिक्खेवेण" મૂલમા આની પરિધિ કઈક અધિક ૨૫ યોજન જેટલી છે અને ઉપરમા એની પરિધિ કઈક અધિક ૧૨ યોજન જેટલી છે. આ પ્રમાણે આ ઋષભકૂટ પર્વત 'मूले वित्थिन्ने मज्झे संखित्ते, उप्पिं तणुए गोपुच्छ-संठाणसंठिए सव्व जम्बूणयामए अच्छे सण्हे जाव पडिरूवे" મૂલમા વિસ્તીર્ણ મધ્યમાં સકુચિત અને ઉપરમા પાતળો થઈ ગયો છે એથી ગાયના પૂછડાનુ' જેવુ સ'સ્થાન હોય છે તેવું આનુ' સસ્થાન થઈ ગયુ છે. આ પર્વત સર્વાત્મના જામ્બૂનદ—સ્વર્ણ નિર્મિત છે

जाव पडिरूवे' अच्छः श्लक्ष्णो यावत्प्रतिरूपः । अच्छादि प्रतिरूपान्तपदानां संग्रहोऽर्थश्च पूर्ववद् बोध्य इति । तथा 'से णं' सः ऋषभकूटपर्वतः खलु 'एगाए पउमवर वेइयाए' एकया पद्मवरवेदिकया 'तहेव' तथैव-सिद्धायतनकूटवदेव वर्णनीयः, तद्वर्णकवाक्यं किम्पर्यन्तं संग्राह्यमिति जिज्ञासायामाह-'जाव भवणं' यावद् भवनम् ऋषभकूटाधिपते ऋषभनामकदेवस्य भवनवर्णनपर्यन्तं संग्राह्यम् , तथाहि-एकेन च वनषण्डेन सर्वतः समन्तात् संपरिक्षिप्तः, ऋषभकूटस्य खलु उपरि बहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रज्ञप्तः, स यथा नामकः आलिङ्गपुष्करमिति वा यावद् व्यन्तरा यावद् विहरंति, तस्य खलु बहुसमरमणीयस्य भूमिभागस्य बहुमध्यदेशभागे महदेकं भवनं प्रज्ञप्तमिति । एतद्व्याख्या भवणवर्णनं च चतुर्दशसूत्रतो बोध्यम् ।

अथ भवनमानमाह-'कोसं' इत्यादि । तद्भवनं 'कोसं आयामेणं' क्रोशम् आयामेन दैर्घ्येण 'अद्धकोसं' अर्द्धक्रोशं-क्रोशस्यार्द्धं 'विक्खंभेणं'-विष्कम्भेण विस्तारेण

"से णं एगाए पउमवरवेइयाए तहेव जाव भवणं कोस आयामेण अद्धकोस विक्खंभेणं देसूणं कोसं उद्धं उच्चत्तेणं अट्ठो तहेव" यह ऋषभकूट पर्वत चारों ओर से एक पद्मवर वेदिका से परिवेष्टित है। इसका और सर्व विशेष वर्णन सिद्धायतन कूट के जैसा ही है तथाच वह ऋषभकूट पर्वत एक वनषण्ड से चारों ओर से घिरा हुआ है। इस ऋषभकूट पर्वत की ऊपर की भूमि बहुसमरमणीय है जैसा बहुसम मृदङ्ग का मुखपुट होता है ऐसा ही बहुसम उस पर्वत का ऊपर का भूमिभाग है, यावत् यहां अनेक प्रकारके व्यन्तर देव और देवियां यावत् आनन्द से अपने पूर्वकृत शुभकर्मों के शुभफलों को भोगते हुए आनन्द से रहते है उस बहुसमरमणीय भूमिभाग के मध्यभाग में एक विशाल ऋषभ नाम के देवका भवन कहा गया है इत्यादि रूप से कथन और भवन का वर्णन इसी सूत्र के १४ वें सूत्र से जानलेना चाहीये इस भवन की लम्बाई एक कोश की है और चौडाई आधे कोश

અચ્છ થી માંડીને પ્રતિરૂપ સુધીના વિશેષણોથી યુક્ત છે "से णं एगाए पउमवरवेइयाए तहेव जाव भवण कोसं आयामेणं अद्धकोसं विक्खंभेणं देसूण कोसं उड्ढं उच्चत्तेणं अट्ठो तहेव" આ ઋષભકૂટ પર્વત ચોમેર એક પદ્મવર વેદિકાથી પરિવેષ્ટિત છે. આનું વિશેષ વર્ણન સિદ્ધાયતન કૂટના જેવુ જ છે તથા ચ-ઋષભકૂટ પર્વત એક વનષંડથી ચોમેર ઘેરાએલ છે. આ ઋષભકૂટપર્વતની ભૂમિનો ઉપરિભાગ બહુસમરમણીય છે મૃદંગમુખપટ વત્ આનો ઉપરિભાગ બહુસમરમણીય છે યાવત્ અહીં અનેક વ્યંતર દેવ અને દેવીઓ યાવત્ આનંદ પૂર્વક પોતાના પૂર્વકૃત શુભ કર્મોના શુભ ફળોનો ઉપભોગ કરતા આનંદ નિવાસ કરે છે તે બહુસમરમણીય ભૂમિભાગના મધ્યભાગ માં એક વિશાલ ઋષભ નામના દેવનુ ભવન છે ઈત્યાદિ રૂપમા કથન અને ભવનનું વર્ણન આજ સૂત્રના ૧૪ મા સૂત્રમાથી જાણી લેવું જોઈએ આ ભવનની લબાઈ એક ગાઉ જેટલી છે અને ચોડાઈ અર્ધા ગાઉ જેટલી છે. તેમજ કંઈક કમ એક ગાઉ જેટલી એની ઉંચાઈ છે.

'देसूणं कोसं उड्ढं उच्चत्तेणं' देशोनं क्रोशम् ऊर्ध्वम् उच्चत्वेन वर्त्तते इति । अयं भावः धनुस्सहस्रद्वयप्रमाण एकः क्रोशो भवति । "किञ्चिद्देशोन" शब्देनेह षष्ट्यधिक पञ्च-शतधनुन्यूनताविवक्षिता । एवं चेदं भवनं चत्वारिंशदधिक चतुर्दशशतधनुः प्रमाणमुच्चत्वेन भवतीति । अर्थः नामानुगतोऽर्थः 'अट्ठो तहेव' तथैव अर्थःअन्वर्थ ऋषभकूटस्य तथैव यथा जीवाभिगमादौ यमकादीनां पर्वतानामुक्तः तथैवौचित्येन वक्तव्यः । तदभिलापसूत्रं तु 'उप्पलाणी' त्यादिना सूचितं तदनुसृत्य सूत्रमेवं वक्तव्यम् तथाहि 'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ उसहकूडपव्वए २१ गोयमा उसहकूडपव्वए खुड्डासु वावीसु पुक्खरिणीसु जाव विलपंतीसु वहूइं उप्पलाइं जाव सहस्सपत्ताइ सयसहस्सपत्ताइं उसहकूडप्प-भाइ उसहकूडवण्णाइ' इति ।

की है तथा कुछ कम एक क्रोश की इसकी ऊँचाई है तात्पर्य इसका ऐसा है कि दो हजार धनुष का एक कोश होता है यहा जो इसकी ऊँचाई कुछ कम एक कोश की कही गई है सो उस दो हजार धनुष में से ५६० कम विवक्षित हुए हैं । इस तरह इसकी ऊँचाई १ एक हजार ४४० चारसो चालीस धनुप की होती है ऐसा जानना चाहिये, "अट्ठो तहेव" ऋषभकूट ऐसा नाम इसका सार्थक है जीवाभिगम सूत्र में जैसे यमकादिक पर्वतों के नामकी सार्थकता प्रकट की गई है वैसे ही यहां पर भी इसके नाम की सार्थकता प्रकट करलेनी चाहिये यही बात "उप्पलाणि पउमाणि जाव उसमे य एत्थ देवे महिड्ढिए" इस सूत्रपाठ द्वारा प्रकट की गई है अर्थात् जब श्रीगौतम स्वामी ने प्रभु से ऐसा पूछा कि हे भदन्त ! "से केणट्ठेणं एव वुच्चइ उसहकूडपव्वए ?" इस ऋषभकूट पर्वत को ऋषभ कूट इस नाम से आपने क्यों कहा है ? तब प्रभुश्री ने इसके उत्तर में इस प्रकार कहा है "गोयमा ! उसहकूडपव्वए खुड्डासु खुड्डियासु वावीसु पुक्खरिणीसु जाव विलपतीसु बहूइ उप्पलाइ जाव सहस्सपत्ताइ सयसहस्सपत्ताइं उसहकूडप्पभाई उसहकूड

તાત્પર્ય આમ છે કે બે હજાર ધનુષ બરાબર એક ગાઉ હોય છે અહીં જે આની ઊંચાઈ કંઈકકમ એક કોશ જેટલી કહેવામા આવી છે તે તે બે હજાર ધનુષમાથી ૫૬૦ કમ વિવક્ષિત છે આ પ્રમાણે આની ઊંચાઈ ૧ હજાર ૪૪૦ ધનુષ જેટલી હોય છે એવું જાણવું જોઈએ "અટ્ઠો તહેવ" ઋષભકૂટ નામ આનુ યથાર્થ જ છે જીવાભિગમસૂત્રમાં જેમ યમકાદિક પર્વતોના નામની સાર્થકતા પ્રકટ કરવામા આવી છે તેવી જ અહી આના નામ ની સાર્થકતા પ્રકટ કરી લેવી જોઈએ એજ વાત "उप्पलाणि पउमाणि जाव उसमेय एत्थ देवे महिड्ढिए" આ સૂત્રપાઠ વડે પ્રકટ કરવામાં આવી છે એટલે કે જ્યારે ગૌતમે પ્રભુ શ્રીને આ જાતનો પ્રશ્ન કર્યો કે હે ભદન્ત ! "से केणट्ठेणं एवं वुच्चइ उसहकूड पव्वए" ? આ ઋષભકૂટ પર્વત ને ઋષભકૂટ નામ થી તમે કેમ સબોધિત કરી રહ્યા છો ! ત્યારે પ્રભુએ એના ઉત્તરમા આ પ્રમાણે કહ્યુ કે 'गोयमा ! उसहकूडपव्वए खुड्डासु खुड्डियासु वावीसु पुक्खरिणीसु जाव विलपंतीसु बहूइ उप्पलाइ जाव सहस्सपत्ताइं सयस-

एतच्छाया-अथ केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते ऋषभकूटपर्वतः २ ! गौतम ! ऋषभकूटपर्वते क्षुद्रासु क्षुद्रिकासु वापीसु पुष्करिणीषु यावत् बिलपङ्क्तिषु बहूनि उत्पलानि पद्मानि यावत् सहस्रपत्राणि शतसहस्रपत्राणि ऋषभकूटवर्णाभानि । इति ।

एतद्व्याख्या-अथ केन अर्थेन-कारणेन भदन्त । एवमुच्यते ऋषभकूटपर्वतः २ इति ! भगवानाह हे गौतम ! ऋषभकूटपर्वते ऋषभकूटपर्वतोपरि मानासु क्षुद्रासु स्वरूपासु-क्षुद्रिकासु अतिस्वरूपासु वापीषु-चतुष्कोणासु पुष्करिणीषु वर्तुलासु कमलयुक्तासु वा यावत् यावत्पदेन-दीर्घिकासु च गुञ्जालिकासु च सरस्सु च सरःपङ्क्तिकासु च सरः सरः पङ्क्तिकासु च इतिपदानि संग्राह्याणि । तत्र दीर्घिकासु-सरलजलागममार्गयुक्तासु गुञ्जालिकासु वक्रजलागममार्गयुक्तासु सरस्सु जलाशयविशेषेषु, सरःपंङ्क्तिकासु-सरसां-तडागानां पङ्क्तिषु, सरः सरः पंङ्क्तिकासु एकस्मात्सरसोऽन्यस्मिन्नन्यस्मादन्यस्मिन्नेवं संचारकपाटकेनोदक संचरति यासु तासु, तथा-बिलपंङ्क्तिषु बिलानि-बिल सदृशानि कूपरूपजलस्थानानि तेषां पंङ्क्तयस्तासु च बहूनि उत्पलानि चन्द्रविकासीनि कमलानि पद्मानि सूर्यविकासीनि कमलानि यावत् यावत्पदेन कुमुदानि नलिनानि सुभगानि सौगन्धिकानि पुण्डरीकाणि महापुण्डरीकाणि शतपत्राणि इत्येषां

वण्णाभाइं" इस पाठ के पदो की स्पष्ट व्याख्या इस प्रकार से है। हे आयुष्यमान गौतम ऋषभकूट पर्वत पर छोटी २ वापिकाएँ चार कोनेवाली बावडियां हैं बडेसुन्दर कमलों से युक्त अथवा गोल २ आकार की पुष्करिणियां है यावत् दीर्घिकाएँ हैं जिनमें जलके आनेका मार्ग सरल है ऐसी वापिकाएँ है गुञ्जालिकाएँ हैं जिनमें जलके आनेका मार्ग सीधा नहीं है किन्तु बडा वक्र-टेढ़ा है ऐसी वापिकाएँ हैं । सरः-तालाव हैं । सरः पंक्तियां है । एव बिल (छोटे छोटे जल स्थान) है उनमें पंक्तियां अनेक चन्द्र विकाशी कमल सूर्यविकाशी कमल कुमुद, नलिन सुभग, सौगन्धिक, पुण्डरीक शतपत्र और सहस्र पत्र कमल है इनकी प्रभा ऋषभकूट पर्वत की प्रभा जैसी है और इनका आकार ऋषभकूट पर्वत के आकार के जैसा है अतः इन उत्पलादिको को ऋषभकूट कह दिया गया हैं और इनके योग से इस पर्वत को ऋषभकूट कह दिया गया है।

हस्सपत्ताइं उसहकूडप्पभाइं उसहकूडवण्णाभाइं" આ પાઠના પદોની સ્પષ્ટ વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે છે. હે ગૌતમ ઋષભકૂટ પર્વત પર નાની નાની વાપિકાઓ-ચાર ખૂણા વાળી નાની નાની વાપિકાઓ છે કમલોથી સુશોભિત છે અથવા ગોળ ગોળ આકારનીપુષ્કરિણીઓ છે. યાવત્ દીર્ઘિકાઓ છે જેમા જલ સરલ રીતે આવી શકેએવી વાપિકાઓ છે ગુંજાલિકાઓ છે જેમા જલ પ્રવેશવાનો માર્ગ સીધો નથી પરંતુ વક્ર આડો ટેઢો છે એવી વાપિકાઓ છે. સર. તળાઓ છે સર. પંક્તિઓ છે તેમજ બિલ પંક્તિઓ નાના નાના ખાબોચીયા યા કૂપ પંક્તિઓ છે તેઓમા અનેક ચન્દ્રવિકાશી કમળો, કુમુદ, નલિન, સુભગ સૌગન્ધિક, પુંડરીક, મહાપુંડરીક, શતપત્ર અને સહસ્રપત્ર કમલો છે, એમની પ્રભા ઋષભકૂટ પર્વતની પ્રભા જેવી છે અને એમનો આકાર ઋષભકૂટ પર્વતના આકાર જેવો છે, એથી આ ઉત્પલાદિકોને ઋષભકૂટ કહ્યો છે. અને એમના યોગથી આ પર્વતને ઋષભકૂટ કહ્યો છે.

सङ्ग्रहो बोध्यः। तत्र कुमुदानि-चन्द्रविकासि श्वेतकमलानि नलिनानि-सामान्य कमलानि, सुभगानि-कमलविशेषाः, सौगन्धिकानि-शोभनगन्धयुक्तकमलविशेषाः पुण्डरीकाणि-श्वेतकमलानि,-महापुण्डरीकाणि विशालश्वेत कमलानि शतपत्राणि शतपत्रयुक्तानि कमलानि तथा सहस्रपत्राणि सहस्रसंख्यकपत्रयुक्तानि कमलानि,-शतसहस्रपत्रानि लक्षपत्रयुक्तानि कमलानि तानि कीदृशानि ? इत्याह ऋषभकूटप्रभाणि ऋषभकूटपर्वताकाराणि। तथा ऋषभकूटवर्णाभानि ऋषभकूटस्य यो वर्णः तस्यैव आभा प्रतिभासो येषां तानि तथा ततस्तानि तदाकारत्वात् तद्वर्णसादृश्याच्च ऋषभकूटानीति प्रसिद्धानि। तद्योगादेष पर्वतः ऋषभकूटः, नन्विह ऋषभकूटाकारत्वात् तत्सादृश्याच्च उत्पलादीनि ऋषभकूटान्युच्यन्ते तेषां तेषामुत्पलादीनां योगात् पर्वतोऽपि ऋषभकूट उच्यते ? इत्यन्योन्याश्रय इति चेदाह-उभयेषामपि नाम्ना अनादिकाल प्रवृत्तोऽयं व्यवहार इति अन्योन्याश्रय दोषो नाशङ्कनीय इति। एवमन्यत्रापि बोध्यम्।

अथ प्रकान्तरेणापि नामकारणं तदतिरिक्त च सर्वं वर्णयितुं सूत्रकारः संक्षेपेणाह-'उसभेय एत्थ देवे' इत्यारभ्य 'जहा विजयस्स अवसेसियं" इति ततश्च ऋषभश्चात्र देवो

शंका—इस प्रकार के कथन से तो फिर परस्पराश्रय दोष उपस्थित हो जाता है क्योंकि ऋषभकूट के आकार वाले कमल होने से उत्पलादिकों को ऋषभकूट कहा गया है और इनके योग होने से पर्वत को ऋषभकूट कहा गया है ? ।

उत्तर—ऐसा नहीं है क्यो कि दोनों का ऐसा नाम तो अनादिकाल से ही प्रवृत्त हुआ चला आ रहा है अतः इसमें परस्पराश्रय दोष के लिये स्थान ही नहीं मिलता है अनादि परम्परा से चले आरहे व्यवहार में परस्पराश्रय दोष नहीं होता है। "उसमे य एत्थ देवे महिड्ढिए जाव दाहिणेण रायहाणी तहेव मंदरस्स पव्वयस्स जहा विजयस्स अविसेसियं" अब सूत्रकार इस सूत्र द्वारा प्रकारान्तर से ऋषभकूट का नामकरण आदिमें का कथन करते हुए कहते हैं कि इस पर्वत का जो ऋषभकूट नाम कहा गया है उसका कारण ऐसा है कि उस पर ऋषभकूट नाम का देव जो कि महर्द्धिक, महाद्युतिक, महाबल, महायश-

---

શંકા:—આ જાતના કથનથી તો ફરી પરસ્પરાશ્રય દોષ ઉપસ્થિત થાય છે કેમકે ઋષભ કૂટના આકારવાળા હોવાથી ઉત્પલાદિકોને ઋષભકૂટ કહેવામાં આવેલ છે અને એમના યોગથી પર્વતને ઋષભકૂટ કહેવામાં આવેલ છે.

ઉત્તર—આમ નથી કેમકે બન્નેના એ નામો તો અનાદિકાળથી જ પ્રવૃત્ત થતા આવ્યા છે એથી એમા પરસ્પરાશ્રય દોષ માટે કોઈ સ્થાન નથી. અનાદિ પરંપરાથી ચાલી આવતા વ્યવહારમા પરસ્પરાશ્રય દોષ થતો નથી 'उसमे य एत्थ देवे महिड्ढिए जाव दाहिणेण रायहाणो तहेव मंदरस्स पव्वयस्स जहा विजयस्स अविसेसिय" હવે સૂત્રકાર આ સૂત્ર વડે પ્રકારાન્તરથી ઋષભકૂટના નામકરણ આદિનું કથન કરતા કહે છે. કે આ પર્વતનું જે ઋષભકૂટ નામ કહેવાય છે તેનું કારણ આ છે કે તેની ઉપર ઋષભ

महर्द्धिको महाद्युतिको महाबलो महायशा महासौख्यः पल्योपमस्थितिकः परिवसति । स खलु तत्र चतसृणां सामानिकसाहस्रीणां चतसृणाम् अग्रमहिषीणां सपरिवाराणां तिसृणां परिषदां सप्तानाम् अनीकानां सप्तानाम् अनीकाधीपतीनां षोडशानाम् आत्मरक्षकसाहस्रीणाम् ऋषभकूटस्य ऋषभाया राजधान्या अन्येषां च खलु बहूनां देवानां च देवीनां च आधिपत्यं पौरपत्यं स्वामित्वं भर्तृत्वं महत्तरकत्वम् आज्ञेश्वरसेनापत्यं कारयन् पालयन् महताऽऽहतनाटय गीतवादिततन्त्रीतलतालत्रुटितघनमृदङ्गप्रत्युत्पन्न वादितरवेण दिव्यान् भोगभोगान् भुञ्जानो विहरति, स तेनार्थेन एवमुच्यते । ऋषभकूट ऋषभकूट इत्यारभ्य "क्व खलु भदन्त ! ऋषभस्य देवस्य ऋषभानाम राजधानी

स्वी, महासुखी एव पल्योपम की स्थिति वाला है रहता है वहां वह चार हजार सामानिक देवों का, चार सपरिवार अग्रमहिषियो का, तीन परिषदाओं का, सात अनीकों का, सात अनीकाधिपतियों का सोलह हजार आत्मरक्षकदेवों का तथा ऋषभकूट की ऋषभा राजधानी का एवं अन्य और वहां के निवासी अनेक देवों का और देवियो का आधिपत्य पौरपत्य स्वामित्व भर्तृत्व, महत्तरकत्व, आज्ञेश्वर सेनापत्य करवाता हुआ, पलवाता हुआ, जोर २ से चतुर बजाने वालों के द्वारा बजाये गये नाट्य, गीत के बाजों की, तन्त्री, तल, ताल, आदि रूप बाजों की ध्वनि पूर्वक दिव्य भोग भोगों को भोगता हुआ आनन्द के साथ रहता है। इस कारण गौतम ! मैंने एव अन्यतीर्थंकरो ने ऋषभकूट इस नाम से उस पहाड का नाम कहा है। हे भदन्त ! ऋषभदेव की ऋषभा नामकी राजधानी कहां पर है ? इसके उत्तर में प्रभु श्रीकहते हैं–हे गौतम !

નામનો દેવ કે જે મહર્દ્ધિક મહાદ્યુતિક મહાબલ, મહાયશસ્વી, મહાસુખી તેમજ પલ્યોપમની સ્થિતિવાળો છે તે રહે છે. ત્યાં તે ચાર હજાર સામાનિક દેવોનું ચાર સપરિવાર અગ્ર-મહિષીઓનું ત્રણ પરિષદાઓનું સાત અનીકોનુ સાત અનીકાધિપતિયોનું સોળ હજાર આત્મરક્ષક દેવોનુ તેમજ ઋષભકૂટની ઋષભારાજધાનીના તેમજ બીજા કેટલાક ત્યાંના નિવાસી અનેક દેવો અને દેવીઓનુ આધિપત્ય પૌરપત્ય, સ્વામિત્વ ભર્તૃત્વ, મહત્તરકત્વ આજ્ઞેશ્વર સેનાપત્ય કરવાતા, પાલન કરવાતા, ચતુર વાદકો વડે ખૂબ જોરથી વગાડેલા વાજાઓ ગાયેલા ગીતો, નાટ્યો તેમજ તન્ત્રી, તલ, તાલ આદિ રૂપ વિશેષ વાદ્યોની ધ્વનિ પૂર્વક દિવ્ય ભોગોનો ઉપભોગ કરતો આનંદપૂર્વક ત્યાં રહે છે. આ કારણથી હે ગૌતમ ! મે અને બીજા તીર્થંકરોએ ઋષભકૂટ આ નામથી આ પર્વતને સંબોધિત કરેલ છે. હે ભદંત ઋષભદેવની ઋષભાનામક રાજધાની કયા સ્થલે આવેલી છે એના જવાબમાં પ્રભુ શ્રી કહે છે. હે ગૌતમ ! ઋષભદેવની ઋષભા નામક રાજધાની ઋષભકૂટની દક્ષિણ દિશામાં તિર્યક્

प्रज्ञप्ता ? गौतम ! ऋषभकूटस्य दक्षिणेन तिर्यगसंख्येयान् द्वीपसमुद्रान् व्यतिव्रज्य- इत्यादि सर्वं वर्णनमस्यत्र सूत्रतो बोध्यम् । तदर्थोऽपि तत्रैव बोध्य इति ॥सू०॥१९॥

इति श्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्ध वाचक-पञ्चदशभाषाकलित-ललित-
कलापालापक-प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्री शाहु
छत्रपति कोल्हापुर राजप्रदत्त-'जैनशास्त्राचार्य' पदभूपित
कोल्हापुर राजगुरु-बालब्रह्मचारी जैनशास्त्राचार्य जैनधर्मदिवाकर
पूज्यश्री-घासीलाल-व्रति विरचितया जम्बूद्वीप-
प्रज्ञप्तेः प्रकाशिकाख्यायां व्याख्याया
प्रथमवक्षस्कारपर्वतवर्णनम् ॥१॥

ऋषभदेव की ऋषभा नामकी राजधाकी ऋषभाकूट की दक्षिणदिशा में तिर्यक् असख्यात द्वीप समुद्रों को उल्लधन करके इत्यादि सब वर्णन इस विषय का जैसा इसी सूत्र के ८ वे सूत्र में कहा गया है वैसा हि जानना चाहिये. ॥ २० ॥

श्री जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्य श्री घासीलाल व्रति विरचित जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिसूत्र
की प्रकाशिका व्याख्या में प्रथम वक्षस्कार पर्वत वर्णन सपूर्ण ॥१॥

અસખ્યાત દ્વીપ સમુદ્રોને ઓળગીને ઈત્યાદિ વર્ણન આ સૂત્ર ના ૮ સૂત્રમા કરવામાં આવેલુ છે તેવું જ અહીં પણ સમજી લેવું જોઈએ આ પ્રમાણે અહી જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિ ની પ્રકાશિકા ટીકામા પ્રથમવક્ષસ્કાર પર્વતનુ વર્ણન અહીં સમાપ્ત થયું.

શ્રી જૈનાચાર્ય જૈનધર્મ દિવાકર પૂજ્ય શ્રી ઘાસીલાલ વ્રતિવિરચિત જમ્બૂદ્વીપ
પ્રજ્ઞપ્તિ સૂત્રની પ્રકાશિકા વ્યાખ્યામા પ્રથમ વક્ષસ્કાર પર્વત વર્ણન સંપૂર્ણ ॥૧॥

कालाधिकारः--

अथ द्वितीयवक्षस्कारवर्णनम्--

क्षेत्राणि अवस्थितानवस्थितकालभेदेन द्विधा जानन्नपीह साक्षादपगच्छतः शुभान्भावान् दृष्ट्वा पारिशेष्यात्संभाव्यमानमनवस्थितकालमभिप्रेत्य पृच्छति--

मूलम्-जंबुद्दीवे णं भंते ! दीवे भारहे वासे कइविहे काले पण्णत्ते गोयमा ! दुविहे काले पण्णत्ते. तं जहा--ओसप्पिणिकाले य उस्सप्पिणिकाले य, ओसप्पिणि कालेणं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ? गोयमा छव्विहे पण्णत्ते तं जहा-सुसमसुसमा काले णे सुसमाकाले २ सुसम दुस्समकाले३ दुस्सम सुसमाकाले ४ दुस्समा काले ५ दुस्सम दुस्समा काले ६ उस्सप्पिणि काले णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ! गोयमा ! छव्विहे पण्णत्ते, तं जहा-दुस्समदुस्समाकाले १ जाव सुसमसुसमाकाले ६। एगमेगस्स णं भंते ! मुहुत्तस्स केवइया उस्सासद्धाविया हिया ? गोयमा ! असंखिज्जाणं समयाणं समुदयसमिइ समागमेणं सा एगा आवलियत्ति वुच्चइ, संखिज्जाओ आवलियाओ उसासो संखिज्जाओ आवलियाओ नीसासा।

हट्ठस्स अणवगल्लस्स, णिरुवकिट्ठस्स जंतुणो।
एगे उसासनीसासे, एस पाणुत्ति वुच्चइ ॥१॥

सत्त पाणूइं से थोवे. सत्त थोवाइं से लवे। लवानां सत्तहत्तरीए, एस मुहुत्तेत्ति आहिए ॥२॥ तिण्णि सहस्सा सत्त य सयाइं तेवत्तरिं च उसासा। एस मुहुत्तो भणिओ सव्वेहिं अणंतनाणाहिं ॥३॥ एएणं मुत्तप्पमाणेणं तीसं मुहुत्ता अहोरत्तो, पण्णरस अहोरत्ता पक्खो, दो पक्खा मासो, दो मासा उउ, तिण्णि उउ अयणे, दो अयणा संवच्छरे, पंच संवच्छरिए जुगे, वीसं जुगाइं वाससए, दस वाससयाइं वाससहस्से, सयं वाससहस्साणं वाससहस्से, चउरासीइं वाससयसहस्साइं से एगे पुव्वंगे, चउरासीई पुव्वंगसयसहस्साइं से एगे पुव्वे, एवं विगुणं विगुणं णेयव्वं तुडिए २ अडडे२ अववे २ हुहुए२ उप्पले २ पउमे २ णलिणे २ अत्थ-

णिउरे २ अउए २ नउए २ चूलिया २ सीसपहेलिया २ जाव चउरासीइ सीसपहेलियग सय सहस्साइं सा एगा सीसपहेलिया । एतोव ताव गणिए एतावताव गणियस्स विसए, तेण परं ओवमिए ॥ सू० २० ॥

छाया—जम्बूद्वीपे खलु भदन्त ! द्वीपे भारते वर्षे कतिविधः काल प्रज्ञप्तः ? गौतम ! द्विविध, कालः प्रज्ञप्तः तद्यथा अवसर्पिणीकालः १, उत्सर्पिणोकोलश्च २, अवसर्पिणोकालः खलु भदन्त कतिविधः प्रज्ञप्तः ? गोतम षड्विधः प्रज्ञप्तः तद्यथा सुषमसुषमाकालः १, सुषमाकालः २, सुषमदुष्षमाकालः ३, दुष्षमसुषमाकालः ४, दुष्षमाकालः ५, दुष्षमदुष्षमाकालः ६, उत्सर्पिणोकाल खलु भदन्त कतिविधः प्रज्ञप्त॰ गोतम षड्विधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा दुष्षमदुष्षमाकालः १ यावत् सुषमसुषमाकालः ६ एकैकस्य खलु भदन्त मुहूर्त्तस्य कियत्यउच्छ्वासाद्धा व्याख्याताः, गौतम असंख्येयाना समयानां समुदयसमितिसमागमेन सा आवलिकेति उच्यते, संख्येयाः आवलिकाः उच्छ्वासः, सख्येयाः आवलिकाः निश्वासः ।

दृष्टस्य अनवग्लानस्य निरुपक्लिष्टस्य जन्तोः ।
एक उच्छ्वासनिःश्वासः एष प्राण इत्युच्यते ॥ १ ॥
सप्त प्राणाः स स्तोक सप्त स्तोकाः स लवः ।
लवानां सप्त सप्तत्या, एष मुहूर्त्त इत्याख्यातः ॥ २ ॥
त्रीणि व सहस्राणि सप्त च शतानि त्रिसप्ततिश्च उच्छ्वासाः ।
एष मुहूर्तो भणित, सर्वैरनन्तज्ञानिभिः ॥ ३ ॥

एतेन मुहूर्त्तप्रमाणेन त्रिंशन्मुहूर्त्तो अहोरात्रः, पञ्चदश अहोरात्राः पक्ष, द्वौ पक्षौ मास द्वौ [illegible] ऋतुः त्रय ऋतवोऽयनम् द्वे अयने संवत्सरः पञ्च संवत्सरिकं युगं विंशतिर्युगानि वर्षशतम् दशवर्षशतानि वर्षसहस्रं, शतं वर्ष सहस्राणा, चतुरशीतिर्वर्षशतसहस्राणि नदेकं पूर्वाङ्गं चतुरशोतिः पूर्वाङ्गशतसहस्राणि तदेक पूर्वम्, एवं द्विगुणं द्विगुणं नेतव्यं त्रुटितम् २, अववम् २, हुहुकम् २, उत्पलम् २ पद्मम् २ नलिनम् २, अर्थनिपूरम् २, अयुतम् २, नयुतम् २, प्रयुतम् २, चूलिका २, शीर्षप्रहेलिका २, यावच्चतुरशीतिशीर्षप्रहेलिकाङ्गशतस [illegible]णि सा एका शीर्षप्रहेलिका । एतावत् तावद् गणितम् एतावान् तावद् गणितस्य विषय ततः परम् औपमिकम् ॥ २० ॥

कालाधिकार—

अवस्थित और अनवस्थित काल के भेद से क्षेत्रो के दो प्रकारो को जानते हुए भी गौतम स्वामी साक्षात् शुभ भावो का यहां ह्रास देखकर सभाव्यमान अनवस्थित काल को लक्ष्य में लेकरके प्रभू से पूछते हैं—

કાલાધિકાર—છે

અવસ્થિત અને અનવસ્થિત કાળના ભેદથી ક્ષેત્રો ના બે પ્રકારોને જાણુવા છતાંએ ગૌતમ સ્વામી સાક્ષાત્ શુભ ભાવોના અહીં હ્રાસ જોઈને સભાવ્યમાન અનવસ્થિત કાળ ને લક્ષ્ય માં રાખી ને પ્રભુને પ્રશ્ન કરે છે—

टीका--'जंबूदीवेणं भंते ! दीवे' इत्यादि ।
'जंबुद्दीवेणं भंते ! दीवे भारहे वासे कइविहे काले पण्णत्ते' जम्बूद्वीपे द्वीपे खलु भदन्त भारते वर्षे कतिविधः कियत्प्रकारकः कालः प्रज्ञप्तः ? भगवानाह-गोयमा ! दुविहे काले पण्णत्ते' हे गौतम ! द्विविधः द्विप्रकारकः कालः प्रज्ञप्तः 'तं जहा ओसप्पिणि काले य' तद्यथा-अवसर्पिणीकालः-अवसर्पति हीयमानारकत्वेनावमर्पयतिवा क्रमेणाऽऽयुः शरीर प्रभृतिभावान् ह्रासयतीति अवसर्पिणी स चासौ कालश्चेति तथा अस्याः प्रथमतउपादानं प्रज्ञापकापेक्षया बोध्यं, क्षेत्रेषु भरतवत् ! तथा 'उस्सप्पणिकाले य' उत्सर्पिणीकालः-उत्सर्पति-वर्द्धते अरकापेक्षया, उत्सर्पयति क्रमेणाऽऽयुः शरीरादिकान् भावान् वर्द्धयति वेत्युत्सर्पिणी सा चासौ कालश्चेत्ति तथा, चकारद्वयमुभयोरपि समानारकता समानपरिमाणतादि सूचनार्थम् । उभयत्र संज्ञात्वाद्भाषितपुंस्कत्वाभावाच्च पुंवद्भावः । तत्रावसर्पिणी कालभेदं पृच्छति-'ओसप्पिणि कालेणं भंते कइविहे पण्णत्ते' हे भदन्त अवसर्पिणीकालः

"जबूदीवेण भंते ! दीवे भारहे वासे कइविहे काले पण्णत्ते" इत्यादि ।
टीकार्थ-हे भदन्त ! जम्बूद्वीप नामके इस द्वीप मे कितने प्रकार का काल कहा गया हैं ? इसके उत्तर मे प्रभुश्री कहते हैं-"गोयमा! दुविहे काले पण्णत्ते" इस जम्बूद्वोपनामके द्वीपमें दो प्रकार का काल कहा गयाहै, "तं जहा" जो इस प्रकार से हैं "ओसप्पिणी काले य उस्सप्पिणी काले य" एक अवसर्पिणीकाल और दूसरा उत्सर्पिणीकालः, जिस काल में क्रमश· आयु, शरीर आदि हीन होते जाते है- ह्रास को प्राप्त होते रहते हैं ऐसा जो काल है वह अवसर्पिणी काल हैं, प्रज्ञापक की अपेक्षा से इसका प्रथमत· उपादन किया गया है, जैसा कि क्षेत्रो में भरत का प्रथम उपादान किया गया है तथा जिस काल में क्रमश आयु, शरीर आदि भावों की वृद्धि होती जाती है अथवा जो क्रमश. इन भावों को अरकों की अपेक्षा से बढता जाता है उसका नाम उत्सर्पिणी काल

'जम्बुद्दीवे णं भंते ! दीवे भारहे वासे कइविहे काले पण्णत्ते' इत्यादि सूत्र २०॥
ટીકાર્થ-હે ભદંત ! જંબૂદ્વીપ નામક આ દ્વીપમા કેટલા પ્રકારના કાળ કહેવામાં આવેલ છે? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે "गोयमा" दुविहे काले पण्णत्ते" આ જંબૂદ્વીપ નામક દ્વીપમાં બે પ્રકારનો કાળ કહેવામાં આવેલ છે. 'तं जहा' તે આ પ્રમાણે છે. "ओसप्पिणी काले य उस्सप्पिणी काले य" એક અવસર્પિણી કાળ અને બીજો ઉત્સર્પિણી કાળ. જે કાળમાં ક્રમશઃ આયુ, શરીર વગેરે હીન થતા જાય છે હ્રાસ થતા જાય છે એવો જે કાળ છે તે અવસર્પિણી કાળ છે પ્રજ્ઞાપકની અપેક્ષાએ આનુ પ્રથમત. ઉપાદાન કરવામા આવેલ છે જેવુ કે ક્ષેત્રો માં ભરતનુ પ્રથમ ઉપાદાન કરવામા આવેલ છે તેમજ જે કાળમાં ક્રમશ આયુ શરીર વગેરે ભાવોની વૃદ્ધિ થતી જાય છે અથવા જે ક્રમશઃ એ ભાવોને અરકોની અપેક્ષાએ વધારતો જાય છે. તે કાળનુ નામ ઉત્સર્પિણી કાળ છે અહી જે બે 'ચ' આવ્યા છે

कतिविधः प्रज्ञप्तः भगवानाह 'गोयमा छव्विहे पण्णत्ते' हे गौतम अवसर्पिणीकालः षड्विध प्रज्ञप्तः 'तं जहा-'सुसम सुसमाकाले'तद्यथा सुषमसुषमाकालः-सु-सुष्ठु शोभना समा वर्षाणि यस्या सा सुषमा, अत्र सुविनिर्दुर्भ्यः सुपि सूति समाः८।३।८८ इति सकारस्य षत्वम् सुषमाचासौ सुषमा सुषमसुषमा, उभयोः समानार्थयोः प्रकृष्टार्थत्वा दत्यन्त सुषमेत्यर्थः इयमवैकान्तसुखरूपप्रथमारकरूपा सा चासौ कालश्च सुषम सुषमा कालः १, 'सुसमाकाले' सुषमाकालः तत्र सुषमा-प्रागुक्तस्वरूपा तद्रूप कालस्तथा २, 'सुसम:दुस्सम काले' सुषम दुष्षमाकालः तत्र सुषमा प्रागुक्तस्वरूपा सा चासौ दुष्षमा दुः दुष्टा समा वर्षाणि यस्या सा चेति सुषमदुष्षमा अधिक सुषमा प्रभावाऽल्पदुष्षमसुषमाप्रभावा तद्रूपः काल सुषमदुष्षमाकालः ३ 'दुष्षम सुसमाकाले' दुष्षम सुषमाकालः दुष्षमा चासा सुषमा

है। यहां जो दो चकार आये हैं वे यह प्रकट करते हैं ये दोनो काल अरक आदिकों की अपेक्षा समान है, और परिमाणना आदि का अपेक्षा भा समान है । अब अवसर्पिणी काल के कितने भेद हैं इसबात को श्रीगौतम स्वामी पूछते है "ओसप्पिणि कालेण भंते ! कइविहे पणत्ते" हे भदन्त ! अवसर्पिणी काल कितने प्रकार का कहा गया हैं उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं- 'गोयमा ! छव्विहे पण्णत्ते" हे गौतम ! अवसर्पिणी काल ६ प्रकार का कहा गया हैं "त जहा" जैसे- "सुसम सुसमाकाले १, सुसमाकाले २, सुसमदुस्समकाले ३, दुस्समसुसमाकाले ४, दुस्समाकाले ५, दुस्समदुस्समा काले ६, सुषमसुषमा काल- जिसमें अच्छे समा-वर्ष होते है उसका नाम सुषमा हैं यहां स को ष "सुविनिर्दुर्भ्य सुपि सूतिसमा" इस सूत्र से हुआ है "सुषमा चासौ सुषमा इति सुषमसुषमा" यहा दूसरा सुषमा शब्द भी इसी पूर्वोक्त-प्रथम सुषमा अर्थ का ही वाचक है यह दोनो समानार्थक शब्दो के प्रयोग से यह काल अत्यन्त शोभन वर्षों वाला होता है. यह प्रथम आरक अवसर्पिणी काल का कहागया है क्यो कि यही एकान्तत सुखस्वरूप होता है

તે એ બતાવે છે કે એ બન્ને કાળો આરક વગેરેની અપેક્ષાએ સમાન છે અને પરિમાણતા આદિની અપેક્ષાએ પણ સમાન છે હવે' અવસર્પિણી કાળના કેટલા ભેદો છે, એ વાતને ગૌતમ સ્વામી પૂછે છે "ओसप्पिणि काले णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते" હે ભદન્ત ! અવસર્પિણી કાળ કેટલા પ્રકારનો કહેવાય છે ! ઉત્તર મા પ્રભુ કહે છે—"ગોયમા ! "छव्विहे पण्णत्ते" હે ગૌતમ ! અવસર્પિણી કાળ ૬ પ્રકારનો કહેવામા આવેલછે "तं जहा" જેમ કે "सुसमसुसमाकाले १, सुसमाकाले २, सुसमदुस्समकाले ३, दुस्समसुसमाकाले ४, दुस्समाकाले ५, दुस्समदुस्समाकाले ६" સુષમસુષમા કાળ જેમાં સારા સમા-વર્ષ-હોય છે તેનું નામ સુષમા છે. અહીં 'स' નો 'ष' सुविनि-दुर्भ्यःसुपि सूतिसमः" ૮।૧।૮૮ આ સૂત્ર વડે થયે છે सुषमा चासौ सुषमा इति सुषम सुषमा" અહીં બીજો સુષમા શબ્દ પણ પૂર્વોક્ત પથમ અર્થનો જ વાચક છે સમાનાર્થક બન્ને શબ્દોના પ્રયોગથી આ સ્પષ્ટ થાય છે કે આ કાળ અતીવ શોભન વર્ષવાળો થાય છે આ પ્રથમ આરક અવસર્પિણી કાળનો

च दुष्षम सुषमा अधिक दुष्षमाप्रभावाऽल्पसुषमा प्रभावा, तद्रूपः कालो दुष्षमसुषमा कालः ४, 'दुस्समाकाले' दुष्षमाकालः तत्र दुष्षमा प्रागुक्तस्वरूपा तद्रूपः कालः ५, 'दु मदुस्समकाले' दुष्षमदुष्षमाकालः दुष्षमा प्रागुक्तस्वरूपा साचौ दुष्षमा 'अत्यन्तदुष्षमा तद्रूपः कालस्तथा ६, इत्य पिंणीकालभेदाः १।

अथोत्सर्पिणी कालभेदं पृच्छति 'उस्सप्पिणिकाले णं भंते कइविहे पण्णत्ते' उस्स पिंणीकालः खलु भदन्त कतिविधः प्रज्ञप्तः भगवानाह-'गोयमा छव्विहे पण्णत्ते' हे गौतम उत्सर्पिणी कालः षड्विधः प्रज्ञप्तः 'तं जहा-दुस्समदुस्समाकाले' तद्यथा दुष्षम दुष्षमाकालः जाव यावत् यावत्पदेन 'दुष्षमाकालः २, दुष्षमसुषमा : ३, सुषम-

द्वितीयकाल जिसका नाम सुषमा है यह भी शोभन वर्षों वाला होता है. "सुषमदुष्षमाकाल" यह तृतीय काल है इस काल में अधिकरूप से प्रथम तो शोभन वर्ष होते हैं, और बाद में दुष्ट वर्ष अल्प होते हैं. तात्पर्यकहने का यही है कि इस तृतीय आरक में सर्वप्रथम सुषमा का प्रभाव होता है और अल्परूप में दुष्षमाओ का प्रभाव रहता है. चतुर्थ आरक दुष्षम सुषमाकाल हैं-इस काल में अधिकरूप में दुष्षमाओं का प्रभाव रहता है और अल्परूप में सुषमाओं का प्रभाव रहता है. पांचवा आरक दुष्षमाकाल नामका है इस काल में समस्त वर्ष दुःख दायक ही होते हैं, छट्ठा भेद दुष्षमाकाल हैं इनमें जितने भी वर्ष होते हैं-अर्थात् २१ हजार वर्ष होते है वे सब अत्यन्त दुष्ट ही होते हैं. एक भी समय इसमें शोभन नहीं होता है "उस्सप्पिणी काले णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते" हे भदन्त ! उत्सर्पिणीकाल कितने प्रकार का कहा गयो है उत्तर में प्रभुश्री कहते है "गोयमा! छव्विहे पण्णत्ते" हे गौतम! उत्सर्पिणी काल ६ प्रकार का कहा गया है- 'तं जहा जैसे-"दुस्समदुस्समाकाले' १ जाव सुसमसुसमाकाले ६" दुष्षम दुष्षमाकाल,' यावत्- दुष्षमाकाल२, दुष्षमसुषमाकाल ३,सुषमदुष्षमाकाल४, सुषमाकाल ५ और सुषमसुषमाकाल ६ ।

કહેવામાં આવેલ છે કેમકે એજ એકાન્ત સુખસ્વરૂપ હોય છે. દ્વિતીય કાળ જેનું નામ સુષમા છે તે પણ શોભન વર્ષવાળો હોય છે "સુસમદુસ્સમા કાલે" આ તૃતીય કાળ છે. આ કાળમા અધિક રૂપથી આરંભમા તો શોભન વર્ષો હોય છે અને ત્યાર બાદ અલ્પરૂપમાં દુષ્ટ વર્ષો હોય છે. તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે આ તૃતીય આરક માં સર્વ પ્રથમ સુષમાનો પ્રભાવ હોય છે અને અલ્પરૂપમા દુષ્ષમાઓનો પ્રભાવ રહે છે ચતુર્થ આરક દુષ્ષમ સુષમા કાળ છે. આ કાળમાં અધિક રૂપમા દુષ્ષમાઓનો પ્રભાવ રહે છે. અને અલ્પરૂપમાં સુષમાઓનો પ્રભાવ રહે છે પાંચમો આરક દુષ્ષમા કાળ નામે છે. આ કાળમાં સમસ્ત વર્ષ દુઃખદાયક જ હોય છે. છઠ્ઠો પ્રકાર દુષ્ષમ દુષ્ષમા કાળ છે. એમાં જેટલા વર્ષો હોય છે. એટલે કે ૨૧ હજાર વર્ષ હોય છે તે સર્વે અતીવ દુષ્ટ હો છે એક પણ સમય આમાં શોભન થતો નથી 'उस्सप्पिणी काले णं भंते! कइविहे पण्णत्ते" હે ભદંત ઉત્સર્પિણીકાળ કેટલા પ્રકારનો કહેવામા આવેલ છે? ઉત્તરમા પણ કહે છે-'गोयमा ! छव्विहे पण्णत्ते' હે ગૌતમ ! ઉત્સર્પિણી કાળ ૬ પ્રકારનો કહેવામાં આવેલ છે, 'तं जहा' જેમ કે 'दुस्सम दुस्समाकाले १ जाव सुसमसुसमाकाले ६' દુષ્ષમદુષ્ષમાકાળ ૧ યાવત દુષ્ષમાકાળ ૨ દુષ્ષમસુષમા

दुष्षमाकालः ४, सुषमाकालः ५ इति पदचतुष्टयस्य संग्रहः तथा 'सुसम सुसमा काले' सुषमसुषमा कालः ६, इति इत्युत्सर्पिणीकालभेदाः ।२।

अथ तदुभयकालपरिमाणं जिज्ञासमानोऽवान्तरकालं प्रष्टुमुपक्रमते । 'एगमेगस्स णं' इत्यादि । 'एगमेगस्स णं भंते मुहुत्तस्स' हे भदन्त एकैकस्य मुहूर्त्तस्य खलु 'केवइया' कियत्यः कितप्रमाणाः निश्वासो नाम वायोर्वहि निर्गमः ततश्च 'उस्सासद्धा' उच्छासाद्धाः उच्छवासः—वायोरन्तःप्रवेशः उपलक्षणमेतत् तेन–निःश्वासोपि गृह्यते उच्छ्वासपदेन उच्छवासनिःश्वासौ वोध्यौ तदद्धाः–उच्छ्वासनिःश्वासाद्धाः उच्छासनिःश्वासप्रमितकाल-विशेषाः 'वियाहिया' व्याख्याताः–कथिताः भगवानाह–'गोयमा असंखिज्जाणं समयाणं' हे गौतम असंख्येयानां समयानां आगम प्रसिद्धपटशाटिकापाटनदृष्टान्तज्ञापनीयस्व-रूपाणां परमजघन्यकालविशेषाणां 'समुदयसमिइ समागमेणं' समुदय समिति समागमेन समुदयाः समूहास्तेषां समितय सम्मेलनानि तासां यः समागमः एकीभवनं समुदयस-

"एगमेगस्स ण भते ! मुहुत्तस्स केवइया उस्सासद्धा विआहिआ ?" इन दोनो कालो के परिमाण जाननेकी इच्छा से अब श्रीगौतम स्वामीने प्रभु से ऐसा पूछा है-हे भदन्त! एक एक मुहूर्त के कितने उच्छ्वास निःश्वास प्रमित काल विशेष कहे गये हैं यहां उच्छ्वास यह पद उपलक्षण रूप हैं इससे निःश्वास का भीं ग्रहण हो जाता है वायु का भीतर जाना यह उच्छ्वास है, तथा वायु का बाहर निकालना यह निःश्वास है. तात्पर्य पूछने का यही है की एक अन्तर्मुहूर्त में कितने उच्छ्वासनिःश्वास होते है ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं- "गोयमा ! असखिज्जाणं समयाणं समुदयसमिई समागमेणं सा एगा आवलिअत्ति वुच्चई सखिज्जाओ आवलियाओ उसासो, सखि-ज्जाओ आवलियाओ नीसासो" हे गौतम आगम प्रसिद्ध समय का स्वरूप को जिसे शास्त्रकारों ने पटशाटिका के फाडने के दृष्टान्त से सावित किया है और जो काल का सब से जघन्यरूप प्रमाण है.ऐसे असख्यातसमयो को समुदायरूप एक आवलिका कही गई है यहां पर ऐसी शका

કાળ ૩. સુષમ દુષ્ષમાકાળ ૪ સુષમા કાળ ૫. અને સુષમ સુષમા કાળ ૬.

"एगमेस्स णं भते ! मुहुत्तस्स केवइया उस्सासद्धा विआहिआ ? બન્ને કાળોના પરિમાણુ ને જાણુવાની ઇચ્છાથી હવે ગૌતમે પ્રભુ ને એવી રીતે પ્રશ્ન કર્યો કે હે ભદંત એક એક મુહૂર્તના કેટલા ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસ પ્રમિત કાળ વિશેષ કહેવાય છે ? અહીં ઉચ્છ્વાસ પદ ઉપલક્ષણ રૂપ છે. એનાથી નિશ્વાસનું પણ ગ્રહણ થાય છે, વાયુ ને અંદર લઈ જવો તે ઉચ્છ્વાસ છે હવા વાયુ બહાર નીકળે છે તે નિશ્વાસ છે તાત્પર્ય આ છે કે એક અન્તર્મુહૂર્તમા કેટલા ઉચ્છ્વાસ નિશ્વાસો હોય છે ? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે— गोयमा ! असंखिज्जाणं समयाण समुदय समिइसमागमेणं सा एगा आवलिअति 'वुच्चइ' संखिज्जाओ आवलिया ओ उसासो संखिज्जाओ आवलियाओ नीसासो" હે ગૌતમ આગળ પ્રસિદ્ધ સમયનુ સ્વરૂપ કે જેમ શાસ્ત્રકારોએ પટશાટિકાની ફાડવાના દૃષ્ટાંતથી સાબિત કરેલ છે જે કાલ નુ સર્વથી જઘન્ય રૂપ પ્રમાણુ છે એવા અ સંખ્યાત સમયોના સમુદાય રૂપ એક આવલિકા કહેવામા આવી છે. અહીં એવો શકા કરવી યોગ્ય નથી કે પ્રશ્નકારે

मिति समागमस्तेन प्रमितः कालविशेष 'सा एगा आवलियत्ति वुच्चइ' सा एका आवलिका इति उच्यते ।

ननु प्रश्नवाक्ये मुहूर्त्तस्य कियन्तः उच्छ्वासाद्धा व्याख्याताः इत्युक्तम् उत्तरवाक्ये तु समयावलिकादिक्रमेण निरूपणं क्रियते इति प्रश्नाननुरूपमुत्तरदानमसंगतम् इति चेत् आह प्रश्नवाक्ये समयावलिकयोरसांव्यवहारिकत्वेन तद्विपये पृच्छा न कृता उत्तर वाक्ये तु केवलि प्रज्ञाया सूक्ष्मत्वेन वस्तुसूक्ष्मस्वरूपपर्यन्त गमनात् उच्छ्वासादीनां समया वलिकानिरूपणाधीननिरूपणत्वाच्च भगवतस्तयोर्निरूपणं युक्तमेवेति ।

ननु पूर्वसमयसद्भावे परसमयस्यानुत्पन्नतया परसमयस्य च सद्भावे पूर्वसमयस्य व्यतीतत्त्वेनाभावात्कथमसख्यातसमयानां समुदय समिति समागमो भवितुमर्हति येनाऽ

नहीं करनी चाहीये कि प्रश्नकार ने तो एक अन्तर्मुहूर्त में कितने उच्छ्वास निःश्वास होते है ऐसा पूछाहै और आप उत्तर दे रहे है कि असख्यात समयों के समुदाय की एक आवलिका होती है सो ऐसा आपका उत्तररूप वाक्य सर्वथा असगत ही है. क्यों कि उच्छवास आदिकों का निरूपण किये बिना नहीं हो सकता है. अत' उच्छ्वास आदिकों का निरूपण इनके निरूपण के आधीन है इसोलिये शास्त्रकार ने इनका निरूपण पहिले किया है. यद्यपि शंकाकार ने समय आवलीका को असव्यवहारिक होने से इस विषय में पृच्छा नहीं की हैं परन्तु उत्तरवाक्य में जो इनका निरूपण किया गया है वह केवलिप्रज्ञा सूक्ष्म होती है और वह वस्तु के सूक्ष्म स्वरूपतक पहुंच जाति है इस तरह समय काल का सब से सूक्ष्मस्वरूप है. अतः, जबतक ऊपका निरूपण नहीं हो जाता है तब तक इसके द्वारा साध्य आवलिका का और आवलिका साध्य उच्छवास आदि का निरूपण नहीं हो सकता है, इस बात को प्रकट करने के लिये भगवान् ने इस प्रकार से उत्तर दिया है अतः ऐसा यह उत्तर रूप कथन अनुचित नहीं है, किन्तु उचित ही है।

તો એક અંતર્મુહૂર્ત્તમા કેટલા ઉચ્છ્વાસ નિશ્વાસો હોય છે એવો પ્રશ્ન કર્યો છે અને તમે જવાબ આપી રહ્યા છો કે અસખ્યાત સમયોના સમુદાયની એક આવલિકા હોય છે. તો એવા તમારા ઉત્તર રૂપ વાકયને સર્વથા અસ ગત કહેવો ઉચિત નથી, કેમકે ઉચ્છવાસ વગેરેનું નિરૂપણ સમય આવલિકાના નિરૂપણ કર્યા વગર સંભવ નથી. એથી ઉચ્છવાસ આદિ કોનું નિરૂપણ સમય આવલિકાના નિરુપણ કર્યા વગર સંભવ નથી. એથી ઉચ્છવાસ આદિકોનું નિરૂપણ એમના નિરૂપણને આધીન જ છે. એથી શાસ્ત્રકારોએ એમનુ નિરૂપણ પહેલા કરેલુ છે. જો કે શંકાકારે સમય આવલિકા ને અસંવ્યવહારિક હોવાથી આ સંબંધમાં પૃચ્છા કરી નથી પરતુ ઉત્તર વાકયમાં જે આ વિષે નિરૂપણ કરવામા આવેલું છે તે કેવલિ પ્રજ્ઞા સૂક્ષ્મ હોય છે અને તે વસ્તુના સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ સુધી પહોંચી જાય છે આ રીતે સમય કાળનું સૌ કરતા વધારે સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ છે એથી જ્યાં સુધી તેનું નિરૂપણ કર વામાં આવે નહી ત્યાં સુધી તેના વડે સાધ્ય આવલિકા અને આવલિકા સાધ્ય ઉચ્છવાસ આદિનું નિરૂપણ થઇ શકે તેમ નથી એ વાતને પ્રકટ કરવા માટે ભગવાને એવી રીતે જવાબ આપ્યો છે. એથી આ ઉત્તરરૂપ કથનઅનુચિત નથી પરંતુ ઉચિત જ છે.

वलिकादीनामसंख्यातसमयप्रमाणस्वरूपता घटते इति चेत् आह–यद्यपि समुदया दिधर्मो विमात्र स्निग्धरूक्ष पुद्गलादीनां भवति न तु कालस्येति सत्यं तथापि यं यं कालविशेषं प्ररूपयितुं प्रज्ञापकपुरुषविशेषेण यावन्तो यावन्तः समया एक ज्ञानविषयी कृतास्तावन्तस्ते समुदयसमितिसमागता उपचर्यन्ते, अत एवायमौपाधिकः काल इति न काचिदनुपपत्तिरिति । तथा 'संखिज्जाओ आवलियाओ उसासो' सख्येया आवलिका उच्छ्वासः संखिज्जाओ आवलियाओ नीसासो' संख्येया आवलिका निश्वासः तत्र सख्येयत्वोपपत्तिश्चैवम् आवलिकानां पद् पञ्चाशदुत्तरशतद्वयेनैकः क्षुल्लकभवो भवति तानि

शका—असख्यात समयो की समूह समिति से एक आवलिका निष्पन्न होती है ऐसा आप कह रहे हैं–सो यह बात हम को समझ में ही नहीं आती है क्यों कि जब तक पूर्वसमय का सद्भाव रहेगा–तब तक पर समय का उदय नहीं होगा और जब परसमय का सद्भाव हो जावेगा-तब पूर्व समय का विनाश हो जावेगा–तो फिर असख्यात समयों की समुदायसमिति कैसे निष्पन्न हो सकेगी कि जिससे आवलिका बनाई जाती है ?

उत्तर–शंका ठीक है–क्योंकि समुदयादि रूप धर्म विमात्र स्निग्ध रूक्षगुणवाले पुद्गलो में होता है काल में नहीं होता। क्योंकि वह अमूर्त है परन्तु फिर भी प्रज्ञापकपुरुष विशेष द्वारा जिस जिस काल विशेष की प्ररूपणा करने के लिये जितने जितने समय एक ज्ञान के विषयभूत किये गये होते हैं उतने उतने वे समय समुदयसमिति में आ गये हैं ऐसा उपचार से मान लिया जाता है, इसलिये काल को औपाधिक माना गया है वास्तविक नहीं अत' इस प्रकार की प्ररूपणा में कोई अनुपपत्ति नहीं है । सख्यात आवलिकाओं का एक उच्छ्वास होता है और सख्यात ही आवलिकाओं का एक निःश्वास होता है, सख्यात की उपपत्ति इस प्रकार से होती है–२५६ आवलिकाओं का एक क्षुल्लकभव होता है कुछ अधिक १७ क्षुल्लकभवों

શંકા—અસંખ્યાત સમયોની સમૂહ સમિતિથી એક આવલિકા નિષ્પન્ન થાય છે એવું તમે કહી રહ્યા છો તો આવાત સમજમા આવતી નથી. કેમકે જ્યાં સુધી પૂર્વ સમયનો સદ્ભાવ રહેશે ત્યાં સુધી પરસમયનો ઉદય થશે નહી અને જ્યારે પરસમયનો સદ્ભાવ થઈ જશે ત્યારે પૂર્વ સમયનો વિનાશ થઈ જશે, તો અસંખ્યાત સમયોની સમુદાય સમિતિ કેવી રીતે નિષ્પન્ન થઈ શકશે કે જેનાથી આવલિકા નિષ્પન્ન થાય છે

ઉત્તર—શંકા બરાબર જ છે. કેમકે સમુદાયાદિ રૂપ ધર્મ વિમાત્રસ્નિગ્ધ રૂક્ષગુણુવાળા પુદ્ગલો માં હોય છે કાળમાં થતો નથી. કેમકે તે અમૂર્ત છે છતાંએ પ્રજ્ઞાપક પુરુષ વિશેષ વડે જે જે કાળ વિશેષની પ્રરૂપણા કરવા માટે જેટલા જેટલા સમયો એક જ્ઞાનના વિષયભૂત કરેલા હોય છે તો તેટલા તે સમયો સમુદય સમિતિમાં આવી ગયા છે, આમ ઉપચારથી માની લેવામાં આવે છે. એથી જ કાળને ઔપાધિક માનવામો આવેલો છે તે વાસ્તવિક નથી એથી આ જાતની પ્રરૂપણામાં કોઈ પણ અનુપપત્તિ નથી, સંખ્યાત આવલિકાઓનો એક ઉચ્છ્વાસ હોય છે. અને સંખ્યાત આવલિકાઓનો જ એક નિશ્વાસ પણ હોય છે. સંખ્યાત ઉપપત્તિ આ પ્રમાણે થાય છે. ૨૫૬ આવલિકાઓનો એક ક્ષુલ્લક ભવ હોય છે.

च सप्तदश साधिकानि उच्छ्वास निःश्वासकालः इति ।

अथ यादृशैरुच्छ्वास निश्वासादिभिर्मुहूर्त्तमानं भवति तदाह-'हट्ठस्स' इयादि 'हट्ठस्स' हृष्टस्य-तारुण्येन समर्थस्य 'अणवगल्लस्स' अनवग्लानस्य-ग्लानिवर्जितस्य 'णिरूवकिट्ठस्स' निरुपक्लिष्टस्य-सर्वदा व्याधिरहितस्य नोरोगस्य 'जंतुणो' जन्तोः मनुष्यस्य च 'एगे उसा मनीसासे' एक उच्छ्वासनिःश्वासः उच्छ्वास युक्तो निश्वासः 'एस पाणुत्ति' स एष प्राण इति प्राण इति संज्ञया 'वुच्चई' उच्यते व्यवह्रियते इति ।

तथा 'सत्त पाणूइं से थोवे' सप्त प्राणाः स स्तोकः 'सत्त थोवाइं से लवे' सप्त स्तोका स लवः 'लवानां सत्तहत्तरीए' लवानां सप्त सप्तत्या मितो यः स 'एस मुहुत्तेत्ति' एष मुहूर्त्त इति 'आहिए' आख्यातः कथितः २ ।

का एक उच्छ्वास निःश्वासरूप काल होता है । अब जिस प्रकार के उच्छ्वासनिःश्वास आदिकों से एक मुहूर्त का प्रमाण होता है वह प्रकट किया जाता है-"हट्ठस्स अणवगल्लस्स निरुवकिट्ठस्स जंतुणो । एगे उसासनीसासे एस पाणुत्ति वुचई" ॥१॥ सत्त पाणूइं से थोवे सत्त थोवाइं से लवे, लवाना सत्तहत्तरीए एए मुहुत्तेत्ति आहिए ॥२॥ तिण्णि सहस्सा सत्त य सयाइं तेवत्तरिं च ऊसासा, एस मुहुत्तो भणिओ सव्वेहिं अणंतनाणोहिं ॥३॥—ऐसे पुरुष का कि जो युवा होने से समर्थ हो, ग्लानि वर्जित हो, सर्वदा व्याधि से रहित हो ऐसे उस नीरोग मनुष्य का जो एक उच्छ्वासयुक्त निःश्वास है उसका नाम प्राण कहा गया है ऐसे सात प्राणो का एक स्तोक होता है सात स्तोकों का एक लव होता है ७७ लवों का एक मुहूर्त होता हैं ३७७३ उच्छ्वासनिःश्वासों का एक मुहूर्त होता है । ऐसा अनन्त ज्ञान सम्पन्न श्रीजिनेन्द्र भगवानों ने कहा है "एएण मुहुत्तप्पमाणेणं तीस मुहुत्ता अहोरत्तो, पण्णरस अहोरत्ता पक्खो, दो पक्खा मासो, दो मासा उऊ, तिण्णि उऊ अयणे, दो अयणा सवच्छरे"

કંઈક વધારે ૧૭ ક્ષુલ્લકભવોનો એક ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસ રૂપ કાળ હોય છે. હવે જેમ ઉચ્છ્વાસ નિશ્વાસ આદિકોથી એક મુહૂર્ત નું પ્રમાણ હોય છે, તે પ્રકટ કરવામાં આવે છે. 'हट्ठस्स अणवगल्लस्स णिरूवकिट्टस्स जन्तुणो । एगे उसासनीसासे एस पाणुत्ति वुच्चई ॥१॥ सत्त पाणूइ से थोवे' सत्त थोवाइ से लवे लवाना सत्तहत्तरीए एस मुहुत्तेत्ति आहिए ॥२॥ तिण्णि सहस्सा सत्त य सयाइ तेवत्तरिं च ऊसासा एस मुहुत्तो भणिओ सव्वेहिं अणंतनाणीहिं ॥३॥ એવો પુરુષ હોય કે જેને યુવાવસ્થા પ્રાપ્ત હોય અને સમર્થ હોય ગ્લાનિ વર્જિત હોય, સર્વદા વ્યાધિ વિહીન હોય એવા તે નિરોગ મનુષ્યનો જે એક ઉચ્છ્વાસ યુક્ત નિઃશ્વાસ છે તેનું નામ પ્રાણ કહેવામાં આવેલ છે. એવા સાત પ્રાણોનો એક સ્તોક હોય છે સાત સ્તોકોનો એક લવ હોય છે ૭૭ લવોનુ એક મુહૂર્ત હોય છે ૩૭૭૩ ઉચ્છ્વાસ-નિશ્વાસોનુ એક મુહૂર્ત હોય છે એવું અનન્તજ્ઞાન સમ્પન્ન સર્વશ્રી જિનેન્દ્ર ભગવન્તોએ કહ્યુ છે 'एएणं मुहुत्तप्पमाणेणं तीसं मुहुत्ता अहोरत्तो पण्णरस अहोरत्ता पक्खो, दो पक्खा मासो दो मासा उऊ, तिण्णि उऊ, अयणे, दो अयणा संवच्छरे, એવા મુહૂર્ત પ્રમાણથી ૩૦ મુહૂર્તનો એક અહોરા

अथ कियद्भिरुच्छ्वासनिःश्वासैरेको मुहूर्त्तो भवतीत्याह 'तिण्णि सहस्सा' इत्यादि 'तिण्णि सहस्सा सत्त य सयाइं तेवत्तरिं' त्रीणि सहस्राणि सप्त शतानि त्रिसप्ततिः त्रिसप्तत्यधिकसप्तशत्युत्तरसहस्रत्रयसंख्यका 'उसासा' उच्छ्वासा उपलक्षणत्वान्निःश्वासाश्च 'एस मुहूत्तो' एष मुहूर्त्तः मुहूर्ताभिधानः कालः 'सव्वेहिं अणतनाणीहिं' सर्वैः अनन्त ज्ञानिभिः अनन्तज्ञानसम्पन्नैर्जिनैः 'भणिओ' भणितः-उक्त इति । 'एएणं एतेन-अनन्तरोक्त स्वरूपेण 'मुहुत्तप्पमाणेण तोसं' मुहूर्तप्रमाणेन त्रिंशत्-त्रिंशत्संख्यका 'मुहुत्ता' मुहूर्ताः 'अहोरत्तो' अहोरात्रः भवति, 'पण्णरस' पञ्चदश-पञ्चदशसंख्यकाः 'अहोरत्ता' अहोरात्राः एकः 'पक्खो' पक्षः 'दो पक्खा मासो' द्वौ पक्षौ एको मासः, 'दो मासा उऊ' द्वौ मासौ एकः ऋतुः 'तिण्णि' त्रयः त्रिसंख्यका 'उऊ अयणे' ऋतवः एकमयनम्, 'दो अयणा संवच्छरे' द्वे अयने एकः संवत्सर, 'पंच संवच्छरिए' पञ्च संवत्सरिकं-पञ्च वर्ष परिमितम् एकं 'जुगे' युगम् 'वीसं' 'विंशति संख्यकानि 'जुगाइ वाससए' युगानि वर्ष-शतम् 'दस' दश-दशसंख्यानि 'वाससयाइं वाससहस्से' वर्षशतानि वर्षसहस्रम् 'सयं वास-सहस्साणं वाससयसहस्से' वर्षसहस्राणां शत वर्षशतसहस्रम्-वर्षलक्षम्, 'चउरासीइं-वाससयसहस्साइं' चतुरशीति वर्षशतसहस्राणि-चतुरशीतिवर्षलक्षाणि 'से एगे पुव्वंगे' तदेकं पूर्वाङ्गम्, 'चउरासोईं पुव्वंगसयसहस्साइं' चतुरशीतिः पूर्वाङ्गशतसहस्राणि-चतुरशीतिलक्षपूर्वाङ्गाणि 'से एगे पुव्वे' तदेकं पूर्वम्, पूर्ववर्षमान चैवमभिहितं, तथाहि-"पुव्व-

---

ऐसे मुहूर्त प्रमाण से ३० मुहूर्त का एक अहोरात्र होता है पन्द्रह अहोरात का एक पक्ष होता है दो पक्ष का एक मास होता है दो मास को एक ऋतु होती है तीन ऋतुओं का एक अयन होता है, दो अयन का एक संवत्सर होता है, "पंच सवच्छरिए जुगे, वींस जुगाइं वाससए, दसवाससयाइं वाससहस्से सयं वाससहस्साणं वाससयसहस्से, चउरासीइं वाससयसहस्साइं से एगे पुव्वंगे" पाच सवत्सरों का एक युग होता है वीस युगों का एक सौ वर्ष होता है, १०सौ वर्षों का एक हजार वर्ष होते हैं, १००एक सो हजार वर्षों के एक लाख वर्ष होते हैं ८४ लाख वर्षों का एक पूर्वाङ्ग होता है, "चउरासीईं पुव्वगसयसहस्साईं से एगे पुव्वे, एव विगुण विगुणं णेयव्व तुडिए२ अडडे २ अववे२ हुहुए२ उप्पले२ पउमे२

ત્ર હોય છે ૧૫ અહોરાત્રનો એક પક્ષ હોય છે બે પક્ષનો એક માસ હોય છે બે માસની એક ઋતુ હોય છે. ત્રણ ઋતુઓનું એક અયન હોય છે બે અયનનો એક સંવત્સર હોય છે 'પંચ સવચ્છરિપ જુગે, વીસં જુગાઇં વાસસપ દસવાસસયાઇં વાસસહસ્સે સયંવાસ સહસ્સાણ વાસસયસહસ્સે ચઉરાસીઇ વાસસયસહસ્સાઇં સે પગે પુવ્વંગે" પાંચ સંવત્સર નો એક યુગ હોય છે વીસ યુગોના એક સો વર્ષ હોય છે ૧૦ સો વર્ષોના એક હજાર વર્ષ હોય છે. ૧૦૦ હજાર વર્ષોના એક લાખ વર્ષો હોય છે ૮૪ લાખ વર્ષોનું એક પૂર્વાંગ હોય છે, 'ચઉરાસીઇં પુવ્વગસયસહસ્સાઇ સે પગે પુવ્વે પવં વિગુણં વિગુણ ણેયવ્વં તુડિપ ૨ અડડે ૨ અવવે ૨ હુહુપ ૨ ઉપ્પલે ૨ પઉમે ૨ ણલિણે અત્થણિઉરે ૨ અઉપ

"उ परिमाणं सयरिं खलु हुंति कोडिलक्खाओ। छप्पण्णं च सहस्सा बोद्धव्वा वासकोडीणं" छाया-पूर्वस्य तु परिमाणं सप्ततिः खलु भवन्ति कोटिलक्षाणि। षट्पञ्चाशत् सहस्राणि बोद्धव्यानि वर्षकोटीनाम् इति। स्थापना च ७०५६०००००००००० इति। 'एव' एवम्-अनेन प्रकारेण-पूर्वाङ्गपूर्वन्यायेन परं परं त्रुटिताङ्गं त्रुटितम्-इत्यादि तदङ्गतल्लक्षणभेदाभ्यां 'विगुणं विगुणं' द्विगुणं द्विगुणं द्विसंख्यकं द्विसंख्यकं 'णेयव्वं' नेतव्यं-ज्ञातव्यम्। अयं भावः-'त्रुटितम् अडडम्" इत्यादीनि सूत्रे एकत्वेन निर्दिश्यमानानि त्रयोदशसंख्यास्थानानि सूत्रस्य लाघवप्रधानत्व सूचकानि। द्विगुणं द्विगुणमिति तु द्विसंख्यकं द्विसंख्यकमिति परं न तु द्विगुणकारपरम्। ततश्च पूर्वानन्तर 'तुडिए २' त्रुटिताङ्ग त्रुटितम्, 'अडडे २' अडडाङ्गम् अडडम्, 'अववे २' अववाङ्गम् अववम् 'हुहुए २' हुहुकाङ्गं हुहुकम्, 'उप्पले २' उत्पलाङ्गम् उत्पलम्, 'पउमे २' पद्माङ्गं पद्मम्, 'णलिणे २' नलिनाङ्गं नलिनम्, 'अत्थनिउरे २' अर्थनिपूराङ्गम् अर्थनिपूरम्, 'अउए २' अयुताङ्गम् अयुतम् 'णउए २' नयुताङ्गं नयुतं, 'पउए' २' प्रयुताङ्ग

णलिणे२ अत्थणिउरे२ अउए२ नउए पउए२ चूलिया२ सीसपहेलियाए२ जाव चउरासीइ सीसपहेलियगसयसहस्साइं सा एगा सीसपहेलिया" ८४ लाखपूर्वाङ्ग का एक पूर्व होता है. पूर्ववर्ष का प्रमाण इस प्रकार से कहा गया है—"पुव्वस्स उ परिमाणं सयरिं खलु हुंति कोडिलक्खाओ, छप्पण्णं च सहस्सा बोद्धव्वा वासकोडीणं" इनकी स्थापना इस प्रकार है—७०५६०००००००००० । ८४लाख पूर्व का एक त्रुटिताङ्ग होता है, ८४लाख त्रुटिताङ्ग का एक त्रुटित होता है ८४ लाख त्रुटित का एक अडडाङ्ग होता है ८४ लाख अडडाङ्ग का एक अडड होता है, ८४ लाख अडड का एक अववाङ्ग होता है, ८४लाख अववाङ्ग का एक अवव होता है, ८४ लाख अवव का एक हुहुकाङ्ग होता है, ८४लाख हुहुकाङ्ग का एक हुहुक होता है, ८४लाख हुहुक का एक उत्पलाङ्ग होता है, ८४लाखउत्पलाङ्ग का एक उत्पल होता है, ८४ लाख उत्पल का एक पद्माङ्ग होता है, ८४लाख पद्माङ्ग का एक पद्म होता है, ८४ लाख पद्म का एक नलिनाङ्ग

२ नउए २ पउए २ चूलिया ५ सीसपहेलियाए २ जाव चउरासीइ सीसपहेलियंग सय सहस्साइं सा एगा सीसपहेलिया" ८४ લાખ પૂર્વાંગનો એક પૂર્વ હોય છે, પૂર્વવર્ષનું પ્રમાણ આ પ્રમાણે કહેવામા આવેલ છે "पुव्वस्स उ परिमाण सयरिं खलु हुति कोडिलक्खाओ छप्पण्णं च सहस्सा वोद्धव्वा वासकोडीण" એમની સ્થાપના આ પ્રમાણે છે—૭૦૫૬૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦ ૮૪ લાખ પૂર્વનું એક ત્રુટિતાંગ હોય છે ૮૪ લાખ ત્રુટિતાગ બરાબર એક એડડાગ હોય છે ૮૪ લાખ અડડાગ બરાબર એક અડડ હોય છે ૮૪ લાખ અડડનું એક અવવાગ હોય છે ૮૪ લાખ અવવાંગ બરાબર એક અવવ હોય છે. ૮૪ લાખ અવવનું એક હુહુકાગ હોય છે ૮૪ હુહુકાગ બરાબર એક હુહુક હોય છે, ૮૪ લાખ હુહુક બરાબર એક ઉત્પલાગ હોય છે ૮૪ લાખ ઉત્પલાગ બરાબર એક ઉત્પલ હોય છે. ૮૪ લાખ ઉત્પલનું એક પદ્માંગ હોય છે. ૮૪ લાખ પદ્માગ નું એક પદ્મ હોય છે. ૮૪ લાખ પદ્મનુ એક નલિનાગ હોય છે. ૮૪ લાખ નલિનાગ બરાબર એક નલિન હોય છે.

प्रयुतं 'चूलिया २' चूलिकाङ्गं चूलिका, 'सीसपहेलिया २' शीर्षप्रहेलिकाङ्गं शीर्षप्रहेलिका इति पर्यन्तं बोध्यम् । अत्र प्रथम प्रथमापेक्षयाऽपरमपरं चतुरशीति लक्षगुणितं बोध्यमिति एतदेव सूचयितुमाह-'जाव चउरासीइ सीसपहेलियगसयसहस्साइं' यावच्चतुरशीतिः शीर्षप्रहेलिकाङ्गशतसहस्राणि-चतुरशीति लक्षशीर्षप्रहेलिकाङ्गानि 'सा एगा सीसपहेलिया' सा एका शीर्षप्रहेलिकेति । अस्याः स्थापना चैवं विज्ञेया, तथाहि-७५८२६३ २५३०, ७३०१०२४११५, ७९७३५६९९७५, ६९६८९६२१८९, ६६८४८०८०१८ ३२९६ इति चतुष्पञ्चाशदङ्काः, एतदग्रे च चत्वारिंशदधिकं शून्यशतं प्रक्षेप्यम् । एवं स्यां शीर्षप्रहेलिकायां चतुर्नवत्याधिकशतसङ्ख्यकानि अङ्कस्थानानि भवन्तीति ।

यद्वा-विगुण विगुणं" इत्यस्य-'विगुणं विगुणम्' इतिच्छाया । एतत्पक्षे तु यथोत्तरं प्रधानं प्रधानं=प्रकर्षयुक्तं यथा स्यात्तथा ज्ञातव्यमिति । ततश्चायमत्र पर्यवसितोऽर्थः

होता है, ८४लाख नलिनाङ्ग का एक नलिन होता है, ८४ लाख नलिन का एक अर्थनिपूराङ्ग होता है, ८४ लाख अर्थनिपुराङ्ग का एक अर्थनिपूर होता है ८४लाख अर्थनिपूर का एक अयुताङ्ग होता है, ८४ लाख अयुताङ्ग का एक अयुत होता है, ८४ लाख अयुत का एक नयुताङ्ग होताहै, ८४लाख नयुताङ्ग का एक नयुत होता है, ८४ लाख नयुत का एक प्रयुताङ्ग होता है, ८४ लाख प्रयुताङ्ग का एक प्रयुत होता है, ८४लाख प्रयुत का एक चूलिकाङ्ग होता है, ८४लाख चूलिकाङ्ग की एक चूलिका होती है, ८४ लाख चूलिका का एक शीर्षप्रलेहेलिकाङ्ग होता है और ८४लाख शीर्षप्रहेलिकाङ्ग की एक शार्षप्रहेलिका होती है इस शीर्षप्रहेलिका की स्थापना इस प्रकार से है-७५८२६३२५३०७३०१०२४११५७९७३५ ६९९७५६९६८९६२१८९६६८४८०८०१८३२९६ ये सब अंक ५४ हैं इनके आगे शून्यों की स्थापना और करनी चाहिये. इस तरह एक शीर्षप्रहेलिका में १९४-अङ्कस्थान होते हैं, यद्वा- "विगुणं विगुणं" की जब सस्कृत छाया "विगुण विगुण" ऐसी ही होती है तब इस पक्ष में आगे

---

८४ લાખ નલિન નુ એક અર્થનિપૂરાંગ હોય છે ८४ લાખ અર્થનિપુરાગ બરાબર એક અર્થ નિપૂર હોય છે ८४ લાખ અર્થ નિપૂર નુ એક અચુતાગ હોય છે, ८४ લાખ અયુતાંગ બરાબર એક અચુત હોય છે, ८४ લાખ અયુતનુ એક નયુાંગ હોય છે, ८४ લાખ નયુતાંગ બરાબર એક નયુત હોય છે ८४ લાખ નયુતનુ એક પ્રયુતાંગ હોય છે ८४ લાખ પ્રયુતાંગ બરાબર એક પ્રયુત હોય છે ८४ લાખ પ્રયુતનું એક ચૂલિકાગ હોય છે, ८४ લાખ ચુલિકાંગની એક ચૂલિકા હોય છે, ८४ લાખ ચૂલિકાનુ એક શીર્ષ પ્રહેલિકાંગ હોય છે અને ८४ લાખ શીર્ષ પ્રહેલિકાગની એક શીર્ષ પ્રહલિકા હોય છે આ શીર્ષ પ્રહેલિકાની સ્થાપના આ પ્રમાણે છે-૭૫, ૮૨ ૬૩, ૨૫, ૩૦૭૩૦૧૦૨૪૧૧૫, ૭૯૭૩૫૬૯૯૭૫૬૯ ૬૮૯૬૨૧ ૮૯૬૬૮૪૮૦૮૦૧૮૩૨૯૬ એ સર્વ અંક ૫૪ છે એમની આગળ ૧૪૦ શૂન્યોની સ્થાપના વધારાની કરવી જોઈએ આ પ્રમાણે એક શીર્ષ પહેલિકામાં ૧૯૪ અંક સ્થાનો હોય છે યદ્વા-"વિગુણં વિગુણં" ની સંસ્કૃત છાયા વિગુણં વિગુણ જ થાય છે. એ પક્ષમાં આગળ

यथा पूर्वाङ्गापेक्षया पूर्वं प्रधानं तथा पूर्वापेक्षया त्रुटिताङ्गं प्रधानं तदपेक्षया त्रुटितमित्यादि रीत्या उत्तरमुत्तरं प्रथमप्रथमापेक्षया प्रधानं २ बोध्यम् । एवं च शीर्षप्रहेलिका सर्वापेक्षया प्रधानं बहुत्तरसंख्यास्थानविषयत्वादिति । अथवा-विगुणं गुणरहितमित्यर्थः ।

अयमत्राशयः-पूर्वाङ्गपूर्वादिकानि अनादिसिद्धसंकेतमात्रवशादेव विवक्षित संख्याभिधायकानि, न पुनः पञ्चाशच्छतसहस्रादिवद् गुणनिष्पन्नानि । तथा च यथा पूर्वाङ्गं पूर्वं च तथा त्रुटितादिकपदसमूहोऽपि विज्ञेयः । "विगुणं विगुणम्" इति वीप्सा तु त्रुटितादिपदानां बहुत्वात् । ननु भवता पूर्वाङ्ग. पूर्वादिकानि अनादि सिद्ध संकेतमात्रवशादेव विवक्षितसंख्याभिधायकानि इत्युक्तं, ततश्चैषामन्वर्थत्वाभाव इति पर्यवस्यति, परन्तु अन्वर्थत्वमेषां सुव्यक्तमेव, तथाहि- अङ्गं तावत्कारणं, कारणं च कार्यसापेक्षम्,

---

२ का प्रधान होता है ऐसा भाव निकलता है.तथा च पूर्वाङ्ग को अपेक्षा पूर्व में प्रधानता-प्रकर्ष युक्ता है, पूर्व को अपेक्षा त्रुटिग्राङ्ग में प्रधानना है, त्रुटिनाङ्ग की अपेक्षा त्रुटित में प्रधानता है इत्यादि रीति से उत्तर उत्तर में प्रथम प्रथम को अपेक्षा से प्रधानता जाननो चाहिये । इस तरह शीर्ष प्रहेलिका में सब की अपेक्षा प्रधानता है क्योंकि वह बहुतर सख्याके स्थान का विषय है अथवा-"विगुणम्', इसका अर्थ गुण रहित ऐसा भी होता है इस पक्ष में ऐसा भाव निकलता है कि जिस प्रकार पञ्चाशत् शतसहस्र इत्यादि गुण निष्पन्न हैं उस तरह से ये पूर्वाङ्ग पूर्व आदि गुणनिष्पन्न नहीं हैं ये तो केवल अनादिसिद्ध सकेत के वश से ही विवक्षित सख्या के अभिधायक हैं "विगुणं२, ऐसा जो दो बार कहा गया है वह त्रुटित आदि पदों को बहुता को लेकर. कहागया है ।

शंका—आपने अभी पूर्वाङ्ग पूर्व आदिकों को अनादि सिद्ध संकेत के वश से ही विवक्षित सख्या के अभिधायक कहा है तो इसका तात्पर्य-भाव यही हुआ कि इनमें अन्वर्थता नहीं है परन्तु ऐसी बात तो है नहीं कि क्यों इनमें अन्वर्थना है और वह इस प्रकार से है-अङ्ग कारण होता

આગળ નું પ્રધાન થાય છે એવો ભાવ સ્પષ્ટ થાય છે. તથા ચ-પૂર્વાંગની અપેક્ષા પૂર્વમાં પ્રધાનતા પ્રકર્ષ યુકતતા-છે પૂર્વની અપેક્ષા ત્રુટિતાંગ મા પ્રધાનતા છે. ત્રુટિતાંગની અપેક્ષા ત્રુટિત માં પ્રધાનતા છે ઇત્યાદિરૂપમાં ઉત્તર ઉત્તરમા પ્રથમની અપેક્ષાએ પ્રધાનતા જાણવી જોઈએ. આ રીતે શાર્ષપ્રહેલિકામા સર્વની પ્રધાનતા છે કેમકે તે બહુતર સંખ્યાત સ્થાનનો વિષય છે. અથવા विगुणम् આનો અર્થ ગુણ રહિત પણ થાય છે. આ પક્ષમાં એવો ભાવ પણ નીકળે છે કે જે પ્રમાણે પંચાશત શતસહસ્ર ઈત્યાદિ ગુણો નિષ્પન્ન છે. તેમ એ પૂર્વાગો પૂર્વ આદિ ગુણ નિષ્પન્ન નથી. એ તો ફકત અનાદિ સિદ્ધ સ કેત વશથી જ વિવક્ષિત સંખ્યાના અભિધાયક છે विगुणम्,, જે બે વાર કહેવામા આવ્યુ છે તે ત્રુટિત આદિ પદોની બહુલત ને લીધે કહેવામા આવેલ છે, શંકા—તમે હમણાં પૂર્વાંગ પૂર્વ આદિકોને અનાદિસિદ્ધ સંકેતના વશથી જ વિવક્ષિત સખ્યા ના અભિધાયક કહેલ છે તો આનો અર્થ આ થયો કે આમા અન્વર્થતા નથી પરતુ ખરેખર એવુ નથી કેમકે આમા અન્વર્થતા છે અને તે આ પ્રમાણે છે અંગ કારણ હોય છે અને તે કાર્ય સાપેક્ષ હોય છે અહી પૂર્વાંગરૂપ કારણ નું કાર્ય પૂર્વ છે તેથી જ તો પૂર્વાંગમાં 'पूर्वस्य अङ्ग'

कार्यं च पूर्वम्, अतएव पूर्वस्याङ्ग पूर्वाङ्गमिति विग्रहः, पूर्वाङ्गं चतुरशीतिलक्षगुणितं सत् पूर्वं जायते, एवं चात्रान्वर्थत्वं सुव्यक्तमेवेति चेत्, आह-पूर्वशब्दस्यैव तावन्नास्त्यन्वर्थत्वं ततश्च तत्कारणस्यापि तदभावः सुस्पष्ट एवेति न कश्चिद्दोषः। यद्वा-द्विगुणं द्विगुणमित्येवच्छाया, अर्थस्तु 'द्विभेदं द्विभेदं'' इति बोध्यः। ततश्चायमत्राशयः-यथा "पूर्वाङ्गं पूर्वम्" इति द्विभेदम् अनेन क्रमेणैव त्रुटिताङ्गं त्रुटितमित्यारभ्य शीर्षप्रहेलिकाङ्ग शीर्षप्रहेलिका इति पर्यन्त भेदद्वयं बोध्यमिति। सम्प्रति प्रक्रान्तविषयम् उपसंहरन्नाह-"एतावदिति" 'एताव' एतावत्-समयादि शीर्षप्रहेलिका पर्यन्तं 'ताव' तावद् 'गणिए' गणितं-कालगणितं संख्यास्थानमिति यावत्। 'एताव ताव गणियस्स विसए' एतावानेव तावद् गणितस्य विषयः=आयुःस्थित्यादिकालः। एतावानायु कालस्तु केषांचिद् रत्नप्रभानारकाणां भवनपतिव्यन्तराणां सुषम दुष्षमारक सभाविनां नरतिरश्चां च बोध्य.। एतस्मात्परतोऽपि सर्षपचतुष्पल्यप्ररूपणा गम्यः संख्येयः कालोऽस्ति, परन्तु सोऽन-

है और वह कार्य सापेक्ष होता है, यहा पूर्वाङ्ग रूप कारण का कार्य पूर्व है तभी तो जाकर पूर्वाङ्ग में-"पूर्वस्य अङ्गं" इस व्युत्पत्ति के अनुसार ऐसा विग्रह हुआ है पूर्वाङ्ग को ८४ लाख से गुणा करने पर उससे पूर्व बनता है इस तरह से यहां अन्वर्थता स्पष्ट हो है फिर आपने इनमें अन्वर्थता का अभाव कैसे प्रतिपादित किया है ? तो इस शंका का उत्तर ऐसा है कि जब पूर्व शब्द में ही अन्वर्थता नहीं है तो फिर इनका जो कारण है उसमें अन्वर्थता का अभाव तो स्पष्ट ही है इस तरह से यहां कोई दोष नहीं है। यद्वा-"विगुण २" की संस्कृत छाया द्विगुण द्विगुण ऐसी हीं है इसका अर्थ दो दो भेद होता है तथा च पूर्वाङ्ग पूर्व त्रुटिताङ्ग त्रुटित इस रूपसे शीर्षप्रहेलिकाङ्ग शीर्षप्रहेलिका तक दो दो भेद होते गये हैं-जो ऊपर में स्पष्ट किये जा चुके हैं। "एताव ताव गणिए, एतावताव, गणियस्स विसए तेण परं ओवमिए" इस प्रकार समय से लेकर शीर्षप्रहेलिका तक कालगणित है-संख्या का स्थान है और इतना हो गणित का विषय है- आयुस्थिति आदि रूप काल है इतना आयु काल कितनेक रत्नप्रभा के नारकोंका, भवनपति देवों का, व्य-

આ વ્યુત્પત્તિ મુજબ આ જાતનો વિગ્રહ થયો છે પૂર્વાંગને ૮૪ લાખથી ગુણિત કરવામાં આવે તો તેનાથી પૂર્વ બને છે આ પ્રમાણે અહીં અન્વર્થતા સ્પષ્ટ જ છે તો પછી તમોએ આમા અન્વર્થતાનો અભાવ છે એવું પ્રતિપાદન કર્યું છે' તે યોગ્ય છે ? આ શંકાનો જવાબ આ પ્રમાણે છે કે જ્યારે પૂર્વ શબ્દમા જ અન્વર્થતા નથી તો પછી એનુ જે કારણ છે તેમા અન્વર્થતાનો અભાવ તો સ્પષ્ટ છે આ પ્રમાણે અહીં કોઈ દોષ જ નથી

યદ્વા-"વિગુણં ૨" ની સંસ્કૃત છાયા દ્વિગુણ દ્વિગુણ' એવી જ છે, આનો અર્થ બબ્બે ભેદ હોય છે તથા ચ-પૂર્વાંગ પૂર્વ, ત્રુટિતાંગ ત્રુટિત આ રૂપથી શીર્ષ પ્રહેલિકાંગ, શીર્ષ પ્રહેલિકા સુધી બબ્બે ભેદો થયા છે તે વિષે ઉપર સ્પષ્ટતા કરવામાં આવી છે' एता वतावगणिए, एतावतावगणियस्स विसए तेण परं ओवमिए" આ પ્રમાણે સમયથી માંડી ને શીર્ષ પ્રહેલિકા સુધી કાળ ગણિત છે, સંખ્યાનુ સ્થાન છે, અને એજ ગણિતનો વિષય છે આયુસ્થિતિ આદિરૂપ કાળ છે. આટલો આયુ કાળ કેટલાક રત્નપ્રભાના નારકોના

तिज्ञानिनामसंव्यवहार्यः, अत एवात्र स न निर्दिष्ट इति। शीर्षप्रहेलिकातः परंतु अनतिशयज्ञानिभिर्ग्रहीतुमशक्यम्' अतस्तदौपमिकम्-उपमया सादृश्येन निर्वृत्त बोध्य-मिति। एतदेव सूचयितुमाह-तेण परं ओवमिए' इति। 'तेण' इति पञ्चम्यर्थे-तृतीया बोध्येति ॥२०॥

पूर्वमौपमिकमुक्तं तदेव प्रश्नोत्तराभ्यां निरूपयितुमाह-

मूलम्- से किं तं उवमिए, उविमिए दुविहे पण्णत्ते, तं जहा-पलिओमे य सागरोवमे य। से किं तं पलिओवमे? पलिओवमस्स परूवणं करिस्सामि' परमा दुविहे पण्णत्ते, तं जहा-सुहुमे य वावहारिए य, तत्थ णं जे से हुमे से ठप्पे, तत्थ णं जे से वावहारिए से णं अणं-ताणं सुहुमपरमा पुग्गलाणं समुदय समिइ समागमेणं वावहारिए पर-मा निप्फज्जइ, तत्थ णो सत्थं कमइ—

सत्थेण सुतिक्खेण वि छेत्तुं भेत्तुं च जं किर ण सक्का।
तं परमा सिद्धा वयंति आइं पमाणाणं ॥१॥

वावहारिय परमाणूणं समुदयसमिइसमागमेणं सा एगा उस्सण्ह-

न्तर देवों का एव सुषमदुष्षमारक में उत्पन्न हुए नर और तिर्यञ्चों का, जानना चाहिये इस काल से भी आगे जो सर्षपचतुष्पल्य प्ररूपणागम्य काल है वह भी सख्यात काल ही है परन्तु वह अनतिशयज्ञानियों के ज्ञान का विषय नहीं होने से असंव्यवहार्य है इसीलिये उसे यहां निर्दिष्ट नहीं किया गया है शीर्षप्रहेलिका से आगे का जो काल है वह अनतिशय ज्ञानियों द्वारा गम्य नहीं हो सकता है इसलिये उसे औपमिक कहा गया है अर्थात् उसका ज्ञान उपमा देकर ही कराया जाता है अर्थात् वह सादृश्य से बोध्य है- इसीलिये 'तेण परं ओवमिए' ऐसा सूत्रकार ने कहा है। 'तेण' यह तृतीया विभक्ति पंचमी विभक्ति के अर्थ में हुई है ॥२०॥

ભવનપતિ દેવોના તેમજ સુષમ દુષ્ષમારકમાં ઉત્પન્ન થયેલા નર અને તિર્યંચોનો જાણવો જોઈએ આ કાળ કરતાં પણ આગળ જે સર્ષપચતુષ્ટય પ્રરુપણા ગમ્ય કાળ છે તે પણ સખ્યાત કાળ જ છે પરંતુ તે અનતિશય જ્ઞાનીઓના જ્ઞાનનો વિષય નથી તેથી તે અસંવ્યવહાર્ય છે. એથી જ તેને અહીં નિર્દિષ્ટ કરવામા આવેલ નથી શીર્ષપ્રહેલિકા પછી જે જે કાળ છે તે અનતિશય જ્ઞાનીઓ વડે ગમ્ય થાય તેવો નથી એથી તેને ઔપમિક કહેવામા આવેલ છે એટલે કે તેનું જ્ઞાન ઉપમા વડે જ સભવી શકે તેમ છે એટલે કે તે સાદૃશ્યથી બોધ્ય છે એથી જ "तेण परं ओवमिए" એવુ સૂત્રકારે કહ્યું છે "तेण" આ તૃતીયા વિભક્તિ પચમીના અર્થ મા થઈ છે. ॥૨૦॥

सण्हिआइवा सण्हिसण्हिआइ वा उद्धरेणूइ वा तसरेणूइ वा रहरेणूइ वा वालग्गेइ वा लिक्खाइ वा जूआइ वा जवमज्झेइ वा उस्सेहंगुलेइ वा अट्ठ उस्सण्हसण्हियाओ सा एगा सण्ह सण्हिया, अट्ठ सण्हसण्हियाओ सा एगा उद्धरेणू, अट्ठ उद्धरेणूओ सा एगा तसरेणू, अट्ठ तासरेणूओ सा एगा रहरेणू अट्ठ रहरेणूओ से एगे देवकुरूत्तरकुराण मणुस्साणं वालग्गे अट्ठ देवकुरूत्तरकुराण मणुस्साण वालग्गा से एगे हरिवासरम्म-यवासाण मणुस्साणं वालग्गे, एवं हेमवयहेरण्णवयाण मणुस्साणं पुव्वविदेह अवरविदेहाणं मणुस्साणं वालग्गा सा एगा लिक्खा अट्ठ लिक्खाओ सा एगा जूआ अट्ठ जूआओ से एगे जवमज्झे अट्ठ जवमज्झा से एगे अंगुले. एएणं अंगुलप्पमाणेणं छ अंगुलाइं पाओ, बारस अंगुलाइं विहत्थी, चउवीसं अंगुलाइं रयणी, अडयालीसं अंगुलाइं कुच्छी, छण्णउइ अंगुलाइं से एगे अक्खेइ वा, दंडेइ वा, धणूइ वा, जुगेइ वा, मुसलेइ वा, णालिआइ वा, एएणं धणुप्पमाणेणं दो धणुसहस्साइं गाउयं, चत्तारि गाउयाइं जोयणं, एएण जोयणप्पमाणेणं जे पल्ले जोयणं आयामविक्खंभेणं जोयणं उड्ढं उच्चत्तेणं, तं तिगुणं सविसेसं परिक्खेवेणं। से णं पल्ले एगाहिय बेहिय तेहिय उक्कोसेणं सत्तरत्तपरूढाणं संमट्ठे सण्णिचिए भरिए वालग्गकोडीणं। तेणं बालग्गा णो कुत्थेज्जा, णो परिविडंसेज्जा णो अग्गी डहेज्जा णो वाए हरेज्जा, णो पूइत्ताए हव्वमागच्छेज्जा, तओणं वाससए २ एगमेगं वालग्गं अवहाय जावइएणं कालेणं से पल्ले-खीणे णीरए णिल्लेवे णिट्ठिए भवइ से तं पलिओवमे।

एएसि पल्लाणं कोडाकोडी हुवेज्ज दस गुणिआ।
तं सागरोवमस्स उ एगस्स भवे परिमाणं ॥१॥

एएणं सागरोवमप्पमाणेणं चत्तारि सोगरोवमकोडाकोडीओ कालो सुसमसुसमा १ तिण्णि सागरावमकोडाकोडीओ कालो समा२ दो सागरोवमकोडाकडीआ कालो सुसमदुस्समा ३ एगा सागरोवमको-

डाकोडी बायालीसाए वाससहस्सेहिं ऊणिओ कालो दुस्समसुसमा ४ ए वीसं वाससहस्साइं कालो दुस्समा ५ एक्कवीसं वाससहस्साइं कालो दुस्समदुस्समा ६ पुणरवि उस्सप्पिणीए एक्कवीसं वाससहस्साइं कालो दुस्समदुस्समा १ एवं पडिलोमं णेयव्वं जाव चत्तारि सागरोवम कोडाकोडीओ कालो सुसमसुसमा ६ दस सागरोवमकोडा कोडीओ कालो ओसप्पिणि दस सागरोपवमकोडाकोडोओ कालो उस्सप्पिणी। वीसं सागरोवमकोडाकोडीओ कालो ओसप्पिणी उस्सप्पिणी ॥सूत्र २१॥

छाया—अथ किं तदौपमिकम्? औपमिकं, उपमितं द्विविधं प्रज्ञप्तम् तद्यथा-पल्योपमं च सागरोपमं च, अथ किं तत् पल्योपम १, पल्योपमस्य प्ररूपणां करिष्यामि, परमाणु द्विविधः प्रज्ञप्तः तद्यथा सूक्ष्मश्च व्यावहारिकश्च, तत्र खलु य. सः सूक्ष्मः, स स्थाप्यः, तत्र खलु य स व्यावहारिकः स खलु अनन्तानां सूक्ष्मपरमाणुपुद्गलानां समुदयसमितिसमागमेन व्यावहारिकः परमाणु निष्पद्यते, तत्र नो शस्त्रं क्रामति—

शस्त्रेण सुतीक्ष्णेनापि छेत्तुं भेत्तुं च यं किल न शक्ताः।
तं परमाणुं सिद्धा वदन्ति आदिं प्रमाणानाम् ॥ १ ॥

व्यावहारिक परमाणूनां समुदयसमितिसमागमेन सा एका उच्छ्लक्ष्णश्लक्ष्णिका इति वा श्लक्ष्णश्लक्ष्णिका इति वा ऊर्ध्वरेणुरिति वा त्रसरेणुरिति वा रथरेणुरिति वा वालाग्रमिति वा लिक्षा इति वा यूका इति वा यवमध्यमिति वा उत्सेधाङ्गुलमिति वा अष्ट उच्छ्लक्ष्ण श्लक्ष्णिकाः सा एका श्लक्ष्णश्लक्ष्णिका, अष्टश्लक्ष्णश्लक्ष्णिका सा एका ऊर्ध्वरेणुः अष्ट ऊर्ध्वरेणवः सा एका त्रसरेणुः, अष्ट त्रसरेणवः सा एका रथरेणुः, अष्ट रथरेणव. तदेकं देवकुरूत्तरकुरूणा मनुष्याणां वालाग्रम्, अष्ट देव कुरूत्तरकुरूणा मनुष्याणां वालाग्राणि तदेक हरिवर्षरम्यकवर्षाणां मनुष्याणा वालाग्रम्, एवं हैमवत हैरण्यवतानां मनुष्याणां पूर्वविदेहापरविदेहाणां मनुष्याणां वालाग्राणि सा एका लिक्षा, अष्ट लिक्षाः सा एका यूका, अष्ट यूकाः तदेकं यवमध्यम्, अष्ट यवमध्यानि तदेकमङ्गुलम्, एतेनाङ्गुलप्रमाणेन षडङ्गुलानि पादः, द्वादशाङ्गुलानि वितस्ति, चतुर्विंशतिरङ्गुलानि रत्नि, अष्ट चत्वारिंशदङ्गुलानि कुक्षिः, षण्णवतिरङ्गुलानि स एकोऽक्षइति वा दण्डइतिवा धनुरिति वा युगमिति वा मुशलमिति वा नालिका इतिवा। एतेन धनुष्प्रमाणेन द्वे धनुः सहस्रे गव्यूतं, चत्वारि गव्यूतानि योजनम्। एतेन योजनप्रमाणेन य पल्यः योजनमायामविष्कम्भेण योजनमूर्ध्वमुच्चत्वेन तत् त्रिगुणं सविशेषं परिक्षेपेण, स खलु पल्यः ऐकाहिक द्वयह्निक त्र्यह्निकीणाम् उत्कर्षेण सप्तरात्रप्ररूढाना संमृष्टः सन्निचित भृतः वालाग्रकोटीनाम्। तानि खलु वालाग्राणि नो कुथ्येयुः नो परिविध्वंसेरन्, नो अग्निर्दहेत् नो वातो हरेत्, नो पूतितया शीघ्रमागच्छेयुः, ततः

खलु वर्षशते २ एकमेक वालाग्रमपहाय यावता कालेन स पल्य क्षीण नीरजा निर्लेपः निष्ठिनो भवति । तत् पल्योपमम् ।

एतेषा पल्याना, कोटाकोटी भवेद् दशगुणिता ।
सा सागरोपमस्य तु एकस्य भवेत् परिमाणम् ॥ १ ॥

एतेन सागरोपमप्रमाणेन चतस्र सागरोपमकोटाकोट्यः काल सुषमसुषमा १, तिस्रः सागरोपमकोटाकोट्य कालः सुषमा २, द्वे सागरोपमकोटाकोट्यौ कालः सुषम दुष्षमा ३ एका सागरोपम कोटाकोटी द्विचत्वारिंशता वर्षसहस्रैः ऊनिका कालः दुष्षमसुषमा ४, एकविंशति वर्षसहस्राणि कालो दुष्षमा ५ एकविंशतिवर्ष सहस्राणि कालो दुष्षम दुष्षमा ६ —पुनरपि उत्सर्पिण्या एकविंशति वर्षसहस्राणि कालो दुष्षमदुष्षमा १, एव प्रतिलोमं नेतव्यम् यावत् चतस्रः सागरोपमकोटाकोटयः कालः सुषमसुषमा ६, दशसागरोपमकोटाकोटयः कालः अवसर्पिणी दशसागरोपमकोटाकोटयः काल उत्सर्पिणी, विंशतिः सागरोपम कोटा कोटयः कालः अवसर्पिण्युत्सर्पिणी ॥ सू० २१ ।

टीका–'से किं तं उवमिए' इत्यादि ।

'से किं तं उवमिए' अथ किं तत् औपमिकम् ? इति प्रश्न उत्तरमाह–'उवमिए दुविहे' औपमिकं नाम कालविशेषं द्विविध-द्विप्रकारक 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तम्, 'तं जहा पलिओवमे य साग रोवमे य' तद्यथा पल्योपमं च सागरोपमंच । तत्र धान्यपल्यवत् पल्यं वक्ष्यमाण-स्वरूपं तेन उपमा यस्मिंस्तत् पल्योपमम् १, सागरेण–समुद्रेण उपमा-दुर्लभपारत्वेन सादृश्य यस्मिंस्तत् सागरोपमम् । इह चकारौ समकक्षत्वद्योतनार्थौ, समकक्षता–समान

औपमिक कालका निरूपण—

"से किं तं उवमिए" इत्यादि—

इस सूत्र द्वारा गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है-हे भदन्त ! औपमिक काल का क्या स्वरूप है ? इसके उत्तर में प्रभु ने कहा है "उवमिए दुविहे पण्णत्ते" हे गौतम औपमिक दो प्रकार का कहा गया है 'तं जहा' जैसे 'पलिओवमे य, सागरोवमे य" पल्योपम और सागरोपम, जिस काल में धान्य के पल्य की तरह पल्य की उपमा दी जाय वह पल्योपम है और जिस में समुद्र को उपमा दो जाय वह सागरोपम है यहां जो दों चकार आये हैं वे इन कालों में

ઔપમિક કાળનું નિરૂપણ --

'से किं तं उवमिए' इत्यादि सूत्र-२१ ॥

ટીકાર્થ-આ સૂત્ર વડે ગૌતમે પ્રભુને પ્રશ્ન કર્યો છે કે હે ભદંત ! ઔપમિકકાળનું સ્વરૂપ કેવું છે ? આના જવાબમા પ્રભુએ કહ્યુ છે "उवमिए दुविहे पण्णत्ते" હે ગૌતમ ! ઔપમિકના બે પ્રકારે કહેવામા આવેલ છે. "तं जहा" જેમ કે "पलिओवमेय सागरोवमेय" પલ્યોપમ અને સાગરોપમ જે કાળમા ધાન્યના પલ્યની જેમ પલ્યની ઉપમા આપવમાં આવે તે પલ્યોપમ છે અને જેમા સમુદ્રથી ઉપમા આપવામા આવે તે સાગરોપમ છે અહીં

श्रेणिता सा च द्वयोरसंख्येयकालत्वरूपा। एवं चासख्येयकालविशेपस्वरूपं पल्योपमसागरोपमद्वयं सिद्धम्। सम्प्रति पल्योपमस्वरूपं जिज्ञासमानः शिष्यः पृच्छति-हे भदन्त! 'से किं तं पलिओवमे' अथ किं तत्पल्योपमम्? इति। आचार्य आह-'पलिओवमस्स' इत्यादि। 'पलिओवमस्स परूवणं' पल्योपमस्य प्ररूपणां-स्वरूप निरूपणां 'करिस्सामि' करिष्यामि-अस्मिन्नेव सूत्रेऽग्रे विधास्यामि इति। अनेनाग्रे पल्योपमप्ररूपणाकरणक्रिया-सूचकवाक्येन शिष्यमनः प्रसादितं भवति, अन्यथा "परमाणु द्विविधः" इत्यादिप्रक्रि-यारीत्या दूरसाध्यां पल्योपमप्ररूपणां मन्यमानः शिष्यः खिन्नः स्यादिति। वाचना-दानकाले आचार्यस्य शिष्यं प्रत्यायमेव हि क्रम इति पल्योपममेव प्ररूपयन्नाह-"पर माणू" इत्यादि। 'परमाणु दुविहे पण्णत्ते' परमाणुर्द्विविध. प्रज्ञप्तः, त जहा-सुहुमे य वावहारिए य' तद्यथा-सूक्ष्मश्च व्यावहारिकश्च। इह चकार द्वयं समकक्षत्व द्योतनार्थम्।

समकक्षता के द्योतक हैं समकक्षता का तात्पर्य समान श्रेणिता से है यह समान श्रेणिता दोनों में असख्येय कालत्वरूप है इस तरह ये दोनों काल असख्यात काल विशेष स्वरूप वाले सिद्ध होते हैं। "से किं तं पलिओवमे" हे भदन्त पल्योपम का स्वरूप कैसा है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं "पलिओवमस्स परूवण करिस्सामि -परमाणु दुविहे पण्णत्ते तं जहा सुहुमे य वावहारिए य" हे गौतम! मैं आगे पल्योपम की प्ररूपणा करने वाला हू सो उससे तुम्हे पल्योपम का स्वरूप ज्ञात हो जायगा, इस प्रकार के कथन से सूत्रकार ने शिष्य के मन को प्रसन्न किया है जो वे ऐसा न कहते तो परमाणु दो प्रकार को है इत्यादि कथन रूप प्रक्रिया की रीति से दूरसाध्य पल्योपम की प्ररूपणा मान कर शिष्य का मन खेदखिन्न हो जाता, वाचनादान काल में आचार्य का शिष्य के प्रति यह क्रम है। पल्योपम की प्ररूपणा करने के निमित सूत्रकार ने सब से पहिले परमाणु सूक्ष्म एव व्यावहारिक के भेद से दो प्रकार का है ऐसा कहा है यहां दो चकार इनमे समकक्षता के द्योतन के निमित्त प्रयुक्त हुए हैं।

જે બે ચ આવેલા છે તે એ કાલોમાં સમકક્ષતા બતાવવા માટે છે. સમકક્ષતાને અર્થ સમાન શ્રેણીઓ થાય છે. એ સમાન શ્રેણિતા બન્નેમા અસંખ્ય કાલ ત્વ રૂપ છે આ પ્રમાણે એ બન્ને કાળો અસખ્યાત કાળ વિશેષ સ્વરૂપવાળા સિદ્ધ થાય છે 'से किं तं पलिओवमे" હે ભદંત! પલ્યોપમનું સ્વરૂપ કેવુ છે? આના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે "पलिओवमस्स परूवणं करिस्सामि परमाणु दुविहे पण्णत्ते त जहा-सुहुमेय वावहारियय "હે ગૌતમ" હું આગળ પલ્યોપમની પ્રરૂપણા કરવાનો છું જેથી તમને પલ્યોપમના સ્વરૂપનુ જ્ઞાન થઈ જશે આ જાતના કથનથી સૂત્રકારે શિષ્યના મનને પ્રસન્ન કર્યું છે જો તેઓ આમ કરતા નહીં તો પરમાણુ બે પ્રકારનો હોય છે. ઇત્યાદિ કથન રૂપ પ્રક્રિયાની રીતિથી દૂરસાધ્ય પલ્યોમની પ્રરૂપણા માનીને શિષ્યનુ મન ખેદ ખિન્ન થઈ જતુ વાચના દાનકાળમા આચાર્યનો શિષ્ય પ્રતિ એજ ક્રમ હોય છે પલ્યોપમની પ્રરૂપણ કરવા માટે સૂત્રકારે સર્વપ્રથમ પરમાણુ સૂક્ષ્મ અને વ્યાવહારિકના ભેદથી બે પ્રકારનો છે એમ કહ્યું છે. અહીં બે 'च' ની પ્રરૂપણા એમા સમકક્ષતાના દ્યોતન માટે કરવામા આવી છે. એમા જે

'तत्थणं' तत्र-तयो मंध्ये खलु 'जे से सहुमे से ठप्पे' यः सः सूक्ष्मः परमाणुः सः स्थाप्यः अनिरूपणीयः एतत्प्रसङ्गानुपयोगित्वात्, तस्य स्वरूपं चान्यत्रोक्तमेवम्-

"कारणमेव तदन्त्यं सूक्ष्मो नित्यश्च भवति परमाणुः ।
एकरसवर्णगन्धो द्विस्पर्शः कार्यलिङ्गश्च ॥१॥"

इत्यादि लक्षणेनात्यन्त परम निकृष्टत्वमस्य स्वरूपं प्रतिपादितम्, तदतिरिक्तं वैशेषिकं रूपं चात्र न प्रतिपाद्यमस्ति तस्मात्तं सूक्ष्म परमाणुं स्थापयित्वा व्यावहारिकं परमाणुं प्रक्रान्ततया निरूप्यस्वरूपत्वेन निरूपयति 'तत्थ णं जे से वावहारिए' तत्र तयोर्मध्ये यः सः-पूर्वोक्तो द्वितीयः व्यावहारिकः व्यवहार प्रयोजनः परमाणुपुद्गलः 'से ण अणंताण सुहुम परमाणुपुग्गलाणं समुदयसमिइसमागमेणं' स खलु अनन्तानां सूक्ष्मपरमाणु पुद्गलानां समुदयसमितिसमागमेन समुदयाः समूहाः तेषां याः समितयः-बहूनि मेल-

---

इन में जो सूक्ष्म परमाणु है वह स्थाप्य है अनिरूपणीय है क्यों कि वह इस प्रसङ्ग में अनुपयोगी है सका स्वरूप दूसरी जगह इस प्रकार से कहा गया है परमाणु कारण ही होता है और वह-अन्त में ही होता है तथा सूक्ष्म, नित्य, एक रस एक वर्ण, एक गन्ध और दो स्पर्शवाला होता है इसको सत्ता का अनुमापक उससे जन्य कार्य ही होता है।

"कारणमेव तदन्त्य सूक्ष्मो नित्यश्च भवति परमाणु ।
एक रस वर्णगन्धो द्विस्पर्श कार्यलिङ्गश्च ॥ १ ॥

इस प्रकार के लक्षण कथन से इसका स्वरूप अत्यन्त परम निकृष्ट है ऐसा ही प्रतिपादित होता है. इसके अतिरिक्त और विशेष स्वरूप इसका यहां प्रतिपाद्य नहीं है. इसलिए सूक्ष्मपरमाणु की चर्चा न करके अब सूत्रकार व्यवहारोपयोगी परमाणु के स्वरूप का कथन करते हैं। यह व्यावहारिक परमाणु पुद्गल अनन्त सूक्ष्म परमाणु पुद्गलों की एकीभाव परिणति रूप समुदाय

સૂક્ષ્મ પરમાણુ છે તે સ્થાપ્ય છે અનિરૂપણીય છે કેમકે તે આ પ્રસંગમા અનુપયોગી છે આનુ સ્વરૂપ અન્યત્ર આ પ્રમાણે નિરૂપિત કરવામાં આવેલ છે—

કે પરમાણું કારણુજ હોય છે અને તે અતમાજ હોય છે તથા સૂક્ષ્મ, નિત્ય, એક રસ એક વર્ણ એક ગન્ધ અને સ્પર્શ વાળો હોય છે આની સત્તાને અનુમાપક તેનાથી નિષ્પન્ન કાર્ય જ હોય છે--'

કારણમેવ તદન્ત્યં સૂક્ષ્મો નિત્યશ્ચ ભવતિ પરમાણુઃ ।
પક રસ વર્ણ ગન્ધો દ્વિસ્પર્શઃ કાર્યલિઙ્ગશ્ચ ॥૧॥

આ જાતના કથનથી આનું સ્વરૂપ અતીવ પરમ નિકૃષ્ટ છે એવુ જ પ્રતિપાદિત થાય છે એના સિવાય આનુ વિશેષ સ્વરૂપ અહીં પ્રતિપાદ્ય નથી એથી સૂક્ષ્મ પરમાણુની ચર્ચા ન કરતા હવે સૂત્રકાર વ્યવહારોપયોગી પરમાણુના સ્વરૂપનુ કથન કરે છે. આ વ્યાવહારિક પરમાણુ પુદ્ગલ અનન્ત, સૂક્ષ્મ પરમાણુ પુદ્ગલોની એકી ભાવ પરિણતિ રૂપ સમુદય સમિતિના સમાગમથી નિષ્પન્ન હોય છે. તાત્પર્ય આમ છે કે નિશ્ચય નય સૂક્ષ્મ પુદ્ગલોની

नानि तासां समागमेन संयोगेन एकीभावपरिणतिरूपेण एक्को 'वावहारिए परमाणु णिप्फज्जइ' व्यावहारिकः परमाणु निष्पद्यते सम्पद्यते । अयम्भावः—निश्चयनयोहि निर्विभागसूक्ष्मं पुद्गलं परमाणुं वाञ्छति, यस्त्वनेकपरमाणुनिष्पन्नः सोंऽशसहितत्वात् स्कन्धत्वेनैव व्यपदिश्यते, व्यवहारनयस्तु सूक्ष्म परमाणुपुद्गलानेक संघातनिष्पन्नोऽपि यः शस्त्रच्छेद भेदानलदाहादिविषयो न भवति तं तथाविधस्थूलत्वा प्राप्तत्वात्परमाणुत्वेन व्यवहरति, तस्मादसौ–निश्चयनयतः स्कन्धोऽपि व्यवहारनयमतेन व्यावहारिकः परमाणुरुक्तः इति । अयं च स्कन्धत्वादिन्धनवत् छेदादिविषयो भवतीति मा कश्चित्संशयं कुर्यादित्याह–'तत्थ णो' इत्यादि । 'तत्थ णो सत्थ कमइ' तत्र व्यावहारिक परमाणौ शस्त्र

समितिके समागम से निष्पन्न होता है तात्पर्य कहने का यह है–यद्यपि निश्चयनय सूक्ष्म पुद्गलों की एकीभाव परिणतिरूप समिति के समागम से उत्पन्न हुए परमाणु नहीं मानता है–उसे तो वह एक स्कन्धरूप ही मानता है. उसको मान्यता में तो परमाणु वही है जो निर्विभाग सूक्ष्म पुद्गल है. जो अनेक परमाणुओ के मेल से निष्पन्न हुआ है वह तो अंश सहित होने के कारण स्कन्धरूप से ही कहा. गया है. परन्तु जो व्यवहारनय है वह ऐसा मानता है कि भले ही अनेक परमाणु पुद्गलों के सयोग से स्कन्धरूप अवस्था निष्पन्न हुई हो परन्तु यदि वह शस्त्रादि से छिदती नहीं है, भिदती नहीं हैं, अग्नि से जलती नहीं है तो वह तथाविध स्थूलतारूप परिणति को अप्राप्त होने के कारण परमाणु रूप से ही व्यवहार पथ में अवतरित होती है, इसलिये व्यावहारिक परमाणू भलेही निश्चयनय की मान्यतानुसार स्कन्धरूप हो तबभी वह व्यवहारनय की मान्यतानुसार परमाणुरूप ही मानी गई है परन्तु कोई इसे यों न समझ बैठे कि यह स्कन्धरूप होने से इन्धन काष्ठादि की तरह छेदादि क्रिया का विषयभूत होती होगी। इसलिये इस सशय को दूर करने के लिये सूत्रकार ने ऐसा कहा हैं कि "तत्थ णों सत्थ कमइ" उस व्याव-

એકીભાવ પરિણતિરૂપ સમિતિના સમાગમથી ઉત્પન્ન થયેલ પરમાણુને પરમાણુ જ માનતો નથી તેને તો તે એક સ્કન્ધ રૂપ જ માને છે તેની માન્યતા મુજબ તો પરમાણુ તે જ છે કે જે નિર્વિભાગ સૂક્ષ્મ પુદ્ગલ છે જે અનેક પરમાણુઓના મેળથી નિષ્પન્ન થયેલ છે તે તો અંશ સહિત હોવા બદલ સ્કંધરૂપ જ કહેવાય છે પરંતુ જે વ્યવહારનય છે તે એમ માને છે કે અનેક પરમાણુ પુદ્ગલોના સંયોગથી સ્કન્ધરૂપ અવસ્થા નિષ્પન્ન થયેલી છે તે તો શસ્ત્રાદિથી છેદિત થતી નથી ભેદિત થતી નથી, અગ્નિમાં ભસ્મ થતી નથી તે તો તથાવિધ સ્થૂલતારૂપ પરિણતિ ને પ્રાપ્ત ન કરવાથી પરમાણુ રૂપમાંજ વ્યવહારપથ માં અવતરિત હોય છે એથી વ્યાવહારિક પરમાણુ નિશ્ચયનયની માન્યતા મુજબ ભલે સ્કન્ધ રૂપ હોય છતાંએ તે વ્યવહારનયની માન્યતાનુસાર પરમાણુરૂપ જ માનવામાં, આવી છે પરંતુ કોઈ આમ ન સમજી લેકે આ સ્કંધરૂપ હોવાથી ઈન્ધન–કાષ્ઠાદિની જેમ છેદાદિ ક્રિયાનો વિષય થતી હશે. એથી આ સંશયને દૂર કરવા માટે સૂત્રકારે કહ્યું છે કે 'તત્થ નો સત્થં કમઈ" તે વ્યાવહારિક પરમાણુને ખડ્ગાદિ કાપી શકતા નથી અહીં એવી આશંકા

खङ्गादि नो क्रामति न प्रविशति। ननु अनन्त सूक्ष्मपरमाणुपुद्‌गलानेक संघातनिष्पन्नानां काष्ठादीनां छेदनभेदनादि प्रसिद्धं तत्कथमनन्तसूक्ष्मपरमाणुपुद्‌गलानेकसंघातनिष्पन्नस्य व्यावहारिकपरमाणोश्छेदनभेदनादि न भवति?, इतिचेत्, आह-काष्ठादीनां स्थूलत्वाद्भवति शस्त्रादिभिश्छेदनादि व्यावहारिक परमाणोस्तु सूक्ष्मत्वात् शस्त्रादिभिश्छेदनादि न भवति। इह शस्त्रं नो क्रामतीत्युपलक्षणम्, तेन वह्निजलादिकमपि तत्र न क्रामति।

अग्निदाह्यत्वं जलार्द्रत्वं गङ्गादिनदीस्रोतः प्रतिघात्यत्वं तरङ्गान्दोल्यत्वादिकं च व्यावहारिकपरमाणौ न भवतीति बोध्यम्। अमुमेवार्थं सूत्रकारो गाथया प्राह-'सत्थेण'

हारिक परमाणु को खड्गादि काट नही सकते हैं, यदि यहा पर ऐसी आशका की जाय कि अनन्त सूक्ष्म पुद्‌गल परमाणुओं के सयोग से निष्पन्न हुए काष्ठादिक तो शस्त्रादि द्वारा छेदे भेदे जाते हैं तो फिर अनेक सूक्ष्म पुद्‌गल परमाणुओं के सयोग से निष्पन्न हुआ यह व्यावहारिक परमाणु शस्त्रादिकों द्वारा क्यों नहीं काटा जाता है? क्यों नही भेदा जाता है? क्यों नहीं अग्नी द्वारा जलाया जाता है? वह भी काष्ठादिकों की तरह से छेदा भेदा जाना चाहिये तो इस आशंका का उत्तर ऐसा है कि काष्ठादिक तो स्थूल होते हैं इसलिये उनका तो शस्त्रादिको द्वारा छेदन भेदन आदि होता है, परन्तु व्यावहारिक जो परमाणु है वह सूक्ष्म होता है इसलिये उसका शस्त्रादिकों द्वारा छेदनभेदनादि नहीं होता है। यहां जो ऐसा कहा है कि इस पर शस्त्र का प्रभाव नही पड़ता है सो यह उपलक्षण है इससे यह भी गृहीत होता है कि इस पर अग्नि जल आदि का भी कुछ भी प्रभाव नहीं पड़ता है न अग्नि इसे जला सकती है और न पानी इसे गीला आदि कर सकता है, ऐसा यह व्यावहारिक परमाणु है। गंगा आदि महानदियों का प्रवाह भी इसे नही बहा सकता है, और न लहरें इसे झुला सकतीं हैं इसी बात को कथित यह गाथा वताती है—

કરવામા આવે કે અનંત સૂક્ષ્મ પુદ્‌ગલ પરમાણુઓના સયોગથી નિષ્પન્ન થયેલા કાષ્ઠાદિક તો શસ્ત્ર આદિ વડે છેદી શકાય છે. અને ભેદી શકાય છે તો પછી અનેક સૂક્ષ્મ પુદ્‌ગલ પરમાણુઓના સયોગથી નિષ્પન્ન થયેલ આ વ્યાવહારિક પરમાણુ શસ્ત્ર આદિ વડે કેમ કાપી શકાતો નથી? કેમ ભેદી શકાતો નથી? કેમ અગ્નિ માં ભસ્મ કરી શકાતા નથી? કાષ્ઠ આદિકોની જેમ તેનું પણ છેદન તેમજ ભેદન થઈ જવુ જોઈએ તો આ આશકાનો જવાબ આ પ્રમાણે છે કે કાષ્ઠાદિક સ્થૂલ હોય છે, એથી તેમનુ તો શસ્ત્ર આદિ વડે છેદન-ભેદન વગેરે થઈ શકે છે. પરંતુ વ્યાવહારિક જે પરમાણુ છે તે સૂક્ષ્મ હોય છે એથી તેનુ શસ્ત્ર આદિ વડે છેદન-ભેદન થઈ શકતું નથી. અહીં જે આમ કહેવામા આવ્યું છે કે તેની ઉપર શસ્ત્ર નો પ્રભાવ પડતો નથી તો આ ઉપલક્ષણ છે. એનાથી એવું પણ ગ્રહણ થાય છે કે એની ઉપર અગ્નિ-જલ વગેરેનો પણ પ્રભાવ પડતો નથી એને અગ્નિ ભસ્મ કરી શકતો નથી તેમજ પાણી પણ એને ભીનું કરી શકતું નથી. એવો આ વ્યાવહારિક પરમાણુ છે ગંગા આદિ મહાનદીઓનો પ્રવાહ પણ એને પ્રવાહિત કરી શકતો નથી અને પાણી ની લહેરો પણ એને હલાવી શકતી નથી, સ્થાનચ્યુત કરી શકતી નથી. એ જ વાતને આ

इत्यादि । 'सत्थेग सुतिक्खेग वि' सुतीक्ष्णेनापि शस्त्रेण खड्गादिना केऽपि जनाः यं 'छेत्तुं' छेत्तुं-द्विधाकर्तुम् 'भेत्तुं, भेत्तुं' विदारयितुं वा 'किर' किल-निश्चयेन ण सक्का' न शक्ताः-समर्था न भवन्ति, 'तं सिद्धा' तं-सिद्धा सिद्धाइव सिद्धा उत्पन्न केवलज्ञानधरा जिनाः, न तु सिद्धिं गताः, तेषां वचनयोगासम्भवात् 'परमाणुं' परमाणुं=व्यावहारिकं परमाणु 'पमाणाणं' प्रमाणानाम्-अग्रे वक्ष्यमाणानामुच्छ्लक्ष्ण श्लक्ष्णिकादिरूपाणाम् आर्दि' आर्दि-प्रथमम् 'वयंति' वदन्ति-कथयन्ति इति । भगवदुक्तत्वेनात्र परमाणुलक्षणे आगमप्रमाण सुव्यक्तम्, अनुमानप्रमाणमप्यत्रैवं विज्ञेयं तथाहि-अनुमानप्रयोगः अणुपरिमाणं क्वचिद् विश्रान्तं तरतमशब्दवाच्यत्वात् महत्परिमाणवत्, यत्र विश्रान्तं स परमाणुरिति ।

"सत्थेण सुतिक्खेण वि छेत्तुं भेत्तुं च ज किर ण सक्का ।
त परमाणुं सिद्धा वयति आइ पमाणाणं ॥ १ ॥ —

कोई भी मनुष्य सुतीक्ष्ण शस्त्र से भी इस व्यावहारिक परमाणु को खंडित करने के लिये या उसे विदारित करने के लिये समर्थ नहीं है ऐसा उत्पन्न केवलज्ञान वाले भगवन्तों ने कहा है यहां सिद्ध पद से सिद्ध अवस्था प्राप्त जन गृहीत नहीं हुए हैं, क्यों कि उनके वचनयोग नहीं होता है, अतः केवलज्ञान के आधारभूत केवली ही गृहीत हुए है । यह व्यावहारिक परमाणु सकल प्रमाणों का कहे जाने वाले उच्चलक्षण आदि प्रमाणो का आदि कारण है, इस प्रकार का यह कथन भगवदुक्त होने से व्यावहारिक परमाणु के अस्तित्व में आगम प्रमाणरूप है। अर्थात् व्यावहारिक पमाणु की सत्ता का ज्ञापक आगम प्रमाण है। अनुमान प्रमाण इसकी सत्ता का ज्ञापक इस प्रकार से है "अणुपरिमाणं क्वचिद विश्रान्तम् तरतमशब्दवाच्यत्वात् महत् परिमाणवत्" महत्परिमाण की तरह अणु परिमाण तरतमशब्द वाच्य होने से कहीं पर विश्रान्त है अर्थात् जिस प्रकार तरतमशब्द होने के कारण महत् परिमाण आकाश में विश्रान्त है, इसी प्रकार यह अणुपरिमाण भी तरतम-

ગાથા સ્પષ્ટ કરે છે —

सत्थेण सुतिक्खेण वि छेत्तुं भेत्तुंच जे किर ण सक्का ।
तं परमाणुं सिद्धा वयंति आइ पमाणाणं ॥१॥

કોઈ પણ મનુષ્ય સુતીક્ષ્ણ શસ્ત્રથી પણ આ વ્યાવહારિક પરમાણુ ને ખંડિત કરી શકનો નથી, વિદીર્ણ કરી શકતો નથી, એવું ઉત્પન્ન કેવળ જ્ઞાની ભગવન્તોએ કહ્યું છે. અહીં સિદ્ધપદથી સિદ્ધ અવસ્થા પ્રાપ્ત જન ગ્રહીત થયેલા નથી કેમકે તેમનો વચન યોગ થતો નથી એથી કેવળજ્ઞાનના આધારભૂત કેવળી જ અહી ગૃહીત થયેલા છે. આ વ્યાવ હારિક પરમાણુ સકલ પ્રમાણોને કહેનાર ઉચ્છલક્ષ્ણ આદિ પ્રમાણોનુ આદિ કારણ છે, આ જાતનું આ કથન ભગવદુક્ત હોવાથી વ્યાવહારિક પરમાણુના અસ્તિત્વમાં આગમ પ્રમાણ રૂપ છે એટલે કે વ્યાવહારિક પરમાણુ સત્તા વ્યાપક આગમ પ્રમાણ છે. અનુમાન પ્રમાણ આની સત્તાને બતાવનાર આ પ્રમાણે છે "अणु परिमाणुं क्वचिद् विश्रान्तम् तरतमशब्द वाच्यत्वात् महत्परिमाणवत् " મહત્ પરિમાણુની જેમ અણુ પરિમાણુ તરતમ શબ્દવાચ્ય હોવાથી કોઈ સ્થાને વિશ્રાન્ત છે એટલે કે જેમ તરતમ શબ્દ હોવાથી મહત્ પરિમાણુ

अन्यथा वस्तुनो महत्त्वमपि नोपपद्येत अणुमहतोः सापेक्षत्वात् । अतो द्व्यणुकादीनि परिणामानि परस्पर भिन्नानि मन्तव्यान्येव । एवं च द्व्यणुके सिद्धे ततः पूर्ववर्त्ती निरंशः परमनिकृष्टः परमाणुः सिध्यत्येव । यदि अणुमहत्त्वादिरूपेण परिमाणभेदा न मन्येत तदा सर्षपसुमेर्वोस्तुल्यपरिमाणता प्रसज्येत । अतः सिद्धः परमाणुः । ननु भवतु परमाणु॰ स सूक्ष्मत्वात् चक्षुरादीन्द्रियागम्योऽपि भवतु, परन्तु तैरनन्तैः परमाणुभिश्चक्षुराद्यगोचर. शस्त्रच्छेदा द्यगोचरश्च एको व्यावहारिकः परमाणुर्निष्पद्यते इति यदुक्तं तन्मन्दम् इति चेत्, आह, पुद्गलपरिणामो हि सूक्ष्मबादरभेदेन द्विविधः । तत्र सूक्ष्मपरिणामपरिणतानां पुद्गलानामिन्द्रियाग्राह्यत्वागुरुलघुपर्यायवत्त्वशस्त्रच्छेदाद्यविषयत्वादयो

शब्दवाच्य होने के कारण परमाणु में विश्रान्त है, यदि ऐसा न हो तो वस्तु में महत्ता नही बन सकती है महत्ता के सद्भाव से यह भी मानना पड़ता है कि कहीं न कहीं अणुपरिमा ग भी है क्यो कि अणु और महत् ये,दोनो परस्पर सापेक्ष है, इसलिये द्व्यणुकादि त्र्यणुकादिरूप परिमाण परस्पर में भिन्न है ऐसा मानना चाहिये जब जिससे निष्पन्न हुआ है द्व्यणुक का सत्ता सिद्ध हो जाती है तो यह द्व्यणुक जिससे निष्पन्न हुआ है ऐसा पूर्ववर्ती निरश परमनिकृष्ट परमाणु भी सिद्ध हो जाता है । यदि अणु महत्त्वादिरूप से परिमाण भेद न माने जावे तो सर्षप और सुमेरु में तुल्य परिमाणता आने का प्रसङ्ग प्राप्त होगा परन्तु ऐसा तो है नहीं इसलिये परमाणु है इससे यह सिद्ध हो जाता है । शका--भले ही परमाणु की सिद्धि हो जावे और यह भी बात मानली जावे कि वप चक्षुरादिक इन्द्रियो का विषय नही है, परन्तु यह बात ठीक नही है कि इन अनन्त परमाणुओ से चक्षुरादि इन्द्रियो द्वारा ग्रहण करने में नही आने वाला और शस्त्रादिको द्वारा छेदन भेदनादि रूप क्रिया का विषय नहीं हो सकने वाला एक व्यावहारिक परमाणु निष्पन्न होता है- तो इसका उत्तर ऐसा है कि पुद्गल--परिणाम सूक्ष्म एव बादर के भेद से दो प्रकार

આકાશમા વિશ્રાન્ત છે, તેમજ આ અણુ પરિમાણુ પણ તરતમ શબ્દ વાચ્ય હોવાથી પરમાણુમાં વિશ્રાન્ત છે જો આમ ન હોય તો વસ્તુમા મહત્તા થઇ શકે જ નહી', મહત્તાના સદ્ભાવથી આ વાત પણ માનવી પડશે કે કોઇ ને કોઈ સ્થાને અણુ પરમાણુ પણ છે જ કેમકે અણુ અને મહત્ એ બન્ને પરસ્પર સાપેક્ષ છે એથી દ્વયણુકાદિ ત્ર્યણુકાદિ રૂપ પરિણામ પરસ્પરમા-ભિન્ન છે એવું માનવુ જોઇએ જ્યારે દ્વયણુકની સત્તા સિદ્ધ થઇ જાય છે તો આ દ્વયણુક જેનાથી નિષ્પન્ન થાય છે એવો પૂર્વવતિ નિરંશ પરમનિકૃષ્ટ પરમાણુ પણ સિદ્ધ થઇ જાય છે. જો અણુમહત્ત્વાદિરૂપથી પરિમાણુ ભેદ માનવામા આવે નહી તો સર્ષપ અને સુમેરુમાતુલ્યપરિણામતા આવવાનો સમય ઉપસ્થિતથશે પરંતુ આમ તો બનતુ જ નથી, એથી પરમાણુ છે આમ સિદ્ધ થઈ જાય છે શંકાઃ--પરમાણુની સિદ્ધિ ભલે થાય અને એ વાત પણ માન્ય થઈ જાયકે તે ચક્ષુરાદિક ઈન્દ્રિયોનો વિષય નથી, પરંતુ આ વાત ઠીક નથી કે આ અનંત પરમાણુઓથી ચક્ષુરાદિ ઈન્દ્રિયો દ્વારા ગ્રહણુ કરવામાં નહી આવેલ શસ્ત્ર આદિક દ્વારા જે છેદન-ભેદન રૂપ ક્રિયાનો વિષય થઇ શકે નહી તેવો એક વ્યાવહારિક પરમાણુ નિષ્પન્ન થાય છે. તો આનો જવાબ આ પ્રમાણે છે કે પુદ્ગલ પરિણામ

धर्मा भवन्त्येवेति न काऽप्यनुपपत्तिः । आगमेऽपि पुद्गलानां सूक्ष्मत्वासूक्ष्मत्वपरिणामः श्रूयते, यथा द्विप्रदेशिकः स्कन्ध एकस्मिन्नाकाशप्रदेशे भाति द्वयोश्चापीति संकोचविकास कृतो भेदः । लोकेऽपि पिण्डित कार्पासपुञ्जलोहपिण्डयोः परिणामभेदो दृश्यते एवेति नात्र काऽपि विप्रतिपत्तिः कर्त्तव्येति दिक् ।

अथ प्रमाणान्तरं लक्षयितुमाह–'वावहारियपरमाणूणं' इत्यादि । 'वावहारिय परमाणूणं' व्यावहारिकपरमाणूनां व्यावहारिका ये परमाणवस्तेषाम् इहाप्यनन्तानामिति पूर्वतोऽनुषज्यते तेनानन्तानां व्यावहारिकपरमाणूनां 'समुदयसमिइ समागमेणं' समुदय-

का होता है इनमें जो पुद्गल सूक्ष्म परिणाम वाले होते है उनमें इन्द्रियाग्राह्यत्व, अगुरुलघुपर्यायवत्त्व, एवं शस्त्रादि द्वारा अच्छेद्यत्व आदि धर्म होते ही हैं. इस विषय में तो कोई कहने जैसी बात ही नहीं है. आगम में भी ऐसा कहा गया सुना गया है कि पुद्गलो का सूक्ष्म परिणाम और असूक्ष्म परिणाम होता है द्विप्रदेशिक स्कन्ध एक आकाश प्रदेश में भी समा जाता है और दो प्रदेशों में भी समा जाता है. ऐसा जो यह भेद है त वह उनके सकोच और विकाश को लेकर हो जाता है जब द्विप्रदेशी स्कन्ध सकुचित होता है त वह एक अकाश प्रदेश में मा जाता है और जब वह विस्तारवाला होता है तो वही दो प्रदेशो में समा जाता है. सकोच और विस्तार ये पुद्गलो का स्वभाव है जब कपास पिण्डावस्था में होता है तो वह आकाश प्रदेशो को इतना नहीं घेरता है कि जितना वह अपिण्डावस्था में घेरता है । इसी तरह एक मन कपास के जितने प्रदेश फैले हुए नजर आते हैं उतने ही वे प्रदेश लोहे में सकुचित देखे जाते है , इस तरह यह पुद्गलों में परिणामकृत भेद लक्षित होता है. अत. इस

સૂક્ષ્મ અને બાદરના ભેદથી બ પ્રકારનુ થાય છે એમા જે પુદ્ગલ સૂક્ષ્મ પરિણામવાળા હોય છે તેમાં ઇન્દ્રિય અગ્રાહ્યત્વ અગુરુલઘુપર્યાયવત્ત્વ, તેમજ શસ્ત્રાદિ વડે અચ્છેદ્યત્વ વગેરે ધર્મો હોય જ છે આ સંબધમાં તો વિશેષ કહેવાજેવું કંઈ નથી. આગમમા પણ એવુ જ કહેવામાં આવ્યુ છે તેમજ સાંભળવામાં આવ્યું છે કે પુદ્ગલોનું સૂક્ષ્મ પરિણામ અને અસૂક્ષ્મ પરિણામ હોય છે દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ એક આકાશ પ્રદેશ માં પણ સમાવિષ્ટ થઈ જાય છે અને બે પ્રદેશોમા પણ સમાવિષ્ટ થઈ જાય છે. એ જે ભેદ છે, તો તે તેના સંકોચ અને વિકાશ તે લઈનેજ થાય છે. જ્યારે દ્વિપ્રદેશી સ્કંદ સંકુચિત થાય છે, તો તે એક આકાશ પ્રદેશમા સમાવિષ્ટ થઈ જાય છે અને જ્યારે તે વિસ્તારવાળો હોય છે તો તે બે પ્રદેશોમા સમાવિષ્ટ થઈ જાય છે. સંકોચ અને વિસ્તાર એ પુદ્ગલોનો સ્વભાવ છે જ્યારે કપાસ પિંડાવસ્થામા હોય છે તો તે આકાશ પ્રદેશોને આટલો ઘેરતો નથી કે જેટલો તે અપિંડાવસ્થામા ઘેરે છે આ પ્રમાણે એક મણ કપાસના જેટલા પ્રદેશો ફેલાએલા દેખાય છે, તેટલાજ તે પ્રદેશો લોખંડ મા સંકુચિત દેખાય છે આ રીતે પુદ્ગલોમા પરિણામ કૃત ભેદ લક્ષિત હોય છે. એથી આ સંબંધમા શંકા જેવી કોઈ વાત નથી,

समिति समागमेन या परिणाममात्रा 'सा एगा उस्सण्हसण्हिआइ' सा एका उच्छ्लक्ष्ण श्लक्ष्णिका उत् प्रावल्येन 'सण्हिसण्हिआइ' श्लक्ष्णश्लक्ष्णिका अतिशयेन श्लक्ष्णा श्लक्ष्णश्लक्ष्णा सैव तथा' इति शब्दः स्वरूपदर्शनार्थः, वा शब्दः परापेक्षया समुच्चयार्थक । 'एवं उद्धरेणूइ वा तसरेणूइ वा रहरेणूइ वा वालग्गेइ वा लिक्खाइ वा जूआइ वा जवमज्झेइ वा उस्सेहंगुलेइ वा' ऊर्ध्वरेणुरिति वा त्रसरेणुरिति वा रथरेणुरिति वा वालाग्रमिति वा लिक्षाइति वा यूका इति वा यवमध्य इति वा उत्सेधाङ्गुलमिति वा श्लक्ष्णश्लक्ष्णिकाद्युत्सेधाङ्गुलान्ता अपि बोध्याः ।

एते च श्लक्ष्णश्लक्ष्णिकादय उत्सेधाङ्गुलान्ता सर्वे प्रमाणाविशेषा यथोत्तरमष्टगुणा अनन्तपरमाणुकाः बोध्या अनन्तपरमाणुकत्वस्य सर्वत्राविरोधेन सत्त्वात्, अत एव श्लक्ष्णश्लक्ष्णिके त्यादि निर्विशेषितमेवोक्तम् । तत्र श्लक्ष्णश्लक्ष्णिका—पूर्वप्रमाणापेक्षयाऽष्टगुणाधिका, एवमग्रेऽपि बोध्यम् । एतदेव स्पष्टयति—'अट्ठ उस्सण्हसण्हियाओ' इत्यादि । 'अट्ठ उस्सण्हसण्हियाओ सा एगा सण्हसण्हिया' अष्ट उच्छलक्ष्ण श्लक्ष्णिकाः सा एका श्लक्ष्णश्लक्ष्णिकाः 'अट्ठसण्हसण्हियाओ सा एगा उद्धरेणू' अष्ट श्लक्ष्णश्लक्ष्णिका सा एका ऊर्ध्वरेणुः अत्र उर्ध्वेत्यस्योपलक्षणत्वादधस्तिर्यग्ग्रहणम् तेन ऊर्ध्वाधस्तिर्यग्गामी जालान्तरगतसूर्यकिरणस्फुरणलक्ष्णोरेणुः—धूलिः ऊर्ध्वरेणुः 'अट्ठ

सम्बन्ध में शंका करने जैसी कोई बात नहीं है । "वावहारिय परमाणूणं समुदयसमिइसमागमेणं सा एगा उस्सण्हसण्हिआइ वा सण्हिसण्हिआइ वा उद्धरेणूइ वा तसरेणूइ वा रहरेणूइवा वालग्गेइ वा लिक्खाइ वा जूआइ वा" अनन्त व्यावहारिक परमाणुओ का सयोंग से जो परिणाममात्रा होती है ऊसका नाम एक उच्छ्लक्ष्णश्लक्ष्णिका है, आठ उच्छ्लक्ष्ण श्लक्ष्णिकाओं को एक श्लक्ष्णश्लक्ष्णिका होती है इसी तरह से उत्सेधाङ्गुल तक कथन जानना चाहिये. ये सब प्रमाण विशेष है ये सब अपने से पहिले से आठ २ गुणित होते हैं और एक अनन्त २ पुद्गल परमाणुओं वाला होता है । आठ श्लक्ष्णश्लक्ष्णिकाओं का एक उर्ध्वरेणु होता है । उर्ध्वशब्द यहां उपलक्षणरूप है, इससे अधोगाकी रेणु और त्तिर्यग्गामी रेणु का भी ग्रहण हुआ है, इस तरह जो रेणु उर्ध्व, अधः एव तिर्यग्गामी जाल के अन्तर्गत सूर्य किरणों से जिसका

"वावहारिय परमाणूणं समुदयसमिइ समागमेणं सा एगा उस्सण्हसण्हिआइ वा सण्हिसण्हिआइ वा उद्धरेणूई वा तसरेणूइ वा रहरेणूई वा वालग्गेइइ वा लिक्खाइवा जूआइ वा" અનંત પરમાણુઓના સંયોગથી જે પરિણામમાત્રા થાય છે તેનુ નામ ઉચ્છ્લક્ષ્ણશ્લક્ષ્ણિકા છે આ ઉચ્છ્લક્ષ્ણશ્લક્ષ્ણિકાઓની એક શ્લક્ષ્ણ શ્લક્ષ્ણિકા હોય છે આ પ્રમાણે ઉત્સેધાંગુલ સુધી કથન જાણવું જોઈએ એ સર્વે પ્રમાણ વિશેષ છે, એ સર્વે પહેલા જેટલા આવી ગયા છે તે બધાથી ગુણિત થાય છે- અને દરેકે દરેક અનંત અનંત પુદ્ગલ પરમાણુઓવાલા હોય છે આઠ શ્લક્ષ્ણશ્લક્ષ્ણિકાઓનો એક ઉર્ધ્વરેણુ હોય છે ઉર્ધ્વ શબ્દ અહીં ઉપલક્ષણરૂપ છે એનાથી અધોગામી રેણુ અને તિર્યગ્ગામી રેણુનુ પણ ગ્રહણ થયું છે આ પ્રમાણે જે રેણુ

उद्धरेणूओ सा एगा तसरेणु' अष्ट ऊर्ध्वरेणव सा एका त्रसरेणुः-त्रस्यति पूर्वादि वात-प्रेरितो गच्छतीति त्रसा सा चासौ रेणुस्त्रसरेणुः 'अट्ठ तसरेणुओ सा एगा रहरेणु' अष्ट त्रसरेणवः सा एका रथरेणुः रथगमनादुड्डीयमाना रेणु रथरेणुः 'अट्ठ रहरेणूओ से एगे देवकुरूत्तरकुराण' अष्ट रथरेणव तदेक देवकुरूत्तरकुरूणां देवकुरूत्तरकुरुक्षेत्रनिवासिनां 'मणुस्साण वालग्गे' मनुष्याणां वालाग्रं केशाग्रभागः, 'देवकुरूत्तर कुराण मणुस्साणं' देवकुरुत्तरकूरूणां मनुष्याणां यानी 'अट्ठा वालग्गा' अष्टवालाग्राणि केशाग्राणि 'से एगे हरिवासे रम्मयवासाण' तदेकं हरिवर्षरम्यकवर्षाणां हरिवर्ष रम्यकवर्षवासिनां 'मणुस्साणं वालग्गे' मणुष्याणां वालाग्रम्, 'एव' एवम् अनेन प्रकारेण हरिवर्षरम्यकवर्षक्षेत्रवासि-मनुष्याणां यानि अष्ट वालाग्राणि तत् 'हेमवयहेरण्णवयाण' हैमवतहैरण्यवतानां हैमवत-हैरण्यवतवर्षवासिनां 'मणुस्साणं' मनुष्याणामेकं वालाग्राम्, यानि अष्टौ हैमवत हैरण्य-वतवर्षवासिमनुष्यवालाग्राणि तत् 'पुव्वविदेहअवरविदेहाणं' पूर्वे विदेहापरविदेहानां पूर्व-विदेहापरविदेहवासिनां मणुष्याणामेकं वालाग्रम् यानि चाष्टौ पूर्वविदेहापरविदेहवासि 'मणुस्साण वालग्गा सा एगा लिक्खा' मनुष्यवालाग्राणि सा एका लिक्षा, 'अट्ठ लिक्खाओ

स्फुरण होता है ऐसी जो धूलि है वह उर्ध्वरेणु शब्द से वाच्य हुई है। आठ उर्ध्वरेणुओं का एक त्रसरेणु होता है। जो पूर्वादि दिशाओ से आगत वात से प्रेरित हुई इधर उधर चली जाती है-उड़ जाती है ऐसी धूलि का नाम त्रसा है, ऐसी त्रसारूप जो रेणु है वह त्रसरेणु है. आठ त्रसरेणुओं का एक रथरेणु होता है, रथ के चलने समय उससे उडी हुई धूलि ही रथ रेणु है आठ रथ रेणुओ का एक देवकुरु एव उत्तरकुरु क्षेत्र के निवासी मनुष्यों का बालाग्र होता है. आठ बालाग्रों का हरिवर्ष और रम्यकवर्ष के निवासी मनुष्यो का एक बालाग्र होता है इसी हरिवर्ष और रम्यकवर्ष के निवासी मनुष्यो के जो आठ बालाग्र हैं उनका हैमवत और हैरण्यवतक्षेत्र निवासी मनुष्यों का एक बालाग्र होता है. इनके आठ बालाग्रों का पूर्वविदेह और अपरविदेह के निवासी मनुष्यों का एक बालाग्र होता है. इनके आठ बालाग्रों

ઉર્ધ્વ, અધઃ અને તિર્યગ્ગામીજાલાન્તર્ગતસૂર્ય કિરણોથી જેનું સ્ફુરણ હોય છે એવી જે ધૂલિ છે તે ઉર્ધ્વરેણુ શબ્દથી વાચ્ય થયેલી છે. આઠ ઉર્ધ્વરેણુનો એક ત્રસરેણુ હોય છે. જે પૂર્વ આદિ દિશાઓથી આગત વાતથી પ્રેરિત થઈને આમ-તેમ ઉડી જાય છે. એવી ધૂલિનું નામ ત્રસા છે એવી ત્રસારુપરેણુ જ ત્રસરેણુ કહેવાય છે. આઠ ત્રસરેણુઓનો એક રથરેણુ હોય છે, રથ ચાલે છે ત્યારે તેનાથી જે રેણુ ઉડે છે તે રથરેણુ છે આઠ રથરેણુઓનો એક દેવ કુરુ અને ઉત્તર કુરુક્ષેત્ર નિવાસી મનુષ્યનો બાલાગ્ર હોય છે આઠ બાલાગ્રોનો હરિવર્ષ અને રમ્યક વર્ષના નિવાસી મનુષ્યો નું એક બાલાગ્ર હોય છે. એજ હરિવર્ષ અને રમ્યકવર્ષના નિવાસી મનુષ્યોના જે આઠ બાલાગ્રો છે તે હેમવત અને હૈરણ્યવત ક્ષેત્ર નિવાસી મનુષ્યોનુ એક બાલાગ્ર હોય છે એમના આઠ બાલાગ્રોનું પૂર્વ વિદેહ અને અપર વિદેહના નિવાસી મનુષ્યોનુ એક બાલાગ્ર હોય છે. એમના આઠ બાલાગ્રોની-કેશાગ્રોની-એક લિક્ષા

मा एगा जूआ' या अष्टयूकाः तदेकं यवमध्यम् , यानिच 'अट्ठ जवमज्झा से एगे अंगुले' अष्ट यवमध्यानि तदेकमङ्गुलम् , 'एएणं' एतेन अनन्तरोक्तेन 'अंगुलप्पमाणेणं छ अंगुलाइं पाओ' अङ्गुलप्रमाणेन षडङ्गुलानि एकः पादः--पादमध्यतलप्रदेशः, पादैकदेशत्वा त्पादः ग्रामैकदेशे ग्रामत्वव्यवहारवत् 'बारस अंगुलाइं विहत्थी' द्वादश अङ्गुलानि वित स्तिः , चउवीसं अंगुलाइं रयणी' चतुर्विंशतिः अगुलानि रत्निः प्रसारिताङ्गुलिको हस्तः, रत्नरिनि सैद्धान्तिकी परिभाषा शब्दकोशेतु "मुष्टया तु बद्धया स (हस्तः) रत्निः स्यात्" इति बद्धमुष्टिकहस्तो रत्निरुक्त', सचेह न गृह्यते न्यूनप्रमाणत्वात्, विवक्षितश्च चतुर्विंशत्यङ्गुलप्रमाणः स च प्रसारिताङ्गुलिक एव हस्तो घटते इति, तथा 'अडयालीसं अंगुलाइं कुच्छी.' अष्टचत्वारिंशत अङ्गुलानि कुक्षिः, 'छण्णउइ अंगुलाइं से एगे अक्खेइवा' षण्णवतिरङ्गुलानि स एकोऽक्ष शकटाऽवयवविशेष', इतिवा इति शब्दः स्वरूपोपदर्शने वा शब्दः समुच्चये एवमग्रेऽपि 'दडेइवा' दण्ड इति

की--केशाग्रो की एक लिक्षा-लाख होती है आठ लिक्षाओ की एक -यूका- शिरका जूं होती है. आठ यूकाओ का एक यवमध्य होता है आठ यवमध्यो का एक अङ्गुल होता है छह अंगुलो का एक पाद- पादमध्यतल प्रदेश होता है पादमध्यतल प्रदेश को जो यहां पाद कह दिया है वह ग्रामैकदेश में हुए ग्राम के व्यवहार की तरह कह दिया है १२अगुलों की एक वितस्ति होती है तथा २४ अगुलों की एक रत्नि होती है जिसमें अंगुलियां पसारी गई हों ऐसे एक हाथ का नाम सैद्धान्तिकी परिभाषा में रत्नि कहा गया है ; परन्तु शब्दकोष में बंधी हुई मुट्ठिवाले हाथको एक रत्नि कहा गया है, सो ऐसी रत्नि यहां गृहीत नहीं हुई है क्यो कि इसमें प्रमांण कम आता है, जब पसारीं हुई अगुलियो वाले हाथ की रत्नि कहते हैं तभी उसमें २४ अंगुल प्रमाणर्ता आती है, और इसीसे रत्नि प्रमाण सधता है ४८ अंगुलो की एक कुक्षि होती है, ९६ अंगुलो का एक अक्ष होती है, शकट का अवयव विशेष जो होता है उसका नाम अक्ष है इसी प्रकार से ९६ अंगुलो का एक दण्ड होता है, धनुष भी इतने

હોય છે, આઠ લિક્ષાઓની એક યૂકા હોય છે આઠ યૂકાઓનુ એક યવ મધ્ય હોય છે આઠ યવમધ્યોનો એક અંગૂલ હોય છે.-૬ અ ગુલોનો એક પાદ--પાદમધ્યતલ પ્રદેશ હોય છે પાદ મધ્યતલ પ્રદેશને જે અહીં પાદ કહેલ છે તે ગ્રામૈક દેશમાં થયેલ ગ્રામના વ્યવહારની જેમ સમજવું ૧૨ અ ગુલોની એક વિતસ્તિ હોય છે તેમજ ૨૪ અ ગુલોની એક રત્નિ હોય છે.જેમાઆંગળીઓ પહોળી કરવામાં આવી છે એવા એક હાથનુ નામ સૈદ્ધાન્તિકી પરિભાષામા રત્નિ કહેવમા આવેલ છે શબ્દકોષમા મુષ્ટિકા બાધેલા હાથને પણ એક રત્નિ કહેવામાં આવેલ છે. પરંતુ એનુ અહી ગ્રહણુ થતું નથી કેમકે આમા પ્રમાણુ ઓછુ આવે છે જ્યારે પહોળી કરેલી અંગલીઓ વાળા હાથને રત્નિ કહે છે ત્યારે જ તેમાં ૨૪ અ ગુલ પ્રમાણુતા આવે છે--અને એનાથીજ રત્નિ પ્રમાણુ સધે છે. ૪૮ અ ગુલોની એક કુક્ષિ હોય છે ૯૬ અ ગુલનો એક અક્ષ હોય છે શકટનો અવયવ વિશેષ જે હોય છે તેનું નામ અક્ષ છે. આ પ્રમાણે

वा दण्डः प्रसिद्धः, 'धणूइवा' धनुरिति वा धनुः प्रसिद्धम्, 'जुगेइवा' युगमिति वा युग धुर्यवृषभस्कन्धस्थितः काष्ठविशेषः 'मुसलेइ वा' मुशलमिति वा मुशलं प्रसिद्धम् 'णालिआइ वा' नालिकेति वा नालिका यष्टि विशेषः अक्षादि नालिकान्तानि षण्णवत्य-ङ्गुलप्रमाणानि। अत्र धनुर्मात्रमुपयोगि, तदतिरिक्तानि नामानि प्रसङ्गादुपन्यस्तानि तानि चान्यत्रोपयोगीनि 'एएणं' एतेन अनन्तरोक्तेन 'धणुप्पमाणेणं दो धणुसहस्साइं' धनुष्प्रमाणेन द्वे धनुःसहस्रे द्वि सहस्रधनूंपि एकं 'गाउय' गव्यूतम्, 'चत्तारि गा-उयाइं जोयणं' चत्वरि गव्यूतानि एकं योजनम्। 'एएणं' एतेन अनन्तरोक्तेन 'जो यणप्पमाणेणं जे पल्ले' योजनप्रमाणेन यः पल्यः धान्यपात्रविशेष स इव पल्यः पल्यसदृशः पात्रविशेषो 'जोयणं' योजनम् एकं योजनम् 'आयामविक्खंभेणं' आयाम-विष्कम्भेण-दैर्ध्यविस्ताराभ्यां समवृत्तत्वात् एकं 'जोयणं' योजनम् 'उड्ढं उच्चत्तेणं' ऊर्ध्वम् उच्चत्वेन, 'तं' तत् पूर्वोक्तं योजनम् 'तिगुणं' त्रिगुणं-त्रिभिर्गुणितं 'सविसेसं' सविशेषं विशेषसहितं 'परिक्खेवेणं' परिक्षेपेण- परिधिना, वृत्तपरिधेः किञ्चिन्न्यूनं षड्भागाधिक त्रिगुणत्वात् 'से ण पल्ले' स खलु पल्यः 'एगाहिय बेहिय तेहिय' एकाहिक द्व्य हिकत्रैयहिकोणां तत्र मुण्डिते शिरसि एकेनाह्ना यावत्प्रमाणा वालाग्रकोटय उत्तिष्ठन्ति ता एकाहिक्यः द्वाभ्यां तु द्वैयहिक्यः त्रिभिस्तु त्रैयहिक्यस्तासाम्-अर्थात् एकदिनभव द्विदिनभव त्रिदिनभवानाम् 'उक्कोसेण' उत्कर्षेण-उत्कृष्टतया 'सत्तरत्तपरूढाण' सप्तरात्रो

ही अगुलों का होता है जुआ जो बैलो के कंधो पर रखा जाता है वह भी इतने ही अंगुलो का होता है। मुशल एवं नालिका यष्टिविशेष भी इतने ही अंगुलो की होती है। यहां प्रकरण में उपयोगी एक धनुष मात्र ही है इससे अतिरिक्त और नाम तो केवल प्रसङ्ग से ही लिख दिये हैं। इनका उपयोग अन्यत्र होता है। २हजार धनुष का एक गव्यूत होता है। चार गव्यूत का एक योजन होता है। इस योजन प्रमाणवाला पल्य—धान्यपात्रविशेष के जैसा यह पल्य होता है अर्थात् एक योजन गहरा, एक योजन चोड़ा और एक योजन लम्बा ऐसा एक पल्य बनाना चाहिये इस पल्य में कम से कम एक दिन से लेकर तीन दिन तक और अधिक से अधिक सात दिन तक के मुण्डित हुए शिर पर उत्पन्न हुए बालाग्रों को जो कि देवकुरु और

---

૯૬ અગુલોનો એક દંડ હોય છે ધનુષ પણ આટલાજ અગુલોનુ હોય છે ધૂસરું-જે બળદના ખાંધા પર મૂકવામા આવે છે તે પણ એટલા જ અંગુલોનુ હોય છે મુશલ અને નાલિકા-યષ્ટિ વિશેષ પણ એટલાજ અગુલોની હોય છે અહીં પ્રકરણમાં ઉપયોગી એક ધનુષ માત્ર જ છે બીજા નામો ફક્ત પ્રસંગાનુસાર જ લખવામા આવ્યા છે અન્યત્ર આ સર્વનો ઉપયોગ થાય છે. બે હજાર ધનુષનો એક ગવ્યૂત થાય છે ચાર ગવ્યૂત બરાબર એક યોજન હોય છે આ યોજન પ્રમાણુવાળા પલ્ય-ધાન્ય પાત્રવિશેષ ના જેવુ આ પલ્ય હોય છે એટલે કે એક યોજન પહોળુ અને એક યોજન લાબુ એવું એક પલ્ય બનવું જોઈએ. આ પલ્યમાં ઓછામાં ઓછા એક દિવસથી માંડીને ત્રણ દિવસ સુધી અને વધારેમા વધારે સાત દિવસ સુધીના મુંડિત થયેલા શિર પર ઉત્પન્ન થયેલા બાલાગ્રોની—કે જેઓ દેવકુરુ અને ઉત્તર

त्पन्नानाम् वालाग्रकोटीनां-देवकुरूत्तरकुरूमनुष्यवालाग्रभागानाम् 'संभट्टे' संभृष्टः आकर्णपूरितः 'सण्णिचिए' सन्निचितः सं-सम्यक् प्रचयविशेषात् निचितः-निविडीकृतः, भरिए" भृतः पूर्णः । 'मुळे एगाहिय वेहिय तेहिय' इत्यत्र प्राकृतत्वात् षष्ठी बहुवचनलोपः सर्वत्र तृतीयार्थे षष्ठि 'तेण' तानि पूर्वोक्तानि खलु 'वालग्गा णो कुथेज्जा' वालाग्राणि न कुथ्येयुः प्रचयविशेषाद् विवराभाशद्वायोः प्रवेशासम्भवाच्चासारतां न प्राप्नुयुः अतएव 'णो परिविद्धंसेज्जा' न परिविध्वसेरन् कतिपय परिशाटनमपि स्वीकृत्य विध्वस्तानि न भवेयुः, तानीत्यस्यार्थवशाद्विभक्तिं विपरिणमय्य द्वितीया बहुवचनान्तत याऽग्रेतन दहनादि क्रियान्वय इति तानि वालाग्राणि 'णो अग्गी डहेज्जा' अग्निः नो दहेन्–न भस्मी कुर्यात् 'णो वाए हरेज्जा' वातः वायुः न हरेत् देशाद्देशान्तरं न नयेत् अत्यन्तनिचितत्वा त्तत्र वह्नि वाय्वोः सङ्क्रमो न भवतीति तात्पर्यम् । तानि वालाग्राणि 'णो पूइत्ताए हव्वमागच्छेज्जा' पूतितया पूतिभावं हव्य कदाचिदपि न गच्छेयुः न कदापि शटितभावं प्राप्नुयुरित्यर्थः ततः तेभ्यः पूर्वोक्तेभ्यो वालाग्रेभ्यः यद्वा 'तओणं' तत तदनन्तर पूर्वोक्तप्रकारकपल्यभरणानन्तर मित्यर्थः 'वाससए' २ वर्षशते वर्षशते प्रतिवर्षशते 'एगमेग' एकमेकम्–एकैकम् 'वालग्गं' वालाग्रम् पूर्वोक्तस्वरूपं प्रमाणविशेषम् 'अवहाय' अपहाय–अपहृत्य 'जावइएण' यावता–यत्प्रमाणेन 'कालेणं' कालेन 'से

उत्तर कुरु के मनुष्यो की ही कोटियों को खूब धांसर कर भर देना चाहिये कहीं पर तिल मात्र भी स्थान खाली न रहे इस ढंग से वे उसमें भरना चाहिये. इस तरह भरे जाने पर उनमें विवर–छेद नहीं रहेगा. विवर नहीं रहने से वहां वायु का भी प्रवेश नहीं हो सकेगा, इसलिये न वे सड़ गल सकेंगे और न एक स्थान से दूसरे स्थान पर उडाये जाकर वायु द्वारा रखे जा सकेंगे निविडरूप से भरे रहने के कारण उन्हें अग्नि भी भस्मसात् नहीं कर सकेगी इस तरह जब उन बालाग्रकोटियों से वह पल्य आकर्ण अच्छी तरह अत्यन्त निविडरूप से भर जावे–तब उसमें से सौ वर्ष निकल जाने पर एक बालाग्रकोटि निकालनी चाहिये इस तरह करते २ जितने काल में वह पल्य उन बलाग्रकोटियों से रिक्त होता है, थोडा सा भी बालाग्रो का अंश उसमें नहीं चिपका रहता, अत्यन्त रूप से उस पल्य को उन बालाग्रो से शुद्धि हो

કુરુના માણુસોના જ હોય–કોટિઓને એકદમ ઠાસી ઠાસીને ભરવામા આવે કોઈ પણ સ્થાને તલમાત્ર પણ સ્થાન ખાલી હોય નહી તેમ તેમાં ભરવામા આવે આમ ભર્યાપછી તેમાં વિવર રહેશે નહી વિવર નહી રહેવાથી ત્યાં વાયુ પણ પ્રવિષ્ટ થઈ શકશે નહીં એથી તેઓ સડશે નહી ઓગળશે નહીં અને વાયુ પણ તેમને એક સ્થાનથી ઊડાવી ને અન્યત્ર લઈ જવામાં સમર્થ થશે નહી નિબિડરૂપમા હોવાથી અગ્નિ પણ તેમને ભસ્મ કરી શકશે નહી આ રીતે જ્યારે તે બાલાગ્ર કોટિઓથીતે પલ્ય આકર્ણ સારી રીતે અતીવ નિબિડ રૂપમાં પૂરિત થઈ જાય ત્યારે તેમાં સો વર્ષ નીકલી જવા બ દ એક બાલાગ્ર કોટિ બહાર કાઢવી જોઈએ આમ કરતાં કરતાં જેટલા કાળમા તે પલ્ય તે બાલાગ્ર કોટિઓથી રિક્ત થય છે બાલાગ્રનો સ્વલ્પાશ પણ તેમાં રહે નહીં તે પલ્ય એક દમ બાલાગ્રોથી રિક્ત થઈ જાય, એટલે

पल्ले खीणे' सः पूर्वोक्तः पल्यः क्षीणः वालाग्रकर्षणवशात् क्षयं प्राप्तः आकृष्टधान्यकोष्ठागारवत् तथा 'णीरए' नीरजाः–रज धूलिस्तत्सदृशस्सूक्ष्मवालाग्रस्तस्मान्निष्क्रान्तो नीरजाः रजस्तुल्य सूक्ष्मवालाग्ररहितः कोष्ठागारवत् तथा 'णिल्लेवे' निर्लेपः लेपरहितः अत्यन्तसश्लेषेण तन्मयत्वप्राप्तवालाग्रलेपापहारात् अपनीत धान्यलेपकोष्ठागारवत् 'तथा 'णिट्ठिए' निष्ठितः अपनेतव्यः द्रव्यापनयनान्निष्ठां रिक्ततां गतो 'भवइ' भवति विशिष्ट प्रयत्न प्रमार्जित कोष्ठागारवत् यद्वा नीरज आदयस्त्रयोऽपि समानार्थाः शब्द अतिशयित शुद्धि सूचनपराः 'से तं पलिओवमे' तदेतत् पल्योपमम् । इदं संख्येयवर्षकोटीकोटी प्रमाणं बादरपल्योपमं बोध्यं यतोऽत्र पल्यगतवालाग्राणां संख्येयैरेव वर्षै रपहारसंभव उक्तः । अस्य च यद्यपि वक्ष्यमाणसुषमसुषमादिकालमानादौ नोपयोगस्तथापि सुषम सुषमा काल मानोपयोगि सूक्ष्मपल्योपमं सुखेनावबोध्यं भवत्वितीदं प्रदर्शितम् । सूक्ष्मपल्योपमप्रमाणं तु एवं विज्ञेयं, तथाहि पूर्वोक्तमेकैकवालाग्रमसंख्येय खण्डीकृत्य भृतस्य उत्सेधाङ्गुलयोजनप्रमाणायामविष्कम्भावगाहस्य पल्यस्य वर्षशते २ एकैक वालाग्र खण्डापहारेण यावता कालेन सर्ववालाग्रखण्डापहारान्निर्लेपतास्यात् सोऽसंख्येय वर्ष

जाती है–अर्थात् पूर्णरूप से वे बालग्र उस पल्य में से निकल जाते है तो इतने काल का नाम पल्योपम काल हैं इस पल्य में सख्यात कोटीकोटोप्रमाण वर्ष समाप्त हो जाते है. इसे बादर पल्योपम काल कहागयाहै. क्यों कि इस पल्य गत बालाग्रों का अपहार संख्यात वर्षों में ही हो जाता है. इस पल्य का यद्यपि वक्ष्यमाण सुषमा सुषमादिकाल प्रमाण में उपयोग नहीं है परन्तु फिर भी सुषम सुषमा काल के प्रमाण में उपयोगी जो सूक्ष्म पल्योपम है वह सुख से समझ में आजाय इसलिये इसे यहां दिखलाया गया हैं सूक्ष्म पल्योपम का प्रमाण इस तरह से विज्ञेय है–पूर्वोक्त बालाग्रों में से एक एक बालाग्र के असख्यात खण्ड कर लेना चाहिये और फिर उनसे उस पल्य को भरना चाहिये इस अवस्था में इस पल्यकी लम्बाईचौडाई एव अवगाह उत्सेधाङ्गुल योजन प्रमाण हो जावेगी, अब सौ वर्ष निकल जाने पर उसमें से एक २ बालाग्रखण्ड का अपहार करना चाहिये इस तरह से करते २ जितने काल में वह पल्य उन सर्व बालाग्रों के

કે તેમાથી સપૂર્ણ પલ્યે બાલાગ્રો બહાર કાઢી નાખવામાં આવે તો તેટલા કાળનુ નામ પલ્યોપમ કાળ છે. આ પલ્યમાં સખ્યાત કોટિ કોટિ પ્રમાણુ વર્ષ સમાપ્ત થઈ જાય છે આને બાદર પલ્યોપમ કહેવામાં આવે છે, કેમકે આ પલ્યગત બાલાગ્રોનો અપહાર સખ્યાતવર્ષો મા જ થઇ જાય છે જો કે આ પલ્યનો વક્ષ્યમાણુ સુષમ સુષમાદિ કાલ પ્રમાણુમાં ઉપયોગ નથી છતાએ સુષમ સુષમાકાળના પ્રમાણુમા ઉપયોગી જે સૂક્ષ્મપલ્યોપમ છે તે સુખેથી સમજ મા આવી શકે એટલામાટે અહી દર્શાવવા મા આવેલ છે. સૂક્ષ્મપલ્યોપમનું પ્રમાણુ આ પ્રમાણે વિજ્ઞેય છે પૂર્વોકત બાલાગ્રોમા એક એક બાલાગ્રના અસંખ્યાત ખંડો કરી નાખવા જોઈએ અને ત્યાર બાદ તેમના વડે આ પલ્યને પૂરિત કરવું આ સ્થિતિ મા આ પલ્યની લબાઈ પહોળાઇ તેમજ અવગાહ ઊત્સેધાગુલયોજન પ્રમાણુ થઈ જશે હવે દર સો વર્ષે એક બાલાગ્રખંડનો તેમાંથી અપહાર કરવો આ પ્રમાણે જેટલા કાળમાં તે પલ્ય

कोटीकोटीप्रमाणः कालः सूक्ष्मपल्योपमम् । "विचित्राकृति राचार्यस्य" इति सूत्रकारेणा नुक्तमपीदं स्वयं विज्ञेयम् । इदं सूक्ष्मपल्योपममेवच प्रस्तुतोपयोगी । अन्यथाऽनुयोगद्वारा दिभिः सह विरोधः प्रसज्येतेति सर्वमुपपन्नम् । एवमग्रे सागरोपमेऽपि विज्ञेयमिति ।

अथ गाथया सागरोपमस्वरूपमाह—'एएसि' इत्यादि । 'एएसि' एतेषाम्—अनन्त-रोक्तानां 'पल्लाणं' पल्यानां—पल्योपमानां या 'दसगणिया कोडाकोडी हवेज्ज' दश गुणिता कोटी कोटी भवेत् 'तं' तत् 'एगस्स' एकस्य 'सागरोवमस्स' सागरोपमस्य 'भवे परिमाणं' परिमाणं भवेत् ॥१॥ इति । 'एएणं सागरोवमप्पमाणेणं चत्तारि साग-रोवमकोडाकोडीओ कालो सुसमसुसमा' एतेन सागरोपमप्रमाणेन चतस्रः सागरोपम-

अपहार होते २ उनसे सर्वथा निर्लिप्त बन जाता है ऐसा यह असख्यातकोटीकोटी वर्षप्रमाण-वाला काल सूक्ष्म पल्योपम काल कहा गया है । यही विषय "एएण जोयणप्पमाणेण जे पल्ले" इत्यादि सूत्रपाठ से लगाकर "णिट्ठिए भवइ सेतं पलिओवमे" यहां तक के सूत्रपाठ द्वारा स्पष्ट की गई है । यद्यपि यहा पर सूत्रकार ने सूक्ष्मपल्योपम के विषय में अपने स्वतेज रूप से विचार प्रगट नहीं किये हैं परन्तु फिर भी "विचित्राकृतिराचार्यस्य" के अनुसार अनुक्त भी इसे स्वय समझ लेना चाहिये. क्योंकि यह सूक्ष्म पल्योपम हो प्रस्तुत में उपयोगो है । यदि ऐसा न हो तो फिर अनुयोगादि द्वारों के साथ विरोध का प्रसङ्ग प्राप्त होगा, इसी तरह का कथन साग-रोपम के सबंध में भी जानना चाहिये, अब सूत्रकार इस गाथा द्वारा सागरोपम के स्वरूप का कथन करते हुए कहते हैं—

"एएसिं पल्लाणं कोडाकोडो हवेज्ज दसगुणिआ ।
त सागरोवमस्स उ एगस्स भवे परिमाणं ॥ १ ॥

पल्योपम की जो दश गुणित कोटी कोटी है वही एक सागरोपम प्रमाण है । अर्थात् कोटीं कोटो पल्योपम को १० दश से गुणित करने पर एक सागरोपम होता है ऐसे सागरोपम

તે બાલાગ્રોના અપહાર થી સર્વથા નિર્લિપ્ત બની જાય એવો તે અસંખ્યાત કોટી કોટી વર્ષ પ્રમાણુ વાળો કાળ સૂક્ષ્મ પલ્યોપમ કાળ કહેવામા આવે છે એ જ વિષય "एएणं जोयणप्पमाणेण जे पल्ले" ઈત્યાદિ સૂત્ર પાઠથી માંડીને 'णिट्ठिए भवइ से तं पलिओवमे' અહી સુધીના સૂત્રપાઠ વડે સ્પષ્ટ કરવામા આવેલ છે, જો કે અહી સૂત્રકારે સૂક્ષ્મપલ્યોપમના વિષે પોતાના સ્વતત્ર રીતે વિચારો વ્યક્ત કર્યા નથી છતાએ "विचित्राकृतिराचार्यस्य" ના મુજબ અહી અનુક્ત છે તો પણ સમજી લેવુ જોઈએ કેમકે આ સૂક્ષ્મ પલ્યોપમ જ પ્રસ્તુતમા ઉપયોગી છે. જો આમ હોય નહિ તો પછી અનુયોગાદિ દ્વારો સાથે વિરોધની સ્થિતિ ઉપસ્થિત થશે આ જાતનુ કથન સાગરોપમના સબધમા પણ જાણુવુ જોઈએ, હવે સૂત્રકાર આ ગાથા વડે સાગરોપમ ના સ્વરૂપનુ કથન કરતા કહે છે—

एएसिं पल्लाणं कोडा कोडी हवेज्ज दस गुणिआ ।
तं सागरोवमस्स उ एगस्स भवे परिमाण ॥१॥

પલ્યોપમની જે દશ ગુણિત કોટી કોટી છે તેજ એક સાગરોપમનુ પ્રમાણુ છે, એટલે

कोटाकोट्यः कालः सुषमसुषमा, चतुः सागरोपमकोटाकोटी प्रमितः कालः प्रथमोऽरको भवतीत्यर्थः १ । तथा 'तिण्णि सागरोवमकोडाकोडीओ' तिस्रः सागरोपमकोटाकोटयः-त्रिसागरोपमकोटाकोटी रूपः 'कालो सुसमा' कालः सुषमा, अयं कालो द्वितीयोऽरक इति २ । 'दो सागरोवमकोडाकोडीओ' द्वे सागरोपमकोटाकोटयौ द्विसागरोपमकोटाकोटीरूपः 'कालो सुसमदुस्समा' काल सुषमदुष्षमा, अयं कालस्तृतीयोऽरक इति ३ । 'बायालीसाए वाससहस्सेहिं ऊणिया' द्विचत्त्वारिंशता वर्षसहस्रैरूनिका-न्यूना 'एगा सागरोवमकोडाकोडी' एका सागरोपमकोटाकोटी 'कालो दुस्समसुसमा' कालो दुष्षमसुषमा, अयं कालश्चतुर्थोऽरक इति ४ । एक्कवीसं वाससहस्साइं कालो दुस्समा' एकविंशतिर्वर्षसहस्राणि कालो दुष्षमा अयं कालः पञ्चमोऽरकः इति ५ । तथा 'एक्कवीसं वाससहस्साइं कालो दुस्समदुस्समा' एकविंशतिर्वर्षसहस्राणि कालो दुष्षमदुष्षमा, अयं कालः षष्ठोऽरक इति । ६ । अत्रेदं बोध्यम्-प्रथमेऽरके चतस्रः सागरोपमकोटाकोटयः द्वितीये तिस्रः, तृतीये द्वे, चतुर्थे द्विचत्वारिंशत्सहस्रवर्षन्यूना एका सागरोपमकोटाकोटी, पञ्चमे एकविंशतिसहस्रवर्षाणि षष्ठे च एकविंशतिसहस्रवर्षाणीति सर्वसंकलनयाऽवसर्पिणीकालो दशसागरोपमकोटाकोटी प्रमाण इति । इत्यवसर्पिणी कालनिरूपणम् ॥

अथोत्सर्पिणी कालं निरूपयितुमाह--''पुणरवि'इत्यादि । 'पुणरवि उस्सप्पिणीए' पुनरपि उत्सर्पिण्याः-उत्सर्पिणीकालस्य 'एक्कवीसं वाससहस्साइं कालो दुस्समदुस्समा'

प्रमाण से चार सागरोपम कोटाकोटी का एक सुषमसुषमा काल होता है. इसीको अवसर्पिणी का प्रथम आरक कहा गया है तीन सागपमकोटाकोटि का द्वितीय काल जो सुषमा है वह होता है. दो सागरोपम कोटाकोटि का तृतीय काल जो सुषम दुष्षमा है वह होता है. ४२ हजार वर्ष कम १ कोटाकोटि सागरोपम का दुष्षम सुषमा काल होता है. यह चौथा काल है ''एक्कवीस वाससहस्साइं कालो दुस्समा" २१ हजार वर्ष का दुष्षमा नामका ५वाँ काल होता है तथा इतने ही हजार वर्ष का ६ वाँ काल जो दुष्षम दुष्षमा है वह होता है. इस तरह सर्व सकलना से अवसर्पिणी काल १० कोडाकोडी सागरोपम का होता है इसप्रकार से अवसर्पिणी

કે કોટી કોટી પલ્યોપમને ૧૦ વડે ગુણિત કરવાથી એક સાગરોપમ થાય છે એવા સાગરોપમ પ્રમાણુથી ચાર સાગરોપમ કોટા કોટિનો એક સુષમ સુષમા કાળ હોય છે. એને જ અવસર્પિણી નો પ્રથમ આરક કહેવામા આવેલ છે ત્રણ સાગરોપમ કોટા કોટીનો દ્વિતીય કાલ જે સુષમા છે તે હોય છે. બે સાગરોપમ કોટા કોટિનો તૃતીય કાળ જે સુષમ દુષ્ષમા છે તે હોય છે ૪૨ હજાર વર્ષ કમ ૧ કોટા કોટી સાગરોપમનો દુષ્ષમ સુષમાકાળ હોય છે, આ ચોથો કાળ છે 'एक्कवीसं वाससहस्साइं कालो दुस्समा" ૨૧ હજાર વર્ષનો દુષ્ષમા નામે ૫ મો કાળ હોય છે. તથા આટલાજ હજાર વર્ષનો ૬ઠ્ઠો કાળ જે દુષ્ષમ-દુષ્ષમા છે તે હોય છે આ પ્રમાણે સર્વ સંકલનાથી અવસર્પિણી કાળ ૧૦ કોડા કોડી સાગરોપમ

एकविंशतिर्वर्षसहस्राणि काल दुष्पमदुष्षमा इति उत्सर्पिण्याः प्रथमोऽङ्को १। 'एवं' एवम् अनेन प्रकारेण अवसर्पिणीकालस्य 'पडिलोमं' प्रतिलोमं–पश्चानुपूर्व्या 'णेयव्वं' नेतव्य–ज्ञातव्य कियदवधिज्ञातव्यम् ? इत्याह-'जाव चत्तारि'इत्यादि ।'चत्तारि सागरोवम

काल का निरूपण करके अब सूत्रकार उत्सर्पिणी कालका निरूपण करते हैं–"एव पडिलोम णेअव्वं जाव चत्तारि सागरोवम कोडाकोडीओ कालो सुसमसुसमा६" उत्सर्पिणीकाल में प्रथम काल जो दुष्पमदुष्पमा है वह २१ हजार वर्ष का होता है इसे ही उत्सर्पिणी काल का प्रथम अरक कहा गया है इस तरह से उत्सर्पिणी काल के ६ छट्ठे सुषमसुषमा अरक तक कथन कर लेना चाहिये, अवसर्पिणीकाल में जो १ प्रथम अरक हे वह उत्सर्पिणी काल में ६ छट्ठा पड जाता है और अवसर्पिणीकाल में जो ६ छट्ठा अरक है वह उत्सर्पिणी काल में प्रथम अरक हो जाता यहाँ पर जो अरको का कालप्रमाण अवसर्पिणी के प्रकरण मे कहा गया हे वह वैसा ही है–उतना ही है घट बढ नहीं है इस तरह अवसर्पिणी में अरको का प्रमाण और नम्बर इस प्रकार से रहता है–अवसर्पिणी के अरक—

१–सुषमसुषमा ४कोडाकोडी सागरोपम की स्थिति. ।

२–सुषमा–३कोडाकोडी सागरोपम की स्थिति ।

३–सुषमदुष्षमा–२कोडाकोडी सागरोपम की स्थिति ।

४–दुषष्मसुषमा––४२हजार वर्ष कम१ कोडाकोडी सागरोपम की स्थिति

५–दुष्पमा–२१हजार वर्ष की स्थिति. ।

६–दुष्षमदुषमा–२१हजार वर्ष की स्थिति ।

ને હોય છે આ પ્રમાણે અવસર્પિણી કાળનુ નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર ઉત્સર્પિણી કાળ નું નિરૂપણ કરે છે "एवं पडिलोमं णेअव्वं जाव चत्तारि सागरोवमकोडाकोडीओ कालो सुसमसुसमा ६" ઉત્સર્પિણી કાળમા પ્રથમ કાલ જે દુષ્ષમ દુષ્ષમા છે તે ૨૧ હજાર વર્ષનો હોય છે એને જ ઉત્સર્પિણી કાળનો પ્રથમ આરક કહેવામા આવેલ છે. આ પ્રમાણે ઉત્સર્પિણી કાળના ૬ઠ્ઠા સુષમા સુષમા આરક સુધીનું કથન સમજી લેવું જોઈએ. અવસ-પિંણી કાળમા જે ૧ પ્રથમ આરક છે તે ઉત્સર્પિણી કાળમાં ૬ ઠ્ઠો હોય છે અને અવસ પિં કાળમા જે ૬ઠ્ઠો આરક છે તે ઉત્સર્પિણી કાળમા ૧ પ્રથમ આરક થઈ જાય છે. અહીં જે આરકોના કાલ પ્રમાણ અવસર્પિણીના પ્રકરણમા કહેવામા આવેલ છે તે પ્રમાણે જ છે વધ ઘટ નથી આ રીતે અવસર્પિણીમાં આરકો નું પ્રમાણ અને ક્રમ આ પ્રમાણે રહે છે. અવસર્પિણી ના આરક—

૧ સુષમ સુષમા ૪ કોડા કોડી સાગરોપમની સ્થિતિ

૨ સુષમા– ૩ ,, ,,

૩ સુષમ દુષ્ષમા ૨ ,, ,, ,,

૪ દુષ્ષમ સુષમા ૪૨ હજાર વર્ષ કમ ૧ કોડા કોડી સાગરોપમની સ્થિતિ

૫ દુષ્ષમા ૨૧ હજાર વર્ષની સ્થિતિ

૬ દુષ્ષમ દુષ્ષમા ૨૧ હજાર વર્ષની સ્થિતિ.

कोडाकोडीओ कालो सुसमसुसमा' चतस्रः सागरकोटाकोटयः कालः सुषमसुषमा इति, योऽवसर्पिण्याः प्रथमो भेदः स इह षष्ठत्वेनावसेय इत्यर्थः। अत्रेदं बोध्यम्-उत्सर्पिण्या दुष्षमदुष्षमारूपे प्रथमेऽरके एकविंशतिवर्षसहस्राणि, द्वितीये दुष्षमारूपेऽरके एकविंशति-वर्षसहस्राणि, दुष्षमसुषमारूपे तृतीयेऽरके द्विचत्वारिंशद्वर्षसहस्रोना एका सागरोपमकोटा कोटी, सुषमदुष्षमारूपे चतुर्थेऽरके द्वे सागरोपमकोटाकोटयौ, सुषमारूपे पञ्चमेऽरके तिस्रः सागरोपमकोटाकोटयः, सुषमसुषमारूपे षष्ठेऽरके चतस्रः सागरोपमकोटाकोटयइति सर्व संकलनया दश सागरोपमकोटाकोटय एकस्या मुत्सर्पिण्यां भवन्तीति।

अथ प्रकृतमुपसंहरन्-अवसर्पिण्या उत्सर्पिण्या उभयोश्च कालमानमाह-'दससागरोवम-कोडाकोडीओ' इत्यादि तत्र अवसर्पिणीकाल उत्सर्पिणीकालश्च दशसागरोपमको टे कोटिक'। अवसर्पिण्युत्सर्पिणीरूपं कालचक्रं तु। विंशतिसागरोपमकोटाकोटिकम् इत्यर्थः ॥ सू० २१ ॥

उत्सर्पिणी काल के आरक—

१—दुष्षमसुषमा—२१हजार वर्ष की स्थिति।

२ — दुष्षमा— २१ हजार वर्ष की स्थिति।

३ -दुष्षमसुषमा—४२ हजार वर्ष कम १ कोडा कोडी सागरोपम की स्थिति।

४—सुषमदुष्षमा—२कोडाकोडी सागरोपम की स्थिति।

५—सुषमा—३कोडाकोडी सागरोपम की स्थिति।

६—सुषमसुषमा—४कोडाकोडी सागरोपम की स्थिति।

इस सब की संकलना करने से उत्सर्पिणी काल भी १०कोडाकोडी सागरोपम का होता है इस तरह यह अवसर्पिणीरूप और उत्सर्पिणीरूप काल चक्र २० कोडाकोडी सागरोपम का होना कहा गया है; यही सब विषय "एएणं सागरोवमप्पमाणेणं चत्तारि सागरोवमकोडाको-डिओ" से लेकर "दस सागरोवमकोडाकोडीओ कालो उस्सप्पिणी, वीसं सागरोवमकोडाकोडीओ

ઉત્સર્પિણી કાળના આરક

૧ દુષ્ષમ દુષ્ષમા-૨૧ હજાર વર્ષની સ્થિતિ

૨ દુષ્ષમા- " " "

૩ દુષ્ષમ સુષમા ૪૨ વર્ષ કમ ૧ કોડા કોડી સાગરોપમનિ સ્થિતિ.

૪ સુષમ દુષ્ષમા ૨ કોડા કોડી સાગરોપમની સ્થિતિ,

૫ સુષમા ૩ કોડા કોડી સાગરોપમની સ્થિતિ,

૬ સુષમ સુષમા ૪ કોડા કોડી સાગરોપની સ્થિતિ

આ સર્વની સંકલના કરવાથી ઉત્સર્પિણી કાલ પણ ૧૦ કોડા કોડી સાગરોપમ નો હોય છે. આ પ્રમાણે આ અવસર્પિણી રૂપ અને ઉત્સર્પિણી રૂપ કાલ ચક્ર ૨૦ કોડા કોડી સાગરોપમનુ છે એવુ કહેવામા આવેલ છે, એ જ વાત ""एएणं सागरोवमप्पमाणेणं

अनन्तरसूत्रे भरते कालस्वरूपमुक्तम्, सम्प्रति काले भरतस्वरूपं जिज्ञासमानस्तत्र प्रथमोपस्थितत्वादादौ सुषमसुषमारूपावसर्पिणीभेद पृच्छति—

मूलम्—जंबुद्दीवेणं भंते ! दीवे भरहे वासे इमीसे ओसप्पिणए सुसमसुसमाए समाए उत्तमकट्ठपत्ताए भरहस्स वासस्स केरिसए आयार-भावपडोयारे होत्था ? गोयमा ! बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे होत्था. से जहाणामए आलिंगपुक्खरेइ वा जाव णाणामणि पंच वण्णेहिं तणेहि य मणीहि य उवसोभिए. तं जहा—किण्हेहिं जाव सुक्किल्लेहि एवं वण्णो गंधो रसो फासो सद्दो य तणाण य मणीण य भाणियव्वो जाव तत्थ णं बहवे मणुस्सा मणुस्सोओ य आसयंति सयंति चिट्ठंति णिसीयंति तुयट्टंति हसंति रमंति ललंति । तीसेणं समाए भरहे वासे बहवे उद्दाला कुद्दाला कयमाला णट्टमाला दंतमाला नागमाला सिंगमाला संखमाला सेयमाला णामं दुमागणा पण्णत्ता. कुसविकुसविसुद्धरूक्खमूला मूल-मंतो कंदमंतो जाव बीयमंतो पत्तेहि व पुप्फेहि फलेहि य उच्छण्णपडि-च्छण्णा सिरीए अईव २ उवसोभेमाणा चिट्ठंति । तिसेणं समाए भरहे वासे तत्थ तत्थ बहवे भेरुतालवणाइं हेरुतालवणाइं मेरूतालवणाइं पभयालवणाइं सालवणाइं सरलवणाइं सत्तबण्णवणाइं पूयफलिवणाइं ख-ज्जूरीवणाइं णालिएरीवणाइं कुसविकुसविसुद्धरुक्खमूलाइं जाव चिट्ठंति। तीसेणं समाए भरहे वासे तत्थ तत्थ बहवे सेरिया गुम्मा णोमालि-यागुम्मा कोरंटयगुम्मा बंधुजीवगगुम्मा मणोज्ज-गुम्मा बीयगुम्मा णगुम्मा कणइरगुम्मा कज्जयगुम्मा सिंदुवारगुम्मा मोग्गरगुम्मा जू-हियागुम्मा मल्लियागुम्मा वासंतियागुम्मा वत्थुलगुम्मा कत्थुलगुम्मा

काले ओसप्पिणी उस्सप्पिणी" यहां तक के सूत्रपाठ द्वारा कहा गया है इनके पदों की व्याख्या सुगम है ॥ २१ ॥

चत्तारि सागरोवमकोडाकोडीओ" थी માંડીને "दस सागरोवमकोडाकोडीओ कालो उस्सप्पिणी' चोसं सागरोवमकोडा कोडीओ कालो ओसप्पिणी उस्सप्पिणी" અહીં સુધીના સૂત્ર પાઠ વડે કહેવામા આવેલ છે. આ સર્વ પદોની વ્યાખ્યા સરળ છે. ॥૨૧॥

सेवालेगुम्मा अगत्थिगुम्मा भगदंतियोगुम्मो चंपगगुम्मा जाइगुम्मा णवणीइयागुम्मा कुंदगुम्मा महाजाइगुम्मा रम्मा महामेघणिकुरम्बभूया दसद्धवण्णं कुसुमं कुसुमेंति । जे णं भरहे वासे बहुसमरमणिज्जं भूमिभागं वायविधुयग्गसाला मुक्कपुप्फपुंजोवयारकलियं करेंति। तीसेणं समाए भरहे वासे तत्थतत्थ तहि तहिं बहुईओ पउमलयाओ जाव सामलयाओ णिच्चं कुसुमियाओ जाव लयावण्णओ । तीसेणं समाए भरहे वासे तत्थतत्थ तहिं तहिं बहुइओ वणराईओ पण्णत्ताओ, किण्हाओ किण्हो भासाओ जाव रम्माओ रयमत्तगछप्पय कोरंटगभिंगारग कोंडलग जीवंजीवग नंदीमुहकविलपिंगलक्खग कारंडवचक्कवायगकलहंसहंससारसअणेगसउणगणमिहुणवियरिया सदुण्णइयमहुर सरणाइयाओ संपिंडिय दरिय भमरमहुपरिपहकर परिलिंतमत्त छप्पयकुसुमासवलोलमहुरगुमगुमंत गुजंत देसभागाओ अब्भिंतरपुप्फफलाओ बाहिरपत्तोच्छण्णाओ पत्तेहि य पुप्फेहि य ओच्छन्नवलिच्छत्ताओ साउफलाओ निरोययाओ अकंटयाओ णाणाविहगुच्छगुम्ममंडवग सोहियाओ विचित्तसुहकेउभूयाओ वावीपुक्खरिणी दीहिया सुनिवेसिय रम्मजाल हरयाओ पिंडिमणीहारिम सुगंधि सुह सुरभि मणहरंच महया गंधद्धाणिमुयंताओ सव्वाउयपुप्फफलसमिद्धाओ सुरम्माओ पासाईयाओ दरिसणिज्जाओ अभिरूवाओ पडिरूवाओ ॥सू०२२॥

छाया— जम्बूद्वीपे खलु भदन्त ! द्वीपे भरते वर्षे अस्या अवसर्पिण्याः सुषम सुषमायां समायाम् उत्तम काष्ठा प्राप्तायां भरतस्य वर्षस्य कीदृशक आकारभावप्रत्यवतारोऽभवत् गौतम ! बहुसमरमणीयो भूमिभागोऽभवत् स यथानामकः आलिङ्ग पुष्करमितिवा यावत् नानाविधपञ्चवर्णैं तृणैश्च मणिभिश्च उपशोभित, तद्यथा–कृष्णैर्यावच्छुक्लैः, एव वर्णो गन्धो रसः स्पर्शः शब्दश्च तृणानां च मणीनां च भणितव्यः, यावत् तत्र खलु बहवो मनुष्या मानुष्यश्च आसते शेरते तिष्ठन्ति निषीदन्ति त्वग्वर्त्तयन्ति हसन्ति रमन्ते ललन्ति । तस्यां खलु समाया भरते वर्षे बहव उद्दालाः कुद्दालाः मोद्दालाः कृतमालाः नृत्तमाला दन्तमालाः नागमालाः शृङ्गमाला शङ्खमाला श्वेतमालाः नाम द्रुमगणा प्रज्ञप्ताः कुशविकुशविशुद्धवृक्षमूला मूलवन्त कन्दवन्त यावद् बीजवन्त पत्रैश्च पुष्पैश्च फलैश्च अवच्छन्नप्रतिच्छन्ना श्रिया

अतिव अतीव उपशोभमानास्तिष्ठन्ति । तस्यां खलु समायां भरते वर्षे तत्र तत्र बहूनि मेरुतालवनानि हेरुतालवनानि मेरुतालवनानि प्रभतालवनानि सालवनानि सरलवनानि सप्तपर्णवनानि पूगफलीवनानि खर्जूरीवनानि नालिकेरीवनानि कुशविकुशविशुद्धवृक्षमूलानि यावत् तिष्ठन्ति । तस्यां खलु समाया भरते वर्षे तत्र तत्र बहवः सेरिका गुल्माः नवमालिका गुल्माः कोरण्टकगुल्मा बन्धुजीवकगुल्माः मनोऽवद्यगुल्माः बीजगुल्माः बाणगुल्मा कर्णिकार गुल्माः कुब्जकगुल्मा सिन्दुवारगुल्मा मुद्गरगुल्माः यूथिकागुल्मा मल्लिकागुल्मा वासन्तिकागुल्मा वस्तुलगुल्मा कस्तुल गुल्माशैवालगुल्मा अगस्तिगुल्माः मगदन्तिका गुल्माः चम्पकगुल्मा जातिगुल्माः नवनीतिकागुल्मा कुन्दगुल्मा महाजातिगुल्माः रम्या महामेघनिकुरम्बभूताः दशार्द्धवर्णं कुसुम कुसुमयन्ति । ये खलु भरते वर्षे बहुसमरणीय भूमिभागं वातविधूताग्रशाला मुक्तपुष्पपुञ्जोपचारकलित कुर्वन्ति । तस्यां खलु समायां भरते वर्षे तत्र तत्र तस्मिन् तस्मिन् बहव्य पद्मलता यावत् श्यामलता. नित्यं कुसुमिता यावत् लता वर्णक । तस्यां खलु समायां भरते वर्षे तत्र तत्र तस्मिन् तस्मिन् बहव्यो वनराजय प्रज्ञप्ताः कृष्णः कृष्णवभासा यावत् रम्याः रत मत्तक पट्पदकोरङ्क भृङ्गारक कुण्डलकजीवञ्जीवनन्दीमुख कपिल पिङ्गलाक्षक कारण्डवचक्रवाककलहंस हंससारसानेकशकुन गणमिथुन विचारिताः शब्दोन्नदितमधुरस्वरनादिताः संपिण्डितदृप्तभ्रमरमधुकरीप्रकरपरिलीयमानमत्तपट्पद कुसुमासवलोलमधुरगुमगुमायमान अञ्जदेशभागाः अभ्यन्तरपुष्पफलाः बहिः पत्रावच्छन्ना, पुष्पैश्च फलैश्चावच्छन्नप्रतिच्छन्नाः स्वादुफलाः नीरोगकाः अकण्टकाः नानाविधगुच्छगुल्ममण्डपकशोभिताः विचित्रशुभकेतुभूताः वापीपुष्करिणी दीर्घिका सुनिवेशित रम्यजालगृहका पिण्डिमनिर्हारिमा सुगन्धि शुभसुरभिमनोहरां च महागन्धघ्राणि मुञ्चन्त्यः सर्वर्तुकपुष्पफलसमृद्धाः सुरम्या प्रासादीया दर्शनीया अभिरूपाः प्रतिरूपाः ॥सू० २२॥

टीका-'जंबुद्दीवे णं भंते ! दीवे' इत्यादि ।

गौतमस्वामी पृच्छति 'जंबुद्दीवे ण भंते ! दीवे भारहे वासे इमीसे ओसप्पिणीए सुसमसुसमाए समाए' हे भदन्त ! जम्बूद्वीपे द्वीपे भरते वर्षे अस्याःवर्तमानायाः

भरत क्षेत्र में यह काल स्वरूप प्रतिपादित हुआ है अत भरतक्षेत्र के स्वरूप को जानने की इच्छावाले गोतमस्वामी सब से पहिले कहे गये सुषमसुपमा काल के स्वरूप जो कि अवसर्पिणी का प्रथम अरक कहा गया है पूछते है—

"जंबुद्दीवे णं भंते ! दीवे भरहे वासे इमीसे ओसप्पिणीए" इत्यादि ।

"जबुद्दीवे ण भंते ! दोवे भरहे वासे इमीसे ओसप्पिणीए" हे भदन्त! इस जम्बूद्वीप नाम

ભરતક્ષેત્રમા આ કાલ સ્વરૂપ પ્રતિપાદિત થયેલ છે, એથી ભરતક્ષેત્રના સ્વરૂપ વિષે જાણવાને ઈચ્છુક શ્રી ગૌતમ સ્વામી સર્વ પહેલા કહેવામા આવેલ સુષમ સુષમા નામક કાલના સ્વરૂપ વિષે-કે જે અવસર્પિણી ના પ્રથમ આરક ના રૂપમા કહેવામાં આવેલ છે પ્રભુ શ્રીને પૂછે છે-

'જંબુદ્દીવેણં ભંતે ! દીવે ભરહે વાસે ઇમીસે ઓસપ્પિણીએ' ઇત્યાદિ સૂત્ર—૨૨ ॥

ટીકાર્થ-હે ભદન્ત ! આ જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમા સ્થિત ભરતક્ષેત્રમા આ અવસર્પિણી

अवसर्पिण्याः सुषमसुषमायां समायां कालविभागरूपायां प्रथमेऽरके इत्यर्थः, तस्यां कीदृश्याम् ? 'उत्तमकट्ठपत्ताए' उत्तमकाष्ठाप्राप्तायां प्रशस्तप्रकृष्टावस्थां गतायां सत्यां 'भरहस्स वासस्स केरिसए' भरतस्य वर्षस्य कीदृशकः-कीदृशः 'आयारभावपडोयारे' आकारभावप्रत्यवतारः स्वरूपपर्याय प्रादुर्भावः 'होत्था' अभवत् ? इति । भगवानाह-'गोयमा !' हे गौतम ! अस्या अवसर्पिण्याः सुषमसुषमायां समायां भरतवर्षस्य 'बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे होत्था' बहुसमरमणीयो भूमिभागोऽभवत् 'से जहा णामए आलिंगपुक्खरेइ वा जाव णाणामणि पचवण्णेहिं तणेहिं य मणीहिय उवसोभिए' तद्यथा नामकः आलिङ्गपुष्करमिति वा यावत् नानाविधपञ्चवर्णैः तृणैश्च मणि भिश्च उपशोभितः । अत्र यावच्छब्दसंग्राह्याणि पदानि राजप्रश्नीयसूत्रस्य पञ्चदश सूत्रादारभ्य एकोनविंशतितम सूत्रपर्यन्तात् सूत्रसमूहाद् विज्ञेयः, तदर्थश्चापि तत्रैव मत्कृतसुबोधिनी टीकातोऽवसेय

के द्वीप में स्थित भरतक्षेत्र में इस अवसर्पिणी काल के "सुसमसुसमाए समाए" सुषमसुषमा नाम के प्रथम आरक में "उत्तम कट्ठपत्ताए" जब कि वह अपनीसर्वोत्कृष्ट अवस्था में वर्त रहा था "भरहवासस्स केरिसए आयारभावपडोयारे" भरतक्षेत्र का कैसा आकारभावप्रत्यवतार-स्वरूप "होत्था" था, इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-"गोयमा ! बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे होत्था, से जहा णामए आलिंगपुक्खरेइ वा णाणामणिपंचवण्णेहिं तणेहिं य मणोहिं य उवसोभिए" हे गौतम ! जब जम्बूद्वीपाश्रित इस भरतक्षेत्र में अवसर्पिणी काल के समय प्रथम सुषमसुषमा नाम का प्रथम आरक अपनी सर्वोत्कृष्ट अवस्था पर चलता था उस समय यहां भूमिभाग बहुसम रमणीय था और वह ऐसा बहुसम था जैसा कि मृदंग कामुखपुट होता है यावत् वह नाना प्रकार के पाच वर्णों वाले मणियों से एव तृणो से सुशोभित था. यहां यावत्पद से जिन पदो का सग्रह किया गया है उनपदों को यदि जानना हो तो इसकेलिये राजप्रश्नीयसूत्र के १५ वें सूत्र से लेकर १९वे सूत्र तक के कथन को देखना चाहिये. वहां पर इसविषय को उसकी सुबोधिनी टीका

કાળના 'सुसम सुसमाए" સુષમ સુષમા નામના પ્રથમ આરક મા "उत्तम कट्टपत्ताए" જ્યારે તે પોતાની સર્વોત્કૃષ્ટ અવસ્થામા વર્તી રહ્યો હતો "भरहवासस्स केरिसए आयारभाव-पडोयारे" ભરતક્ષેત્રનો કેવો આકાર ભાવ પ્રત્યવતાર-(સ્વરુપ) 'होत्था' હતો એના જવાબમા પ્રભુ કહે છે "गोयमा ! बहुसमर णिज्जे भूमिभागे होत्था से जहाणामए आलिंग पुक्खरेइ वा जाव नाणामणि पंचवण्णेहिं तणेहिं य मणीहिय उवसोभिए" હે ગૌતમ ! જ્યારે જ બૂદ્વીપાશ્રિત આ ભરતક્ષેત્રમા અવસર્પિણી કાળના સમયે પ્રથમ સુષમસુષમા નામક પ્રથમ આરક પોતાની સર્વોત્કૃષ્ટ અવસ્થા પર ચાલી રહ્યો હતો, તે સમયમા અહીં ભૂમિ ભાગ બહુ સમ રમણીય હતો અને તે એવો બહુસમ હતો કે જેવો મૃદ ગના મુખ પટ નો આકાર હોય છે યાવત્ તે અનેક પ્રકારના પાચ વર્ણ વાળા મણિઓ થી તેમ જ તૃણોથી સુશોભિત હતો અહીં યાવત્પદ થી જે પદોનો સ ગ્રહ કરવામા આવેલ છે તે પદો વિષે જો જાણવાની ઈચ્છા હોય તો એના માટે રાજપ્રશ્નીય સૂત્રના ૧૫ મા સૂત્ર થી માંડી ને ૧૯ મા સૂત્ર સુધીના કથનને જોવુ જોઈએ અહીં આ વિષય ને તેની સુબો-

अतिव अतीव उपशोभमानास्तिष्ठन्ति । तस्या खलु समाया भरते वर्षे तत्र तत्र बहूनि मेरुतालवनानि हेरुतालवनानि मेरुनालवनानि प्रभतालवनानि सालवनानि सरलवनानि सप्तपर्णवनानि पूगफलीवनानि खर्जूरीवनानि नालिकेरीवनानि कुशविकुशविशुद्धवृक्षमूलानि यावत् तिष्ठन्ति । तस्यां खलु समाया भरते वर्षे तत्र तत्र बहवः सेरिका गुल्मा' नवमालिका गुल्माः कोरण्टकगुल्मा बन्धुजीवकगुल्माः मनोऽवद्यगुल्माः बीजगुल्मा' बाणगुल्मा कर्णिकार गुल्माः कुब्जकगुल्मा सिन्दुवारगुल्मा मुद्गरगुल्मा' यूथिकागुल्मा' मल्लिकागुल्माः वासन्तिकागुल्माः वस्तुलगुल्माः कस्तुल गुल्माशैवालगुल्मा' अगस्तिगुल्मा मगदन्तिका गुल्माः चम्पकगुल्मा जातिगुल्माः नवनीतिकागुल्माः कुन्दगुल्मा महाजातिगुल्मा रम्या महामेघनिकुरम्बभूताः दशार्द्धवर्णं कुसुम कुसुमयन्ति । ये खलु भरते वर्षे बहुसमरणोय भूमिभागं वातविधूताग्रशाला मुक्तपुष्पपुञ्जोपचारकलित कुर्वन्ति । तस्या खलु समाया भरते वर्षे तत्र तत्र तस्मि तस्मिन् बहव्य पद्मलता' यावत् श्यामलताः नित्य कुसुमिता यावत् लता वर्णक । तस्यां खलु समायां भरते वर्षे तत्र तत्र तस्मिन् तस्मिन् बहव्यो वनराजय प्रज्ञप्ताः कृष्णः कृष्णवभासा यावत् रम्याः रत मत्तक पट्पदकोरक भृङ्गारक कुण्डल-कजीवञ्जीवनन्दीमुख कपिल पिङ्गलाक्षक कारण्डवचक्रवाककलहंस हंससारसानेकशकुन गणमिथुन विचारिताः शब्दोन्नदितमधुरस्वरनादिताः सम्पिडितदसभ्रमरमधुकरीप्रकरपरिलीयमानमत्तपट्पद कुसुमासवलोलमधुरगुमगुमायमान अञ्जदेशभागाः अभ्यन्तरपुष्पफलाः वहिः पत्रावच्छन्ना, पुष्पैश्च फलैश्चावच्छन्नप्रतिच्छन्नाः स्वादुफलाः नीरोगकाः अकण्टकाः नानाविधगुच्छगुल्ममण्डपकशोभिताः विचित्रशुभकेतुभूताः वापीपुष्करिणी दीर्घिका सुनिवेशित रम्यजालगृहका पिण्डिमनिर्हारिमा सुगन्धि शुभसुरभिमनोहरां च महागन्धघ्राणि मुञ्चन्त्यः सर्वर्तुकपुष्पफलसमृद्धाः सुरम्या प्रासादीया दर्शनीया अभिरूपाः प्रतिरूपाः ॥सू० २२॥

टीका—'जंबुद्दीवे णं भंते ! दीवे' इत्यादि ।

गौतमस्वामी पृच्छति 'जंबुद्दीवे णं भंते ! दीवे भारहे वासे इमीसे ओसप्पिणीए सुसमसुसमाए समाए' हे भदन्त ! जम्बूद्वीपे द्वीपे भरते वर्षे अस्याःवर्तमानायाः

भरत क्षेत्र में यह काल स्वरूप प्रतिपादित हुआ है अत भरतक्षेत्र के स्वरूप को जानने की इच्छावाले गौतमस्वामी सब से पहिले कहे गये सुषमसुषमा काल के स्वरूप जो कि अवसर्पिणी का प्रथम अरक कहा गया है पूछते है—

"जंबुद्दीवे णं भंते ! दीवे भरहे वासे इमीसे ओसप्पिणीए" इत्यादि ।

"जंबुद्दीवे णं भंते ! दीवे भरहे वासे इमीसे ओसप्पिणीए" हे भदन्त! इस जम्बूद्वीप नाम

ભરતક્ષેત્રમા આ કાલ સ્વરૂપ પ્રતિપાદિત થયેલ છે, એથી ભરતક્ષેત્રના સ્વરૂપ વિષે જાણવાને ઈચ્છુક શ્રી ગૌતમ સ્વામી સર્વ પહેલા કહેવામા આવેલ સુષમ સુષમા નામક કાલના સ્વરૂપ વિષે—કે જે અવસર્પિણી ના પ્રથમ આરક ના રૂપમા કહેવામા આવેલ છે પ્રભુ શ્રીને પૂછે છે—

'જંબુદ્દીવેણં ભંતે! દીવે ભરહે વાસે ઇમીસે ઓસપ્પિણીએ' ઇત્યાદિ સૂત્ર—૨૨ ॥

ટીકાર્થ—હે ભદન્ત ! આ જમ્બૂદ્વીપ ના સ્થિત ભરતક્ષેત્રમા આ અવસર્પિણી

अवसर्पिण्याः सुषमसुषमायां समाया कालविभागरूपायां प्रथमेऽरके इत्यर्थः, तस्यां कीदृश्याम् ? 'उत्तमकट्ठपत्ताए' उत्तमकाष्ठाप्राप्तायां प्रशस्तप्रकृष्टावस्था गतायां सत्यां 'भरहस्स वासस्स केरिसए' भरतस्य वर्षस्य कीदृशकः-कीदृशः 'आयारभावपडोयारे' आकारभावप्रत्यवतारः स्वरूपपर्याय प्रादुर्भावः 'होत्था' अभवत् ? इति । भगवानाह-'गोयमा !' हे गौतम ! अस्या अवसर्पिण्याः सुषमसुषमाया समायां भरतवर्षस्य 'बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे होत्था' बहुसमरमणीयो भूमिभागोऽभवत् 'से जहा णामए आलिपुक्खरेइ वा जाव णाणामणि पचवण्णेहिं तणेहि य मणीहिय उवसोभिए' तद्यथा नामकः आलिङ्गपुष्करमिति वा यावत् नानाविधपञ्चवर्णैः तृणैश्च मणि भिश्च उपशोभितः । अत्र यावच्छब्दसंग्राह्याणि पदानि राजप्रश्नीयसूत्रस्य पञ्चदश सूत्रादारभ्य एकोनविंशतितम सूत्रपर्यन्तात् सूत्रसमूहाद् विज्ञेयः, तदर्थश्चापि तत्रैव मत्कृतसुबोधिनी टीकातोऽवसेय

के द्वीप में स्थित भरतक्षेत्र मे उस अवसर्पिणी काल के "सुसमसुममाए समाए" सुपमसुपमा नाम के प्रथम आरक में "उत्तम कट्ठपत्ताए" जब कि वह अपनीसर्वोत्कृष्ट अवस्था मे वर्त रहा था "भरहवासस्स केरिसए आयारभावपडोयारे" भरतक्षेत्र का कैसा आकारभावप्रत्यवतार-स्वरूप "होत्था" था, इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-"गोयमा ! बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे होत्था, से जहा णामए आलिंगपुक्खरेइ वा णाणामणिपंचवण्णेहि तणेहिं य मणोहि य उवसोभिए" हे गौतम ! जब जम्बूद्वीपाश्रित इस भरतक्षेत्र में अवसर्पिणी काल के समय प्रथम सुपमसुपमा नाम का प्रथम आरक अपनी सर्वोत्कृष्ट अवस्था पर चलता था उस समय यहां भूमिभाग बहुसम रमणीय था और वह ऐसा बहुसम था जैसा कि मृदंग कामुखपुट होता है यावत् वह नाना प्रकार के पाच वर्णों वाले मणियों से एव तृणो से सुशोभित था यहां यावत्पद से जिन पदो का सग्रह किया गया है उनपदों को यदि जानना हो तो इसकेलिये राजप्रश्नीयसूत्र के १५ वें सूत्र से लेकर १९वे सूत्र तक के कथन को देखना चाहिये. वहां पर इसविषय को उसकी सुबोधिनी टीका

કાળના 'सुसम सुसमाए" સુષમ સુષમા નામના પ્રથમ આરક માં "उत्तम कट्ठपत्ताए" જ્યારે તે પોતાની સર્વોત્કૃષ્ટ અવસ્થામા વર્તી રહ્યો હતો 'भरहवासस्स केरिसए आयारभावपडोयारे" ભરતક્ષેત્રનો કેવો આકાર ભાવ પ્રત્યવતાર-(સ્વરૂપ) 'होत्था' હતો એનો જવાબમા પ્રભુ કહે છે "गोयमा ! बहुसमर णिज्जे भूमिभागे होत्था से जहाणामए आलिंग पुक्खरेइ वा जाव नाणामणि पंचवण्णेहि तणेहिं य मणीहिय उवसोभिए" હે ગૌતમ ! જ્યારે જ બૂદ્વીપાશ્રિત આ ભરતક્ષેત્રમા અવસર્પિણી કાળના સમયે પ્રથમ સુષમસુષમા નામક પ્રથમ આરક પોતાની સર્વોત્કૃષ્ટ અવસ્થા પર ચાલી રહ્યો હતો, તે સમયમાં અહીં ભૂમિ ભાગ બહુ સમ રમણીય હતો અને તે એવો બહુસમ હતો કે જેવો મૃદ ગના મુખ પટ નો આકાર હોય છે યાવત્ તે અનેક પ્રકારના પાંચ વર્ણ વાળા મણિઓ થી તેમ જ તૃણોથી સુશોભિત હતો અહી યાવત્પદ થી જે પદોનો સગ્રહ કરવામા આવેલ છે તે પદો વિષે જો જાણવાની ઈચ્છા હોય તો એના માટે રાજપ્રશ્નીય સૂત્રના ૧૫ મા સૂત્ર થી માંડી ને ૧૯ મા સૂત્ર સુધીના કથનને જોવું જોઈએ અહી આ વિષય ને તેની સુબો-

इति । यद्यद्वर्णविशिष्टैस्तृणैश्च मणिभिश्च स उपशोभितस्तत्तद्वर्णविशिष्ट तृणमणि-प्रतिपादनायाह–'तं जहा–किण्हेहिं जाव सुक्किल्लेहिं' तद्यथा–कृष्णैर्यावच्छुक्लैरिति । अत्र यावत्पदेन 'नीलैः लोहितैः हारिद्रैः' इति संग्राह्यम् तथा 'एवं वण्णो गंधो रसो फासो सद्दो य तणाण य मणीण य भाणियव्वो' तेषां तृणानां मणीनां च वर्णो गन्धो-रसः स्पर्शः शब्दश्च भणितव्यः । वर्णादि स्पर्शान्तवर्णनं राजप्रश्नीयसूत्रस्य पञ्चदश-सूत्रादारभ्य एकोनविंशतितमसूत्रपर्यन्तेऽवलोकनीयम् । शब्दवर्णनं तस्यैव त्रिषष्टितमचतु-ष्षष्टितमेति सूत्रद्वयेऽवलोकनीयम् । तथा 'जाव' यावत् 'तत्थ णं बहवे मणुस्सा मणु-स्सीओ य आसयंति' तत्र खलु बहवो मनुष्या मानुष्यश्च आसते, अत्र यावत्पदेन पुष्करिण्यः पर्वतकाः गृहकाणि मण्डपकाः पृथिवीशिलापट्टकाश्च ज्ञातव्याः । तत्र पुष्क-रिणीवर्णनं तस्यैव पञ्चषष्टितमसूत्रतः पर्वतकवर्णनं षटषष्टितमसूत्रतः गृहकवर्णनं सप्त-षष्टितमसूत्रतः, मण्डपकवर्णनं पृथिवीशिलापट्टकवर्णनं च अष्टषष्टितमसूत्रतो बोध्यम् ।

द्वारा स्पष्ट किया गया है । –'किण्हेहिं जाव सुक्किल्लेहि एव वण्णो, गधो, रसो, फासो सद्दोयतणाण य मणीण य भाणियव्वो मणुस्सा जाव तत्थ ण बहवे माणुसा माणुसीओ य आसयंति सयंति चिट्ठंति णिसीयंति तुयट्टंति हसति रमंति ललंति" वे वहा के मणि और तृण कृष्णवर्ण यावत् नीलवर्ण, लोहित (लाल) वर्ण एव पीत वर्ण इन वर्णो से एव शुक्लवर्ण से युक्त हैं । इस उन मणि-यों और तृणों के गन्ध, रस, स्पर्श और शब्द का वर्णन जैसा कि राजप्रश्नीय सूत्र के १५ वे सूत्र से लेकर १९ वें सूत्र तक वहा पर किया गया है उसी प्रकार से यहा पर भी वह वर्णन कर लेना चाहिये इनके शब्दों का वर्णन राजप्रश्नीय सूत्र के ६३ वे सूत्र में और ६४ वें सूत्र में किया गया है । यावत् वहां पर अनेक मनुष्य और मनुष्य स्त्रीया उठती बैठती रहती हैं इत्यादि यहा यावत्पद से पुष्करिणियों का, पर्वतो का, गृहों का, मण्डपो का और पृथिवीशिलापट्टकों का ग्रहण हुआ है । पुष्करिणियों का वर्णन राजप्रश्नोय सूत्र के ६५ वे सूत्र से पर्वतों का वर्णन ६६ वें सूत्र से, गृहों का वर्णन ६७ वें सूत्र से एव मण्डपो का और पृथिवीशिलापट्टों का वर्णन ६८

धिनी नामनी टीका वडे स्पष्ट करवामा आवेल छे" "किण्हेहिं जाव सुक्किल्लेहिं एवं वण्णो, गंधो, रसो फासो सद्दोय तणाणय मणीणय भाणियव्वो जाव तत्थ णं बहवे मणुस्सा माणुसीओ य आसयंति, सयंति, चिट्ठंति, णिसीयंती, तुयट्टंति रमंति, ललंति" त्यांना मणि अने तृण कृष्ण वर्ण यावत नीलवर्ण, लोहितवर्ण पीतवर्ण तथा शुक्ल वर्णो थी युक्त छे आ प्रमाणे ते मणिओ अने तृणोना गन्ध, रस, स्पर्श अने शब्दनुं वर्णन जे प्रमाणे राजप्रश्नीय सूत्रना १५ मा सुत्रथी माडीने १९ मां सूत्र सुधी मा करवामां आव्युं छे ते प्रमाणे ज अहीं पण वर्णन करी लेवु जोईए एमना शब्दोनुं वर्णन राजप्रश्नीय सूत्रना ६३ मा सूत्र अने ६४ मा सूत्रमा करवामां आवेल छे. यावत् त्यां अनेक पुरुषो, स्त्रीओ उठतां, बेसता रहे छे ईत्यादि अही यावत् पद थी पुष्करिणीओ, पर्वतो, गृहो मडपो अने पृथिवी शिला पट्टकोनुं ग्रहण थयेलु छे पुष्करिणीओनुं वर्णन राजप्रश्नीय सूत्रना ६५ मा सूत्र थी, पर्वतो नु वर्णन ६६ सूत्र थी गृहोनुं वर्णन

अर्थोऽपि तत्रैव मत्कृतसुबोधिनी टीकातोऽवसेयः। तथा 'आसयति सयंति' आसते शेरते इत्यादीनामर्थोऽस्यैवागमस्य षष्ठ सूत्रतो विज्ञेयः। केवलं 'शेरते' इत्यस्य अन्योऽर्थो बोध्यः। तत्र देवानां निद्राया अभावात् 'शेरते शय्योपरिशरीरप्रमाणमात्रं कुर्वन्ति इत्यर्थः मनुष्याणां तु शरीरप्रसारणस्य निद्रायाश्चापि संभवात् अत्र शेरते=शय्योपरि शरीरं प्रसारयन्ति निद्रान्ति चेत्यर्थ इति। शिष्योपकारपरायणेन गुरुणा शिष्याऽविजिज्ञासितोऽपि विषयः स्वयं वक्तव्य इति प्रथमारकप्रभावजनित भरतक्षेत्रभूमिसौभाग्यं सूचयितुमाह–'तीसेणं' इत्यादि। 'तीसेण' तस्यां पूर्वोक्तायां खलु 'समाए' समायां सुषमसुषमायां 'भारहे–वासे बहवे' भरते वर्षे बहवः–अनेके 'उद्दाला कुद्दाला' उद्दालाः कुद्दालाः, 'कयमाला' कृतमालाः 'नट्टमाला दंतमाला नागमाला सिंगमाला सख माला सेयमाला णामं' नृतमालाः दन्तमालाः नागमालाः भृङ्गमालाः शङ्खमालाः श्वेत मालाः नाम

वें सूत्र से जान लेना चाहिये इन सूत्रोके पदो की व्याख्या हमने उनकी सुबोधिनी टीका में कर दी है "आसते शेरते" इत्यादि क्रिया पदो की व्याख्या इसी आगम के छट्ठे सूत्र में की जा चुकी है। "शेरते" शब्द का अर्थ यद्यपि सोना होता है पर वहां यह अर्थ विवक्षित नहीं हुवा है क्यो कि देवों को निद्रा का अभाव रहता है इसलिये इसका अर्थ केवल यहा पर शय्या के ऊपर वे देव और देवियां अपने अपने शरीर को पसार कर लेट जाती है ऐसा ही "शेरते" इस क्रियापद का अर्थ किया गया है पर यह अर्थ यहां नही किया है क्यों की मनुष्यों में शय्या के ऊपर शरीर प्रसारण भी देखा जाता है और निद्रा लेना भी देखा जाता है इसलिये शेरते क्रियापद का अर्थ यहा पर "वे लेटते भी हैं और निद्रा भी लेते है" ऐसा ही करना चाहिये इस नीति के अनुसार कि गुरु के द्वारा जो कि शिष्यो के उपकार करने में ही परायण रहते हैं शिष्यजनों द्वारा अविजिज्ञासित भी विषय स्वय बताना प्रकट करना चाहिये, अब सूत्रकार भारतक्षेत्र की भूमि के सौभाग्य को सूचित करने के लिए कहते हैं 'तीसे णं समाए भरहे वासे बहवे उद्दाला कु-

૬૭ મા સૂત્ર થી તેમ જ મંડપો અને પૃથિવી શિલાપટ્ટકોનુ વર્ણન ૬૮ મા સૂત્રથી કરવામા આવેલ છે આ સૂત્રોના પદોની વ્યાખ્યા તેની સુબોધિની ટીકામા કરવામા આવેલ છે. "आसते शेरते" ઇત્યાદિ ક્રિયાપદોની વ્યાખ્યા આ જ આગમના ૬ સૂત્રમા કરવામાં આવેલ છે "शेरते" શબ્દનો અર્થ જો કે 'સુઈજાવુ' થાય છે. પરંતુ અહીં આ અર્થ વિવક્ષિત નથી કેમ કે દેવો સૂતા નથી એથી આ શબ્દનો અર્થ ફક્ત અહી શય્યાની ઉપર તે દેવ અને દેવીઓ પોતાના શરીર ને પ્રસૃત કરી ને ફક્ત લેટે છે. અહીં 'शेरते' ક્રિયા પદ નો અર્થ મનુષ્યના સંદર્ભમાં કરવામા આવેલ છે તે રૂપમાં કરવામાં આવેલ છે. મનુષ્યો શય્યા પર શરીરનુ પ્રસારણ કરે છે અને નિદ્રાધીન પણ થાય છે. એથી 'शेरते' ક્રિયા પદનો અર્થ અહી તેઓ લેટે પણ છે અને નિદ્રાધીન પણ થાય છે. એવો કરવો જોઈએ આ નીતિ મુજબ શિષ્યોના ઉપકારમા રત ગુરુ શિષ્યો વડે અવિજિજ્ઞાસિત વિષયના સંબંધમાં પણ જાતે યથા સમય સ્પષ્ટતા કરતા રહે છે. તે મુજબ હવે સૂત્રકાર ભરતક્ષેત્રની ભૂમિના સૌભાગ્ય ને સૂચિત કરવા માટે કહે છે–"तीसेणं समाए भरहे वासे

प्रसिद्धाः 'दुमगणा' द्रुमगणाः उत्तमवृक्ष जाति विशेषसमूहाः 'पण्णत्ता प्रज्ञप्ताः मया-ऽन्यैश्च तीर्थकरैः । ते च कीदृशाः ? इति जिज्ञासायामाह–'कुस-विकुसविसुद्धरुक्ख-मूला' कुश विकुशविशुद्धवृक्षमूलाः तत्र कुशाः–दर्भाःविकुशाः वल्वजादयस्तृणविशेषाश्चे-ति कुश विकुशास्तैर्विशुद्धं–रहितं वृक्षमूलं वृक्षाधोभागो येषां ते तथा, मूलमिह शाखा-दीना मपि आदिभागो लक्षणया गृह्यते, ततश्च सकलवृक्षमस्कमूलज्ञापनायेह वृक्षपदमु-पात्तम् । तेन सर्वेऽपि वृक्षाः स्वस्वमूलेषु शाखा प्रशाखादि मूलेषु च कुशविकुशवर्जिता इत्यर्थः । पुनः कीदृशास्ते ? इत्याह–'मूलमंतो' मूलवन्त –अत्र प्रशस्तार्थे मतुप् प्रत्ययः तेन दूरावगाढप्रशस्तमूलयुक्ता इत्यर्थः एवमग्रेऽपि 'कंदमंतो जाव' कन्द वन्त यावत् या-वत्पदेन जगती वनगतवृक्षगणवत् सर्व विशेषणं ग्राह्यम् तदर्थश्च तत्सङ्ग्रा द्रोध्यः, वृक्षव-वर्णन च पञ्चमसूत्रादवोध्यम् । कियदवधि विशेषण वृक्षस्य संग्राह्यम् ' इत्याह 'वीय-मंतो' बीजवन्तः प्रशस्तबीजयुक्ताः इति पर्यन्तम्, तथा 'पत्तेहिय पुप्फेहिय फलेहिय उ-

---

द्दाला ,कयमाला नट्टमाला दंतमाला, नागमाला, मिगमाला सखमाला, सेयमाला णाम दुमगणा प-ण्णत्ता'' उस सुषम सुषमा काल में इस भारत क्षेत्र में अनेक उद्दाल, कुद्दाल, मोद्दाल, कृतमाल, नृत्तमाल, दन्तमाल, नागमाल, श्रृङ्गमाल शङ्खमाल और श्वेतमाल नामके प्रसिद्ध उत्तमवृक्ष जाति के उत्तम वृक्षो का समूह कहा गया है ''कुस विकुस विसुद्धरुक्खमूला मूलमंतो, कंदमतो जाव वीयमतो पत्तेहि य पुप्फेहि, फलेहि य उच्छण्णपडिच्छण्णा सिरीए अईव अईव उवसोभेमाणा चिट्ठ ति'' ये सब वृक्ष अपने अपने मूल भागो मे और शाखा प्रशाखा आदि के मूल स्थानो में कुश और विकुशवल्वज आदि तृण विशेषो से रहित है । वृक्षों का जो अधोभाग होता है वह यहां मूल शब्द से गृहीत हुआ है । तथा लक्षणा से शाखादिको का भी आदि भाग गृहीत हो जाता है तथा ये सब वृक्ष प्रशस्त मूल वाले हैं क्योंकि इनके मूल जडे बहुत बहुत दूरदूर तक जमीन मे गहरे गये हुए है । इसी तरह से ये सब वृक्ष प्रशस्त कन्दों वाले हैं यहा आगत यावत्

बहवे उद्दाला कुद्दाला कयमाला णट्टमाला, दंतमाला, नागमाला, सिंगमाला, संखमाला, सेयमाला, णामं दुमगणा पण्णत्ता'' આ સુષમ સુષમા કાલમા આ ભરત ક્ષેત્રમા અનેક ઉદ્દાલ, કુદ્દાલ, મોદ્દાલ, કૃતમાલ' નૃત્તમાલ, દંતમાલ, નાગમાલ, શૃંગમાલ. શંખમાલ અને શ્વેતમાલ નામના પ્રસિદ્ધ ઉત્તમ વૃક્ષ જાતિના ઉત્તમ વૃક્ષ સમૂહો કહેવામા આવેલ છે ''કુસવિકુસવિસુદ્ધરુક્ખમૂલા મૂલમંતો કંદમંતો જાવ વીયમતો પત્તેહિય પુપ્ફેહિં, ફલે-હિં, ય उच्छण्ण पडिच्छण्ण सिरीए अईव २ उवसोभेमाणा चिट्ठति'' આ સર્વ વૃક્ષો પોત પોતાના મૂળ ભાગોમા અને શાખાપ્રશાખા આદિના મૂળ સ્થાનોમા કુશ અને વિકુ-શવલ્વજ વગેરે તૃણ વિશેષોથી રહિત હોય છે વૃક્ષોનો જે અધોભાગ હોય છે તે અહીં મૂલ શબ્દથી ગૃહીત થયેલ છે તેમ જ લક્ષણાથી શાખાદિકોનો પણ આદિ ભાગ સંગૃ-હીત થઈ જાય છે તેમ જ આ સર્વ વૃક્ષો પ્રશસ્ત મૂલ વાળા છે કેમ કે એમનો મૂલભાગ બહુ જ ઊંડા સુધી ભૂમિમા ગયેલો છે આ પ્રમાણે આ સર્વ વૃક્ષો પ્રશસ્ત કંદો વાળા છે. અહીં આવેલ યાવત પદ આ બતાવે છે કે જગતી ના વનવૃક્ષોના વર્ણન મા જેટલા

च्छण्णपडिच्छण्णा' पत्रैश्च पुष्पैश्च फलैश्च अवच्छन्न प्रतिच्छन्नाः व्याप्ताः 'सिरीए' श्रिया–शोभया 'अइव २'अतीवातीव अतितराम् 'उवसोभेमाणा' उपशोभमानाः विराजमानाः 'चिट्ठंति' तिष्ठन्ति विद्यान्ते 'तीसेणं समाए भरहे वासे' तस्यां समायां खलु भरते वर्षे भरतक्षेत्रे 'तत्थतत्थ' तत्र तत्र स्थले स्थले 'वहवे' बहूनि बहुसंख्यकानि मूले पुस्त्वं प्राकृतत्वाद्बोध्यम् 'भेरुतालवणा' भेरुतालवनानि भेरुतालाः वृक्षविशेषाः तेषां वनानि एवं 'हेरुतालवणाइं मेरुतालवणाइं पभया लवणाइ सालवणाइं सरलवणाइं सत्तवण्णवणाइं पूयफलिवण्णाइं खज्जूरीवणाइ णालिएरीवणाइ' हेरुताल मेरुताल प्रभताल साल सरल सप्तपर्ण पूगफली खजूरी नालिकेरीणां वृक्षविशेषाणां वनानि तानि च वनानि कीदृशानि? इत्याह–'कुसविकुस विसुद्धरुक्खमूलाइ' कुशविकुशविशुद्धवृक्षमूलानि कुशविकुशवर्जितवृक्ष-

पद यह प्रकट करता है कि जगती के वन के वृक्षो के वर्णन में जितने विशेषण प्रशस्त बीज विशेषणतक प्रयुक्त किये गये हैं वे सब ही विशेपण इन वृक्षो के वर्णन करने में यहा पर भी गृहीत कर लेना चाहिये। वृक्षो का वर्णन पचम सूत्रमें किया गया है तथा ये सब वृक्ष पत्रों से पुष्पों से, और फलो से भरे हुए रहते हैं। इस कारण ये अपनी शोभा से वहुत अधिक रूप में सुहावने है। "तीसे णं समाए भरहे वासे तत्थ तत्थ बहवे भेरुतालवणाइ, हेरुतालवणाइं मेरुतालवणाइं पमयालवणाइं सालवणाइ सरलवणाइ सत्तवण्णवणाइं, पूयफलिवणाइं, खज्जूरीवणाइं, णालिएरीवणाइं, कुसविकुस वसुद्धरुक्खमूलाइ जाव चिट्ठंति" उसकाल में भारतवर्ष में जगह २ अनेक भेरुताल-वृक्षविशेषके वन होते है, हेरुताल के वन होते हैं, मेरुताल के वन होते हैं, प्रभताल के वन होते हैं, सालवृक्षोके वन होते हैं, सरलवृक्षो के वन होते है, सप्तपर्णों के वन होते है, पूगफली सुपारीके वृक्षो के वन होते है खर्जूरी-पिण्डखजूरो के वन होते हैं और नारियल के वृक्षो के वन होते है। इन वनो में रहे हुए इन वृक्षो के नीचे का भूभाग कुश काश और बिल्वादि लताओं से

વિશેષણો પ્રશસ્ત બીજ વિશેષણો સુધી પ્રયુક્ત કરવામા આવેલ છે. તે સર્વ વિશેષણો આ વૃક્ષોના વર્ણનમા અહીં પણ ગૃહીત કરવા જોઈએ. વૃક્ષોનુ વર્ણન પચમ સૂત્રમાં કરવામા આવેલ છે તેમ જ આ સર્વ વૃક્ષો પત્રો, પુષ્પો અને ફળોથી અલંકૃત રહે છે. એથી આ વૃક્ષો બહુ જ સુંદર શોભા સંપન્ન દૃષ્ટિ ગત થાય છે "तीसेणं समाए भरहे वासे तत्थ २ बहवे भेरुतालवणाइं, हेरुतालवणाइं, मेरुतालवणाइ, पमयालवणाइं, सालवणाइं, सरलवणाइं सत्तवण्ण वणाइं, पूयफलिवणाइं खज्जूरी वणाइं, णालिएरी वणाइ कुसविकुसविसुद्ध रुक्खमूलाइं जाव चिट्ठंति" તે કાળમા ભારતવર્ષમા ઠેક ઠેકાણે અનેક ભેરુતાલ–વૃક્ષ વિશેષ–ના વનો હોય છે હેરુતાલના વનો હોય છે, મેરુતાલના વનો હોય છે, પ્રભતાલના વનો હોય છે સાલવૃક્ષોના વનો હોય છે, સરલવૃક્ષોના વનો હોય છે, સપ્તપર્ણોના વનો હોય છે, પૂગફલી–સોપારી–ના વૃક્ષોના વનો હોય છે, ખર્જૂરી–પિંડખજૂરો–ના વનો હોય છે. અને નારિકેલના વૃક્ષોના વનો હોય છે આ વનો મા આવેલા વૃક્ષોની નીચેના ભૂમિ ભાગો કુશ–કાશ અને બિલ્વાદિ લતા એથી સર્વથા રહિત હોય છે. આ વૃક્ષો પણ પ્રશસ્ત મૂલ વાળા હોય છે. પ્રશસ્ત કંદવાળા હોય છે. ઇત્યાદિ રૂપ થી જે જે વિશેષણો

मूलसहितानि 'जाव चिट्ठंति' यावत्तिष्ठन्ति । यावत्पदेन मूलवन्ति कन्दवन्तित्यादीनि उपरितनानि पदानि संग्राह्याणि । तथा 'तीसेणं समाए भरहे वासे तत्थ तत्थ वहवे सेरियागुम्मा' तस्यां खलु समायां भरते वर्षे तत्र तत्र वहवः सेरिकागुल्माः—सेरिकाऽऽख्यलता समूहाः 'णोमालियागुम्मा' नवमालिकागुल्माः नवमालिकालतासमूहाः एव 'कोरंटयगुम्मा' कोरण्टकगुल्मा 'वंधुजीवगगुम्मा' बन्धुजीवकगुल्माः 'मणोज्जगुम्मा' मनोऽवद्यगुल्माः वीयगुम्मा' बीजगुल्मा 'वाणगुम्मा' वाणगुल्मा' नील झिण्टिकागुल्माः 'कणइरगुम्मा' कर्णिकारगुल्माः कर्णिकाराणां 'कणेर इति भाषा प्रसिद्धानां गुल्माः तथा 'कज्जयगुम्मा' कुब्जकगुल्मा कुब्जा वृक्षविशेषास्त एव कुब्जका तेषां गुल्मा 'सिंदु-

---

सर्वथा रहित होता है, ये वृक्ष भी प्रशस्त मूल वाले होते हैं, प्रशस्त कन्दवाले होते है- इत्यादि रूप से जो विशेषण अभी २ ऊपर में सग्राह्य कहे गये है वे सब विशेषण यहां इन वृक्षो के वर्णन मे भी प्रशस्त बीजतक के विशेषणतक ग्रहण कर लेना चाहिये "तीसेण समाए भरहे वासे तत्थ तत्थ बहवे सेरियागुम्मा, णोमालियागुम्मा, कोरंटयगुम्मा, वधुजीवयगुम्मा, मणोज्जगुम्मा, बीयगुम्मा बाणगुम्मा कणइरगुम्मा, कज्जयगुम्मा सिंदुवारगुम्मा, मोग्गरगुम्मा, जूहियागुम्मा, मल्लियागुम्मा, वासतियागुम्मा, वत्थुलगुम्मा कत्थुलगुम्मा, सेवालगुम्मा, अगत्थिगुम्मा, मगदतिगुम्मा चंपकगुम्मा, जाईगुम्मा णवणीयगुम्मा कुंदगुम्मा, महाजाइगुम्मा रम्मा, महामेहणिकुरंबभूया दसद्धवण्ण कुसुम कुसुमेंति" उस कालमें भरतक्षेत्र में जगह जगह अनेक सेरिका नामकी लताओ के समूह होते हैं, नवमालिका नामकी लताओं के समूह होते हैं कोरण्ट नामकी लताओं के समूह होते हैं, बन्धु जीवक नामकी लताओं के समूह होते हैं' मनोऽवद्य नामकी लताओं के समूह होते हैं, बीजगुल्म होते है बाणगुल्म होते हैं । नीलझिंटिका गुल्म होते है, कनेर के गुल्म होते हैं । कुब्जक के गुल्म होते है, वृक्ष विशेष का नाम कुब्ज हैं, सिन्दुरवार

ક્હેલા જ ઉપર સગ્રહ કરવામા આવેલા છે તે સર્વ વિશેષણો અહીં આ વૃક્ષોના વર્ણનમાં પણ પ્રશસ્ત બીજ સુધીના વિશેષણ સુધી ગ્રહણ કરવા જોઈએ "तीसेणं समाए भरहे वासे तत्थ २ बहवे सेरिया गुम्मा, णोमालिया गुम्मा कोरंटयगुम्मा, वंधुजीवयगुम्मा, मणोज्ज गुम्मा, बीजगुम्मा, बाणगुम्मा, कणइर गुम्मा, कज्जय गुम्मा, सिंधुवारगुम्मो, मोग्गरगुम्मा जूहियागुम्मा मल्लिया गुम्मा' वासंतिया गुम्मा, वत्थुल गुम्मा, कत्थुल गुम्मा, सेवाल गुम्मा, अगत्थि गुम्मा मगदंतिया गुम्मा चंपग गुम्मा, जाई गुम्मा, णवणो यया गुम्मा कुंद गुम्मा महाजाइगुम्मा रम्मा, महामेहणिकुरंबभूया दसद्धवण्णं कुसुमं कुसमेंति' તે કાળે ભરત ક્ષેત્રમા ઠેકઠેકાણે ઘણી સેરિકા નામની લતા ઓના સમૂહો હોય છે નવમાલિકા નામની લતાઓના સમૂહો હોય છે કોરંટ નામની લતાએના સમૂહો હોય છે બન્ધુ જીવક નામની લતાઓના સમૂહો હોય છે મનોવદ્ય નામની લતાઓના સમૂહો હોય છે બીજ ગુલ્મો હોય છે બાણુ ગુલ્મો હોય છે. નીલઝિંટિકા ગુલ્મો હોય છે. કણેરના ગુલ્મો હોય છે. કુબ્જકના ગુલ્મો હોય છે વૃક્ષ વિશેષનું નામ કુબ્જક છે. સિંદૂ-

वारगुल्मा' सिन्दुवारगुल्माः 'मोग्गरगुम्मा' मुद्गरगुल्माः वेली इति प्रसिद्धपुष्पविशेषगुल्माः 'जूहियागुम्मा' यूथिकागुल्माः जूहि' इति प्रसिद्ध पुष्पविशेषगुल्माः 'मल्लियागुम्मा मल्लिकागुल्माः 'वासंतियागुम्मा' वासन्तिकागुल्माः 'वत्थुलगुम्मा' वस्तुलगुल्माः हरितवनस्पतिविशेषगुल्माः शाकविशेषगुल्मा वा 'कत्थुलगुम्मा' कस्तुलगुल्माः वनस्पति विशेषगुल्मा 'सेवालगुम्मा' शैवालगुल्माः 'अगत्थिगुम्मा' अगस्त्यगुल्माः-अगस्तिपुष्पगुल्माः 'मगदंतियागुम्मा' मगदन्तिकागुल्माः-'चम्पगगुम्मा' चम्पकगुल्माः 'जाईगुम्मा' जातीगुल्माः मालतीगुल्माः 'णवणीइयागुम्मा' नवनीतिकागुल्माः पुष्पप्रधान वनस्पतिविशेषगुल्माः 'कुंदगुम्मा' कुन्दगुल्मा माघपुष्पविशेषगुल्मा 'महाजाइगुम्मा' महाजातीगुल्माः बृहन्मालतीगुल्माः ते च गुल्माः कीदृशाः इत्याह 'रम्मा' रम्याः मनोहरा 'महामेहणिकुरंबभूया' महामेघनिकुरम्बभूता महान्तः साटोपा ये मेघास्तेषां निकुरम्बेन समूहेन भूताः सदृशाः 'दसद्धवण्ण' दशार्द्धवर्णं पञ्चवर्णं 'कुसुम' कुसुमं पुष्पं पुष्पाणीति बोध्यम् जातावेकत्वात् 'कुसुमेंति' कुसुमयन्ति उत्पादयन्ति कुसुमपदसमभिव्याहारे फलाशस्यात्रमोपात् कुसुमं कुर्वन्ति उत्पादयन्तीति हि तस्य विवरणम् 'जे णं भरहे वासे बहुसमरमणिज्जं भूमिभागं' ये गुल्माः खलु भरते वर्षे स्थितं बहुसमरमणीयम् भूमिभागम् 'वायविधुयग्गसालामुक्क

गुल्म होते हैं, मुद्गर वेली के गुल्म होते हैं यूथिका स्वर्णजुही के गुल्म होते हैं, मल्लिकालता के गुल्म होते है, वासन्तिकालता के गुल्म होते है, वस्तुल के गुल्म होते है, वस्तुल यह एक प्रकार की हरित वनस्पति का नाम है और यह शाक के काम में आती हैं वनस्पति विशेषरूप कस्तुल के गुल्म होते है शैवाल के गुल्म होते है, अगस्तिपुष्प के गुल्म होते हैं, मगदन्तिका के गुल्म होते है, चम्पक के गुल्म होते है, मालती के गुल्म होते हैं पुष्पप्रधान वनस्पति रूप नवनीतिका के गुल्म होते हैं, माघपुष्पविशेषरूप कुन्द के गुल्म होते है एवं बृहत् मालती के गुल्म होते हैं। ये सब गुल्म बडे सुन्दर होते हैं और आटोपयुक्त मेघ के समूह जैसे होते हैं तथा पांच वर्णों वाले पुष्पों को ये उत्पन्न करते रहते हैं "जे णं भरहे वासे बहुसमरमणिज्जं भूमिभागं वायविधुयग्गसाला मुक्कपुप्फ' ये गुल्म भारतक्षेत्र में स्थित बहुसमरमणीय भूमिभाग को वायु

વારના ગુલ્મો હોય છે. મુદ્દગર વેલી ના ગુલ્મો હોય છે. યૂથિકા-સ્વર્ણ જુહીના ગુલ્મો હોય છે મલ્લિકા લતાના ગુલ્મો હોય છે વાસન્તિકા લતાના ગુલ્મો હોય છે વસ્તુલના ગુલ્મો હોય છે વસ્તુલ આ એક પ્રકારની હરિત વનસ્પતિ નુ નામ છે. અને આ શાક બનાવવાના ઉપયોગ મા આવે છે. વનસ્પતિ વિશેષરૂપ કસ્તુલના ગુલ્મો હોય છે શેવાલના ગુલ્મો હોય છે અગસ્તિ પુષ્પના ગુલ્મો હોય છે મગદન્તિકાના ગુલ્મો હોય છે. ચમ્પકના ગુલ્મો હોય છે માલતીના ગુલ્મો હોય છે પુષ્પ પ્રધાન વનસ્પતિ રૂપ નવનીતિકાના ગુલ્મો હોય છે માઘ પુષ્પ વિશેષ રૂપ કુંદના ગુલ્મો હોય છે. તેમજ બૃહત્ માલતીના ગુલ્મો હોય છે. આ સર્વ ગુલ્મો અતીવ સુંદર હોય છે અને આટોપ યુક્ત મેઘના સમૂહ જેવા હોય છે તેમજ પાંચ વર્ણ વાળા પુષ્પોને આ સર્વે ઉત્પન્ન કરતા રહે છે. "जे णं भरहे वासे बहुसमरमणिज्जं भूमिभागं वायविधुयग्गसाला मुक्क पुप्फ०" એ ગુલ્મો

पुप्फपुंजोवयारकलियं' वातविधुताग्रशालामुक्तपुष्पपुञ्जोपचारकलितं वातेन वायुना विधुताः विशेषेण कम्पिताः या अग्रशाला शालाग्राणि शाखाग्राणि ताभिर्मुक्तः त्यक्तो य पुष्पपुञ्जः पुष्पसमूहः स एव उपचारः रचनाविशेषस्तेन कलित–युक्तं 'करेंति'कुर्वन्ति अग्रशाला इत्यत्र आर्षत्वादग्र शब्दस्य पूर्वप्रयोगः तथा 'तीसेणं समाए भरहे वासे तत्थ तत्थ तहिं तहिं बहुइओ पउमलयाओ जाव' तस्यां खलु समायां भरते वर्षे तत्र तत्र तस्मिंस्तस्मिन् देशे तत्र तत्र तस्य तस्य देशस्यावान्तरदेशे बहव्य पद्मलता यावत्-यावत्पदेन 'नागलता अशोकलताः चम्पकलताः आम्रलताः वनलताः वासन्तिकलता अतिमुक्तकलता कुन्दलता इति संग्राह्यम् , तथा 'सामलयाओ' श्यामलताश्च प्रज्ञप्ता ताश्च कीदृश्य इत्याह–'णिच्चं कुसुमियाओ' नित्यं कुसुमिता 'जाव यावत् यावत्पदेन–नित्य मयूरिताः इत्यादय शब्दा अस्यैवागमस्याष्टमसूत्रतः संग्राह्या इदमेव सूचयितुमाह 'लयावण्णओ' लतावर्णक इति । अथ भरतक्षेत्रवर्ति वनराजिं वर्णयति–'तीसे णं समाए भरहे वासे तत्थ तत्थ' तस्यां खलु समायां भरते वर्षे तत्र तत्र देशे 'तहिं तहिं' तत्र तत्र–तस्य

से कम्पित शाखाओंके अग्रभाग से त्यक्त हुए पुष्पसमूह से युक्त करते रहते है । "तीसेणं समाए भरहे वासे तत्थ तत्थ तहिं तहिं बहुईओ पउमलयाओ जाव सामलयाओ णिच्च कुसुमियाओ जाव लयावण्णओ" उस काल में भरतक्षेत्र में जगह जगह स्थान स्थान पर अनेक पद्मलताएँ होती हैं, यावत् श्यामलताएँ होती हैं, ये सब लताएँ सर्वदा, पुष्पों को उत्पन्न करती हैं । यहां यावत्पद से "नागलता, अशोकलता, चम्पकलता, आम्रलता, वनलता वासन्तिकलता, अतिमुक्तकलता, और कुन्दलता इन सब लताओ का ग्रहण हुआ है । इन लताओ के विशेषरूप से वर्णन को देखने के लिये इसी आगम का अष्टम सूत्र देखना चाहिये, इसी सूचना के निमित्त "जाव लयावण्णओ" ऐसा सूत्रपाठ सूत्रकार ने कहा है ।

"तीसे णं समाए भरहे वासे तत्थ तत्थ तहिं तहिं बहुईओ वणराइओ पण्णत्ताओ" उस काल में भारतक्षेत्र में जगह जगह स्थान स्थान पर अनेक वनराजियां कही गई है ये वनराजियां

ભરત ક્ષેત્રમાં સ્થિત બહુસમરમણીય ભૂમિભાગને વાયુથી કંપિત શાખાઓના અગ્રભાગથી વર્ષેલા પુષ્પોથી અલંકૃત કરતા રહે છે, "तीसेणं समाए भरहे वासे तत्थ तत्थ तहिं तहिं बहुईओ पउमलयाओ जाव सामलयाओ णिच्चं कुसुमियाओ जाव लया वण्णओ" તે કાળમા ભરત ક્ષેત્રમાં ઠેક ઠેકાણે અનેક પદ્મલતાઓ હોય છે યાવત્ શ્યામલતા હોય છે. એ સર્વ લતાઓ સર્વદા પુષ્પોને ઉત્પન્ન કરે છે અહી યાવત્પદથી નાગલતા, અશોક લતા, ચંપક લતા, આમ્ર લતા, વન લતા, વાસંતિકા લતા, અતિમુક્તક લતા અને કુન્દ લતા આ સર્વ લતાઓનું ગ્રહણ થયું છે આ લતાઓના વિષે સવિશેષ જાણવા માટે એ જ આગમના આઠમાં સૂત્રનું અધ્યયન કરવુ જોઈએ એ સૂચના માટે 'जाव लया वण्णओ' એવો સૂત્રપાઠ સૂત્રકારે કરેલ છે

'तीसेणं समाए भरहेवासे तत्थ २ तहिं तहिंबहु ईओ वणराईओ पण्णत्ताओ" તે કાલે ભરત ક્ષેત્ર માં ઠેકઠેકાણે ઘણી વનરાજિઓ હતી એવું કહેવામા આવે છે, એ વનરાજિઓ

तस्य देशस्यावान्तरदेशे 'वहुईओ' वह्वयः-वहुसंख्याः 'वणराईओ' वनराजयः- वनपंक्तयः 'पण्णत्ताओ' प्रज्ञप्ताः, ताश्च कीदृश्यः ? इत्याह-'किण्हाओ किण्होभासाओ जाव रम्माओ' कृष्णाः कृष्णावभासाः यावद् रम्याः इति । कृष्णावभासा इत्यारभ्य रम्या इति पर्यन्तानां पदानां वनराजिविशेषणवाचकानामत्र सङ्ग्रहो बोध्यः, तथाहि-नीलाः नीलावभासाः हरिताः हरितावभासाः शीताः शीतावभासाः स्निग्धाः स्निग्धावभासाः तीव्राः तीव्रावभासाः कृष्णाः कृष्णच्छायाः नीलाः नीलच्छाया हरिता हरितच्छायाः शीता शीतच्छायाः स्निग्धाः स्निग्धच्छायाः तीव्राः तीव्रच्छायाः घनकटितटच्छायाः महामेघनिकुरम्बभूता रम्या इति, व्याख्या पूर्वमेव पञ्चमसूत्रे कृता पद्मवरवेदिका वन-

---

'किण्हाओ किण्होभासाओ जाव रम्माओ, रयत्तगछप्पय कोरटगभिंगारग कोडलग जीवं जीवग नंदीमुह कविलपिंगलक्खग कोरडगवक्कवायग कलहंसहंससारस अणेगसउणगणमिहुण वियरियाओ" कृष्ण हैं और कृष्णरूप से ही इनका अवभास होता है यावत् ये बडी अच्छी सुहावनी लगती हैं, यहा यावत्पद से यह प्रकट किया गया है कि कृष्णावभास पद से लेकर अन्तिम रम्य पद तक जितने भी पद वनराजि के विशेषणरूप से वाचक है उन सब का यहा पर सग्रह हुआ है वे पद इस प्रकार से है-"नीला, नीलावभासाः, हरिताः हरितावभासाः, शीता. शीतावभासाः, स्निग्धाः स्निग्धावभासा', तीव्राः तीव्रावभासाः, कृष्णाः कृष्णच्छायाः, नीलाः नीलच्छाया', हरिता' हरितच्छाया', शीता', शीतच्छायाः, स्निग्धा' स्निग्धच्छाया', तीव्रा' तीव्रच्छायाः, घनकटितच्छाया', महामेघनिकुरम्बभूताः रम्या" इन पदो की व्याख्या पूर्व में पांचवें सूत्र में पद्मवर वेदिका के वर्णन के प्रसङ्ग में कर दिया गया है । इन वनराजियो में पुष्पो की गंध में अनुरक्त हुए उन्मादी भृङ्ग कहीं कहीं पर मन भनाते हुए नजर आते हैं तो कहीं पर कोरङ्गक नाम के पक्षि विशेष चह चहाते हुए दिखाई पड़ते है कहीं पर भृङ्गारक कहीं पर कुंडलक, कहीं पर चकोर,

---

"किण्हाओ किण्होभासाओ, जाव रम्माओ, रयमत्तगछप्पय कोरंट गभिंगारग कोंडलगजीवं जीवग नंदीमुह कविल पिंगलक्खगकोरडव चक्कवायग कलहंस हंस सारस अणेग सउणगण मिहुणं वियरियाओ" કૃષ્ણ છે અને કૃષ્ણરૂપથી અવભાસિત થાય છે યાવત્ એઓ ખૂબજ સોહામણી લાગે છે અહીં યાવત્ પદથી આવાત સ્પષ્ટ કરવામા આવી છે કે કૃષ્ણાવભાસ પદથી માંડીને અંતિમ રમ્ય પદ સુધી જેટલા પદો વનરાજિના વિશેષણ રૂપમાં આવેલા છે તે સર્વનો અત્રે સંગ્રહ થયેલ છે તેમસમજવુ તે પદો આ પ્રમાણે છેઃ 'नीलाः नीलावभासा, हरिताः, हरितावभासाः, शीताः, शीतावभासाः, स्निग्धाः, स्निग्धावभासाः तीव्राः, तीव्रावभासा, कृष्णः, कृष्णच्छायाः, नीलाः पीलच्छाया, हरिताः, हरितच्छायाः, शीताः, शीतच्छाया, स्निग्धाःस्निग्धच्छायाः, तीव्राः तीव्रच्छाया, घनकटितटच्छायाः,महामेघनिकुरम्बभूताः रम्या" આ પદોની વ્યાખ્યા પદ્મવર વેદિકાના પ્રસંગમાં ૫ માં સૂત્રમાં કરવામાં આવી છે એ વનરજિઓમાં પુષ્પની ગંધમા અનુરક્ત થયેલ ઉન્માદી ભૃંગો કોઈ કોઈ સ્થલે ગુંજન કરતા દેખાય છે તો કોઈ કોઈ સ્થળે કોરંટક નામના પક્ષી વિશેષો કલરવ કરતા દેખાય છે. કોઈ સ્થળે ભૃંગારક, કોઈ સ્થળે કુંડલક, કોઈ સ્થળે ચકોર, કોઈ સ્થલે

वर्णनप्रसङ्गे । तथा 'रय मत्तगछप्पय कोरंटगभिंगारग कोंडलगजीवंजीवग नन्दीमुह कविलपिंगलक्खग कारंडव चक्कवायग कलहसहंससारस अणेगसउणगणमिहुणवियरियाओ' रतमत्तक षट्पदकोरङ्कभृङ्गारककुण्डलकजीवञ्जोव नन्दीमुख कपिलपिङ्गलाक्षक कारण्डचक्रवाककलहंसहंससारसानेक शकुनगणमिथुनविचरिताः तत्र-रताः अनुरक्ता अत एव मत्ताः-उन्मादिनो ये षट् पदाः-भ्रमराः, कोरङ्काः पक्षिविशेषाः, भृङ्गारकाः पक्षिविशेषाः, कुण्डलकाः-पक्षिविशेषाः, जीवञ्जीवाः-चकोराः, नन्दीमुखाः-पक्षिविशेषाः कपिलाः- पक्षिविशेषाः, पिङ्गलाक्षकाः-पिङ्गलवर्णनेत्राः पक्षिणः कारण्डवाः-पक्षिविशेषाः चक्रवाकाः-'चकवा' इति भाषा प्रसिद्धाः, पक्षिणः, कलहंसाः-'बतक' इति प्रसिद्धाः, हंसाः प्रसिद्धाः, ते शकुनाः-पक्षिणः तेषां ये गणाः-समूहा-स्तेषां मिथुनेन युग्मेन विचरिताः-इतस्ततः शाखाग्राच्छाखाग्रे कृतसंचाराः तथा 'सद्दुण्णइयमहुरसरणाइयाओ' शब्दोन्नदितनमधुरस्वरनादिताः उन्नदिता-पक्षिभिरुच्चैरुच्चारिता ये शब्दास्तेषां मधुरस्वरेण मधुरध्वनिना नादिताः ध्वनिताः तथा 'संपिंडियदरिय भमरमहुकरि पहकर परिलिंत मत्त छप्पय कुसुमासवलोल महुरगुमगुमंतगुंजतदेसभागाओ' सम्पिण्डितदृप्त भ्रमर मधुकरीप्रकर परिलीयमानमत्तषट्पदकुसुमासवलोलमधुरगुमगुमायमानगुञ्जद्देशभागाः, सम्पिण्डिताः कुसुमासवपानार्थं परस्परसम्मिलिताः ये दृप्ताना-मदमत्तानां भ्रमराणां मधुकरीणां-भ्रमरीणां च प्रकराः समूहास्तैः सह परिलीयमानाः श्लिष्यन्तः परि मिलन्तो ये मत्तषट्पदाः, त एव पुनः कुसुमासवलोलाश्च पुष्परसाऽऽस्वादलोलुपाश्च तेषां मधुरं यथा स्यात्तथा गुमगुमायमानैः-गुमगुमेति मधुरभृङ्गसङ्गीतैः गुञ्जन्-मधुरमव्यक्तं शब्दायमानो देशभागो यासु तास्तथा, अत्र मधुरगुञ्जनं मधुकरवृत्त्यापि देशभागे

कहीं पर नन्दीमुख, कहीं पर कपिल तीतर, कहीं पर पिंगलाक्षक, पिङ्गल नेत्रो वाले पक्षी विशेष, कहीं पर कारण्डव जलकाक और कहीं पर चक्रवाल तथा कलहंस-बतख एव हंस अपनी अपनी घर वालियों के साथ वृक्षो की एक शाखा से दूसरी शाखाओं के ऊपर सचार करते हुए दृष्टिपथ होते है । इस तरह यह वनराजि इन पक्षियों के मधुर शब्दो से सदा ध्वनित होती रहती है । "संपिंडियदरिय भमर महु परि पहकर परिलिंत मत्त छप्पय कुसुमासवलोल महुर गुम गुमंत गुजंत देसभागाओ" इन वनराजियो के प्रदेश जगह जगह के कुसुमो का आसव के पान करने के निमित्त परस्पर समिलित हुए मदोन्मत्त भ्रमरों एवं भ्रमरीओ के समूह के साथ साथ मिले हुए एव कुसुम

નદીમુખ કોઈ સ્થળે કપિલ તીતર, કોઈ સ્થળે પિંગલાક્ષક પિંગલ નેત્રવાળુ પક્ષી વિશેષ કોઈ સ્થળે કારંડવ જલકાક અને કોઈ સ્થલે ચક્રવાક તેમજ કલહંસ-બતક અને હંસ પોતપોતાની માદાઓની સાથે વૃક્ષોની એકથી બીજી શાખાઓ પર સંચરણ કરતા દેખાય છે આ પ્રમાણે આ વનરાજિ આ પક્ષીઓના મધુર શબ્દોથી સર્વદા મુખરિત રહે છે "સંપિંડિયદરિયભમરમહુપરિપહકર પરિલિંત મત્ત છપ્પય કુસુમાસવલોલમહુરગુમગુમાયમાન-ગુંજંત દેસભાગાઓ" આ વનરાજિઓના પ્રદેશો કુસુમાસવોના પાન કરવા માટે પરસ્પર સંમિલિત થયેલા મદમત્ત ભ્રમરો અને ભ્રમરીઓના સમૂહોની સાથે સાથે એકત્ર થયેલા

समारोपितम्, तथा 'अब्भितरपुप्फफलाओ' अभ्यन्तरपुष्पफलाः अभ्यन्तरे पुष्पफलैः सम्भृताः, 'बाहिरपत्तोच्छण्णाओ' बहिः पत्रावच्छन्नाः बहिर्भागे संजातपत्रसमूहसञ्छन्नाः 'पत्तेहि य पुप्फेहि य' पत्रैश्च पुष्पैः फलैश्च 'ओच्छन्न वलिच्छत्ताओ' अवच्छन्न प्रतिच्छन्नाः-सर्वथाऽऽच्छादिता, 'साउफलाओ' स्वादुफलाः- स्वादयुक्तफलसम्पन्नाः 'निरोययाओ' निरोगकाः-रोगरहिताः वृक्षचिकित्साशास्त्रप्रदर्शितरोगवर्जिताः शीतविद्युदातपादि जनितोपद्रवरहिता वा, तथा 'अकंटयाओ' अकण्टकाः कण्टकरहिताः 'णाणाविह गुच्छ गुम्ममंडवगसोहियाओ' नानाविध गुच्छ गुल्म मण्डपकशोभिताः- नानाविधैः-बहुप्रकारैः गुच्छैः पुष्पस्तवकैः गुल्मैः-लताप्रतानैः मण्डपकैः-लतामण्डपैश्च शोभिताः, 'विचित्त सुहकेउ भूयाओ' विचित्र शुभकेतुभूताः-विचित्रशुभध्वजरूपाः, 'वावी

के आसव पान से चंचल हुए मत्त भ्रमर और षट्पदों के गुम गुम मधुर संगीत से शब्दायमान होते रहते हैं। "अब्भितरपुप्फफलाओ बाहिरपत्तोच्छण्णाओ पत्तेहि य पुप्फेहि य ओच्छन्नवलिच्छत्ताओ, साउफलाओ निरोययाओ अकटयाओ णाणाविहगुच्छगुम्ममंडवग सोहियाओ" ये वनराजियां भीतर में तो पुष्प और फलों से लदी हुई है और बाहर मे पत्रों के समूह से आच्छादित हो रही है इनके फल मधुर रस से भरे हुए है इनमें किसी भी प्रकार का रोग नहीं है अथवा यहा किसी भी प्रकार का रोग नहीं रहता है वृक्षचिकित्साशास्त्र में जो रोग कहे गये हुए है वे रोग यहां के वृक्षों में नहीं हैं उन रोगों से यहा के वृक्ष रहित है, अथवा शीतजन्य, विद्युत्पातजन्य एव आतप आदि जन्य उपद्रवों से ये वृक्ष सर्वथा रहित हैं। यहां कांटो का तो नाम नहीं है, ये वनराजिया नाना प्रकार के पुष्प स्तवकों से पुष्पो के गुच्छो से गुल्मों से, लता प्रतानों से, और लता मण्डपो से शोभित हैं। " विचित्त सुहकेउभूयाओ वावी पुक्खरिणी दीहिया सुनिवेसियरम्मजालहरयाओ , पिंडिमणीहारिम, सुगंधि सुहसुरभिमणहरं च महया गंधद्धाणि मुयंताओ सव्वोउयपुप्फ-

તેમજ કુસુમાસવ પાનથી ચંચલ થયેલ મદમત્ત ભ્રમર ષટ્પદોના મધુર ગુંજન સંગીતથી શબ્દાયમાન થતા રહે છે "अब्भितरपुप्फफलाओ बाहिरपत्तोच्छण्णाओ पत्तेहियपुप्फेहिय ओच्छन्न वलिच्छत्ताओ, साउफलाओ, निरोययाओ अकंटयाओ णाणाविह गुच्छ गुम्म मंडवग सोहियाओ" એ વનરાજિઓ અંદર તો પુષ્પો અને ફળોથી યુક્ત છે અને બહાર પત્રોના સમૂહોથી આચ્છન્ન છે એમના ફળો મધુર રસોથી યુક્ત છે. એમનામાં કોઈ પણ જાતનો રોગ નથી અથવા અહીં કોઈ પણ જાતના રોગનું અસ્તિત્વ જ નથી. અથવા વૃક્ષચિકિત્સા શાસ્ત્રમાં જે રોગોનું વર્ણન છે તે રોગો અહીંના વૃક્ષોમાં નથી અર્થાત્ અહીંના વૃક્ષો તે સર્વ રોગોથી રહિત છે અથવા શીત જન્ય, વિદ્યુત્પાતજન્ય અને આતપ આદિ જન્ય ઉપદ્રવોથી એ વૃક્ષો સર્વથા હીન છે અહીં કાંટાઓનું તો અસ્તિત્વ જ નથી એ વનરાજિઓ અનેક જાતના પુષ્પસ્તબકોથી-પુષ્પોના ગુચ્છોથી ગુલ્મોથી લતા પ્રતાનોથી અને લતા મંડપોથી સુશોભિત છે. "विचित्त सुहकेउभूयाओ, वावी पुक्खरिणी दीहिया सुनिवेसिय रम्मजालहरयाओ, पिण्डिमणीहारिमं, सुगंधि सुहसुरभिमणहरं च महया गंधद्धाणि मुयंताओ सव्वोउय पुप्फफलसमिद्धाओ सुरम्माओ पासाईयाओ, दरि

पुक्खरिणी दीहिया सुनिवेसिय रम्मजालहरयाओ' वापीपुष्करिणी दीर्घिका सुनिवेशितरम्यजालगृहकाः, तत्र–वाप्यः–चतुष्कोणाः, पुष्करिण्यः–वाप्य एव वृत्ताकाराः, दीर्घिकाः–ऋजुसारिण्यः, तासु सुनिवेशितानि–सुष्ठु स्थापितानि रम्याणि–रमणीयानि जालगृहकाणि -सच्छिद्रगवाक्षा यासु ताः, 'पिंडिमणीहारिमं' पिण्डमनिर्हारिमां–पिण्डमां मिलितां सर्तो निर्हारिमां शुभपुद्गलसमूहरूपेण दूरदेशगामिनीम् 'सुगन्धि' सुगन्धि–शोभनगन्धवतीम्, तथा 'सुह सुरभिमणहरं च' शुभसुरभिमनोहराम्–शुभः–प्रशस्त यः सुरभिः शोभनो गन्धस्तेन मनोहारिणीम्, 'महया गंधद्धाणिं' महागन्धघ्राणिं महती चासौ गन्धघ्राणिः–गन्ध एव घ्राणि तृप्तिः तद्धेतुत्वात् गन्धघ्राणि स्तां तथा महागन्धतृप्तिम् 'मुयंताओ' मुञ्चन्त्यः–प्रसारयन्त्य. तथा 'सव्वोउयपुप्फफलसमिद्धाओ' सार्वर्तुकपुष्पफलसमृद्धाः-सकलऋतूत्पन्नपुष्पफलैः समृद्धाः–सम्पन्नाः 'सुरम्माओ' सुरम्याः-अति रमणीया,ः 'पासाइयाओ' प्रासादीयाः–दर्शकाना हृदयप्रसादकराः, 'दरिसणिज्जाओ' दर्शनीयाः, द्रष्टु योग्या, 'अभिरूवाओ' अभिरूपाः–सर्वथा दर्शकजनमनोनयनहारिण्यः 'पडिरूवाओ' प्रतिरूपाः–असाधारण रूप युक्ताश्च सन्ति इति ॥सू०२२॥

फल समिद्धाओ सुरम्माओ पासाईयाओ, दरिसणिज्जाओ, अभिरूवाओ पडिरूवाओ' ये वनराजियां देखने वालों को ऐसी प्रतीत होता है कि मानो ये विचित्र प्रकार की अच्छी ध्वजाएँ सी ही हैं। इन में जो वापिकाएँ है चौकोर बावड़िया है, गोल आकार वाली पुष्करिणियां हैं तथा दीर्घिकाएँ है इन सब के ऊपर सुन्दर सुन्दर जालगृह स्थापित है, छिद्रों सहित गवाक्षों का नाम जालगृह है, ये वनराजियां ऐसी गन्ध घ्राणि को-जिससे मनुष्यों को तृप्ति हो जावे ऐसी सुगन्धि को-छोडती रहती हैं यह गन्ध घ्राणि उन वनराजियों में से अल्प मात्रा के रूप में निकलती है किन्तु पिण्डित होकर के निकलती है और निकलकर वह बहुत दूर दूर तक चली जाती है इसकी जो वास होती है वह मनोहर होती है, इन वनराजियो में सर्वऋतुओ के पुष्प एव फूल लगे रहते हैं अत ये उनसे सदा समृद्ध रहती हैं, ये सब वनराजिया अति रमणीय हैं, दर्शकजनो के हृदयों को प्रसन्न करनेवाली हैं, दर्शनीय-हैं देखने योग्य हैं, देखने वालो के मन और नयनों को हरण करने वाली हैं, और असाधारणरूप से युक्त हैं ॥ २२ ॥

सणिज्जाओ अभिरूवाओ पडिरूवाओ" એ વનરાજિઓ જોનારાઓને એવી લાગે છે કે જાણે એઓ વિચિત્ર પ્રકારની સારી ધ્વજાઓજ હોય' એમાં જે વાપિકાઓ છે—ચાર ખૂણા વાળી વાવો છે ગોળ આકારવાળી પુષ્કરિણીઓ છે. તેમજ દીર્ઘિકાઓ છે એ સર્વની ઉપર સુન્દર સુન્દર જાલ ગૃહો સ્થાપિત છે છિદ્રોવાળા ગવાક્ષો જાલગૃહો કહેવાય છે એ વન રાજિઓ મનુષ્યોને તૃપ્તિ થાય તેવી સુગંધિને–ગન્ધઘ્રાણિને ચોમેર પ્રસૃત કરતી રહે છે એ ઘ્રાણિ તે વનરાજિઓ માથી અલ્પમાત્રામા પિંડિત થઈને નીકળે છે અને નીકળી ને તે બહુજ દૂર સુધી જતી રહે છે એમની જે વાસ હોય છે તે મનોહર હોય છે એ વનરાજિઓમા સર્વઋતુઓના પુષ્પો તેમજ ફળો સર્વદા રહે છે એથી એઓ તેમનાથી સદા સમૃદ્ધ રહે છે એ સર્વ વનરાજિઓ અતિરમણીય છે દર્શકોના હૃદયોને પ્રસન્ન કરનારી છે, દર્શનીયા છે, દર્શકો ના મન અને નયનોને આકર્ષનારી છે અને અસાધારણ રૂપથી યુક્ત છે. ॥૨૨॥

अथात्र वृक्षाधिकारात्कल्पवृक्षवक्षस्त्वरूपमाह

मूलम्— तीसेणं समाए भरहे वासे तत्थ तत्थ देसे तहिं तहिं मत्तंगाणामं दुमगणा पण्णत्ता. जहा से चंदप्पभा जाव ओच्छण्ण पडिच्छण्णा चिट्ठंति, एवं जाव अणिगणाणामं दुमगणा पण्णत्ता ॥सू०२३॥

छाया—तस्यां खलु समाया भरते वर्षे तत्र तत्र देशे तस्मिन् तस्मिन् मत्ताङ्गा नाम द्रुमगणाः प्रज्ञप्ताः यथा ते चन्द्रप्रभा यावत् अवच्छन्न प्रतिच्छन्नास्तिष्ठन्ति, एव यावत् अनग्नका नाम द्रुमगणाः प्रज्ञप्ताः ॥२३॥

टीका—'तीसे णं समाए भरहे' इत्यादि । 'तीसे णं समाए भरहे वासे तत्थ तत्थ देसे तहिं तहिं' तस्यां खलु समायां भरते वर्षे तत्र तत्र देशे तस्मिन् तस्मिन् तस्य तस्य देशस्यावान्तरभागे 'मत्तंगा' मत्ताङ्गाः मत्त–मदो हर्षः, तत्कारणभूतः, पेयपदार्थ इह मत्त शब्देनोच्यते, तस्य अङ्गकाः–हेतुभूताः, अथवा मत्तम्–आनन्दजनकं पेयवस्तु तदेव अङ्गम्–अवयवो येषां ते तथा आनन्दप्रदपेयपदार्थदायिनो 'णामं दुमगणा नाम द्रुमगणाः–वृक्षसमूहाः 'पण्णत्ता' प्रज्ञप्ताः ते कीदृशा ! इति जिज्ञासायामाह– 'जहा से चंदप्पभा जाव ओच्छण्णपडिच्छणा चिट्ठंति' यथा ते चन्द्रप्रभा यावत् छन्न-

---

अब सूत्रकार वृक्षाधिकार को लेकर कल्पवृक्षों के स्वरूप का कथन करते है—

"तीसेणं समाए भरहे वासे" इत्यादि ।

टीकार्थ—"तीसे णं समाए भरहे वासे तत्थ तत्थ देसे तहिं तहिं मत्तंगा णामं दुमगणा पण्णत्ता' उस सुषम सुषमा नामके आरक में भारतक्षेत्र में जगह जगह उन स्थानो मे मत्तांग नामके कल्पवृक्ष थे यहां मत्त शब्द से हर्ष का कारण भूत पदार्थ लिया गया है उस हर्ष के कारण भूत पदार्थ को देने में जो हेतुभूत होते हैं वे यहा मत्ताङ्ग शब्द से कहे गये है अथवा आनन्द जनक जो पेयवस्तु वही वस्तु जिनकी अवयव है–अर्थात् आनन्द प्रद पेय पदार्थ को देने के स्वभाववाले जो द्रुम गण हैं–वृक्ष समूह हैं वे मत्ताङ्गशब्द से कहे गये हैं । "जहा से चंदप्पभा जाव ओच्छण्ण पडिच्छ-

---

હવે સૂત્રકાર વૃક્ષાધિકારને લઈ ને કલ્પવૃક્ષોના સ્વરૂપનું કથન કરે છે—

"तीसेणं समाए भरहेवासे तत्थ २ देसे तहिं २ मत्तंगा णामं दुमगणा पण्णत्ता", इत्यादि सूत्र-२३।

ટીકાર્થ–તે સુષમ સુષમા નામના આરકમાં ભરતક્ષેત્રમાં ઠેક ઠેકાણે તે સ્થાનોમાં મત્તાંગ નામના કલ્પવૃક્ષો હતા અહીં મત્ત શબ્દથી હર્ષના કારણભૂત પદાર્થ ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે. તે હર્ષના કારણભૂત પદાર્થ ને આપવામાં જે હેતુભૂત હોય છે તે અહીં મત્તાંગ શબ્દથી કહેવામા આવ્યા છે અથવા આનન્દ જનક જે પેયવસ્તુ છે તે વસ્તુ જેમના અવયવો છે એટલે કે આનંદ પ્રદ પેય પદાર્થને આપનારા જે દ્રુમો છે–વૃક્ષ સમૂહો છે તે મત્તાંગ શબ્દથી ગૃહીત થયેલા છે "जहा से चंदप्पभा जाव ओच्छण्ण पडिच्छण्णा चिट्ठंति" આ પાઠને સ્પષ્ટ રૂપથી સમજવા માટે યાવત પદ વડે જે પાઠ સંગૃહીત થયેલ છે, પહેલાં તેને પ્રગટ કરવા આવે છે. તે પાઠ આ પ્રમાણે છેઃ "जहासे चंदप्पभामणि सिलागवर-

प्रतिच्छन्नास्तिष्ठन्ति । अत्र यावत्पदेन्–'जहा से चन्दप्पभामणिसिलाग वरसीधुवर वारुणि सुजाय पत्तपुप्फफल चोयणिज्जा ससार वहुदव्वजुत्ति संभार काल संधि आसवा महु-मेरगरिट्ठाभदुद्धजाति पसन्नतल्लगसताउर खज्जूरिमुद्दियासारका विसायण सुपक्क खोयरस-वर सुरा वण्णगंधरस फरिसजुत्ता वलवीरियपरिणामा मज्जविही वहुप्पगारा तहेव ते म-त्तंगा वि दुमगणा अणेग वहु विविहवीससापरिणयाए मज्जविहीए उववेया फलेहिं पुण्णा वीसंदति कुसविकुस विसुद्धरुक्खमूला जाव पत्तेहिं च पुप्फेहि च फलेहिं च ओच्छन्नप-डिच्छन्ना चिट्ठंति' इति संग्राह्यम् । एतेषां छाया–

यथा ते चन्द्रप्रभा मणिशिलिकावरसीधुवरवारुणी सुजात पत्र पुष्पफलचोय नि-र्यास सार वहुद्रव्य युक्ति सम्भार सन्धि आसवा मधुमेरकरिष्टाभा दुग्ध जाति प्रसन्ना तल्लकशतायुः खर्जूरी मृद्वीकासार कापिशायन सुपक्वक्षोदरसवरसुराः वर्णगन्धरसस्पर्श-युक्ताः बलवीर्यपरिणामाः मद्यविधयो वहुप्रकाराः तथैव ते मत्तङ्गा अपि द्रुमगणाः अनेकवहुविविधविस्रसापरिणतेन मद्यविधिना उपपेताः फलेषु पूर्णाः विष्यन्दन्ते. कुशवि कुशविशुद्ध वृक्षमूलाः यावत् पत्रैश्च पुष्पैश्च फलैश्च अवच्छन्न प्रतिच्छन्नाः तिष्ठन्ति ।

ण्णा चिट्ठंति''इस पाठ को स्पष्टरूप से समझने के लिये यावत् पद द्वारा जो पाठ गृहीत हुआ है पहिले उसे प्रकट किया जाता है वह पाठ इस प्रकार से है–''जहा से चंदप्पभा मणि सिलाग वर सीधुवरवारुणि सुजाय पत्तपुप्फ फलचोयणिज्जा ससार बहुदव्वजुत्तिसभार काल सधि आसवा महुमेरगरिट्ठाभदुद्धजाति पसन्न तल्लग सताउ खज्जुरिय मुद्दियासारका विसायण सुपक्कखोय-रस वर सुरा वण्णगंधरसफरिसजुत्ता बलवीरियपरिणामा, मज्जविही बहुप्पगारा तहेव ते मत्तं-गा वि दुमगणा अणेग बहु विविहवीससा पविणयाए मज्जविहीए उववेया फलेहिं पुण्णा वीसं दंति, कुसविकुस विसुद्ध रुक्खमूला जाय पत्तेहिं च पुप्फेहिं च फलेहिं च ओच्छन्नपडिच्छन्ना चिट्ठंति'' चन्द्रप्रभा, मणिशिलिका, उत्तममद्य एवं वरवारूणी ये सब मादक रस विशेष हैं ये सब सुपरिपाकगत पुष्पों के फलों के एव चोय इस नामके गन्धद्रव्य विशेष के रस से बनाये जाते हैं तथा इनमें शरीर को पोषण करने वाले द्रव्यो का मेल रहता है, इसी प्रकार से अनेक प्र-कार के आसव (नशा करने वाला) भी बनाये जाते हैं जो अपने अपने समय में आसवोत्पादक

सीधु वरवारुणि सुजाय पत्त पुप्फफल चोयणिज्जा ससार बहुदव्वजुत्ति संभारकाल संधि आसवामहुमेरगा रिट्ठाभदुद्धजातिपसन्न तल्लग सताउखज्जुरिय मुद्दिया सारका विसायण सुपक्कखोयरसवर सुरा वण्णगंधरसफरिसजुत्ता बलवीरिय परिणामा मज्जविही बहुप्प गारा तहेव ते मत्तंगा वि दुमगणा अणेग बहुविविह वीससा परिणयाए मज्जविहीए उववेया फलेहिं पुण्णा वीसंदंति, कुसविकुसविसुद्धरुक्खमूला जाव पत्तेहिं च पुप्फेहिं च फलेहिं च ओच्छन्नपडिच्छन्ना चिट्ठंति'' ચન્દ્રપ્રભા મણિ શિલિકા ઉત્તમમદ્ય તથા વરવારુણી એ સર્વે માદક રસ વિશેષો છે આ સર્વે સુપરિપાકગત પુષ્પોં ફળો તેમજ ચોય નામક ગંધ દ્રવ્ય વિશેષના રસોમાંથી બનાવવામાં આવે છે, તથા એમનાં મા શરીરને પુષ્ટ કરનારા દ્રવ્યોનું સમ્મિશ્રણ રહે છે. આ પ્રમાણે અનેક જાતના આસવો પણ તૈયાર કરવામાં આવે છે જે

इदं सङ्केतवाक्यमपरेष्वपि वक्ष्यमाण द्रुमगणेषूहनीयम् । व्याख्या चैवम्–यथा–येन प्रकारेण ताः चन्द्रप्रभा मणिशिलिका वरसीधु वरवारुणीसुजात पत्रपुष्पफलचोयनिर्यास सार बहुद्रव्य युक्ति सभारकालसन्धिजासवाः–तत्र–चन्द्रस्येव प्रभा–कान्तिः यस्याः सा तथा, मणिशिलिका–मणिशिलेव मणिशिलिका सैव तथा, वरसीधु वरं परमं सीधु–मद्यं,वर वारुणी–उत्तमवारुणी, सुजातपत्रपुष्पफलचोयनिर्याससाराः सुजातानां सुपरिपाकागतानां पुष्पाणां फलानां च चोयस्य तदाख्यगन्धद्रव्यविशेषस्य च निर्यासः रसः तेन साराः, तथा बहुद्रव्ययुक्ति सम्भाराः बहूनां द्रव्याणां–रस वर्धकानां या युक्तयः मेलनानि तासा सम्भारः–समूहो येषु ते तथा कालसन्धि जासवाः काले स्व स्वोचितकाले सन्धिजासवाः आसवाङ्गभूतद्रव्यमेलनजनितमद्यानि तत पदद्वय पदद्वय सम्मेलनेन कर्मधारयसमासः तथा मधुमेरकरिष्टाभादुग्धजाति प्रसन्नातल्लकशतायु. खर्जूरो मृद्वीकासार कापिशायन सुपक्वक्षोदरसवरसुराः तत्र मधु–मद्यविशेषः, मेरकं मद्यविशेषः रिष्टाभा रिष्टरत्नवर्णा जम्बूफलकलिकेति प्रसिद्धा, दुग्धजातिः आस्वादतो दुग्धसदृशी प्रसन्ना–सुराविशेषः तल्लकः सुराविशेषः, शतायुः–शतकृत्वः शोधिताऽपि स्व स्वरूपा परित्यागिनी सुराः खर्जूरी मृद्वीकासारः खर्जूरद्राक्षयोः सारः कापिशायनं–मद्यविशेषः, सुपक्वक्षोदरसवरसुराः सुपक्वः सम्यक्परिपाकप्राप्तो यः क्षोदरसः सुरोत्पादकचूर्णमिलितेक्ष्वादिरसः तन्निष्पन्नाः वरसुरा सर्वेषां पदानां कर्मधारयः, एतेच मद्यविधय मद्यप्रकारा वर्णगन्धरसस्पर्शयुक्ता विशिष्टेन वर्णेन गन्धेन

द्रव्यों के मेल से निष्पन्न होते हैं तथा मधु मेरक, आदि ये भी मद्य जाति के विशेष प्रकार हैं इनमें मधु और मेरक ये मादक पदार्थों के सयोग से बनाये जाते हैं रिष्टाभा नाम की शराब जामुन के फलो से तैयार की जाती है, दुग्ध जाति की जो शराब होती है वह स्वाद में दुग्ध जैसे स्वादवाली होती हैं प्रसन्ना और तल्लक यह भी एक प्रकार की विशेष शराब होती है सौबार शोधित हो जाने पर भी जो अपने स्वरूप का परित्याग नहीं करती है उस शराब विशेष का नाम शतायु है खर्जुर और दाखो के रस से जो शराब बनाई जाती हैं उसका नाम खर्जुरी मृद्वका सारा है इसी प्रकार एक शराब ऐसी भी होती है जो इक्षु के रस को पकाकर के उससे तैयार की जाती है और इसमें सुरोत्पादक चुर्ण मिलाया जाता है । इन सब सुराविशेषों का वर्ण

યથા સમયે આસવોત્પાદક દ્રવ્યોના સમ્મિશ્રણથી નિષ્પન્ન હોય છે તેમજ મધુમેરક વગેરે એ પણ મદ્ય જાતિના વિશેષ પ્રકારો છે આમા મધુ અને મેરક એ માદક પદાર્થોના સયોગમાં નિષ્પન્ન થાય છે રિષ્ટાભા નામક શરાબ જાંબુના ફળોથી તૈયાર કરવામા આવે છે. દુગ્ધજાતિની જે શરાબ હોય છે તે સ્વાદમા દૂધ જેવી સ્વાદવાળી હોય છે. પ્રસન્ન અને તલ્લક આ પણ એક પ્રકારની શરાબ શેષ છે સો વખત શોધિતથઈજાય છતા એ જે પોતાના સ્વરૂપ ને યથાવત રાખે છે તે શરાબ વિશેષનું નામ શતાયુ છે. ખજૂર અને દ્રાક્ષાના રસથી જે શરાબ તૈયાર કરવામા આવે છે તેનુ નામ ખજૂરી મૃદ્વીકાસાર છે આ પ્રમાણે એક શરાબ એવી પણ હોય છે કે જે ઈક્ષુના રસને પકવી ને તેનાથી તૈયાર કરવામાં આવે છે અને તેમા સુરોત્પાદક ચૂર્ણ મિશ્રિત કરવામાં આવે છે. આ સર્વ સુરા વિશેષોના વર્ણ ગન્ધ રસ

रसेन स्पर्शेन च युक्ता सम्पन्ना तथा वलवीर्यपरिणामा बलं शारीरिक शक्तिः वीर्यं पराक्रमः इत्युभे परिणमयन्तीति तथा वलवीर्यकारका इत्यर्थः तथा वहुप्रकारा अनेकविधाश्च सन्ति तथैव तेनैव प्रकारेण ते-पूर्वोक्ता मत्ताङ्गा अपि द्रुमगणा अनेकवहुविविधविस्रसापरिणतेन अनेक व्यक्तिभेदात् सचासौ वहु विविध-वहु प्रचुरं यथा स्यात्तथा विविध जातिभेदान्नानाविध विस्रसारपरिणतः-विस्रसया-स्वभावेन परिणतः-जातः न पुन केनापि कृतश्चेत्ति अनेक वहुविविधविस्रसापरिणतस्तेन तथाप्रकारेण मद्यविधिना माद्यन्ति-हृप्यन्ति अनेनेति मद्यम्-आनन्दप्रदपेयपदार्थः 'मदीहर्षे' इति धातोः, गदमदचर (पा० ३।१।१००) इति यत्प्रत्ययः, तस्य विधिः प्रकार स्तेन आनन्दप्रदपेय प्रकारेणेत्यर्थः उपपेता युक्ता ते च तालादि तरव इव नाङ्कुरादिषु पेयप्रकार युक्ताः किन्तु फलेषु, इत्येव दर्शयितुमाह-'फलेहिं' इति । मूले तृतीया सप्तम्यर्थे प्राकृतत्वात्, तेन फलेषु- फलावच्छेदेन पूर्णा तैरानन्दप्रदपेयपदार्थैर्भृता सन्तो निष्पन्दन्ते स्रोतोरूपतया वहन्ति निर्झरवत् । अयं भावः- तेषां द्रुमगणानां परिपक्वः स्फुटितफलेभ्यः आनन्दप्रदपेयरसा निर्झरन्तीति । ते द्रुमगणाः पुनः कीदृशा ? इत्याह कुशविकुशविशुद्धवृक्षमूला दर्भवल्वजादि रहिताधोभागा यावत् यावत्पदेन मूलवन्तः, कन्दवन्तः स्कन्धवन्तः इत्यादय पञ्चमसूत्रोक्ता संग्राह्या, अर्थोऽपि एव बोध्यः । तथा पत्रैश्च पुष्पैश्च फलैश्च अवच्छन्न प्रतिच्छन्नाः सर्वथाऽऽच्छादिताः तिष्ठन्तीति । एते द्रुमगणास्तु युगलिजनेभ्य पेयपदार्थं वितरन्तीतिबोध्यम् । अत्रेदं वो-

---

गन्ध, रस और स्पर्श विशिष्ट प्रकार का हो जाता है और ये सेवित किये जाने पर शरीर में बल एवं वीर्य के उत्पादक होते हैं और ये अनेक प्रकार के होते हैं । तो जिस प्रकार ये लोग प्रसिद्ध चन्द्रप्रभा आदि सुराये होती है उसी प्रकार से मत्ताङ्ग जाति के द्रुमगण भी स्वतः स्वभाव से अनेक प्रकार के अमादक पदार्थों के रूप में परिणत हो जाते है इनका यह ऐसा परिणमन तालादि वृक्षों में जैसा उनके अङ्कुरादिकों में होता हुआ देखा ज़ाता है वैसा इनमें नहीं देखा जाता है किन्तु जब इनके फल पकजाते हैं और वे फुटते हैं तब उनमें से निर्झर की तरह रस झरने लगता है और उसे पीकर वहा के लोंग आनन्द की मस्ती में झुमने लगते हैं इन वृक्षों के अधोभाग कुश और बिल्वादि तृणों से रहित होते हैं ज़ो मनुष्य इनके पास ज़ाकर ज़िस मादकपदार्थ-

---

અને સ્પર્શ વિશિષ્ટપ્રકારના હોય છે. અને એમના સેવનથી શરીરમા બળ અને વીર્યનુ ઉત્પાદન થાય છે એ ઘણી પ્રકારની હોય છે, જેમ લોક પ્રસિદ્ધ ચન્દ્રપ્રભા વગેરે સુરાઓ હોય છે તેમજ મત્તાગ જાતિના દ્રુમગણ પણ સ્વતઃ સ્વભાવથી અનેક પ્રકારના અમાદક પદાર્થોના રૂપમાં પરિણત થઈ જાય છે એમનુ આ એવુ પરિણમન અંકુરાદિકોના રૂપમાં તાલાદિ વૃક્ષોમાં જોઈ શકાય છે તેવું નથી પરંતુ જ્યારે એમના ફૂલો પરિપકવ થઈ જાય છે અને તે ફૂટે છે ત્યારે તેમનામાથી નિર્ઝરની જેમ રસ નિસ્રવ થવા લાગે છે. અને તે રસનુ પાન કરીને ત્યાંના લોકો આનન્દની મસ્તીમા તરબોળ થઈ જાય છે આ વૃક્ષોના અધો ભાગો કુશ અને બિલ્વાદિ તૃણોથી વિહીન હોય છે. જે માણસ આ વૃક્ષોની પાસે જઈને જે માદક

ध्यम् मद्यपानं हि निश्चयतो दुर्गतिजनकं सुषमसुषमाकालवर्तिनो युगलिनस्तु निश्चयत सुगतिगामिनः। अतो मत्ताङ्गका वृक्षा अमादकान् अमृतमयान् आनंदप्रदरसविशेषानेव निष्पन्दयन्ति न तु सुराविशेषान्। सादृश्य तु वर्णसाम्येनेति। एते द्रुमगणास्तु युगलिजनेभ्यः पेयपदार्थ वितरन्तीति बोध्यम्। 'एवं' एवम् अनेन प्रकारेण मत्ताङ्ग द्रुमगणवत् 'जाव अणिगणा णाम दुमगणा पण्णत्ता' यावत् अनग्नका नाम द्रुमगणाः प्रज्ञप्ताः इति। अत्र यावत्पदेन ये द्रुमगणाः सगृह्यन्ते तद्वर्णनप्रकार एवं बोध्यः। तथाहि 'तीसेणं समाए भरहे वासे तत्थ तत्थ देसे तहि तहिं बहवे भिंगंगा णामं दुमगणा पण्णत्ता समणाउसो जहा से वारग घडग कलस करग कक्करिपायचणिउदंकवद्धणिसु पइट्ठगविट्ठर-

की चाहना करता है वे वृक्ष उसी रूप में स्वत. स्वभाव से परिणत हो जाते है और याचकजनों की उस चाहना को शान्त कर देते हैं. इस विषय में विशेष खुलाशा रूप से पाठगत पदो को व्याख्या पूर्वक कथन हमने जीवाभिगम सूत्र की प्रमेयद्योतिका टीका में किया है. तात्पर्य इस कथन का केवल इतना ही है कि युगलिकजनो को ये द्रुमगण जैसा पेय पदार्थ वे चाहते हैं वैसा ही पेय पदार्थ प्रदान करते रहते है वैसा देखा जाय तो मद्यपान दुर्गतिका जनक होता है और सुषमसुषमा कालवर्ती युगलिक जन नियम से सुगतिगामी होते है अतः ये मत्ताङ्गक वृक्ष अमादक अमृतमय ऐसे आनन्दप्रद रसविशेषों को ही बहाते रहते है सुराविशेषों को नहीं, परन्तु यहां जो सुराविशेषों के साथ इन्हे उपमित किया गया है वह इनके वर्ण को लेकर किया गया है, इसी प्रकार से वहां जो १० वे अन्तिम कल्पवृक्ष अनग्नक नाम के होते है वे भी उन युगलिकों को अनेक प्रकार के वस्त्रों को देकर उनकी चाहना की पूर्ति करते रहते है, यहां जो यावत्पद आया है उससे शेष कल्पवृक्षों का ग्रहण हुआहै-इनमें द्वितीय नम्बर का कल्पवृक्ष भृताङ्ग नामका है ये कल्पवृक्ष भी वहां अनेक ही होते है इनके सम्बन्ध

પદાર્થની ઈચ્છા કરે છે તે વૃક્ષ તે સ્વરૂપમાજ સ્વતઃ સ્વભાવથી પરિણુત થઈ જાય છે, અને યાચકોની ઈચ્છા ને પૂર્ણ કરે છે. આ સંબંધમાં વિશેષ સ્પષ્ટતાથી પાઠગત પદોનું વ્યાખ્યા પૂર્વક કથન જીવાભિગમ સૂત્રની ટીકામાં કરવામાં આવેલ છે આ કથનનુ તાત્પર્ય આટલુંજ છે કે એ દ્રુમો યુગલિક જનોની ઈચ્છા મુજબ જે પદાર્થ તેઓ ઈચ્છતા હોય તે આપે છે. જો બુદ્ધિ પૂર્વક વિચાર કરવામાં આવે તો આમ જણાશે કે મદ્યપાન દુર્ગતિ જનક છે અને સુષમ સુષમાકાળના યુગલિકો નિયમતઃ સુગતિગામી હોય છે. તેથી આ મત્તાગક વૃક્ષો પણ સુરા વિશેષના સ્થાને અમાદક અમૃતમય એવા આનંદ પ્રદ રસ રસવિશેષોને જ પ્રવાહિત કરે છે અહી જે સુરા વિશેષોની સાથે એમને ઉપમિત કર્યા છે તે ફક્ત એમના વર્ણનના ઉદ્દેશ્યથી જ. આ પ્રમાણે ત્યા જે ૧૦ મા અંતિમ અનગ્નક નામે કલ્પવૃક્ષો હોય છે. તે પણ તે યુગલિકોને અનેક જાતના વસ્ત્રોને અર્પીને તેમની ઈચ્છા પૂર્ણ કરતા રહે છે અહીં જે યાવત્ પદ આવેલ છે તેનાથી શેષ કલ્પવૃક્ષોનું ગ્રહણ કરવામાં આવ્યુ છે આમા બીજા નંબરે જે કલ્પવૃક્ષ છે તે ભૃતાગ નામક કલ્પવૃક્ષ કહેવાય છે. એ કલ્પવૃક્ષો પણ ત્યા પુષ્કળ પ્રમાણમા હોય છે. એમના સંબંધમાં એવું કથન છે–'તીસેણં

पारीचसक भिंगार करोडि सडगपत्ती थालणल्लगचवलियं अवमद् दगवारग विचित्तव ट्टगसुत्तिचारुपीणया कंचण मणिरयण भत्तिचित्ता भायणविहीय बहुप्पगारा तहेव तेभिंगं-गा वि दुमगणा अणेगबहुविह वीससा परिणयाए भायणविहीए उववेआ फलेहिं पुण्णा-विव विसट्टंति ।२।

एतच्छाया—तस्यां खलु समायां भरते वर्षे तत्र तत्र तस्मिन् तस्मिन् बहवो भृताङ्गा नाम द्रुमगणाः प्रज्ञप्ताः श्रमणाऽऽयुष्मन् यथा ते वारकघटककलशकरक कर्करी पादाञ्च-न्युदङ्क वार्धानी सुप्रतिष्ठक विष्टरपारीचषक भृङ्गारकरोटिसरक पात्री स्थाल नल्लक चप लितावमदकवारक विचित्र वृत्तक मणि वृत्तक शुक्तिचारुपीनकाकाञ्चन मणिरत्नभक्ति-चित्राः भाजनविधयश्च बहुप्रकारा तथैव ते भृताङ्गा अपि द्रुमगणा अनेकबहुविधविस्रसा-परिणतेन भाजनविधिना उपपेताः फलैः पूर्णा इव विकसन्ति २

एतद्व्याख्या—'तीसेणं' इत्यादि । हे श्रमणायुष्मन् तस्यां खलु समायां भरते वर्षे-तत्र तत्र देशे तस्मिन् तस्मिन् तस्य तस्य देशस्यावान्तरभागे बहवो भृताङ्गाः भृतं–भरणं पूरणम् तस्मिन् अङ्गानि कारणानि भृताङ्गानि भाजनानि भरणक्रियाहि भरणीयं भाजनं विना नोपपद्यते इति भाजनसम्पादकत्वाद् वृक्षा अपि भृताङ्गाः–भाजनसंपादका नाम द्रुमगणाः प्रज्ञप्ताः तान् द्रुमगणान् वर्णयितुं दृष्टान्तमुपन्यस्यति यथा ते प्रसिद्धा वारक घटक कलश करक कर्करी पादाञ्चन्दुदङ्कवार्धानी सुप्रतिष्ठक विष्टरपारीचषकभृङ्गार करोटि सरक पात्री स्थाल नल्लक चपलितावमददकवारक विचित्र वृत्तक मणि वृत्तक शुक्ति चारु पीनक काञ्चनमणिरत्नभक्तिचित्रा तत्र वारक माङ्गलिकघटः घटकः ह्रस्वो घटो घटक.–लघु

में ऐसा कथन है-"तीसेण समाए भरहे वासे तत्थ २ देसे तहिं तहिं बहवे भिंगगा णाम दुमगणा पण्णत्ता समणाउसो ! जहा से वारग-घडग-कलस-करग कक्करि पायचणि उदक वद्धणि सुपइट्ठग विट्ठरपारी चसक भिंगारकरोडिसडक पत्तो थालणल्लक चवलिय अवम दयग वारग विचित्त वट्ट-गसुत्ति चारु पीणया कंचण मणिरयण भत्तिचित्ता भायण विहीय बहुप्पगारा तहेव ते भिंगंगा वि दुमगणा अणेग बहुविह वीससा परिणयाए भायणविहीए उववेया फलेहिं पुण्णाविव विसट्टंति" इस कथन का तात्पर्य ऐसा है कि उस प्रथम आरक में भरत क्षेत्र मे जगह २ स्थानों स्थानों पर अनेक भृताङ्ग नाम के कल्पवृक्ष होते है, ये कल्पवृक्ष उन्हे युगलिको को अनेक प्रकार के

समाए भरहे वासे तत्थ २ देसे तहिं तहिं बहवे भिंगंगा णामं दुमगणा पण्णता समणाउसो जहा से वारग घडगा–कलस– करगकक्करिपायंचणि उदंकवद्धणिसुपइट्ठगविट्ठर पारी चसक भिंगार करोडिसडगपत्ती थाल णल्लक चवलिय अवमददगवारग विचित्त वट्टग सुत्तिचारुपीणया कंचणमणिरयणभत्तिचित्ता भायण विहीय बहुप्पगारा तहेव ते भिंगंगा वि दुमगणा अणेग बहुविहवीससा परिणयाए भायणविहीए उववेआ फलेहिं पुण्णाविव विसट्टंति" આ કથનનુ તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે તે પ્રથમ આરકમા ભરતક્ષેત્ર માં ઠેક ઠેકાણે અનેક ભૃતાંગ નામના કલ્પવૃક્ષો હોય છે એ કલ્પવૃક્ષો તે યુગલિકોને અનેક પ્રકારના ભાજનોને પ્રદાન કરતા રહે છે આ સૂત્રપાઠગત પદોની વ્યાખ્યા જીવાભિગમ સૂત્ર

घटः कलशः महाघटः, काकः कर्करी पात्र विशेप, पादाञ्चनी पाद प्रक्षालनार्थां काञ्चन-मयी पात्री, उदङ्कः जलोत्क्षेपणपात्रविशेपः, वार्धानी जलधानी जलकुण्डिका सुप्रति-ष्ठकः- पुष्पपात्रविशेपः पारी, घृतपात्रम् चपकः पानपात्रम् , भृङ्गारकनकाल्लुका 'झारी' इति भाषायां प्रसिद्धा सरकः पात्रविशेपः पात्री भाजनविशेपः, स्थालम् प्रसिद्धम्, नल्ल कः पात्रविशेपः चपलिता अवमदश्च पात्रविशेपौ दकवारकः- जलघट, तथा विचित्राणि-विविधचित्रयुक्तानि वृत्तकानि गोलाकाराणि भोजनकालोपयोगीनि घृतादि पात्राणि, तथा मणि वृत्तकानि-मणिप्रधानानि वृत्तकानि-पूर्वोक्तानि पात्राणि, शुक्तिः-चन्दनाद्याधारभूता 'पात्री' चारुपीनका-पात्रविशेपः, एते पात्रप्रकाराः कीदृशाः ? इत्याह-काञ्चनमणि रत्न भक्तिचित्राः काञ्चनमणिरत्नानां या भक्तयः- रचनास्ताभिः चित्राः अद्भुताः भाजन विधयः-पात्रभेदाः, बहुप्रकाराः-एकैकस्मिन् भाजनविधाववान्तरानेकभेदसत्त्वाद्बहुविधाः भवन्ति तथैव तद्वदेव ते पूर्वोक्ताः भृताङ्गा अपि द्रुमगणाः अनेक बहुविधविस्रसापरिण तेन भाजनविधिना उपपेताः फलैः पूर्णा इव विकसन्ति- शोभन्ते इति एते च द्रुमग-णाः युगलिभ्यो यथेच्छं पात्राणि वितरन्तीति बोध्यम् ॥२॥

अथ तृतीयकल्पवृक्षस्वरूपमाह—

'तीसे णं समाए भरहे वासे तत्थ तत्थ देसे तहिं तहिं बहवे तुडिअंगा णाम दुम-गणा पण्णत्ता समणाउसो ! जहा से अलिंगमुइंगपणव पडह दद्दरिय करडि डिंडिम भंभा-होरंभकणिय खरमुहिमुगंद संखिय पिरलीवच्चक परिवाइणि वसवेणु सुघोस विवचिम-हती कच्छभिरिगिसिगिआतलतालकंसतालसुसंपउत्ता आतोज्जविही निउणगंधव्वसम-यकुसलेहिं फंदिया तिट्ठाणकरणसुद्धा तहेव ते तुडिअंगा वि दुमगणा अणेग बहु विविह-वीससापरिणयाए ततविततघणझुसिराए आतोज्जविहीए उववेया फलेहिं पुण्णाविव वि-सट्टंति, कुसविकुस जाव चिट्ठंति ।३।

भाजनो को प्रदान करते रहते है । इस सूत्रपाठगत पदो की व्याख्या जीवाभिगम सूत्र में की जा चुकी है. अत. वहीं से इसे देखलेना चाहिये ।

तृतीयकल्प वृक्षका स्वरूप ककथन—

"तीसेण समाए भरहे वासे तत्थ२ देसे तहिं बहवे तुडिअ गा णाम दुमगणा पण्णत्ता, समणा-उसो ! जहा से आलिंगमुइ ग पणव पडह दद्दरियकरडि डिंडिम भभा होरंभ कणिय खरमुहि मुगुंद सखिय पिरली वच्चक परिवादिनी वसवेणु सुघोस विवचि महतिकच्छभि रिगि सिगिआ-तल तालकस सुसपउत्ता आतोज्जविही निउण गंधव्व समय कुसलेहिं फंदिया तिट्ठाणकरणसुद्धा तहेव

મા કરવામાં આવી છે, એથી જિજ્ઞાસુજનોત્યાથી જ વાચી લે

તૃતીય કલ્પવૃક્ષના સ્વરૂપનું કથન—

'तोसेणं समाए भरते वासे तत्थ २ देसे तहिं २ बहवे तुडिअंगा णाम दुमगणा पण्णत्ता समणाउसो ! जहा से आलिंग मुइंग पणव पडह, दद्दरियकरडि डिंडिम भंभाहो-रंभ कणिय खरमुहिमुगंद संखिय पिरली वच्चक परिवादिनी वंसवेणु सुघोस विवंचि

एतच्छाया–तस्यां खलु समाया भरते वर्षे तत्र तत्र देशे तत्र तत्र तस्मिन् तस्मिन् बहवः त्रुटिताङ्गा नाम द्रुमगणाः प्रज्ञप्ताः श्रमणाऽऽयुष्मन् ! हे श्रमणायुष्मन् तस्यां खलु समायां भरते वर्षे तत्र तत्र देशे तत्र तत्र बहवः त्रुटिताङ्गाः–वाद्यदायका नाम द्रुमगणाः प्रज्ञप्ताः । तत्र दृष्टान्तमाह–यथा ते आलिङ्ग मृदङ्ग पणव पटह दर्दरिका करटी डिण्डिम भम्भाहोरम्भा क्वणिता खरमुखी मुकुन्द शङ्खिका पिरलीवच्चक परिवादिनीवंशवेणु सुघोषाविपञ्ची महती कच्छपी रिगिसिगिका तल–ताल कांस्यताल सुसम्प्रयुक्ताः आतोद्यविधयःनिपुणगान्धर्वसमयकुशलैः स्पन्दिता त्रिस्थानकरणशुद्धाः, तथैव ते त्रुटिताङ्गा अपि द्रुमगणाः अनेक बहुविधविस्रसापरिणतेन ततविततघनशुषिरेण आतोद्यविधिना उपपेता फलैश्च पूर्णा इव विकसन्ति, कुशविकुशयावत् तिष्ठन्ति ।३।

एतद्व्याख्या—'तीसे णं' इत्यादि 'जहा से' इत्यादि । यथा येन प्रकारेण ते वक्ष्यमाणाः वाद्यविधय,ः ते च कीदृशा ? इत्याह–'आलिङ्गे' त्यादि–आलिङ्गी-आलिङ्ग्य हृदिधृत्वा वादकेन वाद्यमानो मुरजः, मृदङ्गः–लघु मृदङ्गः, पणवः–भाण्डपटहः यद्वा–लघु पटहः, पटहः–ढक्का, दर्दरिका वाद्यविशेषः, करटी वाद्यविशेषार्थः,डिण्डिमः-वाद्यविशेषः, खरमुखी–वाद्यविशेषः, मुकुन्दः- वाद्यविशेषः-प्राणातिलीनं ये वाद्यमानः, शङ्खिका–लघुशङ्खरूपा तस्याः शब्दः किञ्चित्तीक्ष्णो भवति, न तु शङ्खवद्गम्भीर पिरलीवच्चकौ–तृणवाद्यविशेषौ, परिवादिनी–सप्ततन्त्रीका वीणा सितार इति भाषा प्रसिद्धा, वंशः वंशवाद्यम्, वेणुः- वशवाद्यविशेषः सुघोषा–वीणाविशेषः, विपञ्ची–त्रितन्त्रीका वीणा, महती-शततन्त्री का वीणा, कच्छपी–वीणाविशेष रिगिसिगिका–घर्ष्यमाणवाद्यविशेषः, तलं– हस्तपुट, तालो वाद्यविशेषः, कास्यतालः–कांस्यनिर्मितो वाद्यविशेषः इत्येतैः सुसप्रयुक्ता–सु–सुष्ठु-अतिशयेन सम्–सम्यक् सङ्गीतशास्त्रोक्तरीत्या प्रयुक्ताः–सम्बद्धा,ः यद्यपि हस्तपुटरूपं तलं

ते तुडिअंगा वि दुमगणा अणेगबहुविविह वीसमा परिणयाए तत विततं घण झुसिराए आतोज्ज-

विहीए उववेया फलेहिं पुण्णा वि विसट्टति कुसविकुस जाव चिट्ठंति " इस तृतीय कल्पवृक्ष का यह कार्य है कि वह उन युगलिक जनों के लिये अनेक प्रकारके यथेच्छ बाजों को देता रहता है । ये कल्पवृक्ष वहा अनेक हैं इनका स्वाभाविक परिणमन ही बाजों के रूप में हो जाता है अत जिन्हें जिन २ बाजों की चाहना होती है वे उन २वाजों को वहा से प्राप्त कर लिया करते हैं । इस सूत्रपाठगत पदो को व्याख्या मैने जीवाभिगमसूत्र में भोग भूमि के वर्णन

महति कच्छभि रिगिसिगिआ–तल तालकस ताल सुसंपउत्ता आतोज्जविही निउणगंधव्व समयकुसलेहिं फंदिया तिट्ठाणकरणसुद्धा तहेव ते तुडिअगा वि दुमगणा अणेग बहु विविह वीससापरिणयाए तत वितत घण झुसिराए आतोज्जविहीए उववेया फलेहि पुण्णा विव विसट्टंति कुसविकुस जाव चिट्ठंति" આ તૃતીય કલ્પવૃક્ષનુ' કાર્ય આ પ્રમાણે છે કે તે

न वाद्यविशेपस्तथापि तलोत्पन्नशब्दमद्दगशब्दवद्वाद्यं लक्षणयाऽवगमयति, एतादृशाः आ-तोद्यविधयः-वाद्यप्रकारा.निपुणगान्धर्वसमयकुशलैः-निपुणं-पटु यथा स्यात्तथा गान्धर्वसमये संगीतशास्त्रे ये कुशला-चतुरास्तैः स्पन्दिताः वादिता,ः पुनः कीदृशाः? इत्याह-त्रिस्थानकरणशुद्धाः त्रिषु-आदिमध्यान्त्येषु स्थानेषु कारणेन-क्रियया यथावद्वादनरूपक्रियया शुद्धाः निर्दोषाः अस्थान व्यापारदोपरहिताः, इत्यर्थः तथैव-तद्वत् ते पूर्वोक्ता त्रुटिताङ्गा अपि द्रुमगणाः अनेक बहु विविध-विस्रसापरिणतेन अनेको व्यक्तिभेदात् स चासौ बहु-प्रचुरं यथास्यात्तथा विविधो-जाति भेदान्नानाविधः स चासौ विस्रसापरिणत-विस्रसया-स्वभावेन परिणतश्च तेन तथाप्रकारेण तत् 'विततघनशुपिरेण तत्र तत-वीणादिकं वाद्यम् विततं पटहादिकं घनं-कांस्यतालादिकं, शुपिरं वंशादिक चैपा समाहारः ततविततघनशुपिर तेन तथा भूतेन आतोद्यविधिना वाद्यप्रकारेण उपपेता-युक्ताः फलैः पूर्णा इव विकसन्ति शोभन्ते। पुनस्ते कीदृशाः इत्याह-कुशविकुशयावत्तिष्ठन्ति इति। यावत्पदसंग्राह्याणि पदानि अर्थश्चास्यैव पञ्चमसूत्रतो बोध्यः।

अथ चतुर्थकल्पवृक्षस्वरूपमाह—

'तीसे णं समाए भरहे वासे तत्थ तत्थ देसे तहिं तहिं बहवे दीवसिहा णामं दुमगणा पण्णत्ता समणाउसो! जहा से संझाविरागसमए नवनिहिवइणो दीविया चक्कवालविंदे पभूयवट्टिपलित्तणेहे धणिउज्जलिए तिमिरमद्दए कणगनिगरकुसुमियपालियातग वणप्पगासे कंचणमणिरयणविमलमहरिह तवणिज्जुज्जल विचित्तदंडाहिं दीविआहिं

प्रकरण में की है अत: वहीं से इसे देखलेना चाहिए, ग्रन्थ का कलेवर बढ जाने के भय से यहां उसे नहीं लिखा है. इस तृतीय कल्पवृक्ष का नाम त्रुटिताङ्ग है—त्रुटित नाम बाजे का है — बाजे अनेक प्रकार के होते हैं। यही बात इस सूत्रपाठ द्वारा प्रकट की गई है।

યુગલિકજનોને અનેક પ્રકારના યથેચ્છ વાદિત્રો આપતા રહે છે એવા કલ્પવૃક્ષો ત્યાં અનેક છે. વાદિત્રોના રૂપમા એમનું સ્વાભાવિક રૂપમા પરિણમન થઈ જાય છે જેમને જે જે પ્રકારના વાદિત્રોની આવશ્યકતા જણાય છે તે તે પ્રકારના વાદિત્રો તેઓ ત્યાથી મેળવીલે છે આ સૂત્રમા આવેલા પદોની વ્યાખ્યા જીવાભિગમ સૂત્રના ભોગભૂમિ પ્રકરણમા કરવામા આવી છે એથી વાચકો ત્યાથી વાચી લે ગ્રન્થ વિસ્તાર ભયથી અત્રે વ્યાખ્યા કરવામાં આવી નથી આ તૃતીય કલ્પવૃક્ષનુ નામ ત્રુટિતાંગ છે ત્રુટિત નામ વાદિત્રનુ છે વાદિત્ર અનેક પ્રકારના હોય છે, એ જ વાત આ સૂત્ર પાઠ વડે પ્રકટકરવામા આવી છે.

सहसा पज्जालिउस्सप्पिय निद्धतेय दिप्पंत विमलगहगणसमप्पहाहिं वितिमिरकरसूरपसरि-उज्जोयचिल्लियाहिं जालुज्जलप्पहसियाभिरामाहिं सोभमाणा तहेव ते दीवसिहावि दुमगणा अणेगवहुविविहवीससापरिणयाए उज्जोयविहीए उववेया फलेहिं पुण्णा इव विसट्टंति कुसविकुस जाव चिट्ठंति, इति ।४।

एतच्छाया-तस्यां खलु समायां भरते वर्षे तत्र तत्र देशे तत्र तत्र वहवो दीपशिखा नाम द्रुमगणाः प्रज्ञप्ताः श्रमणाऽऽयुष्मन् !, यथा तत् सन्ध्यारागसमये नवनिधिपतेः दीपिकाचक्रवालवृन्दं प्रभूतवर्तिपर्याप्तस्नेहं घनोज्ज्वलितं तिमिरमर्दकं कनकनिकरकुसुमितपारिजातकवनप्रकाशं काञ्चनमणिरत्नविमलमहार्हतपनीयोज्ज्वलविचित्रदण्डाभिः दीपिकाभिः सहसा प्रज्वालितोत्सर्पितस्निग्धतेजोदीप्यमान विमलग्रहगणसमप्रभाभिः वितिमिरकरसूरप्रसृतोद्द्योतदीप्यमानाभिः ज्वालोज्ज्वलप्रहसिताभिरामाभिः शोभमानं तथैव ते दीपशिखा अपि द्रुमगणाः अनेक वहुविविधविस्रसापरिणतेन उद्द्योतविधिना उपपेताः फलैश्च विकसन्ति, कुशविकुश यावत् तिष्ठन्ति इति ।४।

एतद्व्याख्या—हे श्रमणायुष्मन् ! तस्यां खलु समायां भरते वर्षे तत्र तत्र देशे तत्र तत्र वहवो दीपशिखाः दीपशिखा इव दीपशिखाः, तत्कार्यसम्पादित्वात्, अन्यथा व्याघातकालत्वेन तत्र वह्नेरभावाद्दीपशिखानामप्यसम्भवात्, नाम प्रसिद्धा द्रुमगणाः प्रज्ञप्ताः । तान् वर्णयितुं दृष्टान्तमुपन्यस्यति यथा—येन प्रकारेण तत्—प्रसिद्धं सन्ध्या-

चतुर्थ कल्पवृक्षका स्वरूप—

"तीसेण समाए भरहेवासे तत्थ २ देसे तहिं २ बहवे दीवसिहा णामं दुमगणा पण्णत्ता समणाउसो ! जहा दे सझाविरागसमए नवनिहिवइणो दीवियाचक्कवालविंदे पभूय वट्टिपलित्तणेहे घणि उज्जलिए तिमिरमदए कणगणिगर कुसुमिय परियातगवणप्पगासे कचणमणिरयणविमलमहरिह तवणिज्जुज्जल विचित्त दंडाहिं दीवियाहिं सहसा पज्जालियो सप्पिय निद्धतेयदिप्पत विमलगहगण-इत्यादि. । चतुर्थ कल्पवृक्ष का नाम द्वीपशिख है ये द्वीपशिख नामके कल्पवृक्ष वहा उस समय जगह २ अनेक स्थलो पर सुशोभित होते हैं । ये अनेक बहुबिध विस्रसा परिणत उद्योतविधि से

ચતુર્થ કલ્પવૃક્ષનુ સ્વરૂપ.—

'तीसेणं समाए भरहे वासे तत्थ २ देसे तहिं २ बहवे दोवसिहा णामं दुमगणा पण्णता समणाउसो । जहा से संझाविरागसमए नवनिहिवइणो दीविया चक्कवाल विंदे पभू वट्टिपलित्तणेहे घणि उज्जलिए तिमिरमद्दए कणगणिगर कुसुमिय पारियातगवणप्पगासे कंचणमणिरयण विमलमहरिय तवणिज्जुज्जल विचित्त दंडाहि दीवियाहि सहसा पज्जालियो सप्पिय निद्धतेयदिप्पंत विमल गहगण—इत्यादि।

ચતુર્થ કલ્પવૃક્ષનુ નામ દ્વીપશિખ છે દ્વીપશિખ નામના કલ્પવૃક્ષો ત્યાં ઠેક ઠેકાણે હોય છે. એ સર્વ વૃક્ષો ત્યા અનેક એ બહુવિધ વિસ્રસા પરિણત ઉદ્યોતવિધિથી યુક્ત હોય

विरागसमये सन्ध्यैव विरागः विगतो रागः सूर्यस्यारुणिमा यत्र स विरागः स चासौ समयः सन्ध्याविरागसमयस्तस्मिन् तथा सूर्यरागरहितं संध्यासमये अंधकारारम्भकाले नवनिधिपतेः नव=नव संख्यकाश्च ते निधयः नैसर्प १, पाण्डुक २, पिङ्गलक ३, सर्वरत्न ४, महापद्म ५, काल ६, महाकाल ७, माणवक ८, शङ्ख तेषां पति–स्वामी–नवनिधिपतिः–चक्रवर्ति तस्य नवनिधिपतेः दीपिकाचक्रवालवृन्दं– दीपिकाः–लघु दीपाः, तासां चक्रवाल–गोलाकारः दीपिका चक्रवालं तदेव वृन्दं, तत् कीदृशम्? इत्याह प्रभूतवर्ति पर्याप्तस्नेह–प्रभूताः–प्रचुराः स्थूला वर्तिकाः दशा यस्य तत् प्रभूतवर्ति तच्च तत् पर्याप्तस्नेह– पर्याप्तः–परिपूर्णः स्नेहः तैलादि–लक्षणो यस्य तत् तथा, तथा घनोज्ज्वलितं घनम्–अत्यर्थ–निरन्तरम् उज्ज्वलितं–प्रकाशितम्, अतएव तिमिरमर्दकम्–अन्धकारनाशकम्, पुनस्तत् कीदृशम् इत्याह–कनकनिकरकुसुमितपारिजातकवनप्रकाशं तत्र कनकनिकरः–स्वर्णपुञ्जः कुसुमितपारिजातकवनं कुसुमित–पुष्पितं यत् पारिजातकवनं कल्पवृक्षविशेषवनं चेति कुसुमितपारिजातकवनम् अनयो समाहारद्वन्द्वे कनकनिकरकुसुमितपारिजातकवन तद्वत्प्रकाशो यस्य तत् तथा, तथा–काञ्चनमणि रत्न विमल महार्हतपनीयोज्ज्वलविचित्रदण्डाभिः–तत्र काञ्चन–स्वर्ण मणिः वैडूर्यादि, रत्नं वज्रादि चेति काञ्चमणिरत्नानि तन्मयाः विमलाः स्वाभाविकागन्तुकमलरहिताः महार्हाः–बहुमूल्या तपनीयोज्ज्वला तपनीयेन–उत्तमजातीयस्वर्णेन उज्ज्वलाः–भास्वराः, विचित्राः–विचित्रवर्णाः दण्डाः–दीपिकाधारयष्टयो यासां ताभिः, तथा सहसा प्रज्वालितोत्सर्पित स्निग्धतेजोदीप्यमानविमलग्रहगणसमप्रभाभिः सहसाः–एककालेन प्रज्वालिताः–प्रदीपिताः उत्सर्पिताः–एककालेन वर्त्युत्सर्पणत उर्ध्वीकृताः, स्निग्धतेजसः स्निग्धं–नयनसुखदं तेजो यासां ताः नेत्राप्रतीघातकतेजोयुक्ता इत्यर्थः, दीप्यमानविमलग्रहगणसमप्रभाः–दीप्यमानः–निशि स्फुरन् विमलः–धूल्याद्यभावेन स्वच्छो यो ग्रहगण–ग्रहसमूहः तेन समा–समाना प्रभा–दीप्तिर्यासां ताः एतेषां पदानां कर्मधारये सहसा प्रज्वालितोत्सर्पितस्निग्धतेजोदीप्यमानविमलग्रहगणसमप्रभास्ताभिः, तथा–वितिमिरकरसूरप्रसृतोद्द्योतदीप्यमानाभिः–वितिमिरकरः–विगतं तिमिरमन्धकार यस्मिन् सति स वितिमिरः तादृशः करः–किरणो यस्य स वितिमिरकरः,–अथवा वितिमिरम्–अन्धकाराभावः तस्य करः कारको वितिमिरकरः स चासौ सुरः सूर्यश्चेति वितिमिरकरसूर तस्य यः प्रसृतः–दिशि दिशि व्याप्तः उद्द्योतः=प्रभासमूहः तद्वत् दीप्यमानाः प्रकाशमानास्ताभिः, तथा ज्वालोज्ज्वलप्रहसिताभिरामाभिः ज्वालाः शिखाएव उज्ज्वलप्रहसितं स्वच्छहासः, तेनाभिरामाः मनोहरास्ताभिः, एतादृशीभिर्दीपिकाभिः शोभमानं भवति, तथैव ते दीप-

युक्त होते हैं अतः द्वीपो को जो कार्य होता है उसके ये सम्पादक होते हैं नौ निधियों के ये नाम है—नैसर्प १, पाण्डक २, पिंगलक ३, सर्वरत्न ४, महापद्म ५, काल ६, महाकाल ७,

છે. એથી દ્વીપોના જે કાર્ય હોય છે તેમના એ સમ્પાદકો હોય છે નવ નિધિઓના નામ આ પ્રમાણે છે નૈસર્પ ૧ પાડક ૨ પિંગલક ૩ સર્વરત્ન ૪ મહાપદ્મ ૫ કાલ ૬ મહાકાલ

शिखा अपि द्रुमगणा अनेकबहुविविधविस्रसापरिणतेन अनेको व्यक्तिभेदात्, स चासौ बहुविविधः बहु-प्रचुरं यथा स्यात्तथा विविधः जातिभेदान्नानाविधः स चासौ विस्रसा परिणतः स्वभावपरिणतश्च तेन तथाभूतेन उद्द्योतविधिना दीपप्रकारेण उपपेता युक्ता फलैः पूर्णा इव विकसन्ति शोभन्ते, तथा कुशविकुश यावत् तिष्ठन्तीति प्राग्वत् इति ॥४॥

अथ पञ्चमकल्पवृक्षस्वरूपमाह—

'तीसे ण समाए भरहे वासे तत्थ तत्थ देसे तहिं तहिं बहवे जोइसिया णामं दुमगणा पण्णत्ता समणाउसो ! जहा से अइरुग्गयसरयसूरमण्डलपडतउक्कासहस्सदिप्पंत विज्जुज्जलहुयवहणिद्धूमजलियणिद्धंतधोय तत्ततवणिज्जकिंसुयासोयजासुयणकुसुमविमउलियपुंजमणिरयण किरणजच्चहिंगुलुयणिगररूवाइरेगरूवा तहेव ते जोइसिया वि दुमगणा अणेगबहुविविह वीससापरिणयाए उज्जोयविहीए उववेया सुहलेसा मंदलेसा मंदायवलेसा कूड इव ठाणट्ठिया अन्नोन्न समोगाढाहिं लेसाहिं साए पहाए ते पएसे सव्वओ समंता ओहासेंति उज्जोयति पभासंति, कुसविकुस जाव चिट्ठंति, इति ।५।

एतच्छाया—तस्यां खलु समायां भरते वर्षे तत्र तत्र देशे तत्र तत्र बहवो ज्योतिषिका नाम द्रुमगणा प्रज्ञप्ता श्रमणाऽऽयुष्मन् ! यथा ते अचिरोद्गतशरत्सूर्यमण्डलपतदुल्कासहस्रदीप्यमानविद्युदुज्ज्वल निर्धूमज्वलितहुतवह निध्मति धौततप्ततपनीय किंशुकाशोक जपाकुसुमविमुकुलितपुञ्जमणिरत्नकिरणजात्यहिङ्गुलकनिकररूपातिरेकरूपाः तथैव ते ज्योतिषिका अपि द्रुमगणा अनेकबहुविविधविस्रसापरिणतेन उद्द्योतविधिना उपपेता सुखलेश्या मन्दलेश्या मन्दाऽऽतपलेश्या कूटानीव स्थानस्थिता अन्योऽन्यसमवगाढाभिः लेश्याभिः स्वया प्रभया तान प्रदेशान् सर्वतः समन्तात् अवभासयन्ति उद्द्योतयन्ति प्रभासयन्ति कुशविकुश यावत् तिष्ठन्ति, इति ।५।

एतद्व्याख्या—'तीसे णं' इत्यादि, तस्यां खलु समायां भरते वर्षे तत्र तत्र देशे तत्र तत्र=तस्य तस्य देशस्यावान्तरभागे ज्योतिषिका ज्योतिः प्रभा, तदस्त्यस्येति ज्योतिषः स एव ज्योतिषिकः सूर्यः, तद्वत्प्रकाशकत्वेन वृक्षा अपि ज्योतिषिकाः एतन्मानः ,नाम प्र-

---

माणवक ८, और शङ्ख । इस सूत्रपाठगत पदों की व्याख्या भी जीवाभिगम सूत्र के अनुवाद करते समय लिखी जा चुकी है अत. वहीं से देख लेना चाहिये ।

पांचवें कल्पवृक्ष का स्वरूप—

"तीसेण समाए भरहे वासे तत्थ २ देसे तहिं २ बहवे जोइसिया णामं दुमगणा पण्णत्ता इत्यादि—पांचवे कल्पवृक्ष का नाम जोतिषिक है ये कल्पवृक्ष उसकाल में वहां अनेक होते हैं—

---

૭ માણવક ૮ અને શંખ આ સૂત્રપાઠમા આવેલા પદોની વ્યાખ્યા જીવાભિગમસૂત્ર ના ભાષાન્તર માં કરવામા આવી છે એથી જિજ્ઞાસુઓએ ત્યાથી વાચી લેવુ

પાંચમાં કલ્પવૃક્ષનુ સ્વરૂપઃ

'तीसेणं समाए भरहे वासे तत्थ २ देसे तहिं २ बहवे जोइसिया णामं दुमगणा पण्णत्ता" इत्यदि પાંચમા કલ્પવૃક્ષનુ નામ જ્યોતિષિક છે એ કલ્પવૃક્ષો તે સમયે ત્યાં ઘણા

सिद्ध द्रुमगणा प्रज्ञप्ताः । सम्प्रति सदृष्टान्त तद्वर्णनमाह 'जहा से' इत्यादि । यथा येन प्रकारेण ते प्रसिद्धाः अचिरोद्गतशरत्सूर्यमण्डलपतदुल्कासहस्रदीप्यमानविद्युदुज्ज्वलित निर्धूमज्वलित हुतवहनिर्ध्मातधौततप्ततपनीयकिंशुकाशोकजपाकुसुमविमुकुलितपुञ्जमणिरत्नकिरण जात्यहिङ्गुलकनिकररूपातिरेकरूपाः तत्र अचिरोद्गतशरत्सूर्यमण्डलम्-अचिरोद्गतं सद्य एव उदितं यत् शरत्सूर्यमण्डलं शरदृतु सम्बन्धिसूर्यबिम्बम्, तथा-पतदुल्कासहस्रम्-पतन्तीनाम्-आकाशादध आगच्छन्तीनाम् उल्काना सहस्रम्, तथा दीप्यमानविद्युत्-प्रकाशमानविद्युत्, तथा-उज्ज्वालनिर्धूमज्वलितहुतवहः-उज्ज्वालः-उद्गता ज्वाला यस्य सः देदीप्यमानः एतादृशो निर्धूमो=धूमरहितो ज्वलितः-दीप्तिसम्पन्नो यो हुतवहः-अग्निः स तथा, मूले 'हुतवह' शब्दस्य 'निर्धूम' शब्दात्पूर्वप्रयोगः प्राकृतत्वात्, पूर्वोक्तपदचतुष्टयस्य द्वन्द्वे-'अचिरोद्गतशरत्सूरमण्डलपतदुल्कासहस्र-दीप्यमानविद्यु-दुज्ज्वाल निर्धूमज्वलितहुतवहा इति । एते कीदृशा इति दर्शयितुमाह-'निध्मात' इत्यादि । तत्र निध्मात नितराम् अग्निसयोगेन ध्मातं-शोधितमलम् अत एव धौतं- शुद्धं तप्ते-तापप्राप्त च यत् तपनीयम् उत्तमजातीय सुवर्णं तत् निर्ध्मातधौततप्ततपनीयमिति, तथा किंशुकाशोकजपाकुसुमानां किंशुकः-पलाशः, अशोकः प्रसिद्धः, जपा प्रसिद्धा, आसां यानि विमुकुलितानि-विकसितानि कुसुमानि-पुष्पाणि तेषां ये पुञ्जाः- समूहास्ते किंशुकाशोकजपाकुसुमविमुकुलितपुञ्जा इति । 'विमुकुलित' शब्दस्य परनिपात आर्षत्वात् । तथा-मणीना रत्नानां च किरणा इति मणिरत्नकिरणा इति तथा-जात्यहिङ्गुलकानां-उत्तमजातीयहिङ्गुलकानां यो निकरः-समूहः स जात्यहिङ्गुलकनिकर इति । एतेषां द्वन्द्वे-निर्ध्मातधौततप्ततपनीयकिंशुकाशोक जपाकुसुमविमुकुलितपुञ्जमणिरत्नकिरणजात्यहिङ्गुलकनिकराः एतेषां यद्रूपं ततोऽपि अतिरेक-सातिशयं रूपं येषां ते तथा, ततः 'अचिरोद्गतेत्यादि ज्वलित हुतवहान्तस्य पदस्य निर्ध्मातेत्यादि रूपातिरेकरूपान्तस्य च पदस्य कर्मधारय । येन प्रकारेण निर्ध्मातधौततप्ततपनीयाद्यपेक्षयाऽपि विशिष्टरूप सम्पन्ना अचिरोद्गतशरत्सूरमण्डलादयः सन्तीति निष्कर्षः इति । तथैव ते-पूर्वोक्ताः ज्योतिषिका अपि द्रुमगणाः, अनेक बहुविविधविस्रसापरिणतेनोद्द्योतविधिनोपपेताः सन्ति । ननु यदि सूर्यमण्डलादिहुतवहान्त ज्योतिर्वत् प्रकाशिनस्ते स्युस्तदा तद्वद्दुर्दर्शत्वतीव्रत्व चलनादिधर्मोपेता अपि सम्भवेयुरित्याह-सुखलेश्या-इत्यादि सुखयतीति सुखा-सुखदा लेश्या तेजो येषां ते सुखलेश्याः अतएव मन्दलेश्याः

और ये अपनी स्वाभाविक प्रभा से एवं अनेकबहुविविधविस्रसा परिणत हुई उद्योतविधि से युक्त हुए उन २ प्रदेशों को चारों ओर से अवभासित करते रहते है । उद्योतित करते रहते हैं । इन सब- कल्पवृक्षो के अधोभाग कुशकाश एव विकुश-बिल्वादि लताओं से रहित होते है ।

હોય છે અને પોતાની સ્વાભાવિક પ્રભાથી તેમજ અનેક બહુવિવિધવિસ્રસા પરિણત થયેલી ઉદ્યોત વિધિથી યુક્ત થયેલા તત્ તત્ પ્રદેશોને ચોમેરથી અવભાસિત કરતાં રહે છે ઉદ્યોતિત કરતા રહે છે તેમજ પ્રભાયુક્ત કરતા રહે છે આ સર્વ કલ્પવૃક્ષના અધોભાગ કુશ કાશ તેમજ વિકુશ બિલ્વાદિ લતાઓથી રહિત હોય છે. આ સૂત્રપાઠગત પદોની વ્યાખ્યા જીવા-

—मन्दा—अल्पा लेश्या येषां ते तथा, मन्दाऽऽतपलेश्याः मन्दातप इव लेश्या येषां ते तथा, सुखसह तेजस्सम्पन्ना इत्यर्थः, तथा कूटानीव—पर्वतादि शिखराणीव स्थानस्थिताः—स्वोत्पत्तिस्थाने स्थिताः स्थिरीभूताः समयक्षेत्रवहिर्वर्त्ति ज्योतिष्का इव ते प्रकाशयन्तीति भावः, तथा अन्योऽन्य'समवगाढाभिः—अन्योऽन्यं—परस्परं समवगाढाभिः एकत्र मिलिताभिः लेश्याभिः तेजोभिः स्वया -स्वकीयया प्रभया दीप्त्या तान् प्रदेशान् सर्वतः सर्वदिक्षु समन्तात्—सर्वविदिक्षु च अवभासयन्ति—प्रकाशयन्ति, उद्द्योतयन्ति तत्रस्थान् पदार्थान् सामान्यतः प्रभासयन्ति विशेषत इति। तथा कुश विकुश यावत् तिष्ठन्तीति प्राग्वदिति। एषां ज्योतिषिकाणा द्रुमगणाना प्रकाशो बहुदूर व्यापीदीपशिखाद्रुमापेक्षया तीव्रश्च भवतीति पूर्वद्रुमेभ्यो विशेषोऽत्र बोध्यः ।५।

अथ षष्ठकल्पवृक्षस्वरूपमाह—

'तीसे णं समाए भरहे वासे तत्थ देसे तत्थ तत्थ बहवे चित्तंगा णाम दुमगणा पण्णत्ता समणाउसो! जहा से पेच्छाधरे विचित्ते रम्मे वरकुसुम दाम मालुज्जले भासंतमुक्कपुप्फपुंजोवयारकलिए विरल्लिय विचित्तमल्लसिरिसमुदयप्पगब्भे गंठिम वेढिम पूरिम संघाइमेण मल्लेण छेय सिप्पिविभागरइएणं सव्वओ चेव समणुवद्धे पविरल लंबंत विप्पइट्ठ पंचवण्णेहिं कुसुमदामेहिं सोभमाणे वणमालकयग्गए चेव दिप्पमाणे, तहेव ते चित्तंगा वि दुमगणा अणेग बहु विविह वीससापरिणयाए मल्लविहीए उववेया कुसविकुस जाव चिट्ठंति इति ।६।

एतच्छाया-तस्यां खलु समायां भरते वर्षे तत्र तत्र देशे तत्र तत्र बहवः चित्राङ्गा नाम द्रुमगणाः प्रज्ञप्ताः श्रमणाऽऽयुष्मन्, यथा तत् प्रेक्षागृहं विचित्रं रम्यं वरकुसुमदाममालोज्ज्वलं भासमान मुक्त पुष्पपुञ्जोपचारकलितं वितत विचित्र माल्य श्रीसमुदयप्रगल्भ ग्रंथिमवेष्टिम पूरिम सङ्घातिमेन माल्येन छेक शिल्पिविभागरचितेन सर्वतश्चैव समनुवद्धं प्रविरललम्बमान विप्रकृष्ट पञ्चवर्णैः कुसुमदामभिः शोभमानं वनमालाकृताग्रं चैव दीप्यमानं, तथैव ते चित्राङ्गा अपि द्रुमगणाः अनेक बहुविविध विस्रसापरिणतेन माल्यविधिना उपपेताः कुशविकुश यावत् तिष्ठन्ति, इति ।६।

एतद्व्याख्या—'तीसेणं' इत्यादि। हे श्रमणायुष्मन्! तस्यां खलु समायां भरते वर्षे तत्र तत्र देशे तत्र तत्र बहवः चित्राङ्गाः चित्राणाम् अनेक प्रकारकाणां माल्यानां कारण-

इस सूत्र पाठ गत पदों की व्याख्या जीवाभिगम सूत्र में लिखी गई है। अतः इसे भी वहीं से देख लेना चाहिये। ग्रन्थ का कलेवर विस्तृत करने से कोई लाभ नहीं है।

छठे कल्पवृक्ष का स्वरूप—

"तीसे णं समाए भरहे वासे तत्थ २ देसे तहिं बहवे चित्तंगा णाम दुमगणा पण्णत्ता" इत्यादि। छठे कल्पवृक्ष का नाम चित्राङ्ग हैं। पुण्य से ये कल्पवृक्ष उस काल में वहां अनेक होते

જિગમસૂત્ર મા કરવા મા આવી છે એથી જિજ્ઞાસુઓએ ત્યાંથી વાચી લેવું જોઈએ અહીં પુનઃ સૂત્રપાઠગત પદોની વ્યાખ્યા કરવાથી ગ્રન્થ વિસ્તાર થશે.

त्वात् चित्रांगा नाम द्रुमगणाः प्रज्ञप्ताः। तान् द्रुमान् वर्णयितुं दृष्टान्तमुपन्यस्यति-'जहासे' इत्यादि। यथा-येन प्रकारेण तत् – प्रसिद्धं प्रेक्षागृहं नाटयशाला, विचित्रं-नानाविधचित्रोपशोभितम् अतएव रम्यं=रमणीयं तथा वरकुसुमदाममालोज्ज्वलं-वराणि-उत्तमानि यानि कुसुमानि येषां यानि दामानि-माल्यानि तेषां याः मालाः श्रेणयस्ताभिरुज्ज्वलमण्डितं-देदीप्यमानम्, तथा-भासमानमुक्तपुष्पपुञ्जोपचारकलितं भासमानः-देदीप्यमानो यः मुक्तपुष्पपुञ्जोपचारः मुक्तो विकीर्णो यः पुष्पपुञ्जः पुष्पसमूहः तत्कृतो उपचारः-रचना तेन कलितं युक्तम्, तथा विततविचित्रमाल्यश्रीसमुदायप्रगल्भं विततानि विस्तृतानि विचित्राणि-नानाप्रकाराणि यानि माल्यानि-गुम्फितपुष्पमालाः, तेषां यः श्रीसमुदायः शोभासमूहः तेन प्रगल्भम्-अतिपरिपुष्टं तथा-ग्रन्थिमं ग्रन्थिमवेष्टिमपूरिमसङ्घातिमेन-ग्रन्थिमं ग्रन्थेन निर्वृत्तं, नैपुण्यातिशयात् ग्रन्थि ग्रन्थिसमुदायनिष्पादितं वेष्टनेन सूत्रवेष्टनक्रमेण निष्पन्नं पूरिमम् पूरणेन -भरणेननिष्पन्न संघातिमम्-सघातेन समूहेण निष्पन्नम्, एषां समाहारे ग्रन्थिमवेष्टिम पूरिमसङ्घातिम तेन तथा प्रकारेण माल्येन माल्या, पुनः कीदृशेन माल्येन? इत्याह छेकशिल्पिविभागरचितेन छेकः निपुणो यः शिल्पी तेन विभागरचितं विभागेन विभक्त्या विच्छित्त्या रचित निष्पादितं तेन तथाभूतेन माल्येन सर्वतः=सर्वदिक्षु समनुबद्ध संयुक्तम् तथा-प्रविरल लम्बमानविप्रकृष्टपञ्चवर्णैः-प्रविरलानि अमिलितानि लम्बमानानि दीर्घाणि विप्रकृष्टानि-परस्परतःसुदूरवर्त्तीनि यानि पञ्चवर्णानि नीलकृष्णहारिद्र लोहितशुक्लवर्णात्मकानि तानि प्रविरललम्बमानविप्रकृष्टपञ्चवर्णानि तैस्तथाभूतैः कुसुमदामभिः-पुष्पमाल्यैः शोभमानं प्रविरलत्वम् अल्पावकाशे सत्यपि स्यादत उक्तं विप्रकृष्टेति। पुनः कीदृशम्? इत्याह-वनमालाकृताग्रं वनमाला-वन्दनमाला सा कृता अग्रे-अग्रभागे यस्य तत्तथाअग्रभागे कृतवन्दनमालमित्यर्थः,एव-निश्चयेन तथाभूतं सत् दीप्यमानं शोभमान भवति, तथैव ते पूर्वोक्ताः चित्राङ्गाः अपि द्रुमगणाः अनेकबहु विविधविस्रसापरिणतेन अनेको व्यक्ति भेदात् बहुप्रचुरं यथा स्यात्तथा विविधः अनेकविधो जातिभेदात् स चासौ विस्रसापरिणतः-स्वभावेन परिणतस्तेन तथाविधेन माल्यविधिना उपपेताः-युक्ता भवन्ति, तथा कुशविकुश यावत् तिष्ठन्तीति प्राग्वत् ।६।

है जगह २ में स्थान २ पर ये वहां उस काल में पाये जाते है। भोगभूमि में इनका अब भी सद्भाव है। इस भरतक्षेत्र में प्रथमकाल में भोगभूमि थी। अत उस समय ये यहां प्रत्येक स्थानों पर वर्तमान थे। ये चित्राग जाति के कल्पवृक्ष उन भोग भूमिया जनों को तथाविध

છઠ્ઠા કલ્પવૃક્ષનું સ્વરૂપ –

'तीसेणं समाए भरहे वासे तत्थ २ देसे तहिं तहिं बहवे चित्तंगा णामं दुमगणा पण्णत्ता" इत्यादि।

છઠ્ઠા કલ્પવૃક્ષનું નામ ચિત્રાગ છે તે કાળે એ કલ્પવૃક્ષો ત્યાં પુષ્કળ સંખ્યામાં થતા હતાં ઠેકઠેકાણે એ કલ્પ વૃક્ષો તે કાળે ત્યાં પુષ્કળ સખ્યામા પ્રાપ્ત થતા હતા ભોગ ભૂમિમાં એમનો અત્યારે પણ સદ્ભાવ છે આ ભરત ક્ષેત્રમા પ્રથમ કાળમા ભોગ ભૂમિ હતી એથી તે

अथ सप्तमकल्पवृक्षस्वरूपमाह—

'तीसे णं समाए तत्थ तत्थ भरहे वासे देसे तहिं तहिं बहवे चित्तरसा णामं दुमगणा पण्णत्ता समणाउसो ! जहा से सुगंधवरकमलसालि तंदुलविसिट्ठणिरुवहयदुद्ध रद्धे सारयघयगुडखण्डमहुमेलिए अइरसे परमण्णे होज्जा उत्तमवण्णगंधमंते, अहवा रण्णो चक्कवट्टिस्स होज्ज णिउणेहि सूवपुरिसेहिं सज्जिए चउकप्पसेयसित्ते इव ओदणे कलमसालिणिव्वत्तिए विप्पमुक्के सवप्फमिउविसयसगलसित्थे अणेगसालणगसजुत्ते अहवा पडिपुण्णदव्वुवक्खडे सुसक्खए वण्णगंधरसफरिसजुत्ते बलवीरिय परिणामे इंदियबलपुट्ठिविवद्धणे खुप्पिपासामहणे पहाणं गुलकढिय खण्डमच्छंडियउवणीएव्वमोअगे सण्हसमिइगब्भे हवेज्ज परमेट्ठगसंजुत्ते, तहेव ते चित्तरसावि दुमगणा अणेगबहुविह विविह वीससापरिणयाए भोयणविहीए उववेया कुसविकुस जाव चिट्ठति इति ।७।

एतच्छाया—तस्यां खलु समाया भरते वर्षे तत्र तत्र देशे तत्र तत्र बहवः चित्ररसा नाम द्रुमगणाः प्रज्ञप्ताः श्रमणायुष्मन् !, यथा तत् सुगन्धवर कलम शालि तण्डुलविशिष्ट निरुपहतदुग्धराद्धं शारदघृतगुडखण्डमधुमेलितम् अतिरस परमान्नं भवेत् उत्तमवर्णगन्धवत् अथवा राज्ञः चक्रवर्तिनः भवेत् निपुणैः सूपपुरुषैः सज्जितः चतुष्कल्पसेकसिक्तः इव ओदनः कलमशालिनिर्वर्तितः विप्रमुक्तः सवाष्पमृदुविशदसकलसिक्थः अनेकशालनसयुक्तः अथवा परिपूर्णद्रव्योपस्कृतः सुसस्कृतः वर्णगन्धरसस्पर्शयुक्तो बलवीर्यपरिणामः इन्द्रियबलपुष्टिविवर्धनः क्षुत्पिपासामथनः प्रधानगुडकथितखण्डमत्स्यण्डी घृतोपनीत इव मोदकः श्लक्ष्णसमितागर्भः भवेत् परमेष्टकसंयुक्तः, तथैव ते चित्ररसा अपि द्रुमगणाः अनेकबहु विध विविध विस्रसापरिणतेन भोजनविधिना उपपेताः कुशविकुश यावत् तिष्ठन्ति, इति ॥७॥

एतद्व्याख्या—'तीसे ण' इत्यादि । तस्यां खलु समायां भरते वर्षे तत्र तत्र देशे तत्र तत्र बहवः चित्ररसाः-चित्रः मधुराम्लादि भेदादनेकप्रकारः, यद्वा-आस्वादकजना-

---

विस्रसा परिणाम से परिणत होकर अनेक प्रकार की मालाओं को प्रदान करते हैं । इस सूत्र पाठ गत पदों की व्याख्या जीवाभिगम सूत्र के अनुवाद से जानना चाहिये ।

सातवें कल्पवृक्ष का स्वरूप—

"तीसे ण समाए तत्थ २ भरहे वासे देसे तहिं २ बहवे चित्तरसा णाम दुमगणा पण्णत्ता

વખતે અહિં આ તે ઠેક ઠેકાણે હતા એ ચિત્રાંગ જાતિના કલ્પવૃક્ષો તે ભોગ ભૂમિના માણસોને તથાવિધ વિસ્રસાપરિણામથી પરિણત થઈને અનેક પ્રકારોની માળાઓ પ્રદાન કરે છે. આ સૂત્રપાઠગત પદોની વ્યાખ્યા જીવાભિગમસૂત્રના અનુવાદમા કરવામા આવી છે

સાતમા કલ્પવૃક્ષનું સ્વરૂપ—

"तीसेण समाए तत्थ २ भरहे वासे तत्थ देसे तहिं २ बहवे चित्तरसा णामं दुमगणा पण्णत्ता समणाउसो' इत्यादि ।

સાતમા કલ્પવૃક્ષનું નામ ચિત્રરસ છે પ્રથમ કાળમા એ કલ્પવૃક્ષો આ ભરત ક્ષેત્રમા

नामाश्चर्यकरो रसो येषां ते तथाभूताः नाम द्रुमगणाः प्रज्ञप्ताः । तान् द्रुमगणान् सदृष्टान्तं वर्णयति तान् वर्णयितुं दृष्टान्तमाह-'जहा से' इत्यादि । यथा येन प्रकारेण तत् प्रसिद्धं सुगन्धवरकलमशालितण्डुलविशिष्टनिरुपहतदुग्धराद्धं सुगन्धाः उत्तमगन्धयुक्ताः वराः-प्रधानाः निर्दोषक्षेत्रकालादिसामग्रीभिः प्राप्ततण्डुलभावाः, ये कलमशालितण्डुलाः कलमशालेः तण्डुलास्ते सुगन्धवरकलमशालितण्डुलाः तथा विशिष्टं-नीरोग-गवादिभवत्त्वादुत्तमगुणसम्पन्नं निरुपहतं- पाकादिभिरनुपहतं च यद् दुग्धं तद् विशिष्टनिरुपहतदुग्धम्, उभयो र्द्वन्द्वे सुगन्धवरकलमशालि तण्डुल-विशिष्ट निरुपहत दुग्धानि तैः राद्धं-पक्वम्, उत्तमशालितण्डुलै र्विशुद्धदुग्धेन च पाकनिपुणेन निष्पादितमिति भावः, तथा - शारदघृतगुडखण्डमधुमेलितम् शारदघृतगुडखण्डमधुभिः तत्र-शारदघृतं-शरदृतुभवं घृतं गुडः प्रसिद्धः खण्डं='खाँड' इति प्रसिद्धम्, मधु-शहद इति प्रसिद्धं तैर्मेलितं योजितम् अतएव अतिरसम्-प्रशस्तरससम्पन्नम्, उत्तमवर्णगन्धवत्-प्रकृष्टवर्णगन्धसम्पन्नं परमान्नं पायसं भवेत्, अथवा-इव यथा राज्ञश्चक्रवर्तिनो निपुणैः पाककुशलैः सूपपुरुषैः पाककारिपुरुषैः सज्जितः-निष्पादितः चतुष्कल्पसेकनसिक्त इव चत्वारः कल्पाः पाकशास्त्रोक्तविधयो यत्र स चतुष्कल्पः स चासौ सेकश्चेति चतुष्कल्पसेकस्तेन सिक्तः युक्तः पाकशास्त्र विदो हि ओदनेषु कोमलतोत्पादनायै चतुरः सेककल्पान् कुर्वन्तीति बोध्यम् । तथा-कलमशालिनिर्वर्तितः-कलमशालितण्डुलैर्निष्पादितः तथा विप्रमुक्तः-पाकदोषरहितः सुपक्वः तथा सबाष्पमृदुविशदसकलसिक्थः सबाष्पाणि- बाष्पसहितानि निःसरद्बाष्पयुक्तानि मृदुनि कोमलानि विशदानि-सर्वथा तुषादिमलापगमाद्विशुद्धानि सकलानि-पूर्णानि सिक्थानि कणा यत्र स तथा-अनेकशालनकसंयुक्त अनेकानि बहूनि यानि शालनकानि निष्ठानकानि तै संयुक्तः ओदनो भवेत, अथवा इव यथा परिपूर्णद्रव्योपस्कृत -परिपूर्णानि -मोदकाङ्गभूतानि सर्वाणि यानि द्रव्याणि केसरैलावातद्राक्षादीनि तैरुपस्कृत. परिष्कृत - यद्वा तानि उपस्कृतानि निश्चितानि यत्र स तथा, तथा-सुसंस्कृत यथामात्राग्नि तापादिनोत्तमस्कार सम्पन्नीकृत, तथा-वर्णगन्धरसस्पर्शयुक्तः वर्णादयोऽत्राऽतिशायिनो मुद्ग समणाउसो" — इत्यादि । सातवें कल्पवृक्ष का नाम चित्ररस हैं । प्रथम काल में ये कल्पवृक्ष

इस भरतक्षेत्र में जगह २ पर अनेक होते हैं । जैसा इनका नाम है उसी के अनुसार ये गुणोपेत हैं । मधुर आम्लादि रस इनका अनेक प्रकार का होता है । अथवा-आस्वादक जनों को वह रस आश्चर्यकारी होता है । इसलिये भी इन कल्पवृक्षों का नाम चित्ररस हो गया है । ये कल्पवृक्ष इस मधुरादि भेद से अनेक प्रकार के रसादि को किसी के द्वारा किये जाने पर

नहीं देते हैं किन्तु इनका ऐसा ही स्वभाव है कि ये स्वभावतः ही उस प्रकार के परिणमनवाले ठेकठेकाणे पुष्कळ संख्या मां होय छे जेवु एमनु नाम तेवा ज गुणोथी ए युक्त छे. मधुर अम्लादि रस एमना अनेक प्रकारना होय छे अथवा आस्वादकोना माटे ते रस आश्चर्यकारी होय छे एथी पण आ कल्पवृक्षो चित्ररस नामथी प्रसिद्ध थई गया छे ए कल्पवृक्षो मधुर वगेरे रसोने कोई वडे नहि पण स्वत स्वभावत. ज आ प्रमाणे परि

न्ते सामर्थ्यात्, तेन अतिशायिवर्णगन्धरसस्पर्शैः युक्त'—सम्पन्नः, तथा बलवीर्यपरिणामः —बलवीर्यहेतव' परिणामा उत्तरकाले यस्य स तथा, बलवीर्यहेतुपरिणामयुक्त इति भावः तत्र बलं शारिरीकं वीर्यं मानसिकोत्साहः, तथा- इन्द्रियबलपुष्टिविवर्धन. इन्द्रियाणां यद् बलं-स्वस्वविषयग्रहणसामर्थ्यं तस्य या पुष्टिः= अतिशायी पोषस्तस्याः वर्धनः वर्धयतीति वर्धनः वृद्धिकारक, तथा-क्षुत्पिपासामथनः— क्षुधातृपानाशकः, तथा-प्रधानगुडकथित खण्डमत्स्यण्डीघृतोपनीतः प्रधानानि गुडखण्डमत्स्यण्डोघृतानि तत्र गुडः-प्रसिद्धः, खण्डं-खाँड' इति प्रसिद्धम् मत्स्यण्डी 'मिश्री' इति भाषा प्रसिद्धम्, घृत—प्रसिद्धम् इत्येतानि उपनीतानि योजितानि यत्र सः अत्र 'कथित' शब्दस्य उपनीत' शब्दस्य च परप्रयोगः आर्षत्वात्, तथा—श्लक्ष्णसमितागर्भः—श्लक्ष्णा=त्रिवस्त्र गालितत्वेन सूक्ष्मतामुपनीता या समिता गोधूमचूर्णं सा गर्भे—अभ्यन्तरे यस्य स तथा वस्त्र त्रिः पूतगोधूमचूर्णनिर्मितः, तथा— परममेष्टक संयुक्तःप्रशस्त द्रव्ययुक्त, एतादृश मोदको भवेत् तथैव ते चित्ररसा अपि द्रुमगणाः, अनेक बहुविध विविधविस्रसापरिणतेन भोजनविधिनोपपेता भवन्ति, तथा कुशविकुश यावत् तिष्ठन्ति इति प्राग्वत् । ७ ।

अथाष्टमकल्पवृक्षस्वरूपमाह—

'तीसे णं समाए भरहे वासे तत्थ तत्थ देसे तत्थ तत्थ बहवे मणियगा णामं दुमगणा पण्णत्ता समणाउसो! जहा से हारद्धहारवेढणयमउडकुंडल वामुत्तग हेमजाल मणिजाल कणगजालग सुत्तग उचिय कडग खुड्डय एकावलि कंठसुत्तग मगरियउरत्थ गेविज्ज सोणिसुत्तगा चूडामणिकणगतिलग फुल्लगसिद्धत्थयकण्णवालि ससिसूर उसह चक्कगतल भंगयतुडिय हत्थ मालगहरिसय केऊर वलय पालंब अंगुलिज्जग वलक्ख दोणारमालिया कंचि मेहलकलाव पयरगपारि हेरग पायजाल घंटियाखिंखिणि रयणोरुजाल खुड्डियवर नेऊरचलणमालिया कणगणिगल मालिया कंचणमणिरयणभत्तिचित्ता, तहेव ते मणिअंगावि दुमगणा अणेग जाव भूसणविहीए उववेआ जाव तिट्ठति इति । ८ ।

एतच्छाया—तस्यां खलु समायां भरते वर्षे तत्र तत्र देशे तत्र तत्र बहवो मण्यङ्गा नाम द्रुमगणा प्रज्ञप्ताः श्रमणऽऽयुष्मन् ! यथा सा हारार्द्धहारवेष्टनकमुकुटकुण्डल व्यामुक्तक

होते हैं । अत· अनेक बहुविध विस्रसा परिणत हुए भोजनविधि से युक्त होते हैं इस सबन्ध में कहे गये सूत्र के पदों की व्याख्या पहिले हम जीवाभिगम सूत्र के हिन्दी अनुवाद में लिख आये हैं, अत वहीं से इसे समझ लेनी चाहिये ।

आठवें कल्पवृक्ष का स्वरूप—

"तीसे णं समाए भरहे वासे तत्थ २ देसे तहिं २ बहवे मणियंगा णामं दुमगणा पण्णत्ता

શુભનવાળા હોય છે એથીઅનેક બહુવિધ વિવિધ વિસ્રસા પરિણત થયેલા ભોજન વિધિથી એ યુક્ત હોય છે. આ સંબંધમાં કહેવામાં આવેલા સૂત્રોના પદોની વ્યાખ્યા જીવાભિગમ સૂત્ર ના અનુવાદમાં અમે પહેલા કરી છે એથી જિજ્ઞાસુજનો ત્યાંથી વાંચી લે.

આઠમા કલ્પવૃક્ષનું સ્વરૂપ.

"તીસેણં ए भरहे वासे तत्थ २ देसे तहिं २ बहवे मणि णामे दुमगणा प

हेमजालमणिजालकनकजालक सूत्रकोचित कटकक्षुद्रकैकावलिकण्ठसूत्रकमकरिकोरः स्थ-ग्रैवेय श्रोणिसूचकचूडामणिकनकतिलकपुष्पकसिद्धार्थककर्णवाली शशिसूर्यवृषभचक्रकतल-भङ्गक त्रुटित हस्तमालक हर्षक केयूर वलय प्रालम्बाङ्गुलीयक वलाक्षदीनार मालिका-काञ्ची मेखला कलापप्रतरक पारिहार्यक पादजाल घण्टिका किङ्किणी रत्नोरुजाल क्षुद्रि-का वरनूपुर चरणमालिका कनक निगडमालिका काञ्चनमणिरत्नभक्तिचित्रा, तथैव ते मण्यङ्गा अपि द्रुमगणाः अनेक यावद् भूषणविधिना उपपेता यावत् तिष्ठन्ति इति ।८।

एतद्व्याख्या— 'तीसे णं' इत्यादि । हे आयुष्मन्श्रमण! अस्यां खलु समायां भरते वर्षे तत्र तत्र देशे तत्र तत्र बहवो मण्यङ्गाः—तत्र मणिपदं मणिमयाभरणपरं तेन मणयः मणिमयान्याभरणानि तेषाम् अङ्गभूताः—कारणभूता मण्यङ्गा नाम द्रुमगणाः प्रज्ञप्ताः तान् द्रुमगणान् सदृष्टान्तं वर्णयति 'जहा से' इत्यादि । यथा-येन प्रकारेण सा वक्ष्यमाणाभरण-मालिका भवति, कथंभूता सा ? इत्याह 'हारद्धहार' इत्यादि । तत्र हारः अष्टादशसरिकः अर्द्धहारः नवसरिकः वेष्टनकः कर्णभूषणविशेषः, मुकुटकुण्डले प्रसिद्धे व्यामुक्तकं प्रालम्बितं कुण्डलविशेषः, हेमजालं स्वर्णरचितजालाकृतिकालङ्कारविशेषः एव मणिजालकनकजाल-केऽपि बोध्ये, हेमजालकनकजालयो र्भेदो रूढिगम्यः, सूत्रकं—यज्ञोपवीतवद् धार्यमाणं सुवर्णसूत्रम्, उचितकटकानि—योग्यवलयानि, क्षुद्रकम्—अङ्गुलीयकविशेषः, एकावली विचित्रमणिस्वर्णरचिता एकसरिका, कण्ठसूत्रं – सूत्राकारकण्ठाभरणविशेषः मकरिका – मकराकृतिराभरणविशेषः, उरःस्थं=हृदयाभरणविशेषः, ग्रैवेयं ग्रीवाभरणविशेषः श्रोणिसूत्रं कटिसूत्रं चूडामणिः—सर्वभूपरत्नसारो देवमनुष्याधिपतिमौलिस्थायी, रोगामङ्गलादिदोषनाशकः परममङ्गलभूत आभरणविशेषः, कनकतिलकं ललाटाभरणं, पुष्पकं पुष्पाकृतिललाटाभरणं,—सिद्धार्थक सर्षपप्रमाण स्वर्णकणरचित सुवर्णमणिकमयं भूषणं, कर्णवाली कर्णोपरितनभागाभरणविशेषः, शशिसूर्यवृषभाः चन्द्रसूर्यवृषभाकार स्वर्णमयाभरण विशेषाः चक्रकं चक्राकारशिरोभूषणं, तलभङ्गकं बाहाभरणविशेषः, त्रुटिकानि बाहाभरणानि, उभयोर्बाहाभरणत्वेऽपि आकारकृतो भेदः, हस्तमालकम् आभरणविशेषः, हर्षकं भूषणविशेषः' केयूरं बाहुभूषणविशेषः, अङ्गदापरपर्यायः, पूर्वोक्त बाहुभूषणतोऽत्राकृतिकृतो भेदः, वलयं—कङ्कणं, प्रा-

समणाउसो" इत्यादि । उस सुषम सुषमा नामके आरक की उपस्थिति में इस भरतक्षेत्र में जगह २ अनेक मण्यङ्गनामके कल्पवृक्ष होते थे । ये कल्पवृक्ष वहां के युगलिकों के लिये स्वाभाविक रूप से अनेक प्रकार की भूषणविधि से युक्त हुए उनके मनोनुकूल आभूषणों की इच्छाओंकी पूर्ति करते हैं इस सूत्र पाठ में जो २पद आये हैं , उन की व्याख्या जीवाभिगम सूत्र के हिन्दी

समणाउसो" इत्यादि ।

તે સુષમ સુષમા નામના આરકની ઉપસ્થિતિમાં આ ભરતક્ષેત્રમાં ઠેક ઠેકાણે અનેક મણ્યંગ નામના કલ્પવૃક્ષો ત્યાંના યુગલિકો માટે સ્વાભાવિક રૂપથી અનેક પ્રકારની ભૂષણ વિધિથી યુક્ત થયેલા તેમના આભૂષણોની ઇચ્છાઓની પૂર્તિ કરે છે. આ સૂત્રપાઠમાં જે જે પદો

लम्बं–प्रलम्बनकं कर्णभूषणम् अङ्गुलीयकं मुद्रिका, वलक्षं गलाभरणविशेषः, दीनारमालिका-दीनारं स्वर्णमुद्रा तदाकारा मणिमाला, काञ्ची मेखला कलापा' तत्र काञ्ची एका यष्टिः,मेखला अष्ट यष्टिका कलापः पञ्चविंशति यष्टिः । उक्त च तल्लक्षणम्—

एका यष्टि र्भवेत् काञ्ची, मेखला त्वष्ट यष्टिकाः ।
रशनाः षोडश ज्ञेयाः, कलापः पञ्चविंशकः ॥१॥ इति ।

काञ्च्यादयस्त्रयः स्त्रीकट्याभरणविशेषाः प्रतरक-वृत्तप्रतल आभरणविशेषः, पारिहार्यकम्–वलयविशेषः पादजाल–जालाकृतिपादाभरणम्, घण्टिका-घर्घरिका; किङ्किण्यः क्षुद्रघण्टिकाः, अनयोराकारकृतो विशेषः, रत्नोरुजाल–रत्नमयं जङ्घायाः प्रलम्बमानं सङ्कलकं-क्षुद्रिका–आभरणविशेषः वरनूपुराणि श्रेष्ठ चरणाभरणविशेषः, चरणमालिका-विलक्षणाकारं पादाभर्णं तच्च लोके 'पागडां' इति प्रसिद्धम् कनकनिगडः=निगडाकारः पादालङ्कारः,सौवर्णः राजतो वा लोके स 'कडलॉ' इति ख्यातः, एतेषां हारार्द्ध हारादि कनकनिगडान्तानां या मालिका श्रेणिः सा तथा, कथंभूता सा ? इत्याह' कंचण' इत्यादि । काञ्चन-सुवर्णं-मणिः–चन्द्रकान्तादिः रत्नं–कर्केतनादिकम् एतेषां या भक्तिः–विच्छित्तिः-रचना इति यावत् तया चित्रा-अद्भुता सा काञ्चनमणिरत्नभक्तिचित्राः तत हारार्द्धहारादिमालिकान्तं पदस्य काञ्चनादि चित्रान्तपदस्य च कर्मधारयो, विशेषणस्य परनिपात आर्षत्वात् । ततश्चायं सक्षिप्तोऽर्थः- काञ्चनमणिरत्नविच्छित्ति सुशोभिता हारार्द्ध हारादि श्रेणि र्भवति इति तथैव-तेन प्रकारेणैव ते मण्यङ्गा अपि द्रुमगणा अनेक बहुविधविविधविस्रसा परिणतेन भूषणविधना उपपेताः-युक्ता भवन्ति, तथा कुशविकुश यावत् तिष्ठन्तीति ॥८॥

अथ नवम कल्पवृक्षस्वरूपमाह—

तीसेणं समाए भरहे वासे तत्थ तत्थ देसे तत्थ तत्थ बहवे गेहागारा णामं दुमगणा पण्णत्ता समणाउसो! जहा से पागारट्टालयचरियदारगोपुरपासायागासतलमंडव एगसालग-विसालगतिसालगचउसालग गब्भघरमोहणघर वलभीघरचित्त मालयघरभत्तिघरवट्टतंस-चउरंस णंदियावत्तसंठिया पंडुरतल मुंडमाल हम्मियं अहवाणं धवलहर अद्धमागह विब्भम सेलद्धसेल संठिय कूडागारसुविहिय कोट्ठग अणेगघर सरणलेण आवणा विडंग जालविंद-णिज्जूह अपवरगचंदसालिया रूवविभत्तिकलिआ भवणविही बहुविकप्पा, तहेव ते गेहागारा वि दुमगणा अणेग बहुविह विविहवीससा परिणयाए सुहारुहण सुहोत्ताराए सुहणि-

---

अनुवाद में स्पष्ट रूप से की जा चुकी है । अत यह वहीं से समझ लेनी चाहिये, एक लर की काञ्ची होती है । आठ लरो की मेखला होती है । सोलह लरों की रसना होती है और पच्चीस लरों का एक कलापक होतो है ।

આવેલા છે, તેમની વ્યાખ્યા 'જીવાભિગમસૂત્ર' ના હિન્દી અનુવાદમા સ્પષ્ટ રૂપમા કરવામાં આવી છે. એથી આ વિષે ત્યાથી જ વાચી લેવું જોઈએ એક સેરની કાંચી હોય છે, આઠ સેરોની મેખલા હોય છે સોળસેરોની રશના હોય છે. અને ૨૫ સેરોની એક કલાપક હોય છે,

क्खमणपवेसाए दद्दरसोवाणपतिकलियाए पइरिक्क सुहविहाराए मणोणुकूलाए भवणविहीए उववेया जाव चिट्ठ ति, इति ।९।

एतच्छाया– तस्यां खलु समायां भरते वर्षे तत्र तत्र देशे तस्मिन् तस्मिन् बहवः गेहाकारा नाम द्रुमगणाः प्रज्ञप्ताः श्रमणायुष्मन् ! यथा ते प्राकाराट्टालक चरिकाद्वार गोपुरप्रासादाऽऽकाशतलमण्डपैकशालक द्विशालक त्रिशालक चतुःशालक गर्भगृहमोहनगृह वलभीगृह चित्रमालकगृहभक्तिगृहवृत्त त्र्यस्रचतुरस्रनन्द्यावर्त्तसंस्थिताः पाण्डुरतल मुण्ड मालहर्म्यम् अथवा खलु धवलगृहार्द्धमागध विभ्रम शैलार्द्धशैल संस्थितकूटाकार सुविहितकोष्ठकानेक गृहशरणलयनापणाः विटङ्कजाल वृन्द निर्व्यूहापवरक चन्द्रशालिका रूपविभक्ति कलिताः भवनविधयो बहुविकल्पाः, तथैव ते गेहाकारा अपि द्रुमगणा अनेक बहुविधविविध विस्रसापरिणतेन सुखाऽऽरोहण सुखावतारेण सुखनिष्क्रमणप्रवेशेन दर्दरसोपानपङ्क्ति कलितेन प्रतिरिक्त सुखविहारेण मनोऽनुकूलेन भवनविधिना उपपेताः यावत्तिष्ठन्ति, इति ।९।

एतद्व्याख्या–'तस्यां खलु समायामि' त्यादि–पूर्ववत्, नवरं गेहाकारा नाम द्रुमगणाः प्रज्ञप्ताः, हे आयुष्मन ! श्रमण ! तान् वर्णयितुं दृष्टान्तमुपन्यस्यति–यथा ते प्राकारेत्यादि प्राकारः 'कोट' इति भाषा प्रसिद्धः अट्टालकः– प्रासादोपरिगृहम्, चरिकानगर प्राकारान्तरालेऽष्ट हस्त प्रमाणो मार्गः, द्वारम्-गृहादि प्रवेशस्थानम्, गोपुरं पुरद्वारम्, प्रासादः–राजभवनम् आकाशतलम्– कटाद्यनाच्छन्नप्रदेशः मण्डप छायाद्यर्थं पटादिमयः स्थानविशेषः, एकशालकम्–एक भूमगृहम्, द्विशालक द्विभूमगृहम्, त्रिशालकं त्रिभूमगृहम्, चतुः शालकं चतुर्भूमगृहम् । गर्भगृहम्-अभ्यन्तरगृहम्, मोहनगृहं वासभवनम्, वलभीगृहं–प्रासादाग्रभागः, चित्रमालकगृहम्–चित्रकर्मयुक्तगृहम् मालकगृह–द्वितीयभूमिकाद्युपरिवर्ति गृहम्, गृहेत्यस्योभयत्रयोगात्, भक्तिगृह भक्तिः विच्छित्ति–स्तत्प्रधान गृहं, वृत्तं वर्तुलाकारं, त्र्यस्र–त्रिकोणं, चतुरस्र–चतुष्कोणं, नन्द्यावर्तः स्वस्तिकविशेषस्तैः संस्थिताः, पाण्डुरेत्यादि पाण्डुरतलं-शुक्तिकाचूर्णलिप्त तलयुक्त गृहं मुण्डमालहर्म्यम्– उपर्यनाच्छादितशिखरादिभागरहितं हर्म्यम् अथवा–यद्वा खलु निश्चयेन धवलगृहेत्यादि–धवलगृह सौधम् अर्धमागधविभ्रमाणि गृहविशेषाः , शैलार्धशैलसंस्थितानि–संस्थितेत्यस्य शैले अर्धशैले च योगः, तेन शैलसंस्थितानि पर्वताकाराणि अर्धशैलसंस्थितानि अर्धपर्वताकाराणि च गृहा-

नौवें कल्पवृक्ष का स्वरूप –

"तीसे णं समाए भरहे वासे तत्थ२ देसे तहिं तहिं बहवे गेहागारा णामं दुमगणा पण्णत्ता समणाउसो । " इत्यादि ।

हे श्रमण आयुष्मन् उस सुषम सुषमा नामक आरे में भरतक्षेत्र में जगह २ अनेक गेहाकार

નવમા કલ્પવૃક્ષનું સ્વરૂપ

"तीसेणं समाए भरहे वासे, तत्थ२ देसे तहिं तहिं बहवे गेहगारा णामं दुमगणा पण्णत्ता इत्यादि ।

હે શ્રમણ આયુષ્મન્ ! તે સુષમ સુષમા નામના આરાંમા ભરતક્ષેત્રમાં એ સ્થાનો પર

णि, कूटाकाराणि—शिखराकृतीनि, सुविहितकोष्ठकानि सुसूत्रणापूर्वक रचितोपरितिनभाग-विशेषाः अनेकगृहाणि—बहूनि गृहाणि सामान्यतः शरणानि—तृणमयानि लयनानि पर्वत-निकुट्टितगृहाणि आपणाः हट्टाः, इत्यादिकाः भवनविधय इत्यग्रिमेण सम्बन्धः ते च कीदृशाः ? इत्याह—विटङ्केत्यादि—विटङ्कः—कपोतपालिका जाल वृन्दं—गवाक्षसमूहः, निर्यूहः—द्वारोपरितन पार्श्वनिःसृतदारु अपवरकः आच्छादकः चन्द्रशालिका शिरोगृहम्, इत्येवं रूपा या विभक्तयः विच्छित्तयस्ताभिः कलिताः युक्ताः, बहुविकल्पाः अनेक प्रकाराः भवनविधयः वास्तु प्रकाराः भवन्ति तथैव तेनैव प्रकारेण ते गेहाकारा अपि द्रुमगणाः । किं विशिष्टास्ते ? इत्याह—'अनेक बहुविध विविधविस्रसापरिणतेन' अर्थस्तु प्राग्वत् सुखारोहणसुखोत्तारेण—सुखेन सुख पूर्वकम्, आरोहः उपरिगमनम्, तथा सुखेन अवतारः अधस्तादवतरणं यत्र स तथा तेन । सुखनिष्क्रमण प्रवेशेन सुखेन निष्क्रमणं ततोऽपगमनं यत्र स तथा । दर्दरसोपानपङ्क्तिकलितेन -दर्दराणि निरन्तर रत्नफलकमयानि सोपानानि, तेषां पङ्क्तयस्ताभिः कलितः युक्तस्तेन । प्रविरक्तसुखविहारेण प्रविरक्ते एकान्ते सुखः सुखमयः विहारः अवस्थानशयनासनादिरूपो यत्र स तथा तेन । अतएव मनोऽनुकूलेन भवनविधिना उपपेताः—युक्ता यावत्तिष्ठन्तीति प्राग्वत् ।९।

अथ दशमकल्पवृक्षस्वरूपमेवम्—

तीसेणं समाए भरहे वासे तत्थ तत्थ देसे तहिं तहिं बहवे अणिगणा णामं दुमगणा पण्णत्ता समणाउसो ! जहा से आईणग खोमतणुल कंबल दुगूल कोसेज्ज कालमिगपट्ट अंसुअ चीणअंसुयपट्टा आभरण चित्त सण्हग कल्लाणगभिंगणीलकज्जल बहुवण्णरत्तपीयसुकिल्ल सक्कयमिगलोमहेमप्परूवग अवरुत्तर सिंधुउसभदामिल—वगकलिंग नलिण तंतुमय भत्तिचित्ता वत्थविही बहुप्पगारा पवरपट्टणुग्गया वण्णरागकलिआ, तहेव ते अणिगणा वि दुमगणा अणेगबहुविह विविह वीससा परिणायाए वत्थविहीए उववेआ कुसविकुस जाव चिट्ठंति, इति ।१०।

एतच्छाया—तस्यां खलु समायां भरते वर्षे तत्र देशे तस्मिन् तस्मिन् बहवः अनग्ना नाम द्रुमगणाः प्रज्ञप्ताः श्रमणाऽऽयुष्मन् ! यथा ते आजिनक क्षौम तनुल (क) कम्बल दुकूल कौशेय कालमृग पट्टांशुकचीनांशुक पट्टाः आभरण चित्र श्लक्ष्णककल्याणक भृङ्गनील कज्जलबहुवर्णरक्तपीत शुक्ल संस्कृतमृगलोम हेमात्म रल्लकापरोत्तर सिन्धुऋषभद्रवि-

---

नाम के कल्पवृक्ष होते है । ये कल्पवृक्ष मनोनुकूल भवनविधि से युक्त होते हैं अर्थात् अनेक प्रकार के भवनरूप में ये स्वत स्वभाव से परिणत हो जाते हैं । सूत्रगत पदों की व्याख्या जीवाभिगम सूत्र के अनुवाद में की गई है ।

અનેક ગેહાકાર નામના કલ્પવૃક્ષો હોય છે. એ કલ્પવૃક્ષો મનોનુકૂલ ભવનવિધિથી યુક્ત હોય છે. એટલે કે અનેક પ્રકારના ભવન રૂપમાં એ સ્વત. સ્વભાવથી પરિણત થઈ જાય છે આ સૂત્રમા આવેલા પદોની વ્યાખ્યા જીવાભિગમસૂત્રના અનુવાદમા કરવામાં આવેલી છે. એથી જિજ્ઞાસુઓ ત્યાંથી વાંચી લે

ड वङ्ग कलिङ्ग नळीन तन्तुमयभक्तिचित्राः वस्त्रविधयः बहुप्रकाराः प्रवरपत्तनोद्गताः व र्णरागकलिताः, तथैव ते अनग्ना अपि द्रुमगणाः अनेक बहुविधविविधविस्रसा परिणतेन वस्त्रविधिना उपपेताः कुशविकुश यावत् तिष्ठन्ति, इति ।१०।

एतद्व्याख्या---'तस्यां खलु' इत्यादि प्राग्वत्, नवरम् अनग्नाः अविद्यमानाः नग्नाः तात्कालिका जना येभ्यस्तेऽनग्नाः द्रुमगणाः प्रज्ञप्ताः श्रमणायुष्मन् ! तान् वर्णयितु दृष्टान्तमुपन्यस्यति यथा ते आजिनकेत्यादि--तत्र आजिनकम्--चर्ममयं वस्त्र क्षौमं सामान्यतः कार्पासिकं वस्त्र केचित्तु क्षुमा--अतसी तन्मयं वस्त्रमिती वदन्ती, तनुलं--तनुः शरीरं तत् सुखस्पर्शतया लाति अनुगृह्णातीति तनुलं शरीरसुखादि कारक वस्त्रं, कम्बलः प्रसिद्धः 'तणुअकवल' इति पाठे तु तनुक कम्बलः, इतिच्छाया, तत्पक्षे तनुकः सूक्ष्मोर्णामयः कम्बलः, दुकूलः--गौडदेशीयं कार्पासिकं वस्त्रम्, यद्वा--दुकूलः--वृक्षविशेषः तद्वल्क गृहीत्वा उदूखले जलेन सह कुट्टयित्वा कुसीकृत्य च व्यूयते तत्तत् दुकूलम्, कौशेयं--कृमिकोशजतन्तुनिष्पन्नं वस्त्रम्, कालमृगपट्टाः कृष्णमृगचर्ममयं वस्त्रम् अंशुकं चीनांशुकानि नानादेशेषु प्रसिद्धानि दुकूलविशेष रूपाणि पूर्वोक्तस्यैव वल्कस्याभ्यन्तरहारिभिर्निष्पादितानि चीनांशुकानि वा पट्टाः पट्टसूत्रनिष्पन्नानि वस्त्राणि, आभरणचित्रेत्यादि तत्र आभरणैः, भूषणैः, चित्राणि अद्भुतानि आभरणचित्राणि, श्लक्ष्णानि सूक्ष्मतन्तुनिष्पन्नानि कल्याणकानि सुलक्षणानि वस्त्राणि भृगनील भ्रमरवन्नीलवर्ण तथा कज्जल कज्जलवत्कृष्णवर्णे बहुवर्णम् विचित्रवर्णम् रक्त--रक्तवर्णं पीतं पीतवर्णम्, शुक्लं शुक्लवर्णम् संस्कृत सुसज्जितं यन्मृगलोम हेम स्वर्ण च तदात्मकं तन्मयम्, रल्लकः कम्बल श्चैते कीदृशाः ! इत्याह--अपरः--पश्चिमदेशः उत्तरः--उत्तरप्रदेशः सिन्धुः--देशविशेषः ऋषभः--देशविशेषः, द्रविडवङ्ग कलि

दशवें कल्पवृक्ष क, स्वरूप कथन---

"तीसे ण समाए भरहे वासे तत्थ २ देसे तहिं तहिं बहवे अणिगण्य णामं दुमगणा पण्णत्ता समणाउसो !" इत्यादि । हे श्रमण आयुष्मन् ! उस सुषम सुषमा नाम के आरे में भरत क्षेत्र में अनग्ननाम के कल्पवृक्ष होते हैं, इन कल्पवृक्षों के प्रभाव से वहां का कोई भी जन वस्त्र रहित नहीं रह पाता है, सुन्दर २ वेश कीमती वस्त्र वहां के मनुष्यों को इन से प्राप्त होते रहते हैं क्योंकि ये वृक्ष स्वभावतः अनेक रागों से रंजित हुए वस्त्रों के रूप में परिणत हो जाते है।

દશમા કલ્પવૃક્ષનું સ્વરૂપ કથનઃ

"तीसेणं समाए भरहे वासे तत्थ २ देसे तहिं २ बहवे अणिगणा णामं दुमगणा पण्णत्ता"इत्यादि ।

હે શ્રમણ આયુષ્મન્ તે સુષમ સુષમા નામના આરામાં ભરતક્ષેત્રની અંદર અનગ્ન નામના કલ્પવૃક્ષ હોય છે એ કલ્પવૃક્ષના પ્રભાવથી ત્યાંની કોઈ પણ વ્યક્તિ વસ્ત્ર રહિત રહેતી નથી. ઉત્તમ તેમજ મૂલ્યવાન વસ્ત્રો ત્યાંના માણસોને એમનાથી પ્રાપ્ત થતા રહે છે કેમકે એ વૃક્ષો સ્વભાવત અનેક રાગોથી રંજિત થયેલા વસ્ત્રોના રૂપમાં પરિણત થઈ જાય છે, ॥૧૦॥

ङ्गाः एते त्रयो देशविशेषाः, एतेषां सम्बन्धिनो ये नलिनतन्तवः मृणालतन्तवः सूक्ष्मतन्तवः यद्वा सूक्ष्मतन्तुमय्यः, भक्तयः विशिष्टरचना ताभि चित्राः अद्भुताः वस्त्रविधयः बहुप्रकाराः अनेक प्रकाराः भवन्ति तथा प्रवर पत्तनोद्गताः प्रसिद्धनगरोद्भवाः, वर्णरागकलिताः वर्णैः अनेकविधवर्णैः रागैः मञ्जिष्ठादिभी रागैः कलिताः युक्ताः तथैव तेनैव प्रकारेण ते पूर्वोक्ताः अनग्ना अपि द्रुमगणाः तिष्ठन्ति, अनेक बहुविधेन्यादि प्रागवत् ॥१०॥सू०२३॥

पूर्वसूत्रे सुषमसुषमायां कल्पवृक्षदशकस्वरूपं वर्णितम् अधुना सुषमसुषमा भाविनां मनुजानां स्वरूपं जिज्ञासमान आह–

मूलम्--तीसे णं भंते ! समाए भरहे वासे मणुयाणं केरिसए आयारभावपडोयारे पण्णत्ते ! गोयमा ! ते णं मणुया सुपइट्ठियकुम्म चारुचलणा जाव लक्खणवंजणगुणोववेया सुजायसुविभत्त संगयंगा पासाईया जाव पडिरूवा । तीसे णं भंते ! समाए भरहे वासे मनुईणं केरिसए आयारभावपडोयारे पण्णत्ते ? गोयमा ! ताओ णं मनुईओ सुजायसव्वंगसुंदरओ पहाणमहिलागुणेहिं जुत्ता अइकंत विसप्पमाणमउयसुकुमाल कुम्मसंठियविसिट्ठचलणा उज्जुमउयपीवर सुसाहयंगुलीओ अब्भुण्णयरइयतलिण तंब सुइणिद्धणक्खा रोमरहियपट्टलट्ठसंठिय अजहण्णपसत्थलक्खण अक्कोप्पजंघजुयलाओ सुणिम्मिय सुगूढ सुजण्णुमंडलसुबद्धसंधीओ कयली खंभाइरेकसंठियणिव्वण सुकुमालमउयमंसल अविरलसमसंहियसुजाय वट्टपीवरणिरंतरोरु अट्ठावयवीइयपट्टसंठिय पसत्थविच्छिण्णपिहुलसोणी वयणायामप्पमाण दुगुणिय विसालमंसल सुबद्ध जहणवरधारिणीओ वज्जविराइयपसत्थ लक्खणनिरोदर तिवलियबलियतणु णयमज्झिमाओ उज्जुयसमसहिय जच्च तणु कसिण णिद्ध आइज्जलउह जाय विभत्त कंत सोभंतरुइल रमणिज्जरोमराई गंगावत्तपयाहिणावत्ततरंग भंगुर विकिरणतरुण बोहिय आकोसायंतपउमगंभीरवियडणाभा अ ब्भडपसत्थपीण कुच्छीओ सण्णयपासाओ संगयपासाओ

इन्हीं वस्त्रों का वर्णन इस सूत्र द्वारा किया गया है इन को प्रकट करने वाले सूत्रगत पदो की व्याख्या । मैंने हिन्दी अनुवाद करते समय जीवाभिगम सूत्र में की है अत वहीं से यह जान लेनी चाहिये ।

આ વસ્ત્રોનુ વર્ણન આ સૂત્રદ્વારા કરવામા આવેલ છે તેને પ્રકટ કરનાર સૂત્ર ગતપદોની વ્યાખ્યા જીવાભિગમ સૂત્રના અનુવાદમા કરવામાં આવીગયેલ છે તેથી ત્યાંથી તે સમજી લેવી ॥સૂ૦ ૨૩॥

सुजायपासाओ मियमाइयपीणरइयपासाओ अकरंडुय कणगरुयगणिम्मल सुजायणिरुवहयगायलट्ठीओ कंचणकलसप्पमाण समसहियलट्ठ चुच्चुआ- मेलगजमलजुयलवट्टिय अब्भुण्णयपीणरइअय पीवरपओहराओ भुयंग अणुपुव्वतणुय गोपुच्छ वट्टसमसंहियणमिय आइज्जललियबाहा तंबण- हाओ मंसलग्गहत्थाओ पीवरकोमलवरंगुलियाओ णिद्धपाणिरेहा रवि ससि संखचक्कसोत्थियसुविभत्तसुविरइयपाणिरेहाओ पीणुण्णय कर कक्ख वत्थिप्पएसा पडिपुण्णगलकपोला चउरंगुल सुप्पमाण कंबुवरसरिस- गीवाओ मंसलसंठिय पसत्थहणुगाओ दाडिम पुप्फप्पगास पीवर पलंब कुंचियवराधराओ सुंदरुत्तरोट्ठाओ दहिदगरयचंदकुंदवासंतिमउलधवल- अच्छिद्दविमलदसणाओ रत्तुप्पलपत्तमउय सुकुमालतालुजीहाओ कण- वीरमउलकुडिल अब्भुग्गय उज्जुतुंगणासाओ सारयणवकमल कुमुयकुव- लयविमलदलणियरसरिसलक्खणपसत्थअजिह्मकंतणयणा पत्तलधवलायत आतंबलोयणाओ आणामियचावरुइलकिण्हब्भराइसंगयसुजायभूमयाओ अल्लीणपमाणजुत्तसवणा सुसवणाओ पीणमट्ठगंडलेहाओ चउरंसपसत्थ समणिडालाओ कोमुई रयणिअरविमलपडिपुण्णसोमवयणाओ छत्तुण्णय- उत्तमंगाओ अकविल सुसिणिद्ध सुगंधदीहसिरयाओ छत्त १ ज्झय २ जूअ ३ थूभ ४ दामिणि ५ कमंडलु ६ कलस ७ वावि ८ सोत्थिय ९ पडाग १० जव ११ मच्छ १२ कुम्म १३ रहवर १४ मगरज्झय १५ अंक १६ थाल १७ अंकुस १८ अट्ठावय १९ प्पइट्ठग २० मयूर २१ सि रियभिसेय २२ तोरण २३ मेइणि २४ उदहि २५ वरभवण २६ गिरि २७ वरआयंस २८ सलीलगय २९ उसभ ३० सीह ३१ चामर ३२ उत्तम पसत्थ बत्तीस लक्खणधरीओ हंससरिसगईओ कोइलमहुरगिरसुस्सराओ कंता सव्वस्स अणुमयाओ ववगयवलिपलियवंगदुव्वण्णवाहि दोहग्गसो-

गमुक्काओ उच्चत्तेण य णराण थोवूणमुस्सियाओ सभावसिंगारचारुवेसाओ, संगयगयहसियभणियचिट्ठियविलाससंलावणिउणजुत्तोवयारकुसलाओ सुंदर थणजहणवयणकरचलणणयणलावण्णयरूपजोव्वणविलासकलियाओ णंदणवणविवरचारणीउव्व अच्छराओ भरहवासमाणुसच्छराओ अच्छेरगपेच्छणिज्जाओ पासाईयाओ जाव पडिरूवाओ। तेणं मणुआ ओहस्सरा हंसस्सरा णंदिस्सरा सीहस्सरा सीहघोसा स्सरा सुस्सरणिग्घोसा छायायवोज्जोविअंगमंगा वज्जरिसहनारायसंघयणा समचउरंससंठाणसंठिया छविणिरातंका अणुलोमवाउवेगा कंकग्गहणी कवोयपरिणामा सउणिपोसपिट्ठंतरोरुपरिणया छद्धणुसहस्सभूसिआ। तेसिणं मणुयाणं वे छप्पण्णा पिट्ठकरंडकसया पण्णत्ता समणाउसो! पउमुप्पलगंधसरिसणीसाससुरभिवयणा, तेणं मणुया पगई उवसंता पगईपयणु कोहमाणमायालोभा मिउमद्दवसंपन्ना अल्लीणा भद्दगा विणीया अप्पिच्छा असण्णिहिसंचया विडिमतरपरिवसणा जहिच्छिय कामकामिणो ॥सू० २४॥

छाया—तस्या खलु भदन्त ! समायां भरते वर्षे मनुष्याणा कीदृशकः आकारभावप्रत्यवतारः प्रज्ञप्तः गौतम ! ते खलु मनुजा सुप्रतिष्ठितकूर्मचारुचरणा यावत् लक्षणव्यञ्जनगुणोपपेता सुजात सुविभक्तसङ्गताङ्गाः, प्रासादीयाः, यावत् प्रतिरूपाः, । तस्या खलु भदन्त ! समायां भरते वर्षे मनुजीना कीदृशक आकारभावप्रत्यवतारः प्रज्ञप्तः ? गौतम ! ताः खलु मनुज्य सुजातसर्वाङ्गसौन्दर्य प्रधानमहिलागुणैर्युक्ता अतिकान्त विसर्पन्मृदुकसुकुमार कूर्मसंस्थित विशि रणाः ऋजुमृदुक पीवरसुसंहताङ्गुलयः अभ्युन्नतरतिदतलीन ताम्रशुचिस्निग्धनखाः रोमरहितवृत्तलष्ट (रम्य) संस्थिताऽजघन्य प्रशस्तलक्षण कोप्यजङ्घायुगला सुनिर्मित सुगूढ सुजानु मण्डल सुबद्धसन्धयः कदलीस्तम्भातिरेक संस्थितनिर्व्रण सुकुमार मृदुकमासलाविरलसमसहितसुजातवृत्तपीवरनिरन्तरोर्वः अष्टापदवीतिक प्रष्ठ संस्थित प्रशस्तविस्तीर्ण पृथुलश्रोणयः वदनाऽऽ प्रमाण द्विगु विशालमांसल सुबद्ध -रधारिण्य वज्रविराजितप्रशस्तलक्षणनिरुदरत्रिवलि लिततनुनतमध्यमाः ऋजुकसमसहित जात्यतनुकृष्णस्निग्धादेयललित सुजात सुवि कान्तशोभमानरुचिररमणीय रोमराजयः गङ्गावर्त प्रदक्षिणावर्ततरङ्गभङ्गुररविकिरण तरुणबोधिताऽऽकोशायमानपद्मगम्भीरविकटनाभाः अनुद्भट प्रशस्तपीन कुक्षय सन्नतपार्श्वा सङ्गतपार्श्वाः सुजातपार्श्वाः त्रि त्रिक पीनरतिदपार्श्वा अकरण्डुक कनयरूचक सुजातनिरुपहतगात्रयष्टय. काञ्चनकलश समसहि ट (रम्या)चूचु क यमल युगल वर्तिताभ्युन्नतपीनरतिदपीवरपयोधराः भुज-

द्गानुपूर्वतनुकगोपुच्छवृत्तसमसंहितनतादेयललितबाहवः ताम्रनखा मांसलाग्रहस्ताः पीवर-कोमलवराङ्गुलीकाः स्निग्धपाणिरेखाः रविशशिशङ्खचक्रस्वस्तिकसुविभक्तसुविरचितपाणि-लेखा. पीनोन्नतकरकक्षवस्तिप्रदेशाः परिपूर्णगलकपोलाः चतुरङ्गुलसुप्रमाणकम्बुवरसदृश-ग्रीवाः मांसलसंस्थितप्रशस्तहनुकाः दाडिमपुष्पप्रकाशपीवरप्रलम्बकुञ्चितवराधरा सुन्दरो-त्तरोष्ठा. दधिदकरजश्चन्द्रकुन्दवासन्तीमुकुलधवलाच्छिद्रविमलदशना रक्तोत्पलपत्रमृदुक-सुकुमारतालुजिह्वा. करवीरमुकुलकुटिलाभ्युद्गतऋजुतुङ्गनासाः शारदनवकमल कुमुदकुवलय-विमलदलनिकरसदृशलक्षणप्रशस्ताजिह्मकान्तनयनाः पत्रल धवलायताऽऽताम्रलोचनाः आना-मित चाप चारुविर कृष्णाभ्रराजिसङ्गतसुजातभ्रुव आलीनप्रमाणयुक्तश्रवणा सुश्रवणाः पीनलष्ट (रम्य) गण्डलेखाः चतुरस्र प्रशस्तसमललाटा. कौमुदीरजनिकरविमलपरिपूर्णसौ-म्यवदनाः छत्रोन्नतोत्तमाङ्गाः अकपिलसुस्निग्ध सुगन्धदीर्घशिरोजा छत्र १ ध्वज२ यूप ३ स्तूप ४ दामनी ५ कमण्डलु ६ कलश ७ वापी८ स्वस्तिक ९पताका १० यव ११ मत्स्य १२ कूर्म्म १३ रथवर १४ मकरध्वजा १५ ऽङ्क १६ स्थाला १७ ऽकुशा ऽ१८ ऽष्टापद १९ सुप्रतिष्ठक २० मयूर २१ श्रभिषेक २२ तोरण २३ मेदिन्यु २४ दधि २५ वरभवन २६ गिरि २७ वरादर्श २८ सलीलगज २९ ऋषभ ३० सिंह ३१ चामरो ३२ त्तमप्रशस्तद्वात्रिंशल्लक्ष-णधरा हंससदृशगतय कोकिलमधुरगी सुस्वराः कान्ताः सर्वस्य अनुमताः व्यपगतवलिप-लित व्यङ्गदुर्वर्णव्याधिदौर्भाग्यशोकमुक्ताः उच्चत्वेन च नराणां स्तोकोनोच्छ्रिता स्वभाव-शृङ्गारचारुवेषाः सङ्गतगतहसितभणितस्थितविलाससंलापनिपुणयुक्तोपचारकुशला. सुन्द-रस्तनजघनवदनकरचरणनयनलावण्यरूपयौवनविलासकलिताः नन्दनवनविवरचारिण्य इव अप्सरसः भरतवर्षमानुषाप्सरसः आचार्यकप्रेक्षणीयाः प्रासादीयाः यावत् प्रतिरूपाः ते खलु मनुजा ओघस्वरा हंसस्वरा क्रौञ्चस्वरा नन्दीस्वरा सिंहस्वराः सिंहघोषाः सुस्वरा सु स्वरनिर्घोषाः छायातपोद्योतिताङ्गाङ्गाः वज्रऋषभनाराचसंहननाः समचतुरस्रसंस्थानसं-स्थिताः छविनिरातङ्काः अनुलोमवायुवेगाः कङ्कग्रहणीकाः कपोतपरिणामाः शकुनिपोसपृष्ठा-न्तरोरुपरिणताः षड्धनु सहस्रोच्छ्रिता तेषां खलु मनुष्याणां द्वे षट् पञ्चाशत् पृष्टकरण्डक-शते प्रज्ञप्ते, श्रमणायुष्मन्! ते खलु मनुजा प्रकृत्युपशान्ता प्रकृतिप्रतनुक्रोधमानमायालोभाः मृदुमार्दवसम्पन्नाः आलीनाः भद्रका विनीता अल्पेच्छा असन्निधिसंचया विटपान्तरप-रिवसना यथेप्सितकामकामिन ॥ सू० २४ ॥

टीका—'तीसे णं भंते!' इत्यादि ।

'तीसे णं भंते! समाए भरहे वासे मणुयाणं' हे भदन्त ! तस्यां खलु समायां भरते

इस प्रकार से १० दस तरह के कल्पवृक्षों का स्वरूप प्रकट करके अब सूत्रकार सुषमसुषमा नामके कालमें उत्पन्न हुए मनुष्यों के स्वरूप का वर्णन करते हैं ।

"तीसेणं समाए भरहेवासे मणुयाणं केरिसए आयारभावपडोयारे पण्णत्ते" इत्यादि ।

આ પ્રમાણે ૧૦ પ્રકારના કલ્પવૃક્ષોનુ સ્વરૂપ પ્રકટ કરીને હવે સૂત્રકાર સુષમાસુષમા નામક કાળમાં ઉત્પન્ન થયેલ મનુષ્યોના સ્વરૂપનુ વર્ણન કરે છે.

वर्षे मनुजानां युगलिनां स्त्री पुरुपाणां 'केरिसए' कीदृशकः—कथम्भूतः 'अयारभावपडो-यारे' आकारभावप्रत्यवतारः—स्वरूपपर्यायप्रादुर्भावः 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तः? इति गौतमेन पृष्टो भगवान् प्राह- 'गोयमा ! ते णं मणुया' हे गौतम ! ते युगलिन स्त्रीपुरुषाः 'सुपइट्ठियं कुम्मचारुचलणा' सुप्रतिष्ठितकूर्मचारुचरणाः—सुप्रतिष्ठिताः समीचीनसंस्थानाः कूर्मचारुचरणाः—कूर्मः कच्छपस्तद्वत् उन्नतत्वेन चारवः शोभनाः चरणाः येषां ते तथा ननु "मानवा मौलितो वर्ण्या देवाश्चरणतः पुनः" इति कविसमयान्मनुज जन्मवतां युग्मिनां मौलित एव वर्णनमुचितं तत्कथं चरणादारभ्य वर्णनं युक्तियुक्तमितिचेदत्रोच्यते- युग्मिनो हि मनुष्याः प्रशस्तपुण्यात्मानो भवन्तीति ते देवकल्पा इति न देवकल्पानां तेषां चरणत आरभ्य वर्णने काचित्क्षतिरिति 'जाव लक्खणवंजणगुणोववेया यावत् लक्षणव्यञ्जनगुणोपपेताः "सुपइ-

---

गौतम स्वामी ने प्रभु से इस सूत्र द्वारा ऐसा पूछा है कि हे भदन्त ! उस सुषमसुषमा आरक के सद्भाव में भरत क्षेत्र में युगलिक मनुष्योंका स्वरूपपर्याय प्रादुर्भाव—स्वरूप कैसा होता है ? इसके उत्तर में प्रभु ने ऐसा कहा है—'गोयमा ! तेण मणुया सुपइट्ठिय कुम्मचारुचलणा, जाव लक्खणवंजणगुणोववेया सुजाय सुविभत्तसगयंगा पासाईया जाव पडिरूवा" हे गौतम ? उस समय में मनुष्य युगलिक स्त्री पुरुष—जिनका संस्थान समीचीन है ऐसे तथा कच्छप के जैसे उन्नत सुन्दर-चरणों वाले होते है,

शंका—"मानवा मौलितो वर्ण्या देवाश्चरणत. पुन " इस कविसमय के अनुसार मनुष्य जन्म-वाले युगलिको का वर्णन मस्तक से लगाकर किया जाता हैं और देवों का वर्णन चरण से लेकर किया जाता है तो फिर यहा इनका वर्णन चरण से लेकर सूत्रकार ने क्यों किया ? तो इसका उत्तर ऐसा है कि युगलिक मनुष्य प्रशस्त पुण्यवाले होते है अत उन्हें देवतुल्य माना जाता है अतः देवकल्प इन युगलिक मनुष्यों का वर्णन चरण से लेकर करने में कोई क्षति जैसी बात

'तीसेणं समाए भरहे वासे मणुयाणं केरिसए आयारभावपडोयारे पण्णत्ते-इत्यादि ॥सूत्र११॥

ટીકાર્થ—ગૌતમે પ્રભુને આ સૂત્ર વડે પ્રશ્ન કર્યો છે કે હે ભદન્ત ! તે સુષમસુષમા આ-રકના સદ્ભાવમાં ભરતક્ષેત્રમા યુગલિક મનુષ્યોના સ્વરૂપપર્યાય પ્રાદુર્ભાવ એટલે કે સ્વરૂપ કેવું હોય છે ? એના જવાબમા પ્રભુએ આ પ્રમાણે કહ્યું છે—ગોયમા ! તેણં મણુયા સુપઇ-ટ્ઠિય કુમ્મચારુચલણા જાવ લક્ખણવંજણગુણોવવેયા સુજાયસુવિભત્તસંગયંગા પાસાઈયા જાવ પડિરૂવા" હે ગૌતમ ! તે સમયે મનુષ્ય યુગલિક સ્ત્રી-પુરુષ જેમનુ સંસ્થાન સમીચીન છે એવા તેમજ કચ્છપ જેવા ઉન્નત સુંદર ચરણોવાળા હોય છે

શકા- "मानवा मौलितो वर्ण्या देवाश्चरणतः पुनः" આ કવિસમય મુજબ મનુષ્ય-જન્મવાળા યુગલિકોનુ વર્ણન મસ્તકથી માંડીને કરવુ જોઇએ અને દેવોનુ વર્ણન ચર-ણોથી કરવામા આવવુ જોઈએ તો પછી અહીં એમનુ વર્ણન ચરણથી માંડીને સૂત્રકારે શા માટે કર્યું છે ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આ પ્રમાણે છે કે યુગલિક મનુષ્ય પ્રશસ્ત પુણ્યવાળા હોય છે એથી તેઓ દેવ તુલ્ય માનવામા આવે છે. એટલા માટે દેવકલ્પ આ યુગલિક મનુષ્યોનુ વર્ણન ચરણથી માંડીને કરવામાં કોઈ ક્ષતિ જેવી વાત નથી આ યુગલિક સ્ત્રી-પુરુષ લક્ષણ સ્વ -

द्विय" इत्यादि पदादारभ्य 'लक्खण वंजण' इत्यादि पदपर्यन्त विशेषणपदानां सग्रहो जीवाभिगमादि सूत्रतो वोध्यः लक्षणव्यञ्जनगुणोपपेताः-लक्षणानि-स्वस्तिकादीनि व्यञ्जनानि-मषीतिलकादीनि गुणाः, प्रकृतिभद्रतादयश्च तरुपपेताः युक्ताः 'सुजाय सुविभत्त-संगयंगा' सुजातसुविभक्तसङ्गताङ्गाः सुविभक्तं सुष्ठु विभागयुक्तम् अङ्गोपाङ्गानां यथा वद्विभागसत्त्वात्, सङ्गतं-प्रमाणोपेतं न तु न्यूनाधिकम् अङ्गं शरीरावयवो येषां ते तथा 'पासाईया' प्रासादीया इत्यारभ्य 'जाव पडिरूवा' यावत् प्रतिरूपाः इति पर्यन्तपदसङ्ग्रहो बोध्यः तथाहि-प्रासादीयाः, दर्शनीयाः अभिरूपा प्रतिरूपाः इति पदचतुष्टय फलितम् एतद्व्याख्या प्राग्वत् . तस्यां खलु भदन्त ! समायामित्यादि 'तीसे णं भंते ! समाए' हे भदन्त ! तस्यां-पूर्वोक्तायां सुषमसुषमायां समायां कालविभागरूपायां खलु 'भरहे वासे भरते वर्षे भरतक्षेत्रे 'मणुईणं' मनुजीनां-मानुषीणां प्रस्तावाद् युग्मिनीनां 'केरिसए' कीदृशकः कोदृशः 'आयारभावपडोयारे' आकारभावप्रत्यवतारः स्वरूपपर्यायप्रादुर्भावः 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तः ? भगवानाह-'गोयमा ! ताओणं' हे गौतम ! तस्यां खलु समायां ताः-त्वया पृष्टाः खलु 'मणुईओ' मनुज्यः 'सुजाय सव्वंगसुन्दरीओ' सुजातसर्वाङ्गसुन्दर्यः, सुजा

नहीं है। युगलिक स्त्री पुरुष लक्षण-स्वस्तिक आदि, व्यजन-मषीतिलक आदि एवं गुण-प्रकृति भद्रता आदि से युक्त होते हैं, सुजात सुविभक्त सगत अंग वाले होते हैं अर्थात् इनके शरीरावयव सुविभागयुक्त होते है एवं सङ्गत-प्रमाणेपेत होते हैं न्यूनाधिक नहीं होते है, यहा जो प्रथम यावत् शब्द आया है उससे 'सुपइट्ठिय' इत्यादि पद से लेकर 'लक्खण, वजण' इत्यादि पद पर्यन्त जितने और विशेषणपद है उनका सग्रह जीवाभिगम आदि सूत्र से जानलेना चाहिये "पासाईया जाव पडिरूवा" पाठ में आगत इस यावत्पद से दर्शनीय और अभिरूप इन पदों का सग्रह हुआ है, इन चारो पद की व्याख्या पहिले जैसी की गई है वैसे ही जाननी चाहिये "तीसेणं भंते ! समाए भरहे वासे मणुईण केरिसए आयारभाव पडोयारे पण्णत्ते" हे भदन्त ! उस सुषमसुषमाकाल के समय भरत क्षेत्र की स्त्रियो का मनुष्यणियों का आकारभाव प्रत्यवतार स्वरूप कैसा कहा गया है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं -"गोयमा ! ताओ ण मणुईओ सुजायसव्वंग सुंदरीओ पहाण

स्तिक विगेरे व्यंजन-मषीतिलक विगेरे तेमज गुण-प्रकृतिभद्रता वगेरेथी युक्त होय छे सुजात सुविभक्त संगत अंगवाळा होय छे. एटले के एमना शरीरावयवो सुविभागयुक्त होय छे. तेमज संगत प्रमाणोपेत होय छे न्यूनाधिक होता नथी अहीं जे प्रथम यावत् शब्द आवेल छे तेथी 'सुपइट्ठिय' ईत्यादि पदथी मांडीने 'लक्खणवंजण' ईत्यादि पद पर्यन्त जेटला वधाराना विशेषणपदो छे तेमनो संग्रह 'जीवाभिगम' वगेरे सूत्रद्वारा जाणी लेवो जोईए "पासाईया जाव पडिरूवा" पाठमा आवेल आ यावत् पदथी दर्शनीय अने अभिरूप आ पदोनो संग्रह थयेल छे ए चारे चार पदोनी व्याख्या पहेला जेवी करवामां आवे छे. तेथी ज समजवी जोईए "तीसेणं भंते ! समाए भरहेवासे मणुईणं केरिसए आयारभावपडोयारे पण्णत्ते" हे भदन्त ! ते सुषमसषमा काळ ना समये भरत क्षेत्रनी स्त्रीओना आकार भाव प्रत्यवतार-स्वरूप केवु कहेवामा आवेल छे. आना जवाबमा प्रभु कहे छे- "गोयमा ! ताओ णं मणुईओ सुजायसव्वंगसुंदरीओ पहाण महिलागुणेहिं जुत्ता" हे

तानि यथावत् प्रमाणोपेततया सूत्पन्नानि सर्वाण्यङ्गानि मस्तकादीनि यासां ताः सुजातसर्वाङ्गा, ताश्च सुन्दर्यः सुजातसर्वाङ्गत्वात् मनोहराकाराः, 'पहाण महिलागुणेहिं जुत्ता' प्रधानमहिलागुणैर्युक्ताः प्रधानाः प्रवराः ये महिला गुणाः स्त्रीगुणाः प्रियंवदत्व स्वामिचित्तानुवर्त्तकत्वादयस्तैर्युक्ताः उपेताः तथा'अइकंत विसप्पमाण मउय सुकुमाल कुम्मसंठिय विसिट्ठचलणा' अतिकान्त विसर्पन्मृदुक सुकुमार कूर्मसंस्थितविशिष्टचरणाः—अतिकान्तौ अतिसुन्दरौ, विसर्पन्तौ सञ्चरन्तावपि यद्वा 'विसप्पमाणे' त्यस्य विश्वप्रमाणेतिच्छाया तस्य द्विवचने विश्वप्रमाणौ—विशिष्ट स्वप्रमाणौ स्वशरीरानुसारि प्रमाणौ न न्यूनाधिकप्रमाणा वित्यर्थः मृदुक सुकुमारौ मृदुकानां—कोमलानां मध्ये सुकुमारौ सुकोमलौ कूर्मसंस्थितौ कूर्मः कच्छपस्तद्वत् उन्नतपृष्टतया संस्थितौ विशिष्टौ मनोज्ञौ चरणौ यासा तास्तथा 'उज्जु मउयपीवरसुसाहयंगुलीओ, ऋजुमृदुकपीवरसुसहताङ्गुलीकाः ऋजवः सरलाः मृदुकाः

महिलागुणेहिं जुत्ता" हे गौतम ! वे मनुष्य स्त्रिया—युगलिक मनुष्यस्त्रिया अच्छे प्रमाण में उत्पन्न हुए मस्तकादिक अंगों वाली होती है तथा सुजात सर्वाङ्गयुक्त होने से वे बडी सुन्दर होती है—मनोहर आकार वाली होती है, तथा महीलाओं के प्रधानगुणो से प्रिय बोलना एव अपने स्वामी के चित्त के अनुकूल वर्तन करना आदि महिला जगत के प्रधान सद्गुणो से वे युक्त होती है, "अइकंत विसप्पमाण मउय सुकुमाल कुम्मसठियविसिट्ठचलणा, उज्जुमउल पीवर सुसाहियंगुलिओ अब्भुण्णय रइय तलिण तंबसुइणिद्धणक्खा रोमरहिय पट्ट—लट्ठ सठिय अजहण्णपसत्थलक्खण अक्कोप्पजंघजुयलाओ" इनके दोनों चरण अतिक्रान्त—अतिसुन्दर होते है, विशिष्ट प्रमाणोपेत होते है—अपने—अपने शरीर के अनुरूप प्रमाण वाले होते हैं न्यूनाधिक प्रमाणयुक्त नहीं होते , दुनिया में जितने कोमल पदार्थ माने जाते हैं उन पदार्थों के बीच में ये इनके चरण और भी अत्यन्त सुकोमल है । तथा जैसा कच्छप का सस्थान होता है वैसाहीं संस्थान आकार इनके चरणों का होता है, अतएव ये बडे मनोज्ञ होते है । इनके चरणों की अंगुलियां ऋजु सरल होती है , मृदुक कोमल

ગૌતમ ! તે મનુષ્ય સ્ત્રીઓ—યુગલિકમનુષ્ય સ્ત્રીઓ સુપ્રમાણમાં ઉત્પન્ન થયેલા મસ્તકાદિ અંગોવાળી હોય છે તેમજ સુજાત સર્વાંગ યુક્ત હોવાથી તેઓ ખૂબજ સુંદર હોય છે. મનોહર આકારવાળી હોય છે, તથા મહિલાઓના પ્રધાનગુણોથી એટલે કે પ્રિય બોલવું તેમજ સ્વામીના ચિત્તાનુકૂલ વર્તન કરવુ વગેરે મહિલા જગતના પ્રધાન સદ્ ગુણોથી તેઓ યુક્ત હોય છે "अइकंत विसप्पणमाण मउय सुकुमाल कुम्म संठिय-विसिट्ठचलणा उज्जुमउल पीवर सुसाहियंगुलीओ अब्भुण्णयरइअतलिण तंव सुइद्धणिद्धणक्खा रोमरहिअ पट्ठलट्ठ संठिय अजहण्णपसत्थलक्खण अक्कोप्प जंघ जुयलाओ' એમના બન્ને ચરણો અતિકાન્ત–અતિ સુંદર હોય છે., વિશિષ્ટ પ્રમાણોપેત હોય છે પોતપોતાના શરીરના અનુરૂપ પ્રમાણવાળા હોય છે. ન્યૂનાધિક પ્રમાણ વાળા હોતા નથી. સંસારમા જેટલા કોમળ પદાર્થો માનવામા આવે છે. તે પદાર્થોની વચ્ચે એમના આ ચરણો અત્યન્ત વધારે સુકોમળ છે તેમજ જેવું કચ્છપનું સંસ્થાન હોય છે, તેવું જ સંસ્થાન એમના ચરણોનું હોય છે એથી એઓ ખૂબજ મનોજ્ઞ હોય છે. એમના ચરણોની આગળીઓ ઋજુ સરલ હોય છે. મૃદુક–કોમળ–હોય છે અને પી-

कोमलाः पीवराः पुष्टाः अनुपलक्ष्यमाणस्नाय्वादिसन्धिकत्वेनोपचिताः सुसंहताः सुमिलिताः अङ्गुल्यः पादाङ्गुल्यो यासां तास्तथा, 'अब्भुण्णय रइय तलिण तंब सुइणिद्धणक्खा' अभ्युन्नत रतिदतलिन ताम्र शुचिस्निग्धनखा' अभ्युन्नताः समुन्नताः रतिदाः द्रष्टृ जनानां प्रीतिदाः यद्वा 'रइया' इत्यस्य ,रञ्जितेतिच्छाया, तत्पक्षे रञ्जिता लाक्षारसेन रागेण रञ्जनमुपनीताः, तलिना. प्रतलाः ताम्राः–ताम्रवर्णाः–ईषद्रक्ता शुचय पवित्राः मलरहिता' स्निग्धाः चिक्कणाः नखाः यासां तास्तथा, मूले 'नक्खे' त्यत्र द्वित्वं प्राकृतत्वात् 'रोमरहियवट्टलट्ठसंठियअजहण्णपसत्थलक्खणअक्कोप्पजंघजुअलाओ' रोमरहित वृत्त लष्ट (रम्य) संस्थिताऽजघन्य प्रशस्तलक्षणाकोप्यजङ्घा युगलाः–रोमरहितं निर्लोम वृत्तं वर्तुलं लष्टसंस्थितं रम्यसंस्थानयुक्तम् ऊर्ध्वोर्ध्वक्रमेण स्थूलस्थूलतरम् इति भावः, अजघन्य प्रशस्तलक्षणम् अजघन्यानि उत्कृष्टानि प्रशस्तानि श्लाघ्यानि लक्षणानि यत्र तत्तथा भूतम् अकोप्यम् अद्वेष्यम् अति सुभगत्वात् , जङ्घायुगलं यासां तास्तथा, 'सुणिम्मिय सुगूढ सुजाणुमंडल सुबद्धसंधीओ' सुनिर्मितसुगूढ सुजानुमण्डलसुबद्धसन्धयः सुनिर्मिते सुष्ठु नितरां प्रमाणोपेते सुगूढे मांसलत्वादनुपलक्ष्ये ये सुजानुमण्डले सुन्दरजानुमण्डले तयोः सुबद्धौ दृढस्नायुभिः सम्यग्बद्धौ सन्धो सन्धाने यासां तास्तथा, 'कयलीखंभाऽरेक संठिय

होती हैं और पीवर पुष्ट होती है, अर्थात् स्नायु आदिकों की सन्धिया इनमें दिखलाई नहीं देती है ऐसी होती हैं तथा सुसहत होती हैं आपस में मिली रहती है इन अगुलियो के नख समुन्नत होते है ऊपर कीओर बीच में उठे हुए रहते है रतिद होते हैं।देखने वालो को आनन्द प्रद होते है अथवा "रइया" रञ्जित होते हैं–लाक्षारस के राग से–रंगे हुए रहते हैं, तलिन पतले होते हैं ताम्र ईषद् रक्तवर्ण वाले होते हैं, शुचि मल रहित होते है एव स्निग्ध चिकने होते है। "नक्खे" में द्वित्व प्राकृत होने से हुआ है इनका जन्घायुगल रोमरहित होता है वृत्त–वर्तुल-गोल होता है लष्ट सस्थित रम्य सस्थान से युक्त होता है उर्ध्व उर्ध्व क्रम से स्थूल स्थूल तर होता है–और अजघन्यप्रशस्त लक्षणो वाला होता है–उत्कृष्ट श्लाघ्य लक्षणों से युक्त होता है, अकोटय अतिसुभग होने से अद्वेष्य होता है "सुणिम्मिय सुगूढ सुजाणु मण्डल सुबद्ध सधीओ, कयलो खंभाइरेक स

वर–પુષ્ટ હોય છે અર્થાત્ સ્નાયુ વગેરેનો સ ધિભાગ એમાં દેખાતો નથી તેમજ સુસંહત હોય છે પરસ્પર અડીને રહે છે એ આગળીઓના નખો સમુન્નત હોય છે. ઉપરની તરફ મધ્યમાં ઉન્નત થયેલા રહે છે. રતિદ હોય છે–જોનારાઓને આનંદપ્રદ હોય છે અથવા "રइया" રંજિત હોય છે–લાક્ષા રસના રાગથી રંગેલા હોય છે 'तलिन' પાતળા હોય છે તામ્ર–ઈષદ્ રક્તવર્ણ-વાળા હોય છે. શુચિ મલ વિહીન હોય છે તેમજ સ્નિગ્ધ સુચિક્કણ હોય છે "नक्खे" માં દ્વિત્વ પ્રાકૃત હોવાથી થયેલ છે એમનું જંઘાયુગલ રોમરહિત હોય છે વૃત્ત–વર્તુલ–ગોલ હોય છે લષ્ટસંસ્થિત–રમ્યસંસ્થાનથી યુક્ત હોય છે ઉર્ધ્વ ઉર્ધ્વ ક્રમથી સ્થૂલ સ્થૂલતર હોય છે અને અજઘન્ય પ્રશસ્ત લક્ષણવાળુ હોય છે ઉત્કૃષ્ટ શ્લાઘ્ય લક્ષણોથી યુક્ત હોય છે અકોપ્ય

तानि यथावत् प्रमाणोपेततया सूत्पन्नानि सर्वाण्यङ्गानि मस्तकादीनि यासां ताः सुजातसर्वाङ्गा, ताश्च सुन्दर्यः सुजातसर्वाङ्गत्वात् मनोहराकाराः, 'पहाण महिलागुणेहिं जुत्ता' प्रधानमहिलागुणैर्युक्ताः प्रधानाः प्रवराः ये महिला गुणाः स्त्रीगुणाः प्रियंवदत्व स्वामिचित्तानुवर्त्तकत्वादयस्तैर्युक्ताः उपेताः तथा'अइकंत विसप्पमाण मउय सुकुमाल कुम्मसंठिय विसिट्ठचलणा' अतिकान्त विसर्पन्मृदुक सुकुमार कूर्मसंस्थितविशिष्टचरणाः-अतिकान्तौ अतिसुन्दरौ, विसर्पन्तौ सञ्चरन्तावपि यद्वा 'विसप्पमाणे' त्यस्य विश्वप्रमाणेतिच्छाया तस्य द्विवचने विश्वप्रमाणौ-विशिष्ट स्वप्रमाणौ स्वशरीरानुसारि प्रमाणौ न न्यूनाधिकप्रमाणा वित्यर्थः मृदुक सुकुमारौ मृदुकानां-कोमलानां मध्ये मुकुमारौ सुकोमलौ कूर्मसंस्थितौ कूर्मः कच्छपस्तद्वत् उन्नतपृष्टतया संस्थितो विशिष्टौ मनोज्ञौ चरणौ यासां तास्तथा 'उज्जु मउयपीवरसुसाहयंगुलीओ, ऋजुमृदुकपीवरसुसहताङ्गुलीकाः ऋजवः सरलाः मृदुकाः

महिलागुणेहिं जुत्ता" हे गौतम ! वे मनुष्य स्त्रिया-युगलिक मनुष्यस्त्रिया अच्छे प्रमाण मे उत्पन्न हुए मस्तकादिक अंगों वाली होती है तथा सुजात सर्वाङ्गयुक्त होने से वे बड़ी सुन्दर होती है-मनोहर आकार वाली होती है, तथा महीलाओं के प्रधानगुणो से प्रिय बोलना एव अपने स्वामी के चित्त के अनुकूल वर्तन करना आदि महिला जगत के प्रधान सद्गुणो से वे युक्त होती है, "अइकंत विसप्पमाण मउय सुकुमाल कुम्मसठियविसिट्ठचलणा, उज्जुमउल पीवर सुसाहियगुलिओ अब्भुण्णय रइय तलिण तंबसुइणिद्धणक्खा रोमरहिय पट्ट-लट्ठ सठिय अजहण्णपसत्थलक्खण अक्कोप्पजघजुयलाओ" इनके दोनों चरण अतिक्रान्त-अतिसुन्दर होते है, विशिष्ट प्रमाणोपेत होते है-अपने-अपने शरीर के अनुरूप प्रमाण वाले होते हैं न्यूनाधिक प्रमाणयुक्त नहीं होते, दुनिया मे जितने कोमल पदार्थ माने जाते हैं उन पदार्थों के बीच में ये इनके चरण और भी अत्यन्त सुकोमल है। तथा जैसा कच्छप का सस्थान होता है वैसाही सस्थान आकार इनके चरणों का होता है, अतएव ये बडे मनोज्ञ होते है। इनके चरणों की अंगुलियां ऋजु सरल होती है, मृदुक कोमल

ગૌતમ ! તે મનુષ્ય સ્ત્રીઓ—યુગલિકમનુષ્ય સ્ત્રીઓ સુપ્રમાણમા ઉત્પન્ન થયેલા મસ્તકાદિ અંગોવાળી હોય છે તેમજ સુજાત સર્વાંગ યુક્ત હોવાથી તેઓ ખૂબજ સુંદર હોય છે. મનોહર આકારવાળી હોય છે, તથા મહિલાઓના પ્રધાનગુણોથી એટલે કે પ્રિય બોલવુ તેમજ સ્વામીના ચિત્તાનુકૂલ વર્તન કરવુ વગેરે મહિલા જગતના પ્રધાન સદ્ગુણોથી તેઓ યુક્ત હોય છે "अइकंत विसप्पणमाण मउय सुकुमाल कुम्म संठिय-विसिट्ठचलणा उज्जुमउल पीवर सुसाहियंगुलीओ अब्भुण्णयरइअतलिण तंव सुइद्धणिद्धणक्खा रोमरहिअ पट्टलट्ठ संठिय अजहण्णपसत्थलक्खण अक्कोप्प जंघ जुयलाओ' એમના બન્ને ચરણો અતિકાન્ત-અતિ સુંદર હોય છે., વિશિષ્ટ પ્રમાણોપેત હોય છે પોતપોતાના શરીરના અનુરૂપ પ્રમાણુવાળા હોય છે. ન્યૂનાધિક પ્રમાણુ વાળા હોતા નથી. સંસારમા જેટલા કોમળ પદાર્થો માનવામા આવે છે. તે પદાર્થોની વચ્ચે એમના આ ચરણો અત્યન્ત વધારે સુકોમળ છે. તેમજ જેવુ કચ્છપનુ સંસ્થાન હોય છે, તેવુ જ સંસ્થાન એમના ચરણોનુ હોય છે એથી એઓ ખૂબજ મનોજ્ઞ હોય છે એમના ચરણોની આંગળીઓ ઋજુ સરલ હોય છે. મૃદુક-કોમળ-હોય છે અને પી-

कोमलाः पीवराः पुष्टाः अनुपलक्ष्यमाणस्नाय्वादिसन्धिकत्वेनोपचिताः सुसंहताः सुमिलिताः अङ्गुल्यः पादाङ्गुल्यो यासां तास्तथा, 'अब्भुण्णय रइय तलिण तंब सुइणिद्धणक्खा' अभ्युद्गत रतिदतलिन ताम्र शुचिस्निग्धनखा. अभ्युन्नताः समुन्नताः रतिदाः द्रष्टृ जनानां प्रीतिदाः यद्वा 'रइया' इत्यस्य ,रञ्जितेतिच्छाया, तत्पक्षे रञ्जिता लाक्षारसेन रागेण रञ्जनमुपनीताः, तलिना. प्रतलाः ताम्राः-ताम्रवर्णाः-ईषद्रक्ता शुचय पवित्राः मलरहिता स्निग्धाः चिक्कणाः नखाः यासां तास्तथा, मूले 'नक्खे' त्यत्र द्वित्वं प्राकृतत्वात् 'रोमरहियवट्टलट्ठसंठियअजहण्णपसत्थलक्खणअकोप्पजंघजुअलाओ' रोमरहित वृत्त लष्ट (रम्य) संस्थिताऽजघन्य प्रशस्तलक्षणाकोप्यजङ्घा युगलाः-रोमरहितं निर्लोम वृत्तं वर्तुलं लष्टसंस्थितं रम्यसंस्थानयुक्तम् ऊर्ध्वोर्ध्वक्रमेण स्थूलस्थूलतरम् इति भावः, अजघन्य प्रशस्तलक्षणम् अजघन्यानि उत्कृष्टानि प्रशस्तानि श्लाघ्यानि लक्षणानि यत्र तत्तथा भूतम् अकोप्यम् अद्वेष्यम् अति सुभगत्वात् , जङ्घायुगलं यासां तास्तथा, 'सुणिम्मिय सुगूढ सुजाणुमंडल सुबद्धसंधीओ' सुनिर्मितसुगूढ सुजानुमण्डलसुबद्धसन्धयः सुनिर्मिते सुष्ठु नितरां प्रमाणोपेते सुगूढे मांसलत्वादनुपलक्ष्ये ये सुजानुमण्डले सुन्दरजानुमण्डले तयोः सुबद्धौ दृढस्नायुभिः सम्यग्बद्धौ सन्धो सन्धाने यासां तास्तथा, 'कयलीखंभाइरेक राठिय

होती हैं और पीवर पुष्ट होती है, अर्थात् स्नायु आदिकों की सन्धिया इनमे दिखलाई नहीं देती हैं ऐसी होती हैं तथा सुसंहत होती हैं आपस में मिली रहती है इन अगुलियो के नख समुन्नत होते हैं ऊपर कीओर बीच में उठे हुए रहते है रनिद होते हैं।देखने वालो को आनन्द प्रद होते है अथवा "रइया" रञ्जित होते हैं-लाक्षारस के राग से-रंगे हुए रहते हैं, तलिन पतले होते हैं ताम्र ईषद् रक्तवर्ण वाले होते हैं, शुचि मल रहित होते है एव स्निग्ध चिकने होते है । "नक्खे" में द्वित्व प्राकृत होने से हुआ है इनका जन्घायुगल रोमरहित होता है वृत्त-वर्तुल-गोल होता है लष्ट संस्थित रम्य संस्थान से युक्त होता है उर्ध्व उर्ध्व क्रम से स्थूल स्थूल तर होता है-और अजघन्यप्रशस्त लक्षणो वाला होता है-उत्कृष्ट श्लाघ्य लक्षणों से युक्त होता है, अकोट्य अतिसुभग होने से अद्वेष्य होता है "सुणिम्मिय सुगूढ सुजाणु मण्डल सुबद्ध सघीओ, कयलो खंभाइरेक स

વર-પુષ્ટ હોય છે અર્થાત્ સ્નાયુ વગેરેનો સંધિભાગ એમા દેખાતો નથી. તેમજ સુસંહત હોય છે પરસ્પર અડીને રહે છે એ આંગળીઓના નખો સમુન્નત હોય છે. ઉપરની તરફ મધ્યમાં ઉન્નત થયેલા રહે છે રતિદ હોય છે-જોનારાઓને આનંદપ્રદ હોય છે અથવા "रइया" રંજિત હોય છે-લાક્ષા રસના રાગથી રંગેલા હોય છે 'तलिन' પાતળા હોય છે તામ્ર-ઈષદ્ રક્તવર્ણ-વાળા હોય છે. શુચિ મલ વિહીન હોય છે તેમજ સ્નિગ્ધ સુચિક્કણ હોય છે. "नक्खे" માં દ્વિત્વ પ્રાકૃત હોવાથી થયેલ છે એમનું જંઘાયુગલ રોમરહિત હોય છે વૃત્ત-વર્તુલ-ગોલ હોય છે લષ્ટસંસ્થિત-રમ્યસંસ્થાનથી યુક્ત હોય છે ઉર્ધ્વ ઉર્ધ્વ ક્રમથી સ્થૂલ સ્થૂલતર હોય છે અને અજઘન્ય પ્રશસ્ત લક્ષણવાળુ હોય છે ઉત્કૃષ્ટ શ્લાઘ્ય લક્ષણોથી યુક્ત હોય છે અકોપ્ય

णिव्वण सुकुमाल मउय मंसल अविरल समसंहिय सुजाय वट्टपीवरणिरंतरोरु' कदली स्तम्भातिरेक संस्थित निर्व्रण सुकुमार मृदुक मांसलाविरलसमसंहितसुजातवृत्तपीवर निरन्तरोरवः कदली–रम्भा तस्या यः स्तम्भः–काण्डम् तस्मादतिरेकेण अतिशयेन संस्थितं संस्थानं ययोस्ते कदलीस्तम्भातिरेकसंस्थिते निर्व्रणे विस्फोटकादि क्षतरहिते सुकुमारमृदुके सुकुमारेषु मृदुषु मृदुके तथा अतिकोमले मांसले पुष्टे अविरले परस्परासन्ने समे तुल्यप्रमाणे सहिके क्षमे सुजाते सुनिष्पन्ने वृत्ते वर्तुले पीवरे उपचिते निरन्तरे पर स्परनिर्विशेषे ऊरू यासां तास्तथा, 'अट्ठावय वीइय पट्ट संठिय पसत्थ विच्छिण्णपिहुल सोणी' अष्टापदवीतिक प्रष्ठ संस्थित प्रशस्तविस्तीर्ण पृथुल श्रोणयः वीतिकः विगता ईतयो यस्य स वीतिकाः घुणाद्युपद्रवरहितः स चासौ अष्ठापदः–द्यूतफलकविशेषः अत्र विशेषण वाचकपदस्य परप्रयोगः प्राकृतत्वात्, तद्वत् प्रष्ठसंस्थिता प्रधान सस्थानोपेता प्रशस्ता श्लाघ्या विस्तीर्णविपृथुला–अतिस्थूला श्रोणिः कटिदेशो यासां तास्तथा तथा 'वयणायामप्पमाण दुगुणिय विसालमंसल सुबद्ध जहनवरधारिणीओ' वदनायामप्रमाणद्विगु-

ठिय निव्वण सुकुमालमउय मसल अविरल समसहिय सुजाय वट्ट पीवर णिरंतरोरु'' इनके सुजानुमण्डल नितरा प्रमाणोपेत होते हैं, और मांसल होने से अनुपलक्ष्य होते है तथा इनको सधिया दृढस्नायुओ से अच्छी तरह बद्ध रहती है इनके दोनों उरु कदली के स्तम्भ के जैसे सस्थान से भी अधिक सुन्दर सस्थान वाले होते है, विस्फोटक आदि के व्रण से रहित होते हैं, सुकुमार पदार्थों से भी ये अधिक सुकुमार होते है अतिकोमल होते है, मांसल -पुष्ट होते हैं, अविरल–परस्पर में जुडे हुए से अर्थात् सट्टे हुए से रहते हैं, सम–तुल्यप्रमाण वाले होते हैं सहित–सक्षम होते हैं, अच्छे रूप में उत्पन्न हुए होते है, वृत्त–वर्तुल–होते हैं, पीवर–मांस से भरे हुए रहते है एवं निरन्तर–अंतर रहित होते हैं, ''अट्ठावय वोइयपट्टसठियपसत्थविच्छिण्णपिहुलसोणी, वयणायामप्पमाण दुगुणिय विसालमंसल सुबद्ध जहणवर धारिणीओ, वज्जविराजियपसत्थ लक्खणनिरोदर–

અતિ સુભગ હોવાથી અદૃશ્ય હોય છે ''सुणिम्मिय सुगूढ सुजण्णुमडल सुबद्धसंधीओ, कयली खंभाइरेक संठिअणिव्वण सुकुमाल मउअ मंसल अविरल समसंहिअ सुजायवट्ट पीवर णिरंतरोरु'' એમનું સુજાનુમંડળ અતીવ સપ્રમાણ હોય છે, અને માસળ હોવાથી અનુપલક્ષ્ય હોય છે તેમજ એમની સંધિઓ દૃઢ સ્નાયુઓથી સારી રીતે આબદ્ધ રહે છે એમના બન્ને ઉરુઓ કદલીના સ્તંભના સંસ્થાન કરતા પણ વધારે સુંદર સસ્થાનવાળા હોય છે વિસ્ફોટક વગેરેના વ્રણથી રહિત હોય છે સુકુમાર પદાર્થો કરતાં પણ વધારે એએ સુકુમાર હોય છે. અતિ કોમળ હોય છે. માંસલ–પુષ્ટ હોય છે. અવિરલ એક બીજા ને અડીને રહે છે સમ–તુલ્ય પ્રમાણ વાળા હોય છે સહિક–સક્ષમ હોય છે સારા રૂપમા ઉત્પન્ન થયેલા હોય છે વૃત્ત–વર્તુલ હોય છે પીવર પુષ્ટ રહે છે તેમજ સતત અંતર વિહીન હોય છે ''अट्ठावयवीइय पट्ट संठिअ पसत्थ विच्छिण्ण पिहुलसोणी वयणायामप्पमाणदुगुणिया विसाल मंसल सुबद्धजहणवरधारिणीओ वज्जविराजि अपसत्थ लक्खण निरोदरतिवलियवलि

णितविशाल मांसल सुवद्ध जघनवरधारिणीष्यः वदन मुख तस्य य आयामो दैर्घ्यं द्वादशाङ्गुलप्रमाणं तस्माद् द्विगुणितं चतुर्विंशत्यङ्गुलप्रमित विस्तीर्ण वि तारोपेत मांसलं पुष्टं सुवद्धं दृढवद्धं न तु श्लथं जघनवर प्रधानकटिपूर्वभागं धरन्तीत्येवं शीलास्तथा वरशब्दस्य विशेषणवाचकत्वेन पूर्वप्रयोगार्हत्वेऽपि परप्रयोगः प्राकृतत्वादेवात्रापि बोध्य 'वज्जविराइय पसत्थलक्खणनिरोदरतिवलियवलिय तणुणयमज्झिमाओ' वज्रविराजित प्रशस्तलक्षण-निरुदर त्रिवलिक वलित तनुनतमध्यमाः—वज्रविराजितं वज्रवद् विराजितं शोभितं क्षामत्वेन प्रशस्तलक्षणं सामुद्रिकशास्त्रोक्तप्रशस्तगुणयुक्तं निरुदरं विकृतोदररहित यद्वा निरुदरम् अल्पोदरम् त्रिवलिकं त्रिवलियुत वलितं सञ्जातवलं वलयुक्तं नहि क्षामतया दुर्वलम् ननुमतलं नत नम्र तनु नत किञ्चिन्नम्रम् मध्यमं—कटिरूपमध्याङ्गम् यासां तास्तथा 'उज्जुय-समसहियजच्च तणु कसिण णिद्ध आइज्जलउह सुजायसुविभत्तकंतसोभंत रुइल रमणिज्ज रोमराई' ऋजुक समसहितजात्यतनु कृष्णस्निग्धादेय ललित सुजात सुविभक्त कान्तशोभ-

तिवलियवलियतणुमज्झिमाओ" अष्टापदवीतिक पद में वीतिक विशेषण का प्राकृत होने से परप्रयोग हुआ है—तथा च—घुण आदि उपद्रव से रहित द्यूतफलक की तरह प्रष्ठ सस्थान वाला—श्रेष्ठ आकार वाला इनका श्रोणिप्रदेश—कटिभाग होता है और वह प्रशस्त एवं अतिस्थूल होता है. इनका प्रधानकटि पूर्वभाग अर्थात् जघन मुख को द्वादश अंगुल प्रमाण लम्बाई से दूना होता है अतएव वह विस्तीर्ण, मांसल—पुष्ट, एवं सुबद्ध—मजबूत होता है. इनका जो मध्यभाग है वह-वज्र के जैसा सुहावना होता है प्रशस्त लक्षणों से—सामुद्रिक शास्त्रोक्त अच्छे २ लक्षणों से युक्त होता है विकृत उदर से रहित होता है अथवा अल्प उदर वाला होता है. त्रिवली से युक्त होता है, वलित—बल सपन्न होता है. दुर्बल नही होता है पतला होता है-स्थूल नही होता है, और कुछ २ झुकासा रहता है " उज्जुय सम सहिय जच्चतणु कसिणणिद्ध आइज्जलउहसुजाय सुविभत्त कंतसोभंतरुइल रमणिज्जरोमराई, गंगावत्त पयाहिणावत्त तरग भगुर विकिरण तरुण-

यतणुमज्झिमाओ, અષ્ટાપદવીતિક પદમા વીતિક વિશેષણ પ્રાકૃતનુ હોવાથી પર પ્રયોગ થયેલ છે. તેમજ ઘુણ વગેરે ઉપદ્રવથી વિહીન ઘુતફલકની જેમ પ્રષ્ઠ સંસ્થાન યુકત શ્રેષ્ઠ આકાર યુક્ત એમનો શ્રોણિ પ્રદેશ—કટિ ભાગ હોય છે, અને તે પ્રશસ્ત અને અતિ સ્થૂલ હોય છે એમનો પ્રધાન કટિપૂર્વભાગ એટલે કે જઘન મુખની દ્વાદશ અંગુલ પ્રમાણ લંબાઈ-કરતા બે ગણુ હોય છે, એથી તે વિસ્તીર્ણ માંસલ પુષ્ટ અને સુબદ્ધ સુદૃઢ હોય છે એમનો જે મધ્યભાગ છે તે વજ્રના જેવો મનોહર હોય છે પ્રશસ્ત લક્ષણોથી સામુદ્રિક શાસ્ત્રોકત સારા—સારાં લક્ષણોથી યુક્ત હોય છે વિકૃત ઉદરથી રહિત હોય છે. અથવા અલ્પ ઉદરવાળો હોય છે ત્રિવલીથી યુક્ત હોય છે. બલિત—બલ સંપન્ન હોય છે દુર્બળ હોતો નથી, પાતળો હોય છે, સ્થૂલ હોતો નથી અને કંઇક નમિત હોય છે."उज्जुयसम-सहिय लच्च तणुकसिणणिद्ध आईज्जलउह सुजाय सुविभतकंतसोभंतरुइलरमणिज्ज

मानरुचिररमणीयरोमराजय'-इह ऋजुकत्वादीनि रोमराजिविशेषणानि, तत्र ऋजुका-ऋज्वी-अवक्रा न कुटिला समा तुल्या न कापि दन्तुरा संहिता मिलिता न त्वन्तरिता जात्या स्वाभाविकी मुख्या वा, तन्वी-सूक्ष्मा कृष्णा-कृष्णवर्णा, न तु कपिरोमवत्कपिशा स्निग्धा चिक्कणा सकान्तिः आदेया नेत्रस्पृहणीया ललिता-सुन्दरता सम्पन्ना सुजाता सूत्पन्ना सुविभक्ता समीचीनविभागसम्पन्ना कान्ता कमनीया अत एव शोभमाना रुचिररमणीया अत्यधिकमनोहरा रोमराजिः रोमवलिर्यासां तास्तथा, केचिद् ऋजुकत्वादीनि रोमविशेषणान्याहुः तथा सति व्यधिकरणबहुव्रीहे रवलम्बनापत्तिरतो रोमराजिविशेषणान्येव युक्तानीति व्यधिकरणबहुव्रीहे रगतिकगतित्वात्तन्मत न युक्तम्। 'गंगावत्त पयाहिणावत्ततरंग भंगुर विकिरणतरुणबोहियआकोसायतपउमगंभीरवियडणाभा' गङ्गावर्त्तप्रदक्षिणावर्तत-रङ्गभङ्गुररविकिरणतरुणबोधिताकोशायमानपद्मगम्भीरविकटनाभाः-एतत्पदं मनुजवर्णन-प्रसङ्गेऽस्मिन्नेव सूत्रे पूर्वं व्याख्यात केवलं स्त्रीपुंसत्वकृतो भेदः अन्यत्सर्वं समानम्, 'अणुब्भडपसत्थपीणकुच्छीओ' अनुद्भट प्रशस्तपीनकुक्षयः अनुद्भटौ-अस्पष्टौ प्रशस्तौ-श्लाघ्यौ पीनौ स्थूलौ कुक्षी-उदरस्य वामदक्षिणभागौ यासां तास्तथा, 'सण्णयपासाओ'

बोहिय आकोसायतपउम गभीरवियडणाभा'' इनकी रोमराजिऋजुक-ऋज्वी सरल होती है, वक्र, कुटिल नहीं होती है, सम- बराबरहोती है कमती बढती नहीं होती है-संहित-आपस से मिली हुई होती है. अन्तर से युक्त नहीं होती है. स्वभावत' पतली होती है. स्थूल नहीं होती है. कृष्णवर्ण वाली होती है. कपि के रोमो की तरह कपिश नहीं होती है. स्निग्ध-चिकनी होती है, दर्दरी नहीं होती है, आदेय नेत्रो को स्पृहणीय होती है, ललित सुन्दरता से युक्त होती है, सुजात होती है अच्छे ढग से उत्पन्न हुई होती है, सुविभक्त होती है. अच्छी तरह विभाग से सपन्न होती है. कान्त कमनीय होती है. अतएव यह बड़ी सुहावनी लगती है, और जितनी भी रुचिर वस्तुएँ है उनकी भी अपेक्षा यह अधिक रुचिर होती है ''गगावर्त प्रदक्षिणावर्त'' आदि सूत्र मनुष्य वर्णन के प्रसङ्ग में इसी सुत्र में पहिले व्याख्यात हो चुका है ''अणुब्भड पसत्थ पीणकु-

---

રોમરાઈ, ગંગાવત્ત પયાહિણાવત્તતરંગભંગુર વિકિરણ તરુણ બોહિઅ આકોસાયંત પઉમ : ગંભીરવિઅડણાભા" એમની રોમરાજિ ઋજુક-ઋજવી સરળ હોય છે વક્ર કુટિલ હોતી નથી સમ બરાબર હોય છે સહિત પરસ્પર મિલિત હોય છે અન્તરથી યુક્ત હોતી નથી સ્વભાવત. પાતળી હોય છે. સ્થૂલ હોતી નથી કૃષ્ણ વર્ણવાળી હોય છે, કપિના રોમની જેમ કપિશ હોતી નથી. સ્નિગ્ધ સુચિક્કણ હોય છે, ખરબચડી હોતી નથી આદેય નેત્રો માટે સ્પૃહણીય છે. લલિત સુન્દરતાથી યુક્ત હોય છે સુજાત હોય છે સારી રીતે ઉત્પન્ન થયેલ હોય છે સુવિભક્ત હોય છે સારી રીતે વિભાગથી સપન્ન હોય છે કાન્ત-કમનીય છે એથી તે ખૂબજ સોહામણી લાગે છે અને જેટલી રુચિકર વસ્તુઓ છે તે સર્વ કરતા તે વધારે રુચિર હોય છે, "ગગાવર્ત પ્રદક્ષિણાવર્ત્ત" વગેરે સૂત્ર મનુજવર્ણનના પ્રસંગમા આ સૂત્રના વર્ણનમાં પહેલા વ્યખ્યાત થયેલ છે "અણુબ્ભડપસત્થપીણકુચ્છીઓ સણ્ણયપાસાઓ સંગય

सन्नतपार्श्वाः,' संगयपासाओ ' संगतपार्श्वाः, 'सुजायपासाओ' सुजातपार्श्वाः, 'मियमाइयपीण रइयपासाओ' मितमात्रिकपीनरतिदपार्श्वाः एतत्पदचतुष्टयं प्राग्वत् केवलं स्त्रीपुंसत्वकृतो विशेषः, 'अकरंडुय कणगरुयगणिम्मलसुजायणिरुवहयगायलट्ठीओ' अकरण्डुककनकरुचकनिर्मलसुजातनिरुपहतगात्रयष्टय -अकरण्डुका मांसलत्वादनुपलक्ष्यमाणपृष्ठवंशास्थिका कनकरुचका-स्वर्णवत्कान्ति कलिता निर्मला स्वाभाविकाऽऽगन्तुकोभयमलरहिता, सुजाता गर्भाधानादारभ्य जन्मदोषरहिता, निरुपहता ज्वरादिरोगदंशाद्युपद्रवरहिता गात्रयष्टिः-शरीरस्यष्टि र्यासां तास्तथा, 'कंचण कलसप्पमाणसमसहिय लट्ठचुच्चुआमेलगजमलजुयल वट्टिय अब्भुण्णयपीणरइयपीवरपओहराओ' काञ्चनकलशप्रमाणसमसहितलष्ट (रम्य) चूचुकामेलक यमल युगल वर्तिताभ्युन्नतपीनरतिदपीवरपयोधराः-काञ्चनकलशप्रमाणौ सुवर्णघटप्रमितौ समौ परस्परं समानौ न न्यूनाधिकौ सहितौ मिलितौ आन्तर्यर-

---

च्छुओं सण्णयपासाओ, संगयपासाओ, सुजायपासाओ, मियमाइयपीणरइयपासाओ" इनके उदर के वाम दक्षिण भाग अनुद्भट-अस्पष्ट होते है, प्रशस्त-श्लाघ्य होते है, और पीन-स्थूल होते हैं, "सन्नतपार्श्व, सुजातपार्श्व, मित्रमात्रिक पीन रतिदपार्श्व"ये पदत्रय पहिले मनुज वर्णन के समय व्याख्यात हो चुके है "अकरंडुय कणग रुयग णिम्मल सुजायणिरुवहय गायलट्ठीओ" इनकी शरीर यष्टि अकरण्डुक-मांसल होने से अनुपलक्ष्यमाण है पृष्ठवंश की हड्डी जिसमें ऐसी होती है, तथा स्वर्ण का जैसी कान्ति से युक्त होती है, निर्मल स्वाभाविक एव आगन्तुक मैल से रहित होती है सुजात होती है गर्भ से लेकर जन्म तक के दोषो से रहित होती है एवं निरुवहत-ज्वरादिरोग तथा देशादिक उपद्रव से रहित होती है "कंचणकलसप्पमाणसमसहियलट्ठचुच्चु आमेलग जमलजुअलवट्टियं अब्भुण्णयपीणरइयपीवरपओहराओ" इनके दोनो पयोधर सुवर्ण के घट के जैसे सुहावने होते हैं, सम होते है परस्पर में समान होनेहै न्यूनाधिक नहीं होते हैं आपस में मिले हुए होते है. इनकी इतनी अधिक निकटता रहती है कि इन दोनो के बीच में

पासाओ, सुजायपासाओ, मियमाइय पीणरइअपासाओ" એમના ઉદરના વામ-દક્ષિણ ભાગ અનુદ્‌ભટ અસ્પષ્ટ હોય છે. પ્રશસ્ત શ્લાઘ્ય હોય છે. અને પીન સ્થૂલ હોય છે, "सन्नतपार्श्व, सुजातपार्श्व, मित्र मात्रिक पीनरतिदपार्श्व" એ ત્રણે પદો પહેલાં મનુજ વર્ણનના પ્રસંગમાં વ્યાખ્યાત થયેલ છે 'अकरंडय कणगरुयगणिम्मल सुजाय णिरुवहय गायलट्ठीओ" એમની શરીરયષ્ટિ અકરંડુક માંસલ હોવાથી અનુપલક્ષ્યમાણ છે પૃષ્ઠવંશનું હાડકું જેમાં એવી તે હોય છે તેમજ સ્વર્ણના જેવી કાંતિથી યુક્ત હોય છે નિર્મળ સ્વાભાવિક અને આગન્તુક મેલથી વિહીન હોય છે સુજાત હોય છે ગર્ભથી માંડીને જન્મ સુધીના દોષોથી રહિત હોય છે અને નિરુપહત જ્વરાદિરોગ તેમજ દંશાદિક ઉપદ્રવોથી હીન હોય છે "कंचणकलसप्पमाणसमसहिय लट्ठचच्चु आमेलगजमल जुअल वट्टियं अब्भुण्णयपीणरइअपीवरपओहराओ" એમના બન્ને પયોધરો સુવર્ણ ઘટના જેવા મનોહર હોય છે સમ હોય છે પરસ્પર મા સમાન હોય છે ન્યૂનાધિક હોતા નથી પરસ્પર

हितौ अनयोर्मध्ये बिसतन्तुरपि न प्रवेष्टुमर्हतीति भावः, लष्टचूचुकामेलको-लष्टौ-सुन्दरो चूचुकामेलकौ कुचाग्रभागौ ययोस्तौ तथाभूतौ यमलौ तुल्यश्रेणिकौ युगलौ युगमरूपौ वर्तितौ-वर्तुलाकारौ अभ्युन्नतौ उत्तुङ्गौ पीनरतिदौ पुष्टप्रीतिदौ, पीवरौ मांसलत्वात्पुष्टौ पयोधरौ-कुचौ यासां तास्तथा, 'भुयंग अणुपुव्व तणुअ गोपुच्छ वट्ट संहिय णमिय आइज्जललियबाहा' भुजङ्गानुपूर्व्य तनुक गोपुच्छ वट्ट समसंहितनताऽऽदेयललितबाहवः-भुजङ्गानुपूर्व्यतनुकौ-भुजङ्गः सर्पस्तद्वत् आनुपूर्व्येण अधोऽधोभागक्रमेण तनुकौ प्रतलौ अतएव गोपुच्छवृत्तौ गोपुच्छवद् वृत्तौ वर्तुलौ समौ परस्परं सदृशौ संहितौ मध्यशरीरापेक्षयाऽविरलौ नतौ-नम्रौ स्कन्धदेशस्य नतत्वात् आदेयौ-अतिशोभनतया कमनीयौ ललितौ मनोहरौ बाहू भुजौ यासां तास्तथा, 'तंबनहाओ' ताम्रनखः ताम्रवर्णनखाः रक्तनखा इत्याशयः, 'मंसलग्गहत्थाओ' मांसलाग्रहस्ताः मांसलौ पुष्टौ अग्रहस्तौ हस्ताग्रभागौ यासां तास्तथा, 'पीवर कोमलवरंगुलियाओ' पीवर कोमल वराङ्गुलीकाः पीवराः पुष्टाः कोमला मृदवः

से मृणालतन्तु भी नहीं निकल सकता है या मृणालतन्तु भी इन दोनों के मध्य में प्रवेश नहीं पासकता है। इन दोनों स्तनों के जो अग्रभाग होते हैं वे बडे सुन्दर होते हैं, ये दोनों स्तन समश्रेणि में रहे हुए होते है और युगमरूप होते हैं इनका दोनों का आकार गोल होता है और ये वक्षस्थल पर आगे की ओर बहुत सुन्दर ढंग से ऊँचे उठे हुए होते हैं "पीनरतिदौ" ये स्थूल होते हैं और प्रीति देने वाले होते है तथा मांस से भरे हुए रहते है "भुअंग अणुपुव्वतणुअ गोपुच्छवट्टसमसहिय णमिय आइज्जललियबाहा" इनकी दोनों भुजाएँ सर्प की तरह क्रमशः नीचे की ओर पतली हुई होती है अतएव वे गोपुच्छ की तरह गोल होती है परस्पर में वे समान एकसी होती है, मध्यशरीर की अपेक्षा ये सहित-अविरल होती हैं स्कन्ध देशके नत होने से ये नम्र-झुकी हुई होती है आदेय होती है और मनको हरण करने वाली होती है। "तंबणहाओ, मंसलग्गहत्थाओ, पीवरकोमलवरंगुलियाओ, णिद्धपाणिरेहा, रविससिसंखचक्कसोत्थियसुविभत्तसुविरइय-

---

મળેલા હોય છે, એઓ એટલા પાસે પાસે હોય છે કે એઓ બન્નેના મધ્યમાંથી મૃણાલ તંતુ પણ નીકળી શકતુ નથી અથવા તો એમના મધ્યમાં મૃણાલ તંતુ પણ પ્રવેશી શકતું નથી. એએ બન્ને સ્તનોના જે અગ્રભાગ હોય છે. તે બહુજ સુંદર હોય છે, એ બન્ને સ્તને સમશ્રેણિમાં હોય છે અને યુગ્મ રૂપ હોય છે એ બન્નેની આકૃતિ ગોળ હોય છે અને વક્ષસ્થલ પણ આગળ બહુજ સુંદર રીતે ઉંચે ઉઠેલા હોય છે "પીનરતિદૌ" એ સ્થૂલ હોય છે અને પ્રીતિકારક હોય છે તેમજ માંસથી સુપુષ્ટ હોય છે "भुअग अणु पुव्वतणु अगोपुच्छवट्ट समसंहिय णमिय ज्जललिय बाहा" એમની બન્ને ભુજાઓ સર્પની જેમ ક્રમશઃ નીચેની તરફ પાતળી હોય છે એથી તે ગોપુચ્છની જેમ ગોળાકાર હોય છે પરસ્પરમાં તે સમાન એક સરખી હોય છે મધ્ય શરીરની અપેક્ષાએ એ-સંહિત અવિરલ હોય છે. સ્કન્ધદેશ નત હોવાથી એ નમ્ર-નમિત હોય છે આદેય હોય છે અને મનોહર હોય છે "तंबणहाओ, मंसलग्गहत्थाओ, पीवरकोमलवरंगुलियाओ, णिद्धपाणिरेहा, रवि ससि संख चक्क सोत्थिय सुविभत्त सुविरइय पाणिलेहाओ" એમના નખોનો વર્ણ તામ્ર હોય છે એમના હાથોના અગ્રભાગ માંસલ-પુષ્ટ હોય છે, એમના હાથોની આંગળીઓ પી-

वराः-उत्तमा अंगुल्यो यासां तास्तथा, 'णिद्धपाणि रेहा' स्निग्धपाणिरेखाः-चिक्कणहस्तरेखावत्यइत्यर्थः 'रविससिसंखचक्कसोत्थिय सुविभत्तसुविरइयपाणिरेहाओ' रविशशिशङ्खचक्रस्वस्तिक सुविभक्तसुविरचितपाणिरेखाः-रविशशिशङ्खचक्रस्वस्तिक एव सुविभक्ता सुस्पष्टाः सुविरचिताः सुनिर्मिताः पाणिरेखाः हस्तरेखा यासां तास्तथा, 'पीणुण्णयकरकक्खवत्थिपएसा' पीनोन्नतकरकक्षवक्षोवस्तिप्रदेशाः पीनाः-पुष्टाः अत एव उन्नताः-अभ्युन्नतिं प्राप्ताः प्रशस्ता कर कक्षवक्षोवस्तिप्रदेशाः करकक्षः भुजमूले वक्षो-हृदयं वस्तिप्रदेशाः-गुह्यप्रदेशश्च यासां तास्तथा, तथा 'पडिपुण्णगलकपोला' प्रतिपूर्णगलकपोलाः प्रतिपूर्णाः परिपुष्टा गलकपोलाः गल-कण्ठः कपोलौ च यासां ताः, तथा 'चउरंगुल सुप्पमाण कंबुवरसरिसगीवाओ' चतुरङ्गुलसुप्रमाण-कम्बुवर सदृशग्रीवाः चतुरंगुला=चतुरङ्गुलप्रमाणा अत एव सुप्रमाणा-उचितप्रमाणयुक्ता कम्बुवरसदृशी श्रेष्ठशङ्खसमाना रेखात्रययुक्ता ग्रीवा यासां तास्तथा; 'मंसलसंठियपसत्थहणुगाओ मांसलसंस्थितप्रशस्तहनुकाः मांसल-परिपुष्टः

पाणिलेहाओ" इनके नखों का वर्ण ताम्र होता है इनके हाथों के अग्रभाग मांसल-पुष्ट होते है, इनके हाथों की अंगुलियां पीवर-पुष्ट होती है कोमल होती है और उत्तम होती है। ये स्त्रियां चिकनी हस्तरेखावाली होती है, इनके हाथों में रवि, शशि, शङ्ख, चक्र एवं स्वस्तिक, की रेखाएँ होती है और ये रेखाएँ वहां सुस्पष्ट होती हैं। "पीणुण्णयकरकक्खवत्थिपएसा" इनका कक्षप्रदेश, वक्षस्थल, और वस्तिप्रदेश-गुह्यप्रदेश-ये सब पुष्ट होते हैं उन्नत होते हैं एवं प्रशस्त होते हैं। "पडिपुण्णगलकपोला" इनके गाल और कण्ठ ये दोनों प्रतिपूर्ण-भरे हुए होते हैं पिचके नहीं होते हैं "चउरंगुलसुप्पमाणकंबुवरसरिसगीवाओ" इनकी जो ग्रीवा होती है वह चतुरंगुलप्रमाणवाली होती है और इसीसे वह सुप्रमाणोपेत मानी जाती है, तथा जैसा श्रेष्ठ शङ्ख होता है वैसी वह होती है अर्थात् रेखात्रय से सहित होती है, "मंसलसंठियपसत्थहणुगाओ" इनके कपोल का अधोभाग-हनु-मांसल होता है, उचितसस्थानवाला होता है, अतएव वह प्रशस्त होता

वर-सुपुष्ट હોય છે કોમળ હોય અને ઉત્તમ હોય છે, એ સ્ત્રીઓ સુચિક્કણ હસ્તરેખાઓ વાળી હોય છે એમના હાથોમાં રવિ શશી શંખ ચક્ર અને સ્વસ્તિકની રેખાઓ હોય છે. અને એ રેખાઓ ત્યાં સુસ્પષ્ટ હોય છે, "पीणुण्णयकरकक्खवत्थिप्पपसा" એમના કક્ષ પ્રદેશ વક્ષસ્થળ અને વસ્તિપ્રદેશ-ગુહ્ય પ્રદેશ એ સર્વે પુષ્ટ હો છે, ઉન્નત હોય છે તેમજ પ્રશસ્ત હોય છે "पडिपुण्णगलकपोला" એમના ગાલ અને કંઠ એ બન્ને પ્રતિ પૂર્ણ પરિપુષ્ટ સુંદર હોય છે. અંદર વળી ગયેલા હોતા નથી "चउरंगुलप्पमाणकंबुवरसरिसगीवाओ" એમની જે ગ્રીવા હોય છે તે ચતુરંગુલ પ્રમાણવાળી હોય છે અને એથી જ તે સુપ્રમાણોપેત- માનવામા આવી છે. તથા જેવો શ્રેષ્ટ શંખ હોય છે તેવી જ તે શ્રેષ્ઠ હોય છે, એટલે કે રેખાત્રયથી યુકત હોય છે "मंसल संठीय पसत्थ हणुगाओ" એમના કપોલના અધો ભાગ હનુ માંસલ હોય છે. ઉચિત સંસ્થાન યુકત હોય છે, એથી તે પ્રશસ્ત હોય છે "दाडिम

संस्थितः-उचिताकारयुक्तः, अत एव प्रशस्तः शोभनः हनुः कपोलाधोभागो यासां तास्तथा, 'दाडिमपुप्फप्पगासपीवर पलवकुंचियवराधराओ' दाडिमपुष्पप्रकाश पीवर प्रलम्बकुञ्चितवराधराः-दाडिमपुष्पवत् प्रकाशो यस्य सः दाडिमपुष्पप्रकाशः दाडिमपुष्पवद् रक्त पीवरः पुष्टः प्रलम्ब'-पूर्वोष्ठापेक्षया ईषल्लम्बमानः'कुञ्चित'-ईषद् वलितः अत एव वरः श्रेष्ठ अधरः-अधस्तनोष्ठो यासां तास्तथा,'सुंदरुत्तरोट्ठाओ, 'सुन्दरोत्तरोष्ठ्य -शोभनोपरितनोष्ठयुक्ताः, तथा' दहि दगरयचंद कुंदवासंतिमउयधवल अच्छिद्दविमलदसणाओ' 'दधिदकरजश्चन्द्र वासंतीमुकुलधवलाच्छिद्रदशनाः-दधि प्रसिद्ध दकरजः जलकणः चन्द्रः प्रसिद्धः, कुन्द-कुन्दपुष्पं, वासन्तीमुकुलं वासन्तीकलिका, तद्वद्धवलाः-शुभ्रास्तथा, अच्छिद्राः-अविरला दशनाः-दन्ताः यासां तास्तथा,- तथा 'रत्तुप्पलपत्त मउयसुकुमाल तालु जीहाओ' रक्तोत्पल पत्र मृदु सुकुमार तालुजिह्वाः-रक्तोत्पलस्य पत्रं 'पांखडी इति प्रसिद्धं, तद्वद् रक्तं मृदुसुकुमारम्=अति कोमल तालुजिह्व=तालु जिह्वा च यासां तास्तथा, तथा 'कणवीरमउलकुडिल अब्भुग्गय उज्जुतुगणासाओ, करवीर मुकुलाकुटिलाभ्युद्गतऋजुतुङ्गनासाः-करवीरः 'कनेर इति भाषा प्रसिद्धो वृक्षविशेषः, तस्य मुकुलवत् कलिका सदृशी अकुटिलाः-अजिह्मा सती अभ्युद्गता भ्रूद्वय मध्यविनिर्गता, ऋज्वी-सरला तुङ्गा-उच्चा न तु

हैं "दाडिमपुप्फप्पगासपीवरपलनकुंचियवराधराओ" इनका जो अधरोष्ठ होता है, वह दाडिम के पुष्प की तरह प्रकाशवाला होता है, अर्थात् अनार के पुष्प के जैसा लाल होता है, पुष्ट होता है, और ऊपर के होठ की अपेक्षा कुछ २ लम्बा होता है तथा वह कुंचित-नीचे की ओर कुछ २ झुका सा हुआ रहता है, अत एव वह बड़ा श्रेष्ठ होता है, "सुदरुत्तरोट्ठयाओ दहिदगरयचदकुंदवासतिमउलधवल अच्छिद्दविमलदसणाओ" तथा ऊपर का जो इनका होठ होता है वह बहुत सुन्दर होता है इनके जो दात है वे दहि, जलकण, चन्द्र, कुन्दपुष्प और वासन्तीकली के जैसे अत्यन्त धवलवर्णवाले होते है, इनके बीच में छिद्र नहीं होता है ये ऐसे अविरल होते है, और विमल-मलरहित होते है, "रत्तुप्पलपत्तमउय सुकुमालतालुजीहाओ, कणवीरमउलकुडिल अब्भुग्गयं उज्जुतुगणासाओ, सारयणवकमलकुमुयकुवलयविगलदलणियरसरिसलक्खणपसत्थ अजिह्म-

पुप्फप्पगासपीवरपलंवकुंचियवराधराओ", એમનો જે અધરોષ્ઠ હોય છે તે દાડમના પુષ્પની જેમ પ્રકાશયુક્ત હોય છે એટલે કે દાડમના પુષ્પ જેવો લાલ હોય છે, પુષ્ટ હોય છે અને ઉપરના ઓષ્ઠ કરતાં કંઈક લાંબો હોય છે તેમજ તે કુંચિત નીચેની તરફ સહેજ નમ્ર થયેલ હોય છે. એથી તે ખૂબ જ શ્રેષ્ઠ હોય છે "सुन्दरुत्तरोट्ठयाओ दहिदगरय चंद कुंदवासंति मउलधवलअच्छिद्दविमलदसणाओ" તેમજ ઉપરનો જે એમનો ઓષ્ઠ હોય છે તે બહુજ સુંદર હોય છે એમના દાંત દહીં જલકણ ચન્દ્ર કુન્દ પુષ્પ અને વાસન્તીની કળી જેવા અતીવ શ્વેત વર્ણવાળા હોય છે એમની મધ્યમાં છિદ્ર હોતા નથી એ અવિરલ હોય છે અને વિમલ-મળ રહિત હોય છે "रत्तुप्पलपत्तमउयसुकुमालतालुजीहाओ कणवीर मउलकुडिल-अब्भुग्ग य उज्जुतुग णासाओ, सारयणवकमलकुमुय कुवलयविमलदलणियरसरिस लक्खण-

गवादि'शृङ्गवत् कुटिला नासा-नासिका यासां तास्तथा, तथा-'सारयणवकमलकुमुयकुवलयविमलदलणियर सरिसलक्खणपसत्थ अजिम्हकंतनयना' शारद नवकमल कुमुदकुवलय विमलदलनिकर सदृशलक्षणप्रशस्ताजिह्मकान्तनयनाः-शारदानि शरदृतु भवानि यानि नवानि-नूतनानि यानि कमलकुमुदकुवलयानि कमलं च पद्म सूर्य विकासि, कुमुदं च उत्पलं चन्द्रविकासि, कुवलयं च नीलोत्पलम् ,एतेषां द्वन्द्वस्तानि तथा, एतेषां यानि विमलानि-निर्मलानि दलानि पत्राणि तेषा यो निकर समूहः, तत्सदृशे-रक्तश्वेतनीलवर्णयुक्ते लक्षण-प्रशस्ते लक्षणतः-शोभनलक्षणयोगात् सुशोभने अजिह्मे अमन्दे भद्रभावयुक्ततया निर्विकारचपले कान्ते सुन्दरे नयने नेत्रे यासां ता स्तथा, तथा 'पत्तलधवलायत आतंवलोयणाओ' पत्रलधवलायतताताम्रलोचनाः पत्रले पक्ष्मले शोभनपक्ष्मयुक्ते धवले-शुभ्रे आयते दीर्घे कर्णान्तगते आताम्रे-ईषदरुणे लोचने नेत्रे यासा तास्तथा, नाराणा नयनसुभगत्न-

---

कंतणयणा" इनका तालु और जिह्वा रक्तोत्पल के पत्र के समान रक्त होते हैं तथा मृदु और सुकुमार होते हैं इनकी नासिका कनेर की कलिका जैसी अकुटिल होती हुई भ्रूद्वय के मध्य से निकलकर अत्यन्त सरल एवं ऊँची रहती है, गाय आदि की नाक की तरह वह कुटिल नहीं होती है, इनके दोनो नेत्र शरद ऋतु सम्बन्धी नवीन सूर्य-विकासी पद्म, कुमुद चन्द्रविकाशी उत्पल, एवं कुवलय-नीलोत्पल के विमल पत्रो के समूह के जैसे होते है,-अर्थात रक्त, श्वेत एव नील वर्ण से युक्त रहते है, तथा वे शोभन लक्षण के योग से प्रशस्त होतेहैं, अजिह्म होते हैं भद्रभावयुक्त होने से विकारभाव रहित होकर चपल होते हैं, और कान्त होते हैं बडे सुन्दर होते हैं, "पत्तलधवलायत आतम्र लोयणाओ। आणामियचावरुइलकिण्हब्भराइसगयसुजाय भूमयाओ" तथा वे उनके लोचन पत्रल-पक्ष्मल शोभन पक्ष्म से युक्त होते है, धवल शुभ्र होते है, आयत होते है, कर्णान्तगत होते है एवं ईषद् अरुणहोते है नारियो की नयनसुभगता ही उनका उत्कृष्ट श्रृङ्गार है इस बात को सूचित करने के लिये ही-शोभनपक्ष्मयुक्तता और कर्णान्तगतत्व विशेषणों को ले-

---

પસત્થ, અજિહ્મકંતણયણા' એમના તાલુ અને જિહ્વા રકતોત્પલના પત્રની જેમ રકત હોય છે. અને સુકુમાર હોય ને એમની નાસિકા, કણેરની કલિકા જેવી અકુટિલ હોય છે અને તે ભ્રૂદ્વયના મધ્યમાંથી નીકળીને અતીવ સરળ તેમજ ઊંચી રહે છે ગાય વગેરેના નાકની જેમ તે કુટિલ હોતી નથી એમના બન્ને નેત્રો શરદ ઋતુ સંબંધી નવીન કમળ-સૂર્ય વિકાસી પદ્મ કુમુદ ચન્દ્ર વિકાસી ઉત્પલ તેમજ કુવલય નીલોત્પલના વિમલ પત્રોના સમૂહના જેવા હોય છે. એટલે કે રકત શ્વેત અને નીલ વર્ણથી યુકત રહે છે તથા તે શોભન લક્ષણના યોગથી પ્રશસ્ત હોય છે અજીહ્મ હોય છે, ભદ્ર ભાવયુકત હોવા થી વિકાર ભાવ રહિત હોવા છતાંએ ચપળ હોય છે અને કાન્ત હોય છે અતીવ સુંદર હોય "પત્તલધવલાયત આતંવ લોયણાઓ, આણામિયચાવરુઇલકિણ્હબ્ભરાઇ સંગયસુજાયભૂમયાઓ, તેમજ તે તેમનાં નેત્રો પત્રલપક્ષ્મલ-શોભન પક્ષ્મથી યુકત હોય છે, ધવલ શુભ્ર હોય છે આયત હોય છે કર્ણાન્તગત હોય છે અને ઈષદ્ અરુણ હોય છે સ્ત્રીઓની નયન સુભગતા જ તેમનો ઉત્કૃષ્ટ શૃંગાર છે એ વાતને સૂચિત કરવામાટે શોભન પક્ષ્મ યુકતતા અને કર્ણાન્તગતત્વ વિશેષણોને

मेवोत्कृष्टमृङ्गमिति शोभनपक्ष्मयुक्तत्व कर्णान्तगतत्वसूचनार्थं पुनरिद विशेषणमुपात्तमिति बोध्यम् । तथा-'आणामिय चाव रुइल किण्हब्भराइ संगय सुजायभूमयाओ' आनामित चापरुचिर कृष्णाभ्रराजिसंगतसुजातभ्रुवः-अनामितः आरोपितो यश्चापो-धनुस्तद्वद् वक्रे रुचिरे सुन्दरे कृष्णाभ्रराजिसंगते कृष्णमेघपङ्क्तिवत् संगते संहते अविच्छिन्ने सुजाते-शोभने भ्रुवौ यासां तास्तथा 'आलीणपमाणजुत्तसवणा आलीन प्रमाणयुक्तश्रवणा', आलीने-संगते अत एव ण युक्ते श्रवणे-कर्णौ यासां तास्तथा, अत एव 'सुसवणाओ' सुश्र वणाः-सुकर्णाः तथा 'पीणमट्ठगंडलेहाओ, पीनमृष्ट गण्डलेखाः-पीना परिपुष्टा न तु निम्नोन्नता तथा मृष्टा शुद्धा न तु श्यामत्वादिभिर्वर्णैं संक्रान्ता गण्डलेखा-कपोलपाली यासां तास्तथा, तथा 'चउरंसपसत्थसमणिडालाओ' चतुरस्रप्रशस्तसमललाटाः-चतुरस्रं-चतुष्कोणं प्रशस्त लक्षणोपेतं समम्-अविषमम् ललाटं-भालं यासां तास्तथा, तथा 'कोमुईरयणिकरविमलपडिपुण्णसोमवयणाओ' कौमुदी रजनीकरविमलप्रतिपूर्णसौम्यवदनाः-कौमुदी-

कर पुनः लोचन का वर्णन किया गया है, आनामित-आरोपित धनुष समान वक्र-कुटिल अतएव रुचिर-सुन्दर एवं कृष्णाभ्रराजि के जैसे सगत-कृष्णमेघपंक्ति के समान सगत-सहतअविच्छिन्न तथा सुजात —शोभन ऐसी भोएं भ्रू इनकी होती है । "आलीणपमाणजुत्तसवणा, सुसवणाओ, पीणमट्ठगंडलेहाओ, चउरसपसत्थसमणिडालाओ, कोमुईरयणियरविमलपडिपुण्णसोमवयणाओ" इनके दोन श्रवण-कान-आलीन-सगत होते है अतएव वे प्रमाणयुक्त होते हैं और इसी लिये ये सुकर्ण-अच्छे कान वाली माना जाती है इनको कपोलपाली पीन होती है-परिपुष्ट होती है, नीची ऊँची नहीं होती है तथा वह शुद्ध होती है श्यामता आदि वर्णों से सक्रान्त नहीं होती है इसका ललाट भाल चतुरस्र चोकोर होताहै, प्रशस्त-लक्षणोपेत होता है, एवं सम-अविषम होता है इनका मुख शरदकाल की पूर्णिमा के चन्द्र के जैसा विमल-निर्मल होता है, प्रतिपूर्ण होता है-सौन्दर्य से पूर्णरूप में भरा हुआ होताहै और सोम्य-शान्तिजनक होता है "छत्तुण्णय उत्तमंगाओ, अ-

---

લઈને ફરીથી નેત્રોનુ વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે આનામિત આરોપિત ધનુષની જેમ વક્ર કુટિલ એથી રુચિર સુંદર તેમજ કૃષ્ણાભ્રરાજિની જેમ સંગત કૃષ્ણ મેઘપંક્તિની સમાના સગત-સંહત અવિચ્છિન્ન તથા સુજાત શોભન એવી ભમરો એમને હોય છે. "આલીણપમાણ જુત્તસવણા સુસવણાઓ, પીણમટ્ઠગંડલેહાઓ, ચઉરંસપસત્થસમણિડાલાઓ, કોમુઈ રયણિઅર વિમલપડિપુણ્ણસોમવયણાઓ' એમના બન્ને શ્રવણો—કાનો આલીન સંગત હોય છે. એથી તે સપ્રમાણ હોય છે અને એટલા માટે જ એઓ સુકર્ણ એટલે કે સારા કાનોવાળી માનવામાં આવે છે. એમની કપોલપાલી પીન હોય છે પરિપુષ્ટ હોય છે, નીચી ઊંચી હોતી નથી તેમજ તે શુદ્ધ હોય છે શ્યામતા વગેરે વર્ણોથી સંક્રાંત હોતી નથી એમનો લલાટ પ્રદેશ ભાલ ચતુરસ્ર ચોખૂણિયો હોય છે. પ્રશસ્ત લક્ષણોપેત હોય છે તેમજ સમ-અવિષય હોય છે. એમનુ મુખ શરદ્ કાલની પૂર્ણમાસીના ચન્દ્રના જેવું વિમળ નિર્મલ હોય છે પ્રતિપૂર્ણ હોય છે, સૌન્દર્યથી પરિપૂર્ણ હોય છે અને સૌમ્ય શાંતિજનક હોય છે " ણ્ણય-

शर त्पौर्णमासी, तस्या यो रजनीकरः चन्द्रस्तद्वद् विमलं–निर्मलं प्रतिपूर्णम्–अहीनं सौम्यं प्रसन्न वदन मुखं यासां तास्तथा, तथा 'छत्तुण्णय उत्तमंगाओ, छत्रोन्नतोत्तमाङ्गाः–छत्रवत् उन्नत–तुङ्गम् उत्तमाङ्ग–शिरो यासां तास्तथा, तथा 'अकविल सुसिणिद्धसुगन्ध दीह सिरयाओ' अकपिल सुस्निग्ध सुगन्धिदीर्घशिरोजाः अकपिलाः–कृष्णाः सुस्निग्धाः स्वभावतश्चिक्कणाः सुगन्धयः शोभनगन्धयुक्ताः दीर्घाः–लम्बमानाः शिरोजाः केशा यासां तास्तथा, तथा 'छत्त' छत्र १ 'ज्झय' ध्वज २ 'जूय' यूप 'थूभ' स्तूप ४ 'दामिणि' दाम ५ 'कमंडलु' कमण्डलु ६ 'कलस' कलश ७'वावि' वापी ८ 'सोत्थिय' स्वस्तिक ९ 'पडाग पताका १० 'जव' यव ११ 'मच्छ' मत्स्य १२ 'कुम्म' कूर्म १३ 'रहवर' रथवर १४ 'मगरज्झय' मकरध्वज १५'अंक' अङ्क १६ 'थाल' स्थाल १७ 'अंकुस' अङ्कुश १८ 'अट्ठावय' अष्टापद १९ 'सुप्पइट्ठग' सुप्रतिष्ठक २० 'मयूर' मयूर २१ 'सिरि अभिसेअ' श्र्यभिषेक २२ 'तोरण' तोरण २३ 'मेइणि' मेदिनि २४ 'उदहि' उदधि २५ 'वरभवण' वरभवन २६ 'गिरि' गिरि २७'वर आयंस' वरादर्श २८'सलीलगय' सलीलगज २९ 'उसभ' ऋषभ ३० 'सीह' सिंह ३१ 'चामर' चामर ३२ 'उत्तम पसत्थ बत्तीसलक्खणधरीओ 'उत्तमप्रशस्तद्वात्रिंशल्लक्षणधरिण्यः–तत्र छत्रं प्रसिद्धं १, ध्वजःप्रसिद्धः यूपः–स्तम्भविशेषः ३. स्तूपः–पीठं ४, दाम–माला ५, कमण्डलुः–जलपात्रविशेषः ६,कलशः ७वापी ८ स्वस्ति-

---

कविल सुसिणिद्ध सुगंधदीह सिरयाओ, छत्त १ ज्झय २ जूअ ३ थूभ ४ दामिणि ५ कमंडलु६ कलस ७ वावि ८ सोत्थिय९ पडाग १०, जव ११, मच्छ १२, कुंभ १३' रहवर १४ मगरज्झय १५, अंक १६, थाल१७, अंकुस १८, अट्ठावय १९ सुपइट्ठग २०मयूर २१, सिरि अभिसेय २२, तोरण २३ मेइणि २४, उदहि २५, वरभवण २६, गिरि २७ वर आयस २८, सलीलगय २९, उसभ ३० सीह ३१ चामर ३२ उत्तमपसत्थ बत्तीस लक्खणधरीओ" इनका मस्तक छत्र के जैसा उन्नतहोता है, इनके मस्तक के बाल -केश–अकपिल कृष्ण होते है, सुस्निग्ध–स्वभावत चिकने होतेहै सुगन्धित–शोभनगन्ध से युक्त रहते हैं, दीर्घ–लम्बे होते हैं, ये बत्तीस श्रेष्ठ लक्षणों को जो सामुद्रिक शास्त्र में स्त्रियों के सौभाग्य के सूचक कहे गये है धारण करने वाली होती हैं वे ३२चिन्ह लक्षण इस प्रकार से है–छत्र १ ध्वज २, यूप–स्तम्भविशेष–जो कि

उत्तमंगाओ अकविल सुसिणिद्ध गंधदीहसिरयाओ छत्त -१, ज्झय–२ जूअ–३ थूभ ४ दामिणी –५ कमडलु–६ कलस–७ वावि–८ सोत्थिय–९ पडाग–१० जव– ११ मच्छ–१२ कुम्म–१३ रहवर–१४ मगर–ज्झय–१५ अक–१६ थाल–१७ अंकुस–१८ अट्ठावय–१९ सुपइट्ठग–२० मयूर–२१ सिरिअभिसेअ–२२ तोरण-२३ मेइणि–२४ उदहि –२५ वरभवण–२६ गिरि–२७ वरआयंस–२८ सलीलगय–२९ उसभ–३० सीह–३१ चामर–३२ उत्तमपसत्थबत्तीस णधरीओ એમનુ મસ્તક છત્ર જેવું ઉન્નત હોય છે. એમના મસ્તકના વાળ અકપિલ કૃષ્ણ હોય છે સુસ્નિગ્ધ સ્વભાવતઃ સુચિક્કણ હોય છે સુગન્ધિત શોભન ગંધથી યુક્ત રહે છે દીર્ઘ લાંબા હોય છે સ્ત્રીઓના સૌભાગ્ય સૂચક તેમજ સામુદ્રિક શાસ્ત્રના ૩૨ લક્ષણોથી તેઓ સંપન્ન હોય છે ૩૨ લક્ષણો આ પ્રમાણે છે છત્ર ૧–,ધ્વજા ૨.યૂપ–એક સ્તંભ વિશેષ કે જે યજ્ઞમાં આરોપિત હોય છે–સ્તૂપ પીઠ–૪દામ માળા–૫ કમંડલુ–જલપાત્ર વિશેષ–૬, કં-

कः ९ पताका १० यवः ११ मत्स्यः १२ कलशादयः प्रसिद्धाः, तथा–कूर्मः–कच्छपः१३ रथवरः–श्रेष्ठरथः १४ मकरध्वजः–मकररूपः ध्वजः कामदेवध्वजः, अयं–ध्वजः सर्वकालिक सौभाग्यं सूचयति १५, तथा अङ्क –चिह्न श्यामता लाञ्छनं १६ स्थालं प्रसिद्धम् १७ अङ्कुशः प्रसिद्धः १८,अष्टापदं–द्यूतफलकम् १९, सुप्रतिष्ठकं–स्थापनकं चिन्हविशेषः २०, मयूरः प्रसिद्धः,२१, श्र्यभिषेकः श्रिय –लक्ष्म्याः, अभिषेकः स्नपनम् २२, तोरणं प्रसिद्धम् २३, मेदिनी–पृथ्वी २४ उदधिः–समुद्रः २५, वरभवनं श्रेष्ठप्रासादः २६, गिरिः–पर्वत. २७, वरादर्शः–श्रेष्ठदर्पणः २८, सलोलगजः–लीला सहितोगजः २८, ऋषभः बलीवर्दः ३०, सिंहः प्रसिद्धः ३१ चामर प्रसिद्धम् ३२इत्येतानि उत्तमानि–श्रेष्ठानि अतएव प्रशस्तानि–सामुद्रिकशास्त्रे श्रेष्ठत्वेनाभिहितत्तया प्रशंसार्हाणि यानि द्वात्रिंशल्लक्षणानि=द्वात्रिंशत्संख्यकानि स्त्रीणां सौभाग्यसूचकानि चिह्नानि, तेषां धारिण्यः–धारिकाः–प्रशस्तछत्रादिद्वात्रिंशत्संख्यक स्त्रीशुभलक्षणधारिण्य इति भावः, 'हंससरिसगईओ' हंससदृशगतयः तथा 'कोइल महुरगिर सुस्सराओ' कोकिलमधुरगीस्स्वरा –कोकिलस्य सहकारमञ्जरी रसास्वादजनितानन्देन मत्तस्य सतो या मधुराः–मनोहरा गीः–वाणी तद्वत्स्वरो यासां तास्तथा कोकिलवन्मधुरालापिन्यः इति भावः तथा 'कंता' कान्ता कमनीयाः अत एव 'सव्वस्स' सर्वस्य–स्वासन्नवर्तिनो जनस्य 'अणुमयाओ' अनुमताः–अभिमताः न तु कस्यापि द्वेष्या इति भाव तथा–'ववगयवलिपलिय' व्यपगतवलिपलिताः–व्यपगतानि–विशेषेण उपगतानि–दूरिभू-

---

यज्ञ में आरोपित होताहै ३, स्तूप–पीठ ४, दाम–माला ५, कमण्डलु जलपात्रविशेष ६, कलश ७ वापी ८, स्वस्तिक९, पताका १०, यव ११, मत्स्य १२कूर्म–कच्छप १३,रथवर–श्रेष्ठ रथ१४, मकरध्वज–मकररूपध्वजा १५, यह कामदेव की ध्वजा है और वह सर्वकालिक सौभाग्य की सूचक होती है अङ्क–कालातिल १६, स्थाल–थाल १७, अङ्कुश १८, अष्टापद–द्यूतफलक १९, सुप्रतिष्ठक–स्थापनक २०, मयूर–मोर २१, अभिषेक–लक्ष्मी का अभिषेकरूपचिन्ह २२, तोरण २३, मेदिनी–पृथिवी २४' उदधि–समुद्र २५, श्रेष्ठ प्रासाद २६, गिरि–पर्वत २७ श्रेष्ठदर्पण २८, सलोलगज–लीला सहितहाथी २९,ऋषभ–बलीवर्द बैल ३०, सिंह ३१और चामर ३२, " हस सरिसगईओ, कोइलमहुरगिरसुस्सराओ, कता, सव्वस्स अणुमयाओ, ववगयवलिपलियवंग-

---

લશ-૭ વાપી-૮, સ્વસ્તિક -૯ પતાકા-૧૦ યવ૧૧ મત્સ્ય-૧૨ કૂર્મ કચ્છપ ૧૩ રથવર-શ્રેષ્ઠ રથ-૧૪ મકર ધ્વજ- મકર રૂપધ્વજા-૧૫ આ કામદેવની ધ્વજા છે, અને એ સર્વ કાલિક સૌભાગ્ય-સૂચક હોય છે) અંક કાળો તલ ૧૬-સ્થાલ-થાલ-૧૭, અંકુશ-૧૮, અષ્ટાપદ દ્યુતફળક-૧૯, સુપ્રતિષ્ઠક-સ્થાપનક-૨૦, મયૂર-મોર ૨૧. અભિષેક-લક્ષ્મીનું અભિષેક રૂપ ચિહ્ન -૨૨, તોરણ-૨૩, મેદિની-પૃથ્વી-૨૪, ઉદધિ-સમુદ્ર-૨૫, શ્રેષ્ઠ પ્રસાદ-૨૬, ગિરિ-પર્વત-૨૭, શ્રેષ્ઠ દર્પણ-૨૮, સલીલ ગજ-લીલા સહિત હાથી-૨૯ ઋષભ-બલીવર્દ-બળદ-૩૦, સિંહ-૩૧ અને ચામર-૩૨, 'हंससरिस गईओ, कोइलमहुरगिरसुस्सराओ' कंता, सव्वस्स अणुमयाओ, ववगयवलिपलियवंगदुव्वण्णवाहि दोहग्गसोगमुक्काओ" હંસના જેવી એમની ગતિ હોય છે, એમનો સ્વર સહકાર-આમ્રની મંજરીના રસાસ્વાદથી ઉત્પન્ન થવાવાળા આ-

तानि वलिपलितानि वलयः-चर्मशैथिल्यजनिता रेखाविशेषाः पलितानि श्वेतकेशाश्च यासां तास्तथा वार्धकरहिता इति भावः तथा 'वंग दुव्वणवाहि दोहग्गसोगमुक्काओ' व्यङ्ग दुर्वर्ण व्याधिदौर्भाग्यशोकमुक्ताः विरुद्धानि अङ्गानि व्यङ्गानि हीनाधिका अवयवाः दुर्वर्णः दुष्टो वर्णः अप्रशस्ता त्वगित्यर्थः व्याधयः-ज्वरादय दौर्भाग्यं-वैधव्यं शोकः-पति पुत्रादिमरण-जनितो दारिद्र्यकृतश्च एभ्यो मुक्ताः-रहिता च पुनः 'उच्चत्तेण' उच्चत्वेन-औन्नत्येन 'नराण' नराणाम् अपेक्षया 'थोवूणमुस्सियाओ' स्तोकोनं किंचिदूनं यथा स्यात्तथा उच्छ्रि-ताः उच्चा-किंचिन्न्यून त्रिगव्यूतोच्छ्रिता इत्यर्थः तथा 'सभावसिंगारचरुवेसाओ' स्वभाव शृङ्गारचारुवेषाः स्वभावतः प्रकृत्या शृङ्गारः शृङ्गारानुकूलः चारुः सुन्दरो वेषो यासां ता-स्तथा स्वभावत एव शृङ्गारानुरूप सुवेषशालिन्य इत्यर्थः अनेन केशविरचनाद्यौपाधिकशृङ्गा-राभावेन तासां निर्विकारमनस्कता सूचितेति तथा 'संगयगयहसियभणियचिट्ठियविला-ससंलावणिउणजुत्तोवयारकुसलाओ' संगतगतहसित भणितचेष्टितविलाससंलापनिपुणयुक्तो पचारकुशलाः तत्र-संगतम् उचितं गतं गमनं हसितं हासः भणित वचन चेष्टितं चेष्टा व्यापारो विलासः शृङ्गारचेष्टाविशेषः संलापः मिथो भाषणम् एतेषु निपुणाः कुशलाः तथा युक्ताः-संगता ये उपचारा-लोकव्यवहारास्तेषु कुशला ततः संगतादिनिपुणान्तपदस्य

दुव्वणवाहि दोहग्गसोगमुक्काओ" हंस की जैसी इनकी चाल होती है इनका स्वर सहकार-आम्र मंजरी के रसास्वाद से जनितानन्द से मत्त हुई कोकिल की वाणी के जैसा मधुर होता है ये बड़ी सुन्दरी होती है, अतएव पास में रहे हुए प्रत्येक व्यक्ति की चाहना के ये विषयभूत ही बनी रहती हैं, कोई भी उनसे द्वेष नहीं करता है, इनके शरीर में चर्म की शिथिलता से जनित रेखाएँ- झुर्रियां नहीं पड़ती है और न इनके बाल ही सफेद होते है अर्थात् इनके शरीर में वृद्धता नहीं आती है इनके शरीर में हीनाधिक अंग नहीं है, इनके शरीर की चमड़ी अप्रशस्त वर्ण-वाली नहीं होती है, ज्वर आदि व्याधिया इन्हे नहीं सताती हैं वैधव्य का दुःख ये नहीं भोगती हैं और पुत्र का शोक एवं दारिद्र्य जन्य सक्लेश इनके निकट तक भी नहीं आ पाता है। "उच्चत्ते-णय नराण थोवूण मुस्सियाओ सभावसिंगारचारुवेसाओ, संगयगयहसियभणिय चिट्ठियविलास

નન્દથી મત્ત થએલી કોકિલની વાણી જેવો મધુર હોય છે એઓ બહુ જ સુન્દર હોય છે. એથી નિકટ રહેનારી દરેકે-દરેક વ્યક્તિ એમને ચાહે છે કોઈ એમનાથી દ્વેષ કરતું નથી સા-માન્ય વ્યક્તિના શરીરમાં ચર્મની શિથિલતાથી જે પ્રકારની રેખા પડી જાય છે તે પ્રકારની રેખાઓ એટલે કે કરચલિયો એમના શરીર પર પડતી નથી અને એમના વાળ પણ સફેદ થતા નથી અર્થાત્ એમના શરીરમા કોઈ પણ દિવસે ઘડપણ આવતું નથી. એમના શરી રમાં હીનાધિક—અંગો હોતા નથી. એમના શરીરની ચામડી અપ્રશસ્ત વર્ણવાળી હોતી નથી, તાવ વગેરે રોગોથી એ ઓ સર્વે મુક્ત હોય છે વૈધવ્યનુ દુઃખ એ કોઈ પણ દિવસે ભો-ગવતો નથી, અને પુત્રશોક અને દારિદ્રય જન્ય સંક્લેશથી એ ઓ સદા મુક્ત રહે છે. "ઉ-ચ્ચત્તેણ ય નરાણ થોવ્વણ-મુસ્સિયાઓ સભાવસિંગારચારુવેસાઓ સંગયગયહસિયભણિય ચિ-ટ્ઠિય વિલાસસંલાવનિઉણજુત્તોવયારકુ ઓ, સુંદરથણજહણ કરચલણણયણલાવણ્ણ-

युक्तादि कुशलान्तपदस्य च कर्मधारयः अत्रेदं बोध्यम्–तदानीन्तनस्त्रीणां मनः परपुरुषं प्रति न कदाचिदपि साभिलापमभूत् न पुरुषस्यापि परस्त्रियं प्रति।

नन्वेवं तर्हि भगवद् आदिनाथस्य सुनन्दापाणिग्रहणमनुचितम् तथाविध काल स्वभावात् मृते पत्यौ तस्याः पाणिग्रहणं भगवता कृतमिति भगवतः परस्त्री दोष प्रसङ्गोऽनिवार्यः ? इतिचेत् आह—कस्यचिद्युगलस्य युगलत्वेन समुत्पन्नौ कन्यादारकौ वालभावानुरूपया क्रीडया क्रीडन्तौ कस्यचित् तालतरोरधस्ताद् गतौ। तदा कर्मयोगा त्तस्य तालतरोः पतता फलेन काकतालीयन्यायगस्तयोर्मध्ये दारकः शिरस्याहतो मृतश्च

सलाव निउणजुत्तोवयारकुसलाओ, सुंदरथणजहणवयण करचलणणयणलावण्णरूव जोव्वणविलासकलियाओ'' इनकी ऊँचाई मनुष्यों की उँचाई से कुछ कम होती है अर्थात् ये कुछ कम ३ कोश की उँची होती है तब कि वहां के मनुष्य पूरे ३ कोश के उँचे होते हैं, स्वभावतः ही इनका वेष शृङ्गार के अनुरूप होता है इस कथन से "कोश विरचन आदि जो औपाधिक शृङ्गार है उसका उनमें अभाव रहता है और इसीसे उनमें निर्विकार मनस्कता रहती है'' यह बात सूचित की गई–है ये उचित गमन में, हास में, बोलने में, विविध प्रकार की चेष्टाओं के करने में विलास में और आपस में बातचीत करने मे बड़ी चतुर होती हैं, तथा उचित लौकिक व्यवहारों में भी ये बड़ी निपुण होती है। इस कथन का भाव ऐसा है कि उस काल की स्त्रियों का मन परपुरुष के प्रति और परपुरुष का मन परस्त्रियो के प्रति कभी भी अभिलाषी नहीं होता है यदि ऐसी बात है तो भगवान् आदिनाथ के सुनन्दा का पाणिग्रहण करना अनुचित ठहरता है क्योंकि सुनन्दा के पति के मर जाने पर हीं भगवान् ने उसका पाणिग्रहण किया है अत इस प्रकार के कृत्य करने में भगवान् को परस्त्री दोष का प्रसङ्ग अनिवार्य रूप से आता है, तो इसके सम्बन्ध

रूवजोव्वणविलासकलियाओ'' એમની ઉંચાઈ માણસોની ઉંચાઈ કરતા સહેજ ઓછી હાય છે. એટલે કે એઓ કંઈક કમ ત્રણગાઉ જેટલે ઊંચી હોય છે ત્યાના પુરુષો ત્રણ કોસ જેટલા ઊંચા હોય છે. સ્વભાવતઃ એમનો વેષ શૃંગાર યોગ્ય હોય છે આ કથનથી "કેશવિરચન વગેરે જે ઔપાધિક શૃંગારો છે, તેનો તેઓમાં અભાવ રહે છે અને એથી જ તેમનામા નિર્વિકાર મનસ્કતા રહે છે'' આ વાત સૂચિત કરવામા આવી છે એઓ ઉચિત ગમનમા, હાસમા, બોલવામાં, અનેકજાતની ચેષ્ટાઓ કરવામા, વિલાસમા અને પરસ્પર વાત ચીત કરવામા ખૂબ જ ચતુર હોય છે, તેમ જ લૌકિક વ્યવહારોમાં પણ ખૂબ જ નિપુણ હોય છે આ કથનનો ભાવ આ પ્રમાણે છે કે તે કાળની સ્ત્રિઓનું મન પરપુરુષ તરફ અને પરપુરુષનું મન પરસ્ત્રીઓ તરફ કદાપિ અભિલાષી થતું નથી જો આ વાત યથાર્થ છે તો ભગવાન આદિનાથનું સુનન્દા સાથે પાણિગ્રહણ કરવુ અનુચિત ઠરે છે કેમકે સુનન્દાના પતિના અવસાન પછી જ ભગવાને તેનુ પાણિગ્રહણ કર્યું છે એથી આ જાતના આચરણ બદલ ભગવાનને પરસ્ત્રી દોષનો પ્રસંગ અનિવાર્ય પણે ઉપસ્થિત થાય છે તો આ સબધમાં સમાધાન એવું છે કે કોઈ યુગલિમાના યુગલ રૂપથી કન્યા અને દારક ઉત્પન્ન થયા તેઓ બાલોચિત-ક્રીડાઓ

तज्जननीजनकौ च तां कन्यां पालनपोषणादिना रक्षितवन्तौ । ताभ्यां च तस्याः सुनन्देति नाम कृतम् । ततः कियद्दिवसानन्तरं तज्जननीजनकौ मृतौ । ततः सा सुनन्दा आश्रयाभावाद् एकाकिनी तिष्ठति स्वपिति उपविशति वने इतस्ततः परिभ्रमति च । क्रमेण प्राप्तयौवनां निस्सहायामेकाकिनीं वने परिभ्रमन्तीमवलोक्य युगलिनस्तां नाभिकुलकरस्य समीपे समानीतवन्तः । नाभिकुलकरोऽपि तदीयमशेषवृत्तान्तमुपलभ्य भवत्वेषा ऋषभस्य पत्नीति तां भगवत ऋषभदेवस्य पत्नीत्वेन गृहीतवान् । अतो भगवता कुमारिकैव सुनन्दा परिणीता ततो भगवति परस्त्रीपरिणयनरूपो दोषारोपो न घटते । ननु युगलिकानामकाल मृत्यु न भवतीति कथमस्य दारकस्य मृत्युर्जातः इति चेदाह—पूर्वकोटयधिकायुष्काणामकाल मृत्युर्न भवति किन्तु भगवतः आदिनाथवारके तस्य दारकस्य

में समाधान ऐसा है किसी युगलियाके युगल रूप से कन्या और दारक उत्पन्न हुआ वे बालोचितक्रीड़ा से खेलते किसी तालवृक्ष के नीचे पहुंच गये वहां कर्मयोग से उस ताड़वृक्ष से काकतालीय न्याय से गिरते हुए उनके फल से सिर में चोट आजाने से वह बालक मर गया कन्या के माता पिता ने उस कन्या को पालपोष कर बड़ा किया उसका नाम सुनन्दा रखा गया कितनेक दिनों के बाद सुनन्दा के माता पिता का देहोत्सर्ग—मरण, हो गया सुनन्दा अब अकेली रह गई और अकेली हीं उठने बैठने सोने लगी धीरे धीरे वह वनमें भी इधर उधर आश्रयाभाव के कारण आने जाने एव फिरने लगी। जब वह यौवन मती हुइ तो उसे जंगल में अकेली घूमती हुई देखकर युगलिक जन नाभिराय कुलकरके पास ले गये नाभिकुलकर ने उसका सब वृत्तान्त जानकर "यह ऋषभकुमार की पत्नी हो जावे" इस रूप से उसे स्वीकार कर लिया इस तरह भगवान् ऋषभ ने कुमारिका अवस्था में रही हुई ही उस सुनन्दा के साथ अपना विवाह किया है अतः भगवान् पर परस्त्री परिणय का दोषारोप नहीं आता है, शास्त्रों में ऐसा लिखा है कि भोगभूमियां जोवों की अकाल मृत्यु नहीं होतीहैं फिर उस दारक की अकाल में मृत्यु कैसे होगइ कही गइ है ? तो इस

કરતા કોઈ એક તાલ વૃક્ષની નીચે જઈ પહોંચ્યા ત્યા કર્મયોગથી તે તાલવૃક્ષ પરથી "કાકતાલીય ન્યાયથી પડતા તેના ફળથી માથામાં આઘાત થવાથી તે દારક મરણ પામ્યો. કન્યાના માતા–પિતાએ તે કન્યાનું પાલન પોષણ કર્યું અને તેને મોટી કરી તેનું નામ માતા પિતાએ સુનંદા રાખ્યુ. કેટલ ક દિવસો પછી સુનંદાના માતા પિતાનું અવસાન થઈ ગયું સુનંદા ત્યાર બાદ એકલી રહી ગઈ. તે એકલી જ ઘરમાં રહેવા લાગી ધીમે ધીમે તે વનમા પણ આમ તેમ જવા આવવા લાગી જ્યારે તે યુવતી થઈ તો તેને જંગલમાં એકલી ફરતી જોઇ તે યુગલિક જન નાભિરાય કુલકરની પાસે લઈ ગયા નાભિકુલકરે તેની બધી હકીકત જાણી ને આ ઋષભકુમારની પત્ની થાય. આમ તેનો સ્વીકાર કરી લીધો આરીતે ભગવાન ઋષભે કુમારિકાવસ્થાવાળી તે સુનંદા સાથે પાણિગ્રહણ કર્યું છે એથી ભગવાન પર પરસ્ત્રી પરિણયનનો દોષારોપણ યોગ્ય કહેવાય નહિ. શાસ્ત્રોમા એવું વિધાન છે કે ભોગભૂમિમાં

पूर्वकोटयधिकमायुर्नाभूदित्यकालमृत्योः प्राथम्यम् । तदेवाहान्यत्र ननु एवं तर्हि भगवतः सहोदरया सुमङ्गलया सह पाणिग्रहण त्वनुचितमेव सहोदरापाणिग्रहस्यातिगर्हितत्वं तु आपामरप्रसिद्धम् इतिचेत् आह—तदानीं तथाविध व्यवहारस्य लोकाविरुद्धत्वेन भगवत्कृतस्य सहोदरायाः पाणिग्रहणस्यानौचित्यकथनमयुक्तमेवेति–पुनरप्याह–सुन्दर इत्यादिसुम् । जघनं स्त्रीकटया अधोभागः विलासः=स्त्रीणां चेष्टाविशेषः तथा 'णदणवणविवरचारिणीउव्व' नन्दनवनविवरचारिण्यः नन्दनवनं मेरोर्द्वीतीयं वनं तस्य यो विवरः अवकाशः तत्र चारिण्यः विहरणशीला 'अच्छराओ' अप्सरस इव 'भरहवासमाणुसच्छराओ' भारतवर्षमानुषाप्सरसः भरतक्षेत्रे मानुषीरूपा अप्सरसः तथा 'अच्छेरगपेच्छणिज्जाओ' आश्चर्य प्रेक्षणीयाः आश्चर्यमिति कृत्वा जनैरवलोकनीयाः तथा पासाईयाओ जाव पडिरूवाओ प्रासादीया यावत् प्रतिरूपाः यावत्पदेन दर्शनीया अभिरूपाः इति संग्राह्यम् प्रासा-

का उत्तर ऐसा है कि जिसकी आयु पूर्व कोटि से अधिक होति है ऐसे युगलिकों को अकाल मृत्यु नहीं होती है, परन्तु आदि नाथ के वारक में हुए इस दारक की पूर्वकोटि से अधिक आयु नहीं थी, इसलिए इसकी अकाल मृत्यु हुई । यह अकाल मृत्यु का उनके वारक का प्रथम दृष्टान्त है । ऐसे ही बात अन्यत्र इस प्रकार से कही गई है भगवान् का अपनी सहोदरा सुमंगला के साथ जो पाणिग्रहण हुआ है वह अनुचित ही हुआ है । सहोदरा के साथ पाणिग्रहण होना तो साधारण से साधारण तक व्यक्तियो में अनुचित कार्य माना जाता है तो इस विषय में कहा गया है कि उस समय इस प्रकार का व्यवहार लोकाविरुद्ध था–लोक में निन्दनीय–एवं अनुचित नहीं माना जाता था अतः सहोदरा के साथ किया गया भगवान् का पाणिग्रहण उस समय के अनुसार अनुचित कार्य नहीं था । सुन्दर इत्यादि इन स्त्रियो के स्तन जघन भाग–कटि के निचे का स्थान इत्यादि वह सुन्दर ही होते है । 'णदणवणविवरचारिणीउव्व अच्छराओ" नन्दन वन में सुमेरु के द्वितीयवन में–विहरण शील अप्सराओ के जैसी ये प्रतीत होती है अत'

જીવોનું અકાલમૃત્યુ થતું નથી તો પછી તે દારકનું અકાલ મૃત્યુ કેવી રીતે થયુ ? તો આનો જવાબ આ પ્રમાણે છે કે જેમનું આયુ પૂર્વકોટિથી અધિક હોય છે, એવા યુગલિકોનું અકાલમૃત્યુ થતુ નથી પણ આદિનાથના વારકમા થયેલ આ દારકની પૂર્વકોટિ કરતા વધારે આયુષ્ય ન હોતી એથી એનુ અકાલ મૃત્યુ થયુ તેમનાવારકમાં અકાલ મૃત્યુ સબધી આ પહેલું દૃષ્ટાન્ત છે. એવી વાત બીજા સ્થાને આ પ્રમાણે કહેવામાં આવી છે ભગવાનનું પોતાની સહોદરા સુમંગલા સાથે જે પાણિગ્રહણ થયુ છે તે ઘણું અનુચિત જ થયું છે. સહોદરા સાથે પાણિગ્રહણ તો સાધારણ વ્યક્તિ માટે પણ અનુચિત કાર્ય ગણાય છે તો આ સંબંધમા આમ કહેવામા આવ્યુ છે કે તે વખતે આ જાતનો વહેવાર લોકાવિરુદ્ધ ગણાતો હતો લોકમાં નિંદનીય તેમજ અનુચિત ગણાતો નથી એથી સહોદરાની સાથે કરવામા આવેલ પાણિગ્રહણ તે વખતના વ્યવહાર મુજબ અનુચિત કાર્ય ગણાય નહિં 'सुन्दर' ઈત્યાદિ એ સ્ત્રીઓના સ્તન જઘન ભાગ કટિના નીચેનુ સ્થાન વગેરે સર્વ અંગો સુંદર જ હોય છે "नन्दण वण विवरचारिणी उव्व अच्छराओ" એ સ્ત્રીઓ નન્દનવનમાં–સુમેરુના દ્વિતીય

दीयादीनामर्थो पूर्ववद्बोध्या इति सम्प्रति तत्कालोत्पन्न स्त्रीपुंसा साधारणतया वर्णनमाह 'तेण मणुया' इत्यादि । ते भरतवर्षे सुषमसुषमाकालभाविनः खलु मनुजाः, मनुजाश्च मनुज्यश्चेति मनुजाः-पुरुषाः स्त्रियश्च 'ओहस्सरा' ओघस्वराः-ओघेन प्रवाहेण स्वरो येषां ते-तथा-मेघवद् गम्भीरस्वरा इत्यर्थः । 'हंसस्सराः-हंसस्येव मधुरो स्वरो येषां ते तथा । 'कोंचस्सरा' क्रौञ्चस्वरा -क्रौञ्चस्येव-क्रौञ्चपक्षिण इव अनायासनिर्गतोऽपि दूरदेशव्यापी स्वरो येषां ते तथा । 'णंदिस्सरा' नन्दीस्वरा -नन्दीः-द्वादशविधतूर्य समुदयस्तस्याः स्वर इव स्वरो येषां ते तथा' तथा 'णंदिघोसा' नन्दीघोषा -नन्द्याः पूर्वोक्तरूपायाः घोष इव-अनुनाद इव घोष.-अनुनादो येषां ते तथा । 'सीहस्सरा' सिंह स्वराः-सिंहस्येव बलिष्ठः स्वरो येषां ते तथा । 'सीहघोसा' सिंहघोषाः-सिंहस्य घोष इव अनुवाद इव घोषो येषां ते तथा, अतएव 'सुस्सरा' सुस्वराः-प्रशस्तस्वरयुक्ताः 'सुस्सरणिग्घोसा' सुस्वरनिर्घोषा-सुष्ठु-शोभन स्वरनिर्घोषः-स्वरानुनादो येषां ते तथा, तथा 'छायायवोज्जो विअंगमंगा' छायोद्योतिताङ्गाङ्गाः-छायया-प्रभया उद्द्योतितानि-प्रकाशितानि अङ्गानि अवयवा यस्य

'भरहवास माणुसच्छराओ', भरतक्षेत्र की ये मानुषीरूप में अप्सराएँ ही है "अच्छेरगपेच्छणिज्जाओ पासाईयाओ जाव पडिरूवाओ' मनुष्यलोक के ये आश्चर्यरूप है ऐसा समझ कर ये जनों द्वारा प्रेक्षणीय है प्रासादीय आदि-इन चार पदों की व्याख्या जैसी पूर्व मे की जा चुकि है वैसी ही है "तेण मणुया ओहस्सरा, हसस्सरा, कोंचस्सरा, णंदिस्सरा णदिघोसा सीहस्सरा" वे उस काल के मनुष्य और स्त्रिया ओघस्वर वाले मेघके जैसे गभीर स्वर वाले, हंस के जैसे मधुर स्वर वाले क्रौञ्च पक्षी के जैसे दूरदेश व्यापि स्वर वाले, नन्दी के द्वादशविध तूर्य समुदाय के स्वर के जैसे स्वर वाले, नन्दी के अनुनाद के जैसे अनुनाद वाले सिंह के बलिष्ट स्वर के जैसे स्वर वाले "सीहघोसा सुस्सरा, सुस्सरणिग्घोसा, छायायवोज्जोविअगमंगा, वज्जरिसह नारायसघयणा समचवरससठोणसठिया छविणिरातंका" सिंह के अनुनाद जैसे अनुनाद वाले, एतएव शोभन स्वर

વનમાં-વિહરણશીલ અપ્સરાઓ જેવી સુંદર છે એથી "भरहवासमाणुसच्छराओ" ભરતક્ષેત્રની એ માનુષીરૂપમાં અપ્સરાઓ જ છે "अच्छेरगपेच्छणिज्जाओ पासाईयाओ जाव पडिरूवाओ" મનુષ્યલોકના માટે એ આશ્ચર્ય સ્વરૂપ હોવાથી લોકો વડે એ પ્રેક્ષણીય છે. પ્રાસાદીય વગેરે એ ચાર પદોની વ્યાખ્યા જેમ પહેલા કરવામાં આવી છે તેવી જ અહીં પણ સમજવી "तेणं मणुया ओहस्सरा, हंसस्सरा, कोंचस्सर णदिस्सरा, णंदीघोसा, सीहस्सरा" તે કાલના મનુષ્યો અને સ્ત્રિઓ ઓઘસ્વરવાળા મેઘના જેવા ગંભીર સ્વરવાળા હંસના જેવા મધુરસ્વરવાળા ક્રૌંચ પક્ષીના જેવા દૂરદેશવ્યાપી સ્વરવાળા નન્દીના દ્વાદશ-વિધતૂર્ય સમુદાયના સ્વર જેવા સ્વરવાળા નંદીના અનુનાદના જેવા અનુનાદવાળા સિંહના બલિષ્ઠ સ્વરના જેવા સ્વરવાળા, "सीहघोसा, सुस्सरा, सुस्सरणिग्घोसा, छायायवोज्जो विअंगमंग वज्जरिसहनारायसंघयणा, समचउरंससंठाणसंठिया छविणिरातंका" સિંહના

तदेवंविधमङ्ग–शरीर येषां ते तथा, तथा 'वज्जरिसहनारायसघयणा' वज्रऋषभनाराच संहननाः वज्रऋषभनाराचानि वज्रऋषभनाराचनामकानि संहननानि–शरीरसंघटन प्रकारा येषां ते तथा। 'तथा–समचउरससंठाणसंठिया' समचतुरस्रसंस्थानसंस्थिताः–समचतुरस्र सस्थानम् आकृति विशेषो येषां ते तथा।, तथा 'छविणिरातंका' छविनिरातङ्काः छव्यां =त्वचि निरातङ्काः=रोगरहिता–दद्रुकुष्ठादि चर्मरोग रहिता इत्यर्थः। तथा 'अणुलोमवायु-वेगा' अनुलोमवायुवेगाः अनुलोमः अनुकूलो वायुवेगः–शरीरान्तर्वर्त्ती वातप्रचारो येषां ते तथा। कंकगहणी' कंकग्रहण्यः–कंकस्येव पक्षिविशेषस्येव नीरोगवर्चस्कतया ग्रहणी–गुदाशयो येषां ते तथा तथा 'कवोयपरिणामा' कपोतपरिणामाः–कपोतस्येव परिणामः–आहारपरिणामो येषा ते तथा कपोतस्य प्रस्तरलवोऽपि भुक्तो जीर्यते तथैव तेषामपि भुक्तं दुर्जरभोजनम् अनायासेन जीर्यते इति भाव। अनेन तेषामजीर्णतादिदोषराहित्य सूचि-

---

वाले होते है अच्छे स्वर और निर्घोष अनुनाद वाले होते है, प्रभा से जिनके शारीरिक अवयव प्रकाशित होते रहते है ऐसे होते है वज्रऋषभनाराच संहननवाले होते है समचतुरस्र सस्थान वाले होते हैं, चमडी में इनकी किसी भी प्रकार का आतक रोग नही होता है, दद्रु कुष्ट आदि चर्म-रोग से ये रहित होते है "अणुलोमवाउवेगा, कंकगहणी, कवोयपरिणामा, सउणिपोसपिट्ठतरोरुप-रिणया छद्धणुसहस्समूसिआ" शरीरान्तवर्ती वायु का वेग इनके सदा अनुकूल रहता हैं इनका गुदाशयकंकपक्षी के गुदाशय की तरह नीरोगवचर्स्ववाला होता हैं अर्थात् इनका गुदाशय टट्टी से लिप्त नहीं होता है कपोत का जैसा आहार परिणाम होता है उसी तरहका इनका आहार प-रिणाम होता हैं अर्थात् जैसे कबूतर कंकड खा जावे तो वह भी जीर्ण हो जाता है पच जाता है उसी तरह से इन्हे भी दुर्जर भोजन पच जाता है ऐसा इनका आहार परिणाम होता हैं इस कथन से ये अजीर्णता आदि दोष से रहित होते हैं यह बतलाया गया हैं इनकी गुदा का जो बा-ह्यभाग होता है वह पक्षी की गुदा के बाह्यभाग की तरह मल के लेप से रहित रहता है पोस-

---

અનુનાદ જેવા અનુનાદવાળા એથી શોભન સ્વરવાળા હોય છે સારા સ્વર અનેનિર્ઘોષ—અનુનાદવાળા હોય છે પ્રભાથી જેમના શારીરિક અવયવો પ્રકાશિત થતા રહે છે, એવા હોય છે. વજ્ર ઋષભનારાચ સંહનનવાળા હોય છે સમચતુરસ્ર સંસ્થાનવાળા હોય છે એમની ચામડીમા કોઈ પણ જાતની વિકૃતિ થતી નથી દદ્રુ કુષ્ઠ વગેરે ચર્મરોગથી એઓ વિહીન હોય છે,. "अणुलोम वाउवेगा, कंकग्गहणी, कपोयपरिणामा सउणिपोसपिट्ठंतरोरुपरिणया, छद्धणुसहस्समूसिआ" એમના શરીરાન્તર્વર્તી વાયુનો વેગ સદા અનુકૂલ રહે છે. એમનું ગુદાશય કંકપક્ષી ના ગુદાશયની જેમ નીરોગ વર્ચસ્કવાળુ હોય છે, એટલેકે એમનુ ગુદાશય બાજરુથી લિપ્ત હોતુ નથી કપોતનો જે જાતનો આહાર-પરિણામ હોય છે તેજાતનો એમનો આહાર પરિણામ હોય છે એટલે કે કપોત કાંકરાઓ ખાય છે તો પણ જીર્ણ થઈ જાય છે પચી જાયછે, તેવી જ રીતે એમને પણ દુર્જર ભોજન પણ પચી જાય છે એવો એમનો આહાર પરિણામ હોય છે આ કથનથી સ્પષ્ટ થાય છે કે એઓ સર્વે અજીર્ણતા વગેરે દોષોથી રહિત

तम् । तथा--'सउणि पोसपिट्ठंतरोरुपरिणया' शकुनि पोसपृष्ठान्तरोरुपरिणताः-शकुनेः- पक्षिण इव निर्लेपत्वात् पोसः-अपानभागो गुदबाह्यभागो येषां ते तथा । तथा-पृष्ठ-पृष्ठ- भाग', अन्तरे-पृष्ठोदरयोरन्तराले-पार्श्वे इत्यर्थः ऊरू=सक्थिनी-इत्येतानि-परिणतानि परिनिष्ठतां गतानि येषां ते तथा, ततः पक्षद्वयस्य कर्मधारयः । तथा 'छद्धणु सहस्समू- सिया' षड्धनुस्सहस्रोच्छ्रिताः- षट्सहस्रधनुः परिमितोच्चाः । एव विधास्ते मनुजा भव- न्तीति । अथ तेषामेव मनुजानां वैशिष्ट्यमाह-'तेसिणं मणुयाणं' इत्यादि। 'समणा उसो, हे आयुष्मन् ! श्रमण ! 'तेसिण मणुयाणं' तेषां खलु मनुजानां 'वे छप्पणा पिट्ठकरंडग- सया' द्वे षट् पञ्चाशत्पृष्ठकरण्डकशते-षट्पञ्चाशदधिकद्विशत संख्यकानि पृष्ठवंशवर्त्युन्नता अस्थिखण्डा पशुलिका इति यावत् 'पण्णत्ता' प्रज्ञप्ते-कथिते । तथा-ते मनुजाः 'पउमु- प्पलगंधसरिस णीसासमुरभिवयणा' पद्मोत्पल गन्धसदृशनिःश्वाससुरभिवदनाः पद्मं सूर्य- विकासिकमलम् उत्पलं-चन्द्रविकासिकमलम्, एतद्वयस्य यो गन्धस्तत्सदृशः-तत्तुल्यो निः श्वाससुरभि र्यस्मिस्तादृशं वदनं मुख येषां ते तथा भवन्ति । पुनस्ते कीदृशाः ! इत्याह- 'तेण' इत्यादि । 'तेण मणुया पगई उवसंता' ते खलु मनुजाः प्रकृत्युपशान्ता -प्रकृत्या- स्वभावेन उपशान्ता शान्तस्वभावा भवन्ति न तु क्रूरस्वभावाः, तथा 'पगईपयणुकोहमा- णमायालोभा' प्रकृतिप्रतनुक्रोधमानमायालोभाः प्रकृत्या-स्वभावेन प्रतनवः-अत्यल्पाः क्रोधमानमायालोभाः येषां ते तथा, अतएव 'मिउमद्दवसम्पन्ना' मृदुमार्दव सम्पन्नाः- मृदु शोभन परिणाम सुखकर यन्मार्दवं तेन सम्पन्नाः-युक्ताः, न तु खलजनवत् कपटमा- र्दवयुक्ताः, तथा 'अल्लीणा' अलीनाः-सर्वगुणालङ्कृताः अथवा गुरुजनाज्ञाकारिणो न तु

शब्द का अर्थ अपान भाग है इनका पृष्ठभाग दोनों पार्श्वभाग और दोनो ऊरू परिनिष्ठित होते हैं अर्थात् वहुत मजबूत होते हैं ६ हजार धनुष के ये ऊँचे होते है । "तेसिणं मणुयाणं वे छप्पण्णा पिट्ठ करंडकसया पण्णत्ता समणाउसो !" हे श्रमण ! आयुष्मन् उन मनुष्यों की २५६ पसुरियों को हड्डिया होती है, 'पउमुप्पलगंध सरिसणोसास सुरभिवयणा ' इनका श्वासोच्छ्वास पद्म एवं (कमल)की जैसी गंध होती है वैसी गन्ध वाला होता है अत' उसकी खुशबू से इनका मुख सदा सुवासित बना रहता है "तेणं मणुया पगई उवसंता पगई पयणु कोहमाण मायालोभा मिउमद्दव सपन्ना अल्लीणा भद्दगा विणीया अप्पिच्छा असण्णिहिसचया विडिमंतरपरिवसणा जहिच्छिय कामकामिणो" ये मनुष्य प्रकृति से ही शान्तस्वभाव वाले होते है क्रूरस्वभाव वाले नहीं होते है, तथा

હોયછે એમનો ગુદાનો જે બાહ્ય ભાગ હોય છે તે પક્ષીની ગુદાના ભાગની જેમ મલના લેપથી વિહીન રહે છે 'पोस' શબ્દનો અર્થ અપાનભોગ છે. એમનો પૃષ્ઠભાગ. બન્ને પાર્શ્વ ભાગ અને બન્ને ઉરુઓ પરિનિષ્ઠિત હોય છે. એટલે કે બહુ જ મજબૂત હોય છે છ હજાર ધનુષ જેટલા એઓ ઉંચા હોય છે "तेसिणं मणुयाणं वे छप्पण्णा पिट्ठकरंडकसया पण्णत्ता समणाउसो" હે શ્રમણ આયુષ્મન્ ! તે મનુષ્યોની ૨૫૬ પાંસળીઓના અસ્થિઓ હોય છે "पउमुप्पलगन्ध सरिस णीसाससुरभिवयणा" પદ્મ અને ઉત્પલનો જેવો ગંધ હોય છે તેવા જ ગંધવાળા એમના શ્વાસોચ્છવાસ હોય છે. એથી એમના ગંધથી એમનું મુખ

कदाचिदपि तदाज्ञोल्लङ्घकाः, यद्वा-आ-समन्तात् लीनाः-सर्वासु क्रियासु गुप्ता न तूद्धतचेष्टाकारिणः इत्यर्थः, तथा 'भद्दगा' भद्रका-कल्याण भागिनः 'भद्रगा' इतिच्छाया पक्षे-भद्रहस्तिगतय इत्यर्थः, तथा 'विणीया' विनीताः-वृद्धजनेषु विनयशालिनः, 'अप्पिच्छा' अल्पेच्छा -मणिकनकादि प्रतिबन्ध रहिताः, 'असण्णिहिसंचया' असन्निधि सचयाः-न विद्यते सन्निधेः-पर्युषितखाद्यादेः संचयो येषां ते तथा असंचयशीला इत्यर्थः, तथा-'विडिमंतरपरिवसणा' विटपान्तरपरिवसनाः-विटपान्तरेषु-प्रासादाद्याकारेषु शाखान्तरेषु परिवसनम्-आवासो येषां ते तथा, प्रासादाकारकल्पवृक्षनिवासिन-इत्यर्थः । तथा 'जहिच्छियकामकामिणो' यथेप्सितकामकामिन -यथेप्सितान्-यथेष्टान् कामान्-शब्दादीन् भोगान् कामयन्ते-उपभोग्यत्वेन अभिलषन्तीति तथा-यथेष्ट शब्दादिविषयोपभोगशालिनश्च भवन्तीति ॥सू०२४॥

प्रकृति से ही क्रोध मान माया और लोभ कषाय का मदता वाले होते है इसलिये ये मृदु-शोभन परिणामवाले परिणाम में सुखकारी-ऐसे मार्दव भाव से संपन्न होते हैं खलजन की तरह कपट युक्त मार्दवभाववाले नही होते हैं । ये अलीन सर्वगुणों से सहित होते हैं अथवा गुरुजनों की आज्ञा के आराधक होते हैं उनकी आज्ञाके विराधक नहीं होते है । अथवा सब तरफसे ये समस्त शुभ क्रियाओं में लीन रेहते है उद्धतचेष्टाकारी ये नही होते हैं, ये भद्रक कल्याणभागी होते हैं अथवा भद्रग-भद्रहाथी की जैसी चाल वाले होते है ये विनीत होते है वृद्धजनों की विनय करने वाले होते है, ये अल्पेच्छ होते है. मणि कनक आदि में प्रतिबन्ध से हीन रहते हैं ये पर्युषित खाद्य आदि के सग्रह शील नही होते हैं इनका रहन सहन प्रासाद आदि के आकाररूप कल्पवृक्षों की शाखाओं के भीतर होता हैं तथा ये प्रासाद के जैसे आकार वाले कल्पवृक्षों पर निवास करते है तथा ये यथेष्ट शब्दादिक भोगों को भोगने के स्वभाव वाले होते हैं ॥२४॥

સદા સુવાસિત રહે છે. "तेण मणुया पगई उवसता, पगई पयणु कोहमाणमायालोभा मिउमद्दवसंपन्ना, अल्लीणा, भद्दगा, विनीआ, अप्पिच्छा असण्णिहिसं , विडिमंतर-परिवसणा, जहिच्छियकामकामिणो" એ મનુષ્યો પ્રકૃતિથી શાન્ત સ્વભાવવાળા હોય છે. ક્રૂર સ્વભાવવાળા નહિ તેમજ પ્રકૃતિથી ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ કષાયની મંદતાવાળા હોય છે. એથી જ એ એો મૃદુ શોભન પરિણામવાળા પરિણામ મા સુખકારી એવા માર્દવ-ભાવથી સપન્ન હોય છે ખલ માણુસોની જેમ કપટ યુકત માર્દવભાવવાળા હોતા નથી. એ અલીન સર્વ ગુણ સપન્ન હોય છે અથવા ગુરુજનોની આજ્ઞાના વિરાધક નહિ પણ પાલન કરનારા હોય છે અથવા સર્વ રીતે એ સર્વ સમસ્ત શુભક્રિયાઓમાં લીન રહે છે. એઓ ઉદ્ધત ચેષ્ટાકારી હોતા નથી એ ભદ્રક કલ્યાણ ભાગી હોય છે અથવા ભદ્રગ ભદ્ર હાથીના જેવી ગતિવાળા હોય છે એ વિનીત હોય છે વૃદ્ધ જનોની સામે વિનમ્ર થઈ ને રહે છે એ અલ્પેચ્છ હોય છે મણિ કનક વગેરેમા પ્રતિબન્ધથી હીન રહે છે એ પર્યુષિત ખાદ્ય વગેરે પદાર્થોનો સગ્રહકરવાવાળા હોતા નથી એમની રહેણી કરણી પ્રાસાદ આદિના આકર રૂપ કલ્પવૃક્ષોની શાખાઓની અંદર હોય છે એટલે કે એ પ્રાસાદ જેવા આકાર વાળા વૃક્ષોપર નિવાસ કરે છે તેમ જ યથેષ્ટ શબ્દાદિક ભોગોને ભોગવનાર હોય છે-૨૪॥

सम्प्रति तेषां मनुजानां कियत्सु दिनेषु व्यतीतेषु आहारप्रयोजनं भवति ? तेषामाहारश्च कीदृशो भवति ? तस्मिन्काले च पृथिव्या पुष्पफलानां च कीदृश आस्वादो भवति ? इति च प्रदर्शयितुमाह —

मूलम्—तेसि णं मणुयाणं केवइकालस्स आहारट्ठे समुप्पज्जइ ? गोयमा ! अट्ठमभत्तस्स आहारट्ठे समुप्पज्जइ । पुढवीपुप्फफलाहारा णं ते मणुया पण्णत्ता समणाउसो ! तीसे णं भंते ! पुढवीए केरिसए आसाए पण्णत्ते ? से जहा नामए गुलेइ वा खंडेइ वा सक्कराइ वा मच्छंडियाइ वा पप्पडमोयएइ वा भिसेइ वा पुप्फुत्तराइ वा पउमुत्तराइ वा विजयाइ वा महाविजयाइ वा आकासियाइ वा आदंसियाइ वा आगासफलोवमाइ वा उवमाइ वा अणोवमाइ वा भवेएयारूवे ? गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे, सा णं पुढवी इत्तो इट्ठतरिया चेव जाव मणामतरिया चेव आसाएणं पण्णत्ता । तेसि णं भंते ! पुप्फफलाणं केरिसए आसाए पण्णत्ते ! से जहा णामए रण्णो चाउरंतचक्कवट्टिस्स कल्लाणे भोयणजाए सयसहस्सनिप्फन्ने वण्णेण उवेए जाव फासेणं उवेए आसायणिज्जे विसायणिज्जे दिप्पणिज्जे दप्पणिज्जे मयणिज्जे बिंहणिज्जे सव्विंदियगायपल्हायणिज्जे भवे एयारूवे, ? गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे, तेसिणं पुप्फफलाणं एत्तो इट्ठतराए चेव जाव आसाए पण्णत्ते ॥सू०२५॥

छाया—तेषां खलु मनुजानां कियत्कालेन आहारार्थः समुत्पद्यते ? गौतम ! अष्टमभक्तेन आहारार्थः समुत्पद्यते, पृथिवीपुष्पफलाहाराः खलु ते मनुजा प्रज्ञप्ताः श्रमणायुष्मन् ! तस्या खलु पृथिव्या भदन्त ! कीदृशक आस्वादः प्रज्ञप्त तद्यथानामकं गुड इति खण्डमितिवा शर्करेति वा मत्स्यण्डिकेति वा पर्पटमोदक इति वा बिसमिति वा पुष्पोत्तरेति वा पद्मोत्तरेति वा विजयेति वा महाविजयेति वा आकाशिकेति वा आदर्शिकेति वा आकाशफलोपमेति वा उपमेति वा अनुपमेति वा, भवेदेतद्रूप ! गौतम ! नो अयमर्थः समर्थः. सा खलु पृथिवी इत इष्टतरिका चैव यावद् मन आमतरिका चैव आस्वादेन प्रज्ञप्ता ! तेषां खलु भदन्त ! पुष्पफलानां कीदृशक आस्वादः प्रज्ञप्तः तद्यथा नामक राज्ञश्चातुरन्तचक्रवर्तिनः कल्याणं भोजनजातं शतसहस्रनिष्पन्न वर्णेनोपेतं यावत् स्पर्शेन उपेतम् आस्वादनीयं विस्वादनीयं दीपनीयं दर्पनीयं मदनीयं बृंहणीयं सर्वेन्द्रियगात्रप्रह्लादनीयम्, भवेत् एतद्रूपः ? गौतम ! नायमर्थः समर्थः तेषां खलु पुष्पफलानाम् इत इष्टतरकश्चैव यावत् आस्वाद प्रज्ञप्तः ॥सू०२५॥

टीका-'तेसि णं भंते ! इत्यादि । 'तेसि णं मनुयाणं केवइकालस्स' तेषां खलु मनुजानां कियत्कालेन किं प्रमाणेन कालेन 'अहारट्ठे' आहारार्थः आहारप्रयोजनं 'समुप्पज्जइ' समुत्पद्यते संजायते ? इति गौतमप्रश्नः । 'केवइयकालस्स' इत्यत्र तृतीयार्थे षष्ठी । भगवानाह—'गोयमा ! अट्ठमभत्तस्स हे गौतम ! अष्टमभक्तेन अष्टमभक्तप्रमाणकालेन तेषाम् 'आहारट्ठे' आहारार्थः आहारप्रयोजनम् आहारेच्छेत्यर्थः 'समुप्पज्जइ' समुत्पद्यते । 'अट्ठमभत्तस्स' इत्यत्र तृतीयार्थे षष्ठी बोध्या । अष्टमभक्तम् इत्युपवासत्रयस्य संज्ञा तच्च तपोविशेषो निर्जरार्थं क्रियते तेषां मनुष्याणां तु सरसाहारभोजित्वेन तावत्कालपर्यन्तं क्षुद्वेदनीयोदयाभावादाहारसंज्ञैव न जायते इति निर्जरार्थत्वाभावात्तत्कृताहारत्यागस्य यद्यप्यष्टभक्तत्व नास्ति तथापि अभक्तार्थत्वसाम्यादत्रापि 'अट्ठमभत्तस्स' इत्युक्तमिति । तथा

अब सूत्रकार यह प्रगट करते है कि उन मनुष्यो को कितने दिनो के बाद आहार की इच्छा होती है, तथा—उनका आहार कैसा होता है, और उस काल मे पृथिवी के पुष्पफलादिकों का कैसा आस्वाद होता है ।

"तेसि ण मणुयाण केवइ कालस्स आहारट्ठे समुप्पज्जइ" इत्यादि ।

टीकार्थ—"तेसि णं मणुयाण केवइ कालस्स आहारट्ठे समुप्पज्जइ" गौतमस्वामी ने प्रभु से ऐसा पूछा है—हे भदन्त ! उन मनुष्यों को कितने समय के बाद आहार की अभिलाषा होती है? इसके उत्तर में प्रभु कहते है—"गोयमा ! अट्ठमभत्तस्स आहारट्ठे समुप्पज्जइ" हे गौतम ! अष्टम भक्त प्रमाण काल के बाद—अर्थात् तीन दिन के बाद उनके आहार की अभिलाषा होती है "अष्टम भक्त" यह तीन उपवास का नाम है, यह तपो विशेष है और निर्जरा के लिए किया जाता है, परन्तु ये मनुष्य तो उपवास करते नहीं है—क्यों कि भोगभूमि के जीवो के चारित्र नहीं होता है ये तो सरस आहार भोजी है, अत इस भोजन से उन्हे तीन दिन तक क्षुद्वेदनीयोदय के अभाव से भूख ही नहीं लगती है तीन दिन व्यतीत हो जाने पर ही भोजनेच्छा इन्हें

હવે સૂત્રકાર એ પ્રકટ કરે છે કે તે મનુષ્યોને કેટલા દિવસ પછી આહારની ઈચ્છા થાય છે, તેમ જ તેમનો આહાર કેવો હોય છે અને તે કાળ મા પૃથિવીનાં પુષ્પફલ વગેરેનો સ્વાદ કેવો હોય છે

'तेसिणं मणुयाणं केवइकालस्स आहारट्ठे समुप्पज्जइ', इत्यादि-सूत्र-॥२५॥

ટીકાર્થ—ગૌતમે પ્રભુને પ્રશ્ન કર્યો કે હે ભદન્ત તે માણસોને કેટલા સમય પછી આહારની અભિલાષા થાય છે એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે

। "गोयमा अट्ठमभत्तस्स आहारट्ठे समुप्पज्जइ' હે ગૌતમ ! અષ્ટમભક્ત પ્રમાણ કાળ પછી એટલે કે ત્રણ દિવસ પછી આહારની અભિલાષા થાય છે 'अष्टम भक्त" આ ત્રણ ઉપવાસનું નામ છે આ તપ વિશેષ છે અને નિર્જરામાટે કરવામા આવે છે પણ એ મનુષ્યો તો ઉપવાસ કરતા નથી, કેમકે ભોગભૂમિના જીવોને ચારિત્ર હોતુ નથી એઓ તો સરસ આહાર-ભોજી છે એથી એ ભોજનથી તેમને ત્રણ દિવસ સુધી ક્ષુદ્વેદનીયોદયના અભાવથી ભૂખ લાગતી જ નથી ત્રણ દિવસ વ્યતીત થય તે પછી જ તેમની ભોજ-

'समणाउसो !' हे आयुष्मन ! श्रमण ! 'ते मणुया' ते मनुजाः 'णं' खलु-निश्चयेन 'पुढवीपुप्फफलाहारा' पृथिवीपुष्पफलाहाराः पृथिवी=भूमिः,पुष्पाणि-कल्पतरुपुष्पाणि फलानि-कल्पतरुफलानि च, एतान्याहरन्ति-भुञ्जते ये ते तथाभूताः 'पण्णत्ता' प्रज्ञप्ताः। ततो गौतम पृच्छति- 'तीसे णं भंते ! पुढवीए' हे भदन्त ! तस्याः खलु पृथिव्याः 'केरिसए' कीदृशकः-किं प्रकारकः 'आसाए' आस्वादः-रसः 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तः ? 'से जहा णामए' तद्यथानामकम् 'गुलेइ वा' गुड इति वा, इति शब्दः स्वरूपप्रदर्शने, वा शब्दः समुच्चये, एवमग्रेऽपि, 'खंडेइवा' खण्डमिति वा 'सक्कराइ वा' शर्करेति वा शर्करा-'काल्पीमिश्री' इति प्रसिद्धा 'मच्छंडियाइ वा' मत्स्यण्डिकेति वा, मत्स्यण्डिका शर्करा विशेषः, 'पप्पडमोयएइ वा' पर्पटमोदक इति वा, पर्पटमोदको लड्डुक विशेषः, 'भिसेइ वा' बिसमिति वा, बिस-मृणालम् , 'पुप्फुत्तराइवा' पुष्पोत्तरेति वा, 'पउमुत्तराइ वा' पद्मोत्तरेति वा, पुष्पोत्तरपद्मोत्तरे शर्कराभेदो 'विजयाइवा' विजयेति वा 'महाविजयाइ वा' महाविज-

होती है. इसलिए यह आहारत्याग उनके कर्मों की निर्जरा का कारण नहीं होता है क्यो कि उस आहारत्याग में अष्टम भक्तता नहीं है परन्तु फिर भी जो इस आहारत्याग को अष्टमभक्त की सज्ञा दी गई है वह अभक्तार्थत्व के साम्य को लेकर ही दी गई है । "पुढवीपुप्फ फलाहारा ण ते मणुया पण्णत्ता" हे श्रमण आयुष्मन् ! वे मनुष्य निश्चय से पृथिवी-मृत्तिका, पुष्प और फल कल्प वृक्षों के फल इनका आहार करते है अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते है-"तीसे णं भंते ! पुढवीए केरिसए आसाए पण्णत्ते" हे भदन्त ! उस पृथिवी का आस्वाद कैसा कहा गया है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-"से जहा नामए गुडेइ वा खडेइ वा, सक्कराइ वा मच्छडियाइ वा पप्पडमोयएइ वा भिसेइ वा पुप्फुत्तराइ वा विजयाइ वा" हे गौतम ! जैसा आस्वाद गुड का होता है, खांड का होता है, शर्करा का होता है -काल्पीमिश्री का होता है, मत्स्यण्डिका-राब या शर्कराविशेष का होता है, पर्पटमोदक-लड्डुका होता है, मृणाल का होता है,

नेच्छा जाग्रत थाय छे એथी આ આહારત્યાગ એમના કર્મોની નિર્જરાનુ કારણ હોતુ નથી, કેમકે તે આહારત્યાગમા અષ્ટમ ભક્તતા નથી, છતાએ જે એ આહારત્યાગને અષ્ટમ ભક્તતાની સંજ્ઞા આપવામા આવી છે તે અભક્તાર્થત્વના સામ્યને લીધે જ આપવામા આવી છે. "पुढवी-पुप्फफलाहारा णं ते मणुया पण्णत्ता' હે શ્રમણ ! આયુષ્મન્ ! તે મનુષ્યો નિશ્ચયપૂર્વક પૃથિવી, મૃત્તિકા, પુષ્પ અને ફળ-કલ્પવૃક્ષોના ફળ-આ સર્વેને આહાર રૂપમા ગ્રહણ કરે છે હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને આ જાતનો પ્રશ્ન કરે છે કે "तीसे ण भंते ! पुढवीए केरिसए आसाए पण्णत्ते" હે ભદન્ત ! તે પૃથિવીનો આસ્વાદ કેવો કહેવામાં આવ્યો છે ? એના જવાબમા પ્રભુ કહે છે-"से जहा नामए गुलेइ वा खंडेइ वा सक्कराइ वा मच्छंडियाइ वा पप्पडमोयए इ वा भिसेइ वा पुप्फुत्तराइ वा पउमुत्तराइ वा विजयाइ वा' હે ગૌતમ ! જેવો આસ્વાદ ગોળનો હોય છે, ખાંડનો હોય છે, શર્કરાનો હોય છે, કાલ્પી મિશ્રીનો હોય છે, મત્સ્યડિકા-રાવ અથવા શર્કરા વિશેષનો હોય છે, પર્પટ મોદક-લાડવા વિશેષનો હોય છે, મૃણાલનો હોય છે, પુષ્પોત્તરનો હોય છે, પદ્મોત્તરનો હોય છે, (પુષ્પોત્તર અને

येति वा, 'आकासियाइ वा' आकाशिकेति वा 'आदंसियाइ वा' आदर्शिकेति वा, 'आगासफलोवमाइ वा' आकाशफलोपमेति वा, 'उवमाइ वा' उपमेति वा, 'अणोवमाइ वा' अनुपमेति वा, विजयाद्यनुपमान्तास्तदानीन्तना अमृतस्वादा भोज्यविशेषा विज्ञेयाः किम् 'एयारूवे' एतद्रूपः–एतत्प्रकारकः–गुडादीनामास्वाद तुल्यस्तेषामास्वादो 'भवे' भवति ? इति। भगवानाह–'गोयमा ! णो इणट्ठेसमट्ठे' हे गौतम ! नो अयमर्थः समर्थः 'सा णं पुढवी' सा खलु पृथिवी 'इत्तो' इतः– पूर्वोक्तगुडादित 'इट्ठतरिया चेव' इष्टतरिका–अतिशयेन सकलेन्द्रिय सुखजनिका । 'जाव' यावत्पदेन–कान्ततरिकाप्रियतरिका मनोज्ञतरिका चेति पदत्रयं संगृह्यते, तत्र–कान्ततरिकाअतिशयेन रुचिकरा प्रियतरिका अतिशयेन प्रेमोत्पादिका मनोज्ञतरिका–अतिशयेन मनोहरा तथा 'मणामतरिया' मन आमतरिकाअतिशयेन

पुष्पोत्तर का होता है पद्मोत्तर का होता है पुष्पोत्तर और पद्मोत्तर ये दो भेद एक जाति की शर्करा के होते हैं, विजया का होता है "महाविजयाइ वा, आकासियाइ वा, आदंसियाइ वा, वा,आगासफलोवमाइ वा, उवमाइ वा, अणोवमाइ वा, भवे एयारूवे ?" महाविजया का होता है, आकाशिकाका होता है, आदर्शिका का होता है, आकाशफलोपमा का होता है, उपमा का होता है, अनुपमा का होता है–ये सब विजया से लेकर अनुपमा तक के इस समय के विशेष भोज्य पदार्थ हैं इसका स्वाद अमृत के जैसा होता है, इतना प्रभु के कहते ही गौतमस्वामीने बीच में ही पूछा तो क्या हे भदन्त ! जैसा इनका स्वाद होता है वैसा ही स्वाद वहीं की पृथिवी का होता है ? तो इसके उत्तर में प्रभु कहते है–'गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे" हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है. क्योंकि "सा ण पुढवी इत्तो इट्ठतरिया चेव जाव मणामतरियाचेव आसाएण पण्णत्ता " वहां की पृथिवी इन पूर्वोक्त गुडादि पदार्थों से भो इष्टतरक है– अतिशय रूपसे सकल इन्द्रिय को सुख जनक है यहां यावत्पद से–"कान्ततरिका प्रियतरिका, मनोज्ञतरिका" इन तीन पद का ग्रहण हुआ है, अतः इन पदों के अनुसार वह कान्ततरिका–अतिशय रूपसे

પદ્મોત્તર એ બન્ને ભેદો એક વિશેષ પ્રકારની શર્કરાના છે) વિજયાનો હોય છે. "મહાવિજયાઇ વા, આગાસિયાઇ વા આદેસિયાઇ વા, આગાસફલોવમાઇ વા, ઉવમાઇ વા, ભવે પયારૂવે" મહાવિજયાનો હોય છે, આકાશિકાનો હોય છે, આદર્શિકાનો હોય છે, આકાશફલોપમાનો હોય છે, ઉપમાનો હોય છે, અનુપમાનો હોય છે, એ બધા વિજયાથી માંડીને અનુપમા સુધીના તે વખતના વિશેષ પ્રકારના ભોજ્ય પદાર્થો છે એમનો આસ્વાદ અમૃત જેવો હોય છે પ્રભુએ આટલુ કહ્યું કે તરત ગૌતમે વચ્ચે જ પ્રશ્ન કર્યો કે–હે ભદન્ત ! જેવો એમનો સ્વાદ હોય છે, તેવો જ સ્વાદ ત્યાની પૃથિવીનો હોય છે ? તો એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે–ગોયમા ! ણો ઇણટ્ઠે સમટ્ઠે" હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી કેમકે "सा णं पुढवी इत्तो इट्ठतरिया चेव जाव मणामतरिया चेव आसापणं पण्णत्ता" ત્યાની પૃથિવી પૂર્વોક્ત ગોળ વગેરે પદાર્થો કરતા પણ ઈષ્ટ તરક છે અતિશય રૂપથી સકલ ઇન્દ્રિયો માટે સુખજનક છે અહીં યાવત્ પદથી "कान्ततरिका, प्रियतरिका मनोज्ञतरिका" એ ત્રણ પદો ગ્રહણ કરવામાં આવ્યા છે એથી એ પદો મુજબ તે કાન્તતરિકા–અતિશય રૂપમા

मनो गम्या 'आसाएण' आस्वादेन-रसेन 'पण्णत्ता' प्रज्ञप्ता। पुनर्गौतमस्वामी पुष्पफला-नामास्वादविषये पृच्छति-'तेसि णं' इत्यादि। 'तेसि णं भंते !' हे भदन्त ! तेषां खलु तत्कालोत्पन्नमनुष्याहारभूतानां कल्पतरुसम्बन्धिनां 'पुप्फफलाणं केरिसए आसाए पण्णत्ते' पुष्पफलानां कीदृशः आस्वादः प्रज्ञप्तः ? इति। 'से जहा णामए रण्णो' तद्यथा नामकं राज्ञो नृपस्य कीदृशस्य तस्य ? 'चाउरंतचक्कवट्टिस्स' चातुरन्तचक्रिवर्त्तिनः षट्खण्डाधि-पतेः 'कल्लाणे' कल्याणम्-एकान्तसुखजनकं 'भोयणजाए' भोजनजातं-भोजनप्रकारः 'स-यसहस्सनिप्फन्ने' शतसहस्रनिष्पन्नं-लक्षदीनारव्ययेन सम्पन्नं 'वण्णेण' वर्णेन-अतिप्रश स्तेन वर्णेन 'उवेए' उपपेत-युक्तं, 'जाव' यावत्-यावत्पदेन गन्धेनोपपेत रसेनोपपेतम् इति सग्राह्यम् तत्र-गन्धेन-अतिप्रशस्तेन गन्धेन, रसेन अतिप्रशस्तेन रसेनेति बोध्यम्, तथा 'फासेणं' स्पर्शेन-अतिप्रशस्तेन स्पर्शेन 'उवेए' उपपेतं-युक्तं यद्यपीह वर्णादयः सा-मान्येन नोक्तास्तथापितेऽति प्रशस्ता एव बोध्याः, सामान्य वर्णादिमत्त्व तु सामान्य भोजनेऽपि भवत्येवेत्यत एवाह-'आसायणिज्जे' आस्वादनीयम् सामान्यतः, 'विसा-

रुचिकरा है, प्रियतरिका-अतिशयरूप से प्रेमोत्पादिका है और मनोज्ञतरिका-अतिशय रूप से मन को हरने वाली है, एवं अतिशय रूप से वह मन आमतरिका मन के द्वारा गम्य है इस प्रकार का उसका रस कहा गया है अर्थात् रस को लेकर इस पृथिवी का ऐसा वर्णन किया गया है।

"तेसि णं भंते ! पुप्फफलाण केरिसए आसाए पण्णत्ते ?" हे भदन्त ! वहां उन पुष्पफलो का रस कैसा कहा गया है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते है-"से जहा णामए रण्णो चाउरंतचक्कवट्टिस्स कल्लाणे भोयणजाए सयसहस्सनिप्फन्ने वण्णेण उवेए जाव फासेण उवेए आसायणिज्जे विसायणिज्जे, दिप्पणिज्जे, दप्पणिज्जे, मयणिज्जे, बिंहणिज्जे, सविंदियगायपल्हायणिज्जे" हे गौतम ! जैसा-षट्-खण्डाधिपतिचक्रवर्तिराजा का भोजन जो कि एक लाख दीनार के खर्च से निष्पन्न हुआ हो, क-ल्याणप्रद-एकान्ततः सुख जनक होता है और वह अति प्रशस्त वर्ण से, अति प्रशस्त रस से,

રુચિકરા-છે, પ્રિયતરિકા-અતિશય રૂપથી પ્રેમોત્પાદિકા છે અને મનોજ્ઞતરિકા-અતિશય રૂપ-થી મનને આકર્ષનારી છે તેમજ અતિશય રૂપમાં તે મન આમતરિકા મન વડે ગમ્ય છે, આ જાતની તેના રસની વિશેષતાઓ કહેવામા આવી છે એટલે કે રસને લઈને તે પૃથ્વીનું આ જાતનું વર્ણન કરવામા આવ્યું છે

"तेसि णं भंते ! पुप्फफलाणं केरिसए आसाए पण्णत्ते ?" હે ભદન્ત ! ત્યાં તે પુષ્પ ફળોના રસો કઈ જાતના કહેવામા આવેલ છે ? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે :-"से जहा णा-मए रण्णो चाउरंत चक्कवट्टिस्स कल्लाणे भोयणजाए सयसहस्स निप्फन्ने वण्णेण उवेए जाव फासेणं उवेए आसायणिज्जे विसायणिज्जे दिप्पणिज्जे दप्पणिज्जे मयणिज्जे बिंहणिज्जे, सव्विंदियगायपल्हायणिज्जे" હે ગૌતમ ! જેવું ષટ્ખંડાધિપતિ ચક્રવર્તિનરેશનું ભોજન કે જે એક લાખ દીનારના ખર્ચે નિષ્પન્ન થયેલ હોય, કલ્યાણ પ્રદ, એકાન્તત સુખજનક હોય છે, અને તે અતિ પ્રશસ્ત વર્ણથી, અતિ પ્રશસ્તરસથી, અતિ પ્રશસ્ત ગન્ધથી અને અતિ પ્રશસ્ત સ્પર્શ થી યુક્ત હોવાથીતે જેમ આસ્વાદનીય હોય છે, વિશેષરૂપથી સ્વાદનીય હોય છે, જઠ-

यणिज्जे' विस्वादनीयं विशेपतः, 'दिप्पणिज्जे, दीपनीयं-दीपयति जाठराग्निर्मिति विग्रहे वाहुकात्कर्त्तर्यनीयर प्रत्ययः, जाठराग्निदीप्तिवर्धमित्यर्थः, 'दप्पणिज्जे' दर्पणीयम्-दृप्तिकरम् उत्साह वर्द्धकमिति यावत् 'मयणिज्जे' मदनीय-मदजनकं 'दिहणिज्जे' बृहणीयं-धातूपचयकर, 'सव्विंदियगायपल्हायणिज्जे, सर्वेन्द्रियगात्रप्रह्लादजनक च भवति किम् 'भवे एयारूवे' एतद्रूपः=एतत्तुल्यः तेपां पुष्पफलानाम् आस्वादो-रसो भवेत् ? भगवानाह 'गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम ! नायमर्थः समर्थः, 'तेसि णं पुप्फफलाणं' तेपां खलु पुष्पफलानाम् 'इत्तो' इतः चक्रवर्तिभोजनतः 'इट्ठतराए चेव' इष्टतरकश्चैव 'जाव' यावत्-यावत्पदेन कान्ततरकश्चैव प्रियतरकश्चैव मनोज्ञतरकश्चैव मन आमतरकश्चैव इति पदसंग्रहः. एपामर्थोऽत्रैव सूत्रे पूर्वं गतः, 'आसाए' आस्वादो रसः पण्णत्ते' प्रज्ञप्तः कथित इति ॥सू०२५॥

सुपमसुपमाकाले भरतवर्पोत्पन्ना जनास्तमाहारमाहार्य क्व वसन्ति ? इति जिज्ञासोपशान्तये गौतमस्वामी पृच्छति—

मूलम्—ते णं ! मणुया तमाहारमोहारेत्ता कहिं वसहिं उवेति गोयमा ! रुक्खगेहालयाणं ते मणुया पण्णत्ता समणाउसो ! तेसि णं भंते ! रुक्खाणं केरिसए आयरभावपडोयारे पण्णत्ते गोयमा ! कूडागारसंठिया पेच्छा

अति प्रशस्त गन्ध से और अतिप्रशस्त स्पर्श से युक्त हुआ जैसा आस्वादनीय होता है, विशेष रूप से स्वादनीय होता है, जठराग्नि का दीपक होता है, उत्साहवर्धक होता है, मदनीय होता है, बृहणीय—धातुओं के उपचय का करने वाला होता है, प्रह्लादनीय—समस्त इन्द्रियों को और पूरे शरीर को आनन्द देने वाला होता है तो क्या हे भदन्त ! "भवे एयारूवे" इनके जैसा ही उन पुष्पफल का आस्वाद—रस होता है ? इसके उत्तर मे प्रभु कहते है-"गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे" हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है अर्थात् चक्रवर्ती के भोजन से भी इष्टतरक, ही यावत् आस्वाद इन पुष्पफलों का होता कहा गया है, यहा यावत्पद से "कान्ततरक, प्रियतरक, मनोज्ञ तरकर और मन आमतरक" इन पदो का सग्रह हुआ है । इन सग्रहीत पदो का अर्थ जैसा पहिले कहागया है—वैसा ही है ॥२५॥

राग्निने दीपक होय छे, उत्साह वर्धक होय छे, मदनीय होय छे, बृहणीय-धातुओनु उपचायक होय छे अने प्रह्लादनीय-सर्व इन्द्रियोने अने सर्व शरीरने आनंद आपनारु होय छे, तो शु हे भदन्त ! 'भवेएयारूवे" एमना जेवो ज ते पुष्पफळोनो आस्वाद होय छे ? एना जवाबमा प्रभु कहे छे 'गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम ! आ अर्थ समर्थ नथी एटले के चक्रवर्तिना भोजन करता पण इष्ट तरक यावत् आस्वाद ए पुष्प फलादिकनो होय छे. अहीं यावत पदथी "कान्ततरक प्रियतरक मनोज्ञतरक. अने मन आम तरक' ए सर्व पदोनो संग्रह थयेल छे ए पदोनी व्याख्या पहेलां करवामा आवी छे. ॥२५॥

छत्तझयथूमतोरण गोउरवेइया चोप्पालग अट्टालगपासाय हम्मियग वक्खवालग्गपोइया वलभीघरसंठिया, अत्थण्णो इत्थ बहवे वरभवणविसिट्ठ संठाणसंठिया दुमगणा सुहसीयलच्छाया पण्णत्ता समणाउसो ! ॥सू०२६॥

छाया— ते खलु भदन्त ! मनुजास्तमाहारमाहार्य क्व वसतिम् उपयन्ति ? गौतम वृक्षगेहालयाः खलु ते मनुजाः प्रज्ञप्ताः श्रमणायुष्मन् तेषां खलु भदन्त ! वृक्षाणा कीदृशक आकारभावप्रत्यवतारः प्रज्ञप्तः ? गौतम ! कूटागारसंस्थिताः प्रेक्षाछत्रध्वज स्तूपतोरण गोपुरवेदिका चोप्पालकाट्टालक प्रासादहर्म्यगवाक्षवालाग्रपोतिका वलभीगृहसंस्थिताः सन्त्यन्ये अत्र बहवो वरभवनविशिष्टसंस्थानसंस्थिता द्रुमगणाः शुभशीतलच्छाया. प्रज्ञप्ता श्रमणायुष्मन् ॥सू०२६॥

टीका—'तेणं भंते' इत्यादि ।

गौतम स्वामी पृच्छति—'ते णं भंते ! मणुया' हे भदन्त ! ते खलु मनुजाः 'तमाहारमाहरेत्ता' तं पूर्वोक्तम् आहारम् आहार्य— अहारं कृत्वा 'कहिं क—कस्मिन् स्थाने 'वसतिं वासं—निवासम् 'उवेति' उपयन्ति—प्राप्नुवन्ति कस्मिन् स्थानं निवासं कुर्वन्ति ? इत्यर्थः । भगवानाह—'समणाउसो । हे आयुष्मन् ! श्रमण ! 'गोयमा !' गौतम ! 'रुक्खगेहालया णं' वृक्षगेहालायाः वृक्षरूपाणि गेहानि=गृहाणि आलयाः आश्रया येषां ते तथा—वृक्षरूपगृहेषु निवसनशीलाः,'ते मणुया पण्णत्ता' ते मनुजा प्रज्ञप्ता भवन्ति । पुनर्गौतमस्वामी पृच्छति 'तेसि ण भंते ! रुक्खाणं केरिसए' हे भदन्त ! तेषां खलु वृक्षाणां कीदृशकः किम्प्रकारक 'आयरभावपडोयारे' आकारभावप्रत्यवतारः आकारभावः स्वरूप-

---

अब भगवान् गौतम की इस जिज्ञासा के कि भारतवर्ष में उत्पन्न हुए वे युगलिक जन उस आहार को खाकर के फिर कहां रहते हैं ? समाधानार्थ सूत्र कहते हैं—

"तेणं भंते ! मणुया तमाहारमाहरेइत्ता कहि वसहिं उवेति" इत्यादि ।

टीकार्थ—"तेणं भते ! मणुया तमाहारमाहरेत्ता कहिं वसहिं उवेंति" हे भदन्त ! वे युगलिक मनुष्य उस आहार को खा करके फिर कहाँ निवास करते हैं ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते है "गोयमा ? रुक्खगेहालयाण ते मणुया पण्णत्ता समणाउसो" हे श्रमण आयुष्मन् ! गौतम ! वे युगलिक मनुष्य उस आहार को खाकर के वृक्षरूप गृह ही है आश्रयस्थान जिनका ऐसे होजाते है अर्थात् वृक्षरूप गृहों में निवास करते है । "तेसिण भते ! रुक्खाणं केरिसए आयारभावप-

---

'ભારતવર્ષમા ઉત્પન્ન થયેલ તે યુગલિક જનો આહાર ગ્રહણ કરીને પછી ક્યા રહે છે ? એ જિજ્ઞાસાના સમાધાન માટે હવે ભગવાન ગૌતમને આ સૂત્ર કહે છે

'તે ણં ભંતે ! મણુયા તમાહારમાહરેત્તા કહિં વસહિં ઉવેંતિ—ઇત્યાદિ સૂ૦ ॥૨૬॥

ટીકાર્થ—હે ભદન્ત ! તે યુગલિકો તે આહારને ગ્રહણ કરીને પછી ક્યા નિવાસ કરે છે ? આ પ્રશ્નના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે, "ગોયમા ! રુક્ખગેહાલયા ણં તે મણુયા પણ્ણત્તા સમણાઉસો" હે શ્રમણ આયુષ્મન્ ! ગૌતમ ! તે યુગલિક મનુષ્યો તે આહારને ગ્રહણ કરીને વૃક્ષ રૂપ ગૃહ જ છે આશ્રયસ્થાન જેમનુ—એવા થઈ જાય છે એટલે કે વૃક્ષ રૂપ ગૃહોમા નિવાસ

विशेषस्तस्य प्रत्यवतारः प्रादुर्भावः 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तः प्ररूपितः भगवानाह—'गोयमा" हे गौतम ! 'कूडागारसंठिया' कूटाकारसंस्थिताः—कूट—शिखर तदाकारसंस्थिताः—तदाकृतिकाः तथा—'पेच्छाछत्तज्झय थूभ तोरण गोउर वेइया चोप्पालग अट्टालगपासाय हम्मियगवक्ख वालग्गपोइया वलभीघरसंठिया' प्रेच्छाच्छत्रध्वज स्तूप तोरण गोपुर वेदिका चोप्पालकाट्टालकप्रासादहर्म्यगवाक्षवालाग्रपोतिका वलभीगृहसंस्थिताः अत्र प्रेक्षादि वलभीगृहान्तशब्दानां द्वन्द्वः, तद्वत् संस्थिताः-संस्थानयुक्ता इति विग्रहः, 'संस्थिताः, शब्दस्य द्वन्द्वान्ते श्रूयमाणत्वात् प्रेक्षादिषु प्रत्येकत्रान्वयः। तेन-प्रेक्षा संस्थिताः छत्रसंस्थिताः इत्यादि रूपेण पदयोजना कार्या। तत्र प्रेक्षापदं पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् प्रेक्षागृहपर, ततश्च प्रेक्षागृहसंस्थिताः—प्रेक्षागृह—नाटकगृहं तद्वत् संस्थिताः—तादृशसंस्थान युक्ताः प्रेक्षागृहाकारा इत्यर्थः। तथा छत्र संस्थिताः—छत्राकाराः, ध्वज संस्थिताः ध्वजाकाराः तोरणसंस्थिताः तोरणाकारा, स्तूपसंस्थिताः=स्तूपाकाराः गोपुरसंस्थिताः गोपुराकाराः, वेदिकासंस्थिताः—वेदिका=वितर्दिका-उपवेशनयोग्या भूमिस्तद्वत्संस्थिताः—तदाकाराः चोप्पालकसंस्थिता—चोप्पालकं='वरण्डा, इति भाषा प्रसिद्धम्, तद्वत्संस्थिताः=तदाकाराः,

डोयारे पण्णते" हे भदन्त ! उन वृक्षो का स्वरूप कैसा कहा गया है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते है "गोयमा ! कूडागार संठिया पेच्छा छत्तज्झयथूभतोरणगोउरवेइया चोप्पालग अट्टालगपासाय हम्मिय गवक्खवालग्गपोइयावलभीघरसंठियो" हे गौतम ! वे वृक्ष कूट-शिखर का जैसा आकार होता है वैसे आकार वाले होते हैं प्रेक्षा-प्रेक्षाग्रह-सिनेमाग्रह या नाटकग्रह-का जेसा आकार होता है वैसे आकार वाले होते हैं छत्र-छाते का जैसा आकार होता है वैसे आकार वाले होते हैं, ध्वजा का जेसा आकार होता है वैसे आकार वाले होते हैं, स्तूपका (चबूतरा) जैसा आकार होता है वैसे आकार वाले होते हैं, तोरण का जैसा आकार होता है वैसे आकार वाले होते है, गोपुरका जैसा आकार होता है, वैसे आकार वाले होते है, उपवेशन योग्य भूमि का जैसा आकार होता है वैसे आकार वाले होते है, चोप्पालक वरडा का जैसा आकार

કરે છે "तेसिणं भंते ! रुक्खाण केरिसए आयारभावपडोयारे पण्णत्ते" હે ભદન્ત ! તે વૃક્ષોનું સ્વરૂપ કેવું કહેવામાં આવ્યું છે ? એના ઉત્તરમા પ્રભુ કહે છે : "गोयमा ! कूडागारसंठिया पेच्छा छत्तज्झयथूम तोरण गोउरवेईया चोप्पालग अट्टालग पासाय हम्मिय गवक्खवालग्ग पोइया वलभीघरसंठिया" હે ગૌતમ ! તે વૃક્ષો કૂટ—શિખર—ના આકાર સદૃશ આકારવાળા હોય છે પ્રેક્ષા—પ્રેક્ષાગૃહ—નાટક ગૃહનો જેવો આકાર હોય છે, તેવા આકારવાળા હોય છે છત્રનો જેવો આકાર હોય છે તેવા આકારવાળા હોય છે ધ્વજાનો જેવો આકાર હોય છે, તેવા આકારવાળા હોય છે સ્તૂપનો જેવો આકાર હોય છે, તેવા આકારવાળા હોય છે તોરણુ નો જેવો આકાર હોય છે તેવા આકારવાળા હોય છે ગોપુરનો જેવો આકાર હોય છે, તેના આકારવાળા હોય છે ઉપવેશન યોગ્ય ભૂમિનો જેવો આકાર હોય છે, તેવા આકારવાળા હોય છે અટારીનો જેવો આકાર હોય છે, તેવા આકારવાળા હોય છે,

अट्टालकसंस्थिताः-अट्टालकाकाराः, प्रासादसंस्थिताः-प्रासादो-राजगृहं तदाकाराः हर्म्यसंस्थिताः-हर्म्यं-धनिनामावासः-तदाकाराः गवाक्षसंस्थिताः-गवाक्षाकाराः, वालाग्रपोतिका संस्थिताः वालाग्रपोतिका=जलस्थितप्रासादः तदाकारा तथा-वलभीगृहसंस्थिता-वलभीगृहं चन्द्रशालागृहं, तदाकाराश्च ते द्रुमगणाः सन्ति । अय भावः केचिद् द्रुमगणाः कूटाकारसंस्थिताः, केचित् प्रेक्षागृहसंस्थिताः, केचिच्छत्रसंस्थिताः एव प्रकारेणाग्रेऽपि भावनीयम् इति । तथा 'अत्थणेइत्थ' अत्र-भरते वर्षे अन्ये पूर्वोक्तभिन्ना 'वहवे' वहवो 'वरभवणविसिट्ठसठाणसंठिया' वरभवनविशिष्ट संस्थान संस्थिताः-वरभवनं-श्रेष्ठगृहं, तस्य यद् विशिष्ट संस्थानम्-आकारस्तेन संस्थिताः 'दुमगणा' द्रुमगणाः सन्ति । 'समणाउसो !' हे आयुष्मन् ! श्रमण ! ते सर्वेऽपि द्रुमगणा 'सुहसीयलच्छाया' शुभशीतलच्छायाः-शुभा शीतला च छाया येषां ते तथाभूताः 'पण्णत्ता' प्रज्ञप्ताः=कथिता इति । पूर्वंगृहाकारकल्पद्रुमवर्णने कृतेऽपि यत्पुनर्वर्णन कृतं तत् एतेष्वति मनोहरेषु आवासेषु ते परमपुण्यभाजो मनुजाः परिवसन्तीति सूचयितुम् । अतोऽत्र पौनरुक्त्यं नाशङ्कनीयम् ॥ सू० २६ ॥

होता है वैसे आकार वाले होते हैं अटारी का जैसा आकार होता है वैसे आकार वाले होते हैं, इसी प्रकार वे प्रासाद-राजमहल, हर्म्य-धनवालो के गृह-गवाक्ष खिडकी रूप गृह, वालाग्र-पोतिका जलस्थित प्रासाद और वलभीगृह चन्द्रशालागृह के जैसे आकार वाले होते है ऐसा जानना चाहिये । तात्पर्य यह है कि कितनेक वृक्ष कूट के जैसे आकार वाले होते हैं कितनेक वृक्ष प्रेक्षागृह के जैसे आकार वाले होते हैं, कितनेक वृक्ष छत्र के जैसे आकार वाले होते है, इसी प्रकार से आगे भी समझ लेना चाहिये । "अत्थणे इत्थ वहवे वरभवण विसिट्ठ सठाणसठिया दुमगणा सुहसीयलच्छाया पण्णत्ता समणाउसो,, हे आयुष्मन् श्रमण ! इस भरतक्षेत्र में इन पूर्वोक्त वृक्षों से भिन्न अनेक वृक्ष ऐसे भी है जो श्रेष्ठ गृह का जैसा आकार होता है वैसे आकार वाले है । हे आयुष्मन् श्रमण ! ये सब द्रुमगण शुभशीतल छाया वाले है-ऐसा तीर्थंकरों ने तथा मैने कहा है । यहाँ पहिले ग्रहोकार के कल्पवृक्षो का वर्णन करके भी जो फिर से ''वर भवन सस्थान '' इत्यादि रूप से वर्णन किया गया है वह इन मनोहर आवासो में वे परमपु-

એ જ પ્રમાણે તે પ્રાસાદ-રાજમહેલ-હર્મ્ય-ધનાઢ્ય માણુસોના ભવનો-ગવાક્ષ-બારી. રૂપ-ગૃહ, વાલાગ્રપોતિકા-જલસ્થિત પ્રાસાદ અને વલભીગૃહ-ચન્દ્રશાલાગૃહના જેવા આકારવાળા હોય છે, એમ જાણવું જોઈએ તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે કેટલાક વૃક્ષો કૂટના જેવા આકારવાળા હોય છે, કેટલાક વૃક્ષો પ્રેક્ષાગૃહના જેવા આકારવાળા હોય છે, કેટલાક વૃક્ષો છત્રના જેવા આકારવાળા હોય છે, આ પ્રમાણે આગળ પણ સમજી લેવું જોઈએ "अत्थणे इत्थ वहवे वरभवणविसिट्ठसंठाणसंठिया दुमगणा सुहसीयलच्छाया पण्णत्ता समणाउसो" હે આયુષ્મન્ શ્રમણ ! તે ભરતક્ષેત્રમાં એ પૂર્વોક્ત વૃક્ષોથી ભિન્ન બીજા ઘણા વૃક્ષો એવા પણ છે કે શ્રેષ્ઠગૃહનો જેવો આકાર હોય છે, તેવા આકારવાળા હોય છે, હે આયુષ્મન્ શ્રમણ ! એ સર્વ દ્રુમગણો શુભ-શીતળ છાયાવાળા છે, એવું તીર્થંકરાએ તેમજ મેં કહ્યું છે અહીં પહેલાં ગૃહાકારના કલ્પવૃક્ષોનું વર્ણન કરીને ફરીથી "वरभवन संस्थानग०" ઈત્યાદિ રૂપમાં

किं तस्मिन् काले गृहाणि सन्ति ! नवा सन्ति सन्ति चेत् कि तानि विद्यमान धान्यवत्तेपामुपभोगाय न भवन्ति ! इत्यादिप्रश्नोत्तरमाह —

मूलम्—अत्थि णं भंते ! तीसे समाए भरहे वासे गेहाइ वा गेहावणाइ वा गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे रुक्खगेहालया णं ते मणुया पण्णत्ता समणाउसो! । अत्थि णं भंते ! तीसे समाए भरहे वासे गामाइ वा जाव सण्णिवेसाइ वा गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे जहिच्छिय कामगामिणो णं ते मणुया । अत्थि णं भंते असीइ वा मसीइ वा किसीइ वा वणिएत्ति वा पणिएत्ति वा वाणिज्जेइ वा णो इणट्ठे समट्ठे ववगयअसिमसिकिसि-वणिय पणियवाणिज्जा णं ते मणुया पण्णत्ता समणाउसो अत्थि णं भंते हिरण्णेइ वा सुवण्णेइ वा कंसेइ वा दूसेइ वा मणिमोत्तियसंख सिलप्पवालरत्तरयणसावज्जेइ वा हंता अत्थि णो चेव णं तेसिं मणु-याणं परिभोगत्ताए हव्वमागच्छइ ॥सू० २७॥

छाया—सन्ति खलु भदन्त ! तस्या समायां भरते वर्षे गेहानि वा गेहापणानि वा । नायमर्थं समर्थः, वृक्षगेहालया खलु ते मनुजाः प्रज्ञप्ता श्रमणायुष्मन् । सन्ति खलु भदन्त तस्यां समायां भरते वर्षे ग्रामा इति वा यावत् सन्निवेशा इति वा ? गौतम ! नायमर्थः समर्थ यथेप्सितकामगामिन खलु ते मनुजाः प्रज्ञप्ताः, अस्ति खलु भदन्त असिरिति वा मषिरिति वा कृषिरिति वा वणिगिति वा पणितमिति वा वाणिज्यमिति वा ? नायमर्थः समर्थः, व्यपगतासिमसि कृषि वणिक्पणितवाणिज्याः खलु ते मनुजाः प्रज्ञप्ताः श्रमणायु-ष्मन् । अस्ति खलु भदन्त । हिरण्यमिति वा सुवर्णमिति वा कांस्यमिति वा दूष्यमिति वा मणिमौक्तिक शङ्खशिलाप्रवाल रक्त रत्नस्वापतेयमिति वा ? हन्त ! अस्ति 'नो चैव खलु तेषां परिभोग्यतया हव्यम् आगच्छति ॥सू० २७॥

ण्यशाली मनुष्य रहते है इस बात को सूचित करने के लिये किया गया है. इसलिये पुनरुक्ति की आशंका नहीं करना चाहिये ॥ २६ ॥

क्या उस काल में गृह होते है ? या नहीं होते है ? यदि होते है तो क्या वे उनके उपभोग के काम में नहीं आते है ? इत्यादि प्रश्नों का उत्तर देते हुवे सूत्रकार कहते हैं

वर्णन करवामा आव्युं छे ते ओ मनोहर आवासोमां ते परम पुण्यशाली मनुष्यो रहे छे, ओ वातने सूचित करवा माटे कहेवामा आव्यु छे माटे आ सबंधमा पुनरुक्ति करवामा आवी छे, ओवी आशंका करवी नही ॥२६॥

शु ते काळमा गृहो होय छे ? के नहि ? जो होय छे तो शुं तेमना उपभोगना काम-मा आवता नथी ? वगेरे प्रश्नोना जवाबो

टीका—'अत्थिणं भंते ! इत्यादि । गौतमस्वामी पृच्छति-'अत्थिण भंते ! 'तीसे समाए भरहे वासे' हे भदन्त ! तस्यां-सुषमसुषमायां समायां भरते वर्षे सन्ति 'गेहाइवा' गेहानि-गृहाणि वा; 'गेहावणाइ वा' गेहापणाः गृहयुक्ता आपणाः हट्टावेति ? भगवानाह-'गोयमा' णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम ! नायमर्थः समर्थः, यतो 'समणाउसो ! हे आयुष्मन् ! श्रमण ! तदानीन्तनाः 'ते मणुया रुक्खगेहालया' ते मनुजा वृक्षगेहालयाः-प्रासादाकारकल्पवृक्षरूपगृहेषु निवसनशीलाः 'पण्णत्ता' प्रज्ञप्ताः । गौतमस्वामी पुनः पृच्छति 'अत्थिण भंते ! तीसे समाए भरहे वासे' हे भदन्त ! तस्या समाया भरते वर्षे 'गामाइवा' ग्रामाः-अष्टा-दशकरसहिता वृत्तिवेष्टिताः, 'जाव' यावत्-यावदिति पदेन-आकाश-इति वा, नगराणीति वा, खेटानीति वा, कर्वटानीति वा मडम्बानीति वा, द्रोणमुखानीति वा, पत्तनानीति वा, निगमा इतिवा, आश्रमा इतिवा, सवाहा इति वा, इति संग्रहः । तत्र-आकराः=सुवर्ण रत्नाद्युत्पत्तिस्थानानि नगराणि=अष्टादशकरवर्जितानि, खेटानि=धूलिप्राकारपरिवेष्टितानि, कर्वटानि=क्षुल्लकप्राकारपरिवेष्टितानि, अभितः पर्वतावृत्तानिवा, मडम्बानि=सार्द्धक्रोशद्वयान्तर्ग्रामान्तररहितानि द्रोणमुखानि=जलस्थलपथोपेता जननिवासाः, पत्तनानि=समस्तवस्तु प्राप्तिस्थानानि, तानि द्विविधानि जलपत्तनानि च स्थलपत्तनानि च । तत्र यत्र नौभिर्गम्यते तानि स्थलपत्तनानि । अथवा यानि केवलं शकटादिभि नौभिर्वा गम्यन्ते तानि पत्तनानि, यानि केवलं नौभिरेव गम्यन्ते तानि पट्टनानि । तदुक्तम्-

"अत्थि णं भंते ! तीसे समाए भरहे वासे गेहाइ वा गेहावणाइ वा ?' इत्यादि

"टीकार्थ-अत्थि ण भते ! तीसे समाए भरहे वासे गेहाइ वा गे हावणाइ वा" हे भदन्त ! उस सुषम सुषमा काल में भरत क्षेत्र में घर होते हैं क्या ? गृहयुक्त आपण-दुकाने होते है क्या ? अथवा बाजार होते हैं क्या ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते है —"गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे" हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है क्यों कि "रुक्खगेहलया' णं ते मणुया पण्णत्ता' हे श्रवण आयुष्मन् ! वृक्षरूप गृह हो जिनका आश्रय स्थान है ऐसे वे मनुष्य कहे गये हैं "अत्थि णं भते ! तीसे समाए भरहे वासे गामाइ वा जाव सण्णिवेसाइ वा" हे भदन्त ! उस सुषम सुषमा आरक में भरत क्षेत्र में ग्राम यावत् सन्निवेश होते हैं क्या ? उत्तर में प्रभु कहते

'अत्थिणं भंते ! तीसे समाए भरहे वासे गेहाइ वा गेहावणाइ वा ?' इत्यादि सूत्र॥२७॥
टीकार्थ-'हे ભદન્ત ! તે સુષમ સુષમા કાળમા ભરતક્ષેત્રમા ઘરો હોય છે ? ગૃહ યુક્ત આપણ દુકાનો-હોય છે ? બજારો હોય છે આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ આ અર્થ સમર્થ નથી કેમકે 'रुक्खगेहालया णं ते मणुया पण्णत्ता०' હે શ્રમણ આયુષ્મન્ વૃક્ષ રૂપ ગૃહ જ જેમનુ આશ્રય સ્થાન છે એવા તે મનુષ્યો છે 'अत्थिणं भंते तीसे समाए भरहे वासे गामाई वा जाव सण्णिवेसाइवा' હે ભદન્ત તે સુષમ સુષમા આરકમાં ભરતક્ષેત્રમા ગ્રામ યાવત્ સન્નિવેશ હોય છે ? ઉત્તરમા પ્રભુ કહે છે 'गोयमा

प्तनं शकटैर्गम्यं, घोटकैर्नौभिरेव च । नौभिरेव तु यद् गम्यं,पट्टनं तत्प्रचक्षते ॥१॥इति । निगमाः=प्रभूततरवणिग्जननिवासाः, आश्रमाः=पूर्वं तापसैरावासिताः पश्चादपरेऽपि लोका यत्रागत्य वसन्ति तादृशा जननिवासाः, संवाहाः—कृषीवलैर्धान्यरक्षार्थं निर्मितानि दुर्गभूमिस्थानानि, पर्वतशिखरस्थितजननिवासा वा तथा 'सण्णिवेसाइवा' सन्निवेशाः=समागतसार्थवाहादि निवासस्थानानि वा ! भगवानाह—'गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम ! नायमर्थः, 'जहिच्छियकामगामिणो णं ते मणुया' यतस्ते मनुजा यथेप्सितकामगामिनः—यथेप्सितम्=इच्छामनतिक्रम्य कामम्—अत्यर्थम् गच्छन्तीति एवशीलाः—यथाभिलषितस्थानेषु गमनशीला इत्यर्थः, एतादृशाः 'पण्णत्ता' प्रज्ञप्ता इति । अयं भावः—तस्मिन् काले ग्रामनगराद्यपिच भावेन ते यथेच्छ स्थलगामिनः आसन् इति । पुनर्गौतमस्वामी पृच्छति -'भंते ' हे भदन्त ! तस्यां=पूर्वोक्तायां सुषमसुषमाख्यायां समायां भरते वर्षे जीवनोपायसाधनभूत 'असीइ वा' असिः=खड्ग इति वा शस्त्रकले त्यर्थः, 'मसीइ वा' मषिः—लेखनकलेत्यर्थः 'किसीइ वा' कृषिः—कृषिकलेत्यर्थः 'वणिएति वा' वणिक्=वणिक्कलेत्यर्थः 'पणिएत्ति वा' पणित=क्रयविक्रयकलेत्यर्थः 'वाणिज्जेइ वा वाणिज्यं=व्यापारकलेत्यर्थः 'अत्थि' अस्ति' अयं भावः जीवनोपायत्वेन प्रसिद्धा असिमष्यादि कलाः किं तदानीन्तन जनानां जीवनोपायभूता आसन् !इति। भगवानाह—हे गौतम! 'णो इणट्ठे समट्ठे' नायमर्थः, यतो 'समणाउसो ! हे, आयुष्मन् ! श्रमण ! 'ते मणुया' ते मनुजा 'ववगयअसिमसि किसिवणियपणिय वाणिज्जा' व्यपगतासिमषिकृषि वणिक्पणित वाणिज्याः कल्पवृक्षतो जीवनोपायभूत सकल वस्तु प्राप्त्या असिमस्यादि व्यापाररहिताः 'पण्णत्ता' प्रज्ञ-

---

'-गोयमा'! णो इणट्ठे समट्ठे" हे गौतम ? यह अर्थ समर्थ नहीं है क्योंकि "जहि-च्छियकामगामिणो ण ते मणुया पण्णत्ता" वे मनुष्य यथाभिलषित स्थानों पर जाने के स्वभाव वाले होते है "अत्थि णं भंत्ते ! असीइ वा मसीइ वा किसीइ वा वणिएत्ति वा पणिएत्ति वा वाणिज्जेइ वा" हे भदन्त ! उस काल में असि, मषी, कृषी वणिक कला, क्रयविक्रयकला और व्यापार कला ये सब जीवनोपाय भूत कलाएँ होती हैं क्या ? उत्तर में प्रभु कहते हैं "णो इणट्ठे समट्ठे" हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नही हैं, क्योंकि "ववगयअसि मसि किसीवणिय पणियवाणीज्जा णं ते मणुया पण्णत्ता समणाउसो " हे श्रमण आयुष्मन् ! वे मनुष्य असि, मषी, कृषी वणिक्कला आदि से रहित हुए

णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम ! आ अर्थ समर्थ नथी केमके 'जहिच्छियकामगामिणो णं ते मणुया पण्णत्ता' ते मनुष्यो यथाभिलषित स्थानो पर अवर जवर करनार होय छे तेमनो आ जातनो स्वभाव ज होय छे, "अत्थि णं भंते ! असीइ वा मसीइ वा किसीइ वा वणिपत्ति वा पाणिपत्ति वा वाणिज्जेइ वा' हे भदन्त ते काळमां असि, मषी, कृषी, वाणिकला क्रयविक्रयकला अने व्यापारकला ए सर्वे जीवनोपायभूत कलाओ होय छे ? उत्तर मां प्रभु कहे छे 'णो इणट्ठे समट्ठे हे गौतम ए अर्थ समर्थ नथी केमने 'वयगय असि मसि किसि वणिय पणिय वाणिज्जा णं ते मणुया पण्णत्ता समणाउसो" हे श्रमण आयु

शाः पुनर्गौतमस्वामी पृच्छति-'अत्थि णं भंते !' हे भदन्त ! किमस्ति तस्यां समायां भरते वर्षे 'हिरण्णेइवा' हिरण्यमिति वा; तत्र हिरण्यं-रूप्यम् अघटित सुवर्णमिति वा' सुवण्णेइवा' सुवर्ण-घटितं सुवर्णमिति वा, 'कंसेइ वा' कांस्यम्=ताम्रत्रपुसंयोगजनितो धातुविशेषः इतिवा, 'दूसेइवा' दूष्य=वस्त्रमिति वा, 'मणिमोत्तियसंख सिलप्पवालरत्तरयण सावज्जेइ वा' मणिमौक्तिकशंखशिलाप्रवालरक्तरत्नस्वापतेयमिति वा, तत्र-मणिः वैडूर्यादिः; मौक्तिकं=मुक्ताफलं, शंखः-दक्षिणावर्त्तादिः प्रशस्तः शंखशिला=स्फटिकादिरूपा, प्रवालं=विद्रुमः; रक्त रत्नानि पद्मरागादीनि, स्वापतेयं रजतसुवर्णादिकं द्रव्यम्; एतेषां समाहारे तथेति। तस्मिन् काले हिरण्य सुवर्णादीनि द्रव्याण्यासन् न वेति गौतम स्वामिनः प्रश्नाशयः। भगवानाह 'हंता! अत्थि' हन्त! गौतम? अस्ति हिरण्यादिकं तस्मिन् काले। परन्तु तत् 'तेसिं मणुयाणं परिभोगत्ताए' तेषां मनुजानां परिभोग्यतया=उपभोग्यत्वेन 'णो चेवणं' नो चैव खलु 'हव्वमागच्छइ' हव्यं=कदाचिदपि आगच्छति-याति इति।

कहे गये हैं "अत्थि णं भंते! हिरण्णेइ वा सुवण्णेइ वा कसेइ वा दूसेइ वा मणिमोत्तिय सख सिलप्पवाल रत्तरयण सावज्जेइ वा" हे भदन्त! उसकाल में क्या भरत क्षेत्र में हिरण्य चाँदी अथवा अघटित सुवर्ण होता है क्या? सुवर्ण होता है क्या? कासा होता है क्या? दूष्य वस्त्र होते हैं क्या? मणि, मौक्तिक, शख, शीला, प्रवाल रक्त रत्न और स्वापतेय ये सब होते है क्या? उत्तर में प्रभु कहते है "हता अत्थि णो चेव ण तेसिं मणुयाणं परिभोगत्ताए हव्वमागच्छइ" हाँ गौतम उस काल में ये सब होते हैं पर ये उन पुरुषो के परिभोग के काम में नही आते हैं। १८ प्रकार के कर-टेक्सो से जो सहित होते हैं तथा वाड से जो घिरे रहते है उनका नाम ग्राम है यहां यावत्पद से आकर आदि स्थानों का ग्रहण हुआ है इन में सुवर्ण, रत्न आदि उत्पन्न करने वाली खाने जहां पर होती है ऐसे स्थान का नाम आकर है। और १८ प्रकार के टेक्स जिनमें नही लगते है ऐसे स्थानो का नाम नगर है। धूलि के बने हुए कोट से जो परिवेष्टित होते है उन स्थानों का नाम खेट है। छोटे प्राकार से जो परिवेष्टित रहते है उन स्थानो का नाम कर्बट है

અને તે મનુષ્યો અસિ, મષી, કૃષી, વણિકકલા વગેરેથી રહિત હોય છે 'अत्थि णं भंते हिरण्णेइ वा सुवण्णेइ वा कंसेइ वा दूसेइ वा मणिमोत्तिय संखसिलाप्पवालरत्तरयण सावज्जेइ वा' હે ભદન્ત તે કાળમા ભરતક્ષેત્રમા હિરણ્ય ચાદી અથવા અઘટિત સુવર્ણ હોય છે, સુવર્ણ હોય છે ? કાસું હોય છે. દૃષ્ય-વસ્ત્ર હોય છે મણિ મૌકિતક, શખ, શિલા પ્રવાલ રક્ત રત્ન અને સ્વાપતેય એ સર્વે હોય છે, ઉત્તરમા પ્રભુ કહે છે. "हंता-अत्थि णो चेव णं तेसिं मणुयाण परिभोगत्ताए हव्वमागच्छइ" હા, ગૌતમ તે કાળમા સર્વે હોય છે. પણ એ તે મનુષ્યોના ઉપભોગમા આવતા નથી ૧૮ પ્રકારના ટેક્સો (કરો) સહિત જે હોય છે. તેમજ વાડથી જે આવૃત રહે છે તેનુ નામ ગ્રામ છે. અહીં યાવત્પદથી આકર વગેરે સ્થાનોનું ગ્રહણ કરવામાં આવ્યું છે આમાં સુવર્ણ રત્ન વગેરે ઉત્પન્ન કરનારી ખાણો જ્યાં હોય છે એવા સ્થાનનું નામ આકર છે, અને ૧૮ પ્રકારના ટેકસ જે સ્થાનોમા નાખવામા આવતા નથી, તેવાસ્થાનોનુ નામ નગર છે માટીની દીવાલથી ને પરિવેષ્ટિત હોય છે, તે

अत्राय प्रश्नः-अस्ति अघटितसुवर्णस्य सुवर्णखानौ, रूप्यस्य च रूप्यखानौ संभावना, परन्तु घटितसुवर्णस्य ताम्रत्रपुसयोगजनितस्य कांस्यस्य तत्तसन्तानसमवस्य वस्त्रस्य च तदानीं तादृश विज्ञानाभावान्नास्ति संभावना। यद्यत्रैव मुच्येत-अतीतोत्सर्पिणी सम्बन्धीनि तान्यत्र भरते वर्षे निधानगतानि सम्भवन्तीति तदपि न वाच्य, सादि सपर्यवसित प्रयोगबन्धस्य असंख्येयकालपर्यन्तमवस्थानासंभवात्, तर्हि कथं तानि तत्कालस्थायि-

अथवा जिनके चारों ओर पर्वत रहते हैं ऐसे स्थानो का नाम भी कर्वट है जिनके आस पास २॥-२॥ कोश तक दूसरे ग्राम नही होते है वे मडम्ब कहे गये है। जिन स्थानों में जल मार्ग से और स्थल मार्ग से दोनो मार्ग से पहुँचा जाता है ऐसे जन निवास स्थान का नाम द्रोणमुख है जिनमें जीवनोपयोगी समस्त वस्तुएँ मिल जाति है उन स्थानों का नाम पत्तन है। ये पत्तन जल पत्तन और स्थल पत्तन के भेद से दो प्रकार के होते है जहा पर नौकाओ द्वारा पहुंचा जाता है वे जलपत्तन है और जहा केवल गाड़ी आदिके द्वारा पहुंचा जाता है वे स्थल पत्तन है अथवा जहा पर केवल शकट आदि या नौका द्वारा पहुचा जाता है ऐसे स्थान का नाम तो पत्तन है और जहां पर केवल नौका के ही द्वारा पहुचा जाता है उस स्थान का नाम पट्टन है।

पत्तन शकटैर्गम्य घोटकै नौंभिरेव च।
नौभिरेव तु यद् गम्य पट्टन तत्प्रचक्षते ॥१॥

जहां पर बहुत अनेक वणिग्जन रहते हैं ऐसे स्थान का नाम निगम है. पूर्व जिस स्थान में तपस्विजन तापसीजन रहे हो और बाद में जहां पर लोक आकर के ठहरने लगे हों ऐसे स्थान का नाम आश्रम है किसानों द्वारा धान्य को रक्षा के लिये निर्मित जो दुर्गभूमिस्थान है अथवा पर्वत के ऊपर जो जन निवास स्थान हैं उनका नाम सवाह है जहां पर सार्थवाह आदि आकर के ठहरते हैं या निवास करने लगते है ऐसे स्थान का नाम सन्निवेश है। तलवार चला कर जो आजोविका की जाती है उस कला का नाम असि है. यह उपलक्षण है इससे और भी अन्य शास्त्रों

સ્થાનોનું નામ ખેટ છે લઘુ પ્રાકારથી જે પરિવેષ્ટિત રહે છે તે સ્થાનોનુ નામ કર્મટ છે અથવાજેમની ચોમેર પર્વત હોય છે, એવાં સ્થાનોનુ નામ કબટ છે. જેમની આસ પાસ રા, રા ગાઉ સુધી ગ્રામો હોતા નથી, તેને મડંબ કહેવામા આવે છે. જે સ્થાનોમાં જલમાર્ગ અને સ્થળમાર્ગ આમ બન્ને રીતે પહોચી શકાય એવા જનનિવાસ સ્થાનનુ નામ દ્રોણમુખ છે જેસ્થાનોમાં જીવનોપયોગી સર્વ વસ્તુઓ મળી આવે છે. તે સ્થાનોનું નામ પત્તન છે, એ પત્તનો જલ પત્તન અને સ્થલ પત્તન આમ બે પ્રકારના હોય છે જ્યાં હોડીઓ વડે જઈ શકાય તે જલ પત્તન અને જ્યાં ફક્ત ગાડી વગેરે વડે જઈ શકાય તે સ્થલપત્તન છે. અથવા જ્યા ફક્ત શકટ વગેરે કે હોડીઓ વડે જઈ શકાય છે, એવા સ્થાનનુ નામ પત્તન છે, અને જ્યાં ફક્ત નૌકા વડે જ જઈ શકાય તે સ્થાનનું નામ પટ્ટન છે તદુક્તમ્

पत्तनं शकटैर्गम्यं घोटकै नौंभिरेव च
नौभिरेव तु यद् गम्यं पट्टनं तत्प्रचक्षते ॥१॥

જ્યાં ઘણા વણિક લોકો રહે છે તે સ્થાનનુ નામ નિગમ છે, પહેલા જે સ્થાનમાં તપસ્વિ જનો-તપસ્વી ઓ રહે છે. અને પછી જ્યાં લોકો આવી ને રહેવા લાગે છે તે સ્થા

त्वेनोक्तानि ! इति, अत्राह-क्रीडापरायणदेवैः क्षेत्रान्तरात् तेषां संहरणसंभवेन सुषमसुष-माकालेऽपि भरते वर्षे तत्सत्ता संभाव्यत एवेति नात्र शंकयाऽवकाश इति ॥सू०२७॥

के द्वारा जो आजीविका की जाती है वह भी असिकला या शस्त्रकला है लेखन कला का नाम मषि है, कृषि कला का नाम कृषि है, वणिग् कला का नाम वणिक् है खरीदने बेंचने की कला का नाम पणित है, व्यापार कलाका नाम वाणिज्य है, घटित सुवर्ण का नाम सुवर्ण है, मात्र सोने का नाम हिरण्य है। चांदी का नाम भी हिरण्य है। वैडूर्य आदि का नाम मणि है, मुक्ता फल का नाम मौक्तिक है, दक्षिणावर्त्तादि वाला जो प्रशस्त शङ्ख है वही यहां शङ्ख शब्द से लिया गया है, स्फटिक आदि रूप जो ठोस पदार्थ है वह शिला शब्द से लिया गया है मूगे का नाम प्रवाल है? पद्मरागादि रक्तरत्न से कहे गये है और रजत सुवर्ण आदिक द्रव्य स्वाप-तेय शब्द से लिये गये हैं। यहा पर ऐसी शंका हो सकती है कि अघटित सुवर्ण की सत्ता सुवर्ण खानि में तथा रूप्य चांदी की सत्ता चादी की खान मे हो सकती है. परन्तु घटित सुवर्ण की ताम्र और त्रपु के सयोग से जनित कासेकी और तन्तु सयोग से जनित वस्त्र को उसकाल में ऐसे विज्ञान के अभाव से सभावना कैसे हो सकती है? अर्थात् नहीं हो सकती है, यदि यहां ऐसा कहा जावे कि अतीत उत्सर्पिणी काल सम्बन्धीं वे वस्तुएँ इस समय के भरतक्षेत्र में निधानगत हुई प्राप्त हो सकती हैं, सो ऐसा भी नहीं है क्योकि सादि सपर्यवसित प्रयोगबन्ध असख्यात

नवु नामआश्रम छे खेडुतो वडे निर्मित धान्यनी रक्षा माटे जे दुर्गभूमि स्थान छे अथवा पर्वतनी उपर जे जननिवास स्थान छे, तेनुं नाम सवाह छे ज्यां सार्थवाह वगेरे आवी ने रोकाय छे. अथवा निवास करे छे ते स्थाननु नाम सन्निवेश छे तलवारनी शक्तिना आधारे जे आजीविका मेळववामा आवे छे, ते कलानु नाम असि छे. आ उपलक्षण छे. एनाथी बीजा शस्त्रोनी ताकात थी जे आजीविका मेळववामां आवे छे ते पण असिकला-शस्त्रकला छे लेखन कलानुं नाम मषि छे. कृषिकलानु नाम कृषि छे वणिक कलानु नाम वणिक छे क्रय विक्रय करवानी कलानुं नाम पणित छे व्यापार कलानुं नाम वाणिज्य छे घटित सुवर्णनुं नाम सुवर्ण छे, फक्त सुवर्णनु नाम हिरण्य छे. चादीनु नाम पण हिरण्य छे वैडूर्य वगेरेनु नाम मणि छे मुक्ताफळनु नाम मौक्तिक छे दक्षिणावर्तादि आकार वाळा जे प्रशस्त शखो छे ते अहीं शख शब्द वडे ग्रहण करवामा आव्या छे. स्फटिक वगेरे रूपे जे नक्कर पदार्थो छे ते शिला शब्दोथी ग्रहण करवामा आव्या छे. मूगानु नाम प्रवाल छे पद्मरागादिक रक्तरत्नोने रत्नोकहेवामां आव्या छे तेमज रजत सुवर्ण वगरे द्रव्यो स्वापतेय शब्द वडे ग्रहण करवामा आव्या छे अहीं एवी शंका थई शके के अघटित सुवर्णनी सत्ता सुवर्णनी खाण मां तेमज रूप्य-चादीनी सत्ता चांदीनी खाण मां ज होय छे पण घटितसुवर्णनी ताम्र अने त्रपुना सयोगथी जनित कास्यनी अने तंतु संयोग थी जनित वस्त्रनी ते काळमा आधुनिक युग जेवा वैज्ञानिक आविष्कारोना अभावे संभावना केवी रीते थई शके ? एटले के थई शके नहि जो अहीं आ प्रमाणे कहेवामां आवे के अतीत उत्सर्पिणी काळ संबधी ते वस्तुओ आ समयना भरत क्षेत्रमां निधान गत थयेली प्राप्त थई शके छे, तो आ वात पण योग्य नथी केमके सादि सपर्यवसित प्रयोग

मूलम्–अत्थि णं भंते ! तीसे समाए भरहे वासे रायाइ वा, जुवरायाइ वा, ईसरतलवर माडंबिय इब्भसेट्ठि सेणावइ सत्थवाहाइ वा ?, गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे, ववगय इड्ढिसक्कारा णं ते मणुया पण्णत्ता समणाउसो ! अत्थि णं भंते ! तीसे समाए भरहे वासे दासेइ वा, पेसेइ वा सिस्सेइ वा, भयगेइ वा भाइल्लएइ वा, कम्मयरएइ वा ? णो इणट्ठे समट्ठे, ववगय अभिओगा णं ते मणुया पण्णत्ता समणाउसो ! अत्थि णं भंते ! तीसे समाए भरहे वासे ! मायाइ वा पियाइ वा भायाइ वा भगिणीइ वा भज्जाइ वा पुत्तेइ वा धूयाइ वा सुण्हाइ वा ? हंता ! अत्थि, णो चेव णं तेसिं मणुयाणं तिव्वे पेमबंधणे समुपज्जइ। अत्थि णं भंते ! भरहे वासे अरीइ वा वेरिएइ वा घाइएइ वा वहएइ वा पडिणीएइ वा पच्चामित्तेइ वाः? गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे, ववगयवेराणुसया णं ते मणुया पण्णत्ता समणाउसो ! त्थि, णं भंते ! भरहे वासे मित्ताइ वा वयंसाइ वा णायएइ वा संघाडिएइ वा सहाइ वा सुहीइ वा संगएत्ति वा ? हंता अत्थि. णोचेव णं तेसिं मणुयाणं तिव्वे रागबंधणे समुप्पज्जइ ॥ सू० २८॥

छाया—अस्ति खलु भदन्त ! तस्यां समायां भरते वर्षे राजेति वा, युवराज इति वा, ईश्वर तलवर माडम्बिककौटुम्बिकेभ्यश्रेष्ठिसेनापतिसार्थवाहा इति वा ? नो अयमर्थः समर्थः, व्यपगत ऋद्धि सत्काराः खलु ते मनुजाः प्रज्ञप्ताः श्रमणायुष्मन् ! अस्ति खलु भदन्त तस्यां समायां भरते वर्षे दास इति वा प्रेष्य इति वा शिष्य इति वा भृतक इति वा भागक इति वा कर्मकरक इति वा। नो अयमर्थः समर्थः, व्यपगताभियोगाः

काल तक अवस्थित नहीं रह सकता है अत उस सुषम सुषमा काल में भरतक्षेत्र में इनका जो आपने सद्भाव कहा है सो कैसे कहा है? तो इसका उत्तर ऐसा है कि देव क्रीडा परायण होते है अत वे क्षेत्रान्तर से उन वस्तुओं को संहरण करके सुषम सुषमा काल में भी भरतक्षेत्र में लाकर रख सकते हैं। इस तरह इनकी संभावना यहां हो सकती है इस विषय में संशय करने की कोई बात नहीं है ॥ २७॥

અન્ય અસંખ્યાત કાળ સુધી અવસ્થિત રહી શકે નહિ, માટે તે સુષમ સુષમા કાળમાં ભરત ક્ષેત્રમા એમનો જે આપશ્રીએ સદ્ભાવ કહ્યો છે, તે કયા આધારે કહ્યો છે ? તો આનો જવાબ આ પ્રમાણે છે કે દેવો ક્રીડા પરાયણ હોય છે એથી તેઓ ક્ષેત્રાન્તરથી એ વસ્તુઓનું સંહરણ કરીને સુષમ-સુષમા કાલમા પણ ભરત ક્ષેત્રમા લાવી તે મૂકી શકે છે, એથી એ સર્વની અહીં સંભાવના થઈ શકે છે. આ સંબંધમા સંશયના માટે કોઈ સ્થાન નથી ।૨૭

खलु ते मनुजाः प्रज्ञप्ताः श्रमणायुष्मन् । अस्ति खलु भदन्त । तस्यां समायां भरते वर्षे मातेति वा पितेति वा भ्रातेति वा भगिनीति वा भार्येति वा पुत्र इति वा दुहितेति वा स्नुषेति वा ? हन्त । अस्ति , नो चैव खलु तेषां मनुजानां तीव्रं प्रेमानुबन्धनं समुत्पद्यते । अस्ति खलु भदन्त । भरते वर्षे अरिरितिवा वैरिक इतिवा घातक इतिवा वधक इति वा प्रत्यनीक इति वा प्रत्यमित्रमिति वा ? गौतम ! नो अयमर्थः समर्थः, व्यपगतवैरानुशयाः खलु ते मनुजाः प्रज्ञप्ता. श्रमणायुष्मन् । अस्ति खलु भदन्त भरते वर्षे मित्रमिति वा वयस्य इति वा ज्ञायक इति वा संघाटिक इति वा सखेति वा सुहृदिति वा संगत इति वा हन्त अस्ति, नो चैव खलु तेषां मनुजानां तीव्र रागबन्धनं समुत्पद्यते ॥सू०२८॥

टीका—'अत्थिणं' इत्यादि ।

गौतम स्वामी पृच्छति–'अत्थि णं भंते ! तीसे समाए भरहे वासे रायाइ वा जुवरायाइवा' हे भदन्त ! अस्ति खलु तस्यां समायां भरते वर्षे राजा इति वा, युवराज इति वा, तत्र राजा–माण्डलिको नरपतिः, युवराजः–नृपत्वेनाभिषेक्ष्यमाणो राजपुत्रः । तथा-सन्ति,किं तस्यां समायां भरते वर्षे 'इसर तलवर माडंबिय इ० सेट्ठि सेणावइ सत्थवाहाइवा ? ' ईश्वरतलवरमाडंम्बिककौटुम्बिकेभ्यश्रेष्ठिसेनापतिसार्थवाहा इति वा, तत्र ईश्वर. ऐश्वर्यशाली , तलवरः = सन्तुष्टभूपालप्रदत्तपट्टबन्धपरिभूपितराजकल्पः , माडम्बिकः पञ्चशतग्रामाधिपतिः, 'माण्डविकः' इतिच्छाया पक्षे तु छिन्नभिन्नजनाश्रय विशेषो

"अत्थि णं भंते! तीसे समाए भरहे वासे" इत्यादि ।

'अत्थि णं भंते ! तीसे समाए भरहे वासे रायाइ वा जुवरायाइ वा ईसरतलवर माडंबियइभ्म सेट्ठिसेणावइसत्थवाहाइवा'' गौतमस्वामी ने यहा ऐसा पूछा है–हे भदन्त ! सुषम सुषमा आरक की मौजूदगी में भरतक्षेत्र में राजा, युवराज, ईश्वर, तलवर, माडम्बिक कौटुम्बिक श्रेष्ठी, सेनापति एवं सार्थवाह ये सब होते है क्या ? माण्डलिक राजा का नाम नरपति है । आगे जिस राजपुत्र का नृप के रूप मे अभिषेक होने वाला होता है उसका नाम युवराज है, ऐश्वर्य शाली व्यक्ति का नाम ईश्वर है सन्तुष्ट हुए भूपाल के द्वारा प्रदत्त पट्टबन्ध से जो परिभूषित होता है ऐसे राजकल्प व्यक्ति का नाम तलवर है. जो पांच सौ ग्राम का अधिपति होता है उसका नाम माडंबिक है "माण्डविक" इस छायापक्ष में जो छिन्न भिन्न जनाश्रय विशेष

'अत्थिणं भंते ! तीसे समाए भरहे वासे रायाइ वा जुवरायाइ वा ईसरतलवर माडंबिय इब्भ सेट्ठि सेणावइसत्थवाहाइवा ? इत्यादि सूत्र २८॥

ટીકાર્થ–ગૌતમ સ્વામીએ અહીં આ જાતનો પ્રશ્ન કર્યો છે કે હે ભદન્ત! સુષમ સુષમા આરકના સમયમાં ભરતક્ષેત્રમા રાજા, યુવરાજ, ઈશ્વર, તલવર માડંબિક કૌટુંબિક શ્રેષ્ઠી, સેનાપતિ તેમજ સાર્થવાહો એ સર્વે હોય છે ! માંડલિક નરેશ નુ નામ નરપતિ છે આગળ. જે રાજપુત્રનું નૃપના રૂપમાં અભિષેક થનાર છે, તેનું નામ યુવરાજ છે. ઐશ્વર્ય શાલી વ્યક્તિનું નામ ઈશ્વર છે સતુષ્ટ થયેલ ભૂપાલ વડે પ્રદત્ત પટ્ટબંધથી જે પરિભૂષિત હોય છે તેવા રાજકલ્પ વ્યક્તિ નુ નામ તલવર છે પાચસો ગ્રામનો જે અધિપતિ હોય છે. તેનુ

मण्डवस्तत्राधिकृत इति, कौटुम्बिकः=कुटुम्बभरणे तत्परो बहुकुटुम्बप्रतिपालको वा, इभ्यः-इभो= हस्ती तत्प्रमाण द्रव्यमर्हतीति तथा, स जघन्यमध्यमोत्कृष्टभेदात् त्रिविध' तत्र हस्तिपरिमितमणिमुक्ताप्रवालसुवर्णरजतादि द्रव्यराशि स्वामी जघन्यः, हस्तिपरिमितवज्रहीरकमणिमाणिक्यराशिस्वामिनो मध्यमाः, हस्तिपरिमितकेवलवज्रस्वामी उत्कृष्टः इति । श्रेष्ठी - लक्ष्मीकृपाकटाक्षप्रत्यक्षलक्ष्यमाणद्रविणलसल्लक्षणविलक्षणहिरण्यपट्टसमलङ्कृतमूर्धा नगरप्रधानव्यवहर्त्ता, सेनापतिः=चतुरङ्गसेनानायकः, सार्थवाहः=गणिमधरिममेयपरिच्छेद्यरूपक्रयविक्रयवस्तुजातमादाय लाभेच्छया देशान्तराणि व्रजतां सार्थं वाहयति=योगक्षेमाभ्यां परिपालयतीति, मूलधनं दत्त्वा तान् समर्द्धयतीति वा तथा, तत्र-गणिमम् =एक द्वि त्रि चतुरादि संख्याक्रमेण गणयित्वा यद् दीयते तत्, यथा-नालिकेर

में अधिकृत होता है उसका नाम माण्डविक है जो कुटुम्ब के भरण पोषण करने में तत्पर रहता है अथवा अनेक कुटुम्बों का जो प्रतिपालक होता है उसका नाम कौटुम्बिक है जिसके पास हाथ का वजन बराबर द्रव्य होता है वह इभ्य है यह इभ्य उत्तम, मध्यम, और जघन्य के भेद से तीन प्रकार का कहा गया है इनमें जो हाथी के प्रमाण परिमित हुए मणि ,मुक्ता, प्रवाल, सुवर्ण एवं रजत आदि द्रव्यों का स्वामी होता है वह जघन्य स्वामी है, हाथी परिमित वज्र का ही जो स्वामी होता है वह उत्कृष्ट इभ्य है जो लक्ष्मी की कृपा के कृपाकटाक्ष से युक्त है एवं जिसका मस्तक लक्ष्मी की कृपा के द्योतक हिरण्यपट्ट से अलकृत रहता है ऐसा नगर का जो प्रधान व्यवहर्त्ता पुरुष होता है उसका नाम श्रेष्ठी है चतुरङ्ग सेना का जो नायक होता है उसका नाम सेनापति हैं, गणिम, धरिम, मेय और परिच्छेद्यरूप क्रय विक्रय के योग्य वस्तुओ को लेकर लाभ की इच्छा से देशान्तर में जाते हुए पुरुष के सार्थ-सघ को जो योग क्षेम द्वारा पालता है उसका नाम सार्थवाह है अथवा मूलधन देकर जो उन्हे अपनी ऋद्धि के बराबर ऋद्धिवाला बनाता है वह सार्थवाह है

નામ માડંબિક છે "माण्डविक" આ છાયા પક્ષમા જે છિન્ન ભિન્ન જનાશ્રય વિશેષમા અધિકૃત હોય છે તેનુ નામ માડવિક છે જે કુટુબના ભરણ પોષણ કરવામા તત્પર હોય છે. અથવા તેમના કુટુંબનો પ્રતિપાલક હોય છે, તેનુ નામ કૌટુબિક કહેવાય છે. જેની પાસે હાથીના વજન જેટલુ દ્રવ્ય હોય છે તે ઇભ્ય છે એ ઇભ્યો ઉત્તમ, મધ્યમ અને જઘન્ય આમ ત્રણ પ્રકારના કહેવામા આવ્યા છે એમા જે હસ્તિ પ્રમાણ-પરિમિત મણિ, મુક્તા, પ્રવાલ, સુવર્ણ તેમજ રજત વગેરે દ્રવ્યોનો સ્વામી હોય છે, તે ને જઘન્ય ઇભ્ય કહેવામાં આવેછે હસ્તિપરિમિત વજ્ર નો જ જે સ્વામી હોય છે તે ઉત્કૃષ્ટ ઇભ્ય છે, જે લક્ષ્મીના કૃપા કટાક્ષથી જે યુક્ત છે તેમજ જેનુ મસ્તક લક્ષ્મીની કૃપાથી દ્યોતક હિરણ્યપટ્ટથી અલકૃત રહે છે, એવા નગરનો જે પ્રધાનવ્યવહર્તા પુરૂષ હોય છે તેનુ નામ શ્રેષ્ઠી છે ચતુરગ સેનાનો જે નાયક હોય છે, તેનુ નામ સેનાપતિ છે, ગણિમ, ધરિમ, મેય અને પરિચ્છેદ્યરૂપ ક્રય-વિક્રય યોગ્ય વસ્તુઓને લઈને લાભની ઇચ્છાથી દેશાન્તરમા જતા પુરૂષો સાથે સઘને જે યોગક્ષેમ વડે રક્ષણ આપે છે તેનુ નામ સાર્થવાહ છે, અથવા મૂલધન આપી ને જે તેઓને પોતાની ઋદ્ધિ જેટલી ઋદ્ધિવાળા બનાવે છે, તે સાર્થવાહ છે જે વસ્તુ

पूगीफलकदलीफलादिकमिति, धरिमं=तुला सूत्रेणोत्तोल्य यद् दीयते तत् 'यथा-व्रीहि यव-लवणसितादि, मेयं = शरावलघुभाण्डादिनोत्तोल्य यद् दीयते तत् यथा-दुग्ध घृत तैलप्रभृति, परिच्छेद्य च प्रत्यक्षतो निकषादिपरीक्षया यद् दीयते तत्, यथा मणि मुक्ता-प्रवालाऽऽभरणादि। इश्वरादि सार्थवाहान्तपदानाम् इतरेतरयोग द्वन्द्व इति। भगवानाह-'गोयमा! णो इणट्ठे समट्ठे' गौतम! नो अयमर्थः समर्थः, 'समणाउसो!' हे आयुष्मन्! श्रमण! यतः 'तेणं मणुया ववगयइड्ढिसक्कारा' ते खलु मनुजा व्यपगतर्द्धिसत्काराः व्यपगतौ=दूरीभूतौ ऋद्धिसत्कारौ-ऋद्धिः=विभवैश्वर्यसत्कारः सेव्यतालक्षणश्च येभ्यस्ते तथा, 'पण्णत्ता' प्रज्ञप्ताः कथिता इति। पुनर्गौतमस्वामी पृच्छति -'अत्थि णं भंते! तीसे समाए भरहे वासे दासेइ वा' हे भदन्त! अस्ति खलु तस्यां समायां भरते वर्षे दास इति वा दासः प्रसिद्धः' 'पेसेइ वा' प्रेष्य इति वा' प्रेष्यः प्रेषणार्हो दूतादिः, 'सिसेइवा' शिष्य इति वा? शिष्यः प्रसिद्धः' 'भयगेइ वा' भृतक इति वा, भृतकः वेतनेन नियतकालं यावत् कर्मसम्पादकः 'भाइल्लएइ वा' भाजक इति वा? भाजको धनांशगृहीता

जो वस्तु एक, दो, तीन आदि संख्या से गिनकर दी जाती है जैसे नारियल आदि ऐसी ये वस्तुएँ गणिम में ली गई है, जो वस्तु तराजू से तालकर दी जाती है जैसे व्रीहि, जौ, गेहु आदि ऐसी ये वस्तुएं धरिम में ली गई है, जो वस्तु प्रमाणित वर्तन आदि से नापकर दी जाती है जैसे दूध, घृत, तैल आदि ऐसी ये वस्तुएँ मेय मे ली गई है तथा जो चीज कसौटी आदि पर कसकर परीक्षा करके दी जाती है जैसे मणि, मुक्ता, प्रवाल सुवर्ण आदि ये सब वस्तुएं परिच्छेद्य में ली गई है इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं "गोयमा! णो इणट्ठे समट्ठे" हे गौतम! यह अर्थ समर्थ नहीं है क्योंकि 'ववगयइड्ढि सक्काराणं ते मणुया पण्णत्ता समणाउसो' हे' श्रमण आयुष्मन्! वे मनुष्य विभव ऐश्वर्यरूप ऋद्धि और सेव्यतारूप सत्कार इनसे रहित होते है। 'अत्थि ण भंते! तीसे समाए भरहे वासे दासेइ वा, पेसेइ वा, सिस्सेइ वा, भयगेइ वा, माइल्लएइ वा कम्मयरएइ वा" हे भदन्त! उस सुषम सुषमा काल के सद्भाव में इस भरत क्षेत्र में क्या कोई दास होता है? क्या

એક, બે, ત્રણ વગેરે સંખ્યા વડે ગણીને આપવામા આવે છે, જેમ કે નારિયેલ વગેરે-એવી તે વસ્તુઓને ગણિમ તરીકે ગણવામા આવી છે જે વસ્તુ ત્રાજવાથી તોલીને આપવામાં આવે છે જેમકે વ્રીહિ, જવ' ઘઊં વગેરે-એવી એ વસ્તુઓને ધરિમ કહેવામા આવે છે. જે વસ્તુઓ પ્રમાણિત પાત્ર વગેરેથી માપીને આપવામા આવે છે, જેમકે દૂધ, ઘી, તેલ વગેરે એવી એ વસ્તુઓને મેય કહેવામાં આવે છે, તેમજ જે વસ્તુઓ ની કસોટી વગેરે ઉપર કસીને પરીક્ષા કરીને આપવામા આવે છે, જેમકે મણિ, મુક્તા, પ્રવાલ, સુવર્ણ વગેરે-એ સર્વ વસ્તુઓ પરિચ્છેદ્ય કહેવાય છે એના જવાબમા પ્રભુ કહે છે "ગોયમા ણો इणट्ठे समट्ठे" હે ગૌતમ! આ અર્થ સમર્થ નથી કેમકે "ववगय इड्ढिसक्कारा णं ते मणुया पण्णत्ता समणाउसो "હે શ્રમણ આયુષ્મન્ તે મનુષ્યો વિભવ, ઐશ્વર્ય રૂપ ઋદ્ધિ અને સેવ્યતા રૂપ સત્કારથી રહિત હોય છે "अत्थि ण भंते! तीसे समाए भरहे वासे दासेइ पेसेइ वा सिस्सेइ वा भयगेइ वा भाइल्लएइ वा, कम्मयरएइ वा" હે ભદન્ત! તે સુષમ સુષમાકાળ ના સદભાવ માં આ ભરત ક્ષેત્ર મા શુ કોઈ દાસ હોય છે? પ્રેષ્ય-પ્રેષણાર્હ-દૂત વગેરે હોય છે? શિષ્ય

दायाद इति यावत्, 'कम्मयरएइवा' कर्मकरक इति वा ? कर्मकरकः=गृहसम्बन्धिसामान्य कार्यसम्पादक इति। गौतमस्वामिनः प्रश्नं श्रुत्वा भगवानाह – 'समणाउसो ! णो इणट्ठे समट्ठे' हे आयुष्मन श्रमण ! नो अयमर्थः समर्थः, यतः 'ते मणुया ववगय अभिजोगा' ते मनुजा व्यपगताभियोगाः व्यपगतः= दूरीभूतः अभियोगः=कार्यं कर्तुं परप्रेरणा येभ्यस्ते तथा भूताः 'पण्णत्ता' प्रज्ञप्ताः। तस्मिन् काले स्वस्वामिभावादि संबन्धाभावान्न कस्यापि कंचित् प्रति प्रेरकत्वमस्तीति बोध्यमिति। गौतमस्वामी पुनः पृच्छति– 'अत्थि णं भंते ! तीसे समाए भरहे वासे मायाइवा पियाइवा भायाइ वा भगिणीइवा भज्जाइवा पुत्तेइवा धूयाइवा सुण्हाइवा' हे भदन्त ! तस्या खलु समाया भरते वर्षे अस्ति किं माता इति वा ! पिता इति वा ! भ्राता इति वा भगिनी इतिवा पुत्रः इति वा दुहिता इति वा स्नुषा पुत्रवधूः इति वा भगवानाह—'हंता ! अत्थि' हन्त गौतम ! अस्ति किन्तु

कोई प्रेष्य–प्रेषणार्ह दूत आदि होता है ? क्या कोई शिष्य होता है ? भृतक–वेतन लेकर नियत काल तक काम करने वाला होता है ? क्या कोई दायाद धन का हिस्सेदार होता है ? क्या कोई गृहसंबंधी सामान्यकार्य करने वाला होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते है–"णो इणट्ठे समट्ठे" हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है क्योंकि "ववगय आभियोगा ण ते मणुया पण्णत्ता समणाउसो" हे श्रवण आयुष्मन् ? वे मनुष्य कार्य करने के लिये जिनसे परप्रेरणारूप अभियोग दूर हो गया है ऐसे होते हैं। अर्थात् उस काल में स्वस्वामिभाव-आदि रूप संबंध का अभाव रहता है इस लिये कोई किसी के प्रति प्रेरक नहीं होता है " अत्थि ण भंते ! तीसे समाए भरहे वासे मायाइ वा पियाइ वा भायाइ वा, भागिणीइ वा, भज्जाइ वा, पुत्तेइ वा, धूयाइ वा, सुण्हाइ वा" हे भदन्त ? उस वर्तमान सुषम सुषमा काल में भरतक्षेत्र में माता होती है क्या ? पिता होता है क्या ? भ्राता होता है क्या ? बहिन होती है क्या ? पुत्र होता है क्या ? दुहिता–पुत्री होती है क्या ? पुत्र वधू होती है क्या ? अर्थात् उस काल मे क्या भरतक्षेत्र में पिता पुत्र, पति पत्नी आदि संबंध होते है क्या ? इसके उत्तर मे प्रभु कहते है–"हंता, अत्थि णो चेव ण तेसिं मणुयाण

હોય છે ? ભૃતક– વેતન લઈને નિયતકાલ સુધી કામ કરનાર હોય છે ? શું કોઈ દાયાદ ધન નો હિસ્સેદાર–હોય છે ? શું કોઈ ગૃહ સંબંધી સામાન્ય કાર્ય કરનાર હોય છે ? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે— "णो इणट्ठे समट्ठे" હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી કેમકે "ववगय अभिओगा ण ते मणुया पण्णत्ता समणाउसो !" હે શ્રમણ આયુષ્મન્ ! તે મનુષ્યો કાર્ય કરવા માટે જેમની ઉપરથી પરપ્રેરણા રૂપ અભિયોગ દૂર થઈ ગયો છે, એવા હોય છે. એટલે કે તે કાળમાં–સ્વસ્વામિભાવ વગેરે રૂપ સંબંધનો અભાવ રહે છે એથી કોઈ કોઈને પ્રેરક રૂપ થતુ નથી "अत्थिणं भंते तीसे समाए भरहे वासे मायाइ वा पियाइ वा भगिणीइ वा भज्जाइ वा, पुत्तेइ वा धूयाइ वा सुण्हाइ वा" હે ભદન્ત ! તે સુષમ સુષમા કાળમાં ભરત ક્ષેત્રમાં માતા હોય છે ? પિતા હોય છે ? ભાઈ હોય છે ? બહેન હોય છે, પુત્ર હોય છે દુહિતા–પુત્રી–હોય છે ? પુત્ર વધૂ હોય છે ? એટલે કે તે કાળમા ભરત ક્ષેત્રમા પિતા, પુત્ર પતિ, પત્ની વગેરે સંબંધો હોય છે ? એના જવાબમા પ્રભુ કહે

मात्रादिकेषु प्रत्येकं च पुनः एतेषां परस्पर 'तिव्वे' तीव्रं सातिशय,-'पेमबन्धणे' प्रेमबन्धन स्नेहबन्धन णो' नैव 'समुप्पज्जइ' समुत्पद्यते न सजायते पुन गौतम स्वामी पृच्छति- 'अत्थि णं भंते भरहे वासे अरीइ वा' हे भदन्त अस्ति खलु तस्या समाया भरते वर्षे अरि-रिति वा अरिः सामान्य शत्रुः, 'वेरिएइवा' वैरिकः मूषकमार्जार वज्जातितः शत्रु, 'घाडए-इवा' घातक इति वा घातकः अन्यद्वारा घातकर्त्ता, 'वहएइवा' वधकः स्वयं हननकर्त्ता व्यथक इतिच्छाया पक्षे चपेटादिना व्यथोत्पादकः इति, 'पडिणीयएइवा' प्रत्यनीक इ-ति वा प्रत्यनीकः कार्यविघातकर्त्ता, 'पच्चामित्तेइवा' प्रत्यमित्रमिति वा प्रत्यमित्रम् यः पू-र्वं मित्रत्वमुपगतः पश्चादमित्रत्वमुपगच्छतीति सः, यद्वा-अमित्र सहायक इति ? भगवाना-ह-'गोयमा णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम नो अयमर्थः समर्थः यतो 'समणाउसो' हे आ-युष्मन् श्रमण' 'ते णं मणुया ववगयवेराणुसया' ते खलु मनुजाः व्यपगत वैरानुशयाः- व्यपगतो वैरानुशयः द्वेषानुबन्धो येभ्यस्ते तथाभूताः 'पण्णत्ता' प्रज्ञप्ता इति। तस्मिन्

तिव्वे पेमबंधणे समुपज्जइ" हा गौतम ! यह सब वहा पर होता है परन्तु उन मनुष्य का उनमें तीव्र प्रेम बन्धन उत्पन्न नहीं होता है। "अत्थि ण भते ! भरहे वासे अरीइ वा वेरिएइ वा घा-इएइ वा, वहएइ वा, पडिणीयएइ वा, पच्चामित्तेइ वा" अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते है -हे भ-दन्त! उस काल में भरतक्षेत्र में क्या कोई किसी का शत्रु होता है ? मूषक-मार्जार की तरह क्या जाति से कोई किसी का वैरी होता है ? क्या कोइ किसी का घातकर्ता-अन्य द्वारा वध करने वाला होता है ? क्या कोई स्वयं किसो को हत्या करने वाला होता है ? अथवा जब "वहएइ" को सस्कृत छाया व्यथक ऐसी होगी- तब चपेटा आदि द्वारा क्या कोई किसी को व्यथा उत्पन्न करने वाला होता है ? ऐसा इसका अर्थ होगा क्या कोई किसी के कार्य का विघात करने के स्वभाव वाला होता है ? क्या कोई किसी का प्रत्यमित्र होता है। अर्थात् पहिले मित्र बनाकर बाद में क्या कोई किसी का शत्रु होता है, इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं "गोयमा! णो इणट्ठे समट्ठे" हे गौतम! यह अर्थ समर्थ नहीं है क्योंकि "ववगयवेराणुसया णं ते मणुया पण्णत्ता समणाउसो"

छेः- "हंता अत्थि णोच्चेव णं तेसिं मणुयाणं तिव्वे पेमबन्धणे समुप्पज्जइ" હા, ગૌતમ ! આ સર્વ સંબંધો તે કાળમાં હોય છે પણ તે માણસોને તે સબંધોમાં તીવ્ર પ્રેમ ભાવ હોતો નથી अत्थि णं भंते ! भरहे वासे अरिइ वा वेरिइवा घाइपइ वा वहपइ पडिणीपइ वा, पच्चामित्तेइ वा" હવે ગૌતમ પ્રભુને આ જાતનો પ્રશ્ન કરે છે કે હે ભદન્ત ! તે કાળમાં, ભરત ક્ષેત્રમાં શું કોઈ કોઈ નો શત્રુ હોય છે ? મૂષક-માર્જાર ની જેમ શુ કોઈ પણ જાતનું જાતીય વેર હોય છે ? કોઈ ઘાતકર્તા બીજા વડે વધકરાવનાર-હોય છે ? શું પોતે કોઈની હત્યા કરનાર હોય છે? અથવા જ્યારે 'वहपईवा' શબ્દની સંસ્કૃત છાયા વ્યથક એવી થશે—ત્યારે થપ્પડ વગેરે વડે શું કોઈ કોઈ ને વ્યથા આપનાર હોય છે ? એવો એનો અર્થ થશે કોઈ કોઇ ના કાર્યમાં વિઘ્નકરવાના સ્વભાવવાળુ હોય છે ? શું કોઈ કોઈનો પ્રત્યમિત્ર હોય છે ? એટલે કે પહેલાં કોઇ કોઇ નો મિત્ર બનીને પછી તેનો શત્રુ થઇ જાય છે તેવા એના જવાબમા પ્રભુ કહે છે 'णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ

काले वेरानुबन्धकारणाभावादरिप्रभृतयो नागमन्तीति भावः। पुनर्गौतमस्वामी पृच्छति-'अत्थि णं भंते! भरहे वासे मित्ताइवा' हे भदन्त! अस्ति खलु तस्या समाया भरते वर्षे मित्र मिति वा, मित्र स्नेही 'वयंसाइवा' वयस्य इति वा। वयस्यः समानवयस्कोऽतिशयस्नेहवान्, 'णायएइ वा' ज्ञातक इतिवा! ज्ञातकः स्वज्ञातीयः, यद्वा-एकत्र संवासादिना परिचितः 'संघाडिएइवा' सघाटिक इति वा!, सघाटिकः सहचरः, 'सहाइ वा' सखा स मप्राणः "समप्राण. सखामतः" इत्यभिधानात् सहासनपानशीलः सातिशयस्नेहीत्यर्थः, 'सुहीइ वा' सुहृदिति वा! सुहृत सकल कालमप्रतिकूलो हितोपदेशदायकश्चेति, 'संग पंत्ति वा' साङ्गतिक इति वा? साङ्गतिकः समानकार्यशीलत्वेनैकत्रसगमनशील इति। भगवानाह-'हता अत्थि!' हन्त! गौतम! अस्ति मित्रादिषु प्रत्येकम्, च पुनः 'णो' नैव 'तेसिं' तेषां परस्पर 'तिव्वे' तीव्रं सातिशय 'रागबन्धणे' रागबन्धनं प्रेमबन्धः 'समु पज्जइ' समुत्पद्यते ॥सू० २८॥

हे श्रमण आयुष्मन्! वे मनुष्य वेरानुबन्ध से दूर रहे हुए होते है। इसका कारण यह है कि उसकाल मे वैरानुबन्ध के कारणो का अभाव रहता है अत वहा अरि आदि कोई किसी का नहीं होता है। "अत्थि ण भंते! भरहे वासे मित्ताई वा, वयसाइ वा णायएइ वा संघाडिएइ वा सहाइ वा, सुहीइ वा सगपत्ति वा" हे भदन्त! उस काल में इस भरतक्षेत्र मे क्या कोई स्नेही होता है? क्या कोई वयस्य—समान वयवाले के साथ स्नेह रखने वाला साथी होता है? क्या कोई स्वजातिय होता है? अथवा एक जगह रहने आदि से क्या कोई परिचित—परिचयवाला बन्धु होता है? क्या कोई संघाटिक सहचर—साथ साथ रहनेवाला होता है? क्या कोई सखा "समप्राण सखा मत" के अनुसार समान प्राणों वाला होता है साथ उठने बैठने वाला साथ खानेपीने वाला जो सातिशय स्नेही होता है उसे सखा कहा गया है, क्या कोई सुहृद्, सर्वदा अप्रतिकूलाचरण वाला और हितोपदेश देनेवाला होता है? क्या कोई साङ्गतिक होता है? सदा किसी एक ही कार्य मे लगा रहने वाला होता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते है "हता,

---

નથી કેમકે 'वग्गय वेराणुसया ण ते मणुया पण्णत्ता समणाउसो, હે શ્રમણ આયુષ્મન!-તે મનુષ્યો વેરાનુબન્ધથી પર હોય છે એનુ કારણ આ છે કે તે કાળમાં વેરાનુબન્ધના કારણોનો અભાવ રહે છે એથી ત્યા કોઈ કોઈ નુ અરી વગેરે થતુ જ નથી 'अत्थि णं भंते! भरहे वासे। मित्ताइवा वयसाइ वा णायएइ वा संघाडिएइ वा सहाइ वा, सुहाइ वा संगपत्ति वा" હે ભદન્ત! તે કાળમા આ ભરત ક્ષેત્રમા શુ કોઈ સ્નેહી હોય છે? શુ કોઈ વયસ્ય સમાન વયવાળાઓની સાથે સ્નેહ રાખનાર સાથી-હોય છે? શુ કોઈ સ્વજાતીય હોય છે? અથવા શુ કોઈ સંઘટિક—સહચર—સાથે રહેનાર હોય છે? અથવા શુ કોઈ સખા 'सम प्राण' सखामतः" એ કથન મુજબ સમાન પ્રાણવાળો હોય છે? સાથે રહેનાર, સાથે ખાનાર પીનાર જે સાતિશય સ્નેહી હોય છે, તેને સખા કહેવામા આવે છે, શુ કોઈ સુહૃદ સર્વદા અપ્રતિકૂલાચરણવાળો અને હિતોપદેશ આપનાર હોય છે? શુ કોઈ સાગતિક હોય છે? શુ સર્વદા એકજ કાર્યમા પ્રવૃત્ત રહેનાર હોય છે? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે "हंता!

मूलम्–अत्थि णं भंते तीसे समाए भरहे वासे आवाहाइ वा वीवाहाइ वा जण्णाइ वा सद्धाइ वा थालीपागाइ वा मियपिंडनिवेयणाइ वा? णो इणट्ठे समट्ठे, ववगय आवाह वीवाह जण्ण सद्ध थालीपागमियपिंडणिवेयणा णं ते मणुया पण्णत्ता समणाउसो! अत्थि णं भंते तीसे समाए भरहे वासे इंदमहाइ वा खंदमहाइ वा णागमहाइ वा जक्खमहाइ वा भूयमहाइ वा अगडमहाइ वा तडागमहाइ वा दहमहाइ वा णदीमहाइ वा रुक्खमहाइ वा पव्वयमहाइ वा थूभमहाइ वा चेइयमहाइ वा? णो इणट्ठे समट्ठे, ववगय-महिमा णं ते मणुया पण्णत्ता समणाउसो! अत्थि णं भंते! तीसे समाए भरहे वासे णडपेच्छाइ वा जल्लपेच्छाइ वा मल्लपेच्छाइ वा मुट्ठियपच्छाइ वा वेलंबगपच्छाइ वा कहगपेच्छाइ वा पवगपच्छाइ वा लासगपच्छाइ वा? णो इणट्ठे समट्ठे, ववगयकोउहल्ला णं ते मणुया पण्णत्ता समणाउसो!, ॥सू० २९॥

छाया—अस्ति खलु भदन्त तस्यां समाया भरते वर्षे आवाह इति वा विवाह इति वा यज्ञ इति वा श्राद्धमिति वा स्थालीपाक इति वा मृतपिण्डनिवेदनम् इति वा नो अय-मर्थ. समर्थः, व्यपगताऽऽवाहविवाहयज्ञश्राद्धस्थालीपाकमृतपिण्डनिवेदनाः खलु ते मनुजा' प्रज्ञप्ताः श्रमणायुष्मन् अस्ति खलु भदन्त तस्या समायां भरते वर्षे इन्द्रमह इति वा स्कन्द मह इति वा नागमह इति बा यक्षमह इति वा भूतमह इति वा अवटमह इति वा तडा-गमह इति वा ह्रदमह इति वा नदीमह इति वा वृक्षमह इति वा पर्वतमह इति वा स्तूप-मह इति वा चैत्यमह इति वा नो अयमर्थ समर्थ, व्यपगतमहिमाः खलु ते मनुजा प्रज्ञप्ता श्रमणायुष्मन् अस्ति खलु भदन्त तस्यां समायां भरते वर्षे नटप्रेक्षेति वा नाट्यप्रेक्षेति वा जल्लप्रेक्षेति वा मल्लप्रेक्षेति वा मौष्टिकप्रेक्षेति वा विडम्बकप्रेक्षेति वा कथक प्रेक्षेति वा प्लवकप्रेक्षेति वा लासकप्रेक्षेति वा नो अयमर्थः समर्थः व्यपगतकौतुहला. खलु ते मनुजाः प्रज्ञप्ता श्रमणायुष्मन् ॥सू०२७॥

टीका—"अत्थि णं भंते ?" इत्यादि ।

गौतम स्वामी पृच्छति–'अत्थि णं भंते ! तीसे समाए भरहे वासे आवाहाइ वा' हे भ-

अत्थि" हा गौतम ! ये सब वहा होते तो है परन्तु "णो चेव ण तेसिं मणुयाणं तिव्वे रागबधणे समुप्पज्जइ" आपस में कोई किसी के साथ सातिश तीव्र प्रेमबन्धन से बंधा हुआ नहीं होता है ॥२८

अत्थि" હા, ગૌતમ ! આ બધુ ત્યા હોય છે પણ 'णो चेव णं तेसिं मणुयाणं तिव्वे राग-बन्धणे समुप्पज्जइ પરસ્પર કોઇ કોઇની સાથે સતિશય–તીવ્ર–પ્રેમબન્ધન મા આબદ્ધ રહેતુ નથી, ॥૨૮॥

दन्त अस्ति खलु तस्यां समायां भरते वर्षे आवाह इति वा ? आवाहः विवाहात् पूर्वं क्रियमाणो वाग्दानरूप 'उत्सवविशेषः, वीवाहाइ वा' विवाह इति वा ? विवाहः-प्रसिद्धः, 'जण्णाइ वा' यज्ञ इति वा ! यज्ञःवह्नौ घृतादिहवनलक्षणः, 'सद्धाइ वा' श्राद्धमिति वा ? श्राद्धं मृतक क्रिया। 'थालीपागाइ वा' स्थालीपाक इति वा ? स्थालीपाकः—लोकगम्यो मृतकक्रियाविशेष एव, 'मियपिंडनिवेयणाइ वा' मृतपिण्डनिवेदनमिति वा ?, मृतपिंडनिवेदनम् मृतमुद्दिश्य पिण्डप्रदानम् ? भगवानाह—'णो इणट्ठे समट्ठे' नो अयमर्थः समर्थः यतो 'समणाउसो , हे आयुष्मन् श्रमण' 'तेणं मणुया' ते मनुजाः खलु 'ववगय आवाहवीवाह जण्ण सद्ध थालीपागमियपिंडणिवेयणा' व्यपगताऽऽवाहविवाहयज्ञश्राद्धस्थालीपाकमृतपिंडनिवेदनः—व्यपगतानि आवाहविवाह यज्ञश्राद्ध स्थालीपाकमृतपिंडनिवेदनानि येभ्यस्ते तथा भूताः 'पण्णत्ता' प्रज्ञप्ताः । न तत्रावाहविवाहादिकं वर्त्तते इति भावः । पुनर्गौतमस्वामी पृच्छति—'अत्थिणं भंते !तीसे समाए भरहे वासे इंदमहाइ वा' हे भदन्त अस्ति खलु तस्यां समायां भरते वर्षे इन्द्रमह इति वा' इन्द्रमहः इन्द्रनिमित्तक उत्सवः, 'खंदमहाइ' वा स्क-

"अत्थि णं भंते ! तीसे समाए भरहे वासे आवाहाइ वा वीवाहाइ" इत्यादि

टीकार्थ—गौतम स्वामी ने पुन प्रभु से ऐसा पूछा है हे भदन्त!उस सुषम सुषमा काल के समय इस भरत क्षेत्र में आवाह विवाह होने के पहिले होनेवाला वाग्दान रूप उत्सव विशेष होता है क्या ? विवाह परिणयन रूप उत्सव विशेष होता है क्या ? यज्ञ अग्नि में घृतादि के हवन करने रूप उत्सव विशेष होता है क्या ? श्राद्ध मरण के बाद पंक्तिभोजन आदि रूप क्रिया होती है क्या ? स्थालीपाक लोक गम्य मृतक क्रिया विशेष होता है क्या ? मृतपिण्डनिवेदन मृतक को लक्ष्य करके पिण्डदान करना होता है क्या ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं कि "णो इणट्ठे समट्ठे" हे गौतम यह अर्थ समर्थ नहो है क्योंकि "ववगया आवाह विवाह जण्ण सद्ध थाली पाग मिय पिंण्ड णिवेयणा ण ते मणुया पण्णत्ता" वे उस काल के मनुष्य आवाह, विवाह, यज्ञ, श्राद्ध, स्थालीपाक और मृत पिण्ड निवेदन इन सब से रहित होते है अर्थात् उस काल में आवाह आदि क्रियाएँ नहीं होती हैं। "अत्थि ण भंते ! तीसे समाए, भरहे वासे इंदमहाइ वा खंदमहाइ वा णागमहाइ वा जक्ख

अत्थि णं भंते तीसे समाए भरहे वासे आवाहाइ वा वीवाहाइ वा—इत्यादि

टीकार्थ—गौतम स्वामीએપ્રભુને ફરીથી આમ પ્રશ્ન કર્યો કે હે ભદન્ત! તે સુષમ સુષમા કાળના સમય મા આ ભરત ક્ષેત્રમા આવાહ—વિવાહ પહેલાનો વાગ્દાન રૂપ ઉત્સવ વિશેષ હોય છે ? વિવાહ પરિણયન રૂપ ઉત્સવ વિશેષ હોય છે ? યજ્ઞ—અગ્નિમા ઘૃતાદિકથી હવન કરવા રૂપ ઉત્સવ વિશેષ હોય છે ? શ્રાદ્ધ—મૃત્યુ પછી પંક્તિભોજન આદિ રૂપ ક્રિયા—હોય છે ? સ્થાલીપાક—લોકગમ્ય મૃતક ક્રિયા વિશેષ હોય છે ? મૃતપિણ્ડનિવેદન—મૃતકને અનુલક્ષીને પિંડદાન નામક કરવામા આવેલ ક્રિયા વિશેષ હોય છે ? એના જવાબમા પ્રભુ કહે છે "णो इणट्ठे समट्ठे" હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી કેમકે 'ववगय आवाह विवाह जण्ण सद्धथालीपाग मिय पिंड णिवेयणा णं ते मणुया पण्णत्ता' તે કાળના મનુષ્યો આવાહ, વિવાહ, યજ્ઞ, શ્રાદ્ધ સ્થાલીપાક અને મૃતપિંડ નિવેદન એ સર્વ ક્રિયાઓથી રહિત હોય છે એટલે કે તે કાળમાં આવાહ વગેરે સર્વ ક્રિયાઓ થતી નથી ! "अत्थि णं भंते तीसे समाए भरहे वासे इंद

न्दमह इति वा स्कन्दमहः कार्त्तिकेयनिमित्तक उत्सवः 'णागमहाइ' वा नागमह इति वा? नागमह नागो भवनपतिविशेषः तन्निमित्तक उत्सवः 'जक्खमहाइ' वा यक्षमह इति वा? यक्षमहः यक्षनिमित्तक उत्सव· 'भूयमहाइ वा' भूतमह इति वा भूतमह भूतनिमित्तक उत्सवः यक्षभूतौ व्यन्तरदेवविशेषौ 'अगडमहाइवा' अवटमह इति वा ? अवटमहः कूपोत्सव 'तडागमहाइवा' तडागमह इति वा तडागमहः सरोनिमित्तक उत्सवः 'दहमहाइवा' ह्रदमह इति वा ह्रदमहः ह्रदनिमित्तक उत्सवः 'णदीमहाइ वा' नदीमहइति वा नदीमहः नदीमुद्दिश्य क्रियमाण उत्सवः, 'रुक्खमहाइ वा' वृक्षमह इति वा वृक्षमहः वृक्षमुद्दिश्य क्रियमाण उत्सवः 'पव्वयमहाइ वा' पर्वतमह इति वा पर्वतमहः पर्वतोद्देशेन क्रियमाण उत्सवः 'थूभमहाइ वा' स्तूपमह इतिवा स्तूपः स्मृतिस्तंभः तन्निमित्तक उत्सवः 'चेइयमहाइ वा' चैत्यमह इति वा चैत्यनिमित्तक उत्सवश्चैत्यमह इत्युच्यते चैत्यः मृतक स्मृति चिह्न चैत्यमिति। इत्थं गौतमेन पृष्टो भगवानाह–'णो इणट्ठे समट्ठे' नो अयमर्थः समर्थः यतो 'समणा उसो' हे आयुष्मन् श्रमण 'ते णं मणुया ववगयमहिमा' ते खलु मनुजाः व्यपगतमहिमानः व्यपगतो म

महाइ वा भूयमहाइ वा, अगडमहाइ वा, तडागमहाइ वा दहमहाइ वा णईमहाई वा, रुक्खमहाइ वा, पव्वयमहाइ वा थूभमहाइ वा चेइयमहाइ वा ?' हे भदन्त ! क्या उस सुषम सुषमा काल के समय इस भरत क्षेत्र मे इन्द्र को निमित्त करके महोत्सव किये जाते हैं ? कार्तिकेय को लक्ष्य करके महोत्सव किये जाते है ? नागकुमार को लक्ष्य करके महोत्सव किये जाते हैं ? यक्ष के निमित्त करके महोत्सव किये जाते हैं ? भूत को निमित्त करके उत्सव किये जाते हैं ? यक्ष और भूत ये व्यन्तर जातिके देव हैं। कुओं कूपो को निमित्त करके उत्सव किये जाते हैं तड़ाग को निमित्त करके उत्सव किये जाते है ? इसी प्रकार से द्रह को नदी को वृक्ष को पर्वत को स्तूप को स्मृतिस्तम्भ को एवं चैत्य को मृतक स्मृति चिन्ह को लक्ष करके उत्सव किये जाते है ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं "णो इणट्ठे समट्ठे" हे गौतम यह अर्थ समर्थ नही है क्योंकि "ववगयमहिमा णं ते मणुया पण्णत्ता समणाउसो" हे श्रवण आयुष्मन् वे उस काल के मनुष्य जिसको हर

महाइ वा खंदमहाइ वा णागमहाइ वा जक्खमहाइ वा भूयमहाइ वा, अगडमहाइ वा तडागमहाइ वा, दहमहाइ वा णदीमहाइ वा रुक्ख हाइ वा पव्वयमहाइ वा थूम महाइवा चेइयमहाइ वा ? હે ભદન્ત ! શું તે સુષમસુષમા કાળના સમયમા આ ભરતક્ષેત્રમાં ઇન્દ્રના નિમિત્ત ઉત્સવો યોજવામાં આવે છે ? કાર્તિકેયને અનુલક્ષી ને મહોત્સવો યોજવામાં આવે છે ? નાગ કુમારને અનુલક્ષીને મહોત્સવો યોજવામા આવે છે ? યક્ષના નિમિત્તે મહોત્સવો યોજવામાં આવે છે ? ભૂતોનાં નિમિત્તે ઉત્સવો યોજવામાં આવે છે ! ભૂત એ વાનર જાતિના દેવો છે. કૂપોના નિમિત્તે ઉત્સવો યોજવામાં આવે છે ? તડાગ–તળાવો–ના નિમિત્તે ઉત્સવો યોજવામા આવે છે ? આ પ્રમાણે દ્રહને, નદીને, વૃક્ષને, પર્વતને, સ્તૂપકોને, સ્મૃતિસ્તંભોને તેમજ ચૈત્યનેમૃતકસ્મૃતિચિન્હને અનુલક્ષીને ઉત્સવો યોજવામા આવે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા પ્રભુ કહે છે 'णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ આ અર્થ સમર્થ નથી, કેમકે 'वव - महिमाणं ते मणुया पण्णत्ता स उसो' હે શ્રમણ આયુષ્મન્ ! તે કાળમાં મનુષ્યો એવા

हिमा माहात्म्यं येभ्यस्ते तथाभूतः 'पण्णत्ता' प्रज्ञप्ताः। पुन र्गौतमस्वामी पृच्छति 'अत्थिणं भंते तीसे समाए भरहे वासे णडपेच्छाइ वा' हे भदन्त अस्ति खलु तस्यां समायां भरते वर्षे नट प्रेक्षेति वा नटप्रेक्षा नटानां क्रीडाकारिणां प्रेक्षा नटकृत कौतुक दर्शनाय जनमेलक इत्यर्थः 'णट्टपेच्छाइ' नाटयप्रेक्षेति वा नाटयप्रेक्षा नाटय नटकर्म अभिनयः तद्दर्शनाय जनमेलक इति 'जल्लपेच्छाइ वा' जल्ल प्रेक्षित जल्लप्रेक्षा जल्लः वरत्र खेलकाः तत्कृतकौतुकदर्शनाय सम्मिलितो जनसमुदाय इत्यर्थः 'मल्लपेच्छाइ वा' मल्लप्रेक्षेति वा मल्लाः भुजाभ्यां युद्धकारकः तत्कृतबाहु युद्धदर्शनाय समुदिता जना इत्यर्थः। 'मुट्ठियपेच्छाइ वा' मौष्टिक प्रेक्षेति वा मौष्टिकाः मुष्टिभिर्युद्धकारका मल्लः तत्कृतकौतुक दर्शनाय सम्मिलितो जनसमूह इत्यर्थः। 'कहगपेच्छाइ वा' कथक प्रेक्षेति कथकप्रेक्षा—कथकाः—कथाकारिणः ये हि सुललितकथावाचनेन श्रोतृजनानां हृदि रसमुत्पादयन्ति तत्कृत कथा श्रवणाय समागतो जनसमुदायइति 'पवगपेच्छाइ वा' प्लवक प्रेक्षेति वा प्लवकप्रेक्षाः—प्लवका उत्प्लुत्य ये गर्त्ता-

---

प्रकार के उत्सव करने की भावना दूर रहा करती है ऐसे ही होते है। "अत्थि ण भंते तीसे समाए भरहे वासे णडपेच्छाइ वा णट्टपेच्छाइ वा, जल्लपेच्छाइ वा, मल्लपेच्छाइ वा मुट्ठियपेच्छाइ वा वेलंवगपेच्छाइ वा कहगपेच्छाइ वा पवगपेच्छाइ वा लासगपेच्छाइ वा" हे भदन्त उस सुषम सुषमा काल के समय में भरत क्षेत्र में क्या नटों के खेल तमाशो के देखने के लिये मनुष्यों के मेले होते है? नाटय—नट कर्म अभिनय आदि को देखने के लिये मनुष्य के मेले होते हैं क्या? जल्ल वर्त पर नाना प्रकार के खेल तमाशे दिखाने वालों के कौतुको को देखने के लिये मनुष्यो के मेले होते है क्या? अर्थात् वहां मनुष्य एकत्रित होते है क्या? मल्लो द्वारा किये गये बाहुयुद्ध को देखने के लिये मनुष्य एकत्रित होते हैं क्या? मनुष्य द्वारा युद्ध करने वाले मल्लजनो के कौतुको को देखने के लिये मनुष्य एकत्रित होते है क्या? मुखविकार आदि द्वारा मनुष्यों को हसाने वाले विदूषक जन के कौतुक को देखने के लिये मनुष्य एकत्रित होते हैं क्या? तथा सुललित कथा के वाचने से श्रोत्ता जनो के हृदय मे रस उत्पन्न कराने वाले कथक पुरुषों के द्वारा वाची गई कथा को सुनने के लिये मनुष्य एकत्रित होते है क्या? तथा प्लवकजनो के खड्ढे आदि को लांघकर

હોય છે કે દરેક જાતના ઉત્સવો યોજવાની ભાવનાઓથી તેઓ દૂર રહે છે 'अत्थि णं भंते तीसे समाए भरहे वासे णड पेच्छाइ वा णट्टपेच्छाइ वा जल्लपेच्छाई वा मल्लपेच्छाइ वा मुट्ठिपेच्छाई वा वेलंवग पेच्छाइ व कहग पेच्छाई वा पवग पेच्छाइ वा लासग पेच्छाई वा' હે ભદંત, તે સુષમ સુષમા કાળના સમયમા ભરત ક્ષેત્રમા શું નટોના ખેલ તમાશાઓને જોવા મનુષ્યોના ટોળાઓ એકત્ર થાય છે? નાટય—નાટકના અભિનય વિગેરેને જોવા માટે મનુષ્યો એકઠા થાય છે? જલ્લ—વર્ત પર અનેક જાતનાં ખેલ તમાશાઓ બતાવનારાઓના કૌતુકોને જોવા માટે મનુષ્યોના ટોળાઓ એકત્ર થાય છે? એટલે કે ત્યાં માણસો એકત્રિત થાય છે? મલ્લો વડે કરવામા આવેલ બાહુ યુદ્ધોને જોવા માટે માણસો એકત્રિત થાય છે? મુષ્ટિઓ વડે યુદ્ધ કરનારા મલ્લો ના કૌતુકો ને જોવા માટે માણસો એકત્રિત મુખભંગિમા વગેરે વડે માણસોને હસાવવા માટે વિદૂષકોના કૌતુકોને જોવામાટે માણસો એકત્રિત થાય છે? તેમના સુલલિત કથાના વાચનથી શ્રોતાઓના હૃદયોમા રસ ઉત્પન્ન કરા-

दिक लङ्घयन्तिने गर्त्तादिलङ्घनकारिण इत्यर्थः अथवा ये अन्यजनानुत्तरणी यामति विशालां नदीम् उत्तरन्ति ते प्लवकाः तत्कृतकौतुकदर्शनाय सम्मिलितो जनसमूह इत्यर्थः। 'लासकपेच्छाइ वा' लासकप्रेक्षेति वा लासकप्रेक्षा—लासकाः लास्य नामकनृत्यविशेषकारिणः तत्कृतलास्य नृत्यप्रेक्षणाय समागतो जनसमुदाय इति। इत्थं गौतमेन पृष्टो भगवानाह—'णो इणट्ठे समट्ठे' नो अयमर्थः समर्थः यतो 'समणाउसो' हे आयुष्मन् श्रमण 'ववगय कोउ हल्लाणं ते मणुया ते मनुजाः खलु व्यपगतकौतुहलाः—व्यपगतं कौतुहलं गेभ्यस्ते तथा भूताः 'पण्णत्ता' प्रज्ञप्ताः इति ॥सू० २९॥

मूलम्—अत्थि णं भंते ! तीसे समाए भरहे वासे सगडाइ वा रहाइवा जाणाइ वा गिल्लीइ वा थिल्लीइ वा सीयाइ वा संदमाणियाइ वा णो इणट्ठे समट्ठे पायचारविहारा णं ते मणुया पण्णत्ता समणाउसो ! अत्थि णं भंते ! तीसे समाए भरहे वासे गावीइ वा महिसीइ वा आयाइ वा एलगाइ वा ? हंता अत्थि, णो चेव णं तेसिं मणुयाणं परिभोगत्ताए हव्वमागच्छंति। अत्थि णं भंते ! तीसे समाए भरहे वासे आसाइ वा हत्थिइ वा, उट्टाइ वा गोणाइ वा गवयाइ वा अयाइ वो एलगाइ वा पसयाइ वा मियाइ वा वराहाइ वा रुरुत्ति वा

उसके पार पहुंच जाने वाले अथवा दूसरे जन जिस नदी को पार नहीं कर सके ऐसी अतिविशाल नदी को पार करने वाले मनुष्यों के द्वारा किये गये कौतुक को देखने के लिये मनुष्य एकत्रित होते हैं क्या ? लासक जनों के लास्यनामक नृत्य विशेष को करने वाले मनुष्यों के उस लास्य नृत्यविशेष को देखने के लिये मनुष्य एकत्रित होते हैं क्या ? इस प्रकार से गौतम ! के पूछने पर प्रभु उनसे कहते है "णो इणट्ठे समट्ठे ववगय कोउहल्लाणं ते मणुया पण्णत्ता समणाउसो" हे गौतम यह अर्थ समर्थ नही है क्योकि जिनके चित्त मे इस प्रकार के कौतुक देखने का भाव सर्वथ दूर होगया है ऐसे ह। वे मनुष्य वहा के होते हैं ऐसा शास्त्रो में सिद्धान्तकारोने कहा है ॥२९॥

વનારા કથક પુરુષો વડે કહેવામા આવેલ કથાને સાભળવા માટે માણુસો એકત્રિત થાય છે ? તેમજ પ્લવક જનોના—ખાડાઓ વગેરેને ઓળંગીને તેની બીજીતરફ પહોચનારા અથવા બીજા મનુષ્યો જે નદીને પાર કરી શકે નહી એટલે કે આકાઠેથી બીજે કાંઠે જઈ શકે નહિ એવી અતિ વિશાલ નદીને પાર કરનારા માણુસોના કૌતુકોને જોવા માટે શું માણુસો એકત્રિત થાય છે ? આ પ્રમાણે ગૌતમ નો પ્રશ્ન સાભળીને પ્રભુ તેને જવાબ આપતા કહે છે કે 'णो इणट्ठे समट्ठे ववगय कोउहल्ला णं ते मणुया पण्णत्ता समणाउसो' હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી, કેમકે જેમના ચિત્તમાથી આ જાતનાં કૌતુકો જોવાનો ભાવ સંપૂર્ણ રીતે દૂર થઈ ગયો છે એવા તે મનુષ્યો ત્યા રહેછે એવું શાસ્ત્રોમા સિદ્ધાન્તકારો એ કહ્યુ છે ॥૨૯॥

सरभाइ वा चमराइ वा कुरंगाइ वा गोकण्णाइ वा ? हंता अत्थि, णो चेव णं तेसिं परिभोगत्ताए हव्व मागच्छंति । अत्थि णं भंते ! तीसे समाए भरहे वासे सीहाइ वा वग्घाइ वा विगाइ वा दीवियाइ वा अच्छाइ वा तरच्छाइ वा सियालाइ वा विडालाइ वा सुणगाइ वा कोकंतियाइ वा कोलसुणगाइ वा ? हंता अत्थि, णो चेव णं तेसि मणुयाणं आवाहं वा वावाहं वा छविच्छेयं वा उप्पायेंति पगइभद्दया णं ते सावयगणो पण्णत्ता समणाउसो ! अत्थि णं भंते ! तीसे समाए भरहे वासे साली इ वा वीहीइ वा गोहुमाइ वा जवाइ वा जव जवाइ वा, कलोयाइ वा मयूराइ वा मुग्गाइ वा मासाइ वा तिलाइ वा कुलत्थाइ वा णिप्फावाइ वा आलिसंदगाइ वा अयसीइ वा कुसुंभाइ वा कोद्दवाइ वा कंगुत्ति वा वरगाइ वा रालगाइ वा सणाइ वा सरिसवाइ वा मूलगबीयाइ ? हंता अत्थि णो चेव णं तेसिं म याणं परिभोगत्ताए हव्वमागच्छंति ॥सू० ३०॥

छाया—सन्ति खलु भदन्त ! तस्या समायां भरते वर्षे शकटानीति वा रथा इति वा यानानीति वा युग्यानीति वा गिल्लयइति वा थिल्लयइति वा शिबिका इति वा स्यन्दमानिका इति वा ? नो अयमर्थः समर्थः, पादचारविहाराः खलु ते मनुजाः प्रज्ञप्ता श्रमणायुष्मन् ! अस्ति खलु भदन्त ! तस्या समायां भरते वर्षे गाव इति महिष्य इति वा अजा इति वा एडका इति वा ? हन्त ! सन्ति, न चैव खलु तेषां मनुजाना परिभोग्यतया हव्यमागच्छन्ति । सन्ति खलु भदन्त ! तस्यां समायां भरते वर्षे अश्वा इति वा हस्तिन इति वा उष्ट्रा इति वा गाव इति वा गवया इतिवा अजा इति वा एडका इति वा प्रश्रया इति वा मृगा इति वा वराहा इति वा रुरुव इति वा शरभा इति वा चमरा इति वा कुरङ्गा इति वा गोकर्णा इति वा ? हन्त ! सन्ति नो चैव खलु तेषां परिभोग्यतया हव्यमागच्छन्ति । सन्ति खलु भदन्त ! तस्या समायां भरतें वर्षे सिंहा इति वा व्याघ्रा इति वा वृका इति वा द्वीपिका इति वा ऋक्षा इति वा तरक्षव इति वा शृगाला इति वा विडाला इति वा शुनका इति वा कोकन्तिका इति वा कोलशुनका इति वा ? हन्त ! सन्ति, नो चव खलु तेषां मनुजानाम् आबाधां वा व्याबाधां वा छविच्छेदं वा उत्पादयन्ति, प्रकृतिभद्रकाः खलु ते श्वापदगणा प्रज्ञप्ताः श्रमणायुष्मन् ! अस्ति खलु भदन्त ! तस्यां सम यां भरते वर्षे इति वा व्रीहय इति वा गोधूमा इति वा यवा इति वा यवयवा इति वा कलाया इति वा मसूरा इति वा मुद्गा इति वा माषा इति वा तिला इति वा कुलत्था इति वा निष्पावा इति वा आलिसन्दका इति वा अलस्य इति वा कुसुम्भा इति वा कोद्रवा इति वा

कङ्ग वा इति वा वरगा इति वा रालका इति वा शणा इति वा सर्षपा इति वा मूलक बीजानीति वा ? हन्त ! सन्ति नो चैव खलु तेषां मनुजाना परिभोग्यतया हव्यमा गच्छन्ति सू ॥३०॥

टीका—'अत्थि णं भंते' इत्यादि ।

गौतम स्वामी पृच्छति–'अत्थि णं भते तीसे समाए भरहे वासे सगडाइ वा' हे भदन्त सन्ति खलु तस्यां समायां भरते वर्षे शकटानि इति वा शकटानि गन्त्री विशेषाः 'रहाइ वा' रथा इति वा 'रथा' प्रसिद्धाः 'जाणाइवा' यानानीति वा यानानि शकटरथातिरिक्ता गन्त्री विशेषाः 'जुग्गाइवा' युग्यानीति' वा युग्यानि पुरुषवाह्या यानविशेषाः जम्पानानीत्यर्थः 'गिल्लीइवा' गिल्लयति वा गिल्लयः–पुरुषद्वयवाह्याः शिबिका विशेषाः 'थिल्लीइ वा' थिल्लय इति वा थिल्लयः अश्वद्वयेन अश्वतरद्वयेन वा वाह्यानि यानानि 'सीयाइ वा' शिबिका इति वा शिबिकाः–पुरुषवाह्या यानविशेषाः पालकीति प्रसिद्धः 'संदमाणियाइ वा' स्यन्दमानिका इति वा स्यन्दमानिकाः शिबिकाविशेषा भगवानाह 'णो इणट्ठे समट्ठे'नो अयमर्थः समर्थः यतो 'समणाउसो' हे आयुष्मन् श्रमण 'पायचार विहारा णं ते मणुया' ते मनुजाः

"अत्थि ण भंते तीसे समाए भरहे वासे सगडाइ वा रहाइ वा" इत्यादि ।

टीकार्थ—"अत्थि णं भते तीसे समाए भरहे वासे सगडाइ वा रहाइ वा" गौतमस्वामी ने प्रभु से ऐसा पूछा है हे भदन्त क्या उस सुषम सुषमा काल के समय में भरत क्षेत्र मे शकट सामान्य बैलगाड़िया होती है, रथ होते है, यान शकट एव रथ से अतिरिक्त सवारी की गाडिया होती हैं ? युग्य दो पुरुष जिन्हें अपने कधों पर रखकर चलाते है ऐसी छोटी २ डोलिया पालकियां होती हैं ? गिल्लिया दो पुरुष जिन्हें कन्धा देकर चलाते हैं ऐसी डोलियों के आकारमें कुछ २ बड़ी शिबिकाएं होती हैं क्या ? थिल्लियां दो घोडे जिन में जोते जाकर जिन्हे खेंचते है अथवा दो खच्चर जिनमें जुतकर जिन्हें खेंचते है ऐसी विशेष शिबिकाए बाग्घिया होती है क्या ? शिबिकाएं बड़ी २ पालकिया जिन्हे पुरुष अपने कन्धो पर रखकर साथ२ उठाकर चलते हैं होती है ? स्यन्दमानिकाएँ होती है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–हे गौतम यह अर्थ समर्थ–शास्त्रसंमत नही क्योंकि वहा के मनुष्य पादचारी ही होते है । अत उन्हें न बेलगाडीयों की आवश्यकता

अत्थि णं भंते तीसे समाए भरहे वासे सगडाइ वा रहाइवा' इत्यादि सूत्र ॥३०॥

ટીકાર્થ–ગૌતમે પ્રભુને આ જાતનો પ્રશ્ન કર્યો કે હે ભદન્ત શુ તે સુષમ સુષમા કાળના સમયમાં ભરત ક્ષેત્રમા શકટ સામાન્ય બળદ ગાડીઓ હોય છે ? રથો હોય છે ? યાનો શકટ તેમજ રથાતિરિક્ત સવારી ગાડીઓ હોય છે ? યુગ્યો એ માણસો જેમને પોતાના સ્કંધો પર મૂકીને ચાલે છે, એવી નાની નાની પાલખીઓ હોય છે ? ગિલ્લિઓ બે પુરૂષો જેમને ખભા પર મૂકીને ચલાવેછે, એવી પાલખીઓ કરતાં મોટી શિબિકાઓ હોય છે ? થિલ્લિયો બે ઘોડાઓ અથવા બે ખચ્ચરોવાળી વિશેષ શિબિકાઓ બગીઓ હોય છે ? શિબિકાઓ મોટી મોટી પાલખીઓ જેમને માણુસો પોતાના ખભા ઊપર મૂકિને ચાલે છે તે હોય છે ? સ્યન્દમાનિકાઓ હોય છે ? તેના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે–હે ગૌતમ. આ અર્થ સમર્થ નથી. એટલે કે શાસ્ત્ર–સમ્મત નથી, કેમકે ત્યાંના માણુસો પાદચારી જ હોય છે. એથી તેમને

खलु पादविहाराः पादाभ्यां चरणाभ्यां विहारो विचरणं येषां ते तथाभूताः-चरणचङ्क्रमण शीला न तु शकटादि गामिनः 'पण्णत्ता' प्रज्ञप्ताः । पुन गौतमस्वामी पृच्छति-'अत्थि णं भंते तीसे समाए भरहे वासे गाविइ वा' हे भदन्त सन्ति खलु तस्यां समायां भरहे वासे वा गावइतिवा गावो धेनवः 'महिसीइवा' महिष्य इति वा, महिष्यः प्रसिद्धः 'अयाइवा' अजा इति वा 'अजाः छाग्यः' 'एलगाइ वा' एडका इति वा एडकाः उरभ्र्यः । भगवानाह-'हंता अत्थि' हन्त सन्ति 'णो चेव णं' नो चैव खलु ताः गावो महिष्योऽजा एडका वा 'तेसि मणुयाणं परिभोगत्ताए' तेषा मनुजानां परिभोग्यतया 'हव्वं हव्य=कदाचिदपि 'आगच्छंति' आगच्छन्तीति । पुनर्गौतमस्वामी पृच्छति-'अत्थि णं भंते ! तीसे समाए भरहे वासे आसाइ वा' हे भदन्त ! सन्ति खलु तस्यां समाया भरते वर्षे अश्वा इति वा?, अश्वाः-प्रसिद्धाः, 'हत्थीइ वा, उट्टाइ वा, गोणाइ वा, गवयाइ वा, अयाइ वा एलगाइ वा पसयाइ वा, मियाइ वा, वराहाइ वा, रुरुत्ति वा, सरभाइ वा, चमराइ वा, कुरगाइं वा गोकण्णाइ वा' हस्त्युष्ट्रगोगवयाजैडकप्रश्रय मृगवराहरुरुशरभचमरकुरङ्गगोकर्णा इति वा ?, तत्र-हस्तिनःप्रसिद्धाः, उष्ट्राः-प्रसिद्धाः, गावो-वृषभाः, गवया =गोसजातीया-वन्यपशवः, अजाः=छागाः, एडकाः=मेषाः, प्रश्रयाः=द्विखुरा वन्यपशु विशेषाः मृगाः=हरिणाः, वराहाः=शूकराः, रुरवो=मृगविशेषाः, शरभाः=अष्टापदाः, चमराः=आरण्या गावः,

---

रहती है और न पालखी आदि की आवश्यकता ही रहती है हे भदन्त ! इस सुषम सुषमा काल की मौजूदगी में क्या गायें होती है ? भैंस होती है ? अजाएँ बकरियाँ होती है ? एडकाएँ भेडें होती है ? इस के उत्तर में प्रभु कहते है हां गौतम ये सब जानवर तो होते हैं पर वे गाय आदि पशु उन मनुष्यो के उपयोग मे कभी नही आते हैं ।

अब पुन गौतमस्वामी प्रभु से पूछते है-हे भदन्त उस काल में इस भरत क्षेत्र में अश्व-घोड़ा हस्ती-हाथी उष्ट्र-ऊँट गाय-गवय रोझ अजा एडक पसय मृग विशेष मृग-वराह सूअर रुरु मृगविशेष शरभ अष्टापद चमर चमरीगाय कुरङ्ग और गोकर्ण मृग विशेष ये सब जीव होते है क्या ? उत्तर में प्रभु कहते है हे गौतम ये सब जीव उस काल मे होते है, "नो चेव ण०" परन्तु ये उस समय के मनुष्यों के काम में कभी भी उपयुक्त नहीं होते है । पुनः गौतम स्वामी प्रभु से पूछते है हे भदन्त ! उस काल में इस भरत क्षेत्र में सिंह व्याघ्र वृक, भेडिया-द्वीपिका-

---

બળદ ગાડીઓ, પાલખીઓ વગેરેની આવશ્યકતા રહેતી નથી. હે ભદન્ત ! તે સુષમા સુષમાકાળમાં ભરતક્ષેત્રમા ગાયો હોય છે ? ભેંસો હોય છે ? અજાઓ-બકરીઓ-હોય છે ? એડકાઓ-ઘેટીઓ-હોય છે ? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે હા, ગૌતમ ! એ બધાં પ્રાણીઓ હોય છે, પણ એ ગાય વગેરે પશુઓ માણસોને ઉપયોગમાં આવતા નથી.

હવે ફરી ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને પ્રશ્ન કરે છે કે હે ભદન્ત ! તે કાળમા ભરતક્ષેત્રમાં અશ્વ-ઘોડા' હસ્તી-હાથી ઉષ્ટ્ર-ઉંટ, ગાય, ગવય. રોઝ,અજા એડક. પસય-મૃગવિશેષ, મૃગ વરાહ-સૂવર રૂરુ-મૃગવિશેષ, શરભ-અષ્ટાપદ, ચમર-ચમરી ગાય, કુરંગ અને ગોકર્ણ-મૃગવિશેષ એ બધાં પ્રાણીઓ હોય છે ? ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે. હા, ગૌતમ ! એ સર્વ જીવો તે કાળમા હોય છે 'णो चेव णं०' પણ તે સમયના માણસોના ઉપયોગમાં કદાપિ આવતા નથી. ફરી ગૌતમ પ્રભુને પ્રશ્ન કરે છે. હે ભદન્ત, તે કાળમાં, આ ભરત ક્ષેત્રમા સિંહ વ્યાઘ્ર, વૃક-

कुरङ्गाः=मृगविशेषाः, गोकर्णाः=मृगविशेषाः इति वा ? । भगवानाह-'हंता अत्थि' हन्त ! सन्ति, 'णो चेव णं' नो चैव खलु ते अश्वहस्त्युष्ट्रादयः' तेसिं परिभोगत्ताए' तेषां मनुजानां परिभोग्यतया 'हव्वमागच्छंति' कदाचिदपि आगच्छन्ति इति । पुनर्गौतमस्वामी पृच्छति-'अत्थि णं भंते ! तीसे समाए भरहे वासे सीहाइ वा' हे भदन्त ! सन्ति खलु तस्यां समायां भरते वर्षे सिंहा' इति वा ', सिंहाः=केशरिणः, 'वग्घाइवा' व्याघ्रा इति वा ?, व्याघ्राः=शार्दूलाः, 'विगाइ वा. दीवियाइ वा अच्छाइवा तरच्छाइ वा सियालाइ वा बिडालाइवा सुणगाइवा कोकंतियाइवा कोलसुणगाइ वा' वृक द्वीपिक ऋक्षतरक्षुशृगाल-बिडालशुनककोकन्तिक कोलशुनका इति वा?, तत्र वृकाः-'भेडिय' इति प्रसिद्धाः, द्वीपिकाः व्याघ्रविशेषा चित्रका इति प्रसिद्धाः, ऋक्षाः-भल्लूकाः, तरक्षवः-मृगादनाः व्याघ्रविशेषाः, शृगालाः प्रसिद्धाः, बिडालाः-मार्जाराः, शुनकाः-श्वानः, कोकन्तिकाः-'लोमडी' ति भाषा प्रसिद्धाः, कोलशुनकाः-महावराहाः । भगवानाह-'हंता अत्थि' हन्त ! सन्ति, 'णो चेव ण तेसिं मणुयाणं आवाहंवा' नो चैव खलु तेषां मनुजानाम् आबाधाम्-ईषद्बाधांवा, 'वाबाहंवा' व्याबाधा-विशेषेण बाधा वा, 'छविच्छेदं-चर्मोत्पाटनं वा 'उप्पायेंति' उत्पादयन्ति-जनयन्ति, यतो समणा-उसो ?' हे आयुष्मन् श्रमण ! 'ते सावयगणा' -ते श्वापदगणाः-हिंसक पशुमहाः 'णं' खलु 'पगइ भद्दया' प्रकृति भद्रकाः

व्याघ्रविशेष, चित्रक-चित्ता, ऋक्ष-रीछ तरक्षु मृगभक्ष। व्याघ्रविशेष शृगाल गीदड बिडाल बिलाव शुनक कुत्ता, कोकन्तिक लोमडी एवं कोलशुनक बडे २ सुअर या जंगली कुत्ते ये सब जानवर होते है क्या ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं, हां गौतम ! ये सब जंगली जानवर उस काल में इस भरत क्षेत्र में होते हैं परन्तु "णो चेव ण तेसिं मणुयाणं आबाहं वा वाबाहं वा०"इत्यादि ये उन मनुष्योंको जरा सी भी बाधा नहीं पहुँचाते है, न विशेषरूप से उन्हे कष्ट देते है, न ये उनके शरीर को छिन्न भिन्न करते है क्योकि "समणाउसो पगइ भद्दया णं ते सावयगणा पण्णत्ता" हे श्रमण आयुष्मन् ! ये श्वापदगण जंगली जानवर प्रकृति से ही भद्र होते है "अत्थिणं भंते तीसे समाए भरहे वासे सालीइ वा वीहिगोहूम जवजव जवाइ वा कलम मसूर०" इत्यादि

વરૂ દ્વીપિક વ્યાઘ્ર વિશેષ ચિત્રક ચિત્તો, ઋક્ષ રીંછ તરક્ષુ મૃગભક્ષી વ્યાઘ્ર વિશેષ શ્રૃગાળ બિડાલ શુનક કૂતરું કોકન્તિક લોકડી અને કોલ શુનક મોટા સૂવરો અથવા વન્ય શ્વાનો હોય છે ? એના જવાબમા પ્રભુ કહે છે, હા ગૌતમ ! એ સર્વ વન્ય પ્રાણીઓ તે કાળમાં આ ભરતક્ષેત્રમાં હોય છે, પણ "णो चेव णं तेसिं मणुयाणं आवाहं वा वावाहं०" ઇત્યાદિ. એ વન્ય પ્રાણીઓ તે માણસોને સહેજ પણ કષ્ટ આપતા નથી, ન વિશેષ રૂપમાં તકલીફ આપે છે અને ન તેમનાં શરીરો ને છિન્ન ભિન્ન કરે છે કેમકે 'समणाउसो पगई भद्दयाणं ते सावयगणा प०' એ શ્રમણ આયુષ્મન ! એ શ્વાપદગણો-વન્ય પ્રાણીઓ સ્વ-ભાવતઃ ભદ્ર હોય છે अत्थि णं भंते ! भरहे वासे सालीति वा वीहि गोहूम जव जवाइ वा कलम मसूरं इत्यादि હવે ગૌતમ પ્રભુને આ જાતનો પ્રશ્ન કરે છે કે-હે ભદન્ત ! શું તે કાળમા ભરત ક્ષેત્રમા શાલિ-કલમાદિ ધાન્ય વિશેષ વ્રીહિ-ધાન્ય, ગોધૂમ ગેહું યવ જવ

'पण्णत्ता' प्रज्ञप्ताः। पुनर्गौतम स्वामी पृच्छति–'अत्थि णं भंते! तीसे समाए भरहे वासे सालोइ वा' हे भदन्त! सन्ति खलु तस्यां समायां भरते वर्षे शालय इति वा ?, शालयः कलमादि धान्यविशेषा, 'वीहीइ वा गोहूमाइवा जवाइ वा जवजवाइ वा' व्रीहिगोधूम यव यवयवा इति वा ? तत्र व्रीहिः धान्यविशेषः, गोधूमः–प्रसिद्धः, यवः प्रसिद्धः, यवयवः यवभेदः, एतेषाम् इतरेतरद्वन्द्वः, तथा 'कलायाइ वा मसूराइ वा मुग्गाइ वा मासाइवा तिलाइ वा कुलत्थाइ वा णिप्फावाइ वा आलिसंदगाइ वा अयसीइ वा कुसुंभाइ वा कोई-वाइ वा कंगुत्ति वा वरगाइ वा रालगाइ वा सणाइ वा सरिसवाइ वा मूलगबीयाइ वा' कलायमसूरमुद्गमासतिलकुलत्थनिष्पावालिसन्दकातसीकुसुम्भकोद्रवकङ्गुवरकरालकशण सर्षपमूलक बीजानि वा ?, तत्र कलायःवृत्तचणको' मटर' इति भाषा प्रसिद्धः, मसूरो धान्य विशेषः, मुद्गः 'मुँग' इति लोकप्रसिद्धो धान्यविशेषः, माषः 'उडद' इति भाषा प्रसिद्धो धान्य विशेषः, तिलः प्रसिद्ध, कुलत्थः–'कुलथी' इति भाषा प्रसिद्धो धान्य विशेषः, वरको धान्य -विशेषः, रालकः–कङ्गु विशेषः, एव, तत्र कङ्गुर्बृहच्छिरः, रालकोऽल्पशिरा इति भेदो बोध्यः, शणो धान्यविशेषः, सर्षपः 'सरसों' इति भाषा प्रसिद्धस्ते इति वा, तथा मूलकबीजानि–मूलकं–'मूली' इति भाषाप्रसिद्धं तस्य बीजानि। इत्थं गौतमस्वामिना पृष्टो भगवानाह– 'हता अत्थि' हन्त ! सन्ति, 'णोचेव णं'न चैव खलु तानि धान्यानि 'तेसिं मणुयाणं परिभोगत्ताए' तेषां मनुजानां परिभोग्यतया 'हव्वं' हव्य–कदाचिदपि 'आगच्छति' आगच्छन्ति। यतस्ते मनुजाः कल्पवृक्षपुष्पफलाद्याहारका भवन्तीति ॥३०

अब श्रीगौतम स्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं–हे भदन्त ! क्या उस कालमें भरत क्षेत्रमें शाल–कलमादि धान्यविशेष, व्रीहि धान्य, गोधूम गेहु, यव–जौ यवयव ज्वार या विशेष प्रकार के यव, कलाय–मटर, मसूर, मुद्ग मूग, मास उडद, तिल्ली, कुलत्थ कुलथी, निष्पाव वल्ल आलि-सन्दक चौला, अतसी अलसो कुसुम्भ कुसुम्भवृक्ष का बीज जिस के पुष्पो से वस्त्र रंगाजाता है कोद्रव कोद, कङ्ग बडी कागनी, वरक धान्यविशेष, रालक छोटीकागनीविशेष शण, सर्षप सरसों एवं मूलक बीज मूली के बीज ये सब बीज होते है ? उत्तर में प्रभुश्री कहते है 'हता अत्थि' हाँ, गौतम उस काल में भरत क्षेत्र में ये सब बीज होते हैं परन्तु "णो चेव णं तेसिं मणुआण परि भोगत्ताए हव्वमागच्छति" ये सब उन मनुष्यों के भोगोपभोग में काम नहीं आते है क्योंकि वे उस काल के मनुष्य कल्पवृक्ष के पुष्पो और फलों का आहार करते हैं ॥३०॥

યવયવ જુઆર અથવા વિશેષ પ્રકારનો યવ કલાય વટાણા મસૂર મુદ્ગ મગ માષ અડદ તિલ કુલત્થ કળથી નિષ્પાવ વલ્લ આલિસન્દક ચોળા અતસી અલસી કુસુંભ-કુસુંભ વૃક્ષનું બી જેના પુષ્પો વસ્ત્રો રંગવામાં આવે છે, કોદ્રવ કુંગળી કંગુ મોટી કાંગની વરક ધાન્ય વિશેષ રાલક નાની કાંગની વિશેષ શણ સર્ષવ સરસવ અને મૂળક બીજ મૂળીના બી એ સર્વ જાતના બીજો હોય છે? ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે 'हंता अत्थि'હા, ગૌતમ ! તે કાળમા ભરતક્ષેત્રમાં એ સર્વ જાતના બીજો હોય છે પરંતુ "णो चेव णं तेसिं मणुआणं परिभोगत्ताए हव्व मागच्छन्ति' એ સર્વ પ્રકારના બીજો તે કાળના મનુષ્યોના ભોગોપભોગના ઉપયોગમાં આવતાં નથી, કારણ કે તે કાળના મનુષ્યો કલ્પવૃક્ષના પુષ્પો અને ફળોનો આહાર કરે છે સૂ.૩૦॥

मूलम्—अत्थि णं भंते ! तीसे समाए भरहे वासे गड्डाइवा दरीइवा ओवायाइ वा पवायाइ वा विसमाइ वा विज्जलाइ वा ? णो इणट्ठे समट्ठे. भरहे वासे बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते, से जहाणामए आलिंगपुक्खरेइ वा० । अत्थि णं भंते ! तीसे समाए भरहे वासे खाणूइ वा कंटगाइ वा तणाइ वा कयवराइ वा ? णो इणट्ठे समट्ठे, ववगय खाणुकंटगतणकयवरा णं सा समा पण्णत्ता । अत्थि णं भंते ! तीसे समाए भरहे वासे डंसाइ वा मसगाइ वा जूआइ वा लिक्खाइ वा ढिंकुणाइ वा आइ वा ?, णो इणट्ठे समट्ठे, ववगयडंसमसगजूअलिक्खढिंकुणपिसुआ उवद्दव विरहिया णं सा समा पण्णत्ता । अत्थि णं भंते ! तीसे समाए भरहे वासे अहीइ वा अयगराइ वा ? हंता ! अत्थि णो चेव णं तेसिं म याणं आबाहं वा जाव प गइ भद्दया णं ते वोलगगणा पण्णत्ता ॥ ॥सू० ३१॥

छाया—सन्ति खलु भदन्त ! तस्यां समायां भरते वर्षे गर्त्ता इति वा, दर्य इति वा, अवपाता इति वा, प्रपाता इति वा, विषमानिति वा, विजलानिति वा, ? नो अयमर्थः समर्थः, भरते वर्षे बहुसमरमणीयो भूमिभाग प्रज्ञप्त., तद्यथा नामकम्-आलिङ्गपुष्कर इति वा० । सन्ति खलु भदन्त ! तस्यां समायां भरते वर्षे स्थाणव इति वा कण्टका इति वा तृणानीति वा कचवरा इति वा ? नो अयमर्थः समर्थः, व्यापगतस्थाणुकण्टक तृण कचवरा खलु सा समा प्रज्ञप्ता । सन्ति खलु भदन्त ! तस्यां समायां भरते वर्षे दशा इति वा मशका इति वा पिशुका इति वा ? नो अयमर्थः समर्थः, व्यपगतदंशमक यूकालिक्षाढिङ्कुणपिशुका, उपद्रवविरहिता खलु सा समा प्रज्ञप्ताः । सन्ति खलु भदन्त ! तस्यां समायां भरते वर्षे अहय इति वा अजगरा इति वा ? हन्त ! सन्ति नो चैव खलु तेषां मनुजानाम् आबाधा वा यावत् प्रकृतिभद्रकाः खलु व्यालकगणाः प्रज्ञप्ताः ॥ ३१॥

टीका—'अत्थि णं' इत्यादि ।

'अत्थि ण भंते ! तीसे समाए भरहे वासे गड्डाइवा' हे भदन्त ! सन्ति खलु तस्यां समायां भरते वर्षे गर्त्ता इति वा ? गर्त्ताः 'गड्डा-खड्डा' इति भाषा प्रसिद्धाः,

---

'अत्थिणं भंते तीसे समाए भरहेवासे' इत्यादि

टीकार्थ—'अत्थि णं भंते तीसे समाए भरहे वासे गड्डाइ वा दरीइ वा" गौतम स्वामीने इस सूत्र द्वारा प्रभुसे ऐसा पूछा है हे भदन्त क्या उस काल में सुषमसुषमा नामक आरे में इस भरत क्षेत्रमें गड्ढे

'अत्थि णं भंते तीसे समाए भरहे वासे गड्डाइ वा दरीइवा' इत्यादि सूत्र ३१॥

टीकार्थ—હવે ગૌતમે આ સૂત્ર વડે પ્રભુને આ જાતનો પ્રશ્ન કર્યો છે કે 'अत्थि णं भंते ! तीसे समाए भरहे वासे० હે ભદન્ત ! શું તે કાળમાં સુષમ સુષમા નામના આરામાં આ ભારત ક્ષેત્રમાં

'पण्णत्ता' प्रज्ञप्ताः । पुनर्गौतम स्वामी पृच्छति-'अत्थि णं भंते ! तीसे समाए भरहे वासे सालीइ वा' हे भदन्त ! सन्ति खलु तस्यां समायां भरते वर्षे शालय इति वा ?, शालयः कलमादि धान्यविशेषा, 'वीहीइ वा गोहूमाइवा जवाइ वा जवजवाइ वा' व्रीहिगोधूम यव यवयवा इति वा ? तत्र व्रीहिः धान्यविशेषः, गोधूमः-प्रसिद्धः, यवः प्रसिद्धः, यवयवः यवभेदः, एतेषाम् इतरेतरद्वन्द्वः, तथा 'कलायाइ वा मसूराइ वा मुग्गाइ वा मासाइवा तिलाइ वा कुलत्थाइ वा णिप्फावाइ वा आलिसंदगाइ वा अयसीइ वा कुसुंभाइ वा कोई-वाइ वा कंगुत्ति वा वरगाइ वा रालगाइ वा सणाइ वा सरिसवाइ वा मूलगबीयाइ वा' कलायमसूरमुद्गमासतिलकुलत्थनिष्पावालिसन्दकातसीकुसुम्भकोद्रवकङ्गुवरकरालकशण सर्षपमूलक बीजानि वा ?, तत्र कलायःवृत्तचणको' मटर' इति भाषा प्रसिद्धः. मसूरो धान्य विशेषः, मुद्गः 'मुँग' इति लोकप्रसिद्धो धान्यविशेषः, माषः 'उड़द' इति भाषा प्रसिद्धो धान्य विशेषः, तिलः प्रसिद्ध', कुलत्थः-'कुलथी' इति भाषा प्रसिद्धो धान्य विशेषः, वरको धान्य -विशेषः, रालकः-कङ्गु विशेषः, एव, तत्र कङ्गुर्बृहच्छिराः, रालकोऽल्पशिरा इति भेदो बोध्यः, शणो धान्यविशेषः, सर्षपः 'सरसों' इति भाषा प्रसिद्धस्ते इति वा, तथा मूलकबीजानि-मूलकं-'मूली' इति भाषाप्रसिद्धं तस्य बीजानि । इत्थं गौतमस्वामिना पृष्टो भगवानाह- 'हंता अत्थि' हन्त ! सन्ति, 'णोचेव णं'न चैव खलु तानि धान्यानि 'तेसिं मणुयाणं परिभोगत्ताए' तेषां मनुजानां परिभोग्यतया 'हव्वं' हव्य-कदाचिदपि 'आगच्छति' आगच्छन्ति । यतस्ते मनुजाः कल्पवृक्षपुष्पफलाद्याहारका भवन्तीति ॥३०

अब श्रीगौतम स्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-हे भदन्त ! क्या उस कालमें भरत क्षेत्रमें शाल-कलमादि धान्यविशेष, व्रीहि धान्य, गोधुम गेहु, यव-जौ यवयव ज्वार या विशेष प्रकार के यव, कलाय-मटर, मसूर, मुद्ग मूग, मास उडद, तिल्ली, कुलत्थ कुलथी, निष्पाव वल्ल आलिसन्दक चौला, अतसी अलसी कुसुम्भ कुसुम्भवृक्ष का बीज जिस के पुष्पो से वस्त्र रंगाजाता है कोद्रव कोद, कङ्ग वडी कागनी, वरक धान्यविशेष, रालक छोटीकागनीविशेष शण, सर्षप सरसों एवं मूलक बीज मूली के बीज ये सब बीज होते है ? उत्तर में प्रभुश्री कहते है 'हंता अत्थि' हाँ, गौतम उस काल में भरत क्षेत्र में ये सब बीज होते हैं परन्तु "णो चेव णं तेसिं मणुआणं परिभोगत्ताए हव्वमागच्छति " ये सब उन मनुष्यों के भोगोपभोग में काम नहीं आते है क्योंकि वे उस काल के मनुष्य कल्पवृक्ष के पुष्पो और फलों का आहार करते हैं ॥३०॥

યવયવ જુઆર અથવા વિશેષ પ્રકારનો યવ કલાય વટાણા મસૂર મુદ્દગ મગ માષ અડદ તિલ કુલત્થ કળથી નિષ્પાવ વલ્લ આલિસન્દક ચોળા અતસી અલસી કુસુંભ-કુસુભ વૃક્ષનું બી જેના પુષ્પો વસ્ત્રો રંગવામા આવે છે, કોદ્રવ કુ ગળી કગુ મોટી કાંગની વરક ધાન્ય વિશેષ રાલક નાની કાંગની વિશેષ શણ સર્ષવ સરસવ અને મૂળક બીજ મૂળીના બી એ સર્વ જાતના બીજો હોય છે ? ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે 'હંતા અત્થિ'હા, ગૌતમ ! તે કાળમા ભરતક્ષેત્રમાં એ સર્વ જાતના બીજો હોય છે પરંતુ "णो चेव ण तेसिं मणुआणं परिभोगत्ताए हव्व मागच्छन्ति' એ સર્વ પ્રકારના બીજો તે કાળના મનુષ્યોના ભોગોપભોગના ઉપયોગમાં આ વતાં નથી, કારણ કે તે કાળના મનુષ્યો કલ્પવૃક્ષના પુષ્પો અને ફળોનો આહાર કરે છે. સૂ.૩૦॥

सूलम्—अत्थि णं भंते ! तीसे समाए भरहे वासे गड्डाइवा दरीइवा ओवायाइ वा पवायाइ वा विसमाइ वा विज्जलाइ वा ? णो इणट्ठे समट्ठे. भरहे वासे बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते, से जहाणामए आलिंगपुक्खरेइ वा० । अत्थि णं भंते ! तीसे समाए भरहे वासे खाणूइ वा कंटगाइ वा तणाइ वा कयवराइ वा ? णो इणट्ठे समट्ठे, ववगय खाणुकंटगतणकयवरा णं सा समा पण्णत्ता । अत्थि णं भंते ! तीसे समाए भरहे वासे डंसाइ वा मसगाइ वा जूआइ वा लिक्खाइ वा ढिंकुणाइ वा आइ वा ?, णो इणट्ठे समट्ठे, ववगयडंसमसगजूअलिक्खढिंकुणपिसुआ उवद्दव विरहिया णं सा समा पण्णत्ता । अत्थि णं भंते ! तीसे समाए भरहे वासे अहीइ वा अयगराइ वा ? हंता ! अत्थि णो चेव णं तेसिं मणुयाणं आबाहं वा जाव प गइ भद्दया णं ते बोलगगणा पण्णत्ता ॥ ॥सू० ३१॥

छाया—सन्ति खलु भदन्त । तस्यां समायां भरते वर्षे गर्त्ता इति वा, दर्य इति वा, अवपाता इति वा, प्रपाता इति वा, विषमानिति वा, विजलानिति वा, ? नो अयमर्थः समर्थः, भरते वर्षे बहुसमरमणीयो भूमिभाग प्रज्ञप्तः, तद्यथा नामकम्–आलिङ्गपुष्कर इति वा० । सन्ति खलु भदन्त ! तस्या समायां भरते वर्षे स्थाणव इति वा कण्टका इति वा तृणानीति वा कचवरा इति वा ? नो अयमर्थः समर्थः, व्यापगतस्थाणुकण्टक तृण कचवरा खलु सा समा प्रज्ञप्ता. । सन्ति खलु भदन्त ! तस्या समायां भरते वर्षे दंशा इति वा मशका इति वा पिशुका इति वा ? नो अयमर्थः समर्थः, व्यपगतदंशमशक यूकालिक्षाढिङ्कुणपिशुका, उपद्रवविरहिता खलु सा समा प्रज्ञप्ताः । सन्ति खलु भदन्त ! तस्यां समायां भरते वर्षे अहय इति वा अजगरा इति वा ? हन्त ! सन्ति नो चैव खलु तेषां मनुजानाम्, आबाधा वा यावत् प्रकृतिभद्रकाः खलु व्यालकगणाः प्रज्ञप्ताः ॥ ३१॥

टीका—'अत्थि णं' इत्यादि ।

'अत्थि ण भंते ! तीसे समाए भरहे वासे गड्डाइवा' हे भदन्त ? सन्ति खलु तस्यां समायां भरते वर्षे गर्त्ता इति वा ? गर्त्ताः 'गड्ढा–खड्डा' इति भाषा प्रसिद्धाः,

---

'अत्थिणं भंते तीसे समाए भरहेवासे' इत्यादि

टीकार्थ—'अत्थि णं भंते तीसे समाए भरहे वासे गड्डाइ वा दरीइ वा" गौतम स्वामीने इस सूत्र द्वारा प्रभुसे ऐसा पूछा है हे भदन्त क्या उस काल में सुषमसुषमा नामक आरे में इस भरत क्षेत्रमें गड्ढे

'अत्थि णं भंते तीसे समाए भरहे वासे गड्डाइ वा दरीइवा' इत्यादि सूत्र ३१॥

टीकार्थ—હવે ગૌતમે આ સૂત્ર વડે પ્રભુને આ જાતનો પ્રશ્ન કર્યો છે કે 'अत्थि णं भंते ! तीसे समाए भरहे वासे० હે ભદન્ત ! શુ તે કાળમાં સુષમ સુષમા નામના આરામાં આ ભરત ક્ષેત્રમાં

'दरीइवा ओवायाइ वा पवायाइ विसमाइ वा विज्जलाइवा' दर्यवपात प्रपातविपमविजला-नीति वा । तत्र–दरी=कन्दरा, अवपातः–अवपतन्ति जना यत्र सोऽवपातः, यत्र सप्रका-शेऽपिचलन् जनः पतति सोऽवपातो बोध्यः, प्रपातः=भृगुः प्रपातस्त्वतटो भृगुः' इत्यमरः विपमं आरोहावरोहौ यत्र स्थाने दुःशकौ भवतस्तत्स्थानं विपममित्युच्यते विज ल चिक्कणकर्दमसंवलिस्थानं, यत्र हि जनोऽतर्कित एव पततीति । 'णो इणट्ठे समट्ठे' नो अयमर्थः समर्थः यतः खलु 'भरहे वासे' भरते वर्षे तस्यां समायां 'वहुसमरमणिज्जे भूमि-भागे पण्णत्ते' 'वहुसमरमणीयो भूमि भागः प्रज्ञप्तः । तत्र–औपम्यमाह–'से जहा णामए' तद्यथा नामकम् 'आलिंगपुक्खरेइवा' आलिङ्गपुष्कर इति वा । अयं वर्णकग्रन्थः पूर्ववद् बोध्य इति । पुनर्गौतमस्वामी पृच्छति 'अत्थि ण भंते ! तीसे समाए भरहे वासे खाणूइवा' हे भदन्त सन्ति खलु तस्यां समायां भरते वर्षे स्थाणव इति वा ? स्थाणू शाखापत्ररहिततरुः 'कंटगाइ वा तणाइ वा' तत्र कण्टकाः प्रसिद्धाः, तृणानि प्रसिद्धानि, कचवराः अवस्कराः 'कचरा इति भापा प्रसिद्धाः । भगवानाह–'णो इणट्ठे ट्ठे' नो अय-

होते है दरी कन्दराएँ होती है ? अवपात–दिन में भी चलता हुआ मनुष्य जिसमें गिर जाता है ऐसे छिपे हुए गुप्त गड्ढे होते हैं? प्रपात-भृगु होते है विषमस्थान-जहां चढना और उतरना मुश्कि से हो ऐसे स्थान होते है ? एव विजलस्थान–चिकनी कीचड़वाले स्थान होते है ? इसके उत्तरमें प्रभु कहते है–हे गौतम ! "णों इणट्ठे समट्ठे"यह अर्थ समर्थ नहीं है–अर्थात् उस कालमें भरत क्षेत्रमें ऐसे स्थान नहीं होते हैं, क्योकि उस समय तो भरत क्षेत्रमें बहुसम रमणीय भूमिभाग होता है । "से–जहाणामए अलिंगपुक्खरेइ वा०" और वह भूमिभाग ऐसा बहुसमरमणीय होता है कि जैसा मृदंगका मुखपुट होता है, इस सम्बन्ध का वर्णन करेने वाला सूत्रपाठ पहिले लिखा जा चुका है । अब पुनः गौतमस्वामी प्रभुसे ऐसा पूछते है–"अत्थि णं भते तीसे समाए भरहे वासे खाणूइ वा कंटगतणय कयवराइ वा० इत्यादि" हे भदन्त ! उस काल में इस भरत क्षेत्र में क्या स्थाणु–शाखा पत्र आदि से रहित वृक्ष होते है ? कंटक होते हैं ? कचवर–कूडा कर्कट आदि होता है ?

ખાડાઓ હોય છે? દરી કંદરાઓ હોય છે ? અવપાતો દિવસે પણ ચાલતા માણસો જેમાં પડી જાય છે. એવાં ગુપ્ત ખાડાઓ હોય છે ? પ્રપાત ભૃગુ હોય છે ? વિષમસ્થાનો જ્યા ચઢવું અને ઉતરવું કઠણ છે એવા સ્થાનો હોય છે ? અને વિજલસ્થાનો ચીકણા કાદવવાળા સ્થાનો હોય છે ? એના જવાબમા પ્રભુ કહે છે, હે ગૌતમ ! 'णो इणट्ठे समट्ठे' આ અર્થ સમર્થ નથી એટલે કે તે કાળમાં ભરતક્ષેત્રમાં એવા સ્થાનો હોતા નથી કેમકે તે કાળે તો ભરતક્ષેત્ર બહુ સમરમણીય ભૂમિભાગથી સુશોભિત હોય છે. 'से जहा णामए आलिंगपुक्खरेइ वा०" અને તે ભૂમિભાગ એવો બહુસમરમણીય હોય છે કે જેવો મૃદંગનો મુખપુટ હોય છે. એનાથી સમ્બદ્ધ સૂત્રપાઠ પહેલાં લખવામાં આવ્યો છે

હવે ફરી ગૌતમ પ્રભુને આ રીતે પ્રશ્ન કરે 'अत्थि णं भंते तीसे ाए भरहे वासे खाणूइ वा कंटग तणय कयवराइ वा०' इत्यादि હે ભદન્ત ! તે કાળમાં આ ભરતક્ષેત્રમાં શુ સ્થાણુઓ શાખા પત્ર રહિત વૃક્ષો હોય છે ? કાટાંઓ હોય છે ? તૃણ ઘાસ હોય છે

मर्थः समर्थः, यतो हे गौतम 'सा णं समा' सा सुषम सुषमाख्या समा खलु 'ववगय खाणु कंटगतण कयवरा' व्यपगत स्थाणुकण्टकतृणकचवरा–व्यपगताः दूरीभूताः स्थाणु-कण्टक तृणकचवरा यस्यां सा तथाभूता स्थाणुकण्टकादिरहितेत्यर्थः, 'पण्णत्ता' प्रज्ञप्ताः। पुनर्गौतमस्वामी पृच्छति–'अत्थि णं भंते तीसे समाए भरहे वासे डंसाइवा' हे भदन्त सन्ति खलु तस्यां समाया भरते वर्षे दंशा इति वा दंशाः डांस इति भाषा प्रसिद्धाः 'मसगाइवा' मशका इति वा मशकाः 'मच्छर इति प्रसिद्धाः, 'जूआइवा यूकाइति वा ? यूकाः जूं इति भाषा प्रसिद्धाः, 'लिक्खाइवा' लिक्षा इति वा 'लीख' इति भाषा प्रसिद्धाः 'ढिंकुणाइ वा' ढिंकुणा इति वा ढिंकुणाः मत्कुणाः, 'मक्कुणए ढिंकुणा तहा ढंकणी पिहाणीए' इति देशीनाममाला 'पिसुआईवा' पिशुका इति वा। पिशुकाः 'पिस्सू सूल्ला' इति भाषाप्रसिद्धाः भगवानाह 'णो इणट्ठे समट्ठे' नो अयम-र्थः समर्थः यतो हे गौतम 'सा णं समा' सा सुषम सुषमा समा खलु 'ववगयडंसमसग-जूअलिक्खढिंकुण पिसुआ' व्यपगतदशमशक यूकालिक्षाढिंकुणपिशुका अत एव 'उवद्दव-विरहिया पण्णत्ता, उपद्रवरहिता प्रज्ञप्ताः। पुनर्गौतम स्वामी पृच्छति 'अत्थि णं भते!

इसके उत्तर में प्रभु कहते है–हे गौतम ! "णो इणट्ठे समट्ठे" यह अर्थ समर्थ नहीं. अर्थात् उसकाल में भरत क्षेत्र में स्थाणु आदि कुछ भी नहीं है क्योंकि "ववगयखाणु कंटक०" सुषम-सुषमा नाम का आरा स्थाणु, कण्टक, तृण और कचरा आदि से सर्वथा रहित ही होता है,

अब पुन· गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते है–"अत्थि णं भंते ! तीसे समाए भरहे वासे डंसाइ वा, मसगाइ वा जूआइ वा, लिक्खाइ वा०, इत्यादि–हे भदन्त ! उसकालमें इस भरतक्षेत्र में दंश–डांस, मशक–मच्छर, यूक–जूं, लिक्षा–लीखें ढिंकुण–खटमल एवं पिशुक–पिस्सू होते है क्या ? इसके उत्तर में प्रभु कहते है हे गौतम ! "णो इणट्ठे समट्ठे" यह अर्थ समर्थ नहीं है अर्थात् उस काल में भरत क्षेत्र में डाँस, मच्छर आदि जीव नहीं होते है, क्योंकि "ववगय डंसमसकजूअ लिक्ख०" वह काल ही ऐसा होता है कि जिसमें ये उपद्रवकारी जीव भरतक्षेत्र में उत्पन्न नहीं होते हैं। पुन अब गौतम स्वामी प्रभु से पूछते है "अत्थि णं भंते ! तीसे समाए

અને કચવ૦ કચરો વગેરે હોય છે ? એના જવાબમા પ્રભુ કહે છે હે ગૌતમ ! 'णो इणट्ठे समट्ठे' આ અર્થ સમર્થ નથી એટલે કે તે કાળમાં ભરતક્ષેત્રમાં સ્થાણુ વગેરે કંઈ પણ હોતુ નથી કેમકે ववगय खाणु कंटक સુષમસુષમા નામે કાળ સ્થાણુ કંટક તૃણુ કચવર વગેરેથી સર્વથા રહિત હોય છે હવે ફરી ગૌતમ પ્રભુને એવી રીતે પ્રશ્ન કરે છે કે 'अत्थि णं भते ! तीसे समाए भरहे वासे डंसाइ वा मसगाइ वा जूआइ वा लिक्खाइ वा' इत्यादि" હે ભદન્ત ! તે કાળમાં તે ભરતક્ષેત્રમાં દંશ મશક મચ્છર યુક જૂ લિક્ષા લીખ ઢિંકુણુ માંકડ અને પિશુક ડાંસો હોય છે ? એના જવાબમા પ્રભુ કહે છે,

હે ગૌતમ ! "णो इणट्ठे समट्ठे" આ અર્થ સમર્થ નથી એટલે કે તે કાળમા ભરતક્ષેત્રમા ડાંસ, મચ્છર વગેરે જીવો હોતાં નથી, કારણ કે "ववगय डंसमसकलि ०, इत्यादि" તે કાળ જ એવો હોય છે કે જેમા એ ઉપદ્રવકારી જીવો ભરતક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન જ થતાં નથી ફરી હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને પ્રશ્ન કરે છે કે "अत्थि णं भंते ! तीसे समाए भरहे वासे

तीसे समाए भरहे वासे अहीइवा' हे भदन्त सन्ति खलु तस्यां समायां भरते वर्षे अहय इति वा अहयः सर्पाः 'अयगराइवा' अजगरा इति वा अजगराः प्रसिद्धाः। भगवानाह 'हंता अत्थि' हन्त सन्ति अहयोजगराश्च 'णो चेव ण तेसिं मणुयाण आवाह वा जाव' नो चैव खलु तेषां मनुजानाम् आवाधाम् ईषद्बाधां वा यावत्—यावत्पदेन व्यावाधां वा छविच्छेद वा उत्पादयन्ति इति संग्राह्यम् ततः व्याबाधां विशेषेण बाधांवा छविच्छेदं चर्मोत्पाटनं वा उत्पादयन्ति जनयन्ति। अत्र हेतुवाक्यमाह 'पगइभद्दया णं ते वालगगणा पण्णत्ता' प्रकृति भद्रकाः खलु ते व्यालकगणा प्रज्ञप्ताः कथिता इति ॥सू० ३१॥

मूलम्—अत्थि णं भंते ! तीसे समाए भरहे वासे डिंबाइ वा डमराइ वा कलहाइ वा वोलाइ वा खाराइ वा वइराइ वा महाजुद्धाइ वा महासंगामाइ वा महासत्थपडणाइ वा महापुरिसपडणाइ वा महारुहिरणिवडणाइ वा ? गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे ववगयवेराणुबंधाणं ते मणुआ पण्णत्ता। अत्थि णं भंते ! तीसे समाए भरहे वासे दुब्भूयाणीई वा कुलरोगाइ वा गामरोगाइ वा मंडलरोगाइ वा पोट्टरोगाइ वा सीसवेणयाइ वा कण्णोट्ठ अच्छिणह दंतवेयणाइ वा कासाइ वा सासाइ वा सोसाइ वा दाहाइ वा अरिसाइ वा अजीरगाइ वा दओदराइ वा पंडुरोगाइ वा भगंदराइ वा एगाहियाइ वा वेयाहियाइ वा तेयाहियाइ वा चउत्थाहियाइ वा इंदग्गहाइ वा धणुग्गहाइ वा खंदग्गहाइ वा कुमारग्गहाइ वा जक्खग्गहाइ वा भूयग्गहाइ वा मत्थयसूलाइ वा हिययसूलाइ वा पोट्टसूलाइ वा कुच्छिसूलाइ वा जोणिसूलाइ

भरहे वासे अहीइ वा अयगराइ वा", हे भदन्त । उस आरे में भरत क्षेत्रमें क्या सर्प एवं अजगर होते है ? उत्तरमें प्रभुश्री कहते है "हंता, अत्थि णो चेव णं तेसिं मणुयाण आबाह वा जाव पगइ भद्दयाणं ते वालगगणा प०" हां गौतम । उस काल में भरत क्षेत्र में सर्प और अजगर ये सब होते है परन्तु वे उन मनुष्यो को थोडा सा भी कष्ट नहीं देते है और न वे किसी को विशेष पीडा ही देते हैं, क्योंकि वे सब सर्प आदि स्वभावतः ही भद्र होते हैं ॥३१॥

हीइ वा, अयगराइ वा કે ભદન્ત ! તે આરામાં ભરતક્ષેત્રમા શુ સર્પ અને અજગરો હોય છે જવાબમાં પ્રભુ કહે છેઃ "हंता, अत्थि णो चेव णं तेसिं मणुयाणं आबाहवा जाव पगइभद्दया णं ते वालगगणा प० હા, ગૌતમ ! તે કાળમા ભરતક્ષેત્રમાં સર્પ અને અજગર એ સર્વ જીવો હોય છે પણ તે જીવો માણુસોને સહેજ પણ કષ્ટ આપતા નથી અને કોઈને વિશેષ કષ્ટ પણ આપતા નથી કારણ કે એ સર્વ સર્પ વગેરે સ્વભાવત ભદ્ર હોય છે ॥સૂ૦ ૩૧॥

गाममारीइ वा जाव सण्णिवेसमारीइ वा पाणिक्खया जणक्खया कुलक्खया वसणब्भयमणारिया ? गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे, ववगयरोगायंका णं ते म या पण्णत्ता समणाउसो ! ॥सू० ३२॥

छाया-सन्ति खलु भदन्त ! तस्यां समाया भरते वर्षे डिम्बा इति वा डमरा इति वा कलहा इति वा बोला इति वा क्षारा इति वा वैराणीति वा महायुद्धानीति वा महासंग्रामा इति वा महाशस्त्रपतनानीति महापुरुषपतनानीति वा महारुधिरनिपतनानीति वा गौतम ! नो अयमर्थः समर्थः व्यपगतवैरानुबन्धाः खलु ते मनुजाः प्रज्ञप्ताः। सन्ति खलु भदन्त ! तस्यां समायां भरते वर्षे दुर्भूतानीति वा कुलवरोगा इति वा ग्रामरोगा इति वा मण्डलरोगा इति वा पोट्टरोगा इति वा शीर्षवेदनेति वा कर्णौष्ठाक्षिनखदन्तवेदनेति वा कास इति वा श्वास इति वा शोष इति वा दाह इति वा अर्श इति वा अजीर्णमिति वा दकोदरम् इति वा पाण्डुरोग इति वा भगन्दर इति वा ऐकाह्निक इति वा द्वैयाह्निक इति वा त्रैयाह्निक इति वा चतुर्थाह्निक इति वा इन्द्र ग्रह इति वा धनुर्ग्रह इति वा स्कन्दग्रह इति वा कुमार ग्रह इति वा यक्षग्रह इति वा भूतग्रह इति वा मस्तकशूलमिति वा हृदय शूलमिति वा पोट्टशूलमिति वा कुक्षिशूलमिति वा योनिशूलमिति वा ग्राममारिरिति वा यावत्संनिवेश-मारिरिति वा प्राणिक्षया जनक्षयाः कुलक्षया व्यसनभूता अनार्याः गौतम ! नो अयमर्थः समर्थः व्यपगतरोगातङ्का खलु ते मनुजाः प्रज्ञप्ताः श्रमणायुष्मन् ॥सू० ३२॥

टीका-'अत्थिणं' इत्यादि ।

'अत्थिणं भंते! तीसे समाए भरहे वासे डिंबाइवा' हे भदन्त ! सन्ति खलु तस्यां समायां भरते वर्षे डिम्बा इति वा ? डिम्बाः=भयानि, 'डमराइवा' डमरा इतिवा ? डमराः=राष्ट्रे बाह्याभ्यन्तरा उपद्रवाः, 'कलहाइवा बोलाइवा खाराइवा वइराइवा महाजुद्धाइवा' कलह बोल क्षार वैर महायुद्धनीतिवा ? तत्र कलहः=वाचिकः, बोलः-बहुजनानां सम्मिलित आर्त्तध्वनिः, क्षारः-अन्योऽन्यमात्सर्यम् वैरं-शत्रुता असहनतयाऽन्योऽन्यं

"अत्थि ण भंते ! तीसे समाए भरहे वासे डिंबाइ वा डमराइ वा' इत्यादि ।

टीकार्थ-"तब गौतमस्वामी ने प्रभु से ऐसा पूछा है-हे भदन्त ! क्या उस सुषम सुषमा नाम के आरे में इस भरत क्षेत्रमें डिम्ब उपद्रव होते हैं ? डमर-राष्ट्र में भीतरी उपद्रव और बाहिरि उपद्रव होते हैं ? "कलहबोल खारवइर महाजुद्धाइ वा महासगामाइ वा महासत्थ पडणाइ वा महापुरिस-पडणाइ वा ?" कलह वाग्युद्ध होता है ? बोल अनेक मनुष्यो की समिलितरूप में आर्त्तध्वनि होती

'अत्थि णं भंते ! तीसे समाए भरहे वासे डिंबाइ वा डमराइ वा' इत्या० ।। सू०३२।।
ટીકાર્થ-હવે ગૌતમે પ્રભુને એ જાતનો પ્રશ્ન કર્યો છે કે ભદન્ત ! શું તે સુષમસુષમાનામના આરામા આ ભરતક્ષેત્રમા ડિંબો—ઉપદ્રવો — હોય છે ? ડમરો-રાષ્ટ્રમાં અંદરો અંદર ઉપદ્રવો અને બાહરી ઉપદ્રવો હોય છે ? " हबोल खारवइर महाजुद्धाइ वा महासंगामाइ वा महा सत्थपडणाइ वा महापुरिसपडणाइ वा ! " કલહ—વાગ્યુદ્ધ હોય છે બોલ—ઘણા મનુષ્યોનો એકી સાથે ઘોઘાટ [અતિ ધ્વનિ] હોય છે ખાર—પરસ્પર ઇર્ષ્યાભાવ હોય છે વૈર

हिंस्यहिंसक भाव इति, महायुद्धं व्यूहनिरपेक्षो व्यवस्थारहितो महारणः, 'महासंगामाइ-वा' महासङ्ग्रामा इतिवा ? महासङ्ग्रामाः-चक्रव्यूहादि रचनाविशिष्ट-व्यवस्थासहिता महारणाः, 'महासत्थपडमाइवा' महाशस्त्रपतनानीतिवा ; महाशस्त्राणि—अत्र शस्त्रशब्देन अस्त्राणि गृह्यन्ते तेन महाशस्त्राणां पतनानि। अत्र अस्त्राणि दिव्यान्यस्त्राणि नागवाणादीनि, अति विस्मयजनक विचित्रशक्तियुक्तत्वादेतेषां महाशस्त्रत्वम् तेषु महाशस्त्रेषु । नागवाणा अधिज्ये धनुषि समारोप्य प्रक्षिप्ताः ज्वालामालाऽऽकुलिता असह्योल्का दण्डरूपा, सन्तः शत्रुशरीरे सम्यङ्नागमूर्त्तयो भूत्वा शत्रु शरीराणि पाशरूपतया निबध्नन्ति । वायुवाणाश्च प्रचण्डं वायुमुत्पाद्य शत्रून् धूल्यादिभिरन्धीकृत्य युद्धाक्षमान् कुर्वन्ति । अग्निबाणास्तु प्रचण्डाग्नि ज्वालावर्षणेन शत्रुन् निर्दहन्ति। तामसवाणाः शत्रुपक्षे निबिडमन्धकार मुत्पाद्य-

है ' खार—आपस में ईर्ष्याभाव होता है ' महायुद्ध व्यूह रचना से हीन एवं व्यवस्था से रहित महारण होते है ' महासंग्राम चक्रव्यूह रचना से सहित एवं विशेषव्यवस्था से युक्त ऐसे बडे २ युद्ध होते हैं ' महाशस्त्रो का पतन होता है ' यहा शस्त्र शब्द से अस्त्रों का ग्रहण हुआ है ये अस्त्र नाग बाण आदि दिव्य अस्त्ररूप से यहां प्रकट किये गये हैं, इन्हें जो महाशस्त्र शब्द से कहा गया है उसका कारण यह है कि ये अति विस्मय जनक विचित्र शक्ति से युक्त होते हैं इनमें जो नाग वाण होते हैं वे जब प्रत्यञ्चायुक्त धनुष पर आरोपित कर छोडे जाते हैं तब उनमें से ज्वालाएँ निकलती हैं, लकीरके रूपमें आकाशसे घिरे हुए तेजसमूहसे ये युक्त हो जाते हैं और फिर शत्रु के शरीर में प्रविष्ट होकर ये नाग के रूप में बनकर उस शत्रु के शरीर को चारों ओर से जकड़ लेते है वायु वाण जो होते है वे प्रचण्ड वायु को उत्पन्न करके शत्रु को धूलि आदि के द्वारा अन्धा बना कर उसे युद्ध करने में असमर्थ बना देते हैं, अग्नि वाण जो होते हैं वे प्रचण्ड अग्नि ज्वाला की वर्षा करते हैं और उससे शत्रु को दग्ध कर देते हैं, तामसवाण जो होते हैं

પરસ્પર અસહનશીલ હોવાથી હિંસ્યહિંસક ભાવ હોય છે? મહાયુદ્ધ વ્યૂહ રચનાથી રહિત અને વ્યવસ્થા વગરનું મહારણ હોય છે? મહાસંગ્રામ—ચક્રવ્યૂહ રચના સહિત તેમજ વિશેષ વ્યવસ્થા સાથે મહાયુદ્ધો હોય છે, મહાશસ્ત્રોનું પતન હોય છે, અહીં શસ્ત્ર શબ્દથી અસ્ત્રનું પણ ગ્રહણ થયેલ છે. એ શસ્ત્રો અહી નાગ બાણ વગેરે દિવ્ય અસ્ત્રોના રુપમાં પ્રગટ કરવામાં આવ્યાં છે એમના માટે જે મહાશસ્ત્ર શબ્દનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે તેનું કારણ આ પ્રમાણે છે કે એ એ અદ્ભૂત શક્તિસંપન્ન હોય છે એમાં જે નાગબાણો છે તે જ્યારે પ્રત્યંચા યુક્ત ધનુષ પર આરોપિત કરીને છોડવામાં આવે છે ત્યારે તેમા જ્વાલાઓ નીકળે છે લીટીનાં રૂપમાં આકાશમાંથી નીચે પડતા તેજ સમૂહોથી એ સંપન્ન હોય છે અને શત્રુના શરીરમાં પ્રવિષ્ટ થઇને એઓ નાગ રૂપે પરિણત થાય છે અને તેના શરીરને ચારે તરફથી આબદ્ધ કરી લે છે જે વાયુબાણ હોય છે તે પ્રચંડ વાયુ ને ઉત્પન્ન કરીને શત્રુને ધૂળ—માટી વગેરેથી અંધ બનાવીને તેને યુદ્ધ કરવામા અસમર્થ બનાવી દે છે. જે અગ્નિ બાણ હોય છે તે પ્રચંડ અગ્નિ જ્વાલાની વર્ષા કરે છે અને તેનાથી શત્રુને દગ્ધ કરી નાખે

तान् शत्रून् किङ्कर्त्तव्यविमूढान् कुर्वन्ति । गरुड पर्वतादि महास्त्राण्यपि स्वस्वनामानुरूप-कार्याणि कृत्वा शत्रुदले विघ्नमुत्पादयन्तीति बोध्यम् ।

उक्तंच- "चित्रश्रेणिक ! ते बाणा भवन्ति धनुराश्रिताः ।
उल्कारूपाश्च गच्छन्तः शरीरे नागमूर्त्तयः ॥१॥
क्षणं बाणाः क्षणं दण्डाः क्षणं पाशत्वमागताः । आमरा ह्यस्त्रभेदास्ते यथाचिन्तितमूर्त्तय ॥२॥

'महा पुरिस पडणाइ वा' महापुरुषपतनानीति वा-महापुरुषपतनानि-महापुरुषाः-राजप्रभृतयः, तेषां पतनानि-युद्धादौ कालधर्मप्राप्तयः, 'महारुहिरणिवडणाइ वा' महारुधिरनिपतनानीति वा ?, महारुधिराणां-राजादिरुधिराणां निपतनानि-प्रवाहरूपेण वहनानि । भगवानाह-'गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे ' हे गौतम ! नो अयमर्थः समर्थः, 'ववगयवेराणुबंधाण ते मणुया' यतस्ते खलु मनुजा व्यपगतवैरानुबन्धा'-व्यपगतो-दूरीभूतो वैरस्य शत्रुताया अनुबन्धः-सम्बन्धो येभ्यस्ते तथाभूताः 'पण्णत्ता' प्रज्ञप्ताः । पुनर्गौतम-पृच्छति-'अत्थि णं भंते ! तीसे समाए भरहे वासे दुब्भूयाणीइ वा' हे भदन्त ! सन्ति

वे शत्रुपक्ष में गहन अन्धकार उत्पन्न करके शत्रुओ को किंकर्तव्य विमूढ़ बना देते हैं, इसी तरह जो गरुड़ास्त्र एव पर्वतास्त्र होते है वे भी अपने अपने नामके अनुरूप कार्य करके शत्रुदल में विघ्न बाधाओं को उपस्थित करते है उक्तं च —

चित्रं श्रेणिक ! ते बाण भवन्ति धनुराश्रिता. । उल्कारूपाश्च गर्ज्जन्त' शरीरे नागमूर्त्तय. ॥१॥
क्षण बाणाः क्षण दण्डा क्षणं पाशत्वमागता' । आमरा ह्यस्त्रभेदास्ते यथाचिन्तितमूर्त्तय'॥२॥

महापुरुषो का पतन होता है ? राजा आदि जनो को यहां महापुरुष शब्द से कहा गया है तथा च राजा आदि महापुरूषों की उस काल में भरतक्षेत्र में युद्ध के अवसर में मृत्यु होती है ? महारुधिर का पात होता है ? प्रवाहरूप से रक्तपात होता है ? इस प्रकार के इन प्रश्नों के उत्तर में प्रभु गौतम से कहते है हे गौतम ! "णो इणट्ठे समट्ठे" यह अर्थ समर्थ नहीं है क्यो कि "ववगयवेराणुबंधाण ते मणुया पण्णत्ता" उस काल के मनुष्य वैरभाव से रहित होते हैं, अब गौतमस्वामी पुन' ऐसा पूछते हैं "अत्थिण भंते ! तीसे समाए भरहे वासे दुब्भू-

---

છે. જે તામસ બાણુ હોય છે તે શત્રુ પક્ષમા પ્રગાઢ અંધકાર ઉત્પન્ન કરીને શત્રુઓને કિંકર્તવ્ય વિમૂઢ બનાવી મૂકે છે આ પ્રમાણે જે ગરૂડાસ્ત્ર અને પર્વતાસ્ત્ર હોય છે તે પણુ પોતપોતાના નામની વિશેષતા મુજબ કાર્ય કરીને શત્રુદલમાં અનેક જાતની વિઘ્ન-બાધાઓ ઉત્પન્ન કરે છ. उक्तंचः

चित्रं श्रेणिक ! ते बाणा भवन्ति धनुराश्रिता । उल्कारूपाश्च गच्छन्तः शरीरं नगमूर्तयः ॥१॥
क्षणं बाणाः क्षणं दण्डाः क्षणं पाशत्वमागताः । आमरा ह्यस्त्र भेदास्ते यथाचिन्तित मूर्तयः ॥२॥

। મહાપુરુષોનુ પતન હોય છે ? રાજા વગેરે લોકોને અહી મહાપુરૂષ શબ્દ વડે સંબોધિત કરવામા આવ્યા છે. તેમજ રાજા વગેરે મહાપુરૂષોનુ તે કાળમા ભારતતીર્થમાં યુદ્ધનાસમયે મૃત્યુ થાય છે ? મહારક્તપાત થાય છે ? પ્રવાહરૂપમા રક્તપાત થાય છે ? આપ્રમાણે એ પ્રશ્નોના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમને કહે છે-હે ગૌતમ ! "णो इणट्ठे समट्ठे" આ અર્થ સમર્થ નથી કેમકે 'ववगय वेराणुबंधा णं ते मणुआ पण्णत्ता" તે કાળના મનુષ્યો વેરભાવથી રહિત હોય છે હવે ગૌતમ સ્વામી ફરી આ જાતનો પ્રશ્ન કરે છે કે "अत्थि णं भंते ! तीसे

खलु तस्यां समायां भरते वर्षे ?, दुर्भूतानीति वा? दुर्भूतानी=दुष्टानि भूतानि=प्राणिनः, धान्यादि हानिकारिणः शलभादयः, ईतय इति भावः,
ईतयश्च—
अति वृष्टिरनावृष्टिर्मूषिकाः शलभाः शुकाः । अत्यासन्नश्च राजानः षडेता इतयः स्मृता ॥१॥
तथा- 'कुलरोगाइवा' कुलरोगा इतिवा ? कुलरोगाः=कुलपरम्परयाऽऽगता रोगाः, 'गामरोगाइवा' ग्रामरोगा इतिवा'। ग्रामरोगाः=ग्रामव्यापिनो रोगाः-विषूचिकादयः, मंडल रोगाइवा' मंडलरोगा इतिवा ? मण्डलं=ग्रामसमूहस्तद्व्यापिनो रोगाः-विषूचिकादयः, 'पोट्टरोगाइवा' पोट्टरोगा इति वा ? पोट्टरोगाः-उदररोगाः, 'सीसवेयणाइवा' शीर्षवेदनेतिवा ? शीर्षवेदना-मस्तकपीडा, 'कण्णोट्ठअच्छिणहदंतवेयणाइवा' कर्णौष्ठाक्षिनखदन्तवेदना इतिवा ? कर्णौष्ठाक्षिनखदन्ता प्रसिद्धाः, तत्र वेदनाः-पीडाः, 'कासाइवा' कास इतिवा ? कासः-कासरोगः 'खांसी' इति भाषा प्रसिद्धः, 'सासाइवा' श्वास इति वा ? श्वासः-श्वासरोगः, 'सोसाइ वा' शोप इति वा ?, शोषः-क्षयरोगः, 'दाहाई वा' दाह इति वा ? दाहः-दाहरोगः, 'अरिसाइ वा' अर्श इति वा ?, अर्शो-गुदाङ्कुरः, 'ववासीर, मसा' इति' भाषा प्रसिद्धः, 'अजीरगाइ वा' अजीर्णमिति वा ? अजीर्णम्-अजीर्णरोगः, 'दओदराइ वा' दकोदर मिति वा ? दकोदरं-जलोदरम् 'पंडुरोगाइ वा' पाण्डुरोग इति वा ?, पाण्डुरोगः प्रसिद्धः, 'भगदराइ वा' भगन्दर इति वा ? भगन्दरः प्रसिद्धः, 'एगाहि-

---

आणि वा कुलरोगाइ वा, गामरोगाइ वा, मडल रोगाइ पोट्टरोगाइ वा, सीसवेयणाइ वा, कण्णोट्ठ अच्छिणहदत वेयणाइ वा, कासाइ वा सासाइ वा सोसाइ वा, हे भदन्त ! उस काल में भरत-क्षेत्र में दुष्टभूत धान्यादि को हानि पहुँचाने वाले शलभ आदि रूप इतियां होते हैं ? उक्तं च—
"अतिवृष्टिरनावृष्टिर्मूषिकाः शलभा शुकाः । अत्यासन्नाश्च राजान षडेता ईतयः स्मृता" ॥१॥
कुलरोग-कुलपरम्परा से आये हुए रोग है ? ग्रामरोग ग्रामव्यापी रोग विषुचिका आदि हैं मण्डलरोग अनेक ग्राम में व्यापीरोग वगैरह होते हैं ? पोट्टरोग उदरव्याधि, शीर्षवेदना, ओष्ठ वेदना, अक्षिवेदना, नखवेदना, एवं दन्तवेदना, ये सब वेदनाएँ होते है ! लोगो में खासी होती है श्वास रोग होता है क्षयरोग होता हैं "दाहाइ वा अरिसाइ वा, अजीरगाइ वा, दओदराइवा पडुरोगाइवा, भगंदराइवा , एगाहिआइ वा, बेआहिआइ वा, तेआहियाइ वा, चउत्थ-

---

समाए भरहे वासे दुब्भूआणि वा कुलरोगाइ वा रोगाइवा, मंडलरोगाइवा, पोट्ट रोगाइवा, सीसवेयणाइ वा, कण्णोट्ठ अच्छिणहदंत वेयणाइवा कासाइ वा सा वा सो साइ वा' હે ભદન્ત ! તે કાળે ભરતક્ષેત્ર માં દુષ્ટભૂતો-ધાન્યાદિને નુકસાન પહોંચાડનારા શલભ વગેરે ઈતિઓ-હોય છે ? ઉક્ત ચઃ
अतिवृष्टिरनावृष्टिर्मूषिकाः शलभाः शुकाः। अत्यासन्नाश्च राजान षडेता ईतयः स्मृताः ॥१॥
કુલરોગો—કુલપરંપરાગતરોગ-હોય છે ગ્રામરોગ ગ્રામવ્યાપીરોગ-વિષૂચિકા વગેરે હોય છે મંડલરોગ અનેક ગ્રામોમા વ્યાપ્ત થાય તેવા કોલેરા વગેરે રોગ-હોય છે, પોટ્ટ રોગ—ઉદર વ્યાધિ શીર્ષ વેદના કર્ણ વેદના ઓષ્ઠ વેદના અસ્થિ વેદના નખવેદના અને દન્તવેદના એ સર્વવેદનાઓ હોય છે ? લોકોને ઉધરસ હોય છે ? શ્વાસરોગ હોય છે, ક્ષય રોગ હોય છે, "दाहाइ वा अरिसाइं वा अजीरगाइं वा, दओदराइ वा पंडरोगाइ वा भगंद-

याइ वा' एकाह्निक इति वा ?, एकाह्निकः-एकदिवसान्तरेण जायमानो ज्वर', 'वेयाहियाइ वा' द्वैयाह्निक इति वा 'द्वैयाह्निक'-द्वि दिवसान्तरेण जायमानो ज्वरः, 'तेयाहिया इ वा' त्रैयाह्निक इति वा ?, त्रैयाह्निकः- दिवसत्रयान्तरेण जायमानो ज्वरः, 'चउत्थाहियाइवा' चतुर्थाह्निक इति वा ?, चतुर्थाह्निकः-चतुर्थं दिवसं व्यवधाय जायमानो ज्वरः, 'इंदग्गहाइवा' इन्द्रग्रह इति वा ? इन्द्रग्रहः-इन्द्रावेशः, 'धणुग्गहाइवा' धनुर्ग्रहइतिवा धनुर्ग्रहः-वातविशेषः, 'खदग्गहाइवा' स्कन्दग्रह इति वा ? स्कन्दग्रहः-स्कन्दावेश, 'कुमारग्गहाइवा' कुमार ग्रह इति वा ? कुमारग्रहः-कुमार नामक यक्षविशेषावेशः, 'जक्खग्गहाइवा' यक्षग्रह इति वा ? यक्षग्रहः-यक्षावेशः, 'भूयग्गहाइवा' भूतग्रह इति वा ?, भूतग्रहः-भूतावेश, एते इन्द्रग्रहादय उन्मादहेतवो बोध्या इति, तथा 'मत्थयसूलाइवा' मस्तकशूलमिति वा ?' मस्तकशूलम्-मस्तके जायमानः शूल नामको रोगविशेषः, 'हियसूलाइवा' हृदयशूलम् इति वा ? हृदयशूलं-हृदये जायमानः शूलरोगः. 'पोट्टसूलाइवा' पोट्टशूल मिति वा ?, पोट्टशूलम्-उदरे जायमान शूलरोगः, 'कुच्छिसूलाइवा' कुक्षिशूल मिति-

---

हिआइ वा " दाहरोग होता है अर्शरोग-बवासीर होता है अजीर्ण होता है ? जलोदर होता है ? पाण्डुरोग होता है ? भगन्दर होना है ? एक दिन छोडकर आनेवाला ज्वर होता है ? दो दिन छोड कर आने वाला ज्वर होता है ? तीन दिन छोडकर आने वाला ज्वर होता है ? चार दिनों को छोडकर आने वाला ज्वर होता है 'इंदग्गहाइ वा, धणुग्गहाइ वा खदग्गहाइ वा, कुमारग्गहाइ वा, जक्खग्गहाइ वा, भूअग्गहाइ वा, मत्थयसूलाइ वा, हिययसूलाइ वा, पोट्टसूलाइ वा, कुच्छिसूलाइ वा, जोणिसूलाइ वा, गाममारीइ वा, जाव सण्णिवेसमारीइ वा, पाणिक्खया जणक्खया कुलक्खया, वसणब्भूयमणारिया" इन्द्रग्रह होता है ? धनुर्ग्रह होता है ? वातविशेष व्याधि होती है ? स्कन्धग्रह होता है ? कुमारग्रह होता है ? यक्षग्रह होता है ? भूतग्रह होता है ? ये सब इन्द्रग्रह आदि उन्माद के हेतु होते है, तथा मस्तकशूल होता हैं ? हृदयशूल होता है ? पोट्टशूल उदरशूल होता है, कुक्षि-

---

राइ वा एगाहिआइ वा वेआहिआइ वा तेआहिआइ वा चउत्थाहिआइ वा" દાહ રોગ હોય છે ? અર્શરોગ હોય છે ? એટલેકે હરસનો રોગ હોય છે ? અજીર્ણ હોય છે ? જળોદર હોય છે ? પાડુરોગ હોય છે ? ભગંતર હોય છે ? એક દિવસ વચમાં મૂકી દઈ ને આવનાર જ્વર વિશેષ એટલે કે એકાતરિયો તાવ લોકોને આવે છે, ? બે દિવસ વચમાં મૂકીને આવનાર તાવ લોકોને આવે છે, ? ત્રણ દિવસ વચમા મૂકીને આવનાર તાવ લોકોને આવે છે ? ચાર દિવસ વચમામૂકીને આવનાર તાવ લોકોને આવે છે ? 'इंदग्गहाइवा, धणुग्गहाइवा खंदग्गहाइ वा कुमारग्गहाई वा जक्खग्गहाइ वा, भूअग्गहाइ वा मत्थयसुलाइवा हियअ सूलाइ वा पोट्टसूलाइवा कुच्छिसूलाइवा जोणिसूलाइवा गाममारीइ वा जाव सण्णिवेसमारीइ वा पाणिक्खया जणक्खया कुलक्खया वसणब्भूअमणारिआ ? ઈન્દ્રગ્રહ હોય છે ? ધનુર્ગ્રહ હોય છે ? વાત વિશેષવ્યાધિ હોય છે ? સ્કન્દગ્રહ હોય છે ? કુમાર ગ્રહ હોય છે ? યક્ષ ગ્રહ હોય છે ભૂતગ્રહ હોય છે એ સર્વ ઈન્દ્રગ્રહ વગેરે ઉન્માદના હેતુ હોય છે ? તેમજ તે તે કાળના લોકોને મસ્તક શૂળ હોય છે ? હૃદય શૂળ હોય છે ? પોટ્ટશૂળ-ઉદરશૂળ હોય

वा, कुक्षिशूलं-कुक्षौ जायमानः शूलरोग, 'जोणिसूलाइ वा' योनि शूलमिति वा ! ,योनिशूलं—योनौ जायमानः शूलरोगः, 'गाममारीइवा' ग्राममारिरिति वा ?, ग्राममारिः—रोगविशेषेण ग्रामे बहूनां मरणम्, 'जाव' यावत्—यावत्पदेन—आकरमारिरिति वा ?, नगरमारीरिति वा ', खेटमारिरिति वा ', कर्वट मारिरिति वा ? मडम्ब मारिरिति वा ', द्रोणमुख मारिरिति वा ', पत्तनमारिरिति वा ', आश्रममारिरिति वा ', संबाहमारिरिति वा', इति संग्रहः, तथा 'सण्णिवेसमारी इवा' संनिवेशमारिरिति वा ', आकरादि सनिवेशान्त शब्दानामर्थाः पूर्वमुक्ताः, तेषु आकरादि सन्निवेशान्तेषु स्थानेषु मारिः—रोगविशेषेण बहुनो मरणमित्यर्थः, तथा 'वसणब्भूयं' व्यसनभूताः—जनानामापद्भूताः, 'अणारिया' अनार्याः—पापभूताः 'पाणिक्खया' प्राणिक्षयाः—गवादि प्राणिनां विनाशाः, 'जणक्खया' जनक्षयाः—मनुष्याणां विनाशाः, 'कुलक्खया' कुलक्षयाः—वंशविनाशाश्च किं भवन्ति ?, 'भगवानाह—गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम ! नो अयमर्थः समर्थः, यतो 'समणाउसो !' हे आयुष्मान् श्रमण ! 'ते ण मणुया' ते खलु मनुजाः 'ववगयरोगायंका' व्यपगतरोगातङ्काः—व्यपगताः—दूरीभूता रोगातङ्काः—षोडशविधा रोगा आतङ्काश्च येभ्यस्ते तथाभूताः 'पण्णत्ता' प्रज्ञप्ता इति ॥३२॥

शूल होता है, योनिशूल होता है, रोगविशेष से ग्राम में अनेक जीवो का मरना होता है, यहाँ यावत् शब्द से "आकरमारि, नगरमारि, खेटमारि, कर्बटमारि, मडम्बमारि, द्रोणमुखमारि, पत्तन, मारि, आश्रममारि, सबाहमारि" इन पदो का सग्रह हुआ हैं, तथा सनिवेशमारि होती है ' आकर से लेकर सन्निवेश पद के शब्दो का अर्थ पहिले कहा जा चुका है इन आकर आदि से लेकर सन्निवेशतक के स्थानो में जो रोगविशेष के द्वारा अनेक जीवों को मरना है वह तत्तत् मारि है तथा प्राणिक्षय होता है ' गाय आदि पशुओ का बोमारी से विनाश होता है ' जनक्षय मनुष्यो का किसी बोमारी आदि द्वारा अकाल मरण होता है ' कुलक्षय वशविनाश होता है ' इसके उत्तर में प्रभु कहते है "गोयमा णो इणट्ठे समट्ठे" हे गौतम यह अर्थ समर्थ नहीं है क्योकि— "ववगय रोगायंका णं ते मणुया पण्णत्ता समणाउसो" हे श्रमण आयुष्मन् ! १६ प्रकार के

છે. ! કુક્ષિશૂળ હોય છે ? યોનિશૂળ હોય છે ? રોગ વિશેષથી ગ્રામમા ઘણાં જીવોનું મરણ થાય છે ? અહીં યાવત્ પદથી 'आकरमारि, नगरमारि, खेटमारि, कब्बडमारि, मडम्बमारि, द्रोणमुखमारि पत्तनमारि, आश्रममारि संबाहमारि" એ પદોનો સંગ્રહ થયેલ છે તેમજ સંનિવેશ મારિ હોય છે ! આકરથી સન્નિવેશ પદ સુધીના સર્વ પદોનો અર્થ પહેલા સ્પષ્ટ કરવામા આવેલ છે એ આકરથી સન્નિવેશ સુધીના સ્થાનોમા જે રોગ વિશેષો વડે ઘણાં જીવોનું મરણ થાય છે, તે તત્ તત્ મારિના પ્રભાવથી જ થાય છે તેમજ પ્રાણિક્ષય થાય છે—ગાય વગેરે પશુઓનો માંદગીથી વિનાશ થાય છે ' જનક્ષય—માણસોનો કોઈ માંદગી વગેરે વડે અકાલ મરણ થાય છે ? કુલક્ષય—વંશ વિનાશ થાય છે ? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે "गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे' હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી કેમકે— 'ववगय रोगायका ण ते मणुआ पण्णत्ता समणा उसो" હે શ્રમણ આયુષ્મન્ ? સોળ

सम्प्रति तेषां मनुजानां भवस्थिति शरीरोच्चत्वादि विषयमाह-

मूलम्- तीसे णं भंते ! समाए भरहे वासे मणुयाणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता? गोयमा! जहण्णेणं देसूणाइं तिण्णि पलिओवमाइं उक्कोसेणं तिण्णि पलिओवमाइं। तीसे णं भंते! समाए भरहे वासे मणुयाणं सरीरा केवइयं उच्चत्तेणं पण्णत्ता? गोयमा! जहण्णेणं देसूणाइं तिण्णि गाउयाइं उक्कोसेणं तिण्णि गाउयाइं। तेणं भंते! मणुया किं संघयणी पण्णत्ता? गोयमा! वइरोसभणाराय संघयणी पण्णत्ता। तेसि णं भंते! मणुयाणं सरीरा किं संठिया पण्णत्ता? गोयमा! समचउरंस संठाणसंठिया पण्णत्ता तेसि णं मणुयाणं बेछप्पण्णा पिट्ठकरंडयसया पण्णत्ता समणाउसो! तेणं भंते! मणुया कालमासे कालं किच्चा कहिं गच्छंति कहिं उववज्जंति गोयमा! छम्मासावसेसाउया जुयलगं पसवंति, एगूणपण्णं राइंदियाइं सारक्खंति संगोवेंति सारक्खित्ता संगोवेत्ता कासित्ता छीइत्ता जंभाइत्ता अक्किट्ठा अव्वहिया अपरियाविया कालमासे कालं किच्चा देवलोएसु उववज्जंति, देवलोयपरिग्गहाणं ते मणुया पण्णत्ता। तीसे णं भंते! समाए भरहे वासे कइविहा मणुस्सा अणुसज्जित्था? गोयमा! छव्विहा पण्णत्ता, तं जहा पम्हगंधा १ मियगंधा २ अममा ३ तेयतली ४ सहा ५ सणिचारी ६ ॥सू०३३॥

छाया-तस्यां खलु भदन्त! समायां भरते वर्षे मनुजानां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता? गौतम! जघन्येन देशोनानि त्रीणि पल्योपमानि, उत्कर्षेण त्रीणि पल्योपमानि। तस्यां खलु भदन्त! समायां भरते वर्षे मनुजानां शरीराणि कियन्ति उच्चत्वेन प्रज्ञप्तानि?, गौतम! जघन्येन देशोनानि त्रीणि गव्यूतानि, उत्कर्षेण त्रीणि गव्यूतानि। ते खलु भदन्त! मनुजाः किं संहनिनः प्रज्ञप्ता? गौतम! वज्रऋषभनाराचसंहनिनः प्रज्ञप्ताः। तेषां खलु भदन्त! मनुजानां शरीराणि किं संस्थितानि प्रज्ञप्तानि?, गौतम! समचतुरस्रसंस्थान संस्थितानि प्रज्ञप्तानि। तेषां खलु मनुजानां द्वे षट् पञ्चाशत् पृष्ठकरण्डकशते प्रज्ञप्ते

रोगो से और आतङ्को से ये सब रहित होते है अर्थात् रोग और आतङ्क सदा इनसे दूर रहा करते है ऐसा आगम का कथन है ॥ ३२ ॥

પ્રકારના રોગો અને આતંકોથી તે કાળના લોકો વિહીન હોય છે. એટલે કે સદા રોગો અને આતંકો એમનાથી દૂર રહે છે એવુ આગમનુ કથન છે ॥સૂ૦ ૩૨॥

श्रमणायुष्मन् ! । ते खलु भदन्त ! मनुजाः कालमासे काल कृत्वा क्व गच्छन्ति ! क्व उत्पद्यन्ते ?, गौतम ! षण्मासावशेषायुषो युगलक प्रसुवते एकोनपञ्चाशद् रात्रिन्दिवानी संरक्षन्ति संगोपयन्ति, संरक्ष्य संगोप्य कासित्वा क्षुत्वा जृम्भित्वा अक्लिष्टा अव्यथिता अपरितापिता कालमासे कालं कृत्वा देवलोकेषु उत्पद्यन्ते, देवलोकपरिग्रहा खलु ते मनुजाः प्रज्ञप्ता. । तस्याः खलु भदन्त ! समायां भरते वर्षे कतिविधा मनुष्याः अन्वपजन् ?, गौतम ! षड्विधा प्रज्ञप्ता, तद्यथा पद्मगन्धा १ मृगगन्धाः २ अममा ३ तेजस्तलिनः ४ सहा ५ शनैश्चारिण. ६ ॥सू० ३३॥

टीका—'तीसे णं' इत्यादि ।

'तीसे णं भंते ! समाए भरहे वासे मणुयाणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता' हे भदन्त ! तस्यां खलु समाया भरते वर्षे मनुजानां कियन्तं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता ? भगवानाह—'गोयमा ! जहण्णेणं देसूणाइं तिण्णि पलिओवमाइ' हे गौतम ! जघन्येन देशोनानि त्रीणि पल्योपमानि, 'उक्कोसेणं तिण्णि पलिओवमाइं' उत्कर्षेण च त्रीणि पल्योपमानि स्थितिस्तेषां मनुजानां प्रज्ञप्ता । अत्र 'देशोनानि' इति विशेषणं युगलिक स्त्रियमाश्रित्य बोध्यम् । देशोनता च पल्योपमासंख्येयभागन्यूनतया बोध्या । अथ शरीरावगाहनाविषये पृच्छति—'तीसे णं भंते ! समाए भरहे वासे मणुयाणं सरीरा

"तीसे ण भंते ! समाए भरहे वासे मणुयाणं केवइय कालं ठिई पण्णत्ता' इत्यादि ।

टीकार्थ—"तीसे ण भंते ! समाए भरहेवासे मणुयाण केवइय कालं ठिई पण्णत्ता" इस सूत्र द्वारा गौतमने प्रभु से ऐसा पूछा है—हे भदन्त ! उससुषमसुषमाकाल मे भरतक्षेत्र मे मनुष्यों की स्थिति कितने काल की होती है इसके उत्तर मे प्रभु कहते है—"गोयमा जहण्णेणं देसूणाइ तिण्णि पलिओवमाइ उक्कोसेण देसूणाइ तिण्णि पलिओवमाइं" हे गौतम उस सुषमसुषमाकाल के समय में भरतक्षेत्र के मनुष्यो की आयु जघन्य कुछ कम तीन पल्योपम की होती है और उत्कृष्ट कुछ कम तीन पल्योपम की होती है यहा कुछ कम जो तीन पल्योपम की आयु कही गई है वह युगलिक स्त्रियों की आयु की अपेक्षा लेकर कही गई है तथा पल्योपम के असख्यातवें भाग से जो हीनता है वही यहा कुछ कम के स्थान पर गृहीत हुई है अब गौतम शरीरावगाहना के सम्बन्ध

'तीसे णं भंते ! समाए भरहे वासे मणुयाणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता'—इत्यादि सूत्र३३॥

ટીકાર્થ—આ સૂત્ર વડે ગૌતમે પ્રભુને આજાતનો પ્રશ્ન કર્યો છે કે—હે ભદન્ત ! તે સુષમ સુષમા કાળમા ભરત ક્ષેત્રમા મનુષ્યોની સ્થિતિ કેટલા કાળની હોય છે ? એના જવાબમા પ્રભુ કહે છે કે—ગોયમા ! जहण्णेण्ण देसूणाइ तिण्णि पलिओवमाइं उक्कोसेणं-देसूणाइं तिण्णि पलि ओवमाइं હે ગૌતમ તે સુષમ સુષમા કાળના સમયમા ભરત ક્ષેત્રના મનુષ્યોનુ આયુ જઘન્ય—કંઈક સ્વલ્પ ત્રણ પલ્યોપમ જેટલુ હોય છે અને ઉત્કૃષ્ટથી કંઈક કમ ત્રણ પલ્યોપમ જેટલુ હોય છે અહી જે કંઈક કમ ત્રણ પલ્યોપમ જેટલુ આયુ કહેવામા આવેલ છે, તે યુગલિક સ્ત્રીઓના આયુની અપેક્ષાએ કહેવામાં આવેલ છે તેમજ પલ્યોપમના અસખ્યાતમા ભાગથી જે હીનતા છે તે અહી કંઈક કમના સ્થાને ગૃહીત થયેલ છે હવે ગૌતમ શરીરાવગાહ

केवइयं' हे भदन्त ! तस्यां खलु समायां भरते वर्षे मनुजानां शरीराणि कियन्ति=किं प्रमाणानि 'उच्चत्तेणं पण्णत्ता' उच्चत्वेन प्रज्ञप्तानि ?, भगवानाह—'गोयमा ! जहण्णेणं देसूणाइं तिण्णि गाउयाइं' हे गौतम ! तेषां मनुष्याणां शरीराणि जघन्येन देशोनानि त्रीणि गव्यूतानि, 'उक्कोसेणं तिण्णि गाउयाइं' उत्कर्षेण च त्रीणि गव्यूतानि उच्चत्वमाश्रित्य विज्ञेयानि । अत्रापि 'देशोनानि' इति विशेषणं युगलिकस्त्रियमाश्रित्य बोध्यम् । यद्यपि 'छ धणुसमूसियाओ' इति पूर्वमुक्तं, तेनैवावगाहना प्रतीता, तथापि जघन्योत्कृष्टता सूचनार्थं पुनरवगाहना सूत्रमुक्तमिति बोध्यम् । अथ संहननविषये पृच्छति—'ते णं भंते ! मणुया किं संघयणीपण्णत्ता' हे भदन्त । ते खलु मनुजाः किं संहनिनः—किं च तत् संहननं चेति किं संहननं, तदस्त्येषामिति किं संहननिनः—किं संहननविशिष्टाः प्रज्ञप्ता ?, भगवानाह—'गोयमा ! वइरोसभणाराय संघयणी पण्णत्ता' हे गौतम ! ते मनुजाः वज्र-ऋषभनाराचसंहनिनः प्रज्ञप्ताः । सम्प्रति संस्थानविषये पृच्छति—'तेसिं णं भंते ! मणुयाणं सरीरा किं संठिया पण्णत्ता' हे भदन्त ! तेषां खलु मनुजानां शरीराणि किं संस्थितानि=किमाकाराणि प्रज्ञप्तानि ?. भगवानाह—'गोयमा ! समचउरंससंठाणसंठिया

में प्रभु से पूछते है—"तीसे णं समाए भरहे वासे मणुयाणं सरीरा केवइयं उच्चत्तेणं पण्णत्ता' हे भदन्त उस काल में भरतक्षेत्र में मनुष्यो के शरीर ऊचाई में कितने बडे थे ? उत्तर मे प्रभु कहते है "गोयमा जहन्नेणं तिण्णि गाउयाइं उक्कोसेण तिण्णि गाउयाइं" हे गौतम उस काल मे भरत क्षेत्र में मनुष्यो के शरीर जघन्य से और उत्कृष्ट से तीनकोश के थे । यहां पर भी जो उत्कृष्ट शरीर की अवगाहना बतलाई गई है वह युगलिक स्त्रियो की अपेक्षा से ही बताई गई है "तेणं भंते मणुआ किं संघयणी पण्णत्ता" हे भदन्त वे मनुष्य किस संहनन वाले होते कहे गये है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं "गोयमा वइरोसभणाराय संघयणी पण्णत्ता" हे गौतम ! वे मनुष्य वज्रऋषभनाराच संहनन वाले होते कहे गये है । "तेसिं णं भंते ! मणुआणं सरीरा किं संठिआ पण्णत्ता" हे भदन्त ! उन मनुष्य के शरीर किस संस्थान वाले कहे गये है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते है "गोयमा ! समचउरंसठाण संठिया" हे गौतम ! उनका शरीर

ના વિષે પ્રભુને પ્રશ્ન કરે છે કે 'तीसे णं भंते समाए भरहे वासे मणुआणं सरीरा केवइअं उच्चत्तेण पण्णत्ता' હે ભદંત ! તે કાળમા ભરત ક્ષેત્રમા માણુસો શરીરની ઊંચાઈમા કેટલા લાંબા હતા ? ઉત્તરમા પ્રભુ કહે છે કે – 'जहन्नेण तिण्णि गाउयाइं उक्कोसेणं तिण्णि गाउयाइं હે ગૌતમ તે કાળ મા ભરત ક્ષેત્રમા માણુસો જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ ત્રણુ ગાઉ જેટલા હતા. અહીં જે ઉત્કૃષ્ટ શરીરની અવગાહના સ્પષ્ટ કરવામા આવી છે તે યુગલિક સ્ત્રીઓની અપેક્ષાએ સ્પષ્ટ કરવામા આવી છે, "तेणं भंते मणुआ किं संघयणी पण्णत्ता ?' હે ભદંત તે મનુષ્યો કઈ જાતના સંહનનવાળા હોય છે એના જવાબ મા પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा ! वइरोसभणाराय संघयणी पण्णत्ता હે ગૌતમ ! તે મનુષ્યો વજ્ર ઋષભ નારાચ સંહનનવાળા હોય છે 'तेसिं णं भंते मणुआणं सरीरा किं संठिआ पण्णत्ता' હે ભદંત ! તે મનુષ્યોના શરીરો કઈ જાતના સંસ્થાનવાળા છે ? એના

पण्णत्ता' हे गौतम ! ते मनुजाः समचतुरस्रसस्थानसंस्थिताः–समचतुरस्रं=तुल्यारोहपरिणाह, तच्च, सस्थान समचतुरस्रसस्थानं तेन संस्थिताः । अथ पृष्ठकरण्डक संख्याविपये पृच्छति–'तेसि णं' इत्यादि । 'तेसि णं मणुयाणं वेछपण्णा पिट्ठकरडयसया' तेषां मनुजानां द्वे पट् पञ्चाशत् पृष्ठकरण्डकशते=पट् पञ्चाशदधिका द्विशतसंख्यकपृष्ठकरण्डकाः 'पण्णत्ता' प्रज्ञप्ते । अत्र संहननसंस्थापृष्ठकरण्डकविपयाणि सूत्राणि पूर्वमुक्तानि तथाप्येषां पुनरुपादान तेषां सर्वेषा संहननादिकं समान भवतीति सूचनायेति । पुनर्गौतमस्वामोपृच्छति–'ते णं भंते ! मणुया कालमासे' हे भदन्त ! ते खलु मनुजाः कालमासे मरणसमये 'काल किच्चा' कालं कृत्वा=मृत्वा 'कहिं गच्छंति' क्व गच्छन्ति= कस्मिन् लोके प्रयान्ति ? 'कहिं उववज्जंति' क्व उत्पद्यन्ते ? भगवानाह–'गोयमा ! छम्मासावसेसाउया' हे गौतम ! पण्मासावशेपायुपः–पण्मासावशेपं=पण्मासावशिष्टम् आयुर्येषां ते तथाभूता कालधर्मप्राप्तौ अवशिष्टपण्मासाः विहितपरभवायुर्बन्धाः सन्तस्ते मनुजाः यथासमय 'जुयलगं' युगलक=युग्म 'पसवति' प्रसुवते=जनयन्ति । तद् युगलम् 'एगूणपण्ण राइंदियाइं' एकोनपञ्चाशद् रात्रिन्दिवम्=अहोरात्रान् 'सारक्खंति' संरक्षन्ति=

समचतुरस्र सस्थान वाला कहा गया है बराबर आरोह और परिणाह जिसका होता है उसका नाम समचतुरस्र सस्थान है, "तेसि ण मणुआण वे छप्पण्णा पिट्ठकरडयसया पण्णत्ता समणाउसो" हे श्रमण आयुष्मन् ! उनके पृष्ठ करण्डक २५६ होते है. यद्यपि यह कथन पीछे किया जा चुका है, परन्तु फिर भो जो यहा पर दुहराया गया है उसका कारण इन सबका सहननादि सव समान होता है इस बातको सूचित करता है "तेण भते ! मणुया कालमासे काल किच्चा कहिं गच्छंति, कहिं उववज्जति" हे भदन्त ! ये मनुष्य समय पर मर करके कहा जाते है ? कहा उत्पन्न होते है ? उत्तर में प्रभु कहते है "गोयमा ! छम्मासावसेसाउया जुयलयं पसवंति" हे गौतम ! जब इनकी आयु छ मास की बाकी रहतो है तब परभव की आयु का बन्ध करते हैं और युगलिक को उत्पन्न करते हैं फिर उसको उत्पत्ति के बाद ये उसे युगलिक की "एगूणपण्णं

જવાબમા પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा समचउरंससठाण संठिआ હે ગૌતમ તેમનુ શરીર સમચતુરસ્ર સંસ્થાનવાળુ કહેવામા આવ્યુ છે બરાબર આરોહ અને પરિણાહ જેમનુ હેય છે તેનું નામ સમચતુરસ્ર સસ્થાન છે, 'तेसिणं मणुआणं वेछप्पण्णा पिट्ठ करंडय सया पण्णता समणाउसो' હે શ્રમણ આયુષ્મન્ ! તેમના પૃષ્ઠ કરંડકો ૨૫૬ હોય છે જો કે આ જાતનું કથન પહેલાં કરવામા આવેલ છે, પણ છતાએ અહીં જે બીજી વખત કહેવામાં આવ્યું છે તેનું કારણ આ પ્રમાણે છે કે એમનું સહનન વગેરે બધુ સમાન હોય છે. આ વાતને સૂચિત કરવા માટે જ અહી ઉપર્યુક્તકથનની બીજી વખત આવૃત્તિ કરવામાં આવી છે 'तेण भंते मणुआ कालमासे कालं किच्चा कहिं गच्छंति, कहिं उववज्जंति' હે ભદન્ત એ મનુષ્યો યથા સમયે મૃત્યુ પ્રાપ્ત કરીને ક્યા જાય છે ક્યા ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તરમા પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा छम्मासावसेसाउया जुअलयं पसवंति' હે ગૌતમ જ્યારે એમનુ આયુ છ માસ જેટલું બાકી રહે છે ત્યારે એ પરભવના આયુનો બન્ધ કરે છે અને યુગલિકને ઉત્પન્ન કરે છે યુગલિકની ઉત્પત્તિ પછી એઓ યુગલિકનુ 'एगूणपण्णं राइंदियाइं सार-

उचितोपचारादिना पालयन्ति, 'संगोवेंति' संगोपयन्ति=अनाभोगेन हस्तस्खलनादिभ्यः सम्यक् रक्षन्ति, इत्थं 'सारक्खित्ता संगोवेत्ता' संरक्ष्य संगोप्य च अन्तसमये 'कासित्ता' कासित्वा=कासं कृत्वा, 'छीइत्ता' क्षुत्वा-छिक्कां कृत्वा, 'जभाइत्ता' जृम्भित्वा=जृम्भां कृत्वा 'अक्किट्ठा' अक्लिष्टाः=शारीरिकक्लेशवर्जिताः, 'अव्वहिया' अव्यथिता 'अपरियाविया' अपरितापिताः=स्वतः परतो वाऽनुपजातकायमनःपरितापाः सन्तः 'कालमासे कालं किच्चा देवलोएसु' कालमासे कालं कृत्वा देवलोकेषु भवनपतिमारभ्य ईशान पर्यन्त देवलोकेषु 'उववज्जंति' उत्पद्यन्ते, 'देवलोयपरिग्गहाणं ते मणुया' यतस्ते खलु मनुजाः देवलोकपरिग्रहाः=भवनपत्यादीशानान्तो देवलोकः, तथाविधकालस्वभावात् तद्योग्यायुर्बन्धेन परिग्रहः=अङ्गीकारो येषां ते तथाभूताः-देवलोकगामिन इत्यर्थः 'पण्णत्ता' प्रज्ञप्ताः -कथिताः। युगलिनो हि आयुषः षट्सु मासेषु अवशिष्टेषु परभवायुर्बध्नन्ति, अत एतेषामायुस्त्रिभागादौ परभवायुर्बन्धाभाव उक्त इति। ते मनुजाः स्वसमायुष्केषु स्वहो-

राइंदियाइं सारक्खति, संगोवेंति" ४९ रातदिन तक उचित उपचार आदि से पालना करते है, देखभाल करते है इस प्रकार पालना और सरक्षण करके फिर ये 'कासित्ता छीइत्ता जभाइत्ता अक्किट्ठा अव्वहिया अपरियाविया कालमासे कालं किच्चा देवलोएसु उववज्जंति" खांसी लेकर, छोक लेकर और जभाई लेकर बिना किसी कष्ट के और बिना किसी परिताप के कालमास में मरकर देवलोक मे भवनपति से लेकर ईशानपर्यन्त देवलोक में उत्पन्न होते हैं. क्योंकि "देवलोयपरिग्गहिया ण ते मणुया पण्णत्ता" इनका जन्म देवलोक में ही होता है अन्य लोक में मनुष्य नारक और तिर्यंचलोक में नहीं होता है ऐसा आगम का आदेश है। युगलिक जन भुज्यमान आयु जब छ मास की बाकी रहती है तब परभव की आयु का बन्ध करते है इसलिये इनके परभव की आयु का बन्ध त्रिभाग में-- अपनी आयु के त्रिभाग में नहीं होता है, ये स्वसमान आयुवाले देवलोको में उत्पन्न होते हैं इसलिये इनका उत्पाद भवनपति से लेकर ईशानपर्यन्त के देवलोकों में ही कहा गया है। इन युगलिक जीवों का अकाल मे मरण नहीं होता है ये अपने

क्खति संगोवेंति ४९ रात દિવસ સુધી ઉચિત ઉપચાર વગેરેથી લાલન પાલન કરે છે, દેખરેખ તેમજ સંભાલ રાખે છે, આ પ્રમાણે લાલન પાલન તેમજ સંરક્ષણ કરીને પછી એઓ 'कासित्ता छीइत्ता जंभाइत्ता अक्किट्ठा अव्वहिया अपरिआविया कालमासे कालं किच्चा देवलोएसु उववज्जंति' ઉધરસ ખાઈ ને, છીંક ખાઈને અને બગાસુ ખાઈને વગર કોઈ પણ જાતના કષ્ટ વગર કોઈ પણ જાતના પરિતાપે કાલમાસમા મરણ પામીને દેવલોકમા ભવનપતિથી માંડીને ઈશાન પર્યંત દેવલોકમા ઉત્પન્ન થાય છે કેમકે 'देवलोय परिग्गहिया णं ते मणुआ प०' એમનો જન્મ દેવલોકમાજ હોય છે અન્ય મનુષ્ય, નારક અને તિર્યંગ્લોકમા એમનો જન્મ થતો નથી એવો આગમનો આદેશ છે ભુજ્યમાન આયુ ૬ માસ જેટલુ બાકી રહે છે ત્યારે યુગલિયાજનો પરભવના આયુનો બન્ધ કરે છે એથી એમના પરભવના આયુનો બન્ધ ત્રિભાગમા-પોતાના આયુના ત્રિભાગમા-થતો નથી. એઓ સમાન આયુવાળા દેવલોકોમાં કે પોતાના આયુ કરતાં હીન આયુવાળા દેવલોકોમા જન્મગ્રહણ કરે છે એથી એમનો ઉત્પાદ ભવનપતિથી માંડીને ઈશાન પર્યંતના દેવલોકોમા કહેવામા આવેલ છે.

नायुष्केषु वा सुरेषु समुत्पद्यन्ते इति तेषां भवनपत्यादीशानान्तेष्वेव सुरेषूत्पत्तिसंभव इति। 'कालमासे कालं कृत्वा' इति कथनेन तेषां युगलिकानामकालमरणाभाव उक्तः। 'युगलिनो हि स्वापत्यानि एकोनपञ्चाशद्दिवसान संरक्षन्ति संगोपयन्ति' इत्युक्तम्। तत्र ते कियत्सु दिवसेषु कीदृशा भवंति? इत्यत्र केचिदेवमाहुः-

'सप्तोत्तानशयालिहन्ति दिवसान् स्वाङ्गुष्ठमार्यास्ततः,
कौ रिङ्खन्ति पदैस्ततः कलगिरो यान्ति स्खलद्भिस्ततः।
स्थेयोभिश्च ततः कलागणभृतस्तारुण्यभोगोद्गताः
सप्ताहेन ततो भवन्ति सुदृगादानेऽपि योग्यास्ततः॥१॥ इति। अयमर्थः—

आर्याः=युगलिनः सप्त दिवसान्=जन्मदिवसात् सप्तदिवसावधिकाल यावत् प्रथमे सप्ताहे उत्तानशयाः=भतिबालाः सन्तः स्वाङ्गुष्ठ लिहन्ति-चूषन्ति ततो द्वितीये सप्ताहे सप्तदिवसान् यावत् पदैः-चरणैः कृत्वा कौ-पृथिव्यां रिङ्खन्ति-रिङ्खन्ति-जानुघुटीकाभ्यां

अपत्यों को ४९ दिन तक पालते हैं और ऊनका सरक्षण करते हैं ऐसा जो कहा गया है-सो इन दिनों में इन अपत्यो की क्या स्थिति होती रहती है, इस विषय में कितनेक जनों का ऐसा कहना है।

"सप्तोत्तानशया लिहन्ति दिवसान् स्वाङ्गुष्ठमार्यास्तत,
कौ रिङ्खन्ति पदैस्तत' कलगिरो यान्ति स्खलद्भिस्ततः।
स्थेयोभिश्च तत' कलागणभृतस्तारुण्य भोगोद्गता,
सप्ताहेन ततो भवन्ति सुदृगादानेऽपि योग्यास्तत॥

इसका अभिप्राय ऐसा है कि ये युगलिकजन जब से जन्म लेते हैं तब से ७ सात दिन तक तो-अर्थात् प्रथम सप्ताह मे तो- ऊपर की ओर मुँह करके सोते २ अपने अंगुष्ठ को चूसते रहते है फिर द्वितीय सप्ताह में जमीन पर एव घुटनों के बल सरकने लगते है, तृतीय सप्ताह मे ये

આ યુગલિક જીવોનુ અકાલમા મરણુ થતુ નથી એએ। પોતાના અપત્યોનુ ૪૯ દિવસ સુધી લાલન-પાલન અને સંરક્ષણુ કરે છે, એવુ જે કહેવામા આવ્યુ છે તો એ દિવસો માં એ અપત્યોની કેવી સ્થિતિ થતી રહે છે આ સબધમાં કેટલાક લોકોનુ આ પ્રમાણે કહેવું છે કે

सप्तोत्तानशया लिहन्ति दिवसान् स्वाङ्गुष्ठमार्यास्तत-
कौ रिङ्खन्ति पदैस्तत' कलगिरो यान्ति स्खलद्भिस्ततः।
स्थेयोभिश्च तत कलागुणभृतस्तारुण्य भोगोद्गता॥
सप्ताहेन ततो भवन्ति सुदृगादानेऽपि योग्यास्तत॥

એનો અભિપ્રાય આ પ્રમાણે છે કે એ યુગલાદિ જનો જ્યારથી જન્મ ગ્રહણુ કરે છે ત્યારથી ૭ દિવસ સુધી તો એટલે કે પ્રથમ સપ્તાહ મા તો ઉપરની તરફ મો કરીને સૂતા સૂતા જ પોતાના અંગુષ્ઠને ચૂસતા રહે છે. પછી બીજા સપ્તાહમા પૃથ્વ-

सरन्ति । ततस्तृतीये सप्ताहे सप्त दिवसान् यावत् कलगिरः-मधुरभाषिणो भवन्ति । ततश्चतुर्थे सप्ताहे सप्त दिवसान् यावद् स्खलद्भिः पदैः यान्ति-गच्छन्ति । ततः पञ्चमे सप्ताहे सप्त दिवसान् यावत् स्थेयोभिः-अतिशयस्थिरैः पदैः यान्ति । ततः षष्ठे सप्ताहे कलागणभृत'-समस्तकलाधारिणो भवन्ति । ततः सप्तमे सप्ताहे तारुण्य-भोगोद्गता'-तरुणावस्थोपयोगिभोगोन्मुखाः भवन्ति । केचित् पुनः सुदृगादानेऽपि-सम्यक्त्वग्रहणेऽपि योग्या भवन्ति इति । इद यदुक्तं तत् सुषमसुषमायां आदिकालमपेक्ष्य बोध्यं, ततः परं तु किंचिदधिकमपि संभाव्यते इति । अत्र कश्चिदेवमपि शङ्केत-ननु तदानीं मृतक शरीराणां का स्थितिरासीत् ? इति चेत्, आह-तस्मिन् काले मृत-युगलिक शरीराणि भारण्डादिपक्षिणो नीडकाष्ठमिव समुत्पाटय नदीसागरादौ प्रक्षिपन्ति तथा जगत्स्वभाव्यात् । ननु उत्कृष्टतोऽपि धनुः पृथक्त्वप्रमाणशरीरैस्तैः पक्षिभिः स्वा-पेक्षया समुत्कृष्टप्रमाणानि मनुष्यशरीराणि समुत्पाटय कथ समुद्रादौ प्रक्षिप्यन्ते ?

मीठी वाणी बोलने लगते हैं चतुर्थ सप्ताह में ये सात दिन तक लड़खड़ाते हुए पैरों से चलने लगते हैं, पांचवें सप्ताह में ये स्थिर हुए पैरों से चलने लगते है छठे सप्ताह में ये समस्त कलाओं को धारण करने वाले हो जाते है । सातवें सप्ताह में ये युवावस्थापन्न हुए भोगों को भोगने वाले हो जाते है और कितनेक सम्यग्दर्शन को ग्रहण करने के योग्य भी बन जाते हैं । यह जो कुछ कहागया है वह सुषम सुषमा आरक के प्रारम्भक समय को लेकर कहा गया है. क्योंकि इसके बाद तो इससे भी अधिक काम कर सकते होंगे ऐसी सभावना होती है, यहां कोई ऐसी शंका कर सकता है कि उस समय अग्नि सस्कार आदि की अप्रादुर्भूतता में मृतक शरीरों की क्या स्थिति होती होगी ? तो इसके उत्तर में यही समझना चाहिये कि उस समय में मृतक युगलिक जीवों के शरीर को भारण्डादि पक्षी नीडकाष्ठा की तरह ऊठा कर के नदी सागर आदि में डाल देते होंगे क्योंकि उस समय के जगत् का ऐसा स्वभाव होता है, यदि फिर भी यहां

हમાં પૃથ્વી ઉપર પગ તેમજ ઘૂંટણના બળે સરકવા માંડે છે ત્રીજા સપ્તાહમાં એઓ મધુર વાણી બોલવા માંડે છે ચતુર્થ સપ્તાહમાં એઓ સાત દિવસ સુધી લથડાતાં-લથડાતાં ચાલવા માંડે છે. પાંચમા સપ્તાહમાં એઓ સ્થિર થયેલા પગોથી ચાલવા માંડે છે છટ્ઠા સપ્તાહમાં એઓ સર્વ કલાઓમા વિશારદ થઈ જાય છે સાતમાં સપ્તાહમાં એ સર્વે યુવાવસ્થાપન્ન ભોગોના ઉપભોકતા થઈ જાય છે અને કેટલાક તો સમ્યગ્દર્શન ગ્રહણ કરવા યોગ્ય પણ થઇ જાય છે. અહીં આ જે કંઈ કહેવામાં આવ્યું છે તે સુષમ સુષમા આર-કના પ્રારંભક સમયને લઈને કહેવામાં આવ્યું છે કેમકે એના પછી તો એના કરતાં પણ વધારે કામો સંભવી શકે છે, એવી સંભાવના થાય છે અહીં કોઇ એવી પણ શંકા ઉઠાવી શકે છે કે તે સમયે અગ્નિ સંસ્કાર વગેરેની અપ્રાદુર્ભૂતિતામા મૃતક શરીરોની કેવી સ્થિતિ થતી હશે ? તે એના ઉત્તરમાં એવુ જ સમજવું જોઈએ કે તે સમયમાં મૃતકયુગ-લિક જીવોના શરીરોને ભારંડાદિ પક્ષી નીડકાષ્ઠાની જેમ ઉઠાવીને નદી-સાગર વગેરેમાં નાખી દેતાં હશે કેમકે તે સમયના જગતનો એવો સ્વભાવ હોય છે. અહીં ફરી કોઈ

इति च न शङ्कयम्, केषांचित् पक्षिणाम् अरकापेक्षया यथासंभव बहुबहुतर बहुतम-धनुः पृथक्त्वप्रमाणशरीरत्वेन तत्कालवर्त्ति युगलिक नरहस्त्यपेक्षयाऽधिकप्रमाणशरीरैस्तैः पक्षिभिस्तेषां नराणां मृतशरीरसंवहनसंभवादिति ।

पुनर्गौतमस्वामी पृच्छति—'तीसे णं भंते ! समाए भरहे वासे कइविहा' हे भदन्त ! तस्यां खलु समायां भरते वर्षे कतिविधाः=कतिप्रकाराः कतिजातिया 'मणुस्सा अणु सज्जित्था' मनुष्या अन्वपजन्=अनुपक्तवन्तः-कालात्कालान्तरमनुवृत्तवन्तः-सन्ततिभावेनाभूवन्' इत्यर्थः । भगवानाह-गोयमा ! छव्विहा पण्णत्ता' हे गौतम ! षड्विधाः मनुष्याः प्रज्ञप्ताः, 'तं जहा' तद्यथा-'पम्हगंधा' पद्मगन्धाः- पद्मस्येव गन्धो येषा ते तथा-पद्मगन्धवन्तो मनुष्या इत्यर्थः 'मियगधा' मृगगन्धाः- अत्र मृगशब्देन मृगमदः=कस्तू-

---

ऐसी आशका की जावे कि उत्कृष्ट सेभी धनु पृथक्त्व प्रमाण शरीर वाले उन पक्षियो द्वारा अपनी अपेक्षा उत्कृष्ट प्रमाण वाले मनुष्य शरीरों को कैसे उठा कर समुद्र आदि में डालते होगे ? तो इसका उत्तर यही है कि कितनेक पक्षियों के शरीर का प्रमाण अरक की अपेक्षा यथा सभव बहु, बहुतर और बहुतम धनु पृथक्त्व प्रमाण वाला होता है अतः तत्कालवर्ती युगलिक नर और हस्ती की अपेक्षा उनके शरीर का प्रमाण अधिक होने से वे पक्षी उन मनुष्य के मृत शरीर को उठा सकने में समर्थ हो जाते है ।

अब गौतम स्वामी प्रभु से ऐसा पूछते है—"तीसेण भंते ! समाए भरहे वासे कइविहा मणुस्सा अणुस्सज्जित्था" हे भदन्त ! उस काल में भरतक्षेत्र में कितने प्रकार के मनुष्य काल से कालान्तर में सन्ततिभाव से उत्पन्न हुए ? इसके उत्तर में प्रभु कहते है 'गोयमा ! छव्विहा पण्णत्ता तं जहा-पम्हगंधा, मियगधा, अममा, तेयतली, तहा, सणिचारी" हे गौतम ! छ प्रकार के मनुष्य उत्पन्न हुए, जैसे— पद्मगन्ध- पद्म की गन्ध के समान गंध से युक्त शरीर वाले मनुष्य, मृगगन्ध—मृग की अर्थात् कस्तुरी की गन्ध के समान गंन्ध से युक्त शरीर वाले

બીજી શંકા ઉઠાવી શકે છે કે ઉત્કૃષ્ટથી પણ ધનુ. પૃથક્ત્વ પ્રમાણ શરીરવાળા તે પક્ષીઓ પોતાના કરતા ઉત્કૃષ્ટ પ્રમાણવાળા મનુષ્ય શરીરો ને કેવી રીતે ઉઠાવી ને સમુદ્ર વગેરેમાં નાખતા હશે ? તો આનો જવાબ એ છે કે કેટલાક પક્ષીઓના શરીરનુ પ્રમાણ અરકની અપેક્ષાએ યથાસંભવ બહુ, બહુતર અને બહુતમ ધનુઃ પૃથકત્વ પ્રમાણવાળા હોય છે, એથી તત્કાળવર્તી યુગલિક નરો અને હસ્તીઓની અપેક્ષાએ તેમના શરીરનું પ્રમાણ અધિક હોવાથી તે પક્ષીઓ તે મનુષ્યોના મૃતશરીરોને ઉચકી શકવામાં સમર્થ હોય છે

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને પ્રશ્ન કરે છે 'તીસેણ ભંતે ! સમાए ભરહે વાસે કઇવિહા મણુસ્સા અણુસજ્જિત્થા" હે ભદંત તે કાળે ભરતક્ષેત્રમાં કેટલા પ્રકારના મનુષ્યો કાળથી કાલાન્તરમાં સન્તતિભાવથી ઉત્પન્ન થયા ? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે–'ગોયમા છવ્વિહા પણ્ણત્તા તં જહા-પમ્હગંધા, મિઅ ગંધા, [illegible], તેઅતલી, સહા સણિચારી' 'હે ગૌતમ' છ પ્રકારના મનુષ્યો તે કાળે ઉત્પન્ન થયા જેમકે પદ્મગન્ધ–પદ્મના ગંધ જેવા ગંધથી યુક્ત શરીર વાળા મનુષ્યો, મૃગગન્ધ મૃગની એટલે કે કસ્તૂરીના ગંધ જેવા ગંધથી યુક્ત શરીરવાળા

रिका गृह्यते तस्येव गन्धो येषां ते तथा मृगमदगन्धवन्तो मनुष्या इत्यर्थः, 'अममा' अ-ममाः=ममत्वरहिता मनुष्याः' 'तेयतली' तेजस्तलिनः तेजः=प्रभा तलं=रूपं तद्वयमस्ति येषां ते तथा, कान्त्या रूपेण च युक्ता इत्यर्थः, 'सहा' सहाः=सहिष्णवः-सहन शीला इत्यर्थः५, 'सणिचारी' शनैश्चारिणः-शनैः=औत्सुक्याभावान्मद चरन्तीत्येव शीलाः, शनैर्गमनशीला इत्यर्थः ६, यथा पूर्वमेकाकाराऽपि मनुष्यजातिस्तृतीयारक प्रान्ते ऋषभदेवेन उग्रभोगराजन्यक्षत्रियभेदैश्चतुर्धा विभक्ता तथाऽत्रापि पद्मगन्धत्वादिगुणयोगात्ते मनुष्याः स्वभावादेव पद्मगन्धादि भेदेन षड्विधजातिमन्तो भवन्ति इति भावः ॥सू० ३३॥

इति प्रथमारक वर्णनम्—

मूलम्– तीसे णं समाए चउहिं सागरोवमकोडाकोडीहिं काले वीइक्कंते अणंतेहिं वण्णपज्जवेहिं अणंतेहिं गंधपज्जवेहिं अणंतेहिं रसपज्जवेहिं अणंतेहिं फासपज्जवेहिं अणंतेहि संघयणपज्जवेहि अणंतेहिं संठाणपज्जवेहि अणंतेहिं उच्चत्तपज्जवेहि अणंतेहिं आउपज्जवेहिं अणंतेहिं गुरुलहुपज्जवेहिं अणंतेहिं अगुरुलहुपज्जवेहिं अणंतेहिं उट्ठाणकम्मबलवीरियपुरिसक्कार परक्कमपज्जवेहिं अणंतगुणपरिहाणीए परिहायमाणे-२ एत्थणं सुसमा णामं समा काले पडिवज्जिसु समणाउसो ? ॥सू३४॥

छाया—तस्याः खलु समायाश्चतसृभिः सागरोपमकोटिकोटिभिः काले व्यतिक्रान्ते अनन्तैः वर्णपर्यवैः अनन्तै गन्धपर्यवैः अनन्तै रसपर्यवैः अनन्तैः स्पर्शपर्यवै अनन्तैः संहननपर्यवै अनन्तैः संस्थानपर्यवै अनन्तैः उच्चत्वपर्यवैः अनन्तै. आयु पर्यवैः अनन्तैः

मनुष्य अमम–ममत्वरहित मनुष्य, तेज प्रभा और तल-रूप इन दोनों से युक्त हुए मनुष्य, सहिष्णु-सहनशील मनुष्य एवं शनैश्चारी मनुष्य-औत्सुक्याभाव से मन्द मन्द गति वे चलने वाले मनुष्य जिस प्रकार पूर्व में एक आरक वाली भी मनुष्य जाति तृतीय आरक के प्रान्त मे ऋषभ देव ने उग्र, भोग, राजन्य और क्षत्रिय के भेद से चार प्रकारों में विभक्त की उसी प्रकार से यहा पर भी पद्मगन्धत्वादि गुण के योग से वे मनुष्य स्वभावत ही पद्मगन्ध आदि के भेद से छह प्रकार की जाति वाले हो जाते है ॥३३॥

॥ प्रथम आरक वर्णन समाप्त ॥

મનુષ્યો, અમમ-મમત્વહીન મનુષ્યો, તેજપ્રભા અને તલ રૂપ એઓ બન્નેથી સમ્પન્ન મનુષ્યો અને ઔત્સુકયાભાવથી મંદ-મંદ ગતિથી ચાલનારા મનુષ્યો જેમ પૂર્વમાં એક આકાર વાળી મનુષ્યજાતિ પણ તૃતીય આરકના પ્રાન્તમાં ઋષભદેવે ઉગ્ર ભોગ, રાજન્ય અને ક્ષત્રિયના ભેદથી ચાર પ્રકારોમાં વિભક્ત કરેલ છે. તેમજ અહીં પણ પદ્મગન્ધાદિ ગુણના યોગથી મનુષ્ય સ્વભાવથી જ પદ્મગન્ધાદિ ભેદથી છ પ્રકારની જાતિવાળા થઈ જાય છે ॥૩૩॥

આ પ્રથમ આરકનું વર્ણન છે.

गुरुलघुपर्यवैः अनन्तैः अगुरुलघुपर्यवै अनन्तैः उत्थानकर्मबलवीर्यपुरुषकारपराक्रमपर्यवैः अनन्तगुणपरिहाण्या परिहीयमाणे २ अत्र खलु सुषमा नाम समा कालः प्रत्यपद्यत श्रमणा युष्मन् ॥ सू० ३४ ॥

टीका– 'तीसे णं समाए' इत्यादि । 'तीसे' तस्याः=सुषमसुषमायाः 'णं' खलु 'समाए' समायाः 'चउहिं सागरोवम कोडाकोडीहिं' चतसृभिः सागरोपम-कोटीकोटीभिः कृत्वा 'काले वीइक्कंते' काले व्यतिक्रान्ते=चतुस्सागरोपम कोटीकोटी प्रमाणे काले व्यतीते सति कीदृशे तस्मिन् काले ? इत्याह-'अणंतेहिं' अनन्तैः–अनन्तसंख्यकैः 'वण्णपज्जवेहिं' वर्णपर्यवैः वर्णः–शुक्लपीत रक्त नील कृष्ण भेदात् पञ्चविधाः, कथिताः कपिशादयस्तु संयोगजन्या इति ते न विवक्षिताः, तेषां वर्णानां ये पर्यवाः पर्यायाः केवली बुद्धिकृता निर्विभागा भागा एकगुण शुक्लत्वादयस्तैः, 'अणंतेहिं गंधपज्जवेहिं' अनन्तैः, गन्धपर्यवैः, 'अणंतेहिं रसपज्जवेहिं' अनन्तैः रसपर्यवै , 'अणंतेहि फासपज्जवेहिं' अनन्तैः स्पर्शपर्यवैः, 'अणंतेहिं संघयणपज्जवेहिं' अनन्तैः संहननपर्यवैः-संहननानि अस्थिनिचयरचना

द्वितीय आरक वर्णन—

"तीसे ण समाए चउहिं सागरोवमकोडाकोडीहिं काले वीइक्कंते" इत्यादि ।

टीकार्थ–तीसे ण समाए चउहिं सागरोवमकोडाकोडीहिंकाले वीइक्कंते" जब चार कोडाकोडी सागर काल व्यतीत हो जाते है तब दूसरा अवसर्पिणी का काल प्रारंभ होता है. ऐसा यहा सम्बन्ध लगाना चाहिए प्रथम जो सुषम सुषमानामका काल है उसकी स्थिति ४ चार कोडाकोडी सागरोपम की है, यह अवसर्पिणी काल का प्रथम भेद है अत' अवसर्पिणी काल में क्रमश आयुकाय आदि का प्रतिसमय ह्रास हो जाता है. इसीलिये "अणतेहिं वण्ण पज्जवेहिं अणतेहिं गंधपज्जवेहिं, अणतेहिं रसपज्जवेहिं अणंतेहिं फास पज्जवेहिं" धीरे २ अनन्त वर्णपर्यायों का, अनन्त गन्ध पर्यायो का, अनन्त रसपर्यायो का, अनन्त स्पर्शपर्यायों का धीरे २ ह्रास होते २ जब चार कोडा कोडा प्रमाण समय समाप्त हो जाता है, इसी प्रकार अनन्त सहनन-पर्यायो का, अनन्त सस्थानपर्यायो का, उच्चत्व पर्यायो का, अनन्त आयुपर्यायों का, अनन्त

(द्वितीय આરક વર્ણન

'तीसेणं समाए चउहिं सागरोवम कोडाकोडीहिं काले वीइक्कंते' इत्यादि सूत्र ॥३४॥

ટીકાર્થ–"तीसेणं समाए चउहिं सागरो०" જ્યારે ચાર કોડાકોડી સાગર વ્યતીત થઈ જાય છે ત્યારે દ્વિતીય અવસર્પિણી કાળ પ્રારંભ થાય છે. અહીં એવો સંબંધ જાણવો જોઈએ જે સુષમ સુષમા કાળ છે તેની સ્થિતિ ૪ કોડાકોડી સાગરોપમ છે આ અવસર્પિણી કાળનો પ્રથમ ભેદ છે એથી અવસર્પિણી કાળમા ક્રમશ આયુ, કાળ વગેરેનો પ્રતિ સમય હ્રાસ થતો જાય છે એટલા માટે ' अणंतेहिं वण्णपज्जवेहिं अणंतेहि गंध पज्जवेहिं अणंतेहिं रसपज्जवेहिं अणंतेहिं फासपज्जवेहिं' ધીમે ધીમે અનન્ત વર્ણપર્યાયોનો, અનન્તગન્ધ પર્યાયોનો, અનંત રસ પર્યાયોનો અનંત સ્પર્શના પર્યાયો હ્રાસ થતા થતાં જ્યારે ચાર કોડાકોડી પ્રમાણ સમય સમાપ્ત થઈ જાય છે આ પ્રમાણે અનંત સહનન પર્યાયોના અનંત સંસ્થાન પર્યાયોનો અનેક ઉચ્ચત્વ પર્યાયોનો અનંત આયુપર્યાયોનો અનંત ગુરુ–લઘુ પર્યાયોનો અનંત અગુરૂ લઘુ પર્યા-

विशेषरूपाणि वज्रऋषभनाराच-वज्रर्षभनाराचार्द्धनाराचकीलिका सेवार्त्तभेदात् षड्विधा नि, अत्र चारके वज्रऋषभनाराचस्येव सद्भाव' अन्येषामभावात्, तस्य वज्रऋषभनाराच-संहननस्य पर्यवास्तैः, 'अणंतेहिं संठाणपज्जवेहिं' अनन्तैः संस्थानपर्यवैः-संस्थानानि= आकृतिरूपाणि समचतुरस्रन्यग्रोधसादि कुब्जक वामन हुण्डभेदात् षड्विधानि, अत्र चारके समचतुरस्रनामकं प्रथमं संस्थानं गृह्यते-अन्येषामभावात्, तानि तस्य समचतुरस्रनामकस्य संस्थानस्य पर्यवास्तै तथा 'अणंतेहिं उच्चत्त पज्जवेहिं' अनन्तैः उच्चत्वपर्यवैः-उच्च-त्वं=शरीरोच्छ्रायः-प्रथमेऽरके च तत् त्रिगव्यूतप्रमाणं तस्य पर्यवैः, तथा 'अणंतेहिं आउप-

गुरुलघु पर्यायो का, अनन्त अगुरुलघु पर्यायो का, अनन्त उत्थान कर्म बल वीर्य पुरुषकार पराक्रम पर्यायो का ह्रास होते २ जब चार कोडाकोडी प्रमाण प्रथम आरा अवसर्पिणी का समाप्त हो जाता है तब अवसर्पिणी काल का द्वितीय सुषमा नामका आरा इस भरतक्षेत्र में प्रारम्भ हो जाता है। यहां जो वर्णादिको की पर्यायो का कथन किया गया है वह केवली भगवान् की बुद्धि के द्वारा किये गये निर्विभाग भागो को मानकर किया गया है. ये वर्णादिकों के निर्विभाग भाग एक गुण शुक्लत्वादि रूप पड़ते हैं, इस आरक में वज्रऋषभनाराच सहनन ही होता है, अन्य सहनन नहीं होते हैं, सहनन हड्डियो की एक प्रकार की रचना विशेष का नाम है, ये सहनन वज्रऋषभनाराच सहनन, नाराच सहनन, अर्द्धनाराचसहनन, कीलिका सहनन और सेवार्तसहनन के भेद से ६ प्रकार के शास्त्रों में वर्णित हुए है, संस्थान नाम आकार का है ये भी ६ प्रकार के होते हैं- समचतुरस्रसंस्थान, न्यग्रोधपरिमंडलसंस्थान, कुब्जकसंस्थान, वामन संस्थान, सादिसंस्थान और हुण्डकसंस्थान, इस आरक में समचतुरस्रनामका प्रथम संस्थान ही होता है. अन्य संस्थान नहीं। उच्चत्व से यहा शरीर की ऊँचाई गृहीत हुई है, प्रथम आरक में शरीर की ऊँचाई ३ तीन कोश की होती है और आयु का प्रमाण तीन पल्यो

યોનો અનંત ઉત્થાન કર્મબળવીર્ય પુરુષકારપરાક્રમ પર્યાયોનો હ્રાસ થતા થતાં જ્યારે ૪ કોડાકોડી પ્રથમ આરા અવસર્પિણીનો સમાપ્ત થઈ જાય છે ત્યારે અવસર્પિણી કાળનો દ્વિતીય સુષમાનામક આરો આ ભરતક્ષેત્રમા પ્રારંભ થઇ જાય છે અહીં જે વર્ણાદિકોના પર્યાયોનું કથન કરવામાં આવેલ છે. તે કેવલી ભગવાનની બુદ્ધિ વડે કરવામા આવેલ નિર્વિભાગ ભાગોને માનીને કરવામા આવેલ છે. એ વર્ણાદિકોના નિર્વિભાગ ભાગ એક ગુણ શુક્લત્વાદિ રૂપ પડે છે આ આરકમાં વજ્ર ઋષભનારાચ સંહનન જ હોય છે અન્ય સંહનનોનો અભાવ રહે છે સંહનન અસ્થિઓની એક પ્રકારની રચના વિશેષનુ નામ છે, એ સંહનનો શાસ્ત્રોમા વજ્રઋષભનારાચ સંહનન ઋષભનારાચ સંહનન, નારાચસંહનન અર્દ્ધનારાચ સંહનન કીલિકા સંહનન અને સેવાર્ત સંહનનના ભેદથી ૬ પ્રકારના વર્ણિત થયેલ છે સંસ્થાન આકારનુ નામ છે. એના પણ ૬ પ્રકારો છે. સમચતુરસ્રસંસ્થાન ન્યગ્રોધ પરિમંડલસંસ્થાન કુબ્જક સંસ્થાન વામન સંસ્થાન સાદિસંસ્થાન અને હુણ્ડક સંસ્થાન આ આરકમા અન્ય સંસ્થાનો નહિ પણ ફક્ત સમચતુરસ્રનામક પ્રથમ સંસ્થાન જ હોય છે. ઉચ્ચત્વથી અહીં શરીરની ઉંચાઇ ગૃહીત થયેલી છે પ્રથમ આરકમા શરીરની ઊંચાઈ ૩ ગાઉ જેટલી હોય છે આયુનું પ્રમાણ ત્રણ પલ્યો

ज्जवेहिं' अनन्तैः आयुः पर्यवैः आयुः-जीवित, तदत्र प्रथमेऽरके त्रि पल्योपमप्रमाणं गृह्यते, तस्य पर्यवास्तैः, तथा 'अणंतेहिं गुरुलहु पज्जवेहिं' अनन्तै गुरुलघुपर्यवै.-गुरुलघुनि=गुरुलघुद्रव्याणि-वादर स्कन्धद्रव्याणि औदारिक वैक्रियाहारकतैजसरूपाणि तेपां पर्यवास्तै तथा 'अणंतेहिं अगुरुलहु पज्जवेहिं' अनन्तैः अगुरुलघुपर्यवैः अगुरुलघूनि=अगुरुलघुद्रव्याणि सूक्ष्मद्रव्योाणि तानि च पौद्गलिकान्येव ग्राह्याणि अपौद्गलिकग्रहणे तु धर्मास्तिकायादीनामपि ग्रहणं प्रसज्येत ततश्च तेपामपि पर्यवहानिरापद्येत, तानि अगुरुलघुद्रव्याणि कार्मण मनो भापादि द्रव्याणि तेपा पर्यवास्तैः, तथा 'अणंतेहिं उट्ठाण कम्मवल वीरियपुरिसक्कार परक्कमपज्जवेहिं' अनन्तै उत्थानकर्मबलवीर्यपुरुपकारपराक्रमपर्यवै उत्थानं-चेष्टाविशेपः, कर्म-भ्रमणादिक्रिया विशेपः, बलं-शरीरसामर्थ्यं वीर्यं जीवभाव, जीवत्वमित्यर्थ पुरुपकारः पौरुपम् अभिमानविशेपः, पराक्रमः-निष्पादितस्वविपयः पुरुपकार एव, एतेषां पर्यायास्तैश्च कृत्वा 'अणतगुणपरिहाणीए' अनन्तगुणपरिहान्या अनन्तगुणानाम्-अनन्तानां ज्ञानदर्शनाद्यनन्तानां निर्विभागभागानां वर्णादिपर्यवानां परिहाणिः-अपचयस्तया परिहा-

पम का होता है. गुरु लघु द्रव्य से वादरस्कन्धद्रव्यरूप जो औदारिक, वैक्रिय, आहारक एव तैजस शरीर है उनको ग्रहण हुआ है अगुरुलघु द्रव्य से सूक्ष्मद्रव्यरूप जो पौद्गलिक द्रव्य है वे ही गृहीत हुए हैं, अपौद्गलिक सूक्ष्मद्रव्य नहीं यदि इनका भी यहा ग्रहण होना मान लिया जाय तो धर्मास्तिकायादिक द्रव्यो का भी ग्रहण होना मानना पडेगा तो इस तरह से इनके पर्यायो की भी हानि होने का प्रसङ्ग प्राप्त होगा, अतः इस प्रसग की निवृत्ति के लिये अगुरुलघु द्रव्य पद से कार्मण मनोभापादि द्रव्यो का ही ग्रहण किया जानना चाहिये इस तरह वर्णगुण की, गन्धगुण की, रसगुण की एव स्पर्शगुण की, जो पर्याय हैं- केवली के द्वारा अपनी बुद्धि से किये गये जो निर्विभाग भाग है- वे अनन्त सख्यक है, संहनन की पर्यायें अनन्त हैं, सस्थान की पर्याये अनन्त है, उच्चत्व की पर्याये अनन्त हैं, आयु कर्मकी पर्याये अनन्त हैं, गुरुलघु द्रव्यों की पर्याये अनन्त हैं, उत्थान-चेष्टा विशेष रूप, कर्म-भ्रमणादि रूपक्रिया, शरीर

પમ જેટલું હોય છે. ગુરુ-લઘુ દ્રવ્યથી બાદર સ્કન્ધ દ્રવ્ય રૂપ જે ઔદારિક વૈક્રિય આહારક તેમજ તૈજસ શરીર છે તેનુ ગ્રહણ થયેલ છે અગુરૂ લઘુ દ્રવ્યથી સૂક્ષ્મ દ્રવ્ય રૂપ જે પૌદ્ગલિક દ્રવ્ય છે તેમનું જ ગ્રહણ થયેલુ છે અપૌદ્ગલિક સૂક્ષ્મ દ્રવ્ય નું નહિ. જો એમનુ પણ અહીં ગ્રહણ કરવામાં આવે તો ધર્માસ્તિકાયાદિક દ્રવ્યોનું પણ ગ્રહણ માનવુ જ પડશે તો આ પ્રમાણે એમની પર્યાયોની પણ હાનિ થવાની સ્થિતિ ઉપસ્થિત થશે એટલામાટે આ પ્રસ ગની નિવૃત્તિ માટે અગુરુ લઘુ દ્રવ્યપણા થી કાર્મણ અને મનો ભાષાદિ દ્રવ્યોનુ ગ્રહણ કરવામા આવવુ જોઈએ આ પ્રમાણે વર્ણ ગુણની ગન્ધગુણની રસગુણની તેમજ સ્પર્શ-ગુણની જે પર્યાયો છે-કેવલી વડે સ્વ બુદ્ધિથી કરવામા આવેલ જે નિર્વિભાગભાગો છે તે અન ત સ ખ્યક છે સ હનનની પર્યાયો અન ત છે સ સ્થાનની પર્યાયો અન ત છે ઉચ્ચત્વની પર્યાયો અન ત છે આયુકર્મની પર્યાયો અન ત છે ગુરુલઘુ દ્રવ્યોની અને અગુરૂ લઘુ દ્રવ્યોની પર્યાયો અન ત છે ઉત્થાન—ચેષ્ટા વિશેષરૂપ કર્મભ્રમણાદિ રૂપ ક્રિયા શરીર સામર્થ્યરૂપ બળ વીર્ય

यमाणे२, परिहीयमाणे परिहीयमाणे–नितान्तमपचयं गच्छति सति 'एत्थणं' अत्र - अत्रान्तरे खलु 'सुसमा णामं समा काले' सुसमा नाम समा कालः त्रिकोटि सागरोपमप्रमाणः अवसर्पिण्या द्वितीयोऽरकः। 'पडिवज्जिसु' प्रत्यपद्यत–प्रतिपन्नो लागत इति। यथेपाम नन्तत्वम् अनुसमयमनन्तगुणहानिश्च भवति तदुच्यते, तथाहि–'तीसे णं समाए उत्तमकट्ठपत्ताए' इति' इति प्रागुक्तोक्त्या सुसमसुसमा–काले कल्पद्रुमपुष्पफलादिगता ये वर्णगन्धरसादयस्ते उत्कृष्टाः, तेषां केवली प्रज्ञया छिद्यमाना यदि निर्विभागा भागाः क्रियन्ते तर्हि अनन्ता भागा भवन्ति। तेषां मध्यादनन्तभागात्मक एको राशिः प्रथमारक द्वितीय–समये त्रुटयति, एवं तृतीयादि समयेष्वपि वक्तव्यं यावत्प्रथमारकान्तिमसमय पर्यन्तम्। इयमेव रीतिः अवसर्पिणी चरम समयं यावद् बोध्या। अतएव– 'अनन्त गुण-

---

सामर्थ्यरूप बल, वीर्य - जीव की शक्ति, पुरुषकार और पराक्रम की पर्यायें भी अनन्त हैं, इन सब अनन्त पर्यायों को केवली भगवान् ही जानते है सो इन सब पर्यायरूप अनन्त गुणो की जब धीरे २ प्रतिसमय हानि होते २ सुषम सुषमा नाम का प्रथम आरक समाप्त हो जाता है तब ३ तीन कोडाकोडी सागरोपमप्रमाण वाला द्वितीय आरक की जिसका नाम सुषमा है प्रारंभ होता है इन वर्णादि पर्यायो में अनन्तता और प्रत्येक समय में अनन्तगुण हानि जो होती है उसे यहा स्पष्ट किया जाता है–सुषमसुषमा काल में कल्पद्रुम के पुष्प और फलादि को में जो वर्ण, गन्ध और रसादि होते है वे उत्कृष्ट होते है। इनके यदि केवली की प्रज्ञासे निर्विभाग भाग किये जावे–तो वे अनन्त भाग होते है इनके मध्य से अनन्त भागात्मक एक राशि प्रथम आरक के द्वितीय समय में समाप्त हो जाती है, द्वितीय अनन्तभागात्मक राशि प्रथम आरक के तृतीय समय में समाप्त हो जाती है इस प्रकार तृतीयादि अनन्तभागात्मकराशियां प्रथम आरक के चतुर्थादि समयो में समाप्त होती रहती है सो इस प्रकार से इनके समाप्त होते रहने का यह क्रम प्रथम आरक के अन्तिम समय तक जानना चाहिये, तथा इसी प्रकार का यही क्रम अवसर्पिणी काल के अन्तिम समय तक चालु रहता है ऐसा जानना चाहिये, इस

જીવની શક્તિ પુરુષકાર અને પરાક્રમથી પર્યાયો પણ અનંત છે એ સર્વ અનંત પર્યાયોને કેવલી જ જાણે છે તો એ સર્વ પર્યાયરૂપ અનંત ગુણોથી જ્યારે ધીમે ધીમે પ્રતિસમય હાનિ થતા થતાં સુષમ સુષમા નામે પ્રથમ આરક સમાપ્ત થઈ જાય છે ત્યારે ત્રણ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણયુક્ત દ્વિતીય આરક કે જેનું નામ સુષમા છે તે પ્રારંભ થાય છે એ વર્ણાદિ પર્યાયોમા અનંતતા અને દરેક સમયમા અનંતગુણ હાનિ જે હોય છે તેનુ અહીં સ્પષ્ટીકરણ કરવામા આવે છે સુષમ સુષમા કાળમાં કલ્પદ્રુમો અને તેમના પુષ્પો તેમજ ફળ વગેરેમા જે વર્ણ ગન્ધ અને રસાદિ હોય છે તે ઉત્કૃષ્ટ હોય છે એમના જો કેવલીની પ્રજ્ઞાથી નિર્વિભાગ ભાગ કરવામા આવે તો તે અનંત ભાગ થાય છે એમના મધ્યથી અનંતભાગાત્મક એક રાશિ પ્રથમ આરકના દ્વિતીય સમયમા સમાપ્ત થઈ જાય છે દ્વિતીય અનંતભાગાત્મક રાશિ પ્રથમ આરકના તૃતીય સમયમાં સમાપ્ત થઈ જાય છે આ પ્રમાણે તૃતીયાદિ અનંત ભાગાત્મક રાશિઓ પ્રથમ આરકના ચતુર્થાદિ સમયોમા સમાપ્ત થતી રહે છે. તો

परिहाण्या' इत्यत्र अनन्तगुणानां परिहानिस्तया इति षष्ठी तत्पुरुषो न तु कर्मधारयः । गुणशब्दश्च भागपर्यायवाची आगमेषु प्रसिद्धः ।

नन्वेवं वर्णादीनाम् अनन्तगुणहान्या श्वेतादिवर्णानां गन्धादीनां च सर्वथोच्छेदः प्रसज्येत, एतच्च प्रत्यक्षविरुद्धम् जातीयपुष्पादौ श्वेतवर्णस्य अन्यत्राप्यवर्णानां तथैव गन्धादीनां सम्प्रत्यप्युपलभ्यमानत्वात् ? इति चेत् , आह–आगमे हि अनन्तकस्य अनन्त-भेदा उक्ताः, तत्र हीयमानभागानाम् अनन्तकम् अल्पम् तदपेक्षया मौलराशेः–भागानन्तकं बृहत्तरं बोध्यम् अतो न सर्वथोच्छेद इति । युज्यते च तेषां सर्वथोच्छेदाभावो भव्यवत्

तरह "अनन्तगुणपरिहाण्या" पद मे अनन्त निर्विभागभागों की परिहानि से ऐसा ही अर्थ करके "अनन्तगुणानां परिहाण्या" में षष्टी तत्पुरुष समास समझना चाहिये । कर्मधारय नहीं गुण शब्द भाग अर्थ का वाचक है यह बात आगम में प्रसिद्ध है ।

यहां ऐसी शका हो सकती है कि जब वर्णादिकों के अनन्तगुणों की हानि होती कही गई है तो फिर इस तरह से इन श्वेतादि वर्णों का और गन्धादि गुणों का सर्वथा उच्छेद ही हो जावेगा परन्तु ऐसा तो होने का नहीं क्योंकि वर्तमान काल में इन सब ही इन गुणों का जैसे जातीय पुष्पादि में श्वेतवर्ण का, इसी तरह अन्यत्र भी अन्य श्वर्णों का एवं गन्धादिको का सद्भा व तो देखा ही जाता है तो इस शंका का उत्तर ऐसा है कि आगम में अनन्त के भी अनन्त भेद माने गये हैं इनमें हीयमानभागों का जो अनन्तक है वह तो अल्प है और इनमें मूलराशि का जो भागानन्तक है वह बृहत्तर है इसलिये इनका सर्वथा उच्छेद नहीं हो सकता है । भव्य की तरह इनके सर्वथा उच्छेद होने का प्रसङ्ग ही प्राप्त नहीं होता है अभी तक अनन्त काल से भी भव्यों के सिद्ध अवस्थापन्न होते रहने पर भी और अनन्तकाल तक भी भव्य सिद्ध अवस्था-

આ રીતે એમની સમાપ્તિ સંબધી આ ક્રમ પ્રથમ આરકના અંતિમ સમય સુધી જાણવો જોઈએ. તેમજ આ પ્રમાણે એ જ ક્રમ અવસર્પિણી કાલના અતિમ સમય સુધી ચાલૂ રહે છે એવું પણ જાણવુ જોઈએ. આ પ્રમાણે अनन्तगुणपरिहाण्या પદમા અનંત નિર્વિભા-ગોની પરિહાનિથી એવો જ અર્થ ગ્રહણ કરીને अनन्तगुणानां परिहाण्या માં ષષ્ઠી તત્પુરુષ સમાસ સમજવો જોઈએ કર્મધારય નહિ ગુણ શબ્દ ભાગ અર્થનોવાચક છે આ વાત આ-ગમમા પ્રસિદ્ધ છે.

અહીં એવી શંકાપણ ઉદ્ભવી શકે છે કે જ્યારે વર્ણાદિકોના અનંત ગુણોની હાનિ થતી રહી છે એવું કહેવામાં આવ્યું છે તો પછી આ રીતે તો એ શ્વેતાદિ વર્ણોનો અને ગન્ધાદિ ગુણોનો સર્વથા ઉચ્છેદ જ થઈ જશે પણ આવુ થશે નહિ કેમકે વર્તમાન કાળમાં એ સર્વ ગુણોનો—જેમ જાતીય પુષ્પાદિમાં શ્વેતવર્ણોનો આ પ્રમાણે અન્ય પણ અન્ય-અન્ય વર્ણનો તેમજ ગંધાદિકોનો સદ્ભાવ તો જોવામા આવે જ છે તો આ શંકા નોજવાબ આ પ્રમાણે છે કે આગમમાં અનતતાના પણ અનંત ભેદો માનવામા આવ્યા છે. એમાં હીયમાન ભાગો નો જે અનંતક છે તે તો અલ્પ છે અને એમનામા જે મૂલરાશિનો ભાગાન્તક છે, તે બૃહત્તર છે એથી એમના સર્વથા ઉચ્છેદનનો સંભવ નથી. ભવ્યની જેમ

यथा सिध्यत्स्वपि भव्येषु न तेषामनन्तकालेनापि निर्लेपना तथा सर्वजीवेभ्योऽनन्तगुणानाम् उत्कृष्टवर्णादिगतभागानां न सर्वथोच्छेद इति । न च ते संख्याता एव सिध्यन्ति, इमे तु प्रतिसमयम् अनन्ता हीयन्ते इति महद्दृष्टान्तवैषम्यम्? इति वाच्यम्, यतस्तत्रसिध्यतां भव्यानां यथा संख्यातता तथा सिद्धिकालोऽनन्तः एवमत्राऽपि यथा प्रतिसमयम् अनन्तानामेषां हीयमानता तथा हानिकालोऽवसर्पिणी प्रमाण एव ततः परम् उत्सर्पिणी प्रथमसमयादौ तेनैव क्रमेण वर्द्धन्ते वर्णादय इति सर्वे सुस्थितम् । 'अणंतेहिं

पन्न होते रहेगे फिर भी इनका सर्वथा उच्छेद जैसे नहीं होता है उसी प्रकार मे सर्व जीवों की अपेक्षा अनन्तगुणो उत्कृष्ट वर्णादिगतभागों का सर्वथा उच्छेद नहीं होगा, ।

शंका—वे सख्यात ही सिद्ध होते हैं परन्तु ये तो प्रतिसमय अनन्तरूप में ही हीन होते रहते है, इस तरह जो भव्य का दृष्टान्त देकर आपने इनकी निर्लेपता का अभाव प्रतिपादित किया है—सो इस दृष्टान्त में तो इनको अपेक्षा बहुत बडी विषमता है—अर्थात् इस दृष्टान्त से वर्णादिकों के सर्वथा उच्छेद होने का जो प्रसङ्ग दिया गया है वह हटना नहीं है बना ही रहता है? सो इस प्रकार की यह आशका भी ठींक नही है—क्यों कि सिद्ध होनेवाले भव्य जीवों में जैसी सख्यातता है वैसी काल में सख्यातता नहीं है किन्तु वह सिद्धि काल तो अनन्त है इसो प्रकार प्रत्येक समय में अनन्त वर्णादि भावो में जैसी हीयमानता है क्योकि वह उनका हानिकाल अव सर्पिणी प्रमाण ही है इसके बाद तो उत्सर्पिणी के प्रथम काल के प्रथम समय से लेकर अन्तिम काल के अन्तिम समय तक ये वर्णादि भाव इसी क्रम से वर्द्धमान होते रहते है । अतः किसी भी काल में इन वर्णादि भावोका सर्वथा उच्छेद प्राप्त नही हो सकता है । "अणतेहिं उच्चत्त

એમનુ સર્વથા ઉચ્છેદન થાય તેવો પ્રસંગ જ ઉપસ્થિત થતો નથી આજ સુધી અનંતકાલથી ભવ્યો સિદ્ધ અવસ્થાપન્ન થતા આવ્યા છે અને ભવિષ્યમા પણ તેઓ અનંતકાલ સુધી સિદ્ધ અવસ્થાપન્ન થતા રહેશે, છતાં એ તેમનુ સર્વથા ઉચ્છેદન થતુ નથી. આ પ્રમાણે જ સર્વજીવોની અપેક્ષાએ અનંતગુણ ઉત્કૃષ્ટ વર્ણાદિગત ભાગોનું સર્વદા ઉચ્છેદન થશે નહિ.

શંકા—તેઓ તો સખ્યાત જ સિદ્ધ હોય છે, પણ એ તો પ્રતિ સમય અનંતરૂપમાંજ હીન થતા રહે છે, આ પ્રમાણે જે ભવ્યનુ દૃષ્ટાન્ત આપીને તમે એમની નિર્લેપતાનો અભાવ પ્રતિપાદિત કર્યો છે, તો આ દૃષ્ટાન્તમા તો એમની અપેક્ષા ખૂબજ વિષમતા છે, એટલે કે આ દૃષ્ટાન્તથી વર્ણાદિકોનો સર્વથા ઉચ્છેદ થવા સંબંધી જે પ્રસંગ આપવામાં આવેલ છે તે કાયમ જ રહે છે તો આ જાતની આ આશંકા પણ યોગ્ય ન કહેવાય કેમકે સિદ્ધ થનારા ભવ્ય જીવોમા જેવી સંખ્યાતતા છે તેવી કાળમાં સંખ્યાતતા નથી પરંતુ તે સિદ્ધિ કાળ તો અભિન્ન છે આ રીતે દરેક સમયમાં અનંત વર્ણાદિ ભાવોમા જેવી હીયમાનતા છે, તે તેમનો હાનિકાલ અવસર્પિણી પ્રમાણ જ છે એના પછી તો ઉત્સર્પિણીના પ્રથમકાળના પ્રથમ સમયથી માંડીને અંતિમકાળના અંતિમ સમય સુધી એ વર્ણાદિ ભાવો એ જ ક્રમથી વર્દ્ધમાન થતા રહે છે માટે કોઇ પણ કાળમા એ વર્ણાદિભાવેનો સર્વથા ઉચ્છેદ પ્રાપ્ત થઈ શકતો નથી.

परिहाण्या' इत्यत्र अनन्तगुणानां परिहानिस्तया इति षष्ठी तत्पुरुषो न तु कर्मधारय'। गुणशब्दश्च भागपर्यायवाची आगमेषु प्रसिद्धः।

नन्वेवं वर्णादीनाम् अनन्तगुणहान्या श्वेतादिवर्णानां गन्धादीनां च सर्वथोच्छेदः प्रसज्येत, एतच्च प्रत्यक्षविरुद्धम् जातीयपुष्पादौ श्वेतवर्णस्य अन्यत्राण्यवर्णानां तथैव गन्धादीनां सम्प्रत्यप्युपलभ्यमानत्वात्? इति चेत्, आह--आगमे हि अनन्तकस्य अनन्तभेदा उक्ताः, तत्र हीयमानभागानाम् अनन्तकम् अल्पम् तदपेक्षया मौलराशेः-भागानन्तकं बृहत्तरं बोध्यम् अतो न सर्वथोच्छेद इति। युज्यते च तेषां सर्वथोच्छेदाभावो भव्यवत्

तरह "अनन्तगुणपरिहाण्या" पद में अनन्त निर्विभागभागों की परिहानि से ऐसा ही अर्थ करके "अनन्तगुणानां परिहाण्या" में षष्ठी तत्पुरुष समास समझना चाहिये। कर्मधारय नहीं गुण शब्द भाग अर्थ का वाचक है यह बात आगम में प्रसिद्ध है।

यहां ऐसी शका हो सकती है कि जव वर्णादिकों के अनन्तगुणों की हानि होती कही गई है तो फिर इस तरह से इन श्वेतादि वर्णों का और गन्धादि गुणों का सर्वथा उच्छेद ही हो जावेगा परन्तु ऐसा तो होने का नहीं क्योंकि वर्तमान काल में इन सब ही इन गुणों का जैसे जातीय पुष्पादि में श्वेतवर्ण का, इसी तरह अन्यत्र भी अन्य वर्णों का एवं गन्धादिकों का सद्भाव तो देखा ही जाता है तो इस शंका का उत्तर ऐसा है कि आगम में अनन्त के भी अनन्त भेद माने गये हैं इनमें हीयमानभागों का जो अनन्तक है वह तो अल्प है और इनमें मूलराशि का जो भागानन्तक है वह बृहत्तर है इसलिये इनका सर्वथा उच्छेद नहीं हो सकता है। भव्य की तरह इनके सर्वथा उच्छेद होने का प्रसङ्ग ही प्राप्त नहीं होता है अभी तक अनन्त काल से भी भव्यो के सिद्ध अवस्थापन्न होते रहने पर भी और अनन्तकाल तक भी भव्य सिद्ध अवस्था-

---

આ રીતે એમની સમાપ્તિ સંબંધી આ ક્રમ પ્રથમ આરકના અંતિમ સમય સુધી જાણવો જોઈએ. તેમજ આ પ્રમાણે એ જ ક્રમ અવસર્પિણી કાલના અંતિમ સમય સુધી ચાલૂ રહે છે એવું પણ જાણવું જોઈએ. આ પ્રમાણે अनन्तगुणपरिहाण्या પદમાં અનંત નિર્વિભાગોની પરિહાનિથી એવો જ અર્થ ગ્રહણ કરીને अनन्तगुणानां परिहाण्या માં ષષ્ઠી તત્પુરુષ સમાસ સમજવો જોઈએ કર્મધારય નહિ ગુણ શબ્દ ભાગ અર્થનોવાચક છે આ વાત આગમમાં પ્રસિદ્ધ છે.

અહીં એવી શંકાપણ ઉદ્ભવી શકે છે કે જ્યારે વર્ણાદિકોના અનંત ગુણોની હાનિ થતી રહી છે એવુ કહેવામાં આવ્યું છે તો પછી આ રીતે તો એ શ્વેતાદિ વર્ણોનો અને ગન્ધાદિ ગુણોનો સર્વથા ઉચ્છેદ જ થઈ જશે પણ આવું થશે નહિ કેમકે વર્તમાન કાળમાં એ સર્વ ગુણોનો—જેમ જાતીય પુષ્પાદિમાં શ્વેતવર્ણોનો આ પ્રમાણે અન્ય પણ અન્ય-અન્ય વર્ણનો તેમજ ગંધાદિકોનો સદ્ભાવ તો જોવામાં આવે જ છે તો આ શંકા નોજવાબ આ પ્રમાણે છે કે આગમમાં અનંતતાના પણ અનંત ભેદો માનવામાં આવ્યા છે. એમાં હીયમાન ભાગો નો જે અનંતક છે તે તો અલ્પ છે અને એમનામાં જે મૂલરાશિનો ભાગાન્તક છે, તે બૃહત્તર છે એથી એમના સર્વથા ઉચ્છેદનનો સંભવ નથી. ભવ્યની જેમ

यथा सिध्यत्स्वपि भव्येषु न तेषामनन्तकालेनापि निर्लेपना तथा सर्वजीवेभ्योऽनन्तगुणानाम् उत्कृष्टवर्णादिगतभागानां न सर्वथोच्छेद इति । न च ते संख्याता एव सिध्यन्ति, इमे तु प्रतिसमयम् अनन्ता हीयन्ते इति महद्दृष्टान्तवैषम्यम्? इति वाच्यम्, यतस्तत्रसिध्यतां भव्यानां यथा संख्यातता तथा सिद्धिकालोऽनन्तः एवमत्राऽपि यथा प्रतिसमयम् अनन्तानामेषां हीयमानता तथा हानिकालोऽवसर्पिणी प्रमाण एव ततः परम् उत्सर्पिणी प्रथमसमयादौ तेनैव क्रमेण वर्द्धन्ते वर्णादय इति सर्वं सुस्थितम् । 'अणंतेहिं

पन्न होते रहेगे फिर भी इनका सर्वथा उच्छेद जैसे नहीं होता है उसी प्रकार मे सर्व जीवों की अपेक्षा अनन्तगुणो उत्कृष्ट वर्णादिगतभागों का सर्वथा उच्छेद नहीं होगा, ।

शंका—वे सख्यात ही सिद्ध होते हैं परन्तु ये तो प्रतिसमय अनन्तरूप में ही हीन होते रहते हैं, इस तरह जो भव्य का दृष्टान्त देकर आपने इनकी निर्लेपता का अभाव प्रतिपादित किया है—सो इस दृष्टान्त में तो इनको अपेक्षा बहुत बडी विषमता है—अर्थात् इस दृष्टान्त से वर्णादिकों के सर्वथा उच्छेद होने का जो प्रसङ्ग दिया गया है वह हटना नहीं है बना ही रहता है? सो इस प्रकार की यह आशंका भी ठींक नही है—क्यों कि सिद्ध होनेवाले भव्य जीवों में जैसी सख्यातता है वैसी काल में सख्यातता नहीं है किन्तु वह सिद्धि काल तो अनन्त है इसी प्रकार प्रत्येक समय में अनन्त वर्णादि भावो में जैसी हीयमानता है क्योकि वह उनका हानिकाल अव सर्पिणी प्रमाण ही है इसके बाद तो उत्सर्पिणी के प्रथम काल के प्रथम समय से लेकर अन्तिम काल के अन्तिम समय तक ये वर्णादि भाव इसी क्रम से वर्द्धमान होते रहते है । अतः किसी भी काल में इन बर्णादि भावोका सर्वथा उच्छेद प्राप्त नही हो सकता है । "अणतेहिं उच्चत्त

એમનુ સર્વથા ઉચ્છેદન થાય તેવો પ્રસંગ જ ઉપસ્થિત થતો નથી આજ સુધી અનંતકાલથી ભવ્યો સિદ્ધ અવસ્થાપન્ન થતા આવ્યા છે અને ભવિષ્યમા પણ તેઓ અનંતકાલ સુધી સિદ્ધ અવસ્થાપન્ન થતા રહેશે, છતાં એ તેમનું સર્વથા ઉચ્છેદન થતુ નથી. આ પ્રમાણે જ સર્વજીવોની અપેક્ષાએ અનંતગુણ ઉત્કૃષ્ટ વર્ણાદિગત ભાગોનું સર્વદા ઉચ્છેદન થશે નહિ-

શંકા—તેઓ તો સંખ્યાત જ સિદ્ધ હોય છે, પણ એ તો પ્રતિ સમય અનંતરૂપમાંજ હીન થતા રહે છે, આ પ્રમાણે જે ભવ્યનુ દૃષ્ટાન્ત આપીને તમે એમની નિર્લેપતાનો અભાવ પ્રતિપાદિત કર્યો છે, તો આ દૃષ્ટાન્તમા તો એમની અપેક્ષા ખૂબજ વિષમતા છે, એટલે કે આ દૃષ્ટાન્તથી વર્ણાદિકોનો સર્વથા ઉચ્છેદ થવા સંબંધી જે પ્રસગ આપવામાં આવેલ છે તે કાયમ જ રહે છે તો આ જાતની આ આશંકા પણ યોગ્ય ન કહેવાય કેમકે સિદ્ધ થનારા ભવ્ય જીવોમા જેવી સંખ્યાતતા છે તેવી કાળમાં સંખ્યાતતા નથી પરંતુ તે સિદ્ધિ કાળ તો અભિન્ન છે આ રીતે દરેક સમયમાં અનંત વર્ણાદિ ભાવોમા જેવી હીયમાનતા છે, તે તેમનો હાનિકાલ અવસર્પિણી પ્રમાણ જ છે એના પછી તો ઉત્સર્પિણીના પ્રથમકાળના પ્રથમ સમયથી માંડીને અંતિમકાળના અંતિમ સમય સુધી એ વર્ણાદિ ભાવો એ જ ક્રમથી વર્દ્ધમાન થતા રહે છે માટે કોઇ પણ કાળમાં એ વર્ણાદિભાવોનો સર્વથા ઉચ્છેદ પ્રાપ્ત થઈ શકતો નથી.

उच्चत्तपज्जवेहिं' इति यदुक्तं, तत्रैवमाशङ्का संजायते तथाहि–उच्चत्वं शरीरस्य स्वावगाढमूलक्षेत्रादुपरितननभः प्रदेशावगाहित्वं तत्पर्यवाश्च एकद्वित्रिप्रतरावगाहित्वादयोऽसंख्यातप्रतरावगाहित्वान्ता असंख्याता एव, अवगाहना क्षेत्रस्यासंख्यातप्रदेशात्मकत्वात्, कथं तर्हि एषा मनन्तत्वम् ? कथ चैतेऽनन्तभागपरिहाण्या परिहीयन्ते ? इति ।

अत्रोच्यते–प्रथमारके यत् प्रथमसमायोत्पन्नानामुत्कृष्टशरीरोच्चत्वं भवति ततो द्वितीयादि समयोत्पन्नानां यावतामेकनभः प्रतरावगाहित्वलक्षणपर्यवाणा हानिस्तावत् पुद्गलानान्तकं हीयमानं द्रष्टव्यम्, आधारहानावाधेयहानेरावश्यकत्वात् । तेन उच्चत्वपर्यवाणामप्यनन्तत्वं सिद्धं नभः प्रतरावगाहस्य पुद्गलोपचयसाध्यत्वादिति

पज्जवेहिं" ऐसा जो कहा गया है सो वहां पर ऐसी आशंका हो सकती है कि स्वावगाढभूत मूल क्षेत्र से लेकर ऊपर ऊपर तक का जो नभः प्रदेश है उस नभ' प्रदेश में जो अवगाहिता हैं वही शरीर की उच्चता है इस उचता की पर्याये एक दो तीन प्रतरावगाहित्व आदि असख्यात प्रतरावगाहित्व तक होती हैं और ये असख्यात ही होती है तात्पर्य इसका यही है कि जीव का अवगाह आकाश के एक प्रदेश से लेकर असख्यातप्रदेश तक ही होता है क्योंकि लोकाकाश के असंख्यात ही प्रदेश हैं तो फिर यहां पर पर्यायो में अनन्तता कैसे कही गई है और कैसे यह अनन्तभागो की परिहानि से हीन कही गई हैं ? सो इस शंका का समाधान ऐसा है कि प्रथम आरक के प्रथम समय में उत्पन्न हुए जीवो की जो शरीरोच्चता होती है उससे द्वितोयादि समयो में उत्पन्न हुए जीवो की जितनी एक नभः प्रदेशावगाहित्व रूप पर्यायो की हानि होती है वह अनन्तरूप में हीयमान होती है क्यो कि आधार को हानि में आधेय को हानि होना आवश्यक है, इससे उच्चत्वादि पर्यायो में भी नभः प्रदेशावगाह पुद्गलोपचय साध्य होने से अनन्तता सिद्ध हो जाती है । "अनन्तैः आयुः पर्यवैः" ऐसा जो कहा गया है सो वहा पर भी ऐसी आशका हो

"अणंतेहिं उच्चत्तपज्जवेहिं" આમ જે કહેવામા આવ્યુ તે ત્યા એવી શકા થઈ શકે કે સ્વાવગાઢ ભૂત મૂલ ક્ષેત્રથી માંડીને ઉપર–ઉપરનો જે નભઃ પ્રદેશ છે, તે નભ પ્રદેશમા જે અવગાહિત છે, તે જ શરીરની ઉચ્ચતા છે, આ ઉચ્ચતાની પર્યાયો એક, બે, ત્રણ પ્રતરાવગાહિત્વ આદિ અસખ્યાત પ્રતરાવગાહિત્વ સુધી હોય છે અને એ અસખ્યાત જ હોય છે. તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે જીવનો અવગાહ આકાશના એકપ્રદેશથી માડીને અસંખ્યાત પ્રદેશ સુધી જ હોય છે કેમ કે લોકાકાશના અસંખ્યાતજ પ્રદેશો છે, તો પછી અહીં પર્યાયોમા અનંતતા શા માટે કહેવામાં આવી છે ? અને કેવી રીતે આ અનતભાગોની પરિહાનિથી હીન કહેવામાં આવા છે ? તો આ શંકાનુ સમાધાન આ પ્રમાણે છે કે પ્રથમ આરકમાં પ્રથમ સમયમાં ઉત્પન્ન થયેલા જીવોની જે શરીરોચ્ચતા હોય છે તેનાથી દ્વિતીયાદિ સમયોમાં ઉત્પન્ન થયેલા જીવોની જેટલી એક નભઃ પ્રદેશાવગાહિત્વ રૂપ પર્યાયોની હાનિ હોય છે તે અનંતરૂપમા હીયમાન હોય છે કેમ કે આધારની હાનિમા આધેયની હાનિ આવશ્યક છે, એનાથી ઉચ્ચત્વાદિ પર્યાયોમા પણ નભ પ્રદેશાવગાહપુદ્ગલોપચય સાધ્ય હોવાથી અનંતતા સિદ્ધ થઈ જ જાય છે 'અનન્તૈ આયુઃ પર્યવૈઃ' આમ જે કહેવામા

अनन्तैः आयुः पर्यवैः' इति यदुक्तम्, तत्रैवमाशङ्का जायते, तथाहि-पर्यवाणाम् एकसमयोना द्विसमयोना यावदसङ्ख्येयसमयोनोत्कृष्टा स्थितिरिति पर्यवाः स्थितिस्थानतारतम्यरूपा असंख्येया एव, आयुः स्थिते रसंख्यातसमयात्मकत्वात्, तर्हि कथमुक्तम्-'अनन्तैः आयुः पर्यवैः' इति ?, अत्राह– हीयमानस्थितिस्थानकारणीभूतानि अनन्तानि आयुः कर्मदलिकानि प्रतिसमयं परिहीयन्ते । तानि हीयमानानि अनन्तानि आयुः कर्मदलिकानि भवस्थितिकारणत्वात् आयुः पर्यवा एव, अतस्तेषाम् अनन्तत्वे नास्ति काऽपि विप्रतिपत्तिरिति ।

तथा- 'अनन्तै गुरुलघुपर्यवैः' इति यदुक्तं, तत्रगुरुलघु-पर्यवाः=औदारिक वैक्रियाहारकतैजसरूपाणां बादरस्कन्धद्रव्याणां पर्याया इति तत्र प्रकृते वैक्रियाहारकयोरनुपयोगः, तेन तत्राद्यसमये औदारिकशरीरमाश्रित्य उत्कृष्ट वर्णादयो बोध्याः, ततः परं

सकती है कि एक समय हीन, दो समय हीन, यावत् असंख्यात समय हीन जो उत्कृष्ट स्थिति होती है वही आयु की पर्याये है, इस स्थिति स्थानो की तरतमता को लेकर आयु की पर्याये असख्यात ही हो सकती हैं, क्योकि आयु की स्थिति असख्यात समयरूप ही होती है, तो फिर आयु की पर्यायो में अनन्तता कैसे कही गई है ? तो इस शका का समाधान ऐसा है कि हीयमानस्थितिस्थानकोके कारणीभूत जो आयुकर्मदलिक प्रतिसमय हीन होते हैं वे हीयमान अनन्त आयुकर्मदलिक भवस्थिति के कारणभूत होने से आयु के पर्यायरूप ही होते है अतः इनकी अनन्तता में कोई विप्रतिपत्ति नही है, "अनन्तै गुरुलघु पर्यवैः" ऐसा जो कहा गया है सो औदारिक वैक्रिय आहारक एवं तैजस रूप बादर स्कन्ध द्रव्यो की जो पर्याये हैं वे गुरु लघु पर्याय है । प्रकृत में वैक्रिय और आहारक पर्यायों का उपयोग नहीं लिया गया है । अतः प्रथम आरक में आद्यसमय में औदारिक शरीर को आश्रित करके उत्कृष्ट वर्णादिक जानना चाहिए इसके बाद वे उसी तरह से हीन होते जाते हैं । तथा तैजस शरीर को आश्रित करके आद्य-

---

આવ્યું છે, તે ત્યાં પણ એવી આશંકા થઈ શકે છે કે એક સમય હીન, બે સમય હીન, યાવત્ અસખ્યાત સમય હીન જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ હોય છે તે જ આયુની પર્યાય છે. આ સ્થિતિ સ્થાનોની તરતમ્યતા લઈને આયુની પર્યાયો અસંખ્યાત જ થઈ શકે છે. કેમ કે આયુની સ્થિતિ અસંખ્યાત સમય રૂપ જ હોય છે. તો પછી આયુની પર્યાયોમાં અનંતતા શા માટે કહેવામાં આવી છે ? તો આ શંકાનું સમાધાન આ પ્રમાણે છે કે હીયમાન સ્થિતિ સ્થાનકોના કારણભૂત જે આયુ કર્મ દલિકો પ્રતિ સમયે હીન થતા રહે છે તેઓ હીયમાન અનંત આયુ કર્મ દલિક ભવસ્થિતિના કારણ ભૂત હોવાથી આયુના પર્યાય રૂપ જ હોય છે એથી એમની અનંતતામાં કોઈ પણ જાતની વિપત્તિ નથી. "अनन्तै र्गुरुलघुपर्यवै" આમ જે કહેવામાં આવ્યું છે તો ઔદારિક વૈક્રિય આહારક તેમ જ તૈજસ રૂપ બાદર સ્કન્ધ દ્રવ્યોની જે પર્યાયો છે તે ગુરુલઘુ પર્યાયો છે. પ્રકૃતમાં વૈક્રિય અને આહારક પર્યાયોનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો નથી. એથી પ્રથમ આરકનો આદ્યસમયમાં ઔદારિક શરીરને આશ્રિત કરીને ઉત્કૃષ્ટ વર્ણાદિક જાણવુ જોઈએ. ત્યારબાદ તેઓ તે પ્રમાણે

तथैव हीयन्ते। तथा- तैजस शरीरमाश्रित्याद्यसमये कपोतपरिणामक जाठराग्निरुत्कृष्टः, तदनन्तरं हान्या मन्द मन्दतरादि वीर्यकत्वरूपो भवतीति

तथा- 'अनन्तैरगुरुलघुपर्यवैः, इत्युक्तम्। तत्र 'अगरुलगु द्रव्याणि=कार्मणमनोभाषादीनि पौद्गलिकानि सूक्ष्मद्रव्याणि' इत्यर्थः कृतः। तत्र कार्मणस्य सातवेदनीय शुभनिर्माण सुस्वर सौभाग्यादेयादि रूपस्य बहुस्थित्यनुभागप्रदेशकत्वेन, मनोद्रव्यस्य बहुग्रहणासन्दिग्धग्रहणझटितिग्रहण बहुधारणादि मत्वेन, भाषाद्रव्यस्य उदात्तत्व गम्भीरोपनीतरागत्वप्रतिपादनादविधायितादिरूपत्वेन च आदिसमये उत्कृष्टत्वं ततः परं क्रमेणानन्ता पर्यवा हीयन्तेऽइति।

तथा- 'अनन्तै रुत्थानकर्मबलवीर्यपुरपकारपराक्रमपर्यवैः' इत्युक्तम्। उत्थानादयः प्रथमसमये उत्कृष्टाः, ततः पर क्रमशो हीयन्ते इति बोध्यम्। अत्र प्रकृतविपये प्राचीना

समय मे कपोत परिणामक जठर सबधी अग्नि उत्कृष्ट होती है। इसके बाद द्वितीयादिक समयो में वह हानिरूप से होती हुई मन्द मन्दतर आदि वीर्य प्रभाव वाली होती जाती है।

"अनन्तैः अगुरुलघुपर्यवैः" ऐसा जो कहा गया है सो इसका अर्थ कार्मण मनोवर्गणा और भाषा वर्गणा आदि रूप सूक्ष्म पौद्गलिक द्रव्य ऐसा किया है इनमें जो कार्मण द्रव्यरूप सूक्ष्म पुद्गल द्रव्य है एव उसमें जो सातावेदनीय, शुभनिर्माण, सुस्वर, सौभाग्य और आदेयादि प्रकृतियां है उनमें बहु स्थिति रूप, बहु अनुभाग रूप, बहुप्रदेशरूप जो बध है उस रूप से मनोद्रव्य का बहुग्रहणरूप से, असदिग्ध ग्रहणरूपसे, झटिति ग्रहणरूप से और बहुधारणादि मत्त्व रूप से, भाषा द्रव्य का उदात्तरूप से, गंभीर रूप से राग आदि रूप से आदि समय में उत्कृष्ट सचय-ग्रहण होता है इसके बाद द्वितीयादि समयों में क्रमशः इनकी अनन्त पर्याय हीयमान होने लगती हैं।

तथा-"अनन्तैरुत्थानकर्मबलवीर्यपुरुषकारपराक्रमपर्यवैः" ऐसा जो कहा गया है सो इसका

જ હીન થતા જાય છે તેમ જ તૈજસ શરીરને આશ્રિત કરીને આદ્યસમયમાં કપોત પરિણામક જઠર સંબંધી અગ્નિઅતિ ઉત્કૃષ્ટ હોય છે, ત્યાર બાદ દ્વિતીયાદિક સમયોમાં તે હાનિરૂપમા પરિણત થતી મન્દ મન્દતર વગેરે વીર્ય-પ્રભાવવાળી થતી જાય છે.

"अनन्तैः अगुरुलघुपर्यवैः" આમ કહેવામા આવ્યું છે તો આનો અર્થ કાર્મણ, અને મનોવર્ગણા અને ભાષાવર્ગણા આદિ રૂપ સૂક્ષ્મ પૌદ્ગલિક દ્રવ્ય આમ કરવામાં આવેલ છે. એમનામાં જે કાર્મણ દ્રવ્ય રૂપ સૂક્ષ્મ પુદ્ગલ દ્રવ્ય છે અને તેના જે સાતાવેદનીય, શુભ-નિર્માણ સુસ્વર, સૌભાગ્ય અને આદેયાદિ પ્રકૃતિઓ છે, તેમનામા બહુસ્થિતિરૂપ, બહુ અનુભાગ રૂપ, બહુ પ્રદેશરૂપ જે બન્ધ છે, તે રૂપથી મનોદ્રવ્યનું બહુગ્રહણરૂપથી, અસદિગ્ધ ગ્રહણ રૂપથી,ઝટિતિ ગ્રહણ રૂપથી અને બહુધારણાદિમત્વ રૂપથી, ભાષાદ્રવ્યનું ઉદાત્ત રૂપથી, ગંભીર રૂપથી રાગ આદિ રૂપથી આદિ સમયમાં ઉત્કૃષ્ટ-સંચય ગ્રહણ હોય છે ત્યાર બાદ દ્વિતીયાદિ સમયોમાં ક્રમશઃ એમના અનંત પર્યાયો હીયમાન થવા માંડે છે

તથા—"अनन्तैरुत्थानकर्मबलवीर्य पुरुषकारपराक्रमपर्यवैः" એવું જે કહેવામા આવ્યું

गाथाः—संघयणं सठाणं, उच्चत्त आउय च मणुयाणं ।
अणुसमयं परिहायइ, ओसप्पिणो कालदोसेण ॥१॥
कोहमयमायलोभा, ओसन्नं वड्ढए य मणुयाणं ।
कूड तुल कूडमाणा, तेणाऽणुमाणेण सव्वंपि ॥२॥
विसमा अज्ज तुलाओ, विसमाणि य जणवएसु माणाणि ।
विसमा रायकुलाइं, तेण उ विसमाइ वासाइ ॥३॥
विसमेसु य वासेसु, हुति असाराइं ओसहिबलाइ ।
ओसहि दुब्बल्लेण य, आउ परिहायई णराणं ॥४॥

छाया— संहननं संस्थानम् उच्चत्वम् आयुश्च मनुजानाम् ।
अनुसमयं परिहीयते अवसर्पिणोकाल दोषेण ॥१॥
क्रोधमदमायालोभाः प्रायो वर्धन्ते च मनुजानाम् ।
कूटतुला कूटमाने तेनानुमानेन सर्वमपि ॥२॥
विषमा अद्य तुला विषमाणि च जनपदेषु मानानि ।
विषमाणि राजकुलानि तेन तु विषमाणि वर्षाणि ॥३॥

तात्पर्य ऐसा है कि–प्रथम अवसर्पिणी काल मे उत्थान आदि प्रथम समय में उत्कृष्ट होते हैं इसके बाद क्रमश ये द्वितीयादि समयों में हीन होते जाते हैं इस प्रकृत विषय में प्राचीन गाथाएँ इस प्रकार से है—

"सघयणं सठाणं उच्चत्त आउयं च मणुयाणं, । अणुसमयं परिहायइ, ओसप्पिणीकालदोसेण ॥१॥
कोह मयमायलोभा ओसन्न वड्ढए य मणुयाणं । कूडतुल कूडमाणा तेणाऽणुमाणेण सव्वंपि ॥२॥
विसमा अज्जतुलाओ विसमाणि य जणवएसु माणाणि । विसमारायकुलाइ तेण उ विसमाइ वासाइ॥३॥
विसमेसु य वासेसु हुंति असाराइ ओसहिबलाइ । ओसहि दुब्बलेण य आउ परिहायइ णराणं ॥४॥

છે તો આનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે—પ્રથમ અવસર્પિણી કાળમાં ઉત્થાન આદિ પ્રથમ સમયમાં ઉત્કૃષ્ટ હોય છે ત્યારબાદ-ક્રમશ એઓ દ્વિતીયાદિ સમયોમાં હીન થતા જાય છે. આ પ્રકૃતવિષયમાં પ્રાચીન ગાથાઓ આ પ્રમાણે છે :

संघयणं संठाणं उच्चत्तं आउयं च मणुयाणं,
अणुसमयं परिहायइ ओसप्पिणी कालदोसेण ॥१॥
कोहमयमाय लोभा ओसन्न वड्ढए य मणुयाणं
कूडतुलकूडमाणा तेणंऽणुमाणेण सव्वेपि ।२।
विसमा अज्ज तूलाओ विसमाणि य जणवएसु माणाणि,
विसमा रायकुलाइ तेण उ विसमाइ वासाइं ॥३॥
विसमेसुय वासेसु हुंति असाराइ ओसहिबलाइ ।
ओसहि दुब्बलेण य आउ परिहायइ णराणं ॥४॥

विषमेषु च वर्षेषु भवन्ति असाराणि ओषधिवलानि ।
ओषधिदौर्वल्येन च आयु परिहीयते नराणाम् ॥४॥ इति ।

एषा वर्णगन्धादिपर्यवाणां हानि रवसर्पिणीकालदोषेण बोध्या इय तु दुष्षमामाश्रित्य बाहल्येन भवति शेषारकेषु तु यथासंभव विज्ञेयेति । ननु-'नित्यद्रव्यस्यापि कालस्य कथं हानि ?' इति शङ्कस्याशङ्कानिवारणार्थं भवता वर्णगन्धादि पर्यवाणां हानिर्निर्दिष्टा, वर्णादि पर्यवाश्च पुद्गलधर्माः, हीयमानैस्तैः कालस्य हानिरसंभाव्या, नहि अन्यधर्मैर्हीयमानैः अपरस्य हानिः क्वचिद् दृष्टा यद्यन्यधर्मैर्हीयमानैरपरस्य हानिः स्वीक्रियेत, तर्हि वृद्धाया वयोहानौ युवत्या अपि वयोहानिः प्रसज्येत, न चैवं भवतीति चेत्, आह, कालो हि कार्यमात्रस्य कारणमिति कार्यगतधर्मान् कारणेऽप्युपचर्य कालस्य हानिरुक्ते न काऽपि विप्रतिपत्तिरिति ॥सू० ३४॥

इनका भाव स्पष्ट है इन वर्ण गन्ध आदि पर्यायों की हानि अवसर्पिणी काल के दोष से होती है ऐसा जानना चाहिये, दुष्षमा आरक को आश्रित करके तो वर्ण गन्ध आदिको को हानि बहुत अधिक रूप में होती है शेष आरकों में यथा सभव हो होती है ऐसा तीर्थंकरों का आदेश है ।

काल को तो नित्य द्रव्य माना गया है फिर इसकी हानि कैसे होती है ? इस प्रकार शङ्का करने वाले की शङ्का को निवारण करने के निमित्त आपने जो वर्ण गन्ध आदि पर्यायो की हानि कही हैं सो यह कथन तो ठीक है क्योंकि वर्णादिकों की पर्यायें पुद्गलधर्मरूप हैं, परन्तु इन हीयमानों के द्वारा काल की हानि होना तो असभवित है क्यों कि अन्य की हानि में अन्य की हानि नहीं होती है कहीं ऐसा तो देखा नहीं जाता है कि वृद्धा की वयो हानि में युवती के वय की हानि होती हो' सो इसका उत्तर ऐसा है कि काल कार्यमात्र के परिवर्तन में कारण होता है इसलिये कार्यगत धर्मों का कारण में भी उपचार कर लिया जाता है अतः यहाँ पर इसी बात को लेकर काल की हानि कह दी गई है, इसमे विवाद जैसी कोई बात नहीं है।।३४॥

એમનો ભાવ સ્પષ્ટ છે આ બધા વર્ણ ગન્ધવગેરે પર્યાયોની હાનિ અવસર્પિણી કાળના દોષથી થાય છે, એમ સમજવુ જોઈએ દુષ્ષમા આરકને આશ્રિત કરીને તો વર્ણ ગન્ધ વગેરે આદિકોની હાનિ અત્યધિક રૂપમાં થાય છે. શેષ આરકોમા યથાસંભવ જ થાય છે, એવી તીર્થંકરોની આજ્ઞા છે

કાળને તો નિત્ય દ્રવ્ય માનવામા આવેલ છે. તો પછી એને હાનિ કેવી રીતે થાય છે? આ જાતની શંકા કરનારાઓની શંકાનું નિવારણ કરવા માટે તમે જે વર્ણ. ગન્ધ વગેરે પર્યાયોની હાનિ બતાવેલ છે તો આ કથન તો ઠીક જ છે કેમ કે વર્ણાદિકોની પર્યાયો પુદ્ગલ રૂપ છે, પણ આ હીયમાનો વડે કાળની હાનિ થવી એ તો અસંભવિત છે કેમ કે અન્યની હાનિમાં કોઈ અન્યની હાનિ થતી નથી કોઈ સ્થળે આવું તો જોવામા આવતું નથી કે વૃદ્ધાની વયોહાનિમા યુવતીના વયની હાનિ થતી હોય તો આનો જવાબ આ પ્રમાણે છે કે કાળ કાર્યમાત્રના પરિવર્તનમાં કારણભૂત હોય છે. એથી કાર્યગત ધર્મોનો કારણમા પણ ઉપચાર કરવામા આવે છે એથી અહી એ વાતને લઈ ને જ કાલની હાનિ કહેવામા આવી છે એમા વિવાદ જેવી કોઈ વાત નથી. ॥૩૪॥

मूलम्– जंबुद्दीवे णं भंते ! दीवे इमीसे ओसप्पिणीए सुसमाए समाए उत्तमकट्ठपत्ताए भरहस्स वासस्सकेरिसए आयारभावपडोयारे होत्था ? गोयमा ! बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे होत्था, से जहाणामए आलिंगपुक्खरेइ वा, तं चेव जं सुसम सुसमाए पुव्ववण्णियं, णवरं णाणत्तं चउधणुसहस्समूसिया एगे अट्ठावीसे पिट्ठकरंडुयसए, छट्ठभत्तस्स आहारट्ठे, चउसट्ठिं राइंदियाइं सारक्खंति, दो पलिओवमाइं आऊ, सेसं तं चेव । तीसे णं समाए चउव्विहा मणुस्सा अणुसज्जित्था, जहा–एका १, पउरजंघा २, कुसुमा ३. सुसमणा ४, ॥सू३५॥

छाया—जम्बूद्वीपे खलु भदन्त ! द्वीपे अस्या अवसर्पिण्याः सुषमायां समायाम् उत्तमकाष्ठा प्राप्तायां भरतस्य वर्षस्य कीदृश आकारभावप्रत्यवतारोऽभवत् ?, गौतम ! बहुसमरमणीयो भूमिभागोऽभवत् तद्यथानामकम् आलिङ्गपुष्कर इति वा, तदेव यत् सुषमसुषमायां पूर्ववर्णितम् नवरं नानात्वं चतुर्धनुस्सहस्रोच्छ्रिता. एकम् अष्टाविंशं पृष्ठ करण्डकशतं षष्ठभक्तस्य आहारार्थः, चतुष्षष्टिं रात्रिन्दिवं संरक्षन्ति, द्वे पल्योपमे आयुः शेष तदेव । तस्यां खलु समायां चतुर्विधा मनुष्याः अन्वषजन्, तद्यथा–एकाः १, प्रचुर-जङ्घाः २, कुसुमाः ३, सुषमना ४, ॥ ३५ ॥

टीका–'जबुद्दीवे णं' इत्यादि ।

गौतमस्वामी पृच्छति–'जंबुद्दीवे णं भंते ! दीवे' हे भदन्त ! जम्बूद्वीपे खलु द्वीपे 'इमीसे' अस्याः वर्त्तमानाया 'ओसप्पिणीए' अवसर्पिण्याः 'सुसमाए समाए उत्तमकट्ठपत्ताए' सुषमायां समायाम् उत्तमकाष्ठाप्राप्तायाम्=उत्कृष्टावस्थामुपगतायां सत्यां 'भरहस्स वासस्स केरिसए' भरतस्य वर्षस्य कीदृशः=किं प्रकारकः 'आयारभावपडोयारे' आकार-भाव प्रत्यवतारःस्वरूपपर्यायप्रादुर्भावः 'होत्था' अभवत् ? इति । भगवान् आह–'गोयमा ! बहुसमरमणिज्जे' हे गौतम ! बहुसमरसणीय=अत्यन्तसमो मनोरमश्च 'भूमिभागे'

टीका—"जंबुद्दीवे णं भंते ! दीवे इमीसे ओसप्पिणीए" इत्यादि ।

इस सूत्र द्वारा गौतम ने प्रभु से पूछा है "जंबुद्दोवे णं भते ! दीवे०" हे भदन्त ! जब इस जम्बूद्वीप में इस अवसर्पिणी के सुषमा नामक आरे की मौजूदगी में जब कि वह अपनी उत्कृष्ट अवस्था में वर्तमान रहता है भरत क्षेत्र की स्थिति कैसी रहती है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–"गोयमा ! बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे होत्था, से जहाणामए आलिंगपुक्खरेइ वा त चेव जं

जंबुद्दीवेण भंते दीवे इमीसे ओसप्पिणीए, इत्यादि सूत्र–॥३५॥

ટીકાર્થ–આ સૂત્ર વડે ગૌતમે પ્રભુને આ જાતનો પ્રશ્ન કર્યો છે કે "जंबुद्दीवेणं भंते दीवे०" "હે ભદન્ત ! જ્યારે આ જમ્બૂદ્વીપમા આ અવસર્પિણીના સુષમા નામક આરકની હયાતીમા જ્યારે તે પોતાની ઉત્કૃષ્ટ અવસ્થામા વર્તમાન રહે છે, ત્યારે ભરતક્ષેત્રની સ્થિતિ કેવી રહે છે ? એના

भूमिभागः=भूमिप्रदेशः 'होत्था' अभवत् । तत्र दृष्टान्तमाह-'से जहानामए' इत्यादि । 'से जहा णामए' तद्यथा नामकम् 'आलिंगपुक्खरेइ वा' आलिङ्गपुष्कर इति वा, इत्यादि सर्वं वर्णन सुषमसुषमा सूत्रवद् बोध्यम् । एतदेव दर्शयति सूत्रकारः 'तं चेव जं सुसम सुसमाए पुव्ववण्णियं' तदेव यत् सुषमसुषमायां पूर्ववर्णितमिति । सम्प्रति ततो वैशिष्ट्यं प्रतिपादयति 'नवर' इत्यादि । णवरं' नवरं=केवलं 'णाणत्त' नानात्वं=भेदोऽयम्, यत् सुषमसुषमासमुत्पन्ना मनुजाः 'चउधणुसहस्समूसिया' चतुर्धनुस्सहस्रोच्छ्रिताः=चतुस्सहस्र-धनुः परिमाणोच्चाः क्रोशद्वयोन्नताः प्रज्ञप्ताः । तेषां मनुजानाम् 'एगे' एकम् 'अट्ठावीसे-पिट्ठकरंडयसए' अष्टाविंश पृष्ठकरण्डकशतम्=अष्टाविंशत्यधिकैकशतसंख्यकाः पृष्ठकरण्डकाः भवन्ति । प्रथमारकोत्पन्न मनुजापेक्षया सुषमारकोत्पन्नमनुजानां पृष्ठकरण्डका अर्धे भवन्तीति बोध्यम् । तथा-तेषां मनुजानां 'छट्ठभत्तस्स' षष्ठभक्तेऽतिक्रान्ते 'आहारट्ठे' आहारार्थः =आहारप्रयोजनं समुत्पद्यते । तथा ते मनुजाः 'चउसट्ठिं राइंदियाइं' चतुष्षष्टिं रात्रिन्दिवं स्वापत्यं 'सारक्खन्ति' संरक्षन्ति । अत्रेदं बोध्यम्-चतुष्षष्टिदिवसावशिष्टायुषस्ते मनुजाः अपत्यानि जनयन्ति, तानि चतुष्षष्टिदिवसावधिसंरक्ष्य संगोप्य पूर्वोक्तप्रकारेण कालधर्म-

सुसमसुसमाए पुव्ववण्णियं" हे गौतम ! इस काल की उपस्थिति में भरतक्षेत्र का भूमिभाग बहु सम रमणीय रहता है अत्यन्त सम और मनोरम होता हैं यहा इसका वर्णन "आलिङ्गपुष्कर आदि रूप से पूर्व में सुषमसुषमा के वर्णन में कहे गये सूत्र की तरह से कर लेना चाहिये। परन्तु उस काल के समय के वर्णन में और इस काल के समय के वर्णन में जो अन्तर है वह 'नवर" इस पद द्वारा सूचित करते हुए सूत्रकार कहते है कि इस काल में उत्पन्न हुए मनुष्य "चउधणुसहस्समूसिया एगे अट्ठावीसे पिट्ठकरंडयसए, छट्ठ भत्तस्स आहारट्ठे चउसट्ठिं राइंदियाइं सारक्खंति" चारहजार धनुष की अवगाहनावाले होते हैं अर्थात्-दो कोश के ऊँचे शरीर वाले होते है, १२८ इनके पृष्ट करण्डक होते है, अवसर्पिणी के प्रथम काल के मनुष्यो के पृष्टकरण्डक २५६ होते है-तब कि इनके पृष्ट करण्डक उनसे आधे होते है, दो दिन के व्यतीत हो जाने

જવાબમાં પ્રભુ કહે છે—'गोयमा ! बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे होत्था से जहा णामए आलिंग पुक्खरेइ वा तं चेव जं सुसमसुसमाए पुव्ववण्णियं" હે ગૌતમ ! એ કાળમાં ભરતક્ષેત્રનો ભૂમિભાગ બહુસમરમણીય રહે છે, અતીવ સમ અને મનોરમ હોય છે અહીં આ ભૂમિભાગનું વર્ણન आलिङ्ग पुष्कर' વગેરે રૂપમાં પૂર્વમાં સુષમ સુષમાના વર્ણનમાં કહેવામાં આવેલ સૂત્રની જેમ જ સમજી લેવું જોઈએ. પણ તે કાળના સમયના વર્ણનમાં અને આ કાળના સમયના વર્ણનમાં જે અન્તર છે તે 'नवरं' આ પદ વડે સૂચિત કરતાં સૂત્રકાર કહે છે કે તે કાળમાં જન્મેલ મનુષ્ય 'चउधणुसहस्समूसिया एगे अट्ठावीसे पिट्ठ करंडयसए, छट्ठ स्स आहारट्ठे, चउसट्ठिं राइंदियाइं सारक्खंति" ચાર હજાર ધનુષ જેટલી અવગાહનાવાળા હોય છે એટલે કે બે ગાઉ જેટલા ઉંચા શરીરવાળા હોય છે. ૧૨૮ એમના પૃષ્ઠ કરંડકો હોય છે અવસર્પિણીના પ્રથમકાળના મનુષ્યોના પૃષ્ઠ કરંડકો ૨૫૬ હોય છે.

युक्ता भवन्ति । तदपत्यानां सप्त अवस्थाक्रमाः-पूर्ववत् बोध्याः । तत्र प्रत्येकस्यामवस्थायां कालमानं नवदिनानि, अष्टौ घट्यः, चतुस्त्रिंशत्पलानि, किंचिदधिकानि सप्तदश चाक्षराणि । सप्तभिर्विभक्ताः चतुष्षष्टि दिवसाः पूर्वोक्तप्रमाणा एव लभ्यन्ते । पूर्वापेक्षया तेषामधिकसंरक्षणकालः कालस्य हीयमानस्य सत्त्वेन उत्थानादीना हीयमानत्वात् उत्थानादीनामभिव्यक्तौ बहुतरदिवसानामपेक्षितत्वेन बोध्यः । एवमग्रेऽपि बोध्यमिति । तथा-तेषां मनुजानाम् आयु:=जीवितकालः 'दोपलिओवमाइं' द्वे पल्योपमे=द्विपल्योपमप्रमाणं भवति । अत्र सूत्रे गौतमस्वामिनः प्रश्नवाक्य' भगवत उत्तरवाक्य च सुषमसुषमा सूत्रवद् बोध्यमिति । 'आऊ सेसं त चेव' इदमायुः प्रमाणं शरीरोच्छ्रयादिकं च सुषमाया आदि समये बोध्यम् । अतः पर क्रमेण हानिर्बोध्येति ।

पर इन्हें आहार की अभिलाषा होती है, अर्थात् दो दिन के बाद ये आहार करते है, ये अपने बाल बच्चो के सभाल ६४ दिन रात तक करते हैं, "दो पलिओवमाइं आऊ सेस त चेव" इनकी आयु का काल दो पल्योपम प्रमाण होता है इनके बच्चो की अवस्था का क्रम जैसा पहिले कहा गया हैं वैसा ही यहा पर जानना चाहिए इनकी प्रत्येक अवस्था में कालमान नौ दिन का होता हैं, ८ घडिया होती हैं, ३४ पल होते है, कुछ अधिक १७ अक्षर होते है ६४ दिनो को सात से विभाजित करने पर यही प्रमाण आता है, इस कथन से सूत्रकार ने यह साबित किया है कि इनका सरक्षणकाल पूर्वकाल के सरक्षण काल को अपेक्षा है, काल की हीयमानता होने से यहां उत्थान आदि हीयमन होते है, इन उत्थान आदि की अभिव्यक्ति होने में बहुतर दिवसों की अपेक्षा रहा करती है, इसी तरह से आगे भी इनके सम्बन्ध में कथन जानना चाहिए, इनका आयुकाल दो पल्योपम प्रमाण होता है तथा इनके शरीर की ऊँचाई दो कोश की होती है इत्यादि रूप से जो ऐसा कहा गया है वह सब कथन सुषमा काल के आदि समय में कहा गया

જ્યારે એમના પૃષ્ઠ કરંડકો તેમના કરતાં અડધા હોય છે બે દિવસો પસાર થાય પછી એમને આહારની અભિલાષા થાય છે એટલે કે બે દિવસ પછી એઓ આહાર ગ્રહણ કરે છે એ ઓ પોતાના બાળકોની સંભાળ ૬૪ દિવસ-રાત સુધી કરે છે "दो पलिओवमाइं आऊ सेसं तं चेव" એમના આયુષ્યની અવધિ બે પલ્યોપમ પ્રમાણ જેટલી હોય છે એમનાં બાળકોનો અવસ્થાક્રમ જેમ પહેલા કહેવામાં આવેલ છે તેમ જ સમજવો એમની દરેક દરેક અવસ્થામા કાળમાન નવ દિવસનું હોય છે, ૮ ઘડીઓ હોય છે, ૩૪ પલ હોય છે, કંઈક વધારે ૧૭ અક્ષર હોય છે, ૬૪ દિવસને ૭ વડે વિભાજિત કરીએ તો એ જ પ્રમાણ આવે છે. આ કથન થી સૂત્રકારે આ વાત સિદ્ધ કરી છે કે એમનો સંરક્ષણ કાળ પૂર્વકાળના સંરક્ષણ કાળની અપેક્ષાએ છે. કાળની હીયમાનતા હોવાથી અહીં ઉત્થાન આદિ હીયમાન હોય છે એ ઉત્થાન આદિકોની અભિવ્યક્તિ હોવામાં બહુતર દિવસોની અપેક્ષા રહે છે. આ પ્રમાણે હવે પછી પણ એમના સંબંધમા આ રીતે જાણવું જોઈએ કે એમનો આયુકાળ બે પલ્યોપમ પ્રમાણ જેટલો હોય છે, તેમ જ એમના શરીરની ઊંચાઈ બે ગાઉ જેટલી હોય છે ઈત્યાદિ રૂપમા જે આવુ કથન કરવામાં આવેલ છે તે બધુ સુષમા કાળના આદિ

अथ भगवान् मनुष्य भेदानाह–'तीसे णं' इत्यादि। हे गौतम ! 'तीसेण समाए' तस्यां खलु समायां 'चउव्विहा मणुस्सा' चतुर्विधा मनुष्याः 'अणुसज्जित्था' अन्वपजन्= अनुपक्तवन्तः, 'तं जहा' तद्यथा 'एका' एकाः=प्रधानाः श्रेष्ठा, एकशब्दस्यात्र संज्ञात्वान्न सर्वनामता १, 'पउरजंघा' प्रचुरजङ्घा=पीनजङ्घाः, न तु काकवत् तनुजङ्घा इति २, 'कुसुमा' कुसुमाः सौकुमार्येण कुसुमसदृशत्वात् ३, 'सुसमणा' सुशमनाःसुष्ठु शमन=शान्तभावो येषां ते तथा–अतिशान्ताः प्रतनुकपायत्वादिति ४, अत्र तद्गुणवैशिष्ट्यात् तत्तज्जातीयता बोध्येति पूर्वारकोत्पन्नपड्जातीयमनुष्याणामत्रारकेऽभावादिमे मनुष्यास्ततोभिन्नजातीया एव भवन्तीति बोध्यम् ॥सू० ३५॥ इति द्वितीयारकः ॥

अथ तृतीयारकस्य स्वरूपं प्रतिपादयितुं प्रश्नोत्तरस्वरूपात्मकं सूत्रमाह—

मूलम्– तीसे णं समाए तिहि सागरोवम कोडाकोडीहिं काले वीइक्कंते अणंतेहिं वण्ण पज्जवेहिं जाव अणंतगुणपरिहाणीए परिहायमाणे परिहायमाणे एत्थ णं सुसमदुस्समा णामं समा पडिवज्जिसु समणाउसो सा णं समा तिहा विभज्जइ पढमे तिभाए १. मज्झिमे तिभाए २. पच्छिमे तिभाए ३.। जंबुद्दीवे णं भंते ! दीवे इमीसे ओसप्पिणीए

जानना चाहिए क्योंकि जैसे २ यह काल व्यतीत होता है वैसे २ आयु की हीनता होती जाती है, "तीसे णं समाए चउव्विहा मणुस्सा अणुसज्जित्था" इस काल में ये चार प्रकार के मनुष्य होते हैं–"तं जहा एका, पउरजंघा, कुसुमा, सुसमणा" एकश्रेष्ठ, यहां यह एक शब्द संज्ञा रूप में प्रयुक्त हुआ है सर्वनामरूप में नहीं दूसरे काकजङ्घा की तरह तनुजङ्घा वाले नहीं प्रत्युत पुष्ठ जङ्घा वाले, तीसरे पुष्प की तरह सुकुमारऔर चतुर्थ सुशमन–शान्तिभाववाले क्योंकि इनकी कषाय प्रतनु पतली होती है इस कारण ये अतिशान्त होते है' पूर्व आरक में उत्पन्न हुए ६ प्रकार के पुरुषों का इस आरक मे अभावरहता है इसलिए ये उनसे भिन्न ज़ातीय ही होते हैं, अतः तत्तद्गुण विशिष्ट होने से इनमें तत्तज्जातीयता जाननी चाहिये,, ॥३५॥

द्वितीय आरक का कथन समाप्त ॥

સમયમા કહેવામાં આવેલ છે કેમ કે જેમ જેમ આ કાળ વ્યતીત થાય છે તેમ તેમ આયુ વગેરેની હીનતા થતી જાય છે "तीसेणं समाए चउव्विहा मणुस्सा अणुसज्जित्था" એ કાળમાં આ પ્રમાણે ચાર પ્રકારના મનુષ્યો હોય છે—"तं जहा-एका पउरजंघा कुसुमा, सुसमणा" એક શ્રેષ્ઠ, અહીં આ એક શબ્દ સંજ્ઞા રૂપમા પ્રયુક્ત થયેલ છે, સર્વનામ રૂપમા નહિ બીજા કાક જઙ્ઘાની જેમ તનુ જઙ્ઘાવાળા નહિ પણ પૃષ્ઠજઙ્ઘાવાળા, ત્રીજા પુષ્પની જેમ સુકુમાર અને ચોથા સુશમન–શાંતિભાવવાળા કેમ કે એમની કષાય પ્રતનુ–પાતળી હોય છે એથી એઓ અતિશાંત હોય છે પૂર્વ આરકમાં ઉત્પન્ન થયેલ ૬ પ્રકારના પુરુષોનો આ આરકમાં અભાવ રહે છે. એથી એઓ તેમનાથી ભિન્ન જાતીય જ હોય છે એથી તતદ્ ગુણ વિશિષ્ટ હોવા બદલ એમનામાં તત્તજ્જાતીયતા જાણવી જોઈએ, ॥૩૫॥

દ્વિતીય આરકનુ કથન સમાપ્ત

सुसमदुस्समाए समाए पढममज्झिमेसु तिभाएसु भरहस्स वासस्स केरिसए आयारभावपडोयारे पुच्छा ? गोयमा ! बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे होत्था, सो चेव गमो णेयव्वो णाणत्तं दो धणुसहस्साइं उड्ढं उच्चत्तेणं चउसट्ठिपिट्ठकरंडगा चउत्थभत्तस्स आहारत्थे समुपज्जइ ठिई पलिओवमं, एगूणसीइ राइंदियाइं सारक्खंति संगोवेंति जाव देवलोगपरिग्गहिया णं ते मणुया पण्णत्ता समणाउसो ! । तीसे णं भंते ! समाए पच्छिमे तिभाए भरहस्स वासस्स केरिसए आयारभावपडोयारे होत्था ? गोयमा बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे होत्था, से जहा णामए अलिंगपुक्खरेइ वा जाव मणीहिं उवसोभिए, तं जहा कित्तिमेहिं चेव अकित्तिमेहिं चेव तीसे णं भंते ! समाए पच्छिमेतिभाए भरहे वासे मणुयाणं केरिसए आयारभावपडोयारे होत्था गोयमा ! तेसि मणुयाणं छव्विहे संघयणे, छव्विहे संठाणे, बहूनि धणुसयाणि उद्धं उच्चत्तेणं, जहण्णेणं संखिज्जाणि वासाणि उक्कोसेणं असंखिज्जाणि वासाणि आउयं पालंति, पालित्ता अप्पेगइया णिरयगामी अप्पेगइया तिरियगामी अप्पेगइया मणुस्सगामी अप्पेगइया देवगामी अप्पेगइया सिज्झंति जाव सव्वदुक्खाणमंतं करेंति ॥सू० ३६॥

छाया—तस्यां खलु समायां तिसृभि सागरोपमकोटिकोटिभिःकाले व्यतिक्रान्ते अनन्तैः वर्णपर्यवैः यावत् अनन्तगुणपरिहाण्या परिहीयमाणे परिहीयमाणे अत्र खलु सुषमदुष्षमा नाम समा प्रत्यपद्यत श्रमणायुष्मन् !, सा खलु समा त्रिधा विभज्यते–प्रथमस्त्रिभागः १, मध्यमस्त्रिभागः २, पश्चिमस्त्रिभाग- ३ । जम्बूद्वीपे खलु भदन्त ! द्वीपे अस्याम् अवसर्पिण्यां सुषमदुष्षमाया. समायाः प्रथममध्यमयोस्त्रिभागयोर्भरतस्य वर्षस्य कीदृश आकारभावप्रत्यवतारः पृच्छा, गौतम ! बहुसमरमणीयो भूमिभागोऽभवत् स एव गमो नेतव्यः, नानात्वं द्वे धनुस्सहस्रे ऊर्ध्वमुच्चत्वेन, तेषां च मनुजानां चतुष्षष्टिपृष्ठकरण्डकाः, चतुर्थे भक्ते आहारार्थः, समुत्पद्यते, स्थितिः पल्योपमम्, एकोनाशीतिं रात्रिन्दिवं संरक्षन्ति संगोपयन्ति, यावत् देवलोकपरिगृहीताः खलु ते मनुजाः प्रज्ञप्ता श्रमणायुष्मन् !। तस्याः खलु समायाः पश्चिमे त्रिभागे भरतस्य कीदृश आकारभावप्रत्यवतारोऽभवत् ?, गौतम! बहुसमरमणीयो भूमि भागोऽभवत्, तद्यथानाम आलिङ्गपुष्कर इति वा यावत् मणिभिरुपशोभितः तद्यथा–कृत्रिमैश्चैव अकृत्रिमैश्चैव। तस्याः खलु समायाः पश्चिमे त्रिभागे भरते वर्षे मनुजाना कीदृश आकारभाव प्रत्यवतारोऽभवत् ?, गौतम ! तेषां खलु मनुष्याणां षड्विधं

संहननं षड्विधं संस्थानं बहूनि धनुश्शतानि उर्ध्वमुच्चत्वेन, जघन्येय संख्येयानि वर्षाणि उत्कर्षेण असंख्येयानि वर्षाणि आयुष्कं पालयन्ति, पालयित्वा अप्येकके निरयगामिनः, अप्येकके तिर्यग्गामिन, अप्येकके मनुष्यगामिन, अप्येकके देवगामिनः, अप्येकके सिध्यन्ति यावत् सर्वदुःखानामन्तं कुर्वन्ति ॥ ३६ ॥

टीका—'तीसेणं' इत्यादि ।

'समणाउसो !' हे आयुष्मन् ! श्रमण ! 'तीसेण समाए तिहिं सागरोवम कोडाकोडीहिं' तस्याः खलु समायाः त्रिभिः सागरोपमकोटीकोटिभिः कृत्वा' काले वीइक्कंते' काले व्यतिक्रान्ते सति, कीदृशे तस्मिन् काले ? इत्याह--'अणंतेहि वण्णपज्जवेहिं जाव' अनन्तैः वर्णपर्यवैर्यावत् 'अणतगुणपरिहाणीए परिहायमाणे परिहायमाणे' अनन्तगुणपरिहाण्या परिहीयमाने परिहीयमाने इति, अत्र यावत् पदेन त्रयस्त्रिंशत्तमसूत्रोक्तः पाठः संग्राह्यः, 'एत्थणं' अत्र-अत्रान्तरे खलु 'सुसमदुस्समा णाम समा पडिवज्जिसु' सुषमदुष्षमा नाम समा प्रत्यपद्यत=प्रतिपन्नः-लगितः । 'सा णं' सा=सुषमदुष्षमा नाम खलु 'समा तिहा' समा त्रिधा=त्रिभिः प्रकारै 'विभज्जइ' विभज्यते=विभक्ता क्रियते । तमेव-विभागमाह-'पढमे' इत्यादि । 'पढमे तिभाए' प्रथमस्त्रिभागः=तृतीयो भागः, 'मज्झिमे-तिभाए' मध्यमस्त्रिभागः, 'पच्छिमे तिभागे' पश्चिमः=अन्तिमस्त्रिभागः । अयं भावः-

---

तृतीयारक का स्वरूप कथन—

टीका-तीसे णं समाए तिहिं सागरोवम कोडाकोडीहिं काले वीइक ते' इत्यादि. ।

टीकार्थ-प्रभु गौतम को समझाते हुए कह रहे है-कि हे गौतम ! जब अनन्त वर्णपर्यायो का यावत् अनन्त पुरुषकार प्राक्रम पर्यायों का धीरे २ ह्रास होते २ यह तीन सागरोपम प्रमाण वाला सुसमा नामका द्वितीय आरा समाप्त हो जाता है. तब "एत्थ ण सुसम दुस्समा णामं समा पडिवज्जिसु समणाउसो" हे श्रमण आयुष्मन् ! इस भारत क्षेत्र में सुषम दुष्षमा नामका तृतीय काल लगता है; "सा णं समा तिहा विभज्जइ, पढमे तिभाए१, मज्झिमे तिभाए२, पच्छिमे तिभाए-३" इस तृतीय काल को तीन विभागों में विभक्त किया गया है एक प्रथम त्रिभाग में, द्वितीय मध्यम त्रिभाग में और तृतीय पश्चिम त्रिभाग में तात्पर्य इसका यह है कि इस तृतीय काल के

તૃતીય આરકના સ્વરૂપનું કથન

'तीसेण समाए तिहिं सागरोवम कोडा कोडीहिं काले वीइक्कंते'-इत्यादि ॥सूत्र ३६॥

ટીકાર્થ—પ્રભુ ગૌતમને સમજાવતા કહે છે કે હે ગૌતમ ! જ્યારે અનંતવર્ણ પર્યાયોનો યાવત્ અનંત પુરુષકાર પરાક્રમ પર્યાયોનો ધીમે ધીમે હ્રાસ થતા થતા ત્રણ સાગરોપમ પ્રમાણ સુષમા નામક દ્વિતીય આરક સમાપ્ત થાય છે ત્યારે "एत्थ णं सुसम दुस्समा णाम समा पडिवज्जिसु समणाउसो" હે શ્રમણ આયુષ્મન્ ! આ ભરત ક્ષેત્રમા સુષમદુષ્ષમા નામક તૃતીય કાળ પ્રારભ થાય છે सा णं समा तिहा विभज्जइ, पढमे तिभाए १, मज्झिमे तिभाए २, पच्छिमे तिभाए ३" આ તૃતીય કાળને ત્રણ ભાગોમાં વિભક્ત કરવામાં આવેલ

सुषमदुष्षमायाः समाया भागत्रये कृते प्रथममध्यमपश्चिमास्त्रयो भागा भवन्ति । तत्र द्वि-कोटीकोटिसागरोपमाप्रमाण' सुषम दुपमाकालो भवति। द्विकोटीकोटिराशिस्त्रिभिर्विभक्तः सन् षट् षष्टिकोटिसहस्राणि षट्कोटिशतानि षट् षष्टिकोटयः षट्षष्टिर्लक्षाणि षट्षष्टिः सहस्राणि षट् शतानि षट्षष्टिश्च सागरोपमाणि द्वौ च सागरोपमत्रिभागौ इति लभ्यते, स्थापनाचेयम् ६६६६६६६६६६६६६६६२ इति । एवं च प्रत्येकस्मिन् भागे पूर्वोक्त संख्या विज्ञेयेति । अत्र गौतमस्वामी पृच्छति-'जंबुद्दीवेणं भंते ! दीवे इमीसे ओसप्पि-णीए सुसमदुस्समाए समाए पढममज्झिमेसु तिभागेसु भरहस्स वासस्स केरिसए' हे भदन्त ! जम्बूद्वीपे खलु अस्याम् अवसर्पिण्यां सुषमदुष्षमायाः समायाः प्रथममध्यमयो-स्त्रिभागयोः भरतस्य वर्षस्य कीदृशः-किं प्रकारकः 'आयारभावपडोयारे' आकारभाव-प्रत्यवतारः=स्वरूपपर्यायप्रादुर्भावोऽभवत् ? इति गौतमस्य 'पुच्छा' पृच्छा=प्रश्नः । भगवानाह—'गोयमा !' हे गौतम ! अस्यां समायां 'भूमिभागे' भूमिभागः=भरतक्षेत्र भूमिप्रदेशो 'बहुसमरमणिज्जे होत्था' वहुसम रमणीयोऽभवत् । अत्र सर्वं पूर्ववद् बोध्यम् । एतदेव सूचयति-'सो चेव गमो णोयव्वो' स एव गमो नेतव्यः इति । स एव=पूर्वोक्त

प्रथम, मध्यमऔर पश्चिम इस प्रकार से तीन भाग हुए है, इस तृतीय काल का समय कोडा-कोडी सागरोपम प्रमाण है, इस राशि को जब तीन से विभक्त किया जाता है तब इसका एकभाग ६६६६६६६६६६६६६६६$\frac{२}{३}$ इतना होता हैं इतना ही प्रमाण द्वितीयभाग का और इतना ही प्रमाण तृतीयभाग का होता है, अब गौतम स्वामी प्रभु से पुनः ऐसा पूछते है-"जंबूदीवे णं भंते ! दीवे इमीसे ओसप्पिणीए सुसम दुस्समाए समाए पढमज्झिमेसु तिभाएसु भरहस्स वासस्स केरिसए आयारभावपडोयारे पुच्छा" हे भदन्त ! जब इस जम्बूद्वीपान्तर्गत भरत क्षेत्र में अवसर्पिणी काल की स्थिति में सुषम दुष्षमा काल वर्तता है उस समय में इसके प्रथमत्रिभाग और मध्यमत्रिभाग में भरत क्षेत्र का क्या स्वरूप होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-"गोयमा बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे होत्था सो चेव गमो णेयव्वो णाणत्त दो धणुसहस्साइं उड्ढ उच्चत्तेणं"

છે એક પ્રથમ ત્રિભાગમાં, દ્વિતીય મધ્યમ ત્રિભાગમાં અને તૃતીય પશ્ચિમ ત્રિભાગમાં આનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે આ તૃતીય કાળના પ્રથમ, મધ્યમ અને પશ્ચિમ આ પ્રમાણે ત્રણ ભાગો થયેલા છે આ તૃતીય કાળનો સમય બે કોડા-કોડી સાગરોપમ પ્રમાણ છે આ સંખ્યાને જ્યારે ત્રણથી વિભક્ત કરવામાં આવે છે ત્યારે તેનો એક ભાગ ૬૬૬૬૬૬૬૬૬૬૬૬૬૬૬$\frac{૨}{૩}$ આટલો થાય છે. આટલું જ પ્રમાણ દ્વિતીય અને આટલું જ પ્રમાણ તૃતીય ભાગનું હોય છે હવે ગૌતમ પ્રભુને ફરી પ્રશ્ન કરે છે કે-"जवुद्दीवेणं भंते ! दीवे इमीसे ओसप्पिणीए सुसमदुस्समाए समाए पढममज्झिमेसु तिभाएसु भरहस्स वासस्स केरिसए आयारभावपडोयारे पुच्छा" હે ભદન્ત ! જ્યારે આ જંબૂદ્વીપાન્તર્ગત ભરત ક્ષેત્રમાં અવસર્પિણી કાળની સ્થિતિમાં સુષમ દુષ્ષમા કાળ વર્તે છે તે સમયે આના પ્રથમ ત્રિભાગ અને મધ્યમ ત્રિભાગમાં ભરતક્ષેત્રનું કેવું સ્વરૂપ હોય છે. એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે-"गोयमा बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे होत्था सो चेव गमो णेयव्वो-णाणत्तं

एव गमः=पाठो नेतव्यः ज्ञातव्य इति। अत्र 'णाणत्तं' नानात्वं=पार्थक्यमेवं बोध्यम्, तथाहि–प्रथममध्यमयोस्त्रिभागयोर्वर्त्तमाना मनुष्या 'दो धणुसहस्साइं उद्धं उच्चत्तेणं' द्वे धनुस्सहस्रे ऊर्ध्वम् उच्चत्वेन प्रज्ञप्ताः। तथा 'तेसिं च मणुयाण चउसट्ठि' तेषां च मनुष्याणां चतुष्षष्टिः=चतुष्षष्टि संख्यकाः 'पिट्ठकरंडुगा' पृष्ठकरण्डका भवन्ति। एवं च सुषमा समोत्पन्नमनुष्यापेक्षया एतेषां मनुष्याणां पृष्ठकरण्डकसंख्या अर्धं भवतीति बोध्यम्। तथा–तेषां मनुष्याणाम् 'आहारत्थे' आहारार्थः=आहारप्रयोजनं 'चउत्थभत्तस्स' चतुर्थभक्ते व्यतिक्रान्ते 'समुप्पज्जइ' समुत्पद्यते–भवति। 'चउत्थ भत्तस्स' इत्यत्र सप्तम्यर्थे षष्ठी। एकदिनान्तरितस्तेषामाहारो भवतीति भावः। तथा तेषां 'ठीइ' स्थितिः आयुः स्थितिः 'पलिओवम' पल्योपमम्=एक पल्योपमं भवति। तथा ते मनुष्याः स्वापत्यानि 'एगूणासीइ' एकोनाशीतिं 'राइंदियाइं' रात्रिन्दिवं 'सारक्खंति सगोवेंति' संरक्षन्ति संगोपयन्ति। एकोनाशीति रात्रिन्दिवावशिष्टायुष्कास्ते मनुजा अपत्यानि प्रसुवते, तानि ते एकोनाशीतिं रात्रिन्दिवं यावत् संरक्षन्ति सगोपयन्तीति भावः। एतेषामपत्यरू-

---

हे गौतम! सुषम दुष्पमा काल के प्रथम और मध्य के त्रिभागो में इस भरत क्षेत्र का भूमिभाग बहुसम रमणीय होता है, इत्यादि रूप से सब कथन इस समय का पूर्वोक्त रूप से ही समझ लेना चाहिये, परन्तु जो उस कथन से यहा से सम्बन्ध रखने वाले इस कथन में भिन्नता है वह ऐसी है—"णाणत्तं दो धणु सहस्साइ उद्धं उच्चतेणं, तेसिंच मणुयाण चउसट्ठि पिट्ठकरंडुगा, चउत्थभत्तस्स आहारत्थे समुप्पज्जइ, ठिई पलिओवमं, एगूणासोइं राइ दियाइं, सारक्खति, सगोवेंति, जाव देवलोग परिग्गहिया ण ते मणुया पण्णत्ता समणाउसो" कि इनके शरीर की ऊँचाई दो हजार धनुष की अर्थात् एक कोश की होती है, ६४ इनके पृष्ठ करण्डक होते हैं। एक दिन के अन्तर से इन्हें भूख लगती है. स्थिति १ एक पल्योपम की होती है ७९ रात दिन तक ये अपने अपत्यों-बच्चों की सार सभाल करते है यावत्-फिर ये कालमास में मरकर देवलोक में जन्म धारण करते हैं। ऐसा हे श्रमण आयुष्मन्! इन मनुष्यो के सम्बन्ध में कथन किया गया है। इनके

दो धणु सहस्साइ उद्ध उच्चत्तेणं" हे गौतम! सुषम दुष्षमा काળના પ્રથમ અને મધ્યના ત્રિભાગોમાં આ ભરતક્ષેત્રનો ભૂમિભાગ બહુ સમરમણીય હોય છે. ઈત્યાદિ રૂપમાં આ સમયનું કથન બધુ પૂર્વોક્ત રૂપમાં જ સમજી લેવુ જોઈએ પણ પૂર્વકથન કરતાં અહીં જે વિશેષતા છે તે આ પ્રમાણે છે "णाणत्त दो धणु सहस्साइ उद्ध उच्चत्तेणं, तेसिं च मणुयाणं चउसट्ठि पिट्ठ करंडगा, चउत्थभत्तस्स आहारत्थे समुप्पज्जइ, ठिई पलिओवम, एगूणासोइ, राइ दियाइ, सारक्खंति, संगोवेंति, जाव देवलोग परिग्गहिया ण ते मणुया पण्णत्ता समणाउसो" એટલે કે એમના શરીરની ઊંચાઈ બે હજાર ધનુષ જેટલી અર્થાત્ એક ગાઉ જેટલી હોય છે એમના પૃષ્ઠ કરંડકો ૬૪ હોય છે. એક દિવસના અંતરે એમને ભૂખ લાગે છે. ૧ એમની સ્થિતિ એક પલ્યોપમ જેટલી હોય છે ૭૯ રાત–દિવસ સુધી એ એો પોતાના અપત્યોની સંભાળ રાખે છે, યાવત પછી એઓ કાલમાસમા મૃત્યુ પ્રાપ્ત કરીને દેવલોકમા જન્મધારણ કરે છે હે શ્રમણ આયુષ્મન્! આવુ તે મનુષ્યોના સંબંધમાં વિશેષ

पाणां युगलिकानामपि सप्तावस्थाक्रमाः पूर्ववद् बोध्याः तत्रैकैकस्यामवस्थायाम् एकादश दिनानि सप्तघट्यः अष्टौ पलानि चतुस्त्रिंशदक्षरोच्चारणपरिमितात् कालात् किञ्चिदधिकश्चकालो भवतीति बोध्यम् । 'जाव' यावद्–यावत्पदेन 'संरक्ष्य सगोप्य कासित्वा क्षुत्वा जृम्भित्वा अक्लिष्टा अव्यथिता अपरितापिताःकालमासे कालं कृत्वा देवलोकेषु उत्पद्यन्ते' इति संग्राह्यम् । अर्थस्तु प्रागुक्त एव । एतेषां देवलोकोत्पादे हेतुमाह–'देवलोगपरिग्गहिया णं' इत्यादि । समणाउसो !' हे आयुष्मन् ! श्रमण ! ते णं मणुया' ते मनुजाः खलु–निश्चयेन 'देवलोगपरिग्गहिया' देवलोक परिगृहीता भवन्तीति । अत्रेदं बोध्यम्–अस्या समायाः प्रथममध्यमत्रिभागयोर्भिन्नजातीयमनुष्याणामनुपञ्जाना जाति परम्परा नास्ति, तथाविधकालस्वाभाव्यात् । यत्तु–'उग्गा भोगा रायन्न खत्तिया संगहो भवेचउहा' इत्युच्यते तदस्याः समाया अन्त्यत्रिभागमपेक्ष्य बोध्यमिति । इत्थं सुषमसुषमायाः समायाः प्रथममध्यमत्रिभागौ वर्णयित्वा सम्प्रति अन्तिमत्रिभागविषये प्राह–'तीसे ण'

युगलिक अपत्यों की सात अवस्थाओं का क्रम जैसा पहिले कहा जा चुका है वैसा ही है, एक २ अवस्था में ११ दिन सात घडी आठ पल और ३४ अक्षरों के उच्चारण करने में जितना काल लगता है उससे कुछ अधिक काल है, यहा यावत्पद से "७९ दिन तक ये अपत्यों की रक्षा और पालन करके खांसी छींक और जंभाई लेकर विना किसी क्लेश और व्यथा के प्राप्त किये काल मास में मर कर देवलोकों में उत्पन्न होते है" ऐसा पाठ गृहीत हुआ है, इसका कारण यह है कि इन्हें देवायु का ही बन्ध होता है और मनुष्यायु आदि का नहीं ।

इस तृतीय कालरूप आरे का प्रथम मध्य विभाग में भिन्न जातिय मनुष्यों की अनुषञ्जना–जातिपरम्परा नहीं होती है, क्योंकि इस काल का ही ऐसा स्वभाव है, "यत्तु उग्गा भोगा रायन्न खत्तिया सगहो भवे चउहा" ऐसा जो कहा गया है वह इस तृतीय काल के अन्त्य त्रिभाग को लेकर कहा गया है, इस तरह से तृतीय कालके प्रथम त्रिभाग और मध्यम त्रिभाग

કથન કરવામાં આવેલ છે એમના યુગલિક અપત્યોની સાત અવસ્થાઓનો ક્રમ જે રીતે પહેલાં કહેવામા આવ્યો છે, તે રીતે જ અહીં પણ ક્રમ સમજવો. 'એક એક અવસ્થામાં ૧૧ દિવસ, સાત ઘડી, આઠ પલ અને ૩૪ અક્ષરોના ઉચ્ચારણમાં જેટલો સમય લાગે છે. તેના કરતા કંઈક અધિક સમય છે અહીં યાવત્ પદથી ૭૯ દિવસ સુધી એઓ અપત્યોની રક્ષા અને પાલન કરે છે, ખાંસી, છીંક અને બગાસું ખાઈને વગર કોઈ પણ જાતની વ્યથા કે ક્લેશે એઓ કાલ માસમાં મૃત્યુ પ્રાપ્ત કરીને દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે. એવો પાઠ સંગ્રહીત થયેલ છે. આનુ કારણ આ પ્રમાણે છે કે એમને દેવાયુનો જ બન્ધ હોય છે અને મનુષ્યાયુ વગેરે નો નહીં. આ તૃતીય કાળ રૂપ આરાના પ્રથમ મધ્યમ ત્રિભાગમાં ભિન્ન જાતીય મનુષ્યોની અનુષંજના–જાતિ પરંપરા હોતી નથી, કેમકે એ કાળનો સ્વભાવ જ એવો છે. "યત્તુ ઉગ્ગા ભોગા રાયન્નખત્તિયા સંગહો ભવે ચઉહા" આમ જે કહેવામાં આવેલ છે તે આ તૃતીય કાળના અન્ત્ય ત્રિભાગને લઈને કહેવામા આવેલ છે. આ રીતે તૃતીય કાળના પ્રથમ ત્રિભાગ અને મધ્યમ ત્રિભાગનુ વર્ણન કરીને હવે સૂત્રકાર અંતિમ

इत्यादि। गौतमस्वामी पृच्छति-'तीसे णं भते ! समाए पच्छिमे' हे भदन्त ! तस्याः समायाः खलु पश्चिमे=अन्तिमे 'तिभाए' त्रिभागे 'भरहस्स वासस्स केरिसए आयारभाव-पडोयारे' भरतस्य वर्षस्य कीदृश आकारभावप्रत्यवतारः=स्वरूपपर्यायप्रादुर्भावः 'होत्था' प्रज्ञप्तः ? भगवानाह-'गोयमा ! बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे होत्था' हे गौतम ! बहुसम-रमणीयो भूमिभागः प्रज्ञप्त, 'से जहा णामए' तद्यथा नाम-'आलिंगपुक्खरेइ वा जाव मणीहिं उवसोभिए' आलिङ्गपुष्कर इति वा यावत् मणिभिरूपशोभितः। 'तं जहा' तद्यथा-'कित्तिमेहिंचेव अकित्तिमेहिंचेव' कृत्रिमैश्चैवेति यावत्पद संग्राह्य' पाठः पूर्वतोऽव-धार्य इति। पूर्वकालापेक्षयाऽत्रायं विशेषः-पूर्वकाले हि कृष्यादिकर्माणि न प्रवृत्तान्यभू-वन्. भूमिरपि कृत्रिमैस्तृणैर्मणिभिश्चोपशोभिता नासीत्, अत्र काले तु कृष्यादि कर्माणि प्रवृत्तानि, भूमिश्च कृत्रिमैस्तृणैर्मणिभिश्चोपशोभिताऽभूदिति। पुनर्गौतमस्वामी पृच्छति-

का वर्णन करके अब सूत्रकार अन्तिम त्रिभाग के विषय में कहते हैं-"तीसे ण भते ! समाए पच्छिमे तिभाए भरहस्स वासस्स केरिसए आयारभावपडोयारे होत्था" इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है कि हे भदन्त ! उस तृतीय काल के पश्चिम त्रिभाग मे भरत क्षेत्र का स्वरूप कैसा हुआ है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते है-'गोयमा ! बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे होत्था से जहाणामए आलिंगपुक्खरेइ वा जाव मणीहिंउवसोभिए तं जहा कित्तिमेहिं चेव अकित्तिमेहिं चेव" हे गौतम ! तृतीय काल के पश्चिमत्रिभाग में भरतक्षेत्र का भूमिभाग बहुसम रमणीय होता है और यह ऐसा बहुसमरमणीय होता है कि जैसा आलिंग पुष्कर होता है, यावत् यह मणियों से उपशोभित होता है इन मणियों में कृत्रिम और अकृत्रिम मणि होते है. यहा यावत्पद सग्राह्य पाठ पूर्व में जैसा कहा गया है वैसा ही वह यहा ग्रहण किया गया जानना चाहिये. पूर्वकाल की अपेक्षा यहा यह विशेषता है कि पूर्वकाल मे कृष्यादि कर्म चालु नहीं हुए थे, तथा भूमि भी कत्रिम तृण और मणियो से उपशोभित नहीं थी, परन्तु इस काल में तो कृष्यादि कर्म चालु हुए, और भूमि कृत्रिम एव अकृत्रिम तृण और मणियो से शोभित हुई "तीसे णं भते ! समाए पच्छिमे

ત્રિભાગના સ બ ંધમાં કહે છે "तीसेणं भंते ! समाए पच्छिमे तिभाए भरहस्स वासस्स केरिसए आयारभावपडोयारे होत्था" આમાં ગૌતમે પ્રભુને આ રીતે પ્રશ્ન કર્યો છે કે હે ભદંત ! તે તૃતીય કાળના પશ્ચિમ ત્રિભાગમાં ભરતક્ષેત્રનુ સ્વરૂપ કેવુ થયુ હશે ? આના જવાબમા પ્રભુ કહે છે-"गोयमा ! बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे होत्था से जहाणामए आलिंग पुक्खरेइवा जाव मणीहिं उवसोभिए तं जहा-कित्तिमेहि चेव अकित्तिमेहि चेव" હે ગૌતમ ! તૃતીય કાળના પશ્ચિમ ત્રિભાગમાં ભરતક્ષેત્રનો ભૂમિભાગ બહુસમરમણીય હોય છે અને એ આલિંગ પુષ્કરવત્ બહુસમરમણીય હોય છે, યાવત્ આ મણિઓથી ઉપશોભિત હોય છે, આ મણિઓમાં કૃત્રિમ અને અકૃત્રિમ મણિઓ હોય છે અહીં યાવત્ પદ સંગ્રાહ્ય પાઠ પહેલા જે પ્રમાણે કહેવામા આવેલ છે તે પ્રમાણે જ અહીં સમજવો. પૂર્વકાળની અપેક્ષા અહી વિશેષતા આ પ્રમાણે છે કે પૂર્વકાળમાં કૃષ્યાદિ કર્મનો પ્રારંભ જ થયો નથી. તેમજ ભૂમિ પણ કૃત્રિમ તૃણ અને મણિઓથી ઉપશોભિત ન હોતી પણ આ કાળમા તો કૃષ્યાદિ કર્મો ચાલૂ થઈ ગયાં હતા અને ભૂમિ કૃત્રિમ તથા અકૃત્રિમ તૃણ અને મણિ-

'तीसे णं भंते ! समाए पच्छिमे तिभाए भरहे वासे मणुयाणं केरिसए आयारभावपडोयारे' हे भदन्त ! तस्याः खलु समायाः पश्चिमे त्रिभागे भरते वर्षे मनुजानां कीदृश आकारभाव प्रत्यवतारः=स्वरूपपर्यायप्रादुर्भावः 'होत्था' प्रज्ञप्तः ? भगवानाह–'गोयमा ! तेसिं मणुयाणं छव्विहे संघयणे' हे गौतम ! तेषां मनुजानां षड्विध संहननं भवति, 'छव्विहे संठाणे' षड्विधं च संस्थानं भवति । तथा ते मनुजा 'बहूणि धणुसयाणि उद्धं उच्चत्तेणं' बहूनि धनुश्शतानि उर्ध्वमुच्चत्वेन भवन्ति । तथा ते मनुजाः 'जहण्णेण संखिज्जाणि वासाणि' जघन्येण संख्येयानि वर्षाणि 'उक्कोसेण असंखिज्जाणि वासाणि आउयं पालेंति' उत्कर्षेण च असख्येयानि वर्षाणि आयुः पालयन्ति, 'पालित्ता' पालयित्वा 'अप्पेगइया' अप्येकके=केचित् 'णिरयगामी' 'निरयगामिनो=नारका भवन्ति, 'अप्पेगइया' अप्येकके 'तिरियगामी' तिर्यग्गामिनो भवन्ति, 'अप्पेगइया मणुस्सगामी' अप्येकके मनुष्यगामिनो भवन्ति, 'अप्पेगइया देवगामी' अप्येकके देवगामिनो भवन्ति 'अप्पेगइया सिज्झंति' अप्येकके सिध्यन्ति=सकलकार्यकारितया सिद्धा भवन्ति 'जाव' याव-

---

तिभाए भरहे वासे-मणुयाणं केरिसए आयर भाव पडोयारे होत्था" अब गौतम ने प्रभु से पूछा है हे भदन्त ! उस तृतीय काल के अन्तिम त्रिभाग में भरत क्षेत्र में मनुष्यों का स्वरूप कैसा होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते है–"गोयमा तेसिं मणुयाणं छव्विहे सघयणे, छव्विहे सठाणे, बहूणि धणुसयाणि उड्ढं उच्चत्तेणं जहण्णेणं सखिज्जाणि उक्कोसेणं असखिज्जाणि वासाणि आउय पालति०" हे गौतम ! इस काल के मनुष्यो के ६ प्रकार का सहनन एव छह प्रकार का सस्थान होता है तथा इनके शरीर की ऊँचाई सैकडों धनुष की होती है इनकी आयु जघन्य से सख्यात वर्ष की और उत्कृष्ट से असख्यात वर्षों की होती है इस आयु का पालन करके अर्थात् इस आयु को पूर्णरूप से भोग करके इनमें से कितनेक तो मर कर नरक गति में जाते है, कितनेक तिर्यञ्च गति में जाते है, कितनेक देवगति में जाते हैं और कितनेक मनुष्यगति में जाते

ઓથી શોભિત થઈ ગઈ હતી "तीसे णं भंते ! समाए पच्छिमे तिभाए भरहे वासे मणुयाणं केरिसए आयारभावपडोयारे होत्था" હવે ગૌતમ પ્રભુને એવી રીતે પ્રશ્ન કરે છે કે હે ભદંત ! તે તૃતીય કાળના અ તિમ ત્રિભાગમા ભરતક્ષેત્રમાં મનુષ્યોનુ સ્વરુપ કેવુ' હોય છે ? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છેઃ 'गोयमा ! तेसिं मणुयाण छव्विहे संघयणे, छव्विहे संठाणे, बहूणि धणुसयाणि उड्ढ उच्चत्तेण जहण्णेण संखिज्जाणि वासाणि उक्कोसेणं असंखिज्जाणि वासाणि आऊयं पालति० "હે ગૌતમ ! આ કાળના મનુષ્યોને ૬ પ્રકારના સ હનનો અને ૬ પ્રકારના સ સ્થાનો હોય છે તેમજ એમના શરીરની ઊ ચાઈ સે કડો ધનુષ જેટલી હોય છે, એમના આયુષ્યની અવધિ જઘન્યથી સ ખ્યાત વર્ષની અને ઉત્કૃષ્ટથી અસ ખ્યાત વર્ષો જેટલી હોય છે આયુને ભોગવીને એટલે કે સ પૂર્ણ રીતે આ આયુનો ઉપભોગ કરીને એમાથી કેટલાક તો નરક ગતિમા જાય છે, કેટલાક તિર્યંગ ગતિમાં જાય છે, કેટલાક દેવગતિમા જાય છે અને કેટલાક મનુષ્ય ગતિમા જાય છે, તેમ જ કેટલાક એવા પણ હોય છે કે જેઓ સિદ્ધ અવસ્થાને પણ પ્રાપ્ત કરે છે અહીં યાવત્ પદથી

त्पदेन बुध्यन्ते मुच्यन्ते परिनिर्वान्ति इति संग्रहः। तत्र बुध्यन्ते=विमलकेवलालोकेन सकललोकालोकं जानन्ति, मुच्यन्ते=सर्वकर्मेभ्यो मुक्ता भवन्ति 'परिनिर्वान्ति=समस्त-कर्मकृतविकाररहितत्वेन स्वस्था भवन्ति, तथा-'सव्वदुक्खाणं' सर्वदुःखानाम्=समस्त-क्लेशानाम् 'अंत' अन्तम्=नाशं करेंति' कुर्वन्ति अव्याबाधसुखभाजो भवन्तीति भावः।

ननु अस्या समाया भागत्रयं कथं कृतम्? इतिचेत् आह-यथा सुषमसुषमायाः समाया आदौ मनुष्याः त्रिपल्योपमायुष्कास्त्रिगव्यूत परिमितोच्छ्रायास्त्रिदिनान्तरितभोजना एकोनपञ्चाशद् दिनानि यावत् स्वापत्यपालकाश्च भवन्ति। ततः क्रमेण वर्णगन्धादिपर्य-वहान्या कालस्य हीयमानत्वेन सुषमायाः समाया आदौ मनुष्या द्विपल्योपमायुष्काः द्वि-गव्यूतोच्छ्रया द्विदिनान्तरित भोजनाश्चतुष्षष्टिम् अहोरात्रान् यावत् स्वापत्यपालकाश्च

हैं तथा कितनेक ऐसे भी होते है जो सिद्ध अवस्था को भी प्राप्त करते हैं, यह यावत् पद से "बुध्यते, मुच्यते परिनिर्वान्ति" इन पदो का सग्रह हुआ है विमल केवल ज्ञानरूप आलोक के द्वारा सकल लोकालोक को वे जानने लगते हैं, समस्त कर्मों से वे मुक्त-छूट जाते है और समस्त कर्मकृत विकारों से फिर वे रहित हो जाने के कारण स्वस्थ हो जाते है,-एव समस्त दु खो का नाश कर देते है अर्थात् अव्याबाध सुख के भोक्ता बन जाते है,

शका-इस काल के तीन भाग कैसे किये ? तो इसका उत्तर ऐसा है कि जिस प्रकार सुषमसुषमा काल की आदि में मनुष्य तीन पल्योपम की आयु वाले तीन कोश प्रमाण शरीर वाले एवं तीनदिन के अन्तर से भोजन करने वाले होते हैं-तथा ४९ दिन तक जीवित रहकर अपने युगलिक अपत्यो की सार सभाल करते है। फिर क्रम २ से यह काल जैसे २ हीन हो जाता है उस क्रम से वैसे वर्ण गध आदि कों की पर्यायों की हानि हो जाती है. और जब यह प्रथम काल पूर्णरूप से समाप्त हो जाता है तब सुषमा नामक द्वितीय आरा प्रारम्भ हो जाता है. इस काल की आदि में मनुष्यों की आयु दो पल्योपम की होती है, दो कोश ऊँचा उनका शरीर

"बुध्यन्ते, मुच्यन्ते, परिनिर्वान्ति" આ પદોનો સગ્રહ થયેલ છે વિમલ કેવલ જ્ઞાન રૂપ આલોક વડે તેઓ સકલ લોકાલોકને જાણવા લાગે છે સમસ્ત કર્મોથી તેઓ મુક્ત થઈ જાય છે, અને સમસ્ત કર્મકૃત વિકારોથી તેઓ રહિત થઈ જવાથી સ્વસ્થ થઈ જાય છે, તથા સમસ્ત દુઃખોનો નાશ કરે છે એટલે કે અવ્યાબાધ સુખના ભોક્ત બની જાય છે

શંકા-આ કાળના ત્રણ ભાગો કેવી રીત કરવામાં આવ્યા છે ? તો એનો જવાબ આ પ્રમાણે છે કે જેમ સુષમ-સુષમા કાળના આદિમા મનુષ્યો ત્રણ પલ્યોપમ જેટલી આયુની અવધિવાળા, ત્રણ ગાઉ પ્રમાણ શરીરવાળા તેમજ ત્રણ દિવસના અતરે ભોજન કરનારા હોય છે તથા ૪૯ દિવસ સુધી જીવિત રહીને પોતાના યુગલિક અપત્યોની સાર સભાળ કરે છે. પછી યથાક્રમે આ કાળ જેમ જેમ હીન થતો જાય છે, તે જ ક્રમથી વર્ણ, ગધ આદિની પર્યાયોની હાનિ થતી જાય છે અને જ્યારે પ્રથમ કાળ સપૂર્ણ રીતે સમાપ્ત થઈ જાય છે ત્યારે સુષમા નામક દ્વિતીય આરકનો પ્રારભ થાય છે. આ કાળના પ્રારભમા મનુષ્યોનુ આયુષ્ય બે પલ્યોપમ જેટલુ હોય છે તેમનુ શરીર બે ગાઉ જેટલુ ઉચુ હોય છે બે દિવસના

भवन्ति, ततोऽपि क्रमेण वर्णगन्धादि पर्यवहान्या कालस्य हीयमानत्वेन सुषमदुष्षमायाः समाया आदौ मनुष्या एकपल्योपमायुष्का एकगव्यूतोच्छ्रया एकदिनान्तरितभोजना एकोनाशीति दिवसान् यावत् स्वापत्यपालकाश्च भवन्ति। ततः सुषमदुष्षमाया आद्यत्रिभागद्वयं यावत् वर्णगन्धादीनां नियतपरिहाण्या कालस्य हीयमानत्वेन क्रमेणाधिकाधिकं हीयमाना युगलिनोऽभूत्। अन्तिमत्रिभागे तु परिहाणिरनिश्चिता जातेति अस्याः समाया भागत्रयं कृतमिति ॥सू० ३६॥

होता है दो दिन के अन्तर से इन्हे आहार की इच्छा होती है चौसठ रात दिन की जब इनकी आयु अवशिष्ट रहती है तब इनके युगलिक संतान का जन्म होता है. और ये ६४ दिन तक अपनी संतान की सार संभाल करते रहते हैं इस तरह क्रम २ से जब इस काल की भी समाप्ति हो जाती है और वर्ण गन्धादिपर्यायों की भी पहिले आरे की अपेक्षा और अधिक हीनता हो जाती है-तब तृतीय काल जो सुषमदुष्षमा है उसका प्रारंभ होता है इस काल के प्रारंभ में मनुष्य एक पल्योपम की आयुवाले होते है, एक कोश का इनका शरीर होता है, और एक दिन के अन्तर से इन्हे आहार की अभिलाषा होती है. जब इनकी आयु ७९ दिन की बाकी रहती है- तब इनके युगलिक संतान का जन्म होता है, ये ७९ दिन तक उसका लालन पालन कर कालमास मे आनन्द के साथ अपने शरीर का परित्याग कर देव गति में जन्म लेते है. क्रम २ से जब यह तृतीय काल का त्रिभाग प्रमाण आद्य समय में व्यतीत हो जाता है और मध्य का भी इसी तरह से त्रिभाग प्रमाण समय समाप्त हो जाता है-इन दोनों त्रिभागों में वर्णादि पर्यायो की तो क्रमशः हानि होती ही रहती है-इन दोनों त्रिभागों में अधिकाधिकरूप से युगलिको की हीनता आजाती है और फिर अन्तिम त्रिभाग में यह हीनता अनिश्चित रूप में आजाती है. इस कारण इस

અંતરે તેમને આહાર ગ્રહણ કરવાની ઈચ્છા થાય છે, ૬૪ રાત-દિવસ જેટલું આયુષ્ય અવશિષ્ટ રહે છે ત્યારે એમને યુગલિક સંતાન થાય છે અને તેઓ ૬૪ દિવસ સુધી પોતાના બાળકની સાર-સંભાળ કરતા રહે છે આ પ્રમાણે યથાક્રમે જ્યારે આ કાળની પણ સમાપ્તિ થઈ જાય છે અને વર્ણ ગન્ધાદિ પર્યાયોની પણ-પહેલા આરકની અપેક્ષાએ વધારે હીનતા થઈ જાય છે, ત્યારે તૃતીય કાળ જે સુષમ દુષ્ષમા કાળ છે, તેનો પ્રારંભ થાય છે તે કાળના પ્રારંભમા મનુષ્ય એક પલ્યોપમ જેટલા આયુષ્યવાળા હોય છે એક ગાઉ જેટલું ઊંચુ એમનું શરીર હોય છે અને એક દિવસના અંતરે એમને આહાર-ગ્રહણ કરવાની અભિલાષા થાય છે જ્યારે એમનું આયુષ્ય ૭૯ દિવસ જેટલું બાકી રહે છે ત્યારે એમને યુગલિક સંતાન ઉત્પન્ન થાય છે. એઓ ૭૯ દિવસ સુધી તેનુ લાલન-પાલન કરીને કાલ માસમાં આનંદપૂર્વક પોતાના શરીરને છોડીને દેવગતિમાં જન્મ પ્રાપ્ત કરે છે. યથાક્રમે જ્યારે આ તૃતીય કાળનું ત્રિભાગ પ્રમાણ-આદ્ય સમય વ્યતીત થાય છે અને મધ્યમ પણ ત્રિભાગ પ્રમાણ સમય એ રીતે સમાપ્ત થઈ જાય છે-એ બન્ને ત્રિભાગોમાં વર્ણાદિ પર્યાયોની તો ક્રમશ હાનિ થતી જ રહે છે, એ બન્ને ત્રિભાગોમાં અધિકાધિક રૂપથી યુગલિકોની જ હીનતા આવી જાય છે અને પછી અંતિમ ત્રિભાગમાં આ હીનતા અનિશ્ચિત

सुषम दुष्षमाया अन्तिमे त्रिभागे यथा लोकव्यवस्था जाता, तां प्रतिपादयति—

मूलम्—तीसे णं समाए पच्छिमे तिभाए पलिओवमट्ठमभागावसेसे एत्थ णं इमे पण्णरस कुलगरा समुप्पज्जित्था तं जहा सुमइ १. पडिस्सुइ २. सीमंकरे ३. सीमंधरे ४. खेमंकरे ५. खेमंधरे ६. विमलवाहणे ७. चक्खुमं ८. जसमं ९. अभिचंदे १०. चंदाभे ११. पसेणइ १२, मरुदेवे १३ णाभी १४ उसभे १५ त्ति ॥सू० ३७॥

छाया—तस्याः खलु समायाः पश्चिमे त्रिभागे पल्योपमाष्टमभागावशेषे अत्र खलु इमे पञ्चदश कुलकरा समुदपद्यन्त, तद्यथा-सुमतिः १, प्रतिश्रुति २, सीमङ्कर ३, सीमन्धर ४, क्षेमङ्करः ५, क्षेमन्धर ६, विमलवाहन ७, चक्षुष्मान् ८, यशस्वान् ९, अभिचन्द्र १०, चन्द्राभ ११, प्रसेनजित् १२, मरुदेव. १३, नाभिः १४, ऋषभः १५, इति ॥सू० ३७॥

टीका—'तीसे णं' इत्यादि—'तीसे' तस्या =सुषमदुष्षमायाः 'णं' खलु 'समाए' समायाः 'पच्छिमे तिभाए पलिओवमट्ठमभागावसेसे' पश्चिमे त्रिभागे पल्योपमाष्टमभागावशेषे कृताष्टभागस्य पल्योपमस्य अष्टमे भागे अवशिष्टे सति, 'एत्थ' अत्र एतदभ्यन्तरे 'णं' खलु 'इमे, इमे वक्ष्यमाणाः 'पण्णरस कुलगरा' पञ्चदश कुलकरा =लोकव्यवस्थाकारिणः कुलकरणशीलाः विशिष्ट बुद्धियुक्ताः पुरुषविशेषाः 'समुप्पज्जित्था' समुदपद्यन्त=समुत्पन्नाः, 'तं जहा' तद्यथा-'सुमई' सुमतिरित्यादि पञ्चदशनामानि सूत्रोक्तानि बोध्यानि ।

तृतीय आरे के तीन त्रिभाग किये गये है ॥३६॥

इस आरे के अन्तिम त्रिभाग में जैसी लोक की व्यवस्था होती है अब सूत्रकार उसका प्रतिपादन करते हैं—'तीसे ण समाए पच्छिमे विभाए पलिओवमट्ठमभागावसेसे' इत्यादि ।

टीकार्थ—उस सुषम दुष्षमा नामके तृतीय आरे के अन्तिम त्रिभाग की समाप्ति होने में जब पल्योपम का आठवां भागमात्र समय बाकी रहता है तब ये "इमे पण्णरस कुलगरा समुप्पज्जित्था" १५ कुलकर उस समय उत्पन्न होते हैं—"त जहा" उनके नाम इस प्रकार से हैं— "सुमई १, पडिस्सुई २, सीमकरे ३, सीमधरे ४, खेमंकरे, ५, खेमंधरे ६, विमलवाहणे ७, च-

---

રૂપમા આવી જાય છે આ કારણથી આ તૃતીય આરકના ત્રણ ત્રિભાગો કરવામા આવેલ છે.॥૩૬॥

ટીકા—આ આરકના અ તિમ ત્રિભાગમાં જેવી લોકની વ્યવસ્થા હોય છે તે વિષે હવે સૂત્રકાર પ્રતિપાદન કરે છે—

'तीसे णं समाए पच्छिमे तिभाए पलिओवमट्ठ भागावसेसे' इत्यादि सूत्र ॥३७॥

ટીકાર્થ—તે સુષમદુષ્ષમા નામક તૃતીય આરાના અંતિમ ત્રિભાગની સમાપ્તિ થવામા જ્યારે પલ્યોપમનો આઠમો ભાગ માત્ર બાકી રહે છે ત્યારે એ "इमे पण्णरस कुलगरा समुप्पज्जित्था' ૧૫ કુલકરો તે સમયે ઉત્પન્ન થાય છે 'तं जहा" તેમના નામો આ પ્રમાણે છે 'सुमई १, पडिस्सुइ २, सीमंकरे ३, सीमंधरे ४, खेमंकरे ५, खेमन्धरे ६, विमलवाहणे ८, चक्खुमं ८, जसमं ९, अभिचंदे १०, चंदाभे ११, पसेणई १२, मरुदेवे १३, णाभी १४,

ननु स्थानाङ्गादिषु-"जंबुद्दीवे भारहे वासे इमीसे ओसप्पिणीए सत्तकुलगरा होत्था, तं जहा-पढमित्थ विमलवाहण १, चक्खुमं २, जसमं ३, चउत्थमभिचंदे ४, तत्तो पसेणई ५, पुण, मरुदेवे ६, चेव नाभी ७ य ॥" इत्युक्तम्, अत्र तु पञ्चदश कुलकरा उक्ता इति परस्परमागमविरोधः ? इति चेत् आह-सूत्रगते वैचित्र्यात्तत्र सप्तैव कुलकरा उक्ता अत्र तु पञ्चदशेत्यदोष इति ।

ननु तथापि 'अस्याः समायास्तृतीये त्रिभागे पल्योपमाष्टभागावशेषे पञ्चदश कुलकरा अभूवन्' इति यदुक्तं तन्न संगच्छते, यतः पल्योपमं किल असत्कल्पनया चत्वा-

क्खुम ८, जसमं ९, अभिचंदे १०, चंदाभे ११, पसेणइ १२, मरुदेवे १३, णाभी १४, उसमे त्ति" सुमति १, प्रतिश्रुत २, सीमंकर ३, सीमंधर ४, क्षेमकर ५, क्षेमधर ६, विमलवाहन ७, चक्षुष्मान् ८, यशस्वान् ९, अभिचन्द्र १०, चन्द्राभ ११, प्रसेनजित् १२, मरुदेव १३, नाभी १४, और ऋषभ १५, तात्पर्य इस कथन का ऐसा है कि जब इस काल की समाप्ति होने में एक पल्योपम प्रमाण काल बाकी बचता है। तब इस पल्योपम प्रमाण काल के ८ भाग करना और ७ भाग प्रमाण पल्योपम जब समाप्त हो जावे और ८ वे भाग प्रमाण पल्योपम जब बाकी रहे तब इस समय में ये पन्द्रह कुलकर उत्पन्न होते हैं। ये लोक की व्यवस्था करने वाले होते हैं इसलिये इन्हे कुलकर कहा गया है, इनका काम कुलो की रचना करने का है। ये विशिष्टबुद्धिशाली होते हैं। अतएव इन्हें पुरुष विशेष भी कहा जाता है। यहां शका ऐसी हो सकती है कि स्थानाङ्ग आदि सूत्रो में "जंबुद्दीवेदीवे भारहे वासे इमीसे ओसप्पिणीए सत्त-कुलगरा होत्था"-त जहा पढमित्थ विमलवाहण, २, चक्खुम २, जसम ३, चउत्थमभिचंदे ४, तत्तो पसेणई ५, पुण मरुदेवे ६, चेव नाभी ७, इस पाठ के अनुसार ७ ही कुलकर इस भरतक्षेत्र में अवसर्पिणीकाल में हुए कहे गये। फिर आप यहा १५ प्रकट कर रहे हैं तो फिर

उसमे १५ त्ति" सुमति १, प्रतिश्रुत २, सीमंकर, सीमंधर ४, क्षेमकर ५, क्षेमधर ६, विमलवाहन ७, चक्षुष्मान ८, यशस्वान ९, अभिचन्द्र १०, चन्द्राभ ११, प्रसेनजित् १२, मरुदेव १३, नाभि, અને ઋષભ ૧૫ આ કથનનુ તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે જ્યારે આ કાળની સમાપ્તિ થવામાં એક પલ્યોપમ પ્રમાણ કાળ શેષ રહે છે ત્યારે આ પલ્યોપમ પ્રમાણ કાળના ૮ ભાગો કરવા અને સાત ભાગ પ્રમાણ પલ્યોપમ જ્યારે સમાપ્ત થઈ જાય અને ૮ મો ભાગ પ્રમાણ પલ્યોપમ જ્યારે શેષ રહી જાય ત્યારે એ સમયમા એ ૧૫ કુલકરો ઉત્પન્ન થાય છે એ લોક-વ્યવસ્થાપક હોય છે એથી જ એમને કુલકર કહેવામાં આવેલ છે એમનું કામ કુલોની રચના કરવાનું છે એઓ બુદ્ધિશાળી હોય છે, એથી એમને પુરુષ વિશેષ પણ કહેવામા આવે છે અહી શંકા એવી ઉદ્ભવે છે કે 'સ્થાનાઙ્ગ' વગેરે સૂત્રોમા "जंबुद्दीवे दीवे भारहे वासे इमीसे ओसप्पिणीए सत्तकुलगरा होत्था-तं जहा पढमित्थ विमलवाहण १, चक्खुमं २, जसमं ३, चउत्थमभिचंदे ४, तत्तोपसेणई ५, पुण मरुदेवे ६, चेव नामीय ७, આ પાઠ મુજબ ૭ જ કુલકર આ ભરતક્ષેત્રમા અવસર્પિણી કાળમા થાય છે, આમ કહેવામા આવ્યું છે પછી તમે અહી ૧૫ નો ઉલ્લેખ કરી રહ્યા

रिंशद्भागविभक्त कल्पनीयम् ते चत्वारिंशद् भागा अष्टभिर्भाज्यास्तत एकैको भागः पञ्चपञ्चभागयुक्तो भवति। तत्र यः पञ्चभागयुक्तोऽष्टमो भागस्तस्मिन् पञ्चदश कुलकरा भवन्तीत्यागतम्। तेषु पञ्चसु भागेषु चत्वारो भागाः पल्योपमदशमभागायुषआद्यस्य सुमतिनामकस्य कुलकरस्यायुषि गताः शेषः पल्योपमस्यैको भागः, तत्रासंख्येयपूर्वायुषो द्वादश कुलकराः, संख्येयपूर्वायुष्को नाभिः, एकोन नवतिपक्षाधिक चतुरशीतिलक्षपूर्वायुष्क ऋषभदेवश्च भवन्ति, एकस्मिंश्चत्वारिंशत्तमे भागे कथ प्रतिश्रुत्यादीनां चतुर्दशकुलकराणां बृहत्तमायुर्जुषां सभावना ? इति चेत्, आह–एकस्मिंश्चत्वारिंशत्तमे भगेऽसंख्येयानि पूर्वाणि भवन्ति, तानि च असख्येयानि पूर्वाणि क्रमेण हीनहीनानि 'पडिस्सुई, सीमकरे, सीमंधरे, खेमंकरे, खेमधरे, विमलवाहणे, चक्खुमं, जसम, अभिचंदे, चंदाभे, मरुदेवे' प्रतिश्रुति सीमङ्कर सीमन्धर क्षेमङ्कर क्षेमन्धर विमलवाहन चक्षुष्मघशस्वदभिचन्द्र चन्द्राभप्रसेन-

---

यह परस्पर में आगमों में विरोध कैसा ? तो इस शका का समाधान ऐसा है कि सूत्र की गति विचित्र होती है अत' वहा सात हो कुलकर कहे गये है और यहां १५ कहे है, इसमें कोई दोष आने जैसी बात नहीं है। शका–आपने जो ऐसा कहा है कि इस काल का तृतीय त्रिभाग जब पल्योपम के ८वें भागमात्र अवशिष्ट रहता है तब १५ कुलकर उत्पन्न होते हैं सो यह कथन सगत नहीं होता है क्योंकि असत्कल्पना से पल्योपम के ४० चालीस भाग कल्पित करना चाहिये। इन ४० चालीस भागो में ८ का भाग देने पर एक एक भाग ५–५ भागों से युक्त होता हैं। इस तरह ५ भाग युक्त जो आठवा भाग है उसमें १५ कुलकर उत्पन्न होते हैं वह बात आगम प्राप्त होती है। इन पांच भागो में के ४ भाग तो पल्योपम के दशवे भाग प्रमाण आयुवाले आदि के सुमति नामके कुलकर की आयु में चले गये बाकी का पल्योपम का एक भाग और रहा–सो उसमें असख्यात पूर्व की आयुवाले शेष १२ कुलकर हुए इन में सख्यात पूर्व की आयुवाला नाभि हुआ और ८९ पक्ष अधिक ८४ लाख पूर्व की आयुवाला

છે। તો આ આગમોમા પરસ્પર વિરોધ કેમ છે ? તો આ શકાનુ સમાધાન આ પ્રમાણે છે કે સૂત્રની ગતિ વિચિત્ર હોય છે એથી ત્યા સાત જ કુલકર કહેવામા આવેલ છે અને અહીં ૧૫ કહેવામાં આવ્યા છે તેમાં કોઈ પણ જાતનો દોષ નથી

શકા–તમે જે આમ કહ્યું છે કે આ કાળનો તૃતીય ત્રિભાગ જ્યારે એક ફક્ત પલ્યોપમના ૮ આઠમા ભાગ જેટલો અવશિષ્ટ રહે છે ત્યારે ૧૫ કુલકર ઉત્પન્ન થાય છે, તો આ કથન સગત થતું નથી કેમકે અસત્કલ્પનાથી પલ્યોપમના ૪૦ ભાગો કલ્પિત કરવા જોઈએ એ ૪૦ ભાગોમા ૮ નો ભાગકરવાથી એક ભાગ ૫–૫ ભાગોથી યુક્ત થાય છે આ પ્રમાણે ૫ ભાગ યુક્ત જે ૮ મો ભાગ છે તેમા ૧૫ કુલકરો ઉત્પન્ન થાય છે, આ વાત આગમથી સિદ્ધ થાય છે એ પાચ ભાગોમાંના ચાર ભાગો તો પલ્યોપમના દસમા ભાગ પ્રમાણ આયુવાળા આદિના સુમતિ નામના કુલકરના આયુમા જતા રહ્યા શેષ પલ્યોપમનો એક ભાગ બાકી રહ્યો હતો, તેમાં અસખ્યાત પૂર્વની આયુવાળા શેષ ૧૨ કુલકર થયા આમાં સંખ્યાત-

जिन्मरुदेवानां द्वादशानां कुलकराणामायुर्मानानि, 'णाभी' नाभेस्तु सङ्ख्येयानि पूर्वाणि आयुर्मानम्, 'उसभे' ऋषभस्य चतुरशीति लक्षपूर्वाणि आयुर्मानम्, अवशिष्टाश्च एकोन-नवतिपक्षा इत्येकस्मिन्नेव चत्वारिंशत्तमभागे चतुर्दशकुलकराणामस्ति सभावनेति न कश्चिद् विरोध इति ॥सू.३७॥

मूलम्—तत्थ णं सुमइ पडिस्सुइ सीमंकर सीमंधर खेमंकराणं एएसिं पंचण्हं कुलगराणं हक्कारे दंडणीइ होत्था ते णं मणुआ हक्कारेणं दंडेणं हया समाणा लज्जिया विलज्जिया वेड्ढा भीया तुसिणिया विण-ओणया चिट्ठंति। तत्थ णं खेमंधरविमलवाहण चक्खुमं जसमं अभि-चंदाणं एएसि णं पंचण्हं कुलगराणं मक्कारे णामं दंडणीई होत्था ते णं मणुया मक्कारेणं दंडेणं हया समाणा जाव चिट्ठंति तत्थ णं चंदाभ पसेणइ मरुदेव उसभाणं एएसिणं पंचण्हं कुलगराणं धिक्कारे

ऋषभदेव हुआ तो फिर एक ४० वें भाग मे प्रतिश्रुत आदि १४ कुलकरो की कि जो बहुत बडी आयुवाले थे उत्पत्ति कैसे सभवित हो सकती है? तो इस शंका का उत्तर ऐसा है कि एक ४० वें भाग मे असख्यात पूर्व होते है और ये असख्यात पूर्व क्रम से हीन हीन होते हैं तथा प्रतिश्रुत, सीमङ्कर, सीमन्धर, क्षेमङ्कर, क्षेमन्धर, विमलवाहन, चक्षुष्मन्, यशस्वान्, अभिचन्द्र, चन्द्राभ, प्रसेनजित और मरुदेव इन १२ कुलकरो की आयु के प्रमाण होते है। नाभि की आयु का प्रमाण सख्यात पूर्वों का था और ऋषभ की आयु का प्रमाण ८४ लाख पूर्व का था। बाकी के कुलकरों की आयु का प्रमाण ८९ पक्षाधिक ८४ लाख पूर्व का था। इस तरह ४० वे भाग मे १४ कुलकारो की उत्पत्ति की सभावना में क्या विरोध हो सकता हैं? अर्थात् कोई भी विरोध नहीं हो सकता है ॥३७॥

પૂર્વના આયુષ્યવાળા, નાભિ થયા અને ૮૯ પક્ષ અધિક ૮૪ લાખ પૂર્વ જેટલા આયુવાળા, ઋષભદેવ થયા તો પછી એક ૪૦ મા ભાગમાં પ્રતિશ્રુત આદિ ૧૪ કુલકરોની કે જેઓ ખૂબ લાબા આયુષ્યવાળા હતા-ઉત્પત્તિ કેવી રીતે સભવી શકે? તો આ શકાનો ઉત્તર આ પ્રમાણે છે કે એક ૪૦ મા ભાગમા અસખ્યાત પૂર્વો હોય છે અને એ અસંખ્યાત પૂર્વો યથાક્રમે હીન-હીન હોય છે તેમજ પ્રતિશ્રુતિ, સીમડ્કર, સીમન્ધર, ક્ષેમકર, ક્ષેમન્ધર, વિમલવાહન, ચક્ષુષ્માન્ યશસ્વાન્, અભિચન્દ્ર, ચન્દ્રાભ, પ્રસેનજિત અને મરુદેવ એ ૧૨ કુલકરોની આયુના પ્રમાણો હોય છે નાભિની આયુનુ પ્રમાણુ સખ્યાત પૂર્વોનુ હતું અને ઋષભના આયુષ્યનુ પ્રમાણુ ૮૪ લાખ પૂર્વનુ હતુ. શેષ કુલકરોના આયુષ્યનુ પ્રમાણુ ૮૯ પક્ષાધિક ૮૪ લાખ પૂર્વ જેટલુ હતુ. આ પ્રમાણે ૪૦ ભાગમા ૧૪ કુલકરોની ઉત્પત્તિની સભાવનામા શુ વિરોધ થઇ શકે છે? એટલે કે કોઈ પણુ જાતનો વિરોધ સભવી શકે જ નહિ ॥સૂત્ર૦ ૩૭॥

णामं दंडणीई होत्था ते णं मणुया धिक्कारेणं दंडेणं हया समाणा जाव चिट्ठंति ॥सू० ३८॥

छाया—तत्र खलु सुमति प्रतिश्रुति सोमङ्कर सीमन्धर क्षेमङ्कराणाम् एतेषां पञ्चानां कुलकराणां हाकारो नाम दण्डनीतिरभवत् ते खलु मनुजा हाकेरेण दण्डेन हता सन्तो लज्जिता विलज्जिता व्यर्द्धा भीतास्तूष्णीका विनयावनतास्तिष्ठन्ति । तत्र खलु क्षेमन्धर विमलवाहन चक्षुष्मद् यशस्वद् भिचन्द्राणाम् एतेषां खलु पञ्चाना कुलकराणां माकरो नाम दण्डनीतिरभवत्, ते खलु मनुजा माकारेण दण्डेन हताः सन्तो यावत् तिष्ठन्ति । तत्र खलु चन्द्राभप्रसेनजिन्मरुदेव नाभि ऋषभाणाम् एतेषां खलु पञ्चाना कुलकराणा धिक्कारो नाम दण्डनीति रभवत्, ते खलु मनुजा धिक्कारेण दण्डेन हता सन्तो यावत् तिष्ठन्ति ॥सू० ३८॥

एते कुलकरत्वं कथं कृतवन्तः ? इत्याह—

टीका—'तत्थ णं' इत्यादि, 'तत्थ' तत्र - तेषु पञ्चदशसंख्यकेषु कुलकरेषु मध्ये 'णं' खलु 'सुमइ पडिस्सुइ सीमंकर सीमंधर खेमंकराणं एएसिं पचण्ह कुलगराणं' सुमति प्रतिश्रुति सीमङ्करसीमन्धरक्षेमङ्कराणाम् एतेषां पञ्चानां कुलकराणां काले 'हक्कारे' हाकारो = 'हा' इत्यधिक्षेपार्थकः शब्दस्तस्य करणम् नाम 'दंडणीई' दण्डनीतिः - दण्डनं दण्डः = अपराधिनामनुशासनं तत्र नीतिः = न्यायः 'होत्था' अभवत् = समुत्पन्नः । अत्रेदं बोध्यम् तृतीयारकान्ते कालदोषेण अल्पीभूतेषु कल्पवृक्षेषु सन्तु, तत्र तेषां युगलिकमनुजानां ममत्वे जायमाने ते कल्पवृक्षाः तै र्मनुजैः स्वकीयत्वेन परीगृहीताः । तत्रान्य परिगृहीते कस्मिंश्चित् कल्पवृक्षे केनचिद्-

---

अब इन्होंने कुलकरता कैसे की-इस बात का कथन सूत्रकार करते है—

"तत्थ णं सुमइ, पडिस्सुइ सीमकर, सीमंधर, खेमंकराणं एएसिं पंचण्ह" इत्यादि ।

टीकार्थ—"तत्थ ण सुमइ पडिस्सुइ, सीमंकर, सीमधर खेमकराण एएसिं पंचण्ह" इन पन्द्रह कुलकरों में से सुमति, प्रतिश्रुत, सीमकर, सीमंधर और क्षेमकर इन पांच कुलकरों के समय में "हाहाकार" इस नाम की दण्डनीति थी, "हा" यह शब्द अधिक्षेप का वाचक है।, इसका करना हाहाकार है, अपराधियों को अनुशासन में लेना यह दण्ड है, इस दण्ड के लिये जो नीति-न्याय है वह दण्डनीति है, यहा ऐसा समझ लेना चाहिये-तृतीय आरक के अन्त में कालदोष के प्रभाव से जब कल्पवृक्ष थोडे से रह गये -तब उन कल्पवृक्षों के ऊपर उन युगलिक

હવે તેમણે કુલકરતા કેવી રીતે કરી ? આ વાતનુ સૂત્રકાર કથન કરે છે—

'तत्थणं सुमइ पडिस्सुइ सीमंकर सीमंधर खेमंकराणं एएसि पंचण्हं'-इत्यादि-सूत्र ॥३८॥

ટીકાર્થ—એ ૧૫ કુલકરોમાથી સુમતિ, પ્રતિશ્રુતિ સીમંકર, સીમન્ધર, અને ક્ષેમકર એ પાંચ કુલકરોના સમયમાં 'हाहाकार' નામે દણ્ડનીતિ હતી. 'हा' શબ્દ અધિક્ષેપ વાચક છે એનુ કરવુ 'હ હાકાર' છે અપરાધીઓને અનુશાસનમા રાખવા એ દણ્ડના માટે જે નીતિ—ન્યાય છે, તે દણ્ડનીતિ છે. અહી આમ સમજવુ જોઇએ તૃતીય આરકના અંતમા કાળ દોષના

न्येन ममत्वेन परिगृह्यमाणे तेषु विवादः प्रावर्त्तत। ततस्ते मनुजाः विवाद निर्णयाय सर्वेभ्योऽधिकप्रभावशालिनं सुमतिं सर्वेषामाधिपत्ये व्यवस्थापयन्। ततः स सुमतिः सर्वेभ्यो यथायोग्यं कल्पवृक्षादीन् विभज्य प्रददौ। तत्र यः कश्चित् मर्यादा मतिचक्राम, तच्छासनाय स जातिस्मृत्या नीतिज्ञत्वेन हाकार दण्डनीति मावर्त्तयत्। तामेव दण्डनीतिं प्रतिश्रुत्यादयश्चत्वारोऽप्यनुकृतवन्तः इति। हाकारदण्डनीत्या ते कीदृशा अभूवन्' इत्याह–'ते णं' इत्यादि। 'ते णं मणुया' ते मनुजाः खलु 'हक्कारेणं दडेणं हया' हाकारेण दण्डेन हताः= अदृष्टपूर्वशासनानां तेषां दण्डादि घातेभ्योऽप्यधिक मर्मघाति तच्छासनमिदमिति आत्मानं हता इव मन्यमानाः 'समाणा' सन्तो 'लज्जिया' लज्जिताः=सामान्यतो लज्जायुक्ताः, 'विलज्जिया' विलज्जिताः=विशेषतो लज्जिताः, 'वेड्डा' व्यर्द्धाः=

मनुष्यों को ममत्वभाव हो गया सो उन्होने उन्हें अपना २ कर मान लिया, उस पर जब कोई दूसरा युगलिक मनुष्य अधिकार जमाने लगा तो उनमें अपस में विवाद होना प्रारभ हो गया। तब उन मनुष्यो ने विवाद का निर्णय कराने के लिये सब से अधिक प्रभावशाली सुमति कुलकर को सब के ऊपर अधिपति चुन लिया। तब सुमति कुलकर ने सब के लिये यथायोग्य कल्पवृक्षो का विभाग कर दिया और सब के लिये उन्हे वितरीत कर दिया। इनमें से जो कोई मर्यादा का उल्लङ्घन करता उसे अनुशासन में लेने के लिये उसने जाति स्मरेण ज्ञान के बल से नीतिज्ञ बनकर हाकार दण्ड नीति की प्रवृत्ति की, उसी दण्डनीति का अनुमरण प्रतिश्रुति आदि चार कुलकरों ने भी किया, "तेण मणुया हक्कारेणं दंडेणं हया समाणा लज्जिया, विलज्जिया वेड्ढा भीया तुसिणीया विणओणया चिट्ठंति" वे मनुष्य उस हाकाररूप दण्ड से जब आहत हुए, तो अपने आपको हत हुए के जैसे मानते हुए पहिले तो सामान्यरूप से लज्जायुक्त बने फिर विशेषरूप से लज्जित हुए, व्यर्द्ध–अत्यन्त और अधिक लज्जित हुए क्योकि उन्होंने पहिले कभी ऐसा शासन देखा नहीं था। अतः ऐसा यह शासन उनके लिये दण्डादिघात से भी अधिक मर्म-

---

આવેલ કલ્પવૃક્ષ પર બીજો યુગલિક મનુષ્ય અધિકાર કરવા લાગ્યો તો તેઓમાં પણ પરસ્પર વિવાદ પ્રારભ થઈ ગયો ત્યારે સૌ યુગલિકોએ વિવાદના નિર્ણય માટે સૌથી શ્રેષ્ઠ પ્રભાવ શાલી સુમતિ કુલકરને પોતાના અધિપતિ તરીકે ચૂંટી લીધા સુમતિ કુલકરે સૌના માટે યથાયોગ્ય કલ્પવૃક્ષોનુ વિભાજન કરી દીધું એના પછી કોઈ મર્યાદાનુ ઉલ્લઘન કરતો, ત્યારે તને અનુશાસનમાં રાખવા માટે તેમણે જાતિ સ્મરણ જ્ઞાનના બળથી નીતિજ્ઞ થઈને હાકાર દણ્ડનીતિની પ્રવૃત્તિ પ્રારભ કરી તેજ દણ્ડનીતિનુ અનુસરણ પ્રતિશ્રુતિ વગેરે ચાર કુલકરો એ પણ કર્યું છે "तेण मणुया हक्कारेणं दंडेण हया समाणा लज्जिया, विलज्जिया, वेड्ढा भीया तुसिणीया विणओणया चिट्ठंति" તે મનુષ્યો જ્યારે હાકાર રૂપ દણ્ડથી જ્યારે આહત થયા, ત્યારે પોતાની જાતને હતના રૂપમા માનીને પહેલાં તો સામાન્ય રૂપમા લજ્જા યુક્ત થયા પછી વિશેષ રૂપમાં લજ્જિત થયા વ્યદ્ધ–અત્યંત તેમ જ અધિક લજ્જિત થયા, કેમ કે તેમણે પહેલાં કોઈ પણ દિવસે આવું શાસન જોયું નહોતું એથી આ શાસન તેમના માટે દડાદિ ઘાત કરતાં પણ વધારે મર્મ ઘાતી થઈ

अतिशयलज्जिताः, 'भीया' भीताः=भययुक्ताः, 'तुसिणीया' तूष्णीकाः=मौनाः 'विणओवणया चिट्ठंति' विनयावनताश्च तिष्ठन्ति, न तु धृष्टवत् निर्लज्जाः निर्भयाः वाचाला अहङ्कारिणश्च भवन्ति। हाकारदण्डेन हतास्ते मनुजा हृतसर्वस्वमिवाऽऽत्मानं मन्यमानाः पुनरपराधस्थाने न प्रवृत्ता अभूवन्निति। सम्प्रति तदनन्तरं या दण्डनीतिरभूत् तां प्रतिपादयति 'तत्थ ण खेमधर' इत्यादिना। 'तत्थ ण खेमधर विमलवाहण चक्खुम जसवं अभिचंदाणं' तत्र खलु क्षेमन्धर विमलवाहन चक्षुष्मद्यशस्वद्-अभिचन्द्राणाम् 'एएसि णं पंचण्हं कुलगराणं' एतेषां पञ्चानां कुलकराणं काले 'मकारे' माकारो-माकरणं माकरो 'णामं दंडणीई होत्था' नाम दण्डनीतिरभवत्। 'ते ण मणुया मकारेणं दंडेणं हया समाणा जाव चिट्ठति' ते खलु मनुजा माकारेण दण्डेन हताः सन्तो यावत् तिष्ठन्ति। यावत् पदेन 'लज्जिता विलज्जिताः' इत्यादि पाठः संग्राह्यः। अत्रेद बोध्यम् हाकारदण्डस्यातिपरिचयेन

घाती हुआ। इसलिये उसे अपने आपका घातक मानकर उन्हे अत्यन्त अधिक लज्जा से युक्त होना पडता, हमारा अब क्या होगा इस प्रकार से भयभीत होकर उन्हें चुप रहना पड़ता और अपनी गल्ती स्वीकार कर उन्हें विनयावनत बनना पड़ता, धृष्ट पुरुष की तरह वे न तो निर्लज्ज बनते, न निर्भय बनते, न वाचाल बनते और न अहंकारी बनते। इस तरह हाकार दण्ड से हत हुए वे मनुष्य जिनका सर्वस्व हरण कर लिय है। ऐसा अपने आप को समझकर फिर अपराध करने के स्थान पर प्रवृत्त नहीं होते थे, "तत्थ णं खेमधर विमलवाहण चक्खुमं जसमं अभिचंदाण एएसि ण पंचण्ह कुलगराण मकारे णामं दंडणीई होत्था" इस हाकार दण्ड नीति के वाद क्षेमन्धर, विमलवाहन, चक्षुष्मान्, यशस्वान् एव अभिचन्द्र इन पांच कुलकरो के काल में माकार नामकी दण्डनीति का प्रचलन हुआ। "मत करना" इस प्रकार की जो निषेधात्मक नीति है वही माकार नाम की दण्डनीति है, इन क्षेमन्धर आदि पांच कुलकरो के समय में जो मनुष्य दण्डनीय कार्य करता तो उसे माकार दण्डनीति से दण्डित किया जाता था—इससे

पडयुं એટલા માટે તેને પોતાના ઘાતક રૂપમા માનીને તેઓ અત્યંત લજ્જિત થતા અને કહેતા કે હવે અમારું શું થશે? આ પ્રમાણે ભયભીત થઈને તેઓ ચુપ બેસી રહેતા અને પોતાની ભૂલ કબૂલ કરી તેઓ વિનયાવનત થઈ જતા ધૃષ્ટ માણસની જેમ તેઓ નતો નિર્લજ્જ થતા, ન નિર્ભય થઈને રહેતા, ન વાચાલ બનતા અને ન અહંકારી બનતા આ પ્રમાણે હાકાર દંડથી હત થયેલા મનુષ્યો કે જેમનુ સર્વસ્વ હરણુ કરવામાં આવ્યું છે. એવું માનીને ફરી અપરાધ કરવાના કાર્યમા પ્રવૃત્ત થતા નહિ, "तत्थ णं खेमंधर विमलवाहण चक्खुमं जसम अभिचंदाण पएसिणं पंचण्हं कुलगराण मकारे णाम दंडणीइ होत्था" આ હાકાર દંડનીતિ પછી ક્ષેમન્ધર, વિમલવાહન, ચક્ષુષ્માન્, યશસ્વાન્, અને અભિચન્દ્ર એ પાંચ કુલકરોના કાળમાં માકાર નામની દંડનીતિનું પ્રચલન થયું. 'નહિ કરો' આ પ્રકારની જે નિષેધાત્મક નીતિ છે તે જ માકાર નામની દંડનીતિ છે. એ ક્ષેમંધર આદિ પાંચ કુલકરોના સમયમાં જે મનુષ્યો દંડનીય કાર્યો કરતા તેમને માકાર નામક દંડનીતિ મુજબ દંડિત કરવામા આવતા એથી તે અપરાધી પૂર્વની જેમજ લજ્જિત

ततोऽभीतेषु युग्मिमनुजेषु सत्सु क्षेमन्धरः कुलकरस्तेषामनुशासनाय माकार दण्डनीर्ति प्रवर्त्तितवान् तदनुयायिनो विमलवाहन-चक्षुष्मद् यशस्वदभिचन्द्रा अपि माकारमेव दण्डनीर्ति प्रवर्तितवन्तः । तत्र महत्यपराधे माकारो दण्डः, सामान्यापराधे तु हाकार इति ।

अथ तदनन्तर कालभाविनः कुलकरा यां दण्डनीर्ति प्रवर्तितवन्तः, तामाह-'तत्थ ण' इत्यादि । 'तत्थ णं' तत्र खलु 'चदाभ पसेणइ मरुदेव उसभाण एएसि णं पचण्ह कुलगरा णं' चन्द्राभप्रसेनजिद् मरुदेव नाभि ऋषभाणाम् एतेषा खलु पञ्चानां काले 'धिक्कारे' धिक्कारे-धिक्करणं धिक्कारो 'णामं दंडणीई होत्था' नाम दण्डनीतिरभवत् । 'ते णं मणुया धिक्कारेणं दंडेण हया समाणा जाव चिट्ठंति' ते खलु मनुजा धिक्कारेण

वह पूर्व की तरह लज्जित, विलज्जित आदि विशेषणों वाला बन जाया करता था, यही बात यहां यावत्पद से समझाई गई है । तात्पर्य इस कथन का यही कि जब हाकार दण्ड अतिपरिचित हो चुका तो उससे उन लोगो में भय नहीं रहा-"ते त मणुया मक्कारेण दंडेण हया समाणा जाव चिट्ठंति" तब उन युगलिक मनुष्यों में भय का सचार रहे-वे अनुशासन से हीन न होजावें इस भाव को लेकर क्षेमन्धर कुलकर ने उनको अपने अनुशासन में रखने के लिये माकार नामकी दण्डनीति का प्रचलन किया । क्षेमन्धर के बाद इनके अनुयायी विमलवाहन, चक्षुष्मत्, यशस्वान्, और अभिचन्द्र इन चार कुलकरों ने भी इसी माकार दण्डनीति का प्रवर्तन किया, यह मानकर दण्डनीति का बहुत बडे अपराध के होने पर ही किया जाता था, सामान्य अपराध में तो केवल हाकार दण्डनीति का प्रयोग होता था, इनके बाद मे हुए कुलकरों ने जिस दण्डनीति की प्रवृत्ति को उसे अब सूत्रकार प्रकट करते है-"तत्थ णं चदाभ, पसेनइ, मरुदेव, उसमाण एएसि ण पचण्हं कुलगराण धिक्कारे णामं दडणीई होत्था" चन्द्राभ, प्रसेनजित मरुदेव, नाभि और ऋषभ इन पांच कुलकरो के काल में धिक्कार नामकी दण्डनीति प्रचलित हुई, इस दण्डनीति से इन कुलकरो के समय के मनुष्य दण्डित होते रहे यहां ऐसा समझना

વિલજ્જિત વગેરે વિશેષણોથી યુક્ત થઈ જતો એ જ વાત અહીં યાવત્ પદથી કહેવામાં આવી છે. આ કથનનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે જ્યારે હાકાર દંડ અતિ પરિચિત થઈ ગયો ત્યારે તે લોકોમા દડ પ્રત્યે ભય રહ્યો નહિ. તેઓ અભીત થઈ ગયા. ત્યારે તે યુગલિક મનુષ્યોમા ભયનુ સચરણ રહે, તેઓ અનુશાસનહીન થઈ જાય નહિ, એ ભાવને લઈને ક્ષેમન્ધર કુલકરે તેમને પોતાના અનુશાસનમાં રાખવા માટે 'માકાર' નામક દંડનીતિ નુ પ્રચલન કર્યું ક્ષેમધર પછી તેમના અનુયાયી વિમલવાહન, ચક્ષુષ્માન્ અભિચન્દ્ર એ ચાર કુલકરોએ પણ એજ 'માકાર' દંડનીતિનુ પ્રવર્તન કર્યું આ 'માકાર' દડનીતિનો પ્રયોગ બહુ જ મોટા અપરાધ બદલ જ કરવામાં આવતો સામાન્ય અપરાધ માટે તો ફક્ત 'હાકાર' દડનીતિનો પ્રયોગ જ થતો 'હાકાર' દણ્ડનીતિ બાદ કુલકરોએ જે દંડનીતિનો પ્રયોગ કર્યો, તે વિષે હવે સૂત્રકાર કહે છે- ચન્દ્રાભ, પ્રસેનજિત, મરુદેવ, નાભિ અને ઋષભ એ પાચ કુલકરોના કાળમા 'ધિક્કાર' નામક દંડનીતિનું પ્રચલન હતું; આ દડનીતિથી એ કુલકરોના સમયના લોકો દડિત થયા, એવું અત્રે સમજવું જોઈએ. 'માકાર'

अतिशयलज्जिताः, 'भीया' भीताः=भययुक्ताः, 'तुसिणीया' तूष्णीकाः=मौनाः 'विणओव-णया चिट्ठंति' विनयावनताश्च तिष्ठन्ति, न तु धृष्टवत् निर्लज्जाः निर्भयाः वाचाला अहङ्का-रिणश्च भवन्ति। हाकारदण्डेन हतास्ते मनुजा हृतसर्वस्वमिवाऽऽत्मानं मन्यमानाः पुनर-पराधस्थाने न प्रवृत्ता अभूवन्निति। सम्प्रति तदनन्तरं या दण्डनीतिरभूत् तां प्रतिपाद-यति 'तत्थ ण खेमधर' इत्यादिना। 'तत्थ ण खेमधर विमलवाहण चक्खुम जसवं अभिचंदाणं' तत्र खलु क्षेमन्धर विमलवाहन चक्षुष्मद्यशस्वद्-अभिचन्द्राणाम् 'एएसि णं पंचण्हं कुलगराणं' एतेषां पञ्चानां कुलकराणं काले 'मक्कारे' माकारो-माकरणं माकरो 'णामं दंडणीई होत्था' नाम दण्डनीतिरभवत्। 'ते णं मणुया मक्कारेणं दंडेणं हया समाणा जाव चिट्ठंति' ते खलु मनुजा माकारेण दण्डेन हताः सन्तो यावत् तिष्ठन्ति। यावत् पदेन 'ल-ज्जिता विलज्जिताः' इत्यादि पाठः संग्राह्यः। अत्रेदं बोध्यम् हाकारदण्डस्यातिपरिचयेन

घाती हुआ। इसलिये उसे अपने आपका घातक मानकर उन्हे अत्यन्त अधिक लज्जा से युक्त होना पड़ता, हमारा अब क्या होगा इस प्रकार से भयभीत होकर उन्हें चुप रहना पड़ता और अपनी गल्ती स्वीकार कर उन्हें विनयावनत बनना पड़ता, धृष्ट पुरुष की तरह वे न तो निर्लज्ज बनते, न निर्भय बनते, न वाचाल बनते और न अहंकारी बनते। इस तरह हाकार दण्ड से हृत हुए वे मनुष्य जिनका सर्वस्व हरण कर लिय है। ऐसा अपने आप को समझकर फिर अपराध करने के स्थान पर प्रवृत्त नहीं होते थे, "तत्थ णं खेमधर विमलवाहण चक्खुमं जसम अभिचंदाण एएसि ण पंचण्ह कुलगराण मक्कारे णामं दंडणीई होत्था" इस हाकार दण्ड नीति के बाद क्षेमन्धर, विमलवाहन, चक्षुष्मान्, यशस्वान् एवं अभिचन्द्र इन पांच कुलकरो के काल में माकार नामकी दण्डनीति का प्रचलन हुआ। "मत करना" इस प्रकार की जो निषेधा-त्मक नीति है वही माकार नाम की दण्डनीति है, इन क्षेमन्धर आदि पांच कुलकरो के समय में जो मनुष्य दण्डनीय कार्य करता तो उसे माकार दण्डनीति से दण्डित किया जाता था—इससे

પડ્યું એટલા માટે તેને પોતાના ઘાતક રૂપમા માનીને તેઓ અત્યત લજ્જિત થતા અને કહેતા કે હવે અમારુ શું થશે? આ પ્રમાણે ભયભીત થઇને તેઓ ચુપ બની રહેતા અને પોતાની ભૂલ કબૂલ કરી તેઓ વિનયાવનત થઈ જતા ધૃષ્ટ માણુસની જેમ તેઓ નતો નિર્લજ્જ થતા, ન નિર્ભય થઇને રહેતા, ન વાચાલ બનતા અને ન અહંકારી બનતા આ પ્રમાણે હાકાર દડથી હત થયેલા મનુષ્યો કે જેમનુ સર્વસ્વ હરણ કરવામાં આવ્યું છે. એવુ માનીને ફરી અપરાધ કરવાના કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થતા નહિ, "तत्थ णं खेमंधर विमलवाहण चक्खुमं जसम अभिचंदाण एएसिणं पंचण्हं कुलगराणं मक्कारे णाम दंडणीइ होत्था" આ હાકાર દડનીતિ પછી ક્ષેમન્ધર, વિમલવાહન, ચક્ષુષ્માન્, યશસ્વાન્, અને અભિચન્દ્ર એ પાંચ કુલકરોના કાળમા માકાર નામની દંડનીતિનું પ્રચલન થયું. 'નહિ કરો' આ પ્રકારની જે નિષેધાત્મક નીતિ છે તે જ માકાર નામની દંડનીતિ છે એ ક્ષેમંધર આદિ પાંચ કુલકરોના સમયમાં જે મનુષ્યો દડનીય કાર્યો કરતા તેમને માકાર નામક દડનીતિ મુજબ દડિત કરવામા આવતા એથી તે અપરાધી પૂર્વની જેમજ લજ્જિત

ततोऽमीतेषु युग्मिमनुजेषु सत्सु क्षेमन्धरः कुलकरस्तेषामनुशासनाय माकार दण्डनीतिं प्रवर्त्तितवान् तदनुयायिनो विमलवाहन-चक्षुष्मद् यशस्वदभिचन्द्रा अपि माकारमेव दण्ड-नीतिं प्रवर्तितवन्तः । तत्र महत्यपराधे माकारो दण्डः, सामान्यापराधे तु हाकार इति ।

अथ तदनन्तर कालभाविनः कुलकरा या दण्डनीतिं प्रवर्तितवन्तः, तामाह-'तत्थ णं' इत्यादि । 'तत्थ णं' तत्र खलु 'चदाभ पसेणइ मरुदेव उसभाणं एएसि णं पचण्ह कुलगरा णं' चन्द्राभप्रसेनजिद् मरुदेव नाभि ऋषभाणाम् एतेषां खलु पञ्चानां काले 'धिक्कारे' धिक्कारे-धिक्करणं धिक्कारो 'णामं दंडणीई होत्था' नाम दण्डनीतिरभवत् । 'ते णं मणुया धिक्कारेणं दंडेण हया समाणा जाव चिट्ठति' ते खलु मनुजा धिक्कारेण

वह पूर्व की तरह लज्जित, विलज्जित आदि विशेषणों वाला वन जाया करता था, यही बात यहां यावत्पद से समझाई गई है । तात्पर्य इस कथन का यही कि जब हाकार दण्ड अति-परिचित हो चुका तो उससे उन लोगो में भय नहीं रहा-"ते त मणुया मक्कारेण दंडेण हया समाणा जाव चिट्ठंति" तब उन युगलिक मनुष्यों में भय का सचार रहे-वे अनुशासन से हीन न होजावे इस भाव को लेकर क्षेमन्धर कुलकर ने उनको अपने अनुशासन में रखने के लिये माकार नामकी दण्डनीति का प्रचलन किया । क्षेमन्धर के बाद इनके अनुयायी विमलवाहन, चक्षुष्मत्, यशस्वान्, और अभिचन्द्र इन चार कुलकरों ने भी इसी माकार दण्डनीति का प्रवर्तन किया, यह मानकर दण्डनीति का वहुत बडे अपराध के होने पर ही किया जाता था, सामान्य अपराध में तो केवल हाकार दण्डनीति का प्रयोग होता था, इनके बाद मे हुए कुलकरों ने जिस दण्डनीति की प्रवृत्ति का उसे अब सूत्रकार प्रकट करते है-"तत्थ णं चदाभ, पसेनइ, मरुदेव, उसमाण एएसि ण पचण्हं कुलगराण धिक्कारे णामं दडणीई होत्था" चन्द्राभ, प्रसेनजित मरुदेव, नाभि और ऋषभ इन पांच कुलकरो के काल में धिक्कार नामकी दण्डनीति प्रचलित हुई, इस दण्डनीति से इन कुलकरो के समय के मनुष्य दण्डित होते रहे यहा ऐसा समझना

વિલજ્જિત વગેરે વિશેષણોથી યુક્ત થઈ જતો. એ જ વાત અહીં યાવત્ પદથી કહેવામાં આવી છે. આ કથનનુ તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે જ્યારે હાકાર દંડ અતિ પરિચિત થઈ ગયો ત્યારે તે લોકોમા દડ પ્રત્યે ભય રહ્યો નહિ. તેઓ અભીત થઈ ગયા. ત્યારે તે યુગલિક મનુષ્યોમા ભયનુ સચરણુ રહે, તેઓ અનુશાસનહીન થઈ જાય નહિ, એ ભાવને લઈને ક્ષેમન્ધર કુલકરે તેમને પોતાના અનુશાસનમાં રાખવા માટે 'માકાર' નામક દંડનીતિ નુ પ્રચલન કર્યું ક્ષેમધર પછી તેમના અનુયાયી વિમલવાહન, ચક્ષુષ્માન્ અભિચન્દ્ર એ ચાર કુલકરોએ પણ એજ 'માકાર' દંડનીતિનુ પ્રવર્તન કર્યું આ 'માકાર' દડનીતિનો પ્રયોગ બહુ જ મોટા અપરાધ બદલ જ કરવામાં આવતો સામાન્ય અપરાધ માટે તો ફક્ત 'હાકાર' દડનીતિનો પ્રયોગ જ થતો 'હાકાર' દણ્ડનીતિ બાદ કુલકરોએ જે દંડ-નીતિનો પ્રયોગ કર્યો, તે વિષે હવે સૂત્રકાર કહે છે- ચન્દ્રાભ, પ્રસેનજિત, મરુદેવ, નાભિ અને ઋષભ એ પાચ કુલકરોના કાળમા 'ધિક્કાર' નામક દંડનીતિનું પ્રચલન હતું આ દડનીતિથી એ કુલકરોના સમયના લોકો દંડિત થયા, એવુ અત્રે સમજવું જોઈએ. 'માકાર'

दण्डेन हताः सन्तो यावत् तिष्ठन्ति । अत्रेदं बोध्यम्—माकार दण्डस्याप्यतिपरिचयेन ततोऽभीतेषु युग्मिमनुजेषु सत्सु चन्द्राभः कुलकरस्तेषामनुशासनाय धिक्कारं दण्डनीतिं प्रवर्चितवान् ।

तदुक्तम्—आगत्यल्पे नीतिमाद्यां द्वितीयां मध्यमे पुनः ।
महीयसि द्वे अपि ते, स प्रायुंक्त महामतिः ॥१॥इति ।

ततस्तदनुयायिनः प्रसेनजिद् मरुदेव—नाभिऋषभाश्चत्वारोऽपि कुलकराः स्व स्वकाले तामेव दण्डनीतिमनुसृतवन्तः । तत्र महत्यपराधे धिक्कारो दण्डो मध्यमापराधे मकारो, जघन्यापराधे तु हाकार इति । इतोऽनन्तरं भरतकाले कालस्वाभाव्याज्जनेषु महापराधिषु जातेषु परिभाषणाद्या चतुर्विधा दण्डनीतिरजायत । तदुक्तम्—

चाहिये—माकार दण्डनीति से जब मनुष्य अतिपरिचय में आगये तो फिर उन्हें उस दण्डनीति का जैसा भय चाहिये वैसा भय नहीं रहा—अतः वे इस नीति के सम्बन्ध में निर्भय होते चले गये, "तेणं मणुया धिक्कारेण दंडेण हया समाणा जाव चिट्ठंति" तब उन युगलिक मनुष्योंको अनुशासित करने के लिये चन्द्राभ कुलकर ने धिक्कार नाम की दण्डनीति को चालू किया—

तदुक्तम्—आगत्यल्पे नोतिमाद्यां द्वितीयां मध्यमे पुनः ।
महीयसि द्वे अपि ते स प्रायुंक्त महामतिः ॥१॥

इन पांचो के बाद इन्हीं कुलकरों के अनुयायी प्रसेनजित्, मरुदेव, नाभि और ऋषभ इन पांच कुलकरों ने अपनी २ शासन व्यवस्था के समय में इसी धिक्कार दण्डनीति का अनुसरण किया जब युगलिक मनुष्यों से कोई महान् अपराध हो जाता तो उस समय वे धिक्कार दण्ड से उन्हें दण्डित करते, मध्यम अपराध हो जाने पर माकार दण्ड से और जघन्य अपराध हो जाने पर:हाकार दण्ड से दण्डित करते । इनके बाद भरत काल में काल स्वभाव से जब मनुष्य महापराधी होने लगे तो परिभाषण आदि चार प्रकार की दण्डनीति चालू की गई ।

દંડનીતિથી જ્યારે લોકો અતિપરિચિત થઈ ગયા ત્યારે એ દંડનીતિનો જેવો ભય રહેવો જોઇએ તેવો ભય એ દંડનીતિનો રહ્યો નહીં, એથી તેઓ એ નીતિના સંબંધમાં નિશ્ચય થઈ એટલે કે બેપરવા થઈને રહેવા લાગ્યા. તે સમયે યુગલિકોને અનુશાસિત કરવા માટે ચન્દ્રાભ નામક કુલકરે 'ધિક્કાર' નામક દંડનીતિ પ્રચલિત કરી તદુક્તમ્ઃ

आगत्यल्पे नीतिमाद्यां द्वितीयां मध्यमे पुन ।
महियसि द्वे अपि ते स प्रायुंक्त महामतिः ॥१॥

એ પાંચ કુલકરો પછી એ કુલકરોના અનુયાયી પ્રસેનજિત, મરુદેવ, નાભિ અને ઋષભ એ પાંચ કુલકરોએ પોત-પોતાના શાસનકાળમાં એ 'ધિક્કાર' દંડનીતિનું જ અનુસરણ કર્યું જ્યારે યુગલિક મનુષ્યો કોઈ મહાન્ અપરાધ કરતા ત્યારે 'ધિક્કાર' દંડનીતિ દ્વારા તેઓને દંડિત કરવામા આવતા, જ્યારે તેઓ મધ્યમ અપરાધ કરતા ત્યારે માકાર દંડનીતિ દ્વારા અને જઘન્ય અપરાધ કરતા ત્યારે હાકાર દંડનીતિ દ્વારા દંડિત કરવામાં આવતા ત્યાર બાદ ભરત કાળમા કાળના સ્વભાવથી જ્યારે મનુષ્યો મહાપરાધી થવા લાગ્યા ત્યારે પરિભાષણ વગેરે ચાર પ્રકારની દંડનીતિઓ પ્રચલિત થઈ તદુક્તમ્ઃ-

परिभासणाउ पढमा मंडलवंधत्ति होइ वीया य
चारग छवि छेयाई भरहस्स चउव्विहा नीई ॥१॥

छाया—परिभाषणा तु प्रथमा मण्डलवन्ध इति भवति द्वितीया च ।
चारके छविच्छेदादि, भरतस्य चतुर्विधा नीतिः ॥१॥इति॥ ॥सू० ३८॥

इत्थं पञ्चदशस्य कुलकरस्य ऋषभस्वामिनः चतुर्दश कुलकरसाधारणं कुलकरत्वमुपदर्श्य सम्प्रत्यस्य असाधारणपुण्यप्रकृत्युदयसमुद्भूत त्रिजगज्जनपूजनीयतां प्रदर्शयितु यथाऽस्मादेव लोके विशिष्ट धर्माधर्म संज्ञाव्यवहारा प्रवृत्ता अभूवन्निति दर्शयति—

मूलम्—णाभिस्स णं कुलगरस्स मरुदेवाए भारियाए कुच्छिसि एत्थ णं उसभे णामं अरहा कोसलिए पढमराया पढमजिणे पढमकेवली पढमतित्थयरे पढमधम्मवरचाउरंतचक्कवट्टी समुप्पज्जित्था । तएणं उसभे अरहा कोसलिए वीसं पुव्वसयसहस्साइं कुमारवासमज्झे वसइ, वसित्ता तेवट्ठिं पुव्वसयसहस्साइं महारायवासमज्झे वसइ;तेवट्ठिं पुव्वसयसहस्साइं महारायवासमज्झे वसमाणे लेहाइयाओ गणियप्पहाणाओ सउणरूयपज्जवसाणाओ बावत्तरिं कलाओ चोसट्ठिं महिलागुणे सिप्पसयंच कम्माणं तिण्णि वि पयाहियाए उवदिसइ, उवदिसित्ता पुत्तसयं रज्जसए अभिसिंचइ अभिसिंचित्ता तेसीइं पुव्वसयसहस्साइं महारायवासमज्झे वसइ वसित्ता जे से गिम्हाणं पढमे मासे पढमे पक्खे चित्तबहुले तस्स णं चित्तबहुलस्स णवमीपक्खेणं दिवसस्स पच्छिमे भागे चइत्ता हिरण्णं चइत्ता सुवण्णं चइत्ता पुरं चइत्ता कोसं कोट्ठागारं चइत्ता बलं चइत्ता वाहणं चइत्ता पुरं चइत्ता अंते उरं चइत्ता विउलधणकणगरयण मणिमोत्तिय संख सिलप्पवालरत्तरयणसत्तसारसावइज्जं विच्छड्डइत्ता विगोवइत्ता दायं दाइया णं परिभाएत्ता सुदंसणाए सीयाए सदेवम या राए परिसाए समणुगम्ममाणमग्गे संखियचक्कियणंगलिय मुहमंगलिय पूसमाणव बद्धमाणग आइक्खगलंखमंख घंटियगणेहिं ताहिं इट्ठाहिं कंताहिं पियाहिं मणु

तदुक्तं—"परिभासणा उ पढमा मंडलबधत्ति होइ बीया य ।
चारग छवि छेयाई भरहस्स चउव्विहा नीई ॥१॥३८॥

परिभासणा उ पढमा मंडलवंधत्ति होइ बीयाय ।
चारग छवि छेयाई भरहस्स चउव्विहा नीई ॥१॥ सूत्र ॥३८॥

ण्णाहिं मणामाहिं उरालाहिं कल्लाणाहि सिवाहि धन्नाहि मंगल्लाहि सस्सिरियाहिं हियगमणिज्जाहिं हिययपल्हायणिज्जाहिं कण्णमणणिव्वुइकराहिं अपुणरुत्ताहिं अट्ठसइयाहिं वग्गूहिं अणवरयं अभिणंदंता य अभिथुणंता य एवं वयासी–जय जय नंदा ! जय जय भद्दा ! धम्मेणं अभीए परीसहोवसग्गाणं खंतिखमे भयभेरवाणं धम्मे ते अविग्घं भवउत्तिकट्टु अभिणंदंति य अभिथुणंति य तएणं उसभे अरहा कोसलिए णयणमालासहस्सेहिं पिच्छिज्जमाणे पिच्छिज्जमाणे एवं जाव णिग्गच्छइ जहा उववाइए जाव आउलबोलबहुलं णभं करंते विणीयाए रायहाणीए मज्झं मज्झेणं णिग्गच्छइ आसिय सम्मज्जिय सित्त इकपुप्फोवयारकलियं सिद्धत्थवणविउल रायमग्गं करेमाणे हयगयरहपहकरेण पाइ चडकरेण य मंदं मंदं उद्धूयरेणुयं करेमाणे करेमाणे जेणेव सिद्धत्थवण्णे उज्जाणे जेणेव असोगवरपायवे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता असोगवरपायवस्स अहे सीयं ठावेइ ठावित्ता सीयाओ पच्चोरुहइ पच्चोरुहित्ता सयमेवाभरणालंकारं ओमुयइ ओमुइत्ता सयमेव चउहिं अट्ठाहिं लोयं करेइ करिता छट्ठेणं भत्तेणं अपाणएणं आसाढाहिं णक्खत्तेण जोग वागएणं उग्गाणं भोगाणं राइन्नाणं खत्तियाणं चउहिं सहस्सेहिं सद्धिं एगं देवदूसमादाय मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वइए ॥सू० ३९॥

छाया—नाभेः खलु कुलकरस्य मरुदेवाया भार्यायाः कुक्षौ अत्र खलु ऋषभो नाम अर्हन् कौशलिकः प्र ज॰ प्रथमजिनः प्रथमकेवली प्रथमतीर्थंकरः प्रथमधर्मवरचातुरन्तचक्रवर्ती समुदपद्यत । ततः खलु ऋषभ अर्हन् कौशलिको विंशतिं पूर्वशतसहस्राणि कुमारवासमध्ये ति, उषित्वा त्रिषष्टि पूर्वशतसहस्राणि महारा समध्ये वसति, त्रिषष्टिशतसहस्राणि महाराजवासमध्ये वसन् लेखादिका गणितप्रधाना' शकुनरुतपर्यवसाना द्वासप्तति कलाः चतुष्षष्टिं महि गुणान् शिल्पशतं च कर्मणां त्रीण्यपि प्रजाहिताय उपदिशति, उपदिश्य पुत्रशतं राज्यशते अभिषिञ्चति, अभिषिच्य त्रयस्त्रिंशत् पूर्वशतसहस्राणि महाराजवासमध्ये वसति उषित्वा यः स ग्रीष्माणां प्रथमे मासे प्रथम पक्षश्चैत्र बहुलः, तस्य खलु चैत्रबहुलस्य नवमीपक्षे दिवसस्य पश्चिमे भागे त्यक्त्वा हिरण्यं, त्यक्त्वा सुवर्णं, त्यक्त्वा कोशं कोष्ठागारं, त्यक्त्वा बलं, त्यक्त्वा वाहनं त्यक्त्वा पुरं त्यक्त्वा अन्तःपुरं, त्यक्त्वा विपुलधन कनकरत्नमणि मौक्तिकशङ्खशिला रक्तरत्न सत्सारस्वापतेयं, विच्छर्द्य

विशोध्य, दायं दयिकानां परिभाज्य, सुदर्शनायां शिविकायां, सदेवमनुजासुरया परिषदा समनुगम्यमानमार्गः शाङ्खिकचाक्रिकलाङ्गलिकमुखमङ्गलिक पुष्यमाणव वर्द्धमानकाख्यायक लङ्ख मङ्ख घंटिकगणः ताभिरिष्टाभि कान्ताभिः प्रियाभिर्मनोज्ञाभिर्मन आमीभिः उदाराभिः कल्याणीभि शिवाभिः धन्याभिः मङ्गल्याभि सश्रीकाभि· हृदयगमनीयाभिः हृदयप्रह्लादनीयाभिः कर्णमनोनिर्वृत्तिकरीभिः अपुनरुक्ताभिः अर्थशतिकाभिः वाग्भिः अनवरतम् अभिनन्दन्तश्च अभिष्टुवन्तश्च एवमवादिषुः जय जय नन्द ! जय जय भद्र ! धर्मेण अभीतः परीषहोपसर्गाणां क्षान्तिक्षमो भयभैरवाणां धर्मे ते अविघ्न भवतु-इति कृत्वा अभिनन्दन्ति च अभिष्टुवन्ति च । ततः खलु ऋषभः अर्हन् कौशलिको नयनमालासहस्रैः प्रेक्ष्यमाणः प्रेक्ष्यमाण एवं यावन्निर्गच्छति, यथा औपपातिके यावत् आकुलबोलबहुलं नभः कुर्वन् विनीताया राजधान्या मध्यमध्येन निर्गच्छति, आसिक्तसम्मार्जितसिक्तशुचिक पुष्पोपचारकलितं सिद्धार्थवनविपुलराजमार्गं कुर्वन् हयगजरथप्रकरेण पदातिचटकरेण च मन्दं मन्दम् उद्धतरेणुकं कुर्वन् कुर्वन् यत्रैव सिद्धार्थवनम् उद्यान यत्रैव अशोकवरपादपः तत्रैव उपागच्छति, उपागत्य अशोकवरपादस्य अध शिविकां स्थापयति, स्थापयित्वा शिविकातः प्रत्यवरोहति, प्रत्यवरुह्य स्वयमेवाभरणालङ्कारम् अवमुञ्चति, अवमुच्य स्वयमेव चतसृभिर्मुष्टिभिर्लोचं करोति, कृत्वा षष्ठेन भक्तेन अपानकेन आषाढादिभिर्नक्षत्रेण योगमुपागते खलु उग्राणां भोगानां राजन्यानां क्षत्रियाणां चतुर्भिः सहस्रैः सार्धम् एक देवदूष्यमादाय मुण्डो भूत्वा अगारात् अनगारतां प्रव्रजित' ॥सू० ३९॥

टीका-'णाभिस्स णं' इत्यादि । 'णाभिस्स णं कुलगरस्स मरुदेवाए भारियाए कुच्छिंसि' नाभेः कुलकरस्य मरुदेव्या भार्यायाः कुक्षौ 'एत्थ' अत्र अस्मिन् समये 'णं' खलु 'उसभे

इस प्रकार से पन्द्रह कुलकरों में और ऋषभस्वामी में चतुर्दश कुलकरों की साधारण कुलकरता प्रगट करके अब सूत्रकार इनमें असाधारण पुण्यप्रकृति के उदय से समुद्भूत त्रिजगज्जनों द्वारा-पूजनीयता प्रगट करने के लिये जिस तरह इनसे ही लोकमें विशिष्ट धर्माधर्मसंज्ञारूप व्यवहार चालू हुए इस बात को दिखाते हैं—

"णाभिस्स णं कुलकरस्स मरुदेवाए भारियाए" इत्यादि ।

टीकार्थ-"णाभिस्सं णं कुलकरस्स मरुदेवाए भरियाए कुच्छिंसि एत्थणं उसभे णामं अरहा" नाभि कुलकर की मरुदेवी भार्या की कुक्षि में इस समय ऋषभ नाम के अर्हन्त-देव, मनुष्य

આ પ્રમાણે ૫ંદર કુલકરો અને ઋષભ સ્વામીમા ચતુર્દશ કુલકરોની સાધારણ કુલકરતા પ્રકટ કરીને હવે સૂત્રકાર એમનામા અસાધારણ પુણ્ય પ્રકૃતિના ઉદયથી સમુદ્ભૂત ત્રિજગજ્જનો વડે પૂજનીયતા પ્રકટ કરવા માટે જે રીતે એમના વડે જ લોકમા વિશિષ્ટ ધર્માધર્મ સંજ્ઞા રૂપ વ્યવહારો પ્રચલિત થયા, એ વાતને સ્પષ્ટ કરે છે—

'नाभिस्स णं कुलगरस्स मरुदेवाए भारियाए' इत्यादि सूत्र ॥३९॥

ટીકાર્થ-નાભિકુલકરની મરુદેવી ભાર્યાની કુક્ષીમાંથી ઋષભ નામના અર્હન્ત દેવ, મનુષ્ય અને

णामं' ऋषभो नाम 'अरहा' अर्हन्=सदेव मनुजासुरनमस्कारार्हः 'समुपज्जित्था' समुदपद्यत' समुत्पन्नः । स कीदृशः समुदपद्यत ? इत्याह—'कोसलिए' कौशलिकः=कोशलायां देशविशेषे भवः, तथा 'पढमराया' प्रथमराजः प्रथमश्चासौ राजा चेति, इहावसर्पिण्यां नाभिकुलकराज्ञप्तैर्युगलिकमनुजैः शक्रेण च सर्वतः प्रथममभिषिक्तत्वात् आदिराज इत्यर्थः तथा 'पढमजिणे' प्रथमजिनः प्रथमश्चासौ जिनश्चेति, रागादीनां प्रथमो जेता, यद्वा राज्यत्यागादनन्तरं द्रव्यतो भावतश्च साधुत्वे समुत्पन्ने सति प्रथमो मनःपर्यवज्ञानी, अस्यामवसर्पिण्यामस्यैव भगवतः सर्वतः प्रथमं मनःपर्यवज्ञानित्वात् । ननु स एव भगवान् अस्यामवसर्पिण्यां सर्वतः प्रथमम् अवधिज्ञानी मनः पर्यवज्ञानी केवलज्ञानी च जातः । जिनपदेन च अवधिमनःपर्यवकेवलज्ञानिनां सर्वेषामपि ग्रहण भवति, तर्हि कथमत्र जिनपदेन मनः पर्यवज्ञानिमात्र गृह्यते ? इति चेत् , आह-जिनपदेन अवधिज्ञानिनो ग्रहणे सूत्रम् अक्रमबद्धं स्यात् , केवलज्ञानिनो ग्रहणे चोत्तरग्रन्थेन सह पौनरुक्त्यं स्यात् , अतो

और असुरों से नमस्कार करने योग्य आदि नाथ प्रभु उत्पन्न हुए, "कोसलिए" ये कौशलिक थे क्योंकि ये कोशला नामके देश विशेष में अवतरित हुए थे । "पढमराया" ये प्रथम राजा थे क्योंकि अवसर्पिणीकाल में नाभिकुलकर के द्वारा आज्ञप्त हुए युगलिक मनुष्यो ने और शक्रो ने इनका सर्वप्रथम अभिषेक किया था । "पढमजिणे" सर्व प्रथम ये अवसर्पिणी काल के जिन थे—क्योंकि रागादिको के ये ही सर्व प्रथम जेता थे, अथवा—राज्यत्याग के अनन्तर द्रव्य और भाव से साधुत्व के उत्पन्न होने पर ये प्रथम मनः पर्ययज्ञानी थे, क्योंकि इस अवसर्पिणीकाल में ये मन पर्यय के सर्वप्रथम अधिकारी हुए है शंका—जिनपद से तो समस्त अवधिज्ञानियो का, समस्त मनः पर्ययज्ञानियो का और केवल ज्ञानियो का ग्रहण हो जाता है तो फिर यहां पर जिन पद के द्वारा एक मन पर्ययज्ञानी का ही ग्रहण आपने क्यो किया है ? तो इस शका का उत्तर ऐसा है कि यदि जिन पद से अवधिज्ञानी का ग्रहण माना जावे तो इस स्थिति में सूत्रमें अक्रमबद्धता आजावेगी, केवलज्ञानी का ग्रहण मानने पर उत्तरग्रन्थ के साथ पुनरुक्ति दोष आ-

---

असुरोथी नमस्करणीय आदिनाथ प्रभु उत्पन्न थया. एओ 'कोसलिए' कौशलिक हता, केमके एओ कोशल नामक देश विशेषमां अवतरित थया हता प्रथम राजा हता, केमके अवसर्पिणी काळमां नाभि कुलकर वडे आज्ञप्त थयेल युगलिक मनुष्योए अने शक्रोए सर्व प्रथम एमनो अभिषेक कर्यो. अवसर्पिणी काळना एओ सर्वप्रथम जिन हता केम के रागादिको पर विजय मेळवनार सर्वप्रथम ए ज हता अथवा राज्य त्याग पछी द्रव्य अने भावथी साधुत्व उत्पन्न थया पछी एओ प्रथम मन पर्ययज्ञानी हता केम के ए अवसर्पिणी काळमां एओ मनः पर्ययज्ञानना सर्वप्रथम अधिकारी थया

शंकाः—जिनपदथी तो समस्त अवधिज्ञानीओनुं समस्त मनः पर्ययज्ञानीओनुं अने केवळ ज्ञानीओनु ग्रहण थई जाय छे तो पछी अही जिन पद वडे तमे एक मनः पर्ययज्ञानीनु ज ग्रहण शा माटे कर्युं छे ?

आ शंकानो जवाब आ प्रमाणे छे के जो जिनपदथी अवधिज्ञानीनुं ग्रहण मानवामा आवे तो आ स्थितिमां सूत्रमा अक्रमबद्धता आवी जशे अने केवलज्ञानीनुं ग्रहण मान-

ऽत्र जिनपदेन मनःपर्यवज्ञानी एव गृह्यते इति। तथा 'पढम केवली' प्रथम केवली= प्रथमकेवलज्ञानी–आद्यसर्वज्ञ इत्यर्थः। तथा 'पढमतित्थयरे' प्रथमतीर्थंकरः आद्यश्चतुर्वर्णसङ्घस्थापकः, अतएव 'पढमधम्मवर चाउरंतचक्कवट्टी' प्रथमधर्मवरचातुरन्तचक्रवर्ती–दानशीलतपोभावैः चतसृणां नरकादि गतीनां चतुर्णां वा कषायाणामन्तो=नाशो यस्मात्, अथवा–चतस्रो गतिश्चतुर कषायान् वा अन्तयति=नाशयतीति, यद्वा–चतुर्भिर्दानशीलतपोभावैः कृत्वा अन्तो=रम्यः, अथवा–चत्वारः=दानादयः अन्ता =अवयवा यस्य, यद्वा चत्वारि=दानादीनि अन्तानि=स्वरूपाणि यस्य 'अन्तोऽवयवे स्वरूपे च' इति हेमचन्द्रः स चतुरन्तः, स एव चातुरन्तः, स एव चक्रं जन्म=जरामरणोच्छेदकत्वेन चक्रतुल्यत्वात्, वरं च तत् चातुरन्तचक्रं वरचातुरन्तचक्रं,वरपदेन राजचक्रापेक्षयाऽस्य श्रेष्ठत्वं व्यज्यते, लोकद्वयसाधकत्वात् धर्म एव वरचातुरन्तचक्रं :धर्मवरचातुरन्तचक्रं तादृशस्य धर्मातिरिक्तस्यासंभवात् अत एव सौगतादिधर्माभासनिरासः, तेषां तात्त्विकार्थप्रतिपादकत्वा-

जावेगा। इसलिये यहां जिनपद से सिर्फ मन. पर्यय ज्ञानी का ग्रहण किया गया है, अवसर्पिणी काल में "पढमकेवली" ये ही सर्वप्रथम केवली हुए है, आद्यसर्वज्ञ हुए है। "पढमतित्थयरे" ये ही आद्य तीर्थंकर प्रकृति के उदयवाले हुए है–सर्वप्रथम ये ही चतुर्विध सघ के स्थापक हुए हैं, "पढमधम्मवरचाउरंतचक्कवट्टी समुप्पज्जित्था" ये ही प्रथम धर्मवर चातुरन्त चक्रवर्ती हुए हैं–दान, शील, तप और भावो के द्वारा चार गतियो का अथवा चार कषायो का जिससे नाश हो जाता है, अथवा चार गतियो का और चार कषाओ का जो विनाश कर देता है, अथवा दान, शील, तप और भावों से जो रम्य है, अथवा चार दानादिक जिसके "अन्तोऽवयवे स्वरूपेच" इस हेमचन्द्र कोश के अनुसार अवयव हैं या जिसके स्वरूप हैं वह चतुरन्त है चतुरन्त ही चातुरन्त है, यह चातुरन्त ही जरा मरण का उच्छेदक होने से जन्म है, ऐसा जो श्रेष्ठ चातुरन्तकचक्र है वही वर चातुरन्तचक है; वर पद से राजचक्र की अपेक्षा इसमें श्रेष्ठता व्यक्त की गई है। क्योकि यह लोक द्वय का साधक होता है ऐसा चातुरन्त चक्र धर्म के

वामा આવે તો ઉત્તર ગ્રન્થની સાથે પુનરુક્તિ દોષ આવી જશે એથી જ અહી જિનપદથી ફક્ત મન પર્યંયજ્ઞાનીનુ ગ્રહણ કરવામા આવેલ છે અવસર્પિણી કાળમાં ફક્ત એઓ જ સર્વપ્રથમ કેવલી થયા છે, આદ્ય સર્વજ્ઞ થયા છે, એઓ જ આદ્યતીર્થંકર પ્રકૃતિના ઉદયવાળા થયા છે, ચતુર્વિધ સઘના સ્થાપક થયા છે એ ઓ જ પ્રથમ ધર્મવર ચાતુરન્ત નરકાદિ ગતિઓનો અથવા ચાર ગતિઓનો અને ચાર નરકાદિ ગતિઓનો અથવા ચાર કષાયોનો જેનાથી નાશ થઈ જાય છે, અથવા ચાર ગતિઓનો અને ચાર કષાયોને જે વિનાશ કરે છે, અથવા દાન, શીલ,તપ અને ભાવોથી જે રમ્ય છે, અથવા ચાર દાનાદિક 'અન્તોઽવયવે સ્વરૂપે च' એ હેમચન્દ્ર કોષના કથન મુજબ અવયવો છે, અથવા જેના સ્વરૂપો છે, તે ચતુરન્ત છે ચતુરન્ત જચાતુરન્ત છે, એ ચાતુરન્ત જ જરા મરણનો ઉચ્છેદક હોવાથી જન્મ છે, એવો જે શ્રેષ્ઠ ચાતુરન્ત ચક્રની અપેક્ષા એમાં શ્રેષ્ઠતા વ્યકત કરવામા આવી છે કેમ કે એ લોકદ્રયનો સાધક હોય છે. ચક્ર છે તે જ ચાતુરન્ત ચક્ર છે. ચ પદથી

भावेन श्रेष्ठत्वाभावात् , धर्मवरचातुरन्तचक्रेण वर्तितु शील यस्य स धर्मवरचातुरन्तचक्रवर्ती चक्रवर्त्तिपदेन षट्खण्डाधिपति सादृश्यं व्यज्यते, तथाहि=चत्वारः-उत्तरदिशि हिमवान् शेषदिक्षु चोपाधिभेदेन समुद्रा अन्ताः-सीमानस्तेषु स्वामित्वेन भवश्चातुरन्तः, चक्रेण रत्नरूपप्रहरणविशेषेण वर्त्तितु शीलं यस्य स चक्रवर्त्ती, चातुरन्ताश्च ते चक्रवर्त्तिनश्चेति चातुरन्तचक्रवर्तिनः धर्मेण-न्यायेन वरः-श्रेष्ठः इतरतीर्थिकापेक्षयेति धर्मवरः 'धर्माः पुण्ययमन्याय स्वभावाचारसोपमाः' इत्यमरः, स चासौ चातुरन्तचक्रवर्त्ती चेति धर्मवरचातुरन्तचक्रवर्ती, यद्वा-चातुरन्तं च तच्चक्रं चातुरन्तचक्रं वरं च तच्चातुरन्तचक्रं वरचातुरन्तचक्रं, धर्मोवरचातुरन्तचक्रमिव धर्मवरचातुरन्तचक्रं, तेन वर्त्तितु वर्त्तयितुं वा शीलं यस्य स धर्मवरचातुरन्तचक्रवर्ती, प्रथमश्चासौ धर्मवरचातुरन्तचक्रवर्ती चेति प्रथमधर्मवरचातुरन्तचक्रवर्त्तीति । प्रथमराजन्यादि विशेषणविशिष्टः स भगवान् ऋषभोऽर्हन् नाभिकुलकर भार्याया मरुदेव्याः कुक्षौ समुत्पन्नः इति भावः । 'तएण' ततः —जन्मग्रहणानन्तरं खलु 'उसभे अरहा कोसलिए' ऋषभोऽर्हन् कौशलिको 'वीस पुव्व

अतिरिक्त और कोई नहीं है । इससे सौगतादि धर्माभासों का निरास हो जाता है । क्योंकि उनमें यथार्थरूप से प्रतिपादकता नहीं है । अतः उन्हें श्रेष्ठता का स्थान प्राप्त नहीं हो सका है । धर्मवरचातुरन्तकचक्र से वर्तने का जिसका स्वभाव है वह धर्मवरचातुरन्तचक्रवर्ती है । "चक्रवर्ती" इस पद से छह खण्ड के अधिपति का सादृश्य व्यक्त किया गया है । जो उत्तर दिशा में रहा हुआ हिमवान् है वह और शेष दिशाओं में उपाधिभेद से वर्तमान जो समुद्र है वे इस भरत खण्ड को सीमा रूप हैं । इनमें जो स्वामिरूप से होता है वह चातुरन्त है तथा चक्र से रत्न रूप प्रहरण विशेष से वर्तन करने का जिसका स्वभाव है वह चक्रवर्ती है, "धर्माः—पुण्ययमन्याय स्वभावाचारसयमाः" इस अमरकोष के वचनानुसार धर्म—न्याय से जो इतर तीर्थियों की अपेक्षा श्रेष्ठ है वह धर्मवर है । ऐसा धर्मवर जो चातुरन्तचक्रवर्ती है वह धर्मवर चातुरन्तचक्रवर्ती है ऐसे वे प्रथम राजत्वादि विशेषणो से विशिष्ट भगवान् ऋषभ अर्हन्त नाभिकुलकर की

એવું ચાતુરન્ત ચક્ર ધર્માતિરિક્ત બીજુ કોઈ નથી. એનાથી સૌગતાદિ ધર્માભાસોનો નિરાસ થઇ જાય છે, કેમ કે તેમનામા યથાર્થિક પ્રતિપાદકતા નથી. એથી જ તેઓને શ્રેષ્ઠતાનું સ્થાન પ્રાપ્ત થયું તેથી. ધર્મવર ચતુરન્ત ચક્ર મુજબ વર્તવાનો જેનો સ્વભાવ છે, તે ધર્મ ચાતુરન્ત ચક્રવતી છે 'ચક્રવતી" આ પદથી ૬ ખંડના અધિપતિનું સાદૃશ્ય વ્યક્ત કરવામાં આવેલ છે. જે ઉત્તર દિશામાં આવેલ હિમવાન્ છે તે અને શેષ દિશાઓમા ઉપાધિભેદથી વર્તમાન જે સમુદ્ર છે તે આ ભરતખંડની સીમા રૂપમાં છે વિદ્યમાન છે એમાં જે સ્વામિ રૂપે જે શાસક હોય છે તે ચાતુરન્ત છે, તેમ જ ચક્રથા એટલે કે રાગ રૂપ પ્રહરણ વિશેષથી વર્તન કરવાનો જેનો સ્વભાવ છે તે ચક્રવતી છે. "धर्माः पुण्ययमन्याय स्वभावाचारसोपमाः" એ 'અમરકોષ'ના વચનાનુસાર ધર્મ-ન્યાયથી જે ઈતર તીર્થિઓની અપેક્ષાએ શ્રેષ્ઠ છે, તે ધર્મ વર છે. એવો ધર્મવર જે ચાતુરન્ત ચક્રવતી છે, તે ધર્મવર ચાતુરન્ત ચક્રવતી છે એવા તે પ્રથમ રાજન્યાદિ વિશેષણોથી વિશિષ્ટ ભગવાન્ ઋષભ અહંન્ત નાભિકુલકરની ભાર્યા

सयसहस्साइं' विंशतिं पूर्वशतसहस्राणि–विंशतिलक्षपूर्वाणि 'कुमारवासमज्झे' कुमारवासमध्ये कुमारेण–भावप्रधानत्वात् कुमारत्वेन वासः–अवस्थितिस्तन्मध्ये 'वसइ' वसति । विंशतिलक्षपूर्वाणि यावत् कुमारपदे स्थित इति भावः । 'वसित्ता' उषित्वा–कुमारपदे स्थित्वा 'तेवट्ठिं पुव्वसयसहस्साइं' त्रिषष्टि पूर्वशतसहस्राणि–त्रिषष्टि- लक्षपूर्वाणि 'महारायवासमज्झे' महाराजवासमध्ये–महाराजेन–भावप्रधानत्वात् महाराजत्वेन वसनं–महाराजवासस्तन्मध्ये 'वसइ' वसति । तत्र स प्रजानामुपकाराय यत्कृतवांस्तदाह 'तेवट्ठिं' इत्यादि । 'तेवट्ठिं पुव्वसयसहस्साइं महारायवासमज्झे वसमाणे' त्रिषष्टिं पूर्वशतसहस्राणि महाराजवासमध्ये वसन् स भगवान् ऋषभोऽर्हन् 'लेहाइयाओ' लेखादिकाः–लेखनं अक्षरविन्यासः स आदौ यासां तास्तथा ताः, पुनः 'गणियप्पहाणाओ' गणितप्रधानाः–गणितम्–अङ्कविद्या, तत्प्रधानं यासु तास्तथा ताः, तथा 'सउणरुयपज्जवसाणाओ' शकुनरुतपर्यवसानाः शकुनरुतं–पक्षिशब्दः पर्यवसाने–अन्ते यासां तास्तथाभूताः ताः, 'बावत्तरिं' द्वासप्ततिं–द्वासप्ततिसंख्यकाः 'कलाओ' कलाः, 'चोसट्ठिं' चतुष्षष्टिं–चतुष्प-

भार्या मरुदेवी की कुक्षि में उत्पन्न हुए, "तएण उसमे अरहा कोसलिए वीसं पुव्वसयसहस्साइ कुमारवासमज्झे वसइ" जन्म ग्रहण के अनन्तर उन कौशलिक ऋषभ अर्हन्त ने २० लाख पूर्व कुमारकाल में समाप्त किये । अर्थात् २० लाख पूर्वतक ऋषभनाथ कुमार काल मे रहे–कुमार काल में इतने पूर्व तक "वसित्ता" रहने के बाद "तेवट्ठिं पुव्वसयसहस्साइं महाराय वासमज्झे वसई" फिर वे ६३ लाख पूर्वतक महाराज पद में रहे "तेवट्ठिं पुव्वसयसहस्साइं महारायवासमज्झे वसमाणे लेहाइयाओ गणियप्पहाणाओ सउणरुयपज्जवसाणाओ बावत्तरिं कलाओ चोसट्ठिं महिलागुणे सिप्पसयं च कम्माणं तिण्णि वि पयाहियाए उवदिसइ" उस पद में रहकर उन्होंने जो प्रजाजनो का उपकार किया वह अब "तेवट्ठिं" इत्यादि पदो द्वारा सूत्रकार प्रगट करते है–६३ लाख पूर्वतक महाराज पद में रहकर उन ऋषभनाथ ने लेखादिक कलाओं को–अक्षर विन्यास आदि रूप विद्याओं को गणित प्रधान–रूप कलाओ को, एव पक्षियों

મરુદેવીની કુક્ષિથી ઉત્પન્ન થયા 'तए णं उसमेअरहा कोसलिए वीसं पुव्वसयसहस्साइ कुमारवासमज्झे वसइ' જન્મ પછી તે કૌશલિક ઋષભનાથ અર્હન્તે ૨૦ લાખ પૂર્વો કુમાર કાળમાં સમાપ્ત કર્યા, એટલે કે ૨૦ લાખ પૂર્વ સુધી ઋષભનાથ કુમાર કાળમા રહ્યા 'એટલા પૂર્વ સુધી કુમારકાળમાં રહ્યા પછી તેઓ ૬૩ લાખ પૂર્વો સુધી મહારાજ પદે રહ્યા એ પદ પર સમાસીન રહીને તેમણે જે રીતે પ્રજાનો ઉપકાર કર્યો તે વિષે હવે "તેવટ્ઠિ" ઈત્યાદિ પદો વડે સૂત્રકાર કહે છે ૬૩ લાખ પૂર્વો સુધી મહારાજ પદ પર સમાસીન રહીને તે ઋષભનાથે લેખાદિક કલાઓનો અક્ષર વિન્યાસ આદિ રૂપ વિદ્યાઓનો, ગણિત પ્રધાન રૂપ કલાઓનો, તેમજ પક્ષીઓની વાણી સમજવા રૂપ અંતિમ કલાઓનો, આ રીતે સર્વ ૭૨ કલાઓનો તેમજ ૬૪ સ્ત્રીઓની કલાઓનો, જીવિકાના સાધનભૂત કર્મોના સંદર્ભમાં વિજ્ઞાનશતનો–શતસંખ્યક કુંભકરાદિ શિલ્પોનો, આમ સર્વમળીને પુરુષોની ૭૨ કલાઓનો ૬૪ સ્ત્રીઓની કલાઓનો અને વિજ્ઞાન શત રૂપ શિલ્પોનો પ્રજાહિત માટે

ष्टि संख्यकान् 'महिलागुणे' महिलागुणान् स्त्रीकलाः 'कम्माण' कर्मणां–जीविकासाधनभूतानां च मध्ये 'सिप्पसयं' शिल्पशतं–विज्ञानशतम् शतसंख्यकानि कुम्भकारादि शिल्पानीत्यर्थः, एतानि 'तिण्णिवि' त्रीण्यपि 'पयाहियाए' प्रजाहिताय–लोकोपकाराय 'उवदिसइ' उपदिशति । 'त्रीण्यपि' इत्यत्र अपि शब्दः कला–महिलागुण–शिल्पशतानाम् एकपुरुषोपदिश्यमानतेति सूचनार्थम् । 'उपदिशति' इति वर्त्तमानकालत्वेन निर्देशः सर्वेषा माद्यतीर्थकराणामयमेव उपदेश प्रकार इति सूचयितुम् । यद्यपि कृषिवाणिज्यादयो बहवो जीविकासाधनप्रकाराः सन्ति, तथापि यत् शिल्पशतमेवात्र निर्दिष्ट तत् कृषिवाणिज्यादीनां पश्चादुत्पत्तिरिति सूचनायेति । ततश्च भगवता शिल्पशतमेवोपदिष्टं कृषिवाणिज्यादीनि तु पश्चात् समुद्भूतानीति विज्ञेयम् । अत एव आचार्योपदेशज शिल्पम् अनाचार्योपदेशजं कर्मेति प्रसिद्धम् ।

की बोली को पहिचाननेरूप अन्तिम कला तक की इन सब ७२ कलाओ को एवं ६४ स्त्रियों की कलाओं को, तथा जीविका के साधन भूत कर्मों के बीच मे विज्ञानशत को–शत सख्यक कुम्भकारादि शिल्पों को–इस तरह लेखादिक रूप पुरुषो की ७२ कलाओ को, ६४ स्त्रियो की कलाओ को और विज्ञानशतरूप शिल्पो को प्रजाजनो के हितके लिये उपदिष्ट किया, "त्रीण्यपि" में आया हुआ यह अपि शब्द यह सूचित करता है कि ये ७२ कलाएँ ६४ कलाएँ और शिल्पशत इन सब में एक पुरुष द्वारा उपदिश्यमानता है अर्थात् इनका सर्व प्रथम उपदेश इन्हीं ऋषभदेव ने दिया है । "उपदिशति" ऐसा जो वर्तमान कालिक का प्रयोग किया गया है उससे सूत्रकार ने यह सूचित किया है कि समस्त आद्यतीर्थंकरों के उपदेश का प्रकार ऐसा ही होता है । यद्यपि कृषि, वाणिज्य आदि अनेक प्रकार के जीविका के साधन हैं तथापि यहां जो शिल्पशतमात्र का ही निर्देश करने में आया है वह इस बात को प्रगट करता है कि इनकी उत्पत्ति पश्चात् ही हुई है । इस तरह भगवान् ऋषभदेव ने तो शिल्पमात्र का ही उपदेश दिया है । कृषि वाणिज्यादि का नहीं–इनकी तो पीछे मे ही उत्पत्ति हुई है। इसलिये–शिल्प आचार्योपदेशज है और कर्म अनाचार्योपदेशज है । अथवा–

ઉપદેશ કર્યો. "त्रीण्यपि" માં આવેલ આ 'अपि' શબ્દ આ સૂચિત કરે છે કે એ ૭૨ કલાઓ, ૬૪ કલાઓ અને શિલ્પ–શત એ સર્વેમાં એક પુરુષ વડે ઉપદિશ્ય માનતા છે. એટલે કે એ સર્વ કલાઓનો સર્વ પ્રથમ ઉપદેશ ઋષભદેવે જ કર્યો છે. "उपदिशति" એવો જ વર્તમાન કાલિક પ્રયોગ કરવામાં આવેલ છે તેનાથી સૂત્રકાર આ પ્રમાણે સૂચિત કરવા માંગે છે. સમસ્ત આદ્ય તીર્થંકરો ના ઉપદેશનો પ્રકાર એવો જ હોય છે, જો કે કૃષિ, વાણિજ્ય વગેરે અનેક પ્રકારના જીવિકાનાં સાધનો છે, તો પણ અહીં માત્ર શિલ્પ-શતનો જ નિર્દેશ કરવામા આવેલ છે, તે આ વાત પ્રકટ કરે છે કે એમનું પ્રચલન પછી જ થયું છે આ રીતે ભગવાન ઋષભદેવે તો શિલ્પ શત માત્રનો જ ઉપદેશ કર્યો છે, કૃષિ વાણિજ્યાદિ નો ઉપદેશ કર્યો નથી. એમનો આવિષ્કાર તો પછી જ થયો છે એથી શિલ્પ આચાર્યોપદેશજ છે અને કર્મ અનાચાર્યોપદેશજ છે. અથવા—

अथवा—"तृणहार काष्ठहार कृषिवाणिज्यकान्यपि ।
कर्माण्यासूत्रयामास लोकानां जीविकाकृते ॥१॥" इति ।

प्राचीनोक्त्या कृषिवाणिज्यादीन्यपि भगवतैवोपदिष्टानीति विज्ञेयम् । ततश्च 'कर्मणाम्' इत्यत्र द्वितीयार्थे षष्ठी । एवं च भगवान् जघन्यमध्यमोत्कृष्टभेदभिन्नानि कर्माणि-शिल्पशतं च पृथगेवोपदिष्टवानिति बोध्यम् । कलानां लेखादिका द्वासप्ततिभेदाः तदर्थाश्च ज्ञातासूत्रस्य प्रथमाध्ययने विंशतितमसूत्रे मत्कृतायाम् अनगारधर्मामृतवर्षिणीटीकायां द्रष्टव्याः । चतुष्षष्टिः स्त्रीकलाश्चेमाः, नृत्यम् १, औचित्यं २, चित्रं ३, वादित्रं ४, मन्त्रः ५, तन्त्रं ६, ज्ञानं ७, विज्ञान ८, दम्भः ९, जलस्तम्भः १०, गीतमानं ११, तालमान १२, मेघवृष्टिः १३, जलवृष्टिः १४, आरामरोपणम् १५, आकारगोपनम् १६ धर्मविचारः १७, शकुनसारः १८, क्रियाकल्प १९, संस्कृतजल्पः २०, प्रासादनीति २१, धर्मरीतिः २२, वणिकावृद्धिः २३, स्वर्णसिद्धिः २४, सुरभितैलकरण २५, लीला-

---

"तृणहार काष्ठहार कृषिवाजिज्यकान्यपि । कर्मण्यासूत्रयामास लोकाना जीविकाकृते ॥१॥"
इस प्राचीन उक्ति के अनुसार कृषि वाणिज्य आदि कर्म भी भगवान् के ही द्वारा उपदिष्ट हुए हैं ऐसा जानना चाहिये । "कर्मणाम्" यह द्वितीयार्थ में षष्ठी हुई है । अतः भगवान् ने जघन्य , मध्यम और उत्कृष्ट के भेद से अनेक प्रकार के कर्मों का और शिल्पशत का अलग २ ही उपदेश दिया है ऐसा समझना चाहिये । कलाओं के लेखादिक जो ७२ भेद है और इनका जो अर्थ है वह सब मैने ज्ञातासूत्र के प्रथम अध्ययन का जो वीसमा सूत्र है उसकी टीका में खुलाशा किया है । अतः यह विषय वहां से अच्छी तरह जाना जा सकता है । ६४ जो स्त्रियो की कलाएँ हैं वे इस प्रकार से है—नृत्य १, औचित्य २, चित्र ३, वादित्र ४, मत्र ५, तन्त्र ६, ज्ञान ७, विज्ञान ८, दम्भ ९, जलस्तम्भ १०, गीतमान ११, तालमान १२, मेघवृष्टि १३, जलवृष्टि १४, आरामरोपण १५, आकारगोपन १६, धर्मविचार १७, शकुनसार, १८, क्रियाकल्प १९, सस्कृतजल्प २०,

---

तृणहार काष्ठहार कृषिवाणिज्यकान्यपि ।
कर्मण्यासूत्रयामास लोकानां जीविका कृते ॥१॥

આ પ્રાચીન કથન મુજબ કૃષિ વાણિજ્યાદિ કર્મો પણ ભગવાન વડે જ ઉપદિષ્ટ થયા છે, આમ જાણવુ જોઈએ. 'कर्मणाम्' આ દ્વિતીયાર્થમા ષષ્ઠી થયેલી છે. એથી ભગવાને જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટના ભેદથી અનેક પ્રકારોના કર્મોનો અને શિલ્પશતોનો જુદા જુદા સ્વરૂપમાં જ ઉપદેશ કર્યો છે, આમ સમજવું જોઈએ લેખાદિકના રૂપમાં કલાઓના જે ૭૨ ભેદો છે અને એમના જે અર્થો છે, તે વિષે મે 'ज्ञातासूत्र' ના પ્રથમ અધ્યયનના, ૨૦ મા સૂત્રની ટીકામા સ્પષ્ટતા કરી છે. એથી આ સબધમા જિજ્ઞાસુઓ તે ગ્રન્થનું અધ્યયન કરીને વિશેષ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકે છે સ્ત્રીઓની ૬૪ કલાઓ આ પ્રમાણે છે ૧ નૃત્ય, ૨ ઔચિત્ય, ૩ ચિત્ર, ૪ વાદિત્ર, ૫ મત્ર, ૬ તન્ત્ર, ૭ જ્ઞાન, ૮ વિજ્ઞાન, ૯ દભ, ૧૦ જલસ્તભ, ૧૧ ગીતમાન, ૧૨ તાલમાન, ૧૩ મેઘવૃષ્ટિ, ૧૪ જલવૃષ્ટિ, ૧૫ આરામ રોપણ, ૧૬ આકારગોપન, ૧૭ ધર્મવિચાર ૧૮ શકુનસાર, ૧૯ ક્રિયાકલ્પ, ૨૦

संचरणं २६, हयगजपरीक्षण २७, पुरुषस्त्रीलक्षणं २८, हेमरत्नभेदः २९, अष्टादश-लिपिपरिच्छेदः ३०, तत्कालबुद्धि ३१, वास्तुसिद्धिः ३२, कामविक्रिया ३३, वैद्यक-क्रिया ३४, कुम्भभ्रमः ३५, सारिश्रमः ३६, अञ्जनयोगः ३७, चूर्णयोगः ३८, हस्तलाघव ३९, वचनपाटवं ४०, भोज्यविधिः ४१, (वाणिज्यविधिः ४१, मुख मण्डनं ४२, शालिखण्डनम् ४३, कथाकथनं ४४, पुष्पग्रथन ४५, वक्रोक्तिः ४६, काव्यशक्तिः ४७, स्फारविधिवेष ४८, सर्वभाषाविशेषः ४९, अभिधानज्ञानं ५०, भूषण परिधानं ५१ भृत्योपचारः ५२, गृहाचारः ५३, व्याकरणं ५४, परनिराकरणं, ५५, रन्धनं ५६, केशबन्धनं ५७, वीणानादः ५८, वितण्डावादः ५९, अङ्कविचारः ६०, लोकव्यवहारः ६१, अन्त्याक्षरिका ६२, प्रश्नप्रहेलिका ६४ इति । इह काश्चित् कलाः स्त्रीपुरुषसाधारणा अपि यत् पृथक् पृथक् स्त्रीविषयत्वेन पुरुषविषयत्वेन चोक्तास्तत्र

प्रसादनीति २१, धर्मरीति २२, वणिकावृद्धि २३, स्वर्णसिद्धि २४, सुरभितैलकरण २५, लीलासचरण २६, हयगजपरीक्षण २७, पुरुषस्त्रीलक्षण २८, हेमरत्नभेद २९, अष्टादशलिपि-परिच्छेद ३०, तत्कालबुद्धि ३१, वास्तुसिद्धि ३२, कामविक्रिया ३३, वैद्यकक्रिया ३४, कुम्भ-भ्रम ३५, सारिश्रम ३६, अञ्जनयोग ३७, चूर्णयोग ३८, हस्तलाघव ३९, वचनपाटव ४०, भोज्यविधि ४१, (वाणिज्यविधि ४१) मुखमण्डन ४२, शालिखण्डन ४३, कथाकथन ४४, पुष्पग्रथन ४५, वक्रोक्ति ४६, काव्यशक्ति ४७, स्फारविधिवेष ४८, सर्वभाषाविशेष ४९, अभि-धानज्ञान ५०, भूषणपरिधान ५१, भृत्योपचार ५२, गृहाचार ५३, व्याकरण ५४, पर-निराकरण ५५, रन्धन ५६, केशबन्धन ५७, वीणानाद ५८, वितण्डावाद ५९, अङ्कविचार ६०, लोक व्यवहार ६१, अन्त्याक्षरिका ६२, एव प्रश्नप्रहेलिका ६३, इन कलाओं में कितनोक कलाएँ ऐसी भी है जो स्त्री और पुरुष में समानरूप से होती हैं, परन्तु जब वे स्त्री सबन्धी होती हैं तो स्त्रीकला कहलाती है, और जब पुरुष सबन्धी होती हैं तो पुरुषकला कहलाती हैं, इस-

---

સસ્કૃત જ૯૫, પ્રાસાદનીતિ, ૨૨ ધર્મરીતિ, ૨૩ વણિકાવૃદ્ધિ, ૨૪ સ્વર્ણસિદ્ધિ, ૨૫ સુરભિ તૈલ કરણ, ૨૬ લીલા સચરણ ૨૭ હયગજપરીક્ષણ, ૨૮ પુરુષ સ્ત્રી લક્ષણ, ૨૯ હેમ-રત્ન ભેદ, અષ્ટાદશલિપિપરિચ્છેદ, ૩૧ તત્કાલ બુદ્ધિ, ૩૨ વાસ્તુસિદ્ધિ, ૩૩ કામવિક્રિયા, ૩૪ વૈદ્યક ક્રિયા, ૩૫ કુંભ ભ્રમ, ૩૬ સારિશ્રમ, ૩૭ અંજનયોગ ૩૮ ચૂર્ણયોગ, ૩૯હસ્ત લાઘવ, ૪૦ વચન પાટવ, ૪૧ ભોજમવિધિ, (૪૧ વાણિજ્ય વિધિ), ૪૨ મુખમંડન, ૪૩ શાલિખડન, ૪૪ કથાકથન, ૪૫, પુષ્પ ગ્રથન, ૪૬ વક્રોક્તિ, ૪૭ કાવ્યશક્તિ, ૪૮ સ્ફાર વિધિવેષ, ૪૯ સર્વ ભાષા વિશેષ, ૫૦ અભિધાન જ્ઞાન, ૫૧ ભૂષણપરિધાન, ૫૨ ભૃત્યોપચાર, ૫૩ ગૃહાચાર, ૫૪ વ્યાકરણ, ૫૫ નિરાકરણ, ૫૬ રન્ધન, ૫૭ કેશ બન્ધન, ૫૮ વીણા નાદ, ૫૯ વિતડાવાદ, ૬૦ અંકવિચાર, ૬૧ લોકવ્યવહાર, ૬૨ અન્ત્યાક્ષરિકા અને ૬૩ પ્રશ્ન પ્રહેલિકા એ કલાઓમાં કેટલીક કલાઓ એવી પણ છે કે જે સ્ત્રી અને પુરુષ બન્ને માટે સમાન રૂપે હોય છે, પણ જ્યારે તે સ્ત્રી સબંધી હોય છે, ત્યારે સ્ત્રી કલા કહેવાય છે અને જ્યારે પુરુષ સંબંધી હોય છે ત્યારે તેની ગણના પુરુષ કલાના રૂપમાં થાય છે એથી એમ

पौनरुक्त्यशङ्का न कार्या, स्त्रीकलाविषयत्वेन पुरुषकलाविषयत्वेन च पृथग् पृथग् विवक्षणात्, अन्यथा स्त्रीकलापुरुषकला तदुभयकलाचेति कलानां भेदत्रयं विवक्षणीयं स्यादिति। शिल्पशतं यदुक्तं तत्र मूलशिल्पानि कुम्भशिल्पं लोहशिल्पं चित्रशिल्पं तन्तुवायशिल्पं नापितशिल्पमिति पञ्च। तत्र एकैकस्य भेदस्य विंशतिर्विंशति भेंदा इति शिल्पशतम्। तदुक्तम्—

"पंचेव य सिप्पाइ घडलोह चित्तणंत कासवए।
इक्किक्कस्स य इत्तो वीसं वीसं भवे भेया ॥१॥"

छाया—पञ्चैव च शिल्पानि घटलोह चित्र वस्त्र काश्यपानि।
विंशति एकैकस्य च इतो विंशतिर्भेदाः ॥१॥ इति

ननु किं निमित्त भगवता पञ्च मूलशिल्पानि प्रोक्तानि? इति चेत्, आह—कालस्वभावेन युगलिकपुरुषेषु मन्दजाठराग्निषु जातेषु अपक्वौषधिषु भुज्यमानासु तदपरिपाकेन रुग्णप्रायास्ते युगलिकपुरुषा संजाताः, ततस्तेषां दुर्दशामालोक्य दयार्द्रहृदयेन

लिये इनमें पुनरुक्ति की संभावना नहीं हो सकती है, यदि ऐसा न होता तो फिर स्त्री कला पुरुषकला और तदुभयकला इस तरह से कलाओं के तीन भेद विवक्षित होते परन्तु इस प्रकार से कलाओं के भेद विवक्षित नहीं हुए है। शिल्पशत ऐसा जो कहा गया हैं उसमें मूलशिल्प चित्रशिल्प, तन्तुवायशिल्प, और नापित शिल्प ये पाच भेद है, इनमें प्रत्येकशिल्प के २०-२० और भेद होते है, इस तरह शिल्पशत होते हैं।

तदुक्तम्—पंचेव य सिप्पाइं, घडलोह चित्तणत कासवए।
इक्किक्कस्स य इत्तो—बीस बीस भवे भेया ॥१॥

शंका—भगवान् ने किस निमित्त से पांच मूलशिल्प कहे हैं? तो इस शंका का उत्तर ऐसा है कि जब युगलिक पुरुष मन्द जठराग्नि वाले हो गये तब उन्होंने अपक्व औषधियाँ खाना प्रारंभ कर दिया। परन्तु वे भी उन्हें नहीं पची—इस कारण वे रुग्णप्राय रहने लगे।

नामां पुनरुक्तिनी संभावना होई शके नहि जो आम न होत तो स्त्री कला, पुरुष कला अने तदुभयकलाना रूपमां कलाओना त्रणभेदो विवक्षित होत परंतु कलाओना आ रीते भेदो करवामा आव्या नथी शिल्पशत एवु जे कहेवामा आव्युं छे, तेमां मूलशिल्पना कुंभ शिल्प, लोहशिल्प, चित्र शिल्प तन्तुवाय शिल्प अने नापितशिल्प ए पाच भेदो छे एमां दरेक शिल्पना २०-२० प्रकारो बीजा पण होय छे आ रीते शिल्पशत थई जाय छे, तदुक्तम्

पंचेव य सिप्पाइ घडलोह चित्तणंत कासवए। इक्किक्कस्स य इत्तो वीसं वीसं भवे भेया ॥१॥

शंका—भगवाने क्या निमित्ते पांच मूल शिल्पो कह्या छे? तो आ शंकानो जवाब आ प्रमाणे करवामां आवे छे के युगलिक पुरुषो मन्द जठराग्निवाला थई गया त्यारे तेमणे अपक्व औषधीओनुं सेवन करवा माडयु, परंतु ते औषधीओने पण तेओ पचावी शक्या नहि, एथी तेओ प्रायः रुग्ण रहेवा लाग्या तेओनी आवी दुर्दशा जोईने भगवाने दयार्द्र

भगवता तद्रन्धनाय रन्धनसाधनपात्रनिर्माणशिल्पमुपदिदेश। तत्र भगवान् सर्वतः प्रथमं घटनिर्माणशिल्पमुपदिष्टवानिति प्रथमं घटमूलशिल्पं संजातमिति १। अनार्येभ्यः प्रजां रक्षितु क्षत्रियाः शस्त्रपाणयस्तिष्ठन्तु इति भगवता लोहशिल्पं दर्शितम् २। चित्राङ्गकल्पवृक्षेपु कालस्वभावेन परिक्षीणेपु चित्रशिल्पम् ३। वस्त्रप्रदायिपु कल्पवृक्षेपु परिक्षीणेपु तन्तुवायशिल्पम् ४। पूर्वमवर्द्धमानरोमनखान् कालप्रभावेण वर्द्धमानरोमनखान् युगलिनो नरान् वीक्ष्य तैरोमनखैस्तेषां व्याघातो मा भूदिति विचार्य दयार्द्रहृदयेन भगवता नापितशिल्पं च प्रदर्शितम् ५ इति। ननु कर्मक्षपणार्थमेव अवशिष्टसत्कर्माणो भगवन्तोऽर्हन्तो व्याधिप्रतीकारार्थं भैषज्यमिव स्त्र्यादि परिग्रहं स्वीकुर्वते, न त्वितरे, कथं पुन र्निरवद्यैकरुचि-

तब ऐसी दुर्दशा उनकी देखकर दयार्द्रहृदय वाले भगवान् ने उन औषधियों को पकाने के लिये पकाने में साधनरूप पात्रों के निर्माण करनेकीशिल्प कला का उपदेश दिया, इसमें सबसे पहिले घट निर्माणरूप शिल्प का उपदेश दिया, इसलिए घटमूलशिल्प सर्व प्रथम हुआ। अनार्यजनों से प्रजा की रक्षा के लिये क्षत्रिय जन अपने २ हाथों में हथियार लिये रहें—इसके लिये प्रभु ने लोह शिल्प का उपदेश दिया, चित्राङ्गजात के कल्पवृक्ष जब कालस्वभाव के कारण नष्ट हो गये—तब प्रभु ने चित्रशिल्प का आदेश दिया, वस्त्रों को देने वाले कल्पवृक्षों के नष्ट हो जाने पर प्रभु ने तन्तुवाय शिल्प का उपदेश दिया। पहिले युगलिक नरो के रोम नख नहीं बढते थे पर अब काल के प्रभाव से बढ़े हुए नख रोम वाले युगलिक नरों को देखकर उन नख रोमो से उनका व्याघात न हो जाय ऐसा विचार कर दया से जिनका अन्तःकरण आर्द्र हो रहा है ऐसे भगवान् ने नापित शिल्पका उपदेश दिया।

शंका—कर्मनष्ट करने के लिये ही अवशिष्ट सत्कर्मवाले भगवान् अर्हन्त व्याधि के प्रतीकार के लिये औषधिसेवन के समान स्त्री आदिरूप परिग्रह को स्वीकार करते हैं। इतरजन ऐसा नहीं करने, अत. निरवद्यकर्म में ही रुचिवाले भगवान् सावद्यक्रिया के उपदेश मे कैसे प्रवृत्त हुए?

થઇને તે ઔષધીઓને પકવવા માટે પકવવામા સાધન રૂપ પાત્રોને બનાવવાની શિલ્પકલાનો ઉપદેશ કર્યો એમા સૌથી પહેલાં ઘટ નિર્માણરૂપ શિલ્પકલાનો ઉપદેશ કર્યો- એથી જ ઘટ મૂલ શિલ્પ સર્વ પ્રથમ અસ્તિત્વમાં આવ્યુ અનાર્ય લોકોથી પ્રજાની રક્ષા કરવા માટે ક્ષત્રિયો પોત પોતાના હાથોમાં હથિયારો રાખવા લાગ્યા, એના માટે પ્રભુએ લોહ શિલ્પનો ઉપદેશ કર્યો ચિત્રાંગ જાતના કલ્પવૃક્ષો જ્યારે કાલ સ્વભાવના કારણે નાશ પામ્યા ત્યારે પ્રભુએ ચિત્ર શિલ્પનો ઉપદેશ કર્યો વસ્ત્રો આપનારા કલ્પવૃક્ષો જ્યારે નાશ પામ્યાં ત્યારે પ્રભુએ તંતુવાય શિલ્પનો ઉપદેશ કર્યો પહેલાં યુગલિક નરોના રોમ–નખ વધતા ન હતાં. પણ પછી કાળના પ્રભાવથી યુગલિક નરોના રોમ–નખો વધવા લાગ્યા ત્યારે તે નખ–રોમો થી તેમનો વ્યાઘાત થાય નહિ તેમ વિચારીને દયાર્દ્રાન્તઃકરણ ભગવાને નાપિત શિલ્પનો ઉપદેશ કર્યો.

શંકા–કર્મ નષ્ટ કરવા માટે જ અવશિષ્ટ સત્કર્મ વાળા ભગવાન અર્હંત વ્યાધિના પ્રતિકાર માટે ઔષધિ સેવન કરવામાં આવે છે. તેમ સ્રી આદિ રૂપ પરિગ્રહને સ્વીકારે છે. ઇતર લોકો આવુ કરતા નથી. એથી નિરવદ્ય કર્મમા જ રુચિ ધરાવનારા

भवान् सावद्यक्रियोपदेशे प्रवृत्तः ? इति चेत्, आह कालप्रभावेण वृत्तिहीनेषु दीनेषु जनेषु सत्सु तद्दुर्दशामालोक्य करुणरससमाप्लुतस्वान्तो भगवान 'वृत्तिहीना एते चौर्यादि दुर्वृत्तिभाजो मा भूवन्' इति विचार्य तेषां जीविकासाधनभूता कलाः समुपदिदेशेति अवशिष्टसत्कर्मप्रभावेण भगवतामर्हतां स्त्र्यादि परिग्रह स्वीकरणमिव भगवत आदिजिनस्य कलोपदेशकत्वमपि बोध्यमिति। एवं भगवतो राज्यधर्मप्रवर्त्तकत्वं दुष्टनिग्रहाय शिष्टपरिपालनाय विज्ञेयम्। अराजकत्वे हि मात्स्यन्यायप्रवृत्त्या लोके व्यवस्थाया नितरामभाव प्रसज्येत्, ततश्च सर्वे दुर्वृत्तिभाज एव भवेयुरिति सर्वेषां दुर्गति रेव स्यात् इति दुर्गतिभाजो मा भूवन् मनुजा इति विचार्यैव भगवता आदिजिनेन राजधर्मोऽपि प्रवर्तितः। किं च सर्वेऽपि आदिजिना—प्रथम केवलिनः राजधर्ममपि प्रवर्त्तयन्तीति जीतव्य-

---

तो इसका उत्तर ऐसा है कि काल के प्रभाव से वृत्ति हीन हुए दीनजनो के हो जाने पर उनकी दुर्दशा के देखने से जिनका अन्त करण करुणा रस के प्रवाह से भर गया है ऐसे अर्हन्त भगवन्त ने यह सोचकर कि वृत्ति से विहीन हुए ये जन चौर्यादिरूप दुर्वृत्तिवाले न बन जावें उनकी जीविका की साधनभूत कलाओ का उपदेश दिया। अवशिष्ट सत्कर्मके प्रभाव से भगवन्त श्री अर्हन्त प्रभु जिस प्रकार स्त्री आदिरूप परिग्रह को स्वीकार करते हैं उसी प्रकार से भगवान् आदिजिनका यह कला का उपदेश भी समझना चाहिये। इस तरह भगवान् में राजधर्म की प्रवर्तकता दुष्टो के निग्रह के लिये और शिष्टजनों के पालन के लिये हुई जाननी चाहिये। लोक में अराजक अवस्था में मात्स्यन्यायकी प्रवृत्ति के अनुसार व्यवस्था का अत्यन्त अभाव हो जाता है। इस हालत में समस्त जन दुर्वृत्ति वाले हो जाते हैं। अत' इन जीवों को दुर्गति का पात्र न होना पड़े ऐसा विचार करके भगवान् आदि जिन ने राजधर्म की भी प्रवृत्ति की, किंच—समस्त आदि जिन राजधर्म की भी प्रवृत्ति करते हैं ऐसा जीत व्यवहार है। इसी लिये इन आदि जिन ने भी राजधर्म प्रवर्तित किया।

ભગવાન સાવદ્ય ક્રિયાના ઉપદેશમા કેવી રીતે પ્રવૃત્ત થયા ? તો પ્રશ્નનો જવાબ—આ પ્રમાણે છે કે કાળના પ્રભાવથી વૃત્તિહીન થયેલા હીન લોકોને જોઇને, તેમની દુર્દશા જોઇને જેમનું અન્તઃકરણ કરુણા પ્રવાહથી તરબોળ થઈ ગયું છે, તેવા અર્હંત ભગવાને વૃત્તિહીન લોકો ચૌર્યાદિ રૂપ દુર્વૃત્તિવાળા થઇ ન જાય આમ વિચારીને તેમની જીવિકાના સાધનના રૂપમાં કલાઓનો ઉપદેશ કર્યો અવશિષ્ટ સત્કર્મના પ્રભાવથી ભગવન્ત શ્રી અર્હન્ત પ્રભુ જે રીતે સ્ત્રી આદિરૂપ પરિગ્રહને સ્વીકારે છે, તે રીતે ભગવાન આદિ જિનનો આ કલાનો ઉપદેશ પણ સમજવો જોઇએ આ પ્રમાણે ભગવાનમાં રાજ ધર્મની પ્રવર્તકતા દુષ્ટોના નિગ્રહ માટે અને શિષ્ટ જનોના પાલન માટે છે આમ સમજવું જોઇએ. લોકમા અરાજક અવસ્થામાં માત્સ્યન્યાયની પ્રવૃત્તિ મુજબ વ્યવસ્થાનો જ્યારે અત્યન્તાભાવ થઈ જાય છે ત્યારે સર્વ લોકો દુર્વૃત્તિવાળા બની જાય છે એથી જીવો ખરાબ રસ્તે જાય નહિ, તેમ વિચાર કરીને ભગવાન આદિ જિને રાજ ધર્મની પ્રવર્તના કરી કિંચ, સમસ્ત આદિ જિનો રાજ ધર્મની પ્રવૃત્તિ કરે છે, એવો જીત વ્યવહાર છે. એથી જ આ ભગવાન આદિ જિને પણ રાજધર્મની પ્રવર્તના કરી.

वहारः, अतश्चापि भगवता राजधर्मः प्रवर्तित इति । प्रकृतमनुसरामः—तथा, 'उवदिसित्ता' उपदिश्य=द्वासप्ततिं पुरुषस्य कलाः चतुष्षष्टिं महिलागुणान शिल्पशतानि च प्रजाभ्य उपदिश्य 'पुत्तसयं' पुत्रशतं=भरत बाहुवलिप्रमुखान् पुत्रान् 'रज्जसए' राज्यशते=कोसलातक्षशिलादिषु शतसंख्यकेषु 'राज्येषु 'अभिसिंचइ' अभिषिञ्चति, 'अभिसिंचित्ता' अभिषिच्य 'तेसीइ पुव्वसयहस्साइ' त्र्यशीतिं पूर्वशतसहस्राणि=विंशतिपूर्वलक्षाणि कुमारवासस्य त्रिषष्टिं पूर्वलक्षाणि महाराजवासस्येति त्र्यशीतिलक्षपूर्वाणि 'महारायवासमज्झे वसइ' महाराजवासमध्ये वसति । यद्यपि भगवतो महाराजवासस्त्र्यशीति लक्षपूर्वाणि न भवन्ति, किन्तु कुमारवासमहाराजवासयोः सम्मलितानि तावन्ति, पूर्वाणि भवन्ति, तथापि कुमारवासापेक्षया महाराजवासस्य प्राचुर्येण महाराजवास सम्वन्धित्वेनैव त्र्यशीतिलक्षपूर्वाणि विवक्षितानीति वोध्यम् । इत्थ कुमारवासमहाराजवासयोः त्र्यशीतिलक्षपूर्वाणि 'वसित्ता' उषित्वा 'जे से' यः सः प्रसिद्धो 'गिम्हाण' ग्रीष्माणां=ग्रीष्मऋतोः 'पढमे मासे' प्रथमे=आद्ये मासे चैत्रमासे 'पढमे पक्खे चित्तबहुले' प्रथमः पक्षः चैत्रवहुलः—चैत्रकृष्णपक्षः, 'तस्स णं चित्त बहुलस्स णवमी पक्खेण' तस्य खलु चैत्रवहुलस्य नवमी पक्षे=नवम्यां तिथौ 'दिवसस्स'

इस तरह से प्रभु ने ७२ पुरुषोकी कलाओं का ६४ स्त्रियो की कलाओं का और शिल्पशत का प्रजाजनों के लिये "उवदिसित्ता" उपदेश देकर फिर उन्होंने "पुत्तसयं रज्जसए अभिसिंचइ" भरत, बाहुबलि आदि अपने शतसख्यक पुत्रों को कोसला, तक्षशिला आदि १०० एक सौ राज्यो के ऊपर अभिषेक किया, "अभिसिचित्ता" अभिषेक करके "तेसीइ पुव्वसयसहस्साइ महारायवासमज्झे वसइ" इस तरह ८३ लाख पूर्व—कुमार काल के २० लाख पूर्व और महाराज पद के ६३ लाख पूर्व तक के गृहस्थावस्था में रहे यहा इन दोनों पदों के कालको मिलाकर ८३ लाख पूर्व उन्होंने गृहस्थावस्था में अपना समय समाप्त किया—ऐसा जानना चाहिये इस तरह ८३ लाख पूर्व तक वे गृहस्था वस्थारूप महाराज पद में रहकर फिर "जे से गिम्हाण पढमे मासे पक्खे चित्तबहुले, तस्स ण चित्त बहुलस्स णवमी पक्खेणं दिवसस्स पच्छिमे भागे" ग्रीष्मऋतु के प्रथममास में चैत्रमास में कृष्णपक्ष में ९ नौमी तिथि में दिवस के पश्चिम

આ પ્રમાણે પ્રભુએ ૭૨ કલાઓનો ૬૪સ્ત્રીઓની કલાઓના અને શિલ્પશતોને પ્રજાજનો માટે 'उवदिसित्ता' ઉપદેશ કરીને તેમણે 'पुत्तसयं' रज्जसए अभिसिंचइ' ભરત બાહુબલિ વગેરે પોતાના સોપુત્રોને કોસલા તક્ષશિલા વગેરે ૧૦૦ એકસો રાજ્યો પર અભિષેક કર્યો છે. अभिसिंचित्ता' અભિષેક કરીને 'तेसिइं पुव्वसयसहस्साइ महारायवासमज्झे वसइ' આ રીતે ૮૩ લાખ પૂર્વ-કુમાર કાળના ૨૦ લાખ પૂર્વ અને મહારાજ પદના ૬૩ લાખ પૂર્વ સુધી ગૃહસ્થાવસ્થામાં રહ્યા અહીં આ આ બન્ને પદોના કાળને મેળવવાથી ૮૩ લાખ પૂર્વ થાય છે તેમ સમજવું એ પ્રમાણે ૮૩ લાખ પૂર્વ તેઓ ગૃહસ્થાવસ્થા રૂપ મહારાજપદમાં રહીને તે પછી "जे से गिम्हाण पढमे मासे पक्खे चित्तबहुले तस्स णं चित्तबहुलस्स नवमी पक्खे णं दिवसस्स पच्छिमे भागे' ગ્રીષ્મઋતુના પ્રથમ મહીના એટલેકે ચૈત્ર માસમાં કૃષ્ણ પક્ષમાં નવમી તિથિમા દિવસના પાછલા ભાગમા 'चइत्ता हिरण्णं' રજત—ચાંદીને છોડીને

दिवसस्य 'पच्छिमे भागे' पश्चिमे भागे-उत्तार्द्धे भागे 'हिरण्णं' हिरण्य=रजतम् अघटित सुवर्णं वा 'चइत्ता' त्यक्त्वा परित्यज्य, सुवण्णं' सुवर्णम्=अघटितं घटितं वा सुवर्ण 'चइत्ता' त्यक्त्वा 'कोसं' कोशं=भाण्डागार 'कोट्ठागारं' कोष्ठागारं=धान्यागारं च 'चइत्ता' त्यक्त्वा, 'वलं' बल=सैन्यं 'चइत्ता' त्यक्त्वा, 'वाहणं' वाहनम्=अश्वादिक 'चइत्ता' त्यक्त्वा 'पुर' पुर=नगर 'चइत्ता' त्यक्त्वा 'अंते उरं चइत्ता' अन्तः पुरं त्यक्त्वा, तथा 'विउल धणकणगरयणमणिमोत्तियसंखसिलप्पवालरत्तरयणसतसारसावइज्जं' विपुलधनकनकरत्नमणिमौक्तिकशङ्खशिलाप्रवालरक्तरत्नसत्सारस्वापतेय-विपुल=प्रचुरं धनं-गवादिकं, कनकं-सुवर्णं, रत्नं-कर्केतनादिकं, मणिः=सूर्यकान्तादिः, मौक्तिकानि=मुक्ताफलानि, शङ्खाः=दक्षिणावर्त्ताः, शिलाः=राजपट्टादिरूपाः, प्रवालानि=विद्रुमाणि, रक्तरत्नानि=पद्मरागाः, रत्नग्रहणेनैव पद्मरागस्यापि ग्रहणे सिद्धे पुनः रक्तरत्नग्रहणं तस्य प्राधान्यख्यापनार्थम्, एषां द्वन्द्वः, एतद्रूप यत् सत्सारस्वापतेयं-सन्=विद्यमानः सारो यस्मिंस्तत् सत्सार तादृशं यत् स्वापतेयं=द्रव्यं तच्च 'चइत्ता' त्यक्त्वा, हिरण्यादिक पूर्वोक्तं सर्वं ममत्वपरित्यागेन परित्यज्येति भावः, तथा 'विच्छड्डइत्ता' विच्छर्द्य ममत्वाकरणेन दूरीकृत्य, 'विगोवइत्ता' विगोप्य-जुगुप्सितमेतद् हिरण्यादिकमिति विनिन्द्य, तथा 'दाइयाणं' दायिकानां दायादानां 'दायं परिभाएत्ता 'परिभाज्य एकैकशो वित्तीर्य, तदा याचकानामभावादत्र दायिकग्रहणम्,

---

भाग में "चइत्ता हिरण्णं" रजत-चांदी को छोडकर "चइत्ता-सुवण्णं" सुवर्ण को छोड़कर "चइत्ता कोसं कोट्ठागारं" कोश-भाण्डागार को छोड़कर, कोष्ठागार-धान्यभंडार को छोडकर "चइत्ता बलं" बलसैन्य को छोड़कर "चइत्ता वाहणं" अश्वादिक वाहनो को छोडकर "चइत्ता पुरं" पुर-नगर छोड़कर "चइत्ता अंतेउरं" अन्तः पुर-रणवास को छोड़कर "चइत्ता विउल धणकणगरयणमणिमोत्तिय सखसिलापवालरत्तरयणसतसारसावइज्जं" प्रचुर गवादि रूप धन को छोडकर, कनक-सुवर्ण को, कर्केतन आदि रत्नको, सूर्यकान्तादिरूप मणियो को मुक्ताफलो को शङ्खों को, राजपट्टादिरूप शिलाओं को, प्रवालों को, पद्मराग आदि रूप रक्त रत्नों को, इस प्रकार से सब सत्सारभूतद्रव्य को छोड़कर इन सबसे अपना ममत्वभाव हटाकर "विच्छड्डइत्ता" ये सब जुगुप्सित हैं इस प्रकार से इन्हें "विगोवइत्ता" निन्दनीय समझकर और उस समय याचक-

---

'चइत्ता सुवण्णं' સોનાને છોડીને 'चइत्ता कोसं कोट्ठागारं' કોષ ભાણ્ડાગારને છોડીને એટલેકે ધાન્ય ભંડારને છોડીને 'चइत्ता बलं' બલ-સૈન્યને છોડીને 'चइत्ता वाहणं' અશ્વાદિકવાહનોને છોડીને 'चइत्ता पुरं' પુર-નગરને છોડીને 'चइत्ता अंतेउरं' અન્તઃપુર-રણવાસને છોડીને 'चइत्ता विउलधणकणगरयणमणिमोत्तियसंखसिलापवालरत्तरयणसंतसारसावइज्जं' પ્રચુર ગવાદિરૂપ ધનને ત્યજીને કનક-સુવર્ણ, કર્કેતન વિગેરે રત્નોને સૂર્યકાન્તાદિ મણિઓને મુક્તાફળોને શંખોને કનક-સોનાને, રાજપટ્ટાદિરૂપ શિલાઓને, પ્રવાલોને, પદ્મરાગ વિગેરે રક્ત રત્નોને આ રીતે બધા જ સત્સાર રૂપ દ્રવ્યોને છોડીને એ બધાથી પોતાનો મમત્વભાવ હટાવીને 'विच्छड्डइत्ता' આ બધા જુગુપ્સિત છે એ પ્રમાણે તેમને 'विगोवइत्ता' નિન્દનીય સમજીને અને તે સમયે યાચકોનો અભાવ હોવાથી 'दायं दाइयाणं परिभाएत्ता'

तेऽपि निर्ममा भगवत्प्रेरिताः सन्त उपहाररूपेणैव तं जगृहुः। जिनानामयमेव जीतकल्पो यद् ग्रहीतॄणाम् इच्छावधि दातव्यमिति। ननु जिनस्य याचकेच्छावधिदानं यदि जीतं, तर्हि साम्प्रतिक एक एव महेच्छो याचकः एकदिनदेयं सवत्सरदेय वा ग्रहीतुमिच्छेत् ? इति चेत् आह, प्रभु प्रभावेण तेषां तथाविधेच्छाया असंभवादिति। तथा–'सुदसणाए' सुदर्शनायां=सुदर्शना नाम्न्या 'सीयाए' शिबिकायां समारूढः। 'समारूढ' इत्यध्याहार्यम्। तथा 'सदेव मणुयासुराए' सदेव मनुजासुरया–मनुजाश्च असुराश्चेति–मनुजासुराः देवैः सहिता मनुजासुरा यस्या सा तथा तया 'परिसाए' परिषदा 'समणुगम्ममाणमग्गे' समनुगम्यमान मार्गोऽभूदित्यध्याहार्यम्। तत एवं विध तं भगवन्तं 'संखियचक्किय णगलियमुह-

---

जनो के अभाव होने से "दायं दाइयाण परिभाएत्ता" दायादों में इन्हें विभक्तकर "सुदंसणाए सीयाए" वे प्रभु सुदर्शना नामक रमणीय शिविका में आरूढ हो गये. जिस समय प्रभु ने दायादों को पूर्वोक्त द्रव्य विभक्त कर दिया था उस समय उन दायादों ने निर्मम होकर–भगवान् के द्वारा प्रेरित होकर–उपहाररूप से ही उस विभक्त द्रव्य को ग्रहण किया था जिनो का यही आचार है जीतकल्प है कि वे गृहोता जनो को उनकी इच्छा के अनुसार ही दान देते है।

शंका—यदि याचक जनों को उनकी इच्छा के अनुसार ही दान देना जितेन्द्रदेव का आचार है तो उस समय का एक महती इच्छा वाला याचक एक दिन में देने योग्य या सवत्सर में देने योग्य दान को ग्रहण करने की इच्छा क्यों नहीं करता है ? तो इसका समाधान यही है कि प्रभु के दिव्य प्रभाव से याचक जनो में ऐसी इच्छा नहीं होती है कि एक दिन में दिये जाने योग्य दान या सवत्सर में दिये जाने योग्य दानको मै ही पूरे रूप से ले लूँ। सुदर्शना शिबिका पर आरूढ होकर जब प्रभु चले तो उस समय "सदेवमणुयासुराए परिसाए समणुगम्ममाणमग्गे" उनके साथ साथ मनुष्यों को परिषदा कि जिसमें देव और असुर

દાયાદોમાં એને વહેંચી દઈ ને 'સુદંસણાએ સીયાએ' સુદર્શના નામની સુન્દર શિબિકામા તેઓ આરૂઢ થયા જે સમયે પ્રભુએ દાયાદોમાં પૂર્વોક્ત દ્રવ્ય વહેંચી દીધું એ સમયે એ દાયાદો એ નિર્મમ મમત્વ રહિત થઇને ભગવાન દ્વારા પ્રેરાઇને ૮૩ પહારરૂપે એ વહેચેલા દ્રવ્યને સ્વીકાર્યું જીનોનો એ જ આચાર છે: જીત કલ્પ છે. કે તેઓ લેનાર જનોને તેમની ઇચ્છા પ્રમાણે જ દાન દે.

શંકા—જો યાચક જનોને તેમની ઇચ્છા પ્રમાણે જ દાન આપવુ એવો જીનેન્દ્રદેવનો આચાર છે, તો તે સમયનો એક મહતી ઇચ્છા ધરાવનાર યાચક એક એક દિવસ આપવા યોગ્ય અથવા એક વર્ષમા આપવા યોગ્ય દાનને એક સાથે જ ગ્રહણ કરવાની ઇચ્છા કેમ કરતો નથી ? આ શંકાનુ સમાધાન એવુ છે કે પ્રભુના દિવ્ય પ્રભાવથી યાચક જનોમાં એવી ઇચ્છા જ થતી નથી કે એક દિવસમાં આપવામા આપનાર દાન અથવા એક વર્ષમા આપવામાં આવનાર દાનને હુ પૂરે પુરૂ લઈ લઉ

સુદર્શના શિબિકામા બેસીને જ્યારે પ્રભુ ચાલ્યા તો તે સમયે 'સદેવમણુયાસુરાએ પરિસાએ સમણુગમ્મમાણમગ્ગે' તેમની સાથે મનુષ્યોની પરિષદા કે જેમાં દેવો અને

मंगलियपूसमाणववद्धमाणग आइक्खगलखमखघंटियगणेहिं' शाङ्खिकं चाक्रिकलाङ्गलिकमुखमङ्गलिक पुष्यमाणववर्धमानकाख्यायक लङ्खमङ्खघाण्टिकगणाः–तत्र शाङ्खिकाः–शङ्खवादकाः, चक्रिकाः–चक्रभ्रामकाः, लाङ्गलिकाः–कण्ठावलम्बितस्वर्णादिमयहलधारिणो भट्टविशेषाः, मुखमङ्गलिकाः–चाटुकारिणः, पुष्यमाणवाः मागधाः, वर्धमानकाः–स्कन्धारोपितनराः, आख्यायकाः–कथाकारकाः, लङ्खाः–वंशाग्रमधिरुह्य क्रीडाकारिण, मङ्खाः–चित्रफलकहस्ताः, घण्टिकाः–घण्टावादकाः, तेषां गणाः–समूहाः 'ताहिं' ताभिः–प्रसिद्धाभिः 'इट्ठाहिं' इष्टाभिः अभिलपणीयाभिः, 'कंताहिं' कान्ताभिः–कमनीयाभिः, 'पियाहिं' प्रियाभिः–प्रियार्थयुक्तत्वात् हृदयाभिलपणीयाभिः, 'मणुण्णाहिं' मनोज्ञाभिः–सुन्दरीभिः अत एव 'मणामाहिं' मन आमाभिः–मनोगताभिः, 'उरालाहिं' उदाराभिः–उत्कृष्ट शब्दार्थयुक्ताभिः, 'कल्लाणाहिं' कल्याणीभिः–कल्याणार्थयुक्ताभिः, 'सिवाहिं' शिवाभिः–निरुपद्रवाभिः–शब्दार्थदोषरहिताभिरित्यर्थः, 'धण्णाहिं' धन्याभिः–'पुण्णाहिं' पुण्याभिः, 'मगल्लाहिं' मङ्गल्याभिः–मङ्गलकरीभि, 'सस्सिरियाहिं' सश्रीकाभिः–शब्दार्थालङ्कारयुक्तत्वात्

सम्मिलित थे चली, "संखिय" शाङ्खिकोने–शङ्ख बजाने वालों ने, "चक्किय" चक्रिकोने चक्र को घुमाने वालों ने "णगलिय" लाङ्गलिको ने-स्वर्ण निर्मित हलको कण्ठों में लटकाये हुए मनुष्यो ने, "मुहमंगलिय" मुखमङ्गलिको ने चाटुकारियो ने, "पूसमाणव" पुष्पमाणवो ने–मागधो ने, "वद्धमाणग" वर्धमानको ने अपने स्कन्धो पर जिन्हो ने पुरुषो को चढा रखा है ऐसे मनुष्यों ने "आइक्खग" आख्यायकों ने–कथा कारकजनों ने "लंख" लङ्खो ने–वंश पर चढ़कर क्रीडा करने वाले मनुष्यो ने, "मख" मङ्खोंने जिनके हाथो में चित्रफलक है ऐसे मनुष्यो ने एव "घंटियगणेहिं" घाण्टिको ने घण्टा बजाने वालों ने, "ताहि इट्ठाहिं कंताहि पियाहि मणुण्णाहिं" मणामाहि उरालाहिं कल्लाणाहिं सिवाहि धन्नाहि मगल्लाहिं सस्सिरियाहिं हिययगमणिज्जाहिं हिययपल्हायणिज्जाहिं कण्णमणणिव्वुइकराहिं अपुणरुत्ताहिं अट्ठसइयाहि वग्गूहिं अणवरय अभिणंदता" प्रसिद्ध, इष्ट, कान्त, प्रिय, मनोज्ञ, मनभावनी, उत्कृष्ट शब्दार्थयुक्त, कल्याणार्थसहित, निरुपद्रव-

સાથે હતા તે બધા સાથે ચાલ્યા 'संखिया' શંખિકોએ એટલેકે શંખ વગાડનારાઓએ 'चक्किय' ચક્રિકોએ એટલેકે ચક્રને ફેરવવાવાળાઓએ 'णंगलिय' લાંગલિકોએ સોનાના બનેલા હળને કંઠે લટકાવેલા મનુષ્યોએ 'मुहमंगलिया' મુખ મંગલિકોએ–ચાટુકારીઓએ. 'पूसमाणव' પુષ્યમાણવોએ–વિરૂદાવલિનું વર્ણન કરનાર માગધોએ 'वद्धमाणग' વર્ધમાનકોએ–ખાંધો પર પુરૂષોને બેસારનાઓએ 'आइक्खग' આખ્યાયકોએ–કથા કારકોએ 'लख' લંખોએ એટલે વાંસ પર ચઢીને ખેલકર નારાઓએ 'मंख' મંખોએ કે જેમના હાથોમા ચિત્રપટ હોય તેવા મનુષ્યોએ 'घंटियगणेहिं' ઘંટાવગાડનારાઓએ 'ताहिं इट्ठाहिं कंताहिं पियाहिं मणुण्णाहिं मणामाहिं उरालाहिं कल्लाणाहिं सिवाहिं धन्नाहिं मगल्लाहिं सस्सिरियाहिं हिययगमणिज्जाहिं हिययपल्हावणिज्जाहिं कण्णमणणिव्वुइकराहिं अपुणरुत्ताहिं अट्ठसइयाहिं वग्गूहिं अणवरयं अभिणंदत्ताय' પ્રસિદ્ધ, ઇષ્ટ, કાન્ત, પ્રિય, મનોજ્ઞ, મનભાવિની, ઉત્કૃષ્ટ, શબ્દાર્થ યુક્ત, કલ્યાણાર્થ સહિત, નિરૂપદ્રવ શબ્દાર્થ દોષ વગરની, પવિત્ર,

शोभनाभिः अतएव 'हिययगमणिज्जाहिं' हृदयगमनीयाभिः-प्रसादगुणयुक्तत्वात् सुबोधाभिः, तथा 'हिययपल्हायणिज्जाहिं' हृदयप्रह्लादनीयाभिः-हृदयानन्दकरीभि, अतएव 'कण्णमणणिव्वुइकराहिं' कर्णमनोनिर्वृतिकरीभिः-कर्णमनः सुखकरीभि तथा 'अपुणरुत्ताहिं' अपुनरुक्ताभि',-पुनरुक्तिदोषरहिताभिः, तथा 'अट्ठसइयाहिं' अर्थशतिकाभिः-अर्थशतयुक्ताभिः, एतादृशीभिः 'वग्गूहिं' वाग्भिः=वाणीभि 'अणवरयं' अनवरतम्=अविच्छिन्नं-यथा स्यात्तथा 'अभिणंदंता' अभिनन्दयन्तः=सत्कुर्वन्तः 'अभिथुणता' अभिष्टुवन्तः-प्रशंसन्तश्च 'एवं' एव=वक्ष्यमाणप्रकारेण 'वयासी' अवादिषुः=उक्तवन्तः। यदुक्तवन्तस्तदाह-'जय जय' इत्यादि। 'नंदा' हे नन्द! नन्दतीति नन्दः, तत्सबोधने, हे समृद्धिशालिन्, यद्वा नन्दयतीति नन्दः, तत्संबोधने, हे आनन्द दायिन् 'जय जय' जय जय=नितरां जयशाली भव 'भद्दा' हे भद्र=हे कल्याण शालिन्! 'जय जय' जय जय=नितरां जयशाली भव। तथा 'धम्मेण' धर्मेण=साधन-भूतेन धर्मेण 'परीसहोवसग्गाण' परीषहोपसर्गाणां=देवमनुष्य तिर्यक्कृतपरीषहोपसर्गेभ्यः, आर्षत्वात् पञ्चम्यर्थे षष्ठी, 'अभीए' अभीतो=भयरहितो भव, तथा 'भयभेरवाणं' भय भैरवाणां-भयावहा ये भैरवाः=घोराः प्राणिनस्ते भयभैरवास्तेषां भयङ्करप्राणिकृतोपद्रवाणां-'खंतिखमे' क्षान्तिक्षमः=क्षमापूर्वकं सहनकारी भव, 'धम्मे' धर्मे=चरित्रधर्माराधने

शब्दार्थ दोष रहित, पवित्र, मङ्गलकारी, शब्दालकार और अर्थालंकार से युक्त होने के कारण सश्रीक, अतएव हृदयगमनीय, हृदयप्रह्लादनीय, कर्ण और मन को आनन्द दायक, अपुनरुक्त सैकड़ो अर्थों वाली, ऐसी वाणियों से बार बार प्रभु का अभिनन्दन-सत्कार किया, उनकी प्रशसा को फिर उन्होने "एवं वयासो" इस प्रकार से कहना प्रारम्भ किया "जय जय णंदा" हे नन्द समृद्धिशालिन् अथवा हें आनन्ददायिन्! आप अत्यन्त जयशाली हो "जय जय भद्दा" हे भद्र कल्याणशालिन् आप अत्यन्त जयशाली हो "धम्मेण अभीए" साधनभूत धर्म के प्रभाव से देव, मनुष्य और तिर्यञ्चो द्वारा कृत परीषह और उपसर्गो से भयरहित-निडर हो, "परीसहोवसग्गाणं खंतिखमे" भयावह जो घोर प्राणी है-उनके द्वारा किये गये उपद्रवों के आप क्षान्तिक्षम-क्षमापूर्वक सहनकारी हो, "भय भेरवाणं धम्मे ते अविग्घ भवउ" चारित्र धर्म

મંગલકારી, શબ્દાલંકાર અને અર્થાલંકારથી યુક્ત હોવાથી સશ્રીક, અતએવ હૃદય ગમનીય, કાન અને મનને અત્યંત આનંદપ્રદ, અપુનરૂક્ત સેંકડો અર્થવાળી એવી વાણિયોથી વારંવાર પ્રભુનું અભિનંદન-સત્કાર કર્યું તેમની પ્રશંસા કરી તે પછી તેઓએ 'एव वयासी' આ પ્રમાણે કહેવાનો પ્રારંભ કર્યો 'जय जय णंदा' હે નંદ-સમૃદ્ધિશાલિન્ અથવા હે આનંદદાયિન્ આપ અત્યંત જયશાલી થાવ, 'जय जय भद्दा' હે ભદ્ર કલ્યાણશાલિન્ આપ અત્યંત જય શાલી બનો. 'धम्मेणं अभीए' સાધન ભૂત ધર્મના પ્રભાવથી દેવ, મનુષ્યો અને તિર્યંચો દ્વારા કરવામાં આવેલ પરીષહ અને ઉપસર્ગોથી ભય રહિત-નિડર બનો. 'परिसहोवसग्गाणं खंति खमे' ભયકર જે ઘોર પ્રાણિયો છે તેમનાથી કરવામા આવેલ ઉપદ્રવોના આપ ક્ષાન્તિક્ષમ-ક્ષમા પૂર્વક સહન કરનાર બનો. 'भयभेरवाणं धम्मे ते अविग्घं भवउ' ચારિત્ર

'ते' त=तव 'अविग्घ' अविघ्नं 'भवउ' भवतु=विघ्नाभावोऽस्तु 'त्तिकट्टु' इति कृत्वा- इत्युच्चार्य पुनः पुनः 'अभिणंदंति' अभिनन्दयन्ति-सत्कुर्वन्ति 'अभिथुवंति' अभिष्टुवन्ति- प्रशंसन्ति च। 'तएणं' ततः तदनन्तरं खलु 'उसभे अरहा' ऋषभोऽर्हन् 'कोसलिए' कौशलिको कोशलदेशोद्भवः 'णयणमालासहस्सेहिं' नयनमालासहस्रैः-नागरिकजनानां नयनपङ्क्ति- सहस्रैः 'पिच्छिज्जमाणे पिच्छिज्जमाणे' प्रेक्ष्यमाणः प्रेक्ष्यमाणः-भूयोभूयोऽवलोक्य- मानः, "एवं जाव णिग्गच्छइ' एवम्-अमुना प्रकारेण निर्गच्छति-इति पदं यावत् पर्यन्तं वाच्यम्, कस्मात्? इत्याह 'जहा उववाइए' यथा औपपातिके-औपपातिक- सूत्रे कूणिकराजनिर्गमनं तथैवात्रापि वक्तव्यम्। तत्कथं वक्तव्यमिति सूचयितुमाह- 'जाव आउलबोलबहुलं णभं करंते विणीयाए रायहाणीए मज्झ मज्झेणं णिग्गच्छइ' यावत् आकुलबोलबहुलं नभः कुर्वन् विनीताया राजधान्या मध्यमध्येन निर्गच्छतीति। अत्र यावत्पदेन 'हिययमाला सहस्सेहिं अभिणंदिज्जमाणे अभिणंदिज्जमाणे, मणोरहमालास- हस्सेहिं पिच्छिज्जमाणे पिच्छिज्जमाणे वयणमालासहस्सेहिं अभिथुव्वमाणे अभिथुव्वमाणे, कतिरूवसोहग्गगुणेहिं पत्थिज्जमाणे पत्थिज्जमाणे, दाहिण हत्थेण बहूणं णरणारी-

की आराधना में आपके लिये किसी भी प्रकार का विघ्न उपस्थित न हो, "त्तिकट्टु अभिणंदंति य अभिथुणति य" इस प्रकार से कहकर फिर से उन्होने बारबार प्रभुको अभिनन्दन सत्कार किया और प्रशंसा की, "तएणं उसभे अरहा कोसलिए णयणमालासहस्सेहिं पिच्छिज्जमाणे पिच्छिज्जमाणे" इसके बाद वे कौशलिक ऋषभ अर्हन्त नागरिक जनों की हजारो नयनपङ्क्तियों के बार बार लक्ष्य होते हुए "एवं जाव णिग्गच्छइ जहा उववाइए" औपपातिक सूत्र वर्णित कूणिक राजा के निर्गमन की तरह "विणीयाए रायहाणीए मज्झं मज्झेणं णिग्गच्छइ" विनीता राजधानी के बीचों बीच के मार्ग से होते हुए निकले "जाव आउलबोलबहुल णभं करंते" पाठ में जो यह यावत्पद आया है उससे औपपातिक सूत्र का यह पाठ सगृहीत हुआ है-"हिययमालास- हस्सेहिं अभिणंदिज्जमाणे २ मणोरहमालासहस्सेहिं पिच्छिज्जमाणे २, वयणमालासहस्सेहि अभिथु- व्वमाणे २, कंतिरूवसोहग्गगुणेहि पत्थिज्जमाणे २, दाहिणहत्थेणं बहूण णरणारीसहस्साणं अंजलि-

धर्मनी आराधनामा आपने कोई पण प्रकारनुं विघ्न-बाधा न थाव 'तिकट्टु अभि- णंदंति य अभिथुणंति य' आ प्रमाणे कहीने फरीथी तेओए वारवार प्रभुनुं अभिनन्दन कर्युं, सत्कार कर्यो अने प्रशंसा करी 'तएणं उसभे अरहा कोसलिए णयणमाला सहस्सेहिं पिच्छिज्ज- माणे पिच्छिज्जमाणे' ते पछी ने कौशलिक ऋषभ अर्हंत नागरिक जनोनि हजारो नेत्र पंक्ति- ओथी वारवार लक्ष्य थता थता 'एवं जाव णिगच्छइ जहा उववाइए' 'औपपातिक सूत्रमां वर्णित कूणिक राजाना निर्गमननी जेम 'विणीयाए रायहाणीए मज्झं मज्झेणं णिगच्छइ' विनीता नामक राजधानीना मध्यमा आवेला मार्ग पर थईने पसार थया "जाव आउल बोल बहुल णभं करते" पाठमा अहीं जे "यावत्' पद आवेल छे तेनांथी 'औपपातिक सूत्रनो आ पाठ संग्र- हीत थयेल छे-"हिययमाला सहस्सेहिं अभिणंदिज्जमाणे २, मणोरहमाला सहस्सेहिं पिच्छि- ज्जमाणे २, वयणमाला सहस्सेहिं अभिथुव्वमाणे २ कंतिरूवसोहग्ग गुणेहिं पत्थिज्जमाणे २,

शोभनाभिः अतएव 'हिययगमणिज्जाहिं' हृदयगमनीयाभिः–प्रसादगुणयुक्तत्वात् सुबोधाभिः, तथा 'हिययपल्हायणिज्जाहिं' हृदयप्रह्लादनीयाभिः–हृदयानन्दकरीभि., अतएव 'कण्णमणणिव्वुइकराहिं' कर्णमनोनिर्वृतिकरीभिः–कर्णमनः सुखकरीभि तथा 'अपुणरुत्ताहिं' अपुनरुक्ताभि',–पुनरुक्तिदोपरहिताभिः, तथा 'अट्ठसइयाहिं' अर्थशतिकाभिः–अर्थशतयुक्ताभिः, एतादृशीभिः 'वग्गूहि' वाग्भिः=वाणीभि 'अणवरयं' अनवरतम्=अविच्छिन्नं यथा स्यात्तथा 'अभिणंदंता' अभिनन्दयन्तः=सत्कुर्वन्तः 'अभिथुणता' अभिष्टुवन्तः–प्रशंसन्तश्च 'एवं' एवं=वक्ष्यमाणप्रकारेण 'वयासी' अवादिपुः=उक्तवन्तः। यदुक्तवन्तस्तदाह–'जय जय' इत्यादि। 'नदा' हे नन्द! नन्दतीति नन्दः, तत्संबोधने, हे समृद्धिशालिन् , यद्वा नन्दयतीति नन्दः, तत्संबोधने, हे आनन्द दायिन् 'जय जय' जय जय=नितरां जयशालो भव 'भद्दा' हे भद्र=हे कल्याण शालिन्! 'जय जय' जय जय=नितरां जयशाली भव। तथा 'धम्मेण' धर्मेण=साधन-भूतेन धर्मेण 'परीसहोवसग्गाण' परीपहोपसर्गाणां=देवमनुष्य तिर्यक्कृतपरीपहोपसर्गेभ्यः, आर्पत्वात् पञ्चम्यर्थे षष्ठी, 'अभीए' अभीतो=भयरहितो भव, तथा 'भयभेरवाणं' भय भैरवाणां–भयावहा ये भैरवाः=घोराः प्राणिनस्ते भयभैरवास्तेषा भयङ्करप्राणिकृतोपद्रवाणां- 'खंतिखमे' क्षान्तिक्षमः=क्षमापूर्वकं सहनकारी भव, 'धम्मे' धर्मे=चरित्रधर्माराधने

शब्दार्थ दोष रहित, पवित्र, मङ्गलकारी, शब्दालकार और अर्थालंकार से युक्त होने के कारण सश्रीक, अतएव हृदयगमनीय, हृदयप्रह्लादनीय, कर्ण और मन को आनन्द दायक, अपुनरुक्त सैकड़ो अर्थों वाली, ऐसी वाणियों से बार बार प्रभु का अभिनन्दन–सत्कार किया, उनकी प्रशसा को फिर उन्होने "एवं वयासी" इस प्रकार से कहना प्रारम्भ किया "जय जय णदा" हे नन्द समृद्धिशालिन् अथवा हें आनन्ददायिन्! आप अत्यन्त जयशाली हो "जय जय भद्दा" हे भद्र कल्याणशालिन् आप अत्यन्त जयशाली हो "धम्मेण अभीए" साधनभूत धर्म के प्रभाव से देव, मनुष्य और तिर्यञ्चो द्वारा कृत परीषह और उपसर्गो से भयरहित-निडर हो, "परीसहोवसग्गाणं खतिखमे" भयावह जो घोर प्राणी है–उनके द्वारा किये गये उपद्रवों के आप क्षान्तिक्षम–क्षमापूर्वक सहनकारी हो, "भय भेरवाणं धम्मे ते अविग्घ भवउ" चारित्र धर्म

મંગલકારી, શબ્દાલકાર અને અર્થાલંકારથી યુક્ત હોવાથી સશ્રીક, અતએવ હૃદય ગમનીય, કાન અને મનને અત્યત આનંદપ્રદ, અપુનરૂક્ત સેંકડો અર્થવાળી એવી વાણિયોથી વારંવાર પ્રભુનું અભિનંદન–સત્કાર કર્યું તેમની પ્રશસાકરી તે પછી તેઓએ 'एव वयासी' આ પ્રમાણે કહેવાનો પ્રારભ કર્યો 'जय जय णंदा' હે નદ–સમૃદ્ધિશાલિન્ અથવા હે આનંદદાયિન્ આપ અત્યત જયશાલી થાવ, 'जय जय भद्दा' હે ભદ્ર કલ્યાણશાલિન્ આપ અત્યંત જય શાલી બનો. 'धम्मेणं अभीए' સાધન ભૂત ધર્મના પ્રભાવથી દેવ, મનુષ્યો અને તિર્યંચો દ્વારા કરવામાં આવેલ પરીષહ અને ઉપસર્ગોથી ભય રહિત–નિડર બનો 'परिसहोवसग्गाणं खंति खमे' ભયંકર જે ઘોર પ્રાણિયો છે તેમનાથી કરવામા આવેલ ઉપદ્રવોના આપ ક્ષાન્તિક્ષમ–ક્ષમા પૂર્વક સહન કરનાર બનો. 'भयभेरवाणं धम्मे ते अविग्घं ' ચારિત્ર

'ते' त=तव 'अविग्घं' अविघ्नं 'भवउ' भवतु=विघ्नाभावोऽस्तु 'त्तिकट्टु' इति कृत्वा-इत्युच्चार्य पुनः पुनः 'अभिणदंति' अभिनन्दयन्ति-सत्कुर्वन्ति 'अभिथुवंति' अभिष्टुवन्ति-प्रशंसन्ति च। 'तएणं' ततः तदनन्तरं खलु 'उसभे अरहा' ऋषभोऽर्हन् 'कोसलिए' कौशलिको कोशलदेशोद्भवः 'णयणमालासहस्सेहिं' नयनमालासहस्रैः-नागरिकजनानां नयनपङ्क्ति-सहस्रैः 'पिच्छिज्जमाणे पिच्छिज्जमाणे' प्रेक्ष्यमाणः प्रेक्ष्यमाणः-भूयोभूयोऽवलोक्य-मानः, "एवं जाव णिग्गच्छइ' एवम्-अमुना प्रकारेण निर्गच्छति-इति पदं यावत् पर्यन्तं वाच्यम् , कस्मात् ? इत्याह 'जहा उववाइए' यथा औपपातिके-औपपातिक-सूत्रे कूणिकराजनिर्गमनं तथैवात्रापि वक्तव्यम्। तत्कथं वक्तव्यमिति सूचयितुमाह-'जाव आउलबोलबहुलं णभं करते विणीयाए रायहाणीए मज्झ मज्झेणं णिग्गच्छइ' यावत् आकुलबोलबहुलं नभः कुर्वन् विनीताया राजधान्या मध्यमध्येन निर्गच्छतीति। अत्र यावत्पदेन 'हियमाला सहस्सेहिं अभिणंदिज्जमाणे अभिणंदिज्जमाणे, मणोरहमालास-हस्सेहिं पिच्छिज्जमाणे पिच्छिज्जमाणे वयणमालासहस्सेहिं अभिथुव्वमाणे अभिथुव्वमाणे, कंतिरूवसोहग्गगुणेहि पत्थिज्जमाणे पत्थिज्जमाणे, दाहिण हत्थेण बहूणं णरणारी-

---

की आराधना में आपके लिये किसी भी प्रकार का विघ्न उपस्थित न हो, "त्तिकट्टु अभिणंदंति य अभिथुणंति य" इस प्रकार से कहकर फिर से उन्होने वारवार प्रभुको अभिनन्दन सत्कार किया और प्रशंसा की, "तएण उसभे अरहा कोसलिए णयणमालासहस्सेहिं पिच्छिज्जमाणे पिच्छिज्जमाणे" इसके बाद वे कौशलिक ऋषभ अर्हन्त नागरिक जनों की हजारो नयनपङ्क्तियों के बार बार लक्ष्य होते हुए "एव जाव णिग्गच्छइ जहा उववाइए" औपपातिक सूत्र वर्णित कूणिक राजा के निर्गमन की तरह "विणीयाए रायहाणीए मज्झं मज्झेणं णिग्गच्छइ" विनीता राजधानी के बीचों बीच के मार्ग से होते हुए निकले "जाव आउलबोलबहुल णभं करंते" पाठ में जो यह यावत्पद आया है उससे औपपातिक सूत्र का यह पाठ सगृहीत हुआ है-"हियमालास-हस्सेहिं अभिणदिज्जमाणे २ मणोरहमालासहस्सेहिं पिच्छिजमाणे २, वयणमालासहस्सेहि अभिथु-व्वमाणे २, कंतिरूवसोहग्गगुणेहिं पत्थिज्जमाणे २, दाहिणहत्थेणं बहूण णरणारीसहस्साणं अंजलि-

---

धर्मनी आराधनामां आपने कोई पण प्रकारनुं विघ्न-बाधा न थाव 'तिकट्टु अभिणंदंति य अभिथुणंति य' आ प्रमाणे कहीने फरीथी तेओए वारंवार प्रभुनुं अभिनंदन कर्युं, सत्कार कर्यो अने प्रशंसा करी 'तएणं उसमे अरहा कोसलिए णयणमाला सहस्सेहिं पिच्छिज्ज-माणे पिच्छिज्जमाणे' ते पछी ते कौशलिक ऋषभ अर्हत नागरिक जनोनी हजारो नेत्र पंक्ति-ओथी वारंवार लक्ष्य थता थता 'एवं जाव णिग्गच्छइ जहा उववाइए' 'औपपातिक सूत्रमां वर्णित कूणिक राजाना निर्गमननी जेम 'विणीयाए रायहाणीए मज्झं मज्झेणं णिग्गच्छइ' विनीता नामक राजधानीना मध्यमां आवेला मार्ग पर थईने पसार थया "जाव आउल बोल बहुल णामं करंते" पाठमां अहीं जे "यावत्' पद आवेल छे तेनाथी 'औपपातिक सूत्रनो आ पाठ संगृहीत थयेल छे-"हियमाला सहस्सेहिं अभिणंदिज्जमाणे २, मणोरहमाला सहस्सेहिं पिच्छिज्जमाणे २, वयणमाला सहस्सेहिं अभिथुव्वमाणे २ कतिरूवसोहग्ग गुणेहिं पत्थिज्जमाणे २,

सहस्साणं अंजलिमालासहस्साइ पडिच्छमाणे पडिच्छमाणे मंजु मजुणा घोसेणं पडिबुज्जमणे पडिबुज्झमाणे, भवणपंतिसहस्साइ समइच्छमाणे समइच्छमाणे, ततीतलताल तुडियगीयवाइयरवेणं महुरेण मणहरेणं जयसद्दघोसविसएणं मंजुमंजुणा घोसेणं य पडिबुज्झमाणे अप्पडिबुज्झमाणे, कंदरगिरिविवरकुहरगिरिवरपासादुद्धघणभवणदेवकुल-सिंघाडगतिगचउक्कचच्चर आरामुज्जाणकाणणसमप्पव पदेसभागे पडिसुयासयसहस्स-संकुल करेते हयहेसिय हत्थिगुलगुलाइय रहघणघणसद्दमीसएण महया कलरवेणं य जणस्स महुरेण पूरयंते सुगंधवरकुसुमचुण्णउव्विद्धवासरेणुकविल नभं करेंते कालागुरु कुंदुरुक्कतुरुक्कधूवनिवहेणं जीवलोगमिव वासयंते समंतओ खुभियचक्कवाल पउरज-णवालवुड्ढपमुइयतुरिय पहाविय विउलाउलवोलवहुल' इतिसग्राह्यम् ।

छाया—स्वस्य-हृदयमालासहस्रैरभिनन्धमानः अभिनन्धमानः मनोरथमालासहस्रैर्विस्पृश्यमानो विस्पृश्यमानः, वचनमालासहस्रैः अभिष्टूयमानः अभिष्टूयमानः, कान्ति रूप सोभाग्य-गुणैः अभिष्टूयमानः अभिष्टयमानः कान्तिरूपसौभग्यगुणैः प्रार्थ्यम.नः प्रार्थ्यमानः दक्षिणहस्तेन वहूना नरनारी सहस्राणाम् अञ्जलिमालासहस्राणि प्रतीच्छन् प्रतीच्छन्, मंजु मजुना घोषेण प्रतिवुध्यमानः प्रतिवुध्यमानः, भवनपङ्क्ति सहस्राणि समतिक्रामन् समतिक्रामन्, तन्त्री तलतालत्रुटितगीतवादितरवेण मधुरेण मनोहरेण जयशब्द-घोपविशदेन मञ्जुमञ्जुना घोषेण च प्रतिवुध्यमानः प्रतिवुध्यमानः, कन्दरगिरि विवरकुहरगिरिवरप्रासादोर्ध्वघनभवनदेवकुलशृङ्गाटकत्रिकचतुष्कचत्वरामोद्यानकानन सभा

मालासहस्साइं पडिच्छमाणे २, मंजुमंजुणाघोसेण पडिवुज्झमाणे, भवणपतिसहस्साइ समइच्छमाणे २, तंतीतलतालतुडियगीयवाइयरवेण महुरेणं मणहरे ण जयसद्दघोसविसएणं मजुमजुणा-घोसेणं पडिबुज्झमाणे अप्पडिबुज्झमाणे कंदरगिरि विवरकुहर गिरिवरपासादुड्ढघणभवणदेव कुल-सिंघाडगतिग चउक्क चच्चर आरामुज्जाणकाणण समप्पवप्पदेसभागे पडिसुयासु सहस्ससकुलं करेंते हयहेसिय हत्थिगुलगुलाइयरहघण घण सद्दमीसएण महया कलरवेणं य जणस्स महुरेणं पूरयते सुगंधवरकुसुमवण्णउव्विद्धवासरेणुकविल नभ करेंते कालागुरुकुंदरुक्कतुरुक्कधूवनिवहेण जीवलो-गमिव वासयते समतओ खुभियचक्कवालं पउरजणबालबुड्ढपमुइयतुरियपहाविय विउलाउलबोलबहुल"

दाहिणहत्थेणं बहूण णरणारी सहस्साणं अंजलि माला सहस्साइं पडिच्छमाणे २ मंजुमंजुणा घोसेणं पडिबुज्झमाणे, भवणपंति सहस्साइ समइच्छमाणे २, तंतीतलताल तुडियगीय वाइ यरवेणं महुरेणं मणहरेणं जयसद्दघोस विसएणं मंजुमंजुणा घोसेणं पडिबुज्झमाणे अप्पडिबुज [...]णे कंदर गिरिविवर कुहर गिरिवर पासादुड्ढघणभवण देवकुल सिंघाडगतिगच-उक्क चच्चर आरामुज्जाण काणण समप्पवप्प देसभागे पडिसुयासुय सहस्स संकुलं करेंते हयहेसिय हत्थि गुलगुलाईय रहघणघणसद्दमीसएणं महयाकलवरेणं य जणस्स महुरेणं पूरयंते सुगन्धवर कुसुम चुण्ण उव्विद्धिवासरेणुकविलं नभ करेंते कालागुरु कुंदरुक्क तुरुक्क धूव निवहेण जीवलोगमिव वासयंते समंतओ खुभिय चक्कवालं पउरजण बाल पमुइयतुरिय पहाविय विउलाउलबोलबहुलं" આ પાઠનો સ્પષ્ટાર્થ અમે ઔપપા-

प्रपाप्रदेशभागात् प्रतिश्रुतशतसहस्रसंकुलान् कुर्वन्, हयहेषित गजगुलगुलायित रथ-घनघनशब्दमिश्रितेन महता कलरवेण च जनस्य मधुरेण पूरयन् सुगन्धवरकुसुमचूर्णो-द्विद्धवासरेणुकपिलं नभः कुर्वन्, कालागुरुकुन्दुरुष्कतुरुष्कधूपनिवहेन जीवलोकमिव वासयन् समन्ततः क्षुभितचक्रवालं प्रचुरजनवालवृद्धप्रमुदितत्वरितप्रधावितविपुलाकुलवोल-बहुलम्' इति । 'आकुलवोलवहुलं' नभः कुर्वन् विनीताया राजधान्यामध्यमध्येन निर्ग-च्छति' इति तु सूत्रे प्रोक्तमेव । अर्थस्तु औपपातिकसूत्रस्य मत्कृतपीयूषवर्षिणी टीका-तोऽवगन्तव्यः । नवरं विनीतायाः=अयोध्याया इति । तथा 'आसियसम्मज्जियसित्त-सुइकपुप्फोवयारकलियं' आसिक्तसम्मार्जितसिक्त शुचिकपुष्पोपचारकलितम्—आसिक्तम्—ईषत्सिक्तं सुगन्धिजलेन, ततः सम्मार्जितम्=अपनीतकचवरम्, सिक्त=सुगन्धितजलेन सम्यक् प्रक्षालितम्, अतएव शुचिकं=शुद्धं, ततः पुष्पपुञ्जोपचारकलितं—पुष्पपुञ्जेन कृतो य उपचारः=उपचरणं शोभेति यावत् तेन कलितं=युक्तं 'सिद्धत्थ वणविउलरायमग्गं' सिद्धार्थवनविपुलराजमार्ग=सिद्धार्थवनोद्यानगामिराजमार्ग 'करेमाणे' कुर्वन्, तथा 'हयगय-रहपहकरेण' हयगजरथप्रकरेण=हयगजरथसमूहेन 'पाइक्कचडकरेण' पदाति चटकरेण=पदाति समूहेन च 'मंदं मंद' मन्दं मन्दं यथा स्यात्तथा 'उद्धयरेणुय' उद्धजरेणुकम्=उद्धी-

इस पाठ का स्पष्टार्थ हमने उसी औपपातिक सूत्र की पीयूषवर्षिणी टीका में लिखा हैं सो वहीं से इसे जान लेना चाहिये, उस समय "आसियसम्मज्जियसित्तसुइक पुप्फोवयारकलियं सिद्धत्थवणविउलरायमग्गं" सिद्धार्थवन उद्यान की ओर जाने वाला रास्ता सुगन्धित जल से सिक्त करवा दिया गया फिर उसे बुहारु आदि से झाड़कर साफ सुथरा करवाया गया, कूडा कचरा वहां से हटवा कर उसे दूर फिकवाया गया. पुनः सुगन्धित जल उस पर छिड़का गया, इससे वह पहले की अपेक्षा और अधिक शुद्ध हो गया था, फिर जगह २ उस पर पुष्पो द्वारा शोभा की गई थी, 'करेमाणे हय गय रहपहकरेण पाइक्क चडकरेण य" इस तरह जिनके प्रभाव से वह सिद्धार्थवनोद्यानगामी राजमार्ग शुद्ध, साफ और अलंकृत किया गया है ऐसे वे आदिजिन शिबिका में विराजमान हुए, हय और गज समुदाय के साथ २ एवं पैदल चलने वाले सैनिक

तिक सूत्रनी पीयूष वर्षिणी टीकामां कर्यो छे ते जिज्ञासु जनोએ त्यांथी ज जाणी लेवो जोईએ ते वखते 'आसियसम्मज्जियसित्तसुइक पुप्फोवयारकलियं सिद्धत्थवणविउलरायमग्गं' सिद्धार्थवन तरफ जनार मार्गने पहेला सुगन्धित जल वडे सिक्त करवामां आव्यो अने त्यार बाद सावरणी वगेरेथी, कचरो साफ करवामां आव्यो हतो पूंजो त्यांथी लई लेवामां आव्यो हतो अने छेवटे फरी बीजी वार ते मार्गने सुगंधित जल वडे सिक्त करवामां आव्यो हतो એथी ते मार्ग पहेला करतां वधारे शुद्ध थई गयो हतो, अने त्यार बाद ते मार्ग पर ठेक-ठेकाणे पुष्पो वडे शोभा करवामां आवी हती 'करेमाणे हयगयरहपहक रेण पाइक्क चडकरेणय' आ प्रमाणे जेमना प्रभावथी ते सिद्धार्थवनोद्यान गामी राज मार्ग शुद्ध साफ अने अलंकृत करवामां आवेल छे, એवा ते आदि जिन शिबिका पर आरूढ थया अने त्यार बाद हय अने गज तेमज पायदळथी परिवेष्टित थईने ते

यमानरेणुयुक्तं 'करेमाणे' कुर्वन् 'जेणेव सिद्धत्थवणे उज्जाणे' यत्रैव सिद्धार्थवनं उद्यानं, 'जेणेव' यत्रैव 'असोगवरपायवे' अशोकवरपादपः 'तेणेव उवागच्छइ', तत्रैव उपागच्छति 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'असोगवरपायवस्स' अशोक वरपादपस्य, 'अहे' अधः=अधोभागे 'सीयं ठावेइ' शिविकां स्थापयति, 'ठावित्ता सीयाओ पच्चोरुहइ' स्थापयित्वा शिविकातः प्रत्यवरोहति-अवतरति 'पच्चोरुहित्ता' प्रत्यवरुह्य 'सयमेवाभरणालंकारं' स्वयमेव आभरणालङ्कारम्-आभरणानि च अलङ्काराश्चेति समाहारस्तत्, 'ओमुयइ' अवमुञ्चति-परित्यजति, 'ओमुइत्ता' अवमुच्य-परित्यज्य 'सयमेव' स्वयमेव 'अट्ठाहिं' आस्थाभिः श्रद्धान्वितोभूत्वा 'चउहिं' चतसृभिः 'मुट्ठिहिं' मुष्टिभिः करणभूताभिः लोय' लोचं=केशापनयनं 'करेइ' करोति। अन्यतीर्थकराणां साधूनां पञ्चभिर्मुष्टिभिर्लोच इति यदुक्तं, तत्रेयं वृद्धपरम्परा-भगवानृषभ स्वामी प्रथममेकया मुष्टया श्मश्रुकूर्चयोर्लोचमकरोत्। ततस्त्व-

---

समूह के साथ २ घिरे हुए होकर जा रहे थे "मंदं मदं उद्धतरेणुय करेमाणे करेमाणे जेणेव सिद्धत्थवणे उज्जाणे जेणेव असोगवरपायवे तेणेव उवागच्छइ" उस मार्ग पर उस समय हय और गज समुदाय के पैरों के आघात से एवं पैदल चलने वाले सैन्य समूह के पदो के आघात से जमीन में जमी हुई धूलि धीरे २ से निकलकर मन्द मन्द रूप में उड़ती हुई नजर आती थी सिद्धार्थवनोद्यान के आते ही और उसमें भी जहां अशोक नाम का वर पादप था "आगच्छित्ता असोगवरपायवस्स अहे सीयं ठावेइ" वहां पहुँचते ही उसके नीचे प्रभु की पालकी खड़ी हो गई "ठावित्ता सीयाओ पच्चोरुहइ" पालखी नीचे रखते ही प्रभु उस शिविका से बाहर आगये, "पच्चोरुहित्ता सयमेवाभरणा लकारं ओमुयइ" बाहर आते ही प्रभु ने पहिरे हुए आभरणों को एव अलंकारों को अपने शरीर ऊपर से उतार दिया, "ओमुइत्ता सयमेव चउहिं अट्ठाहिं लोय करेइ" उतार कर उन्होने श्रद्धायुक्त होकर चार मुष्टियों से केशो का लुञ्चन किया, अन्य तीर्थंकरो ने साधु अवस्था धारण करने पर पांच मुष्टियों से लोच किया है ऐसा जो कहा है सो इस सम्बन्ध में वृद्धपरंपरा ऐसी है कि भगवान् ऋषभ स्वामी ने प्रथम एक मुष्टि से मूछ और दाढो के बालों

રાજમાર્ગ પર ચાલ્યા તે વખતે 'मंद मंद उद्धतरेणुयं करेमाणे करेमाणे जेणेव सिद्धत्थवणे उज्जाणे जेणेव असोगवरपायवे तेणेव उवागच्छइ' હય, ગજ અને પાયદળના પદાઘાતથી તે માર્ગની જલ વડે સિક્ત થયેલી ભૂમિની ધૂલિ ધીરે ધીરે-મન્દ મન્દ રૂપમા ઉડવા લાગી આ રીતે સિદ્ધાર્થવનોદ્યાન અને તેમા પણ જ્યાં અશોક નામક વર પાદપ હતુ ત્યા તેઓ આવ્યા ત્યાં 'आगच्छित्ता असोयवरपायवस्स अहे सीयं ठवेइ' પહોંચતા જ તેની નીચે પ્રભુની શિબિકા ઊભી રહી 'ठावित्ता सीयाओ पच्चीरुहइ' શિબિકા નીચે મૂકતાં જ પ્રભુ તેમાંથી બહાર આવ્યા 'पच्चोरुहित्ता सयमेवाभरणालंकारं ओमुयइ' બહાર આવતા જ પ્રભુએ પહેરેલાં આભરણો તેમજ અલંકારોને પોતાના શરીર પરથી ઉતાર્યાં અને 'ओ त्ता सयमेव चउहिं अट्ठाहिं लोयं करेइ' ત્યાર બાદ તેમણે શ્રદ્ધા પૂર્વક ચાર મુષ્ટિઓ વડે કેશ લુંચન કર્યું, બીજા તીર્થંકરો એ સાધુ-અવસ્થા ધારણ કર્યા બાદ પાચ મુષ્ટિઓ વડે કેશોનુ લુંચન કર્યું હતું, એવું જે કહેવામાં આવ્યું છે, તો આ સંબંધમાં વૃદ્ધ પરંપરા એવી

स्तिभिर्मुष्टिभिः शिरस्थकेशान् यावत् लुञ्चति तावदिन्द्रोऽवशिष्यमाणामेकां मुष्टिं पवना-न्दोलितां कनकावदातयोः प्रभुस्कन्धयोरुपरिलुठन्तीं मारकतीं द्युतिमाविभ्रतीं परमरमणीयां वीक्ष्य परमानन्दरससमप्लाव्यमानहृदयः शिरसाऽञ्जलिं वद्ध्वा एवमवादीत् भगवन् ! इमां केशमुष्टिमेव रक्षतु भदन्तो मय्यनुगृह्येति । एवं शक्रेणोक्तो भगवान् तां केशमुष्टिं तथैव रक्षितवान् । महान्तो हि एकान्तभक्तिमतां प्रार्थनां वेद्विघटयन्तीति तेषां स्वभावसिद्धो व्यवहारः । लुञ्चितांश्च तान् केशान् शक्रो हंसचित्रचित्रते वस्त्रे निधाय, एवं लोचं 'करित्ता कृत्वा 'देविंदे देवराया भगवं सदोरयमुहपत्तिं रयहरणं, गोच्छगं, पडिग्गहं देवदूसं वत्थं पडिच्छइ' देवेन्द्रो देवराजः भगवते सदोरकमुखवस्त्रिकां, रजोहरणं गोच्छकं, पात्रं देवदूष्यवस्त्रं च प्रयच्छति 'अपाणएण' अपानकेन-निर्जलेन 'छट्ठेण भत्तेण' षष्ठेन भक्तेन= उपवासद्वयरूपेण युक्तः, 'आसाढाहिं' आषाढाभिः=उत्तराषाढाभिः 'णक्खत्तेण' नक्षत्रेण सह 'जोगमुवागएण' योगमुपागते चन्द्रे खलु 'उग्गाणं' उग्राणां=स्वद्वारा आरक्षकत्वेन

का लोच किया, तीन मुष्टियो से शिर के बालों का लोच किया, इतने में बाकी बची हुई एक मुष्टि को जो कि पवन के झोकों से हिल रही थी और कनक के जैसे अवदात प्रभु स्कन्धो के ऊपर लोट रही थी तथा देखने में जो मरकतमणि की जैसी कन्ति वाली थी परमरमणीय देखकर आनन्दरस के प्रवाह से जिसका अन्त कारण हिलोरे ले रहा है ऐसे इन्द्र ने दोनों हाथ जोड़कर प्रभु से ऐसी प्रार्थना की कि हे भगवन् इस केशमुष्टि को मेरे ऊपर अनुग्रह करके आप रहने दें इसे न उखाड़ें, प्रभुने इन्द्र की इस प्रार्थना से उस केशमुष्टि को वैसी वैसी रहने दी, जो महान् पुरुष हुआ करते है वे एकान्तभक्तिवाले पुरुषों की प्रार्थना को विहूनी नहीं करते हैं ऐसा उनका स्वभाव सिद्ध व्यवहार हुआ करता है, लुञ्चित हुए उन केशो को शक्रने हंसचित्र से विचित्र वस्त्र में रखकर क्षीरसागर में निक्षिप्त कर दिया, "करित्ता छट्ठेणं भत्तेणं अपाणएणं आसाढाहिं णक्खत्तेण जोगमुवाएणं उग्गाण भोगाणं राइन्नाणं खत्तियाणं चउहिं सहस्सेहिं सद्धिं एगं देव दूसमादाय मुंडे

છે કે ભગવન ઋષભ સ્વામીએ પ્રથમ એક મુષ્ટિ વડે મૂછ અને દાઢીના વાળોનું લુંચન કર્યું ત્રણ મુષ્ટિઓ વડે માથાના વાળોનું લુંચન કર્યું એના પછી બાકીની એક મુષ્ટિ કે જે પવનના ઝોકાથી હાલી રહી હતી અને કનકના જેવા અવદાત પ્રભુના સ્કંધો પર આળોટી રહી હતી તેમજ જોવામા જે મરકતમણિ સદૃશ કાંતિવાળી હતી, પરમરમણીય તે દૃશ્યને જોઈને આનંદ રસના પ્રવાહમાં જેનું અન્તઃકરણ તરબોળ થઈ રહ્યું છે એવા ઇન્દ્રે બન્ને હાથ જોડીને પ્રભુને પ્રાર્થના કરી કે હે ભગવન્! મારા ઉપર અનુગ્રહ કરીને આ કેશ મુષ્ટિને આપ હવે રહેવા દો, હવે લુંચન કરો નહિ પ્રભુએ ઇન્દ્રની પ્રાર્થનાને સાંભળીને તે કેશમુષ્ટિને તે પ્રમાણે જ રહેવા દીધી જે મહાન પુરુષો હોય છે તે એકાંત ભક્તિવાળા પુરુષોની પ્રાર્થનાનો અસ્વીકાર કરતા નથી. એવો તેમનો સ્વભાવ હોય છે લુંચિત થયેલા તે વાળોને શક્રે હંસ ચિત્રથી ચિત્રિત થયેલા વસ્ત્રમાં મૂકીને ક્ષીર સાગરમાં નિક્ષિપ્ત કરી દીધા 'करित्ता छट्ठेण भत्तेणं अपाणएण आसाढाहिं णक्खत्तेण जोगमुवागएण उग्गाणं भोगाणं राइन्नाणं खत्तियाणं चउहिं सहस्सेहिं सद्धिं एगं देवदूसमादाय मुंडे भवित्ता

नियुक्तानां, 'भोगाणं' भोगानां=गुरुत्वेन व्यवस्थापितानां, 'राइन्नाण' राजन्यानां=वयस्यत्वेन स्वीकृतानां 'खत्तियाणं' क्षत्रियाणां=प्रजानां रक्षणार्थं नियुक्तानां 'चउहिं सहस्सेहिं सद्धिं एगं दूवदूसं' चतुर्भिः सहस्रैः सह एकं देवदूष्य=दिव्यं वस्त्रम् 'आदाय' आदाय=गृहीत्वा-परिधायेत्यर्थः, "मुंडे भवित्ता अगाराओ' मुण्डो भूत्वा अगारात्=अगारं-गृह परित्यज्य, 'अणगारियं' अनगारिताम्-अगार गृहं, तदस्यास्तीति अगारी=गृहस्थः, न अगारी अनगारी साधुः, तस्य भावस्तत्त्वा-साधुत्वं, 'पव्वइए' प्रव्रजितः=प्राप्तः इति। एतावता भगवान् ऋषभदेवः इन्द्रप्रदत्तसदोरकमुखवस्त्रिकादि धर्मोपकरणानि गृहीत्वा स्वय दीक्षितोऽभूत्, तदनुसारिणः अन्येऽपि सहस्रचतुष्टयशिष्या इन्द्रप्रदत्तसाधूपकरणादि ग्रहणपूर्वकं स्वय दीक्षिताः अभूवन्, ततश्च तैः सहस्रचतुष्टयशिष्यैः सह भगवान् ऋषभदेवः गृहस्थाश्रमं परित्यज्य अनगारितां प्राप्तवान् इति फलितम् ॥सू०३९॥

ततो भगवानृषभो यदकरोत्तदाह—

मूलम्—उसभेणं अरहा कोसलिए संवच्छरं साहियं चीवरधारी होत्था, तेण परं अचेलए। जप्पभिइं च णं उसभे अरहा कोसलिए मुंडे भवित्ता गाराओ अणगारियं पव्वइए तप्पभिइं च णं उसभे अरहा कोसलिए णिच्चं वोसट्ठकाए चियत्तदेहे जे केइ उवसग्गा उप्पज्जंति, तं जहा-दिव्वा वा जाव पडिलोमा वा अणुलोमावा। तत्थ पडिलोमा वेत्तेण वा जाव कसेण वा काए आउट्टेज्जा, अणुलोमा वंदेज्ज वा जाव पज्जुवासेज्ज वा ते सव्वे सम्मं सहइ जाव अहियासेइ। तएणं से भगवं समणे जाए ईरियासमिए जाव परिट्ठावणासमिए मणसमिए वयसमिए कायसमिए

भवित्ता अगाराओ अणगारिय पव्वइए" इस प्रकार प्रभु के लोच करने के बाद निर्जल दो उपवास किये; फिर उत्तराषाढानक्षत्र के साथ चन्द्र का योग होने पर अपने द्वारा आरक्षक रूप से नियुक्त किये गये उग्रों की, गुरुरूप से व्यवस्थापित किये गये भोगों की, मित्ररूप से स्वीकृत किये गये राजन्यो की और प्रजाजनों की रक्षा के लिये नियुक्त किये गये क्षत्रियों की चतुः सहस्रो के साथ एक देवदूष्य को ग्रहण कर मुण्डित होकर, गृह का परित्याग कर अनगारि अवस्थाको को धारणा किया ॥३९॥

અગારાઓ અણગારિયં પવ્વઇએ' આ પ્રમાણે પ્રભુએ લુંચન કર્યા બાદ બે ચોવિહાર ઉપવાસો કર્યા. પછી ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રની સાથે ચન્દ્રનો યોગ થયો ત્યારે પોતાના વડે આરક્ષક રૂપમાં નિયુક્ત કરવામાં આવેલ ઉગ્રોની, ગુરુરૂપમાં વ્યવસ્થાપિત કરવામા આવેલ ભોગોની, મિત્ર-રૂપમા સ્વીકૃત કરવામા આવેલ રાજન્યોની અને પ્રજા જનોની રક્ષા માટે નિયુક્ત કરવામા આવેલ ક્ષત્રિયોની ચતુ સહસ્રીની સાથે એક દેવદૂષ્યને સ્વીકારીને, મુંડિત થઇને, ઘરનો પરિત્યાગ કરીને, અનગારિતા ધારણ કરી ॥સૂત્ર ૩૯॥

मणगुत्ते जाव गुत्तबंभयारी अकोहे जाव अलोहे संते पसंते उवसंते परिणिव्वुडे छिण्णसोए निरुवलेवे संखमिव णिरंजणे, जच्चकणगंव जायरूवे आदिरसपडिभागे इव पागडभावे, कुम्मो इव गुत्तिंदिए, पुक्खरपत्तमिव निरुवलेवे गगणमिव निरालंबणे, अणिले इव णिरालए चंदो इव सोमदंसणे, सूरो इव तेयंसो, विहग इव अपडिबद्धगामी, सागरो इवे गंभीरे, मंदरो इव अकंपे पुढवीविव सव्वफासविसहे, जीवोविव अप्पडिहयगइत्ति ॥सू० ४०॥

छाया—ऋषभः खलु अर्हन् कौशलिक संवत्सरं साधिकं चीवरधारी अभवत्, ततः परम् अचेलकः। यभृत्प्रति च खलु ऋषभः अर्हन् कौशलिको मुण्डो भूत्वा अगारात् अनगारिता प्रव्रजितः, तत्प्रभृति च खलु ऋषभोऽर्हन् कौशलिका नित्य व्युत्सृष्टकाय. त्यक्तदेहो, ये केचित् उपसर्गाः उत्पद्यन्ते, तद्यथा दिव्या वा यावत् प्रतिलोमा वा अनुलोमा वा, तत्र प्रतिलोमा वेत्रेण वा यावत् कशेन वा काये आकुट्टयेत्, अनुलोमा वन्देत वा यावत् पर्युपासीत वा, तान् सर्वान् सम्यक् सहते यावत् अध्यास्ते। तन खलु स भगवान् श्रमणो जात ईर्यासमितो यावत् परिष्ठापनिका समितो मन समितो वाक्समित कायसमितो मनो गुप्तो यावद् गुप्तब्रह्मचारी अक्रोधो यावत् अलोभः शान्तः प्रशान्त' उपशान्तः परिनिर्वृत. छिन्न स्रोता निरूपलेपः, शङ्खइव निरञ्जन, जात्यकनकमिव जातरूप आदर्श प्रतिभागइव प्रकट भावः, कूर्म इव गुप्तेन्द्रियः, पुष्करपत्रमिव निरुपलेपा, गगनमिव निरालम्बन' अनल इव निरालयः चन्द्र इव सौम्यदर्शन, सूर इल तेजस्वी, विहग इव अप्रतिबद्धगामी, सागर इव गम्भीरः मन्दर इव अकम्पः पृथिवीव सर्व स्पर्श विषहः, जीव इव अप्रति बद्धगतिरिति ॥सू० ४०॥

'उसभेण' इत्यादि।

टीका—'उसभेणं अरहा कोसलिए संवच्छरं साहियं' ऋषभः खलु अर्हन् कौशलिकः संवत्सरं साधिकं किंचिदधिकैक-संवत्सरं यावत् 'चीवरधारी' चीवरधारी=वस्त्रधारी 'होत्था' अभवत्, 'तेण परं' ततः परम्=तदन्तरम् 'अचेलए' अचेलकोऽभवत्। 'जप्प-

---

दीक्षित हो जाने पर प्रभु ने जो किया उसका कथन इस सूत्र द्वारा सूत्रकार करते हैं—"उसभेण अरहा कोसलिए संवच्छरं साहिय" इत्यादि।

टीकार्थ—"उसभेणं अरहा कोसलिए सवच्छरं साहिय चीवरधारी होत्था" उन कौशलिक ऋषभ अर्हन्त ने कुछ अधिक एक वर्ष तक वस्त्र धारण किया "तेण परं अचेलए" इसके बाद वे

દીક્ષા ગ્રહણ કર્યા પછી પ્રભુએ જે કર્યું તેનુ કથન સૂત્રકાર આ સૂત્ર વડે કરે છે—

ટીકાર્થ—'उसमेण अरहा कोसलिए संवच्छरं साहियं चीवरधारी होत्था' તે કૌશલિક ઋષભનાથ અર્હંત કંઈક વધારે એક વર્ષ પર્યન્ત વસ્ત્રધારી રહ્યા. 'तेण परं अचेलए' તે

नियुक्तानां, 'भोगाणं' भोगानां=गुरुत्वेन व्यवस्थापितानां, 'राइन्नाण' राजन्यानां=वयस्यत्वेन स्वीकृतानां 'खत्तियाणं' क्षत्रियाणां=प्रजानां रक्षणार्थं नियुक्तानां 'चउहिं सहस्सेहिं सद्धिं एगं दूवदूसं' चतुर्भिः सहस्रैः सह एकं देवदूष्य=दिव्यं वस्त्रम् 'आदाय' आदाय= गृहीत्वा-परिधायेत्यर्थः, "मुंडे भवित्ता अगाराओ' मुण्डो भूत्वा अगारात्=अगारं-गृह परित्यज्य, 'अणगारियं' अनगारिताम्-अगार गृहं, तदस्यास्तीति अगारी=गृहस्थः, न अगारी अनगारी साधुः, तस्य भावस्तत्ता-साधुत्वं, 'पव्वइए' प्रव्रजितः=प्राप्तः. इति। एतावता भगवान् ऋषभदेवः इन्द्रप्रदत्तसदोरकमुखवस्त्रिकादि धर्मोपकरणानि गृहीत्वा स्वय दीक्षितोऽभूत्, तदनुसारिणः अन्येऽपि सहस्रचतुष्टयशिष्या इन्द्रप्रदत्तसाधूपकरणादि ग्रहणपूर्वकं स्वय दीक्षिताः अभूवन्, ततश्च तैः सहस्रचतुष्टयशिष्यैः सह भगवान् ऋषभदेवः गृहस्थाश्रमं परित्यज्य अनगारिता प्राप्तवान् इति फलितम् ॥सू०३९॥

ततो भगवानृषभो यदकरोत्तदाह—

मूलम्-उसभेणं अरहा कोसलिए संवच्छरं साहियं चीवरधारी होत्था, तेण परं अचेलए। जप्पभिइं च णं उसभे अरहा कोसलिए मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वइए तप्पभिइं च णं उसभे अरहा कोसलिए णिच्चं वोसट्ठकाए चियत्तदेहे जे केइ उवसग्गा उप्पज्जंति, तं जहा-दिव्वा वा जाव पडिलोमा वा अणुलोमावा। तत्थ पडिलोमा वेत्तेण वा जाव कसेण वा काए आउट्टेज्जा, अणुलोमा वंदेज्ज वा जाव पज्जुवासेज्ज वा ते सव्वे सम्मं सहइ जाव अहियासेइ। तएणं से भगवं समणे जाए ईरियासमिए जाव परिट्ठावणासमिए मणसमिए वयसमिए कायसमिए

भवित्ता अगाराओ अणगारिय पव्वइए" इस प्रकार प्रभु के लोच करने के बाद निर्जल दो उपवास किये; फिर उत्तराषाढानक्षत्र के साथ चन्द्र का योग होने पर अपने द्वारा आरक्षक रूप से नियुक्त किये गये उग्रो की, गुरुरूप से व्यवस्थापित किये गये भोगो की, मित्ररूप से स्वीकृत किये गये राजन्यो की और प्रजाजनों की रक्षा के लिये नियुक्त किये गये क्षत्रियों की चतु' सहस्रो के साथ एक देवदूष्य को ग्रहण कर मुण्डित होकर, गृह का परित्याग कर अनगारि अवस्थाको को धारणा किया ॥३९॥

अगाराओ अणगारियं पव्वइए' આ પ્રમાણે પ્રભુએ લુંચન કર્યા બાદ બે ચોવિહાર ઉપવાસો કર્યા. પછી ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રની સાથે ચન્દ્રનો યોગ થયો ત્યારે પોતાના વડે આરક્ષક રૂપમાં નિયુક્ત કરવામાં આવેલ ઉગ્રોની, ગુરુરૂપમા વ્યવસ્થાપિત કરવામા આવેલ ભોગોની, મિત્ર-રૂપમા સ્વીકૃત કરવામા આવેલ રાજન્યોની અને પ્રજા જનોની રક્ષા માટે નિયુક્ત કરવામા આવેલ ક્ષત્રિયોની ચતુ સહસ્રીની સાથે એક દેવદૂષ્યને સ્વીકારીને, મુંડિત થઈને, ઘરનો પરિત્યાગ કરીને, અનગારિતા ધારણ કરી ॥સૂત્ર ૩૯॥

मणगुत्ते जाव गुत्तबंभयारी अकोहे जाव अलोहे संते पसंते उवसंते परिणिव्वुडे छिण्णसोए निरुवलेवे संखमिव णिरंजणे, जच्चकणगंव जायरूवे आदिस्सपडिभागे इव पागडभावे, कुम्मो इव गुत्तिंदिए, पुक्खरपत्तमिव निरुवलेवे गगणमिव निरालंबणे, अणिले इव णिरालए चंदो इव सोमदंसणे, सूरो इव तेयंसो, विहग इव अपडिबद्धगामी, सागरो इवे गंभीरे, मंदरो इव अकंपे पुढवीविव सव्वफासविसहे, जीवोविव अप्पडिहयगइत्ति ॥सू० ४०॥

छाया—ऋषभः खलु अर्हन् कौशलिक संवत्सरं साधिकं चीवरधारी अभवत्, ततः परम् अचेलकः। यभृत्प्रति च खलु ऋषभः अर्हन् कौशलिको मुण्डो भूत्वा अगारात् अनगारिता प्रव्रजितः, तत्प्रभृति च खलु ऋषभोऽर्हन् कौशलिका नित्य व्युत्सृष्टकायः त्यक्तदेहो, ये केचित् उपसर्गाः उत्पद्यन्ते, तद्यथा दिव्या वा यावत् प्रतिलोमा वा अनुलोमा वा, तत्र प्रतिलोमा वेत्रेण वा यावत् कशेन वा काये आकुट्टयेत्, अनुलोमा वन्देत वा यावत् पर्युपासीत वा, तान् सर्वान् सम्यक् सहते यावत् अध्यास्ते। तन खलु स भगवान् श्रमणो जात ईर्यासमितो यावत् परिष्ठापनिका समितो मन समितो वाक्समित कायसमितो मनो गुप्तो यावद् गुप्तब्रह्मचारी अक्रोधो यावत् अलोभः शान्तः प्रशान्त उपशान्तः परिनिर्वृत छिन्न स्रोता निरूपलेपः, शङ्खइव निरञ्जन, जात्यकनकमिव जातरूप आदर्श प्रतिभागइव प्रकट भावः, कूर्म इव गुप्तेन्द्रियः, पुष्करपत्रमिव निरुपलेपा, गगनमिव निरालम्बन अनल इव निरालयः चन्द्र इव सौम्यदर्शन, सूर इस तेजस्वी, विहग इव अप्रतिबद्धगामी, सागर इव गम्भीरः मन्दर इव अकम्पः पृथिवीव सर्व स्पर्श विषहः, जीव इव अप्रति बद्धगतिरिति ॥सू० ४०॥

'उसमेण' इत्यादि।

टीका—'उसमेणं अरहा कोसलिए संवच्छरं साहियं' ऋषभः खलु अर्हन् कौशलिकः संवत्सरं साधिकं किंचिदधिकैक-संवत्सरं यावत् 'चीवरधारी' चीवरधारी=वस्त्रधारी 'होत्था' अभवत्, 'तेण परं' ततः परम्=तदन्तरम् 'अचेलए' अचेलकोऽभवत्। 'जप्प-

---

दीक्षित हो जाने पर प्रभु ने जो किया उसका कथन इस सूत्र द्वारा सूत्रकार करते हैं—"उसमेण अरहा कोसलिए संवच्छरं साहियं" इत्यादि।

टीकार्थ—"उसमेणं अरहा कोसलिए सवच्छरं साहिय चीवरधारी होत्था" उन कौशलिक ऋषभ अर्हन्त ने कुछ अधिक एक वर्ष तक वस्त्र धारण किया "तेण परं अचेलए" इसके बाद वे

દીક્ષા ગ્રહણ કર્યા પછી પ્રભુએ જે કર્યું તેનું કથન સૂત્રકાર આ સૂત્ર વડે કરે છે—

ટીકાર્થ—'उसमेण अरहा कोसलिए संवच्छरं साहियं चीवरधारी होत्था' તે કૌશલિક ઋષભનાથ અર્હંત કંઈક વધારે એક વર્ષ પર્યન્ત વસ્ત્રધારી રહ્યા. 'तेण परं अचेलए' તે

भिइं च णं' यत्प्रभृति=यत्समयादारम्य च खलु 'उसभे अरहा' ऋषभोऽर्हन् 'कोसलिए मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वइए' कौशलिको मुण्डो भूत्वाऽगारात् अनगारितां प्रव्रजितः, 'तप्पभिइ च णं' तत्प्रभृति तत्समयादारभ्य च खलु 'उसभे अरहा कोसलिए णिच्चं' ऋषभोऽर्हन् कौशलिको नित्यं=सर्वदा 'वोसट्ठकाए' व्युत्सृष्टकायः व्युत्सृष्टः= शरीरसंस्कारपरित्यागात् विसर्जित कायः=शरीरं येन तथाभूत –शरीरसंस्कारपरिवर्जित इत्यर्थः, तथा 'चियत्त–देहे' त्यक्तदेहः त्यक्तः=परिषहसहनात् उज्झित इव देहो येन स तथा शरीर ममत्व रहित इत्यर्थः, एतादृशः सन् सर्वान् उपसर्गान् सम्यक् सहते यावत् अध्यास्ते इति परेणान्वयः। एतदेवाह–'जे केइ उवसग्गा' ये केचित् उपसर्गाः=उपद्रवा 'उप्पज्जति' उत्पद्यन्ते 'तं जहा' तद्यथा 'दिव्वा' दिव्याः=दिवि भवाः–देवसम्बन्धिन इत्यर्थः, 'वा' शब्दो विकल्पार्थे, 'जाव' यावत्–यावत्पदेन–'माणुसा वा तिरिक्ख जोणिया वा' मानुषा वा तैर्यग्योनिका वा इति संग्राह्यम्, तत्र मानुषा =मनुष्यसम्बन्धिनः, तैर्यग्योनिकाः=तिर्यग्योनिसम्बन्धिनो वा 'पडिलोमा वा' प्रतिकूला =विरुद्धा वा 'अणुलोमावा' अनुकूलाः अविरुद्धा वा। 'तत्थ' तत्र तयोर्मध्ये 'पडिलोमा' प्रतिलोमा उपसर्गा 'वेत्तेण' वेत्रेण वेत्रलतादण्डेन, 'जाव' यावत्–यावत्पदेन "तयाए वा छियाए

अचेलक हो गये, "जप्पभिइ च ण उसमे अरहा कोसलिए मुडे भवित्ता अगारओ अणगारियं पव्वइए" जिस समय से कौशलिक ऋषभ अर्हन्त मुण्डित होकर अगार अवस्था को त्याग कर अनगार अवस्था में आये, "तप्पभिइ च ण उसमे अरहा कोसलिए णिच्च वोसट्ठकाए चियत्त देहेजे केइ उवसग्गा उप्पज्जति" तबसे उन्होंने अपने शरीर का सस्कार (शृंगार) करना छोड़ दिया, वे त्यक्तदेह परीषहों के सहन करने से छोड़ दिये शरीर के जैसे हो गये–शरीर के महत्व हीन हो गये, "त जहा दिव्वा वा जाव पडिलोमा वा अणुलोमा वा" जो भी कोई उपसर्ग–उपद्रव उनके ऊपर आता चाहे वह देवों द्वारा किया गया होता यावत् मनुष्यकृत या तिर्यञ्चकृत होता वे उसे अच्छी तरह से सहन करते थे। यहा "वा" शब्द विकल्पार्थक है. "तत्थ पडिलोमा वेत्तेण वा जाव कसेण वा काए आउट्टेज्जा" इन उपसर्गों में यदि कोई उपसर्ग उनके विरुद्ध होता जैसे–यदि कोई उन्हें बेंत से पीटता, वृक्ष की छाल से निर्मित रस्सी से कठिन चाबुक से पीटता, या चिकनी कशा से पीटता, लता दण्ड से उन्हे मारता, केश–चमडे के कोडे से उन्हें मारता तो उसे भी ये बड़े शान्तभावों से सहन करते थे। "अणुलोमा वंदेज्ज वा जाव पज्जुवा-

---

પછી તેઓ શ્રી અચેલક બની ગયા 'जप्पभिइं च णं उसमे अरहा कोसलिए मुंडे भवित्ता राओ अणगारियं पव्वइए' જ્યારથી કૌશલિક ઋષભનાથ અર્હંત મુંડિત થઈને અગાર અવસ્થાનો ત્યાગ કરી અણગાર અવસ્થામાં આવ્યા 'तप्पभिइं च णं उसमे अरहा कोसलिए णिच्चं वोसट्टकाए चियत्तदेहे जे केइ उवसग्गा उप्पज्जंति' ત્યારથી તેઓએ પોતાના શરીરના સંસ્કાર (શ્રૃંગાર) કરવાનુ છોડી દીધુ, તેઓ ત્યક્ત દેહ એટલેકે પરીષહો સહન કરવાથી ત્યજી દીધો છે શરીર પ્રત્યે મમત્વભાવ જેમણે એવા બની ગયા. 'त जहा दिव्वा वा जाव पडिलोमा वा अणुलोमावा' જે કોઈ ઉપસર્ગ–ઉપદ્રવ તેમના પર આવતો તે ચાહે તો દેવો દ્વારા કરવામા આવેલ હોય યાવત્ મનુષ્યકૃત અગર તિર્યંચ દ્વારા કરવામાં આવેલ હોય તે બધાને તેઓ સારી રીતે સહન કરતા હતા અહીંયા 'વા શબ્દ વિકલ્પાર્થક છે 'तत्थ पडिलोमा वेत्तेण वा जाव कसेण वा काए आउट्टेज्जा' આ ઉપસર્ગ પૈકી જો કોઈ ઉપસર્ગ તેમનાથી

वा लयाए वा" त्वचा वा श्लक्ष्णकपेण वा लतया वा इति संग्राह्यम्, तत्र त्वचा शणाणि वृक्षत्वग्निर्मितया कशया वा 'छियाए'—'छिया' शब्दः श्लक्ष्णकशार्थे देशीशब्दः, ततश्च श्लक्ष्णकशेन चिक्कणकशया वा लतया लतादण्डेन वा, 'कसेण' कशेन चर्मयष्ट्या वा, 'काए' काये शरीरे 'आउट्टेज्जा' अकुट्टयेत् ताडयेदिति । तथा—'अणुलोमा' अनुलोमा उपसर्गाः 'वदेज्ज' वन्देत अभिवादयेद् वा 'जाव' यावत् यावत्पदेन—'पूएज्ज वा सक्कारेज्ज वा सम्माणेज्ज वा कल्लाणं मंगलं देवयं चेइयं' पूजयेद् वा सत्कारयेद् वा सम्मानयेद् वा कल्याण मङ्गलं दैवतं चैत्यम्' इति । तत्र—पूजयेत् वा सद्वचनैः, सत्कारयेद् वा वस्त्रादिना, सम्मानयेद् वा अभ्युत्थानादिना मङ्गलं मङ्गलस्वरूपः, दैवतं देवस्वरूपः, चैत्यं ज्ञानस्वरूपः, इति धिया 'पज्जुवासेज्ज' पर्युपासीत पर्युपासनां कुर्याद् वा, 'ते सव्वे' तान् द्विविधानप्युपसर्गान् स भगवान् 'सम्मं' सम्यक् -याथातथ्येन 'सहइ' सहते भयाकरणेन, निर्भयेनेत्यर्थः 'जाव' यावत् यावत्पदेन 'खमइ तितिक्खइ' क्षमते तितिक्षते—इति संग्राह्यम् तत्र क्षमते क्रोधाभावेन, तितिक्षते दैन्याकरणेन 'अहियासेइ' अध्यास्ते—अविचलतयेति । 'तएणं से भगवं समणे जाए' ततः खलु स भगवान् ऋषभः श्रमणो जातः ।

सेज्ज वा" इसी तरह यदि उनके ऊपर अनुकूल उपसर्ग आते—जैसे—कोई उनकी वदना करता, यावत् कोई उनकी पूजा -सद्वचनो से स्तुति करता, सत्कार—वस्त्रादि प्रदान कर या खड़े होकर उनके प्रति अपनी भक्तिप्रकट करता, उनका सम्मान करता—हाथ जोड़कर उनका आदर करता, इस बुद्धि से कि ये मगल स्वरूप हैं, देवस्वरूप हैं और ज्ञान स्वरूप है यदि कोई उनकी पर्युपासना करता तो उस स्थिति में ये हर्षभाव युक्त नहीं होते "ते सव्वे सम्मं सहइ जाव अहियासेइ" इस तरह ये भगवान् श्रीआदिनाथ प्रभु इन प्रतिकूल परीषह और उपसर्गों को अच्छी तरह से रागद्वेष परिणति उत्पन्न हुए विना—सहन करते थे, यहां यावत्पद से "खमइ तितिक्खइ" इन पदो का ग्रहण हुआ हैं. इन पदों से यह प्रकट किया गया है—कि इन क्षुदादि परीषहादिकों के

વિરૂદ્ધ હોય જેમકે—જો કદાચ કોઈ તેમને નેતરથી મારતુ અથવા વૃક્ષની છાલથી બનાવેલ દોરડાથી કે કઠોર ચાબુકથી તેમને મારતુ અથવા ચીકણા કશા—ચાબુકથી મારતું લતા દંડથી તેમને મારતા ચામડાના ચાબુકથી તેમને મારતા તો તેને પણ એઓ અત્યત શાત ભાવોથી સહન કરતા હતા 'अणुलोमा वंदेज्जवा जाव पज्जुवासेज्जवा' એ જ પ્રમાણે જો તેમની ઉપર અનુકૂળ ઉપસર્ગ આવે જેમકે કોઈ તેમને વન્દના કરતુ યાવત્ કોઈ તેમની પૂજા કરતુ અર્થાત્ સદ્વચનોથી સ્તુતિ કરતુ સત્કાર—વસ્ત્રાદિ પ્રદાન કરીને અગર ઉભા રહીને તેમના પ્રત્યે પોતાનો ભક્તિભાવ બતાવતુ તેમનુ સન્માન કરતુ હાથ જોડીને તેમનો આદર એમ માનીને કે તેઓ મગલસ્વરૂપ છે દેવસ્વરૂપ છે, અને જ્ઞાન સ્વરૂપ છે જે કોઈ તેમની પર્યુપાસના કરતુ તો એ સ્થિતિમા તેઓ હર્ષાન્વિત થતા ન હતા 'ते सव्वे सम्म सहइ जाव अहियासेइ' આ રીતે એ ભગવાન્ શ્રી આદિનાથ પ્રભુ આવા પ્રતિકૂળ અનુકૂળ પરીષહો અને ઉપસર્ગોને સારી રીતે—એટલે કે રાગદ્વેષ રહિત થઈને—સહન કરતા હતા અહીં યાવત્ પદથી " इ तितिक्खइ" આ પદોનુ ગ્રહણ થયુ છે એ પદોથી એ પ્રકટ કરવામા આવેલ છે કે એ પરીષહો-

कोदृशः श्रमणो जातः ? इत्याह -'ईरिया समिए' इत्यादि । तत्र 'ईरियासमिए' ईर्यासमितः-ईरणम् ईर्या=व्रतिगमनं, तत्र समितः सम्यगेकीभावेन रागद्वेषराहित्येन वा इतः प्रवृत्तः, 'जाव' यावत्-यावत्पदेन-"भासासमिए, एसणासमिए, आयाणभंडमत्तनिक्खेवणासमिए, उच्चारपासवणखेलजल्लसिंघाण" इति संग्राह्यम्, 'परिट्ठावणासमिए' इति मूलोक्तेन पदांशेन सह "उच्चारादि सिंघाणान्त' पदांशस्य सम्बन्ध' । छाया तु-भाषासमितः, एषणासमित, आदानभाण्डमात्रनिक्षेपणासमितः, उच्चारप्रस्रवणखेलजल्लशिङ्घाणपरिष्ठापनिकासमितः इति । तत्र-भाषासमितः भाषणं भाषावचन तस्यां समितः=कार्कश्यादि रहित हितमितस्फोत्तमृदुवचनं यथा स्यात्तथा प्रवृत्तः, तथा एषणासमितः एषणा=गवेषणा ग्रहणैषणा परिभोगैषणादिलक्षणा, समितः, तत्र समितः-सम्यक् प्रकारेण यथास्थात्तथा प्रवृत्तः,सोपयोगं नवकोटिविशुद्धभिक्षाग्रहणशील इत्यर्थः,तथा-आदानभाण्ड

सहन करने में इन्हे क्रोध का अभाव रहता था और दीनता का अभाव रहता था, ये तो अविचल भाव से ही इन्हे सहते थे, "तएण से भगवं समणे जाए ईरियासमिए" ये ऋषभ ऐसे श्रमण बनें कि ये ईर्यासमिति के पालन में, "जाव" यावत्-भाषासमिति के पालन में, एषणासमिति के पालन में, "परिट्ठावणासमिए" आदान भाण्डमात्रनिक्षेपणा समिति के पालन में और उच्चार प्रस्रवणखेल जल्लशिङ्घाणपरिष्ठापनिका समिति के पालन में रागद्वेष से रहित परिणति से प्रवृत्त रहे, व्रतिगमन का नाम ईर्या है. इस ईर्या में जो एकीभाव से अथवा रागद्वेषरहितता से प्रवृत्त होना है वह ईर्या समिति है. ईर्यासमिति का पालन है, कार्कश्य आदि से रहित हित, मित, स्फीत, मृदुवचन का बोलना भाषासमिति है, भाषासमिति का पालना है, ग्रहणैषणा परिभोगैषणादिरूप गवेषणा में जो उपयोग पूर्वक नवकोटि विशुद्ध भिक्षा का ग्रहण होना एषणासमिति है एषणासमिति का पालन है, भाण्ड-वस्त्रादि उपकरण का मात्र-पात्र का जो आदान ग्रहण करना

હિકોને સહન કરતી વખતે એમોમા-ક્રોધનો અભાવ રહેતો હતો અને દીનતાનો અભાવરહેતો હતો. એઓ તો 'अध्यास्ते' એટલેકે અવિચલ ભાવથી જ એ સર્વ પરીષહોને સહન કરતા હતા 'तएणं से भगव समणे जाए इरियासमिए' એ ઋષભ એવા શ્રમણુ બન્યા કે ઈર્યા સમિતિના પાલનમા યાવત્ ભાષા સમિતિના પાલનમાં, એષણા સમિતિના પાલનમાં, 'परिट्ठावणा समिए' આદાન ભાંડ માત્ર નિક્ષેપણુ સમિતિના પાલનમા અને ઉચ્ચાર પ્રસ્રવણુ ખેલજલ્લશિંઘાણુપરિષ્ઠાપનિકા સમિતિના પાલનમા રાગદ્વેષથી વિહીન પરિણુતિથી એઓ પ્રવૃત્ત રહ્યા. વ્રતિગમનનુ નામ ઈર્યા છે. આ ઈર્યામા જે એકી ભાવથી અથવા રાગદ્વેષ રહિત થઈને પ્રવૃત્ત હોય છે, તે ઈર્યા સમિત છે એટલે કે ઈર્યા સમિતિનું પાલન છે. કાર્કશ્ય વગેરેથી રહિત હિત, મિત, સ્ફીત મૃદુ વચન બોલવુ ભાષા સમિત છે એટલે કે ભાષા સમિતિનુ પાલન છે ગ્રહણૈષણા પરિભોગૈષણાદિરૂપ ગવેષણામા જે ઉપયોગ પૂર્વક નવકોટિ વિશુદ્ધ ભિક્ષાનું ગ્રહણુ છે, તે ગ્રહણુ એષણા સમિત છે, એટલે કે એષણા સમિતિનુ પાલન છે ભાંડ-વસ્ત્રાદિ ઉપકરણનુ માત્ર પાત્રનુ જે આદાન ગ્રહણ કરવું અને નિક્ષેપણ મૂકવું છે. તેમાં બરાબર

मात्र निक्षेपणासमितः, आदाने ग्रहणे, भाण्डमात्रयोः भाण्डस्य वस्त्राद्युपकरणस्य मात्रस्य पात्रस्य च निक्षेपणायां रक्षणे च समितः सुप्रत्युपेक्षितसुप्रमार्जितक्रमेण प्रवृत्तः, भाण्ड-मात्रयोः, मध्यमणिन्यायेन आदाने निक्षेपणायां चान्वयो बोध्य इति । तथा-उच्चार-प्रस्रवणखेलजल्लशिङ्घाणपरिष्ठापनिकासमितः, तत्र उच्चारः पुरिपं, प्रस्रवणं मूत्रं, खेलः श्लेष्मा, जल्लः देहमलं, शिङ्घाणं नासिकामलं तेषां परियुक्तः, तथा-'मणसमिए' मनः समितः कुशलमनोयोगप्रवर्त्तकः, 'भाषासमितः' इत्युक्त्वा पुनर्यद् 'वाक्समितः' इति प्रोक्तं तद् द्वितीयसमितावत्यादरसूचनार्थं करणत्रयशुद्धिसूत्रे सख्यापूरणार्थं च बोध्यमिति । तथा 'कायसमिए' कायसमितः प्रशस्तकाययोगवानित्यर्थः । तथा 'मणगुत्ते' मनोगुप्त· अकुशल मनोयोगनिरोधकः, 'जाव' यावत्-यावत्पदेन-'वाग्गुप्तः कायगुप्तो गुप्तो गुप्तेन्द्रियः, इति संग्राह्यम् । तत्र वाग्गुप्तः अकुशल वाग्योगनिरोधकः, कायगुप्तः अकुशलकाययोगनिरोधकः, सत्प्रवृत्ति निरोधो गुप्तिरिति समिति गुप्त्यो-र्विशेषः, अतएव गुप्तः सर्वथा संवृतः, ततश्च गुप्तेन्द्रियः-गुप्तानि इंद्रियाणि यस्य स

एवं निक्षेपण-धरना है उसमे देख भाल कर एवं सुप्रमार्जित कर जो प्रवृत्त होना है वह आदान-भाण्डमात्रनिक्षेपणसमिति है इस समिति का पालना है अर्थात् वस्त्रादिकों का और पात्रों का जो भूमि को देखकर और उसे प्रमार्जित कर धरना और देखकरे और प्रमार्जित कर उनका उठाना यही आदानभाण्डमात्रनिक्षेपणा समित है इस समित्ति का पालना है. उच्चार-पुरीषोत्सर्गकरना, प्रस्रवण-पेशाब करना, श्लेष्मा का डालना, जल्ल-देह मैलका प्रक्षेपण करना, शिङ्घाण-नाक-छिकना इत्यादि रूप परिष्ठापनिका में जो समित होना है, वह उच्चार प्रस्रवण खेलजल्ल-शिङ्घाण परिष्ठापनिका समिति है, इस समिति का पालना है, इसका तात्पर्य यही है कि निर्जन्तु स्थान में मल मूत्रादि का त्याग करना सो उच्चारप्रश्रवणादिरूप समिति का पालन है, इसी तरह से वे भगवान् श्री आदिनाथ प्रभु "मणसमिए, वयसमिए, कायसमिए, मणगुत्ते, जाव गुत्तबंभयारी अकोहे जाव अलोहे संते पसंते उवसंते परिणिव्वुडे, छिण्णसोए, णिरुवलेवे,

---

જોઈને તેમ જ સુપ્રમાર્જિત કરીને પ્રવૃત્ત હોય છે તે આદાન ભાંડ માત્ર નિક્ષેપણ સમિત છે. એટલેકે તે આદાન ભાંડ માત્ર નિક્ષેપણ સમિતિનું પાલન છે. તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે વસ્ત્ર દિકો અને પાત્રોને ભૂમિને જોઈને અને તેને પ્રમાર્જિત કરીને મૂકવાં તેમ જ જોઈ ને અને પ્રમાર્જિત કરીને તે વસ્ત્રાદિકો અને પાત્રોને ઉઠાવવાં એ જ આદાન ભાંડ-માત્રનિપેક્ષણા સમિત છે એ સમિતિનું પાલન છે ઉચ્ચાર-પુરીષોત્સર્ગ કરવો. પ્રસવણ-લઘુશંકા કરવી, શ્લેષ્મ (કફ) નાખવો. જલ્લ-દેહ-મલનું પ્રક્ષેપણ કરવું, શિંઘાણ-છીંક ખાવી ઇત્યાદિરૂપ પરિષ્ઠાપનિકામા જે સમિત હોય છે તે ઉચ્ચાર પ્રસ્રવણ ખેલ જલ્લશિંઘાણ પરિષ્ઠાપનિકા સમિત છે, આ સમિતિનું પાલન છે આનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે નિર્જન્તુ સ્થાનમા મલ મૂત્રાદિનો ત્યાગ કરવો તે ઉચ્ચાર પ્રસ્રવણાદિ રૂપ સમિતિનું પાલન છે. આ પ્રમાણે તે આદિનાથ પ્રભુ 'मणसमिए, वयसमिए, कायसमिए, मणगुत्ते जाव, गुत्त बंभयारी अकोहे जाव अलोहे संते पसंते उवसंते परिणिव्वुडे, छिण्णसोए, णिरुवलेवे,

तथा–इन्द्रियविषयेषु शब्दादिषु रागद्वेषराहित्येन प्रवृत्त इत्यर्थः । तथा 'गुत्तबंभयारी' गुप्तब्रह्मचारी–गुप्त वसत्यादिभिर्गुप्तिभिः प्रयत्नपूर्वकं रक्षितं यद् ब्रह्म मैथुनविरमणलक्षण, तेन चरतीत्येवं शीलः–ब्रह्मचर्यरक्षणे सततप्रवृत्त इत्यर्थः, तथा–'अकोहे' अक्रोधः क्रोधवर्जितः, 'जाव' यावत्–यावत्पदेन–'अमाणे अमाए' अमानः अमायः इति पद द्वयं संग्राह्यम् । ततश्च मानवर्जितो मायावर्जितश्चेत्यर्थः, तथा 'अलोहे' अलोभः लोभवर्जितः, क्रोधादिराहित्य स्थूलक्रोधाद्यपेक्षया बोध्यम् । सूक्ष्मक्रोधादीनां सूक्ष्म संपरायगुणस्थानकपर्यन्तं सद्भाव. अतः सूक्ष्मक्रोधादि सत्ता तु तत्काले भगवत असीदेवेति । अत एव 'सते' शान्तः शान्तकायवाग्मनोव्यापारत्वात्, अत एव 'पसंते' प्रशान्तः प्रकर्षेण शान्तियुक्तः, तत एव 'उवसंते' उपशान्तः परीषहोपसर्गप्रादुर्भावेऽपि प्रशान्तियुक्तत्वाद धीरतया तत्सहनशील इत्यर्थः, अतएव 'परिणिव्वुडे' परिनिर्वृतः सकल सन्तापवर्जितत्वेन शीतलीभूतः, 'छिन्नसोए' छिन्न स्रोताः छिन्नसंसारप्रवाहः, 'छिन्नशोकः' इति च्छायापक्षे–शोकरहित इत्यर्थः, तथा 'निरुवलेवे' निरुपलेपः द्रव्यभावमलरहितः, इत्थं

सखमिव णिरंजणे" मनः समित, वचः समित, कायसमित, मनोगुप्त यावत् गुप्तब्रह्मचारी, क्रोधहीन यावत् लोभ हीन थे, शांत थे, प्रशान्त थे, उपशान्त थे, परिनिर्वृत थे, शोक रहित थे, उपलेप रहित थे, शख की तरह निरञ्जन थे, यहा जो पांच समितियों से समित होने के बाद मनः समित आदि विशेषणो वाला जो प्रभु को प्रकट किया गया है उसका तात्पर्य ऐसा है कि वे कुशल मनोयोग के प्रवर्त्तक थे, इससे अशुभ चिन्तवन का उनमें सर्वथा अभाव सूचित किया गया है. धर्मध्यान के ध्यातृत्व की उनमें पुष्टि की गई है । "वचः समित" पद से भाषासमिति में उनको अत्यादरभाव था यह स्पष्ट किया गया है, तथा करणत्रयशुद्धि सूत्र में सख्यापूरण के लिये इन वाक्समित पद का प्रयोग किया गया है । "कायसमितः" ऐसा जो कहा गया है वह ईर्यापथ समिति में विशेष आदरभाव सूचित करने के लिये कहा गया है क्यों कि ये प्रशस्तकाययोग वाले थे , ये अकुशल मनोयोग के निरोधक थे. इसलिये मनोगुप्त

संखमिव णिरंजणे' મનઃ સમિત વચઃ સમિત, કાયસમિત મનોગુપ્ત યાવત્ ગુપ્ત બ્રહ્મચારી, ક્રોધહીન યાવત્ લોભહીન હતા, શાંત હતા, પ્રશાત હતા, ઉપશાંત હતા, પરિનિર્વૃત્ત હતા, શોક વિહીન હતા, ઉપલેપ રહિત હતા, શંખની જેમ નિરંજન હતા, અહીં જે પંચસમિતિઓ વડે સમિત થયા બાદ મન સમિત વગેરે વિશેષણોથી યુક્ત પ્રભુને પ્રકટ કરવામાં આવ્યા છે, તેનુ તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે તેઓ કુશલ મનોયોગના પ્રવર્ત્તક હતા એથી અશુભ ચિન્તવનનો તેઓ શ્રીમાં સંપૂર્ણ રીતે અભાવ સૂચિત કરવામાં આવેલ છે ધર્મધ્યાનના ધ્યાતૃત્વની તેઓશ્રીમાં પુષ્ટિ કરવામા આવી છે. "वच समित" પદથી ભાષાસમિતિમાં તેઓ શ્રીનો અત્યાદર ભાવ હતો એ વાત–સ્પષ્ટ કરવામાં આવી છે તેમ જ કરણ ત્રય શુદ્ધિ સૂત્રમા સંખ્યા પૂરણ માટે એ વાક્ સમિત પદનો પ્રયોગ કરવામાં આવેલ છે. "कायसमितः" એવું જે કહેવામા આવ્યુ છે, તે ઈર્યાપથ સમિતિમા વિશેષ આદર ભાવ સૂચિત કરવા માટે કહેવામા આવેલ છે કેમકે તેઓ શ્રી પ્રશસ્તકાયયોગવાળા હતા,

भगवतो वर्णनं सामान्येनाभिधाय सम्प्रति सोपमानं भगवतोवर्णनमाह-'सखमिव' इत्यादि। 'संखमिव णिरंजणे' शङ्ख इव निरञ्जनः निर्गतम् अञ्जनं जीवमालिन्यकरं कर्म यस्मात् स तथा, यथा शङ्खः शुभ्रो भवति तथैव विगतकर्ममलत्वात् स भगवानपि विशुद्धात्म-स्वरूप इत्यर्थः मूले 'संखमिव' इत्यत्र मकारोऽलाक्षणिकः, तथा 'जच्च कणग वा जाय-रूवे' जात्यकनकमिव-विशुद्ध सुवर्णमिव जातरूपः, जातं रूपं स्वरूपं रागादि कुत्सित-द्रव्यविरहाद् यस्य स तथा, यथा-निर्गतमलं सुवर्णं सुदर्शनं भवति तथैवासौ रागादि

थे, यहां यावत्पद से "वाग्गुप्तः कायगुप्त· गुप्त· गुप्तेन्द्रिय·" इन पदो का ग्रहण हुआ है, अकुशल-वाग्योग के निरोधक होने से ये वाग्गुप्त, अकुशल काययोग के निरोधक होने से ये कायगुप्त थे, सत्प्रवृत्ति का नाम समिति है और असत्प्रवृत्ति का निरोध करना गुप्ति है. यही गुप्ति और समिति में भेद है, अतएव ये गुप्त-सर्वथा सवृत्त थे, इसीलिये ये गुप्तेन्द्रिय थे-इन्द्रियों क विषय भूत शब्दादिको में इनकी रागद्वेष से रहित ही प्रवृत्ति थी तथा ये गुप्त ब्रह्मचारी थे-ब्रह्मचर्य महाव्रत के सरक्षण में सदा ९ नौ कोटि से तल्लीत थे, तथा-"अक्रोधः" क्रोध रहित थे यहां यावत्पद से "अमाणे, अमाए, इन पदों का ग्रहण हुआ है. तथा च-ये मानवर्जित और मायावर्जित थे. "अलोभः" लोभ से रहित थे क्रोधादि कषायो से रहितता का यह कथन स्थूलक्रोधादि की अपेक्षा से किया गया जानना चाहिये क्योकि १० वें सूक्ष्म सांपराय गुणस्थान तक कषाय का सद्भा व सिद्धान्त ने मानो है अतः सूक्ष्म क्रोधादि कषायों की सत्ता तो उस समय प्रभु में थी ही अत एव ये मन, वचन और काय के व्यापार की शान्ति होने से शान्त थे, प्रशान्त थे प्रकर्षरूप में शान्ति से युक्त थे और यही कारण था कि पहीषह और

તેઓ અકુશલ મનોયોગના નિરોધક હતા, એથી જ મનોગુપ્ત હતા અહીં યાવત્ પદથી વાગ્ગુપ્તઃ કાયગુપ્તઃ, ગુપ્તઃ ગુપ્તેન્દ્રિયઃ" આ પદોનો સંગ્રહ કરવામાં આવેલ છે. અકુશલ વાગ્યોગના નિરોધક હતા તેથી એઓ વાગ્ગુપ્ત હતા અને અકુશલ કાયયોગના નિરોધક હોવાથી કાયગુપ્ત હતા. સત્પ્રવૃત્તિનું નામ સમિતિ છે. અને અસત્પ્રવૃત્તિનો નિરોધ કરવો ગુપ્તિ છે ગુપ્તિ અને સમિતિમાં એ જ ભેદ છે એથી તેઓ ગુપ્ત સર્વથા સવૃત્ત હતા એથી જ એઓ ગુપ્તેન્દ્રિય હતા ઈન્દ્રિયોના વિષયભૂત શબ્દાદિકોમાં એમની રાગદ્વેષવિહીન પ્રવૃત્તિ જ હતી, તેમજ એઓ ગુપ્ત બ્રહ્મચારી હતા બ્રહ્મચર્ય મહાવ્રતના સંરક્ષણમાં સર્વદા એઓ ૯ કોટીથી તલ્લીન હતા. તેમજ 'અક્રોધઃ' ક્રોધ વિહીન હતા. અહી યાવત્ પદથી 'અમાણે, અમાए' એ પદો ગ્રહણ કરાયા છે તેમજ એઓ માનવર્જિત અને માયા વર્જિત હતા 'અલોભ' લોભ રહિત હતા અહીં-ક્રોધાદિ કષાય વિહીન પણા સંબંધી કથન સ્થૂલ-ક્રોધાદિની અપેક્ષાએ કરવામાં આવેલ છે. કેમકે ૧૦ મા સૂક્ષ્મ સાંપરાય ગુણસ્થાન સુધી કષાયનો સદ્ભાવ સિદ્ધાન્તે માન્યો છે એથી સૂક્ષ્મ ક્રોધાદિક કષાયોની સત્તા તો તે વખતે પ્રભુમાં હતી જ, એથી તેઓ મન, વચન અને કાયના વ્યાપારની શાંતિ થઈ જવાથી શાંત હતા, પ્રશાંત હતા, પ્રકર્ષ રૂપમા શાંતિ યુક્ત હતા એથી જ તેઓ પરીષહ અને ઉપસર્ગોના આક્રમણ વખતે ધીર થઈ જતા અને તેથી તેઓ તેમના આ-

उपसर्गों के आने पर भी धीर हो जाने के कारण उन्हे ये सहन करने के स्वभाव वाले बन चुके थे; इन्हे किसी भी प्रकार का बाह्य और भीतर का आताप–सन्ताप–आकुल व्याकुल नहीं कर सकता था–उससे ये वर्जित थे इसलिए ये "परिनिर्वृतः" शीतलीभूत हो गये थे तथा "छिन्न स्रोताः" ये इसलिये कहे कये है कि इनका ससार प्रवाह सर्वथा छिन्न हो चुका था, "छिन्न-शोकः" जब ऐसी "छिण्णसोए" पद को छाया रखी जावेगी तब ये शोकरहित थे ऐसा इसका अर्थ होगा, "निरुपलेपः" पद से यह सूचित किया गया है ये द्रव्यमल और भावमल इन दोनों प्रकार के मलो से रहित हो चुके थे, इस तरह सामान्य रूप से भगवान् का वर्णन कर अब सूत्रकार सोपमान भगवान् का वर्णन करते हैं–ये भगवान् "शङ्खमिवणिरञ्जन" जीव को मलीन करने वाला अञ्जन के जैसा कर्मरूप मैल जिनसे दूर हो गया है ऐसे थे, शङ्ख शुभ्र होता है इसी प्रकार कर्मरूप मैल के विगत हो जाने से प्रभु भी विशुद्ध आत्मस्वरूप वाले थे, "मूल में सखमिव" ऐसा जो पाठ कहा गया है सो यहा यह मकार अलाक्षणिक है "जच्च कणगं व निरूवलेवे" विशुद्ध सुवर्ण की तरह प्रभु रागादिक कुत्सित द्रव्यों के विरह हों जाने से शुद्ध स्वरूप से युक्त थे, निर्गतमल वाला सुवर्ण जैसा सुदर्शन होता है उसी प्रकार रागादिमलरहित होने से प्रभु भी सुदर्शन थे, "आदिरस पडिभागे इव पागडभावे" प्रभु आदर्श–दर्पण के प्रति बिम्ब की तरह अनिगूहित अभिप्राय वाले थे, दर्पण में जैसा मुखादिक का आकार होता है। वैसा ही वह प्रतिबिम्बित है उसी प्रकार से ऋषभदेव भी सर्वदा अनिगूहित अभिप्रायवाले थे,

---

કર્મોને સહન કરવા યોગ્ય સ્વભાવ વાળા થઈ ગયા હતા. એમને બહાર કે અંદરનો કોઈ પણ જાતનો આતાપ–સંતાપ–આકુળ વ્યાકુળ કરી શકતો ન હતો. તેનાથી એઓ વર્જિત હતા, એથી જ 'परिनिर्वृतः' શીતલી ભૂત થઈ ગયા હતા. તથા 'छिन्नसोता' એઓ એટલામાટે કહેવામાં આવેલ છે. કે એમનો સંસાર પ્રવાહ સર્વથા છિન્ન ભિન્ન થઈ ગયો હતો 'छिण्णसोए' પદની 'छिन्नशोक' એવી છાયા થશે ત્યારે એઓ શોક રહિત હતા એવો એનો અર્થ થશે, 'निरूपलेपः' પદથી આમ સૂચિત કરવામા આવેલ છે કે એઓ દ્રવ્યમલ અને ભાવમલ એ બન્ને પ્રકારના મલોથી વિહીન થઈ ગયા હતા. આ પ્રમાણે સામાન્ય રૂપમાં ભગવાનનુ વર્ણન કરીને સૂત્રકાર હવે સોપમાન ભગવાનનુ વર્ણન કરે છે એ ભગવાન્ 'शङ्खमिव णिरञ्जनः' જીવને મલિન કરનારા અંજનના જેવુ કર્મરૂપ મલ જેનાથી દૂર થઇ ગયુ છે, એવા હતા. શંખ શુભ્ર હોય છે. આ પ્રમાણે કર્મરૂપ મલનાવિ-નાશથી પ્રભુ પણ વિશુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપવાળા હતા મૂલમા 'संखमिव' એવો જે પાઠ છે તેમા આ મકાર અલાક્ષણિક છે "जत्यकनकमिव निरूपलेवः" વિશુદ્ધ સુવર્ણની જેમ પ્રભુ રાગા-દિક કુત્સિત દ્રવ્ય વિહીન હોવા બદલ શુદ્ધસ્વરૂપ યુક્ત હતા નિર્ગતમલવાળું સુવર્ણ જેવું સુદર્શન હોય છે તે મુજબ પ્રભુ પણ રાગાદિ મલરહિત હોવા બદલ સુદર્શન હતા, "आदर्श प्रतिभागइव प्रक " પ્રભુ આદર્શ–દર્પણના પ્રતિબિંબની જેમ અનિગૂહિત અભિપ્રાય વાળા હતા. દર્પણમા જેમ મુખાદિકના આકાર જેવુ જ પ્રતિબિંબ દેખાય છે, તેમજ ભગ વાન ઋષભદેવ પણ સર્વદા અનિગૂહિત અભિપ્રાયવાળા હતા શઠની જેમ તેઓ નિગૂહિત

मलरहितत्वात् सुदर्शन इत्यर्थः, 'आदिरसपडिभागे इव' आदर्श प्रतिभाग इव आदर्शे—दर्पणे यः 'पागडभागे' प्रतिभागः प्रतिबिम्बः स इव प्रकटभावः प्रकट अनिगूहित भावः अभिप्रायो यस्य स तथा, यथा दर्पणे यथास्थित मुखादेः प्रतिबिम्बः प्रतिफलितो भवति तथैव भगवान् ऋषभोऽपि सर्वदाऽनिगूहिताभिप्राय आसीत्, न तु शठ इव निगूहिताभिप्राय इति भावः । तथा 'कुम्मो इव गुत्तिंदिए' कूर्म इव गुप्तेन्द्रिय—यथा कूर्मो भये समुपस्थिते चतुरश्चरणान् ग्रीवां च संगोपयति, तथैवासौ भगवान् शब्दादि भयेभ्यः सर्वदा संगोपितपञ्चेन्द्रिय आसीदित्यर्थः । तथा 'पुक्खरपत्तमिव' पुष्करपत्रमिव=कमलपत्रमिव 'निरुवलेवे' निरुपलेपः—उपलेपवर्जितः, यथा कमलपत्र पङ्कजात जले संवर्द्धितमपि जलादुपरि निर्लिप्तं तिष्ठति, तथैवासौ भगवान् भोगे समुत्पन्नः स्वजनादिषु संवर्द्धितोऽपि तत्स्नेहरूपलेपरहित इत्यर्थः । तथा 'गगणमिव निरालंवणे' गगनमिव निरालम्बनः यथा—गगनम् अवष्टम्भरहितं भवति तथैवासौ भगवान् कुलग्रामनगरादिनिश्रारहितोऽभूदित्यर्थः । तथा 'अनिले इव' अनिल इव=वायुरिव 'निरालए' निरालयः=आलयवर्जितः, यथा वायुः सर्वत्र संचरणशीलत्वेन स्थानप्रतिबन्ध-

शठ की तरह निगूहित अभिप्रायवाले नहीं थे । "कुम्मो इव गुत्तिंदिए" कच्छप जिस प्रकार भय के उपस्थित होने पर अपने चारों चरणो को और ग्रीवा को संकुचित कर लेता है उसी प्रकार प्रभु भी शब्दादिकों में आसक्ति हो जाने के भय से सर्वदा अपनी पांचों ही इन्द्रियोंको उनके विषयों से संगोपित—सुरक्षित रखे हुए थे, "पुक्खरपत्तमिव निरुवलेवे" प्रभु कमलपत्र की तरह उपलेप से रहित थे, जिस प्रकार कमल कीचड़ में उत्पन्न होता है और जल में संवर्द्धित होता है तब भी वह जल के ऊपर ही रहता है और उससे निर्लिप्त बना रहता है उसी तरह भगवान् भोग में उत्पन्न हुए और अपने संबंधि जनों के बीच में संवर्द्धित हुए फिर भी उनके स्नेहरूपलेप से रहित थे, 'गगणमिव निरालंवणे' प्रभु आकाश की तरह अवलंबन से रहित थे, आकाश विना सहारे के जैसा रहता है उसी प्रकार प्रभु भी कुल ग्राम आदि की निश्रा से रहित थे, "अणिले इव निरालए" वायु जिस प्रकार संचरण शील होने से विना किसी रोक

અભિપ્રાયવાળા ન હોતા "कूर्म इव गुप्तेन्द्रियः" કચ્છપ જેમ ભયાવસ્થામાં પોતાના ચારે પગ અને ગ્રીવાને સંકુચિત કરી નાખે છે તેમજ પ્રભુ પણ શબ્દાદિ વિષયોમાં આસક્તિ ન થઇ જાય તે ભયથી સદા પોતાની પંચેન્દ્રિયોને તેમના વિષયોથી સંગોપિત—સુરક્ષિત રાખતા હતા "पुक्खरपत्तमिव निरुलेवः' પ્રભુ કમળપત્રની જેમ ઉપલેપથી રહિત હતા જેમ કમળ કાદવમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને પાણીમાં સંવર્દ્ધિત થાય છે, છતાંએ તે જલ ઉપર જ રહે છે અને તેનાથી નિર્લિપ્ત થઈ ને રહે છે, તેમજ ભગવાન્ ભોગમાં પ્રકટ થયા અને પોતાના સંબંધિઓની વચ્ચે રહીને મોટા થયા છતાંએ તેમના સ્નેહરૂપ લેપથી રહિત હતા "गगनमिव निरालंबणे" પ્રભુ આકાશની જેમ આલંબન વિહીન હતા આકાશ જેમ સહારા વગર રહે છે તેમજ પ્રભુ પણ કુળ, ગ્રામ વગેરેની નિશ્રાથી રહિત હતા "अणिले इव निरालए' વાયુ જેમ સંચરણશીલ હોવાથી સર્વત્ર વિહરણશીલ હોય છે, તેમજ પ્રભુ પણ અ

रहितो भवति, तथैवासौ प्रभुरपि अप्रतिबन्धविहारित्वेन वसत्यादि प्रतिबन्धरहितो-ऽभूदित्यर्थः । तथा 'चदो इव सोमदसणे' चन्द्रइव सौम्यदर्शनः यथा चन्द्रः प्रियदर्शनत्वेन सर्वेषां मनोनयनाह्लादजनको भवति तथैवासो प्रभुरपि सर्वेषा मनोनयनानन्दकर आसीदित्यर्थः । तथा 'सूरो इव तेयसी' सूर इव तेजस्वी यथा–सूर्यः चन्द्रनक्षत्रादीनां तेजोऽपहारको भवति तथैवासो प्रभुरपि सकल परतीर्थिकतेजोऽपहारकोऽभूदित्यर्थः । तथा–'विहग इव अपडिवद्धगामी' विहग इव अप्रतिवद्धगामी–अप्रतिवद्धः=प्रतिबन्धरहितः सन् गच्छतीत्येव शीलः अप्रतिवद्धगामी–यथा–विहगः=पक्षीप्रतिबन्धराहित्येन स्वावयवभूतपक्षसापेक्षः सर्वत्र विहरति तथैवासो भगवान् कर्मक्षयसहायकारिषु अनेकेष्वनार्यदेशेषु परानपेक्षः सन् स्वशक्त्या विहरतीति भावः । तथा 'सागरो इव गंभीरे' सागर इव गम्भीरः यथा सागरोऽतलस्पर्शी भवति तथैवायं

टीक के सर्वत्र विहरणशील होती है उसी प्रकार प्रभु भी अप्रतिबन्ध विहारी होने के कारण स्थान के प्रतिबन्ध से रहित थे, अर्थात् वसति आदि में ममत्व रहित थे, "चदो इव सोम दसणे" चन्द्र की तरह प्रभु सौम्य दर्शनवाले थे चन्द्र जिस प्रकार से प्रिय दर्शनवाला होने के कारण समस्त जीवो के मन और नयनो को आह्लाद जनक होता है उसी तरह प्रभु भी समचतुरस्र सस्थान एवं वज्रऋषभसहनन के धारी होने से सब जीवों के मन और नेत्रों को आनन्द देने वाले थे "सूरो इव तेयंसी" सूर्य की तरह प्रभु तेजस्वी थे सूर्य जिस प्रकार नक्षत्रादिकों के तेज का अपहारक होता है उसी प्रकार पभु भी सकल परतोर्थिकजनो के तेज के अपहारक थे, "विहगइव अपडिबद्धगामी" पक्षी की तरह प्रभु अप्रतिबद्ध गामी थे' पक्षी जिस प्रकार प्रतिबन्ध रहित होने के कारण केवल अपने अवयवभूत पंखो के बल पर सर्वत्र विहार करता है उसी प्रकार पभु भी कर्मक्षय में सहायकारी अनेक अनार्यदेशों में परानपेक्ष होकर अपनी शक्ति के बल पर विहार करते थे ' सागरो इव गभीरे" प्रभु समुद्रकी तरह गंभीर थे, सागर जिस प्रकार अगाध होने के कारण किसी के भी द्वारा तल स्पर्शी

પ્રતિબન્ધ વિહારી હોવા બદલ સ્થાનના પ્રતિબન્ધથી રહિત હતા, એટલે કે વસ્તી વગેરેમા મમત્વ વિહીન હતા 'चंदो इव सोमदंसणें" પ્રભુ ચન્દ્રવત્ સૌમ્યદર્શનવાળા હતા જેમ ચન્દ્ર પ્રિયદર્શી હોવા બદલ સર્વ જીવોના મન અને નેત્રોને આહ્લાદ આપનાર હોય છે, તે મજ પ્રભુ પણ સમચતુરસ્ર સસ્થાન તેમજ વજ્ર ઋષભ સંહનનના ધારી હોવાથી સર્વ જીવોના મન અને નેત્રોને આનદ પમાડનાર છે "सूरइव तेजस्वी ' પ્રભુ સૂર્યની જેમ તેજસ્વી હતા સૂર્ય જેમ નક્ષત્રાદિકોના તેજનો અપહર્તા હોય છે તેમજ પ્રભુ પણ સમસ્ત પરતીર્થિકજનોના તેજના અપહર્તા હતા. "विहग इव अपडिवद्धगामी" પક્ષીની જેમ પ્રભુ અપ્રતિબદ્ધગામી હતા પક્ષી જેમ પ્રતિબન્ધ રહિત હોવા બદલ ફક્ત પોતાના અવયવભૂત પંખોના આધારે સર્વત્ર વિહાર કરે છે તેમજ પ્રભુ પણ કર્મક્ષયમા સહાયકારી અનેક અનાર્ય દેશોમાં પરાનપેક્ષ થઈને સ્વબળ ના આધારે વિહાર કરે છે 'सागरो इव गंभीरे' સાગર જેમ અગાધ હોવાથી અતલસ્પર્શી હોય છે તેમજ પ્રભુ પણ અતલ સ્પર્શી એટલે કે ગૂઢ

प्रभुरपि गम्भीराशय इत्यर्थः। अयं भावः—यथा समुद्रोऽगाधत्वान्न केनापि तलावच्छेदेन स्पर्शनीयो भवति, तथैवासौ प्रभुरपि परैरज्ञातस्वाभिप्रायो निरुपमज्ञानवत्वेऽपि रहः कृतदुश्चरितानामपरिस्राविस्वाद् हर्षशोकादिकारणसद्भावेऽपि तद्विकारादर्शनाद् वेति। तथा—'मंदरो इव अकंपे' मन्दर इव अकम्पः यथा मन्दरपर्वतोऽकम्पो भवति तथैवासौ प्रभुरपि स्वप्रतिज्ञातेषु तपःसंयमेषु दृढाशयत्वेन परीषहोपसर्गादिकृतबाधासंयुक्तोऽपि ततोऽप्रच्यवनशील इति भावः। तथा 'पुढवीविव सव्वफासविसहे' पृथिवी इव सर्वस्पर्शविषहः-यथा पृथिवी सर्वस्पर्शसहनशीलो भवति तथैव प्रभुरपि सर्वविधानुकूलप्रतिकूलस्पर्शसहनशीलो भवतीति तथा 'जीवोविव अप्पडिहयगइत्ति' जीव इव अप्रतिबद्धगतिरिति। यथा जीवस्य कटकुड्यादिभिर्गतिप्रतिघातो न भवति तथैवास्य प्रभोरपि आर्यानार्यदेशेषु संचरत परपाखण्डिकृतप्रतिघातो नाभूदित्यर्थः। इति शब्दो सन्दर्भपरिसमाप्तौ ॥सू०४०॥

नहीं होता है उसी तरह प्रभु भी दूसरों के द्वारा जिनका अभिप्राय जाना जाय ऐसे नहीं थे। अथवा प्रभु निरुपम ज्ञानशाली थे, फिर भी एकान्त में कृत दुश्चरितो के अपरिस्रावी होने के कारण हर्षशोकादि कारणों के सद्भाव में भी तद्विकार का उनमें अदर्शन रहता था, इसलिये वे सागर के जैसे गंभीर थे, तथा "मदरो इव अकंपे मन्दर के समान प्रभु अकम्प थे, जिस प्रकार मन्दर पर्वत भयंकर से भी भयंकर आधी के समक्ष अकम्प अडिग रहता है उसी प्रकार प्रभु भी अपने द्वारा प्रतिज्ञात तपः सयमो के ऊपर दृढाशयवाले होने के कारण परीषह और उपसर्ग आदि के द्वारा बाधा सयुक्त होने पर भी उनसे विचलित नहीं होते, पृथिवी की तरह प्रभु "पुढवी विव सव्वफास विसहे" सर्व प्रकार के स्पर्शों के सहन कर्त्ता थे, पृथिवी जिस प्रकार सर्व प्रकार के स्पर्शों को सहन करने वाली होती है उसी प्रकार से प्रभु भी सर्व प्रकार के अनुकूल, प्रतिकूल स्पर्शों के सहन करने के स्वभाव वाले थे, "जीवोविव जपडिहयगइत्ति' प्रभु जीव की तरेह अप्रतिबद्ध गतिवाले थे, जीव की गति जिस प्रकार कट कुड्यादिकों द्वारा प्रतिहत नहीं होती उसी प्रकार प्रभु का विहार भी आर्य अनार्य देशो में होता हुआ भी पाखण्डियों द्वारा प्रतिघातयुक्त नहीं होता ॥४०॥

હતા પ્રભુનો અભિપ્રાય કોઈ જાણી શકતા ન હોતા અથવા પ્રભુ નિરુપમ જ્ઞાનશાલી હતા. છતાંએ એકાંતમાં કૃત દુશ્ચરિતોના અપરિસ્રાવી હોવા બદલ હર્ષ શોકાદિ કારણોના સદ્ભાવમાં પણ તદ્ વિષયક વિકારોનો તેઓશ્રીમાં અભાવ રહેતો હતો એથી જ તેઓ શ્રી સાગરની જેમ ગંભીર હતા તેમજ મન્દરની જેમ અકમ્પ હતા જેમ મન્દર પર્વત ભયંકરમાં ભયંકર સખત આંધી ની સામે અકમ્પ અડગ રહે છે તેમજ પ્રભુ પણ પોતાના વડે પ્રતિજ્ઞાત તપ સંયમો ઉપર દૃઢ આશયવાળા હોવાથી પરીષહ અને ઉપસર્ગ વગેરે વડે બાધા સંયુક્ત હોવા છતાંએ તેમનાથી વિચલિત થતા નથી, પૃથિવીની જેમ પ્રભુ "સર્વસ્પર્શ વિષહ" સર્વ પ્રકારના સ્પર્શો ને સહન કરનાર હતા પૃથિવી જેમ સર્વ પ્રકારના સ્પર્શોને સહન કરનારી છે તેમજ પ્રભુ પણ સર્વ પ્રકારના અનુકૂલ-પ્રતિકૂલ સ્પર્શોને સહન કરી શકે તેવા સ્વભાવવાળા હતા. "જીવ ઇવ પ્રતિબદ્ધગતિ" જીવની જેમ પ્રભુ અપ્રતિબદ્ધગતિવાળા હતા જીવની ગતિ જેમ કટ કુડ્યાદિ વડે પ્રતિહત હોતી નથી તેમજ પ્રભુનો વિહાર પણ આર્ય અનાર્ય દેશોમાં હોય છે છતાંએ તે પાખંડીઓ વડે પ્રતિઘાતયુક્ત થતો નથી. ॥સૂ૦ ૪૦॥

मूलम्-णत्थि णं तस्स भगवंतस्स कत्थइ पडिबंधे। से पडिबंधे, चउव्विहे भवइ तं जहा दव्वओ, खित्तओ. कालओ, भावओ! दव्वओ-इह खलु माया मे, पिया मे भाया मे भगिणी मे जाव संगंथसंथुआ मे, हिरण्णं मे, सुवण्णं मे जाव उवगरणं मे अहवा समासओ सच्चित्ते वा अचित्ते वा मीसए वा दव्वजाए सेवं तस्स ण भवइ। खित्तओ-गामे वा णयरेवा अरण्णे वा खेत्ते वा खले वा गेहे वा अंगणे वा, एवं तस्स ण भवइ। कालओ थोवे वा लवे वा मुहुत्ते वा अहोरत्ते वा पक्खे वा मासे वा उऊण वा अयणे वा संवच्छरे वा अन्नयरे वा दीहकाले पडिबंधे एवं तस्स ण भवइ। भावओ-कोहे वा जाव लोहे वा भए वा हासे वा एवं तस्स ण भवइ। से णं भगवं वासावासवज्जं हेमंतगिम्हासु गामे एगराइए णयरे पंचराइए ववगय-हाससोग अरइ भय परित्तासे णिम्ममे णिरहंकारे लहुभूए अगंथे वासी तच्छणे अदुट्ठे चंदणाणुलेवणे अरत्ते लेट्ठुम्मि कंचणम्मि य समे इहलोए परलोए य अपडिबद्धे जीवियमरणे निरवकंखे संसारपारगामी कम्मसंग-णिग्घायणट्ठाए अब्भुट्ठिए विहरइ ॥सू० ४१॥

छाया—नास्ति खलु तस्य भगवत कुत्रापि प्रतिबन्धः। स प्रतिबन्धः चतुर्विधो भवति, तद्यथा-द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावत। द्रव्यत-इह खलु माता मे, पिता मे, मे, भगिनी मे, यावत् संग्रन्थसंस्तुता मे, हिरण्यं मे. सुवर्णं मे यावत् उपकरणं मे, अथवा समासतः-सचित्ते वा अचित्ते वा मिश्रके वा, स एवं तस्य न भवति। क्षेत्रतो ग्रामे वा नगरे वा अरण्ये वा क्षेत्रे वा खले वा गेहे वा अङ्गणे वा, एवं तस्य न भवति। कालत-स्तोके वा लवे वा मुहूर्त्ते वा अहोरात्रे वा पक्षे वा मासे वा ौ वा अयने वा संवत्सरेवा दीर्घकाले प्रतिबन्ध, एवं तस्य न भवति। भावतः क्रोधे वा यावत् लोभे वा भये वा हासे वा एवं तस्य न भवति। स खलु भगवान् वर्षा वर्जं हेमन्तग्रीष्मयोः ग्रामे एकरात्रिको नगरे पञ्चरात्रिको व्यपगतहासशोकारतिभयपरित्रासो निर्ममो नि - ङ्कारो लघुभूतः अग्रन्थो, वासीतक्षणे अद्विष्ट चन्दनानुलेपने अरक्त, लेष्टौ काञ्चने च , इहलोके परलोके च अप्रतिबद्धः, जीवितमरणे निरवकाङ्क्ष संसारपार ी कर्मस-ङ्गनिर्घातनार्थाय अभ्यु ि ो विहरति ॥सू० ४१॥

अथ भगवतः श्रमणावस्था वर्णयति—

टीका—'णत्थि णं' इत्यादि। 'णत्थि ण तस्स भगवतस्स कत्थइ पडिबंधे' तस्य भगवतः खलु कुत्रापि कस्मिंश्चिदपि स्थाने प्रतिबन्धः 'अयं मम अहमस्य' इति मनोभावरूपो बन्धो नास्ति=नासीदित्यर्थः। 'अयं मम अहमस्य' इति रूपश्च संसार एव। तदुक्तं-"अयं ममेति संसारो नाहं न मम निर्वृत्तिः। चतुर्भिरक्षरैर्बन्धः पञ्चभिः परमं पदम्॥" इति। 'से पडिबंधे चउव्विहे भवइ' स च प्रतिबन्धश्चतुर्विधो भवति, 'तं जहा-दव्वओ' तद्यथा-द्रव्यतः=द्रव्यमाश्रित्य, 'खित्तओ' क्षेत्रतः=क्षेत्रमाश्रित्य 'कालओ' कालतः=कालमाश्रित्य, 'भावओ' भावतः=भावमाश्रित्येति। तत्र 'दव्वओ' द्रव्यतः=

भगवान् की श्रमणावस्था का वर्णन

"णत्थि ण तस्स भगवंतस्स कत्थइ पडिबंधे" इत्यादि।

टीकार्थ—"तस्स भगवंतस्स" उन ऋषभनाथ भगवान् को "कत्थइ" कहीं पर भी "पडिबंधे" यह मेरा है, मै इसका हू, इस प्रकार का मानसिक विकाररूप भाव नही होता। क्यो कि मै इसका हू, यह मेरा है इस प्रकार का भाव ही ससार है, तदुक्तम्—अयं ममेति ससारो नाह न मम निवृति" २ जह मेरा है इस प्रकार का भावही ससार है मैं न इनका हू ओर न यह मेरा है" इस प्रकार का जो भाव है वही संसार को निवृत्ति है, "चतुर्भिरक्षरैर्बन्धः पञ्चभि. परमं पदम्" चार अक्षरो द्वारा बन्ध होता है और पांच अक्षरों से परम पद प्राप्त होता है "अहमस्य, अयं मम" यहा चार चार अक्षर है इनसे जीव कर्मबन्ध का कर्त्ता होता है और "अहं अस्य न, अयं मम न" ये पाच अक्षर हैं, इनके अनुसार प्रवृत्ति करने वाले पुरुष को मुक्ति की प्राप्ति होती है, "से पडिबधे चउव्विहे भवइ" वह प्रतिबन्ध चार प्रकार का होता है "तं जहा" जेसे—"दव्वओ" द्रव्य को आश्रित करके, "खित्तओ" क्षेत्र को आश्रित करके, "कालओ" काल को आश्रित करके और "भावओ"

ભગવાનની શ્રમણાવસ્થાનું વર્ણન

'णत्थि ण तस्स भगवंतस्स कत्थइ पडिबंधे' इत्यादि ॥सूत्र ४१॥

ટીકાર્થ—"तस्स भ स्स" તે ઋષભનાથ ભગવાનને 'कत्थइ' કોઈ પણ સ્થાને 'पडिबंधो' આ મારું છે હું એનો છું "આ જાતનો માનસિક વિકારરૂપ ભાવ ઉત્પન્ન થતો. નહતો કેમકે હું આનો છુ આ મારો છે આજાતનો ભાવ જ સંસાર છે, તદુક્તમ્—"अयं ममेति संसारो नाहं न मम निर्वृत्ति" આ મારો છે અનેહું એનોછુ એ ભાવસંસાર છે. તેમ હું એમનો નથી અને એ મારો નથી આ જાતનો જે ભાવ છે તે જ સંસારની નિવૃત્તિ છે "चतुर्भिरक्षरैर्बन्धः पञ्चभिः परमं पदम्" ચાર અક્ષરો વડે બન્ધ થાય છે અને પાંચ અક્ષરો વડે પરમ પદ પ્રાપ્ત થાય છે "अहमस्य अयं मम" અહીં ચાર અક્ષરો છે એનાથી જીવ કર્મ-બન્ધનો કર્તા થાય છે અને "अहं अस्य न, अयं मम न" એ પાચ અક્ષરો છે એ અક્ષરો મુજબ પ્રવૃત્તિ કરનાર પુરુષને મુક્તિની પ્રાપ્તિ થાય છે. 'से पडिबंधे चउव्विहे भवइ' તે પ્રતિબન્ધના ચાર પ્રકાર છે, 'त जहा-' જેમકે 'दव्वओ' દ્રવ્યને આશ્રિત કરીને, 'खित्तओ' ક્ષેત્રને આશ્રિત કરીને "कालओ" કાલને આશ્રિત કરીને અને "भावओ" ભાવને આશ્રિત

द्रव्यमाश्रित्य प्रतिवन्धः 'इह खलु माया मे' इहलोके खलु माता मे-माता ममास्ति, एवं 'पिया मे' पिता मे, 'भाया मे' भ्राता मे, 'भगिनी मे' भगिनी मे 'जाव' यावत्-यावत्पदेन 'भज्जा मे, पुत्ता मे, धूआ मे, णत्ता मे, सुण्हा मे, सहिसयण' छाया-'भार्या मे, पुत्रा मे, दुहितरो मे, नप्ता मे, स्नुषा मे, सखिस्वजन' इति संग्राह्यम्। तत्र-भार्या-पत्नी मे-ममास्ति, पुत्रा मे दुहितरः-पुत्र्या मे नप्ता-पौत्रो दौहित्रो वा मे, स्नुषा-पुत्र वधू में, तथा 'संगंथ संथुया मे' संग्रन्थ संस्तुता मे सखिस्वजने-त्यस्य संग्रन्थसंस्तुता इत्यनेन सह सम्वन्धः, ततश्च-सखिस्वजनसग्रन्थसंस्तुता इति पदम्, तत्र- सखा-मित्रं, स्वजनः-पितृव्यपुत्रादिः, सस्तुतः-पुनः पुनर्दर्शनेन परिचितः, सख्यादीनामितरेतरयोग द्वन्द्वः, ते च मे-मम सन्तीति। तथा-'हिरण्ण मे' हिरण्यं मे 'सुवण्णं में' सुवर्णं मे, 'जाव' 'कंस मे दूस मे धणं मे' छाया-कांस्य मे दूष्यं मे धनं मे' इति संग्राह्यम्, तथा 'उवगरणं मे' उपकरणं-पूर्वोक्तातिरिक्ता सामग्री मे इति। पुनः प्रकारान्तरेण द्रव्यतः प्रतिवन्धमाह-'अहवा' इत्यादि। 'अहवा' अथवा-द्रव्यतः प्रतिवन्धः 'समासओ' समासतः-संक्षेपतः 'सचित्ते वा' सचित्ते-द्विपदादौ 'अचित्ते वा' अचित्ते-

---

भाव को आश्रित करके "दव्वओ" द्रव्य को आश्रित करके प्रतिबन्ध इस प्रकार से है—"इह खलु माया में पिया मे, भाया मे, भगिणी मे" माता मेरी है, पिता मेरा है, भाई मेरा है, भगिनी मेरी है "जाव" यावत्पद से "भज्जामे, पुत्ता मे, धूआ में णत्ता मे, सुण्हा में सहि-सयण" इन पदो के सग्रह के अनुसार भार्या मेरी है, पुत्र मेरे हैं, दुहिता-पुत्री मेरी है, नाती मेरा है, स्नुषा पुत्र वधू मेरी है, सखि-मित्र और स्वजन मेरे हैं, "सखिस्वजन" इस पद का "सगंथ सथुया मे" पद के साथ सम्बन्ध है. इससे सस्तुत-बार २ परिचित हुए सखि स्वजन पितृव्य पुत्र आदि ये सब मेरे है. तथा-"हिरण्णं मे" हिरण्य मेरा है, "सुवण्ण मे" सुवर्ण मेरा है "जाव" यावत्पद से गृहीत "कंस मे, दूस मे, धणं मे" इन पदों के अनुसार कांसा मेरा है, दूष्य-वस्त्र-तम्बू आदि मेरे हैं, तथा "उवागरणं मे" उपकरण पर्वोक्त वस्तुओं से अतिरिक्त सामग्री मेरी है। प्रकारान्तर से पुन· द्रव्य की अपेक्षा प्रतिबन्ध का कथन "अहवा समासओ सचित्ते वा अचित्ते वा मीसएवा दव्वजाए से त्त तस्स ण भवइ" अथवा द्रव्य की अपेक्षा

કરીને 'दव्वओ' દ્રવ્યને આશ્રિત કરીને જે પ્રતિબંધ થાય છે તેનુ સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે. 'इह खलु माया मे, पिया मे, भाया मे, भगिणी मे, માતા મારી છે, પિતા મારા છે, ભાઈ મારો છે, બહેન મારી છે યાવત્ પદથી 'भज्जा मे, पुत्ता मे, धूआ मे, णत्ता मे, सुण्हा मे, सहिसय ण" આ પદોના સંગ્રહ મુજબ ભાર્યામારી છે પુત્ર મારો છે, દુહિતા-પુત્રી મારી છે, નાતી પુત્રનો પુત્ર કે પુત્રીનો પુત્ર-મારો છે, સ્નુષા-પુત્ર વધૂ મારી છે, સખિ, મિત્ર અને સ્વજનો મારા છે 'सखिस्वजनः' આ પદનો 'संगथ सथुआमे' આ પદની સાથે સંબંધ છે. એનાથી સંસ્તુત વારંવાર પરિચિત થયેલ સખિ-સ્વજન પિતૃવ્ય કાકા પુત્ર વગેરે બધા મારા છે. તેમજ 'हिरण्णं मे' હિરણ્ય ચાંદી મારું છે 'सुवण्णं मे' સુવર્ણ-સોનું મારૂ છે 'जाव' યાવત્ પદથી ગૃહણકરાયેલ 'कंसं मे दूस मे धण मे' આ પદો પ્રમાણે કાંસુ મારૂ છે, દ્રવ્ય-વસ્ત્રો તાંબુ

हिरण्यादौ, 'मीसए वा' मिश्रके–हिरण्याद्यलङ्कृतद्विपदादौ 'दव्वजाए' द्रव्यजाते–उक्तातिरिक्तद्रव्यसमूहे भवति 'वा' शब्दाः समुच्चयद्योतकाः 'सेव' स–पूर्वोक्तः प्रतिवन्धः 'तस्स' तस्य–प्रभोः एव–ममेदमिति भावपूर्वकं 'ण भवइ' न भवति न आसीदिति। 'खित्तओ' क्षेत्रतः प्रतिवन्धः 'गामे वा' ग्रामे वा 'णयरे वा' नगरेवा 'अरण्णेवा' अरण्येवा 'खेत्तेवा' क्षेत्रे–केदारे वा, 'खले वा' खले–धान्यमर्दनस्थाने वा 'गेहे वा' गेहे वा 'अंगणे वा' अङ्गणेवा भवति, 'तस्स' तस्य प्रभोः क्षेत्रविपयः प्रतिवन्धः 'एवं' एवं–ममेदमिति भावपूर्वक 'न भवइ' न भवति–नासीदिति। तथा 'कालओ' कालतः प्रतिवन्धः 'थोवे वा' स्तोके-सप्त प्राणात्मके 'लवेवा' लवे–सप्त स्तोकप्रमाणे वा, 'मुहुत्ते वा' मुहूर्त्ते–सप्तसप्ततिलवमाने वा 'अहोरत्ते वा' अहोरात्रे–त्रिंशन्मुहूर्त्तमाने वा, 'पक्खे वा' पक्षे–पञ्चदशाहोरात्रात्मके वा, 'मासे वा' मासे–पक्षद्वयप्रमाणे वा, 'उऊए वा' ऋतौ मासद्वय-

---

प्रतिबन्ध सक्षेप से सचित्त द्विपद चतुष्पद आदि में अचित्त हिरण्य सुवर्णादि पुद्गलों में और मिश्रक हिरण्य आदि से अलङ्कृतद्विपद आदि द्रव्यसमूह में होता है, यहां "वा" शब्द समुच्चयद्योतक है. ऐसा यह प्रतिबन्ध ममत्वभाव उन प्रभु के नहीं था। "खित्तओ गामे वा णयरे वा अरण्णे वा खेत्ते वा खले वा गेहे वा अंगणे वा एव तस्स ण भवइ" क्षेत्र की अपेक्षा प्रतिबन्ध ग्रामों में, नगरो में, जंगलों में, खेतो में खलिहानों में, गृह में, अथवा अङ्गण में ममत्वभाव उन प्रभु को नहीं था, "कालओ थोवे वा लवे वा मुहुत्ते वा अहोरत्ते वा पक्खे वा मासे वा उऊए वा अयणे वा सवच्छरे वा अन्नयरे वा दीहकाले पडिबधे, एवं तस्स न भवइ" तथा काल की अपेक्षा प्रतिबन्ध ममत्वभाव उन प्रभु को एक स्तोक-सातप्राणात्मकसमयरूप काल में, एक लव-सात स्तोक प्रमाणात्मक समयरूप काल में एक मुहूर्त में ७७ लवप्रमाण समय में, एक अहोरात में तीस मुहूर्तप्रमाण समय में, एक पक्ष में १५ दिनरातप्रमाणसमय में, एक मास

વગેરે મારાં છે, તેમજ 'उवगरणं मे' ઉપકરણ–પૂર્વોક્તવસ્તુઓથી બાકી રહેલી સામગ્રી મારી છે પ્રકારાન્તરથી પુનઃદ્રવ્યની અપેક્ષાએ પ્રતિબન્ધનું કથન–'अहवा' समासओ सचित्ते वा अचित्ते वा मीसए वा दव्वजाए से त तस्स ण भवइ' અથવા દ્રવ્યની અપેક્ષા એ પ્રતિબન્ધ સક્ષેપથી સચિત્ત–દ્વિપદ વિગેરે અચિત્ત–હિરણ્ય સુવર્ણાદિમા અને મિશ્રક હિરણ્ય વિગેરે થી શણગારેલ હાથિ વિગેરે દ્રવ્યસમૂહમાં હોય છે. અહીં 'वा' શબ્દ સમુચ્ચય દ્યોતક છે. એવો આ પ્રતિબન્ધ–મમત્વભાવ–તે પ્રભુમા ન હતો 'खित्तओ गामेवा नयरे वा अरण्णे वा खेत्ते वा खले वा गेहे वा अंगणे वा एवं तस्स न भवइ' ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ ગ્રામોમાં, નગરોમાં, વનોમા, ખેતરોમાં, ખળાઓમા ઘરોમા અગર આંગણામાં તે પ્રભુને પ્રતિબન્ધ ન હતો. તેમજ 'कालओ थोवे वा लवेवा मुहुत्ते वा अहोरत्ते वा पक्खे वा मासे वा उऊए वा अयणे वा संवच्छरेवा अन्नयरे वा दीहकाले पडिबंधे एवं तस्स न भवइ' કાલની અપેક્ષાએ મમત્વભાવ તે પ્રભુને એકસ્તોક–સાત પ્રાણાત્મક કાળમા, નહતો એક લવ સાત સ્તોક પ્રમાણાત્મક સમય રૂપ કાળમા, એક મુહૂર્ત ૭૭ લવ પ્રમાણાત્મક સમયમાં, એક અહોરાતમાં–ત્રીસ–મુહૂર્ત પ્રમાણાત્મક સમયમાં, એક પક્ષમા–૧૫ દિન–રાત પ્રમાણ વાળા સમયમાં, એક

प्रमाणे वा, 'अयणे वा' अयने—ऋतुत्रयप्रमाणे वा, 'संवच्छरे वा' सम्वत्सरे—अयनद्वयप्रमाणे वा 'अन्नयरे वा' अन्यतरस्मिन् वा 'दीहकाले' दीर्घकाले—वर्षशतादौ 'पडिबंधे' प्रतिबन्धो भवति, अथ प्रतिबन्धः 'तस्स' तस्य प्रभोः 'एवं' एवं—ममेदमिति भावपूर्वकं 'ण भवइ' न भवति—नासीदिति। तथा—'भावओ' भावतः प्रतिबन्धः 'कोहे वा' क्रोधे वा 'जाव' यावत्पदेन—'माणे वा मायाएवा' माने वा मायायां वा—इति संग्राह्यम्, तथा 'लोहे वा' लोभे वा' 'भए वा' भये वा, 'हासेवा' हासे वा भवति, स प्रतिबन्धः 'तस्स' तस्य प्रभोः 'एवं' एवं—ममेदमिति भावपूर्वकं 'ण भवइ' न भवति—नासीदिति। 'से' स प्रतिबन्ध-रहितः 'णं' खलु 'भगवं' भगवान् 'वासावासवज्जं' वर्षावासवर्जं—वर्षासु—वर्षाकाले वासः—वसनं निवासस्तद्वर्जं—वर्षाकालं विहायेत्यर्थः शेषयोः 'हेमंतगिम्हासु' हेमन्तग्रीष्मयोः ऋत्वोः 'गामे एगराइए' ग्रामे एकरात्रिकः—एकरात्रपर्यन्त निवासकृत् 'णयरे पंचराइए' नगरे पाञ्चरात्रिको 'ववगयहाससोग अरइ भय परित्तासे' व्यपगतहासशोकारतिभयपरि-त्रासाः, व्यपगताः—दूरीभूता हासशोकारतिभयपरित्रासाः—हासः—हास्यं, शोकः प्रसिद्धः,

में पक्षद्वय प्रमाण समय में, एक ऋतु में मास द्वयप्रमाण समय मे एक अयन मे ऋतुत्रयप्रमाण समय में, एक सवत्सर मे—अयनद्वय प्रमाण समय में अथवा और भी किसी लम्बे समयवाले वर्षशतादि रूपकाल में नहीं था, प्रतिबन्धशब्द का अर्थ ममत्वभाव है, ऐसा ममत्वभाव प्रभु को न द्रव्य में था, न क्षेत्र मे था, और न काल में था, "भावओ-कोहे वा जाव लोहे वा भए वा हासे वा एव तस्स ण भवइ" इसी तरह भाव की अपेक्षा प्रतिबन्ध उन प्रभु को न क्रोध में था न "यावत्पद" ग्राह्य मान में था, न माया मे था, और न लोभ मे था और न हास्य में ही था इस तरह प्रतिबन्ध रहित हुए वे प्रभु सिर्फ "से ण भगव वासा वासवज्जं' वर्षा-काल के समय को छोड़कर शेष "हेमत गिम्हासु" हेमन्त और ग्रीष्म ऋतुओ में "गामे एग-राइए" ग्राम में एक रात्रपर्यन्त निवास करते थे, "णयरे पचराइए" नगर मे पाच रात्रि ये प्रभु पूर्वोक्तरूप से "ववगयहाससोगअरइभयपरित्तासे णिम्ममे णिरहंकारे', हास्य, शोक, अरति—

માસમા—બેપક્ષ વાળા સમયમા એક ઋતુમા— બે માસ પ્રમાણ સમયમાં, એક અયનમા—ત્રણ ઋતુ પ્રમાણ સમયમા, એક સંવત્સરમા—બે અયન પ્રમાણવાળા સમયમાં અથવા બીજા કોઈ પણ દીર્ઘ સમયવાળા વર્ષ શતાદિ રૂપ કાળમા પ્રતિબન્ધ ન હતો પ્રતિબન્ધ શબ્દનો અર્થ મમત્વભાવ છે એવો મમત્વભાવ પ્રભુને દ્રવ્યમા ક્ષેત્રમા કે કાળમા ન હતો 'भावओ कोहे वा जाव लोहे वा भए वा हासे वा एवं तस्स ण भवइ' આ પ્રમાણે જ ભાવની અપેક્ષાએ તે પ્રભુને પ્રતિબંધ—મમત્વભાવ— ન ક્રોધમા હતો, ન યાવત્પદ ગ્રાહ્ય—માનમાં હતો ન માયામા હતો ન લોભમાં હતો તેમજ ન હાસ્યમા હતો આ પ્રમાણે પ્રતિબન્ધ રહિત થયેલા તે પ્રભુ ફક્ત 'से णंभगवं वासावासवज्जं' વર્ષાકાળના સમયને બાદ કરીને બાકીમા 'हेमंतगिम्हासु' હેમન્ત અને ગ્રીષ્મ ઋતુમા 'गामे एगराइए' ગ્રામમાં એક રાત્ર પર્યંત નિવાસ કરતા હતા 'णयरे पंचराइए' નગરમા પાચ રાત પર્યન્ત એ પ્રભુ પૂર્વોક્ત પ્રમાણે નિવાસ કરતા હતા 'ववगय हाससोगअरइभयपरित्तासे णिम्ममे निरहंकारे' હાસ્ય, શોક, અરતિ માનસિક ઉદ્વેગ,

अरतिः-मनस उद्वेगः, भयं प्रसिद्धं, परित्रासः-आकस्मिक भयं च यस्मात् स तथाभूतः, पुनः 'णिम्ममे' निर्ममः=ममत्वरहितः, 'णिरहङ्कारः' अहङ्कार वर्जितः; अतएव 'लहुभूए' लघुभूतः=ऊर्ध्वगतिकः तत एव 'अगंथे' अग्रन्थः बाह्याभ्यन्तरग्रन्थिरहितः 'वासीतच्छणे' वासीतक्षणे वास्या=सूत्रधारोपकरणविशेषेण यत्तक्षणं-त्वच उत्खनन तत्रापि 'अदुट्टे' अद्विष्टः-द्वेषवर्जितः तथा 'चंदणाणुलेवणे' चन्दनानुलेपने 'अरत्ते' अरक्तः-रागरहितः, कश्चिद् भगवतः शरीरत्वचं वास्या तक्ष्णुयात्, कश्चित् शरीरं चन्दनेनानुलेपयेत्, भगवान् द्वेपरागराहित्येन सम इतिभावः तथा 'लेट्ठुम्मि' लेष्टौ=लोष्ठे 'कंचणम्मिय' काञ्चने-सुवर्णे च 'समे' समः=लोभराहित्येन तुल्यः, 'इहलोए' इहलोके-मनुष्यलोके 'परलोए' परलोके-देवभवादौ च 'अपडिबद्धे' अप्रतिबद्धः-सुखाशाराहित्येन अभिलाप-रहितः, तथा 'जीवियमरणे' जीवितमरणे जीवितं च मरणं च जीवितमरणं तत्र 'निर-वकंखे' निरवकाङ्क्षः-आकाङ्क्षा रहितः इन्द्रादिकृत सत्कारादिप्राप्तौ जीवितविपये

मानसिक उद्वेग, भय, और परित्रास आकस्मिक भय इनसे सर्वथा रहित बन चुके थे, निर्मम ममता रहित हो चुके थे, निरहंकार अहंकार से वर्जित हो चुके थे, अतएव ये "लहुभूए" इतने अधिक हल्के उर्ध्वगतिक बन चुके थे. कि इन्हें बाह्य और आभ्यन्तर परिग्रह की आव-श्यकता ने अपने मे नहीं बाधा, "अगंथे वासी" अत निर्ग्रन्थ अवस्थायुक्त हुए इन प्रभु को अपने ऊपर "तच्छणे अदुट्ठे" कुल्हाडाचलाने वाले के प्रति भी किसी प्रकार का द्वेप भाव नहीं था और अपने ऊपर "चन्दणाणुलेवणे अरत्ते" चन्दन का लेप करने वाले के प्रति थोडा सा भी राग भाव नहीं था, किन्तु दोनो प्रकार के प्राणियो पर इन के हृदय में समभाव था रागद्वेष से रहित परिणाम था, "लेट्ठुम्मि कचणम्मि य समे" ये लोष्ठ और काञ्चन में भेद बुद्धि से रहित हो चुके थे, "इहलोए" इसलोक मे मनुष्यलोक में एवं "परलोए परलोक देवभव आदि में "अपडिबद्धे" इनको अभिलाषा बिलकुल ध्वस्त हो चुकी थी, "जीवियमरणे निरवकंखे" जीवन और मरण में ये आकाक्षा रहित बन चुके थे, इन्द्रादि द्वारा सत्कार की प्राप्ति होने

ભય અને પરિ-ત્રાસ-આકસ્મિક ભયથી સર્વથા રહિતબની ગયા હતા નિર્મમ-મમતાથી રહિત થઈ ગયા હતા નિરહંકાર-અહંકાર રહિત થઈ ગયા હતા એથીજ એઓ શ્રી "લહુ-ભૂપ" એટલા બધા હલ્કા-ઉર્ધ્વગતિક-થઈ ગયા હતા કે તેમને બાહ્ય અને આભ્યંતર પરિગ્રહની આવશ્યકતાએ પોતાનામા બદ્ધ કર્યા નહીં', 'अगंथे वासी' તેથી નિર્ગ્રન્થ અવસ્થા વાળા બનેલા તે પ્રભુને પોતાની ઉપર 'तच्छणे अदुट्टे' કુહાડોચલાવનાર પર પણ કોઈ જાતનો દ્વેષ ભાવ ન હતો અને પોતાના પર 'चंदणाणुलेवणे अरत्ते' ચન્દનનો લેપ કરનારા પ્રત્યે જરા સરખો પણ રાગ ભાવ ન હતો. પરંતુ બન્ને જાતના પ્રાણીઓ તરફ તેમના હૃદયમા સમ ભાવ હતો-રાગ દ્વેષ-વિહીન થઈ ગયા હતા 'लेट्ठुम्मि कंचणम्मिय समे' તેઓ ઢેખાળા અને સોનામા ભેદ બુદ્ધિ વિનાના થઈ ગયા હતા इहलोए' આ લોકમા-મનુષ્ય લોકમાં અને 'परलोए' પરલોક-દેવ ભવ આદિમા अपडिबद्धे' એમની અભિલાષા પૂર્ણત નાશ પામી હતી जीवियमरणे निरवकंखे જીવન અને મરણમા એઓ આકાક્ષા રહિત થઇ ગયા હતા,

दुस्सहपरीषहोपसर्गप्राप्तौ मरणविषये च वाञ्छारहितः इत्यर्थः, तथा 'ससारपारगामी' संसारपारगामी–ससारस्य चतुर्विधगतिरूपस्य पारं गन्तुं शीलमस्येति तथा, निर्वाण गमन-शील इत्यर्थः तथा 'कम्मसंगणिग्घायणट्ठाए' कर्मसङ्गनिर्घातनार्थाय–कर्मणां यः सङ्गः -जीवप्रदेशैः सह आनादिका सम्बन्धस्तस्य निर्घातनार्थाय–निनाशाय 'अब्भुट्ठिए' अभ्यु-त्थितः–समुद्युक्तः सन् 'विहरइ' विहरतीति ॥सू० ४१॥

मूलम्–तस्स णं भगवंतस्स एएणं विहारेणं विहरमाणस्स एगे वास सहस्से विइक्कंते समाणे पुरिमतालस्स नयरस्स वहियो सगडमुहंसि उज्जाणंसि णिग्गोहवरपायवस्स अहे झाणंतरियाए वट्टमाणस्स फग्गुणबहुलस्स इक्कारसीए पुव्वण्हकालसमए अट्ठमेणं भत्तेणं अपाणएणं उत्तरासाढाणक्खत्तेणं जोगमुवागएणं अणुत्तरेणं णाणेणं जाव चरित्तेणं अणुत्तरेणं तवेणं बलेणं वीरिएणं आलएणं विहारेणं भावणाए खंत्तीए गुत्तीए मुत्तीए तुट्ठीए अज्जवेणं मद्दवेणं लाघवेणं सुचरियसोवचिय फल निव्वाणमग्गेणं अप्पाणं भावेमाणस्स अणंते अणुत्तरे निव्वाघाए

पर इन्हें "मैं और अधिक जिन्दा रहूँ तो इस प्रकार के सत्कार प्राप्त करता रहूँ" ऐसी अभिलाषा स्वप्न में भी नहीं होती थी, तथा दुस्सह परीषह और उपसर्ग की प्राप्ति होने पर इनके मन में ऐसी भावना भी नहीं उठती थी कि "मैं बहुत ही शीघ्र मर जाऊ तो इन आपत्तियों से मेरा पिण्ड छूटे" प्रत्युत जीवन और मरण में इनमें समभावना थी, क्योकि ये "ससार पारगामी" चतुर्विधगतिरूप जन्मजरामरण की व्याधिवाले इस ससार से पार जाने की कामना वाले थे अर्थात् समस्त कर्मों के क्षय से जायमान ऐकान्तिक आत्म शुद्धि रूप मुक्ति के पथिक थे, "कम्मसग णिग्घायणट्ठाए अब्भुट्ठिए विहरइ" इसी कारण कर्मो के अनादिकाल से जीव-प्रदेशो के साथ हुए सम्बन्ध को सर्वथा निर्मूल करने के लिये ये कटिबद्ध हुए थे ॥४१॥

ઇન્દ્રાદિ વગેરે દેવતાઓ વડે સત્કાર પામી 'હું વધારે આયુષ્ય ભોગવીને આ પ્રમાણે કાયમ સત્કાર મેળવતો રહું' એવી અભિલાષા સ્વપ્નમાં પણ એમને થતી નહતી તથા દુસ્સહ પરીષહ અને ઉપસર્ગની પ્રાપ્તિ થતા એમના મનમાં એવી ભાવના પણ ઉત્પન્ન થતી ન હતી કે 'હું જલ્દી મરણ પામૂ તો આ સર્વ આપત્તિઓથી મને મુક્તિ મળે "આ પ્રમાણે જીવન અને મરણ પ્રત્યે એમના મનમાં સંપૂર્ણત સમભાવના–ઉત્પન્ન થઈ ચૂકી હતી કેમકે એઓ 'સંસારપારગામી' સંસારથી–ચતુર્વિધગતિ રૂપ જન્મજરામરણની વ્યાધિવાળા આ સસારથી પાર જવાની કામનાવાળા હતા. અર્થાત્ સમસ્ત કર્મોના ક્ષયથી જાયમાન એકાન્તિક આત્મ શુદ્ધિ રૂપ મુક્તિના એઓ પથિક હતા 'कम्मसंगणिग्घायणट्ठाए अब्भुट्ठिए विहरइ' એથી જ કર્મોના અનાદિકાલથી જીવ પ્રદેશોની સાથે થયેલ સંબંધને સંપૂર્ણતઃ નિર્મૂળ કરવા માટે એઓ એકદમ કટિબદ્ધ થઈ ગયા હતા ॥૪૧॥

निरावरणे कसिणे पडिपुण्णे केवलवरनाणदंसणे समुप्पण्णे जिणे जाए केवली सव्वन्नू सव्वदरिसी स णेरइयतिरियनरामरस्स लोगस्स पज्जवे जाणइ पासइ, तं जहा आगइं गइं ठिइं चवणं उववायं भुत्तं कडं पडिसेवियं आवीकम्मं रहो कम्मं तं कालं मणवयकाए जोगे एवमादी जीवाणवि सव्वभावे अजीवाणवि सव्वभावे मोक्खमग्गस्स विसुद्धतराए भावे जाणमाणे पासमाणे एस खलु मोक्खे मग्गे मम अण्णेसिं च जीवाणं हियसुहणिस्सेयसकरे सव्वदुक्खविमोक्ख परमसुहसमाणे भविस्सइ ॥सू० ४२॥

छाया—तस्या खलु भगवत एतेन विहारेण विहरमाणस्य एकस्मिन् वर्षसहस्रे व्यतिक्रान्ते सति पुरिमतालस्य नगरस्य बहिः शकटमुखे उद्याने न्यग्रोधपादपस्याधोध्यानान्तरिकायां वर्तमानस्य फाल्गुनबहुलस्य एकादश्यां पूर्वाह्णकालसमये अष्टमेन भक्तेन अपानकेन उत्तराषाढानक्षत्रे योगमुपागते, अनुत्तरेण ज्ञानेन यावत् चारित्रेण, अनुत्तरेण तपसा-बलेन वीर्येण आलयेन विहारेण भावनया क्षान्त्या गुप्त्या मुक्त्या तुष्टया आर्जवेन मार्दवेन लाघवेन सुचरितसोपचितफलनिर्वाणमार्गेण आत्मानं भावयतोऽनन्तम् अनुत्तरं निर्व्याघातं निरावरणं कृत्स्न प्रतिपूर्णं केवलवरज्ञानदर्शनं समुत्पन्नम्, जिनो जातः केवली सर्वज्ञः सर्वदर्शी स नैरयिकतिर्यङ्नरामस्य लोकस्य पर्यवान् जानाति पश्यति, तद्यथा—आगतिं गतिं स्थितिं च्यवनम् उपपातं भुक्तं कृतं प्रतिसेवितं आविष्कर्म रह कर्म, तस्मिन् तस्मिन् काले मनोवाक्कायान् योगान् एवमादीन् जीवानामपि सर्वभावान् अजीवानामपि सर्वभावान् मोक्षमार्गस्य विशुद्धतरकान् भावान् जानन् पश्यन्, एष खलु मोक्षमार्गो ममान्येषां च जीवानां हितसुखनिःश्रेयसकरः सर्वदुःखविमोक्षण परमसुखसमापन्नो भविष्यति ॥सू० ४२॥

टीका—'तस्स णं' इत्यादि । 'तस्स णं' तस्य—ऋषभस्य खलु 'भगवंतस्स' भगवतः 'एएणं' एतेन—अनन्तरोक्तेन 'विहारेणं' विहारेण 'विहरमाणस्स' विहरमाणस्य—विचरतः 'एगे वाससहस्से' एकस्मिन् वर्षसहस्रे 'विइक्कंते' व्यतिक्रान्ते सति एक सहस्रवर्षेषु व्यतीतेषु 'समाणे' सत्सु 'पुरिमतालस्स नयरस्स बहिया' पुरिमतालस्य नगरस्य बहिः पुरिम-

---

"तस्स णं भगवंतस्स एएणं विहारेण विहरमाणस्स" इत्यादि ।

टीकार्थ—"तस्स णं भगवंतस्स एएणं विहारेण विहरमाणस्स एगे वाससहस्से विइक्कंते समाणे" इस तरह की परिणति में एकतान होकर विहार करते करते जब प्रभु का एक हजार वर्ष

'तस्स ण भगवंतस्स एएणं विहारेणं' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—'तस्स णं भगवंतस्स एएणं विहारेणं विहरमाणस्स एगे वाससहस्से विइक्कंते समाणे' આ જાતની પરિણતીમા એકતાન થઈને વિહાર કરતા કરતા પ્રભુને જ્યારે એક હજાર વર્ષો પૂરા થઈ ગયા ત્યારે 'पुरिमतालस्स नयरस्स बहिया सगडमुहंसि

तालनगराद् बहिःस्थिते 'सगडमुहंसि उज्जाणंसि णिग्गोहवरपायवस्स' शकटमुखे उद्याने न्यग्रोधवरपादपस्य वटवृक्षस्य 'अहे' अधः अधोभागे 'झाणतरियाए' ध्यानान्तरिकायाम् अन्तरस्य विच्छेदस्य करणम् अन्तरिका. अथवा अन्तरमेव आन्तर्य तस्य स्त्रीत्वविवक्षायाम् आन्तरी, सैव आन्तरिका ध्यानस्य आन्तरिका ध्यानान्तरिका पृथक्त्ववितर्क सविचारम् १, एकत्ववितर्कमविचारम् २, सूक्ष्मक्रियमप्रतिपाति ३, व्युच्छिन्नक्रियानिवृत्ति ४, इति चतुश्चरणात्मकस्य शुक्लध्यानस्य आद्यचरणद्वयध्यानानन्तरं चरमचरणद्वयस्य या अप्राप्तिः सा ध्यानान्तरिका, योगनिरोधरूपस्य तृतीयचतुर्थचरणध्यानस्य चतुर्दशगुणस्थानवर्त्तिनि केवलिनि सम्भवात्तदानीं तस्य भगवतस्तदप्राप्तिर्बोध्या, एवं भूता या ध्यानान्तरिका तस्यां 'वट्टमाणस्स' वर्त्तमानस्य, 'फग्गुणवहुलस्स' फाल्गुनबहुलस्य फाल्गुनकृष्णपक्षस्य 'एक्कारसीए' एकादश्याम् एकादशी तिथौ 'पुव्वण्हकालसमए' पूर्वाह्णकालसमये अह्नः पूर्वो भागः पूर्वाह्णः, तद्रूपो यः कालसमयस्तस्मिन्. 'अपाणएणं अपानकेन निर्जलेन 'अट्ठमेण भत्तेण' अष्टमेन भक्तेन युक्तस्येति गम्य तथा 'उत्तरासाढाणक्खत्तेणं' उत्तराषाढानक्षत्रे चन्द्रेण सह 'जोगमुवागएणं' योगम् उपागते प्राप्ते सति, अणुत्तरेणं' अनुत्तरेण क्षपकश्रेणि समारूढत्वेन केवलसामीप्यतः परमविशुद्धिप्राप्तत्वेन

का समय समाप्त हो चुका "पुरिमतालस्स नयरस्स बहिया सगडमुहंसि उज्जाणंसि णिग्गोहवरपायवस्स अहे झाणंतरियाए वट्टमाणस्स" तब पुरिमताल नगरके बाहर के शकट मुख नामके उद्यान में न्यग्रोध वृक्ष के नीचे ध्यानान्तरिका में विराजमान—पृथक्त्ववितर्क सविचार १, एकत्ववितर्क अविचार २, सूक्ष्मक्रिया अप्रतिपाति ३ और व्युच्छिन्नक्रियानिवृत्ति ४ भेदवाले शुक्लध्यान के आदि के दो भेदो के अनन्तर अन्त के दो भेदों की अप्राप्ति का नाम ध्यानान्तरिका है—क्योंकि इनकी प्राप्ति चौदहवें गुणस्थानवर्ती केवली को होतीं हैं, भगवान् के उस काल में इनकी अप्राप्ति थी, ऐसी इस ध्यानान्तरिका में स्थित "फग्गुण बहुलस्स इक्कारसीए पुव्वण्हकालसमए अट्ठमेणं भत्तेण अपाणएणं" फाल्गुन कृष्ण पक्ष की एकादशो के दिन पूर्वाह्न काल के समय में अष्टम भक्त से जब प्रभु युक्त थे "उत्तरासाढा णक्खत्तेण जोगमुवागएणं" तब चन्द्र के साथ उत्तराषाढा नक्षत्र के योग में "अणुत्तरेणं णाणेणं जाव चरित्तेणं" अनुत्तरज्ञान से क्षपक श्रेणि पर आरूढ़ हुए जीव

णिग्गोहवरपायवस्स अहे झाणंतरियाए वट्टमाणस्स' पुरिमताल नगरनी બહાર શકટ મુખ નામના ઉદ્યાનમા ન્યગ્રોધ વૃક્ષની નીચે ધ્યાનાન્તરિકામાં વિરાજમાન થઈ ગયા. ૧ પૃથક્ત્વવિતર્ક સવિચાર, ૨ એકત્વવિતર્ક અવિચાર, ૩ સૂક્ષ્મક્રિયા અપ્રતિપાતિ, ૪ વ્યુચ્છિન્ન ક્રિયા નિવૃત્તિ એ રીતે ચાર પ્રકારના ભેદવાળા શુકલધ્યાનના પહેલાના બે ભેદો ની પછી અન્તના બે ભેદોની અપ્રાપ્તિનું નામ ધ્યાનાન્તરિકા છે. કેમકે—તેની પ્રાપ્તિ ચૌદમા ગુણસ્થાનમા રહેલા કેવલીનેજ થાય છે. ભગવાનને તેકાળે એની અપ્રાપ્તિ હતી એથી તે ધ્યાનાન્તરિકામા રહેલા ભગવાન્ 'फग्गुणबहुलस्स इक्कारसीए पुव्वण्हकालसमए अट्ठमेणं भत्तेणं अपाणएणं' ફાલ્ગુન મહીનાના કૃષ્ણપક્ષની એકાદશીના દિવસે પૂર્વાહ્ણકાળના સમયમાં અષ્ટમભક્તથી યુક્ત હતા ત્યારે 'उत्तरासाढा णक्खत्तेण जोगमुवागएणं' -

च नास्ति उत्तरं प्रधानं छाद्मस्थिकं ज्ञानं यस्मात्तदनुत्तरं तेन तथाभूतेन 'णाणेणं' ज्ञानेन, 'जाव' यावत्पदेन दर्शनेनेति संग्राह्यम्, अनुत्तरेणेत्यस्य तु दर्शनेत्यारभ्य विहारेणेत्यन्त-पदेषु सर्वत्रान्वयः, ततश्च अनुत्तरेण क्षायिकभावापन्नेन दर्शनेन सम्यक्त्वेन, अनुत्तरेण क्षायिकभावापन्नेन 'चरित्तेणं' चारित्रेण विरतिपरिणामेन, तथा 'अणुत्तरेण अनुत्तरेण सर्वोत्कृष्टेन 'तवेण'' तपसा द्वादशविधानशनेन, अनुत्तरेण 'वलेण' वलेन शारीरिक शक्त्या, अनुत्तरेण 'वीरिएणं' वीर्येण सामर्थ्येन, अनुत्तरेण आलएणं' आलयेन निर्दोष वसत्या, अनुत्तरेण 'विहारेणं' विहारेण गोचर्यादौ दोषपरिहारपूर्वकं विचरणेन, अनुत्तरया 'भावणाए' भावनया पदार्थानित्यत्वादिभावनया, अनुत्तरया 'खत्तीए' क्षान्त्या क्रोध-निरोधेन, अनुत्तरया'गुत्तीए' गुप्त्या मनोगुप्त्यादिरूपया, अनुत्तरया 'मुत्तीए' मुक्त्या निर्लोभतया अनुत्तरया 'तुट्ठीए' तुष्ट्या सन्तोषेण, अनुत्तरेण 'अज्जवेण' आर्जवेन मायानि-रोधेन अनुत्तरेण मद्दवेण मार्दवेन माननिरोधेन अनुत्तरेण 'लाघवेण 'लाघवेन क्रियानैपुण्येन

को ही नियम से केवलज्ञान की प्राप्ति होती है क्योंकि उस समय जीव १२वें गुणस्थान के अन्त में ज्ञानावरण, दर्शनावरण और अन्तराय इन कर्मोंका--समूल विनाश कर चुका होता हैं, अतः केवलज्ञान के वह ज्ञान बिलकुल समीप पहुँच जाता है, छद्मस्थावस्था का ज्ञान इस क्षायिक ज्ञान के समक्ष अविशुद्ध होता है और यह केवलज्ञान--क्षायिक ज्ञान--परम विशुद्धिवाला होता है--ऐसे केवलज्ञान के समीप पहुँचे हुए ज्ञान से, यावत्पदग्राह्य--अनुत्तर दर्शन से, अनुत्तर चारित्र से "अणुत्तरेणं तवेणं" तथा सर्वोत्कृष्ट तप से "बलेणं--वीरिएणं आलएणं विहारेणं" अनुत्तर बल से, अनुत्तर निर्दोष वसति से, अनुत्तर विहार से--गोचरी आदि में दोष परिहार पूर्वक विचरण से, "भावणाए" अनुत्तर भावना से--पदार्थों सम्बन्धी अनित्यत्वादि विचारधारा से, "खंतिए" अनुत्तर क्षान्ति से--क्रोध के निरोध से, "गुत्तीए" अनुत्तर मनोगुप्त्यादि रूप गुप्ति से, "मुत्तीए" अनुत्तर निर्लोभतारूप मुक्ति से,"तुट्ठीए" अनुत्तर सतोष से, "अज्जवेणं:' अनुत्तर आर्जव--माया

ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રના યોગમાં 'अणुत्तरेणं णाणेणं चरित्तेणं' અનુત્તરજ્ઞાનથી ક્ષપકશ્રેણી પર આરૂઢ થયેલા જીવને નિયમથી કેવલ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે કેમકે--તે સમયે જીવે ૧૨ માં ગુણસ્થાનના અંતમાં જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ અને અંતરાય એ કર્મોનો સમૂળ વિનાશ કરી ચૂકેલ હોય છે તેથી કેવળજ્ઞાનની બિલકુલ નજીક તે પહોંચી જાય છે.છદ્મસ્થાવસ્થાનું જ્ઞાન આ ક્ષાયિક જ્ઞાન પાસે અવિશુદ્ધ હોય છે. અને તે--કેવળ જ્ઞાન--ક્ષાયિકજ્ઞાન પરમવિશુદ્ધ હોય છે. એવા કેવળજ્ઞાનની સમીપ પહોંચેલા જ્ઞાનથી યાવત્પદગ્રાહ્ય--અનુત્તરદર્શનથી અનુત્તર ચારિત્રથી 'अणुत्तरेणं तवेणं' તથા સર્વોત્કૃષ્ટ તપથી, 'बलेण वीरिएणं आलएणं विहारेणं' અનુત્તર બળથી, અનુત્તર નિર્દોષ વસતિથી, અનુત્તર--વિહારથી ગોચરી વિગેરેમાં દોષ નિવૃત્તિપૂર્વક વિચરણથી 'भावणाए' અનુત્તરભાવનાથી પદાર્થો સંબંધી અનિત્યત્વાદિ વિચારધારાથી 'खंतीए' અનુત્તરક્ષાંતિથી--ક્રોધના નિરોધથી 'गुत्तीए' અનુત્તર મનોગુપ્ત્યાદિરૂપ ગુપ્તિથી 'मुत्तीए' અનુત્તર નિર્લોભતારૂપ મુક્તિથી 'तुट्ठीए' અનુત્તર સંતોષથી 'अज्जवेणं' અનુત્તર આર્જવ--માયા નિરોધથી, 'मद्दवेणं' અનુત્તરમાન-

अनुत्तरेण 'सुचरिय सोवचियफलनिव्वाणमग्गेण' सुचरितसोपचितफलनिर्वाणमार्गेण-सुचरितस्य सदाचरणस्य पुण्यस्य यत् सोपचितम्-उपचितेन उपचयेन सहितं सोपचितं पुष्टं यत्फलं परिणामो निर्वाणमार्गः असाधारणरत्नत्रयरूपस्तेन तथाभूतेन च 'अप्पाणं भावेमाणस्स' आत्मान भावयतः वासयतः 'अणंते' अनन्तम् निरवसानं विनाश-रहितत्वात्, 'अणुत्तरे' अनुत्तर सर्वोत्कृष्टं, तत उत्कृष्टस्याभावात्, 'णिव्वाघाए' निर्व्याघातं व्याघातवर्जित-कटकुड्यादिभिरप्रतिहतत्वात्, 'णिरावरणे" निरावरणम्-आवरण-वर्जितं क्षायिकत्वात्, 'कसिणे' कृत्स्नं-समग्रं सकलार्थग्राहकत्वात्, 'पडिपुण्णे' प्रति-पूर्ण-सर्वतः पूर्ण चन्द्रवत् सकलस्वांशयुक्तत्वात् इति अनन्तेत्यादिविशेषणविशिष्टं 'केवल

निरोध से, ' मद्दवेणं" अनुत्तर माननिरोधरूप मार्दव से, "लाघवेणं" अनुत्तर लाघव से-क्रिया में नैपुण्य से और "सुचरिय सोवचियफलनिव्वाणमग्गेणं" अनुत्तर सुचरित सोपचितफलनिर्वाण मार्ग से-सुचरित-सदा-चरणरूप पुण्य का जो सोपचित-पुष्ट फल-निर्वाणमार्ग जो कि असाधारण रत्नत्रयरूप है उससे 'अप्पाणं भावे माणस्स" अपने आपको भावित करते हुए "अणंते अणुत्तरे निव्वाधाए निरावरणे कसिणे पडिपुण्णे केवलवरनाणदसणे समुप्पण्णे" अनन्त, अनुत्तर, निर्व्याघात, निरावरण, कृत्स्न, प्रतिपूर्ण, केवलवरज्ञान दर्शन उत्पन्न हो गया, केवलवरज्ञानदर्शन के इन विशेषणो का साराश ऐसा है कि यह विनाश रहित होता है इसलिये अनन्त कहा गया है, सर्वोत्कृष्ट होता है इसलिये अनुत्तर कहा गया है, क्योंकि इससे उत्कृष्ट और ज्ञान दर्शन नहीं होता है। यह कट कुडय आदि आवरणों द्वारा अप्रतिहत होता है इसलिये इसे व्याघातवर्जित कहा गया है, क्षायिकरूप होने से यह आवरण से वर्जित होता है इसलिये निरावरण कहा गया है, सकलार्थ का ग्राहक होता है-मूर्त पदार्थ और अमूर्त पदार्थ इन सबको यह ग्रहण करने-वाला होता है-इसलिये इसे कृत्स्न कहा गया है, सब तरफ से यह पूर्ण होता है-चन्द्र की तरह

નિરોધરૂપ માર્દવથી 'लाघवेणं' અનુત્તર લાઘવથી-ક્રિયામા નિપુણતાથી અને 'सुच रियसोवचियफलनिव्वाणमग्गेणं' અનુત્તર સુચરિત સોપચિત ફળ નિર્વાણ માર્ગથી સુચ રિત-સદાચરણરૂપ પુણ્યનુ જે સોપચિતિ-પુષ્ટ-ફળ-નિર્વાણ-માર્ગ કે જે અસાધારણ રત્નત્રયરૂપ છે, તેનાથી 'अप्पाणं भावेमाणस्स' પોતેપોતાને ભાવિત કરતા 'अणंते अणुत्तरे निव्वाघाए निरावरणे कसिणे पडिपुण्णे केवलवरनाणदंसणे समुप्पण्णे' અનત, અનુત્તર, નિર્વ્યાઘાત, નિરાવરણ કૃત્સ્ન, પ્રતિપૂર્ણ, કેવલવર જ્ઞાનદર્શન ઉત્પન્ન થયા કેવલવર જ્ઞાન દર્શનના ઉપર્યુક્ત વિશેષણોનો સારાશ આ પ્રમાણે છે કે એ વિનાશ રહિત હોય છે એથી અનત કહેવામા આવેલ છે, સર્વોત્કૃષ્ટ હોય છે એથી અનુત્તર કહેવામાં આવેલ છે, કેમકે એનાથી ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાન-દર્શનની શકયતા જ હોતી નથી તે કટ, કુડ્ય વગેરે આવરણો દ્વારા અપ્રતિહત હોય છે. એથી આને વ્યાઘાત વર્જીત કહેવામા આવેલ છે ક્ષાયિકરૂપ હોવાથી આ આવરણથી વર્જિત હોય છે એથી એ નિરાવરણ કહેવામા આવેલ છે. એ સકલાર્થના ગ્રાહક હોય છે. મૂર્ત પદાર્થ અને અમૂર્ત પદાર્થ એ સર્વેને એ ગ્રહણ કરનાર હોય છે. એથી આને કૃત્સ્ન કહેવામાં આવેલ છે એને ચારે તરફથી પૂર્ણ હોય છે, ચન્દ્રની જેમ આ

वरनाणदंसणे' केवलवरज्ञानदर्शनं-केवलम् अद्वितीयत्वात् असहायं वरं श्रेष्ठं ज्ञानं-सामान्यविशेषोभयात्मके ज्ञेयवस्तुनि विशेषावधारणरूपं, दर्शनं च सामान्यावधारणरूप-निर्विशेषं विशेषाणां ग्रहो दर्शनम्' इति वचनात्, तत्तथाभूतं 'समुप्पण्णे' समुत्पन्नम् सम् सम्यक् क्षायिकत्वेनावरणदेशस्याप्यभावादुत्पन्नं प्रादुर्भूतमिति। अत्रेदं बोध्यम् यथा दूरात् विभिन्नजातीयवृक्षसमूहं तत्तज्जातीयवृक्षत्वेनानवधारितमवलोकयतो जनस्य सामान्येन यो वृक्षमात्रग्रहः स दर्शनमुच्यते, यत्पुनरासन्नप्रदेशात्तमेव विभिन्नजातीयं

यह सकल अपने अंशो से युक्त होता है, इसलिये इसे प्रतिपूर्ण कहा गया है, ज्ञान को अद्वितीय होने से केवलपद से और अन्यज्ञानादिको की सहायता से रहित होने से वर-श्रेष्ठ कहा गया है, इस तरह का केवलज्ञान उन प्रभु के उत्पन्न हुआ, ज्ञान जो होता है वह सामान्य विशेषधर्मवि-शिष्ट वस्तु का विशेषरूप से निश्चय करनेवाला होता है और दर्शन जो होता है वह सामान्यरूप से ही वस्तु का जानने वाला होता है, "निर्विशेष विशेषाणा ग्रहो दर्शनम्" ऐसा कथन है जिस समय केवलज्ञान केवलदर्शन उत्पन्न होते है उस समय आत्मा में आवरण का एक अंश भी मौजूद नहीं होता है; आवरण का सर्वथा अभाव हो जाता है। यहां इस प्रकार समझना चाहिये जब कोई मनुष्य दूर से विभिन्न जातिवाले वृक्षों के समूह को देखता है तब उसे यह प्रतीत नहीं होता है कि इस वृक्ष समूह में अमुक अमुक जाति के अमुक अमुक वर्ण आदि के वृक्ष है वहां तो सामान्यरूप से ही वृक्षत्व जाति का ज्ञान होता है, अतः ऐसा जो यह ज्ञान है इसी का नाम दर्शन है और जब वही मनुष्य पास में पहुंच जाता है तो उसे यह आमलकी है, यह खदिर है, यह पलास है इत्यादि रूप से जो ज्ञान होता है वह विशेषग्राही ज्ञान कहा जाता है यही ज्ञान और दर्शन में भेद है।

પોતાના સર્વ અંશોથી યુક્ત હોય છે, એથી આને પ્રતિપૂર્ણ કહેવામાં આવેલ છે. જ્ઞાન અદ્વિતીય હોવા બદલ, કેવલ પદથી અને અન્ય-જ્ઞાનાદિકોની સહાયતાથી રહિત હોવા બદલ વર-શ્રેષ્ઠ કહેવામાં આવેલ છે આ જાતનું કેવળ જ્ઞાન તે પ્રભુને ઉત્પન્ન થયું જ્ઞાન જે હોય છે તે સામાન્ય વિશેષ ધર્મ વિશિષ્ટ વસ્તુનો વિશેષ રૂપથી નિશ્ચય કરનારુ હોય છે. અને દર્શન હોય છે તે સામાન્ય રૂપથી જ વસ્તુને જાણનારુ હોય છે "निर्विशेष विशेषाणां ग्रहो दर्शनम्" આવું કથન છે. જે સમયે કેવળ જ્ઞાન, કેવળ દર્શન ઉત્પન્ન થાય છે, તે સમયે આત્મામા આવરણનો એક અશ પણ વિદ્યમાન હોતો નથી એટલેકે આવરણનો સર્વથા અભાવ થઈ જાય છે અહીં આ પ્રમાણે સમજવુ જોઈએ કે જ્યારે કોઈ મનુષ્ય દૂરથી વિભિન્ન જાતિવાળા વૃક્ષોના સમૂહને જુએ છે ત્યારે તેને એવી પ્રતીતિ થતી નથી કે આ વૃક્ષ સમૂહમા અમુક જાતિના કે અમુક-અમુક વર્ણ આદિના વૃક્ષો છે ત્યાં તો જોનારને સામાન્ય રૂપથી વૃક્ષત્વ જાતિનુ જ જ્ઞાન થાય છે એથી આવું જે જ્ઞાન છે, તે જ દર્શન કહેવાય છે અને જ્યારે તે જ જોનારી વ્યકિત પાસે પહોંચે છે ત્યારે તેને આ આમલકી છે, આ ખદિર છે, આ પલાશ છે વગેરે રૂપથી જ્ઞાન થાય છે. એ જ્ઞાન વિશેષગ્રાહી જ્ઞાન કહેવાય છે જ્ઞાન અને દર્શનમાં આટલો જ તફાવત છે

वृक्षसमूहमुत्पश्यतस्तत्तज्जातीयविशिष्टवृक्षग्रहः स ज्ञानमुच्यते । अयमेव ज्ञानदर्शनयोर्विशेषः । ननु ज्ञानदर्शनयोर्विशेषसामान्यग्राहित्वेन भेदे केवलज्ञानदर्शनयोः प्रत्येकं सकलार्थग्राहकता न स्यात्, युज्यते च एकैकस्य सकलार्थग्राहकत्वम् ? इति चेत्, आह-ज्ञानक्षणे केवलिनो ज्ञान सकलविशेषान् गृह्णन् प्रकाशते इति सकलविशेषरूपं सामान्यमपि प्रतिभातमेव । दर्शनक्षणे तु दर्शनं सामान्यं गृह्णन् प्रकाशते इति सकलविशेषा अपि प्रतिभाता एव, विशेषरहितस्य सामान्यस्य ग्रहणासंभवात् । अत एव 'निर्विशेषं विशेषाणां ग्रहो दर्शनम्' इत्युच्यते । अतो-ज्ञानदर्शनयोः प्रत्येकसकलार्थग्राहित्वं न विरुध्यते । परमयं विशेषः ज्ञाने प्राधान्येन विशेषाः गौणत्वेन सामान्यं, दर्शने तु प्राधान्येन सामान्यं गौणत्वेन विशेषा इति । अथ समुत्पन्नकेवलज्ञानो भगवान् यथा जातस्तदाह-'जिणे जाए' इत्यादि । समुत्पन्नकेवलज्ञानी स भगवान् 'जिणे' जिनो रागादिजेता

शंका—ज्ञान और दर्शन में विशेषग्राहकता और सामान्यग्राहकता की अपेक्षा से यदि भेद माना जाता है तो फिर केवली के ज्ञान और दर्शन में प्रत्येक में सकलार्थ ग्राहकता नहीं बन सकती है परन्तु वहां तो सकलार्थ ग्राहकता मानी गई है ? तो इस शंका का उत्तर ऐसा है कि केवली का ज्ञान ज्ञानक्षण में सकल विशेषों को ग्रहण करता हुआ ही प्रकाशित होता है सो उस समय सकल विशेषरूप जो सामान्य है वह अप्रकाशित नहीं रहता है वह भी प्रकाशित हो जाता है, इसी तरह जब दर्शन क्षण में दर्शन सामान्यका प्रकाशन करता है—तब सकलविशेष भी प्रकाशित हो जाते है क्योंकि विशेषरहित सामान्य का ग्रहण होना असभव है । इसलिये "निर्विशेष विशेषाणां ग्रहो दर्शनम्" ऐसा कहा गया है । इसलिये ज्ञानदर्शन इन दोनों में से प्रत्येक में सकलार्थग्राहकता विरुद्ध नहीं होती है । परन्तु विशेषता यही है कि ज्ञान में विशेष को प्रधानता रहती है और सामान्य की गौणता रहती है और दर्शन में सामान्य की प्रधानता रहती है और विशेष की गौणता रहती है । भगवान् को जब केवल ज्ञान उत्पन्न हो गया—तब प्रभु "जिणे

શકા —જ્ઞાન અને દર્શનમા વિશેષ ગ્રાહકતા અને સામાન્ય ગ્રાહકતાની અપેક્ષાથી જે ભેદ માનવામા આવે તો પછી કેવલીના જ્ઞાન અને દર્શનમા પ્રત્યેકમા સકલાર્થ ગ્રાહકતા સિદ્ધ થઈ શકતી નથી પર તુ ત્યાં તો સકલાર્થ ગ્રાહકતા માનવામાં આવી છે ? તો આ શંકાના જવાબમા આમ કહી શકાય કે કેવલીનુ જ્ઞાન ક્ષણમા સકલ વિશેષણોને ગ્રહણ કરતાં કરતાં પ્રકાશિત થાય છે, એટલા માટે તે સમયે સકલ વિશેષ રૂપ જે સામાન્ય છે તે અપ્રકાશિત રહેતુ નથી પણ તે પ્રકાશિત થઈ જાય છે આ પ્રમાણે જ્યારે દર્શનક્ષણમા દર્શન સામાન્યનુ પ્રકાશન કરે છે ત્યારે સકલ વિશેષ પણ પ્રકાશિત થઈ જાય છે, કેમકે વિશેષ રહિત સામાન્યનું ગ્રહણ થવુ અસભવ છે એથીજ "निर्विशेषं विशेषाणां ग्रहो दर्शनम्" આમ કહેવામાં આવ્યું છે. એથી જ્ઞાનદર્શન એ બન્નેમાથી દરેકમા સકલાર્થ ગ્રાહકતા વિરુદ્ધ હોતી નથી. પણ વિશેષતા આ પ્રમાણે છે કે જ્ઞાનમા વિશેષની પ્રધાનતા રહે છે. અને સામાન્યની ગૌણતા રહે છે અને દર્શનમાં સામાન્યની પ્રધાનતા રહે છે અને વિશેષની ગૌણતા રહે છે. ભગવાનને જ્યારે કેવળ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયુ ત્યારે પ્રભુ "जिणे जाए" જિન—એટલે કે

'जाए' जातः, ततः स 'केवली' केवली श्रुतज्ञानादि सहायवर्जितज्ञानवान्, अतएव 'सव्वन्नू' सर्वज्ञः विशेषांशप्राधान्येन सर्वपदार्थज्ञाता, 'सव्वदरिसी' सर्वदर्शी सामान्यांश-प्राधान्येन सर्वपदार्थज्ञाता सन्' स णेरइयतिरियनरामरस्स' स नैरयिकतिर्यङ्नरा-मरस्य-नैरयिकाश्च नराश्च अमराश्चेति-नैरयिकतिर्यङ्नरामराः, तः सहितो यः स तस्य तथाभूतस्य 'लोगस्स' लोकस्य पञ्चास्तिकायात्मकक्षेत्रखण्डस्य, उपलक्षणात् अलो-कस्य नभः प्रदेशमात्रात्मकक्षेत्रविशेषस्यापि पज्जवे' पर्यायान् क्रमभाविस्वरूपविशेषान् 'जाणइ' जानाति केवलज्ञानेन, 'पासइ' पश्यति केवलदर्शनेनेति । तानेव पर्यायानाह- 'तं जहा' इत्यादिना । 'तं जहा' तद्यथा 'आगइं' आगतिं नैरयिकदेवगतिभ्यां च्यु-त्वा तिर्यग्योनौ मनुष्ययोनौ वा आगमनम् 'गइं' गतिं मनुष्यगतौ तिर्यग्गतौ वा मृत्वा देवगतौ नारकगतौ वा गमनं, 'ठिइं' स्थितिं कायस्थितिं भवस्थितिं च 'चवणं' च्य-वनं देवलोकान्नरकाच्च च्युतिं, 'उववायं' उपपातं देवगतौ नारकगतौ वा जन्म, 'भुत्तं'

जाए" जिन-रागादिकों के जेता हो गये, "केवली" केवली हो गये-श्रुतज्ञान आदि की सहायता से वर्जित ज्ञान वाले बन गये, अतएव "सव्वन्नू" सर्वज्ञ-विशेषांशों की प्रधानता को लेकर समस्त पदार्थों के ज्ञाता बन गये, "सव्वदरिसी" सर्वदर्शी-सामान्यांश की प्रधानता लेकर सर्व पदार्थों के ज्ञाता दृष्टा बन गये, "स णेरइयतिरियनरामरस्स लोगस्स पज्जवे जाणइ पासइ" इस तरह वे प्रभु नैरयिक, तिर्यञ्च, नर, और देव इन से युक्त इस पञ्चास्तिकायात्मक लोक के और उपलक्षण से नभः प्रदेशमात्रात्मक अलोक के ज्ञाता दृष्टा बन गये अर्थात् लोक और अलोक की जो क्रम-भावी पर्यायें है उन सब के हस्तामलकवत् देखने जानने वाले हो गये, "तं जहा-आगइं गइं ठिइं चवणं उववायं भुत्तं कडं पडिसेवियं-आवीकम्मं रहोकम्मं" नैरयिक और देवगति से चव-कर मनुष्य अथवा तिर्यञ्च गति में आगमन के मनुष्यगति और तिर्यञ्चगति में से मरकर देवगति अथवा नरकगति में गमन के कायस्थिति के, देवलोक से और नरकलोक से चवन के, देवगति में

રાગાદિકોના વિજેતા-થઈ ગયા. કેવળી થઈ ગયા-શ્રુતજ્ઞાન વગેરેની સહાયતાથી વર્જિત જ્ઞાનવાળા થઈ ગયા એથી તેઓશ્રી 'सव्वन्नू' સર્વજ્ઞ-વિશેષાંશોની પ્રધાનતા લઈને સમસ્ત પદાર્થોના જ્ઞાતા બની ગયા 'सव्वदरिसी' સર્વદર્શી-સામાન્યાંશની પ્રધાનતા લઈને સર્વ પદાર્થોના જ્ઞાતા-દૃષ્ટા-બની ગયા 'स णेरइयतिरियनरामरस्स लोगस्स पज्जवे जाणइ पासइ' આ પ્રમાણે તે પ્રભુ નૈરયિક તિર્યંચ, નર અને દેવ એમનાથી યુક્ત આ પંચાસ્તિ-કાયાત્મક જીવ લોકના અને ઉપલક્ષણથી-નભઃ પ્રદેશમાત્રાત્મક અલોકના જ્ઞાતા-દૃષ્ટા બની ગયા અર્થાત્ લોક અને અલોકના જે ક્રમભાવી પર્યાયો છે, તે સર્વના હસ્તામલકવત્ જોનારા અને જ્ઞાતા થઈ ગયા 'तं जहा-आगइं गइं ठिइं चवणं उववायं भुत्तं कडं पडिसेवियं आवि कम्मं रहोकम्मं નૈરયિક અને દેવગતિથી ચવીને મનુષ્ય અથવા તિર્યંચ ગતિમાં આગ-મનના, મનુષ્ય ગતિ અને તિર્યંચ ગતિમાંથી મૃત્યુ પામીને દેવગતિ અથવા નરકગતિમાં ગમનના, કાયસ્થિતિના, દેવલોકથી અને નરલોકથી ચવનના દેવગતિમાં અને નરકગતિમાં જન્મના, ભુક્તના, એકાન્તમાં અશિતના, કૃતના-એકાંતમાં કૃત ચૌર્યાદિ કર્મના, પ્રતિ સેવિ-

भुक्तम् एकान्तेऽशितं, 'कडं' कृतं एकान्ते कृत चौर्यादि, 'पडिसेविय' प्रतिसेवितं मैथुनादि, 'आवीकम्मं' आविष्कर्म प्रकटकृतम् , 'रहोकम्म' रहःकर्म एकान्तकृतमिति एतान् आगत्यादीन् पर्यायान् स भगवानृषभदेवः केवलज्ञानदर्शनेन जानाति पश्यतीत्यर्थः । तथा 'तं तं कालं' इत्यत्र प्राकृतत्वात्सप्तम्यर्थे द्वितीया, ततश्च 'त त काल मणवयकाए जोगे' तस्मिन् तस्मिन् काले मनोवाक्कायान् योगान् करणत्रयरूपान् 'एवमादी' एवमादीन एवम्प्रकारान् 'जीवाणवि' जीवनामपि 'सव्वभावे' सर्वभावान् समस्तान् जीवधर्मान 'अजीवाणवि सव्वभावे' अजीवानामपि सर्वभावान् समस्तान् जीवधर्मान रूपादीन् जानन् पश्यन् विहरति, तथा 'मोक्खमग्गस्स' मोक्षमार्गस्य रत्नत्रयरूपस्य 'विसुद्धतराए' विशुद्धतरकान अतिशयविशुद्धियुक्तान् कर्मक्षयहेतुभूतान् 'भावे' भावान् ज्ञानाचारादीन् 'जाणमाणे पासमाणे' जानन् पश्यन तथा 'एस' एषः वक्ष्यमाणप्रकारको 'मोक्खमग्गे' मोक्षमार्गः रत्नत्रयात्मकः 'खलु'खलु निश्चयेन 'मम' मम उपदेशकस्य ऋषभस्य 'अण्णेसि च' अन्येषा मदतिरिक्ताना च'जीवाणं' जीवानां

और नरकगति में जन्मके, भुक्तके—एकान्तमे आगत के, कृतके—एकान्त में कृत चौर्यादि कर्म के, प्रतिसेवित के- मैथुनादि कर्म के, आविष्कर्म के—प्रकट में किये गये कर्म के, और रह कर्म के—एकान्त में आचरित कर्म के इस प्रकार से इन गति आगति आदि रूप पर्यायों के वे भगवान् साक्षात् ज्ञाता दृष्टा बन गये इसी तरह वे भगवान् "तं त काल मणवयकाए जोगे एवमादी जीवाणवि सव्वभावे अजीवाणवि सव्वभावे" समस्त जीवो के मन वचन काय रूप योगों के तथा उनसे सम्बन्ध रखने वाले और भी समस्त भावों के और अजीवों के समस्तभावो के—रूपादि अजीव धर्मो के—ज्ञाता दृष्टा बन गये "मोक्खमग्गस्स विसुद्धतराए भावे जाणमाणे पासमाणे" तथा—रत्नत्रयरूप मुक्तिमार्ग के अतिशय विशुद्धियुक्त—सकल कर्मो के क्षय में कारणभूत—भावोके ज्ञानाचार आदिकों के ज्ञाता दृष्टा होते हुए "एस खलु मोक्खमग्गे मम अण्णेसिं च जीवाण हिय सुहणिस्सेयसकरे सव्वदुक्ख विमोक्खणे परमसुह समाणणे भविस्सइ" यह रत्नत्रयात्मक मुक्ति मार्ग निश्चय से मुझ उपदेशक ऋषभ को एव मुझ से अतिरिक्त अन्य भव्य जीवों को हित सुख

તના—મૈથુનાદિ કર્મના, આવિષ્કર્મના, પ્રકટમા કરવામા આવેલ કર્મના અને રહઃ કર્મના—એકાન્તમા આચરિત કર્મના આ પ્રમાણે આ ગતિ—આગતિ આદિ રૂપ પર્યાયોના તે ભગવાન સાક્ષાત્ જ્ઞાતા દૃષ્ટા બની ગયા આ રીતે તે ભગવાન્ 'त तं कालं मणवयकाए जोगे एवमादी जीवाण वि सव्वभावे अजीवाण वि सव्वभावे' સમસ્ત જીવોના મન—વચન, કાયરૂપયોગોના તેમજ તેમનાથી સંબદ્ધ બીજા પણ સમસ્ત ભાવોના અને અજીવોના સમસ્ત ભાવોના રૂપાદિ અજીવ—ધર્મોના—જ્ઞાતા—દૃષ્ટા બની ગયા 'मोक्खमग्गस्स विसुद्धतराए भावे जाणमाणे' તેમજ રત્નત્રય રૂપ મુક્તિ માર્ગના અતિશય વિશુદ્ધિયુક્ત—સકલ કર્મોના ક્ષયમા કારણભૂત—ભાવોના—જ્ઞાના ચાર આદિના જ્ઞાતા—દૃષ્ટા થઈને 'एस खलु मोक्खमग्गे मम अण्णेसिं च जीवाणं हियसुहणिस्सेयसकरे सव्वदुक्खविमोक्खणे परमसुहसमाणणे भविस्सइ' આ રત્નત્રયાત્મક મુક્તિમાર્ગ નિશ્ચય પૂર્વક મને ઉપદેશક ઋષભનેતેમજ મારા સિવાય બીજા

'हियसुहणिस्सेयसकरे' हितसुखनिःश्रेयसकरः, हितः परिणामशुभफलजनकः सुखम् आत्यन्तिकदुःखनिवृत्तिः, निश्रेयस कल्याणकरं सकलकर्मक्षयलक्षणो मोक्षः, एतेषां करः कारक अत एव 'सव्वदुक्खविमोक्खणे' सर्वदुःखविमोक्षणः सर्वदुखेभ्यः शारीरमानसस-कलदुःखेभ्यो जीवान् विमोक्षयति दूरी करोतीति तथा शारीरमानससकलदुःखापनेतेत्यर्थः तत एव 'परमसुहसमाणणे' परमसुखसमापनः परमम् विनाशाभावात् सर्वोत्कृष्टं यत् सुखं सातं तत् सम्यग् याथातथ्येन आपयति प्रापयति ददाति यः स तथा परम सुख-प्रदाता च 'भविस्सइ' भविष्यतीति जानन पश्यंश्च विहरतीति । मूले हि 'सव्वन्नू सव्वदरिसी' इत्युक्तम् । तत्रेत्थं विचिकित्सा जायते केवलज्ञान केवलदर्शन च केवलज्ञान केवलदर्शनावरणयोः क्षीणमोहान्त्यसमय एव क्षीणत्वेन युगपदुत्पद्यते । ततश्च यथा 'सव्वन्नू सव्वदरिसी' इति ज्ञान प्राथम्यक्रमस्तथा 'सव्वदरिसीसव्वन्नू' इति दर्शनप्राथ-म्यक्रमोऽपि भवितुमर्हति, समानन्यायात्' इति । अत्राह–'सव्वाओ लद्धीओ सागारोवउत्त-

---

नि श्रेयसकर है परिणाम मे शुभ है इसलिये हितरूप है, आत्यन्तिक दु ख की निवृत्तिरूप है इस लिए सुखकर है, और सकलकर्मों का क्षय करानेवाला है इसलिए नि श्रेयसकर है, इसी से सकल जीवों के शारीरिक, मानसिक समस्त दु खो की निवृत्ति होती है इसी कारण यह सर्वदु.खविमो-क्षणरूप कहा गया है और इसी से जीवो को अनन्त सर्वोत्कृष्ट जो सुख है उसका यह प्रदाता है पूर्व में हुआ है और आगे भी होगा, इस प्रकार से ज्ञाता दृष्टा बन गये यहां पर "सव्वन्नू सव्व-दरिसी" जो ऐसा सूत्रपाठ कहा गया है उसमें ऐसी विचिकित्सा सदेह हो सकती हैं कि केवल ज्ञान और केवल दर्शन, केवलज्ञानावरण औरे केवल दर्शनारण के क्षीणमोह नामके गुणस्थान के अन्त्य समय में ही क्षीण हो जाने से युगपत् उत्पन्न होते हैं तो फिर जिस प्रकार से सर्वज्ञ सर्व दर्शी ऐसे कथन में ज्ञान की प्रथमता का क्रम कहा गया होता है उसी प्रकार "सव्वदरिसी सव्वन्नू" ऐसा भी दर्शन की प्रथमता का क्रम हो सकता है ? इसके लिए समाधान ऐसा है

બધા જીવોના માટે હિત-સુખ નિઃશ્રેયસ્કર છે, પરિણામમા શુભ છે, એથી હિત રૂપ છે. આત્યન્તિક દુ ખની નિવૃત્તિ રૂપ છે, એથી સુખકર છે અને સકલ કર્મોને ક્ષય કરનારો છે, એથી નિઃશ્રેયસ્કર છે, એથી જ સકલ જીવોના શારીરિક-માનસિક સમસ્ત દુ ખોની નિવૃત્ત થાય છે, એટલા માટે જ આ સર્વદુઃખવિમોક્ષણ રૂપ કહેવામા આવેલ છે અને એથી જ જીવોના અનન્ત સર્વોત્કૃષ્ટ જે સુખ છે, તે સુખને આપનાર એ જ છે, ભૂતકાળમાં પણ સુખ આપનાર એ જ માર્ગ હતો અને ભવિષ્યમા પણ સુખ આપનાર એ જ માર્ગ થશે, આ પ્રમાણે જ્ઞાતા-દૃષ્ટા બની ગયા અહીં "સવ્વણ્ણૂ સવ્વદરિસી" જે આ જાતનો સૂત્રપાઠ કહેવામા આવેલ છે, તેથી એવી વિચિકિત્સા (સ દેહ) થઈ શકે છે કે કેવળ જ્ઞાન અને કેવળ દર્શન કેવળ જ્ઞાનાવરણ અને કેવળ દર્શનાવરણના ક્ષીણ મોહ નામના ગુણસ્થાનના અન્ત્ય-સમયમા જ ક્ષીણ થઈ જવાથી યુગપત્ ઉત્પન્ન થાય છે, તો પછી જે પ્રમાણે સર્વજ્ઞ સર્વદર્શી એવા કથનમા જ્ઞાનની પ્રથમતાનો ક્રમ કહેવામા આવેલ છે તે પ્રમાણે જ "સવ્વદરિસી સવ્વન્નૂ" આ જાતનો પણ દર્શનની પ્રથમતાનો ક્રમ સંભવી શકે છે ? આનું સમાધાન આ

स्स उववज्जति णो अणागारोवउत्तस्स' छाया-सर्वा लब्धयः साकारोपयुक्तस्य उपपद्यन्ते नो अनाकारोपयुक्तस्य-इत्यागमप्रमाणात् उत्पत्तिक्रमेण सर्वदा जिनानां प्रथमे समये ज्ञान द्वितीये समये दर्शनं भवतीति सूचयितु 'सव्वन्नू सव्वदरिसो' अयमेव क्रमः सर्वत्र स्वीक्रियते। इति छद्मस्थानां तु प्रथमे समये दर्शनं द्वितीये समये ज्ञानमुत्पद्यते इत्यपि प्रसङ्गतो विज्ञेयम्। 'परमसुहसमाणणो' इत्यस्य 'परमसुखसमापन्न' छाया समापेः समाणः इति प्राकृतसूत्रेण समापेः समाणादेशाद् बोध्येति ॥सू० ४२॥

मूलम्-तएणं से भगवं समणाणं निग्गंथाणय निग्गंथीणय महव्वयाइं सभावणगाइं छच्च जीवणिकाए धम्मं देसेमाणे विहरइ, तं जहा पुढविकाइए भावणामेगं पंच महव्वयाइं सभावणगाइं भाणियव्वाइं ति उसभस्स णं अरहओ कोसलियस्स चउरासी गणा गणहरा होत्था। उसभस्स णं अरहओ कोसलियस्स उसभसेणपामोक्खाओ चुलसीइं समणसाहस्सीओ उक्कोसिया समणसंपया होत्था। उसभस्स णं अरहओ कोसलियस्स बंभीसुंदरीपामोक्खाओ तिण्णि अज्जिया सयसाहस्सीओ उक्कोसिया अज्जिया संपया होत्था। उसभस्स णं अरहओ कोसलियस्स

कि "सव्वाओ लद्धीओ सागारोवउत्तस्स उववज्जंति" जितनी भी लब्धिया होती हैं वे साकारोपयोग में उपयुक्त जीव के होती है, "णो अणागारोवउत्तस्स" अनाकार उपयोग वाले के नहीं होती हैं, ऐसा आगम का प्रमाण है। उत्पत्तिक्रम की अपेक्षा सर्वदा जिन प्रभु को प्रथम समय में ज्ञान उत्पन्न होता है और द्वितीय समय में दर्शन होता है, इस बात को सूचित करने के लिए "सव्वन्नू सव्वदरिसी" ऐसा ही सूत्रपाठ रखा गया हैं यही क्रम सर्वत्र है। हा, जो जीव छद्मस्थ है उनके तो प्रथम समय में दर्शन और द्वितीय समय में ज्ञान होता है ऐसा जानना चाहिए "परम सुह समाणणो" में समापि के स्थान में प्राकृत सूत्र से समाणादेश हो जाता है तब "समाणण" ऐसा बन जाता है ॥४२॥

પ્રમાણે છે કે "સવ્વાઓ લદ્ધીઓ સાગારોવઉત્તસ્સ ઉવવજ્જંતિ" જેટલી લબ્ધિઓ થાય છે તે સાકારોપયોગમાં ઉપયુક્ત જીવને થાય છે, "ણો અણાગારો સ્સ" અનાકાર ઉપયોગવાળાને હોતી નથી એવું આગમનું પ્રમાણ છે ઉત્પત્તિ ક્રમની અપેક્ષા સર્વદા જિન પ્રભુના પ્રથમ સમયમાં જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે અને દ્વિતીય સમયમા દર્શન હોય છે એ વાતને સૂચિત કરવા માટે "સવ્વન્નૂ સવ્વદરિસસી" એવો જ સૂત્રપાઠ રાખવામા આવેલ છે. એ જ ક્રમ સર્વત્ર છે પણ જે જીવો છદ્મસ્થ છે, તેમને તો પ્રથમ સમયમા દર્શન અને દ્વિતીય સમયમા જ્ઞાન હોય છે આમ જાણવુ જોઈએ પરંતુ જ્યારે "પરમસુહ સમાણણો" માં સમાપિના સ્થાનમા પ્રાકૃત સૂત્રથી સમાણાદેશ થઈ જાય છે ત્યારે "સ " એવુ રૂપ થઈ જાય છે ॥૪૨॥

सेज्जंसपामोक्खाओ तिण्णि समणोवासगसयसाहस्सीओ पंच य साहस्सीओ उक्कोसिया समणोवासगसंपया होत्था। उसभस्स णं अरहवो कोसलियस्स सुभद्दापामोक्खाओ पंच समणोवासिया सयसाहस्सीओ चउपण्णं च सहस्सा उक्कोसिया समणोवासिया संपया होत्था। उसभस्स णं अरहओ कोसलियस्स अजिणाणं जिणसंकासाणं सव्वक्खरसंनिवाईणं जिणोविव अवितहं वागरमाणाणं चत्तारि चउद्दसपुव्वीसहस्सा अद्धट्ठमा या सया उक्कोम्सियो चउद्दसपुव्वी संपया होत्था। उसभस्स णं अरहओ कोसलियस्स णव ओहिणाणिसहस्सा उक्कोसिया ओहिणाणिसंपया होत्था। उसभस्स णं अरहओ कोसलियस्स वीसं जिणसहस्सा, वीसं वेउव्वियसहस्सा छच्चसया उक्कोसिया जिणसंपया वेउव्वियसंपया य होत्था, बारसबिउलमइसहस्सा छच्चसया पण्णासा, बारसवाइसंपया छच्चसया पण्णासा। उसभस्स णं अरहओ कोसलियस्स गइकल्लाणाणं ठिइकल्लाणाणं आगमेसि भद्दाणं बावीसं अणुत्तरोववाइयाणं सहस्सा णव य सया उक्कोसिया अ त्तरोववाइयसंपया होत्था। उसभस्स णं अरहओ कोसलियस्स वीसं समणसहस्सा सिद्धा, चत्तालीसं अज्जियासहस्सा सिद्धा सट्ठि अंतेवासिसहस्सा सिद्धा। अरहओ णं उसभस्स बहवे अंतेवासी अणगारा भगवंतो अप्पेइया मासपरियाया जहा उववाइए सव्वओ अणगारवण्णओ जाव उद्धं जाणू अहोसिरा झाणकोट्ठोवगया संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणा विहरंति। अरहओ णं उसभस्स दुविहा अंतकरभूमी होत्था तं जहा-जुगंतकरभूमी य परियाअंतकरभूमीय। जुगंतकरभूमी जाव असंखेज्जाइं पुरिसजुगाइं परियाअंतकरभूमी अंतो हुत्तपरियाए अंतमकासी ॥सू० ४३॥

छाया—तत खलु स भगवान् श्रमणानां निर्ग्रन्थानां च निर्ग्रन्थीनां च पञ्च महाव्रतानि सभावनकानि षट् च जीवनिकायान् धर्मं देशयन् विहरति, तद्यथा-पृथिवीकायिकान् भावनागमेन पञ्च महाव्रतानि सभावनकानि भणितव्यानीति। ऋषभस्य खलु अर्हतः कौशलिकस्य चतुरशीतिर्गणा गणधरा अभवन्। ऋषभस्य खलु अर्हतः कौशलिकस्य ऋषभ-

सेनप्रमुखाश्चतुरशीतिः णसाहस्त्र्य• उत्कृष्टा श्रमणसम्पदोऽभवन् । ऋषभस्य खलु अर्हत कौशलिकस्य ब्राह्मीसुन्दरीप्रमुखाः तिस्र' आर्यिकाशतसाहस्त्र्यः उत्कृष्टा आर्यिका सम्पदोऽभवन् । ऋषभस्य खलु अर्हत' कौशलिकस्य श्रेयांसप्रमुखास्तिस्रः श्रमणोपासक शतसाहस्त्र्यः पञ्च च साहस्त्र्यः उत्कृष्टाः श्रमणोपासकसम्पदोऽभवन् । ऋषभस्य खलु अर्हतः कौशलिकस्य सुभद्राप्रमुखाः पञ्च श्रमणोपासिकाशतसाहस्त्र्यश्चतुष्पञ्चाशच्च सहस्राणि उत्कृष्टा• श्रमणोपासिकासम्पदोऽभवन् । ऋषभस्य खलु अर्हत कौशलिकस्य अजिनानां जिनसंकाशानां सर्वाक्षरसन्निपातिनां जिनस्येव अवितथं व्यागृणतां चत्वारिचतुर्दशपूर्वी-सहस्राणि अर्द्धाष्टमानि च शतानि उत्कृष्टाश्चतुर्दशपूर्वीसम्पदोऽभवन् । ऋषभस्य खलु अर्हतः कौशलिकस्य नव अवधिज्ञानिसहस्राणि उत्कृष्टा अवधिज्ञानिसम्पदोऽभवन् । ऋषभस्य खलु अर्हतः कौशलिकस्य विंशतिजिनसहस्राणि, विंशतिर्वैकुर्विकसहस्राणि षट् च शतानि उत्कृष्टा जिनसम्पदो वैकुर्विकसम्पदश्चाभवन्, द्वादशविपुलमतिसहस्राणि षट् च शतानि पञ्चाशत्, द्वादशवादिसहस्राणि षट् च शतानि पञ्चाशत् । ऋषभस्य खलु अर्हतः कौशलिकस्य गतिकल्याणानां स्थितिकल्याणानाम् आगमिष्यद्भद्राणां द्वाविंशतिरनुत्तरोप-पातिकानां सहस्राणि नव च शतानि उत्कृष्टा अनुत्तरोपपातिकसम्पदोऽभवन् । ऋषभस्य खलु अर्हतः कौशलिकस्य विंशतिः श्रमणसहस्राणि सिद्धानि, चत्वारिंशत् आर्यिकासह-स्राणि सिद्धानि, षष्टिरन्तेवासिसहस्राणि सिद्धानि । अर्हत खलु ऋषभस्य बहवः अन्ते-वासिन अनगारा भगवतः अप्येकके मासपर्याया, यथा औपपातिके सर्वेक' अणगार वर्णको यावत् ऊर्ध्वजानव अध'शिरसो ध्यानकोष्ठोपगताः संयमेन तपसा आत्मानं भाव-यन्तो विहरन्ति । अर्हतः खलु ऋषभस्य द्विविधाऽन्तकरभूमिरभवत्, तद्यथा युगान्तकर-भूमि पर्यायान्तकरभूमिश्च । युगान्तकरभूमिर्यावदसंख्येयानि पुरुषयुगानि, पर्यायान्तकरभूमिः अन्तर्मुहूर्त्त पर्याये अन्तमकार्षीत् ॥सू० ४३॥

टीका—'तए णं' इत्यादि । 'तएणं से भगवं' ततः खलु स भगवान् ऋषभः 'समणाणं निग्गंथाण य निग्गंथीण य' श्रमणानां निर्ग्रन्थानां च निर्ग्रन्थीनां च श्रमणेभ्य निर्ग्रन्थेभ्यः श्रमणीभ्यो निर्ग्रन्थीभ्यश्च 'सभावणगाइं' सभावनकानि ईर्यादिसमिति भाव-नासहितानि 'पंचमहव्वयाइं' पञ्चमहाव्रतानि प्राणातिपातविरमणादि परिग्रहविरमणा-न्तानि पञ्चसंख्यकानि महाव्रतानि, तथा 'छच्च जीवणिकाए' षट् च जीवनिकायान्=

"तए णं से भगवं समणाणं निग्गंथाण य निग्गंथीण य" इत्यादि ।

टीकार्थ—"तए णं से भगवं समणाणं निग्गंथाण य निग्गंथीण य" इसके बाद उन श्रमण भगवान् ऋषभ देव ने श्रमण निर्ग्रन्थों को एवं निर्ग्रन्थियो को "पच महव्वयाइं सभावणगाइं" पांच २ भावनाओ सहित पांच महाव्रतो का "छच्च जीवणिकाए धम्मं देसेमाणे विहरइ, तं

'तए णं से भगवं समणाणं निग्गंथाण य निग्गंथीण य, इत्यादि ।

टीकार्थ—'तए णं से भगवं समणाणं निग्गंथाण य निग्गंथीण य' त्यार बाद ते श्रमण भगवान ऋषभदेवे श्रमण निर्ग्रंथोने तेमज निर्ग्रंथीओने 'पंचमहव्वयाइं सभाव-णगाइं' पांच पांच भावनाओ सहित पांच महाव्रतोना 'छच्च जीवणिकाए धम्मं देसे माणे

पृथिव्यादित्रसान्तान् जीवनिकायान् इत्येवं रूप 'धम्मं देसेमाणे' धर्मं देशयन्=उपदिशन्=विहरति। अत्र धर्म प्रस्तावे यत् पड्जीवनिकायाः प्रोक्ताः तद् जीवनिकायपरिज्ञानं विना सम्यग् महाव्रतपालनं न संभवतीति सूचयितुमितिबोध्यम्। ननु प्राणातिपातविरमणलक्षणे प्रथमे महाव्रतेऽयं नियमः संभवति, परन्तु मृपावादादिषु चतुर्षु महाव्रतेषु नायं नियमः संभवेत्, भाषाविभागादि परिज्ञानाधीनत्वात्तेपाम्? इति चेत्, आह-महावनस्य पर्यन्तवर्त्तिवृक्षवद् मृपावादविरमणादीनि चत्वारि महाव्रतान्यपि प्राणाति-

जहा-पुढविकाइए भावणागमेण पंच महव्वयाइ सभावणगाइं भाणियव्वइत्ति" पट्विधजीवनिकायो का-पृथिवीकाय, अपूकाय, तेजस्काय, वायुकाय, वनस्पतिकाय और त्रसकाय-इनका उपदेश दिया, अहिंसा महाव्रत, सत्यमहाव्रत, अचौर्यमहाव्रत, ब्रह्मचर्य महाव्रत और परिग्रहत्याग महाव्रत ये पांच महाव्रत है इन महाव्रतो की अराधना के लिये प्रत्येक महाव्रत की ५-५ भावनाएँ कही गई है, इनका वर्णन अन्य आगमो में है, यहा पर धर्मोपदेश के प्रकरण में जो ६ जीव निकायों के सम्बन्ध में कथन आया है उसका कारण यह है कि जब तक छ जीवनिकायों के स्वरूप का परिज्ञान नहीं होगा-तब तक महाव्रतों का परिपालन अच्छी तरह से नहीं हो सकता है, इस बात की सूचना के लिये यहां पर छ जीवनिकायों का कथन किया गया है,

शंका-प्राणातिपात विरमण रूप अहिंसा महाव्रत में यह नियम सभवित होता है, परन्तु मृषावादादि विरमणरूप चार सत्यमहाव्रतादिकों में यह नियम संभवित नहीं होता है क्यो कि इन चार महाव्रतो में तो भाषा आदि के परिज्ञान की आवश्यकता होती हैं, इनके परिज्ञान हुए विना सत्यमहाव्रतादिकों का परिपालन यथार्थरूप में नहीं बन सकता है, सो शंका का समाधान ऐसा है-महावन के पर्यन्तवर्तिवृक्षो की वाड़ की तरह मृषावादविरमणादि जो चार

विहरइ, तं जहा-पुढविकाइए भावणागमेणं पंचमहव्वयाइं भाणियव्वाइंति' ષટ્વિધજીવનિકાયોનો-પૃથિવીકાય, અપ્કાય, તેજસ્કાય, વાયુકાય, વનસ્પતિકાય અને ત્રસકાયનો ઉપદેશ આપ્યો. અહિંસા મહાવ્રત, સત્ય મહાવ્રત અચૌર્ય મહાવ્રત, બ્રહ્મચર્ય મહાવ્રત અને પરિગ્રહ ત્યાગ મહાવ્રત એ પાચ મહાવ્રતો છે આ મહાવ્રતોની આરાધના માટે દરેકે-દરેક મહાવ્રતની પાંચ-પાચ ભાવનાઓ કહેવામાં આવી છે, એમનું વર્ણન અન્ય આગમ ગ્રન્થોમાં છે. અહીં ધર્મોપદેશકના પ્રકરણમા જે ૬ જીવનિકાયોના સબધમાં કથન આવેલ છે, તેનું કારણ આ પ્રમાણે છે કે જ્યા સુધી ૬ જીવનિકાયોના સ્વરૂપનુ પરિજ્ઞાન થશે નહિ, ત્યાં સુધી મહાવ્રતોનું પરિપાલન સારી રીતે થઈ શકશે નહિ એ વાતને સૂચિત કરવા માટે અહી ૬ જીવનિકાયોનું કથન કરવામાં આવેલ છે

શકા:-પ્રાણાતિપાત વિરમણ રૂપ અહિંસા મહાવ્રતમા એ નિયમ સંભવિત હોય છે પરતુ મૃષાવાદાદિ વિરમણ રૂપ ચાર સત્ય મહાવ્રતાદિકોમા એ નિયમ સંભવિત થતો નથી કેમકે એ ચાર મહાવ્રતોમા તો ભાષા વગેરેના પરિજ્ઞાનની આવશ્યકતા હોય છે, એમના પરિજ્ઞાન વિના સત્ય મહાવ્રતાદિકોનુ પરિપાલન યથાર્થ રૂપમા થઈ શકતુ નથી આ પ્રમાણે ઉપર્યુક્ત શંકાનું સમાધાન થઈ શકે છે મહાવ્રતના પર્યન્તવર્તિ વૃક્ષોની વાડની જેમ મૃષા-

पातविरमणलक्षणस्य प्रथममहाव्रतस्यैव रक्षकाणि, तथाहि मृषावादविरमणयुक्तो मुनिः परनिन्दा विरतत्वात् कुलवध्वादीनामहिंसको भवति, अदत्तादानविरमणयुक्तो धनस्वामिनां सचित्तजलफलादीनां च अहिंसको भवति, मैथुनविरमणयुक्तो नवलक्षपञ्चेन्द्रियादीनां, परिग्रहविरमणयुक्तश्च शुक्तिककस्तूरीमृगादीना च अहिंसको भवतीति जीवनिकायपरिज्ञानं सर्वेष्वपि महाव्रतेषु समुपयोगीति। धर्मस्वरूपमेव विवृणोति 'तं जहा' तद्यथा 'पुढवि काइए' पृथिवीकायिको जीवनिकायः, सूचामात्रत्वात् सूत्रस्यात्र लाघवार्थं 'पृथिवीकायिक इत्येवोपात्त, ततश्च–अप्कायिकः तेजस्कायिको वायुकायिको वनस्पतिकायिकस्त्रसकायिक-' इति संग्राह्यम्, तथा–'सभावणागमेणं' सभावनकानि=ईर्यासमित्यादि भावना युक्तानि 'पंचमहव्वयाइं 'पञ्च महाव्रतानि 'सभावणगाइं' सभावनागमेन=आचाराङ्गद्वि-

महाव्रत है वे प्राणातिपात–विरमणरूप प्रथम अहिंसा महाव्रत के ही रक्षक है जो मुनि मृषावाद विरमणरूप चार महाव्रतों से युक्त होता है वह परनिन्दाविरत हो जाने के कारण कुलवध्वादिकों का अहिंसक हो जाता है, अदत्तादान विरमण वाला मुनि धनस्वामियो के सचित्त जल फलादिकों का अहिंसक हो जाता है, मैथुनविरमणयुक्त मुनि नौ लाख–पञ्चेन्द्रियों की हिंसा से रहित हो जाता है और परिग्रह विरमण वाला मुनि शुक्तिक कस्तूरीमृगादिकों का अहिंसक हो जाता है, इस तरह से जीवनिकायों का परिज्ञान सब ही महाव्रतों में समुपयोगी है, सूत्र सूचामात्र होता है इससे यहां आये हुए पृथिवीकायिक पद से अप्कायिक, तेजस्कायिक, वायुकायिक, वनस्पति कायिक और त्रसकायिक इन ५ निकायो का ग्रहण हो जाता है ईर्यासमिति आदि भावनाओं से युक्त पांच महाव्रत पालने का जो प्रभु ने उपदेश दिया है सो उन भावनाओं को जानने के लिए आचाराङ्ग द्वितीयश्रुतस्कंध सूत्र के अन्तर्गत भावना नामक अध्ययनवर्ती जो पाठ है उसे हृदयङ्गम कर लेना चाहिए, उसी के अनुसार पाच भावनाओ सहित इन पांच महाव्रतों का परिपालन करना चाहिए,

વાદાદિ વિરમણાદિ જે ચાર મહાવ્રતો છે તે પ્રાણાતિપાત–વિરમણરૂપ પ્રથમ અહિંસા મહાવ્રતના જ રક્ષક છે જે મુનિ મૃષાવાદવિરમણ રૂપ ચાર મહાવ્રતોથી યુક્ત હોય છે, તે પરનિંદા વિરત હોવાથી કુલ વધ્વાદિકો માટે અહિંસક થઈ જાય છે અદત્તાદાન વિરમણવાળા મુનિ ધનસ્વામીઓના સચિત્ત જળ ફલાદિકોના અહિંસક થઈ જાય છે. મૈથુન વિરમણ યુક્ત મુનિ નવ લાખ પંચેન્દ્રિયોની હિંસાથી રહિત થઈ જાય છે અને પરિગ્રહ વિરમણ વાળા મુનિ શુક્તિ કસ્તૂરી મૃગાદિકોના અહિંસક થઈ જાય છે. આ પ્રમાણે જીવ-નિકાયોનું પરિજ્ઞાન સર્વમહાવ્રતોમાં સમુપયોગી છે. સૂત્ર સૂચામાત્ર હોય છે તેથી અહીં આવેલા પૃથિવીકાયિક પદથી અપ્કાયિક, તેજસ્કાયિક, વાયુકાયિક, વનસ્પતિ કાયિક અને ત્રસકાયિક એ પાચ નિકાયોનુ ગ્રહણ થાય છે. ઈર્યાસમિતિ આદિ ભાવનાઓથી યુક્ત પાંચ મહાવ્રત પાળવાનો જે પ્રભુએ ઉપદેશ આપ્યો છે, તો તે ભાવનાઓના જ્ઞાન માટે આચારાંગ સૂત્રના બીજાશ્રુતસ્કંધમા જે ભાવના નામના અધ્યયનવર્તી પાઠ છે, તેને હૃદય ગમ કરવો જોઈએ. તે મુજબ જ પાંચ ભાવનાઓ સહિત એ પાચ મહાવ્રતોનું પરિપાલન કરવુ જોઈએ.

तीयश्रुतस्कन्धान्तर्गतभावनानामकाध्ययनवर्त्तिपाठानुसारेणात्र 'भाणियव्वाइंति' भणितव्यानि-वक्तव्यानीति । नन्वत्र सूत्रे उद्देशकोटौ 'पंचमहव्वयाइं सभावणगाइं छच्च जीवणिकाए' इत्युक्तम् निर्देशकोटौ तु 'पुढविकाइए भावणागमेणं पच महव्वयाइं सभावणगाइं भाणियव्वाइंति' इति वैपरीत्येनोक्तम् इति पूर्वोक्तेः पश्चादुक्तिर्विरुध्यते ? इति चेत्, आह-उद्देशकोटौ पश्चादुक्तानामपि पृथिवीकायिकादीनां निर्देशकोटौ यत्प्रथमत उपादानं तत् स्वल्पवक्तव्यतया 'सूचीकटाह' न्यायेन विचित्रा सूत्राणां कृतिराचार्यस्य' इति न्यायेन वा बोध्यमिति । ननु यथा यतिधर्मः प्रोक्तः तथैव भगवता गृहिधर्मसंविग्नपाक्षिकधर्मावपि वक्तव्यौ मोक्षाङ्गत्वात्, यदुक्तम्—"सावज्जजोगपरिवज्जणाउ सव्वुत्तमो जइधम्मो । बीओ सावगधम्मो, संविग्गपक्खपहो ॥१॥"

छाया—सावद्ययोगपरिवर्जनात्तु सर्वोत्तमो यतिधर्मः ।
द्वितीयः श्रावकधर्मः तृतीयः संविग्न पक्षपथः ॥१॥ इति,

शंका—इस सूत्र में उद्देश्यकोटि में "पंच महव्वयाइं समावणगाइं छच्च—जीवनिकाए" ऐसा पाठ कहा गया है और निर्देशकोटि में "पुढविकाइए भावणागमेण पंच महव्वयाइं समावणगाइ भाणियव्वाइति" ऐसा पाठ कहा है—सो इस प्रकार विपर्यय कथन से परस्पर में पश्चात् उक्त भी पृथिवीयायिक आदिकों का निर्देशकोटि में जो प्रथमत. उपादान किया गया हैं वह उनके सम्बन्ध में स्वल्पवक्तव्यक्ता होने के कारण "सूची कटाह" न्याय के अनुसार किया गया है आचार्यजन की सूत्रो की रचना विचित्र होती हैं ।

शंका-भगवान् ने जिस प्रकार यति धर्म कहा है उसी प्रकार उन्हों को गृहस्थधर्म और संविग्नपाक्षिक धर्म भी कहना चाहिये था, क्योंकि ये दो धर्म भी परम्परारूप से मोक्ष के कारणभूत हैं । तदुक्तम्—"सावज्जजोगपरिवज्जणा उ सव्वुत्तमो जइधम्मो । बीओ सावगधम्मो तइओ सविग्गपक्खपहो ॥१॥ जिसमें मन, वचन, काय, कृत,, कारित और अनुमोदना से सर्व सावद्ययोग का परिवर्जन हो जाता है वह यतिधर्म है, इससे उतरता श्रावक

શંકા.—આ સૂત્રમાં ઉદ્દેશ કોટિમા "पंच महव्वयाइं सभावणाइं छच्चजीवनिकाए" એવો પાઠ કહેવામાં આવેલ છે, અને નિર્દેશ કોટિમાં "पुढविकाइए भावणागयेणं पंचमहव्वयाइ सभावणगाइ भाणियव्वाइ ति" એવો પાઠ છે. તો આ જાતના વિપર્યય કથનથી પરસ્પર પાઠોમાં અંતર આવે છે તો આ અંતરનું કારણ શું ?

ઉત્તર :-ઉદ્દેશ કોટિમા પશ્ચાત્ ઉક્ત પણ પૃથિવી કાયિક આદિકોનું નિર્દેશ કોટિમાં જે પ્રથમત. ઉપાદાન કરવામા આવેલ છે તે એમના સંબધમા સ્વલ્પવક્તવ્યતા હોવાથી "સૂચી કટાહ" ન્યાય મુજબ કરવામા આવેલ છે આચાર્યજનોની સૂત્ર-રચના વિચિત્ર હોય છે.

શંકા :-ભગવાને જે પ્રમાણે યતિ ધર્મ કહેલો છે, તે પ્રમાણે જ ગૃહસ્થ ધર્મ અને સંવિગ્ન પાક્ષિક ધર્મ વિષે પણ નિરૂપણ કરવું જોઈતું હતું કેમકે એઓ બન્ને ધર્મ પણ પરંપરા રૂપથી મોક્ષના કારણભૂત છે. તદુક્તમ્ :-सावज्जजोगपरिवज्जणा उ सव्वुत्तमो जइधम्मो, बीओ सावगधम्मो तइओ संविग्गपक्खपहो ॥૧॥ જેમાં મન-વચન-કાય, કૃત-

अत्राह—सर्वसावद्यवर्जनीयत्वेन देशनायां प्रथमं यतिधर्मस्य देशनीयत्वात्, मोक्षपथस्यात्यासन्नत्वात्, श्रमणसंघस्य प्रथमं व्यवस्थापनीयत्वाच्च सर्वतः प्रथमं यतिधर्मोपदेशो भगवता कृतः, ततस्तदङ्गभूतौ श्रावकधर्म सविग्नपाक्षिकधर्मावपि भगवता समुपदिष्टावेव, अत एव तौ शास्त्रेषु समुपलभ्येते, भगवदनुपदिष्टत्वे तु तयो र्नामापि श्रोतुमशक्यम्। अत्र तु श्रमणधर्मस्यैव यदुपादानं तल्लाघवार्थमुक्तम्। अतः श्रावकधर्मयतिधर्मावपि भगवदुक्तत्वे नात्र संग्राह्यावेवेति। अथ भगवत्कृतधर्मोपदेशप्रभावेण बहवो भगवदनुयायिनो जाता, तेषां यावन्तः संघा-जातास्तानाह—'उसभस्स णं' इत्यादिना। 'उसभस्स णं अरहओ कोसलियस्स चउरासीगणा गणहरा होत्था' ऋषभस्य खलु अर्हतः कौशालिकस्य चतुरशीतिर्गणाः चतुरशीतिर्गणधराश्च अभवन्। अत्रेद बोध्यम्—यस्य भगवतो यावन्तो गणा भवन्ति तस्य तावन्त एव गणधरा भवन्ति। तदुक्तं='जावइया जस्स गणा तावइया गणहरा तस्स' छाया—यावन्तो यस्य गणास्तावन्तो गणधरास्तस्य

का धर्म और सविग्नपाक्षिक का धर्म हैं, सो इस शका का समाधान ऐसा है कि सर्वप्रथम प्रभु देशना में यधिधर्म का ही व्याख्यान करते है, क्योकि वही देशनीय बतलाया गया है. इसका कारण भो यही हैं कि यतिधर्म में हो सर्व प्रकार से सावद्ययोग का परिहार होता है. इसी से वह मोक्षपथ के अत्यासन्न होता कहा गया हैं। श्रावकधर्म और सविग्न पाक्षिक धर्म ये दो धर्म यतिधर्म के अङ्गभूत कहे गये हैं सो इनका भी प्रभु ने उपदेश दिया ही है. यदि ऐसा न होता तो शास्त्रो में जो इनका वर्णन किया गया मिलता है वह नहीं मिलता। यहां पर जो यतिधर्म का ही उपासन किया गया है वह लाघव के लिये किया गया है इसलिये श्रावकफर्म और यतिधर्म ये दोनो धर्म भगवदुपदिष्ट होने से यहो पर सग्राह्य ही हैं। भगवान् द्वारा उपदिष्ट हुए धर्मोपदेश के प्रभाव से अनेक मनुष्य उनके अनुयायी हो गये। "उसभस्स णं अरहओ कोसलियस्स चउरासो गणा गणहरा होत्था" उस समय उन कौश

કારિત અને અનુમોદનાથી સર્વ સાવદ્યયોગનુ પરિવર્જન થઈ જાય છે તે યતિ ધર્મ છે એનાથી ઉતરતો શ્રાવક ધર્મ અને સવિગ્ન પાક્ષિક ધર્મ છે તો આ શંકાનુ સમાધાન આ પ્રમાણે છે કે સર્વ પ્રથમ પ્રભુ દેશનામા યતિ ધર્મનુ જ વ્યાખ્યાન કરે છે, કેમકે તે જ દેશનીય કહેવામા આવેલ છે આનુ કારણ આ પ્રમાણે છે કે યતિ ધર્મમાં જ સર્વ પ્રકારથી સાવદ્યયોગનો પરિહાર થાય છે એથી જ તે મોક્ષપથનો અત્યાસન્ન છે, એવું કહેવાય છે શ્રાવક ધર્મ અને સંવિગ્નપાક્ષિક ધર્મ એઓ બન્ને ધર્મો યતિ ધર્મના અગભૂત કહેવામાં આવેલ છે, પ્રભુએ એમનો પણ ઉપદેશ આપેલો જ છે જો એવુ ન હોત તો શાસ્ત્રોમાં જે એમનું વર્ણન મળે છે તે મળત નહિ. અહીં જે યતિ ધર્મનુ ઉપાદાન કરવામાં આવેલ છે તે લાઘવના માટે કરવામા આવેલ છે, એથી જ શ્રાવક ધર્મ અને યતિ ધર્મ એઓ બન્ને ધર્મો ભગવદુપદિષ્ટ હોવાથી અહીંસંગ્રાહ્ય જ છે ભગવાન્ દ્વારા ઉપદિષ્ટ ધર્મોપદેશના પ્રભાવથી ઘણા મનુષ્યો તેમના અનુયાયીઓ થઈ ગયા, 'उसभस्स णं अरहओ कोसलियस्स चउरासो गणा गणहरा होत्था' તે સમયે તે કૌશાલક ઋષભ પ્રભુને ૮૪ ગણઅને

इति । भगवतः साधुसंख्यामाह-'उसभस्स णं अरहओ कोसलियस्स उसभसेणपामोक्खाओ चुलसीइं समणसाहस्सीओ' ऋषभस्य खलु अर्हतः कोशलिकस्य ऋषभसेन प्रमुखाश्चतुरशीतिः श्रमणसाहस्र्यः=चतुरशीतिसहस्रसंख्यकाः श्रमणाः 'उक्कोसिया समणसंपया होत्था' उत्कृष्टाः श्रमणसम्पद अभवन् । साध्वी संख्यामाह-'उसभस्स णं अरहओ कोसलियस्स बंभी सुन्दरी पामोक्खाओ तिण्णि अज्जियासयसाहस्सीओ' ऋषभस्य खलु अर्हतः कौशलिकस्य ब्राह्मी सुन्दरी प्रमुखाः तिस्रः आर्यिकाशतसाहस्र्यः त्रिलक्षसंख्यकाः उत्कृष्टाः साध्व्यः 'उक्कोसिया अज्जियासंपया होत्था' उत्कृष्टाः आर्यिकासम्पदोऽभवन्, श्रावकसंख्यामाह-'उसभस्स णं अरहओ कोसलियस्स सेज्जसपामोक्खाओ तिण्णि समणोवासगसयसाहस्सीओ' ऋषभस्य खलु अर्हतः कौशलिकस्य श्रेयांसप्रमुखा तिस्रः श्रमणोपासकसाहस्र्यः 'पंच य साहस्सीओ' पञ्च साहस्र्यश्च= पञ्चसहस्राधिकलक्षत्रयपरिमिता श्रावकाः 'उक्कोसिया समणोवासगसंपया होत्था' उत्कृष्टाः श्रमणोपासकसम्पदोऽभवन् । श्राविकासंख्यामाह-'उसभस्स णं अरहओ कोसलियस्स सुभद्दा पामोक्खाओ पंच समणोवासियासयसाहस्सीओ-चउप्पण्णं च सहस्सा' ऋषभस्य खलु अर्हतः कोशलिकस्य सुभद्राप्रमुखाः पञ्च श्रमणोपासिकाशतसाहस्र्यः चतुष्पञ्चाशच्च साहस्र्यः=चतुष्पञ्चाशत्सहस्राधिकपञ्चलक्षसंख्यकाः 'उक्कोसिया समणोवासिया संपया

लिक ऋषभ प्रभु के ८४गण एवं ८४ गणधर हो गये, ऐसा नियम है कि "जावइया जस्स गणा तावइया गणहरा तस्स" कि जिसके जितने गण होते हैं उतने उनके गणधर होते हैं, भगवान् आदिनाथ के ८४ गण थे इसी कारण इनके ८४ गणधर कहे गये हैं, "उसभस्स ण अरहओ कोसलियस्स उसभसेणपामोक्खाओ चुलसीइं समणसाहसीओ उक्कोसिया समणसंपया होत्था" इन प्रभु के ऋषभसेन आदि ८४ हजार श्रमण थे, "उसभस्स ण अरहओ कोसलियस्स बंभी सुन्दरी पामोक्खाओ तिण्णि अज्जिया सयसाहस्सीओ उक्कोसिया अज्जिया संपया होत्था" ब्राह्मी सुन्दरी आदि ३ तीन लाख आर्यिकाएँ थी, "उसभस्स णं अरहओ कोसलियस्स सेज्जंस पामोक्खाओ तिण्णि समणोवासगसयसाहस्सीओ पंच य साहस्सीओ उक्कोसिया समणोवासगसंपया होत्था" तीन ३ लाख ५ हजार श्रेयांसप्रमुख श्रावक थे, "उसभस्स णं अरहओ कोसलियस्स सुभद्दा पामोक्खाओ पंच समणोवासियासयसाहस्सीओ चउपण्ण च सहस्सा उक्कोसिया

---

૮૪ ગણધરો થઈ ગયા, એવો નિયમ છે કે "जावइया जस्स गणा तावइया गणहरा तस्स" જેમને જેટલા ગણો હોય છે, તેમને તેટલા ગણધરો હોય છે ભગવાન આદિનાથને ૮૪ ગણો હતા એથી જ એમને ૮૪ ગણોધરો કહેવામા આવેલ છે. "उसभस्स णं अरहओ कोसलियस्स उसभसेणपामोक्खाओ चुलसीई समणसाहस्सीओ उक्कोसिया समणसंपया होत्था એ પ્રભુને ઋષભસેન વગેરે ૮૪ હજાર શ્રમણો હતા 'उसभस्स णं अरहओ कोसलियस्स बंभी सुंदरी पामोक्खाओ तिण्णि अज्जियासयसाहस्सीओ उक्कोसिया अज्जिया संपया होत्था' બ્રાહ્મી સુંદરી વિગેરે ૩ ત્રણ લાખ આર્યાઓ હતી. 'उसभस्सणं अरहओ कोसलियस्स सेज्जंसपामोक्खाओ तिन्नि समणोवासगसयसाहस्सीओ पंच य साहस्सीओ -उक्कोसिया समणोवासगसंपया होत्था' ત્રણ લાખ પાચ હજાર શ્રેયાંસ વિગેરે શ્રાવકો હતા 'उसभस्स णं अरहओ कोसलियस्स सुभद्दापामोक्खाओ पंचसमणोवासिया सयसा-

होत्था' उत्कृष्टा श्रमणोपासिका सम्पदोऽभवन् । चतुर्दशपूर्वीसंख्यामाह—'उसभस्स णं अरहओ कोसलियस्स अजिणाणं' ऋषभस्य खलु अर्हतः कोशलिकस्य अजिनानां=जिन-भिन्नानां छद्मस्थानामित्यर्थः, 'जिणसंकासाणं' जिनसकाशानां=जिनसदृशानां 'सव्वक्ख-रसन्निवाईणं' सर्वाक्षरसन्निपातिनाम्—सर्वाणि च तानि अक्षराणि अकारादीनि, तेषां सन्नि-प.ताः=द्व्यादिसंयोगाः, ते च अनन्तत्वात् अनन्ताः, ते विद्यन्ते ज्ञेयत्वेन येषां ते तथा तेषां सर्वाक्षरसंयोगविदामित्यर्थः, तथा 'जिणो विव' अत्र षष्ठ्यर्थे प्रथमा, ततश्च 'जिणो विव' जिनस्येव=प्राप्तकेवलज्ञानस्येव केवलिश्रुत—केवलिनः प्रज्ञापनायां तुल्यत्वात् 'अवि-तहं' अवितथं=यथार्थं 'वागरमाणाणं' व्यागृणतां=व्याकुर्वतां 'चत्तारि चउद्दसपुव्वीसहस्सा अद्धट्ठमा य सया' चत्वारि चतुर्दशपूर्वीसहस्राणि अर्द्धाष्टमानि च शतानि=सार्द्धसप्तशता-धिकचतुस्सहस्रसंख्यकाश्चतुर्दशपूर्विणः 'उक्कोसिया चउद्दसपुव्वीसंपया होत्था' उत्कृष्टाः चतुर्दशपूर्विसम्पदोऽभवन । अवधिज्ञानिसंख्यामाह—'उसभस्स णं अरहओ कोसलियस्स णव ओहिणाणिसहस्सा' ऋषभस्य खलु अर्हतः कोशलिकस्य नव अवधिज्ञानि सहस्राणि=नव संख्यका अवधिज्ञानिनः 'उक्कोसिया ओहिणाणिसंपया होत्था' उत्कृष्टा अवधि-ज्ञानि सम्पदोऽभवन् । जिनसंख्यां वैकुर्विकसंख्यां चाह—'उसभस्स णं अरहओ कोस-लियस्स वीसं जिणसहस्सा' ऋषभस्स खलु अर्हतः कौशलिकस्य विंशतिः जिनसहस्राणि=

समणोवासिया सपया होत्था" पाच ५ लाख ५४ हजार सुभद्राप्रमुख श्रमणोपासिकाएँ—श्राविकाएँ थीं, "उसभस्स णं अरहओ कोसलियस्स अजिणाणं जिणसकासाण सव्वक्खरसनिवाईण जिणो-विव अवितहं वागरमाणाण चत्तारि चउद्दस पुव्वीसहस्सा अद्धट्ठमा य सया उक्कोसिया चउद्दस-पुव्वीसपया होत्था" सर्वाक्षरसयोग वेदी, जिनभिन्न, जिनसदृश एवं जिनकी तरह अवितथ अर्थ की प्ररूपणा करने वाले ऐसे चतुर्दश पूर्वधारी ४ हजार ७ सातसौ ५० पचास थे, चतुर्दश पूर्वधारी श्रुतकेवली होते हैं, प्रज्ञापना में केवली और श्रुतकेवली तुल्य होते है, इसी कारण यहां पर "जिनस्येव अवितथ व्यागृणता" ऐसा पाठ कहा गया है। "उसभस्स णं अरहओ कोसलियस्स णव ओहिणाणिसहस्सा उक्कोसिया ओहिणाणि सपया होत्था" 'नौ हजार अवधिज्ञानी थे, "उसभस्स णं अरहओ कोसलियस्स वीस जिणसहस्सा" २० वीस

स्सीओ चउप्पण्णं च सहस्सा उक्कोसिया समणोवासिया संपया होत्था' पांच લાખ ચોપન હજાર સુભદ્રાદિ શ્રમણોપાસિકાઓ—શ્રાવિકાઓ હતી ઉસભસ્સ અરહઓ કોસલિયસ્સ અજિણાણ જિણસંકાસાણં સવ્વક્ખરસંનિવાઈણં જિણોવિવ અવિતહં વાગરમાણાણં ચત્તારિ ચઉદ્દસપુવ્વિસહસ્સા અદ્ધટ્ઠમા ય સયા ઉક્કોસિયા ચઉદ્દસપુવ્વી સંપયા હોત્થા' સર્વાક્ષર સંયોગજ્ઞાતા, જીનભિન્ન પણ જીનસરીખા તેમજ જીનની જેમ અવિતથ અર્થની પ્રરૂપણા કરવાવાળા એવા ૧૪ ચૌદપૂર્વને ધારણ કરનારા ચાર હજાર ૭ સાતસો ૫૦ પચાસ હતા. ચૌદપૂર્વને ધારણ કરનારા શ્રુત કેવળી સમાન હોય છે એમ કહ્યું છે તેથીજ અહીંયાં 'જિનસ્યેવ અવિતથં વ્યાગૃણતા' એવો પાઠ કહેલ છે 'ઉસભસ્સ ણ અરહઓ કોસ-લિયસ્સ ણવ ઓહિ ણાણીસહસ્સા ઉક્કોસિયા ઓહિણાણીસંપયા હોત્થા' ૯ નવ હજાર અવધિજ્ઞાનીઓ હતા 'ઉસભસ્સ ણ અરહઓ કોસલિયસ્સ વીસં જિણસહસ્સા' વીસ હજાર

विंशतिसहस्राणि जिनाः, तथा-'वीसं वेउव्वियसहस्सा छच्चसया' विंशतिः वैकुर्विकसहस्राणि षट् च शतानि=षट्शताधिकविंशतिसहस्रसंख्यका वैक्रियलब्धिमन्तश्च 'उक्कोसिया जिणसंपया वेउव्वियसंपयाय होत्था' उत्कृष्टा जिनसम्पदो वैकुर्विकसम्पदश्च अभवन्। विपुलमतिसंख्यां वादिसंख्यां च प्राह-'बारस विउलमइसहस्सा छच्च सया पण्णासा' ऋषभस्य खलु अर्हतः कौशलिकस्य द्वादश विपुलमतिसहस्राणि षट् च शतानि पञ्चाशत् पञ्चाशदधिक षट् शताधिक द्वादशसहस्रसंख्यकाः विपुलमतयो, बारस वाइसहस्सा छच्च सया पण्णासा' द्वादशवादिसहस्राणि षट् च शतानि पञ्चाशत् पञ्चाशदधिकषट्शताधिक द्वादशसहस्रवादिनश्च उत्कृष्टा विपुलमतिसम्पदो वादिसम्दश्चाभवन्। अनुत्तरोपपातिकसंख्यामाह-'उसभस्स ण अरहओ कोसलियस्स गइ कल्लाणाणं' ऋषभस्य खलु अर्हतः कौशलिकस्य गतिकल्याणानां गतौ देवगतौ कल्याण दिव्यसातोदयत्वात् येषां ते तथा 'ठिइकल्लाणाणं' स्थितिकल्याणानां स्थितौ देवायूरूपस्थितौ कल्यणम् अप्रवीचारसुखस्वामित्वात् येषां ते तथा तेषाम्, तथा आगमेसि भद्दाणं' आगमिष्यद् भद्राणाम्-आगमिष्यति देवभवानन्तरमागामिनि मनुष्यभवे सेत्स्यमानत्वात् भद्रं मोक्षरूपं कल्याणं येषां ते तथा तेषां 'बावीस अणुत्तरोइयाणं सहस्सा णव य सया' द्वाविंशतिः अनुत्तरोप-

---

हजार जिन थे, "वीस वेउव्वियसहस्सा छच्च सया उक्कोसिया जिणसपया वेउव्वियसपया य होत्था" वैक्रियलब्धिवाले २० हजार ६ छसौ थे, "बारह विउलमइसहस्सा छच्चसया पण्णासा" १२ बारह हजार ६ सौ ५० पचास विपुलमति मनः पर्यय ज्ञानी थे, और "बारह वाइससहस्सा छच्च सया पण्णासा" इतने ही वादी थे। "उसभस्स ण अरहओ कोसलियस्स गइकल्लाणाण, ठिइकल्लाणाणं आगमेसिभद्दाणं बावीस अणुत्तरोववाइयाणं सहस्सा णव य सया उक्कोसिया अणुत्तरोववाइयसपया होत्था" उन कौशलिक ऋषभ अर्हन्त के गति कल्याणों की-देवगति में दिव्य सातोदय से कल्याण वालों की सख्या तथा स्थिति कल्याणवालों की-देवायुरूप स्थिति में अप्रवीचार सुख के स्वामी होने से कल्याण वालो की सख्या एवं आगमिष्यभद्रों की देवभव के अनन्तर आगामी मनुष्यभव में जिनका मोक्षरूप कल्याण होता है

જીનો હતા 'वीसं वेउव्वियसहस्सा छच्चसया उक्कोसिया जिणसंपया वेउव्वियसपयाय होत्था' વૈક્રિયલબ્ધિવાળા વીસ હજાર છસો હતા. 'बारसविउलमइसहस्सा छच्च सया पण्णासा' બાર હજાર છસો પચાસ વિપુલમતિ મનઃપર્યય જ્ઞાનીઓ હતા. અને 'बारसवाइसहस्सा छच्चसया पण्णासा' અને એટલાજ વાદીઓ હતા 'उसभस्स णं अरहो कोसलियस्स गइकल्लाणाणं, ठिइकल्लाणाणं, आगमेसिभद्दाणं बावीसं अणुत्तरोववाइयाणं सहस्सा णव य सया उक्कोसिया अणुत्तरोववाइयसंपया होत्था' એ કૌશલિક ઋષભ અર્હંતને ગતિકલ્યાણવાળાઓની દેવગતિમાં દિવ્ય સાતોદયથી કલ્યાણવાળાઓની સંખ્યા તથા સ્થિતિ-કલ્યાણવાળાઓની દેવાયુરૂપ સ્થિતિમાં અપ્રવિચાર સુખના સ્વામી હોવાથી કલ્યાણવાળાઓની સંખ્યા તેમજ આગમિષ્યભદ્રોની-દેવભવના પછી આવનારા મનુષ્ય ભવમાં જેમનો મોક્ષરૂપ કલ્યાણ થાય છે, એમની સંખ્યા અને અનુત્તરોપપાતિકોની સંખ્યા ૨૨૯૦૦ બાવીસ

पातिकानां सहस्राणि नव च शतानि नवशताधिक द्वाविंशतिसहस्रसंख्यका अनुत्तरोपपातिकाः 'उक्कोसिया अणुत्तरोववाइयसंपया होत्था' उत्कृष्टा अनुत्तरोपपातिक संपदोऽभवन्। अथ सिद्धसंख्यामाह—'उसभस्स ण अरहओ कोसलियस्स वीसं समणसहस्सा सिद्धा' ऋषभस्य खलु अर्हत कौशलिकस्य विंशतिः श्रमणसहस्राणि सिद्धानि—विंशति सहस्रसंख्यकाः श्रमणाः सिद्धाः, तथा 'चत्तालीस अज्जियासहस्सा सिद्धा' चत्वारिंशत् आर्यिकासहस्राणि सिद्धानि—चत्वारिंशत्सहस्रसंख्यका आर्यिकाः सिद्धाः, इत्थं च श्रमणार्यिकोभयसंख्यामीलने 'सट्ठि अंतेवासिसहस्सा सिद्धा' षष्टिः अन्तेवासिसहस्राणि सिद्धानि—षष्टिसहस्रसंख्यकाः अन्तेवासिनः सिद्धा इत्यर्थः। अथ भगवतोऽन्तेवासिवर्णनमाह—'अरहओ णं' इत्यादि। 'अरहओ ण उसभस्स बहवे अंतेवासी' अर्हतः खलु ऋषभस्य बहवोऽन्तेवासिनः—शिष्या 'अणगारा' अनगाराः—साधवो 'भगवंतो' भगवन्तः सकलमान्याः, तत्र 'अप्पेगइया' अप्येकके=केचित् 'मासपरियाया' मासपर्यायाः—मासं पर्यायो येषां ते तथा—एकमासिक दीक्षापर्याययुक्ताः, इतः परम् 'एकमासिका' इत्यारभ्य ऊर्ध्वजानवः' इति पर्यन्तं सर्वम् अनगारवर्णनम् औपपातिकसूत्रतोऽवसेयम्, अमुमेवार्थं सूचयति—'जहा उववाइए सव्वओ अणगारवण्णओ जाव' इति, तथा 'उद्धं जाणू' उर्ध्वं जानवः ऊर्ध्वे जानुनी येषां ते तथोक्ताः—ऊर्ध्वीकृत जानव इत्यर्थः, अयं भावः—शुद्धपृथिव्यासन वर्जनादौपग्रहिक निषद्याया अभावाच्चोत्कुटुकासना इति, तथा 'अहोसिरा' अधः शिरसः—

उनकी संख्या, एवं अनुत्तरोपपातिकों की संख्या २२९०० थी, "उसभस्स णं अरहओ कोसलियस्स वीस समणसहस्सा सिद्धा" २० हजार श्रमणसिद्धों की संख्या थी, "चत्तालीस अज्जिया सहस्सा सिद्धा" आर्यिका सिद्धो की संख्या ४० चालीस हजार थी, इस प्रकार श्रमणसिद्ध और आर्यिका सिद्ध इन दोनों की संख्या ६० साठ हजार की थी "सट्ठि अन्तेवासी सहस्सा सिद्धा" अन्तेवासी सिद्ध ६० हजार थे "अरहओ णं उसभस्स बहवे अं,तेवासी अणगारा भगवंतो" इनमें ऋषभ भगवान् के अन्तेवासी-शिष्य अनगार साधु सकलजनों द्वारा पूज्य थे, "अप्पेगइया मासपरियाया' इनमें कितनेक अन्तेवासी एक मास की दीक्षा वाले थे, "जहा उववाइए सव्वओ अणगार वण्णओ जाव उद्धंजाणू" वहा से लेकर "उर्ध्वजानव," तक का सब अनगार वर्णन औपपातिक सूत्र से जान लेना चाहिये। शुद्ध पृथिवीरूप

હજાર નવસોની હતી 'उसभस्स णं अरहओ कोसलियस्स वीसं समणसहस्सा सिद्धा' વીસ ૨૦ હજાર શ્રમણસિદ્ધો સંખ્યા હતી 'चत्तालीसं आज्जियासहस्सा सिद्धा' આર્યિકા સિદ્ધોની સંખ્યા ૪૦ ચાળીસ હજારની હતી આરીતે શ્રમણ સિદ્ધ અને આર્યિકાસિદ્ધ એ બન્નેની સંખ્યા ૬૦ સાઈઠ હજારની હતી. 'सट्ठि अंतेवासी सहस्सा ' અંતેવાસી સિદ્ધ સાઈઠ હજાર હતા 'अरहओ उसभस्स बहवे अंतेवासी अणगारा भगवंतो' તેમા ઋષભભગવનના અંતેવાસી—શિષ્ય—અનગાર સાધુ સકળજનો દ્વારા પૂજ્ય હતા. 'अप्पेगइया मासपरियाया' તેમાં કેટલાક અંતેવાસી એક માસની દીક્ષાવાળા હતા. 'जहा उववाइए सव्वओ अणगारवण्णओ जाव उद्धं जाणू' આ પાઠથી આરંભીને

अधोमुखाः ऊर्ध्वतिर्यग्दृष्टिनिक्षेपरहिता इत्यर्थः, तथा 'झाणकोट्ठोवगया' ध्यानकोष्ठोपगताः ध्यानरूपो यः कोष्ठः कुसूलस्तम् उपागताः तत्र प्रविष्टाः कोष्ठके यथा धान्यं निक्षिप्तं न विकीर्णं भवति, एवमेव तेऽनगारा ध्यानकोष्ठकोपगताः सन्तो विषयाप्रचारितदृष्टयो भवन्तीति भावः, एवं विधास्तेऽनगाराः 'संजमेणं' संयमेन=सप्तदशविधेन 'तवसा' तपसा=द्वादशविधेन च 'अप्पाण भावेमाणा' आत्मान भावयन्तो=वासयन्तो 'विहरंति' विहरन्ति=तिष्ठन्तीति। संयम-तपसोश्चात्र ग्रहणं तयोः प्रधानतया मोक्षाङ्गत्वसूचनार्थम्, तत्र संयमस्य नवीनकर्मानुपा-दानहेतुत्वेन तपसश्च पुराणकर्मनिर्जराहेतुत्वेन मोक्षप्रधानाङ्गत्वम्। नवीन कर्मासंग्रहणात् पुरातनकर्मक्षपणाच्च सकलकर्मक्षयलक्षणो मोक्षो भवत्येवेति। तथा-'अरहओ ण उसभस्स

आसन को छोडने से और औपग्राहिक निषद्या के अभाव से जो उत्कुटुक आसन वाले साधु जन हैं वे उर्ध्वजानु साधुजन है, "अहो सिरा" जो नीचा मुंह करके तपस्या में लीन रहते हैं वे अधः शिराः साधुजन है इनकी दृष्टि ऊपर की ओर नहीं जाती है. जो साधुजन कोष्ठक में रखा हुआ धान्य जिस प्रकार विकीर्ण नहीं होता हैं इसी प्रकार "झाण कोट्ठोवगया" ध्यानरूपी कोष्ठक में विराजमान रहते है, इनकी दृष्टि विषयों की ओर प्रचारित नहीं होती है वे अनगार ध्यानकोष्ठकोपगत कहे जाते हैं। "सजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणा विहरंति" इस प्रकार के ये सब अनगार सतरह प्रकार के सयम से और १२ प्रकार के तप से अपनी आत्मा को भावित करते थे. यहा जो सयम और तप का ग्रहण हुआ है वह प्रधानता से उनमें मोक्षाङ्गत्व की सूचना के निमित्त से हुआ है. क्योंकि संयम के द्वारा नवीन कर्मों का आगमन रोका जाता है और तप के द्वारा सचित हुए कर्मों की निर्जरा की जाती हैं इस कारण इनमें मोक्ष कारणता प्रधान हैं. यह तो निश्चित है कि नवीन कर्मों का आगमन तो होता नहीं और पुराने सचित कर्मों की निर्जरा होती रहे तो इस तरह से सकल कर्मक्षयरूप

'ऊर्ध्वजानवः' पर्यन्तनु तमाम अनगारवर्णन ओपपातिसूत्रथी समजी लेवुं शुद्ध पृथिवी रूप आसनने छोडवाथी अने औपग्राहिक निषद्याना अभावथी जे उत्कुटुक आसनवाळा साधुजनो छे ते सर्वे उर्ध्वजानु साधुजनो छे जे 'अहोसिरा' नीचुं मों करीने तपस्यामां लीन रहे छे ते अधः शिराः साधुजनो छे. एमनी दृष्टि उपरनी तरफ जती नथी. जे साधुजनो कोष्टकमां मूकेल धान्य जेम विकीर्ण थतुं नथी ते ज प्रकारे 'झाणकोट्ठोवगया' ध्यान रूपी कोष्ठकमां विराजमान रहे छे, तेमनी दृष्टि विषयोनी तरफ प्रचारित थती नथी- तेवा अनगारने ध्यान कोष्टकोपगत कहेवामा आवेल छे 'सजमेण तवसा अप्पाणं भावेमाणा विहरंति' आ प्रमाणे ए सर्वे अनगारो १७ प्रकारना सयमथी अने १२ प्रकारना तपथी पोताना आत्माने भावित करता हता अहीं जे सयम अने तपनु ग्रहण थयेल छे ते प्रधानताथी तेमनामा मोक्षागत्व नी सूचना माटे थयेल छे केमके संयम द्वारा नवीन कर्मोनु आगमन रोकवामा आवे छे अने तप द्वारा सचित थयेला कर्मोनी निर्जरा करवामां आवे छे एथी एमनामा मोक्षकारणता प्रधान छे आ वात तो निश्चित छे के नवीन कर्मोनु आगमन तो थाय नही अने जूना सचित कर्मोनी निर्जरा थती रहे तो आ प्रमाणे

दुविहा' अर्हतः खलु ऋषभस्य द्विविधा=द्विप्रकारा 'अंतकरभूमि' अन्तकरभूमिः—अन्तस्य= भवान्तस्य मोक्षस्य करा अन्तकराः मोक्षगामिनस्तेषां भूमिः=कालः 'होत्था' अभवत्। कालो हि सर्वाधारः, अत आधारत्वसाम्येनात्र कालो भूमित्वेन विवक्षित इति। तामेवा-न्तकरभूमिमाह—'त जहा' इत्यादि। 'तं जहा' तद्यथा 'जुगंतकरभूमीय' युगान्तकरभूमिः— युगं=पञ्चवर्षात्मकः कालः, कृतयुगादिरूपो वा कालः, अयं च युगरूपः कालः क्रमिको भवति तथैव गुरुशिष्यप्रशिष्यपरम्पराऽपि क्रमिका, अतो गुरुशिष्यपरम्पराऽपि युगशब्दे-नेह विवक्षिता। तया गुरुशिष्यप्रशिष्यपरम्परया समुपलक्षिता या अन्तकरभूमिः=मोक्ष-गामिकालः सा युगान्तरकरभूमिः। तथा 'परियाअंतकरभूमीय' पर्यायान्तकरभूमिः— पर्यायः=तीर्थकृतः केवलित्वकालः, तदपेक्षया अन्तकरभूमिः=मोक्षगामिकालपर्यायः। अय भावः—लब्धकेवलज्ञानस्य भगवतो यावति केवलित्वपर्याये व्यतीते मोक्षं गन्तुं प्रवृत्ता

मोक्ष जीव को प्राप्त हो ही जाता है। "अरहओ णं उसभस्स दुविहा अन्तकरभूमी होत्था" उन आदिनाथ प्रभु के अन्तकर मोक्षगामी जीवो का काल दो प्रकार का हुआ, काल सर्वाधार होता हैं अतएव आधार की साम्यता को लेकर काल को यहा भूमिरूप से कह दिया है "त जहा" वह द्विप्रकारता इस प्रकार से है "जुगंतकर भूमीय' एक युगान्तकर भूमि और "परिया-यतकरभूमि य, दूसरी पर्यायान्तकर भूमि, पाच वर्ष प्रमाण काल का नाम युग है अथवा कृत-युगादिरूप काल का नाम युग है यह युगरूप काल क्रमिक होता हैं इसलिये युगशब्द से गुरुशिष्यप्रशिष्य परम्परा भी विवक्षित हो जाती है. इस गुरुशिष्यप्रशिष्यपरम्परा से समुपलक्षित जो अन्तकर भूमि है मोक्षगामो जोवो का काल हैं वह युगान्तर भूमि है तीर्थंकर का जो केवलित्व पर्याय का काल है वह पर्याय है इस अपेक्षा जो मोक्षगामी जीवो का काल हैं वह पर्यायान्तकर भूमि है, इसका तात्पर्य ऐसा है जब भगवान् को केवलज्ञान हो चुका और उस अवस्था में उनकी जितनी केवली अवस्थारूप पर्याय व्यतीत हो चुकी उस समय में जितने

સકળકર્મક્ષયરૂપ મોક્ષ જીવને પ્રાપ્ત થઈ જ જાય છે. "अरहओ णं उसभस्स दुविहा अंत-करभूमी होत्था તે આદિનાથ પ્રભુને અન્તકર—મોક્ષગામી જીવોના કાળ—બે પ્રકાર ના થયા કાળ સર્વાધાર હોય છે. એથી આધારની—સામ્યતાને લઈ ને કાળને અહીં ભૂમિ રૂપમાં કહે-વામાં આવેલ છે. 'तं जहा' તે દ્વિ પ્રકારતા આ પ્રમાણેછે. "जुगंतकरभूमीय' એક યુગાન્તકર ભૂમિ અને બીજી "परियायंतकरभूमी य પર્યાયાન્તકર ભૂમિ પાંચ વર્ષ પ્રમાણ કાળનું નામ યુગ છે. અથવા કૃતયુગાદિરૂપ કાળનું નામ યુગ છે આ યુગ રૂપ કાળ—ક્રમિક હોય છે. આ પ્રમાણે ગુરુશિષ્ય પ્રશિષ્ય પરંપરા પણ ક્રમિક હોય છે એથી જ યુગ શબ્દથી ગુરુ શિષ્ય પ્રશિષ્ય પરંપરા પણ વિવક્ષિત થઈ જાય છે આ ગુરુ શિષ્ય પ્રશિષ્ય પરંપરાથી સમુપલક્ષિત જે અંતકર ભૂમિ છે. મોક્ષ ગામી જીવોનો કાળ છે, તે યુગાન્તકર ભૂમિ છે. તીર્થંકરનો જે કેવલિત્વ પર્યાય કાળ છે તે પર્યાય છે. એ અપેક્ષાએ જે મોક્ષગામી જીવોનો કાળ છે તે પર્યાયાન્તકર ભૂમિ છે. આનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે જ્યારે ભગવાનને કેવળ જ્ઞાન થઈ ચૂક્યું અને તે સ્થિતિમા તેમની જેટલા કેવલી અવસ્થા રૂપ પર્યાયવ્યતીત થઈ

अनगाराः स कालः पर्यायान्तकरभूमिरिति । अथ युगान्तकरभूमि पर्यायान्तकरभूम्योः प्रमाणप्ररूपणायाह-'जुगंतकरभूमी' युगान्तकरभूमि हि 'असंखेज्जाइं पुरिसजुगाइं' असंख्येयानि पुरुषयुगानि 'जाव' यावत्=असख्येयपुरुषपरम्परापरिमिताऽभवत् । तथा 'परियाअंतकरभूमी' पर्यायान्तकरभूमिरेषाऽभवत् यत् भगवत ऋषभस्य 'अंतोमुहुत्तपरियाए' अन्तर्मुहूर्त्तपर्याये=केवलिज्ञानस्य अन्तर्मुहूर्त्तप्रमाणे पर्याये व्यतीते सति 'अंतमकासी' अन्तम्=भवान्तम् अकार्षीत्=अकरोत् मुक्तिं गतो न तु ततः प्राक् कश्चिज्जीवः । भगवतोऽन्तर्मुहूर्त्तप्रमाणे केवलिपर्याये सति तन्माता मरुदेवी मुक्तिं गतेति बोध्यम् ॥सू० ४३॥

यस्मिन् यस्मिन्नक्षत्रे जन्मादि कल्याणकानि भगवतो जातानि तन्नक्षत्रप्रदर्शन पुरस्सरं भगवतो जन्मकल्याणकादीन्याह---

मूलम्---उसभेणं अरहा पंच उत्तरासाढे अभीइछेट्ठे होत्था, तं जहा-उत्तरासाढाहिं चुए चइत्ता गब्भं वक्कंते, उत्तरासाढाहिं जाए उत्तरासाढाहिं राया भिसेयं पत्ते उत्तरासाढाहिं मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वइए, उत्तरासाढाहिं अणंते जाव समुप्पण्णे, अभीइणा परिणिव्वुए ॥सू० ४४॥

छाया---ऋषभः खलु अर्हन् पञ्चोत्तराषाढः अभिजित्षष्ठोऽभवत् तद्यथा-उत्तराषाढासु च्युतश्च्युत्वा गर्भं व्युत्क्रान्तः, उत्तराषाढासु जातः उत्तराषाढासु राज्याभिषेकं प्राप्त. उत्तराषाढासु मुण्डो भूत्वा अगारात् अनगारितां प्रव्रजितः, उत्तराषाढासु अनन्त यावत्

मोक्ष में जाने के लिए अनगार प्रवृत्त हुए वह काल पर्यायान्त कर भूमि है, "जुगंतकरभूमी जाव असखेज्जाइ पुरिसजुगाइ" इनमें जो युगान्तकर भूमि है वह असख्यात पुरुषपरम्पराप्रमित होती है तथा "परियायतकरभूमि अतो मुहुत्तपरियाए अंतमकासी" पर्यायान्तकरभूमि ऐसी है कि भगवान् ऋषभ के केवली होने की पर्याय का अन्तर्मुहूर्तप्रमाण समय व्यतीत होने पर जिस जीव ने अपने भवका अन्त कर दिया होता है मोक्ष में वह जीव पहुंच जाता है-इसके पहिले कोई जीव मोक्ष प्राप्त नहीं करता है. ऐसा वह समय पर्यायान्तकर भूमि रूप कहा गया है, ऋषभनाथ की केवलिपर्याय जब एक अन्तर्मुहूर्तप्रमाण काल व्यतीत हो चुकी थी उस समय में उनकी माता मरुदेवा मुक्ति चली गई थीं ॥४३॥

ચૂકયા તે સમયમા જેટલા મોક્ષમા જનારા અનગારો પ્રવૃત્ત થયા, તે કાલ પર્યાયાન્તકર ભૂમિ છે. "જુગંતકરભૂમો જાવ અસંખેજ્જાઇં પુરિસજુગાઇં" એમનામા જે યુગાન્તકર ભૂમિ છે તે અસખ્યાત પુરુષ પરપરા પ્રમિત હોય છે તથા "પરિયાયતકરભૂમી અંતોમુહુત્તપરિયાપ અંતમકાસી" પર્યાયાન્તકર ભૂમિ એવી છે કે ભગવાન ઋષભને કેવળી થવાની પર્યાયને અન્તર્મુહૂર્ત પ્રમાણ સમય વ્યતીત થઈ જવા બાદ જે જીવે પોતાના ભવનો અન્ત કરી દીધો છે, તે જીવ મોક્ષમા પહોચી જાય છે એના પહેલા કોઈ જીવ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરતો નથી. એવો તે સમય પર્યાયાન્તકર ભૂમિ રૂપ કહેવામા આવેલ છે ઋષભનાથના કેવલિ પર્યાય જ્યારે એક અન્તર્મુહૂર્ત પ્રમાણ કાળ વ્યતીત થઈ ચૂકયા હતા, તે સમયે તેમની માતા મરુદેવા મુક્તિ પ્રાપ્ત કરી ચૂકી હતી. ॥૪૩॥

समुत्पन्नम्, अभिजिता परिनिर्वृत्त ॥सू० ४४॥

टीका-'उसभेणं' इत्यादि । 'उसभेणं अरहा पंच उत्तरासाढे' ऋषभः खलु अर्हन् पञ्चोत्तराषाढः पञ्चसु उत्तराषाढासु च्यवनजन्मराज्याभिषेकदीक्षाज्ञानलक्षणानि पञ्च-कल्याणकानि यस्य स तथाभूतः, 'अभीइछट्ठे' अभिजित्षष्ठः-अभिजिति नक्षत्रे षष्ठं=निर्वाणलक्षणं षष्ठ कल्याण यस्य स तथाभूतश्च 'होत्था' अभवत् । तदेवाह-'त जहा' तद्यथा 'उत्तरासाढाहिं' उत्तराषाढासु नक्षत्रे 'चुए' च्युतः=सर्वार्थसिद्धि नाम्नो महाविमानान्निर्गतः, 'चइत्ता' च्युत्वा 'गब्भं वक्कते' गर्भ व्युत्क्रान्तः=मरुदेवायाः कुक्षौ, अवतीर्णः । तथा-'उत्तरासाढाहिं जाए' उत्तराषाढासु जातः=गर्भान्निष्क्रान्तः, 'उत्तरासाढाहिं रायाभिसेय पत्ते' उत्तराषाढासु राज्याभिषेकं प्राप्तः, 'उत्तरासाढाहि मुंडे भवित्ता अगाराओ'

जिन २ नक्षत्र में जन्मादिक कल्याणक भगवान् के हुए हैं उन २ नक्षत्रो के प्रदर्शन पूर्वक अब सूत्रकार प्रभु के जन्मकल्याणक का कथन कहते है— "उसभेणं अरहा पचउत्तरासाढे' इत्यादि ।

टीकार्थ—"उसभेण अरहा पंच उत्तरासाढे" ऋषभनाथ भगवान् पाच उत्तर नक्षत्रों में च्यवन कल्याण वाले, जन्मकल्याण वाले, राज्याभिषेक कल्याण वाले और दीक्षा कल्याण वाले हुए हैं, तथा "अभिइ छट्ठे होत्था" अभिजित् नामके नक्षत्र में वे निर्माण कल्याण वाले हुए है "त जहा" इसी विषय का स्पष्टी करण अब सूत्रकार करते हुए कहते है-"उत्तरासाढेहिं चुए चइत्ता गब्भं वक्कते उत्तरासाढाहि जाए" ऋषभनाथ भगवान् सर्वार्थद्धि नामके महाविमानसे उत्तराषाढ नक्षत्र में निर्गत होकर उसी उत्तराषाढ नक्षत्र मे मरुदेवाकी कुक्षि में अवतीर्ण हुए, उत्तराषाढ नक्षत्र में ही वे राज्यपद में अभिषिक्त हुए, "उत्तरासाढाहिं मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारिय पव्वइए" उत्तराषाढनक्षत्र में ही वे मुण्डित होकर अगारावस्था से अनगारावस्थामें प्रव्रजित हुए और

જે જે નક્ષત્રમાં જન્માદિ કલ્યાણક ભગવાનને થયાં છે તે નક્ષત્રોને પ્રદર્શિત કરીને હવે સૂત્રકાર પ્રભુના જન્મકલ્યાણકનું કથન કરે છે :

'उसमेणं अरहा-पंच उत्तरासाढे' इत्यादि सूत्र ॥४४॥

ટીકાર્થ—"उसमेण अरहा पंच उत्तरासाढे' ઋષભનાથ ભગવાન્ પાંચ ઉત્તરાષાઢ નક્ષત્રોમા ચ્યવન કલ્યાણવાળા જન્મકલ્યાણવાળા, રાજ્યાભિષેક કલ્યાણવાળા અને દીક્ષાકલ્યાણવાળા થયા છે, તથા 'अभिइछट्ठे होत्था' અભિજિત્ નામના નક્ષત્રમાં તેઓ નિર્વાણ કલ્યાણ વાળા થયા છે. 'तं जहा' એ વિષે સ્પષ્ટતા કરતા હવે સૂત્રકાર કહે છે કે 'उत्तरासाढाहिं चुए चइत्ता गब्भं वक्कंते उत्तरासाढाहि जाए' ઋષભનાથ ભગવાન્ સર્વાર્થસિદ્ધ નામના મહાવિમાનથી ઉત્તરાષાઢ નક્ષત્રમા નિર્ગત થઈ ને તે ઉત્તરાષાઢ નક્ષત્રમા જ મરુદેવાની કુક્ષિમા અવતીર્ણ થયા. ઉત્તરાષાઢ નક્ષત્રમા જ તેઓ રાજ્યપદે અભિષિક્ત થયા 'उत्तरासाढाहिं मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारिय पव्वइए' ઉત્તરાષાઢ નક્ષત્રમા જ તેઓ મુંડિત થઈ ને અગાર

उत्तराषाढासु मुण्डो भूत्वा अगारात्=अगार गृहं परित्यज्य 'अणगारियं' अनगारितां=साधुत्वं 'पव्वइए' प्रव्रजितः=प्राप्तः, 'उत्तरासाढाहिं अणंते जाव समुप्पण्णे' उत्तराषाढासु अनन्तं यावत् समुत्पन्नम्। अत्र यावत्पदेन-'अणुत्तरेण णिव्वाघाए णिरावरणे कसिणे पडिपुण्णे केवलवरनाणदंसणे' छाया-अनुत्तर निर्व्याघात निरावरणं कृत्स्नं प्रतिपूर्णं केवलवरज्ञानदर्शनम् इति संग्राह्यम्, अर्थास्त्वेषामेकचत्वारिंशत्तमसूत्रे (४१) विलोकनीया इति। तथा अभीइणा' अभिजिति नक्षत्रे 'परिणिव्वुए' परिनिर्वृत्तः=सिद्धिं गत इति ॥सू०४४॥

मूलम्—उसभेणं अरहा कोसलिए वज्जरिसहनाशयसंघयणे समचउरंससंठाणसंठिए पंच धणुसयाइं उद्धं उच्चत्तेणं होत्था। उसभेणं अरहा वीसं पुव्वसयसहस्साइं कुमारवासमज्झे वसित्ता तेवट्ठि पुव्वसयसहस्साइं महारज्जवासमज्झे वसित्ता तेसीइं पुव्वसयसहस्साइं अगारवासमज्झे वसित्ता मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वइए। उसभेणं अरहा एगं वासहस्सं छउमत्थपरियायं पाउणित्ता एगं पुव्वसयसहस्सं वासम्हस्सूणं केवलिपरियायं पाउणित्ता एगं पुव्वसयसहस्सं बहुपडिपुण्णं सामण्णपरियायं पाउणित्ता चउरासीइं पुव्वसयसहस्साइं सव्वाउयं पालइत्ता, जे से हेमंताणं तच्चे मासे पंचमे पक्खे माहबहुले, तस्स णं माहबहुलस्स तेरसी पक्खेणं दसहिं अणगारसहस्सेहिं सद्धिं संपरिवुडे अट्ठावयसेलसिहरंसि चोद्दसमेणं भत्तेणं अपाणएणं संपलियंकनिसण्णे पुव्वाण्हकालसमयंसि अभीइणा णक्खत्तेणं जोगमुवागएणं सुसमदूसमाए समाए एगूण णवउइएहिं पक्खेहिं सेसेहिं कालगए वीइक्कंतेजाव सव्वदुक्खप्पहीणे ॥सू०४५

छाया—ऋषभः खलु अर्हन् कौशलिको वज्रऋषभनाराचसंहननः समचतुरस्रसंस्थान संस्थित पञ्च धनुश्शतानि ऊर्ध्वम् उच्चत्वेन अभवत्। ऋषभः खलु अर्हन् विंशति पूर्वशतसहस्राणि कुमारवासमध्ये उषित्वा त्रिषष्टिं पूर्वशतसहस्राणि महाराज्यवासमध्ये

उत्तरासाढाहिं अणंते जाव समुप्पण्णे" उत्तराषाढा नक्षत्र में ही उन्होंने अनन्त यावत् केवलवरज्ञान दर्शन प्राप्त किये, यहां यावत्पद से—"अणुत्तरेण निव्वाघाए, निरावरणे, कसिणे, पडिपुण्णे, केवलवरनाण दंसणे" इन पदों का ग्रहण हुआ है, इन पदों का अर्थ जानने के लिए ४१ वें सूत्र को देखना चाहिये, 'अभीइणा परिणिव्वुए" ऋषभनाथ प्रभुका निर्वाण अभिजित् नामके नक्षत्र में हुआ ॥४४॥

वस्थाथी અનગારાવસ્થામાં પ્રવ્રજિત થયા. 'उत्तरासाढाहिं अणंते जाव समुप्पण्णं' અને ઉત્તરાષાઢ નક્ષત્રમાં જ તેમણે અનંત યાવત્ કેવળવરજ્ઞાન દર્શનની પ્રાપ્તિ કરેલી અહીં યાવત્ પદથી "अणुत्तरेण णिव्वाघाए, णिरावरणे, कसिणे, पडिपुण्णे, केवलवरणाण दंसणे" આ પદો ગ્રહણ થયા છે. આ પદોના અર્થને જાણવા માટે ૪૧ માં સૂત્રને જોવું જોઈએ 'अभीइणा परिणिव्वुए' ઋષભનાથ પ્રભુનું નિર્વાણ અભિજિત્ નામના નક્ષત્રમાં થયું. ॥સૂત્ર-૪૪॥

उषित्वा त्र्यशीतिं पूर्वशतसहस्राणि अगारवासमध्ये उषित्वा मुण्डो भूत्वा अगाराद् अनगारितां प्रव्रजितः । ऋषभः खलु अर्हन् एकं वर्षसहस्रं छद्मस्थपर्यायं पालयित्वा, एकं पूर्वशतसहस्रं वर्षसहस्रोनं केवलिपर्यायं पालयित्वा, एकं पूर्वशतसहस्रं बहुप्रतिपूर्णं श्रामण्यपर्यायं पालयित्वा चतुरशीतिं पूर्वशतसहस्राणि सर्वायुष्कं पालयित्वा, य स हेमन्तानां तृतीयो मासः पञ्चमः पक्षो माघबहुलः, तस्य खलु माघबहुलस्य त्रयोदशी पक्षे खलु दशभिरनगारसहस्रैः सार्द्धं संपरिवृत अष्टापदशैलशिखरे चतुर्दशेन भक्तेन अपानकेन संपल्यङ्क निपण्णः पूर्वाह्णकालसमये अभिजित् नक्षत्रेण योगमुपगते खलु सुषमदुष्षमायाः समायाः एकोननवत्यां पक्षेषु शेषेषु कालगतो व्यतिक्रान्तो यावत् सर्वदुःखप्रहीणः ॥सू० ४५॥

टीका-'उसभे णं' इत्यादि । 'उसभेण अरहा कोसलिए वज्जरिसहनारायसंघयणे' ऋषभः खलु अर्हन् कौशलिको वज्रर्षभनाराचसंहननः वज्रं=कीलिकाकारमस्थि, ऋषभः= तदुपरि परिवेष्टनपट्टाकृतिकोऽस्थिविशेषः, नाराचम्=उभयतो मर्कटबन्धः, तथा च द्वयोरस्थ्नोरुभयतो मर्कटबन्धनेन बद्धयोः पट्टाकृतिना तृतीयेनास्थ्ना परिवेष्टितयोरुपरि तदस्थित्रयं पुनरपि दृढीकर्त्तुं तत्र निखातं कीलिकाकारं वज्रनामकमस्थि यत्र भवति तद् वज्रऋषभनाराचम् संहन्यन्ते=दृढीक्रियन्ते शरीरपुद्गला येन तत् संहननम्=अस्थिनिचयः वज्रऋषभनाराचं संहननं यस्य स तथाभूतः, पुनः 'समचउरंससंठाणसंठिए' समचतुरस्रसं-

---

अब सूत्रकार प्रभु से सबन्धित शरीरसहनन आदि का, कुमारादि कालों को स्थिति का और दीक्षा ग्रहण आदि कल्याणको का कथन करते हैं—

"उसभे ण अरहा कोसलिए वज्जरिसहणारायसंघयणे" इत्यादि ।

टीकार्थ "उसभेणं अरहा कोसलिए वज्जरिसहणाराय सघयणे" कौशलिक वे ऋषभ अर्हन्त वज्र ऋषभनाराच सहनन वाले थे, इस सहनन में कीलिका के आकार की जो हड्डी होती है उसका नाम वज्र है, उसके ऊपर परिवेष्टनकरने वाली पट्टी के जैसी जो दूसरी हड्डी होती है उसका नाम ऋषभ है, दोनो तरफ जो मर्कटबन्ध है उसका नाम नाराच है, तथा जिस संहनन में दोनों हड्डियों के ऊपर जो कि दोनो ओर से मर्कटबन्ध द्वारा जकड़ी हुई होती है एव पट्टी के जैसी तृतीय हड्डी से जो परिवेष्टित रहती हैं. इन तीनों हड्डियों को मजबूत करने के लिये उनमें कीलिका के आकार जैसी एक वज्र नाम की हड्डि ठुकी हुई होती है, इसी कारण इस संहनन का नाम

હવે સૂત્રકાર પ્રભુથી સંબદ્ધ શરીર સંહનન વગેરેનું કુમારાદિ કાળોની સ્થિતિનું અને દીક્ષા ગ્રહણ વગેરે કલ્યાણકોનું કથન કરે છે :

'उसमेण अरहा कोसलिए वज्जरिसहणारायसंघयणे'- इत्यादि-सूत्र-॥४५॥

ટીકાર્થ—કૌશલિક તે ઋષભ અહંત વજ્ર ઋષભનારાચ–સંહનનવાળા હતા, એ સંહનનમાં કીલિકાના આકારની જે અસ્થિ હોય છે તેનું નામ વજ્ર છે. તે અસ્થિની ઉપર પરિવેષ્ટન કરનારી પટ્ટી જેવી બીજી અસ્થિ હોય છે તેનું નામ ઋષભ છે બન્ને તરફ જે મર્કટબંધ છે, તેનું નામ નારાચ છે તથા જે સંહનનમાં બેઉ હાડકાઓની ઉપર કે જે બન્ને બાજુથી મર્કટ બન્ધ વડે જકડાયેલ હોય છે, અને પટ્ટીના જેવી ત્રીજા હાડકાથી જે વીંટળાયેલ રહે છે, આ ત્રણે હાડકાઓને મજબૂત કરવા માટે તેમાં ખીલાનાં આકાર જેવું એક

स्थानसंस्थितः-समाः=तुल्याः अन्यूनाधिकाः चतस्रः अस्रयो हस्तपादोपर्यधोरूपाश्चत्वा-रोऽपि विभागाः शुभलक्षणोपेता यस्य संस्थानस्य तत् समचतुरस्र=तुल्यारोहपरिणाहं, तच्च तत् संस्थानम्=आकारविशेषः, तेन संस्थितः युक्तः, तथा 'पंच धणुसयाइं' पञ्चधनुःशतानि 'उद्धं उच्चत्तेणं होत्था' ऊर्ध्वमुच्चत्वेन अभवत्=आसीदिति। इत्थं भगवतः शरीरवर्णनमभिधाय सम्प्रति कुमारवासमध्यादि स्थितिं छद्मस्थत्वादिपर्यायांश्च प्रदर्शयन् निर्वाणकल्याणमाह-'उसभेणं अरहा वीसं' इत्यादि। 'उसभेण अरहा वीसं पुव्वसयसहस्साइं' ऋषभः खलु अर्हन् विंशतिपूर्वशतसहस्राणि=विंशतिलक्षपूर्वाणि 'कुमारवासमज्झे वसित्ता' कुमारवासमध्ये उषित्वा-स्थित्वा, 'तेवट्ठिं पुव्वसयसहस्साइं' त्रिषष्टिं पूर्वशतसहस्राणि= त्रिषष्टिलक्षपूर्वाणि 'महाराजवासमज्झे वसित्ता' महाराज्यवासमध्ये उषित्वा, इत्थ 'तेसीइं पुव्वसयसहस्साइं' त्र्यशीतिं पूर्वशतसहस्राणि=त्र्यशीतिलक्षपूर्वाणि 'अगारवासमज्झे' अगारवासमध्ये=गृहस्थत्वे 'वसित्ता' उषित्वा, ततो 'मुंडे भवित्ता अगाराओ' मुण्डो भूत्वा

वज्रऋषभनाराच संहनन है, जिसके द्वारा शरीर पुद्गल दृढ किये जाते हैं उसका नाम संहनन है यहसंहनन अस्थिनिचयरूप होता है. भगवान् ऋषभनाथ का यही सहनन था "समचउरंससंठाण संठिए" संस्थान-समचतुरस्र था, जिस-सस्थान में हाथ, पैर, ऊपर और नीचे का भाग ये चारों अवयव सम अन्यूनाधिक प्रमाण वाले होते हैं तथा शुभलक्षणो से युक्त होते हैं, उस संस्थान का नाम समचतुरस्र सस्थान है, "पंच धणुसयाइं उद्धं उच्चत्तेण होत्था" इनके शरीर की ऊँचाई ५०० धनुष की थी, "उसमेणं अरहा वीसं पुव्वसयसहस्साइं कुमारवासमज्झे वसित्ता" ये ऋषभनाथ जिनेन्द्र २० बीस लाख पूर्वतक कुमारावस्था में रहे, "तेवट्ठिं पुव्वसयसहस्साइं महाराज वासमज्झे वसित्ता" ६३ लाख पूर्व तक महाराजा के पद पर रहें, "तेसीइ पुव्वसयसहस्साइ अगारवासमज्झे वसित्ता" इस तरह ८३ लाख पूर्व तक ये गृहस्थावस्था में रहे, "मुंडें भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वइए" बाद में ये मुण्डित होकर अगारावस्था को छोड़कर अनगारावस्था

વજ્ર નામનુ હાડકુ એસારેલ હોય છે. આકારણથી જ આ સંહનનુ નામ વજ્ર ઋષભ નારાચ સંહનન છે જેના વડે શરીરના પુદ્ગલો મજબૂત કરવામાં આવે છે તે સંહનન કહેવાય છે એ સંહનન અસ્થિ સમૂહ રૂપ હોય છે ભગવાન્ ઋષભનાથનું એ જ સંહનન હતું 'समचउरंससंठाण संठिए' તેમનું સંસ્થાન સમચતુરસ્ર હતુ જે સંસ્થાનમાં હાથ, પગ, ઉપર અને નીચેનો ભાગ આ ચારે અવયવ સમ-અન્યૂનાધિક પ્રમાણ વાળા હોય છે અને શુભ લક્ષણોથી યુક્ત હોય છે તે સંસ્થાનનું નામ સમચતુરસ્ર સંસ્થાન છે 'पंचं धणु ... इं उद्दं उच्चत्तेणं होत्था' તેમના શરીરની ઉચાઈ ૫૦૦-પાચ સો ધનુષની હતી 'उसमेणं अरहा वीसं पुव्वसयसहस्साइं कुमारवासमज्झे वसित्ता। આ ઋષભનાથ જીનેન્દ્ર ૨૦ વીસ લાખ પૂર્વ પર્યન્ત કુમાર અવસ્થામા રહ્યા. 'तेवट्ठिं पुव्वसयसहस्साइं महारायवास-मज्झे वसित्ता' આ પ્રમાણે ૬૩ લાખ પૂર્વ સુધી મહારાજ પદ પર બિરાજ્યા ત્યાર બાદ 'तेसिइ पुव्वसयसहस्साइं अगारवासमज्झे वसित्ता। ૮૩ લાખ પૂર્વ સુધી તેઓ ગૃહસ્થા-

अगारात्=अगारं परित्यज्य 'अणगारियं पव्वइए' अनगारितां प्रव्रजितः=प्राप्तः । इत्थं गृहीतप्रव्रज्य 'उसभेणं अरहा एगं वाससहस्सं' ऋषभः खलु अर्हन् एकं वर्षसहस्रम्=एक सहस्रवर्षाणि 'छउमत्थपरियाय पाउणित्ता' छद्मस्थपर्यायं पालयित्वा=समाप्य, ततः 'एगं पुव्वसयसहस्सं वाससहस्सूणं' एकं=पूर्वशतसहस्र वर्षसहस्रोनम्=एक सहस्रवर्षन्यूनैक-लक्षपूर्वाणि 'केवलिपरियाय' केवलिपर्याय=केवलित्व 'पाउणित्ता' पालयित्वा=समाप्य, इत्थं च 'एगं पुव्वसयसहस्सं वहुपडिपुण्ण' एक पूर्वशतसहस्र वहुप्रतिपूर्णम्=अखण्डिता-नि एकलक्षपूर्वाणि 'सामण्णपरियायं पाउणित्ता' श्रामण्यपर्याय पालयित्वा, ततश्च 'चउरा-सीइं पुव्वसयसहस्साइं' चतुरशीतिं पूर्वशतसहस्राणि=चतुरशीतिलक्षपूर्वाणि 'सव्वाउयं' सर्वायुष्कं=संपूर्णमायुः 'पालइत्ता' पालयित्वा=समाप्य 'जे से हेमताणं तच्चे मासे पंचमे पक्खे माहवहुले' यः स हेमन्तानां तृतीयो मासः पञ्चमः पक्षो माघवहुलः=माघकृष्णपक्षः, 'तस्सणं माहवहुलस्स तेरसीपक्खेणं' तस्य माघवहुलस्य त्रयोदशीपक्षे=त्रयोदशी तिथौ खलु 'दसहिं अणगारसहस्सेहिं' दशभिः अनगारसहस्रैः=दशसहस्रसंख्यकैरनगारैः 'सद्धिं संपरिवुडे' सार्द्धं सम्परिवृत्तः, 'अट्ठावयसेलसिहरंसि' अष्टापदशैलशिखरे=अष्टापदनामकपर्व-

---

में प्रव्रजित हो गये, "उसमेण अरहा एग वाससहस्सं छउमत्थपरियायं पाउणित्ता" ये इस अवस्था में एक हजार वर्ष तक छद्मस्थ रहे, "एग पुव्व सयसहस्सं वाससहस्सूण केवलिपरियायं पाउ-णित्ता" एक हजार वर्ष कम एक लाख पूर्वतक केवलिपर्याय का इन्होंने पालन किया, "एग पुव्वसयसहस्सं बहुपडिपुण्णं सामण्णपरियाय पाउणित्ता" इस तरह पूरे एक लाख पूर्वतक श्रामण्य पर्याय का पालन करके इन्होने अपनी "चउरासीइं पुव्वसयसहस्स सव्वाउय पालइत्ता" ८४ लाख पूर्व की पूरी आयु समाप्त कर फिर ये "जे से हेमताणं तच्चे मासे पंचमे पक्खे माहबहुले, तस्स णं माहबहुलस्स तेरसी पक्खेणं" हेमन्त-ऋतु के माघकृष्ण पक्ष में त्रयोदशी के दिन "दसहिं अणगारसहस्सेहिं सद्धिं" दश हजार मुनियों से सम्परीवृत्त हुए "अट्ठावयसेल सिहरंसि" अष्टापद शैलशिखर से "चोद्दसमेणं भत्तेण" निर्जल छह उपवास करके "सपलियंक-

---

वस्थामां रह्या. त्यार बाद 'मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वइए तेओ मुंडित थईने अगारावस्थानो एटले के गृहस्थपणानो त्याग करीने अनगार अवस्था धारण करी अर्थात् प्रव्रजित थई गया 'उसभेणं अरहा एगं वास सहस्सं छउमत्थ परियायं पाउणित्ता' तेओ आ अवस्थामां एक हजार वर्ष पर्यन्त छद्मस्थरहया. 'एगं पुव्वसयसहस्सूणं केवलिपरियायं पाउणित्ता' एक हजार वर्ष न्यून एक लाख वर्ष पर्यन्त एमणे केवलि पर्यायनुं पालन कर्युं "एगं पुव्वसयसहस्सं बहु पडिपुण्णं सामण्णपरियायं पाउणित्ता' आ प्रमाणे पूरा एक लाख वर्ष सुधी श्रामण्य पर्यायनुं पालन करीने एमणे पोतानुं 'चउरासीइ पुव्वसयसहस्सं सव्वाउयं पालयित्ता' ८४ लाख पूर्वनु संपूर्ण आयु समाप्त करीने पछी 'जे से हेमंताणं तच्चे मासे पंचमे पक्खे माहबहुले, तस्स णं माह-बहुलस्स तेरसी पक्खे णं' हेमन्त ऋतुना माघ कृष्ण पक्षमां तेरसने दिवसे 'दसहिं अण-गारसहस्सेहिं सद्धिं' दस हजार मुनियोथी युक्त थई ने "अट्ठावयसेलसिहरंसि" अष्टापद

तशिखरे 'चोद्दसमेण भत्तेणं अपाणएणं' चतुर्दशेन भक्तेन अपानकेन=निर्जलैः षड्भिरुपवासैः युक्त इत्यध्याहार्यम्, तथा='संपलियंकणिसण्णे' सम्पल्यङ्कनिषण्णः=पद्मासनोपविष्टः सन् 'पुव्वण्हकालसमयंसि' पूर्वाह्णकालसमये 'अभीइणा णक्खत्तेणं जोगमुवागएण' अभिजिता नक्षत्रेण सह योगमुपागते खलु, चन्द्रे इत्यध्याहार्यम्, तथा 'सुसमदुसमाए समाए एगूणणवउईईहिं पक्खेहिं' सुषम दुष्षमायाः समायाः एकोननवतौ पक्षेषु=सार्धाष्टमासाधिकेषु त्रिषु वर्षेषु 'सेसेहिं' शेषेषु सत्सु 'कालगए' कालगतः=मरणधर्मं प्राप्तः, 'वीइक्कंते' व्यतिक्रान्तः=जन्मजरामरणादिलक्षणं संसारम् व्यतिगतः 'जाव' यावत्-यावत्पदेन 'समुद्यतः छिन्नजातिजरामरणबन्धनः सिद्धो बुद्धो मुक्तोऽन्तकृतः परिनिर्वृतः' इति संग्राह्यम्। तत्र-समुद्यातः स=सम्यक् पुनरावृत्तिराहित्येन उत्=उर्ध्वं लोकाग्रलक्षणं स्थानं यातः=प्राप्तः, न पुनरन्यतैर्थिकवत् पुनरवतारी, उक्तं च तैः—

"ज्ञानिनो धर्मतीर्थस्य, कर्त्तारः परमं पदम्।
गत्वाऽऽगच्छन्ति भूयोऽपि, भवं तीर्थनिकारतः ॥१॥ इति

निसण्णे" पर्यङ्कासन से "पुव्व ण्ह" पूर्वाह्न "कालसमयसि" काल के समय "अभीइणा णक्खतेण" अभिजित नक्षत्र के साथ "जोगमुवागएणं" चन्द्रयोग में मुक्ति पधारे, जब ये मोक्ष पधारे उस समय "सुसम दुसमाए समाए एगूण णवईईहिं पक्खेहि सेसेहिं" चतुर्थ काल के ३ वर्ष ८॥ मास बाकी थे, इस प्रकार "कालगए वीइक्कंते जाव सव्व दुक्खपहीणे" जन्म, जरा, मरण आदि लक्षण वाले संसार का परित्याग कर वे प्रभु यावत् सर्व दुःखों से प्रहीण हो गये, यहा यावत्पद से "समुद्यातः छिन्नजातिजरामरणबन्धन· सिद्धो बुद्धो मुक्तोऽन्तकृतः परिनिर्वृतः" इस पाठ का ग्रहण हुआ है। इस पाठ का भाव इस प्रकार है-प्रभु उस लोकाग्ररूप स्थान पर पहुँचे कि फिर जहाँ से कभी भी वापिस उन्हें यहां पर नहीं आना पड़ता है। अतः अन्य तीर्थिकों ने जो ऐसा कहा है कि "ज्ञानिनो धर्मतीर्थस्य कर्तार. परम पदम्। गत्वाऽऽगच्छन्ति भूयोऽपि

शैल शिખરથી 'चोद्दसमेणं भत्तेणं' निर्જલ છ ઉપવાસ કરીને 'संपलियक निसण्णे' પર્યંકાસનથી 'पुव्वण्हं पूर्वाह्न कालसमयसि' કાળના સમયે 'अभीइणा णक्खत्तेणं' અભિજીત્ નક્ષત્રથી સાથે 'जोगमुवागएण' ચન્દ્રમાનો યોગ થયો ત્યારે તેઓ શ્રીમુક્તિગામિ થયા. જ્યારે તેઓ શ્રી મુક્તિ પધાર્યા ત્યારે 'सुसम दुसमाए समाए एगूणणवउ ईईहिं पक्खेहिं सेसेहिं' ચતુર્થ કાળના ૩ ત્રણ વર્ષ અને ૮॥ સાડા આઠ માસ બાકિ હતા આ પ્રમાણે 'कालगए वीइक्कते जाव सव्व दुक्खपहीणे' જન્મ, જરા, મરણ આદિ લક્ષણવાળા સંસારનો પરિત્યાગ કરીને તે પ્રભુ યાવત્ સર્વદુઃખોથી પ્રહીણ થઈ ગયા અહી યાવત્ પદથી "समुद्धातः छिन्नजातिजरामरणबन्धन सिद्धो बुद्धो मुक्तोऽन्तकृतः परिनिर्वृतः "આ પાઠ ગ્રહણ થયેલ છે આ પાઠનો ભાવ આ પ્રમાણે છે જ્યાથી ફરી વાર કોઈ પણ દિવસે તેઓશ્રીને પાછા અહી આવવાનુ થાય નહિ એવા તે લોકાગ્રરૂપ સ્થાન પર તેઓશ્રી પધાર્યા એથી અન્ય તીર્થિકોએ જે આ પ્રમાણે કહ્યુ છે કે "ज्ञानिनो धर्मतीर्थस्य कर्त्तारं परमं पदम्। गत्वाऽऽच्छन्ति भूयोऽपि भवं तीर्थनिकारत ॥१॥ તે યુક્તિ અને આગમથી સર્વથા

तथा छिन्नजातिजरामरणवन्धनः छिन्नं विनाशितं जातिजरामरणरूपं वन्धनं, तद्धेतुभूतकर्मणां विनाशाद् येन स तथाभूतः, तथा सिद्धः कृतार्थः, बुद्धः ज्ञातसमस्ततत्त्वः, मुक्तः भवोपग्राहिकर्मांशेभ्यो विनिर्गतः, अन्तकृतः अन्तः भवान्तः कृतो येन स तथाविधः अपुनर्भव इत्यर्थः, परिनिवृतः कर्मकृतसकल सन्तापरहितत्वात् समन्ताच्छीतीभूतः, अतएव 'सव्वदुक्खप्पहीणे' सर्वदुःखप्रहीणः सर्वाणि–शारीरमानसानि दुःखानि प्रहीणानि यस्य स तथा विनष्टसकलशारीरमानसदुःखश्च जातः इति ॥सू० ४५॥

अथ भगवति निवृते देवा यत्कृतवन्तस्तदाह–

मूलम्—जं समयं च णं उसभे अरहा कोसलिए कालगए वीइक्कंते समुज्जाए छिण्णजाइजरामरणवंधणे सिद्धे बुद्धे जाव सव्वदुक्खप्पहीणे, तं समयं च णं सक्कस्स देविंदस्स देवरन्नो आसणे चलिए। तए णं से सक्के देविंदे देवराया आसणं चलियं पासइ, पासित्ता ओहिं पउंजइ, पउंजित्ता भयवं तित्थयर ओहिणा आभोएइ, आभोइत्ता एवं वयासी–परिणिव्वुए खलु जंबुद्दीवे दीवे भरहे वासे उसहे अरहा कोसलिए, तं जीयमेयं तीयपच्चुप्पण्णमणागयाणं सक्काणं देविंदाणं देवरा-

भवं तीर्थनिकारत' ॥१॥ वह सर्वथा युक्ति और आगम से विरुद्ध है, प्रभु ने जाति जरा मरण रूप बन्धन का विनाश इसलिये कर दिया कि इनके हेतुभूत कर्मों का उन्होंने विनाश कर दिया था। प्रभु कृतार्थ होने के कारण सिद्ध हो गये कहे गये हैं, भवोपग्राहिक कर्मांशों से विनिर्गत। हो जाने के कारण प्रभु को मुक्तरूप से प्रकट किया गया है। अब प्रभु का पुनः संसार में जन्म नहीं होगा। इस कारण उन्हे अन्तकृत कहा गया है, कर्मजन्य सकल संतापोसे रहित होने के कारण प्रभु में सब तरफ से शीतलता आगई थी इसलिये उन्हे परिनिर्वृत कहा गया है, शारीरिक, मानसिक समस्त दुःखों से प्रभु सर्वथा रहित हो चुके थे इसलिये उन्हें सर्वदुःखप्रहीण प्रकट किया गया है ॥४५॥

વિરુદ્ધ છે પ્રભુએ જાતિ જરા મરણુ રૂપ બન્ધનનો વિનાશ એટલા માટે કર્યો કે એમના હેતુભૂત કર્મોનો તેઓશ્રીએ વિનાશ કરી દીધો હતો કૃતાર્થ હોવા બદલ પ્રભુ સિદ્ધ રૂપે પ્રસિદ્ધ છે. સમસ્ત તત્ત્વોના જ્ઞાતા હોવા બદલ પ્રભુ બુદ્ધ કહેવામાં આવેલ છે ભવોપગ્રાહિક કર્માંશોથી વિનિર્ગત હોવાથી પ્રભુને મુક્ત રૂપમાં પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે હવે સંસારમાં ફરી વાર પ્રભુનો જન્મ કદાપિ થશે નહિ. એથી જ તેઓશ્રીને અન્તકૃત કહેવામાં આવેલ છે. કર્મ જન્ય સમસ્ત સંતાપોથી રહિત હોવા બદલ પ્રભુમાં સર્વ રીતે શીતળતા આવી ગઈ હતી એથી જ તેમને પરિનિર્વૃત્ત કહેવામાં આવેલ છે શારીરિક માનસિક સમસ્ત દુઃખોથી પ્રભુ સર્વથા વિહીન થઈ ચૂક્યા હતા એટલા માટે તેઓશ્રીને સર્વદુઃખ પ્રહીણના રૂપમાં પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે ।।સૂત્ર-૪૫।।

ईणं तित्थगराणं परिनिव्वाणमहिमं करित्तए, तं गच्छामि णं अहंपि भगवओ तित्थगरस्स परिनिव्वाणमहिमं करेमि त्ति कट्टु वंदइ णमंसइ, वंदित्ता णमंसित्ता चउरासीए सामाणियसाहस्सीहिं तायत्तीसाए तायत्तीसएहिं, चउहिं लोगपालेहिं जाव चउहिं चउरासीईहिं आयरक्खदेवसाहस्सीहिं अण्णेहि य बहूहिं सोहम्मकप्पवासीहिं वेमाणीएहिं देवेहिं देवीहिं य सद्धिं संपरिवुडे ताए उक्किट्ठाए जाव तिरियमसंखेज्जाणं दीवसमुद्दाणं मज्झं मज्झेणं जेणेव अट्ठावयपव्वए जेणेव भगवओ तित्थयरस्स सरीरए तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता विमणे णिराणंदे अंसुपुण्णणयणे तित्थयरसरीरयं तिक्खुत्तो आयाहिणं पयाहिणं करेइ, करित्ता णच्चासण्णे णाइदूरे सुस्सूसमाणे जाव पज्जुवासइ ॥ सू० ४६ ॥

छाया—यस्मिन् समये च खलु ऋषभोऽर्हन् कौशलिक कालगतो व्यतिक्रान्त समुद्यातः छिन्नजातिजरामरणबन्धनः सिद्धो यावत् सर्वदुःखप्रहीणः, तस्मिन् समये च खलु शक्रस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य आसनं चलितं। तत खलु स शक्रो देवेन्द्रो देवराज आसन चलितं पश्यति, दृष्ट्वा अवधिं प्रयुनक्ति, प्रयुज्य भगवन्तं तीर्थंकरम् अवधिना आभोगयति, आभोग्य एवमवादीत्-परिनिर्वृतः-खलु जम्बूद्वीपे द्वीपे भरते वर्षे ऋषभोऽर्हन् कौशलिकः, तद्जीतमेतत् अतीतप्रत्युत्पन्नमनागतानां शक्राणां देवेन्द्राणां देवराजानां तीर्थंकराणां परिनिर्वाणमहिमानं कर्तुम् तद् गच्छामि खलु अहमपि भगवतस्तीर्थंकरस्य परिनिर्वाणमहिमानं करोमीति कृत्वा वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा चतुरशीत्या सामानिकसाहस्रीभिः, त्रयस्त्रिंशता त्रायस्त्रिंशकैः, चतुर्भिर्लोकपालैर्यावत् चतसृभिः चतुरशीतिभिः आत्मरक्षकदेवसाहस्रीभि, अन्यैश्च बहुभि सौधर्मकल्पवासिभि वैमानिकैः देवैर्देवीभिश्च सार्धं सम्परिवृतस्तया उत्कृष्टया यावत् तिर्यगसंख्येयानां द्वीपसमुद्राणां मध्यमध्येन यत्रैव अष्टापदपर्वतो यत्रैव भगवतस्तीर्थंकरस्य शरीरकं तत्रैव उपागच्छति उपागत्य विमना निरानन्दः अश्रुपूर्णनयनः तीर्थंकरशरीरकं त्रिकृत्व आदक्षिण प्रदक्षिणं करोति, कृत्वा नात्यासन्ने नाति दूरे शुश्रूषमाणो यावत् पर्युपास्ते ॥४६॥

भगवान् के मुक्ति में चले जाने पर देवोंने जो कुछ किया उसे यहां सूत्रकार प्रकट करते हैं—"जं समय च णं उसमे अरहा कोसलिए कालगए" इत्यादि ।

टीकार्थ—"जं समय च णं उसमे अरहा कोसलिए कालगए वीइक्कंते समुज्जाए छिण्णजाइ-

ભગવાન મુક્તિમા પધાર્યા અને ત પછી દેવોએ જે કંઈ કર્યુ, તેને અહીં સૂત્રકાર પ્રકટ કરે છે : जं समयं च णं उसमे अरहा कोसलिए कालगए-इत्यादि-॥सूत्र-४६॥

ટીકાર્થ–'जं समयं च णं उसमे अरहा कोसलिए कालगए विइक्कंते समुज्जाए छिण्णा

टीका-'जं समयं च' इत्यादि। मूले 'जं समयं' 'तं समयं' इत्युभयत्र प्राकृतत्वात् सप्तम्यर्थे द्वितीया, ततश्च 'जं समयं च णं उसभे अरहा-कोसलिए कालगए वीइक्कंते समुज्जाए छिण्ण जाइजरामरणबंधणे-सिद्धे बुद्धे' यस्मिन् समये च खलु ऋषभोऽर्हन् कौशलिकः कालगतो व्युत्क्रान्तः समुद्यातः छिन्नजातिजरामरणबन्धनः सिद्धो बुद्धो 'जाव' यावत्, यावत्पदेन-'मुक्तः अन्तकृतः परिनिर्वृत्तः' इति पदत्रयं संग्राह्यम्, तथा 'सव्व दुक्खप्पहीणे' सर्वदुःखप्रहीणः, 'कालगतादिसर्वदुःख प्रहीणान्तशब्दानां व्याख्याऽत्रैव चतुश्चत्वारिंशत्तमे सूत्रेऽवलोकनीया, 'तं समय च णं सक्कस्स देविंदस्स देवरण्णो आसणे चलिए' तस्मिन् समये च खलु शक्रस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य आसनं चलितं=कम्पितम्। 'तए ण-से सक्के देविंदे देवराया आसणं चलियं पासइ' ततः खलु स शक्रो देवेन्द्रो देवराजः आसनं चलित पश्यति=अवलोकयति, 'पासित्ता' दृष्ट्वा 'ओहिं' अवधिम् अवधिज्ञानं 'पउंजइ' प्रयुनक्ति=व्यापृणाति, 'पउंजित्ता' प्रयुज्य=अवधिज्ञानं व्यापृत्य 'भयवं तित्थयरं ओहिणा' भगवन्तं तीर्थंकरम् अवधिना=अवधिज्ञानेन 'आभोएइ आभोगयति=पश्यति, 'आभोइत्ता' आभोग्य=दृष्ट्वा 'एवं' एवं=वक्ष्यमाणं वचनम् 'वयासी' अवादीत्=उक्तवान् 'परिणिव्वुए' परिनिर्वृतः=कर्मकृतसकलसन्तापरहितत्वात् समन्ताच्छीतलीभूतः 'खलु जंबुद्दीवे दीवे भरहे वासे उसहे अरहा कोसलिए' खलु जम्बूद्वीपे

जरामरणबंधणे सिद्धे बुद्धे जाव सव्वदुक्खप्पहीणे" वे कौशलिक ऋषभ अर्हंत जिस समय मुक्ति में गये अर्थात् कालगत आदि सर्व दु ख प्रहाणान्त तक के विशेषणो से जब वे युक्त हो चुके "त समयं च ण सक्कस्स देविंदस्स देवरण्णो आसणे चलिए" उस समय देवेन्द्र देवराज शक्र का आसन कम्पायमान हुआ, "तएण से सक्के देविंदे देवराया आसण चलिय पासइ" शक्रने जब कम्पित होते हुए अपने आसन को देखा तो उसी समय उसने अपने अवधिज्ञान को व्यापारित किया "पासित्ता" व्यापारित कर "ओहिं पउंजइ पउजित्ता भयवं तित्थयरं आभोएइ" उसने उस अवधिज्ञान से तीर्थंकर प्रभु को देखा, "आभोइत्ता" देखकर फिर वह "एवं वयासी" इस प्रकार कहने लगा "परिणिव्वुए खलु जंबूद्दीवेदीवे भरहे वासे उसहे अरहा कोसलिए" जम्बूद्वीप नामके द्वीप में स्थित भरतक्षेत्र में कौशलिक ऋषभ अर्हंत परिनिर्वृत हुए है-कर्मकृत सकल

જાઇજરામરણવંધણે સિદ્ધે બુદ્ધે જાવ સવ્વદુઃખપ્પહીણે' તે કૌશલિક ઋષભ અર્હંત જે સમયે મુક્તિમાં પધાર્યા-એટલે કે કાલગત વગેરે સર્વ દુઃખ પ્રહીણાન્ત સુધીના વિશેષણોથી જ્યારે તેઓશ્રી યુક્ત થઈ ચૂક્યા 'તં સમયં ચ ણં સક્કસ્સ દેવિંદસ્સ દેવરણ્ણો આસણે ચલિએ' તે સમયે દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્રનું આસન કમ્પાયમાન થયું 'તએણં સે સક્કે દેવિંદે દેવરાયા આસણં ચલિયં પાસઇ' શક્રે જ્યારે પોતના આસનને કમ્પાયમાનથતું જોયું ત્યારે તેજ ક્ષણે તેણે પોતાના અવધિ જ્ઞાનને વ્યાપારિત કર્યું 'પાસિત્તા' વ્યાપારિત કરીને 'ઓહિં પઉંજઇ પઉંજિત્તા' ભયવં તિત્થયરં આભોએઇ' તેણે તે અવધિ જ્ઞાનથી તીર્થંકર પ્રભુને જોયા 'આભોઇત્તા' તીર્થંકર પ્રભુને જોઈને તે 'એવં વયાસી' આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા 'પરિણિવ્વુએ ખલુ જંબુદ્દીવે દીવે ભરહે વાસે ઉસહે અરહા કોસલિએ' જંબૂદ્વીપનામના દ્વીપમાં આવેલ ભરતક્ષેત્ર

द्वीपे भरते वर्षे ऋषभोऽर्हन् कौशलिक 'तं' तदेतत् 'तीय पच्चुप्पण्णमणागयाण' अतीत-प्रत्युत्पन्नानागतानाम्=भूतवर्तमानभविष्यत्कालजातानां 'सक्काण देविंदाणं देवराईणं तित्थगराण परिनिव्वाणमहिम' शक्राणां देवेन्द्राणां देवराजानां तीर्थकराणां परिनिर्वाण-महिमानं=तीर्थंकरसम्बन्धिपरिनिर्वाणमहोत्सवं 'करित्तए' कर्त्तु 'जीयमेयं' जीतं=जीत-व्यवहारो वर्त्तते, 'तं' तत्=तस्माद् हेतोः अहंपि भगवओ तित्थगरस्स परिणिव्वाण-महिमं करोमि' तद् गच्छामि खलु अहमपि भगवतस्तीर्थंकरस्य परिनिर्वाण महिमानं करोमि 'त्तिकट्टु' इति कृत्वा=इत्युक्त्वा 'वंदइ' वन्दते=स्तौति 'णमंसइ' नमस्यति=प्रणमति 'वंदित्ता णमंसित्ता' वन्दित्वा नमस्यित्वा 'चउरासीए सामाणिय साहस्सीहिं' चतुरशीत्या सामानिकसाहस्रीभिः=चतुरशीति सहस्रसंख्यकैः सामानिकदेवैः, 'तायत्तीसाए' त्रय स्त्रिंशता=त्रयस्त्रिंशत्संख्यकैः 'तायत्तीसएहिं' त्रायस्त्रिंशकैः गुरुस्थानीयैर्देवैः, 'चउहिं' चतुर्भिः=चतुस्संख्यकैः 'लोगपालेहिं' लोकपालैः=सोमयम-वरुणकुबेरसंज्ञकै लोकपालैः. 'जाव' यावत्-यावत्पदेन-'अट्ठहिं अग्गमहिसीहि सपरिवाराहिं तिहिं परिमाहिं सत्तहिं

सतापों से रहित हो गये हैं इसलिये वे समन्तात् शीतलीभूत बन गये है, "तं जीयमेय तीयपडुप्पण्ण मणागयाणं सक्काणं देविंदाण देवराईण तित्थगराणं परिनिव्वाणमहिम करित्तए" अतः समस्त अतीत, वर्तमान एवं भविष्यत्काल सबधी इन्द्रो का यह जीत-व्यवहार है कि वे तीर्थंकर प्रभु के निर्वाणगमन महोत्सव को करें, "त गच्छामि णं अहंपि भगवओ तित्थगरस्स परिनिव्वाणमहिम करित्तए" इसलिये मैं भी भगवान् तीर्थंकर ऋषभदेव के निर्वाणगमनोत्सव करने के लिये जाता हू "तं गच्छामि णं अहंपि भगवओ तित्थगरस्स-परिनिव्वाणमहिमं करेमित्ति कट्टु वदइ णमंसइ, वंदित्ता णमंसित्ता चउरासीए सामाणिय साहस्सीहिं तायत्तीसाए तायत्तीसएहिं, चउहिं लोगपालेहिं जाव चउहिं चउरासोईहिं आयरक्खदेवसाहस्सीहिं अण्णेहि य बहूहिं सोहम्मकप्पवासीहिं वेमाणिएहिं देवेहिं देवीहि य सद्धिं सपरिवुडे ताए उक्किट्ठाए जाव तिरियमसखेज्जाण दीवसमुद्दाणं मज्झंमज्झेणं जेणेव अट्ठावयपव्वए जेणेव भगवओ तित्थयरस्स सरीरए तेणेव उवागच्छइ, उवा-

---

આ કૌશલિક ઋષભ અર્હંત પરિનિર્વૃત્ત થયા છે.-કર્મકૃત સકલ સંતાપોથી રહિત થઈ ગયા છે. એથી તેઓ સમન્તાત્ શીતલીભૂત બની ગયા છે 'तं जोयमेयं तीयपडुप्पन्नमणागयाणं सक्काणं देविंदाणं देवरायाणं परिनिव्वाणमहिमं करित्तए' તેથી સઘળા અતીત, અનાગત અને વર્તમાન કાલ સંબંધી ઇંદ્રોનો આ જીત વ્યવહાર છે કે-તેઓ તીર્થંકર પ્રભુનો નિર્વાણ ગમન મહોત્સવ ઉજવે 'तं गच्छामि णं अहं पि भगवओ तित्थगरस्स परिणिव्वाणमहिमं करित्तए' તેથી હું પણ ભગવાન્ તીર્થંકર ઋષભદેવનો નિર્વાણ મહોત્સવ કરવા જાઉં 'तं गच्छामि ण अहंपि भगवओ तित्थगरस्स परिणिव्वाण महिमं करेमित्ति कट्टु वंदइ णमंसइ वंदित्ता णमंसित्ता चउरासीए सामाणिय साहस्सीएहिं तायत्तीसाए तायत्तीसएहिं चउहिं लोगपालेहिं जाव चउहिं चउरासीईहिं आयरक्ख देवसाहस्सीहिं अण्णेहिय बहुहिं सोहम्म कप्पवासीहिं वेमाणिएहिं देवेहिं देविहिय सद्धिं संपरिवुडे ताए उक्किट्ठाए जाव तिरियमसंखेज्जाण दीवसमुद्दाण मज्झं मज्झेण जेणेव अट्ठावयपव्वए जेणेव भगवओ

टीका-'जं समयं च' इत्यादि। मूले 'जं समयं' 'तं समयं' इत्युभयत्र प्राकृतत्वात् सप्तम्यर्थे द्वितीया, ततश्च 'जं समयं च णं उसभे अरहा-कोसलिए कालगए वीइक ते समुज्जाए छिण्ण जाइजरामरणबंधणे-सिद्धे बुद्धे' यस्मिन् समये च खलु ऋषभोऽर्हन् कौशलिकः कालगतो व्युत्क्रान्तः समुद्यातः छिन्नजातिजरामरणवन्धनः सिद्धो बुद्धो 'जाव' यावत्, यावत्पदेन-'मुक्तः अन्तकृतः परिनिर्वृत्तः' इति पदत्रय संग्राह्यम्, तथा 'सव्व दुक्खप्पहीणे' सर्वदुःखप्रहीणः, 'कालगतादिसर्वदुःख प्रहीणान्तशब्दानां व्याख्याऽत्रैव चतुश्चत्वारिंशत्तमे सूत्रेऽवलोकनीया, 'तं समय च णं सक्कस्स देविंदस्स देवरण्णो आसणे चलिए' तस्मिन् समये च खलु शक्रस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य आसनं चलितं=कम्पितम्। 'तए ण-से सक्के देविंदे देवराया आसणं चलियं पासइ' ततः खलु स शक्रो देवेन्द्रो देवराजः आसनं चलित पश्यति=अवलोकयति, 'पासित्ता' दृष्ट्वा 'ओहिं' अवधिम् अवधिज्ञानं 'पउंजइ' प्रयुनक्ति=व्यापृणाति, 'पउंजित्ता' प्रयुज्य=अवधिज्ञानं व्यापृत्य 'भयवं तित्थयरं ओहिणा' भगवन्तं तीर्थंकरम् अवधिना=अवधिज्ञानेन 'आभोएइ' आभोगयति=पश्यति, 'आभोइत्ता' आभोग्य=दृष्ट्वा 'एवं' एवं=वक्ष्यमाणं वचनम् 'वयासी' अवादीत्=उक्तवान् 'परिणिव्वुए' परिनिर्वृतः=कर्मकृतसकलसन्तापरहितत्वात् समन्ताच्छीतलीभूतः 'खलु जंबुद्दीवे दीवे भरहे वासे उसहे अरहा कोसलिए' खलु जम्बूद्वीपे

जरामरणबंधणे सिद्धे बुद्धे जाव सव्वदुक्खप्पहीणे" वे कौशलिक ऋषभ अर्हत जिस समय मुक्ति में गये अर्थात् कालगत आदि सर्व दु ख प्रहीणान्त तक के विशेषणो से जब वे युक्त हो चुके "त समयं च ण सक्कस्स देविंदस्स देवण्णो आसणे चलिए" उस समय देवेन्द्र देवराज शक्र का आसन कम्पायमान हुआ, "तएण से सक्के देविंदे देवराया आसण चलिय पासइ" शक्रने जब कम्पित होते हुए अपने आसन को देखा तो उसी समय उसने अपने अवधिज्ञान को व्यापारित किया "पासित्ता" व्यापारित कर "ओहिं पउंजइ पउजित्ता भयवं तित्थयरं आभोएइ" उसने उस अवधिज्ञान से तीर्थंकर प्रभु को देखा, "आभोइत्ता" देखकर फिर वह "एवं वयासी" इस प्रकार कहने लगा "परिणिव्वुए खलु जबूदीवेदोवे भरहे वासे उसहे अरहा कोसलिए" जम्बूद्वीप नामके द्वीप में स्थित भरतक्षेत्र में कौशलिक ऋषभ अर्हत परिनिर्वृत हुए है-कर्मकृत सकल

जाइजरामरणबंधणे सिद्धे बुद्धे जाव सव्वदुःखप्पहीणे' ते કૌશલિક ઋષભ અર્હંત જે સમયે મુક્તિમા પધાર્યા-એટલે કે કાલગત વગેરે સર્વદુઃખ પ્રહીણાન્ત સુધીના વિશેષણોથી જ્યારે તેઓશ્રી યુક્ત થઈ ચૂકયા. 'तं समयं च णं सक्कस्स देविंदस्स देवरण्णो आसणे चलिए' તે સમયે દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્રનું આસન કમ્પાયમાન થયું 'तएणं से सक्के देविंदे देवराया आसणं चलियं पासइ' શક્રે જ્યારે પોતના આસનને કમ્પાયમાનથતું જોયું ત્યારે તેજ ક્ષણે તેણે પોતાના અવધિ જ્ઞાનને વ્યાપારિત કર્યું 'पासित्ता' વ્યાપારિત કરીને 'ओहिं पउंजइ पउंजित्ता' भयवं तित्थयरं आभोएइ' તેણે તે અવધિ જ્ઞાનથી તીર્થંકર પ્રભુને જોયા. 'आभोइत्ता' તીર્થંકર પ્રભુને જોઈને તે 'एवं वयासी' આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા. 'परिणिव्वुए खलु जंबुद्दीवे दीवे भरहे वासे उसहे अरहा कोसलिए' જમ્બૂદ્વીપનામના દ્વીપમાં આવેલ ભરતક્ષેત્ર

द्वीपे भरते वर्षे ऋषभोऽर्हन् कौशलिक· 'तं' तदेतत् 'तीय पच्चुप्पण्णमणागयाण' अतीत-प्रत्युत्पन्नानागतानाम्=भूतवर्तमानभविष्यत्कालजातानां 'सक्काण देविंदाणं देवराईणं तित्थगराण परिनिव्वाणमहिम' शक्राणां देवेन्द्राणां देवराजानां तीर्थंकराणां परिनिर्वाण-महिमानं=तीर्थंकरसम्बन्धिपरिनिर्वाणमहोत्सवं 'करित्तए' कर्तु 'जीयमेयं' जीतं=जीत-व्यवहारो वर्त्तते, 'तं' तत्=तस्माद् हेतोः अहंपि भगवओ तित्थगरस्स परिणिव्वाण-महिमं करोमि' तद् गच्छामि खलु अहमपि भगवतस्तीर्थंकरस्य परिनिर्वाण महिमानं करोमि 'त्तिकट्टु' इति कृत्वा=इत्युक्त्वा 'वंदइ' वन्दते=स्तौति 'णमंसइ' नमस्यति=प्रणमति 'वंदित्ता णमंसित्ता' वन्दित्वा नमस्यित्वा 'चउरासीए सामाणिय साहस्सीहिं' चतुरशीत्या सामानिकसाहस्रीभिः=चतुरशीति सहस्रसंख्यकैः सामानिकदेवैः, 'तायत्तीसाए' त्रय स्त्रिंशता=त्रयस्त्रिंशत्संख्यकैः 'तायत्तीसएहिं' त्रायस्त्रिंशकैः गुरुस्थानीयैर्देवैः, 'चउहिं' चतु-र्भिः=चतुस्संख्यकैः 'लोगपालेहिं' लोकपालैः=सोमयम-वरुणकुबेरसंज्ञकै लोकपालैः, 'जाव' यावत्-यावत्पदेन-'अट्ठहिं अग्गमहिसीहिं सपरिवाराहिं तिहिं परिसाहिं सत्तहिं

सतापो से रहित हो गये हैं इसलिये वे समन्तात् शीतलीभूत बन गये है, "तं जीयमेय तीयपडु-प्पण्ण मणागयाणं सक्काणं देविंदाण देवराईण तित्थगराणं परिनिव्वाणमहिम करित्तए" अत· समस्त अतीत, वर्तमान एवं भविष्यत्काल सबधी इन्द्रो का यह जीत-व्यवहार है कि वे तीर्थंकर प्रभु के निर्वाणगमन महोत्सव को करें, "तं गच्छामि णं अहंपि भगवओ तित्थगरस्स परिनिव्वाणमहिम करित्तए" इसलिये में भी भगवान् तीर्थंकर ऋषभदेव के निर्वाणगमनोत्सव करने के लिये जाता हूं "तं गच्छामि णं अहंपि भगवओ तित्थगरस्स-परिनिव्वाणमहिमं करेमित्ति कट्टु वदइ णमंसइ, वंदित्ता णमंसित्ता चउरासीए सामाणिय साहस्सीहिं तायत्तीसाए तायत्तीसएहिं, चउहिं लोगपालेहिं जाव चउहिं चउरासीईहिं आयरक्खदेवसाहस्सीहिं अण्णेहि य बहूहिं सोहम्मकप्पवासीहिं वेमाणि-एहिं देवेहिं देवीहि य सद्धिं सपरिवुडे ताए उक्किट्ठाए जाव तिरियमसखेज्जाणं दीवसमुद्दाणं मज्झंमज्झेणं जेणेव अट्ठावयपव्वए जेणेव भगवओ तित्थयरस्स सरीरए तेणेव उवागच्छइ, उवा-

માં કૌશલિક ઋષભ અર્હંત પરિનિર્વૃત્ત થયા છે.-કર્મકૃત સકલ સતાપોથી રહિત થઈ ગયા છે. એથી તેઓ સમન્તાત્ શીતલીભૂત બની ગયા છે 'तं जीयमेयं तीयपडुप्पन्नमणागयाणं सक्काणं देविंदाणं देवरायाणं परिणिव्वाणमहिमं करित्तए' તેથી સઘળા અતીત, અનાગત અને વર્તમાન કાલ સંબંધી ઇંદ્રોનો આ જીત વ્યવહાર છે કે-તેઓ તીર્થંકર પ્રભુનો નિર્વાણ ગમન મહોત્સવઉજવે 'तं गच्छामि णं अहंपि भगवओ तित्थगरस्स परिणिव्वाणमहिमं करित्तए' તેથી હું પણ ભગવાન્ તીર્થંકર ઋષભદેવનો નિર્વાણ મહોત્સવ કરવા જાઉં 'तं गच्छामि ण अहंपि भगवओ तित्थगरस्स परिणिव्वाण महिमं करेमित्ति कट्टु वंदइ णमंसइ वंदित्ता णमंसित्ता चउरासीए सामाणिय साहस्सीएहीं तायत्तीसाए तायत्तीसएहिं चउहिं लोगपालेहिं जाव चउहिं चउरासीईहिं आयरक्ख देवसाहस्सीहीं अण्णेहिय बहुहिं सोहम्म कप्पवासीहिं वेमाणिएहिं देवेहिं देविहिय सद्धिं संपरिवुडे ताए उक्किट्ठाए जाव तिरियमसंखेज्जाण दीवसमुद्दाण मज्झ मज्झेणं जेणेव अट्ठावयपव्वए जेणेव भगवओ

अणीएहिं' छाया—अष्टभिरग्रमहिषीभिः सपरिवाराभिः, तिसृभिः परिषद्भिः सप्तभिरनीकैः' इति संग्राह्यम्, तत्र—अष्टभिः अग्रमहिषीभिः=पद्मा १. शिवा २ शची ३ अञ्जूः ४अमला ५ अप्सरा ६ नवमिका ७ रोहिणी ८ इत्यष्टसंख्याभिरग्रममहिषीभिः कीदृशीभिराभिः इत्याह—सपरिवाराभिः=षोडशसहस्र–षोडश–परिवार सहिताभिरिति. तथा तिसृभिः परिषद्भिः=बाह्यमध्याऽभ्यन्तररूपाभिस्त्रिसंख्याभिः परिषद्भिः, तथा सप्तभिः अनीकैः=हयगजरथ सुभट–वृषभ गन्धर्व नाटयरूपैः सप्तभिः सैन्यैः तथा सप्तभिः अनीकाधिपतिभिः, तथा 'चउहिं चउरासीहिं आयरक्ख देवसाहस्सीहिं' चतसृभिः चतुरशीतिभिः आत्मरक्षकदेवसाहस्रीभिः=चतसृषु दिक्षु प्रत्येकस्यां दिशि वर्तमानैः चतुरशीतिसहस्रैः चतुरशीति सहस्रात्मरक्षक देवैः, तथा-'अण्णेहि य बहूहिं सोहम्मकप्पवासीहिं वेमाणिएहिं देवेहि देवीहि य सद्धिं संपरिवुडे' अन्यैश्च बहुभिः सौधर्मकल्पवासिभिः वैमानिकदेवैः, तादृशीभिर्देवीभिश्च सार्द्धं संपरिवृतः=संपरिवेष्टितः 'ताए' तया=देवसम्बन्धिन्या 'उक्किट्ठाए' उत्कृष्टया=प्रशस्तविहायोगतिषु श्रेष्ठया, जाव' यावत्–यावत्पदेन–'तुरियाए चवलाए चंडाए जवणाए उद्धुयाए सिग्घाए देवगईए वीईवयमाणे' छाया–त्वरितया चपलया चण्डया जवनया उद्धूतया शिघ्रया दिव्यया देवगत्या व्यतिव्रजन् व्यतिव्रजन्' इति संग्राह्यम्। तत्र–त्वरितया मनोजन्यौत्सुक्यवशात् चपलया–कायव्यापारचापल्यात् चण्डया=तीव्रया श्रमजनितग्लान्यभावात् जवनया अत्युत्कृष्टगतिमत्वात् उद्धूतया=उत्कटया–वायुगतेरिवोत्कटत्वात्, शीघ्रया=निरवच्छिन्नशीघ्रत्वगुणयोगात् एतादृश्या दिव्या=देवजनोचितया देवगत्या=देवसम्बन्धिन्या गत्या करणभूतया व्यतिव्रजन् व्यति-

---

गच्छित्ता विमणे निराणंदे अंसुपुण्णणयणे तित्थयरसरीरयं तिक्खुत्तो आयाहिणं पयाहिणं करेइ, करित्ता णच्चासण्णे णाइदूरे सुस्सूसमाणे जाव पज्जुवासइ" इस प्रकार कहकर उस शक्रने वन्दना की, नमस्कार किया, वंदना नमस्कार करके अपने ८४ हजार सामानिक देवो के साथ ३३ त्रायस्त्रिंशक देवो के साथ यावत्—सपरिवार आठ अपनी पट्टरानियो के साथ प्रत्येक–दिशा के ८४–८४ हजार आत्मरक्षक देवो के साथ और इसी तरह से और भी दूसरे सौधर्मकल्पवासी देव देवियों के साथ शक्र अपनी उत्कृष्ट प्रशस्त विहायोगति में भी श्रेष्ठ दिव्य देवगति से चलता २ तिर्यग् असख्यात द्वीप समुद्रो के ठीक मध्यभाग से होता हुआ जहा अष्टापद पर्वत था

तित्थयरस्स सरीरए तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता विमणे निरानन्दे अंसुपुण्णणयणे तित्थयरसरीरयं त्तिक्खुत्तो आयाहिण पयाहिण' करेइ, करित्ता णच्चासण्णे णाइदूरे सुस्सूसमाणे जाव पज्जुवासइ' આ પ્રમાણે કહીને એ શક્રે પ્રભુને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા વંદના નમસ્કાર કરીને પોતાના ૮૪ હજાર સામાનિક દેવોની સાથે ૩૩ ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવોની સાથે યાવત્ સપરિવાર આઠ પોતાની પટ્ટરાણીઓ સાથે દરેક દિશાના ૮૪ હજાર ૮૪ હજાર આત્મ રક્ષક દેવોની સાથે અને આ પ્રમાણે બીજા પણ સૌધર્મ કલ્પવાસી દેવ-દેવિયોની સાથે તે શક્ર પોતાની ઉત્કૃષ્ટ પ્રશસ્ત વિહાયોગતિમા પણ શ્રેષ્ઠ દિવ્ય એવી દેવગતિથી ચાલતો ચાલતો તિર્યગ્ અસંખ્યાત દ્વીપ સમુદ્રોની બરાબર મધ્યભાગમાં થઈને જ્યા અષ્ટાપદ પર્વત

व्रजन्=गच्छन् 'तिरियमसंखेज्जाण' तिर्यगसख्येयानां तिर्यग्लोकवर्त्तिनाम् असंख्येयानां 'दीवसमुद्दाणं' द्वीपसमुद्राणां द्वीपानां समुद्राणां च 'मज्झं मज्झेण' मध्यमध्येन=माति-शयमध्यभागेन 'जेणेव' यत्रैव=यस्मिन्नेव प्रदेशे 'अट्ठावयपव्वए' अष्टापदपर्वतः तत्र च पर्वते 'जेणेव' यत्रैव-यस्मिन्नेव भागे 'भगवओ तित्थगरस्स सरीरए' भगवत स्तीर्थकरस्य शरीरकं 'तेणेव उवागच्छइ' तत्रैव उपागच्छति 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'विमणे' विमनाः-शोकाकुलितचित्तः, अतएव 'णिराणंदे' निरानन्दः-आनन्दवर्जित, 'अंसुपुण्णणयणे' अश्रुपूर्णनयनः-अश्रुपरिपूर्णनयनः 'तित्थयरसरीरय' तीर्थकरशरीरकं-भगवत ऋषभदेवस्य निष्प्राणं शरीरं 'तिक्खुत्तो' त्रिकृत्व -वारत्रयम् 'आयाहिण पयाहिणं करेइ' आदक्षिणप्रदक्षिण करोति, 'करित्ता' कृत्वा 'णच्चासण्णे णाइदूरे-नातिसमीपे नातिदूरे किन्तु समुचितस्थाने 'सुस्सूसमाणे' शुश्रूषमाणः सेवमानः मांसाशिप्राणिभ्यो रक्षन्नित्यर्थः, 'जाव' यावत्-यावत्पदेन-णमंसमाणे अभिमुहे त्रिण-

---

जहां भगवान् तीर्थंकर का शरीर था वहां आया 'वहां पर आकर वह शोकाकुलित चित्त वाला बन गया उसके मन से आनन्द बाहर निकल गया उसकी आखो में आंसु भर आये उसने निष्प्राण उस तीर्थंकर शरीर की तीन प्रदक्षिणाएँ देकर वह समुचित स्थान पर बैठ गया, मांसाशिप्राणियों से उस शरीर की रक्षा करता हुआ वह इन्द्र बार २ उस शरीर को प्रणाम करने लगा-पञ्चाङ्गनमन पूर्वक नम्रीभूत होने लगा और विनय के साथ दोनों हाथ जोडकर उस शरीर के पास सम्मुख बैठ गया।

गति सूत्र में जो यावत्पद है उससे "तुरियाए, चवलाए, चंडाए, जवणाए, उद्धूयाए, सिग्घाए, दिव्वाए, देवगईए, वीईवयमाणे २" इस पाठ का यहा ग्रहण हुआ है मनोजन्य औत्सुक्य के वश से उसको वह गति त्वरा से युक्त थी, कायव्यापार की चपलता से वह चपल थी, श्रम जनितग्लानि के अभाव से वह तीव्र थी, इससे ऊँची-उत्कृष्ट-और कोई गति नहीं हो सकती है, इस कारण वह जवना थी, वायु की गति की तरह वह उत्कट थी, इस-

---

હતો જ્યાં ભગવાન્ તીર્થંકરનુ શરીર હતુ ત્યા ગયા ત્યા જઇ ને તે શોકાકુલિત ચિત્તવાળા થઇ ગયા તેમના ચિત્તમાંથી આનંદ લુપ્ત થઈ ગયો તેમની આંખો આસુથી ભીંજાઇ ગઈ તેણે નિષ્પ્રાણ એવા તે તીર્થંકરના શરીરની ત્રણ પ્રદક્ષિણાઓ કરી અને ત્યાર બાદ તે ઉચિત સ્થાન પર બેસી ગયો, માંસભક્ષક પ્રાણિયોથી તે શરીરની રક્ષા કરતો તેઇંદ્ર વારવાર તે શરીરને પ્રણામ કરવા લાગ્યો પંચાંગ નમન પૂર્વક નમ્રીભૂતથવા લાગ્યો અને સવિનય બન્નેહાથ જોડીને તે શરીરની નજીક બેસી ગયો.

ગતિ સૂત્રમા જે યાવત્પદ આવેલ છે તેથી 'તુરિયાપ ચવલાપ, ચંડાપ, જવણાપ, ઉદ્ધૂયાપ, સિગ્ઘાપ, દિવ્વાપ, દેવગઈપ વીઈવ ણે ૨" આ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે મનોજન્ય ઔત્સુક્ય ને લીધે તેની તે ગતિ ત્વરાયુક્ત હતી કાય વ્યાપારની ચપળતાથી તે ચપળ હતી શ્રમજનિત ગ્લાનિના અભાવથી તે તીવ્ર હતી. એનાથી ઉચ્ચતમ-ઉત્કૃષ્ટ-ગતિ બીજી હોય જ નહિ. એથી ને જવના હતી. વાયુની ગતિની જેમ તે ઉત્કટ હતી.

अणीएहिं' छाया—अष्टभिरग्रमहिषीभिः सपरिवाराभिः, तिसृभिः परिषद्भिः सप्तभिरनीकैः' इति संग्राह्यम्, तत्र—अष्टभिः अग्रमहिषीभिः=पद्मा १, शिवा २ शची ३ अञ्जूः ४ अमला ५ अप्सरा ६ नवमिका ७ रोहिणी ८ इत्यष्टसंख्याभिरग्रममहिषीभिः कीदृशीभिराभिः इत्याह—सपरिवाराभिः=षोडशसहस्र—षोडश—परिवार सहिताभिरिति, तथा तिसृभिः परिषद्भिः=बाह्यमध्याभ्यन्तररूपाभिस्त्रिसंख्याभिः परिषद्भिः, तथा सप्तभिः अनीकैः=हयगजरथ सुभट—वृषभ गन्धर्व नाट्यरूपैः सप्तभिः सैन्यैः तथा सप्तभिः अनीकाधिपतिभिः, तथा 'चउहिं चउरासीहिं आयरक्ख देवसाहस्सीहिं' चतसृभिः चतुरशीतिभिः आत्मरक्षकदेवसाहस्रीभिः=चतसृषु दिक्षु प्रत्येकस्यां दिशि वर्तमानैः चतुरशीतिसहस्रैः चतुरशीति सहस्रात्मरक्षक देवैः, तथा—'अण्णेहि य बहूहिं सोहम्मकप्पवासीहिं वेमाणिएहिं देवेहि देवीहि य सद्धिं संपरिवुडे' अन्यैश्च बहुभिः सौधर्मकल्पवासिभिः वैमानिकदेवैः, तादृशीभिर्देवीभिश्च सार्द्धं संपरिवृतः=संपरिवेष्टितः 'ताए' तया=देवसम्बन्धिन्या 'उक्किट्ठाए' उत्कृष्टया=प्रशस्तविहायोगतिषु श्रेष्ठया, जाव' यावत्—यावत्पदेन—'तुरियाए चवलाए चंडाए जवणाए उद्धूयाए सिग्घाए देवगईए वीईवयमाणे' छाया—त्वरितया चपलया चण्डया जवनया उद्धूतया शिघ्रया दिव्यया देवगत्या व्यतिव्रजन् व्यतिव्रजन्' इति संग्राह्यम्। तत्र—त्वरितया मनोजन्यौत्सुक्यवशात् चपलया—कायव्यापारचापल्यात् चण्डया=तीव्रया श्रमजनितग्लान्यभावात् जवनया अत्युत्कृष्टगतिमत्वात् उद्धूतया=उत्कटया—वायुगतेरिवोत्कटत्वात्, शीघ्रया=निरवच्छिन्नशीघ्रत्वगुणयोगात् एतादृश्या दिव्या=देवजनोचितया देवगत्या=देवसम्बन्धिन्या गत्या करणभूतया व्यतिव्रजन् व्यति-

---

गच्छित्ता विमणे निराणदे अंसुपुण्णणयणे तित्थयरसरीरयं तिक्खुत्तो आयाहिणं पयाहिण करेइ, करित्ता णच्चासण्णे णाइदूरे सुस्सूसमाणे जाव पज्जुवासइ" इस प्रकार कहकर उस शकने वन्दना की, नमस्कार किया, वदना नमस्कार करके अपने ८४ हजार सामानिक देवो के साथ ३३ त्रायस्त्रिंशक देवों के साथ यावत्—सपरिवार आठ अपनी पट्टरानियो के साथ प्रत्येक—दिशा के ८४—८४ हजार आत्मरक्षक देवो के साथ और इसी तरह से और भी दूसरे सौधर्मकल्पवासो देव देवियों के साथ शक्र अपनी उत्कृष्ट प्रशस्त विहायोगति में भी श्रेष्ठ दिव्य देवगति से चलता २ तिर्यग् असख्यात द्वीप समुद्रो के ठीक मध्यभाग से होता हुआ जहा अष्टापद पर्वत था

तित्थयरस्स सरीरए तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता विमणे निरानन्दे अंसुपुण्णणयणे तित्थयरसरीरयं त्तिक्खुत्तो आयाहिण पयाहिण करेइ, करित्ता णच्चासण्णे णाइदूरे सुस्सूसमाणे जाव पज्जुवासइ' આ પ્રમાણે કહીને એ શક્રે પ્રભુને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા વંદના નમસ્કાર કરીને પોતાના ૮૪ હજાર સામાનિક દેવોની સાથે ૩૩ ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવોની સાથે યાવત્ સપરિવાર આઠ પોતાની પટ્ટરાણીઓ સાથે દરેક દિશાના ૮૪ હજાર ૮૪ હજાર આત્મ રક્ષક દેવોની સાથે અને આ પ્રમાણે બીજા પણ સૌધર્મ કલ્પવાસી દેવ-દેવિયોની સાથે તે શક્ર પોતાની ઉત્કૃષ્ટ પ્રશસ્ત વિહાયોગતિમા પણ શ્રેષ્ઠ દિવ્ય એવી દેવગતિથી ચાલતો ચાલતો તિર્યગ્ અસખ્યાત દ્વીપ સમુદ્રોની બરાબર મધ્યભાગમાં થઈને જ્યા અષ્ટાપદ પર્વત

व्रजन्=गच्छन् 'तिरियमसंखेज्जाणं' तिर्यगसंख्येयानां तिर्यग्लोकवर्त्तिनाम् असंख्येयानां 'दीवसमुद्दाण' द्वीपसमुद्राणां द्वीपानां समुद्राणां च 'मज्झ मज्झेण' मध्यमध्येन=साति-शयमध्यभागेन 'जेणेव' यत्रैव=यस्मिन्नेव प्रदेशे 'अट्ठावयपव्वए' अष्टापदपर्वतः तत्र च पर्वते 'जेणेव' यत्रैव-यस्मिन्नेव भागे 'भगवओ तित्थगरस्स सरीरए' भगवत स्तीर्थकरस्य शरीरकं 'तेणेव उवागच्छइ' तत्रैव उपागच्छति 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'विमणे' विमनाः-शोकाकुलितचित्तः, अतएव 'णिराणंदे' निरानन्दः-आनन्दवर्जित, 'अंसुपुण्णणयणे' अश्रुपूर्णनयनः-अश्रुपरिपूर्णनयनः 'तित्थयरसरीरय' तीर्थकरशरीरकं-भगवत ऋषभदेवस्य निष्प्राणं शरीरं 'तिक्खुत्तो' त्रिकृत्व -वारत्रयम् 'आयाहिण पयाहिणं करेइ' आदक्षिणप्रदक्षिण करोति, 'करित्ता' कृत्वा 'णच्चासण्णे णाइदूरे-नातिसमीपे नातिदूरे किन्तु समुचितस्थाने 'सुस्सूसमाणे' शुश्रूषमाणः सेवमानः मांसाशिप्राणिभ्यो रक्षन्नित्यर्थः, 'जाव' यावत्-यावत्पदेन-णमंसमाणे अभिमुहे त्रिण-

---

जहा भगवान् तीर्थंकर का शरीर था वहां आया 'वहा पर आकर वह शोकाकुलित चित्त वाला बन गया उसके मन से आनन्द बाहर निकल गया उसकी आखो में आंसु भर आये उसने निष्प्राण उस तीर्थंकर शरीर की तीन प्रदक्षिणाएँ देकर वह समुचित स्थान पर बैठ गया, मांसाशिप्राणियों से उस शरीर की रक्षा करता हुआ वह इन्द्र बार २ उस शरीर को प्रणाम करने लगा-पञ्चाङ्गनमन पूर्वक नम्रीभूत होने लगा और विनय के साथ दोनों हाथ जोडकर उस शरीर के पास समुख बैठ गया।

गति सूत्र में जो यावत्पद है उससे "तुरियाए, चवलाए, चडाए, जवणाए, उद्धूयाए, सिग्घाए, दिव्वाए, देवगईए, वीईवयमाणे २" इस पाठ का यहा ग्रहण हुआ है मनोजन्य औत्सुक्य के वश से उसको वह गति त्वरा से युक्त थी, कायव्यापार की चपलता से वह चपल थी, श्रम जनितग्लानि के अभाव से वह तीव्र थी, इससे ऊँची-उत्कृष्ट-और कोई गति नहीं हो सकती है, इस कारण वह जवना थी, वायु की गति की तरह वह उत्कट थी, इस-

---

હતો જ્યાં ભગવાન્ તીર્થંકરનું શરીર હતું ત્યા ગયા ત્યાં જઇ ને તે શોકાકુલિત ચિત્તવાળા થઇ ગયા તેમના ચિત્તમાથી આનંદ લુપ્ત થઈ ગયો તેમની આંખો આસુથી ભીજાઇ ગઈ તેણે નિષ્પ્રાણ એવા તે તીર્થંકરના શરીરની ત્રણ પ્રદક્ષિણાઓ કરી અને ત્યાર બાદ તે ઉચિત સ્થાન પર બેસી ગયો, માંસભક્ષક પ્રાણિયોથી તે શરીરની રક્ષા કરતો તેઇંદ્ર વારવાર તે શરીરને પ્રણામ કરવા લાગ્યો પચાંગ નમન પૂર્વક નમ્રીભૂતથવા લાગ્યો અને સવિનય બન્નેહાથ જોડીને તે શરીરની નજીક બેસી ગયો

ગતિ સૂત્રમાં જે યાવત્પદ આવેલ છે તેથી 'तुरियाए चवलाए, चंडाए, जवणाए, उद्धूयाए, सिग्घाए, दिव्वाए, देवगईए वीईवयमाणे २ ' આ પાઠનો સગ્રહ થયો છે મનોજન્ય ઔત્સુક્ય ને લીધે તેની તે ગતિ ત્વરાયુક્ત હતી કાય વ્યાપારની ચપળતાથી તે ચપળ હતી શ્રમજનિત ગ્લાનિના અભાવથી તે તીવ્ર હતી એનાથી ઉચ્ચતમ-ઉત્કૃષ્ટ-ગતિ બીજી હોય જ નહિ. એથી તે જવના હતી. વાયુની ગતિની જેમ તે ઉત્કટ હતી.

एणं पंजलिउडे' छाया-नमस्यन् अभिमुखे विनयेन प्राञ्जलिपुटः, इति संग्राह्यम्, तत्र नमस्यन् पञ्चाङ्गनमनपूर्वकं प्रणतो भवन् अभिमुखे-सम्मुखे विनयेन सविनयं प्राञ्जलिपुटः अञ्जलीकृतकरयुगलः 'पज्जुवासइ' पर्युपास्ते तिष्ठति ॥सू० ४६॥

इत्थं भगवत्कलेवरसमीपागमनरूपां शक्रवक्तव्यतामुक्त्वा सम्प्रतीशानेन्द्रादिवक्त-

---

लिये वह उद्धूत थी, निरवच्छिन्न शीघ्रत्व गुण के योग से वह शीघ्ररूप थी, तथा देवजनोचित होने से वह दिव्य थी, तिर्यग् असख्यात द्वीप समुद्रो को पार करता हुआ वह शक्र आया सो इसका तात्पर्य ऐसा है कि तिर्यग्लोकवर्ती असख्यात द्वीप समुद्र शास्त्र में कहे गये हैं तिर्यग्यलोक का तात्पर्य मध्यलोक से है इस मध्यलोक में जम्बूद्वीप आदि द्वीप और लवणसमुद्र आदि समुद्र असख्यात २ हैं ऐसी जिनेन्द्र की वाणी है। त्रायस्त्रिंशक देव ३३ ही होते हैं और ये गुरुस्थानीय होते हैं, सोम, यम, वरुण और कुवेर इस तरह से ये चार लोकपाल कहे गये हैं। आठ अग्रमहिषियो के नाम इस प्रकार से हैं—पद्मा १, शिवा २, शची, ३, अन्जू ४, अमला ५, अप्सरा ६, नवमिका ७, और रोहिणी ८, इन एक २ पट्ट देवियो का परिवार १६—१६ हजार प्रमाण है, बाह्यपारिषदा, मध्यपरिषदा और अभ्यन्तर परिषदा के भेद से इसकी ३ परिषदाएँ होती है, अनीक—सेना सात प्रकार की कही गई है—हय, गज, रथ, सुभट, वृषभ, गन्धर्व, और नाटच चार दिशाओ में से प्रत्येक दिशा में ८४—८४ हजार आत्मरक्षक देव रहते हैं इसीलिये यहां चारो दिशाओं के चार चौरासी हजार अर्थात् तीन लाख छिहोत्तर हजार आत्मरक्षक देव कहे गये हैं ॥४६॥

इस प्रकार से भगवान् के कलेवर के समीप शक्र के आगमन की वक्तव्यता को प्रकट करके,

---

એથી તે ઉધ્ધૂત હતી. નિરવચ્છિન્ન—શીઘ્રત્વ ગુણના યોગથી તે શીઘ્ર રૂપ હતી તેમજ દેવજનોચિત હોવાથી તે દિવ્ય હતી તિર્યંગ્ અસખ્યાત દ્વીપ સમુદ્રોને પાર કરીને તે શક્ર આવ્યો હતો આનુ તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે. કે તિર્યંગ્ લોકવર્તી અસખ્યાત દ્વીપ સમુદ્ર શાસ્ત્રમા કહેવામાં આવેલ છે-તિર્યંગ્ લોકનું તાત્પર્ય મધ્યલોક થાય છે. એ મધ્યલોકમા જબૂદ્વીપ વગેરે દ્વીપો અને લવણ સમુદ્ર વગેરે સમુદ્રો અસંખ્યાત ૨ છે. એવી જિનેન્દ્રની વાણી છે ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવો ૩૩ જ થાય છે, અને એઓ ગુરુસ્થાનીય હોય છે. સોમ, યમ, વરુણ અને કુબેર આ રીતે એ ચાર લોકપાલો કહેવામા આવેલ છે. આઠ અગ્ર મહિષીઓના નામ આ પ્રમાણે છે ૧ પદ્મા, ૨ શિવા, ૩ શચી, ૪ અજૂ, ૫ અમલા, ૬ અપ્સરા, ૭ નવમિકા અને ૮ રોહિણી એ એક—એક પટ્ટદેવીઓનો પરિવાર ૧૬—૧૬ હજાર પ્રમાણ છે. બાહ્ય પરિષદા, મધ્ય પરિષદા અને આભ્યન્તર પરિષદાના ભેદથી આની ૩ પરિષદાઓ થાય છે અનીક—સેના સાત પ્રકારની કહેવામા આવેલ છે, હય, ગજ, રથ, સુભટ, વૃષભ, ગન્ધર્વ અને નાટ્ય ચાર દિશાઓમાંથી દરેક દિશામાં ૮૪—૮૪ હજાર આત્મરક્ષક દેવો રહે છે એથી અહી ચારે ચાર દિશાઓના ચાર ચોરાસી હજાર આત્મરક્ષક દેવો કહેવામાં આવેલ છે. ॥૪૬॥

આ પ્રમાણે ભગવાનના કલેવરની પાસે શક્રના આગમનની વક્તવ્યતાને પ્રકટ કરીને હવે

व्यतामाह—

मूलम्—तेणं कालेणं तेणं समएणं ईसाणे देविंदे देवराया उत्तरद्धलोगाहिवई अट्ठावीसविमाणसयसहस्साहिवई सूलपाणी वसहवाहणे सुरिंदे अरयंबरवत्थधरे जाव विउलाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरइ। तए णं तस्स ईसाणस्स देविंदस्स देवरन्नो आसणं चलइ। तएणं से ईसाणे जाव देवराया आसणं चलियं पासइ पासित्ता ओहिं पउंजइ पउंजित्ता भयवं तित्थयरं ओहिणा आभोएइ आभोइत्ता जहा सक्के नियगपरिवारेणं भाणेयव्वो जाव पज्जुवासइ। एवं सव्वे देविंदा जाव अच्चुए नियगपरिवारेणं भाणेयव्वा। एवं जाव भवणवासीणं इंदा वाणमंतराणं सोलस जोइसियाणं दोण्णि णियगपरिवारा णेयव्वा ॥ सू० ४७॥

छाया—तस्मिन् काले तस्मिन् समये ईशानो देवेन्द्रो देवराज उत्तरार्द्धलोकाधिपतिः अष्टाविंशतिविमानशतसहस्राधिपतिः शूलपाणिर्वृषभवाहन सुरेन्द्र अरजोऽम्बरवस्त्रधरो यावद् विपुलान् भोगभोगान् भुञ्जानो विहरति। तत खलु तस्य ईशानस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य आसनं चलति। ततः खलु स ईशानो यावत् देवराजः आसन चलितं पश्यति, दृष्ट्वा अवधिं प्रयुङ्क्ते, प्रयुज्य भगवन्तं तीर्थकरम् अवधिना आभोगयति, आभोग्य यथा शक्रो निजकपरिवारेण भणितव्यो यावत् पर्युपास्ते। एवं सर्वे देवेन्द्रा यावत् अच्युतो निजकपरिवारेण भणितव्याः। एवं यावद् भवनवासिनामिन्द्रा व्यन्तराणां षोडश, जोतिष्काणां द्वौ, निजकपरिवारा नेतव्याः ॥सू०४७॥

टीका—'तेण कालेण' इत्यादि। 'तेणं कालेण तेणं समएणं ईसाणे' तस्मिन् काले तस्मिन् समये ईशानः ईशाननामकः 'देविंदे देवराया उत्तरद्ध लोगाहिवई' देवेन्द्रो देवराजः उत्तरार्द्धलोकाधिपतिः उत्तरार्द्धदेवलोकस्वामी, 'अट्ठावीसविमाणसयसहस्साहिवई' अष्टाविंशति

अब सूत्रकार ईशान इन्द्र की वक्तव्यता का कथन करते हैं—

"तेणं कालेणं तेण समएणं ईसाणे देविंदे' इत्यादि।

टीकार्थ—"तेण कालेणं तेणं समएणं ईसाणे देविंदे देवराया उत्तरद्ध लोगाहिवई अट्ठावीसविमाण सयसहस्साहिवई" उस काल में और उस समय में उत्तरार्धलोक के अधिपति देवेन्द्र देवराज ईशान इन्द्र का जो कि २८ लाख विमानों का अधिपति है, "सूलपाणी" हाथ में जिसके शूल

સૂત્રકાર ઈશાન ઈન્દ્રની વક્તવ્યતાનું કથન કરે છે

'તેણં કાલેણં તેણં સમએણં ઈસાણે દેવિંદે'-ઇત્યાદિ—સૂત્ર ૪૭

ટીકાર્થ—'તેણ કાલેણં તેણ સમએણ ઈસાણે દેવિંદે દેવરાયા ઉત્તરદ્ધલોગાહિવઈ અટ્ઠાવીસવિમાણસયસહસ્સાહિવઈ' તે કાલ અને તે સમયે ઉત્તરાર્ધ લોકના અધિપતિ દેવેન્દ્ર દેવરાજ ઈશાન ઈન્દ્રનું–કે જે ૨૮ લાખ વિમાનોના અધિપતિ છે, 'સૂલપાણી' હાથમાં જેમ

एणं पंजलिउडे' छाया-नमस्यन् अभिमुखे विनयेन प्राञ्जलिपुटः, इति संग्राह्यम्, तत्र नमस्यन् पञ्चाङ्गनमनपूर्वकं प्रणतो भवन् अभिमुखे-सम्मुखे विनयेन सविनयं प्राञ्जलिपुटः अञ्जलीकृतकरयुगलः 'पज्जुवासइ' पर्युपास्ते तिष्ठति ॥सू० ४६॥

इत्थं भगवत्कलेवरसमीपागमनरूपां शक्रवक्तव्यतामुक्त्वा सम्प्रतीशानेन्द्रादिवक्त-

---

लिये वह उद्धूत थी, निरवच्छिन्न शीघ्रत्व गुण के योग से वह शीघ्ररूप थी, तथा देवजनोचित होने से वह दिव्य थी, तिर्यग् असख्यात द्वीप समुद्रो को पार करता हुआ वह शक्र आया सो इसका तात्पर्य ऐसा है कि तिर्यग्लोकवर्ती असख्यात द्वीप समुद्र शास्त्र में कहे गये है तिर्यग्लोक का तात्पर्य मध्यलोक से है इस मध्यलोक में जम्बूद्वीप आदि द्वीप और लवणसमुद्र आदि समुद्र असख्यात २ हैं ऐसो जिनेन्द्र की वाणी है। त्रायस्त्रिंशक देव ३३ ही होते हैं और ये गुरुस्थानीय होते हैं, सोम, यम, वरुण और कुवेर इस तरह से ये चार लोकपाल कहे गये है। आठ अग्रमहिषियों के नाम इस प्रकार से हैं–पद्मा १, शिवा २, शची, ३, अन्जू ४, अमला ५, अप्सरा ६, नवमिका ७, और रोहिणी ८, इन एक २ पट्ट देवियों का परिवार १६–१६ हजार प्रमाण है, बाह्यपारषदा, मध्यपरिषदा और अभ्यन्तर परिषदा के भेद से इसकी ३ परिषदाएँ होती हैं, अनीक–सेना सात प्रकार की कही गई है–हय, गज, रथ, सुभट, वृषभ, गन्धर्व, और नाट्य चार दिशाओं में से प्रत्येक दिशा में ८४–८४ हजार आत्मरक्षक देव रहते हैं इसीलिये यहां चारो दिशाओं के चार चौरासी हजार अर्थात् तीन लाख छिहोत्तर हजार आत्मरक्षक देव कहे गये हैं ॥४६॥

इस प्रकार से भगवान् के कलेवर के समीप शक्र के आगमन की वक्तव्यता को प्रकट करके

એથી તે ઉદ્ધૂત હતી. નિરવચ્છિન્ન–શીઘ્રત્વ ગુણના યોગથી તે શીઘ્ર રૂપ હતી તેમજ દેવજનોચિત હોવાથી તે દિવ્ય હતી તિર્યગ્ અસંખ્યાત દ્વીપ સમુદ્રોને પાર કરીને તે શક્ર આવ્યો હતો આનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે તિર્યગ્ લોકવર્તી અસંખ્યાત દ્વીપ સમુદ્ર શાસ્ત્રમાં કહેવામાં આવેલ છે–તિર્યગ્ લોકનું તાત્પર્ય મધ્યલોક થાય છે. એ મધ્ય-લોકમાં જમ્બૂદ્વીપ વગેરે દ્વીપો અને લવણુ સમુદ્ર વગેરે સમુદ્રો અસંખ્યાત ૨ છે. એવી જિનેન્દ્રની વાણી છે ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવો ૩૩ જ થાય છે, અને એઓ ગુરુસ્થાનીય હોય છે સોમ, યમ, વરુણ અને કુબેર આ રીતે એ ચાર લોકપાલો કહેવામા આવેલ છે. આઠ અગ્ર મહિષીઓના નામ આ પ્રમાણે છે ૧ પદ્મા, ૨ શિવા, ૩ શચી, ૪ અજૂ, ૫ અમલા, ૬ અપ્સરા, ૭ નવમિકા અને ૮ રોહિણી એ એક–એક પટ્ટદેવીઓનો પરિવાર ૧૬–૧૬ હજાર પ્રમાણુ છે. બાહ્ય પરિષદા, મધ્ય પરિષદા અને આભ્યન્તર પરિષદાના ભેદથી આની ૩ પરિષદાઓ થાય છે અનીક–સેના સાત પ્રકારની કહેવામા આવેલ છે, હય, ગજ, રથ, સુભટ, વૃષભ, ગન્ધર્વ અને નાટ્ય ચાર દિશાઓમાંથી દરેક દિશામા ૮૪–૮૪ હજાર આત્મરક્ષક દેવો રહે છે એથી અહીં ચારે ચાર દિશાઓના ચાર ચોરાસી હજાર આત્મરક્ષક દેવો કહેવામાં આવેલ છે. ॥૪૬॥

આ પ્રમાણે ભગવાનના કલેવરની પાસે શક્રના આગમનની વક્તવ્યતાને પ્રકટ કરીને હવે

व्यतामाह—

मूलम्—तेणं कालेणं तेणं समएणं ईसाणे देविंदे देवराया उत्तर-द्धलोगाहिवई अट्ठावीसविमाणसयसहस्साहिवई सूलपाणी वसहवाहणे सुरिंदे अरयंबरवत्थधरे जाव विउलाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरइ। तए णं तस्स ईसाणस्स देविंदस्स देवरन्नो आसणं चलइ। तएणं से ईसाणे जाव देवराया आसणं चलियं पासइ पासित्ता ओहिं पउंजइ पउंजित्ता भयवं तित्थयरं ओहिणा आभोएइ आभोइत्ता जहा सक्के नियगपरिवारेणं भाणेयव्वो जाव पज्जुवासइ। एवं सव्वे देविंदा जाव अच्चुए नियग-परिवारेणं भाणेयव्वा। एवं जाव भवणवासीणं इंदा वाणमंतराणं सोलस जोइसियाणं दोण्णि णियगपरिवारा णेयव्वा॥ सू० ४७॥

छाया—तस्मिन् काले तस्मिन् समये ईशानो देवेन्द्रो देवराज उत्तरार्द्धलोकाधिपतिः अष्टाविंशतिविमानशतसहस्राधिपतिः शूलपाणिर्वृषभवाहन सुरेन्द्र अरजोऽम्बरवस्त्रधरो यावद् विपुलान् भोगभोगान् भुञ्जानो विहरति। तत खलु तस्य ईशानस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य आसनं चलति। ततः खलु स ईशानो यावत् देवराजः आसन चलितं पश्यति, दृष्ट्वा अवधिं प्रयुङ्क्ते, प्रयुज्य भगवन्तं तीर्थकरम् अवधिना आभोगयति, आभोग्य यथा शक्रो निजकपरिवारेण भणितव्यो यावत् पर्युपास्ते। एवं सर्वे देवेन्द्रा यावत् अच्युतो निजकपरिवारेण भणितव्याः। एवं यावद् भवनवासिनामिन्द्रा व्यन्तराणां षोडश, जोतिष्काणां द्वौ, निजकपरिवारा नेतव्याः॥सू०४७॥

टीका—'तेण कालेणं' इत्यादि। 'तेणं कालेण तेणं समएणं ईसाणे' तस्मिन् काले तस्मिन् समये ईशानः ईशाननामकः 'देविंदे देवराया उत्तरद्ध लोगाहिवई' देवेन्द्रो देवराजः उत्तरार्द्धलोकाधिपतिः उत्तरार्द्धदेवलोकस्वामी, 'अट्ठावीसविमाणसयसहस्साहिवई' अष्टाविंशति

अब सूत्रकार ईशान इन्द्र की वक्तव्यता का कथन करते हैं—

"तेण कालेणं तेणं समएणं ईसाणे देविंदे' इत्यादि।

टीकार्थ—"तेण कालेणं तेणं समएणं ईसाणे देविंदे देवराया उत्तरद्ध लोगाहिवई अट्ठावीसवि-माण सयसहस्साहिवई" उस काल में और उस समय में उत्तरार्धलोक के अधिपति देवेन्द्र देवराज ईशान इन्द्र का जो कि २८ लाख विमानों का अधिपति है, "सूलपाणी" हाथ में जिसके शूल

સૂત્રકાર ઈશાન ઈન્દ્રની વક્તવ્યતાનું કથન કરે છે

'तेण' कालेणं तेण समपण ईसाणे दविंदे'-इत्यादि—सूत्र ४७

ટીકાર્થ—'तेण कालेणं तेण समपण ईसाणे दविंदे दवराया उत्तरद्धलोगाहिवई अट्ठा-वीसविमाणसयसहस्साहिवई' તે કાલ અને તે સમયે ઉત્તરાર્ધ લોકના અધિપતિ દેવેન્દ્ર દેવરાજ ઈશાન ઇન્દ્રનું–કે જે ૨૮ લાખ વિમાનોના અધિપતિ છે, 'सूलपाणी' હાથમાં જેમ

विमानशतसहस्राधिपतिः अष्टाविंशतिलक्षसंख्यकविमानस्वामी' 'सूलपाणी' शूलपाणिः शूलहस्तः 'वसहवाहणे' वृषभवाहनः वृषभो वाहनं यस्य स तथा वृषभयानवान् 'सुरिंदे' सुरेन्द्रः स्वर्लोकवासि देवस्वामी 'अरयंबरवत्थधरे' अरजोऽम्बरवस्त्रधरः अरजोऽम्बरं निर्मलाकाशं, तत्सदृश स्वच्छं यद् वस्त्रं वसन तस्य धरः धारकः 'जाव' यावत् यावत्पदेन 'आलइयमालमउडे णवहेमचारुचित्तचंचलकुंडलविलिहिज्जमाणगल्ले महिड्ढिए महज्जुइए महाबले महाजसे महाणुभावे महासुक्खे भासुरबोंदी पलंबवणमालधरे इसाणकप्पे ईसाणवडिसए विमाणे सुहम्माए सभाए ईसाणंसि, सीहासणंसि से णं अट्ठावीसाए विमाणावाससयसाहस्सीणं असीईए सामाणियसाहस्सीणं तायत्तीसाए तायत्तीसगाण चउण्हं लोगपालाण अट्ठण्हं अग्गमहीसोण सपरिवाराणं तिण्हं परिसाणं सत्तण्हं अणीयाणं सत्तण्ह अणीयाहिवईणं चउण्ह असीईण आयरक्खदेवसाहस्सीण अण्णेसिं च ईसाणकप्पवासीणं सत्तण्हं देवाण देवीण य आहेवच्चं पोरेच्चं सामित्तं भट्टित्तं महत्तरगत्तं आणाईसरसेणावच्चं कारेमाणे पालेमाणे महयाहयणट्टगीयवाइयतंतीतलतालतुडियघणमुइंगपडुप्पवाइयरवेणं'

है "वसहवाहणे" वाहन जिसका वृषभ है, आसन कंपायमान हुआ इसे सुरेन्द्र विशेषण से जो अभिहित किया गया है वह यह प्रकट करता है कि यह ईशान इन्द्र ईशान स्वर्गवासी देवलोकों का पूर्ण रूप से आधिपत्य करता है यह सदा "अरयंबर वत्थधरे" अरजोऽम्बरवस्त्र पहिनता है-निर्मल आकाश का रङ्ग जैसा स्वच्छ होता है वैसा ही इसके द्वारा पहिने गये वस्त्रों का वर्ण भी स्वच्छ-निर्मल होता है यहां "जाव" यावत्पद से आलइयमालमउडे, णवहेमचारुचित्तचलकुंडलविलिहिज्जमाणगल्ले, महिड्ढिए, महज्जुइए, महाबले, महाजसे, महाणुभावे, महासुक्खे, भासुरबोंदी, पलबवणमालधरे, ईसाण कप्पे, ईसाणवडिंसए, विमाणे, सुहम्माए, सभाए ईसाणंसि सीहासणंसि, से ण अट्ठावीसाए विमाणावाससयसाहस्सीणं असोइए सामाणियसाहस्सोण तायत्तीसाए तायत्तीसगाणं चउण्हं लोगपालाणं अट्ठण्ह अग्गमहिसीणं सपरिवाराणं तिण्ह परिसाण सत्तण्हं अणीयाणं सत्तण्ह अणीयाहिवईण चउण्ह असीईण आयरक्ख देवसाहस्सीणं अण्णेसिं च

નો શૂલ છે 'વસહવાહણે' વૃષભ જેમનુ વાહન છે. આસન કમ્પાયમાન થયુ આને સુરેન્દ્ર વિશેષણોથી જે અભિહિત કરવામાં આવેલ છે તે આ પ્રકટ કરે છે કે આ ઈશાન ઈન્દ્ર ઈશાન સ્વર્ગવાસી દેવલોકોનુ પૂર્ણ રૂપમા આધિપત્ય કરે છે એ સદા 'अयरंबरवत्थधरे' અરજ અમ્બર વસ્ત્ર ધારણ કરે છે, એ નિર્મળ આકાશનો રગ જેમ સ્વચ્છ હોય છે, તેમજ આ ઈન્દ્રે પહેરેલા વસ્ત્રોનો વર્ણ પણ સ્વચ્છ-નિર્મલ હોય છે અહી 'जाव' યાવત્ પદથી 'आलइय मालमउडे, णवहेमचारुचित्तच चलकुंडलविलिहिज्जमाणगल्ले, महिड्ढिए, महज्जुइए, महाबले, महाजसे, महाणुभावे, महासुक्खे, भासुरबोंदी, पलंबवणमालधरे, ईसाणकप्पे, ईसाणवडिंसए, विमाणे, सुहम्माए सभाए, ईसाणंसि सीहासणंसि, सेणं अट्ठावीसाए विमाणावाससयसाहस्सीणं असीइए सामाणियसाहस्सीणं तायत्तीसाए, तायत्तीसगाणं चउण्हं लोगपालाणं अट्ठण्हं, अग्गमहिसीणं सपरिवाराण, तिण्हं परिसाण सत्तण्हं अणीयाण सत्तण्हं अणीयाहिविईणं चउण्ह असीईण आयरक्खदेवसाहस्सीण अण्णेसिं च ईसाण

छाया—आलगितमालामुकुटो नवहैमचारुचित्रचञ्चलकुण्डलविलिख्यमानगल्लो महर्द्धिको महाद्युतिको महाबलो महायशाः महानुभावो महासौख्यो भास्वरशरीरः प्रलम्बवनमालाधरः ईशानकल्पे ईशानावतंसके विमाने सुधर्मायां सभायाम् ईशाने सिंहासने, स खलु अष्टाविंशतेः विमानावासशतसाहस्रीणाम् अशीतः सामानिकसाहस्रीणां त्रयस्त्रिंशतस्त्रायस्त्रिंशकानां चतसृणाम् अशीतीनाम् आत्मरक्षकदेवसाहस्रीणाम् अन्येषां च ईशानकल्पवासिनां देवाना देवीनां च आधिपत्यं पौरपत्यं स्वामित्वं भर्तृत्व महत्तरकत्व आज्ञेश्वरसेनापत्यं कारयन् पालयन् महता अहतनाट्यगीतवाद्यतन्त्रीतलतालत्रुटितघनमृदङ्गपटुप्रवादितरवेण—इति संग्राह्यम्। तत्र—आलगितमालमुकुटः—आलगितौ—स्वस्वोचितस्थाने धृतौ मालामुकुटौ—माला-किरीटश्च येन स तथाभूतः पुनः नवहैमचारुचित्रचञ्चलकुण्डलविलिख्यमानगल्लः—नवे—नूतने हैम—स्वर्णमये चारुणी—मनोहरे चित्रे—अद्भुते चञ्चले—कायव्यापारवशात् कम्पमाने ये कुण्डले—कुण्डलद्वयं, ताभ्यां विलिख्यमानः—घृष्यमाणो गल्लः—कपोलो यस्य स तथाभूत· पुनः—महर्द्धिकः महती—विशाला ऋद्धि विमानादिसमृद्धिर्यस्य स तथा—सातिशयविमानादिसमृद्धियुक्त इत्यर्थः, तथा—महाद्युतिकः—महती द्युति—शरीराभरणादिसम्बन्धिमहादीप्तिसमन्वित इत्यर्थः, महाबलः—महत्—सातिशय बल शारीरं सामर्थ्य यस्य

ईसाणकप्पवासीण देवाणं देवीण य आहेवच्चं पोरेवच्च सामित्त भट्टित्त महत्तरगत्त आणाईसर सेणावच्च कारेमाणे पालेमाणे महया हय णट्टगीयवाइयतंतीतलतालतुडियघणमुइंगपडुप्पवाइयरवेण" इस पाठ का ग्रहण हुआ है इसका भाव इस प्रकार से है—माला और मुकुट जो कि यथोचित स्थान धारण किये गये थे वे बडे ही इसके सुहावने प्रतीत होते है इसने जो कुण्डल-कानों में पहिने हुए थे वे नवीन थे, सोने के बने हुए थे, मन को हरण करने वाले थे, बडे अनोखे थे और शरीर के व्यापार के वश से चञ्चल होते रहते थे, इसलिये उसके दोनो कपोल इसके द्वारा घृष्यमाण होते रहते थे। इसकी विमानादिरूप समृद्धि अल्प नही थी—किन्तु महती—बडी थी, इसलिये यह सातिशय विमानादि समृद्धिवाला यहा प्रकट किया गया है। इसके शरीर की और शरीर के ऊपर धारण किये गये आभरणादिको की द्युति विशिष्ट प्रभा सम्पन्न थी। इसका शारीरिक सामर्थ्य सातिशय था अर्थात् पर्वत आदि को उखाड देने में इसे जग

कप्पवासीण देवाणं देवीण य आहेवच्च पोरेवच्चं सामितं भट्टित महत्तरगत्तं आणाईसरसेणावच्चं कारेमाणे पालेमाणे महयाहयणट्टगीयवाइयतंतीतलतालतुडिय घण मुइंग पडुप्पवाइयरवेण" આ પાઠ ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે. આ પાઠનો ભાવ આ પ્રમાણે છે—યથા સ્થાને ધારણ કરવામાં આવેલાં માળા અને મુકુટ ખૂબ જ સુંદર લાગતા હતા એણે જે નવીન કુંડલો કાનોમાં ધારણ કરેલાં હતા, તે નવા હતા અને તે કુંડલો સુવર્ણના હતા મનોહર હતા અદ્ભુત હતા અને શરીરના હલન—ચલનથી હાલતા હતા એથી તેના બન્ને કપોલો તેનાથી ઘર્ષિત થતા હતા એની વિમાનાદિ રૂપ સમૃદ્ધિ અલ્પ નહોતી પણ પુષ્કળ પ્રમાણમા હતી એથી જ એમને અહી સાતિશય વિમાનાદિ સમૃદ્ધિવાન તરીકે પ્રકટ કરવામા આવેલ છે એના શરીરની અને શરીર પર ધારણ કરવામા આવેલા આભરણાદિકોની દ્યુતિ વિશિષ્ટ પ્રભા સંપન્ન હતી. એનું શારીરિક સામર્થ્ય સાતિશય હતું, એટલે કે પર્વત

देवानां देवीनां च आधिपत्यम् अधिपतित्वम् पौरपत्यं पुरपतित्वं, स्वामित्वं स्वाम्यं, भर्तृत्वम् महत्तरकत्वम् आज्ञेश्वरसेनापत्यम् आज्ञाया ईश्वरः आज्ञेश्वरः, सेनायाः पतिः सेनापतिः आज्ञेश्वरश्चासौ सेनापतिश्चेति आज्ञेश्वरसेनापतिस्तस्य भावस्तत्वं च कारयन् पालयंश्च महता विशालेन अहतनाटयगीतवाद्यतन्त्रीतलतालत्रुटितघनमृदङ्गपटुप्रवादितरवेण अहतो निरवच्छिन्नो यो नाटयगीतवाद्यतन्त्रीतलतालत्रुटितघनमृदङ्गपटुप्रवादितरवः तत्र नाटयं नटकर्म, गीतं प्रसिद्धम् तथा पटुभिः पटुपुरुषैः प्रवादितानि यानि तन्त्रीतलतालत्रुटित-घनमृदङ्गरूपाणि वाद्यानि, एतेषां यो रवः शब्दस्तेन सहितान् 'विउलाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरइ' विपुलान् भोगभोगान् भुञ्जानो विहरति। 'अहतनाटयगीतवाद्य' इत्यादिपदे 'वाद्य' शब्दस्य पूर्वनिपातः 'पटुप्रवादित' शब्दस्य परनिपातश्च आर्षत्वाद् बोध्य इति। 'तएणं' ततः भगवतः शरीरत्यागानन्तरं खलु 'तस्स ईसाणस्स देविंदस्स देवरन्नो आसणं चलइ' तस्य ईशानस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य आसन चलति। 'तएणं से ईसाणे' ततः खलु स ईशानो 'जाव' यावत यावत्पदेन 'देवेन्द्रो देवराज इति' संग्राह्यः, तथा 'देवराया आसण चलियं पासइ' देवराजः आसनं चलितं पश्यति, 'पासित्ता ओहिं पउंजइ'

का अधिपत्य, पौरपत्य, स्वामित्व, भर्तृत्व, महत्तरकत्व, एवं आज्ञेश्वर सेनापत्य करवाता हुआ उनकी परिपालना करता हुआ सतत निरवच्छिन्न रूप से होने वाले नाट्य के गीतों के साथ २ पटुपुरुषों द्वारा बजाये गये तन्त्री, तलताल, त्रुटित आदि रूप बाजो को तुमुल चित्ताकर्षक ध्वनि से युक्त "विउलाइं भोगाभोगाइं भुंजमाणे विहरइ" विपुल भोगभोगों को भोगता हुआ अपना समय आनन्द के साथ व्यतीत करता रहता है. यहां "अहतनाट्य गीतवाद्य" आदि पद में वाद्य शब्द का पूर्वनिपात और "पटुप्रवादित" शब्द का परनिपात आर्ष होने से हुआ है।

भगवान् ने जब अपने शरीर का परित्याग कर दिया था "तएण तस्स ईसाणस्स देविं-दस्स देवरन्नो आसणं चलइ" उस समय इस देवेन्द्र देवराज ईशान इन्द्र का आसन कम्पायमान हुआ "तए णं से ईसाणे जाव देवराया आसणं चलियं पासइ" कम्पायमान हुए आसन

અનેક ઇશાનદેવલોકવાસી દેવ-દેવીઓ પર આધિપત્ય, પૌરપત્ય, સ્વામિત્વ, ભર્તૃત્વ, મહ-ત્તરકત્વ, તેમજ આજ્ઞેશ્વર સેનાપત્યના રૂપમાં શાસન કરતો તેમની પરિપાલના કરતો, સતત નિરવચ્છિન્ન રૂપથી અભિનીત થતા નાટ્ય ના ગીતોની સાથે-સાથે પટુ પુરુષ વડે વગાડવામાં આવેલા તંત્રી, તલતાલ ત્રુટિત આદિ રૂપ વાદ્યયંત્રોની તુમુલ ચિત્તાકર્ષક ધ્વનિ થી યુક્ત 'विउलाइं भोगभोगाइं—भुंजमाणे विहरइ' વિપુલ ભોગ ભોગોનો ઉપભોગ કરતો પોતાનો સમય સુખેથી પસાર કરતો હતો. અહીં 'अहत नाट्य गीतवाद्य' આદિ પદમાં વાદ્યશબ્દ નો પૂર્વનિપાત અને "पटुप्रवादित" શબ્દોનો પરિનિપાત આર્ષ હોવાથી થયેલ છે. ભગવાને જ્યારે પોતાના શરીરનો પરિત્યાગ કર્યો, 'तएणं तस्स ईसाणस्स देविंदस्स देव-रन्नो आसण चलइ' તે સમયે આ દેવેન્દ્ર દેવરાજ ઈશાન ઇન્દ્રનું આસન કમ્પાયમાન થયું 'तएण इसाणे जाव देवराया आसणं चलिय पासइ' ત્યારે ઇશાન દેવે કમ્પાયમાન થયેલ આસન ને જોયું 'पासित्ता' જોઈને તેણે પોતાના 'ओहिं पउजइ' અવધિ જ્ઞાનને ઉપયુક્ત કર્યું

दृष्ट्वा अवधिं प्रयुनक्ति, 'पउंजित्ता भयवं तित्थयरं ओहिणा आभोएइ' प्रयुज्य भगवन्तं तीर्थङ्करम् अवधिना आभोगयति निरीक्षते, 'आभोइत्ता' आभोग्य निरीक्ष्य शक्रेन्द्रवत् सकलपरिवारसमन्वितोऽष्टापदपर्वते समागत्य वन्दन नमस्कारपूर्वकं भगवन्तं पर्युपास्ते एतदेव सूचयितुमाह-मूले 'जहा सक्के नियगपरिवारेण भाणेयव्वो जाव पज्जुवासइ' इति 'एवं' एवम्-अनेन प्रकारेण 'सव्वे' सर्वे वैमानिका 'देविंदा' देवेन्द्राः' 'जाव अच्चुए' यावदच्युतः-अच्युतपर्यन्ता 'णियगपरिवारेण' निजकपरिवारेण-स्व स्व परिवारेण सहिता 'भाणेयव्वा' भणितव्याः। 'एव' एवम्-अनेन प्रकारेण-वैमानिकेन्द्रप्रकारेण 'जाव' यावत्-सर्वे यावच्छब्दोऽत्र सर्वार्थे न तु संग्रहार्थे, संग्राह्यपदाभावात्, 'भवणवासीणं इंदा' भवनवासिनाम् इन्द्राः-विंशतिरपि भवनवासीन्द्राः निज निज परिवारेण सहिता वक्तव्याः, तथा 'वाणमंतराणं' वानव्यन्तराणां-व्यन्तरजातीयानां देवानामपि 'सोलस' षोडश-षोडश संख्यका इन्द्रा कालादयो 'जोइसियाण दोण्णि' ज्योतिष्कदेवानां चन्द्रसूर्य द्वौ इन्द्रो नियगपरिवारेण णेयव्वा' निजनिजपरिवारेण सहिता वक्तव्याः, ननु

को देखा "पसित्ता ओहिं पउजए' देखकर उसने अपने अवधिज्ञान को उपयुक्त किया "पउंजित्ता" उपयुक्त करके उसने "भयव तित्थयरं ओहिणा आभोएइ" तीर्थंकर भगवान् को उस अवधिज्ञान द्वारा देखा "आभोइत्ता" देखकर "जहासक्के नियगपरिवारेणं भाणेयव्वो जाव पज्जुवासइ" वह शक्रेन्द्र की तरह सकल परिवार सहित अष्टापद पर्वत पर आगया और वहा आकर के उसने वन्दन नमस्कार पूर्वक भगवान्की पर्युपासना की "एवं सव्वे विं देविंदा जाव अच्चुए णियगपरिवारेण भाणेयव्वा" इसो प्रकार से अच्युत देवलोक तक के समस्त इन्द्र अपने २ परिवार सहित अष्टापद पर्वत पर आये ऐसा कहना चाहिए, यहा यावत् शब्द सर्वार्थ मे प्रयुक्त हुआ है सग्रहार्थ में नहीं क्योकि यहा पर सग्राह्य पदो का अभाव है, "एव जाव भवणवासीणं इंदा वाणमंतराण सोलस" इसी तरह भवनवासियो के २० इन्द्र, व्यन्तरों के १६ कालादिक इन्द्र, और "जोइसियाणं दोण्णि" ज्योतिष्कों के चन्द्र और सूर्य ये दो इन्द्र, "णियग परिवारा णेयव्वा" अपने २ परिवार सहित इस अष्टापद पर्वत पर ऐसा कहना चाहिये. यहाँ शका

'पंउजित्ता' ઉપયુક્ત કરીને તેણે 'भयवं तित्थयरं ओहिणा आभोएइ' તીર્થંકર ભગવાનના તે અવધિજ્ઞાન વડે દર્શન કર્યા 'आभोइत्ता' દર્શન કરીને તે 'जहा सक्के नियगपरिवारेणं भाणेयव्वो जाव पज्जुवासइ' શક્રેન્દ્રની જેમ સકળ પરિવાર સહિત અષ્ટાપદ પર્વત પર આવી ગયો અને ત્યાં આવીને તેણે વન્દન નમસ્કાર પૂર્વક ભગવાનની પર્યુપાસના કરી 'एवं सव्वे देविंदा जाव अच्चुए णियगपरिवारेणं भाणेयव्वा' આજ પ્રમાણે અચ્યુત દેવ લોકપર્યન્તના સઘળા ઈન્દ્રો પોત પોતાના પરિવાર સહિત અષ્ટાપદ પર્વત પર આવ્યા એમ કહેવુ જોઈએ અહીં યાવત્ શબ્દ સર્વાર્થમા પ્રયુક્ત થયેલ છે સંગ્રહાર્થમા નહી કેમકે અહી સંગ્રહ કરેલા પદોનો અભાવ છે 'एव जाव भवणवासीणं इंदा वाणमंतराणं सोलस' એજ પ્રમાણે ભવનવાસીયોના વીસ ઈન્દ્ર, વ્યંતર દેવોના ૧૬ સોળ કાળ વિગેરે ઈન્દ્ર અને 'जोइसियाणं दोण्णि' જ્યોતિષ્કોના ચન્દ્ર અને સૂર્ય એ બે ઈન્દ્ર 'णियगपरिवारा णेयव्वा' પોત પોતાના પરિવાર સાથે આ અષ્ટાપદ પર્વત પર આવ્યા, એમ કહેવ જોઈએ. અહીંયા એ જાતની

स्थानाङ्गाद्यागमेषु द्वात्रिंशत्संख्यका व्यतरेन्द्रा उक्ताः, इह तु षोडश कथमुच्यन्ते ? इति चेत्, आह—यद्यपि व्यन्तरेन्द्रा द्वात्रिंशत्संख्यकाः सन्ति, परन्तु न ते सर्वे ऋद्ध्यादि सम्पन्ना भवन्ति । तत्र ये महर्द्धिकाः कालादयः प्रधानव्यन्तरेन्द्रास्ते इह विवक्षिताः, ये तु अल्पमहर्द्धिका अणपन्नीन्द्रादयस्ते इह गौणत्वान्न विवक्षिताः तेषामविवक्षणे न कापि विप्रतिपत्तिः कार्याः, यतो विचित्रा सूत्रकृतो शैली भवति । अत एवोत्तमपुरुषपरिगणनायां प्रतिवासुदेवानामुत्तमपुरुषत्वेऽपि क्वचित् आगमे तत्परिगणना न कृता । यथा समवायाङ्गे 'भरहेरवएसु णं वासेसु एगमेगाए ओसप्पिणीए चउवण्णं चउवण्णं उत्तमपुरिसा उप्पज्जिंसु वा, उप्पज्जिंति वा, उप्पज्जिस्संति, 'तं जहा—चउवीसं तित्थयरा बारस चक्कवट्टी नव बलदेवा नव वासुदेवा' छाया—भरतैरवतयोः खलु वर्षयोः एकैकस्यामुत्स-

---

ऐसी की जा सकती है कि स्थानाङ्ग आदि सूत्रों में ३२ व्यन्तरों के इन्द्र कहे गये हैं फिर यहां पर १६ ही इनके इन्द्र क्यों कहे गये है ? सो इसका समाधान ऐसा है कि यद्यपि व्यन्तरेन्द्र ३२ ही कहे गये हैं परन्तु यहां जो १६ प्रकट किये गये हैं—वे यह बतलाते हैं कि व्यन्तरों के ३२ इन्द्र सब समान ऋद्धि आदि वाले नहीं है किन्तु कालादिक १६ इन्द्र ही महान् ऋद्धिवाले हैं इसलिये ये प्रधान व्यन्तरेन्द्र हैं और इसी कारण इन्हें यहां विवक्षित किया गया है. अल्पऋद्धि वाले अणपन्नीन्द्रादिकों को नहीं विवक्षित किया गया है. उन्हें तो गौण ही रक्खा गया है. इसलिये इस प्रकार के कथन में कोई विप्रति पत्ति जैसी बात नहीं समझनी चाहिये क्योंकि सूत्रकारों की शैली विचित्र प्रकार की होती है, इसी का यह प्रभाव है कि जब उत्तम पुरुषों की परिगणना की गई तो उसमें प्रतिवासुदेव को उत्तम पुरुष होने पर भी किसी २ आगम में परिगणना नहीं की गई है, जैसा कि समवायाङ्ग में "भरहेरवएसु णं वासेसु एगमेगाए ओसप्पिणीए चउवण्णं चउपपणं उत्तमपुरिसा उप्पज्जिंसुवा उपज्जिंति वा, उप्पज्जिस्संति वा तं जहा—चउवीसं तित्थयरा,

---

શંકા કરી શકાય કે સ્થાનાંગ વિગેરે સૂત્રોમાં વ્યંતરદેવોના ૩૨ બત્રીસ ઇંદ્ર કહેવામાં આવેલ છે તો પછી અહી તેના ૧૬ સોળજ ઈન્દ્ર કેમ કહ્યા છે ? આશંકાનું સમાધાન એવું છે કે—જો કે વ્યંતર દેવોની સંખ્યા ૩૨ જ છે પરંતુ અહી જે ૧૬ પ્રકટ કરવામાં આવ્યા છે તે આમ બતાવે છે કે વ્યંતરોના ૩૨ ઇન્દ્રો સર્વ સમાન ઋદ્ધિ આદિ થી યુક્ત નથી પણ કાલાદિક ૧૬ ઇન્દ્રો જ મહાન ઋદ્ધિવાળા' છે એથી એઓ પ્રધાન વ્યંતરેન્દ્રો છે અને એથી જ એમનો અહીં ઉલ્લેખ કરવામા આવ્યો છે. અલ્પ ઋદ્ધિવાળા અણુપન્નીન્દ્રાદિકોનો અહીં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો નથી તેમનું સ્થાન ગૌણ જ માનવમા આવ્યુ છે એથી આ જાતના કથનમાં કોઈ વિપ્રતિપત્તિ જેવી વાત સમજવી યોગ્ય નથી, કેમકે સૂત્રકારોની શૈલી વિચિત્ર પ્રકારની હોય છે. એનોજ એ પ્રભાવ છે, કે જ્યારે ઉત્તમ પુરુષોની પરિગણના કરવામાં આવી તો તેમાં પ્રતિવાસુદેવ ઉત્તમ પુરુષ હોવા છતા કોઈ આગમોમા તે પ્રમાણે તેની પરિગણન્ય કરવામા આવી નથી. જેમ કે 'સમવાયાઙ્ગ' મા "भरहेरवएसु णं वासेसु एगमेगाए ओसप्पिणीए चउपण्णं चउपण्णं पुरिसा उपज्जिंसु वा उपज्जिंति वा, उप्पज्जिस्संति वा तं जहा— वीसं तित्थयरा

र्पिण्यां चतुष्पञ्चाशत् चतुष्पञ्चाशत् उत्तमपुरुषाः उदपद्यन्त वा, उत्पद्यन्ते वा, उत्पत्स्यन्ते वा, तद्यथा चतुर्विंशतिस्तीर्थंकराः, द्वादश चक्रवर्तिनो नव बलदेवा नव वासुदेवा इत्यत्र प्रतिवासुदेवा उत्तमपुरुषत्वेन न संगृहीता इति। तथा 'जोइसियाणं दोण्णि' ज्योतिष्काणां द्वौ इन्द्रौ=चन्द्र सूर्यौ, चन्द्रसूर्याविति जात्याश्रयेण बोध्यम्, व्यक्त्याश्रयेण तु ते असंख्याताः एते भवनवासिनां व्यन्तराणां ज्योतिष्काणां च इन्द्रा 'णियगपरिवारा' निजकपरिवाराः स्व स्व परिवारेण सहिता 'णेयव्वा' नेतव्याः–भणितव्याः। यथा स्वपरिवारेण सहितः शक्रः समागतस्तथैव सर्वे इन्द्राः स्व स्व परिवारेण सहिताः समागत्य सविधि भगवन्तं प्रणम्य नाति दूरे नाति निकटे कृताञ्जलयः साश्रुनयना स्थिता इति॥सू० ४७॥

इत्थं चतुष्षष्टाविन्द्रेषु समागतेषु शक्रो देवेन्द्रो यत्कृतवांस्तदाह--

मूलम्—तए णं सक्के देविंदे देवराया बहवे भवणवइवाणमंतर-जोइसवेमणिए देवे एवं वयासी–खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया! णंदण-वणाओ सरसाइं गोसीसवरचंदणकट्ठाइं साहरह, साहरित्ता तओ चिइगा-ओ रएह, एगं भगवओ तित्थयरस्स, एगं गणहराणं एगं अवसेसाणं

बारस चक्कवट्टी, नव बलदेवा, नव वासुदेवा" इस पाठ में प्रतिवासुदेव उत्तमपुरुषरूप से परिगणित नहीं किये गये हैं. ज्योतिष्क देवो के जो चन्द्र और सूर्य ऐसे दो इन्द्र कहे गये हैं वे जाति के आश्रयण से कहे गये हैं—नहीं तो वैसे तो ये व्यक्ति की अपेक्षा असख्यात है। इन भवनवासियों के, व्यन्तरो के और ज्योतिष्कों के इन्द्र अपने २ परिवार से सहित होकर यहां आये ऐसा कह लेना चाहिये, जिस प्रकार अपने परिवार से युक्त होकर शक्र आया उसी प्रकार से समस्त इन्द्र भी अपने २ परिवार सहित होकर आये और वे सब के सब सविधि भगवान् को नमस्कार कर न उनके अति समीप बैठे और न उन से अति दूर ही बैठे. किन्तु यथोचित स्थान पर आकर बैठे उस समय उनके दोनो हाथ भक्ति के वश से अंजलिरूप में जुडे हुए थे एवं आंखो में उन सब की शोक के अश्रु भरे हुए थे ॥४७॥

बारस चक्कवट्टी, नव बलदेवा, नव वासुदेवा" आ पाठमां प्रतिवासुदेवो उत्तम पुरुष रूपथी परिगणित करवामा आव्या नथी. ज्योतिष्क देवोना जे चन्द्र अने सूर्य एवा बे ईन्द्रो कहेवामां आवेल छे ते जातिना आश्रयथी कहेवामा आवेल छे. आम तो ते व्यक्तिनी अपेक्षा ए असंख्यात छे. ए भवनवासीओना, व्यंतरोना अने ज्योतिष्कोना ईन्द्रो पोतपोताना परिवारोनी साथे अत्रे आव्या, एवुं कहेवुं जोइए. जेम पोताना परिवारथी संयुक्त थईने शक्र आव्यो ते प्रमाणे ज सर्वे ईन्द्रो पण पोत-पोताना परिवारथी संयुक्त थईने आव्यां अने तेओ सर्वे सविधि भगवानने नमन करीने एकदम तेमनी पासे पण नहि तेम तेमनाथी वधारे दूर पण नहि आ प्रमाणे योग्य स्थाने बेसी गया ते समये तेमना बन्ने हाथो भक्तिवश अंजलि रूपे संयुक्त हता तेमनी आंखोमांथी अश्रुधाराओ प्रवाहित थई रही हती. ॥४७॥

अणगाराणं। तएणं ते भवणवइ जाव वेमाणिया देवा णंदणवणाओ रसाइं गोसीसवरचंदणकट्ठाइं साहरंति, साहरित्ता तओ चिइगाओ रएंति-एगं भगवओ तित्थयरस्स, एगं गणहराणं, एगं अवसेसाणं अणगाराणं। तएणं से सक्के देविंदे देवराया अभिओगे देवे सद्दावेइ, सद्दाविता एवं वयासी-खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया! खीरोदगसमुद्दाओ खीरोदगं साहरह। तएणं ते अभिओगा देवा खीरोदगं साहरंति ॥ सू० ४८॥

छाया—ततः खलु शक्रो देवेन्द्रो देवराजो बहून् भवनपतिव्यन्तरज्योतिषवैमानिकान् देवान् एवमवादीत्-क्षिप्रमेव भो देवानुप्रियाः नन्दनवनात् सरसानि गोशीर्षवरचन्दनकाष्ठानि समाहरत, समाहृत्य तिस्रः चितिका रचयत, एकां भगवतस्तीर्थंकरस्य, एकां गणधरस्य, एकाम् अवशेषाणाम् अनगाराणाम्। ततः खलु ते भवनपति यावद् वैमानिका देवा नन्दनवनात् सरसानि गोशीर्षवरचन्दनकाष्ठानि समाहरन्ति, समाहृत्य तिस्रः चितिका रचयन्ति-एकां भगवतस्तीर्थंकरस्य, एकां गणधराणाम् एकाम् अवशेषाणां अनगाराणाम्। ततः खलु स शक्रो देवेन्द्रो देवराज आभियोग्यान् देवान् शब्दयति, शब्दयित्वा एवमवादीत् क्षिप्रमेव भो देवानुप्रियाः! क्षीरोदकसमुद्रात् क्षीरोदकं समाहरत। ततः खलु ते आभियोग्या देवाः क्षीरोदकसमुद्रात् क्षीरोदकं समाहरन्ति ॥४८॥

टीका—'तए णं से सक्के' इत्यादि। 'तए णं' ततः=चतुष्षष्टीन्द्रसमागमनानन्तरं खलु 'सक्के देविंदे देवराया बहवे भवणवइ वाणमंतर जोइसवेमाणिए' शक्रो देवेन्द्रो देवराजः बहून् भवनपतिव्यन्तरज्योतिषवैमानिकान् चतुर्विधान् 'देवे' देवान् 'एवं' एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण-'वयासी' अवादीत्=उक्तवान् 'खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया!' क्षिप्रमेव=शीघ्रमेव भो देवानुप्रियाः! यूयं 'णंदणवणाओ सरसाइं' नन्दनवनात् सरसानि=स्नि-

---

इस प्रकार ६४ इन्द्रों के उपस्थित हो जाने पर शक्र देवेन्द्र ने जो किया उसका कथन इस प्रकार है—"तएणं सक्के देविंदे देवराया बहवे" इत्यादि।

टीकार्थ—इसके बाद "तएणं सक्के देविंदे देवराया बहवे भवणवइ वाणमंतरजोइस वेमाणिए देवे एवं वयासी" देवेन्द्र देवराज शक्र ने उन उपस्थित हुए समस्त ६४ परिवार सहित भवनपति, वानव्यन्तर, ज्योतिष्क एवं वैमानिक देवेन्द्रोंसे ऐसा कहा—"खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया! नंदणवणाओ सरसाइं गोसीसचंदणकट्ठाइं साहरह" भो देवानुप्रिय! तुम सब शीघ्र ही नन्दन-

---

આ પ્રમાણે ૬૪ ઈન્દ્રો જ્યારે ઉપસ્થિત થઈ ગયા ત્યારે શક્ર દેવેન્દ્રે જે કર્યું તેનું કથન આ પ્રમાણે છે —'तए णं सक्के देविंदे देवराया बहवे'-इत्यादि सूत्र ॥४८॥

ટીકાર્થ-ત્યાર બાદ 'तए णं सक्के देविंदे देवराया बहवे भवणवइवाणमंतर जोइसिय वेमाणिए देवे एवं वयासी' દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્રે તે ઉપસ્થિત થયેલા સમસ્ત-૬૪, પરિવાર સહિત ભવનપતિઓ વ્યંતરો જ્યોતિષ્કો તેમજ વૈમાનિક દેવેન્દ્રોને આ પ્રમાણે કહ્યું 'खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया नंदणवणाओ सरसाइं' गोसीसचंदणकट्ठाइं साहरह' હે દેવા-

पिण्यां चतुष्पञ्चाशत् चतुष्पञ्चाशत् उत्तमपुरुषाः उदपद्यन्त वा, उत्पद्यन्ते वा, उत्पत्स्यन्ते वा, तद्यथा चतुर्विंशतिस्तीर्थंकराः, द्वादश चक्रवर्तिनो नव बलदेवा नव वासुदेवा इत्यत्र प्रतिवासुदेवा उत्तमपुरुषत्वेन न संगृहीता इति। तथा 'जोइसियाणं दोण्णि' ज्योतिष्काणां द्वौ इन्द्रौ=चन्द्र सूर्यौ, चन्द्रसूर्याविति जात्याश्रयेण बोध्यम्, व्यक्त्याश्रयेण तु ते असंख्याताः एते भवनवासिनां व्यन्तराणां ज्योतिष्काणां च इन्द्रा 'णियगपरिवारा' निजकपरिवाराः स्व स्व परिवारेण सहिता 'णेयव्वा' नेतव्याः-भणितव्याः। यथा स्वपरिवारेण सहितः शक्रः समागतस्तथैव सर्वे इन्द्राः स्व स्व परिवारेण सहिताः समागत्य सविधि भगवन्तं प्रणम्य नाति दूरे नाति निकटे कृताञ्जलयः साश्रुनयना स्थिता इति ॥सू० ४७॥

इत्थं चतुष्षष्टाविन्द्रेषु समागतेषु शक्रो देवेन्द्रो यत्कृतवांस्तदाह--

मूलम्---तए णं सक्के देविंदे देवराया बहवे भवणवइवाणमंतर-जोइसवेमणिए देवे एवं वयासी-खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया! णंदण-वणाओ सरसाइं गोसीसवरचंदणकट्ठाइं साहरह, साहरित्ता तओ चिइगा-ओ रएह, एगं भगवओ तित्थयरस्स, एगं गणहराणं एगं अवसेसाणं

बारस चक्कवट्टी, नव बलदेवा, नव वासुदेवा" इस पाठ में प्रतिवासुदेव उत्तमपुरुषरूप से परिगणित नहीं किये गये हैं. ज्योतिष्क देवो के जो चन्द्र और सूर्य ऐसे दो इन्द्र कहे गये हैं वे जाति के आश्रयण से कहे गये हैं---नहीं तो वैसे तो ये व्यक्ति की अपेक्षा असख्यात है। इन भवनवासियों के, व्यन्तरों के और ज्योतिष्को के इन्द्र अपने २ परिवार से सहित होकर यहां आये ऐसा कह लेना चाहिये, जिस प्रकार अपने परिवार से युक्त होकर शक्र आया उसी प्रकार से समस्त इन्द्र भी अपने २ परिवार सहित होकर आये और वे सब के सब सविधि भगवान् को नमस्कार कर न उनके अति समीप बैठे और न उन से अति दूर ही बैठे. किन्तु यथोचित स्थान पर आकर बैठे उस समय उनके दोनो हाथ भक्ति के वश से अजलिरूप में जुडे हुए थे एवं आँखो में उन सब की शोक के अश्रु भरे हुए थे ॥४७॥

बारस चक्कवट्टी, नव बलदेवा, नव वासुदेवा" આ પાઠમાં પ્રતિવાસુદેવો, ઉત્તમ પુરુષ રૂપથી પરિગણિત કરવામા આવ્યા નથી જ્યોતિષ્ક દેવોના જે ચન્દ્ર અને સૂર્ય એવા બે ઈન્દ્રો કહેવામાં આવેલ છે તે જાતિના આશ્રયથી કહેવામા આવેલ છે. આમ તો તે વ્યક્તિની અપેક્ષા એ અસંખ્યાત છે. એ ભવનવાસીઓના, વ્યંતરોના અને જ્યોતિષ્કોના ઈન્દ્રો પોતપોતાના પરિવારોની સાથે અત્રે આવ્યા, એવું કહેવું જોઈએ. જેમ પોતાના પરિવારથી સંયુક્ત થઈને શક્ર આવ્યો તે પ્રમાણે જ સર્વે ઈન્દ્રો પણ પોત-પોતાના પરિવારથી સંયુક્ત થઈને આવ્યાં અને તેઓ સર્વે સવિધિ ભગવાનને નમન કરીને એકદમ તેમની પાસે પણ નહિ તેમ તેમનાથી વધારે દૂર પણ નહિ આ પ્રમાણે યોગ્ય સ્થાને બેસી ગયા તે સમયે તેમના બન્ને હાથો ભક્તિવશ, અંજલિ રૂપે સંયુક્ત હતા તેમની આંખોમાંથી અશ્રુધારાઓ પ્રવાહિત થઈ રહી હતી. ॥૪૭॥

अणगाराणं। तएणं ते भवणवइ जाव वेमाणिया देवा णंदणवणाओ सरसाइं गोसीसवरचंदणकट्ठाइं साहरंति, साहरित्ता तओ चिइगाओ रएंति-एगं भगवओ तित्थयरस्स, एगं गणहराणं, एगं अवसेसाणं अणगाराणं। तएणं से सक्के देविंदे देवराया अभिओगे देवे सद्दावेइ, सद्दावित्ता एवं वयासी-खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! खीरोदगसमुद्दाओ खीरोदगं साहरह। तएणं ते अभिओगा देवा खीरोदगं साहरंति ॥ सू० ४८॥

छाया—ततः खलु शक्रो देवेन्द्रो देवराजो बहून् भवनपतिव्यन्तरज्योतिषवैमानिकान् देवान् एवमवादीत्-क्षिप्रमेव भो देवानुप्रियाः नन्दनवनात् सरसानि गोशीर्षवरचन्दनकाष्ठानि समाहरत, समाहृत्य तिस्रः चितिका रचयत, एकां भगवतस्तीर्थंकरस्य, एकां गणधरस्य, एकाम् अवशेषाणाम् अनगाराणाम्। ततः खलु ते भवनपति यावद् वैमानिका देवा नन्दनवनात् सरसानि गोशीर्षवरचन्दनकाष्ठानि समाहरन्ति, समाहृत्य तिस्रः चितिका रचयन्ति-एकां भगवतस्तीर्थंकरस्य, एकां गणधराणाम्, एकाम् अवशेषाणां अनगाराणाम्। ततः खलु स [शक्र]ो देवेन्द्रो देवराज आभियोग्यान् देवान् शब्दयति, शब्दयित्वा एवमवादीत् क्षिप्रमेव भो देवानुप्रियाः ! क्षीरोदकसमुद्रात् क्षीरोदकं समाहरत। ततः खलु ते आभियोग्या देवाः क्षीरोदकसमुद्रात् क्षीरोदकं समाहरन्ति ॥४८॥

टीका—'तए णं से सक्के' इत्यादि। 'तए णं' ततः=चतुष्षष्टीन्द्रसमागमनानन्तरं खलु 'सक्के देविंदे देवराया बहवे भवणवइ वाणमंतर जोइसवेमाणिए' शक्रो देवन्द्रो देवराजः बहून् भवनपतिव्यन्तरज्योतिषवैमानिकान् चतुर्विधान् 'देवे' देवान् 'एवं' एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण-'वयासी' अवादीत्=उक्तवान् 'खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया !' क्षिप्रमेव=शीघ्रमेव भो देवानुप्रियाः ! यूय 'णंदणवणाओ सरसाइं' नन्दनवनात् सरसानि=स्नि-

---

इस प्रकार ६४ इन्द्रों के उपस्थित हो जाने पर शक्र देवेन्द्र ने जो किया उसका कथन इस प्रकार है—"तएणं सक्के देविंदे देवराया बहवे" इत्यादि।

टीकार्थ—इसके बाद "तएणं सक्के देविंदे देवराया बहवे भवणवइ वाणमंतरजोइस वेमाणिए देवे एवं वयासी" देवेन्द्र देवराज शक्र ने इन उपस्थित हुए समस्त ६४ परिवार सहित भवनपति, वानव्यन्तर, ज्योतिष्क एवं वैमानिक देवेन्द्रों से ऐसा कहा—"खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! नंदणवणाओ सरसाइं गोसीसचंदणकट्ठाइं साहरह" भो देवानुप्रिय ! तुम सब शीघ्र ही नन्दन-

---

આ પ્રમાણે ૬૪ ઈન્દ્રો જ્યારે ઉપસ્થિત થઈ ગયા ત્યારે શક્ર દેવેન્દ્રે જે કર્યું તેનું કથન આ પ્રમાણે છે —'तए ण सक्के देविंदे देवराया बहवे'-इत्यादि सूत्र ॥४८॥

ટીકાર્થ-ત્યાર બાદ 'तए ण सक्के देविंदे देवराया बहवे भवणवइवाणमंतर जोइसिय वेमाणिए देवे एव वयासी' દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્રે તે ઉપસ્થિત થયેલા સમસ્ત-૬૪, પરિવાર સહિત ભવનપતિઓ. વ્યંતરો. જ્યોતિષ્કો તેમજ વૈમાનિક દેવેન્દ્રોને. આ પ્રમાણે કહ્યું 'खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया नंदणवणाओ सरसाइं' गोसीसचंदणकट्ठाइं साहरह' હે દેવા-

न्धानि न तु रूक्षाणि, 'गोसीसवरचंदणकट्ठाइं' गोशीर्षवरचन्दनकाष्ठानि–गोशीर्ष= गोशीर्ष नाम्ना प्रसिद्धं यद्वरं=श्रेष्ठं चन्दनं तस्य काष्ठानि 'साहरह' समाहरत=समानयत 'साहरित्ता' समाहृत्य 'तओ चिइगाओ' तिस्रः चितिकाः=चितात्रयं 'रएह' रचयत, तत्र 'एगं' एकां चितिकां 'भगवओ तित्थयरस्स' भगवतस्तीर्थंकरस्य कृते रचयत, 'एगं' एकां चितिकां 'गणहरस्स' गणधराणां कृते, 'एगं' एकां च चितिकाम् 'अवसेसाण' अवशेषाणां तीर्थंकरगणधरभिन्नानाम् 'अणगाराणं' अनगाराणां–साधूनां कृते रचयत। 'तए णं ते भवणवइ जाव वेमाणिया' ततः खलु ते भवनपति यावद् वैमानिकाः भवनपतिव्यन्तर ज्योतिष वैमानिका 'देवा णंदणवणाओ सरसाइं–गोसीसवरचंदणकट्ठाइं साहरंति' देवा नन्दनवनात् सरसानि गोशीर्षवरचन्दनकाष्ठानि समाहरन्ति, 'साहरित्ता' समाहृत्य 'तओ चिइगाओ रएंति' तिस्रः चितिकाः रचयन्ति। 'एगं भगवओ तित्थयरस्स' तत्रैकां चितिकां भगवतस्तीर्थंकरस्य ऋषभदेव स्वामिनः कृते,, 'एग गणहराणं' एकां चितिकां गणधराणां कृते, 'एगं अवसेसाणं–अणगाराणं' एकां च चितिकाम् अवशेषाणाम् अनगाराणां कृते रचयन्ति। 'तएणं से सक्के देविंदे देवराया आभिओगे' ततः खलु स शक्रो देवेन्द्रो देवराज अभियोग्यान्=किङ्करभूतान् 'देवे' देवान् 'सद्दावेइ' शब्दयति, 'सद्दा-वित्ता' शब्दयित्वा 'एवं' एवं–वक्ष्यमाणप्रकारेण 'वयासी' अवादीत्–उक्तवान् 'खिप्पामेव'

वनसे सरस गोशीर्षचन्दन की लकडियों को लाओ और "साहरित्ता" लाकरके "तओ चिइगाओ रएह" तीन चिताओं की रचना करो, इनमें "एगं भगवओ तित्थयरस्स" एक प्रभु तीर्थंकर की, "एगं गणहरस्स" एक गणधर की और "एगं अवसेसाण अणगाराणं" एक अवशेष अनगारों की' तब उन भवनपति से लेकर समस्त वैमानिक देवों ने नन्दन वन में जाकरके वहां से सरस गोशीर्षचन्दन की लकडियों को लेकर पूर्वोक्त तीन चिताओं की रचना की, एक भगवान् तीर्थंकर के लिये, दूसरी गणधरो के लिये और तीसरी इन दोनों से भिन्न शेष अनगारों के लिये "तएणं से सक्के देविंदे देवराया आभिओगे देवे सद्दावेइ" इसके बाद देवेन्द्र देवराजशक्र ने आभियोग्य जाति के देवो को बुलाया–"सद्दावित्ता एवं वयासी–" बुलाकर उसने ऐसा कहा

नुप्रिया. तमे सर्व भणीने शीघ्र नन्दन वनमांथी सरस गोशीर्षचन्दनना लाकडाओ लावो अने 'साहरित्ता' लावीने 'तओ चिइगाओ' त्रणचित्ताओ तैयार करो 'एग भगवओ तित्थयरस्स' એક प्रभु तीर्थंકर माटे 'एगं गणहरस्स' એક ગણધર માટે અને 'एग अवसेसाण अण गाराण' એક અવશેષ અનગારો માટે. ત્યાર બાદ તે ભવનપતિઓથી માંડીને સર્વ વૈમાનિક દેવોએ નન્દન વનમાં જઈને ત્યાંથી સરસ ગોશીર્ષ ચન્દનના લાકડાઓ લાવીને પૂર્વોક્ત ત્રણ ચિતાઓની રચના કરી એક ભગવાન તીર્થંકર માંટે, એક ગણધરો માટે અને એક એઓ બન્નેથી ભિન્ન શેષ અનગારો માટે 'तपण से सक्के देविंदे देवराया आभिओगे देवे सद्दावेइ' ત્યાર બાદ દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્રે આભિયોગ્ય જાતના દેવોને બોલાવ્યા 'सद्दावित्ता एव ' બોલાવી ને તેમને આ પ્રમાણે કહ્યું –'खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया खिरोदगसमु-

शीघ्रमेव 'भो देवाणुप्पिया !' भो देवानुप्रियाः । यूयं 'खीरोदगसमुद्दाओ' क्षीरोदक समुद्रात् 'खीरोदक' क्षीरोदकं 'सहरह' समाहरत=समानयत 'तए णं से आभिओगा देवा' ततः खलु ते आभियोग्या देवाः क्षीरोदकसमुद्रात् 'खीरोदगं' क्षीरोदकं' साहरंति' समाहरन्ति-समानयन्ति इति ॥सू० ४८॥

मूलम्-तए णं से सक्के देविंदे देवराया तित्थगरसरीरगं खीरोदगेणं ण्हाणेइ ण्हाणित्ता सरसेणं गोसीसवरचंदणेणं अणुलिंपइ,-अणुलिंपित्ता हंसलक्खणं पडसाडयं णियंसेइ णियंसित्ता सव्वालंकारविभूसियं करेइ, तए णं से भवणवइ जाव वेमाणिया गणहरसरीरगाइं अणगारसरीरगाइंपि खीरोदगेणं ण्हावेति ण्हावित्ता सरसेणं गोसीसवरचंदणेणं अणुलिंपति अणुलिंपित्ता अहयोइं दिव्वाइं देवदूसजूयलाइं णियंसंति णियंसित्ता सव्वालंकारविभूसियोइं करेंति, तएणं से सक्के देविंदे देवराया ते बहवे भवणवइ जाव वेमाणिए देवे एवं वयासी खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! ईहामिग, उसभ-तुरय जाव वणलयभत्तिचित्ताओ तओ सिबियाओ विउव्वेह, एगं भगवओ तित्थयरस्स एगं गणहराणं एगं अवसेसाणं अणगाराणं, तएणं ते बहवे भवणवइ जाव वेमाणिया तओ सिबियाओ विउव्वंति, एगं भगवओ तित्थयरस्स एगं गणहराणं एगं अवसेसाणं अणगाराणं, तएणं से सक्के देविंदे देवराया विमणे णिराणंदे अंसुपुण्ण-णयणे भगवओ तित्थयरस्स विणट्ठ जम्मजरामरणस्स सरीरगं सीयं आरुहेइ आरुहित्ता चिइगाए ठवेइ, तएणं ते बहवे भवणवइ जाव वेमाणिया

"खिप्पमेव भो देवाणुप्पिया खीरोदगसमुद्दाओ खीरोदगं साहरह" हे देवानुप्रियो ! तुम शीघ्र ही क्षीरोदक समुद्र पर जाओ और वहां से क्षीरोदक लेकर आओ इस प्रकार इन्द्र की आज्ञा सुनकर 'तएण ते आभिओगा देवा खीरोदगं साहर ति" आभियोग्य जाति के देव क्षीरोदक समुद्र पर गये और वहा से क्षीरोदक लेकर वापिस आगये ॥४८॥

द्दाओ खीरोदगं साहरह' હે દેવાનુપ્રિય, તમે શીઘ્ર ક્ષીરોદક સમુદ્ર પર જાઓ અને ત્યાંથી ક્ષીરોદક લઈ આવો. આ પ્રમાણે ઇન્દ્રની આજ્ઞા સાંભળીને 'तएणं से आभिओगा देवा खीरोदगं साहरंति' તે સર્વ આભિયોગ્ય જાતિના દેવો ક્ષીરોદક સમુદ્ર પર ગયા અને ત્યાંથી ક્ષીરોદક લઈ તે પાછા આવ્યા ॥૪૮॥

देवा गणहराणं अणगाराणय विणट्ठ जम्मजरामरणाणं सरीरगाइं सीयं आरुहेंति आरुहित्ता चिइगाए ठवेंति ॥सू० ४९॥

छाया—तत खलु स शक्रो देवेन्द्रो देवराजस्तीर्थंकरशरीरकं क्षीरोदकेन स्नपयति स्नपयित्वा सरसेण गौशीर्षवरचन्दनेनानुलिम्पति अनुलिप्य हंसलक्षणं पटशाटकं निवासयति-निवास्य सर्वालङ्कारविभूपितं करोति, तत खलु ते भवनपति यावद् वैमानिका गणधर शरीरकाणि अनगारशरीरकाण्यपि क्षीरोदकेन स्नपयंति स्नपयित्वा सरसेन गोशीर्षवर-चन्दनेनानुलिम्पन्ति, अनुलिप्य अहतानि दिव्यानि देवदूष्ययुगलानि निवासयन्ति निवास्य सर्वालङ्कारविभूषितानि कुर्वन्ति, ततः खलु स शक्रो देवेन्द्रो देवराजस्तान् बहून् भवनपति यावद् वैमानिकान् देवानेवमवदत्-क्षिप्रमेव भो देवानुप्रियाः। ईहामृगवृषभ-तुरग-यावद् वनलता भक्तिचित्रास्तिस्रः शिविका विकुरुत, (तत्र) एका भगवते तीर्थंकराय एकां गण-धरेभ्यः एकामवशेषेभ्योऽनगारेभ्यः, तत खलु ते बहवः भवनपति यावद् वैमानिकास्तिस्रः शिबिकां विकुर्वन्ति, (तत्र) एकां भगवते तीर्थंकराय, एका गणधरेभ्य, एकामवशेपेभ्यो-ऽनगारेभ्य., ततः खलु स शक्रो देवेन्द्रो देवराजो विमनः निरानन्दोऽश्रुपूर्णनयनो भगवत-स्तीर्थंकरस्य विनष्टजन्मजरामरणस्य शरीरकं शिबिकायामारोपयति आरोप्य चितिकायां स्थापयति, तत खलु ते बहवो भवनपति यावद् वैमानिका देवा गणधराणामनगाराणां च विनष्टजन्मजरामरणानां शरीरकाणि शिबिकायामारोपयन्ति आरोप्य चितिकायां स्था-पयन्ति ॥सू० ४९॥

टीका—'तएणं' इत्यादि। ततः—तदनन्तरं -क्षीरोदकसंहरणानन्तरं 'से' सः—पूर्वोक्तः 'सक्के' शक्रः 'देविंदे' देवेन्द्रः 'देवराया' देवराजः 'तित्थयरसरीरगं' तीर्थंकर शरीरकं—जिनकलेवरं 'खीरोदगेणं' क्षीरोदकेन—क्षीरसागरानीतजलेन 'ण्हाणेइ' स्नपयति—स्नापितं करोति 'ण्हाणित्ता' स्नपयित्वा 'सरसेणं' सरसेन—सुगन्धबन्धुरेण 'गोसीसवर-चंदणेणं—गोशीर्षवरचन्दनेन—देववृक्ष—सम्भवगोशीर्षाख्योत्तम चन्दनेन 'अणुलिंपइ' अनु-लिम्पति—अनुलिप्तं करोति 'अणुलिंपित्ता' अनुलिप्य 'हंसलक्खणं' हंसलक्षणं—हसवच्छ्वे-

---

अब क्षीरोदक आजाने के बाद शक्र की कृति का वर्णन करते हैं—तएणं से सक्के देविंदे देवराया" इत्यादि।

टीकार्थ—"तए णं से सक्के देविंदे देवराया तित्थगरसरीरगं खीरोदगेणं ण्हाणेइ" इसके बाद देवेन्द्र देवराज शक्र ने तीर्थंकर के शरीर को उस क्षीरोदक से स्नान कराया और 'ण्हाणित्ता' स्नान करा करके फिर उसे 'सरसेण गोसीसचन्दणेणं अणुलिंपइ' गोशीर्ष नाम के श्रेष्ठ

ક્ષીરોદક લઈ આવ્યા બાદ શક્રની કૃતિનું વર્ણન કરે છે—

'तएण से सक्के देविंदे देवराया'—॥इत्यादि-सूत्र ॥४९॥

શબ્દાર્થ—"तए ण से सक्के देविंदे देवराया तित्थगरसरीरगं खीरोदगेणं ण्हाणेइ' ત્યારપછી દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્રે તીર્થંકર ના શરીરને તે ક્ષીરોદકથી સ્નાનકરાવ્યું અને 'ण्हाणित्ता' સ્નાન કરાવી તેને 'सरसेण गोसीसचंदणेण अणुलिंपइ' ગોશીર્ષનામના શ્રેષ્ઠ ચન્દન

तवर्णं 'पडसाडयं' पटशाटकं-शाटकवस्त्र 'णियंसेइ' निवासयति-परिधापयति 'णियसित्ता' निवास्य-परिधाय 'सव्वालंकारविभूसिय' सर्वाभरणसमलङ्कृतं 'करेइ' करोति 'तएणं' ततः-तदनन्तर भगवच्छरीरस्य शक्रकर्तृक सर्वालङ्कारविभूपितीकरणानन्तरम् खलु 'ते' ते 'भवणवइ जाव वेमाणिया' भवनपति यावद् वैमानिकाः भवनपति वाणमंतर ज्योतिष्क वैमानिका देवा 'गणहरसरीरगाइ' गणधर शरीरकाणि गणधरकलेवराणि 'अणगार सरीरगाइं' अनगारशरीरकाणि अनगाराः साधवस्तच्छरीरकाणि तत्कलेवराणि 'खीरोदगेण' क्षीरोदकेन-क्षीरसागरानीतजलेन 'ण्हावेति' स्नपयन्ति 'ण्हावित्ता' स्नपयित्वा 'सरसेण' सरसेन सुगन्धिना 'गोसीसचंदणेणं' गोशीर्पचन्दनेन 'अनुलिंपति' अनुलिम्पन्ति 'अनुलिंपित्ता' अनुलिप्य 'अहयाइं' अहतानि-अखण्डितानि 'दिव्वाइं' दिव्यानि-स्वर्गीयाणि उत्तमानि 'देवदूसजूयलाइ' देवदूष्ययुगलानि देवपरिधेयवस्त्रद्वयानि, इह बहुवचन प्रत्येकाणि गणधरानगारशरीराण्यपेक्ष्य 'णियंसंति' निवासयन्ति परिधापयन्ति 'णियंसित्ता' निवास्य परिधाप्य 'सव्वालंकारविभूसियाइं' सर्वालङ्कारविभूपितानि सर्वाभरणालङ्कृतानि 'करेति' कुर्वन्ति तए णं' ततः तदनन्तरं खलु गणधरानगारशरीराणां भवनपत्यादिकर्तृ-

---

चन्दन से अनुलिप्त किया "अणुलिंपित्ता" अनुलिप्त करने के बाद फिर "हंस लक्खणं पडसाडयं णियंसेइ" उसे हँस के जैसे श्वेतवर्णवाले शाटक वस्त्र से सुसज्जित किया, "णियसित्ता" सुसज्जित करने के बाद फिर उसे "सव्वालंकारविभूसियं करेइ" समस्त अलंकारो से विभूषित किया, भगवान् के शरीर के विभूषित किये जाने के बाद "तए णं से भवणवइ जाव वेमाणिया गणहर सरीरगाइं अणगार सरीरगाइंपि खीदोदगेणं ण्हावेंति ण्हावित्ता सरसेणं गोसीसचंदणेणं अणुलिंपित्ता अहयाइ दिव्वाइं देवदूसजुयलाइं णियंसति णियंसित्ता सव्वालंकारविभूसियाइं करेंति" भवनपति से लेकर वैमानिक तक के देवों ने गणधर के शरीरों को और अनगार के शरीरो को भी क्षीरोदक से स्नानयुक्त किया. स्नानयुक्त करके फिर सरस गोशीर्षक नामक श्रेष्ठचन्दन से अनुलिप्त किया, अनुलिप्त करके अहत दिव्य देवदूष्ययुगल उन शरीरों पर धरे-पहिराये, देवदूष्य युगलों के पहिराने के बाद फिर उन्होंने उन शरीरों को समस्त प्रकार के अलंकारों से

ના લેપ કર્યો 'अणुलिंपित्ता' ચંદનનો લેપ કરીને તેને 'हंसलक्खणपडसाडयं णियसेइ' હંસના જેવા સફેત વર્ણવાળ વસ્ત્રથી સુસજ્જીત કર્યું 'णियंसित्ता' સુસજ્જીત કરીને તેને 'सव्वालंकारविभूसियं करेइ' સઘળા અલંકારોથી શોભાયમાન કર્યું ભગવાનના શરીરને વિભૂષિત કર્યા પછી 'तवणं से भवणवइ जाव वेमाणिया गणहरसरीरगाइ अणगार सरीरगाइं खीरोदगेण ण्हावेंति ण्हावित्ता सरसेणं गोसीसचंदणेणं अणुलिंपित्ता अहयाइ दिव्वाइ देवदूसजुयलाइं णियंसंति णियसित्ता सव्वालंकारविभूसियाइ करेति' પછી ભવન પતિથી આરભીને વૈમાનિક પર્યન્ત ના દેવોએ ગણધરના શરીરોને અને અનગારોના શરીરોને પણ ક્ષીરોદકથી સ્નાન કરાવ્યું તે સર્વને સ્નાન કરાવીને પછી સરલ ગોશીર્ષ નામનાઉત્તમ ચંદનથી લેપકર્યો લેપકરીને દેવદૂષ્ય યુગલ તે શરીરોપર પહેરાવ્યા. દેવદૂષ્ય યુગલ વસ્ત્રોધારણ કરાવ્યા પછી તેઓએ એ શરીરોને સઘળા પ્રકારના અલંકારોથી

क लिङ्करणानन्तरं 'से' सः-पूर्वोक्तः अलङ्कृतजिनकलेवरः 'सक्के' शक्रः 'देविंदे' देवेन्द्रः 'देवराया' देवराजः 'ते' तान्-अलङ्कृतगणधरानगारकलेवरान् 'बहवे' बहून्-अनेकान् 'भवणवइ जाव वेमाणिए' भवनपति यावद् वैमानिकान् भवनपतिवाणमन्तरज्योतिष्क वैमानिकान् 'देवे' देवान् 'एव' 'एवम् वक्ष्यमाण वचनम् 'वयासी' अवदत्-अवबीत् 'खिप्पामेव' क्षिप्रमेव शीघ्रमेव 'भो देवाणुप्पिया !' भो देवानुप्रियाः ? हे महानुभावाः । 'इहामिग उसभ तुरग जाव वणलयभत्तिचित्ताओ' ईहामृगवृषभ तुरगयावद्वनलता भक्तिचित्राः-ईहामृग वृषभ तुरगनरकामरविहग व्यालक किन्नररुरुशरभचमरकुञ्जरवनलता भक्ति चित्राः-तत्र-ईहामृगः वृकाः, वृषभा -वलीवर्दाः, तुरगाः,-अश्वाः नराः-मनुष्याः, मकराः-ग्राहाः, विहगाः-पक्षिणः, व्यालकाः-सर्पाः किन्नराः-व्यन्तरदेवाः, रुरवः-मृगाः, शरभाः अष्टापदाः, चमरा'-चमर गावः कुञ्जराः-हस्तिनः, वनलताः-प्रसिद्धः, एतासां या भक्तयः रचनाविशेषाः, ताभिश्चित्राः-अद्भुताः 'तओ' तिस्रः त्रिसंख्याः 'सिवियाओ' शिविकाः याप्ययानानि 'पालखी' इति प्रसिद्धाः 'विउव्वह' विकुरुत वैक्रियशक्त्योत्पादयत तत्र 'एग' एकां-शिविकां 'भगवओ' भगवते 'तित्थगरस्स' तीर्थकराय-जिनाय 'एगं' एकाम् अपरां द्वितीयां शिविकाम् 'गणहराणं' गणधरेभ्यः गणिभ्यः 'एग' एकाम् अन्यान्

विभूषित किया, "तएणं से सक्के देविंदे देवरायो ते बहवे भवणवइ जाव वेमाणिए देवे एवं वयासी-" इसके बाद उस देवेन्द्र देवराज शक्र ने उन समस्त भवनपति देवो से लेकर यावत् वैमानिक देवों से इस प्रकार कहा-"खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! ईहामिग उसभ तुरग जाव वणलय भत्तिचित्ताओ तओ सिवियाओ विउव्वेह" हे देवानुप्रियो ! आपलोग ईहामृग, वृषभ, तुरग यावत् वनलताओं के चित्रों से चित्रित तीन शिबिकाओ की विकुर्वणा करो. इनमें एक भगवान् तीर्थंकर के लिये और एक अवशेष अनगारों के लिये "तएणं ते बहवे भवणवइ जाव वेमाणिया तओ सिवियाओ विउव्वंति" इस प्रकार से इन्द्रप्रदत्त आज्ञा के अनुसार उन भवनपति देवों से लेकर वैमानिक तक के देवों ने तीन शिविकाओं की विकुर्वणा की "एगं भगवओ तित्थगरस्स" इनमें एक तीर्थंकर के लिये की गई, "एगं गणहराणं" एक गणधरों के

અલંકૃત કર્યા. 'तएणं से सक्के देविंदे देवराया ते बहवे भवणवइ जाव वेमाणिए देवे एवं वयासी' તે પછી એ દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્રે એ સઘળા ભવનપતિ દેવો યાવત્ વૈમાનિક દેવોને આ પ્રમાણે કહ્યું 'खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ईहामिगउसभतुरग जाव वणलय भत्तिचित्ताओ सिवियाओ विउव्वेह' હે દેવાનુપ્રિયો આપ ઈહામૃગ, વૃષભ, તુરગ યાવત્ વનલતાઓ ના ચિત્રોથી ચિત્રિત એવી ત્રણ શિબિકાઓ અર્થાત્ પાલખીઓની વિકુર્વણા કરાવો તે પૈકી એક ભગવાન તીર્થંકરને માટે એક ગણધરો માટે અને એક બાકીના અનગારો માટે 'तएणं ते बहवे भवणवइ जाव वेमाणिया तओ सिवियाओ विउव्वंति' આ પ્રમાણે ઈન્દ્રે આપેલ આજ્ઞાનુસાર એ ભવનપતિ દેવોથી લઈને વૈમાનિક પર્યન્તના દેવોએ ત્રણ પાલખીઓના વિકુર્વણ કરી. 'एगं भगवओ तित्थयरस्स' તે પકી એક ભગવાન તીર્થંકરને માટે બનાવેલહતી. 'एगं गणहराणं' એક ગણધરો માટે 'एगं अवसेसाणं अणगाराणं' ત્રીજી

तृतीयां शिबिकाम्'अवसेसाणं' अवशेषेभ्यः जिनगणधरातिरिक्तेभ्यः अणगाराण' अनगारेभ्यः विकुरुतेति पूर्वेणान्वयः 'तएणं' तत -तदन्तरं खलु शिविकात्रयविकरणार्थशक्राज्ञानन्तरम् 'ते' ते शक्राज्ञ'ताः 'वहवे' वहवः 'भवणवइ जाव वेमाणिया' भवनपति याव-द्वैमानिकाः भवनपतिज्योतिष्कव्यन्तरवैमानिकाः देवाः 'तओ' तिस्रः 'सिवियाओ' शिविकाः 'विउव्वंति' विकुर्वन्ति, 'तएणं' ततः तदन्तरं खलु शिविकात्रयविकरणानन्तरम् 'से' सः 'सक्के' शक्रः 'देविंदे' देवेन्द्रः 'देवराया' देवराजः 'विमणे' विमनाः—विषण्ण-चित्तः 'णिराणंदे' निरानन्द आनन्दरहित· दु·खी 'अंसुपुण्णणयणे' अश्रुपूर्णनयन बाष्पा-कुलनेत्रः 'भगवओ' भगवत 'तित्थयरस्स' तीर्थकरस्य 'विणट्ठजम्मजरामरणस्स' विनष्ट जन्मजरामरणस्य जन्मवार्धक्यमृत्युरहितस्य भगवत इत्यनेन सम्वन्धः तस्य 'सरीरगं' शरीरकं—कलेवरं 'सीअ' शिविकायाम् अत्र मूले सप्तम्यर्थे द्वितीया प्राकृतजन्या 'आरुहेइ' आरोपयति—आरुढं करोति 'आरुहित्ता' आरोप्य—आरूढं कृत्वा भगवत्कलेवर 'चिइगाए' चितिकायाम्—चितायाम् 'ठवेइ' स्थापयति' 'तएणं'—ततः—तदनन्तरं भगवच्छरीरस्य चितायां स्थापनानन्तरम् 'ते' ते—वैक्रियशक्त्योत्पादितशिविकात्रयाः 'वहवे' वहवः अनेके 'भवणवइ जाव वेमाणिया' भवनपति यावद्वैमानिकाः—भवनपतिज्योतिष्कव्यन्तर वैमानिकाः 'देवा' देवाः 'गणहराणं' गणधराणां गणिनाम् 'अणगाराणं' अनगाराणाम् 'य' च 'विणट्ठजम्मजरामरणाणं' विनष्टजन्मजरामरणनां—जन्मवार्धक्यमृत्युरहितानां 'सरीर-गाइं' शरीरकाणि 'सीयं' शिविकायां द्वितीयायां तृतीयायां च 'आरुहेंति' आरोपयन्ति—

लिये की गई और "एग अवसेसाणं अणगाराणं' एक शेष अनगारो के लिये की गई, इसके बाद"तएणं से सक्के देविंदे देवराया विमणे णिराणंदे अंसुपुण्णणयणे भगवओ तित्थगरस्स विणट्ठजम्मजरामरणस्स सरोरगं सीयं आरुहेइ" उस देवेन्द्र देवराज शक्र ने विमनस्क और निरानन्द होते हुए अश्रुपूर्णनयनों से भगवान् तीर्थंकर के की जिन्होंने जन्म, जरा और मरण को विनष्ट कर दिया है शरीर को शिविका में आरोपित किया, "आरुहित्ता" शिबिका में आरोपित करके फिर "चिइगाए ठवेइ" उसे उसने चिता में रखा, इसके अनन्तर "तएणं ते बहवे भवणवइ जाव वेमाणिया देवा गणहराण अणगाराणय विणट्ठजम्मजरामरणाण सरीरगाइ सीयं आरुहेति" उन भवनपति देवो से लेकर वैमानिक तक के देवो ने गणधरों और अनगारों

એક બાકીના અનગારો માટે રચવામાં આવી તે પછી 'तएणं से सक्के देविंदे देवराया विमणे णिराणंदे अंसुपुण्णणयणे भगवओ तित्थगरस्स विणट्ठजम्मजरामरणस्स सरीरगं सीयं आरुहेइ' એ દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્રે વિમનસ્ક અને નિરાનંદ બની ને આંસુઓથી ભરેલા નેત્રો વડે ભગવાન્ તીર્થંકર કે જેઓએ જન્મ જરા અને મરણનો વિનાશ કરેલ છે તેમના શરીરને પાલખી માં પધરાવ્યું: 'आरुहित्ता' પાલખી માં પધરાવી ને તે પછી 'चिइगाए ठवेइ' તેને શક્રે ચિતા પર મૂક્યું ત્યારબાદ 'तएण ते बहवे भवणवइ जाव वेमाणिया देवा गणहराण अणगाराणय विणट्ठजम्मजरामरणाण सरीरगाइं सीयं आरुहेंति તે ભવનપતિ

आरूढानि कुर्वन्ति 'आरुहित्ता' आरोप्य=आरूढीकृत्य 'चिइगाए' चितिकायां चिताया 'ठवेति' स्थापयन्ति–निवेशयन्ति ॥सू० ४९॥

अथ चितायां भगवदादिकलेवरस्थापनानन्तरं शक्रादिकृतिमाह—

मूलम्–तएणं से सक्के देविंदे देवराया अग्गिकुमारे देवे सद्दावेइ सद्दावित्ता एवं वयासी–खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया तित्थगरचिइगाए जाव अणगारचिइगाए अगणिकायं विउव्वह विउव्वित्ता एयमाणत्तियं पच्चप्पिणह, तएणं ते अग्गिकुमारा देवा विमणा निराणंदा अंसुपुण्ण णयणा तित्थयरचिइगाए जाव अणगारचिइगाए य अगणिकायं विउव्वंति तएणं से देविंदे देवराया वाउकुमारे देवे सद्दावेइ सद्दावित्ता एवं वयासी खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! तित्थयरचिइगाए जाव अणगारचिइगाए य वाउक्कायं विउव्वह विउव्वित्ता अगणिकायं उज्जालेह तित्थयरसरीरगं गणहरसरीरगाइं अणगारसरीरगाइं च झामेह तएणं ते वाउकुमारा देवा विमणा णिराणंदा अंसुपुण्णणयणा तित्थयरचिइगाए जाव विउव्वंति अग णिकायं उज्जालेंति तित्थयरसरीरगं जाव अणगारसरीरगाणि य झामेंति

के कि जिन्होंने जन्म जरा और मरण को सर्वथा विनष्ट कर दिया है शरीरों को शिबिका में आरोपित किया, और "आरुहित्ता" आरोपित करके फिर उन्होने "चिइगाए ठवेंति" उन शरीरों को चिता में रख दिया, ईहामृग–नाम वृक का है, वृषभ नाम बलीवर्द का है, तुरग नाम घोड़ेका हैं नर नाम मनुष्य का है, मकर नाम ग्राह का है, विहग नाम पक्षी का है, व्यालक नाम सर्पका है किन्नर व्यन्तरजाति के देवविशेषों का नाम है, रुरु नाम मृग का हैं, शरभ नाम अष्टापद का है, चमर नाम चमरी गाय का है, कुञ्जर नाम हाथी का है जगल की लताओ का नाम वनलता है ॥४९॥

દેવોથી માંડી ને વૈમાનિક સુધીના દેવોએ કે જેમણે જન્મ જરા અને મરણ ને સર્વથા વિનષ્ટ કરી દીધા છે એવા ગણધર અને અનગારોના શરીરોને શિબિકામા આરોપિત કર્યા અને 'आरुहित्ता' આરોપિત કરીને પછી તેમણે 'चिइगाए ठवेंति' શરીરોને ચિતા પર મૂકી દીધા, ઈહામૃગ, વૃકનુ નામ છે વૃષભ, બલીવર્દનુ નામ છે. તુરગ, નામ ઘોડાનું છે નર, મનુષ્યનુ નામ છે મકર, ગ્રાહનુ નામ છે. વિહગ, પક્ષીનું નામ છે. વ્યાલક, સર્પનુ નામ છે કિન્નર, વ્યન્તર જાતિના દેવ વિશેષનુ નામ છે રુરુ, મૃગનું નામ છે શરભ, અષ્ટાપદનુ નામ છે, ચમર, ચમરી ગાયનું નામ છે કુંજર, હાથીનુ નામ છે વનલતા, જંગલી લતાઓ નુ નામ છે. ॥ સૂત્ર ૪૯ ॥

तएणं से सक्के देविंदे देवराया ते बहवे भवणवइ जाव वेमाणिए देवे एवं वयासी—खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! तित्थयरचिइगाए जाव अणगारचिइगाए अगुरुतुरुक्कघयमधुं च कुंभग्गसो य भारग्गसो य साहरह, तएणं ते भवणवइ जाव तित्थयर जाव भारग्गसो य साहरंति, तएणं से सक्के देविंदे देवराया मेहकुमारे देवे सद्दावेइ सद्दावित्ता एवं वयासी खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! तित्थयर चिइगं जाव अणगारचिइगं च खीरोदगेणं णिव्वावेह, तएणं ते मेहकुमारा देवा तित्थयरचिइगं जाव णिव्वावेंति, तएणं से सक्के देविंदे देवराया भगवओ तित्थयरस्स उवरिल्लं दाहिणं सकहं गेण्हइ ईसाणे देविंदे देवराया उवरिल्लं वामं सकहं गेण्हइ, चमरे असुरिंदे असुरराया हिट्ठिल्लं दाहिणं सकहं गेण्हइ, बली वइरोयणिंदे वइरोयणराया हिट्ठिल्लं वामं सकहं गेण्हइ, अवसेसा भवणवइ जाव वेमाणिया देवा जहारिहं अवसेसाइं, अंगमंगाइं, केइ जिणभत्तीए केइ जीयमेयंति कट्टु केइ धम्मोत्ति कट्टु गेण्हंति सू० ॥५०॥

छाया—ततः खलु स शक्रो देवेन्द्रो देवराजोऽग्निकुमारान् देवान् शब्दयति शब्दयित्वा एवमवदत् क्षिप्रमेव भो देवानुप्रियाः ! तीर्थकरचितिकायां यावदनगारचितिकायामग्निकायं विकुरुत, विकृत्य एतामाज्ञप्तिकां प्रत्यर्पयत, ततः खलु तेऽग्निकुमारा देवा विमनसो निरानन्दा अश्रुपूर्णनयनास्तीर्थंकरचितिकायां यावदनगारचितिकायां चाग्निकायं विकुर्वन्ति, ततः खलु स शक्रो देवेन्द्रो देवराजो वायुकुमारान् देवान् शब्दयति शब्दयित्वा एवमवदत् क्षिप्रमेव भो देवाणुप्रियाः ! तीर्थंकरचितिकायां यावदनगारचितिकायां च वायुकुमारं विकुरुत विकृत्य अग्निकायमुज्ज्वलयत तीर्थंकर शरीरकं गणधरशरीरकाणि अनगारशरीरकाणि च ध्मापयत, ततः खलु ते वाउकुमारा देवा विमनसो निरानन्दा अश्रुपूर्णनयनास्तीर्थंकरचितिकायां यावत् विकुर्वन्ति अग्निकायमुज्ज्वलयन्ति तीर्थंकरशरीरक यावदनगारशरीरकाणि च ध्मापयन्ति, ततः खलु स शक्रो देवेन्द्रो देवराजस्तान् बहून् भवनपति यावद् वैमानिकान् देवान् एवमवदत् क्षिप्रमेव भो देवानुप्रियाः ! तीर्थंकरचितिकायां यावदनगारचितिकायामगुरुतुरुष्क घृतमधु च कुम्भाग्रशश्च भाराग्रशश्च संहरत, ततः खलु ते भवनपति यावत् तीर्थंकर यावद् भाराग्रशश्च संहरन्ति, ततः खलु स शक्रो देवेन्द्रो देवराजो मेघकुमारान् देवान् शब्दयति शब्दयित्वा एवमवदत् क्षिप्रमेव भो देवानुप्रियाः ! तीर्थंकरचितिकां यावदनगारचितिकां च क्षीरोदकेन निर्वापयत, ततः खलु ते

आरूढानि कुर्वन्ति 'आरुहित्ता' आरोप्य=आरूढीकृत्य 'चिइगाए' चितिकायां चितायां 'ठवेति' स्थापयन्ति–निवेशयन्ति ॥सू० ४९॥

अथ चितायां भगवदादिकलेवरस्थापनानन्तरं शक्रादिकृतिमाह—

मूलम्–तएणं से सक्के देविंदे देवराया अग्गिकुमारे देवे सद्दावेइ सद्दावित्ता एवं वयासी–खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया तित्थगरचिइगाए जाव अणगारचिइगाए अगणिकायं विउव्वह विउव्वित्ता एयमाणत्तियं पच्चप्पिणह, तएणं ते अग्गिकुमारा देवा विमणा निराणंदा अंसुपुण्ण णयणा तित्थयरचिइगाए जाव अणगारचिइगाए य अगणिकायं विउव्वंति तएणं से देविंदे देवराया वाउकुमारे देवे सद्दावेइ सद्दावित्ता एवं वयासी खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! तित्थयरचिइगाए जाव अणगारचिइगाए य वाउक्कायं विउव्वह विउव्वित्ता अगणिकायं उज्जालेह तित्थयरसरीरगं गणहरसरीरगाइं अणगारसरीरगाइं च झामेह तएणं ते वाउकुमारा देवा विमणा णिराणंदा अंसुपुण्णणयणा तित्थयरचिइगाए जाव विउव्वंति अग णिकायं उज्जालेंति तित्थयरसरीरगं जाव अणगारसरीरगाणि य झामेति

के कि जिन्होंने जन्म जरा और मरण को सर्वथा विनष्ट कर दिया है शरीरों को शिबिका में आरोपित किया, और "आरुहित्ता" आरोपित करके फिर उन्होने "चिइगाए ठवेति" उन शरीरों को चिता में रख दिया, ईहामृग–नाम वृक का है, वृषभ नाम बलीवर्द का है, तुरग नाम घोड़ेका हैं नर नाम मनुष्य का है, मकर नाम ग्राह का है, विहग नाम पक्षी का है, व्यालक नाम सर्पका है किन्नर व्यन्तरजाति के देवविशेषों का नाम है, रुरु नाम मृग का हैं, शरभ नाम अष्टापद का है, चमर नाम चमरी गाय का है, कुञ्जर नाम हाथी का है. जगल की लताओ का नाम वनलता है ॥४९॥

દેવોથી માંડી ને વૈમાનિક સુધીના દેવોએ કે જેમણે જન્મ જરા અને મરણ ને સર્વથા વિનષ્ટ કરી દીધા છે એવા ગણધર અને અનગારોના શરીરોને શિબિકામા આરોપિત કર્યા અને 'આરુહિતા' આરોપિત કરીને પછી તેમણે 'ચિઇગાए ठवेति' શરીરોને ચિતા પર મૂકી દીધા, ઈહામૃગ, વૃકનુ નામ છે વૃષભ, બલીવર્દનુ નામ છે તુરગ, નામ ઘોડાનું છે નર, મનુષ્યનું નામ છે મકર, ગ્રાહનુ નામ છે. વિહગ, પક્ષીનુ નામ છે. વ્યાલક, સર્પનુ નામ છે કિન્નર, વ્યન્તર જાતિના દેવ વિશેષનુ નામ છે રુરુ, મૃગનું નામ છે શરભ, અષ્ટાપદનુ નામ છે, ચમર, ચમરી ગાયનું નામ છે કુંજર, હાથીનુ નામ છે. વનલતા, જંગલી લતાઓ નુ નામ છે. ॥ સૂત્ર ૪૯ ॥

तएणं से सक्के देविंदे देवराया ते वहवे भवणवइ जाव वेमाणिए देवे एवं वयासी—खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! तित्थयरचिइगाए जाव अण-गारचिइगाए अगुरुतुरुक्कघयमधुं च कुंभग्गसो य भारग्गसो य साह रह, तएणं ते भवणवइ जाव तित्थयर जाव भारग्गसो य साहरंति, तएणं से सक्के देविंदे देवराया मेहकुमारे देवे सद्दावेइ सद्दावित्ता एवं वयासी खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! तित्थयर चिइगं जाव अणगारचिइगं च खीरोदगेणं णिव्वावेह, तएणं ते मेहकुमारा देवा तित्थयरचिइगं जाव णिव्वावेंति, तएणं से सक्के देविंदे देवराया भगवओ तित्थयरस्स उवरिल्लं दाहिणं सकहं गेण्हइ ईसाणे देविंदे देवराया उवरिल्लं वामं सकहं गेण्हइ, चमरे असुरिंदे असुरराया हिट्ठिल्लं दाहिणं सकहं गेण्हइ, बली वइरोयणिंदे वइरोयणराया हिट्ठिल्लं वामं सकहं गेण्हइ, अवसेसा भवणवइ जाव वेमाणिया देवा जहारिहं अवसेसाइं, अंगमंगाइं, केइ जिणभत्तीए केइ जीयमेयंति कट्टु केइ धम्मोत्ति कट्टु गेण्हंति सू० ॥५०॥

छाया—ततः खलु स शक्रो देवेन्द्रो देवराजोऽग्निकुमारान् देवान् शब्दयति शब्दयित्वा एवमवदत् क्षिप्रमेव भो देवानुप्रियाः ! तीर्थकरचितिकायां यावदनगारचितिकाया-मग्निकायं विकुरुत, विकृत्य एतामाज्ञप्तिकां प्रत्यर्पयत, ततः खलु तेऽग्निकुमारा देवा विमनसो निरानन्दा अश्रुपूर्णनयनास्तीर्थकरचितिकायां यावदनगारचितिकायां चाग्निकायं विकुर्वन्ति, तत खलु स शक्रो देवेन्द्रो देवराजो वायुकुमारान् देवान् शब्दयति शब्दयित्वा एवमवदत् क्षिप्रमेव भो देवाणुप्रिया ! तीर्थकरचितिकायां यावदनगारचितिकायां च वायु-कुमारं विकुरुत विकृत्य अग्निकायमुज्ज्वलयत तीर्थकर शरीरकं गणधरशरीरकाणि अनगार-शरीरकाणि च ध्मापयत, तत खलु ते वाउकुमारा देवा विमनसो निरानन्दा अश्रुपूर्णनय-नास्तीर्थकरचितिकायां यावत् विकुर्वन्ति अग्निकायमुज्ज्वलयन्ति तीर्थकरशरीरक यावदन-गारशरीरकाणि च ध्मापयन्ति, तत खलु स शक्रो देवेन्द्रो देवराजस्तान् बहून् भवनपति यावद् वैमानिकान् देवान् एवमवदत् क्षिप्रमेव भो देवानुप्रियाः ! तीर्थकरचितिकाया यावदनगारचितिकायामगुरुतुरुष्क घृतमधु च कुम्भाग्रशश्च भाराग्रशश्च संहरत, ततः खलु ते भवनपति यावत् तीर्थकर यावद् भाराग्रशश्च संहरन्ति, ततः खलु स शक्रो देवेन्द्रो देवराजो मेघकुमारान् देवान् शब्दयति शब्दयित्वा एवमवदत् क्षिप्रमेव भो देवानु-प्रियाः ! तीर्थकरचितिकां यावदनगारचितिकां च क्षीरोदकेन निर्वापयत, ततः खलु ते

मेघकुमारा देवस्तीर्थकरचितिकां यावन्निर्वापयन्ति, ततः खलु स देवेन्द्रो देवराजो भगवतस्तीर्थंकरस्य उपरितनं दक्षिण सक्थि गृह्णन्ति, ईशानो देवेन्द्रो देवराज उपरितनं वामं सक्थि गृह्णन्ति, चमरोऽसुरेन्द्राऽसुरराजोऽधस्तनं दक्षिणं सक्थि गृह्णन्ति, वली वैरोचनेन्द्रो वैरोचनराजोऽधस्तनं वामं सक्थि गृह्णन्ति, अवशेषा भवनपति यावद् वैमानिका देवा यथार्हमवशेषाणि अङ्गाङ्गानि, केचिज्जिनभक्त्या केचिज्जोवमेतदिति कृत्वा केचिद् धर्म इति कृत्वा गृह्णन्ति ॥सु० ५०॥

टीका—'तएण से सक्के' इत्यादि ।

ततः तदनन्तर भगवदादिशरीराणां तत्तच्चितासु संस्थापनानन्तरम् खलु सः—पूर्वोक्तः शक्रः 'देविंदः' देवेन्द्रः 'देवराया' देवराज. 'अग्गिकुमारे' अग्निकुमारान् 'देवे' देवान् 'सद्दावेइ' शब्दयति 'सद्दावित्ता' शब्दयित्वा—आहूय 'एवं' एव-वक्ष्यमाणम् 'वयासी' अवदत् 'खिप्पामेव' क्षिप्रमेव—शीघ्रमेव 'भो देवाणुप्पिया !' भो देवानुप्रियाः ! हे महानुभावाः ! 'तित्थयरचिइगाए' तीर्थकरचितिकायाम् 'जाव' यावत्—यावत्पदेन—'गणहरचिइगाए' इति संग्राह्यम् तस्य 'गणधरचितिकायाम्' इति छाया, गणधरचितायामिति तदर्थः, 'अणगारचिइगाए' अनगारचितिकायाम् अनगारचितायाम् 'अगणिकायं' अग्निकायम्—अग्निम् 'विउव्वह' विकुरुत—वैक्रियशक्त्योत्पादयत 'विउव्वित्ता विकृत्य—

चिता में भगवान् आदि के शरीरों को रखने के अनन्तर शक्र आदिकों ने जो काम किया उसे इस सूत्र द्वारा सूत्रकार प्रकट करते हैं —"तए णं से सक्के देविंदे देवराया अग्गिकुमारे" इत्यादि ।

टीकार्थ—"तएण' भगवान् आदिनाथ आदि के शरीरों को चिताओ में रखने के बाद "देविंदे" देवेन्द्र "दवराया" देवराज "सक्के" शक्रने "अग्गिकुमारे देवे" अग्निकुमार देवो को "सद्दावेइ" बुलाया "सद्दावित्ता" बुलाकर "एवं वयासी" उन देवो से उसने ऐसा कहा—"भो देवाणुप्पिया" हे देवानुप्रियो ! आपलोग "तित्थगरचिइगाए" तीर्थंकर की चिता में यावत् "गणहरचिइगाए" गणधरो की चिता में और "अणगारचिइगाए" अनगारों की चिता में "अगणिकायं विउव्वह" अग्निकाय को—अग्नि की—विकुर्वणा करो—विक्रियाशक्ति से अग्नि को उत्पन्न करो 'विउव्वित्ता'

ચિતામા ભગવાન્ આદિના શરીરોને સ્થાપિત કરીને શક્ર વગેરેએ જે કંઈ કર્યું તેને આ સૂત્ર વડે સૂત્રકાર પ્રકટ કરે છે

'तएणं से सक्के देविंदे देवराया अग्गिकुमारे' इत्यादि ॥सूत्र ५०॥

શબ્દાર્થ—(तएण) ભગવાન વિગેરેના શરીરોને ચિતાઓ પર મૂક્યા બાદ (देविंदे) દેવેન્દ્ર (देवराया) દેવરાજ (सक्के) શક્રે (अग्गिकुमारे) અગ્નિ કુમાર દેવોને (सद्दावेइ) બોલાવ્યા (सद्दावित्ता) બોલાવીને (एव वयासी) તે દેવોને તેણે આ પ્રમાણે કહ્યુ—(भो देवाणुप्पिया) હે દેવાનુપ્રિયો, તમે (तित्थगरचिइगाए) તીર્થંકરની ચિતામા યાવત્ 'गणहरचिइगाए' ગણધરોની ચિતામાં અને (अणगारचिइगाए) અનગારોની ચિતામાં (अगणिकाय विउव्वह) અગ્નિકાયની—અગ્નિની વિકુર્વણા કરો, વિક્રિયા શક્તિથી અગ્નિ ને ઉત્પન્ન કરો (विउव्वित्ता)

वैक्रियशक्त्योत्पाद्य 'एयमाणत्तियं' एतामाज्ञप्तिकाम् इमामाज्ञां पालितां सतीम् 'पच्च-प्पिणह' प्रत्यर्पयत अस्माभिर्भवदाज्ञामग्निविकरणकार्यं कृतमिति मदाज्ञा पूर्णा निवेदयत 'तएणं' ततः–तदनन्तरम् खलु अग्निकुमारान्प्रति शक्रस्याग्निकायविकरणाज्ञानन्तरम् 'ते' ते शक्राज्ञप्ताः 'अग्गिकुमारा' अग्निकुमाराः 'देवा' देवाः 'विमणा' विमनसः विषण्णचित्ताः 'णिराणंदा' निरानन्दाः–आनन्दरहिताः दुःखिनः सन्तः अतएव 'अंसुपुण्णणयणा' अश्रु-पूर्णनयना–बाष्पाकुलनेत्राः 'तित्थयरचिइगाए' तीर्थंकरचितिकायाम् 'जाव' यावत्–याव-त्पदेन–'गणहरचिइगाए' इति सग्रहो बोध्यः, तस्य 'गणधरचितिकायाम्' इति छाया गणधरचितायामिति तदर्थः, 'अणगारचिइगाए य' अनगारचितिकायां च 'अगणिकाय' अग्निकायम्–अग्निं 'विउव्वंति' विकुर्वन्ति, 'तएण' तदनन्तरम् अग्निकुमार देवैः अग्नि-कायविकुर्वणानन्तरम् 'से देविंदे देवराया' सः देवेन्द्रः देवराजः 'वाउ कुमारे देवे सद्दा-वेइ' वाउकुमारदेवान् शब्दयति, आह्वयति 'सद्दावित्ता' आहूय 'एवं वयासी' एवमवदत्–'खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया' क्षिप्रमेव भो देवानुप्रियाः 'तित्थयरचिइगाए जाव अणगार-चिइगाए' तीर्थंकरचितिकायां यावत् अनगारचितिकायां 'वाउकायं' वायुकायम् 'विउव्वह'

वैक्रियशक्ति से अग्नि को उत्पन्न करके "एयमाणत्तियं" फिर इस मेरी आज्ञा की "यह पालित की जा चुकी है"–इस प्रकार से "पच्चप्पिणह" हमे खबर दो "तएणं" इसके अनन्तर "ते अग्गिकुमारा देवा" उन अग्निकुमार देवों ने खेद–खिन्न चित्त होते हुए, आनन्द रहित चित्त होते हुए और अश्रुपूर्णनेत्र होते हुए तीर्थंकर की चिता मे, यावत् गणधरों की चिता में और "अणगारचिइगाए" शेष अनगारों की चिता में "अगणिकायं विउव्वंति" अग्निकाय की विकुर्वणा शक्ति से उत्पत्ति की 'तएण' अग्निकुमार देवोने तीर्थंकरादि के शरीर में अग्निकाय को विकुर्वणा करने के बाद 'से देविंदे देवराया' वह देवेन्द्र देवराज ने 'वाउकुमारदेवे सद्दावेइ' वायुकुमार देवों को बुलाया 'सद्दावित्ता' बुलाकर 'एव वयासी' उन वायु कुमार देवों को इस प्रकार कहा 'खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया' हे देवानुप्रिय शीघ्रहो 'तित्थगरचिइगाए जाव अणगारचिइगाए'

વૈક્રિય શક્તિથી અગ્નિ ઉત્પન્ન કરીને (एयमाणत्तिय) પછી આ મારી આજ્ઞાનુ અક્ષરશઃ પાલન થઈ જાય ત્યારે 'આજ્ઞાનુ યથાવત્ પાલન થઈ ગયુ છે' એ પ્રમાણે (पच्चप्पिणह) અમને ખબર આપો. (तएण) ત્યાર બાદ (ते अग्गिकुमारा देवा) તે અગ્નિકુમાર દેવોએ ખેદ ખિન્ન ચિત્તવાળા થઈને અર્થાત્ આનદ વિહીન થઈને અને અશ્રુપૂર્ણ નેત્રવાળા થઈ ને તીર્થંકરની ચિતામા યાવત્ ગણધરોની ચિતામા અને (अणगारचिइगाए) શેષ અન ગારોની ચિતા મા (अगणिकायं विउव्वंति) અગ્નિકાયની વિકુર્વણા શક્તિથી ઉત્પત્તિ કરી 'तएण' અગ્નિકુમાર દેવોએ તીર્થંકરાદિના શરીરોમા અગ્નિકાયની વિકુર્વણાશક્તિથી ઉત્પત્તિકર્યાબાદ 'से देविंदे देवराया તે દેવેન્દ્ર દેવરાજે 'वाउकुमारे देवे सद्दावेइ' વાયુકુમાર દેવોને બોલાવ્યા ''सद्दावित्ता' બોલાવીને 'एव वयासी' આ પ્રમાણે કહ્યુ ''खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया' હે દેવાનુપ્રિયો જલ્દિથી "तित्थगरचिइगाए जाव अण गारचिइगए' તીર્થંકર ની ચિતામા યાવત્ શેષ અનગારોની ચિત્તામા 'वाउकायं' વાયુકાયને 'विउव्वह વિકુર્વિત

विकुरुत 'विउव्वित्ता' विकुर्व्य–उत्पाद्य 'अगणिकायं' अग्निम् 'उज्जालेह' उज्ज्वलयत–प्रदीपयत प्रदीप्य 'तित्थगरसरीरगं' तीर्थंकरशरीर 'गणहरसरीरगाइ' गणधरशरीरकाणि 'अणगार सरीरगाइं' अनगारशरीरकाणि च 'झामेह' ध्यापयत-तएण शक्राज्ञा श्रवणानन्तरम् 'ते'ते–पूर्वोक्ताः 'वाउकुमारा' वायुकुमाराः'देवा' देवा 'विमणा'विमनसः विषण्ण हृदयाः 'णिराणंदा' निरानन्दाः आनन्दरहिताः दुःखाकुलाः अतएव 'अंसुपुण्णणयणा' अश्रुपूर्ण-नयना वाष्पाकुलनेत्राः 'तित्थयर चिइगाए' तीर्थंकरचितिकायां जिनचितायाम् 'जाव' यावत्–यावत्पदेन–'गणहरचिइगाए अणगारचिइगाए य अग्गिकायं' इत्यस्य सग्रहः, तस्य च 'गणधरचितिकायाम् अनगारचितिकायाम्' चाग्निकायम् इतिच्छाया, गणि-चितायाम् अनगारचितायाम् अग्निमिति तदर्थः 'विउव्वंति' विकुर्वन्ति वैक्रियशक्त्योत्पा-दयन्ति, तथा 'अग्गिकायं' अग्निकायम्–अग्निम् 'उज्जालेंति' उज्ज्वलयन्ति प्रदीपयन्ति प्रदीप्तेन चाग्निना 'तित्थयरसरीरगं' तीर्थंकरशरीरक 'जाव' यावत्–यावत्पदेन 'गणहर-सरीरगाइ' इत्यस्य सग्रहः, तस्य च 'गणधरशरीरकाणि' इतिच्छाया, गणधर कलेव-राणीति तदर्थः, 'अणगारसरीरगाणि य' अनगारशरीरकाणि च 'झामेंति' ध्मापयन्ति–संयोजयन्ति 'तएण' ततः तदनन्तरं खलु जिनादिशरीरेषु दहनसंयोजनानन्तरम् 'से'

तीर्थंकर की चिता में यावत् अनगार की चिता में 'वाउकायं' वायुकायको 'विकुव्वह' विकुर्वित करो 'विउव्वित्ता' वैक्रियशक्ति से उत्पन्न कर के 'अगणिकाय' अग्निकायको 'उज्जालेह' प्रदीप्त करो प्रदीप्त करके 'तित्थगरसरीरगं' तीर्थंकरके सरीर को 'गणहरसरीरगाइं' गणधरो के शरीर को एवं 'अणगार सरीरगाइं' शेष अनगार के शरीर को 'झामेह' अग्निसयुक्त करो "तएणं ते वाउकुमारा देवा विमणा निराणंदा अंसुपुण्णणयणा' इसके बाद उन वायुकुमार देवो ने विमनस्क एवं आनन्द रहित होकर तथा नेत्रो में जिनके अश्रु भरे हुए हैं ऐसे होकर 'तित्थगरचिइगाए' जिनेन्द्रदेव की चिता मे "जाव" यावत्–गणधरों की चिता में एवं अनगारो की चिता मे अग्नि-काय की विकुर्वणा की,तथा "अग्गिकाय उज्जालेंति" उसे प्रदीप्त किया, प्रदीप्त हुई उस अग्नि के साथ फिर उन्होंने "तित्थगरसरीरग" तीर्थंकर के शरीर को "जाव" यावत्–गणधरो के

કરો 'विउव्वित्ता' વૈક્રિય શક્તિથી વાયુકાયને ઉત્પન્નકરીને 'अगणिकाय' અગ્નિકાય ને 'उज्जालेह' પ્રદીપ્ત કરો એ પ્રમાણે અગ્નિકાયને પ્રદીપ્ત કરીને 'तित्थगरसरीरगं' તીર્થંકરના શરીરને યાવત્ 'गणहरसरीरगाइ' ગણધરોના શરીરને તેમજ 'अणगारसरीरगाइं' શેષ અન-ગારોના શરીરને 'झामेह' અગ્નિસંયુક્તકરો. (तएण ते वाउकुमारा देवा विमणा णिराणंदा अंसुपुण्णणयणा) ત્યાર બાદ તે વાયુકુમાર દેવોએ વિમનસ્ક તેમજ આનંદ વિહીન થઈને તેમજ અશ્રુભીના નેત્રોથી (तित्थगरचिइगाए) જિનેન્દ્રની ચિતામાં (जाव) યાવત્ ગણધ-રોની ચિતામાં તેમજ અનગારોની ચિતામાં અગ્નિકાયની વિકુર્વણા કરી તેમજ (अग्गिकायं उज्जालेंति) તેને પ્રદીપ્ત કર્યો. પ્રદીપ્ત થયેલ તે અગ્નિની સાથે તેમણે (तित्थगरसरीरगं) તીર્થંકરના શરીરને યાવત્ ગણધરોના શરીરોને (अणगार सरीरगाणि) અનગારોના શરીરોને

सः पूर्वोक्तः 'सक्के' शक्रः 'देविंदे' देवेन्द्रः 'देवराया' देवराजः 'ते' तान्-पूर्वोक्तान् 'बहवे' बहून् अनेकान् 'भवणवइ जाव वेमाणिया' भवनपति यावद्वैमानिकान् भवनपतिज्योतिष्कव्यन्तरवैमानिकान् 'देवे' देवान् 'एवं' एवं-वक्ष्यमाणं 'वयासी' अवदत् 'खिप्पामेव' क्षिप्रमेव-शीघ्रमेव'भो देवाणुप्पिया !' भो -देवानुप्रियाः ! हे महानुभावाः 'तित्थगरचिइगाए' तीर्थंकरचितिकाया जिनचितायाम् 'जाव' यावत्-यावत्पदेन 'गणहरचिइगाए', इति संग्राह्यम्, तस्य च 'गणधरचितिकायामितिच्छाया, गणधरचितायामिति तदर्थः, 'अणगारचिइगाए' अनगारचितिकायाम् अनगारचितायाम्'अगुरुतुरुक्कघयमधुं च' अगुरुतुरुष्कघृतमधु च तत्रागुरु-अगुरु, तुरुष्क-यावनधूपविशेषः 'लोहवान' इति ख्यातः, घृतं-प्रसिद्धं मधु चैतेषां समाहारद्वन्द्वे कृते तथा अगुरुयावनधूपघृतमधूनि च 'कुंभग्गसो' कुम्भाग्रशः-अनेकघटप्रमाणमगुर्वादि 'य' च-पुनः 'भारग्गसो' 'भाराग्रशः अनेकभारप्रमाणं 'य' च-'साहरह' आनयत 'तएणं' ततः-तदनन्तरम् खलु अनेक कुम्भभारप्रमाणागुर्वाद्यानयनाज्ञानन्तरम्, 'ते' ते-आज्ञप्ताः 'भवणवइ जाव' भवनपति यावद्-भवनपति ज्योतिष्कव्यन्तरवैमानिका देवा 'तित्थयर जाव भारग्गसो' तीर्थंकर यावद् भाराग्रशः तीर्थंकरेत्यारभ्य 'भाराग्रशश्च' इति पर्यन्तपदानां संग्रहोऽत्र बोध्यः, तथाहि-तीर्थंकरचि-

शरीर को "अणगारसरीरगाइं" अनागारो के शरीर को "झामेंति" सयुक्त किया 'तएण' इस तरह अग्नि के साथ जिनादिको के शरीर जब सयुक्त हो चुके तब 'से सक्के' उस शक्रने "देविंदे देवराया' जो देवो का इन्द्र और उनका राजा था "बहवे भवणवइ जाव वेमाणिए देवे एवं वयासी' उन सब भवनपति से लेकर वैमानिक तक के देवों से-इस प्रकार कहा "खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया' हे देवानुप्रियो ! आप लोग बहुत हो जल्दो से "तित्थगरचिइगाए जाव गणहरचिइगाए अणगारचिइगाए' तीर्थंकर की चिता में यावत् गणधरो की चिता में एव शेष अनगारो की चिता में 'अगुरु तुरुक्क घयमधु च कुंभग्गसो य भारग्गसो य साहरह' अगुरु, तुरुष्क, घृत और मधुको अनेक कुम्भप्रमाण और अनेक भार प्रमाण में डालने के लिये ले आओ "तएण ते भवणवइ जाव तित्थगर जाव भारग्गसो" तब वे भवनपति से लेकर वैमानिक तक के समस्त देवगण तीर्थंकर को चिता मे, गणधरों की चिता में और शेष अनगारों की चिता में

(झामेंति) અગ્નિ સયુક્ત કર્યા (तएण) આ પ્રમાણે અગ્નિ ની સાથે જિનાદિકોના શરીરો જ્યારે સયુક્ત થઈ ગયા ત્યારે (से सक्के) તે શક્ર (देविंदे देवराया) જે દેવોનો ઈન્દ્ર અને તેનો રાજા હતો (बहवे भवणवई जाव वेमाणिए देवे एव वयासी) તેણે સર્વ ભવનપતિઓથી માંડીને વૈમાનિક સુધીના દેવોને આ પ્રમાણે કહ્યું '(खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया) હે દેવાનુપ્રિયો તમે એકદમ શીઘ્રતાથી (तित्थगर चिइगाए जाव गणहरचिइगाए अणगार चिइगाए) તીર્થંકરની ચિતામા યાવત્ ગણધરોની ચિતામાં તેમજ શેષ અનગારોની ચિતામાં (अगुरु तुरुक्कघयमधु च कुंभग्गसो य भारग्गसो य साहरह) અગરુ, તુરુષ્ક ઘૃત અને મધુને અનેક કુભ પ્રમાણુ અને અનેક ભાર પ્રમાણુમા નાખવામાટે લાવો. (तएणं ते भवणवइ जाव तित्थगर जाव भारग्गसो) ત્યારે તે ભવનપતિથી માંડીને વૈમાનિક

तिकायां गणधरचितिकायाम् अनगारचितिकायाम् अगुरुतुरुष्कघृतमधु च कुम्भाग्रशश्च भाराग्रशश्चेति पर्यवसितम्, 'साहरंति' संहरन्ति—आनयन्ति 'तएणं' ततः—तदनन्तरम् खलु कुम्भभाराग्रप्रमाणागुर्वादिसंहरणानन्तरम् 'से' सः—पूर्वोक्तः'सक्के' शक्रः 'देविंदे' देवेन्द्रः 'देवराया' देवराजः 'मेहकुमारे' मेघकुमारान् 'देवे' देवान् 'सद्दावेइ' शब्दयति—आमन्त्रयति 'सद्दावित्ता' शब्दयित्वा आमन्त्र्य 'एवं' एवं—वक्ष्यमाणम् 'वयासी' अवदत् 'खिप्पामेव' क्षिप्रमेव 'भो देवाणुप्पिया!' भो देवानुप्रियाः। हे महानुभावाः! 'तित्थयर चिइगं' तीर्थंकरचितिकाम् 'जाव' यावद्—यावत्पदेन 'गणहरचिइगं' इति संग्राह्यम् तस्य च गणधरचितिकाम्' इतिच्छाया, गणधरचितामिति तदर्थः 'अणगारचिइग च' अनगारचितिकां च अनगारचिता च 'खीरोदगेणं' क्षीरोदकेन-क्षीरसमुद्रत आनीतजलेन 'णिव्वावेह' निवापयत—विध्यापयत 'तएणं' ततः—तदनन्तरं खलु क्षीरोदकेन जिनादि चिता निर्वापणाज्ञानन्तरम्, 'ते' ते—आज्ञप्ताः 'मेहकुमारा' मेघकुमाराः 'देवा' देवाः 'तित्थयरचिइगं' तीर्थंकरचितिका 'जाव' यावत्—यावत्पदेन 'गणहरचिइगं अणगारचिइगं य' इत्यस्य सग्रहः, तस्य च 'गणधरचितिकामनगार चितिकांच' इतिच्छाया, 'गणधरचितमनगारचितां चेति तदर्थः 'णिव्वावेंति' निर्वापयन्ति विध्यापयन्ति 'तएणं' ततः—तदनन्तरं खलु क्षीरोदकेन जिनादि चिता निर्वापणानन्तरम् 'से' सः—पूर्वोक्तः 'देविंदे' देवेन्द्रः

डालने के लिये अनेक कुंभ प्रमाण और अनेक भार प्रमाण अगुरु, तुरुष्क, घृत और मधु ले आए "तएणं सक्के देविंदे देवराया मेहकुमारे देवे सद्दावेइ" इसके बाद देवेन्द्र देवराज उस शक्रने मेघकुमार देवो को बुलाया "सद्दावित्ता एवं वयासी" और बुलाकर उनसे ऐसा कहा— "खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया! तित्थगरचिइगे जाव अणगार चिइग च" हे देवानुप्रियो! आप लोग शीघ्र ही तीर्थंकर की चिता को यावत् गणधरों की चिता को एवं शेष अनगारों की चिता को 'खीरोदगेणं णिव्वावेह' क्षीरसागर से लाये हुए जल से बुझा दों "तएणं ते मेहकुमारा देवा तित्थगरचिइग जाव गणहरचिइगं अणगारचिइग य णिव्वावेंति" तब उन मेघकुमार देवों ने तीर्थंकर की चिताको यावत् गणधरो की चिताको अनगारो की चिता को क्षीरसागर से लाये

સુધીના સમસ્ત દેવગણોએ તીર્થંકરની ચિતામા, ગણધરોની ચિતામા અને શેષ અનગારોની ચિતામા નાખવામાટે અનેક કુંભ પ્રમાણ અને અનેક ભાર પ્રમાણ અગુરુ તુરૂષ્ક, ઘૃત અને મધુ લઈ આવ્યા (तएणं सक्के देविंदे देवराया मेहकुमारे देवे सद्दावेइ) ત્યાર બાદ દેવેન્દ્ર દેવરાજ તે શક્રે મેઘકુમર દેવોને બોલાવ્યા. "सद्दावित्ता एवं वयासी" અને બોલાવીને તેમને આ પ્રમાણે કહ્યું "खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया! तित्थगरचिइगे जाव अणगार चिइगं च" હે દેવાનુપ્રિયો! આપ સર્વે શીઘ્ર તીર્થંકર નીચિતા ને યાવત્ ગણધરોની ચિતાને તેમજ શેષ અનગારોની ચિતાને "खीरोदगेण णिव्वावेह" ક્ષીરસાગરમાંથી લઈ આવેલા જલથી શાંત કરો "तएणं ते मेहकुमारा देवा तित्थगरचिइग जाव गणहरचिइगं अणगारचिइगं य णिव्वावेंति" ત્યારે તે મેઘકુમાર દેવોએ તીર્થંકરની ચિતાને યાવત્ ગણધરોની ચિતાને અને અનગારોની ચિતાને ક્ષીર સાગર માથી લઈ આવેલા પાણી વડે શાંત

'देवराया' देवराजः 'भागवओ' भगवता 'तित्थयरस्स' तीर्थकरस्य 'उवरिल्ल' उपरितन 'दाहोणं' दक्षिणं 'सकह' सक्थि–ऊरुम् दक्षिणभागस्थोरुसम्बन्ध्यस्थि 'गेण्हइ' गृह्णाति तथा 'ईसाणे' ईशानः 'देविंदे' देवेन्द्रः 'देवराया' देवराजः 'उवरिल्लं' उपरितन 'वामं' वामं 'सकह' सक्थि–उरुम् वामभागस्थोरुसम्बन्ध्यस्थि 'गेण्हइ' गृह्णाति तथा 'चमरे' चमरः 'असुरिंदे' असुरेन्द्रः 'असुरराया' असुरराजः 'हिट्ठिल्लं' अधस्तनं 'दाहिणं' दक्षिण 'सकहं' सक्थि–ऊरु दक्षिणभागस्थोरुसम्बन्ध्यस्थि 'गेण्हइ' गृह्णाति 'बली' बली 'वइरोयणिंदे' वैरोचनेन्द्रः 'वइरोयणराया' वैरोचनराजः 'हिट्ठिल्लं' अधस्तनं 'सकहं' सक्थि–ऊरुम् अधस्तनभागस्थोरुसम्बन्ध्यस्थि 'गेण्हइ' गृह्णाति–चिनोति 'अवसेसा'अवशेष । अवशिष्टाः शक्राद्यतिरिक्ताः 'भवणवइ जाव वेमाणिया' भवनपति यावद्वैमानिकाः–भवनपतिज्योतिष्कव्यन्तरवैमानिकाः 'देवा' देवाः 'जहारिहं' यथार्हं=यथायोग्यम् यथा स्यात्तथा 'अवसेसाइं' अवशेषाणि–अतिरिक्तानि शक्रादि गृहीतातिरिक्तानि 'अंगमंगाइं'

हुए जल से बुझा दिया "तएणं से देविंदे देवराया भगवओ तित्थगरस्स उवरिल्ल दाहिण सकहं गेण्हइ" जब क्षीरसागर के जल से वे तीर्थंकर आदि को चिताएँ अच्छी तरह बुझ गई तो फिर उस देवेन्द्र देवराज ने भगवान् तीर्थंकर की उपरितन दक्षिण हड्डी को–दक्षिण भागस्थ उरु सम्बन्धि हड्डी को उठाया 'ईसाणे देविंदे देवराया उवरिल्लं वामं सकहं गेण्हइ' देवेन्द्र देवराज ईशान इन्द्र ने उपरितन वामभाग के उरु की हड्डी को उठाया तथा "चमरे–असुरिंदे असुरराया हिट्ठिल्लं दाहिणं सकहं गेण्हइ' असुरेन्द्र असुरराज चमर ने अधस्तन दक्षिण हड्डी को–दक्षिणभागस्थ उरु सम्बन्धी अस्थि को उठाया 'बली वइरोयणिंदे वइरोवणराया हिट्ठिल्ल सकहं गेण्हइ' वैरोचनेन्द्र वैरोचनराज बलि ने अधस्तन हड्डी को–अधस्तन भागस्थ उरु सम्बन्धी अस्थि को उठाया "अवसेसा' बाकीके–शक्रादिको से अतिरिक्त भवनपति से लेकर वैमानिक तक के देवो ने "जहारिहं अवसेसाइ अ गमंगाइं' यथायोग्य अवशिष्ट अंगो की हड्डियों को उठा

કરી "तएणं से देविंदे देवराया भगवओ तित्थगरस्स उवरिल्लं दाहिणं सकहं गेण्हइ" જ્યારે ક્ષીરસાગરના પાણીથી તે તીર્થંકર વગેરેની ચિતાઓ સંપૂર્ણ રીતે ઓલવાઈ ગઈ ત્યાર બાદ તે દેવેન્દ્ર દેવરાજે ભગવાન્ તીર્થંકરની ઉપરિતન દક્ષિણ અસ્થિને–દક્ષિણ ભાગસ્થ તે સંબંધિ અસ્થિને લીધી "ईसाणे देविंदे देवराया उवरिल्लं वामं सकहं गेण्हइ" દેવેન્દ્ર દેવરાજ ઈશાન ઈન્દ્રે ઉપરિતન વામભાગની અસ્થિને લીધી તેમજ "चमरे असुरिंदे असुरराया हिट्ठिल्लं दाहिणं सकहं गेण्हइ" અસુરેન્દ્ર અસુરરાજ ચમરે અધસ્તન દક્ષિણ અસ્થિને–દક્ષિણ ભાગસ્થ તત્ સંબંધી અસ્થિને–લીધી "बली वइरोयणिंदे वइरोयणराया हिट्ठिल्लं सकहं गेण्हइ" વૈરોચનેન્દ્ર વૈરોચન રાજ બલિએ અધસ્તન અસ્થિને–અધસ્તન ભાગસ્થ તત્ સંબંધી અસ્થિને લીધી "अवसेसा" શેષ–શક્રાદિક સિવાયના–ભવનપતિથી માંડીને વૈમાનિક સુધીના દેવોએ "जहारिहं अवसेसाइं अंगमंगाइं" યથાયોગ્ય અવશિષ્ટ અંગોના અસ્થિઓને ઉઠાવ્યા. શક્રાદિકો દ્વારા ગૃહીત અસ્થિઓ સિવા-

अङ्गाङ्गानि प्रत्येकमङ्गानि सर्वाङ्गास्थीनि गृह्णाति तत्र 'केइ' केचित् देवाः 'जिणभत्तीए' जिनभक्त्या–जिनानुरागेन गृह्णाति 'केइ' केचित् देवाः 'जीयमेयं' जीतमेतत्–जीताख्यः कल्पोऽयम् 'इतिकट्टु' इति कृत्वा इति बुध्वा गृह्णाति 'केइ' केचित् 'धम्मोत्ति कट्टु' अस्माकमयं धर्म इति कृत्वा इति बुध्वा 'गेण्हति' गृह्णाति ॥सू०५०॥

अथास्थिसंचयनविध्यनन्तरजातं विधिमाह—

तए णं से सक्के देविंदे देवराया बहवे भवणवइ जाव वेमाणिए देवे जहारिहं एवं वयासी– खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया.' सव्वरयणामए महइमहालए तओ चेइयथूभे करेह, एगं भगवओ तित्थयरस्स चिइगाए एगं णहरचिइगाए एगं अवसेसाणं अणगाराणं चिइगाए, तएणं ते बहवे जाव करेंति, तएणं ते भवणवइ जाव वेमाणिया देवा तित्थयरस्स परिणिव्वाणमहिमं करेंति, करित्ता जेणेव नंदीसरवरे दीवे तेणेव उवाच्छंति, तएणं से सक्के देविंदे देवराया पुरच्छिमिल्ले अंजणगपव्वए अट्ठाहियं महामहिमं करेइ, तएणं सक्कस्स देविंदस्स देवरायस्स चत्तारि लोगपाला चउसु दहिमुहगपव्वएसु अट्ठाहियं महामहिमं करेंति, ईसाणे देविंदे देवराया उत्तरिल्ले अंजणगे अट्ठाहियं महामहिमं करेंति चमरो य दाहिणिल्ले अंजणगे तस्स लोगपाला दहिमुहगपव्वएसु बली पच्चत्थिमिल्ले अंजणगे तस्स लोगपाला दहिमुहगेसु, तएणं ते बहवे भवणवइवाणमंतर जाव अट्ठाहियाओ महा–महिमाओ करेति करित्ता जेणेव साइं २ विमाणाइं जेणेव साइं २ भवणाइं जेणेव साओ २ भाओ सुहम्माओ जेणेव सगा २ माणवगा चेइयखंभा तेणेव

लिया, इनमें "केइ" कितनेक देवोने 'जिणभत्तीए' जिनेन्द्र की भक्ति से 'केइ जीयमेयं इति कट्टु' कितनेक देवों ने यह जीत नामका कल्प है इस अभिप्राय से "केइ धम्मो त्ति कट्टु गेण्हति' कितनेक देवो ने हमारा यह धर्म है इस ख्याल से उन हड्डियो को उठाया ॥सू०५०॥

यनी અસ્થિઓને–લીધી. એમાંથી (केइ) કેટલાક દેવોએ "जिणभत्तीए" જિનેન્દ્રની ભક્તિથી "केइ जीतमेयं इति कट्टु" કેટલાંક દેવોએ આ જીતનામક કલ્પ છે આ અભિપ્રાયથી "केइ धम्मोत्ति कट्टु गेण्हंति" કેટલાક દેવોએ અમારી આ ફરજ છે, આ ખ્યાલથી તે અસ્થિઓને ઉઠાવ્યા. ॥સૂત્ર, ૫૦॥

उवागच्छंति उवागच्छित्ता वइरामएसु गोलवट्टसमुग्गएसु जिणसकहाओ पक्खिवंति अग्गेहि वरेहिं मल्लेहि य अच्चेंति अच्चित्ता विउलाइं भोगभोगाइं भुंजमाणा विहरंति सू० ५१

छाया—ततः खलु स शक्रो देवेन्द्रो देवराज बहून् भवनपति यावद् वैमानिकान् देवान् यथार्हमेवमवदत् क्षिप्रमेव भो देवानुप्रियाः ! सर्वरत्नमयान् महतिमहतस्त्रीन् चैत्य-स्तूपान् कुरुत तत्र एकं भगवतस्तीर्थंकरस्य चितिकायाम्, एक गणधरचितिकायाम् एकमवशेषाणामनगाराणाम् तत खलु ते बहवो यावत् कुर्वन्ति, ततः खलु ते बहवो भवनपति यावद् वैमानिका देवास्तीर्थंकरस्य परिनिर्वाणमहिमानं कुर्वन्ति, कृत्वा यत्रैव नन्दीश्वरवरो द्वीपः तत्रैव उपागच्छन्ति, तत खलु स शक्रो देवेन्द्रो देवराज पौरस्त्ये-ऽञ्जनकपर्वते अष्टाह्निकं महामहिमानं कुर्वन्ति, तत' खलु शक्रस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य चत्वारो लोकपालाः चतुर्षु दधिमुखकपर्वतेषु अष्टाह्निकं महामहिमानं कुर्वन्ति, ईशानो देवेन्द्रो देवराजः औत्तराहेऽञ्जनकेऽष्टाह्निकं तस्य लोकपालाश्चतुर्षु दधिमुखकेषु अष्टाह्निकं चमरश्च दाक्षिणात्येऽञ्जनके तस्य लोकपाला दधिमुखकपर्वतेषु, बलि पश्चिमेऽञ्जनके तस्य लोकपाला दधिमुखकेषु, तत खलु ते बहवो भवनपतिव्यन्तर यावत् अष्टाह्निकान् महा-महिम्न कुर्वन्ति कृत्वा यत्रैव स्वानि २ विमानानि यत्रैव स्वानि २ भवनानि यत्रैव स्वाः २ सभा सुधर्मा. यत्रैव स्वकाः २ माणवका चैत्यस्तम्भाः तत्रैव उपागच्छन्ति उपागत्य वज्रमयेषु गोलवृत्तसमुद्गकेषु जिनसक्थीनि प्रक्षिपन्ति, प्रक्षिप्य अग्र्यैर्वरैर्माल्यैश्च गन्धैश्चा-र्चन्ति अर्चित्वा विपुलान् भोगभोगान् भुञ्जाना विहरन्ति ।।सू० ५१।।

टीका—'तए णं से सक्के' इत्यादि । ततः तदनन्तरं–जिनादि सक्थिग्रहणानन्तरम् खलु सः–पूर्वोक्तः शक्रः 'देविंदे' देवेन्द्रः 'देवराया' देवराजः 'बहवे' बहून्–अनेका-न् 'भवणवइ जाव वेमाणिए' भवनपति यावद्वैमानिकान् भवनपतिव्यन्तरज्योतिष्क

इस प्रकार से जब वे चतुर्निकाय के देव हड्डियो का चयन कर चुके तब क्या हुआ— इस बात को अब सूत्रकार प्रकट करते हैं—"तएणं से सक्के देविंदे देवराया बहवे भव-णवइ' इत्यादि ।

टीकार्थ—'तएणं' हड्डियों के चयन हो चुकने के बाद 'सक्के देविंदे देवराया' देवन्द्र देवराज शक्र ने 'बहवे भवणवइ जाव वेमाणिए देवे जहारिहं एवं वयासी' उन समस्त भवनपति से लेकर

આ પ્રમાણે જ્યારે તે ચતુર્નિકાયના દેવોએ અસ્થિઓનુ ચયન કરી લીધુ ત્યાર બાદ શુ થયું. આ વાતને હવે સૂત્રકાર પ્રકટ કરે છે—

'त एण से सक्के देविंदे देवराया बहवे भवणवइ' इत्यादि, सूत्र ।।५१।।

શબ્દાર્થ—"त एण" અસ્થિઓના ચયન બાદ "सक्के" देविंदे देवराया" દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્રે "बहवे भवणवई जाव वेमाणिए देवे जहारिहं एव वयासो" તે સમસ્ત ભવનપતિ

वैमानिकान् 'देवे' देवान् 'जहारिहं' यथार्हं यथायोग्यम् 'एव' एवम्-वक्ष्यमाणम् 'वयासी' अवदत्-अब्रवीत् 'भो देवाणुप्पिया' भो देवानुप्रियाः हे महानुभावाः ! 'सव्वरयणामए' सर्वरत्नमयान् सर्वात्मना रत्नमयान् 'महइमहालए' महातिमहतः—अतिविस्तीर्णान् (तओ) त्रीन् (चेइअथूभे) चैत्यस्तूपान् चैत्याः चित्तानन्दकास्तूपाश्चैत्यस्तूपास्तान् (करेह) कुरुत सम्पादयत चितात्रयभूमिष्विति शेषः तत्र (एग) एकं चैत्यस्तूपम् (भगवओ) भगवतः (तित्थगरस्स) तीर्थकरस्य (चिइगाए) चितिकायां चिताभूमौ कुरुत (एगं) एकं चैत्यस्तूपम् (गणहरचिइगाए) गणधरचितिकायां गणिचिताभूमौ कुरुत (एग) एकं तदन्य तृतीयं चैत्यस्तूपम् (अवसेसाणं) अवशेषाणाम् अवशिष्टानाम् (अणगाराणं) अनगाराणां साधूनां (चिइगाए) चितिकायां चिताभूमौ कुरुत, (तए) ततः तदनन्तरम्—चैत्यस्तूपत्रयकरणाज्ञानन्तरम् (ण) खलु (ते) ते आज्ञप्ताः (बहवे) बहवः अनेके (जाव) यावत् यावत्पदेन "भवनपतिव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिकाः सर्वरत्नमय.न महातिमहतस्त्रीन् चैत्यस्तूपान्" इति संग्राह्यम् (करेंति) कुर्वन्ति सम्पादयन्ति (तए) ततः तदनन्तरम् चैत्यस्तूपत्रयकरणानन्तरम् (णं)

वैमानिक तक के देवों से यथायोग्य रूप से इस प्रकार कहा—'भो देवाणुप्पिया ! सव्वरयणामए महइ महालए तओ चेइयथूभे करेह' हे देवानुप्रियो ! तुम लोग समस्त रत्नों के बने हुए—सर्वात्मना—रत्नमय ऐसे तोन चैत्य स्तूपों की—चित्त को आनन्द उपजाने वाले—स्तूपों की चिता त्रय भूमियो में रचना करो 'एग भगवओ तित्थगरस्स चिइगाए एग गणहरचिरगाए एगं अवसेसाण अणगाराणं चिइगाए' इनमें एक चैत्य स्तूप, तीर्थंकर भगवान् की चिता में, एक गणधरों की चिता में, और एक अवशेष अनगारो की चिता में 'तएण—ते बहवे जाव करेंति' इसके बाद उन भवनपति से लेकर वैमानिक तक के देवो ने जहाँ जहा चैत्य स्तूप बनाने को कहा गया था वहां वहां उन तीन सर्व रत्नमय चैत्य स्तूपो की रचना कर दी 'तएण ते बहवे भवणवइ जाव वेमाणिया देवा तित्थगरस्स परिणिव्वाणमहिमं' इस के बाद उन समस्त भवनपति

ઓથી માંડીને વૈમાનિક સુધીના દેવોને યથાયોગ્ય રૂપમાં આ પ્રમાણે કહ્યું-"भो देवाणुप्पिया ! सव्वरयणामए मेंहइमहालए तओ चेइअथूसे करेह" હે દેવાનુપ્રિયો ! તમે સર્વરત્ન-નિર્મિત એટલે કે સર્વાત્મના રત્નમય એવા ત્રણ ચૈત્ય સ્તૂપોની-ચિત્તને આનંદ આપે તેવા સ્તૂપોની—ચિતાત્રય ભૂમિપર રચના કરો "एगं भगवओ तित्थगरस्स चिइगाए, एगं गणहर चिइगाए एगं अवसेसाणं अणगाराणं चिइगाए" એમાં એક ચૈત્યસ્તૂપ તીર્થંકર ભગવાનની ચિતામાં એક ગણધરોની ચિતામાં અને એક અવશેષ અનગારોની ચિતા માં તૈયાર કરો. 'तएणं ते बहवे जाव करेंति' ત્યાર બાદ તે ભવનપતિથી માંડીને વૈમાનિક સુધીના દેવોને જ્યાં જ્યાં ચૈત્ય સ્તૂપો તૈયાર કરવા માટે કહેવામાં આવ્યું હતું, ત્યાં ત્યાં સર્વ રત્નમય ત્રણ ચૈત્ય સ્તૂપોની રચના કરી. 'त एणं ते बहवे भवणवई जाव वेमाणिया देवा तित्थ

खलु (ते) ते (वहवे) वहवः अनेके (भवणवइ जाव वेमाणिआ) भवनपति यावद्वैमानिकाः (भवनपतिव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिकाः (देवा) देवाः (तित्थगरस्स) तीर्थकरस्य जिनस्य (परिणिव्वाणमहिमं) परिनिर्वाणमहिमानं मोक्षगमनोत्सवं (करेंति) कुर्वन्ति (करित्ता) कृत्वा (जेणेव) यत्रैव मूले सप्तम्यर्थे तृतीया प्राकृतत्वजन्मा बोध्या (नदीसरवरे) नन्दीश्वरवरः तदाख्यः (दीवे) द्वीपः (तेणेव) तत्रैव अत्रापि मूले प्राकृतत्वादेव सप्तम्यर्थे तृतीया (उवागच्छति) उपागच्छन्ति (तए) ततः तदन्तरं भवनपत्यादीनां नन्दीश्वरद्वीपोपगमनानन्तरम् (णं) खलु (से) सः पूर्वोक्तः (सक्के) शक्रः (देविंदे) देवेन्द्रः (देवराया) देवराजः (पुरच्छिमिल्ले) पौरस्त्य-पूर्वदिग्भवे (अंजणगपव्वए) अञ्जनकपर्वते (अट्ठाहिअं) अष्टाह्निकम् अष्टाभिर्दिनैः सम्पाद्यम् (महामहिमं) महामहिमानं महोत्सवं (करेंति) कुर्वन्ति सम्पादयन्ति (तए) ततः शक्रस्याष्टाह्निक भगवन्निर्वाण महिमकरणानन्तरम् (णं) खलु (सक्कस्स) शक्रस्य (देविंदस्स) देवेन्द्रस्य (देवरायस्स) देवराजस्य सम्बन्धिनः (चत्तारि) चत्वारः (लोगपाला) लोकपालाः (चउसु) चतुर्षु (दहिमुहगपव्वएसु) दधिमुखकपर्वतेषु (अट्ठाहियं) अष्टाह्निकं (महामहिमं) महामहिमानं (करेति) कुर्वन्ति (ईसाणे) ईशानः (देविंदे) देवेन्द्र. (देवराया) देवराजः

से लेकर वैमानिक तक के चतुर्विध निकाय के देवों ने तीर्थंकर भगवान् के निर्वाण कल्याण की महिमा मोक्ष गमन का उत्सव किया "करित्ता जेणेव नन्दी सरवरे दीवे तेणेव उवागच्छन्ति' मोक्षगमन का उत्सव करने के बाद वे चतुर्विध निकाय के देव फिर जहां पर नन्दीश्वर नामका द्वीप था वहां पर गये "तए ण सक्के देविंदे देवराया पुरच्छिमिल्ले अंजणगपव्वए—अट्ठाहियं महामहिमं करे ति' वहा जाकर देवेन्द्र देवराज शक्र ने पूर्वदिशा में स्थित अंजनक पर्वत पर अष्टाह्निका महोत्सव—जो कि आठ दिनो तक लगातार होता रहता है—किया "तएण सक्कस्स देविदस्स देवरायस्स चत्तारि लोगपाला चउसु दहिमुहगपव्वएसु अट्ठाहिय महामहिमं करे ति" इसके बाद देवेन्द्र देवराज शक्र के चार लोकपालो ने चार दधिमुख पर्वतो पर अष्टाह्निका महोत्सव किया "ईसाणे देविदे देवराया उत्तरिल्ले अंजणगे अट्ठाहियं" देवेन्द्र देवराज

गरस्स परिणिव्वाणमहिमं करेइ' त्यार બાદ તે સમસ્ત ભવનપતિથી માંડીને વૈમાનિક સુધી ના ચતુર્વિંધ નિકાયના દેવોએ તીર્થંકર ભગવાનના નિર્વાણ કલ્યાણની મહિમાની-મોક્ષગમનોત્સવની આયોજના કરી 'करित्ता जेणेव नंदीसरवरे दीवे तेणेव उवागच्छंति' મોક્ષ ગમનના ઉત્સવ બાદ તે ચતુર્વિંધ નિકાયના દેવો જ્યાં નંદીશ્વર નામે દ્વીપ હતો ત્યાં ગયા 'त पणं सक्के देविंदे देवराया पुरच्छिमिल्ले अंजणगपव्वए अट्ठाहिअं महामहिमं करेंति ત્યાં જઈને દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્રે પૂર્વ દિશામાં સ્થિત અંજનક પર્વત પર અષ્ટાહ્નિકા એટલે કે આઠ દિવસ સુધી લગાતાર ઉજવાતો રહે છે-તે મહોત્સવની યોજના કરી 'त पणं सक्कस्स देविंदस्स देवरायस्स चत्तारि लोगपाला चउसु दहिमुहगपव्वएसु अट्ठाहिअं महामहिमं करे ति' ત્યાર બાદ દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્રનાચાર લોકપાલોએ ચાર દધિમુખ પર્વતો પર અષ્ટાહ્નિકા

(उत्तरिल्ले) औत्तराहे उत्तरदिग्भवे (अंजणगे) अञ्जनके अञ्जननामकपर्वते (अट्ठाहियं) अष्टाह्निकं महिमानं करोति (तस्स) तस्येशानस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य सम्बन्धिनः (लोगपाला) लोकपालाः (चउसु) चतुर्षु (दहिमुहगेसु) दधिमुखकेषु दधिमुखपर्वतेषु (अट्ठाहियं) अष्टाह्निकं महामहिमानं कुर्वन्ति (चमरो अ) चमरश्चासुरेन्द्रोसुरराजः (दाहिणिल्ले) दाक्षिणात्ये दक्षिणदिग्भवे (अंजणगे) अञ्जनके अञ्जनपर्वते अष्टाह्निकं महामहिमानं करोति (तस्स) तस्य चमरस्यासुरेन्द्रस्यासुरराजस्य सम्बन्धिनः (लोगपाला) लोकपालाः (दहिमुहगपव्वएसु) दधिमुखकपर्वतेषु अष्टाह्निकं महामहिमानं कुर्वन्ति (बली)बलिः वैरोचनेन्द्रो वैरोचनराजः (पच्चत्थिमिल्ले) पश्चिमे (अंजणगे) अञ्जनके अञ्जनपर्वते अष्टाह्निकं महामहिमानं करोति (तस्स) तस्य बलेः सम्बन्धिनः (लोगपाला) लोकपालाः (दहिमुहगेसु) दधिमुखकेषु दधिमुखपर्वतेषु अष्टाह्निकं महामहिमानं कुर्वन्ति (तए) ततः-तदन्तरं शक्रादिबलिपर्यन्तेन्द्राणामष्टाह्निक महामहिमकरणानन्तरम् (णं) खलु (ते) ते पूर्वोक्ताः (बहवे) बहव अनेके (भवणवइवाणमंतर जाव) भवनपति व्यन्तर यावत् भवनपतिव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिकाः (अट्ठाहिआओ) अष्टाह्निकान् (महामहिमाओ) महामहिमानः, मूले प्राकृतत्वात्स्त्रीत्वम् (करेंति) कुर्व-

---

ईशान ने उत्तरदिशा के अञ्जन नाम के पर्वत पर अष्टान्हिक महोत्सव किया 'तस्स लोगपाला चउसु दहिमुहेसु अट्ठाहियं करेंति" देवेन्द्र देवराज ईशान के चार लोकपालों ने चार दधिमुख पर्वतो पर अष्टान्हिक महोत्सव किया, "चमरो य दाहिणिल्ले अंजणगे तस्सलोगपाला दहिमुहपव्वएसु" असुरेन्द्र असुरराज चमर ने दक्षिण दिशा के अञ्जनपर्वत पर अष्टान्हिक महोत्सव किया और उसके लोकपालों ने चार दधिमुखपर्वतो पर अष्टान्हिक महोत्सव किया "बली" वैरोचनेन्द्र वैरोचनराज बलि ने "पच्चत्थिमिल्ले अंजणगे तस्स लोगपाला दहिमुहगेसु" पश्चिमदिशा के अजन पर्वत पर अष्टान्हिक महोत्सव किया और उसके चार लोकपालो ने दधिमुख पर्वतो पर अष्टान्हिक महोत्सव किया, तएणं ते बहवे भवणवइवाणमंतर जाव अट्ठाहियाओ महामहिमाओ करेंति" इस तरह जब शक्र से लेकर बलितक के इन्द्र अष्टान्हिका महोत्सव कर

મહોત્સવ કર્યો 'इसाणे देविंदे देवराया उत्तरिल्ले अंजणगे अट्ठाहियं દેવેન્દ્ર દેવરાજ ઇશાને ઉત્તર દિશાના અંજન નામક પર્વત પર અષ્ટાહ્નિક મહોત્સવ કર્યો 'तस्स लोगपाला चउसु दहिमुहेसु अट्ठाहियं करेंति' દેવેન્દ્ર દેવરાજ ઈશાનના ચાર લોકપાલોએ ચાર દધિમુખ પર્વતો પર અષ્ટાહ્નિક મહોત્સવ કર્યો 'चमरोअ दाहिणिल्ले अंजणगे तस्स लोकपाला दहिमुहपव्वएसु અસુરેન્દ્ર અસુરરાજ ચમરે દક્ષિણ દિશાના અંજન પર્વત પર અષ્ટાહ્નિક મહોત્સવ કર્યો અને તેના લોકપાલોએ દધિમુખ પર્વતો પર અષ્ટાહ્નિક મહોત્સવ કર્યો વૈરોચનેન્દ્ર વૈરોચન રાજ બલિએ 'पच्चत्थिमिल्ले अंजणगे तस्स लोगपाला दहिमुहगेसु' પશ્ચિમ દિશાના અંજન પર્વત પર અષ્ટાહ્નિક મહોત્સવ કર્યો અને તેના ચાર લોકપાલોએ દધિમુખ પર્વતો ની ઉપર અષ્ટાહ્નિક મહોત્સવ કર્યો 'तएणं ते बहवे भवणवइ वाणमंतर जाव अट्ठाहियाओ महामहिमाओ करेंति આ પ્રમાણે જ્યારે શક્રથી માંડીને બલિ સુધીના

न्ति (करित्ता) कृत्वा (जेणेव) यत्रैव (साइं २) स्वानि २ निजानि (विमाणाइं) विमानानि (जेणेव) यत्रैव (साइं २) स्वानि २ (भवणाइ) भवनानि (जेणेव) यत्रैव (साओ २) स्वाः २ (सभाओ) सभा (सुहम्माओ) सुधर्माः देवसभाः (जेणेव) यत्रैव (सगा २) स्वकाः २ निजाः (माणवगा) माणवकाः माणवकनामान अन्वर्थ (चेइअखंभा) चैत्यस्तम्भाः आह्लादकस्तम्भाः (तेणेव) तत्रैव (उवागच्छंति) उपागच्छन्ति (उवागच्छित्ता) उपागत्य (वइरामएसु) वज्रमयेषु (गोलवट्टसमुग्गएसु) गोलवृत्तसमुद्गकेषु वर्तुलाकारभाजनविशेषेषु (जिनसकहाओ) जिनसक्थीनि मूले स्त्रीत्वं प्राकृतत्वमूलकम् (पक्खिवंति) प्रक्षिपन्ति स्थापयन्ति (पक्खिवित्ता) प्रक्षिप्य-संस्थाप्य जिनसक्थिदशनादि (अग्गेहि) अग्र्यैः उत्तमैः अग्रैरितिच्छाया पक्षे प्रत्यग्रः (वरेहिं) वरैः प्रकृष्टैःमहद्भिरित्यर्थः (मल्लेहि) माल्यः (अ) च (गंधेहि अ) गन्धैश्च (अच्चेंति) अर्चन्ति पूजयन्ति (अच्चित्ता) अर्चित्वा पूजयित्वा (विउलाइं) विपूलान् (भोगभोगाइं) भोगभोगान् भोग्यभोगान् मूले नपुसकत्वं प्राकृतत्वमूलकम् (भुंजमाणा) भुञ्जानाः अनुभवन्तः

चुके तब भवनपति से लेकर वैमानिक तक के समस्त देवो ने अष्टान्हिका महोत्सव किया 'करित्ता जेणेव साइ २ विमाणाइ जेणेव साइ २ भवणाइं जेणेव साओ २ सभाओ सुहम्माओ जेणेव साण २ माणवगा चेइयखभा तेणेव उवागच्छति" अष्टान्हिका महोत्सव करके फिर वे सब के सब इन्द्रादिक देवलोक जहां अपने २ विमान थे, जहा अपने २ भवन थे जहां अपनी २ सुधर्मा सभाएं थी और जहा अपने२ माणवक नामके चैत्यस्तम्भ थे वहा पर गये, "उवागच्छित्ता" वहा जाकर "वइरामएसु गोलवट्टसमुग्गएसु जिनसकहाओ पक्खिवति" उन्होने वज्रमय गोलवृत्त समुद्रको मे—वर्तुलाकार भाजनविशेषो में उन जिनेन्द्र की हड्डियो को रख दिया "पक्खिवित्ता अग्गेहिं वरेहिं मल्लेहिं य गंधेहिं अच्चेति" रख करके फिर उन्होंने उत्तम या नवीन श्रेष्ठ बडी २ माल्यो से एव गन्ध द्रव्यों से उनकी पूजा की "अच्चित्ता विउलाइ भोगभोगाइ भुंजमाणा विहरंति" पूजन

ઇન્દ્રોએ અષ્ટાહ્નિક મહોત્સવો સમ્પન્ન કર્યા ત્યારે ભવનપતિથી માંડીને વૈમાનિક સુધીના સર્વ દેવોએ અષ્ટાહ્નિક મહોત્સવો કર્યા 'करित्ता जेणेव साइं २ विमाणाइं जेणेव साइं साइं भवणाइं जेणेव साओ २ सभाओ सुहम्माओ जेणेव साणं २ माणवग चेइयखंभा तेणेव उवागच्छंति અષ્ટાહ્નિક મહોત્સવ કરીને પછી તે સર્વ ઇન્દ્રાદિક જ્યાં પોતપોતાના વિમાનો હતા જ્યાં પોત પોતાના ભવનો હતા, જ્યાં પોત પોતાની સુધર્મા સભાઓ હતી અને જ્યાં પોતપોતાના માણવક નામે ચૈત્ય સ્તંભો હતા, ત્યાં ગયા, 'उवागच्छित्ता ત્યાં જઈને 'वइरामएसु गोलवट्टसमुग्गएसु जिनसकहाओ पक्खिवंति તેમણે વજ્રમય ગોલવૃત્ત સમુદ્ગકોમાં-વર્તુલાકાર ભાજન વિશેષોમાં-તે જિનેન્દ્રની અસ્થિઓને પ્રસ્થાપિત કર્યા. 'पक्खिवित्ता अग्गेहिं वरेहिं मल्लेहिं य गंधेहिं अ अच्चेति' પ્રસ્થાપિત કરીને પછી તેમણે ઉત્તમ કે નવીન શ્રેષ્ઠ મોટી-મોટી માળાઓથી તેમજ ગન્ધ દ્રવ્યોથી તેમની પૂજા કરી 'अंचित्ता, विउलाइं भोगभोगाइ भुंजमाणा विहरंति' પૂજન કરીને પછી તેઓ સર્વે

(विहरति) विहरन्ति आसते। ननु चारित्रादि गुणरहितस्य जिनशरीरस्य जिनसक्थ्यादेश्च पूजनमनुचितम् इति चेन्मैवम्-भावजिनो यथा वन्द्यस्तथा नामस्थापना द्रव्य जिना अपि वन्द्यास्तदा द्रव्यजिनरूपस्य जिनशरीरस्य भावजिनरूपजिनशरीरावयवसक्थ्यादीनां च वन्द्यत्वमिति तन्नानुचितम्, जिनशरीरावयवसक्थ्यादेर्भावजिनरूपत्वेनावन्द्यत्वे गर्भतयोत्पन्नमात्रस्य "समणे भगवं महावीरे" इत्याद्यभिलापेन सूत्रकृतां सूत्रकरणं शक्राणां शक्रस्तवनप्रयोगादिकं चानुचितं स्यादिति, अतएव जिनसक्थ्याद्याशातनाभयशीला देवास्तत्र कामासेवनादौ न प्रवर्तन्त इति ॥५१॥

इति तृतीयारक समाप्तः

करके फिर वे सब के सब अपने २ स्थानो पर रहते हुए आनन्द के साथ विपुल भोगभोगों को भोगने में लग गये, यहा पर ऐसी शका हो सकती है-चारित्रादि गुण रहित जिन शरीर का और जिन हड्डियों का पूजन करना अनुचित है-सो इसका उत्तर ऐसा हैं कि जिस प्रकार से भावजिन वन्द्य होते है उसी प्रकार से नाम जिन, स्थापना जिन और द्रव्य जिन भी वन्द्य होते है, इस तरह द्रव्यजिनरूप जिन शरीर का भावजिनरूप जिनशरीर का तथा उनके अवयव भूत अस्थि आदिकों का वन्दन करना कोई अनुचित नहीं है यदि ऐसा कहा जाय कि जिन शरीर के अवयवभूत हड्डियो आदि में भावजिनरूपता नहीं रहती है इसलिये उन्हे वन्द्य नहीं मानना चाहिये तो इसका समाधान ऐसा है कि जब जिन गर्भ में आते हैं तो उस समय जो "समणे भगवं महावीरे" इस प्रकार से सूत्रों की रचना करते हैं तथा इन्द्र उनका स्तवन करते हैं यह सब अनुचित माना जाना चाहिये, परन्तु नहीं माना गया है, इसी प्रकार जिन सक्थ्यादि की आशातना के भय से डरे हुए देव वहा कामसेवन आदि कार्य में प्रवृत्ति नहीं करते हैं ॥५१॥　　　　॥ तृतीयारक समाप्त ॥

પોતપોતાના સ્થાનો પર નિવાસ કરતા આનંદ પૂર્વક વિપુલ ભોગ-ભોગો ભોગવવા લાગ્યા. અહીં એવી શંકા થઈ શકે કે ચારિત્રાદિ ગુણ વિહીન જિન શરીરનું અને જિન અસ્થિ ઓનું પૂજન કરવું અનુચિત છે, તો આનો જવાબ આ પ્રમાણે છે કે જેમ ભાવજિન વન્દ્ય હોય છે તેમજ નામ જીન સ્થાપનાજીન અને દ્રવ્યજિન પણ વંદ્ય હોય છે આ પ્રમાણે અજિન રૂપ જિન શરીરનું ભાવજિન રૂપ શરીરનુ તેમજ તેમના અવયવભૂત અસ્થિ આદિકોનું વંદન કરવું કોઈ પણ રીતે અનુચિત નથી જો આ પ્રમાણે કહેવામાં આવે કે જિન શરીરના અવયવભૂત અસ્થિ વગેરેમાં ભાવજિન રૂપતા રહેતી નથી, એથી તેમને વન્દ્ય ગણવા યોગ્ય નથી તો આનું સમાધાન આ પ્રમાણે છે કે જ્યારે જિન ગર્ભમા આવે છે તો તે વખતે જે समणे भगवं महावीरे આ પ્રમાણે સૂત્રોની રચના કરે છે. તેમજ ઇન્દ્ર તેમનું સ્તવન કરે છે તો આ બધું અનુચિત ગણાવું જોઈએ પણ આવું માનવામાં આવ્યું નથી એથી જ જિન અસ્થિ વગેરેની આશાતના ના ભયથી સંત્રસ્ત થયેલા દેવો ત્યાં કામ સેવન વગેરે કામમા પ્રવૃત્તિ કરતા નથી ॥ સૂત્ર ૫૧ ॥

તૃતીયારક સમાપ્ત

अथ चतुर्थारकस्वरूपं निरुपयति-

मूलम्—तीसे णं समाए दोहिं सागरोवमकोडाकोडीहिं काले वीइक्कंते अणंतेहिं वण्णपज्जवेहिं तहेव जाव अणंतेहिं उट्ठाणकम्म जाव परिहायमाणे २ एत्थ णं दूसमसुसमा णामं समा काले पडिवज्जि समणाउसो ! तीसे णं भंते ! समाए भरहस्स वासस्स केरिसए आगार-भावपडोआरे पण्णत्ते ? गोयमा ! बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते, से जहाणामए आलिंगपुक्खरेइ वा जाव मणीहि उवसोभिए, तं जहा कित्तिमेहिं चेव अकित्तिमेहिं चेव, तीसे णं भंते ! समाए भरहे मणुआणं केरिसए आयारभावपडोयारे पण्णत्ते ? गोयमा ! तेसिं मणुयाणं छव्विहे संघयणे छव्विहे संठाणे बहूइं धणूइं उद्धं उच्चत्तेणं जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडी आउअं पालेंति पालित्ता अप्पेगइया णिरयगामी जाव देवगामी अप्पेगइया सिज्झंति जाव सव्वदुक्खाणमंतं करेंति, तीसे णं माए तओ वंसा स प्पज्जित्था, तं जहा-अरहंतवंसे १ चक्क वट्टि वंसे २ दसारवंसे ३ तीसेणं समाए तेवीसं तित्थयरा इक्कारसचक्कवट्टी णव ब देवा णव वा देवा स प्पज्जित्था ॥सू० ५२॥

छाया-तस्यां खलु समायां द्वाभ्यां सागरोपमकोटीभ्यां काले व्यतिक्रान्ते अनन्तैर्वर्ण-पर्यवैः त यावदनन्तैः उत्थानकर्म यावत् परिहीयमान. २ अत्र खलु दुष्षमसुषमा समा कालः प्रत्यपद्यत श्रमणाऽऽयुष्मन्!तस्यां खलु भदन्त! समायां भरतस्य वर्षस्य कीदृश आकारभावप्रत्यवतारः प्रज्ञप्तः?, गौतम! बहुसमरमणीयो भूमीभागः प्रज्ञप्त', स यथा कः आलिङ्गपुष्करमितिवा यावत् मणिभिरुपशोभितः, तद्यथा-कृत्रिमैश्चैव अकृत्रिमैश्चैव, त खलु भदन्त ! यां भरते मनुजानां कीदृशक आकारभावप्रत्यवतारः प्रज्ञप्तः?, गौतम ! तेषां मनुजानां षड्विधं संहननं षड्विधं संस्थानं बहूनि धनूंषि ऊर्ध्वमुच्चत्वेन जघन्येना-न्तर्मुहूर्तम् उत्कर्षेण पूर्वकोट्यायुष्कं पालयन्ति पालयित्वा अप्येकके निरयगामिनो यावत् देवगामिनः अप्येकके सिध्यन्ति बुध्यन्ते यावत् सर्वदुक्खानामन्त कुर्वन्ति, तस्यां खलु यां त्रयो वंशाः समुदपद्यन्त, तद्यथा-अर्हद्वंशः १ चक्रवर्तिवंशः २ दशार्हवंशः ३ तस्यां खलु समायां ,त्रयोविंशतिस्तीर्थकरा एकादश चक्रवर्तिनो नव बलदेवा नव वासुदेवाः समुदप-द्यन्त ॥ सू० ५२ ॥

टीका—"तीसेण समाए" इत्यादि–तस्याम् पूर्वोक्तायां खलु समायां काले (दोहिं) द्वाभ्यां (सागरोवमकोडाकोडीहिं) सागरोपमकोटाकोटीभिः-सागरोपमकोटाकोटीद्वयेनेति पदद्वयस्यार्थः, 'प्रमिते' इतिशेषः, तस्यानन्तरवर्तिना 'काले' इत्यनेन सम्बन्धः 'काले' काले समये 'वीइक्कते' व्यतिक्रान्ते व्यतीते सति 'अणनेहिं अनन्तैः 'वण्णपज्जवेहिं' वर्णपर्यवैः–वर्णा–शुक्लादयस्ते च पर्यवाः पर्याया गुणा वर्णपर्यवास्तैस्तथा शुक्लादिवर्णरूपगुणैः 'पर्यवः पर्यायः, गुणः, विशेषः, धर्म' इत्येते समानार्थकाः, 'तहेव' तथैव द्वितीयारकप्रतिपत्तिक्रमवद् बोध्यम्, 'जाव' यावत्' 'अणंतेहिं' अनन्तैः 'उट्ठाणकम्म जाव' उत्थानकर्म यावत् उत्थानकर्मबलवीर्यपुरुषकार पराक्रमैरनन्तगुणपरिहान्या 'परिहायमाणे २' परिहीयमानः २ 'एत्थ' अत्र अत्रान्तरे 'णं' खलु (दूसमसुसमा) दुष्पमसुपमा 'णामं' नाम 'समा' कालः (पडिवज्जिसु) प्रत्यपद्यत (समणाउसो)! श्रमणाऽऽयुष्मन्! हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! अथ पूर्वोक्तवद् भरतस्वरूपं निरूपयितुं संवदति (तीसेणं भंते !) तस्यां खलु भदन्त ! हे महानुभाव ! (समाए) समायां काले (भरहस्स) भरतस्य तदाख्यस्य (वासस्स) वर्षस्य (केरिसए) कीदृशकः–कीदृशः (आगारभावपडोयारे) आकारभावप्रत्यवतारः स्वरूप–तद्गतपदार्थसहितप्रादुर्भावः (पण्णत्ते) प्रज्ञप्तः ? (गोयमा !)

अब सूत्रकार चतुर्थारक का स्वरूप कहते हैं

'तीसेण समाए दोहि सागरोवमकोडाकोडीहिं' इत्यादि सूत्र–५२—

टीकार्थ–जब दो कोटाकोटी सागरोपम प्रमाण तृतीय काल समाप्त हो गया तब (अणंतेहिं वण्णपज्जवेहिं तहेव जाव अणंतेहि उट्ठाण कम्म जाव परिहायमाणे २ एत्थ णं दूसम सुसमा णामं समा काले पडिवज्जिसु समणाउसो) अनन्त शुक्लादिगुण रूप पर्यायों की हीनता वाला यावत् अनन्त उत्थान, बल वीर्य, पुरुषकार पराक्रम रूप पर्यायों की हीनता वाला दुष्पमसुषमा नामका चतुर्थ काल हे श्रमण आयुष्मन् ! प्रारम्भ हुआ यहाँ यावत् शब्द से द्वितीय आरक में जिस प्रकार से वर्णपर्यायों से लेकर पुरुपकार पराक्रम तक का पाठ कहा गया है -वैसा ही वह सब पाठ यहां पर भी कह लेना चाहिये "तीसेण भंते ! समाए भरहस्स वासस्स केरिसए आगार-

---

હવે સૂત્રકાર ચતુર્થારકનુ સ્વરૂપ કહે છે—

'तीसेणं समाए दोहिं सागरोवमकोडाकोडिहिं'–इत्यादि सूत्र ॥ ५२ ॥

ટીકાર્થ–જ્યારે બે કોટા કોટી સાગરોપમ પ્રમાણ તૃતીય કાળ સમાપ્ત થયો ત્યારે(अणंतेहिं वण्णपज्जवेहिं तहेव जाव अणंतेहिं उट्ठाणकम्म जाव परिहा णे २ एत्थ णं दुसम सुसमा णाम समा काले पडिवज्जिसु समणाउसो) હે શ્રમણુ આયુષ્મન્ અનંત શુકલાદિ ગુણ રૂપ પર્યાયોની હીનતા વાળો યાવત્ અનંત ઉત્થાન, બલ, વીર્ય, પુરુષકાર પરાક્રમ રૂપ પર્યાયોની હીનતા વાળો દુષ્ષમ સુષમા નામક ચતુર્થ કાળ પ્રારંભ થયો અહીં યાવત્ પદથી દ્વિતીય આરકમાં જેમ વર્ણ પર્યાયોથી માંડીને પુરુષકાર પરાક્રમ સુધીનો પાઠ ગ્રહણ થયો છે તેમજ તે પાઠ અહીં પણ ગ્રહણ થયેલ છે. "तीसे णं भंते ! समाए भरवासस्स केरिसए आगारभावपडोयारे पण्णत्ते" હે ભદન્ત ! આ ચતુર્થ કાળમાં ભરત

गौतम ! तस्य (बहुसमरमणिज्जे)बहुसमरमाणीयः अत्यन्तसमतलोऽत एव रमणीयः सुन्दरः (भूमिभागे) भूमिभागः भूमिप्रदेशः (पण्णत्ते) प्रज्ञप्तः स कीदृशः इत्याह—'से' स (जहाणामए) यथानामकः (आलिंगपुक्खरेइ वा) आलिङ्गपुष्करमिति वा—आलिङ्गः—मुरजो वाद्यविशेषः तस्य पुष्करं—चर्मपुट तदत्यन्तसमतलं भवतीति तत्तुल्यसमतलत्वात् तदेवइतिशब्दो हि सादृश्यार्थकः, वा शब्दः समुच्चयार्थकः, एवमग्रेपि (जाव) यावत्—यावत्पदेन—"मुइंगपुक्खरेइ वा सरतलेइव वा, करतलेइ वा, चंदमंडलेइ वा, सूरमंडलेइ वा आयंसमंडलेइ वा, उरब्भचम्मेइ वा, उसभचम्मेइ वा, वराहचम्मेइ वा, सीहचम्मेइव वा, वग्घचम्मेइ वा, मिगचम्मेइ वा, छगलचम्मेइ वा,दीवियचम्मेइ वा,अणेगसंकुकीलगसहस्सवितह णाणाविह पंचवण्णेहिं" इति संग्राह्यम्, तच्छाया—"मृदङ्गपुष्करमिति वा, सरस्तलमिति वा, चन्द्रमण्डलमिति वा,सूरमण्डलमिति आदर्शमण्डलमिति वा, उरभ्रचर्मेतिवा, वृषभचर्मेति वा वराहचर्मेतिवा, सिंह चर्मेति वा, व्याघ्रचर्मेति वा, मृगचर्मेति वा छगलचर्मेति वा द्वीपिकचर्मेति वा, अनेकशङ्कुकीलकसहस्रविततः नानाविधपञ्चवर्णैः" इति, एतद्व्याख्या राजप्रश्नीयसूत्रस्य पञ्चदशसूत्रस्य मत्कृतसुबोधिनी टीकातो बोध्या, (मणीहिं) मणिभिः (उवसो-

---

भावपडोयारे पण्णत्ते" हे भदन्त ! इस चतुर्थकाल में भरत क्षेत्र का स्वरूप कैसा कहा गया है ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु श्री कहते हैं—"गोयमा ! बहुसरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते, से जहाणामए आलिंगपुक्खरेइवा जाव मणीहिं उवसोभिए" हे गौतम ! उस चतुर्थ काल में इस भारतक्षेत्र की भूमि अत्यन्त समतल वाली थी अत एव वह रमणीय—सुन्दर थी वह ऐसी समतल वाली थी कि जैसा मुरज मृदंग नामक वाद्य विशेष का चर्मपुट समतल वाला होता है। यहा इति शब्द सादृश्यार्थक है और वा शब्द समुच्चयार्थक है यहा पर यावत् शब्द से—'मुइंगपुक्खरेइवा, सरतले इवा, करतलेइवा, चदमंडलेइवा, सूरमडलेइवा, आयंसमण्डलेइवा, उरब्भचम्मेइवा, उसभ चम्मेइवा, वराहचम्मेइव, सीहचम्मेइवा, वग्गचम्मेईवा, मिगचम्मेइवा, छागलचम्मेइवा, दीवियचम्मेइवा, अणेगसकुकीलग सहस्सवितए णाणाविह पचवण्णेहिं" इस पाठ का ग्रहण हुआ है इस पाठ के पदों की व्याख्या राजप्रश्नीय सूत्र के १५वे सूत्र की सुबोधिनी टीका से जान लेना

क्षेत्रना स्वरूप विषे शुं कहेवामां आव्युं छे ? तो आ प्रश्नना जवाबमां प्रभु कहे छे—'गोयमा ! बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते, से जहाणामए आलिंगपुक्खरेइ वा जाव मणीहिं उवसोभिए" हे गौतम, ते चतुर्थ काळमां ते भरत क्षेत्रनी भूमि अत्यंत समतल हती, एथी ते रमणीय सुंदर हती, मुरज नामक वाद्य विशेषनो चर्मपुट जे प्रमाणे समतल वाळो होय छे, ते प्रमाणे ज ते भूमि समतलवाळी हती अहीं 'इति' शब्द सादृश्यार्थक छे अने 'वा' शब्द समुच्चयार्थक छे अहीं यावत् शब्दथी "मुइंगपुक्खरेइ वा, सरतलेइ वा करतलेइ वा, चंदमंडलेइ वा, सूरमंडलेइ वा आयंसमंडलेइ वा उरब्भचम्मेइ वा, उसभचम्मेइ वा, वराहचम्मेइ वा, वग्घचम्मेइ वा, सीहचम्मेइ वा, मिगचम्मेइ वा, छागलचम्मेइवा, दीवियचम्मेइवा. अणेग संकुकीलगसहस्सवितए णाणाविह पंचवण्णेहिं" आ पाठ संग्रहीत थयो छे. आ पाठना पदोनी व्याख्या 'राजप्रश्नीय सूत्र' ना सूत्र नं. १५ नी सुबोधिनी टीका परथी जाणी लेवी जोईए ते भूमि अनेक प्रकारना

भिए) उपशोभितः–अलङ्कृतः,(तं जहा)तद्यथा(किच्चिमेहिं चेव अकिच्चिमेहिं चेव) कृत्रिमैअकृत्रिमैश्चैव–स्वाभाविकैः कारुनिर्मितैश्च मणिभिरुपशोभित इत्यर्थः, इति भरतवर्षभूमिभागवर्णनम् अथ दुष्षमसुषमाकालोत्पन्नभरतक्षेत्रभवमनुजान् वर्णयितुं सवदति (तीसे) तस्या दुष्षमसुषमायां(णं) खलु (भंते !) भदन्त ! हे महानुभावः (समाए) समायां काले (भरहे) भरते-भरतक्षेत्रे वर्षे (मणुयाणं) मनुजानां मनुष्याणां (केरिसए) कीदृशकः–कीदृशः (आयारभावपडोयारे) आकारभावप्रत्यवतारः–स्वरूपसंहननसंस्थानोच्चत्वादि पदार्थसहितप्रादुर्भावः (पण्णत्ते) प्रज्ञप्तः ? अस्य प्रश्नस्योत्तर भगवानाह– (गोयमा !) गौतम ! (तेसिं) तेषां दुष्षमसुषमासमोत्पन्नभरतवर्षीयाणाम् (मणुयाणं) मनुजानां (छव्विहे) षड्विधं षट्प्रकारकं (संघयणे) संहननं-शरीरं(छव्विहे) षड्विधं (संठाणे) संस्थानम् आकारः (बहूइं) बहूनि- अनेकानि (धणूइं) धनूंषि (उद्धं) ऊर्ध्वम् (ऊच्चत्तेण) उच्चत्वेन प्रज्ञप्तम् तच्च ते (जहण्णेण) जघन्येन- अपकर्षेण (अंतोमुहुत्तं) अन्तर्मुहूर्त्तम् (उक्कोसेणं) उत्कर्षेण-उत्कृष्टतया (पुव्वकोडीआउअं) पूर्वकोटयायुष्कम्- पूर्वकोटिमायुः (पालेंति)

चाहिये॰ वह भूमि अनेक प्रकार के पाचवर्णों के मणियो से उपशोभित थी "किच्चिमेहिं चेव अकिच्चिमेहिं चेव" इन मणियों में कृत्रिम मणि भी थे और अकृत्रिम मणि भी थे इस प्रकार से चतुर्थ काल के समय की भूमिकावर्णन कर अब सूत्रकार इस चतुर्थ काल में उत्पन्न हुए मनुष्यों का वर्णन करने के लिये कहते हैं–"तीसे णं भंते ! समाए भरहे वासे मणुयाणं केरिसए आयारभावपडोयारे पण्णत्ते" इसमे गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं–हे भदन्त उस चतुर्थ काल के मनुष्यों का स्वरूप कैसा कहा गया है ? अर्थात् इनका स्वरूप सहनन, संस्थान एवं उच्चत्वादि पदार्थ सहित प्रादुर्भाव कैसा बतलाया गया है इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते है–'गोयमा तेसिं मणुयाणं छव्विहे सघयणे" हे गौतम चतुर्थ काल के मनुष्यों के ६ प्रकार का सहनन कहा गया है–तथा वह "बहूइं धणूइं उद्ध उच्चत्तेणं" अनेक धनुष का ऊचाइ वाला कहा गया है. इस काल के मनुष्यों की आयु जघन्य से "अन्तोमुहुत्तं" एक अन्तर्मुहूर्त की और उत्कृष्ट से "पुव्वकोडी आउयं पालेति" एक पूर्वकोटि की कही गइ है इतनी बड़ो आयु को भोगकर "अप्पे-

---

પાંચ વર્ણો ના મણિઓથી ઉપશોભિત હતી "किच्चिमेहिं चेव अकिच्चिमेहिं चेव" એ મણિઓમા કૃત્રિમ મણિઓ પણ હતા અને અકૃત્રિમ મણિઓ પણ હતા આ પ્રમાણે ચતુર્થ કાળના સમયની ભૂમિનુ વર્ણન કરીને હવે સૂત્રકાર આ ચતુર્થ કાળમાં ઉત્પન્ન થયેલ માણુસોનુ વર્ણન કરવા માટે આ પ્રમાણે કહે છે—"तीसेणं भते ! समाए भरहे वासे -याणं केरिसए आयारभावपडोयारे पण्णत्ते" આમાં ગૌતમસ્વામી પ્રભુને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન કરે છે કે હે ભદન્ત તે ચતુર્થ કાળના માણુસોનું સ્વરૂપ કેવુ કહેવામા આવ્યુ છે ? આ પ્રશ્ન ના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે–"गोयमा ! तेसिं मणुयाणं छव्विहे संघयणे" હે ગૌતમ ! ચતુર્થ કાળના માણુસો ના ૬ પ્રકારના સહનન કહેવામા આવ્યા છે તેમજ ત 'बहुइ धनूइं उद्धं त्तेणं" અનેક ધનુષો જેટલી ઉંચાઈ ધરાવતા હતા. આ કાળના માણુસો નું આયુ જઘન્યથી "अंतोमुहुत्तं" એક અન્તર્મુહૂર્તની અને ઉત્કૃષ્ટથી "पुव्वकोडी आउयं पालेंति" એક

पालयन्ति अनुभवन्ति (पालित्ता) पालयित्वा तत्र (अप्पेगइया) अप्येकके केचित् (णिरयगामी) निरयगामिनः नरकगामिनः (जाव) यावत्- यावत्पदेन- "तिर्यग्गामिनः मनुष्य गामिनः" इति संग्राह्यम्, (देवगामी) देवगामिनः (अप्पेगइया) अप्येकके केचित् मनुजा. (सिज्झंति) सिध्यन्ति सिद्धिं प्राप्नुवन्ति (बुज्झंति) बुध्यन्ते- बोध केवलज्ञानं प्राप्नुवन्ति 'जाव' यावत्- "मुच्चंति, परिणिव्वाअंति" इति संग्राह्यम्, तस्य "मुच्यन्ते परिनिर्वान्ति" इतिच्छाया, तत्र मुच्यन्ते इत्यस्य सकलकर्मबन्धान्मुक्ता भवन्तीत्यर्थः, परिनिर्वान्ति- पारमार्थिकसुखं प्राप्नुवन्ति, 'सव्वदुक्खाणमंत' सर्वदुःखानामन्तं नाशं 'करेंति' कुर्वन्ति, अथ पूर्वं समाप्तौ विशेषमाह -'तीसे' तस्यां 'णं' खलु 'समाए' समायां काले 'तओ' त्रयः- त्रिसंख्याः 'वसा' वंशाः वंशा इव वशाः प्रवाहा.- आवलिकाः, न तु सन्तानरूपाः परम्परा परस्परं पितृपुत्रपौत्रप्रपौत्रादिव्यवहाराभावात् 'समुप्पज्जित्था' समुदपद्यन्त- समुत्पन्ना अभूवन् 'तं जहा' तद्यथा 'अरहतवंसे' अर्हद्वंशः १ 'चक्कवट्टिवंसे' चक्रवर्तिवंशः २ 'दसारवंसे' दशार्हवंशः ३ तत्र दशार्हवंशः- दशार्हाणा बलदेववासुदेवानां वंशो दशार्हवंशः, यदत्र दशारशब्देन बलदेववासुदेवयोर्ग्रहणं तदुत्तरसूत्रबलादेव बोध्यम्,

गइया" कितनेक जीव "णिरयगामी" नरकगामी होते है, "जाव" यावत् कितनेक जीव तिर्यग्गामी होते हैं, कितनेक जीव मनुष्य गामी होते है और कितनेक जीव "देवगामी" देवगामी होते है. तथा कितनेक जीव सिज्झंति" सिद्धि गति को प्राप्त होते है. 'बुज्झंति" जाव मुच्चति, परिणिव्वाअन्ति" कितनेक केवलज्ञान को प्राप्त करते हैं, यावत् सकल कर्मो के बन्धन से मुक्त हो जाते है और पारमार्थिक सुख को प्राप्त कर लेते है "सव्वदुक्खाणमंत करेंति" और समस्त दुःखों का अन्त कर देते है 'तीसे समाए तओ वंसा समुप्पज्जित्था- तं जहा-अरहंतवंसे चक्कवट्टिवंसे २ "दसारवसे"उस काल में ३ तीन वंश उत्पन्न हुए-एक अर्हद्वंश दूसरा चक्रवर्ति वश और तीसरा दशार्हवंश इन अर्हन्त प्रभु की जो वश, है वह अर्हद्वश और चक्रवर्ती का जो वश हैं वह चक्रवर्ति वंश है तथा बलदेव और वासुदेवों के वश को दशार्ह वंश कहा गया हैं. यहा पर जो दशार

પૂર્વ કોટિ જેટલુ કહેવામા આવે છે. આટલુ દીર્ઘ આયુ ભોગવીને "अप्पेगइया" કેટલાક જીવો "णिरयगामी" નરક ગામી હોય છે જાવ યાવત્ કેટલાક જીવો તિર્યગ્ગામી હોય છે કેટલાક જીવો મનુષ્યગામી હોય છે અને કેટલાક જીવો "देवगामी દેવગામી હોય છે. તેમજ કેટલાક જીવો "सिज्झति સિદ્ધિગતિને પ્રાપ્ત કરે છે. "बुज्झंति जाव मुच्चंति परिणिव्वाअंति કેટલાક જીવો કેવળજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરે છે યાવત્ સકળ કર્મોના બધનોથી મુક્ત થઈ જાય છે, પારમાર્થિક સુખને પ્રાપ્ત કરે છે "सव्वदुक्खाणमंत करेति" અને સમસ્ત દુઃખોનો અન્ત કરી નાખે છે 'तीसे समाए तओ वंसा समुप्पज्जित्था तं जहा अरहंतवंसे चक्कवट्टिवंसे २ दसारवंसे' તે કાળમા ત્રણ વશો ઉત્પન્ન થયા-એક અર્હદ્ વશ, બીજો ચક્રવર્તિ વશ ત્રીજો દશાર્હ વશ એ ત્રણે મા જે અર્હન્ત પ્રભુનો વશ છે, તે અર્હદ્ વશ અને ચક્રવર્તીનો જે વશ છે તે ચક્રવર્તી વશ છે. તેમજ બલદેવ અને વાસુદેવના વંશને દશાર્હ વંશ કહેવામા આવે છે અહી જે દશા શબ્દથી બલદેવ વાસુદેવનુ ગ્રહણ કરવામાં

अन्यथा दशार्हशब्देन वासुदेवानामेव प्रतिपाद्यतया ग्रहणं स्यादिति 'अहय च दसाराणं' इति वचनात्. यद्यपि प्रतिवासुदेववंशोऽत्र नोक्तः तथापि उपलक्षणात् सोऽपि ग्राह्यः, तदनुक्तौ कारणं च उपाङ्गानामङ्गानुयायित्वमिति स्थानाङ्गे वंशत्रयस्यैव प्रतिपादनात्, तत्-कारणं च प्रतिवासुदेवानां वासुदेववध्यतया पुरुषोत्तमत्वानभ्युपगम इति वृद्धा आहुः एतदेवाह–'तीसेणं समाए तेवीसं तित्थयरा इक्कारस चक्कवट्टी णव बलदेवा णव वासुदेवा' इति "तस्यां समायां त्रयोविंशतिस्तीर्थंकरा एकादश चक्रवर्तिनः ऋषभभरतयोस्तृतीयारके जननात्, नव बलदेवा नव वासुदेवाः, तत्र वासुदेवापेक्षया बलदेवानां ज्येष्ठत्वेन प्रागुपादानम्, एवं चोपलक्षणात्प्रति वासुदेववंशोऽपि ग्राह्य 'समुत्पजित्था' समुदपद्यन्त । सू०५२॥

इति चतुर्थोऽरक उक्त. ४ ।

शब्द से बलदेव और वासुदेव का ग्रहण किया गया है वह उत्तर सूत्र क बल से ही ग्रहण किया गया है नहीं तो फिर प्रतिपाद्य होने के कारण वासुदेवो का ही ग्रहण होना चाहिये था 'अहयच दसाराण'' इस वचन के अनुसार यद्यपि यहां पर प्रति वासुदेव का वंश नहीं कहा गया है तथापि उपलक्षण से वह भी यहा पर ग्राह्य है उसे जो यहा स्पष्ट रूप से नहीं कहा गया है उसका कारण उपाङ्ग अङ्गानुयायी होते हैं इस नियम के अनुसार स्थनाङ्ग मे वंशत्रय का प्रतिपादन है तथा प्रति वासुदेव वासुदेव के द्वारा वध्य होते है इस कारण उन्हे उत्तम पुरुषों में परिगणित नहीं किया गया है ऐसा वृद्ध कहते है उस चतुर्थ काल में ही तेवीस तित्थयरा इक्कारस चक्कवट्टी णव बलदेवा" २३ तीर्थंकर ११ चक्रवर्ती नौ बलदेव और नौ वासुदेव होते है यहा २३ तीर्थंकर इसलिये कहे गए हैं कि ऋषभदेव भरत क्षेत्र में तृतीय आरक में हुए है वासुदेव की अपेक्षा बलदेव ज्येष्ठ होते है इसलिए उन्हे पाठ में प्रथम कहा गया है इस तरह उपलक्षण से प्रतिवासु-देव का वंश भी गृहीत हुआ जानना चाहिए–चतुर्थ आरक समाप्त—५२

આવેલ છે તે ઉત્તર સૂત્રના બળથી ગ્રહણ કરવામા આવેલ છે, નહી તર પછી પ્રતિપાદ્ય હોવાને લીધે વાસુદેવોનુ જ ગ્રહણ થવું જોઈએ अहय च दसाराणं આ વચન મુજબ યદ્યપિ અત્રે પ્રતિ વાસુદેવનો વંશ કહેવામાં આવેલ નથી, તથાપિ ઉપલક્ષણથી તેનુ પણ અહીં ગ્રહણ થયું છે તેને જો અત્રે સ્પષ્ટ રૂપમા પ્રદર્શિત કરવામાં આવેલ નથી. તેનું કારણ ઉપાંગ અંગાનુયાયીઓ હોય છે. આ નિયમ મુજબ સ્થાનાંગ મા વંશત્રય નુ પ્રતિપાદન છે તેમજ પ્રતિવાસુદેવ વાસુદેવ વડે વધ્ય હોય છે, તેથી તેમની ઉત્તમ પુરુષોમા પરિગણના કરવામાં આવી નથી એવું વૃદ્ધો કહે છે તે ચતુર્થ કાળ મા જ "तेवीस तित्थयरा इक्कारस चक्कवट्टी णव बलदेवा" ૨૩ તીર્થંકરો, ૧૨ ચક્રવર્તીઓ, નવ બળદેવો અને નવ વાસુદેવો હોય છે અહીં તીર્થંકરો એટલા માટે કહેવામાં આવેલ છે કે ઋષભ દેવ ભરતક્ષેત્રમાં તૃતીય આરકમા થયા છે વાસુદેવની અપેક્ષા બળદેવ જ્યેષ્ઠ હોય છે. એથી તેમને પાઠમા પ્રથમ કહેવામા આવેલ છે આ પ્રમાણે ઉપલક્ષણથી પ્રતિવાસુદેવનો વંશ પણ ગૃહીત થયો છે, તેમ સમજવું. ॥૫૨॥

ચતુર્થ આરક સમાપ્ત–

अथ पञ्चमोऽरको वर्ण्यते—

मूलम्—तीसे णं समाए एक्काए सागरोवमकोडाकोडीए बायालीसाए वाससहस्सेहि ऊणिआए काले वीइक्कंते अणंतेहि वण्णपज्जवेहिं तहेव जाव परिहाणोए परिहायमाणे २ एत्थणं दुसमा णामं समा काले पडिवज्जिस्सइ समणाउसो ! तीसेणं भंते ! समाए भरहस्स वासस्स केरिसए आगारभावपडोयारे भविस्सइ ? गोयमा ! बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे भविस्सइ से जहाणामए आलिंगपुक्खरेइव वा मुइंगपुक्खरेइ वा जाव णाणामणिपंचवण्णेहि कित्तिमेहि चेव अकित्तिमेहिं चेव तीसे णं भंते ! समाए भरहस्स वासस्स मणुआणं केरिसए आयारभावपडोयारे पण्णत्ते ? गोयमा ! तेसिं मणुयाणं छव्विए संघयणे छव्विए संठाणे बहुईओ रयणीओ उद्धं उच्चत्तेणं जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं साइरेगं वाससयं आउअं पालेंति पालित्ता अप्पेगइआ णिरयगामि जाव सव्वदुक्खाणमंतं करेन्ति, तीसेणं समाए पच्छिमे तिभाए गणधम्मे पासंडधम्मे रायधम्मे जायतेए धम्मचरणे अवोच्छिज्जिस्सइ ॥सू० ५३॥

छाया—तस्यां खलु समायामेकया सागरोपमकोटाकोट्या द्विचत्वारिंशता वर्षसहस्रैरूनितायां काले व्यतिक्रान्तेऽनन्तैर्वर्णपर्यवैः तथैव यावत् परिहान्या परिहीयमानः २ अत्र खलु दुष्षमा नाम समा काल प्रतिपत्स्यते श्रमणाऽऽयुष्मन् !, तस्यां खलु भदन्त ! समायां भरतस्य वर्षस्य कीदृशक आकारभावप्रत्यवतारो भविष्यति ? गौतम ! बहुसमरमणीयो भूमिभागो भविष्यति, स यथानामकः आलिङ्गपुष्करमिति वा मृदङ्गपुष्करमिति वा यावद् नानामणि पञ्चवर्णैः कृत्रिमैश्चैव अकृत्रिमैश्चैव, तस्यां खलु भदन्त ! समायां भरतवर्षस्य मनुजानां षड्विधं संहननं षड्विधं संस्थानं बह्व्यो रत्नयः ऊर्ध्वमुच्चत्वेन जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तम् उत्कर्षेण सातिरेकं वर्षशतमायुष्कं पालयन्ति पालयित्वा अप्येकके निरयगामिनो यावत् सर्वदुःखानामन्तं कुर्वन्ति, तस्याः खलु समायाः पश्चिमे त्रिभागे गणधर्मः पाखण्डधर्मो राजधर्मो जाततेजाः धर्मे चरणं च व्युच्छेत्स्यते ॥ ५३ ॥

टीका—"तीसे णं समाए" इत्यादि-तस्यां दुष्षमसुषमायां खलु समायां काले (एक्काए) एकया एक संख्यया (सागरोवमकोडाकोडीए) सागरोपमकोटाकोटया- एकेन कोटाकोटि

पचम आरक का वर्णन—

'तीसे णं समाए एक्काए सागरोवम'—इत्यादि सूत्र–५३

टीकार्थ—उस काल में जब ४२ हजार वर्ष कम एक कोटा कोटी सागरोपम प्रमाण वाला चतुर्थकाल समाप्त हो चुका तब धीरे धीरे "अणंतेहिं वण्णपज्जवेहिं तहेव जाव परिहाणीए परि-

सागरोपमेनेति पदद्वयार्थः (बायालीसाए) द्विचत्वारिंशता (वाससहस्सेहिं) वर्षसहस्रैः द्विचत्वारिंशत्सहस्रवर्षैरितिपदद्वयार्थः (अणिआए) अनितायां न्यूनीभूतायां समायामिति पूर्वेणान्वयः, तस्यां तद्रूपे (काले) काले (वीइक्कंते) व्यतिक्रान्ते- व्यतीते सति (अणंतेहिं) अनन्तैः अन्तरहितैः (वण्णपज्जवेहिं) वर्णपर्यवैः शुक्लादि- वर्णविशेषैः (तहेव) तथैव चतुर्थारकवदेव (जाव) यावत् गन्धपर्यवैरित्यारभ्य अनन्तबलवीर्यपुरुषकारपराक्रमैरनन्तगुणेति यावत्पद सग्राह्यम्, तत्रानन्तगुणेत्यस्याग्रेतनेनान्वयः (परिहाणीए) परिहान्या-अनन्तगुणपरिहान्या अनन्तगुणह्रासेन एषां व्याख्या द्वितीयारकवर्णने गता (परिहायमाणे२) परिहीयमानः २ ह्रसन २ काल उपतिष्ठति (एत्थ) अत्र अत्रान्तरे (णं) खलु (दूसमा) दुष्षमा (णामं) नाम (समा) (काले कालः)(पडिवज्जिस्सइ) प्रतिपत्स्यते उपस्थास्यति अत्र वक्तुरपेक्षया भविष्यकालनिर्देशः(समणाउसो)श्रमणाऽऽयुष्मन् ! हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! अथ दुष्षमायां भरतस्वरूपं निरूपयितुं संवदति (तीसे) तस्यां दुष्षमायां समायां (णं) खलु (भंते) भदन्त! महानुभावः (समाए) समायां (काले भरहस्स) भरतस्य (वासस्स) वर्षस्य (केरिसए) कीदृशकः कीदृशः (आगारभावपडोयारे) आकारभावप्रत्यवतारः, इदं प्राग्वत् (पण्णत्त) प्रज्ञप्तः । अस्य प्रश्नस्योत्तरं भगवानाह–(गोयमा !) गौतम ! (बहुसमरमणिज्जे) बहुसमरमणीयः अत्यन्तसमतलोऽत एव रमणीयः- सुन्दरः (भूमिभागे) भूमिभागः भूमि प्रदेशः (भविस्सइ) भविष्यति (से) सः भूमिभागः (जहाणामए) यथानामकः

हायमाणे'' अन्तरहित वर्णपर्याय के यावत् गन्धपर्याय के अनन्त बल वीर्य पुरुषकार पराक्रम अनन्तगुणरूप से घट जाने पर 'समणाउसो' हे श्रमण आयुष्मन् ! 'एत्थ ण दूसमा णाम समा काले पडिवज्जिस्सइ' इस भरत क्षेत्र में दूषमा नामका पाचवा काल लगेगा यहां पर यह भविष्यत्काल का निर्देश वक्ता की अपेक्षा से किया गया है । 'तीसेणं भंते ! समाए भरहस्स केरिसए आगारभावपडोयारे पण्णत्ते' हे भदन्त ! इस पंचम काल के समय में भरत क्षेत्र का आकार भाव प्रत्यवतार–स्वरूप–कैसा कहा गया है इस गौतमके प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते है–"गोयमा बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे भविस्सइ, से जहाणामए आलिंगपुक्खरेइ वा

પંચમ આરકનુ વર્ણન

'तीसेणं समाए पक्काए सागरोवम'-ઈત્યાદિ સૂત્ર–પ૩

ટીકાર્થ–તે કાળે જ્યારે ૪૨ હજાર વર્ષ કમ એક કોટા કોટી સાગરોપમ પ્રમાણવાળો ચતુર્થ કાળ સમાપ્ત થયો ત્યારે ધીમે ધીમે "अणंतेहिं वण्णपज्जवेहिं तहेव जाव परिहाणीए परिहायमाणे" અનન્ત રહિત વર્ણપર્યાયોના યાવત્ ગન્ધ પર્યાયોના અનત બળવીર્ય આયુષ્મન્ ! 'एत्थ णं दूसमाणाम समा काले पडिवज्जिस्सइ' આ ભરતક્ષેત્રમા દુષ્ષમા નામના પાંચમા કાળ નો પ્રારભ થશે અહીં ભવિષ્યકાળનો ઉલ્લેખ વક્તાની અપેક્ષાએ કરવામાં આવેલ છે 'तीसेणं भंते समाए भरहस्स केरिसए आगारभावपडोयारे पण्णत्ते' હે ભદન્ત ! આ પંચમ કાળના સમયમાં ભરતક્ષેત્રના આકાર ભાવ પ્રત્યવતાર–સ્વરૂપ–કેવુ કહેવામાં આવેલ છે ? ગૌતમના આ પ્રશ્નના જવાબ મા પ્રભુ કહે છે–बहुसमरमणिज्जे भूमि

(आलिंगपुक्खरेइ वा) आलिङ्ग पुष्करमिति वा आलिङ्गः-मुरजो वाद्यविशेष, तस्य पुष्करं चर्मपुटं तदत्यन्तसमतलं भवतीति तत्तुल्यसमतलत्वात्तदेव इति। इति शब्दोहि सादृश्यार्थकः वा शब्दः समुच्चयार्थकः, एवमग्रेऽपि (मुइंगपुक्खरेइ वा) मृदङ्गपुष्करमिति वा (जाव) यावत् इह यावत्पदेन 'सरतलेइ वा' इत्यादीना सङ्ग्रहः ५१ एकपञ्चाशत्तमसूत्रे कृतस्तदनुसारेण बोध्यः, तेषां व्याख्या च तद्वत् (णाणामणिपंचवण्णेहिं) नानामणिपञ्चवर्णैः नाना-नानाविधैः मणिभिः कीदृशैः पञ्चवर्णैः कृष्णनीलशुक्लहारिद्रलोहितैः पुनः कीदृशैस्तैः(कित्तिमेहिं चेव अकित्तिमेहिं चेव) कृत्रिमैश्चैव अकृत्रिमैश्चैव रचितैः स्वाभाविकैश्च मणिभिरुपशोभितो भूमिभागो भरतवर्षस्य भविष्यतीति प्रयोगः पृच्छकापेक्षया, अत्र भूमेर्बहुसमरमणीयत्वादिकं चतुर्थारकतो हीयमान २ कालक्रमेणात्यन्त हीन बोध्यम्, ननु "खाणुबहुले विसमबहुले" इत्यादिनाऽधस्तनसूत्रेण लोकप्रसिद्धेन च विरुध्यते

मुइंगपुक्खरेइ वा जाव सरतलेइवा' हे गौतम उस समय में उस भरत क्षेत्र का भूमिभाग ऐसा अत्यन्त समतलवाला, रमणीय होगा जैसा कि वाद्यविशेष मुरज [मृदंग] का पुष्कर—चर्मपुट अत्यन्त समतल वाला होता है मृदङ्ग का मुख समतल वाला होता है. यहां "इति" शब्द सादृश्यार्थक है और "वा" शब्द समुच्चयार्थक हैं. इस तरह से इन शब्दो के सम्बन्ध में आगे भी जानना चाहिये. यहां यावत्पद से "सरतलेइवा" इत्यादि पद का सग्रह हुआ है यह संग्रह ५१ वे सूत्र में किया गया प्रकट किया है भरतक्षेत्र का यह भूमिभाग (णाणामणि पच वण्णेहिं कित्तिमेहिं चेव अकित्तिमेहिं चेव) अनेक प्रकार के पांच वर्णों वाले कृत्रिम मणियों से एवं अकृत्रिम मणियों से उपशोभित होगा यहा पृच्छक की अपेक्षा से भी यह भविष्यत्काल का प्रयोग हुआ है यहा भूमिभाग में बहुसमरणीयता आदि चतुर्थ आरक की अपेक्षा हीयमान हीयमान कालक्रम के अनुसार अत्यन्त हीन जाननीचाहिये यहां ऐसी आशंका नहीं करनी चाहिये—"खाणु बहुले विसम बहुले" इत्यादि सूत्र द्वारा पंचम काल में भरतक्षेत्र की भूमि स्थाणु बहुल आदि रूप

भागे भविस्सइ से जहा णामए आलिंगपुक्खरेइ वा मुइंगपुक्खरेइ वा जाव सरतलेइवा) હે ગૌતમ તે સમયે આ ભરત ક્ષેત્રનો ભૂ-ભાગ એવો અત્યંત સમતલ, રમણીય થશે જેવો કે વાદ્યવિશેષ મુરજ (મૃદંગ) નો, પુષ્કર-ચર્મપુટ અત્યંત સમતળ હોય છે. મૃદંગનું મુખ સમતળ હોય અહીં "ઇતિ" શબ્દ સાદૃશ્યાર્થક છે અહી 'વા' શબ્દ સમુચ્ચયાર્થક છે આ પ્રમાણે આ શબ્દોના સંબંધમાં આગળ પણ જાણવું જોઈએ. અહીં યાવત પદથી "સરતલેઇવા" ઈત્યાદિ પદોનું ગ્રહણ થયું છે એકાવન (૫૧) મા સૂત્રમાં યાવત્ પદથી ગ્રહીત સર્વ પદો પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે ભરતક્ષેત્રનો આ ભૂમિભાગ (णाणामणि पंचवण्णेहिं कित्तिमेहिं चेव अकित्तिमेहिं चेव) અનેક પ્રકારના પાચ વર્ણોવાળા કૃત્રિમ મણિઓ તેમજ અકૃત્રિમ મણિઓથી ઉપશોભિત થશે- અહીં પૃચ્છકની અપેક્ષાએ પણ ભવિષ્યત્કાલનો પ્રયોગ કરવામા આવેલ છે આ ક્ષેત્રના ભૂમિભાગની બહુસમરમણીયતા વગેરે ચતુર્થ આરકની અપેક્ષાએ હીયમાન કાલક્રમ મુજબ અત્યંતહીન સમજવી. અહીં આ જાતની શંકા થવી ન જોઈએ કે 'खाणु बहुले विसमबहुले" ઈત્યાદિ સૂત્ર વડે પંચમકાળમાં ભરત

इति चेन्मैवम्- बहुलशब्देन स्थाणुकण्टकविषमतादीनां प्राचुर्यमुक्तं नहि षष्ठारक इवैकान्तिकत्वम् तेन क्वचिन्महानदीगङ्गादितटादौ महारामादौ वैताढ्यगिरौ निकुञ्जादौ वा बहु समरमणीयत्वादिकमुपलभ्यते एवेति न विरोधः, अथ दुष्षमाकालजातानां भरतवर्षीयमनुजानामाकारादिकान् निरूपयितुं संवदति (तीसे) तस्यामित्यादि प्राग्वत् नवरं (बहुईओ) बह्वः (रमणीयो) रम्यः- हस्ताः ऊर्ध्वमुच्चत्वेन सप्तहस्तोन्नतत्वात्, यद्यपि कोषे रत्निशब्दो बद्धमुष्टिकहस्तार्थकस्तथापि स्वसिद्धान्तपरिभाषयाऽत्र पूर्णहस्तपरो गृह्यते। ते मनुजाः (जहण्णेणं) जघन्येन अपकृष्टतया (अंतोमुहुत्तं) अन्तर्मुहूर्त्तम् (उक्कोसेणं) उत्कर्षेण उत्कृष्टतया (साइरेगं) सातिरेकं किञ्चिदधिकसहितम् (वाससय) वर्षशतम् शतं

से वर्णित की गई है फिर यहां आप बहुसमरमणीय आदि पद द्वारा उसमें बहुसमरमणीयता का कथन कैसे करते हैं? क्योंकि सूत्र में बहुलपद प्रयुक्त हुआ है सो यह पद यह प्रकट करता है कि इस काल में स्थाणु कण्टक, विषमता आदि की प्रचुरता रहेगी. परन्तु छठे आरक की तरह यह इनकी प्रचुरता एकान्त रूप से यहां नहीं रहेगी इससे कहीं २ महानदी गङ्गा आदि के तटादि में बड़े बड़े बगीचा आदि को में वैताढ्यगिरि के निकुञ्जादिको मे बहुसमरमणीयता भूमिभाग में उपलब्ध हो ही रही है अतः प्रतिपादन में कोई विरोध जैसी बात नहीं है.

अब इस काल में उत्पन्न हुए मनुष्यों का आकार निरूपण करने के निमित्त सूत्रकार कहते है इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है-(तीसेणं भंते समाए भरहस्स वासस्स मणुयाणं केरिसए आयारभावपडोयारे पण्णत्ते) हे भदन्त उस काल के भरतक्षेत्र के मनुष्यो का आकारभाव प्रत्यवतार-सहनन, सस्थान, शरीर की ऊँचाई आदि-कैसा होगा इसके उत्तर में प्रभु कहते है। (गोयमा तेसिं मणुयाणं छव्विहे सघयणे, छव्विहे सठाणे बहुईओ रयणीओ उद्धं उच्चत्तेण जहण्णेण अतोमुहुत्त उक्कोसेण साइरेगं वाससयं आउय पालेंति) हे गौतम उस समय के

क्षेत्रनी भूमि स्थाणु बहुल आदि रूपथी वर्णित करवामा आवेल छे तो पछी अही तमे बहुसमरमणीय वगेरे पद वडे तेमा बहुसमरमणीयतानु कथन केवी रीते करो छो? केमके सूत्रमा बहुलपद प्रयुक्त थयेल छे तो आ पद आवात स्पष्ट करे छे के आ काळमा स्थाणु कंटक, विषमता वगेरेनी प्रचुरता रहेशे. पण छठ्ठा आरकनी जेम आ एमनी प्रचुरता एकांत रूपमा अहीं रहेशे नही. एथी यत्र-यत्र महानदी गंगा वगेरेना तटादिमा मोटा मोटा बगीचाओमा, वैताढयगिरिना निकुंजादिकोमा बहुसमरमणीयता भूमिभागमां उपलब्ध थई ज रही छे. एथी प्रतिपादनमा कोई पण रीते विरोध छे एवु लागतु नथी हवे सूत्रकार आ काळमां उत्पन्न थयेला मनुष्योना आकार निरूपण करवाना हेतुथी कहे छे. आ संबंधमां गौतम प्रभुने आम प्रश्न करे छे-(तीसे णं भंते! समाए भरहस्स वासस्स मणुयाण केरिसए आयारभावपडोयारे पण्णत्ते) हे भदन्त! ते काळमा भरतक्षेत्रना मनुष्योना आकार भाव-प्रत्यवतार-संहनन, संस्थान शरीरना उंचाई वगेरे केवा हशे? एना जवाब मां प्रभु कहे छे-(गोयमा! तेसिं मणुयाण छव्विहे संघयणे छव्विहे संठाणे बहुईओ रयणीओ उद्ध उच्चत्तेणं जहण्णेणं अंतो मुहुत्तं उक्कोसेण साइरेगं वाससय आउयं पालेंति)

वर्षाणि किञ्चिदधिकानि (आउअं) आयुष्कम् आयुः (पालेंति) पालयन्ति अनुभवन्ति (पालित्ता) पालयित्वा अनुभूयायुस्तत्र (अप्पेगइया) अप्येकके केचित् (णिरयगामी) निरयगामिनः (जाव) यावत् अत्र यावत्पदेन- "तिर्यग्गामिनः, मनुष्यगामिनः देवगामिनः, अप्येकके सिध्यन्ति बुध्यन्ते मुच्यन्ते परिनिर्वान्ति" इत्येषां सङ्ग्रहो बोध्यः एतद्व्याख्याऽव्यवहितपूर्वकृता ग्राह्या, (सव्वदुक्खाणमंतं) सर्वदुःखानामन्तं नाशं (करेंति) कुर्वन्ति, पुनरपि दुष्पमायाः समायाः पश्चिमत्रिभागे निजज्ञाति प्रभृति धर्मव्युच्छेदनार्थमाह- (तीसे) तस्याः दुष्पमायाः (णं) खलु (समाए) समायाः कालस्य (पच्छिमे) पश्चिमे पाश्चात्ये अन्तिमे (तिभागे) त्रिभागे भागत्रये अशत्रितये (गणधम्मे) गणधर्मं समुदायधर्मः

मनुष्यो के ६ प्रकार का सहनन होगा छह प्रकार का सस्थान होगा–इत्यादिरूप से वह सब कथन पहिले कहे गये जैसा ही जानना चाहिये विशेष उनको सात हाथ की ऊँचाई वाला शरीर होगा यद्यपि कोष में बद्धमुष्टि हाथ को "रत्नि" शब्द से कहा गया है, फिर भी सिद्धान्त की परिभाषा के अनुसार यहा पूरे हाथ को ही रत्नि शब्द से पकड़ा गया है यहां के मनुष्य उस काल में जघन्य अन्तर्मुहूर्त्त की आयुवाले और उत्कृष्ट से कुछ अधिक १ सौ वर्ष की आयु वाले होंगे इतनी आयु को भोगकर (अप्पेगइया) कितनेक मनुष्य (णिरयगामी) नरकगामी होंगे (जाव सव्वदुक्खाणमंतं करेंति) यावत्–कितनेक तिर्यग्गतिगामी होंगे कितनेक मनुष्यगतिगामी होंगे कितनेक देवगतिगामी होंगे, तथा कितनेक "सिध्यन्ति" सिध्दिपद को प्राप्त करेगें "बुद्धयन्ति" केवल ज्ञान से चराचर लोग का अवलोकन करेगे "मुच्यन्ते" समस्त कर्मो से रहित हो जावेगे "परिनिर्वान्ति–शीतीभूत हो जावेगे और समस्त दुखों का अन्त करदेगे पंचम काल में जो जीवो के मुक्ति प्राप्त करने का यह कथन किया है वह चतुर्थ आरे में उत्पन्न हुए जीव का ही समझना चाहिये. पंचम आरे में उत्पन्न हुए जीवों का नहीं (तीसेण समाए

હે ગૌતમ ! તે કાળના મનુષ્યોના ૬ પ્રકારના સહનનો હશે, ૬ પ્રકારના સંસ્થાનો હશે, વગેરે રૂપમાં આ બધું કથન પહેલા જે પ્રમાણે કહેવામા આવ્યુ છે, તેમજ સમજી લેવું જોઇએ વિશેષ તેમનું સાત હાથની ઊંચાઈ વાળું શરીર હશે જો કે કોશમા બદ્ધમુષ્ટિ હાથને 'રત્નિ' કહેવામાં આવેલ છે. પણ સિદ્ધાન્તની પરિભાષા મુજબ અહીં આખા હાથને 'રત્નિ' શબ્દ વડે માનવામાં આવેલ છે. અહીંના મનુષ્યો તે કાળમા જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત્ત જેટલું આયુષ્ય ધરાવતા અને ઉત્કૃષ્ટ કરતા કંઈક વધારે એક સો વર્ષ જેટલુ આયુષ્ય ધરાવનારા હશે, આટલુ આયુષ્ય ભોગવીને (अप्पेगइया) કેટલાક મનુષ્યો (णिरयगामी) નરકગામી થશે. (जाव सव्वदुक्खाणमंतं करेंति) યાવત્ કેટલાક તિર્યગ્ગતિગામી થશે, કેટલાક મનુષ્યગતિ ગામી થશે કેટલાક દેવગતિગામી થશે તેમજ કેટલાક 'सिध्यन्ति' સિદ્ધપદને પ્રાપ્ત કરશે 'बुध्यन्ति" કેવળ જ્ઞાનથી ચરાચર લોકનુ અવલોકન કરશે "मुच्यन्ते" સમસ્તકર્મોથી રહિત થઇ જશે. 'परिनिर्वान्ति શીતીભૂત થઇ જશે અને સમસ્ત દુઃખોનો અન્ત કરશે પંચમકાળમાં જીવોની મુક્તિ પ્રાપ્ત કરવા સંબંધી જ આ કથન અત્રે સ્પષ્ટ કરવામા આવેલ છે તે ચતુર્થ આરામાં ઉત્પન્ન થયેલ જીવો માટે જ સમજવુ જોઇએ

निजज्ञातिधर्मः (पासंडधम्मे) पाखण्ड धर्मः-शाक्यादि धर्मः (रायधम्मे) राजधर्मः निग्रहानुग्रहादि नृपधर्मः (जाय तेए) जाततेजाः अग्निः स हि अतिस्निग्धे सुषमसुषमादौ अतिरूक्षे दुष्षमदुष्षमादौ च नोत्पद्यत इति, अग्नेरनुत्पादादग्निनिमित्तको रन्धनादि व्यवहारोऽपि (धम्मचरणे) धर्मचरण चरणधर्मः- संयमरूपो धर्मः, प्राकृतत्वादत्र पदव्यत्ययः (अ) च चकारात् गच्छव्यवहारोऽपि (वोच्छिज्जिस्सइ) व्युच्छेत्स्यते व्युच्छेदं प्राप्स्यति व्युच्छिन्नो भविष्यति, सम्यक्त्वधर्मस्तु केषाञ्चित्सम्भवत्यपि, बिलवास्तव्यानां हि अतिक्लिष्टत्वेन चारित्रासम्भवः, अतएव प्रज्ञप्त्यामुक्तम्- "ओसण्ण धम्मसन्नप्पभट्ठा" इति 'अवसन्न धर्मसन्नप्रभृष्टाः इतिच्छाया धर्मासक्तिप्रभ्रष्टाःजना अवसन्नम् शिथिलं सम्यक्त्वं प्राप्नुवन्ति इत्यर्थः इति सम्यक्त्व क्वचित्प्राप्यतेऽपि प्रायः इति पञ्चमो अरकः ॥ सू० ५३॥

अथ षष्ठारक निरूपयितुमुपक्रमते-

मूलम्—तीसे णं समाए एक्कवीसाए वाससहस्सेहिं काले विइक्कंते अणंतेहिं वण्णपज्जवेहिं गंधपज्जवेहिं रसपज्जवेहिं फासपज्जवेहिं जाव परि

पच्छिमे तिभागे गणधम्मे पासंडधम्मे रायधम्मे जायतेए धम्मचरणे अवोच्छिज्जिस्सइ) उस काल में पाश्चात्य त्रिभाग में अंशत्रितय में-गणधर्म--समुदायधर्म--निजज्ञातिधर्म--पाखण्डधर्म--शाक्यादिधर्म--निग्रहानिग्रहादिरूप नृपधर्म, जाततेज-अग्नि, धर्माचरण-सयमरूपधर्म, एव गच्छव्यवहार यह सब व्युच्छिन्न हो जावेगा अग्नि जब रहेगी नहीं तो अग्निनिमित्तक जो रन्धनादि व्यवहार है वह भी सब व्युच्छिन्न हो जावेगा. हा कितनेक जीवों के सम्यक्त्वरूप धर्म होता रहेगा. परन्तु बिलों में रहनेवालो के अतिक्लिष्ट होने के कारण चारित्र नहीं होगा. इसलिये प्रज्ञापना में "ओसण्णं धम्मसन्नपब्भट्ठा" धर्मासक्ति से भ्रष्ट मनुष्य शिथिल सम्यक्त्व को प्राप्त करते हैं ऐसा कहा गया है तात्पर्य कहने का यही है कि किन्हीं किन्हीं जीव के इस काल मे भी सम्यक्त्व प्राप्त होता रहेगा ॥ सू०५३॥

પચમ આરામા ઉત્પન્ન થયેલા જીવો માટે આ કથન રજૂ કરવામા આવેલ નથી (तीसेणं ए पच्छिमे तिभागे गणधम्मे पासंडधम्मे रायधम्मे जायतेए धम्मचरणे अवोच्छिज्जिस्सइ) તે કાળમા પાશ્ચાત્ય ત્રિભાગમાં અંશત્રતયમાં-ગણધર્મ-સમુદાય ધર્મ-નિજજ્ઞાતિધર્મ પાખંડધર્મ-શાક્યાદિધર્મ-નિગ્રહાનિગ્રહાદિરૂપ નૃપધર્મ, જાત તેજ-અગ્નિ, ધર્માચરણ-સંયમરૂપધર્મ અને ગચ્છ વ્યવહાર એ સર્વે છિન્ન-વિચ્છિન્ન થઈ જશે અગ્નિ જ્યારે રહેશે નહીં ત્યારે અગ્નિ નિમિત્તિક જે રન્ધનાદિ વ્યવહાર છે, તે પણ સંપૂર્ણરૂપમા છિન્ન-વિચ્છિન્ન થઈ જશે હા કેટલાક જીવો ને સમ્યકત્વ રૂપધર્મ થતો રહેશે. પણ બિલોમાં રહેનારાઓ માટે અતિક્લિષ્ટ હોવા બદલ ચારિત્ર હશે નહિં. એથી જ પ્રજ્ઞાપનામાં "ओसण्णं धम्मसन्न पब्भट्ठा" ધર્માસકિતથી ભ્રષ્ટ મનુષ્ય શિથિલ સમ્યક્ત્વને પ્રાપ્ત કરે છે. આમ કહેવામાં આવેલ છે. તાત્પર્ય કહેવાનુ આ પ્રમાણે છે કેટલાક જીવોને તેતે કાળમા પણ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થતું રહેશે. ॥૫૩॥

हीयमाणे२ एत्थणं दूसमदूसमाणामं समा काले पडिवज्जिस्सइ समणाउसो तीसे णं भंते समाए उत्तमकट्ठपत्ताए भरहस्स वासस्स केरिसए आयार भावपडोयारे भविस्सइ ? गोयमा ! काले भविस्सइ हाहाभूए भंभाभूए कोलाहलभूए समाणुभावेण य खरफरुसधूलिमइला दुव्विसहा वाउला भयंकरा य वाया संवट्टगा य वाइंति इह अभिक्खणं धूमाहिंति अ दिसा समंता रउस्सला रेणुकलुसतमपडलणिरालोआ समयलुक्खयाए णं अहिअं चंदा सीअं मोच्छिहिंति अहिअं सूरिआ तविस्संति, अदुत्तरं च णं गोयमा! अभिक्खणं अरसमेहा विरसमेहा खारमेहा खत्तमेहा अग्गिमेहा विज्जुमेहा विसमेहा अजवणिज्जोदगा वाहिरोगवेदणोदीरणपरिणामसलिला अम-णुण्णपाणिअगा चंडा निलपहततिक्खधारा णिवातपउरं वासं वसिहिंति, जे णं भरहे वासे गामागरणगरखेडकब्बडमडंबदोणमुहपट्टणासमगयं जणवयं चउप्पयगवेलए खहयरे पक्खिसंघे गामारण्णप्पयारणिरए तसे अ पाणे बहुप्पयारे रुक्खगुच्छगुम्मलयवल्लिपवालंकुरमादीए तणवणस्सइकाइए ओसहीओ अ विद्धंसेहिंति पव्वयगिरि डोंगरुत्थलभट्ठिमादीए अ वेयड्ढ-गिरिवज्जे विरावेहिंति, सलिलबिलविसमगत्तणिण्णुण्णयाणि अ गंगासिं-धुवज्जाइं समीकरेहिंति, तीसे णं भंते! समाए भरहस्स वासस्स भूमीए केरिसए आगारभावपडोआरे भविस्सइ ?, गोयमा! भूमी भविस्सइ इंगा-लभूआ मुम्मुरभूआ छारिअभूआ तत्तकवेल्लुअभूआ तत्तसमजाइभूआ धूलिबहुला रेणुबहुला पंकबहुला पणयबहुला चलणिबहुला बहूणं धरणि गोअराणं सत्ताणं दुण्णिक्कमायावि भविस्सइ। तीसेणं भंते ! समाए भरहे वासे मणुआणं केरिसए आयारभावपडोआरे भविस्सइ?, गोयमा ! मणुआ भविस्संति दुरूवा दुव्वणा दुगंधा दुरसा दुफासा अणिट्ठा अकंता अप्पिआ असुभा अमणुण्णा अमणामा हीणस्सरा दीणस्सरा अणिट्ठस्सरा अकंतस्सरा अपियस्सरा अमणामस्सरा अमणुण्णस्सरा अणादेज्जवयण-पच्चायाता णिल्लज्जा कूडकवडकलहवंधवेरनिरया मज्जायातिक्कमप्पहाणा

अकज्जणिच्चुज्जुया गुरुणिओगविणयरहिया य विकलरूवा परूढणहकेस-मंसुरोमा काला खरफरुससमावण्णा फुट्टसिरा कविलपलियकेसा बहुण्हा-रुणिसंपिणद्धदुद्दंसणिज्जरूवा संकुडिअवलीतरंगपरिवेढिअंगमंगा जरापरि-णयव्व थेरगणरा पविरलपरिसडिअदंतसेढी उब्भडघडमुहा विसमणयणवंक णासा वंकवली विगयभेसणमुहा ददूदुविकिटिभसिब्भफुडिअफरुसच्छवी चित्तलंगमंगा कच्छूखसराभिभूआ खरतिक्खणक्खकंडूइअविकयतणू टोल गतिविसमसंधिबंधणा उक्कुडअट्ठिअविभत्तदुब्बलकुसंघयणकुप्पमाणकुसं-ठिआ कुरूवा कुट्ठाणासणकुसेज्जकुभोइणो असुइणो अणेगवाहिपीडि-अंगमंगा खलंत विब्भलगई णिरुच्छाहा सत्तपरिवज्जिया विगयचेट्ठा णट्ठतेआ अभिक्खणं सीउण्हखरफरुसवायविज्झडिअमलिणपंसुरओ गुडि अंगमंगा बहुकोहमाणमायालोभा बहुमोहा असुभदुक्खभागी ओसण्णं धम्मसण्णसम्मत्तपरिभट्ठा उक्कोसेणं रयणिप्पमाणमेत्ता सोलसवीसइवास-परमाउसो बहुपुत्तणत्तुपरियाल पणयबहुला गंगासिंधूओ महाणईओ वेयड्ढं च पव्वयं नीसाए बावत्तरिं णिगोअवीअं बीअमेत्ता बिलवासिणो मणुआ भविस्संति, ते णं भंते! मणुआ किमाहारिस्संति? गोयमा! ते णं कालेणं तेणं समएणं गंगासिंधूओ महाणइओ रहपहमित्तवित्थराओ अक्खसोअप्पमा-णमेत्तं जलं वोज्झिहिंति सेवि अ णं जले बहुमच्छकच्छभाइण्णे णो चेवणं आउबहुले भविस्सइ। तएणं ते मणुया सूरुग्गमणमुहुत्तंसि अ सूरत्थमणमुहु-त्तंसि अ बिलेहिंतो णिद्धाइस्संति बिलेहिंतो णिद्धाइत्ता मच्छकच्छभे थलाइं गाहेहिंति मच्छकच्छभे थलाइं गाहेत्ता सीआतवतत्तेहिं मच्छक-च्छभेहिं इक्कवीसं वाससहस्साइं वित्तिं कप्पेमाणा विहरिस्संति। ते णं भंते! मणुआ णिस्सीला णिव्वया णिग्गुणा णिम्मेरा णिप्पच्चक्खाणपो-सहोववासा ओसण्णं मंसाहारा मच्छाहारा खुड्डाहारा कुणिमाहारा काल-मासे कालं किच्चा कहिं गच्छिहिंति कहिं उववज्जिहिंति, गोयमा! ओ

सण्णं णरगतिरिक्खजोणिएसु उववज्जिहिंति। तीसे णं भंते समाए सीहा वग्घा बिगा दीविआ अच्छा तरस्सा परस्सरा सरभसियाल विराडसुणगा कोलसुणगा ससगा चित्तगा चिल्लगा ओसण्णं मंसाहारा मच्छाहारा खोद्दाहारा कुणिमाहारा कालमासे कालं किच्चा कहिं गच्छिहिंति कहिं उववज्जिहिंति ? गोयमा ! ओसण्णं णरग-तिरिक्खजोणिएसु उववज्जि-हिंति, तेणं भंते ! ढंका कंका पीलगा मग्गुगा सिही ओसण्णं मंसाहारा जाव कहिं उववज्जिहिंति ? गोयमा ! ओसण्णं णरगतिरिक्खजोणिएसु जाव उववज्जिहिंति ॥सू० ५४॥

छाया—तस्यां खलु समायामेकविंशत्या वर्षसहस्रैः (प्रमिते) काले व्यतिक्रान्ते अनन्तैर्वर्णपर्यवैर्गन्धपर्यवै रसपर्यवैः स्पर्शपर्यवैः यावत् परिहीयमानः २ अत्र खलु दुष्पमदुःषमा नाम समा कालः प्रतिपत्स्यते श्रमणाऽऽयुष्मन् ! तस्या खलु भदन्त ! समायामुत्तमकाष्ठाप्राप्तायां भरतस्य वर्षस्य कीदृशकः आकारभावप्रत्यवतारो भविष्यति, गौतम ! कालो भविष्यति हाहाभूतो भम्भाभूतः कोलाहलभूतः समानुभावेन च खरपरुषधूलिमलिना दुर्विषहा व्याकुला भयङ्कराश्च वाताः संवर्तकाश्च वान्ति, इह अभीक्ष्णं २ धूमायिष्यन्ते दिशः समन्तात् रजस्वला रेणुकलुषतमःपटलनिरालोकाः समयरूक्षतया खलु अधिकं चन्द्राः शीतं मोक्ष्यन्ति अधिकं सूर्यास्तप्स्यन्ति, अथोत्तरं च खलु गौतम ! अभीक्ष्णमरसमेघा विरसमेघाः क्षारमेघा खत्रमेघा अग्निमेघा विद्युन्मेघा विषमेघा अयापनीयोदकाः व्याधिरोगवेदनोदीरणा परिणामसलिला अमनोज्ञपानीयकाः चण्डानिलप्रहततीक्ष्णधारानिपातप्रचुरं वर्षं वर्षिष्यन्ति, येन भरतवर्षे ग्रामाकरनगरखेटकर्वटमडम्बद्रोणमुखपत्तनाश्रमगतं जनपदं चतुष्पदगवेलकान् खचरान् पक्षिसंघान् ग्रामारण्यप्रचारनिरतान् त्रसांश्च प्राणान् बहुप्रकारान् वृक्षगुच्छगुल्मलतावल्लीप्रवालाङ्कुरादिकान् तृणवनस्पतिकायिकान् ओषधींश्च विध्वंसयिष्यन्ति, पर्वतगिरिडुङ्गरोत्स्थलभ्राष्ट्रादिकान् च वैताढ्यगिरिवर्जान् विलापयिष्यन्ति, सलिलबिलविषमगर्तनिम्नोन्नतानि च गङ्गासिन्धुवर्ज्जानि समीकरिष्यन्ति, तस्यां खलु भदन्त ! समायां भरतस्य वर्षस्य भूमेः कीदृशक आकारभावप्रत्यवतारः प्रज्ञप्तः?, गौतम ! भूमिर्भविष्यति अङ्गारभूता मुर्मुरभूता क्षारिकभूता तप्तकवेल्लुकभूता तप्त समज्योतिर्भूता धूलिबहुला रेणुबहुला पङ्कबहुला प्रणयबहुला चलनिबहुला बहूनां धरणि गोचाराणां सत्त्वानां दुर्निष्क्रमा चापि भविष्यति, तस्या खलु भदन्त ! समायां भरते वर्षे मनुजानां कीदृशक आकारभावप्रत्यवतारो भविष्यति ?, गौतम ! मनुजा भविष्यन्ति दूरूपा दुर्वर्णा दुर्गन्धा दूरसा दुःस्पर्शा अनिष्टा अकान्ता अप्रिया अशुभा अमनोज्ञा अमनोऽमा हीनस्वरा दीनस्वरा अनिष्टस्वरा अकान्तस्वरा अप्रियस्वरा अमनोऽमस्वरा अमनोज्ञस्वरा अनादेयवचनप्रत्याजाता निर्लज्जा कूटकपटकलहबन्धवैरनिरता मर्यादातिक्रमप्रधाना अकार्यनित्योद्यता गुरुनियोगविनय-

हिताश्च विकलरूपाः परूढनखकेशश्मश्रुरोमाणः कालाः खरपरुषश्यामवर्णाः अप्रहशिरस कपिल-पलितकेशा' बहुस्नायुनि संपिनद्धदुर्दर्शनीयरूपाः सङ्कुटि(चि)त वलीतरङ्गपरिवेष्टिताङ्गाङ्गा जरापरिगता इव स्थविरकनरा प्रविरलपरिपण्णदन्तश्रेणयः उद्भटघटामुखा विषमनयनव-क्रनासा' वक्रवलयः विकृतभीषणमुखा दद्रुविकिटिभसिध्मस्फुटितपरुच्छवय चित्रलाङ्गाङ्गाः कच्छूकसरा (कण्डुविशेषा) भिभूता खरतीक्ष्णनखकण्डूयितविकृतनतवः टोलाकृति विषम सन्धिबन्धना. उत्कटुकास्थिकविभक्तदुर्बलकुसंहननकुप्रमाणकुसंस्थिता कुरूपा कुस्थाना-ऽऽसनकुशय्यकुभोजिन. अशुचय अनेकव्याधिपीडिताङ्गाङ्गास्खलद्विह्वलगतय निरुत्साहाः सत्त्वपरिवर्जिता विगतचेष्टाः नष्टतेजस. अभीक्ष्णं शीतोष्णखरपरुषवातमिश्रित मलिनपांसुर-जोगुण्ठिताङ्गाङ्गाः बहुक्रोधमानमायालोभाः बहुमोहाः अशुभदुःखभागिनः अवसन्नं धर्मसंज्ञा सम्यक्त्वपरिभ्रष्टा उत्कर्षेण रत्नि प्रमाणमात्राः षोडशवि शतिवर्षपरमायुषः बहुपुत्रनप्तृ-परिवारप्रणयबहुलाः गङ्गासिन्धूमहानद्यो वैताढ्य च पर्वत निश्रया द्वासप्ततिःनिगोदा बीजं बीजमात्राः बिलवासिनो मनुजा भविष्यन्ति, ते खलु भदन्त मनुजा किमाहरिष्यन्ति ?, गौतम ! तस्मिन् काले तस्मिन् समये गङ्गासिन्धूमहानद्यौ रथपथमात्रविस्तारे अक्षस्रोत प्रमाणमात्रं जलं वक्ष्यत तदपि च जल बहुमत्स्यकच्छपाकीर्णम् नैव खलवप् बहुलं भविष्यति ततः खलु ते मनुजा सूरास्तमनमुहूर्त्ते च विलेभ्यो निर्धाविष्यन्ति विलेभ्यो निर्धाव्य मत्स्य-कच्छपान् स्थलानि ग्रहिष्यन्ति मत्स्यकच्छपान् स्थलानि ग्राहयित्वा शीतातपतप्तैः मत्स्य-कच्छपैरेकविंशतिं वर्षसहस्राणि वृत्ति कल्पयन्तो विहरिष्यन्ति । ते खलु भदन्त ! मनुजाः निः शीलाः निर्व्रताः निर्गुणाः निर्मर्यादाः निष्प्रत्याख्यानपोषधोपवासाः अवसन्नं मासाहारा. मत्स्याहाराः क्षौद्राहाराः कुणपाहाराः कालमासे कालं कृत्वा क्व गमिष्यन्ति क्व उपपत्स्यन्ते?, गौतम ! अवसन्नं नरकतिर्यग्योन्योरुपपत्स्यन्ते । तस्या खलु भदन्त ! समाया सिंहा. व्याघ्राः वृकाः द्वीपिका ऋक्षाः तरक्षाः पराशराः (खड्गिनः) शरभशृगालविडालश्वान (शुनका) कोल शुनकशशका चित्रका चिल्ललका (श्वापदाः) अवसन्नं मासाहाराः मत्स्याहारा क्षौद्रा-हारा कुणिपाहाराः कालमासे कालं कृत्वा क्व गामिष्यन्ति क्व उपपत्स्यन्ते ?, गौतम ! अवसन्नं नरकतिर्यग्योन्योरुपपत्स्यन्ते !, ते खलु भदन्त ! ढङ्का कङ्का पिलका मद्गुका शिखिनः अवसन्नं मांसाहारा यावत् क्व गमिष्यन्ति क्व उपपत्स्यन्ते ?, गौतम ! अव-सन्नं नरकतिर्यग्योन्यो यावत् उपपत्स्यन्ते ॥ सू० १४ ॥

टीका—"तीसे ण समाए" इत्यादि—तस्यां दुष्षमायां खलु समायां 'काले

अब छट्ठा आरक का प्रारम्भ करते हैं—

'तीसेणं समाए एक्कवीसाए वाससहस्सेहिं' इत्यादि सूत्र—५४—

टीकार्थ—अवसर्पिणी का दुष्षमा नामका पांचवां आरक जो कि २१ हजार वर्षका कहा

હવે છઠ્ઠા આરાનો પ્રારંભ કરીએ છીએ.

'तीसेणं समाए एक्कवीसाए वाससहस्सेहिं' इत्यादि सूत्र-५४

ટીકાર્થ—અવસર્પિણીનો દુષ્ષમાનામક પાંચમો આરક કે જે ૨૧ હજાર વર્ષ જેટલો

एकवीसाए, एकविंशत्या एकविंशतिसंख्यकैः (वाससहस्सेहिं) वर्षसहस्रैः प्रमिते (काले) काले समये (विइक्कंते) व्यतिक्रान्ते व्यतीते (अणंतेहिं) अनन्तैः निरवच्छिन्नैः (वण्णपज्जवेहिं) वर्णपर्यवैः वर्णपर्यायैः (गन्धपज्जवेहिं) गन्धपर्यवैः गन्धपर्यायैः (रसपज्जवेहिं) रसपर्यवैः रसपर्यायैः (फासपज्जवेहिं) स्पर्शपर्यवैः स्पर्शपर्यायैः (जाव) यावत् अत्र यावत्पदेन (अणंतेहिं संघयणपज्जवेहिं अणंतेहिं संठाणपज्जवेहिं अणंतेहिं उच्चत्तपज्जवेहिं अणंतेहिं अगुरुलहुपज्जवेहिं अणंतेहिं उट्ठाणकम्मबलवारिअपुरिसक्कारपरक्कमपज्जवेहिं अणंतगुणपरिहाणीए) एषां पदानां सग्रहो बोध्यः एतच्छाया—अनन्तैः संहननपर्यवैः अनन्तैः संस्थानपर्यवैः अनन्तैरुच्चत्वपर्यवैः अनन्तैरायुपर्यवैः अनन्तैर्गुरुलघुपर्यवैः अनन्तैरुत्थानकर्मबलवीर्यपुरुषकारपराक्रमपर्यवैः अनन्तगुणपरिहान्या इति एतदीयोऽर्थः द्वितीयारके सुषमाकालवर्णनप्रसङ्गे उक्त इति ततो ग्राह्यः (परिहायमाणे २) परिहीयमानः २ हानिं गच्छन् २ काल उपस्थितो भवति, (एत्थ) अत्र अत्रान्तरे (णं) खलु (दूसमदूसमा) दुष्षमदुष्षमा एतन्नाम्नी (णाम) नाम प्रसिद्धा (समा) समो काल अमुमेवार्थं स्पष्टीकर्तुमाह (काले) कालः समयः (पाडिवज्जिस्सइ) प्रतिपत्स्यते उपस्थास्यति (समणाउसो) श्रमणाऽऽयुष्मन्! हे श्रमण हे आयुष्मन्! (तीसे) तस्यां दुष्षमदुष्षमायां (णं) खलु (भंते) भदन्त हे महानुभाव (समाए) समायां कालापरपर्यायाम् यद्वा। (उत्तमकट्ठपत्ताए) इत्यस्य उत्तमकष्टप्राप्तायाम् इतिच्छाया तत्पक्षे परमकष्टप्राप्तायाम् इत्यर्थः (भरहस्स) भरतस्य भरत-

---

है जब व्यतीत हो जावेगा और कालक्रम से (अणंतेहिं वण्णपज्जवेहिं गन्धपज्जवेहिं रसपज्जवेहिं फासपज्जवेहिं जाव परिहायमाणे २ एत्थणं दूसमदूसमाणामं समा काले पडिवज्जिस्सइ समणाउसो) अनन्तवर्णपर्यायें, अनन्त गन्धपर्यायें, अनन्त रसपर्याये अनन्तस्पर्श पर्यायें, और यावत्पदग्राह्य (अणंतेहिं संघयणपज्जवेहिं, अणंतेहिं संठाणपज्जवेहिं) अनन्त संहनन पर्याये, अनन्त संस्थानपर्यायें, (अणंतेहिं अगुरुलहुपज्जवेहिं अणंतेहिं उट्ठाणकम्मबलवीरियपुरिसक्कार परक्कमपज्जवेहिं अणंतगुणपरिहाणीए) अनन्त अगुरुलघुपर्याये अनन्तउत्थान कर्म, बल, वीर्य पुरुषकार पराक्रम पर्याये अनन्तगुणरूप से घटती जावेगी तब हे श्रमण आयुष्मन्! दुष्षमदुष्षमा नामका छट्ठा आरा प्रारम्भ हो जावेगा (तीसे णं भंते समाए उत्तमकट्ठपत्ताए भरहस्स वासस्स केरिसए आयारभाव-

---

કહેવામા આવેલ છે જ્યારે વ્યતીત થઈ જશે અને કાલક્રમથી (अणंतेहिं वण्णपज्जवेहिं गन्धपज्जवेहिं रसपज्जवेहिं फासपज्जवेहिं जाव परिहायमाणे २ एत्थणं दूसमदूसमा णामं समा काले पडिवज्जिस्सइ समणाउसो) જ્યારે અનંતવર્ણ પર્યાયો અનંત ગન્ધપર્યાયો, અનંતરસ પર્યાયો, અનંત સ્પર્શ પર્યાયો અને યાવત્પદ ગ્રાહ્ય (अणंतेहिं संघयणपज्जवेहिं अणंतेहिं संठाणपज्जवेहिं) અનંત સંહનન પર્યાયો અનંત સંસ્થાન પર્યાયો, (अणंतेहिं अगुरुलहुपज्जवेहिं अणंतेहिं उट्ठाणकम्मबलवीरियपुरिसक्कारपरक्कमपज्जवेहिं अणंत गुणपरिहाणीए) અનંત અગુરુલઘુ પર્યાયો અનંત ૨ ઉત્થાનકર્મ, બળવીર્ય, પુરુષકાર પરાક્રમ પર્યાયો અનંત રૂપમાં ઘટિત થતા જશે ત્યારે હે શ્રમણ આયુષ્માન્! દુષ્ષમ દુષ્ષમાનામક છઠ્ઠો આરો પ્રારંભ થશે. "तीसेणं भंते! समाए उत्तम कट्ठपत्ताए भरहस्स वासस्स केरि-

नाम्नः (वासस्स) वर्षस्य (केरिसए) कीदृशकः कीदृश (आयारभावपडोयारे) आकारभावप्रत्यवतारः प्रागुक्तार्थकमिदम् (भविस्सइ) भविष्यति अस्य प्रश्नस्योत्तरं भगवानाह– (गोयमा) गौतम (काले) कालः (भविस्सड) भविष्यति स कीदृशः? इत्याह (हाहाभूए) हाहाभूतः हाहेत्याकारक दुःखार्त्तलोकैः क्रियमाणं शब्दं भूतः प्राप्तः भू प्राप्तावात्मनेपदोतिभूधातोः क्त प्रत्ययान्तोऽयम्, स पुनः (भंभाभूए) भम्भाभूतः भम्भा-भेरी सेव भूतः जातः जनक्षयहेतुकशून्यत्वात् भेरीसदृशान्तःशून्यः स पुनः (कोलाहलभूए) कोलाहलभूतः कोलाहलम् आर्त्तपक्षिरुतं भूतः प्राप्तस्तथा (समाणुभावेण) समानुभावेन समा-कालविशेषः तस्यानुभावः सामर्थ्यम् समानुभावस्तेन तथा कालविशेषप्रभावेन (अ) च चशब्दोऽत्र वाच्यान्तरसूचनार्थः(खरफरुसधूलिमइला) खरपरुपधूलिमलिनाः खरेपु कठोरेपु परुपाः कठोरा खरपरुपा परमकठोरा ते चते धूलिमलिनाः धूलिभिः रजोभिः मलिनाः मलाकुलाः वाताः इत्यग्रेतनेनान्वयः ते कीदृशाः ? इत्याह (दुव्विसहा) दुर्विपहा अतिदुः सहाः तथा (वाउला) व्याकुलाः व्याकुलयन्तीति व्याकुलाः व्याकुलीकारकाः अतएव (भयकरा)भयङ्कराः भयोत्पादकाः य च (वाया) वाताः वायव (सवट्टगा) संवर्तकाः तृणकाष्ठादीनामेकदेशाद्देशान्तरे स्थापकाः (य) च वाता इति पूर्वेण सम्बन्धः (वाइंति) वान्ति गच्छन्ति इह (इह) आस्यां

यडोयारे भविस्सइ) हे भदन्त इस अवसर्पिणीकाल के इस दुष्षम दुष्पमानामके कालके समय में जब कि यह अपनी उत्कृष्टस्थिति भी आ जावेगा भरत क्षेत्र का आकार भाव प्रत्यवतार–स्वरूप कैसा होगा ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु श्री कहते हैं–(गोयमा ! काले भविस्सइ हाहाभूए भंभा भूए, कोलाहलभूए, समाणुभावेण य खरफरुसधूलिमइला दुव्विसहा वाउला भयंकरा य वाया सवट्टगा य वाइंति) हे गौतम ! यह काल ऐसा होगा कि इसमें दुःख से त्रस्त हुए लोक हाहाकार करेंगे भेरी की तरह यह काल जनक्षय की हेतु भूत होने के कारण भीतर में शून्य रहेगा यह कोलाहलभूत होगा ऐसा ही इसकाल का प्रभाव कहा गया है इस में जो वायु वहेगा वह कठोर से कठोर होगा धूलि से मलिन होगा, दुर्विषह–दुःख से सहन करने योग्य–होगा, व्याकुलता का उत्पादक होगा भयप्रद होगा इस वायु का नाम सवर्तक वायु होगा–क्योंकि यह तृणकाष्ठादिको एक देश से देशान्तर में पहुंचाने वाला होगा (इह अभिक्खणं धुमाहितिअदिसा समता रउस्सला

सए आयारभावपडोयारे भविस्सइ' હે ભદંત ! આ અવસર્પિણી કાળના આ દુષ્ષમ દુષ્પમા નામના કાળના સમયમાં જ્યારે આ પોતાની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ સુધી પહોંચી જશે ત્યાર ભરતક્ષેત્રનો આકાર ભાવ પ્રત્યવતાર–સ્વરૂપ કેવો હશે ? આ પ્રશ્નના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે–(ગોયમા ! काले भविस्सइ हा हा भूए भंभाभूए कोलाहलभूए, समाणुभावेण य खर फरुस धूलिमइला दुव्विसहा वाउला भयंकरा य वाया संवट्टगा य वाइंति) હે ગૌતમ એ કાળ એવો થશે કે એમાં દુઃખથી સંત્રસ્ત થયેલા લોકો હાહાકાર કરશે ભેરીની જેમ એ કાળ જનક્ષયનો હેતુભૂત હોવાબદલ ભીતરમાં શૂન્ય રહેશે એ કોલાહલભૂત થશે એવો જ આ કાળનો પ્રભાવ કહેવામાં આવેલ છે એમાં જે વાયુ વહેશે તે કઠોરમાં કઠોર હશે, ધૂલિથી મલિન હશે દુર્વિસહ–દુઃખથી સહ્ય હશે વ્યાકુળતા ઉત્પન્ન કરે તેવો હશે, ભયપ્રદ હશે. આ વાયુનું નામ સંવર્તક વાયુ હશે. કેમકે એ તૃણ–કાષ્ઠાદિકોને એક દેશમાંથી

दुष्षमदुष्षमायां समायाम् (अभिक्खणं) अभीक्ष्णमभीक्ष्णम् वारंवारम् (धूमाहिंति) धूमायिष्यन्ते धूममुद्गिरिष्यन्ति (अ) च (दिसा) दिशाः कीदृश्यो दिशः ? (समंता रउस्सला) समन्ताद् रजस्वला सर्वतो रजोयुक्ताः तथा (रेणुकलुसतमपडलणिरालोआ) रेणुकलुषतमपटलनिरालोकाः रेणुभिः रजोभिः कलुषाः म्लानाः अतएव तमःपटलनिरालोकाः तमःपटलेन अन्धकारसमूहेन निरालोकाः=प्रकाशवर्जिताः । तथा अस्यां दुष्षमदुष्षमायां समायां (समयलुक्खयाएणं) समय रुक्षतया समयस्य=कालस्य रुक्षतया खलु=निश्चयेन(अहियं) अधिकं प्रचुरम्=अपथ्यं वा (सीयं)शीत=हिमं(चदा) चन्द्राः (मोच्छिहिति) मोक्ष्यन्ति–पातयिष्यन्ति वर्षयिष्यन्ति तथा (अहियं) अधिकम् अहित वा यथा स्यात्तथा (सूरिया) सूर्याः (तविस्सति) तप्स्यन्ति ताप मोक्ष्यन्ति । अय भावः–कालरौक्ष्येण जीवानां शरीराणि रूक्षाणि भविष्यन्ति, ततश्च तेषां जोवानां शीतोष्णजनितोऽधिकः पराभवो भविष्यतीति । अथ पुनर्यद् दुष्षमदुष्षमायां समायां भविष्यति तदाह–(अदुत्तरं) इत्यादि। (अदुत्तरं च णं) अथोत्तरम् एतदनन्तरम् अग्रेच खलु (गोयमा) हे गौतम ! (अभिक्खणं) अभीक्ष्णं=पुनः पुनः (अरसमेहा) अरसमेघाः–अरसाः-रसरहिताश्च ते मेघाश्चेति, स्वादुरसवर्जितजलवर्षिमेघा

रेणुकलुसतमपडलणिरालोआ समयलुक्खयाएणं अहिअं चन्दा सीअ मोच्छिहिंति, अहिअं सूरिआ तविस्सति) इस दुष्षमदुषमा काल में दिशाएँ निरन्तर धूमके जैसीप्रतीत होगी अर्थात् दिशाएँ धूमका वमन करनेवाली होंगी चारों ओर से इनमें धूलि धूलि ही छाई रहेगी इस कारण वे अन्धकार से युक्त होने के कारण प्रकाश से रहित बन जायेगी तथा इस दुष्षम दुष्षमाकाल में काल के अनुसार रुखापन होने के कारण (अहियं सीअं चंदा.) अधिक मात्रा में या अपथ्यरूप में अर्थात् सहन न की जासके इस रूप में हिम की वर्षा चन्द्र करेगे सूर्य इतनी अधिक उष्णता की वर्षा करेंगे कि जिसे सहन करना बड़ा भारी कठिन हो जायगा तात्पर्य यह है काल की रूक्षता के निमित्त से जीवों के शरीर रूक्ष होगें, अतः शीत और उष्ण की अधिकता से जीवों को महान् कष्ट का सामना करना होगा. (अदुत्तरं) इसके वाद (गोयमा !) हे गौतम (अभिक्खणं)

દેશાન્તરમા પહોંચાડનાર હશે (इह अभिक्खणं धूमाहिंतिअदिसा समंता रउस्सला रेणुकलुसतमपडलणिरालोआ समयलुक्खयाएण अहियं चंदा सीअं मोच्छिहिंति अहिअं सूरिआ तविस्संति) એ દુષ્ષમ દુષ્ષમાકાળમાં દિશાઓ સતત ધૂમ–જેવી પ્રતીત થશે એટલે કે દિશાઓ ધૂમનુ વમન કરનારી થશે ચોમેર એમાં ધૂળ જ છવાઇ રહેશે. એથી તે અંધકારાવૃત્ત થવાથી પ્રકાશ રહિત થઈ જશે તથા એ દુષ્ષમ દુષ્ષમાકાળમા કાળ મુજબ રૂક્ષતા હોવા બદલ (अहियसीयं चंदा.) અધિકમાત્રામાં અથવા અપથ્યરૂપમા એટલે કે સહન ન થઈ શકે એ રૂપમા ચન્દ્ર હિમ–વર્ષા કરશે સૂર્ય એટલી બધી માત્રામા ઉષ્ણતાની વર્ષા કરશે કે તે અસહ્ય થઇ પડશે તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે કાલની રૂક્ષતાને લીધે જીવોના શરીરો રૂક્ષ થશે એથી શીત અને ઉષ્ણ બન્ને અધિક હોવાથી જીવોને મહાન્ કષ્ટ થશે (अदुत्तरं) ત્યાર બાદ(गोयमा

इत्यर्थः, (विरसमेहा) विरसमेघाः–जलीयरसविरुद्धरसयुक्तजलवर्षिमेघाः, अमुमेवार्थं स्पष्ट-प्रतिपत्तये प्राह–(खारमेहा) क्षारमेघाः सर्जादिक्षारसदृशरसयुक्तजलवर्षिमेघाः(खत्तमेहा) खात्रमेघाः–कारीपरसमयजलवर्षिमेघाः(अग्गिमेहा) अग्निमेघाः–अग्निवद्दाहकारिजलवर्षि-मेघाः (विज्जुमेहा) विद्युन्मेघाः–विद्युत्पातकारिणो मेघाः (विसमेहा) विषमेघाः–विषवत्प्रा-णघातकजलवर्षिमेघाः (अजवणिज्जोदगा) अयापनीयोदकाः अयापनीय–निर्वाहायोग्यम् उदकं–जलं येषां ते तथा निर्वाहायोग्यजलवर्षिणो मेघाः, (वाहिरोगवेदणोदीरणपरिणामस-लिला) व्याधिरोगवेदनोदीरणपरिणामसलिलाः-व्याधयः चिरकालघातिनः कुष्ठादयः रोगाः –सद्योघातिनः शूलादयः' तज्जनिता या वेदना-व्यथा, तस्या उदीरणम्–अप्राप्तेऽपिसमये उदयावलिकायां प्रवेशनं तदेव परिणामः–परिपाको यस्य तादृशं सलिलं जलं येषां तथा व्याध्यादिकारि जलवर्षका मेघाः, अतएव (अमणुण्णपाणिअगा) अमनोज्ञपानीयकाः–अम नोज्ञम्=अरुचिर पानीयक=जलं येषां ते-अरुचिजलवर्षिणो मेघाः, एवविधाः सर्वे मेघाः (चंडानिलपहततिक्खधारा–णिवायपाउरं) चण्डानिलप्रहततीक्ष्णधारा–निपात–प्रचुरम्–चण्डानिलेन=प्रचण्डवायुना प्रहतानां=प्रकीर्णानां विक्षिप्तानां तीक्ष्णधाराणां=वज्रवद् धाराणां यो निपातः=निपतनं, स प्रचुरो=बहुलो यस्मिन् स तथा तम्(वासं)वर्षं=वृष्टिं(वासिहिंति) वर्षिष्यन्ति ।अनेन वर्षणेन यद् भविष्यति तदाह 'जे णं भरहे' इत्यादि । (जे णं)येन वर्ष-

---

बार बार (अरसमेहा विरसमेहा खारमेहा खत्तमेहा अग्गिमेहा विज्जुमेहा विसमेहा अजवणि-ज्जोदगा) स्वादुरसवर्जित जलवर्षीमेघ–जलीय रस से विरुद्ध रसयुक्त जलवर्षी मेघ, खारमेघ–सर्जा-दिसार सदृश रसयुक्त जलवर्षीमेघ खारमेघ कारीषरस सदृश जलवर्षी मेघ अग्निमेघ–अग्नि तुल्य दाहकारी जलवर्षी मेघ, विद्युत्मेघ–विद्युत्पात कारी मेघ, विषमेघ विषके जैसे प्राणघातक जल बर-सानेवाले मेघ, निर्वाह के अयोग्य जल को बरसानेवाले अयापनीयोदक मेघ, (वाहिरोगवेद-णोदीरणपरिणामसलिला) असमय में चिर कालघाती कुष्ठादिक रोग रूप परिणामोत्पादक जल वाले मेघ, सद्योघाती शूलादि वेदनाकारक जलवाले मेघ कि जिनका (अमणुण्णपाणि अगा) पानी अरुचि कारक होगा–ऐसे अरुचिकारक जल को बरसाने वाले मेघ, ऐसी वर्षा करेंगे

હે ગૌતમ ! (अभिक्खणं) વારવાર (अरसमेहा विरसमेहा खारमेहा खत्तमेहा अग्गिमेहा विज्जुमेहा विसमेहा अजवणिज्जोदगा) સ્વાદુરસ વર્જિત જલવર્ષી મેઘો–જલીય રસથી વિરુદ્ધ રસયુક્ત જલમેઘો, ખારમેઘો–સર્જાદિ સારસદૃશ રસયુક્ત જલવર્ષી મેઘો, ખારમેઘો–કારીષ રસસદૃશ જલવર્ષી મેઘો, અગ્નિ મેઘો–અગ્નિતુલ્ય દાહકારી જલવર્ષી મેઘો, વિદ્યુત્મેઘો–વિદ્યુ-ત્પાત કારી મેઘો, વિષમેઘો–વિષ જેવી પ્રાણ઼ ઘાતક જલવૃષ્ટિ કરનારા મેઘો નિર્વાહ–અયોગ્ય જલવૃષ્ટિ કરનારા અયાપનીયોદક મેઘો(वाहिरोगवेदणोदीरणपरिणामसलिला)અસમયમાં ચિર-કાળ઼ઘાતી કુષ્ઠાદિક રોગરૂપ પરિણામોત્પાદકજલયુક્ત મેઘો, સદ્યોઘાતી શૂલાદિ વેદના કારક જલયુક્ત મેઘો, કેજેમનુ (अमणुण्णपाणि अगा) પાણી અરુચિકારક થશે, એવી અરુચિકારક જલવૃષ્ટિ કરનારા મેઘો, એવી વર્ષા કરશે કે જેમાં વૃષ્ટિધારા પ્રચંડ પવનના આઘાતોથી

णेन पूर्वोक्ता मेघा(भरहे वासे)भारते वर्षे (गामागर-णगर-खेड-कब्बड–मडंब-दोणमुह-पट्टणा-सम-गयं)ग्रामाकरनगर–खेट-कर्वट-मडम्ब द्रोणमुख-पट्टना-श्रम-गतं, तत्र -ग्रामो–वृतिवेष्टितः आकरः–सुवार्णरत्नाद्युत्पत्तिस्थानम्, नगरम्–अष्टादशकरवर्जितम् खेटं -धूलि-प्राकारपरि-क्षिप्तम कर्वटम्–कुत्सितनगरं, मडम्बं-सार्धक्रोशद्वयान्तर्ग्रामान्तररहितम्, द्रोणमुखं जलस्थ-लपथोपेतो जननिवासः पत्तनं समस्तवस्तुप्राप्तिस्थानम्, तद् द्विविधं जलपत्तनं स्थलपत्तन चेति, निगमः=प्रभूततरवणिग्जननिवासः आश्रमः=यः पूर्वं तापसैरावासितः पश्चादपरो-ऽपि जनो यत्रागत्य वसति सः, एतेषां द्वन्द्वः, तत्रगतं=स्थितं (जणवयं) जनव्रजं=जनसमूहं विध्वंसयिष्यन्तीत्यग्रेण सम्बन्धः। तथा–ग्रामादिगतान् (चउप्पय-गवेलए)चतुष्पदगवेल-कान् चतुष्पदाः=महिष्यादयः गावः=गोजातीयाः पशवः, एलकाः=मेषास्तान् तथा(खहयरे) खेचरान् वैताढ्यवासिनो विद्याधरान् पुनः(पक्खिसंघे) पक्षिसंघान् पक्षिसमूहान् अथवा(खह यरे पक्खिसंघे)खेचरान् पक्षिसघान्–आकाशचारिणः पक्षिसमूहान् तथा(गामारण्णपयारणि-

---

कि जिस में जल की धारा प्रचण्ड पवन की चपेटों से इधर उधर बिखर जावेगी और जनो की ऊपर तीक्ष्ण विशिष्ट आघातों को वह करानेवाली होगी (जे णं भरहे वासे, गामागरणगरखेडक-ब्बडमंडबदोणमुहपट्टणासमगयं जणवयचउप्पयगवेलए खहयरे पक्खिसघे) इस वृष्टि से भरत क्षेत्र में स्थित वृतिवेष्टित ग्रामों में, आकर–सुवर्णादिकी खानों में अष्टादश करवर्जित नगरो मे, धूलि प्राकार परिक्षिप्त खेटों ग्रामों में, कुत्सितनगर रूप कर्वटों में अढ़ाइ कोश के भीतर २ ग्रामान्तर रहित मडम्बों मे, जलीय मार्ग से युक्त जननिवासरूप द्रोणमुखों में समस्त वस्तुओं की प्राप्ति के स्थान भूत पत्तनों में–जलपत्तनों में एवं स्थलपत्तनो में दोनो प्रकार के पत्तनों में, प्रभूततर वणि-ग्जनों के निवासभूत निगमो में पूर्व मे तापसजनों द्वारा आवासित पश्चात् और दूसरे जन जहां आकर रहने लग गये हैं, ऐसे स्थानरूप आश्रमों में रहने वाले मनुष्यों का वे मेघ विनाश करेंगे। तथा उन ग्रामादिकों मे रहे हुए चतुष्पदों का महिषी आदिकों का गोजातीय पशुओका एलकों–मेषो का खेचरो–वैताढ्यगिरिवासी विद्याधरों का (पक्खिसघे) पक्षिसमूहो का अथवा

આમ તેમ વેરાઇ જશે અને તે લોકો ઉપર તે તીક્ષ્ણ વિશિષ્ટ આઘાતો કરનારી થશે. (जे णं भरहे वासे, गामागरणगरखेडकब्बडमडंबदोणमुहपट्टणासमगयं जणवयचउप्पयगवेलए खहयरे पक्खिसंघे) આ વૃષ્ટિથી ભરતક્ષેત્રમાં સ્થિત વૃત્તિ વેષ્ટિત ગ્રામોમા, આકર સુવર્ણ-દિની ખાણોમા, અષ્ટાદશ કરવર્જિત નગરોમાં, ધૂલિ પ્રાકાર પરિક્ષિપ્ત ખેટ ગ્રામોમા, કુત્સિત નગર રૂપ કર્બટોમા, અઢી ગાઉનિ અ દર ગ્રામાન્તર રહિત મડંબોમાં, જલીય માર્ગથી યુક્ત જનનિવાસ રૂપ દ્રોણમુખોમા, સમસ્તવસ્તુઓની પ્રાપ્તિના સ્થાન ભૂત પત્તનોમા, જલપત્તનો-મા અને સ્થલ પત્તનોમાં–બન્ને પ્રકારના પત્તનોમા, પ્રભૂતતર વણિગ્જનોના નિવાસભૂત નિગ-મોમાં, પહેલાં તાપસજનો દ્વારા આવાસિત અને તત્પશ્ચાત્ બીજા લોકો જ્યાં આવીને રહેવા લાગ્યા હોય એવા સ્થાન રૂપ આશ્રમોમાં રહેનારા માણુસોનો તે મેઘો વિનાશ કરશે તેમજ તે ગ્રામા દિકોમા રહેનારા ચતુષ્પદોના માહિષી વગેરેનો, ગોજાતીય પશુઓનો, એલકો–મેષોનો–ખેચરો–વૈતાઢ્યગિરિ નિવાસી વિદ્યાધરોનો (पक्खिसंघे) પક્ષી–સમૂહોનો અથવા આકાશ-

रए तसे अ पाणे बहुप्पयारे) ग्रमारण्यप्रचारनिरतान् त्रसाँश्च प्राणान् बहुप्रकारान् ग्रामेषु अरण्येषु च यः प्रचारः—संचारस्तत्र निरतान्=तत्परान् बहुप्रकारान्=अनेकविधान् त्रसान् प्राणान् द्वीन्द्रियादीन् प्राणिनश्च तथा(रुक्ख-गुच्छ-गुम्म लय-वल्ली पवालं-कुरमादीए)वृक्षः-गुच्छ गुल्म-लय वल्लिप्रवालाङ्कुरादिकान्, तत्र वृक्षाः-आम्रादयः गुच्छाः वृन्ताकीप्रभृतयः गुल्मा =नवमालिकादयः, लताः=अशोकलतादय , वल्लयः वालुङ्कयादयः प्रवालाः प्रवालाः पल्लवाःअङ्कुराः शाल्यादीनाम् अभिनवोद्भेदाः एते आदौ येषां ते तथा तान् वृक्षाद्यङ्कुरान्त प्रभृतीन्(तणवणस्सइकाइए) तृणवनस्पतिकायिकान् तृणवद् वनस्पतय तृणवनस्पतयः, त एव कायाः=शरीराणि ते विद्यन्ते येषा ते तथा तान् बादरवनस्पतिकायिकान् तृणसाधर्म्यं चात्र बादरत्वेन, सूक्ष्माणां तेषां तैरुपघातासंभवादिति, तथा (ओसहीओ य) ओषधीः शाल्यादिरूपाश्च (विद्धं सेहिंति) विध्वंसयिष्यन्ति—नाशयिष्यन्ति । तथा-ते मेघाः(वेयड्ढगिरिवज्जे) पर्वतगिरिडुंगरोत्स्थलभ्राष्ट्रादिकान्—तत्र पर्वतनतात्–उत्सवविस्तारणात् पर्वताः क्रीडापर्वताः गृणन्ति–शब्दायन्ते जन निवासभूतत्वेनेति गिरय' डुङ्गानि धूल्युच्छ्रयरूपाणि भ्राष्ट्राः पांस्वादिवर्जितभूमयः तत एतेषां द्वन्द्वे ते अदिर्येषान्ते तथा तान् आदि शब्दात् प्रासादशिखरादि परिग्रहः वैतढ्यगिरिविर्जान् शाश्वतान् वैताढ्यान् वर्जयित्वा(पव्वय-गिरि-डोंगरुत्थल भट्टिमादीए) पर्वतगिरि डुङ्गरोत्स्थलभ्राष्ट्रादीन् तत्र-पर्वताः पर्वणाॅ तननाद्=

आकाशचारी पक्षियों की (गामारण्णपयारणिरए तसे अ पाणे बहुप्पयारे) ग्राम एवं जंगल में चलने फिरने वाले अनेक प्रकार के त्रसजीवो का—द्वीन्द्रियादिक प्राणियों का (रुक्खगुच्छ गुम्म-लतावल्ली पवालकुरमादीए) आम्रादिक वृक्षों का, वृंताकी आदि गुच्छो का नवमल्लिका आदि गुल्मो का अशोकलता आदि लताओ का वालुङ्की आदि वल्लियो का फलस्वरूप प्रवालों का और शालि आदिकों के नवीन उद्भेदरूप अङ्कुरों का इत्यादि तृणवनस्पति कायिकरूप बादर वनस्पतिकायिकों का (सुक्ष्मवनस्पतिकायिको नहीं क्योंकि इनके द्वारा इनका विनाश नहीं हो सकता है) तथा (ओसहीओय) शाल्यादिरूप औषधियों का वे मेघ (विद्धंसेहिंति) विनाश करेगें तथा वे मेघ (वेयड्ढगिरिवज्जे पव्वय गिरिडोंगरुत्थल भट्टिमादीए अविरावेहिंति) शाश्वत पर्वत वैताढ्य-गिरि को छोड़कर ऊर्जयन्त वैभार आदि क्रीडा पर्वतों को गोपालगिरि चित्रकूट आदि पर्वतों को

ચારી પક્ષીઓનો (गामारण्णपयारणिरए तसे अ पाणे बहुप्पयारे) ગ્રામ અને જંગલોમાં વિચરનારા અનેક પ્રકારના ત્રસજીવોના—દ્વીન્દ્રિયાદિક પ્રાણીઓનો (रुक्खगुच्छगुम्मलतावल्ली पवालंकुरमादीए) આમ્રાદિક વૃક્ષોનો, વૃંતાકી વગેરે ગુચ્છોનો નવમાલિકા વગેરે ગુલ્મોનો અશોકલતા આદિ લતાઓનો' વાલુકી વગેરે વલ્લીઓનો પલ્લવરૂપ પ્રવાલોનો અને શાલિ વગેરેના નવીન ઉદ્ભેદ રૂપ અંકુરોનો—તૃણુવનસ્પતિ કાયિક રૂપ બાદર વનસ્પતિ કાયિકોનો (સૂક્ષ્મવનસ્પતિ કાયકોનો નહિ કેમકે તેમના વડે એમનો વિનાશ થઈ શકે તેમ નથી) તેમજ (ओसहीओय) શાલ્યાદિરૂપ ઔષધિઓનો તે મેઘો 'विद्धंसेहिंती' વિનાશ કરશે તેમજ તે મેઘો (वेयड्ढगिरिवज्जे पव्वयगिरिडोंगरुत्थलभट्टिमादीए अविरावेहिंति) શાશ્વત પર્વત વૈતાઢ્ય ગિરિને બાદ કરીને ઊર્જયન્ત વૈભાર વગેરે ક્રીડા પર્વતનો ગોપાલગિરિ ચિત્રકૂટ

विस्तारणात् पर्वताः=क्रीडापर्वता उज्जयन्तवैभारगादयः, गिरयः गृणन्ति शब्दायन्ते जनं निवासभूतत्वेनेति गिरयः गोपालगिरि चित्रकूटप्रभृतयः डुङ्गानि शिलासमूहाः चोरसमूहा वा सन्त्येष्विति डुङ्गराः शिलोच्चय मात्ररूपाः उत्स्थलानि=उन्नतानि स्थलानि धूलिसमूहरूपाणि, भ्राष्ट्राः=पांस्वादिवर्जिता भूमयः, तत्र एषां द्वन्द्वः ते आदौ येषां ते तथा तान् प्रासादशिखरादीनां संग्रहः, एतान् सर्वान्। (विरावेहिंति) विद्रावयिष्यन्ति-नाशयिष्यन्ति। तथा ते मेघाः(गंगासिंधुवज्जाइ)गङ्गासिन्धुवर्जानि-शाश्वत नदीं गङ्गां सिन्धुं च वर्जयित्वा (सलिलबिलविसमगत्तणिण्णुण्णयाइ) सलिलबिलविषमगर्त्तः निम्नोन्नतानि सलिलबिलानि भूनिर्झराः, विषमगर्त्ताः दुष्पूरश्वभ्राणि, तथा निम्नोन्नतानि निम्नानि च तानि उन्नतानि चेति तथा तानि उच्चावचानीत्यर्थः, एषां द्वन्द्वस्तानि सलिलबिलप्रभृतीनि सर्वाणि जलस्थानानि(समीकरेहिंति) समीकरिष्यन्ति समानानि करिष्यन्तीति। अथ गौतमस्वामी पुनः पृच्छति (तीसेणं भंते) इत्यादि। (तीसे णं भंते ! समाए) तस्यां खलु भदन्त ! समायां हे भदन्त! तस्यां खलु दुष्षमदुष्मायां समायां(भरहस्स वासस्स)भारतस्य वर्षस्य (भूमीए) भूमेः (केरिसए)कीदृशकः(आगारभावपडोयारे)आकारभावप्रत्यवतारः आकाराः आकृतयः, भावाः पर्यायाः तेषां प्रत्यवतारः आविर्भावो(भविस्सइ)भविष्यति ?। भगवानाह-(गोयमा !)हे गौतम ! तस्यां दुष्षमदुष्षमायां समायां(भूमी)भूमिः(भविस्सइ)भविष्यति,

---

शिला समूह जहां होते है या चोर समूह जिन में निवास करते हैं ऐसे डूगरो को-बड़ी २ शिलाओं वाली उन्नतटेकरियो को, धूलि समूहरूप उन्नत स्थलो को, और पांसु आदि से रहित बड़े पठारो को इत्यादि समस्त स्थानों को नष्ट कर देगे (सलिलबिलविसमगत्तणिण्णुण्णयाणि अ गंगा सिंधु वज्जाइ समीकरेति) शाश्वत नदी गगा और सिन्धु को छोड़कर जमीन के ऊपर के झरनों को, विषम गड्ढो को,-नीचे २ पसरे हुए पात्रों के द्रह को, तथा नीचे ऊचे जल स्थानों को पन सब को बराबर बना देगे-समान-एकसा-कर देगे (तीसे णं भंते ! समाए भरहस्स वासस्स भूमिए केरिसए आयारभावपडोयारे भविस्सइ) अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते है-हे भदन्त ! उस दुष्षम दुष्षमा नाम के आरे में भरत क्षेत्र का आकार भाव प्रत्यवतार-स्वरूप कैसा होगा ? इसके उत्तर में प्रभु कहते है-(गोयमा ! भूमी भविस्सइ इंगालभूआ, मुम्मुर भुआ

वगेरे पर्वतने, शिलासमूह ज्यां होय छे अथवा चोर समूहो जेमा निवास करे छे एवा पर्वतने, मोटी-मोटी शिलाओ वाळा उन्नत टेकरीओने, धूलिसमूह रूप उन्नत स्थलोने अने पांसु आदिथी रहित विशाळ पठारोने तेमज समस्त स्थानोनो नाश करशे (सलिलबिलविसमगत्तणिण्णुण्णयाणिअ गंगासिन्धुवज्जाइ समीकरेंति) शाश्वत नदी गंगा अने सिन्धुने बाद करीने पृथ्वी उपरना स्रोतोने, विषम खाडाओ ने, नीचे प्रसरेला पाणीना द्रहोने, तेमज नीचे ऊंचे जलस्थानोने ते सरखा करी नाखशे समान करी नाखशे (तीसेणं भंते ! समाए भरहस्स वासस्स भूमिए केरिसए आयारभावपडोयारे भविस्सइ हे गौतम प्रभुने आ प्रमाणे पूछे छे- हे भदन्त ! ते दुष्षमा नामना आरामां भरतक्षेत्रना आकारभाव प्रत्यवतार-स्वरूप केवुं हशे ? एना जवाबमा प्रभु कहे छे—(गोयमा ! भूमिभवि

कीदृशी भूमिर्भविष्यति? इत्याह(इंगालभूया) अङ्गारभूता अङ्गारः ज्वालारहिताग्निपिण्डस्तद्वद् भूता- तत्सदृशी, (मुम्मुरभूया) मुर्मुरभूता तुषाग्निरूपा (छारियभूया) क्षारिकभूता भस्मसदृशी (तत्तकवेल्लुअभूया) तप्तकटाहसदृशी 'कवेल्लुअ'इति कटाहार्थे देशी शब्दः(तत्तसमजोइभूया) तप्तसमज्योतिर्भूता-तप्तेन तापेन समो यो ज्योतिः=अग्निः स तप्तसमज्योतिः= सर्वदेशावच्छेदेन समानज्वालवान् अग्निः तद्भूताः=तत्सदृशी (धूलिवहुला) धूलिवहुला- धूलिः=पांशुः, सा वहुला=प्रचुरा यस्यां सा धूलिभूयिष्ठा (रेणुवहुला) रेणुवहुला-रेणुः= वालुका, सा वहुला=प्रचुरा यस्यां सा-वालुकाभूयिष्ठा(पंकवहुला) पङ्कवहुला पङ्कः=कर्दमो बहुलो यस्यां सा प्रचुरकर्दमयुक्ता (पणयवहुला) पनकवहुला-पनकः=प्रतलकर्दमो वहुलो यस्यां सा प्रचूरप्रतलकर्दमयुक्ता, (चलणिवहुला) चलनीवहुला-चलनी-चरणप्रमाणः कर्दमः सा वहुला यस्यां सा तथा-चरणप्रमाणकर्दमेन प्रचुरतया युक्ता, अतएव(वहूणं) वहूनां(धरणिगोयराणं) धरणिगोचराणां पृथ्वीस्थितानां(सत्ताणं)सत्त्वानां प्राणिनां(दुन्निक्कमायाविं) दुर्निष्क्रमा दुःखेन निष्क्रमो=निष्क्रमणं यस्याः सा दुरतिक्रमणीया चापि (भविस्सई) भविष्यति। गौतमस्वामी पुनः पृच्छति (तीसेण भंते! समाए) तस्यां खलु भदन्त!

छारिअभूआ तत्तकवेल्लुअभूआ तत्तसमजोइ भूआ धूलिवहुला रेणुवहुला, पणयवहुला, चलणिवहुला, बहुणं धरणिगोअराणं सत्ताण दुण्णिक्कमायावि भविस्सइ) हे गौतम! उस दुष्षम दुष्षमा काल में यह भूमि अङ्गार भूत ज्वालारहित अग्निपिण्ड जैसी, मुर्मुररूप तुषाग्नि जैसी क्षारिकभूत-गर्म २ भस्म जैसी, तप्त कटाह जैसी 'कवेल्लुअ' यह देशी शब्द हैं और कटाह अर्थका वाचक हैं तप्तसमज्योति जैसी-सम्पूर्ण देश में समान ज्वालावाली अग्नि जैसी होगी एवं प्रचुर पांशुवाली होगी, प्रचुररेणु वाली होगी प्रचुर पङ्कवाली होगी प्रचुर पनक-पतले कीचड वाली होगी, पैर जिसमें समस्त डूब जावे ऐसी प्रचुर कर्दम वाली होगी. अतएव चलने वाले मनुष्यों को इसके उपर चलने फिरने में वड़ा भारी कष्ट होगा-वे बडी मुश्किल से इस के ऊपर चलफिर सकेंगे (तीसेणं भते! समाए भरहे वासे मणुयाण केसरिए आयारभावपडोयारे

इंगालभूआ, मुम्मुरभूआ छारिअभूआ तत्तकवेल्लुअभूआ तत्तसमजोइभूआ धूलिवहुला रेणुवहुला, पंकवहुला, प   हुला, चलणि वहुला धरणि गोअराणं सत्ताण दुण्णिक्कमायावि भविस्सइ) હે ગૌતમ! તે દુષ્ષમ દુષ્ષમા કાળમાં આ ભૂમિ અંગારભૂત જ્વાલારહિત અગ્નિ પિંડ જેવી મુર્મુર રૂપ તુષાગ્નિ જેવી ક્ષારિકભૂત ગર્મ ભસ્મ જેવી, તપ્તકટાહ જેવી 'कवेल्लुअ' આ દેશી શબ્દ છે અને કટાહ અર્થવાચક છે-તપ્તસમજ્યોતિ જેવી સંપૂર્ણ દેશમાં સમાન જ્વાલા વાળી અગ્નિ જેવી થશે અને પ્રચુર પાંશુવાળી થશે પ્રચુરરેણુવાળી થશે, પ્રચુરપંકવાળી થશે. પ્રચુર પનક-પાતળા કાદવવાળી થશે, પગ જેમાં સંપૂર્ણ રૂપમાં પેસી જાય એવા પ્રચુર કાદવવાળી થશે. એથી ચાલનારા માણસોને એની ઉપર અવર-જવર કરવામાં ભારે કષ્ટ થશે તેઓ મુશ્કેલીથી એની ઉપર અવર-જવર કરી શકશે (तीसेण भंते! समाए भरहे वासे मणुयाण केरिसए आयारभावपडोयारे भविस्सइ) હે ભદન્ત! તે કાળમાં ભરત ક્ષેત્રમાં મનુ-

समायां हे भदन्त! तस्यां खलु दुष्पमदुष्पमायां समायां(भरहे वासे) भारते वर्षे(मणुयाणं) मनुजानां (केरिसए) कीदृशकः (आयारभावपडोयारे) आकारभावप्रत्यवतारो (भविस्सइ) भविष्यति ?। भगवानाह - (गोयमा !) हे गौतम ! तस्या दुष्पमदुष्पमायां समाया (मणुआ) मनुजाः (भविस्संति) भविष्यन्ति, कीदृशास्ते मनुजा भविष्यन्ति ? इत्याह-(दुरूवा) दूरूपाः दुष्टम्=अशोभनं रूपम् आकारो येषां ते तथा अशोभनाकृतिकाः (दुवण्णा) दुर्वर्णाः दुष्टो वर्णो येषां ते तथा दुष्टवर्णयुक्ताः (दुगंधा) दुर्गन्धाः= दुर्गन्धयुक्तशरीराः (दुरसा) दूरसाः=दुष्टरसयुक्ताः (दुफासा) दुस्पर्शाः=कठोरादिदुष्टस्पर्शयुक्ताः अतएव (अणिट्ठा) अनिष्टाः=अनभिलषणीयाः अनिष्टमपि किंचित् कमनीय भवतीत्यत आह -(अकंता) अकान्ताः=अकमनीयाः अकमनीयमपि किञ्चित्कारणवशात् प्रीतये भवतीत्यत आह- (अप्पिया) अप्रियाः=अप्रीतिस्थानभूताः, अप्रियत्वं च तेषां कस्मात् ? इत्याह-(असुभा) अशुभा=शुभभावरहिता अशुभा अपि केचित् आन्तरिकसंवेदनेन शुभरूपेण ज्ञायन्ते इत्यतस्तन्निषेधाय प्राह-अमनोज्ञाः मनोज्ञाः=शुभत्वेन मनोविषयीभूताः, न मनोज्ञाः-अमनोज्ञाः-मनसाऽपि शुभतयाऽप्रतीयमाना', अमनोज्ञा

भविस्सइ) हे भदन्त ! उस काल में भारत क्षेत्रमे मनुष्यो का स्वरूप कैसा होगा ? उत्तर में प्रभु कहते है-(गोयमा! मणुआ भविस्संति दुरूवा, दुव्वणा, दुगंधा, दुरसा, दुफासा, अणिट्ठा, अकंता, अप्पिआ, असुभा, अमणुण्णा, अमणामा, हीणस्सरा, दीणस्सरा, अणिट्ठस्सरा, अकंतस्सरा, अपियस्सरा, अमणामस्सरा, अमणुण्णस्सरा अणादेज्जवयणपच्चायाया णिल्लज्जा, कूडकवडकलहवंधवेरनिरया मज्जायातिक्कमप्पहाणा अकज्जणिच्चुज्जुया गुरुणिओगविणयरहियाय) हे गौतम ! उस दुष्षम दुष्षमा कालके मनुष्य अशोभन रूपवाले अशोभन आकृति वाले, दुष्ट वर्णवाले, दुष्टगन्ध वाले-दुर्गन्धयुक्त शरीरवाले दुष्टरस युक्त शरीरवाले एवं दुष्टस्पर्शयुक्त शरीरवाले होगें अत एव वे अनिष्ट अनभिलषणीय-होगे अनिष्ट होने से वे अकान्त अकमनीय होगे अकमनीय होने से वे अप्रीति के स्थानभूत होगें. क्योंकि ये शुभभावों से रहित होगें अमनोज्ञ होगें-ये शुभ हैं-इस रूप से ये मन के विषयभूत नहीं होगे अर्थात् इन्हें देखकर मन यह कभी नहींविचारेगा किये शुभ है! तथा स्मरण

હે ભગવન્ તે કાળમાં ભરત ક્ષેત્રમા માણુસોનુ સ્વરૂપ કેવુ હશે ? જવાબમા પ્રભુ કહે છે-(गोयमा ! मणुआ भविस्संति दुरूवा, दुव्वण्णा दुगंधा, दुरसा, दुफासा, अणिट्ठा, अकंता, अप्पिआ, असुभा, अमणुण्णा अमणामा, हीणस्सरा, दीणस्सरा, अणिट्ठस्सरा, अकंतस्सरा, अप्पियस्सरा, अमणामस्सरा, अमणुण्णस्सरा, अणादेज्जवयणपच्चायाया णिलज्जा, कूडकवडकलहवंधवेरनिरया मज्जायातिक्कमप्पहाणा अकज्जणिच्चुज्जुया गुरुणिओगविणयरहिया य) હે ગૌતમ ! તે દુષ્ષમાકાળના મનુષ્યો અશોભન રૂપવાળા, અશોભન આકૃતિ વાળા, દુષ્ટવર્ણવાળા, દુષ્ટગન્ધવાળા-દુર્ગન્ધયુક્ત શરીરવાળા, દુષ્ટરસયુક્તશરીરવાળા અને દુષ્ટ સ્પર્શયુક્ત શરીરવાળા થશે. એથી તેઓ અનિષ્ટ-અનભિલષણીય-થશે. અનિષ્ટ હોવાથી તેઓ અકાન્ત-અકમનીય થશે અકમનીય હોવાથી તેઓ અપ્રીતિના સ્થાન ભૂત થશે. કેમકે એઓ અશુભભાવનાઓથી રહિત થશે અમનોજ્ઞ થશે-એઓ શુભ છે-આ રૂપમાં

अपि पदार्थाः कदाचित् स्मरणावस्थायां मनोज्ञा इवाभान्ति अतएवाह-(अमणामा) अमनोऽमाः-मनसा अम्यन्ते=गम्यन्ते स्मरणावस्थायां ये ते मनोऽमाः, न मनोऽमा इत्यमनोऽमाः स्मरणावस्थायामपि मनसः प्रतिकूला इत्यर्थः, अथवा- एकार्थका एते शब्दा अतिशयानिष्टतासूचनाय। तथा-(हीणस्सरा) हीनस्वराः-हीनः स्वरो येषां ते तथा-रुग्णस्वरसदृशस्वरयुक्ताः (दीणस्सरा) दीनस्वराः दीनः स्वरो येषां ते तथा-दीन जनस्वरसदृशस्वरयुक्ताः (अणिट्ठस्सरा) अनिष्टस्वराः-अनिष्टः श्रवणारमणीयः स्वरो येषां ते तथा कर्णकटुस्वरयुक्ताः अतएव (अप्पियस्सरा) अप्रियस्वराः-अप्रियः स्वरो येषां ते तथा कर्णप्रियस्वरयुक्ताः अतएव (अमणुण्णस्सरा) अमनोज्ञस्वराः= अशोभनस्वरयुक्ताः, तथा (अमणामस्सरा) अमनोऽमस्वराः=सर्वथा मनः प्रतिकूलस्वरयुक्ताः, तथा-(अणादेज्जवयणपच्चायाया) अनादेयवचनप्रत्यायाताः-अनादेयम्=अशोभनत्वादस्पृहणीयं वचन प्रत्यायातं= जन्म च येषां ते तथा-अस्पृहणीयवचना अस्पृहणीयजन्मानश्चेत्यर्थः, तथा (णिल्लज्जा) निर्लज्जाः=लज्जारहिताः (कूडकवडकलहवहबंधवेरनिरया) कूट कपट कलहवधवन्धवैरनिरताः-कूट=कूटद्रव्यं भ्रान्तिजनकद्रव्य, कपटः=परप्रतारणाय वेषान्तरकरणं, कलहः युद्धं,

---

अवस्थामें भी ये मनके प्रतिकूल ही प्रतिभासित होंगे अथवा ये सब शब्द अतिशयरूप से अनिष्टता की ही सूचना करने के लिये पर्यायवाचीरूप से प्रयुक्त हुए हैं। तथा इनका जो स्वर होगा वह रुग्ण व्यक्ति के स्वर के जैसा होगा, दीनजनों का जैसा स्वर होता है वैसा इनका स्वर होगा, सुनने में कानों को इन का स्वर अरमणीय होगा इसलिए ये अनिष्ट स्वर वाले होंगे कर्णकटुस्वर से ये युक्तहोंगे अत एव ये अप्रिय स्वरवाले होगें. इनका स्वर मन को बिलकूल नहीं रुचेगा इसलिये ये अमनोज्ञ स्वरवाले होगें इनके स्वर की याद आनेपर भी मनग्लानि से भर जावेगा इसलिये ये अमनोऽमस्वर वाले होगे इनके वचन सुनने तककी भी इच्छा कोई नहीं करेगा. और न कोई इनके जन्मपाने की सराहना ही करेगा, ये सब लज्जाहीन होगें कूटमें-भ्रान्ति जनक द्रव्य मे, कपट में-पर को प्रनारण करने के लिये वेषान्तर कर ने में-कलह-झगडा लडाई कर

એઓ મનના વિષયભૂત થશે નહિ અર્થાત્ એમને જોઈને કોઈ પણ દિવસે આ જાતનો વિચાર નહીં થશે કે એઓ શુભ છે તેમજ સ્મરણ અવસ્થામાં પણ એઓ મનમાટે પ્રતિકૂળજ પ્રતિભાસિત થશે. અથવા એ બધા શબ્દો અતિશય રૂપમાં અનિષ્ટતાને જ સૂચિત કરવા માટે અત્રે પર્યાયવાચીના રૂપમા પ્રયુક્ત થયેલા છે. તેમજ એમનો જે સ્વર થશે તે રુગ્ણ વ્યક્તિના સ્વર જેવો થશે દીનજનોનો જેવોસ્વર હોય છે, તેવો એમનો સ્વર થશે કાનો માટે એમનો સ્વર અરમણીય થશે એટલે કે કર્ણ કટુ શબ્દ તેઓ ઉચ્ચારશે એથી એઓ અનિષ્ટ સ્વરવાળા થશે. કર્ણ કટુ સ્વરથી એ યુક્ત થશે,એથી એઓ અપ્રિય-સ્વરવાળા થશે. એમનો સ્વર મનને બિલકુલ ગમશે નહિ તેથી એઓ અમનોજ્ઞ સ્વરવાળા થશે એમના સ્વરની સ્મૃતિ થતાં જ મન ગ્લાનિ યુક્ત થઈ જશે એથી એઓ અમનોઽમ સ્વરવાળા થશે એમના વચનને સાંભળવાની પણ કોઈ ઇચ્છા કરશે નહિ, અને એમના જન્મ ને લઈને પણ કોઈ સરાહના કરશે નહિ એઓ સર્વે નિર્લજ્જ થશે કૂટમા-ભ્રાન્તિ

वधः चपेटादिभिस्ताडनं, बन्धः=रज्जुभिर्नियमनम्, वैर=शत्रुता, एषां द्वन्द्वः, तत्र निरताः =संलग्नाः, तथा (मज्जायातिक्कमप्पहाणा) मर्यादाऽतिक्रमप्रधानाः-मर्यादा-व्यवस्था, तस्या अतिक्रमे-उल्लङ्घने प्रधानाः-प्रमुखाः (अकज्जणिच्चुज्जुया) अकार्यनित्योद्युक्ताः-अकार्ये-अकर्त्तव्ये कर्मणि नित्य सर्वदा उद्युक्ताः-सलग्नाः, तथा (गुरुणिओगविणयरहिया) गुरुनियोगविनयरहिताः गुरूणां-मातापित्रादिकाना यो नियोगः-नियोजनं सयोजन,तत्र यो विनयः विनीततातन्नियोगस्वीकाररूपा तेन रहिताः-मातापित्रादि गुरुजनाज्ञोल्लङ्घका इत्यर्थः (य) च-पुनः (विकलरूवा) विकलरूपाः-विकलम्-असपूर्णं रूपम्-आकारो येपां ते तथा नेत्राद्यङ्गवैकल्येन असम्पूर्णाङ्गोपाङ्गाः, तथा (परूढणहकेसमसुरोमा) प्ररूढनखकेश-श्मश्रुरोमाणः-प्ररूढानि संस्काराभावात् प्रकृष्टतया वृद्धि गतानि नखकेशश्मश्रुरोमाणि येषां ते तथा (काला) कालाः कृष्णवर्णाः कृतान्तवत् क्रूरा वा (खरफरुससामवण्णा) खरपरुष-श्यामवर्णाः-खरपरुषाः-प्रकृष्टकठोरस्पर्शाश्च ते श्यामवर्णा -श्यामवर्णवन्तश्च ये ते तथा-स्पर्शतः सातिशयकठोरा वर्णतश्च नोलीभाण्डे निक्षिप्तोत्क्षिप्तवस्त्रवत् नीला इत्यर्थः. तथा

ने में, वध चपेटा आदि द्वारा ताडना-करनेमें बन्ध में-रज्जु आदि द्वारा दूसरों को बाधने मे, वैर में शत्रुता करने मे, ये सलग्न रहेगे -ऐसे कार्यों में ये विशेषरूप से रत रहा करेंगे। मर्यादा-व्यवस्था-के अतिक्रमण करने में ये कटिबद्ध रहेंगे । एव माता पिता आदिरूप गुरुजनो की विनयादि क्रिया करना उनको आज्ञा मानना आदि बातो को ये परवाह तक भी नहीं करेगे. (विकलरूवा) इनके अङ्गोपाङ्ग पूर्ण नहीं होगे किसीन किसी अङ्ग उपाङ्ग से ये हीन रहेंगे तथा (परूढणहकेसमंसुरोमा) इनके नख बडे रहेगे, इनके मस्तक के बाल सस्कार रहित होने से बडे रहेगें. दाढ़ी के बाल और मूछो के बाल भी आवश्यकता से अधिक वृद्धिगत होगे (काला खरफरूससामवण्णा, फुट्टसिरा, कपिलपलियकेसा, बहुण्हारुणि सपिणद्ध दुद सणिज्जरूवा सकुडिअवलितरंगपरिवेढिअंगमंगा जरा परिणयव्व थेरगणरा पविरलपविसइ अ दंतसेढो, उब्भडघडमुहा) वर्णमें बिलकुल काले होगें, अथवा कृतान्त की तरह क्रूर होंगे इनके शरीर का स्पर्श बहुत अधिक

જનક દ્રવ્યમાં, કપટમા-પરને પ્રતારણુ કરવામાટે વેષાન્તર કરવામા, કલહ-કલહ-કંકાસ કરવામાં, વધ ચપેટા આદિ દ્વારા તાડના કરવામા બધમાં રજ્જુ આદિ દ્વારા બીજાઓને બાધવામાં, વૈરમાં શત્રુતા કરવામાં એઓ સલગ્ન રહેશે એવા કાર્યો મા તેઓ વિશેષ રૂપથી રત રહેશે. મર્યાદા-વ્યવસ્થા-કે અતિક્રમણુ કરવામા એઓ કટિબદ્ધ રહેશે તેમજ માતા-પિતા વગેરે ગુરુજનોની વિનયાદિ ક્રિયા કરવામા , તેમની આજ્ઞા માનવી વગેરે વાતોની એઓ પરવા કરશે નહીં (विकलरूवा) એમના અગોપાગો પૂર્ણ થશે નહિ કોઈને કોઇ અંગ ઉપાગથી એઓ હીન રહેશે તેમજ (परूढणहकेसमंसुरोमा) એમના માથાના વાળ સસ્કાર રહિત હોવાથી મોટા રહેશે દાઢી અને મૂછોના વાળ પણ આવશ્યકતા કરતાં વધારે મોટા રહેશે (काला खरफरुससामवण्णा, फुट्टसिरा, कपिलपलियकेसा बहुण्हारुणि संपिणद्धदुर्दसणिज्जरूवा संकडिअवलितरंगपरिवेढिअंगमंगा जरापरिणयव्वथेरगणरा पविरलपविसइ अ दंतसेढी, उब्भडघडमुहा) એઓ વર્ણમા સાવ કાળા થશે, અથવા કૃતાન્તની

(फुट्टसिरा) स्फुटितशिरसः स्फुटितानि-रेखावत्त्वात् स्फुटितानीव शिरांसि-मस्तकानि-येषां ते तथा-रेखायुक्त शिरस इत्यर्थः, तथा (कविलपलिअकेसा) कपिलपलितकेशाः कपिलाः-कपिलवर्णाः धूम्रवर्णाः पलिताः-श्वेतवर्णाश्च केशा येषा ते तथा धूम्रवर्णश्वेतवर्णकेशधारिणः (बहुण्हारुणिसंपिणद्ध दुद्दमणिज्जरूवा) बहु स्नायु-निसंपिनद्ध दुर्दर्शनीयरूपा बहुभिः-बहुसख्यकाभि स्नायुभिः-अङ्गप्रत्यङ्गन्धिबन्धनरूपाभिः वस्नसाभिः निसंपिनद्धाः-अतीव संनिबद्धाः, अतएव दुर्दर्शनीयरूपाः दुर्दर्शनीयं रूप येषा ते तथा-अशोभनाकृतिकाः, ततः पदद्वयस्य कर्मधारयः. तथा (संकुडिअवलीतरंगपरिवेढियंगमगा) संकुटितवलीतरङ्गपरिवेष्टिताङ्गाङ्गाः-वल्य रेखात्मकास्त्वग्विकारास्तासां ये तरङ्गा=परम्पराः तैः परिवेष्टितानि-व्याप्तानि अङ्गानि-अवयवा यस्मिस्तद् वलीतरङ्गपरिवेष्टिताङ्गम्, सकुटितं-संकोचमुपगत तथाविधमङ्ग येषा ते तथा रेखायुक्तसंकुचितशरीरा इत्यर्थः, अतएव (जरापरिणयव्व थेरगणरा) जरापरिणता इव स्थविरकनरा -वार्धक्यमुपगता वृद्धनरा इव प्रतीयमानाः वृद्धमादृश्यमेव प्रकटयति (पविरलपरिसडियदससेढी) प्रविरल-परिशटित दन्तश्रेणयः प्रविरलाः-पृथक् पृथक् स्थिता परिशाटिताः-परिशाटमुपगता दन्तश्रेणिः दन्तपक्ति येषा ते तथा- सान्तरालपरिपतितदन्तश्रेणियुक्ता इत्यर्थः, अतएव (उब्भडघटमुहा) उद्भटघटमुखाः-उद्भट-विकट घटमुखमिव मुखं येषां ते तथा अल्पदन्तवत्त्वेन घटमुखतुल्यमुखयुक्ताः, तथा-(विसमणयणवक्कणासा) विषमनय, नवक्रनासाः विषमे-अतुल्ये नयने-नेत्रे वक्रा-कुटिला नासा - नासिका च येषा ते तथा

कठोर होगा तथा नीलो भाण्ड में बार२ डालने से जैसा वस्त्र में नील रग गहरा जम जाता है वैसा ही गहरा वह श्यामवर्ण-नील रग- इनके शरीर का होगा इनके मस्तक रेखाओ से युक्त होंगे इनके मस्तक के जो केश होंगे वे कपिल वर्णवाले-धूमके जैसे वर्णवाले और सफेद रग के होंगे इनकी आकृति अनेक स्नायु जाल से घिरे हुए रहने के कारण दुर्दर्शनीय रहेगी इनका अङ्ग-रेखात्मक बलियो की परम्परा से-झुर्रियों से व्याप्त रहेगा सकोच युक्त होगा अतएव ये ऐसे देखने पर प्रतीत होंगे कि मानो वृद्धावस्था से आलिङ्गितवृद्धजन हो है इनकी दन्त पङ्क्ति विरल होगी और वह भी सडो हुइ होगी-या परिपतित होगी. इनका मुख इससे ऐसा लगेगा कि मानों यह घडे का हि विकृत मुख है. (विसमणयणवक्कणासा) इनके दोनो नेत्र बराबर नही होंगे-अतुल्य होंगे और नाक इनकी कुटिल होगी(वकवली विगयमेपणमुहा) वली विकार वाला होने से एवं-

---

જેમ-ક્રૂર થશે એમના શરીરનો સ્પર્શ એકદમ વધારે કઠોર થશે તેમને નીલીભાંડમાં વાર વાર ઝબોળવાથી જેમ વસ્ત્રમા નીલરંગ ઘેરો જામી જાય છે તેવો જ ઘેરો શ્યામવર્ણ નીલ-રંગ-એમના શરીરનો થશે એમના મસ્તકો રેખાઓથી યુક્ત થશે, એમના મસ્તકના વાળ કપિલવર્ણવાળા ધુમાડાના જેવાવર્ણવાળા અને સફેદ રંગવાળા થશે એમની આકૃતિ અનેક સ્નાયુજાલ વેષ્ટિત હોવાથી દુર્દર્શનીયરહેશે. એમનુ અંગ રેખાત્મક કરચલીઓથી વ્યાપ્ત રહેશે, સંકોચ યુક્ત થશે એથી જોવામા એવા લાગશે જે કે જાણે વૃદ્ધાવસ્થાથી આલિંગિત થયેલ વૃદ્ધજન જ છે એમની દંતપંક્તિ વિરલ થશે અને તે પણ સડી ગયેલી હશે અથવા પરિપતિત થશે એમનુ મુખ એનાથી એવુ લાગશે કે જાણે તે ઘડાનુ જ વિકૃત મુખ છે. (विसमणयणवंकणासा) એમના બન્ને નેત્રો બરાબર નહી હશે અતુલ્ય હશે અને

विषमनेत्रकुटिलनासिका युक्ता इत्यर्थः, तथा (वक्कवलीविगयभेसणमुहा) वक्रवली विकृत-भीषणमुखाः-वक्र-कुटिलं वलीविकृतं-वलीविकारयुक्तम् अतएव भीषण भयानकं मुखं येषा ते तथा-कुटिलत्वेन रेखा विकारोपगतत्वेन च भयानकमुखयुक्ताः, (ददुकिटिभ-सिब्भ फुडिअफरुसच्छवी) दद्रु-किटिभ-सिध्म-स्फुटित-परुष-च्छवयः दद्रु किटिभसिध्मानि कुष्ठभेदाः, तैः स्फुटिता परुषा कठोरा च छविः शरीरचर्म-येषां ते तथा-दद्रुकिटिभसिध्मेति रोगत्रयजनित स्फुटितकठोरशरीरचर्मधारिण इत्यर्थः, अतएव(चित्तलंगमंगा)चित्रलाङ्गाङ्गाः-चित्रलानि कर्बुराणि अङ्गानि अवयवा यस्मिंस्तादृशम् अङ्गं शरीरं येषा ते तथा-कर्बुरवर्णावयवयुक्तशरीरा इत्यर्थः, तथा (कच्छूखसराभिभूया) कच्छूखसराभिभूताः-कच्छूः पामा, खसरः कण्डुरोगविशेषः, ताभ्याम् अभिभूता व्याप्ताः, अतएव (खर-तिक्खणक्ख-कंडूइय विकय-तणू)खरतीक्ष्णनखकण्डूयितविकृततनवः-खरा कर्कशाः तीक्ष्णा निशिताः ये नखास्तैर्यत् कण्डूयितं कण्डूयन तेन विकृता विकारमुपगता सव्रणा तनु शरीरं येषां त तथाभूताः कर्कशनिशितनखकण्डूयनजनितव्रणयुक्तशरीरा इत्यर्थः तथा-(टोलगतिविसम-संधिबंधणा)टोलगतिविषमसन्धिबन्धनाः-टोलाः=जन्तुविशेषाः, देशीयोऽय शब्दः, तेषां गतिरिव गतिर्येषां ते तथा उष्ट्रादिजन्तुगतिसदृशगतियुक्ताः, तथा-विषमाणि=वैषम्यमुपगतानि असमानि सन्धिबन्धनानि=सन्धिरूपाणि बन्धनानि येषां ते तथा, पदद्वयस्य कर्मधारयः तथा-(उक्कुडुअट्ठिअविभत्तदुब्बलकुसंघयणकुप्पमाणकुसंठिआ) उत्कुटुकास्थिकविभक्तदुर्बलकुसंहननकुप्रमाणकुसंस्थिताः-उत्कुटुकानि यथास्थान स्थितिरहितानि यानि अस्थि-

कुटिल होने से इन का मुख देखने में भयङ्कर होगा (ददुकिटिभसिब्भफुडिअ परुसच्छवी) इनके शरीर का चमडा दाद, किटिभ-खाज, सिध्म-सेहुआ इन चर्मविकारो से भरा हुआ होगा अतएव वह बहुत ही अधिक कठोर होगा, और इसी कारण उसके शरीर का हरएक अवयव चित्रल-कर्बुर होगा (कच्छू खसराभिभूया)कच्छु पामा और खसर कण्डुरोग से इनका शरीर व्याप्त रहेगें अत एव (खर-तिक्खणक्ख-कडूइय-विकय-तणू)खर-कर्कश एव तीक्ष्ण नखो द्वारा खुजाया गया उनका शरीर विकृत-बना हुआ होगा और जगह २ उसमें घाव होंगे(टोल गति-विसम संधिबंधणा) इन की चाल उष्ट्रादि की चाल जैसी-होगी सन्धिबंधन इनके विषम होगे (उक्कुडु अट्ठिअविभत्त दुब्बल कुसंघयणकुप्पमाणकुसंठिया) इन के शरीर-की अस्थियां उत्कुटुक-यथास्थान की स्थिति से

એમનુ નાક કુટિલ હશે (वक्कवलीविगयभेसणमुहा) એમનુ મુખ કરચલીઓથી વિકૃત તેમજ કુટિલ હોવાથી જોવામા ભયંકર લાગશે (ददुकिटिभसिब्भफुडिअपरुसच्छवी) એમના શરીરનુ ચામડુ, દદ્રુ, કિટિભ-ખાજ, સિધ્મ વિગેરે વિકારોથી વ્યાપ્ત થશે, એથી તે ઘણુ જ કઠોર હશે અને એથીજ તે શરીરનો દરેકે દરેક અવયવ ચિત્રલ-કર્બુર-હશે, (कच्छूखसराभिभूया) કચ્છૂ પામા અને ખસર-કંડુરોગથી વ્યાપ્ત રહેશે એથી (खर-तिक्ख-णक्खकडूइय-विकय-तणू) ખર-કર્કશ અને તીક્ષ્ણ નખો વડે ખજવાળેલુ એમનુ શરીર વિકૃત થઈ ગયેલુ હશે અને ઠેક ઠેકાણે તેમા ઘા હશે (टोलगतिविसमसंधिबंधणा) એમની ચાલ ઉષ્ટ્રાદિકની જેવી થશે એમના સંધિબંધન વિષમ હશે (उक्कुडु-अट्ठिअविभत्तदुब्बलकुसंघयणकुप्पमाणकुसंठिया) એમના શરીરની અસ્થિઓ ઉત્કુટુક-યથાસ્થાનની સ્થિતિથી રહિત હશે, અને વિભક્તપરસ્પરમા સંબંધથી રહિત થશે એઓ

कानि कीकसानि 'हड्डो' ति प्रसिद्धानि, तानि विभक्तानि परस्परमसश्लेषेण स्थितानि येषां ते तथा, पुनः-दुर्बला =बलरहिताः, कुसहननाः=कुत्सितसहननाः सेवार्त्तसंहनन-युक्ता इत्यर्थः, कुप्रमाणा कुत्सित-हीन प्रमाण येषां ते तथा हीनप्रमाणयुक्ताः कुसं-स्थिता कुत्सिताकारयुक्ताः, एषां पदानां कर्मधारय. अतएव (कुरूवा) कुरूपाः कुत्सि-तरूपयुक्ताः, तथा-(कुट्ठाणासण -कुसेज्जकुभोइणो) कुस्थानासनकुशय्या कुभोजिनः-कुस्थाने=कुत्सितस्थाने आसनम्=उपवेशन येषां ते कुस्थानासना, कुत्सिता शय्या येषां ते कुशय्याः, कुत्सित भुञ्जते ये ते कुभोजिनः=कुत्सितान्नभक्षणशीलाः, एषां, पदानां कर्मधारयः, तथा (असुइणो) अशुचय =शुद्धिरहिताः, 'अश्रुतयः' इतिच्छायापक्षे शास्त्रज्ञानवर्जिता इत्यर्थः (अणेगवाहिपीलिअंगमगा) अनेकव्याधिपीडिताङ्गाङ्गाः अनेक व्याधिभि =बहुविधैरोगैः पीडितानि=व्यथामुपगतानि अङ्गानि=अवयवा यस्मिंस्तत्तादृग-मङ्गं=शरीरं येषां ते तथा-विविधव्याधिपरिपीडितशरीर इत्यर्थः । तथा (खलतविब्भ-लगई) स्खलद् विह्वलगतयः-स्खलन्ती=सचलन्तो विह्वला=विकला अशक्ता च गतिर्येषां ते तथा मदोन्मत्तवद् गमनशीला इत्यर्थः, तथा (णिरुच्छाहा) निरुत्साहाः=उत्साहरहिताः (सत्तपरिवज्जिया) सत्त्वपरिवर्जिताः=आत्मबलवर्जिताः अतएव (विगयचेट्ठा) विगतचेष्टाः विगताः चेष्टा येषां ते तथा चेष्टा रहिता इत्यर्थः, तथा-(नट्ठतेआ) नष्टतेजसः-नष्टानि

रहित होगी, और विभक्त–परस्पर में सश्लेष से रहित -होगी ये सब के सब दुर्बल बलरहित, कुसहनन कुत्सित सहननवाले-सेवार्त्त सहननवाले और कुप्रमाण-हीन प्रमाणवाले होगे तथा कुस-स्थित–कुत्सित आकारवाले होगें अतएव ये कुरूप–कुत्सितरूप युक्तहोंगे तथा ये(कुट्ठाणासण-कुसेज्जभोइणो) खोटी गन्दी जगह मे उठेगे और बैठेगे इनका विस्तर–या शय्या कुत्सित होगी तथा ये कुत्सित अन्न भोजो होगे (असुइणो) शुद्धिसे ये रहित होगे या शास्त्र ज्ञान से ये रहित होगें(अणेगवाहि पीलीअगमगा) इनके शरीरका प्रत्येक अवयव अनेक व्याधियो रोगो से ग्रसित होगा (खलंत विब्भल गई) मदोन्मत्त पुरुष का गतीकी तरह इनकी गतो होगी अर्थात् मदोन्मत्त की गति लड़खड़ातो होती है ऐसी ही इनकी गति होगी (णिरुच्छाहा) इनमे किसी भी प्रकार का उत्साह नहीं–होगा। (सत्तपरि वज्जिया) सत्त्व–आत्मबल से ये रहित होगे (विगयचेट्ठा) चेष्टा इनकी

સર્વે દુર્બલબલરહિત, કુસહનન કુત્સિત સહનનવાળા–સેવાર્ત્ત સંહનનવાળા અને કુપ્રમાણ-હીન પ્રમાણવાળા થશે તથા કુસંસ્થિત–કુત્સિત આકારવાળા થશે એથી એઓ કુરૂપ–કદ્રૂપા કુત્સિતરૂપયુક્ત થશે તેમજ એઓ (कुट्ठाणासणकुसेज्जभोइणो) ખરાબ–ગંદી જગ્યામાં ઉઠશે-બેસશે એમની શય્યા કુત્સિતહશે (असुइणो) શુદ્ધિથી એઓ રહિત હશે અથવા શાસ્ત્ર-જ્ઞાનથી એઓ રહિત હશે (अणेगवाहिपीलिअंगमंगा) એમના શરીરનો દરેકે દરેક અવયવ અનેકવિધ વ્યાધિઓ–રોગોથી ગ્રસિત હશે. (खलंतविब्भलगई) મદોન્મત્ત પુરુષની ગતિની જેમ એમની ગતિ હશે એટલે કે મદોન્મત્તની ગતિ લથડતી હોય છે એવી જ એમની ગતિ હશે (णिरुच्छाहा) એમનામાં કોઈ પણ જાતનો ઉત્સાહ નહિ હશે (सत्तपरिवज्जिया) સત્વ-આત્મ બળથી એઓ રહિત હશે (विगय चेट्ठा) એમની ચેષ્ટા નષ્ટ થઈ જશે અર્થાત્ એઓ કોઈ

तेजांसि येषां ते तथा-निष्प्रभा इत्यर्थः, तथा (अभिक्खणं) अभीक्ष्णं=सतत (सीउण्ह खर-फरुस-वाय-विज्झडिअ-मलिण-पंसु-रओ-गुंडियंगमंगा) शीतोष्ण खर-परुष-वात-मिश्रित-मलिन-पांशु-रजोऽवगुण्ठिताङ्गाङ्गाः शीताः=शीतस्पर्शाः, उष्णाः=उष्णस्पर्शाः, खराः, तीक्ष्णाः, परुषाः,=कठोरा ये वाताः, वायवस्तैः मिश्रितानि=व्याप्तानि, 'विज्झडिय' इति मिश्रितार्थे देशी शब्दः, अतएव मलिनानि मालिन्यमुपगतानि, तथा-पांसुरजोऽवगुण्ठितानि पांसवो=धूलयस्तेषां यानि रजांसि=सूक्ष्मकणास्तैरवगुण्ठितानि अङ्गानि अवयवा यस्मिंस्तादृशमङ्ग शरीरं येषां ते तथा-शीतोष्णखरपरुषव्याप्तत्वेन मलिना धूलिसूक्ष्मांशसंवलिशरीराश्चेत्यर्थः, तथा-(बहुकोहमाणमायालोभा)बहुक्रोधमानमायालोभा-बहवः क्रोधमानमायालोभा येषां ते तथा-प्रचुरक्रोधमानमायालोभयुक्ताः(बहुमोहा) बहुमोहाः प्रचुरमोहयुक्ताः, (असुभदुःखभागी) अशुभदुःखभागिनः-नास्ति शुभं शुभकर्म येषां ते अशुभाः शुभकर्मवर्जिताः, अतएव दुःखभागिनः- दुःखभाजः, पदद्वयस्य कर्मधारयः, तथा-(ओसण्णं) बाहुल्येन (धम्मसण्णसम्मत्तपरिब्भट्ठा) धर्मसञ्ज्ञासम्यक्त्वपरिभ्रष्टाः धर्मसंज्ञा धर्मश्रद्धा सम्यक्त्वं जिनमताभिरुचिस्ताभ्यां परिभ्रष्टाः च्युताः, बाहुल्यग्रहणेन कदाचिदेते सम्यग्दृष्टयो अपि भवन्तीति सूचितम्, तथा-(उक्कोसेणं) उत्कर्षेण (रयणिप्पमाणमे-

---

नष्ट हो जावेगी अर्थात् ये किसी भी प्रकार को चेष्टा वाले नहीं होगे चेष्टा से रहित ही होगा (नट्ठतेआ) इनका शरीर फीका कान्ति रहित ही होगा, (अभिक्खणं सीउण्हखरफरुसवायविज्झडिम मलिणपसुरओगुंडियगमंगा) इनका शरीर निरन्तर शीतस्पर्श वाली उष्णस्पर्श वाली, तीक्ष्ण, कठोर,वायु से व्याप्त रहेगा अत एव वह मलिनता युक्त होगा और धूलि के छोटे छोटे कणों से वह अवगुण्ठित रहेगा (बहु कोहमाणमायालोभा) इनके क्रोध,मान, माया और लोभ ये कषाये प्रचुर मात्रामें रहेगी (बहुमोहा) मोह ममता-इनमें बहुत अधिक होगी (असुभदुक्खभागी) शुभ कर्मों से ये रहित होगें इसलिये दु खों के ही ये पात्र होगें, तथा-(ओसण्ण धम्मसण्ण सम्मत्तपरिब्भट्ठा) ये प्राय.कर धर्मश्रद्धा और सम्यक्त्व से परिभ्रष्ट होगे यहा जो प्राय शब्द प्रयुक्त हुआ है उस से यह प्रगट किया गया है कि कदाचित् ये सम्यग्दृष्टि भी होगे। तथा-(उक्कोसेणं रयणिप्पमाणमेत्ता)

પણુ જાતની ચેષ્ટાવાળા થશે નહીં-ચેષ્ટારહિત થશે (નટ્ઠતેઆ) એમનુ શરીર ફીકુ-કાંતિ રહિત હશે (अभिक्खणं सीउण्हखरफरुसवायविज्झडिअमलिणपंसुरओगुंडियगमंगा) એમનુ શરીર નિરંતર શીતસ્પર્શવાળા, ઉષ્ણસ્પર્શ વાળા, તીક્ષ્ણ, કઠોર વાયુથી વ્યાપ્ત રહેશે, એથી તે મલિનતા યુક્ત હશે અને ધૂલિના નાના-નાના કણે। થી તે અવગુ ઠિત રહેશે (बहु कोहमाणमायालोभा) એમને ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એ કષાયે। પ્રચુર માત્રામાં રહેશે. (बहु मोहा) મોહ મમતા-એમનામા બહુ જ વધારે પ્રમાણમા થશે, (असुभदुक्खभागी) શુભકર્મોથી એએ। રહિત હશે એથી એએ। દુ ખભાગી થશે તથા (ओसण्णं-धम्मसण्णसम्मत्तपरिब्भट्ठा) એએ। પ્રાય ધર્મ, શ્રદ્ધા અને સમ્યક્ત્વથી પરિભ્રષ્ટ હશે અહીં જે પ્રાય શબ્દવાચી 'ओसण्ण' શબ્દ પ્રયુક્ત થયેલ છે તેનાથી આ વાત પ્રકટ કરવામા આવી છે કે કદાચિત એએ। સમ્યગ્દૃષ્ટિ સમ્પન્ન પણુ થશે તથા (उक्कोसेणं रयणिप्पमाण-

कानि कीकसानि 'हड्डो' ति प्रसिद्धानि, तानि विभक्तानि परस्परमसश्लेषेण स्थितानि येषां ते तथा, पुनः-दुर्बला =बलरहिताः, कुसंहननाः=कुत्सितसंहननाः सेवार्त्तसंहनन-युक्ता इत्यर्थः, कुप्रमाणा कुत्सित-हीन प्रमाणं येषां ते तथा हीनप्रमाणयुक्ताः कुसं-स्थिता कुत्सिताकारयुक्ताः, एषां पदानां कर्मधारयः. अतएव (कुरूवा) कुरूपाः कुत्सि-तरूपयुक्ताः, तथा-(कुट्ठाणासण-कुसेज्जकुभोइणो) कुस्थानासनकुशय्या कुभोजिनः-कुस्थाने=कुत्सितस्थाने आसनम्=उपवेशनं येषां ते कुस्थानासना, कुत्सिता शय्या येषां ते कुशय्याः, कुत्सितं भुञ्जते ये ते कुभोजिनः=कुत्सितान्नभक्षणशीलाः, एषां, पदानां कर्मधारयः, तथा (असुइणो) अशुचयः=शुद्धिरहिताः, 'अश्रुतयः' इतिच्छायापक्षे शास्त्रज्ञानवर्जिता इत्यर्थः (अणेगवाहिपीलिअंगमगा) अनेकव्याधिपीडिताङ्गाङ्गाः अनेक व्याधिभिः=बहुविधैरोगैः पीडितानि=व्यथामुपगतानि अङ्गानि=अवयवा यस्मिंस्तत्तादृश-मङ्गं=शरीरं येषां ते तथा-विविधव्याधिपरिपीडितशरीरा इत्यर्थः। तथा (खलतविब्भ-लगई) स्खलद् विह्वलगतयः-स्खलन्ती=सचलन्ती विह्वला=विकलवा अशक्ता च गतिर्येषां ते तथा मदोन्मत्तवद् गमनशीला इत्यर्थः, तथा (णिरुच्छाहा) निरुत्साहाः=उत्साहरहिताः (सत्तपरिवज्जिया) सत्त्वपरिवर्जिताः=आत्मबलवर्जिताः अतएव (विगयचेट्ठा) विगतचेष्टाः विगताः चेष्टा येषां ते तथा चेष्टा रहिता इत्यर्थः, तथा-(नट्ठतेआ) नष्टतेजसः-नष्टानि

रहित होंगी, और विभक्त-परस्पर में सश्लेष से रहित-होगी ये सब के सब दुर्बल बलरहित, कुसंहनन कुत्सित सहननवाले-सेवार्त्त सहननवाले और कुप्रमाण-हीन प्रमाणवाले होगे तथा कुस-स्थित-कुत्सित आकारवाले होगे अतएव ये कुरूप-कुत्सितरूप युक्तहोंगे तथा ये(कुट्ठाणासण-कुसेज्जभोइणो) खोटी गन्दी जगह में उठेगे और बैठेगे इनका बिस्तर-या शय्या कुत्सित होगी तथा ये कुत्सित अन्न भोजी होगे (असुइणो) शुद्धिसे ये रहित होगे या शास्त्र ज्ञान से ये रहित होगें(अणेगवाहि पीलीअगमगा) इनके शरीरका प्रत्येक अवयव अनेक व्याधियो रोगो से ग्रसित होगा (खलंत विब्भल गई) मदोन्मत्त पुरुष की गतीकी तरह इनकी गती होगी अर्थात् मदोन्मत्त की गति लड़खडाती होती है ऐसी ही इनकी गति होगी (णिरुच्छाहा) इनमे किसी भी प्रकार का उत्साह नहीं-होगा (सत्तपरिवज्जिया) सत्त्व-आत्मबल से ये रहित होगे (विगयचेट्ठा) चेष्टा इनकी

સર્વે દુર્બલબલરહિત, કુસંહનન કુત્સિત સંહનનવાળા-સેવાર્ત્ત સંહનનવાળા અને કુપ્રમાણ-હીન પ્રમાણવાળા થશે તથા કુસંસ્થિત-કુત્સિત આકારવાળા થશે એથી એઓ કુરૂપ-કદ્રૂપા કુત્સિતરૂપયુક્ત થશે તેમજ એઓ (कुट्ठाणासणकुसेज्जभोइणो) ખરાબ-ગંદી જગ્યામાં ઉઠશે-બેસશે એમની શય્યા કુત્સિતહશે (असुइणो) શુદ્ધિથી એઓ રહિત હશે અથવા શાસ્ત્ર-જ્ઞાનથી એઓ રહિત હશે (अणेगवाहिपीलिअंगमंगा) એમના શરીરનો દરેકે દરેક અવયવ અનેકવિધ વ્યાધિઓ-રોગોથી ગ્રસિત હશે, (खलंतविब्भलगई) મદોન્મત્ત પુરુષની ગતિની જેમ એમની ગતિ હશે એટલે કે મદોન્મત્તની ગતિ લથડતી હોય છે એવી જ એમની ગતિ હશે (णिरुच्छाहा) એમનામાં કોઈ પણ જાતનો ઉત્સાહ નહિ હશે (सत्तपरिवज्जिया) સત્વ-આત્મ બળથી એઓ રહિત હશે (विगय चेट्ठा) એમની ચેષ્ટા નષ્ટ થઈ જશે અર્થાત્ એઓ કોઈ

तेजांसि येषां ते तथा-निष्प्रभा इत्यर्थः, तथा (अभिक्खणं) अभीक्ष्णं=सतत (सीउण्ह खर -फरुस-वाय-विज्झडिअ-मलिण-पंसु-रओ-गुंडियंगमंगा) शीतोष्ण खर-परुष-वात-मिश्रित-मलिन-पांशु-रजोऽवगुण्ठिताङ्गाङ्गाः शीताः=शीतस्पर्शाः, उष्णाः=उष्णस्पर्शाः, खराः, तीक्ष्णाः, परुषाः,=कठोरा ये वाताः, वायवस्तैः मिश्रितानि=व्याप्तानि, 'विज्झडिय' इति मिश्रितार्थे देशी शब्दः, अतएव मलिनानि मालिन्यमुपगतानि, तथा-पांसुरजोऽवगुण्ठितानि पांसवो=धूलयस्तेषां यानि रजांसि=सूक्ष्मकणास्तैरवगुण्ठितानि अङ्गानि अवयवा यस्मिंस्तादृशमङ्ग शरीरं येषां ते तथा-शीतोष्णखरपरुषव्याप्तत्वेन मलिना धूलिसूक्ष्मांशसंवलिशरीराश्चेत्यर्थः, तथा-(बहुकोहमाणमायालोभा)बहुक्रोधमानमायालोभा-बहवः क्रोधमानमायालोभा येषां ते तथा-प्रचुरक्रोधमानमायालोभयुक्ताः(बहुमोहा) बहुमोहाः प्रचुरमोहयुक्ताः, (असुभदुःखभागी) अशुभदुःखभागिनः-नास्ति शुभं शुभकर्म येषां ते अशुभाः शुभकर्मवर्जिताः, अतएव दुःखभागिनः- दुःखभाजः, पदद्वयस्य कर्मधारयः, तथा-(ओसण्णं) बाहुल्येन (धम्मसण्णसम्मत्तपरिब्भट्ठा) धर्मसञ्ज्ञासम्यक्त्वपरिभ्रष्टाः धर्मसंज्ञा धर्मश्रद्धा सम्यक्त्वं जिनमताभिरुचिस्ताभ्यां परिभ्रष्टाः च्युताः, बाहुल्यग्रहणेन कदाचिदेते सम्यग्दृष्टयो अपि भवन्तीति सूचितम्, तथा-(उक्कोसेणं) उत्कर्षेण (रयणिप्पमाणमे-

नष्ट हो जावेगी अर्थात् ये किसी भी प्रकार की चेष्टा वाले नहीं होंगे चेष्टा से रहित ही होगा (नट्ठ तेआ) इनका शरीर फीका कान्ति रहित ही होगा, (अभिक्खणं सीउण्हखरफरुसवायविज्झडिय मलिणपंसुरओगुडियगमंगा) इनका शरीर निरन्तर शीतस्पर्श वाली उष्णस्पर्श वाली, तीक्ष्ण, कठोर,वायु से व्याप्त रहेगा अत एव वह मलिनता युक्त होगा और धूलि के छोटे छोटे कणों से वह अवगुण्ठित रहेगा (बहु कोहमाणमायालोभा) इनके क्रोध,मान, माया और लोभ ये कषाये प्रचुर मात्रामें रहेगी (बहुमोहा) मोह ममता—इनमें बहुत अधिक होगी (असुभदुक्खभागी) शुभ कर्मों से ये रहित होगें इसलिये दुःखों के ही ये पात्र होगें, तथा—(ओसण्ण धम्मसण्ण सम्मत्तपरिब्भट्ठा) ये प्राय कर धर्मश्रद्धा और सम्यक्त्व से परिभ्रष्ट होगे यहा जो प्राय शब्द प्रयुक्त हुआ है उस से यह प्रगट किया गया है कि कदाचित् ये सम्यग्दृष्टि भी होगे। तथा—(उक्कोसेणं रयणिप्पमाणमेत्ता)

પણ જાતની ચેષ્ટાવાળા થશે નહીં-ચેષ્ટારહિત થશે (નટ્ઠતેઆ) એમનુ શરીર ફીકુ-કાંતિ રહિત હશે (अभिक्खणं सीउण्हखरफरुसवायविज्झडिअमलिणपंसुरओगुंडियगमंगा) એમનુ શરીર નિરંતર શીતસ્પર્શવાળા, ઉષ્ણસ્પર્શ વાળા, તીક્ષ્ણ, કઠોર વાયુથી વ્યાપ્ત રહેશે, એથી તે મલિનતા યુક્ત હશે અને ધૂલિના નાના-નાના કણો થી તે અવગુંઠિત રહેશે (बहु कोहमाणमायालोभा) એમને ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એ કષાયો પ્રચુર માત્રામાં રહેશે (बहु मोहा) મોહ મમતા-એમનામા બહુ જ વધારે પ્રમાણમા થશે, (असुभदुक्खभागी) શુભકર્મોથી એઓ રહિત હશે એથી એઓ દુ ખભાગી થશે તથા (ओसण्णं-धम्मसण्णसम्मत्तपरिब्भट्ठा) એઓ પ્રાય ધર્મ, શ્રદ્ધા અને સમ્યક્ત્વથી પરિભ્રષ્ટ હશે અહી જે પ્રાય શબ્દવાચી 'ओसण्ण' શબ્દ પ્રયુક્ત થયેલ છે. તેનાથી આ વાત પ્રકટ કરવામા આવી છે કે કદાચિત એઓ સમ્યગ્દૃષ્ટિ સંપન્ન પણ થશે તથા (उक्कोसेणं रयणिप्पमाण-

चा) रत्निप्रमाणमात्राः रत्निः हस्तः-चतुर्विंशत्यङ्गुलप्रमाणस्तत्प्रमाणा मात्रा परिमाणं येषां ते तथा हस्तप्रमाणशरीरा इत्यर्थः, तथा-(सोलसवीसइवासपरमाउसो) षोडशवि-शतिवर्ष परमायुष्काः षोडशभ्यो वर्षेभ्य आरभ्य विंशति वर्षाणि यावत् उत्कृष्टायुष्काः, तथा (बहुपुत्तणत्तुपरियालपणयबहुला) बहुपुत्रनप्तृपरिवारप्रणयबहुलाः बहवः=प्रचुरा ये पुत्रा नप्तारः-पौत्रा दौहित्राश्च तद्रूपो यः परिवारस्तत्र बहलः=प्रचुरः प्रणय =स्नेहो येषां ते तेषा-पुत्रपौत्रादिरूपपरिवारे प्रचुरप्रीतिमन्त इत्यर्थः, स्वल्पेनैव कालेन यौवनोद-यात् अल्पेऽप्यायुषि ते प्रचुरपुत्रपौत्रादिसम्पन्ना भवन्तीति । एवं भूतास्ते मणुजा भवि-ष्यन्तीति । ननु तदानीं तेषां गृहाद्यभावेन ते क्व निवसन्तीत्याशङ्कामपनेतुमाह (गंगा सिंधूओ महाणईओ वेयड्ढ च पव्वयं नीसाए) गङ्गासिन्धू महानद्यौ वैताढ्यं च पर्वत निश्राय-गङ्गसिन्ध्वो महानद्यौ वैताढ्यं च पर्वत निश्राय गङ्गासिन्ध्वोर्महानद्यौ वैताढ्यस्य पर्वतस्य च निश्रां कृत्वा 'बावत्तरिं णिओगवोयं वीयमेत्ता बिलवासिणो मणुआ भवि-स्सति' द्वासप्ततिर्निगोदबीजं बीजमात्रा बिलवासिनो मनुजा भविष्यन्ति द्वासप्ततिसंख्यका बिलवासिनो=बिलेषु निवसनशीला मनुजाः=मनुष्या भविष्यन्ति, कीदृशा एते भवि ष्यन्ति ? इत्याह-निगोदबीजं-निगोदाना=भविष्यन्मनुजकुटुम्बानां बीजमिव=कारणमिव, भविष्यतां मनुजानां हेतुभूतत्वादेते निगोदबीजमित्युच्यन्ते इतिबोध्यम्, तथा चैते

इनके शरीर की ऊचाई उत्कृष्ट से २४ अगुल प्रमाण-एक हाथ की होगी (सोलसवीसइवासपरमाउ सो) इनकी उत्कृष्ट आयु १६वर्ष से लेकर २०वर्ष तक होगा (बहुपुत्तणत्तुपरियालपणयबहुला) अनेक पुत्र एव नातीरूप परिवार मे प्रचुर प्रणय-स्नेह-से ये युक्त होंगे क्यों कि थोड़े से ही काल मे ये योवनावस्थावाले होजावेगे इस कारण अल्प आयु में भी ये प्रचुर पुत्र पौत्रादिपरि वार वाले होजावेंगे यदि यहा पर कोइ ऐसी आशका करे कि उससमय में इनके गृहादि के अभाव से इनका निवास कहा पर होगा तो इस शङ्का की निवृत्ति के लिये सूत्रकार कहते है (गंगासिधूओ महाणईओ वेयड्ढ च पव्वयं नोसाए बावत्तरिं णिओगवीयं बोयमेत्ता बिलवासिणो मणुया भविस्सति) ये गगा और सिन्धु जो महानदिया है उनके एवं वैताढय पर्वत के सहारे पर रहेंगे बिलवासी मनुष्य ७२ होगे इन से फिर भविष्यत् मनुष्यों के कुटुम्बों की सृष्टि होगी

मेत्ता) એમના શરીરની ઉંચાઈ ઉત્કૃષ્ટથી ૨૪ અ ગુલ પ્રમાણ એક હાથ જેટલી હશે (सोल-सवीसइवास परमाउसो) એમની ઉત્કૃષ્ટ આયુ ૧૬ વર્ષથી માંડીને ૨૦ વર્ષ સુધી હશે (बहु पुत्तणत्तुपरियालपणयबहुला) અનેક પુત્ર અને પૌત્રરૂપ પરિવારમા પ્રચુર પ્રણય-સ્નેહથી એઓ યૌવનાવસ્થા સમ્પન્ન થઈ જશે એથી અલ્પ આયુમા પણ એઓ પ્રચુર પુત્ર પૌત્રાદિ પરિવાર વાળા થઈ જશે જો અહીં કોઈ એવી આશ કા કરે કે તે સમયમા એમને ગૃહા-દિના અભાવથી એઓ નિવાસ કયાં કરશે ? તો આ શ કાની નિવૃત્તિ માટે સૂત્રકાર કહે છે- (गंगासिंधूओ महाणईओ वेयड्ढंव पव्वयं नोसाए बावत्तरिं णियोगबीयं बीयमेत्ता विलवासिणो मणुया भविस्संति) એઓ ગંગા અને સિંધુ તેમજ વૈતાઢય પર્વતના આધારે રહેલ બિલવાસી મનુષ્યો ૭૨ હશે એમનાથી ફરી ભવિષ્યત્ મનુષ્યોના કુટુંબોની-

बीजमात्राः-बीजस्येव मात्र परिमाण येषां तथा, स्वरूपतः स्वल्पा इत्यर्थः । हे गौतम ! दुष्षमदुष्षमायां समायां 'दूरूवा' इत्यारभ्य 'विलवासिनः' इत्यन्तविशेषणपदैर्निरूपिता मनुजा भविष्यन्तीति भवद्भिर्विज्ञेयम्। पुनर्गौमतस्वामी पृच्छति-(तेणं भंते मणुआ किमाहरिस्संति?) ते खलु भदन्त ! मनुजाः किमाहरिष्यन्ति, हे भदन्तः ! दुष्षमदुष्षमासमोत्पन्ना मनुष्या किंविधमाहारं कुर्वन्ति ? इति गौतम स्वामिनःप्रश्नः । भगवानाह (गोयमा) हे गौतम ! (तेणकालेणं तस्मिन् काले दुष्पमदुष्षमालक्षणे काले (तेण समएण) तस्मिन समये दुष्षमायाः प्रान्तभागे (गगासिंधूओ महाणईओ) गङ्गासिन्धू महानद्यौ, कीदृश्यौ महानद्यौ ? (रहपहमित्तवित्थराओ) रथपथमात्रविस्तरे-रथस्य पन्था रथपथः रथगमनमार्गः, तत्परिमाणो विस्तरो विस्तारो ययोस्ते तथाविधे, (अक्खसोयपमाणमेत्त) अक्षस्रोतः प्रमाणमात्रम् अक्षः=चक्रं तस्य यत् स्रोतो-रन्ध्र तत्प्रमाणा = तत्परिमाणा मात्रा= प्रमाणम् अवगाहनाप्रमाणं यस्य तत्तथाविधं (जलं) जलं (वोज्झिहिंति) वक्षतः । गङ्गा-सिन्ध्वोर्महानद्योर्विस्तारो रथपथमात्रप्रमाणो जलावगाहप्रमाणं रथचक्रस्रोतःपरिमितं च भवतीति बोध्यम् इति भावः । (से वि य ण जले) तदपि च जलं (बहुमच्छकच्छभाइण्णे)

ये स्वरूप से स्वल्प होंगे इस तरह हे गौतम ! दुष्पमदुष्षमा काल में 'दूरूवा' पद से लेकर 'विलवासिनः' इस अन्तिम विशेषण रूप पदो तक के पदों द्वारा हमने छठवे आरे-काल के मनुष्यों का वर्णन किया अब गौतम स्वामी पुन: प्रभु से ऐसा पूछते है-(तेण ! भंते मणुआ कमाहरिस्सति) हे भदन्त ! वे छट्ठे आरे के मनुष्य कैसा आहार करेगे ? उत्तर में प्रभुकहते है (गोयमा! तेणं कालेण तेण समएणं गगा सिन्धूओं महाणईओ) हे गौतम! उसकाल में और उस समय में गगा एवं सिन्धू नाम की दो नदियां रहेगी ये नदियां (रहपहमित्तवित्थराओ) रथ के गमन मार्ग का जितना प्रमाण होता है उतने प्रमाण के विस्तार वाली होंगी (अक्खसोयपमाणमेत्ता) इन में रथ के चन्द्र के छिद्र के बराबर जिसकी अवगाहना का प्रमाण होगा इतना जल बहता रहेगा अर्थात् इनकी गहराई बहुत थोड़ी होगो, रथ के चक्र के छेद की जितनी गहराइ होती है उतनी गहराई वाला उनमें जल रहेगा (से वि य णं जले बहु मच्छकच्छभाइण्ण णो चेव

સૃષ્ટિ થશે એઓ સ્વરૂપમાં સ્વલ્પ હશે આ પ્રમાણે હે ગૌતમ ! દુષ્ષમદુષ્ષમાકાળમાં 'दुरूवा' પદથી માંડીને "विलवासिनः" આ અંતિમ વિશેષણ રૂપ પદો સુધીના પદો વડે અમોએ છઠ્ઠા આરાના વખતના મનુષ્યોનુ વર્ણન કર્યું છે હવે ગૌતમ સ્વામી ફરીથી પ્રભુશ્રીને પ્રશ્ન કરે છે- (तेणं भंते ! मणुआ किमाहरिस्संति) હે ભદંત ! તે છઠ્ઠા આરાના મનુષ્યો કેવો આહાર કરશે ? જવાબમાં પ્રભુ કહે છે-(गोयमा ! तेणं कालेणं तेणं समएणं गंगा सिंधूओ महाणईओ) હે ગૌતમ ! તે કાળમા અને તે સમયમાં ગંગા અને સિન્ધુ નામે બે નદીઓ હશે એ બન્ને નદીઓ (रहपहमित्तवित्थराओ) રથના ગમન માર્ગનુ જેટલુ પ્રમાણ હોય છે, તેટલા પ્રમાણ જેટલા વિસ્તારવાળી હશે, (अक्खसोयपमाणमेत्त) બન્ને નદીઓમાં રથના ચન્દ્રના છિદ્ર તુલ્ય જેની અવગાહનાનુ પ્રમાણ હશે, તેટલુ પાણી વહેતુ રહેશે. એટલે કે એ બન્નેની ઊંડાઈ સાવ ઓછી હશે રથના ચક્રના છિદ્રની જેટલી ઊંડાઈ હોય

बहुमत्स्यकच्छपाकीर्णं बहुभिः मत्स्यैः कच्छपैश्च आकीर्णं=व्याप्तम् प्रचुरमीनकूर्मव्याप्तं भविष्यति । तथा-(णो चेव णं आउबहुले भविस्सइ) नो चैव खलु अब्बहुल भविष्यति = तज्जल च सजातीयाप्कायबहुलं नैव भविष्यति । अत्रेत्थं कश्चित् शङ्कते क्षुल्लहिमवत्यरकव्यवस्था नास्तीति पूर्वाचार्यैः प्रतिपादितम् तर्हि तद्गतपद्महृदाद् निर्गतयोर्गङ्गा-सिन्धुनदीप्रवाहयोर्नियतत्वेन पूर्वोक्तरूपौ प्रवाहौ कथ सगच्छेते ? इत्यत्राह-गङ्गाप्रपातकुण्डान्निर्गमानन्तरं क्रमेण कालप्रभाववशाद् भरतभूमौ प्रचण्डतापैरपरजलेषु शुष्केषु समुद्रप्रवेशे गङ्गासिन्ध्वोः सूत्रोक्त प्रमाणजलावशेषे तावन्मात्रजलवाहित्व तयोरिति न कश्चिद् दोषः । (तएणं) ततः खलु=जलस्याल्पत्वात् खलु (ते मणुया) ते मनुजाः (सूरुग्गमणमुहुत्तंसि अ सूरत्थमणमुहुत्तंसि अ) सूरोद्गमनमुहूर्त्ते च सूरास्तमनमुहूर्त्ते च = सूर्योदयकाले सूर्यास्तकाले च (विलेहितो) विलेभ्यः 'णिद्धाइस्संति' निर्धाविष्यन्ति=त्वरितगत्या गमिष्यन्ति विलेहिंतो (णिद्धाइत्ता) विलेभ्यो निर्धाव्य

णं आउबहुले भविस्सइ) उसमें भी अनेक मत्स्य और कच्छप रहेंगे इस जल में सजातीय अप्काय के जीव नहीं होंगे हां कोई ऐसी आशंका कर सकता है—क्षुल्लहिमवान् पर्वत पर अरक व्यवस्था नही है वहां जो पद्म नामका ह्रद है उससे ही ये गङ्गा और सिन्धु नाम की नदियां निकली हैं अतः इन नदियों का प्रवाह नियत होता है फिर पूर्वोक्त रूप से आपने इनके जो प्रवाह कहे है वे कैसे कहे है ? तो इस आशंका का उत्तर है—गङ्गा प्रपात कुण्ड से निर्गमन के अनन्तर क्रमशःकाल के प्रभाव से भरतक्षेत्र में प्रचण्ड ताप द्वारा अन्य जलो के शुष्क हो जाने पर समुद्र के प्रवेश के समय इन गङ्गा और सिन्धु नदियों में पूर्वोक्त प्रमाण वला जल अवशेष रहता है अतः ये उतने ही प्रमाण वाले जल को बहाती हैं अतः इसमें शङ्का जैसी कोइ बात नहीं है । (तएणं ते मणुआ सूरुग्गमणमुहुत्तंसि अ सूरत्थमणमुहुत्तसि अ विलेहिंतो णिद्धाइस्सति) वे बिलवासी मनुष्य जब सूर्योदय होने का समय होगा तब और जब सूर्यास्त होने का समय होगा तब अपने अपने बिलोसे बाहर निकलेगे और (बिलेहिंनो णिद्धाइत्ता) बिलोंसे वेग पूर्वक

છે તેટલી ઊંડાઈ જેટલું પાણી એમનામાં રહેશે (से वि य णं जले बहुमच्छकच्छभाइण्णं णो चेव णं आउबहुले भविस्सइ) તેમાં પણ અનેક મત્સ્યો અને કચ્છપો રહેશે એ પાણીમાં સજાતીય અપ્કાયના જીવો નહિ થશે અહીં કોઈ આ પ્રમાણે શંકા કરી શકે કે ક્ષુલ્લહિમવાન્ પર્વત પર અરક વ્યવસ્થા નથી ત્યા જે પદ્મ નામક હ્રદ છે. તેમાંથી જ ગંગા અને સિંધુ નામક નદીઓ નીકળી છે એથી આ નદીઓનો પ્રવાહ નિયત હોય છે તો પછી પૂર્વોક્ત રૂપથી આપે એમના જે પ્રવાહો કહ્યા છે, તે કયા આધારે કહ્યા છે ? તો આ આશંકાનો જવાબ આ પ્રમાણે છે–ગંગા પ્રપાતકુંડથી નિર્ગમન પછી ક્રમશ. કાળના પ્રભાવથી ભરતક્ષેત્રમાં પ્રચંડ તાપ દ્વારા અન્ય જલાશયો શુષ્ક થઈ જાય ત્યારે સમુદ્ર પ્રવેશ ના સમયે, એ ગંગા અને સિન્ધુ નદીઓમાં પૂર્વોક્ત પ્રમાણ વાળુ પાણી અવશિષ્ટ રહે છે. એથી એઓ તેટલા જ પ્રમાણવાળા જળને પ્રવાહિત કરે છે, એથી અહીં શંકા જેવી કોઈ વાત નથી

(तएणं ते मणुआ सूरुग्गमणमुहुत्तंसि अ सूरत्थमणमुहुत्तंसि अ विलेहिंतो णिद्धाइस्संति) તે બિલવાસી મનુષ્યો જ્યારે સૂર્યોદય થવાનો સમય થશે ત્યારે અને જ્યારે સૂર્યાસ્ત થવાનો

(मच्छकच्छभे) मत्स्यकच्छपान् जलाद् गृहीत्वा (थलाइं गाहेहिंति) स्थलानि ग्राहयिष्यन्ति=तटदेशे समानयिष्यन्ति. (मच्छकच्छभे थलाइं गाहेत्ता) मत्स्यकच्छपान स्थलानि ग्राहयित्वा=मत्स्यकच्छपान् तटप्रदेशे समानीय (सीआतवतत्तेहिं) शीता-तपतप्तैः रात्रौ शीतेन दिवसे चातपेन तप्तैः=शुष्करसैः (मच्छकच्छभेहिं) मत्स्यकच्छपैः (इक्कवीस वाससहस्साइं) एकविंशतिं वर्षसहस्राणि (विर्त्ति कप्पेमाणा) वृत्तिं कल्पयन्तः = जीविकां कुर्वन्तो (विहरिस्सन्ति) विहरिष्यन्ति= स्थास्यन्ति । दुष्षमदुष्षमाया समायामग्ने र्विध्वंसेन आममत्स्यकच्छपानाम् अतिरसाना तज्जठराग्निना परिपाका-संभवेन तत्कालसमुत्पन्ना मनुजास्तान् मत्स्यकच्छपान् शीतातपतप्तानेव भोक्ष्यन्ते इत्युक्त 'सीयातवतत्तेहिं' इति । पुनर्गौतमस्वामी पृच्छति-(तेण भंते! मणुया) ते खलु भदन्त! मनुजाः-हे भदन्त! ते षष्ठारकोत्पन्ना मनुष्याः (णिस्सीला) निश्शीलाः

निकलकर वे (मच्छकच्छभे) मत्स्यो और कच्छपों को जल से पकडेंगे और पकड़कर (थलाहिंगाहेहिंति) उन्हें ये जमीनपर- तट प्रदेश पर-बाहर-ले आवेगे (मच्छकच्छभे थलाइं गाहेत्ता सीआतवतत्तेहि मच्छकच्छमेहिं इक्कवीस वाससहस्साइ वित्ति कप्पेमाणा विहरिस्सति) फिर ये उन मच्छ कच्छपो को रात में शीत में और दिन में धूप में सुखावेगे इस प्रकार करने से उनका रस जब शुष्क हो जावेगा-अर्थात वे सब शुष्क हो जावेंगे तब ये उनसे अपनी क्षुधा की निवृत्ति करेगे इस तरह से ये आरे की स्थिति जो २१ हजार वर्ष की है वहा तक करते रहेंगे। तात्पर्य यही है कि छठे आरे में अग्निका तो विध्वंस हो जावेगा और आम-गीले-मच्छ कच्छपों को तो कि जिनमें रस की अधिकता रहती है इनको जठराग्नि पचा नहीं सकेगी इस कारण उस काल में उत्पन्न हुए मनुष्य उन मत्स्य कच्छपो को शीत और आतप में डालकर उन्हें सुखाकर ही खावेंगे यही बात "सीयातवतत्तेहिं" पाठ द्वारा प्रकट की गई है।

સમય હશે ત્યારે પોત-પોતાના બિલોમાંથી બહાર નીકળશે અને (विलेहिंतो णिद्धाइत्ता) બિલોમાંથી વેગ પૂર્વક નીકળીને તેઓ (मच्छकच्छमे) મત્સ્યો અને કચ્છપોને પાણીમાંથી, પકડશે અને પકડીને (थलाहिं गाहेहिंति) તેમને જમીન ઉપર તટ પ્રદેશ ઉપર-બહાર લઈ આવશે (मच्छकच्छमे थलाइं गाहेत्ता सीआतवतत्तेहि मच्छकच्छपेहि इक्कवीसं वास-सहस्साइं वित्ति कप्पेमाणा विहरिस्संति) પછી એઓ તે મચ્છ કચ્છપોને રાત્રેશીતમાં અને દિવસમા તડકામાં સૂકવશે આ પ્રમાણે કરવાથી તેમનો રસ જ્યારે શુષ્ક થઇ જશે, એટલે કે તેઓ સર્વે શુષ્ક થઈ જશે, ત્યારે એઓ તેમનાથી પોતાની બુભુક્ષા મટાડશે આ પ્રમાણે આ આરાની સ્થિતિ ૨૧ હજાર વર્ષ જેટલી છે ત્યા સુધી એઓ તેમ કરતા રહેશે તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે છઠ્ઠા આરામા અગ્નિનો વિનાશ થઇ જશે અને આમ-ભીના-મચ્છ-કચ્છપોને કે જેમનામા રસની અધિકતા રહે છે, એમની જઠરાગ્નિ પચાવી શકશે નહી આ કારણે તે કાળમા ઉત્પન્ન થયેલા મનુષ્યો તે મત્સ્ય કચ્છપોને શીત અને આતપમા નાખીને તેમને સૂકવીને જ ખાશે એ જ વાત "सीयातवतत्तेहिं" પાઠ વડે પ્રકટ કરવામાં આવી છે

હવે ગૌતમ સ્વામી ફરી પ્રભુને આ પ્રમાણે પૂછે છે-(तेण भंते। मणुया) હે ભદંત!,

= शीलवर्जिताः दुराचाराः (णिव्वया) निर्व्रताः = महाव्रताणुव्रतवर्जिताः अनुव्रतमूलगुणरहिता इत्यर्थः, (णिग्गुणा) निर्गुणाः = उत्तरगुणवर्जिताः (णिम्मेरा) निर्मर्यादाः = कुलादिमर्यादापरिवर्जिताः, (णिप्पच्चक्खाणपोसहोववासा) तत्र निष्प्रत्याख्यानपोषधोपवासाः प्रत्याख्यानानि= पौरुष्यादिनियमाः, पोषधोपवासाः अष्टम्यादि पर्वोपवासाः, तेभ्यो निष्क्रान्ता ये ते तथा पोरुष्यादि नियमान् अष्टम्यादिपर्वोपवासाश्च आनाचरन्तः, (ओसण्णं) बाहुल्येन (मंसाहारा) मांसाहाराः=मांसभक्षिणः पश्वादीनां मांस भक्षणशीलाः (मच्छाहारा) मत्स्याहाराः = मत्स्यभोजिनः (खुड्डाहारा) क्षुद्राहाराः=तुच्छाहाराहरणकारिणः तथा (कुणिमाहरा) कुणपाहाराः=वसादि दुर्गन्धाहारकारिणः सन्तः (कालमासे काल किच्चा) कालमासे कालं कृत्वा (कहि गच्छिहिंति) क्व गमिष्यन्ति=कस्मिन स्थाने गतिं करिष्यन्ति ? (कहिं उववज्जिहिंति) क्वउपपत्स्यन्ते = कुत्र जनिष्यन्ते ? इति । भगवानाह (गोयमा!) हे गौतम ! (ओसण्ण) बाहुल्येन (णरगतिरिक्खजोणिएसु) नरकतिर्यग्गतिषु (गच्छिहिंति) गमिष्यन्ति = गतिभाजो भविष्यन्ति (उववज्जिहिंति) उपपत्स्यन्ते = उत्पत्तिभाजो भविष्यन्ति । पुन गौतमस्वामी पृच्छति-(तीसे णं भंते ! समाए) तस्यां

अब गौतम स्वामी पुनः प्रभु से ऐसा पूछते हैं- "तेणं भन ! मणुया" हे भदन्त ! ये छठे आरे में उत्पन्न हुए मनुष्य जो कि (णिस्सीला) शील से वर्जित दुराचार वाले होंगे (णिव्वया) महाव्रत और अणुव्रतों से रहित रहेंगे—अनुव्रत और मूलगुणों से रहित रहेंगे—(णिग्गुणा) उत्तर गुणों से रहित रहेगे (णिम्मेरा) कुलादि मर्यादा से परिवर्जित रहेंगे (णिप्पच्चक्खाणपोसहोववासा) पौरुषि आदि नियमों के और अष्टमी आदि पर्व सम्बन्धी उपवासों के आचरण से रहित रहेंगे, (ओसण्ण मसाहारा मच्छाहारा खुड्डा हारा, कुणिमा हारा) प्रायः मांस ही जिनका आहार होगा मत्स्यों को जो खावेंगे, तुच्छ आहार करेंगे और वसादि दुर्गन्ध आहार करनेवालेहोंगे (कालमासे कालं किच्चा कहिं गच्छहिंति, कहिं उववज्जिहिंति) कालमास में मरकर कहां पर जावेंगे ? कहा पर उत्पन्न होवेगे ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—(गोयमा ! ओसण्णं णरगतिरिक्खजोणिएसु गच्छिहिंति उववज्जिहिंति) हे गौतम ! प्रायः कर के ये नरक गति और तिर्यञ्च गति में जावेंगे और वहीं पर उत्पन्न होंगे पुनः

એ છઠ્ઠા આરામાં ઉત્પન્ન થયેલા મનુષ્યો કે જેઓ (णिस्सीला) શીલ વર્જિત દુરાચારી થશે (णिव्वया) મહાવ્રતોથી હીન થશે-અનુવ્રતો અને મૂળગુણોથી રહિત હશે (णिग्गुण्णा) ઉત્તમ ગુણોથી રહિત હશે, (णिम्मेरा) કુલાદિ મર્યાદા થી પરિવર્જિત હશે (णिप्पच्चक्खाणपोसहोववाला) પૌરુષિ વગેરે નિયમો અને અષ્ટમી વગેરે પર્વ સંબંધી ઉપવાસોના આચરણ થી રહિત થશે (ओसण्णं मसाहारा मच्छाहारा खुड्डाहारा कुणिमाहारा) પ્રાય માંસાહારી થશે, મત્સ્યભક્ષી થશે, તુચ્છ આહાર કરશે અને વસાદિ દુર્ગન્ધ આહાર ભક્ષી થશે (कालमासे कालं किच्चा कहिं गच्छिहिंति कहिंउववज्जिहिंति) કાળ માસમા મરણ પ્રાપ્ત કરીને કયા જશે ? કયા ઉત્પન્ન થશે ? એના જવાબમા પ્રભુ કહે છે—गोयमा ! ओसण्णं णरगतिरिक्खजोणिएसु गच्छिहिंति उववज्जिहिंति હે ગૌતમ ! પ્રાય. કરીને એઓ નરક ગતિ અને તિર્યંચ ગતિમાં જશે અને ત્યા જ ઉત્પન્ન થશે ફરી ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને પ્રશ્ન કરે છે

खलु भदन्त ! समायां (सीहा) सिंहाः (वग्घा) व्याघ्राः (विगा) वृकाः (दीविया) द्वीपिकाः (अच्छा) ऋक्षाः= भल्लूकाः (तरक्खा) तरक्षाः व्याघ्रजातिविशेषाः वन्यपशुविशेषः (परस्सरा) पराशराः 'गेंडा, इति भाषा प्रसिद्धाः (सरभसियालविरालसुणगा) शरभ-शृगालविडालशुनकाः-तत्र शरभाः = अष्टापदाः, शृगालाः = जम्बूकाः बिडालाः-मार्जाराः शुनकाः कुक्कुराः एतेषां पदानामितरेतरयोगद्वन्द्वः तथा (कोलसुणगा) कोलशुनकाः=आरण्याः शूकराः (ससगा) शशकाः = (चित्तगा) चित्रकाः तथा (चिल्ललगा) चिल्ललकाः=श्वापदविशेषाः, । एते सर्वे जन्तवः (ओसण्ण) बाहुल्येन (मंसाहारा) मांसाहाराः (मच्छाहारा) मत्स्याहाराः (खोद्दाहारा) क्षुद्राहाराः क्षुद्रं= तुच्छम् आहारो येषां ते तथा नीरसधान्याहारिण इत्यर्थः (कुणिमाहारा) कुणपाहाराः-कुणपः=शवः तस्य मांसादिरपि कुणपः, स आहारो येषां ते तथा-मांसवसाद्याहारिणश्च सन्तः (कालमासे कालं किच्चा) कालमासे कालं कृत्वा (कहिं गच्छिहिंति ? कहिं उववज्जिहिंति) क्व गमिष्यन्ति ? क्व उत्पत्स्यन्ते ? इति गौतमस्वामिनः प्रश्नः। भगवानाह-(गोयमा) हे गौतम! एते सिंहादयः (ओसण्णं) प्रायः=बाहुल्येन (णरगतिरिक्खजोणिएसु) नरकतिर्यग्योनिकेषु जीवेषु (गच्छिहिंति उववज्जिहिंति)

गौतम स्वामी प्रभु से पूछते हैं- "तीसेणं भंते ! समाए सीहा वग्घा विगा, दीविया, अच्छा, तरक्खा, परस्सरा) हे भदन्त ! उस छट्ठे आरे में शेर, व्याघ्र, वृक, द्वीपिक, चीता, रीछ, तरक्ष-व्याघ्रजातिका हिंसक जानवर विशेष और परस्सर-गेंडा, हाथी, (सरभसियालविरालसुणगा) तथा शरभ-अष्टापद-शृगाल-विडाल-मार्जार शुनक-कुत्ते (कोलसुणगा जंगली कुत्ते, (ससगा) खरगोश, (चित्तगा) चित्रक, (चिल्ललगा) चिल्ललक-श्वापदविशेष ये सब जानवर (ओसण्ण) प्राय करके (मंसाहारा) मांसाहारी (मच्छाहारा) मत्स्याहारी (खोद्दाहारा) क्षुद्राहारी नीरसधान्य आहारी (कुणिमाहारी) कुणव-शवके आहारी तथा मांसवसा आदि के आहारी होते हैं-तो ये सब भी (कालमासे कालं किच्चा कहिं गच्छिहिंति कहिं उववज्जिहिंति) कालमास में मरण कर के कहां जावेगे? कहां उत्पन्न होवेंगे ! इसके उत्तर में प्रभु कहते है (गोयमा ! ओसण्णं णरगतिक्खजोणिएसु) हे गौतम! ये सब पूर्वोक्त मांसाहारादि विशेषण

भंते ! समाए सीहा वग्घा, विगा, दीविया, अच्छा, तरक्खा, परस्सरा) હે ભદન્ત ! તે છઠ્ઠા આરામાં સિંહ, વાઘ, વૃક, દ્વીપક, ચીતો, રીંછ, તરક્ષ-વાઘનીજાતનું હિંસક જાનવર વિશેષ અને પરસ્સર-ગેંડો, હાથી (सरभसियालविरालसुणगा) તથા શરભ-અષ્ટાપદ, શૃગાલ, બિડાલ-માર્જાર, શુનક-કૂતરાઓ (कोलसुणगा) વન્ય કૂતરાઓ, (ससगा) સસલાઓ (चित्तगा) ચિત્રકો (चिल्ललगा) ચિલ્લલકો-શ્વપદવિશેષ આ બધા પ્રાણીઓ (ओसण्णं) પ્રાય કરીને (मंसाहारा) માંસાહારી (मच्छाहारा) મત્સ્યાહારી (खोद्दाहारा) ક્ષુદ્રાહારી-નીરસ ધાન્ય આહારી (कुणिमाहारा) કુણપ-શબ-આહારી તેમજ માંસ-વસા આદિના આહારી હોય છે તો પછી એ બધા (कालमासे कालं किच्चा कहिं गच्छिहिंति कहिं उववज्जिहिंति) કાળ માસમાં મરણ પ્રાપ્ત કરીને કયાં જશે ? કયાં ઉત્પન્ન થશે ? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે— (गोयमा ! ओसण्णं णरगतिरिक्खजोणिएसु) હે ગૌતમ ! એઓ સર્વે પૂર્વોક્ત માંસાહારાદિ

गमिष्यन्ति उपपत्स्यन्ते इति ॥ पुनर्गौतमस्वामी पृच्छति (ते णं भंते ! ढंका कंका पीलगा मग्गुगा सिही) ते खलु भदन्त ! ढङ्काः कङ्काः पीलकाः मद्गुकाः शिखिनः, तत्र- ढङ्काः= काकविशेषाः, कङ्काः=लोहपृष्ठाख्याः पक्षिणः—'लोहपृष्ठस्तु कङ्कः स्यात्' इत्यमरः, पीलकाः, पक्षिविशेषाः, मद्गुकाः=जलवायसाः, शिखिनः=मयूराः, त एते पक्षिणः (ओसण्णं) प्राय (मंसाहारा जाव) मांसाहारा यावत् यावत्पदेन—'मत्स्याहाराः क्षुद्राहाराः कुणपाहाराः' इति पदत्रयं संग्राह्यम् मांसाहारादि विशिष्टाः सन्तः (कहिं गच्छिहिंति कहिं उववज्जिहिंति ?) क्व गमिष्यन्ति क्व उत्पत्स्यन्ते ? । भगवानाह- (गोयमा) हे गौतम ! (ओसण्ण) प्रायः (णरगतिरिक्खजोणिएसु) नरकतिर्यग्योनिकेषु (जाव) यावत् (उववज्जिहिंति) उत्पत्स्यन्ते यावत्पदेन—'गमिष्यन्ति' इति संग्राह्यम् ॥ सू० ५४ ॥

षष्ठारकः प्ररूपितः, तत्प्ररूपणेन अवसर्पिणीकालोऽपि प्ररूपितः, सम्प्रति पूर्वोद्दिष्टा मुत्सर्पिणीं तत्प्रथमारकादि प्ररूपणापूर्वकं प्ररूपयति—

मूलम्—तीसे णं समाए इक्कवीसाए वाससहस्सेहिं काले वीइक्कंते आगमिस्साए उस्सप्पिणीए सावणबहुलपडिवए बालवकरणंसि अभीइणक्खत्ते चोद्दस पढमसमये अणंतेहिं वण्णपज्जवेहिं जाव अणंत गुणपरिवुद्धीए परिवुद्धेमाणे २ एत्थ णं दूसमदूसमा णामं समा पडिवज्जिस्सइ समणाउसो ! तीसे णं भंते ! समाए भरहस्स वासस्स केरि—

वाले व्याघ्र आदि जानवर प्राय करके नरकगति या तिर्यग्गति में मरण कर के जावेंगे वहीं पर उत्पन्न होगे। (तेणं भंते ढंका कंका पीलगा, मग्गुआ सीही) हे भदन्त ! ढंक—काकविशेष, कक- वृक्ष फोडा पक्षी, मद्रुक- जल कौवा, एवं शिखी- मयूर, (ओसण्णं मंसाहारा जाव कहिं गच्छिहिंति, कहिं उववज्जहिंति) ये सब पक्षी, जो की प्राय मांस का आहार करते हैं, यावत्- मत्स्यों का आहार करते हैं क्षुद्राहार करते है, कुणपाहार करते है कालमास में मर कर कहां जावेंगे! कहां उत्पन्न होंगे इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-(गोयमा!) ओसण्णं णरगतिरिक्खजोणिएसु) हे गौतम! ये जीव प्राय करके नरक और तिर्यग्योनिकों में (जाव गच्छिहिंति) होंगे यावत् जावेगे एवं वहीं पर (उववज्जिहिंति) उत्पन्न होंगे ॥सू०५४॥

વિશેષણો વાળા સિંહ, વાઘ વગેરે પ્રાણીઓ ઘણું કરીને નરક ગતિ અથવા તો તિર્યગ્ગતિમાં મરણ પ્રાપ્ત કરીને જશે અને ત્યાં જ ઉત્પન્ન થશે (तेणं भंते ढंका, कंका पीलगा मग्गुआ सिहो) હે ભદન્ત ! ઢંક-કાક વિશેષ, કંક વૃક્ષ ફોડ પક્ષી (ચગલો) મદ્રુક જલ કૌઆ અને શિખી—મયૂર (ओसण्णं मांसाहारा जाव कहिं गच्छहिंति कहिं उववज्जिहिंति) એ બધા પક્ષીઓ કે જેઓ પ્રાય માંસાહાર કરે છે, યાવત્ મત્સ્યાહાર કરે છે, ક્ષુદ્રાહાર કરે છે, કુણપાહાર કરે છે, કાલમાસમાં મૃત્યુ પ્રાપ્ત કરીને ક્યાં જશે ? ક્યાં ઉત્પન્ન થશે ? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે -(गोयमा ! ओसण्ण णरगतिरिक्खजोणिएसु) હે ગૌતમ ! એ જીવો પ્રાય નરક અને તિર્યગ્ યોનિકોમાં (जाव) યાવત (गच्छिहिंति) જશે અને ત્યાંજ (उववज्जिहिंति) ઉત્પન્ન થશે, ॥૫૪॥

सए आगारभावपडोयारे भविस्सइ ? गोयमा ! काले भविस्सइ हाहाभूए भंभाभूए, एवं सो चेव दूसमदूसमावेढओ णेयव्वो। तीसे णं समाए एक्कवीसाए वाससहस्सेहिं काले विइक्कंते अणंतेहिं वण्णपज्जवेहिं जाव अणंतगुणपरिवुद्धीए परिवद्धेमाणे परिवद्धेमाणे एत्थ णं दूसमा णामं समा काले पडिवज्जिस्सइ समणाउसो ! ॥सू० ५५॥

छाया—तस्या खलु समायाम् एकविंशत्या वर्षसहस्रैः काले व्यतिक्रान्ते आगमिष्यन्त्यामुत्सर्पिण्यां श्रावणबहुलप्रतिपदि बालवकरणे अभिजिन्नक्षत्रे चतुर्दशप्रथमसमये अनन्तैर्वर्णपर्यवैर्यावत् अनन्तगुणपरिवृद्ध्या परिवर्द्धमानः परिवर्द्धमानः, अत्र खलु दुष्षमदुष्षमा नाम समा कालः प्रतिपत्स्यते, श्रमणायुष्मन् ! । तस्यां खलु भदन्त । समायां भरतस्य वर्षस्य कीदृश आकारभावप्रत्यवतारो भविष्यति ? गौतम ! कालो भविष्यति हाहाभूतो भम्भाभूतो एव स एव दुष्षमदुष्षमावेष्टको नेतव्यः तस्याः खलु समायां एकविंशत्या वर्षसहस्रैः काले व्यतिक्रान्ते अनन्तैर्वर्णपर्यवैर्यावत् अनन्तगुणपरिवृद्ध्या परिवर्द्धमानः परिवर्द्धमानः, अत्र खलु दुष्षमा नाम समा कालः प्रतिपत्स्यते श्रमणायुष्मन् ॥ सू० ५५॥

टीका—"तीसेणं समाए" इत्यादि । (समणाउसो !) श्रमणायुष्मन् । हे आयुष्मन् श्रमण! (तीसेण समाए) तस्याः खलु समायाः=अवसर्पिण्यवयवरूपायां दुष्षमानाम्न्याः (इक्कवीसाए वाससहस्सेहिं) एकविंशत्या वर्षसहस्रैः प्रमिते (काले वीइक्कते) काले व्यतिक्रान्ते सति (आगमिस्साए उस्सप्पिणीए) आगमिष्यन्त्याम्=आगामिन्याम् उत्सर्पिण्याम् (सावणबहुलपडिवए) श्रावणबहुलप्रतिपदि=पूर्वावसर्पिण्या आषाढपूर्णिमान्तिम

इस प्रकार छठे आरे की प्ररूपणा करदेने से अवसर्पिणी काल प्ररूपण हो जता है । अब सूत्रकार पूर्वोद्दिष्ट काल अवसर्पिणी काल की उसके प्रथमारक आदि की प्ररूपणा करते हुए प्ररूपणा करते है। तीसेणं समाए इक्कवीसाएवाससहस्सेहिं काले वोइक्कंते—इत्यादिसूत्र—५५

टीकार्थ-(समणाउसो) हे श्रमण आयुष्मन्! (तीसेण समाए) उस अवसर्पिणी के अवयवरूप दुष्षमा नामक आरे की (इक्कवीसाए वाससहस्सेहिं वोइक्कते) २१ इक्कीस हजार वर्ष रूप स्थिति के समाप्त हो जाने पर अर्थात् २१ हजार वर्ष का पंचम काल निकल जाने पर (आगमिस्साए उस्सप्पिणीए) आने वाले उत्सर्पिणी काल में (सावणबहुलपडिवए) श्रावण मास की कृष्णपक्ष की प्रतिपदा-

આ પ્રમાણે છઠ્ઠા આરાની પ્રરૂપણા કરવાથી અવસર્પિણી કાળની પ્રરૂપણા થઈ જાય છે હવે સૂત્રકાર પૂર્વોદ્દિષ્ટ અવસર્પિણી કાલની તેના પ્રથમ આરક વગેરેની પ્રરૂપણા કરે છે—

तीसे णं समाए इक्कवीसाए वाससहस्सेहिं काले विईक्कंते—इत्यादि—सूत्र ॥५५॥

ટીકાર્થ—(समणाउसो) હે શ્રમણ આયુષ્મન્! (तीसे णं समाए) તે અવસર્પિણીના અવયવ રૂપ દુષ્ષમા નામક આરાની (इक्कवीसाए वाससहस्सेहिं वीइक्कते) ૨૧ હજાર વર્ષરૂપ સ્થિતિ જ્યારે સમ્પૂર્ણ થઈ જશે એટલે કે ૨૧ હજાર વર્ષનો પંચમકાળ નીકળી જશે (आगमिस्साए उस्सप्पिणीए) ત્યારે આગળ આવનારા ઉત્સર્પિણી કાળમાં—सावणबहुल-

समये परिसमाप्ते: श्रावणमासस्य कृष्णप्रतिपत्तिथौ (बालवकरणंसि) बालवकरणे=बालव नामके करणे (अभीइनक्खत्ते) अभिजिन्नक्षत्रे चन्द्रेण सार्द्धं योगमुपागते सति. (चोद्दसपढम-समये)चतुर्दश प्रथम समये चतुर्दशानां कालविशेषाणां यः प्रथमः समय उच्छ्वासो निःश्वासो वा तस्मिन्-चतुर्दशकालविशेषाणां प्रारम्भक्षणे. चतुर्दशकालविशेषास्तु निःश्वासादुच्छ्वा-सात् वा गणनीयाः, तथाहि निःश्वासउच्छ्वासोवा १, प्राणः २, स्तोकः ३, लवः ४, मुहूर्त्तम् ५, अहोरात्रः ६, पक्षः ७, मासः ८, ऋतुः ९, अयनम् १०, संवत्सरः ११, युगं १२, करणं १३, नक्षत्रम् १४ इति । समयस्य निर्विभागत्वेनाद्यन्तव्यवहाराभावादाव लिकायाश्चाव्यवहार्यत्वादत्र समयपदेन निःश्वासोच्छ्वासयोरेकतरग्रहणम् । अत्रेद बोध्यम्

तिथि में पूर्व अवसर्पिणीकाल के आषाढ मास की पूर्णिमा रूप अन्तिम समय की परिसमाप्ति होने पर (बालवकरणंसि अभिइणक्खत्ते) बालव नामके करणमें चन्द्रके साथ अभिजित् नक्षत्रका योग होनेपर (चोद्दसपढमसमये) चौदह कालो का जो उच्छ्वास या निःश्वास रूप प्रथम समय है उस समय (अणंतेहिं वण्णपज्जवेहिं जाव अणंतगुणपरिवड्ढोए परिवड्ढमाणे २ एत्थण दूसम दूसमा णामं समा पडिवज्जिस्सइ)अनन्त वर्ण पर्यायों से यावत्- अनन्त गन्ध पर्यायो से, रस पर्यायों से अनन्त स्पर्श पर्यायो से, संहनन पर्यायो से अनन्त संस्थान पर्यायो से अनन्त उच्च-त्व पर्यायों से अनन्त आयुष्क पर्यायों से अनन्त गुरुलघुपर्यायों से अनन्त उत्थान, कर्म, बल वीर्य, पुरुषकार पर्यायों से अनन्त गुण वृद्धि वाला होता हुआ दुष्षमदुष्षमा नाम का काल प्रारम्भ होगा. चौदह प्रकार के काल इस प्रकार से है निःश्वास अथवा उच्छ्वास १ प्राण २ स्तोक ३ लव ४ मुहूर्त ५, अहोरात्र ६ पक्ष ७मास ८ ऋतु ९, अयन १०, संवत्सर ११ युग १२ करण १३, और नक्षत्र १४ समय काल का निर्विभाग अंश है-इसलिये इसमें आदि अन्त का व्यवहार नहीं होता है तथा आवलिका रूप काल में अव्यवहार्यता है इसलिये

पडिवए) શ્રાવણ માસની કૃષ્ણપક્ષની પ્રતિપદા તિથિમા પૂર્વ અવસર્પિણી કાળના અષાઢ માસની પૂર્ણિમા તિથિ રૂપ અંતિમ સમયની સમાપ્તિ થઈ જશે (बालवकरणंसि अभि-इणक्खत्ते) બાલવ નામના કરણમાં ચન્દ્રની સાથે અભિજિત્ નક્ષત્રનો યોગ થશે ત્યારે (चोद्दसपढमसमये) ચતુર્દશ કાળોનો જે ઉચ્છ્વાસ કે નિ શ્વાસ રૂપ પ્રથમ સમય છે તે સમયે (अणंतेहिं वण्णपज्जवेहिं, जाव अणंत गुणपरिवुड्ढीए परिवड्ढमाणे २ एत्थणं दूसमदूस-माणामं समा पडिवज्जिसइ) અનંતવર્ણ પર્યાયોથી, યાવત્ અનંત ગન્ધ પર્યાયોથી, અનંતરસ પર્યાયોથી અનંત સ્પર્શ પર્યાયોથી, અનંત સંહનન પર્યાયોથી, અનંત સંસ્થાન પર્યાયોથી, અનંત ઉચ્ચત્વ પર્યાયોથી, અનંત આયુષ્ક પર્યાયોથી અનંત અગુરુલઘુ પર્યાયોથી, અનંત ઉત્થાન, કર્મ, બળ—વીર્ય પુરૂષકાર પર્યાયોથી, અનંત ગુણ વૃદ્ધિયુક્ત થનો આ દુષ્ષમ દુષ્ષમા નામનો કાળ પ્રારંભ થશે ચતુર્દશ પ્રકારના કાળો આ પ્રમાણે છે નિ શ્વાસ અથવા ઉચ્છ્વાસ (૧) પ્રાણ (૨) સ્તોક (૩) લવ (૪), મુહૂર્ત્ત (૫), અહોરાત્ર (૬), પક્ષ (૭), માસ (૮) ઋતુ (૯) અયન (૧૦), સંવત્સર (૧૧) યુગ (૧૨) કરણ (૧૩) અને નક્ષત્ર (૧૪) સમય કાળનો નિર્વિભાગ અંશ છે. એથી એમાં આદિ અંતનો વ્યવહાર થતો નથી તથા આ-

एतेषां चतुर्दशानां कालविशेषाणां य प्रथमसमयः स एवोत्सर्पिणी प्रथमारकप्रथमसमयः अवसर्पिणी सम्बन्धिनामेषां निःश्वासादि चतुर्दशानां कालविशेषाणां द्वितीयापाढपौर्णमासो चरमसमय एव परिसमाप्तत्वात् । अत्रेदमायातम् यदा खलु अवसर्पिण्यादि महाकालः प्रथमतः प्रवृत्तो भवति तदैव खलु तदवान्तरभूताः सर्वेऽपि निःश्वासादयश्चतुर्दशकालविशेषा युगपत्प्रवृत्ता भवन्ति, ततश्च स्वस्व प्रमाणसमाप्तौ ते समाप्ति गच्छन्ति, एवं प्रवर्त्तमानाः समाप्नुवन्तश्च ते निःश्वासादिकालविशेषा महाकालपरिसमाप्तौ समाप्ति गच्छन्तीति । अत्रेदं कश्चित् सन्दिहति ऋतुरापाढादौ प्रवर्त्तते इति शास्त्रे कथितम्, उत्सर्पिणी च श्रावणादौ प्रवर्त्तते इत्यत्र प्रोच्यते, ततश्च य एव चतुर्दशानां कालविशेषाणां प्रथम

समय पद से यहां पर उच्छ्वास निःश्वास में से एक तर का ग्रहण किया गया है और यहा से चतुर्दशकाल विशेषोंकी गणना की गई है यहां ऐसा समझना चाहिये इन चौदह कालो का जो प्रथम समय है वही उत्सर्पिणी काल के प्रथम आरक का प्रथम समय है क्योकी अवसर्पिणीकाल सम्बन्धी इन चौदह निःश्वासादि काल विशेषो की द्वितीय आषाढ पौर्णमासो के चरम समय में ही परिसमाप्ति हो जातो है । तात्पर्य इस कथनका ऐसा है–जब अवसर्पिणो आदि रूप महा काल प्रथमतः प्रवृत्त होता है उसी समय तदवान्तरभूत सब ही निःश्वासादिरूप चौदह काल विशेष युगपत् प्रवृत्त होते हैं और जब अपना२ प्रमाण समाप्त हो जाता है तब वे सब हो निःश्वासादिरूप चौदह काल विशेष युगपत् प्रवृत्त होते हैं और जब अपना प्रमाण समाप्त हो जाता है तब वे सब समाप्त हो जाते हैं इस प्रकार से प्रारम्भ हुए और समाप्त हुए वे निःश्वासादि कालविशेष महाकाल की परिसमाप्ति होते ही समाप्ति को प्राप्त हो जाते हैं यहां कोई ऐसी आशका करता है कि ऋतु आषाढ की आदि में प्रवृत्त होती है ऐसा शास्त्र में कहा गया है और तुम यहां ऐसा कहते हो कि उत्सर्पिणो श्रावण मास की आदि में प्रवृत्त होती

વહિકારૂપકાળમા અવ્યવહાર્યતા છે. એથી સમયપદથી અહીં ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસમાંથી એકતરનું ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે અને અહીંથી ચતુર્દશકાળ વિશેષોની ગણના કરવામા આવી છે. એવુ અહીં સમજવું જોઇએ એ ચતુર્દશ કાલોનો જે પ્રથમ સમય છે તેજ ઉત્સર્પિણી કાળના પ્રથમ આરકનો પ્રથમ સમય છે, કેમકે—અવસર્પિણીકાળ સંબંધી એ ચતુર્દશ નિ શ્વાસાદિ કાળ વિશેષોની દ્વિતીય આષાઢ પૌર્ણમાસીના ચરમ સમયમાં જ પરિસમાપ્તિ થઈ જાય છે તાત્પર્ય આ કથનનું આ પ્રમાણે છે કે જ્યારે અવસર્પિણી આદિરૂપ મહાકાળ પ્રથમતઃ પ્રવૃત્ત થાય છે તે જ સમયે તદવાન્તર ભૂત સર્વ નિઃશ્વાસાદિ રૂપ ચતુર્દશ કાળ વિશેષ યુગવત્ પ્રવૃત્ત થાય છે અને જ્યારે પોતપોતાનું પ્રમાણ સમાપ્ત થઈ જાય છે ત્યારે તેઓ બધા જ સમાપ્ત થઈ જાય છે. આ પ્રમાણે પ્રારંભ થયેલ અને સમાપ્ત થયેલ તે નિઃશ્વાદિ કાળ વિશેષ મહાકાળની પરિસમાપ્તિ થતા જ સમાપ્ત થઇ જાય છે. અહીં કોઇ એવી આશંકા કરે છે કે ઋતું અષાઢની આદિમાં પ્રવૃત્ત હોય છે, એવું

समयः स एव उत्सर्पिण्याः प्रथमसमय इति न संगच्छते, ऋत्वर्धस्य परिसमाप्तत्वादिति। अत्राह–श्रावणादिः प्रावृट्, आश्विनादिर्वर्षाः, मार्गशीर्षादिः शरत्, माघादि हेमन्तः, चैत्रादिर्वसन्तःज्येष्ठादि ग्रीष्मः–इति रूपेण ऋतुक्रमस्याचार्यप्रोक्तत्वेनागमसम्मतत्वानुमानात् कस्मिन्नपि पक्षे न कश्चिद् दोष इति। (अणंतेहिं वण्णपज्जवेहिं) अनन्तैर्वर्णपर्यवैः=अनन्तसंख्यकैर्वर्णपर्यायैः (जाव) यावत्–यावत्पदेन (अणंतेहिं गंधपज्जवेहिं, अणंतेहिं रसपज्जवेहिं: अणंतेहिं फासपज्जवेहिं: अणतेहिं संघयणपज्जवेहिं: अणंतेहिं सठाणपज्जवेहिं अणंतेहिं उच्चत्तपज्जवेहिं अणतेहिं आउपज्जवेहिं अणंतेहिं गुरुलहुपज्जवेहिं अणंतेहिं अगुरुलहुपज्जवेहिं अणंतेहिं उट्ठाणकम्मबलवीरियपुरिसक्कारपज्जवेहिं) इति सग्राह्यम्। छाया–अनन्तैर्गन्धपर्यवैः अनन्तै रसपर्यवैः अनन्तैः स्पर्शपर्यवैः अनन्तैः संहननपर्यवैः अनन्तैः सस्थानपर्यवैः अनन्तैः उच्चत्वपर्यवैः अनन्तैः आयुः पर्यवैः अनन्तैर्गुरुलघुपर्यवैः *अनन्तैरुत्थानकर्म-बल-वीर्य-पुरुषकारपर्यवैः इति। एतानि पदानि पूर्वं व्या*ख्यातानि। एतैरनन्तसंख्यकवर्णनादिभिः कृत्वा (अणंतगुणपरिवद्धीए) अनन्तगुणपरिवृद्धया (परिवुद्धे माणे २) परिवर्द्धमानः २ सन् (एत्थ णं) अत्र खलु =अत्रान्तरे खलु (दूसमदूसमाणाम) दूष्पमदुष्पमा नाम (समा काले) समा कालः (पडिवज्जिस्सइ) प्रतिपत्स्यते=प्राप्तो भविष्यति। इति। भगवदुक्तौ गौतमस्वामी पृच्छति–तीसेणं भते!' इत्यादि (भंते!) हे भदन्त! (तीसेणं समाए) तस्यां खलु समायां (भरहस्स वासस्स) भरतस्य वर्षस्य (केरिसए) कीदृशकः=किंविधः (आगारभावपडोयारे)

है अत· जो ही चौदह कालों का आदि समय है वही उत्सर्पिणी का प्रथम समय है ऐसा कथन सगत नही होता है क्योंकि आधी ऋतु की परिसमाप्ति होजाती है तो इसका समाधान ऐसा है कि– श्रावणादि प्रावृट् आश्विनादि वर्षा, मार्गशोर्षादि शरत्, माघादि हेमन्त, चैत्रादि वसन्त, और ज्येष्ठादि ग्रीष्म ऋतु हैं। इस रूप से आचार्य ने ऋतुकम कहा है अत· आगम सम्मत अनुमान से इस पक्ष में भी कोइ दोष नहीं है।

अब गौतम स्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं–(तीसे णं भंते समाए भरहस्स वासस्स केरिसए आयारभावपडोयारे भविस्सइ) हे भदन्त इस उत्सर्पिणी काल के प्रथम आरे में भरत क्षेत्र का

શાસ્ત્રનું કથન છે અને તમે અહીં આમ કહો છો કે ઉત્સર્પિણી શ્રાવણ માસના આદીમાં પ્રવૃત્ત થાય છે એથી જે ચતુર્દશ કાળોનો આદી સમય છે તે જ ઉત્સર્પિણીનો પ્રથમ સમય છે, એવુ કથન સગત લાગતું નથી કેમકે અર્ધી ઋતુની પરીસમાપ્તી થઈ જાય છે તો આ શંકાનુ સમાધાન આ પ્રમાણે છે કે શ્રાવણાદી પ્રાવૃત્ત આશ્વિનાદિ વર્ષા માર્ગશીર્ષાદિ શરદ માઘાદિ હેમન્ત, ચૈત્રાદિ વસન્ત અને જ્યેષ્ઠાદિ ગ્રીષ્મઋતુ છે એ રીતે આચાર્યોએ ઋતુ ક્રમનુ વર્ણન કર્યું છે એથી આગમસમ્મત અનુમાનથી આ પક્ષમાં કોઈ પણ જાતનો દોષ નથી

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને આ પ્રમાણે પૂછે છે કે

(तीसेणं भंते समाए भरहस्स वासस्स केरिसए आयारभावपडोयारे भविस्सइ) હે ભદન્ત! આ ઉત્સર્પિણી કાળના પ્રથમ આરામા ભરતક્ષેત્રનો કેવો આકાર–ભાવ–પ્રત્યવતાર

आकारभाव-प्रत्यवतारो (भविस्सइ) भविष्यति ? । भगवानाह (गोयमा !) गौतम ! (काले भविस्सइ) कालो भविष्यति (हाहाभूए भंभाभूए) हाहाभूतो भम्भाभूत. (एव सो चेव दूसमदूसमा वेढओ) स एव दुष्षम दुष्षमावेष्टकः=अवसर्पिणी वर्णनप्रसङ्गे पूर्वमुक्तः सकलोऽपि दुष्षमदुष्षमावर्णकग्रन्थसन्दर्भो (णेयव्वो) नेतव्यः=उन्नेय । इत्थं दुष्षम-दुष्षमां समां वर्णयित्वा सम्प्रति दुष्षमां वर्णयति 'तोसेणं' इत्यादि । (समणाउसो !) हे श्रमणायुष्मन् ! (तीसेणं समाए) तस्याः=दुष्षमदुष्षमायाः खलु समायाः (एकवीसाए वाससहस्सेहिं) एकविंशत्या वर्षसहस्रैः प्रमिते (काले वीइक्कंते) व्यतिक्रान्ते=व्यतीते सति (अणंतेहि वण्णपज्जवेहिं) अनन्तैर्वर्णपर्यवैः (जाव) यावत्-यावत्पदेन-(अणंतेहिं रसपज्जवेहिं) इत्यादीनि पूर्वोक्तानि सकलान्यपि पदानि सग्राह्याणि, ततश्च अनन्तवर्णर-सादि पर्यायाणामित्यर्थः (अणतगुणपरिवुद्धोए) अनन्तगुणपरिवृद्ध्या (परिवद्धमाणे २) परिवर्द्धमानः परिवर्द्धमानः सन् (एत्थ णं) अत्र खलु उत्सर्पिण्या (दूसमा णामं समा काले) दुष्षमा नाम समा कालः (पडिवज्जिस्सइ) प्रतिपत्स्यते=आगमिष्यतीति ॥सू०५५ ॥

कैसा आकार भाव प्रत्यवतार स्वरूप होगा इसके उत्तर में प्रभु कहते है-(गोयमा) हे गौतम ! (काले भविस्सइ, हाहाभूए भंभाभूए एवं सोचेव दूसमदूसमा वेढओ) यह काल ऐसा होगा कि जैसा अवसर्पिणी काल के वर्णन में छेठे आरे का वर्णन हाहाभूत भभाभूत आदि पदो द्वारा किया जा चुका है अत· जैसा वर्णन वहां किया गया है वैसा हो वह वर्णन इस प्रसङ्ग में यहां पर भी जानलेना चाहिये इस प्रकार से उत्सर्पिणी के प्रथम आरे रूप दुष्षम दुष्षमा का वर्णन करके अब सूत्रकार इनके द्वितीय आरे का वर्णन के प्रसङ्ग में कहते है-(तीसे ण समाए एक्कवीसाए वाससहस्सेहिं काले विइक्कंते) जब उत्सर्पिणी का यह दुष्षमदुष्षमा नाम का १प्रथम काल जो कि २१ हजार वर्ष का है समाप्त होजावेगा तब (अणतेहिं वण्णपज्जवेहिं जाव अणंतगुणपरिवुड्ढोए परिवड्ढेमाणे एत्थणं दूसमा णाम समा काले पडिवज्जिस्सइ) तब धीरे २ काल के प्रभाव से अनन्त शुक्लादिवर्ण पर्यायों से यावत् -अनन्त रस आदि पूर्वोक्त पर्यायो से अनन्तगुण परिवर्द्धित होता हुआ दूसरा दुष्षमा नाम का आरा प्रारम्भ होगा ॥५५॥

એટલે કે સ્વરૂપ થશે એના જવાબમા પ્રભુ કહે છે-(गोयमा ! काले भविस्सइ, हाहाभूए, भंभाभूए एवं सो चेव दूसमदूसमावेढओ) એ કાળ એવો થશે કે જેવો અવસર્પિણી કાળના વર્ણનમાં છઠ્ઠા આરાનું વર્ણન હા હાભૂત, ભંભાભૂત વગેરે પદોવડે સ્પષ્ટ કરવામા આવેલ, છે. એથી જે પ્રમાણે ત્યા વર્ણન કરવામા આવેલ છે તેવુ જ વર્ણન આ પ્રસગે અહી પણ જાણી લેવું જોઇએ આ પ્રમાણે ઉત્સર્પિણીના પ્રથમ આરા રૂપ દુષ્ષમ દુષ્ષમાનું વર્ણન કરીને હવે સૂત્રકાર એના દ્વિતીય આરાના વર્ણન-પ્રસગમાં કહે છે-(तीसेणं समाए एक्कवीसाए वाससहस्सेहिं काले विइक्कंते) જ્યારે ઉત્સર્પિણીનો આ દુષ્ષમ દુષ્ષમા નામનો ૧ પ્રથમ-કાળ કે જે ૨૧ હજાર વર્ષ જેટલો છે સમાપ્ત થઇ જશે ત્યારે (अणतेहिं वण्णपज्जवेहिं जाव अणंतगुणपरिवुड्ढीए परिवड्ढेमाणे एत्थणं दूसमाणामं समा काले पडिवज्जिस्सइ) ત્યારે ધીમે ધીમે કાળના પ્રભાવથી અનત શુક્લાદિ વર્ણ પર્યાયોથી યાવત્-અનત રસ આદિ પૂર્વોક્ત પર્યાયોથી અનંત ગુણ પરિવર્દ્ધિત, થતો બીજો દુષ્ષમા નામક આરાનો પ્રારંભ થશે. ॥૫૫॥

अस्या उत्सर्पिणी दुष्षमायाः अवसर्पिणी दुष्षमाया वैशिष्यमाह–

मूलम्– तेणं कालेणं तेणं समएणं पुक्खलसंवट्टए णामं महामेहे पाउब्भविस्सइ भरहप्पमाणमित्ते आयामेणं तदणुरूवं च णं विक्खंभवाहल्लेणं तए णं से पुक्खलसंवट्टए महामेहे खिप्पामेव पतणतणाइस्सइ खिप्पामेव पतणतणाइत्ता. खिप्पामेव पविज्जुआइस्सइ, खिप्पामेव पविज्जुआइत्ता, खिप्पामेव जुगमुसलमुट्ठिप्पमाणमित्ताहिं धाराहिं ओघमेघं सत्तरत्तं वासं वासिस्सइ, जे णं भरहस्स वासस्स भूमिभागं इंगालभूयं मुम्मुरभूयं छारियभूयं तत्तकवेल्लुगभूयं तत्तसमजोइभूयं णिव्वाविस्सतित्ति। तंसि च णं पुक्खलसंवट्टगंसि महामेहंसि सत्तरत्तं णिवत्तितंसि समाणंसि एत्थ णं खीरमेहे णामं महामेहे पाउब्भविस्सइ भरहप्पमाणमित्ते आयामेणं तदणुरूवं च णं विक्खंभबाहल्लेणं! तए णं से खीरमेहे णामं महामेहे खिप्पामेव पतणतणाइस्सइ जाव खिप्पामेव जुगमुसलमुट्ठि जाव सत्तरत्तं वासं वासिस्सइ, जेणं भरहवासस्स भूमीए वण्णं गंधं रसं फासं च जणइस्सइ, तंसि च णं खीरमेहंसि सत्तरत्तं णिवत्तितंसि समाणंसि इत्थणं घयमेहे णामं महामेहे पाउब्भविस्सइ भरहप्पमाणमेत्ते आयामेणं. तदणुरूवं च णं विक्खंभबाहल्लेणं। तएण से घयमेहे महा मेहे खिप्पामेव पतणतणाइस्सइ जाव वा वासिस्सइ, जे णं भरहस्स वासस्स भूमीए सिणेहभावं जणइस्सइ तंसि च णं घयमेहंसि सत्तरत्तं णिवत्तितंसि समाणंसि एत्थणं अमयमेहे णामं महामेहे पाउब्भविस्सइ भरहप्पमाणमित्तं आयामेणं जाव वासं वासिस्सइ जे णं भरहेवासे रुक्खगुच्छगुम्मलयवल्लितणपव्वगहरितओसहि पवालंकुरमाइए तणवणस्सइकाइए जणइस्सइ तेसिं च णं अमयमेहंसि सत्तरत्तं णिवत्तितंसिसमाणंसि एत्थ णं रसमेहे नामंमहामेहे पाउब्भविस्सइ भरहप्पमाणमित्ते आयामेणं जाव वासं वासिस्सइ जेणं तेसिं बहूणं रुक्खगुच्छ–म्म–वल्लि–तण–पव्वग हरित–ओसहि-पवालं–कुरमादीणं–तित्त–कडुय–लय–कसाय–अंबिल–मुहुरे पंचविहे रसविसेसे जणइस्सइ। तए णं भरहे वासे भविस्सइ परूढ–रुक्ख–गुच्छ गुम्म–लय–वल्लि–तणपव्वयग–

हरि –ओसहिए उवचिय–तय–पत्तपवालंकुर–पुप्फ–फल समुइए सुहो वभोगे यावि भविस्सइ ॥ सू ५६ ॥

छाया—तस्मिन् काले तस्मिन् समये पुष्करसंवर्त्तको नाम महामेघ प्रादुर्भविष्यति–भरतप्रमाणमात्र आयामेन तदनुरूपं च खलु विष्कम्भबाहल्येन । ततः खलु स पुष्करसंवर्त्तको महामेघः क्षिप्रमेव प्रस्तनिष्यति, क्षिप्रमेव प्रस्तन्य क्षिप्रमेव प्रविद्योतिष्यते, क्षिप्रमेव प्रविद्युत्य क्षिप्रमेव युग–मुसल–मुष्टि–प्रमाण–मात्राभिर्धाराभि ओघमेघं सप्तरात्रं वर्षं वर्षिष्यति यः खलु भरतस्य वर्षस्य भूमिभागम् अङ्गारभूतं मुर्मुरभूत क्षारिकभूत तप्तकटाहभूत तप्तसमज्योतिभूत निर्वापयिष्यतीति । तस्मिश्च खलु पुष्करसंवर्त्तके महामेघे रात्रं निपतिते सति अत्र खलु क्षीरमेघो नाम महामेघः प्रादुर्भविष्यति भरतप्रमाणमात्र आयामेन तदनुरूपश्च खलु विष्कम्भबाहल्येन । ततः खलु स क्षीरमेघो नाम महामेघः क्षिप्रमेव प्रस्तनिष्यति यावत् क्षिप्रमेव युगमुसलमुष्टि यावत् सप्तरात्रं वर्षं वर्षिष्यति, यः खलु भरतवर्षस्य भूमौ वर्णं गन्ध रसं स्पर्शं च जनयिष्यति, तस्मिश्च खलु क्षीरमेघे सप्तरात्रे निपतिते सति अत्र खलु घृतमेघो नाम महामेघ प्रादुर्भविष्यति भरतप्रमाणमात्र आयामेन तदनुरूपश्च खलु विष्कम्भबाहल्येन । ततः खलु घृतमेघो नाम महामेघ' क्षिप्रमेव प्रस्तनिष्यति यावत् वर्षं वर्षिष्यति, यःखलु भरतस्य वर्षस्य भूमौ स्नेहभावं जनयिष्यति, तस्मिश्च खलु घृतमेघे सप्तरात्रे निपतिते सति अत्र खलु अमृतमेघो नाम महामेघ प्रादुर्भविष्यति भरतप्रमाणमात्र आयामेन, यावद् वर्षं वर्षिष्यति, यः खलु भारते वर्षे वृक्ष–गुल्म–लता–वल्ली–तृण–पर्वत–हरितकौ–षधिप्रवाला–ङ्कुरादिकान् तृणवनस्पतिकायिकान् जनयिष्यति, तस्मिश्च खलु अमृतमेघे सप्तरात्रं निपतिते सति अत्र खलु रसमेघो नाम महामेघः प्रादुर्भविष्यति भरतप्रमाणमात्र आयामेन यावद् वर्षं वर्षिष्यति यः खलु तेषां बहूनां वृक्ष–गुल्म–गुच्छलता–वल्लि–तृण–पर्वतग–हरितौषधि–प्रवाला–ङ्कुरादिकानां तिक्त–कटुक–कषाया–म्ल–मधुरान् पञ्चविधान् रसविशेषान् जनयिष्यति । ततः खलु भरतं वर्षं भविष्यति प्ररूढ वृक्ष–गुच्छ–गुल्म–लता–वल्ली–तृण–पर्वतक–हरितकौ–षधिकम् उपचित्त–त्वक्पत्र–प्रवाला–ङ्कुर–पुष्प–फल–समुदित–सुखोपभोग चापि भविष्यति ॥सू०॥ ५६॥

टीका–'तेणं कालेणं' इत्यादि । (तेणं कालेणं) तस्मिन् काले=उत्सर्पिण्या द्वितीयारकलक्षणे (तेणं समएणं) तस्मिन् समये=उत्सर्पिणीगतद्वितीयारकप्रथमसमये (पुक्खलसंव-

इस उत्सर्पिणी के दुष्षमा आरे में अवसर्पिणी के दुष्षमा आरे की अपेक्षा जो विशिष्टता है उसका वर्णन करते हुए सूत्रकार कहते हैं ।

तेणं कालेणं तेणं समएणं पुक्खलसंवट्टए णामं महामेहे' इत्यादि.

टीकार्थ—इस उत्सर्पिणी के द्वितीय आरक रूप दुष्षमा काल में–इसकाल के प्रथम

આ ઉત્સર્પિણીના દુષ્ષમા આરામાં અવસર્પિણીના દુષ્ષમા આરાની અપેક્ષાએ જે વિશિ-ષ્ટતા છે તેનું વર્ણન કરતા સૂત્રકાર કહે છે–

'તે ણં कालेणं तेणं समएण पुक्खलसंवट्टए णामं महामेहे' इत्यादि सू. ५६॥

ट्टए णामं) पुष्कलसंवर्त्तको नाम-पुष्कलं=सकलम् अशुभानुभावरूपं भारतवर्षीयपृथिवी रौक्ष्यदाहादिकं प्रशस्तेन स्वोदकेन संवर्त्तयति=दूरिकरोति यः सः-एतन्नामको (महामेहे) महामेघः (पाउब्भविस्सइ) प्रादुर्भविष्यति=उत्पत्स्यते। कियत्प्रमाण उत्पत्स्यते ? इत्याह-(भरहप्पमाणमित्ते आयामेणं) भरतप्रमाणमात्र आयामेन=दैर्घ्येण भरतक्षेत्रप्रमाणः एकसप्तत्यधिक चतुश्शतोत्तरचतुर्दशसहस्रयोजन प्रमाण इत्यर्थः, (तयणुरूवं च णं विक्खंभबाहल्लेण) तदनुरूपश्च खलु विष्कम्भबाहल्येन-विष्कम्भेण=विस्तारेण बाहल्येन=स्थौल्येन च खलु=निश्चयेन तदनुरूपः=भरतक्षेत्रप्रमाणानुरूपः। 'तयणुरूवं' इत्यत्रार्षत्वान्नपुंसकत्वम् एवमग्रेऽपि (तएणं) ततः खलु (से पुक्खलसवट्टए) पुष्कलसंवर्त्तको नाम (महामेहे) महामेघः पर्जन्यादीन् त्रीन् मेघानपेक्ष्य महान्=विशालो मेघा महामेघः (खिप्पामेव) क्षिप्रमेव=झटित्येव (पतणतणाइस्सइ) प्रस्तनिष्यति=प्रकर्षेण गर्जिष्यति, (खिप्पामेव पतणतणाइत्ता)

समय में-पुष्कलसवर्तक नामका (महामेहे) महामेघ (पाउब्भविस्सइ) प्रकट होगा 'पुष्कलसवर्तक-ऐसा जो महामेघ का नाम कहा गया हैं वह गुणानुरूप नाम है क्योंकि भरत क्षेत्र को पृथिवी को रुक्षता को दाहकता आदि को जो कि इसमें अवसर्पिणी के छठे आरे में और उत्सर्पिणी के प्रथम आरक में आगइ थी प्रशस्त अपने उदक के द्वारा दूर कर देता है। (भरहप्पमाणमित्ते आयामेणं तयणुरूवं च ण विक्खंभबाहल्लेण) इस पुष्कलसवर्तक महामेघ का प्रमाण' जितना भरत क्षेत्र का प्रमाण है उतना होगा अर्थात् यह १४४७१ योजन का लम्बा होगा तथा भरत क्षेत्र का जितना विष्कम्भ और स्थौल्य है उतने हो प्रमाणवाला इसका विष्कम्भ और स्थौल्य होगा-"तयणुरूव" में जो नपुसक लिङ्ग का निर्देश किया गया है वह आर्ष होने से किया गया है इसी तरह से आगे भी जानना चाहिये, (तएण से पुक्खलसवट्टए महामेहे खिप्पामेव पतणतणाइस्सइ खिप्पामेव पविज्जुआइस्सइ) इसके बाद वह पुष्कल सवर्तक-पर्जन्यादि तीनमेघों की अपेक्षा विशालतावाला महामेघ बहुत ही शीघ्रता से गर्जना करेगा (खिप्पामेव

टीकार्थ-આ ઉત્સર્પિણીના દ્વિતીય આરક રૂપ દુષ્ષમાકાળમાં-આ કાળના પ્રથમ સમયમાં પુષ્કલ સવર્તક નામક (महामेहे) મહામેઘ (पाउब्भविस्सइ) પ્રકટ થશે પુષ્કલસવર્તક' એવુ જે મહામેઘનુ નામ આપવામા આવેલ છે, તે ગુણાનુરૂપ નામ છે કેમકે ભરતક્ષેત્રની પૃથિવીની રૂક્ષતાને-દાહકતા આદિને કે જે એમા અવસર્પિણીના છઠ્ઠા આરામાં અને ઉત્સર્પિણીના પ્રથમ આરકમા આવી ગઇ હતી-તેને તે મહામેઘ પોતાના પ્રશસ્ત ઉદકવડે દૂર કરી દે છે (भरहप्पमाणमित्ते आयामेणं "तयणुरूवं च णं विक्खंभबाहल्लेणं) આ પુષ્કલસવર્તક મહામેઘનુ પ્રમાણ જેટલું ભરતક્ષેત્રનુ પ્રમાણ છે તેટલુ થશે એટલે કે આ ૧૪૪૭૧ યોજન જેટલો લાબો થશે તેમજ ભરતક્ષેત્રનો જેટલો વિષ્કંભ અને સ્થૌલ્ય છે તેટલા જ પ્રમાણ જેટલો આનો વિષ્કભ અને સ્થૌલ્ય થશે तयणुरूव" મા જે નપુસકલિગનો નિર્દેશ કરવામા આવેલ છે તે આર્ષ હોવાથી કરવામાં આવેલ છે, આ પ્રમાણે જ આગળ પણ સમજવું જોઇએ (तए णं से पुक्खलसंवट्टए महामेहे खिप्पामेव पतणतणाइस्सइ खिप्पामेव पविज्जुआइस्सइ) ત્યાર બાદ તે પુષ્કલ સંવર્તક-પર્જન્યાદિ ત્રણ મેઘોની અપેક્ષાએ વિશાલતાવાળો

क्षिप्रमेव प्रस्तन्य=प्रगर्ज्य (खिप्पामेव) क्षिप्रमेव (पविज्जुआइस्सइ) प्रविद्योतिष्यते=विद्युद्भिर्युक्तो भविष्यति (खिप्पामेव पविज्जुआइत्ता) क्षिप्रमेव प्रविद्युत्य (खिप्पामेव) जुगमुसलमुट्ठिप्पमाणमित्ताहिं) युगमुशलमुष्टिप्रमाणमात्राभिः युगं=रथ शकटाद्यङ्गभूतं 'जूआ' इति लोकप्रसिद्धम्, मुसलं=प्रसिद्ध, मुष्टि=बद्धाङ्गुलिकः पाणिः, एतत्प्रमाणा मात्रा यासां ताभिस्तथाभूताभिः (धाराहिं) धाराभिः (ओहमेहं) ओघमेघम्–ओघेन=सामान्येन प्रवृत्तो मेघो यस्मिस्तत्तथाविधं (सत्तरत्तं) सप्तरात्र=सप्ताहोरात्रान (वास) वर्ष=वृष्टि (वासिस्सइ) वर्षिष्यति करिष्यति (जे ण) यः खलु=यो महामेघः खलु (भरहस्स वासस्स) भरतस्य वर्षस्य (भूमिभाग) भूप्रदेश कीदृशं भूभागम् ? इत्याह–'इंगालभूयं' इत्यादि । (इगालभूय) अङ्गारभूतम्=अङ्गारसदृशं (मुम्मुरभूय) मुर्मुरभूतम्=विस्फुटितप्रदेशाङ्गारतुल्यं (छारियभूय) क्षारिकभूत=भस्मीभूतं (तत्तकवेल्लुगभूयं) तप्तकटाहभूतं=संतप्तकटाहसदृशमिति । एतादृशं भूभागं (णिव्वाविस्सतित्ति) निर्वापयिष्यतीति=शमयिष्यतीति । (तंसि च णं पुक्खलसंवट्टगंसि महामेहंसि) तस्मिश्च खलु पुष्कलसंवर्त्तके महामेघे (सत्तरत्त)सप्तरात्रं=सप्ताहोत्रान् निरन्तरं (णिवत्तितसि समाणसि) निपतिते सति (एत्थ णं) अत्र खलु (खीरमेहे णामं महामेहे) क्षीरमेघो नाम महामेघः (पाउब्भविस्सइ) प्रादुर्भविष्यति=उत्पत्स्यते (भर-

---

पतणतणाइत्ता) गर्जना करके (खिप्पामेव पविज्जुआइस्सइ) फिर वह शीघ्र ही विद्युतो–विजलियों से युक्त हो जावेगा अर्थात् उसमें–बिजलिया चमकेगी (खिप्पामेव पविज्जुआइत्ता खिप्पामेव जुगमुसलमुट्ठिप्पमाणमित्तेहिं ओघमेघ सत्तरत्त वास वासिस्सइ) विजलियों के चमकने बाद फिर वहां महामेघ जुआ प्रमाण, मुसल प्रमण तथा मुष्टि प्रमाण वाली धाराओं से सात दिन रात तक कि जिनमें सामान्य रूप से मेघ का सद्भाव रहेगा वर्षा करता रहेगा (जेणं भरहस्स वासस्स भूमिए सिणेहभावं जणइस्सइ) यह मेघ भरत क्षेत्र के भू प्रदेश को कि जो अङ्गार के जैसा एवं तुषाग्नि के जैसा बन रहा था और भस्मीभूत हो चुका था तथा तप्त कटाह के जैसा जल रहा था बिलकुल शान्त कर देगा–शीतल कर देगा-(तंसि च ण पुक्खलसवट्टगंसि महामेहंसि) इस प्रकार उस पुष्कल सवर्तक महामेघ के (सतरत्तं णिवत्तितंसि समाणंसि) सात दिन रात तक निरन्तर वर-

---

મહામેઘ અતીવ શીઘ્રતાથી ગર્જના કરશે (खिप्पामेव पतणतणाइत्ता) ગર્જના કરીને (खिप्पामेव पविज्जुआइस्सइ) પછી તે શીઘ્ર વિદ્યુતોથી યુક્ત થશે એટલે કે તેમાંથી વીજળીઓ ચમકશે (खिप्पामेव पविज्जुआइत्ता खिप्पामेव जुगमुसलमुट्ठिप्पमाणमित्तेहि ओघमेघं सत्तरत्त वासं वासिस्सइ) વીજળીઓના ચમકવા બાદ પછી તે મહામેઘ યૂક્ષ પ્રમાણ, મૂસલ પ્રમાણ તથા મુષ્ટિ પ્રમાણ જેવી ધારાઓથી સાત દિવસ સુધી કે જેમાં સામાન્યરૂપથી મેઘનો સદ્ભાવ રહેશે વર્ષા કરતો રહેશે (जे णं भरहस्स वासस्स भूमीए सिणेहभावं जणइस्सइ) આ મેઘ ભરતક્ષેત્રના ભૂપ્રદેશને કે જે અંગાર જેવો તેમજ તુષાગ્નિ જેવો થઈ રહ્યો છે અને ભસ્મીભૂત થઈ ચૂક્યો હતો તથા તપ્ત કટાહની જેમ સળગી રહ્યો હતો તેને સમ્પૂર્ણતઃ શાન્ત કરશે, શીતલ કરશે (तंसि च णं पुक्खलसंवट्टगंसि महामेहंसि) આ પ્રમાણે તે પુષ્કલસંવર્તક મહામેઘ (सत्तरत्तं णिवत्तितंसि समाणंसि) સાત દિવસ–રાત્રિ સુધી સતત વરસશે ત્યાર બાદ

इप्पमाणमेत्ते आयामेण) भरतप्रमाणमात्र आयामेन (तयणुरूवं च णं विक्खंभवाहल्लेणं) तदनुरूपश्च खलु विष्कम्भवाहल्येन । (तए णं) ततः खलु (से खीरमेहे णामं महामेहे) स क्षीरमेघो नाम महामेघः (खिप्पामेव) क्षिप्रमेव (पतणतणाइस्सइ) प्रस्तनिष्यति, (जाव खिप्पामेव जुगमुसलमुट्ठि जाव सत्तरत्त वासं वासिस्सइ) यावत् क्षिप्रमेव युगमुसलमुष्टि यावत् सप्तरात्र वर्षं वर्षिष्यति । अत्र यावत्पदसंग्राह्याणि पदानि अस्मिन्नेव सूत्रे पूर्वोक्तानि अनुसन्धेयानि, व्याख्याऽपि तत एवाऽवबोध्येति । (जे णं) यः खलु क्षीरमेघो नाम महामेघः खलु (भरहवासस्स भूमीए) भरतवर्षस्य भूमेः (वण्णं गन्धं रसं फासं च जणइस्सइ) वर्णं गन्धं रसं स्पर्शं च जनयिष्यति । वर्णादयश्चात्र शुभा एव ग्राह्या, येभ्यो लोकः सुखमनुभवति, अशुभवर्णादयस्तु मात्कालिकाः सन्त्येवेति । अत्रेदं शङ्कते—यदि क्षीरमेघः शुभवर्णादीन् जनयति, तदा तरुपत्रादिषु नीलो वर्णः, जम्बूफलादिषु कृष्णो, मरीचादिषु कटुको रसः कारवेल्लादिषु तिक्तः, चरणकादिषु रूक्षः स्पर्शः, सुवर्णादिषु

सने पर (एत्थण खीरमेहे णामं महामेहे पाउब्भविस्सइ) फिर यहां क्षीरमेघ नाम का महामेघप्रकटित होगा (भरहप्पमाणमेत्ते आयामेणं) इसकी भी लम्बाई भरत क्षेत्र प्रमाण जितनी होगी (तयणुरूव च ण विक्खंभबाहल्लेण) और भरत क्षेत्र प्रमाण ही इसका विष्कम्भ और बाहल्य होगा (तएण से खीरमेहे णामं महामेहे खिप्पामेव पतणतणाइस्सइ) वह क्षीरमेघ बहुत ही जल्दी गर्जना करेगा (जाव खिप्पामेव जुगमुसलमुट्ठि जाव सत्तरत्तं वास वासिस्सइ) यावत् वह बहुतही शीघ्रता के साथ विजुलियों को चमकावेगा और बहुत ही शीघ्र फिर वह जुआ प्रमाण मुसल प्रमाण और मुष्टि प्रमाण वाली धाराओं से सात दिन रात तक वर्षा करता रहेगा (जे णं भरहवासस्स भूमीए वण्णं गधं रस फास च जणइस्सइ) इससे वह क्षीरमेघ भरत क्षेत्र की भूमि के वर्ण, गंध रस, और स्पर्श को शुभ बनादेगा—क्योंकि इसके पहिले वहां के वर्णादिक अशुभ थे यहा कोई ऐसी आशंका कर सकता है कि यदि क्षीर मेघ शुभवर्णादिको को कर देता है तो फिर तरुणपत्रादिको में नील, जम्बूफलादिको में कृष्णवर्ण, मरीचादिको में कटुकरस, करेला

પત્થ ણં ખીરમેહે ણામં મહામેહે પાઉબ્ભવિસ્સઇ) અહીં ક્ષીરમેઘ નામક મહામેઘ પ્રકટ થશે (ભરહપ્પમાણમેત્તે આયામેણં) એની લંબાઈ પણ ભરતક્ષેત્રના પ્રમાણ જેટલી થશે (તયણુરૂવં ચ ણં વિક્ખંભબાહલ્લેણં) અને ભરતક્ષેત્ર પ્રમાણે જ એનો વિષ્કંભ અને બાહલ્ય થશે (તએ ણં સે ખીરમેહે ણામ મહામેહે ખિપ્પામેવ પતણતણાઇસ્સઇ) તે ક્ષીર મેઘ નામનો મહામેઘ બહુ જ શીઘ્ર ગર્જના કરશે (જાવ ખિપ્પામેવ જુગમુસલમુટ્ઠિજાવ સત્તરત્ત વાસં વાસિસ્સઇ) યાવત્ તે અતીવ શીઘ્રતાથી વીજળીઓ ચમકાવશે અને બહુ જ શીઘ્રતાથી તે યૂકા પ્રમાણ, મૂસલ પ્રમાણ અને મુષ્ટિ પ્રમાણ જેટલી ધારાઓથી સાત દિવસ-રાત્રિ સુધી વર્ષા કરતો રહેશે (જે ણં ભરહવાસસ્સ ભૂમીએ વણ્ણ ગન્ધ રસં ફાસં ચ જણ) એથી તે ક્ષીરમેઘ ભરતક્ષેત્રની ભૂમિના વર્ણ, ગન્ધ, રસ અને સ્પર્શને શુભ બનાવી દેશે કેમકે એના પહેલાં ત્યાંના વર્ણાદિકો અશુભ હતાં. અહીં કોઈ એવી આશંકા કરી શકે છે કે જો ક્ષીરમેઘ વર્ણાદિકોને શુભ કરી દે છે તો પછી તરુ-પત્રાદિકોમા નીલ, જંબૂફલાદિકોમા કૃષ્ણ વર્ણ, મરીચાદિકોમાં

शुरु', क्रकचादिपु स्वरः-इत्यादयोऽशुभवर्णादयः कथं संभवन्ति? इति चेदाह-यद्यपि नीलादयोऽशुभपरिणामा, तथापि तेऽनुकूलवेद्यतया शुभा एव। यथा श्वेतो वर्णो यद्यपि शुभ एव,तथापि कुष्ठादिगतः प्रतिकूलवेद्यतयाऽशुभ एव भवतीति।(तंसि च णं खीरमेहंसि सत्तरत्तसिणिवत्तितंसि समाणंसि) तस्मिंश्च खलु क्षीरमेघे सप्तरात्रं निपतिते सति (एत्थ णं) अत्र खलु (घयमेहे णामं महामेहे) घृतमेघो नाम महामेघः (पाउब्भविस्सइ) प्रादुर्भविष्यति (भरहप्पमाणमित्ते आयामेणं, तयणुरूवं च णं विक्खभेणं) भरतप्रमाणमात्र आयामेन तदनुरूपश्च खलु विष्कम्भबाहल्येन (तएणं से घयमेहे णाम महामेहे) ततः खलु स घृतमेघोनाम महामेघ (खिप्पामेव) क्षिप्रमेव (पतणतणाइस्सइ) प्रस्तनिष्यति (जाव वास वासिस्सइ) यावत् वर्ष वर्षिष्यति, (जे णं भरहस्स वासस्स भूमीए सिणेहभावं जणइस्सइ) यः खलु भरतस्य वर्षस्य भूमौ स्नेहभावं=स्निग्धतां जनयिष्यति (तंसि च णं घयमेहंसि सत्तरत्तं णिवत्तितंसि समाणंसि) तस्मिंश्च खलु घृतमेघे सप्तरात्रं निपतिते सति, (एत्थण) अत्र

आदि में तिक्त रस चणा आदि में रूक्ष स्पर्श, सुवर्ण आदिको में गुरुस्पर्श, क्रकच, करोंत, आदि में कठोर स्पर्श, इत्यादि ये अशुभ वर्णादिक कैसे सभवित होते हैं ? तो इसका उत्तर ऐसा है-कि यद्यपि नीलादिक अशुभ परिणाम रूप हैं परन्तु ये अनुकूल वेद्य होने के कारण शुभ ही हैं, जैसे श्वेतवर्ण यद्यपि शुभ ही होता है, परन्तु जब यह कुष्ठादिगत होता है तो वह प्रतिकूल वेद्य होने से अशुभरूप ही होता है (तसिणं खीरमेहंसि सत्तरत्तसि णिवत्तितंसि समाणंसि) जब वह क्षीरमेघ सात दिन राततक बराबर-निरन्तर-बरसता रहेगा-तब उसके अनन्तर ही (घयमेहे णाम महामेहे) यहां घृतमेघ नाम का महामेघ (पाउब्भविस्सइ) प्रकट होगा यह मेघ भी (भरहप्पमाणमित्ते आयामेणं तयणुरूव च णं विक्खमेणं बाहल्लेण) भरत क्षेत्र-प्रमाण लम्बा होगा और भरतक्षेत्र प्रमाण हो चौड़ा और मोटा होगा (तएण से घयमेहे णाम महामेहे खिप्पामेव पतणतणाइस्सइ) प्रकट होने के बाद ही वह घृतमेघ गर्जना करेगा-(जाव वास वासिस्सइ) यावत् वर्षा करेगा (जेणं भरहस्स वासस्स भूमीए सिणेहभावं जणइस्सइ) इससे भरत क्षेत्र की भूमि मे स्नेह भाव-

---

કટુરસ, કારેલા વગેરેમા તિક્તરસ, ચણા આદિમાં રૂક્ષ-સ્પર્શ, સુવર્ણ આદિકોમા ગુરુસ્પર્શ ક્રકચ-કરવત વગેરેમા કઠોર સ્પર્શ વગેરે એ અશુભ વર્ણાદિકો કેવી રીતે સંભવિત હોય છે ? તો આનો જવાબ આ પ્રમાણે છે કે નીલાદિક જો કે અશુભપરિણામ રૂપ છે પણ એ ઓ અનુકૂલ વેદ્ય હોવાથી શુભ જ છે જેમ શ્વેતવર્ણ શુભ જ હોય છે, પરંતુ જ્યારે એ કુષ્ઠાદિગત હોય છે તો તે પ્રતિકૂલ વેદ્ય હોવાથી અશુભ રૂપજ ગણાય છે (तंसि णं खीरमेहंसि सत्तरत्तंसि णिवत्तितंसि समाणंसि) જ્યારે તે ક્ષીરમેઘ સાત દિવસ અને રાત સુધી સતત વર્ષતો રહેશે, ત્યારબાદ (घयमेहे णामं महामेहे) અહીં ધૃતમેઘ નામક મહામેઘ (पाउब्भविस्सइ) પ્રકટ થશે આ મેઘ પણ (भरहप्पमाणमित्ते आयामेणं तयणुरूवं च णं विक्खंभेण बाहल्लेणं) ભરતક્ષેત્ર પ્રમાણ જેટલી ચોડાઈ વાળો અને વિશાળ હશે. (तएणं से घयमेहे णाम महामेहे खिप्पामेव पतणतणाइस्सइ) પ્રકટ થવાબાદ તે ધૃતમેઘ ગર્જના કરશે (जाव वासं वासिस्सइ) યાવત્ વર્ષા કરશે. (जे णं भरहस्स वासस्स भूमिए सिणेहभावं जणइस्सइ)

खलु (अमयमेहे णाम महामेहे पाउब्भविस्सइ भरहप्पमाणमित्ते आयामेणं जाव वासं वासिस्सइ) अमृतमेघो नाम महामेघः प्रादुर्भविष्यति भरतप्रमाणमात्र आयामेन यावद् वर्षं वर्षिष्यति (जे णं) यः खलु=योऽमृतमेघः खलु (भरहे वासे) भरते वर्षे (रुक्ख-गुच्छ-गुम्म-लय-वल्लि- तण - पव्वग-हरितग —ओसहिपवाल--कुरमाईए) वृक्ष-गुच्छ-गुल्म-लता-वल्ली-तृण-पर्वग-हरितकौ-षधि- प्रवालाङ्कुरादिकान्-वृक्षाः=शाखिनः, गुच्छाः=स्तवका गुल्माः स्कन्धरहिता वनस्पतिविशेषाः, लतावल्लीति पदद्वयं यद्यपि समानार्थक तथापि कथचिद् भेदमुपादाय पदद्वयमुपात्तम्, तृणानि=उशीरादीनि, पर्वगाः =पर्वजा इक्षुप्रभृतयः हरितकानि=दूर्वादीनि, ओषध्यः=शाल्यादयः, प्रवालाः=पल्लवाः, अङ्कुरा. =व्रीह्यादिबीजसूचय, इत्येते आदौ=प्रारम्भे येषां ते तथा तान् (तणवणस्सइकाइए) तृणवनस्पतिकायिकान् बादरवनस्पतिकायिकान् (जणइस्सइ) जनयिष्यति= उत्पादयिष्यति (तंसि च ण अमयमेहंसि) तस्मिश्च खलु अमृतमेघे सत्तरत्तं णिवत्तिंसि समाणसि) सप्तरात्रं निपतिते सति. (एत्थ णं) अत्र खलु पञ्चमो (रसमेहे णाम महा-

स्निग्धताहो जावेगी (तसि च ण घयमेहंसि सत्तरत्त णिवत्तितंसि समाणसि) इस तरह यहघृ तमेघ सात दिन रात तक लगातार वर्षता रहेगा इसी के अनन्तर (एत्थण अमयमेहे पाउब्भविस्सइ भरहप्पमाणमित्ते आयामेण जाव वास वासिस्सइ) यहा अमृतमेघ नामका महामेघ प्रकट होगा यह लम्बाई में चौडाई में और स्थूलता मे भरतक्षेत्र की लम्बाई चौडाई एव स्थूलता के ही बराबर होगा यह भी सात दिन रात तक अमृत की वरसा करता रहेगा (जे ण भरहे वासे रुक्ख-गुच्छ-गुम्म-लय-वल्लि-तण-पव्वग-हरितग-ओसहि-पवाल कुरमाइए) यह मेघ भरत क्षेत्र में वृक्षों को, गुच्छों को, स्कन्ध रहित वनस्पतिविशेषों को, लताओं को, वल्लिओं को, अशीरादिक तृणों को, पर्वज इक्षु आदिकों को दूर्वादिक हरी वनस्पति को, शाली आदिक औषधियों को, पत्ते आदिरूप प्रवालो को व्रहि आदि बीज सूचीभूत अङ्कुरो को इत्यादि बादर वनस्पति कायिको को उत्पन्न करेगा (तंसि च णं अमयमेहंमि-

આથી ભરતક્ષેત્રની ભૂમિમાં સ્નેહભાવ-સ્નિગ્ધતા થઈ જશે, (तंसि च ण घयमेहंसि सत्तरत्त णिवत्तितंसि समाणंसि) આ પ્રમાણે આ ઘૃતમેઘ સાતદિવસ અને રાત સુધી સતત વર્ષતો રહેશે ત્યારબાદ (एत्थ ण अमयमेहे पाउब्भविस्सइ भरहप्पमाणमित्ते आयामेण जाव वासं वासिस्सइ) અહીં અમૃતમેઘ નામક મહામેઘ પ્રકટ થશે આ મેઘ લબાઈ પહોળાઈ અને સ્થૂલતામા ભરતક્ષેત્ર જેટલો લબાઈ, પહોળાઈ અને સ્થૂલવાળો થશે આ પણ સાત દિવસ અને રાત સુધી અમૃતની વર્ષા કરશે (जे ण भरहे वासे रुक्ख-गुच्छ गुम्म-लय-वल्लि-तण पव्वग-हरितग-ओसहि-पवालंकुरमाइए) આ મેઘ ભરત ક્ષેત્રમા વૃક્ષોને, ગુચ્છોને, સ્કંધ-રહિત વનસ્પતિ વિશેષોને લતાઓને, વલ્લિઓને અશીરાદિક તૃણોને, પર્વજ ઈક્ષુ આદિકોને દૂર્વાદિક લીલી વનસ્પતિને, શાલી આદિક ઔષધિઓને, પાદડા આદિ રૂપ પ્રવાલોને, વ્રીહિ આદિ બીજ સૂચીભૂત અકુરોને ઈત્યાદિ બાદરવનસ્પતિકાયિકોને ઉત્પન્ન કરશે (तंसि च णं अमयमेहंसि सत्तरत्त णिवति तसि समाणसि) આ પ્રમાણે અમૃતમેઘ સાત દિવસ અને

मेहे) रसमेघो नाम महामेघः (पाउब्भविस्सइ) प्रादुर्भविष्यति (भरहप्पमाणमित्ते आयामेणं) भरतप्रमाणमात्रं आयामेन (जाव वासं वासिस्सइ) यावद् वर्षं वर्षिष्यति (जे णं) यः खलु (तेसिं) तेषां=पूर्वोक्तानां (बहूणं) बहूनां=बहुसंख्यकानां (रुक्ख-गुच्छ गुम्म-लय-वल्लि-तण-पव्वग-हरित-ओसहि-पवालं-कुरमाईणं) वृक्ष-गुच्छ-गुल्म-लता-वल्ली-तृण-पर्वग हरितौ-षधि-प्रवाला-ङ्कुरादीनां (तित्त-कडुय-कसाय-महुरे) तिक्त-कटुक-कषायाम्ल-मधुरान् (पचविहे रसविसेसे) पञ्चविधान् रसविशेषान्-तिक्तादीन् पञ्च-प्रकारान् रसान् (जणइस्सइ) जनयिष्यति=उत्पादयिष्यति। पञ्चविधेषु रसेषु तिक्तो रसो निम्बादिषु, कटुको मरीचादिषु, कषायो हरीतक्यादिषु, अम्लश्चिञ्चादिषु, मधुरश्च शर्करादिषु बोध्यः। लवणरसस्य मधुरादि संसर्गजत्वेन न पृथगुपन्यासः। पञ्चानां प्रयोजनं यद्यपि सूत्रे एव प्रोक्तं तथापि स्फुटतरप्रतिपत्तये पुनरप्यत्रोच्यते तथाहि-पुष्कल-

---

सत्तरत्त णिवत्तितसि समाणंसि) इस प्रकार से यह अमृतमेघ सात दिन रात तक बरसता रहेगा-इसी के भीतर (एत्थणं रसमेहे णामं महं मेहे पाउब्भविस्सइ) यहां एक और महामेघ प्रकट होगा- जिसका नाम रसमेघ होगा. यह रसमेघ भी (भरहप्पमाणमित्तें आयामेण जाव वास वासिस्सइ)। लम्बाई चौड़ाई एव स्थूलता में भरत क्षेत्र की लम्बाई. चौडाई और स्थूलता के बराबर का होगा और यह भी भरतक्षेत्र की भूमिपर सात दिन रात तक लगातार वर्षता रहेगा (जेण बहूण रुक्ख-गुच्छ-गुम्म-लय-वल्लि-तण-पव्वग-हरित-ओसहि-पवालंकुरमाईणं तित्त, कडुय-कसाय-अंबिल-महुरे) यह रस मेघ अनेक वृक्षो मे, गुच्छों मे, गुल्मो मे, लताओ मे वल्लियों में, तृणों में पर्वतो में हरित दुर्वादिकों में ओषधियों में प्रवालो मे और अंकुरादिको मे तिक्त, कटुक, कषायला, आम्ल और मधुर (पचविहे रसविसेसे) इन पांच प्रकार के रसविशेषो को (जणइस्सइ) उत्पन्न करेगा. इन पाच प्रकार के रसो मे तिक्तरसनिम्ब आदिको में, कटुक रस मरीच आदिकों में कषायरस हरीतकी आदिको में, अम्लरस चिञ्चा ईमली आदिको मे और मधुर रस शर्करा आदिको में होता है लवणरस मधुरादि के ससर्ग से उत्पन्न होता है.

રાત સુધી વર્ષતો રહેશે. આની અંદર જ (एत्थ णं रसमेहे णामं महामेहे पाउब्भविस्सइ) અહીં એક બીજો મહામેઘ પ્રકટ થશે જેનું નામ રસમેઘ હશે આ રસમેઘ પણ (भरहप्प माणमित्ते आयामेणं जाव वासं वासिस्सइ) લંબાઈ, પહોળાઈ અને સ્થૂલતામાં ભરતક્ષેત્રના પ્રમાણ જેટલો હશે આ પણ ભરતક્ષેત્રની ભૂમિપર સાત દિવસ અને રાત સુધી સતત વર્ષતો રહેશે (जेण बहूणं रुक्खगुच्छ गुम्मलय वल्लि तण पव्वग हरित ओसहि पवालंकुरमाईणं तित्त, कडुय कसायअंबिल महुरे) એ રસમેઘ અનેક વૃક્ષોમાં, ગુચ્છાઓમાં, ગુલ્મોમાં, લતાઓમાં, વલ્લિઓમાં, તૃણોમાં પર્વતોમાં, હરિત દુર્વાદિકોમાં, ઔષધિઓમાં, પ્રવાલોમાં અને અંકુરાદિકોમાં તિક્ત, કટુક, કષાયલા, આમ્લ અને મધુર (पंचविहे रसविसेसे) એ પાંચ પ્રકારના રસવિશેષોને (जणइस्सइ) ઉત્પન્ન કરશે એ પાંચ પ્રકારના રસોમાં તિક્તરસ નિંબ આદિકોમાં, કટુક રસ મરીચ આદિકોમાં કષાયરસ હરીતકી આદિકોમાં, અમ્લરસ ચિંચા આમલી આદિકોમાં અને મધુરરસ શર્કરા આદિકોમાં હોય છે લવણરસ મધુરાદિકોના સંસર્ગથી ઉત્પન્ન થાય છે એથી

मेहे) रसमेघो नाम महामेघः (पाउब्भविस्सइ) प्रादुर्भविष्यति (भरहप्पमाणमित्ते आयामेणं) भरतप्रमाणमात्रं आयामेन (जाव वासं वासिस्सइ) यावद् वर्षं वर्षिष्यति (जे णं) यः खलु (तेसिं) तेषां=पूर्वोक्तानां (बहूणं) बहूनां=बहुसंख्यकाना (रुक्ख गुच्छ गुम्म-लय-वल्लि-तण-पव्वग-हरित-ओसहि-पवालं-कुरमाईण) वृक्ष-गुच्छ-गुल्म-लता-वल्ली-तृण-पर्वग हरितौ-षधि-प्रवाला-ङ्कुरादीनां (तित्त-कडुय-कसाय-महुरे) तिक्त-कटुक-कषायाम्ल-मधुरान् (पचविहे रसविसेसे) पञ्चविधान् रसविशेषान्-तिक्तादीन् पञ्च-प्रकारान् रसान् (जणइस्सइ) जनयिष्यति=उत्पादयिष्यति। पञ्चविधेषु रसेषु तिक्तो रसो निम्बादिषु, कटुको मरीचादिषु, कषायो हरीतक्यादिषु, अम्लश्चिञ्चादिषु, मधुरश्च शर्करादिषु बोध्यः। लवणरसस्य मधुरादि संसर्गजत्वेन न पृथगुपन्यासः। पञ्चाना प्रयोजनं यद्यपि सूत्रे एव प्रोक्तं तथापि स्फुटतरप्रतिपत्तये पुनरप्यत्रोच्यते तथाहि-पुष्कल-

---

सत्तरत्त णिवत्तितसि समाणंसि) इस प्रकार से यह अमृतमेघ सात दिन रात तक बरसता रहेगा-इसी के भीतर (एत्थणं रसमेहे णामं महा मेहे पाउब्भविस्सइ) यहा एक और महामेघ प्रकट होगा- जिसका नाम रसमेघ होगा. यह रसमेघ भी (भरहप्पमाणमित्ते आयामेण जाव वास वासिस्सइ)। लम्बाई चौड़ाई एवं स्थूलता में भरत क्षेत्र की लम्बाई, चौडाई और स्थूलता के बराबर का होगा और यह भी भरतक्षेत्र की भूमिपर सात दिन रात तक लगातार वर्षता रहेगा (जेण बहूण रुक्ख-गुच्छ-गुम्म-लय-वल्लि-तण-पव्वग-हरित-ओसहि-पवालंकुरमाईणं तित्त, कडुय-कसाय-अंबिल-महुरे) यह रस मेघ अनेक वृक्षो मे, गुच्छों मे, गुल्मों मे, लताओ मे वल्लियों में, तृणों में पर्वतो मे हरित दुर्वादिकों में औषधियों में प्रवालो मे और अकुरादिको में तिक्त, कटुक, कषायला, आम्ल और मधुर (पचविहे रसविसेसे) इन पाँच प्रकार के रसविशेषो को (जणइस्सइ) उत्पन्न करेगा. इन पाच प्रकार के रसो मे तिक्तरसनिम्ब आदिको मे, कटुक रस मरीच आदिकों में कषायरस हरीतकी आदिकों मे, अम्लरस चिञ्चा ईमली आदिको मे और मधुर रस शर्करा आदिकों में होता है लवणरस मधुरादि के ससर्ग से उत्पन्न होता है.

રાત સુધી વર્ષતો રહેશે. આની અંદર જ (एत्थ णं रसमेहे णामं महामेहे पाउब्भविस्सइ) અહીં એક બીજો મહામેઘ પ્રકટ થશે જેનુ નામ રસમેઘ હશે આ રસમેઘ પણ (भरहप्पमाणमित्ते आयामेणं जाव वासं वासिस्सइ) લંબાઈ, પહોળાઈ અને સ્થૂલતામા ભરતક્ષેત્રના પ્રમાણ જેટલો હશે આ પણ ભરતક્ષેત્રની ભૂમિપર સાત દિવસ અને રાત સુધી સતત વર્ષતો રહેશે (जेण बहूणं रुक्खगुच्छ गुम्मलय वल्लि तण पव्वग हरित ओसहि पवालंकुरमाईणं तित्त, कडुय कसायअंबिल महुरे) એ રસમેઘ અનેક વૃક્ષોમા, ગુચ્છામાં, ગુલ્મોમા, લતાઓમાં, વલ્લિઓમા, તૃણોમા પર્વતોમા, હરિત દુર્વાદિકોમા, ઔષધિઓમાં, પ્રવાલોમા અને અંકુરાદિકોમા તિક્ત, કટુક, કષાયલા, આમ્લ અને મધુર (पंचविहे रसविसेसे) એ પાચ પ્રકારના રસવિશેષોને (जणइस्सइ) ઉત્પન્ન કરશે એ પાચ પ્રકારના રસોમા તિક્તરસ નિંબ આદિકોમા, કટુક રસ મરીચ આદિકોમા કષાયરસ હરીતકી આદિકોમા, અમ્લરસ ચિંચા આમલી આદિકોમા અને મધુરરસ શર્કરા આદિકોમા હોય છે લવણરસ મધુરાદિકોના સંસર્ગથી ઉત્પન્ન થાય છે એથી

खलु (अमयमेहे णाम महामेहे पाउब्भविस्सइ भरहप्पमाणमित्ते आयामेणं जाव वासं वासिस्सइ) अमृतमेघो नाम महामेघः प्रादुर्भविष्यति भरतप्रमाणमात्र आयामेन यावद् वर्षं वर्षिष्यति (जे णं) यः खलु=योऽमृतमेघः खलु (भरहे वासे) भरते वर्षे (रुक्ख-गुच्छ-गुम्म-लय-वल्लि- तण- पव्वग-हरितग—ओसहिपवाल—कुरमाईए) वृक्ष-गुच्छ-गुल्म-लता-वल्ली-तृण-पर्वग-हरितकौ-षधि- प्रवालाङ्कुरादिकान्-वृक्षाः=शाखिनः, गुच्छाः=स्तवका गुल्माः स्कन्धरहिता वनस्पतिविशेषाः, लतावल्लीति पदद्वयं यद्यपि समानार्थक तथापि कथचिद् भेदमुपादाय पदद्वयमुपात्तम्, तृणानि=उशीरादीनि, पर्वगाः =पर्वजा इक्षुप्रभृतयः हरितकानि=दूर्वादीनि, ओषध्यः=शाल्यादयः, प्रवालाः=पल्लवाः, अङ्कुरा.=व्रीह्यादिबीजसूचय, इत्येते आदौ=प्रारम्भे येषां ते तथा तान् (तणवणस्सइकाइए) तृणवनस्पतिकायिकान् बादरवनस्पतिकायिकान् (जणइस्सइ) जनयिष्यति= उत्पादयिष्यति (तंसि च ण अमयमेहंसि) तस्मिंश्च खलु अमृतमेघे सत्तरत्तं णिवत्तितंसि समाणसि) सप्तरात्रं निपतिते सति. (एत्थ णं) अत्र खलु पञ्चमो (रसमेहे णामं महा-

---

स्निग्धताहो जावेगी (तसि च णं घयमेहंसि सत्तरत्त णिवत्तितंसि समाणसि) इस तरह यह घृतमेघ सात दिन रात तक लगातार वर्षता रहेगा इसी के अनन्तर (एत्थण अमयमेहे पाउब्भविस्सइ भरहप्पमाणमित्ते आयामेण जाव वास वासिस्सइ) यहां अमृतमेघ नामका महामेघ प्रकट होगा यह लम्बाई में चौड़ाई मे और स्थूलता मे भरतक्षेत्र की लम्बाई चौडाई एव स्थूलता के ही बराबर होगा यह भी सात दिन रात तक अमृत की वरसा करता रहेगा (जे ण भरहे वासे रुक्ख-गुच्छ-गुम्म-लय-वल्लि-तण-पव्वग-हरितग-ओसहि-पवाल कुरमाइए) यह मेघ भरत क्षेत्र में वृक्षों को, गुच्छों को, स्कन्ध रहित वनस्पतिविशेषों को, लताओं को, वल्लिओं को, अशीरादिक तृणों को, पर्वज इक्षु आदिकों को दूर्वादिक हरी वनस्पति को, शाली आदिक औषधियों को, पत्ते आदिरूप प्रवालो को व्रीहि आदि बीज सूचीभूत अङ्कुरो को इत्यादि वादर वनस्पति कायिकों को उत्पन्न करेगा (तंसि च णं अमयमेहंमि-

---

આથી ભરતક્ષેત્રની ભૂમિમા સ્નેહભાવ-સ્નિગ્ધતા થઈ જશે, (तंसि च ण घयमेहंसि सत्तरत्त णिवत्तितंसि समाणंसि) આ પ્રમાણે આ ઘૃતમેઘ સાતદિવસ અને રાત સુધી સતત વર્ષતો રહેશે ત્યારબાદ (एत्थ ण अमयमेहे पाउब्भविस्सइ भरहप्पमाणमित्ते आयामेण जाव वासं वासिस्सइ) અહી અમૃતમેઘ નામક મહામેઘ પ્રકટ થશે આ મેઘ લબાઈ પહોળાઈ અને સ્થૂલતામા ભરતક્ષેત્ર જેટલો લબાઈ, પહોળાઈ અને સ્થૂલવાળો થશે આ પણ સાત દિવસ અને રાત સુધી અમૃતની વર્ષા કરશે (जे ण भरहे वासे रुक्ख-गुच्छ-गुम्म-लय-वल्लि-तण पव्वग-हरितग-ओसहि-पवालंकुरमाइए) આ મેઘ ભરત ક્ષેત્રમા વૃક્ષોને, ગુચ્છોને, સ્કંધ-રહિત વનસ્પતિ વિશેષોને લતાઓને, વલ્લિઓને અશીરાદિક તૃણોને, પર્વજ ઇક્ષુ આદિકોને દૂર્વાદિક લીલી વનસ્પતિને, શાલી આદિક ઔષધિઓને, પાદડા આદિ રૂપ પ્રવાલોને, વ્રીહિ આદિ બીજ સૂચીભૂત અકુરોને ઈત્યાદિ બાદરવનસ્પતિકાયિકોને ઉત્પન્ન કરશે (तं सि च णं अमयमेहंसि सत्तरत्त णिवत्ति तसि समाणंसि) આ પ્રમાણે અમૃતમેઘ સાત દિવસ અને

मेहे) रसमेघो नाम महामेघः (पाउब्भविस्सइ) प्रादुर्भविष्यति (भहरप्पमाणमित्ते आयामेणं) भरतप्रमाणमात्रं आयामेन (जाव वासं वासिस्सइ) यावद् वर्षं वर्षिष्यति (जे णं) यः खलु (तेसिं) तेषां=पूर्वोक्तानां (बहूणं) बहूनां=बहुसंख्यकानां (रुक्ख गुच्छ गुम्म-लय-वल्लि-तण-पव्वग-हरित-ओसहि-पवालं-कुरमाईणं) वृक्ष-गुच्छ-गुल्म-लता-वल्ली-तृण-पर्वग हरितौ-षधि-प्रवाला-ङ्कुरादीनां (तित्त-कडुय-कसाय-महुरे) तिक्त-कटुक-कषायाम्ल-मधुरान् (पचविहे रसविसेसे) पञ्चविधान् रसविशेषान्-तिक्तादीन् पञ्च-प्रकारान् रसान् (जणइस्सइ) जनयिष्यति=उत्पादयिष्यति। पञ्चविधेषु रसेषु तिक्तो रसो निम्बादिषु, कटुको मरीचादिषु, कषायो हरीतक्यादिषु, अम्लश्चिञ्चादिषु, मधुरश्च शर्करादिषु बोध्यः। लवणरसस्य मधुरादि संसर्गजत्वेन न पृथगुपन्यासः। पञ्चानां प्रयोजनं यद्यपि सूत्रे एव प्रोक्तं तथापि स्फुटतरप्रतिपत्तये पुनरप्यत्रोच्यते तथाहि-पुष्कल-

---

सत्तरत्त णिवत्तितसि समाणंसि) इस प्रकार से यह अमृतमेघ सात दिन रात तक बरसता रहेगा-इसी के भीतर (एत्थणं रसमेहे णामं मह मेहे पाउब्भविस्सइ) यहा एक और महामेघ प्रकट होगा- जिसका नाम रसमेघ होगा. यह रसमेघ भी (भरहप्पमाणमित्ते आयामेण जाव वास वासिस्सइ)। लम्बाई चौड़ाई एव स्थूलता में भरत क्षेत्र की लम्बाई. चौडाई और स्थूलता के बराबर का होगा और यह भी भरतक्षेत्र की भूमिपर सात दिन रात तक लगातार वर्षता रहेगा (जेण बहूण रुक्ख-गुच्छ-गुम्म-लय-वल्लि-तण-पव्वग-हरित-ओसहि-पवालंकुरमाईण तित्त, कडुय-कसाय-अंबिल-महुरे) यह रस मेघ अनेक वृक्षो में, गुच्छों में, गुल्मो मे, लताओ मे वल्लियों में, तृणों में पर्वतो में हरित दुर्वादिकों में ओषधियों में प्रवालों में और अंकुरादिको में तिक्त, कटुक, कषायला, आम्ल और मधुर (पचविहे रसविसेसे) इन पाँच प्रकार के रसविशेषो को (जणइस्सइ) उत्पन्न करेगा इन पाच प्रकार के रसों मे तिक्तरसनिम्ब आदिको मे, कटुक रस मरीच आदिकों में कषायरस हरीतकी आदिको में, अम्लरस चिञ्चा ईमली आदिको में और मधुर रस शर्करा आदिको में होता है लवणरस मधुरादि के ससर्ग से उत्पन्न होता है.

રાત સુધી વર્ષતો રહેશે. આની અંદર જ (एत्थ णं रसमेहे णामं महामेहे पाउब्भविस्सइ) અહી એક બીજો મહામેઘ પ્રકટ થશે જેનુ નામ રસમેઘ હશે આ રસમેઘ પણ (भरहप्पमाणमित्ते आयामेणं जाव वासं वासिस्सइ) લંબાઈ, પહોળાઈ અને સ્થૂલતામા ભરતક્ષેત્રના પ્રમાણ જેટલો હશે આ પણ ભરતક્ષેત્રની ભૂમિપર સાત દિવસ અને રાત સુધી સતત વર્ષતો રહેશે (जेण बहूणं रुक्खगुच्छ गुम्मलय वल्लि तण पव्वग हरित ओसहि पवालंकुरमाईणं तित्त, कडुय कसायअंबिल महुरे) એ રસમેઘ અનેક વૃક્ષોમા, ગુચ્છામાં, ગુલ્મોમા, લતાઓમાં, વલ્લિઓમા, તૃણોમા પર્વતોમા, હરિત દુર્વાદિકોમા, ઔષધિઓમાં, પ્રવાલોમા અને અંકુરાદિકોમા તિક્ત, કટુક, કષાયલા, આમ્લ અને મધુર (पंचविहे रसविसेसे) એ પાચ પ્રકારના રસવિશેષોને (जणइस्सइ) ઉત્પન્ન કરશે એ પાચ પ્રકારના રસોમા તિક્તરસ નિંબ આદિકોમાં, કટુક રસ મરીચ આદિકોમા કષાયરસ હરીતકી આદિકોમા, અમ્લરસ ચિંચા આમલી આદિકોમા અને મધુરરસ શર્કરા આદિકોમા હોય છે લવણરસ મધુરાદિકોના સંસર્ગથી ઉત્પન્ન થાય છે એથી

संवर्त्तकाभिधस्य प्रथममेघस्य प्रयोजनं भरतभूमेर्दाहोपशमः, द्वितीयस्य क्षीरमेघस्य भरतभूमौ वर्णादिजननम्, तृतीयस्य घृतमेघस्य भरतभूमौ स्निग्धतासंपादनम्, ननु क्षीरमेघेनैव शुभवर्णगन्धादि निष्पत्तौ सत्यां तत्सह भाविनी स्निग्धताऽपि स्वयमेवायातेति घृतमेघो निष्प्रयोजनः ? इति चेदाह—क्षीरमेघेन शुभवर्णगन्धादीनामुत्पत्तौ तत्सहभाविनी स्निग्धता भरतभूमौ यद्यपि स्वयमेवायाति तथापि प्रचुरतरस्निग्धतासंपादनमेव घृतमेघप्रयोजनम्, दृश्यते चापि क्षीरादधिका स्निग्धता घृते इति न कश्चिद् दोष इति । चतुर्थस्य अमृतमेघस्य वृक्षाद्युत्पादनं प्रयोजनं पञ्चमस्य च रसमेघस्य वृक्षादिषु यथायोग्य रसोत्पाद-

---

इसलिये उसका स्वतन्त्ररूप से कथन नहीं किया गया है पाच मेघो का प्रयोजन यद्यपि सूत्र में ही कह दिया गया है तथापि स्फुटतर प्रतिपत्ति के लिये फिर से यहां वह कहा जाता है. पुष्कल सवर्तक प्रथममेघका भरतक्षेत्रकी भूमिका दाहशमित करना यह प्रयोजन है द्वितीय क्षीरमेघ का भरतक्षेत्र की भूमि में शुभवर्णादिका उत्पन्न करना यह प्रयोजन है तृतीय घृतमेघ का भरतक्षेत्र की भूमि में स्निग्धता को उत्पत्ति करना यह प्रयोजन है ।

शंका—घृतमेघका जो प्रयोजन आपने भरतक्षेत्र को भूमि मे स्निग्धता का आपादन करने रूप प्रकट किया है सो जब क्षीरमेघ से ही शुभवर्ण शुभगन्ध आदि की भरतक्षेत्र की भूमि में निष्पत्ति हो जायगी तो शुभवर्ण गन्धादि के साथ होने वाली स्निग्धताभी अपने आप आ जावेगी फिर इस घृतमेघका प्रयोजन तो कुछ ही रहता नहीं है इसे निष्प्रयोजन मानने की क्या आवश्यकता है ? सो इसका समाधान ऐसा है कि यह बात ठीक है कि शुभवर्णादिकों की निष्पत्ति में तत्सहभाविनी स्निग्धता का सपादन करना ही घृतमेघ का प्रयोजन है यह बात तो प्रत्यक्ष से ही प्रतीत होती देखी जाती है कि क्षीर से अधिक स्निग्धता घृत मे है इत्यादि. अत घृतमेघ का काम निष्फल नहीं है—सफल है— चतुर्थ जो अमृतमेघ है—उसका

સ્વતત્રરૂપમા કથન કરવામા આવ્યુ નથી, પાચ મેઘોનુ પ્રયોજન જો કે સૂત્રમાં જ સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું છે તો પણ સ્ફુટતર પ્રતિપત્તિ માટે ફરીથી અહી તે વિષે સ્પષ્ટતા કરવામાં આવેલ છે પુષ્કલ સવર્તક પ્રથમમેઘનુ પ્રયોજન ભરતક્ષેત્રની ભૂમિનો દાહ શમિત કરવો તે છે બીજા ક્ષીરમેઘનું પ્રયોજન ભરતક્ષેત્રની ભૂમિમાં શુભ વર્ણાદિક ઉત્પન્ન કરવારૂપ. તૃતીય મેઘનું પ્રયોજન છે ભરતક્ષેત્રની ભૂમિમા સ્નિગ્ધતાની ઉત્પત્તિ કરવીતે

શકા—તમે ઘૃતમેઘનુ પ્રયોજન જ્યારે ભરતક્ષેત્રની ભૂમિમા સ્નિગ્ધતાનું આપાદન કરવું એવુ પ્રકટ કરેલ છે તો ક્ષીરમેઘથી જ જ્યારે શુભવર્ણ, શુભગન્ધ વગેરેની ભતક્ષેત્રની ભૂમિમાં નિષ્પત્તિ થઈ જશે તો શુભવર્ણ ગન્ધાદિની સાથે આવનારી સ્નિગ્ધતા પણ આપમેળે જ આવી જશે તો પછી આ ઘૃત મેઘનુ પ્રયોજન તો કઈ દેખાતુ જ નથી તો શુ એને નિષ્પ્રયોજન માનવામા કઈ વાધો છે ? તો આ શકાનું સમાધાન આ પ્રમાણે છે કે જો કે શુભવર્ણાદિકોની નિષ્પત્તિમાં તત્સહભાવિની સ્નિગ્ધતા આપમેળે જ આવી જાય છે પણ પ્રચુરતર સ્નિગ્ધતાનું સંપાદન કરવુ ઘૃતમેઘનુ પ્રયોજન છે એ વાત તો સ્પષ્ટ જ છે કે ક્ષીર કરતા વધારે સ્નિગ્ધતા ઘીમાં છે એથી ઘૃતમેઘનું કામ નિષ્ફળ નથી સફળ છે. ચતુર્થ જે અમૃતમેઘ છે, તેનુ પ્રયોજન

नम् । ननु अमृतमेघेन वनस्पतौ जनिते सति वर्णादिसहितस्यैव वनस्पतेरुपलभ्यमानत्वेन वर्णादि सह भाविनो रसस्यापि सुतरामुत्पत्तौ रसमेघो निष्प्रयोजनः ?, इति चेदाह—यद्यप्यमृतमेघेन सामान्यरस उत्पाद्यते तथापि स्वस्वयोग्यरसनिष्पादन रसमेघस्यैवेति न कश्चिद्दोप इति । इत्थं पञ्च मिर्मेघै स्वस्व कार्ये सपादिते सति यादृशं भरतवर्षस्वरूप भावि तदुच्यते—तएणं, इत्यादि । (तए णं) ततः खलु (भरहे वासे) भरतं वर्षं पउढ—रुक्ख—गुच्छ—गुम्म—लय—वल्लि—तण—पव्वग—हरित—ओसहिए) प्ररूढ वृक्ष—गुच्छ—गुल्म लता—वल्ली तृण पर्वग—हरितौ—षधिकं प्ररूढाः=समुत्पन्नाः वृक्षगुच्छादिहरितौषध्यन्ता यत्र तत्तादृशं (भविस्सइ) भविष्यति, तथा—(उवचिय तयपत्त—पवालं—कुर—पुप्फ—फल—समु-

प्रयोजन वृक्षादि को उत्पादन करना है. और पांचवा जो रसमेघ है उसका प्रयोजन वृक्षादिकों में यथायोग्य रस का उत्पन्न करना है ।

शंका—जब अमृत मेघ से ही भरतक्षेत्र की भूमि में वनस्पति का उत्पादन हो जाता है तो वर्णादि सहित ही उनका उत्पादन होता है. वर्णादि रहित रूप में तो उनका उत्पादन होता नहीं है । फिर जब वर्णादि सहित ही उनका उत्पादन होता है तो वर्णादि सहभावी जो रस है वह तो उनमें अपने आप ही उत्पन्न हो जाता होगा फिर रस को उत्पन्न करने वाला रस महामेघ का मानना निष्प्रयोजन प्रतीत होता है— सो ऐसी शंका ठीक नहीं है—क्योंकि स्व स्व योग्य रस का निष्पादन करना ही इस रस महामेघ का काम है वैसे तो अमृत मेघ से सामान्यतः रस उत्पन्न करा ही दिया जाता है । इस तरह से इन पांच मेघों द्वारा अपना अपना कार्य सपादित हो जाने पर जैसा भारत वर्ष का आगे स्वरूप हो जाता है अब सूत्रकार उसीका कथन करते हैं— (तएणं भरहे वासे पउढ रुक्ख—गुच्छ—गुम्म—लय—वल्लि—तण—पव्वग—हरित—ओसहिए भविस्सइ) इसके बाद भरतक्षेत्र जिसमें वृक्ष से लेकर हरित औषधि तक

વૃક્ષાદિકોની ઉત્પત્તિ કરવી છે, અને પાચમો જે રસમેઘ છે, તેનું પ્રયોજન વૃક્ષાદિકોમાં યથાયોગ્ય રસોત્પત્તિ કરવી તે છે.

શંકા-જ્યારે અમૃત મેઘથી જ ભરત ક્ષેત્રની ભૂમિમા વનસ્પતિનું ઉત્પાદન થઇ જાય છે. વનસ્પતિ વર્ણાદિ સહિતજ ઉત્પન્ન થાય છે વર્ણાદિ રહિતરૂપમાં વનસ્પતિનું ઊત્પાદન થતું નથી વર્ણાદિ સહિત જ જ્યારે તેમનું ઉત્પાદન થાય છે તો વર્ણાદિ સહભાવોજે રસ છે તેપણ તેમનામા આપ મેળે જ ઉત્પન્ન થશે જ તો એ પરિસ્થિતિમાં રસને ઉત્પન્ન કરનારા રસ મહામેઘનુ કથન અહી નિષ્પ્રયોજન પ્રતીત થાય છે એવી શંકા પણ અહી યોગ્ય નથી. કેમકે સ્વ-સ્વ રસનુ નિષ્પાદન કરવું એ જ એ રસમહામેઘનું કામ છે, આમ તો અમૃત મેઘથી જ સામાન્યત રસ ઉત્પન્ન કરાવવામાં આવે જ છે. આ પ્રમાણે આ પાચે મેઘો વડે પોત પોતાના કાર્ય સંપાદિત થઇ ગયા પછી ભરતવર્ષનુ સ્વરૂપ કેવુ હશે ? એ સંબધમા સૂત્રકાર કહે છે— (तए णं भरहे वासे परूढरुक्ख-गुच्छ-गुम्म लय-वल्लि-तण-पव्वग-हरितओसहिए भविस्सइ) ત્યાર બાદ જેમાં વૃક્ષથી માડીને હરિત ઔષધી સુધી વનસ્પતિઓ ઉત્પન્ન થઈ ચુકી છે એવુ ભરતક્ષેત્ર વર્ષ થઈ જશે તેમજ (उवचिय-तय पत्त-पवालं-कुर-पुप्फ-फल-

इए) उपचित-त्वक्-पत्र-प्रवालाङ्कुर-पुष्प-फल-समुदितम् तत्र उपचितानि=परिपुष्टानि यानि त्वक्पत्रप्रवालाङ्कुरपुष्पफलानि-त्वक्=त्वचा-वल्कलम्, पत्रं=पर्ण, प्रवालं=किसलयम्, अङ्कुरः=अभिनवोद्भिद् व्रीह्यादि बीजसूचिः, पुष्पं=प्रसूनं फलं-प्रसिद्धम्, एतेषामितरेतरयोगद्वन्द्वः तानि तथोक्तानि तैः समुदितं-व्याप्तम्,अत एव (सुहोवभोगे यावि) सुखोपभोगं-सुखेन=अनायासेन उपभोगस्त्वक्पत्रादीनां यस्मिंस्तत्तथाविधं चापि (भविस्सइ) भविष्यति। एतेनोत्सर्पिण्या द्वितीयारके भरतवर्षे वनस्पतीनां, वनस्पतिषु च पुष्पफलानां सत्ता प्रदर्शिता, ततश्च भरतवर्षस्य सुखोपभोगता सूचितेति ॥ सू० ५६ ॥

अथोत्सर्पिणी दुष्पमाकालसमवा मनुष्यास्तादृशं भरतवर्षं दृष्ट्वा किं करिष्यन्ति? इत्याह—

मूलम्— तए णं ते मणुया भरहं वासं परूढ-गुच्छ-गुम्म-लय-वल्लि-तण-पव्वय-हरिय-ओसहीयं-उवचिय-तय-पत्त-पवालं-कुर-पुप्फ-फल-समुइयं सुहोवभोगं जायं जायं चावि पासिहिंति, पासित्ता बिलेहिंतो णिद्धाइस्संति, णिद्धाइत्ता हट्ठतुट्ठा अण्णमण्णं सद्दाविस्संति, सद्दावित्ता एवं वदिस्संति जाए णं देवाणुप्पिया! भरहे वासे परूढ-रुक्ख-गुच्छ-गुम्म-लय-वल्लि-तण-पव्वय-हरिय जाव सुहोवभोगे तं जे णं देवाणुप्पिया! अम्ह केइ अज्जप्पभिइ असुभं कुणिमं आहारं आहारिस्सइ से णं अणेगाहिं छायाहिं वज्जणिज्जेत्ति कट्टु संठिइं ठवेस्संति ठवित्ता भरहे वासे सुहं सुहेणं अभिरममाणा अभिरममाणा विहरिस्संति ॥सू० ५७॥

वनस्पतियां उत्पन्न हो गई है ऐसा हो जावेगा—तथा उवचिय—तय—पत्त—पवाल—कुर—पुप्फ—फल—समुइए) परिपुष्ट वल्कलो, पत्तो, किसलयो, अंकुरों, व्रीही आदिके बीजो के अग्रभागों, पुष्पों, और फलों से व्याप्त होकर (सुहोवभोगे याविभविस्सइ) जिसमें त्वक् पत्रादि का उपभोग अनायास से है ऐसा वह भरतक्षेत्र हो जावेगा. इस तरह के इस कथन से उत्सर्पिणी के इस द्वितीय आरक में भरतक्षेत्र में वनस्पतियों का सद्भाव और उनमें पुष्पफलादिको का सद्भाव प्रकट किया गया है और इससे उसमे सुखोपभोगता बतलाई गई है ।५६॥

समुइए) પરિપુષ્ટ વલ્કલો પાદડાઓ, કિસલયો, અંકુરો, વ્રીહિ વગેરેના, બીજોના અગ્ર-ભાગો પુષ્પો અને ફૂલ વિગેરેથી વ્યાપ્ત થઈને (सुहोवभोगे यावि भविस्सइ) જેમા ત્વક પત્રાદિકોનો ઉપભોગ અનાયાસ રૂપમા થઈ શકશે એવુ તે ભરતવર્ષ થશે. આ જાતના આ કથનથી ઉત્સર્પિણીના એ દ્વિતીય આરકમા ભરતક્ષેત્રમા વનસ્પતિઓના સદ્ભાવ અને તેઓમા પુષ્પફલાદિકોનો સદ્ભાવ પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે અને એથી તેઓમા સુખોપભોગતા બતાવવામા આવેલછે । ૫૬॥

छाया—ततः खलु ते मनुजा भरत वर्षं प्ररूढगुच्छ गुल्म लता वल्लीतृणपर्वग हरितौषधिकम् उपचित त्वक्पत्र-प्रवाला ङ्कुर-पुष्प-फल-समुदितं सुखोपभोग जात चापि द्रक्ष्यन्ति दृष्ट्वा बिलेभ्यो निर्धाविष्यन्ति निर्धाव्य हृष्टतुष्टा अन्योऽन्य शब्दयिष्यन्ति शब्दयित्वा एवं वदिष्यन्ति जातं खलु देवानुप्रिया भरत वर्षं प्ररूढ-वृक्ष-गुच्छ-गुल्म-लता वल्ला तृणपर्वग हरित यावत् सुखोपभोगम् तद् यः खलु देवानुप्रिया अस्माकं कोऽपि अद्यप्रभृति अशुभं कुणपम आहारम् आहरिष्यति स खलु अनेकाभिश्छायाभिर्वर्जनीय इति कृत्वा संस्थितिं स्थापयिष्यन्ति स्थापयित्वा भरते वर्षे सुख सुखेन अभिरममाणा अभिरममाणा विहरिष्यन्ति सू०५७॥

टीका- "तए णं" इत्यादि । (तए णं) ततः खलु (ते मणुया) ते मनुजाः= भरतवर्षस्थितास्तत्कालीना मनुष्याः (भरहं वासं) भरत वर्षं (परूढ-गुच्छ गुम्म-लय वल्लि तण-पव्वय हरिय-ओसहीयं) प्ररूढ-गुच्छ- गुल्म-लता-वल्ली-तृण-पर्वग-हरितौ-षधिकम् (उवचिय-तय-पत्त-पवालं-कुर-पुप्फ-फल-समुइयं) उपचित-त्वक्पत्र-प्रवाला-ङ्कुर-पुष्प फल-समुदितं (सुहोवभोगं) सुखोपभोगं (जाय जायं चावि) जात जातं चापि=प्राचुर्येण समुत्पन्नं चापि (पासिहिंति) द्रक्ष्यन्ति=अवलोकयिष्यन्ति, 'परूढ गुच्छं'

अब सूत्रकार यह प्रकट करते हैं कि उत्सर्पिणी के दुष्षमाकाल मे उत्पन्न हुए ये मनुष्य इस प्रकार के भारत वर्ष को देखकर क्या करेगे—

"तए णं ते मणुया भरह वासं परूढ गुच्छ-गुम्म-लय-वल्लि' इत्यादि-५७—

टीकार्थ—भरत क्षेत्र में स्थित हुए तत्कालीन वे मनुष्य (भरह वास) भरतक्षेत्र को (परूढ गुच्छ गुम्मलयवल्लि तण पव्वय हरिय ओसहीय)प्ररूढ गुच्छों वाला, प्ररूढ गुल्मोंवाला, प्ररूढ लताओं एवं वल्लियो वाला प्ररूढ तृण और पर्वज वनस्पतियो वाला, प्ररूढ हरित और औषधियोंवाला (उवचिय तय पत्तपवाल कुरपुप्फफलसमुइयं) उपचित हुए छालों के समूह उपचित पत्तों के समूह वाला, उपचित हुए प्रवालो वाला, उपचित हुए अकुरो वाला, उपचिन पुष्पों वाला, उपचित हुए फलोवाला, अतएव (सुहोवभोगं जायं जायं चावि पासिहिंति) देखेगे तो

હવે સૂત્રકાર એ સ્પષ્ટ કરે છે કે ઉત્સર્પિણી ના દુષ્પમા કાળમા ઉત્પન્ન થયેલા એ મનુષ્યો એ પ્રકારના ભરતવર્ષને જોઇને શુ કરશે ?

'तए णं ते मणुया भरतं वासं परूढगुच्छगुम्मलयवल्लि' इत्यादि सूत्र ॥५७॥

ટિકાર્થ—ભરતક્ષેત્રમા સ્થિત થઇને-તત્કાલીન તે મનુષ્યો (भरह वासं) ભરતક્ષેત્ર (परूढ गुच्छ गुम्मलयवल्लितणपव्वय हरियओसहीयं) પ્રરૂઢ ગુચ્છોવાળુ પ્રરૂઢ ગુલ્મોવાળુ, પ્રરૂઢ લતાઓ અને વલ્લિયો વાળુ, પ્રરૂઢ તૃણ અને પર્વજ વનસ્પતિઓવાળુ, પ્રરુઢ હરિત અને ઔષધિઓવાળુ (उवचियतयपत्तपवालंकुरपुप्फफल समुइय) ઉપચિત થયેલી છાલોના સમૂહ વાળુ ઉપચિત થયેલા પાદડાઓના સમૂહવાળુ, ઉપચિત થયેલા અંકુરોવાળુ ઉપચિત પુષ્પોવાળુ પ્રવાલ વાળુ અને ઉપચિત થયેલા ફલોવાળુ ઉપચિત થયેલ અંકુરોવળુ ઉપચિત થયેલ પુષ્પોવાળુ અને ઉપચિત થયેલ ફળોવાળુ એથી (सुहोवभोग जाय जायं चाव पासिहिंति) તે

इत्यादि-'सुहोवभोगं' इत्यन्तपदत्रयस्यार्थः पञ्चपञ्चाशत्तमे सूत्रेऽवलोकनीय इति (पासित्ता) दृष्ट्वा=अवलोक्य (बिलेभ्यः (णिद्धाइस्संति) निर्धाविष्यन्ति=निर्गमिष्यन्ति (णिद्धाइत्ता) निर्धाव्य=निर्गम्य (हट्ठतुट्ठा) हृष्टतुष्टाः-हृष्टाः=आनन्दिताश्च ते तुष्टाः=सतोषमुपगताश्चेति तथा-आनन्द संतोषं चोपगता इत्यर्थः (अण्णमण्णं) अन्योन्यम् परस्परं (सद्दाविंति) शब्दयन्ति, (सद्दावित्ता) शब्दयित्वा (एवं वदिस्संति) एवं वदिष्यन्ति=कथयिष्यन्ति, किं कथयिष्यन्ति ? इत्याह 'जाए णं' इत्यादि। (जाए णं) जातं खलु (देवाणुप्पिया !) देवानुप्रियः (भरहे वासे) भरतं वर्षं (परूढ-रुक्ख-गुच्छ-गुम्म-लय-वल्लि-तण-पव्वय-हरिय जाव सुहोवभोगे) प्ररूढ-वृक्ष-गुच्छ-गुल्म-लता-वल्लि-तृण-पर्वग-हरित यावत् सुखोपभोगम्, (त जे ण देवाणुप्पिया अम्हं केइ) तद् यः खलु देवानुप्रियाः ! अस्माकं कश्चित्=हे देवानुप्रियाः भरतवर्षस्य वृक्षगुच्छगुल्मलतादिसंपन्नत्वेन सुखोपभोग्यत्वात् अस्माकं मध्ये यः कश्चित् (अज्जप्पभिइ) अद्यप्रभृति=अद्यारभ्य (असुभं कुणिमं आहार) अशुभं कुणपम् आहारम्=अप्रशस्तं मांसाहारम् (आहारिस्सइ) आहरिष्यति (से णं) स खलु (अणेगाहिं छायाहिं) एनेकाभिश्छायाभिः=अनेकसख्यक पुरुषच्छाया

यह क्षेत्र सुख से उपभोग करने योग्य हो चुका है इस प्रकार का (पासित्ता) ख्याल करके वे (बिलेहिंनो णिद्धाइस्सति) अपने अपने बिलो से बाहर निकल आवेगे. और (णिद्धाइत्ता) बाहर निकल कर के फिर वे (हट्ठतुट्ठा अण्णमण्ण सद्दाविंति) बडे ही आनन्द से और सतोष से युक्त हुए आपस में एक दूसरे के साथ विचार विनिमय करेगे (सद्दावित्ता एवं वदिस्सति विचार विनिमय करके फिर वे इस प्रकार से एक दूसरे से कहेंगे (जाएण देवाणुप्पिया ! भरहे वासे परूढरुक्ख-गुच्छ-गुम्म-ल्रय-वल्लि-तण-पव्वय-हरिय-जाव सुहोवभोगे) हे देवानुप्रियो ! भरत क्षेत्र वृक्षों से, गुच्छों से, गुल्मों से, लताओं से, वल्लियो से, तृणो से एवं हरित दूर्वादिको से युक्त होकर सुखोपभोग बन गया है (त जे णं देवाणुप्पिया अम्हं केइ अज्जप्पभिइ असुभं कुणिम आहारं आहरिस्सइ) अतः अब जों कोई हे देवानुप्रियो ! हम लोगों मे से आज से लेकर अशुभ, अप्रशस्त-आहार करेगा (से णं अणेगाहिं छायाहिं वज्जणिज्जति) वह अनेक पुरुषो

મનુષ્ય જોશે કે આ ક્ષેત્ર સુખોપભોગ્ય થઈ ચુકયુ છે તો આ રીતે (पासित्ता) ખ્યાલ કરીને તેઓ (बिलेहिंतो णिद्धाइस्संति) પોતપોતાના બિલોમાથી બહાર નીકળી આવશે અને (निद्धाइत्ता) બહાર નિકળીને પછી તેઓ (हट्ठतुट्ठा अण्णमण्णं सद्दाविंति) બહુજ આનંદિત અને સતુષ્ટ થયેલાં તેઓ પરસ્પર એક- બીજાની સાથે વિચાર વિનિમય કરશે (सद्दावित्ता, एव वदिस्संति) વિચાર વિનિમય કરીને પછી તેઓ આ પ્રમાણે એક બીજાને કહેશે (जए ण देवाणुप्पिया ! भरहे वासे पडढरुक्खगुच्छगुम्मलयवल्लितणपव्वयहरिय जाव सुहोवभोगे) હે દેવાનુપ્રિયો ભારતક્ષેત્રન ક્ષોથા, ગુચ્છાથી, ગુલ્મોથી લતાઓથી વલ્લિઓથી તેમજ હરિત દૂર વૃદિકો થી યુકત થઈને સુખોપ ભોગ્ય બની ગયુ છે (तंजेण देवुणुप्पिया अम्हं केइ अज्जप्प भिइ असुभ कुणिमं आहारं आहरिस्सइ) એથી હવેથી આપણાંમાથી કોઈ પણ જે હે દેવાનુપ્રિયો ! અશુભ-અપ્રશસ્ત ઓહાર કરશે (सेण अण्णे गाहिं छाहिं वज्जणिज्जति) તે અનેક

प्रमाण व्यवधाय (वज्जणिज्जेत्ति कट्टु) वर्जनीया इति कृत्वा स्वस्वसमूहतः पृथक्करणीयाः तत्संसर्गः सर्वथा वर्जनीय इति निश्चित्य (संठिइं ठवेस्संति) संस्थितिं स्थापयिष्यन्ति व्यवस्थां करिष्यन्ति (संठिइं ठवेत्ता) संस्थितिं स्थापयित्वा (भरहे वासे)भरते वर्षे (सुह सुहेणं)सुखं सुखेन सुख यथा स्यात्तथा सुखेन–अनायासेन (अभिरममाणा २) अभिरममाणाः २–क्रीडन्तः २ (विहरिस्संति) विहरिष्यन्ति कालं यापयिष्यन्ति ॥सू० ५७॥

मूलम्–तीसेणं भंते ! समाए भरहस्स वासस्स केरिसए आयारभावपडोयारे भविस्सइ ? गोयमा ! बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे भविस्सइ जाव कित्तिमेहिं चेव अकित्तिमेहि चेव । तीसेणं भंते ! समाए मणुयाणं केरिसए आयारभावपडोयारे भविस्सइ ? गोयमा ! तेसिणं मणुयाणं छव्विहे संघयणे छव्विहे संठाणे बहुईओ रयणीओ उड्ढं उच्चत्तेणं जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं साइरेगं वाससयं आउयं पालेहिंति, पालित्ता अप्पेगइया णिरयागामी जाव अप्पेगइया देवगामी ण सिज्झंति ॥ सू० ५८ ॥

छाया—तस्यां खलु भदन्त ! समायां भरतस्य वर्षस्य कीदृशक आकारभावप्रत्यवतारो भविष्यति ? गौतम ! बहुसमरमणीयो भूमिभागो भविष्यति यावत् कृत्रिमैश्चैव अकृत्रिमैश्चैव । तस्यां खलु भदन्त समायां मनुजानां कीदृशक आकारभावप्रत्यवतारो भविष्यति? गौतम ! तेषां खलु मनुजाना, षड्विधं संहनन, षड्विधं सस्थान बह्वि रत्नी उर्ध्वमुच्चत्वेन, जघन्येन, अन्तर्मुहूर्त्तम् उत्कर्षेण सातिरेकं वर्षशतम् आयुष्कं पालयिष्यति, पालयित्वा अप्येकके निरयगामिनो यावत् अप्येकके देवगामिनः न सिध्यन्ति ॥५८॥

की छाया प्रमाण में वर्जनीय हो जावेगा–अर्थात् हम लोग अपने समुदाय से उसे पृथक्कर देगे और उससे कोई सम्बन्ध नहीं रखेगे. इस प्रकार (कट्टु) से निश्चयकरके (सठिइं ठवेस्सति) वे व्यवस्था करेगे । इस प्रकार की (सठिइ ठवित्ता भरहे वासे) व्यवस्था करके फिर वे (सुह सुहेणं अभिरममाणा २ विहरिस्सवि) इस भरत क्षेत्र में बड़े ही आनन्द के साथ विना किसी बाधा के विविध प्रकार की क्रीडाओं को करते हुए अपने समय को निकालेगे ॥५७॥

इस उत्सर्पिणी के दुष्षमाकाल में भरत क्षेत्र के और उसमें स्थित मनुष्यों के आकार भाव

અનેક પુરૂષોને છાયા પ્રમાણમાં વર્જનિય થઈ જાય એટલે કે અમે તેને પોતાના સમુદાયમાથી જુદા જુદા કરી મૂકીશુ અને તેના સાથે કોઈ પણ જાતનો સંબંધ કરીશુ નહીં આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરીને (संठिइ ठवेस्संति) તેઓ વ્યવસ્થા કરશે. આ પ્રમાણે (संठिइ ठवित्ता भरहे वासे) વ્યવસ્થા કરીને પછી તે (सुहं सुहेण अभि-रममाणा २ विहरिस्संति) આ ભરત ક્ષેત્રમા બહુ જ આનંદપૂર્વક બાધા રહિતથઈને વિવિધ પ્રકારની ક્રીડાઓ કરતાં પોતાના સમયને વ્યતીત કરશે ॥ ૫૭ ॥

ઉત્સર્પિણીના દુષ્ષમાકાળમા ભરત ક્ષેત્રના અને તેમાં સ્થિત મનુષ્યના આકારભાવ

टीका—"तीसे णं भंते !" इत्यादि । (तीसे णं भंते ! समाए) तस्यां खलु भदन्त समायां ! हे भदन्त उत्सर्पिणी संबन्धिन्यां दुष्पमायां समायां (भरहस्स वासस्स) भारतस्य वर्षस्य=भरतक्षेत्रस्य (केरिसए आयारभावपडोयारे) कीदृशकः आकारभावप्रत्यवतारः प्रज्ञप्तः=प्ररूपितः ? (बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे भविस्सइ) बहुसमरमणीयो भूमिभागो भविष्यति (जाव कित्तिमेहिंचेव अकित्तिमेहिंचेव) यावत् कृत्रिमैश्चेव अकृत्रिमैश्चेव । अत्र यावत्पदेन (से जहा नामए आलिंगपुक्खरेइ वा) इत्यारभ्य (कित्तिमेहिं चेव) इत्यवधिकः पाठः संग्राह्य इति । गौतमस्वामी पुनः पृच्छति-(तीसेणं भंते ! समाए) तस्यां खलु भदन्त । समायां=दुष्पमायां समायां (मणुयाणं) मनुजानां (केरिसए) कीदृशकः (आयारभावपडोयारे) आकारभावप्रत्यवतारो भविष्यति ? भगवानाह (गोयमा !) गौतम ! (तेसिं णं मणुयाणं) तेषां खलु मनुजानां (छव्विहे) षड्विधं=षट्प्रकारकं (संघयणे)

प्रत्यवतार के विषय में सूत्रकार कथन करते है 'तीसेणं भते ! समाए भरहस्स वासस्स केरिसए' ।

टीकार्थ—गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है (तीसे णं भते ! समाए भरहस्स वासस्स केरिसए आयारभावपडोयारे भविस्सइ) हे भदन्त ! उत्सर्पिणी सम्बन्धी इस दुष्षमा काल में भरत क्षेत्र को आकार भाव का प्रत्यवतार स्वरूप—कैसा होगा ? इस प्रकार गौतम के पूछने पर प्रभु ने कहा है (गोयमा ! बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे भविसस्सइ) हे गौतम ! उस काल में भरत क्षेत्र का भूमिभाग बहु सममरणीय होगा (जाव कित्तिमेहिं चेव अकित्तिमेहिं चेव) यावत् वह कृत्रिम अकृत्रिम मणियों से सुशोभित होगा यहां यावत्पद से यही "आलिंगपुक्खरेइवा" इस पाठ से लेकर "कित्तिमेहिं चेव" तक का पाठ गृहीत हुआ है अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—(तीसे ण भते ! समाए मणुयाण केरिसए आयारभावपडोयारे भविस्सइ) हे भहन्त ! उस दुष्षमा नाम के आरे में मनुष्यों का आकार भाव का प्रत्यवतार स्वरूप कैसा होगा ? इसके उत्तर में प्रभु कहते है—(गोयमा ! तेसिणं मणुयाणं छव्विहे सघयणे छव्विहे सठाणे, बहुईओ रयणीओ उड्ढं उच्चत्तेणं) हे गौतम ! उन मनुष्यों के

પ્રત્યવતાર ના સંબધમા સૂત્રકાર કથન કરે છે-

'तीसेण भंते ! समाए भरहस्स वसस्स केरिसए, इत्यादि सूत्र १८

ટીકાર્થ-ગૌતમે પ્રભુને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન કર્યો (तीसेण भंते ! समाए भरहस्स वासस्स केरिसए आयारभावपडोयारे भविस्सइ) હે ભદન્ત ઉત્સર્પિણી સંબધી એ દુષ્ષમા કાળમા ભરત ક્ષેત્રના આકારભાવના પ્રત્યવતાર એટલે કે સ્વરૂપ કેવુ હશે ? આ પ્રમાણે ગૌતમસ્વામીએ પ્રશ્ન કર્યા પછી પ્રભુએ કહ્યુ (गोयमा ! बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे भविसस्सइ) હે ગૌતમ ! એ કાળમા ભરત ક્ષેત્રનો ભૂમિભાગ બહુસમરમણીયથશે(जाव कित्तिमेहिं चेव अकित्तिमेहिं चेव) યાવત્ તે કૃતિમ અકૃતિમ મણિઓથી સુશોભિત થશે અહી યાવત્ પદથી"आलिंगपुक्खरेइवा" પાઠથી લઈને "कित्तिमेहिं चेव" સુધીનો પાઠ ગૃહીત થયો છે હવે ગૌતમ સ્વામી એમ પૂછે છે (तीसेणं भंते ! मणुयाण केरिसए आयार भाव पडोयारे હે ભદન્ત ! તે દુષમ નામક આરામા મનુષ્યોના આકાર ભાવના પ્રત્યવતાર (એટલે કે સ્વરૂપ કેવુ હશે ? એના જવાબમા પ્રભુ કહે છે (गोयमा ! तेसिण मणुयाणं छव्विहे संघयणे, छव्विहे संठाणे बहुईओ रयणीओ उड्ढ उच्चत्तेणं)

संहनन शरीरास्थिरचना भविष्यति, (छव्विहं) षड्विधं षट्प्रकारकम् (संठाणं) संस्थानम् आकारो भविष्यति, तथा ते मनुजाः (बहुईओ रयणीओ) बह्वी रत्नीः (उड्ढ उच्चत्तेणं) ऊर्ध्वमुच्चत्वेन भविष्यति, तथा (जहण्णेणं) जघन्येन (अंतोमुहुत्तं) अन्तर्मुहूर्त्तम् (उक्कोसेणं) उत्कर्षेण (साइरेगं वाससयं) सातिरेकं वर्षशतं किञ्चिदधिकं वर्षशतम् (आउयं) आयुष्क जीवितकालं (पालेहिंति) पालयिष्यन्ति, (पालित्ता) पालयित्वा (अप्पेगइया) अप्येकके केचित् (णिरयगामी) निरयगामिन नारका (जाव) यावत्-यावत्पदेन-अप्येकके तिर्यग्गामिनः अप्येकके मनुष्यगामिन इति संग्राह्यम्, तथा-(अप्पेगइया देवगामी) अप्येकके देवगामिनो भविष्यन्ति, परन्तु तत्र काले संजाता मनुष्याः (ण सिज्झंति) न सिध्यन्ति सिद्धिगतिगामिनो न भवन्तीति ॥ सू० ५८ ॥

अथ दुष्पमसुषमां समां वर्णयति—

मूलम्-तीसेणं समाए एक्कवीसाए वाससहस्सेहिं काले वीइक्कंते अणंतेहिं वण्णपज्जवेहि जाव परिवड्ढेमाणे २ एत्थ णं दूसमसुसमा णामं समा काले पडिवज्जिस्सइ समणाउसो तीसे णं भंते ! समाए भरहस्स वासस्स केरिसए आयारभावपडोयारे भविस्सइ ? । गोयमा । बहुसमरमणिज्जे जाव अकित्तिमेहिं चेव । तेसि णं भंते ! मणुआणं केरिसए आयारभावपडोयारे भविस्सइ ? गोयमा ! तेसिणं मणुयाणं छव्विहे संघयणे, छव्विहे संठाणे, बहूइं धणूइं उद्धं उच्चत्तेणं जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं

६ प्रकार का तो सहनन होगा, ६ प्रकार का सस्थान होगा और शरीर की ऊँचाई अनेक हस्त प्रमाण होगी. (जहण्णेणं अतोमुहुत्तं उक्कोसेणं साइरेग वाससय आउय पालेहिंति) इनकी आयु का प्रमाण जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त का और उत्कृष्ट कुछ अधिक १०० वर्ष का होगा (पलित्ता अप्पेगइया णिरयगामी, जाव अप्पेगइया देवगामी) आयु की समाप्ति के अनन्तर कितनेक तो इनमें से नरकगति में जावेंगे यावत् कितनेक तिर्यग्गति में जावेगे, कितनेक मनुष्यगति में जावेगे और कितनेक देवगति में जावेंगे परन्तु (न सिज्झंति) सिद्धगति में कोई नहीं जावेगा ॥सू०५८॥

હે ગૌતમ ! તે મનુષ્યોને ૬ પ્રકારનું તો સહનન થશે, ૬ પ્રકારનું સસ્થાન થશે અને શરીરની ઊંચાઈ અનેક હસ્ત પ્રમાણ જેટલી હશે (जहण्णेणं अतोमुहुत्त उक्कोसेण साइरेग वाससयं आउय पालेहिंति) એમની આયુષ્યનું પ્રમાણ જઘન્યથી એક અતર્મુહૂર્તનું અને ઉત્કૃષ્ટ કંઈક વધારે ૧૦૦ વર્ષ જેટલુ હશે (पालित्ता अप्पेगइया णिरयगामी, जाव अप्पेगइया देवगामी) આયુષ્યની સમાપ્તિ પછી કેટલાક તો એમનામાથી નરક ગતિમા જશે યાવત કેટલાક તિર્યગ્ ગતિમા જશે, કેટલાક મનુષ્ય ગતિમા જશે અને કેટલાક દેવગતિમા જશે પણ (न सिज्झंति) સિદ્ધગતિ કોઈ મેળવી શકશે નહિ ॥ ૫૮ ॥

उक्कोसेणं पुव्वकोडी आउयं पालेहिंति, पालित्ता अप्पेगइआ णिरयगामी जाव अंत करेहिंति। तीसेणं समाए तओ वंसा समुपज्जिस्संति, तं जहा—तित्थगरवंसे चक्कवट्टिवंसे दसारवंसे। तीसेणं समाए तेवीसं तित्थगरा, एक्कारस चक्कवट्टी णव बलदेवा णव वासुदेवा समुप्पज्जिस्संति।सू०५९।

छाया—तस्यां खलु समायाम् एकविंशत्या वर्षसहस्रैः काले व्यतिक्रान्ते अनन्तैर्वर्णपर्यवैर्यावत् परिवर्द्धमान परिवर्द्धमान' अत्र खलु दुष्षमसुषमा नाम समा काल प्रतिपत्स्यते श्रमणायुष्मन्! तस्यां खलु भदन्त! समायां भरतस्य वर्षस्य कीदृश आकारभावप्रत्यवतारो भविष्यति? गौतम! बहुसमरमणीयो यावत् अकृत्रिमैश्चैव। तेषां खलु भदन्त' मनुजानां कीदृशक आकारभावप्रत्यवतारो भविष्यति?। गौतम! तेषां खलु मनुजानां षड्विध संहननं षड्विध संस्थानं बहूनि धनूंषि ऊर्ध्वमुच्चत्वेन जघन्येन अन्तर्मुहूर्तम् उत्कर्षेण पूर्वकोटीम् आयुष्कं पालयिष्यन्ति पालयित्वा अप्येकके निरयगामिनो यावत् अन्तं करिष्यन्ति। तस्यां खलु समायां त्रयो वंशा समुत्पत्स्यन्ते तद्यथा-तीर्थकरवंश' चक्रवर्त्तिवंश २, दशार्हवंश. तस्यां खलु समायां त्रयोविंशति स्तीर्थकराः एकादश चक्रवर्त्तिनः नव बलदेवाः नव वासुदेवा समुत्पत्स्यन्ते ॥सू ५९॥

टीका—"तीसे णं समाए" इत्यादि। (समणाउसो) श्रमणायुष्मन् हे आयुष्मन् श्रमण (तीसेणं समाए) तस्यां खलु समायाम् (एक्कवीसाए वाससहस्सेहिं) एकविंशत्या वर्षसहस्रैः प्रमिते (काले वीइक्कंते) काले व्यतिक्रान्ते (अणंतेहिं वण्णपज्जवेहिं) अनन्तैर्वर्णपर्यवैः (जाव) यावत्—यावत्पदेन (अणंतेहिं गंधपज्जवेहिं) इत्यारभ्य (अणंतपरिवुड्ढीए) इत्यन्तः पाठः संग्राह्यः, (परिवड्ढेमाणे२) परिवर्द्धमानः २ (एत्थ ण) अत्र खलु=अस्मिन् भरते वर्षे खलु (दूसमसुसमा णामं समा काले) दुष्षमसुषमा नाम समा कालः

॥ उत्सर्पिणी के दुष्षम सुषमा का वर्णन—

'तीसे णं समाए एक्कवीसाए वाससहस्सेहिं काले वीइक्कते' इत्यादि सूत्र—५९

टीकार्थ—(समणाउसो) हे आयुष्मन् श्रमण (तीसेणं समाए) उस उत्सर्पिणी में (एक्कवीसाए वाससहस्सेहिं) २१हजार वर्ष प्रमाण वाला जब (काले वीइक्कते) यह दुष्षमा नाम का द्वितीय काल समाप्त हो जावेगा तब (अणतेहिं वण्णपज्जवेहि जाव परिवड्ढेमाणे२ एत्थण दूसमसुसमा णामं समा काले पडिवज्जिस्सइ)अनन्त वर्ण पर्यायों से यावत् अनन्त गंध आदि पर्यायो से अनन्त गुण रूप में

ઉત્સર્પિણીના દુષ્ષમસુષમાનું વર્ણન—

'तीसेणं समाए एक्कवीसाए वाससहस्सेहिं काले वीइक्कंते इत्यादि सूत्र ॥५९॥

ટીકાર્થ— (समणाउसो) હે આયુષ્મન્ શ્રમણ! (तीसे णं समाए) તે ઉત્સર્પિણીમાં (एक्कवीसाए वाससहस्सेहिं) ૨૧ હજાર વર્ષ પ્રમાણવાળો જ્યારે (काले वीइक्कंते) એ દુષ્ષમા નામક દ્વિતીયકાળ સમાપ્ત થઈ જશે ત્યારે (अणंतेहिं वण्णपज्जवेहिं जाव परिवड्ढेमाणे २एत्थ णं दूसमसुसमा णामं समा काले पडिवज्जिस्सइ) અનંત વર્ણ પર્યાયોથી યાવત્ અનંત ગંધ આદિ પર્યાયોથી અનંત ગુણ રૂપમાં વૃદ્ધિંગત થતો આ ભરતક્ષેત્રમાં દુષ્ષમ

(पडिवज्जिस्सइ) प्रतिपत्स्यते समापन्नो भविष्यति। (तीसेणं भंते! समाए) तस्यां खलु भदन्त! समायां (भरहस्स वासस्स) भरतस्य वर्षस्य (केरिसए) कीदृशकः (आयारभावपडोयारे) आकारभावप्रत्यवतारो (भविस्सइ) भविष्यति? इति गौतम प्रश्नेभगवानाह-'गोयमा! गौतम! (बहुसमरमणिज्जे जाव अकित्तिमेहिं चेव) बहुसमरमणीयो यावत् अकृत्रिमैश्चैव। अत्र यावत्पदेन (भूमिभागे भविस्सइ) इत्यरभ्य (कित्तिमेहिं चेव) इत्यन्त। पाठः संग्राह्यः। पुनर्गौतमस्वामी पृच्छति तेसिणं भंते! मणुयाणं) तेषां खलु भदन्त! मनुजानां हे भदन्त! तेषामुत्सर्पिणीदुष्पम सुषमाकालभाविनां मनुष्याणां (केरिसए आयारभावपडोयारे) कीदृशक आकारभाव प्रत्यवतारो (भविस्सइ) भविष्यति? । भगवानाह- (गोयमा!) गौतम (तेसि णं मणुयाण) तेषां खलु मनुजानां (छव्विहे संघयणे) षड्विधं संहनन (छव्विहे संठाणे षड्विधं सस्थानं च भविष्यति, तथा-ते मनुजाः (बहूइं धणूइं उद्धं उच्चत्तेणं) बहूनि

वृद्धि गत होता हुआ इस भरत क्षेत्र में दुष्पमसुषमा नाम का तृतीय काल प्राप्त हो जावेगा (तीसेण भंते! समाए भरहस्स वासस्स केरिसए आयारभावपडोयारे भविस्सइ) गौतमने प्रभु से ऐसा पूछा है कि हे भदन्त! जब यह काल भरतक्षेत्र में अवतीर्ण हो जावेगा तो भरतक्षेत्र का आकार भाव का प्रत्यवतार स्वरूप कैसा होगा? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु ने कहा है हे गौतम! इस आरे में भरतक्षेत्र का भूमिभाग बहु सम रमणीय होगा यावत् अकृत्रिम पंचवर्णों के मणियों से वह उपशोभित होगा. यहा यावत्पद से "भूमिभागे भविस्सइ" यहां से लेकर "कित्तिमेहिं चेव" तक का पाठ गृहीत हुआ है. अब गौतमस्वामी पुनः प्रभु से ऐसा पूछते हैं- (तेसिणं भंते! मणुयाणं केरिसए आयारभावपडोयारे भविस्सइ) हे भदन्त! इस काल के मनुष्यो का स्वरूप कैसा होगा? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं- (गोयमा! तेसिण मणुयाणं छव्विहे सघयणे छव्विहे सठाणे बहुइ धणूइं उड्ढ उच्चत्तेण) हे गौतम! उत्सर्पिणी के दुष्षमासुषमा कालभावी मनुष्यों के छह प्रकार के सहनन होंगे छह प्रकार के सस्थान होंगे-तथा इनके शरीर की

સુષમાનામક તૃતીય કાળ પ્રાપ્ત થશે (तोसे णं भंते! समाए भरहस्स वासस्स केरिसए आयारभावपडोयारे भविस्सइ) ગૌતમે પ્રભુને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન કર્યો કે હે ભદંત! જ્યારે એ કાળ ભરતક્ષેત્રમા અવતીર્ણ થઈ જશે ત્યારે ભરતક્ષેત્રના આકાર-ભાવનો પ્રત્યવતાર એટલે કે સ્વરૂપ કેવું હશે? આ જાતના પ્રશ્નના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે-હે ગૌતમ! એ આરામાં ભરતક્ષેત્રનો ભૂમિભાગ બહુ સમરમણીય થશે. યાવત્ અકૃત્રિમ પાચવર્ણોના મણિઓથી તે ઉપશોભિત થશે અહી યાવત્ પદથી (भूमिभागे भविस्सइ) અહીંથી માંડીને (कित्तिमेहिं चेव) સુધીનો પાઠ ગૃહીત થયો છે હવે ગૌતમ સ્વામી પુન પ્રભુને આ જાતનો પ્રશ્ન કરે છે-(तेसी ण भंते! मणुयाणं केरिसए आयारभावपडोयारे भविस्सइ) હે ભદન્ત! આ કાળના મનુષ્યોનુ સ્વરૂપ કેવુ હશે? એના જવાબમા પ્રભુ કહે છે-(गोयमा! तेसि णं मणुयाणं छव्विहे संघयणे छव्विहे सठाणे बहुइं धणूइं उड्ढ उच्चत्तेणं) હે ગૌતમ। ઉત્સર્પિણીના દુષ્ષમા સુષમા કાળના ભાવી મનુષ્યોના ૬ પ્રકારના સહનનો થશે, ૬ પ્રકારના સસ્થાનો

धनूंषि उर्ध्वमुच्चत्वेन भविष्यन्ति, तथा-(जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडी) जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तम् उत्कर्षेण पूर्वकोटिम् (आउय) आयुष्क (पालेहिंति) पालयिष्यन्ति (पालित्ता) पालयित्वा (अप्पेगइया णिरयगामी जाव अंतं करेहिंति) अप्येकके निरयगामिनो यावत् अन्तं करिष्यन्ति, यावत्पदसंग्राह्यपाठमनुसृत्यैवमर्थो बोध्यस्तथाहि-केचिद् मनुष्या नरकगामिनो भविष्यन्ति, केचित् तिर्यग्गामिनो भविष्यन्ति, केचिन्मनुष्यगामिनः केचिच्च देवगामिनो भविष्यन्ति, केचिच्च सिद्धिगतिगामिनो भविष्यन्तीति । तस्यां समायां ये मनुष्यवंशाः प्रचलिष्यन्ति तानाह-(तीसेणं समाए) तस्यां खलु समायां (तओ वंसाः) त्रयो वंशाः (समुप्पज्जिस्संति) समुत्पत्स्यन्ते समुत्पन्ना भविष्यन्ति (तं जहा) तद्यथा-(तित्थगरवंसे) तीर्थकरवंशः तीर्थङ्करसन्तानपरम्परा (चक्कवट्टिवंसे) चक्रवर्तिवंशः चक्रवर्त्तिसन्ततिपरम्परा, (दसारवंसे) दशार्हवंशः यदुवंशश्चेति । तस्यां समायां कियत्कियत्संख्यकाश्चक्रवर्त्यादयः समुत्पत्स्यन्ते ? इत्याह-(तीसेणं भंते ! समाए) तस्यां

ऊँचाई अनेक धनुष प्रमाण होगी. (जहण्णेण अतो मुहुत्त उक्कोसेण पुव्वकोडी आउय पालेहिंति) इनकी आयु जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त्त को और उत्कृष्ट से एक पूर्वकोटि तक की होगी (पालित्ता अप्पेगइया णिरयगामी, जाव अंत करेहिंति) इतनी लम्बी आयु का भोग करके जब ये मरेंगे तो इनमे से कितनेक मनुष्य तो नरक में जावेगे और कितनेक मनुष्य यावत् समस्त शारीरिक और मानसिक दु खो का विनाश करेंगे यहां यावत्पद से संग्राह्य पाठ इस प्रकार से हैं-"केचित् मनुष्या. नरक गामिनो भविष्यन्ति, केचित् तिर्यग्गामिनो भविष्यन्ति, केचित् मनुष्यगामिनो भविष्यन्ति केचित् देवगामिनो भविष्यन्ति, केचित् सिद्धगतिगामिनो भविष्यन्ति" इस यावत्पद गृहीत पाठ का अर्थ स्पष्ट है. (तीसेण समाए तओ वंसा समुप्पज्जिस्सति) उस उत्सर्पिणी काल के इस तृतीय आरक में तीन वंश उत्पन्न होंगे-(तं जहा) जो इस प्रकार से है-(तित्थगरवंसे, चक्कवट्टिवंसे) एक तीर्थकर वंश, द्वितोय चक्रवर्ती वंश तृतीय दशार्ह वंश-यदुवंश (तीसे ण समाए

થશે તેમ જ એમના શરીરની ઊંચાઈ અનેક ધનુષ પ્રમાણ જેટલી હશે (जहण्णेणं अंतोमुहुत्त उक्कोसेणं पुव्वकोडी आउयं पालेहिंति) એમનું આયુષ્ય જઘન્યથી એક અન્તર્મુહૂર્ત જેટલું અને ઉત્કૃષ્ટથી એક પૂર્વકોટિ સુધી હશે (पलित्ता अप्पेगइया णिरयगामी, जाव अंत करेहिंति) આટલું દીર્ઘ આયુષ્ય ભોગવીને જ્યારે એઓ મરણ પામશે ત્યારે એમનામાંથી કેટલાક મનુષ્યો તો નરકમા જશે અને કેટલાક મનુષ્યો યાવત સમસ્ત શારીરિક અને માનસિક દુખોનો વિનાશ કરશે અહીં યાવત્ પદથી સંગ્રાહ્ય પાઠ આ પ્રમાણે છે— "केचित् मनुष्याः नरकगामिनो भविष्यन्ति, केचित् तिर्यग्गामिनो भविष्यन्ति, केचित् मनुष्यगामिनो भविष्यन्ति, केचित् देवगामिनो भविष्यन्ति केचित् सिद्धगतिगामिनो भविष्यन्ति,' યાવત પદથી ગૃહીત એ પાઠનો અર્થ સ્પષ્ટ જ છે. (तीसेणं समाए तओ वंसा समुप्पज्जिस्संति) તે ઉત્સર્પિણી કાળના એ તૃતીય આરકમાં ત્રણ વંશો ઉત્પન્ન થશે (तं जहा) તે આ પ્રમાણે છે (तित्थगरवंसे, चक्कवट्टि वंसे, दसारवंसे) એક તીર્થંકર વંશ, દ્વિતીય ચક્રવર્તીવંશ અને તૃતીય દશાર્હવંશ યદુવંશ. (तीसेणं समाए तेवीसं

खलु भदन्त! समायां (तेवीसं तित्थगरा) त्रयोविंशतिस्तीर्थकराः (एक्कारस चक्कवट्टी) एकादश चक्रवर्त्तिनः (णव बलदेवा) नव बलदेवाः नवसंख्यका बलदेवाः (णव वासुदेवा) नव वासुदेवाः नवसंख्यका वासुदेवाश्च (समुप्पज्जिस्संति) समुत्पत्स्यन्ते उत्पन्ना भविष्यन्तीति ॥ सू० ५९ ॥

अथ सुषमदुष्षमाकालं वर्णयति—

मूलम्—तीसे णं समाए सागरोवमकोडाकोडीए बायालीसाए वाससहस्सेहिं ऊणियाए काले वीइक्कंते अणंतेहिं वण्णपज्जवेहिं जाव अणंतगुणपरिवुड्ढीए परिवुड्ढेमाणे २ एत्थ णं सुसमदूसमा णामं समाकाले पडिवज्जिस्सइ समणाउसो! सा णं समा तिहा विभजिस्सइ—पढमे तिभागे, मज्झिमे तिभागे पच्छिमे तिभागे। तीसे णं भंते! समाए पढमे तिभाए भरहस्स वासस्स केरिसए आगारभावपडोयारे भविस्सइ? गोयमा! बहुसमरमणिज्जे जाव भविस्सइ, मणुयाणं जावेव ओसप्पिणी पच्छिमे तिभागे वत्तव्वया सा भाणियव्वा, कुलगरवज्जा उसभसामिवज्जा। अण्णे-पढंति-तं जहा तीसे णं समाए पढमे तिभाए इमे पण्णरस कुलगरा समुपज्जिस्संति तं जहा—सुमइं जाव उसभे सेसं तं चेव दंडणोइओ पडिलोमाओ णेयव्वाओ. तीसे णं समाए पढमेतिभागे रायधम्मे जाव धम्मचरणे य वोच्छिज्जिस्सइ। तीसे णं समाए मज्झिमपच्छिमेसु तिभागेसु जाव पढममज्झिमेसु वत्तव्वया ओसप्पिणीए सा भाणियव्वा। सुसमा तहेव, सुसमासुसमावि तहेव जाव छव्विहा मणुस्सा अणुसज्जिस्संति जाव सण्णिचारी॥ सू० ६० ॥

छाया—तस्यां खलु समायां सागरोपमकोटीकोटयां द्विचत्वारिंशता वर्षसहस्रैरूनिकायां काले व्यतिक्रान्ते अनन्तैः वर्णपर्यवैर्यावत् अनन्तगुणपरिवृद्धया परिवर्द्धमाना परिवर्द्धमाना अत्र

तेवीस तित्थगरा, एक्कारस, चक्कवट्टी, णव बलदेवा, णव वसुदेवा समुप्पज्जिस्संति) इस उत्सर्पिणी काल के इस तृतीय आरक में २३ तीर्थंकर ११ चक्रवर्ती, नौ बलदेव, और नौ वासुदेव उत्पन्न होंगे ॥५९॥

तित्थगरा, एक्कारस चक्कवट्टी णव बलदेवा णव वासुदेवा समुपज्जिस्संति) ते ઉત્સર્પિણી કાળના એ તૃતીય આરામાં ૨૩ તીર્થંકરો, ૧૧ ચક્રવર્તીઓ, નવ બળદેવો અને નવ વાસુદેવો ઉત્પન્ન થશે. ॥ ૫૯ ॥

खलु सुषमदुष्षमा नाम समा कालः प्रतिपत्स्यते श्रमणायुष्मन् ! सा खलु समा त्रिधा विभङ्क्ष्यते प्रथमस्त्रिभागः १ मध्यमस्त्रिभाग' पश्चिमस्त्रिभागः । तस्यां खलु भदन्त ! समायां प्रथमे त्रिभागे भरतस्य वर्षस्य कीदृशक आकारभावप्रत्यवतारो भविष्यति गौतम ! बहुसमरमणीयो यावद् भविष्यति मनुजानां या एव उत्सर्पिण्यां पश्चिमे त्रिभागे वक्तव्यता सा भणितव्या कुलकरवर्जा ऋषभस्वामिवर्जा । अन्ये पठन्ति तस्यां खलु समायां प्रथमे त्रिभागे इमे पञ्चदश कुलकराः समुत्पत्स्यन्ते तद्यथा सुमति यावद् ऋषभः शेष तदेव दण्डनीतय प्रतिलोमा नेतव्या तस्या खलु समायां प्रथमे त्रिभागे राजधर्मो यावत् धर्मचरणं च व्युच्छेत्स्यति । तस्यां खलु समाया मध्यमपश्चिमयोस्त्रिभागयोर्यावत् प्रथममध्यमयोर्वक्तव्यता अवसर्पिण्यां सा भणितव्या सुषमा तथैव सुषमसुषमा तथैव यावत् षड्विधा मनुष्या अनुसङ्क्ष्यन्ति यावत् संज्ञिचारिणः ॥सू० ६०॥

टीका— "तीसेणं समाए" इत्यादि । (समणाउसो !) श्रमणायुष्मन ! हे आयुष्मन् ! (तीसेणं समाए) तस्यां खलु समायां तस्यां दुष्षमसुषमायां खलु समायां (सागरोवमकोडाकोडीए) सागरोपमकोटीकोट्यां (बायालीसाए वाससहस्सेहिं) द्विचत्वारिंशता वर्षसहस्रैः द्विचत्वारिंशत्साहस्रवर्षैः (ऊणियाए) ऊनिकायां न्यूनायां (काले वीइक्कंते) कालव्यतिक्रान्ते व्यतीते सति—द्विचत्वारिंशद्वर्षसहस्रोने दुष्षमासुषमारूप काले व्यतीते सति (अणंतेहिं वण्णपज्जवेहिं जाव अणंतगुणपरिवुड्ढीए परिवुड्ढेमाणे२) अनन्तै वर्णपर्यवैर्यावत् अनन्तगुणपरिवृद्ध्या परिवर्द्धमानः २, यावत् पदेनात्र 'अणंतेहिं गंधपज्जवेहिं' इत्यादि पूर्वोक्तः पाठः संग्राह्यः (एत्थ णं) अत्र खलु अस्मिन् भरतक्षेत्रे खलु(सुसमदूसमा णामं समा काले) सुषमदुष्षमानाम समा कालः उत्सर्पिण्याश्चतुर्थारकलक्षणः कालः

'तीसेणं समाए सागरोवम कोडाकोडीए बायालीसाए वाससहस्सेहिं, इत्यादि

टीकार्थ—हे आयुष्मन् श्रमण ! उत्सर्पिणी के ४२ हजार वर्ष कम १ सागरोपम कोटाकोटि प्रमाणवाले इस तृतीय आरक की परिसमाप्ति हो जाने पर (अणंतेहिं वण्णपज्जवेहिं जाव अणंतगुण परि वुड्ढीए परिवुड्ढे माणे २ एत्थण सुसमदूसमा णामं समा काले पडिवज्जिस्सइ समणाउसो) अनन्त वर्ण पर्यायों से यावत् अनन्तगुण वृद्धि से वर्द्धित होता हुआ इस भरतक्षेत्र में सुषम दुष्षमानामका चतुर्थ आरक लगेगा अवतरित होगा (सा ण समा तिहा विभजिस्सइ) इस आरक

'तीसेण समाए सागरोवम कोडा कोडीए बायालीसाए वाससहस्सेहिं इत्यादि सूत्र ॥६०॥

ટીકાર્થ—હે આયુષ્મન શ્રમણ ! ઉત્સર્પિણીના ૪૨ હજાર વર્ષ કમ ૧ સાગરોપમ કોટાકોટિ પ્રમાણવાળા આ તૃતીય આરકની જ્યારે પરિસમાપ્તિ થઈ જશે ત્યારે (अणंतेहिं वण्णपज्जवेहिं जाव अणंतगुणपरिवुड्ढीए परिवुड्ढेमाणे २ एत्थण सुसमदूसमा णामं समा काले पडिवज्जिसइ समणाउसो) અનંતવર્ણ પર્યાયોથી યાવત્ અનંત ગુણવૃદ્ધિથી વર્ધમાન એ ભરતક્ષેત્રમાં સુષમદુષ્ષમાનામક ચતુર્થ આરક લાગશે એટલે કે અવતરિત થશે (सा णं समा तिहा विभजिस्सई) એ આરકના ત્રણ ભાગો થશે (पढमे तिभागे, मज्झिमे तिभागे पच्छिमेति भागे) એમાં એક પ્રથમ ત્રિભાગ થશે. દ્વિતીય મધ્યમત્રિભાગ થશે અને તૃતીય પશ્ચિમ

(पडिवज्जिस्सइ)प्रतिपत्स्यते प्राप्तो भविष्यति । अस्याः समाया भागत्रयं भवतीति तद् दर्शयतिसाणं' इत्यादि ।(सा णं समा तिहा विभज्जिस्सइ)या खलु समा त्रिधा विभङ्क्ष्यते सा सुषमदुष्षमारूपा समा भागत्रयेण विभक्ता भवति । तत्र प्रत्येकभागं नामनिर्देश पूर्वकमाह-'पढमे तिभागे, इत्यादि । (पढमे तिभागे मज्झिमे तिभागे, पच्छिमे तिभागे) प्रथमस्त्रिभागो, मध्यमस्त्रिभागो पश्चिमस्त्रिभाग इति । 'त्रिभाग' इत्यस्य 'तृतीयो भाग इत्यर्थः । एवं सुषमदुष्षमायाः समाया भागत्रयं प्रदर्श्य सम्प्रति प्रथमत्रिभागस्याकारभावं जिज्ञासमानो गौतमस्वामी पृच्छति-'तीसे णं भंते' ! इत्यादि । (तीसे णं भंते । समाए) तस्याः खलु भदन्त ! समायाः (पढमे तिभाए) प्रथमे त्रिभागे (भरहस्स वासस्स) भरतस्य वर्षस्य (केरिसए) कीदृशकः (आगारभावपडोयारे) आकारभावप्रत्यवतारो (भविस्सइ) भविष्यति ? । भगवानाह-(गोयमा !) गौतम ! (बहुसमरमणिज्जे) बहुसमरमणीयो (जाव) यावद् (भविस्सइ) भविष्यति । अत्र यावत्पदेन स एव वर्णनक्रमः संग्राह्यो योऽवसर्पिण्याः सुषमदुष्षमा समा निरूपणावसरे भरतक्षेत्रस्य वर्णनक्रमो वर्णित इति । मनुष्याणां विषये गौतमप्रश्नो भगवदुत्तरं च अवसर्पिण्याः

के तीन भाग होंगे (पढमेतिभागे, मज्झिमे ति भागे, पच्छिमे तिभागे) इन मेंएक प्रथम त्रिभाग होगा द्वितीय मध्यम त्रिभाग होगा और तृतीय पश्चिम त्रिभाग होगा इनमेंसे जो 'पढमेतिभाए' प्रथम त्रिभाग है-तीसरा भाग है- (तीसेण भते ! समाए भरहस्स वासस्स केरिसए आयारभावपडोयारे भविस्सइ) हे भदन्त ! उस प्रथम त्रिभाग में भरत क्षेत्र का स्वरूप कैसा होगा ? इसके उत्तर में प्रभु कहते है- (गोयमा ! बहु समरमणिज्जे जाव भविस्सइ) हे गौतम ! प्रथम त्रिभाग में भरत क्षेत्र का भूमिभग बहुत समरमणीय होगा । यहां यावत्पद से वही वर्णन क्रम सग्राह्य हुआ है जो अवसर्पिणी के सुषमा आरक के दुषमा आरक के निरूपण के समय में भरत क्षेत्र का वर्णित किया गया है(मणुयाणं जा चेव ओसप्पिणी ए पच्छिमे वत्तव्वया सा भाणियव्वा कुलगरवज्जा उसभसामिवज्जा)अवसर्पिणीसम्बन्धी सुषम दुष्षमा के पश्चिम त्रिभाग में जैसा मनुष्यों का वर्णन किया गया है वैसा ही वर्णन कुल करके वर्णन को और ऋषभस्वामी के वर्णनको छोड़ कर यहां पर भी करलेना चाहिये क्यों कि अवसर्पिणी के सुषमदुष्षमा के पश्चिम त्रिभाग में जिन दण्डनीतियों प्रवृत्ति कुलकरो ने की है और ऋषभस्वामी ने जो अन्तपाक आदि क्रिया ओं का और शिल्प

ત્રિભાગ થશે એમાથી જે (પઢમે તિભાए) પ્રથમ ત્રિભાગ છે અર્થાત્ત્રિજો ભાગ છે, (તીસેણં ભંતે ! સમાए ભરહસ્સ વાસસ્સ કેરિસए આયારભાવપડોયારે ભવિસ્સइ) હે ભદન્ત ! તે પ્રથમ ત્રિભાગમાભરતક્ષેત્રનુ સ્વરૂપ કેવુ હશે ? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે-(ગોયમા બહુસમરમણિજ્જે જાવ ભવિસ્સइ) હે ગૌતમ ! પ્રથમ ત્રિભાગમા ભરતક્ષેત્રનો ભૂમિભાગ બહુસમરમણીય થશે અહી યાવત્ પદથી તે પ્રમાણે જ વર્ણન ક્રમ સંગ્રાહ્ય થશે કે જે પ્રમાણે અવસર્પિણીના સુષમ-દુષમા આરકના નિરૂપણ સમયમાં ભરતક્ષેત્રનું વર્ણન કરવામાં આવ્યુ છે (મણુયાણ જા ચેવઓસપ્પિણીए પચ્છિમે વત્તવ્વયા સા ભાણિયવ્વા કુલગરવજ્જા ઉસમસામિવજ્જા) અવસર્પિણી સંબંધી સુષમ દુષ્ષમાના પશ્ચિમ ત્રિભાગમા જેવુ મનુષ્યોનુ વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે,

सुषमदुष्षमायाः पश्चिमत्रिभागवर्णनप्रसङ्गे मनुष्यविषये यादृशो गौतमप्रश्नः यादृशं च भगवदुत्तरं तत्सर्वमिहापि कुलकरवर्णनम् ऋषभस्वामिवर्णनं च परित्यज्य संग्राह्यम् । एतदेव-दर्शयति (मणुयाणं जा चेव ओसप्पिणीए पच्छिमे वत्तव्वया सा भाणियव्वा कुलगर-वज्जा उसभसामिवज्जा) मनुजानां यैव अवसर्पिण्यां पच्छिमे त्रिभागे वक्तव्यता सा भणितव्या कुलकरवर्जा ऋषभस्वामिवर्जा इति । अयं भावः अवसर्पिणी सम्बन्धि सुषमदु-ष्षमायाः पश्चिमत्रिभागे काले यादृशं मनुजानां वर्णनं गत तादृशमेव वर्णनमत्रापि वक्त-व्यम् , परन्तु कुलकरवर्णनम् ऋषभस्वामिवर्णनं चात्र न वक्तव्यम् यतोऽवसर्पिण्याः सुषम-दुष्षमायाः समायाः पश्चिमे त्रिभागे या दण्डनीत्यादयः कुलकरैः प्रवर्त्यन्ते, ऋषभस्वा, मिना च या अन्नपाकादिक्रियाः शिल्पकलाश्चोपदर्श्यन्ते ताश्चोत्सर्पिण्याः सुषमदुष्षमायाः समायाः प्रथमे त्रिभागे न प्रवर्त्यन्ते न चाप्युपदर्श्यन्ते । अयं भावः उत्सर्पिण्या द्वितीया-रके ये कुलकरा भवन्ति तत्प्रवर्त्तितदण्डनीत्यादीनामेव चतुर्थारकेऽनुवृत्तिर्भवति पाकादि-क्रियाणां शिल्पकलानां चापि पूर्वप्रवृत्तानामेव तत्रानुवृत्तिर्भवतीति तत्तत्प्रतिपादक-पुरुषानावश्यकतेति अवसर्पिणीतृतीयारक पश्चिमत्रिभागकालवर्णने कुलकरवर्णनमृषभस्वा-मिवर्णनं च वर्जयित्वा सर्वं वाच्यमिति । अथवा-'ऋषभस्वामिवर्जा' इत्यस्य 'ऋषभस्वा-

कलाओं का उपदेश किया है वे सब उत्सर्पिणी के सुषमदुष्षमा नामके प्रथम त्रिभागमें प्रचलित नहीं हुई और न उपदिष्ट ही हुइ हैं तात्पर्य कहने का यह है उत्सर्पिणी के द्वितोय आरक में जो कुल-कर होते हैं उनके द्वारा प्रवर्तित दण्डनीत्यादिकों की हीं चतुर्थ आरक में अनुवृत्ति होती है तथा पूर्वप्रवृत्त ही पाकादि क्रियाओंको की और शिल्प कलाओं को भी वहां पर अनुवृत्ति होती है इसीलिये यहा इनके प्रतिपादक पुरुषो की अनावश्यकता प्रकट की गइ है और ऐसा कहा गया है कि अवसर्पिणी के सुषम दुष्षमा के पश्चिम त्रिभाग के वर्णन के समय मनुष्यों का जैसा वर्णन किया गया है वैसा वह सब वर्णन कुलकर और तीर्थंकर ऋषभस्वामो के वर्णन को छोडकर कहलेना चाहिये अथवा "ऋषभस्वामो वर्जा" का अभिप्राय ऋषभस्वामी

તેવું જ વર્ણન ફક્ત કુલકરના તેમજ ઋષભ સ્વામીના વર્ણનને બાદ કરીને અહીં પણ સમજવું જોઈએ કેમકે અવસર્પિણીના સુષમ દુષ્ષમાના પશ્ચિમ ત્રિભાગમા જેટલા પ્રકારની દંડનીતિઓની પ્રવૃત્તિ કુલકરોએ કરેલી છે અને ઋષભ સ્વામીએ જે અન્નપાક વગેરે ક્રિયાઓનો અને શિલ્પકલાઓનો ઉપદેશ કર્યો છે તે બધુ ઉત્સર્પિણીના સુષમદુષ્ષમાના પ્રથમ ત્રિભાગમાં પ્રચલિત થયું નથી અને ઉપદિષ્ટ પણ થયુ નથી તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે ઉત્સર્પિણીના દ્વિતીય આરકમાં જે કુલકર હોય છે, તેમના વડે પ્રવર્તિત દંડનીતિ વગેરેની જ ચતુર્થ આરકમાં અનુવૃત્તિ હોય છે તેમ જ પૂર્વપ્રવૃત્ત પાકાદિ ક્રિયાઓની અને શિલ્પ કળાઓની પણ ત્યાં અનુવૃત્તિ થતી એટલા માટે અહીં એમના પ્રતિપાદક પુરુષોની અનાવ શ્યકતા પ્રકટ કરવામા આવી છે અને એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે અવસર્પિણીના સુષમ દુષ્ષમાના પશ્ચિમ ત્રિભાગના વર્ણન સમયે મનુષ્યોનુ જે પ્રમાણે વર્ણન કરવામા આવેલુ છે, તેવુ જ વર્ણન કુલકર અને તીર્થંકર ઋષભસ્વામીના વર્ણનને બાદ કરીને સમજવું

ऋषभस्वाम्यभिलापवर्जो' इति भावः। ततश्च ऋषभस्वामिनोऽभिलापं वर्जयित्वा भद्रकृन्नामकस्य तीर्थङ्करस्याभिलापो वक्तव्य इत्यभिप्रायः। अत्रेदं बोध्यम्–उत्सर्पिण्यां चतुर्विंशति तमतीर्थकृतोऽभिलापोऽवसर्पिण्यां संजातस्य प्रथमतीर्थकरस्य सदृशः प्रायस्त्वं भद्रकृत्तीर्थकृद्वर्णने कलाद्युपदेशाभिलापाभावेन बोध्यमिति। अत्र कुलकरविषये वाचनाभेद-माह–'अण्णे पढंति' इत्यादि। (अण्णे पढंति) अन्ये पठन्ति–अपरे आचार्या एवं पाठभेदं वदन्ति, तथाहि–(तीसे णं समाए पढमे तिभाए इमे पण्णरस कुलगरा –मुप्पज्जिस्संति, तं जहा सुमई जाव उसमे, सेसं तं चेव) तस्यां खलु समायां प्रथमे त्रिभागे इमे पञ्चदश कुलकराः समुत्पत्स्यन्ते, तद्यथा–सुमतिर्यावदृषभ, शेषं तदेव। अयमिहाभिप्रायः केषां चिन्मते उत्सर्पिणीसम्बन्धिसुषमदुष्षमायाः प्रथमे त्रिभागे सुमतिमारभ्य ऋषभपर्यन्ताः

सबंधी अभिलाप है. सो इस अभिलाप को छोड कर भद्रकृत नामके तीर्थंकर का अभिलाप कहना। इस कथन का तात्पर्य ऐसा है कि उत्सर्पिणी के २४ वे तीर्थंकर का अभिलाप प्राप्त करके अवसर्पिणी मे उत्पन्न हुए प्रथम तीर्थंकर के जैसा ही कहना चाहिये क्यो कि इन दोनों में प्राय करके समान शोलता है। अभिलाप की प्रायः समानता है ऐसा जो कहा गया है वह भद्रकृत तीर्थंकर के वर्णन में कलादिक के उपदेश के अभिलाप के अभाव से कहा गया है ऐसा जानना चाहिये यहा कुलकर के विषयमें जो वाचनाभेद है उसे सूत्रकार "अण्णे पढंति" इस सूत्र द्वारा प्रकट करते है – इसमें उन्होने यह समझाया है कि कितनेक आचार्य ऐसा पाठ भेद कहते हैं – (तीसे ण समाए पढमेतिभाए इमे पण्णरसकुलगरा समुपज्जिस्सति त जहा सुमई जाव उसमे सेस तचेव) उत्सर्पिणी सम्बन्धी सुषमदुष्षमा के प्रथम त्रिभाग मे ये १५ कुलकर उत्पन्न होंगे जैसे सुमति यावत् ऋषभ अर्थात् प्रथम सुमति कुलकर और अन्तिम ऋषभ कुलकर बाकी के जो १३ मध्यके ओर कुलकर है उनका नाम पूर्व में प्रकट ही करदिया गया है तथा इन १५ कुलकरो में से ५-५ कुलकरो द्वारा जो जो दण्डनीती चालू की जाती है

જોઈએ. અથવા 'ऋषभस्वामीवर्जो' નો અભિપ્રાય ઋષભસ્વામી સંબંધી અભિલાપ છે, તો એ અભિલાપને બાદ કરીને ભદ્રકૃત નામક તીર્થંકરનો અભિલાપ કહેવો. આ કથનનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે ઉત્સર્પિણીના ૨૪ મા તીર્થંકરનો અભિલાપ પ્રાપ્ત કરીને અવસર્પિણીમાં ઉત્પન્ન થયેલ પ્રથમ તીર્થંકરના જેવો જ અભિલાપ કહેવો જોઈએ કારણ કે એઓ બન્નેમા ઘણું કરીને સમાનશીલતા છે, અભિલાપની પ્રાયઃ સમાનતા છે આમ જે કહેવામાં આવેલ છે, તે ભદ્રકૃત તીર્થંકરના વર્ણનમાં કલાદિકના ઉપદેશના અભિલાપના અભાવથી કહેવામાં આવેલ છે એવુ સમજવુ જોઈએ અહીં કુલકરના સંબંધમાં જે વાચના ભેદ છે, તેને સૂત્રકાર "अण्णे पढंति" એ સૂત્ર વડે પ્રકટ કરે છે તેમણે આમ સમજાવ્યું છે કે કેટલાક આચાર્યો એવા પાઠભેદનો ઉલ્લેખ કરે છે–(तीसे णं समाए पढमेतिभाए इमे पण्णरस कुलगरा समुज्जिस्संति तं जहा सुमई जाव उसमे सेसं तं चेव) ઉત્સર્પિણી સંબંધી સુષમદુષ્ષમાના પ્રથમત્રિભાગમા એ ૧૫ કુલકર ઉત્પન્ન થશે જેમ કે સુમતિ યાવત્ ઋષભ સ્વામી એટલે કે પ્રથમ સુમતિ કુલકર અને અંતિમ ઋષભસ્વામી કુલકર શેષ જે ૧૩ મધ્યના બીજા કુલકરો છે,

पञ्चदशसंख्यकाः कुलकरा वर्णनीयाः। एतेषु पञ्चदशसु कुलकरेषु सर्वप्रथमः सुमतिः सर्वा न्तिमश्च ऋषभः, मध्यस्थिताश्च त्रयोदश कुलकराः पूर्वोक्तनामान एव। तथा पञ्चभि कुलकरैर्या या दण्डनीतय प्रवर्त्यन्ते तास्ता अपि पूर्वोक्ता एवावसेया इति। अतः परो यो विशेषस्तमाह 'दंडणीईओ' इत्यादि। (दंडणीईओ पडिलोमाओ णेयव्वाओ) दण्डनी-तयः प्रतिलोमा नेतव्याः—अवसर्पिणी सम्बन्धिसुषमदुष्षमायामेकैक कुलकरपञ्चककृता या या दण्डनीतयः प्रोक्ता, तत्प्रतिकूला दण्डनीतयोऽत्र वक्तव्या इति। अयं भाव अवसर्पिण्याः सुषमदुष्षमायां प्रथमकुलकरपञ्चकसमयेऽपराधस्याल्पत्वेन हाकारो दण्डम्। द्वितीयकुलकरपञ्चकसमये तु जघन्यमध्यमरूपापराधद्वयस्य सद्भावात् माकार-हाकार-रूपं दण्डद्वयम्। तृतीयकुलकरपञ्चकसमये तूत्कृष्टमध्यमजघन्यरूपापराधत्रयसद्भावात् जघन्येऽ पराधे हाकारो दण्ड, मध्यमे माकारो दण्डम्, उत्कृष्टे तु धिक्कारो दण्डमिति। उत्सर्पि-ण्यां सुषमदुष्षमायाः प्रथमे त्रिभागे प्रथमकुलकरपञ्चकसमये त्वपराधस्य जघन्यमध्यमो-त्कृष्टतया जघन्ये अपराधे हाकारो मध्यमे माकारः उत्कृष्टे तु धिक्कारः। द्वितीयकुलकर

वह भी पूर्व में प्रकट कर दी गइ हैं परन्तु इन दण्ड नीतियोंमें जो उत्सर्पिणी काल के इस आरे के प्रयोग मे भिन्नता है वह इस प्रकार से है —(दण्डणोईओ पडिलोमाओ) अवसर्पिणी के सुषम दुष्षमा में प्रथम कुलकर पञ्चम के समय में अपराध की अल्पता होने से हाकार दण्डणीति प्रयुक्त हुई हैं। द्वितीय कुलकर पञ्चक के समयमें जघन्य और मध्यम अपराधो के सद्भाव से हाकार और माकार ये दो दण्ड नीतियां प्रयुक्त हुई है तथा तृतीय कुलकर पञ्चक के समय जघन्य, मध्यम और धिक्कार ये तीनो ही दण्डनीतिया प्रयुक्त हुई हैं ऐसा पहिले प्रकट किया जा चुका है - परन्तु उत्सर्पिणी के इस सुषमदुष्षमा नाम के आरे में प्रथम त्रिभाग में प्रथम कुलकर पञ्चक के समय में तीनों प्रकारकेअपराधो के सद्भाव से जघन्य अपराध मे हाकार, मध्यम अप राध में माकार और उत्कृष्ट अपराध में धिकार इन तीनो दण्डनीतियो से, द्वितीय कुलकर पचक

તેમના નામો પહેલાં પ્રકટ કરવામા આવેલ છે તથા એ ૧૫ કુલકરોમાથી ૫, ૫ કુલકરો વડે જે-જે દંડનીતિ ચાલૂ કરવામાં આવે છે, તે પણુ પહેલા પ્રકટ કરવામાં આવી છે પણુ એ દંડનીતિઓમાથી જે ઉત્સપિંણી કાલના એ આરાના પ્રયોગમા ભિન્નતા છે. તે આ પ્રમાણે છે-(दण्डणोईओ पडिलोमाओ) અવસપિંણીના સુષમ દુષ્ષમામાં પ્રથમ કુલકર પચ-કના સમયમાં અપરાધની અલ્પતા હોવાથી હાકાર દંડનીતિ પ્રયુક્ત થયેલી છે દ્વિતીય કુલકર પચકના સમયમાં જઘન્ય અને મધ્યમ અપરાધોના સદ્ભાવથી હાકાર અને માકાર એ બે દંડનીતિઓ પ્રયુક્ત થઇ છે તથા તૃતીય કુલકર પચકના જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ અપરાધોના સદ્ભાવથી હાકાર, માકાર અને ધિક્કાર એ ત્રણે દંડનીતિઓ પ્રયુક્ત થયેલી છે આ પ્રમાણે પહેલા પ્રકટ કરવામા આવેલ છે. પણુ ઉત્સપિંણીના એ સુષમ-દુષ્ષમા નામક આરામા પ્રથમત્રિભાગમાં પ્રથમ કુલકર પંચકના સમયમા ત્રણે પ્રકારના અપરાધના સદ્ભાવથી જઘન્ય અપરાધમાં હાકાર મધ્યમ અપરાધમાં માકાર અને ઉત્કૃષ્ટ સમયમા ધિક્કાર એ ત્રણુ દંડનીતિઓથી, દ્વિતીય કુલકર પંચકના સમયમા જઘન્ય અને મધ્યમ

पञ्चकसमयेऽपराधस्य जघन्यमध्यमत्वेन जघन्येऽपराधे हाकारो मध्यमे च माकारः। तृतीयकुलकरपञ्चकसमये त्वपराधस्य जघन्यत्वेन हाकारमात्रं दण्डमिति। 'दंडणीईओ' इत्यस्योपलक्षणत्वेन शरीरप्रमाणायुष्क प्रमाणादिकं चापि यथासम्भवं प्रातिलोम्येन विज्ञेयमिति। 'अण्णे पढंति' इत्यादि रूपस्य वाचनान्तरीयपाठस्यायमभिप्रायः- राजधर्मस्य कालप्रभावेण अत्रारके क्रमशो व्यवच्छेदात् जनानां च भद्रप्रकृतिकत्वेनाल्पापराधकारित्वाद्, राज्ञां चाऽप्यनुग्रदण्डत्वादपराधदण्डयोरत्रारकेऽल्पता भविष्यति। ततोऽरिष्टनामचक्रवर्तिकुलोत्पन्नाः पञ्चदश कुलकरा भविष्यन्ति, तदितरे च राजानस्तद्व्यवस्थापितमर्यादारक्षका भविष्यन्ति। ततः कालक्रमेण सर्वेऽप्यहमिन्द्रत्वं प्रतिपन्ना भविष्यन्ति। अत्र य ऋषभनामा सर्वान्तिमः कुलकरः स ऋषभाभिधतीर्थकरादन्योऽवसेयः। तत्र काले च तत्स्थानीयोऽन्तिमस्तीर्थकरो भद्रकृन्नामा भविष्यति। अयं च प्रस्तुतारके एकोननव-

---

के समय मे जघन्य ही अपराध के सद्भाव से हाकार और माकार दण्डनीतियों से एवं तृतीय कुलकर पञ्चक के समय में केवल जघन्य ही अपराध के रहजाने के कारण एक हाकार ही दण्ड नीति से काम लिया जाता है (दण्डणीईओ) यह पद उपलक्षण रूप है इस कारण शरीर प्रमाण, आयुष्क प्रमाण, आदि की भी यथासमव प्रति लोमता है यह बात प्रकट की गई जाननी चाहिये (अण्णे पढंति) इत्यादि रूप वाचनान्तरीय पाठ का यह अभिप्राय है —राजधर्म का कालप्रभाव से इस आरक में क्रमशः व्यवच्छेद हो जावेगा क्योंकि मनुष्य धीरे-धीरे भद्र प्रकृतिवाले हो जावेंगे इससे उनमें अल्पापराधकारिता आती जावेगी राजाजन भी तीव्र दण्ड देने वाले नहीं होगे इसलिये अपराध और दण्ड की अल्पता हो जावेगी अरिष्ट नामक चक्रवर्ती के कुल में उत्पन्न हुए १५ कुलकर होंगे इनसे भिन्न जो राजाजन होंगे वे उन कुलकरो को व्यवस्थापित मर्यादा केरक्षक होंगे धीरे-धीरे जैसा जैसा काल व्यतीत होता जावेगा वैसे सब मनुष्य अहमिन्द्रत्व को प्राप्त होते जावेंगे इसमें सर्वान्तिम ऋषभ नाम का कुलकर होगा —इस काल में अन्तिम तीर्थंकर भद्रकृत नाम का होगा अवसर्पिणी काल के इस आरे में जैसे चौवीस तीर्थंकरों मे से

અપરાધોના સદ્‌ભાવથી હાકાર અને માકાર દંડનીતિઓથી તેમજ તૃતીય કુલકર પંચકના સમયમાં કેવલ જઘન્ય અપરાધ જ શેષ રહેવાથી એક હાકાર દંડનીતિથી કામ ચલાવવામાં આવે છે. (दण्डणीईओ) એ પદ ઉપલક્ષણ રૂપ છે. એથી શરીર પ્રમાણ, આયુષ્ક પ્રમાણ, વગેરેની પણ યથા સંભવ પ્રતિલોમતા છે. એ વાત પ્રકટ કરવામાં આવેલી છે (अण्णे पढंति) ઇત્યાદિ રૂપ, વાચનાન્તરીય પાઠનો એ અભિપ્રાય છે—રાજધર્મનો કાલ પ્રભાવથી એ આરકમાં ક્રમશઃ વ્યવચ્છેદ થઈ જશે કેમકે માણસ ધીમે-ધીમે ભદ્ર પ્રકૃતિવાળા થઈ જશે એથી તેમનામાં અલ્પાપરાધ કારિતા આવતી જશે રાજાઓ પણ તીવ્ર દંડ આપનારા નહિ થશે. એથી અપરાધ અને દંડની અલ્પતા થઈ જશે, અરિષ્ટ નામક ચક્રવર્તિના કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા ૧૫ કુલકરો થશે એમનાથી ભિન્ન જે રાજાઓ થશે, તેઓ તે કુલકરોની વ્યવસ્થાપિત મર્યાદાના રક્ષક થશે ધીમે-ધીમે જેમ-જેમ કાળ વ્યતીત થતો જશે તેમ-તેમ સર્વ મનુષ્યો અહમિન્દ્રત્વને પ્રાપ્ત કરતા જશે, એમાં સર્વાન્તિમ ઋષભ નામક કુલકર થશે, એ કાળમાં

त्या पक्षैरतिक्रान्ते समुत्पत्स्यते इत्यगमेऽभिहितम् । अवसर्पिणीकाले यः प्रथमस्तीर्थंकर स्तत्स्थाने उत्सर्पिण्यां चतुर्विंशतितमस्तीर्थङ्करो भवतीति बोध्यम् । इह ये पञ्चदश कुल. कराः प्रोक्ताः, तत्र अन्यान्यागमे अन्यमन्य नामोपलभ्यते, तथाहि स्थानाङ्गस्य सप्तमे स्थानके सप्त कुलकराः प्रोक्ताः, तत्र सुमतिनाम नोक्तं, दशमे तु दश कुलकराः प्रोक्ताः, परन्तु तत्र 'सुंमतिं' इति नाम प्रोक्तं, 'सुंमति' इति आर्षशैल्या प्रसाध्य तच्छाया 'सुमति' इति कथंचिद भविष्यति, तथापि तन्नाम तत्र षष्ठकुलकरस्थाने पठितं, न तु प्रथमतीर्थ, करस्थाने । अत्रैव प्रथमे त्रिभागे किं किं वस्तु व्युच्छेदं प्राप्स्यतीति जिज्ञासायामाह 'तीसे णं समाए पढमे तिभागे रायधम्मे जाव धम्मचरणे य वोच्छिज्जिस्सइ' इति । तस्यां खलु

प्रथम तीर्थंकर आदिनाथ हुए कहे गये है वैसे ही चोवीस तीर्थंकर यहां पर भी होंगे पर यहा इनकी उत्पत्ति पहिला चौवीसमां तोर्थंकर होगा फिर तेवोसमो तीर्थंकर होगा इस रूप से होगी इस तरह ऋषभनाथ भगवन् का स्थानीय अन्तिम चोवीसमां तीर्थंकर जो होगा उसकानाम भद्रकृत होगा यह इस काल में ८९ पक्ष प्रमाण जब यह काल व्यतीत हो जावेगा तब होगो ऐसा आगम में कहा गया है अवसर्पिणी काल में जो प्रथम तीर्थंकर है उसके स्थान में उत्सर्पिणी काल में २४ वां तीर्थंकर होता है यहां जो १५ कुलकर कहे गये है उनके भिन्न २ दूसरे आगमों में नाम पाये जाते है । जैसे—स्थानाङ्ग के सप्तम स्थानक में सात कुलकर कहे हुए है— सो उनमे सुमति कुलकर ऐसा नाम नहीं है दशम स्थानक में १० कुलकर कहे हुए है सो वहां सुमति ऐसा नाम कहा गया है यदि आर्षशैली से ऐसा कहा गया है हम इस बात को मान कर सुमति के स्थान मे सुमति ऐसाहो जायगा यह मान ले तब भी यह नाम वहा छठे कुलकर के स्थान में पठित हुआ है प्रथम तीर्थंकर के स्थान में नहीं । (तोसेण समाए पढमे तिभाए रायधम्मे जाव धम्मचरणे अवोच्छिज्जिंस्सइ) उत्सर्पिणी के इस चतुर्थ आरक मे प्रथम

અંતિમ તીર્થંકર ભદ્રકૃત નામે થશે. અવસર્પિણી કાળના એ આરામાં જેમ ૨૪ તીર્થંકરો- માથી પ્રથમ તીર્થંકર આદિનાથ થયા છે, આમ કહેવામા આવ્યું છે, તેમજ ૨૪ તીર્થંકરો અહીં પણ થશે પરંતુ અહી એમની ઉત્પત્તિ પહેલા ૨૪ મા તીર્થંકર થશે, ત્યારબાદ ૨૩ મા તીર્થંકર થશે આ ક્રમથી તીર્થંકરો થશે. આ પ્રમાણે ઋષભનાથ ભગવાનનો સ્થાનીય અંતિમ ૨૪ મો તીર્થંકર જે થશે તેનું નામ ભદ્રકૃત થશે, એ આ કાળમા ૮૯ પક્ષ પ્રમાણ જ્યારે આ કાળ વ્યતીત થઈ જશે ત્યારે થશે આમ આગમનુ વચન છે અવસર્પિણી કાળમો જે પ્રથમ તીર્થંકર છે, તેના સ્થાને ઉત્સર્પિણી કાળમાં ૧૪ તીર્થંકર હોય છે. અહી જે ૧૫ કુલકરો કહેવામા આવેલ છે, તેમના ભિન્ન-ભિન્ન બીજા આગમોમા નામો જોવા મળે છે જેમ કે 'સ્થાનાઙ્ગ'ના સપ્તમ સ્થાનકમાં સાત કુલકરો થયા છે એવું કહેવામા આવ્યું છે તો તેઓમા સુમતિ કુલકર એવુ નામ નથી ૧૦મા સ્થાનકમા ૧૦ કુલકરો કહેવામા આવ્યા છે ત્યા સુંમતિ એવુ નામ કહેવામાં આવ્યુ છે જો આર્ષ શૈલીથી એવુ કહેવામા આવ્યુ છે એમ અમેઆ વાત માનીએ તો સુંમતિના સ્થાને સુમતિ એવુ થઈ જશે. એવુ માની લઈએ તો પણ એ નામ

समायाम् प्रथमे त्रिभागे राजधर्मो यावद् धर्मचरण च व्युच्छेत्स्यति विनाश माप्स्यति, अत्र यावत्करणात् गणधर्मः पाखण्डधर्मश्च ग्राह्यः, अथ शेष त्रिभागद्वयवक्तव्यतां प्रतिपादयितुमाह'तोसेण समाए मज्झिम पच्छिमेसु तिभागेसु जाव पढममज्झिमेसु वत्तव्वया ओसप्पिणीए सा भाणियव्वा' इति, तस्यां खलु समायां मध्यम पश्चिमयोस्त्रिभागयोः यावत् प्रथममध्यमयोः - अर्थयोजनेन औचित्यात् मध्यमप्रथमयोरित्यत्रसेयम्, अन्यथा शुद्धप्रातिलोम्यासंभवेन अर्थानुपपत्तिरापद्येत । या वक्तव्यता अवसर्पिण्यामुक्ता सा भणितव्या,इत्येवं रीत्या चतुर्थारकः सम्पन्नः, अथ पञ्चमषष्ठौ आरकौ अतिदिशन्नाह-' सुसमा तहेव सुसमासुसमावि तहेव जाव छव्विहा मणुस्सा अणुसज्जिस्संति जाव सण्णिचारी' इति, सुषमा-पञ्चमसमास्वरूपः कालः, तथैव अवसर्पिणी द्वितीयारकवद् वोध्या, सुषमसुषमा षष्ठसमालक्षणः कालः षष्ठारक इत्यर्थः साऽपि तथैव- अवसर्पिणी प्रथमारकवद् बोध्या, कियत्पर्यन्तमत्र विज्ञातव्यमिति जिज्ञासायामाह-यावत् षड्विधाः मनुष्याः अनुसंक्ष्यन्ति संततिधारया अनुवर्तिष्यन्ति यावत् शनैश्चारिणः, संज्ञिचारिण इति भावः । अत्र यावत्पदात् पूर्वोक्ताः पद्मगन्धादय एव ग्रहीतव्याः ॥सू० ६०॥

इतिश्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचकपञ्चदशभाषाकलित-ललितकलापालपक-प्रविशुद्धगद्यपद्यानैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्री-शाहू छत्रपतिकोल्हापुर-रायप्रदत्त-जैनशास्त्राचार्य,-पदभूषित-कोल्हापुरराजगुरु-बालब्रह्मचारी जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री-घासीलाल-व्रतिविरचितायां श्रीजम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिसूत्रस्य प्रकाशिकाख्यायां व्याख्यायां

॥ द्वितीयवक्षस्कारः समाप्तः ॥

त्रिभाग में राजधर्म यावत् गणधर्म, पाखण्ड धर्म नष्ट हो जावेंगे (तीसे णं समाए मज्झिमपच्छिमेसु तिभाएसु जाव पढममज्झिमेसु वत्तव्वया ओसप्पिणीए सा भाणियव्वा) इस आरक के मध्यम और पश्चिम त्रिभाग की वक्तव्यता अवसर्पिणी के चतुर्थ आरक के प्रथम और मध्यम के त्रिभाग जैसी है। सुसमा तहेव (सुसमसुसमा वि त`व जाव छव्विहा मणुस्सा अणुलज्जिस्सति जाव सण्णिचारी) सुषमा और सुषमा सुषमा काल का वक्तव्यता जैसी अवसर्पिणी काल की प्ररूपणा करते समय कही गई हैं वैसी ही है । ॥६०॥

द्वितीयवक्षस्कार का वर्णन समाप्त ।

त्या छठ्ठा कुलकरना स्थानमां पठित थयेलुं छे प्रथम तीर्थंकरना स्थानमां नहि (तीसे णं समाए पढमें तिभाए रायधम्मे जाव धम्मचरणेअ वोच्छिज्जिस्सइ) उत्सर्पिणीना ए चतुर्थ आरकमां प्रथम त्रिभागमां राजधर्म यावत गणधर्म, पाखंडधर्म नाश पामशे (तीसे णं समाए मज्झिमपच्छिमेसु तिभाएसु जाव पढममज्झिमेसु वत्तव्वया ओसप्पिणीए सा भाणियव्वा) ए आरकमना मध्यम अने पश्चिम भागनी वक्तव्यता अवसर्पिणीना चतुर्थ आरकना प्रथम अने मध्यमना त्रिभाग जेवी छे (सुसमा तहेव सुसमसुसमा विसुतहेव जाव छव्विहा मणुस्सा अणुसज्जिस्संति जाव सण्णिचारी) सुषमा अने सुषमा सुषमा काळनी वक्तव्यता जे प्रमाणे अवसर्पिणी काळनी प्ररूपणा करता कहेवामा आवी छे, तेवी ज छे ॥ ६० ॥

बीजा वक्षास्कारनुं गुजराती भाषांतर समाप्त

तृतीय वक्षस्कारः प्ररम्भयते

अथ वर्ण्यमानस्यैतद्वर्षस्य नाम्नः प्रवृत्ति निमित्त प्रष्टुकामः गौतमः प्रह– "से-केणट्ठणं" इत्यादि ।

मूलम्–से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ भरहेवासे २ ? गोयमा ! भरहे णं वासे वेअद्धस्स पव्वयस्स दाहिणेणं चोद्दसुत्तरं जोअणसयं एक्कारस य एगूणवीसइभाए जोअणस्स अबाहाए लवणसमुद्दस्स उत्तरेणं चोद्दसुत्तरं जोअणसयं एक्कारस य एगूणवीसइभाए जोअणस्स अबाहाए गंगाए महाणईए पच्चत्थिमेणं सिंधूए महाणइए पुरत्थिमेणं दाहिणद्ध भरहमज्झिल्लतिभागस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थणं वीणी याणामं रायहाणी पण्णत्ता, पाइणपडीणायया उदीणदाहिणविच्छिन्ना दुवालस जोयणा-यामा णवजोअण विच्छिण्णा धणवइमति णिम्माया चामीयरपागारा णाणा मणि पंचवण्णकविसीसग परिमंडिआभिरामा अलकापुरी संकासा पमुइय पक्कीलिया पच्चक्खं देवलोगभूआ रिद्धित्थिमिअ समिद्धा पमुइयजण-जाणवया जाव पडिरूवा ॥ सू० १ ॥

छाया–तत् केनार्थेन भदन्त ! एव मुच्यते भरतवर्षम् २? गौतम ! भरते खलु वर्षे वैताढयस्य पर्वतस्य दक्षिणेन चतुर्दशोत्तरं योजनशतम् एकादशचैकोन विंशति भागान् योजनस्याबाधया लवणसमुद्रस्योत्तरेण चतुर्दशोत्तरं योजनशतम् एकादशचैकोनविंशतिभागान् योजनस्या बाधया गङ्गाया महानाद्या पश्चिमेन सिन्धुशः महानाद्याः पौरस्त्येन दक्षिणार्द्धभरतमध्यम तृतीयभागस्य बहुमध्यदेशभागे, अत्र खलु विनीता नाम राजधानी प्रज्ञप्ता पूर्वापरयी दिशोराय-ता उत्तरदक्षिणयो विस्तीर्णा द्वादश योजनायामा, नवयोजन विस्तीर्णा धनपतिमत्या नि-र्मिता चामीकरप्राकारा, नानामणि पञ्चवर्णकपिशीर्षपरिमण्डिताऽभिरामा अलकापुरी संकाशा, प्रमुदितप्रक्रीडीता, प्रत्यक्ष' देवलोकभूता, ऋद्धस्तिमित समृद्धा' प्रमुदितजनजानपदा यावत् प्रतिरूपा ॥ सू० १ ॥

टीका "सेकेणट्ठेणं" इत्यादि । (से केणट्ठणं भते ! एवं वुच्चइ भरहे वासेर अथ स-म्पूर्णभरतक्षेत्रस्वरूपश्रवणानन्तरं गौतमः पृच्छति तत्केनार्थेन खलु भदन्त ! एवमु-

* तृतीय वक्षस्कार का वर्णन प्रारम्भ *

से केणट्ठणं भंते एवंवुच्चइ भरहेवासे २–इत्यादि सूत्र–

તૃતીય વક્ષસ્કારનું વર્ણન પ્રારંભ

से केणट्ठे णं भंते ! एव वुच्चइ भरहेवासे–इत्यादि सूत्र–१

च्यते भरतवर्षं २ ? इति अस्मिन् क्षेत्रे भरतचक्रवर्त्ती आसीद् अतएवास्य भरतं वर्षमिति नाम जातम् इति भगवान् प्रदर्शति-'गोयमा' इत्यादि-'गोयमा ! भरहे णं वासे वेयड्ढस्स पव्वयस्स दाहिणेणं' भगवानाह-हे गौतम ! भरते खलु वर्षे वैताढ्यस्य पर्वतस्य दक्षिणे दक्षिदिग्वर्ति भागे इत्यर्थः 'चोद्दसुत्तर जोयणसयं एक्कारस एगूणवीसइभाए जोयणस्स अबाहाए' चतुर्दशोत्तरं योजनशतम् एकादशचैकोनविंशतिभागान् योजनस्य अबाधया अन्तरं कृत्वा 'लवणसमुद्दस्स उत्तरेणं चोद्दसुत्तरं जोयणसयं एक्कारसय एगूणवीसइभाए जोयणस्स अबाहाए'तथा लवणसमुद्रस्योत्तरे दक्षिणलवणसमुद्रस्य उत्तरेभागे, चतुर्दशोत्तरं योजनशतम् एकादश चैकोनविंशतिभागान् योजनस्य अबाधया-अन्तरं कृत्वा, पूर्वापरसमुद्रयो गङ्गा सिन्धुभ्यां व्यवहितत्वान्न तद्विवक्षां कृता 'गंगाए महाणईए पच्चत्थिमेणं' गङ्गाया महानद्या पश्चात्ये पश्चिमायाम् 'सिंधूए महाणईए पुरत्थिमेणं' सिन्ध्वा महानद्याः पूर्वस्यां दिशि'दाहिणद्धभरहमज्झिल्लतिभागस्स बहुमज्झदेसभाए'दक्षिणार्द्धभरतस्य मध्यमतृ.

टीकार्थ-- १ इस सूत्र द्वारा श्री गौतम स्वामीने प्रभु से इस प्रकार पूछा है-कि (से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ भरहे वासे २) हे भदन्त ! इस भरत क्षेत्र का नाम भरत क्षेत्र ऐसा किस कारण से रखा गया है ? इसके उत्तर में प्रभु श्री कहते है (गोयमा ! भरहे णं वासे-वेअड्ढस्स पव्वयस्स दाहिणेणं चोद्दसुत्तरं जोयणसयं एक्कारसय एगूणविसइभाए जोयणस्स अबाहाए लवणसमुद्दस्स उत्तरेणं) हे गौतम ! भरत क्षेत्र के वैताढ्य पर्वत के दक्षिण भाग में-११४ $\frac{११}{१९}$ योजन के अन्तराल से तथा दक्षिण लवण समुद्र के उत्तर भाग में-११४ $\frac{११}{१९}$ योजन के अन्तराल से (गंगाए महाणइए पच्चत्थिमेणं) गगा नदी की पश्चिमदिशामें (सिंधूए महाणईए पुरत्थिमेणं) सिन्धुनदीकी पूर्वदिशामें (दाहिणद्धभरहमज्झिल्लतिभागस्स

टीकार्थ-આ સૂત્ર વડે ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન કર્યો છે કે (से केणट्ठेणं भंते एवं वुच्चइ भरहेवासे २) હે ભદન્ત ! આ ભરતક્ષેત્રનું નામ ભરતક્ષેત્ર એવીને શા કારણથી પ્રસિદ્ધ થયું છે ? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે (गोयमा ! भरहेणं वासे वेअड्ढस्स दाहिणेणं चोद्दसुत्तर जोयणसयं एक्कारसय एगूणवीसइभाए जोयणस्स अबाहाए लवणसमुद्दस्स उत्तरेणं) હે ગૌતમ ! ભરતક્ષેત્રના વૈતાઢ્ય પર્વતના દક્ષિણભાગથી ૧૧૪$\frac{૧૧}{૧૯}$ યોજનના અંતરાલથી તેમજ દક્ષિણ લવણ સમુદ્રના ઉત્તરભાગમાં ૧૧૪-૧૧।૧૯ યોજનના અંતરાલથી (गंगाए महाणईए पच्चत्थिमेणं) ગંગા મહાનદીની પશ્ચિમ દિશામાં (सिंधूए महाणईए पुरत्थिमेणं) સિંધુ નદીની પૂર્વ દિશામાં (दाहिणद्धभरहमज्झिल्लतिभागस्स बहुमज्झदेसभाए) અને દક્ષિણાર્ધ ભરતના મધ્યતૃતીય ભાગના બહુ મધ્યપ્રદેશ ભાગમાં (एत्थ णं विणीआ णाम रायहाणी पण्णत्ता) વિનીતા નામક એક રાજધાની કહેવામાં આવેલ છે ૧૧૪ યોજનની ઉત્પત્તિ-નો પ્રકાર આ પ્રમાણે છે ભરતક્ષેત્રનો વિસ્તાર ૫૨૬।૬।૧૯ યોજન જેટલો છે વૈતાઢ્યપર્વતનો વ્યાસ ૫૦ યોજન જેટલો છે તો આને ભરતક્ષેત્રના વિસ્તારમાંથી બાદ કરીએ તો ૪૭૬-૬।૧૯ યોજન શેષ

तीयभागस्य बहुमध्यदेशभागे, 'एत्थणं विणीआ णाम रायहाणी पण्णत्ता' अत्र खलु एतादृशे किल क्षेत्रे विनीता अयोध्या नाम्नी राजधानी प्रज्ञप्ता। साधिक चतुर्दशाधिक योजनशताङ्कोत्पत्ति प्रकारः प्रदर्श्यते-तथाहि भरतक्षेत्रम् षड्विंशत्यधिकपञ्चशतानि ५२६ योजनानि षट् ६ कला योजनैकोनविंशतिभागरूपा विस्तृतम्, अस्मात् पञ्चाशत् ५० योजनानि वैताढ्यगिरिव्यासरूपाणि शोध्यन्ते, जातम् ४७६ $\frac{६}{१९}$ कलाः,दक्षिणोत्तरभरतार्द्धयो विभजनया एतस्यार्द्धे २३८ $\frac{३}{१९}$ कलाः, इयतो दक्षिणार्द्धभरतव्यासाद् 'उदीणदाहिणविस्थिन्ना' इत्यादि वक्ष्यमाणवचनात् विनीताया विस्ताररूपाणि नव योजनानि शोध्यन्ते, जातम् २२९ $\frac{३}{१९}$ कलाः, अस्य

बहुमज्झदेसभाए) और दक्षिणार्ध भरत के मध्यम-तृतोय भागके बहुमध्य देशभाग में (एत्थ णं विणीआ णाम-रायहाणी पण्णत्ता) विनीता नाम की एक बहुत प्रसिद्ध राजधानी कही गई है। ११४ योजन की उत्पत्ति का प्रकार ऐसा है-भरत क्षेत्र का विस्तार ५२६ $\frac{६}{१९}$ योजन का है वैताढ्य पर्वतका व्यास चोडाइ ५० योजन का है सो इसे भरत क्षेत्र के विस्तार में से घटादेनेपर ४७६ $\frac{६}{१९}$ योजन रह जाते हैं. दक्षिणार्ध भरत और उत्तरार्ध भरत में इन्हें विभक्त करने पर २३८ $\frac{३}{१९}$ योजन आते है। अव दक्षिणार्ध भरत व्यास मे से विनोता के विस्ताररूप नौ योजन घटाने पर २२९ $\frac{३}{१९}$ आते हैं। इसके मध्य भाग में नगरी है सो इस प्रमाण को आधा करने पर ११४ योजन प्रमाण आजाता है बचे हुए एव योजन के १९-भाग करने पर और उनमें ३ कलाओं को मिलाने पर हुए-२२ को आधा करने पर ११ कला आजाती है यह विनीता नामकी नगरी (पाईण पडोणायया) पूर्व से पश्चिम तक लम्बी है (उदीणदाहिणविस्थिन्ना)

રહે છે દક્ષિણાર્ધ ભરત અને ઉત્તરાર્ધ ભરતમા એમને વિભક્ત કરીએ તો ૨૩૮-૩।૧૯ ચોજન થાય છે હવે દક્ષિણાર્ધ ભરતવ્યાસમાથી વિનીતાના વિસ્તાર રૂપ નવ ચોજન બાદ કરીએ તો ૨૨૯-૩।૧૧ આવે છે એના મધ્યભાગમા નગરી છે. તો આ પ્રમાણને અર્ધું કરીએ તો ૧૧૪ ચોજન પ્રમાણ આવી જાય છે શેષ તેમજ ચોજનાના ૧૯ ભાગ કરવાથી અને તેમા ૩ કલાઓ ઉમેરવાથી ૨૨ થયા અને હવે ૨૨ ના બે ભાગ કરીએ તો તેના અર્ધા ૧૧ કલાઓ આવી જાય છે એ વિનીતા નામે નગરી (पाईण पडीणायया) પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધી લાંબી

च मध्यभागे नगरीत्यर्द्धकरणे ११४ चतुर्दशोत्तरयोजनशतम् जातम् अत्रशिष्टस्यैकस्य योजनस्य एकोनविंशतिभागेषु कलात्रयक्षेत्रे सति जाताः २२ तदर्द्धम् ११ एकादश कला इति, तामेव विशेषणै विंशिनष्टि- 'पाईण पडीणायया' इत्यादि । 'पाईण पडीणायया' पूर्वापरयो दिशोरायता 'उदीणदाहिणविस्थिन्ना' उत्तरदाक्षिणयो विस्तीर्णा 'दुवालस जोयणायामा' द्वादशयोजनायामा 'णवजोयणविस्थिण्णा' नव योजनविस्तीर्णा 'धणवइमतिनिम्माया' धनपतिमत्या उत्तरदिक्पालबुद्धया निर्मिता, निपुणशिल्पिविरचितस्यातिसुन्दरत्वात् 'चामीयरपागारा' चामीकरप्राकारा स्वर्णमयप्राकारयुक्ता 'णाणामणिपंचवण्णा कविसीसगपरिमंडियाभिरामा' नानामणिपञ्चवर्णकपिशीर्षकपरिमण्डिता अतएवाभिरामा मनोहरा 'अलकापुरीसकासा' अलकापुरीसंकाशा-धनदपुरीसन्निभा 'पमुइयपक्कीलिया' प्रमुदितप्रक्रीडिता, प्रमुदितजनयोगात् नगर्यपि 'तात्स्थ्यात् तद्व्यपदेश' इति न्यायात् प्रमुदिता तथा प्रक्रीडिता

और उत्तर से दक्षिण तक चौड़ी है (दुवालसजोयणायामा) इस तरह इसकी लम्बाई १२-योजन की है (णवजोयण विस्थिणा) और नौ योजन की इसकी चौड़ाई है। (धणवइमति णिम्मया) कुबेर ने उत्तर दिशा के अधिपति ने-इसे रचा है (चामीयरपागारा) स्वर्णमय-प्राकार से यह युक्त है (णाणामणि पंचवण्ण कविसीसगपरिमडियाभिरामा) पांचवर्णवाले अनेक मणियों से इसके कगुरे बने हुए हैं उनसे यह परिमडित है अतः देखने मे यह बडी सुन्दर लगती है. (अलका पुरी सकासा) इसलिये यह ऐसी प्रतीत होती है कि मानों यह धनद-कुवेर-को ही नगरी है. (पमुइय पक्कीलिया) यहां पर रहने वाले सदा प्रसन्नचित-रहते हैं और अनेक प्रकार की क्रीडाओं के रसमें सरावोर-रहते हैं-इस कारण यह नगरी भी उनके सम्बन्ध से प्रमुदित और प्रक्रीडित बनी रहती है. (पच्चक्खं देवलोगभूया) देखने वालों के लिये यह नगरी साक्षात् देवलोक के समान लगती है (रिद्धत्थिमियसमिद्धा) यह नगरी विभव, भवन आदि के द्वारा वृद्धि को प्राप्त हुए हैं इसमें रहने वालो को स्वचक्र और परचक्र का बिलकूल भय नहीं रहता है तथा धन

છે. (उदीणदाहिणविस्थिन्ना) અને ઉત્તરથી દક્ષિણ સુધી પહોળી છે (दुवालसजोयणायामा) આ પ્રમાણે એની લબાઈ ૧૨ યોજન જેટલી છે (णवजोयणविस्थिण्णा) અને નવ યોજન જેટલી એની પહોળાઈ છે (धणवइमति णिम्मया) ઉત્તર દિશાના અધિપતિ કુબેરે એની રચના કરી છે (चामीयरपागारा) સ્વર્ણમય પ્રાકારથી એ યુક્ત છે (णाणामणि पचवण्ण कविसीसगपरिमंडियाभिरामा) પાચ વર્ણવાળા અનેક મણિઓથી એના કાંગરાઓ બનેલા છે તેમનાથી એ પરિમડિત છે એથી જોવામા એ ખૂબ જ સુદર લાગે છે (अलकापुरी संकासा) એથી એ એવી પ્રતીત થાય છે કે જાણે એ ધનદ-કુબેર-ની જ નગરી છે, (पमुइय पक्कीलिया) અહીં રહેનારા સર્વદા પ્રસન્નચિત્ત રહે છે અને અનેક પ્રકારની ક્રીડાઓના રસમા મગ્ન રહે છે એથી આ નગરી પણ તેમના સબધથી પ્રમુદિત અને પ્રક્રીડિત રહે છે. (पच्चक्ख देवलोगभूया) જોનારાઓ માટે એ નગરી સાક્ષાત દેવલોક જેવી લાગે છે, (रिद्धत्थिमियसमिद्धा) એ નગરી વિભવ, ભવન આદિ વડે સમૃદ્ધિ સમ્પન્ન થઈ

क्रीडावन्तस्तादृशा ये जनास्तद्योगान्नगर्यपि प्रक्रीडिता 'पच्चक्खं देवलोगभूया प्रत्यक्षं देवलोकभूता साक्षाद्देवलोकसमाना, 'रिद्धित्थिमियसमिद्धा, ऋद्धस्तिमित समृद्धा ऋद्धा विभवभवनादिभि र्वृद्धिमुपगता स्तिमिता–स्वपरचक्रभयरहिता स्थिरेति यावत्, समृद्धा धनधान्यसमेयितात्प्रमुदिता जना नागरिकाः, 'पमुइय जण जाणवया, प्रमुदितजन जानपदा 'जाव पडिरूवा, यावत् प्रतिरूपा, प्रमुदितजनजानपदेति विशेषणं प्रमुदितप्रक्रीडितेति विशेषणस्य हेतुभूततया न पौनरुक्त्यमित्यलमधिकपल्लवितेन ॥सू० १॥

नन्वेव प्रस्तुत भरतक्षेत्रस्य नाम प्रवृत्तिः कथं जाता ? इत्याह—"तत्थणं इत्यादि

मूलम्–तत्थ णं विणीवाए रायहाणीए भरहे णामं राया चाउरंत चक्कवट्टी समुप्पजित्था, महया हिमवंत महंतमलयमंदर जाव रज्जं पसासेमाणे विहरइ। बिइओ गमो रायवण्णगस्स इमो, तत्थ असंखेज्ज कालवासंतरेण उप्पज्जए जसंसी उत्तमे अभिजाए सत्तवीरिय परक्कमगुणे पसत्थ वण्ण सरसार संघयणतनुगबुद्धिधारणमेहासंठाण सीलप्पगई पहाणगारवच्छायागइए अणेगवयणप्पहाणे तेअ आउबलवीरियजुत्ते अझुसिरघणणिचिअलोह संकलणाराय वइरउसह संघयण देहधारी झस१ भिंगार २ जुग ३ बद्धमाणग ४ भद्दमाणग ५ संख ६ छत्त ७ वीअणि ८ पडाग ९ चक्क १० णंगल ११ मुसल १२ रह १३ सोत्थिअ १४ अंकुस १५ चंदा १६ इच्चा १७ अग्गि १८ जूय १९ सागर २० इंदज्झय २१ पुहवि २२ पउम २३ कुंजर २४ सीहासण २५ दंड २६ कुम्भ २७ गिरिवर २८ तुरगवर २९ वरमउड ३० कुंडल ३१ णंदावत्त ३२ धणु ३३ कोंत ३४ सागर ३५ भवणविमाण ३६ अणेगलक्खण पसत्थ सुविभत्त चित्तकर

धान्य आदि की वृद्धि के कारण यहा के समस्त नागरीक जन सदा आनन्द–आनन्द में ही डूबे रहते है। (जाव पडिरूवा) इस कारण यावत् यह नगरी प्रतिरूप है– अन्य नगरी इसके जैसी नहीं है– 'अनुपमरूपवाली है प्रमुदितजनजानपदा' यह विशेषण " प्रमुदितप्रक्रीडित"इस विशेषण का हेतु-भूत है. इस कारण यहा पुनरुक्ति दोष नहीं आता है ॥ १ ॥

છે, એમા રહેનારાઓને સ્વચક્ર અને પર ચક્રનો ભય એકદમ લાગતો નથી, તેમજ ધન–ધાન્ય આદિની સમૃદ્ધિને લીધે અહીં રહેનારા સર્વ નાગરિકો સર્વદા આનંદ મગ્ન જ રહે છે, (जाव पडिरूवा) જેથી યાવત એ નગરી પ્રતિ રૂપ છે, બીજી કોઈ નગરી એના જેવી સમૃદ્ધ નથી. એ અનુપમ રૂપવતી છે, "प्रमुदितजनजानपदा" એ વિશેષણ "प्रमुदितप्रक्रीडित' એ વિશેષણ માટે હેતુભૂત છે. એથી અહીં પુનરુક્તિ દોષ નથી, ॥ સૂ૦ ૧ ॥

चरणदेसभागे उद्धामुह लोमजाल सुकुमालणिद्ध मउआवत्त पसत्थलोम विरइअसिरिवच्छच्छण्णविउलवच्छे देसखेत्तसुविभत्तदेहधारी तरुणरवि रस्सिबोहिअवरकमल विबुद्धगब्भवण्णे हयपोसणकोससण्णिभ पसत्थ पिट्ठत णिरुवलेवे पउमुप्पलकुंदजाइजूहियवर चंपगणागपुप्फसारंगतुल्लगंधी छत्तीसा अहिअ पसत्थ पत्थिवगुणेहिं जुत्ते अव्वोच्छिण्णातपत्त पागड उभयजोणी विसुद्धणिअगकुलगयणपुण्णचंदे चंदे इव सोमयाए णयणमण णिव्वुइकरे अक्खोभे सागरोव थिमिए धणवइव्व भोगसमुदयसद्दव्वयाए समरे अपराइए परम विक्कमगुणे अमर वई समाण सरिसरूवे मणुअवई भरहचक्कवट्टी भरहं भुंजइ पणट्ठसत्तू ॥ सू० २ ॥

छाया- तत्र खलु विनीताया राजधान्या भरतो राजा चातुरन्तचक्रवर्ती समुदपद्यत, महाहिमवन्महन्मलयमन्दरयावद्राज्य प्रशासयन् विहरति । द्वितीयो गमो राजवर्णकस्यायम् तत्र असंख्येयकाल वर्षान्तरेण उत्पद्यते यशस्वी, उत्तमः, अभिजात. सत्त्ववीर्यपराक्रमगुणः प्रशस्त सारसंहननतनुकबुद्धिधारणमेधा संस्थानशीलप्रकृतिक प्रधानगौरवच्छायागतिक अनेक वचन प्रधानः, तेज आयु बलवीर्ययुक्त· अशुषिर घननिचितलोहशृङ्खलनाराचवज्रर्षभ संहननदेहधारी झष १ युग २ भृङ्गार ३ वर्द्धमानक ४ भद्रासन ५ शङ्ख ६ छत्र ७ व्यजन ८ पताका९ चक्र १० लाङ्गूल ११ मुसल १२ रथ १३ स्वस्तिका १४ अङ्कुश १५ चन्द्रा १६ दित्या १७ ग्नि १८ यूप सागरे २० न्द्रध्वज २१ पृथ्वी २२ पद्म २३ कुञ्जर २४ सिंहासन २१ २६ कूर्म २७ गिरिवर २८ तु रगवर २२ वरमुकुट ३० कुण्डल ३१ नन्द्यावर्त ३२ धनु ३३ कुन्त २४ सागर ३५ भवन विमाना ३६ नेकलक्षण प्रशस्त सुविभक्त चित्रकरचरणदेशभागः ऊर्ध्वमुखलोमजाल सुकुमाल स्निग्ध मृदुकावर्त्त प्रशस्त लोमविरचित श्रीवत्सच्छन्नविपुलवक्षस्कः, देशक्षेत्र सुविभक्तदेहधारी, तरुणरविरश्मि बोधितवरकमल विद्ध गर्भवर्ण, हयपोसनकोशसन्निभपृष्ठान्तनिरूपलेप, पद्मोत्पल कुन्द जाति यूथिकवरचम्पकनाग पुष्प सारङ्गतुल्य गन्धो, षट्त्रिंशता अधिक प्रशस्त पार्थिवगुणैर्युक्त अव्यवच्छिन्नातपत्र., प्रकटोभययोनिक . विशुद्ध निजककुलगगन पूर्णचन्द्र इव सोमतया नयनमनसो र्निवृतिकरः, अक्षोभ , सागर इव स्तिमित', धनपति रिव भोग समुद सद् द्रव्यतया, समरे अपराजितः, परम विक्रमगुण., अमरपतिसमान सदृशरूप , मनुजपति. भरतचक्रवर्ती भरत भुङ्क्ते प्रणष्टशत्रः ॥ सूत २ ॥

टीका–'तत्थण विणीयाए रायहाणीए भरहे णाम .राया तत्र खलु विनीतायाम् अयोध्याया राजधान्या भरतो नाम राजा,सच वासुदेवोऽपिस्यात् तथा सामन्तादिरपि स्यात् अतस्तयोर्व्यावृत्त्यर्थमाह–'चाउरतचक्कवट्टी' चातुरन्तचक्रवर्ती, चत्वा-

रोऽन्ताः–पूर्वापरदक्षिणसमुद्रास्त्रयः चतुर्थो हिमवान् इत्येवं स्वरूपास्ते सन्ति वश्यतया अस्येति चातुरन्तः सचासौ चक्रवर्त्ती चेति चातुरन्तचक्रवर्त्ती 'समुप्पज्जित्था, समुदपद्यत आसीदित्यर्थः स कीदृशः ? इत्याह–'महयाहिमवंतमहं मलय मंदर जाव रज्ज पसासेमाणे विहरइ, महाहिमवन्महन् मलयमन्दर यावद्राज्यं प्रशासयन् विहरति, यावत्पदात् प्रथमोपाङ्गतः, माहिंदसारे इत्यारभ्य समग्रो राजवर्णको ग्राह्यः राजा औपपातिके एकादश सूत्रे द्रष्टव्यः तथाहि–महाहिमवान् हैमवत हरिवर्षक्षेत्रयो र्विभाजकः कुल पर्वतः तद्वत् महान् तथा मलयमन्दरमहेन्द्राणां पर्वतविशेषाणा सार इव सारो यस्य स तथा अन्त र्बलं यद्वा मलयादिरिवसारः प्रधानो यः स तथा पर्वतानां मध्ये मलयादयः पर्वतविशेषाः प्रधानास्तथाऽयमपि अन्य नरेन्द्राणां मध्ये प्रधान इतिभावः, एतादृशविशेषणविशिष्टः राजा राज्यं प्रशासयन् पालयन् विहरति इत्यत एव भरतं वर्षमिति नन्वेनमपि शाश्वती भरतनाम प्रवृत्तिः

तत्थणंविणीयाए रायहाणीए भरहेणाम'–इत्यादि सूत्र २–

टीकार्थ—उस विनीता नाम की राजधानी मे (भरहेणाम राया चाउरंतचक्कवट्टी समुप्पज्जित्था) भरत नाम का चातुरन्त चक्रवर्तीराजा उत्पन्न हुआ–पूर्व पश्चिम और दक्षिण दिग्वर्ती तीन समुद्र और चतुर्थ हिमवान् पर्वत जिस राजा के आधीन होते हैं वह चातुरन्त कहलाता है, ऐसा चातुरन्त चक्रवर्ती राजा जो होता है वह चातुरन्त चक्रवर्ती राजा कहा जाता है । (महया हिमवंत महंतमलयमंदर जाव रज्जं जाव पसासे माणे विहरइ) यह चातुरन्त चक्रवर्ती भरत राजा हिमवान् पर्वत के, मलय पर्वत के, मदर पर्वत के और महेन्द्र पर्वत के जैसा विशिष्ट अन्तर्बल वाला था- अथवा मलयादि पर्वतों के जैसा प्रधान था ये मलयादि पर्वत अन्य पर्वतो के बीच में प्रधान रूप से परिगणित हुए है इसी -तरह से यह राजा भी अन्य राजाओं के बीच में प्रधान रूप से उल्लिखित होता था ऐसा यह राजा यावत् राज्य–का शासन करता हुआ–हर तरह से उसका सरक्षण और संभाल करता हुआ आनन्द से रहता था इस कारण-इस क्षेत्र का नाम भरत क्षेत्र ऐसा हुआहै–

तत्थ णं विणीयाए रायहाणीए भरते णामं'—इत्यादि सूत्र—॥२॥

टीकार्थ—ते विनीता नामक राजधानीमा (भरहेणाम राया चाउरंत चक्कवट्टी समुप्पज्जित्था) भरत नामे એક ચાતુરન્ત ચક્રવતી રાજા ઉત્પન્ન થયો. પૂર્વ-પશ્ચિમ અને દક્ષિણ દિગ્વર્તી ત્રણ સમુદ્રો અને ચતુર્થ હિમવાન્ પર્વત જે રાજાની અધિનતામા હોય છે. તે ચાતુરન્ત છે એવો જે ચાતુરન્ત ચક્રવતી રાજા હોય છે, તેને ચાતુરન્ત ચક્રવતી રાજા કહેવામા આવે છે. (महया हिमवंतमहंतमलयमंदर जाव रज्ज जाव पसासे माणे विहरइ) એ ચાતુરન્ત ચક્રવતી ભરત રાજા હિમવાન્ પર્વતના, મલય પર્વતના, મદર પર્વતના અને મહેન્દ્ર પર્વતના જેવુ વિશિષ્ટ અન્તર્બળ ધરાવતો હતો અથવા મલયાદિ પર્વતોની જેમ તે પ્રધાન હતો એ મલયાદિ પર્વતો અન્ય પર્વતોમા પ્રધાન રૂપમા પરિગણિત થયા છે, આ પ્રમાણે જ એ રાજા પણ અન્ય રાજાઓની વચ્ચે પ્રધાન રૂપથી ઉલ્લિખિત થતો હતો એવો તે રાજા યાવત્ રાજ્ય–શાસન સભાળતો, દરેક રીતે તેનુ સંરક્ષણ અને તેની સંભાળ કરતો

श्रूयते तत् कथम् ? तदभावे च 'सेत्तं' इत्यादि वक्ष्यमाणं निगमनमपि असम्भवी-त्याशङ्क्य प्रकारान्तरेण तत्तत्कालभावि भरत चक्रवर्त्युद्देशेन राजवर्णकमाह -'विइओ गमो राजवण्णगस्स इमो' द्वितीयो गमः पाठविशेषो राजवर्णकस्यायम्'तत्थ असंखेज्ज 'कालवासंतरेण उप्पज्जइ' तत्र तस्यां विनीतायाम् नगर्याम्, असंख्येयः कालो यैः वर्षैः स्तानि वर्षाणि असंख्येयानीत्यर्थः तेषामन्तरेण असंख्यातकालनन्तरम् अयमर्थ प्रवचने हि कालस्यासंख्येयता असंख्येयैरेव वर्षैः र्व्यवह्रियते अन्यथा समयापेक्षया-ऽसंख्येयायुष्कस्य व्यवहारप्रसङ्गः, तेनासंख्येयवर्षात्मकासंख्येयकाले गते एकस्माद् भरतचक्रवर्त्तिनोऽपरोभरतचक्रवर्ती यतः प्रकृतक्षेत्रस्य भरतेति नाम प्रवर्त्तते स उत्प-

---

शंका— यह ठीक है जो भरत क्षेत्र इस प्रकार के नामकरण में आपने कारण बताया है परन्तु शाश्वती जो भरत क्षेत्र" इस नाम की प्रवृत्ति सुनी जाती है वह कैसे सगत होती है यदि ऐसी बात न हो तो फिर "से त्तं इत्यादिरूप से जो निगमन सूत्र है वह असभवित हो जाता है ? तो इस शंका के समाधान निमित्त सूत्रकार प्रकारान्तर से तत्काल भावी भरत नाम चक्रवर्ती के वर्णन के उद्देश्य से राजा का वर्णन करते है—"विइओ गमो राजवण्णगस्स इमो" जो वर्णन इस प्रकार से है—(तत्थ असखेज्जकालवासतरेण उप्पज्जइ जससी उत्तमे अभिजाए सत्तवीरिय परक्कमगुणे) उस विनीता में असख्यात काल तक के अनन्तर —जो काल वर्षो द्वारा असख्यात होता है ऐसे वे वर्ष असंख्यात होते हैं—उन असख्यात वर्षों के बाद जिस से इस क्षेत्र का नाम भरत ऐसा प्रचलित होता है ऐसा भरत चक्रवर्ती उत्पन्न होता है. यहा जो काल में वर्षों की अपेक्षा लेकर असंख्यातता प्रकट की गइ है सो प्रवचन की मान्यतानुसार ही प्रगट को गई है क्यो कि प्रवचन में असख्यात वर्षों को लेकर ही काल में असख्यात काल का व्यवहार हुआ है समयो की अपेक्षा काल में असख्यातता का व्यवहार कल्पित

આનંદ પૂર્વક રહેતા હતા એથી એ ક્ષેત્રનુ નામ ભરતક્ષેત્ર એવું થયું છે. શંકા—આ બરાબર છે કે ભરતક્ષેત્રનુ નામ પ્રચલિત થયુ તેમાં તમે આ કારણ સ્પષ્ટ કર્યું પણ શાશ્વતી જે ભરતક્ષેત્ર એ નામની પ્રવૃત્તિ સાંભળવામા આવે છે, તે કેવી રીતે સંગત થઈ શકે ? જો એ વાત હોય નહિ તો પછી 'સેત્તં' ઈત્યાદિ રૂપમા જે નિગમન સૂત્ર છે. તે અસંભવિત થઈ જાય છે ? તો એ શંકાના સામાધાન માટે સૂત્રકાર પ્રકારાન્તરથી તત્કાલ ભાવી ભરત નામક ચક્રવર્તીના વર્ણનને અનુલક્ષીને રાજાનું વર્ણન કરે છે—"विइओ गमो राजवण्णगस्स इमो" તે વર્ણન આ પ્રમાણે છે—(तत्थ असंखेज्जकाल वासंतरेण उप्पज्जए जससी, उत्तमे अभिजाए सत्तवीरिय परक्कमगुणे) તે વિનીતા નગરીમા અસખ્ય કાળ પછી—જે કાળ વર્ષો દ્વારા અસખ્યાત હોય છે, એવા તે વર્ષો અસખ્યાત હોય છે--તે અસખ્યાત વર્ષો પછી—જેના વડે આ ક્ષેત્રનુ નામ ભરત આ નામે પ્રખ્યાત થયું, એવો તે ભરત ચક્રવર્તીરાજા ઉત્પન્ન થાય છે અહી જે કાળમા વર્ષોની અપેક્ષાએ અસખ્યાતતા પ્રકટ કરવામા આવી છે, તે પ્રવચનની માન્યતાનુસાર જ પ્રકટ કરવામા આવી છે કેમકે પ્રવચનમા અસંખ્યાત વર્ષોને લઈને જ કાળમાં અસખ્યાત કાળનો વ્યવહાર થયો છે સમયોની અપેક્ષાએ કાળમાં અસ-

श्यते इति स च कीदृश इत्याह-'जसंसी उत्तमे अभिजाए, यशस्वी कीर्तिमान् उत्तमः शलाकापुरुषत्वात् अभिजातः कुलीनः श्रीऋषभादिवंश्यत्वात् 'सत्तवीरिय परक्कमगुणे, सत्त्वं-साहसं वीर्यम्-आन्तरं बलम्, पराक्रमः शत्रुवित्रासनशक्तिः एते गुणा यस्य स सत्त्ववीर्यपराक्रमगुणः एतेन राज्योचितसर्वातिशायि गुणवत्त्वमुक्तम् पसत्थवण्णसरसार-संघयण तनुगबुद्धिधारण मेहासंठाण सीलप्पई' प्रशस्तवर्ण स्वरसार संहनन तनुकबुद्धिधारणमेधा संस्थान शील प्रकृतिकः, तत्र प्रशस्ताः-तत्कालवर्त्ति जनापेक्षया श्लाघनीयाः वर्णः देहकान्तिः, स्वरो ध्वनिः सारः शुभपुद्गलोपचयजन्यो धातुविशेषः, संहननम् अस्थिनिचयरूपम् तनुकं शरीरम् धारणा अनुभूतार्थधारणाशक्तिः मेधा हेयोपादेयधीः, संस्थानं यथास्थानमङ्गोपाङ्गविन्यासः शीलम् आचारः प्रकृतिस्स्वभावः, एतेषां द्वन्द्वोत्तरं प्रशस्ता वर्णादयोऽर्थाः यस्य स तथेति बहुव्रीहिः 'पहाणगारवच्छायागइए,

---

किया जावे तो फिर इस काल मे मनुष्यो में असख्याता युष्कत्व का व्यवहार प्रसङ्ग प्राप्त होता है. अतः काल में असख्येयता असख्यात वर्षों की अपेक्षा से ही मानना चाहिये इस तरह जब असख्यात वर्षों तक असंख्यात काल व्यतीत हो चुके तब एक भरत चक्रवर्ती के बाद दूसरा भरत चक्रवर्ती कि जिससे भरत क्षेत्र का भरत ऐसा नाम प्रचलित होता है उत्पन्न होता है यह भरत चक्रवर्ती (जसंसी उत्तमे अभिजाए) यशस्वी कीर्ति संपन्न होता है, उत्तम शलाका पुरुष होने से-श्रेष्ठ होता है तथा अभिजात-कुलीन होता है क्यो कि यह ऋषभादि का वंशज होता है (सत्तवीरियपरक्कमगुणे) इसमें सत्त्व साहस वीर्य आन्तर बल, पराक्रम-शत्रु विनाशन शक्ति ये सब गुण होते हैं इस पद द्वारा उसमें राजन्य के उचित सर्वाति शायी गुणवत्ता प्रगट की गई है (पसत्थ वण्ण सर सार संघयण तनुगबुद्धिधारण मेहा संठाण सोलप्पई) अन्य राजाओं की अपेक्षा इसका वर्ण देहकान्ति, स्वर ध्वनि, सार शुभपुद्गलोपचय जन्य धातुविशेष, संहनन अस्थिनिचय तनु शरीर धारणा अनुभूत अर्थ की धारणा शक्ति

ખ્યાતતાનો વ્યવહાર થયો નથી. જો સમયની અપેક્ષાએ કાળમા અસખ્યાનતાનો વ્યવહાર કલ્પિત કરવામાં આવે તો પછી એ કાળમા મનુષ્યોમા અસખ્યાતાયુષ્કત્વનો વ્યવહાર પ્રસગ પ્રાપ્ત થાય છે એથી કાળમાં અસખ્યેયતા અસખ્યાત વર્ષોની અપેક્ષાથી જ માનવી જોઈએ આ રીતે જ્યારે અસખ્યાત વર્ષો સુધી અસખ્યાત વર્ષો વ્યતીત થઈ ચૂકયા ત્યારે એક ભરત ચક્રવતી પછી બીજો ભરત ચક્રવતી-કે જેમનાથી ભરતક્ષેત્રનુ નામ ભરત આ પ્રમાણે પ્રખ્યાત થાય છે—ઉત્પન્ન થાય છે એ ભરત ચક્રવતી (जसंसी उत्तमें अभिजाए)-યશસ્વી-કીર્તિ સપન્ન હોય છે, ઉત્તમ શલાકા પુરુષ હોવાથી-શ્રેષ્ઠ હોય છે તેમજ અભિજાત કુલીન હોય છે. કેમકે એ ઋષભાદિક વશજ હોય છે (सत्तवीरिय परक्कमगुणे) એમા સત્ત્વ-સાહસ વીર્ય-આંતર બળ, પરાક્રમ-શત્રુ વિનાશન શક્તિ એ સર્વે ગુણ હોય છે એ પદ વડે તેમાં રાજન્યના ઉચિત સર્વાતિ શાયી ગુણ વત્તા પ્રકટ કરવામા આવી છે (पसत्थ वण्ण सरसार संघयण तनुग बुद्धिधारण मेहा संठाण सीलप्पई) અન્ય રાજાઓની અપેક્ષા એનો વર્ણ-દેહ કાંતિ, સ્વર-ધ્વનિ, સાર શુભ પુદ્ગલોપચય જન્ય ધાતુ વિશેષ, સહનન-અસ્થિનિચય

अत्रापि द्वन्द्वोत्तरं प्रधाना अनन्यवर्त्तिनो गौरवादयोऽर्था यस्य स प्रधानगौरवच्छायागतिकः, तत्र गौरवम् अभिमानः छाया शरीरशोभा, गतिः संचरणमिति, 'अणेगवयणप्पहाणे' अनेकवचनप्रधानः अनेकवाचनिकेषु श्रेष्ठः सकलवक्तृश्रेष्ठा इत्यर्थः वचनप्रकारश्चायम् "सत्यं शौचमनायासः मङ्गलं प्रियवादिता इत्यादि । 'तेय आउबलवीरियजुत्ते' तेजआयुबलवीर्ययुक्तः तत्र तेजः परैरसहनीयः प्रतापः अयुर्बलं पुरुपायुपं वीर्यम् आत्म समुत्थं तैः युक्तः एतेन जरारोगादिनोपहतवीर्यत्व नास्येनि सिद्धम् 'अज्झुसिरघणणिचिय लोहसकलणारायवइरउसहसंघयण देहधारी, अशुपिरघननिचितलोहशङ्कलनाराचवज्रर्पभसंहननदेहधारी, तत्र अशुपिरा निच्छिद्रा अतएव घननिचिता अत्यन्तघना या लोहशृङ्खला तदिव नाराचवज्रऋपभं प्रसिद्धा वज्रऋषभनाराचं संहननं यत्र त तथाविधं देह धरतीत्येवं शीलः, 'झस १ जुग २ भिंगार ३ वद्धमाणग ४ भद्दमाणग ५ शख ६ छत्त ७ वीअणि ८ पडाग ९ चक्क १० णगल ११ मुसल १२ रह १३ सोत्थिय १४ अंकुस १५ चंदा १६ इच्च १७ अग्गि १८ जूय १९ सागर २० इदज्झय

वच्छायागइए) गौरव—स्वाभिमान—छाया शरीर शोभा और गति असाधारण ये सभ इसमें असाधारण होते है। (अणेगवयणप्पहाणे) यह सकल वक्ताओ में श्रेष्ठ वक्ता होता है. (तेअ आउबलवीरियजुत्ते) तेज—जिसे दूसरे जन सहन नहीं कर सकें ऐसे प्रताप, आयु, बल, और बीर्य से यह युक्त होता हैं. इससे जरा रोग आदि से यह उपहत वीर्य वाला नहीं होता है यह बात सिद्ध होती है (अज्झुसिरघणणिचिय लोहसकलणारायवइरउसहसघयणदेहधारी) निच्छिद्र अतएव अत्यन्त घनी जो लोह श्रृङ्खला उसके जैसा इनका वज्र ऋषभ नाराच सहनन वाला देह होता है (झस १ जुग २ भिंगार ३ बद्धमाणग ४ भद्दमाणग ५ सख ६ छत्त ७ बीअणि ८ पडाग ९ चक्क १० णगल ११ मुसल १२, रह १३, सोत्थिय १४ अंकुस १५, चदा १६, इच्च १७, अग्गि १८, जूय १९, सागर २०, इदज्झय २१, पुहवि २२, पउम

તનુ-શરીર, ધારણા-અનુભૂત અર્થની ધારણા શક્તિ-મેધા-હેયોપાદેયવિવેચક બુદ્ધિ સંસ્થાન અંગોપાંગવિન્યાસ, શીલ-આચાર અને પ્રકૃતિ-સ્વભાવ એ સર્વે તત્કાલવર્તી મનુષ્યોની અપેક્ષા શ્લાઘનીય-પ્રશંસનીય હોય છે (पहाणगारवच्छायागइए) ગૌરવ-સ્વાભિમાન-છાયા શરીર શોભા અને ગતિ અસાધારણ એ સર્વે એમા અસાધારણ હોય છે. (अणेग वयणप्पहाणे) એ સકલ વક્તાઓમાં શ્રેષ્ઠ વક્તા હોય છે.[2] (तेअआउबलवीरियजुत्ते) તેજ-જેને બીજા માણસો સહન કરી શકે નહિ એવો પ્રતાપ, આયુ, બળ અને વીર્યથી એ યુક્ત હોય છે એથી જરારોગ આદિથી એ ઉપહત-વીર્યવાળો થતો નથી એ વાત સિદ્ધ થાય છે (अज्झुसिरघणणिचिय लोहसंकलणारायवइरउसहसंघयणदेहधारी) નિચ્છિદ્ર એથી અત્યંત સાન્દ્ર જે લોહ શૃંખલા હોય છે તેના જેવો એનો વજ્રઋષભ, નારાચ સંહનનવાળો દેહ હોય છે (झस १, जुग २, भिंगार ३, बद्धमाणग ४, भद्दमाणग ५, संख ६,

१ सत्य शौचमनायास मङ्गल प्रियवादिता' इत्यादि ये वक्ता के गुण कहे गये है।

२ "सत्य शौचमनायास मङ्गल प्रियवादिता' વગેરે વક્તાના ગુણો કહેવામા આવ્યા છે.

द्यते इति सच कीदृश इत्याह–'जसंसी उत्तमे अभिजाए, यशस्वी कीर्त्तिमान् उत्तमः शलाकापुरुषत्वात् अभिजातः कुलीनः श्रीऋषभादिवंश्यत्वात् 'सत्तवीरिय परक्कमगुणे, सत्त्वं–साहसं वीर्यम्–आन्तरं बलम, परक्रमः शात्रुवित्रासनशक्तिः एते गुणा यस्य स सत्त्ववीर्यपराक्रमगुणः एतेन राज्योचितसर्वातिशायि गुणवत्त्वमुक्तम् पसत्थवण्णसरसार-संघयण तनुगबुद्धिधारण मेहासंठाण सीलप्पई' प्रशस्तवर्ण स्वरसार संहनन तनुकबु द्धिधारणमेधा संस्थान शील प्रकृतिकः, तत्र प्रशस्ताः–तत्कालवर्त्ति जनापेक्षया श्लाघ-नीयाः वर्णः देहकान्तिः, स्वरो ध्वनिः सारः शुभपुद्गलोपचयजन्यो धातुविशेषः, संहननम् अस्थिनिचयरूपम् तनुकं शरीरम् धारणा अनुभूतार्थधारणाशक्तिः मेधा हेयो-पादेयधीः, संस्थानं यथास्थानमङ्गोपाङ्गविन्यासः शीलम् आचारः प्रकृतिस्वभावः, एतेषां द्वन्द्वोत्तरं प्रशस्ता वर्णादयोऽर्थाः यस्य स तथेति बहुव्रीहिः 'पहाणगारवच्छायागइए,

किया जावे तो फिर इस काल मे मनुष्यो में असख्याता युष्कत्व का व्यवहार प्रसङ्ग प्राप्त होता है. अतः काल में असख्येयता असख्यात वर्षों की अपेक्षा से ही मानना चाहिये इस तरह जब असख्यात वर्षों तक असंख्यात काल व्यतीत हो चुके तब एक भरत चक्रवर्ती के बाद दूसरा भरत चक्रवर्ती कि जिससे भरत क्षेत्र का भरत ऐसा नाम प्रचलित होता है उत्पन्न होता है यह भरत चक्रवर्ती (जसंसी उत्तमे अभिजाए) यशस्वी कीर्ति संपन्न होता है, उत्तम शलाका पुरुष होने से–श्रेष्ठ होता है तथा अभिजात–कुलीन होता है क्यो कि यह ऋषभादि का वंशज होता है (सत्तवीरियपरक्कमगुणे) इसमें सत्त्व साहस वीर्य आन्तर बल, पराक्रम–शत्रु विनाशन शक्ति ये सब गुण होते हैं इस पद द्वारा उसमें राजन्य के उचित सर्वाति शायी गुणवत्ता प्रगट की गई है (पसत्थ वण्ण सर सार संघयण तनुगबुद्धिधारण मेहा संठाण सोलप्पई) अन्य राजाओं की अपेक्षा इसका वर्ण देहकान्ति, स्वर ध्वनि, सार शुभपुद्गलोपचय जन्य धातुविशेष, संहनन अस्थिनिचय तनु शरीर धारणा अनुभूत अर्थ की धारणा शक्ति

ખ્યાતતાનો વ્યવહાર થયો નથી. જો સમયની અપેક્ષાએ કાળમા અસખ્યાતતાનો વ્યવહાર કલ્પિત કરવામાં આવે તો પછી એ કાળમા મનુષ્યોમા અસખ્યાતાયુષ્કત્વનો વ્યવહાર પ્રસગ પ્રાપ્ત થાય છે એથી કાળમાં અસખ્યેયતા અસખ્યાત વર્ષોની અપેક્ષાથી જ માનવી જોઈએ આ રીતે જ્યારે અસંખ્યાત વર્ષો સુધી અસખ્યાત વર્ષો વ્યતીત થઈ ચૂકયા ત્યારે એક ભરત ચક્રવર્તી પછી બીજો ભરત ચક્રવર્તી–કે જેમનાથી ભરતક્ષેત્રનુ નામ ભરત આ પ્રમાણે પ્રખ્યાત થાય છે—ઉત્પન્ન થાય છે એ ભરત ચક્રવતી (जसंसी उत्तमें अभिजाए)–યશસ્વી–કીર્તિ સપન્ન હોય છે, ઉત્તમ શલાકા પુરુષ હોવાથી–શ્રેષ્ઠ હોય છે તેમજ અભિજાત કુલીન હોય છે. કેમકે એ ઋષભાદિક વશ જ હોય છે (सत्तवीरिय परक्कमगुणे) એમા સત્ત્વ–સાહસ વીર્ય–આંતર બળ, પરાક્રમ–શત્રુ વિનાશન શક્તિ એ સર્વે ગુણ હોય છે એ પદ વડે તેમાં રાજન્યના ઉચિત સર્વાતિ શાયી ગુણ વત્તા પ્રકટ કરવામા આવી છે (पसत्थ वण्ण सरसार संघयण तनुग बुद्धिधारण मेहा संठाण सीलप्पई) અન્ય રાજાઓની અપેક્ષા એનો વર્ણ–દેહ કાંતિ, સ્વર–ધ્વનિ, સાર શુભ પુદ્ગલોપચય જન્ય ધાતુ વિશેષ, સંહનન–અસ્થિનિચય

अत्रापि द्वन्द्वोत्तरं प्रधाना अनन्यवर्त्तिनो गौरवादयोऽर्था यस्य स प्रधानगौरवच्छायागतिकः, तत्र गौरवम् अभिमानः छाया शरीरशोभा, गतिः संचरणमिति, 'अणेगवयणप्पहाणे' अनेकवचनप्रधानः अनेकवाचनिकेषु श्रेष्ठः सकलवक्तृश्रेष्ठ इत्यर्थः वचनप्रकारश्चायम् "सत्य शौचमनायासः मङ्गलं प्रियवादिता इत्यादि । 'तेय आउबलवीरियजुत्ते' तेजआयुबलवीर्ययुक्तः तत्र तेजः परैरसहनीयः प्रतापः आयुर्बलं पुरुषायुपं वीर्यम् आत्म समुत्थं तैः युक्तः एतेन जरारोगादिनोपहतवीर्यत्व नास्येति सिद्धम् 'अज्झुसिरघणणिचिय लोहसंकलणारायवइरउसहसंघयण देहधारी, अशुषिरघननिचितलोहशङ्कलनाराचवज्रर्पभसंहननदेहधारी, तत्र अशुषिरा निश्छिद्रा अतएव घननिचिता अत्यन्तघना या लोहशृङ्खला तदिव नाराचवज्रऋषभं प्रसिद्धा वज्रऋषभनाराचं संहननं यत्र त तथाविधं देह धरतीत्येवं शीलः, 'झस १ जुग २ भिंगार ३ वद्धमाणग ४ भद्दमाणग ५ सख ६ छत्त ७ वीअणि ८ पडाग ९ चक्क १० णगल ११ मुसल १२ रह १३ सोत्थिय १४ अंकुस १५ चंदा १६ इच्च १७ अग्गि १८ जूय १९ सागर २० इंदज्झय

वच्छायागइए) गौरव—स्वाभिमान—छाया शरीर शोभा और गति असाधारण ये सब इसमें असाधारण होते है। (अणेगवयणप्पहाणे) यह सकल वक्ताओ में श्रेष्ठ वक्ता होता है. (तेअआउबलवीरियजुत्ते) तेज—जिसे दूसरे जन सहन नहीं कर सकें ऐसे प्रताप, आयु, बल, और बीर्य से यह युक्त होता हैं. इससे जरा रोग आदि से यह उपहत वीर्य वाला नहीं होता है यह बात सिद्ध होती है (अज्झुसिरघणणिचिय लोहसकलणारायवइरउसहसघयणदेहधारी) निश्छिद्र अतएव अत्यन्त घनी जो लोह शृङ्खला उसके जैसा इनका वज्र ऋषभ नाराच सहनन वाला देह होता है (झस १ जुग २ भिंगार ३ बद्धमाणग ४ भद्दमाणग ५ सख ६ छत्त ७ बीअणि ८ पडाग ९ चक्क १० णंगल ११ मुसल १२, रह १३, सोत्थिय १४ अंकुस १५, चदा १६, इच्च १७, अग्गि १८, जूय १९, सागर २०, इदज्झय २१, पुहवि २२, पउम

तनु—शरीर, धारणा—अनुभूत अर्थनी धारणा शक्ति—मेधा—हेयोपादेयविवेचक बुद्धि संस्थान अंगोपांगविन्यास, शील—आचार अने प्रकृति—स्वभाव ए सर्वे तत्कालवर्ती मनुष्योनी अपेक्षा श्लाघनीय—प्रशंसनीय होय छे (पहाणगारवच्छायागइए) गौरव—स्वाभिमान—छाया शरीर शोभा अने गति असाधारण ए सर्वे एमा असाधारण होय छे. (अणेग वयणप्पहाणे) ए सकल वक्ताओमां श्रेष्ठ वक्ता होय छे.[२] (तेअआउबलवीरियजुत्ते) तेज—जेने बीजा माणसो सहन करी शके नहि एवो प्रताप, आयु, बळ अने वीर्यथी ए युक्त होय छे एथी जरारोग आदिथी ए उपहत—वीर्यवाळो थतो नथी ए वात सिद्ध थाय छे. (अज्झुसिरघणणिचिय लोहसंकलणारायवइरउसहसंघयणदेहधारी) निश्छिद्र एथी अत्यंत सान्द्र जे लोह शृंखला होय छे. तेना जेवो एनो वज्रऋषभ, नाराच संहननवाळो देह होय छे (झस १, जुग २, भिंगार ३, बद्धमाणग ४, भद्दमाणग ५, संख ६, छत्त

१ सत्य शौचमनायास मङ्गल प्रियवादिता' इत्यादि ये वक्ता के गुण कहे गये है।

२ "सत्य शौचमनायास मङ्गल प्रियवादिता' वगेरे वक्ताना गुणो कहेवामा आव्या छे.

२१ पुहवि २२ पउम २३ कुंजर २४ सोहासण २५ दंड २६ कुम्म २७ गिरिवर २८ तुरगवर २९ वरमउड ३० कुंडल ३१ णंदावत्त ३२ धणु ३३ कोंत ३४ गागर ३५ भवणविमाण ३६ अणेगलक्खण पसत्थसुविभत्तचित्तकरचरणदेसभाए' तत्र झषो मीनः १ युगं शकटाङ्गविशेषः २, भृङ्गारो. जलभाजनविशेषः ३. वर्द्धमानक शरावः ४, भद्रासनम् ५, शङ्खो दक्षिणावर्त्तः ६, छत्रं प्रसिद्धम् ७, व्यजन व्यजनकम् 'पंखा' इतिप्रसिद्धम् ८ पताका ९ चक्रम् १० लाङ्गलम् हलम् ११, मुसलम् १२, रथ १३, स्वस्तिकम् १४, अकुंशः १५, चन्द्रः १६, आदित्या १७, ग्नी प्रसिद्धौ १८ यूपो यज्ञस्तम्भः १९, सागर समुद्रः २०, इन्द्रध्वजः २१, पृथ्वी २२, पद्म २३, कुञ्जराः प्रसिद्धाः २४, सिंहासनम् २५, दण्ड २६, कूर्म २७, गिरिवर २८, तुरगवर २९, वरमुकुट ३०, कुण्डलानि व्यक्तानि ३१, नन्द्यावर्त्तः प्रतिदिग् नवकोणकः स्वस्तिकः ३२, धनुः ३३, कुन्तः भल्लुकः ३४, गागरः स्त्रीपरिधानविशेष ३५, भवनविमानम् ३६, एतेषां द्वन्द्वोत्तरम् एतानि प्रशस्तानि माङ्गल्यानि, सुविभक्तानि अतिशयेन

२३, कुंजर २४, सीहासण २५, दंड, २६, कुम्म २७, गिरिवर २८, तुरगवर २९, वरमउड ३०, कुण्डल ३१, णंदावत्त ३२, धणु ३३, कोंत ३४, गागर ३५, भवणविमाण ३६, (अणेगलक्खण पसत्थसुविभत्तचित्तकरचरणदेसभाए) इनकी हथेलियों में और पगथलियों में एक हजार प्रशस्त एवं विभक्त रूप में रहे हुए सुलक्षण होते हैं उनमें से कितने सुलक्षणों के त्रिलोक गम—इस प्रकार से है—झस—मीन—युग—जुआ—भृंगार जलभाजनविशेष, वर्द्धमानक शराव—भद्रासन, दक्षिणावर्त्त शंख छत्र व्यजन—पंख, पताका चक्र लागल, हल मुसल, रथ, स्वस्तिक, अकुश, चन्द्र, आदित्य, सूर्य, अग्नि यूप—यज्ञस्तम्भ, सागर—समुद, इन्द्रध्वज, पृथिवी, पद्म, कुञ्जर,—हस्ती—सिंहासन दण्ड कूर्म—कछुआ. गिरिवर श्रेष्ठपर्वत तुरगवर-श्रेष्ठ घोड़ा, वरमुकुट, कुण्डल, नन्द्यावर्त्त, — हर एक दिशा में नौकोणों वाला स्वस्तिक, धनुष, कुन्त, भल्लुक— भाला, गागर— स्त्री परिधान विशेष, और भवन विमान इन पदार्थों के वहां जो चिह्न

७, बीअणि ८, पडाग ९, चक्क १०, णंगल ११, मुसल १२, रह, १३, सोत्थिय १४, अंकुस १५, चंदा १६, इच्च १७, अग्गि-१८, जूय-१९, सागर २०, इंदज्झय २१, पुहवि २२, पउम २३, कुंजर २४, सीहासण २५, दंड २६, कुम्म २७, गिरिवर २८, तुरगवर २९, वरमउड ३० कुंडल ३१, णंदावत्त ३२, धणु-३३, कोंत ३४, गागर ३५, भवणविमाण ३६, अणेगलक्खण पसत्थसुविभत्तचित्तकरचरणदेसभाए) એમની હથેળીઓમાં અને પગના તળીયામાં એક હજાર પ્રશસ્ત તેમજ વિભક્ત રૂપમાં રહેલા સુલક્ષણો હોય છે તેઓમાંથી કેટલાંક સુલક્ષણો આ પ્રમાણે છે—ઝષ-મીન, યુગ-જુઆ, ભૃંગાર—જલ ભાજન વિશેષ વર્દ્ધમાનક-શરાવ, ભદ્રાસન, દક્ષિણાવર્ત શંખ, છત્ર, વ્યજન—પંખો, પતાકા, ચક્ર, લાંગલ, હલ, મૂસલ' રથ, સ્વસ્તિક, અંકુશ ચન્દ્ર, આદિત્ય, સૂર્ય, અગ્નિ, યૂપ—યજ્ઞસ્તંભ, સાગર—સમુદ્ર, ઈન્દ્રધ્વજ, પદ્મ, કુંજર—હસ્તી સિંહાસન, દંડ, કૂર્મ કાચબો, ગિરિવર—શ્રેષ્ઠ પર્વત, તુરગવર—શ્રેષ્ઠ ઘોડો, વરમુકુટ, કુંડલ, નન્દ્યાવર્ત્ત—દરેક દિશામાં નવ ખૂણાઓ વાળો સ્વસ્તિક ધનુષ, કુન્ત, ભલ્લુક-ભાલો, ગાગર—સ્ત્રી પરિધાન વિશેષ અને ભવન-વિમાન, એ પદાર્થોના

विविक्तानि, यानि अनेकानि अष्टोत्तरसहस्त्रप्रमाणानि लक्षणानि तैश्चित्रो-विस्मयकरः कर चरणयोर्देशभागो यस्य स तथा, तीर्थकृतामिव चक्रवर्त्तिनामपि अष्टाधिक सहस्त्रलक्षणानि भवन्ति उक्तंच—

मूलम्—"पागय मणुआणं वत्तीसं लक्खणानि अट्ठसयं ।
वलदेव वासुदेवाणं अट्ठसहस्सं चक्कवट्टि तित्थगराणं ॥इति॥
छाया– "प्राकृत मनुजानां द्वात्रिंशल्लक्षणानि अष्टशतम्"।
वलदेव वासुदेवानाम् अष्टसहस्त्रं चक्रवर्ति तीर्थकराणाम् ॥" इति

उद्धामुहलोमजालसुकुमालणिद्धमउआवत्तपसत्थलोमविरइअसिरिवच्छण्णविउलवच्छे तत्र ऊर्ध्वमुखं भूमेरुद्गच्छताम् अंकुराणामिव येषां तानि ऊर्ध्वमुखानि यानि लोमानि तेषां जालं समूहो यत्र स तथा सुकुमालस्निग्धानि नवनीतपिण्डादि-द्रव्याणि तद्वत् मृदुकानि कोमलानि तथा आवर्त्तैः दक्षिणावर्त्तैः प्रशस्तानि माङ्गल्यानि यानि लोमानि तैर्विरचितो यः श्रीवत्सः चिह्नविशेषः ततः पूर्वपदेन कर्म-धारयः तेन छन्नम् आच्छादितं युक्तमित्यर्थः विपुल वक्षो वक्षस्थलं यस्य स तथा 'देसखेत्तसुविभत्तदेहधारी' देशक्षेत्रसुविभक्तदेहधारी, देशे कोशलदेशादौ, क्षेत्रे तदेक-

---

अङ्कित होते हैं वे सब आपस में एक दूसरे से अलग ५ होते हैं और मंगलकारी होते हैं। इन चिह्नों से युक्त उनके हाथ और पैर बडे सुहावने लगते हैं। १००८ लक्षण जिस प्रकार से तीर्थकरों के होते है वैसे ही वे चक्रवर्तियो के भी होते है उक्तं च—

पागय मणुआण वत्तीसलक्खणानि अट्ठमय।
बलदेववासुदेवाणं अट्ठसहस्स चक्कट्टिवतित्थगराणं" ॥१॥

(उद्धामुह लोमजालसुकुमालणिद्धमउआवत्त पसत्थलोमविरइअसिरिवच्छच्छण्णविउलवच्छे) इनका वक्षःस्थल विपुल होता है और वह उर्ध्वमुखवाले, तथा नवनीत पिण्डादि के जैसे मृदुता-वाले एव दक्षिणावर्त्त वाले ऐसे प्रशस्त बालों से– रोमों से चित– बनेहुए श्रीवत्सचिन्ह विशेष से आच्छादित- युक्त रहते है (देस खेत्त सुविभत्तदेहधारी) देश– कोशल देश आदि में और क्षेत्र उसके अवयवभूत विनीता आदि नगरी मे यथास्थान जिसमें अवयवों की रचना हुई है

ચિહ્નો ત્યા અંકિત હોય છે, તે બધાં પરસ્પર - એક-બીજાથી અલગ-અલગ હોય છે, અને મંગળકારી હોય છે એ ચિત્રોથી સમ્પન્ન તેમના હાથ અને પગ અતીવ સુંદર લાગે છે ૧૦૦૮ લક્ષણો જેમ તીર્થંકરોને હોય છે, તેમ જ એ બધા લક્ષણો ચક્રવતીઓને પણ હોય છે કહ્યુ છે—

पागय मणुआण वत्तीस लक्खणानि अट्ठसयं।
बलदेव वासुदेवाण अट्ठसहस्सं चक्कवट्टितित्थगराणं ॥ १ ॥

(उद्धामुहलोम जाल सुकुमालणिद्धमउआवत्तपसत्थलोमविरइअसिरिवच्छच्छण्णविउल-वच्छे) એમનુ વક્ષસ્થળ વિપુલ હોય છે અને તે ઉર્ધ્વમુખવાળા તેમજ નવનીત પિંડાદિના જેમ મૃદુતાવાળા અને દક્ષિણાવર્ત્તવાળા એવા પ્રશસ્તવાળોથી-યુક્ત રહે છે (देस खेत्त सुविभत्तदेह

देशभूतविनीतानगर्यादौ सुविभक्तो यथास्थानविनिविष्टावयवो यो देहस्तं धरतीत्येवं शीलः भरतक्षेत्रे तत्कालावच्छेदेन न भरतचक्रतोऽपरसुन्दराकृतिरभूदित्यर्थः 'तरुण रविरस्सिबोहियवरकमलविबुद्धगब्भवण्णे' तरुणरविरश्मिबोधितवरकमलविबुधगर्भवर्ण तरुणरविरश्मिभिः उद्गच्छत्सूर्यकिरणैः बोधितं विकासितं यद्वरकमलं श्रेष्ठकमलं तस्य विबुधो विकस्वरो यो गर्भो मध्यभागस्तद्वद्वर्णः शरीरकान्तिर्यस्य स तथा काञ्चनवर्णशरीर 'इत्यर्थः हयपोसणकोससण्णिभपसत्थपिट्ठंतणिरुवलेवे' हयपोसन कोशपन्निभपृष्ठान्तनिरुपलेपः हयपोसनं हयापान तदेव कोशइव कोशः सुगुप्तत्वात् तत्सन्निभः प्रशस्तः पृष्ठस्य पृष्ठभागस्य अन्तः चरमभागोऽपानं तत्र निरुपलेपो लेपरहित पुरीषकत्वात् 'पउमुप्पलकुंदजाइजूहियवरचंपगणागपुप्फसारंगतुल्लगंधी' पद्मोत्पल कुन्दजातियूथिकवरचम्पकनागपुष्पसारङ्गतुल्यगन्धी तत्र पद्मं प्रसिद्धम्, उत्पलं कमलविशेषः, 'कुन्दजाति यूथिकाः प्रसिद्धपुष्पविशेषाः वरचम्पको–राजचम्पकः, नागपुष्पं णागकेसरकुसुमम्, सारङ्ग. पदैकदेशे पदसमुदाय ग्रहणात् सारङ्गपदेन सारङ्गमदः कस्तूरीति प्रसिद्धः। एतेषां तुल्यो गन्धः यस्य स तथा, सुगन्धयुक्तदेह इत्यर्थः 'छत्तीसा अहिअ पसत्थ पत्थिवगुणेहिं जुत्ते' षट्त्रिंशता अधिक प्रशस्तपार्थिवगुणैर्युक्तः, ते च गुणास्तावत्

ऐसा उनका देह एक ही होता है अर्थात् उस काल में ऐसा सुन्दर आकार वाला शरीर किसीका नहीं होता है (तरुणरविरस्सिबोहिअवरकमलविबुद्धगब्भवण्णे) इनके शरीर की कान्ति तरुण रवि से– निकलते हुए सूर्य की किरणो से विकसित हुए कमल के गर्भ के वर्ण की जैसी होती है अर्थात् सुवर्ण के जैसा वर्णवाला इनका शरीर होता हैं. (हयपोसणकोसमसण्णिभ पसत्थ पिट्ठंतणिरुवलेवे) इनका जो गुदा भाग होता है वह घोडे के गुदाभाग की तरह पुरीष से अलिप्त रहता है (पउमुप्पलकुंदजाइजूहियवरचंपगणागपुप्फसारंगतुल्लगंधी) इनके शरीर की गन्ध पद्मउत्पल, कुंद– चमेली या मोगरा का पुष्प, वर चम्पक– राजचम्पक– नाग पुष्प– नागकेशर– एवं सारङ्ग– पदैकदेश में पदसमुदाय के ग्रहण के अनुसार कस्तूरी– इनकी जैसी गंध होती है वैसी होती है (छत्तीसाअहिअ पसत्थ पत्थिवगुणेहि जुत्ते) ३६

धारी)દેશકોશલ, દેશ આદિમા અને ક્ષેત્ર તેના અવયવભૂત વિનીતા આદિ નગરીમાં યથાસ્થાન જેમાં અવયવોની રચના થઈ છે, એવો તેમનો દેહ એક જ હોય છે એટલે કે તે કાળમાં એવા સુંદર આકારવાળો દેહ કોઈનેય નથી હોતો (तरुणरविरस्सिबोहिअवरकमलविबुद्धगब्भवण्णे) એમના શરીરની કાંતિ તરુણ રવિથી નીકળતા સૂર્યના કિરણોથી વિકસિત કમલના ગર્ભના વર્ણ જેવી હોય છે એટલે કે સુવર્ણ જેવા વર્ણવાળો એમનો દેહ હોય છે. (हयपोसण कोससण्णिभपसत्थपिट्ठ तणिरुपलेवे) એમનો જે ગુદાભાગ હોય છે તે ઘોડાના ગુદાભાગની જેમ પુરિષથી અલિપ્ત રહે છે (पउमुप्पलकुंद जाइ जूहियवरचंपगणागपुप्फ सारंगतुल्लगंधी) એમના શરીરની ગંધ પદ્મ, ઉત્પલ, કુંદ–ચમેલી કે મોગરાના પુષ્પ, વર ચંપક, રાજચંપક, નાગપુષ્પ–નાગકેશર તેમજ સારંગ–પદૈક દેશમાં પદસમુદાયના ગ્રહણ મુજબ કસ્તુરીની જેવી ગંધ હોય છે, તેવી હોય છે (छत्तीसा अहिअपसत्थपत्थिव

'अभ्यङ्गो १, लक्षणापूर्णो २, रूपसम्पत्तिभृत्तनुः ३, इत्यारभ्य तात्त्विकः सात्त्विको नृपः ३६ इत्यन्ताः षट्त्रिंशत्परिमिता विज्ञेयाः 'अव्वोच्छिण्णातपत्ते' अव्यवच्छिन्नातपत्रः, अव्यवच्छिन्नम्—अखण्डितमातपत्रं यस्य स तथा एकच्छत्रराज्यभागीत्यर्थः एतेनास्य पितृपितामहक्रमागतराज्यभोक्तृत्वं सूचितम् अथवा तस्य प्रभुत्वं केनापि बलीयसा रिपुणा न व्यवच्छिन्नमिति सूचितम् । 'पागडउभयजोणी' प्रकटोभययोनिकः, प्रकटे विशदावदाततया जगद्विख्याते उभययोन्यौ मातृपितृपक्षरूपे यस्य तथा, निर्मलजननीजनकोभयपक्षवानित्यर्थः अतएव 'विसुद्धणिअगकुलगयणपुण्णचंदे इव सोमयाए णयणमणणिव्वुईकरे' तत्र विशुद्धं कलङ्करहितं यन्निजककुलं तदेव गगन तत्र पूर्णचन्द्र इव सोमतया मृदुस्वभावेन नयनमनसो निर्वृत्तिकरः आनन्दकरः, 'अक्खोभे' अक्षोभः भयरहितः, 'सागरोवथिमिए' सागर इव स्तिमितः

अधिक प्रशस्त पार्थिव गुणो से ये युक्त होते हैं वे गुण इस प्रकार से है– अभ्यङ्ग १ लक्षणापूर्ण २ रूपसपत्तियुक्त शरीर ३, यहा से लेकर तात्त्विक और सात्विके तक इस प्रकार ये३६ हो जाते है । "अव्वोच्छिण्ण तवत्ते" इसका एकच्छत्र राज्य होता है, इसलिए इनका राज्य पितृ पितामह की वश परम्परा से चला हुआ आता हैं यह बात इस बात से सूचित की गइ है अथवा इनका प्रभुत्व किसी अन्य बलिष्ठ शत्रु के द्वारा छिन्न भिन्न नहीं किया जा सकता है ऐसा भी समझा जा सकता है । (पागडउभयजोणी) इन के मातृ पितृ पक्ष जगत मे विख्यात होता है । (विसुद्धणियगकुलगयणपुण्णचंदे इव सोमयाए णयणमणणिव्वुईकरे) अत एव ये अपने कलङ्क विहीन कुलरूप गगन मंडल में मृदु स्वभाव के कारण पूर्ण चन्द्र मण्डल की तरह नेत्र और मन को आनन्द करने वाले होते है । (अक्खोभे सागरोव थिमिए घणवइव्व भोग

गुणेहिं जुत्ते) ३६ અધિક પ્રશસ્ત પાર્થિવગુણોથી એઓ સ પન્ન હોય છે તે ગુણો અભ્યઙ્ગ લક્ષણાપૂર્ણ રૂપસ પત્તિ યુક્તશરીર ત્યાથીલઈને સાત્વિક સુધી એ ગુણોની ૩૬ સ ખ્યા થઈ જાય છે 'अव्वोच्छिण्णातपत्ते' એવુ એકચ્છત્ર રાજ્ય હોય છે એમનુ રાજ્ય પિતૃ–પિતામહોની વ શ પર પરાથી ચાલ્યુ આવતુ હોય છે, એ વાત એનાથી સૂચિત કરવામા આવી છે અથવા એમનુ પ્રભુત્વ કોઈ પણ બીજા શત્રુ વડે છિન્ન–ભિન્ન કરી શકાતુ નથી એવુ પણ સમજી શકીએ છીએ (पागडउभयजोणी) એમનો માતૃ–પિતૃપક્ષ જગતમા વિખ્યાત હોય છે (विसुद्ध णियगकुलगयण पुण्णचंदे इव सोमयाए णयणमणणिव्वुईकरे) એથી એઓ પોતાના કલ કહીન કુલ રૂપ ગગનમ ડળમા મૃદુસ્વભાવને લીધે પૂર્ણ ચન્દ્ર મ ડળની

---

१ अभ्यङ्गो १ लक्षणापूर्णो २रूपसपत्तिमृत्तनु ३ अमदो ४ जगदोजस्वी ५ यगस्वीच ६ कृपोलुद्धत् ७ । कलाकुशलकर्मा ८ च शुद्धराजकुलोद्भव ९ । वद्धानुगः १० त्रिशति ११ श्च पुजारागी १२ प्रजा गुरू १३ । समर्थन दुमर्थाना त्रयाणा सममात्रया १४ । कोशवान् १५ सत्यसन्धान १६ चेरदृग् १७ दूरमन्त्रदृग् १८ आसिद्धि कर्मोद्योगी १९ च प्रवीण शस्त्र २० शास्त्रयो २१ । निग्रहा २२ नुग्रहपरो २३ निर्लज्ञ दूरशिष्टयो २४ उपार्जित राज्य श्री २५ दुनिर्यौण्डो २६ ध्रुवजयी २७ । न्यायप्रियो २८ न्यायवेत्ता २९ व्यसमानान्त्यपासक ३० । अधर्मवीर्या ३१ गाम्भीर्यौ ३२ दार्य ६३ चातुर्यभूषित ३४ प्रणयाधिकक्रोध ३५ सात्त्विक तात्विको नृप' ३६

सागरप्रस्तावात् क्षीरसमुद्रादि· स इव स्तिमितः स्थिरश्चिन्ताकल्लोलवर्जितो न पुनर्हीयमानवर्धमानकल्लोललवणसमुद्रइवास्थिरस्वभाव इत्यर्थः 'धणवइव्व भोगसमु-दयसद्दव्वयाए' धनपतिरिव कुबेर इव भोगस्य समुदयः–सम्पदुदयस्तेन सह सद्–विद्यमान द्रव्य यस्य स भोगसमुदय सद्द्रव्यस्तस्य भावस्तत्ता तया, भोगोपयोगि भोगाङ्ग समृद्ध इत्यर्थः (समरे अपराइए) समरे–संग्रामे अपराजितः–पराजयमप्राप्तः (परमविक्कमगुणे) परमविक्रमगुणः उत्कृष्टपराक्रमगुणयुक्तः (अमरवइसमाणसरिसरूवे) अमरतेः शक्रस्य समानं सदृशमत्यर्थतुल्यं रूपं यस्य सोऽमरपति समानसदृशरूपः, इन्द्र-समानरूपसम्पत्तिमानित्यर्थः (मणुअवई) मनुजपतिः नगराधिपतिः (भरहचक्कवट्टी) भरत-चक्रवर्ती उत्पद्यते इति पूर्वेण सम्बन्धः, अथोत्पन्नः सन् किं कुरुते इत्याह–(भरह) इत्यादि (भरहं भुंजइ पणट्ठसत्तू) अनन्तरसूत्रे एव प्रदर्शितस्वरूपो भरतचक्रवर्त्तीभरतं भुङ्क्ते-शास्तीति, प्रणष्टशत्रुरिति स्पष्टम्, अत इद भरतक्षेत्र मुच्यते इति निगमनमग्रे वक्ष्यते ॥ सू० २ ॥

समुदयसद्दव्वयाए समरे अपराइए परमविक्कमगुणे अमरवइ समाणसरिसरूवे) निर्भय होते है, क्षीरसमुद्र आदि की तरह ये चिन्ता रूप कल्लोंलो से वर्जित रहते हैं कल्लोलों से हीयमान वर्धमान लवण समुद्र की तरह ये अस्थिर स्वभाव वाले नहीं होते हैं कुबेर के जैसे ये भोगों के समुदाय में अपने विद्यमान द्रव्यो को खर्च करने वाले होते हैं अर्थात् विद्यमान द्रव्य के अनु-सार ये भोगोपभोगों को भोगने वाले होते हैं। समराङ्गण में इन्हे कोई परास्त करने वाला नहीं होता है– ये अपराजित होते हैं। क्योंकि ये जिस पराक्रम गुण से युक होते हैं वह उन-का उत्कृष्ट होता है। उनका रूप शक्र के समान बहुत ही अधिक सुन्दर होता है। (मणुअ-वई भरहचक्कवट्टी भरह भुंजइ पणट्ठसत्तू) इस प्रकार के इन पूर्वोक्त समस्त विशेषणों से सप-न्न मनुजाधिपति भरत चक्रवर्ती इस भरत क्षेत्र का शासन करते हैं उस समय इनका कोइ भी शत्रु प्रतिपक्षी– नहीं रहता है समस्त शत्रुगण नष्ट हो जाता है इस कारण हे गौतम ! इस क्षेत्रका नाम भरत क्षेत्र इस प्रकार से कहने में आया हैं ॥२॥

જેમ નેત્ર અને મનને આનંદ આપનાર હોય છે. (अक्खोभे सागरोव थिमिए धणवईव्व भोगसमुदयसद्दव्वयाए समरे अपराइए परमविक्कमगुणे अमरवइसमाण सरिसरूवे) નિર્ભય હોય છે, ક્ષીરસમુદ્ર વગેરેની જેમ એઓ ચિન્તારૂપ કલ્લોલોથી વર્જિત રહે છે કલ્લોલોથી હીયમાન, વર્ધમાન લવણ સમુદ્રની જેમ એઓ અસ્થિર સ્વભાવવાળા હોતા નથી કુબેરની જેમ એઓ ભોગોના સમુદાયમા પોતાના વિદ્યમાન દ્રવ્યોને ખર્ચ કરતા હોય છે એટલે કે વિદ્યમાન દ્રવ્ય મુજબ એઓ ભોગોપભોગોને ભોગવનાર હોય છે રણાંગણમા એઓ અપરાજિત હોય છે કેમકે એઓ જે પરાક્રમ ગુણથી યુક્ત હોય છે, તે તેમનો ઉત્કૃષ્ટ હોય છે તેમનું રૂપ શક્ર જેવું અતીવ સુંદર હોય છે. (मणुअवई भरहचक्कवट्टी भरहं भुंजइ पणट्ठसत्तू) આ પ્રમાણે એ પૂર્વોક્ત સમસ્ત વિશેષણોથી સમ્પન્ન મનુજાધિપતિ ભરત ચક્રવતી એ ભરતક્ષેત્રનું શાસન કરે છે તે સમયે એમને કોઈ પણ શત્રુ પ્રતિપક્ષી રહેતો નથી સમસ્ત શત્રુઓનો વિનાશ થઇ જાય છે એથી હે ગૌતમ ! આ ક્ષેત્રનું નામ ભરત ક્ષેત્ર કહેવામા આવ્યું છે ॥ ૨ ॥

अथ प्रस्तुत भरतस्य दिग्विजयादिवक्तव्यतामाह-(तए णं) इत्यादि।

मूलम्-तए णं तस्स भरहस्स रण्णोअण्णया कयाइ आउहघर-सालाए दिव्वे चक्करयणे समुप्पज्जित्था, तए णं से आउहघरिए भरहस्स रण्णो आउहघरसालाए दिव्वं चक्करयणं समुप्पण्णं पासइ पासित्ता हट्टतुट्ठ चित्त-माणंदिए नंदिए पीइमणे परमसोमणस्सिए हरिसवसविसप्पमाणहिअए जेणामेव दिव्वे चक्करयणे तेणामेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता तिक्खुत्तो आयाहिणं पयाहिणं करेइ करित्ता करयल जाव कट्टु चक्करयणस्स पणामं करेइ करित्ता आउहघरसालाओ पडिणिक्खमइ पडिणिक्खमित्ता जेणामेव बाहिरिआ उवट्ठाणसाला जेणामेव भरहेराया तेणामेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता करयल जाव जएणं विजएणं वद्धावेइ वद्धावित्ता एवं वयासी एवं खलु देवाणुप्पियाणं पिअट्टयाए पियं णिवेएमो पियं भे भवउ, तए णं से भरहेराया तस्स आउहघरिअस्स अंतिए एअमट्ठं सोच्चा णिसम्म हट्ठ जाव सोमणस्सिए विअसिअवरकमलणयणवयणे पयलिअवरकडग तुडिअ केऊर मउड कुंडलहार, विरायंतरइअवच्छे पालंब पलंबमाणघोलंतभूसणधरे ससंभमं तुरिअं चवलं णरिंदे सीहासणाओ अब्भुट्ठेइ, अब्भुट्ठित्ता पायपीढाओ पच्चोरुहइ पच्चोरुहित्ता पाउआओ ओमुअइ ओमुइत्ता एगसाडिअं उत्तरासंगं करेइ करित्ता अंजलिमउलिअग्गहत्थे चक्करयणाभिमुहे सत्तट्ठपयाइं अणुगच्छइ अणुगच्छित्ता वामं जाणुं अंचेइ अंचित्ता दाहिणं जाणु धरणितलंसि णिहट्टु करयल जाव अंजलिं कट्टु चक्करयणस्स पणामं करेइ करित्ता तस्स आउहघरिअस्स अहामालिअं मउडवज्जं ओमोअं दलइ दलित्ता विउलं जीविआरिहं पीइदाणं दलइ दलित्ता सक्कारेइ सम्माणेइ सक्कारेत्ता सम्माणेत्ता पडिविसज्जेइ पडिविसज्जित्ता सीहासणवरगए पुरत्थाभिमुहे सण्णिसण्णे। तए णं से भरहे राया कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ सद्दावित्ता एवं वयासी खिप्पामेव भो देवाणुप्पिआ! विणीअं रायहाणिं सब्भिंतर बाहिरिअं आसिअ संमज्जिअ सित्त सुइगरत्थं तरवीहिअं मंचाइमंचकलिअं णाणाविह

रागवसणऊसिअझयपडागाइपडागमंडिअं लाउल्लोइअमहिअं गोसीस सरस रत्त चंदणकलसं चंदणघरसुकय जाव गंधुद्धुआभिरामं सुगंधवरगंधिअं गंध पट्टिभूअं करेह कारवेह करेत्ता कारवेत्ताय एयमाणत्तियं पच्चप्पिणह। तए णं ते कोडुंबिय पुरिसा भरहेणं रण्णा एवं वुत्ता हट्ठ० करयल जाव एवं सामित्ति आणाए विणएणं वयणं पडिसुणंति पडिसुणित्ता भरहस्स अंतिआओ पडिणिक्खमंति पडिणिक्खमित्ता विणीअं रायहाणीं जाव करेत्ता कारवेत्ता य तमाणत्तिअं पच्चप्पिणंति। तएणं णं से भरहे राया जेणेव मज्जणघरे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता मज्जणघरं अणुपविसइ अणु पविसित्ता समुत्तजालाकुलाभिरामे विचित्तमणिरयण कुट्टिमतले रमणिज्जे ण्हाणमंडवंसि णाणामणिरयणभत्तिचित्तंसि ण्हाणपीढंसि सुहणिसण्णे सुहोदएहि गंधोदएहिं पुप्फोदएहिं सुद्धोदएहिअ पुण्णे कल्लाणगपवर मज्जणविहीए मज्जिए तत्थ कोउअसएहिं बहुविहेहिं कल्लाणगपवरमज्ज-णावसाणे पम्हल सुकुमालगंधकासाइअ लूहिअंगे सरससुरहि गोसीस चंदणाणुलित्तगत्ते अहयसुमहग्घदूसरयणसुसंवुडे सुइमालावण्णगविलवणे आविद्धमणिसुवण्णे कप्पिअहारद्धहार तिसरिअपालंबलंबमाणकडिसुत्त सुक य सोहे पिणद्ध गेविज्जगअंगुलिज्जगललिअगयललियकयाभरणे णाणामणि कडगतुडिअथंभिअभूए अहिअसस्सिरीए कुंडलउज्जोइआणणे मउडदित्त सिरए हारोत्थय सुकयवच्छे पालंबपलंबमाण सुकयपडउत्तरिज्जे मुद्दि आो पिंगलंगुलिए णाणामणिकणगविमलमहरिहणिउणोअविअमिसि मिसिंतविरइअ सुसिलिट्ठविसिट्ठलट्ठसंठिअ पसत्थ आविद्ध वीरवलए किं बहुणा? कप्परुक्खए चेव अलंकिअ विभूसिए णरिंदे सकोरंट जाव चक्कचामर वालवीअंगे मंगलजयसद्दकयालोए अणेगगणणायग दंडणा यग जाव दूअ संधिवाल सद्धिं संपरिवुडे धवल महामेहणिग्गए इव जाव ससिव्व पियदंसणे णरवई धूवपुप्फ गंधमल्लहत्थगए मज्जणघराओ पडिणि क्खमइ पडिणिक्खमित्ता जेणेव चक्करयणे तेणामेव पहारेत्थ गमणाए ॥३॥

छाया—तत खलु तस्य भरतस्य राज्ञोऽन्यदा कदाचिद् आयुधगृहशालायां दिव्यं चक्ररत्नं समुदपद्यत, ततः खलु स आयुधगृहिको भरतस्य राज्ञः आयुधगृहशालायां दिव्यं चक्ररत्नम् समुत्पन्नं पश्यति, दृष्ट्वा च हृष्ट तुष्ट चित्तमानन्दितः नन्दितः प्रीतिमनाः परमसौमनस्यितः हर्षवशविसर्पद्हृदयः यत्रैव दिव्य चक्ररत्नं तत्रैव उपागच्छति, उपागत्य त्रिः कृत्व आदक्षिणप्रदक्षिणं करोति, कृत्वा करतल यावत् कृत्वा चक्ररत्नस्य प्रणामं करोति, कृत्वा आयुधगृहशालातः प्रतिनिष्क्रामति, प्रतिनिष्क्रम्य यत्रैव बाहिरिका उपस्थानशाला यत्रैव भरतो राजा तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य करतल यावत् जयेन विजयेन वर्द्धयति, वर्द्धयित्वा एवमवादीत्-एवं खलु देवानुप्रियाणाम् आयुधगृहशालायां दिव्यं चक्ररत्नं समुत्पन्न तदेतत् खलु देवानुप्रियाणां प्रियार्थतायै प्रियं निवेदयामः प्रियं भवतां भवतु, ततः खलु स भरतो राजा तस्य आयुधगृहिकस्य अतिके एतमर्थम् श्रुत्वा निशम्य हृष्ट यावत् सौमनस्यितः विकसितवरकमलनयनवदनः प्रचलितवरकटकत्रुटितकेयूरमुकुटकुण्डलहारविराजमानरतिदवक्षस्कः प्रालम्बप्रलम्बमानघोलद् भूषणधरः ससम्भ्रम त्वरितं चपलं नरेन्द्रः सिंहासनादभ्युत्तिष्ठति, अभ्युत्थाय पादपीठात् प्रत्यवरोहति, प्रत्यवरुह्य पादुके अवमुञ्चति, अवमुच्य एकशाटिकम् उत्तरासङ्ग करोति कृत्वा अञ्जलिमुकुलिताग्रहस्त चक्ररत्नाभिमुख अष्टपदानि अनुगच्छति, अनुगत्य वामं जानुम् आकुञ्चयति, अकुच्य दक्षिणं जानु धरणीतले निहत्य करतल यावदञ्जलिं कृत्वा चक्ररत्नस्य प्रणामं करोति, कृत्वा तस्यायुधगृहिकस्य यथा मालितं मुकुटवर्जम् अवमोचक ददाति, दत्वा सत्कारयति, सन्मानयति, सत्कृत्य सन्मान्य प्रतिविसर्जयति, प्रतिविसर्ज्य सिंहासन वरगत पूर्वाभिमुखः सन्निषण्णः। तत खलु स भरतो राजा कौटुम्बिकपुरुषान् शब्दयति, शब्दयित्वा एवमवादीत् क्षिप्रमेव भो देवानुप्रियाः! विनीतां राजधानीं साभ्यन्तरबाहिरिकाम् आसिक्तसंमार्जितसिक्तशुचिकरथ्यान्तरवीथिकाम् मञ्चातिमञ्चकलिताम् नानाविधराग वसनोच्छ्रितध्वजपताकातिपताकमण्डिताम्, लापितोल्लोचितमहितां लिप्तोल्लोचित महिताम्वा, गोशीर्षसरसरक्तचन्दनकलशाम् चन्दनगृहसुकृत यावद्गन्धोद्धृताभिरामाम् सुगन्धवरगन्धिताम् गन्धवर्त्तिभूताम् एतामाज्ञप्ति प्रत्यर्पयत ततः खलु ते कौटुम्बिकपुरुषाः भरतेन राज्ञा एव मुक्ता सान्त. हृष्ट तुष्ट० करतल यावत् एवं स्वामिन्! आज्ञायाः विनयेन वचनं प्रतिशृण्वन्त प्रतिश्रुत्य भरतस्य अंतिकात् प्रतिनिष्क्रामन्ति प्रतिनिष्क्रम्य विनीतां राजधानीं यावत् कृत्वा कारयित्वा च तामाज्ञप्ति प्रत्यर्पयन्ति। ततः खलु स भरतो राजा यत्रैव मज्जनगृहं तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य मज्जनगृहम् अनुप्रविशति अनुप्रविश्य समुक्तिजालाकुलाभिरामे विचित्रमणिरत्नकुट्टिमतले रमणीये स्नानमण्डपे नानामणिरत्नभक्तिचित्रे स्नानपीठे सुखनिषण्णः शुभोदकैः सुखोदकैर्वा गन्धोदकै पुष्पोदकैः शुद्धोदकैश्च, पुन कल्याणकारिवरम विधिना मज्जितः तत्र कौतुकशतैः बहुविधैः कल्याणक प्रवरमज्जनावसाने पक्ष्मलसुकुमालगन्धकाषायिकी रूक्षिताङ्ग सरससुरभिगोशीर्षचन्दनानुलिप्तगात्रः अहत हार्घमुल्यरत्नसुसंवृत्त शुचिमालावर्णकविलेपन आविद्ध-

मणिसुवर्णः कल्पितहाराद्र्धहारत्रिसरिकप्रालम्बप्रलम्बमानकटिसूत्रसुकृतशोभः, पिनद्धग्रैवेयकाऽङ्गुलीयक ललिताङ्ग कललितकचाभरण, नानामणिकटकत्रुटिकस्तम्भितभुजः अधिक-सश्रीकः, कुण्डलोद्योतितानन' मुकुटदीप्तशिरस्कः, हारावस्तृतसुकृतवक्षस्क, प्रलम्ब-प्रलम्बमान सुकृतपटोद्योरीयक', मुद्रिकापिङ्गलाङ्गुलिकः नानामणि कनकविमल माहा-र्घनिपुण 'ओमवि' परिकर्मित' मिसमिसेत' दीप्यमाना विरचितसुश्लिष्टविशिष्टलष्ट-संस्थितप्रशस्ताविद्ध वीरवलयः, किं वहुना कल्पवृक्षक इव अलङ्कृतो विभूषितश्च नरेन्द्रः सकोरण्ट यावत् चतुश्चामर वालवीजिताङ्गः, मङ्गल जय जय शब्दकृतालोक, अनेक गण नायक दण्डनायक यावत् दूतसन्धिपालै सार्द्धं संपरिवृतः धवलमहामेघ निर्गत इव यावत् शशीव प्रियदर्शनो नरपति धूपपुष्पगन्धमाल्यहस्तगतो मज्जनगृहात् प्रतिनिष्क्रामति, प्रतिनिष्क्रम्य यत्रैव चक्ररत्न तत्रैव प्रधारितवान् गमनाय ॥ सू ३ ॥

टीका—"तए णं" इत्यादि । 'तए णं' ततोमाण्डलिकत्वप्राप्त्यनन्तर खलु 'तस्स भरहस्स रण्णो' तस्य भरतस्य राज्ञः 'अण्णया कयाइ' अन्यदा कदाचित्—अन्यस्मिन् कस्मिंश्चित् काले माण्डलिकत्वं पालयतः वर्षसहस्रेगते सति 'आउहघरसालाए' आयुधगृहशालायां शस्त्रागारशालायाम् 'दिव्वे चक्करयणे समुप्पज्जित्था' दिव्य चक्ररत्नं समुदपद्यत=समुत्पन्नम् 'तए णं' ततश्चक्ररत्नोत्पत्तेरनन्तरं खलु 'से आउहघरिए' स आयुध-गृहिकः-आयुधगृहशालारक्षकः 'भरहस्स रण्णो आउहघरसालाए दिव्वं चक्करयण समुप्पण्णं पासइ' भरतस्य राज्ञ· आयुधगृहशालायां दिव्यं चक्ररत्नं समुत्पन्न पश्यति 'पासित्ता' दृष्ट्वा 'हट्ठतुट्ठचित्त माणंदिए' हृष्टतुष्टचित्तानन्दितः, हृष्टतुष्टः—अतीवतुष्टः तथा चित्तेन आनन्दितः अत्र मकार आर्षत्वात्,यद्वा हृष्टतुष्टम्—अत्यर्थं तुष्टं हृष्ट वा—'अहो मया इदमपूर्वं

"भरतचक्रवर्ती का दिग्विजयादि का वर्णन"

,तएणं भरहस्स रण्णो अण्णया कयाइ' इत्यादि —सूत्र ३

टीकार्थ—(तएण) माण्डलिकत्व प्राप्ति के अनन्तर (तस्स भरहस्स) उस भरत की (अण्णया कयाइ) किसी एक समय जब को माण्डलिकत्व पदमें रहते रहने एक हजार वर्ष व्यतीत होगये तब— (आउहघरसालाए) शस्त्रागारशालामें (दिव्वे चक्करयणे समुपज्जित्था) दिव्य चक्ररत्न उत्पन्न हुआ (तएण से आउहघरिए भरहस्स रण्णो आउह घरसालाए दिव्वं चक्करयण समुप्पण्णं पासइ) जब आयुधशाला के रक्षक ने भरत की आयुधशाला में दिव्य चक्ररत्न उत्पन्नहुआ देखा तो (पासित्ता) देखकर वह (हट्ठ तुट्ठ चित्तमाणदिए नदिए पीइमणे परमसोमण

"ભરત ચક્રવતી'ની દિગ્વિજયાદિનું વર્ણન"

'त एण तस्स भरहस्स रण्णो अण्णया कयाइ' इत्यादि—सू० ४

ટીકાર્થ—(तए णं) માંડલિકત્વ પ્રાપ્તિ પછી (तस्स भरहस्स) તે ભરતની (अण्णया कयाइ) કોઇ એક સમયે જ્યારે માંડલિકત્વ પદ પર સમાસીન રહેતાં એક હજાર વર્ષ વ્યતીત થઇ ગયા ત્યારે (आउहघरसालाए) શસ્ત્રાગારશાળામાં (दिव्वे चक्करयणे समुप्प-

दृष्ट' मिति विस्मितं तुष्टं 'सुष्ठु जातं यन्मयैव प्रथममिदमपूर्वं दृष्ट यन्निवेदनेन स्वप्र भुर्मां प्रीतिपात्रं करिष्यतो'ति सन्तोषमापन्नं यत्र तद् यथास्यात्तथा आनन्दितः प्रमोद प्रकर्षतां प्राप्त इत्यर्थः 'नंदिए' नन्दितः मुखप्रसन्नतादिभावैः समृद्धिमुपगतः 'पीइमणे' प्रीतिमनाः प्रीतिः मनसि यस्य स तथा 'परमसोमणस्सिए' परम सौमनस्यितः, परमं सौमनस्यं सुमनस्कत्वं जातमस्येति परमसौमनस्यित, एतदेव व्यनक्ति 'हरिसवसविसप्पंदहृदयः, हर्षवशेन विसप्पंद् उल्लसद् हृदयं यस्य स तथा, एतादृशः आयुधशालारक्षकः 'जेणामेव दिव्वे चक्करयणे तेणामेव उवागच्छइ' यत्रैव दिव्यं चक्ररत्न तत्रैवोपागच्छति, 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'तिक्खुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेइ' त्रिःकृत्वः-त्रीन् वारान् आदक्षिणप्रदक्षिणं दक्षिणहस्तादारभ्य प्रदक्षिणं करोति, 'करेत्ता' कृत्वा च 'करयल जाव-

---

स्सिए हरिसवसविसप्पमाणहिअए जेणामेव दिव्वे चक्करयणे तेणामेव उवागच्छइ) हृष्ट तुष्ट-अत्यन्त तुष्ट हुआ और चित्त में आनन्दित हुआ यहा प्राकृत होने के कारण मकार लाक्षणिक है अथवा वह हृष्ट तुष्ट हुआ इसका तात्पर्य ऐसाभी होता है कि वह बहुत अधिक तुष्ट हुआ और यह मैने अपूर्व ही वस्तु देखी है इस ख्याल से विस्मित भी हुआ तथा बहुत अच्छा हुआ जो मुझे ही इस अपूर्व वस्तु के सर्व प्रथम दर्शन करने का सौभाग्य प्राप्त हुआ है अबतो मैं इस बात को खबर अपने स्वामी के निकट भेजूंगा – और उनका प्रीतिपात्र बनने का सौभाग्य प्राप्त करूंगा— इस प्रकार के विचार से वह सतुष्ट हुआ और आनन्द युक्त हुआ तथा नदितहुआ मुख प्रसन्नता आदि भावो से वह समृद्धि को प्राप्त हुआ उसके मन में परम प्रीति जगी (परमसोमणस्सिए) वह परम सौमनस्यित हुआ हर्ष के वश से उसका हृदय उछलने लगा और फिर वह जहा पर वह दिव्य चक्ररत्न था वहा पर गया(उवागच्छिता तिक्खुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेइ करित्ता करयल जाव कट्टु चक्करयणस्स पणाम करेइ) वहाँ जाकर के उसने तीनबार आदक्षिण प्रदक्षिण किया दक्षिण हाथ की तरफ से लेकर वायें हाथ की तरफ तीन प्रदक्षिणाएं की तीन प्रदक्षिणा करके फिर उसने करतल यावत् करके चक्ररत्न को प्रणाम किया यहां यावत्पद से"करयल

ज्जित्था) દિવ્ય ચક્રરત્ન ઉત્પન્ન થયુ (तए णं से आउहघरिए भरहस्स रण्णो आउहघरसालाए दिव्वं चक्करयणसमुप्पण्णं पासइ) જ્યારે આયુધ શાળાના રક્ષકે ભરતની આયુધશાળામાં દિવ્ય ચક્રરત્ન ઉત્પન્ન થયેલું જોયુ તો (पासित्ता) જોઈને તે (हट्टतुट्ठचित्तमाणंदिए नंदिए पीइमणे परमसोमणस्सिए हरिसवसविसप्पमाणहिअए जेणामेव दिव्वे चक्करयणे तेणामेव उवागच्छइ) હૃષ્ટ-તુષ્ટ અત્યત તુષ્ટ થયો અને ચિત્તમા આનંદિત થયો. અહીં પ્રાકૃત હોવાથી મકાર લાક્ષણિક છે અથવા તે હૃષ્ટ તુષ્ટ થયો એનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે પણ થાય છે કે તે બહુ જ વધારે તુષ્ટ થયો અને મેં અપૂર્વ વસ્તુ જ જોઈ છે એ વિચારથી વિસ્મિત પણ થયો તથા બહુ જ સારુ થયુ કે જે સર્વ પ્રથમ એ અપૂર્વ વસ્તુના દર્શનનો લાભ મને જ મળ્યો હવે તો એ વાતની જાણ હુ મારા સ્વામીને કરીશ એ જાતના વિચારથી તે સતુષ્ટ થયો અને આનદ યુક્ત થયો તેમજ નંદિત થયો. મુખ પ્રસન્નતા આદિ ભાવોથી તે સમૃદ્ધિને પ્રાપ્ત થયો. તેના મનમાં પરમ પ્રીતિ જાગી (परम

कट्टु चक्करयणस्स पणामं करेइ' अत्र यावत्पदात् 'करयल पडिग्गहिअं दसणहं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं' इति संग्राह्यम्, करतलपरिगृहीतं दशनखं सिरसावर्त्तं मस्तके अञ्जलिं कृत्वा, करतलाभ्यां परिगृहीतः करतलपरिगृहीतस्तं, दशकरद्वयसम्बन्धिनो नखाः समुदिता यत्र तं, शिरसि मस्तके आवर्त्तः–आवर्त्तनं प्रादक्षिण्येन परिभ्रमणं यस्य तं तादृश मस्तके अञ्जलिं कृत्वा चक्ररत्नस्य प्रणामं करोति 'करेत्ता' कृत्वा च 'आउह घरसालाओ पडिणिक्खमइ' आयुधगृहशालातः प्रतिनिष्क्रामति निर्गच्छति 'पडिणिक्खमित्ता' प्रतिनिष्क्रम्य निर्गत्य च 'जेणामेव बाहिरिआ उवट्ठाणसाला जेणामेव भरहे राया तेणामेव उवागच्छइ' यत्रैव बाहिरिका आभ्यन्तरापेक्षया बाह्या, उपस्थानशाला आस्थानमण्डपः यत्रैव च भरतो राजा तत्रैवोपागच्छति 'उवागच्छित्ता' उपागत्य च 'करयल जाव जएणं विजएणं वद्धावेइ' अत्राऽपि 'करयल जाव'त्ति करतल परिगृहीतं दशनखं शिरसावर्त्तं मस्तके अञ्जलिं कृत्वा जयेन विजयेन वर्द्धयति–स आयुधगृहिको जयविजयाभ्यां त्वं वर्द्धस्व' इत्याशिषं ददातीत्यर्थः 'वद्धावित्ता एवं वयासी' वर्द्धयित्वा च एवमवादीत्–एवं वक्ष्यमाण

पडिग्गहिअ दसणहं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं'' इस पाठक संग्रह हुआ है इसका भाव ऐसा है कि चक्ररत्न को प्रणाम करते समय उसने दोनो हाथों की अंजलि इस प्रकार की बनाई कि जिसमें १० अगुलियों के नख आपस में मिल जावें इस प्रकारसे अंजलि बनाकर उसने उस अंजलि को मस्तक की दाहिनी ओर से बाई ओर तीन बार फिराया– इस ढंग से उसने उसे प्रणाम किया (करित्ता आउहघरसालाए पडिनिक्खमइ पडिनिक्खमिता जेणामेव बाहिरिआ उवट्ठाणसाला जेणामेव भरहे राया तेणामेव उवागच्छइ)प्रणाम करके फिर वह उस आयुधशालासे बाहरनिकला और निकल कर जहाँ बाहिरी उपस्थानशाला (बाहरी कचहरी थी और उसमें जहाँ भरत राजा बैठे थे वहां पर आया (उवागच्छित्ता) वहा आकरके (करयल जाव जएण विज-

---

सोमणस्सिए) તે પરમ સૌમનસ્યિત થયો—હર્ષાવેશથી તેનું હૃદય ઉછળવા લાગ્યું અને પછી તે જ્યાં તે દિવ્ય ચક્રરત્ન હતું ત્યાં ગયો. (उवागच्छित्ता तिक्खुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेइ करित्ता करयल जाव कट्टु चक्करयणस्स पणामं करेइ) ત્યાં જઈને તેણે ત્રણ વાર આદક્ષિણ પ્રદક્ષિણા કરી—દક્ષિણ હાથ તરફથી લઈને ડાબા હાથ તરફ ત્રણ પ્રદક્ષિણાઓ કરી ત્રણ પ્રદક્ષિણાઓ કરીને પછી તેણે કરતલ યાવત્ કરીને ચક્રરત્નને પ્રણામ કર્યા અહીં યાવત્ પદથી (करयलपडिग्गहिअ दसणहं सिरसावत्त मत्थए अंजलि) આ પાઠનો સંગ્રહ થયેલો છે. એનો ભાવ આ પ્રમાણે છે કે ચક્રરત્નને પ્રણામ કરતી વખતે તેણે બન્ને હાથોની અંજળિ આ પ્રમાણે બનાવી કે જેમાં ૧૦ આંગળીઓના નખો પરસ્પર મળી જાય આ પ્રમાણે અંજળિ બનાવીને તેણે તે અંજળિને મસ્તકની જમણી બાજુથી ડાબી બાજુ ત્રણ વખત ફેરવી. આ રીતે તેણે પ્રણામ કર્યા. (करित्ता आउहघरसालाए पडिणिक्खमइ पडिणिक्खमित्ता जेणामेव बाहिरिआ उवट्ठाणसाला जेणामेव भरहे राया तेणामेव उवागच्छइ) પ્રણામ કરીને પછી તે આયુધ શાળામાંથી બહાર નીકળ્યો અને નીકળીને જ્યાં બહાર

प्रकारेण उक्तवान्, किं तदित्याह-'एवं खलु देवाणुप्पियाणं आउहघरसालाए दिव्वे चक्करयणे समुप्पण्णे तं एयण्णं देवाणुप्पियाणं पियट्ठयाए पिय णिवेएमो पिय मे भवउ' एवं खलु इत्थमेव यदुच्यते मया तद् सर्वथा सत्यमेव यद्देवानुप्रियाणाम् आयुधगृहशालायां शस्त्रागारशालायां चक्ररत्न समुत्पन्न तदेतत् खलु देवानुप्रियाणा प्रियार्थतायै=प्रीत्यर्थं प्रियम् इष्टं निवेदयामः एतत् प्रियनिवेदनं प्रियम् 'मे' भवता भवतु ततो भरतः किं कृतवान् इत्याह-'तए ण' इत्यादि। 'तए णं से भरहे राया तस्स आउहघरिअस्स अंतिए एयमट्ठं सोच्चा णिसम्म हट्ठ जाव सोमणस्सिए' ततः खलु स भरतो राजा तस्य आयुधगृहीकस्य अन्तिके एतमर्थं श्रुत्वा निशम्य हृष्ट यावत् सौमनस्यित,तत आयुधगृहिकस्य आयुधशालारक्षकस्य अन्तिके समीपे एतं चक्ररत्नोत्पत्तिरूपम् अर्थं श्रुत्वा निशम्य हृद्यवधार्य हृष्ट यावत्सौमनस्यितः, अत्र यावत्पदात् पूर्ववद् वोध्यम्। तथा-'विअसियवरकमलणयणवयणे' विकसितवरकमलनयनवदनः तत्र-विकसिते वरकमलवन्नयनवदने यस्य स तथा-प्रफु-

---

एणं वद्धावेइ) उसने पूर्वोक्तानुसार भरत राजा को प्रणाम किया और आपकी जय हो आपकी विजय हो इस प्रकार जय विजय के शब्दो को उच्चारण करते हुए उसने उन्हे बधाइ दी (वद्धाविता एव वयासी) बधाई देकर के फिर उसने ऐसा कहा— (एवं खलु देवाणुप्पियाणं आउहघरसालाए दिव्वे चक्करयणे समुप्पण्णे) हे देवानुप्रिय ! आपकी आयुधशाला में आज दिव्यचक्ररत्न उत्पन्न हुआ है (तं एअण्ण देवाणुप्पियाण पियट्ठयाए पिअ णिवेएमो) तो हे देवानुप्रिय ! मैं आप की प्रीति के लिये आया हुं (पिअ मे भवउ तएणं से भरहे राया तस्स आउहघरिअस्स अंतिए एअमट्ठ सोच्चा णिसम्म हट्ठ जाव सोमणस्सिए) यह मेरे द्वारा निवेदित हुआ अर्थ आपको प्रिय हो इस प्रकार उस आयुधशाला के मनुष्य से सुनकर के और उसे हृदय में धारण करके वह भरत राजा हृष्ट यावत् सौमतस्यित हुआ यहा पर भी यावत्पद से पूर्वोक्त पाठ गृहीत हुआ है। (वियसियवरकमलणयणवयणे पयलिअवरकडगतुडिअकेऊर मउड कुंडल हारविरायतरइवच्छे पालवपलंबमाण घोलंत भूषण धरे) उसके सुन्दर दोनो नेत्र और मुख श्रेष्ठ कमल के जैसे विकसित हो गये, चक्ररत्न की उत्पत्ति के श्रवण से जनित

ઉપસ્થાન શાળા હતી (બહાર કચહરી હતી) અને તેમા જ્યા ભરત રાજા બેઠા હતા ત્યા ગયો. (उवागच्छित्ता) ત્યા જઈને (करयल जाव जएण विजएणं वद्धावेइ) તેણે પૂર્વોક્તાનુસાર ભરત રાજાને પ્રણામ કર્યા અને તમારો જય થાઓ, તમારો જય થાઓ, આ પ્રમાણે જય--વિજય શબ્દો ઉચ્ચારતા તેણે તેમને વધામણી આપી (वद्धमवित्ता एवं वयासी) વધામણી આપી તે પછી તેણે કહ્યુ (एवं खलु देवाणुप्पियाण आउहघरसालाए दिव्वे चक्करयणे समुप्पण्णे) હે દેવાનુપ્રિય ! તમારી આયુધશાળામા આજે દિવ્ય ચક્રરત્ન ઉત્પન્ન થયુ છે (तं एअण्णं देवाणुप्पियाणं पियट्ठयाए पिअणिवेएमो) તો હે દેવાનુપ્રિય ! હુ તમારી પાસે એ ઇષ્ટ અર્થ વિષે નિવેદન કરવા આવ્યો છુ. (पिअ मे भवउ तए णं से भरहे राया तस्स आउहघरोअस्स अंतिए एअमट्ठ सोच्चा णिसम्म हट्ठ जाव सोमणस्सिए) મારા વડે

ल्लवरपङ्कजलोचनमुखः, तथा–'पयलियवरकडगतुडियकेऊरमउडकुंडलहारविरायंतरइअ वच्छे' प्रचलितवरकटकत्रुटितकेयूरमुकुटकुण्डलहारविराजमानरतिदवक्षस्कः, तत्र प्रचलितानि चक्ररत्नोत्पत्तिश्रवणजनितसम्भ्रमातिशयात् कम्पितानि वरकटके प्रधानवलये त्रुटिके बाहुरक्षकौ केयूरे बाह्वोरेव भूषणविशेषौ मुकुटं कुण्डले च यस्य स तथा सिंहावलोकनन्यायेन भूयः प्रचलितशब्दस्य ग्रहणात् प्रचलितहारेण विराजमानरतिदम् आनन्ददं वक्षो यस्य स तथा पश्चात् पदद्वयस्य कर्मधारयः, 'पालंबपल बंमाणघोलंतभूसणधरे' प्रालम्ब प्रलम्बमान घोलद्भूषणधरः, तत्र प्रलम्बमानः सम्भ्रमादेव प्रालम्बो झुमकं यस्य स प्रालम्बप्रलम्बमानः,घोलद् दोलायमान भूषणं धरति य स घोलद्भूषणधरःततः पदद्वयस्य कर्मधारयःअत्र 'पालंबपलंबमाण' इत्यत्र पदव्यतिक्रमः आर्षत्वात् एतादृशः सन् भरतो राजा 'ससंभम तुरिअं चवल सिंहासणाओ अब्भूट्ठेइ' ससंभ्रमं सादर सोत्सुकं वा त्वरितं–मानसौत्सुक्यं वा यथास्यात्तथा चपलं–कार्योत्सुक्यं यथास्यात्तथा नरेन्द्रो भरतः सिंहासनादभ्युत्तिष्ठत्ति 'अब्भुट्ठित्ता' अभ्युत्थाय 'पायपीढाओ' पादपीठात् पदासनात् 'पच्चोरुहइ' प्रत्यवरोहति अवतरति 'पच्चोरुहित्ता पाउआओ ओमुअइ' प्रत्यवरुह्य अवतीर्य पादुके पादत्राणे अवमुञ्चति त्यजति 'ओमुइत्ता' अवमुच्य त्यक्त्वा 'एगसाडिअं उत्तरासंगं करेइ' एकःशाटो

अत्यत सभ्रम के वश से हाथों के श्रेष्ठ कटक, त्रुटिक– बाहुरक्षक, मुकुट और कुण्डल चञ्चल हो उठे वक्षस्थल पर विराजित हार हिलने लगा गले में लटकती हुइ लम्बी २ पुष्पमालाएं चञ्चल हो उठी अनेक आभूषण आनन्दातिरेक के मारे शरीर में कसकने लगे इस प्रकार से वह प्रफुल्लित नेत्र और मुखवाला होकर एव कटक, कुण्डल तथा लटकती हुइ मालाओं को शरीर पर धारण कर (ससभमं तुरियं चवलं णरिंद) बड़ो उतावल से या बडीउत्कठा से अपने कार्य की सिद्धि में चञ्चल जैसा बन कर वह भरत राजा (सिंहासणाओ अब्भुट्ठेइ) सिंहासन से उठा (अब्भुट्ठित्ता पायपीढाओ पच्चोरुहइ) और उठकर वह पाद पीठ पर पैर रख कर नीचे उतरा (पच्चोरुहित्ता पाउयाओ ओमुयइ) नीचे उतर करके उसने दोनो पैरो में पहिरी हुई खडाऊं को उतार दिया– (ओमुइत्ता एगसाडिअं उत्तरासंगं करेइ) खडाऊंओं को उतार कर फिर

નિવેદિત એ અર્થ તમને પ્રિય થાઓ. આ પ્રમાણે તે આયુધશાળાના માણસનાવચન સાંભળીને અને તેને હૃદયમાં ધારણ કરીને તે ભરત રાજા હૃષ્ટ યાવત સૌમનસ્યિત થયો. અહીં પણ યાવત્ પદથી પૂર્વોક્ત પાઠ ગૃહીત થયેલો છે (वियसियवरकमलणयणवयणे पयलिअवर गतुडिअकेऊर कुंडलहारविरायंतरइवच्छे पालंबपलबमाणघोलंत भूसणधरे) તેના બન્ને સુંદર નેત્રો અને મુખ શ્રેષ્ઠ કમળની જેમ વિકસિત થઇ ગયા ચક્રરત્નની ઉત્પત્તિ–જનિત અત્યંત સંભ્રમના વશથી હાથોના શ્રેષ્ઠ કટક, ત્રુટિક–બાહુરક્ષક, મુકુટ અને કુંડળો ચંચળ થઈ ગયા. વક્ષસ્થળ–સ્થિત હાર હાલવા લાગ્યો. ગળામા લટકતી લાંબી–લાંબી પુષ્પ માળાઓ ચચળ થઈ ગઈ અનેક આભૂષણો આનંદાતિરેકથી શરીરમાં સળકવા લાગ્યાં આ પ્રમાણે તે પ્રફુલ્લિત નેત્ર અને મુખવાળો થઈને તેમજ કટક, કુંડળ તથા લટકતી માળાઓને શરીર પર ધારણ કરીને (ससंभमं तुरियं चवलं णरिंदं) એકદમ ઉતાવળથી અથવા

यत्र स एकशाटकम् अखण्डशाटकम् अस्यूतमित्यर्थः करोति 'करेत्ता' कृत्वा 'अंजलिमउलि अग्गहत्थे' अञ्जलिना मुकुलितौ कुड्मलाकारीकृतौ अग्रहस्तौ हस्ताग्रभागौ येन सोऽञ्जलिमुकुलिताग्रहस्त: 'चक्करयणाभिमुहे' चक्ररत्नाभिमुखे भूत्वा 'सत्तट्ठपयाइं अणुगच्छइ' सप्तवा अष्टौ वा पदानि अनुगच्छति सिंहासनादग्रे गच्छति 'अणुगच्छित्ता' अनुगत्य 'वामं जाणु अंचेइ' वामं जानुम् आकुञ्चयति-ऊर्ध्वं करोति 'अंचेत्ता' आकुच्य-ऊर्ध्वं कृत्वा 'दाहिणं जाणु धरणीतलंसि णिहट्टु करयल जाव अंजलिं कट्टु चक्करयणस्स पणाम करेइ' दक्षिणं जानुं धरणीतले निहत्य-निवेश्य करतलपरिगृहीतं दशनखं शिरसावर्त्त मस्तके अञ्जलि कृत्वा चक्ररत्नस्य प्रणामं करोति 'करेत्ता' कृत्वा 'तस्स अउहघरिअस्स अहामालिअं मउडवज्जं ओमोअं दलइ' तस्याऽऽयुधगृहिकस्य 'यथामालितं' यथा धारितं यथा परिहितम् अवमुच्यते-परिधीयते यः सोऽवमोचकः-आभरणविशेषस्तं मुकुट वर्जं मुकुटं विना सर्वभूषणं ददाति, मुकुटस्य राजचिह्नालङ्कारत्वेनादेयत्वात् 'दलित्ता'

उसने एक शाटिक— विनाजुड़ाहुआ— उत्तरासङ्ग धारण किया— (करित्ता अंजलि मउलिअग्गहत्थे चक्करयणाभिमुहे सत्तट्ठपयाइं अणुगच्छइ) ऊत्तरासङ्ग धारण करके फिर ऊसने अपने दोनो हाथों को कुड्मलाकारीकृत किया और चक्ररत्न की तरफ ऊन्मुख होकर वह— (सत्तट्ठ पयाइ अणुगच्छइ) सात आठ पैर आगे चला—(अणुगच्छिता वामं जाणुं अंचेइ, अंचेत्ता दाहिण जाणु धरणो तलंसि णिहट्टु करयल जाव अंजलिं कट्टु चक्करयणस्स पणामं करेइ) आगे चलकर उसने फिर अपने बायें जानु को ऊँचा किया ऊंचा करके फिर उसने अपने दक्षिण जानु को जमीन पर रखा और करतल परिगृहीतवाली, दश नखों के आपस मे जोडने वाली ऐसी अञ्जलि को तीनबार आदक्षिण प्रदक्षि करते हुए चक्ररत्न को प्रणाम किया (करेत्ता तस्स

અતીવ ઉત્કંઠાથી તે પોતાના કાર્યની સિદ્ધિમાં ચચળ જેવો થઇને તે ભરત રાજા (सिंहासणाओ अब्भुट्ठेइ) સિંહાસન ઉપથી ઊભો થયો (अब्भुट्ठित्ता पायपीढाओ पच्चोरुहइ) અને ઊભા થઇને તે પાદપીઠ ઉપર પગ મૂકીને નીચે ઉતર્યો. (पच्चोरुहित्ता पाउयाओ ओमुयइ) નીચે ઉતરીને તેણે બન્ને પગોમાં પહેરેલી પાદુકાઓ ઉતારી નાખી. (ओमुइत्ता पगसाडिअं उत्तरासंग करेइ) પાદુકાઓ ઉતારીને પછી તેણે એક શાટિક-વગર સિવેલું-ઉત્તરાસગ ધારણ કર્યું-(करित्ता अंजलिमुउलिअग्गहत्थे चक्करयणाभिमुहे सत्तट्ठपयाइ अणुगच्छइ) ઉત્તરાસગ ધારણ કરીને પછી તેણે પોતાના બન્ને હાથોને કુડૂમલાકારે કરીને અને ચક્રરત્ન તરફ ઉન્મુખ થઈને તે (सत्तट्ठपयाइं अणुगच्छइ) સાત-આઠ ડગલા આગળ વધ્યો. (अणुगच्छित्ता वाम जाणु अंचेइ अंचेत्ता दाहिणं जाणु धरणीतलंसि णिहट्टुकरयल जाव अंजलि कट्टु चक्करयणस्स पणामं करेइ) આગળ વધીને ફરી તેણે પોતાની ડાબી જાનુ (ઘૂંટણ)ને ઊંચે કરીને પછી તેણે પોતાની જમણી જાનુ (ઘૂંટણ)ને પૃથ્વી પર મૂકી અને કરતલ પરિગૃહીતવાળી, દશનખોને પરસ્પર જોડનારી એવી અંજલિકરીને ત્રણવાર આદક્ષિણ પ્રદક્ષિણા કરતાં ચક્રરત્નને વંદન કર્યાં (करेत्ता तस्स अउहघरिअस्स अहामालिअं मउडवज्जं ओमोअं दलइ दल विउलं जीविआरिहं पीइदाणं दलइ) વંદન કરીને પછી તે ભરત રાજાએ

दत्त्वा 'विउलं जीविआरिहं पीइदाणं दलइ' विपुलं–प्रचुरं जीविकार्हम्–आजीविकायोग्यं प्रीतिदानं ददाति 'दलित्ता' दत्त्वा 'सक्कारेइ सम्माणेइ' सत्कारयति वस्त्रादिना सन्मानयति वचनबहुमानेन 'सक्कारेत्ता सम्माणेत्ता' सत्कृत्य सन्मान्य च 'पडिविसज्जेइ' प्रतिविसर्जयति स्वस्थानगमनाय समादिशति । 'पडिविसज्जेत्ता' प्रतिविसर्ज्य 'सीहासणवरगए पुरत्थाभिमुहे सण्णिसण्णे' सिंहासनवरगतः श्रेष्ठसिंहासनस्थितः पूर्वाभिमुखः सन्निषण्णः उपविष्टः । अथ भरतो यत्कृतवान् तदाह–'तएणं' इत्यादि । 'तएणं से भरहे राया कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ' ततः खलु स भरतो राजा कौटुम्बिकपुरुषान् शब्दयति अह्वयति 'सद्दावेत्ता' शब्दयित्वा च 'एवं वयासी' एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत् उक्तवान् किमुक्तवानित्याह–'खिप्पामेव' इत्यादि 'खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! विणीयं रायहाणिं सब्भिंतरबाहिरियं' क्षिप्रमेव शीघ्रमेव भो देवानुप्रियाः ! विनीतां राजधानीं साभ्यन्तरबाह्या अन्तर्बाह्याम् अन्तर्बाह्यभागसहिता 'आसिय समज्जियसित्त सुइगरत्थंतरवीहियं' तत्र आसिक्त संमाजित सिक्त शुचिक रथ्यान्तर वीथिकाम् आसिक्ता गन्धो-

---

अउहघरिअस्स अहामालिअ मउडवज्ज ओमोऊ दलइ दलइत्ता विउलं जीविआरिहं पीइदाणं दलइ) प्रणाम करके फिर उस भरत राजा ने उस आयुध गृहिक के लिये अपने मुकुट को छोड़ कर बाकी के सब पहिरे आभूषण उतार कर दे दिये और भविष्य में उसकी आजीविका चलती रहे इसके योग्य विपुल प्रीतिदान दिया (दलित्ता सक्कारेइ, सम्माणेइ, सक्कारेत्ता, सम्माणेत्ता, पडिविसज्जेइ, पडिविसज्जेत्ता सीहासण वरगए पुरत्थाभिमुहे सण्णि-सण्णे) विपुल प्रीतिदान देकर फिर उसने उसका वस्त्रादि के द्वारा सन्मानकिया, बहुमान द्वारा उसका सन्मान किया इस प्रकार उसका सत्कार और सन्मान करके फिर उसने उसे विसर्जित कर दिया विसर्जित करके फिर वह अपने श्रेष्ठ सिंहासन पर पुर्वदिशा की ओर

તે આયુધ ગૃહિકને પોતાના મુકુટ સિવાય ધારણ કરેલાં બધા આભૂષણો ઉતારીને આપીદીધાં અને ભવિષ્યમા તેની આજીવિકા ચાલતી રહે તે પ્રમાણે વિપુલ પ્રમાણમા પ્રીતિદાન આપ્યું (दलित्ता सक्कारेइ सम्माणेइ, सक्कारेत्ता, सम्मोणेत्ता पडिविसज्जेइ, पडिविसज्जेत्ता सीहासणवरगए पुरत्थाभिमुहे सण्णिसण्णे) વિપુલ પ્રીતિદાન આપીને તેણે તેનુ વસ્ત્રાદિક વડે સન્માન કર્યું, બહુમાન વડે તેનુ સન્માન કર્યું. આ પ્રમાણે તેનો સત્કાર અને સન્માન કરીને પછી તેણે તેને વિસર્જિત કરી દીધો વિસર્જિત કરીને પછી તે પોતના શ્રેષ્ઠ સિંહાસન ઉપર પૂર્વ દિશા તરફ મુખ કરીને સારી રીતે બેસી ગયો (तएण से भरहे राया कोडुवियपुरिसे सद्दावेइ) ત્યાર બાદ તે ભરત રાજાએ પોતાના કૌટુમ્બિક માણસોને બોલાવ્યા (सद्दाविता एवं वयासी) અને બોલાવીને તેમને તેણે આ પ્રમાણે કહ્યું (खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! विणीअं रायहाणि सब्भितरवाहिरिअ आसियसमज्जियसित्त सुइगरत्थंतरवीहियं मंचाई मंचकलिअ) હે દેવાનુપ્રિયો ! તમે સૌ શીઘ્ર વિનીતા રાજધાની ને અંદર અને બહારથી એકદમ સ્વચ્છ કરો, સુગંધિત પાણીથી સિંચિત કરો, સાવરણીથી કચરો સાફ કરો, જેથી રાજમાર્ગો અને અવાન્તરમાર્ગો સારી રીતે સ્વચ્છ થઈ જાય. દર્શ-

दकादिभिरीपत्सिक्ता, संमार्जिता संमार्जनैः परिस्कृता अतएव शुचिका संमृष्टा रथ्या राजमार्गोऽन्तरवीथी च अवान्तरभागो यस्यां सा तथा ताम् 'मंचाइमंचकलियं' तत्र मञ्चातिमञ्चकालिताम् मञ्चाः-मालकाः दर्शकजनोपवेशनार्थम् अतिमञ्चाः तेषामप्युपरि ये तैः कलिता युक्ता ताम् 'णाणाविह रागवसण ऊसिअझयपडागाइपडागमंडिय' तत्र नानाविधो रागो-रञ्जनं येषु तानि वसनानि वस्त्राणि येषु तादृशा ये उच्छ्रिता उर्ध्वीकृता ध्वजाः-सिंहगरुडादिरूपकोपलक्षिता बृहत्पट्टरूपाः पताकाश्च तदितररूपाः, अतिपताकाः तदुपरि वर्त्तिन्यः पताकास्ताभिर्मण्डिताम् 'लाउल्लोइयमहियं' तत्र लापितोल्लोचितमहितां यद्वा लिप्तोल्लोचितमहिताम्, तत्र लापित छगणादिना लेपनम्, उल्लोचितं सेटिकादिना कुड्यादिषु धवलनं ताभ्यां महितमिव महितं शोभितं प्रासादादि यस्यां सा तथा ताम्, यद्वा लिप्तं छगणादिना, उल्लोचितम् उल्लोच युक्तं प्रासादादि यस्यां सा तथा ताम् 'गोसीससरसरत्तचंदणकलस' गोशीर्षसरसरक्तचन्दनकलशां तत्र गोशीर्षैः सरसरक्तचन्दनैश्च युक्ताः शोभार्थं कलशाः यस्यां ताम् 'चंदणघडसुकय जाव गंधुद्धुयाभिराम' चन्दनघटसुकृत यावद्गन्धोधूताभिरामाम् अत्र यावत्पदेन 'चंदण घड

मुँह करके अच्छी तरह से बैठ गया (तएण से भरहे राया कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ) बादमे उस भरत राजा ने अपने कौटुम्बिक पुरुषों को बुलाया (सद्दावित्ता एव वयासी) और बुलाकर उनसे उसने ऐसा कहा — (खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया विणीअं रायहाणिं सब्भितरबाहिरिअं आसिय समज्जियसित्तसुइगरत्थंतरवीहियं मचाइमचकलिअं) हे — देवानुप्रियो! आपलोग बहुत ही जल्दी विनीता राजधानी को भीतर और बाहर से बिलकुल साफ सुथरी करो सुगंधित पानी से उसे सिञ्चित करो, बुहारी से कूडा कचरा निकाल कर उसकी सफाइ करो की जिससे राजमार्ग और अवान्तर मार्ग अच्छी तरह साफ सुथरे हो जावें दर्शकजनो के बैठने के लिये मंचों के ऊपर मंचो का सुसज्जित करो (णाणाविहरागवसणऊसिअ झयपडागाइपडागमंडियं) अनेक प्रकार के रँगों से रंगे हुए वस्त्रो की ध्वजाओ से पताकाओं से-कि जिनमें सिंह गरुड आदि के चिह्न बने हो तथा अतिपताकाओं से—इन पताकाओं के उपर फहराती हुइ बडीर लम्बी पताकाओं से—उसे मण्डित करो (लाउल्लोइयमहियं) जिनकी नीचेकी जमीन गोबर आदि से लिपी हो और चूने की कलई से जिनकी दीवारें पुती हों ऐसे प्रासादादिको वाली उसे बनाओ (गोसीससरसरत्तचदणकलस) शोभा के निमित्त हर एक दरवाजे पर ऐसे कलशों को रखो कि जो गोशीर्षचन्दन से और रक्तचंदन से उपलिप्त हो (चदनघडसुकय जाव गंधुद्धूयाभिराम)

કોને બેસવા માટે મંચોની ઉપર મચોને સુસજ્જીત કરો. (णाणाविहरागवसणऊसिअझय पडागाइ पडागमंडियं) અનેક જાતના રંગોથી રંગાએલા વસ્ત્રોની ધ્વજાઓથી—પતાકાઓથી કે જેનીઅંદર સિંહ, ગરુડ વગેરેના ચિહ્નો હોય તેમજ અતિ પતાકાઓથી-એ પતાકાઓની ઉપર ફરકતી બહુજ મોટી-મોટી લાંબી પતાકાઓથી-વિનીતા નગરીને મંડિત કરો. (ला उल्लोइय महिय) જેમની નીચેની ભૂમિ છાણ વગેરેથી લિપ્ત હોય અને ચૂનાની કલઈથી

सुकयतोरण पडिदुवारदेसभायं आसत्तोसत्तविउलवट्टवग्घारिय मल्लदामकलावं पंचवण्ण-सरस सुरभिमुक्कपुप्फपुंजोवयारकलियं, कालागुरुपवरकुंदुरुक्कतुरुक्कधुवडज्झंतमघमघत गंधुद्धुयाभिरामं' इति पर्यन्तं ग्राह्यम्। तत्र चन्दनघटसुकृततोरणप्रतिद्वारदेशभागाम्, तत्र चन्दनघटाश्च सुकृतानि सुष्ठुकृतानि सुष्ठुतया निवेशितानि तोरणानि च प्रतिद्वार-देशभागे यस्याः सा तथा ताम् यत्र प्रतिद्वारे चन्दनयुक्त घटाः सुष्ठुतोरणानि च सन्ती-त्यर्थः, आसक्तोत्सक्त विपुलवृत्तावतारितमाल्यदामकलापाम्, तत्र आसक्तो भूमिसंसक्तः, उत्सक्तः–उपरि संसक्तः, विपुलो विस्तीर्णः, वृत्तो वर्त्तुलो गोलकारः, उपरिदेशात् अव-तारितः प्रलम्बमानीकृतः, माल्यानि पुष्पाणि तेषां दामानि मालाः तेषां माल्यदाम्नां कलापः–समूहो यस्यां सा तथा ताम् पचवर्णसरससुरभिमुक्त पुष्पपुञ्जोपचारकलिताम्, तत्र पञ्चवर्णानि कृष्णनीलादि पञ्चवर्णयुक्तानि सरसानि सुरभीणि सुगन्धीनि च तानि मुक्तानि विकीर्णानि यानि पुष्पाणि तेषां पुञ्जैरुपचाराः–रचनाविशेषाः, तैः कलितां युक्ताम्, कलागुरुप्रवरकुन्दरुष्कतुरुष्कधूपदह्यमानातिशयगन्धोद्धुताभिरामाम्, तत्र काला-गुरु प्रवरकुन्दरुष्कतुरुष्काः श्रेष्ठगन्धद्रव्यविशेषाः प्रसिद्धाः, धूप प्रसिद्धः एते दह्यमाना अग्नौ प्रक्षिप्यमाणास्तेषां 'मघमघंत' अतिशयितो यो गन्धः उद्धुतः–सर्वतः प्रसृतः तेन

प्रत्येक द्वार पर चन्दन के घड़ो को तोरण के आकार में स्थापित करो यहा यावत्पदसे "चंदण घडसुकय तोरण पडिदुवारदेसभायं आसत्तोसत्तविउलवट्टवग्घारिय मल्लदामकलाव, पचवण्णसर. ससुरभिमुक्कपुप्फपुंजोवयारकलिय, कालागुरुपवर कुंदरुक्क तुरुक्क धूवडज्झतममघमघत गंधुद्धूयाभि रामं) इस पाठ का सग्रह हुआ है. इसका भाव ऐसा है किऐसी लटकती हुइ मालाओ के समूह से इस नगरी को अलङ्कृत करो कि जो मालाओं का समुदाय ऊपर नीचे दोनों ओर से पानी के छिडकाव से तर हो रहा हो विस्तीर्ण हो गोल हो और ऊपरकी ओर नीचे की ओर लटकता हुआ हो,नगरी में ऐसे पाच वर्णों के पुष्पों बिखरो कि जो सुरभित हो सुगंधित हों– एवं सरस हों–शुष्क नहीं हो नगरी को और अधिक सुगंधित बनाने के लिये कालागुरु, प्रबलश्रेष्टकुन्दरुष्क और तुरुष्क – लोमान, इन सबधूपों को सुगधित द्रव्य

જેમની દીવાલો લીપેલી હોય એવા પ્રાસાદિકોવાળી તે નગરીને બનાવીને (गोसीस सरस-रत्तचंदणकलसं) શોભા–નિમિત્ત દરેક દ્વાર પર એવા કળશો મૂકો કે જેઓ ગોશીર્ષ ચન્દન અને રક્ત ચંદનથી ઉપલિપ્ત હોય. (चंदणघडसुकय जाव गंधुद्धुयाभिराम) દરેક દ્વાર પર ચંદનના કળશોને તોરણના આકારમાં સ્થાપિત કરો. અહીં યાવત્ પદથી (चंदणघड-सुकयतोरणपडिदुवारदेसभाय आसत्तोसत्तविउलवट्टवग्घारियमल्लदामकलाव, पंचवण्ण सरस सुरभिमुक्क पुप्फ पुंजोवयारकलियं, कालागुरु, पवरकुंदरुक्कतुरुक्कधूवडज्झंत मघम-घंत गंद्धुधूयाभिराम) આ પાઠનો સંગ્રહ થયેલો છે. એનો ભાવ આ પ્રમાણે છે કે એવી લટકતી માળાઓના સમૂહોથી આ નગરીને અલંકૃત કરો કે જે માળાઓના સમુદાયો ઉપર નીચે બન્ને તરફથી પાણીના છંટકાવથી તરબોળ થઈ રહ્યા હોય, તે વિસ્તીર્ણ હોય, ગોળ હોય અને ઉપરથી નીચે લટકતી હોય, આ નગરીમાં એવા પાંચવર્ણોના પુષ્પોને વિકીર્ણ

अभिरामाम् । अतएव' सुगंधवरगंधियं' सुगन्धवरगन्धिताम् 'गंधवट्टिभूयं' गन्धवर्त्तिभूताम् सुगन्धवर्त्तिकारूपाम् ईदृशविशेषणविशिष्टाम् 'करेह कारवेह' कुरुत स्वयम् कारयत परैः 'करेत्ता, कारवेत्ता' य कृत्वा कारयित्वा च 'एय माणत्तियं पच्चप्पिणह' एतामाज्ञप्तिकांप प्रत्यर्पयत एतामाज्ञप्तिम्–आज्ञां प्रत्यर्प्पयत समऽर्पयत ततस्ते किं कुर्वन्तीत्याह—'तए णं' इत्यादि । 'तए ण ते कोडुबियपुरिसा भरहेणं रण्णा एवं वुत्ता समाणा' ततः खलु ते कौटुम्बिकपुरुषाः भरतेन राज्ञा एवमुक्ताः सन्तः ततो भरताज्ञानन्तर ते कौटुम्बिक-पुरुषाः राजसेवकाः भरतेन राज्ञा एवमुक्तप्रकारेणोक्ताः सन्तः 'हट्ठ० करयल जाव' हृष्टाः करतल यावत् तत्र हृष्टाः करतल यावत् परिगृहीतं दशनखं शिरसावर्त्तं मस्तके अञ्जलिं कृत्वा 'एव सामित्ति ! आणाए विणएण वयणं पडिसुणंति' एवं स्वामिन् ! आज्ञाया विनयेन वचनं प्रतिशृण्वन्ति एवं स्वामिनः यथाऽऽयुष्मन्तः आदिशन्ति तथेति कृत्वा आज्ञायाः विनयेन वचनं प्रतिशृण्वन्ति स्वीकुर्वन्तीति ततस्ते किं कुर्वन्तीत्याह—'पडिसु-णित्ता भरहस्स अंतियाओ पडिणिक्खमति' प्रतिश्रुत्य स्वीकृत्य भरतस्य राज्ञोऽन्तिकात्

विशेषो को – अग्नि में जलाओ एवं अतिशयरूप से इनके निकले हुए धूम की गन्ध से उसे सुगधो का भडार बनाओ "सुगंधवरगंधिअं गंधवट्टिभूअं करेह कारवेह" यहीबात इन पदो' द्वारा विशेषरूप से पुष्ट की गइ है 'करेह" क्रियापद का अर्थ है आप सब इस बात को स्वयं करो तथा "कारवेह" दूसरो से भी कराओ "करेत्ता कारवेत्ता य एयमाणत्तिअ पच्चपिणह" इस प्रकार आदेश देने के बाद उस चक्रवर्ती ने उनसे साथ२ मै ऐसा कहा कि "हमे तुम लोग" यह सब कहागया काम हमने पूरा कर लिया" इसबात की खबर देना (तएणं त कोडुबिय पुरिसा भरहेणं रण्णा एवंवुत्ता समाणा हट्ठ करयलजाव एवं सामित्ति आणाए विणएणं वयणं पडिसुणंति" इस प्रकार से अपने अधिपति भरत राजा द्वारा आज्ञापित हुए वे कौटुम्बिक पुरुष वहुत ही अधिक प्रमुदित हुए उन्हो ने दोनो हाथों को पूर्वोक्तरूप से जोड़ कर के एव उनकीकृत अञ्जलिको मस्तक पर दाहिनी ओर से बांई ओर को घुमाकर

કરો કે જે સુરભિત હોય, સુગંધિત હોય તેમજ સરસ હોય એટલે કે શુષ્ક ન હોય. નગરીને અતીવ સુગંધિત બનાવવા માટે કાલાગુરુ, શ્રેષ્ઠ કુન્દરુષ્ક અને તુરુષ્ક-લોબાન એ સર્વધૂપોને–સુગંધિત દ્રવ્ય વિશેષોને–અગ્નિમા પધરાઓ અને અતિશય રૂપમાં એમનાથી નીકળતા ધૂમ્રની ગંધથી તેને સુગંધનો ભંડાર બનાવી દો "सुगंधवरगंधिअं गंधवट्टिभूअं करेह कारवेह' એજ વાત એ પદોવડે વિશેષ રૂપમા પુષ્ટ કરવામા આવી છે. "करेह" ક્રિયા પદનો અર્થ છે–તમે સૌ મળીને એ કામ જાતે કરો તથા 'कारवेह' બીજાઓ પાસેથી પણ કરાવો. 'करेत्ता कारवेत्ता य एयमाणत्तिअ पच्चप्पिणह' આ પ્રમાણે આદેશ આપીને તે ચક્રવર્તીએ તેમને આમ કહ્યુ કે કામ પુરું થાય એટલે તમે સર્વે અમને આ રીતે ખબર આપો કે તમે જે કામ અમને સોંપેલું તે અમ સારી રીતે પુરૂ કર્યું છે (तएण तं कोडुंबियपुरिसा भरहेण रण्णा एवं वुत्ता समाणा हट्ठ करयल जाव एवं सामित्ति आणाए वयणं पडिसुणंति) આ પ્રમાણે પોતાના અધિપતિ ભરત રાજા દ્વારા આજ્ઞાપિત થયેલા તે કૌટું-

प्रतिनिष्क्रामन्ति 'पडिणिक्खमित्ता, विणीयं रायहाणिं जाव करेत्ता कारवेत्ता य तमाणत्तिय पच्चप्पिणंति' प्रतिनिष्क्रम्य च विनीतां राजधानीं यावत्पदेनानन्तरोक्तसकलविशेषण-विशिष्टां कृत्वा कारयित्वा च तामाज्ञाप्तिं भरतस्य प्रत्यर्प्पयन्ति। अथ भरतः किं कृत-वानित्याह–'तए णं से' इत्यादि। 'तए णं से भरहे राया जेणेव मज्जणघरे तेणेव उवा-गच्छइ' ततः खलु स भरतो राजा यत्रैव मज्जनगृहम् स्नानगृहम् तत्रैवोपागच्छति 'उवाग-च्छित्तामज्जणघरं अणुपविसइ' उपागत्य च मज्जनगृहं-स्नानगृहम् अनुप्रविशति'अणुपविसि-त्ता समुत्तजालाकुलाभिरामे विचित्तमणिरयणकुट्टिमतले रमणिज्जे ण्हाणमंडवंसि'अनुप्रविश्य समुक्तेन मुक्ताफलयुक्तेन जालेन गवाक्षेन आकुलो व्याप्तोऽभिरामश्च यः तस्मिन्, विचि-त्रमणिरत्नमयम् 'कुट्टिमतल' वद्धभूमिका यत्र स तथा तस्मिन्, अत एव रमणीये स्नान मण्डपे 'णाणामणिरयणभत्तिचित्तंसि, ण्हाणपीढंसि सुहणिसण्णे' नानाविधानां मणीनां

के अपने स्वामी की प्रदत्त आज्ञा को विनय पूर्वक स्वीकार किया (पडिसुणित्ता भरहस्स-अंतियाओ पडिणिक्खमंति) आज्ञा को स्वीकार करके फिर वे भरत महाराज के पास से वापिस चले आये (पडिणिक्खमित्ता विणीयं रायहाणिं जाव करेत्ता कारवेत्ताय तमाणत्तिंय पच्चप्पिणति) वापिस आकर उन्होने विनीताराजधानी को जिस प्रकार से सुसज्जित आदि करने के लिए भरत राजा ने उन्हो से कहा था उसी प्रकार से पूर्वोक्त विशेषण विशिष्ट करके और उस भरताज्ञा को पूर्ण सधजाने की खबर भरत महाराज के पहुँचादो (तए ण से भरहे राया जेणेव मज्जणघरे, तेणेव उवागच्छइ) अपनो आज्ञा पूर्ण रूप से सम्पादित हो गइ जान कर भरत महाराज स्नान शाला की ओर गये (उवागच्छित्ता मज्जणघरं अणुपविसइ) वहा आकर वे उस स्नान गृह के भीतर प्रविष्ठ हुए (अणुपविसित्ता समुत्ताजालाकुलाभिरामे विचित्तमणिरयणकुट्टिमतले रमणिज्जे ण्हाणमंडवंसि) प्रविष्ठ होकर वे मुक्ताजाल से व्याप्त गवाक्षों वाले तथा जिसका कुट्टिमतल अनेकमणिओ एवं रत्नों से खचित हो रहा है ऐसे स्नान मंडप में रखे हुए (ण्हाणपीढंसि णाणामणिभत्तिचित्तसि) स्नानपीठ पर जो कि अनेक

મિક પુરૂષો બહુજ પ્રમુદિત થયા તેઓએ પૂર્વોક્ત રૂપમા બન્ને હાથોની અંજલિ બનાવીને તેને મસ્તક પર જમણી તરફથી ડાબી તરફ ફેરવીને પોતાના સ્વામીએ આપેલી આજ્ઞા સવિનય સ્વીકારી (पडिसुणित्ता भरहस्स अंतियाओ पडिणिक्खमंति) આજ્ઞા સ્વીકારીને પછી તે ભરત મહારાજ પાસેથી પાછા આવ્યા (पडिणिक्खमित्ता विणीयं रायो हाणिं जाव करेत्ता कारवेत्ता य तमाणत्तिय पच्चप्पिणति) પાછા આવીને તેમણે ભરતરાજાએ જે રીતે આદેશ આપેલો તે મુજબ વિનીતા રાજધાનીને સારી રીતે સુસજ્જ કરીને અને કરાવીને તેમજ કામ સ પૂર્ણ થવાની ખબર ભરત મહારાજા પાસે પહોંચાડી (त पण से भरहे राया जेणेव मज्जणघरे, तेणेव उवागच्छइ) પોતાની આજ્ઞાનું સમ્પૂર્ણ રીતે પાલન થઈ ગયું છે, એ સૂચના સાંભળીને તે ભરત મહારાજ સ્નાનશાળા તરફ ગયા (उवागच्छित्ता मज्जणघर अणुपविसइ) ત્યા જઈને તેઓ તે સ્નાનગૃહમા પ્રવિષ્ટ થયા (अणुपविसित्ता समुत्ताजाला-कुलाभिरामे विचित्तमणिरयणकुट्टिमतले रमणिज्जे ण्हाणमडवंसि) પ્રવિષ્ટ થઈને તે મુક્તાજાલ

रत्नानां च भक्तयो यथौचित्येन रचनास्ताभिः चित्रे विचित्रे, स्नानपीठे स्नानयोग्यासने सुखेन निषण्णः उपविष्टः 'सुहोदएहिं,गंधोदएहिं, पुप्फोदएहिं, सुद्धोदएहिं य' शुभोदकैः तीर्थोदकैः यद्वा सुखोदकैः नात्युष्णैः नातिशीतैः, गन्धोदकैः तत्र चन्दनादिमिश्रितजलैः पुष्पोदकैः.कुसुमवासितैः शुद्धोदकैः—स्वच्छपवित्रजलैश्च 'मज्जिए' इत्यग्रेण सह सम्बन्धः तथा 'पुण्ण कल्लाणगपवरमज्जणविहीए मज्जिए तत्थ कोउयसएहिं, बहुविहेहिं ' पूर्ण-कल्याणकारिप्रवरमज्जनविधिना मज्जनविधिपूर्वकं मज्जितः स्नपितोऽन्तःपुरवृद्धाभिरिति बोध्यम् । कथम् इत्याह—(तत्थ) इत्यादि । (तत्थ कोउयसएहिं बहुविहेहिं) तत्र स्नानाव-सरे कौतुकानां—रक्षादिनां शतैः, यद्वा कौतुहलिकजनैः स्वसेवा सम्यक् प्रयोगार्थं दर्श्य-मानैः कौतुकशतैः आश्चर्यजनककथानकरूप कुतूहलैः, बहुविधैः,—अनेकप्रकारैः सह स्नपितः अथ स्नानानन्तरविधिमाह—(कल्लाणग) इत्यादि । (कल्लाणग पवर मज्जणा-वसाणे) कल्याणकप्रवरमज्जनावसाने—स्नानानन्तरम् (पम्हलसुकुमालगंधकासाइय लूहि-यंगे) पक्ष्मलसुकुमारगन्धकाषायिकीरूक्षिताङ्गः, तत्र पक्ष्मलया—पक्ष्मवत्या अत एव सुकुमा-रया सुकोमलया गन्धप्रधानया काषायिक्या काषायेण पीतरक्तवर्णोश्च रञ्जनीय वस्तुना-रक्ता काषायिकी तथा कषायरक्तया शाटिकयेत्यर्थः रूक्षितं रूक्षीकृतं प्रोञ्छितमि-

---

प्रकार की मणियो और रत्नों द्वारा कृत चित्रो से विचित्र है (सुहनिसण्णे) आनन्द पूर्वक विराज मान हो गये (सुहोदएहिं गंधोदएहिं पुप्फोदएहिं सुद्धोदएहिं अ पुण्णकल्लाणगपवरमज्जणवि-हीए मज्जिए)वहा पर उन्हे शुभोदकों से तीर्थोदकोंसे अथवा न अतिगरम और न अति ठंडा ऐसे पानी से गन्धोदकों से चन्दनादि मिश्रित जल से पुष्पोदकों से फूल सुवासितपानी से और शुद्धोदकों से स्वच्छ पवित्र जल से पूर्ण कल्याणकारी प्रवरमज्जन विधिपूर्वक अन्त पुर की वृद्धास्त्रियो ने स्नान कराया (तत्थ कोउयसएहिं बहुविहेहिं कल्लाणगपवरमज्जणावसाणे पम्हल सुकुमारगंधकासइअ लुहिअगे) वहां स्नान के अवसर मे कौतुहलिक जनोने अनेक प्रकार के कौतुक दिखाये जिन मे अपने द्वारा की गई सेवा के सम्यक् प्रयोग दिखाये गये थे जब कल्याणकारक सुन्दर—श्रेष्ट—स्नान क्रिया समाप्त हो चुकी तब उसके बाद उनका शरीर पक्ष्मल रुएँ वाली सुकुमार सुगंधित तौलिये से पोछा गया और फिर (सरस सुरहिगोसीस-

---

थी व्याप्त गवाक्षोवाळा तेमज अनेक मणिओ अने रत्नोथी खचित कुट्टिमतलवाळा मंडपमां मूकेला (ण्हाणपीढंसि णाणामणिभत्तिचित्तंसि) स्नान पीठ पर के जे अनेक प्रकारना मणिओ अने रत्नो द्वारा कृतचित्रोथी विचित्र छे (सुहनिसण्णे) आनंद पूर्वक विराजमान थई गया (सुहोदएहिं गंधोदएहिं पुप्फोदएहिं सुद्धोदएहिं अ पुण्णकल्लाणगपवरमज्जणविहिए मज्जिए) त्यां तेमणे शुभोदकथी—तीर्थोदकथी अथवा वधारे न उष्णु अने न वधारे अति शीत एवा शीतल पाणीथी गन्धोदकोथी चन्दनादि मिश्रित पाणीथी, पुष्पोदकोथी पुष्पसुवासित पाणीथी अने शुद्धोदकथी स्वच्छ पवित्र जलथी पूर्ण कल्याणकारी प्रवर मज्जनविधिपूर्वक अन्तः-पुरनी वृद्धास्त्रीओए स्नान कराव्युं (तत्थ कोउयसएहिं बहुविहेहिं कल्लाणगपवरमज्ज-णावसाणे पम्हलसुकुमारगंधकासाइअ लूहिअंगे) त्यां स्नान करवाना अवसरमां कौतुहलिक

त्यर्थः अङ्गं यस्य स तथा (सरससुरहिगोसीसचंदणाणुलित्तगत्ते) सरससुरभिगोशीर्षचन्दनानुलिप्तगात्रः, रसेन सहिताः सरसास्तैः सुरभिगोशीर्षचन्दनैरनुलिप्तं गात्रं यस्य स तथा, (अहयसुमहग्घदुस्सरयणसुसंवुडे) अहतं मलमूषिकादिभिरनुपद्रुतम् सुमहार्घं बहुमूल्यकं यद्दुष्यरत्नं प्रधानवस्त्रम् तत्सुसंवृतं सुष्ठुपरिहितं येन स तथा, अत्र च वस्त्रसूत्रं पूर्वं योजनीयं चन्दनसूत्र पश्चात्, नहि स्नानोत्थित एव चन्दनेन वपु र्विलिम्पतीति विधिक्रमः (सुइमाला वण्णगविलेवणे) शुचिमालावर्णकविलेपनः शुचि पवित्रं माला पुष्पमाला वर्णकविलेपनं मण्डनकारि कुङ्कुमादि विलेपनं एतद् द्रव्यं यस्य स तथा, पूर्व सूत्रे वपुः सौगन्ध्यार्थमेव विलेपनमुक्तम् अत्र तु वपुर्मण्डनायेति विशेषः (अविद्धमणिसुवण्णे) आविद्धानि परिहितानि मणिसुवर्णानि येन स तथा, अनेन रजताद्यलङ्कारनिषेधः सूचितः, मणिसुवर्णालङ्कारानेव विशेपत आह-(कप्पियहारद्धहारतिसरिय पालंबपलंबमाण कडिसुत्तसुकय सोहे) कल्पितहारार्द्ध हारत्रिसरिकप्रालम्बमान कटिसूत्रसुकृतशोभः, तत्र- कल्पितो यथास्थानं विन्यस्तो हारः-अष्टादश सरिकः, अर्द्धहारः-नवसरिकः त्रिसरिकश्च

चदणाणुलित्तगत्ते) उनके शरीर पर सरस सुरभि गोशीर्ष चन्दन का लेप किया गया(अहयसुमहग्घ दुस्सरयणसुसवुडे) फिर मल मूषिका आदि से अनुपद्रुत एवं वेशकीमती दूष्य रत्न-प्रधान-वस्त्र उसे पहिरायागया (सुइमाला वण्णगविलेवणे) अच्छी पवित्र मालाओं से और मण्डण कारी कुंकुम आदि विलेपनों से वह युक्त किया गया यहां वस्त्र सूत्र की योजना पहिले करना चाहिये और चन्दन सूत्र की पश्चात् -क्योंकि स्नान से उठाहुआ व्यक्ति उठने ही चन्दन से लेप करता है ऐसा विधिक्रम नहीं है ।

तथा पूर्वसूत्र में शरीर को सुगंधित करने के लिये ही विलेपन कहा गया है और यहां उसे माण्डित करने के लिये विलेपन कहा गया है (आविद्धमणिसुवण्णे) मणि और सुवर्ण के बने हुए आभूषण उसे पहिराये गये (कप्पिअहारद्धहारतिसरिअपालंबमाणकडिसुत्तसुकयसोहे) इनमें हार अट्ठारह लरका हार नौ लरका अर्द्धहार, और तिसरिक-हार ये सब यथास्थान

જનોએ અનેક પ્રકારના કૌતુકો બતાવ્યા. જેમાં પોતાના વડે કરવામા આવેલી સેવાઓના સમ્યક્ પ્રયોગો બતાવવામાં આવ્યા. જ્યારે કલ્યાણકારક સુન્દર શ્રેષ્ઠ-સ્નાનક્રિયા પૂરી થઈ ચૂકી ત્યારે તેમનો દેહ પક્ષ્મલ-રૂવાવાળા-સુકુમાર સુગંધિત ટુવાલથી લુછવામાં આવ્યો અને ત્યાર બાદ (सरससुरहिगोसीस चंदणाणुलित्तगत्ते) તેમના દેહ પર સરસ સુરભિ ગોશીર્ષ ચન્દનનો લેપ કરવામાં આવ્યો. (अहयसुमहग्घदुस्सरयणसुसंवुडे) ત્યાર બાદ મલ મૂષિકા વગેરેથી અનુપદ્રુત તેમજ બહુમૂલ્ય દૂષ્યરત્ન-પ્રધાન-વસ્ત્રો તેને પહેરાવ્યા, (सुइमालावण्णगविलेवणे) શ્રેષ્ઠ પવિત્ર માલાઓથી અને મંડનકારી કુંકુમ આદિ વિલેપનોથી તે યુક્ત કરવામાં આવ્યા અહીં વસ્ત્રસૂત્રની યોજના પહેલા કરવી જોઈએ અને ચંદન સૂત્રની તત્પશ્ચાત્ કેમકે સ્નાન પછી તરત જ વ્યક્તિ ચંદનનો લેપ કરે છે, એવો વિધિક્રમ નથી તેમજ પૂર્વસૂત્રમા શરીરને સુગંધિત કરવા માટે જ વિલેપન કહેવામા આવેલ છે અને અહીં તેને મંડિત કરવા માટે વિલેપન કહેવામા આવેલ છે. (आविद्धमणिसुवण्णे) મણિ અને

हारश्च येन स कल्पितहारार्द्धहारत्रिसरिकः,प्रलम्बमान' प्रालम्बो-झुम्बनक यस्य स प्रालम्बप्रलम्बमानः लम्बायमानझुम्बनकयुक्तः तथा (पालंबपलंबमाण)प्रालम्बप्रलम्बमान इत्यत्र पदव्यत्ययः आर्षत्वात् तथा-कटिसूत्रेण-कटया भरणेन सुष्ठुकृता शोभा यस्य स कटिसूत्रसुकृतशोभः, ततः पदत्रयस्य कर्मधारयः, अथवा कल्पितहारादिभिः सुकृता शोभा यस्य स तथा (पिणद्धगेविज्जग अंगुलिज्जगलंलियकयाभरणे) पिनद्धानि-बद्धानि ग्रैवेयकाणि कण्ठाभरणानि अङ्गुलीयकानि अङ्गुलीयाभरणानि येन स पिनद्धग्रैवेयकाङ्गुलीयकः, तथा ललिते सुकुमारे अङ्के मुर्द्धादौ ललितानि शोभावन्ति कचानां-केशानाम् आभरणानि-पुष्पादीनि यस्य स ललिताङ्क ललितकचाभरणः, ततः कर्मधारयः, अत्रोक्तद्वयविशेषणेन आभरणाङ्कारकेशालङ्कारौ उक्तौ। अथ सिंहावलोकन्यायेन पुनरपि आभरणालङ्कार वर्णयन्नाह -(णाणामणिकडगतुडिय थंभियभुए)नानामणिकटकत्रुटिकस्तम्भितभुजः नानामणीनां कटकत्रुटिकैः-हस्तबाह्वाभरणविशेषै र्बहुत्वात् स्तम्भिता विव स्तम्भितौ भुजौ यस्य स तथा (अहियसस्सिरीए) अधिकसश्रीकः, अत्यन्तशोभासहितः (कुंडलउज्जोइआणणे) कुण्डलोद्योतिताननः कुण्डलाभ्याम् उद्योतित-प्रकाशितमाननं मुखं यस्य स तथा (मउडदित्तसिरए) मुकुटदीप्तशिरस्कः मुकुटेन दीप्तं प्रकाशितं शिरो यस्य स तथा (हारोत्थय सुकयवच्छे) हारावस्तृतसुकृतवक्षस्कः हारेण अवस्तृतम् आच्छादितं

उसे पहिराये गये लटकताहुआ झुम्बनक उसे पहिरायागया कटिसूत्र उसे पहिराया गया इस से उसकी शोभा में चार चांद लग गये (पिनद्धगेविज्जग अंगुलिज्जग ललिअगय ललिअकयाभरणे णाणामणि कडगतुडिअथंभिअभूए) ग्रैवेयक-कण्ठाभरण-पहिराये गये, अंगुलियों में अङ्गुलीयक अंगुठियां पहिरायी गई तथा सुकुमार मस्तकादि के उपर शोभावाले केशों के आभारण रूपपुष्पादिक निहितकिये गये (णाणामणिकडग तुडिय थंभियभुए) नाना मणियों के बने हुए कटक और त्रुटित उसकी भुजाओं में पहिराये गये (अहिय-सस्सिरीए) इस तरह की सजाबट से उनकी शोभा और अधिक हो गई (कुण्डल उज्जोइ-आणणे) उसका मुखमण्डल कुण्डलों की मनोहर कान्ति से प्रकाशित होगया (मउड-दित्तसिरीए) मुकुट की झल झलाती दीप्ति से उनका मस्तक चमकने लगा हारोत्थयसु-

---

સુવર્ણ નિર્મિત આભૂષણો તેને પહેરાવ્યા (कप्पिअहारद्धहारतिसरिअपालबमाणकडि-सुत्तसुकय सोहे) આભૂષણોમાં હાર-અઢાર સેરનો હાર નવ સેરનો અર્દ્ધહાર અને ત્રિસરિક હાર એ બધા તેને યથા સ્થાન પહેરાવવામાં આવ્યા તેથી તેની શોભા ચાર ગણી વધી ગઈ (पिनद्धगेविज्जगअगुलिज्जगललिअगय ललिअकयाभरणे णाणामणिकडगतुडिअथभि-अभूए) ગ્રૈવેયક-કંઠાભરણો પહેરાવવામાં આવ્યા, આંગળીઓમાં અંગુલીયક મુદ્રિકાઓ પહેરાવી તેમજ સુકુમાર મસ્તકાદિ ઉપર શોભા સંપન્નવાળોના આભરણ રૂપ પુષ્પાદિકો ધારણ કરાવ્યા (णाणामणि कडग तुडियथभियभुए) અનેક મણિઓથી નિર્મિત કટક અને ત્રુટિત તેની ભુજાઓમાં પહેરાવ્યા (अहियसस्सिरीए) આ પ્રમાણે સજાવટથી તેની શોભા ઘણી વધી ગઈ (कुण्डलउज्जोईआणणे) તેનું મુખમંડળ કુંડળોની મનોહર કાંતિથી પ્રકાશિત થય

तेनैव हेतुना दर्शकजनानां सुकृतम् आनन्दप्रदं वक्षो यस्य स तथा। (पालंबपलंब माणसुकयपडउत्तरिज्जे) प्रलम्बप्रलम्बमानसुकृतपटोत्तरीय प्रलम्बेन दीर्घेण प्रलम्बमानेन–दोलायमानेन सुकृतेन सुष्ठु निर्मितेन पटेन–वस्त्रेण उत्तरीयम् उत्तरासङ्गो यस्य स तथा (मुद्दियापिंगलगुलीए) मुद्रिकापिङ्गलाङ्गुलिकः मुद्रिकाभिः अङ्गुलीयकैः पिङ्गलाः पिङ्गलवर्णा अङ्गुल्यो यस्य स तथा णाणामणि कणगविमल महरिह णिउणोयविय मिसि मिसिंतविरइय सुसिलिट्ठविसिट्ठलट्ठमठियपसत्थआविद्धवीरवलए) नानामणि कनकविमलमहार्धं निपुण परिकर्मित दीप्यमान विरचित सुश्लिष्टविशिष्ट लष्टसंस्थित प्रशस्ताविद्ध वीरवलयः। तत्र नानामणि जटितसुवर्णम् अतएव विमलं स्वच्छं महार्घं बहुमुल्यकं निपुणेन शिल्पिना (ओयविय) ति, परिकर्मितम् (मिसि मिसित) त्ति, दीप्यमानं विरचितं–निर्मितं सुश्लिष्टं सुसन्धिविशिष्टम् लष्टं मनोहरं संस्थितं संस्थानं यस्य तत् तथा, पश्चात्पूर्वपदैः कर्मधारयः, एवं विधं प्रशस्तम् आविद्धम् परिहित वीरवलयं येन स तथा तदन्योऽपि यः कश्चित् वीरव्रतधारी भवेत् तदा स मां विजित्य मोचयत्येतद्वलयमिति स्पर्द्धया यत् परिधीयते तद्वीरवलयमित्युच्यते (किं बहुणा) किं

कयवच्छे हार से आच्छादित हुआ उनका वक्षःस्थल दर्शकजनों को आनन्दप्रद बनगया (पालंब पलंबमाणसुकयपडउत्तरिज्जे) झूलते हुए लम्बे सुकृत पट से उसका उत्तरासङ्गकिया गया अर्थात् बहुत ही सुन्दर लम्बे लटकते हुए वस्त्रका दुपटा उनके कधे पर सजायागया था जो कि हवा के मन्द २ झोके से हिल रहा था (मुद्दियापिंगलगुलीए) जो मुद्रिकाएं –अंगूठियां उसकी अंगुलियों में पहिराई गई थी उनसे उसको वे सब अंगुलियां पिङ्गलवर्णवाली प्रतीत होने लगी णाणामणि कणगविमलमहरिहणिउणोअविअमिसिमिसत विरइ अ सुसिलिट्ठ विसिट्ठ लट्ठ सठिअ पसत्थ आविद्धवीरवलए) अनेक मणियों से खचित सुवर्ण का वीरवलय जो किस्वच्छ और वेश कीमती था, निपुण शिल्पी द्वारा जिसका निर्माण हुआ था, सन्धि जिसकी बड़ी सुन्दर थी, देखने में जो बड़ा सुहावना था, उसने अपने हाथ में पहिरा हुआ था जो कोई वीरव्रत धारी योद्धा मुझे परास्त करके मेरे इस वीर वलय को मुझ से छुडा लेगा वही इस

ગયું (मउडदित्तसिरीए) મુકુટની ઝળહળતી દીપ્તિથી તેમનુ મસ્તક ચમકવા લાગ્યુ (हारो त्थय सुकयवच्छे) હારથી આચ્છાદિત થયેલુ તેનું વક્ષસ્થળ દર્શકો માટે આનંદ પ્રદ બની ગયુ (पालंब प णसुकयपडउत्तरिज्जे) ઝુલતા લાંબા સુકૃત પટથી તેનો ઉત્તરાસંગ બનાવીને પહેરાવવામાં આવ્યો એટલે કે બહુજ સુંદર લાંબા લટકતા વસ્ત્રોનો દુપટ્ટો તેના ખભા પર મૂકવામા આવ્યો તે દુપટ્ટો પવનના મંદ મંદ ઝોકાઓથી હાલી રહ્યો હતો (मुद्दियापिंगलगुलीए) જે મુદ્રિકાઓ અંગુઠીઓ તેની આંગળીઓમા પહેરાવામા આવી હતી તથી તેની બધી આંગળીઓ પીતવર્ણવાળી દેખાતી હતી (णाणामणिकणग विमलमहरिहणिउणोअविअमिसिमिसिंत विरइअसुसिलिट्ठ विसिट्ठ लट्ठ संठिअ पसत्थ आविद्धवीरवलए) અનેક મણિઓ વડે ખચિત સુવર્ણનું સ્વચ્છ અને બહુમૂલ્ય કે જેનું નિર્માણ ઉત્તમ શિલ્પીઓએ કર્યું હતું, જેની સંધિ અત્યંત સુંદર —

बहुना वर्णितेन (कप्परुक्खए चेव अलंकियविभूसिए) कल्पवृक्ष इव अलङ्कृतो विभूषितश्च, तत्र कल्पवृक्ष पत्रादिभिरलङ्कृतः फल पुष्पादिभिश्व विभूषितः राजा तु मुकुटादिभिरलङ्कृतः वस्त्राभरणादिभिश्च भूषित इति (णरिंदे) नरेन्द्रः (सकोरंट जाव चउचामर वालवीइअंगे) सकोरण्ट यावत् चतुश्चामर वालवीजिताङ्गः अत्र यावत्करणात् (सकोरंटमल्लदामेण छत्तेणं धरिज्जमाणेणं) इति ग्राह्यम्. सकोरण्टानि-कोरण्टाभिधान कुसुमस्तबकवन्ति, कोरण्टपुष्पाणि हि पीतवर्णानि मान्यान्ते शोभार्थं दीयन्ते, मालायै हितानि माल्यानि-पुष्पाणि तेषां दामानि माला यत्र तत्तथा, एवं विधेन छत्रेण ध्रियमाणेन, विराजमान इति चतुर्णाम् अग्रतः पृष्ठतः पार्श्वयोश्च वीज्यमानत्वात् चतुः सङ्ख्यकानां चामराणां वालैर्वीजितम् स्पर्शितमङ्ग यस्य स तथा शिरसि ध्रियमाणेन कोरण्ट सपीतकुसुमस्तवकयुक्तपुष्पमालासुसज्जितछत्रेण विराजमानः चतुसंख्याक चामर वालवीजितशरीरश्चेत्यर्थः (मंगल जय जय सद्दकयालोए) मङ्गल जय जय शब्दकृतालोकः मङ्गलभूतो जयजयशब्दो जनैः कृतः आलोके दर्शने

संसार में विशिष्ठ वीर माना जायगा इस प्रकार की स्पर्धा से जो वलय धारण किया जाता है वही वीरवलय कहा गया है। (किंवहुणा) और अधिक क्या कहा जावे (कप्परुक्खएचेव अलंकिअविभूसिएणरिंदे सकोरंटजाव चउचामर वालवीइअंगे) इस तरह वह नरेन्द्र मुकुट आदि कों द्वारा अलंकृत हुआ और वस्त्राभरणादिकों द्वारा भूषित हुआ वस्त्रादिकों द्वारा अलंकृत हुए और फल पुष्पादि कों द्वारा विभूषित हुए कल्पवृक्ष के जैसा प्रतीत होने लगा उस समय उसके मस्तक ऊपर यावत्पद द्वारा गृहीतपदों के अनुसार कोरंट पुष्पों स्तवकों की माला से युक्त छत्र धारियों ने ताने हुए थे। चामर ढोरनेवाले उसके पीछे पीछे ओर सन्मुख खडे होकर एवं दाईं बाईं ओर खड़े होकर चामर ढोर रहे थे। इसलिये वालों से उसका शरीर स्पर्शित हो रहा था (मंगल जय जय सद्दकयालोए) उसके दिखते ही लोग जय हो जय हो इस प्रकार के

જોવામા જે અત્યત સુંદર લાગતુ હતુ, તેણે પોતના હાથમા પહેર્યું હતું વીરવ્રતધારી યોદ્ધો અને પરાજિત કરીને મારા આ વીરવલયને મારી પાસેથી છૂટવી લેશે, તેજ યોદ્ધા આ સંસારમાં વિશિષ્ટ વીર તરીકે પ્રસિદ્ધ થશે આ જાતની સ્પર્ધાથી જે વલય ધારણ કરવામાં આવે છે. તેને જ વીરવલય કહેવામા આવે છે (किं बहुणा) અને વધારે શું કહીએ. (कप्परुक्खए चेव अलंकिअविभूसियणरिंदे सकोरंट जाव चउचामर वालवीइअंगे) આ પ્રમાણે તે નરેન્દ્ર મુગુટ વગેરેથી અલંકૃત થયો અને વસ્ત્રાભરણાદિકોથી ભૂષિત થયો તે વસ્ત્રાદિકોથી અલંકૃત અને ફળપુષ્પાદિકોથી વિભૂષિત થયેલ કલ્પવૃક્ષની જેમ શોભવા લાગ્યો તે સમયે તેના મસ્તક ઉપર યાવત પદ દ્વારા ગૃહીત પદો મુજબ કોરંટ પુષ્પોના સ્તબકોની માળાથી યુક્ત છત્રો છત્રધારીઓએ તાણેલા હતા. ચામર ઢોળનારાઓ તેની પાછળ અને સન્મુખ ઊભા થઈને તેમજ ડાબી અને જમણી બાજુ ઊભા થઈને ચામર ઢોળતા હતા. એથી ચામરોના વાળોથી તેનો દેહ સ્પર્શિત થઈ રહ્યો હતો. (मगलजय जयसद्दकयालोए) તેને જોતા જ લોકો 'જય થાઓ, જય થાઓ'

सम्मुखे सति यस्य स तथा (अणेगगणणायग दंडणायग जाव दूय सधिवाल सद्धि संपरिवुडे) अनेक गणनायकदण्डनायक यावत् दूत सन्धिपाल सार्द्ध संपरिवृत्तः, अनेके गणनायकाः—मल्लादिगणमुख्याः, दण्डनायकाः-तन्त्रपालाः (कोट्ठ-पाल) यावत् (ईसर तलवर माडंवियकोडुंवियमंतिमहामति गणग दोवारिय अमच्च चेडपीढमद्दणगरणिगम सेट्ठि सेणावइ सत्थावाह) इति ग्राह्यम्, तत्र ईश्वराः—युवराजाः अणिमाद्यैश्वर्ययुक्ता वा, तलवराः-परितुष्टनृपदत्तपट्टबन्धविभूषिता राजसदृशाः, माड-म्बिकाः—छिन्नमडम्बाधिपाः, कौटुम्बिकाः—कुटुम्बमुख्याः, मन्त्रिणः महामन्त्रिणः, गणकाः—गणितज्ञा भाण्डागारिका वा, दौवारिकाः—प्रतीहाराः, अमात्याः-राज्यकार्या-धिष्ठायका, चेटाः पादमूलिका दासा वा, पीठमर्दाः—आस्थाने आसन्नासन्न सेवकाः समवयस्का इत्यर्थः, नगरम् तात्स्थ्यात्तद् व्यपदेशेन नगरनिवासिप्रभृतय, निगमाः वणिजः श्रेष्ठिनः—श्रीदेवताध्यासित सौवर्णपट्टभूषितोत्तमाङ्गाः, अथवा नगराणां निगमा-नांच वणिग्वासानां श्रेष्ठिनो महत्तराः, सेनापतयः—चतुरङ्गसैन्यनायकाः, सार्थवाहाः—

माङ्गलिक शब्दों का उच्चारण करने लगने. (अणेग गणणायगदंड णयग जाव दूअसधि-वाल सद्धिं सपरिवुडे) अनेक गणनायकों से अनेकदण्ड नायको से, यावत्—"इसर तलवर माड-वियकोडुंविय मति महामनो गणदोवारिय अमच्च चेढ पीढमद्दणगरनिगमसेट्ठि सेनावइ सत्थ-वाह" अनेक ईश्वरों से,—युवराजो से, अथवा अणिमादिरूप ऐश्वर्य से युक्तधनी पुरुषों से अनेक तलवरो से—परितुष्ट हुए नृप के द्वारा प्रदत्त पट्टबन्ध से विभूषित हुए राजा जैसे पुरुषों से, अनेक माडम्बिकों से—छिन्न मडम्बाधिपतियो' से, अनेक कुटुम्ब के मुखियों से, अनेक मंत्रियों से अनेक महामंत्रियो से, अनेक गनकों से गणितज्ञों से, अथवा भण्डारियों अनेक द्वारपालो से अनेक अमात्यों से, राजकार्य के अधिष्ठायकों अनेक चेटों से नोकर चाकरों से अनेक पीठ-मर्दों से-समवयस्क अङ्गरक्षकों से, अनेक नगरनिवासियों से, अनेक निगमों से वणिग्जनों से अनेक श्रेष्ठियो से,—श्री देवता से युक्त पट्टबन्ध जिनके मस्तक पर सुशोभित है ऐसे नगर

આ પ્રમાણે માંગલિક શબ્દોના ઉચ્ચારણો કરવા લાગ્યા (अणेगगणणायगदंडणायग जाव दूअसंधिवालसद्धि संपरिवुडे) અનેક ગણનાયકોથી, અનેક દંડ નાયકોથી યાવત્ (इसर तलवर माडुंबिय कोडुंबियमति महामति गणदोवारिय अमच्च चेढपीढमद्दणगरणिगमसेट्ठि सेणावइ सत्थवाह) અનેક ઈશ્વરોથી, યુવરાજોથી અથવા અણિમાદિ રૂપ ઐશ્વર્યોથી યુક્ત ધની પુરુષોથી, અનેક તલવરોથી પરિતુષ્ટ થયેલા નૃપ વડે પ્રદત્ત પટ્ટબન્ધથી વિભૂષિત થયેલા રાજા જેવા પુરુષોથી, અનેક માડંબિકોથી—છિન્ન મંડપાધિપતિઓથી, અનેક કુટુંબના મુખિયાઓથી, અનેક મંત્રિયોથી અનેક મહામંત્રીઓથી, અનેક ગણકોથી, ગણિતજ્ઞોથી અથવા ભંડારીઓથી, અનેક દ્વારપાલોથી, અનેક અમાત્યોથી રાજકાર્યના અધિષ્ઠાયકોથી, અનેક ચેટોથી નોકરોથી અનેક પીઠમર્દોથી સમવયસ્ક અંગરક્ષકોથી અનેક નગરનિવાસી-ઓથી, અનેક નિગમોથી વણિગ્જનોથી, અનેક શ્રેષ્ઠિઓથી શ્રીદેવતાથી યુક્ત પટ્ટબંધો જેમના મસ્તક પર સુશોભિત છે એવા નગર શ્રેષ્ઠીઓથી અનેક સેનાપતિઓથી ચતુરંગ

सार्थनायकाः, दूताः-देशान्तरवासि राजादेशनिवेदकाः, सन्धिपालाः-राज्यसन्धिरक्षकाः एतेषां द्वन्द्वः तैः सार्द्धं सम्परिवृत्तः समन्तात् परिकरितः नृपतिः मज्जनगृहात् परिनिष्क्रामतीति सम्बन्धः किं भूतः (धवलमहामेह णिग्गए इव जाव ससिव्व पियदसणे) धवलमहामेघ निर्गत इव यावत् शशिरिवप्रियदर्शनः तत्र धवलमहामेघः-स्वच्छशरन्मेघः तस्मान्निर्गतः शशीव चन्द्र इव प्रियदर्शनः, अत्र यावत्पदात् (गहगणदिप्पन्तरिक्खतारागणाणं मज्झे) ग्रहगणदीप्यमान ऋक्षतारागणानां मध्ये तथा च यथा चन्द्रः शरदभ्रपटलनिर्गत इव ग्रहगणानां दीप्यमानऋक्षाणां शोभमान नक्षत्राणां, तारागणानां च मध्ये वर्त्तमान इव प्रियदर्शनो भवति तथा भरतोऽपि सुधा धवलीकृत मज्जनगृहान्निर्गतो ऽनेकगणनायकादि परिवार मध्ये वर्त्तमानो प्रियदर्शनोऽभवेदितिभावः, पुनः कीदृशो नृपतिः प्रतिनिष्क्रामतीत्याह- (धूवपुप्फ गंधमल्लहत्थगए) धूप पुष्पगन्धमाल्यहस्तगतः, तत्र धूपपुष्पगन्धमाल्यानि सुगन्धद्रव्योपकरणानि हस्तगतानि यस्य स तथा तत्र धूपो दशाङ्गादिः, पुष्पाणि प्रफुल्ल कुसुमानि गन्धाः

सेठों से, अनेक सेनापतियों से चतुरङ्गसैन्य के नायकों से, अनेक सार्थवाहों से सार्थ के नायक अनेक दूतों से-देशान्तर वासी राजादेशनिवेदकों से, एवं अनेक सन्धिपालों से- राज्यसन्धि रक्षकों से, घिराहुआ वह नृपति मज्जनगृह से बाहर निकला (धवलमहामेह णिग्गए इव जाव ससिव्व पियदसणे) उस समय वह देखने में ऐसा प्रिय प्रतीत होता था कि जैसा धवल महामेघ से निर्गत चन्द्र देखने मे प्रिय प्रतीत होता है. यहा यावत्पद से "गहगणदिप्पत रिक्खताराणणं मज्झे" इस पाठ का ग्रहण हुआ है. इसका भाव ऐसा है कि जिसप्रकार शरदभ्रपटल के भीतर से निकलता हुआ चन्द्रमण्डल देदिप्यमान नक्षत्रों एव तारागणो के मध्य में वर्तमान होता हुआ प्रियदर्शनवाला होता है उसी तरह भरत राजा भी सुधाधवलीकृत मज्जनगृह से निकलने पर अनेक गणनायकादि परिवार जनों के बीच में वर्त्तमान हुए प्रियदर्शनवाले हुए (धूवपुप्फगन्धमल्लहत्थगए. मज्जणघराओ पाडिणिक्खमइ) मज्जनगृह से बाहर निकलते समय उसके हाथ में धूप दशाङ्गादि धूप, प्रफुल्लित कुसुम गन्ध द्रव्य और माल्य-

સૈન્યના નાયકોથી, અનેક સાર્થવાહોથી સાર્થના નાયકોથી, અનેક દૂતોથી દેશાન્તરવાસી રાજાદેશ નિવેદકોથી તેમજ અનેક સંધિપાલોથી રાજ્યસંધિરક્ષકોથી વીંટળાયેલો તે નૃપતિ મજ્જન ગૃહ (સ્નાનગૃહ)થી બહાર આવ્યો. (धवल महामेहणिग्गए इव जाव ससिव्व पियदसणे) તે સમયે તે જોવામા એવો પ્રિય લાગતો હતો કે જેવો ધવલ મહામેઘથી નિર્ગત ચન્દ્ર જોવામા પ્રિય લાગે છે અહીં યાવત્ પદથી (गहगणदिप्पतरिक्खताराणाण मज्झे) આ પાઠ ગ્રહણ થયો છે આનો ભાવ આ પ્રમાણે છે કે જેમ શરદભ્રપટલમાથી નિસ્સૃત ચન્દ્રમંડળ દેદીપ્યમાન નક્ષત્રો તેમજ તારાગણોની વચ્ચે સુશોભિત પ્રિયદર્શનીય હોય છે, તેમજ ભરત રાજા પણ સુધા ધવલીકૃત મજ્જન ગૃહમાથી બહાર નીકળીને અનેક ગણનાયકાદિ પરિવારના લોકોની વચ્ચે સુશોભિત થતો પ્રિયદર્શી થયો. (धूव पुप्फ गन्धमल्लहत्थगए मज्जणघराओ पडिणिक्खमई) મજ્જન ગૃહમાથી નીકળતી વખતે તેના હાથોમા ધૂપ દશાંગાદિ ધૂપ પ્રફુલ્લિત કુસુમ, ગન્ધ દ્રવ્ય અને માલ્ય ગ્રથિત પુષ્પો એ બધા સુગંધિત પદાર્થો હતા

गन्धद्रव्याणि माल्यानि ग्रथितपुष्पाणि एतानि हस्ते गतानि-प्राप्तानि यस्य स तथा (मज्जणघराओ पडिणिक्खमइ) मज्जनगृहात्प्रतिनिष्क्रामति (पडिणिक्खमित्ता) प्रतिनिष्क्रम्य (जेणेव आउहघरसाला जेणेव चक्करयणे तेणामेव पहारेत्थ गमणाए) यत्रैव आयुधगृहशाला यत्रैव च चक्ररत्नं तत्रैव प्रधारितवान् गमनाय-गन्तुं कामः प्रावर्तत इत्यर्थः ॥ सू० ३ ॥

अथ भरतगमनानन्तरं यथा तदनुचराश्चक्रुस्तथाऽऽह 'तए णं'' इत्यादि ।

मूलम्-तए णं तस्स भरहस्स रण्णो बहवे ईसरपभिइओ अप्पेगइया पउमहत्थगया अप्पेगइया उप्पलहत्थगया जाव अप्पेगइया सय सहस्सपत्तहत्थगया भरहं रायाणं पिट्ठओ २ अणुगच्छंति । तए णं तस्स भरहस्स रण्णो बहूइओ-'खुज्जाचिलाइवामणिवडभीओ बब्बरी वउसियाओ । जोणियपल्हवियाओ इसिणिय थारुकिणियाओ ॥१॥ लासिय लउसिय दमिलीसिंहलितह आरबी पुलिंदीय । पक्कणि बहली मुरंडी सबरीओ पारसीओय ॥ २ ॥ अप्पेगइया वंदणकलसहत्थगयाओ चंगेरी पुप्फ पडलहत्थगयाओ भिंगार आदंसथालपातिसुपइट्ठगवायकरग करंड-पुप्फचंगेरीमल्लवण्ण चुण्णगंधहत्थगयाओ वत्थ आभरण लोमहत्थय चंगेरीपुप्फपडलहत्थगयाओ जाव लोमहत्थगयाओ अप्पेगइयाओ सीहासणहत्थगयाओ छत्त चामरहत्थगयाओ तिल्लसमुग्गयहत्थगयाओ—

तेल्ले कोट्ठसमुग्गे पत्तेचोए अंतगरमेला य ।
हरियाले हिंगुलए मणोसिला सासव समुग्गे ॥ १ ॥

अप्पेगइयाओ तालियंटहत्थगयाओ अप्पेगइयाओ धूवकडुच्छुय हत्थगयाओ भरहं रायाणं पिट्ठओ२ अणुगच्छति तए णं से भरहे राया सव्विड्ढीए सव्वबलेणं सव्वसमुदएणं सव्वायरेणं सव्वविभूसाए सव्व-

---

ग्रथित पुष्प ये सब सुगन्धित सामग्री थी। (पडिनिक्खमित्ता) मज्जनगृह से निकलकर वे (जेणेव आउहघरसाला) जहां उनकी आयुधशाला थी (जेणेव चक्करयणे) और उसमें भी जहां पर चक्ररत्न था (तेण मेव पहारेत्थ गमणाए) उसी ओर वे चलने लगे ।३।

(पडिणिक्खमित्ता) मज्जनगृहमाथी नीकळीने ते (जेणेव आउहघरसाला) ज्यां तेमनी आयुधशाळा हती, (जेणेव चक्करयणे) अने तेमां पण ज्यां चक्ररत्न हतु (तेणामेव पहारेत्थ गमणाए) ते तरफ तेओ चालवा लाग्या ॥ ३ ॥

विभूईए सव्ववत्थपुप्फमल्लालंकारविभूसाए सव्वतुडिय सद्दसण्णिणाएणं महया इड्ढीए जाव महया वरतुडि अजमगसमगपवाइएणं संख पणवपडह भेरि-झल्लरिखरमुहिमुरजमुइंगदुंदुहि निग्घोसणाइएणं जेणेव आउहघरसाला तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता आलोए चक्करयणस्स पणामं करेइ करेत्ता जेणेव चक्करयणे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता लोमहत्थयं परामुसइ परामुसित्ता चक्करयणं पमज्जइ पमज्जित्ता दिव्वाए उदगधाराए अब्भुक्खेइ अब्भुक्खित्ता सरसेणं गोसीसचंदणेणं अणुलिंपइ अणुलिं-पित्ता अग्गेहिं वरेहिं गंधेहिं मल्लेहि य अच्चिणइ पुप्फारुहणं मल्ल-गंधवण्ण चुण्णवत्थारुहणं आभरणारुहणं करेइ करित्ता अच्छेहिं सण्हेहिं सेएहिं रयणामएहिं अच्छरसातंडुलेहिं चक्करयणस्स पुरओ अट्ठट्ठमंगलए आलिहइ तं जहा–सोत्थियसिरिवच्छ णंदियावत्त वद्धमाणग भद्दासण मच्छकलसदप्पण अट्ठमंगलए आलिहित्ता काऊणं करेइ उवयारंति किंते? पाडलमल्लियचंपगअसोगपुण्णागचूय मंजरिणवमालियवकुलतिलगकणवी र न्द कोज्जय कोरंटय पत्तदमणयवरसुरहि सुगंधगंधियस्स कयग्गहगहि-यकरयलपब्भट्ठविप्पमुक्कस्स दसद्धवण्णस्स कुसुमणिगरस्स तत्थ चित्तं जाणुस्सेहप्पमाणमित्तं ओहिनिगरं करेत्ता चंदप्पभवइरवेरुलिय विमलदंडं कंचणमणिरयणभत्तिचित्तं कालागुरुपवरकुंदुरुक्कतुरुक्कधूव; गंधुत्तमाणु-विद्धं च धूववट्टिं विणिम्मुअंतं वेरुलियमयं कडुच्छुयं पग्गहेत्तु; पयते धूव दहइ, दहेत्ता सत्तट्ठपयाइं पच्चोसक्कइ, पच्चोसक्कित्ता वामं जाणुं अंचेइ जाव पणामं करेइ, करित्ता आउहघरसालाओ पडिणिक्खमइ पडि णिक्खमित्ता जेणेव बाहिरिआ उवट्ठाणसाला जेणेव सीहासणे तेणेव उवा गच्छइ उवागच्छित्ता सीहासणवरगए पुरत्थाभिमुहे सण्णिसीअइ सण्णि सीएत्ताअट्ठारससेणिपसेणीओ सद्दावेइ सद्दावेत्ता एवं वयासी खिप्पामेव; भो देवाणुप्पिया! उस्सुक्कं उक्करं उक्किट्ठं अदिज्जं अमिज्जं अभडप्प-वेसं अदंडकोदंडिमं अधरिमं गणिआवरणाउइज्ज कलियं अणेगतालाय;

राणुचरियं अणद्धु अमुइंगं अमिलायदामं पमुइ य पक्कीलियसपुरजण-जाणवयं विजयवेजइयं चक्करयणस्स अट्ठाहियं महामहिमं करेहि करित्ता ममेअ माणत्तिय खिप्पामेव पच्चप्पिणह तए णं ताओ अट्ठारस सेणिप्प सेणीओ भरहेणं रन्ना एवं वुत्ताओ समाणीओ हट्ठाओ जाव विणएणं पडिसुणंति पडिसुणित्ता भरहस्स रण्णो अंतिआओ पडिणिक्खमेंति पडिणिक्खमित्ता उस्सुक्कं उक्करं जाव करेंति य कारवेंति य करेत्ता कारवेत्ता जेणेव भरहे राया तेणेव उवागच्छति उवागच्छित्ता जाव तमाणत्तियं पच्चप्पिणंति ॥ सू० ४ ॥

छाया— ततः खलु तस्य भरतस्य राज्ञो बहव ईश्वर प्रभृतयः अप्येके पद्महस्तगताः अप्येके उत्पलहस्तगताः, यावत् अप्येके शतसहस्र पत्रहस्तगता, भरत राजानं पृष्ठतः पृष्ठतोऽनुगच्छन्ति । ततः खलु तस्य भरतस्य राज्ञो बह्व्यः– कुब्जाः चिलात्यो वामनिका वडभिका बर्बर्यो बकुशिका जोनिक्य । पल्हविका॰ ईसिनिकाः थारूकिनिकाः ॥१॥ लासिक्यो लकुशक्योद्रविडयः सिंहल्य आरब्य पुलिन्द्र्यः । पक्कण्यो बहल्यो मुरूण्डय शबर्यः पारसीकाः ॥२॥ अप्येकिकाः चन्दनकलशहस्तगता चगेरीपुष्पपटलहस्तगता भृङ्गारादर्शस्थालपात्रो सुप्रतिष्ठक घातकरकरत्नकरण्डपुष्पचंगेरीमाल्य वर्णचूर्णगन्धहस्तगताः यावत् लोमहस्तगताः अप्येकिका सिंहासनहस्तगता॰, छत्रचामरहस्तगता, तैलसमुद्गक हस्तगता॰,

तैलं कोष्ठसमुद्गकं पत्र चोयं च तगरम् एला च
हरिताल हिङ्गुलक मनः शिला सर्षपसमुद्गम् ॥ १ ॥

अप्येकिकास्तालवृन्त हस्तगता, अप्येकिका धूपकडुच्छुकहस्तगता भरत राजानं पृष्ठतः पृष्ठतोऽनुगच्छन्ति, ततः खलु स भरतो राजा सर्वर्द्धया सर्वद्युत्या सर्वबलेन सर्वसमुदयेन सर्वादरेण सर्वविभूषया सर्वविभूत्या, सर्ववस्त्रपुष्पमाल्यालङ्कारविभूषया सर्वत्रुटितशब्दसन्निनादेन महत्या ऋद्धया यावद् महता वरत्रुटितयमकसमक प्रवादितेन शङ्खपणवपटह भेरी झल्लरी खरमुखीमुरजमृदङ्गदुन्दुभिनिर्घोषनादितेन यत्रैव आयुधगृहशाला तत्रैवोपागच्छति उपागत्य आलोके चक्ररत्नस्य प्रणाम करोति, कृत्वा यत्रैव चक्ररत्न तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य लोमहस्तक परामृशति परामृश्य चक्ररत्नं प्रमार्जयति प्रमार्ज्य दिव्यया उदकधारया अभ्युक्षति, अभ्युक्ष्य सरसेन गोशीर्षचन्दनेनानुलिम्पति, अनुलिप्य अग्रै वरै र्गन्धै र्माल्यैश्चार्चयति पुष्पारोपण माल्यगन्धवर्णचूर्णवस्त्रारोपणमाभरणारोपणं करोति कृत्वा अच्छै श्लक्ष्णै श्वेतैः रजतमये अच्छरसतण्डुलैः चक्ररत्नस्य पुरतोऽष्टाष्टमङ्गलकानि आलिखति तद्यथा–स्वस्तिक श्रीवत्सनन्द्यावर्त्तवर्द्धमानक भद्रासनमत्स्यकलशदर्प्पणाष्टकमङ्गलकानि आलिख्य कृत्वा करोति उपचारमिति कोऽसौ (उपचार) ?

पाटलमल्लिकचम्पकाशोकपुन्नागआम्रमञ्जरी नवमालिक वकुलतिलककणवीरकुन्द-कुब्जक कोरण्टक पत्रदमनकवरसुरभिसुगन्धगन्धितस्य करग्रहगृहीतकरतलप्रभ्रष्टविप्रमुक्तस्य दशार्द्धवर्णस्य कुसुमनिकरस्य तत्र चित्र जानूत्सेधप्रमाणमात्रम् अवधिनिकर कृत्वा चन्द्रप्रभवज्रवैडूर्यविमलदण्डम् काञ्चनमणिरत्नभक्तिचित्रम्, कृष्णागुरुप्रवरकुन्दुरुष्कतुरुष्क धूपगन्धोत्तमानुविद्धं विनिर्मुञ्चन्तम्, वैडूर्यमयं कडुच्छुक प्रगृह्य 'प्रयत.' धूप दहति, दग्ध्वा सप्ताष्ट पदानि प्रत्यपसर्पति, प्रत्यपसर्प्य वामं जानुम् अञ्चति, यावत् प्रणामं करोति, कृत्वा आयुधगृहशालतः प्रतिनिष्क्रामति प्रतिनिष्क्रम्य यत्रैव वाहिरिका उपस्थानशाला यत्रैव सिंहासनं तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य सिंहासनवरगत पौरस्त्याभिमुख सन्निषीदति, संनिषद्य अष्टादशश्रेणिप्रश्रेणीः शब्दयति, शब्दयित्वा एवमवादीत् क्षिप्रमेव भो देवानुप्रिया ! उच्छुल्काम् उत्कराम् उत्कृष्टाम् अदेयाम् अमेयाम् अभटप्रवेशिकाम् अदण्डकुदण्डिमाम् अधरिमाम् गणिकावर नाटकीयकलिताम् अनेकतालाचरानुचरिताम् अनुद्धूतमृदङ्गाम् अम्लानमाल्यदाम्नीम् प्रमुदितप्रक्रीडितसपुरजनजानपदाम्, विजयवैजयिकीम्, चक्ररत्नस्य अष्टाह्निकां महामहिमां, कुरुत, कृत्वा मम एतामाज्ञप्तिकां क्षिप्रमेव प्रत्यर्पयत। तत खलु ता अष्टादश श्रेणिप्रश्रेण्य भरतेन राज्ञा एवमुक्ता सत्य हृष्टाः यावत् विनयेन प्रतिश्रृण्वन्ति, प्रतिश्रुत्य भरतस्य राज्ञ अन्तिकात प्रतिनिष्क्रामन्ति, प्रतिनिष्क्रम्य उच्छुल्काम् उत्कराम यावत् कुर्वन्ति च कारयन्ति च कृत्वा कारयित्वा यत्रैव भरतो राजा तत्रैवोपागच्छन्ति उपागत्य यावत् तामाज्ञप्तिकां प्रत्यर्पयन्ति ॥ सू० ४ ॥

टीका-"तएणं" इत्यादि। (तएणं तस्स भरहस्स रण्णो बहवे ईसरपभिइओ) ततः खलुः तस्य भरतस्य राज्ञो बहव इश्वरप्रभृतयः ततो भरतस्य गमनसमये खलु तस्य भरतस्य राज्ञो बहवो जना ईश्वरप्रभृतयः तलवरादारभ्य सन्धिपालान्ता यावत्पद सग्राह्याः पूर्ववत् (अप्पेगइया पउमहत्थगया) अप्येके पद्महस्तगताः करगृहीतकमलाः (अप्पेगइया उप्पलहत्थगया) अप्येकके उत्पलहस्तगताः उत्पलानि कमलप्रभेदाः तानि हस्तगतानि

'तएणं तस्स भरहस्स रण्णो'-इत्यादि सू०-४

टीकार्थ-(तएणं तस्स भरहस्स रण्णो बहवे ईसर पभिइओ) उस भरत राजा के चलने के समय उसके अनेक ईश्वर आदिजन तलवर से लेकर सधिपाल तक के समस्त मनुष्य-(भरहं रायाण पिट्ठओ२ अणुगच्छंति) उस भरत राजा के पिछे२ चलने लगे. इनमें से (अप्पेगइया पउमहत्थगया) कितनेक व्यक्तियों के हाथ में पद्म था (अप्पेगइया उप्पलहत्थगया) कितनेक व्यक्तियो

'तए णं तस्स भरहस्स रण्णो'—इत्यादि सूत्र-॥ ४॥

टीकार्थ-(तए णं तस्स भरहस्स रण्णो बहवे ईसर पभिइओ) ते भरत राजा चालवा लाग्यो। ते समये अनेक ईश्वर आदि तलवरोथी माडीने संधिपाल सुधीना सर्व मनुष्यो। (भरहं रायाण पिट्ठओ २ अणुगच्छंति) ते भरत राजानी पाछळ-पाछळ चालवा लाग्या. ए मनुष्योमांथी (अप्पेगइया पउमहत्थगया) केटलाक मनुष्योना हाथोमा पद्मो हता। (अप्पेगइया उप्पल हत्थ गया) केटलाक मनुष्योना हाथोमा उत्पल हता (जाव अप्पेगइया सयसहस्सपत्तहत्थ-

येषां ते तथा (जाव अप्पेगइया सयसहस्सपत्तहत्थगया) यावत्पदेन (अप्पेगइया कुमुयहत्थगया अप्पेगइया नलिण हत्थगया अप्पेगइया सोगंधिय हत्थगया, अप्पेगइया पुंडरीयहत्थगया, अप्पेगइया सहस्सपत्तहत्थगया (इति संग्राह्यम्. तथा च अप्येके कुमुदहस्तगताः, अप्येके नलिनहस्तगताः, अप्येके सौगन्धिकस्तगताः,अप्येके पुण्डरीकहस्तगताः अप्येके सहपत्रहस्तगताः, अप्येके शतसहस्रपत्रहस्तगताः, लक्षपत्रकमलहस्तगताः (भरह रायाण पिट्ठओ अणुगच्छति) भरतं राजान पृष्ठतः पृष्ठतः पृष्ठभागे क्रमेण अनुगच्छन्ति अनुअनुयान्ति । (तएणं तस्स भरहस्स रण्णोवहुईओ) ततः सामन्त नृपानुगमनानन्तरम् तस्य भरस्य राज्ञः सम्बन्धिन्यो वहूव्यो दास्यो भरतं राजानं पृष्ठतः पृष्ठतोऽनुगच्छन्ति इतिपूर्वेण सम्बन्धः कास्ता इत्याह–

(खुज्जा चिलाइ वामणि वडभीओ वव्वरी वउसिआओ ।
जोणियपल्हवियाओ ईसिणियथारू किणियाओ ॥१॥
लासिअलउसिज्ज दमिलीसिंहलि तह आरबी पुलिंदीअ ।
पक्कणि वहलिमुरंडी सबरीओ पारसीओअ ॥२॥

के हाथ मे उत्पल था – (जाव अप्पेगइया सयसहस्सपत्त हत्थगया) यावत् कितनेक व्यक्तियो के हाथ में कुमुद था, कितनेक व्यक्तियो के हाथ में नलिन था, कितनेक व्यक्तियों के हाथ में सौगंधिक था कितनेक व्यक्तियो के हाथ में पुण्डरीक था, कितनेक व्यक्तियो के हाथ में सहस्र पत्तों वाला कमल था और कितनेक व्यक्तियो के हाथ में शत सहस्र पत्तो वाला कमल था (तएणं तस्स भरहस्स रण्णो वहूईओ खुज्जा चिलाइवामणि वडभी ओ वब्वरीवउसियाओ जोणिय पल्हवियाओ इसिणिय थारु किणियाओ ।१॥ – लासिअलउसिज्ज दमिली सिंहली तह आरवी पुलिंदीअ । पक्कणि बहलिमुरंडी सवरीओ पारसीओ अ ॥२॥ इन सब सामन्त नृपों के पीछे-

---

गया) यावत् કેટલાક મનુષ્યોના હાથોમા કુમુદો હતા, કેટલાક માણુસોના હાથોમાં નલિન હતા, કેટલાક મનુષ્યોના હાથોમાં સૌગ ધિકે હતા, કેટલાક મનુષ્યોના હાથોમા પુડરિકો હતા, કેટલાક મનુષ્યોના હાથોમા સહસદલ કમળો હતા અને કેટલાક મનુષ્યોના હાથોમા શત–સહસ્રદલ કમળો હતાં[1] (तए णं तस्स भरहस्स रण्णो वहूईओ खुज्जा चिल्लाइ वामणिवडभीओ वव्वरीवउसियाओ, जोणियपल्हवियाओ ईसिणिय थारु किणियाओ ॥१॥ लासिअ ऊ उसिज्जदमिलीतह आरबी पुलिंदीअ । पक्कणि बहलि मुरंडी सबरीओ पारसीओअ २

---

१ यहाँ यावत्पद से "अप्पेगइया कुमुयहत्थगया, अप्पेगइया नलिण हत्थगया, अप्पेगइया सोगंधिय हत्थ गया, अप्पेगइया पुंडरीय हत्थगया, अप्पेगइया सहस्सपत्त हत्थगया" इस पाठ का संग्रह हुआ है ये सब यद्यपि कमल के ही भेद है परन्तु इनमें क्या२ भेद है यह अन्य ग्रन्थों में लिखा जा चुका है अतः वहाँ से यह विषय जान लेना चाहिये

---

१ અહીં યાવત્પદથી "अप्पेगइया कुमुदहत्थगया, अप्पेगइया, नलिण हत्थगया, अप्पेगईया सोगंधिय हत्थगया, अप्पेगइया पुंडरीय हत्थगया, अप्पेगइया सहस्सपत्तहत्थगया' આ પાઠને સંગ્રહ થયો છે એ બધાં જો કે કમળના જ પ્રકારો છે, છતાંએ એમનામાં શો ભેદ છે. એ વાત અન્ય ગ્રન્થોમાં સ્પષ્ટ કરવામાં આવી છે એથી તે ગ્રન્થોમાથી એ વિષે જાણી લેવું જોઈએ,

छाया—कुब्जाश्चिलात्यो वामनिका वडभिका वर्वर्यो वकुशिकाः ।
जोनिक्यः पल्हविका ईसिनिकाः थारुकिनिकाः ॥१॥
लासिक्यो लकुसिक्यो द्रविडयः सिंहल्य आरब्यः पुलिन्द्रयः ।
पक्कण्यो वहल्यो मुरुण्डयः शवर्यः पारसिकाः ॥२॥

तत्र कुब्जाः वक्रजङ्घाः, चिलात्यः चिलातदेशोद्भवाः, वामनिकाः, अतिलघुशरीराः लघून्नतहृदयकोष्ठावा' वडभिकाः महडकोष्ठा वक्राधः कायावा वर्वर्यो-वर्वरदेशोत्पन्नाः, वकुशिकाः—वकुशदेशोद्भवा जोनिक्यो-जोनकदेशजाः, पल्हविका पल्हवदेशोत्पन्ना, ईसिनिकाः, ईसिनिक देशभवाः, थारुकिनिकाः थारुकिनदेशोत्पन्ना, लासिकिन्यो—लासकदेशोद्भवाः, लकुशदेशजाः, द्रविड्यो—द्रविडदेशजाः, सिंहल्यः—सिंहलदेशजाः आरब्यः—आरवदेशजाः, पुलिन्द्र्यः पुलिन्द्रदेशजाः, पक्कण्यः पक्कणदेशजाः, वहल्यो वहलिदेशजाः, मुरुण्ड्यो मुरुण्डदेशजाः, शवर्यः-शवरदेशजाः, पारसीकाः—पारसदेशजाः, अत्र चिलात्यादयोऽष्टादश पर्वोक्तानुसारेण तत्तद्देशोद्भवत्वेन तत्तन्नामिकाः, कुब्जादयस्तु तिस्रो विशेषणभूता विज्ञातव्याः, अथ यथा प्रकारेणोपकरणेन ताः भरतमनुजग्मुस्तथा चाह—(अप्पेगइया) इत्यादि । (अप्पेगइया वंदणकलसहत्थगयाओ) अप्येकिका वन्दनकलशहस्तगताः, तत्र वन्दनकलशाः—मङ्गल्य घटा हस्तगता यासां तास्तथा (चगेरीपुप्फ-

---

२ जिनकी जंघाएं वक्र है जो चिलात देश में उत्पन्न हुइ हैं तथा जो अतिलघु शरीर वाली हैं अथवा जिनका नाभि से नीचे का शरीर भाग वक्र है ऐसी बर्बर देश की दासियां, वकुश देश की दासियां, जोनक देश की दासियां, पल्हव देश की दासियां, ईसिनिक देश की दासियां, थारुकिन देश की दासियां, लासक देश की दासियां, लकुश देश की दासियां, द्रविड देश की दासियां सिंहल देश की दासिया, अरब देश की दासियां, पुलिन्द्र देश की दासियां पक्कण देशकी दासिया बहली देश की दासीया, मुरण्डदेश की दासीयां, शबर देश की दासीयां, पारस देश की दासींयां, इस प्रकार की ये १८ देशोंकी दासियां—चली (अप्पेगइया वदणकलसहत्थगयाओ चंगेरी पुप्फपडलहत्थगयाओ) इनमें से कितनीक स्त्रियों-दासियो के हाथ में मङ्गल कलश

એ સર્વે સામન્ત નૃપોની પાછળ જેમના સાથળો વક્ર છે, જેઓ ચિલાત દેશમાં ઉત્પન્ન થઈ છે, તેમજ જેઓ અતિ લઘુ શરીરવાળી છે અથવા જેમનું નાભિથી નીચેનું શરીર વક્ર છે, એવી બર્બર દેશની દાસીઓ, વકુશ દેશની દાસીઓ જોનક દેશની દાસીઓ, પલ્હવદેશની દાસીઓ ઈસનિક દેશની દાસીઓ, થારુકિન દેશની દાસીઓ, લાસક દેશની દાસીઓ લકુશ દેશની દાસીઓ, દ્રવિડ દેશની દાસીઓ સિંહલ દેશની દાસીઓ, અરબ દેશની દાસીઓ, પુલિન્દ્ર દેશની દાસીઓ, પક્કણ દેશની દાસીઓ, બહલિ દેશની દાસીઓ' મુરંડદેશની દાસીઓ શબર દેશની દાસીઓ, પારસ દેશની દાસીઓ, આ પ્રમાણે અઢાર દેશની દાસીઓ ચાલવા લાગી (अप्पेगइया वंदण कलसहत्थगयाओ चंगेरी पुप्फ पडलहत्थगयाओ) એ દાસીઓમાંથી કેટલીક દાસીઓના હાથોમાં મંગળ કળશો હતા, કેટલીક દાસીઓના હાથોમાં ફૂલની નાની છાબડીઓ હતી અને તેમા અનેક જાતના

पडलहत्थगयाओ) चङ्गेरी पुष्पपटलहस्तगता', तत्र चङ्गेर्यां पुष्पपटलं चङ्गेरीपुष्पपटलम् चङ्गेरी कुसुमसमूह तत् हस्तगतं यासां तास्तथा (भिंगार आदंसथालपातीसुपइट्ठगवाय-करगरयणकरंडपुप्फचंगेरी मल्लवण्णचुण्णगंधहत्थगयाओ) भृङ्गारादर्शस्थालपात्रीसुप्र-तिष्ठकवातकरकरत्नकरण्डपुष्प चङ्गेरीमाल्यवर्णचूर्णगन्धहस्तगता, तत्र भृङ्गारकः (झारी) ति भाषा प्रसिद्धः आदर्श दर्पणः स्थाल महतीस्थाली, पात्री लघुस्थाली सुप्रतिष्ठा सुस्थापनं भवति यस्मिन् स सुप्रतिष्ठकः पूर्णघटाद्याधारमात्रविशेषः वातकरकः घटविशेषः रत्नकरण्डः (करंडिया) इति भाषाप्रसिद्धो रत्नाधारपात्रविशेषः, अतः परं नवरं पुष्प चङ्गरीतः आरभ्य माल्यादिपदविशेषितास्तत्तच्चङ्गेर्यो ज्ञातव्या स्तथा च पुष्पचङ्गेरीमा-ल्यचङ्गेरी, वर्णचङ्गेरी, चूर्णचङ्गेरी, गन्धचङ्गेरी एता हस्तगता यासां तास्तथा (वत्थ आभ-रणलोमहत्थयचंगेरी पुप्फपडलहत्थगयाओ) वस्त्राभरणलोमहस्तक चङ्गेरी पुष्पपटलह स्तगताः तत्र लोमहस्तक बद्धमयूरपिच्छसमूहः पुष्पपटल पुष्पसमूहः अतिरिक्तानि प्रसि-

थे. कितनीक दासियों के हाथ में चंगेरी में पुष्पों का समूह था. (भिंगार आदंस थाल पाति सुपइट्ठगवायकरगरयणकरंड पुप्फचगेरी मल्लवण्णचुण्णगंधहत्थगयाओ) कितनीक दासियों के हाथ में भृङ्गारकथा-झारी थी. कितनीक दासियों के हाथ में आदर्श-दर्पण था. कितनीक दासियों के हाथ मे स्थाल-बडे२ थाल थे कितनीक दासियों के हाथ में छोटे२ थालियां थी, कितनीक दासियों के हाथ में सुप्रतिष्ठ पूर्ण घटो आदि के आधार भूत पात्रविशेष-थे कितनीक दासियों के हाथ में वातकरक-घटविशेष-थे, कितनीक दासियों के हाथ में रत्न करण्ड-रत्नो को रखने के पात्र विशेष-थे इसी तरह से किन्हीं२ दासियो के हाथ में पुष्प चगेरी, किन्हीं२ दासियो के हाथ में वर्ण चङ्गेरी, किन्हीं२ के हाथ में चूर्ण चङ्गेरी और किन्हीं२ के हाथ में गन्ध चङ्गेरी थी (वत्थ आभरणलोमहत्थय चगेरी पुप्फ पडल हत्थगयाओ जाव लोमहत्थ गयाओ) किन्हीं२ दासियो के हाथ में वस्त्र थे, किन्हीं२ दासियो के हाथ में आभरण थे किन्हीं२ दासियो के हाथ

पुष्पो हता (भिंगार आदस थाल पाति सुपइट्ठगवायकरगरयणकरंडपुप्फचंगेरी मल्लवण्णचुण्णगंधहत्थगयाओ) કેટલીક દાસીઓના હાથોમાં, ભૃંગારકો હતા, કેટલીક દાસીઓના હાથોમાં-આદર્શ-દર્પણો હતાં કેટલીક દાસીઓના હાથોમાં સ્થાલો-મોટા-મોટા થાળો હતા કેટલીક દાસીઓના હાથોમાં નાની-નાની થાળીઓ હતી કેટલીક દાસીઓના હાથોમા સુપ્રતિષ્ઠકો-પૂર્ણ ઘટ-વગેરેના આધાર ભૂતપાત્ર વિશેષ હતા કેટલીક દાસીઓના હાથોમાં વાતકરક-ઘટ વિશેષ-હતા કેટલીક દાસીઓના હાથોમાં રત્ન કરંડ-રત્નોને મૂકવા માટેના પાત્ર વિશેષો હતા આ પ્રમાણે જ કેટલીક દાસીઓના હાથોમા પુષ્પની નાની છાબડીઓ, કેટલીક દાસીઓના હાથોમા રંગભરેલી નાની છાબડીઓ, કેટલીક દાસીઓના હાથોમા ચૂર્ણ ભરેલી નાની છાબડીઓ અને કેટલીક દાસીઓના હાથોમાં સુગન્ધ-પદાર્થો ભરેલી નાની છાબડીઓ હતી. (वत्थ आभरण लोमहत्थयचगेरी पुप्फप हत्थगयाओ जाव लोमहत्थगयाओ) કેટલીક દાસીઓના હાથોમાં વસ્ત્રો હતા કેટલીક દાસીઓના હાથોમાં આભરણો હતા, કેટલીક દાસીઓના હાથોમા લોમહસ્તકો હતા. એટલે કે મયૂરના પિચ્છ-

द्धान्येव तानि हस्तगतानि यासां तास्तथा (जावलोमहत्थगयाओ) यावत् लोमहस्तगताः आवद्धमयूरपिच्छहस्तगताः, इत्यर्थः (अप्पेगइयाओ सीहासणहत्थगयाओ) अप्येकिका सिंहासन हस्तगता (छत्तचामरहत्थगयाओ) अप्येकिकाः छत्रचामर हस्तगताः (तिल्लसमुग्गय हत्थगयाओ) तथा अप्येकिकाः तैल समुद्गाः तैल भाजन विशेषास्तद्धस्तगताः अत्र समुद्गक सङ्ग्रहमाह—

तेल्लेकोट्ठे समुग्गे पत्ते चोएअ तगरमेला य
हरिआले हिंगुलए मणोसिलासासवसमुग्गे ॥१॥
तैलं कोष्ठ समुद्गकः पत्र चोयं च तगरम् एला च ।
हरिताल हिङ्गुलकं मनः शिला सर्षपसमुद्गः ॥१॥

एवम् कोष्ठसमुद्गाः कोष्ठभाजनविशेषाः तद्धस्तगताः, एवं पत्रसमुद्गक हस्तगताः, चोय समुद्गकहस्तगताः तगरसमुद्गकहस्तगताः, एलासमुद्गकहस्तगताः,

---

में लोम हस्तक थे—मयूर के पिच्छो को बनी हुइ मयूरपिच्छिकाएँ—थी किन्हीं २ दासियो के हाथ में पुष्पपटल—पुष्पसमूह—था बाकी के इस सूत्रगत पद सुगम है। (जाव लोमहत्थगयाओ) तथा कितनीक दासिया ऐसी थी कि जिनके हाथ में यावत् आबद्ध मयूरपिच्छो की पोटलिया थी (अप्पेगइयाओ सीहासणहत्थगयाओ) कितनीक दासिया ऐसी थी कि जिनके हाथ मे सिंहासन था (छत्तचामरहत्थगयाओ) कितनोक दासिया ऐसी थी कि जिनके हाथ मे छत्र, चमर ये दोनो वस्तु ए थी. (तिल्लसमुग्गयहत्थगयाओ) कितनीक दासिया ऐसी थी कि जिनके हाथ में तेल के रखने का पात्र विशेष था समुद्ग शब्द का अर्थ पात्र विशेष है. समुद्गक का सग्रह इस गाथा द्वारा इस प्रकार से कहा गया है—

तेल्ले, कोट्ठसमुग्गे पत्ते चोए अ तगर मेलाय।
हरिआले हिंगुलिए मणोसिला सासवसमुग्गे ॥१॥

इस के अनुसार कितनीक दासियों के हाथ मे कोष्ठसमुद्गक थे, कितनीक दासियो के हाथ में पत्र समुद्गक थे, कितनीक दासियो के हाथ में चोय समुद्गक थे, कितनीक दासियों के हाथ में

કોથી નિર્મિત મયૂર પિચ્છિકાઓ હતી કેટલીક દાસીઓના હાથોમા પુષ્પપટલે-પુષ્પ સમૂહો હતા આ સૂત્રના શેષ પદોની વ્યાખ્યા સરલ છે (जाव लोमहत्थगयाओ) તેમજ કેટલીક દાસીઓ એવી હતી કે જેમના હાથોમા યાવત્ આબદ્ધ મયૂર પિચ્છોની પોટલીઓ હતી. (अप्पेगइयाओ सीहासणहत्थगयाओ) કેટલીક દાસીઓ એવી હતી કે જેમના હાથોમાં સિંહાસનો હતા તથા (छत्तचामर हत्थगयाओ) કેટલીક દાસીઓ એવી હતી કે જેમના હાથોમાં છત્ર, ચામર એ બન્ને વસ્તુઓ હતી (तिल्लसमुग्गय हत्थगयाओ) કેટલીક દાસીઓ એ કે જેમના હાથોમા તેલ ભરવાના પાત્ર વિશેષ હતા 'સમુદ્ગગ' શબ્દનો અર્થ પાત્ર વિશેષ થાય છે 'સમુદ્ગક'નો સગ્રહ આ ગાથા વડે આ પ્રમાણે સ્પષ્ટ કરવામાં આવેલ છે

तेल्ले, कोट्ठसमुग्गे पत्ते चोए अ तगर मेलाय।
हरिआले हिंगुलिए मणोसिला सासवसमुग्गे ॥ १ ॥

हरिताल समुद्गक हस्तगताः हिङ्गुलकसमुद्गक हस्तगताः,मनः शिला समुगद्गकहस्तगताः सर्षपसमुगद्कहस्तगता इति ।

(अप्पेगइयाओ तालिअंटहत्थगयाओ अप्पेगइयाओ धूव कडुच्छुयहत्थगयाओ भरहं रायाणं पिट्ठओ २ अणुगच्छंति) अप्येक्किकाः तालवृन्तहस्तगताः, तत्र तालवृन्त–व्यजनं यासां तास्तथा, अप्येकिकाः धूपकडुच्छुकहस्तगताः=धूपाधान कडुच्छुकपात्रपाणय', भरत राजानं पृष्ठतः पृष्ठतोऽनुगच्छन्ति । अथ यया समृद्धया भरतो राजा आयुधशालागृहं गतवान् तामाह–(तएणं) इत्यादि (तएण से भरहे राया) ततः खलु स भरतो राजा (जेणेव आउहघरसाला तेणेव उवागच्छइ) यत्रैव आयुधगृहशाला तत्रैवोपागच्छतीति अग्रेण सम्बन्धः सः किम्भूतस्तत्राह–(सव्विड्ढिए) सर्वद्धर्या–सकलालङ्कारादिरूपया लक्ष्म्या युक्त इति गम्यं पुनः (सव्वजुइए) सर्वद्युत्या सर्वदीप्त्या (सव्ववलेण) सर्ववलेन–सर्वसैन्येन, (सव्वसमुदएणं) सर्वसमुदयेन–परिवारादि समुदायेन (सव्वायरेण) सर्वादरेण चक्ररत्नभक्तिबहुमानेन (सव्वविभूसाए) सर्वविभूषया सर्वशोभया (सव्वविभूईए) सर्वविभूत्या सर्वसम्पत्त्या सह तथा (सव्ववत्थपुप्फमल्लालंकारविभूसाए) सर्ववस्त्रपुष्प माल्यालंकारविभूषया (सव्वतुडिय सद्दसण्णिणाएण) सर्वत्रुटितशब्दसंनिनादेन सर्वेपा त्रुटिताना तूर्याणां वाद्यविशेषाणां यः शब्दो ध्वनिर्यश्च सं=सङ्गतो निनादः=प्रतिध्वनिस्तेन, अथ सर्वशब्देन अल्पीयोऽपि निर्दिष्टं भवति ततश्च न तथा विभूतिर्वर्णिता भवतीति आशङ्कमानं प्रत्याह–(महया इड्ढीए) इत्यादि । (महया इड्ढीए जाव) महत्या ऋद्धया यावत्, तत्र ऋद्धिरैश्वर्यम् यावत्पदात् द्युत्यादि परिग्रहः (महया वरतुडियजमगसमगपवाइएणं) महता वरत्रुटित-

---

हरिताल समुद्रक थे, कितनीक दासियो के हाथ में हिङ्गूलक समुदक (डबूशा) थे कितनीक दासियों के हाथ में मन शिला समुद्रक थे और कितनीक दासियों के हाथ में सर्षप समुद्रक थे इसी तरह से कितनीक दासियों के हाथ में (तालिअंट हत्थगयाओ) तालपत्र – पंखा – व्यजन – बीजना – था – (अप्पेगइया धूव कडुच्छुय हत्थगयाओ) और कितनींक दासियों के हाथ में धूप रखने के कडाह थे (भरहं रायाणं पिट्ठओ २ अणुगच्छते) ये सब दासियां भी भरत राजा के पीछे२ चल रही थी (तए ण से भरहे राया सव्विड्ढीए सव्वज्जुइए सव्वबलेण – सव्वसमुदएणं सव्वायरेणं सव्वविभूसाए सव्वविभूईए सव्व वत्थ पुप्फ गंध मल्लालङ्कारविभूसाए

એ મુજબ કેટલીક દાસીઓના હાથોમા કોષ્ઠ સમુદ્ગકો હતા કેટલીક દાસીઓના હાથોમાં પત્ર સમુદ્ગકો હતા કેટલીક દાસીઓના હાથોમા ચોય સમુદ્ગકો હતા કેટલીક દાસીઓના હાથોમા તગર સમુદ્ગકો હતા કેટલીક દાસીઓના હાથોમા હરિતાલ સમુદ્ગકો હતા કેટલીક દાસીઓના હાથોમાં હિંગુલક સમુદ્ગકો હતા, કેટલીક દાસીઓના હાથોમાં મનઃશિલા સમુદ્ગકો હતા અને કેટલીક દાસીઓના હાથોમા સર્ષપ સમુદ્ગકો હતા આ પ્રમાણે કેટલીક દાસીઓના હાથોમા (તાલિઅંટહત્થગયાઓ) તાલવૃન્તો–પંખાઓ–હતા. (અપ્પેગઇયા ધૂવકડુચ્છુયહત્થગયાઓ) અને કેટલીક દાસીઓના હાથોમા ધૂપ મૂકવાની કડછીઓ હતી (ભરહં રાયાણંપિટ્ઠઓ ૨ અણુગચ્છંતિ) એ સર્વે દાસી પણ ભરત રાજાની

यमकसमक प्रवादितेन तत्र महता-बृहता वरत्रुटितानां श्रेष्ठ तुर्य्याणां यमकसमक युग पत्प्रवादितं प्रवादनं शब्दकरणं तेन (संखपणवपडहभेरिझल्लरिखरमुहि मुरज मुइंग दुदुहि निग्घोसणाइएणं) शङ्खपणवपटह भेरीझल्लरीखरमुखीमुरजमृदङ्गदुन्दुभिनिर्घोषनादितेन, तत्र शङ्खः-प्रसिद्ध', पणवो लघुपटहः, पटहस्तु स एव महान् (ढोल) इति भाषा प्रसिद्धः, भेरी ढक्का, झल्लरी=वलयाकारा (झालर) इति भाषा प्रसिद्धा, खरमुखी=काहला भिथो-

---

सव्वतुडिअ सद्द सण्णिणएणं महया इड्ढीअ जाव महया वरतुडिअ जमगसमगपवाइएणं संख पणवपडहभेरिझल्लरिखरमुहि - मुरज मुइंगदुंदुहिणिग्घोसणाइएण जेणेव आउहघरसाला तेणेव उवागच्छइ) इस तरह के ठाट बाट से चलता हुआ वह भरत राजा जहां पर आयुध शाला थी वहां पर आया . ऐसा यहां सम्बन्ध लगा लेना चाहिये । भरत राजा के सम्बन्ध में सूत्रकार कथन करते हुए कहते हैं कि उस समय वह भरत राजा समस्त अलङ्कारों से विभूषित था इसलिये सम्पूर्ण दीप्ति से वह चमक रहा था । समस्त सेना उसके साथ२ चल रही थी । समस्त परिवार उसका उसके साथ साथ था । चक्ररत्न के भक्ति के प्रति बहुमान उसके हृदय मे हिलोरे ले रहा था, आदरणीय जन के या आदरणीय वस्तु के दर्शन करने के लिये जिस वेष-भूषा से जाना चाहिए ऐसे समस्त वेषभूषा से वह सुसज्जित था इस तरह वह भरत राजा अप-नी समस्त राज्यविभूति के साथ आयुधशाला में आने के लिये चला आ रहा था समस्त वस्त्र,-पुष्पमाल्य एव अलङ्कारो से विभूषित हुए उस भरत राजा के आगे२ भिन्न प्रकार के बाजे बजते हुए आरहे थे। इनकी ध्वनि और प्रतिध्वनि से पुरस्कृत हुए एवं अपनी महर्द्धिक यावत् द्युति आदि से सौभाग्य की पराकाष्ठा को प्राप्त हुए वे भरत राजा बड़े जोर से एक साथ बजाए गये श्रेष्ठ शंख, -पणव, -लघुपटह, पटह -विशाल, पटह - ढोल, भेरी, -झालर, खरमुखी मृदङ्ग,

---

પાછળ પાછળ ચાલી રહી હતી (तए णं से भरहे राया सव्विड्ढीए सव्वज्जुइए सव्व बलेणं सव्व समुदएण सव्वायरेण सव्वविभूसाए सव्वविभूईए सव्ववत्थपुप्फगंधमल्लालंकारविभू-साए सव्वतुडिअसद्दसंणिणाएण महया इड्ढीए जाव महया वरतुडिअजमगसमग पवाइएणं संखपणवपडह भेरिझल्लरिखरमुहिमुरजमुइंग दुंदुहिणिग्घोसणाइएण जेणेव आउह घरसाला तेणेव उवागच्छइ) આ જાતના ઠાઠમાઠથી ચાલતો તે ભરત રાજા જ્યાં આયુધ શાળા હતી, ત્યાં ગયો. આ જાતનો અર્થ અત્રે સમજી લેવો જોઈએ ભરત રાજાના સંબં-ધમાં સૂત્રકાર કથન કરે છે કે તે સમયે તે ભરત રાજા સર્વ અલંકારોથી વિભૂષિત હતો. એથી તે સમ્પૂર્ણ દીપ્તિથી પ્રકાશિત થઇ રહ્યો હતો સમ્પૂર્ણ સૈન્ય તેની સાથે-સાથે ચાલી રહ્યું હતું તેનો સમગ્ર પરિવાર તેની સાથે સાથે ચાલતો હતો. તેના હૃદયમાં ચક્રરત્ન પ્રત્યે અતીવ ભક્તિ તેમજ બહુમાન ઉત્પન્ન થયા આદરણીય જન અથવા આદરણીય વસ્તુના દર્શન માટે જે વેષભૂષાથી જવું જોઈએ એવી સમસ્ત વેષભૂષાથી સુસજ્જ હતો આ પ્રમાણે તે ભરત રાજા પોતાની સમસ્ત રાજ્ય વિભૂતિની સાથે આયુધશાળા તરફ જઈ રહ્યો હતો સમસ્ત વસ્ત્રો, પુષ્પમાલ્ય તેમજ અલંકારોથી વિભૂષિત થયેલા તે ભરત રાજાની આગળ ભિન્ન-ભિન્ન પ્રકારના વાજાઓ વાગતા

वाद्यविशेषः, मुरजो, मृदङ्गश्च वाद्यविशेषो दुन्दुभिः वाद्यविशेष एव, एषां निर्घोषनादितेन, तत्र निर्घोषो महाध्वनि नादितं च प्रतिध्वनिस्तेन सह यत्रैव आयुधशाला तत्रैवोपागच्छति (उवागच्छित्ता आलोए चक्करयणस्स पणामं करेइ) उपागत्य आलोके दर्शने सत्येव चक्ररत्नस्य प्रणाम करोति, चक्ररत्नं प्रणमतीत्यर्थः, आयुधरत्नस्य देवाधिष्ठितत्वात् (करेत्ता जेणेव चक्करयणे तेणेव उवागच्छइ) कृत्वा प्रणाम विधाय यत्रैव चक्ररत्नं तत्रैव उपागच्छति (उवागच्छित्ता लोमहत्थयं परामुसइ) उपागत्य लोमहस्तकं परामृशति-समीपं गत्वा लोमहस्तक मयूरपिच्छप्रमार्जनिकाम्, परामृशति गृह्णाति (परामुसित्ता चक्करयणं पमज्जइ) परामृश्य गृहीत्वा चक्ररत्नं प्रमार्जयति, (पमज्जित्ता) प्रमार्ज्य (दिव्वाए उदग धाराए अब्भुक्खेइ) दिव्ययोदकधारया अभ्युक्षति सिञ्चति प्रक्षालयतीत्यर्थः (अब्भुक्खित्ता) अभ्युक्ष्य प्रक्षाल्य (सरसेण गोसीसचदणेणं अणुलिंपइ) सरसेन सुन्दरेण गोशीर्षचन्दनेन-एतन्नामक श्रेष्ठचन्दनविशेषेण अनुलिम्पति चर्चयति (अणुलिंपित्ता) अनुलिम्प्य (अग्गेहिं वरेहिं गंधेहिं मल्लेहिय अच्चिणइ) अग्रैः नूतनै, वरैः श्रेष्ठै गन्धैर्माल्यैश्च अर्चयति (अच्चिणित्ता) अर्चयित्वा (पुप्फारुहणं मल्लगंधवण्णचुण्णवत्थारुहणं आभ-

---

और दुन्दुभि इन सबकी ध्वनि और प्रतिध्वनि के साथ२ जहा पर आयुधशाला थी वहा पर आये। (उवागच्छित्ता आलोए चक्करयणस्स पणामं करेइ) वहां पर आकर के उन्होने उस चक्ररत्न के दिखने पर उसे प्रणाम किया। क्यों कि यह देवाधिष्ठित था। (करेत्ता जेणेव चक्करयणे तेणेव उवागच्छइ) प्रणाम करके फिर वे जहा पर वह चक्ररत्न था वहा पर गये। (उवगच्छित्ता लोमहत्थयं परामुसइ, परामुसित्ता चक्करयणं पमज्जइ, पमज्जिता दिव्वाए उदगधाराए अब्भुक्खेइ) वहां जाकर उन्होने मयूर पिच्छ को बनी हुइ प्रमार्जनी को उठाया, उठाकर उससे उन्होने चक्ररत्न की सफाई की। सफाई करके फिर उन्होने उस पर निर्मल जल की धारा छोड़ी (अब्भुक्खित्ता सरसेणं गोसीसचदणेण अनुलिंपइ) जल धारा करके फिर उन्हो ने उस पर सरस गोशीर्ष चंदन से लेप किया — (अणुलिंपित्ता अग्गेहिं वरेहिं गंधेहिं मल्लेहिं अच्चिणइ) लेप करके अग्रनवीन एवं श्रेष्ठ गन्धद्रव्यों से और पुष्पों से उन्हो ने उसकी पूजा की (अच्चिणित्ता पुप्फारुहणं मल्लगधवण्ण-

---

હતા તેમની ધ્વનિ પ્રતિધ્વનિથી પુરસ્કૃત થયેલા તેમજ પોતાની મહર્દ્ધિ યાવત્ દ્યુતિ આદિથી સૌભાગ્યની પરાકાષ્ઠાએ પહોંચેલા તે ભરત રાજા બહુજ જોરથી એકી સાથે વગાડાએલા શ્રેષ્ઠ શંખો, પણુવ-લઘુપટહ, પટહ-વિશાળ, પટહ-ઢોલ, ભેરી-ઝાલર, ખરમુખી મૃદંગ અને દુંદુભી એ સર્વની ધ્વનિ અને પ્રતિધ્વનિની સાથે સાથે જ્યા આયુધશાળા હતી ત્યાં તે રાજા આવ્યો (उवागच्छित्ता आलोए चक्करयणस्स पणामं करेइ) ત્યાં પહોંચીને તેણે તે ચક્રરત્નને જોઇને પ્રણામ કર્યા કેમકે તે દેવાધિષ્ઠિત હતુ, (करेत्ता जेणेव चक्करयणे तेणेव उवागच्छइ) પ્રણામ કરીને પછી તે જ્યાં ચક્રરત્ન હતુ ત્યાં ગયો. (उवागच्छि त्ता लोमहत्थयं परामुसइ, परामुसित्ता चक्करयणं पमज्जइ पमज्जित्ता दिव्वाए उदगधाराए अब्भुक्खेइ) ત્યાં જઇને તેણે મયુરપિચ્છ નિર્મિત પ્રમાર્જનીને હાથમા લીધી અને તેના વડે તેણે ચક્રરત્નની સફાઈ કરી સફાઈ કરીને પછી તેણે તેની ઉપર નિર્મળ જળધારા છોડી,

रणारुहणं करेइ) पुष्पारोपणं माल्यगन्धवर्णं चूर्णवस्त्रारोपणम् आभरणारोपण करोति, पुष्पारोपणं माल्यारोपणम्, गन्धारोपणं वर्णारोपणं चूर्णारोपणं वस्त्रारोपणम् आभरणारोपणं करोति (करित्ता) कृत्वा (अच्छेहिं सण्हेहिं सेएहिं रयणामएहिं अच्छरसातडुलेहिं चक्करयणस्स पुरओ अट्ठट्ठ मंगलए आलिहइ) अच्छैः श्लक्ष्णैः श्वेतैः रजतमयैः अच्छरसतण्डुलैश्चक्ररत्नस्य पुरतः अष्टाष्टमङ्गलकानि आलिखति, तत्र-पुष्पाद्यारोपणं विधाय अच्छैः निर्मलैः श्लक्ष्णैः अतिचिक्कणैः श्वेतैश्वेत वर्णैः, रजतमयैः, रजतनिर्मितैः, अत एव अच्छरसतन्दुलैः चक्ररत्नस्य पुरतः, अष्टाष्टमङ्गलकानि आलिखति, तान्येव दर्शयति-(तं जहा) तद्यथा (सोत्थिय) इत्यादि। (सोत्थियसिरिवच्छणंदिआवत्तवद्धमाणग भद्दासणमच्छकलसदप्पणअट्ठमंगलए) स्वस्तिक १ श्रीवत्स २ नन्द्यावर्त्त ३ वर्द्धमानक ४ भद्रासन ५ मत्स्य ६ कलश ७ दर्पणा ८ ए मङ्गलकानि, इमानि अष्ट मङ्गलकानि (आलिहित्ता) आलिख्य आकारविशेषकरणेन (काऊणं) कृत्वा-अन्तर्वर्णकादि भरणेन पूर्णानि विधाय (करेइ उवयारंति) करोति उपचारमिति उपचारं करोतीति (किंते) इति कोऽसौ उपचारः? तमेव दर्शयति-(पाडलमल्लिअ चंपग-

---

चुण्ण वत्थारुहण आभरणारुहणं करेइ) पूजा करके फिर उन्होने उसपर पुष्प चढाये मालाएँ चढाइ गन्ध द्रव्य चढाया, सुगंधित चूर्ण चढाया, वस्त्र चढाया, और आभरण चढाये। (करित्ता अच्छेहिं सण्हेहिं सेएहिं रयणामएहिं अच्छरसातडुलेहिं चक्करयणस्स पुरओ अट्ठट्ठ मंगलए आलिहइ) पुष्पादि चढाकरके फिर उन्हो ने उस चक्ररत्न के समक्ष स्वच्छ स्निग्ध, श्वेत ऐसे रजतमय स्वच्छ सरस तदुलो से – चावलों से – आठ२ मङ्गल द्रव्य लिखे। (त जहा) उन मङ्गल द्रव्यों के नाम. इस प्रकार से है – (सोत्थिय सिरिवच्छणंदिआवत्त वद्धमाणग भद्दासण मच्छकलस दप्पण अट्ठ मंगलए) स्वस्तिक १, श्री वत्स २, नन्द्यावर्त्त ३, वर्द्धमानक ४, भद्रासन ५, मत्स्य ६, कलश ७, और दर्पण ८, इन आठ मंगल द्रव्योंको (आलिहित्ता) लिख करके (काऊण करेइ उवयारंति) तथा उनके भीतर आकारादिवर्णों को लिखकर के इस प्रकार से उनका उपचारकिया – (किंते) जैसे – (पाडल मल्लिअचंपगअसोक पुण्णागचूअ मंजरिणवमालिअ

(अब्भुक्खित्ता सरसेण गोसीस चंदणेणं अणुलिंपइ) જળધારા કર્યા પછી તેણે તેની ઉપર ગોશીર્ષ ચન્દનનું લેપન કર્યું (अणुलिंपित्ता अग्गेहिं वरेहिं गंधेहिं मल्लेहिं अच्चिणइ) લેપ કરીને અગ્રનવીન તેમજ શ્રેષ્ઠ ગન્ધ દ્રવ્યોથી અને પુષ્પોથી તેણે તેની પૂજા કરી (अच्चिणित्ता पुप्फारुहणं मल्लगंधवण्णचुण्णवत्थारुहणं आभरणारुहणं करेइ) પૂજા કરીને પછી તેણે તેની ઉપર પુષ્પો ચઢાવ્યા, માળાઓ ધારણ કરાવી ગન્ધ દ્રવ્યો ચઢાવ્યાં, સુગન્ધિત ચૂર્ણ ચઢાવ્યુ, વસ્ત્ર ચઢાવ્યુ અને આભરણો ચઢાવ્યા (करित्ता अच्छेहिं सण्हेहिं सेएहिं रयणामएहिं अच्छरसातडुलेहिं चक्करयणस्सपुरओ अट्ठट्ठ मंगलए आलिहइ) પુષ્પ વગેરે ચઢાવાને તેણે તે ચક્રરત્નની સામે સ્વચ્છ, સ્નિગ્ધ, શ્વેત એવા રજતમય સ્વચ્છ સરસ તંદુલોથી-ચોખાઓથી આઠ આઠ મંગળ દ્રવ્યો આલેખ્યા (त जहा) તે મંગળ દ્રવ્યોના નામો આ પ્રમાણે છે—(सोत्थिय' सिरिवच्छ णंदिआवत्तवद्धमाणमच्छकलसदप्पण अट्ठ-

असोगपुण्णाग चूयमंजरीणवमालिअवकुलतिलगकणवीरकुंद कोज्जयकोरंटयपत्तदमणयवर-सुरहिसुगंधगंधिअस्स) पाटलमल्लिकचम्पकाशोकपुन्नागाम्रमञ्जरीनवमालिका बकुलतिलककणवीरकुन्दकुब्जककोरण्टकपत्रदमनकवरसुरभिसुगन्धगन्धितस्य इत्यादि षष्ठ्यन्तपदानां (पुष्पनिकरस्य) इत्यग्रेण सम्बन्धः, तत्र पाटलं-पाटलपुष्पम् मल्लिका-विचकिलपुष्पम् (वेली) इति भाषायां प्रसिद्धम्, चम्पकाशोकपुन्नागाः प्रसिद्धाः आम्रमञ्जरी वकुलः केसरः तिलको यः स्त्रीकटाक्षनिरीक्षितो विकसति तत्पुष्पम्, कणवीरकुन्दे प्रसिद्धे कुब्जकं कूब इति नाम्ना वृक्षविशेषस्तत्पुष्पम्, कोरण्टकं-तन्नामक पुष्पविशेषः पत्राणि मरुवक पत्रादीनि दमनकः स्पष्टः एतैर्वरसुरभिः-अत्यन्त सुरभिः तथा सुगन्धाः शोभनचूर्णास्तेषां गन्धो यत्र स तथा तस्य (कयग्गहग्गहियकरयलपब्भट्ठविप्पमुक्कस्स) कचग्रहग्रहीतकरतलप्रभ्रष्टविप्रमुक्तस्य युवत्याः पञ्चाङ्गुलिभि· केशेषु ग्रहण कचग्रहः तन्न्यायेन गृहीतस्तथातदनन्तरं करतलाद्विप्रमुक्तः सन् प्रभ्रष्टः (पतितः) तस्य (दसद्धवण्णस्स) दशार्द्धवर्णस्य पञ्चवर्णस्य (कुसुमणिगरस्स) कुसुमनिकरस्य पुष्पपुञ्जस्य (तत्थ चित्तं जाणुस्सेहप्पमाणमित्तं ओहिनिकरं करेत्ता) तत्र चित्रं जानूत्सेधप्रमाणमात्रम् अव-

---

बकुलतिलग करणवीरकुद कोज्जय कोरंटय पत्तदमणयवरसुरहि 'सुगन्धगन्धिअस्स कयग्गहग्गहियकरयल पब्भट्ठविप्पमुक्कस्स दसद्धवण्णस्स – पुप्फणिगरस्स) हर एक मंगल द्रव्य के चित्र के भितर बनाये गये प्रत्येक वर्ण पर उसने पाटल पुष्पों को गुलाब के फूलो को चढ़ाया। मल्लिका मोघरा – के पुष्पों को चढाया, चम्पक वृक्ष के पुष्पों को चढाया, अशोक वृक्ष के पुष्पों को चढाया, पुन्नाग वृक्ष के पुष्पो को चढाया, आम्र वृक्ष की मंजरी चढायी, नवमल्लिका, बकुल, तिलक, कणवीर–कनेर–कुन्द–कुब्जक, कोरट, मरुवा, और दमनक इन सबके पुष्पो को चढाया। ये सब पुष्प अपनी सुगंधित गध से महक रहे थे–अर्थात् ताजे थे–कुम्हलाये हुए नहीं थे। जिस प्रकार सदय होकर युवा पुरुष अपनी तरुण' भार्या के राति काल में बहुत धिमे से हाथ द्वारा केशग्रह करलिया करता है और बाद में उसे छोड़ देता है। उसी प्रकार से चढाते समय भरत राजा ने उन पुष्पो को पांचो अंगुलियो से पकड़ कर के उन लिखित वर्णादि के ऊपर

मंगलए) स्वस्तिक १, श्रीवत्स ३, नन्धावर्त्त ३, वर्द्धमानक ४, भद्रासन ५, मत्स्य ६, ९, कળश ७ અને દર્પણ ૮, એ આઠ મંગળ દ્રવ્યોને (आलिहित्ता) લખીને (काऊणं करेइ) उवयारत्ति) તેમજ તેમની અંદર અકારાદિ વર્ણોને લખીને આ પ્રમાણે તેમનો ઉપચાર કર્યો (किं ते) જેમ કે (पाडलमल्लिअ चपगअसोक पुण्णागचूअमजरिणवमालिअवकुलतिलगकण वीरकुंदकोज्जयकोरटयपत्तदमणयवप सुरहिसुगंधगंधिअस्स कयग्गहग्गहिअकरयलपब्भट्टविप्प मुक्कस्स दसद्धवण्णस्स पुप्फणिगरस्स) દરેક દરેક મંગળ દ્રવ્યના ચિત્રની અંદર બનાવવામાં આવેલા દરેક દરેક વર્ણ ઉપર તેણે પાટલ પુષ્પો ચઢાવ્યાં, મલ્લિકા–મોગરાના પુષ્પો ચઢાવ્યાં ચમ્પક વૃક્ષના પુષ્પો ચઢાવ્યાં, અશોક વૃક્ષના પુષ્પો ચઢાવ્યા, પુન્નાગ વૃક્ષોના પુષ્પો ચઢાવ્યા આમ્રવૃક્ષની મંજરીઓ ચઢાવી, નવમલ્લિકા, બકુલ, તિલક, કણવીર કનેર, કુન્દ, કુબ્જક, કોરંટ, મરુઆ અને દમનક એ સર્વના પુષ્પો ચઢાવ્યાં એ સર્વે પુષ્પો તાજા હતા .

धिनिकर कृत्वा तत्र चक्ररत्नपरिकरभूम्या चित्रम् आश्चर्यजनकं जानूत्सेधप्रमाणेन जङ्घा यावदुच्चत्वप्रमाणेन प्रमाणोपेतपुरुषस्य चतुरङ्गुलचरणस्य चतुर्विंशत्यङ्गुल-जानूच्चत्वसंमेलनेनाष्टाविंशत्यङ्गुलरूपेण समाना मात्रा यस्य स तथा तम् अवधिना मर्यादया निकरं विस्तारं कृत्वा निधाय (चंदप्पभवइरवेरुलिअविमलदंडं) चन्द्रप्रभवज्र-वैडूर्यविमलदण्डम्, तत्र चन्द्रप्रभाः चन्द्रकान्तमणयः वज्राणि-हीरकमणयः-वैडूर्याणि तन्नामकाः मणयः तद्वत् तन्मयो वा विमलो दण्डो यस्य स तथा तम् (कंचणमणि-रयणभत्तिचित्तं) काञ्चनमणिरत्नभक्तिचित्रम्। तत्र काञ्चनमणिरत्नानां सुवर्णमणिरत्न-विशेषाणां भक्तयः-विभक्तयो रचना ताभिश्चित्रम् (कालागुरुपवरकुंदरुक्कतुरुक्कधूवगं-धुत्तमाणुविद्धं च धूववट्टिं) कृष्णागुरुप्रवरकुन्दुरुष्कतुरुष्कधूपगन्धोत्तमानुविद्धां च धूप-वर्त्तिम् तत्र कृष्णागुरुप्रवरकुन्दुरुष्कतुरुष्काणां तत्तन्नामकसुगन्धिद्रव्यविशेषाणां यो धूपो गन्धोत्तमः सौरभोत्कृष्टः तेन अनुविद्धा व्याप्ता तां धूपवर्त्तिं धूपश्रेणिं च (विणिम्मु-यंतं) विनिर्मुञ्चन्तं त्यजन्त (वेरुलियमयं कडुच्छुयं पग्गहेत्तु पयते धूवं दहइ) वैडूर्य-

चढाया। वे पुष्प पांच वर्णों के थे। (तत्थ चित्त जाणुस्सेहप्पमाणमित्त ओहिणीगर करेत्ता) इन पुष्पों को वहां उसने इतनी मात्रा में चढाया को वहां उनकी ऊंचाई जानु के प्रमाण के बराबर अर्थात् २८ अगुल प्रमाण हो गई- इसतरह आश्चर्यकारक चढाये हुए फुलों की माला चढा करके उस भरत राजा ने (चदप्पभवइरवेरुलिअविमलदड कंचणमणिरयणभत्तिचित्त-कालागुरुपवर कुंदुरु-क्कतुरुक्क धूवगधुत्तमाणुविद्धं च-धूववट्टिं) फिर चन्द्रकान्त मणियो के, हीरा के एव वैडूर्यम-णियों के जैसे विमल दण्डवाले अथवा इन मणियो से निर्मित-हुए दण्ड वाले एवं काञ्चन और मणिरत्नो से जिस में अनेक प्रकार के चित्रो की रचना हो रही है और जो काला गुरु, प्रव र कुन्दुरुष्क से बनी हुइ धूप की उत्तम गंध से-व्याप्त होरहा है तथा जो धूप कीश्रेणि को (वि-णिम्मुयत) निकाल रहा है ऐसे (वेरुलियमयं कडुच्छुयं पग्गहेत्त) वैडूर्य मणि के बने हुए धूप दहन पात्र को हाथ मे लेकर के (पयते) बडी सावधानी से आदर पूर्वक उसने (धूव दहइ)

ન હતા જેમ યુવા પુરુષ સહ્ય થઈને રતિકાલ વખતે પોતાની તરૂણી ભાર્યાના કેશો ધીમેથી પોતાના હાથમા પકડે છે અને ત્યાર બાદ છોડી દે છે, તેજ પ્રમાણે ભરત રાજાએ પુષ્પો ચઢાવતી વખતે તે પુષ્પોને પાચે આગળીઓથી પકડીને તે લિખિત વર્ણાદિકની ઉપર ચઢાવ્યાં તે પુષ્પો પાચ વર્ણોના હતા.(तत्थ चित्तं जाणुस्सेहप्पमाणमित्तं ओहिणीगरं करेत्ता) એ પુષ્પોને તેણે ત્યા આટલી બધી માત્રામા ચઢાવ્યા કે ત્યા તેમની ઉંચાઈ જાનુના પ્રમાણ સુધી એટલેકે ૨૮ અગુલ પ્રમાણ થઇ ગઈ, આ પ્રમાણે સારી એવી આશ્ચર્યકારક માત્રામા પુષ્પો ચઢાવીને તે ભરત રાજાએ (चदप्पभवइरवेरुलिअविमलदड कंचणमणिरयणभित्तिचित्तं कालागुरु-पवरकुंदुरुक्कतुरुक्कधूवगंधुत्तमाणुविद्ध च धूववट्टिं) ત્યાર બાદ ચન્દ્રકાત મણિઓના હીરાના તેમજ વૈડૂર્ય મણિઓના જેવા વિમળ દંડવાળા અથવા એ મણિઓથી નિર્મિત દંડવાળા તેમજ કાચન અને મણિરત્નોથી જેમા અનેક પ્રકારના ચિત્રોની રચના થઇ રહી છે અને જે કાલાગુરુ પ્રવર કુંદરુષ્ક અને તુરુષ્ક નિર્મિત ધૂપની ઉત્તમ સુગંધિથી જે વ્યાપ્ત છે અને

मय कडुच्छुक प्रगृह्य प्रयतो धूपं दहति, तत्र वेडूर्यमयं वैडूर्यरत्नघटितम्, कडुच्छुकं-धूपाधानरूपात्रं प्रगृह्य गृहीत्वा (प्रयतः) आद्रियमाणो धूपं दहति (दहेत्ता) दग्ध्वा (सत्तट्ठपयाइं पच्चोसक्कइ) सप्ताष्टपदानि प्रत्यवष्वष्कति परावर्त्तते, तत्र धूप दग्ध्वा प्रमार्जनादि हेतु विशेषेण सन्निश्रीयमानचक्ररत्ने अत्यासन्नतया मत्कृताशातना माभूयादित्यभिप्रायेण स राजा सप्ताष्टपदानि प्रत्यपसर्पति पश्चादपसरति इत्यर्थः (पच्चोसक्कित्ता) प्रत्यवष्वष्क्य परावर्त्य (वाम जाणु अंचेइ जाव पणामं करेइ) वामं जानुम् अञ्चति यावत् प्रणामं करोति, तत्र वाम जानुम् अञ्चति आकुञ्चयति ऊर्ध्वं करोति यावत्करणात् (दाहिणं जाणुं धरणियलंसि निहट्टु करयलपरिग्गहिय दसनहं सिरसावत्तं मत्थए अंजलि) इति संग्रहः, दक्षिणं जानु धरणी तले निहत्य करतल परिगृहीतं दशनखं शिरसावर्त्तं मस्तके अञ्जलिं कृत्वा प्रणामं करोति मनोऽभीष्टार्थ सिद्धिदायकमिदमितिबुद्धया प्रीतः सन् प्रणमतीत्यर्थः (करेत्ता) प्रणाम कृत्वा (आउहघरसालाओ पडिणिक्खमइ) आयुधगृहशालातः प्रतिनिष्क्रामति निर्गच्छति (पडिणिक्ख-

---

धूप जलाया। (दहेत्ता सत्तट्ठपयाइं पच्चोसक्कइ) धूप जलाकर फिर वह वहां से सात आठ पग पीछे लौटा अर्थात् मेरे द्वारा किसी भी प्रकार से चक्ररत्न की अशातना न हो जावे इस ख्याल से वह धूप जलाकर पीछे वहा से सात आठ पैर दूर हो गया (पच्चोसक्कित्ता वाम जाणु अंचेइ) वहा से ७-८ पैर दूर हो कर उसने अपनी बाइ जानु को ऊपर उठाया (जाव पणाम करेई) यावत् प्रणाम किया यहाँ यावत्पदसे (दाहिणी जाणुं धरणियलंसि निहट्टु करयलपरिग्गहियं दसनहं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं) इस पाठ का सग्रह हुआ है इस पाठका तात्पर्य ऐसा है कि जब उसने अपनी बांइ जानु को ऊपर की ओर उठाया--तब उसने अपनी दाहिनी जानु को- भूतल पर रखा और दशो नख अगुलियो के परस्पर में मिल जावे इस ढग से अंजलिबना कर और उसे दाहिनी ओर से बाई ओर तक मस्तक के ऊपर से तीन बार घुमाकर प्रणामकिया (करेत्ता)प्रणाम करके (आउहघरसालाओं पडिणिक्खमइ) फिर वह आयुध शाला से बाहर निकला (पडिणिक्खमित्ता जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला

જેમાંથી ધૂપની શ્રેણીઓ। (विणिम्मुयंतं) નીકળી રહે છે એવા (वेरुलियमयं कडुच्छुयं पग्गहेत्तु) વૈડૂર્યમણિનિર્મિત ધૂપદહન પાત્રને હાથમાં લઈને (पयत्ते) બહુજ સાવધાની પૂર્વક તેમજ આદર પૂર્વક તેણે (धूवं दहइ) ધૂપને તેમા સળગાવ્યો. (दहेत्ता सत्तट्ठपयाइं पच्चोसक्कइ) ધૂપ સળગાવીને પછિ તે ત્યાથી સાત-આઠ પગલાં પાછો ફર્યો, એટલે કે મા વડે કોઈ પણ રીતે ચક્રરત્નની અશાતના ન થાય એ વિચારથી તે ધૂપ સળગાવીને પછી સાત-આઠ પગલા ત્યાથી દૂર ખસી ગયો. (पच्चोसक्कित्ता वामं जाणु अंचेइ) ત્યાંથી સાત-આઠ પગલા પાછા ખસીને તેણે પોતાના ડાબા ઘૂંટણને ઉપર ઉઠાવ્યો (जाव पणामं करेइ) યાવત્ પ્રણામ કર્યા, અહીં યાવત્ પદથી (दाहिणं जाणुं धरणियलंसि निहट्टु करयल परिग्गहियं दसनहं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं) આ પાઠનો સ ગ્રહ થયો છે આનુ તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે જ્યારે તેણે પોતાના ડાબા ઘૂંટણને ઉપર ઉઠાવ્યો ત્યારે તેણે પોતાના જમણા ઘૂંટણને પૃથ્વી ઉપર મૂક્યો અને આગળીઓના દશે દશ નખો પરસ્પર સમ્મિલિત કરીને પછી

मित्ता) प्रतिनिष्क्रम्य निर्गत्य (जेणेव वाहिरिया उवट्ठाणसाला जेणेव सीहासणे तेणेव उवागच्छइ) यत्रैव बाहिरिका उपस्थानशाला यत्रैव सिंहासनं तत्रैव उपागच्छति (उवागच्छित्ता) उपागत्य (सीहासणवरगए पुरत्थाभिमुहे सण्णिसिअइ) सिंहासनवरगत पौरस्त्याभिमुखः पूर्वदिशाभिमुखः सन्निषीदति उपविशति (सण्णिसीइत्ता) सनिषद्य (अट्ठारससेणिप्पसेणीओ सद्दावेइ) अष्टादश श्रेणिप्रश्रेणिः शब्दयति तत्र अष्टादश श्रेणीः-कुम्भकारादिप्रकृतीः, प्रश्रेणीः-तदवान्तरभेदान् शब्दयति आह्वयति (सद्दावेत्ता एवं वयासी) शब्दयित्वा एवं-वक्ष्यमाणप्रकारेणाऽवादीत् उक्तवान्। अष्टादशश्रेणिश्रेणयश्चेमाः

(कुमार १ पट्टइल्ला २ सुवण्णकाराय ३ सूवकारा य ४
गधव्वा ५ कामवगा ६ मालाकाराय ७ कच्छकरा ८ ॥१॥
तबोलिआ ९ य एए नवप्पयाराय नारुआ भणिआ।
अहण णवप्पयारे कारुअ वण्णे पयक्खामि ॥२॥
चम्मयरु १ जंतपीलग २ गंधिअ ३ छिपाय ४ कंसकारे ५ य।
सीवग ६ गुआर ७ भिल्ला ८ धीवर ९ वण्णाइ अट्ठदस ॥३॥

सीहासणवरगए पुरत्थाभिमुहे सण्णिसीअइ) वहां आकर वह पूर्वदिशा की ओर मुँह करके उस सिंहासन पर बैठ गया (सण्णिसीइत्ता) बैठकर (अट्ठारस सेणिप्पसेणीओ सद्दावेइ) उसने अष्टादश श्रेणी प्रश्रेणी को प्रजाजनों को बुलाया-(सद्दावेत्ता एव वयासी) और बुलाकर उन से ऐसा कहा— वे अष्टादश श्रेणि प्रश्रेणि इस प्रकार से है—"कुमार १ पट्टइल्ला २ सुवण्णकारा ३ य सूवकाराय ४ गंधव्वा ५, कासवगा ६ मालाकाराय ७ कच्छकरा ८ ॥ १ ॥—तंबोलियाय एए नवप्पयारा य नारुआ भणिआ" अहणं णवप्पयारे कारुअवण्णे पयक्खामि ॥२॥ चम्मयरु १ जंतपीलग २ गंधिअ ३ छिंपाय ४ कंसकारे ५ य, सीवग ६ गुआर ७ भिल्ला ८ धीवर ९ वण्णाइ अट्ठदस ॥३॥ चित्रकार आदिक भी इन्हीं में अन्तर्भूत हो जाते हैं। उस भरत

અંજલિ બનાવીને તે અંજલિને જમણી તરફથી ડાબી તરફ મસ્તક ઉપર ત્રણ વાર ફેરવીને પ્રણામ કર્યા (करेत्ता) પ્રણામ કરીને (आउहघरसालाओ पडिणिक्खमइ) ત્યાર બાદ તે આયુધશાળામાંથી બહાર નીકળી ગયો. (पडिणिक्खमित्ता जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला जेणेव सीहासणे तेणेव उवागच्छइ) બહાર નીકળીને પછી તે જ્યાં બાહ્ય ઉપસ્થાનશાળા બેસવાની જગ્યા હતી અને તેમા પણ જ્યા સિંહાસન હતું ત્યાં આવ્યો. (उवागच्छित्ता सीहासणवरगए पुरत्थाभिमुहे सण्णिसीअइ) ત્યા આવીને તે પૂર્વદિશા તરફ મુખ કરીને તે સિંહાસન ઉપર બેસી ગયો. (सण्णिसोइत्ता) બેસીને (अट्ठारससेणिप्पसेणीओ सद्दावेइ) તેણે અષ્ટાદશ શ્રેણી-પ્રશ્રેણિના પ્રજાજનોને બોલાવ્યા (सद्दावेत्ता एवं वयासी) અને બોલાવીને તેમને આ પ્રમાણે કહ્યુ તે અષ્ટાદશ શ્રેણિ પ્રશ્રેણિના પ્રજાજનો આ પ્રમાણે છે—(कुमार १- पट्टइल्ला २, सुवण्णकारा ३, य सूवकाराय ४, गंधव्वा ५, कासवगा ६ मालाकाराय ७, कच्छकरा ८ ॥ १ ॥ तंबोलियाय एए नवप्पयाराय नारुआ भणीआ अहण णवप्पयारे कारुअवण्णे पयक्खामि ॥२॥ चम्मयरु १ जंतपीलग २, गंधिअ ३ छिंपाय ४, कंसकारे ५ य, सीवग ६ गुआर ७, भिल्ला ८, धीवर ९ वण्णाइ अट्ठदस ॥३॥ ચિત્રકારો વગેરે પણ એમનામા અન્તર્ભૂત થઈ જાય છે તે ભરત રાજાએ પૌરજનોને

चित्रकारादयोऽपि एतेष्वेवान्तर्भवन्ति, अथ पौरजनान् प्रति किमवादीत् इत्याह-(खिप्पामेव) इत्यादि। (खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया! उस्सुक्कं उक्कर उक्किट्ठं अदिज्जं अमिज्जं अभडप्पवेस अदंडकोदंडिमं अधरिमं गणियावरणाडइज्ज कलिय अणेग तालायराणुचरियं अणुदूधुयमुइंगं अमिलायमल्लदामं पमुइय पक्कीलिय सपुरजणजाणवयं विजयवेजइयं चक्करयणस्स अट्ठाहियं महामहिमं करेह करित्ता ममेयमाणत्तियं खिप्पामेव पच्चप्पिणह) क्षिप्रमेव भो देवानुप्रियाः! उच्छुल्काम् उत्कराम् उत्कृष्टाम् अदेयाम् अमेयाम् अभटप्रवेशाम् अदण्डकुदण्डिमाम् अधरिमाम् गणिकावरनाटकीयकलिताम् अनेकतालाचरानुचरिताम् अनुद्धूतमृदङ्गाम् अम्लानमाल्यदाम्नीम्, प्रमुदितप्रक्रीडितसपुरजनजानपदाम्, विजयवैजयिकीम्, चक्ररत्नस्य अष्टाह्निका महामहिमाम्, कुरुत, कृत्वा मम एतामाज्ञप्तिकां क्षिप्रमेव प्रत्यर्प्पयत, तत्र क्षिप्रमेव भो देवानुप्रियाः! चक्ररत्नस्य अष्टानाम् अह्नां समाहारोऽष्टाहं तदस्ति यस्यां महामहिमायां सा अष्टाहिका तां महामहिमां कुरुतेति कृत्वा मम एताम् अग्रवर्त्तिनीमाज्ञप्तिकां क्षिप्रमेव शीघ्रमेव प्रत्यर्पयत समर्पयत इति चाग्रेण सम्बन्धः, अथ क्रमशः विशेषणानि व्याख्यायते उच्छुल्कामित्यादि तत्र उन्मुक्तं त्यक्तं शुल्कं विक्रेतव्य वस्तु प्रति राजदेयं द्रव्यं यस्यां सा तथा ताम् एवमुत्कराम्, तत्र उन्मुक्तः करो गवादीन् प्रति प्रतिवर्षं राजदेयं द्रव्यं यस्यां सा तथा ताम् एवम् उत्कृष्टाम्, तत्र उत्=उत्मुक्तं कृष्टं-कर्षण-लभ्यवस्तु ग्रहणाय आकर्षणमित्यर्थः यस्यां सा तथा ताम् अदेयामिति, विक्रय

राजा ने उन पौरजनों से क्या कहा सो प्रकट किया जाता है -(खिप्पामेव भों देवाणुप्पिया। उस्सुक्कं उक्करं ऊक्किट्ठंअदिज्जं अमिज्ज अभडप्पवेस अदंडकोदंडिमं अधरिम गणियावरणा इइज्जकलियं अणेगतालायराणुचरिय अणुद्धुयमुइंगं अमिलाय मल्लदामं पमुइयपक्कीलिय सपुरजणजाणवय विजयवेजईअ चक्करयणस्स अट्ठाहियं महामहिमं करेह करित्ता ममेयमाणत्तिये खिप्पामेव पच्चप्पिणह) हे देवनुप्रियो! तुम शीघ्र ही अष्टान्हिका महोत्सव करो-इस में विक्रय वस्तु पर जो राज्य कर-चुंगी लगती है उसे माफ करदो गाय आदि के ऊपर जो प्रतिवर्ष राज देय द्रव्य लिया जाता है उसे भी उन्मुक्त कर दो लभ्यवस्तु को ग्रहण करने के लिये जो भूमि

એટલે કે નગરવાસીઓને શું કહ્યું તે વિષે હવે સ્પષ્ટ કરવામાં આવે છે કે—(खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया! उस्सुक्क उक्कर उक्किट्ठं अदिज्जं अभडप्पवेसं अदंडकोदंडिमं अधरिम गणियावरणाडइज्जकलियं अणेग तालायराणुचरिय अणुद्धुयमुइंगं अमिलाय मल्लदाम पमुइय पक्कीलिय सपुरजणजाणवय विजयवेजइअं चक्करयणस्स अट्ठाहिय महामहिमं करेह करित्ता ममेयमाणत्तियं खिप्पामेव पच्चप्पिणह) હે દેવાનુપ્રિયો! તમે અષ્ટાહ્નિકા મહોત્સવ ઉજવો. તેમાં વિક્રેય વસ્તુ પર જે રાજ્ય કર ટેક્સ લે છે તેને માફ કરી દો. ગાય વગેરે ઉપર જે દર વર્ષે રાજદેય દ્રવ્ય લેવામાં આવે છે તેને પણ માફ કરી દો. લભ્ય વસ્તુને ગ્રહણ કરવા માટે જે ભૂમિ વગેરેને ખેડવામાં આવે છે, તેને પણ આઠ દિવસ માટે બંધ કરી દો તથા જેના ઉપર જે કંઈ પણ લેણુ દેણુ હોય તે પણ બંધ કરી છે અથવા તો આ મહોત્સવ

निषेधेन न विद्यते देयम्, दातव्यं द्रव्य यस्यां सा तथा ताम् न केनापि कस्मै अपि देयमित्यर्थः, अमेयामिति, क्रयविक्रयनिषेधेनैव अविद्यमानमातव्याम्, अभटप्रवेशा मिति, न विद्यते भटानां राजपुरुषाणाम् आज्ञादायिनां प्रवेशः कुटुम्बगृहेषु यस्यां सा तथा ताम्, अदण्डकुदण्डिमामिति, दण्डेन लभ्यं द्रव्यं दण्डयः कुदण्डेन निर्वृत्तं कुदण्डिमं-राजद्रव्यं तन्नास्ति यस्यां सा तथा ताम्, तत्र दण्डो यथापराधं राजग्राह्यं द्रव्यं कुदण्डस्तु राजकर्मचारिणां प्रज्ञाद्यपराधात् अपराधिनो महत्यपराधे अल्पम् अल्पापराधे चाधिकं यथोचितरहितं राजग्राह्यं द्रव्यम् इति विज्ञेयम्, अधरिमामिति (अविद्यमान धरिमम्=ऋणद्रव्य यस्यां सा तथा ताम् उत्तमर्णाधमर्णाभ्याम् ऋणार्थम् अन्योन्यं न विवदनीय मत्तः द्रव्यं नीत्वा मुत्कलनीय दातव्यमित्यर्थः गणिकावर-नाटकीय कलितामिति) गणिकावरैः विलासिनीप्रधानैः नाटकीयैः नाटकप्रतिबद्ध-पात्रैः कलिता शोभिता या सा तथा ताम्, नाटकादि शोभितामित्यर्थः अनेकताला चरानुचरितामिति, तत्र (अनेके ये तालाचराः प्रेक्षाकारि विशेषास्तैरनुचरिताम्-आसेविताम् अनुद्धृतमृदङ्गामिति) अनु=आनुरूप्येण मृदङ्गसम्बन्धि विधिना उद्धृताः

वगैरह का जीतना होता है उसे भी आठ दिन के लिये बन्द कर दो जिस पर जिस का कुछ भी लेना देना हो उसे भी बन्द करे दो अथवा इस महोत्सव के होने तक कोइ रोजगार-व्यापार-आदि न करे ऐसी राजाज्ञा की घोषणा कर दो क्रय विक्रय के निषेध हो जाने के कारण कोइ भी व्यक्ति नापने, गिनने आदि की वस्तु के लेन देन का व्यवहार न करे, आज्ञा प्रदान करने वाले राजपुरुषो का कुटुम्बी जनो के गृहों में प्रवेश न हो अपराध हो जाने पर दण्ड रूप मे जो अपराध के अनुसार अपराधो से राजद्रव्य लिया जाता है वह न लियाजावे राज्य कर्मचारीयों के द्वारा छोटे बड़े अपराध हो जाने पर जो उनसे जुर्माना के रूप मे थोडा या बहुत इच्छानुसार दण्ड वसूल किया जाता है उसे न लिया जावे-कर्जदार से कर्ज देने वाला व्यक्ति अपने ऋण को वसूल करने के लिये विवाद न करे किन्तु वह द्रव्य मुझ से लेकर दिया जावे और उनके झगडे को शान्त कर दिया जावे। विलासिनियों के नाटकीय पुरुषो द्वारा इस में खूब धार्मिक नाटक किया जावे, इस उत्सव को देखने के लिये अनेक जन आवें रात दिन इस उत्सव में मृदङ्ग ध्वनि होती रहे, जो मालाएँ इस

થાય તથા સુધી કોઈ પણ જાતનો વેપાર વગેરે થાય નહિ એવી રાજાજ્ઞાની ઘોષણા કરી દો ક્રય-વિક્રય ઉપર પ્રતિબંધ થઇ ગયા પછી કોઈ પણ માણસ માપી શકાય કે ગણી શકાય એવી બધી વસ્તુઓની આપ-લે બંધ કરી દો આજ્ઞા પ્રદાન કરનાર રાજ પુરુષો નો કુટુંબી જનોના ગૃહોમા પ્રવેશ ન થાય અપરાધ થઈ જાય તો દંડ રૂપમા જે અપરાધ મુજબ અપરાધી પાસેથી રાજદ્રવ્ય લેવામાં આવે છે, તે લેવાનુ બંધ કરી દો રાજ્ય કર્મચારીઓ વડે નાના-મોટા અપરાધો બદલ તેમની પાસેથી દંડ સ્વરૂપ જે તે કંઈ પણ થોડુ-ઘણુ ઇચ્છા મુજબ દંડ વસૂલ કરવામા આવે છે, તે લેવામાં ન

चित्रकारादयोऽपि एतेष्वेवान्तर्भवन्ति, अथ पौरजनान् प्रति निमवार्यान् इत्याह-(खिप्पामेव) इत्यादि। (खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया! उस्सुक्क उक्करं उक्किट्ठं अदिज्जं अमिज्जं अभडप्पवेस अदडकोदडिमं अधरिमं गणियावरणाडइज्ज कलिय अणेग तालायराणुचरियं अणुद्धुयमुइंगं अमिलायमल्लदाम पमुइय पक्कीलिय सपुरजणजाणवय विजयवेजइयं चक्करयणस्स अट्ठाहियं महामहिमं करेह करित्ता ममेयमाणत्तियं खिप्पामेव पच्चप्पिणह) क्षिप्रमेव भो देवानुप्रियाः! उच्छुल्काम् उत्कराम् उत्कृष्टाम् अदेयाम् अमेयाम् अभटप्रवेशाम् अदण्डकुदण्डिमाम् अधरिमाम् गणिकावरनाटकीयकलिताम् अनेकतालाचरानुचरिताम् अनुद्धूतमृदङ्गाम् अम्लानमाल्यदाम्नीम्, प्रमुदितप्रक्रीडितसपुरजनजानपदाम्, विजयवैजयिकीम्, चक्ररत्नस्य अष्टाह्निका महामहिमाम्, कुरुत, कृत्वा मम एतामाज्ञप्तिकां क्षिप्रमेव प्रत्यर्पयत, तत्र क्षिप्रमेव भो देवानुप्रियाः! चक्ररत्नस्य अष्टानाम् अह्नां समाहारोऽष्टाहं तदस्ति यस्यां महामहिमायां सा अष्टाह्निका तां महामहिमां कुरुतेति कृत्वा मम एताम् अग्रवर्त्तिनीमाज्ञप्तिकां क्षिप्रमेव शीघ्रमेव प्रत्यर्पयत समर्पयत इति चाग्रेण सम्बन्धः, अथ क्रमशः विशेषणानि व्याख्यायते उच्छुल्कामित्यादि तत्र उन्मुक्तं त्यक्तं शुल्कं विक्रेतव्य वस्तु प्रति राजदेयं द्रव्यं यस्यां सा तथा ताम् एवमुत्कराम्, तत्र उन्मुक्तः करो गवादीन् प्रति प्रतिवर्षं राजदेयं द्रव्य यस्यां सा तथा ताम् एवम् उत्कृष्टाम्, तत्र उत्=उत्मुक्तं कृष्टं-कर्षण-लभ्यवस्तु ग्रहणाय आकर्षणमित्यर्थः यस्यां सा तथा ताम् अदेयामिति, विक्रय

राजा ने उन पौरजनों से क्या कहा सो प्रकट किया जाता है -(खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया! उस्सुक्कं उक्करं ऊक्किट्ठं अदिज्जं अमिज्ज अभडप्पवेस अदडकोदडिम अधरिम गणियावरणाडइज्जकलियं अणेगतालायराणुचरियं अणुद्धुयमुइंगं अमिलाय मल्लदाम पमुइयपक्कीलिय सपुरजणजाणवयं विजयवेजईअ चक्करयणस्स अट्ठाहिय महामहिमं करेह करित्ता ममेयमाणत्तियं खिप्पामेव पच्चप्पिणह) हे देवनुप्रियो! तुम शीघ्र ही अष्टान्हिका महोत्सव करो-इस मे विक्रय वस्तु पर जो राज्य कर-चुगी लगती है ऊसे माफ करदो गाय आदि के ऊपर जो प्रतिवर्ष राज देय द्रव्य लिया जाता है उसे भी उन्मुक्त कर दो लभ्यवस्तु को ग्रहण करने के लिये जो भूमि

એટલે કે નગરવાસીઓને શું કહ્યું તે વિષે હવે સ્પષ્ટ કરવામા આવે છે કે—(खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया! उस्सुक्क उक्कर उक्किट्ठं अदिज्जं अभडप्पवेसं अदडकोदडिमं अधरिम गणियावरणाडइज्जकलियं अणेग तालायराणुचरिय अणुद्धुयमुइंगं अमिलाय मल्लदामं पमुइय पक्कीलिय सपुरज वयं विजयवेजइअं चक्करयणस्स अट्ठाहिय महामहिमं करेह करित्ता ममेयमाणत्तियं खिप्पामेव पच्चप्पिणह) હે દેવાનુપ્રિયો! તમે અષ્ટાહ્નિકામહોત્સવ ઉજવો તેમાં વિક્રેય વસ્તુ પર જે રાજ્ય કર ટેક્સ લે છે તેને માફ કરી દો. ગાય વગેરે ઉપર જે દર વર્ષે રાજદેય દ્રવ્ય લેવામા આવે છે તેને પણ માફ કરી દો. લભ્ય વસ્તુને ગ્રહણ કરવા માટે જે ભૂમિ વગેરેને ખેડવામાં આવે છે, તેને પણ આઠ દિવસ માટે બંધ કરી દો. તથા જેના ઉપર જે કંઈ પણ દેવું દેવુ હોય તે પણ બંધ કરી જે આપવા તો આ મહોત્સવ

निषेधेन न विद्यते दातु, दातव्यं द्रव्य यस्या सा तथा ताम् न केनापि कस्मै अपि देयमित्यर्थः, अमेयामिति, क्रयविक्रयनिषेधेनैव अविद्यमानमातव्याम्, अभटप्रवेशामिति, न विद्यते भटाना राजपुरुषाणाम् आज्ञादायिनां प्रवेशः कुटुम्बगृहेषु यस्या सा तथा ताम्, अदण्डकुदण्डिमामिति, दण्डेन लभ्य द्रव्यं दण्डयः कुदण्डेन निर्वृत्तं कुदण्डिमं-राजद्रव्यं तन्नास्ति यस्यां सा तथा ताम्, तत्र दण्डो यथापराधं राजग्राह्यं द्रव्यं कुदण्डस्तु राजकर्मचारिणा प्रज्ञाद्यपराधात् अपराधिनो महत्यपराधे अल्पम् अल्पापराधे चाधिकं यथोचितरहितं राजग्राह्यं द्रव्यम् इति विज्ञेयम्, अधरिमामिति (अविद्यमान धरिमम्=ऋणद्रव्य यस्यां सा तथा ताम् उत्तमर्णाधमर्णाभ्याम् ऋणार्थम् अन्योन्यं न विवदनीय मत्तः द्रव्यं नीत्वा मुत्कलनीय दातव्यमित्यर्थः गणिकावरनाटकीय कलितामिति) गणिकावरैः विलासिनीप्रधानैः नाटकीयैः नाटकप्रतिबद्धपात्रैः कलिता शोभिता या सा तथा ताम्, नाटकादि शोभितामित्यर्थः अनेकतालाचरानुचरितामिति, तत्र (अनेके ये तालाचराः प्रेक्षाकारि विशेषास्तैरनुचरिताम्-आसेविताम् अनुद्धूतमृदङ्गामिति) अनु=आनुरूप्येण मृदङ्गसम्बन्धि विधिना उद्धूताः

वगैरह का जीवना होता है उसे भी आठ दिन के लिये बन्द कर दो जिस पर जिस का कुछ भी लेना देना हो उसे भी बन्द कर दो अथवा इस महोत्सव के होने तक कोइ रोजगार-व्यापार-आदि न करे ऐसी राजाज्ञा की घोषणा कर दो क्रय विक्रय के निषेध हो जाने के कारण कोइ भी व्यक्ति नापने, गिनने आदि की वस्तु के लेन देन का व्यवहार न करे, आज्ञा प्रदान करने वाले राजपुरुषो का कुटुम्बी जनो के गृहों में प्रवेश न हो अपराध हो जाने पर दण्ड रूप मे जो अपराध के अनुसार अपराधो से राजद्रव्य लिया जाता है वह न लियाजावे राज्य कर्मचारीयों के द्वारा छोटे बड़े अपराध हो जाने पर जो उनसे जुर्माना के रूप मे थोडा या बहुत इच्छानुसार दण्ड वसुल किया जाता है उसे न लिया जावे-कर्जदार से कर्ज देने वाला व्यक्ति अपने ऋण को वसूल करने के लिये विवाद न करे किन्तु वह द्रव्य मुझ से लेकर दिया जावे और उनके झगडे को शान्त कर दिया जावे। विलासिनियों के नाटकीय पुरुषो द्वारा इस में खूब धार्मिक नाटक किया जावे, इस उत्सव को देखने के लिये अनेक जन आवें रात दिन इस उत्सव में मृदङ्ग ध्वनि होती रहे, जो मालाएँ इस

थाय त्यां सुधी कोई पण जातनो वेपार वगेरे थाय नहि एवी राजाज्ञानी घोषणा करी दो. क्रय-विक्रय उपर प्रतिबंध थई गया पछी कोई पण माणुस मापी शकाय के गणी शकाय एवी बधी वस्तुओनी आप-ले बंध करी दो. आज्ञा प्रदान करनार राज पुरुषो नो कुटुंबी जनोना गृहोमा प्रवेश न थाय. अपराध थई जाय तो दंड रूपमां जे अपराध मुजब अपराधी पासेथी राजद्रव्य लेवामा आवे छे, ते लेवानु बंध करी दो. राज्य कर्मचारीओ वडे नाना-मोटा अपराधो बदल तेमनी पासेथी दंड स्वरूप जे ते कई पण थोडु-घणु इच्छा मुजब दंड वसूल करवामा आवे छे, ते लेवामां न

कलाकौशलदर्शनार्थमूर्ध्वं क्षिप्ता मृदङ्गा यस्यां सा तथा ताम् । अम्लानमाल्यदाम्नीमिति तत्र अम्लानानि म्लानिरहितानि माल्यदामानि पुष्पमालाः यस्यां सा तथा ताम्, म्लानपुष्पमालाः निःसार्य अभिनवाः २ दीयन्ते इत्यर्थः (प्रमुदितप्रक्रीडितसपुरजनजानपदामिति) तत्र प्रमुदिता सानन्दाः प्रक्रीडिताः क्रीडितुमारब्धा सपुरजनाः अयोध्यावासिजनसहिताः जनपदाः कोशलदेशवासिनो जना यत्र सा तथा ताम्, विजयवैजयिकीमिति, तत्र अतिशयेन विजयो विजय-विजयः स प्रयोजनं यस्यां सा तथा ताम् अस्मिन्नायुधरत्ने सम्यगाराधिते सति तत् रत्नं मदभीष्ट मनोरथं महाविजयरूपं सर्वथा साधयिष्यतीति बुद्ध्या विजय प्रयोजनमुक्त्वा अष्टाहिकां महामहिमां कुरुतेति (तए णं ताओ अट्ठारस सेणिप्पसेणीओ भरहेणं रन्ना एवं वुत्ताओ समाणीओ हट्ठाओ जाव विणएणं पडिसुणेंति) ततः खलु ता अष्टादश श्रेणिप्रश्रेणयः भरतेन राज्ञा एवमुक्ताः सत्यः हृष्टाः यावद् विनयेन प्रतिशृण्वन्ति, अत्र यावत्पदात् करतलपरिगृहीतं दशनखं

उत्सव के समय इधर उधर लटकायी जावे वे म्लान न होने पावे "पमुइअ पक्कीलिअ सपुरजणजाणवयं" हर एक विनितावासी जन इस उत्सव में मुदित मन बन कर कोशल देश वासियों के साथ २ नाना प्रकार की क्रीडाएँ करे "विजयवेजइअं" ऐसे इस अष्टान्हिका महोत्सव की इस आयुधरत्न की अच्छी तरह से आराधना करने के निमित्त आयोजना करो । क्योंकि यह आयुधरत्न अब सम्यक् प्रकार से आराधित हो जावेगा तो नियम से वे इससे मुझे इच्छित विजय रूप फलकी प्राप्ति होजावेगी । इस प्रकार से व्यवस्था करके फिर हमने आपकी आज्ञानुसार इस महोत्सव सफल करने की व्यवस्था करली है ऐसी शीघ्र ही खबर हमे दो (तएण ताओ अट्ठारस सेणिप्पसेणीओ भरहेण रन्ना एव वुत्ताओ समाणीओ हट्ठाओ जाव विणएण पडिसुणेंति) इस प्रकार से भरत राजा के द्वारा कहे गये वे श्रेणि प्रश्रेणिरूप प्रजाजन हर्ष से बहुत अधिक आनन्दित हुए सतुष्ट हुए एव भरत राजा की आज्ञा को उन्हाने विना अनुनय किए स्वीकार लियाँ स्वीकार करते समय उन सबने दोनो हाथो को बडी विनय के साथ जोडा यहा पर

આવે કર્જદાર પાસેથી કર્જ આપનાર માણસ પોતાના ઋણની વસૂલાત કરવા માટે વિવાદ કરે નહિ-પણ તે દ્રવ્ય મારી પાસેથી લઈને આપી દે અને આ પ્રમાણે તે ઝગડાનો અંત થાય વિલાસિનીઓના નાટકીય પુરુષો વડે એ ઉત્સવમા ઉત્તમ ધાર્મિક નાટકો ભજવવામાં આવે એ ઉત્સવને જોવા માટે ઘણા લોકો આવે રાત-દિવસ એ ઉત્સવમા મૃદગ-ધ્વનિ થતો રહે જે માળાઓને ઉત્સવમાં આમતેમ લટકાવવામાં આવે તે મ્લાન થાય નહિ (पमुइअपक्कीलिअ सपुरज णजाण वयं) દરેક વિનીતાવાસીજન એ ઉત્સવમાં મુદિત મનવાળો થઈને કોશલદેશવાસીઓની સાથે સાથે અનેકવિધ ક્રીડાઓ કરે (विजय वेजइअं) આ પ્રમાણે અષ્ટાહ્નિકા મહોત્સવથી એ આયુધ ર ત્નની સારી રીતે આરાધના કરવા માટે આયોજના કરો કેમકે એ આયુધરત્ન જ્યારે સારી રીતે આરાધિત થઇ જશે ત્યારે નિયમથી એના વડે મને ઈચ્છિત વિજય રૂપ ફળની પ્રાપ્તિ થઇ જશે આ પ્રમાણે વ્યવસ્થા કરીને પછી વ્યવસ્થા થઈ ગયાની મને ખબર આપો (त पण ताओ अट्ठारस सेणिप्पसेणीओ भरहेणं रन्ना एव वुत्ताओ समाणीओ हट्ठाओ जाव विणएणं पडिसुणेंति) આ પ્રમાણે ભરત રાજા વડે આજ્ઞાપિત થએલા તે શ્રેણિ પ્રશ્રેણિ રૂપ પ્રજાજન હર્ષથી અત્યધિક આનંદિત થયા, સંતુષ્ટ થયા અને ભરત રાજાની આજ્ઞાને તેમણે વગર કોઈ પણ જાતની આના કાનીએ સ્વીકારી લીધી આજ્ઞા સ્વીકાર કરતી

शिरसावर्त्तं मस्तके अञ्जलिं कृत्वेति ग्राह्यम् विनयेन प्रतिशृण्वन्ति विनयपूर्विकां राज्ञ आज्ञप्तिकां स्वीकुर्वन्ति इत्यर्थः (पडिसुणित्ता) प्रतिश्रुत्य स्वीकृत्य (भरहस्स अन्तियाओ पडिणिक्खमेंति) भरतस्य राज्ञः अन्तिकात् समीपात् प्रतिनिष्क्रामन्ति निर्गच्छन्ति 'पडिणिक्खमित्ता' प्रतिनिष्क्रम्य-निर्गत्य (उस्सुक्कं उक्करं जाव करेंति य कारवेंति य) उच्छुल्काम् उत्करां यावत्कुर्वन्ति च कारयन्ति च भरताज्ञानुसारेण । (करेत्ता कारवेत्ता) कृत्वा कारयित्वा च (जेणेव भरहे राया तेणेव उवागच्छंति) यत्रैव भरतो राजा तत्रैवोपागच्छन्ति (उवागच्छित्ता) उपागत्य (जाव तमाणत्तियं पच्चप्पिणंति) यावत् ताम् आज्ञप्तिकाम् आज्ञां प्रत्यर्पयन्ति समर्पयन्तीति ॥ सू० ४ ॥

यावत्पद से (करतलपरिगृहीत दशनख शिरसावर्त मस्तके अञ्जलिं कृत्वा) ऐसा पाठ सगृहीत हुआ है । (पडिसुणित्ता) भरत राजा की आज्ञा को स्वीकार करके (भरहस्स रण्णो अंतियाओ पडिणिक्खमेंति) फीर वे सबके सब भरत राजा के पाससे वापिस अपने स्थान पर लौट आए (पडिणिक्खमित्ता उस्सुक्कं उक्करं जाव करेंति अ कारवेंति अ) लौटकरके उन्होंने भरत राजा की आज्ञानुसार नगरी में अष्टाह्निका महोत्सव किया और करवाया जिस प्रकार से इस महोत्सव को उच्छुल्का आदि रूप से व्यवस्था करने को आज्ञा राजाने दी थी वैसी ही वह सब व्यवस्था उन्होने उस की और करवायी । (करेत्ता कारवेत्ता जेणेव भरहे राया तेणेव उवागच्छन्ति) इस उत्सव को करके और कराके फिर वे जहाँ पर भरत राजा था वहाँ पर आये (उवागच्छित्ता जाव तमाणत्तियं पच्चप्पिणति) वहाँ आकर हे राजा जैसी आज्ञा महोत्सव करने कराने की आपने दी थी उसी के अनुसार हमलोगो ने उसे किया है और कराया है ऐसी खबर उन्होंने राजा को आकर के देदी ॥ ४ ॥

વખતે તેમણે પોતાના બન્ને હાથેથી સવિનય પ્રમાણ કર્યા. અહીં યાવત્ પદથી (करतल-परिगृहीतं दशनखं शिरसावर्तं मस्तके अंजलिं कृत्वा) એવો પાઠ સંગ્રહીત થયો છે (पडिसुणित्ता) ભરત રાજાની આજ્ઞાનો સ્વીકાર કરીને (भरहस्सरण्णो अंतियाओ पडिणिक्खमेंति) પછી તેઓ સર્વે ભરત રાજા પાસેથી પાછા પોત-પોતાના સ્થાન પર આવી ગયા (पडिणिक्खमित्ता उस्सुक्कं उक्करं जाव करेंतिअ कारवेंतिअ) પાછા ફરીને તેમણે ભરતરાજાની આજ્ઞા મુજબ નગરીમાં અષ્ટાહ્નિકા મહોત્સવ ઊજવ્યો અને ઊજવાવ્યો, જે પ્રમાણે એ મહોત્સવની ઉચ્છુલ્ક વગેરે રૂપથી વ્યવસ્થા કરવાની આજ્ઞા રાજાએ આપી હતી તેવી જ વ્યવસ્થા તેમણે તે ઉત્સવમાં કરી અને કરાવડાવી (करेत्ता कारवेत्ता जेणेव भरहे राया तेणेव उवागच्छंति) એ ઉત્સવને ઊજવાવી ને પછી જ્યાં તે ભરત રાજા હતો ત્યાં આવ્યા (उवागच्छित्ता जाव तमाणत्तियं पच्चप्पिणंति) ત્યાં આવીને તેમણે રાજાને આ પ્રમાણે ખબર આપી કે હે રાજા મહોત્સવ ઊજવવાની જેવી આજ્ઞા આપશ્રીએ આપી હતી તે મુજબ અમોએ તે મહોત્સવ ઊજવ્યો છે, અને ઊજવાવ્યો છે ॥ ૪ ॥

कलाकौशलदर्शनार्थमूर्ध्वं क्षिप्ता मृदङ्गा यस्यां सा तथा ताम् । अम्लानमाल्यदाम्नीमिति तत्र अम्लानानि म्लानिरहितानि माल्यदामानि पुष्पमालाः यस्यां सा तथा ताम्, म्लानपुष्पमालाः निःसार्य अभिनवाः २ दीयन्ते इत्यर्थः (प्रमुदितप्रक्रीडितसपुरजनजानपदामिति) तत्र प्रमुदिता सानन्दाः प्रक्रीडिताः क्रीडितुमारब्धा सपुरजनाः अयोध्यावासिजनसहिताः जनपदाः कोशलदेशवासिनो जना यत्र सा तथा ताम्, विजयवैजयिकीमिति, तत्र अतिशयेन विजयो विजय–विजयः स प्रयोजनं यस्यां सा तथा ताम् अस्मिन्नायुधरत्ने सम्यगाराधिते सति तत् रत्नं मदभीष्ट मनोरथं महाविजयरूपं सर्वथा साधयिष्यतीति बुद्ध्या विजय प्रयोजनमुक्त्वा अष्टाहिकां महामहिमां कुरुतेति (तए णं ताओ अट्ठारस सेणिप्पसेणीओ भरहेणं रन्ना एवं वुत्ताओ समाणीओ हट्ठाओ जाव विणएणं पडिसुणेंति) ततः खलु ता अष्टादश श्रेणिप्रश्रेणयः भरतेन राज्ञा एवमुक्ताः सत्यः हृष्टाः यावद् विनयेन प्रतिशृण्वन्ति, अत्र यावत्पदात् करतलपरिगृहीतं दशनखं

उत्सव के समय इधर उधर लटकायी जावे वे म्लान न होने पावे "पमुइअ पक्कीलिअ सपुरजणजाणवयं" हर एक विनितावासी जन इस उत्सव में मुदित मन बन कर कोशल देश वासियों के साथ २ नाना प्रकार की क्रीडाएँ करे "विजयवेजइयं" ऐसे इस अष्टान्हिका महोत्सव की इस आयुधरत्न की अच्छी तरह से आराधना करने के निमित्त आयोजना करो । क्योंकि यह आयुधरत्न अब सम्यक् प्रकार से आराधित हो जावेगा तो नियम से वे इससे मुझे इच्छित विजय रूप फलकी प्राप्ति होजावेगी । इस प्रकार से व्यवस्था करके फिर हमने आपकी आज्ञानुसार इस महोत्सब सफल करने की व्यवस्था करली है ऐसी शीघ्र ही खबर हमे दो (तएण ताओ अट्ठारस सेणिप्पसेणीओ भरहेण रन्ना एव वुत्ताओ समाणीओ हट्ठाओ जाव विणएणं पडिसुणेंनि) इस प्रकार से भरत राजा के द्वारा कहे गये वे श्रेणि प्रश्रेणिरूप प्रजाजन हर्ष से बहुत अधिक आनन्दित हुए सतुष्ट हुए एव भरत राजा की आज्ञा को उन्हाने विना अनुनय किए स्वीकार लियीं स्वीकार करते समय उन सबने दोनो हाथो को बड़ी विनय के साथ जोडो यहा पर

આવે કર્જદાર પાસેથી કર્જ આપનાર માણસ પોતાના ઋણુની વસૂલાત કરવા માટે વિવાદ કરે નહિ–પણ તે દ્રવ્ય મારી પાસેથી લઈને આપી દે અને આ પ્રમાણે તે ઝગડાનો અંત થાય વિલાસિનીઓના નાટકીય પુરુષો વડે એ ઉત્સવમા ઉત્તમ ધાર્મિક નાટકો ભજવવામાં આવે એ ઉત્સવને જોવા માટે ઘણા લોકો આવે રાત–દિવસ એ ઉત્સવમા મૃદગ–ધ્વનિ થતો રહે જે માળાઓને ઉત્સવમાં આમતેમ લટકાવવામાં આવે તે મ્લાન થાય નહિ (पमुइअपक्कीलिअ सपुरज्ज णजाण वयं) દરેક વિનીતાવાસીજન એ ઉત્સવમાં મુદિત મનવાળો થઈને કોશલદેશવાસીઓની સાથે સાથે અનેકવિધ ક્રીડાઓ કરે (विजय वेजइअं) આ પ્રમાણે અષ્ટાહ્નિકા મહોત્સવથી એ આયુધ ર ત્નની સારી રીતે આરાધના કરવા માટે આયોજના કરો કેમકે એ આયુધરત્ન જ્યારે સારી રીતે આરાધિત થઇ જશે ત્યારે નિયમથી એના વડે મને ઈચ્છિત વિજય રૂપ ફળની પ્રાપ્તિ થઇ જશે આ પ્રમાણે વ્યવસ્થા કરીને પછી વ્યવસ્થા થઈ ગયાની મને ખબર આપો (त पण ताओ अट्ठारस सेणिप्पसेणीओ भरहेणं रन्ना पव वुत्ताओ समाणीओ हट्ठाओ जाव विणएणं पडिसुणेंति) આ પ્રમાણે ભરત રાજા વડે આજ્ઞાપિત થએલા તે શ્રેણિ પ્રશ્રેણિ રૂપ પ્રજાજન હર્ષથિ અત્યધિક આનદિત થયા, સતુષ્ટ થયા અને ભરત રાજાની આજ્ઞાને તેમણે વગર કોઈ પણ જાતની આના કાનીએ સ્વીકારી લીધી. આજ્ઞા સ્વીકાર કરતી

शिरसावर्त्तं मस्तके अञ्जलिं कृत्वेति ग्राह्यम् विनयेन प्रतिशृण्वन्ति विनयपूर्वं राजाज्ञांस्ताः स्वीकुर्वन्ति इत्यर्थः (पडिसुणित्ता) प्रतिश्रुत्य स्वीकृत्य (भरहस्स अंतियाओ पडिणिक्खमेंति) भरतस्य राज्ञः अन्तिकात् समीपात् प्रतिनिष्क्रामन्ति निर्गच्छन्ति 'पडिणिक्खमित्ता' प्रतिनिष्क्रम्य-निर्गत्य (उस्सुक्कं उक्करं जाव करेंति य कारवेंति य) उच्छुल्काम् उत्करां यावत्कुर्वन्ति च कारयन्ति च भरताज्ञानुसारेण। (करेत्ता कारवेत्ता) कृत्वा कारयित्वा च (जेणेव भरहे राया तेणेव उवागच्छति) यत्रैव भरतो राजा तत्रैवोपागच्छन्ति (उवागच्छित्ता) उपागत्य (जाव तमाणत्तियं पच्चप्पिणंति) यावत् ताम् आज्ञप्तिकाम् आज्ञां प्रत्यर्प्पयन्ति समर्पयन्तीति ॥ सू० ४ ॥

यावत्पद से (करतलपरिगृहीत दशनख शिरसावर्त मस्तके अंजलिं कृत्वा) ऐसा पाठ सग्रहीत हुआ है। (पडिसुणित्ता) भरत राजा की आज्ञा को स्वीकार करके (भरहस्स रण्णो अंतियाओ पडिणिक्खमेंति) फीर वे सबके सब भरत राजा के पाससे वापिस अपने स्थान पर लौट आए (पडिणिक्खमित्ता उस्सुक्कं उक्कर जाव करेंति अ कारवेंति अ) लौटकरके उन्होंने भरत राजा की आज्ञानुसार नगरीं में अष्टाहिका महोत्सव किया ओर करवाया जिस प्रकार से इस महोत्सव को उच्छुल्का आदि रूप से व्यवस्था करने को आज्ञा राजाने दी थी वैसी ही वह सब व्यवस्था उन्होंने उस की और करवायी। (करेत्ता कारवेत्ता जेणेव भरहे राया तेणेव उवागच्छन्ति) इस उत्सव को करके और कराके फिर वे जहाँ पर भरत राजा था वहाँ पर आये (उवागच्छित्ता जाव तमाणत्तिय पच्चप्पिणति) वहाँ आकर हे राजा जैसी आज्ञा महोत्सव करने कराने की आपने दी थी उसी के अनुसार हमलोगो ने उसे किया है और कराया है ऐसी खबर उन्होंने राजा को आकर के देदी ॥ ४ ॥

વખતે તેમણે પોતાના બન્ને હાથોથી સવિનય પ્રમાણ કર્યા અહીં યાવત્ પદથી (करतलपरिगृहीतं दशनखं शिरसावर्तं मस्तके अंजलिं कृत्वा) એવો પાઠ સંગ્રહીત થયો છે (पडिसुणित्ता) ભરત રાજાની આજ્ઞાનો સ્વીકાર કરીને (भरहस्सरण्णो अंतियाओ पडिणिक्खमेंति) પછી તેઓ સર્વે ભરત રાજા પાસેથી પાછા પોત-પોતાના સ્થાન પર આવી ગયા. (पडिणिक्खमित्ता उस्सुक्कं उक्करं जाव करेंतिअ कारवेंतिअ) પાછા ફરીને તેમણે ભરતરાજાની આજ્ઞા મુજબ નગરીમા અષ્ટાહ્નિકા મહોત્સવ ઉજવ્યો અને ઉજવાવ્યો, જે પ્રમાણે એ મહોત્સવની ઉચ્છુલ્ક વગેરે રૂપથી વ્યવસ્થા કરવાની આજ્ઞા રાજાએ આપી હતી તેવી જ વ્યવસ્થા તેમણે તે ઉત્સવમાં કરી અને કરાવડાવી (करेत्ता कारवेत्ता जेणेव भरहे राया तेणेव उवागच्छन्ति) એ ઉત્સવને ઉજવાવી ને પછી જ્યા તે ભરત રાજા હતો ત્યા આવ્યા (उवागच्छित्ता जाव तमाणत्तियं पच्चप्पिणंति) ત્યાં આવીને તેમણે રાજાને આ પ્રમાણે ખબર આપી કે હે રાજા મહોત્સવ ઉજવવાની જેવી આજ્ઞા આપશ્રીએ આપી હતી તે મુજબ અમોએ તે મહોત્સવ ઉજવ્યો છે, અને ઉજવાવ્યો છે ॥ ૪ ॥

अथ अष्टाह्निका महामहिमा समाप्त्यनन्तर किमभवदित्याह–"तए णं" इन्यादि ।

मूलम्–तएणं से दिव्वे चक्करयणे अट्ठाहियाए महामहिमाए निव्वत्ताए समाणीए आउहघरसालाओ पडिणिक्खमइ पडिणिक्खमित्ता अंतलिक्खपडिवण्णे जक्खसहस्ससंपरिवुडे दिव्वतुडियसद्दसण्णिणाएणं आपूरेते चेव अंबरतलं विणीयाए रायहाणीए मज्झंमज्झेणं णिगच्छइ णिगच्छित्ता गंगाए महाणईए दाहिणिल्लेणं कूलेणं पुरत्थिमं दिसिं मागहतित्थाभिमुहे पयाते आविहोत्था, तएणं से भरहे राया तं दिव्वं चक्करयणं गंगाए महाणईए दाहिणिल्लेणं कूलेणं पुरत्थिमं दिसिं मागह तित्थाभिमुहं पयातं पासइ पासेत्ता हट्ठतुट्ठ जाव हियए कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ सद्दावित्ता एवं वयासी–खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! आभिसेक्कं हत्थिरयणं पडिकप्पेह हयगयरहपवरजोहकलियं चाउरंगिणि सेण्णं सण्णाहेह, एतमाणत्तियं पच्चप्पिणह, तएणं ते कोडुंबिय जाव पच्चप्पिणंति, तएणं से भरहे राया जेणेव मज्जणघरे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता मज्जणघरं अ पविसइ, अणुपविसेत्ता समुत्तजालाभिरामं तहेव जाव धवलमहामेह णिग्गए इव ससिव्व पियदंसणे णरवई मज्जणघराओ पडिणिक्खमइ पडिणिक्खमित्ता हयगयरहपवरवाहणभडचडगरपहकर संकुलाए सेणाए पहिअकिट्टी जेणेव वाहिरिआ उवट्ठाणसाला जेणेव अभिसेक्के हत्थिरयणे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता अंजणगिरिकडगसण्णिभं गयवइं णरवई दुरूढे । तएणं से भरहाहिवे णरिंदे हारोत्थए सुकयरइयवच्छे कुंडलउज्जोइआणणे मउडदित्तसिरए णरसीहे णरवई णरिंदे णरवसहे मरुयरायवसभकप्पे अब्भहिय रायतेअलच्छीए दिप्पमाणे पसत्थ मंगलसएहिं संथुव्वमाणे जयसद्दकयालोए हत्थिखंधवरगए सकोरंटमल्लदामेणं छत्तेणं धरिज्जमाणेणं सेयवर चामराहिं उद्धुव्वमाणीहिं २ जक्ख सहस्ससंपरिवुडे वेसमणि चेव धणवई अमर वइसण्णिभाइ इड्ढीए पहियकित्ती गंगाए

महाणईए दाहिणिल्लेणं कूलेणं गामागरणगरखेडकब्बडमंडब दोण-मुहपट्टणासमसंवाहसहस्समंडिय थिमियमेइणीयं वसुहं अभिजिण-माणे २ अग्गाइं वराइं रयणाइं पडिच्छमाणे २ तं दिव्वं चक्करयणं अणुगच्छमाणे २ जोयणंतरियाहिं वसहीहिं वसमाणे २ जेणेव मागह-तित्थे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता मागहतित्थस्स अदूरसामंते दुवालसजोयणायामं णव जोयणविच्छिण्णं वरणगरसरिच्छं विजय-खंधावारनिवेसं करेइ करित्ता वड्ढइरयणं सद्दावेइ सद्दावित्ता एवं वयासी खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया! ममं आवासं पोसहसालं च करेइ करित्ता ममेयमाणत्तियं पच्चप्पिणाहि तए णं से वड्ढइरयणे भरहेणं रण्णा एवं वुत्ते समाणे हट्ठतुट्ठ चित्तमाणंदिए पीइमणे जाव अंजलिं कट्टु एवं सामी तहत्ति आणाए विणएण वयणं पडिसुणेइ पडिसुणित्ता भरहस्स रण्णो-आवसहं पोसहं सालं च करेइ करित्ता एयमाणत्तिय खिप्पामेव पच्चप्पि-णंति, तएणं से भरहे राया आभिसेक्काओ हत्थिरयणाओ पच्चो-रुहइ पच्चोरुहित्ता जेणेव पोसहसाला तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता पोसहसालं अणुपविसइ अणुपविसित्ता पोसहसालं पमज्जइ पमज्जित्ता दब्भसंथारगं संथरइ संथरित्ता दब्भसंथारगं दुरूहइ दुरुहित्ता मागह-तित्थकुमारस्स देवस्स अट्ठमभत्तं पगिण्हइ पगिण्हित्ता पोसहसालाए पोसहिए बंभयारी उम्मुक्कमणिसुवण्णे ववयगमालावण्णगविलेवणे णिक्खित्तसत्थमुसले दब्भसंथारोवगए एगे अबीए अट्ठमभत्तं पडिजा-गरमाणे २ विहरइ। तएणं से भरहे राया अट्ठमभत्तंसि परिण-ममाणंसि पोसह सालाओ पडिणिक्खमइ पडिणिक्खमित्ता जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता कोडुबियपुरिसे सद्दावेइ सद्दावित्ता एवं वयासी खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया हयगयरह पव-रजोहकलियं चाउरंगिणिं सेणं सण्णाहेह चाउग्घंटं आसरहं पडिक-प्पेह तिट्टुक मज्जणघरं अणपविसइ अणुपविसित्ता समुत्त तहेव जाव

धवलमहामेहणिग्गए जाव मज्जणघराओ पडिणिक्खमइ पडिणिक्खमित्ता हयगयरहपवरवाहण जाव सेणावइ पहियकित्ती जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला जेणेव चाउग्घंटे आसरहे तेणेव उवागच्छइ उवाग-च्छित्ता चाउग्घंटं आसरहं दुरूहे ॥ सू० ५ ॥

छाया—ततः खलु तद्दिव्य चक्ररत्नम् अष्टाहिकायां महामहिमायां निर्वृतायां सत्याम् आयुधगृहशालात' प्रतिनिष्क्रामति प्रतिनिष्क्रम्य अन्तरिक्षं प्रतिपन्नं यक्षसहस्रसंपरिवृतम्, दिव्यत्रुटितशब्दसन्निनादेन आपूरय दिवाम्बरतलं विनीताया राजधान्या. मध्यंमध्येन निर्गच्छति निर्गत्य गङ्गाया महानद्या दाक्षिणात्येन कूलेन पौरस्त्यां दिशं मागधतीर्थाभिमुखं प्रयातं अप्यभवत्, ततः खलु स भरतो राजा त दिव्य चक्ररत्नं गङ्गाया महानद्या दाक्षिणात्येन कूलेन पौरस्त्यां दिशं मागधतीर्थाभिमुखं प्रयात पश्यति, दृष्ट्वा हृष्टतुष्ट यावद्धृदय' कौटुम्बिकपुरुषान् शब्दयति शब्दयित्वा एवमवादीत्–क्षिप्रमेव भो देवानुप्रियाः ! आभिषेक्य हस्तिरत्नं प्रतिकल्पयत हयगजरथप्रवरयोधकलितां चातुरङ्गिणीं सेनां सन्नाहयत, एतामाज्ञप्तिकां प्रत्यर्पयत, ततः खलु ते कौटुम्बिक यावत् प्रत्यर्पयन्ति, ततः खलु स भरतो राजा यत्रैव मज्जनगृहं तत्रैवोपागच्छति उपागत्य मज्जनगृहम् अनुप्रविशति अनुप्रविश्य समुक्तजालाभिरामं तथैव यावत् धवलमहामेघ निर्गत इव शशीव प्रियदर्शनो नरपति. मज्जनगृहात् प्रतिनिष्क्रामति प्रतिनिष्क्रम्य हयगजरथप्रवरवाहन 'चउगर पहकरत्ति' विस्तारवृन्दसंकुलया सेनया प्रथितकीर्ति' यत्रैव बाहिरिका उपस्थानशाला यत्रैवाभिषेक्यं हस्तिरत्न तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य अञ्जनगिरिकूटकसन्निभं गजपतिं नरपति दुरूढे । तत खलु स भरताधिपो नरेन्द्रः हारावस्तृतसुकृतरतिदवक्षस्कः कुण्डलोद्द्योतिताननः मुकुटदीप्तशिरस्कः नरसिंहो नरपति नरेन्द्रो नरवृषभः मरुद्राजवृषभकल्पः अभ्यधिकराजतेजो लक्ष्म्या दीप्यमान प्रशस्तमङ्गलशतैः संस्तूयमानः जयशब्दकृतालोक हस्तिस्कन्धवरगतः सकोरण्टमाल्यदाम्ना छत्रेण ध्रियमाणेन श्वेतवरचामरैरुद्धूयमानैः २ यक्ष सहस्रसंपरिवृत' वैश्रमणइव धनपति. अमरपतेः सन्निभया ऋद्ध्या प्रथितकीर्तिः गङ्गाया' महानद्या' दाक्षिणात्ये कूले ग्रामाकरनगरखेट कर्बट मडम्ब द्रोणमुख पत्तनाऽऽश्रमसंवाह-सहस्रमण्डितां स्तिमितमेदनीकां वसुधाम् अभिजयन् अभिजयन् अग्र्याणि वराणि रत्नानि प्रतीच्छन् २ तद्दिव्यं चक्ररत्नम् अनुगच्छन् अनुगच्छन् योजनान्तरिताभिर्वसतिभिर्वसन् वसन् यत्रैव मागधतीर्थं तत्रैवोपागच्छति उपागत्य मागधतीर्थस्याऽदूरसामन्ते द्वादशयोजनायामं नवयोजनविस्तीर्णं वरनगरसदृश विजयस्कन्धावारनिवेशं करोति कृत्वा वर्द्धकिरत्न शब्दयति शब्दयित्वा एवमवादीत् क्षिप्रमेव भो देवानुप्रियाः ममावासं पौषध [illegible] च कुरु कृत्वा मम एतामाज्ञप्तिकां प्रत्यर्पय, ततः खलु स वर्द्धकिरत्नो भरतेन राज्ञा एवमुक्तः सन् हृष्टतुष्ट चित्तानन्दितः प्रीतिमनाः यावत् अञ्जलिं कृत्वा एवं स्वामिन् तथेति आज्ञाया विनयेन वचनं प्रतिशृणोति, प्रतिश्रुत्य भरतस्य राज्ञः आवास पौषधशालां च करोति, कृत्वा' एतामाज्ञप्तिकां क्षिप्रमेव प्रत्यर्पयति, तत खलु स भरतो राजा आभिषेक्याद् हस्तिरत्नात् प्रत्यवरोहति, प्रत्यवरुह्य यत्रैव पौषधशाला तत्रैवोपागच्छति उपागत्य पौषधशालामनुप्रविशति, अनुप्रविश्य पौषधशालां प्रमार्जयति प्रमार्ज्य दर्भसंस्तारकं संस्तृणाति,

सस्नीर्य दर्भसंस्तारक दुरूहति, दुरूह्य मागधतीर्थकुमारस्य देवस्य अष्टमभक्तं प्रगृह्णाति, प्रगृह्य पौषधशालायां पौषधिकः ब्रह्मचारी उन्मुक्तमणिसुवर्ण व्यपगतमालावर्णकविलेपनः निक्षिप्तशस्त्रमुसलः दर्भसंस्तारोपगत एक अद्वितीय अष्टमभक्तं प्रतिजाग्रत् प्रतिजाग्रत् विहरति। ततः खलु स भरतो राजा अष्टमभक्ते परिणमति पौषधशालातः प्रतिनिष्क्रामति, प्रतिनिष्क्रम्य यत्रैव बाहिरिका उपस्थानशाला तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य कौटुम्बिकपुरुषान् शब्दयति शब्दयित्वा एवमवादीत् क्षिप्रमेव भो देवानुप्रिया ! हयगजरथप्रवरयोधकलितां चतुरङ्गिणीं सेनां सन्नाहयत चातुर्घण्टम् अश्वरथ प्रतिकल्पयत इति कृत्वा मज्जनगृहमनुप्रविशति, अनुप्रविश्य समुक्त तथैव यावत् धवलमहामेघ निर्गतो यावत् मज्जनगृहात् प्रतिनिष्क्रामति प्रतिनिष्क्रम्य हयगजरथप्रवरवाहन यावत् सेनापति प्रथितकीर्तिः यत्रैव बाहिरिका उपस्थानशाला यत्रैव चातुर्घण्टोऽश्वरथस्तत्रैवोपागच्छति उपागत्य चातुर्घण्टम् अश्वरथ दुरूढे ॥ सू० ५ ॥

टीका—"तए णं" इत्यादि। 'तए णं से दिव्वे चक्करयणे अट्ठाहियाए महामहिमाए निव्वत्ताए समाणीए आउहघरसालाओ पडिणिक्खमइ' ततः तदनन्तरं खलु तद्दिव्यं चक्ररत्नम् अष्टाह्निकाया महामहिमायां महोत्सवरूपायाम् निर्वृत्तायां सत्याम् आयुधगृहशालातः प्रतिनिष्क्रामति निर्गच्छति (पडिणिक्खमित्ता) प्रतिनिष्क्रम्य (अंतलिक्खपडिवण्णे जक्खसहस्स संपरिवुडे) अन्तरिक्षप्रतिपन्नं नभः आप्तं यक्षसहस्रसंपरिवृतं चक्रधरचतुर्दशरत्नानां प्रत्येक देवसहस्राधिष्ठितत्वात् (दिव्वतुडियसद्दसण्णिणाएणं आपू-

---

'तएणं से दिव्वे चक्कयणे अट्ठाहियाए महामहिमाए' इत्यादि।

टीकार्थ–(तएणं से दिव्वे चक्करयणे) इसके बाद वह चक्ररत्न जब की (अट्ठाहियाए महामहिमाए निवत्ताए समाणीए) अष्टाह्निका महोत्सव अच्छी तरह से समाप्त हो चुका (आउहघरसालाओ) आयुधगृहशाला से (पडिणिक्खमइ) निकला (पडिणिक्खमित्ता) निकलकर वह (अंतलिक्खपडिवण्णे) अन्तरीक्ष आकाश में अधर चलने लगा (जक्ख सहस्ससंपरिवुडे) वह १ हजार यक्षों देवों से घिरा हुआ था क्योंकि चक्रवर्ती के चौदह रत्नों में से प्रत्येक रत्न १

'त एणं से दिव्वे चक्करयणे अट्ठाहियाए महामहिमाए' – इत्यादि सूत्र – ५॥

टीकार्थ (त एण से दिव्वे चक्करयणे) त्यार બાદ તે ચક્રરત્ન જ્યારે (अट्ठाहियाए महामहिमाए नि त्ताए समाणीए) અષ્ટાહ્નિકા મહોત્સવ સારી રીતે સમ્પન્ન થઈ ચૂક્યો (आउहघरसालाओ) આયુધ ગૃહશાળાથી (पडिणिक्खमइ) નીકળ્યુ (पडिणिक्खमित्ता) નીકળીને તે (अंतलिक्खपडिवण्णे) અન્તરીક્ષ આકાશમાં અદ્ધર ચાલવા લાગ્યુ (जक्ख सहस्ससंपरिवुडे) તે એક હજાર યક્ષો–દેવોથી પરિવૃત્ત હતું, કેમકે ચક્રવર્તીના ચતુર્દશ રત્નોમાંથી દરેક રત્ન એક હજાર દેવોથી અધિષ્ઠિત હોય છે (दिव्वतुडिय सद्दसंणिणाएणं आपूरे ते चेव अंबरतलं विणीयाए रायहाणीए मज्झं मज्झेणं

धव महामेहणिग्गए जाव मज्जणघराओ पडिणिक्खमइ पडिणिक्खमित्ता हयगयरहपवरवाहण जाव सेणावइ पहियकित्ती जेणेव बाहिरिया उवट्ठा-णसाला जेणेव चाउग्घंटे आसरहे तेणेव उवागच्छइ उवाग-च्छित्ता चाउग्घंटं आसरहं दुरूहे ॥ सू० ५ ॥

छाया—ततः खलु तद्दिव्य चक्ररत्नम् अष्टाहिकायां महामहिमायां निर्वृतायां सत्याम् आयुधगृहशालात प्रतिनिष्क्रामति प्रतिनिष्क्रम्य अन्तरिक्षं प्रतिपन्नं यक्षसहस्रसंपरि-वृतम्, दिव्यत्रुटितशब्दसन्निनादेन आपूरय विवाम्बरतल विनीताया राजधान्या मध्यं-मध्येन निर्गच्छति निर्गत्य गङ्गाया महानद्या दाक्षिणात्येन कूलेन पौरस्त्यां दिशं मागध-तीर्थाभिमुखं प्रयातं अप्यभवत्, ततः खलु स भरतो राजा त दिव्य चक्ररत्नं गङ्गाया महानद्या दाक्षिणात्येन कूलेन पौरस्त्यां दिशं मागधतोर्थाभिमुखं प्रयातं पश्यति, दृष्ट्वा हृष्ट-तुष्ट यावद्धृदय' कौटुम्बिकपुरुषान् शब्दयति शब्दयित्वा एवमवादीत्-क्षिप्रमेव भो देवा-नुप्रियाः ! आभिषेक्य हस्तिरत्न प्रतिकल्पयत हयगजरथप्रवरयोधकलितां चातुरङ्गिणीं सेनां सन्नाहयत, एतामाज्ञप्तिकां प्रत्यर्पयत, ततः खलु ते कौटुम्बिक यावत् प्रत्यर्पयन्ति, ततः खलु स भरतो राजा यत्रैव मज्जनगृहं तत्रैवोपागच्छति उपागत्य मज्जनगृहम् अनु-प्रविशति अनुप्रविश्य समुक्तजालाभिरामं तथैव यावत् धवलमहामेघ निर्गत इव शशीव प्रियदर्शनो नरपति' मज्जनगृहात् प्रतिनिष्क्रामति प्रतिनिष्क्रम्य हयगजरथप्रवरवाहन 'चडगर पहकरन्ति' विस्तारवृन्दसंकुलया सेनया प्रथितकीर्तिः यत्रैव बाहिरिका उपस्थानशाला यत्रै-वाभिषेक्यं हस्तिरत्न तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य अञ्जनगिरिकटकसन्निभं गजपतिं नरपतिं दुरूढे । तत खलु स भरताधिपो नरेन्द्रः हारावस्तृतसुकृतरतिदवक्षस्कः कुण्डलोद्द्योतिताननः मुकुटदीप्तशिरस्क' नरसिंहो नरपति नरेन्द्रो नरवृषभः मरुद्राजवृषभकल्पः अभ्यधिकराजतेजो लक्ष्म्या दीप्यमान प्रशस्तमङ्गलशतैः संस्तूयमानः जयशब्दकृतालोक हस्तिस्कन्धवरगतः सकोरण्टमाल्यदाम्ना छत्रेण ध्रियमाणेन श्वेतवरचामरैरुद्धूयमानैः २ यक्ष सहस्रसंपरिवृत वैश्रमणइव धनपति. अमरपतेः सन्निभया ऋद्ध्या प्रथितकीर्तिः गङ्गाया महानद्या. दाक्षिणात्ये कूले ग्रामाकरनगरखेट कर्बट मडम्ब द्रोणमुख पत्तनाऽऽश्रमसंवाह-सह-स्रमण्डितां स्तिमितमेदनीका वसुधाम् अभिजयन् अभिजयन् अग्र्याणि वराणि रत्नानि प्रती च्छन् २ तद्दिव्यं चक्ररत्नम् अनुगच्छन् अनुगच्छन् योजनान्तरिताभिर्वसतिभिर्वसन् वसन् यत्रैव मागधतीर्थं तत्रैवोपागच्छति उपागत्य मागधतीर्थस्याऽदूरसामन्ते द्वादशयोजना नवयोजनविस्तीर्णं वरनगरसदृश विजयस्कन्धावारनिवेशं करोति कृत्वा वर्द्धकिरत्न शब्दयति शब्दयित्वा एवमवादीत् क्षिप्रमेव भो देवानुप्रिया' ममावासं पौषध ं च कुरु कृत्वा मम एतामाज्ञप्तिकां प्रत्यर्पय, तत' खलु स वर्द्धकिरत्नो भरतेन राज्ञा एवमुक्तः सन् हृष्टतुष्ट चित्तानन्दितः प्रीतिमना' यावत् अञ्जलिं कृत्वा एव स्वामिन् तथेति आज्ञाया विनयेन वचनं प्रतिशृणोति, प्रतिश्रुत्य भरतस्य राज्ञः आवास पौषधशालां च करोति, कृत्वा एतामाज्ञप्तिकां क्षिप्रमेव प्रत्यर्पयति, तत' खलु स भरतो राजा आभिषेक्यात् हस्ति-रत्नात् प्रत्यवरोहति, प्रत्यवरुह्य यत्रैव पौषधशाला तत्रैवोपागच्छति उपागत्य पौषधशाला-मनुप्रविशते, अनुप्रविश्य पौषधशालां प्रमार्जयति प्रमार्ज्य दर्भसंस्तारकं संस्तृणाति,

संस्तीर्य दर्भसंस्तारकं दुरूहति, दुरुह्य मागधतीर्थकुमारस्य देवस्य अष्टमभक्तं प्रगृह्णाति, प्रगृह्य पौषधशालायां पौषधिकः ब्रह्मचारी उन्मुक्तमणिसुवर्ण व्यपगतमालावर्णकविलेपनः निक्षिप्तशस्त्रमुसलः दर्भसंस्तारोपगत एक अद्वितीय अष्टमभक्तं प्रतिजाग्रत् प्रतिजाग्रत् विहरति । ततः खलु स भरतो राजा अष्टमभक्ते परिणमति पौषधशालातः प्रतिनिष्क्रामति, प्रतिनिष्क्रम्य यत्रैव बाहिरिका उपस्थानशाला तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य कौटुम्बिकपुरुषान् शब्दयति शब्दयित्वा एवमवादीत् क्षिप्रमेव भो देवानुप्रिया ! हयगजरथप्रवरयोधकलितां चतुरङ्गिणीं सेनां सन्नाहयत चातुर्घण्टम् अश्वरथं प्रतिकल्पयत इति कृत्वा मज्जनगृह-मनुप्रविशति, अनुप्रविश्य समुक्त तथैव यावत् धवलमहामेघ निर्गतो यावत् मज्जनगृहात् प्रतिनिष्क्रामति प्रतिनिष्क्रम्य हयगजरथप्रवरवाहन यावत् सेनापति प्रथितकीर्ति' यत्रैव बाहिरिका उपस्थानशाला यत्रैव चातुर्घण्टोऽश्वरथस्तत्रैवोपागच्छति उपागत्य चातुर्घण्टम् अश्वरथं दुरूढे ॥ सू० ५ ॥

टीका—"तए णं" इत्यादि । 'तए णं से दिव्वे चक्करयणे अट्ठाहियाए महा-महिमाए निव्वत्ताए समाणीए आउहघरसालाओ पडिणिक्खमइ' ततः तदनन्तरं खलु तद्दिव्यं चक्ररत्नम् अष्टाह्निकायां महामहिमायां महोत्सवरूपायाम् निर्वृत्तायां सत्याम् आयुधगृहशालातः प्रतिनिष्क्रामति निर्गच्छति (पडिणिक्खमित्ता) प्रतिनिष्क्रम्य (अंतलि-क्खपडिवण्णे जक्खसहस्स संपरिवुडे) अन्तरिक्षप्रतिपन्नं नभः प्राप्तं यक्षसहस्रसंपरिवृतं चक्रधरचतुर्दशरत्नानां प्रत्येक देवसहस्राधिष्ठितत्वात् (दिव्वतुडियसद्दसण्णिणाएणं आपू-

---

'तएणं से दिव्वे चक्कयणे अट्ठाहियाए महामहिमाए' इत्यादि ।

टीकार्थ–(तएणं से दिव्वे चक्करयणे) इसके बाद वह चक्ररत्न जब की (अट्ठाहियाए महा-महिमाए निवत्ताए समाणीए) अष्टाह्निका महोत्सव अच्छी तरह से समाप्त हो चुका (आउह-घरसालाओ) आयुधगृहशाला से (पडिणिक्खमइ) निकला (पडिणिक्खमित्ता) निकलकर वह (अंतलिक्खपडिवण्णे) अन्तरीक्ष आकाश में अधर चलने लगा (जक्ख सहस्ससपरिवुडे) वह १ हजार यक्षों देवों से घिरा हुआ था क्योंकि चक्रवर्ती के चौदह रत्नों में से प्रत्येक रत्न १

'त एणं से दिव्वे चक्करयणे अट्ठाहियाए महामहिमाए' – इत्यादि सूत्र – ५॥

टीकार्थ (त एण से दिव्वे चक्करयणे) त्यार બાદ તે ચક્રરત્ન જ્યારે (अट्ठाहियाए महामहिमाए नि त्ताए समाणीए) અષ્ટાહ્નિકા મહોત્સવ સારી રીતે સમ્પન્ન થઈ ચૂક્યો. (आउहघरसालाओ) આયુધ ગૃહશાળાથી (पडिणिक्खमइ) નીકળ્યું (पडिणिक्खमित्ता) નીકળીને તે (अंतलिक्खपडिवण्णे) અંતરીક્ષ આકાશમાં અદ્ધર ચાલવા લાગ્યું (जक्ख सहस्ससंपरिवुडे) તે એક હજાર યક્ષો–દેવોથી પરિવૃત્ત હતું, કેમકે ચક્રવતીના ચતુર્દશ રત્નોમાંથી દરેક રત્ન એક હજાર દેવોથી અધિષ્ઠિત હોય છે (दिव्वतुडिय सद्संण्णिणाएणं आपूरें ते चेव अंबरतलं विणीयाए रायहाणीए मज्झं मज्झेणं

रेंते चेव अंबरतलं विणीयाए रायहाणीए मज्झ मज्झेणं णिगच्छइ) दिव्यत्रुटितशब्द सन्निनादेन दिव्यानां देवकृतानां त्रुटितानां तूर्याणां वाद्यविशेषाणां यः शब्दो-ध्वनिः यश्च सङ्गतो निनादः प्रतिध्वनिस्तेन आपूरयदिवाम्बरतलं शब्दव्याप्तं नभः कुर्वदिवे-त्यर्थः विनीतायाः राजधान्याः मध्यं मध्येन-मध्यदेशभागेन निर्गच्छति (णिगच्छित्ता) निर्गत्य (गंगाए महाणइए दाहिणिल्लेणं कूलेणं पुरत्थिमं दिसिं मागहतित्थाभिमुहे पयाए यावि होत्था' गङ्गायाः-गङ्गानाम्न्याः महानद्याः दाक्षिणात्ये दक्षिणभागवर्त्तिनि कूले-समुद्र-पार्श्ववर्त्तिनि तटे इत्यर्थः उभयत्र णं शब्दो वाक्यालंकारे अयं भावः विनीता समश्रेणौ हि पूर्वदिशि वहन्ती गङ्गा मागधतीर्थस्थाने पूर्वसमुद्र प्रविशति तच्च तटं दक्षिणभागवर्त्तित्वेन दाक्षिणात्यमिति व्यवह्रियते। अतएव दाक्षिणात्येन कूलेन पौरस्त्यां पूर्वां दिशं मागधती-र्थाभिमुख प्रयातं चलितम् अप्यासीत् (तए णं से भरहे राया तं दिव्वं चक्करयणं गंगाए महाणइए दाहिणिल्लेणं कूलेणं पुरत्थिमं दिसिं मागहतित्थाभिमुह पयातं पासइ) ततः

हजार देवों से अधिष्ठित होता है। (दिव्वतुडियसद्दसण्णिणाएणं आपूरेंते चेव अंबरतल विणी-याए रायहाणीए मज्झं मज्झेण णिग्गच्छइ) उस समय अम्बरतल दिव्यवाजों के निनाद एवं प्रतिनिनादों से गूंज रहा था अतएव ऐसा प्रतीत होता था कि मानों यह चक्ररत्न ही आकाशको शब्द से व्याप्त हुआ जैसा कर रहा है। इस तरह से आकाश में अद्धर चलता हुआ वह चक्ररत्न विनीता राजधानी के ठीक बीच में से होकर निकला (णिग्गच्छित्ता) निकलकर वह (गंगाए महाणईए दाहिणिल्लेणं कूलेणं पुरत्थिमं दिसिं मागहतित्थाभिमुहे पयाए यावि होत्था) गंगामहानदी के दक्षिणदिशावर्ती कूल से होता हुआ पूर्वदिशा को ओर रहे हुए मागधतीर्थ की तरफ चला। यहा सूत्र में दोनों "णं" वाक्यालंकार में प्रयुक्त हुए हैं। विनीता की समश्रेणि में पूर्वदिशा की ओर वहती हुई गंगा मागधतीर्थ स्थान में पूर्व समुद्र में गिरती है अत' वह तट-दक्षिण भागवर्ती होने के कारण (दाक्षिणात्य) इस पद से व्यवहृत हुआ है। इसी कारण यहां ऐसा कहा गया है (तएणं से भरहे राया त दिव्वं चक्करयणं गंगाए महाणईए दाहिणिल्लेणं कूलेणं

णिगच्छइ) ते वખતે અંબર તળ દિવ્ય વાજાઓના નિનાદ અને પ્રતિનિનાદોથી ગુંજિત થઈ રહ્યુ હતું એથી એવુ લાગતું હતું કે જાણે એ ચક્રરત્ન જ આકાશને શબ્દિત કરી રહ્યુ છે આ પ્રમાણે આકાશમાં અદ્ધર ચાલતું તે ચક્રરત્ન વિનીતા રાજધાનીની ઠીક વચ્ચે થઈને પસાર થયુ 'णिगच्छित्ता' પસારથઈને તે (गंगाए महाणईए दाहिणिल्लेण कूलेणं पुरत्थिमं दिसिं मागहतित्थाभिमुहे पयाए यावि होत्था) ગંગા મહાનદીની દક્ષિણ દિશા-તરફના કિના રાથી પસાર થતું પૂર્વ દિશા તરફના માગધ તીર્થ તરફ ચાલવા લાગ્યું અહીં સૂત્રમાં બન્ને 'णं' વાક્યાલંકારમાં પ્રયુક્ત થયેલ છે વિનીતાની સમશ્રેણિમાં પૂર્વ દિશા તરફ વહેતી ગંગા મગધ તીર્થસ્થાનમાં પૂર્વ સમુદ્રમાં મળે છે. એથી તે તટ દક્ષિણ ભાગવર્તી હોવા બદલ "दाक्षिणात्य" એ પદથી વ્યવહૃત થયેલ છે એથી જ અહીં આ પ્રમાણે કહેવામા આવ્યું છે (त एणं से भरहे राया तं दिव्वं चिक्करयणं गंगाए महणईए दाहिणिल्लेणं कूलेणं पुर-त्थिमं दिसिं मागहतित्थाभमुहं पयातं पासइ) ભરત રાજાએ જ્યારે તે દિવ્ય ચક્રરત્નને ગંગા

खलु स भरतो राजा तद्दिव्य चक्ररत्नं गङ्गाया महानद्या दाक्षिणात्येन कूलेन पौरस्त्या-पूर्वां दिशं मागधतीर्थाभिमुखं प्रयातं चलितं पश्यति (पासित्ता) दृष्ट्वा (हट्ठतुट्ठ जाव हियए कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ) हृष्टतुष्ट यावद्हृदय इति हृष्टतुष्ट श्चित्तानन्दितः परमसौमनस्यितः हर्षवशविसर्पद्हृदयः कौटुम्बिकपुरुषान् शब्दयति आह्वयति (सद्दावेत्ता) शब्दयित्वा (एवं वयासी) एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत् कथितवान् (खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया! आभिसेक्कं हत्थिरयणं पडिकप्पेह) क्षिप्रमेव भो देवानुप्रियाः! आभिषेक्यम् अभिषेक योग्यं हस्तिरत्नं पट्टहस्तिनं प्रतिकल्पयत-सज्जीकुरुत (हयगयरहपवरजोहकलियं चाउरंगिणिसेण्णं सण्णाहेह) हयगजरथप्रवरयोधकलितां चातुरङ्गिणीं सेनां सन्नाहयत सज्जीकुरुत (एयमाणत्तियं पच्चप्पिणह) एतामाज्ञप्तिकाम् आज्ञां प्रत्यर्प्पयत (तए णं ते कोडुंबिय जाव पच्चप्पिणंति) ततः खलु ते कौटुम्बिक यावत्प्रत्यर्पयन्ति तथा च ते कौटुम्बिक पुरुषाः

पुरत्थिमं दिसिं मागहतित्थाभिमुह पयायं पासइ) भरत राजा ने जब उस दिव्य चक्ररत्न को गंगा महानदी के दक्षिणदिशा के तट से पूर्वदिशाकी ओर वर्तमान मागध-तीर्थकी तरफ से जाता हुआ देखा तो (पासित्ता) देखकर वह (हट्ठतुट्ठ जाव हियए कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ) हृष्ट और तुष्ट हुआ, चित्तमें आनन्दित एव परम सौमस्यित हुवे उसने हर्ष से उछलते हुए हृदय सपन्न बनकर कौटुम्बिक पुरुषों को बुलाया और (सद्दावेत्ता) बुलाकर उनसे (एव वयासी) ऐसा कहा-(खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया! आभिसेक्कं हत्थिरयणं पडिकप्पेह) हे-देवानुप्रियो! तुम लोग शीघ्र ही अभिषेक योग्य प्रधान हाथी को-पट्ट हाथी-को सुसज्जित करो। (हयगयरहपवर जोहकलियं चाउरंगिणि सेण्णं सण्णाहेह) तथा-हय-गज-रथ प्रवर-योधाओं से युक्त चातुरंगिणीसेना को सुसज्जित करो। (एयमाणत्तियं पच्चप्पिणह) जैसी आज्ञा यह मैने तुमको दी है उसके अनुसार सब काम करके फिर हमें खबर दो। (तएणं ते कोडुंबिअपुरिसा जाव पच्चप्पिणंति) भरत राजा के द्वारा इस प्रकार से आज्ञप्त हुए वे कौटुम्बिक जन हृष्ट तुष्ट हुए एव चित्त

મહાનદીના દક્ષિણ દિશાના તટથી પૂર્વ દિશાના તરફ વર્તમાન માગધ તીર્થ તરફ જતું જોયું તો (पासित्ता) જોઈને તે (हट्ठ तुट्ठ जाव हियए कोडुंबिय पुरिसे सद्दावेइ) હૃષ્ટ અને તુષ્ટ થયો. ચિત્તમાં આનંદિત તેમજ પરમ સૌમનસ્યિત થઈને, હર્ષાવિષ્ટ થઈને કૌટુંબિક પુરુષોને બોલાવ્યાં અને (सद्दावेत्ता) બોલાવીને તેણે (एव वयासी) આ પ્રમાણે કહ્યું-(खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया! आभिसेक्कं हत्थिरयणं पडिकप्पेह) હે દેવાનુપ્રિયો! તમે યથાશીઘ્ર અભિષેક યોગ્ય પ્રધાન હાથીને-પટ્ટહાથીને સુસજ્જ કરો. (हयगय रह पवर जोहकलिय चाउरंगिणि सेण्ण सण्णाहेह तेमજ હય-ગજ-રથ-પ્રવર યોદ્ધાઓથી યુક્ત ચતુરંગિણી સેનાને સુસજ્જ કરો. (एयमाणत्तियं पच्चप्पिणह) જેવી આજ્ઞા મેં તમને કરી છે તે મુજબ બધું કામ સમ્પન્ન કરીને પછી મને સૂચના આપો. (त एणं ते कोडुंबिअ पुरिसा जाव पच्चप्पिणंति) ભરત રાજા વડે આ પ્રમાણે આજ્ઞપ્ત થયેલા તે કૌટુંબિક જનો હૃષ્ટ-તુષ્ટ થયા અને

भरतेन राज्ञा एवं उक्ताः सन्तः हृष्टतुष्टचित्तानन्दिताः राज्ञोक्तं सर्वमाभिषेक्य हस्तिसेनादि सज्जीकरणरूपं कार्यं कृत्वा राज्ञे तामाज्ञप्तिकां प्रत्यर्पयन्तीति, (तएणं से भरहे राया जेणेव मज्जणघरे तेणेव उवागच्छइ) ततः खलु स भरतो राजा यत्रैव मज्जनगृहं तत्रैवोपागच्छति (उवागच्छित्ता) उपागत्य (मज्जणघर अणुपविसइ) मज्जनगृहमनुप्रविशति, (अणुपसित्ता) अनुप्रविश्य, (समुत्तजालाभिरामे तहेव जाव धवलमहामेहणिग्गए इव ससिव्व पियदंसणे णरवई मज्जनघराओ पडिनिक्खमइ) समुक्तजालाभिरामे तथैव यावत् धवलमहामेघ निर्गत इव शशीव प्रियदर्शनो नरपतिः मज्जनगृहात् प्रतिनिष्क्रामति, तत्र समुक्तेन मुक्ताफलयुक्तेन जालेन गवाक्षेण अभिरामः सुन्दरो यस्तस्मिन् तथैव यावत्पदात् विचित्रमणिरत्नकुट्टिमतले अतएव रमणीये एतादृशविशेषणविशिष्टे स्नानमण्डपे नानामणिरत्नभक्तिचित्रे स्नानपीठे सुखेनोपविश्य स्नपितः स्नानानन्तरं च धवलमहामेघात् स्वच्छशरन्मेघात् निर्गत इव शशीव चन्द्रइव प्रियदर्शनो नरपतिः भरतो राजा सुधाधवलीकृतात् मज्जनगृहात्प्रतिनिष्क्रामतीतिभावः (पडिणिक्खमित्ता) प्रतिनिष्क्रम्य निर्गत्य

में आनन्दित हुए और राजा भरत ने जैसा करने का उन्हे आदेश दिया था वैसा सब उन्होंने करके पीछे इसकी खबर भरत राजा के पास भेज दी (तएणं से भरहे राया जेणेव मज्जणघरे तेणेव उवागच्छइ) इसके बाद वे भरत राजा जहा पर स्नानगृह था–वहा पर गये (उवागच्छित्ता मज्जणघरं अणुपविसइ, अणुपविसित्ता समुत्तजालाभिरामे तहेव जाव धवलमहामेहणिग्गए इव ससिव्व पियदसणे णरवई मज्जणघराओ पडिणिक्खमइ) वहाँ जाकर वे मज्जनगृह में प्रविष्ट हुए। प्रविष्ट होकर वे उस स्नान मंडप में कि जिसकी खिरकियां मुक्ताफल से खचित हो रही हैं और इसी कारण जो बड़ा मनोरम बना हुआ है, एवं यावत्पदानुसार जो विचित्र मणिरत्नो की भूमिवाला है रखे हुए नानामणियो की रचनावाले स्नान पीठ पर सुख से बैठ गये। वहां पर उन्होंको अच्छी तरह से स्नान कराया गया स्नान के बाद फिर वे भरत राजा धवल महामेघ–स्वच्छ शरद काल के मेघ से निर्गत शशी–चन्द्रमा की तरह उस मज्जनगृह से बाहर निकले। उस समय वे देखने में बडे ही सुहावने लग रहे थे। (पडिणिक्खमित्ता-

---

चित्तमा આનંદિત થયા અને રાજા ભરતે જે પ્રમાણે કરવાનો તેમને આદેશ આપ્યો હતો, તે બધુ-સમ્પન્ન કરીને તેમણે ભરત રાજાની પાસે સૂચના મોકલી (तएणं से भरहे राया जेणेव मज्जणघरे तेणेव उवागच्छइ) ત્યાર બાદ તે ભરત રાજા જ્યા સ્નાન ગૃહ હતું, ત્યાં ગયા. (उवागच्छित्ता जेणेव मज्जणघर तेणेवयअणुपविसइ, अणुपविसित्ता समुत्तजालाभिरामे तहेव जाव धवल महामेहणिग्गए इव ससिव्व पियदंसणे णरवई मज्जणघराओ पडिणिक्खमई) ત્યા જઈને તે મજ્જન ગૃહમા પ્રવિષ્ટ થયા પ્રવિષ્ટ થઈને તે જેની બારીઓ મુક્તાફળોથી ખચિત છે અને એથી જ જે અતીવ મનોરમ લાગે છે તેમજ યાવત્ પદાનુસાર જે વિચિત્ર મણિરત્નોની ભૂમિવાળું છે એવા. મંડપમાં મૂકેલા નાના મણિઓથી ખચિત સ્નાન પીઠ ઉપર સુખપૂર્વક બેસી ગયો. ત્યા તે રાજાને સારી રીતે સ્નાન કરાવ વામાં આવ્યું. સ્નાન કરાવ્યા બાદ તે ભરત રાજા ધવલ મહામેઘ-સ્વચ્છ શરત્ કાલીન મેઘથી નિર્ગત શશી–ચંદ્ર–ની જેમ તે મજ્જનગૃહમાથી બહાર નીકળ્યા. તે સમયે તેઓ

(हयगयरहपवरवाहणभडचडगरपहकरसंकुलाए सेणाए पहियकित्ती जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला जेणेव आभिसेक्के हत्थिरयणे तेणेव उवागच्छइ) हयगजरथप्रवरवाहनभटचडगरपहकर संकुलया सेनया प्रथितकीर्त्तिः यत्रैव बाह्योपस्थानशाला यत्रैव आभिषेक्यं हस्तिरत्नं तत्रैवोपागच्छति, तत्र हयगजरथाः प्रवराणि वाहनानि भटाः-योद्धारः तेषां (चडगरपहकरत्ति) विस्तारवृन्दम् तेन संकुलया व्याप्तया सेनया सार्द्धं प्रथितकीर्त्तिः विख्यातकीर्त्तिमान् भरतो राजा यत्रैव बाह्योपस्थानशाला यत्रैव च आभिषेक्यम् अभिषेकयोग्यं हस्तिरत्नं पट्टहस्तिवरः तत्रैवोपागच्छति (उवागच्छित्ता) उपागत्य (अंजणगिरिकडगसण्णिभं गयवइं णरवइ दुरूढे) अञ्जनगिरिकटकसन्निभं गजपतिं नरपतिर्दुरूढे, तत्र अञ्जनगिरेः-अञ्जनपर्वतस्य कटको नितम्बभागः तत्सन्निभ गजपतिं-राजकुञ्जरं नरपति भरतो दुरूढे-आरूढ इति ।

अथ गजारूढश्च राजा चक्ररत्न प्रदर्शितमार्गे गच्छति कीदृश्या ऋद्ध्या तदाह-(तए णं से) इत्यादि । (तए णं से भरहाहिवे णरिंदे) ततः खलु स भरताधिपो नरेन्द्रः (हारोत्थय सुकयरइयवच्छे) हारावस्तृत सुकृतरतिदवक्षस्कः तत्र हारेण अवस्तृतम् आच्छादितम् अतएव सुकृतं मनोहरं तेनैव हेतुना रतिदं प्रदर्शकजनानामानन्दप्रदं वक्षो यस्य स तथा (कुंडलउज्जोइयाणणे) कुण्डलोद् द्योतिताननः कुण्डलाभ्यामुद्द्योतितं-प्रकाशितम् आननं मुखं यस्य स तथा (मउडदित्तसिरए) मुकुटदीप्तशिरस्कः, मुकुटेन दीप्तं प्रकाशितं शिरो मस्तक यस्य स तथा (णरसीहे) नरसिंहः शूरत्वात् (णरवई)

हयगयरहपवरवाहणभडचडगरहपहकरसंकुलाए सेणाए पहिअकित्ती जेणेव बाहिरिया उवट्ठाण साला जेणेव अभिसेक्के हत्थिरयणे तेणेव उवागच्छइ) मज्जनगृह से बाहर निकलकर वे भरत राजा कि जिनकी कीर्ति हय-गज, रथ-श्रेष्ठ-वाहन-और योद्धाओं के विस्तृत वृन्द से व्याप्त सेना के साथ विख्यात हैं जहां बाह्य उपस्थानशाला थी और उसमें भी अभिषेक योग्य हस्तिरत्न था-पट्टहाथी था-वहां पर आये । (उवागच्छित्ता) वहां आकरके (अंजण गिरि कडगसंनिभं गयवइं णरवइ दुरूढे) वे नरपति अञ्जनगिरि के कटकनितम्बभाग-के जैसे गजपति पर आरूढ हो गये (तएणं से भरहाहिवे णरिंदे हारोत्थय सुकयरइयवच्छे कुंडलउज्जोइआणणे मउडदित्तसिरए णरसी

જોવામાં અતીવ સોહામણા લાગતા હતા. (पडिणिक्खमित्ता हयगयरहपवरवाहण डग रंपहकर संकुलाए सेणाए पहिअकित्ति जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला जेणेव आभिसेक्के हत्थिरयणे तेणेव उवागच्छई) મજ્જનગૃહમાંથી બહાર નીકળીને તે ભરત રાજા કે જેમની કીર્તિ હય-ગજ રથ-શ્રેષ્ઠ વાહન અને યોદ્ધાઓના વિસ્તૃત વૃન્દથી વ્યાપ્ત સેના સાથે વિખ્યાત છે-તે જ્યાં બાહ્ય ઉપસ્થાન શાળા હતી અને તેમાં પણ જ્યાં અભિષેક યોગ્ય હસ્તિરત્ન હતું એટલે કે પટ્ટ હાથી હતો-ત્યાં આવ્યા (उवागच्छित्ता) ત્યાં આવીને (अजणगिरिकडगसंन्निभं गयवइं णरवइं दुरूढे) તે નરપતિ અંજન ગિરિના કટક-નિતંબ ભાગ-જેવા ગજપતિ ઉપર સમારૂઢ થઈ ગયા (तएणं से भरहाहिवे णरिंदे हारोत्थयसुकयरइयवच्छे कुंडलउज्जोइआणणे मउडदित्तसिरए णरसीहे णर-

नरपतिः स्वामित्वात् (णरिंदे) नरेन्द्रः परमैश्वर्ययोगात् (णरवसहे] नरवृषभः स्वीकृत कृत्य संपादकत्वात् (मरुयरायवसभकप्पे) मरुद्राजवृषभकल्प', तत्र मरुतो देवाः व्यन्तरादयस्तेषां राजानः इन्द्रास्तेषां मध्ये वृषभाः मुख्याः सौधर्मेन्द्रादयस्तत्कल्पः तत्सदृश इत्यर्थः (अब्भहियरायतेअलच्छीए दिप्पमाणे) अभ्यधिक राजतेजो लक्ष्म्या दीप्यमानः (पमत्थ मंगलसएहिं संथुव्वमाणे) प्रशस्तमङ्गलशतैः संस्तूयमानो वन्दिभिरिति (जय सद्दं कयालोए) जय शब्दकृतालोकः जयशब्दः कृतः आलोके दर्शने सत्येव यस्य स तथा (हत्थिखंधवरगए) हस्तिस्कन्धवरगतः प्राप्तः (जेणेव मागहतित्थे तेणेव उवागच्छइ) यत्रैव मागधतीर्थं तत्रैवोपागच्छति केन सह तत्राह—'सकोरंट मल्लदामेणं छत्तेणं धरिज्जमाणेणं' सकोरण्टमाल्यदाम्ना छत्रेण ध्रियमाणेन सह 'सेयवर—

हे णरवइ णरिंदे णरवसहे मरुअरायवसभकप्पे अब्भहिअरायतेअलच्छीए दिप्पमाणे) इसके वाद वे भरताधिप नरेन्द्र कि जिनका वक्षःस्थल हार से व्याप्त हो रहा है, इसी कारण जो बडा ही सुहावना लग रहा है और देखनेवाले मनुष्यों के लिए आनन्दप्रद हो रहा है, मुखमण्डल जिनका दोनों कर्ण के कुण्डलों से उद्योतित हो रहा है मुकुट से जिनका मस्तक चमक रहा है शूरवीर होने के कारण जो मनुष्यों में सिंह के जैसे प्रतीत हो रहे हैं, स्वामी होने से जो नर समाज के प्रतिपालक—बने हुए हैं, परम ऐश्वर्य के योग से जो मनुष्य में इन्द्र के तुल्य गिने जा रहे हैं, स्वकृत कृत्य के सपादक होने के कारण जो नर वृषभ मानेजा रहे है व्यन्तरादिक देवों के इन्द्रों के बीच में जो मुख्य—जैसे बने हुए है—बहुत अधिक राजतेज की लक्ष्मी से जो चमक रहे हैं (पसत्थमंगलसएहिं सथुव्वमाणे) वन्दिजनों द्वारा उच्चरित सैंकड़ो मालवाचक शब्दो से जो संस्तुत हो रहे है तथा (जयसद्दकयालोए) आपकी जय हो, जय हो, इस प्रकार से जो दिखते ही लोगों द्वारा कृत शब्दों से पुरस्कृत किये जारहे हैं (हत्थिखंधवरगए) अपने पट्ट हाथी पर बैठे हुए (जेणेव मागहतित्थे तेणेव उवागच्छइ) जहाँ पर

वई णरिंदे णरवसहे मरुअरायवसभकप्पे अब्भहिअरायतेअलच्छीए दिप्पमाणे) त्यार બાદ તે ભારતાધિપતિ નરેન્દ્ર કે જેમનુ વક્ષસ્થળ હારથી વ્યાપ્ત થઈ રહ્યું છે, એથી જે બહુ જ સોહામણું લાગી રહ્યું છે, અને જોનારા મનુષ્યો માટે જે આનંદ પ્રદ થઈ રહ્યું છે, મુખ મંડળ જેમના બન્ને કર્ણના કુંડળોથી ઉદ્યોતિત થઈ રહ્યું છે, મુકુટથી જેમનુ મસ્તક ચમકી રહ્યું છે, શૂરવીર હોવાથી જે મનુષ્યોમાં સિંહવત્ પ્રતીત થઈ રહ્યા છે, સ્વામી હોવાથી જે નર સમાજ માટે પ્રતિ-પાલક રૂપ છે, પરમ ઐશ્વર્યના યોગથી જે મનુષ્યોમા ઈન્દ્ર તુલ્ય ગણાય છે, સ્વકૃત કૃત્યના સમ્પાદક હોવાથી જે નર-વૃષભ તરીકે પ્રખ્યાત છે, વ્યન્તરાદિક દેવોના ઈન્દ્રોની વચ્ચે જે મુખ્ય જેવા છે, અત્યધિક રાજ તેજની લક્ષ્મીથી જે તેજસ્વી થઈ રહ્યા છે (पसत ' लसपहिं संथुव्वमाणे) બન્દિજનો વડે ઉચ્ચારિત સહસ્રાધિક મંગળ વાચક શબ્દોથી જે સંસ્તુત થઈ રહ્યા છે, તેમજ (जय सद्दकयालोप) 'તમારી જય થાઓ, જય થાઓ' આ પ્રમાણે જેમના દર્શન થતાં જ જે લોકો વડે મંગળ શબ્દોથી પુરસ્કૃત થઈ રહ્યા છે (हत्थिख गए) પોતાના પટ્ટ હાથી ઉપર બેઠેલા (जेणेव मागहतित्थे तेणेव उवागच्छइ) જ્યા તે માગધ તીર્થ હતુ, ત્યા આ !

चामराहिं उद्धुव्वमाणीहिं२' तथा श्वेतवर चामरैरुद्धूयमानैः २ सह वीज्यमानैः सह इति 'जक्खसहस्ससपरिवुडे' यक्षसहस्ससपरिवृत्तः. यक्षाणा देवविशेषाणां महस्राभ्यां, संपरिवृतः चक्रवर्त्तिशरीरस्य व्यन्तरदेव सहस्रद्वयाधिष्ठितत्वात् 'वेसमणे चेव धणवइ' वैश्रवण इव धनपतिः धनस्वामी कुवेर इव 'अमरवइ सण्णिभाए इड्ढीए पहियकित्ती' अमरपति सन्निभया इन्द्रसदृश्या ऋद्ध्या प्रथितकीर्त्तिः विस्तृतकीर्तिः 'गंगाए महाणईए दाहिणिल्लेणं कूलेणं' गङ्गायाः महानद्याः दाक्षिणात्येन दक्षिणदिगवस्थितेन कूलेन तटेन 'गामागरणगरखेडकव्वडमडवदोणमुहपट्टणासमसंवाहसहस्समडियं' ग्रामाकरनगरखेटकर्वटमडम्बद्रोणमुखपत्तनाऽऽश्रमसंवाहसहस्रमण्डिताम्, तत्र-ग्रामः-वृति-वेष्टितः, आकरः सुवर्णरत्नाद्युत्पत्तिस्थानम् नगर प्रसिद्धम् खेटम्-धूलिप्राकारपरि-

वह मागध तीर्थ था वहा पर आये जिस समय ये भरत राजा हाथी के ऊपर बैठे हुए इस तीर्थ की तरफ आ रहे थे-उस समय इनके ऊपर-सकोरंट कोरंट पुष्पों की माला से युक्त छत्र छत्रधारियो ने तान रक्खा था (सेयवरचामराहिं उद्धुव्वमाणीहि २ जक्खसहस्ससप-रिवुडे वेसमणे चेव धणवई अमरवइसन्निभाए इड्ढीए पहिअकित्ती) इसके ऊपर चामर ढोर ने वाले जन बार २ श्वेत श्रेष्ठ चामर ढोर रहे थे क्योंकि चक्रवर्ती का शरीर दो हजार देवों से अधिष्ठित होता है कुवेर के जैसे ये धन के स्वामी थे और इन्द्र के जैसे ऋद्धि से ये विस्तृत कीर्ती वाले थे (गंगा महाणईए दाहिणिल्लेणं कूलेणं) ये महानदी गंगा के दाक्षिणात्यकूल से पूर्वदिग्वर्ती मागधतीर्थ की ओर चले उस समय ये (गामागरनगर खेटकव्वडमडवदोणमुह पट्टणासम) वृति वेष्टितग्रामों से, सुवर्ण रत्नादिक की उत्पत्ति स्थान रूप आकरों से, नगरों से, धूलिके प्राकार से परिवेष्टित खेटों से, क्षुद्र प्राकार से वेष्टित कर्वटों से ढाई कोश तक ग्रामान्तर से रहित मडम्बो (छोटा गाम) से, जल मार्ग एवं स्थल मार्ग से युक्त जननिवास रूप द्रोण-

જે વખતે એ ભરત રાજા હાથી ઉપર સવાર થઈને એ તીર્થ તરફ આવી રહ્યા હતા, તે સમયે તેમની ઉપર સકોરંટ-કોરંટ પુષ્પોની માળાથી યુક્ત છત્ર છત્રધારીઓએ તાણી રાખ્યુ હતું (સેયવરચામરાહિં ઉદ્ધુવ્વમાણીહિં ૨ જક્ખસહસ્સસંપરિવુડે વેસમણે ચેવ ધણવઈ અવરવઇ સન્નિભાએ ઇડ્ઢીએ પહિઅકિત્તી) એની ઉપર ચમર ઢોળનારાઓ વારંવાર શ્વેત-શ્રેષ્ઠ ચામર ઢોળી રહ્યા હતા બે હજાર દેવોથી તેઓ આવૃત હતા કેમકે. ચક્રવર્તીનું શરીર બેહજાર દેવોથી અધિષ્ઠિત હોય છે કુબેર જેવા એઓ ધનસ્વામી હતા અને ઇન્દ્રના જેવી ઋદ્ધિથી એઓ વિસ્તૃત કીર્તિવાળા હતા. (ગંગા મહાણઈએ દાહિણિ-લ્લેણં કૂલેણં) એઓ મહાનદી ગંગાના દાક્ષિણાત્ય કૂલથી પૂર્વ દિગ્વર્તી માગધ તીર્થ તરફ રવાના થયા તે સમયે એઓ (ગામાગરનગરખેડકબ્બડમડંબદોણમુહપટ્ટણા-સમ) વૃતિ વેષ્ટિત ગ્રામોથી, સુવર્ણ રત્નાદિકના ઉત્પત્તિ સ્થાન રૂપ આકરોથી, નગરોથી, ધૂલિના પ્રાકારોથી પરિવેષ્ટિત ખેટોથી, ક્ષુદ્ર પ્રાકારવેષ્ટિત કર્બટોથી, અઢી ગાઉ સુધી ગ્રામાન્તર-રહિત મડંબોથી, જલમાર્ગ અને સ્થળમાર્ગથી યુક્ત જનનિવાસ રૂપ

वेष्टितम्, कर्बटम् क्षुद्रप्राकारवेष्टितं लघु नगरम्, मडम्बं—सार्द्धक्रोशद्वयान्तरेण ग्रामान्तररहितम्, द्रोणमुखं—जलस्थलपथोपेतो जननिवासः, पत्तनं-समस्तवस्तु प्राप्तिस्थानम् शकटादिभिर्नौभिर्वा यद्गम्यं, तत्पत्तनम्, यत् केवलं नौभिरेव गम्यं तत् पट्टनम् उक्तं च—

"पत्तनं शकटैर्गम्यं घोटकैर्नौभिरेव च। नौभिरेव च यद्गम्यं पट्टनं तत् प्रचक्षते ॥१॥

आश्रमः—तापसैरावासितः पश्चादपरोऽपि जनस्तत्रागत्य वसति, सवाहः—कृषीवलैर्धान्यरक्षार्थं निर्मितं दुर्गभूमिस्थानम्, पर्वतशिखरस्थितजननिवासः समागतप्रभूतपथिकजननिवासो वा तेषां सहस्रैर्मण्डिताम् (थिमियमेइणीयं वसुहं अभिजिणमाणे अभिजिणमाणे) स्तिमितमेदनीकां वसुधाम् अभिजयन् अभिजयन्, तत्र नृपस्य प्रजापि यत्स्यात् स्तिमिता भयरहितत्वेन स्थिरा मेदिनी—मेदिन्याश्रितजनो यस्यां सा तथा ताम् एवंविधां वसुधाम् अभिजयन् अभिजयन् तत्रत्याधिप वशीकरणेन स्ववशे कुर्वन् २ इत्यर्थः। (अग्गाइं वराइं रयणाइं पडिच्छमाणे पडिच्छमाणे) अग्र्याणि वराणि अत्यन्तमुत्कृष्टानि रत्नानि तत्तज्जातिप्रधानवस्तूनि प्रतीच्छन् प्रतीच्छन् गृह्णन् २ (तं दिव्वं चक्करयणं अणुगच्छमाणे अणुगच्छमाणे) तद्दिव्यं चक्ररत्नम् अनुगच्छन् अनुगच्छन् चक्ररत्नप्रदर्शितमार्गेण चलन् चलन्नित्यर्थः (जोयणंतरियाहिं

मुखों से समस्त वस्तुओं की प्राप्ति के स्थान रूप पत्तनों से अथवा शकटादि से या नौका से गम्यरूप पत्तनों से केवल नौका से ही गम्यरूप पट्टनो' से तपसी जनो द्वारा आवासित पश्चात् अपरजन द्वारा भी ठहरने योग्य ऐसे आश्रमो से कृषीवलों पर्वतशिखर स्थित जननिवासरूप अथवा समागत प्रभूत पथिक जन निवासरूप सवाहो से मण्डित (थिमियमेइणीयं वसुहं अभिजिण माणे २) ऐसी स्थिर प्रजाजनोवाली वसुधा को वहां के अधिपति को अपने वश में करते हुए (अग्गाइं वराइं रयणाइं पडिच्छमाणे २) एवं उनसे नजराने के रूप में उत्कृष्ट रत्नों को-तत्तज्जाति में प्रधान भूत वस्तुओं को स्वीकार करते हुए (तं दिव्वं चक्करयणं अणुगच्छमाणे) तथा चक्ररत्न द्वारा प्रदर्शित मार्ग से चलते हुए (जोयणंतरियाहिं वसहिं वसमाणे वसमाणे) और

द्रोणु मुખોથી, સમસ્ત વસ્તુઓના પ્રાપ્તિ સ્થાન રૂપ પત્તનોથી અથવા શકટાદિથી અથવા નૌકાઓથી ગમ્ય રૂપ પત્તનોથી, ફક્ત નૌકાઓથી જ ગમ્યરૂપ પટ્ટનો[1]થી, તાપસી જનો વડે આવાસિત તેમ જ અપર જનો વડે પણ નિવાસ યોગ્ય એવા આશ્રમોથી, કૃષકો વડે ધાન્યરક્ષાર્થ નિર્મિત દુર્ગભૂમિ રૂપ સવાહોથી અથવા પર્વત શિખર સ્થિત જન નિવાસ રૂપ અથવા સમાગત પ્રભૂત પથિક જન નિવાસ રૂપ સવાહોથી મંડિત (થિમિય મેઇણીયં વસુહં અભિજિણમાણે ૨) એવી સ્થિર પ્રજાવાળી વસુધાને, ત્યાંના અધિપતિને પોતાને આધીન કરતા (અગ્ગાઇં વરાઇં રયણાઇં પડિચ્છમાણે ૨) તેમજ તેમની પાસેથી નજરાણાના રૂપમાં ઉત્કૃષ્ટ રત્નોને—તત્તજ્જાતિમાં પ્રધાન ભૂત વસ્તુઓને સ્વીકારતા સ્વીકારતાં (તં દિવ્વં ચક્કરયણં અણુગચ્છમાણે) તેમજ ચક્રરત્ન દ્વારા પ્રદર્શિત માર્ગથી ચાલતા (જોયણંતરિયાહિં વસહીહિં વસમાણે) અને એક એક યોજન ઉપર પોતાનો પડાવ

(१) पत्तन शकटैर्गम्य घोटकै र्नौभिरेवच नौभिरेवच यद्ग य पट्टन तत् प्रचक्षते"

वसहीहिं वसमाणे वसमाणे) योजनान्तरिताभिर्वसतिभिः- विश्रामैः वसन् वसन् एकस्माद्विश्रामात् चतुः क्रोशात्मकं योजनं गत्वा परं विश्रामम् उपादत्ते इत्यर्थः (जेणेव मागहतित्थे तेणेव उवागच्छइ) यत्रैव मागधतीर्थं तत्रैव उपागच्छति (उवागच्छित्ता) उपागत्य (मागहतित्थस्स अदूरसामंते दुवालसजोयणायामं णव जोयणविच्छिण्णं वरणगरसरिच्छं खंधावारनिवेसं करेइ) मागधतीर्थस्य अदूरसामन्ते दूरं च सामन्तं च दूरसामन्तं ततोऽन्यत्र नातिदूरे नातिसमीपे यथोचितस्थाने द्वादशयोजनायामं नवयोजनविस्तीर्णं वरनगरसदृशं विजयस्कन्धावारनिवेशं सैन्यनिवासस्थानं करोति (करित्ता) कृत्वा (वड्ढइरयणं सद्दावेइ) वर्द्धकिरत्नं-सूत्रधारमुख्यं शब्दयति आह्वयति (सद्दावित्ता) शब्दयित्वा (एवं वयासी खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया !) एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत् क्षिप्रमेव भो देवानुप्रिय ! (मम आवासं पोसहसालं च करेहि) मम कृते आवासं निवासस्थानं पोषधशाला च कुरु (करित्ता) कृत्वा (ममेदमाण-

---

एक एक योजन पर अपना पडाव डालते हुए (जेणेव मागहतित्थे तेणेव उवागच्छइ) जहां वह मागधतीर्थ था वहां पर आये (उवागच्छित्ता) वहां आकर के इन्होंने (मागहतित्थस्स अदूरसामंते दुवालसजोयणायामं णव जोयणविच्छिण्णं वरणगरसरिच्छं विजयखंधावारनिवेसं करेइ) उस मागधतीर्थ के अदूरसामंत प्रदेश में-न अतिदूर और नहि अति निकट ऐसे उचित स्थान में-अपने-नौ योजन का विस्तार वाला एवं १२ योजन की लम्बाई वाला कटक को-सैन्य का-निवासस्थान बनाया अर्थात् पूर्वोक्त प्रमाणवाले स्थानपर अपना सैन्य ठहराया (करित्ता वड्ढइरयणं सद्दावेइ) उस स्थान पर सैन्य ठहराकर फिर उसने सूत्रधारों के मुखिया को बुलाया (सद्दावित्ता एवं वयासी) और बुलाकर उससे ऐसा कहा-(खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! मम आवास पोसहसालं च करेहि) हे देवानुप्रिय ! तुम शीघ्र ही मेरे लिए एक निवास स्थान और पौषधशाला का निर्माण करो (करित्ता ममेयमाणत्तियं पच्चप्पिणाहि) निर्माण करके फिर मुझे मेरी आज्ञा के अनु-

---

નાખતા (जेणेव मागहतित्थे तेणेव उवागच्छइ) જ્યાં માગધ તીર્થ હતુ, ત્યાં ગયા (उवागच्छित्ता) ત્યાં આવીને તેમણે (मागहतित्थस्स अदूरसामंते दुवालसजोयणायाम णव जोयणविच्छिण्ण वर णगरसरिच्छं विजय खंधावार निवेस करेइ) તે માગધ તીર્થની અદૂરસમીપ પ્રદેશમાં-અર્થાત્ ન અતિ દૂર કે ન અતિ નિકટ એવા ઉચિત સ્થાનમાં-પોતાના નવ યોજન વિસ્તાર વાળા અને બાર યોજન લંબાઈ વાળા કટક-સૈન્ય-નું નિવાસ સ્થાન બનાવ્યું એટલે કે પૂર્વોક્ત પ્રમાણવાળા સ્થાનમાં તેણે પોતાના સૈન્યનો પડાવ નાખ્યો. (करित्ता वड्ढइरयण सद्दावेइ) તે સ્થાન પર સેનાને મુકામ આપીને પછી તેણે સૂત્રધારોના મુખિયા ને બોલાવ્યો (सद्दावित्ता एव वयासी) અને બોલાવીને તેણે આ પ્રમાણે કહ્યું- (खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! मम आवासं पोसहसालं च करेहि) હે દેવાનુપ્રિય ! તમે શીઘ્ર મારા માટે એક નિવાસ સ્થાન અને પૌષધશાળાનું નિર્માણ કરો. (करित्ता ममेयमाणत्तियं पच्चप्पिणाहि) નિર્માણ કરીને પછી મને એ આજ્ઞા મુજબ કામ

त्तियं पच्चप्पिणाहि) मम एतामाज्ञप्तिकां प्रत्यर्पयेति (तएणं से वड्ढइरयणे भरहेणं रण्णा एवं वुत्ते समाणे हट्टतुट्ठ चित्तमाणंदिए पोइमणे जाव अंजलिं कट्टु एवं सामी तहत्ति आणाए विणएणं वयणं पडिसुणेइ) ततः खलु स वर्द्धकिरत्नो भरतेन राज्ञा एवमुक्तः सन् हृष्टतुष्ट चित्तानन्दितः प्रीतिमनाः यावत् पदात् करतलपरिगृहीतं दशनखं शिरसावर्त मस्तके अञ्जलिं कृत्वा एवं स्वामिन् तथेति इत्युक्त्वा आज्ञया विनयेन वचनं प्रतिशृणोति अङ्गी करोति (पडिसुणित्ता) प्रतिश्रुत्य स्वीकृत्य (भरहस्स रण्णो आवसहं पोसहसालं च करेइ) भरतस्य राज्ञ आवासं पौषधशालां च करोति (करित्ता) कृत्वा सम्पाद्य (एयमाणत्तियं खिप्पामेव पच्चप्पिणाति) एताम् उक्तविधाम् आज्ञप्तिकां राजाज्ञा क्षिप्रमेव प्रत्यर्पयति परावर्तयति (तए णं से भरहे राया आभिसेक्काओ हत्थिरयणाओ पच्चोरुहइ) ततः खलु स भरतो राजा आभिषेक्यात् हस्तिरत्नात् प्रत्यवरोहति अवतरति (पच्चोरुहित्ता) प्रत्यवरुह्य अवतीर्य

सा॑र काम हो जाने की खबर दो-(त एण से वड्ढइरयणे भरहेण रण्णाएवं वुत्ते समाणे हट्ठ तुट्ठ चित्तमाणदिए पीईमणे जाव अंजलिं कट्टु एव सामी तहत्ति सामी आणाए विणएणं वयणं पडिसुणेइ) इस प्रकार भरत के द्वारा कहा गया वर्द्धकिरत्न हृष्टतुष्ट होता हुआ अपने चित्त में आनन्दित हुआ उसके मनमें प्रीति जगी यावत् अंजलिको जोड़कर उसने फिर ऐसा कहा हे स्वामिन् ! जैसी आपने आज्ञा दी है उसी के अनुसार काम होगा इस तरह कहकर उसने प्रभु की आज्ञा को बडी विनय के साथ स्वीकार किया (पडिसुणित्ता भरहस्स रण्णो आवसहं पोसहसालं च करेइ) आज्ञा स्वीकार कर के फिर उसने वहां से आकर भरत राजा के निमित्त निवास स्थान और पौषधशाला का निर्माण किया (करित्ता एयमाणत्तिय खिप्पामेव पच्चप्पिणंति) निर्माण कार्य समाप्त होते ही फिर उसने राजा को आज्ञायथावत् पालित हो चुकी है. इसकी खबर शीघ्र ही भरत राजा के पास पहुचा दो । (तएणं से भरहे राया आभिसेक्काओ-हत्थिरयणाओ पच्चोरुहइ) भरत राजा अपनी कृताज्ञानुसार कार्य पूरा हुआ सुनकर अभिषेक

સમ્પન્ન થઈ જવાની સૂચના આપો. (त एण से वड्ढइरयणे भरहेणं रन्ना एवं वुत्ते समाणे हट्ठ-तुट्ठ चित्तमाणंदिए पीईमणे जाव अंजलिं कट्टु एव सामी तहत्ति सामी आणाए विणएणं वयणं पडिसुणेइ) આ પ્રમાણે ભરત રાજા વડે આજ્ઞપ્ત તે વર્દ્ધકિરત્ન હૃષ્ટ-તુષ્ટ થતો પોતાના ચિત્તમાં આનંદિત થયો. તેના મનમાં પ્રીતિ ઉત્પન્ન થઈ, યાવત્ અંજલિ જોડીને પછી તેણે આ પ્રમાણે કહ્યું-હે સ્વામિન્ ! જે પ્રમાણે આપશ્રીએ આજ્ઞા કરી છે. તે મુજબ કામ સમ્પન્ન થશે આ પ્રમાણે કહીને તેણે પ્રભુની આજ્ઞાને બહુજ વિનય પૂર્વક સ્વીકાર કરી (पडिसुणित्ता भरहस्स रण्णो आवसहं पोसहसालं च करेइ) આજ્ઞા સ્વીકાર કરીને પછી તેણે ત્યાંથી આવીને ભરત રાજા માટે નિવાસ સ્થાન અને પૌષધશાળાનું નિર્માણ કર્યું (करित्ता एयमाणत्तियं खिप्पामेव पच्चप्पिणंति) નિર્માણ કાર્ય સમ્પન્ન થતાં જ તેણે રાજાજ્ઞાનું પાલન થઈ ચૂક્યું છે તે અંગેની ખબર રાજા પાસે પહોંચાડી (त एणं से भरहे राया आभिसेक्काओ हत्थिरयणाओ पच्चोरुहइ) ભરત મહારાજા પોતાની આજ્ઞા

(जेणेव पोसहसाला तेणेव उवागच्छइ) यत्रैव पौषधशाला तत्रैवोपागच्छति (उवागच्छित्ता) उपागत्य (पोसहसालं अणुपविसइ) पौषधशाला मनुप्रविशति (अणुपविसित्ता) अनुप्रविश्य (पोसहसालं पमज्जइ) पौषधशाला प्रमार्जयति (पमज्जित्ता) प्रमार्ज्य (दब्भसंथारगं संथरइ) दर्भसंस्तारकं दर्भासनं विस्तारयति (संथरित्ता) संस्तीर्य (दब्भसंथारगं दुरूहइ) दर्भसंस्तारकम् अर्धतृणहस्तपरिमित दर्भासनम् दुरूहति आरोहति उपविशति (दुरूहित्ता) आरुह्य (मागहतित्थकुमारस्स देवस्स अट्ठमभत्तं पगिण्हइ) मागधतीर्थकुमारस्य साधनाय अष्टमभक्तं प्रगृह्णाति तत्र अष्टमभक्तमिति उपवासत्रयमुच्यते तद् अष्टमभक्तं प्रगृह्णाति (पगिण्हित्ता) प्रगृह्य (पोसहसालाए पोसहिए, बंभयारी, उम्मुक्कमणिसुवण्णे ववगयमालावण्णगविलेवणे, निक्खित्तसत्थमुसले,दब्भसंथारोवगए एगे अबीए अट्ठमभत्तं पडिजागरमाणे पडिजागरमाणे) पौषधशालायां पौषधिकः पौषधवान् ब्रह्मचारी उन्मुक्तमणिसुवर्णः-त्यक्तमणिसुवर्णाभरणः, व्यपगतमालावर्णकविलेपनः,तत्र व्यपगतानि त्यक्तानि मालावर्णकविलेपनानि-स्रक् चन्दनविलेपनानि येन स तथा, निक्षिप्त-

योग्य पट्ट हाथी से नीचे उतरे और (जेणेव पोसहसाला तेणेव उवागच्छइ) जहां पौषधशाला थी उस ओर चल दिये (उवागच्छित्ता पोसहसालं अणुपविसइ) वहाँ आकर वे पौषधशाला में प्रविष्ट हुए (अणुपविसित्ता) प्रविष्ट होकर के उन्होंने (पोसहसालं पमज्जइ) पौषधशाला का प्रमार्जन किया । (पमज्जित्ता दब्भसंथारगं संथरइ) प्रमार्जन करके फिर वहां पर उन्होंने अढाई हाथ का दर्भ का आसन बिछाया (संथरित्ता दब्भसंथारगं दुरूहइ) बिछाकर फिर वे बैठ गये (दुरूहित्ता मागहतित्थकुमारस्स देवस्स अट्ठमभत्तं पगिण्हइ) वहां बैठ कर उन्हो ने मागधतीर्थ कुमार को साधना के लिये तीन उपवास धारण किये (पगिण्हित्ता पोसहसालाए पोसहिए बंभयारी उम्मुक्कमणिसुवण्णे ववगयमालावण्णगविलेवणे णिक्खित्तसत्थमुसले दब्भसंथारोवगए णो अबीए अट्ठमभत्तं पडिजागरमाणे २) तीन उपवास धारण करके वे पौषधवाले, ब्रह्मचारी एव उन्मुक्तमणि सुवर्णाभरणवाले होगये उन्होंने स्रक् चन्दनविलेपन सब छोड़

મુજબ કાર્ય સમ્પન્ન થઈ ચૂકયું છે તે વાત સાંભળીને અભિષેક યોગ્ય પટ્ટહાથી ઉપરથી નીચે ઉતર્યા અને (जेणेव पोसहसाला तेणेव उवागच्छइ) જ્યાં પૌષધશાળા હતી તે તરફ રવાના થયા (उवागच्छित्ता पोसहसालं अणुपविसइ) ત્યાં આવીને તેઓ પૌષધશાળામાં પ્રવિષ્ટ થયા. (अणुपविसित्ता) પ્રવિષ્ટ થઈને તેમણે (पोसहसालं पमज्जइ) પૌષધશાળાનું પ્રમાર્જન કર્યું (पमज्जित्ता दब्भसंथारगं संथरइ) પ્રમાર્જન કરીને પછી તેમણે ત્યાં અઢી હાથ પ્રમાણ જેટલું દર્ભાસન પાથર્યું (संथरित्ता दब्भसंथारगं दुरूहइ) પાથરીને પછી તેઓ તે આસન ઉપર બેસી ગયા (दुरूहित्ता मागहतित्थ कुमारस्स देवस्स अट्ठमभत्तं पगिण्हइ) ત્યાં બેસીને તેમણે માગધતીર્થ કુમારની સાધના માટે ત્રણ ઉપવાસો ધારણ કર્યા (पगिण्हित्ता पोसहसालाए पोसहिए बंभयारी उम्मुक्कमणिसुवण्णे ववगयमालावण्णगविलेवणे अबीए अट्ठमभत्तं पडिजागरमाणे) ત્રણ ઉપવાસો-અટ્ઠમ ધારણ કરીને તેઓ પૌષધવાળા બ્રહ્મચારી અને ઉન્મુક્તમણિ સુવર્ણાભરણવાળા થઈ ગયા તેમણે સ્રક્-ચન્દન વિલેપન વગેરે

त्तियं पच्चप्पिणाहि) मम एतामाज्ञप्तिकां प्रत्यर्पयेति (तएणं से वड्ढइरयणे भरहेणं रण्णा एवं वुत्ते समाणे हट्ठतुट्ठ चित्तमाणंदिए पीइमणे जाव अंजलिं कट्टु एवं सामी तहत्ति आणाए विणएणं वयणं पडिसुणेइ) ततः खलु स वर्द्धकिरत्नो भरतेन राज्ञा एवमुक्तः सन् हृष्टतुष्ट चित्तानन्दितः प्रीतिमनाः यावत् पदात् करतलपरिगृहीतं दशनखं शिरसावर्त मस्तके अञ्जलिं कृत्वा एवं स्वामिन् तथेति इत्युक्त्वा आज्ञया विनयेन वचनं प्रतिशृणोति अङ्गी करोति (पडिसुणित्ता) प्रतिश्रुत्य स्वीकृत्य (भरहस्स रण्णो आवसहं पोसहसालं च करेइ) भरतस्य राज्ञ आवासं पौषधशालां च करोति (करित्ता) कृत्वा सम्पाद्य (एयमाणत्तियं खिप्पामेव पच्चप्पिणाति) एताम् उक्तविधाम् आज्ञप्तिकां राजाज्ञा क्षिप्रमेव प्रत्यर्पयति परावर्तयति (तए णं से भरहे राया आभिसेक्काओ हत्थिरयणाओ पच्चोरुहइ) ततः खलु स भरतो राजा आभिषेक्यात् हस्तिरत्नात् प्रत्यवरोहति अवत्तरति (पच्चोरुहित्ता) प्रत्यवरुह्य अवतीर्य

और काम हो जाने की खबर दो-(त एणं से वड्ढइरयणे भरहेण रण्णाएव वुत्ते समाणे हट्ठ तुट्ठ चित्तमाणदिए पीईमणे जाव अंजलिं कट्टु एव सामी तहत्ति सामी आणाए विणएणं वयणं पाडसुणेइ) इस प्रकार भरत के द्वारा कहा गया वर्द्धकिरत्न हृष्टतुष्ट होता हुआ अपने चित्त में आनन्दित हुआ उसके मनमें प्रीति जगी यावत् अंजलिको जोडकर उसने फिर ऐसा कहा हे स्वामिन् ! जैसी आपने आज्ञा दी है उसी के अनुसार काम होगा इस तरह कहकर उसने प्रभु की आज्ञा को बडी विनय के साथ स्वीकार किया (पडिसुणित्ता भरहस्स रण्णो आवसहं पोसहसालं च करेइ) आज्ञा स्वीकार कर के फिर उसने वहां से आकर भरत राजा के निमित्त निवास स्थान और पौषधशाला का निर्माण किया (करित्ता एयमाणत्तियं खिप्पामेव पच्चप्पिणंति) निर्माण कार्य समाप्त होते ही फिर उसने राजा को आज्ञायथावत् पालित हो चुकी है. इसकी खबर शीघ्र ही भरत राजा के पास पहुचा दी । (तएणं से भरहे राया आभिसेक्काओहत्थिरयणाओ पच्चोरुहइ) भरत राजा अपनी कृताज्ञानुसार कार्य पूरा हुआ सुनकर अभिषेक

सम्पन्न थई जवानी सूचना आपो. (त एण से वड्ढइरयणे भरहेणं रन्ना एवं वुत्ते समाणे हट्ठ-तुट्ठ चित्तमाणंदिए पीईमणे जाव अंजलिं कट्टु एव सामी तहत्ति सामी आणाए विणएणं वयण पडिसुणेइ) आ प्रमाणे भरत राजा वडे आज्ञप्त ते वर्द्धकिरत्न हृष्ट-तुष्ट थतो पोताना चित्तमा आनंदित थयो. तेना मनमा प्रीति उत्पन्न थई, यावत् अंजलि जोडीने फरी तेणे आ प्रमाणे कह्यु-हे स्वामिन् ! जे प्रमाणे आपश्रीओ आज्ञा करी छे. ते मुजब काम सम्पन्न थशे आ प्रमाणे कहीने तेणे प्रभुनी आज्ञाने बहुज विनय पूर्वक स्वीकार करी (पडिसुणित्ता भरहस्स रण्णो आवसहं पोसहसालं च करेइ) आज्ञा स्वीकार करीने पछी तेणे त्याथी आवीने भरत राजा माटे निवास स्थान अने पौषधशाळा नुं निर्माण कर्युं (करित्ता एयमाणत्तियं खिप्पामेव पच्चप्पिणंति) निर्माण कार्य सम्पन्न थता ज तेणे राजाज्ञानु पालन थई चूक्युं छे ते अंगेनी खबर राजा पासे पहोचाडी (त एणं से भरहे राया आभिसेक्काओ हत्थिरयणाओ पच्चोरुहइ) भरत महाराजा पोतानी आज्ञा

(जेणेव पोसहसाला तेणेव उवागच्छइ) यत्रैव पौपधशाला तत्रैवोपागच्छति (उवागच्छित्ता) उपागत्य (पोसहसालं अणुपविसइ) पौपधशाला मनुप्रविशति (अणुपविसित्ता) अनुप्रविश्य (पोसहसालं पमज्जइ) पौपधशाला प्रमार्जयति (पमज्जित्ता) प्रमार्ज्य (दब्भसंथारगं संथरइ) दर्भसंस्तारकं दर्भासनं निस्तारयति (संथरित्ता) संस्तीर्य (दब्भसंथारग दुरूहइ) दर्भसंस्तारकम् अर्धतृतीयहस्तपरिमित दर्भासनम् दुरूहति आरोहति उपविशति (दुरूहित्ता) आरुह्य (मागहतित्थकुमारस्स देवस्स अट्ठमभत्तं पगिण्हइ' मागधतीर्थकुमारस्य साधनाय अष्टमभक्तं प्रगृह्णाति तत्र अष्टमभक्तमिति उपवासत्रयमुच्यते तद् अष्टमभक्तं प्रगृह्णाति (पगिण्हित्ता) प्रगृह्य (पोसहसालाए पोसहिए, बंभयारी, उम्मुक्कमणिसुवण्णे ववगयमालावण्णगविलेवणे, निक्खित्तसत्थमुसले,दब्भसथारोवगए एगे अबीए अट्ठमभत्तं पडिजागरमाणे पडिजागरमाणे) पौपधशालायां पौपधिकः पौपधवान् ब्रह्मचारी उन्मुक्तमणिसुवर्णः—त्यक्तमणिसुवर्णाभरणः, व्यपगतमालावर्णकविलेपनः,तत्र व्यपगतानि त्यक्तानि मालावर्णकविलेपनानि—स्रक् चन्दनविलेपनानि येन स तथा, निक्षिप्त-

---

योग्य पट्ट हाथी से नीचे उतरे और (जेणेव पोसहसाला तेणेव उवागच्छइ) जहां पौपधशाला थी उस ओर चल दिये (उवागच्छित्ता पोसहसालं अणुपविसइ) वहां आकर वे पौषधशाला में प्रविष्ट हुए (अणुपविसित्ता) प्रविष्ट होकर के उन्होंने (पोसहसालं पमज्जइ) पौषधशाला का प्रमार्जन किया। (पमज्जित्ता दब्भसथारग सथरइ) प्रमार्जन करके फिर वहा पर उन्होंने अढाई हाथ का दर्भ का आसन बिछाया (संथरित्ता दब्भसथारग दुरूहइ) बिछाकर फिर वे बैठ गये (दुरूहित्ता मागहतित्थकुमारस्स देवस्स अट्ठमभत्त पगिण्हइ) वहा बैठ कर उन्हो ने मागधतीर्थ कुमार की साधना के लिये तीन उपवास धारण किये (पगिण्हित्ता पोसहसालाए पोसहिए बंभयारी उम्मुक्कमणिसुवण्णे ववगयमालावण्णगविलेवणे णिक्खित्तसत्थमुसले दब्भ-संथारोवगए णो अबीए अट्ठमभत्तं पडिजागरमाणे २) तीन उपवास धारण करके वे पौष-धशाले-, ब्रह्मचारी एव उन्मुक्तमणि सुवर्णाभरणवाले होगये उन्होने स्रक् चन्दनविलेपन सब छोड़

મુજબ કાર્ય સમ્પન્ન થઈ ચૂકયુ છે તે વાત સાભળીને અભિષેક યોગ્ય પટ્ટહાથી ઉપરથી નીચે ઉતર્યા અને (जेणेव पोसहसाला तेणेव उवागच्छइ) જ્યા પૌષધશાળા હતી તે તરફ રવાના થયા (उवागच्छित्ता पोसहसालं अणुपविसइ) ત્યા આવીને તેઓ પૌષધશ-ળામાં પ્રવિષ્ટ થયા. (अणुपविसित्ता) પ્રવિષ્ટ થઈને તેમણે (पोसहसालं पमज्जइ) પૌષધશા-ળાનુ પ્રમાર્જન કર્યું (पमज्जित्ता दब्भसंथारगं संथरइ) પ્રમાર્જન કરીને પછી તેમણે ત્યાં અઢી હાથ પ્રમાણ જેટલુ દર્ભાસન પાથર્યું (संथरित्ता दब्भसंथारग दुरूहइ) પાથરીને પછી તેઓ તે આસન ઉપર બેસી ગ ા (दुरूहित्ता मागहतित्थ कुमारस्स देवस्स अट्ठमभत्तं पगिण्हइ) ત્યા બેસીને તેમણે માગધતીર્થ કુમારની સાધના માટે ત્રણ ઉપવાસો ધારણ કર્યા (पगिण्हित्ता पोसहसालाए पोसहिए बंभयारी उम्मुक्कमणिसुवण्णे ववगयमालावण्णगविले वणे अबीए अट्ठमभत्त पडिजागरमाणे) ત્રણ ઉપવાસો—અઠ્ઠમ ધારણ કરીને તેઓ પૌષધવાળા બ્રહ્મચારી અને ઉન્મુક્તમણિ સુવર્ણાભરણવાળા થઇ ગયા તેમણે સ્રક્—ચન્દન વિલેપન વગેરે

शस्त्रमुसलः, निक्षिप्तं हस्ततो विमुक्तं शस्त्रं मुसलं च येन स तथा, दर्भसंस्तारोपगतः सार्धद्वयहस्तपरिमितदर्भासनोपविष्टः एकः आन्तर व्यक्तरागादि सहायवियोगात्, अद्वितीयः तथाविध पदात्यादि सहायविरहात् अष्टमभक्तं प्रतिजाग्रन् प्रतिजाग्रन् पालयन् पालयन् विहरति तिष्ठति (तए णं से भरहे राया अट्ठमभत्तंसि परिणममाणंसि पोसहसालाओ पडिणिक्खमइ) ततः खलु स भरतो राजा अष्टमभक्ते परिणमति पूर्यमाणे परिपूर्णप्राये सति पौषधशालातः प्रतिनिष्क्रामति-निर्गच्छति (पडिणिक्खमित्ता) प्रतिनिष्क्रम्य (जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला तेणेव उवागच्छइ) यत्रैव बाह्योपस्थानशाला तत्रैवोपागच्छति (उवागच्छित्ता) उपागत्य (कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ) कौटुम्बिकपुरुषान् शब्दयति आह्वयति (सद्दावित्ता) शब्दयित्वा आहूय (एवं वयासी) एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत् उक्तवान् (खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया (हयगयरहपवरजोहकलियं चाउरंगिणिं सेणं सण्णाहेह) क्षिप्रमेव शीघ्रमेव भो देवानुप्रियाः! हयगजरथप्रवरयोधकलिताम्-अश्वहस्तिरथप्रवरसैनिकैः युक्ता चातुरङ्गिणीं सेनां

दिया हाथ से शस्त्र छोड़ दिया मुसल छोड दिया २॥ढाई हाथ प्रमाण दर्भासन पर विराजमान वे आन्तरिक व्यक्त रागादिक के परिहार करदेने से एक अद्वितीय – होगये उनके पास में उस समय सेना आदि का एक भी जन नहीं रहा इस प्रकार से उन्होंने सविधि पोषध का पालन किया (तएणं से भरहे राया अट्ठमभत्तंसि परिणममाणंसि पोसहसालाओ पडिणिक्खमइ। सविधि पोषध का जब वे पालन कर चुके अर्थात् उसकी आराधना समाप्त हो चुकी – तब वे पोषधशाला से बाहर आये (पडिणिक्खमित्ता जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला तेणेव उवागच्छइ) पोषधशाला से बाहर आकर फिर वे जहां बाह्य उपस्थान शाला थी वहां पर आये (उवागच्छित्त कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ) वहां आकरके उन्होंने कौटुम्बिक पुरुषों को बुलाया (सद्दावित्ता एवं वयासी–) बुलाकरके के उनसे उन्होने ऐसा कहा–(खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया! हय गय रह पवरजोहकलियं चाउरंगिणिं सेणं सण्णाहेह) हे देवानुप्रियो! तुमलोग शीघ्र ही

સર્વે ત્યજી દીધા હાથમાંથી શસ્ત્ર ત્યજી દીધું, મુસલ ત્યજી દીધું, અઢિ હાથ પ્રમાણ દર્ભાસન ઉપર વિરાજમાન તે ભરત મહારાજા આંતરિક વ્યક્ત રાગાદિકના પરિહારથી અદ્વિતીય થઈ ગયા તેમની પાસે તે સમયે સેના વગેરે નો એક પણ માણસ હતો નહિ આ પ્રમાણે તેમણે યથાવિધિ પૌષધનું પાલન કર્યું (त एणं से भरहे राया अट्ठमभत्तंसि परिणममाणंसि पोसहसालाओ पडिणिक्खमइ) યથાવિધિ જ્યારે તે પૌષધનું પાલન કરી ચૂક્યો એટલે કે તેની આરાધના પૂરી થઈ ચૂકી ત્યારે તેઓ પૌષધશાળામાંથી બહાર આવ્યા (पडिणिक्खमित्ता जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला तेणेव उवागच्छइ) પૌષધશાળામાંથી બહાર આવીને પછી તેઓ જ્યાં બાહ્ય ઉપસ્થાન શાળા હતી ત્યાં આવ્યા, (उवागच्छित्ता कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ) ત્યાં આવીને તેમણે કૌટુંબિક પુરુષોને બોલાવ્યા (सद्दावित्ता एवं वयासी) બોલાવીને તેમણે આ પ્રમાણે કહ્યું (खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया! हय गय रह पवर जोहकलियं चाउरंगिणिं सेणं सण्णाहेह) હે દેવાનુપ્રિયો! તમે શીઘ્રમેવ હય

सन्नाहयत–सज्जी कुरुत, (चाउग्घंटं आसरहं पडिकप्पेह) तथा चतस्रो घण्टा अवलम्बिता यत्र स तथा तादृशम् अश्वरथम्, अश्ववहनीयो रथः अश्वरथः तं प्रतिकल्पयत सज्जीकुरुत (त्तिकट्टु मज्जनघरं अणुपविसइ) इतिकृत्वा मज्जनगृहमनुप्रविशति (अणुपविसित्ता) अनुप्रविश्य (समुत्त तहेव जाव धवलमहामेह णिग्गए जाव मज्जणघराओ पडिणिक्खमइ) समुक्त तथैव यावत् धवलमहामेघ निर्गतो यावत् मज्जनगृहात प्रतिनिष्क्रामति, तत्र समुक्तजालाकुलाभिरामे इत्यादि विशेषणविशिष्टे स्नानमण्डपे नानामणिरत्नभक्तिचित्रे स्नानपीठे सुखेनोपविश्य स्नपितः स्नानानन्तर च धवलमहामेघान्निर्गतः शशीव प्रियदर्शनो नरपतिः भरतः सुधाधवलीकृतात् मज्जनगृहात् प्रतिनिष्क्रामतीति भावः (पडिणिक्खमित्ता) प्रतिनिष्क्रम्य (हयगयरहपवरवाहण जाव सेणावइ पहियकित्ति जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला जेणेव चाउग्घंटे आसरहे तेणेव उवागच्छइ) हयगजरथप्रवरवाहन यावत् सेनापतिप्रथितकीर्त्तिः यत्रैव बाह्योपस्थानशाला यत्रैव चातुर्घंटोऽश्वरथः तत्रैवोपागच्छति, व्याख्या च पूर्ववत् बोध्या (उवागच्छित्ता) उपागत्य (चाउग्घटं आसरहं) चातुर्घण्टम् अश्वरथं दुरूढे आरोहति स्म इति ॥सू० ५॥

हय गज, रथ एव श्रेष्ठ योधाओं से युक्त सेना को तैयार करो–(चाउग्घंटं आसरहं पडिकप्पेह) तथा जिसमें चार घंटे लटक रहे हों ऐसे अश्वरथ को–अश्वों द्वारा चलने वाले रथ को सज्जित करो (त्तिकट्टु) इस प्रकार कहकर वे (मज्जणघरं अणुपविसइ) स्नान गृह में प्रविष्ट हो गये (अणुपविसित्ता समुत्त तहेव जाव धवल महामेहणिग्गए जाव मज्जणघराओ पडिणिक्खमइ) वहां जाकर वे पूर्वोक्त मुक्ता जाला कुल आदि विशेषणों से अभिराम स्नान मंडप मे रखे हुए पूर्वोक्त" नानामणि भक्तिचित्र" विशेषणवाले स्नान पीठ पर आनन्द के साथ बैठ गए वहा पर उन्हे स्नान कराया गया–स्नान करने के बाद वे धवलमेघ से निर्गत चन्द्र मण्डल की तरह उस स्नान घर से बाहर निकले (पडिणिक्खमित्ता हय गय रह पवर वाहण जाव सेणावइ पहियकित्ती जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला जेणेव चाउग्घंटे आसरहे तेणेव उवागच्छइ) इन सूत्र पदों की

ગજ, રથ તેમજ વીર શ્રેષ્ઠ યોદ્ધાઓથી યુક્ત સેના તૈયાર કરો. (चाउग्घंटं आसरहं पडिकप्पेह) તેમજ જેમાં ચાર ઘંટાઓ લટકી રહ્યા હોય, એવા રથને અશ્વોથી ચલાવવામા આવે એવા રથ ને સજ્જિત કરો, (त्ति कट्टु) આ પ્રમાણે કહીને તે (मज्जणघरं अणुपविसइ) સ્નાન ગૃહમા પ્રવિષ્ટ થયા. (अणुपविसित्ता समुत्त तहेव जाव धवल महामेहणिग्गए जाव मज्जणघराओ पडिणिक्खमइ) ત્યાં જઈને તે પૂર્વોક્ત મુક્તાજલ કુળ આદિ વિશેષણોથી અભિરામ સ્નાનમંડપ મા મૂકેલા પૂર્વોક્ત "नानामणि भत्तिचित्तं" વિશેષણોવાળા સ્નાન પીઠ ઉપર આનંદ પૂર્વક બેસી ગયા ત્યા તેમને સ્નાન કરાવવામાં આવ્યુ. સ્નાન કર્યા પછી તેઓ ધવલ મેઘથી નિર્ગત ચન્દ્ર મંડલની જેમ તે સ્નાનગૃહમાથી બહાર નીકળ્યા (पडिणिक्खमित्ता हय गय रह पवर वाहण जाव सेणावइ पहियकित्ती जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला जेणेव चाउग्घटे आसरहे तेणेव उवागच्छइ) એ સૂત્રપદોની

अथ कृतस्नानादि विधिर्भरतो यच्चक्रे तदाह 'तएणं से' इत्यादि

मूलम्– तएणं से भरहे राया चाउग्घंटं आसरहं दुरूढे समाणे हयगयरहपवरजोहकलियाए सद्धिं संपरिवुडे महया भडचडगरपहगरवंदपरिक्खित्ते चक्करयणदेसियमग्गे अणेगरायवरसहस्साणुयायमग्गे महया उक्किट्ठ सीहणायबोलकलकलरवेणं पक्खुभिय महासमुद्दरवभूयंपिव करेमाणे २ पुरत्थिमदिसाभिमुहे मागहतित्थेणं लवणसमुद्दं ओगाहइ जाव से रहवरस्स कुप्परा उल्ला, तएणं से भरहे राया तुरगे निगिण्हई निगिण्हित्ता रहं ठवेइ ठवित्ता धणुं परामुसइ तएणं तं अइरुग्गय बालचंदइंदधणुसंकासं दरियदप्पियदढघणसिंगरइयसारं उरगवरपवरगवलपवरपरहुयभमरकुलणीलिणिद्धं धंतधोयपट्टं णिउणोवियमिसिमिसिंत मणिरयणघंटियाजालपरिक्खित्तं तडित्तरुणकिरणतवणिज्जबद्धचिंधं दद्दरमलयगिरिसिहरकेसरचामरबालद्ध चंदचिंधं कालहरियरत्तपीयसुक्किलल वहुण्हारुणि संपिणद्धजीवं जीवियंतकरणं चलजीव धणूं गहिऊण से णरवई उसुंच वरवइरकोडियं वइरसारतोंडं कंचनमणिकणगरयणधोइट्ठ सुकयपुंखं अणेगमणिरयणविविहसुविरइयनामचिंधं वइसाहं ठाईऊणट्ठाणं आयतकण्णायतं च काऊण उसुमुदारं इमाइं वयणाइं तत्थ भाणिय से णरवई–हंदि सुणंतु भवंतो बाहिरओ खलु सरस्स जे देवा। णागासुरा सुवण्णा तेसिं खु णमो पणिवयाणि ॥१॥ हंदि सुणंतु भवंतो अब्भिंतरओ सरस्स जे देवा णागासुरा सुवण्णा सव्वे मेते विसयवासी ॥२॥ इति कट्टु उसुं णिसिरइत्ति–'परिगरणिगरिअमज्झो वाउद्धुय सोभमाणकोसेज्जो चित्तेण सोभए धणुवरेण इंदोव्व पच्चक्खं ॥३॥ तं चंचलायमाणं

व्याख्या पहिले की गई व्याख्या के ही अनुरूप है (उवागच्छित्ता चाउग्घंटं आसरहं दुरूढे) अश्वरथ के पास पहुचकर वह उस पर बैठ गया ॥५॥

વ્યાખ્યા પહેલાં કરવામા આવેલ વ્યાખ્યા મુજબ જ છે (उवागच्छित्ता चाउग्घंटं आसरहं दुरूढे) અશ્વરથ પાસે પહોચીને તેઓ તેની ઉપર સવાર થયા ॥ ५ ॥

पंचमिचंदोवमं महाचाव। छज्जइ वामे हत्थे णरवइणो तंमि विजयंमि ॥४॥ तए णं से सरे भरहेणं रण्णा णिसट्ठे समाणे खिप्पामेव दुवाल--सजोयणाइं गंता मागहतित्थाधिपतिस्स देवस्स भवणंसि निवइए, तएणं से मागहतित्थाहिवई देवे भवणंसि सरं णिवइअं पासइ पासित्ता आसुरुत्ते रुट्ठे रुट्ठे चंडिक्किए कुविए मिसिमिसेमाणे ति-वलियं भिउडिं णिडाले साहरइ साहरित्ता एवं वयासी–केस णं भो एस अपत्थियपत्थए दुरंतपंतलक्खणे हीणपुण्णचाउद्दसे हिरिसिरि-परिवज्जिए जेणं मम इमाए एयाणुरूवाए दिव्वाए देविद्धीए दिव्वाए देवजुईए दिव्वेणं देवाणुभावेणं लद्धाए पत्ताए अभिसमण्णागयाए उप्पि अप्पुस्सुए भवणंसि सरं णिसिरइत्तिकट्टु सीहासणाओ अब्भुटठेइ अब्भुट्ठित्ता जेणेव से णामाहयंके सरे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता तं णामाहयंकं सरं गेण्हइ णामंकं अणुप्पवाएइ णामंकं अणुप्पवाएमाणस्स इमे एयारूवे अज्झत्थिए चिंतिए पत्थिए मणोगए संकप्पे समुप्पज्जित्था उप्पणे खलु भो जंबुद्दीवे दीवे भरहे वासे भरहे णामं राया चाउरंतचक्कवट्टी तं जीयमेयं तीय पच्चुप्पण्णमणागयाणं मागहतित्थकुमाराणं देवाण राईणमुवत्थाणीयं करेत्तए तं गच्छमि णं अहपि भरहस्स रण्णो उवत्थाणीयं करेमित्तिकट्टु एवं संपेहेइ ॥सू० ६॥

छाया—ततः खलु स भरतो राजा चातुर्घण्टम् अश्वरथमारूढः सन् हयगजरथ प्रवरयोधकलितया सार्द्धं संपरिवृतः महाभटचडगरपहकरवृन्दपरिक्षिप्त चक्ररत्नादेशित-मार्गः अनेकराजवरसहस्रानुयातमार्गः, महता उत्कृष्टसिंहनादबोलकलकलरवेण प्रक्षु-भितमहासमुद्ररवभूतमिव कुर्वन्नपि पौरस्त्यदिगभिमुखो मागधतीर्थेन लवणसमुद्रम् अव-गाहते यावत् तस्य रथवरस्य कूर्परौ आर्द्रौ स्याताम्, ततः खलु स भरतो राजा तुर-गान् निगृह्णाति, निगृह्य रथं स्थापयति स्थापयित्वा धनुः परामृशति, ततः खलु तत् अचि-रोद्गतबालचन्द्रेन्द्रधनुःसकाश वरमहिषदृप्तदर्पितदृढघनशृङ्गाग्रसारम्, उरगवरप्रवर ग।-लप्रवरपरभृतभ्रमरकुलनीलीस्निग्धध्मातधौतपृष्ठम्, निपुणौपित देदीप्यमान मणिरत्नघण्टि-काजालपरिक्षिप्तम्, तडित्तरुणकिरणतपनीयबद्धचिह्नम्, दर्दरमलयगिरिशिखरकेसरचामर वालार्द्धचन्द्रचिह्नम् कालहरितरक्तपीत शुक्ल बहुस्नायुसंस्पनद्धजीवम्, जीवितान्तकरणम्, चलजीवम्, स नरपतिः धनुः, इषु च गृहीत्वा वरवज्रकोटिकम्, वज्रसारतुण्डम् काञ्चनम-णि करत्नधौतेष्टसुकृतपङ्खम्, अनेकमणिरत्नविविधसुविरचितनामचिह्नम्, वैशाखम्,

स्थानं स्थित्वा इषु स्योदारम् आयतकर्णायतं कृत्वा तत्र इमानि वचनानि स नरपतिर-भाणीत् हन्दि ! शृण्वन्तु भवन्तो बहिर्भागात् खलु शरस्य ये देवाः । नागासुराः सुवर्णाः तेभ्यः खलु नमः प्रणिपतामि ॥१॥

हन्दि ! शृण्वन्तु भवन्तोऽभ्यन्तरत शरस्य ये देवा।
नागासुरा सुवर्णाः सर्वे ते मम विषयवासिन ॥२॥

इति कृत्वा इषु विसृजति, परिकरनिगडितमध्यः, वातोद्धूतशोभमानकौशेयः चित्रेण धनुर्वरेण शोभते इन्द्र इव प्रत्यक्षम् ॥३॥ तं चञ्चलायमान पञ्चमीचन्द्रोपमं महा चापम् राजते वामे हस्ते नरपते तस्मिन् विजये ॥४। तत खलु स शरो भरतेन राज्ञा निसृष्टः सन् क्षिप्रमेव द्वादश योजनानि गत्वा मागधतीर्थाऽधिपतेर्देवस्य भवने निपतितः, ततः खलु स मागधतीर्थाधिपतिर्देवो भवने शरं निपतितं पश्यति, दृष्ट्वा आशुरुप्तः, रुष्ट, चाण्डिक्यित, कुपितः, क्रोधाग्निना दीप्यमानः, त्रिवलिकां भ्रकुटिं संहरति संहृत्य एवम-वादीत् क खलु भो एषः अप्रार्थितप्रार्थिकः दुरन्तप्रान्तलक्षण, हीनपुण्यचातुर्दश', ही श्री परिवर्जितः य' खलु मम अस्या एतद्रूपाया दिव्यायाः, देवर्द्धयाः, दिव्याया देव-द्युतेः, दीव्येन देवानुभावेन लब्धाया प्राप्ताया अभिसमन्वागताया उपरि उत्सुकः भवने शरं निसृजतीति कृत्वा सिंहासनादभ्युत्तिष्ठतीति, अभ्युत्थाय यत्रैव स नामाङ्कताङ्क शरस्तत्रै-वोपागच्छति उपागत्य तं नामाहताङ्कं शरं गृह्णाति, नामाङ्कमनुप्रवाचयति नामाङ्कमनुप्रवा-चयतोऽयम् एतद्रूप' आध्यात्मिकः चिन्तितः प्रार्थित' मनोगत सङ्कल्प समुदपद्यत उत्पन्नः खलु भो ! जम्बूद्वीपे द्वीपे भरते वर्षे भरतो नाम राजा चातुरन्तचक्रवर्त्ती तत् जीतमेव् अतीत प्रत्युत्पन्नानागतानां मागधतीर्थकुमाराणां देवानां राज्ञाम् उपस्थानिकं कर्तुम् तत् गच्छामि खलु अहमपि भरतस्य राज्ञ उपस्थानिकं करोमि, इति कृत्वा एवं संप्रेक्षते ॥सू० ६॥

टीका– "तएणं से" इत्यादि । 'तए ण से भरहे राया चाउग्घंटं आसरहं दुरूढे समाणे' ततः खलु स भरतो राजा चतस्रो घण्टाः सन्ति अस्येति चातुर्घण्टः चतु-र्घण्टायुक्तस्तम् अश्वरथ दुरूढे आरूढः सन् 'हयगयरहपवरजोहकलियाए सद्धिं संपरिवुडे' हयगजरथप्रवरयोधकलितया सार्द्धं संपरिवृतः, तत्र हयगजरथप्रवरयोधैः कलितया युक्तया

टीकार्थ–'तएणं से भरहे राया चाउग्घंटं आसरहं' इत्यादि सूत्र–६–

टीकार्थ–(तएणं) इसके अनन्तर (से भरहे राया) वह भरतराजा (चाउग्घंट आसरह) चार घण्टों से युक्त अश्वरथ पर (दुरूढे समाणे) आसीन होकर (लवणसमुद्दं ओगाहइ) लवण समुद्र में प्रवेश किया ऐसा यहां सम्बन्ध है। (हयगयरहपवरजोहकलियाए सद्धिं संपरिवुडे) उस समय उसके

'त एणं से भरहे राया चाउग्घंटं आसरहं' इत्यादि ॥ सूत्र—६ ॥

ટીકાર્થ–(त एण) ત્યાર બાદ (से भरहे राया) તે ભરત રાજા (चाउग्घंटं आसरहं) ચારઘંટાઓથી યુક્ત અશ્વરથ ઉપર (दुरूढे समाणे) આસીન થઈને (लवणसमुद्दं ओगाहइ) લવણ સમુદ્રમાં પ્રવિષ્ટ થયા. એવો અહીં સંબંધ છે (हयगयरहपवरजोहकलियाए सद्धिं संपरिवुडे) તે સમયે તેની સાથે સેના હતી તે સેનામાં હય–ઘોડા, ગજ હાથી

सेनया सार्धं सपरिवृतः-सपरिवेष्टितः, तथा 'महया भडचडगरपहगरवंदपरिक्खित्ते' महाभटचडगरपहकरवृन्दपरिक्षिप्तः, तत्र महाभटाना संग्रामाभिलाषि महायोधानाम् 'चडगरत्ति' विस्तृताः विविधाः 'पहगरत्ति' समूहाः तेषा यद् वृन्दं तेन परिक्षिप्तः-परिकारितः 'चक्करयणदेसियमग्गे' चक्ररत्नदेशितमार्गः तत्र-चक्ररत्नेन देशितः प्रदर्शितो मार्गो यस्मै स तथा 'अणेगरायवरसहस्साणुयायमग्गे' अनेकराजवरसहस्रानुयातमार्गः, तत्र अनेकेषां राजवराणां मुकुटधारिराजानां सहस्रैरनुयातः अनुगतो मार्गः-पृष्ठभागो यस्य स तथा 'महया उक्किट्ठ सीहणायबोलकलकलरवेणं पक्खुभिय महासमुद्दरवभूयं पिव करेमाणे २ पुरत्थिमदिसाभिमुहे मागहतित्थेणं लवणसमुद्दं ओगाहइ' महता उत्कृष्ट सिंहनाद बोल कलकलरवेण प्रक्षुभित महासमुद्ररवभूतमिव कुर्वन् २ पौरस्त्य-दिगभिमुखो मागधतीर्थेन लवणसमुद्रम् अवगाहते, तत्र-महता विशालेन उत्कृष्टः आनन्दध्वनिः, सिंहनादः प्रसिद्धः बोलः अव्यक्तध्वनिः, कलकलश्च तदितरो ध्वनिः तल्लक्षणो यो रवः शब्दः तेन प्रक्षुभितः महावायुवशात् उत्कल्लोलो यो महासमुद्रस्तस्य रवभूतमिव महासमुद्रशब्दमयमिव आकाश कुर्वन् पूर्वदिगभिमुखो मागध नाम्ना तीर्थेन तीर्थपार्श्वभागेन लवणसमुद्रमवगाहते प्रविशति। कियत् अवगाहते इत्याह-'जाव से'

साथ सेना थी उस सेना में अधिकसंख्यक हय-घोड़ा-गज-हाथी-रथ, और श्रेष्ठ योधा थे। इन सब से वह घिरा हुआ था (महया भड चडगर पहगरवंदपरिक्खित्ते) महासंग्रामाभिलापी योधाओं का परिकर उसके साथ२ चल रहा था (चक्करयणदेसियमग्गे) गन्तव्यस्थान का मार्ग उसे चक्ररत्न बतला जाता था (अणेगरायवरसहस्साणुयायमग्गे) अनेक मुकुटधारी हजारों श्रेष्ठराजा उसके पिछे२ चल रहे थे। (महया उक्किट्ठ सीहणाय बोलकलकलरवेणं पक्खुभिय महासमुद्दरवभूयंपिव करेमाणे२ पुरत्थिमदिसाभिमुहे मागहतित्थेणं लवणसमुद्द ओगाहइ) उत्कृष्ट सिंहनाद के जैसे बोल के कल कल शब्द से ऐसा प्रतीत हो रहा था कि मानों समुद्र अपनी कल्लोलमालाओं से ही क्षुभित हो रहा है और यह उस क्षुभित हुए समुद्र का ही गर्जन शब्द है इसमें आकाश मंडल गुंज उठा था जब वह लवण समुद्र में प्रवेश करने जा रहा था तब वह पूर्व दिशा की

રથ અને શ્રેષ્ઠ યોદ્ધાઓ હતા એ સર્વથી આવૃત્ત થયેલો તે (महया भडचडगरपहगरवंदपरिक्खित्ते) મહા સંગ્રામાભિલાષી યોદ્ધાઓનો પરિકર (સમૂહ) તેની સાથે-સાથે ચાલી રહ્યો હતો (चक्करयणदेसियमग्गे) ગન્તવ્ય સ્થાનનો માર્ગ તે ચક્રરત્ન બતાવતુ હતુ (अणेगरायवरसहस्साणुयायमग्गे) અનેક મુકુટધારી હજારો શ્રેષ્ઠ રાજાઓ તેની પાછળ પાછળ ચાલી રહ્યા હતા (महया उक्किट्ठ सीहणायबोलकलकलरवेणं पक्खुभियमहासमुद्दरवभूयं पिव करेमाणे २ पुरत्थिमदिसाभिमुहे मागहतित्थेणं लवणसमुद्द ओगाहइ) ઉત્કૃષ્ટ સિંહનાદ જેવા અવાજના કલ-કલ શબ્દથી એવી પ્રતીતિ થઈ રહી હતી કે જાણે સમુદ્ર પોતાની કલ્લોલ, માળાઓથી ક્ષુભિત ન થઇ રહ્યો હોય અને એ તે ક્ષુબ્ધ સમુદ્રની ગર્જનાનો જ શબ્દ છે એથી આકાશ મંડળ ગુંજી રહ્યું હતુ જયારે તે લવણ સમુદ્રમાં પ્રવિષ્ટ થવા જઈ રહ્યો હતો ત્યારે તે પૂર્વ દિશા તરફ મુખ કરીને માગધ તીર્થમાં થઈને

इत्यादि। 'जाव से रहवरस्स कुप्परा उल्ला' यावत् तस्य रथवरस्य कूर्परौ आर्द्रौ स्याताम्, तत्र-रथवरस्य कूर्पराविव कूर्परौ कूर्पराकारत्वात् रथचक्रावयवौ आर्द्रौ भवेताम् 'तए णं से भरहे राया तुरगे निगिण्हइ' ततः खलु स भरतो राजा तुरगान् अश्वान् निगृह्णाति-स्थिरीकरोति 'निगिण्हित्ता' तुरगान् निगृह्य 'रह ठवेइ' रथं स्थापयति 'ठवेत्ता स्थपयित्वा 'धणुं परामुसइ' धनुः परामृशति स्पृशति गृह्णातीत्यर्थः 'तए णं' ततः खलु ततो-धनुः परामर्शानन्तरं खलु स नरपतिः इमानि वक्ष्यमाणानि वचनानि 'भाणीय त्ति' अभाणीत् इति सम्बन्धः किं कृत्वा इत्याह-धनुर्गृहीत्वा धनुश्च किमाकारकं तत्राह-तत् धनुः 'अइरुग्गयबालचंदइंदधणुसंकासं' अचिरोद्गतबालचन्द्रेन्द्रधनुः संकाशम्, तत्र अचिरोद्गतः तत्कालोदितः यो बालचन्द्रः -शुक्लपक्ष द्वितीयाचन्द्रस्तेन

ओर मुंह करके मागध तीर्थ से होकर लवण समुद्र मे प्रविष्ठ हुआ था। (जाव से रहवरस्स कुप्परा उल्ला) जब वह लवणसमुद्र में प्रविष्ट हुआ तो वह इतना ही गहरा वहा था कि उसके रथ के पहियों के अवयव ही गीले हो पाये (तएणं से भरहे राया तुरगे निगिण्हई) भरत राजा ने अपने रथ के घोड़ो को रोक दिया (निगिण्हित्ता रह ठवेइ) घोड़ो के रुकते ही रथ भी खड़ा हो गया (ठवेत्ता धणुं परामुसइ) रथ के खड़े होते ही भरत महाराजा ने अपने धनुष को उठाया (तएणं) इसके बाद उस भरत राजा ने इस प्रकार से कहा ऐसा यहां सम्बन्ध है। जिस धनुष को भरत राजा ने उठाया था उसकी विशेषता प्रकट करने के लिये सूत्रकार कहते हैं- (अइरुग्गय बालचंद इंदधणुसंकास दरियदप्पिय दढघणसिंगरइयसारं उरगवरपवरणवल पवर परपरहुयभमरकुलणीलणिद्धं) उसका आकार अचिरोद्गत बालचन्द्र के जैसा एवं इन्द्र धनुष के जैसा था। यहां अचिरोद्गत बालचन्द्र से शुक्लपक्ष की द्वितीया का चन्द्र गृहीत हुआ है क्योंकि यही पतला और विशेषरूप में वक्र धनुष के जैसा होता है। इसी तरह से वर्षाकाल के समय जो गगन में इन्द्रधनुष उद्गता हुआ दिखलाई देता है वह भी इन्द्रधनुष के जैसा ही

લવણુ સમુદ્રમા પ્રવિષ્ટ થયો હતો. (जाव से रहवरस्स कुप्परा उल्ला) જ્યારે તે લવણુ સમુદ્રમા પ્રવિષ્ટ થયો ત્યારે તે આટલો જ ઊડો હતો કે તેનાથી તેના રથના ચક્રોના અવયવો જ ભીના થઈ શકયા (तपण से भरहे राया तुरगे निगिण्हई) ભરત રાજાએ પોતાના રથના ઘોડાઓ રોકી દીધા (निगिण्हित्ता रहं ठवेइ) ઘોડાઓ અટકયા તેથી રથ પણુ ઊભો-રહ્યો (ठवेत्ता धणु परामुसइ) રથ ઉભો રહ્યો કે તરત જ ભરત રાજાએ પોતાના ધનુષ્યને ઉઠાવ્યું (त एणं) ત્યાર બાદ તે ભરત રાજાએ આ પ્રમાણે કહ્યુ-એવો આ સ્થાને સબંધ છે જે ધનુષને ભરતરાજાએ ઉઠાવ્યું હતુ, તેની વિશેષતા પ્રકટ કરતા સૂત્રકાર કહે છે—(अइरुग्गयबालचंदइंदधणुसंकासं वरियदप्पियदढघणसिंगरइयसार उरगवर पवरणवल पवर परपरहुय भमरकुलणीलणिद्धं) તેનો આકાર અચિરોદ્ગત બાળચન્દ્ર જેવો તેમજ ઇન્દ્ર ધનુષ જેવો હતો અહીં અચિરોદ્ગત બાલચન્દ્રથી શુક્લ પક્ષની દ્વિતીયાનો ચન્દ્ર ગૃહીત થયો છે કેમકે એજ પાતળો અને વિશેષ રૂપમા વક્ર ધનુષ જેવો હોય છે આ પ્રમાણે વર્ષાકાળના સમયે જેમ ગગનમા ઇન્દ્રધનુષ ઉદ્ગત થતું જોવા માં આવે છે તેમ ત

तथा इन्द्रधनुषा च अतिवक्रतया सकाश सदृश यत्तत्तथा', पुनश्च 'वरमहिसदरियदप्पिय दढघणसिंगरइअसारं' वरमहिष दर्पदर्पितदृढघनशृङ्गरतिदसारम्, तत्र दर्पदर्पितः सञ्जात-दर्पातिशय यो वरमहिषः वाहद्विपोत्तमः तस्य दृढं निबिडपुद्गलनिष्पन्नम् अतएव घन-छिद्ररहितं यत् शृंग रतिद-रमणीयं तद्वत सार सश्रेष्ठ तत्सदृशमापरमुक्तमित्यर्थः पुनश्च कीदृशम् 'उरगवरपवरगवल,वरपरहुयभमरकुलणीलिणिद्धधंतधोयपट्ट' उरगवरप्रवर-गवलप्रवरपरभृतभ्रमरकुलनीलीस्निग्धध्मातधौतपृष्ठम्, तत्र उरगवरो-भुजगश्रेष्ठः प्रवरगवल प्रधानमहिषशृङ्गम्, प्रवरपरभृतः श्रेष्ठकोकिलः, भ्रमरकुल मधुकरसमूहः, नीली-गुलिका एतानीव स्निग्ध कालकान्तियुक्तं, ध्मातमिव ध्मातम्-तेजसा जाज्वल्यमानं धौतमिव धौत-निर्मलं पृष्ठ पृष्ठभागो यस्य तत्तथा 'णिउणोवियमिसिमिसिंतमणिरयण-घंटियाजालपरिक्खित्त' निपुणौपित देदीप्यमानमणिरत्नघण्टिका जालपरिक्षिप्तम्, तत्र-निपुणेन-शिल्पिना ओपिताः उज्ज्वालिताः अतएव देदीप्यमानाः मणिरत्नघण्टिका तासां यज्जालं समूहः तेन परिक्षिप्तं वेष्टितं यत्तत्तथा, पुनश्च कीदृशम् 'तडित्तरुणकि-रणतवणिज्जबद्धचिंध' तडित्तरुणकिरणतपनीयबद्धचिह्नम्, तत्र तडिदिव विद्युदिव-तरुणाः नवीनाः किरणा यस्य तत्तथा, एवं विधस्य तपनीयस्य सुवर्णस्य सम्बन्धीनि तपनीयमयानीत्यर्थः बद्धानि चिह्नानि यत्र तत्तथा चाकचिक्ययुक्त नानाविधसुवर्ण-चिह्नयुक्तमित्यर्थः 'पुनश्च-दद्दरमलयगिरिसिहरकेसरचामरवालद्धचदचिंध' दर्दर मलयगिरि-

---

वक्र होता है अतः धनुष की वक्रता प्रकट करने के लिये इन दोनो का साम्य यहां बतलाया गया है। तथा अहङ्कार से गर्वीले हुए श्रेष्ठ महिष के निबिडपुद्गलों से निष्पन्न अतएव छिद्ररहित ऐसे रमणीय शृङ्ग के जैसे मजबूत एव श्रेष्ठ नाग की प्रधान महिष शृङ्ग की श्रेष्ठ कोकिल की भ्रमर कुलकी एवं नीली गुटिका की जैसी काली कान्ति वाले (धन धोयपट्ट) तेज से जाज्व-ल्यमान, तथा निर्मल पृष्ट भाग वाले (णिउणोवियमिसिमिसिंतमणिरयणघंटियाजालपरिक्खित्तं) निपुण शिल्पियों द्वारा उज्वालित की गई अतएव देदीप्यमान ऐसी मणिरत्न घंटिकाओं के समूह से वेष्टित (तडित्तरणकिरणतवणिज्जबद्धचिंध) बिजली के जैसी नवीन किरणो वाले सु-वर्ण से निर्मित जिसमें चिन्ह हैं (दद्दर मलयगिरिसिहरकेसरचामरवालद्धचंदचिंध) दर्दर

પણ ઇન્દ્રધનુષ જેવા જ વક્ર હોય છે એથી ધનુષની વક્રતા પ્રકટ કરવા માટે એ બન્નેની સમાનતા અહીં સ્પષ્ટ કરવામાં આવી છે તેમજ અહંકારથી ગર્વિત થયેલા શ્રેષ્ઠ મહિષના નિબિડ પુદ્ગલોથી નિષ્પન્ન એથી છિદ્રરહિત એવા રમણીય શ્રૃંગ જેવા સુદૃઢ અને શ્રેષ્ઠ નાગની પ્રધાન મહિષશ્રૃંગની શ્રેષ્ઠ કોકિલની, ભ્રમર કુલની તેમજ નીલી ગુટિકા જેવી કાળી કાંતિવાળા (ધંત ધોયપટ્ટ) તેજ થી જાજ્વલ્યમાન, તથા નિર્મલ પૃષ્ઠભાગવાળા (णिउणोवि-अमिसिमिसंतमणिरयणघंटियाजालपरिक्खित्त) નિપુણ શિલ્પિઓ વડે ઉજ્વલિત કર-વામા આવી એથી દેદીપ્યમાન એવી મણિરત્ન ઘંટિકાઓના સમૂહોથી વેષ્ટિત (तडित्त रुणकिरणतवणिज्जबद्धचिंधं) વિદ્યુત જેવા નવીન કિરણોવાળા સુવર્ણથી નિર્મિત જેમા ચિહ્નો છે (दद्दरमलयगिरिसिहरकेसरचामरबालद्धचदचिंधं) દર્દર અને મલયગિરિના

शिखरकेसरचामरवालार्द्धचन्द्रचिह्नम्, तत्र दर्दरमलय नामकगिर्योः—यानि शिखराणि तत्सम्बन्धिनो ये केसराः—तत्रत्य सिंहस्कन्धकेशाः चामरवालाः-चमरगोपुच्छकेशाः एते तथा अर्द्धचन्द्राश्च खण्डचन्द्रप्रतिबिम्बानि चित्ररूपाणि एतादृशानि चिह्नानि यत्र तत्तथा, धनुषि सिंहकेशरबन्धनं शौर्यातिशयख्यापनार्थं, चामरवालबन्धम् अर्धचन्द्रचित्रम् च शोभातिशय दर्शनार्थमिति विज्ञेयम्, पुनश्च 'कालहरियरत्तपीयसुक्किल्लबहुण्हारुणि संपिणद्धजीवं' कालहरितरक्तपीतशुक्ल—बहुस्नायुसंपिनद्धजीवम्, तत्र कालहरित रक्तपीतशुक्लवर्णाः याः बहवः स्नायवः शरीरान्तर्वर्तिनाडीविशेषाः ताभिः संपिनद्धा—बद्धा जीवा प्रत्यञ्चा यस्य तत्तथा 'जीवियंतकरणम्' जीवितान्तकरणं रिपूणां जीवननाशकम् 'चलजीवं' चलजीवम्, चला चञ्चला जीवा प्रत्यञ्चा यस्या तत्तथा एतादृशं पूर्वोक्तानेकविशेषणविशिष्टम् 'धणूं गहिऊण से णरवई उसुं च' स नरपतिः धनुः इषु बाणं च गृहीत्वा, पूर्वोक्तानि पदानि धनुषो विशेषणानि साम्प्रतं बाण-विशेषणानि आह—'वरवइरकोडियं' वरवज्रकोटिकम्, तत्र वरवज्रमय्यौ श्रेष्ठहीरकजटितौ कोटयौ उभयप्रान्तौ यस्य स तथा ताम्, पुनश्च 'वइरसारतोडं' वज्रसारतुण्डम् वज्रवत् सारम् अभेद्यत्वेन अभङ्गुरं तुण्डम् अग्रभागो यस्य स तथा तम्, पुनश्च कीदृशम् 'कंचणमणिकणगरयणधोइट्ठसुकयपुंखं' काञ्चनमणिकनकरत्नधौतेष्टसुकृतपुङ्खम्, तत्र—काञ्चनेति काञ्चनखचिताः मणयः कनकेति कनकखचितानि रत्नानि प्रदेश विशेषे यस्य सः तथा धौत इव धौतो निर्मलत्वात् इष्टो धानुष्काणामभिमतः सुकृतो निपुणशिल्पिना निर्मितः पुङ्खः पृष्ठभागो यस्य स तथा तम् 'अणेगमणिरयण-विविहसुविरइयनामचिंध' अनेकमणिरत्नविविधसुविरचितनामचिह्नम्, तत्र अनेकैः मणिरत्नैः विविधं—नानाप्रकारं सुविरचित निर्मितं नामचिन्हं भरतचक्रिनामवर्णपङ्क्ति-रूपं यत्र स तथा तम् एतादृशविशेषणविशिष्टम् इषुं गृहीत्वा पुनः किं कृत्वा तत्राह

और मलयगिरि के शिखर के सिंहस्कन्धकेश, चामर वाल चामर गोपुच्छ केश एवं अर्द्धचन्द्र ये जिसमें चिह्नरूप से बने हुए है। (काल हरियरत्तपीय सुक्किल्ल बहुण्हारुणिसपिणद्धजीवं) कालादिवर्णवाली स्नायुओं से जिसकी प्रत्यञ्चा बँधी हुई है। (जीविअंतकरणं चलजीवं धणूं गहिऊण) जो शत्रुओ के जीवन का अन्त करने वाला है तथा जिसकी प्रत्यञ्चा चंचल है ऐसे धनुष को हाथ में लेकर (स णरवइ) उस भरत राजा ने (उसुंच वरवइरकोडिअं वइर सार-तोंड, कंचणमणिकणगरयणधोइट्ठसुकयपुखं अणेगमणिरयणविविहसुविरइयनामचिंध वइसाहं

શિખરના સિંહ સ્કન્ધ ચિકુર, ચામર-બાલચમર, ગોપુચ્છચિકુર તેમજ અર્દ્ધ ચન્દ્ર એ ચિન્હો જેનાં ચિન્હ રૂપે અંકિત છે (कालहरियरत्तपीय सुक्किल्ल बहुण्हारुणि संपि णद्ध जीवं) કાલાદિ વર્ણ યુક્ત સ્નાયુઓથી નિર્મિત જેમાં પ્રત્યંચા આબદ્ધ છે. (जीवि अंतकरण चलजीवं धणू गहिऊण) જે શત્રુઓના જીવનમાટે અન્તકર છે તેમજ જેની પ્રત્યંચા ચંચળ છે, એવા ધનુષને હાથમાં લઇને (स णरवइ) તે ભરત રાજાએ (उसु चवर-वइरकोडिअं वइर सारतोंड, कंचणमणिकणगरयणधोइट्ठसुकयपुंखं अणेगमणिरयण-

खलु निश्चयेन नमोऽस्तु विभक्ति परिणामात् तान् प्रणिपतामि-नमस्करोमि। यद्यपि नम इति पदेनैव नमस्कारस्य गतार्थता स्यात्तथापि 'प्रणिपतामि' इति पुनरुक्तिर्भरतचक्रिणो भक्त्यतिशयख्यापनाय अनेन शरप्रयोगाय साहाय्यकारकाणां बहिर्भागवासिनां देवानां सम्बोधनमुक्त्वा अथाभ्यन्तरभागवर्त्ति देवान् सम्बोधयितुमाह-'हंदि सुणंतु भवंतो अब्भितरओ सरस्स जे देवा। णागा सुरा सुवण्णा सव्वे मे ते विसयवासी ॥ २ ॥ 'हंदि' इति सम्बोधने हे देवाः! शृण्वन्तु भवन्तोऽभ्यन्तरतः आभ्यन्तराः शरस्य ये देवा नागा असुराः सुपर्णाः सर्वे ते मे-मम विषयवासिनः- मम देशवासिनः तान् प्रणिपतामीति सम्बन्धः। तथा च सर्वे एते देवा मदाज्ञा वशंवदत्वेन मत्प्रयुक्तस्य शरप्रयोगस्य सर्वथा सहायकृत्वेन स्थास्यन्तीति बुद्ध्या नमस्करणम्। यद्यपि एते देवा राज्ञ

कुमार इन सबके लिये नमस्कार करता हूं यद्यपि यहां पर प्रयुक्त नम शब्द से ही नमस्कार करने की बात आ जाती है, परन्तु फिर भी जो "पणिवयामि" शब्द का प्रयोग किया है। वह भरत चक्री की भक्ति की अतिशयता ख्यापन करने के लिये किया गया है। इस तरह सर प्रयोग के लिये साहाय्य करने वाले बहिर्भाग वासी देवों को सबोधित करके अब वह आभ्यन्तर वर्ती देवों का सबोधन करता है- (हंदि सुणतु भवंतो अब्भितरओ सरस्स जे देवा-णागासुरा सुवण्णा सव्वे मेते विसयवासो ॥२॥-यहां "हंदि" पद सम्बोधन में प्रयुक्त हुआ है। मेरे में रहनेवाले जो नागकुमार, असुरकुमार, सुवर्णकुमार नाम के देव हैं-वे सब सुन-मैं उन्हे नमस्कार करता हूँ। यहां जो चक्रवर्ती ने ऐसा कहा है उसका अभिप्राय ऐसा है कि ये सब देव मेरी आज्ञा के वशवर्ती होने के कारण मेरे द्वारा छोडे गये बाण के सब प्रकार से सहायक होंगे ही इस कारण मैं उन्हे नमस्कार करता हूं। यद्यपि कोई ऐसी आशंका यहां करे कि जब ये देव राजा के आधिन होने रूप से निर्धारित है तो फिर उन्हे नमस्कार करना उसका अनुचित है।

હુ નાગકુમાર, અસુર કુમાર, સુવર્ણ કુમાર એ સર્વ માટે નમસ્કાર કરુ છું જો કે અહીં પ્રયુક્ત 'નમ' શબ્દથી જ નમસ્કાર કરવાની વાત આવી જાય છે પણ છતાંએ જે "પણિવયામિ" શબ્દનો પ્રયોગ કરવામાં આવેલ છે તે ભરત ચક્રીની ભક્તિની અતિશયતા ખ્યાપન કરવા માટે કહેવામાં આવેલ છે આ પ્રમાણે બાણ પ્રયોગમા સહાયભુત થનારા બહિર્ભાગવાસી દેવોને સબોધિત કરીને હવે તે આભ્યતરવર્તી દેવોને સબોધન કરે છે. (હંદિ સુણતુ ભવતો અબ્ભિતરઓ સરસ્સ જે દેવા-ણાગાસુરા સુવણ્ણા સવ્વે મંતે વિસયવાસી ॥ ૨ ॥ અહી "હંદિ" પદ સબોધન માટે પ્રયુક્ત થયેલ છે મારા દેશમા રહેનારા જે નાગકુમાર, અસુરકુમાર, સુવર્ણકુમાર નામક દેવો છે, તેઓ સર્વે સાભળો-હુ તે મને સર્વને નમસ્કાર કરૂ છું અહી જે ચક્રવર્તી એ આ પ્રમાણે કહ્યુ છે તેનો અભિપ્રાય આ પ્રમાણે છે કે એ સર્વે દેવો મારી આજ્ઞા મુજબ ચાલનારા છે. તેથી મારાવડે છોડવામાં આવેલ બાણને સર્વ રીતે સહાયભૂત થશે જ એથી હુ તેમને નમસ્કાર કરૂ છુ. જો કે અહી કોઈ એવી આશંકા કરી શકે તેમ છે કે જ્યારે એ દેવો રાજાને આધીન

आज्ञा वशंवदत्वेन निर्धारिता स्तर्हि तस्य नमस्कारोऽनुपपन्नः इति नोद्भावनीयम्, क्षत्रियाणां शस्त्रस्य नमस्कार्यत्वे व्यवहारदर्शनात् चक्ररत्नस्येव. तेन तदधिष्ठातृणामपि स्वाभिमत कार्यसाधकत्वेन नमस्कारस्येष्टत्वात् 'इति कट्टु उसुं णिसिरइत्ति' इति कृत्वा–निवेद्य इषुं–बाण निसृजति मुञ्चति। भरतस्यैतत्प्रस्तावर्णनाय गाथा द्वयमाह–

परिगरणि .रियमज्झो वाउद्धुय सोभमाणकोसेज्जो।
चित्तेण सोभए धणुवरेण इंदोव्व पच्चक्खं ॥ ३ ॥
तं चंचलायमाणं पंचमि चंदोवमं महाचावं।
छज्जइ वामे हत्थे णरवइणो तंमि विजयंमि ॥ ४ ॥

छाया– परिकरनिगडितमध्यो वातोद्धूतशोभमानकौशेयः। चित्रेण धनुर्वरेण शोभते इन्द्र इव प्रत्यक्षम्। ३। तं चञ्चलायमान पञ्चमी चन्द्रोपमं महाचापम्। राजते वामे हस्ते नरपतेस्तस्मिन् विजये। ४। तत्र परिकरेण–मल्लकच्छबन्धेन युद्धोचितवस्त्रबन्धविशेषेण, निगडितं–सुबद्धं मध्यं–मध्यभागः कटिभागो यस्य स तथा

सो यह शंका ठीक नहीं है क्योंकि चक्ररत्न की तरह जब क्षत्रियों को शस्त्र नमस्कार्य हैं तो जो उनके अधिष्ठायक देव हैं उन्हे राजा नमन करे इसमें कोई अनुचित बात नहीं है। कारण कि वे भी राजा के अभिमत कार्य में साधक होते है। (इति कट्टु इसुं निसिरइत्ति) ऐसा कहकर उसने बाण को छोड दिया। भरत के इसी प्रस्ताव को वर्णन करने के लिये ये दो गाथाएँ कही गई है–

परिगरणिगरियमज्झो वाउद्धुयसोभमाणकोसेज्जो।
चित्तेण सोभए धणुवरेण इंदोव्व पच्चक्खं ॥१॥
त चंचलायमाणं पचमि चंदोवमं महाचावं।
छज्जइ वामे हत्थे णरवइणो तमि विजयमि ॥२॥

जिस प्रकार आखाडे में उतरते समय पहिलवान अपनी कांछ को बांधलेता है उसी प्रकार मागधतीर्थेश के साधने के लिये धनुष पर बाण चढा कर छोड़ने के समय उस भरत राजा ने

છે જ તો પછી તેમને નમસ્કાર કરવા ઉચિત કહેવાય નહિ તો આ શંકા બરાબર નથી કેમ કે ચક્રરત્ન ની જેમ જ્યારે ક્ષત્રિઓને શસ્ત્ર નમસ્કાર્ય છે તો તેમના અધિષ્ઠાયક દેવ છે, તેમને રાજા નમન કરે તેમા કોઈ અનુચિત વાત નથી કારણ કે તેઓ પણ રાજાના અભિમત કાર્યમાં સાધક હોય છે (इति कट्टु इसु निसरइत्ति) આ પ્રમાણે કહીને તેણે બાણ છોડી દીધુ. ભરતના એ પ્રસ્તાવ ને સ્પષ્ટ કરવા માટે આ બન્ને ગાથાઓ કહેવામાં આવી છે–

परिगरणिगरियमज्झो वाउद्धुय सोभमाणकोसेज्जो।
चित्तेण सोभए धणुवरेण इंदोव्व पच्चक्ख ॥१॥
तं चंचलायमाणं पंचमि चंदोवम महाचावं।
छज्जइ वामे हत्थे णरवइणो तमि विजयमि ॥२॥

જે પ્રમાણે અખાડામાં ઉતરતી વખતે પહેલવાન કછોટો બાંધે છે, તેમજ માગધ તીર્થેશને સાધવા માટે ધનુષ ઉપર બાણ ચઢાવીને છોડતી વખતે તે ભરત રાજાએ પણ પોતા-

खलु निश्चयेन नमोऽस्तु विभक्ति परिणामात् तान् प्रणिपतामि-नमस्करोमि। यद्यपि नम इति पदेनैव नमस्कारस्य गतार्थता स्यात्तथापि 'प्रणिपतामि' इति पुनरुक्तिर्भरतचक्रिणो भक्त्यतिशयख्यापनाय अनेन शरप्रयोगाय साहाय्यकारकाणां बहिर्भागवासिनां देवानां सम्बोधनमुक्त्वा अथाभ्यतरभागवर्त्ति देवान् सम्बोधयितुमाह-'हंदि सुणंतु भवंतो अब्भिंतरओ सरस्स जे देवा। णागा सुरा सुवण्णा सव्वे मे ते विसयवासी ॥ २ ॥ 'हंदि' इति सम्बोधने हे देवाः! शृण्वन्तु भवन्तोऽभ्यन्तरतः आभ्यन्तराः शरस्य ये देवा नागा असुराः सुपर्णाः सर्वे ते मे-मम विषयवासिनः- मम देशवासिनः तान् प्रणिपतामीति सम्बन्धः। तथा च सर्वे एते देवा मदाज्ञा वशंवदत्वेन मत्प्रयुक्तस्य शरप्रयोगस्य सर्वथा सहायकत्वेन स्थास्यन्तीति बुद्ध्या नमस्करणम्। यद्यपि एते देवा राज्ञ

कुमार इन सबके लिये नमस्कार करता हूं यद्यपि यहां पर प्रयुक्त नमः शब्द से ही नमस्कार करने की बात आ जाती है, परन्तु फिर भी जो "पणिवयामि" शब्द का प्रयोग किया है। वह भरत चक्री की भक्ति की अतिशयता ख्यापन करने के लिये किया गया है। इस तरह सर प्रयोग के लिये साहाय्य करने वाले बहिर्भाग वासी देवों को सबोधित करके अब वह आभ्यन्तर वर्ती देवों का सबोधन करता है- (हंदि सुणतु भवंतो अब्भिंतरओ सरस्स जे देवा-णागासुरा सुवण्णा सव्वे मेते विसयवासो ॥२॥-यहां "हंदि" पद सम्बोधन में प्रयुक्त हुआ है। मेरे मे रहनेवाले जो नागकुमार, असुरकुमार, सुवर्णकुमार नाम के देव है-वे सब सुन-मैं उन्हे नमस्कार करता हूँ। यहां जो चक्रवर्ती ने ऐसा कहा है उसका अभिप्राय ऐसा है कि ये सब देव मेरी आज्ञा के वशवर्ती होने के कारण मेरे द्वारा छोडे गये बाण के सब प्रकार से सहायक होंगे ही इस कारण मैं उन्हे नमस्कार करता हूं। यद्यपि कोई ऐसी आशंका यहां करे कि जब ये देव राजा के आधिन होने रूप से निर्धारित है तो फिर उन्हे नमस्कार करना उसका अनुचित है।

હુ નાગકુમાર, અસુર કુમાર, સુવર્ણ કુમાર એ સર્વ માટે નમસ્કાર કરુ છું જો કે અહીં પ્રયુક્ત 'નમ' શબ્દથી જ નમસ્કાર કરવાની વાત આવી જાય છે પણ છતાંએ જે "પણિવયામિ" શબ્દનો પ્રયોગ કરવામાં આવેલ છે તે ભરત ચક્રીની ભક્તિની અતિશયતા ખ્યાપન કરવા માટે કહેવામાં આવેલ છે આ પ્રમાણે બાણ પ્રયોગમા સહાયભૂત થનારા બહિર્ભાગવાસી દેવોને સબોધિન કરીને હવે તે આભ્યતરવર્તી દેવોને સબોધન કરે છે. (હંદિ સુણતુ ભવતો અબ્ભિંતરઓ સરસ્સ જે દેવા-ણાગાસુરા સુવણ્ણા સવ્વે મેતે વિસયવાસી ॥ ૨ ॥ અહી "હંદિ" પદ સબોધન માટે પ્રયુક્ત થયેલ છે મારા દેશમાં રહેનારા જે નાગકુમાર, અસુરકુમાર, સુવર્ણકુમાર નામક દેવો છે, તેઓ સર્વે સાભળો-હું તેમને સર્વને નમસ્કાર કરૂ છું અહી જે ચક્રવર્તી એ આ પ્રમાણે કહ્યુ છે તેનો અભિપ્રાય આ પ્રમાણે છે કે એ સર્વે દેવો મારી આજ્ઞા મુજબ ચાલનારા છે. તેથી મારાવડે છોડવામાં આવેલ બાણને સર્વ રીતે સહાયભૂત થશે જ એથી હુ તેમને નમસ્કાર કરૂ છુ. જો કે અહી કોઈ એવી આશકા કરી શકે તેમ છે કે જ્યારે દેવો રાજાને આધી-

आज्ञा वशंवदत्वेन निर्धारिता स्तर्हि तस्य नमस्कारोऽनुपपन्नः इति नोद्भावनीयम्, क्षत्रियाणां शस्त्रस्य नमस्कार्यत्वे व्यवहारदर्शनात् चक्ररत्नस्येव. तेन तदधिष्ठातृणामपि स्वाभिमत कार्यसाधकत्वेन नमस्कारस्येष्टत्वात् 'इति कट्टु उसुं णिसिरइत्ति' इति कृत्वा-निवेद्य इषुं-बाणं निसृजति मुञ्चति। भरतस्यैतत्प्रस्ताववर्णनाय गाथा द्वयमाह-

परिगरणि ।रियमज्झो वाउद्धुय सोभमाणकोसेज्जो ।
चित्तेण सोभए धणुवरेण इंदोव्व पच्चक्खं ॥ ३ ॥
तं चंचलायमाणं पंचमि चंदोवमं महाचावं ।
छज्जइ वामे हत्थे णरवइणो तंमि विजयंमि ॥ ४ ॥

छाया- परिकरनिगडितमध्यो वातोद्धूतशोभमानकौशेयः । चित्रेण धनुर्वरेण शोभते इन्द्र इव प्रत्यक्षम् । ३ । तं चञ्चलायमान पञ्चमी चन्द्रोपमं महाचापम् । राजते वामे हस्ते नरपतेस्तस्मिन् विजये । ४ । तत्र परिकरेण-मल्लकच्छबन्धेन युद्धोचितवस्त्रबन्धविशेषेण, निगडितं-सुबद्धं मध्यं-मध्यभागः कटिभागो यस्य स तथा

सो यह शंका ठीक नहीं है क्योंकि चक्ररत्न की तरह जब क्षत्रियों को शस्त्र नमस्कार्य हैं तो जो उनके अधिष्ठायक देव है उन्हे राजा नमन करे इसमें कोई अनुचित बात नहीं है । कारण कि वे भी राजा के अभिमत कार्य में साधक होते हैं । (इति कट्टु इसुं निसिरइत्ति) ऐसा कहकर उसने बाण को छोड दिया । भरत के इसी प्रस्ताव को वर्णन करने के लिये ये दो गाथाएँ कही गई हैं-

परिगरणिगरियमज्झो वाउद्धुयसोभमाणकोसेज्जो ।
चित्तेण सोभए धणुवरेण इंदोव्व पच्चक्खं ॥१॥
त चंचलायमाणं पचमि चंदोवमं महाचावं ।
छज्जइ वामे हत्थे णरवइणो तमि विजयमि ॥२॥

जिस प्रकार आखाडे में उतरते समय पहिलवान अपनी कांछ को बांधलेता है उसी प्रकार मागधतीर्थेश के साधने के लिये धनुष पर बाण चढा कर छोडने के समय उस भरत राजा ने

છે જ તો પછી તેમને નમસ્કાર કરવા ઉચિત કહેવાય નહિ તો આ શંકા બરાબર નથી કેમ કે ચક્રરત્ન ની જેમ જ્યારે ક્ષત્રિયોને શસ્ત્ર નમસ્કાર્ય છે તો તેમના અધિષ્ઠાયક દેવ છે, તેમને રાજા નમન કરે તેમા કોઈ અનુચિત વાત નથી કારણ કે તેઓ પણ રાજાના અભિમત કાર્યમાં સાધક હોય છે (इति कट्टु इसु निसरइत्ति) આ પ્રમાણે કહીને તેણે બાણ છોડી દીધું. ભરતના એ પ્રસ્તાવ ને સ્પષ્ટ કરવા માટે આ બન્ને ગાથાઓ કહેવામાં આવી છે-

परिगरणिगरियमज्झो वाउद्धुय सोभमाणकोसेज्जो ।
चित्तेण सोभए धणुवरेण इंदोव्व पच्चक्ख ॥१॥
तं चंचलायमाणं पंचमि चंदोवम महाचावं ।
छज्जइ वामे हत्थे णरवइणो तमि विजयंमि ॥२॥

જે પ્રમાણે અખાડામાં ઉતરતી વખતે પહેલવાન કછોટો બાંધે છે, તેમજ માગધ તીર્થેશને સાધવા માટે ધનુષ ઉપર બાણ ચઢાવીને છોડતી વખતે તે ભરત રાજાએ પણ પોતા-

वातेन-प्रस्तावात् समुद्रपवनेन उद्धूतम्-उत्क्षिप्तं शोभमानं कौशेयं-वस्त्रविशेषो यस्य स तथा, चित्रेण धनुर्वरेण शोभते 'स भरतः' इन्द्र इव प्रत्यक्षम् साक्षात् तत्प्रागुक्त स्वरूपं महाचापं चञ्चलायमानं सौदामिनीयमानम्, आरोपित गुणत्वेन पञ्चमीचन्द्रोपमम्, पञ्चमीचन्द्र उपमा यत्र तम् 'छज्जइ' राजते प्रकाशते, कुत्र इत्याह -वाम हस्ते नरपते श्चक्रिणो भरतस्य तस्मिन् विजये मागधतीर्थेश साधनरूपो। 'तए णं से सरे भरहेणं रण्णा णिसिट्ठे समाणे खिप्पामेव दुवालसजोयणाइं गंता मागहतित्थाहिवइस्स देवस्स भवणंसि निवइए' ततः खलु स शरो भरतेन राज्ञा निसृष्टः सन् क्षिप्रमेव द्वादशयोजनानि गत्वा मागधतीर्थाधिपतेः देवस्य भवने निपतितः 'तए णं से मागहतित्थाहिवई देवे भवणंसि सरं णिवइयं पासइ' ततः खलु स मागधतीर्थाधिपतिः देवो भवने स्वकीय स्थाने शरं निपतितं पश्यति 'पासित्ता' दृष्ट्वा आसुरत्ते' आशु शीघ्र रक्तः क्रोधोदयाद् स्फुरितकोपानलः 'रुट्ठे चंडिक्किए' रुष्टः- उदितक्रोधः चाण्डि-

---

भी अपनी धोती की कांछ को बांध लिया था इससे उसके शरीर का मध्य भाग कटि भाग सुदृढ बन्धन से बद्ध हो जाने के कारण बहुत मजबूत हो गया था अथवा - युद्धोचित वस्त्र बन्धन विशेष से उसका मध्यभाग कटिभाग बँधा हुआ था इसने जो कौशेय वस्त्र विशेष पहिर रक्खा था वह समुद्र के पवन से धीरे२ उस समय हिल रहा था अतः वाम हाथ में धनुष लिये हुए वह भरत राजा प्रत्यक्ष इन्द्र के जैसा प्रतीत हो रहा था। तथा वाम हाथ में जो पूर्वोक्तरूप से वर्णित धनुष था वह बिजली की तरह चमक रहा था- एवं शुक्ल पक्ष की पचमी तिथि के चन्द्र जैसा प्रतीत हो रहा था. (तएणं से सरे भरहेणं रण्णा णिसिट्ठे समाणे खिप्पामेव दुवालसजोयणाइं गंता मागहतित्थाहिवइस्स देवस्स भवणंसि निवइए) जब भरत राजा ने वह बाण छोडा तो छूटते ही १२ योजन तक जाकर मागधतीर्थ के अधिपति देव के भवन में पड़ा। (तएणं से मागहतित्थाहिवई भवणंसि सर निवइय पासइ) उस मागधतीर्थाधिपति देव ने ज्योंही अपने भवन में गिरेहुए बाण को देखा तो (दृष्ट्वा) देखकर (आसुरत्ते रुट्ठे चंडकिए कुविए मिसमिसेमाणेत्ति) वह क्रोध से

ની ધોતીની કાંછને બાંધી લીધી એથી તેના શરીરનો મધ્યભાગ એટલે કે કટિભાગ સુદૃઢ બન્ધનથી આબદ્ધ થઈ જવા બદલ બહુજ મજબૂત થઈ ગયો. અથવા યુદ્ધોચિત વસ્ત્ર બન્ધન વિશેષથી તેનો મધ્યભાગ કટિભાગ આબદ્ધ હતો. એણે જે કૌશેય વસ્ત્ર વિશેષ ધારણ કરેલું હતું, તે સમુદ્રના પવનથી ધીમે-ધીમે તે વખતે હાલી રહ્યું હતું એથી ડાબા હાથમાં ધનુષ ધારણ કરેલ તે ભરત રાજા પ્રત્યક્ષ ઈન્દ્ર જેવો લાગતો હતો તથા વામ હસ્તમાં જે પૂર્વોક્ત રૂપમાં વર્ણિત ધનુષ હતું તે વિદ્યુત્ ની જેમ ચમકી રહ્યું હતું તેમજ શુક્લપક્ષની પંચમી તિથિના ચન્દ્ર જેવું લાગતું હતું, (तएणं से सरे भरहेणं रण्णा णिसिट्ठे समाणे खिप्पामेव दुवालसजोयणाइं गंता मागहतित्थाहिवइस्स देवस्स भवणंसि निवइए) જ્યારે ભરત રાજાએ બાણ છોડયું તો છૂટતા જ ૧૨ યોજન સુધી જઈને માગધ તીર્થના અધિપતિ દેવના ભવનમાં પડ્યું. (तएणं से मागहतित्थाहिवई भवणंसि सरं निवइय पासइ) તે માગધ તીર્થાધિપતિ દેવે જ્યારે પોતાના ભવનમાં પડેલું બાણ જોયું તો

क्यितः-सञ्जातचाण्डिक्यः अतिक्रोधयुक्त इत्यर्थः, 'कुविए' कुपितः-प्रवृद्ध क्रोधोदयः 'मिसिमिसेमाणे त्ति' कोपाग्निना दीप्यमान इव दन्तैरोष्ठ दशन् मिसमिसशब्दं कुर्वाण इत्यर्थः 'तिवलियं भिउडिं णिडाले साहरइ' त्रिवलिकां तिस्रो वलयः प्रकृष्ट क्रोधोदितललाटरेखा रूपा यस्यां सा तथा तां तथाविधां भृकुटिं संहरति निवेशयति आकर्षयतीत्यर्थः 'संहरित्ता' संहृत्य 'एवं वयासी' एवमवादीत् उक्तवान् 'कस णं' इत्यादि 'केस णं' भो एस अपत्थियपत्थए दुरतपंतलक्खणे हीणपुण्णचाउद्दसे हिरिसिरिपरिवज्जिए जेणं मम इमाए एयाणुरूवाए दिव्वाए देविड्ढीए दिव्वाए देवजुईए दिव्वेणं दिव्वाणुभावेण लद्धाए पत्ताए अभिसमण्णागयाए उप्पिं अप्पुस्सुए भवणसि सर णिसिरइत्ति कट्टु सीहासणाओ अब्भुट्ठेइ' कः खलु भो एषः अप्रार्थितप्रार्थकः दुरन्तप्रान्तलक्षण हीनपुण्यचातुर्दश ह्री श्री परिवर्जितः यः खलु मम अस्या एतद्रूपायाः दिव्यायाः देवऋद्धयाः दिव्याया देवद्युतेः दिव्येन देवानुभावेन लब्धायाः प्राप्ताया अभिसमन्वागताया उपरि आत्मना उत्सुकः भवने शरं निसृजतीति कृत्वा

रक्त-आग-बबूला हो गया-क्रोध के उदय से जग गई है क्रोध रूपी अग्नि जिसकी ऐसा बन गया-जिसने यह वाण फेंका है उसके ऊपर व गुस्सेमें भर गया -अत एव उसके रूपमें रौद्रभाव झलकने लग गया और उदित क्रोध के वशवर्त्ती होकर वह दांतों से अपने होठों को डसता हुआ मिसमिसाने लग गया (तिवलियं भिउडिं णिडाले साहरइ) उसी समय उसकी भ्रकुटि त्रिवाल युक्त होकर ललाट पर चढ गई - टेडी हो गई (सहरित्ता एवं वयासी) भृकुटि ललाट पर चढाकर वह फिर ऐसा सोचने लगा (केसणं भो एस अपत्थियपत्थए दुरतपंतलक्खणे हीणपुण्णचाउद्दसे हिरिसिरिपरिवज्जिए जेणं मम इमाए एयाणुरूवाए दिव्वाए देविड्ढीए दिव्वाए देवजुईए दिव्वेणं देवाणुभावेण लद्धाए पत्ताए अभिसमण्णागयाए उप्पिं अप्पुस्सुए भवणंसि सरं-णिसिरइत्ति कट्टु सीहासणाओ अब्भुट्ठेइ) अरे ! ऐसा यह- कौन अप्रार्थित प्रार्थी-मरण का अभिलाषी हुआ है - अर्थात् ऐसा कौन है जो मेरे साथ युद्ध का अभिलाषी होकर अपनी अकाल

(इट्ठा)જોઇને (आसुरत्ते रुट्ठे चंडिक्किए कुविए मिसमिसेमाणेत्ति) તે ક્રોધથી રક્ત થઇ ગયો. ક્રોધના ઉદયથી ક્રોધ રૂપી અગ્નિ જેમાં પ્રકટ થયો છે એવો તે થઇ ગયો. જેણે આ બાણ ફેંક્યું તેની ઉપર તે ક્રોધાવિષ્ટ થઇ ગયો. એથી તેના રૂપમાં રૌદ્રભાવ ઝળકવા લાગ્યો અને ક્રોધવશવર્તી થઇને તે દાંત પીસવા લાગ્યો અને હોઠ કરડવા લાગ્યો. (तिवलियं भिउडिं णिडाले साहरइ) તે વખતે તેની ભ્રકુટિ ત્રિવાલ યુક્ત થઈ ગઇ લલાટ ઉપર ચઢી ગઈ-વક્ર થઇ ગઇ (संहरित्ता एवं वयासी) ભ્રકુટિ લલાટ પર ચઢાવીને તેણે આ પ્રમાણે વિચાર કર્યો (केस णं भो एस अपत्थियपत्थए दुरंतपंतलक्खणे हीणपुण्णचाउद्दसे हिरिसिरिपरिवज्जिए जे णं मम इमाए एयाणुरूवाए दिव्वाए देविड्ढीए दिव्वाए देवजुईए दिव्वेणं देवाणुभावेणं लद्धाए पत्ताए अभिसमण्णागयाए उप्पिं अप्पुस्सुए भवणंसि सरं णिसिरइत्ति कट्टु सीहासणाओ अब्भुट्ठेइ) અરે ! આ કોણ અપ્રાર્થિત પ્રાર્થી-મરણાભિલાષી થયો છે એટલે કે એવો કોણ છે કે જે મારી સાથે યુદ્ધ કરવા તૈયાર થયો

सिंहासनादभ्युत्तिष्ठति इति, तत्र कः खलु अनिर्दिष्टनामकः भो इति सम्बोधने देवानां मध्ये एषः-बाणप्रयोक्ता, अप्रार्थितप्रार्थक इति, अप्रार्थितम्-अमनोरथगोचरीकृतम् प्रस्तावात् मरणं तस्य प्रार्थकोऽभिलाषी, यो मया सह युयुत्सुः स मरणमभिवाञ्छतीतिभावः, दुरन्तप्रान्तलक्षण इति तत्र दुरन्तानि दुष्टावसानानि प्रान्तानि -तुच्छानि लक्षणानि यस्य स तथा अशुभलक्षणसम्पन्न इत्यर्थः हीनपुण्यचातुर्दश इति, हीनायां पुण्यचतुर्दश्यां जातो हीनपुण्यचातुर्दशः कृष्णचतुर्दशी जात इत्यर्थः, ह्री श्री परिवर्जित इति, ह्रिया-लज्जया श्रिया शोभया च परिवर्जितः-रहितः यः खलु मम अस्याः प्रत्यक्षानुभूयमानायाः दिव्यायाः प्रधानायाः देवर्द्ध्याः देवानाम् ऋद्धिः धनरत्नादिसम्पत् देवर्द्धिः तस्याः, दिव्याया देवद्युतेरिति, देवानां द्युतिर्देवद्युतिः-देवशरीराभरणादिसम्पत् तस्याः तथा दिव्येन देवानुभावेन देवभवप्रभावेण लब्धायाः-जन्मान्तरोपार्जितपुण्येन स्वायत्तीप्राप्तायाः-अधुनोपस्थितायाः अभिसमन्वागतायाः भोग्यत्वेन अधीनया उपरि अल्पोत्सुकः प्राणत्राणोत्साहवर्जितः, यो मम भवने शरं निसृजति बाणं प्रक्षिपति इति कृत्वा इत्युक्त्वा सिंहासनादभ्युत्तिष्ठति (अब्भुट्ठित्ता) अभ्युत्थाय (जेणेव से णामाहयंके सरे तेणेव उवागच्छइ) यत्रैव नामा-

मृत्यु को बुला रहा है मेरी समझमें वह कुलक्षणी है अशुभ लक्षणो वाला है हीन पुण्य चातुर्दश है हीन - पुण्यवाली चतुर्दशी में - कृष्ण चतुर्दशी के दिन - उसका - जन्म हुआ है तथा वह श्री ह्री से रहित है कि जिसने मेरी इस प्रत्यक्ष में अनुभूयमान प्रधान देवर्द्धि - धनरत्नादिरूप सम्पत्ति के ऊपर,देवद्युति के ऊपर - देव शरीर, आभरणादि की कान्ति के ऊपर जो कि मैंने दिव्य देवानुभावसे-जन्मान्तरोपार्जित पुण्य से अपने अधीन की है तथा जिसके भोगने का मुझे ही अधिकार है बाण का वार किया है-ज्ञात होता है वह अल्पोत्सुक है-प्राण त्राण के उत्साह से वर्जित हो चुका है-नहीं तो उसे मेरे भवन में बाण छोड़ने का क्या अधिकार था ऐसा सोच कर वह शीघ्र ही सिंहासन से उठ बैठा (अब्भुट्ठित्ता जेणेव से णामाहयंके सरे तेणेव उवागच्छइ) और उठ कर वह जहां पर वह नामाङ्कित बाण पड़ा हुआ था वहां पर आया-(उवाग-

છે, અને પોતાના અકાલ મૃત્યુને બોલાવી રહ્યો છે. મને લાગે છે કે તે કુલક્ષણી છે, અશુભ લક્ષણો વાળો છે, હીનપુણ્ય ચાતુર્દશ છે.-હીન પુણ્યવાળી ચતુર્દશીમાં-કૃષ્ણ ચતુર્દશીના દિવસે તેનો જન્મ થયો છે તેમજ તે શ્રી-હ્રી થી રહિત છે કેમકે તેને મારી આ પ્રત્યક્ષમાં અનુભૂયમાન પ્રધાન દેવર્દ્ધિ-ધનરત્નાદિરૂપ સમ્પત્તિ ઉપર-દેવ દ્યુતિ ઉપર-દેવ શરીર, આભરણાદિની કાંતિ ઉપર કે જે મે દિવ્ય દેવાનુભાવથી જન્માન્તરોપાર્જીત પ્રબળ પુણ્યથી સ્વાધીન બનાવી છે તેમજ જેને ભોગવવા નો અધિકાર મને જ પ્રાપ્ત થયેલો છે-બાણ પ્રહાર કર્યો છે અને લાગે છે કે તે અલ્પોત્સુક છે, પ્રાણત્રાણના ઉત્સાહથી વર્જિત થઇ ચૂક્યો છે, નહીંતર તે મારી ઉપર બાણ છોડવાનું સાહસ જ કેવી રીતે કરી શકે ? આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તે તરત જ સિંહાસન ઉપરથી ઉભો થઈ ગયો. (અબ્ભુટ્ઠિત્તા જેણેવ ણામાહંકે સરે તેણેવ ઉવાગચ્છઇ) અને ઉભો થઈને તે જ્યા તે નામાંકિત બાણ પડેલું

हताङ्कः नामाङ्कितः शरः तत्रैवोपागच्छति, तत्र नामरूपोऽहतः-अखण्डितः अङ्कः-चिन्हं यत्र स तथा नामाङ्कित इत्यर्थः (उवागच्छित्ता) उपागत्य (तं णामाहयक सरं गेण्हइ) तं नामाहताङ्कं शरं गृह्णाति (णामंकं अणुप्पवाएइ) नामाङ्कम् अनुप्रवाचयति वर्णानुपूर्वीक्रमेण पठति (णामक अणुप्पवाएमाणस्स इमे एयारूवे अज्झत्थिए चिंतीए पत्थिए कप्पिए मणोगए संकप्पे समुप्पज्जित्था) नामाङ्कम् अनुप्रवाचयतोऽयं वक्ष्यमाण एतद्रूपो वक्ष्यमाणस्वरूप आध्यात्मिकः चिन्तितः प्रार्थितः कल्पितः मनोगतः संकल्पः समुदपद्यत, तत्र आत्मनि अधि अध्यात्म तत्र भवः आध्यात्मिकः आत्मविषय इत्यर्थः अङ्कुरइव चिन्तित इति, संकल्पश्च द्विधा ध्यानात्मकः चिन्तात्मकश्च तत्राद्यः स्थिराध्यवसायलक्षणः, द्वितीयश्चलाध्यवसायलक्षणः, अस्मिन् पक्षे चिन्तितः-चिन्तात्मकः चेतसोऽनवस्थितत्वात् प्रार्थितः-प्रार्थनाविषयः अयं मे मनोरथः फलवान् भूयादित्यभिलाषात्मक इत्यर्थः पुष्पित इव कल्पितः=स एव

छित्ता तं णामाहयकं सर पगेण्हइ) वहां आकर के उसने उस नामाङ्कित बाण को अपने हाथ में उठा लिया। (णामंकं अणुप्पवाएइ) और नाम के अक्षरों को वाचा (णामंक अणुप्पवाएमाणस्स इमेएयारूवे अज्झत्थिए पत्थिए मणोगए संकप्पे समुप्पज्जित्था) नामाङ्कित अक्षरों को वाचते हुए उसे ऐसा वक्ष्यमाण स्वरूप वाला आध्यात्मिक, चिन्तित, प्रार्थित, कल्पित, मनोगत, संकल्प उत्पन्न हुआ। वह संकल्प आत्मा में उत्पन्न हुआ इसलिये उसे आध्यात्मिक कहा है चिन्ता युक्त होने से वह चिन्तित था। संकल्प दो प्रकार का होता है-एक ध्यानात्मक और दूसरा चिन्तात्मक। इनमें पहिला स्थिर अध्यवसायरूप होता है। क्यो की यह तथाविध दृढ सहननादिगुण वालो के होता है, दूसरा चलाध्यवसायरूप होता है। और यह तथाविध दृढसंहननादि गुणवालों से भिन्न जीवों के होता है उनमें से यह संकल्प चित्त की अनवस्थितिरूप होने से चिन्तित था ऐसा संकल्प अनभिलाषात्मक भी हो सकता है। इसके लिये कहा गया है कि नहीं यह उसका संकल्प प्रार्थित था अभिलाषा जन्य था अर्थात् यह मेरा संकल्प फलग्राही होगा

હતું ત્યાં ગયો. (उवागच्छित्ता तं णामाहयंकं सर गेण्हइ) ત્યાં જઈને તેણે તે નામાંકિત બાણને પોતાના હાથમાં લીધું (णामंकं अणुप्पवाएइ) અને નામના અક્ષરો વાચ્યા, (णामंकं अणुप्पवाएमाणस्स इमे एयारूवे अज्झत्थिए पत्थिए मणोगए संकप्पे समुपज्जित्था) નામાંકિત અક્ષરો વાચીને તેને એવો વક્ષ્યમાણ સ્વરૂપ વાળો આધ્યાત્મિક ચિંતિત, પ્રાર્થિત કલ્પિત, મનોગત સંકલ્પ ઉત્પન્ન થયો. તે સંકલ્પ આત્મામાં ઉત્પન્ન થયો એથી તેને આધ્યાત્મિક કહેવામાં આવ્યો છે ચિન્તાયુક્ત હોવા બદલ તે ચિંતિત હતો. સંકલ્પ બે પ્રકારના હોય છે-એક ધ્યાનાત્મક અને બીજો ચિન્તાત્મક એમાં પ્રથમ સ્થિર અધ્યવસાય રૂપ હોય છે કેમકે એ તથાવિધ દૃઢ સંહનનાદિ ગુણવાળાઓને થાય છે બીજો સંકલ્પ ચલાધ્યવસાય રૂપ હોય છે અને તે તથાવિધ દૃઢ સંહનનાદિ ગુણવાળાઓથી ભિન્ન જીવોને હોય છે, તેમનામાં આ સંકલ્પ ચિત્તની અનવસ્થિતિ રૂપ હોવા બદલ ચિંતિત હતો. એવો સંકલ્પ અનભિલાષાત્મક પણ થઈ શકે એથી કહેવામાં આવેલ છે કે આ સંકલ્પ

व्यवस्थायुक्तः सर्वथा राजयोग्योपहारप्रदानेन मया राजा सत्कार्यः इति कार्याकारेण विचारः द्विपत्रित इव मनोगतः न वहिर्वचनेन प्रकाशितः एवंविधः संकल्पः समुदपद्यत, तमेवाह–(उप्पण्णे खलु भो) उत्पन्नः खलु निश्चयेन भो इत्यामन्त्रणे (जम्बुद्दीवे दीवे भरहे णामं राया चाउरंतचक्कवट्टी) जम्बूद्वीपे द्वीपे भरते वर्षे भरतो नाम राजा चातुरन्तचक्रवर्त्ती (तं जीयमेयं तीय पच्चुप्पण्णमणागयाणं मागहतित्थकुमाराणं देवाणं राईणमुवत्थाणीयं करेत्तए) तत् तस्माज्जीतमेतत् अतीतप्रत्युत्पन्नानागतानां मागधतीर्थकुमाराणाम्, मागधतीर्थस्य अधिपतयः कुमाराः मागधतीर्थकुमाराः तेषां तन्नामकानां राज्ञां नरदेवानाम् उपस्थानिकं प्राभृतं कर्तुम् (तं गच्छामि णं अहं पि भरहस्स रण्णो उवत्थाणीयं करेमि त्तिकट्टु एवं सपेहेइ) तत् गच्छामि खलु अहमपि भरतस्य राज्ञश्चक्रिण उपस्थानिकं करोमि इति कृत्वा इति मनसि विचिन्त्य एवं वक्ष्यमाणं निजऋद्धिसारं संप्रेक्षते पर्यालोचयति ॥सू० ६॥

ततः किं करोति इत्याह– "संपेहेत्ता" इत्यादि ।

मूलम्–संपेहेत्ता हारं मउडं कुंडलाणि य कडगाणि य तुडियाणि य वत्थाणि य आभरणानि य सरं च णामाहयंकं मागहतित्थोदगं च गेण्हइ

ऐसा अभिलाषा वाला था तथा उसने इसे अभी तक मन में ही रखा था बाहिर किसी को वचन द्वारा नहीं कहा था–इसलिये वह मनोगत था (उप्पण्णे खलु भो जंबुद्दीवे दीवे भरहे णाम राया चाउरंतचक्कवट्टी) ओह ! जम्बूद्वीप में भरत क्षेत्र में चा रन्त चक्रवर्ती भरत नाम का राजा उत्पन्न हुआ है–(तं जीयमेयं तीयपच्चुप्पण्णमणागयाणं मागहतित्थकुमाराण देवाणं राईणमुव त्थाणीय करेत्तए) अतः अतीत प्रत्युत्पन्न मागध तीर्थ के अधिपति कुमारों का यह जीत-परम्परागत व्यवहार-है कि वे उसे नजराना–भेट–उपस्थित करें–(त गच्छामि अहंपि भरहस्स रण्णो उवत्थाणीयं करेमित्ति कट्टु एवं सपेहेइ) तो अब मैं चलूँ और चलकर भरत राजा को नजराना उपस्थित करूँ इस प्रकार से विचार करके फिर उसने नजराना प्रदान करने के योग्य वस्तुओं के सम्बन्ध में विचार किया– ॥६॥

તેનો પ્રાર્થિત હતો અને તે અભિલાષાજન્ય હતો એટલે કે એ મારો સંકલ્પ ફલગ્રાહી થશે એવી અભિલાષા યુક્ત હતો તેમજ તેણે અત્યાર સુધી તેને પોતાના મનમાં જ રાખ્યો હતો. બહાર કોઇની પાસેપણ વચન દ્વારા પ્રકટ કર્યો ન હતો, એથી તે મનોગત હતો (उप्पण्णे खलु भो जंबुद्दीवे दीवे भरहे णामं राया चाउरंतचक्कवट्टी) ઓહ ! જંબૂદ્વીપમાં ભરત ક્ષેત્રમાં ચાતુરન્ત ચક્રવર્તી ભરત નામે રાજા ઉત્પન્ન થયો છે (तं जीयमेयं तीयपच्चुप्पण्णमणागयाण मागहतित्थकुमाराणं देवाणं राईण उवत्थाणीयं करेत्तए) એથી અતીત પ્રત્યુત્પન્ન માગધ તીર્થના અધિપતિ કુમારોનો આ જીત–પરંપરાગત વ્યવહાર–છે કે તેઓ તેને નજરાણું (ભેટ) કરે (तं गच्छामि अहंपि भरहस्स रण्णो उवत्थाणीयं करेमि त्ति कट्टु एव संपेहेइ) તો હવે હું જઉં અને જઇને ભરત રાજાને નજરાણું ઉપસ્થિત કરૂં આ પ્રમાણે વિચાર કરીને પછી નજરાણા યોગ્ય વસ્તુઓના વિષે વિચાર કર્યો ॥ સૂ ૬ ॥

गिण्हित्ता ताए उक्किट्ठाए तुडियाए चवलाए जयणाए सीहाए सिग्घाए उद्धुयाए दिव्वाए देवगईए वीईवयमाणे वीईवयमाणे जेणेव भरहे राया तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता अंतलिक्खपडिवण्णे सखिंखिणीयाइं पंच वण्णाइं वत्थाइं पवरपरिहिए करयलपरिग्गहियं दसणहं सिरं जाव अंजलिं कट्टू भरहं रायं जएणं विजएणं वद्धावेत्ता एवं वयासी अभिजिएणं देवा· णुप्पिएहिं केवलकप्पे भरहे वासे पुरत्थिमेणं मागहतित्थमेराए तं अहण्णं देवाणुप्पियाणं विसयवासी अहण्णं देवाणुप्पियाणं आणत्ती किंकरे अ- हण्णं देवाणुप्पियाणं पुरत्थिमिल्ले अंतवाले तं पडिच्छंतु णं देवाणुप्पिया ! ममं इमेयारूवं पीइदाणं त्तिकट्टु हारं मउडं कुंडलाणि य कडगाणि य जाव मागहतित्थोदगं च उवणेइ, तएणं से भरहे राया मागहतित्थकु- मारस्स देवस्स इमेयारूवं पीइदाणं पडिच्छइ पडिच्छित्ता मागहतित्थकु- मारं देवं सक्कारेइ सम्माणेइ सक्कारेत्ता सम्माणेत्ता पडिविसज्जेइ तएणं से भरहे राया रहं परावत्तेइ, परावत्तेत्ता मागहतित्थेणं लवणस- मुद्दाओ पच्चुत्तरइ पच्चुत्तरित्ता जेणेव विजयखंधावारणिवेसे जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता तुरए णिगिण्हइ णिगिण्हित्ता रहं ठवेइ ठवित्ता रहाओ पच्चोरुहइ पच्चोरुहित्ता जेणेव मज्जणघरे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता मज्जणघरं अणुपविसइ अणु- पविसित्ता जाव ससिव्व पियदंसणे णरवई मज्जणघराओ पडिणिक्ख- मइ पडिणिक्खमित्ता जेणेव भोयणमंडवे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता भोयणमंडवंसि सुहासणवरगए अट्ठमभत्तं पारेइ पारित्ता भोयणमंडवाओ पडिणिक्खमइ पडिणिक्खमित्ता जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला जेणेव सीहासणे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता सीहासणवरगए पुरत्थाभिमुहे णिसीयइ णिसीइत्ता अट्ठारस सेणिप्पसेणीओ सद्दावेइ सद्दवित्ता एवं वयासी—खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! उस्सुक्कं उक्करं जाव मागहतित्थ- कुमारस्स देवस्स अट्ठाहियं महामहिमं करेइ करित्ता मम एयमाणत्तियं

पच्चप्पिणह, तएणं ताओ अट्ठारससेणिप्पसेणीओ भरहेणं रण्णा एवं वुत्ताओ समाणीओ हट्ठ जाव करेंति करित्ता एयमाणत्तियं पच्चप्पिणंति, तएणं से दिव्वे चक्करयणे वइरामयतुंबे लोहियक्खामयारए जंबुणयणेमीए णाणामणिखुरप्पथालपरिगए मणिमुत्ताजालभूसिए सणंदिघोसे सखिंखिणीए दिव्वे तरुणरविमंडलणिभे णाणामणिरयणघंटियाजालपरिक्खित्ते सव्वोउअसुरभि कुसुम आसत्तमल्लदामे अंतलिक्खपडिवण्णे जक्खसहस्ससंपरिवुडे दिव्वतुडियसद्दसण्णिणादेणं पूरेंते चेव अंबरतलं णामेण य सुदंसणे णरवइस्स पढमे चक्करयणे मागहतित्थकुमारस्स देवस्स अट्ठाहियाए महामहिमाए णिव्वत्ताए समाणीए आउहघरसालाओ पडिणिक्खमइ पडिणिक्खमित्ता दाहिणपच्चत्थिमं दिसं वरदामतित्थाभिमुहे पयाए यावि होत्था ॥सू०७॥

छाया—संप्रेक्ष्य हारं मुकुटं कुण्डलानि च त्रुटिकानि च वस्त्राणि च आभरणानि च शरं च नामाहताङ्कं मागधतीर्थोदकं च गृह्णाति गृहीत्वा तया उत्कृष्टया त्वरया चपलया चपलया यत्नया सिंहया उद्धृतया दिव्यया देवगत्या व्यतिव्रजन् यत्रैव भरतो राजा तत्रैव उपागच्छति, उपागत्य अन्तरिक्षप्रतिपन्नः सकिंकिणीकानि पञ्चवर्णानि वस्त्राणि प्रवरपरिहितः करतलपरिगृहीतशिरयावत् अञ्जलिं कृत्वा भरतं राजानं जयेन विजयेन वर्द्धयति, वर्द्धयित्वा एवमवादीत्, अभिजितं खलु देवानुप्रियैः केवलकल्पं भरत वर्षं पौरस्त्ये मागधतीर्थमर्यादया तदहं खलु देवानुप्रियाणाम् विषयवासी अहं देवानुप्रियाणामाज्ञप्तिकिङ्करः अहं देवाणुप्रियाणां पौरस्त्योऽन्तपालः तत् प्रतीच्छन्तु खलु देवाणुप्रिया मम एतद्रूपं प्रीतिदानम् इतिकृत्वा हारं मुकुटं कुण्डलानि च कटकानि च यावत् मागधतीर्थोदकं च उपनयति, ततः खलु स भरतो राजा मागधतीर्थकुमारस्य देवस्य इदमेतद्रूपं प्रीतिदानं प्रीतिच्छति प्रतीष्य मागधतीर्थकुमारं देवं सत्कारयति सम्मानयति सत्कार्य सन्मान्य च प्रतिविसर्जयति ततः खलु स भरतो राजा रथं परावर्त्तयति, परावर्त्य मागधतीर्थेन लवणसमुद्रात् प्रत्यवतरति प्रत्यवतीर्य यत्रैव विजयस्कन्धावारनिवेशो यत्रैव बाह्या उपास्थानशाला तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य तुरगान् निगृह्णाति निगृह्य रथं स्थापयति, स्थापयित्वा रथात् प्रत्यवरोहति, प्रत्यवरुह्य यत्रैव मज्जनगृहं तत्रैवोपागच्छति उपागत्य मज्जनगृहमनुप्रविशति, अनुप्रविश्य यावत् शशीव प्रियदर्शनो नरपतिः मज्जनगृहात् प्रतिनिष्क्रामति प्रतिनिष्क्रम्य यत्रैव भोजनमण्डपस्तत्रैवोपागच्छति उपागत्य भोजनमण्डपे सुखासनवरगत अष्टमभक्तं पारयति पारयित्वा भोजनमण्डपात् प्रतिनिष्क्रामति प्रतिनिष्क्रम्य यत्रैव बाह्या उपस्थानशाला यत्रैव सिंहासनं तत्रैवोपागच्छति उपागत्य सिंहासनवरगतः पौरस्त्याभिमुखो निषीदति, निषद्य अष्टादश ` ^ प्रश्रेणीः

शब्दयति शब्दयित्वा एवमवादीत् क्षिप्रमेव भो देवानुप्रियाः ! उत्कृष्टाम् उत्कराम् यावत् मागधतीर्थकुमारस्य देवस्य अष्टाह्निका महामहिमा कुरुत कृत्वा मम एतामाज्ञप्तिकां प्रत्यर्पयत ततः खलु ताः अष्टादश श्रेणिप्रश्रेणयः भरतेन राज्ञा एवम् उक्ताः सत्यः हृष्टयावत् कुर्वन्ति. कृत्वा एतामाज्ञप्तिकां प्रत्यर्पयन्ति ततः खलु तद्दिव्य चक्ररत्नं वज्रमय तुम्बं लोहिताक्ष रत्नमयारक जाम्बूनद नेमि नानामणिक्षुरप्रस्थालपरिगतं मणिमुक्ताजालभूषितम्. सनन्दि घोषम् सकिङ्किणीकम्, दिव्यम् तरुणरविमण्डलनिभम्, नाना-मणिरत्नघण्टिकाजालपरि-क्षिप्तम् सर्व सुरभिकुसुमासक्त माल्यदाम अन्तरिक्ष प्रतिपन्नम् यक्षसहस्रसंपरिवृतम्. दिव्य त्रुटितशब्द सन्निनादेन पूरयदिव च अम्बरतलम् नाम्ना च सुदर्शनम् नरपतेः प्रथमम् चक्ररत्नम्, मागधतीर्थकुमारस्य देवस्य अष्टाह्निकाया महामहिमाया निवृत्तायां सत्याम् आयु-धगृहशालतः प्रतिनिष्क्रामति प्रतिनिष्क्रम्य दक्षिणपश्चिमां दिशं वरदामतीर्थाभिमुखं प्रयातं चलितं चाप्यभवत् ॥सू० ७॥

टीका—(संपेहेत्ता) इत्यादि ।

(संपेहेत्ता) संप्रेक्ष्य-पर्यालोच्य (हारं मउडं कुंडलाणि य कडगाणि य तुडियाणि य वत्थाणि य आभरणानि य सरं च णामाहयंकं मागहतित्थोदगं च गेण्हइ) हारम्-अष्टादशादिसरिकमुक्ताहारम् तत्र मुकुटं-शिरोभूषणम्, कुण्डलानि च, कर्णभूषणानि, कटकानि च- हस्ताभरणानि, त्रुटितानि च बाह्वाभरणानि, वस्त्राणि च नानामणि-रत्नादि खचित परिधेयपट्टवस्त्राणि भरतस्य प्रत्यर्पणाय शरं-बाणं च, नामाहताङ्कं भरतेति नामाङ्कितचिन्हं शरं च मागधतीर्थोदकं च-राज्याभिषेकोपयोगि मागधतीर्थजलं च एतानि गृह्णाति (गिण्हित्ता) गृहीत्वा (ताए उक्किट्ठाए तुरियाए चवलाए जवणाए सीहाए सिग्घाए उद्धूयाए दिव्वाए देवगइए वीईवयमाणे वीईवयमाणे जेणेव भरहे राया तेणेव उवागच्छइ) तया उत्कृष्टया त्वरितया चपलया जया सिंहया शीघ्रया उद्धू-तया दिव्यया देवगत्या व्यतिव्रजन् व्यतिव्रजन् यत्रैव भरतो राजा तत्रैवोपागच्छति,

'संपेहेत्ता हारं मउडं कुंडलाणि य' इत्यादि सू०-७

टीकार्थ-(संपेहेत्ता) अच्छी तरह से विचार करके (हारं मउडं कुडलाणि य कडगाणि य तुडि-याणि य वत्थाणि य आभरणाणि य सरं च णामाहयकं मागहतित्थोदग च गेण्हइ) उसने हार, मुकुट, कुण्डल, कटक, त्रुटित-बाहुके आभरण, नानामणिरत्नादिक से खचित पहिरने योग्य वस्त्र भरत के नाम से अङ्कित बाण एवं मागधतीर्थ का राज्याभिषेकोपयोगी उदक लिया-(गिण्हित्ता ताए उक्किट्ठाए तुरिआए चवलाए जयणाए सीहाए सिग्घाए उद्धूआए दिव्वाए देवगईए वीईवय-

'संपेहेत्ता हारं मउडं कुंडलाणिय' इत्यादि सू० ७ ॥

टीकार्थ-(संपेहेत्ता)सारी रीते विचार करीने (हारं मउडं कुडलाणिय कडगाणि य तुडिया-णिय, वत्थाणिय आभरणानि य सरं च णामाहयंकं मागहतित्थोदगं च गेण्हइ) तेणे हार, मुगुट, कुंडल, कटक, त्रुटित-बाहुना आभरण विशेष नानामणि रत्नादिकथी खचित पहेरवा योग्य वस्त्रो भरतना नामथी अंकित बाण तेम ज मागधतीर्थनुं राज्याभिषेक योग्य उदक ए बधी वस्तुओ लीधी (गिण्हित्ता ताए उक्किट्ठाए तुरिआए चवलाए जयणाए सीहाए सि-ग्घाए उद्धूआए दिव्वाए देवगईए वीईवयमाणे२ जेणेव भरहे राया तेणेव उवागच्छइ) ए

पच्चप्पिणह, तएणं ताओ अट्ठारससेणिप्पसेणीओ भरहेणं रण्णा एवं वुत्ताओ समाणीओ हट्ठ जाव करेंति करित्ता एयमाणत्तियं पच्चप्पिणंति, तएणं. से दिव्वे चक्करयणे वइरामयतुंबे लोहियक्खामयारए जंबुणयणे मीए णाणामणिखुरप्पथालपरिगए मणिमुत्ताजालभूसिए सणंदिघोसे सखिंखिणीए दिव्वे तरुणरविमंडलणिभे णाणामणिरयणघंटियाजालपरिक्खित्ते सव्वोउअसुरभि कुसुम आसत्तमल्लदामे अंतलिक्खपडिवण्णे जक्खसहस्ससंपरिवुडे दिव्वतुडियसद्दसण्णिणादेणं पूरेंते चेव अंबरतलं णामेण य सुदंसणे णरवइस्स पढमे चक्करयणे मागहतित्थकुमारस्स देवस्स अट्ठाहियाए महामहिमाए णिव्वत्ताए समाणीए आउहघरसालाओ पडिणिक्खमइ पडिणिक्खमित्ता दाहिणपच्चत्थिमं दिसं वरदामतित्थाभिमुहे पयाए यावि होत्था ॥सू०७॥

छाया—संप्रेक्ष्य हार मुकुटं कुण्डलानि च त्रुटिकानि च वस्त्राणि च आभरणानि च शर च नामाहताङ्क मागधतीर्थोदक च गृह्णाति गृहीत्वा तया उत्कृष्टया त्वरया चपलया चपलया यत्नया सिंहया उद्धूतया दिव्यया देवगत्या व्यतिव्रजन् यत्रैव भरतो राजा तत्रैव उपागच्छति, उपागत्य अन्तरिक्षप्रतिपन्नः सकिंकिणीकानि पञ्चवर्णानि वस्त्राणि पवरपरिहितः करतलपरिगृहीतशिरयावत् अञ्जलिं कृत्वा भरतं राजान जयेन विजयेन वर्द्धयति, बर्द्धयित्वा एवमवादीत्, अभिजितं खलु देवानुप्रियैः केवलकल्पं भरत वर्ष पौरस्त्ये मागधतीर्थमर्यादया तदहं खलु देवानुप्रियाणाम् विषयवासो अह देवानुप्रियाणामाज्ञप्तिकिङ्करः अह देवाणुप्रियाणां पौरस्त्योऽन्तपालः तत् प्रतीच्छन्तु खलु देवाणुप्रिया· मम एतद्रूपं प्रीतिदानम् इतिकृत्वा हारं मुकुटं कुण्डलानि च कटकानि च यावत् मागधतीर्थोदकं च उपनयति, ततः खलु स भरतो राजा मागधतीर्थकुमारस्य देवस्य इदमेतद्रूपं प्रीतिदान प्रीतिच्छति प्रतीष्य मागधतीर्थकुमारं देव सत्कारयति सम्मानयति सत्कार्य सन्मान्य च प्रतिविसर्जयति ततः खलु स भरतो राजा रथं परावर्त्तयति, परावर्त्य मागधतीर्थेन लवणसमुद्रात् प्रत्यवतरति प्रत्यवतीर्य यत्रैव विजयस्कन्धावारनिवेशो यत्रैव बाह्या उपास्थानशाला तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य तुरगान् निगृह्णाति निगृह्य रथं स्थापयति, स्थापयित्वा रथात् प्रत्यवरोहति, प्रत्यवरुह्य यत्रैव मज्जनगृह तत्रैवोपागच्छति उपागत्य मज्जनगृहमनुप्रविशति, अनुप्रविश्य यावत् शशीव प्रियदर्शनो नरपति· मज्जनगृहात् प्रतिनिष्क्रामति प्रतिनिष्क्रम्य यत्रैव भोजनमण्डपस्तत्रैवोपागच्छति उपागत्य भोजनमण्डपे सुखासनवरगत अष्टमभक्तं पारयति पारयित्वा भोजनमण्डपात् प्रतिनिष्क्रामति प्रतिनिष्क्रम्य यत्रैव बाह्या उपस्थानशाला यत्रैव सिंहासनं तत्रैवोपागच्छति उपागत्य सिंहासनवरगतः पौरस्त्याभिमुखो निषीदति, निषद्य अष्टादश ...

शब्दयति शब्दयित्वा एवमवादीत् क्षिप्रमेव भो देवानुप्रिया ! उत्कृष्टाम् उत्कराम् यावत् मागधतीर्थकुमारस्य देवस्य अष्टाह्निका महामहिमा कुरुत कृत्वा मम एतामाज्ञप्तिकां प्रत्यर्पयत तत खलु ताः अष्टादश श्रेणिप्रश्रेणयः भरतेन राज्ञा एवम्, उक्ता सत्य हृष्टयावत् कुर्वन्ति, कृत्वा एतामाज्ञप्तिकां प्रत्यर्पयन्ति ततः खलु तद्दिव्यं चक्ररत्नं वज्रमयतुम्बं लोहिताक्ष रत्नमयारक जाम्बूनद नेमि नानामणिक्षुरप्रस्थालपरिगतं मणिमुक्ताजालभूषितम् सनन्दि घोषम् सकिङ्किणीकम्, दिव्यम् तरुणरविमण्डलनिभम्, नाना-मणिरत्नघण्टिकाजालपरि-क्षिप्तम् सर्व सुरभिकुसुमासक्त माल्यदाम अन्तरिक्ष प्रतिपन्नम् यक्षसहस्रसंपरिवृतम्, दिव्य त्रुटितशब्द सन्निनादेन पूरयदिव च अम्बरतलम नाम्ना च सुदर्शनम् नरपतेः प्रथमम् चक्ररत्नम्, मागधतीर्थकुमारस्य देवस्य अष्टाह्निकाया महामहिमाया निवृत्ताया सत्याम् आयु-धगृहशालात प्रतिनिष्क्रामति प्रतिनिष्क्रम्य दक्षिणपश्चिमा दिश वरदामतीर्थाभिमुख प्रयातं चलितं चाप्यभवत् ॥सू० ७॥

टीका—(संपेहेत्ता) इत्यादि ।

(संपेहेत्ता) संप्रेक्ष्य-पर्यालोच्य (हारं मउडं कुंडलाणि य कडगाणि य तुडियाणि य वत्थाणि य आभरणानि य सर च णामाहयकं मागहतित्थोदगं च गेण्हइ) हारम्—अष्टादशादिसरिकमुक्ताहारम् तत्र मुकुटं-शिरोभूपणम्, कुण्डलानि च, कर्णभूपणानि, कटकानि च- हस्ताभरणानि, त्रुटितानि च बाह्वाभरणानि, वस्त्राणि च नानामणि-रत्नादि खचित परिधेयपट्टवस्त्राणि भरतस्य प्रत्यर्पणाय शर—बाणं च, नामाहताङ्कं भरतेति नामाङ्कितचिन्हं शरं च मागधतीर्थोदकं च—राज्याभिपेकोपयोगि मागधतीर्थजलं च एतानि गृह्णाति (गिण्हित्ता) गृहीत्वा (ताए उक्किट्ठाए तुरियाए चवलाए जवणाए सीहाए सिग्घाए उद्धूयाए दिव्वाए देवगइए वीईवयमाणे वोईवयमाणे जेणेव भरहे राया तेणेव उवागच्छइ) तया उत्कृष्टया त्वरितया चपलया जया सिंहया शीघ्रया उद्धूतया दिव्यया देवगत्या व्यतिव्रजन् व्यतिव्रजन् यत्रैव भरतो राजा तत्रैवोपागच्छति,

'संपेहेत्ता हार मउडं कुडलाणि य' इत्यादि सू०—७

टीकार्थ—(सपेहेत्ता) अच्छी तरह से विचार करके (हार मउडं कुडलाणि य कडगाणि य तुडियाणि य वत्थाणि य आभरणाणि य सरं च णामाहयंकं मागहतित्थोदगं च गेण्हइ) उसने हार, मुकुट, कुण्डल, कटक, त्रुटित-बाहुके आभरण, नानामणिरत्नादिक से खचित पहिरने योग्य वस्त्र भरत के नाम से अङ्कित बाण एवं मागधतीर्थ का राज्याभिषेकोपयोगी उदक लिया—(गिण्हित्ता ताए उक्किट्ठाए तुरिआए चवलाए जयणाए सीहाए सिग्घाए उद्धूआए दिव्वाए देवगईए वीईवय-

'संपेहेत्ता हारं मउडं कुडलाणिय' इत्यादि सू० ७ ॥

टीकार्थ–(संपेहेत्ता)सारी रीते विचार करीने (हारं मउडं कुडलाणिय कडगाणि य तुडिया-णिय, वत्थाणिय आभरणानि य सरं च णामाहयंकं मागहतित्थोदगं च गेण्हइ) तेणे हार, मुगुट, कुंडल, कटक, त्रुटित-बाहुना आभरण विशेष नानामणि रत्नादिकथी खचित पहेरवा योग्य वस्त्रो भरतना नामथी अंकित बाण तेम ज मागधतीर्थनुं राज्याभिषेक योग्य उदक ए बधी वस्तुओ लीधी (गिण्हित्ता ताए उक्किट्ठाए तुरिआए चवलाए जयणाए सीहाए सि-ग्घाए उद्धूआए दिव्वाए देवगईए वीईवयमाणे२ जेणेव भरहे राया तेणेव उवागच्छइ) ओ

तत्र तया उत्कृष्टया गत्या त्वरया आकुलया न स्वाभाविन्या, चपलया कायतोऽपि चण्डया, जवनया वेगवत्या सिंहया-तद्दार्ढ्यस्थैर्येण, उद्धूतया- दर्पातिशयेन जयिन्या विपक्षजेतृत्वेन छेकया निपुणया दिव्यया देवगत्या आकाशमार्गगमनेन व्यतिव्रजन् व्यतिव्रजन् यत्रैव भरतो राजा तत्रैवोपागच्छति (उवागच्छित्ता) उपागत्य (अंतलिक्खपडिवण्णे सखिंखिणीयाइं पंचवण्णाइं वत्थाइं पवरपरिहिए करयलपरिग्गहियं दसणहं सिरं जाव अंजलिं कट्टु भरहं रायं जएणं विजएणं वद्धावेइ) अन्तरिक्षप्रतिपन्नः सकिंकिणीकानि पञ्चवर्णानि वस्त्राणि प्रवरं परिहितः करतलपरिगृहीतं दशनखं शिरः यावत् अञ्जलिं कृत्वा भरतं राजानं जयेन विजयेन वर्द्धयति, तत्र अन्तरिक्षप्रतिपन्न आकाशगतो देवानामभूमिचारित्वात् सकिंकिणीकानि-क्षुद्रघण्टिका सहितानि पञ्चवर्णानि च कृष्णनीलपीतरक्तशुक्लवर्णानि च वस्त्राणि प्रवरं विधिपूर्वकं यथा स्यात् तथा परिहितः

माणेरे जेणेव भरहे राया तेणेव उवागच्छइ) इन सब उपहार करने योग्य वस्तुओं को लेकर वह उस उत्कृष्ट, त्वरित, चपल, अति महान् वेग से आरब्ध होने के कारण सिंहगामि जैसी शीघ्रतावाली, उद्धूत दिव्य देवगति द्वारा चलता चलता जहां भरत राजाथा वहां पर आया गति के इन विशेषणों की व्याख्या पहिले की जा चुकी है। (उवागच्छित्ता अंतलिक्खपडिवन्ने सखिंखिणिआइं पंचवण्णाइं वत्थाइं पवरपरिहिए करयलपरिग्गहिअं दसणहं सिरआवत्तं जाव अंजलिं कट्टु भरहं रायं जएणं विजएणं वद्धावेइ) वहां आकरके उसने क्षुद्रघटिकाओं से युक्त ऐसे पांच वर्णों वाले वस्त्रों को पहिरे हुए ही आकाश में खडे-खडे दश नख जिसमें मिल जावें ऐसी अंजुली करके और उसे मस्तक पर धर करके भरत राजा को जय विजय शब्दो का उच्चारण करते हुए ही बधाई दी यहां जो उसे क्षुद्र घंटिकाओ से युक्त वस्त्र पहिरे हुए प्रकट किया गया है उसका तात्पर्य यही है कि उसने उन घंटिकाओं से उत्थित शब्दों द्वारा यही प्रकट सर्वजन समक्ष किया मैं आपका प्रकटरूप में सेवक हूँ गुप्तरूप में नहीं (वद्धावित्ता एवं वयासी) बधाई

સર્વે ઉપહાર યોગ્ય વસ્તુઓ લઈ ને તે ઉત્કૃષ્ટ, ત્વરિત, ચપળ અતિ મહાન્ વેગથી આરબ્ધ હોવાથી સિંહ ગતિ જેવી શીઘ્રતાવાળી, ઉદ્ધત દિવ્ય દેવગતિથી ચાલતો-ચાલતો જ્યાં ભરતરાજ હતો, ત્યાં આવ્યો ગતિના એ સર્વે વિશેષણોની વ્યાખ્યા પહેલા કરવામા આવી છે (उवागच्छित्ता अंतलिक्खपडिवन्ने सखिंखिणी आइं पंचवण्णाइं वत्थाइं पवरपरिहिए करयलपरिग्गहिअं दसणहं सिरं जाव अंजलिं कट्टु भरहं रायं जएणं विजएणं वद्धावेइ) ત્યાં આવીને તેણે ક્ષુદ્રઘટિકાઓથી યુક્ત એવા પાચવર્ણોવાળા વસ્ત્રો પહેરીને આકાશમા જ ઊભા રહીને દસનખો જેમાં સયુક્ત થઈ જાય એવી અજલી બનાવીને અને તેને મસ્તક ઉપર મૂકીને ભરત રાજાને જય-વિજય શબ્દો સાથે અભિનંદન વધામણી આપ્યા અહીં જે ક્ષુદ્ર ઘંટિકાઓ યુક્ત વસ્ત્રો પહેરેલા છે, એવો ઉલ્લેખ છે તેનુ તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે તેણે તે ઘંટિકાઓથી ઉત્થિત થતા શબ્દો વડે એજ વાત સર્વ લોકો સમક્ષ પ્રગટ કરીકે હુ તમારો પ્રગટ રૂપમા સેવક છુ, ગુપ્ત રૂપમા નહિ (वद्धावित्ता एवं वयासी) અભિ-

तत्र तया उत्कृष्टया गत्या त्वरया आकूलया न स्वाभाविन्या, चपलया कायतोऽपि चण्डया, जवनया वेगवत्या सिंहया-तद्वाढ्यस्थैर्येण, उद्धतया- दर्पातिशयेन जयिन्या विपक्षजेतृत्वेन छेकया निपुणया दिव्यया देवगत्या आकाशमार्गगमनेन व्यतिव्रजन् व्यतिव्रजन् यत्रैव भरतो राजा तत्रैवोपागच्छति (उवागच्छित्ता) -पागत्य (अतलिक्खपडिवण्णे सखिंखिणीयाइं पचवण्णाइं वत्थाइं पवरपरिहिए करयलपरिग्गहिय दसणहं सिर जाव अंजलिं कट्टु भरहं रायं जएणं विजएण वद्धावेइ) अन्तरिक्षप्रतिपन्नः सकिंकिणीकानि पञ्चवर्णानि वस्त्राणि प्रवरं परिहितः करतलपरिगृहीतं दशनखं शिर यावत् अञ्जलिं कृत्वा भरतं राजानं जयेन विजयेन वर्द्धयति, तत्र अन्तरिक्षप्रतिपन्न आकाशगतो देवानामभूमिचारित्वात् सकिंकिणीकानि-क्षुद्रघण्टिका सहितानि पञ्चवर्णानि च कृष्णनीलपीतरक्तशुक्लवर्णानि च वस्त्राणि प्रवर विधिपूर्वकं यथा स्यात् तथा परिहितः

माणेर जेणेव भरहे राया तेणेव उवागच्छइ) इन सब उपहार करने योग्य वस्तुओं को लेकर वह उस उत्कृष्ट, त्वरित, चपल, अति महान् वेग से आरब्ध होने के कारण सिंहगामि जैसी शीघ्रतावाली, उद्धृत दिव्य देवगति द्वारा चलता चलता जहां भरत राजाथा वहा पर आया गति के इन विशेषणों की व्याख्या पहिले की जा चुकी है । (उवागच्छित्ता अंतलिक्खपडिवन्ने सखिंखिणिआइं पंचवण्णाइं वत्थाइं पवरपरिहिए करयलपरिग्गहिअं दसणह सिरआवत्त जाव अंजलिं कट्टु भरहं रायं जएणं विजएणं वद्धावेइ) वहां आकरके उसने क्षुद्रघंटिकाओ से युक्त ऐसे पांच वर्णों वाले वस्त्रों को पहिरे हुए ही आकाश में खडे-खडे दश नख जिसमें मिल जावें ऐसी अंगुली करके और उसे मस्तक पर धर करके भरत राजा को जय विजय शब्दों का उच्चारण करते हुए ही बधाई दी यहां जो उसे क्षुद्र घंटिकाओ से युक्त वस्त्र पहिरे हुए प्रकट किया गया है उसका तात्पर्य यही है कि उसने उन घंटिकाओं से उत्थित शब्दों द्वारा यही प्रकट सर्वजन समक्ष किया मैं आपका प्रकटरूप में सेवक हूँ गुप्तरूप में नहीं (वद्धावित्ता एवं वयासी) बधाई

सर्वे ઉપહાર યોગ્ય વસ્તુઓ લઈ ને તે ઉત્કૃષ્ટ, ત્વરિત, ચપળ અતિ મહાન્ વેગથી આરબ્ધ હોવાથી સિંહ ગતિ જેવી શીઘ્રતાવાળી, ઉદ્ધત દિવ્ય દેવગતિથી ચાલતો-ચાલતો જ્યાં ભરતરાજ હતો, ત્યા આવ્યો. ગતિના એ સર્વે વિશેષણોની વ્યાખ્યા પહેલા કરવામા આવી છે (उवागच्छित्ता अंतलिक्खपडिवन्ने सखिंखिणी आइं पंचवण्णाइं वत्थाइं पवरपरिहिए करयलपरिग्गहिअं दसणहं सिर जाव अंजलिं कट्टु भरहं रायं जएणं विजएणं वद्धावेइ) ત્યાં આવીને તેણે ક્ષુદ્રઘંટિકાઓથી યુક્ત એવા પાચવર્ણોવાળા વસ્ત્રો પહેરીને આકાશમા જ ઊભા રહીને દસનખો જેમા સંયુક્ત થઈ જાય એવી અંજલી બનાવીને અને તેને મસ્તક ઉપર મૂકીને ભરત રાજાને જય-વિજય શબ્દો સાથે અભિનંદન વધામણી આપ્યા અહીં જે ક્ષુદ્ર ઘંટિકાઓ યુક્ત વસ્ત્રો પહેરેલા છે, એવો ઉલ્લેખ છે તેનુ તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે તેણે તે ઘંટિકાઓથી ઉત્થિત થતા શબ્દો વડે એજ વાત સર્વ લોકો સમક્ષ પ્રગટ કરીકે હુ તમારો પ્રગટ રૂપમા સેવક છુ, ગુપ્ત રૂપમા નહિ (वद्धावित्ता एवं वयासी) અભિ-

धारितः। किमुक्तं भवति इत्याह किंकिणी ग्रहणेन तस्य, किंकिणी समुत्थशब्देन सर्वजन-समक्षं सेवकोऽस्मि न तु गुप्तरूपेणेति ज्ञापनार्थम्, करतलपरिगृहीतं दशनखं शिरसावर्त्तं मस्तकेऽञ्जलिं कृत्वा भरतं राजानं चक्रिणं जयेन विजयेन जयविजयशब्देन वर्द्धयति 'वद्धावित्ता' वर्द्धयित्वा' एवं वयासी' एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत् 'अभिजिएणं देवा-णुप्पिएहिं केवलकप्पे भरहे वासे पुरत्थिमेणं मागहतित्थमेराए त अहण्णं देवाणुप्पियाणं विसयवासी अहण्णं देवाणुप्पियाण आणत्तीकिंकरे अहण्ण देवाणुप्पियाणं पुरत्थिमिल्ले अंतवाले तं पडिच्छंतु णं देवाणुप्पिया ! ममं इमेयारूवं पीइदाणं तिकट्टु हारं मउडं कुंडलाणि य कडगाणि य जाव मागहतित्थोदग च उवणेइ' अभिजितं खलु देवानुप्रियैः केवलकल्पं भरतं वर्ष पौरस्त्ये मागधतीर्थमर्यादया तदहं खलु देवानुप्रियाणां विषय-वासी, अहं खलु देवानुप्रियाणां पौरस्त्योऽन्तपालः तत्प्रतीच्छन्तु देवानुप्रियाः ! ममे-दम् एतद्रूप प्रीतिदानम्। इतिकृत्वा हार मुकुटं कुण्डलानि च यावत् मागधतीर्थोदकं च उपनयति 'देवाणुप्पिएहिं' देवानुप्रियैः-'केवलकप्पे' केवलकल्पं-केवलज्ञानसदृश सम्पू-

---

देकर के फिर उसने ऐसा कहा-(अभिजिएण देवाणुप्पिएहिं केवलकप्पे भरहे वासे पुरत्थिमेणं मागहतित्थमेराए तं अहण्ण देवाणुप्पियाण विसयवासी अहण्णं देवाणुप्पियाणं आणत्तो किंकरे अहण्णं देवाणुप्पियाणं पुरत्थिमिल्ले अतवाले तं पडिच्छतुणं देवाणुप्पिया मम इमेयारूव पीइ दाण त्तिकट्टु हारं मउडं कुंडलाणिय कडगाणिय जाव मागहतित्थोदग च उवणेइ) आप देवानु-प्रिय के द्वारा केवल कल्प-समस्त-भरत क्षेत्र पूर्व दिशा में मागधतीर्थ तक अच्छी तरह से जीत लिया गया है, मैं आप देवानुप्रिय के द्वारा जिते गए देश का निवासी हूँ, में आपका आज्ञप्ति किंकर हूँ में आप देवानुप्रिय का पूर्व दिशा का अन्तपालहूं इसलिये आप देवानुप्रिय मेरे इस प्रीतिदान को-भेट का-स्वीकार करें ऐसा कह कर उसने उसके लिये हार, मुकुट, कुण्डल, कटक यावत मागध तीर्थ का उदक दे दिया। पौरस्त्य अन्तपाल शब्द का भावार्थ ऐसा है कि पूर्व दिशा में आपके द्वारा जो शासित देश है उस देश का मै शत्रुओं आदिके द्वारा जायमान

નન્દન આપીને પછી તેણે આ પ્રમાણે કહ્યું- अभिजिएणं देवाणुप्पिएहिं केवलकप्पे भरहे वासे पुरत्थिमेणं मागहतित्थमेराए तं अहण्णं देवाणुप्पियाणं विसयवासी अहण्णं देवाणु-प्पियाणं आणत्तीकिंकरे अहण्हं देवाणुप्पियाण पुरत्थिमिल्ले अतवाले तं पडिच्छंतु णं देवा-णुप्पिया ! ममं इमेयारूवं पीइदाणं तिकट्टु हारं मउड कुण्डलाणि य कडगाणि य जाव माग-हतित्थोदगं च उवणेइ) આપ દેવાનુપ્રિય વડે કેવલ કલ્પ-સમસ્ત-ભરતક્ષેત્ર પૂર્વ દિશામાં માગધતીર્થ સુધી સારીરીતે જીતીલેવામાં આવ્યું છે હું આપ દેવાનુપ્રિય વડે વિજિત દેશનો નિવાસી છું હું આપશ્રીનો આજ્ઞપ્તિ કિંકર છુ. હું આપ દેવાનુપ્રિયનો પૂર્વ દિશાનો અંતપાલ છું એથી આપ દેવાનુપ્રિય મારા આ પ્રીતિદાનનો-ભેટનો સ્વીકારકરો આ પ્રમાણે કહીને તેણે તેમના માટે હાર, મુગુટ, કુંડળ, કટક યાવત્ માગધતીર્થનું ઉદક એ સર્વે વસ્તુઓ અર્પિત કરી. પૌરસ્ત્ય અન્તપાલ શબ્દનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે કે પૂર્વ દિશામા આપ વડે શાસિત જે દેશ છે. તે દેશનો હું શત્રુઓ વગેરે દ્વારા જાયમાન

र्णमित्यर्थः 'भरहे वासे' भरतं वर्षं भरतक्षेत्रम् 'पुरत्थिमेणं' पौरस्त्ये पूर्वस्यां दिशि खलु 'मागहतित्थमेराए' मागधतीर्थमर्यादया मागधतीर्थपर्यन्तम् 'अभिजिएण' अभिजित खलु निश्चयेन 'तं' तस्मात् कारणात् 'अहण्णं' अहं खलु देवाणुप्पियाणं' देवानुप्रियाणां भवतां 'विसयवासी' विषयवासी देशवासी 'अहण्णं' अतएव अहं खलु 'देवाणुप्पियाणं' देवानुप्रियाणाम् 'आणत्तिकिंकरे' आज्ञप्तिकिङ्करः-आज्ञाकारी सेवकः 'अहण्णं' अहं खलु 'देवाणुप्पियाणं' देवानुप्रियाणाम् 'पुरत्थिमेणं' पौरस्त्यः-पूर्वदिक् सम्बन्धी 'अंतवाले' अन्तपालः, अन्तं-त्वदाज्ञप्तिदेश सम्बन्धिन पालयति रक्षयति रिप्वादि सर्वोपद्रवेभ्य इति अन्तपालः-त्वदादेशरक्षकोऽस्मि 'तं' तत् तस्मात् कारणात् 'पडिच्छंतु णं देवाणुप्पिया' प्रतीच्छन्तु-गृह्णन्तु खलु भो देवानुप्रियाः ! 'ममं' मम 'इमं' इदं पुर उपस्थापितम् 'एयारूव' एतद्रूपं प्रत्यक्षानुभूयमानस्वरूपम् 'पीईदाणं' प्रीतिदानम् उपहाररूपम् 'तिकट्टु' इति कृत्वा इति विज्ञप्य 'हारं' हार-मुक्ताहारम् 'मउडं' मुकुटम् 'कुंडलाणि य' कुण्डलानि च 'कडगाणि य' कटकानि च हस्तभूषणानि च यावत् नामाङ्कितबाणम् 'मागहतित्थोदगं च' मागधतीर्थोदकं च-राज्याभिषेकोपयोगि मागधतीर्थजलं च 'उवणेइ' उपनयति-भरतचक्रिणे प्राभृतीं करोति अर्पयतीत्यर्थः, 'तएणं से भरहे राया मागहतित्थकुमारस्स देवस्स इमेयारूवं पीइदाणं पडिच्छइ' ततस्तदनन्तरं खलु स भरतो राजा मागधतीर्थकुमारनाम्नो देवस्य इदम् एतद्रूपं प्रीतिदानं प्रतीच्छति स्वीकरोति 'पडिच्छित्ता' प्रतीष्य स्वीकृत्य 'मागहतित्थकुमारं देव सक्कारेइ सम्माणेइ' मागधतीर्थकुमार देव सत्कारयति अनुगमनादिना सन्मानयति मधुरवचनादिना 'सक्कारित्ता सम्माणित्ता' सत्कार्य सन्मान्य च 'पडिविसज्जेइ' प्रति विसर्जयति स्वस्थानगमनाय अनुमन्यते 'तएणं से भरहे राया रहं परावत्तेइ' ततः खलु स भरतो

उपद्रवों से रक्षा करने वाला हूँ यहां यावत् शब्द से नामांकित बाण गृहीत हुआ है । (तएणं से भरहे राया मागहतित्थकुमारस्स देवस्स इमं एयारूवं पीइदाणं पडिच्छइ) भरत राजा ने भी मागधतीर्थ कुमार देव के इस प्रकार के इस प्रीतिदान को-भेट को-स्वीकार कर लिया(पडिच्छित्ता मागहतित्थकुमार देवं सक्कारेइ, सम्माणेइ) भेट स्वीकार करके फिर उस भरत राजा ने उस मागधतीर्थ कुमार का अनुगमनादि द्वारा सत्कार किया और मधुर वचनादि द्वारा सन्मान किया (सक्कारित्ता सम्माणित्ता पडिविसज्जेइ) सत्कार एव सन्मान करके फिर उसे विसर्जित

ઉપદ્રવોથી રક્ષાકરનાર છુ અહી યાવત્ શબ્દથી નામાંકિત બાણનુ ગ્રહણ થયું છે (तएणं से भरहे राया मागहतित्थकुमारस्स देवस्स इम एयारूवं पीइदाणं पडिच्छइ) ભરત રાજાએ પણ માગધ તીર્થકુમાર દેવના આ જાતના એ પ્રીતિદાન (ભેટ) નો સ્વીકાર કર્યો (पडिच्छित्ता मागहतित्थकुमारं देवं सक्कारेइ, सम्माणेइ) ભેટનો સ્વીકાર કરીને પછી તે ભરત રાજાએ તે માગધ તીર્થ કુમારનો અનુગમનાદિ દ્વારા સત્કાર કર્યો અને મધુર વચનાદિ દ્વારા તેનુ સન્માન કર્યું (सक्कारित्ता सम्माणित्ता पडिविसज्जेइ) સત્કાર અને સન્માન કરીને પછી તેને વિદાય આપી (तएणं से भरहे राया रहं परावत्तेइ) ત્યાર બાદ તે

राजा रथं परावर्त्तयति निवर्त्तयति 'परावत्तित्ता' परावर्त्य 'मागहतित्थेणं लवणसमुद्दाओ पच्चुत्तरइ' मागधतीर्थेन लवणसमुद्रात् प्रत्यवतरति 'पच्चुत्तरित्ता' प्रत्यवतीर्य 'जेणेव विजयखंधावारणिवेसे जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला तेणेव उवागच्छइ' यत्रैव विजयस्कन्धावारनिवेशो यत्रैव च बाह्या उपस्थानशाला तत्रैव उपागच्छति 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'तुरए णिगिण्हइ' तुरगान् निगृह्णाति–स्थिरी करोति 'निगिण्हित्ता' निगृह्य 'रहं ठवेइ' रथं स्थापयति 'ठवित्ता' स्थापयित्वा 'रहाओ पच्चोरुहइ' रथात् प्रत्यवरोहति अवतरति 'पच्चोरुहित्ता' प्रत्यवरुह्य 'जेणेव मज्जणघरे तेणेव उवागच्छइ' यत्रैव मज्जनगृहं तत्रैवोपागच्छति 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'मज्जणघरं अणुपविसइ' मज्जनगृहम् अनुप्रविशति 'अनुपविसित्ता' अनुप्रविश्य 'जाव ससिव्व पियदसणे' यावत् शशीव प्रियदर्शनः 'णरवई मज्जणघराओ पडिणिक्खमइ' नरपतिः मज्जनगृहात् प्रतिनिष्क्रामति अत्र पूर्व-

---

कर दिया। (तएणं से भरहे राया रहं परावत्तेइ) इसके बाद उस भरत राजा ने अपने रथ को लौटाया (परावत्तित्ता मागहतित्थेणं लवणसमुद्दाओ पच्चुत्तरइ) और लौटाकर मागधतीर्थ से होता हुआ वह लवण समुद्र से वापिस भरत क्षेत्र की ओर आ गया (पच्चुत्तरित्ता जेणेव विजयखंधावारणिवेसे जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला तेणेव उवागच्छइ) और आकर के वह जहा पर विजयस्कन्धावार का निवेश था–पडाव पडा हुआ था और उसमें भी जहां पर बाह्य उपस्थान शाला थी वहां पर आया। (उवागच्छित्ता तुरए निगिण्हइ) वहां आकरके उसने घोड़ों को रोक दिया (निगिण्हित्ता रहं ठवेइ, ठवित्ता रहाओ पच्चोरुहइ पच्चोरुहित्ता जेणेव मज्जणघरे तेणेव उवागच्छइ) घोडो को रोक करके उसने फिर रथ खड़ा कर दिया। रथ के खडे होते ही वह उस रथ से निचे उतरा और उतरकर फिर वह जहा पर स्नानगृह था वहा पर आया (उवागच्छित्ता मज्जणघरं अणुपविसइ) वहां आकर वह स्नानगृह में प्रविष्ट हुआ (अणुपविसित्ता जाव ससिव्व पियदंसणे णरवई मज्जणघराओ पडिनिक्खमई) वहां प्रविष्ट होकर उसने पूर्ववत् स्नान किया स्नान करने के अनन्तर फिर धवल महामेघ से निकलते हुए चन्द्र के

ભરત રાજાએ પોતાના રથને પાછો વાળ્યો. (परावत्तित्ता मागहतित्थेणं लवणसमुद्दाओ पच्चुत्तरइ) અને પાછો વાળીને માગધ તીર્થમાંથી પસાર થઈ ને તે લવણ સમુદ્ર તરફથી પાછો ભરત ક્ષેત્ર તરફ આવી ગયો. (पच्चुत्तरित्ता जेणेव विजयखंधावारणिवेसे जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला तेणेव उवागच्छइ) અને આવીને તે જ્યા વિજય સ્કંધાવાર-નિવેશ હતો-પડાવ હતો, અને તેમા પણ જ્યાં બાહ્ય ઉપસ્થાન શાળા હતી ત્યા આવ્યો. (उवागच्छित्ता तुरए निगिण्हइ) ત્યા આવીને તેણે ઘોડાઓને ઉભારાખ્યા. (निगिण्हित्ता रहं ठवेइ ठवित्ता रहाओ पच्चोरुहइ पच्चोरुहित्ता जेणेव मज्जणघरे तेणेव उवागच्छइ) ઘોડાઓને ઉભારાખીને પછી તેણે રથ ઉભોરાખ્યો. રથ ઉભો રહેતા જ તે રાજા રથ ઉપરથી નીચે ઉતર્યો અને નીચે ઉતરી ને પછી જ્યાં સ્નાનગૃહ હતું-ત્યા ગયો. (उवागच्छित्ता मज्जणघरं अणुपविसइ) ત્યાં આવીને તે સ્નાનગૃહમાં પ્રવિષ્ટ થયો. (अणुपविसित्ता जाव ससिव्व पियदंसणे णरवई मज्जणघराओ पडिनिक्खमई) ત્યા પ્રવિષ્ટ થઈને તેણે પૂર્વવત્ સ્નાન કર્યું, સ્નાન

वत् स्नानविधानन्तरं धवलमहामेघान्निर्गच्छन् चन्द्र इव सुधाधवलीकृतमज्जनगृहात् प्रियदर्शनः स भरतः चक्री निर्गच्छतीतिभावः 'पडिणिक्खमित्ता' प्रतिनिष्क्रम्य निर्गत्य 'जेणेव भोयणमंडवे तेणेव उवागच्छइ' यत्रैव भोजनमण्डपस्तत्रैवोपागच्छति 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'भोयणमंडवंसि सुहासणवरगए अट्ठमभत्तं पारेइ' भोजनमण्डपे सुखासनवरगतः सन् अष्टमभक्तं पारयति उपवासत्रयानन्तरं पारणां करोतीत्यर्थः 'पारित्ता' पारयित्वा पारणां कृत्वा 'भोयणमंडवाओ पडिणिक्खमइ' भोजनमण्डपात् प्रतिनिष्क्रामति 'पडिणिक्खमित्ता' प्रतिनिष्क्रम्य निर्गत्य 'जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला जेणेव सीहासणे तेणेव उवागच्छइ' यत्रैव बाह्या उपस्थानशाला यत्रैव सिंहासनं तत्रैवोपागच्छति 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'सीहासणवरगए पुरत्थाभिमुहे णिसीअइ' सिंहासनवरगतः पौरस्त्याभिमुखः पूर्वाभिमुखः निषीदति उपविशति 'णिसीइत्ता' निषद्य उपविश्य 'अट्ठारस सेणिप्पसेणीओ सद्दावेइ' अष्टादश श्रेणि प्रश्रेणीः शब्दयति आह्वयति 'सद्दावित्ता' शब्दयित्वा आहूय 'एवं वयासी' एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत् उक्तवान् अथ किमवादीत् इत्याह—

जैसे प्रिय दर्शन वाला वह भरत राजा उस सुधाधवली कृत स्नान घर से बाहर आया। (पडिणिक्खमित्ता जेणेव भोयणमंडवे तेणेव उवागच्छइ) स्नान घर से बाहर आकर के फिर वह जहा भोजन शाला थी वहां पर आया (उवागच्छित्ता भोयणमडवंसि सुहासणवरगए अट्ठमभत्तं पारेइ) वहां आकर के उसने भोजन मंडप में सुखासन पर बैठ कर अष्टमभक्त की पारणा की (पारित्ता भोयणमडवाओ पडिणिक्खमइ) पारणा कर के फिर वह भोजन शाला से बाहर आया (पडिणिक्खमित्ता जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला जेणेव सीहासणे तेणेव उवागच्छइ) बाहर आकर के फिर वह जहा बाह्य उपस्थानशाला थी और उसमें भी जहां पर सिंहासन था वहा पर आया ('उवागच्छित्ता सीहासणवरगए पुरत्थाभिमुहे णिसीअइ) वहा आकर के वह पूर्वदिशा की ओर मुँह करके सिंहासन पर बैठगया (णिसीइत्ता अट्ठारससेणिप्पसेणीओ सद्दावेइ) बैठकर फिर उसने १८ श्रेणि प्रश्रेणियों को बुलाया—(सद्दावित्ता एवं वयासी) बुलाकर उसने ऐसा कहा —खिप्पामेव

કરીને પછી ધવલમહામેઘથી નિષ્પન્ન ચન્દ્ર જેવો પ્રિયદર્શી તે ભરત રાજા તે સુધાધવલીકૃત સ્નાનગૃહમાંથી બહાર આવ્યો (पडिणिक्खमित्ता जेणेव भोयणमडवे तेणेव उवागच्छइ) સ્નાન ઘરમાંથી બહાર નીકળીને પછી તે જ્યાં ભોજનશાળા હતી ત્યાં ગયો (उवागच्छित्ता भोयणमडवंसि सुहासणवरगए अट्ठमभत्तं पारेइ) ત્યાં આવીને તે ભોજન મંડપમાં સુખાસન ઉપર બેઠો અને ત્યાર બાદ તેણે અષ્ટમ ભક્તની પારણા કરી (पारित्ता भोयणमडवाओ पडिणिक्खमइ) પારણા કરીને પછી ભોજન શાળામાંથી બહાર આવ્યો (पडिणिक्खमित्ता जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला जेणेव सीहासणे तेणेव उवागच्छइ) બહાર આવીને પછી તે જ્યાં બાહ્ય ઉપસ્થાન શાળા હતી અને તેમાં પણ જ્યાં સિંહાસન હતુ ત્યાં આવ્યો (उवागच्छित्ता सीहासणवरगए पुरत्थाभिमुहे णिसीअइ) ત્યાં આવીને તે પૂર્વ દિશા તરફ મુખ કરીને સિંહાસન ઉપર બેસી ગયો (णिसिइत्ता अट्ठारस सेणिप्पसेणीओ सद्दावेइ) બેસીને પછી તેણે ૧૮ શ્રેણિ-પ્રશ્રેણિના લોકોને બોલાવ્યા, (सद्दावित्ता एवं वयासी) બોલાવીને આ પ્રમાણે

'खिप्पामेव भो ! देवाणुप्पिया' इति, क्षिप्रमेव भो देवानुप्रियाः ! 'उस्सुक्कं उक्कर जाव मागहतित्थकुमारस्स देवस्स अट्ठाहियं महामहिमं करेह' उच्छुल्काम् उत्करा यावत् मागधतीर्थकुमारस्य देवस्य विजयोपलक्षिकाम् अष्टाहिकां अष्टदिनसम्पाद्यां महामहिमां महान् महिमा यस्यां सा ताम् कुरुत तत्र-उच्छुल्कामिति उन्मुक्तः-त्यक्तः शुल्कः राजकीयदेयद्रव्यं यस्यां सा तथा ताम् यावत् पदात् उच्छुल्कादि सर्व विशेषणविशिष्टां कुरुतेति सम्बन्धः 'करित्ता' कृत्वा 'मम एयमाणत्तियं पच्चप्पिणह' मम एताम् आज्ञप्तिकां प्रत्यर्पयत-परावर्त्तयत 'तए णं ताओ अट्ठारससेणिप्पसेणीओ भरहेण रण्णा एवं वुत्ताओ समाणीओ हट्ठ जाव करेंति' ततः खलु ता अष्टादश श्रेणि प्रश्रेणयः भरतेन राज्ञा एवम् उक्ता आज्ञप्ताः सत्यः हृष्ट यावत् तुष्टानन्दितहृदयाः राजोदितामष्टाहिकां कुर्वन्ति 'करित्ता' कृत्वा 'एयमाणत्तियं पच्चप्पिणंति' एतामाज्ञप्तिकां प्रत्यर्प्पयन्ति समर्पयन्ति। 'तए णं से दिव्वे चक्करयणे' ततः खलु तत् दिव्यं चक्ररत्नम् 'वइरामय तुंबे' वज्रमयतुम्बम्, तत्र वज्रमयं हीरकखचितं तुम्बम्-अरकनिवेशस्थानं यत्र तत्तथा पुनः कीदृशम्

भो देवाणुप्पिया ! उस्सुक्कं उक्कर जाव मागहतित्थकुमारस्स देवस्स अट्ठाहियं महामहिमं करेह) हे देवानुप्रियो ! तुम सब मिलकर मागधतीर्थ कुमार देवके विजय के उपलक्ष में आठदिन तक खूब ठाट बाटसे उत्सवकरो इसमें राजकीय देव द्रव्य माफ करो, चुङ्गी (जकात) वगैरह प्रजाजनोंसे न लिया जाये ऐसी व्यवस्था करदो (करित्ता मम एयमाणत्तियं पच्चप्पिणह) यह सब करके फिर मुझे इसकी खबर दो (तएणं ताओ अट्ठारस सेणिप्पसेणीओ भरहेणं रण्णा एवं वुत्ताओ समाणीओ हट्ठ जाव करेंति) इस प्रकार भरतराजाद्वारा आज्ञप्त किये वे अष्टादश श्रेणिजन बहुत ही हर्षितएवं तुष्ट चित्त हुए राजोदित आठदिन तक के महामहोत्सवकरने में तल्लीन होगये (करित्ता एयमाणत्तियं पच्चप्पिणंति) महामहोत्सव करके" हमने आपकी आज्ञानुसार सब काम विधिवत् करलिया है" इस बात की खबर राजा के पास पहुंचादी (तएण से दिव्वे चक्करयणे वइरामय तुंबे) इसके बाद

હેતુ-(खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! उस्सुक्कं उक्करं जाव मागहतित्थकुमारस्स देवस्स अट्ठाहियं महामहिमं करेह) હે દેવાનુપ્રિયો ! તમે સૌ મળીને માગધ તીર્થ કુમાર ઉપર વિજય મેળવ્યો. તે ઉપલક્ષ્યમાં આઠ દિવસ સુધી બહુ જ ઠાઠ-માઠથી ઉત્સવ કરો. એમાં રાજકીય દેવ દ્રવ્ય માફ કરો, પ્રજાજનો પાસેથી કર લેવામાં ન આવે, આ જાતની વ્યવસ્થા કરો. (करित्ता मम एय माणत्तियं पच्चप्पिणह) આ બધું કરીને પછી મને સૂચના આપો. (तएणं ताओ अट्ठारससेणिप्पसेणीओ भरहेणं रण्णा एवं वुत्ताओ समाणीओ हट्ठ जाव करेंति) આ પ્રમાણે ભરત રાજા વડે આજ્ઞપ્ત થયેલા તે અષ્ટાદશ શ્રેણિ-પ્રશ્રેણિ જનો બહુ જ હર્ષિત તેમ જ તુષ્ટચિત્ત થયા. તેઓ રાજોદિત આઠ દિવસ સુધીના મહા મહોત્સવની વ્યવસ્થામાં તલ્લીન થઈ ગયા. (करित्ता एयमाणत्तियं पच्चप्पिणंति) મહામહોત્સવ કાર્ય સમ્પન્ન કરીને તેમણે રાજા પાસે આ જાતની સૂચના મોકલી કે અમોએ આપશ્રીની આજ્ઞા મુજબ સર્વ મહામહોત્સવ કાર્ય યથાવિધિ સમ્પન્ન કર્યું છે. (तएण से दिव्वे चक्करयणे वइरामयतुंबे) ત્યાર બાદ તે ચક્રરત્ન કે જેનું અરક-નિવેશ સ્થાન વજ્રમય

'लोहिंयक्ख रयणमयारए, लोहिताक्षरत्नमयारकम्, लोहिताक्षा रत्नमया अरका यत्र तत्तथा पुनः कीदृशम् 'जंबूणयणेमिए' जाम्बूनदनेमिकम् जाम्बूनदं रक्तसुवर्णं तन्मयो नेमिः धारा यत्र तत्तथा 'णाणामणि खुरप्पथालपरिगए' नानामणि क्षुरप्रस्थालपरिगतम्, तत्र नानामणिमयम् अन्तः क्षुरप्राकारत्वात् क्षुरप्ररूपं स्थालम्-अन्तः परिधिरूपं तेन परिगतं यत्तत्तथा 'मणिमुत्ताजालभूसिए' मणिमुक्ताजालाभ्यां भूषितम्, नन्दिः-भम्भामृदङ्गादि द्वादशविधतूर्यसमुदायस्तस्य घोषस्तेन सहितं यत्तत्तथा, पुनः कीदृशम् 'सखिखिणीए' सकिङ्किणीकम्, किङ्किणीभिः-क्षुद्रघण्टिकाभिः सहित सकिङ्किणीकम्, पुनः कीदृशम् 'दिव्वे' दिव्यम्, दिव्यमिति विशेषणस्य प्रागुक्तत्वेऽपि प्रशस्तताऽऽतिशय ख्यापनार्थं पुनः कथनम् 'तरुणरविमंडलणिभे' तरुणरविमण्डलनिभम्, तत्र तरुणरवेर्मण्डलसदृशम् मध्याह्नसूर्यसदृशम् तेजोयुक्तं गोलाकारं च 'णाणामणिरयणघंटियजालपरिक्खित्ते' नानामणिरत्नघण्टिकाजालपरिक्षिप्तम् तत्र नानामणिरत्नघण्टिकानां यत् जालं

वह दिव्यचक्ररत्न की जिसका अरक निवेशस्थान वज्रमय है आयुध गृहशाला से बाहर निकला ऐसा सम्बन्ध यहां लगा लेना चाहिये अब वह चक्ररत्न कैसा था—इसी सम्बन्ध में दिये गये पदों को व्याख्या की जाती हैं— (लोहियक्खामयारए) इसके जो अरकथे वे लोहिताक्षरत्न के बने हुए थे (जंबूणयणेमीए) इसकीनेमि—चक्र धारा—जाम्बूनद सुवर्ण की बनी हुई थी (णाणामणिखुरप्पथालपरिगए) यह अनेक मणियों से निर्मित अन्तः परिधिरूप स्थाल से यह युक्त था (मणिमुत्ताजालपरिभूसिए) मणि और मुक्ताजालों से यह परिभूषित था (सणंदिघोसे) द्वादश प्रकार के भम्भामृदङ्ग आदि तूर्य समूह की जैसी आवाज होती है ऐसी इस की आवाज थी (सखिखिणीए दिव्वे तरुणरविमंडलणिभे, णाणामणिरयणघंटियाजालपरिक्खित्ते क्षुद्र घंटिकाओं से यह विराजित है। यह दिव्य अतिशय रूप में प्रशस्तथा मध्याह्न का सूर्य जिस प्रकार तेजोविशेष से युक्त रहता है उसी प्रकार के तेजोविशेष से यह युक्त था गोल आकार वाला था अनेकमणियो एवं रत्न की घंटिकाओ के समूह से यह सर्व ओर से व्याप्त था (सव्वोउयसुरभि-

---

છે, આયુધશાળામાંથી બહાર નીકળ્યુ એવો સબધ અહી જાણી લેવો જોઈએ. હવે તે ચક્રરત્ન કેવુ હતું એ સબધમા જે પદો આપવામા આવ્યા છે તેમની વ્યાખ્યા કરવામાં આવે છે (लोहियक्खामयारए) એના જે અરકો હતા તે લોહિતાક્ષરત્નોના હતા (जंबुणयणेमीए) એની નેમિ-ચક્રધારા-જબૂનદ સુવર્ણની બનેલી હતી (णाणामणि खुरप्प थालपरिगए) તે અનેક મણિઓથી નિર્મિત અન્ત પરિધિ રૂપ સ્થાલ થી યુક્ત હતુ (मणि मुत्ताजालपरिभुसिए) મણિ અને મુક્તાજાલોથી એ પરિભૂષિત હતુ (सणंदिघोसे) દ્વાદશ પ્રકારના ભમ્ભામૃદંગ વગેરે તૂર્ય-સમૂહ નો જેવો અવાજ હોય છે, એવો એનો અવાજ હતો. (सखिखिणीए दिव्वे, तरुणरविमंडलणिभे, णाणामणिरयणघंटियाजालपरिक्खित्ते) ક્ષુદ્રઘટિકાઓથી એ વિરાજિત હતુ એ દિવ્ય અતિશયરૂપમા પ્રશસ્ત હતુ મધ્યાહ્ન નો સૂર્ય જેમ તેજોવિશેષથી સમન્વિત હોય છે. તેમજ એ ચક્રરત્ન પણ તેજોવિશેષથી સમન્વિત હતુ એ ગોળ આકાર વાળુ હતુ, અનેક મણિઓ તેમજ રત્નોની ઘટિકાઓના સમૂહથી એ ચારે બાજુએથી વ્યાપ્ત હતુ, (सव्वोउयसुरभिकुसुमआसत्तमल्लदामे, अंतलिक्खपडिवन्ने,

समूहस्तेन परिक्षिप्तं सर्वतो व्याप्तं यत्तत्तथा 'सव्वोउयसुरभिकुसुम आसत्तमल्लदामे' सर्वर्तुक सुरभिकुसुमासक्तमाल्यदामम्, सर्वेषाम् ऋतूनां सम्बन्धीनि यानि सुरभि कुसुमानि-सुगन्धिपुष्पाणि तैः आसक्ताः-युक्ता माल्यदामानः पुष्पमाला यत्र तत्तथा 'अंतलिक्खपडिवण्णे' अन्तरिक्षप्रतिपन्नम्-गगनतलगतम् 'जक्खसहस्स सपरिवुडे' यक्षसहस्रसंपरिवृतम् यक्षे'ति व्यन्तरदेवनिकायः, 'दिव्वतुडियसद्दसण्णिणादेणं पूरेंते चेव अंबरतलं' दिव्यत्रुटितशब्दसन्निनादेन पूरयदिव अम्बरतलम्, तत्र दिव्यानाम् त्रुटितानां तुर्यवाद्यविशेषाणां यः शब्दः ध्वनि यश्च सङ्गतो निनादः प्रतिध्वनिः तेन अम्बरतल पूरयदिव 'णामेणय सुदंसणे' नाम्ना च सुदर्शनम् 'णरवइस्स पढमे चक्करयणे' नरपतेः चक्रिणो भरतस्य प्रथमम् आद्यं प्रधान च सर्वरत्नेषु वैरिविजये सर्वत्रामोघशक्तिकत्वात् चक्ररत्नम् 'मागहतित्थकुमारस्स देवस्स अट्ठाहियाए महामहिमाए णिव्वत्ताए समाणीए आउहघरसालाओ पडिणिक्खमइ' मागधतीर्थकुमारस्य देवस्य विजयोपलक्षे अष्टाहिकायां महामहिमायां निवृत्तायां सत्याम् आयुधगृहशालातः प्रतिनिष्क्रामति निर्गच्छति 'पडिणिक्खमित्ता' प्रतिनिष्क्रम्य 'दाहिणपच्चत्थिम दिसिं वरदामतित्थाभिमुहे पयाए यावि होत्था' दक्षिणपाश्चात्यां-दक्षिणपश्चिमां दिशम् नैऋत्यकोणमाश्रित्य वरदामतीर्थाभिमुखं प्रयातं-चलितं चाप्यभवत् ॥सू० ७॥

कुसुम आसत्त मल्लदामे अंतलिक्खपडिवन्ने, जक्खसहस्सपरिवुडे) समस्त ऋतुओं के सुरभित कुसुमों को निर्मित मालाओ से यह सुशोभित था, आकाश में ठहरा हुआ था हजार यक्षों से यह परिवृत था (दिव्व तुडिगसद्दसण्णिणाएणं पूरेंते चेव अंबरतलं णामेणं सुदंसणे णरवइस्स पढमे चक्करयणे) दिव्यतूर्य वाद्यविशेषो के शब्द से एवं उनकी सगत ध्वनियों से अम्बर तल को भर सा रहा था, नाम इसका सुदर्शन था ऐसा यह भरत चक्रवर्ती का-प्रथम-आद्य, तथा सर्वरत्नों में श्रेष्ठ वैरिजनों के विजय करने में सर्वत्र अमोघ शक्ति वाला होने से प्रधान चक्ररत्न था ऐसा यह चक्ररत्न (मागहतित्थकुमारस्स देवस्स अट्ठाहिआए महामहिमाए णिव्वत्ताए समाणीए आउहघरसालाओ पडिणिक्खमइ) जब मागधतीर्थ कुमार को भरत चक्रवर्ती ने अपने वश में करलिया तब उसके उपलक्ष में किये आठदिन के महामहोत्सव के निष्पन्न हो जाने पर आयुधशाला गृह

जक्खसहस्सपरिवुडे) सर्व ऋतुઓના સુરભિત કુસુમોની માળાઓથી એ સુશોભિત હતું. એ આકાશમાં અવસ્થિત હતું સહસ્ર યક્ષોથી એ પરિવૃત્ત હતુ (दिव्वतुडियसद्दसण्णिणाएणं पूरेंते चेव अंबरतलं णामेणं सुदंसणे णरवइस्स पढमे चक्करयणे) દિવ્યતૂર્ય વાદ્ય વિશેષોના શબ્દથી તેમજ તેમની સગત ધ્વનિઓથી તે અંબરતલને પૂરિત કરતું હતું એવુ એ ભરત ચક્રવર્તીનુ પ્રથમ-આદ્ય તેમજ સર્વરત્નોમાં શ્રેષ્ઠ, વૈરિઓ ઉપર વિજય મેળવવામાં સર્વત્ર અમોઘ શક્તિ ધરાવનાર હોવાથી એ પ્રધાન ચક્રરત્ન હતુ એવુ આ ચક્રરત્ન (मागहतित्थकुमारस्स देवस्स अट्ठाहिआए महामहिमाए णिव्वत्ताए समाणीए आउहघरसालाओ पडिणिक्खमइ) જ્યારે માગધતીર્થ કુમારને ભરત ચક્રવર્તીએ પોતાના વશમાં કરી લીધો ત્યાર બાદ તે આનંદના ઉપલક્ષ્યમા આઠ દિવસનો મહામહોત્સવ સમ્પન્ન કરવામાં આવ્યો,

छाया—ततः खलु स भरतो राजा तद्दिव्य चक्ररत्नं दक्षिण पाश्चात्या दिशा वरदामतीर्थाभिमुखं प्रयात चापि पश्यति, दृष्ट्वा हृष्ट तुष्ट० कौटुम्बिकपुरुषान् शब्दयति शब्दयित्वा एवम् अवादीत्-क्षिप्रमेव भो देवानुप्रिया ! हयगजरथप्रवरचातुरंगिणीं सेना सन्नाहयत आभिषेक्यं हस्तिरत्नं प्रतिकल्पयत इति कृत्वा मज्जनगृहम् अनुप्रविशति अनुप्रविश्य तेनैव क्रमेण यावत् धवलमहामेघनिर्गतो यावत् श्वेतवरचामरैः उद्धूयमाने उद्धूयमानैः हस्तपाशित वरफलक प्रवरपरिकरखेटकवरवर्मकवचमाढ्यपहस्रकलित उत्कट वरमुकुट-किरीट पताका वज्रवैजयन्ती चामर चलच्छत्रान्धकारकलित, असि क्षेपिणी खड्ग चाप नाराच कणक कल्पनीशूललगुडभिन्दिपालधनुस्तूणशरप्रहरणैश्च कालनीलरुधिरपीत शुक्लानेकचिह्नशतसन्निविष्टम् आस्फोटितसिंहनाद सेंटित हय हेषित हस्तिगुलगुलायितानेकरथशतसहस्रानुकरणशब्दनिहन्यमानशब्दसहितेन यमकसमकभम्भाहोरम्भा क्वणिता खरमुखी मुकुन्द शङ्खिका पिरलीवच्चक परिवादिनी वंशवेणु त्रिपञ्ची महती कच्छपी भारतीरिगसिरिका तलताल कांस्यताल करध्वानोत्थितेन, महता शब्दसन्निनादेन सकलमपि जीवलोकं पूरयन् बलवाहनसमुदयेन एवम् यक्षसहस्रपरिवृत्तो वैश्रमणो धनपतिरिव अमरपति सन्निभया ऋद्ध्या प्रथितकीर्तिः ग्रामाकरनगरखेटकर्वट तथैव शेषं यावत् विजयस्कन्धावारनिवेशं करोति, कृत्वा वर्द्धकिरत्नं शब्दयति, शब्दयित्वा एवमवादीत् क्षिप्रमेव भो देवानुप्रिय ! मम आवासं पौषधशाला च कुरु मम एतामाज्ञप्तिकां प्रत्यर्पय ॥ सू० ८ ॥

टीका—'तए णं' इत्यादि । 'तए णं से भरहे राया तं दिव्वं चक्करयणं' ततः खलु स भरतो राजा तद्दिव्यं चक्ररत्नम् 'दाहिणपच्चत्थिमं दिसिं' दक्षिणपाश्चात्यां दक्षिणपश्चिमां दिशं नैऋत्यकोणं प्रति 'वरदामतित्थाभिमुहं पयातं चावि पासइ' वरदामतीर्थाभिमुखं प्रयातं चापि पश्यति 'पासित्ता' दृष्ट्वा 'हट्ठ तुट्ठ० कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ' हृष्टतुष्टचित्तानन्दितः सन् कौटुम्बिकपुरुषान् प्रधानराजसेवकान् शब्दयति आह्वयति 'सद्दावित्ता' शब्दयित्वा—आहूय 'एवं वयासी' एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्—

'तएणं भरहे राया तं दिव्वं चक्करयणं', इत्यादि

टीकार्थ—(तएणं) इसके बाद (भरहे राया) भरत राजा ने जब (तं दिव्वं चक्करयणं) उस दिव्य चक्ररत्न को (दाहिण पच्चत्थिमं दिसिं वरदामतित्थाभिमुहं पयायं चावि पासइ) दक्षिण-पश्चिम दिग्वर्ती नैऋत्यकोण की ओर वरदाम तीर्थ की तरफ जाते हुए देखा—तब (पासित्ता हट्ठ तुट्ठ कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ) देखकर उसने अपने कौटुम्बिक पुरुषों को, प्रधान सेवकों को बुलाया (सद्दावित्ता एवं वयासी) और बुलाकर उसने ऐसा कहा—(खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! हय-

'तएण भरहे राया तं दिव्वं चक्करयणं' इत्यादि सू० ॥८॥

(तए णं) त्यार બાદ (भरहे राया) ભરત રાજાએ જ્યારે (तं दिव्व चक्करयणं) તે ચક્રરત્નને (दाहिणपच्चत्थिम दिसिं वरदातित्थाभिमुह पयायं चावि पासइ) દક્ષિણ પશ્ચિમ દિગ્વર્તી નૈઋત્ય કોણ તરફ વરદામ તીર્થ તરફ જતાં જોયું ત્યારે (पासित्ता हट्ठ तुट्ठ कोडुंबिय पुरिसे सद्दावेइ) જોઈને તેણે પોતાના કૌટુંબિક પુરુષોને, પ્રધાન રાજ સેવકોને બોલાવ્યા.

उक्तवान् 'खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया !' क्षिप्रमेव भो देवानुप्रियाः ! 'हयगयरहपवर-चाउरंगिणिं सेणं सण्णाहेह', हयगजरथप्रवरचातुरङ्गिणीं सेनां सन्नाहयत-सज्जीकुरुत 'आभिसेक्कं हत्थिरयणं पडिकप्पेह' आभिषेक्यं हस्तिरत्नं प्रतिकल्पयत 'त्तिकट्टु मज्जणघरं अणुपविसइ' इतिकृत्वा इति कथयित्वा मज्जनगृहम् अनुप्रविशति 'अणुपविसित्ता' अनुप्रविश्य 'तेणेव कमेणं जाव धवलमहामेहणिग्गए' तेनैव क्रमेण पूर्वोक्तस्नानाधिकारसूत्रपरिपाट्या स्नानादिविधिं समाप्य यावत् धवलमहामेघनिर्गतश्चन्द्र इव सुधाधवलीकृत मज्जनगृहात् स चक्री-भरतो निर्गच्छतीतिभावः। तदनन्तरं नरपतिश्चक्री भरतो गजपतिमारोहति केन सहित आरोहतीत्याह-'जाव सेयवर चामराहिं उद्धुव्वमाणीहिं उद्धुव्वमणीहिं' यावत् सकोरण्टमाल्यदाम्ना छत्रेण ध्रियमाणेन सहितस्तथा श्वेतवरचामरैः अग्रतः पृष्ठतः पार्श्वयोश्च चतुर्भिः प्रकारकैः स्वच्छश्रेष्ठ चामरैरुद्धूयमानै-रुद्धूयमानैः-वीज्यमानैर्वीज्यमानैः सहितः स नरपतिः गजपति मारोहति इतिभावः। अथ यथाभूतो भरतो वरदामतीर्थे

गय रह पवर चाउरंगिणिं सेण्णं-सण्णाहेह) हे देवानुप्रियो ! तुम लोग शीघ्र ही हय-घोड़ाओं से हाथियों से रथों से एव प्रबल श्रेष्ठ योधाओं से युक्त चातुरंगिणी सैन्य की तैयारी करो-अर्थात् उसे सजाकर तैयार रखो तथा (आभिसेक्कं हत्थिरयणं पडिकप्पेह तिकट्टु मज्जणघरं अणुपविसइ) आभिषेक्य-राजा के सवारी के योग्य हस्तिरत्न को भी सजाओ। ऐसा कहकर वह मज्जनगृह में-स्नानघर में- प्रविष्ट हो गया-(अणुपविसित्ता) मज्जनगृह में प्रविष्ट होकर (तेणेव कमेणं जाव धवलमहामेहणिग्गए जाव सेयवरचामराहिं उद्धुव्वमाणीहिं२) वह भरत चक्री पूर्वोक्त स्नानाधिकार सूत्र परिपाटी के अनुसार स्नानादिविधि को परिसमाप्त कर के यावत् धवल-महामेघ से निर्गत चन्द्रकी तरह धवलीकृत उस मज्जनगृहसे निकला और निकल कर फिर वह गजपति पर आरूढ हुआ जब वह गजपति पर बैठ गया तब उसके ऊपर छत्रधारियों नेकोरन्ट पुष्पों की मालाओं से युक्त छत्र तान दिये। तथा आगे से पिछे से और दोनों पार्श्व भागों से

(सद्दावित्ता एवं वयासी) અને બોલાવીને તેમને આ પ્રમાણે કહ્યું-(खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! हयगयरहपवरचाउरंगिणिं सेण्णं सण्णाहेह) હે દેવાનુપ્રિયો ! તમે યથા શીઘ્ર હયો-ઘોડા, ગજ, રથ તેમજ પ્રવર શ્રેષ્ઠ યોદ્ધાઓથી યુક્ત ચાતુરંગિણી સેના સુસજ્જિત કરો એટલે કે તેને સુસજ્જ કરીને તૈયાર રાખો તથા-(अभिसेक्कं हत्थिरयण पडिकप्पेह त्तिकट्टुमज्जणघर अणुपविसइ) આભિષેક્ય રાજાની સવારીયોગ્ય હસ્તિરત્નને પણ સુસજ્જ કરો આમ કહીને તે મજ્જન ગૃહમાં-સ્નાન ગૃહમા પ્રવિષ્ટ થયો (अणुपविसित्ता) મજ્જન ગૃહમાં પ્રવિષ્ટ થઈને (तेणेव कमेणं जाव धवलमहामेहणिग्गए जाव सेयवरचामराहिं उद्धुव्वमाणीहिं २) તે ભરત ચક્રવર્તી પૂર્વોક્ત સ્નાનાધિકાર સૂત્ર પરિપાટી મુજબ સ્નાનાદિક વિધિને પતાવીને યાવત્ ધવલ મહામેઘથી વિનિર્ગત ચન્દ્રની જેમ ધવલી કૃત તે મજ્જન ગૃહમાંથી બહાર નીકળ્યો અને નીકળીને પછી તે ગજપતિ ઉપર આરૂઢ થયો. જ્યારે તે ગજપતિ ઉપર બેસી ગયો ત્યારે તેની ઉપર છત્રધારકોએ કોરંટ પુષ્પોની માળાઓથી યુક્ત છત્રો તાણ્યા. તેમજ આગળ-પાછળ અને બન્ને પાર્શ્વભાગ તરફ ચામર ઢોળનારાઓએ શ્વેત

प्राप्तः यथा च वरदामतीर्थे स्कन्धावारनिवेशमकरोत्तथाह-अत्र सूत्रे वाक्यद्वयं, तत्र चादि-वाक्ये 'तहेव सेस' इत्यतिदेशपदेन सूचिते सूत्रे 'जेणेव वरदामतित्थे तेणेव उवागच्छइ' इत्यनेन अन्वयः कार्यः स भरतो यत्रैव वरदामतीर्थं तत्रैव उपागच्छति, द्वितीयवाक्ये च 'विजयखंधावारणिवेसं करेइ' इत्यनेनान्वयः किं लक्षणः स राजा इत्याह 'माइय' इत्यादि 'माइय वरफलय पवरपरिगर खेडयवरवम्म कवयमाढीसहस्सकलिए' हस्त-पाशित वरफलक प्रवरपरिकरखेटकवर वर्मकवचमाढयसहस्रकलितः, तत्र-'माइय' त्ति देशीयशब्दः हस्तपाशितार्थे तेन हस्तपाशित वरफलक 'ढाल' इति नाम्नालोके प्रसिद्ध येषां ते तथा प्रवरः परिकरः-प्रगाढगात्रिकाबन्धः खेटक च वंशशलाकादिमय येषां ते तथा वरवर्मकवचमाढ्यः-सन्नाहविशेषा येषां ते तथा ततः पदत्रयस्य कर्मधारयः तेषां सहस्रैः-वृन्दवृन्दैः समूहैः कलितो युक्तो यः स तथा, राज्ञां हि संग्रामप्रयाणसमये युद्धाङ्गानां सह सञ्चरणस्यावश्यकत्वात् पुनश्च कीदृशः 'उक्कडवरमउडतिरीडपडागझयवेजयंति चामरचलंतछत्तंधयारकलिए' उत्कटवरमुकुटकिरीटपताकाध्वजवैजयन्ती चामरचल-

उसके ऊपर चामर ढोरने वालों ने श्वेत चामर ढोरना प्रारम्भ करदिया। अब सूत्रकार यह प्रकट करते हैं कि वह भरत चक्री कैसा होकर वरदामतीर्थ पर गया और किस तरह से उसने वरदा-मतीर्थ पर अपने स्कन्धावार को ठहराया तथा वह भरत चक्री कैसा था? अब पहिले भरत चक्री के सम्बन्ध में ही विशेषणों द्वारा उसकी विशेषता प्रकट की जाती है। (माइय वरफलय पवरप-रिगर खेडय वरवम्मकवयमाढीसहस्सकलिए) यहां "माइय" यह देशी शब्द है और यह हाथ में पकड़ने के अर्थ में प्रयुक्त हुआ है। इस तरह जिन्होंने अपने-अपने हाथों में वरफलक-ढाल के रखी है, श्रेष्ठ कमर बन्ध से जिनका कटिभाग खूब कसकर बन्धा हुआ है। तथा वंश की शलाकाओं से निर्मित जिनके खेटके-बाण है, एवं दृढवद्ध कवच-जहर वख्तर-से जो सज्जित हैं ऐसे हजारों योधाओं से वह भरत चक्री युक्त था (उक्कड वरमउड तिरीडपडाग झय वेजयंति चामरचलंतछत्तंधयारकलिए) उन्नत एवं प्रवर-श्रेष्ठ मुकुट-राजचिह्नविशेषित शिरोभूषण किरीट

શ્રેષ્ઠ ચામરો ઢોળવા માંડ્યા. હવે સૂત્રકાર એ વાત પ્રકટ કરે છે કે તે ભરત ચક્રી કેવો થઈ ને વરદામ તીર્થ ઉપર ગયો અને કેવી રીતે તેણે વરદામ તીર્થ ઉપર પોતાના સ્કન્ધાવારનો પડાવ નાખ્યો. તેમજ તે ભરતચક્રી કેવો હતો? હવે સર્વપ્રથમ વિશેષણો વડે ભરતચક્રીના સબંધમાં જ વિશેષતા પ્રગટ કરતા સૂત્રકાર કહે છે (माइयवर फलय पवरपरिगरखेडयवर-वम्मकवय माढीसहस्सकलिए) અહીં 'माइय' એ દેશી શબ્દ છે અને એ હાથમાં પકડવા માટેના અર્થમાં પ્રયુક્ત થયેલ છે આ પ્રમાણે જેમણે પોત-પોતાના હાથોમાં વરફલકો-ઢાલોલઈ રાખી છે, શ્રેષ્ઠ કમરબંધથી જેમનો કટિ ભાગ બહુ જ કસીને બાંધવામાં આવ્યો છે તેમજ વંશની શલાકાઓથી નિર્મિત જેમના ખેટકો-બાણો-છે-તેમજ દૃઢ બદ્ધ કવચ-અર્થાત્ જે મજબૂત કવચથી સુસજ્જિત છે એવા સહસ્રો યોદ્ધાઓથી તે ભરતચક્રી યુક્ત હતો. (उक्कड वरमउडतिरीडपडागझयवेजयंति चामरचलंतछत्तंधयारकलिए) ઉન્નત તેમજ પ્રવર શ્રેષ્ઠ મુકુટ-રાજચિન્હ વિશેષિત શિરોભૂષણ કિરીટ-સદૃશ શિરોભૂષણ પતાકા-

च्छत्रान्धकारकलितः, तत्र-उत्कटवराणि उन्नतप्रवराणि मुकुटानि राजचिन्हविशेषित-शिरोभूषणानि किरीटानि मुकुटसदृशशिरोभूषणानि पताका लघुपटरूपा, ध्वजा बृहत्पट-रूपाः वैजयन्त्यः पार्श्वतः लघुपताकिकाद्वयसंयुक्ताः पताका एव, चामराणि तथा चलच्छ-त्राणि च तेषां सम्बन्धि यदन्धकारं-छायारूपम् तेन कलितः युक्तः, अत्र अन्धकारशब्देन मुकुटादीनां छाया गृह्यते, तेन आत्मजनितक्लेशरहित इति भावः पुनर्भरतमेव विशिनष्टि-(असिखेवणि खग्गचावणारायकणयकप्पणिसूललउडभिंडिमालधणुहतोणसरपहरणेहि य) असिक्षेपणी खड्गचापनाराचकणककल्पनी शूललगुडभिन्दिपालधनुस्तूण शरप्रहरणैश्च (सहिए) सयुक्तः तत्र असयः-खड्गविशेषाः क्षिप्यन्ते सीसकगुटिका याभिरिति क्षेपिण्यः (गोफण) इति लोकप्रसिद्धा, खड्गाः सामान्यतः, चापाः धनूंषि नाराचाः-सर्वलोह-बाणाः, कणकाः बाणविशेषाः कल्पन्यः लघुखड्गाः शूलानि प्रसिद्धानि लगुडाः यष्टिविशेषाः भिन्दिपालाः हस्तक्षेप्याः महाफला दीर्घा आयुधविशेषाः, धनूंषि वंशमय-बाणासनानि, तूणाः-तुणीराः बाणकोशा इत्यर्थः, शरा-सामान्य बाणाः इत्यादिभि प्रहरणैश्च किमाकारकैरुक्तप्रहरणैः कलित इत्याह (कालणील) इत्यादि (कालणील रुहिर पीय सुक्किल्ल अनेगचिंधसयसण्णिविट्ठे) काल नीलरुधिरपीतशुक्लानेकचिन्हशतसन्नि-

---

मुकुट सदृश शिरोभूषण पताका-लघुपताकाएँ, ध्वजाएँ बडोर पताकाएँ, वैजयन्ति-पार्श्वभाग में छोटीर दो पताकाओ से युक्त पताकाएँ, चामर एव छत्र इनकी छाया से वह युक्त है (यहा अंध-कार पद से मुकुटादिकों की छाया गृहित हुई है अत' इस प्रकार के कथन से आतपजनित क्लेश से रहित वह भरत चक्री प्रकट किया गया है) (असिखेवणि खग्ग चाव णारायकणय कप्पणि-सूल लउडभिंडिमालधणुह तोण सरपहरणेहिय) असि-तलवार विशेष, क्षेपणी-गोफन, खड्ग सामान्य तलवार, चाप-धनुष, नाराच-सर्प रूप से बने हुए लोहे के बाण, कणक-बाणविशेष कल्पनी लघुखड्ग, शूल, लगुड-यष्टि विशेष, भिन्दिपाल-वल्लभ महाफलवाला लम्बा आयुधविशेष धनुष-वंशमय बाणासन, तूण-भाथा, शर-सामान्य बाण, इन सब प्रहरणों से जो कि (काल-णील रुहिर पिय सुक्किल्ल अणेगचिंधसयसण्णिविट्ठे) काले, नीले, लाल, पीले और सफेद

लघुपताકાઓ, ધ્વજાઓ-વિશાળ પતાકાઓ। વૈજયંતી-પાર્શ્વભાગમાં નાની-નાની બે પતાકા-ઓથી યુક્ત પતાકાઓ ચામર તેમજ છત્ર એ સર્વની છાયાથી તે યુક્ત હતો, (અહીં અંધકાર પદથી મુકુટાદિકોની છાયા ગૃહીત થઈ છે, એથી આ જાતના કથનથી આતપ જનિત ક્લેશથી રહિત તે ભરતચક્રી પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે) (असिखेवणिखग्गचावणारायकणयकप्पणि सूललउडभिंडिमालधणुहतोण सरपहरणेहिय) અસિ-તલવાર વિશેષ, ક્ષેપણી ગોફણ, ખડ્ગ-સામાન્ય તલવાર ચાપ-ધનુષ્ય, નારાચ-આખું લોખંડનું બનેલું બાણ, કણક-બાણ-વિશેષ, કલ્પનીલઘુ-ખડ્ગ-શૂલ લગુડ-યષ્ટિ વિશેષ ભિન્દિપાલ-વલ્લભ-મહાફલક યુક્તસુદીર્ઘ આયુધવિશેષ ધનુષ-વંશમય બાણાસન તૂણ-તુણીર, શર-સામાન્ય બાણ, એ સર્વ પ્રહરણોથી કે જે (कालणीलरुहिरपीय सुक्किल्ल अणेगचिंधसयसण्णिविट्ठे) કાળા, નીલા, લાલ, પીળા અને શ્વેત રંગોમાં અનેક સહસ્રો ચિહ્નોથી યુક્ત હતા એટલે કે એ સર્વે ચિહ્નો જાતની

विष्टम्, तत्र-रुधिरशब्दो रक्तार्थे प्रयुक्तः तेन कालनीलरक्तपीतशुक्लवर्णानि जातितः पञ्चवर्णानि व्यक्तितस्तु तदवान्तरभेदात् अनेकरूपाणि यानि चिन्हशतानि तानि सन्निविष्टानि स्थापितानि यस्मिन् तत्तथा तत् यथास्यात्तथेति क्रियाविशेषणतया बोध्यम्। कोऽर्थः ? राज्ञां हि शस्त्राध्यक्षास्तत्तज्जातीयतत्तद्देशीयशस्त्राणां तस्यैव परिज्ञानाय शस्त्रकोशेषु उक्तरूपाणि चिन्हानि निवेशयन्ति शस्त्रेषु च तत्तद्वर्णमयान कोशान कुर्वन्तीत्यर्थः, पुनश्च राजसामग्री कथनद्वारा भरतराजानमेव विशिनष्टि (अप्फोडिय सीहणाय छेलिय हयहेसिय हत्थिगुलगुलाइय अणेग रहसयसहस्सघणघणेतणीहम्ममाणसद्दसहिएण) आस्फोटित सिंहनादसेंटित हयहेषित हस्तिगुलगुलायितानेकरथशतसहस्रघनघनेति निहन्यमानशब्दसहितेन, तत्र आस्फोटितं भुजास्फोटरूपं सिंहनादः सिंहस्येव शब्दकरणम् 'छेलिय' त्ति सेंटितं हर्षोत्कर्षेण सीत्कारकरणम् हयहेषितम् हणहणेति तुरङ्गशब्दः, हस्तिगुलगुलायितं-गजगर्ज्जितम् अनेकानि यानि रथशतसहस्राणि लक्षपरिमितानि तेषाम् 'घणघणेत' त्ति घणघणशब्दः, अयं स्थानामनुकरणशब्दः तथा निहन्यमानानामश्वानां च तोत्रादि शब्दास्तैः सहितेन तथा 'जमगसमगभंभा-

रंगो के अनेक सैकड़ो चिन्हों से युक्त थे अर्थात् ये सब चिह्न जाती की अपेक्षा पाच वर्णो के ही थे परन्तु व्यक्ति की अपेक्षा अवान्तर भेदों को लेकर ये सैकडों की सख्या में थे क्यो कि ऐसा देखा जाता है कि राजाओ के शस्त्राध्यक्ष तत्तज्जातीय तत्तद्देशीय शस्त्रो के परिज्ञान के निमित्त शस्त्रकोशो के ऊपर उक्तरूप वाले चिह्न बना देते हैं और शस्त्रो के ऊपर भी तत्तद्वर्णमय अनेक चिह्न कर दिया करते हैं ऐसे शस्त्रो से वह भरत चक्री युक्त था, तथा (अप्फोडियसीहणाय छेलिय हयहेसियहत्थिगुलगुलाइय अणेगरहसयसहस्सघणघणेंतणीहम्ममाणसद्दसहिएण) जब भरत चक्री इस सब युद्ध सामग्री से युक्त हुआ चला जा रहा था उस समय उसके साथ के कितनेक योद्धाजन भुजाओं को ठोकते हुए साथ में चल रहे थे। कोइ२ योद्धा जन सिंह के जैसे शब्दो की ध्वनी करते हुए चले जा रहे थे। कोइ२ योद्धा हर्ष के उत्कर्ष से सीत्कार शब्द करते हुए आगे बढ रहे थे। साथ में घोड़ाओं की हिनहिनाहट के शब्द गूजरहे थे। हस्तिगुलगुलायित हाथियों की चिंघाड होती जा रही थी, लाखो रथों की चित्कार ध्वनि निकल रही थी ।

અપેક્ષાએ પાચ વર્ણના જ હતા, પરંતુ વ્યક્તિની અપેક્ષાએ અવાન્તર ભેદથી એ સહસ્રોની સંખ્યામાં હતા કેમકે આમ જોવામા આવે છે કે રાજાઓના શસ્ત્રાધ્યક્ષ તત્તજ્જાતીય, તત્તદ્દેશીય શસ્ત્રોના પરિજ્ઞાન-નિમિત્ત શસ્ત્રકોશોની ઉપર ઉપર્યુક્ત ચિન્હો બનાવી દે છે અને શસ્ત્રોની ઉપર પણ તત્તદ્વર્ણમય અનેક ચિન્હો કરી નાખે છે એવા શસ્ત્રોથી તે ભરત ચક્રી યુક્ત હતો. તેમજ (अप्फोडियसीहणाय छेलियहयहेसिय हत्थि गुलगुलाइय अणेगरहसयसहस्स घणघणेंतणीहम्ममाणसद्दसहिएण) જ્યારે ભરત ચક્રી આ બધી યુદ્ધ-સામગ્રીથી સુસજ્જ થઈને જઈ રહ્યો હતો, તે સમયે તેની સાથેના કેટલાક યોદ્ધાઓ ભુજાઓ ઠોકતા એટલે કે યુદ્ધ માટે અમે તત્પર છીએ આ જાતનો ભાવ વ્યક્ત કરતા સાથે ચાલી રહ્યા હતા કેટલાક યોદ્ધાઓ સિંહ જેવી ગર્જના કરતા ચાલી રહ્યા હતા, કેટલાક યોદ્ધાઓ હર્ષાવિષ્ટ થઈને સીત્કાર શબ્દ કરતા-કરતા આગળ ધપી રહ્યા હતા. ઘોડાઓના હણહણાટથી દિશાઓ વ્યાપ્ત થઈ રહી હતી હસ્તિ ગુલગુલાયિત-હાથીઓની ચીસથી મહાશબ્દ થઈ રહ્યો.

होरंभकिणित खरमुहिमुगुंदसंखिय पिरलीवच्चगपरिवाइणि वंसवेणुविपंचि महति कच्छविभिरियारिगसिरिगतलताल कंसताल करधाणुत्थिएण' यमकसमकभम्भाहोरम्भा-क्वणिता खरमुखो मुकुन्दशङ्खिका पिरलीवच्चकपरिवादिनी वंशवेणुविपञ्ची महती कच्छपी भारती रिगसिरिकातलतालकांस्यतालकरध्मनोत्थितेन, तत्र 'जमगसमगे' ति-युगपद्वाद्यमानेभ्यः भम्भा-ढक्का, होरम्भा-महाढक्का, क्वणिता-काचिद् वीणा खरमुखो काहलीति प्रसिद्धाः, मुकुन्दो मुरजविशेषः, शङ्खिका-लघुशङ्खरूपा पिरलीवच्चकौ-तृणरूपवाद्यविशेषौ, परिवादिनो सप्ततन्त्रीवीणा वंशः-प्रसिद्ध, वेणुर्वंशविशेषः, विपञ्चीतितन्त्री वीणा महतीसप्ततन्त्रीका कच्छपी-कच्छपाकारो वाद्यविशेषः, भारतीवीणा, रिगसिरिका-घर्ष्यमाणवादित्रविशेषः, तलं-हस्तपुटं तालाः वाद्यविशेषः, कांस्यतालाः-प्रसिद्धाः, करध्मानं-परस्परं हस्तताडनम् एतेभ्यो वादितवाद्यविशेषेभ्य उत्थितेन निःसृतेन उत्पन्नेनेत्यर्थ 'महया सद्दसण्णिणादेण' महता शब्दसन्निनादेन तत्र महता विपुलेन शब्दसन्निनादेन ध्वनिप्रतिध्वन्यात्मकेन 'सयलमवि

सईसजनो द्वारा घोडों को ताडनां के निमित्त प्रयुक्त किये गये कोड़ो का आवाज भरी रही थी। तथा (जमगसमग भभा होरंभ किणित खरमुहि मुगुंदसखियपिरली वच्चग परिवाइणि वसवेणु विपंचि महतिकच्छ विभिरिया रिगसिरिगतलतालकंसताल करधाणुत्थिएण) एक साथ बजाये गये भंभा-ढक्का, होरम्भा-महाढक्का, कूणिता-वीणा, खरमुखी-काहली, मुकुन्द -मुरज विशेष, शङ्खिका-छोटी शंखी, पिरली, वच्चक(ये दोनों वाद्यविशेष घासके तृणों से बनाये जाते हैं) परिवादिनी-सप्ततन्त्री वीणा, वंश-वांसुरी, वेणु-विशेष प्रकार की वांसुरी, विपञ्चो-वीणा महती-कच्छपो-सात तारोंवाली कच्छपकेजैसे आकार की वीणा-तमूरा, भारती वीणा, रिगसिरिका घिसने पर जो बजता है ऐसा वाद्यविशेष, तल हथेली की आवाज, जिसे ताल कहा जाता है कांस्यताल एव करध्मान-आपस में हाथो का ताडन इन सबके उत्पन्न हुए (महया सद्द सन्निनादेन) विपुल शब्दों की ध्वनि एवं प्रतिध्वनि होतीजारही थी इससे (सयलमवि जीवलोयं

હતો. સાઈસો વડે ઘોડાઓની તાડના-નિમિત્તે જે કોડાઓ ફટકારી રહ્યા હતા તેનો અવાજ થઈ રહ્યો હતો તેમજ (जमग-समग भंभा होरंभ किणित खरमुहि मुगुंद संखियपिरलीवच्चग परिवाइणि वंसवेणुविपंचि महति कच्छविभिरियारिगसिरिग तलतालकंसतालकरधाणुत्थिएण) એકી સાથે વગાડવામાં આવેલા ભંભા-ઢક્કા, હોરંભા-મહાઢક્કા, કુણિત-વીણા ખરમુહી-કાહલી, મુકુન્દ-મુરજ વિશેષ, શંખિકા-છોટી-શંખી, પિરલી, વચ્ચક (એઓ બન્ને વાદ્ય-વિશેષો ઘાસના તૃણોથી બનાવવામાં આવે છે.) પરિવાદિની-સપ્તતન્ત્રી વીણા,-વંશ વાંસળી વેણુ-વિશેષ પ્રકારની-વાંસળી, વિપંચી-વીણા, મહતી-કચ્છપી-સાતતારોવાળી કચ્છપ જેવા આકારવાળી વીણા, તંબૂરો, ભારતી વીણા, રિગસિરિકા-ઘસવાથી જે વાગે છે એ જાતનું વાદ્યવિશેષ, તલ-હથેળીના અવાજ કે જેને તાલ કહેવામાં આવે છે, કાંસ્યતાલ તેમજ કરધ્માન-પરસ્પર હાથોનું તાડન, એ સર્વથી ઉત્પન્ન થયેલા (महया सद्दसन्निनादेन) વિપુલ શબ્દોનો ધ્વનિ અને પ્રતિધ્વનિ શબ્દ થઈ રહ્યો હતો એથી (सयलमवि जीवलोयं पूरयंते)

जीवलोयं पूरयंते' सकलमपि जीवलोकं पूरयन् 'बलवाहणसमुदएणं' बलवाहनसमुदयेन, तत्र बलं चातुरङ्गसैन्यम्, वाहनं-शिबिकादि, एतयोः क्रमेण यः समुदयः समूहः तेन युक्तो भरतः पुनश्च कीदृशः 'एवं जक्खसहस्सपरिवुडे वेसमणे चेव धणवई' एवम् अमुना प्रकारेण 'जक्ख सहस्सपरिवुडे' यक्षसहस्त्रपरिवृतः यक्षाणा देवविशेषाणां सहस्र संपरिवृतः 'वेसमणे चेव धणवई' वैश्रमणः धनपतिरिव कुवेर इव सम्पत्तिशाली भरतोऽपि यक्षसहस्रद्वयसंपरिवृतः चक्रवर्त्तिशरीरस्य व्यन्तरदेव सहस्रद्वयाधिष्ठितत्वादितिभावः तथा 'अमरवइ सण्णिभाए इड्ढीए पहियकित्ती' अमरपतेः इन्द्रस्य सन्निभया सदृश्या ऋद्ध्या प्रथितकीर्त्तिः, प्रख्यातकीर्त्तिः 'गामागरणगरखेडकव्वडतहेव सेसं जाव विजयखंधावारणिवेसं करेइ' अत्र 'तहेव सेसं' इत्यतिदेशपदेन सूचितानि यावत् पदान्तरगतानि च सर्वाणि विशेषणानि सुलभतया ज्ञानार्थम् एकीकृत्य लिख्यन्ते यथा 'गामागरणगरखेडकव्वडमडंबदोणमुह पट्टणासमसंवाहसहस्समंडियं थिमियमेइणीयं वसुहं अभिजिणमाणे अभिजिणमाणे अग्गाइं वराइं रयणाइं पडिच्छमाणे पडिच्छमाणे तं दिव्वं चक्करयणं अणुगच्छमाणे अणुगच्छमाणे जोयणंतरियाहिं वसहीहिं वसमाणे वसमाणे जेणेव वरदामतित्थे तेणेव उवागच्छइ' ग्रामाऽऽकर नगरखेटकर्वटमडम्बद्रोणमुखपत्तनाश्रमसंवाहसहस्रमण्डितां स्तिमितमेदनीकां वसुधाम् अभिजयन् अभिजयन् अग्र्याणि वराणि रत्नानि प्रतीच्छन् प्रतीच्छन् तद्दिव्यं चक्ररत्नम् अनुगच्छन् अनुगच्छन् योजनान्तरिताभिर्वसतिभिर्वसन् वसन् यत्रैव वरदामतीर्थः तत्रैव उपागच्छति तत्र ग्रामः-प्रसिद्धः, आकरः-खनिः नगरं प्रसिद्धम् 'खेड' खेटम्-धूलिप्राकारयुक्तं लघुनगरम्,

---

पूरयंते) वह भरत चक्री सकल जीवलोक को व्याप्त कर रहा था तथा (बलवाहणसमुदएण) बल -चतुरङ्ग सैन्य और वाहन शिबिकादि के समुदाय से वह भरत चक्री युक्त था (एवं जक्खसहस्सपरिवुडे, वेसमणे चेव धणवई) अतएव हजार यक्ष से परिवृत हुए धनपति के जैसा सम्पति शाली वह भरत चक्री प्रतीत होता था क्योंकि चक्रवर्तीका शरीर दोहजार व्यन्तर देवों से अधिष्ठित होता है (अमरपति सण्णिभाइ इड्ढीए पहियकित्ती गामागरणगरखेडकव्वड तहेव सेसं जाव विजयखंधावारणिवेस करेइ) तथा इन्द्र के जैसी ऋद्धि से वह भरत चक्री प्रख्यात कीर्ति वाला था इस तरह होता हुआ वह भरतचक्री हजारों ग्रामों से हजारों खानो से-सुवर्णादि के

તે ભરત ચક્રી સકલ જીવલોકને વ્યાપ્ત કરી રહ્યો હતો, તથા (बलवाहणसमुदएणं) બલ-ચતુરંગ સૈન્ય અને વાહન-શિબિકાઓ વગેરેના સમુદાયથી તે ભરત ચક્રી યુક્ત હતો. (एवं जक्खसहस्सपरिवुडे, वेसमणे चेव धणवई) એથી સહસ્ર યક્ષોથી પરિવૃત્ત થયેલો તે રાજા ધનપતિ જેવો સમ્પત્તિશાલી લાગતો હતો, કેમકે ચક્રવર્તીનું શરીર બે હજાર વ્યન્તર દેવોથી અધિષ્ઠિત હોય છે (अमरपतिसण्णिभाए इड्ढीए पहियकित्ती गामागरखेडकव्वड तहेव सेसं जाव विजयखंधावारणिवेसं करेइ) તથા ઈન્દ્ર જેવી ઋદ્ધિથી તે ભરત ચક્રી પ્રખ્યાત કીર્તિવાળો હતો. આ પ્રમાણે સુસજ્જ થઈને તે ભરત ચક્રી સહસ્ત્રો ગ્રામોથી સહસ્ત્રો ખાણોથી

यद्वा नदीभिः पर्वतैर्वा वेष्टित नगरम्, 'कव्वड' कर्वटं कुत्सितनगरम् 'मडव' मडम्बो ग्रामविशेषः यस्य चतुर्दिक्षु, सार्धयोजनद्वयपर्यन्तं द्वितीय ग्रामो न भवेत् सः 'दोणमुह' द्रोणमुखम्, जलस्थलमार्गकं नगरम् 'पट्टण' पत्तनम्—सर्ववस्तु प्राप्तिस्थानम् 'आसम' आश्रमः तापसादे निवासस्थानम् 'संवाह' सवाहः दुर्गविशेषः यत्र कृषीवलाः धान्यादीनि रक्षितुं स्थापयन्ति एतेषां 'सहस्स मंडियं' सहस्त्रैर्मण्डिताम् 'थिमियमेइणीयं' स्तिमितमेदिनीकाम्, स्तिमिता स्थिरा मेदिनी जनसमूहः यस्यां सा तथा ताम् 'वसुहं' वसुधाम् 'अभिजिणमाणे' २ अभिजयन् अभिजयन् अन्यराजाधिकारात् बलात् स्वाधिकारे आनयन् २ 'अग्गाइं वराइं रयणाइं पडिच्छमाणे पडिच्छमाणे' अग्र्याणि प्रधानानि वराणि श्रेष्ठानि रत्नानि प्रतीच्छन् प्रतीच्छन्—स्वीकुर्वन् स्वीकुर्वन् 'तं दिव्वं चक्करयणं अणुगच्छमाणे अणुगच्छमाणे' तद्दिव्य चक्ररत्नम् अनुगच्छन् अनुगच्छन् तत्पृष्ठतो व्रजन् व्रजन् 'उवागच्छइ' उपागच्छति 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'वरदामतित्थस्स अदूरसामंते दुवालसजोयणायामं णवजोयणविच्छिन्नं विजयखंधावारणिवेसं करेइ' वरदामतीर्थस्य 'अदूरसामन्ते

उत्पत्तिस्थानोंसे—धूलि प्राकार युक्त हजारों लघुनगरों से अथवा नदियों से या पर्वतों से परिवेष्टित नगरों से, हजारो कर्वटो से—कुत्सिननगरों से चारों दिशाओ में सार्धयोजन द्वय तक द्वितीय ग्राम रहित मडम्बो से, जलस्थल मार्गवाले द्रोणमुखो से सर्ववस्तुओं की प्राप्ति के स्थानभूतपत्तनों से, आश्रमोंसे—तापसादिके निवासभूत स्थानो से तथा जहां पर कृषकवर्ग धान्यादिको के रक्षानिमित्त स्थापित करते है ऐसे सवाहो से मण्डित, एवं जनसमूह जिसमें स्थिर है ऐसी मेदिनी—वसुधा को अपने अधिकार में लेता २ तथा श्रेष्ठ रत्नो को नजराने के रूप में स्वीकार करता २ तथा दिव्य चक्ररत्न के पीछे २ चलता २ तथा एक योजन के अन्तराल से पडाव डालता २ जहा वरदाम तीर्थ था वहां पर आया। यहां पर इस पूर्वोक्त व्याख्या का मूल पाठ ऐसा हैं—(गामागरणगरखेडकव्वडमडंवदोणमुहपट्टणासमसवाहसहस्समडियं थिमियमेइणीयं, वसुहं अभिजिणमाणे २ अग्गाइं वराइं रयणाइं पडिच्छमाणे २ त दिव्वं चक्करयणं अणुगच्छमाणे २

સુવર્ણાદિકોના ઉત્પત્તિ સ્થાનોથી ધૂલિ પ્રાકાર યુક્ત સહસ્ત્રો લઘુ નગરો,થી અથવા નદીઓથી કે પર્વતોથી પરિવેષ્ટિત નગરોથી સહસ્ત્રો કર્બટોથી—કુત્સિત નગરોથી, ચારે દિશાઓમાં સાદ્ધયોજનદ્વય સુધી દ્વિતીય ગ્રામ રહિત મડંબોથી, જલ સ્થલ માર્ગવાળા દ્રોણમુખોથી સર્વવસ્તુઓ મળી શકે એવા પ્રાપ્તિ સ્થાન ભૂત પત્તનોથી આશ્રમોથી—તાપસાદિના નિવાસભૂત સ્થાનોથી તેમજ જ્યાં કૃષકવર્ગ ધાન્યાદિકોની રક્ષા માટે નિર્મિત કરે છે એવા સવાહોથી, મડિત તેમજ જનસમૂહ જેમાં સ્થિર છે એવી મેદિની—વસુધાને પોતાને અધીન બનાવતો તેમજ શ્રેષ્ઠ રત્નોને નજરાણાના સ્વરૂપમાં સ્વીકાર કરતો—તેમજ દિવ્ય ચક્રરત્નની પાછળ—પાછળ ચાલતો ચાલતો તથા એક યોજનના અંતરાલથી પડાવ નાખતો—નાખતો જ્યાં વરદામ તીર્થ હતું ત્યાં આવ્યો અહીં એ પૂર્વોક્ત વ્યાખ્યાનો મૂળપાઠ આ પ્રમાણે છે—(गामागरणगरखेडकव्वडमडंव-दोणमुहपट्टणासमसंवाहसहस्समण्डियं थिमियमेइणीयं, वसुहं अभिजिणमाणे २ अग्गाइं वराइं रयणाइं पडिच्छमाणे २ त दिव्वं चक्करयण अणुग-

नातिदूरे नातिसमीपे यथोचितस्थाने द्वादशयोजनायामं नवयोजनविस्तीर्णं विजय-स्कन्धावारनिवेशं करोति 'करित्ता' कृत्वा 'वद्धइरयण सद्दावेइ' वर्द्धकिरत्नं शब्दयति आह्वयति 'सद्दावित्ता' शब्दयित्वा आहूय 'एवं वयासी' एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत् उक्तवान् 'खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! मम आवसहं पोसहसालं च करेहि ममेय य माणत्तियं पच्चप्पिणाहि' क्षिप्रमेव भो देवानुप्रिय ! मम आवासं पौषधशालां च कुरु मम एतामाज्ञप्तिकां प्रत्यर्प्पय ॥सू०८॥

अथ राऽऽज्ञप्त्यनन्तरं कीदृशं वर्द्धकिरत्नं कीदृश च वैनयिकमाचचारेत्याह-"तए णं से" इत्यादि ।

मूलम्—तए णं से आसमदोणमुहगामपट्टणपुरवरखंधावारगिहा-वणविभागकुसले एगासीति पयेसु सव्वेसु चेव वत्थूसु णेगगुणजाणए पंडिए विहिण्णू पणयालीसाए देवयाणं वत्थुपरिच्छाए णेमिपासेसु भत्तसालासु कोट्टणिसु य वासघरेसु य विभागकुसले छेज्जे वेज्झे य

जोयणंतरियाहिं वसहीहिं वसमाणे वसमाणे जेणेव वरदामतित्थे तेणेव उवागच्छइ) वहां आकर के उसने वरदामतीर्थ के न अतिनिकट और न अतिदूर किन्तु यथोचितस्थान में १२ योजन चौड़ा और नो योजन लंबा ऐसा अपना विजयस्कन्धावार ठहरादिया इस सम्बन्ध में पाठ ऐसा है—(उवागच्छित्ता वरदामतित्थस्स अदूरसामंते दुवालसजोयणायामं णवजोयणवित्थिन्नं विजयखंधावारणिवेसं करेइ) इतने विस्तीर्ण स्कन्धावार को ठहराकर फिर उसने अपने (वद्धइ-रयणं सद्दावेइ) वर्द्धकी रत्न को बुलाया (सद्दावित्ता एवं वयासी) उसे बुलाकर के फिर उसने ऐसा कहा—(खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! मम आवसहं पोसहसालं च करेहि, ममेय माणत्तियं पच्चप्पि-णाहि) हे देवानुप्रिय ! तुम शीघ्र ही मेरे निमित्त एक आवास और एक पौषधशाला बनाओ फिर इसकी बन जानेपर मुझे खबर दो ॥सू०८॥

जोयणंतरियाहिं वसहीहिं वसमाणे वसमाणे जेणेव वरदामतित्थे तेणेव उवा-गच्छइ) त्या आवीने तेणे वरदाम तीर्थनी न अतिनिकट अने न अतिदूर पण यथोचित स्थान पर १२ योजन पहोळा अने नवयोजन दीर्घ एवा विस्तृत क्षेत्रमा विजय स्कन्धा-वार नाख्यो आ संबंधमां पाठ आ प्रमाणे छे—(उवागच्छित्ता वरदामतित्थस्स अदूर-सामंते दुवालसजोयणायामं णवजोयणवित्थिन्नं विजयखंधावारणिवेसं करेइ) आवा विस्तीर्ण स्कन्धावार (सैन्य) नो पडाव नाखी ने पछी तेणे पोताना (वद्धइरयणं सद्दावेइ) वर्द्धकी रत्नने बोलाव्यो. (सद्दावित्ता एवं वयासी) तेने बोलावीने पछी राजाए आ प्रमाणे कह्युं (खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! मम आवसह पोसहसालं च करेहि ! ममेय माणत्तियं पच्च-प्पिणाहि) हे देवानुप्रिय ! तमे यथा शीघ्र मारा माटे एक आवास नेएक पौषधशाळा बनावडावो अने पछी मने सूचना-आपो. ॥८॥

दाणकम्मे पहाणबुद्धी जलयाणं भूमियाण य भायणे जलथलगुहासु जंते परिहासु य कालनाणे तहेव सद्दे वत्थुप्पएसे पहाणे गब्भिणि कण्ण-रुक्खवल्लिवेढियगुणदोसविआणए गुणड्ढे सोलसपासायकरणकुसले चउसट्ठि विकप्पवित्थियमई णंदावत्तेय वद्धमाणे सोत्थिय रुअग तह सव्वआ भद्दसण्णिवेसे य बहु विसेसे उद्दंडिय देवकोट्ठदारुगिरि खायवाहणविभागकुसले

इय तस्स बहु गुणड्ढे थवइरयणे णरिंदचंदस्स।
तवसंजमनिविट्ठे किं करवाणी तुवट्ठाई ॥१॥
सो देव कम्म विहीणा खंधावारं णरिंदवयणेणं।
आवसहभवणकलियं करेइ सव्वं मुहुत्तेणं ॥२॥

करेत्ता पवरपोसहघरं करेइ करित्ता जेणेव भरहे राया जाव एत-माणत्तियं खिप्पामेव पच्चप्पिणइ, सेसं तहेव जाव मज्जणघराओ पडि-णिक्खमइ पडिणिक्खमित्ता जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला जेणेव चाउ-ग्घंटे आसरहे तेणेव उवागच्छइ ॥सू० ९॥

— ततः खलु तद्ग्रामाश्रमद्रोणमुखग्रामपत्तनपुरवरस्कन्धावारगृहापणविभागकुशलम् एकाशीतिपदेषु सर्वेषु चैव वास्तुषु अनेकगुणज्ञायकं पण्डितम्, विधिज्ञम् पञ्चचत्वा-रिंशतो देवानां वास्तुपरीक्षायां वास्तुपरिच्छदे वा नेमिपार्श्वेषु भक्तशालासु कोट्टनीषु च वा हेषु च विभागकुशलम् छेद्ये वेध्ये च दानकर्माणि प्रधानबुद्धि, जलगानां भूमिकानां च भाजन जलस्थलगुहासु यन्त्रेषु परिखासु च कालज्ञाने तथैव शब्दे वास्तुप्रदेशे प्रधा-नम, गर्भिणी कन्यावृक्षवल्लिवेष्टितगुणदोषविज्ञायकं गुणाढ्य षोडशप्रासादकरणकुशलं चतुः-षष्टिविकल्पविस्तृतमति नन्द्यावर्त्ते च वर्द्धमाने स्वस्तिके रुचके तथा सर्वतोभद्रसन्निवेशे च बहुविशेषम् उद्दण्डकदेवकोष्ठदारुगिरिखातवाहनविभागकुशलम्—

एतत् तस्य बहुगुणाढ्यं स्थपतिरत्नं नरेन्द्रचन्द्रस्य ।
तपः संजमनिविष्ट किं करवाणि इत्युपतिष्ठते ॥ १ ॥
तद् देवकर्मविधिना स्कन्धावारं नरेन्द्रवचनेन ।
आवासभवनकलितं करोति सर्वं मुहूर्त्तेन ॥ ५ ॥

कृत्वा प्रवरपोषधगृहं करोति, कृत्वा यत्रैव भरतो राजा यावत् एताम् आज्ञप्तिकां क्षिप्रमेव प्रत्यर्पयति, शेषं तथैव यावत् मज्जनगृहात् प्रतिनिष्क्रामति प्रतिनिष्क्रम्य यत्रैव बाह्या उपस्थानशाला यत्रैव चातुर्घण्टोऽश्वरथः तत्रैव उपागच्छति ॥ सू०९॥

टीका-"तए णं से" इत्यादि। 'तए णं से' ततः खलु तत् वर्द्धकिरत्नमहम् 'किंकरवाणी तु वहाइ' किंकरवाणि किं करोमि आदिशन्तु देवानुप्रिया मया किं कर्त्तव्य मित्युक्त्वा भरतचक्रिसमीपे उपतिष्ठते इत्यग्रेण सम्बन्धः। कीदृशं वर्द्धकिरत्नमित्याह- 'आसमदोणमुह' इत्यादि 'आसमदोणमुहगामपट्टणपुरवरखंधावारगिहावणविभागकुसले' आश्रमद्रोणमुखग्रामपत्तनपुरवरस्कन्धावारगृहापणविभागकुशलम्, तत्र-आश्रमादयः एत-स्मात्पूर्वं अष्टमसूत्रे व्याख्यातार्थाः, स्कन्धावारगृहापणाः प्रसिद्धा एव एतेषां विभागे विभागरूपेण रचनायां कुशलं निपुणम्, अथवा-

"पुरभवनग्रामाणां ये कोणा स्तेषु निवसतां दोषाः।
श्वपचाद्योऽन्त्यजान्तास्तेष्वेव विवृद्धिमायान्ति ॥१॥"

इत्यादि योग्यायोग्यस्थानविभागज्ञम्, पुनश्च कीदृशम् 'एगासीतिपयेसु सव्वेसु चेव वत्थूसु णेगगुणजाणए पंडिए' एकाशीति पदेषु सर्वेष्वेव वास्तुषु अनेकगुणज्ञायकं पण्डितम्, तत्र एकाशीतिः पदानि विभागाः विभक्तव्यवास्तुक्षेत्रभागाः तानि यत्र तानि तथा एवंविधेषु वास्तुषु गृहभूमिषु सर्वेष्वेव एव शब्दात् चतुःषष्टिपदशतपदरूपेषु

'तएणं से आसम दोणमुहगामपट्टणं-इत्यादि० सूत्र -९

टीकार्थ-इसके बाद उस वर्द्धकि रत्न ने "मैं क्या करूं, मेरे योग्य आप देवानुप्रिय आदेशदें-मुझे क्या करना चाहिये ऐसा कहकर वह भरत चक्री के पास पहुंचा ऐसा यहाँ सम्बन्ध हैं वह वर्द्धकी रत्न कैसा था-इस सम्बन्ध में सूत्रकार अपने विचार कोप्रकट करते हुए कहते हैं- (आसमदोणमुहगामपट्टणपुरवरखंधावारगिहावणविभागकुसले) वह वर्द्धकिरत्न आश्रमद्रोणमुखग्राम, पत्तन, पुरवर, स्कन्धावारगृहापण इनको विभाग रूप से रचना करने में निपुण था, अथवा-"पुरभवनग्रामाणा ये कोनास्तेषु निवसतां दोषाः। श्वपचाद्योऽन्त्यजान्तास्तेष्वेव विवृद्धिमायान्ति ॥१॥ इत्यादि कथन के अनुसार योग्यायोग्य स्थान के विभागका जानने वाला था (एगासीतिपदेसु सव्वेसु चेव वत्थूसु णेगगुणजाणए पंडिए) तथा ८१ विभाग-विभक्तव्य वास्तु-क्षेत्र खण्डवाली ऐसी गृह भूमियो में तथा इसी प्रकारकी ६४ खण्ड वाली और १०० पद-खडवाली

'तएणं से आसमदोणमुहगामपट्टणं-इत्याहि, ॥सू०९॥

टीकार्थ- त्यार બાદ તે વર્દ્ધકિ રત્ને 'હું શું કરુ, હે દેવાનુપ્રિય ! મને આપશ્રી મારા યોગ્ય આદેશ આપો, મારે શું કરવું જોઈએ ? આમ કહીને તે ભરત ચક્રી રાજા પાસે ગયો. આ રીતે અહીં સબધ છે. તે વર્દ્ધકી રત્ન કેવો હતો ? આ સંબંધમા સૂત્રકાર પોતાના વિચારો આ પ્રમાણે વ્યક્ત કરે છે-(आसमदोणमुहगामपट्टणपुरवरखंधावारगिहावणविभाग-कुसले) તે વર્દ્ધકીરત્ન આશ્રમ દ્રોણમુખગ્રામ, પત્તન, પુરવર, સ્કન્ધાવાર, ગૃહાપણ એ સર્વની વિભાગ રૂપમા રચના કરવામાં નિપુણ હતો અથવા

'पुरभवनग्रामाणां ये कोनास्तेषुनिवसतां दोषा. ।
श्वपचाद्योऽन्त्यजान्तास्तेष्वेव विवृद्धिमायान्ति ॥१॥

ઈત્યાદિ કથન મુજબ યોગ્યાયોગ્ય સ્થાનના વિભાગનો તે જ્ઞાતા હતો. (एगासीति पदेसु सव्वेसु चेव वत्थुसु णेगगुणजाणए पंडिए) તેમજ ૮૧ વિભાગ વિભક્ત૦ા વાસ્તુક્ષેત્ર ખંડવાળી એવી ગૃહભૂમિકાઓમાં તથા એજ પ્રકારની ૬૪ ખંડવાળી અને ૧૦૦ પદ ખંડ

वास्तुषु च अनेकेषां गुणानामुपलक्षणत्वाद् दोषाणां च ज्ञायकम् सदसद् विवेकिनी बुद्धिः पण्डा पण्डाद्धियस्येति पण्डितम् सातिशयबुद्धियुक्तम् 'विहिण्णू पणयालीसाए देवयाणं' विधिज्ञं पञ्चचत्वारिंशतो देवतानाम् उचितस्थाननिवेशनादिविधिज्ञमित्यर्थः तथा 'वत्थु परिच्छाए' वास्तुपरीक्षायां च विधिज्ञमिति योज्यम् तद्विधिश्च "गृहमध्ये हस्तमितं खात्वा परिपूरितं पुनः श्वभ्रम् । यद्यूनमनिष्टं तत् समे समम् धन्यमधिकं चेत् ॥२॥ इत्यादि, अथवा वास्तूनां परिच्छदे आच्छादन कटकम्बादिभिरावरणं तत्र विधिज्ञम्, यथास्थान-कटकम्बादिविनियोजनात् तथा-'णेमिपासेसु भत्तसालासु कोट्टणिसु य' नेमिपार्श्वेषु सम्प्रदायगम्येषु स्थानेषु भक्तशालासु-रसवतीशालासु कोट्टनीषु, कोट्टं-दुर्गं स्थायिराज-सत्कं नयन्ति प्रापयन्ति आगन्तुकराज्ञामिति व्युत्पत्त्या कोट्टन्यः-याः कोट्टग्रहणाय प्रति-कोट्टभित्तय उत्थाप्यन्ते तासु तथा-'वासघरेसु य विभागकुसले' तथा वासगृहेषु शयन-गृहेषु विभागकुशलं-यथौचित्येन विभागकरणे निपुणम्, तथा 'छेज्जे वेज्झे य दाणकम्मे पहाणबुद्धी' छेद्ये वेध्ये च दानकर्मणि प्रधानबुद्धिः, तत्र छेद्यं-छेदनार्हं काष्ठादि, वेध्यं

गृहभूमियों में अनेक गुण एवं दोषों का ज्ञाता था, पण्डित था-सद्असद् का विवेक करने वाली बुद्धिरूप पण्डा से युक्त था सातिशय बुद्धिवाला था (विहिण्णू पणयालीसाए देवयाण) ४५ देवताओं को उचित स्थान में बैठाने आदि की विधि का ज्ञाता था (वत्थुपरिच्छाए) वास्तु परीक्षा में विधिज्ञथा-वह विधि इसप्रकार से है-"गृहमध्ये हस्तमित खात्वा परिपूरित पुन· श्वभ्रम्, यद्यूनमनिष्ट तत् समे समं धन्यमधिकंचेत् ॥१॥-इत्यादि-अथवा-मकानो को ऊपर से ढकने में जो ढकने के काम में आने वालेकट कम्ब आदिरूप आवरण है, उस सम्बन्ध में विधिज्ञथा (णेमि पासेसु भत्तसालासु कोट्टणिसु य वासघरेसु य विभागकुसले) सम्प्रदायगम्य नेमिपार्श्वों में, भक्त-शालाओं में-भोजन घरों में, कोट्टनियो में कोट्टग्रह के लिये जो प्रतिकोट्टभित्तियां उठाइ जाती है उनमें तथा शयन गृहों में यथोचित रूप से विभाग करने में कुशल था, तथा-छेज्जे, वेज्झे,

वाळी गृहभूमिकाओना अनेक गुण तेमज दोषोनो ते ज्ञाता हतो पंडित हतो सद् असद् विवेक करनारी बुद्धिरूप पंडाथी ते युक्त हतो एटले के सातिशय बुद्धिवाळो हतो, (विहिण्णू पणयालीसाए देवयाणं) ४५ देवताओने योग्य स्थाने बेसाडवा वगेरे विधिनो ते ज्ञाता हतो. (वत्थु परिच्छाए) वास्तु परीक्षामां विधिज्ञ हतो ते विधि आ प्रमाणे छे—

"गृहमध्ये हस्तमितं खात्वा परिपूरितं पुनः श्वभ्रम्,
यद्यूनमनिष्ट तत् समे सम धन्यमधिकं चेत् ॥१॥

इत्यादि अथवा मकानोने उपरथी आच्छादित करवा माटे उपयोगी एवा कटकम्बा आदि, रूप आवरणो छे ते संबंधमां विधिज्ञ हतो (णेमिपासेसु भत्तसालासु कोट्टणिसुय वासघरेसुय विभागकुसले) सम्प्रदाय गम्य नेमि पार्श्वमां, भक्त शाळाओमां भोजनगृहोमां कोट्टनीओमां-कोट ग्रह माटे किल्लाने सरकरवा जे प्रति कोटभित्तिओ उठाववामां आवे छे, ते संबंधमां तेमज शयन गृहोमां यथोचित रूपथी विभाग करवामां ते कुशळ हतो, तेमज (छिज्जे, वेज्झे, अ दाणकम्मे, पहाणबुद्धी, जलयाण भूमियाणय भायणे जलथल गुहासु जंतेसु

वेधनार्हं तदेव, दानकर्म–अङ्कनार्थं गैरिकरक्तसूत्रेण रेखादानकर्म तत्र प्रधानबुद्धि विशेषज्ञम्, विशेषरूपेण ज्ञायकमित्यर्थः, पुनश्च कीदृशम् 'जलयाणं भूमियाण य भायणे, जलगानां जलगतानां भूमिकानां जलोत्तरणार्थकपद्याकरणाय भाजनं यथोचित्येन विभाजकम्, च शब्दः समुच्चये उन्मग्नानिमग्नानद्यग्रुत्तरे तस्यैतादृशसामर्थ्यस्य सुप्रतीतत्वात् पुनश्च कीदृशम् 'जलथलगुहासु जंतेसु परिहासु य कालनाणे तहेव सद्दे वत्थुप्पएसे पहाणे' जलस्थलगुहासु यन्त्रेषु परिखासु च कालज्ञाने तथैव शब्दे वास्तुप्रदेशे प्रधानम्, तत्र जलस्थलगुहासु–जलस्थलयोः सम्बन्धिनीषु गुहासु इव गुहासु सुरङ्गास्वित्यर्थः तथा यन्त्रेषु घटीयन्त्रादिषु, परिखासु प्रतीतासु, च शब्दः समुच्चये कालज्ञाने चिकीर्षितवास्तु प्रशस्ताप्रशस्तलक्षणपरिज्ञाने "वैशाखे श्रावणे माघे, फाल्गुणे क्रियते गृहम्। शेषमासेषु न पुनः, पौषो वाराहसम्मतः ॥१॥ इत्यादिके तथैवेति वाच्यान्तरसंग्रहे शब्दे शब्दशास्त्रे सर्वकलाव्युत्पत्ते रेतन्मूलकत्वात्, वास्तुप्रदेशे–गृहक्षेत्रैकदेशे "ऐशान्यां देवगृहं महानसं चापि कार्यमाग्नेयाम्। नैर्ऋत्यां भाण्डोपस्करोऽर्थधान्यानि मारुत्याम् ॥१॥" इत्यादि

अ दाणकम्मे, पहाणवुद्धी, जलयाण भूमियाण य भायणे जलथलगुहासु जंतेसु परिहासुअ कालनाणे) छेदन करने योग्य काष्ठादि, वेधने योग्यकाष्ठादि एवं दानकर्म–अङ्कनार्थ गैरिक धातु से रक्त कियेहुए डोरे से निशानी करना–इन सब में प्रधान बुद्धि वाला था अर्थात् इन सबको विशेषरूप से जाननेवाला था . . यथोचितरीति से विभाजक था जलसम्बन्धी एवं स्थल सम्बन्धी गुफाओं की जैसी गुफाओं में–सुरङ्गो में, घटोयंत्रादिकों में, परिखाओं में–खातिकाओं में, काल ज्ञान में चिकीर्षित वास्तु के प्रशस्त अप्रशस्तरूप परिज्ञान में–जैसे–"वैशाखे श्रावणे, माघे, फाल्गुने क्रियते गृहम्। शेषमासेषुन पुनः पौषो वाराहसम्मतः ॥१॥ (तहेव सद्दे वत्थुप्पएसें पहाणे गब्भिणिकण्णरुक्ख वल्लिवेढिअ गुणदोसविआणए गुणड्ढे) इसीतरह शब्द शास्त्र में अर्थात् व्याकरण शास्त्रमें वास्तु प्रदेश में–ग्रह क्षेत्रके एकदेशमें–जैसे–"ऐशान्यां देवग्रहं महानस चापि कार्यमाग्न्याम्'। नैऋत्या भाण्डोपस्करोऽर्थधान्यानि मारुत्याम् ॥ण॥इत्यादिरूप से गृहावयवविभाग में

परिहासुअ कालनाणे) छेदन करवा योग्य काष्ठादि, वेधन योग्य काष्ठादि तेमज दानकर्म–अंकनार्थ गैरिक धातुथी रक्त करवामां आवेला ने दोराथी निशानी करवी–वगेरे कामोमां ते प्रधान बुद्धिवाळो हतो अर्थात् ए सर्वेने ते विशेष रूपमां जाणतो हतो यथोचित रीतिथी विभाजक हतो, जल संबंधी तेमज स्थळ संबंधी गुफाओनी जेवी गुफाओमां–सुरंगोमां घटीयंत्रादिकोमा, परिखाओमा खातिकाओमां, काळज्ञानमा, चिकीर्षित वस्तुना प्रशस्त, अप्रशस्त रूप परिज्ञानमा जेमके—

वैशाखे श्रावणे माघे, फाल्गुने क्रियते गृहम्।
शेषमासेषु न पुनः पौषो वाराहसम्मत. ॥१॥

(तहेव सद्दे वत्थुप्पपसे पहाणे गब्भिणि कण्णरुक्खावल्लिवेढिअ गुणदोसविआणए गुणड्ढे) आ प्रमाणे शब्द शास्त्रमां एटले के व्याकरण शास्त्रमां वास्तुप्रदेशमा–गृहक्षेत्रना एक देशमा–जेमके–"ऐशान्यां देवगृह महानस चापि कार्यमाग्नेय्याम्। नैऋत्यां भाण्डोपस्करोऽर्थधान्यानि मारुत्याम् ॥ ईत्यादि रूपथी गृहावयवविभागमा, शास्त्रोक्त विधि-

गृहावयवविभागे शास्त्रोक्तविधिविधाने प्रधानं मुख्यम्, पुनश्च कीदृशम् 'गब्भिणिकण्ण-रुक्खवल्लिवेढिय गुणदोसविआणए' गर्भिणी कन्यावृक्षवल्लिवेष्टितगुणदोषविज्ञायकम्, तत्र-गर्भिण्यः-जातगर्भा वल्यः फलाभिमुखवल्लय इत्यर्थः कन्या इव कन्याःअफलाः अथवा दूरफलावा वल्लयः वृक्षाश्च वास्तुक्षेत्रप्ररूढ़ाः वल्लिवेष्टितानि-भावे क्तप्रत्ययविधानात् वल्लिवेष्टनानि वास्तु क्षेत्रोद्गतवृक्षेषु आरोहणानि एतेषां ये गुणदोषास्तेषां विज्ञायक विशेषरूपेण जानाति, ते चेमे "गर्भिणी वल्लिर्वास्तुप्ररूढा आसन्नफलदा कन्या च सा तत्रैव नासन्नफला, वृक्षाश्च प्लक्षवटाश्वत्थोदुम्बराः प्रशस्ताः आसन्नाः कण्टकिनोरिपुभयदा" इत्यादि, प्रशस्तद्रुमकाष्ठं वा गृहादि प्रशस्तम् वल्लिवेष्टितानि स्तवल्लिसम्बन्धीनि प्रशस्तानि गृहमहीषु न चाप्रशस्तवल्लिसम्बन्धीनि पुनश्च 'गुणड्ढे' गुणाढ्यम् प्रज्ञाधारणाबुद्धिहस्तलाघवादिगुणयुक्तम्, तथा 'सोलसपासायकरण-कुसणे' षोडश प्रासादकरणकुशलम्, तत्र षोडश प्रासादाः सान्तनस्वस्तिकादयो भूपति-गृहाणि तेषां करणे कुशलं निपुण मित्यर्थः, तथा 'चउसट्ठिविकप्पवित्थियमई' चतुः षष्टिविकल्पविस्तृतमतिः, तत्र-चतुःषष्टिविकल्पाः गृहाणां वास्तुप्रसिद्धा तत्र विस्तृता अमूढा मतिर्यस्य तत्तथा, विकल्पानां चतुःषष्टिरेवम्-प्रमोदविजयादीनि षोडशगृहाणि

शास्त्रोक्तविधिविधान में वह प्रधान था मुख्य था गर्भिणी बेलों के अर्थात् फलाभि मुखबेलों के, कन्या के जैसी अफल-अथवा दूरफल वाली बेलो के और वृक्षों के- वास्तु क्षेत्र प्ररूढ वृक्षों के ऊपर वल्लियो के वेष्टनों के गुण और दोषो का जानने वाला था, जैसे-गर्भिणी वल्लि र्वास्तु प्ररूढा आसन्नफलदा कन्याच सा तत्रैव नासन्नफला, वृक्षाश्च प्लक्षवटाश्वत्थोदु-म्बरा प्रशस्ता आसन्ना कण्टकिनो रिपुभयदा" इत्यादि "प्रशस्तद्रुमकाष्ठवा गहदि प्रशस्तं, वल्लि वेष्टितानि प्रशस्तवल्लिसम्बधीनि प्रशस्तानि गृहमहीषु न चाप्रशस्तवल्लिसम्बन्धीनि" वह वर्द्ध कीरत्न गुणाढ्यथा-प्रज्ञाधारणाबुद्धिसे एव हस्तलाघवादि गुण से युक्त था (सोलसपासायकरणकु-सले) सान्तन स्वस्तिक आदि के भेद से सोलहप्रकार के प्रासादो के भूपतिगृहों,के बनाने में वह कुशल था (चउसट्ठिविकप्पवित्थियमई) वास्तुशास्त्रप्रसिद्ध६४ प्रकार के गृहो के निर्माण में वह अमूढमतिवाला था ६४प्रकार के गृह इस प्रकार से है-"प्रमोदविजयादीनि षोडशगृहाणि पूर्व

વિધાનમાં તે પ્રધાન હતો, મુખ્ય હતો સગર્ભાલતાઓના એટલે કે ફળાભિમુખ લતાઓના, કન્યા જેવી અફળ અથવા દૂર ફળવાળી લતાઓના અને વૃક્ષોના વાસ્તુક્ષેત્ર પ્રરૂઢવૃક્ષોની ઉપરની લતાઓ વેષ્ટનોના ગુણ અને દોષોનો તે જ્ઞાતા હતો, જેમકે गर्भिणी वल्लिर्वास्तुप्ररूढा आसन्न फलदा, कन्या च सा तत्रैव नासन्नफला, वृक्षाश्च प्लक्षवटाश्वत्थोदुम्बरा प्रशस्ताः आसन्ना कण्टकिनो रिपुभयदाः इत्यादि "प्रशस्तद्रुमकाष्ठं वा गृहादि प्रशस्त, वल्लिवेष्ठितानि प्रशस्तवल्लिसम्बधीनि प्रशस्तानि गृहमहीषु न चाप्रशस्तवल्लिसम्बन्धीनि" તે વર્દ્ધકી રત્ન ગુણાઢ્ય હતો, પ્રજ્ઞા-ધારણા બુદ્ધિથી તેમજ હસ્તલાઘવાદિ ગુણોથી યુક્ત હતો તેમજ (सोलस पासायकरणकुसले) સાન્તન સ્વાસ્તિક વગેરેના ભેદથી સોળ પ્રકારના પ્રાસાદોના ભૂપતિગૃહોન નિર્માણ કાર્યમાં તે કુશળ હતો. (चउसट्ठिविकप्पविरिथय मई) વાસ્તુ શાસ્ત્ર પ્રસિદ્ધ ૬૪ પ્રકારના ગૃહોના નિર્માણમાં તે અમૂઢ મતિવાળો હતો. ૬૪ પ્રકારના ગૃહો આ

पूर्वद्वाराणि स्वस्तनादीनि षोडशदक्षिणद्वाराणि धनदादीनि, षोडश उत्तरद्वाराणि दुर्भगादीनि षोडश पश्चिमद्वाराणि पुनश्च कीदृशम् 'णंदावत्तेय वद्धमाणे सोत्थिय रुयग तह सव्वओभद्द सण्णिवेसे य वहुविसेसे' नन्द्यावर्त्ते-गृहविशेषे एममग्रेतने विशेषणेष्वपि, च शब्दः समुच्चये, वर्द्धमाने स्वस्तिके रुचिके तथा सर्वतोभद्रसन्निवेशे च बहुविशेषः प्रकारो ज्ञेयतया कर्त्तव्यतया च यस्य तत् बहुविशेषम्, नन्द्यावर्त्तादिगृहविशेषस्त्वयं वराहोक्तः

"नन्द्यावर्त्तमलिन्दैः शालाकुडयात् प्रदक्षिणान्तगतैः ।
द्वारं पश्चिममस्मिन् विहाय शेषाणि कार्याणि ॥१॥

इत्यादि पुनश्च कीदृशम् 'उद्दडिय देव कोट्ठदारुगिरिखायवाहणविभागकुसले' उद्दण्डिकदेवकोष्ठदारु गिरिखातवाहनविभागकुशलम्-तत्र ऊर्ध्वे दण्डे भवं उद्दण्डिकः-ध्वजः देवा इन्द्रादि प्रसिद्धाः, कोष्ठः उपरितनगृहम्, धान्यकोष्ठो वा, दारुणि- वास्तुचितकाष्ठानि, गिरयो-दुर्गादिकरणार्थं जनावासयोग्याः पर्वताः, खातानि-पुष्करिण्यादिकानि वाहनानि शिविकादीनि एतेषां विभागे कुशलम्-सर्वथा निपुणम् 'इअ तस्स बहुगुणड्ढे थवइ रयणे णरिंदचंदस्स' इत्युक्तप्रकारेण बहु गुणाढ्यं तस्य नरेन्द्रचन्द्रस्य भरतचक्रिणः स्थपतिरत्नं वर्द्धकिरत्नम् 'तवसयमनिव्विट्ठे किं करवाणी तु वट्ठाई' तपः सयमाभ्यां

द्वाराणि, स्वस्तनादीनि षोडश दक्षिणद्वाराणि, धनदादीनि षोडश उत्तरद्वाराणि, दुर्भगादीनि षोडश पश्चिमद्वाराणि" णंदावत्ते य वद्धमाणे सोत्थियरुयगतह सव्वओभद्दसण्णिवेसेय बहुविसेसे) नन्द्यावर्त, वर्द्धमान, स्वस्तिक, रुचक तथा सर्वतोभद्रसन्नि वेश इनके निर्माण कार्य में वहबहुत विशेषज्ञ था-नन्द्यावर्तादिगृहविशेषके सम्बन्धमें वराह ने ऐसा कहा है—

नन्द्यावर्तमलिन्दै· शालाकुडयात् प्रदक्षिणान्तगतैः ।
द्वारं पश्चिममस्मिन् विहाय शेषाणि कार्याणि ॥१॥ इत्यादि

(उद्दडियदेवकोट्ठदारुगिरिखायवाहणविभागकुसले) उद्दण्डिक-ध्वज, इन्द्रादिक देव, ऊपर का गृह-कोष्ठ, अथवा धान्यकोष्ठ दारु-गृह के योग्य काष्ठ, कोठ आदि बनाने के लिये जनावासयोग्य पर्वत, खात-पुष्करिणी आदि एवं वाहन शिबिकादिक-इनके विभाग में वह कुशल था, (इय तस्स बहुगुणड्ढे थवइरणये णरिंदचंदस्स-तवसजमनिव्विट्ठे किं करवाणीतु वट्ठाई) इस पूर्वोक्त प्रकार

પ્રમાણે છે-' प्रमोदविजयादीनि षोडश गृहाणि पूर्वद्वाराणि, स्वस्तनादीनिषोडश दक्षिण द्वाराणि धनदादीनि षोडश उत्तरद्वाराणि दुर्भगादीनि षोडश पश्चिमद्वाराणि णंदावत्ते य वद्धमाणे सोत्थियरूयगतह सव्वओभद्द सण्णिवेसेय बहुविसेसे) નન્દ્યાવર્ત, વર્દ્ધમાન સ્વસ્તિક રુચક તેમજ સર્વતોભદ્રસન્નિવેશ એ સર્વેના નિર્માણ કાર્યમાં તે ખૂબજ વિશેષજ્ઞ હતો. નન્દ્યાવર્તાદિ ગૃહવિશેષના સંબંધમાં વરાહે આ પ્રમાણે કહ્યુ છે—

नन्द्यावर्तमलिन्दैः शालाकुड्यात् प्रदक्षिणान्तगतै
द्वारं पश्चिममस्मिन् विहाय शेषाणि कार्याणि ॥१॥ इत्यादि ।

(उद्दडिय देवकोट्टदारुगिरिखायवाहणविभागकुसले) ઉદ્દંડિક-ધ્વજ, ઈન્દ્રાદિક દેવ, ઉપરનુ ઘર-કોષ્ઠ, અથવા ધાન્ય કોષ્ઠ, દારુ-યોગ્ય કાષ્ઠ, કોઠ વગેરે બનાવવા માટે જનાવાસ યોગ્ય પર્વત, ખાત-પુષ્કરિણી વગેરે તેમજ વાહન-શિબિકાદિક-એમના વિભાગમાં તે કુશળ હતો. (इयतस्स बहुगुणड्ढे थवइरयणे णरिंदचंदस्स-तव संजमनिव्विट्ठे किं करवाणी तु इई) એ પૂર્વોક્ત પ્રકાર મુજબ અનેક ગુણ સમ્પન્ન તે ભરતચક્રી-સ્થપિતરત્ન-વર્દ્ધકિરત્ન કે જેને

निर्विष्टं लब्धमिति किं करवाणीत्यादि तु प्राग्योजितमेव। 'सो देव कम्मविहिणा खंधावारणरिंदवयणेणं। आवसहभवणकलियं करेइ सव्वं मुहुत्तेणं ॥२॥ तद् वर्द्धकिरत्नम् देवकर्मविधिना देवकृत्यप्रकारेण चिन्तितमात्रकार्यकरणरूपेणेत्यर्थः स्कन्धावारं नरेन्द्रवचनेन आवासा राज्ञां गृहान् भवनानीतरेषां तैः कलितं करोति सर्वं मुहूर्त्तेन निर्विलम्बमित्यर्थः 'करेत्ता' कृत्वा 'पवरपोसहघरं करेइ' प्रवरपौषधगृहं करोति-श्रेष्ठ पौषधशालां निर्माति 'करित्ता' कृत्वा 'जेणेव भरहे राया जाव एतमाणत्तियं खिप्पामेव पच्चप्पिणइ' यत्रैव भरतो राजा यावत्पदात् तत्रैवोपागच्छति एतां राज्ञां पूर्वोक्ताम् आज्ञप्तिकाम् आज्ञां क्षिप्रमेव शीघ्रमेव राज्ञे प्रत्यर्पयन्ति समर्पयन्ति 'सेसं तहेव जाव मज्जनघराओ पडिणिक्खमइ' शेषं तथैव पूर्ववदेव यावत् पदात् स राजा स्नानार्थं मज्जनगृहं प्रविष्टवान् स्नपितः सन् यथा धवलमहामेघान्निर्गतश्चन्द्र इव सुधाधवली कृतमज्जनगृहात् प्रतिनिष्क्रा-

---

के अनुसार अनेक गुणो से युक्त ऐसा वह भरत चक्री का स्थपितरत्न-वर्द्धकिरत्न कि जिसे भरत चक्री ने तप एवं सयम से प्राप्त किया है कहने लगा-कहिये मैं क्या करू-(सो देवकम्मविहिणा-खंधावारणरिंदवयणेणं-आवसहभवनकलियं करेइ सव्वं मुहेत्तणं) इस प्रकार कहकर वह राजा के पास आगया और उसने चिन्तित मात्र कार्य करने की अपनी शक्ति के अनुसार नरेन्द्र के लिए प्रासाद और दूसरो के लिए भवनों को एक मुहूर्त्त में तयार कर दिया (करेत्ता पवर पोसहघर करेइ) यह सब काम एक ही मुहूर्त्त में निष्पन्न करके फिर उसने एक सुन्दर पौषघशाला तैयार करदी-(करित्ता जेणेव भरहे राया जाव एयमाणत्तियं खिप्पामेव पच्चप्पिणइ) यथोचित रूप से पौषधशाला निष्पन्न करके फिर वह जहाँ पर भरतचक्री थे वहा गया और राजा को पूर्वोक्त आज्ञाकी पूर्त्ति की खबर शीघ्र ही उन्हें कर दी. (सेस तहेव जाव मज्जणघराओ पडिणिक्खमइ) इसके बाद का शेष कथन पूर्वोक्त रूप से ही है यावत् वह स्नानगृह से बाहिर निकला यहाँ तक का यहा यावत्पदसे "स राजा स्नानार्थं मज्जनगृहं प्रविष्टवान् स्नापितः सन् यथा धवलमहामेघान्निर्गतश्चन्द्र इव सुधा धवलीकृत मज्जनगृहात् प्रतिनिष्क्रामति" इस पाठ का

ભરતચક્રીએ તપ તેમજ સંયમથી પ્રાપ્ત કરેલ તે છે-તેવર્ધકીરત્ન કહેવા લાગ્યો-બોલો હું શું કરું ? (सो देवकम्मविहिणा खंधावारणरिंदवयणेणं-आवसहभवणकलियं करेइ सव्वं मुहुत्तेणं) આ પ્રમાણે કહીને તે રાજા પાસે આવી ગયો, અને તેણે પોતાની ચિંતિતમાત્ર કાર્ય કરવાની દૈવી શક્તિ મુજબ નરેન્દ્ર માટે પ્રાસાદ અને બીજાઓ માટે ભવનો એક મૂહૂર્તમાં જ નિર્મિત કરી દીધા. (करेत्ता पवरपोसहघर करेइ) એ બધું કામ એકજ મૂહૂર્તમાં નિષ્પન્ન કરીને પછી તેણે એક સુંદર પૌષધશાલા તૈયાર કરી દીધી (करित्ता जेणेव भरहे राया जाव एयमाणत्तिय खिप्पामेव पच्चप्पिणइ) યથોચિત રૂપમાં પૌષધશાલા નિષ્પન્ન કરીને પછી તે જ્યાં ભરતચક્રી હતા ત્યાં ગયો અને રાજાની પૂર્વોક્ત આજ્ઞા પૂરી કરી છે, એવી રાજાને સૂચના આપી (सेसं तहेव जाव मज्जणघराओ पडिणिक्खमइ) એના પછીનું કથન પૂર્વોક્ત રૂપમાં જ છે યાવત્ સ્નાનગૃહમાંથી બહાર નીકળ્યો, અહીં સુધીનો અત્રે યાવત્ પદથી "स राजा स्नानार्थं मज्जनगृहं प्रविष्टवान् स्नपित सन् यथा

मा-निर्गच्छति 'पडिणिक्खमित्ता' प्रतिनिष्क्रम्य-निर्गत्य 'जेणेव बाहिरिया उवट्ठाण-साला जेणेव चाउग्घंटे आसरहे तेणेव उवागच्छइ' यत्रैव बाह्या उपस्थानशाला यत्रैव चातुर्घण्टं चत्वारो घण्टा अस्य तत् तथा एवं भूतमश्वरथ तत्रैव उपागच्छति, स भरतो राजेति ॥९॥

मूलम्-उवागच्छित्ता तएणं तं धरणितलगमणलहुं ततो बहुलक्खणपसत्थं हिमवंतकंदरंतरणिवाय संवद्धिवचित्तनिणिसदलियं जम्बुणय सुकयकूबरं कणयदंडियारं पुलयवरिंद णीलसासगपवालफलिहवररयणले-ट्ठुमणिविद्दुमविभूसियं अडयालीसाररइयतवणिज्जपट्टसंगहियजुत्ततुंबं पघसियपसियनिम्मियनवपट्टपुट्ठपरिणिट्ठियं विसिट्ठलट्ठणवलोहवद्धकम्मं हरिपहरणरयणसरिसचक्कं कक्केयणइंदनीलसासगसुसमाहियबद्धजा-लकडगं पसत्थविच्छिन्नसमधुरं पुरवरं च गुत्तं सुकिरण तवणिज्जजुत्त-कलियं कंकटयणिजुत्तकप्पणं पहरणाणुजायं खेडगकणग धणुमंडलग्ग-वरसत्तिकोंततोमरसरसय बत्तीसतोणपरिमंडिअं कणगरयणचित्तं जुत्तं हलीमुहबलागगयदंतचंदमोत्तियतणसोल्लिय कुंदकुडयवरसिंदुवार-कंदलवरफेणणिगरहारकासप्पगासधवलेहिं अमरमणपवणजइणचवल-सिग्घगामीहिं चउहिं चामराकणगविभूसिअंगेहि तुरंगेहिं सच्छत्तं सज्झयं सघंटं सपडागं सुकयसंधिकम्मं सुसमाहिय समणकणगगंभी-रतुल्लघोसं वरकुप्परं सुचक्कं वरनेमीमंडलं वरधारातोंडं वरवइरबद्ध-तुंबं वरकंचणभूसियं वरायरियणिम्मियं वरतुरगसंपउत्तं वरसारहि-संपग्गहियं वरपुरिसे वरमहारह दुरूढे आरूढे पवररयणपरिमंडियं कणयखिंखिणीजालसोभियं अउज्झं सोयामणिकणगतवियपंकय जासुअणजलणजलियसुयतोंडरागं गुंजद्धबंधुजीवगरत्तहिंगुलगणि-

ग्रहण हुआ है। प्रतिनिष्क्रम्य यत्रैव बाह्या उपस्थानशाला यत्रैव चातुर्घंट अश्वरथं तत्रैव उपागच्छति" स्नानगृहसे बाहर निकलकर फिर वह भरतचक्री अपनी बाह्य उपस्थानशालामें जहां पर चातुर्घंट अश्वरथ था वहा पर आया ॥९॥

तश्चन्द्र इव सुधाधवलोकृत मज्जनगृहात् प्रतिनिष्क्रामति" આ પાઠ ગ્રહણ થયો. છે प्रतिनिष्क्रम्य यत्रैव बाह्या उपस्थानशाला यत्रैव चातुर्घंटं अश्वरथ तत्रैव उपागच्छति" સ્નાનગૃહમાંથી બહાર નીકળીને પછી તે ભરતચક્રી પોતાની બાહ્ય ઉપસ્થાન શાળામાં જ્યાં ચાતુર્ઘંટ અશ્વરથ હતો ત્યાં આવ્યો ॥૯॥

गरसिंदूररुइलकुंकुमपारेवयचलणणयणकाइलदसणावरणरइतातिरे रत्ता-सोगकणगकेसुयगयतालुसुरिंदगोवगसमप्पभप्पगासं बिंबफलसिलप्प-वालउट्ठितसूरसरिसं सव्वोउअसुरहिकुसुमआसत्तमल्लदामं ऊसियसेय-ज यं महामेहरसियगंभीरणिद्धघोसं सत्तुहिअयकंपणं पभाए य सस्सिरीयं णामेणं पुहविविजयलंभंति विस्सुतं लोगविस्सुत-जसोऽहयं चाउग्घंटं आसरहं पोसहिए णरवई दुरूढे तएणं से भरहे राया चाउग्घंटं आसरहं दुरूढे समाणे सेसं तहेव दाहिणाभि-मुहे वरदामतित्थेण लवणसमुद्दं ओगाहइ जाव से रहवरस्स कुप्परा उल्ला जाव पीइदाणं से णवरिं चूडामणिं च दिव्वं उरत्थगेविज्जं सोणिअसुत्तगं कडगाणि य तुडियाणि य जाव दाहिणिल्ले अंतवाले जाव अट्ठाहियं महामहिमं करेइ, करित्ता एयमाणत्तियं पच्चप्पिणइ, तए णं से दिव्वे चक्करयणे वरदामतित्थकुमारस्स देवस्स अट्ठाहियाए महामहिमाए निव्वत्ताए समाणीए आउहघरसालाओ पडिणिक्ख-मइ पडिणिक्खमित्ता अंतलिक्खपडिवण्णे जाव पूरन्ते चेव अंबरतलं उत्तरपच्चत्थिमं दिसिं पभासतित्थाभिमुहे पयाते यावि होत्था, तएणं से भरहे राया तं दिव्वं चक्करयणं जाव उत्तरपच्चत्थिमं दिसिं तहेव जाव पच्चत्थिमदिसाभिमुहे पभासतित्थेण लवणसमुद्दं ओगा-हेइ, ओगाहित्ता जाव से रहवरस्स कुप्परा उल्ला जाव पीइदाणं से णवरं मालं मउडिं मुत्ताजालं हेमजालं कडगाणिय तुडियाणि य आभ-रणाणि य सरं च णामाहयंकं पभासतित्थोदगं च गिण्हइ गिण्हित्ता जाव पच्चत्थिमेणं पभासतित्थमेराए अहण्णं देवाणुप्पियाणं विसयवासी ।व पच्चत्थिमिल्ले अंतवाले, सेसं तहेव जाव अट्ठाहिया निव्वत्ता ॥सू० १०॥

छाया— उपागत्य तत खलु तं धरणितलगमनलघु ततो बहुलक्षणप्रशस्तं हिमवद् कन्दरान्तरनिवातसंवर्धितचित्रतिनिशदलिकं जाम्बूनदसुकृतकूबरं कनकदण्डिकार पुलकव-रेन्द्र नीलसासकप्रवालस्फटिकवररत्न लेष्टुमणिविद्रुमविभूषितम्, अष्टाचत्वारिंशदररचित-तपनीय पट्टसंगृहीत युक्ततुम्बम्, प्रघर्षित प्रसितनिर्मित नवपट्टपृष्ठपरिनिष्ठितम् विशिष्ट

लघनवलोहवध्रेकर्माण हरिप्रहणरत्नसदृशचक्रम् कर्केतनेन्द्रनीलशस्यकसुसमाहितबद्धजाल-कटकम् प्रशस्तविस्तीर्णसमधुरम्, पुरवर च गुप्तम्, सुकिरणतपनीययोक्त्रकलितम्, कंकटकनियुक्तकल्पनम्, प्रहरणानुयातम्, खेटककणकधनुर्मण्डलाग्रवरशक्तिकुन्ततोमर-शरशतद्वात्रिंशत्तूणपरिमण्डितम्, कनकरत्नचित्रम्, युक्तम्, हलीमुखबलाकगजदन्तचन्द्र-मौक्तिकमल्लिकाकुन्दपुष्पकुटजवरसिन्दुवारकन्दलवरफेननिकरहारकाशप्रकाशधवलैः अमर-मनःपवनजयि चपलशीघ्रगामिभि चतुर्भिः चामराकनकविभूषिताङ्के तुरगै, सच्छत्र सध्वजं सघण्टं सपताक सुकृतसन्धिकर्माणम् सुसमाहित समरकगकगम्भीरतुल्यघोषम्, वरकूर्पर सुचक्रं वरनेमीमण्डलं वरधूस्तुण्ड वरवज्रबद्धतुम्ब वरकाञ्चनभूषित वराचार्य निर्मितं वरतुरगसम्प्रयुक्तं वरसारथिसुसंप्रगृहीत वरपुरुषो वरमहारथ दुरूढ आरूढे प्रवररत्नपरिमण्डितं कनककिङ्किणीजालशोभितम् अयोध्य सौदामिनी कनकतप्तपङ्कजजपाकु-सुमज्वलितशुकतुण्डरागं गुञ्जार्द्धबन्धुजीवकरक्तहिङ्गुलकनिकरसिन्दूररुचिरकुङ्कुमपारावत-चरणनयनकोकिलदशनावरणरतिदाऽतिरक्ताशोककनककिंशुकगजतालुसुरेन्द्रगोपकसमप्रभ-प्रकाशम् बिम्बफलशीलाप्रवालोत्तिष्ठत्सूरसदृश सर्वर्तुकसुरभिकुसुमासक्तमाल्यदामानम् उच्छ्रितश्वेतध्वजं महामेघरसितगम्भीरस्निग्धघोष शत्रुहृदयकम्पन प्रभाते च सश्रीक नाम्ना पृथ्वीविजयलाभमिति विश्रुतं लोकविश्रुतयशाः, अहतम्, चातुर्घण्टमश्वरथ नरपति दुरूढे, तत खलु स भरतो राजा चातुर्घण्टमश्वरथं दुरूढः सन् शेष तथैव दक्षिणाभिमुखो वरदामतीर्थेन लवणसमुद्रमवगाहते यावत् तस्य रथवरस्य कूर्परौ आर्द्रौ भवत यावत् प्रीतिदान तस्य, नवरं चूडामणिं दिव्यम् उरस्थग्रैवेयकं श्रोणिसूत्रकं कटकानि च त्रुटि-कानि च यावत् दाक्षिणात्याऽन्तपाल यावत् अष्टाहिकां महामहिमा कुर्वन्ति, कृत्वा एतामाज्ञप्तिकां प्रत्यर्पयन्ति, ततः खलु तद्दिव्यं चक्ररत्न वरदामतीर्थकुमारस्य अष्टाह्निकाया महामहिमायां निवृत्तायां सत्याम् आयुधगृहशालात प्रतिनिष्क्रामति प्रतिनिष्क्रम्य अन्तरिक्ष-प्रतिपन्न यावत् पूरयदिव अम्बरतलम् उत्तरपाश्चात्यां दिशं प्रभासतीर्थाभिमुखं प्रयातं चाप्यभवत्, ततः खलु स भरतो राजा तद्दिव्यं चक्ररत्नं यावत् उत्तरपाश्चात्यां दिशं तथैव यावत् पश्चिमदिशाभिमुखो प्रभासतीर्थेन लवणसमुद्रम् अवगाहते, अवगाह्य यावत् रथवरस्य कूर्परौ आर्द्रौ यावत् प्रीतिदान तस्य नवर मालां मौलिम्, मुक्ताजाल हेमजालं कटकानि च त्रुटिकानि च आभरणानिच शरं च नामाहताङ्क प्रभासतीर्थोदक च गृह्णाति, गृहीत्वा यावत् पाश्चात्ये प्रभासतीर्थमर्यादया अहं खलु देवानुप्रियाणा विषयवासी यावत पाश्चात्योऽन्तपाल शेषं तथैव यावत् अष्टाह्निका निवृत्ता ॥सू० १०॥

टीका—"उवागच्छित्ता तएणं" इत्यादि । उपागत्य ततः खलु 'तं' तं प्रसिद्धम् 'वरपुरिसे वरमहारहं दुरूढे' वरपुरुषो भरतचक्री वरमहारथं दुरूढ इत्यग्रे सम्बन्धः, कीदृशं

(उवागच्छित्ता तएणं तं धरणितलगमणलहु) इत्यादि सू. १० ॥

टीकार्थ–(उवागच्छित्ता) वहां आकरके वह वर पुरुष भरतचक्री उस वरमहारथ पर सवार

'उवागच्छित्ता तएण त धरणितलगमणलहु' इत्यादि ॥सू०॥

टीकार्थ–(उवागच्छित्ता) त्यां आवीने ते वर पुरुष भरत चक्री ते वरमहारथ उपर सवार

महारथमित्याह–'धरणितलगमणलहुं' धरणितलगमने लघुं शीघ्रं-शीघ्रगामिनम् 'बहु लक्खणपसत्थं' बहुलक्षणप्रशस्तम् अनेकशुभलक्षणसंयुक्तम्, पुनश्च कीदृशम् 'हिमवन्त कंदरंतरणिवायसबद्धियचित्ततिणिसदलियं' हिमवतः कन्दरान्तरनिर्वात संवर्द्धितचित्र-तिनिशद्लिकम्, तत्र-हिमवतः क्षुद्रहिमालयगिरेः निर्वातानि–वायुरहितानि यानि कन्द-रान्तराणि तत्र संवर्द्धिताश्चित्राः विविधास्तिनिशा रथरचनात्मकवृक्षविशेषाः त एव दलि-कानि दारुणि यस्य तम्, तिनिशनामक सुचारुदारुनिर्मितम् 'कंदरंतरणिवाय' इति मूले पदव्यत्ययः आर्षत्वात् 'जंबूणय सुकयकूबरं' जाम्बूनद सुकृतकूबरम् तत्र–जाम्बूनदं जम्बुनदनामकं सुवर्णम् तेन सुकृतं सुघटित कूबरं युगन्धरं यत्र (तथा युआ इति भाषा प्रसिद्धम्) तम् 'कणय दंडियारं' कनकदण्डिकारम्, तत्र कनकदण्डिकाः–कनकमयलघु-दण्डरूपा अरा यत्र स तथा तम्, पुनश्च कीदृशम् 'पुलयवरिंद णीलसासगपवालफलिहवर-णयणलेट्ठुमणिविद्दुमविभूसियं' पुलकवरेन्द्र नोलसासकप्रवालस्फटिकरत्नलेष्टुमणिविद्रु-मविभूषितम्, तत्र पुलकानि वरेन्द्रनीलानि सासकानि रत्नविशेषाः प्रवालानि स्फटिक-वररत्नानि च प्रसिद्धानि, लेष्टवो विजातीय रत्नानि, मणयः–चन्द्रकान्तादयः विद्रुमः

हुआ–ऐसा आगेके पदके साथ सम्बन्ध है अब यहा पहिले यह प्रकट किया जाता है कि वह महारथ कैसा था–(धरणितलगमणलहु) वह पृथिवी तल पर चलने मे बहुत शीघ्रता वाला था (बहुलक्खण पसत्थ, हिमवत कदरंतरणिवाय सवद्धियचित्ततिणिसदलिय) अनेक शुभलक्षणोसे वह युक्त था हिमवान् पर्वत के वायुरहित भीतर के कन्दरा प्रदेशों में संवद्धित हुए विविध रथ रचनात्मक तिनिश वृक्षविशेषरूप काष्ठ से वह बना हुआ था (कंदरंतरणिवाय) इस मूल पद में आर्ष होने से पदव्यत्यय हो गया है. (जंबूणयसुकयकूबरं) जम्बूनद नामक सुवर्ण का इसका युगन्धर– जुआ था. (कणयदंडिआर) इसके अरकनक मय लघु दण्डरूपमें थे (पुलयवरिंदणीलसासगपवालफलिहवररयणलट्ठुमणिविद्दुमविभूसियं) पुलक, वरेन्द्र नीलमणि, सासक, प्रवाल, स्फटिकमणि, लेष्ट-विजातिरत्न चन्द्रकान्त आदि मणि एवं विद्रुम इन सब प्रकार के रत्नादिकों से वह विभूषित था (अडयालोसाररइयतवणिज्जपट्टसगहियजुत्ततुबं)

થયો આ જાતનો આગળનાપદ સાથે સબંધ છે. અત્રે પહેલા એ પ્રકટ કરવામાં આવે છે કે તે મહારાજા કેવો હતો (धरणितलगमणलहुं) તે પૃથિવીતલ ઉપર શીઘ્ર ગતિથી ચાલનાર હતો (बहुलक्खणपसत्थं, हिमवंतकदरंतरणिवाय संवद्धिय चित्ततिणिसदलियं) અનેક શુભલક્ષણોથી તે યુક્ત હતો હિમવાન્ પર્વતના વાયુરહિત અંદરના કંદરા પ્રદેશોમા સંવર્દ્ધિત થયેલા વિવિધ રથરચનાત્મક તિનિશ વૃક્ષવિશેષરૂપ કાષ્ઠથી તે બનેલો હતો. (कंदरंतरणिवाय) એ મૂલપદમા આર્ષ હોવાથી પદવ્યત્યય થયેલ છે. (जबूणयसुकयकूबरं) જબૂનદ નામક સુવર્ણ નિર્મિત એ રથની ધૂસરી હતી (कणयदंडिआरं) એના અરકો કનકમય લઘુદંડ રૂપમાં હતા. (पुलयवरिंदणीलसासगपवालफलिहवररयणलट्ठुमणिविद्दुमविभूसिय) પુલક, વરેન્દ્રનીલમણિ, સાસક, પ્રવાલ, સ્ફટિકમણિ, લેષ્ટુ વિજાતરત્ન, ચન્દ્રકાંત આદિ મણિ તેમજ વિદ્રુમ એ સર્વ પ્રકારના રત્નાદિકોથી તે વિભૂષિત હતો (अडयालीसाररइय टूतवणिज्जप

प्रवालविशेषः तैः विभूषितः तथा तम् 'अडयालीसारइयतवणिज्जपट्टसंगहिय जुत्त तुंबं' अष्टाचत्वारिंशदररचित तपनीय पट्टसंगृहीत युक्ततुम्बम्, तत्र-रचिताः-सुष्ठुनिमिताः प्रतिदिशं द्वादश २ सद्भावात् उभयत्र अष्टाचत्वारिंशदरा यत्र ते तथा, अत्र 'अडयालीसार रइय' इति मूलसूत्रे 'रइय' इति विशेषणस्य पूर्वं प्रयोक्तव्ये परनिपातः प्राकृतत्वात तथा तपनीयपट्टैः रक्तस्वर्णमयपट्टिकैः लोके महल इति प्रसिद्धैः संगृहीते दृढीकृते तथा युक्ते यथ-योग्ये नाति लघुनी नाति महती ततः पदत्रयस्य कर्मधारये कृते सति एतादृशे तुम्बे यस्य स तथा तम् 'पघसिय पसिय निम्मिय नव पट्टपुट्ठपरिणिट्ठियं' प्रघर्षितप्रसित-निर्मित नवपट्टपृष्ठपरिनिष्ठितम्. तत्र प्रघर्षिताः-प्रकर्षेण घृष्टाः प्रसिता प्रकर्षेण बद्धा ईदृशा निमिताः निवेशिताः नवाः नूतनाः पट्टाः पट्टिका यत्र तत् तथाविधं यत्पृष्ठ चक्रपरिधिरूपं गोलाकाररूप 'हाल' इति प्रसिद्धम्. तत्परिनिष्ठितं सुनिष्पन्नं कार्यनिर्वाहकत्वेन यस्य स तथा तम् 'विसिट्ठ लट्ठणवलोहबद्धकम्म' विशिष्टलष्टनवलोहबद्धकर्माणम्, तत्र विशिष्टलष्टे-अतिमनोहरे नवे नवीने लोह वध्रे लोहश्चर्मरज्जुके तयोः कर्म-कार्यं वर्तते यत्र स तथा तम् पुनश्च कीदृशम् 'हरिपहरणरयणसरिसचक्कं' हरिप्रहरण-रत्न सदृशचक्रम्, तत्र हरिः वासुदेवः तस्य प्रहरणरत्नं चक्ररत्नं तत्सदृशे चक्रे चक्रद्वयं स तथा तम्, पुनश्च 'कक्केयणइंदनीलसासगसुसमाहियबद्धजालकडगं' कर्केतनेन्द्रनील-

---

प्रत्येक दिशा में १२-१२-होनेसे ४८ इसमें अरे थे रक्त स्वर्णमय पट्टकों से महलुओ से-दृढीकृत तथा उचित्त इसके दोनो तुवे थे (पघसियपसियनिम्मिय नवपट्टपुट्ठपरिणिट्ठियं) इसका पुठी में जो पट्टिकाए लगी हुई थी-वे प्रघर्षित थी-खुब-घिसी हुई थी-अच्छी तरह से इसमें बद्ध थी और अजीर्ण थी, नवीन थी (विसिट्ठलट्ठणवलोहबद्धकम्म) विशिष्ट लष्ट-अति मनोहर-नवीन लोहे से इसमें काम किया गया था अर्थात मजबूती के लिए जगह २ इसमें-नवीन नवीन लोहे की कोले एवं उनकी सुन्दर पत्तियें लगी हुई थी अथवा टीका के अनुसार इसके अवयव नवीन लोहे से एव नवीन चर्म को रज्जुओं से जकडे हुए थे ऐसा अर्थ होता है । (हरिपहरणरयणसरिसचक्क) इसके दोनो पहिये वासुदेव के चक्ररत्नके जैसे गोल थे (कक्केयणइंदणील सासग सुसमाहिय बद्धजालकडगं) इसमें जो जालसमूह था वह कर्केतन चन्द्रकान्तादि मणियो-से, इन्द्रनील-

---

सगहियजुत्ततुंवं) દરેક દિશામાં ૧૨-૧૨ આમ બધા મળીને ૪૮ એમાં અરક હતા. રક્ત સ્વર્ણમય પટ્ટકોથી-મહલુઓથી-દૃઢીકૃત તેમજ ઉચિત એના બન્ને તુબા હતા (પઘસિયપસિયનિમ્મિયનવપટ્ટપુટ્ઠ પરિણિટ્ઠિય) એની પુઠીમા જે પટ્ટિકાઓ હતી તે પ્રઘર્ષિત હતી ખૂબજ ઘસાએલી હતી સારી રીતે તેમા બદ્ધ હતી અને અજીર્ણ હતી, નવીન હતી. (વિસિટ્ઠ લટ્ઠણવલોહ બદ્ધકમ્મ) (વિશિષ્ટ-લષ્ટ-અતિ મનોહર-નવીન લોખંડથી તેમા કામ કરેલુ હતુ એટલે કે મજબૂતી માટે સ્થાન-સ્થાનમા તેમા નવીન-નવીન લોખંડની ખીલીઓ તેમજ પત્તિઓ લાગેલી હતી અથવા ટીકા મુજબ તેના અવયવો નવીન લોખંડથી તેમજ નવીન ચર્મની રજ્જુઓથી આબદ્ધ હતા આવો અર્થ થાય છે (હરિપહરણરયણસરિસચક્કં) એના બન્ને પૈડાઓ વાસુદેવના ચક્રરત્ન જેવા ગોળ હતા (કક્કેયણ ઇંદણીલ સાસગ સુસમાહિય બદ્ધજાલકડગં) એમાં જે જાલ સમૂહ હતો તે કર્કેતન ચન્દ્રકાન્તાદિ, મણિઓથી-ઇન્દ્રની-

शस्यकसुसमाहितबद्धजालकटकम्, तत्र कर्केतनः-चन्द्रकान्तादिमणिः, इन्द्रनीलः-इन्द्रइव नीलः श्यामः खरबादर पृथ्वीकायात्मकनीलरत्नविशेषः, शस्यकः-रत्नविशेषः रत्नत्रयं सुष्ठु सम्यग् आहितं निवेशितं कृतसुन्दरसंस्थानमित्यर्थः ईदृशं बद्धं जालकटकं जालकसमूहो यत्र स तथा तम्, तथा 'पसत्थ विच्छिन्न समधुरं' प्रशस्तविस्तीर्णसमधुरम् प्रशस्ता विस्तीर्णा समा वक्रता रहिता धूर्यत्र स तथा तम् तथा 'पुरवरं च गुत्तं' पुरवरं च गुप्तम् पुरमिव गुप्तं श्रेष्ठपुरमिव सुरक्षितम् समन्ततः अयं भावः रथेहि प्रायः सर्वतो लोहादिमयी आवृत्तिर्भवति, प्रवरदृष्टान्तकथनेनायमर्थः सम्पद्यते यथा पुरम् अस्त्र शस्त्र सेनादिभिसुरक्षितं तथा रथोऽपि सुरक्षितस्तम्, पुनश्च कीदृशम् 'सुकिरणतवणिज्ज जुत्तकलियं' सुकिरणतपनिययोक्त्रकलितम्, तत्र सुकिरणं सुष्ठु कान्तिकं यत्तपनीयं सुवर्णं तन्मयां योक्त्रां तैः कलितस्तथा तम्, योक्त्रेण हि वोढूस्कन्धे युगं बध्यते इति 'कंकटयणिजुत्तकप्पणं' कंकटकनियुक्तकल्पनम्, कंकटकाः-सन्नाहा कवचास्तेषां नियुक्ता स्थापिता कल्पना रचना यत्र स तथा तम् यथाशोभं तत्र सन्नाहाः स्थापिताः सन्तीतिभावः, तथा-'पहरणाणुजायं' प्रहरणानुयातम्, प्रहरणैशस्त्रैरनुयातो भृतयुक्तः इत्यर्थः स तथा तम्, एतदेव व्यक्ति आह-'खेडगकणगधणुमंडलग्गवरसत्तिकोंततोमरसरस य बत्तीसतोणपरिमंडियं' खेटककनकधनुर्मण्डलाग्रवरशक्तिकुन्ततोमरशरशतद्वात्रिंशत्तूणपरिमण्डितम्, तत्र खेटकानि फलकानि 'ढाल' इति भाषा प्रसिद्धानि कणकाः-बाणविशेषाः धनु-

---

मणियों से एवं शस्यक-रत्नविशेष-से सुन्दर आकारवाला बना हुआ था (पसत्थविच्छिन्नसमधुरं) इसकी धुरा- अग्रभाग प्रशस्त थी, विस्तीर्ण थी और सम-वक्रतारहित थी (पुरवरं च गुत्तं) श्रेष्ठ पुरकी तरह यह सुरक्षित था (सुकिरण तवणिज्जजुत्तकलियं) सुष्ठु किरणवाले तपनीय सुवर्ण की इसको बैलों के गलो में डालने वाली रस्सी थी (कंकटणिजुत्तकप्पणं) कंकटक-सन्नाह कवचो की इसमे रचना हो रही थी तात्पर्य इसका यही है कि इसकी विशिष्ट शोभा बढाने के लिए इसमें जगह २ कवच स्थापित हो रहे थे (पहरणाणुजाय) प्रहरणों से- अस्त्र शस्त्र आदिकों से भरा हुआ था. जैसे-(खेडगकणगधणु मडलग्गवरसत्तिकोंत तोमरसरस य बत्तिस तोणपरिमंडियं) इसमें खेटक-ढाले-रखी हुई थी, कणक-विशेष प्रकार के बाण रखेहुए थे धनुष रखे हुए थे, मण्डलाग्र-विशेष प्रकार की तलवारें रखी हुई थी

ઘમણિઓથી તેમજ શસ્યક-રત્ન વિશેષથી સુંદર આકારવાળો હતો. (पसत्थ विच्छिन्न समधुरं) એની ધુરા (અગ્રભાગ) પ્રશસ્ત હતી, વિસ્તીર્ણ હતી અને સમ-વક્રતા રહિત હતી (पुरवर च गुत्त) શ્રેષ્ઠ પુરની જેમ એ સુરક્ષિત હતો. (सुकिरण तवणिज्जजुत्तकलियं) બળદોના ગળામાં નાખેલી રાશ સુષ્ઠુ કિરણવાળા તપનીય સુવર્ણની બનેલી હતી (कंकटय णिजुत्तकप्पणं) કંકટક-સન્નાહ કવચોની એમાં રચના થઈ રહી હતી તાત્પર્ય આનું આ પ્રમાણે છે કે એની વિશિષ્ટ શોભાવૃદ્ધિ માટે એમાં સ્થાન-સ્થાન ઉપર કવચો સ્થાપિત કરેલા હતાં (पहरणाणुजायं) પ્રહરણોથી-અસ્ત્ર-શસ્ત્ર આદિકોથી પરિપૂરિત હતો જેમકે-(खेडग कणगधणु मडलग्गवरसत्तिकोंततोमरसरस य बत्तीसतोणपरिमडियं) એમાં ખેટક-ઢાલો-

षि प्रसिद्धानि मण्डलाग्राः खड्गविशेषाः वरशक्तयः त्रिशूलानि कुन्ताः भल्ला इति प्रसिद्धाः तोमराः बाणविशेषाः शराणां शतानि येषु तादृशा ये द्वात्रिंशत्तूणाः भस्त्रकास्तैः परिमण्डितो यः स तथा तम् तथा 'कणगरयणचित्त' कनकरत्नचित्रम्. सुवर्ण रत्नविशेषैः परिमण्डितम् तथा 'जुत्तं' युक्तं तुरगैरित्यग्रेण सम्बध्यते तुरगैः किं विशिष्टैरित्याह' हलीमुहबलागगयदंतचंदमोत्तियतणसोल्लिअकुंदकुडयवरसिंदुवारकंदलवरफेणणिगरहारकासप्पगासधवलेहिं' हलीमुखवलाकगजदन्तचन्द्रमौक्तिक 'तणसोल्लिअ' मल्लिका पुष्प कुन्दकुटजवरसिन्दुवारकन्दल वरफेननिकरहारकाशप्रकाशधवलैः, तत्र-हलीमुखं रूढिगम्यम्, वलाको बकः गजदन्तचन्द्रौ-प्रसिद्धौ मौक्तिकम् मुक्ताफलम् 'तणसोल्लिअत्ति' मल्लिकापुष्पं कुन्दम् श्वेतपुष्पविशेषः कुटजानि कुटजपुष्पाणि, वरसिन्दुवाराणि निर्गुण्डीपुष्पाणि कन्दलानि कन्दलनामकवृक्षविशेषपुष्पाणि वरफेननिकरः वरफेनसमूहः हारो मुक्ताहारः काशाः तृणविशेषास्तेषां प्रोक्तानां यः प्रकाशः उज्ज्वलता तद्वत् धवलैः धवलवर्णैः, पुनश्च कीदृशैः 'अमरमणपवणजइणचवलसिग्घगामीहिं' अमरमनःपवनजयिचपलशीघ्रगामिभिः, तत्र अमराः देवा मनांसि चित्तानि पवनो वायुः तान् वेगेन जयति इति

वर शक्ति—त्रिशूल रखे हुए थे. किन्तु—भाले रखे हुए थे, तोमर—विशेष प्रकार के बाण रखे हुए थे, सैकड़ों सामान्य बाण जिनमें रखे हुए हैं ऐसे ३२ भाथे इसमे रखे हुए थे. (कणगरयणचित्त) इसमें जो चित्रबने हुवे थे वे कनक और रत्नो द्वारा अतिरमणीय बने हुए थे. (हलीमुहबलागगयदंतचंदमोत्तियतणसोल्लिय कुंदकुडयवरसिंदुवारकदलवरफेणणिगरहासकासप्पगासधवलेहिं) इसमें जो 'जुत' घोड़े जुते हुए थे—वे हलीमुख, बगला, गजदन्त, चन्द्रमा—मौक्तिक, मल्लिका पुष्प, कुन्दकुष्प, कुटजपुष्प, निर्गुण्डी पुष्प, कन्दल नामक वृक्षविशेष के पुष्प, सुन्दर फेन का समूह, हार,—मुक्ताहार और काश—तृणविशेष इनकी जैसी—उज्ज्वलता वाले थे—अर्थात् धवल वर्ण के थे (अमरमणपवणजइणचवलसिग्घगामीहि) जैसी देवों की, मनकी, वायुकी, गति होती है उस गति को भी परास्तकरनेवाली इनकी चपलताभरी शीघ्र गति थी. उस गति से

મૂકેલી હતી ક્ષુરક-વિશેષ પ્રકારના બાણો મૂકેલા હતા ધનુષ મૂકેલા હતા, મંડલાગ્ર-વિશેષ પ્રકારની તલવારો મૂકેલી હતી વરશક્તિ-ત્રિશૂલ મૂકેલા હતાં કુંત-ભાલાઓ-મૂકેલા હતા. તોમર-વિશેષ પ્રકારના બાણો મૂકેલા હતા સહસ્રો સામાન્ય બાણો જેમા મૂકેલા છે, એના ૩૨ તૂણીરો એમા મૂકેલા હતા (कणगरयणचित्त) એમા જે ચિત્રો બનેલા હતાં, તે કનક અને રત્નનિર્મિત હોવાથી અત્યંત રમણીય લાગતા હતા (हलीमुहबलागदंतचंदमोत्तियतणसोल्लिय-कुंदकुडयवरसिंदुवारकदलवरफेणणिगरहासकासप्पगासधवलेहिं) એમાં જે '...' ઘોડાઓ જોતરેલા હતા, તે હલીમુખ, બગલા, ગજદન્ત, ચન્દ્રમા, મૌક્તિક, મલ્લિકા કુટજ પુષ્પ, નિર્ગુંડી પુષ્પ કંદલ નામક વૃક્ષવિશેષના પુષ્પ, સુન્દર ફીણ સમૂહ હા અને કાશ-તૃણ વિશેષ એ સર્વ પદાર્થો જેવા ઉજ્જવળતા વાળા હતાં એટલે ર્ણવાળા હતા (अमरमणपवणजइण चवल सिग्घगामीहिं) જેવી દેવોની, મનની, વ હોય છે, તેમની ગતિ ને પણ પરાસ્ત કરનારી એમની ચપળતાભરી શીઘ્ર ગતિ

शस्यकसुसमाहितबद्धजालकटकम् , तत्र कर्केतनः-चन्द्रकान्तादिमणिः, इन्द्रनीलः-इन्द्रइव नीलः श्यामः खरबादर पृथ्वीकायात्मकनीलरत्नविशेषः, शस्यकः-रत्नविशेषः रत्नत्रयं सुष्ठु सम्यग् आहितं निवेशितं कृतसुन्दरसंस्थानमित्यर्थः ईदृशं बद्धं जालकटकं जालकसमूहो यत्र स तथा तम्, तथा 'पसत्थ विच्छिन्न समधुरं' प्रशस्तविस्तीर्णसमधुरम् प्रशस्ता विस्तीर्णा समा वक्रता रहिता धूर्यत्र स तथा तम् तथा 'पुरवरं च गुत्तं' पुरवरं च गुप्तम् पुरमिव गुप्तं श्रेष्ठपुरमिव सुरक्षितम् समन्ततः अयं भावः रथेहि प्रायः सर्वतो लोहादिमयी आवृत्तिर्भवति, प्रवरदृष्टान्तकथनेनायमर्थः सम्पद्यते यथा पुरम् अस्त्र शस्त्र सेनादिभिसुरक्षितं तथा रथोऽपि सुरक्षितस्तम्, पुनश्च कीदृशम् 'सुकिरणतवणिज्ज जुत्तकलियं' सुकिरणतपनिययोक्त्रकलितम्, तत्र सुकिरणं सुष्ठु कान्तिकं यत्तपनीयं सुवर्णं तन्मयां योक्त्रां तैः कलितस्तथा तम्, योक्त्रेण हि वोढृस्कन्धे युगं बध्यते इति 'कंकटयणिजुत्तकप्पणं' कंकटकनियुक्तकल्पनम्, कंकटकाः-सन्नाहा कवचास्तेषां नियुक्ता स्थापिता कल्पना रचना यत्र स तथा तम् यथाशोभं तत्र सन्नाहाः स्थापिताः सन्तीतिभावः, तथा-'पहरणाणुजायं' प्रहरणानुयातम्, प्रहरणैशस्त्रैरनुयातो भृतयुक्तः इत्यर्थः स तथा तम्, एतदेव व्यक्ति आह-'खेडगकणगधणुमंडलग्गवरसत्तिकोंततोमरसरस य बत्तीसतोणपरिमंडियं' खेटककनकधनुर्मण्डलाग्रवरशक्तिकुन्ततोमरशरशतद्वात्रिंशत्तूणपरिमण्डितम् , तत्र खेटकानि फलकानि 'ढाल' इति भाषा प्रसिद्धानि कणकाः-बाणविशेषाः धनूं-

---

मणियों से एवं शस्यक-रत्नविशेष-से सुन्दर आकारवाला बना हुआ था (पसत्थविच्छिन्नसमधुरं) इसकी धुरा- अग्रभाग प्रशस्त थी, विस्तीर्ण थी और सम-वक्रतारहित थी (पुरवरं च गुत्तं) श्रेष्ठ पुरकी तरह यह सुरक्षित था (सुकिरण तवणिज्जजुत्तकलियं) सुष्ठु किरणवाले तपनीय सुवर्ण की इसको बैलो के गलो में डालने वाली रस्सी थी (कंकटणिज्जुत्तकप्पणं) कंकटक-सन्नाह कवचो की इसमे रचना हो रही थी तात्पर्य इसका यही है कि इसकी विशिष्ट शोभा बढाने के लिए इसमें जगह २ कवच स्थापित हो रहे थे (पहरणाणुजायं) प्रहरणो से- अस्त्र शस्त्र आदिकों से भरा हुआ था जैसे-(खेडगकणगधणु मंडलग्गवरसत्तिकोंत तोमरसरस य बत्तिस तोणपरिमंडिय) इसमें खेटक-ढाले-रखी हुई थी, कणक-विशेष प्रकार के बाण रखेहुए थे धनुष रखे हुए थे, मण्डलाग्र-विशेष प्रकार की तलवारें रखी हुई थी

ક્રમણિઓથી તેમજ શસ્યક-રત્ન વિશેષથી સુંદર આકારવાળો હતો. (पसत्थ विच्छिन्न समधुरं) એની ધુરા (અગ્રભાગ) પ્રશસ્ત હતી, વિસ્તીર્ણ હતી અને સમ-વક્રતા રહિત હતી (पुरवरं च गुत्तं) શ્રેષ્ઠ પુરની જેમ એ સુરક્ષિત હતો (सुकिरण तवणिज्जजुत्तकलियं) બળદોના ગળામાં નાખેલી રાશ સુષ્ઠુ કિરણવાળા તપનીય સુવર્ણની બનેલી હતી (कंकटय णिजुत्तकप्पणं) કંકટક-સન્નાહ કવચોની એમાં રચના થઈ રહી હતી તાત્પર્ય આનું આ પ્રમાણે છે કે એની વિશિષ્ટ શોભાવૃદ્ધિ માટે એમા સ્થાન-સ્થાન ઉપર કવચો સ્થાપિત કરેલા હતાં (पहरणाणुजायं) પ્રહરણોથી-અસ્ત્ર-શસ્ત્ર આદિકોથી પરિપૂરિત હતો જેમકે-(खेडग कणगधणु मंडलग्गवरसत्तिकोंततोमरसरस य बत्तीसतोणपरिमंडियं) એમાં ખેટક-ઢાલો-

षि प्रसिद्धानि मण्डलाग्राः खड्गविशेषाः वरशक्तयः त्रिशूलानि कुन्ताः भल्ला इति प्रसिद्धाः तोमराः बाणविशेषाः शराणां शतानि येषु तादृशा ये द्वात्रिंशत्तूणाः भस्त्रकास्तैः परिमण्डितो यः स तथा तम् तथा 'कणगरयणचित्त' कनकरत्नचित्रम्, सुवर्ण रत्नविशेषैः परिमण्डितम् तथा 'जुत्तं' युक्तं तुरगैरित्यग्रेण सम्बध्यते तुरगैः किं विशिष्टैरित्याह' हलीमुहबलागगयदंतचंदमोत्तियतणसोल्लिअकुंदकुडयवरसिंदुवारकंदलवरफेणणिगरहारकासप्पगासधवलेहिं' हलीमुखवलाकगजदन्तचन्द्रमौक्तिक 'तणसोल्लिअ' मल्लिका पुष्प कुन्दकुटजवरसिन्दुवारकन्दल वरफेननिकरहारकाशप्रकाशधवलैः, तत्र—हलीमुखं रूढिगम्यम्, वलाको वकः गजदन्तचन्द्रौ-प्रसिद्धौ मौक्तिकम् मुक्ताफलम् 'तणसोल्लिअत्ति' मल्लिकापुष्पं कुन्दम् श्वेतपुष्पविशेषः कुटजानि कुटजपुष्पाणि, वरसिन्दुवाराणि निर्गुण्डीपुष्पाणि कन्दलानि कन्दलनामकवृक्षविशेषपुष्पाणि वरफेननिकरः वरफेनसमूहः हारो मुक्ताहारः काशाः तृणविशेषास्तेषां प्रोक्तानां यः प्रकाशः उज्ज्वलता तद्वत् धवलैः धवलवर्णैः, पुनश्च कीदृशैः 'अमरमणपवणजइणचवलसिग्घगामीहिं' अमरमनःपवनजयिचपलशीघ्रगामिभिः, तत्र अमराः देवा मनांसि चित्तानि पवनो वायुः तान् वेगेन जयति इति

वर शक्ति—त्रिशूल रखे हुए थे. किन्तु—भाले रखे हुए थे, तोमर—विशेष प्रकार के बाण रखे हुए थे, सैकड़ो सामान्य बाण जिनमें रखे हुए है ऐसे ३२ भाथे इसमे रखे हुए थे. (कणगरयणचित्त) इसमें जो चित्रबने हुवे थे वे कनक और रत्नो द्वारा अतिरमणीय बने हुए थे. (हलीमुहबलागगयदंतचंदमोत्तियतणसोल्लिय कुंदकुडयवरसिंदुवारकदलवरफेणणिगरहासकासप्पगासधवलेहिं) इसमें जो 'जुत' घोड़े जुते हुए थे—वे हलीमुख, बगला, गजदन्त, चन्द्रमा—मौक्तिक, मल्लिका पुष्प, कुन्दकुष्प, कुटजपुष्प, निर्गुण्डी पुष्प, कन्दल नामक वृक्षविशेष के पुष्प, सुन्दर फेन का समूह, हार,—मुक्ताहार और काश—तृणविशेष इनकी जैसी—उज्ज्वलता वाले थे—अर्थात् धवल वर्ण के थे (अमरमणपवणजइणचवलसिग्घगामीहि) जैसी देवों की, मनकी, वायुकी, गति होती है उस गति को भी परास्तकरनेवाली इनको चपलताभरी शीघ्र गति थी. उस गति से

મૂકેલી હતી કણુક-વિશેષ પ્રકારના બાણો મૂકેલા હતા ધનુષ મૂકેલા હતા, મંડલાગ્ર-વિશેષ પ્રકારની તલવારો મૂકેલી હતી વરશક્તિ-ત્રિશૂલ મૂકેલા હતાં કુંત-ભાલાઓ-મૂકેલા હતા. તોમર-વિશેષ પ્રકારના બાણો મૂકેલા હતા સહસ્રો સામાન્ય બાણો જેમા મૂકેલા છે, એવા ૩૨ તૂણીરો એમા મૂકેલા હતા (कणगरयणचित्त) એમાં જે ચિત્રો બનેલા હતા, તે કનક અને રત્નનિર્મિત હોવાથી અત્યંત રમણીય લાગતાહતા (हलीमुहबलागदंतचंदमोत्तियतणसोल्लिय-कुंदकुडयवरसिंदुवारकदलवरफेणणिगरहासकासप्पगासधवलेहिं) એમાં જે 'जुत' ઘોડાઓ જોતરેલા હતા, તે હલીમુખ, બગલા, ગજદન્ત, ચન્દ્રમા, મૌક્તિક, મલ્લિકા પુષ્પ, કુન્દ પુષ્પ, કુટજ પુષ્પ, નિર્ગુંડી પુષ્પ કંદલ નામક વૃક્ષવિશેષના પુષ્પ, સુન્દર ફીણુ સમૂહ હાર—મુક્તાહાર અને કાશ-તૃણુ વિશેષ એ સર્વ પદાર્થો જેવા ઉજ્જવળતા વાળા હતાં એટલે કે ધવલવર્ણવાળા હતા (अमरमणपवणजइण चवल सिग्घगामीहिं) જેવી દેવોની, મનની, વાયુની ગતિ હોય છે, તેમની ગતિ ને પણ પરાસ્ત કરનારી એમની ચપળતાભરી શીઘ્ર ગતિ હતી, તે

शस्यकप्रुसमाहितवद्धजालकटकम् , तत्र कर्केतनः-चन्द्रकान्तादिमणिः, इन्द्रनीलः-इन्द्रइव नीलः श्यामः खरबादर पृथ्वीकायात्मकनीलरत्नविशेषः, शस्यकः-रत्नविशेषः रत्नत्रयं सुष्ठु सम्यग् आहितं निवेशितं कृतसुन्दरसंस्थानमित्यर्थः ईदृशं वद्धं जालकटकं जालकसमूहो यत्र स तथा तम्, तथा 'पसत्थ विच्छिन्न समधुरं' प्रशस्तविस्तीर्णसमधूरम् प्रशस्ता विस्तीर्णा समा वक्रता रहिता धूर्यत्र स तथा तम् तथा 'पुरवर च गुत्त' पुरवरं च गुप्तम् पुरमिव गुप्तं श्रेष्ठपुरमिव सुरक्षितम् समन्ततः अयं भावः रथेहि प्रायः सर्वतो लोहादिमयी आवृत्तिर्भवति, प्रवरदृष्टान्तकथनेनायमर्थः सम्पद्यते यथा पुरम् अस्त्र शस्त्र सेनादिभिसुरक्षितं तथा रथोऽपि सुरक्षितस्तम्, पुनश्च कीदृशम् 'सुकिरणतवणिज्ज जुत्तकलियं' सुकिरणतपनिययोक्त्रकलितम्, तत्र सुकिरणं सुष्ठु कान्तिकं यत्तपनीयं सुवर्णं तन्मयां योक्त्रां तैः कलितस्तथा तम्, योक्त्रेण हि वोढृस्कन्धे युगं वध्यते इति 'कंकटयणिजुत्तकप्पणं' कंकटकनियुक्तकल्पनम्, कंकटकाः-सन्नाहा कवचास्तेषां नियुक्ता स्थापिता कल्पना रचना यत्र स तथा तम् यथाशोभं तत्र सन्नाहाः स्थापिताः सन्तीतिभावः, तथा-'पहरणाणुजायं' प्रहरणानुयातम्, प्रहरणैशस्त्रैरनुयातो भृतयुक्तः इत्यर्थः स तथा तम्, एतदेव व्यक्ति आह-'खेडगकणगधणुमंडलग्गवरसत्तिकोंततोमरसरसत य वत्तीसतोणपरिमंडियं' खेटककनकधनुर्मण्डलाग्रवरशक्तिकुन्ततोमरशरशतद्वात्रिंशत्तूणपरिमण्डितम् , तत्र खेटकानि फलकानि 'ढाल' इति भाषा प्रसिद्धानि कणकाः-वाणविशेषाः धनुं-

मणियों से एवं शस्यक-रत्नविशेष-से सुन्दर आकारवाला बना हुआ था (पसत्थविच्छिन्नसमधुरं) इसकी धुरा- अग्रभाग प्रशस्त थी, विस्तीर्ण थी और सम-वक्रतारहित थी (पुरवरं च गुत्तं) श्रेष्ठ पुरकी तरह यह सुरक्षित था (सुकिरण तवणिज्जजुत्तकलियं) सुष्ठु किरणवाले तपनीय सुवर्ण की इसको बैलों के गलो में डालने वाली रस्सी थी (कंकटणिज्जुत्तकप्पणं) ककटक-सन्नाह कवचो की इसमें रचना हो रही थी तात्पर्य इसका यही है कि इसकी विशिष्ट शोभा बढाने के लिए इसमें जगह २ कवच स्थापित हो रहे थे. (पहरणाणुजाय) प्रहरणों से- अस्त्र शस्त्र आदिकों से भरा हुआ था जैसे-(खेडगकणगधणु मडलग्गवरसत्तिकोंत तोमरसरस य बत्तिस तोणपरिमंडियं) इसमें खेटक-ढाले-रखी हुई थी, कणक-विशेष प्रकार के बाण रखेहुए थे धनुष रखे हुए थे, मण्डलाग्र-विशेष प्रकार की तलवारें रखी हुई थी

મણિઓથી તેમજ શસ્યક-રત્ન વિશેષથી સુંદર આકારવાળો હતો. (पसत्थ विच्छिन्न समधुरं) એની ધુરા (અગ્રભાગ) પ્રશસ્ત હતી, વિસ્તીર્ણ હતી અને સમ-વક્રતા રહિત હતી (पुरवर च गुत्तं) શ્રેષ્ઠ પુરની જેમ એ સુરક્ષિત હતો. (सुकिरण तवणिज्जजुत्तकलियं) બળદોના ગળામાં નાખેલી રાશ સુષ્ઠુ કિરણવાળા તપનીય સુવર્ણની બનેલી હતી (कंकटय णिजुत्तकप्पणं) કંકટક-સન્નાહ કવચોની એમાં રચના થઈ રહી હતી તાત્પર્ય આનુ આ પ્રમાણે છે કે એની વિશિષ્ટ શોભાવૃદ્ધિ માટે એમા સ્થાન-સ્થાન ઉપર કવચો સ્થાપિત કરેલા હતાં. (पहरणाणुजायं) પ્રહરણોથી-અસ્ત્ર-શસ્ત્ર આદિકોથી પરિપૂરિત હતો જેમકે-(खेडग कणगधणु मडलग्गवरसत्तिकोंततोमरसरस य वत्तीसतोणपरिमंडियं) એમા ખેટક-ઢાલો-

षि प्रसिद्धानि मण्डलाग्राः खड्गविशेषाः वरशक्तयः त्रिशूलानि कुन्ताः भल्ला इति प्रसिद्धाः तोमराः बाणविशेषाः शराणां शतानि येषु तादृशा ये द्वात्रिंशत्तूणाः भस्त्रकास्तैः परिमण्डितो यः स तथा तम् तथा 'कणगरयणचित्त' कनकरत्नचित्रम्. सुवर्ण रत्नविशेषैः परिमण्डितम् तथा 'जुत्त' युक्तं तुरगैरित्यग्रेण सम्बध्यते तुरगैः किं विशिष्टैरित्याह' हलीमुहबलागगयदंतचंदमोत्तियतणसोल्लिअकुंदकुडयवरसिंदुवारकंदलवरफेणणिगरहासकासप्पगासधवलेहिं' हलीमुखवलाकगजदन्तचन्द्रमौक्तिक 'तणसोल्लिअ' मल्लिका पुष्प कुन्दकुटजवरसिन्दुवारकन्दल वरफेननिकरहारकाशप्रकाशधवलैः, तत्र–हलीमुखं रूढिगम्यम्, बलाको बकः गजदन्तचन्द्रौ-प्रसिद्धौ मौक्तिकम् मुक्ताफलम् 'तणसोल्लिअत्ति' मल्लिकापुष्पं कुन्दम् श्वेतपुष्पविशेषः कुटजानि कुटजपुष्पाणि, वरसिन्दुवाराणि निर्गुण्डीपुष्पाणि कन्दलानि कन्दलनामकवृक्षविशेषपुष्पाणि वरफेननिकरः वरफेनसमूहः हारो मुक्ताहारः काशाः तृणविशेषास्तेषां प्रोक्तानां यः प्रकाशः उज्ज्वलता तद्वत् धवलैः धवलवर्णैः, पुनश्च कीदृशैः 'अमरमणपवणजइणचवलसिग्घगामीहिं' अमरमनःपवनजयिचपलशीघ्रगामिभिः, तत्र अमराः देवा मनांसि चित्तानि पवनो वायुः तान् वेगेन जयति इति

वर शक्ति–त्रिशूल रखे हुए थे. किन्तु–भाले रखे हुए थे, तोमर–विशेष प्रकार के बाण रखे हुए थे, सैकड़ो सामान्य बाण जिनमें रखे हुए है ऐसे ३२ भाथे इसमे रखे हुए थे (कणगरयणचित्त) इसमें जो चित्रबने हुवे थे वे कनक और रत्नो द्वारा अतिरमणीय बने हुए थे. (हलीमुहबलागगयदंतचंदमोत्तियतणसोल्लिय कुंदकुडयवरसिंदुवारकदलवरफेणणिगरहासकासप्पगासधवलेहिं) इसमें जो 'जुत' घोड़े जुते हुए थे–वे हलीमुख, बगला, गजदन्त, चन्द्रमा—मौक्तिक, मल्लिका पुष्प, कुन्दकुष्प, कुटजपुष्प, निर्गुण्डी पुष्प, कन्दल नामक वृक्षविशेष के पुष्प, सुन्दर फेन का समूह, हार,–मुक्ताहार और काश–तृणविशेष इनकी जैसी–उज्ज्वलता वाले थे–अर्थात् धवल वर्ण के थे (अमरमणपवणजइणचवलसिग्घगामीहि) जैसी देवों की, मनकी, वायुकी, गति होती है उस गति को भी परास्तकरनेवाली इनको चपलताभरी शीघ्र गति थी. उस गति से

મૂકેલી હતી ક્ષુક–વિશેષ પ્રકારના બાણો મૂકેલા હતા ધનુષ મૂકેલા હતા, મ ડલાગ્ર–વિશેષ પ્રકારની તલવારો મૂકેલી હતી વરશક્તિ-ત્રિશૂલ મૂકેલા હતાં કુંત–ભાલાઓ–મૂકેલા હતા. તોમર–વિશેષ પ્રકારના બાણો મૂકેલાં હતા સહસ્રો સામાન્ય બાણો જેમા મૂકેલા છે, એના ૩૨ તૂણીરો એમા મૂકેલા હતા (कणगरयणचित्त) એમાં જે ચિત્રો બનેલા હતાં, તે કનક અને રત્નનિર્મિત હોવાથી અત્યંત રમણીય લાગતાહતા (हलीमुहबलागदंतचंदमोत्तियतणसोल्लिय-कुंदकुडयवरसिंदुवारकदलवरफेणणिगरहासकासप्पगासधवलेहिं) એમાં જે 'જુત' ઘોડાઓ જોતરેલા હતા, તે હલીમુખ, બગલા, ગજદન્ત, ચન્દ્રમા, મૌક્તિક, મલ્લિકા પુષ્પ, કુન્દ પુષ્પ, કુટજ પુષ્પ, નિર્ગુંડી પુષ્પ કદલ નામક વૃક્ષવિશેષના પુષ્પ, સુન્દર ફીણ સમૂહ હાર–મુક્તાહાર અને કાશ–તૃણ વિશેષ એ સર્વ પદાર્થો જેવા ઉજ્જવળતા વાળા હતાં એટલે કે ધવલવર્ણવાળા હતા (अमरमणपवणजइण चवल सिग्घगामीहिं) જેવી દેવોની, મનની, વાયુની ગતિ હોય છે, તેમની ગતિ ને પણ પરાસ્ત કરનારી એમની ચપળતાભરી શીઘ્ર ગતિ હતી, તે

अमरमनःपवनजयिनः अतएव चपलं शीघ्रम् अतिशयशीघ्रं गामिनो गमनशीलाः इति चपलशीघ्रगामिनः. अमरमनःपवनजयिनश्चते चपलशीघ्रगामिनश्चेति ते तथा तैः पुनश्च कीदृशैः 'चउहिं चामरा कणगविभूसिअंगेहिं' चतुर्भिः चतुः संख्याकैः चामरैः तथा कनकैश्च विभूषितमङ्गं येषां ते तथा तैः, अत्र चामरशब्दस्य स्त्रीत्वम् आर्षत्वात् 'तुरगेहिं' एतादृशविशेषणविशिष्टैः तुरगैः अश्वैः युक्तं रथमिति पूर्वमेवोक्तम्. अथ पुनरयं विशिनष्टि 'सच्छत्त' सच्छत्रम् छत्रेण सहितम् 'सज्झयं' सध्वजम् ध्वजैः सहितम् 'सघंटं' सघण्टम् घण्टाभिः सहितम् 'सपडागं' सपताकम् पताकाभिः सहितम् 'सुकयसंधिकम्म' सुकृत-सन्धिकर्माणम् सुकृतं सुष्ठु निर्मितं सन्धिकर्म सन्धियोजन यत्र स तथा तम् 'सुसमाहिय समरकणगगंभीरघोसं' सुसमाहितसमरकनकगम्भीरघोषम्, तत्र—सुसमाहितः—सुष्ठु यथोचित स्थाननिवेशितो यः समरकणकः-संग्रामवाद्यविशेषः तस्य वीराणां वीररसोत्पादकत्वेन तुल्यो गम्भीरो घोषः गम्भीरात्मकध्वनिर्यस्य स तथा तम् 'वरकुप्परं' वरकूर्परम् वरे कूर्परो कूर्पराकारौ पिञ्जनके इति प्रसिद्धे रथावयवौ यस्य स तथा तम् 'सुचक्कं वरनेमी मंडलं' सुचक्रम् वरनेमीमण्डलम्—प्रधानचक्रधारावृत्तम् 'वरधारातोंडं' वरधूस्तुण्ड वरे शोभमाने धूस्तुण्डे धूर्व्वीकूवरे अवयवविशेषौ यस्य स तथा तम् 'वरवइरवद्धतुंवं, तत्र—वर-

---

वेगपूर्वक इनके चलने का स्वभाव था (चउहिं चामराकणगविभूसिअंगेहिं) चार चामरों से एवं कनकों से इन का अंग विभूषित था, यहां चामर शब्द को जो—स्त्रीलिङ्ग में लिखा गया है वह आर्ष होने से लिखा गया है ऐसे विशेषणविशिष्ट घोड़ों से युक्त वह रथ था तथा (सच्छत्तं, सज्झयं, सघंट, सपडाग, सुकयसंधिकम्म, सुसमाहिय समरकणगगभीरघोस, वरकुप्परं) यह रथ छत्र सहित था, ध्वजा सहित था, घटाओं से युक्त था, पताकाओंसे मंडित था, सधियों की इसमें अच्छी तरह से योजना की गई थी जैसा घोष यथोचित स्थानविशेष में नियोजित सग्राम वाद्यविशेष का होता है उसी प्रकार का इसका गम्भीरघोष था इसके कूर्पर दोनों अवयवविशेष—बड़े सुन्दर थे (सुचक्कं वरनेमीमंडलं) सुन्दरचक्रधार वाले इसके सुन्दर दोनों (वरधारातोंड) इसके युग के दोनो कोने बडे सुन्दर थे (वरवइरवद्धतुंव) इसके दोनों

ગતિથી જ ચાલવાની એમની ટેવ હતી (चउहिं चामराकणगविभूसिअंगेहिं) ચાર ચમરોથી તેમજ કનકોથી એમના અંગો વિભૂષિત હતા. અહીં 'ચામર' શબ્દને જે સ્ત્રીલિંગમાં પ્રયુક્ત કરવામાં આવેલ છે, તે આર્ષ હોવાથી પ્રયુક્ત કરેલ છે એવા વિશેષણવિશિષ્ટ ઘોડાઓથી તે રથ યુક્ત હતો. તથા (सच्छत्त सज्झयं सघंटं सपडागं सुकयसंधिकम्मं सुसमाहिय समरकणग गम्भीरघोसं वरकुप्परं) એ રથ છત્ર સહિત હતો, ધ્વજા સહિત હતો, ઘંટાઓથી યુક્ત હતો. પતાકાઓથી મંડિત હતો, એમાં સંધિઓની યોજના સરસરીતે કરવામાં આવી હતી. જેવો ઘોષ યથોચિત સ્થાન-વિશેષમાં નિયોજિત સંગ્રામવાદ્યવિશેષનો હોય છે, તે જ પ્રમાણેનો એનો ગંભીર ઘોષ હતો. એના કૂર્પરો-બન્ને અવયવ વિશેષો-અતીવ સુંદર હતાં, (सुचक्क वरनेमीमडलं) સુંદર ચક્રયુક્ત એનું નેમી મંડળ હતુ. (वरधारा तोंडं) એના યુગના બન્ને ખૂણાઓ અતીવ સુંદર હતા (वरवइरवद्धतुंव) એના બન્ને તુંબ શ્રેષ્ઠવજ્ર-

वज्रबद्धतुम्बम्, वरवज्रैः-श्रेष्ठहीरकैः बद्धं तुम्बं यस्य स तथा तम् 'वरकंचणभूसियं वर-काञ्चनभूषितम् श्रेष्ठसुवर्णभूषितम् 'वरायरियनिम्मियं' वराचार्यः प्रधानशिल्पी तेन निर्मितः 'वरतुरगसंपउत्तं' वरतुरगसंप्रयुक्तम् वरतुरगैः श्रेष्ठाश्वैः सप्रयुक्तः युक्तः स तथा तम् 'वरसारहिसुसंपग्गहियं' वरसारथिसुसंप्रगृहीतम्, वरेण-निपुणेन सारथिना सुसंप्रगृहीतः स्वायत्तिकृतो यः स तथा तम् 'वरपुरिसे' इत्यादि तु पूर्वमेव योजितम् वरपुरुषः श्रेष्ठपुरुषः सुराजा भरत उक्तं विशिष्टं रथमारूढ इति 'दुरूढे आरूढे' इत्यत्र समानार्थक पदद्वयोपादानं षट्खंडाधिपति भरतचक्री सुखपूर्वकम् रथमारूढ इति ज्ञापनार्थं विज्ञेयम् उक्तमेवार्थं पुनः रथविषये प्राह-'पवररयणपरिमंडियं' इत्यादि प्रवररत्नपरिमण्डितम् उत्तमरत्नैः परिशोभितम्-युक्तम् 'कणयखिखिणीजालसोभियं' कनककिङ्किणीजालशोभितम् सुवर्णनिर्मितकिङ्किणीसमूहभूषितम् 'अउज्झं' अयोध्यम्-अनभिभवनीयम् पराभवरहित पुनश्च कीदृशम् 'सोयामणि कणगतवियपंकयजासुअणजलणजलियसुअतोंडरागं' सौदामिनीकनकतप्तपङ्कजजपाकुसुमज्वलनज्वलितशुकतुण्डरागम्, तत्र सौदामिनी विद्युत् तप्त यत् कनक सुवर्णम् तच्चानलोत्तीर्णं रक्तवर्णं भवति पङ्कज कमलम्, तच्च सामान्यतो रक्त वर्ण्यते 'जासुअण' त्ति जपाकुसुमं-रक्तवर्णविशिष्टजपाकुसुमनामकपुष्पविशेषः 'जलणजलिय त्ति' ज्वलनज्वलितः ज्वलितज्वलनः प्रदीप्ताग्निः अत्र पदव्यत्ययः प्राकृ-

---

तुंब श्रेष्ठ वज्ररत्न से बद्ध थे (वरकंचणभूसिय) यह श्रेष्ठ सुवर्ण से भूषित था (वरायरियनिम्मियं) यह श्रेष्ठ शिल्पी के द्वारा बनाया गया था (वरतुरगसंपउत्तं) श्रेष्ठ घोडे इसमें जुते थे (वरसारहिसुसंपग्गहिय) श्रेष्ठ निपुण सारथि द्वारा यह चलाया जाता था, ऐसे इन विशेषणों से विशिष्ट (वरमहारहं) उस श्रेष्ठ महारथ पर (वर पुरिसे) वह सुराजा छखंडके अधिपतिभरत (दुरूढे आरूढे) बैठा यहां समानार्थक दुरूढ और आरूढ ये जो दो पद प्रयुक्त साथ २ किये गये हैं सो वे ये प्रकट करते हैं भरत चक्री उस रथ पर सुख पूर्वक बैठा (पवररयणपरिमंडियं) यह रथ उत्तम रत्नों से शोभित था (कणयखिंखिणीजालसोभियं) सुवर्ण की बनी हुई छोटी-२ घंटिकाओं से यह शोभित था (अउज्झं) इसका कोई भी शत्रु पराभव नहीं कर सकता था (सोआमणिकणगतवियपंकयजासुअणजलणजलियसुअतोंडरागं) इसकी रक्तता सौदामिनी-

---

રત્નથી આબદ્ધ હતા. (वरकंचणभूसियं) એ રથ શ્રેષ્ઠ સુવર્ણથી ભૂષિત હતો. (वरायरियनिम्मियं) એ શ્રેષ્ઠ શિલ્પી દ્વારા નિર્મિત હતો. (वरतुरगसंपउत्तं) શ્રેષ્ઠ ઘોડાઓ એમાં જોતરેલ હતા. (वरसारहिसुसपग्गहिय) શ્રેષ્ઠ નિપુણ સારથિ દ્વારા તે હાંકવામાં આવતો હતો. એવા એ વિશેષણોથી વિશિષ્ટ (वरमहारहं) તે શ્રેષ્ઠ મહારથ ઉપર (वरपुरिसे) તે સુરાજા છ ખંડાધિપતિ ભરત (दुरूढे आरूढे) સવાર થયો. અહીં સમાનાર્થક દુરૂઢ અને આરૂઢ એ જે બે પદો સાથે-સાથે પ્રયુક્ત કરવામાં આવેલ છે, તેથી આમ પ્રકટ થાય છે કે ભરતચક્રી તે ઉપર સુખપૂર્વક બેઠો. (पवररयण परिमंडिय) તે રથ ઉત્તમરત્નોથી શોભિત હતો. (कणयखिखिणीजालसोभियं) સુવર્ણની નાની-નાની ઘંટિકાઓથી તે સુશોભિત હતો. (अउज्झं) એ શત્રુઓથી અજેય હતો. (सोआमणिकणगतवियपंकयजासुअणजलण जलिय सुअतोंडरागं) એની રક્તતા સૌદામિની

तत्वात् 'सुअतोंडरागं' शुकतुण्डम् शुकमुखम् एतेषां राग इव रागो रक्तता यस्य स तथा तम् 'पुनश्च कीदृशम् 'गुंजद्धबंधुजीवग रत्तहिंगुलग णिगर सिंदूररुइलकुंकुमपारेवय चरण-णयण कोइलदसणावरणरइतातिरेगरत्तासोग कणग केसुय गयताल्लुसुरिंदगोवगसमप्पभप्प-गासं' गुञ्जार्द्धबन्धुजीवकरक्तहिंगुलकनिकर सिन्दूररुचिरकुङ्कुमपारावतचरणनयनकोकि-लदशनावरणरतिदातिरक्ताशोककनककिंशुक गजतालु सुरेन्द्रगोपकसमप्रभप्रकाशम्, तत्र गुञ्जार्द्धम् रक्तिकार्धरागभागः बन्धुजीवकं द्विप्रहरविकाशिरक्तपुष्पम्, रक्तः संमर्द्दितो हिंगुलकनिकरः सिंदूरम् प्रसिद्धम्, रुचिरं मनोज्ञं चाक्यचिक्यरक्ततायुक्तम् कुङ्कुमम् पारावत-चरणः कपोतचरणः, नयनकोकिलः कोकिलनयनद्वयम् अत्र पदव्यत्ययः आर्षत्वात् दशनावरणम् अधरोष्ठः, रतिदो मनोहरः अतिरक्तः अधिकारुणोऽत्यन्तलालिमायुक्तोऽ-शोकः अशोकतरुः, इदृश च तथैव कनकं किंशुकं पलाशपुष्पम् तथा गजतालु हस्तितालु सुरेन्द्रगोपको वर्षासु रक्तवर्णः क्षुद्रजन्तुः विशेषः एभिः समा-सदृशी प्रभा-छविः तथा एवंविधः प्रकाशः तेजः समूहो यस्य स तथा तम्, पुनश्च कीदृशम् । 'विम्बफलसिलप्प-वाल उट्ठितसूरसरिसं' बिम्बफलश्लीलप्रवाल यद्वा शिलप्रवालोत्तिष्ठतसूरसदृशम् तत्र बिम्ब-फल-प्रसिद्धम् 'सिलप्पवाल' त्ति अत्र अश्लील शब्द इव श्रियं लातीति श्लीलम् एवंविधं यत्प्रवालं श्लीलप्रवाल परकर्मितविद्रुमः यद्वाशिलाप्रवालं शिलाशोधितविद्रुमः तथा उत्तिष्ठत्सूरः-उद्गच्छत्सूर्यः तेषां सदृशो यः स तथा तम्, 'सव्वोउय सुरहि कुसुमआसत्त-मल्लदामं' सर्वर्तुकसुरभिकुसुमासक्तमाल्यदामानम्, तत्र सर्वर्तुकानि-षड् ऋतुभवानि यानि

विजली, तप्त सुवर्ण-अग्नि से उसी समय निकले हुए सुवर्ण पङ्कज-रक्तकमल, जपाकुसुम, प्रदीप्त अग्नि और शुककी चोंच इनकी रक्तता जैसी थी (गुजद्ध बधुजीवग, रत्तहिंगुल गणिगर, सिंदूर रुइर कुंकुम, पारेवयचरणयणकोईलदसनावरणरइदातिरेगरत्तासोगकणगकेसुय-गयतालुसुरिंदगोवगसमप्पभप्पगास) इसकी छवि और तेज' प्रकाश रत्तीके अर्धभाग बन्धु-जीवक-द्विप्रहरप्रकाशीरक्त पुष्प, रक्तहिंगुलक, निकर, सिन्दूर, रुचिरकुंकुम, पारावतचरण, कोकि-लनेत्र, दशना वरण-अधरोष्ठ, रतिद मनोहर, एवं अतिरिक्त अशोक वृक्ष, कनक किंशुक पुष्प, गजतालु, एवं सुरेन्द्रगोपक -जुगनु, इन सबकी छवि और तेजः प्रकाश के जैसा था (बिंब फल-मिलप्पवालउट्ठितसूरसरिस सव्वोउयसुरहिकुसुमआसत्तमल्लदामं, उसिअसेयज्झयं) यह रथ

વિદ્યુત્, તપ્તસુવર્ણ-અગ્નિમાંથી તરત જ બહાર કાઢેલા સુવર્ણ, પંકજ-રક્ત કમળ, જપાકુસુમ પ્રદીપ્ત અગ્નિ અને પોપટની ચંચુ જેવી હતી (गुजद्ध वन्धुजीवग, रत्तहिंगुलगणिगर सिंदूररुइर कुकुम परिवयचरणयण कोइलदसनावरणरइदातिरेगरत्तासोगकणग केसु-यगयतालुसुरिंदगोवगसमप्पभप्पगासं) એની છબિ અને એનું તેજ પ્રકાશ રતીનો અર્ધ-ભાગ, બન્ધુ જીવક-દ્વિ પ્રહર પ્રકાશી રક્ત પુષ્પ, હિંગુલક, નિકર, સિંદૂર, રુચિર કંકુ, પારાવત ચરણ, કોકિલ નેત્ર, દશનાવરણ-અધરોષ્ઠ, રતિદ મનોહર, અતિરક્ત અશોક વૃક્ષ, કનક કિંશુક પુષ્પ, ગજતાલુ તેમજ સુરેન્દ્ર ગોપક એટલે કે ખદ્યોત એ સર્વ જેવું હતું. (बिंवफलसिलप्पवालउट्ठितसूरसरिसं सव्वोउयसुरहिकुसुम आसत्तमल्लदामं उसि-

सुरभिणि कुसुमानि अग्रथित ममुात्रपुष्पाणि माल्यदामानि-ग्रथितपुष्पाणि यत्र स तथा तम् 'ऊसियसेयज्झय' उच्छ्रितश्वेतध्वजम् उच्छ्रितः ऊर्ध्वीकृत श्वेतध्वजो यत्र स तथा तम् 'महामेहरसिय-गम्भीरणिद्धघोस' महामेघरसितगम्भीरस्निग्धघोषम्, महामेघस्य यद्रसितं -गर्जितं तद्वद गम्भीरः स्निग्धः स्नेहरसयुक्तः घोषो यस्य स तथा तम् 'सत्तुहिययकंपणं' शत्रुहृदयकम्पनम्, शत्रुहृदयकम्पजनकम् 'पभाए य' प्रभाते च अष्टम-तपःपारणकं दिवसे प्रातः काले आसन्नपारितपौषधव्रतः सन् नरपतिः अश्वरथं दुरूढे इत्यग्रे सम्बन्धः कीदृश रथम् इत्याह 'सस्सिरीय' सश्रीकं शोभायुक्तम् 'णामेणं पुहवि-विजयलंभतिविस्सुतं' नाम्ना पृथ्वीविजयलाभमिति विश्रुत प्रसिद्धम्, रथेऽस्मिन् समारूढः' सन् पुरुषो भूविजय लभते इति सान्वर्थकम् 'अहय' अहतम् सर्वावयवयुक्तम् 'चाउग्घंट चातुर्घण्टं चतस्रो घण्टा यस्य स तथा तम् 'आसरहं' अश्वरथम्, कीदृशो राजेत्याह— 'पोसहिए' पौषधिकः आसन्नपारितपौषधव्रत. पुनश्च कीदृशः 'लोगविस्सुतजसो' लोक-विश्रुतयशाः लोकविख्यातकीर्तिः 'णरवई' नरपतिः चक्री भरतः सर्वविशेषणविशिष्टमश्वरथं दुरूढे आरूढ इति । अथ रथारोहानन्तरं भरतः किं कृतवान् इत्याह—'तएणं से' इत्यादि 'तएणं से भरहे राया चाउग्घटं आसरहं दुरूढे समाणे सेसं तहेव' ततः खलु स भरतो राजा

बिंबफल कुंदरीफल, शिलाप्रवाल—परिकर्मितविद्रुम, यद्वा शिलाशोधित विद्रुम, एवं उगता हुआ सूर्य इनका जैसा रंग होता है वैसे हि रग वाला था, समस्त शत्रुओ के पुष्पो के माळाएँ इस पर पड़ी हुई थो, इसके ऊपर बहुत उन्नतश्वेतध्वजा फहरा रही थी (महामेहरसिय गंभोर-णिद्धघोस) महामेघ की गर्जना के जैसा इसका गभीर स्निग्ध घोप था, (सत्तुहिययकं-पणं) शत्रुजनके हृदय को यह कपकपी छुडने वाला था (पभाए अ सस्सिरीअ णामेणं पुहविविजयलभंति विस्सुतं लोगविस्सुतजसोऽहयचाउग्घटं आसरह पोसहिए णरवई दुरूढे, तएणं से भरहे राया चाउग्घंटं आसरह दुरूढे सेस तहेव दाहिणमुहेण वरदामतित्थेणं लवणसमुद्दं ओगाहइ) प्रात. काल जबकि अष्टम (तेला) तपस्या का पारणा था और पौषधका पारणा किये हुए बहुत समय नहीं हुआ था ऐसा वह नरपति शोभायुक्त तथा पृथिवी— विजयलाभ इस नाम से प्रसिद्ध एवं सर्वावयवयुक्त ऐसे उस चार घंटाओं से सहित अश्वरथ पर

असेयज्झय) એ રથ બિંબફળ, કુંદરીફલ, શિલા પ્રવાલ-પરિકર્મિત વિદ્રુમ, અથવા શિલા-શોધિત વિદ્રુમ, તેમજ ઉદિત સૂર્ય જેવા રંગવાળો હતો. સમસ્ત શત્રુઓના પુષ્પોની માળાઓ એ રથ ઉપર પડેલી હતી એ રથ ઉપર એકદમ ઉન્નત એક શ્વેત ધ્વજા ફરકી રહી હતી (महामेहरसियगम्भीरणिद्धघोसं) મહામેઘની ગર્જના જેવો એનો સ્નિગ્ધ ઘોષ હતો. (सत्तुहिययकंपण) શત્રુઓના હૃદયોને તે કંપાવનાર હતો (पभाए अ सस्सिरीअं णामेणं पुहविविजयलभति विस्सुतं लोगविस्सुतजसोऽहयचाउग्घटं आसरहं पोसहिए णरवई दुरूढे तएणं से भरहे राया चाउग्घंटं आसरहं दुरूढे सेस तहेव दाहिणामुहेणं वरदामति-त्थेणं लवणसमुद्दं ओगाहइ) પ્રાતઃ સમયે જ્યારે અષ્ટમ તપસ્યાની પારણા હતી અને પૌષધની પારણાને પણ વધારે સમય થયો ન હતો, એવા સમયે શોભાયુક્ત તે નરપતિ પૃથિવી વિજય

चातुर्घण्टम् अश्वरथम् आरूढः सन् शेषं तथैवेति वचनात् 'हयगयरहपवरजोहकलियाए सद्धिं संपरिवुडे महया भडचडगरपहगरवंदपरिक्खित्ते चक्करयणदेसियमग्गे अणेग रायनरसहस्साणुयायमग्गे महया उक्किट्ठ सीहणायबोलकलकलवेणं पक्खुभिय महासमुद्दरवभूयं पिव करेमाणे' इत्यन्तं ग्राह्यम् हयगजरथप्रवरयोधकलितया सार्द्धं सपरिवृत्तः महाविस्तारवत्समूहवृन्दपरिक्षिप्तः चक्ररत्नादेशितमार्गः अनेकराजवरसहस्राणुयातमार्गः महता उत्कृष्ट सिंहनाद बोलकलकलरवेण प्रक्षुभितमहासमुद्ररवभूतमिव कुर्वन् कुर्वन 'दाहिणाभिमुहे वरदामतित्थेणं लवणसमुद्द ओगाहइ' दाक्षिणात्यभिमुखो वरदामतीर्थेण–वरदामनाम्नाऽवतरणमार्गेण लवणसमुद्रमवगाहने प्रविशति कियद्दूर लवणसमुद्रमवगाहते इत्याह–'जाव से रहवरस्स कुप्परा उल्ला' यावत् तस्य रथवरस्य कूर्परौ–कूर्पराकारौ रथावयवौ आर्द्रौ स्याताम् आर्द्रीभूतौ भवेताम् 'जाव पीइदाणं से' यावत् प्रीतिदानं तस्य वरदामतीर्थाधिपदेवस्य अत्रापि यावत् पदात् मागधदेवसाधनाधिकारोक्त प्रीतिदानपर्यन्तं सूत्रं ग्राह्यम् विलोकनीय च अत्रैव तृतीय वक्षस्कारे ६–७ सूत्रे

चढा "लोयविस्सुयजसो" यह भरतचक्री का विशेषण है और इसका अर्थ लोक में जिसका यश विख्यात है ऐसा है "पोसहिए" यह भो भरतचक्री का विशेषण है और इसका अर्थ पौषधव्रत की पारणा किये जिसे विशेष समय नहीं हुआ है ऐसा है।

"तएण से भरहे राया" इत्यादि– जब भरत महाराजा अश्वरथ पर बैठ चुके–तब वे "हयगयरहपवरजोहकलियाए सद्धिं सपरिवुडे महया भडचडगर पहगरवंदपरिक्खित्ते चक्करयणदेसियमग्गे, अणेगराजन्यवर सहस्साणुयायमग्गे, महया, उक्किट्ठ सीहणाय बोलकलकलरवेणं पक्खुभिय महासमुद्दरवभूयपिव करेमाणे२" इस पूर्वकथित पाठ के अनुसार दक्षिणदिशा की ओर मुँह किये हुए वरदाम नाम के अवतरण मार्ग से होकर लवण समुद्र मे उतरे (जाव से रहवरस्स कुप्परा उल्ला) यावत् उनके उस रथ के कूर्पराकारवाले रथावयव ही गीले हो पाये इतनो दूर तक ही वे उस लवण समुद्र में गये (जाव पीइदाणं से) यावत् वहा पर यावत्पद से मागध

ઘાલ એ નામથી પ્રસિદ્ધ તેમજ સર્વાવયવ યુક્ત એવા તે ચાર ઘંટાઓથી મંડિત રથ ઉપર સવાર થયો "लोयविस्सुयजसो" એ ભરતચક્રી માટે પ્રયુક્ત વિશેષણ છે. અને એનો અર્થ છે લોકખ્યાત. 'पोसहिए' એ પણ ભરતચક્રી માટે પ્રયુક્ત વિશેષણ છે. અને એ વિશેષણ શબ્દનો અર્થ છે–જેને પૌષધ વ્રતની પારણા પછી અધિક સમય થયો નથી 'तएणं से भरहे राया' ઈત્યાદિ, જ્યારે તે ભરત રાજા અશ્વરથ ઉપર સવાર થઈ ગયો ત્યારે તેઓ (हयगयरहपवरजोहकलियाए सद्धिं संपरिवुडे महया भडचडगरपहगरवंदपरिक्खित्ते चक्करयणदेसियमग्गे अणेगराजन्यवरसहस्साणुयायमग्गे महया उक्किट्ठ सीहणाय बोलकलकलरवेण पक्खुभियमहासमुद्दरवभूय पिव करेमाणे) એ પૂર્વ કથિત પાઠ મુજબ દક્ષિણ દિશા તરફ મુખ કરીને વરદામ નામક અવતરણ માર્ગથી પસાર થઈને લવણ સમુદ્રમાં પ્રવિષ્ટ થયા जाव से रहवरस्स कुप्परा उल्ला' યાવત્ તેમના રથના કૂર્પરાકાર વાળા રથાવયવો જ ભીના થયા એટલે દૂર સુધી લવણ સમુદ્રમાં ગયા (जाव पीइदाणं से) યાવત્ ત્યાં તેમણે

'पीइदाणं से' प्रीतिदानं तस्य वार्थंगजदेवस्य स भरतः स्वीकरोतीतिभावः ततः स चक्री भरतः तं देवं सत्कारयति सम्मानयति प्रतिविसर्जयति च भक्तिपूर्वकं वरदामतीर्थाधिपदेवः भरताय किं किमर्पयति इत्याह 'णवर चूडामणिं च दिव्वं उरत्थगेविज्जग सोणिअसुत्तगं कडगाणि य तुडियाणि य' मागधतीर्थाधिप देवकुमारापेक्षया नवरम् अय विशेषो चूडामणिं च दिव्य मनोहर सर्वविपापह सर्वविषहरणकरम् शिरोभूषणविशेषम् मुकुट तथा उरस्थ वक्षस्थल तत्र भूषणविशेषम् ग्रैवेयकं ग्रीवाभरणं श्रोणिसूत्रकं कटिमेखलाम् कंदोरा इति भाषा प्रसिद्धम् कटकानि च हस्ताभरणानि त्रुटिकानि च बाह्वाभरणानि च कियद्दूरपर्यन्तं वक्तव्यमित्याह—'जाव दाहिणिल्ले अंतवाले' इति यावद्दाक्षिणात्योऽन्तपाल इति अत्र प्रीतिदानं ददाति राजा च प्रीतिदानं स्वीकरोति वाक्यप्राभृतोपढौकभरतकृततत्स्वीकरणतीर्थाधिपदेवसन्मानेन विसर्जनरथपरावृति स्कन्धावारप्रत्यागमन मज्जनगृहगमनस्नानभोजनकरणश्रेणिप्रश्रेणि शब्दनादि प्रतिपादकसूत्रं वक्तव्यम्, मागधदेवसाधनाधिकारोक्तं सर्वं नेयमितिभावः कियत्पर्यन्तमित्याह—अत्र यावत्पदात् अश्व-

देव के अधिकार में कहा गया प्रीतिदान तक का सूत्रपाठ गृहीत हुआ है। इसे यहाँ पर तृतीय वक्षस्कार के ६—७—वे सूत्र में देखलेना चाहिये। इस प्रीतिदान को स्वीकार करने के बाद भरत चक्रीने उस देव का सत्कार किया सन्मान किया—और फिर उसे विसर्जित कर दिया भक्ति पूर्वक वरदामतीर्थाधिप देव ने भरत चक्री के लिये क्या२ दिया— इसे यों जानना चाहिये— (णवरं चूडामणिं य दिव्वं उरत्थगेविज्जग सोणिअसुत्तग कडगाणि य तुडियाणि य) मागधतीर्थाधिप देवकुमार की अपेक्षा वरदामतीर्थाधिप देवने चूडामणि, जो कि दिव्य था सर्व प्रकार के विषो का हरने वाला था। ऐसा शिरोभूषण दिया। वक्षःस्थल का भूषणदिया, ग्रैवेयक ग्रीवा का आभरण दिया, श्रेणिसूत्रक—कटिमेखला दी। कटक दिये और बाहु के आभरणदिये। और फिर उसने कहा कि मैं आपका यावत् दाक्षिणात्य उदन्त पाल हूं यहां वह प्रीतिदान देता है। राजा उस प्रीतिदान को स्वीकार कर लेता है तो इन सब के सम्बन्ध में आगत सूत्रपाठ

વરદામ તીર્થાધિપ દેવનું પ્રીતિપાદન સ્વીકાર કરેલ છે અહીં યાવત્ પદથી માગધ દેવના અધિકારમાં વર્ણિત પ્રીતિદાન સુધીનો સૂત્રપાઠ સંગૃહીત થયેલો છે એ વિષયને લગતું વર્ણન આ ગ્રંથના તૃતીય વક્ષસ્કારના સૂત્ર ૬ અને ૭ માંથી જાણી લેવું જોઈએ એ પ્રીતિદાનનો સ્વીકાર કર્યા પછી ભરતચક્રીએ તે દેવતાને સત્કૃત તેમજ સમ્માનિત કરીને પછી તેમનુ વિસર્જન કરી દીધું. વરદામ તીર્થાધિપ દેવે ભરતચક્રી માટે ભક્તિપૂર્વક શું—શું આપ્યુ, એ વિષે સ્પષ્ટતા કરતાં સૂત્રકાર કહે છે—(णवरं चूडामणिय दिव्वं उरत्थगेविज्जगं सोणिअसुत्तगं कडगाणि य तुडियाणि य) માગધતીર્થાધિપ દેવકુમારની અપેક્ષા વરદામતીર્થાધિપ દેવે ચૂડામણિ—કે જે દિવ્ય તેમજ સર્વપ્રકારના વિષોને હરનાર હતો, એવુ શિરોભૂષણ આપ્યું તે દેવે વક્ષઃસ્થળનું આભૂષણ આપ્યું. ગ્રૈવેયક ગ્રીવાનુ આભરણ આપ્યું શ્રેણિસૂત્રક—કટિમેખલા આપી. કટકો આપ્યા અને બાહુના આભરણો આપ્યા અને ત્યાર બાદ તેણે કહ્યું કે હુ આપશ્રીનો યાવત્ દાક્ષિણાત્ય ઉદન્તપાલ છું અહીં તે પ્રીતિદાન આપે છે, રાજા તે પ્રીતિદાનનો સ્વીકાર કરી લે છે

निग्रहरथस्थापनधनुःपरामर्शबाणोत्क्षेप कोपोत्पादकोपापनयनर्निर्जर्द्धिसार प्रीतिदान सूत्राणि मागधतीर्थदेवसूत्राधिकारवद् विज्ञेयानि नवर "जाव अट्ठाहियं महामहिमं करेंति" अष्टादश श्रेणिप्रश्रेणयोऽष्टाहिका महामहिमां कुर्वन्ति 'करित्ता' कृत्वा वरदामतीर्थाधिपदेवस्य विजयोपलक्षिकामष्टाहिकां महामहिमाम्-महान् महिमा यस्या सा तथा तां कुर्वन्ति विधास्यन्ति विधाय 'एयमाणत्तियं पच्चप्पिणंति' एतां भरतादिष्टामाज्ञप्तिकां स्वस्वामिभ्यो भरतेभ्यः प्रत्यर्पयन्ति परावर्तयन्ति तदनु अथ प्रभास तीर्थाधिपसाधनायो विजयाण-पक्रमते-'तएण' इत्यादि 'तएणं से दिव्वे चक्करयणे वरदामतित्थकुमारस्स देवस्स अट्ठा-हियाए महामहिमाए निव्वत्ताए समाणीए आउहघरसालाको पडिनिक्खमइ' ततः खलु तद्दिव्यं चक्ररत्न वरदामतीर्थकुमारस्य देवस्य अष्टाहिकायां महामहिमाया निवृत्तायां सत्याम्

मागधतीर्थ कुमार के प्रकरण में जैसा कहा गया है वैसा ही यहा पर वह सब कथन समझलेना चाहिये। अर्थात् वरदामतीर्थ कुमादेव भरत चक्री के लिये शिरोभूषणादिक भेट में देता है। वह उसे स्वीकार कर लेता है। भरत चक्री उसका सन्मानादि कर विसर्जन कर देता है। फिर वह वहां से अपने रथ को लौटा लेता है और अपने स्कन्धावार में आ जाता है। वहां आकर वह मज्जन गृह में चला जाता है वहां स्नान करके भोजन शाला में आकर वह भोजन से निवृत्त होकर के श्रेणिप्रश्रेणि जनों को बुलाता है इत्यादि सब कथन यहां मागधतीर्थकुमार देव के प्रकरणानुसार हो है। (जाव अट्ठाहियं महामहिमं करेंति) यावत् वे सब श्रेणिप्रश्रेणिजन वरदामतीर्थाधिप देव के विजयोपलक्ष्य में आठदिन का महोत्सव करते है (करेत्ता) और यह सब करके फिर वे नरेश भरत चक्री को (एयमाणत्तिय पच्चप्पिणंति) इसकी-कार्य हो जाने की खबर दे देते हैं (तएणं से दिव्वे चक्करयणे वरदामतित्थकुमारस्स देवस्स अट्ठाहियाए महा-महिमाए निव्वत्ताए समाणीए आउहघरसालाओ पडिणिक्खमइ) इस तरह वरदामतीर्थाधिपदेव कुमार के विजयोपलक्ष्य में किया गया वह ८ दिन का महामहोत्सव जब निष्पन्न

તો આ સંબંધમાં આગત સૂત્રપાઠ માગધતીર્થ કુમારના પ્રકરણમાં જે પ્રમાણે કહેવામાં આવેલ છે એજ રીતે અહીં પણ તે સર્વ કથન જાણી લેવું જોઇએ. એટલે કે વરદામતીર્થ કુમાર દેવ ભરતચક્રી માટે શિરોભૂષણાદિક ઉપહારના રૂપમાં આપે છે તે ઉપહાર ભરતચક્રી સ્વીકાર કરી લે છે ભરતચક્રી તે દેવનું સમ્માન આદિ કરીને વિસર્જન કરી દે છે ત્યાર બાદ તે ત્યાંથી પોતાનો રથ પાછો વાળે છે અને પોતાના સ્કન્ધાવારમાં આવી જાય છે. ત્યાં આવીને તે મજ્જનશાળામાં જતો રહે છે ત્યાં સ્નાન કરીને ભોજનશાળામાં આવીને તે ભોજનથી નિવૃત્ત થઈને શ્રેણિ-પ્રશ્રેણિ જનોને બોલાવે છે ઇત્યાદિ સર્વ કથન અહીં માગધતીર્થકુમાર દેવના પ્રકરણ મુજબ જ છે. (जाव अट्ठाहियं महामहिमं करेंति) યાવત્ તે સર્વ શ્રેણિ-પ્રશ્રેણિ જનો વરદામતીર્થાધિપ દેવના વિજયોપલક્ષ્યમાં આઠ દિવસનો મહોત્સવ કરે છે (करित्ता) અને મહોત્સવનું આયોજન સંપૂર્ણ કરીને પછી તેઓ પોતાના નરેશ ભરતચક્રીને (एयमाणत्तिय पच्चप्पिणंति) એ બાબતની જાણ કરે છે. (तएणं से दिव्वे चक्करयणे वरदामतित्थकुमारस्स देवस्स अट्ठाहियाए महामहिमाए निव्वत्ताए समाणीए आउहघरसा-

आयुधगृहशालातः प्रतिनिष्क्रामति 'पडिणिक्खमित्ता' प्रतिनिष्क्रम्य 'अंतलिक्खपडिवण्णे जाव पुरंते चेव अंबरतलं उत्तरपच्चत्थिमं दिसिं पभासतित्थाभिमुहे पयाए यावि होत्था' अंतरिक्षप्रतिपन्नं गगनगतं यावत् दिव्यत्रुटित वाद्यविशेषशब्दसन्निनादेन अम्बरतल पूरयदिव उत्तरपाश्चात्याम् उत्तरपश्चिमां वायवी दिशं प्रभासतीर्थाभिमुखं प्रयात चाप्यभवत्, अत्र शुद्धदक्षिणवर्त्तिनो वरदामतीर्थतः शुद्धपश्चिमवर्त्तिनि प्रभासे गमनाय इत्थमेव पथः सरलत्वात्, अन्यथा वरदामतः पश्चिमागमने अनुवारिधिवेलं गमनेन प्रभासतीर्थ-प्राप्तिः दूरेण स्यात् इति, प्रभासनाम तीर्थं यत्र सिंधुनदी समुद्रं प्रविशति. 'तएण से भरहे राया तं दिव्वं चक्करयणं जाव उत्तरपच्चत्थिम दिसिं तहेव जाव पच्चत्थिमदिसा-भिमुहे पभासतित्थेणं लवणसमुद्दं ओगाहेइ' ततः खलु स भरतो राजा तद्दिव्य चक्ररत्नं यावदुत्तरपाश्चात्याम् उत्तरपश्चिमां वायवीं दिशं प्रभासतीर्थाभिमुखं प्रयात प्रयाणं कुर्वन्तं पश्यतीति यावत्पदाद् बोध्यम् यत्र यवत्पदात् 'पासइ' इत्यारभ्य पूर्ववत्सर्वं ग्राह्यम्

हो चुकता है–तब वह दिव्य चक्ररत्न आयुधगृह शाला से बाहर निकलता है। (पडिणिक्खमित्ता अंतलिक्खपडिवन्ने जाव पूरंते चेव अंबरतलं उत्तर पच्चत्थिम दिसिं पभासतित्थाभिमुहे पयाए यावि होत्था) वहां से बाहर निकल कर वह आकाश तल में यावत् रहता हुआ ही दिव्य त्रुटित वाद्यविशेष के शब्द सन्निनाद से अम्बर तल को भरतार सा उत्तर पाश्चात्यदिशा की ओर अर्थात् वायव्यदिशा में रहे हुए प्रभासतीर्थ की ओर चलने लगता है। क्योंकि वहां से यहां आनेका यही सीधा सरल रास्ता है। अन्यथा वरदामतीर्थ से पश्चिमागमन में यदि समुद्र की वेला से होकर प्रभासतीर्थ में जाया जावे तो इससे प्रभासतीर्थ बहुत दूर पड़ जाता है। यह प्रभासतीर्थ जहां सिन्धु नदी समुद्र में प्रवेश करती है वहीं पर है। (तएणं से भरहे राया तं दिव्वं चक्करयणं जाव उत्तरपच्चत्थिमं दिसिं तहेव जाव पच्चत्थिमदिसाभिमुहे पभासतित्थेण लवणसमुद्दं ओगाहेइ) इसके बाद वह भरतचक्री जब अपने दिव्य चक्ररत्न को उत्तर पाश्चात्य-

---

लाओ पडिणिक्खमइ) આ પ્રમાણે વરદામ તીર્થાધિપતિ દેવ કુમારના વિજયોપલક્ષ્યમાં પ્રારંભ કરવામાં આવેલ તે આઠ દિવસનો મહોત્સવ સમાપ્ત થયો ત્યારે તે દિવ્ય ચક્રરત્ન આયુધ ગૃહશાળામાંથી બહાર નીકળે છે (पडिणिक्खमित्ता अंतलिक्खपडिवन्ने जाव पूरंते चेव अंबरतलं उत्तरपच्चत्थिमं दिसिं पभासतित्थाभिमुहे पयाए याविहोत्था) ત્યાંથી બાહર નીકળીને તે આકાશતલમાં યાવત્ સ્થિત રહીને જ દિવ્ય ત્રુટિત વાદ્યવિશેષના શબ્દ સન્નિ-નાદથી અમ્બર તલને સમ્પૂરિત કરતું ઉત્તર પાશ્ચાત્યદિશા તરફ એટલે કે વાયવ્ય દિશા તરફ આવેલા પ્રભાસતીર્થ તરફ ચાલવા લાગે છે. કેમકે અહીંથી ત્યા પહોંચવાનો સીધો-સરલ રસ્તો એજ છે જો વરદામતીર્થથી પશ્ચિમાગમનમા સમુદ્ર-વેલા ઉપર થઈને પ્રભાસ-તીર્થ તરફ પ્રયાણ કરવામા આવે તો એથી પ્રભાસતીર્થ પર્યાપ્ત દૂર થઈ પડે છે આ પ્રભા-સતીર્થ જ્યાં સિન્ધુ નદી સમુદ્રમા પ્રવેશે છે ત્યાં જ છે (तएणं से भरहे राया त दिव्वं चक्करणं जाव उत्तरपच्चत्थिम दिसिं तहेव जाव पच्चत्थिमदिसाभिमुहे पभासतित्थेणं लवण-समुद्दं ओगाहेइ) ત્યાર બાદ તે ભરતચક્રી જ્યારે પોતાના દિવ્ય ચક્રરત્નને ઉત્તર પાશ્ચાત્યદિશા–

तथैव पूर्वोक्तानुसारेणैव यावत् पश्चिमदिशाभिमुखं प्रभासतीर्थेण लवणसमुद्रमवगाहते-प्रविशति 'ओगाहित्ता' अवगाह्य कियत्पर्यन्तमवगाहते इत्याह 'जाव से रहवरस्स कुप्परा उल्ला' यावत्तस्य रथवरस्य कूर्परौ कूर्पराकाररथावयवविशेषौ आर्द्रौ स्याताम् जातौ कियत् पर्यन्तं वक्तव्यमित्याह 'जाव पीइदाणं' प्रीतिदानपर्यन्तं मागधदेवसाधनाधिकारोक्तं सूत्रं ग्राह्यम् 'से' प्रभासतीर्थाधिपदेवस्य प्रीतिदानं चक्री भरतः स्वीकरोतीतिभावः पूर्ववत् सर्वं ग्राह्यम् परन्तु प्रीतिदानम् 'णवरं वरदामतीर्थाधिपदेवापेक्षया अयं विशेषः तमेव दर्शयति-'मालं मउडिं मुत्ताजालं हेमजालं कडगाणिय तुडियाणि आभरणाणिय सरं च णामाहयंकं पभासतित्थोदगं च गिण्हइ' तत्र 'मालं' मालां-रत्नमालाम् 'मउडिं' मुकुटम् 'मुत्ताजालं' मुक्ताजालं दिव्यमौक्तिकम् 'हेमजालं' कनकराशिम्, कटकानि च हस्ताभरणानि, त्रुटिकानि च-बाहाभरणानि नामाहताङ्कं शरं च प्रभासतीर्थोदकं च गृह्णाति 'गिण्हित्ता' गृहीत्वा 'जाव पच्चत्थिमेणं पभासतित्थमेराए' यावत् पाश्चात्ये पश्चिमदिग्भागे प्रभास-

दिशा-वायवीविदिशा की ओर प्रभासतीर्थ की तरफ जाता हुआ देखता है-तो वह पहिले जैसा कहा जा चुका है उसी तरह से सब कार्य करता है और पश्चिमदिशाकी ओर सन्मुख होकर वह प्रभासतीर्थ से लवण समुद्र में प्रवेश करता है। (ओगाहित्ता जाव से रहवरस्स कुप्परा उल्ला) वहां वह इतनी ही दूर जाता है कि जिससे उसके रथ के कूर्पराकार वाले अवयवही गीले हो पाते हैं। (जाव पीइदाणं से णवर मालं मउडिं मुत्ताजालं हेमजालं कडगाणि अ तुडिआणिअ आमरणाणि अ सरंच णामाहयंकं पभासतित्थोदगंच गिण्हइ) वहां पहुँच कर वह अपने घोड़ो को ठहरा लेता है और रथ को खडा कर लेता है रथ के खड़ा होते ही वह धनुष को हाथ में लेकर उस पर बाण का आरोपण करता है। और फिर उसे छोड़ता है वह बाण प्रभासतीर्थाधिप देव के भुवन में जाकर पड़ता है। प्रभासतीर्थाधिप देव कुमार को भवन में खड़े हुए बाण को देख कर क्रोध जगता है। जब उसका क्रोध शान्त हो जाता है तब वह अपनी ऋद्धि के अनुसार भरत चक्री के पास आकर उनकी शरण स्वीकार करलेता है और इस उप-

वायवी विदिशा तरફ એટલે કે પ્રભાસતીર્થ તરફ પ્રયાણ કરતું જુવે છે ત્યારે પહેલાં કહ્યું છે તે પ્રમાણે જ તે સર્વકાર્ય સમ્પન્ન કરે છે અને પશ્ચિમ દિશા તરફ સન્મુખ થઈને તે પ્રભાસતીર્થથી લવણ સમુદ્રમા પ્રવેશ કરે છે (ओगाहित्ता जाव से रहवरस्स कुप्पराउल्ला) ત્યાં તે એટલે દૂર સુધી ગમન કરે છે કે જેથી તેના રથના કૂર્પરાકારવાળા અવયવો જ ભીના થઈ શકે છે (जाव पीइदाणं से णवरं मालं मउडि मुत्ताजालं हेमजालं कडगाणिअ तुडिआणिअ आमरणाणि अ सरंच णामाहयंकं पभासतित्थोदगं च गिण्हइ) ત્યાં પહોંચીને તે પોતાના ઘોડાઓને થોભાવે છે અને રથને ઊભો રાખ્યો. રથ ઊભો રાખીને તરત જ તે પોતાના હાથમા ધનુષ લે છે અને તે ધનુષ ઉપર બાણનું આરોપણ કરે છે અને ત્યાર બાદ બાણ લક્ષ્ય તરફ છોડે છે તે બાણ પ્રભાસતીર્થાધિપદેવકુમારના ભવનમા પડે છે. પોતાના ભવનમાં પડેલા બાણને જોઈને તે ક્રોધિત થઈ જાય છે જ્યારે તેનો ક્રોધ શાંત થઈ જાય છે ત્યારે તે પોતાની ઋદ્ધિ મુજબ ભરતચક્રીની પાસે આવીને તેમનું શરણ સ્વીકારે

तीर्थमर्यादया 'अहण्णं देवाणुप्पियाणं विसयवासी जाव पच्चत्थिमिल्ले अंतवाले' अहं खलु देवानुप्रियाणां पाश्चात्योऽन्तपालः 'सेसं तहेव जाव अट्ठाहिया निव्वत्ता शेपम् उक्तातिरिक्तं प्रीतिदानोपढौकन स्वीकरणसुरसन्मानन विसर्जनादि तथैव मागधतीर्थाधिपसुराधिकार इव वक्तव्य यावत् अष्टाह्निका निवृत्ता ॥सू० १०॥

अथ सिन्धुदेवी साधनाधिकारमाह–'तएणं से' इत्यादि ।

मूलम्– तएणं से दिव्वे चक्करयणे पभासतित्थकुमारस्स देवस्स अट्ठाहियाए महामहिमाए णिव्वत्ताए समाणीए आउहघरसालाओ पडिणिक्खमइ, पडिणिक्खमित्ता जाव पूरेंते चेव अंबरतलं सिंधूए महाणईए दाहिणिल्लेणं कूलेणं पुरच्छिमं दिसिं सिंधुदेवीभवणाभिमुहे पयाते यावि होत्था। तएणं से भरहे राया तं दिव्वं चक्करयणं सिंधूए महाणईए

लक्ष्य में वह उनके लिये प्रीतिदान देता है । इस प्रीतिदान में वह जैसा पहिले कहा गया है वह (से णवरं मालं मउडिं मुत्ताजाल हेमजालं कडगाणि य तुडियाणि य आभरणाणि य सरंच) इत्यादि सूत्र द्वारा प्रकट कर दिया गया है–प्रीतिदान में उसने रत्न माला मुकुट, दिव्य मौक्तिक कनकराशि–कटक हस्ताभरण त्रुटिक बाह्वाभरण, नामाङ्कित बाण और प्रभास तीर्थ का जलदिया (गिण्हित्ता जाव पच्चत्थिमेणं पभासतित्थमेराए अहण्णं देवाणुप्पियाणं विसयवासी जाव पच्चत्थिमिल्ले अंतवाले सेसं तहेव जाव अट्ठाहिया निव्वत्ता) भरतचक्री ने इस प्रीतिदान को स्वीकार करलिया । फिर उसने उसका सन्मान सत्कार किया और बाद में उसे विसर्जित करदिया बाद में भरत चक्री वहां से अपने रथ को लौटाकर जहां अपनी सेना का पड़ाव हुआ था वहा आगया । इत्यादि सब कथन जैसा मागधतीर्थाधिप देव के प्रकरण में लिखा जा चुका है । वैसा ही यहां पर कह लेना चाहिये यावत् अष्ट दिवस का महोत्सव समाप्त होगया ॥१०॥

છે અને એ ઉપલક્ષ્યમાં તે તેમના માટે પ્રીતિદાન આપે છે એ પ્રીતિદાનમાં જેમ પહેલા કહેવામાં આવ્યું છે બધું (से णवर मालं मउडिं मुत्ताजाल हेमजाल कडगाणिय तुडियाणि य आभरणाणि य सरंच) ઇત્યાદિ સૂત્ર વડે પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે. પ્રીતિદાનમા તેણે રત્નમાળા મુકુટ દિવ્ય મૌક્તિક કનકરાશિ કટક હસ્તાભરણ ત્રુટિક–બાહુ આભરણ નામાંકિત બાણ અને પ્રભાસતીર્થનું જળ એ સર્વ વસ્તુઓ આપી. (गिण्हित्ता जाव पच्चत्थिमेणं पभास तित्थमेराए अहण्णं देवाणुप्पियाणं विसयवासी पच्चत्थिमिल्ले अन्तवाले सेसं तहेव अट्ठाहिया निव्वत्ता) ભરતચક્રી એ એ પ્રીતિદાનનો સ્વીકાર કર્યો પછી તેણે તેનું સન્માન કર્યું તેનો સત્કાર કર્યો અને પછી તેનું વિસર્જન કર્યું ત્યાર બાદ ભરતચક્રી ત્યાંથી પોતાના રથને પાછો વાળીને જ્યાં સેનાનો પડાવ હતો ત્યાં આવ્યો ઇત્યાદિ સર્વ કથન જેવું માગધતીર્થદેવના પ્રકરણમાં સ્પષ્ટ કરવામા આવ્યુ છે તેવું જ અત્રે જાણી લેવું જોઈએ. યાવત્ આઠ દિવસનો મહોત્સવ સમાપ્ત થયો. ॥૧૦॥

दाहिणिल्लेणं कूलेणं पुरत्थिमं दिसिं सिंधुदेवीभवणाभिमुहं पयात पासइ, पासित्ता हट्ठतुट्ठ चित्त तहेव जाव जेणेव सिंधूए देवीए भवणं तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता सिंधूए देवीए भवनस्स अदूरसामंते दुवालजोयणायामं णवजोयणवित्थिन्नं वरनगरसरिच्छं विजयखंधावारणिवेसं करेइ जाव सिंधुदेवीए अट्ठमभत्तं पगिण्हइ पगिण्हित्ता पोसहसालाए पोसहिए बंभयारी जाव दब्भसंथारोवगए अट्ठमभत्तिए सिंधुदेविं मणसि करेमाणे चिट्ठइ। तएणं तस्स भरहस्स रण्णो अट्ठमभत्तंसि परिणममाणंसि सिंधूए देवीए आसणं चलइ, तएणं सा सिंधुदेवी आसणं चलियं पासइ पासित्ता ओहिं पउंजइ, पउंजित्ता भरहं रायं ओहिणा आभोएइ, आभोएत्ता इमे एआरूवे अब्भत्थिए चिंतिए पत्थिए मणोगए संकप्प समुप्पज्जित्था उप्पण्णे खलु भो जंबुद्दीवेदीवे भरहे वासे भरहे णामं राया चाउरंत चक्कवट्टी. तं जीयमेयं तीअ पच्चुप्पण्णमणागयाणं सिंधूणं देवीणं भरहाणं राईणं उवत्थाणियं करेत्तए, तं गच्छामि णं अहंपि भरहस्स रण्णो उवत्थाणियं करोमि त्ति कट्टु कुंभट्ठसहस्सं रयणचित्तं णाणामणि कणगरयणभत्तिचित्ताणि य दुवे कणगभद्दासणाणि य कडगाणि य तुडियाणि य जाव आभरणाणि य गेण्हइ गेण्हित्ता ताए उक्किट्ठाए जाव एवं वयासी अभिजिएणं दवाणुप्पिएहिं केवलकप्पे भरहे वासे अहण्णं देवाणुप्पियाणं विसयवासिणी अहण्णं देवाणुप्पियाणं आणत्तिकिंकरी तं पडिच्छंतु णं देवाणुप्पिया! मम इमं एयारूवं पीइदाणं तिकट्टु कुंभट्ठसहस्सं रयणचित्तं णाणामणि कणग कडगाणि य जाव सो चेव गमो जाव पडिविसज्जेइ तएणं से भरहे राया पोसहसालाओ पडिणिक्खमइ पडिणिक्खमित्ता जेणेव मज्जणघरे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता ण्हाए कयबलिकम्मे जाव जेणेव भोयणमंडवे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता भोयणमंडवंसि सुहासणवरगए अट्ठमभत्तं परियादियइ परियादिएत्ता जाव सीहासणवरगए पुरत्थाभिमुहे णिसीयइ णिसीएत्ता अट्ठारससेणि प्पसेणीओ सद्दावेइ सद्दवित्ता जाव अट्ठाहियाए महामहिमाए तमाणत्तियं पच्चप्पिणंति ॥सू० ११॥

छाया—ततः खलु तद् दिव्यं चक्ररत्नं प्रभासतीर्थकुमारस्य अष्टाह्निकायां महामहिमायां निर्वृत्तायां सत्याम् आयुधगृहशालातः प्रतिनिष्क्रामति, प्रतिनिष्क्रम्य यावत् पूरयदिव अम्बरतलं सिन्ध्वा महानद्या दाक्षिणात्येन कूलेन पौरस्त्यां दिशं सिन्धुदेवी भवनाभिमुखं प्रयातं चाप्यभवत्। ततः खलु स भरतो राजा तद्दिव्यं चक्ररत्नं सिन्ध्वा महानद्या दाक्षिणात्येन कूलेन पौरस्त्या दिशं सिन्धुदेवी भवनाभिमुखं प्रयातं पश्यति, दृष्ट्वा हृष्टतुष्ट चित्त तथैव यावत् यत्र सिन्ध्वा देव्या भवनं तत्रैव उपागच्छति, उपागत्य सिन्ध्वाः देव्याः भवनस्य अदूरसामन्ते द्वादश योजनयामं नवयोजनविस्तीर्णं वरनगरसदृशम् विजयस्कन्धावार-निवेशं करोति यावत् सिन्धुदेव्या अष्टमभक्तं प्रगृह्णाति, प्रगृह्य पौषधशालायां पौषधिको ब्रह्मचारी यावद् दर्भसंस्तारकोपगत अष्टमभक्तिक सिन्धुदेवीं मनसि कुर्वन् तिष्ठति। ततः खलु तस्य भरतस्य राज्ञोऽष्टमभक्ते परिणमति सिन्ध्वा देव्या आसनं चलितं, ततः खलु सा सिन्धु देवी आसन चलितं पश्यति, दृष्ट्वा अवधि प्रयुनक्ति, प्रयुज्य भरत राजानम् अवधिना आभोगयति, अयमेतद्रूप आध्यात्मिकश्चिन्तित प्रार्थितो मनोगत सङ्कल्प समुदपद्यत, उत्पन्नः खलु भो जम्बूद्वीपे द्वीपे भरते वर्षे भरतो नाम राजा चातुरन्तचक्रवर्ती तज्जीतमेतत् अतीतवर्तमानानागतानां सिन्धूनां देवीनां भरता राज्ञाम् उपस्थानिकं कर्तुम्, तद्गच्छामि खलु अहमपि भरतस्य राज्ञ उपस्थानिकं करोमीति कृत्वा कुम्भाष्टसहस्र रत्नचित्रं नानामणिकनकरत्ने च द्वे कनकभद्रासने च कटकानि च त्रुटिकानि च यावत् आभरणानि च गृह्णाति, गृहीत्वा तया उत्कृष्टया यावत् अभिजितं खलु देवानुप्रियैः केवलकल्पं भरत वर्षम् अहं खलु देवानुप्रियाणां विषयवासिनी, अहं खलु देवानुप्रियाणाम् आज्ञप्ति किङ्करी तत्प्रतीच्छन्तु खलु देवानुप्रियाः! ममेदम् एतद्रूपं प्रीतिदानमिति कृत्वा कुम्भाष्टसहस्रं रत्नचित्र नानामणिकनक कटकानि च यावत् स एव गमः यावत् प्रतिविसर्जयति, ततः खलु स भरतो राजा पौषधशालातः प्रतिनिष्क्रामति, प्रतिनिष्क्रम्य यत्रैव मज्जनगृहं तत्रैव उपागच्छति, उपागत्य स्नातः कृतबलिकर्मा यावत् यत्रैव भोजनमण्डपस्तत्रैव उपागच्छति, उपागत्य भोजनमण्डपे सुखासनवरगत अष्टमभक्तं यावत् सिंहासनवरगतः पौरस्त्याभिमुखो निषीदति निषद्य अष्टादशश्रेणीप्रश्रेणी शब्दयति, शब्दयित्वा यावद् अष्टाह्निकायां महामहिमायां तामाज्ञप्तिकां प्रत्यर्पयन्ति ॥ सू० ११॥

टीका– "तएणं से" इत्यादि। 'तएणसे दिव्वे चक्करयणे पभासतित्थकुमार-देवस्स अट्ठाहियाए महामहिमाए णिव्वत्ताए समाणीए आउहघरसालाओ पडि-

---

सिन्धु देवी साधनाधिकार कथन—

'तएण से दिव्वे चक्करयणे पभासतित्थकुमारस्स' इत्यादि सूत्र ॥११॥

टीकार्थ– इस प्रकार से वह दिव्य चक्ररत्न प्रभासतीर्थ कुमार के विजयोपलक्ष्य में किये आठ दिन तक के महामहोत्सव समाप्त हो जाने पर (आउहघरसालाओ पडिणिक्खमइ) आयु

સિન્ધુદેવી સાધનાધિકાર કથન

'त एण से दिव्वे चक्करयणे पभासतित्थकुमारस्स' इत्यादि सूत्र—॥११॥

ટીકાર્થ–આ પ્રમાણે તે દિવ્ય ચક્રરત્ન પ્રભાસતીર્થ કુમારના વિજયોપલક્ષ્યમાં આયોજિત આઠ દિવસનો મહોત્સવ સમાપ્ત થઈ ગયો ત્યારે (आउहघरसालाओ पडिणिक्खमइ) આયુધ

दाहिणिल्लेणं कूलेणं पुरत्थिमं दिसिं सिंधुदेवीभवणाभिमुहं पयातं पासइ, पासित्ता हट्ठतुट्ठ चित्त तहेव जाव जेणेव सिंधूए देवीए भवणं तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता सिंधूए देवीए भवनस्स अदूरसामंते दुवालजोयणायामं णवजोयणवित्थिन्नं वरनगरसरिच्छं विजयखंधावारणिवेसं करेइ जाव सिंधुदेवीए अट्ठमभत्तं पगिण्हइ पगिण्हित्ता पोसहसालाए पोसहिए बंभयारी जाव दब्भसंथारोवगए अट्ठमभत्तिए सिंधुदेविं मणसि करेमाणे चिट्ठइ। तएणं तस्स भरहस्स रण्णो अट्ठमभत्तंसि परिणममाणंसि सिंधूए देवीए आसणं चलइ, तएणं सा सिंधुदेवी आसणं चलियं पासइ पासित्ता ओहिं पउंजइ, पउंजित्ता भरहं रायं ओहिणा आभोएइ, आभोएत्ता इमे एआरूवे अब्भत्थिए चिंतिए पत्थिए मणोगए संकप्पे समुप्पज्जित्था उप्पण्णे खलु भो जंबुद्दीवेदीवे भरहे वासे भरहे णामं राया चाउरंत चक्कवट्टी. तं जीयमेयं तीअ पच्चुप्पण्णमणागयाणं सिंधूणं देवीणं भरहाणं राईणं उवत्थाणियं करेत्तए, तं गच्छामि णं अहंपि भरहस्स रण्णो उवत्थाणियं करोमि त्ति कट्टु कुंभट्ठसहस्सं रयणचित्तं णाणामणि कणगरयणभत्तिचित्ताणि य दुवे कणगभद्दासणाणि य कडगाणि य तुडियाणि य जाव आभरणाणि य गेण्हइ गेण्हित्ता ताए उक्किट्ठाए जाव एवं वयासी अभिजिएणं देवाणुप्पिएहिं केवलकप्पे भरहे वासे अहण्णं देवाणुप्पियाणं विसयवासिणी अहण्णं देवाणुप्पियाणं आणत्तिकिंकरी तं पडिच्छंतु णं देवाणुप्पिया! मम इमं एयारूवं पीइदाणं तिकट्टु कुंभट्ठसहस्सं रयणचित्तं णाणामणि कणग कडगाणि य जाव सो चेव गमो जाव पडिविसज्जेइ तएणं से भरहे राया पोसहसालाओ पडिणिक्खमइ पडिणिक्खमित्ता जेणेव मज्जणघरे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता ण्हाए कयबलिकम्मे जाव जेणेव भोयणमंडवे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता भोयणमंडवंसि सुहासणवरगए अट्ठमभत्तं परियादियइ परियादिएत्ता जाव सीहासणवरगए पुरत्थाभिमुहे णिसीयइ णिसीएत्ता अट्ठारससेणि प्पसेणीओ सद्दावेइ सद्दवित्ता जाव अट्ठाहियाए महामहिमाए तमाणत्तियं पच्चप्पिणंति ॥सू० ११॥

छाया—ततः खलु तद् दिव्यं चक्ररत्नं प्रभासतीर्थकुमारस्य अष्टाह्निकायां महामहिमायां निर्वृत्तायां सत्याम् आयुधगृहशालातः प्रतिनिष्क्रामति, प्रतिनिष्क्रम्य यावत् पूरयदिव अम्बरतलं सिन्ध्वा महानद्या दाक्षिणात्येन कूलेन पौरस्त्यां दिशं सिन्धुदेवी भवनाभिमुखं प्रयातं चाप्यभवत् । ततः खलु स भरतो राजा तद्दिव्यं चक्ररत्नं सिन्ध्वा महानद्या दाक्षिणात्येन कूलेन पौरस्त्यां दिशं सिन्धुदेवी भवनाभिमुखं प्रयातं पश्यति, दृष्ट्वा हृष्टतुष्ट चित्त तथैव यावत् यत्र सिन्ध्वा देव्या भवनं तत्रैव उपागच्छति, उपागत्य सिन्ध्वाः देव्याः भवनस्य अदूरसामन्ते द्वादश योजनायामं नवयोजनविस्तीर्णं वरनगरसदृशम् विजयस्कन्धावारनिवेशं करोति यावत् सिन्धुदेव्या अष्टमभक्तं प्रगृह्णाति, प्रगृह्य पौषधशालायां पौषधिको ब्रह्मचारी यावद् दर्भसंस्तारकोपगत अष्टमभक्तिक सिन्धुदेवीं मनसि कुर्वन् तिष्ठति । ततः खलु तस्य भरतस्य राज्ञोऽष्टमभक्ते परिणमति सिन्ध्वा देव्या आसनं चलितं, ततः खलु सा सिन्धु देवी आसनं चलितं पश्यति, दृष्ट्वा अवधिं प्रयुनक्ति, प्रयुज्य भरत राजानम् अवधिना आभोगयति, अयमेतद्रूप आध्यात्मिकश्चिन्तितः प्रार्थितो मनोगतः सङ्कल्पः समुदपद्यत, उत्पन्नः खलु भो जम्बूद्वीपे द्वीपे भरते वर्षे भरतो नाम राजा चातुरन्तचक्रवर्ती तज्जीतमेतत् अतीतवर्तमानानागतानां सिन्धूनां देवीनां भरतानां राज्ञाम् उपस्थानिकं कर्तुम्, तद्गच्छामि खलु अहमपि भरतस्य राज्ञः उपस्थानिकं करोमीति कृत्वा कुम्भाष्टसहस्रं रत्नचित्रं नानामणिकनकरत्ने च द्वे कनकभद्रासने च कटकानि च त्रुटिकानि च यावत् आभरणानि च गृह्णाति, गृहीत्वा तया उत्कृष्टया यावत् अभिजितं खलु देवानुप्रियैः केवलकल्पं भरत वर्षम् अहं खलु देवानुप्रियाणां विषयवासिनी, अहं खलु देवानुप्रियाणाम् आज्ञप्ति किङ्करी तत्प्रतीच्छन्तु खलु देवानुप्रियाः ! ममेदम् एतद्रूपं प्रीतिदानमिति कृत्वा कुम्भाष्टसहस्रं रत्नचित्रं नानामणिकनक कटकानि च यावत् स एव गमः यावत् प्रतिविसर्जयति, ततः खलु स भरतो राजा पौषधशालातः प्रतिनिष्क्रामति, प्रतिनिष्क्रम्य यत्रैव मज्जनगृहं तत्रैव उपागच्छति, उपागत्य स्नातः कृतबलिकर्मा यावत् यत्रैव भोजनमण्डपस्तत्रैव उपागच्छति, उपागत्य भोजनमण्डपे सुखासनवरगतः अष्टमभक्तं यावत् सिंहासनवरगतः पौरस्त्याभिमुखो निषीदति निषद्य अष्टादशश्रेणीप्रश्रेणीः शब्दयति, शब्दयित्वा यावद् अष्टाह्निकायां महामहिमायां तामाज्ञप्तिकां प्रत्यर्पयन्ति ॥ सू० ११॥

टीका— "तएणं से" इत्यादि । 'तएणसे दिव्वे चक्करयणे पभासतित्थकुमारस्स देवस्स अट्ठाहियाए महामहिमाए णिव्वत्ताए समाणीए आउहघरसालाओ पडि-

---

सिन्धु देवी साधनाधिकार कथन—

'तएणं से दिव्वे चक्करयणे पभासतित्थकुमारस्स' इत्यादि सूत्र ॥११॥

टीकार्थ— इस प्रकार से वह दिव्य चक्ररत्न प्रभासतीर्थ कुमार के विजयोपलक्ष्य में किये आठ दिन तक के महामहोत्सव समाप्त हो जाने पर (आउहघरसालाओ पडिणिक्खमइ) आयु

સિન્ધુદેવી સાધનાધિકાર કથન

'त एण से दिव्वे चक्करयणे पभासतित्थकुमारस्स' इत्यादि सूत्र—॥११॥

ટીકાર્થ–આ પ્રમાણે તે દિવ્ય ચક્રરત્ન પ્રભાસતીર્થ કુમારના વિજયોપલક્ષ્યમાં આયોજિત આઠ દિવસનો મહોત્સવ સમાપ્ત થઈ ગયો ત્યારે (आउहघरसालाओ पडिणिक्खमइ) આયુધ

णिक्खमइ' ततः खलु तद्दिव्य चक्ररत्नं प्रभासतीर्थकुमारस्य देवस्य अष्टाह्निकायां अष्ट-दिवसावसानं यस्या सा ताम् महामहिमायां निवृत्ताया सत्याम् आयुधगृहशालातः प्रतिनिष्क्रामति निर्गच्छति 'पडिणिक्खमित्ता' प्रतिनिष्क्रम्य निर्गत्य 'जाव पूरेंते चेव अंबरतलं' यावत् दिव्यत्रुटित नामकवाद्यविशेषशब्दसन्निनादेन अम्बरतलं गगनतलं पूरयदिव 'सिंधूए महाणईए दाहिणिल्लेणं कूलेणं पुरत्थिमं दिसिं सिंधुदेवीभवणाभिमुहे पयाते यावि होत्था' सिन्ध्वाः महानद्याः दाक्षिणात्येन दक्षिणेन कूलेन पौरस्त्या पूर्वां दिशम् सिन्धुदेवी भवनाभिमुखं प्रयात चाप्यभवत्, अयं विशेषः पूर्वां दिशमित्यत्र पश्चिमदिग्वर्त्तिनः प्रभासतीर्थत आगच्छन् वैताढ्यगिरिकुमारदेव सिसाधयिषया तद्वासकूटाभिमुखं जिगमीषुः प्रथमतः अनुपूर्वमेव याति स तच्च दिग्विभागज्ञानं नकशाइति भाषा प्रसिद्धं जम्बूद्वीप-प्रकाशकपत्रे द्रष्टव्यम् ततः सुतरां ज्ञानं भविष्यति सिन्धुदेवी गृहाभिमुखं च चक्र-रत्नं प्रयातम् ननु सिन्धुदेवी भवनम् अत्रैव सूत्रे उत्तरभरतार्द्धमध्यखण्डे सिन्धु-कुण्डे सिन्धुद्वीपे वक्ष्यते तत्कथमत्र तत्सम्भव इति चेन्न महर्द्धिकदेवीना मूलस्था-

धगृह शाला से बाहर निकला (पडिणिक्खमित्ता जाव पूरेते चेव अबरतल सिधूए महाणईए दाहिणिल्लेणं कूलेण पुरच्छिमं दिसिं सिंधुदेवी भवणाभिमुहे पयाए यावि होत्था) निकल कर वह यावत्- दिव्यत्रुटित नामक वाद्यविशेष के शब्द सन्निनाद द्वारा गगन तल को भरता भरता सा सिन्धु महानदी के दक्षिण कूल से होता हुआ पूर्वदिशामें सिन्धुदेवी के भवन की ओर चला। "पूर्वदिशामें" जो ऐसा कहा है सो उसका तात्पर्य ऐसा है कि पश्चिमदिग्वर्ती प्रभास तीर्थ से आता हुआ भरतचक्री वैताढ्यगिरि कुमार देव को वश करने की इच्छा से उसके वासभूत कूट की तरफ जाने का अभिलाषी होता है। सो पहिले उसे पूर्वदिशा में ही जाना होता है। यह दिग्विभागका ज्ञान जम्बूद्वीप के नक्शे से अच्छी तरह हो जाता है। सिंधुदेवी के घर की तरफ चक्ररत्न चला ऐसा जो यहां कहा गया है सो सिन्धुदेवी के भवन का कथन तो इसी सूत्र में उत्तर भरतार्ध के मध्यम खण्डार्ध सिन्धु कुण्ड में सिन्धुद्वीप में कहा जावेगा तो फिर

ગૃહશાળામાંથી બહાર નીકળ્યું. (पडिणिक्खमित्ता जाव पूरेंते चेव अबरतल सिधूए महाणईए दाहिणिल्लेणं कूलेण पुरच्छिमं दिसि सिंधु देवी भवणाभिमुहे पयाए यावि होत्था) નીકળીને તે યાવત્ દિવ્ય ત્રુટિત નામક વાદ્યવિશેષના શબ્દ સન્નિનાદ વડે ગગનતલને સંપૂરિત કરતું સિન્ધુ મહાનદીના દક્ષિણ કુલથી પસાર થઈને પૂર્વ દિશામાં સિન્ધુ દેવીનાં ભવન તરફ ચાલ્યું "પૂર્વ દિશામાં" આવું જે કથન છે તેનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે પશ્ચિમ દિગ્વર્તી પ્રભાસતીર્થ તરફથી આવતો ભરતચક્રી વૈતાઢ્યગિરિ કુમારદેવને વશ કરવાની ઇચ્છાથી તેના વાસભૂત કૂટ તરફ જવા અભિલાષા કરે છે એથી પહેલાં પૂર્વ દિશા તરફ જ તેનું જવાનું થાય છે એ દિગ્વિભાગનું જ્ઞાન જમ્બૂદ્વીપના માનચિત્રથી સારી પેઠે થઈ જાય છે. સિન્ધુ દેવીના ઘર તરફ ચક્રરત્ન ચાલ્યું. આમ જે વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે તો સિન્ધુ દેવીના ભવનનું કથન તો એજ સૂત્રમાં ઉત્તર ભરતાર્ધના મધ્યમ ખંડમાં સિંધુ કુંડમાં સિન્ધુદ્વીપમાં વર્ણવવામાં આવશે જ તો પછી અહીં તેનો સદ્ભાવ શા માટે કહ્યો

नादन्यत्रापि भवनादिसम्भवेन नानुपपत्तेः, यथा सधर्मन्द्रादीनां सौधर्मेन्द्राग्रमहिषीणां सौधर्मादि देवलोके विमानसद्भावेपि नन्दीश्वरे कुण्डलेवा राजधान्यः, अथवा अत्र देव्या असंख्येयतमे द्वीपे राजधान्यः सिन्ध्वावर्त्तनकूटे च प्रासादावतंसक इति. एवं च सिन्धु-द्वीपे देवीभवनसद्भावेऽपि सूत्रबलादत्रापि तदस्तीति ज्ञायते, तदनु भरतः किं कृतवान् इत्याह–'तएणं' इत्यादि 'तएणं से भरहे राया तं दिव्वं चक्करयणं सिंधूए महाणईए दाहिणिल्लेणं कूलेणं पुरत्थिमं दिसिं सिंधु देवी भवणाभिमुहं पयातं पासइ' ततः खलु स भारती राजा तद्दिव्यं चक्ररत्नं सिन्ध्वा महानद्याः दाक्षिणात्येन दक्षिणेन कूलेन तीरेण पौरस्त्या पूर्वाम् दिशं सिन्धुदेवी भवनाभिमुखं प्रयातं पश्यति 'पासित्ता' दृष्ट्वा 'हट्ठतुट्ठ चित्त तहेव जाव' हृष्टतुष्ट चित्तानन्दितः अतिशयप्रमोदमापन्नः सन् चक्री-

यहां उसका सद्भाव होना कैसे कहा ? उत्तर–महर्द्धिकदेवियों के भवन मूलस्थान से अन्यत्र भी होते है इसलिये ऐसा कथन यहां अयुक्त नहीं है। जैसे सौधर्मादि इन्द्रों की अग्रमहिषियों के विमान सौधर्मादि देवलोकों में होते है फिर भी नन्दीश्वर द्वीप मे अथवा कुण्डल द्वीप में इनकी राजधानीयां है, अथवा इसी सिन्धुदेवी की राजधानी असंख्यातवे द्वीप में है और सिद्धावर्तन कूट में इसका प्रासादावर्तमक है। इसी तरह सिन्धु द्वीप में सिन्धु देवी के भवन का सद्भाव होने पर भी इसी सूत्र के बल से अन्यत्र भी वह है ऐसा जाना जाता है ऐसा होने पर भी "सिन्धूए देवीए भवणस्स अदूरसामंते" इत्यादि वक्ष्यमाण सूत्र पाठ–"खंधावारे निवेसं करेइ" यहां तक का संगत बैठ सकेगा, नहीं तो वह भी विघटित हो जावेगा।

(तएणं से भरहे राया त दिव्वं चक्करयणं सिंधूए महाणईए दाहिणिल्लेणं कूलेणं पुरत्थिमं दिसिं सिंधुदेवी भवणाभिमुहे पयाय पासइ) जब भरत राजाने उस दिव्य चक्ररत्न को सिन्धु महानदी के दक्षिण तट से होते हुए पूर्वदिशा में सिन्धु देवी के भवन की ओर जाते हुए देखा तो वह (पासित्ता) देखकर (हट्ठ तुट्ठ चित्त तहेव जाव जेणेव सिंधूए देवीए भवणं तेणेव

છે ? ઉત્તર-મહર્દ્ધિક દેવીઓના ભવનો મૂલસ્થાનથી અન્યત્ર પણ હોય છે. એથી આ કથન અહીં અયુક્ત નથી જેમ સૌધર્માદિ ઇન્દ્રોની અગ્રમહીષિઓના વિમાનો સૌધર્માદિ દેવલોકમાં હોય છે છતાએ નન્દીશ્વર દ્વીપમા અથવા કુંડળદ્વીપમાં એમની રાજધાનીઓ છે. અથવા એજ સિન્ધુદેવીની રાજધાની અસંખ્યાતમા દ્વીપમા છે અને સિદ્ધાવર્તન કૂટમાં આનુ પ્રાસાદાવતંસક છે એજ રીતે સિન્ધુદ્વીપમા સિન્ધુ દેવીના ભવનનો સદ્ભાવ છે છતાં એ એજ સૂત્રના બળથી અન્યત્ર પણ તેની સદ્ભાવના છે એવું જાણવામાં આવે છે એવું હોય તો જ "सिन्धूए देवीए भवणस्स अदूरसामंते" ઈત્યાદિ વક્ષ્યમાણ સૂત્રપાઠ "खंधावारे निवेसं करेइ" અહી સુધીનો સંગત થઈ પડશે નહી તો તે પણ વિઘટિત થઈ જશે

(तएणं से भरहे राया तं दिव्वं चक्करयणं सिंधूए महाणईए दाहिणिल्लेणं कूलेणं पुरत्थिमं दिसिं सिंधुदेवीभवणाभिमुहे पयायं पासइ) જ્યારે ભરત રાજાએ તે દિવ્ય ચક્રરત્નને સિંધુ મહાનદીના દક્ષિણ તટ ઉપર થઈને પૂર્વદિશામા સિન્ધુ દેવીના ભવન તરફ જતું જોયુ તો તે (पासित्ता) જોઈ ને (हट्ठतुट्ठचित्त तहेव जाव जेणेव सिंधूए देवीए भवणं

णिक्खमइ' ततः खलु तद्दिव्य चक्ररत्नं प्रभासतीर्थकुमारस्य देवस्य अष्टाह्निकायां अष्टदिवसावसान यस्या सा ताम् महामहिमाया निवृत्ताया सत्याम् आयुधगृहशालातः प्रतिनिष्क्रामति निर्गच्छति 'पडिणिक्खमित्ता' प्रतिनिष्क्रम्य निर्गत्य 'जाव पूरेंते चेव अंबरतलं' यावत् दिव्यत्रुटित नामकवाद्यविशेषशब्दसन्निनादेन अम्बरतलं गगनतलं पूरयदिव 'सिंधूए महाणईए दाहिणिल्लेणं कूलेणं पुरत्थिमं दिसिं सिंधुदेवीभवणाभिमुहे पयाते यावि होत्था' सिन्ध्वा महानद्याः दाक्षिणात्येन दक्षिणेन कूलेन पौरस्त्या पूर्वां दिशम् सिन्धुदेवी भवनाभिमुखं प्रयातं चाप्यभवत्, अयं विशेषः पूर्वां दिशमित्यत्र पश्चिमदिग्वर्तिनः प्रभासतीर्थत आगच्छन् वैताढ्यगिरिकुमारदेव सिमाधयिषया तद्वासकूटाभिमुखं जिगमीषुः प्रथमतः अनुपूर्वमेव याति स तच्च दिग्विभागज्ञानं नकशाइति भाषा प्रसिद्धं जम्बूद्वीपप्रकाशकपत्रे द्रष्टव्यम् ततः सुतरां ज्ञानं भविष्यति सिन्धुदेवी गृहाभिमुख च चक्ररत्नं प्रयातम् ननु सिन्धुदेवी भवनम् अत्रैव सूत्रे उत्तरभरतार्द्धमध्यखण्डे सिन्धुकुण्डे सिन्धुद्वीपे वक्ष्यते तत्कथमत्र तत्सत्त्वमत्र इति चेन्न महर्द्धिकदेवीना मूलस्था-

धगृह शाला से बाहर निकला (पडिणिक्खमित्ता जाव पूरेंते चेव अंबरतल सिंधूए महाणईए दाहिणिल्लेणं कूलेण पुरच्छिमं दिसिं सिंधुदेवी भवणाभिमुहे पयाए यावि होत्था) निकल कर वह यावत्- दिव्यत्रुटित नामक वाद्यविशेष के शब्द सन्निनाद द्वारा गगन तल को भरता भरता सा सिन्धु महानदी के दक्षिण कूल से होता हुआ पूर्वदिशामें सिन्धुदेवी के भवन की ओर चला। "पूर्वदिशामें" जो ऐसा कहा है सो उसका तात्पर्य ऐसा है कि पश्चिमदिग्वर्ती प्रभास तीर्थ से आता हुआ भरतचक्री वैताढ्यगिरि कुमार देव को वश करने की इच्छा से उसके वासभूत कूट की तरफ जाने का अभिलाषी होता है। सो पहिले उसे पूर्वदिशा में ही जाना होता है। यह दिग्विभागका ज्ञान जम्बूद्वीप के नक्शे से अच्छी तरह हो जाता है। सिंधुदेवी के घर की तरफ चक्ररत्न चला ऐसा जो यहां कहा गया है सो सिन्धुदेवी के भवन का कथन तो इसी सूत्र में उत्तर भरतार्ध के मध्यम खण्डार्ध सिन्धु कुण्ड में सिन्धुद्वीप में कहा जावेगा तो फिर

गृहशाળामाथी બહાર નીકળ્યુ. (पडिणिक्खमित्ता जाव पूरेंते चेव अंबरतल सिंधूए महाणईए दाहिणिल्लेणं कूलेण पुरच्छिमं दिसिं सिंधु देवी भवणाभिमुहे पयाए याविहोत्था) નીકળીને તે યાવત્ દિવ્ય ત્રુટિત નામક વાદ્યવિશેષના શબ્દ સન્નિનાદ વડે ગગનતલને સમ્પૂરિત કરતું સિન્ધુ મહાનદીના દક્ષિણ કુલથી પસાર થઈને પૂર્વ દિશામા સિન્ધુ દેવી નાં ભવન તરફ ચાલ્યુ "પૂર્વ દિશામાં" આવું જે કથન છે તેનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે પશ્ચિમ દિગ્વર્તી પ્રભાસતીર્થ તરફથી આવતો ભરતચક્રી વૈતાઢ્યગિરિ કુમારદેવને વશ કરવાની ઇચ્છાથી તેના વાસભૂત કૂટ તરફ જવા અભિલાષા કરે છે એથી પહેલા પૂર્વ દિશા તરફ જ તેનું જવાનું થાય છે એ દિગ્વિજય ભાગનું જ્ઞાન જમ્બૂદ્વીપના માનચિત્રથી સારી પેઠે થઈ જાય છે. સિન્ધુ દેવીના ઘર તરફ ચક્રરત્ન ચાલ્યું. આમ જે વર્ણન કરવામાં આવ્યુ છે તો સિન્ધુ દેવીના ભવનનું કથન તો એજ સૂત્રમા ઉત્તર ભરતાર્ધના મધ્યમ ખંડમાં સિન્ધુ કુંડમા સિન્ધુદ્વીપમાં વર્ણવવામાં આવશે જ તો પછી અહીં તેનો સદ્ભાવ શા માટે કહ્યો

नादन्यत्रापि भवनादिसम्भवेन नानुपपत्तेः, यथा शक्रेशानादिसौधर्मेन्द्राद्यग्रमहिषीणां सौधर्मादि देवलोके विमानसद्भावेपि नन्दीश्वरे कुण्डले वा राजधान्यः, अस्या एव देव्या असंख्येयतमे द्वीपे राजधान्यः सिन्ध्वावर्त्तनकूटे च प्रासादावतंसक इति, एवं च सिन्धुद्वीपे देवीभवनसद्भावेऽपि सूत्रबलादत्रापि तदस्तीति ज्ञायते, तदनु भरतः किं कृतवान् इत्याह–'तएणं' इत्यादि 'तएणं से भरहे राया तं दिव्वं चक्करयणं सिंधूए महाणईए दाहिणिल्लेणं कूलेणं पुरत्थिमं दिसिं सिंधु देवी भवणाभिमुहं पयातं पासइ' ततः खलु स भारती राजा तद्दिव्यं चक्ररत्नं सिन्ध्वा महानद्याः दाक्षिणात्येन दक्षिणेन कूलेन तीरेण पौरस्त्यां पूर्वाम् दिशं सिन्धुदेवी भवनाभिमुखं प्रयातं पश्यति 'पासित्ता' दृष्ट्वा 'हट्ठतुट्ठ चित्त तहेव जाव' हृष्टतुष्ट चित्तानन्दितः अतिशयप्रमोदमापन्नः सन् चक्री-

---

यहां उसका सद्भाव होना कैसे कहा ? उत्तर–महर्द्धिकदेवियों के भवन मूलस्थान से अन्यत्र भी होते है इसलिये ऐसा कथन यहा अयुक्त नहीं है। जैसे सौधर्मादि इन्द्रों की अग्रमहिषियों के विमान सौधर्मादि देवलोकों में होते है फिर भी नन्दीश्वर द्वीप में अथवा कुण्डल द्वीप में इनकी राजधानीयां है, अथवा इसी सिन्धुदेवी की राजधानी असख्यातवे द्वीप में है और सिद्धावर्तन कूट में इसका प्रासादावर्तसक है। इसी तरह सिन्धु द्वीप में सिन्धु देवी के भवन का सद्भाव होने पर भी इसी सूत्र के बल से अन्यत्र भी वह है ऐसा जाना जाता है ऐसा होने पर भी "सिन्धूए देवीए भवणस्स अदूरसामंते" इत्यादि वक्ष्यमाण सूत्र पाठ–"खंधावारे निवेस करेइ" यहां तक का सगत बैठ सकेगा, नहीं तो वह भी विघटित हो जावेगा।

(तएणं से भरहे राया तं दिव्वं चक्करयणं सिंधूए महाणईए दाहिणिल्लेणं कूलेणं पुरत्थिमं दिसिं सिंधुदेवी भवणाभिमुहे पयायं पासइ) जब भरत राजाने उस दिव्य चक्ररत्न को सिन्धु महानदी के दक्षिण तट से होते हुए पूर्वदिशा में सिन्धु देवी के भवन की ओर जाते हुए देखा तो वह (पासित्ता) देखकर (हट्ठ तुट्ठ चित्त तहेव जाव जेणेव सिंधूए देवीए भवणं तेणेव

છે ? ઉત્તર–મહર્દ્ધિક દેવીઓના ભવનો મૂલસ્થાનથી અન્યત્ર પણ હોય છે. એથી આ કથન અહીં અયુક્ત નથી જેમ સૌધર્માદિ ઇન્દ્રોની અગ્રમહીષિઓના વિમાનો સૌધર્માદિ દેવલોકમાં હોય છે છતાંએ નન્દીશ્વર દ્વીપમા અથવા કુંડળદ્વીપમાં એમની રજધાનીઓ છે. અથવા એજ સિન્ધુદેવીની રાજધાની અસખ્યાતમા દ્વીપમાં છે અને સિદ્ધાવર્તન કૂટમાં આનુ પ્રાસાદાવતસક છે એજ રીતે સિન્ધુદ્વીપમા સિન્ધુ દેવીના ભવનનો સદ્ભાવ છે છતાં એ એજ સૂત્રના બળથી અન્યત્ર પણ તેની સદ્ભાવના છે એવું જાણવામાં આવે છે એવું હોય તો જ "સિન્ધૂપ દેવીપ ભવણસ્સ અદૂરસામંતે" ઇત્યાદિ વક્ષ્યમાણ સૂત્રપાઠ "खंधावारे निवेसं करेइ અહીં સુધીનો સગત થઈ પડશે નહીં તો તે પણ વિઘટિત થઈ જશે

(तएणं से भरहे राया तं दिव्वं चक्करयणं सिंधूए महाणईए दाहिणिल्लेणं कूलेणं पुरत्थिमं दिसि सिंधुदेवीभवणाभिमुहे पयायं पासइ) જ્યારે ભરત રાજાએ તે દિવ્ય ચક્રરત્નને સિંધુ મહાનદીના દક્ષિણ તટ ઉપર થઈને પૂર્વદિશામા સિન્ધુ દેવીના ભવન તરફ જતું જોયું તો તે (पसित्ता) જોઈને (हट्ठतुट्ठचित्त तहेव जाव जेणेव सिंधूए देवीए भवणं

पौषधशालायां पौषधिकः-पोषधव्रतवान अतएव 'बंभयारी' ब्रह्मचारी 'जाव दब्भसं-थारोवगए' यावद्दर्भसंस्तारकोपगतः सार्द्धद्वयहस्तपरिमितदर्भासने उपविष्टः सन अत्र यावत्पदात् उन्मुक्तमणिसुवर्ण इत्यादि सर्वं पूर्वोक्तं ग्राह्यम् अष्टमभक्तिकः-कृताष्टमतपाः सिन्धुदेवीं मनसि कुर्वन् तिष्ठति । 'तएणं तस्स भरहस्स रण्णो अट्ठमभत्तंसि परिणममाणंसि सिंधूए देवीए आसनं चलइ' ततः खलु तस्य भरतस्य राज्ञोऽष्टमभक्ते परिणमति-परिपूर्णप्राये जाते सगच्छति सति सिन्ध्वा देव्या आसनं सिंहासन चलति 'तएणं सा सिंधु देवी आसणं चलियं पासइ' ततः खलु सा सिन्धुदेवी आसनं-स्वसिंहासनं चलितं पश्यति 'पासित्ता' दृष्ट्वा 'ओहिं पउजइ' अवधिं प्रयुंक्ते-अवधिना ज्ञानेन पश्य-ति 'पउंजित्ता' प्रयुज्य 'भरहं राय ओहिणा आभोएइ' भरत राजानम् अवधिना अवधिज्ञानेन, अभोगयति उपयुङ्क्ते जानातीत्यर्थः 'आभोइत्ता' आभोग्य उपयुज्य ज्ञात्वा तस्याः सिन्धुदेव्याः 'इमे एयारूवे अज्झत्थिए चिंतिए कप्पिए पत्थिए मणोगए संकप्पे समुप्पज्जित्था' अयमेतद्रूपो वक्ष्यमाणस्वरूपः, आध्यात्मिकः आत्मगत अङ्कुर

वाला अतएव ब्रह्मचारी भरत चक्री २॥ हाथ प्रमाण दर्भासन पर पूर्वोक्त मणिसुवर्णादि सबका परित्याग करके बैठ गया, और सिन्धु देवी का मनमें ध्यान करने लगा । (तएणं तस्स भरहस्स रण्णो अट्ठमभत्तंसि परिणममाणंसि सिधूए देवीए आसणं चलइ) जब उस भरत राजा को अट्ठम भक्तकी तपस्या पूरी होने को आई कि उसी समय सिन्धु देवी का आसन कंपायमान हुआ । (तएणं सा सिंधु देवी आसणं चलियं पासइ) सिन्धु देवीने ज्यों ही कंपित हुए अपने आसन को देखा तो (पासित्ता ओहिं पउजइ) उसी समय उसने अपने अवधि ज्ञान को जोड़ा-अर्थात् अवधिज्ञान का प्रयोग किया (पउंजित्ता भरहं रायं ओहिणा आभोएइ) अवधिज्ञान का प्रयोग करके उसने उसके द्वारा भरत राजा को देखा (आभोइत्ता इमेएयारूवेअज्झत्थिएचिंतिए कप्पिए पत्थिए मणोगए संकप्पे समुप्पज्जित्था)राजा को देखकरउसेआध्यात्मिक चिंतितकल्पितप्रार्थितमनोगत संकल्प उत्पन्न हुआ । सकल्प के इन विशेषणों की व्याख्या पीछे की जा चुकी है । इन विशेषणों का तात्पर्यार्थ ऐसा है—

पोसहिए बंभयारी जाव दब्भसंथारोवगए अट्ठमभत्तिए सिंधुदेविं मणसि करेमाणे चिट्ठइ) त्रणु ઉપવાસ લઈને તે પૌષધ વ્રતવાળો એથી બ્રહ્મચારી ભરતચક્રી અઢી હાથ પ્રમાણ દર્ભા-સન ઉપર પૂર્વોક્ત મણિ સુવર્ણાદિ સર્વનો પરિત્યાગ કરીને બેસી ગયો અને સિન્ધુ દેવીનું મનમાં ધ્યાન કરવા લાગ્યો (तएणं तस्स भरहस्स रण्णो अट्ठमभत्तंसि परिणममाणंसि सिंधूए देवीए आसणं चलइ) જ્યારે તે ભરત રાજાની અટ્ઠમ ભક્તની તપસ્યા સમાપ્ત થવા આવી કે તેજ સમયે સિન્ધુ દેવીનું આસન કંપાયમાન થયું (तएणं सा सिन्धु देवी णं चलिय पासइ) સિંધુ દેવીએ જ્યારે પોતાનું આસન કંપિત થતું જોયું કે (पासित्ता ओहिं पउंजइ) તરત જ તેણે પોતાના અવધિજ્ઞાનને જોડયું એટલે કે તેણે પોતાના અવધિ-જ્ઞાનનો પ્રયોગ કર્યો (पउंजित्ता भरहं रायं ओहिणा आभोएइ) અવધિજ્ઞાનનો પ્રયોગ કરીને તેણે તેના વડે ભરતરાજાને જોયો. (आभोइत्ता इमे एयारूवे अज्झत्थिए चिंतिए कप्पिए पत्थिए मणोगए ॰ प्पे समुप्पज्जित्था) રાજાને જોઈને તેના મનમાં આધ્યાત્મિક, ચિંતિત, પ્રાર્થિત

षट्खंडाधिपति भरतस्तथैव यावत् अत्र यावत् पदात् नन्दितः प्रीतिमानाः,परमसौमनस्यितः हर्षवशविसर्प्पद् हृदय इति ग्राह्यम् एतादृशो भरतः 'जेणेव सिंधूए देवीए भवणं तेणेव उवागच्छइ' यत्रैव सिन्धुदेव्या भवनं निवासस्थानम् तत्रैवोपागच्छति 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'सिंधूए देवीए भवणस्स अदूरसामंते' सिन्ध्वा देव्या भवनस्य अदूरसामन्ते नातिदूरे नातिसमीपे यथोचितस्थाने 'दुवालसजोयणायामं णवजोयणविच्छिन्नं वरणगर-सरिच्छं विजयखंधावारणिवेसं करेइ' द्वादश योजनायाम,नव योजनविस्तीर्णं वरनगरसदृश विजयस्कन्धावारनिवेशं सेनानिवेश करोति 'जाव सिंधु देवीए अट्ठमभत्तं पगिण्हइ' अत्र यावत्पदात् वर्द्धकिरत्नशब्दायनपौषधशाला निर्मापनादि सर्वं ग्राह्यम्, तेन पौषधशालायां सिन्धुदेव्याः साधनाय भरतो राजा अष्टमभक्तं प्रगृह्णाति 'पगिण्हित्ता' प्रगृह्य 'पोसहसालाए पोसहिए बंभयारी जाव दब्भसंथारोवगए अट्ठमभत्तिए सिन्धुदेविं मणसि करेमाणे चिट्ठइ'

उवागच्छइ) वह आनन्दित एवं संतुष्ट चित्त हुआ यहां यावत् शब्द से–नन्दित' प्रीतिमना' परमसौमनस्यितः हर्षवशविसर्प्पद्हृदयः" इन पदो का सग्रह हुआ है। इन पदों की व्याख्या यथास्थान की जा चुकी है। ऐसे विशेषणों से विशिष्ट वह भरतचक्री जहां पर सिन्धु देवी का भवन था–निवासस्थान था वहां पर आया (उवागच्छित्ता) आकर के (सिंधूए देवीए भवणस्स अदूरसामंते) उसने सिन्धुदेवी के भवन पास ही यथोचितस्थान में (दुवालसजोयणायामं णव जोयणविच्छिन्नं, वरणगरसरिच्छं विजयखंधावारणिवेस करेइ) अपना १२योजन लम्बा और नौ योजन चौड़ा श्रेष्ठनगर के जैसा विजयस्कन्धावार निवेश किया–सेना का पडाव डाला (जाव सिंधू देवीए अट्ठमभत्तं पगिण्हइ) यहां यावत् पद से वर्द्धकि रत्न को बुलाना, पौषध शाला का निर्माण आदि कार्यों के निर्माण आदि सम्बन्ध कहना इत्यादि सब कथन पूर्व में किये गये कथन के अनुसार समझ लेना चाहिये। पौषधशाला में बैठकर भरत राजाने सिन्धु देवी को अपने वश में करने के लिये तीन उपवास किये। (पगिण्हित्ता पोसहसालाए पोसहिए बंभयारी जाव दब्भ-संथारोवगए अट्ठमभत्तिए सिंधू देविं मणसि करेमाणे चिट्ठइ) तीन उपवास लेकर वह पौषध व्रत

तेणेव गच्छइ) ते राजा अतीव आनंदित तेमज संतुष्ट चित्तवाळो थयो. अहीं यावत् शब्दथी "नन्दितः प्रीतिमना' परमसौमनस्यित हर्षवशविसर्प्पद्हृदयः" ए पदोनो संग्रह थयो छे ए पदोनी व्याख्या यथास्थाने करवामा आवेल छे एवा विशेषणोथी विशिष्ट ते भरतचक्री ज्यां सिन्धु देवीनुं भवन हतु–निवासस्थान हतु त्या आव्यो. (उवागच्छित्ता) त्यां आवीने (सिंधूए देवीए भवणस्स अदूरसामंते) तेणे सिन्धु देवीना भवननी पासे ज यथोचित स्थानमा (दुवालसजोयणायामं णवजोयणविच्छिन्नं, वरणगरसरिच्छं विजय-खंधावारणिवेसं करेइ) पोतानो १२ योजन लांबो अने ९ योजन पहोळो श्रेष्ठ नगर जेवो विजय स्कन्धावार निवेश कर्यो–एटले के पडाव नाख्यो (जाव सिंधूदेवीए अट्ठमभत्तं पगिण्हइ) अही यावत् पदथी वर्द्धकिरत्नने बोलाव्यो, पौषधशाळानु निर्माण कराव्यु ई त्यादि पूर्व वर्णित सर्व कथन अध्याहृत करी लेवुं जोईए पौषधशाळामा बेसीने भरत राजाए सिन्धुदेवीने पोताना वशमां करवा माटे त्रण उपवासो कर्या (पगिण्हित्ता पोसहसालाए

पौषधशालायां पौषधिकः-पोषधव्रतवान् अतएव 'बंभयारी' ब्रह्मचारी 'जाव दब्भसंथारोवगए' यावद्दर्भसंस्तारकोपगतः सार्द्धद्वयहस्तपरिमितदर्भासने उपविष्टः सन् अत्र यावत्पदात् उन्मुक्तमणिसुवर्ण इत्यादि सर्वं पूर्वोक्तं ग्राह्यम् अष्टमभक्तिकः-कृताष्टमतपाः सिन्धुदेवीं मनसि कुर्वन् तिष्ठति । 'तएणं तस्स भरहस्स रण्णो अट्ठमभत्तंसि परिणममाणंसि सिंधूए देवीए आसनं चलइ' ततः खलु तस्य भरतस्य राज्ञोऽष्टमभक्त परिणमति-परिपूर्णप्राये जाते समगच्छति सति सिन्ध्वा देव्या आसन सिंहासन चलति 'तएणं सा सिंधु देवी आसणं चलियं पासइ' ततः खलु सा सिन्धुदेवी आसनं-स्वसिंहासनं चलितं पश्यति 'पासित्ता' दृष्ट्वा 'ओहिं पउजइ' अवधिं प्रयुंक्ते-अवधिना ज्ञानेन पश्यति 'पउंजित्ता' प्रयुज्य 'भरहं राय ओहिणा आभोएइ' भरत राजानम् अवधिना अवधिज्ञानेन, अभोगयति उपयुङ्क्ते जानातीत्यर्थः 'आभोइत्ता' आभोग्य उपयुज्य ज्ञात्वा तस्याः सिन्धुदेव्याः 'इमे एयारूवे अज्झत्थिए चिंतिए कप्पिए पत्थिए मणोगए संकप्पे समुप्पज्जित्था' अयमेतद्रूपो वक्ष्यमाणस्वरूपः, आध्यात्मिकः आत्मगत अङ्कुर

वाला अतएव ब्रह्मचारी भरत चक्री २॥ हाथ प्रमाण दर्भासन पर पूर्वोक्त मणिसुवर्णादि सबका परित्याग करके बैठ गया, और सिन्धु देवी का मनमें ध्यान करने लगा । (तएणं तस्स भरहस्स रण्णो अट्ठमभत्तंसि परिणममाणंसि सिंधूए देवीए आसणं चलइ) जब उस भरत राजा को अट्ठम भक्तकी तपस्या पूरी होने को आई कि उसी समय सिन्धु देवी का आसन कंपायमान हुआ । (तएणं सा सिंधु देवी आसणं चलियं पासइ) सिन्धु देवीने ज्यों ही कंपित हुए अपने आसन को देखा तो (पासित्ता ओहिं पउजइ) उसी समय उसने अपने अवधि ज्ञान को जोड़ा-अर्थात् अवधिज्ञान का प्रयोग किया (पउंजित्ता भरहं रायं ओहिणा आभोएइ) अवधिज्ञान का प्रयोग करके उसने उसके द्वारा भरत राजा को देखा (आभोइत्ता इमेएयारूवेअज्झत्थिएचिंतिए कप्पिए पत्थिए मणोगए संकप्पे समुप्पज्जित्था)राजा को देखकरउसेआध्यात्मिक चिंतितकल्पितप्रार्थितमनोगत संकल्प उत्पन्न हुआ । संकल्प के इन विशेषणों की व्याख्या पीछे की जा चुकी है । इन विशेषणों का तात्पर्यार्थ ऐसा है-

पोसहिए बंभयारी जाव दब्भसंथारोवगए अट्ठमभत्तिए सिंधुदेविं मणसि करेमाणे चिट्ठइ) ત્રણ ઉપવાસ લઈને તે પૌષધ વ્રતવાળો એથી બ્રહ્મચારી ભરતચક્રી અઢી હાથ પ્રમાણ દર્ભાસન ઉપર પૂર્વોક્ત મણિ સુવર્ણાદિ સર્વનો પરિત્યાગ કરીને બેસી ગયો અને સિન્ધુ દેવીનું મનમાં ધ્યાન કરવા લાગ્યો (तएणं तस्स भरहस्स रण्णो अट्ठमभत्तंसि परिणममाणंसि सिंधूए देवीए आसणं [illegible]इ) જ્યારે તે ભરત રાજાની અટ્ઠમ ભક્તની તપસ્યા સમાપ્ત થવા આવી કે તેજ સમયે સિન્ધુ દેવીનું આસન કંપાયમાન થયું (तएणं सा सिन्धु देवी आसणं चलियं पासइ) સિંધુ દેવીએ જ્યારે પોતાનું આસન કંપિત થતું જોયું કે (पासित्ता ओहिं पउंजइ) તરત જ તેણે પોતાના અવધિજ્ઞાનને જોડ્યું એટલે કે તેણે પોતાના અવધિજ્ઞાનનો પ્રયોગ કર્યો (पउंजित्ता भरहं रायं ओहिणा आभोएइ) અવધિજ્ઞાનનો પ્રયોગ કરીને તેણે તેના વડે ભરતરાજાને જોયો. (आभोइत्ता इमे एयारूवे अज्झत्थिए चिंतिए कप्पिए पत्थिए मणोगए संकप्पे समुप्पज्जित्था) રાજાને જોઈને તેના મનમાં આધ્યાત્મિક, ચિંતિત, પ્રાર્થિત

इव, ततः चिन्तितः पुनः पुनः स्मरणरूपो विचारो द्विपत्रित इव कल्पितः स एव व्यवस्थायुक्तः महतोऽस्याऽनुरूपं सत्कारविशेषं-करिष्यामीति कार्याकारेण परिणतो विचारः पल्लवितः इव ३, प्रार्थितः-स एव इष्टरूपेण स्वीकृतः पुष्पित इव ४, मनोगतः सङ्कल्पः मनसि दृढरूपेण स्थितः 'इदमेव मया कर्त्तव्यम्' इति विचारः फलित इव ५, समुदपद्यत-समुत्पन्नः स च कः सङ्कल्प इत्याह-'उप्पण्णे खलु भो जंबुद्दीवे दीवे भरहे वासे भरहे णामं राया चाउरंतचक्कवट्टी, तं जीयमेय तीय पच्चुपण्णमणागयाणं सिंधूणं देवीणं भरहाणं राईणं उवत्थाणीय करेत्तए' उत्पन्नः खलु भो जम्बूद्वीपे-जम्बूद्वीप नामक द्वीपे भरते वर्षे भरतो नाम राजा चातुरन्तचक्रवर्त्ती समा-

---

कि जिस प्रकार बीज भूमि में रहकर पहिले अङ्कुर के रूप में पनपता है उसी प्रकार यह सकल्प भी आत्मा में अङ्कुर रूपमें उद्भुत हुआ अतः उसे अध्यात्म पद से यहा विशेषित किया गया है। यह बार२ उसके स्मरण में जब आने लगा तब यह द्विपत्रित उसी अङ्कुर की तरह चिन्तित पद से विशेषित किया गया है। जब यही सकल्प "इस महान् पुरुष का मै 'इसी के अनुरूप सत्कार करूंगा" इस प्रकार की व्यवस्था वाला बन गया तब यह कल्पित पद से विशेषित किया गया है। ऐसा करने से हो मेरा काम फलित हो सकेगा। इस प्रकार इष्ट रूप से यह मान्य हो चुका तब यह प्रार्थित पद से विशेषित किया गया है। तथा इस विचार रूप संकल्प को उसने जब तक वचन द्वारा बाहिर प्रकाशित नहीं किया-तब तक वह मनोगत रहने के कारण मनोगत बनारहा इसलिये उसे मनोगत पद से विशेषित किया गया है। (उप्पण्णे खलु भो जबुद्दीवे दीवे भरहे वासे भरहे णामं राया चाउरंत चक्कवट्टी त जीयमेयं तीय पच्चुप्पण्ण मणागयाणं सिधुण देवीणं भरहाण राईणं उवत्थाणिअं करेत्तए) जंबूद्वीप नाम के द्वीप में

મનોગત સંકલ્પ ઉત્પન્ન થયો. સંકલ્પના એ ઉલ્લેખિત વિશેષણોની વ્યાખ્યા પહેલા સ્પષ્ટ કરવામાં આવી છે. એ વિશેષણોનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે-કે જેમ બી ભૂમિમાં રહીને પહેલાં અંકુરના રૂપમાં ઉદ્ભવે છે તે જ પ્રમાણે એ સંકલ્પ પણ આત્મામાં અંકુરના રૂપમાં ઉદ્ભૂત થયો. એથી તે સંકલ્પને પ્રથમ અધ્યાત્મ પદથી અહીં વિશેષિત કરવામાં આવેલ છે. એ જ્યારે વારવાર તેના સ્મરણમાં આવવા લાગ્યો ત્યારે એ દ્વિપત્રિત તે અંકુરની જેમ ચિંતિત પદથી વિશેષિત કરવામાં આવેલ છે જ્યારે એ જ સંકલ્પ "એ મહાપુરુષને હું એના અનુરૂપ સત્કાર કરીશ" એ જાતની વ્યવસ્થાયુક્ત થઈ ગયો ત્યારે તે સંકલ્પ કલ્પિત પદથી વિશેષિત કરવામાં આવેલ છે આ પ્રમાણે કરવાથી જ મારુ કામ ફલિત થઈ શકશે આ રીતે એ સંકલ્પ ઇષ્ટ રૂપથી માન્ય થઇ ગયો ત્યારે તે પ્રાર્થિત પદથી વિશેષિત કરવામાં આવેલ છે તેમજ એ વિચારરૂપ સંકલ્પને તેણે જ્યાં સુધી વચન દ્વારા બહાર પ્રગટ કર્યો નહીં ત્યાં સુધી તે મનોગત હોવાથી મનોગત નામથી સંબોધિત થયો. એથી જ તેને મનોગત પદથી વિશેષિત કરવામાં આવેલ છે (उप्पण्णे खलु भो जबुद्दीवे दीवे भरहे वासे भरहे णाम राया चाउरंतचक्कवट्टी तं जीयमेय तीय पच्चुप्पण्णमणागयाण सिधूणं देवीणं भरहाणं राईणं उवत्थाणिअं करेत्तए) જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં ભરતક્ષેત્રમા ભરત નામે રાજા

याति-तज्जीतमेतत् आचार एषः अतीतवर्त्तमानानागतानां सिन्धूनां सिन्धुनाम्नीनां देवीनां भरतानां राज्ञाम् औपस्थानिकं नजराणा इति लोके प्रसिद्ध प्राभृत कर्तुं वर्त्तते इति 'तं गच्छामि ण अहं पि भरहस्स रण्णो उवत्थाणियं करेमि त्तिकट्टु कुंभट्ठसहस्सरयणचित्तं णाणामणि कणगरयणभत्तिचित्ताणिय देवगणगभद्दासणाणि य कडगाणिय तुडियाणिय जाव आभरणाणिय गेण्हइ गिण्हित्ता' तद्गच्छामि खलु अहमपि भरतस्य राज्ञः औपस्थानिक प्राभृत करोमीति कृत्वा मनसि विचार्य 'कुंभट्ठसहस्स रयणचित्त' कुम्भाष्टसहस्ररत्नचित्रम्-कुम्भानामष्टोत्तरं सहस्रं रत्नचित्रम् नानामणिकनकरत्नभक्तिचित्रे च द्वे सुवर्णभद्रासने च नानामणिकनकरत्नानां भक्तिःविविधरचना तया चित्रे विचित्रे च द्वे सुवर्णभद्रासने कटकानि च हस्ताभरणानि त्रुटिकानि च बाह्वाभरणानि यावदाभरणानि च गृह्णाति गृहीत्वा 'ताए उक्किट्ठाए जाव एवं वयासी' तया उत्कृष्टया गत्या यावत् पदात् त्वरया आकुलया न स्वाभाविन्या चपलया कायतोऽपि चण्डया, रौद्रया अत्युत्कर्षयोगेन, सिंहया तद्दार्ढ्य स्थैर्येण, उद्धूतया दर्पातिशयेन जयिन्या विपक्षजेतृत्वेन

भरत क्षेत्र में भरत नाम का राजा उत्पन्न हुआ है। तो अतीत अनागत एवं वर्तमान सिंधु देवियों का यह कुल परम्परा का आचार है कि वे उन भरत के चक्रवर्तियो को नजराना प्रदान करे अतः (गच्छामिणं अह पि भरहस्स रण्णो उवत्थाणियं करेमित्ति कट्टु कुंभट्ठसहस्स रयणचित्तं णाणामणिकणगरयणभत्तिचित्ताणिय देवगणभद्दासणाणि य कडगाणि य तुडियाणि य जाव आभरणाणि य गेण्हइ) मैं जाऊँ और मैं भी उन भरत महाराजा को भेंट प्रदान करूँ ऐसा विचार करके उसने १००८ कुंभ और नानामणियों एवं कनक रत्न की रचना से जिसमें अनेक चित्र हो रहे है ऐसे दो भद्रासन, तथा कटक हस्ताभरण, और त्रुटित-बाहु के आभरणों को उसने लिया (गिण्हित्ता ताए उक्किट्ठाए जाव एवं वयासी) उन्हे लेकर वह उसे उत्कृष्ट आदि विशेषणोंवाली गति से चलती-२ जहां पर सेना का पडाव रखकर भरत महाराजा था वहां

ઉત્પન્ન થયો છે. અતીત અનાગત તેમજ વર્તમાન સિન્ધુદેવીઓનો એ કુલપરંપરાગત આચાર છે કે તેઓ તે ભરતના ચક્રવર્તિઓને નજરાણું પ્રદાન કરે માટે (गच्छामिणं अहंपि भरहस्स रण्णो उवत्थाणिय करेमित्ति कट्टु कुंभट्ठ सहस्सरयणचित्तं णाणामणिकणग- भत्तिचित्ताणि य देवगणभद्दासणाणि य कडगाणि य तुडियाणि य जाव आभरणाणि य गेण्हइ) હું જાઉં અને હું પણ તે ભરત રાજાને નજરાણું પ્રદાન કરું આમ વિચાર કરીને તેણે ૧૦૦૮ કુંભો અને અનેક મણિઓ તેમજ કનક, રત્નની રચનાથી જેમાં અનેક ચિત્રો મંડિત છે એવા બે ઉત્તમ ભદ્રાસનો તેમજ કટક-હસ્તાભરણો અને ત્રુટિત-બાહુના આભરણો એ સર્વ આભૂષણો તેણે લીધા (गिण्हित्ता ताए उक्किट्ठाए जाव एवं वयासी) સર્વ આભૂષણોને લઈને તે ઉત્કૃષ્ટ વગેરે વિશેષણોવાળી ગતિથી ચાલતી-ચાલતી જ્યાં ભરત રાજા હતો, ત્યાં આવી. ગતિના ઉત્કૃષ્ટ વગેરે વિશેષણો યાવત્ પદથી ગૃહીત થયેલા છે તે આ પ્રમાણે છે-"त्वरया चपलया, चण्डया, रौद्रया, सिंहया, उद्धूतया, जयिन्या, छेकया, दिव्यया" ત્યાં

छेकया निपुणया दिव्यया देवगत्या आकाशमार्गगमनेन व्यतिव्रजन् यत्रैव भरतो राजा तत्रैवोपागच्छन्ति उपागत्य अन्तरिक्षप्रतिपन्ना सा सिन्धुदेवी करतल यावदञ्जलि कृत्वा जयविजयशब्देन वर्द्धयति वर्द्धयित्वा एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत् उक्तवती किमुक्तवती इत्याह- 'अभिजिएणं' इत्यादि 'अभिजिएणं देवाणुप्पिएहिं केवलकप्पे भरहे वासे अहण्णं देवाणुप्पियाणं विसयवासिणी अहण्णं देवाणुप्पियाणं आणत्तिकिंकरी त पडिच्छंतु णं देवाणुप्पिया ! मम इमं एयारूवं पीइदाणं त्तिकट्टु कुंभट्ठसहस्सं रयणचित्तं णाणामणिकणगकडगाणिय जाव सो चेव गमो जाव पडिविसज्जेइ' अभिजितं खलु देवानुप्रियैः श्रीमद्भिः केवलकल्पं-केवलज्ञानसदृशं सम्पूर्णं भरतं वर्षम् भरतक्षेत्रम् तेन हेतुना अह खलु देवानुप्रियाणां भवतां विषयवासिनी देशवासिनी अहं खलु देवानुप्रियाणाम् आज्ञप्तिकिङ्करी आज्ञाङ्किता सेविका तत् तस्मात् प्रतीच्छन्तु गृहन्तु खलु देवानुप्रियाः ! मम इदमेतद्रूपं प्रीतिदानम् इति कृत्वा कथयित्वा कुम्भाष्टसहस्रं रत्नचित्रम् अष्टोत्तरसहस्रपरिपूरितं कुम्भं तथा नानामणिकनकरत्नभक्तिचित्रे

पर आयी—वे उत्कृष्ट आदि गति के, जो विशेषण पद यावत्पद से गृहीत हुए है वे इस प्रकार से हैं—त्वरया, चपलया, चण्डया, रौद्रया, सिंहया, उद्धूतया, जयिन्या, छेकया, दिव्यया," वहा आकरके वह आकाश मार्ग में ही स्थित रही नीचे नहीं उतरी वहीं खड़ी-२ उसने दोनों हाथो की अजलि बनाकर और उसे मस्तक पर रखकर पहिले भरत महाराजाको जयविजय शब्दों से वधाई दी । वधाई देकर फिर उसने इस प्रकार उनसे कहा—(अभिजिएणं देवाणुप्पिएहिं केवलकप्पे भरहे वासे अहण्णं देवाणुप्पियाण विसयवासिणी अहण्णं देवाणुप्पियाणं आणत्तिकिंकरी तं पडिच्छंतु णं देवाणुप्पिया ! मम इमं एयारूवं पीइदाणं तिकट्टु कुमट्ठसहस्स रयणचित्तं णाणामणिकणगकडगाणिय जाव सोचेव गमो जाव पडिविसज्जेइ) आप देवानुप्रिय ने केवल कल्प—सम्पूर्ण भरत क्षेत्र—जीत—लिया है । मै भी आप देवानुप्रिय के ही देश की निवासिनी हूं— अत आप देवानुप्रिय की मैं आज्ञाकिङ्करीहूं—आज्ञाकी सेविकहूं इसलिये आप देवानुप्रिय मेरे द्वारा दिये गये इस प्रीतिदान को स्वीकार करें । ऐसा निवेदन करके उसने १००८ कुभो तथा नानामणियों, कनक एवं रत्नो से जिनमें रचना

આવીને તે આકાશ માર્ગમાં જ અવસ્થિત રહી નીચે ઉતરી નહીં ત્યા ઊભી રહીને જ તેણે બન્ને હાથોની અંજલિ બનાવીને અને તે અંજલિને મસ્તક પર મૂકીને સર્વ પ્રથમ ભરત રાજાને જય-વિજય શબ્દોથી વધામણી આપી. વધામણી આપીને પછી તેણે આ પ્રમાણે કહ્યુ - (अभिजिएण देवाणुप्पिएहि केवलकप्पे भरहे वासे अहण्ण देवाणुप्पियाण विसयवासिणी अहण्णं देवाणुप्पियाणं आणत्तिकिंकरी त पडिच्छन्तु णं देवाणुप्पिया ! मम इमं एयारूवं पीइदाण तिकट्टु कुम्भट्ठसहस्सं रयणचित्त णाणामणि कणग कडगाणि य जाव सोचेव गमो जाव पडिविसज्जेइ) આપ દેવાનુપ્રિયે કેવલકલ્પ-સંપૂર્ણ ભરતક્ષેત્ર જીતી લીધુ છે. હું પણ આપ દેવાનુપ્રિયના દેશમાં જ રહેનારી છુ એથી આપ દેવાનુપ્રિયની જ હું આજ્ઞા કિંકરી છુ—આજ્ઞાની સેવિકા છું એથી આપ દેવાનુપ્રિય મારા વડે આપવામાં આવેલ આ પ્રીતિદાનને ગ્રહણ કરો આ પ્રમાણે નિવેદન કરીને તેણે ૧૦૦૮ કુંભો તથા નાનામણિઓ,

च द्वे कनकभद्रासने सिंहासनद्वय कटकानि च यावत् स एव मागधदेवगमोऽत्रानुम-र्तव्यः यावत् प्रतिविसर्जयति यावत्पदात् स भरतः प्रीतिदन स्वीकरोति ततस्तां देवीं सत्कारयति सन्मानयति प्रतिविसर्जयति च स्वस्थानगमनाय अनुमन्यते बाणप्रयोगमन्तरेणैव सिन्धुदेव्याः साधनं जात मितिभावः तदुत्तरविधिमाह–'तएणं' इत्यादि 'तएण से भरहे राया पोसहसालाओ पडिणिक्खमइ' ततः खलु स भरतो राजा पौषधशालातः प्रति-निष्क्रामति निर्गच्छति 'पडिणिक्खमित्ता' प्रतिनिष्क्रम्य निर्गत्य 'जेणेव मज्जनघरे तेणेव उवागच्छइ' यत्रैव मज्जनगृह–स्नानगृहम्, तत्रैव उपागच्छति 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'ण्हाए कयबलिकम्मे जाव जेणेव भोयणमंडवे तेणेव उवागच्छइ' स्नातः कृतबलि-कर्मा–काकेभ्यो दत्तान्नभागः सन् यावत् यत्रैव भोजनमण्डपस्तत्रैव उपागच्छति 'उवा-गच्छित्ता' उपागत्य 'भोयणमंडवंसि सुहासणवरगए अट्ठमभत्तं परियादियइ' भोजन

हो रही हैं ऐसे दो कनक मय भद्रासनों को, दो कटकों को एवं त्रुटितों की भेट रूप में महा-राजा भरत चक्री के लिये प्रदान किये । यहां पर मागध देव के प्रकरण में कहा गया सब विषय यावत्पद से गृहीत हुआ है–अत सिन्धु देवी द्वारा प्रदत्त सब नजराना महाराजा भरतचक्री ने स्वीकार कर लिया । और फिर उनका सम्मान और सत्कार के साथ उसने सिन्धु देवी को विसर्जित कर दिया यहां यह विशेष कथन जानना चाहिये कि महाराजा भरतचक्री ने जो सिन्धुदेवी को वश में किया है वह विना बाण के प्रयोग के किया है (तएणं से भरहे राया पोसहसालाओ पडिणिक्खमइ) इस के बाद भरतचक्री पौषधशाला से बाहर आये (पडिणिक्खमित्ता जेणेव मज्जणघरे तेणेव उवागच्छइ) और बाहर आकर के वे जहां पर स्नान गृहथा वहां पर गये । (उवागच्छित्ता ण्हाए कयबलिकम्मे जाव जेणेव भोयणमंडवे तेणेव उवागच्छइ) वहां जाकर उन्होंने स्नान किया और स्नान करके बलिकर्म किया –काक आदिकों के लिये अन्न का विभाग किया । फिर वे वहां भोजन मंडप में आये (उवागच्छित्ता भोयणमंडवंसि सुहासन–वरगए अट्ठमभत्तं परियादियइ) वहां आकर के वे उस भोजन मंडप में सुखासन से बैठ

કનક તેમજ રત્નોથી જેમાં રચના થઈ રહી છે એવા બે કનક ભદ્રાસનો, બે કટકો તેમજ ત્રુટિતો ભરતચક્રીને અર્પણ કર્યા અહીં મગધદેવના પ્રકરણમાં વર્ણિત સમસ્ત વિષય યાવત્ પદથી ગૃહીત થયેલો છે આમ સિન્ધુ દેવી દ્વારા પ્રદત્ત સર્વ નજરાણુ ભરતચક્રીએ ગ્રહણ કરી લીધું અને પછી સન્માન અને સત્કાર સાથે તેણે સિંધુદેવીને વિસર્જિત કરી દીધી અહીં એ વિશેષ કથન જાણવું જોઈએ કે ભરતચક્રીએ જે સિન્ધુદેવીને વશમા કીધી તે બાણ નાપ્રયોગ વિના જ (तएणं से भरहे राया पोसहसालाओ पडिणिक्खमइ) ત્યાર બાદ ભરતચક્રી પૌષધશાળામાથી બહાર આવ્યા (पडिणिक्खमित्ता जेणेव मज्जणघरे तेणेव उवा-गच्छइ) અને બહાર આવીને જ્યાં સ્નાન ગૃહ હતું ત્યાં ગયા. (उवागच्छित्ता ण्हाए कयबलिकम्मे जाव जेणेव भोयणमंडवे तेणेव उवागच्छइ) ત્યાં જઈને તેમણે સ્નાન કર્યું અને સ્નાન કરીને બલિકર્મ કર્યું એટલે કે કાક વગેરે માટે અન્નનો ભાગ કર્યો પછી તે ત્યાથી ભોજન મંડપમાં આવ્યા (उवागच्छित्ता भोयणमंडवंसि सुहासणवरगए अट्ठमभत्तं परियादियइ) ત્યાં

मण्डपे सुखासनवरगतः अष्टमभक्तं परिपारयति, 'परियादिएत्ता' परिपार्य 'जाव सीहासनवरगनः श्रेष्ठसिंहासनोपविष्टः 'पुरत्थाभिमुहे णिसीयइ' पौरस्त्याभिमुखः निषीदति उपविशति 'णिसीएत्ता' निपद्य उपविश्य 'अट्ठारस सेणिप्पसेणीओ सद्दावेइ' अष्टादश श्रेणिप्रश्रेणीः शब्दयति आह्वयति 'सद्दाविता' शब्दयित्वा आहूय 'जाव अट्ठाहियाए महामहिमाए तमाणत्तिय पच्चप्पिणंति' यावत्ताः श्रेणि प्रश्रेणयोऽष्टाहिकाया महामहिमायाः ताम् आज्ञप्तिकां प्रत्यर्पयन्ति समर्पयन्ति यथाऽष्टाहिकोत्सवः कृत इति ॥सू०११॥

अथ वैताढ्यसुरसाधनमाह- "तएणं से" इत्यादि ।

मूलम्- तएणं से दिव्वे चक्करयणे सिंधूए देवीए अट्ठाहीयाए महामहीमाए णिव्वत्ताए समाणीए आउहघरसालाओ तहेव जाव उत्तरपुरत्थिमं दिसिं वेयद्धपव्वयाभिमुहे पयाए यावि होत्था. तए णं भरहे राया जाव जेणेव वेयद्धपव्वए जेणेव वेयद्धस्स पव्वयस्स दाहिणिल्ले णितंबे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता वेयद्धस्स पव्वयस्स दाहिणिल्ले णितंबे दुवालसजोयणायामं णवजोयणविच्छिन्नं वरणगरसरिच्छं विजयखंधावारनिवेसं करेइ करित्ता जाव वेयद्धगिरिकुमारस्स देवस्स अट्ठमभत्तं पगिण्हइ पगिण्हित्ता पोसहसालाए जाव अट्ठमभत्तिए वेयद्धगिरिकुमारं देवं मणसि करेमाणे चिट्ठइ तएणं तस्स भरहस्स रण्णो अट्ठमभत्तंसि

गये-और बैठकर उन्होंने अष्टमभक्त की पारणा की (परियादियत्ता जाव सीहासनवरगए पुरत्थाभिमुहे णिसीयइ) अष्टम भक्तकी पारणा करके सिंहासन पर बैठ गये (णिसीएत्ता अट्ठारस सेणिप्पसेणीओ सद्दावेइ) सिंहासन पर बैठकर फिर उन्होंने १८ श्रेणी प्रश्रेणिजनों को बुलाया (सद्दाविता) बुलाकरके (जाव अट्ठाहियाए महामहिमाए तमाणत्तिय पच्चप्पिणंति) यावत् उन श्रेणी प्रश्रेणीजनों ने आठ दिन का महामहोत्सव किया । और इसकी खबर "हमलोगोंने आठ दिन का महामहोत्सव कर लियाहैं । ऐसी खबर पीछे राजा के पास भेजदी ॥सू०११॥

આવીને તે ભોજન મંડપમાં સુખાસન પૂર્વક બેસી ગયા અને બેસીને તેમને અષ્ટમ ભક્તની પારણા કરી. (परियादियत्ता जाव सीहासणवरगए पुरत्थाभिमुहे णिसीयइ) અષ્ટમ ભક્તની પારણા કરીને પછી તે યાવત્ પૂર્વ દિશા તરફ મુખ કરીને સિંહાસન ઉપર બેસી ગયા (णिसीइत्ता अट्ठारस सेणिप्पसेणीओ सद्दावेइ) સિંહાસન ઉપર બેસીને પછી તેમણે ૧૮ શ્રેણિ પ્રશ્રેણિજનોને બોલાવ્યા (सद्दावित्ता) બોલાવીને (जाव अट्ठाहियाए महामहिमाए तमाणत्तियं पच्चप्पिणंति) યાવત્ તે શ્રેણિ-પ્રશ્રેણિજનોએ આઠ દિવસનો મહામહોત્સવ કર્યો અને મહામહોત્સવ સમ્પન્ન થઈ જવાની સૂચના રાજાને આપી ॥૧૧॥

परिणममाणंसि वेयड्ढगिरिकुमारस्स देवस्स आसणं चलइ एवं सिंधुगमो णेयव्वो, पीईदाणं आभिसेक्कं रयणालङ्कारं कडगाणि य तुडियाणि य वत्थाणि य आभरणाणि य गेण्हइ, गिण्हित्ता, ताए उक्किट्ठाए जाव अट्ठाहियं जाव पच्चप्पिणंति। तएणं से दिव्वे चक्करयणे अट्ठाहियाए महामहिमाए णिव्वत्ताए समाणीए जाव पच्चत्थिमं दिसिं तिमिसगुहाभिमुहे पयाए यावि होत्था, तएणं से भरहे राया तं दिव्वं चक्करयणं जाव पच्चत्थिमं दिसिं तिमिसगुहाभिमुहं पयातं पासइ, पासित्ता हट्ठतुट्ठ चित्त जाव तिमिसगुहाए अदूरसामंते दुवालस जोयणायामं णवजोयणवित्थिन्नं जाव कयमालस्स देवस्स अट्ठमभत्तं पगिण्हइ पगिण्हित्ता पोसहसालाए पोसहीए वंभयारी जाव कयमालगं देवं मणसि करेमाणे करेमाणे चिट्ठइ तएणं तस्स भरहस्स रण्णो अट्ठमभत्तंसि परिणममाणंसि कयमालस्स देवस्स आसणं चलइ तहेव जाव वेयड्ढगिरिकुमारस्स णवरं पोईदाणं इत्थीरयणस्स तिलगचोद्दसं भंडालंकारं कडगाणि य जाव आभरणाणि य गेण्हइ गिण्हित्ता उक्किट्ठाए जाव सक्कारेइ सम्माणेइ सक्कारित्ता सम्माणित्ता पडिविसज्जेइ जाव भोयणमंडवे तहेव महामहिमा कयमालस्स पच्चप्पिणंति ॥१२॥

छाया-ततः खलु तद्दिव्यं चक्ररत्नं सिन्ध्वा देव्याः अष्टाह्निकायां महामहिमायां निवृत्तायाम्, सत्याम्, आयुधगृहशालात तथैव यावत् उत्तरपौरस्त्यां दिशं वैताढ्याभिमुख प्रयातं चाप्यभवत्, ततः खलु स भरतो राजा यावत् यत्रैव वैताढ्यपर्वतः यत्रैव वैताढ्यस्य पर्वतस्य दाक्षिणात्ये नितम्बे तत्रैवोपागच्छति, उपागत्यवैताढ्यस्य पर्वतस्य दाक्षिणात्ये नितम्बे द्वादशयोजनायामं नवयोजनविस्तीर्णं वरणगरसदृशं विजयस्कन्धावारनिवेशं करोति, कृत्वा यावत वैत गिरिकुमारस्य देवस्य अष्टमभक्तं प्रगृह्णाति प्रगृह्य पौषधशालायां यावत् अष्टमभक्तिकः वैताढयगिरिकुमारं देवं मनसि कुर्वन् तिष्ठति, तत खलु तस्य भरतस्य राज्ञ' अष्टमभक्ते परिणमति वैतं गिरिकुमारस्य देवस्य आसन चलति, एव सिन्धुदेव्या गमो नेतव्य , प्रीतिदानम् आभिषेक्यम् रत्नालङ्कार कटमानि च त्रुटिकानि च वस्त्राणि आभरणनि च गृह्णाति गृहीत्वा तया उत्कृष्टया यावत् अष्टाह्निकां यावत् प्रत्यर्पयन्ति। तत खलु तद्दिव्यं चक्ररत्नम् अष्टाह्निकायां महामहिमायां निवृत्तायां सत्यां यावत् पाश्चात्यां दिशं तिमिस्रगुहाभिमुखं प्रयातं चाप्यभवत्, ततः खलु स भरतो राजा तद्दिव्य चक्ररत्नं यावत् पाश्चात्यां दिशं तिमिस्रगुहाभिमुखं प्रयात पश्यति,

मण्डपे सुखासनवरगतः अष्टमभक्तं परिपारयति, 'परियादिएत्ता' परिपार्य 'जाव सीहासनवरगतः श्रेष्ठसिंहासनोपविष्टः 'पुरत्थाभिमुहे णिसीयइ' पौरस्त्याभिमुखः निषीदति उपविशति 'णिसीएत्ता' निषद्य उपविश्य 'अट्ठारस सेणिप्पसेणीओ सद्दावेइ' अष्टादश श्रेणिप्रश्रेणीः शब्दयति आह्वयति 'सद्दाविता' शब्दयित्वा आहूय 'जाव अट्ठाहियाए महामहिमाए तमाणत्तिय पच्चप्पिणंति' यावत्ताः श्रेणि प्रश्रेणयोऽष्टाह्निकाया महामहिमायाः ताम् आज्ञप्तिकां प्रत्यर्पयन्ति समर्पयन्ति यथाऽष्टाहिकोत्सवः कृत इति ॥सू०११॥

अथ वैताढ्यसुरसाधनमाह- "तएणं से" इत्यादि ।

मूलम्- तएणं से दिव्वे चक्करयणे सिंधूए देवीए अट्ठाहीयाए महामहीमाए णिव्वत्ताए समाणीए आउहघरसालाओ तहेव जाव उत्तरपुरत्थिमं दिसिं वेयद्धपव्वयाभिमुहे पयाए यावि होत्था. तए णं भरहे राया जाव जेणेव वेयद्धपव्वए जेणेव वेयद्धस्स पव्वयस्स दाहिणिल्ले णितंबे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता वेयद्धस्स पव्वयस्स दाहिणिल्ले णितंबे दुवालसजोयणायामं णवजोयणवित्थिन्नं वरणगरसरिच्छं विजयखंधावारनिवेसं करेइ करित्ता जाव वेयद्धगिरिकुमारस्स देवस्स अट्ठमभत्तं पगिण्हइ पगिण्हित्ता पोसहसालाए जाव अट्ठमभत्तिए वेयद्धगिरिकुमारं देवं मणसि करेमाणे चिट्ठइ तएणं तस्स भरहस्स रण्णो अट्ठमभत्तंसि

गये-और बैठकर उन्होंने अष्टमभक्त की पारणा की (परियादियत्ता जाव सीहासनवरगए पुरत्थाभिमुहे णिसीयइ)-अष्टम भक्तकी पारणा करके सिंहासन पर बैठ गये (णिसीएत्ता अट्ठारस सेणिप्पसेणीओ सद्दावेइ) सिंहासन पर बैठकर फिर उन्होंने १८ श्रेणी प्रश्रेणिजनों को बुलाया (सद्दावित्ता) बुलाकरके (जाव अट्ठाहियाए महामहिमाए तमाणत्तियं पच्चप्पिणति) यावत् उन श्रेणी प्रश्रेणीजनों ने आठ दिन का महामहोत्सव किया । और इसकी खबर "हमलोगोंने आठ दिन का महामहोत्सव कर लियाहैं । ऐसी खबर पीछे राजा के पास भेजदी ॥सू० ११॥

આવીને તે ભોજન મંડપમાં સુખાસન પૂર્વક બેસી ગયા અને બેસીને તેમને અષ્ટમ ભક્તની પારણા કરી (परियादियत्ता जाव सीहासणवरगए पुरत्थाभिमुहे णिसीयइ) અષ્ટમ ભક્તની પારણા કરીને પછી તે યાવત્ પૂર્વદિશા તરફ મુખ કરીને સિંહાસન ઉપર બેસી ગયા (णिसीइत्ता अट्ठारस सेणिप्पसेणीओ सद्दावेइ) સિંહાસન ઉપર બેસીને પછી તેમણે ૧૮ શ્રેણિ પ્રશ્રેણિજનોને બોલાવ્યા (सद्दावित्ता) બોલાવીને (जाव अट्ठाहियाए महामहिमाए तमाणत्तियं पच्चप्पिणंति) યાવત્ તે શ્રેણિ-પ્રશ્રેણિજનોએ આઠ દિવસનો મહામહોત્સવ કર્યો અને મહા-મહોત્સવ સમ્પન્ન થઈ જવાની સૂચના રાજાને આપી ॥૧૧॥

परिणममाणंसि वेयद्धगिरिकुमारस्स देवस्स आसणं चलइ एवं सिंधुगमो णेयव्वो, पीईदाणं आभिसेक्कं रयणालङ्कारं कडगाणि य तुडियाणि य वत्थाणि य आभरणाणि य गेण्हइ, गिण्हित्ता, ताए उक्किट्ठाए जाव अट्ठाहियं जाव पच्चप्पिणंति। तएणं से दिव्वे चक्करयणे अट्ठाहियाए महामहिमाए णिव्वत्ताए समाणीए जाव पच्चत्थिमं दिसिं तिमिसगुहाभिमुहे पयाए यावि होत्था, तएणं से भरहे राया तं दिव्वं चक्करयणं जाव पच्चत्थिमं दिसिं तिमिसगुहाभिमुहं पयातं पासइ, पासित्ता हट्ठतुट्ठ चित्त जाव तिमिसगुहाए अदूरसामंते दुवालस जोयणायामं णवजोयणवित्थिन्नं जाव कयमालस्स देवस्स अट्ठमभत्तं पगिण्हइ पगिण्हित्ता पोसहसालाए पोसहीए बंभयारी जाव कयमालगं देवं मणसि करेमाणे करेमाणे चिट्ठइ तएणं तस्स भरहस्स रण्णो अट्ठमभत्तंसि परिणममाणंसि कयमालस्स देवस्स आसणं चलइ तहेव जाव वेयद्धगिरिकुमारस्स णवरं पोईदाणं इत्थीरयणस्स तिलगचोद्दसं भंडालंकारं कडगाणि य जाव आभरणाणि य गेण्हइ गिण्हित्ता उक्किट्ठाए जाव सक्कारेइ सम्माणेइ सक्कारित्ता सम्माणित्ता पडिविसज्जेइ जाव भोयणमंडवे तहेव महामहिमा कयमालस्स पच्चप्पिणंति ॥१२॥

छाया-ततः खलु तद्दिव्यं चक्ररत्नं सिन्ध्वा देव्याः अष्टाहिकायां महामहिमायां निवृत्तायाम्, सत्याम्, आयुधगृहशालात तथैव यावत् उत्तरपौरस्त्यां दिशं वैताढ्याभिमुख प्रयातं चाप्यभवत्, ततः खलु स भरतो राजा यावत् यत्रैव वैताढ्यपर्वतः यत्रैव वैताढ्यस्य पर्वतस्य दाक्षिणात्ये नितम्बे तत्रैवोपागच्छति, उपागत्यवैताढ्यस्य पर्वतस्य दाक्षिणात्ये नितम्बे द्वादशयोजनायामं नवयोजनविस्तीर्णं वरणगरसदृशं विजयस्कन्धावारनिवेशं करोति, कृत्वा यावत वैत गिरिकुमारस्य देवस्य अष्टमभक्तं प्रगृह्णाति प्रगृह्य पौषधशालायां यावत् अष्टमभक्तिकः वैताढ्यगिरिकुमारं देवं मनसि कुर्वन् तिष्ठति, तत खलु तस्य भरतस्य राज्ञः अष्टमभक्ते परिणमति वैताढ्यगिरिकुमारस्य देवस्य आसन चलति, एव सिन्धुदेव्या गमो नेतव्य , प्रीतिदानम् आभिषेक्यम् रत्नालङ्कार कटकानि च त्रुटिकानि च वस्त्राणि आभरणनि च गृह्णाति गृहीत्वा तया उत्कृष्टया यावत् अष्टाहिकां यावत् प्रत्यर्पयन्ति। तत खलु तद्दिव्यं चक्ररत्नम् अष्टाहिकायां महामहिमायां निवृत्तायां सत्यां यावत् पाश्चात्यां दिशं तिमिस्रगुहाभिमुखं प्रयातं चाप्यभवत्, ततः खलु स भरतो राजा तद्दिव्य चक्ररत्न यावत् पाश्चात्यां दिशं तिमिस्रगुहाभिमुखं प्रयात पश्यति,

मण्डपे सुखासनवरगतः अष्टमभक्तं परिपारयति, 'परियादिएत्ता' परिपार्य 'जाव सीहासनवरगतः' श्रेष्ठसिंहासनोपविष्टः 'पुरत्थाभिमुहे णिसीयइ' पौरस्त्याभिमुखः निषीदति उपविशति 'णिसीएत्ता' निषद्य उपविश्य 'अट्ठारस सेणिप्पसेणीओ सद्दावेइ' अष्टादश श्रेणिप्रश्रेणीः शब्दयति आह्वयति 'सद्दावित्ता' शब्दयित्वा आहूय 'जाव अट्ठाहियाए महामहिमाए तमाणत्तिय पच्चप्पिणंति' यावत्ताः श्रेणि प्रश्रेणयोऽष्टाहिकाया महामहिमायाः ताम् आज्ञप्तिकां प्रत्यर्पयन्ति समर्पयन्ति यथाऽष्टाहिकोत्सवः कृत इति ॥सू० ११॥

अथ वैताढ्यसुरसाधनमाह- "तएण से" इत्यादि ।

मूलम्- तएणं से दिव्वे चक्करयणे सिंधूए देवीए अट्ठाहीयाए महामहीमाए णिव्वत्ताए समाणीए आउहघरसालाओ तहेव जाव उत्तरपुरत्थिमं दिसिं वेयद्धपव्वयाभिमुहे पयाए यावि होत्था. तए णं भरहे राया जाव जेणेव वेयद्धपव्वए जेणेव वेयद्धस्स पव्वयस्स दाहिणिल्ले णितंबे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता वेयद्धस्स पव्वयस्स दाहिणिल्ले णितंबे दुवालसजोयणायामं णवजोयणवित्थिन्नं वरणगरसरिच्छं विजयखंधावारनिवेसं करेइ करित्ता जाव वेयद्धगिरिकुमारस्स देवस्स अट्ठमभत्तं पगिण्हइ पगिण्हित्ता पोसहसालोए जाव अट्ठमभत्तिए वेयद्धगिरिकुमारं देवं मणसि करेमाणे चिट्ठइ तएणं तस्स भरहस्स रण्णो अट्ठमभत्तंसि

गये—और बैठकर उन्होंने अष्टमभक्त की पारणा की (परियादियत्ता जाव सीहासनवरगए पुरत्थाभिमुहे णिसीयइ) अष्टम भक्तकी पारणा करके सिंहासन पर बैठ गये (णिसीएत्ता अट्ठारस सेणिप्पसेणीओ सद्दावेइ) सिंहासन पर बैठकर फिर उन्होंने १८ श्रेणी प्रश्रेणिजनों को बुलाया (सद्दावित्ता) बुलाकरके (जाव अट्ठाहियाए महामहिमाए तमाणत्तियं पच्चप्पिणंति) यावत् उन श्रेणी प्रश्रेणीजनों ने आठ दिन का महामहोत्सव किया । और इसकी खबर "हमलोगोंने आठ दिन का महामहोत्सव कर लियाहैं । ऐसी खबर पीछे राजा के पास भेजदी ॥सू० ११॥

આવીને તે ભોજન મંડપમાં સુખાસન પૂર્વક બેસી ગયા અને બેસીને તેમને અષ્ટમ ભક્તની પારણા કરી. (परियादियत्ता जाव सीहासणवरगए पुरत्थाभिमुहे णिसीयइ) અષ્ટમ ભક્તની પારણા કરીને પછી તે યાવત્ પૂર્વદિશા તરફ મુખ કરીને સિંહાસન ઉપર બેસી ગયા (णिसीइत्ता अट्ठारस्स सेणिप्पसेणीओ सद्दावेइ) સિંહાસન ઉપર બેસીને પછી તેમણે ૧૮ શ્રેણિ પ્રશ્રેણિજનોને બોલાવ્યા (सद्दावित्ता) બોલાવીને (जाव अट्ठाहियाए महामहिमाए तमाणत्तियं पच्चप्पिणंति) યાવત્ તે શ્રેણિ-પ્રશ્રેણિજનોએ આઠ દિવસનો મહામહોત્સવ કર્યો. અને મહામહોત્સવ સમ્પન્ન થઇ જવાની સૂચના રાજાને આપી ॥૧૧॥

परिणममाणंसि वेयद्धगिरिकुमारस्स देवस्स आसणं चलइ एवं सिंधु-गमो णेयव्वो, पीईदाणं आभिसेक्कं रयणालङ्कारं कडगाणि य तुडि-याणि य वत्थाणि य आभरणाणि य गेण्हइ, गिण्हित्ता, ताए उक्कि-ट्ठाए जाव अट्ठाहियं जाव पच्चप्पिणंति। तएणं से दिव्वे चक्करयणे अट्ठाहियाए महामहिमाए णिव्वत्ताए समाणीए जाव पच्चत्थिमं दिसिं तिमिसगुहाभिमुहे पयाए यावि होत्था, तएणं से भरहे राया तं दिव्वं चक्करयणं जाव पच्चत्थिमं दिसिं तिमिसगुहाभिमुहं पयातं पासइ, पा-सित्ता हट्ठतुट्ठ चित्त जाव तिमिसगुहाए अदूरसामंते दुवालस जोय-णायामं णवजोयणवित्थिन्नं जाव कयमालस्स देवस्स अट्ठमभत्तं पगि-ण्हइ पगिण्हित्ता पोसहसालाए पोसहीए बंभयारी जाव कयमालगं देवं मणसि करेमाणे करेमाणे चिट्ठइ तएणं तस्स भरहस्स रण्णो अट्ठमभत्तंसि परिणममाणंसि कयमालस्स देवस्स आसणं चलइ तहेव जाव वेयद्ध-गिरिकुमारस्स णवरं पोईदाणं इत्थीरयणस्स तिलगचोद्दसं भंडालंकारं कड-गाणि य जाव आभरणाणि य गेण्हइ गिण्हित्ता उक्किट्ठाए जाव सक्का-रेइ सम्माणेइ सक्कारित्ता सम्माणित्ता पडिविसज्जेइ जाव भोयणमंडवे तहेव महामहिमा कयमालस्स पच्चप्पिणंति ॥१२॥

छाया-ततः खलु तद्दिव्यं चक्ररत्नं सिन्धुदेव्याः अष्टाह्निकायां महामहिमायां निवृ-त्तायाम्, सत्याम्, आयुधगृहशालात तथैव यावत् उत्तरपौरस्त्यां दिशं वैताढ्य-पर्वताभिमुख प्रयातं चाप्यभवत्, ततः खलु स भरतो राजा यावत् यत्रैव वैताढ्यपर्वतः यत्रैव वैताढ्यस्य पर्वतस्य दाक्षिणात्ये नितम्बे तत्रैवोपागच्छति, उपागत्यवैताढ्यस्य पर्व-तस्य दाक्षिणात्ये नितम्बे द्वादशयोजनायामं नवयोजनविस्तीर्णं वरणगरसदृशं विजय-स्कन्धावारनिवेशं करोति, कृत्वा यावत वैताढ्यगिरिकुमारस्य देवस्य अष्टमभक्तं प्रगृ-ह्णाति प्रगृह्य पौषधशालायां यावत् अष्टमभक्तिक' वैताढ्यगिरिकुमारं देवं मनसि कुर्वन्नू तिष्ठति, तत खलु तस्य भरतस्य राज्ञ' अष्टमभक्ते परिणमति वैताढ्यगिरिकुमारस्य देवस्य आसन चलति, पव सिन्धुदेव्या गमो नेतव्य, प्रीतिदानम् आभिषेक्यम् रत्नालङ्कार कटमानि च त्रुटिकानि च वस्त्राणि आभरणनि च गृह्णाति गृहीत्वा तया उत्कृष्टया यावत् अष्टाह्निकां यावत् प्रत्यर्पयन्ति। तत खलु तद्दिव्यं चक्ररत्नम् अष्टाह्निकायां महामहिमायां निवृत्तायां सत्यां यावत् पाश्चात्या दिशं तिमिस्रगुहाभिमुखं प्रयातं चाप्यभवत्, ततः खलु स भरतो राजा तद्दिव्य चक्ररत्न यावत् पाश्चात्यां दिशं तिमिस्रगुहाभिमुखं प्रयात पश्यति,

दृष्ट्वा हृष्टतुष्ट चित्त यावत् तिमिसगुहाया अदूरसामन्ते द्वादशयोजनायामं नवयोजनविस्तीर्णं यावत् कृतमालस्य देवस्य अष्टमभक्तं प्रगृह्णाति, प्रगृह्य पौषधशालायां पोषधिको ब्रह्मचारी यावत् कृतमालकं देवं मनसि कुर्वन् तिष्ठति, ततः खलु तस्य भरतस्य राज्ञः अष्टमभक्ते परिणमति कृतमालस्य देवस्य आसनं चलति तथैव यावत् वैताढ्यगिरिकुमारस्य नवरं प्रीतिदानं स्त्रीरत्नस्य तिलकचतुर्दशं भाण्डालङ्कारं कटकानि च यावत् आभरणानि च गृह्णाति, गृहीत्वा तया उत्कृष्टया यावत् सत्कारयति, सन्मानयति, सत्कार्य सम्मान्य प्रतिविसर्जयति यावत् भोजनमण्डपे, तथैव महामहिमां कृतमालस्य प्रत्यर्पयन्ति ॥सू० १२॥

टीका–'तएणं से इत्यादि 'तए णं से दिव्वे चक्करयणे सिंधूए देवीए अट्ठाहियाए महामहिमाए णिव्वत्ताए समाणीए आउहघरसालाओ तहेव जाव उत्तरपुरत्थिमं दिसिं वेयद्धपव्वयाभिमुहे पयाए यावि होत्था" ततः खलु तद्दिव्यं चक्ररत्नं सिन्ध्वाः सिन्धुनाम्न्याः देव्याः विजयोपलक्षिकायाम् अष्टाहिकायां महामहिमायां निवृत्तायां सत्याम् आयुधगृहशालातस्तथैव पूर्ववदेव निष्क्रामति–प्रतिनिष्क्रम्य यावत् अनेक वाद्यविशेषाणां ध्वनि प्रतिध्वन्यात्मकशब्दैः गगनतलं पूरयदिव उत्तरपौरस्त्याम्–उत्तरपूर्वां दिशम् ईशानकोणवैताढयपर्वताभिमुखं प्रयातं चाप्यभवत् प्रस्थित जातम् सिन्धुदेवी भवनतो वैताढ्यपुरसाधनार्थं वैताढ्यपुरावासभूतं वैताढ्यकूटं गच्छतश्चक्ररत्नस्य ईशानदिश्येव सुष्ठु पन्था 'तएणं से भरहे राया जाव जेणेव वेयद्धपव्वए जेणेव वेयद्ध

तएणं से दिव्वे च रयणे सिंधूए देवीए" इत्यादि । सूत्र–१२–

टीकार्थ—तएण से दिव्वे चक्करयणे) इसके बाद वह दिव्य चक्ररत्न (सिंधूए देवीए अट्ठाहियाए महामहिमाए णिवत्ताए समाणीए आउहघरसालाओ तहेव जाव उत्तरपुरत्थिमं दिसिं वेयद्धपव्वयाभिमुहे पयाए यावि होत्था) सिन्धुदेवी के विजयोपलक्ष्य में कृत महामहोत्सव समाप्त हो जाने पर आयुध गृहशाला से पूर्व की तरह ही बाहर निकला और निकलकर यावत् अनेक वाद्यविशेषों के ध्वनि प्रतिध्वनिरूप शब्दों द्वारा गगनतलको भरता हुआ उत्तर पूर्व दिशा में–ईशान कोण में स्थित वैताढय पर्वत की ओर चला सिन्धु देवी के भवन से वैताढयपुरसाधन के लिये वैताढ्यपुरावासभूत वैताढ्यकूट की ओर जाते हुए चक्ररत्नको ईशानदिशामें ही सरल

"तपण से दिव्वे चक्करयणे सिंधूए" इत्यादि सूत्र ॥१२॥

टीकार्थ— (तपणं दिव्वे चक्करयणे) त्यार बाद ते दिव्य चक्ररत्न (सिंधूए देवीए अट्ठाहियाए महामहिमाए णिवत्ताए [illegible] णीए आउहघरसालाओ तहेव जाव उत्तरपुरत्थिमं दिसिं वेयद्ध-पव्वयाभिमुहे पयाए यावि होत्था) सिन्धुदेवीना विजयोपलक्ष्यमां जे महामहोत्सव आयोजित करवामां आव्यो ते ज्यारे सम्पन्न थई गयो त्यारे ते पहेलानी जेम ज आयुधगृह-शाळामांथी बहार नीकळ्यो अने नीकळीने यावत् अनेक वाद्य विशेषोना ध्वनि प्रतिध्वनि रूप शब्दो द्वारा गगनतलने सम्पूरित करतु उत्तर पूर्व दिशामां–ईशान कोणमां स्थित वैताढ्य पर्वतनी तरफ चाल्युं. सिन्धु देवीना भवनथी वैताढ्यपुर साधन माटे वैताढ्य-पुरावासभूत वैताढ्यकूट तरफ प्रयाण करतां चक्ररत्नने ईशानदिशामां ज सरलता थई

पव्वयस्स दाहिणिल्ले णितंबे तेणेव उवागच्छइ' ततः खलु स भरतो राजा यावत् यत्रैव वैताढ्यः पर्वतः यत्रैव च वैताढ्यस्य पर्वतस्य दाक्षिणात्यो दक्षिणार्द्धभरतपार्श्ववर्त्ती नितम्बः मूलभागस्तत्रैव उवागच्छति, अत्र यावत्पदात् वैताढ्यपर्वताभिमुखं प्रयान्तं चक्ररत्नं पश्यति, दृष्ट्वा हृष्टतुष्ट चित्तानन्दितः परमसौमनस्यित भरतो राजा इति संग्राह्यम् 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'वेयद्धस्स पव्वयस्स दाहिणिल्ले णितंबे दुवालसजोयणायामं णवजोयणविच्छिन्नं वरणगरसरिच्छं विजयखंधावारनिवेसं करेइ' वैताढ्यस्य पर्वतस्य दाक्षिणात्ये दक्षिणार्द्धभरतपार्श्ववर्त्तिनि नितम्बे मूलभागे द्वादशयोजनायामं द्वादश योजनदैर्ध्यं नवयोजनविस्तीर्णं षट्त्रिंशत्तमक्रोशविस्तीर्णम्, वरनगरसदृशं-श्रेष्ठनगरतुल्यम् विजयस्कन्धावारनिवेश सेनानिवेशम्, करोति 'करित्ता' कृत्वा 'जाव वेयद्धगिरि-कुमारस्स देवस्स अट्ठमभत्तं पगिण्हइ' अत्र यावत्पदात् वर्द्धकिरत्नशब्दापन पौषधशाला विधापनादि सर्वं नेतव्यम्, तेन पौषधशालायां वैताढ्यगिरिकुमारस्य देवस्य साधनायेति

रास्ता पड़ा इसी लिये वह इस मार्ग से गया (तएण से भरहे राया जाव जेणेव वेयद्ध पव्वए जेणेव वेयद्धस्स पव्वयस्स दाहिणिल्ले णितबे तेणेव उवागच्छइ) इसके बाद वह भरत चक्री यावत् जहां पर वैताढ्य पर्वत था, और जहां पर वैताढ्य पर्वत का दाक्षिणात्य दक्षिणार्द्ध भरत का पार्श्ववर्ती नितम्ब था—मूल भाग था-वहा पर आया—यहां यावत्पद से यह पाठ गृहीत हुआ है—" वैताढ्य पर्वताभिमुखं प्रयातं चक्ररत्नं पश्यति दृष्ट्वा हृष्ट तुष्ट- चित्तानंदितः परमसौमनस्यितः भरतो राजा" । (उवागच्छित्ता वेयद्धस्स पव्वयस्स दाहिणिल्ले णितंबे-दुवालस जोयणायामं णवजोयणविच्छिन्न वरणगरसरिच्छ विजयखंधावारनिवेस करेइ) वहां आकर के उसने वैताढ्य पर्वत के दाक्षिणात्य नितम्ब पर दक्षिणार्द्ध भरत पार्श्ववर्ती मूल भाग पर—१२ योजन की लंबाई वाले और ७ योजन की चौड़ाई वाले श्रेष्ठ नगर तुल्य विशाल सैन्य का पड़ाव डाला (करित्ता जाव वेयद्धगिरीकुमारस्स देवस्स अट्ठमभत्त पगिण्हइ) पड़ाव डाल कर यावत् उसने वैताढ्य गिरि कुमार देव को साधन करने के लिए अष्टम भक्त का व्रत

એથી જ તે આ માર્ગથી ગયું (तएणं से भरहे राया जाव जेणेव वेयद्धपव्वए जेणेव वेयद्धस्स पव्वयस्स दाहिणिल्ले णितंबे तेणेव उवागच्छइ) ત્યારબાદ તે ભરતચક્રી યાવત્ જ્યાં વૈતાઢ્ય પર્વત હતો અને જ્યાં વૈતાઢ્ય પર્વતનો દાક્ષિણાત્ય દક્ષિણાર્દ્ધ ભરતનો પાર્શ્વ-વર્તી નિતમ્બ—મૂળભાગ હતો ત્યાં આવ્યો. અહીં યાવત્ પદથી આ પાઠ ગૃહીત થયો છે—"वैताढ्यपर्वताभिमुखं प्रयात चक्ररत्नं पश्यति दृष्ट्वा, हृष्ट तुष्ट चित्तानन्दितः परमसौमनस्यितः भरतो राजा"। (उवागच्छित्ता वेयद्धस्स पव्वयस्स दाहिणिल्ले णितंबे दुवालस-जोयणायामं णवजोयणविच्छिन्नं वरणगरसरिच्छं विजयखंधावारनिवेसं करेइ) ત્યાં આવીને તેણે વૈતાઢ્ય પર્વતના દાક્ષિણાત્ય નિતંબ પર દક્ષિણાર્દ્ધ ભરત પાર્શ્વવર્તી મૂળ ભાગ ઉપર ૧૨ યોજન જેટલી લંબાઈવાળો અને નવ યોજન પહોળાઈ વાળો શ્રેષ્ઠ નગર તુલ્ય વિશાળ સૈન્યનો પડાવ નાખ્યો. (करित्ता जाव वेयद्धगिरिकुमारस्स देवस्स अट्ठमभत्त पगिण्हइ) પડાવ નાખીને યાવત્ તેણે વૈતાઢ્યગિરિ કુમાર દેવની સાધના માટે અષ્ટમભક્ત વ્રત ધારણ કર્યું.

शेषः अष्टमभक्तं प्रगृह्णाति 'पगिण्हित्ता' प्रगृह्य 'पोसहसालाए जाव अट्ठमभत्तिए वेयद्ध-गिरिकुमारं देवं मणसि करेमाणे करेमाणे चिट्ठइ' पौषधशालायां यावत्करणात् पौषधिकः पौषधव्रतवान् अतएव ब्रह्मचारी दर्भसंस्तारकोपगतः सार्द्धद्वयहस्तपरिमित दर्भासने उपविष्टः उन्मुक्तमणिसुवर्णालङ्कार इत्यादि सर्वं पूर्वोक्तं ग्राह्यम् अष्टमभक्तिकः कृताष्टम-तपाः, वैताढचगिरिकुमारं देवं मनसि कुर्वन् कुर्वन ध्याय ध्यायंस्तिष्ठति। 'तए णं तस्स भरहस्स रण्णो अट्ठमभत्तसि परिणममाणसि वेयद्धगिरिकुमारस्स देवस्स आसणं चलइ' ततः खलु तस्य भरतस्य राज्ञः अष्टमभक्ते परिणमति परिपूर्णप्राये जायमाने सति वताढचगिरि कुमारस्य देवस्य आसनं सिंहासनम्, चलति 'एवं सिंधुगमो णेयव्वो' एवं सिन्धुदेव्याः गमः सदृशपाठो नेतव्यः—स्मृतिपथम् आनयितव्यः इदं च सिन्धु-देव्या अतिदेशकथनं तद्वाणव्यापारमन्तरेणैवाप्यमपि साध्यः इति सादृश्यख्यापनार्थं तथा च वैताढचगिरिकुमारो देवः स्वसिंहासन चलित पश्यति, दृष्ट्वा अवधिं प्रयुङ्क्ते

धारण-क्रिया (पगिण्हित्ता पोसहसालाए जाव अट्ठमभत्तिए वेयड्ढगिरिकुमार देवं मणसि करेमाणे२ चिट्ठइ) अष्टमभक्त को धारण करके पौषधशाला में पौषधव्रत वाले अत एव ब्रह्मचारी तथा दर्भ के सथारे पर आसीन—२॥ हाथ प्रमाण दर्भासन पर स्थित—एव मणिमुक्ता आदि के अलङ्कारो से विहीन हुए ऐसे उस महाराजा भरत चक्री ने पूर्व में कहे अनुसार वैताढच-गिरी कुमार का मन में ध्यान करना प्रारम्भ किया (तएण तस्स भरहस्स रण्णो अट्ठमभत्तंसि परिणममाणसि वेयड्ढगिरिकुमारस्स देवस्स आसण चलइ) इसके बाद महाराजा भरत चक्री का जब अष्टम भक्त समाप्त प्रायः होने को आया तब (एव सिंधुगमो णेयव्वो) इसके बाद जैसा-सिन्धु देवी के साधन प्रकरण में कहा गया है वैसा कथन यहां जानना—चाहिये अर्थात् जिस प्रकार भरत चक्री ने सिन्धु देवी को विना बाण के वश में किया उसी प्रकार से इसे भी विना—बाण के वश में किया इस तरह जब वैताढयगिरी कुमार देवने अपना आसन कंपित होते हुए देखा तो देखकर- उसने अपने अवधि को उपयुक्त किया उससे

(पगिण्हित्ता पोसहसालाए जाव अट्ठमभत्तिए वेयड्ढगिरिकुमारं देव मणसिकरेमाणे २ चिट्ठइ) અષ્ટમભક્ત ધારણ કરીને પૌષધશાળામા પૌષધવ્રતવાળા એથી બ્રહ્મચારી તેમજ દર્ભના સંથારા ઉપર સમાસીન ૨॥ હાથ પ્રમાણ દર્ભાસન ઉપર સ્થિત મણિમુક્તા આદિ અલંકારોથી વિહીન થયેલા એવા તે ભરતચક્રી પૂર્વમાં કહ્યા મુજબ જ વૈતાઢ્યગિરિ કુમારદેવના ધ્યાનમાં એકચિત્ત થઈ ગયા (तएण तस्स भरहस्स रण्णो अट्ठमभत्तंसि परिणममाणंसि वेयड्ढगिरिकुमारस्स देवस्स आसणं चलइ) ત્યાર બાદ જ્યારે ભરતચક્રીનુ અષ્ટમભક્ત વ્રત સમાપ્ત પ્રાયઃ જ હતુ ત્યારે વૈતાઢ્યગિરિ કુમાર દેવનું આસન કંપાયમાન થયું (एवं सिंधु-गमो णेयव्वो) ત્યાર બાદ જે પ્રમાણે સિન્ધુ દેવીના પ્રકરણમા કહેવામા આવ્યું છે તે પ્રમાણે જ અહી પણ સમજવુ એટલે કે જેમ ભરતચક્રીએ સિન્ધુદેવીને વગર બાણે જ વશમાં કરી તેમજ તે વૈતાઢ્યગિરિ કુમાર દેવને પણ પોતાના વશમા કર્યા આ પ્રમાણે જ્યારે વૈતાઢ્ય ગિરિ કુમાર દેવે પોતાનું આસન કંપિત થતું જોયું તો આ જોઈને તેણે પોતાના અવધિ-

प्रयुज्य भरतं राजानम् अवधिज्ञानेन आभोगयति जानाति आभोग्य ज्ञात्वा तस्य वैताढ्यगिरिकुमारस्य देवस्य अयमेतद्रूपो वक्ष्यमाण स्वरूपः आध्यात्मिकः-आत्मगत अङ्कुर इव, ततश्चिन्तितः पुनः पुनः स्मरणरूपो विचारो द्विपत्रित इव कल्पितः-स एव व्यवस्था युक्तः विचारः पल्लवित इव ३, प्रार्थितः स एवेष्टरूपेण स्वीकृतः पुष्पित इव ४, मनोगतः संकल्पः मनसि दृढरूपेण विषयः सत्कारार्हस्य तत्सार्थित मदायत्तीकृत सत्कार-वस्तुभिस्तद्योग्यं सत्कारं करिष्यामि, इति विचारः फलित इव ५, समुत्पन्नः, स च कः सङ्कल्प इत्याह-उत्पन्नः खलु भो जम्बूद्वीपे द्वीपे-जम्बूद्वीपनामके द्वीपे भरते वर्षे भरतो नाम राजा चातुरन्तचक्रवर्ती तज्जीतमेतत् जीताचार एषः अतीतवर्तमानानागतानां वैताढ्यगिरिकुमाराणां देवानां भरतानां राज्ञाम् उपस्थानिकं प्राभृत कर्तुं वर्त्तते इति, तद्गच्छामि खलु अहमपि भरतस्य राज्ञश्चक्रिण उपस्थानिकं करोमीति विचार्य 'पीइदाणं अभिसेक्कं रयणालंकारं कडगाणि य तुडियाणि य वत्थाणि य आभरणाणि य गेण्हइ' प्रीतिदानम् आभिषेक्यम्-अभिषेकयोग्यं राजपरिधेयम्, रत्नालंकार मुकुटम्, कटकानि च हस्ताभरणानि, त्रुटिकानि च बाह्वाभरणानि, वस्त्राणि च आभरणानि च गृह्णाति 'गिण्हित्ता' गृहीत्वा 'ताए उक्किट्ठाए जाव अड्ढाइय जाव पच्चप्पिणंति' तया उत्कृष्टया

उसने भरत राजा को अपना ध्यान करते हुए देखा-जाना तब उस वैताढ्य गिरि कुमार देव के मन में ऐसा आध्यात्मिकचिन्तित, कल्पित प्रार्थित पुष्पित, मनोगत, सकल्प विचार प्रकट हुआ कि जंबूद्वीप में भरत क्षेत्र में भरत नाम का चातुरन्त चक्रवर्ती महाराजा उत्पन्न हुआ है तो अतीत, अनागत, वर्तमान काल के समस्त वैताढ्यगिरी कुमार देवों का ऐसा परम्परा से चला आया यह आचार व्यवहार है कि वे उसे नजराना दें तो मैं चलू और उसे भेट करू ऐसा विचारकर (पीइदाण आभिसेक्कं रयणालंकारं कडगाणिय तुडियाणिय वत्थाणिय आभरणाणिय गेण्हइ) उसने प्रीतिदान में देने के निमित्त अभिषेक-योग्य राजपरिधेय रत्नालंकार-मुकुट कटक त्रुटिक वस्त्र, और आभरण लिये (गिण्हित्ता ताए उक्किट्ठाए जाव पच्चप्पिणंति) और लेकर वह उत्कृष्ट आदि विशेषणों वाली गति

જ્ઞાનનો ઉપયોગ કર્યો. અવધિજ્ઞાનમાં તેણે ભરતચક્રી રાજાને તેના જ ધ્યાનમાં લીન જોયા. ત્યારે તે વૈતાઢ્યગિરિ કુમાર દેવના મનમાં એવો આધ્યાત્મિક, ચિન્તિત, કલ્પિત, પ્રાર્થિત, પુષ્પિત, મનોગત સંકલ્પ-વિચાર પ્રકટ થયો કે જંબુદ્વીપ નામક દ્વીપમા, ભરતક્ષેત્રમા ભરત નામે ચાતુરન્ત ચક્રવર્તી રાજા ઉત્પન્ન થયો છે તો અતીત, અનાગત, વર્તમાન કાળના સર્વ વૈતાઢ્યગિરિ કુમાર દેવોનો વશ પરંપરાથી એવો આચાર-વ્યવહાર ચાલતો આવે છે કે તે ચક્રવર્તી એવા ભરત રાજાને નજરાણુ આપે તો હું જાઉં અને તેને નજરાણું આપુ આમ વિચાર કરીને (पीइदाणं आभिसेक्क रयणालंकार कडगाणिय तुडियाणिय वत्थाणिय आभरणाणि य गेण्हइ) તે વૈતાઢ્યગિરિ કુમાર દેવે રાજાને પ્રીતિદાનમા આપવા માટે અભિષેક યોગ્ય રાજપરિધેય-રત્નાલંકાર, મુકુટ, કટક, ત્રુટિક, વસ્ત્ર અને આભરણો લીધા (गिण्हित्ता ताए उक्किट्ठाए जाव आड्ढाढियं जाव पच्चप्पिणंति) અને તે સર્વ લઈને તે ઉત્કૃષ્ટ આદિ

गत्या यावत् अष्टाहिकां महामहिमां यावत् प्रत्यर्पयन्ति--समर्पयन्ति, अत्र प्रथमो यावच्छब्दः उक्तातिरिक्त विशेषणसहितां गतिं प्रीतिवाक्यं प्राभृतोपनयनग्रहणे सुरसन्मानन विसर्जने स्नानभोजने श्रेणि प्रश्रेण्यामन्त्रण बोधयति, द्वितीयस्तु यावच्छब्दः अष्टाहिकाऽऽदेशदानकरणे इति सूचयति ।

अथ तमिश्रा गुहाधिपकृतमाल सुरसाधनार्थमुपक्रमते

'तए ण' इत्यादि 'तए णं से दिव्वे चक्करयणे अट्ठाहियाए महामहिमाए णिव्वत्ताए समाणीए जाव पच्चत्थिम दिसिं तिमिसगुहाभिमुहे पयाए यावि होत्था' ततः खलु तद्दिव्य चक्ररत्नम् अष्टाहिकायां महामहिमायां निवृत्तायां सत्याम् अर्थाद् वैताढ्यगिरिकुमारस्य देवस्य विजयोपलक्षिकायां यावत् पाश्चात्यां पश्चिमां दिशं तमिस्रागुहाभिमुखं प्रयातं चाप्यभवत् प्रस्थितमभूत् प्रस्थितजातम् वैताढ्यगिरिकुमारसाधनस्थानस्य तमिश्रायाः पश्चिमवर्त्तित्वात् 'तए णं से भरहे राया तं दिव्वं चक्करयणं जाव पच्चत्थिमं दिसिं तिमिसगुहाभिमुहं पयातं पासइ' ततः खलु स भरतो राजा तद्दिव्यं चक्ररत्न यावत्

से चल कर जहा पर महाराजा भरत नरेश था वहा पर आया इत्यादि और सब आगे का कथन महामहोत्सव करने तक और उसकी भरत नरेशको सूचना देने तक का यहां पर करलेना चाहिये । यह सब कथन पीछे लिखा ही जा चुका है अतः वहीं से इसे देख लेना चाहिये यही बात यहा पर आये हुए यावत् शब्द सूचित करता है ।

तमिश्रा गुहाधिप कृतमालदेव साधन वक्तव्यता--(तएणं से दिव्वे चक्करयणे अट्ठाहियाए महामहिमाए णिवत्ताए समाणीए जाव पच्चत्थिमं दिसिं तिमिसगुहाभिमुहे पयाए यावि होत्था) जब वैताढयगिरिकुमार देव के विजयोपलक्ष्य में ८ दिन का महामहोत्सव समाप्त हो चुका तब वह दिव्य चक्ररत्न पश्चिमदिशा में वर्तमान तिमिस्रा गुहा की तरफ प्रस्थित हुआ क्यो कि वैताढयगिरीकुमार को साधन करने का स्थान तिमिस्रा गुहा की पश्चिम दिशा में है (तएणं से भरहे राया त दिव्व चक्करयणं जाव पच्चत्थिमं दिसि तिमि-

---

વિશેષણોવાળી ગતિથી ચાલીને જ્યાં ભરત નરેશ હતો ત્યાં આવ્યો, ઇત્યાદિ આગળનું સર્વ કથન-મહામહોત્સવ સમ્પન્ન કરવા તેમજ તે ઉત્સવની પૂર્ણથવાની ભરત નરેશને સૂચના આપવા સુધીનું અહીં જાણી લેવુ જોઇએ. એ બધુ કથન પહેલાં સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યુ જ છે એથી બધુ ત્યાથી જ જાણી લેવુ જોઇએ અહી યાવત્ પદથી એજ વાત સ્પષ્ટ કરવામા આવી છે

તમિશ્રાગુહાધિપ કૃતમાલદેવસાધનવક્તવ્યતા

(त एणं से दिव्वे चक्करयणे अट्ठाहियाए महामहिमाए णिवत्ताए समाणीए जाव पच्चत्थिमं दिसिं तिमिसगुहाभिमुहे पयाए यावि होत्था) જ્યારે વૈતાઢ્યગિરિ કુમાર દેવના વિજયોપલક્ષ્યમાં ૮ દિવસનો મહામહોત્સવ સમ્પન્ન થઇ ચુક્યો ત્યારે તે દિવ્ય ચક્રરત્ન પશ્ચિમ દિશામા વર્તમાન તિમિસ્રાગુહાની તરફ પ્રસ્થિત થયુ કેમકે વૈતાઢ્યગિરિ કુમારને સાધવાનું સ્થાન તમિસ્રા ગુહાની પશ્ચિમ દિશામા છે (तएण से भरहे राया तं दिव्व चक्करयण

पाश्चात्यां पश्चिमां दिशं तमिस्रागुहाभिमुखं प्रयातं-प्रस्थितं पश्यति 'पासित्ता' दृष्ट्वा 'हट्ठतुट्ठचित्त जाव तिमिसगुहाए अदूरसामंते दुवालसजोयणायामं णव जोयणवित्थिन्नं जाव कयमालस्स देवस्स अट्ठमभत्तं पगिण्हइ' हृष्टतुष्ट चित्तानन्दितः यावत् परमसौमनस्यितः स भरतः तमिस्रागुहायाः अदूरसामन्ते नातिदूरे नातिसमीपे उचितस्थाने द्वादशयोजनायामं नवयोजनविस्तीर्णं वरनगरसदृशं विजयस्कन्धावारनिवेशं सेनानिवेशं करोति 'करित्ता' कृत्वा यावत् पदात् वर्द्धकिरत्नशब्दापनपौषधशालाविधापनादि सर्वं नेतव्यम्, तेन पौषधशालायां कृतमालस्य देवस्य साधनाय अष्टमभक्तं प्रगृह्णाति 'पगिण्हित्ता' प्रगृह्य 'पोसहसालाए पोसहिए बंभयारी जाव कयमालगं देवं मणसि करेमाणे करेमाणे चिट्ठइ' पौषधशालायां पौषधिकः पौषधव्रतवान् अतएव ब्रह्मचारी यावत्करणात् दर्भसंस्तारकोपगतः सार्द्धद्वयहस्तपरिमित दर्भासने उपविष्टः, उन्मुक्तमणिसुवर्णालङ्कार इत्यादि सर्वं

सगुहाभिमुखं पयातं पासइ) जब भरत राजा ने उस दिव्य चक्ररत्न को यावत् पश्चिमदिशा में तमिस्रा गुहा की ओर जाते देखा तो (पासित्ता) देखकर वह (हट्ठतुट्ठ चित्त जाव तिमिसगुहाए अदूरसामंते दुवालसजोयणायाम णवजोयणवित्थिण्ण जाव कयमालस्स देवस्स अट्ठमभत्त पगिण्हइ) हर्षित एवं संतोषित्त हुआ यावत् उसने तमिस्रा गुहा के पास में ही न उससे- अधिक दूर और न उसके अधिक निकट-किन्तु समुचित स्थान में ही-१२ योजन के लंबे एवं नौ योजन विस्तार वाले अपने विशाल सैन्य का पडाव डाला यावत् कृतमाल देव को साधने के निमित्त उस ने अष्टम भक्त को तपस्या को स्वीकार की यहां यावत् शब्द से वर्द्धकिरत्न का बुलाना पौषधशाला के बनाने का आदेश देना आदि आदि पूर्वोक्त-सब प्रकरण लगा लेना चाहिये (पगिण्हित्ता पोसहसालाए पोसहिए बंभयारो जाव कयमालगं देवं मणसिकरेमाणे २ चिट्ठइ) इस प्रकार पौषधशाला में पौषध व्रतको धारण कर एवं ब्रह्मचर्यव्रत वाला वह भरत नरेश यावत् कृतमाल- देव का मन में ध्यान करने लगा यहां यावत् शब्द से "दर्भासनसंस्तारकोपगतः उन्मुक्तमणिसुवर्णालङ्कारः" इत्यादि पूर्वोक्त सब पाठ

जाव पच्चत्थिमं दिसिं तिमिसगुहाभिमुखं पयातं पासइ) જ્યારે ભરત રાજાએ તે દિવ્ય ચક્રરત્નને યાવત્ પશ્ચિમ દિશામાં તમિસ્રા ગુહા તરફ જતું જોયું તો (पासित्ता) જોઈને તે (हट्ठ तुट्ठ चित्त जाव तिमिसगुहाए अदूरसामंते दुवालसजोयणायाम णवजोयणवित्थिण्ण जाव कयमालस्स देवस्स अट्ठमभत्तं पगिण्हइ) હર્ષિત તેમજ સંતોષિત ચિત્ત થયેલો યાવત્ તેણે તમિસ્રા ગુહાની પાસે જ તેનાથી વધારે દૂર પણ નહિ અને અધિક નિકટ પણ નહિ પણ સમુચિત સ્થાનમાં-૧૨ યોજન જેટલો લાંબો અને નવ યોજન પ્રમાણ પહોળા પોતાના વિશાળ સૈન્યનો પડાવ નાખ્યો. યાવત્ કૃતમાલદેવને સાધવા માટે તેણે અષ્ટમભક્તની તપસ્યા સ્વીકાર કરી અહીં યાવત્ શબ્દથી વર્દ્ધકિરત્નને બોલાવવો, પૌષધશાળાના નિર્માણ માટે તેને આદેશ આપવો વગેરે પૂર્વોક્ત સર્વ પ્રકરણ અધ્યાહૃત કરવું જોઈએ (पगिण्हित्ता पोसहसालाए पोसहिए बंभयारी जाव कयमालगं देवं मणसि करेमाणे २ चिट्ठइ) આ પ્રમાણે પૌષધશાળામાં પૌષધવ્રતવાળો તેમજ બ્રહ્મચારી ભરત નરેશ યાવત્ કૃતમાલ દેવનું મનમાં

गत्या यावत् अष्टाहिकां महामहिमां यावत् प्रत्यर्पयन्ति–समर्पयन्ति, अत्र प्रथमो यावच्छब्दः उक्तातिरिक्त विशेषणसहितां गतिं प्रीतिवाक्यं प्राभृतोपनयनग्रहणे सुरसन्मानन विसर्जने स्नानभोजने श्रेणि प्रश्रेण्यामन्त्रण बोधयति, द्वितीयस्तु यावच्छब्दः अष्टाहिकाऽऽदेशदान-करणे इति सूचयति ।

अथ तमिश्रा गुहाधिपकृतमाल सुरसाधनार्थमुपक्रमते

'तए णं' इत्यादि 'तए णं से दिव्वे चक्करयणे अट्ठाहियाए महामहिमाए णिव्वत्ताए समाणीए जाव पच्चत्थिमं दिसिं तिमिसगुहाभिमुहे पयाए यावि होत्था' ततः खलु तद्दिव्य चक्ररत्नम् अष्टाहिकायां महामहिमायां निवृत्तायां सत्याम् अर्थाद् वैताढ्य-गिरिकुमारस्य देवस्य विजयोपलक्षिकायां यावत् पाश्चात्यां पश्चिमां दिशं तमिस्रागुहाभिमुखं प्रयातं चाप्यभवत् प्रस्थितमभूत् प्रस्थितजातम् वैताढ्यगिरिकुमारसाधनस्थानस्य तमि-स्रायाः पश्चिमवर्त्तित्वात् 'तए णं से भरहे राया तं दिव्वं चक्करयणं जाव पच्चत्थिमं दिसिं तिमिसगुहाभिमुहं पयातं पासइ' ततः खलु स भरतो राजा तद्दिव्यं चक्ररत्न यावत्

से चल कर जहां पर महाराजा भरत नरेश था वहा पर आया इत्यादि और सब आगे का कथन महामहोत्सव करने तक और उसकी भरत नरेशको सूचना देने तक का यहां पर करलेना चाहिये । यह सब कथन पीछे लिखा ही जा चुका है अतः वहीं से इसे देख लेना चाहिये यही बात यहा पर आये हुए यावत् शब्द सूचित करता है ।

तमिश्रा गुहाधिप कृतमालदेव साधन वक्तव्यता–(तएणं से दिव्वे चक्करयणे अट्ठाहि-याए महामहिमाए णिवत्ताए समाणीए जाव पच्चत्थिमं दिसिं तिमिसगुहाभिमुहे पयाए यावि होत्था) जब वैताढयगिरिकुमार देव के विजयोपलक्ष्य में ८ दिन का महामहोत्सव समाप्त हो चुका तब वह दिव्य चक्ररत्न पश्चिमदिशा में वर्तमान तिमिस्रा गुहा की तरफ प्रस्थित हुआ क्यों कि वैताढयगिरीकुमार को साधन करने का स्थान तिमिस्रा गुहा की पश्चिम दिशा में है (तएणं से भरहे राया तं दिव्वं चक्करयणं जाव पच्चत्थिमं दिसि तिमि-

વિશેષણોવાળી ગતિથી ચાલીને જ્યાં ભરત નરેશ હતો ત્યાં આવ્યો, ઇત્યાદિ આગળનું સર્વ કથન–મહામહોત્સવ સમ્પન્ન કરવા તેમજ તે ઉત્સવની પૂર્ણથવાની ભરત નરેશને સૂચના આપવા સુધીનું અહીં જાણી લેવુ જોઇએ. એ બધુ કથન પહેલાં સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યુ જ છે એથી બધુ ત્યાથી જ જાણી લેવુ જોઇએ અહી યાવત્ પદથી એજ વાત સ્પષ્ટ કરવામા આવી છે

તમિશ્રાગુહાધિપ કૃતમાલદેવસાધનવક્તવ્યતા

(त एणं से दिव्वे चक्करयणे अट्ठाहियाए महामहिमाए णिवत्ताए समाणीए जाव पच्च-त्थिमं दिसि तिमिसगुहाभिमुहे पयाए यावि होत्था) જ્યારે વૈતાઢ્યગિરિ કુમાર દેવના વિજ-યોપલક્ષ્યમાં ૮ દિવસનો મહામહોત્સવ સમ્પન્ન થઇ ચુક્યો ત્યારે તે દિવ્ય ચક્રરત્ન પશ્ચિમ દિશામા વર્તમાન તિમિસ્રાગુફાની તરફ પ્રસ્થિત થયુ કેમકે વૈતાઢ્યગિરિ કુમારને સાધવાનું સ્થાન તમિસ્રા ગુહાની પશ્ચિમ દિશામાં છે (तएण से भरहे राया तं दिव्व चक्करयण

पाश्चात्यां पश्चिमां दिशं तमिश्रागुहाभिमुखं प्रयातं-प्रस्थित पश्यति 'पासित्ता' दृष्ट्वा 'हट्ठतुट्ठचित्त जाव तिमिसगुहाए अदूरसामन्ते दुवालसजोयणायामं णव जोयणवित्थिन्न जाव कयमालस्स देवस्स अट्ठमभत्तं पगिण्हइ' हृष्टतुष्ट चित्तानन्दितः यावत् परमसौमनस्यितः स भरतः तमिस्रागुहायाः अदूरसामन्ते नातिदूरे नातिसमीपे उचितस्थाने द्वादशयोजनायामं नवयोजनविस्तीर्णं वरनगरसदृशं विजयस्कन्धावारनिवेश सेनानिवेशं करोति 'करित्ता' कृत्वा यावत् पदात् वर्द्धकिरत्नशब्दापनपौषधशालाविधापनादि सर्वं नेतव्यम्, तेन पौषधशालायां कृतमालस्य देवस्य साधनाय अष्टमभक्तं प्रगृह्णाति 'पगिण्हित्ता' प्रगृह्य 'पोसहसालाए पोसहिए बंभयारी जाव कयमालगं देवं मणसि करेमाणे करेमाणे चिट्ठइ' पौषधशालायां पौषधिकः पौषधव्रतवान् अतएव ब्रह्मचारी यावत्करणात् दर्भसंस्तारकोपगतः सार्द्धद्वयहस्तपरिमित दर्भासने उपविष्टः, उन्मुक्तमणिसुवर्णालङ्कार इत्यादि सर्वं

सगुहाभिमुखं पयात पासइ) जब भरत राजा ने उस दिव्य चक्ररत्न को यावत् पश्चिमदिशा में तमिस्रा गुहा की ओर जाते देखा तो (पासित्ता) देखकर वह (हट्ठतुट्ठ चित्त जाव तिमिसगुहाए अदूरसामंते दुवालसजोयणायाम णवजोयणवित्थिण्ण जाव कयमालस्स देवस्स अट्ठमभत्त पगिण्हइ) हर्षित एवं सतोषित्त हुआ यावत् उसने तमिस्रा गुहा के पास में ही न उससे- अधिक दूर और न उसके अधिक निकट-किन्तु समुचित स्थान में ही-१२ योजन के लंबे एवं नौ योजन विस्तार वाले अपने विशाल सैन्य का पड़ाव डाला यावत् कृतमाल देव को साधने के निमित्त उस ने अष्टम भक्त की तपस्या को स्वीकार की यहा यावत् शब्द से वर्द्धकिरत्न का बुलाना पौषघशाला के बनाने का आदेश देना आदि आदि पूर्वोक्त-सब प्रकरण लगा लेना चाहिये (पगिण्हित्ता पोसहसालाए पोसहिए बंभयारी जाव कयमालगं देव मणसिकरेमाणे २ चिट्ठइ) इस प्रकार पौषघशाला में पौषध व्रतको धारण कर एवं ब्रह्मचर्यव्रत वाला वह भरत नरेश यावत् कृतमाल- देव का मन में ध्यान करने लगा यहां यावत् शब्द से "दर्भासनसंस्तारकोपगतः उन्मुक्तमणिसुवर्णालङ्कारः" इत्यादि पूर्वोक्त सब पाठ

जाव पच्चत्थिम दिसिं तिमिसगुहाभिमुहं पयातं पासइ) જ્યારે ભરત રાજાએ તે દિવ્ય ચક્રરત્નને યાવત પશ્ચિમ દિશામા તમિસ્રા ગુહા તરફ જતુ જોયુ તો (पासित्ता) જોઈને તે (हट्ठ तुट्ठ चित्त जाव तिमिसगुहाए अदूरसामंते दुवालसजोयणायाम णवजोयणवित्थिण्ण जाव कयमालस्स देवस्स अट्ठमभत्तं पगिण्हइ) હર્ષિત તેમજ સંતોષિત ચિત્ત થયેલો યાવત તેણે તમિસ્રા ગુહાની પાસે જ તેનાથી વધારે દૂર પણ નહિ અને અધિક નિકટ પણ નહિ પણ સમુચિત સ્થાનમાં-૧૨ યોજન જેટલો લાંબો અને નવ યોજન પ્રમાણ પહોળા પોતાના વિશાળ સૈન્યને પડાવ નાખ્યો યાવત કૃતમાલદેવને સાધવા માટે તેણે અષ્ટમભક્તની તપસ્યા સ્વીકાર કરી અહીં યાવત શબ્દથી વર્દ્ધકિરત્નને બોલાવવો, પૌષધશાળાના નિર્માણ માટે તેને આદેશ આપવો વગેરે પૂર્વોક્ત સર્વ પ્રકરણ અધ્યાહૃત કરવુ જોઈએ (पगिण्हित्ता पोसहसालाए पोसहिए बंभयारी जाव कयमालग देव मणसि करेमाणे २ चिट्ठइ) આ પ્રમાણે પૌષધશાળામા પૌષધવ્રતવાળો તેમજ બ્રહ્મચારી ભરત નરેશ યાવત કૃતમાલ દેવનુ મનમા

ग्राह्यम् अष्टमभक्तिकः कृताष्टमतपाः कृतमालकं देवं मनसि कुर्वन् ध्यायं २ स्तिष्ठति 'तए णं तस्स भरहस्स रण्णो अट्ठमभत्तंसि परिणममाणंसि कयमालस्स देवस्स आसणं चलइ' ततः खलु तस्य भरतस्य राज्ञश्चक्रवर्त्तिनः अष्टमभक्ते परिणमति परिपूर्णप्राये जायमाने सति कृतमालस्य देवस्य आसनं सिंहासनं चलति 'तहेव जाव वेयद्धगिरिकुमारस्स' तथैव पूर्ववदेव यावत् वैताढ्यगिरिकुमारस्य सदृश पाठो नेतव्यो यावत्पदात् सर्वं प्राग्वत् 'णवरं पीइदाणं इत्थीरयणस्स तिलाचोद्दसं भंडालंकारं कडगाणि य जाव आभरणाणि य गेण्हइ' नवरम् अयं विशेषः स्त्रीरत्नस्य कृते तिलकं-ललाटाभरणं रत्नमयं चतुर्दशं यत्र तत्तिलकचतुर्दशम् ईदृश भाण्डालङ्कार शब्दस्य प्राकृतत्वात् अलङ्कारशब्दस्य परनिपाते संस्कृते पूर्वनिपातोचितत्वात् अलङ्करभाण्डम् आभरणकरण्डकम्, कटकानि च स्त्रीपुरुष-साधारणानि बाहाभरणानि यावत् आभरणानि च गृह्णाति, चतुर्दशाभरणानि चैवम् 'हार १ द्धहार २ इग ३ कणय ४ रयण ५ मुत्तावली ६ उ केऊरे ७ । कडए ८ तुडिए ९

ग्रहण हुआ जानना चाहिये (तएणं तस्स भरहस्स रण्णो अट्ठमभत्तंसि परिणममाणसि कयमालदेवस्स आसणं कपइ) जब उस भरत राजा को अष्टम भक्त की तपस्या समाप्त होने के सन्मुख हुआ तब कृतमाल देव का आसन कंपायमान हुआ, (तहेव जाव वेयड्ढगिरि कुमारस्स) यहा पर इस समय वैताढ्यगिरिकुमार देव के प्रकरण में जैसा कथन किया जा चुका है वह सब यहां पर समझ लेना चाहिए (णवर पीइदाणं इत्थीरयणस्स तिलगचोद्दसं भडालंकारं कडगाणि अ जाव आभरणाणि अ गेण्हइ) प्रीतिदान मे वहां के कथन से यहां अन्तर है और वह-इस प्रकार से है-प्रीतिदान में उसने भरत राजा को देने के लिये स्त्रीरत्न के निमित्त रत्नमय १४ ललाट-आभरण जिसमें है ऐसे अलङ्कार भाण्ड को-आभरणकरण्डक को-स्त्री पुरुष साधारण कटको को, यावत् आभरणों को लिया वे १४ आभरण इस प्रकार से हैं-(हार १द्धहार५ इग ३ कणय ४रयण २ मुत्तावली ६ उ केऊरे ७ कडए ८ तुडिए ९ मुद्दा १० कुंडल ११ उरसुत्त १२ चूलमणि १३ तिलय १४) (पगिण्हित्ता ताए उक्किट्ठाए

ધ્યાન કરવા લાગ્યો, અહી યાવત્ શબ્દથી "दर्भासनसंस्तारकोपगः उन्मुक्तमणिसुवर्णालङ्कारः" ઇત્યાદિ પૂર્વોક્ત સર્વ પાઠ સંગૃહીત થયો છે (तएणं तस्स भरहस्स रण्णो अठमभत्त सि परिणममाणसि कयमालदेवस्स आसणं कंपइ) જ્યારે તે ભરત રાજાની અષ્ટમભક્ત તપસ્યા સમાપ્ત થવા આવી તે સમયે કૃતમાલદેવનુ આસન કંપાયમાન થયું (तहेव जाव वेयड्ढगिरि कुमारस्स) અહી વૈતાઢ્યગિરિ કુમારદેવના પ્રકરણમા જે પ્રમાણે કથન કહેવામા આવ્યું છે, તે બધુ અહીં સમજી લેવું જોઇએ (णवरं पीइदाणं इत्थीरयणस्स तिलगचोद्दसंभडालंकारं कडगाणि अ जाव आभरणाणि अ गेण्हइ) પ્રીતિદાનના કથનમા અહીં ને કથન કરતાં અંતર છે અને તે અંતર આ પ્રમાણે છે-પ્રીતિદાનમા તેણે ભરત રાજાને આપવા માટે સ્ત્રીરત્નમાટે રત્નમય ૧૪ લલાટ-આભરણો જેમા છે એવા અલંકાર ભાંડ-આભરણ કરંડક,-સ્ત્રી પુરુષ સાધારણ કટકો, યાવત આભરણો લીધા તે ૧૪ આભરણો આ પ્રમાણે છે-(हार १, द्धहार २, इग ३, कणय ४, रयण ५, मुत्तावली ६, उ केऊरे ७,। कडए ८, तुडिए ९, मुद्दा १०, कुंडल

मुद्दा १० कुंडल ११ उरसुत्त १५ चूलमणि १३ तिलयं ॥१४॥१॥' नि तावत् पर्यन्त वक्तव्यं यावद् भोजनमण्डपे भोजनम्, तत्रैव मगधसुरस्येव महामहिमा अष्टाहिका कृत-मालस्य प्रत्यर्पयन्त्याज्ञां श्रेणिप्रश्रेणयः इति ॥१२॥

मूलम्--तएणं से भरहे राया कयमालस्स अट्ठाहियाए महामहिमाए णिव्वत्ताए समाणीए सुसेणं सेणावइं सद्दावेय सद्दावेत्ता एवं वयासी गच्छाहिणं भो देवाणुप्पिया ! सिंधुए महाणईए पच्चत्थिमिल्लं णिक्खुडं ससिंधुसागरगिरिमेरागं समविसमणिक्खुडाणि य ओ अवेहि ओअवेत्ता अग्गाइं वराइं रयणाइं पडिच्छाहि अग्गाइं वराइं रयणाणि पडिच्छित्ता ममेयमणत्तियं पच्चप्पिणाहि तएणं से सेणावई बलस्स णेया भरहे वासंमि विस्सुयजसे महाबलपरक्कमे महप्पा ओअंसी तेयलक्खण जुत्ते मिलक्खुभासाविसारए चित्त चारुभासी भरहे वासंमि णिक्खुडाणं निण्णाण य दुग्गमाणे य दुप्पवेसाण य वियाणए अत्थसत्थकुसले रयणं सेणावई सुसेणे भरहेणं रण्णा एवं वत्ते समाणे हट्ठतुट्ठ चित्तमाणं-दिए जाव करयलपरिग्गहियं दसणहं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं कट्टु एवं सामी ! तहत्ति आणाए विणएणं वयणं पडिसुणेइ, पडिसुणित्ता भरहस्स रण्णो अंतियाओ पडिणिक्खमइ, पडिणिक्खमित्ता जेणेव सए आवासे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छिता कोडंबियपुरिसे सद्दावेइ,

---

जाव सक्कारेइ- सम्माणेइ) इन सब आभरणों को लेकर वह कृतमाल देव उस देव प्रसिद्ध उत्कृष्ट आदि विशेषणो वाली गति से चलता हुआ महाराजा भरत राजा के पास आया इत्यादि सब कथन यहां वे श्रेणिप्रश्रेणिजन हम आठ दिन का महामहोत्सव कर चुके हैं ऐसी खबर पीछे भरत नरेश को देते हैं यहां- तक का जैसा पहिले किया जा चुका वैसा ही कथन कर लेना चाहिये ॥१२॥

११, उरसुत्त १२, चूलमणि १३, तिलयं १४) पणिणिहत्ता ताए उक्किट्ठाए जाव सक्कारेइ सम्माणेइ) એ સર્વ આભરણોને લઇને તે કૃતમાલદેવ તે દેવપ્રસિદ્ધ ઉત્કૃષ્ટ આદિ વિશેષણો-વાળી ગતિથી ચાલતો ચાલતો તે ભરત રાજા પાંસે આવ્યો ઇત્યાદિ સર્વકથન અહીં તે શ્રેણિ-પ્રશ્રેણિ જનો-અમે ૮ દિવસનો મહામહોત્સવ સમ્પન્ન કર્યો છે એવી સૂચના ભરતચક્રીને આપે છે. અહી સુધી પહેલાની જેમજ બધુ કથન જાણી લેવુ જોઈએ ॥૧૨॥

सद्दाविता एवं वयासी खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया: आभिसेक्कं हत्थिरयणं पडिकप्पेह हयगयरहपवर जाव चाउरंगिणिं सेण्णं सण्णाहेह त्तिकट्टु जेणेव मज्जणघरे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता मज्जणघरं अणुपविसइ अणुपविसित्ता ण्हाए कयवलिकम्मे कयकोउय मंगलपायच्छित्ते मनद्धबद्धवम्मियकवए उप्पिलिय सरासणपट्टिए पिणद्ध गेविज्ज बद्ध अविद्ध विमलवरचिंधपट्टे गहियाउहप्पहरणे अणेगगणनायग दंडनायग जाव सद्धिं संपरिवुडे सकोरंटमल्लदामेणं छत्तेणं धरिज्जमाणेणं मंगलजयसद्दकयालोलोए मज्जणघराओ पडिणिक्खमइ पडिणिक्खमित्ता जेणेव बाहिरिया उवट्ठाण साला जेणेव आभिसेक्के हत्थिरयणे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता अभिसेक्कं हत्थिरयणं दुरूढे। तए णं से सेणे सेणावई हत्थिखंधवरगए सकोरंट मल्लदामेणं छत्तेणं धरिज्जमाणेणं हयगयरहपवरजोहकलियाए चाउरंगिणीए सेणाए सद्धिं संपरिवुडे महया भडचडगरपहगर वंदपरिक्खित्ते महया उक्किट्ठि सीहणाय बोलकलकलसद्देणं समुद्दरवभूयंपिव करेमाणे करेमाणे सव्विद्धीए सव्वज्जुईए सव्वबलेणं जाव निग्घोसनाइएणं जेणेव सिंधू महाणई तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता. चम्मरयणं परामुसइ तएणं तं सिरिवच्छ सरिसरूवं मुत्ततारद्धचंदचित्तं अयलमकंपं अभेज्जकवयं जंतं सलिला सागरेसु य उत्तरणं दिव्वं चम्मरयणं सणसत्तरसाइं सव्व धण्णाइं जत्थ रोहंति एगदिवसेण वावियाइं वासं णाऊण चक्कवट्टिणा परा मुट्ठे दिव्वे चम्मरयणे दुवालस्स जोयणाइं तिरियं पवित्थरइ तत्थ साहियाइं तएणं से दिव्वे चक्करयणे सुसेणसेणावइणा परामुट्ठे समाणे खिप्पामेव णावाभूए जाए आविहोत्था तएणं से सुसेणे सेणावइ स खंधावारबलवाहणे णावाभूयं चम्मरयणं दुरुहइ दुरूहित्ता सिंधुं महाणइ विमलजलतुंगवीचिं णावाभूएणं चम्मरयणेणं सबलवाहणे ससेणे समुत्तिण्णे तओ महाणइ मुत्तरित्तु सिंधुं अप्पडिहयसासणे अ सेणावइ कहिंचि गामगरणगर पव्व-

याणि खेडकव्वडमडंबाणि पट्टणाणि सिंहलए बब्बरए य सव्वं च अंगलोयं बलायालोयं च परमरम्मं जवणदीवं च पवरमणिरयणग कोसागारसमिद्धं आरबके रोमके य अलसंड विसयवासी य पिक्खुरे कालमुहे जोणए य उत्तर वेयद्ध संसियाओ य मेच्छजाइ बहुप्पगारा दाहिण अवरेण जाव सिंधु साग- रंतो त्ति सव्वपवर कच्छं च ओ अवेऊण पडिणिअत्तो बहुसमरमणिज्जे य भूमिभागे तस्स कच्छस्स सुहणिसण्णे ताहे ते जणवयाण णगराण पट्टणा णय जे य ताहिं सामिया पभूया आगरपत्ती य मंडलपतीय पट्टणपती य सव्वे घेत्तूण पाहुडाइ आभरणाणि भूसणाणि रयणाणि य वत्थाणि य महरिहा णि अण्णं च जं वरिट्ठं रायारिहं जं च इच्छिअव्वं एअं सेणावइस्स उवणें ति मत्थयकयंजलिपुडा पुणरवि काऊण अंजलिं मत्थयंमि पणयातुब्भे म्हे त्थ सामियादेवयव सरणा गया भो तुब्भ विसयवासिणोत्ति विजयं जंप माणा सेणावइणा जहारिहं ठविउ पूइअ विसज्जिआणिअत्ता सगाणि णगराणि पट्टणाणि अणुपविट्ठा, ताहे सेणावई सविणओ घेत्तुण पाहु- डाइं आभरणाणि भूसणाणि रयणाणि य पुणरवि तं सिंधुनामधेज्जं उत्तिण्णे अणहसासणबले, तहेव भरहस्स रण्णो णिवेएइ णिवेइत्ता य अप्पिणित्ता य पाहुडाइं सक्कारिय सम्माणिए सहरिसे विसज्जिए सगं पडमंडव मइगए, ततेणं सुसेणे सेणावई ण्हाए कयवलि कम्मे कयकोउय- मंगलपायच्छित्ते जिमिअभुत्तुत्तरागए समाणे जाव सरसगोसीसचंदणु- क्खित्तगायसरीरे उप्पिं पासायवरगए फुट्टमाणेहिं मुइंगमत्थएहिं वत्तीसइ वद्धेहिं णाडएहिं वरतरुणी संपउत्तेहिं उवणच्चिज्जमाणे २ महया हयण- ट्टगीअवाइअ तंतीतलतालतुडिअघणमुइंगपडुप्पवाइअरवे णं इट्ठे सद्द- फरिसरसरूवगंधे पंचविहे माणुस्सए काम भोगे भुंजमाणे विहरइ सू० १३॥

छाया—ततः खलु स भरतो राजा कृतमालस्य अष्टाह्निकायां महामहिमायां निवृत्तायां सत्यां सुषेण सेनापतिं शब्दयति शब्दयित्वा एवमवादीन्—गच्छ खलु भो देवानुप्रिय ! सि- न्धवा महानद्याः पाश्चात्यं निष्कुटं ससिन्धुसागरगिरिमर्यादं समविषमनिष्कुटानि च साधय,

साधयित्वा अग्रयाणि वराणि रत्नानि प्रतीच्छ, अग्रयाणि वराणि रत्नानि प्रतीष्य ममैतामाज्ञप्तिकां प्रत्यर्पय, ततः खलु स सेनापतिः बलस्य नेता भरते वर्षे विश्रुतयशाः, महाबलपराक्रम, महात्मा, ओजस्वी तेजोलक्षणयुक्तः, म्लेच्छभाषाविशारदः, चित्रचारुभाषी, भरते वर्षे निष्कुटानां निम्नानांच दुर्गमानां च दुष्प्रवेशानां च विज्ञायकः, अस्त्रशस्त्रकुशलः अर्थशास्त्र कुशलो वा रत्नं सेनापतिः सुषेणं भरतेन राज्ञा एव मुक्त' सन् हृष्टतुष्ट चित्तानन्दितः यावत् करतलपरिगृहीतं दशनखं शिरसावर्त्तं मस्तके अजलिं कृत्वा एवं स्वामिन्! तथेति आज्ञायाः विनयेन वचनं प्रतिशृणोति, प्रतिश्रुत्य भरतस्य राज्ञः अन्तिकात् प्रतिनिष्क्रामति प्रतिनिष्क्रम्य यत्रैव स्वस्य आवासः तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य कौटुम्बिकपुरुषान् शब्दयति शब्दयित्वा एवमवादीत् क्षिप्रमेव भो देवानुप्रिय! आभिषेक्य हस्तिरत्नं प्रतिकल्पय हयगजरथ प्रवर यावत् चातुरङ्गिणीं सेनां सन्नाह्य इति कृत्वा यत्रैव मज्जनगृहं तत्रैवोपागच्छति उपागत्य मज्जनगृहमनुप्रविशति अनुप्रविश्य स्नातः कृतबलिकर्मा कृतकौतुकमङ्गलप्रायश्चित्त', सन्नद्धबद्धवर्म्मितकवच, उत्पीडितशरासनपट्टिकः, पिनद्धग्रैवेयबद्धाविद्ध विमलवरचिह्नपट्;' गृहीतायुधप्रहरण', अनेक गणनायक दंडनायक यावत्सार्द्धं संपरिवृत' सकोरण्डमाल्यदाम्ना छत्रेण ध्रियमाणेन मङ्गल जयशब्दकृतालोको मज्जनगृहात् प्रतिनिष्क्रामति प्रतिनिष्क्रम्य यत्रैव बाह्या उपस्थाशाला यत्रैव आभिषेक्यं हस्तिरत्न तत्रैवो पागच्छति, उपागत्य आभिषेक्यं हस्तिरत्नं दुरूढः। ततः खलु स सुषेणः सेनापतिः हस्तिस्कन्धवरगत सकोरण्ठ माल्यदाम्ना छत्रेण ध्रियमाणेन हयगजरथप्रवरयोधकलितया चातुरङ्गिण्या सेनया सार्द्धं संपरिवृतः महता भट 'चडगपहगर' विस्तारवृन्द परिक्षिप्त. महत्तोत्कृष्टसिंहनाद बोलकलकलशब्देन समुद्ररवभूतमिव कुर्वन् कुर्वन् सर्वर्द्धिकः सर्वद्युतिक सर्वबलेन यावत् निर्घोषनादेन यत्रैव सिन्धु महानदी तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य, चर्मरत्नं परामृशति, ततः खलु तत् श्रीवत्ससदृशम् मुक्तताराद्धं चन्द्रचित्रम् अचलम् अकम्पम् अभेद्यकवचम् यत् तत् सलिलासु सागरेषु चोत्तरणं दिव्य चर्मरत्नम् शणसप्तदशानि सर्वधान्यानि यत्र रोहन्ते एकदिवसेनोप्तानि, वर्षे राज्ञा चक्रवर्त्तिना परामृष्टं दिव्यचर्मरत्नं द्वादशयोजनानि तिर्यक् प्रविस्तृणाति तत्र साधिकानि, तत खलु तद्दिव्यं चर्मरत्न सुषेण सेनापतिना परामृष्टं सत् क्षिप्रमेव नौभूत जातं चाप्यभवत्। ततः खलु स सुषेणः सेनापतिः सस्कन्धावारबलवाहनः नौभूतं चर्मरत्नम् आरोहति, आरुह्य सिन्धुं महानदीं विमलजलतुङ्गवीचिं नौभूतेन चर्मरत्नेन सबलवाहनः स सैन्य समुत्तीर्णः, ततो महानदीं सिन्धुमुत्तीर्य अप्रतिहतशासनश्च सेनापति' क्वचित् ग्रामाकरनगरपर्वतान् खेट कर्वटमडम्बानि पत्तनानि सिंहलकान् बर्बरकांश्च सर्वं च अङ्गलोकं बलावलोकं च परमरम्यम्, यवनद्वीपं च प्रवरमणिरत्नकोशागारसमृद्धम्, आरबकान् रोमकांश्च अलसण्ड विषयवासिनश्च पिक्खुरान् कालमुखान् जोनकांश्च उत्तरवैताढ्यसंश्रिताश्च म्लेच्छजाती बहुप्रकारा, दक्षिणापरेण यावत् सिन्धुसागरान्त इति, सर्वप्रवर कच्छं च 'ओअवेऊण' साधयित्वा प्रतिनिवृत्तो बहुसमरमणीये च भूमिभागे तस्य कच्छस्य सुखनिषण्णः, तस्मिन् काले ते जनपदानां नगराणां पत्तनानां च ये च स्वामिका' प्रभूताः आकरपतयश्च मण्डलपतयश्च पत्तनपतयश्च सर्वे गृहीत्वा प्राभृतानि आभरणानि भूषणानि रत्नानि च वस्त्राणि च महार्घाणि अन्यच्च यद्वरिष्ठं राजार्हं यच्च एष्टव्यम् एतत् सेनापते

रुपनयन्ति, मस्तककृताञ्जलिपुटाः, पुनरपि मस्तके अञ्जलिं कृत्वा प्रणता यूय मस्माकमत्र स्वामिन देवतामिव शरणागता. स्मो वयं युष्माकं विषयवासिन इति विजय जल्पन्त' सेनापतिना यथार्हं स्थापिताः पूजिता विसर्जिताः निवृत्ताः स्वकानि स्वकानि नगराणि पत्तनानि अनुप्रविष्टाः। तस्मिन् काले सेनापतिः सविनयो गृहीत्वा प्राभृतानि आभरणानि भूषणानि रत्नानि च पुनरपि तां न्धिुनामधेयामुत्तीर्णः अक्षतशासनबलः तथैव भरतस्य राज्ञो निवेदयति निवेदयित्वा च प्राभृतानि अर्प्पयित्वा च (स्थित.) सत्कारित सम्मानित सहर्षः विसृष्टः स्वकं पटमण्डपमधिगतः। ततः खलु सुषेणः सेनापतिः स्नात कृतबलिकर्मा कृतकौतुकमङ्गलप्रायश्चित्तः जिमितभुक्तयुत्तरागतः सन् यावत सरसगोशीर्षचन्दनोक्षित गात्रशरीरः उपरि प्रासादवरगतः स्फुटद्भिः मृदङ्गमस्तकैः द्वात्रिंशद्बद्धैर्नाटकैः वरतरुणी सम्प्रयुक्तैः उपनृत्यमानः २, उपगीयमानः २, उपलभ्य (लाल्य) मान २, महताऽहतनाट्य गीतवादित तन्त्री तल ताल त्रुटित घनमृदङ्गपटुप्रवादितरवेण इष्टान् शब्दस्पर्श रसरूपगन्धान् पञ्चविधान् मानुष्यकान् कामभोगान् भुञ्जानो विहरति ॥सू० १३॥

टीका—'तए णं से' इत्यादि। 'तए णं से भरहे राया कयमालस्स अट्ठाहियाए महामहिमाए णिव्वत्ताए समाणीए सुसेणं सेणावइं सद्दावेइ' ततः खलु स भरतो राजा चक्रवर्त्ती कृतमालस्य विजयोपलक्षिकायाम् अष्टाहिकायां महामहिमायां निवृत्तायां समाप्तायां सत्याम् सुषेणं सुषेणनामकं सेनापतिं शब्दयति अह्वयति 'सद्दावित्ता' शब्दयित्वा आहूय 'एवं वयासी' एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत् उक्तवान् 'गच्छाहिणं भो देवाणुप्पिया! सिंधुए महाणईए पच्चत्थिमिल्लं णिक्खुड ससिंधु सागरगिरिमेरागं समविसमणिक्खुडाणियओ अवेहि' गच्छ खलु भो देवानुप्रिय! सेनापते सुषेण! सिन्ध्वा महानद्याः पाश्चात्यं—

'तएणं से भरहे राया कयमालस्स अट्ठाहियाए'—इत्यादि सूत्र—१३-

टीकार्थ—जब श्रेणि प्रश्रेणिजनों ने कृतमाल देव को साधने के निमित्त किये गये भरत राजा को उनके द्वारा आदिष्ट आठ दिन तक के महामहोत्सव हो जाने की खबर दे दी तब भरत-राजा ने (सुसेणं सेणावइं सद्दावेइ) सुषेण नाम के सेनापति को बुलाया (सद्दावित्ता एवं वयासी) और बुलाकरके उससे ऐसा कहा—('गच्छाहिणं भो देवाणुप्पिय! सिंधूए महाणईए पच्चत्थिमिल्लं णिक्खुडं ससि-न्धुं सागरगिरिमेराग समविसमणिक्खुडाणि अ ओअवेहि) हे देवानु प्रिय। तुम

'तपण से भरहे राया कयमालस्स अट्ठाहियाए' इत्यादि—सूत्र—॥१३॥

टीकार्थ—કૃતમાલદેવને સાધ્યા પછી ભરત મહારાજાએ શ્રેણી પ્રશ્રેણી જનોને આઠ દિવસનો મહામહોત્સ આયોજિત કરવાની આજ્ઞા આપી ભરત મહારાજાની આજ્ઞા મુજબ મહામહોત્સવ સમ્પૂર્ણ થઇ જવાની રાજાને ખબર આપી ત્યારે ભરત રાજાએ (सुसेण सेणावइं सद्दावेइ) સુષેણ નામક સેનાપતિને બોલાવ્યો (सद्दाविता एवं वयासी) અને બોલાવીને તેને આ પ્રમાણે કહ્યું (गच्छाहिणं भो देवाणुप्पिया! सिंधूए महाणइए पच्चत्थिमिल्लं णिक्खुडं ससिन्धुं सागरगिरिमेरागं समविसमणिक्खुडाणि अ ओअवेहि) હે દેવાનુપ્રિય! તમે

पश्चिमदिग्वर्त्तिनं निष्कुटं कोणस्थितभरतक्षेत्रखण्डरूपम्, इदं चक्रैर्विभाजकैर्विभक्तमित्याह– 'ससिंधु सागरगिरिमेरागं' इति ससिन्धुसागरगिरिमर्यादम् तत्र पूर्वस्यां दक्षिणस्यां च सिन्धुर्नदी पश्चिमायां सागरः–पश्चिमसमुद्रः उत्तरस्यां गिरिर्वैताढयः एतैः कृता मर्यादा विभागरूपा तया सहितम् यत् तत्तथा एभिः कृतविभागमित्यर्थः 'समविसमणिक्खुडाणि य' समविषमनिष्कुटानि च समानि च समभूमिभागवर्त्तीनि विषमाणि च–दुर्गभूमिभागवर्त्तीनि च यानि निष्कुटानि अवान्तरक्षेत्रखण्डरूपाणि तानि तथा 'ओअवेहि' साधय तत्र विजयं कुरु अस्मद् आज्ञां प्रवर्तय 'ओअवेत्ता' साधयित्वा 'अग्गाइं वराइं रयणाइं पडिच्छाहि' अग्र्याणि सद्यस्कानि वराणि प्रधानानि रत्नानि स्वस्वजातौ उत्कृष्टवस्तूनि प्रतीच्छ गृहाण 'पडिच्छित्ता' प्रतीष्य गृहीत्वा 'ममेय माणत्तियं पच्चप्पिणाहि' मम एतामाज्ञप्तिकां प्रत्यर्पय ततो भरतेन आज्ञापिते सति सुषेणो सेनापतिः यादृशो गुणी यथा च कृतवान् तथाऽऽह–'तए णं से सेणावई बलस्स णेया भरहे वासंमि विस्सुयजसे महाबलपरक्कमे महप्पा ओअंसी तेअलक्खणजुत्ते मिलक्खुभासाविसारए चित्तचारुभासी' ततः खलु स सुषेणः सेनापतिः बलस्य हस्त्यादिस्कन्धरूपस्य नेता स्वामी स्वातन्त्र्येण प्रवर्तकः भरते

सिन्धु महानदी के पश्चिमदिग्वर्ती भरतक्षेत्र खण्डरूप निष्कुट प्रदेश को जो कि पूर्व में और दक्षिण दिशा में सिन्धु महानदी के द्वारा, पश्चिम–दिशा में पश्चिम समुद्र के द्वारा और उत्तर दिशा में वैताढयनामक गिरि के द्वारा विभक्त हुआ है तथा वहां के सम विषमरूप–अवान्तर क्षेत्रो को हमारे अधीन करो अर्थात् वहां जाकर तुम हमारी आज्ञा के वशवर्ती उन्हे बनाओ (ओअवेत्ता अग्गाइं वराइं रयणाइं पडिच्छाहि) हमारी आज्ञा के वशवर्ती उन्हें बनाकर वहां से तुम श्रेष्ठ नवीन रत्नों को–अपनी२ जाति में उत्कृष्ट वस्तुओं को–ग्रहण करो (पडिच्छित्ता ममेयमाणित्तिय पच्चप्पिणाहि) ग्रहण करके फिर हमें हमारी इस आज्ञा की पूर्ति हो जाने की खबर दो (तते ण से सेणावई बलस्स णेआ भरहे वासंमि विस्सुअजसे महाबलपरक्कमे महप्पा ओअसी तेय लक्खण जुत्ते मिलक्खु भासा विसारए चित्तचारुभासी) उस प्रकार से भरत के द्वारा आज्ञप्त हुआ वह सैन्य का नेता

સિન્ધુ મહાનદીના પશ્ચિમ દિગ્વર્તી ભરતક્ષેત્ર ખંડરૂપ નિષ્કુટ પ્રદેશને કે જે પૂર્વમાં અને દક્ષિણમા સિન્ધુ મહાનદી વડે પશ્ચિમ દિશામાં પશ્ચિમ સમુદ્ર વડે અને ઉત્તર દિશામાં વૈતાઢ્ય નામક ગિરિ વડે વિભક્ત છે, તેમજ ત્યાંના બીજા સમ–વિષમ રૂપ અવાન્તર ક્ષેત્રોને અમારે અધિન કરો. અર્થાત્ ત્યાં જઈને તમે અમારી આજ્ઞાવર્તી તેમને બનાવો (ओअवेत्ता अग्गाइं वराइं रयणाइं पडिच्छाहि) અમારી આજ્ઞા વશવર્તી બનાવીને ત્યાંથી તમે નવીન રત્નોને દરેક પ્રકારની ઉત્કૃષ્ટતમ વસ્તુઓને ગ્રહણ કરો (पडिच्छित्ता ममेयमाणत्तियं पच्चप्पिणाहि) ગ્રહણ કરીને પછી આજ્ઞા પૂરી થવાની અમને સૂચના આપો. (त एणं सेणावई बलस्स णेआ भरहे वासंमि विस्सुअजसे महाबलपरक्कमे महप्पा ओअसी तेयलक्खणजुत्ते मिलक्खुभासाविसारए चितचारुभासी) આ પ્રમાણે ભરત દ્વારા આજ્ઞપ્ત થયેલો તે સેનાપતિ સુષેણ કે જેનો યશ ભરતક્ષેત્રમા પ્રખ્યાત છે એના જેના પ્રતાપથી ભરતની સેના પરાક્રમશાલી માન-

वर्षे विश्रुतयशाः-विख्यातकीर्त्तिः, महाबलपराक्रमः-महतः बलस्य सैन्यस्य भरतचक्रवर्त्ति-सम्बन्धिनः, पराक्रमो यस्मात् स तथा, एतेन 'ओअंसी' इति पदेन पौनरुक्त्यम् 'महप्पा' महात्मा उदात्तस्वभावः विपुलाशयवान् 'ओअंसी' ओजस्वी आत्मना वीर्याधिकः प्रकर्षात्मशक्तिवान् 'तेअलक्खणजुत्ते' तेजो लक्षणयुक्तः तेजसा शरीरेण लक्षणैश्च सत्त्वा-दिभिः सम्पन्नः प्रशस्तगुणयुक्तः 'मिलक्खुभासाविसारए' म्लेच्छभाषाविशारदः म्लेच्छ-भाषासु-पारसी आरबी प्रमुखासु विशारद पण्डितः अतएव 'चित्त चारुभासी' चित्र-चारुभाषी चित्रं विविधं चारु गुणोपेतं भाषते इत्येव शीलः आग्राम्यापि गुणोपेतभाष-णशीलः पुनश्च 'भरहे वासंमि निक्खुड णं निण्णाण य दुग्गमाण य दुप्पवेसाण य विआणए अत्थसत्थकुसले रयण सेणावई सुसेणे भरहेणं रण्णा एवं वुत्ते समाणे हट्ठ तुट्ठ चित्तमाणदिए जाव करयलपरिग्गहियं दसणहं सिरसावत्त मत्थए अंजलिं कट्टु एव सामी! तहत्ति आणाए विणएणं वयणं पडिसुणेइ' भरतेवर्षे भरतक्षेत्रे निष्कुटानाम् अवान्तरक्षेत्रखण्डरूपाणाम्, निम्नानां च गम्भीरस्थानाम् दुर्गमानां च दुःखेन गन्तु शक्यानाम्, दुष्प्रवेशानां च दुःखेन प्रवेष्टुं शक्यानां भूभागानां विज्ञायकः तद्वासीत्र प्रचार चतुरः, अस्त्रशस्त्र कुशलः तत्र अस्त्रं बाणादिकः शस्त्र खड्गादिकं तत्र कुशलःप्रसिद्धः

सुषेण सेनापति कि जिस का भरत क्षेत्र में यश प्रख्यात है जिससे भरत की सेना पराक्रम शाली मानी जाती है जो स्वयं तेजस्वी है जिस का स्वभाव उदात्त है-विपुल आशय-वाला है शरीर संबंधी तेज से, एवं सत्वादि लक्षणो से जो सपन्न है म्लेच्छभाषाओं का-पारसी आरबी, आदि भाषाओं का जो विशिष्ट ज्ञाता है और इसी से जो विविध प्रकार की भाषाओ कों सुन्दर ढंग से बोलना है (भरहे वासमि जिक्खुडाणं निण्णाय दुग्गमाणय दुप्पवेमाणय विआणए अत्थसत्थकुसले रयण सेणावई सुसेणे-भरहेण रण्णा एव वुत्ते समाणे हट्ठ तुट्ठ चित्तमाणंदिए जाव करयलपरिग्ग-हिय दसणहं सिरसावत्तं मत्थए अजलिं कट्टु एवं सामी! तहत्ति आणाए विणएणं वयणं पडि-सुणेइ) जो भरत क्षेत्र में अवान्तर क्षेत्र खण्ड रूप निष्कुटों जिस में हरेक कोइ प्रवेश नहीं कर सके गंभीर-स्थानों का दुर्मम स्थानों का एवं जिनमें प्रवेश बड़ी कठिनाइ से किया जा सके ऐसे स्थानो का विज्ञायक है विशेष रूप से जानने वाला है अस्र शस्र सचालन में बाणादिरूप अस्र एवं

પામા આવે છે. જે સ્વય તેજસ્વી છે, જેનો સ્વભાવ ઉદાત્ત છે. વિપુલ આશય વાળો છે શરીર સબંધી તેજથી તેમજ સત્વાદિ લક્ષણોથી જે સપન્ન છે. મ્લેચ્છ ભાષાઓ ફારસી, અરબી વગેરે ભાષાઓનો જે વિશિષ્ટ જ્ઞાતા છે એથી જ જે વિવિધ પ્રકારની ભાષાઓને સુંદર ઢગથી બોલી શકે છે (भरहे वास मि णिक्खुडाणं निण्णाय दुग्गमाण य दुप्पवेसाणय-विआणए अत्थसत्थ कुले रयण सेणावइ सुसेणे भरहेणं रण्णा एवंवुत्ते समाणे हट्ट-तुट्ठ चित्त-माणंदिए जाव करयलपरिग्गहियं दसणहं सिरसावत्त मत्थए अंजलिं कट्टु एव सामी 'तहत्ति आणाए विणएणं वयणं पडिसुणेइ) જે ભરત ક્ષેત્રમા અવાન્તર ક્ષેત્ર ખડરૂપ નિષ્કુટોકે જેમાં દરેક કોઇ પ્રવેશી શકે નહિ, એવા ગભીર સ્થાનો, દુર્ગમ સ્થાનો કે જેમાં પ્રવેશ કરવું અતીવ દુષ્કર કાર્ય છે. તેવા સ્થાનોનો વિજ્ઞાપક છે. વિશેષ રૂપથી જાણકાર છે. અસ્ત્ર શસ્ત્ર સચાલનમાં બાણાદિ

अर्थशस्त्रकुशलो वा अर्थशास्त्रं नीतिशास्त्रादि तत्र कुशलः निपुणः रत्नं रत्नस्वरूपः सेनापतिः-सर्वं सेनाप्रधानः सुषेण -तन्नामको भरतेन राज्ञा चक्रवर्त्तिना एवमुक्तः सन् हृष्टतुष्टचित्तानन्दितः यावत् पदात् नन्दितः प्रीतिमनाः परमसौमनस्यितः, करतलपरिगृहीतं दशनखं शिरसावर्त्तं मस्तके अञ्जलिं कृत्वा तत्र करतलाभ्यां परिगृहीतो यस्तं तथा दश करद्वयसम्बन्धिनो नखाः समुदिताः तत्र स तथा तं मस्तके अञ्जलिं कृत्वा एवम् उक्तवान् एवं स्वामिन् ! यथा श्रीमान् आदिशति तथेति तथास्तु इति कृत्वा आज्ञायाः स्वामिशासनस्य विनयेन विनयपूर्वकं वचनं प्रतिशृणोति स्वीकरोति 'पडिसुणित्ता' प्रतिश्रुत्य स्वीकृत्य 'भरहस्स रण्णो अंतियाओ पडिणिक्खमइ' भरतस्य राज्ञः अन्तिकात् समीपात् प्रतिनिष्क्रामति निर्गच्छ ते (पडिणिक्खमित्ता) प्रतिनिष्क्रम्य 'जेणेव सए आवासे तेणव उवागच्छति' यत्रैव स्वस्य आवासः निवासस्थानं तत्रैव उपागच्छति आगच्छति 'उवागच्छित्ता' उपागत्य स सुषेणः-'कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ' कौटुम्बिकपुरुषान् शब्दयति आह्वयति 'सद्दावित्ता' शब्दयित्वा आहूय 'एवं वयासी' एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत् उक्तवान्

खड्गादिरूप शस्त्र के द्वारा प्रहार करने में-कुशल है अथवा अर्थ शास्त्र में निपुण है इसी-कारण उसे सेनापतिरत्न कहा गया है ऐसे उस सेनापतिरत्न सुषेण से भरतचक्री ने जब पूर्वोक्त रूप से कहा तो वह अपने स्वामी की बात को सुनकर बहुत ही अधिक हर्षित एव सतुष्ट चित्त हुआ "यहां प्रयुक्त हुए-यावत्पद से " नन्दितः प्रीतिमनाः परमसौमनस्यितः ॥ इन पदों का ग्रहण हुआ है उसने दोनो हाथों को दशों नख जिनमें मिलजावें एसे अंजुलि के रूप में करके-और उसे मस्तक पर से घुमा करके उस प्रकार से कहा-हे स्वामिन् ! आपकी आज्ञा हमें प्रमाण है इस प्रकार कहकर उसने स्वामी के आज्ञा के वचनों को विनय के साथ स्वीकार कर लिया (पडिसुणित्ता भरहस्स रण्णो अंतियाओ पडिणिक्खमइ) स्वीकार करके फिर वह भरत राजा के पास से चला आया-(पडिणिक्खमित्ता जेणेव सए आवासे तेणेव उवागच्छइ) वहा से आकर वह जहां अपना घर था वहां आया-(उवागच्छित्ता कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ) वहां आकर के उस सुषेण ने अपने को कौटुंबिक पुरुषो को बुलाया (सद्दावित्ता एवं वयासी) बुला कर फिर उनसे उसने

રૂપ શસ્ત્ર તેમજ ખડગાદિ રૂપ શસ્ત્ર વડે પ્રહાર કરવામા જે કુશળ છે અથવા અર્થશાસ્ત્રમાં નિપુણ છે, એથી જ તેને સેનાપતિરત્ન કહેવામાં આવેલ છે. એવા તે સેનાપતિરત્ન સુષેણને તે ભરતચક્રીએ જ્યારે પૂર્વોક્ત રૂપમા કહ્યુ ત્યારે તે પોતાના સ્વામીની વાતને સાંભળીને ખૂબજ હર્ષિત તેમજ સંતુષ્ટ ચિત્ત થયો અહીં પ્રયુક્ત થયેલ યાવત્ પદથી (नन्दित प्रीतिमना परम सौमनस्यित) એ પદોનું ગ્રહણ થયુ છે તે સેનાપતિએ બન્ને હાથોના દશ નખો જેમાં સંયુક્ત થઈ જાય તેમ અંજલિના રૂપમાં બનાવીને અને તેને મસ્તકે ફેરવીને આ પ્રમાણે કહ્યુ-હે સ્વામીન્ ! આપશ્રીની આજ્ઞા મારા માટે પ્રમાણ રૂપ છે આમ કહીને તેણે સ્વામીની આજ્ઞાના વચનો સવિનય સ્વીકારી લીધા (पडिसुणित्ता भरहस्स रण्णो अंतियाओ पडिणिक्खमइ) સ્વીકાર કરીને પછી તે ભરત રાજા પાસેથી જતો રહ્યો, (पडिणिक्खमित्ता जेणेव सए आवासे तेणेव उवागच्छइ) ત્યાથી આવીને તે જ્યા પોતાનુ ઘર હતું ત્યા આવ્યો (उवागच्छित्ता कोडुंबिय

'खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! आभिसेक्कं हत्थिरयणं पडिकप्पेह' क्षिप्रमेव भो देवानुप्रियाः ! आभिषेक्यम् अभिषेकयोग्यं हस्तिरत्नं प्रधानहस्तिनं प्रतिकल्पयत सज्जीकुरुत 'हयगयरहपवर जाव चउरंगिणिं सेण्णं सण्णाहेह' हयगजरथप्रवर यावत् पदात् योधकलितां चातुरङ्गिणीं सेनां सन्नाहयत सन्नद्धां कुरुत 'त्तिकट्टु' इतिकृत्वा 'जेणेव मज्जणघरे तेणेव उवागच्छइ' यत्रैव मज्जनगृहं स्नानगृहं तत्रैव उपागच्छति 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'मज्जणघरं अणुपविसइ' मज्जनगृहम् अनुप्रविशति 'अणुपविसित्ता' अनुप्रविश्य 'ण्हाए' स्नातः 'कयबलिकम्मे' कृतबलिकर्मा-कृत बलिकर्म येन स तथा वायसादिभ्यो दत्तान्नभागः 'कयकोउयमंगलपायच्छित्ते' कृतकौतुकमङ्गलप्रायश्चित्तः-कृतं कौतुकेन कुतूहलेन मङ्गलं पापशान्त्यर्थं प्रायश्चित्तं च येन स तथा 'सन्नद्ध शरीरारोपणात् बद्धं कसाबन्धनतः वर्म्म लोहकत्तआदिरूपं सञ्जातमस्येति वर्मितम् एतादृश कवचं तनुत्राण यस्य स तथा, पुनश्च कीदृशः सुषेणः 'उप्पीलियसरासणपट्टिए' उत्पीडितशरासन पट्टिकः उत्पीडिता-गाढ गुणारोपणाद्

ऐसा कहा-(खिप्पामेव-भो देवाणुप्पिया ! आभिसेक्क हत्थिरयण पडिकप्पेह) हे देवानुप्रियो ! तुम लोग बहुत ही शीघ्र अभिषेक योग्य प्रधान हस्ती को सज्जित करो (हयगयरहपवर जाव चउरंगिणिं सेण्ण सण्णाहेह) तथा हय, गज रथ, प्रवर, पदाति जनों से युक्त चतुरंगिणी सेना को सज्जित करो (इति कट्टु जेणेव मज्जणघरे तेणेव उवागच्छइ ऐसा आदेश अपने कौटुम्बिक पुरुषों को देकर वह जहां पर स्नान गृह था वहां पर आगया (अणुपविसित्ता ण्हाए कयबलिकम्मे) वहां पर आकर के उसने स्नान किया और बलिकर्म किया काक आदिको के लिये अन्न का वितरण किया (कयकोउय मगलपायच्छित्ते) कौतूहल से मंगल और दुस्वप्न शान्त्यर्थ प्रायश्चित किया (सन्नद्धबद्ध वम्मिय कवए) शरीर पर आरोपण कर के वर्मितलोह के मोटे २ तारों से निर्मित हुए कवच को कसा बन्धन से बांधा-खूब-जकड़ कर शरीर पर बन्धन से बद्ध कर पहिरा (उप्पीलियसरासणपट्टिए) धनुष पर बहुत ही मजबूती के साथ प्रत्यञ्चा का आरोपण

पुरिसे सद्दावेइ) त्यां आवीने ते सुषेणे पोताना कौटुंबिक पुरुषोने बोलाव्या. (सद्दावित्ता एवं वयासी) बोलावीने पछी ते सुषेणे तेमने आ प्रमाणे कह्युं-खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! आभिसेक्क हत्थिरयण पडिकप्पेह) हे देवानुप्रियो ! तमे लोको एकदम शीघ्र अभिषेक योग्य प्रधान हस्तिने सुसज्जित करो. (हयगयरहपवर जाव चउरंगिणिं सेण्णं सण्णाहेह) तेमज हय, गज, रथ, प्रवर पदाति जनोथी युक्त एवी चतुरंगीणी सेना सुसज्जित करो. (इतिकट्टु जेणेव मज्जणघरे तेणेव उवागच्छइ) पोताना कौटुंबिक पुरुषोने एवो आदेश आपीने ते ज्यां स्नान गृह हतुं त्यां आवी गयो. (अणुपविसित्ता ण्हाए कयबलिकम्मे) त्यां आवीने तेणे स्नान कर्युं अने बलिकर्म कर्युं काक वगेरे माटे अन्ननुं वितरण कर्युं (कयकोउयमगलपायच्छित्ते) कौतूहलथी मंगल अने दुस्वप्न शान्त्यर्थ प्रायश्चित्त कर्युं (सन्नद्धबद्ध वम्मिय कवए) शरीर पर आरोपण करीने वर्मित लोखंडना मोटा मोटा तारोथी निर्मित कवचने कसा बन्धनथी आबद्ध कर्युं एटले के एकदम मजबूतीथी कवचने बांध्युं (उप्पीलिय सरासणपट्टिए) धनुष्य उपर खूब ज मजबूतीथी प्रत्यंचानुं

दृढीकृता शरासनपट्टिका धनुर्दण्डो येन स तथा 'पिणद्धगेविज्जबद्ध आविद्ध विमलवरचिंधपट्टे' पिनद्धग्रैवेयबद्धाविद्धविमलवरचिह्नपट्टः, पिनद्धं ग्रैवेयं–ग्रीवात्राणकं ग्रीवाभरणं वा येन स तथा बद्धो–ग्रन्थिदानेन आविद्धः परिहितो मस्तकावेष्टनेन विमलवरचिह्नपट्टो वीरातिवीरता सूचकवस्त्रविशेषो येन स तथा, पिनद्धग्रैवेयश्चासौ बद्धाविद्धविमलवरचिन्हपट्टश्चेति स तथा 'गहियाउहप्पहरणे' गृहीतायुधप्रहरणः गृहीतानि आयुधानि प्रहरणानि च शास्त्रास्त्राणि येन स तथा, आयुधप्रहरणयोस्तु क्षेप्याक्षेप्यकृतो विशेषो बोध्यः, तत्र क्षेप्यानि बाणादीनि आक्षेप्यानि खड्गादीनि, अथवा गृहीतानि आयुधानि प्रहरणाय येन स तथेति । 'अणेगगण- नायक दंडनायक जाव सद्धिं सपरिवुडे' अनेक गणनायकदण्डनायक यावत् संपरिवृतः तत्र अनेके–बहवः गणनायकाः मल्लादि गणमुख्याः, दण्डनायकाः तन्त्रपालाः, यावत् पदात् ईश्वरतलवरमाडम्बिककौटुम्बिकमन्त्रिमहामन्त्रि गणकदौवारिकाऽमात्यचेटपीठमर्दनग- रनिगमश्रेष्ठिसेनापतिसार्थवाहसन्धिपालाः ग्राह्याः तैः सार्द्धं संपरिवृतः–युक्तः पुनः कीदृशः सुषेणः 'सकोरंटमल्लदामेणं छत्तेण धरिज्जमाणेणं' सकोरण्टमाल्यदाम्ना छत्रेण ध्रिय-

---

किया (पिणद्धगेविज्जबद्ध आविद्ध विमलवरचिंधपट्टे) गले में हार पहिरा तथा–मस्तक पर अच्छी तरह से गांठ से बांधकर विमल वर चिन्ह पट्ट–वीरातिवीरता का सूचक–वस्त्र विशेष– बांधा (गहियाउहप्पहरणे) हाथ में आयुध और प्रहरण लिए–आयुध और प्रहरण में क्षेप्या क्षेप्यकृत विशेषता है और कोइ विशेषता नहीं है । बाणादिक क्षेप्य और खड्ग आदि आक्षेप्य है । अथवा प्रहरण के लिये–शत्रुओं पर प्रहार-करने के लिये जिसने आयुधको लिये है ऐसा भी अर्थ 'गृहीता- युधप्रहरण' इस पद का हो सकता है "अणेग गणणायक दंडनायग जाव सद्धिं सपरिवुडे, इस समय यह अनेक गणनायकों से–मल्लादिगण मुख्यजनो से अनेक दंडनायको से अनेक तन्त्र- पालों से, यावत्पदगृहीत अनेक इश्वरों से अनेक तलवरों से अनेक माडम्बिकों से अनेक कौटु- म्बिकों से, अनेक मन्त्रियों से अनेक महामन्त्रियो से अनेक गण कों से अनेक दौवारि को से अनेक अमात्यों से अनेक चेटों से अनेक पीठमर्द कों से अनेक नगर निगम के श्रेष्ठियों से

આરોપણ કર્યું. (पिणद्धगेविज्जबद्ध आविद्ध विमलवरचिंध पट्टे) ગળામાં હાર ધારણ કર્યો મસ્તક ઉપર સારી રીતે ગાંઠ બાંધીને વિમલવર ચિન્હ પટ્ટ - વીરાતિવીરતા સૂચક વસ્ત્ર વિશેષ બાંધ્યું (गहियाउहप्पहरणे) હાથમાં આયુધ અને પ્રહરણો લીધા આયુધ અને પ્રહરણમાં ક્ષેપ્યાક્ષેપ્યકૃત વિશેષતાજ છે, બીજી કોઇ વિશેષતા નથી, બાણ વગેરે ક્ષેપ્ય અને ખડગ વગેરે આક્ષેપ્ય છે. અથવા – પ્રહરણ માટે – શત્રુઓ ઉપર પ્રહાર કરવા માટે જેણે આયુધો ધારણ કર્યા છે. એવો પણ અર્થ (गृहीतायुधप्रहरण) આ પદનો થઈ શકે છે (अणेग गण णायक दंड नायग जाव सद्धिं संपरिवुडे) તે સમયે એ અનેક ગણ નાયકોથી–મલ્લાદિગણ મુખ્ય જનોથી, અનેક દંડ નાયકોથી, અનેક તન્ત્રપાલોથી, યાવત્ પદ ગૃહીત અનેક ઈશ્વરોથી, અનેક તલવરોથી, અનેક માડંબિકોથી, અનેકકૌટુંબિકોથી, અનેક મંત્રીઓથી અનેક મહામંત્રિઓથી, અનેક ગણકોથી, દૌવારિકોથી, અનેક અમાત્યોથી, અનેક ચેટોથી, અનેક પીઠમર્દકોથી, અનેક નગર નિગમના શ્રેષ્ઠિઓથી, અનેક સેનાપતિ-

माणेन तत्र सकोरण्टानि कोरण्टनामककुसुमस्तबकयुक्तानि कुसुमपुष्पाणि हि पीतवर्णानि मालान्ते शोभार्थं दीयन्ते माल्यायै हितानि माल्यानि-पुष्पाणि तेषां दामानि मालाः यत्र तत् तथा एवंविधेन छत्रेण आतपनिवारकेण ध्रियमाणेन शिरसि (विराजमानः) 'मंगलजयसद्दकयालोए' मङ्गलजयशब्दकृतालोकः, मङ्गलभूतः जयशब्दः कृत आलोके दर्शने सति यस्य स तथा एवंभूतः सुषेणः 'मज्जणघराओ पडिणिक्खमइ' मज्जनगृहात् प्रतिनिष्क्रामति निःसरति 'पडिणिक्खमित्ता' प्रतिनिष्क्रम्य निर्गत्य 'जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला जेणेव आभिसेक्के हत्थिरयणे तेणेव उवागच्छइ' यत्रैव बाह्या उपस्थानशाला सभाशाला यत्रैव आभिषेक्यम् अभिषेकयोग्य हत्थिरयणं 'तेणेव उवागच्छइ' तत्रैवोपागच्छति 'उवागच्छित्ता' उपागत्य आभिसेक्कं हत्थिरयणं दुरूढे' आभिषेक्यं हस्तिरत्नं दुरूढम् आरूढः 'तए णं से सुसेणे सेणावई हत्थिखंधवरगए' ततः खलु स सुषेणः-सुषेणनामकः सेनापतिः हस्तिस्कन्धवरगतः प्राप्तः 'सकोरंटमल्लदामेण छत्तेणं धरिज्जमाणेणं' सकोरण्टमाल्यदाम्ना छत्रेण ध्रियमाणेन सह 'विराजमानः' पुनः कीदृशः 'हयगयरहपवर जोह कलियाए चाउरंगिणीए सेणाए सद्धिं संपरिवुडे' हयगजरथप्रवरयोधकलितया अश्वहस्ति-

---

अनेक सेनापतियों से अनेक सार्थवाहो से और अनेक सन्धिपालो से युक्त हो गया था (सकोरंट मल्लदामेणं छत्तेण धरिज्जमाणेणं) कोरंट पुष्पों के माला से युक्त ऊपर ताने गये छत्ते से यह सुशोभित हो रहा थी (मगलजयसद्दकयालोए) इसके दिखते ही लोग मंगलकारी जय २ शब्द का उच्चारण करने लग जाते ऐसा यह सुषेण सेनापति रत्न (मज्जणघराओ पडिणिक्खमइ) स्नानगृहसे बाहर निकला (पडिणिक्खमित्ता जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला जेणेव आभिसेक्के हत्थिरयणे तेणेव उवागच्छइ) बाहर निकल कर यह उपस्थानशाला में आया वहां आकर फिर यह जहां आभिषेक्य हस्तिरत्न था वहां पर गया (उवागच्छित्ता आभिसेक्कं हत्थिरयणं दुरूढे) वहां जाकर यह आभिषेक्य हस्तिरत्न के ऊपर सवार हो गया-(तएणं से सुसेणे सेणावई हत्थिखंधवरगए सकोरंटमल्लदामेणं छत्तेणं धरिज्जमाणेणं हयगयरह पवर जोहकलियाए चाउरंगिणीए सेणाए सद्धिं संपरिवुडे) इस के अनन्तर वह सुषेण सेनापति हाथी के स्कन्ध पर अच्छी तरह

ाथी, અનેક સાર્થવાહોથી અને અનેક સન્ધિપાળોથી યુક્ત થઈ ગયો હતો. (सकोरंट मल्लदामेणं छत्तेण धरिज्जमाणेण) કોરંટ પુષ્પની માળાથી યુક્ત ઉપર તાણવામાં આવેલ છત્રથી એ સુશોભિત થઈ રહ્યો હતો. (मंगल जयसद्दकयालोए) એને જોતાં જ લોકો મંગલ-જય-જય શબ્દોચ્ચાર કરવા લાગતા એવો સુષેણ સેનાપતિરત્ન (मज्जणघराओ पडिणिक्खमइ) સ્નાન ગૃહમાંથી બહાર નીકળ્યો (पडिणिक्खमित्ता जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला जेणेव अभिसेक्के हत्थिरयणे तेणेव उवागच्छइ) બહાર નીકળીને એ ઉપસ્થાનશાળામાં આવ્યો આવીને પછી એ જ્યાં આભિષેક્ય હસ્તિરત્ન હતું ત્યાં આવ્યો. (उवागच्छित्ता आभिसेक्कं हत्थिरयणं दुरूढे) ત્યાં જઈને એ આભિષેક્ય હસ્તિરત્ન ઉપર સવાર થઈ ગયો (त पण से सुसेणे सेणावई हत्थिखंधवरगए सकोरंटमल्लदामेण छत्तेणं धरिज्जमाणेण हयगयरहपवरजोहकलियाए चाउरंगिणीए सेणाए सद्धिं संपरिवुडे) એના પછી તે સુષેણ

दृढीकृता शरासनपट्टिका धनुर्दण्डो येन स तथा 'पिणद्धगेविज्जबद्ध आविद्ध विमलवरचिंधपट्टे' पिनद्धग्रैवेयबद्धाविद्धविमलवरचिह्नपट्टः, पिनद्धं ग्रैवेयं-ग्रीवात्राणकं ग्रीवाभरणं वा येन स तथा बद्धो-ग्रन्थिदानेन आविद्धः परिहितो मस्तकावेष्टनेन विमलवरचिह्नपट्टो वीरातिवीरता सूचकवस्त्रविशेषो येन स तथा, पिनद्धग्रैवेयश्चासौ बद्धाविद्धविमलवरचिन्हपट्टश्चेति स तथा 'गहियाउहप्पहरणे' गृहीतायुधप्रहरणः गृहीतानि आयुधानि प्रहरणानि च शास्त्रास्त्राणि येन स तथा, आयुधप्रहरणयोस्तु क्षेप्याक्षेप्यकृतो विशेषो बोध्यः, तत्र क्षेप्यानि बाणादीनि आक्षेप्यानि खड्गादीनि, अथवा गृहीतानि आयुधानि प्रहरणाय येन स तथेति। 'अणेगगण-नायक दंडनायक जाव सद्धिं संपरिवुडे' अनेक गणनायकदण्डनायक यावत् संपरिवृतः तत्र अनेके-बहवः गणनायकाः मल्लादि गणमुख्याः, दण्डनायकाः तन्त्रपालाः, यावत् पदात् ईश्वरतलवरमाडम्बिककौटुम्बिकमन्त्रिमहामन्त्रि गणकदौवारिकाऽमात्यचेटपीठमर्दनग-रनिगमश्रेष्ठिसेनापतिसार्थवाहसन्धिपालाः ग्राह्याः तैः सार्द्धं संपरिवृतः-युक्तः पुनः कीदृशः सुषेणः 'सकोरंटमल्लदामेणं छत्तेण धरिज्जमाणेणं' सकोरण्टमाल्यदाम्ना छत्रेण ध्रिय-

---

किया (पिणद्धगेविज्जबद्ध आविद्ध विमलवरचिंधपट्टे) गले में हार पहिरा तथा-मस्तक पर अच्छी तरह से गांठ से बांधकर विमल वर चिन्ह पट्ट-वीरातिवीरता का सूचक-वस्त्र विशेष-बांधा (गहियाउहप्पहरणे) हाथ में आयुध और प्रहरण लिए-आयुध और प्रहरण में क्षेप्या क्षेप्यकृत विशेषता है और कोइ विशेषता नहीं है। बाणादिक क्षेप्य और खड्ग आदि आक्षेप्य है। अथवा प्रहरण के लिये-शत्रुओं पर प्रहार-करने के लिये जिसने आयुधको लिये है ऐसा भी अर्थ 'गृहीता-युधप्रहरण' इस पद का हो सकता है "अणेग गणणायक दंडनायग जाव सद्धिं सपरिवुडे, इस समय यह अनेक गणनायकों से-मल्लादिगण मुख्यजनो से अनेक दंडनायको से अनेक तन्त्र-पालों से, यावत्पदगृहीत अनेक इश्वरों से अनेक तलवरों से अनेक माडम्बिकों से अनेक कौटु-म्बिकों से, अनेक मन्त्रियों से अनेक महामन्त्रियो से अनेक गण कों से अनेक दौवारि को से अनेक अमात्यों से अनेक चेटों से अनेक पीठमर्द कों से अनेक नगर निगम के श्रेष्ठियों से

આરોપણ કર્યું. (पिणद्धगेविज्जबद्ध आविद्ध विमलवरचिंध पट्टे) ગળામાં હાર ધારણ કર્યો મસ્તક ઉપર સારી રીતે ગાંઠ બાંધીને વિમલવર ચિન્હ પટ્ટ - વીરાતિવીરતા સૂચક વસ્ત્ર વિશેષ બાંધ્યુ (गहियाउहप्पहरणे) હાથમાં આયુધ અને પ્રહરણો લીધા આયુધ અને પ્રહરણમાં ક્ષેપ્યાક્ષેપ્યકૃત વિશેષતાજ છે, બીજી કોઈ વિશેષતા નથી, બાણ વગેરે ક્ષેપ્ય અને ખડગ વગેરે આક્ષેપ્ય છે. અથવા - પ્રહરણ માટે - શત્રુઓ ઉપર પ્રહાર કરવા માટે જેણે આયુધો ધારણ કર્યા છે એવો પણ અર્થ (गृहीतायुधप्रहरणः) આ પદનો થઈ શકે છે (अणेग गणणायक दंड नायग जाव सद्धिं सपरिवुडे) તે સમયે એ અનેક ગણ નાયકોથી-મલ્લાદિગણ મુખ્ય જનોથી, અનેક દંડ નાયકોથી, અનેક તન્ત્રપાલોથી, યાવત્ પદ ગૃહીત અનેક ઈશ્વરોથી, અનેક તલવરોથી, અનેક માડંબિકોથી, અનેકકૌટુંબિકોથી, અનેક મંત્રીઓથી અનેક મહામન્ત્રિઓથી, અનેક ગણકોથી, દૌવારિકોથી, અનેક અમાત્યોથી, અનેક ચેટોથી, અનેક પીઠમર્દકોથી, અનેક નગર નિગમના શ્રેષ્ઠિઓથી, અનેક સેનાપતિ-

माणेन तत्र सकोरण्टानि कोरण्टनामककुसुमस्तवकयुक्तानि कुसुमपुष्पाणि हि पीतवर्णानि मालान्ते शोभार्थं दीयन्ते माल्याय हितानि माल्यानि—पुष्पाणि तेषां दामानि मालाः यत्र तत् तथा एवंविधेन छत्रेण आतपनिवारकेण ध्रियमाणेन शिरसि (विराजमानः) 'मंगलजयसद्दकयालोए' मङ्गलजयशब्दकृतालोकः, मङ्गलभूतः जयशब्दः कृत आलोके दर्शने सति यस्य स तथा एवंभूतः सुषेणः 'मज्जणघराओ पडिणिक्खमइ' मज्जनगृहात् प्रतिनिष्क्रामति निःसरति 'पडिणिक्खमित्ता' प्रतिनिष्क्रम्य निसृत्य 'जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला जेणेव आभिसेक्के हत्थिरयणे तेणेव उवागच्छइ' यत्रैव बाह्या उपस्थानशाला सभाशाला यत्रैव आभिषेक्यम् अभिषेकयोग्यं हत्थिरयणं 'तेणेव उवागच्छइ' तत्रैवोपागच्छति 'उवागच्छित्ता' उपागत्य आभिसेक्कं हत्थिरयणं दुरूढे' आभिषेक्यं हस्तिरत्नं दुरूढम् आरूढः 'तए णं से सुसेणे सेणावई हत्थिखंधवरगए' ततः खलु स सुषेणः—सुषेणनामकः सेनापतिः हस्तिस्कन्धवरगतः प्राप्तः 'सकोरंटमल्लदामेणं छत्तेणं धरिज्जमाणेणं' सकोरण्टमाल्यदाम्ना छत्रेण ध्रियमाणेन सह 'विराजमानः' पुनः कीदृशः 'हयगयरहपवर जोह कलियाए चाउरंगिणीए सेणाए सद्धिं संपरिवुडे' हयगजरथप्रवरयोधकलितया अश्वहस्ति-

---

अनेक सेनापतियों से अनेक सार्थवाहों से और अनेक सन्धिपालों से युक्त हो गया था (सकोरंट मल्लदामेणं छत्तेण धरिज्जमाणेणं) कोरंट पुष्पों के माला से युक्त ऊपर ताने गये छत्ते से यह सुशोभित हो रहा था (मंगलजयसद्दकयालोए) इसके दिखते ही लोग मंगलकारी जय २ शब्द का उच्चारण करने लग जाते ऐसा यह सुषेण सेनापति रत्न (मज्जणघराओ पडिणिक्खमइ) स्नानगृहसे बाहर निकला (पडिणिक्खमित्ता जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला जेणेव आभिसेक्के हत्थिरयणे तेणेव उवागच्छइ) बाहर निकल कर यह उपस्थानशाला में आया वहां आकर फिर यह जहां आभिषेक्य हस्तिरत्न था वहां पर गया (उवागच्छित्ता आभिसेक्कं हत्थिरयणं दुरूढे) वहां जाकर यह आभिषेक्य हस्तिरत्न के ऊपर सवार हो गया—(तएणं से सुसेणे सेणावई हत्थिखंधवरगए सकोरंटमल्लदामेणं छत्तेणं धरिज्जमाणेणं हयगयरह पवर जोहकलियाए चाउरंगिणीए सेणाए सद्धिं संपरिवुडे) इस के अनन्तर वह सुषेण सेनापति हाथी के स्कन्ध पर अच्छी तरह

ઓથી, અનેક સાર્થવાહોથી અને અનેક સંધિપાળોથી યુક્ત થઈ ગયો હતો. (सकोरंट मल्लदामेणं छत्तेण धरिज्जमाणेण) કોરંટ પુષ્પની માળાથી યુક્ત ઉપર તાણવામાં આવેલ છત્રથી એ સુશોભિત થઈ રહ્યો હતો. (मंगल जयसद्दकयालोए) એને જોતાં જ લોકો મંગલકારી જય-જય શબ્દોચ્ચાર કરવા લાગતા એવો સુષેણ સેનાપતિરત્ન (मज्जणघराओ पडिणिक्खमइ) સ્નાન ગૃહમાંથી બહાર નીકળ્યો (पडिणिक्खमित्ता जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला जेणेव अभिसेक्के हत्थिरयणे तेणेव उवागच्छइ) બહાર નીકળીને એ ઉપસ્થાનશાળામાં આવ્યો આવીને પછી એ જ્યાં આભિષેક્ય હસ્તિરત્ન હતું ત્યાં આવ્યો (उवागच्छित्ता आभिसेक्कं हत्थिरयण दुरूढे) ત્યાં જઈને એ આભિષેક્ય હસ્તિરત્ન ઉપર સવાર થઈ ગયો (त एणं से सुसेणे सेणावई हत्थिखंधवरगए सकोरंटमल्लदामेण छत्तेणं धरिज्जमाणेण हयगयरहपवरजोहकलियाए चाउरंगिणीए सेणाए सद्धिं संपरिवुडे) એના પછી તે સુષેણ

श्रेष्ठयोधयुक्तया चतुरङ्गिण्या सेनया सार्द्ध अश्वहस्तिरथपदाति सेनया सह संपरिवृतः : 'महया भडचडगरपहगरवंदपरिक्खित्ते' महता भटविस्तारवृन्दपरिक्षिप्तः तत्र महता विपुलेन, भटाः-योद्धारस्तेषां 'चडगरपहगरत्ति' विस्तार वृन्दम् तेन परिक्षिप्तः तेन : 'महया उक्किट्ठिसीहणाय बोलकलकलसद्देणं समुद्दरवभूयंपिव करेमाणे करेमाणे सव्विद्धीए सव्वज्जुईए सव्वबलेणं जाव निग्घोसनाइएणं जेणेव सिंधू महाणई तेणेव गच्छइ' उवागच्छित्ता चम्मरयणं परामुसइ' ता उत्कृष्टः सिंहनाद बोलकलकल-शब्देन द्रवभूतमि कुर्वन् २ सर्वद्ध्या सर्वद्युत्या, बलेन यावत् निर्घोषनादेन सह व सिन्धुर्महानदी तत्रैवोपागच्छति उपागत्य, महतामहता रवेण उत्कृष्टिः-आनन्दध्वनिः, सिंहनादः प्रसिद्धः, बोलो वर्णरहितो ध्वनिः कलकलश्च तदितरो ध्वनिः, तल्लो यः शब्दः रवः तेन समुद्ररवभुतमि प्राप्तमिव दिग्मण्डलं कुर्वन् कुर्वन् सर्वद्ध्या सर्वद्युत्या, सर्वबलेन, तत्र-सर्वद्ध्या सर्वथा समस्तया ऋद्ध्या आभरणादि रूपया लक्ष्म्या: : तथा द्युत्या सर्वकान्त्या सर्वबलेन सर्वसैन्येन एवं यावत् निर्घोषनादेन वाद्यविशेषशब्देन सह वर्त्तमानः स सुषेणः यत्रैव सिन्धुर्महानदी वोपागच्छति 'उवागच्छित्ता'

से बैठा हुआ कोरंट पुष्पों की माला से विराजित भ्रियमाण छत्र से सुशोभित हुआ तथा हय रथ एवं प्रवर योधाओं से सहित चतुरंगिणी सेना से घिरा हुआ (महया भ रपहगरवंदपरिक्खित्ते) विपुल योद्धाओं के विस्तृत वृन्द से युक्त हुआ जहां पर सिन्धु नदी थी वहां पर आया-इस प्रकार से यहा संबंध लगा लेना चाहिये साथ में चलने वाली चतुरंगिणी सेना की (उक्किट्ठिसीहणाय बोल-कलकलसद्देणं समुद्दरवभूयंपिव करेमाणे २ सव्विद्धीए सव्वज्जुईए सव्वबलेण जाव णिग्घोसनाइएणं जेणेव सिन्धू महाणई-तेणेव उवागच्छइ) उत्कृष्ट आनन्द ध्वनि से सिंहनाद से अव्यक्त ध्वनि से एवं कल कल शब्द से समुद्र ही मानों गर्ज रहा है इस प्रकार से यह दिग् मण्डल को क्षुभित करता जा रहा था इस तरह अपनी पूर्ण विभूति से एवं सर्व द्युति से तथा सर्व बल से यावत् वाद्य विशेष के शब्दों से युक्त हुआ यह सुषेण सेनापति रत्न जहां पर सिन्धु नदी थी वहा पर आ पहुंचा (उवागच्छित्ता चम्मरयणं परा

સેનાપતિ હાથીના સ્કન્ધ ઉપર સારી રીતે બેઠેલો કોરંટ પુષ્પોની માળાથી વિરાજિત, ધ્રિયમાણ છત્રથી સુશોભિત થયેલો તેમજ-હય, ગજ, રથ, તેમજ પ્રવર યોદ્ધાઓથી યુક્ત તથા ચતુરંગિણી સેનાથી પરિવૃત્ત થયેલો. (મ ભ રપ વંદપરિક્ખિત્તે) વિપુલ યોદ્ધાઓના વિસ્તૃતવૃન્દથી યુક્ત થયેલો, જ્યાં સિન્ધુ નદી હતી, ત્યાં આવ્યો આ પ્રમાણે અહીં સંબંધ જાણી લેવો. બોઈએ સાથે ચાલનારી ચતુરંગિણી સેનાની (ઉક્કિટ્ઠસીહણાય બોલ-કલકલસદ્દેણ સમુદ્દરવભૂય પિવ કરેમાણે ૨ સવ્વિદ્ધીએ જ્જુઈએ સવ્વ બલેણં જાવ ણિગ્ઘોસનાઇએણ જેણેવ સિન્ધુમહાણઇ તેણેવ ઉવાગચ્છઇ) ઉત્કૃષ્ટ આનંદ ધ્વનિથી, સિંહનાદથી, અવ્યક્ત ધ્વનિથી તેમજ કલ-કલ શબ્દથી, જાણે કે સમુદ્ર જ ગર્જના કરી રહ્યો હોય, આ પ્રમાણે એ દિગ્મંડળને ક્ષુભિત કરતો પ્રયાણ કરી રહ્યો હતો આ પ્રમાણે પોતાની પૂર્ણ વિભૂતિથી તેમજ સર્વદ્યુતિથી તથા સર્વ બળથી યાવત્ વાદ્યવિશેષના શબ્દોથી યુક્ત

उपागत्य चर्मरत्नं परामृशति स्पृशति, चर्मरत्नवर्णनमाह-'तए णं' इत्यादि 'तए णं तं' ततः खलु तच्चर्मरत्नम् 'सिरिवच्छसरिसरूपं' श्रीवत्ससदृशरूपम् तत्र श्रीवत्ससदृश माङ्गलिकस्वस्तिकविशेषः श्रीवत्साकारं रूपं यस्य तम् तथा

ननु अस्य श्रीवत्साकारत्वे चत्वारोऽपि प्रान्ताः समविषमाः भवन्ति तथा च अस्य चर्मरत्नस्य किरातकृतवृष्ट्युपद्रवनिवारणार्थं तिर्यग् विस्तृतेन वृत्ताकारेण छत्ररत्नेन सह कथं सङ्घटनास्यादिति चेन्न स्वतः श्रीवत्साकारमपि सहस्रदेवाधिष्ठितत्वात् यथाऽवसरं चिन्तिताकारमेव भवतीत्यनुपपत्त्यभावात् 'मुत्ततारद्ध चंदचित्तं' मुक्त ताराद्धंचन्द्रचित्रम्, तत्र मुक्तानां मौक्तिकानां ताराणां तारकाणाम् अर्द्धचन्द्राणां च चित्राणि-आलेख्यानि यत्र तत्तथा पुनः कीदृशं चर्मरत्नम् 'अयलमकंपं' अचलमकम्पम्, चञ्चलता रहितम् अकम्पं कम्परहितम् तत्र-अचलम् अकम्पम् द्वौ सदृशार्थकौ शब्दौ अतिशय सूचकौ तथा च अत्यन्तदृढपरिमाणं भरत-

---

मुसइ) वहां आकर के इसने चर्मरत्न का स्पर्श किया (तएणं तं सिरिवच्छसरिसरूवं मुत्ततारद्ध चदचित्तं अयलमकंपं अभेज्जकवयं) वह चर्मरत्न श्रीवत्स के जैसे आकार वाला था माङ्गलिक स्वस्तिक विशेष का नाम श्रीवत्स है यहां ऐसी आशंका हो सकती है कि जब वह चर्मरत्नका श्री वत्स के जैसे-आकार था तो श्रीवत्स के तो चारों प्रान्त समविषम होते हैं फिर इस की किरातकृत वृष्टि रूप उपद्रव को निवारण करने के लिये विस्तृत किये गये गोल आकार वाले छत्र के साथ सङ्घटना कैसे होसकेगी ? तो इस आशंका (समाधान ऐसा हैं कि वह चर्मरत्नस्वतः तो श्री वत्स के जैसे आकारवाला है परन्तु देवाधिष्ठित होंने के कारण यह यथावसर चिन्तित आकार वाला हो जाता है इसलिये इस कथन में कोइ अनुपपत्ति जैसी बात नहीं है। इस चर्मरत्न में मुक्ताओं के और अर्द्धचन्द्र के चित्र बने हुए थे। यह अचल और अकम्प होता है यद्यपि अचल और अकम्प ये दोनों शब्द समानार्थक है इसलिये जहां समानार्थक दो शब्द आते हैं वे अतिशय के सूचक होते हैं इस तरह भरतचक्री का सकल सैन्य भी यदि उसे चलाना कँपाना चाहे तो

થયેલો તે સુષેણુ સેનાપતિરત્ન જ્યાં સિન્ધુ નદી હતી ત્યાં પહોંચ્યો. (उवागच्छित्ता चम्मरयणं परामुसइ) ત્યાં પહોંચીને તેણે ચર્મરત્નને સ્પર્શ કર્યો (त एणं तं सिरिवच्छसरिसरूवं मुत्ततारद्धचंदचित्तं अयलमकंपं अभेज्ज) તે ચર્મરત્ન શ્રીવત્સ જેવા આકારવાળુ હતું માંગલિક સ્વસ્તિક વિશેષનું નામ શ્રીવત્સ છે અહીં એવી આશંકા થઈ શકે તેમ છે કે જ્યારે તે ચર્મરત્ન શ્રીવત્સના જેવા આકારવાળું હતુ તો શ્રીવત્સના તો ચારે ચાર પ્રાન્તો સમવિષમ હોય છે તો પછી એ કિરાતકૃત વૃષ્ટિરૂપ ઉપદ્રવના નિવારણુ માટે વિસ્તૃત કરવામાં આવેલ ગોલાકૃત છત્રની સાથે સંઘટના કેવી રીતે થઇ શકશે ? તો એ આશંકાનું સમાધાન આ પ્રમાણે છે કે તે ચર્મરત્ન સ્વતઃ તો શ્રીવત્સના આકાર જેવું છે પણ દેવાધિષ્ઠિત હોવાથી એ યથાવસર ચિંતિત આકારવાળું થઇ જાય છે. એથી આ કથનમાં કોઈ અનુપપત્તિ જેવી વાત નથી. ચર્મરત્નમાં મુક્તાઓના તારકાઓ અને અર્દ્ધચન્દ્રના ચિત્રો બનેલા છે. એ અચલ અને અકમ્પ હોય છે જો કે અચલ અને અકમ્પ બન્ને શબ્દો સમાનાર્થક છે એથી જ જ્યાં સમાનાર્થક બે શબ્દો આવે છે ત અતિશય સૂચક હોય છે. આ પ્રમાણે ભરતચક્રીની સંપૂર્ણ

योधयुक्तया चतुरङ्गिण्या सेनया सार्द्धं अश्वहस्तिरथपदाति सेनया सह संपरिवृतः ः 'महया भडचडगरपहगरवंदपरिक्खित्ते' महता भटविस्तारवृन्दपरिक्षिप्तः तत्र महता विपुलेन, भटाः-योद्धारस्तेषां 'च रपहगरत्ति' विस्तार वृन्दम् तेन परिक्षिप्तः तेन ः 'महया उक्किट्ठिसीहणाय बोलकलकलसद्देणं समुद्दरवभूयंपिव करेमाणे करेमाणे सव्विद्धीए सव्वज्जुईए सव्वबलेणं जाव निग्घोसनाइएणं जेणेव सिंधू महाणई तेणेव ागच्छइ' उवागच्छित्ता चम्मरयणं परामुसइ' । उत्कृष्टः सिंहनाद बोलकलकल-शब्देन द्रवभूतमि कुर्वन् २ सर्वद्धर्या सर्वद्युत्या, 'बलेन यावत् निर्घोषनादेन सह "व सिन्धुर्महानदी तत्रैवोपागच्छति उपागत्य, महतामहता रवेण उत्कृष्टिः-आनन्दध्वनिः, सिंहनादः प्रसिद्धः, बोलो वर्णरहितो ध्वनिः कलकलश्च तदितरो ध्वनिः, तल्ल-ो यः शब्दः रवः तेन समुद्ररवभूतमि प्राप्तमिव दिग्मण्डलं कुर्वन् कुर्वन् सर्वद्धर्या सर्वद्युत्या, सर्वबलेन, तत्र-सर्वद्धर्या सर्वया समस्तया ऋद्धया आभरणादि रूपया लक्ष्म्याः ः तथा 'द्युत्या सर्वकान्त्या सर्वबलेन सर्वसैन्येन एवं यावत् निर्घोषनादेन वाद्यविशेषशब्देन सह वर्त्तमानः स सुषेणः यत्रैव सिन्धुर्महानदी तत्रैवोपागच्छति 'उवागच्छित्ता'

से बैठा हुआ कोरंट पुष्पों की माला से विराजित ध्रियमाण छत्र से सुशोभित हुआ तथा हय गज रथ एवं प्रवर योधाओं से सहित चतुरंगिणी सेना से घिरा हुआ (महया भ रपहगरवंदपरिक्खित्ते) विपुल योद्धाओं के विस्तृत वृन्द से युक्त हुआ जहां पर सिन्धु नदी थी वहां पर आया-इस प्रकार से यहा संबंध लगा लेना चाहिये साथ में चलने वाली चतुरंगिणी सेना की (उक्किट्ठिसीहणाय बोल-कलकलसद्देणं समुद्दरवभूयंपिव करेमाणे २ सव्विद्धीए सव्वज्जुईए सव्वबलेण जाव णिग्घोसनाइएणं जेणेव सिन्धू महाणई-तेणेव उवागच्छइ) उत्कृष्ट आनन्द ध्वनि से सिंहनाद से अव्यक्त ध्वनि से एवं कल कल शब्द से समुद्र ही मानों गर्ज रहा है इस प्रकार से यह दिग् मण्डल को क्षुभित करता जा रहा था इस तरह अपनी पूर्ण विभूति से एवं सर्व द्युति से तथा सर्व बल से यावत् वाद्य विशेष के शब्दों से युक्त हुआ यह सुषेण सेनापति रत्न जहां पर सिन्धु नदी थी वहां पर आ पहुंचा (उवागच्छित्ता चम्मरयणं परा

સેનાપતિ હાથીના સ્કન્ધ ઉપર સારી રીતે બેઠેલો કોરંટ પુષ્પોની માળાથી વિરાજિત, ધ્રિયમાણ છત્રથી સુશોભિત થયેલો તેમજ-હય, ગજ, રથ, તેમજ પ્રવર યોદ્ધાઓથી યુક્ત તથા ચતુરંગિણી સેનાથી પરિવૃત્ત થયેલો. (મ ભ રપ વંદપરિક્ખિત્તે) વિપુલ યોદ્ધાઓના વિસ્તૃતવૃન્દથી યુક્ત થયેલો, જ્યાં સિન્ધુ નદી હતી, ત્યાં આવ્યો. આ પ્રમાણે અહીં સંબંધ જાણી લેવો. જોઈએ સાથે ચાલનારી ચતુરંગિણી સેનાની (उक्किट्ठसीहणाय बोल-कलकलसद्देण समुद्दरवभूय पिव करेमाणे २ सव्विद्धीए ज्जुईए सव्व बलेणं जाव णिग्घो इएण जेणेव सिन्धुमहाणइ तेणेव उवागच्छइ) ઉત્કૃષ્ટ આનંદ ધ્વનિથી, સિંહનાદથી, અવ્યક્ત ધ્વનિથી તેમજ કલ-કલ શબ્દથી, જાણે કે સમુદ્ર જ ગર્જના કરી રહ્યો હોય, આ પ્રમાણે એ દિગ્મંડળને ક્ષુભિત કરતો પ્રયાણ કરી રહ્યો હતો. આ પ્રમાણે પોતાની પૂર્ણ વિભૂતિથી તેમજ સર્વદ્યુતિથી તથા સર્વ બળથી યાવત્ વાદ્યવિશેષના શબ્દોથી યુક્ત

उपागत्य चर्मरत्नं परामृशति स्पृशति, चर्मरत्नवर्णनमाह—'तए णं' इत्यादि 'तए णं तं' ततः खलु तच्चर्मरत्नम् 'सिरिवच्छसरिसरूवं' श्रीवत्ससदृशरूपम् तत्र श्रीवत्ससदृशं माङ्गलिकस्वस्तिकविशेषः श्रीवत्साकारं रूपं यस्य तम् तथा

ननु अस्य श्रीवत्साकारत्वे चत्वारोऽपि प्रान्ताः समविषमाः भवन्ति तथा च अस्य चर्मरत्नस्य किरातकृतवृष्टयुपद्रवनिवारणार्थं तिर्यग् विस्तृतेन वृत्ताकारेण छत्ररत्नेन सह कथं सङ्घटनास्यादिति चेन्न स्वतः श्रीवत्साकारमपि सहस्रदेवाधिष्ठितत्वात् यथाऽवसरं चिन्तिताकारमेव भवतीत्यनुपपत्त्यभावात 'मुत्ततारद्ध चंदचित्तं' मुक्ता ताराऽर्द्धचन्द्रचित्रम्, तत्र मुक्तानां मौक्तिकानां ताराणां तारकाणाम् अर्द्धचन्द्राणां च चित्राणि—आलेख्याणि यत्र तत्तथा पुनः कीदृशं चर्मरत्नम् 'अयलमकंपं' अचलमकम्पम्, चञ्चलता रहितम् अकम्पं कम्परहितम् तत्र—अचलम् अकम्पम् द्वौ स र्थकौ शब्दौ अतिशय सूचकौ तथा च अत्यन्तदृढपरिमाणं भरत-

मुसइ) वहां आकर के इसने चर्मरत्न का स्पर्श किया (तएणं तं सिरिवच्छसरिसरूवं मुत्ततारद्ध चदचित्तं अयलमकंपं अभेज्जकवयं) वह चर्मरत्न श्रीवत्स के जैसे आकार वाला था माङ्गलिक स्वस्तिक विशेष का नाम श्रीवत्स है यहां ऐसी आशंका हो सकती है कि जब वह चर्मरत्नका श्री वत्स के जैसे-आकार था तो श्रीवत्स के तो चारों प्रान्त समविषम होते हैं फिर इस की किरातकृत वृष्टि रूप उपद्रव को निवारण करने के लिये विस्तृत किये गये गोल आकार वाले छत्र के साथ सङ्घटना कैसे होसकेगी ? तो इस आशंका (समाधान ऐसा हैं कि यह चर्मरत्नस्वतः तो श्री वत्स के जैसे आकारवाला है परन्तु देवाधिष्ठित होने के कारण यह यथावसर चिन्तित आकार वाला हो जाता है इसलिये इस कथन में कोइ अनुपपत्ति जैसी बात नहीं है। इस चर्मरत्न में मुक्ताओं के और अर्द्धचन्द्र के चित्र बने हुए थे। यह अचल और अकम्प होता है यद्यपि अचल और अकम्प ये दोनों शब्द समानार्थक है इसलिये जहां समानार्थक दो शब्द आते हैं वे अतिशय के सूचक होते हैं इस तरह भरतचक्री का सकल सैन्य भी यदि उसे चलाना कँपाना चाहे तो

थयेलो ते सुषेणु सेनापतिरत्न ज्यां सिन्धु नदी हती त्यां पहोंच्यो. (उवागच्छित्ता चम्मरयणं परामुसइ) त्यां पहोंचीने तेणे चर्मरत्नने। स्पर्श कर्यो (त एणं तं सिरिवच्छसरिस मुत्ततारद्धचंदचित्तं अयलमकंपं अभेज्ज) ते चर्मरत्न श्रीवत्स जेवा आकारवाणु हतुं मांगलिक स्वस्तिक विशेषनुं नाम श्रीवत्स छे अहीं एवी आशंका थई शके तेम छे के ज्यारे ते चर्मरत्न श्रीवत्सना जेवा आकारवाणुं हतुं ते। श्रीवत्सना ते। चारे चार प्रान्ते। समविषम होय छे ते। पछी ए किरातकृत वृष्टिरूप उपद्रवना निवारण माटे विस्तृत करवामां आवेल गोलाकृत छत्रनी साथे संघटना केवी रीते थइ शकशे ? ते। ए आशंकानुं समाधान आ प्रमाणे छे के ते चर्मरत्न स्वतः ते। श्रीवत्सना आकार जेवुं छे पण देवाधिष्ठित होवाथी ए यथावसर चिंतित आकारवाणुं थई जाय छे. एथी आ कथनमां कोई अनुपपत्ति जेवी वात नथी चर्मरत्नमां मुक्ताओना तारकाओ अने अर्द्धचन्द्रना चित्रो बनेला छे. ए अचल अने अकम्प होय छे जो के अचल अने अकम्प बन्ने शब्दो समानार्थक छे एथी ज ज्यां समानार्थक बे शब्दो आवे छे त अतिशय सूचक होय छे. आ प्रमाणे भरतचक्रीनी संपूर्ण

चक्रिसकलसैन्याक्रान्तत्वेऽपि न मनागपि कम्पते इति भावः पुनः कीदृशं चर्मरत्नम् 'अभेज्जकवयं' अभेद्यकवचम् अभेद्यं दुर्भेद्यं कवचमिव अभेद्यकवचम्-वज्रपञ्जरमिव दुर्भेदमितिभावः 'जंतं सलिलासु सागरेसु य उत्तरणं' सलिलासु सागरेषु च उत्तरणयन्त्रम्, तत्र सलिलासु नदीषु सागरेषु समुद्रेषु चोत्तरणयन्त्रं, पारगमनोपायभूतम् 'दिव्वं चक्करयणं' दिव्यं देवकृतप्रातिहार्यं देवकृत स्तुति सम्पन्नमित्यर्थः चर्मरत्नं चर्मसु प्रधानम् अनलजलादिभिरनुपघात्यवीर्यत्वात् पुनः 'सणसत्तरसाइं सव्वधण्णाइं जत्थ रोहंति एगदिवसेण वाविआइं' यत्र शणसप्तदशानि सर्वधान्यानि रोहन्ते एकदिवसेनोप्तानि, तत्र शणं-शणधान्यम् सप्तदशं-सप्तदश-संख्यापूरकं येषु तानि शणसप्तदशानि सर्वधान्यानि यत्र रोहन्ते जायन्ते एकदिवसेनोप्तानि, एवं सम्प्रदायः गृहपतिरत्नेन अस्मिश्चर्मणि धान्यानि सूर्योदये उप्यन्ते अस्तसमये च लूयन्ते इति, सप्तदश धान्यानित्विमानि, "सालि १ जव २ वीहि ३

भी वह जरा सा भी कंपित नहीं हो सकता है यही बात यहां सूचीत की गई है जिस प्रकार वज्र पञ्जर दुर्भेद्य होता है उसी प्रकार से यह भी दुर्भेद्य था (जंत सलिलासु सागरेसुय उत्तरणं) इसके बल से चक्रवर्ती का समस्त कटक नदीयो को और सागरों को समुद्रों को-पार कर देता है। अर्थात् नदियों के और समुद्रो के पार करने में यह एक आयभूत यंत्र है। (दिव्वं चम्मरयणं सणसत्तरसाइं सव्वधण्णाइं जत्थ रोहंति एगदिवसेण वाविआइं) यह देव कृत परिहार्य रूप होता है-देवकृतस्तुति सम्पन्न होता है। अनलजलादि से इसका उपघात नहीं हो सकता है क्योंकि यह ऐसी ही शक्ति सम्पन्न होता है अतः यह समस्त प्रकार के चमड़ों में प्रधान होने से चर्मरत्न कहा गया है। इसके बोयेगये, शण और १७ प्रकार के धान्य ही एक दिन में उत्पन्न हो जाते हैं। फलित हो जाते हैं। शण धान्यका नाम शण है। ऐसा सम्प्रदाय है कि गृहपति रत्न द्वारा इस चर्मरत्न पर सूर्योदय के समय धान्य बोदिये जाते हैं, और अस्त के समय में काटलिये जाते हैं उन १७ प्रकार के धान्यो के नाम इस प्रकार से हैं-"सालि १ जव

સેના-પશુઓ-તેનેચાલિત કરવા-કંપિત કરવા પ્રયત્ન કરે તો પણ તે સહેજ પણ કંપિત થઈ શકે નહિ એ જ વાત અત્રે સૂચિત કરવામાં આવી છે જેમ વજ્ર પંજર દુર્ભેદ્ય હોય છે, તેમજ એ પણ દુર્ભેદ્ય હતું. (जंत सलिलासु सागरेसु य उत्तराणं) એના બળથી ચક્રવર્તીનું સમસ્ત કટક નદીઓને અને સાગરો ને, સમુદ્રોને પાર કરી જાય છે. એટલે કે નદીઓ અને સમુદ્રોને પાર કરવામાટે એ એક મહત્ત્વપૂર્ણ યંત્ર છે. (दिव्व चम्मरयण सणसत्तरसाइ सव्वधण्णाइं जत्थ रोहंति एगदिवसेण वाविआइं) એ દેવકૃત પરિહાર્ય રૂપ હોય છે. દેવકૃત સ્તુતિ સમ્પન્ન હોય છે. અનલજળ વગેરેથી એનો ઉપઘાત થઈ શકતો નથી કેમકે એ એવી જ શક્તિથી સમ્પન્ન હોય છે. આમ એ સમસ્ત પ્રકારના ચર્મોમાં પ્રધાન હોવાથી ચર્મરત્ન કહેવામાં આવ્યું છે એના વડે વપિત શણ અને ૧૭ પ્રકારના ધાન્યો એક દિવસમાં જ ઉત્પન્ન થઈ જાય છે-ફલિત થઈ જાય છે શણ ધાન્યનું નામ શણ છે એવો સમ્પ્રદાય (રિવાજ) છે કે ગૃહપતિ રત્ન વડે એ ચર્મરત્ન ઉપર સૂર્યોદય સમયે ધાન્યો વપિત કરવામાં આવે છે અને સૂર્યાસ્ત થાય તે સમયે ધાન્યોની લણણી કરવામાં આવે છે

कुद्दव ४ रालय ५ तिल ६ मुग्ग ७ मास ८ चवल ९ चिणा १० । तुअरि ११ मसूरि १२ कुलत्था १३ गोहुम १४ णिप्फाव १५ अयसि १६ सणा १७ ॥१॥ सूर्ये उदिते सति प्रथमप्रहरे उप्यन्ते, द्वितीय प्रहरे जलादिना दीयते तृतीय प्रहरे धान्यानि पक्वानि भवन्ति चतुर्थे प्रहरे लूयन्ते निष्पूयन्ते ततो यथास्थानं सेनाविभागे तत्तत्स्थाने प्रेष्यन्ते इति । शालिः १ प्रसिद्धः, जवः २ प्रसिद्ध, व्रीहिः ३ धान्यविशेषः, कोद्रवः ४ प्रसिद्धः, रालय ५ धान्य विशेष, तिलः ६, मुद्गः७, माषः८, चपलः९ चौला इति प्रसिद्धः, चणकः

२वीहिं३ कुद्दव ४रालय ५तिल ६मुग्ग ७ माम ८ चवल ९चिणा १० । तुअरि ११मसुरि१२ कुलत्था १३ गोहुम १४ णिप्फाव १५ अयसि १६ सणा" १७॥१॥

सूर्य के उदय होने पर प्रथम प्रहर में ये धान्य बो दिये जाते है द्वितीय प्रहार में इन्हें जलादि देकर बढाया जाता है, तृतीय प्रहर में ये पक्व हो जाते हैं और चतुर्थ प्रहर में ये काटलिये जाते हैं । फिर यथास्थान ये सेना विभाग में जगह२ भेजदिये जाते हैं । शालिनाम् धान्य का है । जव–जौ कानाम है । व्रीहि एक प्रकार का धान्य विशेष होता है । कोद्रव–कोदों का नाम है यह बुन्देल खण्ड प्रान्त मेंबहुत अधिक होता है । तथा आदि वासियो मे इसके खाने का बहुत अधिक प्रचार है । रालि यह भी एक प्रकार का अनाज विशेष है । खाने में यह बहुत हल्का होता है । यह बीमारी में पथ्य के रूप मे प्रयुक्त होता है । तिल जिसे तिल्ली कहते हैं– तिल्ली भी एक प्रकार का अनाज है–इस का तेल निकाल कर और इसके लड्डु बनाकर लोग खाने के काम में इसका व्यवहार करते हैं । मुग्द–मुंग का नाम है । मास–उडद का नाम है चवल चौला का नाम है । इसके मुंगाड़ा बडे अच्छे एवं स्वादिष्ट बनते है । लोग ईसे सिझाकर और उस में नमक मसाला मिलाकर खाते हैं । चणक नाम चना का है । तुअर जिसे

તે ૧૭ પ્રકારના ધાન્યો આ પ્રમાણે છે-"सालि १, जव २, वीहि ३, कुद्दव,४, रालय ५, तिल ६, मुग्ग ७, मास ८, चवल ९,. चिणा १०। तूअरि ११, मसूरि १२, कुलत्था १३, गोहुम १४, णिप्फाव १५, अयसि १६, सणा १७ ॥

સૂર્યોદય થાય કે તરત જ પ્રથમ પ્રહરમા એ ધાન્યો વપિત કરવામાં આવે છે. બીજા પ્રહરમાં એમને પાણી વગેરેથી સિંચિત કરીને વર્દ્ધિત કરવામાં આવે છે. ત્રીજા પ્રહરમાં એ ધાન્યો પરિપકવ થઇ જાય છે. અને ચતુર્થ પ્રહરમા એમની લણણી કરવામાં આવે છે. પછી સેના વિભાગમાં યથાસ્થાન ઠેક ઠેકાણે એ ધાન્યોને મોકલી આપવામા આવે છે. શાલી ધાન્યનુ નામ છે. યવ–જવનુ નામ છે. વ્રીહિ એક પ્રકારનુ ધાન્ય વિશેષ હોય છે. કોદ્રવ કોદરાનું નામ છે આ ધાન્ય બુંદેલ ખંડ પ્રાન્તમાં બહુ જ થાય છે. તેમજ આદિવાસી લોકો એ ધાન્યને ખાવામાં ખૂબ જ ઉપયોગ કરે છે રાલિ એ પણ એક પ્રકારનું અન્ન વિશેષ છે. પચવામાં એ બહુ જ હલ્કું હોય છે આ ધાન્ય બીમારીમા પથ્યના રૂપમાં પ્રયુક્ત થાયછે તિલ જેને તલ કહીએ છીએ. તિલ પણ એક પ્રકારનુ અન્ન છે. આ માંથો તેલ કાઢીને અને એનાથી લાડવા બનાવીને લોકો ખાય છે. મુદ્ગ-મગનું નામ છે. માસ–અડદનુ નામ છે ચવલ–ચોળાનુ નામ છે એ શેકીને પણ ખવાય છે શેકવાથી એ સ્વાદિષ્ટ થઇ જાય છે.

१० चणा इति प्रसिद्धम् तूवरिका ११ तूअर इति भाषा प्रसिद्धम्, मसूरः १२ प्रसिद्धः, कुलत्थः १३ प्रसिद्धः, गोधूमः १४ प्रसिद्धः, निष्पावः १५ धान्यविशेषः, अतसी १६ धान्यविशेषः, 'अलसी' प्रसिद्धः, शणः १७ धान्यविशेषः, अन्यत्र चतुर्विंशतिरपि उक्तानि, लोके च क्षुद्रधान्यानि बहूनि, पुनश्चर्मरत्नस्य विशेषणमाह–'वासं' इत्यादि 'वासं णाउण चक्कवट्टिणा परामुट्ठे दिव्वे चम्मरयणे दुवालसजोयणाइं तिरिअं पवित्थरइ' वर्षं–जलद्-वृष्टिं ज्ञात्वा राज्ञा चक्रवर्त्तिना भरतेन परामृष्टं–स्पृष्टम् दिव्यं चर्मरत्न द्वादश योजनानि अष्टाचत्वारिंशक्रोशकानि तिर्यक् प्रविस्तृताणि वर्द्धते, ननु द्वादशयोजनावधि तस्थुषश्चक्र-वर्त्ति स्कन्धावारस्य अवकाशाय द्वादशयोजनप्रमाणमेव इदं विस्तृत युज्यते किमधिक

अरहर कहा जाता है धान्य विशेष है इसकी दाल गुलाबीरंग की होती है तथाखाने में यह सुपाच्य होती है। कुलत्थ नामकुलथी का है–यह जंगली धान्य है विना बोये चौमासे में यह पैदा होती है गोधूम नाम गेहूं का है निष्पाव यह भी एक प्रकार का धान्य विशेष है–इसका आकार सेम–बालोर के बीज के जैसा होता है। गुजरात तरफ इसका भोजन में शाक के रूप में बहुत प्रयोग देखने में आता है। अतसी यह भी एक प्रकार का धान्य विशेष है। यह तिल्ली की तरह नुकीला और चपटा होता है। परतिल्ली से बड़ाहोता हैं इसे भाषा मे अलसी कहा जाता है। शण भी यह भी एक प्रकार का धान्यविशेष है। कहीं कहीं धान्यों की संख्या २४ भी कही गइ है क्योंकि लोक में क्षुद्र धान्य बहुत है (वासं णाउण चक्कव-ट्टिणा परामुट्ठे दिव्वे चम्मरयणे दुवालसजोयणाइं तिरिअं पवित्थरइ) वर्षा की आगमन देख कर–जान कर–भरत चक्रवर्ती द्वारा स्पृष्ट हुआ वह दिव्य चर्मरत्न कुछ अधिक १२योजना तक तिर्यक् विस्तृत हो गया। यहां ऐसी आशंका हो सकती हैं कि चक्रवर्ती का सैन्य तो

લોકો આને રાંધીને અને તેમાં મીઠું-મસાલા મિશ્ર કરીને ખાય છે ચણક-ચણાનું નામ છે. તુઅર-તુવેરને કહે છે. એ પણ ધાન્યવિશેષ છે. મસૂર પણ એક પ્રકારનું અન્ન વિશેષ છે. એની દાળ ગુલાબી રંગની થાય છે. તેમજ ખાવામા એ સુપાચ્ય હોય છે કુલત્થ નામ-કળથીનું છે એ જંગલી ધાન્ય છે વપિત કર્યા. વગર જ ચતુર્માસમાં એ ઉત્પન્ન થઇ જાય છે ગોધૂમ-ઘઉંનું નામ છે. નિષ્પાવ એ પણ એક પ્રકારનુ અન્ન વિશેષ છે એનો આકાર સેમ-વાલોળનાળી જેવો હોય છે ગુજરાતમાં એનો ભોજનમાં શાકના રૂપમાં બહુ જ પ્રયોગ જોવામાં આવે છે. અતસી આ પણ એક પ્રકારનું અન્ન વિશેષ છે. એ તલ જેવુ અણીદાર અને ચપટું હોય છે પણ તલ કરતા મોટુ હોય છે. આને ભાષામા અલસી કહેવામાં આવે છે. શણ આ પણ એક પ્રકારનું ધાન્ય વિશેષ છે કેટલાક સ્થાનોમાં ધાન્યોની સંખ્યા ૨૪ જેટલી પણ કહેવામા આવી છે કેમકે લોકમાં ક્ષુદ્ર ધાન્યોની સંખ્યા વધારે છે. (वासं णाउण-चक्कवट्टिणा परामुट्ठे दिव्वे चम्मरयणे दुवालसजोयणाइ तिरिअं पवित्थरइ) વર્ષાનું આગ-મન જોઈને-જાણીને-ભરતચક્રી વડે સ્પૃષ્ટ થયેલુ તે દિવ્ય ચર્મરત્ન કંઇક વધારે ૧૨ યોજન સુધી તિર્યક વિસ્તૃત થઈ ગયું અત્રે એવી પણ આશંકા થઇ શકે કે ચક્રવર્તીનું સૈન્યતો ૧૨ યોજન જેટલા વિસ્તારવાળું હતું જ તો પછી તેટલા વિસ્તારવાળા સૈન્યને પણ એ

विस्तारेण इति चेन्न चर्मच्छत्रयोः अन्तराल पूरणाय तथोक्तत्वात् इति 'तत्थ साहियाइं' तत्र उत्तरभरत-मध्यखण्डवर्ति किरातकृतमेघोपद्रवनिवारणादि कार्ये साधिकानि किञ्चिदधिकानि 'तएणं से दिव्वे चम्मरयणे सुसेणसेणावइणा परामुट्ठे समाणे खिप्पामेव णावाभूए जाए यावि होत्था' ततः खलु तद्दिव्यं चर्मरत्नं सुषेणसेनापतिना परामृष्टं स्पृष्टं सत् क्षिप्रमेव शीघ्रमेव नौभूतं महानद्युत्ताराय नौ तुल्य जातं चाप्यभवत्-नावाकारेण जातम्, 'तएणं से सुसेणे सेणावई सखंधावारबलवाहणे णावाभूय चम्मरयण दुरुहइ, ततः चर्मरत्न नौ भवनानन्तरं खलु स सुषेणः सेनापतिः-सेनानीः सस्कन्धावारबलवाहनः स्कन्धावारस्य-सैन्यस्य ये बलवाहने हस्त्यादि चतुरङ्ग शिबिकादि रूपे ताभ्यां सह वर्तते यः स तथा एवं भूतःसन् नौभूत चर्मरत्नं दूरूह्य आरुह्य सिंधुं महाणइं' सिन्धुं सिन्धुनाम्नीं महानदीम् विमलजलतुङ्ग वीचिम्, विमलजलस्य स्वच्छोदकस्य तुङ्गाः अत्युच्चाः वीचयः कल्लोलाः यस्यां सा तथा ताम् 'णावाभूएणं चम्मरयणेणं' नौभूतेन चर्मरत्नेन 'सबलवाहणे' सबलवाहनः बलवाहनाभ्यां हस्त्यादि चतुरङ्गशिबिकादिरूपाभ्यां सह वर्त्तते यः स तथा 'सेण' ससेनः सेनास-

१२ बारह योजन के विस्तार वाला ही था तो फिर उतने बिस्तार वाले सैन्य को अपने भीतर स्थान देने के लिये चर्मरत्न को भी उतना ही बढना चाहिये था यह अधिक क्यों बढा १५ योजन प्रमाण ही इसे बढना चाहिये था। तो इसका उत्तर ऐसा है कि यह जो इतना बढा सो चर्म और छत्र के अन्तराल को पूरा करने के लिये ही बढा (तत्थ सहियाइ) यही बात इस सूत्र पाठ द्वारा पुष्ट की गई है–उत्तर भरत मध्यखण्डवर्ती किरात द्वारा कृत मेघ के उपद्रव को रोकने के लिये ही यह १२ योजन प्रमाण से कुछ अधिक विस्तृत हुआ। (तएणं से दिव्वे चम्मरयणे सुसेणसेणावइणा परामुट्ठे समाणे खिप्पामेव णावाभूए जाए) वह दिव्य चर्मरत्न सुषेण सेनापति द्वारा स्पष्ट होता हुआ शीघ्र ही नौका रूप हो गया। (तएणं से सुसेणे सेणावई सखधावारबलवाहणे णावाभूयं चम्मरयणं दूरूहइ) इसके अनन्तर वह सुषेण सेनापति स्कन्धावार के बल और वाहन –हस्त्यादि चतुरंग एवं शिबिकादि रूप वाहन से युक्त हुआ उस नौभूत चर्मरत्न पर सवार हो गया (दुरूहित्ता सिंधु महाणइं विमलजलतुङ्गवीचिं णावा-

દિવ્ય ચર્મરત્નની અંદર સ્થાન આપવા માટે તેને પણ આટલું જ વિસ્તૃત કરવું જ જોઈએ તો એનો જવાબ આ પ્રમાણે છે કે એ જે ઉપર્યુક્ત પ્રમાણ જેટલું વિસ્તૃત થયું તે તો ચર્મ અને છત્રના અંતરાલને દૂર કરવા જ વિસ્તૃત થયું હતું (तत्थसहियाइं) એ જ વાત એ સૂત્રપાઠ વડે પુષ્ટ કરવામા આવી છે. ઉત્તર ભારત ખંડવર્તી કિરાત દ્વારા કૃત મેઘના ઉપદ્રવને રોકવા માટે જ એ ૧૨ યોજન પ્રમાણથી કંઈક વધારે વિસ્તૃત થયું હતું. (त एणं से दिव्वे चम्मरयणे सुसेणसेणावइणा परामुट्ठे समाणे खिप्पामेव णावाभूए जाए) તે દિવ્ય ચર્મરત્ન સુષેણ સેનાપતિ વડે સ્પૃષ્ટ થતાં જ એકદમ નૌકા રૂપ થઈ ગયું. (त एणं से सुसेणे सेणावई सखधावारबलवाहणे णावाभूयं चम्मरयणं दुरुहइ) એના પછી તે સુષેણ સેનાપતિ સ્કન્ધાવારના બળ (સેના, અને વહન-હસ્ત્યાદિ ચતુરંગ તેમજ શિબિકાદિ રૂપ વાહનથી યુક્ત થયેલો નૌકા રૂપ તે ચર્મરત્ન ઉપર સવાર થઈ ગયો. (दुरुहित्ता सिंधुमहाणइं विमलजलतुङ्गवीचिं णावाभूएण चम्मरयणेण सबलवाहणे ससेणे

हितः सुषेन नामा सेनापतिः 'समुत्तिण्णे' नदी समुत्तीर्णः ततो महाणई मुत्तरित्तुं 'सिंधु अप्पडिहय सासणेय सेणावई, ततो महानदीं सिन्धुमुत्तीर्य अप्रतिहतशासनः-अखण्डिताज्ञ सेनापतिः 'कहिं चि गामागरणगरपव्वयाणि' क्वचिद् ग्रामाकरनगरपर्वतान् 'खेडकव्वड-मडंबाणि' अत्रापि क्वचिच्छब्दस्य सम्बन्धस्तेन क्वचित् खेटकर्वटमडम्बानि, तत्र खेटाः धूलिका प्राकारवेष्टितनगरम् कर्वटः कुत्सितनगरम् मडम्बः ग्रामविशेषः सार्द्धक्रोशद्वयान्तर्ग्रामान्तर रहितः यस्य चतुर्दिक्षु-'पट्टणानि' सर्ववस्तुप्राप्तस्थानानि तथा सिंहलए सिंहलकान् सिंहलदेशोद्भवान् 'बब्बरए' बर्बरदेशोत्पन्नान् 'सव्वं च' सर्वं च 'अंगलोयं बलायालोय च' अङ्गलोक बलाकालोकं च 'परमरम्मं' परमरम्यम् एतद्वयम् म्लेच्छ जातीय निवासस्थानम्'जवणदीवं च' यवनद्वीपं च द्वीपविशेषम् चकाराः समुच्चयार्थाः कीदृशं द्वीपम् 'पवरमणिरयण कणगकोसागारसमिद्धं' प्रवरमणि रत्नकनककोशागारसमृद्धम् तत्र प्रवराणां श्रेष्ठानां मणि रत्नकनकानां कोशागाराणि भाण्डाराणि तैः समृद्धम् 'आरवके' आरवकान् आरबदेशोद्भवान् 'रोमकेय' रोमकांश्च रोमकदेशोत्पन्नान् 'अलसंडविसयवासीय' अलसण्डविषयवा-

---

भूएणं चम्मरयणेणं सबलवाहणे ससेणे समुत्तिण्णे) उस पर सवार होकर भरत महाराजा की आज्ञा का पालक वह सिन्धु महानदी को कि जिसमें निर्मल जल की बड़ी तरगे उठ रही हैं अपने बल एवं वाहन के साथ उस नौका भूत चर्मरत्न से पार कर गया। (तओ महाणइ मुत्तरित्तु सिन्धुं अप्पडिहयसासणे अ सेणावइ कहिंचि गामागरणगर पव्वयाणि खेट कव्वडमडंबाणि पट्टणाणि सिंहलए बव्वरए अ सव्व च अंगलोअं बलायालोअंच परमरम्मं जवणदी पवरमवंणिरयणकणगकोसागार समिद्धं) सिन्धु महानदी को पार करके जिस की आज्ञा अखंडित है ऐसा ,वह सेनापति कहीं पर ग्राम, नगर पर्वतों को कहीं पर खेट कर्वट, मडंबो को कहीं कहिं पर पट्टनो को तथा सिंहलकों को –सिंहल देश में उत्पन्न हुए मनुष्यों को बर्बरकों को बर्बर देश मेंउत्पन्न हुए मनुष्यों को म्लेच्छ जातियजन के आश्रयभूत तथा प्रवर मणिरत्न एवं कनक के भाण्डारों अतएव परम रम्य ऐसे अंग लोक को, बलावलोक को तथा जवनद्वीपको (आरबक)आरबकों को अरबदेश के निवासियों को, (रोमकेअ) रोमक देश के निवासियों को

'त्तिण्णे) ते नौका उपर सवार थईने भरतनी आज्ञानो पालक ते जेमां (नर्मळ जळना विशाळ तरंगो उठी रह्या छे एवी सिंधू महानदीने पोताना बळ (सैन्य) अने वाहन साथे पार करी गयो। (तओ महाणईमुत्तरित्तु सिन्धु अप्पडिहयसासणे अ सेणावई कहिं चि गामागरणगरपव्वयाणि खेटकव्वडमडंबाणि पट्टणाणि सिंहलए बव्बरए अ सव्व च अगलोअ बलायालोअं च परमरम्मंजवणद्दो पवरमवंणिरयणकणग कोसागारसमिद्धं) सिन्धु महानदी पार करीने जेनी आज्ञा अखंडित छे, एवो ते सेनापति क्यांक ग्राम, नगर पर्वतोने क्यांक खेट–कर्बट, मडंबोने क्याक पट्टनोने तेमज सिंहलकोने–सिंहल देशमां उत्पन्न थयेला मनुष्योने, बर्बरोने–बर्बर देशमा उत्पन्न थयेला मनुष्योने, म्लेच्छ जातीयलोकोना आश्रयभूत तेमज प्रवरमणिरत्न तथा कनकना भंडारो अतएव परमरम्य एवा अंग लोकोने, बलाव लोकने तेमज यवनद्वीपने (आरबक) आरबकोने–अरबदेशमां निवास करनारा लोकोने

सिनश्च अलसण्डनामक देशवासिनः' पिक्खुरे' पिक्खुरान 'कालमुहे' कालमुखान 'जोण एय' जोनकांश्च म्लेच्छविशेषान् 'ओअवेऊणत्ति परेन योगःअथ एतैः साधितैरशेषमपि निष्कुटं भरतखण्डसाधितं नवेत्याह-'उत्तरवेअद्ध संसियाओ य' उत्तरवैताढ्यमंश्रिताश्च तत्र उत्तरः उत्तरदिग्वर्त्ती वैताढ्यः इद हि दक्षिणसिन्धुनिष्कुटान्तेन अस्मात् वैताढ्यः उत्त रस्यां दिशि वर्तते इति, तं सश्रिताश्च तदुपत्यकायां स्थिताश्च उत्तरवैताढ्यनिवा सिनः कीदृशाः'मेच्छजाइ बहुप्पगारा' म्लेच्छ-जातीर्बहुप्रकाराः उक्तव्यतिरिक्ता इत्यर्थः 'दाहिण अवरेण' दक्षिणापरेण-नैऋतकोणेन 'जाव सिंधुसागरं तोत्ति' यावत् सिन्धु साग- रान्त इति सिन्धुनदीसङ्गतःसागरःमध्यमपदलोपी समासः स एव अन्तःपर्यवसानं ताव दवधि इति भावः 'सव्वपवरकच्छं च' सर्व प्रवरं-सर्वश्रेष्ठं कच्छ च कच्छदेशम् 'ओअवे ऊण 'साधयित्वा स्वाधीनं कृत्वा विजीत्य 'पडिणिअत्तो' प्रतिनिवृत्तः पश्चात् 'बहुसमरम णिज्जेय भूमिभागे तस्स कच्छस्स सुहणिसण्णे' पश्चात बहुसमरमणीये च भूमिभागे 'तस्स कच्छस्स सुहणिसण्णे' पश्चात् बहुसमरमणीये च भूमिभागे तस्य कच्छदेशस्य सुखेन निषण्णः निर्बाधस्थाने स्थितः इत्यर्थः स सुषेणः सेनापतिरिति । ततः किं जात मित्याह-'ताहे' इत्यादि 'ताहे' तस्मिन् काले ते इति तदस्योत्तरवाक्ये 'सव्वे घेत्तूण' इत्यत्र व्यवहरितः सम्बन्धो बोध्यः 'जणवयाण' जनपदानां देशानाम् 'णगराण पट्टणाण य' नगराणां पत्तनानां च 'जे य तहिं सामिया'ये च तत्र तस्मिन् निष्कुटे कोणवर्त्ति-

(अलसंडविसय वासीअ)और अलसण्ड देश निवासियों को तथा (पिक्खुरे)पिक्खुरोंको (कालमुहे) कालमुखों का (जोणए अ)जोनकों को-म्लेच्छविशेषों को, तथा (उत्तरवेअद्धसमिआओ य मेच्छ- जाइ बहुप्पगारा दाहिण अवरेण जाव सींधुसागर तोत्ति सव्वपवरकच्छं च ओअवेऊण) उत्तर वैताढ्य में संश्रित-उसकी तलहटी हरी में वसी हुइ-अनेक प्रकार की म्लेच्छ जाति को नैऋत कोण से लेकर सिन्धुनदी जहां सागर में मिली है वहां तक के समस्त प्रदेश को और सर्वश्रेष्ठ कच्छ देश को अपने वश में करके (पडिणिअत्तो) पीछे लौट आया (बहुसमरमणिज्जे अ भूमि- भागे तस्स कच्छस्स सुहणिसण्णे) और लौटकर वह सुषेण सेनापति कच्छदेश के बहुसमरमणीय भूमिभाग में आकर के सुखपूर्वक ठहर गया । (ताहे तेइं जणवयाण णगराण पट्टणाण य जे अ

(रोमकेअ) રોમક દેશના નિવાસીઓને (अलसंडविसय वासी अ) અને અલસંડદેશ નિવાસી ઓને તથા (पिक्खुरे) પિક્ખુરોને, (कालमुहे) કાલમુખો ને (जोणए अ) જોનકોને-મ્લેચ્છ વિશેષ- કોને તથા (उत्तरवेअद्धसंसिआओ य म्लेच्छजाई बहुप्पगारा दाहिण अवरेण जाव सिंधु सागरं तोत्ति सव्वपवरकच्छ च ओअवेऊण) ઉત્તર વૈતાઢ્યમાં સંશ્રિત-તેની તળેટીમાં નિવાસ કરતી અનેક પ્રકારની મ્લેચ્છ જાતિઓને તેમજ નૈઋત્ય કોણથી માંડીને સિંધુ નદી જ્યાં સાગરમાં મળે છે ત્યાં સુધીના સર્વ પ્રદેશને અને સર્વશ્રેષ્ઠ કચ્છ દેશને પોતાના વશમાં કરીને તે (पडिणिअत्तो) પાછો આવી ગયો (बहुसमरमणिज्जे अ भूमिभागे तस्स कच्छस्स सुहणिसण्णे) અને આવીને તે સુષેણ સેનાપતિ કચ્છ દેશના અતીવ સમ રમણીય ભૂમિ ભાગમા આવી ને સુખપૂર્વક રોકાઇ ગયો. (ताहे ते जणवयाण णगराण पट्टणाण य जेअ तहिं समिआ पभूआ आगरपती अ मडलपती अ पट्टणपती अ सव्वे-

भरतक्षेत्रखण्डरूपे स्वामिकाः चक्रवर्त्तिसुषेण सेनान्योरपेक्षया अल्पर्द्धिकत्वेनाज्ञातस्वामिनः इत्यज्ञातार्थे क प्रत्ययः 'पभूया आगरपत्तीय' प्रभूताः आकरपत्तयश्च तत्र ये च प्रभूताः बहवः आकराः सुवर्णाद्युत्पत्तिभुवस्तेषां पतयः 'मंडलपतीय' मण्डलपतयश्च देशकार्य-नियुक्ताः मण्डलपतयः 'पट्टणपतीय' पत्तनपतयश्च 'सव्वे घेत्तूण' ते सर्वे गृहीत्वा आदाय 'पाहुडाइं आभरणाणि भूसणाणि रयणाणि य वत्थाणिय महरिहाणे अण्णं च जं वरिट्ठं रायारिहं जं च इच्छिअव्व एयं सेणावइस्स उवणेति मत्थयकयंजलिपुडा' प्राभृतानि उपायनानि आभरणानि--अङ्गपरिधेयानि भूषणानि उपाङ्गपरिधेयानि रत्नानि च वस्त्राणि च महार्घाणि च बहुमूल्यकानि अन्यच्च यद्वरिष्ठ प्रधानं वस्तुहस्तिरथादिकं राजार्हं राजोपनयनयोग्यं यच्च एष्टव्यम् अभिलाषयोग्यम् एतत्सर्वं पूर्वोक्तं सेनापतेः-सेनापतिं सुषेणमुपनयन्ति उपढौकयन्ति मस्तककृताञ्जलिपुटाः सन्तः पुणरवि काऊण अंजलिं मत्थयंमि पणया' ते तत्रत्य स्वामिनः दत्तप्राभृतोत्तरकाले परावर्त्तनसमये पुनरपि भूयोऽपि मस्तके अञ्जलिं कृत्वा प्रणताः नम्रत्वमुपागताः 'तुब्भे अम्हेऽत्थ

तार्हि समिआ पभूआ आगरपतो अ मंडलपती अ पट्टणपती अ सव्वेघेत्तूणं पाहुडाइ, आभ-रणाणि, भूसणाणि, रयणाणि, वत्थाणि अ, महारिहाणि अण्ण च जं वरिट्ठं रायारिहं जं च इच्छिअव्वं अ सेणावइस्स उवणेती मत्थयकयंजलिपुडा) तत्र जो जनपदों के, नगरों के, पट्टनों के वहा चक्रवर्ति एवं सुषेण की अपेक्षा अल्प ऋद्धि वाले होने से अज्ञात स्वामी थे (अल्पार्थ में यहां क प्रत्यय हुआ है) स्वर्णादिकों की उत्पत्ति के स्थानों के जो स्वामो थे। मण्डलपति थे, एव पत्तनपति थे वे बहुमूल्य प्राभृतों-भेटो--को ले लेकर बहुमूल्य आभरणों को लेकर बहुमूल्य-भूषणो--ऊपाङ्ग परिधियों को ले लेकर बहुमूल्य रत्नादिकों को ले लेकर बहुमूल्य वस्त्रो को लेकर तथा अन्य और भी वरिष्ठ हस्ति रथ आदिक राजा को भेट में देने योग्य वस्तुओ को एवं चाहना के योग्य चीजों को ले लेकर सेनापति सुषेण के पास आये। और दोनों हाथ को जोड़ कर लाई हुइ अपनी वस्तुओ कों उसे भेंट के रूप में प्रदान को। (पुणरवि काऊण अंजलि मत्थयंमि पणया तुब्भे अम्हेऽत्थ समिआ) तदा लौटते समय उन्होने पुनः अंजलि करके

घेत्तूण, पाहुडाइं आभरणाणि भूसणाणि, रयणाणि, वत्थाणि अ, महारिहाणि, अण्णं च ज वरिट्ठं रायारिहं जं च इच्छिअव्वं अ सेणावइस्स उवणेति मत्थयकयंजलिपुडा) ત્યારે જે જનપદોના, નગરોના, પટ્ટનોના ત્યાં ચક્રવર્તી અને સુષેણની અપેક્ષા અલ્પઋદ્ધિ-વાળા હોવાથી અજ્ઞાત સ્વામી હતા (અહીં અલ્પાર્થમાં 'ક' પ્રત્યય થયો છે) સુવર્ણા-દિકોની ઉત્પત્તિ ના સ્થાનોના જે સ્વામીઓ હતા મંડળપતિઓ હતા તેમજ પત્તનપતિઓ હતા તેઓ સર્વ બહુમૂલ્યવાન્ પ્રાભૃતો - ભેટોને લઇને બહુમૂલ્યવાન આભરણોને લઈને બહુમૂલ્યવાન ભૂષણો - ઉપાંગ પરિધિઓને લઇને, બહુમૂલ્યવાન રત્નાદિકોને લઈને, બહુ-મૂલ્યવાન્ વસ્ત્રોને લઇને તેમજ અન્ય કેટલાક વરિષ્ઠ હસ્તિ, રથ વગેરે રાજાને ભેટમા આપવા યોગ્ય વસ્તુઓને તેમજ ગમી જાય અને મેળવવાની ઇચ્છા થાય એવી યોગ્ય વસ્તુઓને લઈને સેનાપતિ સુષેણની પાસે આવ્યા અને બને હાથ જોડીને સાથે લાવેલી વસ્તુઓ

सामिआ देवयंव सरणागयामो तुब्भं विसयवासिणोत्ति विजयं जंपमाणा' यूयमस्माकम् अत्र स्वामिकाः-स्वामिनः देवतामिव शरणागतास्मो वय युष्माकं विषयवासिनः देशवासिनः भवद्भिः अस्मदेशविजीतत्वात् भवतामेवायं देश इति, इतिविजयं-विजयसूचकं वचो जल्पन्तः तदनु सेनापतिः किं कृतवान इत्याह-'सेणावइणा जहारिहं ठविय पूइय विसज्जिया णिअत्ता सगाणि णगराणि पट्टणाणि अणुपविट्ठा' सेनापतिना सुषेण माम्ना यथार्ह यथौचित्येन स्थापिताः नगराद्याधिपत्यादि पूर्वकार्येषु नियोजिताः ततः पूजिताः वस्त्रादिभि आदरसूचकवचोभिश्च विसर्जिताः स्वस्थानगमनायानुज्ञाताः निवृत्ता-प्रत्यावृत्ता सन्तः स्वकानि निजानि नगराणि पत्तनानि च अनुप्रविष्टाः गताः विसर्जनानन्तर सेना-पतिर्यत् कृतवान् तदाह- 'ताहे' इत्यादि । 'ताहे सेणावई सविणयो घेत्तूण पाहुडाइं

और उसे मस्तक पर लगा करके बड़ी नम्रतासे युक्त होकर ऐसा कहा की-आप हमारे स्वामी है। (देवयं व सरणागयामो) हम देवता की तरह आपकी शरण में आये हुए हैं (तुब्भ विसयवा-सिणोत्ति विजयं जयमाणा सेणावइणा-जहारिहं ठविय पूइय विसज्जिया णिअत्ता सगाणि णगराणि पट्टणाणि अणुपविट्ठा) हम आपके ही देशवासी है आप यद्यपि हमारे देश से विजातीय है तो भी यह देश अपका ही है। इस प्रकार से विजय सूचक वचन कहते हुए उन सब को सेनापति ने उनके हो नगराधिपत्यादिरूप पूर्व के प्रस्थापित अपने अपने अधिकार स्थानों पर यथावत् प्रस्थापितकर के उनको वहां से विसर्जित कर दिये विसर्जित करने के पहले सुषेण सेनापति ने उन सभी को यथायोग्य वस्त्रादि अर्पित कर उनका सत्कार किया. एवं आदर पूर्वक के वचनों द्वारा उनका सम्मान किया इस प्रकार अपने अपने स्थान पर जाने के लिए सेनापति के द्वारा विसर्जित हुए वे अधिकारी आदिजन अपने अपने नगर एवं पत्तनादि में जा बसे उनके जाने के अनन्तर सेनापतिने क्या किया उस विषय में सूत्रकार कहते हैं-(ताहे सेणावई सविणओ

तेनी समक्ष भेटना रूपमां मूकी (पुणरवि काऊण अजलिं मत्थयंमि पणया तुब्भे अम्हे ऽत्थ सामिआ) तेमज पाछा वळती वखते तेमणे अंजलि बनावीने अने तेने मस्तके मूकीने खूबज नम्र थईने आ प्रमाणे कह्युं -के आपश्री अमारा स्वामी छो. (देवयं व सर-णागयामो) अमे देवताओनी जेम आपना शरणे आव्या छीओ. (तुब्भं विसयवासिणो त्ति विजयं जपमाणा सेणावइणा जहारिहं ठविय पूइय विसज्जिया णियत्ता सगाणि णगराणि पट्टणाणि अणुपविट्ठा) अमे आपश्रीना देशना ज रहेनारा छीओ आपश्री जो के अमारा देशथी विजातिय छो छता ओ आ देश आपश्रीनो ज छे. आ प्रमाणे विनय सूचक वचनो कहेनारा तेओ सर्वने सेनापति सुषेणे तेमना ज नगराधिपत्यादि रूप पूर्व प्रस्थापित होद्दाओ उपर यथावत् चालु राखीने तेमने विसर्जित करी दीधा. विसर्जित कर्या पहेलां सेनापति सुषेणे तेमने वस्त्रादि अर्पीने तेमनो सत्कार कर्यो अने आदर पूर्वक वचनो वडे तेमनुं सन्मान कर्युं हतुं. आ प्रमाणे पोत पोताना स्थानो उपर जवा माटे सेनापति वडे विसर्जित करवामा आवेला ते सर्व अधिकारी वगेरे लोको पोत पोताना नगरो तेमज पत्तनो तरफ जता रह्या. तेओ सर्व जता रह्या त्यारबाद सेनापतिओ शुं कर्युं ओ

आभरणाणि रयणाणिय पुणरवि त सिंधुनामधेज्जं उत्तिण्णे अणहसासणबले तहेव भरह-स्स रण्णो णिवेएइ' तस्मिन् काले सेनापतिः-सेनानीः सुषेणः सविनयः अन्तर्धृतस्वामि-भक्तिकः सन् 'घेत्तूण' गृहीत्वा प्राभृतानि आभरणाणि भूषणानि रत्नानि च पुनरपि भू-योऽपि तां सिन्धुनामधेयाम् महानदीमुत्तीर्णः 'अणहसासणबले' अक्षतशासनबलः, तत्र अणह शब्दोऽक्षतपर्यायो देशीशब्दस्तेन अणहम् अक्षत क्वचिदपि अखण्डित-शासनम् आज्ञा बलं च यस्य स तथा 'तहेव' भरहस्स रन्नो' तथैव यथा२ स्वयं स्वाधीनं कृतवान् तथा २ भरतस्य राज्ञः-भरताय राज्ञे निवेदयति-कथयति 'णिवेइत्ता य' निवेद्य च निवे दनं कृत्वा 'अप्पिणित्ता य पाहुडाइं' प्राभृतानि अर्पयित्वा च प्रस्थितः ततो भरतो यत्कृ-तवान् तदाह- 'सक्कारिय सम्माणिए सहरिसे विसज्जिए सगं पडमंडवमइगए' ततः

घेत्तूण पाहुडाइ आभरणाणि भूसणाणिय पुणरवि तं सिंधुणामधेज्जं उत्तिण्णो) विनय पूर्वक जिसने अपने हृदय मै स्वामी भक्ति धारण कर रखी थी ऐसे सुषेण सेनापति ने भेट में प्राप्त हुए सभी प्राभृतोको अर्थात् आभूषणादि को एवं रत्नो को लेकर सिंधुनदी को पार की (अणयसा सणबले) वह सुषेण सेनापति अक्षत शासन एव अक्षतबल वाला था यहां 'अणह' यह शब्द देशी है एवं अक्षत का वाचक हे शासन शब्द का अर्थ आज्ञा एवं बलका अर्थ सैन्य है इस प्रकार अक्षत शासन एव बल युक्त सुषेण सेनापति ने (भरहस्स रण्णो णिवेदेइ) जिस क्रम से विजय प्राप्त किया उसे यथाक्रम सभी वृत्तांत आ करके भरत राजा से कहे-(णिवेइत्ता य अप्पिणित्ता य पाहुडाइं सक्कारिअ सम्माणिए सहरिस विसज्जिए) सब समाचार कह कर और भेटमें प्राप्त सब वस्तुओं को भरत के लिये देकर के उनके द्वारा प्रचुर द्रव्यादिसे सत्कारित हुआ और बहुमान सूचक शब्दों से और वस्त्रा दिकोंसे सम्मानित हुआ वह सुषेण सेनापति हर्षसहित विसर्जित होकर-(सगपडमंडवमइगए) अपने पटमंडपमें-दिव्य पटकृतमडप मे अथवा

સંબધમા સૂત્રકાર કહે છે-(ताहे सेणावइसविणओ घेत्तूण पाहुडाइं आभरणाणि भूसणाणि-य पुणरवि त सिंधुणामधेज्ज उत्तिण्णो) વિનય સહિત જેણે પોતાના હૃદયની અદર સ્વામિની ભક્તિ ધારણ કરી રાખી છે એવા તે સુષેણ સેનાપતિએ ભેટમાં પ્રાપ્ત કરેલા સર્વ પ્રાભૃતોને આભરણોને ભૂષણોને તેમજ રત્નોને લઈ ને તે સિધૂ નદીને પાર કરી (अणयसासण बले) એ સુષેણ સેનાપતિ અક્ષત શાસન તેમજ અક્ષત બળ સમ્પન્ન હતો. અહીં "अणह" આ શબ્દ દેશી શબ્દ છે અને અક્ષતનો પર્યાયવાચી છે શાસન શબ્દનો અર્થ આજ્ઞા અને બળનો અર્થ સૈન્ય છે આ પ્રમાણે અક્ષત શાસન અને બળ સમ્પન્ન થયેલા તે સુષેણ સેનાપતિએ (भरहस्स रण्णो णिवेएइ) જે ક્રમથી વિજય પ્રાપ્ત કર્યો હતો તે ક્રમથી બધા સમાચારો વિગતવાર રાજાને કહ્યા. (णिवेइत्ता य अप्पिणित्ता य पाहुडाइं सक्कारिए असम्माणिए सहरिसे विसज्जिए) સર્વ સમાચારો કહીને અને ભેટમા પ્રાપ્ત સર્વ વસ્તુઓ કહીને અને ભરત રાજાને આપી ને તથા તેમના વડે પ્રચુર દ્રવ્યાદિથી સત્કૃત થઈને બહુમાન સૂચક શબ્દોથી અને વસ્ત્રાદિકોથી સન્માનિત થઈને તે સુષેણ સેનાપતિ હર્ષસહિત રાજા પાસેથી વિસર્જિત થઈને (सग पडमंडवमइगय) પોતાના મડપમા દિવ્ય પટકૃત મડપમાં અથવા

प्रभुणा स्वामिना भरतेन सुषेणः सेनापतिः सत्कारितः प्रचुरद्रव्यादिभिः, सम्मानितो बहुमानवचनादिभिः वस्त्रादिभिश्च अतएव सहर्षः प्राप्तप्रचुरसत्कारत्वात् विसृष्टः स्वस्थान-गमनाय अनुज्ञातः सन् स-सेनापतिः स्वकं निजं पटमण्डपं-दिव्यपटकृतमण्डपं मध्यम-पदलोपी समासः पटमण्डपोपलक्षित प्रासादं वा सुषेणः सेनापतिः अतिगतः प्राविशत् 'तएणं सुसेणे सेणावई ण्हाए कयबलिकम्मे कयकोउयमंगलपायच्छित्ते' ततः खलु स सुषेणः सेनापतिः स्नातः कृतबलिकर्मा-वायसादिभ्यो दत्तान्न भागः कृतकौतुक मङ्गलप्रायश्चित्तः सन् 'जिमिय भुत्तुत्तरागए समाणे जाव' जिमितः भुक्तवान् राजवि-धिना, भुक्त्युत्तरं-भोजनोत्तरकाले आगतः सन् उपवेशनस्थाने, अत्र यावत पदात 'आ-यंते चोक्खे परमसुई भूए' इतिग्राह्यम् . आचान्तः शुद्धोदकेन कृतहस्तमुखशौचः चोक्षो लेपसिक्थाद्यपनयने, अतएव परमशुचीभूतः इदं च पदत्रयम् भुत्तुत्तरागए समाणे' इति पदात् पूर्वं योज्यम् तथैव शिष्टजनक्रमस्य दृश्यमानत्वात् पुनः सेनापतिः कीदृशोऽभूत इत्याह-सरस गोसीस इत्यादि'सरसगोसीस चदणाणुक्खित्तगायसरीरे,सरस-गोशीर्षचन्दनोक्षितगा

पटमंडप से उपलक्षित प्रासादमें—आगया (तएण से सुसेणे सेणावई ण्हाए कयबलिकम्मे कयको-उयमंगलपायच्छित्ते) वहा जाकर के उस सुषेण सेनापति ने स्नान किया बलिकर्म किया—काक आदि कों के लिये अन्न का विभागकिया—कोतुक मंगल प्रायश्चित किया(जिमियभुत्तु-त्तरागए समाणे) बाद में राजविधि के अनुसार भोजन किया भोजन करनेके बाद फिर वह उपवेशन स्थान में आया—यहा यावत्पद से—"आयते, चोक्खे परमसूईभूए" इन पदों का ग्रहणहुआ है भोजन कर चुकने पर शुद्ध जल से हाथ मुह धोना इसकानाम आचान्त है शरीर पर पडे हुए खाने के सीत आदि को दूर करना—इसका नाम चोक्ष है इस प्रकार सब प्रकार से शरीर को हाथ—मुह आदि धोकर और उसपर पडे हुए भोजन के अंश को हटाकर बिल कुल साफ सुथरा बनालेना इसका नाम परमशुची भूत होना है इस पदत्रय की योजना "भुत्तुत्तरागए समाणे" इस पद से पूर्व करनी चाहिये क्योंकि शिष्टजनो में इसी प्रकार का क्रम देखा गया है। (सरसगोसीसचदणाणुक्खित्तगायसरीरे)

પટમંડપથી ઉપલક્ષિત પ્રાસાદમાં આવી ગયો. (तएणं से सुसेणे सेणावइ ण्हाए कयवलिकम्मे कयकोउयमगलपायच्छित्ते) ત્યાં આવીને તે સુષેણ સેનાપતિએ સ્નાન કર્યું બલિકર્મ કર્યું – કાક વગેરેને માટે અન્ન ભાગ અર્પિત કરીને કૌતુક મંગળ અને પ્રાયશ્ચિત કર્યા (जिमिय भुत्तुत्तरागए समाणे) ત્યારબાદ રાજવિધિ મુજબ ભોજન કર્યું ભોજન કરીને પછી તે ઉપવેશન સ્થાનમાં આવ્યો. અહીં યાવત્ પદથી (आयंते चोक्खे परमसूई भूए) એ પદોનું ગ્રહણ થયું છે ભોજન કર્યા પછી શુદ્ધ પાણીથી હાથ મો ધોવા તે આચાન્ત કહેવાય છે. શરીર ઉપર પડેલા ભોજનના સીત વગેરે દૂર કરવા તે ચોક્ષ કહેવાય છે આ પ્રમાણે સર્વરીતે હાથ મો વગેરે સ્વચ્છ કરીને અને શરીર ઉપર પડેલા ભોજનના કણોને હટાવીને શરીરને એકદમ સ્વચ્છ બનાવી લેવું તેનું નામ પરમ શુચીભૂત છે. એ પદત્રયની યોજના (भुत्तुत्तरागए समाणे) એ પદોની પૂર્વે કરવી અપેક્ષિત છે કેમ કે શિષ્ટ લોકમાં

रीरः तत्र सरसेन गोशीर्षचन्दनेन उक्षिप्ताः सिक्ताः गात्रे शरीरे भवा गात्राः शरीरावयवाः वक्षःप्रभृतयो यत्र शरीरे तदेव भूतं शरीरं यस्य स तथा अत्र यच्चन्दनेन सेचनमुक्तम् तत् मार्गश्रमजनितवपुस्तापव्यपोहाय 'उप्पिं पासायवरगए' उपरि प्रासादवरगतः प्रासादवरं प्राप्तः स सेनापतिः सुषेणः 'फुट्टमाणेहिं' स्फुटद्भिरिव अतिरभसा, स्फालनवशात् विदलद्भिरिव मुइंगमत्थएहिं' मृदङ्गमस्तकैः तत्र मृदङ्गानां मृदङ्ग नामक वाद्य विशेषाणां मस्तकानीवमस्तकानि उपरितनभागाः उभयपार्श्वे चर्मोपनद्धपुटानीति तैः'वत्तीसइ वद्धेहिं' तथा द्वात्रिंशताऽभिनेतव्यप्रकारैः पात्रैर्वा बद्धैः उपसम्पन्नैः 'णाडएहिं' नाटकैः प्रसिद्धैः तथा 'वरतरुणी संपउत्तेहिं' वरतरुणीभिः सुभगाभिः स्त्रीभिः संप्रयुक्तैः प्रारब्धैः' 'उवणच्चिज्ज माणे २' उपनृत्यमानः २ नृत्तविषयी क्रियमाण तदभिनयपुरस्सर नर्तनात्, 'उवगिज्जमाणे २' उपगीयमानः २ तद्गुणग्रामात् 'उवलालि (लभि) ज्जमाणे' उपलालिज्यमानः तदीप्सितार्थसम्पादनात् महयाहयणट्ट गीय वाइय तंतीतलतालतुडिय-

---

जब सुषेण सेनापति भोजनादिकार्य से बिल कुल निवृत्त होकर निश्चिन्त हो चुका—तब उसके शारीरिक अवयवों पर सरसगोशीर्ष चंदन छिडका गया यहा जो "गात्र शरीर" एकार्थक—वाचक दोशब्द प्रयुक्त हुए हैं सो इनमें गात्र शब्द का अर्थ—शारीरिक अवयव है ऐसे छाती आदिअवयव जिसके शरीर में है वह "सरसगोशिर्षचन्दनोत्क्षिप्तगात्रशरीरः" है यहां जो चन्दन से सेचन होना कहागया है वह इस बात को प्रगट करने के लिए कहा गया है कि उस चन्दन के सेचन से सुषेण सेनापति को जो मार्ग में चलने के कारण शारीरिक श्रम जन्यताप हुआ वह शान्त होगया (उप्पिं पासायवरगए) इसके बाद वह सुषेण सेनापति अपने श्रेष्ठ प्रासाद में पहुंचा वहा पर उसने पांच प्रकार के मनुष्य सबंधे कामभोगो को भोगा ऐसा सम्बन्ध यहां लगा लेना चाहिये (फुट्टमाणेहिं मुइंगमत्थएहिं वत्तिसइबद्धेहि णाडएहिं वरतरुणीसपउत्तेहिं उवणच्चिज्जमाणे २ उवगिज्जमाणे२

આ વાતનો ક્રમ જોવામાં આવે છે (सरस गोसीसचंदणाणुक्खित्तगायसरीरे) જ્યારે સુષેણ સેનાપતિ ભોજનાદિ કાર્યથી એકદમ નિશ્ચિન્ત થઈ ગયો—ત્યારે તેના શારીરિક અવયવો ઉપર સરસ ગોશીર્ષ ચંદન છાંટવામાં આવ્યું અહીં જે (गायसरीर) એ એકાર્થક વાચક બે શબ્દો પ્રયુક્ત થયા છે તો એમાં ગાત્ર શબ્દનો અર્થ શારીરિક અવયવો છાતી વિગેરે જેના શરીરમાં છે તે જ 'સરસ ગોશીર્ષ ચન્દનોક્ષિત ગાત્ર શરીર' છે. અહીં જે ચન્દનથી સિંચિત થયેલું એવું કહેવામાં આવ્યું છે તે આ વાતને પ્રકટ કરવા માટે કહેવામાં આવ્યું છે કે તે ચંદનના સેચનથી સુષેણ સેનાપતિને જે માર્ગમાં ચાલવાથી શારીરિક શ્રમ જન્ય તાપ થયો તે ઉપશમિત થઈ જાય (उप्पिं पासायवरगए) ત્યાર બાદ તે સુષેણ સેનાપતિ પોતાના શ્રેષ્ઠ પ્રાસાદમાં ગયો. ત્યાં તેણે પાંચ પ્રકારના મનુષ્ય સંબંધી કામ ભોગોને ભોગવ્યા એવો સંબંધ અત્રે જાણવો (फुट्टमाणेहिं मुइंगमत्थएहि बत्तिसइबद्धेहि णाडएहिं वरतरुणिसंपउत्तेहिं उवणच्चिज्जमाणे २ उवगिज्जमाणे २ उवलालिज्जमाणे महयाहयणट्टगीअवादित तंतितलतालतुडिअ घणमुइंग पडुप्पवाइयरवेण

घणमुइंगपडुप्पवाइयरवेणं' महताऽहतनाट्य-गीतवादिततन्त्रीतलतालतूर्यघनमृदङ्ग पटुप्रवादितरवेण तत्र महता-प्रधानेन बृहता वा रवेणेति सम्बन्धः अहतः अनुबद्धो रवस्येति विशेषणम् नाट्यं नृत्तं तेन युक्तं नाटयगीतं तच्च वादितानिच तानि शब्दवन्ति कृतानि तन्त्री च वीणा तलौ च हस्तौ तालाश्च कशिकातुडियत्ति, तूर्याणि च पटहादीनि वादिततन्त्रीतलतालतूर्याणि तानि च तथा घनो मेघः तदाकारो यो मृदङ्गो ध्वनिगाम्भीर्य साधर्म्यात् स चासौ पटुना दक्षेण प्रवादितश्च यः स घनमृदङ्गपटुप्रवादितः सचेति द्वन्द्वे तेषां रवः शब्दः तेन करणभूतेन अथवा 'आहयत्ति' आख्यानक प्रतिबद्धं यन्नाटकं तेन युक्त यत्तद् गीतम् शेषं तथैव इह च मृदङ्गग्रहणं तूर्येषु मध्ये तस्य प्रधानत्वात् । 'इट्ठे इट्ठान' इच्छाविषयी कृतान् 'सद्दफरिस रसरुवगंधे' शब्दस्पर्शरसरूपगन्धान् 'पचविहे' 'पञ्चविधान्' 'माणुस्सए' मनुष्यकान् मनुष्यसम्बन्धिनः 'कामभागे' कामभोगान् कामांश्च भोगांश्च

उवलालिज्जमाणे २ महया हयणट्टगीअवदिततंतीतल ताल तुडिअ घण मुइंगपडुप्पवाइयरवेणं इट्ठे सद्दफरिसरसरूवगंधे पंचविहे माणुस्सए कामभोगे भुंजमाणे विहरइ) जिस समय वह अपने श्रेष्ठ प्रासाद पर पहुँचा उस समय वहा पर मृदग बजाये जा रहे थे ३२ प्रकार के अभिनयों से युक्त नाटक उसके निमित्त पात्रों द्वारा किये जा रहे थे इन नाटकों में काम करने वाली नाटकिय वस्तुओ को अभिनय द्वारा प्रकट करने वाली सुन्दर २ तरुण स्त्रियां थी वे उसमें नृत्य करती थी उसे यह सेनापति देखता था जिस वात को यह चाहता था उसी बात के अनुरूप नृत्यादी क्रियाओ से वे उसके मन को अनुरजित करती थी नाटक में गाये गये गितों के अनुसार हीं उन नाटकों मे बाजे बजाये जा रहे थे तन्त्री भी बजा यी जारही थी, ताल भी दिये जारहे थे पटह बजाये जारहे थे घन के जैसो मृदङ्गों की ध्वनि निकल रही थी इन सब वादित्रों को बजाने वाले वादक जन अपनी अपनी वाद्य क्रिया में बहु अधिक दक्ष थे इननाटको में जो गीत गाये जाते थे वे सब नाटकीय आख्यातकों के सम्बन्ध से सम्बन्धित थे इस तरह यह सुषेण सेनापति अपनी इच्छा के अनुसार पांच प्रकार के शब्द,

---

इट्ठे सद्दफरिसरसरूवगंधे पंचविहे माणुस्सए कामभोगे भुंजमाणे विहरइ) જે સમયે તે પોતાના શ્રેષ્ઠ પ્રાસાદ ઉપર પહોંચ્યો તે વખતે ત્યાં મૃદંગો વગાડવામાં આવી રહ્યાં હતા તેના માટે ૩૨ પ્રકારના અભિનયોથી યુક્ત નાટકો વિવિધ પાત્રો વડે ભજવવામાં આવી રહ્યા હતાં, એ નાટકોની કથા વસ્તુઓને વિવિધ પ્રકારના અભિનયોથી સુંદર તરુણ સ્ત્રીઓ તેમાં નૃત્ય કરી રહી હતી. તેને તે સેનાપતિ જોતો હતો. જે વાતને એ સેનાપતિ ઇચ્છતો તે મુજબ જ તે સ્ત્રિઓ નૃત્યાદિ ક્રિયાઓ વડે તેના મનને રંજિત કરતી હતી નાટ્યમાં ગાવામા આવતા ગીતો મુજબ જ તે નાટકોમાં વાદ્યો વગાડવામા આવી રહ્યા હતા, તંત્રી પણ વગાડવામા આવી રહી હતી, તાલ પણ આપવામાં આવતો હતો પટહો વગાડવામા આવી રહ્યા હતા, વાદળો જેવો ગભીરમૃદંગોમાથી ધ્વનિ નીકળી રહ્યો હતો એ સર્વ વાદિત્રો વગાડનાર વાદક કલાકારો પોતાની કળામાં બહુ જ દક્ષ હતા તે સર્વ નાટકોમા જે ગીત ગાવામાં આવતા હતા તે સર્વે નાટકીય આખ્યાનકોથી સંબંધિત હતા આ પ્રમાણે તે સુષેણ સેનાપતિ પોતાની ઇચ્છામુજબ પાચ પ્રકારના શબ્દો સ્પર્શ,

इति प्राप्तसङ्क्रान् तत्र शब्दरूपे कामौ स्पर्शरसगन्धा भोगा इति समयपरिभाषा, 'भुंजमाणे' भुञ्जानः अनुभवन् स सेनापतिः सुषेणो विहरतीति ॥सू० १३॥

अथ तमिस्रा गुहाद्वारोद्घाटनायोपक्रमते 'तएणं से' इत्यादि ।

मूलम्–तएणं से भरहे राया अण्णया कयाई सुसेणं सेणावइं सद्दावेइ सद्दावित्ता एवं वयासी गच्छणं खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया तिमिसहाए दाहिणिल्लस्स दुवारस्स कवाडे विहाडेहि विहाडित्ता मम एयमाणत्तियं पच्चप्पिणाहि त्ति, तएणं से सुसेणे सेणावई भरहेणं रण्णा एवं वुत्ते समाणे हट्ठतुट्ठ चित्तमाणंदिए जाव करयलपरिग्गहियं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं कट्टु जाव पडिसुणेइ पडिसुणित्ता भरहस्स रण्णो अंतियाओ पडिणिक्खमइ पडिणिक्खमित्ता जेणेव सए आवासे जेणेव पोसहसाला तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता दब्भसंथारगं संथरइ, जाव कयमालस्स देवस्स अट्ठमभत्तं पगिण्हइ पोसहसालाए पोसहिए बंभयारी जाव अट्ठमभत्तंसि परिणममाणंसि पोसहसालाओ पडिणिक्खमइ पडिणिक्खमित्ता ण्हाए कयबलिकम्मे कयकोउयमंगलपायच्छित्ते सुद्धप्पावेसाइं मंगलाइं वत्थाइं पवरपरिहिए अप्पमहग्घाभरणालंकियसरीरे धूवपुप्फगंधमल्लहत्थगए मज्जणघराओ पडिणिक्खमइ पडिणिक्खमित्ता जेणेव तिमिसगुहाए दाहिणिल्लस्स दुवारस्स कवाडा तेणेव पहारेत्थ गमणाए तएणं तस्स सुसेणस्स सेणावइस्स बहवे राईसरतलवरमाडंबिय जाव सत्थवाहप्पभिययो अप्पेगइया उप्पलहत्थगया जाव सुसेणं सेणावइं पिट्ठओ२ अणुगच्छंति, तएणं तस्स सुसेणस्स सेणावइस्स बहूईओ खुज्जाओ चिलाइआओ जाव इंगिअ चिंतिअ पत्थिअ विआणिआउ णिउणकुसलाओ विणीआओ अप्पेगइआओ कलसहत्थगयाओ जाव अणुगच्छंतीति । तएणं से सुसेणे सेणावई सव्विड्ढीए सव्वजुईए

स्पर्श, रस, रूप और गन्ध से संबन्धित पांच प्रकार के मनुष्यभव मे भोगने के योग्य काम भोगों को भोगने लगा ॥१३॥

રસ, રૂપ અને ગંધથી સંબંધિત પાંચ પ્રકારના મનુષ્ય ભવમાં ભોગવવા યોગ્ય કામ ભોગો ભોગવવા લાગ્યો. ॥૧૩॥

जाव णिग्घोसणाइएणं जेणेव तिमिसगुहाए दाहिणिल्लस्स दुवारस्स कवाडा तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता आलोए पणामं करेइ करित्ता लोमहत्थेणं पमज्जइ पमज्जित्ता दिव्वाए उदगधाराए अब्भुक्खेइ अब्भुक्खित्ता सरसेणं गोसीसचंदणेणं पंचंगुलितले चच्चए दलइ दलित्ता अग्गेहिं वरेहिं गंधेहिय मल्लेहिय अच्चिणित्ता पुप्फारुहणं जाव वत्थारुहणं करेइ करित्ता आसत्तोसत्त विपुल वट्ट जाव करेइ करित्ता अच्छेहिं सण्हेहिं रयणामएहिं अच्छरसा तंडुलेहिं तिमिस्स गुहाए दाहिणिल्लस्स दुवारस्स कवाडं पुरओ अट्ठट्ठमंगलए आलिहइ तं जहा सोत्थिय सिरिवच्छ जाव कयग्गहगहिअ करयलपब्भट्ठ चंदप्पभवइरवेरुलिअ विमिल दंडं जाव धूवं दलयइ दलयित्ता वामं जाणुं अंचेइ अंचित्ता करयल जाव मत्थए अंजलिं कट्टु कवाडाणं पणामं करेइ करित्ता दंडरयणं परामुसइ तएणं त दंडरयणं पंच लइअं वइरसारमइअं विणासणं सव्वसत्तुसेण्णाणं खंधावारे णरवइस्स गड्डदरिविसमपब्भारगिरिवरपवायाणं समीकरणं संतिकरं हित-करं रण्णोहियइच्छिअमणोरहपूरगं दिव्व मप्पडिहयं दंडरयणं गहाय सत्तट्ठपयाइं पच्चोसक्कइ पच्चासक्कित्ता तिमिस्सगुहाए दाहिणिल्लस्स दुवारस्स कवाडे दंडरयणेणं महया महया सद्देणं तिक्खुत्तो आउडेइ तएणं तिमिसगुहाए दाहिणिल्लस्स दुवारस्स कवाडा सुसेणे सेणावइणा दंडरयणेणं महया महया सद्देणं तिक्खुत्तो आउडिआ समाणा महया महया सद्देणं कोंचारवं करेमाणा सरसरस्स सगाइं सगाइं ठाणाइं पच्चोसक्कित्था तएणं से सुसेणे सेणावई तिमिसगुहाए दाहिणिल्लस्स दुवारस्स कवाडे विहाडेइ विहाडित्ता जेणेव भरहे राया तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता जाव भरहं रायं करयलपरिग्गहियं जएणं विजएणं वद्धावेइ, वद्धावित्ता एवं वयासी विहाडिआणं देवाणुप्पिया तिमिसगुहाए दाहिणिल्लस्स दुवार-स्स कवाडा एयण्णं देवाणुप्पियाणं पियं णिवेएमो पियं भे भवउ तएणं से भरहे राया सुसेणस्स सेणावइस्स अंतिए एयमट्ठं सोच्चा निसम्म

हट्ठतुट्ठ चित्तमाणंदिए जाव हिअए सुसेणं सेणावइं सक्कारेइ सम्माणेइ सक्कारित्ता सम्माणि । कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ सद्दावित्ता एवं वयासी खिप्पामेव भो देवा प्पिया ! आभिसेक्कं हत्थिरयणं पडिकप्पेह हयगय-रह पवर तहेव जाव अंजणगिरिकूडसण्णिभं गयवरं णरवई दुरूढे ॥सू०१४॥

।—ततः खलु स भरतो राजा अन्यदा कदाचित् सुषेणं सेनापतिं शब्दयति शब्दयित्वा एवमवादीत् गच्छ खलु क्षिप्रमेव भो देवानुप्रिय ! तमिस्रा गुहायाः दाक्षिणात्यस्य द्वारस्य कपाटौ विघाटय, वि मम एतामाज्ञप्तिकां प्रत्यर्पय इति, ततः खलु स सुषेण सेना-पति भरतेन राज्ञा एवमुक्तः सन् हृष्टतुष्ट चित्तानन्दित' यावत् करतलपरिगृहीतं शिरसावर्त्तं मस्तके अञ्जलिं कृत्वा व् प्रतिशृणोति, प्रतिश्रुत्य भरतस्य राज्ञ अन्तिकात् प्रतिनिष्क्रामति प्रतिनिष्क्रम्य यत्रैव स यत्रैव पौषधशाला तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य दर्भसंस्ता-रकं संस्तृणाति, यावत् कृत स्य देवस्य अष्टमभक्तं प्र ाति, पौषधशालायां पौषधिकः ब्रह्मचारी यावत् अष्ट ते परिणमति, पौषधशालातः प्रतिनिष्क्रामति प्रतिनिष्क्रम्य यत्रैव मज्जनगृहं तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य स्नात' कृतबलिकर्मा कृतकौतुकमङ्गलप्रायश्चित्त शु-द्धप्रावेशानि मङ्गलानि णि प्रवरपरिहित अल्प र्घाभरणालङ्कृतशरीरः धूपपुष्पग-न्धमाल्यहस्तगत मज्जनगृहात् प्रतिनिष्क्रामति प्रतिनिष्क्रम्य यत्रैव तमिस्रायाः गुहाय द्वारस्य कपाटौ तत्रैव गमनाय प्रधारितवान् ततः खलु तस्य सुषेणस्य सेनापते बहव्यो राजेश्वर-तलवरमाडम्बिक यावत् सार्थव तयः अप्येकका उत्पलहस्तगता यावत् सुषेणं सेना-पतिं पृष्ठतः २ अनुगच्छन्ति, ततः खलु तस्य सुषेणस्य सेनापतेः बहव्यः कुब्जाः चिलात्या' यावत्इङ्गितचिन्ति थितविज्ञायिकाः निपुणकुशला' 'विनीता' अप्येकका कलशहस्त-गताः यावद् अनुगच्छन्तीति । ततः खलु स सुषेणः सेनापति सर्वर्द्ध्या सर्वद्युत्या सर्वद्यु त्यावा यावत् निर्घोषनादितेन यत्रैव तमिस्रागुहायाः दाक्षिणात्यस्य द्वारस्य कपाटौ तत्रैव उपागच्छति उपागत्य आलोके णं करोति, कृत्वा लोमहस्तकं परामृशति परामृश्य तमिस्रागुहायाः दक्षिणात्यस्य स्य कपाटौ लोमहस्तकेन प्र ति प्रमार्ज्य दि उदकधारया अभ्युक्षति, अभ्युक्ष्य सरसेन गोशीर्षचन्दनेन चर्चितं पञ्चांगुलितलं ददाति दत्वा अग्र वरैर्गन्धैश्च माल्यैश्च ति 'यित्वा पुष्पारोपणं यावत् वस्त्रारोपणं करोति कृत्वा आसक्तोत्स विपुलवर्त्तं यावत् करोति कृत्वा अच्छैः श्लक्ष्णैः रजतमयैः आच्छरसतण्डुलैः तमिस्रागुहायाः दाक्षिणात्यस्य क टोः पुरत अष्टाष्टमङ्गलकानि आलिखति तत् स्वस्तिक श्रीवत्स यावत् क हीतकरतल 'प्रभ्रष्ट चन्द्रप्रभवज्रवैडूर्यविमलदण्डं यावत् धूपं दहति, जानुम् अञ्चति अ । करतल यावत् मस्तके अञ्जलिं कृत्वा कपाटयोः प्रणामं करोति कृत्वा दण्डरत्नं परामृशति, ततः तद् दण्डरत्न पञ्चलतिक वज्रसार-मयं विनाशनं सर्वशत्रुसेनानां, स्कन्धावारे नरपते गर्तदरीविषमप्राग्भार गिरिवर प्रपातानां ीकरणं शान्तिकरं शु हितकर ो हृदयेप्सितमनोरथ पूरकं दिव्यमप्रतिहतम्, दण्डरत्नं गृहीत्वा सप्ताष्ट पदानि वष्कते वष्कय तमिस्रागुहायाः दाक्षिणात्यस्य द्वारस्य कपाटौ दण्डरत्नेन १ २ शब्देन त्रि कृत्वः आकुट्टयति ततः खलु तमिस्रागु-हायाः दाक्षिणात्यस्य द्वारस्य कपाटौ सुषेणसेनापतिना , दण्डरत्नेन महता २ शब्देन

त्रिकृत्वः आकुट्टितौ सन्तौ महता शब्देन क्रौञ्चारवं कुर्वन्तौ 'सरसरस्स' अनुकरणशब्देन, स्वके स्थाने प्रत्यवाष्वष्किषाताम्, स्वकाभ्यां स्थानाभ्यां प्रत्यवस्तृतौ इति वा ततः खलु स सुषेणः सेनापतिः तमिस्रगुहायाः दाक्षिणात्यस्य द्वारस्य कपाटौ विघाटयति विघाटय यत्रैव भरतो राजा तत्रैव उपागच्छति, उपागत्य यावत् भरतं राजानं करतलपरिगृहीतं जयेन विजयेन वर्द्धापयति वर्द्धापयित्वा एवम् अवादीत्-विघाटितौ खलु देवानुप्रिय ! तमिस्रागुहायाः दाक्षिणात्यस्य द्वारस्य कपाटौ, एतदेव देवानुप्रियाणां प्रियं निवेदयामः प्रियं भवतां भवतु ततः खलु स भरतो राजा सुषेणस्य सेनापतेः अन्तिके एतम् अर्थं श्रुत्वा निशम्य हृष्टतुष्टचित्तानन्दितः यावद् हृदयः सुषेणं सेनापतिं सत्कारयति सन्मानयति, सत्कार्य्य सन्मान्य कौटुम्बिकपुरुषान् शब्दयति शब्दयित्वा एवम् अवादीत् क्षिप्रमेव भो देवानुप्रियाः ! आभिषेक्यम् हस्तिरत्नं प्रतिकल्पयत हयगजरथप्रवर तथैव यावद् अञ्जनगिरिकूटसन्निभं गजवरं नरपतिः दूरूढे ॥सू० १४॥

टीका-'तएणं से इत्यादि

'तएणं से भरहे राया अण्णया कयाई सुसेणं सेणावई सद्दावेइ' ततः खलु स भरतो राजा अन्यदा कदाचित् अन्यस्मिन् कस्मिंश्चित् काले सुषेणं सेनापतिं शब्दयति आह्वयति 'सद्दावित्ता एवं वयासी' शब्दयित्वा आहूय, एव वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत् उक्तवान 'गच्छणं खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया' गच्छ खलु क्षिप्रमेव भो देवानुप्रिय ! 'तिमिसगुहाए

। तमिस्रागुहाद्वार का उद्घाटन—

'तएणं से भरहेराया अण्णया कयाई'—इत्यादि सू० १४ ॥

टीका—'तएणं से भरहे राया अण्णया कयाई) एकदिन की बात है कि भरत राजा(सुसेणं सेणावई सद्दावेइ) सुषेण सेनापति को बुलाया– (सद्दवित्ता एवं वयासी) बुलाकर उस से ऐसा कहा–(गच्छणं खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! तिसिगुहाए दाहिणिल्लस्स दुवारस्स कवाडे विहाडेहि) हे देवानुप्रिय ! तुम शीघ्र ही जाओ—और तमिस्रागुहा के दक्षिण भाग के द्वार के किवडों को खोलो (विहाडित्ता) और खोल कर (मम एयमाणत्तियं पच्चप्पिणाहि) मुझे पिछे खबर दो–

તમિસ્રાગુહાદ્વારનુ ઉદ્ઘાટન-

'तएणं से भरहे राया अण्णया कयाई ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ–(त एणं से भरहे राया अण्णया कयाइ) એક દિવસની વાત છે કે ભરત રાજાએ (सुसेणं सेणावइं सद्दावेइ) સુષેણ સેનાપતિને બોલાવ્યો. (सद्दावित्ता एवं वयासी) બોલાવીને તેને આ પ્રમાણે કહ્યું (गच्छणं खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! तिमिसगुहाए दाहिणिल्लस्स दुवारस्स कवाडे विहाडेहि) હે દેવાનુ પ્રિય ! તમે શીઘ્ર જાઓ અને તમિસ્રાગુહાના દક્ષિણ ભાગના દ્વારના કમાડોને ઉદ્ઘાટિત કરો. (विहाडित्ता) ઉદ્ઘાટિત કરીને (मम एयमाणत्तियं

दाहिणिल्लस्स दुवारस्स कवाडे विहाडेहि' तमिस्रागुहायाः दाक्षिणात्यस्य- दक्षिणभागस्य द्वारस्य कपाटौ विघाटय-सम्बद्धौ उत्पाटय 'विहाडित्ता' विघाटय उद्घाटय 'मम एय-माणत्तियं पच्चप्पिणाहि त्ति' मम एताम् उक्तप्रकारामाज्ञप्तिकाम् आज्ञां प्रत्यर्पय समर्पय इति 'तएणं से सुसेणे सेणावई भरहेणं रण्णा एवं वुत्ते समाणे' ततः खलु स सुषेणः सेनापतिः भरतेन राज्ञा एवम् उक्तप्रकारेणोक्तः सन् 'हट्ठतुट्ठ चित्तमाणंदिए जाव' हृष्टतुष्ट-चित्तानन्दितः यावत् पदात् नन्दितः प्रीतिमनाः परमसौमनस्यितः इति संग्राह्यम् 'करयल परिग्गहिय सिरसावत्त मत्थए अंजलिं कट्टु जाव पडिसुणेइ' करतलपरिगृहीतं शिरसावर्त्तं मस्तके अञ्जलिं कृत्वा यावत् पदात् एव स्वामिन्! यथा श्रीमान् भवान् आदिशति तथाऽस्तु इति कृत्वा अज्ञायाः विनयेन वचनं प्रतिश्रृणोति स्वीकरोति 'पडिसुणित्ता' प्रतिश्रुत्य स्वीकृत्य स सुषेणः सेनापतिः 'भरहस्स रण्णो अंतियाओ पडिणिक्खमइ' भरतस्य राज्ञः अन्तिकात् समीपात् प्रतिनिष्क्रामति निस्सरति, 'पडिणिक्खमित्ता' प्रतिनिष्क्रम्य निःसृत्य

(तएणं से सुसेणे सेणावइ भरहेणं रण्णा एवं वुत्ते समाणे हट्ठ तुट्ठ चित्तमाणदिए जाव करयल परिग्गहियं दसणह सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं कट्टु जाव पडिसुणेइ) इस प्रकार से अपने स्वामी भरत राजा के द्वारा आज्ञप्त हुआ सुषेण सेनापति हृष्ट तुष्ट होता हुआ चित्त में आनन्दित हुआ यहा यावत्पद से " प्रीतिमनाः परमसौमनस्यितः" इनपदों का ग्रहण हुआ है उसने उसी समय अपने दोनो हाथों कीअंगुली इस प्रकार से बनाइ कि जिसमें अंगुलियों के दशों हि नख एक दूसरी अगुली के नखों के साथ लग गये उस अजली को उसने अपने मस्तक पर रखा-और यावत्- "हेस्वामिन्! आपने जो मुझे आदेश दिया है मै उसको उसी प्रकार से पालन करुंगा" इस प्रकार कह कर उसने प्रभु की प्रदत्त आज्ञा बड़ी विनय के साथ स्विकार करली (पडिसुणित्त भरहस्स रण्णो अंतियाओ पडीनिक्खमइ) प्रभु की आज्ञा स्विकार करके फिर वह

पच्चप्पिणाहि) પછી મને ખબર-આપો. (त एणं से सुसेणे सेणावइ भरहेणं रण्णा एव वुत्ते समाणे हट्ठ तुट्ठ चित्ताणंदिए जाव करयलपरिग्गहियं दसणहं सिरसावत्त मत्थए अंजलिं कट्टु जाव पडिसुणेइ) આ પ્રમાણે પોતાના સ્વામી ભરત રાજા વડે આજ્ઞપ્ત થયેલો તે સુષેણ સેનાપતિ હૃષ્ટ-તુષ્ટ તેમજ ચિત્તમા આન'દિત થયો. યાવત્ પદથી 'प्रीतिमना' परमसौमनस्यितः' એ પદોનું ગ્રહણ થયુ છે તેણે તરતજ પોતાના બન્ને હાથોની આંગળીઓ એવી રીતે બનાવી કે જેથી આંગળીઓના દશેદશ નખો દરેકે દરેક નખની સાથે સલગ્ન થઈ ગયા તે અજલિને તેણે પોતાના મસ્તક ઉપર મૂકી અને યાવત્-હે સ્વામિન્ આપશ્રીએ મને જે આદેશ આપ્યો છે, હુ' તે આદેશનુ' યથાવત્ પાલન કરીશ આ પ્રમાણે કહીને તેણે પ્રભુની આજ્ઞા વિનયપૂર્વક સ્વીકારી લીધી (पडिसुणित्ता भरहस्स रण्णो अंतियाओ पडिणिक्खमइ) પ્રભુની આજ્ઞા સ્વીકારીને પછી તે તરત જ બહાર આવી ગયો 'पडिणिक्खमित्ता जेणेव सएआवासे जेणेव पोसहसाला तेणेव उवागच्छइ) બહાર આવીને તે જ્યાં પોતાનો

'जेणेव सए आवासे जेणेव पोसहसाला तेणेव उवागच्छइ' यत्रैव स्वस्य स्वकीयस्य आवासः-निवासस्थान यत्रैव पौषधशाला तत्रैव उपागच्छति 'उवागच्छित्ता' उपागत्य स सुषेणः सेनापतिः 'दब्भसंथारगं संथरइ' दर्भसंस्तारक सार्द्ध द्वयहस्तपरिमितं दर्भासनं संस्तृणाति विस्तृणाति 'जाव कयमालस्स देवस्स अट्ठमभत्तं पगिण्हइ' यावत् करणात् वर्द्धकिरत्नशब्दापनपौषधशाला विधापनादि सर्वं ग्राह्यम्, तेन पौषधशालायां कृतमालस्य देवस्य साधनाय अष्टमभक्तं प्रगृह्णाति 'पगिण्हित्ता' प्रगृह्य 'पोसहसालाए पोसहिए बंभयारी जाव अट्ठमभत्तंसि परिणममाणंसि पोसहसालाओ पडिणिक्खमइ' पौषधशालायां पौषधिकः पौषधव्रतवान् अतएव ब्रह्मचारी यावत् पदात् उन्मुक्तमणिसुवर्णालङ्कार इत्यादि संग्राह्यम् अष्टमभक्ते परिणमति 'परिपूर्णे जायमाने सति' पौषधशालातः प्रतिनिष्क्रामति, 'पडिणिक्खमित्ता' प्रतिनिष्क्रम्य 'जेणेव मज्जणघरे तेणेव उवागच्छइ' स सुषेणः सेनापतिः

वहां से शीघ्र ही बाहर आगया-(पडिणिक्खमित्ता जेणेव सए आवासे जेणेव पोसहसाला तेणेव उवागच्छइ) वहां आकर वह जहां पर अपना आवास था और जहा पर पौषधशाला थी - वहां पर आया (उवागच्छित्ता दब्भसथारगं सथरइ) वहां आकर के उसने २॥ हाथ प्रमाण दर्भासन बिछाया-- (जाव कयमालस्स देवस्स अट्ठमभत्तं पगिण्हइ) यावत् कृतमालदेव को वश मे करने के लिए उसने अष्टमभक्त की तपस्या धारण करली यहां यावत् मे पदसे वर्द्धकिरत्न का बुलाना, पौषधशाला का निर्मापण करने का आदेश देना आदि सब प्रकरण जैसा पिछे लिखा जा चुका है वैसाही यहां गृहीत हुआ है(पगिण्हित्ता पोसहसालाए पोसहिए बंभयारी जाव अट्ठमभत्तंसि परिणममाणंसि पोसहसालाओ पडिणिक्खमइ) अष्टम भक्त को तपस्या धारण करके पौषध शाला में पोषधव्रत वाला वहब्रह्मचारी यावत् मणिमुक्तादि केअलङ्कारों से रहित बनकरकृतमालदेव का मनमें ध्यान करने लगा यहां पर जैसा कि पूर्व प्रकरण में लिखा जाचुका है वह सब ग्रहण कर लेना चाहिये जब सुषेण सेनापति का गृहीत अष्टम भक्त का तप समाप्त हो चुका तब वह पौषधशाला से बाहर निकला-(पडिणिक्खमित्ता जेणेव मज्जणघरे तेणेवउवागच्छइ) और बाहर निकल

આવાસ અને જ્યા પૌષધશાળા હતી ત્યા આવ્યો (उवागच्छित्ता दब्भसंथारगं सथरइ) ત્યાં આવીને તેણે ૨॥ હાથ પ્રમાણે દર્ભાસન પાથર્યું (जाव कयमालस्स देवस्स अट्ठमभत्त पगिण्हइ) યાવત્ કૃતમાલ દેવને વશમાં કરવા માટે તેણે અષ્ટમ ભક્તની તપસ્યા ધારણ કરી લીધી અહીં યાવત્ પદથી વર્દ્ધકિરત્નને બોલાવવો, પૌષધશાળાના નિર્માણમાટે તેને આદેશ આપવો વગેરે સર્વ ઘટનાઓકે જેનાવિષે પહેલાં સ્પષ્ટ કરવામાં આવેલ છે તે અત્રે પણ સમજવી (पगिण्हित्ता पोसहसालाए पोसहिए बंभयारी जाव अट्ठमभत्त सि परिणममाणंसि पोसहसालाओ पडिणिक्खमइ) અષ્ટમ ભક્તની તપસ્યા ધારણ કરીને પૌષધશાળામાં પૌષધવ્રત વાળો તે બ્રહ્મચારી યાવત્ મણિમુક્તાદિ અલંકારોથી રહિત બનેલો તે મનમાં કૃતમાલદેવનું ધ્યાન કરવા લાગ્યો અહીં જે પ્રમાણે પૂર્વપ્રકરણમા સ્પષ્ટ કરવામા આવ્યુ છે તે પ્રમાણેનું કથન ગ્રહણ કરવું જોઈએ જ્યારે સુષેણ સેનાપતિની અષ્ટમભક્ત તપસ્યા સમાપ્ત થઈ ગઈ ત્યારે

यत्रैव मज्जनगृहं-स्नानगृहं तत्रैव उपागच्छति 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'ण्हाए कयबलिकम्मे' स्नातः कृतबलिकर्मा वायसादिभ्यो दत्तान्न भागः पुनः कीदृश 'कयकोउयमंगलपायच्छित्ते' कृतकौतुकमङ्गलप्रायश्चित्तः पुनश्च 'सुद्धप्पावेसाइं मंगलाइं वत्थाइं पवरपरिहिए' शुद्ध प्रावेशानि सभा प्रवेशयोग्यानि मङ्गलानि-मङ्गलकारकाणि वस्त्राणि प्रवराणि परिहितः परिगृहीत :'अप्पमहग्घाभरणालंकिरिय सरीरे' अल्पमहार्घाभरणालङ्कृतशरीरः तत्र अल्पम् अल्पभारं महार्घं बहुमूल्यकमाभरण तेन अलङ्कृत शोभित शरीरं यस्य स तथा एवम् 'धूवपुप्फगंधमल्लहत्थगए' धूपपुष्पगन्धमाल्यहस्तगतः तत्र धूपपुष्पगन्धमाल्यानि हस्ते गतानि यस्य स यथा एवंभूतः सेनापतिः 'मज्जणघराओ पडिणिक्खमइ' मज्जनगृहात् स्नानगृहात् प्रतिनिष्क्रमति निःस्सरति 'पडिणिक्खमित्ता' प्रतिनिष्क्रम्य निःसृत्य 'जेणेव तिमिसगुहाए दाहिणिल्लस्स कवाडा तेणेव पहारेत्थ गमणाए' यत्रैव तमिस्रागुहायाः दाक्षिणात्यस्य दक्षिणभागवर्त्तिनो द्वारस्य कपाटौ कपाटश्च कपाटश्च त्रिषु स्याद्ररर न ना इति वाचस्पतिः तत्रैव गमनाय प्रधारितवान् गमनसकल्पं कृतवान्

कर वह जहा स्नान गृह था वहा पर गया-(उवागच्छित्ता) वहा जाकर के (ण्हाए कयबलिकम्मे कयकोउयमगलपायच्छित्ते) उसने स्नान किया बलिकर्म किया-काक आदिकों के लिये अन्न का वितरण किया फिर कौतुक मगल प्रायश्चित्त किये-बादमें (सुद्धप्पावेसाइं मंगलाइं वत्थाइ पवरपरिहिए) सभामें प्रवेश करने के लायक, मङ्गल कारक सुन्दर वस्त्रों को पहिरा (अप्पमहग्घाभरणालंकियसरीरे धूवपुप्फगंधमल्लहत्थगए-मज्जणघराओ पडिणिक्खमइ) शरीर पर अल्प पर कीमत में बहुत मूल्य वाले आभरणों को धारण किया हाथ में धूप, पुष्प गंध, एवं मालाएँ लीं इस प्रकार से सज धज कर वह स्नान घर से बाहर आया (पडिणिक्खमित्ता जेणेव तिमिसगुहाए दाहिणिल्लस्स दुवारस्स कवाडा तेणेव पहारेत्थ गमणाए) बाहर आकर वह जहां पर तिमिस्रागुहा के दक्षिण भागवर्ती द्वारों के किवाड थे उस ओर चल दिया-(तएणं तस्स सुसेणस्स सेणावइस्स बहवे) उस समय उस सुषेण-सेनापति के अनेक

તે પૌષધશાળામાંથી બહાર નીકળ્યો. (पडिणिक्खमित्ता जेणेव मज्जणघरे तेणेव उवागच्छइ અને બહાર નીકળીને જ્યા સ્નાન ગૃહ હતુ ત્યા ગયો. (उवागच्छित्ता) ત્યા જઈને (ण्हाए कयबलिकम्मे कयकोउयमंगलपायच्छित्ते) તેણે સ્નાન કર્યું અનેપછી બલી કર્મ કર્યું એટલે કે કાક વગેરેને અન્ન વિતરિત કર્યું ત્યારબાદ કૌતુક મગળ અને પ્રાયશ્ચિત્ત વિધિ સમ્પન્ન કરી. એના પછી (सुद्धप्पावेसाइं वत्थाइं पवरपरिहिए) સભામા પ્રવેશ કરવા યોગ્ય મગલ કારક વસ્ત્રો પહેર્યા (अप्पमहग्घाभरणालंकियसरीरे धूव पुप्फगंधमल्ल हत्थगए मज्जणघराओ पडिणिक्खमइ) શરીરે ઉપર અલ્પ પણ બહુમૂલ્ય આભરણ ધારણ કર્યા હાથમાં ધૂપ પુષ્પ ગંધ તેમજ માળાઓ લીધી અને આ પ્રમાણે સુસજ્જીત થઈ ને તે સ્નાનગૃહમાંથી બહાર આવ્યો (पडिणिक्खमित्ता जेणेव तिमिसगुहाए दाहिणिल्लस्स दुवारस्स कवाडा तेणेव पहारेत्थ गमणाए) બહાર આવી તે જ્યા તિમિસ્રાગુહાના દક્ષિણ ભાગવતી દ્વારના કપાટો હતા તે તરફ રવાના થયો. (तएणं तस्स सुसेणस्स सेणावइस्स बहवे) તે સમયે તે સુષેણ

'तए णं तस्स सुसेणस्स सेणावइस्स बहवे राइसरतलवरमाडंबिय जाव सत्थवाहप्पभियओ' ततः तमिस्रागुहागमनसङ्कल्पानन्तरं खलु तस्य सुषेणस्य सेनापतेः बहवः राजेश्वर तलवर माडम्बिक यावत् कौटम्बिक इभ्यश्रेष्ठी यावत् सार्थवाहप्रभृतयः सेनापतिमनुगच्छन्तीत्यग्रेण सम्बन्धः अत्र यावत् पदात् गणनायक दण्डनायक मन्त्रिमहामन्त्रीत्यादयः पूर्वोक्ताः सर्वे ग्राह्याः 'अप्पेगइया उप्पलहत्थगया जाव सुसेणं सेणावइं पिट्ठओ २ अणुगच्छंति' राजेश्वरादीनां मध्ये अप्येके उत्पलहस्तगताः–उत्पलानि कमलानि हस्ते येषां ते तथा, एवं सर्वाण्यपि विशेषणानि अत्र भरतस्य चक्ररत्नपूजां कर्तुमुद्यतस्येव वाच्यानि यावत् पदात् अप्येके कुसुमहस्तगताः अप्येके नलिन हस्तगताः, अप्येके सौगन्धिक हस्तगताः अप्येके पुण्डरीकहस्तगताः अप्येके सहस्रपत्रहस्तगताः इति संग्राह्यम् एते एवंभूताः सन्तः सुषेणं सेनापतिं पृष्ठतः २ अनुगच्छन्ति यान्ति 'तएणं तस्स सुसेणस्स सेणावइस्स बहूईओ खुज्जाओ चिलाइयाओ जाव इंगियचिंतियपत्थियवियाणिआउ णिउण–

(राईसरतलवरमाडबिय जाव सत्थवाहप्पभियओ अप्पेगइया उप्पलहत्थगया जाव सुसेणं सेणावइं पिट्ठओ पिट्ठओ अणुगच्छंति) राजेश्वर तलवर मडम्बिक यावत् सार्थवाह आदि जन उस सुषेण सेनापति के पीछे यावत् उत्पल को लिये हुए चल रहे थे. यहां प्रथम यावत् शब्द से "गणनायक, दण्ड नायक' मन्त्री, महामंत्री आदि जनों का ग्रहण हुआ है, इनमें कितनेक तो अपने अपने हाथों मेंउत्पल लिये हुए थे 'तथा द्वितीय यावत् पदानुसारः' कितनेकने अपने अपने हाथों में कुसुम लिये हुए थे, कितनेकने अपने अपने हाथों में नलिन–कमल विशेष–लिये हुए थे. कितनेकने अपने अपने हाथोंमें सौगन्धिक–कमल विशेष लिये हुए थे कितनेकने अपने अपने हाथों में पुण्डरीक लिए हुए थे कितनेकने अपने अपने हाथों में सहस्रदलों वाला कमल लिये हुए थे" इन पदों का ग्रहण हुआ है। (तएणं तस्स सुसेणस्स सेणावइस्स बहूइओ खुज्जाओ चिलाइयाओ जाव इंगिय चिंतिय पत्थिय वियाणिआउ निउणकुसलाओ विणीयाओ

સેનાપતિના અનેક (રાઇસર તલવર માડંબિય જાવ સત્થવાહપ્પભિયઓ અપ્પેગઇયા ઉપ્પલહત્થગયા જાવ સુસેણં સેણાવઇં પિટ્ઠઓ પિટ્ઠઓ અણુગચ્છંતિ રાજેશ્વરો, તલવારો, માંડલિકો યાવત્ સાર્થવાહ વગેરે લોકો જે સુષેણ સેનાપતિની પાછળ–પાછળ યાવત્ ઉત્પલો લઈને ચાલી રહ્યા હતા. અહીં પ્રથમ યાવત્ શબ્દથી ગણુનાયકો, દંડ નાયકો, મંત્રીઓ, મહામંત્રીઓ વગેરેનુ ગ્રહણ થયુ છે આમા કેટલાક લોકો તો પોત પોતાના હાથોમાં ઉત્પલો લઈને ચાલી રહ્યા હતા. તેમજ દ્વિતીય યાવત્ પદાનુસાર કેટલાક પોત પોતાના હાથોમાં પુષ્પો લઈને ચાલી રહ્યા હતા. કેટલાક પોતાના હાથોમા નલિનો–કમળ વિશેષો–લઈ ને ચાલતા હતા. કેટલાક હાથોમા સૌગંધિકો (કમલ વિશેષ) લઈ ને ચાલતા હતા કેટલાક હાથોમા પુંડરિકો લઈ ને ચાલતા હતા કેટલાક પોતાના હાથોમાં. સહસ્રદલ કમળો લઈ ને ચાલતા હતા. એ પદો ગ્રહણ થયા છે (तएणं तस्स सुसेणस्स सेणावइस्स बहुइओ खुज्जाओ चिलाइयाओ जाव इंगिय चिंतिय पत्थिय वियाणिआउ निउणकु लाओ विणीयाओ

कुसलाओ विणीआओ अप्पेगइयाओ कलसहत्थगयाओ जाव अनुगच्छंतीति' न केवलं राजेश्वरप्रभृतयः सुषेणं सेनापति मनुगच्छन्ति अपितु किङ्करो जना अष्टादश दास्यः अपि कास्ता इत्याह कुब्जाः-वक्रजङ्घाः, चिलात्याः-चिलातदेशोद्भवाः यावत्पदात् वामनिकाः वडभिकाः, बर्बर्य्यः बकुशिकाः, जोनिक्यः, पल्हविका इत्यादयोऽष्टादश तत्तद्देशोद्भवत्वेन तत्तन्नामिकाज्ञेयाः, कुब्जा वामनिका वडभिका इत्येतातिस्रस्तु विशेषणभूताः इत्यादिपूर्ववत् तत्र पूर्वापेक्षयाऽय विशेषः किं लक्षणाश्चेय्यः ? 'इंगीय चिंतिय पत्थियवियाणिआऊ' इङ्गितचिन्तितप्रार्थितविज्ञायिकाः, तत्र इङ्गितेन नयनादि चेष्टयैव कथनादिभिः चिन्तितं प्रभुणा मनसि संकल्पितं यद्यत् प्रार्थित तस्य विज्ञायिकाः याः ताः तथा, तथा निपुणकुशलाः अत्यन्त कुशलाः, तथा विनीताः आज्ञाकारिण्यः अप्येकिकाः

अप्पेगइयाओ कलसहत्थगयाओ जाव अणुगच्छति) केवल सुषेण सेनापति के पीछे पीछे राजेश्वर आदि जनमडलीही नही चल रहो थ। कन्तु उनके प छे पीछे १८ प्रकार की दासियां भी चल रही थी-उनके नाम इस प्रकार से हैं-कोई कोई दासियां चिलात देशोद्भवाथी, इसलिये उन्हें चिलात कहा गया है. यावत्पद से गृहीत कोई कोई दासियां बर्बर देश की थी इसलिये उन्हें बर्बरी कहा गया है कोई बकुश देश को थी इसलिये उन्हें बकुशिका कहा गया है कोई कोई जोनिक देश की थी इसलिये उन्हें जोनिकी कहा गया है कोइ कोइ पल्हवदेशकी थी इसलिये उन्हें पल्हविका कहा गया है इनमें कितनीक दासियां कुब्जा वक्र जङ्घाओ वाली थो, कितनीक बामन-बोने शरीर वालो थी. और कितनीक दासियां वर्डानका थी ये सब चेटियां-दासियां नयनादिकी चेष्टा से ही कथन की तो बात दूर ही रही प्रभु के द्वारा चिन्तित मन में सकल्पित किये गये विषय को, तथा प्रार्थित्त विषय को जान जाती थी तथा ये अपने काम में निपुण कुशल-अत्यन्त कुशल थी साथ साथ में

अप्पेगइयाओ कलसहत्थगयाओ जाव अणुगच्छंति) सुषेणु सेनापतिनी पाछળ પાછળ ફક્ત રાજેશ્વર વગેરે જનમડળી જ ચાલી રહી હતી એવુ નથી પણ તેની પાછળ ૧૮ પ્રકારની દાસીઓ પણ ચાલી રહી હતી તેમના નામ આ પ્રમાણે છે. કેટલીક દાસીઓ ચિલાત દેશોદ્ભવા હતી, એથી તેમને ચિલાત કહેવામા આવે છે, યાવત્ પદથી ગૃહીત કેટલીક દાસીઓ બર્બર દેશની હતી, એથી તેમને બર્બરી કહેવામા આવી છે. કેટલીક દાસીઓ બકુશ દેશની હતી, એથી તેમને બકુશી કહેવામા આવી છે. કેટલીક દાસીઓ જોનિક દેશની હતી એથી તેમને જોનકી કહેવામાં આવી છે કેટલીક દાસીઓ પલ્હવ દેશની હતી એથી તેમને પલ્હવિકા કહેવામા આવી છે એ દાસીઓમા કેટલીક દાસીઓ કુબ્જ વક્રજંઘાઓ વાળી હતી. કેટલીક વામન ઠીગણા શરીરવાળી, કેટલીક દાસીઓ વડભિકા હતી, એ બધી દાસીઓમાંથી કંઈક કહ્યા પહેલાં જ નયનાદિની ચેષ્ટાઓથી, પ્રભુ વડે ચિંતિતમનમા સંકલ્પિત કરવામાં આવેલા વિષયને તથા પ્રાર્થિત વિષયને જાણી લેતી હતી, એ દાસીઓ પોતાના કામમાં નિપુણ કુશળ-અત્યંત કુશળ હતી, એ દાસીઓ વિનીત અને આજ્ઞા કારિણી પણ હતી: એમા કેટલીક દાસીઓના હાથોમા ચન્દનના કળશો હતા અહીં યાવત્ પદથી પૂર્વો-

कलशहस्तगताः यावत् अनुगच्छंति, यावत् पदात् पूर्वोक्तं सत्रं ग्राह्यम् 'तएण से सुसेणे सेणावई सव्विद्धीए सव्वजुइ जाव णिग्घोसणाइएणं जेणेव तिमिसगुहाए दाहिणिल्लस्स दुवारस्स कवाडा तेणेव उवागच्छइए' ततः तमिस्रागुहाभिमुखगमनान्तरं खलु स सुषेणः सेनापतिः सर्वद्धर्या सर्वया ऋद्धया आभरणादि रूपया लक्ष्म्या तथा सर्वद्युत्या सर्वकान्त्या युक्तः सन् यावन्निर्घोषनादितेन पूर्वोक्तसमस्तवाद्यसहित निर्घोष नामक वाद्यविशेषशब्देन यत्रैव तमिस्रागुहाया दाक्षिणात्यस्य-दक्षिणभागवर्तिनो द्वारस्य कपाटौ तत्रैवोपागच्छति 'उवागच्छित्ता' उपागत्य-कपाटसमीपमागत्य 'आलोए पणाम करेइ' आलोके दर्शनमात्रे एव कपाटयोः प्रणाम करोति 'करित्ता' कृत्वा 'लोमहत्थग परामुसइ' लोमहस्तकं प्रमार्जनिकां परामृशति हस्तेन स्पृशति गृह्णातीत्यर्थः 'परामु-सित्ता' परामृश्य गृहीत्वा 'तिमिसगुहाए दाहिणिल्लस्स दुवारस्स कवाडे लोमहत्थेणं पमज्जइ' तमिस्रा गुहायाः दाक्षिणात्यस्य द्वारस्य कपाटौ लोमहस्तकेन प्रमार्जनिकया प्रमार्जयति 'पमज्जित्ता' प्रमार्ज्य 'दिव्वाए उदगधाराए अब्भुक्खेइ' दिव्यया उदकधारया अभ्युक्षति सिंचति स्नपयतीत्यर्थः, 'अब्भुक्खित्ता' अभ्युक्ष्य सिक्त्वा

ये विनीत आज्ञा कारिणी थी. इनमें कितनीक दासियों के हाथ में चन्दन के कलश थे. यहां यावत्पद से पूर्वोक्त सब विषय गृहीत हुआ है . (तएणं से सुसेणे सेणावई सव्विद्धीए सव्वजुईए जाव णिग्घोसणाईएणं जेणेव तिमिसगुहाए दाहिणिल्लस्स दुवारस्स कवाडा तेणेव उवागच्छइ)इस प्रकार वह सुषेण सेनापति अपनी समस्त ऋद्धि से और समस्त द्युति से युक्त हुआ यावत् बाजों के गडगडाहट के साथ साथ जहां पर तिमिस्रा गुहा के दक्षिण द्वार के किवाड़ थे वहां पर आ पहुचा. (उवागच्छित्ता आलोए पणामं करेइ , करित्ता लोम हत्थगं परामुसइ.) वहां आकर उसने उन कपाटों को दिखते ही प्रणाम किया प्रणाम करके फिर उसने लोमहस्तक प्रमार्जनिका- को उठाया (परामुसित्ता तिमिसगुहाए दाहिणिल्लस्स दुवारस्स कवाडे लोम हत्थेणं पमज्जइ)उसे उठाकरके उसने तिमिस्र गुफा के दक्षिण दिग्वर्तीद्वारके कपाटों को साफ किया—(पमज्जित्ता)साफ करके (दिव्वाए उदगधाराए अब्भुक्खेइ) फिर उन पर उसने दिव्य-उदक की धारा छोडी अर्थात् दिव्य उदक धारा के उन पर छीटे

કત સર્વવિષય સગૃહીત થયો છે. (त एणं से सुसेणे सेणावइ सव्विद्धीए सव्वजुइए जाव णिग्घोसणाइए णं जेणेव तिमिस गुहाए दाहिणिल्लस्स दुवारस्स कवाडा तेणेव उवागच्छइ) આ પ્રમાણે તે સુષેણ સેનાપતિ પોતાની સમસ્ત ઋધ્ધિઅને સમસ્તદ્યુતિથી યુક્ત થયેલ યાવત્ વાદ્યોના ધ્વનિ સાથે જ્યાં તિમિસ્રા ગુહાના દક્ષિણ દ્વારના કમાડ હતા ત્યાં આવી પહોંચ્યા. 'उवागच्छित्ता आलोए पणामं करेइ करित्ता लोमहत्थगं परामुसइ) ત્યાં આવીને તેણે તે કમાડોને જોઈ ને પ્રણામ કર્યા પ્રણામ કરીને પછી તેણે લોમ હસ્તક પ્રમાર્જનિકા હાથમાં લીધી. 'परामुसित्ता तिमिसगुहाए दाहीणिल्लस्स दुवारस्स कवाडे लोमहत्थेणं पमज्जइ) હાથમાં લઈ ને તેણે તિમિસ્ર ગુહાના દક્ષિણ દિગ્વર્તી દ્વારના કપાટોને સાફ કર્યા(पमज्जित्ता) સાફ કરીને 'दिव्वाए उदगधाराए अब्भुक्खेइ) પછી તેણે તેમની ઉપર દિવ્ય ઉદક ધારા છોડી એટલે કે

'सरसेणं गोसीसचंदणेण पंचगुलितले चच्चए दलइ' सरसेन रससहितेन गोशीर्ष-चन्दनेन गोरोचनमिश्रितचन्दनविशेषेण चर्चितम् अनुलिप्तम् पञ्चांगुलितलं ददाति 'दलइत्ता अग्गेहिं वरेहिं गंधेहिय मल्लेहिय अच्चिणेइ' अग्रैः–अपरिभुक्तैः अभिनवैरित्यर्थः वरैः श्रेष्ठैः गन्धैश्च माल्यैश्च अर्चयति स सुषेणः सेनापतिः कपाटौ पूजयति 'अच्चिणित्ता' अर्चयित्वा 'पुप्फारुहणं जाव वत्थारुहणं करेइ' पुष्पारोपणम् यावत् वस्त्रारोपणम् यावत् पदात् माल्यारोपण वर्णारोपणं चूर्णारोपणम् आभरणारोपणं करोति 'करित्ता' कृत्वा 'आसत्तो सत्तविपुलवट्ट जाव करेइ' आसक्तोत्सक्तविपुलवर्त्तयावत्करोति तत्र आसक्तः आ अवाङ्मुखः अधोमुखो भूत्वा सक्तः भूमौ संलग्नः उत्सक्तः उ–उपरि सवद्धः यः विपुलः विशालः वर्त्तः गोलाकारः यावत् चाक्यचिक्ययुक्तः मुक्तादामविलम्बिबिम्वः, वितानः चंदनवा इति भाषाप्रसिद्धः सः सौन्दर्यादि गुणग्रामगरिष्ठो यथा स्यात् तथा करोति-स-योजयति । 'करित्ता' कृत्वा 'अच्छेहिं' अच्छैः विमलैः 'सण्हेहिं' श्लक्ष्णै अतिप्रतलै चि -

---

दिये(अब्भुक्खेत्ता सरसेणं गोसीसचदणेणं पंचगुलितले चच्चए दलइ) दिव्य उदक धारा के छींटे देकर फिर उसने सरस गोशीर्षचन्दन से–गोरोचनमिश्रित चन्दन से–अनुलिप्त पञ्चाङ्गुलितल दिया अर्थात् गोशीर्ष चन्दन के वहा पर हाथे लगाये–(अग्गेहिं वरेहि गधेहिय मल्लेहिय अच्चिणेइ) इसके बाद फिर उस सुषेण सेनापतिने उन कपाटों की अभिनव श्रेष्ट गन्धों से और मालाओं से पूजा की (अच्चिणित्ता पुप्फारुहणं जाव वत्थारुहण करेइ) पूजा करके फिर उसने उनके ऊपर पुष्पों का आरोहण यावत् वस्त्रो का आरोहण किया । यहां यावत्पद से "माल्यारोपणं वर्णा-रोपणं चूर्णारोपणं आभरणारोपणं करोति" इस पाठ का सग्रह हुआ है (करित्ता आसत्तोसत्त-विपुल वट्ट जाव करेइ) इन सब वस्तुओं का वहा पर आरोपण करके फिर उसने उनके ऊपर एक चन्दरवा ताना जो आकार में गोल था । तथा विस्तृत था । नीचेकी ओर उसकामुख यावत् वह चाक्यचिक्य से युक्त था । मुक्ता दाम से वह विशिष्ट था । तथा जिस प्रकार से उसके सौन्दर्य की अभिवृद्धि हो–इस ढग से वह सजाया गया था । (करित्ता अच्छेहिं सण्हेहिं

દિવ્ય ઉદકધારાના તેમની ઉપર છાંટા નાખ્યા (अब्भुक्खेत्ता सरसेण गोसीसचदणेणं पंचगुलि-तले चच्चए दलइ) ઉદક ધારાના છાંટા દઈને પછી તેણે સરસ ગોશીર્ષ ચન્દન થી ગોરોચર મિશ્રિત ચન્દનથી અનુલિપ્ત પંચાંગુલિતલ એટલે કે ગોશીર્ષ ચદનના ત્યાં હાથના થાપાઓ લગાવ્યા (अग्गेहि वरेहि गंधेहिय मल्लेहिय अच्चिणेइ) ત્યાર બાદ તે સુષેણ સેનાપતિએ કપાટોની અભિનવ શ્રેષ્ઠગન્ધોથી અને માળાઓથી પૂજા કરી 'अच्चिणित्ता पुप्फारुहणं जाव वत्थारु हणंकरेइ) પૂજા કરીને તેણે તેમની ઉપર પુષ્પોનું આરોહણ યાવત્ વસ્ત્રોનું આરોપણ કર્યું" અહીંયા યાવત્પદથી (माल्यारोपणं वर्णारोपणं चुर्णारोपणं आभरणारोपणं करोति) આ પાઠ નો સગ્રહ થયો છે (करित्ता आसत्तो सत्त विपुल वट्ट जाव करेइ) એ સર્વ વસ્તુઓનું તેમની ઉપર આરોપણ કરીને પછી તેણે તેમની ઉપર એક વિસ્તૃત, તેમજ ગોળ ચંદરવો બાંધ્યો તે ચદરવાની નીચેનો ભાગ ચાકચિક્યથી (ચમકદાર) યુક્ત હતો તેમજ જે રીતે તે ચદરવાના સૌન્દર્યમા અભિવૃદ્ધિ થાય તે રીતે તેને સુસજ્જિત કરવામા આવ્યો હતો.

णैरित्यर्थः 'सेएहिं' श्वेतै 'रययामएहिं' अच्छरसतण्डुलैः तत्र अच्छो निर्मलो रसो विम्बो येषां ते अच्छरसाः प्रत्यासन्न वस्तु प्रतिबिम्बाधारभूता इव अतिविमला इति भावः एवं भूतैः तण्डुलैः 'तिमिसगुहाए दाहिणिल्लस्स दुवारस्स कवाडाणं पुरओ अट्ठट्ठ मंगलए आलिहइ' तमिस्रागुहायाः दाक्षिणात्यस्य दक्षिणदिग्वर्त्तिनो द्वारस्य कपाटयोः पुरतः अग्रे अष्टाष्टमङ्गलकानि स्वस्तिकादयोऽष्टाष्टमाङ्गल्यवस्तूनि आलिखति अत्र चाष्टाष्टेति वीप्सावचनात् प्रत्येकमष्टौ अष्टौ आलीखतीति विज्ञेयम्, तान्येव अष्टप्रदर्श्यन्ते 'तं जहा सोत्थिय सिरिवच्छं जाव' इति तद्यथा स्वस्तिक१ श्री वत्स २ यावत् नन्दिकावर्त्त ३ वर्द्धमानक ४ भद्रासन ५ कलश ६ मत्स्य ७ दर्प्पणानि अष्टमङ्गलकानि 'आलिहित्ता'

रययामएहिं अच्छरसातडुलेहिं तिमिस्सगुहाए दाहिणिल्लस्स दुवारस्स कवाडाणं पुरओ अट्ठट्ठ मंगलए आलिहइ) चन्दरवा को किवाडों के ऊपर बाधकर फिर उसने स्वच्छ महीन चांदी के चावलों से कि जिनमें स्वच्छता के कारण पास में रही हुई वस्तुओं का प्रतिविम्ब पड़ता था। तिमिस्रगुहा के दक्षिण द्वारवर्ती उन किवाडो के समक्ष आठ आठ मगल द्रव्यों का आलेखन किया अर्थात् प्रत्येक मगल द्रव्य आठ आठ की सख्या में लिखे। "तं जहा" वे आठ मंगल द्रव्य इस प्रकार से है-(सोत्थिय-सिरिवच्छ जाव कयग्गह गहिय करयलपब्भट्ठचंदप्पभवइरवेरुलिय-विमलदडं) स्वस्तिक, श्री वत्स यावत्-नन्द्यावर्त, वर्द्धमानक, भद्रासन, कलश, मत्स्य और दर्पण। यहा यावत् पद से इस पाठ का ग्रहण हुआ है। (आलिहित्ता काऊरं करेइ, उवयारत्ति किंते पाडलमल्लिय चपगअसोग पुण्णाग चूयमजरी णवमल्लिय वकुलतिलग कणवीर कुंदकोज्जय कोरंटय पत्तदमणयवरसुरहि सुगधगधियस्स) इस पाठ का अर्थ इस प्रकार से है-एक एक मङ्गल द्रव्य को आठ आठ रूप में लिखकर फिर उसने उन पर रंग भरा रंग भरकरके फिर उसने उन सब का इस प्रकार से उपचार किया गुलाबके फूल, बेलाके फूल, चम्पकके फूल, अशोकके फूल,

---

करित्ता अच्छेहिं सण्हेहिं रययामएहि अच्छरसातंडुलेहि तिमिस्स गुहाए दाहिणिल्लस्स दुवारस्स कवाडाणं पुरओ अट्ठट्ठमंगलए आलिहइ) ચંદરવાને કપાટોની ઉપર બાંધીને પછી તેણે સ્વચ્છ ઝીણા ચાંદીના ચોખાથી કે જે ચોખાઓમાં સ્વચ્છતાને લીધે પાંસે મૂકેલી વસ્તુઓનુ પ્રતિબિંબ પડી રહ્યું હતું તિમિસ્ર ગુહાના દક્ષિણ દ્વારવર્તી તે કપાટોની સામે આઠ આઠ મગલ દ્રવ્યોનુ આલેખન કર્યું એટલે કે પ્રત્યેક મંગળ દ્રવ્ય આઠ આઠ જેટલી સંખ્યામા લખ્યા (तं जहा) તે આઠ મંગળ દ્રવ્યો આ પ્રમાણે છે. (सोत्थिय-सिरिवच्छ जाव कयग्गहगहियकरयलपब्भट्ठ ? चंदप्पभवइरवेरुलिय विमलदड) સ્વસ્તિક, શ્રીવત્સ યાવત્ નદ્યાવર્ત, વર્ધમાનક, ભદ્રાસન, કલશ, મત્સ્ય અને દર્પણ અહીં યાવત્ પદથી આ પાઠનો સગ્રહ થયો છે, (आलिहित्ता काउरं करेइ, उवयारंत्ति किंते पाडलमल्लिय चंपग असोग पुण्णाग चूय मंजरीणवमल्लिय वकुल तिलगकणवीर कुंदकोज्जय कोरंटय पत्त दमणयवरसुरहि सुगंधगंधियस्स) આ પાઠનો અર્થ આ પ્રમાણે છે-એક એક-મંગળ દ્રવ્યને આઠ આઠ રૂપમાં લખીને તેણે તેમની ઉપર રંગ ભર્યો રગ ભરીને પછી તે તેણે તે સર્વનો આ પ્રમાણે ઉપચાર કર્યો ગુલાબના પુષ્પો વેલાના પુષ્પો, ચંપકના પુષ્પો

आलिख्य आकार कृत्वा 'काऊरं' अन्तवर्णकादि भरणेन पूर्णानि कृत्वा 'करेइ उवयारं त्ति' करोति उपचारमिति कोऽसौ उपचार इत्याह 'किंते'! कोऽसौ तत्राह- 'पाडलमल्लिय चंपग असोग पुण्णाग चूयमंजरी णवमालिय वकुलतिलग कणवीरकुंदकोज्जय कोरंटय पत्तदमणय वरसुरहि सुगंधगंधियस्स' पाटल मल्लिका चम्पकाशोक पुन्नाग चूतमञ्जरी नवमालिका बकुलतिलक कणवीरकुन्द कुब्जक कोरण्टकपत्रदमनक वरसुरभि सुगन्धगन्धिकस्य तत्र पाटलं-पाटलपुष्पम् (गुलाब) इति प्रसिद्धम् मल्लिका-मल्लिका विकचितपुष्पम् (वेलीति) भाषाप्रसिद्धम् चम्पका शोकपुन्नागाः पुष्पविशेषाः, चूतमञ्जरी आम्रमञ्जरी, बकुलः केसरो यः स्त्रीमुख सीधुसिक्तो विकसति तत्पुष्पम्, तिलको यः स्त्रीकटाक्षनिरीक्षितो विकसितो भवति तत्पुष्पम्, कणवीर कुन्दे प्रसिद्धे, कुब्जकम् कुब्जो नाम वृक्षविशेषस्तत्पुष्पम्, पत्राणि दमनकः पुष्पविशेषः एतैः वरसुरभिः अत्यन्त सुरभिः तथा सुगन्धाः शोभनचूर्णा तेषा गन्धो यत्र स तथा तस्य अत्र तद्धितलक्षण इक् प्रत्ययः ततः विशेषणद्वयस्य कर्मधारयो बोध्यः इदञ्च कुसुम निकरस्येत्यस्य विशेषणम् यावत् पदग्राह्यम्, पुनश्च 'कयग्गहगहिय करयल पब्भट्ठ चंदप्पभवइरवेरुलियविमलदंड जाव धूवं दलयइ' कचग्रहग्रहीत करतल प्रभ्रष्ट चन्द्रप्रभवज्रवैडूर्यविमलदण्ड यावत् धूपं ददाति, अत्र कचग्रहेत्यादेः प्रभ्रष्टेत्यन्तस्य कचग्रहगृहीत करतलविप्रमुक्त प्रभ्रष्टस्य दशार्द्धवर्णस्य पञ्चवर्णस्य कुसुमनिकरस्य पुष्पपुञ्जस्य तत्र चित्र जानूत्सेधप्रमाणमितम् अवधिनिकरं कृत्वा एतावत्पर्यन्तं तात्पर्यम्, तत्र कचग्रहो विलासार्थ युवत्याः पञ्चाङ्गुलिभिः केशेषु ग्रहणं तन्न्यायेन गृहीतः तथा तदनन्तरं करतलाद्विप्रमुक्तः सन् प्रभ्रष्टः पतितः तस्य तथा दशार्द्धवर्णस्य पञ्चवर्णस्य कुसुमनिकरस्य पुष्पराशेः तत्र कपाटपरिकरभूपो जानूत्सेधप्रमाणमितम् जानु यावदुच्चत्वप्रमाणपरिमितम् अष्टाविंशत्यंगुलरूपम् अवधिनिकरम् अवधिना मर्यादया निकरं विस्तारङ्कृत्वा 'चंदप्प वइरवेरुलियविमलदंडं जाव धूवं दहइ' चन्द्रप्रभाः चन्द्रकान्ताः वज्राणि-हीरकाः वैडूर्याणि वैडूर्यनामक रत्नानि वज्रकञ्चमणि रत्नभक्तिचित्रमित्यारभ्य कडुच्छुकं प्रगृह्य

पुन्नागके फूल, आम्रकी मञ्जरी, बकुलकी केशर-तिलक के पुष्प, कनेर के पुष्प, कुब्जक के पुष्प, दमनक मरुवां-के पुष्प जो कि बहुत ही सुगंध से युक्त होते हैं उन पर चढाये इसके बाद उसने कचग्रह की तरह गृहीत पश्चात् करतल से प्रभ्रष्ट दशार्द्ध वर्ण वाले पुष्पनिकर का वहां पर जानूत्सेधप्रमाण परिमित ढेर कर दिया फिर जिसका दंड चन्द्रकान्त वज्र एवं वैडूर्य से निर्मित हुआ है तथा यावत्पद गृहीत जिस में काञ्चन मणि और रत्नों से नाना प्रकार के

અશોકના પુષ્પો પુન્નાગના પુષ્પો, આમ્રની મંજરી, બકુલના કેશર, તિલકના પુષ્પો, કણેર ના પુષ્પો કુબ્જકના પુષ્પો, દમનક મરવાના પુષ્પો કે જેઓ અતીવ સુગંધિત હોય છે. તેમની ઉપર ચડાવ્યા ત્યારબાદ તેણે કચ ગ્રહની જેમ ગૃહિત પશ્ચાત કરતલથી પ્રભ્રષ્ટ દશાર્ધ વર્ણના પૂષ્પ નિકરનો ત્યાં જાનૂત્સેધ પ્રમાણે પરિમિત ઢગલો કર્યો પછી જેમની દાંડી ચન્દ્રકાન્ત, વજ્ર તેમજ વૈડૂર્યથી નિર્મિત થયેલી છે તેમજ યાવત્ પદ ગૃહીત જેમાં કાંચન મણી

प्रयतः इत्यन्तं ग्राह्यम् एतादृश विशेषणविशिष्टम् 'कडुच्छुकं' धूपाधानपात्रम् प्रगृह्य गृहीत्वा 'प्रयतः' सादरः आद्रियमाणो-धूपं ददाति दहतीत्यर्थः 'दहित्ता' दग्ध्वा 'वाम जाणुं अंचेइ दाहिणं जाणुं धरणियलंसि निहट्टु' इत्यपि ग्राह्यम् तथा च वाम जानुम् अञ्चति ऊर्ध्वं-करोती, दक्षिणं जानुं धरणीतले निहत्य स्थापयित्वा पातयित्वा 'करयल जाव मत्थए अंजलिं कट्टु कवाडाण पणामं करेइ' करतलपरिगृहीतं दशनखं शिरसा-वर्तं मस्तके अञ्जलिंकृत्वा कपाटयोः प्रणामं करोति नमनीय वस्तुनः उपचारे क्रियमाणे आदावन्ते च प्रणामस्य शिष्टव्यवहारौचित्यात् 'करित्ता' कृत्वा 'दंडरयण परामुसइ' दण्डरत्न परामृशति स्पृशति गृह्णाति 'तएणं तं दंडरयणं' ततः तदनु दण्डरत्नस्पर्शानन्तर खलु तद्दण्डरत्न कीदृश तदित्याह 'पचलइयं' पञ्चलतिकम् पञ्चलतिकाः कत्तलिकारूपाः अवयवा यत्र तत्तथा पुनश्च कीदृशम् 'वइर सारमइअ 'वज्र सारमयम् वज्रस्य यत्सारं प्रधानद्रव्य तन्मयम्-तद् घटितम् वज्रस्य यत्सारं प्रधानद्रव्यं तन्मयम्-तद् घटितम् वज्रवद् पुनश्च 'विणासण सव्वसत्तू सेण्णाणं' सर्वशत्रु सेनानां विनाशनं विनाशकम् पुनश्च कीदृशम् 'खंधावारे णरवइस्स गड्ढदरि-विसमपब्भारगिरिवरपवायाणं समीकरणं' स्कन्धावारे नरपतेः गर्त्तदरी विषमप्राग्भारगि-

---

चित्र बनाये गये है ऐसे धूपकटाह को हाथ मे लेकर बड़ी सावधानी से उसमें धूप जलाई (दहित्ता वाम जाणु अंचेइ दाहिण जाणु धरणियलंसि निहट्टु करयल जाव मत्थए अंजलिं कट्टु कवाडाण पणामं करेइ) धूपजला कर फिर उसने अपनी बाई जानु को घुटने को जमीन से ऊपर रखा और दक्षिण जानु को जमीन पर स्थापित किया और दोनों हाथो की इस ढग से अंजलि बनाइ कि जिसमें दशों अगुलियों के नख आपस मे मिल जावे ऐसी अंजलि बनाकर उसने उस अंजलि को मस्तक पर रखकर दोनों किवाडों को प्रणाम किया क्योंकि नमनीय वस्तु के उपचार में आदि और अन्त में उसे प्रणाम किया जाता है ऐसा शिष्ट जनों का व्यवहार है। (करित्ता दडरयण परामुसइ) प्रणाम करके फिर उसने दण्डरत्न को उठाया (तएणं तं दडरयणं पंचलइअ वइरसारमइअं विणासणं सव्व सत्तूसेण्णाणं खधावारे णरवइस्स गड्ढरिविसमपब्भार-गिरिवरपवायाणं समीकरणं सतिकरं सुभकर हितकरं रण्णो हियइच्छिय मणोरहपूरग दिव्वमप्पडि-

---

અને રત્નોથી વિવિધ પ્રકારના ચિત્રો તૈયાર કરવામાં આવ્યા છે એવા ધૂપકટાહ-ધૂપદાનીને હાથમાં લઈને ખૂબજ સાવધાનીથી તે ધૂપ કટાહમાં ધૂપ સળગાવ્યો. (दहित्ता वामं जाणुं अंचेइ दाहिणं जाणुं धरणियलंसि निहट्टु करयलजाव मत्थप अंजलिं कट्टु कवाडाण पणामं करेइ) ધૂપ સળગાવીને પછી તેણે પોતાના વામ ઘૂટણને જમીન ઉપર સ્થાપિત કર્યો અને બંને હાથોની આ પ્રમાણે મુદ્રા બનાવી કે જેમાં દશે દશ આંગળીઓના નખો પરસ્પર ભેગા થઈ જાય એવી આંગળીની મુદ્રાબનાવીને તેણે તે અંજલીને મસ્તક ઉપર મૂકી અને બંને કપાટો નેપ્રણામ કર્યા કેમકે નમનીય વસ્તુના ઉપચારમા આદિ તેમજ અંતમા તેને પ્રણામ કરવામા આવે છે, એવો શિષ્ટાચાર છે. (करित्ता दडरयणं परामुसइ) પ્રણામ કરીને તેણે દંડ રત્નને ઉઠાવ્યું (त पणं तं दंडरयणं पंचलइअवइरसारमइअं विणासणं सव्वसत्तुसेण्णाणं संधावारे णरवइस्स गड्ढरि विसमपब्भारगिरिवरपवायाण समीकरणं संतिकरं सुभकरं हितकरं रण्णोहिय इच्छिय मणोहरपूरगं दिव्वमप्पडिहयं दडरयण गहाय सत्तट्ठ पयाइ पच्चोसक्कइ) એ દંડના અવયવો પંચલતિકા-કતલિકા રૂપ હતા. એ દંડ રત્ન વજ્રના સારથી બનેલું હતું. સર્વ શત્રુઓ તેમજ તેમની સેનાઓને તે વિનષ્ટ કરનાર હતું રાજાના

रिवरप्रपातानां समीकरणम् तत्र नरपतेः राज्ञः स्कन्धवारे सेनासमूहसन्निवेशे प्रस्तावाद् गन्तुं प्रवृत्ते सति गर्त्तः गड्डा, इति भाषाप्रसिद्धम् दरी कन्दरा विषमः उन्नताऽवनता प्राग्भाराः प्रकृष्टभाराः गिरिवराःअत्र गिरिशब्देन क्षुद्रगिरयो ग्राह्याः ये यात्रोन्मुखानां राज्ञां गच्छन्तः सैन्यसमूहस्य विघ्नकराः सन्ति प्रपाताः गच्छतां जनानां स्खलनहेतवः पाषाणाः तेषां समीकरणम् समभागापादकम् 'संतिकरं' शान्तिकरम् उपद्रवशान्तिकारकम् ननु यदि उपद्रवोपशामकं तत् तर्हि सति दण्डरत्ने सगरसुतानां ज्वलनप्रभ नागधिप कृतोपद्रवः कथं नोपशशाम इति चेन्न सोपक्रमोपद्रव विद्रावण एव तस्य सामर्थ्यात् अनुक्रमोपद्रव विद्रावणे सर्वथा तस्य सामर्थ्याभावात् अतएव विजयमाने वीरदेवे कुशिष्यमुक्ता तेजोलेश्या सुनक्षत्र सर्वानुमती अनगारौ भस्मतां निनायः, 'सुभकरं' शुभकरम्—कल्याणकरम् 'हितकरं' हितकरम् उक्तैरेव गुणो रुपकारकारकम्, पुनः कीदृशम् 'रण्णो हिय इच्छियमणोरहपूरगं'

हयं दंडरयण गहाय सत्तट्ठपयाइ पच्चोसक्कइ) इसदण्ड के अवयव-पञ्चलति का कत्तलिका रूप थे—यह दण्डरत्न वज्र के सार से बना हुआ था समस्त शत्रुओं का और उनकी सेनाओ का यह विनाश करने वाला था। राजा के सेना समूह के सन्निवेश में —पडाव में गढ्ढों को दरीयों को,—कन्दराओं को—ऊंचे नीचे छोटे छोटे पर्वतों को, यात्रा के सन्मुख होकर जानेवाले राजाओ की सेना के फिसलकर गिरने में —कारणभूत होते हैं ऐसे पाषाणों को यह सम कर देता है तथा यह—शान्तिकर होता है—उपद्रवो को दूर कर देता है। यहा ऐसी आशका हो सकती है कि यदि यह दण्डरत्न उपद्रवो को शान्त करने की शक्तिवाला है तो दण्डरत्न के होने पर भी सगर के पुत्रोंका ज्वलनप्रभनागाधिप द्वारा किया गया उपद्रव शान्त क्यों नहीं हो पाया तो इसका समाधान ऐसा है की यह दण्डरत्न—सापक्रम उपद्रवो को हो शान्त करने में शक्ति व.ला होता है। अनुपक्रम उपद्रवो को शान्त करने की शक्तिवाला नही होता है इसलिए वीर देव के विद्यमान होंने पर कुशिष्यमुक्त —तेजोलेश्या ने सुनक्षत्र और सर्वानुमति नामक दो अनगारों को भस्म कर दिया। यह चक्ररत्न शुभकर कल्याणकर होता है एवं हितकर उक्तगुणो द्वारा उपकार

सैन्य-समूहने सन्निवेशमा पडावमा खाडाओने दरिओने कंदराओने उंचा नीचा पर्वतोने यात्रा करती वखते राजाओनी सेना जेमना उपरथी लपसी पडे एवा पाषाणोने ए सम करी नाखे छे तेमज ए शांतिकर होय छे उपद्रवोनुं उपशमन करे छे अहीं एवी शंका थाय छे के जो ए दंडरत्न उपद्रवोने शांत करी शके एवी शक्ति धरावतुं होय तो दंडरत्न होय तो पण सगरना पुत्रोनु जवलन प्रभनागाधिप वडे करवामां आव्यु ते वखते उपद्रवनु उपशम केम थयुं नही तो आ शंकानु समाधान आ प्रमाणे छे के आ दंड रत्न सोपक्रम उपद्रवो ने शांत करवा समर्थ होय छे अनुपक्रम उपद्रवोने शांत करवानी शक्ति एमां होती नथी अने एथी ज वीरदेव विद्यमान हता छतां ए कुशिष्य मुक्ततेजो लेश्याने सुनक्षत्र अने सर्वानुमती नामक बे अनगारो ने भस्म करी नाख्या. ए चक्ररत्न शुभकर-कल्याण कर होय छे. तेमज हितकर होय छे (रण्णो हिय इच्छिय मणोरह

राज्ञः चक्रवर्त्तिनो हृदयेप्सितमनोरथपूरकम्, गुहाकपटोदघाटनादिकार्यकरणसमर्थत्वात् 'दिव्वं' दिव्यम्–यक्षसहस्राधिष्ठितमित्यर्थः 'अप्पडिहयं' अप्रतिहतम्–क्वचिदपि प्रतिघातमनापन्नम् 'दंडरयणं' दण्डरत्नम्–दण्डनामकं रत्नम् 'गहाय' हस्ते गृहीत्वा 'सत्तट्ठपयाइं पच्चोसक्कइ' सप्ताष्टपदानि प्रत्यवष्वष्कते अपसर्पति स सुषेणः सेनापति रिति अत्र सेनापतेः सप्ताष्टपदापसरणं प्रजिहीर्षोः दृढतरप्रहारकरणाय 'पच्चोसक्कित्ता' प्रत्यवष्वष्क्य–सप्ताष्टपदानि अपसृत्य 'तिमिस्सगुहाए दाहिणिल्लस्स दुवारस्स कवाडे दंडरयणेणं महया महया सद्देणं तिक्खुत्तो आउडेइ' तमिस्रगुहायाः दाक्षिणात्यस्य दक्षिणभागवर्तिनो द्वारस्य कपाटौ दण्डरत्नेन महता महता शब्देन त्रिःकृत्व–त्रीन् वारान् आकुट्टयति ताडयति अत्र इत्थंभूतलक्षणे इति तृतीया, यथा प्रकारेण महान् शब्दः उत्पद्यते तथा प्रकारेण ताडयतीत्यर्थः ततः किं जातमित्याह–'तएण' इत्यादि

करनेवाला होता है। (रण्णो हियइच्छिय मणोरहपूरग) चक्रवर्ती के हृदय में वर्तमान–इच्छित मनोरथ को पुरा करने वाला है क्यों की यहा गुहा के कपाटों के उद्घाटन आदि कार्योको करता है। (दिव्वं) यक्ष सहस्र से यह अधिष्ठित होने के कारण दिव्य कहा जाता है (अप्पडिहयं) यह कहीं भी प्रतिघात को प्राप्तनहीं होता है इसलिए अप्रतिहत कहा गया है इस प्रकार के इन पूर्वोक्त विशेषणों से युक्त (दंडरयणं गहाय दण्डरत्न कों हाथ में लेकर) सत्तट्ठपयाइं पच्चोसक्कई–वह सुषेण सेनापति सात आठ पैर पीछे हटा यहां जो प्रतिजिहीर्षसुषेण सेनापति का सात आठ पैर पिछे हटना प्रकट किया गया है वह उसके द्वारा दृढतर प्रहार प्रकट करने के लिए कहागया है (पच्चोसक्कित्ता) सात आठ पैर पिछे हटकर के (तिमिस्सगुहाए दाहिणिल्लस्स दुवारस्स कवाडे दंडरयणेणं महया २ सद्देणं तिक्खुत्तो आउडेइ) फिर उस सुषेणसेनापतिने तिमिस्रगुहा के दक्षिण दिग्वर्ती द्वार के किवाडों को दण्डरत्न से जोर जोरसे जिससे शब्दों का निकलना हो इस रूप से तीनबार ताडित किया–किवाड़ों पर तीन बार जोर २ से दण्ड

पूरगं) ચક્રવતી' ના હૃદયમાં વિદ્યમાન ઇચ્છિત મનોરથનુ એ ચક્રરત્ન પૂરક હોય છે. કેમકે એ ચક્રરત્ન ગુફાના કપાટોને ઉદ્‌ઘાટિત કરવા વગેરે કાર્યો કરે છે (दिव्वं) યક્ષસહસ્રોથી એ અધિષ્ઠિત હોવા બદલ દિવ્ય કહેવામાં આવે છે (अप्पडिहय) એ ચક્રરત્ન કોઈ પણ સ્થાને પ્રતિઘાત દશાને પામતું નથી એથી જ એને અપ્રિહત કહેવામા આવે છે. આ પ્રમાણે એ પૂર્વોક્ત વિશેષણોથી યુક્ત (दंडरयण गहाय) દંડરત્નને હાથનાં લઈ ને (सत्तट्ठ पयाइं पच्चोसक्कइ) તે સુષેણ સેનાપતિ સાત આઠ ડગલા પાછો ખસ્યો અહીં જે પ્રતિહીષુ-સુષેણ સેનાપતિને સાત આઠ ડગલાં પીછે હઠ કરવાનુ લખ્યુ છે તે તેના વડે દઢતર પ્રહાર પ્રકટ કરવા માટે કહેવામા આવે છે (पच्चोसक्किकत्ता) સાત આઠ ડગલા પાછો ખસીને 'तिमिस्स गुहाए दाहिणिल्लस्स दुवारस्स कवाडे दंडरयणेणं महया २ सद्देणं तिक्खुत्तो आउडेइ) પછી તે સુષેણ સેનાપતિએ તિમિસ્ર ગુહાના દક્ષિણ દિગ્વતી' દ્વારના કપાટોને દંડ રત્નથી જોર–જોરથી કે જેનાથી શબ્દ થાય એવી રીતે ત્રણ વાર તાડિત કર્યા. એટલે કે કમાડો ઉપર

'तएणं तिमिसगुहाए दाहिणिल्लस्स दुवारस्स कवाडा सुसेणसेणवइणा दंडरयणेणं महया महया सद्देणं कोंचारवं करेमाणा' ततः आकुट्टनादनु खलु तमिस्रगुहायाः दाक्षिणात्यस्य द्वारस्य कपाटौ सुषेणनाम्ना सेनापतिना दण्डरत्नेन महता महता शब्देन त्रिः कृत्वः-त्रीन् वारान् आकुट्टितौ सन्तौ महता महता शब्देन दीर्घतरनिनादिनः क्रौंचस्य पक्षिविशेषस्येव बहुव्यापित्वात् य आरवः शब्दः तं कुर्वाणौ 'सरसरस्स त्ति अनुकरणशब्दत्वेन तादृशं शब्दं कुर्वाणौ 'सगाइं सगाइं' स्वके स्वके-स्वकीये स्वकीये 'ठाणाइं' स्थानेऽवष्टम्भभूततोड्डकरूपे 'पच्चोसक्कित्था' प्रत्यवाष्वाष्किषाताम् स्वस्थानात् प्रत्यपससर्प्पतुः 'तएणं से सुसेणे सेणावई तिमिसगुहाए दाहिणिल्लदुवारस्स कवाडे विहाडेइ' ततः कपाटप्रत्यपसर्पणादनु खलु स सुषेणः सेनापतिः तमिस्रागुहायाः दाक्षिणात्यस्य द्वारस्य कपाटौ विघाटयति उद्घाटयति यद्यपि इदं सूत्रमावश्यकचूर्णौ वर्द्धमानसूरिकृतादिचरिते च न दृश्यते, तदाऽव्यवहित पूर्वसूत्रे एव कपाटोद्घाटनम् अभिहितम्, यदि चैतत्सूत्रादर्शानुसारेण इदं सूत्रमवश्यं व्या-

रत्न पटका (तएणं तिमिस गुहाए दाहिणिल्लस्स दुवारस्स कवाडा सुसेणसेणावइणा दंडरयणेणं महया २ सद्देणं तिखुत्तो आउडिया समाणा महया २ सद्देणं कोचारवणं करेमाणा) इसतरह-तिमिस्र गुहा के दक्षिणदिग्वर्ती द्वार के किवाड़ जो कि सुषेण नामक सेनापति रत्न के द्वारा तीन बार दण्ड रत्न के पटकने से जोर जोर का शब्द जिस प्रकार निकले इस ढंग से पटकने पर, दीर्घतर शब्द करनेवाले क्रौंच पक्षी की आवाज की तरह आवज करते हुए तथा (सरसरस्स सगाइं २ ठाणइं) सर सर इस तरह का शब्द करते हुए अपने स्थान से विचलित हो गये-सरक गये (तएणं से सुसेणे सेणावई तिमिसगुहाए दाहिणिल्लस्स दुवारस्स कवाडे विहाडेइ) इसके बाद उस सुषेण सेनापतिने तिमिस्र गुहाके दक्षिण दिग्वर्ती किवाडों को उद्घाटितकर दिया यद्यपि यह सूत्र आवश्यक चूर्णी में और वर्द्धमान सूरि कृतादि चरित्र में नहीं उपलब्ध होता है इसकारण अव्यवहित पूर्व सूत्र में ही कपाटोद्घाटन कहा गया है ऐसा जानना चाहिए। और यदि

त्रणु वार જોર—જોરથી દંડરત્ન પછાડયો. (तएण तिमिसगुहाए दाहिणिलस्स दुवारस्स कवाडा सुसेणसेणावइणा दंडरयणेणं महया २ सद्देणं तिखुत्तो आउडिया समाणा २ सद्देणं कोचारवं करेमाणा) આ પ્રમાણે તિમિસ્રા ગુફાના દક્ષિણ દિગ્વર્તી દ્વારના કમાડો કે જેમને સુષેણ સેનાપતિએ ત્રણ વાર દંડ રત્નના જોર જોરથી શબ્દ થાય તેમ પ્રતાડિત કર્યા અને પ્રતાડિત થવાથી દીર્ઘતર અવાજ કરનાર ક્રૌંચ પક્ષિની જેમ અવાજ કરતા તથા (सरसरस्स सगाइं २ ठाणाइं) સર સર આ પ્રમાણે શબ્દ કરતા પોતાના સ્થાનથી વિચલિત થઈ ગયા એટલે કે કમાડો પોતાના સ્થાન પરથી ખસી ગયા. (तएणं से सुसेणे सेणावई तिमिसगुहाए दाहिणिलस्स दुवारस्स कवाडे विहाडेइ) ત્યારબાદ તે સુષેણ સેનાપતિએ તિમિસ ગુફાના દક્ષિણ દિગ્વર્તી કમાડો,ને ઉદ્ઘાટન કર્યા જોકે આ સૂત્ર આવશ્યક ચૂર્ણિમાં અને વર્ધમાન સૂરીકૃતાદી ચારિત્રમાં ઉપલબ્ધ થતું નથી એથીજ અવ્યવહીત પૂર્વ સૂત્રમાં જ કપાટોદ્ઘાટન કહેવામા આવ્યું છે. અને જો એ સૂત્ર અહીં

ख्येयं भवेत्तदा पूर्वमुक्ते सगाइ सगाइं ठाणाइं' इत्यत्र आर्षत्वात् पञ्चमी व्याख्येया तेन स्वकाभ्यां स्थानाभ्या कपाटद्वयसम्मीलनास्पदाभ्यां प्रत्यवसृतावितिं किञ्चिद्विकसिताविव्यर्थः तेन विघाटनार्थकमिद न पुनरुक्तमिति 'विहाडेत्ता' विघाटय 'जेणेव भरहे राया तेणेव उवागच्छइ' यत्रैव भरतो राजा तत्रैव उपागच्छति 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'जाव भरह राय करयल परिग्गहियं जएणं विजएणं वद्धावेइ' सुषेणः सेनापति यावत् भरतं राजानं स्वस्वामिनम्, करतलपरिगृहीतं दशनख शिरआवर्तं मस्तके अञ्जलिङ्कृत्वा जयेन विजयेन-जयविजयशब्दाभ्यां वर्द्धयति-अशीर्वचनं ददाति 'वद्धावेत्ता एवं वयासी' वर्द्धयित्वा एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत् उक्तवान् 'विहाडिया णं देवाणुप्पिया तिमिसगुहाए दाहिणिल्लस्स दुवारस्स कवाडाए जण्णं देवाणुप्पियाणं पियं णिवेएमो पियंभे भवउ' विघाटितौ-उत्पाटितौ खलु हे देवानुप्रियाः! हे प्रभवः! तमिस्रागुहायाः दाक्षिणात्यस्य दक्षिणभागवर्त्तिनो द्वारस्य कपाटौ एतत्खलु देवानुप्रियाणां देवानुप्रियेभ्यः प्रभुभ्यः प्रियं निवेदयामः, अत्र निवेदकस्य सेनापतेरेकत्वात् क्रियायाम्

यह सूत्र यहा कहा गया है तो इसके अनुसार 'सगाइ सगाइ ठाणाइ' यहा पर पचमी विभक्ति समझकर वे दानो किवाड़ अपने अपने स्थान से कुछ खुलगये ऐसा समझना चाहिये, इस कारण पुनरुक्ति का दोषयहां नहीं आता है। (विहाडेत्ता जेणेव भरहे राया तणेव उवागच्छइ) किवाड़ो को खोलकर फिर वह सुषेण सेनापति जहाभरत राजा थे वहा पर गया (उवागच्छित्ता जाव भरह राय करयलपरिग्गहियं जएणं विजएण वद्धावेइ) वहां जाकर महाराजा उसने यावत् भरत राजा को दोनो हाथ जोड़कर जय विजय शब्दो द्वारा बधाई दी (वद्धावेत्ता एव वयासी) वधाई देकर उसने उनसे ऐसा कहा (विहाडियाण देवाणुप्पिया! तिमिसगुहाए दाहिणिल्लस्स दुवारस्स कवाडा एअण्ण देवाणुप्पियाणं पिय णिवेएमो पिय मे भवउ) हे देवानुप्रिय! तिमिसगुहाके दक्षिदिग्वर्ती द्वार के किवाड उद्घाटित हो चुके है मै इस देवाणुप्रिय के प्रिय अर्थको आप से निवेदन करता हूं यह आप के लिए इष्ट सपादक होवे "णिवे-

---

કહેવામા આવ્યુ છે તે મુજબ (सगाइं सगाइ ठाणाइं) અહીં પંચમી વિભક્તિ સમજીને તે બન્નેકમાડો પોતાના સ્થાન પરથી થોડા ઉઘડી ગયા એમ સમજવુ આકારણથી અહીં પુનરૂક્તિ દોષ થતો નથી (विहाडेत्ता जेणेव भरहे राया तेणेव उवागच्छइ) કમાડોને ઉદ્ઘાટિત કરીને પછી તે સુષેણુ સેનાપતિ જ્યા ભરત રાજા હતો ત્યા ગયો (उवागच्छित्ता जाव भरत रायं करयलपरिग्गहियं जएणं विजएण वद्धावेइ) ત્યાં જઇને તેણે યાવત ભરત રાજાને બન્ને હાથ જોડીને જય વિજય શબ્દ વડે વધામણી આપી (वद्धावेत्ता एव वयासी) વધામણી આપીને તેમને આ પ્રમાણે નિવેદન કર્યુ' 'विहाडियाण देवाणुप्पिया तिमिस गुहाए दाहिणिलस्स दुवारस्स कवाडाए जण्णं देवाणुप्पियाणं पियं णिवेएमो पियं से भवउ) હે દેવાનુપ્રિય! તિમિસ્ર ગુફાના દક્ષિણ દિગ્વર્તી દ્વારના કમાડો ઉદ્ઘાટિત થઇ ગયાં છે. હુ દેવાનુપ્રિય! આપશ્રીના પ્રિય અર્થને આપશ્રી સમક્ષ નિવેદન કરુ છુ એ આપશ્રી માટે ઈષ્ટ સમ્પાદક થાઓ 'णिवेएमो' માં જે બહુવચનનો પ્રયોગ કરવામા આવેલ છે તે સમસ્ત

एकवचनस्यौचित्येन यन्निवेदयाम इत्यत्र बहुवचनं तत्सपरिकरस्यापि आत्मनो निवेदकत्व ख्यापनार्थं तच्च बहूनामेकवाक्यत्वेन प्रत्योत्पादनार्थम् अथवा अस्मदो द्वयोश्चेति सूत्रेण एकत्वे द्वित्वे च विवक्षिते बहुवचनम् इति बोध्यम् ऐतत्, प्रियम् इष्टं-अभीष्ट भे भवतां भवतु ततो भरतः किं कृतवान् इत्याह-'तएणं' इत्यादि 'तएणं से भरहे राया सुसेणस्स सेणावइस्स अंतिए एयमट्ठं सोच्चा निसम्म हट्ठतुट्ठ चित्तमाणंदिए जाव हिअए सुसेणं सेणावइं सक्कारेइ सम्माणेइ' ततः-कपाटोद्घाटननिवेदनानन्तरं खलु स षट्खंडाधिपति भरतो राजा सुषेणस्य सेनापतेः अन्तिके समीपे एतमर्थं कपाटोद्घाटननिवेदनानन्तरं खलु स भरतो राजा सुषेणस्य सेनापतेः अन्तिके समीपे एतमर्थं कपाटोद्घाटनारूपं श्रुत्वा निशम्य हृदये अवधार्य हृष्टतुष्टचित्तानन्दितः यावद्हृदयः सुषेणं-तन्नामानं सेनापतिं सत्कारयति बहुमूल्य द्रव्यादिभिः सन्मानयति प्रियवचोभिः, सन्मानयति प्रियवचोभिः 'सक्कारित्ता सम्माणित्ता' सत्कार्य सन्मान्य च 'कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ' कौटुम्बिकपुरुषान् शब्दयति आह्वयति 'सद्दावित्ता एवं

एसो" में जो बहुवचन का प्रयोग किया गया है वह समस्तपरिकर सहित सेनापति के निवेदन करने को प्रकटकरने के लिए किया गयाहै अर्थात् सब परिवार मिलकर सेनापति के मुखसे यह शुभ संवाद का अपनेराजा भरत से निवेदन कर रहे हैं ऐसा जानना चाहिए अथवा-"अस्मदो द्वयोश्च" इस सूत्र से एकत्वअथवा द्वित्व विवक्षित होने पर भो बहुवचन प्रयुक्त होजाता है. इसके अनुसार यहां बहुवचन प्रयुक्त हुआ है। (तएणं से भरहे राया सुसेणस्स सेणावइस्स अंतिए एयमट्ठं सोच्चा निसम्म हट्ठ तुट्ठ चित्तमाणदिए जाव हियए सुसेणं सेणावइं सक्कारेइ' सम्मोणेइ) इसके बाद भरतराजाने सुषेण सेनापति से इस अपके अभीष्ट अर्थ सपादित होने की बात सुनी तो वह उसे सुनकर और उसे हृदय से निश्चिय कर हृष्ट तुष्ट चित्तानदित हुआ यावत् उसका हृदय आनन्द से उछलने लगा और उसने उसी समय सुषेणसेनापति का बहुमूल्य द्रव्यादि प्रदान करके सत्कार किया और प्रियवचनों द्वारा उसका सन्मान किया (सक्कारित्ता सम्माणित्ता कोटुंबियपुरिसे सद्दावेइ) सत्कार सन्मान करके फिर उसने कौटुम्बिक पुरुषों

પરિકર સહિત સેનાપતિના નિવેદન કરવા માટે પ્રકટ કરવામા આવેલ છે એટલે કે સમસ્ત પરિકર મળીને સેનાપતિના મુખથી એ શુભ સંવાદ પોતાના રાજા ભરતને નિવેદન કરે છે આમ સમજવુ જોઈએ અથવા अस्मदोद्वयोश्च એ સૂત્રથી એકત્વ અથવા દ્વિત્વ વિવક્ષિત હોવા છતાએ બહુવચન પ્રયુક્ત થઈ જાય છે એ મુજબ અહી બહુવચન પ્રયુક્ત થયેલ છે (तपणं से भरहे राया सुसेणस्स सेणावइस्स अंतिए एयमट्ठं सोच्चा निसम्म हट्ट तुट्ठ चित्तमाणंदिए जाव हियए सुसेणं सेणावइं सक्कारेइ सम्मानेइ) ત્યાર બાદ ભરત રાજાએ સુષેણ સેનાપતિના મુખથી સ્વાભિષ્ટ અર્થ સ પાદિત થવા સ બ ધી વાત સાભળી અને તે પછી તેવાત હૃદયમા નિશ્ચિન કરીને તે રાજા હૃષ્ટ-તુષ્ટ ચિ તાન દિત થયો યાવત્ તેનુ હૃદય આનંદથી ઉછળવા લાગ્યુ અને તેણે તેજ સમયે સુષેણ સેનાપતિનો બહુમૂલ્ય દ્રવ્ય આદિપ્રદાન કરીને સત્કાર કર્યો અને પ્રિયવચનોથી તેનુ સન્માન કર્યું. (सक्कारित्ता

वयासी' शब्दयित्वा आहूय एवं वक्ष्यमाण प्रकारेण अवादीत् ऊक्तवान् 'खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया!' क्षिप्रमेव भो देवानुप्रियाः! 'आभिसेक्कं हत्थिरयणं पडिकप्पेह' अभिषेक्यम्-अभिषेकयोग्य पट्टहस्तिनं राजहस्तिप्रधानमित्यर्थः हस्तिरत्न प्रतिकल्पयत सज्जीकुरुत 'हयगयरहपवर तहेव जाव अंजणगिरिकूडसण्णिभं गयवर णरवई दूरूढे' हयगजरथ प्रवर तथैव यावत् अञ्जनगिरिकूटसन्निभम् अञ्जनपर्वतकूटवत् कृष्णवर्णमुच्चं च गजवरं हस्तिश्रेष्ठं नरपतिः भरतो राजा दूरुढे आरूढः सन् यत्कृतवान् तदाह ॥सूत्र१४॥

गजरूढः सन् नृपतिः यत्कृतवान्तदाह - 'तए णं' इत्यादि।

मूलम्--तएणं से भरहे राया मणिरयणं परामुसइ तोतं चउ रंगुलप्पमाणमित्तं च अणग्घं तंसिअं छलंसं अणोवमजुइं दिव्वं मणिरयण पतिसमं वेरुलिअं सव्वभूअकंतं जेणय मुद्धागएणं दुक्ख ण किंचि जाव हवइ आरोग्गे य सव्वकालं तेरिच्छिअ देवमाणुसकयाय उवसग्गा सव्वे ण करेंति तस्स दुक्खं संगामेऽपि असत्थवज्झो होइ णरोमणिवरं धरेंतो ठिय जोव्वण केसअवट्ठियणहो हवइ य सव्वभयविप्पमुक्को तं मणिरयणं गहाय से णरवई हत्थिरयणस्स दाहिणिल्लाए कुंभीए णिक्खिवइ तएणं से भरहाहिवे णरिंदे हारोत्थए सुकयरइयवच्छे जाव अमरवइसण्णिभाए इद्धीए पहियकित्ती मणिरयणकउज्जोए चक्करयणदेसियमग्गे अणेगरायसहस्साणुयायमग्गे महया उक्किट्ठ सीहणाय बोलकलरवेणं समुद्दरवभूअंपिव करेमाणे करेमाणे जेणेव तिमिसगुहाए दाहिणिल्ले

को बुलाया-- (सद्दावित्ता एव वयासी) बुलाकर उनसे उसने ऐसा कहा-- (खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया! आभिसेक्कं हत्थिरयणं पडिकप्पेह) हे देवानुप्रियो! तुम बहुत ही जल्दी आभिषेक्य हस्तिरत्न को-- अभिषेक योग्य प्रधान हस्ति को सजाओ (हय गयरह पवर तहेव जाव अंजनगिरि कूडसण्णिभं गयवइ णरवई दुरूढे) इसके बाद हय, गज, रथ प्रवर यावत् अंजनगिरि के कूट जैसे श्रेष्ठ हस्ती पर भरतराजा आरूढ हुआ --॥१४।

सम्माणित्ता कोडुंबिय पुरिसे सद्दावेइ) સત્કાર તેમજ સન્માન કરીને પછી તેણે કૌટુંબિક પુરુષોને બોલાવ્યા (सद्दावित्ता एव वयासी) બોલાવીને તે પુરુષોને તેણે આ પ્રમાણે કહ્યું (खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया! आभिसेक्कं हत्थिरयण पडिकप्पेह) હે દેવાનુપ્રિયો! તમે બહુ શીઘ્ર આભિષેક્ય હસ્ત રત્નને અભિષેક યોગ્ય પ્રધાન હસ્તીને સુસજ્જિત કરો. (हयगयरह पवर तहेव जाव अंजणगिरि कूडसण्णिभं गयवइ णरवई दुरूढे) ત્યાર બાદ હય, ગજ, રથ, પ્રવર યાવત્ અંજન ગિરિના કૂટ જેવા શ્રેષ્ઠ હસ્તી ઉપર ભરતરાજા આરૂઢ થયો. ॥सू १४॥

दुवारे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता तिमिसगुहं दाहिणिल्लेणं दुवारेणं अईइ ससिव्व मेहंधयारनिवहं। तएणं से भरहे राया छत्तलं दुवालसंसिअं अट्ठकण्णियं अहिगरणिसंठियं अट्ठ सोवण्णिय कागणिरयणं परामुसइत्ति तएणं तं चउरंगुलप्पमाणमित्तं अट्ठसुवण्णं च विसहरणं अउलं चउरंस-संठाणसंठिअं समतलं माणुम्माण जोगा जतोलोगे चरंति सव्वजणपन्नवगा णइव चंदो णइव तत्थ सूरे ण इव अग्गी णइव तत्थ मणिणो तिमिर णासेंति अंधयारे जत्थ तयं दिव्वं भावजुत्तं दुवालसजोयणाइ तस्स लेसाउ विवद्धंति तिमिर णिगरपडिसेहिआओ रत्तिं च सव्वकालं खंधावारे करेइ आलोअं दिवसभूअं जस्स पभावेण चक्कवट्टी तिमिसगुहं अतीति सेण्णसहिए अभिजेतुं बितियमद्धभरहं रायवरे कागणिं गहाय तिमिसगुहाए पुरच्छि-मिल्लपच्चत्थिमिल्लेसुं कडएसुं जोयणंतरियाइं पंचधणुसयविक्खंभाइं जोयणुज्जोयकराइं चक्कणेमी संठियाइं चंदमंडलपडिणिकासाइं एगूण पण्णं मंडलाइ आलिहमाणे आलिहमाणे अणुप्पविसइ तएणं सा तिमिस गुहा भरहेणं रण्णा तेहिं जोयणंतरिएहिं जाव जोयणुज्जोयकरेहिं एगूण पण्णाए मंडलेहिं अलिहिज्जमाणेहिं आलिहिज्जमाणेहिं खिप्पामेव आलोगभूया दिवसभूया जाया यावि होत्था ॥सू०१५॥

छाया—ततः खलु स भरतो राजा मणिरत्नं परामृशति 'तोतं' इति सम्प्रदायगम्यम् चतुरंगुलप्रमाणमितं च अनर्घम्, त्र्यस्रम्, षडंसम्, अनुपमतिद्युतिं दिव्यम्, मणिरत्नपति-समम्, वैडूर्यं सर्वभूतकान्तम्, येन च मूर्द्धगतेन न दुःखं किञ्चित् यावद् भवति आरोग्यं च सर्वकालम्, तिर्यग्देव मनुष्यकृताः उपसर्गाश्च सर्वे न कुर्वन्ति तस्य दुःखम्, सङ्ग्रामेऽपि अशस्त्रवध्यो भवति 'नरो मणिवरं धरन् स्थितयौवनकेशावस्थितनखो भवति च सर्वभय-विप्रमुक्तः तत् मणिरत्नं गृहीत्वा स नरपतिः हस्तिरत्नस्य दाक्षिणात्ये कुम्भे निक्षिपति, ततः खलु स भरताधिपो नरेन्द्रो हारावस्तृत सुकृतरतिदवक्षस्कः यावत् अमरपतिसन्नि-भया ऋद्ध्या (युक्तः) प्रथितकीर्त्ति मणिरत्नकृतोद्योत चक्ररत्नदेशितमार्गः अनेकराज सह-स्त्रानुयातमार्गः महतोत्कृष्टसिंहनादबोलकलकलरवेण समुद्ररवभूतामिव कुर्वन् यत्रैव तमि-स्रागुहाया दाक्षिणात्यं द्वारं तत्रैवोपागच्छति उपागत्य तमिस्रागुहां दाक्षिणात्येन द्वारेणा-त्येति शशीव मेघान्धकारनिवहम्। तत खलु स भरतो राजा षट्तल द्वादशास्रम् अष्टक-र्णिकम् अधिकरणिसंस्थितम् अष्ट सौवर्णिकम् काकणीरत्नम् परामृशति। ततः खलु तत् चतु रङ्गुलप्रमाणमितम् अष्टसुवर्णं च विषहरणम् अतुलं चतुरस्रसंस्थानसंस्थितं समतलं मानोन्मा-

नयोगाः यतो लोके चरन्ति सर्वजनप्रज्ञापकाः नापि चन्द्रो नवा तत्र सूर्य नवाऽग्निःनवा तत्र मणयः तिमिरं नाशयन्ति अन्धकारे यत्र तकत् दिव्य प्रभावयुक्तं द्वादशयोजनानि तस्य लेश्या विवर्द्धन्ते तिमिरनिकरप्रतिषेधिका रत्नं च सर्वकालं स्कन्धावारे करोति दिवस भूतम् आलोकं करोति ' यस्य प्रभावेण चक्रवर्त्ती तमिस्रा गुहाम् अत्येति सैन्यसहितो द्वितीयमर्द्धभरतम् अभिजेतुम् राजवरः काकणीं गृहीत्वा तमिस्रागुहायाः पौरस्त्यपाश्चात्ययो कटकयोः योजनानन्तरितानि पञ्चधनुःशतविष्कम्भाणि योजनोद्योतकराणि चक्रनेमि संस्थितानि चन्द्रमण्डल प्रतिनिकाशानि एकोनपञ्चाशतं मण्डलानि आलिखन् अनुप्रविशति, ततः खलु सा तमिस्रागुहा भरतेन राज्ञा तैर्योजनान्तरितैः यावद् योजनोद्योतकरैरेकोनपञ्चाशता मण्डलैः आलिख्यमानैः आलिख्यमानैः क्षिप्रमेव आलोक भूता उद्योतं भूता दिवसभूता जाता चाप्यभवत् ॥ सू. १५ ॥

टीका-'तएणं से' इत्यादि । 'तएणं से भरहे राया मणिरयणं परामुसइ' ततो गजारोहणानन्तरं खलु स भरतो राजा मणिरत्न परामृशति हस्तेन स्पृशति किं विशिष्ट तदित्याह-'तोतं, इति सम्प्रदायगम्यं विशिष्टाकार सम्पन्नम् सुन्दरम् तथा 'चउरंगुलप्पमाणमित' चतुरङ्गुलप्रमाणमात्रं च तत्र चतुरङ्गुलप्रमाणा मात्रा दैर्घ्येण यस्य ततथा चशब्दाद् द्वयंगुलपृथुलमिति ग्राह्यम् तदेवाह 'चउरंगुलो दुअंगुलपिहुलोअमणी' इति 'अणग्घ, अनर्घम्-अमूल्यं न केनापि तस्यार्घः मूल्यं कर्तुं शक्यते इत्यर्थः पुनः कीदृशम् 'तंसिअं'

हाथी के ऊपर बैठकर भरतराजाने क्या किया सो कहते है—

तएणं से भरहे राया मणिरयणं'— इत्यादि सू –१५—

टीकार्थ–(तएण से भरसे राया मणिरयणं परामुसइ) भरत राजा ने जब कि वह गज श्रेष्ठ पर आरूढ हो चुका तत्पश्चात् मणिरत्न को छुआ यह मणिरत्न -(तोतं चउरंगुलप्पमाणमित्तं च अणग्धं तंसिअं छलंस अणोवमजुइं दिव्वं मणिरयणपतिसम वेरुलिय सव्वभूयकंतं) तोत था इस पद का अर्थ संप्रदाय गम्य है अर्थात् विशिष्ट आकार से युक्त सुदरता वाला तथा प्रमाण में यह चार अंगुल का था. अर्थात् यह चार अंगुल का लम्बा था और दो अगुल का मोटा था क्योंकि" चउरंगुलो दु अंगुल पिहुलोयमणी" ऐसा कहा गया है. अनर्घ्य था–इसका मूल्य नहीं था – अमूल्य था–

હાથી ઉપર બેસીને ભરત રાજાએ જે કાર્ય કર્યું તેનું વર્ણન કરે છે.

ટીકાર્થ—(ते पणं से भरहे राया मणिरयण इत्यादि) सू १५

(त पण से भरहे राया मणिरयण परामुसइ) જ્યારે ભરત રાજા ગજ શ્રેષ્ઠ હસ્તી રત્ન પર આરૂઢ થઈ ગયો ત્યાર બાદ તેણે મણિરત્નને સ્પર્શ કર્યો એ મણિરત્ન (तोतं चउरंगुलप्पमाणमित्त च अणग्घ तंसिय छलस अणोवमजुइ दिव्वं मणिरयणपतिसमं वेरुलियं सव्वभूयकंत) તોત હતુ 'તોત' પદનો અર્થ સમ્પ્રદાય ગમ્ય છે તેમજ પ્રમાણમાં એ મણિરત્ન ચાર અંગુલ જેટલુ હતુ અટલે કે એ ચાર અંગુલ જેટલું લાંબુ અને બે અંગુલ પ્રમાણ મોટું હતુ કેમકે 'चउरंगुलो दुअ गुल पिहुलोयमणी, આ પ્રમાણે કહેવામા આવ્યુ છે એ મણિરત્ન અનર્ઘ્ય હતુ. એની કીમત થઈ શકે તેમ ન હતુ અર્થાત્

त्र्यस्रम् तिस्रोऽस्रयः कोटयो कोणाः यत्र तत्तथा ईदृशं सत् 'छलंस पडस्त्रं षट्कोटिकम् लोकेऽपि प्रायो वैडूर्यस्य मृदङ्गाकारत्वेन प्रसिद्धत्वान्मध्ये उन्नतवृत्तत्वेनान्तरितस्य सहजसिद्धस्य उभयान्तर्वर्तिनोऽस्त्रित्रयस्य सत्त्वात् ननु षडस्रमित्यनेनैव सिद्धे त्र्यस्र षडस्रमित्युक्तिः किमर्था इति चेन्न उभयोरन्तरयो निरन्तरकोटिषट्कभवने नापि षडस्रतायाः सम्भवात् तद्व्यवच्छेदार्थम् त्र्यस्र सत् षडस्रमित्युक्तेः तथा 'अणोवमजुइ' अनुपमद्युति अनुपमा द्युति र्यस्य तत्तथा पुनः कीदृशम् 'दिव्वं' दिव्यम्-'मणिरयणपतिसमं' मणिरत्नपतिसमम् मणिरत्नेषु पूर्वोक्तेषु पतिसमम् श्रेष्ठम् सर्वोत्कृष्टत्वात् 'वेरुलिअं' वैडूर्यम् वैडूर्यजातीयम् 'सव्वभूयकंतं' सर्वभूतकान्तम् सर्वेषां भूतानां कान्तं-काम्यम् सकलजनमनोहारकम् इत्यर्थः 'जेणय मुद्धागएणं दुक्खं ण किंचि जाव हवइ' येन च मूर्द्धगतेन शिरोधृतेन हेतुभूतेन न किञ्चिद् यावद् दुःखं भवति जायते 'आरोग्गे य सव्वकालं, आरोग्यं नैरुज्यं च सर्वकालं भवति, तेरिच्छ अ देवमाणुसकयाय उवसग्गा सव्वेण

कोई इसकी कीमत नहीं कर सकता था. आकार मे यह तिकोण था—तिखूंटा था परन्तु यह षट् पेल था लोक में भी प्रायः वैडूर्यमणि मृदङ्गाकार रूप से प्रसिद्ध है इससे बीच में उन्नत वृत्त हो जाने के कारण आजू बाजू मे तीन तीन कोटिका सद्भाव स्वभावतः आजाता है. यहां ऐसी आशंका तो होसकती है कि जब यह षट्पेला कहा गया है तो फिर इसे तिखूटा कहने का क्या कारण है? तो इसका उत्तर यह है कि आजू बाजू में भी षट् पेलता का सद्भाव इस तरह से न बन जावे इस बात को निराकरण करने के लिये "त्र्यस्र" पद स्वतन्त्र रूप से कहा गया है. अर्थात् यह तिखूटा होता हुआ भी षट् पेल था द्युति अनुपम थी यह दिव्य था मणि एव रत्नों में यह सर्वोत्कृष्ट होने से उनका पतिसम था यह वैडूर्यजाती का था. यह सर्वभूतकान्तथा. — समस्त प्राणियो की चाहना के योग्य था-(जेण य मुद्धागएण दुक्ख न किंचि जाव हवइ, आरोग्गे अ सव्वकालतिरिच्छिय देवमाणुसकया य सव्वे ण करेंति तस्स दुक्खं) इसे मस्तक

અમુલ્ય હતું એની કોઇપણુરીતે કિંમત થઇજશકતીનહતી આકારમા એ ત્રિકોણુ હતું પણુ એ ષડ્પેલા હતુ લોકમા પણુ વૈડૂર્યમણિ મૃદંગાકાર રૂપમાં પ્રસિદ્ધ છે જ એથી જ વચ્ચેથી ઉન્નત વૃત્ત હોવાથી બન્ને તરફથી ત્રણુત્રણુ કોટીનો સદ્ભાવ સ્વભાવતઃ આવી જાય છે. અત્રે એવી આશંકા થઇ શકે તેમ છે કે જ્યારે એ ષટ્પેલા કહેવામાં આવેલ છે. તો પછી આને ત્રણુ ખુણુાવાળુ શા કારણુથી કહેવામાં આવેલ છે? તો આ શંકાનો જવાબ આ પ્રમાણે છે કે બન્ને તરફ ષટપેલતાની સદ્ભાવના થઇ ન જાય તેના માટે જ 'ત્ર્યસ્ર' પદનું કથન અત્રે સ્વતંત્ર રૂપમા કરવામા આવેલ છે એટલે કે આ ત્રણ ખૂણીયું હતુ છતાં ષટ્પેલા હતુ આ રત્નની દ્યુતિ અનુપમ હતી એ દિવ્ય હતુ મણિ તેમજ રત્નોમા એ સર્વોત્કૃષ્ટ હોવા બદલ પતિસમ હતુ એ વૈડૂર્ય જાતિનુ હતુ એ સર્વ ભૂતકાન્ત હતું સમસ્ત પ્રાણીઓની ચાહના યોગ્ય હતુ (જેણય મુદ્ધાગએણં દુક્ખં ન કિંચિ જાવ હવઇ આરોગ્ગેઅ સવ્વકાલંતિરિચ્છિય દેવમાણુસકયા ય સવ્વે ણ કરેંતિ તસ્સ દુક્ખં) એ રત્નને મસ્તક ઉપર ધારણુ કરવાથી ધારણુ કર્તા ને કોઇ પણુ જાતની તકલીફ કે ચિંતા

करेंति तस्स दुक्खं' तिर्यङ् देवमनुष्यकृताः च शब्दस्य व्यवहितसम्बन्धादुपसर्गाश्च सर्वे न कुर्वन्ति तस्य मणिरत्नधारकस्य दुःखम् 'संगामे वि असत्थवज्झो होइ' संग्रामेऽपि अशस्त्रवध्यो भवति तत्र संग्रामेऽपि बहुविरोधिसमरे अल्पविरोधियुद्धे वा न शस्त्रवध्योऽशस्त्रवध्यः शस्त्रैर्वध्यो न भवति. 'णरो मणिवर धरेंतो ठिय जोव्वण केस अवट्ठिय णहो हवइ सव्वभयविप्पमुक्को' नरो मणिवर धरन् स्थितयौवनकेशावस्थितनखो भवति च सर्वभयविप्रमुक्तः तत्र नरो मणिवरं मणिश्रेष्ठ धरन दधत् स्थितविनश्वरभावमनापन्नं यौवन युवत्वं यस्य स तथा केशैः सहावस्थिताः अवर्द्धिष्णवो नखा यस्य स तथा स्थितयौवनश्चासौ केशावस्थितनखश्चेति स्थितयौवनकेशावस्थितनखः तथा सर्वभयविप्रमुक्तः सकलत्रासविमुक्तश्च भवति. 'तं मणिरयणं गहाय से णरवई हत्थिरयणस्स दाहिणिल्लाए कुंभीए णिक्खिवइ' तत् पूर्वोक्त विशेषणविशिष्ट मणिरत्नं गृहीत्वा हस्ते गृहीत्वा स नरपतिः भरतः हस्तिरत्नस्य गजश्रेष्ठस्य दाक्षिणात्ये दक्षिणभागवर्तिनि कुम्भे निक्षिपति निबध्नाति कुंभीए इत्यत्र स्त्रीत्वं प्रकृतत्वात् 'तएणं से भरहाहिवे णरिंदे हारोत्थए सुकयरइयवच्छे' ततः खलु स भरताधिपो नरेन्द्रः नरपतिः

धारण कर्ता को किसीभी प्रकार का दुःख नहीं होता है अर्थात् इसके मस्तकपर धारण करते-समस्त दुःख धारण कर्ता के नष्ट हो जाते है सदा काल धारण कर्ता नीरोग रहता है इसमणिरत्न को धारण करनेवाले के ऊपर किसी भी समय तिर्यञ्च देव और मनुष्य कृत उपसर्ग जरा सा भी कष्टनहीं दे सकते हैं. (संगामे वि असत्थवज्झो होइ णरो मणिवरं धरेंतो ठिअजोव्वणकेस अवट्ठियणहो हवइ अ सव्वभयविप्पमुक्को) संग्राम में भी बडे से बडे युद्ध मे भी इस रत्न को धारण किये हुए मनुष्य शस्त्रों द्वारा भी वध्यनहीं हो सकता है धारण कर्ता का यौवन सदाकाल स्थिर रहता है इसके नख और केश नहीं बढ़ते हैं. यह सर्व प्रकार के भय से रहित होता है (तं मणिरयणं गहाय से णरवई हत्थिरयणस्स दाहिणिल्लाए कुंभीए णिक्खिवइ) इस प्रकार के इन पूर्वोक्त विशेषणों वाले मणिरत्न को लेकर उस नरपतिने उसे हस्तिरत्न के दाहिने कुम्भ में बांध दिया (तएणं से भरहाहिवे णरिंदे हारोत्थए सुकयरइयवच्छे जाव अमरवइ सण्णिभाए

થતી નથી એટલે કે એને ધારણ કરતાં જ ધારણ કરનારના સર્વ દુઃખો નાશ પામે છે ધારણ કરનાર સદાકાળ નિરોગી રહે છે એ મણિ રત્નને ધારણ કરનાર ઉપર કોઇ પણ સમયે તિર્યંચ દેવ અને મનુષ્યકૃત ઉપસર્ગોની અસર થતી નથી (संगामे वि असत्थवज्झो होइ णरो मणिवर धरेंतो ठिअजोव्वणकेस अवट्ठियणहो हवइअ सव्वभयविप्पमुक्को) સંગ્રામમાં પણ ભયંકરમાં ભયંકર યુદ્ધમાં પણ એ રત્નને ધારણ કરનાર મનુષ્ય શસ્ત્ર વડે પણ વધ્ય થઈ શકતો નથી ધારણ કરનારનું યૌવન સદા કાળ સ્થિર રહે છે તેના નખ અને વાળ વધતા નથી તે સર્વ પ્રકારના ભયોથી મુક્ત રહે છે (तं मणिरयण गहाय से णरवई हत्थिरयणस्स दाहिणिल्लाए कुंभीए णिक्खिवइ) આ પ્રમાણે તે પૂર્વોક્ત વિશેષણો વાળા મણિરત્નને લઈને તે નરપતિએ હસ્તી રત્નના દક્ષિણ તરફના કુંભ સ્થળમાં બાંધી દીધું (तएणं से भरहाहिवे णरिंदे हारोत्थए सुकयरइयवच्छे

हारावस्तृतः धृतमुक्तादिहारः पुनः कीदृशः 'सुकय रइयवच्छे' सुकृतरतिदवक्षस्कः सुकृतं सुरीत्या रचितम् चतुष्षष्टि शरहारादिभिः अतएव रतिद प्रमोदजनकं वक्षो यस्य स तथा पुनश्च 'जाव आमरवइ सन्निभाए इद्धीए पहियकित्ती मणिरयणकउज्जोए' तत्र अमर-पति सन्निभया-इन्द्रतुल्यया ऋद्ध्या-आभरणादिरूपया लक्ष्म्या युक्तः तथा प्रथितकीर्तिः विख्यातयशाः तथा मणिरत्नकृतोद्योतः मणिरत्नकृतप्रकाशःपुनश्च कीदृशो राजा भरतः 'चक्करयणदेसिय मग्गे अणेगराय सहस्साणुयायमग्गे' चक्ररत्नदेशितमार्गः चक्ररत्नेन देशितः प्रदर्शितो मार्गो यस्मै स तथा, तथा अनेकराजसहस्रानुगातमार्गः अनेकराजसह स्रैरनुचलितमार्गः चक्ररत्नप्रदर्शितानुसारेण गच्छतो भरतस्य अनु पश्चात् मुकुटधारिण अनेके राजानः प्रचलन्तीत्यर्थः पुनश्च कीदृशः 'महया उक्किट्ठ सीहणाय बोलकलकलर-वेणं समुद्दरवभूय पिव करेमाणे जेणेव तिमिसगुहाए दाहिणिल्ले दुवारे तेणेव उवा-गच्छइ' महतोत्कृष्ट सिंहनादबोलकलकलरवेण समुद्ररवभूतामिव कुर्वन् कुर्वन् यत्रैव तमि स्रागुहाया दाक्षिणात्यं द्वार तत्रैवोपागच्छति तत्र महता विशालेन उत्कृष्टः सिंहनादः बोलो अव्यक्तध्वनिः) वर्णरहितध्वनि तथा कलकलश्च तदितरोऽव्यक्तध्वनिः तल्लक्षणो यो रवः शब्दः तेन समुद्ररवं भूतमिव समुद्ररव प्राप्तमिव गुहामिति गम्यम्, अत्र भूगतो इति सौत्रो धातुः तस्मात्क्त प्रत्यये भूतामिति कुर्वाणः२ यत्रैव तमिस्रागुहायाः दाक्षिणात्यं-दक्षिण-भागवर्ति द्वारं तत्रैवोपागच्छति 'उवागच्छित्ता' उपागत्य स राजा भरतः 'तिमिसगुहं

इड्ढिए पहिअकित्ती मणिरयणकउज्जोए चक्करयणदेसियमग्गे अनेगरायसहस्साणुअयमग्गे महया उक्किट्ठ सीहणायबोलकलकलरवेणं समुद्दरवभूय पिव करमाणे २ जेणेव तिमिस गुहाए दाहिणिल्ले दुवारे तेणेव उवागच्छइ) गले में धारण किया है मुक्तादिका हार जिसने, तथा चौसठ लरके हार से जिसका वक्षस्थल प्रमोदजनक हो रहा है यावत् अमरपति को जैसी ऋद्धि से जिस-की कीर्ति विख्यात हो रही है आभरणादि रूप कान्ति से जिसके चारो ओरउद्योत फैल रहा है. चक्ररत्न जिसे गन्तव्य मार्ग का निर्देश कर रहा है. जिसके पीछे पीछे हजारों राजा चल रहे हैं जोर जोर से सैन्य जनादि द्वारा किये गये समुद्र के रव जैसे सिंहनाद के शब्दो से अव्यक्त शब्दों से और कल कल रव से दिङ्मडल को व्याप्त करता करता वह भरत राजा जहां पर तिमिस्रागुहा का दक्षिणदिग्वर्ती द्वार था वहां पर आया (उवागच्छित्ता तिमिसगुहं दाहिणिल्लेणं

जाव अमरवइ सण्णिभाए इड्ढीए पहिअकित्ती मणिरयणकउज्जोए चक्करयणदेसिय मग्गे अणेगरायसहस्साणुयायमग्गे महया उक्किट्ठसीहणाय बोलकलकलरवेणं समुद्दरवभूयं) पिव करेमाणे २ जेणेव तिमिसगुहाए दाहिणिल्ले दुवारे तेणेव उवागच्छइ) ગ્રીવામાં જેણે મુક્તાદિનો હાર ધારણ કર્યો છે તેમજ ૬૪ લડીના હારથી જેનું વક્ષસ્થળ પ્રમોદજનક થઈ રહ્યું છે. યાવત્ અમરપતિ જેવી ઋધ્ધિથી જેની કીર્તિ વિખ્યાત થઈ રહી છે આભરણાદિ-કાંતિથી જેની ચારે બાજુએ પ્રકાશ વ્યાપ્ત થાય છે જેનો ગન્તવ્ય માર્ગ ચક્ર નિર્દિષ્ટ કરી રહેલ છે જેની પાછળ પાછળ હજારો રાજાઓ ચાલી રહ્યા છે જેના સૈન્યના પ્રયાણથી સમુદ્ર તેમજ સિંહનાદ જેવા અવાજથી દિઙ્ મંડળ વ્યાપ્ત થઈ રહ્યું છે એવો તે ભરત રાજા

दाहिणिल्लेण दुवारेण अईइ ससिव्व मेहंधयारनिवहं' तमिस्रागुहां दाक्षिणात्येन द्वारेणात्येति प्रविशति शशीव चन्द्रइव मेघान्धकारनिवहं मेघजनितान्धकारसमूहं शशीव चन्द्रइव प्रविशतीत्यर्थः 'तएण से भरहे राया छत्तलं' ततः गुहाप्रवेशानन्तर खलु स भरतो राजा षट् तलम् चत्वारि चतसृषु दिक्षु द्वे तूर्ध्वमधश्चेत्येवं षट् संख्यकानि तलानि यत्र तत्तथा तानि च त्रिपध्यखण्डरूपाणि यैर्भूमौ अविषमतया तिष्ठन्ति इति, पुनः कीदृशम् 'दुवालसंसिअं' द्वादशास्रम् 'अट्ठकण्णिय' अष्टकर्णिकम् कर्णिकाः कोणाः यत्र अश्रित्रयं मिलति तेषां चाधः उपरि प्रत्येकं चतुर्णां सद्भावात् अष्टकोणकम् 'अहिगरणिसंठिअं' अधिकरणिसंस्थितम् अधिकरणिः सुवर्णकारोपकरणं तद्वत् संस्थितं संस्थानं यस्य तत्तथा, तत् सदृशाकार समचतुरस्रत्वात्, आकृतिस्वरूपं निरूप्य अस्य तौल्यमानमाह–'अट्ठसोवण्णियं' अष्ट सौवर्णिकम् अष्टसुवर्णमान यस्य तत्तथा, तत्र सुवर्णमानमिदम् चत्वारि मधुरतृणफलान्येकः श्वेतसर्षपः षोडश श्वेतसर्षपा एक धान्यमापफल द्वे धान्यमापफले एकाः गुञ्जा पञ्चगुञ्जाः एकः कर्ममाशः षोडश कर्ममापकाः एकः सुवर्णः' इति एतादृशै रष्टभिः सुवर्णैः काकणीरत्नं निष्पद्यते इति चाधिकारे 'एतानि च मधुरतृणफलादीनि भरतचक्रवर्तिकालसम्भवीन्येव गृह्यन्ते, अन्यथा कालभेदेन तद्वैषम्यसम्भवे काकणीरत्नं सर्वचक्रिणां तुल्यं न स्यात्, तुल्य चेष्यते तदि' त्येतस्मादनुयोगद्वारवृत्तिवचनात् एतद्देशीयादेव स्थानाङ्गवृत्तिवचनात्

'चउरगुलो मणी पुण तस्सद्धं चेव होइ विच्छिण्णो ।
चउरंगुलप्पमाणा सुवण्णवर कागणी नेया' ॥१॥

दूवारेण अईइ ससिव्व मेहंधयारनिवहं) वहां आकरके वह जैसे चन्द्र मेघ जनित अन्धकार में प्रविष्ट होता है. उसी तरह से तिमिस्रागुहा में दक्षिण द्वार से प्रविष्ट हुआ (तएण से भरहे राया छत्तलं दुवालससिअं अट्ठकण्णियं अहिगरणिसंठिअं अट्ठसोवण्णियकागणिरयण परामुसइ) इसके बाद उस भरत राजा ने छह तलवाले– चार दिशाओं के चार तल और ऊपर नीचे के दो तल इस प्रकार से छह तलवाले १२ कोटीवाले आठ कोनों वाले, अधिकरिणी सुवर्णकार जिस लोहे की बनी हुई पिण्डी पर धरकर सुवर्ण चांदी आदी को हथोड़े से कूटता पीटता है– उस पिण्डी के जैसे अकार वाले आठ वर्णों का जितना वजन होता हैं उतने वजन वाले ऐसो काकणी

જ્યાં તિમિસ્રા ગુહાનું દક્ષિણ દિગ્વતીય દ્વાર હતું ત્યાં આવ્યો. (उवागच्छित्ता तिमिस्रगुहं दाहिणिल्लेण दुवारेणं अईइ ससिव्व मेहंधयारनिवहं) ત્યાં આવીને તે જેમ ચન્દ્ર મેઘજનિત અંધકારમાં પ્રવેશે છે તેમજ તે તિમિસ્રા ગુહામાં દક્ષિણ દ્વારથી પ્રવિષ્ટ થયો. (तपणं भरहे राया छत्तलं दुवालसंसियं अट्ठकण्णियं अहिगरणिसंठिअं अट्ठसोवण्णिय कागणिरयण परामुसइ) ત્યાર બાદ ભરત રાજાએ ૬ તલ વાળા ચાર દિશાઓના ચાર તલ અને ઉપર નીચેના બે તલ, આ પ્રમાણે ૬ તલ વાળા ૧૨ કોટીવાળા આઠ ખુણ વાળા અધિકરણી–સુવર્ણકાર લોખંડની બનેલી જે પીડી ઉપર મૂકીને સુવર્ણ–ચાંદી વગેરેને હથોડીથી કૂટે પીટે છે તે પિંડી જેવા આકારવાળા એટલે કે (એરણ જેવા) આઠ સુવર્ણનું

अत्राङ्गुलं प्रमाणाङ्गुलं ज्ञातव्यम् सर्वचक्रवर्तिनामपि काकण्यादि रत्नानां तुल्यप्रमाणत्वात् इति' मलयगिरि कृतवृहत् संग्रहणी बृहद्वृत्तिवचनाच्च केचन अस्य प्रमाणाङ्गुलनिष्पन्नत्वम्, केचिच्च 'एगमेगस्स ण रण्णो चाउरंत चक्कवट्टिणो अट्ठ सोवण्णिए कागणि रयणे छत्तले दुवालसंसिए अट्ठकागिणिए अहिगरणिस ठाणसंठिए पण्णत्ते, एगमेगा कोडीउस्सेहंगुलविक्खंभा तं समणस्स भगवओ महावीरस्स अद्धंगुलं' इत्यनुयोगद्वार सूत्रबलादुत्सेधाङ्गुलनिष्पन्नत्वम् केऽपि च एतानि सप्तैकेन्द्रियरत्नानि सर्वं चक्रवर्तिना मात्माङ्गुलेन ज्ञेयानि शेषाणि तु सप्तपञ्चेन्द्रियरत्नानि तत्कालिकपुरुषोचित मानानीति प्रवचनसारोद्धारवृत्तिबलादात्माङ्गुलनिष्पन्नत्वमाहुः, अत्र च पक्षत्रये तत्त्व निर्णयः सर्वविद्वेद्यः, अत्र च ग्रन्थगौरवभिया बहुवक्तव्यं नोच्यते इति। एतावद्विशेषणविशिष्टम् 'कागणिरयण परामुसइ त्ति' काकणीरत्नं परामृशति स्पृशति गृह्णातीत्यर्थः इति। अस्य ग्रहणानन्तरं स भरतो राजा यत् कृतवान् तदाह–'तएण त चउरंगुलप्पमाणमित्तं' ततः परामर्शनान्तर खलु तत् काकणी रत्नं राजवरो गृहीत्वा यावदेकोनपञ्चाशतं मण्डलानि आलिखन् आलिखन् अनुप्रविशतीत्युत्तरेण सम्बन्धः, 'चउरंगुलप्पमाणमित्तं' चतुरङ्गुलप्रमाणमात्रम्, अस्यैकैका अश्रिश्चतुरङ्गुलप्रमाणविष्कम्भा द्वादशाप्यश्रयः प्रत्येक चतुरङ्गुलप्रमाणा भवन्तीत्यर्थः, अस्य समचतुरस्रत्वादायामो विष्कम्भश्च प्रत्येकं चतुरंगुलप्रमाण इत्युक्तं भवति, यैवास्रिरूर्ध्वीकृता आयाम प्रतिपद्यते सैव तिर्यग्व्यवस्थापिता विष्कम्भभाग् भवतीत्यायामविष्कम्भयोरेकतरनिर्णयेऽपि अपरनिर्णयः स्यादेवेति सूत्रे विष्कम्भस्यैव ग्रहणम्, तद्ग्रहणे चायामोऽपि गृहीत एव, समचतुरस्रत्वात्तस्येति, तदेवं सर्वतश्चतुरङ्गुलप्रमाणमिदं सिद्धम् तथा 'अट्ठ सुवण्णं च' अष्टसुवर्णं च अष्टभिः सुवर्णैः निष्पन्नम् अष्टसुवर्णम् अष्टसुवर्णं मूलद्रव्येण निष्पन्न मित्यर्थः चकारो विशेषणसमुच्चये सर्वत्र तथा 'विसहरणं' विषहरणम् विषं जङ्गमादि भेदभिन्नं तस्य हरण तावद् जंगमविषनाशक-

---

रत्न को उसने उठाया (तएणं तं चउरंगुलप्पमाणमित्तं अट्ठसुवण्ण च विसहरणं अतुल चउरंसठाणसठिअं, समतल माणुम्माण जोगा जतो लोगे चरति) इस रत्न को जो १२– अश्रियां कोटिया थीं वे प्रत्येक चार चार ४–४–अंगुल की थीं। इस तरह इसकी लंबाइ और चौडाई चार–चार अंगुल प्रमाण होने से यह काकणीरत्न समचतुरस्र कहा गया है इसका वजन आठ सुवर्ण सौनैया के वजन बराबर था तथा यह जङ्गमादि नख दातो के विष को दूर करनेवाला था इसके जैसा और कोई रत्न नहीं था यह समतल वाला था इसी रत्न से जगत में

જેટલું વજન હોય છે તેટલા વજન વાળા એવા કાકણી રત્નને 'ઉઠાવ્યુ (तएणंत चउरंगुलप्पमाणमित्त अट्ठ सुवण्णं च विसहरण अउल चउरससंठाणसंठिअं समतलं माणुम्माणजोगा जतो लोगे चरति) એ રત્નની જે ૧૨ અશ્રીઓ-કોટીઓ હતી તે દરેકે ૪–૪ અગુલ જેટલી હતી આ પ્રમાણે એની લબાઈ અને પહોળાઈ ચાર ચાર અગુલ પ્રમાણુ હોવાથી એ કાકણી રત્ન સમચતુરસ્ર કહેવામા આવેલ છે એનુ વજન આઠ સુવર્ણ સોનૈયાના વજન જેટલું હતુ તેમજ એ જગમાદિ નખ–દાંતોના વિષને દૂર કરનાર હતુ એના

मित्यर्थः सुवर्णादि गुणानां मध्ये विषहरणस्य प्रसिद्धत्वात् अस्य हि तथाविध स्वर्णमय त्वादिति 'अउलं' अतुलम् तुलारहितमनन्यसदृशमित्यर्थः अनुपममित्यर्थः पुनः कीदृशम् 'चउरससंठाणसंठियं' चतुरस्रसंस्थानसंस्थितमिति विशेषणं तु पूर्वोक्ताधिकरणि दृष्टान्तेन भाव्यमिति न तु अधिकरणि दृष्टान्ते भाव्यमाने नास्य पूर्वोक्ता चतुरङ्गुलता उपपद्यते अधिकरणेरधः सङ्कुचितत्वेन विषमचतुरस्त्रत्वादित्याह— 'समतल' समतलम्—समानि न न्यूनाधिकानि तलानि यस्य तत्तथा अथ काकणी रत्नमेव यच्छब्दगर्भितवाक्य द्वारा विशिनष्टि 'माणुम्माण जोगा जतो लोगे चरंति' मानोन्मानयोगाः यतो लोके चरन्ति, तत्र यतः काकणीरत्नात् मानोन्मान (प्रमाण) योगाः एते मानविशेषव्यवहारा लोके चरन्ति प्रवर्त्तन्ते इत्यर्थः तत्र मानं—धान्यमान सेतिका कुडवादि, रसमानं चतुः षष्टिकादि उन्मान कर्षपलादि खण्डगुडादि द्रव्यमानहेतुः, उपलक्षणात् सुवर्णादिमानहेतुः प्रतिमानमपि ग्राह्यं गुञ्जादि, किं विशिष्टास्ते व्यवहाराः ? 'सव्वजणपण्णवगा' सर्वजनप्रज्ञापकाः सर्वजनानाम् अधमर्णोत्तमर्णानां प्रज्ञापकाः—मेय द्रव्याणामियत्तानिर्णायकाः अयमाशयः यथा सम्प्रति आप्तजनकृतनिर्णयाङ्क कुडवादिमानं जनप्रत्यायक व्यवहारप्रवर्त्तकं च भवति तद्वच्चक्रवर्ति काले कारणिकपुरुषैः काकणिरत्नाङ्कितं तत्तादृशं भवेदित्यर्थः माहात्म्यान्तरमाह—'णइव चंदो ण इव तत्थ सूरे ण इव अग्गी ण इव तत्थ मणिणो तिमिरं णासेंति अंधयारे जत्थ तयं दिव्वं भावजुत्तं' नापि चन्द्रः नवा तत्र सूर्यः नवा अग्निः नवा तत्र मणयः तिमिरं नाशयन्ति,, यत्रान्धकारे तकत् दिव्यं प्रभावयुक्तम् तत्र नापि चन्द्रो नवा सूर्यस्तत्र तिमिरम् अन्धकारं नाशयतीति योजनीयम्, अत्र इवाक्यालङ्कारे एवं सर्वत्र, नवाऽग्नि दीपादि गतः नवा मणयः तत्र तिमिरं नाशयन्ति, प्रकाशं कर्तुं न शक्नुवन्तीत्यर्थः, यत्रान्धकारे अन्धकारयुक्तत्वेनाभेदोपचारात् अन्धकारवति गिरिगुहादौ तकत् तत् काकणीरत्न दिव्यं प्रभावयुक्तं तिमिरं नाशयति, अथेदं कियत् क्षेत्रं प्रकाशयतीत्याह—'दुवालस जोयणाइं तस्स लेसाउ विवद्धंति' द्वादशयोजनानि तस्य काकणीरत्नस्य लेश्याः-प्रभाः विवर्द्धन्ते' अमन्दाः सत्यः प्रकाशयन्तीत्यर्थः किं विशिष्टा, लेश्याः

उस समय मान और उन्मान के व्यवहार होते थे (सव्व जण पण्णवगा) जो जनता को मान्य होते थे । (ण इवचंदो, ण इव तत्थ सूरे ण इवअग्गी ण इव तत्थ मणिणो तिमिरं णासेंति अंधयारे तत्थ तय दिव्व भावजुत्त दुवालसजोयणाइ तस्स लेसाउ विवद्धेति तिमिरणिगरपडिसोहियाओ) जिस गिरिगुफादिगत अन्धकार को चन्द्र- सूर्य अग्नि या और दूसरे मणियो का प्रकाश नष्ट

જેવુ બીજુ કોઈ રત્ન હતું જ નહીં એ સમતલવાળુ હતુ એ રત્નથી જ જગતમાં તે વખતે માન અને ઉન્માનના વ્યવહારો સમ્પન્ન થતા હતા. (सव्वजणपण्णवगा) જે જનતાને માન્ય હતા (णइव चंदो णइव तत्थ सूरे, ण इव अग्गी ण इव तत्थ मणिणो तिमिरं णासेंति अंधयारे तत्थ तयं दिव्वं भावजुत्त दुवालसजोयणाइं तस्स लेसाउ विवद्धंति तिमिरणिगरपडिसेहियाओ) જે ગિરિગુહાના અંધકારને ચન્દ્ર સૂર્ય અગ્નિ કે અન્ય બીજા મણિઓના પ્રકાશ નષ્ટ કરી શકતા નહીં એ અંધકારને એ પ્રભાવશાળી

प्रभाः इत्याह-'तिमिरनिगरपरिसेहियाओ' तिमिरनिकरप्रतिषेधिकाः तमिस्रागुहायाः पूर्वापरयो द्वादशयोजनविस्तारयोस्तासा प्रसरणात् 'रत्तिं च सव्वकाल खंधावारे करेइ आलोयं दिवसभूयं जस्स पभावेण चक्कवट्टी तिमिसगुहं अतीति सेण्णसहिए अभिजेत्तुं वितियमद्धभरहं' अत्र प्रथमं न यच्छब्दाध्याहारात् अर्थवशाद्विभक्तिपरिमाणाच्च यद्रत्नं रात्रौ रात्रिं रात्रावित्यर्थः चा वाक्यान्तरारम्भार्थः सर्वकालं स्कन्धावारे दिवसभूत दिवससदृशं यथा दिवसे आलोक स्तथा रात्रौ अपीत्यर्थः आलोकं करोति-प्रकाशयति यस्य प्रभावेण चक्रवर्त्ती तमिस्रां गुहाम् अत्येति प्रविशति सैन्यसहितो द्वितीय मर्द्धभरतमभिजेतुम् उत्तरभरतं वशीकर्त्तुम् 'रायवरे कागणिं गहाय तिमिसगुहाए पुरच्छिमिल्लपच्चत्थिमिल्लेसु कडएसु" राजवरः चक्रवर्त्ती भरतः काकणीं-पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् काकणीरत्नं गृहीत्वा आदाय तमिस्रागुहायाः पौरस्त्यपाश्चात्ययोः कपाटयोः-भित्त्योः प्राकृतत्वाद् द्विवचने बहुवचनम् 'जोयणंतरियाइं पंचधणुसयविक्खंभाइं जोयणुज्जयकराइं चक्कणेमी सठियाइं चंदमंडलपडिणिकासाइं एगूणपण्ण मंडलाइ आलिहमाणे आलिहमाणे अणुप्पविसइ' योजनान्तरितानि प्रमाणांगुलनिष्पन्नयोजनमपान्तराले मुक्त्वा

नहीं कर सकता था उस अन्धकार को यह प्रभावशाली देवाधिष्ठित काकणीरत्न नष्ट कर देता था इस काकणी रत्न की प्रभा-१२ योजन तक के क्षेत्र को प्रकाशित कर देती है (रत्तिंच सव्वकालं खंधावारे करेइ, आलोअं दिवसभूअ जस्स पभावेण चक्कवट्टी तिमिसगुहं अतीति सेण्णसहिए वितियमद्धभरहं) यह रत्न चक्रवर्ती के सैन्य में दिवस के जैसा ही रात्रि में प्रकाश देता है-उत्तर भरत को वश करने के लिए इसी के प्रकाश में ही चक्रवर्ती तमिस्रागुहा में सैन्य-सहित प्रवेश करता है (रायवरे काकणिं गहाय तिमिसगुहाए पुरत्थिमिल्लपच्चत्थिमिल्लेसुं कडएसु जोयणंतरियाइं पचधनुसयविक्खभाइं) ऐसे पूर्वोक्त विशेषणों वाले काकणी रत्न को लेकर चक्रवर्ती ने तिमिस्रगुहा के पूर्व ओर पश्चिमदिग्वर्ती किवाड़ो की भीत में एक एक योजन के अन्तरालको और पांचसौ धनुष के विस्तार को छोड़कर (जोयणुज्जय कराइं चक्कणेमी सठियाइ चदमंडल-पडिणिकासाइं एगूणपण्णं मडलाइं आलिहमाणे आलिहमाणे २) ४९ मंडललिखे-बनाये ये मंडल

કાંકિણી રત્ન નષ્ટ કરતુ હતુ એ કાકણી રત્નની પ્રભા ૧૨ યોજન પ્રમાણ વિસ્તારવાળા ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરતી હતી. (रत्तिं च सव्वकालं खधावारे करेइ आलोअ दिवसभूअं जस्स पभावेण चक्कवट्टी तिमिसगुहं अतीति सेण्णसहिए बितियमद्धभरहं) એ રત્ન ચક્રવર્તીના સૈન્યમાં રાત્રીમા દિવસ જેટલો જ પ્રકાશ આપતુ હતુ ઉત્તર ભારતને વશમાં કરવા માટે એના પ્રકાશમાજ ચક્રવતી તમિસ્ર ગુહામાં સૈન્યસહિત પ્રવેશ કરે છે रायवरे काकणि गहाय तिमिसगुहाए पुरत्थिमिल्लपच्चत्थिमिल्लेसु कडएसुं जोयण-तरियाइं पंचधणुसयविक्खंभाइ) એવા પૂર્વોક્ત વિશેષણો વાળા કાકણીરત્નને લઈને ચક્રવતી તિમિસ્ર ગુહાના પૂર્વ અને પશ્ચિમ દિગ્વતી કમાડોની દિવાલમા એક એક અન્તરાલને અને ૫૦૦ ધનુષ્યનો વિસ્તારને ત્યજીને (जोयणुज्जयकराइ चक्कणेमी संठियाइं चंदमंडलपडिणिकासाइं एगूणपण्णं मंडलाइ आलिहमाणे २) ૪૯ મડળો બનાવ્યા-

कृतानि इत्यर्थः पञ्चधनुः शतविष्कम्भाणि-अवगाहनापेक्षया उत्सेधाङ्गुलनिष्पन्नपञ्च-धनुःशतमानविष्कम्भाणि, वृत्तत्वात् विष्कम्भग्रहणेन आयामोऽपि तावानेवावगन्तव्यः, उत्सेधांगुलप्रमाणप्रमाणावगाहना केन चक्रिणा भरतेन हस्तात् तत्काकणीरत्नेन क्रियमाणत्वान्मण्डलानाम्, अयं च मण्डलावगाहः स्व स्व प्रकाश्य योजनमध्ये एव गण्यते अन्यथा ४९ मण्डलानामवगाहे पिण्डी क्रियमाणे गुहाभित्त्यो रायामः उक्तः प्रमाणाधिकप्रमाणः प्रसज्येतेति, अतएव च योजनोद्योतकराणि योजनमात्रक्षेत्रप्रकाशकानि, यावन्मण्डलान्तरालं तावन्मण्डलप्रकाश्यं गुहाभित्तिक्षेत्रमित्यर्थः, चक्रनेमिसंस्थितानि चक्रस्य नेमिः-परिधिः तत्संस्थितानि तत्संस्थानि वृत्तानीत्यर्थः तथा चन्द्रमण्डलप्रति-निकाशानि, चन्द्रमण्डलस्य प्रतिनिकाशानि भास्वरत्वेन सदृशानि 'एगूणपण्णं मंडलाइं' एकोनपञ्चाशतं मण्डलानि वृत्तसुवर्णरेखारूपाणि, काकणीरत्नस्य सुवर्णमयत्वात् 'आलिहमाणे आलिहमाणे' आलिखन् आलिखन् विन्यस्यन् विन्यस्यन् 'अणुपविसइ' अनुप्रविशति गुहामिति बोध्यम्, वीप्सावचनमाभिक्ष्ण्यद्योतनार्थम्, मण्डलालिखनक्रमश्चायं गुहायां प्रविशन् भरतः पाश्चात्यपान्थजनप्रकाशकरणाय दक्षिणद्वारे पूर्वदिक्कपाटे

एक २ योजन की भूमितक प्रकाश देते थे इनका आकार चक्रनेमि के जैसा तथा भास्वर होने के कारण चन्द्रमंडल के जैसा था इस तरह के मंडलों का आलेखन करता २ वह भरत-चक्री (अणुपविसइ) गुहा में प्रविष्ट हुआ (तएण सा तिमिसगुहा भरहेण रण्णा तेहिं जोयणंतरिएहिं जाव जोयणुज्जोयकरेहिं एगूणपण्णाए मंडलेहिं आलिहिज्जमाणेहिं २ खिप्पामेव आलोअभूया उज्जोयभूया जाया यावि होत्था) इस तरह वह तमिस्रागुफा उन एक योजन के अन्तराल से बनाये गये यावत् एक योजन तकप्रकाश देनेवाले उन ४९ उंचास लिखे गए मंडलों से आलोकित हो उठी उद्योतीत हो उठी और जैसे उसमे दिवस का प्रकाश हो गया हो ऐसी होकर वह चमक उठी क्योंकि काकणी रत्नसुवर्णमय होता है इसलिये ये जो मंडल उससे लिखे गये वे वृत्त और हिरण्यरेखारूप थे ये किस २ गुहा के द्वार आदि में लिखे गये इसका स्पष्टीकरण इस प्रकार से है पाश्चात्य पान्थजनों को प्रकाश देने के लिए दक्षिण द्वार में पूर्वदिक्कपाट में प्रथम-

---

મંડળો બનાવ્યા. એમંડલો એક-એક યોજન જેટલી ભૂમીને પ્રકાશિત કરે છે એ મંડળોનો આકાર ચક્રનેમિ જેવો તેમજ ભાસ્વર હોવાથી ચન્દ્રમંડળ જેવો હતો. આ જાતના મંડળોનું આલેખન કરતો કરતો તે ભરતચક્રી (अणुपविसइ) ગુહામાં પ્રવિષ્ટ થયો (तएणं सा तिमिसगुहा भरहेण रण्णा तेहिं जोयणतरिएहिं जाव जोयणुज्जोयकरेहिं एगूणपण्णाए मंडलेहिं आलिहिज्जमाणेहिं आलिहिज्जमाणेहिं खिप्पामेव आलोअभूया उज्जोयभूया जाया यावि होत्था) આ પ્રમાણે તે તિમસ્ર ગુહા એક યોજનના અંતરાલથી બનાવવામાં આવેલા યાવત્ એક યોજન સુધી પ્રકાશ પાથરનાર તે ૪૯ મંડળોથી આલોકિત થઈ ગઈ અને જાણે કે તેમાં દિવસનો પ્રકાશ થઈ ગયો હોય તેમ પ્રકાશિત થઈ ગઈ કેમકે કાકિણીરત્ન સુવર્ણમય હોય છે. એથી એ મંડળો જેને રત્નવડે લખવામાં આવ્યા હતાં તે વૃત્ત અને હિરણ્ય રેખા રૂપ હતા એ મંડળો કઈ કઈ ગુહાના દ્વાર વગેરે ઉપર લખવામાં આવ્યા એનું સ્પષ્ટીકરણ આ પ્રમાણે

प्रथमं योजनमुक्त्वा मण्डलमालिखति ततो गोमूत्रिकान्यायेन उत्तरतः पश्चिमदिक्क-पाटतोद्धके तृतीययोजनादौ द्वितीय मण्डलमालिखति, ततस्तेनैव न्यायेन पूर्वदि-क्कपाटतोद्धके चतुर्थयोजनादौ तृतीयम् ततः पश्चिमदिग्भित्तौ पञ्चमयोजनादौ चतुर्थं ततः पूर्वदिग्भित्तौ षष्ठयोजनादौ पञ्चम, ततः पश्चिमदिग्भित्तौ सप्तमयोजनादौ षष्ठम्, ततः पूर्वदिग्भित्तौ अष्टमयोजनादौ सप्तमम्, एवं तावद् वाच्य यावदष्टचत्वारिंशत्तमम् उत्तरदिग्द्वारसत्कपश्चिमदिक्कपाटे प्रथमयोजनादौ एकोनपञ्चाशत्तम चोत्तरदिग्द्वारसत्क-पूर्वदिक्कपाटे द्वितीययोजनादौ आलिखति, एवमेकस्यां भित्तौ पञ्चविंशतिः अपरस्यां-चतुर्विंशतिरित्येकोनपञ्चाशत् मण्डलानि भवन्ति. एतानि च खलु गुहायां तिर्यग् द्वादशयोजनानि प्रकाशयन्ति, ऊर्ध्वाधोभागेन चाष्टौ योजनानि, गुहाया विस्तरोच्चत्वस्य चक्रमेण एतावत एव सद्भावात्, अग्रतः पृष्ठतश्च योजन प्रकाशयन्तीति ।

योजन को छोड़कर प्रथम मडल उसने लिखा इसके बाद गोमूत्रिकान्याय से उत्तर दिशा में पश्चिमदिक्कपाटतोद्धक में उसने तृतीय योजन को आदि मे द्वितीय मडल लिखा इसी न्याय के अनुसार उसने पूर्वदिक्कपाटतोद्धक मे चतुर्थयोजन की आदि में तृतीय मडल, लिखा इसके बाद पश्चिमदिग्भित्ति में पाचवे योजन को आदि में चतुर्थ मंडल लिखा इसके बाद पूर्वदिग्भित्ति में छठे योजन की आदि में पांचवा मण्डल लिखा इसके बाद पश्चिमदिग्भित्ति में सातवे योजन की आदि में छठामण्डल लिखा इसके बाद पूर्वदिग्भित्ति में आठवे योजन की आदि में सातवां मंडल लिखा इस तरह लिखते लिखते उसने उत्तर दिग्द्वार के पश्चिम दिक्कपाट में प्रथमयोजन की आदि में ४८ अडतालीस वा मंडल लिखा और ४९ वा मडल उत्तरदिग्द्वार के पूर्वदिक्कपाट में द्वितीय योजन की आदि में लिखा इस प्रकार से एकभित्ति में २५ मंडल और दूसरीभित्ति में २४ मंडल लिखे गए मिलकर ४९ मंडल हो जाते हैं। ये मडल गुहा मे तिरछे रूप में बारह

છે. પાશ્ચાત્ય પાથજનોનેપ્રકાશ આપવા માટે દક્ષિણ દ્વારમા પૂર્વદિકકપાટમાં પ્રથમ યોજનને ત્યજીને પ્રથમ મડળ તેણે લખ્યુ ત્યારબાદ ગોમૂત્રીકાન્યાયથી અર્થાત્ ચાલતા બળદના સૂત્રના જેવા આકારથી ઉત્તરદિશામાં પશ્ચિમ દિકકપાટતોદ્ધકમા તેણે તૃતીય યોજનના પ્રારભમા દ્વિતીય મડળ લખ્યુ એ ન્યાય મુજબ તેણે પૂર્વદિકકપાટ તોદ્ધકમા ચતુર્થ યોજનના પ્રારભમા તૃતીય મડળ લખ્યુ ત્યારબાદ પશ્ચિમ દિગ્ભિત્તિમા પાચમા યોજનના પ્રારભમાં તેણે ચતુર્થ મડળ લખ્યુ ત્યારબાદ પૂર્વ દિગ્ભિત્તિમા ૬ ઠા યોજનના પ્રારભમાં પાચમુ મડળ લખ્યુ ત્યારબાદ પશ્ચિમ દિગ્ભિત્તિમા સાતમા યોજનના પ્રારભમા છઠુ મડળ લખ્યુ. ત્યારબાદ પૂર્વદિગ્ભિત્તિમાં આઠમા યોજનના પ્રારભમા સાતમુ મડળ લખ્યુ આ પ્રમાણે લખતાં લખતા તેણે ઉત્તર દિગ્દ્વારના પશ્ચિમ દિગ્કપાટમા પ્રથમ યોજનમાના પ્રારભમા ૪૮મુ મડળ લખ્યુ. અને ૪૯મુ મડળ તેણે ઉત્તરદિગ્ના પૂર્વદિકકપાટમા દ્વિતીય યોજનના પ્રારંભમાં લખ્યુ આ પ્રમાણે એક ભિત્તિમા ૨૫ મડળ અને બીજી ભિત્તિમા ૨૪ મંડળો લખવામા આવ્યા આમ બ નેનો સરવાળો ૪૯ મડળો થઈ જાય છે એ મડળો ગુફામા વક્રાકારમા ૧૨ યોજન સુધી અને ૮ યોજન સુધી ઊચે તથા નીચે પ્રકાશ પાથરે છે. કેમ

ननु गोमूत्रिका विरचनक्रमेण मण्डलालिखने कथमेषां योजनान्तरितत्वम् ? यद्येक-भित्तिगतमण्डलापेक्षया तर्हि योजनद्वयान्तरितत्वमापद्येत अन्यथा द्वितीय मण्डस्यैकभि-त्तिगतत्वप्रसङ्गः तथा सति गोमूत्रिकाभङ्गः अन्यभित्तिगतमण्डलापेक्षया तु तिर्यक् साधिक द्वादश योजनान्तरितत्वमिति चेन्न पूर्वभित्तौ प्रथमं मण्डलमालिखति, ततस्त-त्सम्मुखप्रदेशापेक्षया योजनातिक्रमे द्वितीयमण्डलमालिखति, ततस्तत्सम्मुख प्रदेशा-पेक्षया योजनातिक्रमे पूर्वभित्तौ तृतीयमण्डलमालिखतीत्यादि क्रमेण मण्डलकरणात् गोमूत्रिकाकारत्वस्य योजनान्तरितत्वस्य च सुसंगततया सर्वस्य सुस्थत्वात्, अथ पञ्चाशद्

योजन तक और ऊँचे नीचे आठ योजन तक प्रकाश देते हैं क्योंकि गुहाका विस्तार और उच्चता क्रम से इतनी ही हैं। ये मंडल आगे और पीछे एक योजन तक प्रकाश देते है-

शङ्का-यदि चक्रवर्तीतिमिस्रा गुहा में गोमूत्रिका (चलते बैलके मूतके जैसा आकार) के आकार में ४९ मंडल लिखता है तो फिर इनमें एक एक योजन के अन्तर से लिखने की जो बात कही गई है वह सघती नहीं है यदि एक भित्तिगत मडल की अपेक्षा योजनान्तरिता मानी जावे तो फिर इस तरह से योजनद्वय से अन्तरितता की आपत्ति आती है यदि ऐसा न माना-जाय तो फिर द्वितीय मंडल में एक भित्तिगतता का प्रसङ्ग प्राप्त होगा। इस तरह से होने में गो-मूत्रिका के आकार का होना नहीं बन सकता और यदि अन्यभित्तिगत मण्डल की अपेक्षा गोमूत्रि-का का आकार कहा जावे तो फिर तिर्यक् में १२ योजन से अधिक को अन्तरितता हो जाती है

उत्तर- यह भरत चक्रवर्ती पूर्वदिग्गतभित्ति में प्रथम मडल लिखता है इसके बाद उसके सम्मुख प्रदेश की अपेक्षा एक योजन छोड़कर द्वितीय मडल लिखता है फिर उसके सम्मुख प्रदेश में एक योजन छोड़कर पूर्वभित्ति में तृतीय मंडल लिखता है इत्यादि क्रम से मण्डल करने से वे गोमूत्रिका के आकार के और एक योजन से अन्तरितता वाले हो जाते है। पचास योजन की लबाई वाली

કે ગુફાનો વિસ્તાર અને તેની ઉચ્ચતા ક્રમથી આટલી જ છે. એ મંડળો આગળ અને પાછળ એક યોજન સુધી પ્રકાશ પાથરે છે.

શંકા :- જો ચક્રવર્તી તિમિસ્ર ગુફામાં ગોમૂત્રિકાના અર્થાત્ (ચાલતા બળદના મુતરનો જેવો આકાર થાય છે તેવા) આકારમા ૪૯ મંડળો લખે છે તો પછી એમને એક-એક યોજનના અંતરથી લખવાની જે વાત કહેવામા આવી છે, તે બરાબર બંધ બેસતી નથી. જો એક ભિત્તિગત મંડળની અપેક્ષાએ યોજનાન્તરિતા માનવામા આવે તો પછી આ પ્રમાણે યોજન દ્વયથી અન્તરિતતાની આપત્તિ આવે છે જો આ પ્રમાણે માનવામા આવે નહિ તો પછી મંડળમાં એક ભિત્તિગતતાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થશે ? આ પ્રમાણે થાય તો ગોમૂત્રિકાના આકારની સંભાવના જ શક્ય નથી અને જો અન્યભિત્તિગત મંડળની અપેક્ષા ગોમૂત્રિકાનો આકાર કહેવામાં આવે તો પછી તિર્યક્માં ૧૨ યોજનથી અધિકની અન્તરિતતા થઈ જાય છે.

ઉત્તર .- એ ભરત ચક્રવર્તી પૂર્વદિગ્ગતભિત્તિમા પ્રથમ મંડળ લખે છે ત્યાર બાદ તેના સંમુખ પ્રદેશની અપેક્ષાએ એક યોજન વિસ્તાર છોડીને દ્વિતીય મંડળ આલેખે છે પછી તેની સામેના પ્રદેશમા એક યોજન વિસ્તાર ત્યજીને પૂર્વભિત્તિમા તૃતીય મંડળ લખે છે.

प्रथमं योजनमुत्तश्रा मण्डलं मालिखति ततो गोमूत्रिकान्यायेन उत्तरतः पश्चिमदिक्क-पाटतोङ्के तृतीययोजनादौ द्वितीय मण्डलमालिखति, ततस्तेनैव न्यायेन पूर्वदिक्कपाटतोङ्के चतुर्थयोजनादौ तृतीयम् ततः पश्चिमदिग्भित्तौ पञ्चमयोजनादौ चतुर्थं ततः पूर्वदिग्भित्तौ षष्ठयोजनादौ पञ्चम, ततः पश्चिमदिग्भित्तौ सप्तमयोजनादौ षष्ठम्, ततः पूर्वदिग्भित्तौ अष्टमयोजनादौ सप्तमम्. एवं तावद् वाच्यं यावदष्टचत्वारिंशत्तमम् उत्तरदिग्द्वारसत्कपश्चिमदिक्कपाटे प्रथमयोजनादौ एकोनपञ्चाशत्तम चोत्तरदिग्द्वारसत्क-पूर्वदिक्कपाटे द्वितोययोजनादौ आलिखति, एवमेकस्यां भित्तौ पञ्चविंशतिः अपरस्यां-चतुर्विंशतिरित्येकोनपञ्चाशत् मण्डलानि भवन्ति, एतानि च खलु गुहाया तिर्यग् द्वादशयोजनानि प्रकाशयन्ति, ऊर्ध्वाधोभागेन चाष्टौ योजनानि, गुहाया विस्तरोच्चत्वस्य चक्रमेण एतावत एव सद्भावात्, अग्रतः पृष्ठतश्च योजन प्रकाशयन्तीति ।

योजन को छोड़कर प्रथम मडल उसने लिखा इसके बाद गोमूत्रिकान्याय से उत्तर दिशा में पश्चिमदिक्कपाटतोङ्डक में उसने तृतीय योजन को आदि मे द्वितीय मडल लिखा इसी न्याय के अनुसार उसने पूर्वदिक्कपाटतोङ्डक मे चतुर्थयोजन की आदि में तृतीय मडल लिखा इसके बाद पश्चिमदिग्भित्ति में पाचवें योजन को आदि में चतुर्थ मंडल लिखा इसके बाद पूर्वदिग्भित्ति में छठे योजन की आदि में पाचवां मण्डल लिखा इसके बाद पश्चिमदिग्भित्ति में सातवे योजन की आदि में छठामण्डल लिखा इसके बाद पूर्वदिग्भित्ति मे आठवें योजन की आदि में सातवा मंडल लिखा इस तरह लिखते लिखते उसने उत्तर दिग्द्वार के पश्चिम दिक्कपाट में प्रथमयोजन की आदि में ४८ अड़तालीस वा मंडल लिखा और ४९ वां मडल उत्तरदिग्द्वार के पूर्वदिक्कपाट में द्वितीय योजन की आदि में लिखा इस प्रकार से एकभित्ति में २५ मंडल और दूसरीभित्ति में २४ मडल लिखे गए मिलकर ४९ मंडल हो जाते हैं । ये मडल गुहा मे तिरछे रूप में बारह

છે. પાશ્ચાત્ય પાથજનોનેપ્રકાશ આપવા માટે દક્ષિણ દ્વારમા પૂર્વદિકકપાટમાં પ્રથમ યોજનને ત્યજીને પ્રથમ મડળ તેણે લખ્યું ત્યારબાદ ગોમૂત્રીકાન્યાયથી અર્થાત્ ચાલતા બળદના મૂત્રના જેવા આકારથી ઉત્તરદિશામાં પશ્ચિમ દિકકપાટતોહુકમા તેણે તૃતીય યોજનના પ્રારભમા દ્વિતીય મડળ લખ્યુ એ ન્યાય મુજબ તેણે પૂર્વદિકકપાટ તોહુકમા ચતુર્થ યોજનના પ્રારભમાં તૃતીય મડળ લખ્યુ ત્યારબાદ પશ્ચિમ દિગ્ભિત્તિમા પાચમા યોજનના પ્રારભમા તેણે ચતુર્થ મડળ લખ્યુ ત્યારબાદ પૂર્વ દિગ્ભિત્તિમા છઠા યોજનના પ્રારભમાં પાચમુ મડળ લખ્યુ ત્યારબાદ પશ્ચિમ દિગ્ભિત્તિમા સાતમા યોજનના પ્રારભમા છઠુ મડળ લખ્યુ. ત્યારબાદ પૂર્વદિગ્ભિત્તિમા આઠમા યોજનના પ્રારભમા સાતમુ મડળ લખ્યુ આ પ્રમાણે લખતાં લખતા તેણે ઉત્તર દિગ્દ્વારના પશ્ચિમ દિગ્કપાટમા પ્રથમ યોજનમાના પ્રારભમા ૪૮મુ મડળ લખ્યુ. અને ૪૯મુ મડળ તેણે ઉત્તરદિગ્ના પૂર્વદિકકપાટમા દ્વિતીય યોજનના પ્રારંભમાં લખ્યુ આ પ્રમાણે એક ભિત્તિમા ૨૫ મડળ અને બીજી ભિત્તિમા ૨૪ મંડળો લખવામા આવ્યા આમ બ નેનો સરવાળો ૪૯ મડળો થઈ જાય છે એ મડળો ગુફામાં વક્રાકારમાં ૧૨ યોજન સુધી અને ૮ યોજન સુધી ઊચે તથા નીચે પ્રકાશ પાથરે છે. કેમ

ननु गोमूत्रिका विरचनक्रमेण मण्डलालिखने कथमेषां योजनान्तरितत्वम् 'यद्येक-भित्तिगतमण्डलापेक्षया तर्हि योजनद्वयान्तरितत्वमापद्येत अन्यथा द्वितीय मण्डस्यैकभित्तिगतत्वप्रसङ्गः तथा सति गोमूत्रिकाभङ्गः अन्यभित्तिगतमण्डलापेक्षया तु तिर्यक् साधिक द्वादश योजनान्तरितत्वमिति चेन्न पूर्वभित्तौ प्रथमं मण्डलमालिखति, ततस्तत्सम्मुखप्रदेशापेक्षया योजनातिक्रमे द्वितीयमण्डलमालिखति, ततस्तत्सम्मुख प्रदेशापेक्षया योजनातिक्रमे पूर्वभित्तौ तृतीयमण्डलमालिखतीत्यादि क्रमेण मण्डलकरणात् गोमूत्रिकारत्वस्य योजनान्तरितत्वस्य च सुव्यक्ततया सर्वस्य सुस्थत्वात्, अथ पञ्चाशद्

योजन तक और ऊँचे नीचे आठ योजन तक प्रकाश देते हैं क्योंकि गुहाका विस्तार और उच्चता क्रम से इतनी ही हैं। ये मंडल आगे और पीछे एक योजन तक प्रकाश देते है–

शङ्का–यदि चक्रवर्तीतिमिस्रा गुहा में गोमूत्रिका (चलते बैलके मूतके जैसा आकार) के आकार में ४९ मडल लिखता है तो फिर इनमें एक 'एक योजन के अन्तर से लिखने की जो बात कही गई है वह सधती नहीं हैं यदि एक भित्तिगत मडल की अपेक्षा योजनान्तरिता मानी जावे तो फिर इस तरह से योजनद्वय से अन्तरितता की आपत्ति आती है यदि ऐसा न माना-जाय तो फिर द्वितीय मंडल में एक भित्तिगतता का प्रसङ्ग प्राप्त होगा। इस तरह से होने में गोमूत्रिका के आकार का होना नहीं बन सकता और यदि अन्यभित्तिगत मण्डल की अपेक्षा गोमूत्रिका का आकार कहा जावे तो फिर तिर्यक् में १२ योजन से अधिक को अन्तरितता हो जाती है

उत्तर– यह भरत चक्रवर्ती पूर्वदिग्गतभित्ति में प्रथम मडल लिखता है इसके बाद उसके सम्मुख प्रदेश की अपेक्षा एक योजन छोड़कर द्वितीय मंडल लिखता है फिर उसके सम्मुख प्रदेश में एक योजन छोड़कर पूर्वभित्ति में तृतीय मंडल लिखता है इत्यादि क्रम से मण्डल करने से वे गोमूत्रिका के आकार के और एक योजन से अन्तरितता वाले हो जाते है। पचास योजन की लबाई वाली

કે ગુફાનો વિસ્તાર અને તેની ઉચ્ચતા ક્રમથી આટલી જ છે. એ મંડળો આગળ અને પાછળ એક યોજન સુધી પ્રકાશ પાથરે છે.

શંકા :– જો ચક્રવર્તી તિમિસ્ર ગુફામાં ગોમૂત્રિકાના અર્થાત્ (ચાલતા બળદના મુતરનો જેવો આકાર થાય છે તેવા) આકારમા ૪૯ મંડળો લખે છે તો પછી એમને એક–એક યોજનના અંતરથી લખવાની જે વાત કહેવામા આવી છે, તે બરાબર બંધ બેસતી નથી જો એક ભિત્તિગત મંડળની અપેક્ષાએ યોજનાન્તરિતા માનવામા આવે તો પછી આ પ્રમાણે યોજન દ્વયથી અન્તરિતતાની આપત્તિ આવે છે જો આ પ્રમાણે માનવામા આવે નહિ તો પછી મંડળમાં એક ભિત્તિગતતાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થશે ? આ પ્રમાણે થાય તો ગોમૂત્રિકાના આકારની સંભાવના જ શક્ય નથી અને જો અન્યભિત્તિગત મંડળની અપેક્ષા ગોમૂત્રિકાનો આકાર કહેવામા આવે તો પછી તિર્યક્માં ૧૨ યોજનથી અધિકની અન્તરિતતા થઈ જાય છે.

ઉત્તર – એ ભરત ચક્રવર્તી પૂર્વદિગ્ગતભિત્તિમા પ્રથમ મંડળ લખે છે ત્યાર બાદ તેના સંમુખ પ્રદેશની અપેક્ષાએ એક યોજન વિસ્તાર છોડીને દ્વિતીય મંડળ આલેખે છે પછી તેની સામેના પ્રદેશમા એક યોજન વિસ્તાર ત્યજીને પૂર્વભિત્તિમા તૃતીય મંડળ લખે છે,

योजनायामायां गुहायाम् एकोन पञ्चाशता मण्डलैर्यत्प्रकाशकरणमुक्त तस्यार्थस्य सुखप्रतिपत्तये सक्षपेण मण्डलपञ्चकस्य स्थापनां दर्शयति यथा— ?\$?\$? एव षट्कोष्ठकपरिकल्पित षड्योजनक्षेत्रे एकस्मिन पक्षे त्रीणि अन्य तु द्वे एत्युभय सम्मेलने पञ्चमण्डलानि एवमनेन गोमूत्रिका मण्डलकविरचनक्रमेण पञ्चाशद् योजनायामायां गुहायामैकोनपञ्चाशतोऽपि मण्डलकानां स्थापना आकारः स्वय विज्ञेयेति । अथ प्रकृतं प्रस्तूयते—'तएणं' इत्यादि । तएण सा तिमिसगुहा भरहेणं रण्णा तेहिं जोयणंतरिएहिं जाव जोयणुज्जोयकरेहिं एगूणपण्णाए मंडलेहि आलिहिज्जमाणेहिं आलिहिज्जमाणेहिं खिप्पामेव आलोगभूया उज्जोयभूया दिवसभूया जाया याविहोत्था' ततो मण्डलालिखनानन्तरं खलु सा तमिस्रा गुहा भरतेन राज्ञा तैः योजनान्तरितैः यावद्योजनोद्योतकरैः एकोनपञ्चाशता मण्डलैरालिख्यमानैरालिख्यमानैः क्षिप्रमेव आलोकं सौर प्रकाशं भूता प्राप्ता, अत्र भूगतौ इति सौत्र गातोः क्त प्रत्ययः एवम् उद्योतं चान्द्रप्रकाशंभूता किं बहुना ? दिवस—

गुफा में जो ४९ मंडल करने की बात कही गई है— वह अच्छी तरह से समझ में आ जावे इसके लिये सूत्रकार ने पांच मंडलों की स्थापना सस्कृत टीका में दिखा करके समझाया है—इस तरह षट् कोष्टक परिकल्पित षट् योजनवाले क्षेत्र में एक पक्ष में तीन और अन्यत्र दो मंडल लिखे जाते है दोनों का जोड़ पांच हो जाता है । इसीतरह गोमूत्रिका के आकार वाले मंडलो की रचना के क्रम से ५० योजन प्रमाण वाली गुहा में ४९ मंडलों की स्थापना स्वय ही समझ लेना चाहिए (तएण सा तिमिसगुहा भरहेणं रण्णा तेहिं जोयणंतरिएहिं जाव जोयणुज्जोयकरेहि एगूणपण्णाए मण्डलेहिं आलिहिज्जमाणेहिं २ खिप्पामेव आलोगभूया उज्जोयभूया दिवसभूया जायायाविहोत्था) एक २ योजन के अन्तराल से, यावत् एक २ योजन तक प्रकाश देनेवाले इन ४९ मण्डलों को इस प्रकार से लिखने के बाद वह तिमिस्रगुहा बहुत ही शीघ्र आलोकभूत हो गइ उद्योतभूत हो गइ और दिवस के जैसी होगइ यहां अपिशब्द सभावना अर्थ में प्रयुक्त

ઇત્યાદિ ક્રમથી મંડળો આલેખવાથી ગોમૂત્રિકાના આકારના અને એક યોજન જેટલી અંતરિતતાવાળા થઇ જાય છે. ૫૦ યોજન જેટલી લંબાઇવાળી ગુફામાં જે ૪૯ મંડળો લખવાની વાત કહેવામાં આવી છે તે સારી રીતે સમજમાં આવી જાય એ હેતુથી સૂત્રકારે આ પ્રમાણે પાંચ મંડળોની સ્થાપના સસ્કૃત ટીકામા કરીને સમજાવવા પ્રયત્ન કર્યો છે આ રીતે ષટ્ કોષ્ટક પરિકલ્પિત ષડ્ યોજનવાળા ક્ષેત્રમા એક પક્ષમાં ત્રણ અને અન્યત્ર બે મંડળો લખવામા આવે છે બન્નેનો સરવાળો પાચ થઇ જાય છે આ પ્રમાણે ગોમૂત્રિકાના આકારવાળા મંડળની રચના ક્રમથી ૫૦ યોજન પ્રમાણવાળી ગુફામાં ૪૯ મંડળોની સ્થાપના આપ મેળે જ સમજી લેવી જોઇએ. (तएण सा तिमिसगुहा भरहेण रण्णा तेहिं जोयणतरिएहिं जाव जोयणुज्जोयकरेहिं एगूणपण्णाए मण्डलेहिं आलिहिज्जमाणेहिं २ खिप्पामेव आलोगभूया उज्जोयभूया दिवसभूया जाया यावि होत्था) એક-એક યોજનના અંતરાલથી યાવત્ એક-એક યોજન સુધી પ્રકાશ પાથરનારા એ ૪૯ મંડળોને આ પ્રમાણે લખવાથી તે તિમિસ્ર ગુફા અતીવ શીઘ્ર આલોકભૂત થઈ ગઈ, અને દિવસના જેવી થઈ પ્રકાશિત થઈ ગઈ અહીં 'અપિ' શબ્દ સંભાવનાના

भूता दिनलदृशी जाता चासीत्, च समुच्चये अपिः सम्भावनायाम्, तेन नेय गुहा मण्डलप्रकाशपूर्णा किन्तु सम्भाव्यते आलोकभूता, एवमग्रेतनपदद्वयमपि तथाहि नेयं गुहा मण्डलप्रकाशपूर्णा अपि तु सम्भाव्यते उद्योतभूता तथा नेयं गुहा मण्डलप्रकाशपूर्णा अपि तु सम्भाव्यते दिवसभूता इति ॥सू० १५॥

अथान्तर्गुह वर्त्तमानयोः परपारं जिगमिषूणां प्रतिबन्धकीभूतयो रुन्मग्नानिमग्ना-नामकनद्योः स्वरूपं प्ररूपयितुकामः प्राह- "तीसे णं" इत्यादि ।

मूलम्—तीसे णं तिमिसगुहाए बहुमज्झ देसभाए एत्थणं उम्म-ग्गणिमग्गजलाओ णामं दुवे महाणईओ पण्णत्ताओ जाओणं तिमिस गुहाए पुरच्छिमिल्लाओ भित्तिकडगाओ पवूढाओ समाणीओ पच्च-त्थिमेणं सिंधु महाणइं समप्पेंति, से केणट्ठणं भंते ! एवं वुच्चइ उमग्ग-णिमग्गजलाओ महणाइओ ?, गोयमा ! जण्णं उमग्गजलाए महाणईए तणंवा पत्तंवा कट्ठं वा सक्करं वा आसे वा हत्थीं वा रहे वा जोहे वा मणुस्से वा पक्खिप्पइ तण्णं उमग्गजला महाणई तिक्खुत्तो आहुणिअ २ एगंते थलंसि एडेइ, जण्णं णिमग्गजलाए महाणईए तणं वा पत्तं वा कट्ठं वा सक्करं वा जाव मनुस्से वा पक्खिप्पइ तण्णं णिमग्गजलामहाणई तिक्खुत्तो आहुणिअ आहुणिअ अंतो जलंसि णिमज्जावेइ, से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ उमग्गणिमग्गजलाओ महाणईओ, तएणं से भरहे राया चक्करयणदेसियमग्गे अणेगराय० महया उक्किट्ठ सीहणाय जाव करेमाणे करेमाणे सिंधूए महाणईए पुरच्छिमिल्लेणं कूडेणं जेणेव उम्मग्गजला महाणई तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता वद्धइरयणं सद्दावेइ सद्दावित्ता एवं वयासी खिप्पामेव भो देवाप्पिया ! उम्मगणिमग्गजलासु

हुआ है इससे यह समझाया गया है कि वह गुफा मण्डल प्रकाश से पूर्ण नहीं हुई किन्तु ऐसी सम्भावना होती है कि वह मंडल प्रकाश से पूर्ण सी होगई इसी तरह आलोकादि पदों के सम्ब-न्ध में भी जानना चाहिये ॥१५॥

અર્થમા પ્રયુક્ત થયેલ છે એનાથી આમ સમજાવવામાં આવ્યુ છે કે તે ગુફા મંડળ પ્રકાશથી પરિપૂર્ણ થા નહિ પણ એવી સંભાવના છે કે તે મંડળોના પ્રકાશથી પરિપૂર્ણ હોય એવી થઈ ગઈ આ રીતે આ લોકાદિ પદોના સંબંધમા પણ જાણી લેવું જોઈએ. ॥ સૂત્ર-૧૫ ॥

महाणईसु अणेगखंभसयसण्णिविट्ठे अयलमकंपे अभेज्जकवए सालंब-णबाहाए सव्वरयणामए सुहसंकमे करेहि करेत्ता मम एअमाणत्तियं खिप्पामेव पच्चप्पिणाहि तएणं से वद्धइरयणे भरहेणं रण्णा एवं वुत्ते समाणे हट्ठतुट्ठचित्तमाणंदिए जाव विणएणं पडिसुणेइ, पडिसुणित्ता खिप्पामेव उम्मग्गजलासु महाणईसु अणेगखंभसयसण्णिविट्ठे जाव सुहसंकमे करेइ करित्ता जेणेव भरहे राया तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता जाव एयमा-णत्तियं पच्चप्पिणइ तएणं से भरहे राया सखंधावारबले उम्मग्गणिम्मग्ग-जलाओ महाणईओ तेहिं अणेगखंभसयसण्णिविट्ठेहिं जाव सुहसंकमेहिं उत्तरइ, तएणं तीसे तिमिस्सगुहाए उत्तरिल्लस्स दुवारस्स कवाडा सयमेव महया महया कोंचारवं करेमाणा रससरस्सगाइं ठाणाइं पच्चोसक्कित्था ॥सू० १६॥

छाया—तस्याः खलु तिमिस्रागुहायाः बहुमध्यदेशभागे अत्र खलु उन्मग्ननिमग्नजले नाम्न्यौ द्वे महानद्यौ प्रज्ञप्ते, ये खलु तमिस्रागुहायाः पौरस्त्यात् भित्तिकटकात् प्रव्यूढे सत्यौ पाश्चात्येन सिन्धु महानदीं समाप्नुतः, अथ केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते उन्मग्नजल-निमग्नजले महानद्यौ ? इति गौतम ! यत् खलु उन्मग्नजलाया महानद्यां तृणं वा पत्रं वा काष्ठं वा शर्करा वा अश्वो वा हस्ती वा रथो वा योधो वा मनुष्यो वा प्रक्षिप्यते तत् खलु उन्मग्नजला महानदी त्रिः कृत्वः आधूय आधूय एकान्ते स्थले छर्दयति यत् खलु निमग्नजलायां महानद्यां तृणं वा पत्रं वा काष्ठं वा शर्करा वा यावत् मनुष्यो वा प्रक्षिप्यते तत् खलु निमग्नजला महानदी त्रिः कृत्वः आधूय आधूय अन्तर्जले निमज्जयति अथ तेनार्थेन गौतम ! एवमुच्यते उन्मग्नजलनिमग्नजले महानद्यौ, ततः खलु स भरतो राजा चक्ररत्न देशितमार्गः अनेकराज० महता उत्कृष्टसिंहनाद यावत् कुर्वन् कुर्वन् सिन्ध्वा महानद्याः पौरस्त्ये कूटे यत्रैव उन्मग्नजला महानदी तत्रैव उपागच्छति उपागत्य वर्द्धकिरत्नं शब्दयति शब्दयित्वा एवमवादीत् क्षिप्रमेव भो देवानुप्रिय ! उन्मग्ननिमग्नजलयो र्महानद्योः अनेक स्तम्भशतसन्निविष्टौ अचलाकम्पौ अभेद्यकवचौ सालम्बनबाहौ सर्वरत्नमयौ सुखसंक्रमौ कुरुष्व, कृत्वा मम एताम् आज्ञप्तिकां क्षिप्रमेव प्रत्यर्पय, तत खलु तत् वर्द्धकिरत्नं भरतेन राज्ञा एवमुक्तं सत् हृष्टतुष्टचित्तानन्दितं यावद् विनयेन प्रतिशृणोति, प्रतिश्रुत्य क्षिप्रमेव उन्मग्ननिमग्नजलयोर्महानद्योः अनेकस्तम्भशतसन्निविष्टौ यावत् सुखसंक्रमौ करोति, कृत्वा यत्रैव भरतो राजा तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य यावत् एतामाज्ञप्तिकां प्रत्यर्पयति, तत खलु स भरतो राजा स स्कन्धावारबल उन्मग्ननिमग्नजले महानद्यौ ताभ्याम् अनेक स्त म्भशतसन्निविष्टाभ्यां यावत् सुखसंक्रमाभ्याम् उत्तरति, ततः खलु तस्या स्तमिस्रागुहाया उत्तरार्हस्य द्वारस्य कपाटौ स्वयमेव महता क्रौञ्चारवं सरस्सरन्ति कुर्वाणौ स्वके स्वके स्थाने प्रत्यवाष्वाष्किषाताम् ॥सू० १६॥

टीका "तीसेणं" इत्यादि 'तीसेणं तिमिसगुहाए बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं उम्मगणिमग्गजलाओ णामं दुवे महाणईओ पण्णत्ताओ' तस्याः खलु तमिस्रागुहाया बहुमध्यदेशभागे अत्र खलु दक्षिणद्वारतः तोड्डक समेनैकविंशतियोजनेभ्यः परतः उत्तरद्वारतः तोड्डकसमेनैकविंशतियोजनेभ्योऽर्वाक् च उन्मग्ननिमग्नजले नाम्न्यौ उन्मग्नजलानिमग्नजला नाम्न्यौ द्वे महानद्यौ प्रज्ञप्ते 'जाओणं तिमिसगुहाए पुरच्छिमिल्लाओ भित्तिकडगाओ पवूढाओ समाणीओ पच्चत्थिमेण सिंधुं महाणइं समप्पेंति' ये खलु तमिस्रागुहायाः पौरस्त्यात् भित्तिकटकात् भित्तिप्रदेशात् प्रव्यूढे निर्गते सत्यौ पाश्चात्येन कटकेन विभिन्नेन सिंधु महानदीं समाप्नुतः प्रविशत इत्यर्थः 'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ-उम्मग्गणिमग्गजलाओ महाणईओ ?' अथ केनार्थेन भदन्त ! एव मुच्यते उन्मग्नजलनिमग्नजले महानद्यौ इति ?, 'गोयमा ! जण्णं उन्मग्गजलाए महाणईए तणं वा पत्त वा कट्ठं वा सक्करं वा आसे वा हत्थी वा जोहे वा मणुस्सेवा पक्खिप्पइ' गौतम ! यत् खलु उन्मग्न-

---

गुहा के भीतर वर्तमान उन्मग्ना और निमग्नानदियों के स्वरूप का कथन

टीकार्थ :—'तीसेणं तिमिसगुहाए बहुमज्झदेसभाए एत्थणं'—इत्यादि—सूत्र—१६—

(तीसेण तिमिसगुहाए बहुमज्झदेसभाए) उस तिमिस्रगुफाके बहु मध्य देश में (उम्मग्गणिमग्गजलाओ णामं दुवे महाणईओ पण्णत्ताओ) उन्मग्ना और निमग्ना नाम की दो महानदीयां कही गई हैं ये दो नदिया दक्षिण द्वार के तोड्डक से २१ योजन आगे और उत्तर द्वार के तोड्डक से २१ योजन पहिले है। (जाओ ण तिमिसगुहाए पुरच्छिमिल्लाओ भित्तिकडगाओ पवूढाओ समाणीओ पच्चत्थिमेणं सिंधुमहाणइ समप्पेंति) तिमिस्रा गुफा के पौरस्त्यभित्ति कटक से भित्ति प्रदेश से निकलती हुई पाश्चात्य भित्तिप्रदेश से होकर सिन्धु महानदी में प्रवेश करती है (से केणट्ठेण भंते ! एवं वुच्चइ उन्मग्गणिमग्गजलाओ महाणईओ) हे भदन्त ! इन नदियों का उन्मग्ना और निमग्ना ऐसा नाम किस कारण से कहा गया है ? इसके उत्तर में प्रभुकहते है-(गोयमा ! जण्णं उम्मग्गजलाए महाणईए तणंवा पत्तंवा कट्ठ वा सक्करं वा आसे वा हत्थी वा जोहेवा मणुस्सेवा पक्खिवइ) हे गौतम ! जिस कारण से उन्मग्ना महानदी में

ગુફામાં વર્ધમાન ઉન્મગ્ના અને નિમગ્ના નદીઓના સ્વરૂપનું કથન :—

ટીકાર્થ—(तीसेणं तीमिसगुहाए बहुमज्झदेसभाए) તે તિમિસ્ર ગુફાના બહુ મધ્ય દેશમાં (उमग्ग णिमग्गजलाओ णाम दुवे महाणईओ पण्णत्ताओ) ઉન્મગ્ના અને નિમગ્ના નામે બે મહાનદીઓ છે એ બે નદીઓ દક્ષિણ દ્વારના તોડકથી ૨૧ યોજન આગળ અને ઉત્તર દ્વારના તોડકથી ૨૧ યોજન પહેલાં છે. (जाओण तिमिसगुहाए पुरच्छिमिल्लाओ भित्तिकडगाओ पवूढाओ समाणीओ पच्चत्थिमेणं सिंधुमहाणइं समप्पेंति) તિમિસ્ર ગુફાના પૌરસ્ત્યભિત્તિ કટકથી-ભિત્તિ પ્રદેશથી નીકળીને એ નદીઓ પાશ્ચાત્ય ભિત્તિ પ્રદેશમાં થઈ તે સિંધુ મહાનદીમાં પ્રવેશ કરે છે (से केणट्ठेणं भंते ! एव वुच्चइ उन्मग्गणिमग्गजलाओ महाणइओ) હે ભદન્ત ! એ નદીઓના ઉન્મગ્ના અને નિમગ્ના એવા નામો શા કારણથી પડયા છે ? એના જવાબમાં પ્રભુ કહે છે (गोयमा ! जण्णं उम्मग्गजलाए महाणइए तणंवा पत्तंवा कट्ठंवा सक्करंवा आसे

जलायां महानद्यां तृणं वा पत्रं वा काष्ठं वा शर्करा वा पाषाणखण्डः, अश्वो वा हस्ती वा रथो वा योधो वा सुभटः, मनुष्यो वा प्रक्षिप्यते 'तण्णं उम्मग्गजला महाणई तिक्खुत्तो आहुणिअ एगते थलंसि एडेइ' तत् तृणादिकं खलु उन्मग्नजला महानदी त्रिः कृत्वः त्रीन् वारान् आधूय आधूय भ्रमयित्वा भ्रमयित्वा जलेन सहाऽऽहत्याहत्येत्यर्थः एकान्ते जलप्रदेशाद्दवीयसि स्थले स्थाने निर्जलप्रदेशे स्थाने 'एडेइ' छर्दयति तीरे प्रक्षिपति इत्यर्थः, तुम्बीफलमिव शिलाः उन्मग्नजले उन्मज्जतीत्यर्थः, अत एवोन्मज्जति शिलादिकम् अस्मादिति उन्मग्नम् 'कृद् बहुलमिति अपादाने क्त प्रत्ययः उन्मग्नं जलं यस्यां सा उन्मग्नजला, अथ द्वितीया नामान्वर्थः 'जण्णं णिमग्गजलाए महाणईए तणं वा पत्तं वा कट्ठ

तृणपत्र काष्ठ, पत्थर के टुकड़े, अश्व, हाथी, योधा अथवा सामान्य कोई भी मनुष्य डाल दिये जावे तो वह उन्मग्ना महानदी तीन वार उन्हें इधर उधर घुमा-२ कर एकान्त जल प्रदेश से दूर किसी स्थल में-निर्जल प्रदेश में-डाल देती है तुम्बी फल जिस प्रकार पानी में उतराता उतरता तीरपर लग जाता हैं इसी प्रकार इसी में गिरा हुआ हर एक पदार्थ उतराता उतराता तीर पर लग जाता है इस कारण हे गौतम ! इस नदी का नाम उन्मग्ना ऐसा कहा गया है । (जण्णं णिमग्गजलाए महाणईए तणंवा पत्तवा कट्ठवा सक्करं वा जाव मणुस्सेवा पक्खिवइ) जिस कारण से निमग्ना महानदी में तृण, पत्र, काष्ठ पत्थर के छोटे टुकड़े, अश्व हाथी, योधा अथवा सामान्य कोई भी मनुष्य डाल दिये जावें तो वह निमग्ना नाम की महानदी तीन वार उन्हें इधर उधर घुमा घुमा कर अपने ही भीतर कर लेती है इस कारण इसका नाम निमग्ना ऐसा कहा गया है । यही वात (से तेणट्ठेण गोयमा ! एव वुच्चइ उम्मग्गणिमग्गजलाओ महाणईओ) इस पाठ द्वारा कही गई है । पूर्वमें "कृद्बहुलम्" सूत्र से अपादान में और यहां अधिकरण में क्त प्रत्यय हुआ हैं । ये दोनों नदियां तीन

वा हत्थी वा जोहे वा मणुस्से वा पक्खिवइ) હે ગૌતમ ઉન્મગ્ન મહાનદીમા તૃણ, પત્ર, કાષ્ઠ, પત્થરના કકડા, અશ્વ, હાથી, યોદ્ધા અથવા સામાન્ય કોઈ પણ મનુષ્ય નાખવામાં આવે તો તે ઉન્મગ્ના નદી તેમને આમ-તેમ ફેરવી તે એકાંત જળ પ્રદેશમા-દૂર કોઈ સ્થળમા-નિર્જળ પ્રદેશમાં નાખી દે છે. તૂબી ફળ જેમ પાણીમા તરતું તરતું કિનારે પહોચી જાય છે, તેમજ એ નદીમા પડેલી દરેકે દરેક વસ્તુ તરતી-તરતી કિનારે પહોચી જાય છે એથી જ હે ગૌતમ ! એ નદીનું નામ ઉન્મગ્ના કહેવામાં આવ્યુ છે (जण्ण णिमग्गजलाए महाणईए तण वा पत्तं वा कट्ठ वा सक्कर वा जाव मणुस्सेवा पक्खिवइ) જે કારણથી નિમગ્ના મહાનદીમા તૃણ પત્ર, કાષ્ઠ, પથ્થરના નાના-નાના કકડા અશ્વ, હાથી યોદ્ધા અથવા સામાન્ય કોઇપણ મનુષ્ય નાખવામા આવે તો નિમગ્ના નામક મહાનદી ત્રણ વખત તેમને આમ-તેમ ફેરવીને પોતાની અંદર જ સમાવી લે છે એથી જ એ મહાનદીનુ નામ નિમગ્ના કહેવામા આવ્યું છે. એ જ વાત (से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ उम्मग्गणिमग्गजलाओ महाणईओ) એ પાઠ વડે વ્યક્ત કરવામા આવી છે પૂર્વમા 'कृद्-बहुलम्' સૂત્રથી અપાદાનમા અને અહી અધિકરણમા 'क्त' પ્રત્યય થયેલ છે એ બન્ને નદીઓ ત્રણ

वा सक्करं वा जाव मणुस्से वा पक्खिप्पइ' यत् खलु निमग्नजलाया महानद्यां तृणं वा पत्रं वा काष्ठं वा शर्करा वा यावत् पदात् अश्वो वा हस्ती वा रथो वा योधो वा मनुष्यो वा प्रक्षिप्यते 'तण्णं णिमग्गजला महाणई तिक्खुत्तो आहुणिअ आहुणिअ अंतो जलंसि णिमज्जावेइ' तत् पूर्वोक्तं वस्तु जात खलु निमग्नजला महानदी त्रिः कृत्वः अधूयाधूय त्रीन् वारान् भ्रमयित्वा भ्रमयित्वा अन्तर्जलम् जलमध्ये किं ' निमज्जयति अत एव निमज्जयत्यस्मिन् तृणादिकमखिलं वस्तु जातमिति निमग्नम्, बहुलवचनादधि- करणे क्त प्रत्ययः, निमग्न जलं यस्यां नद्याम् सा निमग्नजला, से तेणट्ठेणं गोयमा एवं वुच्चइ उम्मग्गणिमग्ग जलाओ महाणइओ' अथ तेनार्थेन गौतम ! एवमुच्यते उन्म- ग्नानमग्नजले महानद्यौ इति, अनयोश्च यथाक्रमम् उन्मज्जकत्वे वस्तु स्वभाव एव इमे च द्वे अपि त्रियोजनविस्तरे गुहाविस्तारायामे अन्योऽन्यं द्वियोजनान्तरे बोध्ये द्वियोजनम् अन्तरम् अनयो यथा गुहामध्यदेशवर्त्तित्व तथा सुखबोधाय स्थापनया दर्श्यते यथा-

४१७।३।२।३।१४७

४१७

अथ दुरवगाहे नद्यौ विबुध्य भरतो यच्चकार तदाह- 'तएणं' इत्यादि 'तएणं से भरहे राया चक्करयणदेसियमग्गे अणेगरायसहस्साणुयायमग्गे' ततः खलु स भरतो राजा चक्ररत्नदेशितमार्गः चक्ररत्नेन देशितो दर्शितो मार्गो यस्मै स तथा, तथा-अनेकराज- सहस्रानुयातमार्गः तत्र अनेकैः राजसहस्रैरनुयातः-अनुचलितो मार्गो यस्य स तथा, चक्र- रत्नप्रदर्शितमार्गमनुसृत्य गच्छतः चक्रवर्त्ति भरतस्य पश्चात् अनेके राजानः प्रयान्तीत्यर्थः। 'महया उक्किट्ठ सीहणाय जाव करेमाणे करेमाणे' महतोत्कृष्ट 'सिंहनाद यावद् बोलकल-

---

योजन की विस्तार वाली है गुहा का आयाम और विस्तार जैसा इनका विस्तार और आयाम है तथा ये दो-२ योजन के अन्तर वाली हैं । गुहा के मध्यदेश में ये हैं । इनकी स्थापना इस प्रकार से है-॥४ १७।३।२।२१७.४॥

जब भरत ने इन दोनों नदियों को ॥४ १७ दूरावगाह जाना तो उसने क्या किया इस बात को सूत्रकार समझाते हुए कहते हैं-(तएणं से भरहे राया चक्करयणदेसियमग्गे अणेगरायवरसहस्साणुयायमग्गे) चक्ररत्न से जिसे मार्ग दिखाया जा रहा है, एव जिसके पीछे-२ हजारों राजा महाराजा चल रहे हैं ऐसा वह भरत राजा (महाया उक्किट्ठ सोह-

---

યોજન જેટલી વિસ્તારવાળી છે. ગુફાના આયામ અને વિસ્તાર જેવા જ એમના વિસ્તાર અને આયામ છે. તેમજ એ મહાનદીઓ બે યોજન જેટલા અંતરવાળી છે. ગુફાના મધ્ય દેશમા એ મહાનદીઓ છે એમની સ્થાપના આ પ્રમાણે છે— ॥ ૪ ૧૭ । ૩ । ૨ । ૩ ૧૭ ૪ ॥ જ્યારે ભરતરાજાએ બન્ને નદીઓને ॥ ૪ ૧૭ દુરાવગાહ જાણી ત્યારે તેણે શું કર્યું એ વાતને સૂત્રકાર સ્પષ્ટ કરતા કહે છે કે (तएणं से भरहे राया चक्करयणदेसि- यमग्गे अणेगरायवरसहस्साणुयायमग्गे) ચક્રરત્નથી જેને માર્ગ બતાવવામાં આવી રહ્યો છે ...પાછળ હજારો રાજા-મહારાજાઓ ચાલી રહ્યા છે, એવો તે ભરત

कलरवेण समुद्ररवं भूतामिव प्राप्तामिव गुहामितिगम्यम् कुर्वन् कुर्वन् 'सिंधूए महाणईए पुरच्छिमिल्लेणं कूडेणं जेणेव उम्मग्गजला महाणई तेणेव उवागच्छइ' सिन्ध्वा महानद्याः-पौरस्त्ये कूले पूर्वतटे उभयत्र णं शब्दो वाक्यालङ्कारे अयमर्थः तमिस्राया अधो भागे वहन्ती सिन्धुस्तमिस्रा पूर्वकटकमवधीकृत्यैवेति, उन्मग्नाऽपि पूर्वकटकान्निर्गताऽस्तीत्युभयोरेकस्थानतासूचनार्थकमिदं सूत्रम्, यत्रैवोन्मग्नजला महानदी तत्रैव उपागच्छति 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'वद्धइरयण सद्दावेइ' वर्द्धकिरत्नं शब्दयति आह्वयति 'सद्दाविता एवं वयासी' शब्दयित्वा आहूय, एव वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत् उक्तवान् किमवादीत् इत्याह-'खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया! उम्मग्गणिमग्गजलासु महाणइसु अणेगखंभसयसण्णिविट्ठे अयलमकंपे अभेज्जकवए सालंवणवाहाए सव्वरयणामए सुहसंकमे करेह' क्षिप्रमेव भो देवानुप्रिय! उन्मग्ननिमग्नजलयो महानद्योः अनेकस्तम्भशतसन्नि-

णाय जाव करेमाणे २ सिधूए महाणईए पुरच्छिमिल्लेण कूडेणं जेणेव उम्मग्गजला महाणई तेणेव उवागच्छइ) जोर-२ से सेनाजनके एवं साथ में चलनेवाले राजा महाराजाओं के सिंहनाद के जैसे बोल से अव्यक्तध्वनि से- एवं कल कल रव से समुद्र के जैसे रव को प्राप्त हुई न हो मानो ऐसी गुहा को करता करता सिंधु महानदी के पूर्व तट पर जहां उन्मग्ना नदी थी वहां पर आया (उवागच्छित्ता वद्धइरयणं सद्दावेइ) वहां आकर के उसने वर्द्धकिरत्न को बुलाया तमिस्रागुहा के अधोभाग में तमिस्रा के पूर्व कटक की अवधि करके ही सिन्धु महानदी वहती है तथा उन्मग्ना महानदी भी तमिस्रा के पूर्व तट से निकली है इसलिये दोनों नदियों का समागम यहां हो जाता है (सद्दावित्ता एवं वयासी) वर्द्धकी रत्न को बुला करके उससे ऐसा कहा (खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया! उम्मगणिमग्गजलासु महाणईसु अणेगखंभसयसण्णिविट्ठे अयलमकंपे अभेज्जकवए सालंवणावाहाए सव्वरयणामए सुहसकमे करेह) हे देवानुप्रिय! तुम ही उन्मग्ना ओर निमग्ना महानदियों के ऊपर अनेक सैकड़ों खंभो से युक्त, अचल,

રાજા (महया उक्किट्ठ सीहणाय जाव करेमाणे २ सिंधूए महाणईए पुरच्छिमिल्लेणं कूडेणं जेणेव उम्मग्ग जला महाणई तेणेव उवागच्छइ) સેના તેમજ રાજા મહારાજાઓની તીવ્ર ચાલથી થતા સિંહનાદ જેવા અવ્યક્ત ધ્વનિથી તથા કલરવથી સમુદ્રની જેવા ધ્વનિને પ્રાપ્ત થયેલ ન હોય એવી ગુફાને મુખરિત-ધ્વનિત કરતો તે રાજા સિંધુ મહાનદીના પૂર્વ તટ ઉપર કે જ્યાં ઉન્મગ્ના નદી હતી ત્યાં આવ્યો. (उवागच्छित्ता वद्धइरयणं सद्दावेइ) ત્યાં આવીને તેણે વર્દ્ધકિરત્નને (સુથાર) બોલાવ્યો. તમિસ્રા ગુફાના અધો ભાગમાં તમિસ્રાના પૂર્વકટકની અવધિ કરી ને જ સિંધુ મહાનદી વહે છે તેમજ ઉન્મગ્ના મહાનદી પણ તમિસ્રાના પૂર્વતટથી નીકળી છે. એથી બન્ને નદીઓનો અત્રે સમાગમ થઈ જાય છે. (सद्दावित्ता एवं वयासी) વર્દ્ધકિરત્નને બોલાવીને તે રાજાએ તેને આ પ્રમાણે કહ્યુ-(खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया! उम्मग्गणिमग्गजलासु महाणईसु अणेगखंभसयसण्णिविट्ठे अयलमकंपे अभेज्जकवए सालंवणवाहाए सव्वरयणामए सुहसकमे करेह) હે દેવાનુપ્રિય! તમે શીઘ્ર ઉન્મગ્ના અને નિમગ્ના નદીની ઉપર અનેક હજારો સ્તભોવાળા અચલ અકંપ તેમજ દૃઢ કવચની જેમ અભેદ્ય એવા બે

विष्टौ सुखसंक्रमौ सेतु द्वयं कुरुष्वेत्यग्रे सम्बन्धः कीदृशौ तौ इत्याह-अनेकानि स्तम्भशतानि तेषु सन्निविष्टौ -सुसंस्थितौ अथवा अनेकानि स्तम्भशतानि सन्निविष्टानि सलग्नानि ययोः तौ तथा अत एवाचलौ महाबलाक्रान्तत्वेऽपि न स्वस्थानाच्च लतः अकम्पौ दृढौ अथवा अचलो गिरिस्तद्वद् अकम्पौ मकारोऽलाक्षणिकः अभेद्यकवचाविव अभेद्यकवचौ दृढौ अभेद्यसन्नाहौ जलादिभ्यो न भेदं यातौ जलादिभिरपि अभेद्यौ इत्यर्थः, ननु अनन्तरोक्तविशेषणाभ्यामुत्तरतां जनानां तदुपरि पातशङ्काया अभावेऽपि उभयपार्श्वयो जलपातशङ्का स्यादेवेत्याह-सालम्बनबाहौ इति, सालम्बने-उपरिगच्छतां जनानामवलम्बनभूतेन दृढतरभित्तिरूपेण आलम्बनेन सहितौ बाहौ-उभयपार्श्वौ ययोस्तौ तथा, तथा 'सव्वरयणामए' सर्वरत्नमयौ-सर्वात्मना रत्नमयौ यद्वा सर्वजातीय रत्नयुक्तौ तथा 'सुहसंकमे' सुखसक्रमौ सुखेन संक्रमः-पादविक्षेपो यत्र तौ इदृशौ संक्रमौ सेतू कुरुष्व 'करित्ता' कृत्वा 'मम एयमाणत्तियं खिप्पामेव पच्चप्पिणाहि 'मम एताम् आज्ञप्तिकां क्षिप्रमेव शीघ्रमेव प्रत्यर्पयेति । अथ स वर्द्धकिरत्ननामः किं कृतवान् इत्याह 'तएण' इत्यादि 'तएणं से बद्धइरयणे भरहेणं रण्णा एव वुत्ते समाणे हट्ठतुट्ठचित्तमाणंदिए जाव विणएण पडिसुणेइ ' ततः खलु तत् वर्द्धकिरत्नं भरतेन राज्ञा एवम् उक्त प्रकारेण उक्त-कथितं सत् हृष्टतुष्टचित्तमानन्दित यावत् विनयेन प्रतिश्रृणोति स्वीकरोति 'पडिसुणित्ता' प्रतिश्रुत्य स्वीकृत्य 'खिप्पामेव उम्मग्गणिम्मग्गजलासु महाण-

अकप तथा दृढकवचके जैसे अभेद्य ऐसे दो पुलो को बनाओ इनपुलों के उभयपार्श्व में आलम्बन हो जिससे उन महानदियों में उनके ऊपर से चलनेवाले में कोई गिर न सके (सव्वरयणामए) दोनों पुल सर्वात्मना रत्नमय हों अथवा सर्वजाति के रत्नो द्वारा निर्मित हुए हों और जिन पर सुखपूर्वक गमनागमन हो सके (करेत्ता मम एयमाणत्तियं खिप्पामेव पच्चप्पिणाहि) ऐसे दो पुल जब तुम बनाकर तैयार करलो तब हमे इसकी पीछे खबर जल्दी से दो (तएण से बद्धइरयणे भरहेण रण्णा एवं वुत्ते समाणे हट्ठतुट्ठचित्तमाणंदिए जाव विणएण पडिसुणेइ) उस वर्द्धकि रत्न ने अपने स्वामी भरत राजा को आज्ञा को सुना तो वह बहुत ही अधिक हर्षित एवं चित्त में आनन्दित हुआ और यावत् बड़ी विनय के साथ उसने उनकी आज्ञा स्वीकार कर ली (पडिसुणित्ता खिप्पामेव उम्मउगणिमग्गजलासु महाणईसु अणेग खंभसयसण्णि-

પુલો તૈયાર કરો એ પુલોના ઉભયપાર્શ્વોમા આલબનો હોય કે જેથી તેમની ઉપર થઈને પસાર થનાર કોઈપણ તે મહાનદીઓમા પડે નહિ (सव्वरयणामए) એ બન્ને પુલો સર્વાત્મના રત્નમય હોય અથવા સર્વ જાતિના રત્નો દ્વારા નિર્મિત હોય કે જેથી તેમની ઉપરથી સુખ પૂર્વક ગમન-આગમન થઈ શકે. (करेत्ता मम पयमाणत्तियं खिप्पामेव पच्चपिणाहि) એવા બન્ને પુલો જ્યારે તૈયાર થઈ જાય ત્યારે તરત જ અમને સૂચના આપો. (तपण से बद्धइरयणे भरहेण रण्णा पव वुत्ते समाणे हट्ट तुट्ठचित्तमाणंदिए जाव विणपण पडिसुणेइ) વર્દ્ધકિરત્ને (સુથારે) જ્યારે પોતાના સ્વામીની આજ્ઞા સાભળી તો તે અતીવ હર્ષિત તેમજ ચિત્તમાં આનંદિત થયો. યાવત્ અતીવ વિનમ્રતાથી તેણે પોતાના સ્વામીની આજ્ઞા સ્વીકારી લીધી (पडिसुणित्ता खिप्पामे उमग्गणिमग्गजलासु महाणईसु अणेणखंभसयसण्णिविट्ठे जाव सुहयं कमे

इंद्ध अणेगखंभसयसण्णिविट्ठे जाव सुहसंकमे करेइ' क्षिप्रमेव उन्मग्ननिमग्नजलयो महानद्योः अनेकस्तम्भशतसन्निविष्टौ यावत् अचलौ अकम्पौ अभेद्यकवचौ सालम्बनबाहौ सर्वरत्नमयौ सुखसंक्रमौ सेतू-सेतुद्वयं करोति 'करित्ता' कृत्वा जेणेव भरहे राया तेणेव उवागच्छइ' यत्रैव भरतो राजा तत्रैव तत् वर्द्धकिरत्नम् स वर्द्धकिः उपागच्छति 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'जाव एयमाणत्तियं पच्चप्पिणइ' यावत् पूर्वोक्ताम् एताम् राज्ञोक्तप्रकारिकाम् आज्ञप्तिकां (आज्ञां) प्रत्यर्पयति समर्पयति, ननु उन्मग्नजला जलस्थोन्मज्जकत्वस्वभावसिद्धत्वात् कथं तत्र संक्रमार्थकशिलास्तम्भादिन्यासः सुस्थिरो भवति ? सच दीर्घपट्टशालाकारो न च जलोपरि काष्ठादिमयः सम्भवति तस्या सारत्वेन भारासहत्वात् इति चेन्नवर्द्धकिरत्नकृतत्वेन दिव्यशक्ते रचिन्त्यशक्तिकत्वात्, लोक उत्तरति, गुहा च तावन्तं कालमपावृतैनास्ने मण्डलान्यपि तथैव तिष्ठन्ति चक्रव-

---

विट्ठे जाव सुहसंकमे करेइ) भरत राजा की आज्ञा को स्वीकार करके उसने शीघ्र ही उन्मग्ना और निमग्ना नदी के ऊपर पूर्वोक्त अनेक सैकड़ों खम्भों आदि विशेषणों से युक्त दो पुल बना दिये (करित्ता जेणेव भरहे राया तेणेव उवागच्छइ) दो पुलों को बनाकर फिर वह जहां पर भरत राजा विराजमान थे वहां पर आया (उवागच्छित्ता) वहां आकर के (जाव एयमाणत्तियं पच्चप्पिणइ) उसने पुलों के पूर्णरूप से निर्माण हो जाने की भरत राजा को खबर दे दी-यहां पर ऐसी आशंका नहीं करनी चाहिए कि उन्मग्ना नदी का तो स्वभाव ऐसा है कि जो भी पदार्थ उसमें गिर जाता है वह उसके ऊपर ही रहता है डूबता नहीं है तो फिर सेतु बनाने के लिये डाले गये पदार्थ उसमें कैसे नीचे पहुँच गये और कैसे वहां वे स्थिर होकर जम गये। ये पुल वर्द्धकिरत्न ने बनाये होते हैं इसलिये उसकी शक्ति अचिन्त्य होने के कारण वे वहां पर सुस्थिर रहते है और इनके ऊपर से लोक उतरते रहते है तथा चक्रवर्ती के जीवन तक गुफा खुली हुई रही आती है. और उसमें वे सब मन्डल ज्यों के त्यों उतने ही काल तक बने रहते है जब चक्रवर्ती दिवंगत हो जाता है

करेइ) ભરત રાજાની આજ્ઞા સ્વીકારીને તેણે તરત જ ઉન્મગ્ના અને નિમગ્ના નદીની ઉપર હજારો સ્તંભો વગેરેથી પૂર્વોક્ત વિશેષણથી યુક્ત એવા બે રમણીય પુલો બનાવ્યા (करित्ता जेणेव भरहे राया तेणेव उवागच्छइ) બે પુલો બનાવીને પછી તે જ્યાં ભરત રાજા વિદ્યમાન હતા ત્યાં આવ્યો. (उवागच्छित्ता) આવીને (जाव एयमाणत्तियं पच्चप्पिणइ) તેણે બે પુલો આજ્ઞા મુજબ જ તૈયાર થઈ ગયા છે, એવી ભરત રાજાને સૂચના આપી અહીં એવી આશંકા કરવી યોગ્ય નથી કે ઉન્મગ્ના નદી તો સ્વભાવે જ એવી છે કે જે વસ્તુ તેમાં પડી જાય છે, તે તેની ઉપર જ રહે છે, ડૂબતી નથી. તો પછી પુલ બનાવવા માટે નાખવામાં આવેલી વસ્તુઓ તેમાં નીચે સુધી કેવી રીતે પહોંચી અને ત્યાં કેવી રીતે સ્થિર થઈને જામી ગઈ. એ પુલો વર્દ્ધકિરત્ન બનાવે છે એથી તેની શક્તિ અચિન્ત્ય હોવાથી તેઓ ત્યાં સુસ્થિર જ રહે છે અને તેમની ઉપર થઈને લોકો પાર ઉતરતા રહે છે તેમજ ચક્રવર્તીના જીવનકાળ સુધી ગુફા ખુલ્લી જ રહે છે તેમાં તે સર્વે મંડળો તેના જીવનકાળ સુધી યથાવત

र्त्तिनि परलोके गते संयमे गृहीते सति षट्मासपर्यन्तम् सुरक्षितं सेतुद्वयं तिष्ठति सारोद्धारवृत्तेरभिप्रायः, त्रिषष्ठीयाचितचरितेतु–

"उद्घाटितं गुहाद्वारं गुहान्त र्मण्डलानि च।
तावत तान्यपि तिष्ठन्ति यावज्जीवति चक्रभृत् ॥१॥ इत्युक्तम्

'तएणं से भरहे राया सखंधावारवले उम्मग्गणिमग्गजलाओ महाणईओ तेहिं अणेगखंभसयसण्णिविट्ठेहिं जाव सुहसंकमेहिं उत्तरइ' ततः खलु स भरतो राजा सस्कन्धावारवलः स्कन्धावाररूपवलसहितः, सैन्यान्वितः उन्मग्ननिमग्नजले महानद्यौ ताभ्याम् अनेकस्कन्धशतसन्निविष्टाभ्यां यावत् अचलाभ्यामकम्पाभ्याम् अभेद्यकवचाभ्यां सालम्बनवाहाभ्यां सर्वरत्नमयाभ्यां सुखसंक्रमाभ्याम् उत्तरति परपार गच्छति, एवम् उत्तरतो गच्छति, राजराजे भरते उत्तरद्वारे यज्जातं तदाह – 'तएणं तीसे' इत्यादि तएण तीसे तिमिस्सगुहाए उत्तरिल्लस्स दुवारस्स कवाडा सयमेव महया महया कोंचारवं करेमाणा सरसरस्सग्गाइं सरसरस्सग्गाइ ठाणाइं पच्चोसक्कित्था' ततो नद्यतिक्रमणानन्तरं खलु तस्या स्तमिस्रागुहाया औत्तराहस्य द्वारस्य कपाटौ स्वयमेव सेनापति दण्डरत्नाघातमन्तरेण 'महया महया' इति सूत्रदेशेन पूर्वसूत्रस्मरण तेन 'महया महया

या सयम गृहीत कर लेता है तब वे छह माह तक सुरक्षित रहते हैं. ऐसा सारोद्धार वृत्ति का अभिप्राय है तथा त्रिषष्ठिया चरित्र में तो–

उद्घाटित गुहा द्वारं गुहान्तर्मण्डलानि च। तावत् तान्यपि तिष्ठन्ति यावज्जीवति चक्रभृत् ॥१॥

ऐसा कहा है (तएणं से भरहे राया सखंधावारवले उम्मग्गणिमग्गजलाओ महाणईओ तेहिं अणेगखंभसयसण्णिविट्ठेहिं जाव सुहसकमेहिं उत्तरइ) इसके बाद भरतराजा अपनी पूर्ण सेनासहित उन उन्मग्ना निमग्ना नामकी नदियों कोउन अनेक सैकड़ो खभो वाले पुलों के ऊपर से होकर आनन्द पूर्वक पार कर गया यहा यावत् शब्द से पुलो के जो विशेषण ऊपर में कहे गये हैं वे गृहीतहुए हैं (तएणं तीसेणं तिमिस गुहाए उत्तरिल्लस्स दुवारस्सकवाडा सयमेव महयार कोंचारवं करेमाणा सरसरस्सग्गाइ ठाणाइ पच्चोसक्कित्था) दोनों नदियों को पार करके

પ્રકાશ પાથરતા રહે છે જ્યારે ચક્રવતી દિવ ગત થઈ જાય છે. અથવા સંયમ ગૃહીત કરી લે છે ત્યારે તે ૬ માસ સુધી સુરક્ષિત રહે છે. એવો સારોદ્ધાર વૃત્તિનો અભિપ્રાય છે. તથા 'ત્રિષષ્ઠિયા ચરિત્રમા તો–

उद्घाटितं गुहाद्वार गुहान्तर्मण्डलानि च। तावत् तान्यपि तिष्ठन्ति यावज्जीवति चक्रभृत्
આમ કહ્યુ છે (त एणं से भरहे राया सखधावारवले उम्मग्गणिमग्गजलाओ महाणइओ तेहिं अणेगखंभसयसण्णिविट्ठेहिं जाव सुहस कमेहिं उत्तरइ) ત્યાર બાદ ભરત રાજા પોતાના સંપૂર્ણ સૈન્યની સાથે ઉન્મગ્ના અને નિમગ્ના નદીઓને તેમના અનેક સ્તભોવાળા પુલો ઉપર થઈને આનંદપૂર્વક પાર કરી ગયો અહીં યાવત્ શબ્દથી પુલોના જે વિશેષણો ઉપર કહેવામા આવ્યા છે, તે ગૃહીત થયા છે (त एणं तीसेणं तिमिसगुहाए उत्तरिलस्स दुवारस्स कवाडा सयमेव महयार कोंचारवं करेमाणा सरसरस्सग्गाइं ठाणाइं पच्चोसक्कित्था) બન્ને

इसु अणेगखंभसयसण्णिविट्ठे जाव सुहसंकमे करेइ' क्षिप्रमेव उन्मग्ननिमग्नजलयो र्महानद्योः अनेकस्तम्भशतसन्निविष्टौ यावत् अचलौ अकम्पौ अभेद्यकवचौ सालम्बनबाहौ सर्वरत्नमयौ सुखसंक्रमौ सेतू-सेतुद्वयं करोति 'करित्ता' कृत्वा जेणेव भरहे राया तेणेव उवागच्छइ' यत्रैव भरतो राजा तत्रैव तत् वर्द्धकिरत्नम् स वर्द्धकिः उपागच्छति 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'जाव एयमाणत्तियं पच्चप्पिणइ' यावत् पूर्वोक्ताम् एताम् राज्ञोक्तप्रकारिकाम् आज्ञप्तिकां (आज्ञां) प्रत्यर्पयति समर्पयति, ननु उन्मग्नजला जलस्थोन्मज्जकत्वस्वभावसिद्धत्वात् कथं तत्र संक्रमार्थकशिलास्तम्भादिन्यासः सुस्थिरो भवति ? सच दीर्घपट्टशालाकारो न च जलोपरि काष्ठादिमयः सम्भवति तस्या सारत्वेन भारासहत्वात् इति चेन्नवर्द्धकिरत्नकृतत्वेन दिव्यशक्ते रचिन्त्यशक्तिकत्वात्, लोक उत्तरति, गुहा च तावन्तं कालमपावृतैवाऽऽस्ते मण्डलान्यपि तथैव तिष्ठन्ति चक्रव-

---

विट्ठ जाव सुहसकमे करेइ) भरत राजा की आज्ञा को स्वीकार करके उसने शीघ्र ही उन्मग्ना और निमग्ना नदी के ऊपर पूर्वोक्त अनेक सैकड़ों खम्भों आदि विशेषणों से युक्त दो पुल बना दिये (करित्ता जेणेव भरहे राया तेणेव उवगच्छइ) दो पुलों को बनाकर फिर वह जहां पर भरत राजा विराजमान थे वहां पर आया (उवागच्छित्ता) वहां आकर के (जाव एयमाणत्तियं पच्चप्पिणइ) उसने पुलों के पूर्णरूप से निर्माण हो जाने की भरत राजा को खबर दे दी—यहां पर ऐसी आशंका नहीं करनी चाहिए कि उन्मग्ना नदी का तो स्वभाव ऐसा है कि जो भी पदार्थ उसमें गिर जाता है वह उसके ऊपर ही रहता है डूबता नहीं है तो फिर सेतु बनाने के लिये डाले गये पदार्थ उसमें कैसे नीचे पहुँच गये और कैसे वहां वे स्थिर होकर जम गये। ये पुल वर्द्धकिरत्न ने बनाये होते हैं इसलिये उसकी शक्ति अचिन्त्य होने के कारण वे वहां पर सुस्थिर रहते है और इनके ऊपर से लोक उतरते रहते है तथा चक्रवर्ती के जीवन तक गुफा खुली हुई रही आती है और उसमें वे सब मन्डल ज्यों के त्यों उतने ही काल तक बने रहते है जब चक्रवर्ती दिवंगत हो जाता है

करेइ) ભરત રાજાની આજ્ઞા સ્વીકારીને તેણે તરત જ ઉન્મગ્ના અને નિમગ્ના નદીની ઉપર હજારો સ્તંભો વગેરેથી પૂર્વોકત વિશેષણુથી યુક્ત એવા બે રમણીય પુલો બનાવ્યા (करित्ता जेणेव भरहे राया तेणेव उवागच्छइ) બે પુલો બનાવીને પછી તે જ્યાં ભરત રાજા વિદ્યમાન હતા ત્યાં આવ્યો (उवागच्छित्ता) આવીને (जाव एयमाणत्तियं पच्चप्पिणइ) તેણે બે પુલો આજ્ઞા મુજબ જ તૈયાર થઈ ગયા છે, એવી ભરત રાજાને સૂચના આપી અહીં એવી આશંકા કરવી યોગ્ય નથી કે ઉન્મગ્ના નદી તો સ્વભાવે જ એવી છે કે જે વસ્તુ તેમાં પડી જાય છે, તે તેની ઉપર જ રહે છે, ડૂબતી નથી તો પછી પુલ બનાવવા માટે નાખવામાં આવેલી વસ્તુઓ તેમાં નીચે સુધી કેવી રીતે પહોંચી અને ત્યાં કેવી રીતે સ્થિર થઈને જામી ગઈ. એ પુલો વર્દ્ધકિરત્ન બનાવે છે એથી તેની શક્તિ અચિંત્ય હોવાથી તેઓ ત્યાં સુસ્થિર જ રહે છે અને તેમની ઉપર થઈને લોકો પાર ઉતરતા રહે છે તેમજ ચક્રવર્તીના જીવનકાળ સુધી ગુફા ખુલ્લી જ રહે છે તેમા તે સર્વે મંડળો તેના જીવનકાળ સુધી યથાવત્

त्तिनि परलोके गते सयमे गृहीते सति पट्मासपर्यन्तम् सुरक्षितं सेतुद्वयं तिष्ठति सारोद्धारवृत्तेरभिप्रायः, त्रिपष्ठीयाचितचरितेतु–

''उद्घाटितं गुहाद्वारं गुहान्त र्मण्डलानि च ।
तावत तान्यपि तिष्ठन्ति यावज्जीवति चक्रभृत् ॥१॥ इत्युक्तम्

'तएण से भरहे राया सखधावारवले उम्मग्गणिमग्गजलाओ महाणईओ तेहिं अणेगखभसयसण्णिविट्ठेहिं जाव सुहसंकमेहिं उत्तरइ' ततः खलु स भरतो राजा सस्कन्धावारबलः स्कन्धावाररूपबलसहितः, सैन्यान्वितः उन्मग्ननिमग्नजले महानद्यौ ताभ्याम् अनेकस्कन्धशतसन्निविष्टाभ्यां यावत् अचलाभ्यामकम्पाभ्याम् अभेद्यकवचाभ्यां सालम्बनबाहाभ्यां सर्वरत्नमयाभ्यां सुखसंक्रमाभ्याम् उत्तरति परपार गच्छति, एवम् उत्तरतो गच्छति, राजराजे भरते उत्तरद्वारे यज्जातं तदाह – 'तएणं तीसे' इत्यादि तएण तीसे तिमिस्सगुहाए उत्तरिल्लस्स दुवारस्स कवाडा सयमेव महया महया कोंचारवं करेमाणा सरसरस्सग्गाइ सरसरस्सग्गाइं ठाणाइं पच्चोसक्कित्था' ततो नद्यतिक्रमणानन्तरं खलु तस्या स्तमिस्रागुहाया औत्तराहस्य द्वारस्य कपाटौ स्वयमेव सेनापति दण्डरत्नाघातमन्तरेण ' महया महया' इति सूत्रदेशेन पूर्वसूत्रस्मरण तेन 'महया महया

या सयम गृहीत कर लेता है तब वे छह माह तक सुरक्षित रहते है. ऐसा सारोद्धार वृत्ति का अभिप्राय है तथा त्रिषष्ठिया चरित्र में तो–

उद्घाटित गुहा द्वारं गुहान्तर्मण्डलानि च । तावत् तान्यपि तिष्ठन्ति यावज्जीवति चक्रभृत् ॥१॥

ऐसा कहा है (तएणं से भरहे राया सखंधावारबले उम्मग्गणिमग्गजलाओ महाणईओ तेहिं अणेगखंभसयसण्णिविट्ठेहिं जाव सुहसकमेहिं उत्तरइ) इसके बाद भरतराजा अपनी पूर्ण सेनासहित उन उन्मग्ना निमग्ना नामकी नदियों को उन अनेक सैकड़ो खभो वाले पुलों के ऊपर से होकर आनन्द पूर्वक पार कर गया यहां यावत् शब्द से पुलो के जो विशेषण ऊपर में कहे गये हैं वे गृहीतहुए हैं (तएणं तीसेण तिमिस गुहाए उत्तरिल्लस्स दुवारस्सकवाडा सयमेव महया२ कोंचारवं करेमाणा सरसरस्सग्गाइ ठाणाइं पच्चोसक्कित्था) दोनों नदियों को पार करके

પ્રકાશ પાથરતા રહે છે જ્યારે ચક્રવતી' દિવંગત થઈ જાય છે અથવા સંયમ ગૃહીત કરી લે છે ત્યારે તે ૬ માસ સુધી સુરક્ષિત રહે છે. એવા સારોદ્ધાર વૃત્તિનો અભિપ્રાય છે. તથા 'ત્રિષષ્ઠિયા ચરિત્રમા તો—

उद्घाटितं गुहाद्वार गुहान्तर्मण्डलानि च । तावत् तान्यपि तिष्ठन्ति यावज्जीवति चक्रभृत्

આમ કહ્યુ છે (त पणं से भरहे राया सखधावारबले उम्मग्गणिमग्गजलाओ महाणइओ तेहिं अणेगखंभसयसण्णिविट्ठेहिं जाव सुहस कमेहिं उत्तरइ) ત્યાર બાદ ભરત રાજા પોતાના સપૂર્ણ સૈન્યની સાથે ઉન્મગ્ના અને નિમગ્ના નદીઓને તેમના અનેક સ્તંભોવાળા પુલો ઉપર થઈને આનદપૂર્વક પાર કરી ગયો અહી યાવત્ શબ્દથી પુલોના જે વિશેષણો ઉપર કહેવામા આવ્યા છે, તે ગૃહીત થયા છે (त पणं तीसेणं निमिसगुहाप उत्तरिल्लस्स दुवारस्स कवाडा सयमेव महयार कोंचारवं करेमाणा सरसरस्सगाइं ठाणाइं पच्चोसक्कित्था) બન્ને

सद्देण' महता महता शब्देन इति बोध्यम्, क्रौञ्चारवम् क्रौञ्चस्य – पक्षिविशेषस्येव बहुव्यापित्वात् य आरवः शब्दः तं कुर्वाणा कुर्वन्तौ 'सरसरस्सत्ति' अनुकरणशब्दस्तेन तादृशं शब्दमनुकुर्वन्तौ कपाटौ इत्यर्थः 'सगाइं सगाइं' स्वके स्वके स्वकीये स्वकीये 'ठाणाइं' स्थाने अवष्टम्भभूततोङ्करूपे, 'पच्चोसक्कित्था' प्रत्यन्नाष्व्राष्किषाताम् प्रत्यपंससर्प्पतुः ॥सू० १६॥

अथोत्तरभरतार्द्धविजयं विवक्षुस्तत्र विजेतव्यजनस्वरूपमाह "तेणं कालेणं" इत्यादि ।

मूलम्–तेणं कालेणं तेणं समएणं उत्तरड्ढभरहे वासे बहवे आवाडाणामं चिलाया परिवसंति, अड्ढा दित्ता वित्ता विच्छिण्णविउलभवणसयणासणजाणवाहणाइन्ना बहुधणबहुजायरूपरयया आओगपओगसंपउत्ता विच्छड्डिअ पउरभत्तपाणा बहुदासीदासगोमहिसगवेलगप्पभूया बहुजणस्स अपरिभूआ सूरा वीरा विक्कंता विच्छिण्णविउलबलवाहणा बहुसु समरसंपराएसु लद्धलक्खा याविहोत्था, तएणं तंसिमावाडचिलायाणं अण्णया कयाई विसयंसि बहूइं उप्पाइअसयाइं पाउभवित्था, तं जहा- अकाले गज्जियं अकाले विज्जुआ अकाले पायवा पुप्फंति अभिक्खणं अभिक्खणं आगासे देवयाओ णच्चंति, तएणं ते आवाडचिलाया विसयंसि बहूइ उप्पाइअसयाइं पाउब्भूआइं पासंति पासित्ता अण्णमण्णं सद्दावेंती सद्दावित्ता एवं वयासी एवं खलु देवाणुप्पिया ! अम्हं विसयंसि बहूइं उप्पाइअसयाइं पाउब्भूयाइं तं जहा अकाले गज्जिअं अकाले विज्जुआ अकाले पायवा पुप्फंति अभिक्खणं अभिक्खणं आगासे देवयाओ णच्चंतिः तं ण णज्जइ णं देवाणुप्पिया ! अम्हं विसयस्स के मन्ने उवद्दवे भविस्सई त्तिकट्टु ओहयमणसंकप्पा चिंतासोगसागरं पविट्ठा करयलपल्हत्थमुहा अट्टज्झाणोवगया भूमिगय-

---

तिमिस्र गुफाके समीप जाने के बाद उस तिमिस्रगुहा के उत्तर दिशा के द्वार के किवार सर सर शब्द जोर जोरसे क्रौंच पक्षी के जैसा सर सर करते हुए अपने आप अपने अपने स्थानसे सरक गये खुल गये ॥सू० १६॥

નદીઓને પાર કરીને પછી ગુહાની સમીપ આવ્યા ત્યાર તે તિમિસ્ર ગુફાના ઉત્તર દિશાના દ્વારના કમાડો જોર-જોરથી ક્રૌંચ પક્ષી જેવા સર-સર ધ્વનિ કરતા કરતા પોતાની મેળે જ પોતાના સ્થાન પરથી સરકી ગયા એટલે કે ખુલી ગયા ॥ ૧૬ ॥

दिट्ठिआ झिआयंति, तएणं से भरहे राया चक्करयणदेसियमग्गे जाव समुद्दरवभूअं पिव करेमाणे करेमाणे तिमिसगुहाओ उत्तरिल्लेणं दारेणं णीति ससिव्व मेहंधयाणिवहा तए णं ते आवाडचिलाया भरहस्स रण्णो अग्गाणीअं एज्जमाणं पासंति पासित्ता आसुरुत्ता रुट्ठा चंडिक्किआ कुविआ मिसिमिसेमाणा अण्णमण्णं सद्दावेंति सद्दावित्ता एवं वयासी एसणं देवाणुप्पिया ! केइअप्पत्थिअपत्थए दुरंतपतलक्खणे हीणपुण्ण-चउद्दसे हिरिसिरिपरिवज्जिए जेणं अम्हं विसयस्स उवरिं विरिएणं हव्व-मागच्छइ त तहाणं घत्तामो देवाणुप्पिआ जहाणं एस अम्हं विसयस्स उवरिं विरिएणं णो हव्वमागच्छइ तिकट्टु अण्णमण्णस्स अंतिए एअमट्ठं पडिसुणेंति पडिसुणित्ता सण्णद्धबद्धवम्मियकवआ उप्पीलिअसरासण-पट्टिआ पिणद्धगेविज्जा बद्ध आविद्धवीमलवरचिंधपट्टा गहिआउहप्प हरणाजेणेव भरहस्स रण्णो अग्गाणीअं तेणेव उवागच्छति उवागच्छित्ता भरहस्स रण्णो अग्गाणीएण सद्धिं संपलग्गा यावि होत्था तएणं ते आवाड-चिलाया भरहस्स रण्णो अग्गाणीअं हयमहिअपवरवीरघाइय विवडि-अचिंधद्धयपडागं किच्छप्पाणोवगयं दिसोदिसिं पडिसेहिंति ॥सू०१७॥

छाया—तस्मिन् काले तस्मिन् समये उत्तरार्द्धभरते वर्षे बहव आपाता नाम किराता परिवसन्ति, आढ्याः दृप्ता वित्ताः विस्तीर्णविपुलभवनशयनासनयानवाहनाकीर्णाः बहुधनबहुजातरूपरजताः आयोगप्रयोगसंप्रयुक्ताः विच्छर्दितप्रचुरभक्तपाना बहुदासीदासगोमहिषगवेलकप्रभूताः बहुजनेन अपरिभूता शूराः वीराः विक्रान्ताः विस्तीर्णविपुलबल-वाहनाः बहुषु समरसम्परायेषु लब्धलक्षाश्चाप्यभवन् ततः खलु तेषाम् आपातकिरातानाम् अन्यदा कदाचित् विषये बहूनि औत्पातिकशतानि प्रादुरभूवन् तद्यथा अकाले गर्जितम् अकाले विद्युतः अकाले पादपाः पुष्यन्ति अभीक्ष्णम् अभीक्ष्णम् आकाशे देवताः नृत्यन्ति, ततः खलु ते आपातकिराता· विषये बहूनि औत्पातिकशतानि प्रादुर्भूतानि पश्यन्ति दृष्ट्वा अन्योऽन्यं शब्दयन्ति शब्दयित्वा एवमवादिषु एवं खलु देवानुप्रिया अस्माक विषये बहूनि, औत्पातिकशतानि प्रादुर्भूतानि तद्यथा अकाले गर्जनम् अकाले विद्युत अकाले पादपाः पुष्यन्ति अभीक्ष्णम् अभीक्ष्णम् आकाशे देवताः नृत्यन्ति तन्न ज्ञायते खलु देवानुप्रियाः ! अस्माकं विषयस्य को मन्ये उपद्रवो भविष्यति इति कृत्वा अपहतमनःसंकल्पाः चिन्ताशोक सागरे प्रविष्टाः करतलपर्यस्तमुखाः आर्त्तध्यानोपगता भूमिगतदृष्टिकाः ध्यायन्ति ततः खलु स भरतो राजा चक्ररत्नदेशितमार्गः यावत् समुद्ररवभूतामिव कुर्वन् तमिस्रागुहात औत्तराहेण

द्वारेण निरेति शशीव मेघान्धकारनिवहात् तत खलु ते आपातकिराता भरतस्य राज्ञः अग्रानीकम् पज्जमाणं पश्यन्ति दृष्ट्वा आशुरुप्ता रुष्टा' चण्डिकियता मिसिमिसेमाणा दीप्य-माना अन्योन्यं शब्दयन्ति शब्दयित्वा एवमवादिषु एष देवानुप्रिया कश्चिद् अप्रार्थित-प्रार्थकः दुरन्तप्रान्तलक्षणः हीनपुण्यचातुर्दशः ह्री श्री परिवर्जित' योऽस्माक विषयस्योपरि वीर्येण हव्यम् आगच्छति तत् नथा खलु क्षिपामो देवानुप्रियाः यथा खलु एषोऽस्माकं विषयस्योपरि वीर्येण नो शीघ्रमागच्छेत् इति कृत्वा अन्योऽन्यस्याऽन्तिके एतमर्थं प्रतिशृ-ण्वन्ति प्रतिश्रुत्य सन्नद्धबद्धवर्मितकवचा' उत्पीडितशरासनपट्टिका पिनद्धग्रैवेया बद्धाविद्ध-विमलवरचिन्हपट्टा गृहीतायुधप्रहरणाः यत्रैव भरतस्य राज्ञ अग्रानीकं तत्रैवोपागच्छन्ति उपागत्य भरतस्य राज्ञोऽग्रानीकेन सार्द्धं संप्रलग्नाश्चाप्यभूवन् तत' खलुते आपातकिराता भरतस्य राज्ञोऽग्रानीकं हतमथितप्रवरवीरघातितविपतितचिलध्वजपताकं कृच्छ्रप्राणोपगतं दिशोदिशि प्रतिषेधयन्ति ।।सू० १७।।

तेणं कालेणं तेणं समएणं उत्तरड्ढ भरहे वासे " इत्यादि.

टीकार्थ – "तेण कालेणं" इत्यादि । 'तेणं कालेणं तेणं समएणं उत्तरड्ढभरहे वासे बहवे आवाडा णाम चिलाया परिवसंति' तस्मिन् काले–तृतीयारकप्रान्ते तस्मिन् समये यत्र समये भरतः उत्तरभरतार्द्धं विजेतुं तमिस्रातो निर्याति उत्तरार्द्धभरते उत्त-रार्द्धभरतनाम्नि वर्षे क्षेत्रे अपाताः –अपाता इति नाम्ना किराताः परिवसन्ति, कीदृशा-स्ते ? 'अड्ढा' आढ्याः धनिनः 'दित्ता' दृप्ताः –दर्पवन्तः 'वित्ता' वित्ताः विसजा-तीयेषु प्रसिद्धाः 'विच्छिण्णविउलभवणसयणासणजाणवाहणाइन्ना' विस्तीर्णविपुल-भवनशयनासनयानवाहनाकीर्णाः, तत्र विस्तीर्णविपुलानि अति विपुलानि भवनानि येषां ते तथा शयनानि शय्यादीनि, आसनानि फलकादीनि यानानि रथादीनि वाहना-नि अश्वादीनि आकीर्णानि जातीगुणसम्पन्नानि येषां ते तथा ततः कर्मधारयः 'बहुधण-

---

"तेणं कालेणं तेणं समएण उत्तरड्ढभरहे वासे" इत्यादि सूत्र-१७ ॥

(तेणं कालेणं तेण समएणं) उस काल में और उस समय में (उत्तरड्ढभरहे वासे) उत्तरार्ध भरत क्षेत्र में (बहवे आवाडा णामं चिलाया परिवसंति) अनेक आपात नाम के किरात रहते थे (अड्ढा दित्ता वित्ता विच्छिण्णविउलभवणसयणासणजाणवाहणाइन्ना) ये किरात जन अनेक विस्तीर्ण भवनों वाले थे अनेक विस्तृत शयन और आसन वाले थे बड़े २ रथों के ये अधिपति थे और अनेकबड़े बड़े घोड़े जो उत्तमोत्तम जाति के थे वे इनके पासमें थे (बहुधणबहु-

---

टीकार्थ—(तेणं कालेण तेण समएणं) ते કાળમા અને તે સમયમાં (उत्तरड्ढभरहे वासे) ઉત્તરાર્ધ ભરત ક્ષેત્રમાં (बहवे आवाडा णामं चिलाया परिवसंति) અનેક આપાત નામક કિરાતો રહેતા હતા (अड्ढा दित्ता वित्ता विच्छिण्ण विउलभवण सयणासणजाणवाहणाइन्ना) એ કિરાત લોકો અનેક વિસ્તીર્ણ ભવનોવાળા હતા, અનેક વિસ્તૃત શયનો અને આસનોવાળા હતા મોટા રથોના એઓ અધિપતિ હતા અને અનેક ઉત્તમોત્તમ જાતિના મોટા–મોટા ઘોડાઓ એમની પાસે હતા (बहुधण बहुजायरूवरयया) ગણિમ, ધરિમ મેય અને પરિચ્છેદના

'बहुजायरूवरयया' बहुधनबहुजातरूपरजताः, तत्र बहुप्रभूतं धनम् गणिमधरिममेय-परिच्छेद्यभेदात् चतुर्विधम्, जातरूपरजतानि स्वर्णरूप्याणि च येषां ते तथा 'आओग-पओगसंपउत्ता' आयोग प्रयोगसंप्रयुक्ताः, तत्र आयोगः-द्विगुणादि वृद्ध्यर्थं प्रदान प्र-योगश्च कलान्तरं तौ संप्रयुक्तौ व्यापारितौ यैस्ते तथा 'विच्छड्डियपउरभत्तपाणा' वि-च्छर्दितप्रचुरभक्तपानाः, तत्र विच्छर्दिते त्यक्ते बहुजनभोजनावशेषतया विच्छर्दितवती विभूतिमती विविधभक्ष्यभोज्य चोष्य लेह्यपेयाहारभेदयुक्ततया प्रचुरे भक्तपाने येषां ते तथा यद्वा विच्छर्दिते-सञ्जातविच्छर्दे सविस्तारे बहुप्रकारत्वात् प्रचुरे प्रभूते भक्तपाने अन्नपानीये येषां ते तथा, 'बहुदासीदास गोमहिसगवेलगप्पभूया' बहुदासी दासगोमहिष-गवेलकप्रभूताः, तत्र बहवो दासीदासाः येषां ते तथा गां महिषाश्च प्रसिद्धाः गवेलकाः उरभ्राः एते प्रभूता येषां ते तथा, अत्र पदद्वयस्य कर्मधारयः 'बहुजणस्स अपरिभूया' बहुजनेन अपरिभूताः-व्याप्ताः, सूत्रे षष्ठी आर्षत्वात् 'सूरा' शूराः प्रतिज्ञान निर्वहणे दाने वा 'वीरा' वीराः संग्रामे 'विक्कंता' विक्रान्ताः-भूमण्डलाक्रमणसमर्थाः 'विच्छिण्ण-

---

जायरूवरयया) , गणिमधरीम, मेय, और परिच्छेद्य के भेद से चार प्रकार के धन से ये युक्त थे श्रेष्ठसुवर्ण एवं चांदी के ये मालीक थे (आओगपओगसंपउत्ता) आयोग में धन संपत्ति आदि के बढाने में एवं अनेक कलाओ में ये विशेष पटु थे (विछड्डियपउरभत्तपाणा) इनके यहांइतने अधिक आदमी भोजनकरते थे कि उनके उच्छिष्ट प्रचुर मात्रा में भक्तपान बचा रहता था. (बहु दासी दास गोमहिसगवेलगप्पभूआ बहुजणस्स अपरिभूया) इनके पास घर पर काम करने वाले अनेकदास एवं दासियां थी तथा अनेक गायें एवं अनेक महिषियां-भैंसे-और मेढ़े थे इनका अनेक जन मिलकर भी पराभव करने में समर्थ नहीं हो सकते ऐसे ये बलिष्ठथे (सूरा, वीरा, विक्कंता, विच्छिण्णविउलबलवाहणा) ये प्रतिज्ञात अर्थ के निर्वाह करने में शूर थे एवं दानदेने में अथवा संग्राम में ये वीर थे विक्रान्त – भूमंडल के आक्रमणकरने में – ये समर्थ थे इनका

ભેદથી ચાર પ્રકારના ધનથી તેઓ યુક્ત હતા. શ્રેષ્ઠ સુવર્ણ તેમજ ચાંદીના એ માલિક હતા. (आओगपओगसंपउत्ता) આયોગમાં ધનસંપત્તિ વગેરેની વૃદ્ધિમાં તેમજ અનેક કળા-ઓમાં એ લોકો વિશેષ પટુ હતા. (विछड्डिय पउरभत्तपाणा) એમને ત્યાં એટલા બધાં લોકો ભોજન કરતા હતા કે તેમના ઉચ્છિષ્ટમાં પ્રચુર માત્રામાં ભક્તપાન વધતું હતું. (बहुदासीदासगोमहिसगवेलगप्पभूया बहुजणस्स अपरिभूया) એમની પાસે ઘેર કામ કરનારાઓમાં અનેક દાસો તેમજ અનેક દાસીઓ હતી અનેક ગાયો, મહીષીઓ એટલે ભેંસો હતી અને ઘેટાઓ હતા અનેક લોકો મળીને પણ એમને હરાવી શકતા નહોતા. એવા એ લોકો બળવાળા હતા (सूरा वीरा विकंता विच्छिण्णविउलबलवाहणा) એઓ પ્રતિજ્ઞાત અર્થને નિર્વાહ કરવા માટે શૂર હતા દાન કરવામાં અથવા સંગ્રામમાં એ લોકો વીર હતા. વિક્રાંત-ભૂમંડળ પર આક્રમણ કરવામાં એઓ સમર્થ હતા એમની સેના અને ગવાદિ રૂપ બલવાહન દુઃખથી અનાકુળ હોવાથી અતિવિપુલ હતા (बहुसु समर संपराएसु

विउलबलवाहणा' विस्तीर्णविपुलबलवाहनाः, तत्र विस्तीर्णविपुलानि-अति विशालानि बलवाहनानि सैन्यानि गजादिकानि च दुःखाऽनाकुलत्वाद् येषां ते तथा 'बहुसु समर-संपराएसु लद्धलक्खा' बहुषु समरसम्परायेषु, अनेन चातिभयानकत्वं सूचितम्, समर-रूपेषु सम्परायेषु युद्धेषु लब्धलक्षाः अमोघहस्ताश्चाप्यभवन् सामान्यतो युद्धेषु च वल्गना-दिरूपेषु केचन लब्धलक्षाः भवेयुः पर तद् व्यवच्छेदाय समरेषु इत्युक्तम् अथ यत्तेषां मण्डले जातं तदाह-'तएणं' इत्यादि । 'तएणं तेसिमावाडचिलायाण अण्णया कयाई विसयंसि वहूइं उप्पाइयसयाइं पाउब्भवित्था' तत् इति कथान्तरप्रबन्धे खलु तेपाम् आपातकिरातानाम् अन्यदा कदाचिद् चक्रवर्त्यागमनकालात् पूर्वम्, अत्र तेपामित्येतावतैव उक्तेन प्रकरणात् विशेष्य प्राप्तौ यत् आपातकिरातानामित्युक्तम् तद्विस्मरणशीलानां विनेयानां व्युत्पादनार्थेति विषये देशे बहूनि औत्पातिकशतानि उत्पातसत्कशतानि अरिष्ट अशुभ-सूचकनिमित्तशतानीत्यर्थःप्रादुरभूवन्-प्रकटीबभूवुः प्रकटीजातानि'त जहा अकाले गज्जिअ अकाले विज्जुया अकाले पायवा पुप्फंति अभिक्खणं अभिक्खणं आगासे देवयाओ णच्चंति'तद्यथा अकाले प्रावृट् कालव्यतिरिक्तकाले गर्जितम् मेघगर्जना जाता अकाले विद्युतः विद्युल्लताः जाताः अकाले स्वस्वपुष्पकालव्यतिरिक्तकाले पादपाः पुष्यन्ति पुष्पयुक्ता भवन्ति अभीक्ष्णम् अभीक्ष्णम् पुनः-पुनः आकाशे देवताः-भूतविशेषाः नृत्य-

---

सैन्य और गवादीरूपबलवाहनदुःख से अनाकुल होने के कारण अतिविपुल था (बहुसु समर-संपराएसु लद्धलक्खा याविहोत्था) समरूप युद्धो में-अतिभयानकसंग्रामों में इनके हाथ अपने लक्ष से कभी विचलित नहीं होतेथे वल्गन आदि रूप साधारण युद्ध में कितनेकव्यक्ति लब्ध लक्ष वाले होते है परन्तु ये तो भयकर से भयंकर युद्ध में भी अपने लक्ष्य को वेधने में शक्ति शाली थे -हस्तलाघववाले थे. (तएणं तेसिमावाडचिलायाणं अण्णया कयाई विसयंसि बहूइं उप्पाइयसयाइं पाउब्भवित्था) एक समय की बात है कि उन आपात किरातों के देश में चक्रवर्ती के आगमन से पहिले सैकडो अशुभ सुचकनिमित्त प्रकट होने लगे (तं जहा) जो इसप्रकार से हैं -(अकाले गज्जियं, अकाले विज्जुया, अकाले पायवा पुप्फंति, अभिक्खण २ आगासे देवयाओ णच्चति) अकाल में वर्षाकाल के विनाकाल में मेघो का गर्जन होना,

---

लद्धलक्खा याविहोत्था) समरૂપ યુદ્ધોમા-અતિ ભયાનક સંગ્રામોમા, એમના હાથો પોતાના લક્ષ્ય પરથી કદાપિ વિચલિત થતા નહિ વલ્ગન વગેરે સાધારણ યુદ્ધોમાં કેટલાક લોકો લબ્ધ લક્ષ્યવાળા હોય છે, પરંતુ આ આપાત કિરાતો તો ભયકરમાં ભયંકર એટલે કે મહાભયંકર યુદ્ધોમાં પણ લક્ષ્ય વેધન કરવામા પણ શક્તિ શાળી હતા. એટલે કે હસ્તલાઘવવાળા હતા (तएणं तेसिमावाडचिलायाणं अण्णया कयाइं विसयंसि बहूइं उप्पाइयसयाइं पाउब्भवित्था) એક વખતની વાત છે કે તે આપાત કિરાતોના દેશમા ચક્રવર્તિના આગમન પહેલાં હજારો અશુભસૂચક નિમિત્તો પ્રકટ થવા લાગ્યા (तं जहा) જે આ પ્રમાણે છે-(अकाले गज्जियं, अकाले विज्जुया, अकाले पायवा पुप्फति अभिक्खणं २ आगासे देवयाओ णच्चंति) અકાલ મા-વર્ષાકાળ વિના જ મેઘગર્જના થવી અકાળમા વિજ-

न्ति, अथ ते आपातकिराताः किं कृतवन्त इत्याह– 'तएणं' इत्यादि 'तएण ते आवाड-चिलाया विसयंसि बहूइं उप्पाइयसयाइं पाउब्भूआइं पासंति' ततः उत्पातभवनानन्तरं खलु ते आपातकिराताः विषये देशे बहूनि औत्पातिकशतानि प्रादुर्भूतानि पश्यन्ति अवलोकयन्ति 'पासित्ता' दृष्ट्वा 'अण्णमण्णं सद्दावेंति' अन्योऽन्यम् परस्परं शब्दयन्ति आ न्ति 'सद्दावित्ता एवं वयासी' शब्दयित्वा आहूय एव वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादिषुः उक्तवन्तः, किमुक्तवन्तः कीदृशाश्च ते अभूवन् इत्याह–'एवं खलु' इत्यादि 'एवं खलु देवाणुप्पिया ! अम्हं विसयंसि बहूइं उप्पाइयसयाइ पाउब्भूयाइं तं जहा–अकाले गज्जिय अकाले विज्जुआ अकाले पायवा पुप्फंति अभिक्खणं अभिक्खणं आगासे देवयाओ णच्चति' एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण खलु निश्चये देवानुप्रिया ऋजुस्वभावाः ! अस्माकं विषये देशे बहूनि औत्पातिकशतानि प्रादुर्भूतानि प्रकटीभूतानि, तद्यथा–अकाले गर्ज्जितम् अकाले विद्युतः अकाले पादपाः पुष्यन्ति,अभीक्ष्णम् अभीक्ष्णम् आकाशे देवताः–भूतविशेषाः नृत्यन्ति 'तं णणज्जइ णं देवाणुप्पिया! अम्हं विसयस्स के मन्ने उवद्दवे भविस्सइ त्तिकट्टु ओहयमणसकप्पा चिंतासोगसागर पविट्ठा करयलपल्हत्थमुहा अट्टज्झाणोवगया

अकाल में बिजलियों का चमकना अकाल में वृक्षों का पुष्पित होना, अकाल में बार २ भूतों का नर्तन होना, (तएणं ते आवाडचिलाया विसयंसि बहुइं उप्पायसयाइं पाउब्भूयाइं पासति) जब उन आपात किरातों ने अपने देश में इन अनेक अशुभ सूचक उत्पातो को होते देखा तो (पासित्ता अण्णमण्णं सद्दावेंति सद्दावित्ता एवं वयासी) देखकर उन्होने एक दूसरे को बुलाया और बुलाकर आपस में इस प्रकार से कहना प्रारम्भ किया । (एव खलु देवाणुप्पिया ! अम्ह विसयंसि बहूइं उप्पायसयाइं पाउब्भूयाइं) हे देवानुप्रियो ! देखो हमारे देश में अनेक सैकड़ो उत्पात प्रकट हो गये है–(तं जहा) जैसे–(अकाले गज्जिय, अकाले विज्जुया, अकाले पायवा पुप्फंति, अभिक्खण-२ आगासे देवयाओ नच्चंति) अकाल में गर्जना होती है, अकाल में विजुलियां चमकती है, अकाल में वृक्ष पुष्पित होते हैं, और बार-२ आकाश में भूतादि देव नाचते है (तं ण णज्जइ णं देवाणुप्पिया ! अम्हं विसयस्स के मन्ने उवद्दवे

વીજળીઓ ચમકવી અકાળમા વૃક્ષો પુષ્પિત થવા, આકાળમાં વાર વાર ભૂત-પ્રેતોનુ નર્તન થવું (तएण ते आवाडचिलाया विसयंसि बहुइं उप्पायसयाइं पाउब्भूयाइं) જ્યારે તે આપાત કિરાતોએ પોતાના દેશમાં એ અનેક જાતના અશુભ સુચક ઉત્પાતો થતા જોયા તો (पासित्ता अण्णमण्ण सद्दावेंति, सद्दावित्ता एव वयासी) જોઈને તેમણે એક બીજાને બોલાવ્યા અને બોલાવીને પરસ્પર એવી રીતે કહેવા લાગ્યા કે (एवं खलु देवाणुप्पिया ! अम्हं विसयंसि बहूइं उप्पाय-सयाइं पाउब्भूयाइं) હે દેવાનુપ્રિયો ! જુઓ, અમારા દેશમાં અનેક સૈંકડો ઉત્પાતો પ્રકટ થયા છે (तं जहा) જેમકે-(अकाले गज्जियं, अकाले विज्जुया, अकाले पायवापुप्फंति, अभिक्खणं २ आगासे देवयाओ नच्चंति) અકાળમાં મેઘોની ગર્જના થય છે, અકાળમાં વીજળીઓ ચમકે છે અકાળમા વૃક્ષો પુષ્પિત થાય છે અને વાર-વાર આકાશ માં ભૂતાદિ દેવો નાચે છે (त ण णज्जइ णं देवाणुप्पिया ! अम्हं विसयस्स के मन्ने उवद्दवे भविस्सइंत्ति कट्टु ओहयमणसंकप्पा चिंतासोगसागरं पविट्ठा करयलपल्हत्यमुहा अट्टज्झाणोवगया भूमि-

भूमिगयदिट्ठिआ झिआयंति' तन्नज्ञायते देवानुप्रियाः ! अस्माकं विषयस्य को मन्ये इति वितर्कार्थे निपातः तेन मन्ये इति सम्भावयामः उपद्रवो भविष्यति इति कृत्वा अप हतमनःसंकल्पाः विमनस्काः चिन्ताशोकसागरे चिन्तया राज्यभ्रंशधनापहारादि चिन्तनेन यः शोक एव दुष्पारत्वात् सागरस्तत्र प्रविष्टाः 'करयल पल्हत्थमुहा' करतलपर्यस्तमुखाः करतले पर्यस्तं निवेशित मुख यैस्ते तथा, 'अट्टज्झाणोवगया' आर्त्तध्यानोपगताः 'भूमिगयदिट्ठिआ' भूमिगतदृष्टिकाः 'झिआयंति' ध्यायंति आर्त्तध्यानं कुर्वन्ति आपतिते सङ्कटे किंकर्त्तव्य मिति चिन्तयन्तीति, अथ प्रस्तूयमानं भरतस्य चरित माह—'तएण' इत्यादि । 'तएणसे' भरहे राया चक्करयणदेसिअमग्गे जाव समुद्दरवभूअं पिव करेमाणे करेमाणे तिमिसगुहाओ उत्तरिल्लेणं दारेण णीति ससिव्व मेहधयारणिवहा' ततः आपातकिरातानां उत्पातचिन्तनसमये खलु स भरतो राजा चक्ररत्नादेशितमार्गः यावत् अनेकराजसहस्रानुयातमार्गः महतोत्कृष्ट सिंहनादबोलकलकलरवेण समुद्ररवभूतामिव प्राप्तामिव गुहां कुर्वन् कुर्वन् तमिस्रागुहातः औत्तराहेण द्वारेण निरेति निर्याति कस्मात् क इव

भविस्सईत्ति कट्टु ओहयमणसकप्पो चिंता सोगसागरं पविट्ठा करयलपल्हत्थमुहा अट्टज्झाणोवगया भूमिगयदिट्ठिया झियायंति) तो हे देवानुप्रियो ! पता नहीं पड़ता है कि हमारे देश में क्या उपद्रव होने वाला है. इस प्रकार कहकर वे सब के सब अपहृत मनः सकल्पवाले होकर विमनस्क बन गये, और राज्यभ्रंश, और धनापहार होने आदि की चिन्ता से आकुलित होकर शोक सागर में डूब गये तथा आर्तध्यान से होकर वे अपनी२ हथेली पर मुख रखकर बैठ गये और नीचे की ओर दृष्टि लगाकर विचार करने लगे कि अब हमें क्या करना चाहिए (तएणं से भरहे राया चक्करयणदेसियमग्गे जाव समुद्दरवभूयपिव करेमाणे २ तिमिसगुहाओ उत्तरिल्लेणं दारेण णीति ससिव्व मेहंधयारणिवहा) इसके बाद वह भरत राजा कि जिसके आगे २ का रास्ता चक्करत्न बताता जाता है यावत् जिसके पीछे २ हजारों राजा चल रहे हैं जोर जोर से सिंहनाद के जैसी अव्यक्तध्वनि से एवं कल कल के शब्द से गुहा

गयदिट्ठिया झियायंति) तो हे हेवानुप्रियो। કંઈ પણ ખબર નથી પડતી કે અમારા દેશમાં કઈ જાતનો ઉપદ્રવ થવાનો છે આ પ્રમાણે કહીને તેઓ સર્વે અપહૃત મનઃ સકલ્પવાળા થઈને વિમનસ્ક બની ગયા અને રાજ્ય ભ્રંશ અને ધનાપહાર આદિની ચિંતા થી આકુલિત થઈને શોક સાગરમા નિમગ્ન થઇ ગયા તેમજ આર્તધ્યાન થી યુક્ત થઈ ને તેઓ પોત પોતાની હથેળીઓ ઉપર મો રાખીને બેસી ગયા અને નીચેની તરફ દષ્ટિ રાખીને વિચાર કરવા લાગ્યા કે હવે અમારે શુ કરવુ જોઈએ (तएणं से भरहे राया चक्करयणदेसिय मग्गे जाव समुद्दरवभूयंपिव करेमाणे २ तिमिसगुहाओ उत्तरिल्लेणं दारेण णीति ससिव्व मेहंधयारनिवहा) ત્યાર બાદ તે ભરત રાજા કે જેનો આગળનો માર્ગ ચક્રરત્ન નિર્દિષ્ટ કરતું જાય છે યાવત્ જેની પાછળ પાછળ હજારો રાજાઓ ચાલી રહ્યા છે—જોર— જોરથી સિંહ નાદ જેવા અવ્યક્ત ધ્વનિથી તેમજ કલ કલના શબ્દથી ગુફાને સમુદ્રજેવા શબ્દથી

शशीव चन्द्र इव मेघान्धकार निवहात् मेघतमः समूहात् । 'तएण ते आवाडचिलाया भरहस्स रण्णो अग्गाणीअं एज्जमाणं पासंति' ततो गुहातो निर्गमनानन्तरं खलु ते आपातकिराताः भरतस्य राज्ञः अग्रानीकं सैन्याग्रभागम् 'एज्जमाणं' इयदागच्छत् पश्यन्ति 'पासित्ता' दृष्ट्वा 'आसुरुत्ता' आशुरुप्ताः शीघ्रक्रुद्धाः 'रुट्ठाः' तोषरहिताः 'चंडिक्किआ' चाण्डिक्यिताः रोषयुक्ताः 'मिसिमिसेमाणा' क्रोधवशात् दीप्यमानाः 'अण्णमण्ण सद्दावेंति' अन्योऽन्य शब्दयन्ति अह्वयन्ति 'सद्दावित्ता' शब्दयित्वा आहूय 'एवं वयासी' एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादिषुरिति किमवादिषुरित्याह –'एसणं' इत्यादि 'एसणं देवाणुप्पिया ! केइ अप्पत्थिअपत्थए दुरतपंतलक्खणे हीणपुण्णचाउद्दसे हिरिसिरिपरिवज्जिए जेणं अम्हं विसयस्स उवरि विरिएणं हव्वमागच्छइ' एषः खलु देवानुप्रियाः ! कश्चित् अज्ञातनामकोऽप्रार्थितप्रर्थकः दुरन्तप्रान्तलक्षणः हीनपुण्यचातुर्दशः ह्री श्री परिवर्जितः यः खलु अस्माकं विषयस्य देशस्य उपरि वीर्येण आत्मशक्त्या 'हव्वं ति' शीघ्र-

को समुद्र के शब्द से व्याप्त हुई जैसे करता २ उस तिमिस्र गुफा के उत्तर दिशा के द्वार से मेघकृत अंधकार कि समूह से चन्द्रमा को तरह निकला (तएणं ते आवाडचिलाया भरहस्स रण्णो अग्गाणीयं एज्जमाणं पासंति) उन आपात किरातोने भरत राजा की अग्रानीक को–सैन्याग्रभाग को आते हुए देखा– (पासित्ता आसुरत्ता रुट्ठा चंडक्किया कुविया मिसिमिसेमाणा अण्णमण्णं सद्दावेंति) देखकर वे उसी समय क्रुद्ध हो गये. रुष्ट–तोषरहित हो गये, रोष से युक्त हो गये, और क्रोध के वश से लाल पीले हो गये इसी स्थिति में उन्होंने एक दूसरे को बुलाया और (सद्दावित्ता एवं वयासी) बुलाकर इस प्रकार कहा (एसणं देवाणुप्पिया ! कोइ (अपत्थियपत्थए दुरंतपंतलक्खणे हीणपुण्णचाउद्दसे हिरिसिरिपरिवज्जिए जेणं अम्ह विसयस्स उवरिं विरिएण हव्व मागच्छइ) हे देवानुप्रियो ! यह अज्ञात नामवाला कोई व्यक्ति कि जो अपनी मौत का चाहना कर रहा है, तथा दुरन्त प्रान्त लक्षणों वाला है एवं जिस का जन्म हीन पुण्यवाली कृष्णपक्ष की चतुर्दशी में हुआ है तथा जो लज्जा एव

વ્યાપ્ત કરતો તે તમિસ્રા ગુફાના ઉત્તર દિશાના દ્વારથી મેઘકૃત અંધકારના સમૂહમાંથી ચન્દ્રમાની જેમ નીકળ્યો. (तएणं ते आवाडचिलाया भरहस्स रण्णो अग्गाणीयं एज्जमाणं पासंति) તે આપાત કિરાતોએ ભરત રાજાની અગ્રાનીકને સૈન્યાગ્રભાગ ને– આવતો જોયો. (पासित्ता आसुरत्ता रुट्ठा चडक्किया कुविया मिसिमिसेमाणा अण्णमण्ण सद्दावेंति) જોઈને તેઓ તરતજ ક્રુદ્ધ થઈ ગયા, રુષ્ટ તોષરહિત થઈ ગયા રોષથી યુક્ત થઈ ગયા અને ક્રોધાવિષ્ટ થઈને લાલ પીળા થઈ ગયા. એવી સ્થિતિમાં તેમણે એક બીજાને બોલાવ્યા અને (सद्दावित्ता एवं वयासी) બોલાવીને પરસ્પર આ પ્રમાણે કહ્યું (एसणं देवाणुप्पिया ! केई अपत्थियपत्थिए दुरंतपंतलक्खणे हीणपुण्णचाउद्दसे हिरि सिरिपरिवज्जिए जेणं अम्हे विसयस्स उवरिं वीरिएण हव्व मागच्छइ) હે દેવાનુપ્રિયો એ અજ્ઞાતનામ ધારી કોઈ પુરુષ કે જે પોતાના મૃત્યુને આમંત્રી રહેલ છે દુરંત પ્રાન્ત લક્ષણો વાળો છે અને જેનો જન્મ હીન પુણ્યવાળી કૃષ્ણ પક્ષની ચતુર્દશી ના દિવસે થયેલ છે તથા જે લજ્જા અને લક્ષ્મી થી હીન છે– અમારા દેશ ઉપર પોતાની શક્તિ વડે આક્રમણ

मागच्छन्ति 'तं तहाणं घत्तामो देवाणुप्पिआ ! जहा णं एस अम्हं विसयस्स उवरिं विरिएणं णो हव्वमागच्छइ त्ति कट्टु अण्णमण्णस्स अंतिए एयमट्ठं पडिसुणेंति' तत्तस्मात्तथा खलु इमं भरतराजानमित्यर्थः 'घत्तामो त्ति' क्षिपामो दिशोदिशि विकीर्णं सैन्यं कुर्म्म इत्यर्थः हे देवानुप्रियाः ! यथा खलु एषोऽस्माकं विषयस्योपरि वीर्येण आत्मशक्त्या नो 'हव्वं' शीघ्रमागच्छेदिति कृत्वा विचिन्त्यान्योऽन्यस्यान्तिके समीपे एतमर्थं प्रतिश्रुत्य ओमिति प्रतिपाद्य 'सण्णद्धवद्धवम्मियकवआ' सन्नद्धवद्धवर्म्मितकवचाः, तत्र सन्नद्धं शरीरारोपणात् बद्धं कषाबन्धनतः वर्म्म लोहकत्तलादिरूपं सञ्जातमस्येति वर्म्मितम् एतादृशं कवचं तनुत्राणं येषां ते तथा, पुनश्च कीदृशास्ते 'उप्पीलिअसरासणपट्टिआ' उत्पीडितशरासनपट्टकाः, तत्र उत्पीडिता -गाढ गुणारोपणात् दृढीकृता शरासनपट्टिका धनुर्दण्डो यैस्ते तथा, पुनश्च कीदृशाः 'पिणद्धगेविज्जा'' पिनद्धग्रैवेयाः तत्र पिनद्धं ग्रैवेयं ग्रीवात्राणकं 'बद्ध आविद्ध विमलवरचिंधपट्टा' बद्धाविद्धविमलवरचिह्नपट्टाः, तत्र बद्धो ग्रंथ दानेन आविद्धः -परिहितो मस्तकावेष्टनेन विमलवरचिह्नपट्टो वीरातिवीरतासूचकवस्त्र

लक्ष्मी से रहित हुआ है हमारे देश के ऊपर अपनी शक्ति द्वारा आक्रमण करने के लिये आ रहा है (तं तहाणं घत्तामो देवाणुप्पिया ! जहाणं एस अम्हं विसयस्स उवरिं विरिएणं णो हव्वमागच्छइ) तो देखो हमलोग अब इसे ऐसा कर दें कि जिससे इसकी सेना हर एक दिशा में छिप जाय अर्थात् इस की सेना इधर उधर भग जाय और यह हमारे देश के ऊपर आक्रमण न कर पावें (त्तिकट्टु अण्णमण्णस्स अंतिए एयमट्ठ पडिसुणेंति) ऐसा विचार करके उन्होंने कर्तव्यार्थ का निश्चय कर लिया (पडिसुणित्ता सण्णद्ध बद्धवम्मिय कवया उप्पीलियसरासणपट्टिया पिणद्धगेविज्जा बद्धियाविद्ध विमलवरचिंधपट्टा) और कर्तव्यार्थ का निश्चय करके वे सबके सब कवच को पहिर कर सन्नद्ध हो गये अपने २ हाथों में उन्होंने ज्या (दोरी) का आरोपण करके धनुष ले लिया ग्रीवा में ग्रीवा का रक्षक ग्रैवेयक पहिर लिया तथा वीरातिवीरता का

કરવા આવી રહ્યો છે. (त तहाण घत्तामो देवाणुप्पिया ! जहाण एस अम्ह विसयस्स उवरिं वीरिएण णो हव्वमागच्छइ) હે દેવાનુપ્રિયો ! એ અજ્ઞાત નામવાળો કોઈ માણસ પોતાના મૃત્યુની ચાહના કરી રહ્યો છે. એ દુરંત પ્રાન્ત લક્ષણો વાળો છે એનો જન્મ હીન પુણ્યવાળી કૃષ્ણ પક્ષની ચતુર્દશીના દિવસે થયેલ છે. તેમજ એ લજ્જા અને લક્ષ્મી થી રહિત થઈ ગયો છે એ અમારા દેશ ઉપર પોતાની શક્તિ વડે આક્રમણ કરવા આવી રહ્યા છે. (त तहाण घत्तामो देवाणुप्पिया ! जहाण एस अम्ह विसयस्स उवरिं वीरिएण णो हव्वमागच्छइ) તો અમે આવું કરીએ કે જેથી એની સેના દિશાઓ મા અદૃશ્ય થઈ જાય એટલે કે એની સેના આમ- તેમ નાસી જાય તેથી એ અમારા દેશ ઉપર આક્રમણ કરી શકે નહિ (त्ति कट्टु अण्णमण्णस्स अंतिए एयमट्ठ पडिसुणेंति) આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તેમણે કર્તવ્યાર્થ નો નિશ્ચય કરી લીધો (पडिसुणित्ता सण्णद्धबद्धवम्मियकवया उप्पीलियसरासणपट्टिया पिणद्ध, गेविज्जा बद्धियाविद्ध विमलवरचिंधपट्टा) અને કર્તવ્યાર્થનો નિશ્ચય કરીને તેઓ સર્વે કવચો પહેરીને તૈયાર થઈ ગયા અને પોતપોતાના હાથોમાં તેમણે જ્યાનું આરોપણ

विशेषो यैस्ते तथा, पुनश्च कीदृशास्ते किराताः 'गहिआउहप्पहरणा' गृहीतायुधप्रहरणाः, तत्र गृहीतानि आयुधानि प्रहरणानि च यैस्ते तथा, प्रहरणयोस्तु क्षेप्याक्षेप्यकृतो विशेषो बोध्यः, तत्र क्षेप्यानि बाणादीनि अक्षेप्यानि खड्गादीनि बोध्यानि, अथवा गृहीतानि आयुधानि प्रहरणाय यैस्ते तथा, एवंभूता आपातकिराताः 'जेणेव भरहस्स रण्णो अग्गाणीयं तेणेव उवागच्छंति' यत्रैव भरतस्य राज्ञोऽग्रानीकं तत्रैवोपागच्छन्ति 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'भरहस्स रण्णो अग्गाणीएण सद्धिं सपलग्गा यावि होत्था' भरतस्य राज्ञः अग्रानीकेण सैन्याग्रभागेन सार्द्धम् योद्धुं संप्रलग्नाश्चाप्यभूवन् 'तएणं ते आवाडचिलाया भरहस्स रण्णो अग्गाणीअं हयमहियपवरवीरघाइअ विवडिअ चिंधद्धयपडागं किच्छप्पाणोवगयं दिसोदिसिं पडिसेहिंति' ततः तदनन्तरं खलु ते आपातकिराताः भरतस्य राज्ञः अग्रानीकं सैन्याग्रभागं कीदृश तत् हतमथितप्रवरवीरघातितचिह्नध्वजपताकम् तत्र केचिद् हताः केचिद् मथिताः केचिद् घातिताश्च वीराः श्रेष्ठयोद्धारो यत्र तत्तथा एवं विपतिता नष्टाः ध्वजाः गरुडध्वजादयः पताकाश्च तदितरध्वजाः सन्ति चिह्न यत्र तत्तथा पश्चात्पदद्वयस्य कर्मधारयः अत्र पूर्वपदे घातितशब्दस्य प्रवरवीशब्दात् पूर्वं प्रयोक्तव्यत्वे परप्रयोगः प्राकृतत्वात् तथा कृच्छ्रप्राणोपगतम्

सूचक विमलवर चिन्ह पट मस्तक पर धारण कर लिया. (गहियाउहप्पहरणा) और अपने अपने हाथों में उन सबने आयुध एवं प्रहरण उठा लिये । इस प्रकार से योद्धाओं के वेष से सज्जित होकर वे (जेणेव भरहस्स रण्णो अग्गाणीय तेणेव उवागच्छंति) जहां पर भरत राजा का अग्रानीक (सैन्य) था—वहां पर पहुंच गये । (उवागच्छित्ता भरहस्स रण्णो अग्गाणीएण सद्धिं सपलग्गा याविहोत्था) वहां पर पहुंच कर उन्होने भरत राजा के अग्रानीक के साथ युद्ध करना प्रारम्भ कर दिया (तएणं ते आवडचिलया भरहस्स रण्णो अग्गाणीयं हयमहियपवरवीरघाइय विवडियचिंधद्धयपडागं किच्छप्पाणोवगयं दिसोदिस पडिसेहिंति) उस युद्ध में उन्होंने—आपातकिरातों ने—भरत नरेश की अग्रानीक को ऐसा बना दिया—कर दिया—कि जिसमें कई श्रेष्ठवीर योधा मारे गये, कई श्रेष्ठ वीर योधाओंको जख्मीकर दिये गये, एवं कई श्रेष्ठ वीर योधा आघा-

---

કરીને ધનુષો હાથમાં લીધા ગ્રીવામા ગ્રીવારક્ષક ગ્રૈવેયક પહેરી લીધું વીરાતિવીરતા સૂચક વિમલવર ચિહ્ન પટ મસ્તક પર ધારણ કર્યું (गहियाउहप्पहरणा) તેમણે પોતાના હાથોમાં આયુધો અને પ્રહરણો લીધાં આ પ્રમાણે યોદ્ધાઓના વેષમાં સુસજ્જ થઈને તેઓ (जेणेव भरहस्स रण्णो अग्गाणीयं तेणेव उवागच्छंति) જ્યાં ભરત રાજાનો સૈન્યાગ્રભાગ હતો ત્યાં પહોંચ્યા (उवागच्छित्ता भरहस्स रण्णो अग्गाणीएण सद्धिं संपलग्गा यावि होत्था) ત્યાં પહોંચીને તેમણે ભરતરાજાના અગ્રાનીક સાથે યુદ્ધ કરવાની શરૂઆત કરી (तएणं ते आपातचिलाया भरहस्स रण्णो अग्गाणीयं हयमहियपवरवीरघाइय विवडिय चिंधद्धय पडागं किच्छप्पाणोवगयं दिसोदिसं पडिसेहिंति) તે યુદ્ધમાં તેમણે ભરતનરેશની અગ્રાનીકના કેટલાક શ્રેષ્ઠ વીરોને મારી નાખ્યા કેટલાક વીર યોદ્ધાઓ ઘવાયા અને કેટલાક વીર યોદ્ધાઓને આઘાત યુક્ત કરી દીધા તેમજ તેમની પ્રધાન ગરુડ ચિહ્નવાળી ધ્વજાઓ અને

तत्र कृच्छ्रेण कष्टेन प्राणान् उपगतं-प्राप्तम् कथमपि धृतप्राणमित्यर्थः दिशोदिशि दिशः सकाशादपरदिशि स्वाभिमतदिक् त्याजनेन अपरस्यां दिशि इत्यर्थः प्रतिषेधयन्ति युद्धान्निवर्तयन्ति इत्यर्थः ॥सू०१७॥

इतो भरतसैन्ये किं जातमित्याह "तएणं से" इत्यादि ।

मूलम्-तएणं से सेणाबलस्स णेआ वेढो जाव भरहस्स रण्णो अग्गाणीअं आवाडचिलाएहिं हयमहियपवरवीर जाव दिसोदिसं पडिसेहियं पासइ पासित्ता असुरुत्ते रुट्ठे चंडिक्किए कुविए मिसिमिसेमाणे कमलामेलं आसरयणं दुरूहइ दुरूहित्ता तएणं तं असीइमंगुलनूसिअं णवणउइमंगुलपरिणाहं अट्ठसयमंगुलमायतं बत्तीसमंगुलमूसिअसिरं चउरंगुलकन्नागं वीसइ अंगुल बाहागं चउरंगुलजाणूकं सोलस अंगुलजंघागं चउरंगुलमूसिअखुरं मुत्तोलीसंवत्तवालेअमज्झं ईसिं अंगुलपणयपट्ठं संणयपट्ठं संगयपट्ठं सुजायपट्ठं पसत्थपट्ठं विसिट्ठपट्ठं एणीजाणुण्णय वित्थयथद्धपट्ठं वित्तलयकसणिवाय अंकेल्लण पहारपरिवज्जिअंगं तवणिज्जथासगाहिलाणं वरकणगसुफुल्लथासगविचित्तरयणरज्जुपासं कंचणमणिकणगपयरगणाणाविहघंटिआजालमुत्तिआजालएहिं परिमंडियेणं पट्ठेण सोभमाणेण सोभमाणं कक्केयणइंदनीलमरगय गल्लमुहमंडणरइअ आविद्धमाणिक्कसुत्तगविभूसिअं कणगामय पउमसुकयतिलकं देवमइविकप्पिअं सुरवरिंदवाहणजोग्गा वयं सुरूपं दूइज्जमाणपचचारुचमरामेलगं धरेंतं अणब्भवाहं अमेलणयणं कोकासिअ बहलपत्तलच्छं सयावरणनवकणगतविअतवणिज्जेतालुजीहासयंसिरियाभिसेअ घोणं पोक्खरपत्तमिव सलिलबिंदुजुअं अचंचलं चंचलसरीरं चोक्खचरगपरिव्वायगोविव हिलीयमाणं हिलीयमाणं खुरचरणचच्चपुडेहिं

तवाड़े कर दिये गये. तथा उनका प्रधान गरुड चिह्नवाली ध्वजाएँ और इनसे भिन्न सामान्य ध्वजाएँ भी नष्ट कर दी गई। इसमे वे किसी भी तरह से कथकथमपि जीवित बने रहकर-बड़ी मुश्किल से अपने प्राणों को बचाकर-वहां से भाग गये और दूसरी ओर चले गये ॥१७॥

તેનાથી ભિન્ન સામાન્ય ધ્વજાઓને નષ્ટ કરી દીધી એથી તેમનામાથી શેષ સૈનિકો કથ કથમપિ પ્રાણુ બચાવીને ત્યાંથી પલાયન થઈ ગયા અને બીજી તરફ જતા રહ્યા ॥૧૭॥

धरणिअलं अभिहणमाणं अभिहणमाणं दोविअ चलणे जमगसमगं मुहाओ विणिग्गमंतं व सिग्घयाए मुलाणतंतु उदगमवि णिस्साए पक्कमंतं जाइकुलरूवपच्चयपसत्थबारसावत्तगविसुद्धलक्खणं सुकुलप्पसूअं मेहाविभद्दयविणीयं अणुअतणुअसुकुमाल लोमनिद्धच्छवि सुजाय अमरमणपवणगरुलजइणचवलसिग्घगामिं इसिमिव खंतिखमए सुसीसमिव पच्चक्खया विणीयं उदगहुतवहपासाणपंसुकद्दमससक्कर सवालुइल्लतडकडेग विसमपब्भारगिरिदरीसु लंघण पिल्लणणित्थारणासमत्थं अचंडपाडियं दंडपातिं अणंसुपाति अकालतालुंच कालहेसिं जिय निद्दगवेसगं जिअ परिसहं जच्चजातीअं मल्लिहाणि सुगपत्त सुवण्ण कोमलं मणाभिरामं कमलामेलं णामेणं आसरयणं सेणावई कमण समभिरूढे कुवलयदलसामलं च रयणिकरमंडलनिभं सत्तुजणविणासणं कणगरयणदंडं णवमालिअ पुप्फसुरहिगंधिं णाणामणिलयभत्तिचित्तं च पहोतमिसिमिसित तिक्खधारं दिव्वं खग्गरयणं लोके अणोवमाणं तं च पुणो वंसरुक्खसिंगट्ठिदंत कालायसविपुललोहदंडकवरवइरभेदकं जाव सव्वत्थ अप्पडिहय किं पुण देहेसु जंगमाणं पण्णासंगुलदीहो सोलससे अंगुलाइं विच्छिण्णो। अद्धंगुल सोणीको जेट्ठप्पमाणो असो भणिओ ॥१॥ असिरयणं णरवइस्स हत्थाओ तं गहिऊण जेणेव आवाडचिलाया तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता आवाडचिलाएहिं सद्धिं संपलग्गे आवि होत्था। तएणं से सुसेणे सेणावई ते आवाडचिलाए हयमहिअ पवरवीरघाइअ जाव दिसो दिसिं पडिसेहेइ ॥सू० १८॥

छाया– ततः खलु स सेनाबलस्य नेता वेष्टको यावत् भरतस्य राज्ञोऽनीकम् आपातकिरातैः हतमथितप्रवरवीर यावत् दिशोदिशि प्रतिषेधितं पश्यति, दृष्ट्वा आशुरुप्तः रुष्टः चाण्डिक्यित कुपित मिसिमिसेमाणः कमलामेलम् अश्वरत्नं दूरोहति, दूरुह्य ततः खलु तम् अशीत्यङ्गुलोच्छ्रितम् नवनवत्यङ्गुलपरिणाहम् अष्टशताङ्गुलायतम् द्वात्रिंशदङ्गुलोच्छ्रितशिरस्क चतुरङ्गुलकर्णकं विंशत्यङ्गुलोच्छ्रितखुरं मुक्तोलीसंवृतवलितमध्यम् ईषदङ्गुलोप्रणतपृष्ठ संनतपृष्ठं संङ्गतपृष्ठं सुजातपृष्ठं प्रशस्तपृष्ठं विशिष्टपृष्ठम् पणा जानून्नतविस्तृतस्तब्धपृष्ठ वेत्रलताकशानिपाताङ्कुल्लणप्रहारपरिवर्जिताङ्गम् तपनीय स्थासकाहिलाणम् वरकनकसुपुष्पस्थासकविचित्ररत्नरज्जुपार्श्वं काञ्चनमणिकनकप्रवरक नानाविधघण्टिका-

जालमौक्तिकजालकैः परिमण्डितेन पृष्ठेन शोभमानेन शोभमानम् कर्केतनेन्द्रनीलमरकतम-सारगल्लमुखमण्डनरचितम् आविद्धमाणिक्यसूत्रकविभूपितं कनकमयपद्मसुकृततिलकं देव-मतिविकल्पितं सुरवरेन्द्रवाहनयोग्यावनम् सुरूपं द्रवत्पञ्चचारुचामरमेलकं धरत् अनभ्र-वाहम् अमेलनयनम् कोकासितवहलपत्रलाक्षं सदावरणनवकनकतप्ततपनीयतालुजिह्वाऽऽस्यं श्रीकाऽभिषेकघोणं पुष्करपत्रमिव सलिलबिन्दुयुतम् अचञ्चलं चञ्चलशरीरं चोक्षचरक-परिव्राजक इव अभिलीयमानम् अभिलीयमान खुरचरणचच्चपुटैः धरणीतलम् अभिघ्न-दभिन्नद्वावपि चरणौ यमकसमकमुखाद्विनिर्गमदिव शीघ्रतया मृणालतन्तूदकमपि निश्राय निश्राय प्रक्रामत् जातिकुलरूपप्रत्ययप्रशस्तद्वादशावर्त्तकविशुद्धलक्षण सुकुलप्रसूतं मेधावि-भद्रकविनीतम् अणुकतनुकसुकुमारलोमस्निग्धच्छवि सुजातामरमन पवनागरुडजयिचपल-शीघ्रगामीऋषिमिव क्षान्तिक्षमया सुशोष्यमिव प्रत्यक्षताविनीतम् उदकहुतवहपाषाणपा-शुकर्दमसशर्करसवालुकतटकटकविषमप्राग्भारगिरीदरीषु लंघणप्रेरणानिस्तारणासमर्थम् अचण्ड पातित दण्डपाति अनश्रुपाति अकालतालु च कालहेषि जितनिद्रम् गवेषकम् जितपरि-षहम् जात्यजातीयम्, मल्लिघ्राणम्, शुकपत्रसुवर्णकोमलम्, मनोऽभिरामं कमलामेलम् अश्व-रत्नं सेनापतिः क्रमेण समभिरूढ कुवलयदलश्यामल च रजनीकरमण्डलनिभम् शत्रुजन-विनाशनम् कनकरत्नदण्डम् नवमालिकापुष्पसुरभिगन्धि नाना मणिलताभक्तिचित्रम् च प्रधौत 'मिसिमिसित' तीक्ष्णधारम् दिव्य खड्गरत्नम् लोके अनुपमानम् तच्च पुनर्वंशरू-क्षशृङ्गास्थिदन्त कालायसविपुललोहदण्डकवरवज्रभेदकं यावत् सर्वत्राप्रतिहतम् किं पुनर्जङ्ग-मानां देहेषु पञ्चाशदङ्गुलानि दीर्घः स षोडशाङ्गुलानि विस्तीर्णः। अर्द्धाङ्गुलश्रोणिक ज्येष्ठ प्रमाणोऽसि भणितः ॥१॥ तत् असिरत्नं नरपते' हस्तात् गृहीत्वा यत्रैव आपातकिराता स्तत्रैव उपागच्छति उपागत्य आपातकिरातेभ्यः सार्द्धम्, संप्रलग्नश्चाप्यभवत् ॥ ततः खलु स सुषेणः सेनापतिस्तानापातकिरातान् हतमथितप्रवरवीरघातित यावद् दिशोदिशि प्रतिषेधयति ॥सू० १८॥

टीका—"तएणं से" इत्यादि

'तएणं से सेण स्स णेआ वेढो जाव भरहस्स रण्णो अग्गाणीयं आवाडचिला-एहिं हयमहियपवरवीर जाव दिसोदिसिं पडिसेहिअं पासइ' ततः स्वसैन्य प्रतिषेधनाद-नन्तरं स सेनाबलस्य-सेनारूपस्य बलस्य नेता स्वामीवेष्टकः वस्तुमात्रविषयकोऽत्र

भरत सैन्य में क्या हुआ- इसका कथन-

'तएणं से सेणा स णेया वेढो जाव भरहस्स' इत्यादि-सू० १८॥

टीकार्थ—(तएणं से सेणाबलस्स णेया) जब सेना रूप बल के नेता सुषेण नामकसेनापति ने (भरहस्स रण्णो) भरत महाराजा के (अग्गाणीयं आवाडचिलाएहिं हयमहियपवरवीरघाइयजाव दिसोदिस पडिसेहिअं पासइ) अग्रानीक को आपात किरातों के द्वारा हतमथित प्रवर वीर

ભરત સૈન્યમાં શું થયુ ? તે સંબધમાં કથન :

'त एणं से सेणा स णेया वेढो भरहस्स' इत्यादि—सूत्र—१८ ॥

टीकार्थ–(त एण से सेण स्स णेया) જ્યારે સેનારૂપ બળના નેતા સુષેણુ સેનાપતિએ (भरह रण्णो) ભરત રાજાના (अग्गाणीयं डचिलाएहिं हियपवरवीरघाइय

सेनानी सत्कः सम्पूर्ण पूर्वोक्तो ग्राह्यः स सुषेणः यावत् भरतस्य राज्ञोऽग्रानीकम् अग्र-सैन्यसमूहम् आपातकिरातैःहतमथित प्रवरवीरघातित यावत् प्रतिपेधित यावत्पदात्'विडिय चिंधद्धयपडाग किच्छप्पाणोवगयं' इति ग्राह्यम् तथा च केचित् हताः केचित् मथिताः ताश्च प्रवरवीरा यत्र तत्तथा, एवं विपतितचिह्नध्वजपताकम् विपतिताः भ्रष्टाः चिह्नप्रधानाः ध्वजाः गरुडध्वजादयः पताकाः तदितरध्वजाः सन्ति यत्र तत्तथा एवं कृच्छ्रप्राणोपगतम् कृच्छ्रेण कष्टेन प्राणान् उपगतं प्राप्तम् कथमपि धृतप्राणमित्यर्थः दिशोदिशि अभिप्रे-तदिशोऽन्स्यां दिशि प्रतिपेधितम् आपातकिरातैः युद्धान्निवारितम् अग्रानीकं सैन्यसमूहं पश्यति भरतस्य सुषेण नामा सेनापतिः 'पासित्ता' दृष्ट्वा 'आसुरुत्ते रुट्ठे चंडिक्किए कुविए मिसिमिसेमाणे कमलामेलं आसरयणं दुरूहइ' आशुरुप्तः शीघ्रं क्रुद्धः रूष्टः तोषरहितः चाण्डिक्यितः रोपयुक्तः कुपितः क्रुद्धः मिसिमिसेमाणः कोपातिशयात् दीप्यमानः-जाज्वल्यमानः कमलामेलं नामाश्वरत्नं दुरोहति आरोहति 'दुरुहित्ता' दुरुह्य-आरुह्य अथ अश्वरत्नवर्णनमाह-'तएणं तं असीइमंगुलमूसिअं' इत्यारभ्य 'सेणावई कमेण समभिरूढे' इत्येतदन्तेन सूत्रेण पदयोजना तत इति क्रियाक्रमसूचकं वचनं तं प्रसिद्धगुणं नाम्ना कमलामेलम् अश्वरत्नं सेनापतिः क्रमेण सन्न दि परिधानविधिना समभिरूढः, आरुढः कीदृशम् अश्वरत्नमित्याह-'असीइमंगुलमूसिअं' इति, अशीत्यङ्गु-लोच्छ्रितम् अशीत्यङ्गुलानि उच्छ्रितम् तीत्यङ्गुप्रमाणकम् अङ्गुलं यवमानम् इति

वाला-जिसमें अनेक योधाओको मार दिये गये हैं और अनेक श्रेष्ठयोद्धाओंकोजिस में घायल कर दिये गये हैं-ऐसा देखा "यहां यावत् पद से" विवडियचिंघद्धयपडागं, किच्छप्पाणोवगयं" इन पूर्वोक्तविशेषणों का ग्रहण हुआ है। तो (पासित्ता) देखकर ही वह (आसुरत्ते, रुट्ठे, चंड क्किए, कुविए, मिसमिसेमाणे कमलामेलं आसरहं दुरुहइ) एक साथ ही अत्यंत क्रुध हो गया, उसे थोडा सा भी सतोष नहीं रहा, स्वभाव में उसके रोष भर गया इस तरह वह कुपित और कोप के अतिशय से जलता हुआ कमलामेल नाम के अश्वरत्न पर सवार हुआ। अश्वरत्न का वर्णन-(असीइमगुलमूसिअं) यह अश्वरत्न ८० अस्सी अंगुल ऊँचा था। एक यव का जितना प्रमाण होता है, उतने ही प्रमाण वाला एक अंगुल होता है ऐसा वाचस्पति का मत है

जाव दिसो दिसिं पडिसेहिअं पासइ) અગ્રાનીકને આપાત કિરાતો વડે હતમથિત પ્રવર વીર યુક્ત કે જેમા અનેક યોદ્ધાઓ હણાયા છે તેમજ અનેક યોદ્ધાઓ ઘવાયા છે- તેમ જોયું. અહીં યાવત્ પદથી ("विवडियचिंघद्धयपडाग किच्छप्पाणोवगयं"). એ પૂર્વોક્ત વિશેષણોનુ ગ્રહણ થયુ છે. તો (पासित्ता) જોઈને તે (आसुरत्ते, रुट्ठे, चंडिक्किए, कुविए, मिसमिसेमाणे कमलामेलं आसरहं दुरुहइ) તે એકદમ ક્રુદ્ધ થઈ ગયો. તેને થોડો પણ સંતોષ રહ્યો નહિ તેના સ્વભાવમા રોષ ભરાઈ ગયો આ પ્રમાણે તે કુપિત અને કોપના અતિશય આવેશથી પ્રજ્વલિત થતો કમલામેલ નામક અશ્વરત્ન ઉપર સવાર થયો. તે અશ્વરત્નનું વર્ણન આ પ્રમાણે છે- (असीइ मगुलमूसिअं) એ શ્રેષ્ઠ અશ્વ ૮૦ એંશી અંગુલ ઊંચો હતો.

वाचस्पतिः तत्र अङ्गे बांहुलकात् उलः अङ्गुलं चात्र मानविशेषः 'णवणउइमंगुलपरिणाहं, नवनवत्यङ्गुलपरिणाहम् तत्र नवनवत्यङ्गुलानि-एकोनशताङ्गुलप्रमाणः परिणाहो मध्यपरिधिर्यस्य तत्तथा पुनः कीदृशम् 'अट्ठसयमंगुलमायतं' अष्टशताङ्गुलमायतम् अष्टोत्तरशताङ्गुलानि आयत दीर्घम्, सर्वत्र मकारोऽलाक्षणिकः, तुरगाणां तुङ्गत्वं खुरत आरभ्य कर्णावधि परिणाहः विशालता पृष्ठपार्श्वोदरान्तरावधि आयामो मुखादापुच्छमूलम् उक्तं च परासरेण-

"मुखादापेचकं दैर्घ्यं पृष्ठपार्श्वोदरान्तरात् ।
आनाह उच्छ्रयः पादाद्, विज्ञेयो यावदासनम् ॥१॥

तत्रोच्चत्वसङ्ख्यामेलनाय साक्षादेव सूत्रकृदाह-'बत्तीस मंगुलमूसिअसिरं' द्वात्रिंशदङ्गुलोच्छ्रितशिरस्कम् तत्र द्वात्रिंशद् अङ्गुलानि द्वात्रिंशदगुलप्रमाणम् उच्छ्रितं शिरो यस्य तत्तथा. पुनः कीदृम् 'चउरंगुलकन्नागं' चतुरङ्गुलकर्णकम्-चतुरङ्गुलप्रमाणकर्णकम् ह्रस्वकर्णस्य जात्यतुरगलक्षणत्वात्, अनेन कर्णयोरुच्चत्वेन अस्याश्व-

---

अङ्ग शब्द से डल प्रत्यय करने पर अङ्गुल शब्द की निष्पत्ति होती है। यह एक प्रकार का मान विशेष है। (णवणउइमगुलपरिणाहं) इस अश्वरत्न की मध्यपरिधि ९९ नन्नाणु अंगुल प्रमाणथी। (अट्ठसयमंगुलमायत) १०८ एक सौ आठ अंगुल की इसकी लम्बाई थी। यहा सर्वत्र मकार अलाक्षणिक है—घोड़ों की ऊचाई का प्रमाण खुर से लेकर कान तक नापी जाती है परिणाह विशालता—पृष्ठ भाग से लेकर उदर तक मानी जाती है। तथा आयाम—मुख से लेकर पुच्छ के मूल तक गिनी जाती है। परासर ने ऐसा ही कहा है—

मुखादापेचकं दैर्घ्यं पृष्ठपार्श्वोदरान्तरात्। आनाह उच्छ्रयः पादाद् विज्ञेयो यावदासनम् ॥१॥

(बत्तीसमगुलमूसियसिरं) ३२ अंगुल प्रमाण इस अश्वरत्न का मस्तक था (चउरंगुलकन्नाग' चार अंगुल प्रमाण इसके कर्ण थे। छोटे कान श्रेष्ठ घोडे होने के चिन्ह माने जाते हैं। इसी से घोड़े का यौवन स्थिर रहता हुआ कहा गया है। यहा पर योजना

એક યવનું જેટલું પ્રમાણ હોય છે, તેટલા પ્રમાણવાળો એક, અંગુલ હોય છે એવો વાચસ્પતિનો મત છે. અંગ શબ્દને 'उल' પ્રત્યય કરવાથી અંગુલ શબ્દની નિષ્પત્તિ થાય છે એ એક પ્રકારનું માપ વિશેષ છે. (णवणउइमगुलपरिणाह) એ અશ્વરત્નની મધ્ય પરિધિ ૯૯ નવ્વાણુ અંગુલ પ્રમાણવાળી હતી (अट्ठसयमंगुलमायतं) ૧૦૮ એક સો આઠ અંગુલ જેટલી એમની લબાઈ હતી અહીં સર્વત્ર મકાર અલાક્ષણિક છે ઘોડાઓની ઊંચાઈનું પ્રમાણ ખરીથી કાન સુધી માપવામાં આવે છે પરિણાહ-વિશાલતા-પૃષ્ઠભાગથી માંડીને ઉદર સુધી માપવામા આવે છે તેમ જ આયામ-મુખથી માંડીને પૂંછના મૂળ સુધી માપવામા આવે છે પરાસરે આ પ્રમાણે જ કહ્યું છે—

मुखादापेचकं दैर्घ्यं पृष्ठपार्श्वोदरान्तरात् । आनाह उच्छ्रयः पादाद् विज्ञेयो यावदासनम् ॥

(बत्तीसमगुलमूसियसिरं) ૩૨ બત્રીસ અંગુલ પ્રમાણ એ અશ્વરત્નનું મસ્તક હતું (चउरगुलकन्नाग) ચાર અંગુલ પ્રમાણ એના કર્ણ (કાન) હતા. નાના કાન શ્રેષ્ઠ ઘોડાના લક્ષણ

रत्नस्य स्थिरयौवनत्वमभिहितं शङ्कुकर्णत्वात् अत्र योजनायाः क्रमप्राधान्येन पूर्वम् कर्णविशेषणं ज्ञेयं पश्चात् शिरसः अश्वश्रवसो मूर्ध्नं उच्चतरत्वात् पुनः कीदृशम् 'वीसइ अंगुलवाहागं' विंशत्यङ्गुलवाहाकम्, २० विंशत्यङ्गुलप्रमाणा वाहा–शिरोभागाधोवर्त्ती जानूरोरुपरिवर्त्ती प्राक्चरणभागो यस्य तत्तथा 'चउरंगुलजाणूकं' ४चतुरङ्गुलजानुकम् तत्र चतुरङ्गुलप्रमाण जानु वाहुजंघासन्धिरूपोऽवयवो यस्य तत्तथा, तथा 'सोलसअंगुलजंघागं' षोडशाङ्गुलजंघाकम् तत्र१६षोडशाङ्गुलप्रमाणा जंघा-जान्वधोवर्त्ती खुरावधिरवयवो यस्य तत्तथा, पुनश्च कीदृशम् 'चउरंगुलमूसिअखुरं' चतुरगुलोच्छ्रितखुरम्, तत्र ४चतुरङ्गुलोच्छ्रिताः खुराः पादतलरूपाः अवयवा यस्य तत्तथा, एषामवयवानामुच्चत्वमीलने सर्वसङ्ख्या ८० अशीत्यङ्गुलरूपा, मकारः सर्वत्रालाक्षणिकः सम्प्रति अवयवेषु लक्षणोपेतत्वं सूचयति 'मुत्तोलीसंवत्तवलिअमज्झ' मुक्तोली संवृत्तवलितमध्यम् तत्र मुक्तोलीनाम अध उपरि च सङ्कीर्णा मध्येतु ईषद्विशाला कोष्ठिका तद्वत् संवृत्त सम्यग्वर्तुलं वलितं वलनस्वभावं नतुस्तब्धं मध्यं यस्य तत्तथा परिणाहस्य मध्यपरिधिरूपस्यात्रैव चिन्त्यमानत्वादुचिता इयमुपमा 'ईसिं अंगुलपणयपट्ठं' ईषदङ्गुलप्रण-

---

की क्रम प्रधानता लेकर पहिले कर्ण का विशेषण पश्चात् शिर का विशेषण जानना। क्योंकि घोड़े के दोनों कान मस्तक की आपेक्षा उच्च होते है। (बीसइ अंगुलवाहागं) इसकी शिरोभाग के अधोवर्ती और दोनों जानुओं के उपरिवर्ती ऐसा चरणों का प्रथम भाग–गर्दन के नीचे का भाग २० बीस अंगुल प्रमाण था (चउरंगुलजाणूकं सोलसअगुल जंघागं) चार अंगुल प्रमाण इसका जानु था–बाहु और जंघा का सन्धिरूप अवयव था। १६ सोलह अंगुल प्रमाण इसकी जघा थी–जानु के नीचे का खुरो तक का अवयवरूप भाग था (चउरंगुलमूसियखुरं) चार अंगुल ऊँचे इसके खुर थे। (मुत्तोलीस वत्तवलियमज्झं) मुक्तोली–नीचे ऊपर में सकीर्ण तथा मध्य में थोडी विशाल ऐसी कोष्ठिका के जैसा इसका अच्छी तरह से गोल एव वलित वलन स्वभाव को स्तब्ध स्वभाव का नहीं मध्य भाग था (ईसिं अंगुल

બનાય છે. એનાથી જ ઘોડાનુ યૌવન સ્થિર રહે છે, આમ કહેવાય છે અહીં યોજનાની ક્રમ પ્રધાનતા લઇને પહેલાં કર્ણ (કાન)નુ વિશેષણ અને ત્યાર બાદ શિરનુ વિશેષણ જાણવું જોઈએ. કેમકે ઘોડાના બન્ને કાનો શિરની અપેક્ષાએ ઊંચા હોય છે (बीसइ अंगुलवाहागं) એની બાહા– (શિરોભાગના અધોવર્તી અને બન્ને જાનુઓના ઉપરનો ચરણોનો પ્રથમ ભાગ–ગ્રીવાની નીચેનો ભાગ) ૨૦ વીસ અંગુલ પ્રમાણ હતી. (चउरंगुल जाणूक सोलस अंगुल-जंघागं) ચાર અંગુલ પ્રમાણ એનો જાનુભાગ હતો—એટલે કે બાહુ અને જંઘાના સધિરૂપ અવયવ હતો ૧૬ સોળ અંગુલ પ્રમાણ એની જઘા હતી–એટલે કે જાનુની નીચેનો ખુર સુધીનો અવયવ રૂપ ભાગ હતો. (चउरंगुलमूसियखुरं) ચાર અંગુલ ઉંચી એની ખરીઓ હતી (मुत्तोलीसं वत्तवलियमज्झ) મુક્તોલી–નીચે–ઉપરમા સંકીર્ણ તથા મધ્યમા કંઈક વિશાળ એવી કોષ્ઠિકા જેવો એનો સારીરીતે ગોળ તેમ જ વલિત–વલન સ્વભાવનો, નહિ કે

तपृष्ठम् तत्र ईषदङ्गुलं यावत् प्रणतं नन्तुमारब्धम् अतिप्रणतस्योपवेष्टुं दुःखात्रहत्वात् पृष्ठम् पर्याणस्थानं यस्य तत्तथा आरोहकसुखावहपृष्ठकमित्यर्थः, पुनः कीदृशम् 'संणयपट्ठं' संनतपृष्ठम् तत्र सम्यग् अधोऽधः क्रमेण नतं पृष्ठं यस्य तत्तथा, तथा 'संगयपट्ठं' संगतपृष्ठम् संगतदेहप्रमाणोचितं पृष्ठं यस्य तत्तथा, तथा 'सुजायपट्ठं' सुजातपृष्ठम् सुजात जन्मदोषरहितं पृष्ठ यस्य तत्तथो, तथा 'पसत्थपट्ठं' प्रशस्तपृष्ठम् तत्र प्रशस्त शालिहोत्रलक्षणानुसारि पृष्ठं यस्य तत्तथा, किं वहुना ? 'विसिट्ठपट्ठं' विशिष्टपृष्ठं प्रधानपृष्ठम् भणितं पृष्ठे पर्याणस्थानवर्णनम्, अथ तत्रैवावशिष्टभागं विशिनष्टि 'एणीजाणुण्णयवित्थयथद्धपट्ठं' एणीजानुन्नताविस्तृतस्तब्धपृष्ठम् तत्र एणी हरिणी तस्याः जानुवदुन्नतम् उभयपार्श्वयो विंस्तृतं च चरमभागे स्तब्धं सुदृढं पृष्ठ यस्यं तत्तथा, पुनः कीदृशम् 'वित्तलयकसणिवाय अंकेल्लणपहारपरिवज्जिअंगं' वेत्रलता कशानिपाताङ्केल्लणप्रहारपरिवर्जिताङ्गम् तत्र वेत्रो जलवंशः लता वेणुलता चर्म्मदण्डः 'चाबुक' इति प्रसिद्धः, तेषां निपातैस्तथा अङ्केल्लणप्रहारैः तर्ज्जनकप्रहारैः तर्ज्जनकविशेषाघातैश्च परिवर्जितम् अश्ववाहमनोऽनुकूलचरित्वात् अङ्गं यस्य तत्तथा, तथा 'तवणिज्जथासगाहिलाणं' तपनीयस्थासकाहिलाणम्, तत्र तपनीयमयाः 'सुवर्णमयाः' स्था-

---

पणयपट्ठं सणयपट्ठ सुजायपट्ठं पसत्थपट्ठं विसिट्ठपट्ठं) जब आरोहक इसके ऊपर बैठता था तो इसका पृष्ठ भाग थोडे से अंगुल प्रमाण तक झुक जाता था। वह पृष्ठ भाग इसका नीचे नीचे के क्रम से नत था, संगत था—देह प्रमाण के अनुरूप था, सुजात था—जन्म दोष रहित था—तथा प्रशस्त था— शालिहोत्र लक्षण के अनुसार था—अधिक क्या कहें—वह पृष्ठ भाग इसका एक विशिष्ट ही प्रकार का पृष्ठ था (एणुजाणुण्णयवित्थय थद्ध पट्ठ वित्तलयकसणिवाय अंकेल्लणपहारपरिवज्जिअगं) वह पृष्ट इसका हरिणीकी जंघाओं की तरह उन्नत था—और दोनों पार्श्व भागों में विस्तृत था एवं चरम भाग में स्तब्ध था—सुदृढ था। इसका शरीर वेत्र, या लता, या कशा—कोडा, इनके आघातों से तथा इसी प्रकार के और भी जो तर्जनक विशेष हैं उनके आघातों से परिवर्जित था। क्योंकि इसको चाल अपने उपर सवार

સ્તબ્ધ સ્વભાવનો—એનો મધ્યભાગ હતો (ईसिं अगुलपणयपट्ठं संणयपट्ठ सुजायपट्ठ पसत्थपट्ठ विसिट्ठपटठ) જ્યારે આરોહક એની ઉપર બેસતા ત્યારે એનો પૃષ્ઠભાગ કંઈક અંગુલ પ્રમાણ જેટલો નમ્ર થઈ જતો હતો. તે પૃષ્ઠ ભાગ એ અશ્વનો નીચે—નીચેના-ક્રમથી નત હતો, સંગત હતો, દેહ પ્રમાણાનુરૂપ હતો, સુજાત હતો-જન્મ દોષથી રહિત હતો, પ્રશસ્ત હતો, શાલિહોત્રના લક્ષણ મુજબ હતો, વધારે શું કહીએ તે અશ્વનો પૃષ્ઠભાગ એક વિશિષ્ઠ પ્રકારનો જ હતો (एणु जाणुण्णय वित्थय थद्धपट्ठ वित्त लयकसणिवाय अंकेल्लणप परिवज्जिअंगं) તે અશ્વનો પૃષ્ઠભાગ હરિણીની જંઘાઓની જેમ ઉન્નત હતો અને બન્ને પાર્શ્વભાગોમા વિસ્તૃત હતો તેમ જ ચરમ ભાગમા સ્તબ્ધ હતો, સુદૃઢ હતો. એ અશ્વનુ શરીર વેત્ર, લતા કે કશા (કોડા) એ સર્વના આઘાતોથી તેમજ એ જાતના બીજા તર્જનક વિશેષો હોય છે. તેમના આઘાતોથી પરિવર્જિત હતું. કેમકે એની ચાલ,

सकाः-दर्पणाकाराः अश्वालङ्कारविशेषा यत्र तदेवंविधम् अहिलाणं मुखसंयमनविशेषो यस्य तत्तथा सुवर्णमयलगामयुक्तमित्यर्थः तथा 'वरकणगसुफुल्लथासगविचित्तरयणरज्जु-पासं' वरकनकसुपुष्पस्थासकविचित्ररत्नरज्जुपार्श्वम् तत्र वरकनकमयानि सुष्ठु शोभमानानि पुष्पाणि स्थासकाश्च अश्वालङ्कारविशेषाः तैर्विचित्रा रत्नमयी रज्जुः पार्श्वयोः पृष्ठोदरान्तवर्त्यवयवविशेषयोर्यस्य तत्तथा बध्यन्ते हि पट्टिकाः पर्याणदृढीकरणार्थ-मश्वाकनामुभयोः पार्श्वयोरिति तथा 'कंचणमणिकणगपवरगणाणाविह घंटिआजाल-मुत्तिआजालएहिं' काञ्चनमणिकनकप्रवरकनानाविधघण्टिकाजालमौक्तिकजालैः तत्र काञ्चनयुतमणिमयानि केवल कनकमयानि च प्रवरकाणि पत्रिकाभिधानभूषणानि अन्त-राऽन्तरा येषु तानि तथाभूतानि नानाविधानि घण्टिकाजालानि मौक्तिकजालानि च तैः 'परिमंडियेणं पट्टेण सोभमाणेण सोभमाणं' परिमण्डितेन विभूषितेन पृष्ठेन शोभमानेन शोभमानम् 'कक्केयणइंदनीलमरगरमसारगल्लमुहमंडणरइअं' कर्केतनेन्द्रनीलमरकतमसार-गल्लमुखमंडलरचितम् तत्र कर्केतनः रत्नविशेषः इन्द्रनीलः इन्द्रधनुर्वत् नीलः ईषत् नील-वर्णरत्नविशेषः अतसीवर्णवत्, मरकतः-नील-रत्नविशेषः दुर्वावर्णवत् मरतगल्लः एकप्रकारक रत्नविशेष तैः रचितं सज्जितं निर्मितं मुखमण्डलं यस्य तत्तथा तत् अथवा अस्य स्थापि-

हुए चक्रवर्ती के मनोऽनुकूल होती थी। (तवणिज्जथासगाहिलाणं) इसके मुख ऊपर की जो लगाम थी वह सुवर्णनिर्मित स्थासको से–दर्पणाकारके अलङ्कारो से युक्त थी, (वरकणगसुफुल्लथासगविचित्तरयणरज्जुपास) इसकी तंगरूप जो रस्सी थी वह रत्नमय थी एवं वरकनकमय सुन्दर पुष्पों से तथा स्थासकों से अलंकारविशेषों से विचित्र थी (कचणमणिकणग-पयरगणाणाविह घंटियाजालमुत्तियाजालएहिं परिमंडियेणं पट्ठेण सोभमाणेण सोभमाणं) काञ्चन युक्तमणिमय और केवल कनकमय ऐसे पत्रक नामके अनेक भूषण बीच–२ में जिनमें जरे हुए हैं ऐसे अनेक प्रकार के घण्टिकाजालों से तथा मौतिक जालों से परिमंडित सुन्दर पृष्ठ से जो सुशोभित है। (कक्केयण इंदणीलमरगयमसारगल्लमुहमडणरइअं) कर्केनन इन्द्रनीलमणि, मरकतमणि, एवं मसारगल्ल इन सबसे जिसका मुखमंडलसज्जित किया गया है।

એની ઉપર સવાર થયેલા ચક્રવતી'ના મન મુજબ જ થતી હતી (तवणिज्जथासगाहिलाण) એના મુખની જે લગામ હતી તે સુવર્ણ નિર્મિત સ્થાસકોથી દર્પણાકારના અલંકારોથી યુક્ત હતી. (वरकणव सुफुल्लथासगविचित्तरयणरज्जुपासं) એની તંગ રૂપ જે રાશ હતી તે રત્નમય હતી તેમજ વર કનકમય સુંદર પુષ્પોથી તથા સ્થાસકોથી અલંકાર વિશેષોથી વિચિત્ર હતી (कंचणमणिकणगपयरगणाणाविह घंटियाजालमुत्तियाजालेहिं परिमडियेणं पट्ठेण सोभमाणेण सोभमाणं) કાંચન યુત મણિમય અને ફક્ત કનકમય એવા પત્રકોના અનેક આભૂષણો મધ્યમા જેમનામાં જડિત છે, એવા અનેક પ્રકારના ઘંટિકા જાલોથી તેમજ મૌક્તિક જાલોથી પરિમંડિત સુંદર પૃષ્ઠથી જે સુશોભિત છે (कक्केयण इंदणीलमरगयमसारगल्ल मंडणरइअं) કર્કેતન-ઈન્દ્રનીલમણિ મરકતમણિ તેમજ મસારગલ્લ એ સર્વેથી જેનુ મુખ મંડળ સજ્જિત કરવામા આવેલ છે અથવા એ પૂર્વોક્ત સ્થાપિતકર્કેતનાદિ રત્નોમા જેના

तेषु उक्त रत्नविशेषु प्रतिबिम्बितानि अनेकमुखमण्डलानि तैः रचितं सुशोभितम् पुनः कीदृशमश्वरत्नम् 'आविद्धमाणिक्कसुत्तगविभूसियं' आविद्धमाणिक्य सूत्रकविभूषितम् तत्र आविद्धमाणिक्यं सूत्रकम् अश्वमुखभूषणविशेषस्तेन विभूषितं शोभितम् 'कणगमयपउमसुकयतिलकं' कनकमयपद्मसुकृततिलकम् तत्र कनकमयपद्मेन सुष्ठुकृतं तिलक यस्य तत्तथा 'देवमइविकप्पिअं' देवमतिविकल्पितम् तत्र देवमत्या देवचातुर्येण विविधप्रकारेण कल्पितं सृष्टम् 'सुरवरिंदवाहणजोग्गावय' सुरवरेन्द्रवाहनयोग्यवज्रम्, तत्र सुरवरेन्द्रवाहनम् उच्चैः श्रवा इन्द्रस्य अश्वः तस्य योग्यः मण्डलीकरणाभ्यासः गोलाकारभ्रमणरूपगमनं तस्येतिभावः तस्याः व्रजम् प्रापकम् व्रजगताविल्यस्माद् च प्रत्ययः तथाः 'सुरूवं' सुरूपम्—सुन्दरम् पुनः कीदृशम् 'दूइज्जमाणपचचारुचामरामेलगं धरेंतं' द्रवत् पञ्चचारुचामरमेलकं धरत् तत्र द्रवन्ति इतस्ततो दोलायमानानि सहज चञ्चलाङ्गत्वाद् गलभालमौलिकर्णद्वयमूलनिवेशितत्वेन पञ्चसङ्ख्यकानि यानि चारुणि चामराणि तेषां मेलकः एकस्मिन् मूर्द्धनिसङ्गमस्तं धरद् वहत्, मूले चामरा इत्यत्र स्त्रीनिर्देशः समयसिद्ध एव

अथवा—इन पूर्वोक्त स्थापित कर्केतनादि रत्नों में जिसके अनेक मुखमंडल प्रतिबिम्बित हो रहे हैं, इससे जो बड़ा सुहावना लग रहा हैं। (आविद्ध माणिक्कसुत्तगविभूसिय) जिसमें माणिक्य लगे हुए है ऐसे सूत्रक अश्वमुख भूषणविशेष से जो विभूषित है (कणगामय पउमसुकयतिलकं) कनकमयपद्म से जिसके मुख ऊपर अच्छी तरह से तिलक किया गया है (देवमइविकप्पियं) देवोंने अपनी बुद्धि की चतुराई से जिसकी रचना की है (सुरवरिंदवाहणजोग्गावयं सुरूवं दूइज्जमाण पचचारुचामरामेलगं धरेंतं) सुरेन्द्र इन्द्र का जो वाहनभूत अश्व है जिसका कि नाम उच्चैश्रवा है। उसको जो योग्या —मण्डलाकाररूप भ्रमण—गोलाकारभ्रमणरूप गमन—उस गमन को यह प्राप्त करनेवाला है। अर्थात् इसकी चाल इन्द्र के घोड़ा जैसी है। यह बड़ा सुन्दर है—अच्छे रूप वाला है। पाच स्थानों में गले में भाल में, मौलि में, और दोनों कानों में निवेशित हलते हुए पांच सुन्दर चामरों के मिलाप को जो मस्तक पर धारण करता है। यहा मूल में चामर शब्द को जो स्त्रीलिङ्ग रूप से कहा गया है वह स्व समय में इसकी ऐसी

અનેક મુખમંડલો પ્રતિબિંબિત થઈ રહ્યા છે, એથી તે અતીવ સોહામણો લાગી રહ્યો છે (आविद्धमाणिक्कसुत्तगविभूसियं) જેમા માણિક્ય જડિત છે, એવા સૂત્રક અશ્વમુખ ભૂષણ વિશેષ- થી જે વિભૂષિત છે. (कणगामय पउमसुकयतिलकं) કનકમય પદ્મથી જેના મુખ ઉપર સારી રીતે તિલક કરવામા આવેલ છે. (देवमइविकप्पिय) દેવોએ પોતાની બુદ્ધિની કુશલતાથી જેની રચના કરી છે (सुरवरिंदवाहणजोग्गा वय सुरूवं दूइज्जमाण पच चारु चामरामेलगं घरेंत) સુરેન્દ્ર – ઈન્દ્રનો જે વાહનભૂત અશ્વ છે, જેનુ નામ ઉચ્ચૈ શ્રવા છે- તેની જે યોગ્યા- મંડળાકાર રૂપ ભ્રમણ- ગોળાકાર ભ્રમણ રૂપ ગમન- તે ગમનને એ પ્રાપ્ત કરનાર છે. એટલે કે એ અશ્વના ચાલ ઈન્દ્રના અશ્વ જેવી છે. એ અશ્વ અતીવ સુંદર છે. સુંદર રૂપવાળો છે પાચ સ્થાનોમા-ગળામા, ભાલમા,મૌલિમાં અને બન્ને કાનોમા નિવેશિત હાલતા પાંચ સુંદર ચામરોના મિલાપને જે મસ્તક ઉપર ધારણ કરે છે અહી મૂળમાં

गौडमतेन वा चामरा इत्यावन्तः शब्दः अथ देवेभविशिष्टादि विशेषणविशिष्ट उच्चैःश्रवानाम शक्रहयोऽपि स्यादित्याह-'अणब्भवाहं' अनभ्रवाहम्-अनभ्रचारि अश्र वाहः अथवा अनभ्रवाहम् अभ्रे-आकाशे अनागामि इत्यर्थः इन्द्रतुरगस्तु आकाशमार्गगामी एतावान् भेदः इन्द्राश्वस्तदन्यम् 'अभलणयणं' अमेलनयनम्-अमेले असंकुचिते नयने यस्य तत्तथा अतएव 'कोकासिअवहलपत्तलच्छं' कोकासिते विकसिते बहले दृढे अनश्रुपातित्वात् पत्रले-पक्ष्मवती न तु ऐन्द्र लुप्तिकरोगवशाद्रोमरहित अक्षिणी यस्य तत्तथा 'सयावरणनवकणगतवियतवणिज्जतालुजीहासयं' सदावरणनवकनकतप्ततपनीयताल्जिह्वास्यम् तत्र सदावरणे शोभार्थं दंशमशकादिरक्षार्थं वा प्रच्छादनपटे नवकनकानि नव्यस्वर्णानि यस्य तत्तथा स्वर्णतन्तु स्यूत प्रच्छादनपटमित्यर्थः, तप्ततपनीय तापित रक्तसुवर्णम् तद्वद् अरुण तालुजिह्वे यत्र तदेवंविधमास्यं मुखम् यस्य तत्तथा ततः पूर्व-विशेषणेन कर्मधारयः पुनः कीदृशम् 'सिरिआभिसेअघोणं' श्रीकाभिषेकघोणम् तत्र श्री-कायाः लक्ष्म्या अभिषेकः अभिषेचनं नाम शरीरलक्षण घोणायां नासिकायां यस्य तत्तथा 'पोक्खरपत्तमिवसलिलबिंदुजुयं' पुष्करपत्रमिव सलिलबिन्दुयुतम् यथा पुष्करपत्रं कमलपत्रं

ही प्रसिद्धि है इसलिये कहा गया है। अथवा गौड के मतानुसार चामर शब्द आवन्त है इसलिये इसे यहा आवन्त कहा गया है। (अणब्भवाह) यह अश्वरत्न अनभ्रचारी था। इन्द्र का अतिप्रिय उच्चैःश्रवा नाम का घोड़ा अभ्रंचारी होता है। पर यह ऐसा नहीं था। (अमेलणयणं, कोकासियबहलपत्तलच्छं, सयावरणवकणगतवियतवणिज्जतालुजीहासयं) इसकी दोनों आँखें असंकुचित थीं। अतएव वे विकसित थीं, बहल-दृढ-थीं, और पत्रल- पक्ष्मवती थीं। दंशमशकादि के निवारण करने के लिये या शोभा के लिये इसके प्रच्छादन पट में नवीन स्वर्ण के तार गुथे हुए थे। अर्थात् इसका जो प्रच्छादन पट था वह स्वर्ण के तंतुओं का बना हुआ था। तथा इसके मुख के तालु और जिह्वा ये दोनों तापितरक्त सुवर्ण की तरह अरुण थे। (सिरियाभिसेअघोणं) लक्ष्मी के अभिषेक का शारीरिक लक्षण इसकी नासिका के उपर था।

ચામર શબ્દને જે સ્ત્રીલિંગ વાચક કહેવામાં આવેલ છે, તે તત્કાલીન સમયમા એની એવી જ પ્રસિદ્ધિ હતી એથી આમ કહેવામાં આવેલ છે. અથવા ગૌડના મત પ્રમાણે ચામર શબ્દ આબન્ત શબ્દ છે એથી જ એને અહીં આબન્ત કહેવામાં આવેલ છે. (अणब्भवाह) એ શ્રેષ્ઠ અશ્વ અનભ્રચારી હતો. ઈન્દ્રનો ઉચ્ચૈઃ શ્રવા નામક અશ્વ અભ્રંચારી હોય છે પરતુ એ અશ્વ આકાશચારી ન હતો. अमेलणयण कोकासियबहलपत्तलच्छं, सयावरणवकणगतवियतवणिज्जतालुजीहासयं) એની બન્ને આંખો અસંકુચિત હતી એથી તે વિકસિત હતી બહલ- દૃઢ હતી અને પત્રલ- પક્ષ્મવતી હતી દંશ મશકાદિ ના નિવારણ માટે અથવા શોભા માટે એના પ્રચ્છાદન પટમા નવીન સ્વર્ણના તારો ગ્રથિત હતા. એટલે કે જે પ્રચ્છાદન પટ હતુ તે સ્વર્ણના તંતુઓથી નિર્મિત હતુ તેમજ એના મુખના તાલુ અને જિહ્વા એ બન્ને તાપિત રક્ત સુવર્ણની જેમ અરુણ હતાં (सिरियाभिसेअघोणं) લક્ષ્મીના અભિષેકનુ શારીરિક લક્ષણ એની નાસિકા ઉપર હતુ. (पोक्खरपत्तमिवसलिलबिंदुजुयं)

जलान्तरस्थं वाताहतजलबिन्दुयुतं भवति तदेवमपि सलिलं पानीयं लावण्यमित्यर्थः तस्य बिन्दवः छटास्तैर्युतम् अत्र बिन्दुग्रहणेन प्रत्यङ्गं लावण्य सूचितम् लोकेऽपि प्रसिद्धमेतत् मुखेऽस्य पानीयमिति 'अचचलं' अचञ्चलम् स्वामिकार्ये स्थिरम् साधुवाहित्वात् 'चञ्चलसरीरं' चञ्चलशरीरम् जातीस्वभावात् अथ यदि चञ्चलशरीरं तदाऽमेध्य अपवित्र वस्तुष्वपि स्वाङ्गप्रवर्त्तकं स्यादित्याह–'चोक्खचरगपरिव्वायगोविव हिलीयमाणं हिलीयमाण' चोक्षचरकपरिव्राजक इव अभिलीयमानम् अभिलीयमानम् तत्र चोक्षः कृतस्नानादिना पवित्रः चरको–धाटिभिक्षाचरःयः द्वित्रिः संघीभूतः सन् भिक्षां चरति स त्रिदण्डी संन्यासि विशेष इत्यर्थः एतादृशः यथा पवित्रः संघीभूतः भिक्षाचरपरिव्राजकः अशुचि संसर्गशङ्कया कुत्सितस्थानतः आत्मानं पृथक् करोति तथा इदमपि अश्वरत्नम् कुत्सितस्थानमार्गं परित्यजन् पवित्रस्थानसुगम्यमार्गमेवावलम्बते इतिभावः परिव्राजको मस्करी भिक्षु. ततश्चरकसहितः परिव्राजकः चरकपरिव्राजकः प्रथमा द्वितीयार्थे तेन चरकपरिव्रा-

---

(पोक्खरपत्तमिव सलिलबिंदुजुयं) जिस प्रकार कमल पत्र सलिलबिंदुओं से युक्त होता है। उसी प्रकार इसका प्रत्येक शरीरिक अवयव लावण्य की बिन्दुओं से–छटाओं युक्त था। सलिल शब्द से यहा अश्वरत्न के पक्ष से पानोय–लावण्य–गृहीत हुआ है। लोक में भी "अस्य मुखे पानोयं' ऐसा व्यवहार होता देखा जाता है। (अचंचलं) स्वामी के कार्य में यह चञ्चलता से रहित था स्थिरथा· (चंचलसरीर) परन्तु जातीस्वभाव से ही यह शरीर में चञ्चलतावाला था (चोक्खचरगपरिव्वायगोविव हिलीयमाणं २ खुरचलणचच्चपुडेहिं धरणिअलं अभिहणमाण २ दोविय चलणे जमगसमगं) जिस प्रकार चोखा स्नानादि से शुद्धशरीरवाला – चरक – सन्यासी - मस्करी अशुची पदार्थ के ससर्ग हो जाने की शका से - अर्थात् अपवित्र पदार्थ का संसर्ग मुझे न हो जावे - इस तरह अपने को सुरक्षित रखता है कुत्सित स्थान से अपने को दूर रखता है उसी तरह यह अश्वरत्न भी उबड खाबड अथवा कुत्सित - अपवित्र - स्थानों को छोड़ता हुआ जो पवित्र स्थान और सुगम्य स्थानमार्ग होते है उन्हीं का अवलम्बन कर चलता है- चलते

જેમ કમલપત્ર સલિલ બિંદુઓથી યુક્ત હોય છે તેમજ એના શરીરનો દરેકે દરેક અવયવ લાવણ્યના બિંદુઓથી– કણોથી યુક્ત હતો. સલિલ શબ્દથી અહીં અશ્વરત્નના પક્ષમાં પાનીય– લાવણ્ય ગૃહીત થયેલ છે. લોકમા પણ "अस्य मुखे पानीयं" આ જાતનો વ્યવહાર જોવામા આવે છે (अचंचलं) સ્વામીના કાર્યમાં એ અશ્વ ચાંચલ્ય રહિત હતો, સ્થિર હતો (चंचलसरीर) પરંતુ જાતિ સ્વભાવથી જ એ અશ્વનુ શરીર ચાચલ્ય યુક્ત હતુ (चोक्खचरग परिव्वायगोविव हिलीयमाण २ खुरचलणचच्चपुडेहिं धरणिअल अभिहणमाण २ दोविय चलणे जमगसमग) જેમ ચોખા– સ્નાનાદિથી શુદ્ધ શરીર વાળો– ચરક– સન્યાસી મસ્કરી અશુચિ પદાર્થના સંસર્ગની આશંકાથી એટલેકે અપવિત્ર પદાર્થનો સંસર્ગ મને ન થાય– આમ પોતાની જાતને સુરક્ષિત રાખે છે કુત્સિત સ્થાનોથી પોતાની જાતને દૂર રાખે છે તેમજ એ અશ્વરત્ન પણ ઉંચા–નીચા અથવા કુત્સિત– અપવિત્ર સ્થાનોને ત્યજીને જે પવિત્ર સ્થાન અને સુગમ્ય સ્થાન માર્ગો હોય છે તે માર્ગોને અવલબીને જ ચાલે છે.

जकमिव प्राकृतशैलया अकार प्रश्लेषात् अभिलीयमानम् अभिलीयमानम्-अशुचिसंसर्गशङ्कया आत्मान संवृण्वत् संवृण्वत् संगोपयत् संगोपयत् तथा 'खुरचलणचच्चपुडेहिं धरणियलं अभिहयमाणं अभिहयमाणं' खुरचरणचच्चपुटैःधरणितलम् अभिघ्नदाभिघ्नत्, तत्र खुरप्रधानाश्चरणाः खुरचरणास्तेषां चच्चपुटाः आघातविशेषास्तै धरणितलम् अभिघ्नदभिघ्नत् खुराभिघातविशेषैः पुरोवर्त्ति भूमितलं क्षोभयत् क्षोभयत् त्रासयत् तारयत् इत्यर्थः उक्तं च 'यः खुरैः खनेत्पृथिवीमश्वो लोकोत्तरस्मृतः' इति योऽश्वः पृथिवीं खनति स श्रेष्ठो अश्व उच्यते इत्यर्थः अश्ववारप्रयोगनर्त्तितो हि हयोऽग्रपादौ उदस्यति, तत्रास्यशक्ति विशेषणद्वारेण दर्शयति 'दो वि अचलणे जमगसमगं मुहाओ विणिग्गमंतव' द्वावपि च चरणौ यमकसमकं युगपद् मुखाद्विनिर्गमदिव निस्सारयदिव अयमर्थः ? इदमश्वरत्नम् अग्रपादावूर्ध्वं न यत्तथा मुखान्तिकं प्रापयति यथाजन उत्प्रेक्षते इमौ चरणौ मुखाद्विनिर्गमयतीति चोत्प्रेक्षा पुनः क्रियान्तरदर्शनेनैतद्विशिनष्टि 'सिग्घयाए मुलाणतन्तु उदगमविणिस्साए पक्कमंतं' शीघ्रतया मृणालतन्तूदकेऽपि निश्राय प्रक्रामत्, तत्र शीघ्रतया लाघव विशेषेण मृणालं कमलनालं तस्या तन्तुः-सूत्राकारोऽवयवविशेषः सच उदकं च तेऽपि निश्राय अवलम्ब्य अन्यद् दुर्गादिकं प्रक्रामत् सञ्चरत् अयमर्थः-यथा अन्येषां सञ्चरिष्णुनां जलचरादीनां मृणालतन्तूदके पादावष्टम्भकेन भवतः तथा नास्येति, सूत्रे चैकव-

---

समय यह अपने खुर टापों - प्रधानता वाले - चरणों से - पैरों से - पुरोवर्ती भूमि को आघात युक्त करता २ अर्थात् - क्षुभित करता २ चाल चलता है उक्तंच - " यः खुरैः - खनेत्पृथिवीमश्वो लोकोत्तरः स्मृत." जब यह अपने ऊपर सवार हुए पुरुष के द्वारा नचाया जाता है तब यह अपने आगे के दो पैरों को एक साथ ऊपर को उठाता है - सो उस समय ऐसा ही प्रतीत होता है कि मानो उसके ये दोंनो पैर एक साथ ही (मुहाओ विणिग्गमंतं व) इसके मुख से निकल रहे हैं (सिघाए मुणालतंतु उदगमवि णिस्साए पक्कमंत) इसकी गती इतनी अधिक लाघवविशेष से युक्त होती है कि मृणाल तन्तु और जल ये दोनों भी इसके चलने में सहाय भूत हो जाते हैं तात्पर्य यही है कि यह थल की तरह जल के ऊपर भी अच्छितरह चल सकता है और कमल नाल के ऊपर भी सरलता से चल लेता है न वह चलते समय पानी में डूबता है

ચાલતા-ચાલતા એ પોતાના ખુરોથી પુરોવર્તી ભૂમિને તાડિત કરતો-કરતો. એટલે કે ભૂમિને ક્ષુબ્ધ કરતો-કરતો ચાલે છે ઉક્તં ચ—"યઃ ખુરૈ ખનેત્પૃથિવીમશ્વો લોકોત્તર. સ્મૃતઃ" જ્યારે એ અશ્વ પોતાના ઉપર આરૂઢ પુરુષ વડે નચાવવામાં આવે છે ત્યારે એ પોતાના આગળના બે પગોને એકી સાથે ઉપર ઉઠાવે છે તો તે વખતે આમ પ્રતીત થાય છે કે જાણે કે એના એ બન્ને પગો એકી સાથે જ (मुहाओ विणिग्गमंतं व) એના મુખમાંથી નીકળી ન રહ્યા હોય ! (सिग्घाए मुणालतंतु उदगमविणिस्साए पक्कमंतं) એની ગતિ આટલી બધી લાઘવ વિશેષ યુક્ત હોય છે કે મૃણાલ તંતુ અને પાણી એઓ બન્ને પણ એની ચાલમાં સહાયભૂત થતા હતા તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે એ સ્થળની જેમ પાણી ઉપર પણ ચાલી શકતો હતો, અને કમળનાલની ઉપર પણ ચાલી શકતો હતો તે ચાલતી વખતે

जलान्तरस्थ वाताहतजलबिन्दुयुत भवति तदेवमपि सलिलं पानीय लावण्यमित्यर्थः तस्य बिन्दवः छटास्तैर्युतम् अत्र बिन्दुग्रहणेन प्रत्यङ्गं लावण्य सूचितम् लोकेऽपि प्रसिद्धमेतत् मुखेऽस्य पानीयमिति 'अचचलं' अचञ्चलम् स्वामिकार्ये स्थिरम् साधुवाहित्वात् 'चञ्चलसरीरं' चञ्चलशरीरम् जातीस्वभावात् अथ यदि चञ्चलशरीरं तदाऽमेध्य अपवित्र वस्तुष्वपि स्वाङ्गप्रवर्त्तकं स्यादित्याह–'चोक्खचरगपरिव्वायगोविव हिलीयमाणं हिलीयमाण' चोक्षचरकपरिव्राजक इव अभिलीयमानम् अभिलीयमानम् तत्र चोक्षः कृतस्नानादिना पवित्रः चरको–धाटिभिक्षाचरःयः द्वित्रिः संघीभूतः सन् भिक्षां चरति स त्रिदण्डी संन्यासि विशेष इत्यर्थः एतादृशः यथा पवित्रः संघीभूतः भिक्षाचरपरिव्राजकः अशुचि ससर्गशङ्कया कुत्सितस्थानतः आत्मानं पृथक् करोति तथा इदमपि अश्वरत्नम् कुत्सितस्थानमार्गं परित्यजन् पवित्रस्थानसुगम्यमार्गमेवावलम्बते इतिभावः परिव्राजको मस्करी भिक्षु• ततश्चरकसहितः परिव्राजकः चरकपरिव्राजकः प्रथमा द्वितीयार्थे तेन चरकपरिव्रा-

---

(पोक्खरपत्तमिव सलिलबिंदुजुयं) जिस प्रकार कमल पत्र सलिलबिंदुओं से युक्त होता है। उसी प्रकार इसका प्रत्येक शरीरिक अवयव लावण्य की बिन्दुओं से–छटाओं युक्त था। सलिल शब्द से यहा अश्वरत्न के पक्ष से पानीय–लावण्य–गृहीत हुआ है। लोक में भी "अस्य मुखे पानीयं" ऐसा व्यवहार होता देखा जाता है। (अचंचलं) स्वामी के कार्य में यह चञ्चलता से रहित था स्थिरथा- (चचलसरीर) परन्तु जातीस्वभाव से ही यह शरीर में चञ्चलतावाला था (चोक्खचरगपरिव्वायगोविव हिलीयमाणं २ खुरचलणचच्चपुडेहिं धरणिअलं अभिहणमाण २ दोविय चलणे जमगसमगं) जिस प्रकार चोखा स्नानादि से शुद्धशरीरवाला – चरक – संन्यासी - मस्करी अशुची पदार्थ के ससर्ग हो जाने की शका से - अर्थात् अपवित्र पदार्थ का संसर्ग मुझे न हो जावे - इस तरह अपने को सुरक्षित रखता है कुत्सित स्थान से अपने को दूर रखता है उसी तरह यह अश्वरत्न भी उबड खाबड अथवा कुत्सित - अपवित्र - स्थानों को छोड़ता हुआ जो पवित्र स्थान और सुगम्य स्थानमार्ग होते हैं उन्हीं का अवलम्बन कर चलता है- चलते

જેમ કમલપત્ર સલિલ બિંદુઓથી યુક્ત હોય છે તેમજ એના શરીરનો દરેકે દરેક અવયવ લાવણ્યના બિંદુઓથી- છટાઓથી યુક્ત હતો. સલિલ શબ્દથી અહીં અશ્વરત્નના પક્ષમાં પાનીય- લાવણ્ય ગૃહીત થયેલ છે. લોકમા પણ "अस्य मुखे पानीयं" આ જાતનો વ્યવહાર જોવામાં આવે છે (अचंचलं) સ્વામીના કાર્યમાં એ અશ્વ ચાચલ્ય રહિત હતો, સ્થિર હતો (चंचलसरीर) પરંતુ જાતિ સ્વભાવથી જ એ અશ્વનુ શરીર ચાચલ્ય યુક્ત હતુ (चोक्खचरग परिव्वायगोविव हिलीयमाण २ खुरचलणचच्चपुडेहिं धरणिअल अभिहणमाणं २ दोविय चलणे जमगसमग) જેમ ચોખા- સ્નાનાદિથી શુદ્ધ શરીર વાળો- ચરક- સન્યાસી મસ્કરી અશુચિ પદાર્થના સસર્ગની આશંકાથી એટલેકે અપવિત્ર પદાર્થનો સસર્ગ મને ન થાય- આમ પોતાની જાતને સુરક્ષિત રાખે છે કુત્સિત સ્થાનોથી પોતાની જાતને દૂર રાખે છે તેમજ એ અશ્વરત્ન પણ ઉચા-નીચા અથવા કુત્સિત- અપવિત્ર સ્થાનોને ત્યજીને જે પવિત્ર સ્થાન અને સુગમ્ય સ્થાન માર્ગો હોય છે તે માર્ગોને અવલંબીને જ ચાલે છે

जकमिव प्राकृतशैल्या अकार प्रश्लेपात् अभिलीयमानम् अभिलीयमानम्-अशुचिसंसर्गश- ङ्कया आत्मान संवृण्वत् संवृण्वत् संगोपयत् संगोपयत् तथा 'खुरचलणचच्चपुडेहिं धरणियलं अभिहयमाणं अभिहयमाणं' खुरचरणचच्चपुटैःधरणितलम् अभिघ्नदाभिघ्नत्, तत्र खुरप्र- धानाश्वरणाः खुरचरणास्तेषां चच्चपुटाः आघातविशेषास्तै धरणितलम् अभिघ्नदभिघ्नत् खुराभिघातविशेषैः पुरोवर्त्ति भूमितलं क्षोभयत् क्षोभयत् तारयत् तारयत् इत्यर्थः उक्तं च 'यः खुरैः खनेत्पृथिवीमश्वो लोकोत्तरस्मृतः' इति योऽश्वः पृथिवीं खनति स श्रेष्ठो अश्व उच्यते इत्यर्थः अश्ववारप्रयोगनर्त्तितो हि हयोऽग्रपादौ उदस्यति, तत्रास्यशक्ति विशेषण- द्वारेण दर्शयति 'दो वि अचलणे जमगसमगं मुहाओ विणिग्गमंतव' द्वावपि च चरणौ यमकसमकं युगपद् मुखाद्विनिर्गमदिव निस्सारयदिव अयमर्थः ? इदमश्वरत्नम् अग्रपादा- वूर्ध्वं न यत्तथा मुखान्तिकं प्रापयति यथाजन उत्प्रेक्षते इमौ चरणौ मुखाद्विनिर्गमयतीति चोत्प्रेक्षा पुनः क्रियान्तरदर्शनेनैतद्विशिनष्टि 'सिग्घयाए मुलाणतन्तु उदगमविणि- स्साए पक्कमंतं' शीघ्रतया मृणालतन्तूदकेऽपि निश्राय प्रक्रामत्, तत्र शीघ्रतया लाघव विशेषेण मृणालं कमलनालं तस्या तन्तुः—सूत्राकारोऽवयवविशेषः सच उदकं च तेऽपि निश्राय अवलम्ब्य अन्यद् दुर्गादिकं प्रक्रामत् सञ्चरत् अयमर्थः—यथा अन्येषां सञ्च- रिष्णुनां जलचरादीनां मृणालतन्तूदके पादावष्टम्भकेन भवतः तथा नास्येति, सूत्रे चैकव-

---

समय यह अपने खुर टापों - प्रधानता वाले - चरणों से - पैरों से - पुरोवर्ती भूमि को आघात युक्त करता २ अर्थात् - क्षुभित करता २ चाल चलता है उक्तंच - " यः खुरैः - खनेत्पृथिवी- मश्वो लोकोत्तरः स्मृतः" जब यह अपने ऊपर सवार हुए पुरुष के द्वारा नचाया जाता है तब यह अपने आगे के दो पैरों को एक साथ ऊपर को उठाता है - सो उस समय ऐसा ही प्रतीत होता है कि मानो उसके ये दोनो पैर एक साथ ही (मुहाओ विणिग्गमंत व) इसके मुख से निकल रहे हैं (सिघाए मुणालतंतु उदगमवि णिस्साए पक्कमंत) इसकी गती इतनी अधिक लाघवविशेष से युक्त होती है कि मृणाल तन्तु और जल ये दोनों भी इसके चलने में सहाय भूत हो जाते हैं तात्पर्य यही है कि यह थल की तरह जल के ऊपर भी अच्छितरह चल सकता है और कमल नाल के ऊपर भी सरलता से चल लेता है न वह चलते समय पानी में डूबता है

ચાલતાં-ચાલતા એ પોતાના ખુરોથી પુરોવર્તી ભૂમિને તાડિત કરતો-કરતો એટલે કે ભૂમિને ક્ષુબ્ધ કરતો-કરતો ચાલે છે ઉક્તંચ—"यः खुरै खनेत्पृथिवीमश्वो लोकोत्तर स्मृतः" જ્યારે એ અશ્વ પોતાના ઉપર આરૂઢ પુરુષ વડે નચાવવામાં આવે છે ત્યારે એ પોતાના આગળના બે પગોને એકી સાથે ઉપર ઉઠાવે છે તો તે વખતે આમ પ્રતીત થાય છે કે જાણે કે એના એ બન્ને પગો એકી સાથે જ (मुहाओ विणिग्गमंतं व) એના મુખમાંથી નીકળી ન રહ્યા હોય ! (सिग्घाए मुणालततु उदगमविणिस्साए पक्कमंतं) એની ગતિ આટલી બધી લાઘવ વિશેષ યુક્ત હોય છે કે મૃણાલ તંતુ અને પાણી એઓ બન્ને પણ એની ચાલમાં સહાયભૂત થતા હતા તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે એ સ્થળની જેમ પાણી ઉપર પણ ચાલી શકતો હતો, અને કમળનાલની ઉપર પણ ચાલી શકતો હતો તે ચાલતી વખતે

चनमार्षत्वात्, तथा 'जाइ कुलरूवपच्चयपसत्थबारसावत्तगविसुद्धलक्खण' जाति कुलरूप-प्रत्ययप्रशस्तद्वादशावर्त्तकविशुद्धलक्षणम् तत्र जातिः—मातृपक्षः कुलं पितृपक्षः रूपं सदाकार-सस्थानं तेषां प्रत्ययोविश्वासो येभ्यः ते च ते प्रशस्ताः प्रदक्षिणावहत्वात् शुभस्थानस्थित-त्वाच्च ये द्वादशावर्त्ता देवमणिना नः चक्राकार गोलाकाराः चिह्नविशेषास्ते सन्ति यत्र तत्तथा बहुव्रीहिलक्षणः क प्रत्ययः, विशुद्धानि दोषावर्जितानि लक्षणानि अश्वशास्त्र प्रसिद्धानि यस्य तत्तथा, ततः पदद्वयस्य कर्मधारयः, तत्र द्वादशावर्त्ताश्च इमे वरा-होक्ताः—ये प्रपाणगलकर्णसंस्थिताः, पृष्ठमघनयनो परिस्थिताः। ओष्ठ सक्थि भुजकुक्षि पार्श्वगास्ते ललाटसहिताः सुशोभनाः ॥१॥ प्रपाणम् १ गलः २ कर्णौ ३ पृष्ठम् ४ मध्यम् ५ नयने ६ ओष्ठौ ७ सक्थिनी ८ भुजौ ९ कुक्षिः १० पार्श्वौ ११ ललाटम् १२ एतानि द्वादश स्थानानि तुरगस्य एतेषु स्थानेषु स्थिता अपि आवर्त्ताः द्वादशैव सुशोभनाः भवन्ति तथाहि—अत्र वृत्तिलेशः प्रपाणम् १ उत्तरोष्ठतलम् गलः २ कण्ठः यत्रस्थित आवर्त्तो देवमणि नामा हयानां महालक्षणतया प्रसिद्धः कर्णौ ३ प्रसिद्धौ एतेषु स्थानेषु सस्थिताः तथा पृष्ठम् ४ पर्याणस्थानम् मध्यं ५ प्रसिद्धम्

और न कमल नाल तन्तु उसकी गति से छिन्न भिन्न होते हैं। (जाइ कुलरूवपच्चय पसत्थ बार-सावत्तग विसुद्ध लक्खणं सुकुलप्पसूअं, मेहाविभद्दयविणीअं, अणुयतणुय सुकुमाललोमनिद्धच्छवि) जाति-मातृ पक्ष-कुल-पितृ पक्ष एवं रूप - सुन्दराकार सस्थान-इनका विश्वास जिनसे होता है ऐसे जो प्रशस्त द्वादश आवर्त हैं उनसे यह युक्त था तथा अश्व-शास्त्र प्रसिद्ध विशुद्ध लक्षणों से यह सहित होता है, एवं सुकुल प्रसूत था वराहोक्त द्वादश आवर्त्त इस प्रकार से है—ये प्रपाण गल - कर्ण सस्थिताः पृष्ठ - मध्य नयनोपरिस्थिता', ओष्ट-सक्थि भुजकुक्षि पार्श्वगास्ते ललाट सहिताः सुशोभना' ॥१॥ प्रपाण - ऊपर के ओष्ठ के तल का नाम है, सो इस प्रपाण गल -कण्ठ के ऊपर जो आवर्त्त होता है उसका नाम देवमणि है और यह आवर्त्त अश्व के महान होने का लक्षण माना गया है इसी तरह दोनों कानों के ऊपर, पृष्ट भाग के ऊपरतथा पृष्ठ के मध्य में, दोनों

પાણીમાં પણ ડૂબતો ન હતો અને કમળનાલ તંતુ તેની ગતિથી છિન્નવિછિન્ન પણ થતા ન હોતા (जाइ कुलरूवपच्चयपसत्थ बारसावत्तग विसुद्धलक्खणं सुकुलप्पसूअं, मेहाविभद्दय विणीअं, अणुय तणुय सुकुमाल लोमनिद्धच्छवि) જાતિ—માતૃપક્ષ—કુળ, પિતૃપક્ષ અને રૂપ—સુંદરાકાર સંસ્થાન—એ સર્વનો જેમનાથી વિશ્વાસ થાય છે, એવા જે પ્રશસ્ત દ્વાદશ આવર્તો છે તેમનાથી એ યુક્ત હતો. તેમજ અશ્વશાસ્ત્ર પ્રસિદ્ધ વિશુદ્ધ લક્ષણોથી એ સહિત હતો અને એ સુકુળ—પ્રસૂત હતો વરાહ—ઉક્ત દ્વાદશ આવર્તો આ પ્રમાણે છે—

ये प्रपाण गलकर्णसंस्थिता पृष्ठ मध्य नयनोपरिस्थिता ।
ओष्ठसक्थि भुजकुक्षि पार्श्वगास्ते ललाटसहिताः सुशोभना' ॥१॥

પ્રપાણ—ઉપરના ઓષ્ઠતલનું નામ છે તો એ પ્રપાણ ગલ-કંઠની ઉપર જે આવર્ત હોય છે, તેનું નામ દેવમણિ છે અને એ આવર્ત અશ્વની શ્રેષ્ઠતા (મહત્તા)નું લક્ષણ માનવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે બન્ને કાનોની ઉપર પૃષ્ઠ ભાગની ઉપર તેમજ પૃષ્ઠના મધ્યમાં

नयने ६ अपि प्रसिद्धे तदुपरि स्थिताः तथा ओष्ठौ ७ प्रसिद्धौ सक्थिनी ८ पाश्चात्यपादयोः जानूपरिभागः भुजौ ९ प्राक्पादयो जानूपरिभागः कुक्षिः १० अत्र वामो दक्षिणकुक्ष्यावर्त्तस्य गर्हितत्वात् पार्श्वौ ११ प्रसिद्धौ तद्गताः ललाटं १२ प्रसिद्धं तेन सहिताः अत्र कर्णनयनादि स्थानानां द्विसङ्ख्याकत्वेऽपि जात्यपेक्षया द्वादशैव स्थानानि स्थानभेदानुसारेण स्थानिभेदा अपि आवर्त्ताः द्वादशैवेति तत् तत्स्थानेषु स्थिताः सन्तः सुशोभनाः-सुभलक्षणा भवन्ति, अन्यत्र स्थानेषु नेत्यर्थः तथा-'सुकुलप्पसूअं' सुकुलप्रसूतम् इयशास्त्रोक्तक्षत्रियाश्वपि त्रिकम्, तथा 'मेहाविभद्दयविणीअं' मेधाविभद्रकविनीतम् तत्र मेधावि बुद्धिमान् स्वामिपद संज्ञादि प्राप्तार्थधारकम् भद्रकम् अदुष्टम् विनीत स्वामीष्टकारित्वात् अत्र समाहारद्वन्द्वत्वात् एकवद्भावः, तथा 'अणुअतणुअसुकुमाललोमनिद्धच्छविं' अणुकतनुकानाम् अतिसूक्ष्माणां सुकुमाराणां सुकोमलानां लोम्नां स्निग्धश्लाघनीया छविः कान्ति र्यत्र तत्तथा, पुनः कीदृशम् 'सुजायअमरमणपवणगरुलजइणचवलसिग्घगामी' सुजातामरमनःपवनगरुडजयिचपलशीघ्रगामि' तत्र सुष्ठुयातं गमनं यस्य तत्तथा, अमरमनः पवनगरुडाः देवचित्तवायुगरुडाः प्रसिद्धाः तान् वेगाधिक्येन जयतीति अमरमनःपवनगरुडजयि, अतएव चपलशीघ्रगामि च अतिशीघ्रगतिकम् पश्चात्पदद्वयस्य कर्मधारयः, तथा कीदृशम् 'इसिमिव खंतिखमए' ऋषिमिव

आँखों के ऊपर, दोनों ओष्ठो के उपर, पीछे के दोनों पैरों के घूटना के ऊपर, आगे के पैरों के दोनों घूटना के ऊपर, कुक्षि के ऊपर, दाई बाई ओर तथा ललाट के ऊपर ये आवर्त होते हैं। ये कर्णनयनादि १२ स्थान है इन पर ये १२ आवर्त्त चिह्न विशेष होते कहे गए हैं. यह अश्वरत्न मेधावि था स्वामी के पैर के सकेत से स्वामी के भाव को समक्ष जानेवाला थ', भद्रक था. अदुष्ट था विनीत था. अपने मालीक के इष्ट अर्थ का सपादक होने के कारण नम्र था इसके शरीर के ऊपरजो रोमराजि थी- वहबहुत ही अधिक सूक्ष्म एव सुकुमार थी- तथा स्निग्ध थी (सुजाय अमरमणपवणगरुलजइणचवलसिग्घगामी) यह बडोहि सुन्दर चाल चलता था -तथा अपने वेग की अधिकता से यह अमर- देव, मन, पवन और गरुड इनके गमन वेग को भी जीत लेने वाला था, इस तरह यह अत्यंत चपल और शीघ्रगामी थ (हा ि व

બન્ને આંખોની ઉપર, બન્ને ઓષ્ઠોની ઉપર, પાછળના બન્ને પગોના ઘૂંટણુ ઉપર, આગળના પગોના ઘૂંટણુ ઉપર, કુક્ષિની ઉપર, ડાબી અને જમણી તરફ તેમજ લલાટના ઉપર એ આવર્તો હોય છે એ કર્ણ-નયન વગેરે ૧૨ સ્થાનો છે. એ બધાંની ઉપર એ ૧૨ આવર્તો ચિહ્ન વિશેષો હોય છે-એવુ કહેવામાં આવે છે. એ અશ્વરત્ન મેધાવી હતો. સ્વામીના પગના સંકેત માત્રથી સ્વામીના ભાવને એ સમજી જતો હતો. એ ભદ્રક હતો. એ અદુષ્ટ હતો. એ વિનીત હતો. પોતાના માલિકના ઈષ્ટ અર્થનો સમ્પાદક હોવાથી એ નમ્ર હતો. એના શરીરની ઉપર જે રોમરાજિ હતી, તે ખૂબ જ સૂક્ષ્મ અને સુકુમાર હતી. તેમ જ સ્નિગ્ધ હતી (સુજાય અમરમણપવનગરુલજઇણ ચવલસિગ્ઘગામિ) એ સુંદર ચાલ ચાલતો હતો. પોતાના વેગની અધિકતાથી એ અમર-દેવ, મન, પવન અને ગરુડના ગમન વેગને પણ જીતી

पतति इत्येवं शीलं दण्डपाति अतर्कितमेव प्रतिपक्षस्कन्धावारे पतनशीलम् अनेनास्योत्पतनस्वभावोऽपि सूचितः, तथा 'अणंसुपाति' अनश्रुपाति तत्र मार्गादि चलनजनितश्रमेषु नाश्रुपातयतीत्येवं शीलम् अनश्रुपाति तथा 'अकालतालुं च' अकालतालु-अश्यामतालुकम् श्यामतालुवर्जित पूर्वं रक्ततालुत्वे वर्णितेऽपि यत्पुनकालतालु इति विशेषणं तत्तालुनः श्यामत्वम् अतितरामपलक्षमिति तन्निषेधख्यापनार्थम् च समुच्चये तथा 'कालहेसिं' कालहेषि, तत्र काले अराजकानां राजनिर्णयार्थके अधिवासनादिके समये हेषते-शब्दयतीत्येवं शीलं कालहेषि अशुभसमयसूचक तथा 'जिअनिद्दं गवेसगं' जितनिद्रं गवेषकम् तत्र जितनिद्रा आलस्यं येन तत् जितनिद्रं त्यक्तालस्य मित्यर्थः आलस्य वर्जितम् कार्येषु अप्रमादित्वात् यथा श्रुतार्थे व्याख्यायमाने हयशास्त्रविरोधः

दंडपाति अणंसुपाति अकालतालुंच कालहेसिं जियनिद्द गवेसगं) यह अचन्ड पाती-था दण्डपाती था तात्पर्य यही है कि यह विनाविचारे ही प्रतिपक्ष को सेना में दण्ड की तरह आक्रमण करने के स्वभाव वाला था। यह अनुश्रुपाती था दुर्दान्त शत्रु सेना को भी देखकर यह कभी आँसु नहीं वहाता था अथवा मार्गादि चलन जन्य श्रम के वशवर्त्ती हुआ यह कभी घबडाहट से अपनी आँखों से आंसु नहीं निकालता था इसका तालु कृष्णता से वर्जित था समयानुसार ही यह हिनहिनाहट करता था असमय में नहीं अथवा काल में अराजकों के राजनिर्णयार्थक अधिवासनादिक के समय में यह अशुभ का सूचक शब्द किया करता था (जियनिद्दं गवेसगं) यह निद्राविजित नहीं था किन्तु इसने ही निद्रा को आलस्य को अपने वश में कर लिया था। अर्थात् यह आलस्य रहित था-और गवेषक था। मूत्र पुरीष के उत्सर्ग के समय में यह उचित और अनुचित स्थान की खोज करने वाला था "जितनिद्द" का अर्थ इसने निद्रा जीत ली थी-अर्थात् इसे निद्रा नहीं आती थी ऐसा ही अर्थ मान लिया जावे तो फिर "सदैव निद्रावशगा, निद्राच्छेदस्य संभवः, जायते सगरे प्राप्ते कर्करस्य च भक्षणे"

હતો. (અચંડપાડિય દંડપાતિ અણં ति અકાલ તાલુ ચ કાલહેસિં જિયનિદ્દં ગવેસગં) એ અચંડપાતી હતો-દંડપાતી હતો, એટલે કે એ વગર વિચાર કર્યે જ પ્રતિપક્ષીની સેના ઉપર દંડની જેમ આક્રમણ કરવાના સ્વભાવવાળો હતો એ અનશ્રુપાતી હતો. દુર્દાંત શત્રુ-સેનાને જોઈને પણ એ કદાપિ રડતો ન હતો. અથવા માર્ગાદિચલન જન્ય શ્રમથી પીડિત થઈને એ કદાપિ વ્યાકુળ થઈને રડતો ન હતો. એનો તાલુભાગ કૃષ્ણતાથી વર્જિત હતો. એ સમયાનુસાર જ હણહણાટ કરતો હતો. એટલે કે અસમયમા એ હણુ હણાહટ નહિ કરતો હતો અથવા કાલમાં અરાજકોના રાજનિર્ણયાર્થક અધિવાસનાદિકના સમયમા એ અશુભ સૂચક શબ્દ કરતો હતો (जियनिद्दं गवेसगं) એ નિદ્રાવિજિત નહોતો પણ એણે જ નિદ્રાને આલસ્યને પોતાના વશમા કરી લીધાં હતાં એટલે કે આલસ્યાદિ રહિત હતો. એ ગવેષક હતો મૂત્ર પુરીષના ઉત્સર્ગ સમયે એ ઉચિત અને અનુચિત સ્થાનની શોધ કરનાર હતો. 'जितनिद्द' નો અર્થ એણે નિદ્રા જીતી લીધી હતી એટલે કે આને નિદ્રા નહિ આવતી હતી, એવો જ અર્થ માની લેવામા આવે તો—

पतति इत्येवं शीलं दण्डपाति अतर्कितमेव प्रतिपक्षस्कन्धावारे पतनशीलम् अनेनास्यो-त्पतनस्वभावोऽपि सूचितः, तथा 'अणंसुपातिं' अनश्रुपाति तत्र मार्गादि चलनजनित-श्रमेषु नाश्रुपातयतीत्येवं शीलम् अनश्रुपाति तथा 'अकालतालुं च' अकालतालु--अश्यामतालुकम् श्यामतालुवर्जितं पूर्वं रक्ततालुत्वे वर्णितेऽपि यत्पुनकालतालु इति विशेषणं तत्तालुनः श्यामत्वम् अतितरामपलक्षमिति तन्निषेधख्यापनार्थम् च समुच्चये तथा 'कालहेसिं' कालहेषि, तत्र काले अराजकानां राजनिर्णयार्थके अधिवासनादिके समये हेषते--शब्दयतीत्येवं शीलं कालहेषि अशुभसमयसूचक तथा 'जिअनिद्दं गवेसगं' जितनिद्रं गवेषकम् तत्र जितनिद्रा आलस्यं येन तत् जितनिद्रं त्यक्तालस्य मित्यर्थः आलस्य वर्जितम् कार्येषु अप्रमादित्वात् यथा श्रुतार्थे व्याख्यायमाने इयशास्त्रविरोधः

दंडपाति अणंसुपाति अकालतालुंच कालहेसिं जियनिद्द गवेसगं) यह प्रचन्ड पाती-था दण्ड-पाती था तात्पर्य यही है कि यह विनाविचारे ही प्रतिपक्ष को सेना में दण्ड की तरहआक्रमण करने के स्वभाव वाला था। यहअनुश्रुपाती था दुर्दान्त शत्रु सेना को भी देखकर यह कभी आँसु नहीं वहाता था अथवा मार्गादि चलन जन्य श्रम के वशवर्त्ती हुआ यह कभी घब-डाहट से अपनी आँखों से आंसु नहीं निकालता था इसका तालु कृष्णता से वर्जित था समयानुसार ही यह हिनहिनाहट करता था असमय में नहीं अथवा काल में अराजकों के राजनिर्णयार्थक अधिवासनादिक के समय में यह अशुभ का सूचक शब्द किया करता था (जियनिद्दं गवेसगं) यह निद्राविजित नहीं था किन्तु इसने ही निद्रा को आलस्य को अपने वश में कर लिया था। अर्थात् यह आलस्य रहित था--और गवेषक था। मूत्र पुरीष के उत्सर्ग के समय में यह उचित और अनुचित स्थान की खोज करने वाला था "जितनिद्द" का अर्थ इसने निद्रा जीत ली थी--अर्थात् इसे निद्रा नहीं आती थी ऐसा ही अर्थ मान लिया जावे तो फिर "सदैव निद्रावशगा, निद्राच्छेदस्य संभवः, जायते सगरे प्राप्ते कर्करस्य च भक्षणे"

હતો. (अचंडपाडिय दंडपाति अणं ति अकाल तालुं च कालहेसिं जियनिद्दं गवेसगं) એ અચંડપાતી હતો-દંડપાતી હતો, એટલે કે એ વગર વિચાર કર્યે જ પ્રતિપક્ષીની સેના ઉપર દંડની જેમ આક્રમણ કરવાના સ્વભાવવાળો હતો. એ અનશ્રુપાતી હતો. દુર્દાંત શત્રુ-સેનાને જોઈને પણ એ કદાપિ રડતો ન હતો. અથવા માર્ગાદિચલન જન્ય શ્રમથી પીડિત થઈને એ કદાપિ વ્યાકુળ થઈને રડતો ન હતો. એનો તાલુભાગ કૃષ્ણતાથી વર્જિત હતો. એ સમયાનુસાર જ હણહણાટ કરતો હતો. એટલે કે અસમયમા એ હણહણાટ નહિ કરતો હતો. અથવા કાલમાં અરાજકોના રાજનિર્ણયાર્થક અધિવાસનાદિકના સમયમાં એ અશુભ સૂચક શબ્દ કરતો હતો. (जियनिद्दं गवेसगं) એ નિદ્રાવિજિત નહોતો. પણ એણે જ નિદ્રાને આલસ્યને પોતાના વશમા કરી લીધાં હતાં એટલે કે આલસ્યાદિ રહિત હતો. એ ગવેષક હતો. મૂત્ર પુરીષના ઉત્સર્ગ સમયે એ ઉચિત અને અનુચિત સ્થાનની શોધ કરનાર હતો. 'जितनिद्र' નો અર્થ એવો નિદ્રા જીતી લીધી હતી એટલે કે આને નિદ્રા નહિ આવતી હતી, એવો જ અર્થ માની લેવામાં આવે તો--

तथाहि-"सदैव निद्रावशगा, निद्राच्छेदस्य सम्भवः ।
जायते सङ्गरे प्राप्ते, कर्करस्य भक्षणे ॥१॥ इति,

यद्वा जितनिद्रत्वं रणावसरप्राप्तत्वाद् अश्वरत्नत्वेनाल्पनिद्राकत्वाच्च, तथागवेषकं-मूत्रपुरीषोत्सर्गादौ उचितानुचितस्थनान्वेषकम् तथा 'जिअपरिसह' जितपरीषहं तातपाद्यातुरत्वेपकम् तथा'जिअपरिसह' शीतातपाद्यातुरत्वेऽपि अखिन्नम् रणाङ्गणे शत्रपीडितेऽपि खिन्नतावर्जितम् तथा 'जच्चजातीअं' जात्यजातीयम् तत्र जात्या प्रधाना मातृ'क्षस्तत्र भवं जात्यजातीयम् निर्दोषमातृकमित्यर्थः, निर्दोषपितृकत्वं तु प्रागुक्तमेव, ईदृग्गुणयुक्ताह अश्वः समये स्वामिने न द्रुह्यति तथा 'मल्लिहाणि' मल्लिघ्राणम् तत्र मल्लिः विचकिलकुसुमं तद्वच्छुभ्रम् धवलमित्यर्थः ये श्लेष्मवर्जितं दुर्गन्धिवर्जितअश्लेष्मत्वेनानाविलमपूतिगन्धि च घ्राणं- प्रोथो यस्य तत्तथा, इकारः प्राकृत शैलीभवः तथा 'सुगपत्तसुवण्णकोमलं' शुकपत्रसुवर्णकोमलम्, तत्र शुकपत्रवत शुकपिच्छवत् सुष्ठु वर्णो यस्य तत्तथा, कोमलं च कायेन, ततः पदद्वयस्य कर्मधारयः, तथा 'मणोभिरामं' मनोऽभि ामम् अतिसुन्दरम् तथा 'कमलामेलं णामेणं आसरयणं सेणावइ कमेण समभिरूढे' लामेलं नाम्ना अश्वरत्नं सेनापतिः क्रमेण समभिरूढः आरूढः इति पूर्ववद् व्याख्येयम् इति । ततः सेनापतिः सुषेणः किं कृतवान् इत्याह-'कुवलय' इत्यादि सम्प्रति खड्गरत्नस्वरूपम् वर्णयति 'कुवलयदलसामलं च' कुवलयदलश्यामलम् नीलोत्पलदल शम्

इस हय शास्त्र से विरोध आता है । अथवा जितनिद्रत्व का भाव ऐसा भी हो सकता है, कि समर के अवसर को प्राप्ति के समय में अश्वरत्न होने से यह अल्पनिद्रा लेता था । (जित परिसहे) शीत आतप आदि जन्य क्लेशों को यह कुछ भी नहीं गिनता था, (जच्चजातीयं) यह शुद्ध मातृपक्षका था (मल्लिहाणिसुगपत्तसुवण्णकोमलं मणोभिरामं) मोंगरे के पुष्प के जैसे इसकी नाक थी । अर्थात् श्लेष्मा नाक के मैल आदि से विहीन थी शुक के पंखे के जैसा इसका सुहावन वर्ण था और यह शरोर से कोमल था तथा मनोऽभिराम-अति सुन्दर था ऐसे (कमलामेलं णामेणं आसरयणं सेणावइ कमेण समभिरूढे) कमलामेलक नाम के अश्वरत्न पर सुषेण सेनापति आरूढ हुआ ।

सदैवनिद्रावशगा निद्राच्छेदस्य सभवः । जायते संगरे प्राप्ते कर्करस्य च भक्षणे ॥
આમ એ હયશાસ્ત્રથી વિરુદ્ધ દેખાય છે. અથવા જિતનિદ્રત્વ ભાવ એવો પણ સંભવી શકે કે સમર ના અવસરની પ્રાપ્તિના સમયમા અશ્વરત્ન હોવાથી એ અલ્પનિદ્રા લેતો હતો. (जित परिसहे) શીત, આતપ વગેરે જન્ય કલેશોને એ તુચ્છ સમજતો હતો. (जच्च तिय) એ શુદ્ધ માતૃપક્ષનો હતો (मल्लिहाणि सुगपत्त सुवण्णकोमल मणोभिराम) મોગરાના પુષ્પ જેવી એની નાસિકા હતી એટલે કે શ્લેષ્મા-નાકના મલ આદિથી એની નાસિકા રહિત હતી. શુકના પાંખ જેવો એનો સોહામણો વર્ણ હતો. એ શરીરથી સુકોમળ હતો- તેમજ એ મનોભિરામ એટલે કે અતિ સુંદર હતો એવા (ामेलं णामेणं आसरयणं सेणावइ कमेण समभिरूढे) કમલામેલક નામક અશ્વરત્ન ઉપર તે સુષેણ સેનાપતિ સવાર થયો.

पमानम् उपमावर्जितम् अन्यसदृशत्वाभावात् 'तं च पुणो' तच्च पुनर्बहुगुणमस्तीति शेषः कीदृशम् ? 'वंसरुक्खसिंगट्ठिदंतकालायस विपुललोहदंडकवरवइरभेदकं' वंशवृक्षशृङ्गास्थि-दन्तकालायस विपुललोहदण्डकवरवज्रभेदकम्, तत्र वंशाः प्रसिद्धाः रुक्षाः - वृक्षाः शृङ्गाणि महिषादीनाम् अस्थीनि प्रसिद्धानि दन्ताः हस्त्यादीनां कालायसं लोहं विपुललोहदण्ड-कश्च वरवज्रं हीरकजातीयं तेषां भेदकम् अत्र वज्रकथनेन दुर्भेद्यानामपि भेदकत्वमुक्तम् किं बहुना ? 'जाव सव्वत्थ अप्पडिहयं' यावत्सर्वत्राप्रतिहतम् दुर्भेदेऽपि वस्तुनि अमोघ-शक्तिकमित्यर्थः 'किं पुण देहेसु जंगमाणं' किं पुनर्जङ्गमानां चराणां पशुमनुष्यादीनां देहेषु, अत्र यावच्छब्दो न सङ्ग्राहकः किन्तु भेदकशक्ति प्रकर्षोक्तयेऽवधि सूचनार्थम् अथ तस्य मानमाह- 'पण्णासंगुलदीहो सोलससे अंगुलाइं विच्छिण्णो' पञ्चाशदङ्गुलानि दीर्घो यः षोडशाङ्गुलानि विस्तीर्णः तथा 'अद्धंगुलसोणीको' अर्द्धाङ्गुलश्रोणिकः तत्र

अणोवमाणं) ससार में यह अनुमेय माना गया है। क्योंकि इसके जैसे और कोई पदार्थ नहीं है (तंच पुणो वंसरुक्खसिंगट्ठि दतकालायस विपुल लोहदंडकवरवइरभेदक)यह वंश-वास, रुक्ख-वृक्ष-शृंग-महिषादिकों के सींग, हड्डियां, हाथी आदिकोंके दांत, कालायस इस्पात जैसा लोहा, और वर वज्र इन सब को भेद देता है। वज्र के कथन से यहा यह प्रगट किया गया है कि यह दुर्भेध पदार्थों का भी भेदक होता हे। और तो क्या-(जाव सव्वत्थ अप्पडिहयं) यावत् यह सर्वत्र अप्रतिहत होता हैं। इस दुर्भेध वस्तु के भेद में भी इसकी शक्ति जब अमोघ होती है तो (किंपुण देहेसु जंगमाणं) फिर जगम जीवों के देह के विदारण करने में तो इसकी बात ही क्या कहनी यह तो उन्हे खेत की मूली की तरह ही काट देता है। यहां यावत्पद संग्राहक नहीं है किन्तु भेदक शक्ति को प्रकर्षता की अवधि का सूचक है। (पण्णासंगुलदीहो सोलस अंगुलाइं विच्छिण्णो) यह असिरत्न ५० पचास अंगुलका लम्बा होता है और १६ सोलह अंगुल का चौड़ा होता है। (अद्धंगुलसेणीको) तथा आधे अंगुल की

તે દિવ્ય અસિરત્ન હતુ (लोगे अणोवमाणं) સંસારમાં એ અનુપમેય માનવામાં આવેલ છે કેમકે એના જેવો અન્ય કોઈ પદાર્થ છે જ નહિ (तं च पुणो वंसरुक्खसिंगट्ठिदंतक सविपुललोहदंडकवरवइरभेदकं) એ વંશ-વાંસ રૂક્ખ-વૃક્ષ, શ્રૃગ-મહિષાદિકોના શિંગ, અસ્થિ-હાથી વગેરેના દાંત, કાલાયસ-ઇસ્પાત જેવું લોખંડ અને વરવજ્ર એ સર્વેનું ભેદન કરે છે વજ્રના કથનથી અત્રે આ વાત સ્પષ્ટ કરવામા આવી છે કે એ દુર્ભેદ્ય પદાર્થોને પણ ભેદી શકે છે અને બીજું તો શું (जाव सव्वत्थ अप्पडिहयं) યાવત્ એ સર્વત્ર અપ્રતિહત હોય છે. આ પ્રમાણે દુર્ભેદ્યવસ્તુના ભેદનમાં પણ એની શક્તિ જ્યારે અમોઘ હોય છે તો (किं पुण देहेसु जंगमाणं) પછી જંગમ જીવોના દેહોને વિદીર્ણ કરવામાં તો વાત જ શી કહેવી એ તો તેમને સહેજમાંજ કાપી-નાખે છે અહી યાવત્ પદ સંગ્રાહક નથી પણ ભેદક શક્તિની પ્રકર્ષતાની અવધિ સૂચવે છે (पण्णासंगुलदीहो सोलसअंगुलाइं विच्छिण्णो) એ અસિરત્ન ૫૦ પચાસ અંગુલ લાંબુ હોય છે. અને ૧૬ અંગુલ જેટલું પહોળું હોય છે (अद्धंगुलसेणीका) તથા અર્ધા અંગુલ જેટલી એની જાડાઈ હોય છે (जेट्ट-

अर्द्धाङ्गुलप्रमाणा श्रोणिः बाहल्यं पिण्डो यस्य स तथा, तथा 'जेट्ठप्पमाणो असी भणिओ' ज्येष्ठप्रमाणोऽसिर्भणितः तत्र ज्येष्ठम्- उत्कृष्ट प्रमाणं यस्य स तथा, एवंविधः सोऽसि-र्भणितः- कथितः 'असिरयणं णरवइस्स हत्थाओ तं गहिऊण जेणेव आवाडचिलाया तेणेव उवागच्छइ' उक्त विशेषणविशिष्टम् तत् असिरत्नं सेनापतिः सुषेणो नरपतेः हस्तात् गृहीत्वा यत्रैव आपातकिराताः तत्रैवोपागच्छति, अस्योत्तरवाक्यस्य योजना तु प्रागेव कृता 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'आवाडचिलाएहिं सद्धिं संपलग्गे यावि होत्था' आपातकिरातैः सार्द्धं संप्रलग्नाश्चाप्यभवत् योद्धुमिति शेषः, अथ सेनापतेरायोधनादनन्तरं किं जातमित्याह- 'तएणं' इत्यादि 'तएणं से सुसेणे सेणावई ते आवाडचिलाए हयमहिय पवरवीरघाइअ जाव दिसोदिसिं पडिसेहेइ' ततः- आयोधनादनन्तरं युद्धानन्तरम् स सुषेणः सेनापतिः तान् आपातकिरातान् हतमथितप्रवरवीरघातित यावत्पदात् 'विहडिअ चिंधद्धय पडागे किच्छप्पाणोवगए' इति ग्राह्यम् दिशोदिशि प्रतिषेधयति अस्य व्याख्या प्रागेव स्पष्टीकृता ॥सू० १८॥

इसकी मोटाई होती हैं। (जेट्ठप्पमाणो असी भणिओ) इस प्रकार का यह प्रमाण उत्कृष्ट रूप असि-तलवार-का कहा गया है। ऐसे (असिरयणं णरवइस्स हत्थाओ त गहिऊण जेणेव आवाडचिलाया तेणेव उवागच्छइ) असिरत्न को नरपति के हाथ से लेकर वह सुषेण सेनापति जहां पर आपात किरात थे, वहां पर गया ऐसे इस उत्तर वाक्य की योजना हमने पहिले ही प्रगट कर दी है (उवागच्छित्ता आवाडचिलाएहिं सद्धिं सपलग्गो याविहोत्था) वहा पर जाकर आपातकिरातों के साथ उसका युद्ध छिड़ गया (तएणं सुसेणे सेणावई ते आवाडचिलाए हयमहियपवरवीरघाइअ जाव दिसो दिसिं पडिसेहेइ) युद्ध छिड जाने के बाद उस सुषेण सेनापति ने उन आपातकिरातों को कि जिनके अनेक प्रवर वीर योद्धा जन हतमथित एवं घातित हो चुके हैं तथा जिनकी गरुड आदि चिह्न वाली ध्वजाएँ और पताकाए जमीन के ऊपर गिर चुकी है। और जिन्हों ने बड़ी मुश्किल से अपने प्राणों को बचा पाया है। एक दिशा से दूसरी दिशा में भगा दिया—इधर उधर खदेड़ दिया ॥१८॥

प्पमाणो असी भणिओ) આ પ્રમાણે એ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ રૂપથી અસિ-તલવારત્નના સબંધમાં કહેવામાં આવેલ છે એવા (असिरयणं णरवइस्स हत्थाओ त गहिऊण जेणेव आवाड चिलाया तेणेव उवागच्छइ) એ અસિરત્નને નરપતિના હાથમાંથી લઈને તે સુષેણ સેનાપતિ જ્યાં આપાત કિરાતો હતા ત્યાં ગયો આ પ્રમાણે અમે પહેલા સ્પષ્ટ કર્યું જ છે (उवागच्छित्ता आवाडचिलाएहिं सद्धिं संपलग्गो यावि होत्था) ત્યાં જઈને તેણે આપાત કિરાતો સાથે યુદ્ધનો આરંભ કર્યો. (तएणं से सुसेणे सेणावई ते आवाडचिलाए हयमहियपवरवीरघाइअ जाव दिसो दिसिं पडिसेहेइ) યુદ્ધ આરંભ થયા બાદ તે સુષેણ સેનાપતિએ તે આપાત કિરાતોને-કે જેમના અનેક પ્રવરવીર યોદ્ધાઓ હત-મથિત અને ઘાતિત થઈ ગયા છે, તેમજ જેમની ગરુડ વગેરેના ચિહ્નવાળી ધ્વજાઓ અને પતાકાઓ પૃથ્વી ઉપર પડી ગયાં છે અને જેમણે બહુ જ મુશ્કેલીથી પોતાના પ્રાણોની સ્વરક્ષા કરી છે-એક દિશામાંથી બીજી દિશામાં નસાડી મૂકયા-આમ-તેમ તગડી મૂકયા. ॥ સૂત્ર ૧૮ ॥

अथ ते किं कुर्वन्तीत्याह —'तएण ते इत्यादि

मूलम्—तएणं ते आवाडचिलाया सुसेण सेनावइणा हयमहिया जाव पडिसेहिया समाणा भीआ तत्था वहिआ उव्विग्गा संजायभया अत्थामा अबला अवीरिआ अपुरिसक्कारपरक्कमा अधारणिज्जमिति कट्टु अणेगाइं जोअणाइ अवक्कमंति, अवक्कमित्ता एगयओ मिलायंति, मिलाइत्ता जेणेव सिंधू महानई तेणेव उवागच्छंति उवागच्छित्ता वालुआ संथारए संथरेंति, संथरित्ता वालुआ संथारए दुरुहंति दुरुहित्ता अट्ठमभत्ताइ पगिण्हंति पगिण्हित्ता वालुआ संथारोवगया उत्ताणगा अट्ठमभत्तिआ जे तेसिं कुलदेवया मेहमुहाणामं णागकुमारा देवा ते मणसी करेमाणा करेमाणा चिट्ठंति । तएणं तेसिमावाडचिलायाणं अट्ठम भत्तंसि परिणममाणंसि मेहमुहाणं णागकुमाराणं देवाणं आसणाइं चलंति, तएणं ते मेह हा णागकुमारा देवा आसणाइं चलिआइं पासंति पसित्ता गोहिं पउंजंति पउंजित्ता आवाडचिलाए ओहिणा आभोएंति अभोइत्ता णमण्णं सद्दावेंति सद्दावित्ता एवं वयासी एवं खलु देवाणुप्पिआ ! हीवे दीवे उत्तरद्ध भरहे वासे आवाडचिलाया सिंधूए महाणईए वालुआ संथारोवगया उत्ताणगा अवसणा अट्ठमभत्तिआ अम्हे कुलदेवए मेहमुहे णाग मारे देवे मणसी करेमाणा करेमाणा चिट्ठंति, तं सेअं खलु देवा- प्पिआ ! अम्हं आवडचिलायाणं अंतिए पाउब्भवित्तए त्तिकट्टु अण्णमणस्स अंतिए एअमट्ठं पडिसुणेंति पडि णेत्ता ताए उक्किट्ठाए तुरिआए जाव वीतिवयमाणा वीतिवयमाणा जेणेव जंबुद्दीवे दीवे उत्तरद्धभरहे वासे जेणेव सिंधू महाणई जेणेव आवाडचिलाया तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छित्ता अंतलिक्खपडिवण्णा सखिंखिणिआइ पंच वण्णाइं पवरपरिहिआ ते आवाडचिलाए एवं वयासी—हंभो आवाडचिलाया ! जण्णं तुब्मे देवाणुप्पि ! वालुआ संथारोवगया उत्ताणगा अवसणा अट्ठमभत्तिआ अम्हे लदेवए मेहमुहे णागकुमारे देवे मणसी करेमाणा करेमाणा चिट्ठह

तएणं अम्हे मेहमुहा णागकुमरा देवा तुब्भं कुलदेवया तुम्हं अंतिअण्णं पाउब्भूआ तं वदह णं देवाणुप्पिआ ! किं करेमो केव मे मणसाइए तएणं ते आवाडचिलाया मेहमुहाणं णागकुमाराणं देवाणं अंतिए एअमट्ठं सोच्चा णिसम्म हट्ठतुट्ठचित्तमाणंदिआ जाव हिअआ उट्ठाए उट्ठेन्ति, उट्ठेत्ता जेणेव मेहमुहा णागकुमारा देवा तणेव उवागच्छंति उवागच्छित्ता करयलपरिग्गहियं जाव मत्थए अंजलिं कट्टु मेहमुहे णागकुमारे देवे जएणं विजएणं वद्धावेंति वद्धावित्ता एवं वयासी-एसणं देवाणुप्पिए ! केइ अपत्थिअपत्थए दुरंतपंतलक्खणे जाव हिरिसिरिपरिवज्जिए जेणं अम्हं विसयस्स उवरिं वीरिएणं हव्वमागच्छइ, तं तहा णं घत्तेह देवाणुप्पिआ ! जहा णं एस अम्हं विसयस्स उवरिं वीरिएणं णो हव्वमागच्छइ, तएणं ते मेहमुहा णागकुमारा देवा ते आवाडचिलाए एवं वयासी-एस णं भो देवा प्पिआ ! भरहे णामं राया चाउरंतचक्कवट्टी महिद्धीए जाव महासोक्खे,णो खलु एस सक्को केणइ देवेण वा दाणवेण वा किण्णरेण वा किंपुरिसेण वा महोरगेण वा गंधव्वेण वा सत्थप्पओगेण वा अग्गिप्पओगेण वा मंतप्पओगेण वा उद्दवित्तए पडिसेहित्तए वा, तहाविअ णं तुब्भं पिअट्ठयाए भरहस्स रण्णो उवसग्गं करेमो त्तिकट्टु तेसिं आवाडचिलायाणं अंतिआओ अवक्कमंति, अवक्कमित्ता वेउव्विअ समुग्घाएणं समोहणंति, सम्मोहणित्ता मेहाणीअं विउव्वंति विउव्वित्ता जेणेव भरहस्स रण्णो विजयखंधावारणिवेसे तेणेव उवागच्छंति उवागच्छित्ता उप्पिं विजयक्खंधावारणिवेसस्स खिप्पामेव पतणुतणायंति. खिप्पामेव विज्जुयायंति. विज्जुयाइता खिप्पामेव जुगमुसलमुट्ठिप्पमाणमेत्ताहिं धाराहिं ओघमेघं सत्तरत्तं वासं वासिउं पवत्ता यावि होत्था ॥सू० १९॥

छाया-तत खलु ते आपातकिराताः सुषेण सेनापतिना हतमथिता यावत्प्रतिषेधिता. सन्तो भीता त्रस्ताः व्यथिताः उद्विग्नाः सञ्जातभया अस्थामान अबलाः अवीर्याः अपुरुषकारपराक्रमा' अधारणीयमिति कृत्वा अनेकानि योजनानि अपक्रामन्ति, अपक्रम्य एकतो

मिलन्ति मिलित्वा यत्रैव सिन्धु महानदी तत्रैवोपागच्छति उपागत्य वालुकासंस्तारकान् संस्तृणन्ति संस्तीर्य वालुकासंस्तारकान् दुरूहन्ति, दुरूह्य अष्टमभक्तानि प्रगृह्णन्ति, प्रगृह्य वालुका संस्तारोपगताः उत्तानका' अवसनाः अष्टभक्तिकाः ये तेषां कुलदेवता मेघमुखाः नाम्ना नागकुमारा' देवास्तान् मनसि कुर्वन्त स्तिष्ठन्ति । तत खलु तेषाम् आपातकिरातानाम् अष्टमभक्ते परिणमति सति मेघमुखानां नागकुमाराणं देवानामासनानि चलन्ति, तत' खलु ते मेघमुखा' नागकुमाराः देवाः आसनानि चलितानि पश्यन्ति, दृष्ट्वा अवधिं प्रयुञ्जन्ति प्रयुज्य आपातकिरातान् अवधिना आभोगयन्ति, आभोग्य अन्योऽन्यं शब्दयन्ति शब्दयित्वा एवम् अवादिषुः एवं खलु देवानुप्रियाः ! जम्बूद्वीपे द्वीपे उत्तरार्द्धभरते वर्षे आपातकिराताः सिन्ध्वां महानद्यां वालुकासंस्तारकान् उपगताः उत्तानकाः अवसना' अष्टमभक्तिका. अस्मान् कुलदेवतान् मेघमुखानामकान् नागकुमारान् देवान् मनसि कुर्वाणा मनसि कुर्वाणा स्तिष्ठन्ति, तत् श्रेय खलु भो देवानुप्रियाः ! अस्माकम् आपातकिरातानाम् अन्तिके प्रादुर्भवितुमितिकृत्वा अन्योऽन्यस्यान्तिके एतमर्थं प्रतिशृण्वन्ति, प्रतिश्रुत्य तया उत्कृष्टया त्वरितया यावत् व्यतिव्रजन्तो व्यतिव्रजन्तो -यत्रैव जम्बूद्वीपो द्वीपो यत्रैव उत्तरभरतार्द्धं वर्षं यत्रैव सिन्धु महानदी यत्रैव आपातकिराताः तत्रैव उपागच्छन्ति, उपागत्य अन्तरिक्षप्रतिपन्नाः सकिङ्किणीकानि पञ्चवर्णानि वस्त्राणि प्रवराणि परिहितास्तान् आपातकिरातान् एवमवादिषु' हं भो आपातकिराताः ! यत् खलु यूयं देवानुप्रियाः ! वालुकासंस्तारकोपगताः नका अवसना अष्टमभक्तिका अस्मान् कुलदेवता मेघमुखान् नागकुमारान् देवान् मनसि कुर्वाणा मनसि कुर्वाणा स्तिष्ठत, ततः खलु वय मेघमुखा नागकुमारा देवा युष्माकं कुलदेवता युष्माकमन्तिकं प्रादुर्भूता तद्वदत खलु देवानुप्रियाः ! किं कुर्मः किं वा भवतां मनः स्वादितम्, ततः खलु ते आपातकिराताः मेघमुखानां नागकुमाराणां देवानामन्तिके एतमर्थं श्रुत्वा निशम्य हृष्ट तुष्ट चित्तानन्दिता यावद्धृदया उत्थया उत्तिष्ठन्ति, उत्थाय यत्रैव मेघमुखा नागकुमारा देवास्तत्रैव उपागच्छन्ति, उपागत्य करतलपरिगृहीतं यावत् मस्तके अञ्जलिं कृत्वा मेघमुखान् नागकुमारान् देवान् जयेन विजयेन वर्द्धयन्ति, वर्द्धयित्वा एवमवादिषुः एष खलु देवानुप्रियाः । कः अप्रार्थितप्रार्थक दुरन्तप्रान्तलक्षणः यावत् ह्रीश्री परिवर्जितः यः खलु अस्माक विषयस्योपरि वीर्येण हव्यमागच्छति, तं तथा खलु प्रक्षिपत हे देवानुप्रिया. ! यथा खलु एष अस्माकं विषयस्योपरि वीर्येण नो हव्यमागच्छति तत खलु ते मेघमुखा नागकुमारा देवा' तान् आपातकिरातान् एवमवादिषु- एष खलु भो देवानुप्रियाः ! भरतो नाम राजा चातुरन्तचक्रवर्ती महर्द्धिको यावन्महासौख्य नो खलु एष शक्य केनचिद्देवेन वा दानवेन वा किन्नरेण वा किंपुरुषेण वा महोरगेण वा गंधर्वेण वा शस्त्रप्रयोगेण वा अग्निप्रयोगेण वा मन्त्रप्रयोगेण वा उपद्रवयितुं वा प्रतिषेधयितुं वा तथापि च खलु युष्माक प्रियार्थतायै' भरतस्य राज्ञ उपसर्गं कुर्मः इति कृत्वा तेषाम् आपातकिरातानाम् अन्तिकादपक्रामन्ति अपक्रम्य वैक्रियसमुद्घातेन समवघ्नन्ति समवहत्य मेघानीकं विकुर्वन्ति विकुर्व्य यत्रैव भरतस्य राज्ञो विजयस्कन्धावारनिवेश' तत्रैवोपागच्छन्ति उपागत्य विजयस्कन्धावारनिवेशस्योपरि क्षिप्रमेव प्रतनुस्तनायन्ते क्षिप्रमेव विद्युद्‌यन्ते विद्युद्दायित्वा क्षिप्रमेव युगमुसलमुष्टिप्रमाणमिलाभि धाराभिः ओघमेघं सप्तरात्रं वर्षं वर्षितु प्रवृत्ताश्चाप्यभवन् ॥ सू० १९ ॥

टीका– "तए ण से" इत्यादि । 'तए णं से आवाडचिलाया सुसेण सेणावइणा हयमहिया जाव पडिसेहिया समाणा भीया तत्था वहिया उव्विग्गा संजायभया अत्थामा अबला अवीरिआ अपुरिसपरक्कमा अधारणिज्जमिति कट्टु अणेगाइं जोयणाइं अवक्कमंति' ततः खलु ते आपातकिराताः सुषेणसेनापतिना हतमथिताः– केचित् हताः केचिन्मथिता इत्यर्थः यावत्पदात् केचित् घातिताश्च प्रवरवीराः येषु ते हतमथितघातितप्रवीराः एव त्रिपतितचिह्नध्वजपताकाः श्रेष्ठचिह्न प्रधान महाध्वजलघुध्वजाः एवं कृच्छप्राणोपगताः यावत्प्रतिषेधिताः निवारिताः सन्तो भीताः - भययुक्ताः त्रस्ताः प्रबलघातव्याप्तत्वात् कातरत्वं प्राप्ताः प्रबलसेनापतिपराक्रमदर्शनात् व्यथिताः– महारैरार्द्दिताः प्रत्यङ्गव्रणव्याप्तत्वात् उद्विग्नाः, अथ पुनर्नानेन सार्द्ध युध्यामहे इत्याशयवन्तः सञ्जातभयाः-सम्यक् प्राप्तत्रासाः भाविसन्तानकृतविजयाशारहितत्वात् अस्थामानः– युद्धे स्थातुं

तएण ते आवाडचिलाया सुसेणसेणावइणा'– इत्यादि सूत्र–१९–

टीकार्थ—'तएणं' (ते आवाडचिलाया) इसके बाद वे आपातकिरात जो कि (सुसेणसेणावइणा हयमहिया जाव पडिसेहिया समाणा) सुषेण सेनापति द्वारा हत, मथित, घातत प्रवरयोधाओं वाले हो चुके थे और युद्ध स्थल छोड़कर अपने प्राणों को लेकर भाग गये थे वे अब (भीआ, तत्था, वहिया, उव्विग्गा, सजायभया अत्थामा, अबला, अवीरिया, अपुरिसक्कारपरक्कमा अधारणिज्जमिति कट्टु अणेगाइं जोयणाइं अवक्कमंति) भयभीत बनचुके थे प्रबल आघात से व्याप्त हो जाने से सेनापति के प्रबल पराक्रम को देखने से त्रस्त हो चुके थे–कातर भाव को प्राप्त हो चुके थे, प्रत्यङ्ग में घावों से व्याप्त होने से प्रहारों द्वारा व्यथित बने हुए थे, अब फिर हम इसके साथ युद्ध नहीं करेंगे इस प्रकार के आशयवाले हो जाने के कारण उद्विग्न बन गये थे । तथा भाविसन्तानकृत विजयाशा से रहित हो चुकने से उनमें अच्छी तरह से भय समा चुका था । ऐसी सामर्थ्य अब उनमें नहीं रह गई थी जो वे युद्ध में उसके समक्ष

(तएण ते आवाडचिलाया सुसेणसेणावइणा —इत्यादि ॥ सूत्र १९ ॥

टीकार्थ-(त एणं ते आवाडचिलाया) त्यार બાદ તે આપાત કિરાતો કે જેઓ-(सुसेण सेणावइणा हयमहिया जाव पडिसेहिया समाणा) સુષેણ સેનાપતિ વડે જ હત, મથિત, ઘાતિત પ્રવર યોધાઓ વાળા થઈ ચુક્યા હતા અને યુદ્ધ સ્થળ છોડીને પોતાના પ્રાણોની રક્ષા માટે નાસી ગયા હતા, એવા તેઓ (भीआ, तत्था, वहिया, उव्विग्गा, संजायभया, अत्थामा, अबला, अवीरिया, अपुरिसक्कारपरक्कमा, अधारणिज्जमिति कट्टु अणेगाइं जोयणाइं अव ति) ભયત્રસ્ત થઈ ગયા હતા. પ્રબળ આઘાતાથી વ્યાપ્ત થઈ જવાથી સેનાપતિના પ્રબળ પરાક્રમને જોવા થી–ત્રસ્ત થઈ ગયા હતા કાતર થઈ ગયા હતા. પ્રત્યગમા ઘાનાપ્રહારો વ્યાપ્ત હતા તેથી તેઓ પ્રહારો દ્વારા વ્યથિત થઈ ચૂક્યા હતા હવે અમે એની સાથે યુદ્ધ નહિ કરીએ આ જાતના નિશ્ચયવાળા થઈ જવાથી તેઓ ઉદ્વિગ્ન બની ગયા હતા, તેમજ ભાવિસન્તાનકૃત વિજયાશાથી રહિત થઇ ચૂક્યા હતા તેથી તેમનામા સંપૂર્ણપણે ભય વ્યાપ્ત થઇ ચૂક્યો હતો એવું સામર્થ્ય હવે તેમનામા રહ્યુ જ ન હતુ કે જેથી બીજી વખત તેની

विकलाः सर्वतो बलवर्जितत्वात् अवलाः– शारीरिकशक्तिविकलाः अवीर्याः– वीर्यरहिताः आत्मसमुत्पन्नोल्लासवर्जितत्वात्, अपुरुषपराक्रमाः–पुरुषकारपराक्रमरहिताः सर्वसाधनवर्जितत्वात् अधारणीयं धारयितुमशक्यं परवलमिति शत्रुसैन्योग्ने स्थातुमसमर्था इति कृत्वा अनेकानि योजनानि अपक्रामन्ति पलायन्ते ततः किं कुर्वन्ति इत्याह–'अवक्कमित्ता' इत्यादि। 'अवक्कमित्ता' अपक्रम्य पलायित्वा 'एगयओ मिलायति' एकतः-एकस्मिन्स्थाने मेलयन्ति-एकत्रो भवन्ति, 'मिलाएत्ता' मेलयित्वा-एकत्रीभूय 'जेणेव सिंधू महाणई तेणे१ उवागच्छंति' यत्रैव सिन्धुर्महानदी तत्रैव उपागच्छन्ति 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'वालुया संथारए संथरेंति' वालुकासंस्थारकान् संस्तृणन्ति सिकतामयान् संस्तारकान् कुर्वन्ति 'संथरित्ता' संस्तार्य 'वालुयासंथारए दुरूहंति' वालुकासंस्तारकान् दूरोहन्ति आरोहन्ति उपविशन्ति 'दुरुहित्ता' दूरूह्य आरूह्य उपविश्य 'अट्ठमभत्ताइं पगिण्हंति' अष्टमभक्तानि प्रगृह्णन्ति, 'पगिण्हित्ता' प्रगृह्य 'वालुयासंथारोवगया उत्ताणगा अवसणा अट्ठमभत्तिआ' वालुकासंस्तारोपगताः प्राप्तवालुकासंस्ताराः उत्तानकाः ऊर्ध्वमुखशायिनः अवसनाः-नग्नाः वस्त्ररहिताः परमातापनाकष्टमनुभवन्त इत्यर्थः, अष्टमभक्तिकाः दिनत्रयमनाहारिणः ये आपातकिराताः

शिरे तक उठा सके, वे बिलकूल शारीरिक शक्ति से हीन हो गये थे। ईसलिये उनसे आत्म समुत्पन्न उल्लास विदाले चुका था, सर्वसाधनों से वर्जित हो जाने के कारण वे पुरुषकार और पराक्रम से इकदम रहित हो चुके थे। और परबल का सामना करना अब सर्वथा अशक्य है इस ख्याल से वे अनेक योजनो तक दूर भाग गये थे। (अवक्कमित्ता एगयओ मिलायंति) भागकर फिर वे एक स्थान पर एकत्रित हुए (मिलाएत्ता जेणेव सिंधु महाणई तेणेव उवागच्छंति) और एकत्रित होकर फिर वे सबके सब जहा पर सिन्धु महानदी थी वहां पर आये। (उवागच्छित्ता वालुआसथारए सथरेंति) वहां आकरके उन्होंने सिकतामय संतारकों को किया, (सथरित्ता बालुया संथारए दुरूहंति) सिकतामय सथारकों को करके फिर वे सबके सब अपने बालुकामय सथारों के ऊपर बैठ गये (दुरूहित्ता अट्ठमभत्ताइं पगिण्हंति) बैठकर वहां पर उन्होंने अष्टम भक्त की तपस्या धारण करली। (पगिण्हित्ता

સામે તેઓ માંથુ ઊંચુ કરી શકે તેમની શારીરિક શક્તિ સંપૂર્ણપણે નાશ પામી હતી, એથી તેમનામાંથી આત્મસમુત્પન્ન ઉલ્લાસ સમાપ્ત થઈ ચૂક્યો હતો. સર્વસાધનોથી વર્જિત થઈ જવાથી તેઓ પુરુષકાર અને પરાક્રમથી સાવ રહિત થઈ ચૂક્યા હતા. પરબળ સામે લડવું હવે સર્વથા અશક્ય છે એ વિચારથી તેઓ અનેક યોજનો સુધી દૂર નાસી ગયા હતા. (अवक्कमित्ता एगयओ मिलायंति) નાસીને પછી તેઓ એક સ્થાને એકત્ર થઈ ગયા. (मिलाएत्ता जेणेव सिंधु महाणई तेणेव उवागच्छंति) અને એકત્ર થઈને પછી તેઓ સર્વે જ્યાં સિન્ધુ મહાનદી હતી ત્યાં આવ્યા. (उवागच्छित्ता वालुआसंथारए संथरेंति) ત્યાં પહોંચીને તેમણે વાલુકામય સંસ્તારકો બનાવ્યા (संथरित्ता बालुया संथारए दुरूहंति) વાલુકામય સંસ્તારકોને બનાવીને પછી તેઓ સર્વે પોતપોતાના વાલુકામય સંસ્તારકો ઉપર બેસી ગયા. (दुरूहित्ता अट्ठमभत्ताइं पगिण्हंति) બેસીને ત્યાં તેમણે અષ્ટમ ભક્તની તપસ્યા ધારણ કરી. (पगिण्हित्ता वालुयासंथारोवगया उत्ताणगा अवसणा अट्ठमभत्तिया जे तेसिं कुलदेवया

'तेसिं कुलदेवया मेहमुहाणामं णागकुमारा देवा ते मणसी करेमाणा करेमाणा चिट्ठंति' तेषाम् आपातकिरातानाम् कुलदेवताः कुलवत्सलः मेघमुखाः नाम्ना नागकुमाराः देवास्तान् मनसि कुर्वन्तो मनसि कुर्वन्तस्तिष्ठन्तीति, अथ ते देवाः किं कृतवन्तः इत्याह– 'तए णं तेसिमावाडचिलायाणं अट्ठमभत्तंसि परिणममाणंसि मेहमुहाणं णागकुमाराण देवाणं आसणाइं चलंति' ततः चेतसि चिन्तनानन्तरं खलु तेषामापातकिरातानाम् अष्टमभक्ते परिणमति परिपूर्णप्राये सति मेघमुखाना नागकुमाराणा देवानामासनानि सिंहासनानि चलन्ति 'तएणं ते मेहमुहा णागकुमारा देवा आसणाइं चालयाइं पासंति' ततः आसनचलनानन्तरं खलु ते मेघमुखा नागकुमारा देवा आसनानि चलितानि पश्यन्ति 'पासित्ता' दृष्ट्वा 'ओहिं पउजंति' अवधिं प्रयुञ्जन्ते–अवधिज्ञानमवलम्बन्ते इत्यर्थः 'पउंजित्ता' प्रयुज्य अवधिज्ञानमवलम्ब्य 'आवाडचिलाए ओहिणा आभोएंति' अवधिना-अवधिज्ञानेन आपातकिरातान्

वालुयासंथारोवगया उत्ताणगा अवसणा अट्ठमभत्तिया जे तेसिं कुलदेवया मेहमुहाणामं णागकुमारा देवा ते मणसा करेमाणा करेमाणा चिट्ठंति) उस अष्टम भक्त की तपस्या को धारण करते हुए एवं बालुका के संथारे पर बैठे हुए वे नग्न बन कर ऊपर की ओर मुंह करके तीन दिन तक अनाहारावस्था मे रहे । और उस तपस्या मे उन्होंने जो उनके मेघमुख नाम के कुलदेवता थे उनका ध्यान करना प्रारम्भ कर दिया । (तएणं तेसिमावाडचिलायाण अट्ठमभत्तंसि परिणममाणंसि मेहमुहाण णागकुमाराण देवाणं आसणाइं चलंति) जब उन आपातकिरातों की अष्टम भक्त की तपस्या समाप्त होने को आई तब उन मेघ मुख नाम के नागकुमार देवों के आसन कंपायमान हुए (तएणं ते मेहमुहा णागकुमारा देवा आसणाइं चलिआइं पासंति) उन मेघमुख नाम के नागकुमारों ने जब अपने-२ आसनों को कंपित हुआ देखा-तो (पासित्ता) देखकर उन्होंने (ओहिं पऊंजंति) अपने-२ अवधिज्ञान को उपयुक्त किया (पउंजित्ता आवाडचिलाए ओहिणा आभाएंति) अवधिज्ञान को उपयुक्त करके उनमेघमुख नाम के नागकुमार देवों ने अवधिज्ञान से आपातकिरातों को देखा

मेहमुहाणामं णागकुमारा देवा ते मणसा करेमाणा २ चिट्ठंति) ते અષ્ટમભક્તની તપસ્યા ધારણ કરતા અને વાલુકામય સંથારા ઉપર બેઠેલા તેઓ નગ્ન થઈને ઉપરની તરફ મોં કરીને ત્રણ દિવસ સુધી અનાહાર અવસ્થામાં રહ્યા. અને તે તપસ્યામાં તેમણે જે તેમના મેઘમુખનામે કુળ દેવતા હતા તેમનું ધ્યાન કર્યું. (तएणं तेसिमावाडचिलायाण अट्ठमभत्तंसि परिणममाणंसि मेहमुहाण णागकुमाराण देवाण आसणाइं चलंति) જ્યારે તે આપાત કિરાતોની અષ્ટમભક્તની તપસ્યા સમાપ્ત થઈ જવા આવી ત્યારે તે મેઘમુખનામક નાગકુમાર દેવોના આસનો કંપાયમાન થયા (तएण ते मेहमुहाणागकुमारा देवा आसणाइं चलिआइं पासंति) જ્યારે તે મેઘમુખ નામક દેવોએ પોત-પોતાના આસનો વિકંપિત થતા જોયા તો (पासित्ता) જોઈ- તેમણે (ओहिं पउंजंति) પોત પોતાનું અવધિજ્ઞાન સંપ્રયુક્ત કર્યું (पउंजित्ता आवाडचिलाए ओहिणा आभोएंति) અવધિજ્ઞાનને ઉપયુક્ત કરીને તે મેઘમુખનામક નાગકુમાર દેવોએ પોતપોતાના અવધિજ્ઞાનથી આપાતકિરાતોને જોયા (आभोइत्ता

आभोगयन्ति जानन्तीत्यर्थः 'आभोइत्ता' आभोग्य-तान् ज्ञात्वा 'अण्णमण्णं सद्दावेति' अन्यो ऽन्यं देवान् देवाः शब्दयन्ति आह्वयन्ति 'सद्दाविता' शब्दायित्वा तान् आहूय 'एवं वयासी' एवं वक्ष्यमाणरीत्या अवादिषुः उक्तवन्तः किमुक्तवन्तः, इत्याह-'एवं खलु देवाणुप्पिआः' एवम् इत्थमस्ति खलुः-निश्चये देवानुप्रिया ! 'जंबुद्दीवे दीवे उत्तरद्धभरहे वासे आवाड-चिलाया सिंधूए महाणईए वालुया संथारोवगया उत्ताणगा अवसणो अट्ठमभत्तिया अम्हे कुलदेवए मेहमुहे णागकुमारे देवे मणसो करेमाणा करेमाणा चिट्ठंति' जम्बूद्वीपे द्वीपे उत्त-रार्द्ध भरते वर्षे आपातकिराताः सिन्ध्वा महानद्यां वालुकासंस्तारकान् उपगताः प्राप्ताः उत्तानकाः ऊर्ध्वमुखाः ऊर्ध्वमुखशायिनः अवसनाः वस्त्ररहिताः अष्टमभक्तिकाः दिनत्रयम-नाहारिणः अस्मान् कुलदेवताः मेघमुखान् मेघमुखनामकान् नागकुमारान् देवान् मनसि कुर्वाणाः मनसि कुर्वाणास्तिष्ठन्तोति 'तं सेअं खलु देवाणुप्पिया !' तम् श्रेयः खलु भोदेवा नुप्रियाः ! 'अम्ह आवाडचिलायाणं अंतिए पाउब्भवित्तएत्तिकट्टु अण्णमण्णस्स अंतिए एयमट्ठं पडिसुणेंति' अस्माकम् आपातकिरातानामंतिके प्रादुर्भवितुं समीपे प्रकटीभवितु-मिति कृत्वा पर्यालोच्य अन्योऽन्यस्यान्तिके एतमर्थम् अनंतरोक्तमभिधेयं प्रतिशृण्वन्ति अभ्यु-

(आभोइत्ता अण्णमण्ण सद्दावेंति) देखकर उन्होंने फिर आपसमे एक दूसरे को बुलाया (सद्दा-वित्ता एव वयासो) और बुलाकर आपस मे इस प्रकार से बातचीत की (एवं खलु देवाणु-प्पिया ! जंबुद्दीवेदीवे उत्तरद्धभरहे वासे आवाडचिलाया सिंधूए महाणईए वालुयासथारोवगया उत्ताणगा अवसणा अट्ठमभत्तिया अम्हे कुलदेवए मेहमुहे णागकुमारे देवे मणसी करेमाणा करेमाणा चिट्ठति) हे देवानुप्रियो ! सुनो-जम्बूद्वीप नाम के द्वीप में उतरार्द्ध भरत क्षेत्र में आपात चिलात नामवाले सिंधु महानदी के ऊपर वालुका निर्मित सस्तारकों पर अष्टम भक्त के तपस्या करते हुए बैठे हैं उन्होंने वस्त्रों का बिलकूल त्याग कर दिया है. और आकाश की ओर वे अपने-अपने मुख को ऊपर करके अपने कुलदेवता हम मेघकुमार नाम के नागकुमार देवों का ध्यान कर रहे हैं (त सेयं खलु देवाणुप्पिया ! अम्हं आवाडचिलायाणं अंतिए पाउब्भवित्तए त्तिकट्टु अण्णमण्णस्स अंतिए एयमट्ठं पडिसुणेंति) इसलिये हे देवानुप्रियो ! हमलोगों का

अण्णमण्ण सद्दावेंति) જોઈને તેમણે પછી પરસ્પર એક-બીજાને બોલાવ્યા (सद्दावित्ता एवं वयासी) બોલાવીને તેમણે પરસ્પર આ પ્રમાણે વાતો કરી. (एवं खलु देवाणुप्पिया! जम्बुदीवे दीवे उत्तरद्धभरहेवासे आवाडचिलाया सिंधूए महाणईए वालुया संथारोवगया उत्ताणगा अवसणा अट्ठमभत्तिया अम्हे कुलदेवए मेहमुहेणागकुमारे देवे मणसी करेमाणा २ चिट्ठंति) હે દેવાનુપ્રિયો ! સાંભળો, જમ્બૂદ્વીપ નામક દ્વીપમાં ઉત્તરાર્દ્ધ ભરતક્ષેત્રમાં આપાત-કિરાતો સિંધુ મહાનદીની ઉપર વાલુકા નિર્મિત સંસ્તારકો ઉપર અષ્ટમભક્તની તપસ્યા કરતા બેઠા છે તેમણે વસ્ત્રોનો સાવ ત્યાગ કર્યો છે અને આકાશ તરફ મો કરીને પોતાના કુળ દેવતા એટલેકે આપણા સર્વનુ ધ્યાન કરી રહ્યા છે (तं सेयं खलु देवाणुप्पिया ! अम्हं आवाडचियाण अंतिए पाउब्भवित्तए त्तिकट्टु अण्णमण्णस्स अंतिए एयमट्ठ पडिसुणेंति) એટલા માટે હે દેવાનુપ્રિયો ! આ સ્થિતિમાં આપણા સર્વનુ આ કર્તવ્ય છે કે હવે અમે

पगच्छंति परस्परं साक्षीकृत्य प्रतिज्ञातं कार्यमवश्यं कर्त्तव्यमिति दृढी भवतीत्यर्थः 'पडिसुणेत्ता' प्रतिश्रुत्य अभ्युपगत्य 'ताए 'उक्किट्ठाए तुरिआए जाव वीतिवयमाणा वीतिवयमाणा जेणेव जंबुद्दीवे दीवे उत्तरद्ध भरहेवासे जेणेव सिंधु महाणई जेणेव आवाडचिलाया तेणेव उवागच्छंति' ते देवास्तया उत्कृष्टया त्वरितया यावत चपलया चण्डया सिंहया दिव्यया देवगत्या व्यतिव्रजन्तो यत्रैव जम्बूद्वीपो द्वीपो यत्रैव उत्तरभरतार्द्धं वर्ष यत्रैव सिन्धुमहानदी यत्रैव चापातकिराताः तत्रैवोपागच्छंति 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'अंतलिक्खपडिवण्णा सखिंखिणियाइं पंचवण्णाइं वत्थाइं पवरपरिहिया ते आवाडचिलाए एवं वयासी' अंतरिक्षप्रतिपन्ना. आकाशमार्गावलम्बिनः सकिंकिणीकानि पञ्चवर्णानि शुक्लनीलादि पञ्चवर्णयुक्तानि वस्त्राणि प्रवराणि परिहिताः सन्तः तान् आपातकिरातान् एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादिषुः उक्तवन्तः, किमुक्तवन्त-इत्याह 'हभो' इत्यादि 'हंभो आवाडचिलाया! जण्णं तुब्भे देवाणुप्पिया! वालुयासंथारोवगया उत्ताणगा अवसणा अट्ठमभत्तिया अम्हे

कर्तव्य है कि अब हमलोग उन आपातकिरातो के पास चलें इस प्रकार से आपस में विचार करके उनलोगों ने उनके पास आने का निश्चय कर लिया (पडिसुणेत्ता ताए उक्किट्ठाए तुरियाए जाव वीइवयमाणा-वीइवयमाणा जेणेव आवाडचिलाया तेणेव उवागच्छंति) पूर्वोक्तरूप से निश्चय करके फिर वे उस उत्कृष्ट त्वरित दिव्य देवगति से चलते २ जहाँ पर जम्बूद्वीप नाम का द्वीप था और उसमें भी जहां पर उत्तरार्द्ध भरत क्षेत्र था और उसमें भी जहा पर सिंधु नाम की महानदी थी वहां पर आये (उवागच्छित्ता अंतलिक्खपडिवन्ना सखिंखिणियाइं पंचवण्णाइं वत्थाइं पवरपरिहिया ते आवाडचिलाए एव वयामी) वहा आकर के नीचे नहीं उतरे किन्तु आकाश में ही रहे और वहीं से उन्होंने जोकि क्षुद्र घंटिकाओं से युक्त श्रेष्ठ वस्त्रों को अच्छी तरह से अपने-२ शरीर पर धारण किये हुए हैं उन आपातकिरातों से ऐसा कहा-(ह भो ! आवाडचिलाया ! जण्णं तुब्भे देवाणुप्पिया वालुयासंथारोवगया उत्ताणगा अवसणा अट्ठमभत्तिया अम्हे कुलदेवए मेहमुहे णागकुमारे देवे मणसी करेमाणा-२ चिट्ठह) हे आपातकिरातों ! जो तुम लोग देवानुप्रिय बालुका निर्मित संथारों के ऊपर नग्न

સર્વે તે આપાતકિરાતો પાસે જઈએ આ પ્રમાણે પરસ્પર વિચાર કરીને તેમણે તેમની પાસે જવાનો નિશ્ચય કરી લીધો (पडिसुणेत्ता ताए उक्किट्ठाए तुरियाए जाव वीइवयमाणा २ जेणेव जबुद्दीवे दीवे उत्तरद्धभरहे वासे जेणेव सिंधू महाणई जेणेव आवाडचिलाया तेणेव उवागच्छंति) આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરીને પછી તેઓ સર્વે ઉત્કૃષ્ટ ત્વરિત યાવત્ દિવ્ય દેવગતિથી ચાલતા-ચાલતા જ્યાં જંબૂદ્વીપ હતો અને તેમા પણ જ્યા ઉત્તરાર્દ્ધ ભરતક્ષેત્ર હતું અને તેમા પણ જ્યા સિધુ નામક મહાનદી હતી ત્યાં આવ્યા (उवागच्छित्ता अन्तलिक्ख पडिवन्ना सखिंखिणियाइं पंचवण्णाइं वत्थाइं पवरपरिहिया ते आवाडचिलाए एवं वयासी) ત્યાં પહોચીને તેઓ નીચે નહિ ઉતરતા આકાશમા જ સ્થિર રહ્યા અને ત્યાથી જ તેમણે કે જેમણે ક્ષુદ્રઘંટિકાઓથી યુક્ત શ્રેષ્ઠવસ્ત્રોને સારી રીતે પોતાના શરીર ઉપર ધારણ કરી રાખ્યા છે એવા નાગકુમારદેવોએ-તે આપાત કિરાતો ને આ પ્રમાણે કહ્યુ—(ह भो ! आवा

कुलदेवए मेहमुहे णागकुमारे देवे मणसी करेमाणा करेमाणा चिट्ठइ' हंभो ! इति सम्बोधने आपातकिराताः यत् णं वाक्यालङ्कारे यूयं देवानुप्रियाः ! वालुका सस्तारकोपगताः उत्तानकाः अवमनाः अष्टमभक्तिकाः अस्मान् कुलदेवताः मेघमुखान् नागकुमारान् देवान् मनसि कुर्वाणाः मनसो कुर्वाणास्तिष्ठत 'तएणं अम्हे मेहमुहा णागकुमारा देवा तुम्भ कुलदेवया तुम्हं अंतिअण्ण पाउब्भूया' ततो वयं मेघमुखा नागकुमारा देवा युष्माकं कुलदेवता सन्तो युष्माकमन्तिकं प्रादुर्भूताः-प्रकटीभूताः 'तंवदह ण देवाणुपिया ! किं करेमो केव मे मणसाइए' तद्वदत खलु देवानुप्रियाः ! किं कुर्मः किं कार्यं विदध्मः किंवा 'मे' भवतां मनः स्वादितं मनोऽभीष्टम् अथ कुलदेवता प्रश्नानन्तर ते आपातकिराताः यदभिलषितवन्तः तदाह-'तएणं' इत्यादि 'तएणते आवाडचिलाया मेहमुहाणं नागकुमाराणं देवाणं अंतिए एयमट्ठ सोच्चा णिसम्म हट्ठतुट्ठचित्तमाणदिया जाव हियया उट्ठाए उट्ठेंति' ततः खलु ते आपातकिराताः मेघमुखानां नागकुमाराणां देवानामन्तिके एतमर्थं प्रोक्तवचनं श्रुत्वा निशम्य

बनकर आकाश की ओर मुंह करके अट्ठम भक्त की तपस्या कर रहे हो और अपने कुलदेवता मेघमुख नाम के नागकुमार देवों का मन में ध्यान कर रहे हो (तएणं अम्हे मेहमुहा णागकुमारा देवा तुब्भं कुलदेवया तुब्भं अतिअण्णं पाउब्भूया) सो हमारे मेघमुख नाम के नागकुमार देव जो कि तुम्हारे कुलदेवता हैं तुम लोगों के पास आये हैं (तं वदह णं देवानुप्पिया ! किं करेमो केव मे मणसाइए ?) तो हे देवानुप्रियो आपलोग कहिये हम लोग क्या करे आपलोगों का मनोभीष्ठित क्या है क्या—आपकी अभिलाषा है ? (तएणं ते आवाडचिलाया मेहमुहाणं नागकुमाराणं देवाणं अतिए एयमट्ठ सोच्चा णिसम्म हट्ठतुट्ठ चित्तमाणंदिया जाव हियया उट्ठाए उट्ठेंति) इस प्रकार का कथन जब उन आपातकिरातों ने उन मेघमुख नाम के नागकुमार देवों से सुना तो यह सुन कर और उसका अच्छी तरह से निश्चय कर वे सब आपातकिरात बड़े ही हर्षित हुए और बड़े ही संतुष्ट हुए यावत् उनका हृदय हर्ष के वश

डचिलाया जण्णं तुब्भे देवाणुप्पिया वालुयासंथारोवगया उत्ताणगा अवसणा अट्ठमभत्तिया अम्हे कुलदेवए मेहमुहे णागकुमारे देवे मणसी करेमाणा २ चिट्ठह) હે આપાતકિરાતો ! હે જેઓ દેવાનુપ્રિય તમે વાલુકા નિર્મિત સંથારાઓ ઉપર આસીન થઇને નગ્ન અવસ્થામાં આકાશ તરફ મોં કરીને અઠ્ઠમભક્તની તપસ્યા કરી રહ્યા છો અને પોતાના કુલદેવતા મેઘમુખનામક નાગકુમાર દેવોનું મનમાં ધ્યાન કરી રહ્યા છો (त एण अम्हे मेहमुहा णागकुमारा देवा तुब्भं कुलदेवया तुब्भ अतिअण्णं पाउब्भूया) તો અમે તમારા કુલદેવતા મેઘમુખ નામક નાગકુમાર દેવો તમારી સામે પ્રકટ થયા છીએ (तं वदह णं देवाणुप्पिया ! किंकरेमो केव मे मणसाइए ?) તો હે દેવાનુપ્રિયો ! બોલો, અમે તમારા માટે શું કરીએ તમારો મનોરથ શો છે ? તમારી અભિલાષા અમારી સમક્ષ પ્રકટ કરો. (तएणं ते आवाडचिलाया मेहमुहाणं नागकुमाराणं देवाण अतिए एयमट्ठ सोच्चा णिसम्म हट्ठ तुट्ठचित्तमाणंदिया जाव हियया उट्ठाए उट्ठेंति) આ પ્રમાણેનું કથન આપાત કિરાતોએ મેઘમુખ નામક નાગકુમાર દેવોના મુખથી સાંભળીને અને તે સંબધમાં સારી રીતે નિશ્ચય કરીને તેઓ

हृदि अवधार्य हृष्टतुष्टचित्तानन्दिताः यावत् हृदयाः परमसौमनस्यिताः स तः उत्थया उत्थानम् उत्था ऊर्ध्वं भवनं तया उत्तिष्ठति ऊर्ध्वी भवन्तीत्यर्थः 'उट्ठित्ता' उत्थाय 'जेणेव मेहमुहा णागकुमारा देवा तेणेव उवागच्छंति' ते आपातकिराता यत्रैव मेघमुखा नागकुमारा देवा तत्रैव उपागच्छन्ति 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'करयलपरिग्गहिय जाव मत्थए अंजलिं कट्टु मेहमुहे णागकुमारे देवे जएणं विजएणं वद्धावेंति' करतलपरिगृहीतं यावत् दशनखं शिरसावर्त्तं मस्तके अञ्जलिं कृत्वा मेघमुखान् नागकुमारान् देवान् जयेन विजयेन च जयविजयशब्दाभ्यां वर्द्धयन्ति 'वद्धावित्ता' वर्द्धयित्वा 'एवं वयासी' एव वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादिषुः उक्तवन्तस्ते आपातकिराताः, किमुक्तवन्त इत्याह-'एस णं देवाणुप्पिया! केइ अपत्थियपत्थए दुरंतपंतलक्खणे जाव हिरिसिरिपरिवज्जिए जेणं अम्ह विसयस्स उवरिं विरिएणं हव्वमागच्छइ' हे देवानुप्रियाः! एष खलु कः अप्रार्थितप्रार्थकः अप्रार्थितम् असनोरथगोचरीकृतं मरणमिति भावः तस्य प्रार्थको अभिलाषी, तथा दुरन्तप्रान्तलक्षणः, दुरन्तानि दुष्टावसानानि प्रान्तानि तुच्छानि लक्षणानि यस्य स तथा यावत्पदात् हीनपुण्य

से उछलने लगा-यहा यावत्पद से "परम सौमनस्यिता' सन्त:" इन पदों का ग्रहण हुआ है वे सबके सब स्वय खडेहुए (उट्ठित्ता जेणेव मेहमुहा णागकुमारा देवा तेणेव उवागच्छंति) और ऊठकर फिर वे जहां पर मेघमुख नाम के नागकुमार देव थे वहा पर आये (उवागच्छित्ता करयलपरिग्गहिय जाव मत्थए अजलि कट्टु मेहमुहे णागकुमारे देवे जएण विजएणं वद्धावेंति) वहा आकरके उन्होंने दोनों हाथों की अंजलि बनाकर यावत् उसे मस्तक पर धर कर उन मेघमुखनागकुमार देवों को जय विजय शब्दों से वधाई दी (वद्धावित्ता एव वयासी) और वधाई देकर फिर उन्होंने उ. से ऐसा कहा— (एसणं देवाणुप्पिए केइ अपत्थियपत्थिए दुरंतपंतलक्खणे जाव हिरिसिरिपरिवज्जिए जेण अम्हं विसयस्स उवरि विरिएणं हव्वमागच्छइ) हे देवानुप्रिय! यह कौन है जो हमारे देश पर जबर्दस्ती आक्रमण करके विना मौत के अपनी मौत का अभिलाषी हो रहा है पता पड़ता है कि हीन पुण्य चतुर्दशी में जन्म हुआ है यह

સર્વે અતીવ હર્ષિત તેમજ સ તુષ્ઠ થયા યાવત્ તેમનાં હૃદયો હર્ષાવેશથી ઉછળવા લાગ્યાં અહીં યાવત્ પદથી (परमसौमनस्यिता सन्तः) એ પદોનુ ગ્રહણ થયુ છે તેઓ સર્વે ઊભા થયા (उट्ठित्ता जेणेव मेहमुहा णागकुमारा देवा तेणेव उवागच्छंति) અને ઊભાથઈને પછી તેઓ જ્યાં મેઘમુખ નામક નાગકુમારો હતા ત્યા આવ્યા (उवागच्छित्ता करयलपरिग्गहीयं जाव मत्थए अंजलिं कट्टु मेहमुहे णागकुमारे देवे जएण विजएणं वद्धावेंति) ત્યા પહોચી ને તેમણે બન્ને હાથોની અ જલિ બનાવીને યાવત્ તે અ જલિ ને મસ્તક ઉપર મૂકી ને તે મેઘમુખનાગકુમાર દેવોને જય-વિજય શબ્દોથી વધામણી આપી. (वद्धावित्ता एवं वयासी) અને વધામણી આપીને તેમણે તે દેવોને આ પ્રમાણે કહ્યુ— (एसणं देवाणुप्पिए केइ अपत्थियपत्थिए दुरंतपंतलक्खणे जाव हिरिसिरिपरिवज्जिए जेणं अम्हं विसयस्स उवरि वीरिएण हव्वमागच्छइ) હે દેવાનુપ્રિય! એ કોણ છે? કે જે અમારા વતન ઉપર બલાત્ આક્રમણ કરીને વગર મૃત્યુએ પોતાના મૃત્યુને આમ ત્રણ આપી રહ્યા છે એમ

कुलदेवए मेहमुहे णागकुमारे देवे मणसी करेमाणा करेमाणा चिट्ठइ' हमो ! इति सम्बोधने आपातकिराताः यत् णं वाक्यालङ्कारे यूयं देवानुप्रियाः ! वालुका सस्तारकोपगताः उत्तानकाः अवमनाः अष्टमभक्तिकाः अस्मान् कुलदेवताः मेघमुखान् नागकुमारान् देवान् मनसि कुर्वाणाः मनसो कुर्वाणास्तिष्ठत 'तएण अम्हे मेहमुहा णागकुमारा देवा तुब्भ कुलदेवया तुम्हं अंतिअण्ण पाउब्भूया' ततो वयं मेघमुखा नागकुमारा देवा युष्माकं कुलदेवता सन्तो युष्माकमन्तिकं प्रादुर्भूताः-प्रकटीभूताः 'तंवदह ण देवाणुपिया ! किं करेमो केव मे मणसाइए' तद्वदत खलु देवानुप्रियाः ! किं कुर्मः किं कार्यं विदध्मः किंवा 'भे' भनतां मनः स्वादितं मनोऽभीष्टम् अथ कुलदेवता प्रश्नानन्तरं ते आपातकिराताः यदभिलपितवन्तः तदाह–'तएणं' इत्यादि 'तएणते आवाडचिलाया मेहमुहाणं नागकुमाराणं देवाणं अंतिए एयमट्ठ सोच्चा णिसम्म हट्ठतुट्ठचित्तमाणदिया जाव हियया उट्ठाए उट्ठेति' ततः खलु ते आपातकिराताः मेघमुखानां नागकुमाराणां देवानामन्तिके एतमर्थं प्रोक्तवचनं श्रुत्वा निशम्य

बनकर आकाश की ओर मुंह करके अट्ठम भक्त की तपस्या कर रहे हो और अपने कुलदेवता मेघमुख नाम के नागकुमार देवों का मन में ध्यान कर रहे हो (तएणं अम्हे मेहमुहा णागकुमारा देवा तुब्भ कुलदेवया तुब्भ अतिअण्णं पाउब्भूया) सो हमारे मेघमुख नाम के नागकुमार देव जो कि तुम्हारे कुलदेवता हैं तुम लोगों के पास आये हैं (तं वदह णं देवानुप्पिया ! किं करेमो केव मे मणसाइए ?) तो हे देवानुप्रियो आपलोग कहिये हम लोग क्या करे आपलोगों का मनोभीप्सित क्या है क्या–आपकी अभिलाषा है ? (तएणं ते आवाडचिलाया मेहमुहाणं नागकुमाराणं देवाणं अतिए एयमट्ठ सोच्चा णिसम्म हट्ठतुट्ठ चित्तमाणंदिया जाव हियया उट्ठाए उट्ठेंति) इस प्रकार का कथन जब उन आपातकिरातों ने उन मेघमुख नाम के नागकुमार देवों से सुना तो यह सुन कर और उसका अच्छी तरह से निश्चय कर वे सब आपातकिरात बडे ही हर्षित हुए और बड़े ही संतुष्ट हुए यावत् उनका हृदय हर्ष के वश

डचिलाया जण्णं तुब्भे देवाणुप्पिया वालुयासंथारोवगया उत्ताणगा अवसणा अट्ठमभत्तिया अम्हे कुलदेवए मेहमुहे णागकुमारे देवे मणसी करेमाणा २ चिट्ठह) હે આપાતકિરાતો ! કે જેઓ દેવાનુપ્રિય તમે વાલુકા નિર્મિત સંથારાઓ ઉપર આસીન થઈને નગ્ન અવસ્થામાં આકાશ તરફ મોં કરીને અઠ્ઠમભક્તની તપસ્યા કરી રહ્યા છો અને પોતાના કુલદેવતા મેઘમુખનામક નાગકુમાર દેવોનુ મનમાં ધ્યાન કરી રહ્યા છો (त एण अम्हे मेहमुहा णागकुमारा देवा तुब्भं कुलदेवया तुब्भ अतिअण्णं पाउब्भूया) તો અમે તમારા કુલદેવતા મેઘમુખ નામક નાગકુમાર દેવો તમારી સામે પ્રકટ થયા છીએ (त वदह णं देवाणुप्पिया ! किंकरेमो केव मे मणसाइए ?) તો હે દેવાનુપ્રિયો ! બોલો, અમે તમારા માટે શું કરીએ તમારો મનોરથ શો છે ? તમારી અભિલાષા અમારી સમક્ષ પ્રકટ કરો (तएणं ते आवाडचिलाया मेहमुहाणं नागकुमाराणं देवाण अतिए एयमट्ठं सोच्चा णिसम्म हट्ठतुट्ठचित्तमाणंदिया जाव हियया उट्ठाए उट्ठेंति) આ પ્રમાણેનું કથન આપાત કિરાતોએ મેઘમુખ નામક નાગકુમાર દેવોના મુખથી સાંભળીને અને તે સંબંધમાં સારી રીતે નિશ્ચય કરીને તેઓ

हृदि अवधार्य हृष्टतुष्टचित्तानन्दिताः यावत् हृदयाः परमसौमनस्यिताः सन्तः उत्थया उत्थानम् उत्था ऊर्ध्वं भवनं तया उत्तिष्ठति ऊर्ध्वी भवन्तीत्यर्थः 'उट्ठित्ता' उत्थाय 'जेणेव मेहमुहा णागकुमारा देवा तेणेव उवागच्छंति' ते आपातकिराता यत्रैव मेघमुखा नागकुमारा देवा तत्रैव उपागच्छन्ति 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'करयलपरिग्गहिय जाव मत्थए अंजलिं कट्टु मेहमुहे णागकुमारे देवे जएणं विजएणं वद्धावेंति' करतलपरिगृहीतं यावत् दशनखं शिरसावर्त्तं मस्तके अञ्जलिं कृत्वा मेघमुखान् नागकुमारान् देवान् जयेन विजयेन च जयविजयशब्दाभ्यां वर्द्धयन्ति 'वद्धावित्ता' वर्द्धयित्वा 'एवं वयासी' एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादिषुः उक्तवन्तस्ते आपातकिराताः, किमुक्तवन्त इत्याह-'एस णं देवाणुप्पिया! केइ अपत्थियपत्थए दुरंतपंतलक्खणे जाव हिरिसिरिपरिवज्जिए जेणं अम्ह विसयस्स उवरिं विरिएण हव्वमागच्छइ' हे देवानुप्रियाः! एष खलु कः अप्रार्थितप्रार्थकः अप्रार्थितम् अमनोरथगोचरीकृतं मरणमिति भावः तस्य प्रार्थको अभिलाषी, तथा दुरन्तप्रान्तलक्षणः, दुरन्तानि दुष्टावसानानि प्रान्तानि तुच्छानि लक्षणानि यस्य स तथा यावत्पदात् हीनपुण्य

से उछलने लगा-यहां यावत्पद से "परम सौमनस्यिताः सन्तः" इन पदों का ग्रहण हुआ है. वे सबके सब स्वयं खडेहुए (उट्ठित्ता जेणेव मेहमुहा णागकुमारा देवा तेणेव उवागच्छंति) और ऊठकर फिर वे जहां पर मेघमुख नाम के नागकुमार देव थे वहां पर आये (उवागच्छित्ता करयलपरिग्गहिय जाव मत्थए अंजलिं कट्टु मेहमुहे णागकुमारे देवे जएणं विजएणं वद्धावेंति) वहां आकरके उन्होने दोनों हाथों की अंजलि बनाकर यावत् उसे मस्तक पर धर कर उन मेघमुखनागकुमार देवों को जय विजय शब्दों से वधाई दी (वद्धावित्ता एवं वयासी) और वधाई देकर फिर उन्होंने उनसे ऐसा कहा- (एसणं देवाणुप्पिए केइ अपत्थियपत्थिए दुरंतपंतलक्खणे जाव हिरिसिरिपरिवज्जिए जेणं अम्हं विसयस्स उवरिं विरिएणं हव्वमागच्छइ) हे देवानुप्रिय! यह कौन है जो हमारे देश पर जबर्दस्ती आक्रमण करके बिना मौत के अपनी मौत का अभिलाषी हो रहा है पता पड़ता है कि हीन पुण्य चतुर्दशी में जन्म हुआ है यह

સર્વે અતીવ હર્ષિત તેમજ સંતુષ્ઠ થયા યાવત્ તેમનાં હૃદયો હર્ષાવેશથી ઉછળવા લાગ્યાં અહીં યાવત્ પદથી (परमसौमनस्यिता सन्तः) એ પદોનું ગ્રહણ થયું છે તેઓ સર્વે ઊભા થયા. (उट्ठित्ता जेणेव मेहमुहा णागकुमारा देवा तेणेव उवागच्छंति) અને ઊભાથઈને પછી તેઓ જ્યાં મેઘમુખ નામક નાગકુમારો હતા ત્યાં આવ્યા (उवागच्छित्ता करयलपरिग्गहीयं जाव मत्थए अंजलिं कट्टु मेहमुहे णागकुमारे देवे जएण विजएणं वद्धावेंति) ત્યાં પહોંચી ને તેમણે બન્ને હાથોની અંજલિ બનાવીને યાવત્ તે અંજલિ ને મસ્તક ઉપર મૂકી ને તે મેઘમુખનાગકુમાર દેવોને જય-વિજય શબ્દોથી વધામણી આપી. (वद्धावित्ता एवं वयासी) અને વધામણી આપીને તેમણે તે દેવોને આ પ્રમાણે કહ્યું- (एसणं देवाणुप्पिए केइ अपत्थियपत्थिए दुरंतपंतलक्खणे जाव हिरिसिरिपरिवज्जिए जेणं अम्हं विसयस्स उवरिं वीरिएण हव्वमागच्छइ) હે દેવાનુપ્રિય! એ કોણ છે? કે જે અમારા વતન ઉપર બલાત્ આક્રમણ કરીને વગર મૃત્યુએ પોતાના મૃત્યુને આમંત્રણ આપી રહ્યા છે એમ

चातुर्दशः हीनायां पुण्य चतुर्दश्यां जातो हीनपुण्य चातुर्दशः, तत्र चतुर्दशी खलु तिथिर्जन्माश्रिता पुण्या शुभा च भवति साऽतिभाग्यवतो जन्मनि भवति अत आक्रोशता इत्थमुक्ता तया हीनः इत्यर्थः, तथा ह्री श्रीपरिवर्जितः ह्रिया लज्जया श्रिया शोभया परिवर्जित. यः खलु अस्माकं विषयस्य देशस्योपरि वीर्येण आक्रमणात्मकशक्त्या हव्यं शीघ्रमागच्छति आक्रमति 'त तहाणं घत्तेह देवाणुप्पिया ! जहाणं एस अम्हं विसयस्स उवरिं विरिएणं णो हव्वमागच्छइ' हे देवानुप्रियाः ! तत् तथा तेन प्रकारेण खलु ऐनम् 'घत्तेह' प्रक्षिपत दूरीकुरुत यथा खलु एषः अस्माकं विषयस्योपरि वीर्येण हव्यं नागच्छेत् अथ यन्मेघमुखा उक्तवन्तस्तदाह—'त एणं ते' इत्यादि'तएणंते मेहमुहा णागकुमारा देवा ते आवाडचिलाए एवं वयासी' ततः खलु ते मेघमुखा नागकुमारा देवाः तान् आपातकिरातान् एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादिषुः कथितवन्तः 'एसणं भो देवाणुप्पिआ ! भरहे णामं

शुभलक्षणों से हीन है केवल दुष्टावसानवाले तुच्छ लक्षणों से ही यह युक्त प्रतीत होता है. यह निर्लज्ज है एव श्री—शोभा से रहित है. जिसके जन्म समय में चतुर्दशी तिथि पुण्या और शुभ होती है वह अति भाग्यवान् होता है अतिभाग्यशाली के जन्म समय में ही ऐसी चतुर्दशी होती है यह शब्द जब अधिक क्रोध का आवेग बढा जाता है तब कहा जाता है, (तं तहाणं घत्तेह देवाणुप्पिया ! जहाणं एस अम्हं विसयस्स उवरिं विरिएणं णो हव्वमागच्छइ) इसलिए हे देवानुप्रियो ! इसे तुम इस प्रकार से दूर करो कि जिससे यह हमारे देश के ऊपर जबर्दस्ती आक्रमण नहीं कर पावे (तएणं ते मेहमुहा णागकुमारा देवा ते अवाडचिलाए एवं वयासी एसणं भो देवाणुप्पिया ! भरहे णामं राया चाउरंतचक्कवट्टी महिड्ढिए महज्जुईए जाव महासोक्खे, णो खलु एस सक्को केणइ देवेण वा दाणवेण वा किण्णरेण वा किंपुरिसेण वा महोरगेण वा गंधव्वेण वा सत्थप्पओगेण वा मतप्पओगेण वा उद्दवित्तए पडिसेहित्तएवा) उन आपातकिरतों

લાગે છે કે એનો જન્મ હીન પુણ્ય ચતુર્દશીના દિવસે થયેલો છે એ શુભલક્ષણોથી હીન છે. ફક્ત દુષ્ટાવસાનવાળા તુચ્છ લક્ષણોથી જ એ યુક્ત પ્રતીત થાય છે. એ નિર્લજ્જ છે તેમજ શ્રી—શોભા—થી રહિત છે જેના જન્મ સમયમાં ચતુર્દશી તિથિ પુણ્યકારક અને શુભ હોય છે તે અતિ ભાગ્યવાન હોય છે. અતિ ભાગ્યશાલીના જન્મ સમયે એવી ચતુર્દશી હોય છે. એવા અર્થ વાચક એ શબ્દ જ્યારે ક્રોધાવેગ વધી જાય છે ત્યારે વ્યંગ્ય માટહેવામાં આવે છે. (तं तहाणं घत्तेह देवाणुप्पिया ! जहाणं एस अम्हं विसयस्स उवरिं वीरिएणं णो मागच्छइ) એથી હે દેવાનુપ્રિય ! આને તમે એવી રીતે દૂર નસાડી મૂકો કે જેથી એ અમારા વતન ઉપર ફરીથી બલાત્ આક્રમણ કરી શકે નહીં. (त एणं ते मेहमुहा णागकुमारा देवा ते आवाडचिलाए एवं वयासी—एसण भो देवाणुप्पिया ! भरहे णाम राया चाउरंतचक्कवट्टी महिड्ढिए महज्जुइए जाव महासोक्खे, णो खलु एस ते केणइ देवेण वा दाणवेण वा किण्णरेण वा किंपुरिसेण वा महोरगेण वा गंधव्वेण वा सत्थप्पओगेण वा मतप्पओगेण वा उद्दवित्तए पडिसेहित्तए वा) તે આપાત કિરાતોના મુખથી આ પ્રમાણે વાત સાંભળીને તે મેઘમુખ નામક નાગકુમાર દેવોએ તેમને આ પ્રમાણે કહ્યું

राया चाउरंतचक्कवट्टीमहिड्ढीए महज्जुइए जाव महासोक्खे' भो देवानुप्रियाः एषः खलु भरतो नाम राजा चातुरन्तचक्रवर्त्ती चत्वारोऽन्ताः पूर्वापरदक्षिणसमुद्रास्त्रयः चतुर्थोहिमवान् इत्येवं स्वरूपास्ते वश्यतयाऽस्य सन्तीति चातुरन्तः ततश्चक्रवर्त्तिपदेन कर्मधारयः तथा महर्द्धिकः महती ऋद्धिर्निधानादिर्यस्य स तथा, तथा महाद्युतिकः अत्यन्तकांतिमानः आभरणरत्नादि सम्पन्नः यावन्महासौख्यः यावत्पदात् 'महाबले महाजसे' महाबलशाली-महायशस्कः अतिसुखसम्पन्नः 'णो खलु एस सक्को केणइ देवेण वा दाणवेण वा किण्णरेण वा किंपुरिसेण वा महोरगेण वा गंधव्वेण वा सत्थप्पओगेण वा अग्गिप्पओगेण वा मतप्पओगेण वा उद्दवित्तए पडिसेहित्तए वा' उक्तविशेषणविशिष्टः एष भरतो नो खलु शक्यः केनचित् देवेन वा दानवेन वा किन्नरेण वा किंपुरुषेण वा व्यन्तरदेव विशेषेण महोरगेण वा गन्धर्वेण वा शस्त्रप्रयोगेण वा खड्गादिशस्त्रेण वा अग्निप्रयोगेण वा मन्त्र-प्रयोगेण वा, त्रयाणामपि उत्तरोत्तरबलाधिक इति, उपद्रवयितुं वा उपद्रवं कर्तुम्वा प्रतिषेधयितुं वा निषेधयितुं वा युष्मदेशाक्रमणतो निवर्त्तयितुमिति, सर्वत्र वा शब्दः समुच्चयार्थः

के मुख से इस प्रकार की बात सुनकर उन मेघमुख नाम के नागकुमारो ने उनसे ऐसा कहा— हे देवानुप्रियो ! यह भरत नाम का महाराजा है. यह पूर्व अपर और दक्षिण इन तीन समुद्रों का और चतुर्थ हिमवान् इन चार रूप अन्तो का वश करनेवाला है इसलिए यह चातुरन्त चक्रवर्ती कहा गया है इसकी निधानादि ऋद्धि बहुत ही बड़ी बडी हुई है. आभरणादिको की कान्ति से सदा यह प्रकाशित रहता है. यावत् यह महा सौख्य का भोक्ता है. यहां यावत्पद से "महाबले, महाजसे" इन पदो का संग्रह हुआ है यह किसी भी दानव के द्वारा, या किसी भी किन्नर के द्वारा या किसी भी किंपुरुष के द्वारा, या किसी भी महोरग के द्वारा या किसी भी गंधर्व के द्वारा शस्त्र प्रयोग से या अग्नि प्रयोग से या मंत्र प्रयोग से उपद्रवित नहीं किया जा सकता है । और न यह यहा से लोटाया ही जा सकता है । "शस्त्रेभ्योऽग्निस्तस्मान्मत्रो बलाधिकः." इस कथन के अनुसार उत्तरोत्तर बलाधिक्य प्रकट करने के लिये" शस्त्र प्रयोग से या अग्नि प्रयोग से या मत्र प्रयोग से" ऐसा कहा है । यहां सर्वत्र वा शब्द समुच्च

હે દેવાનુપ્રિયો ! એ ભરત નામે રાજા છે. એ પૂર્વ અપર અને દક્ષિણ એ ત્રણે સમુદ્રોને અને ચતુર્થ હિમવાન ને એ ચાર સીમા રૂપ અન્તોને વશમાં કરનાર છે એથી એને ચાતુ-રન્ત ચક્રવર્તી કહેવામા આવેલ છે. એની નિધાન આદિ રૂપ ઋદ્ધિ અતીવ વિપુળ છે. આભરણાદિકોની કાંતિથી એ સર્વદા પ્રકાશિત રહે છે. યાવત્ એ મહાસૌખ્યભોક્તા છે. અહીં યાવત્ પદથી 'મહાબલે, મહાજસે' એ પદોનુ ગ્રહણ થયુ છે એ કોઈ પણ દેવ વડે કે કોઈ પણ કિન્નર વડે કે કોઈ પણ કિંપુરુષ વડે કે કોઈ પણ મહોરગ વડે કે કોઈ પણ ગન્ધર્વ વડે, શસ્ત્રપ્રયોગથી કે અગ્નિપ્રયોગથી તેમજ મંત્રપ્રયોગ થી ઉપદ્રવિત થઈ શકતો નથી તથા એને અહીં થી પાછાપણ ફેરવી શકાતા નથી "શસ્ત્રેભ્યોઽગ્નિસ્તસ્માન્મંત્રોબલાધિકઃ" એ કથન મુજબ ઉત્તરોત્તર બલાધિક્ય પ્રકટ કરવામાટે 'શસ્ત્ર પ્રયોગથી કે અગ્નિ પ્રયોગ થી કે મંત્ર પ્રયોગથી 'આ પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યુ છે. અહીં સર્વત્ર વા શબ્દ સમુચ્ચ-

'तहावि अ णं तुब्भ पिअट्ठयाए भरहस्स रण्णो उवसग्ग करेमोत्तिकट्टु तेसिं आवाडचिलायाणं अंतियाओ अवक्कमंति' तथापि इत्थमसाध्ये कार्ये सत्यपि च खलु युष्माक प्रियार्थतायै प्रीत्यर्थं भरतस्य राज्ञः उपसर्गं कुर्म इति कृत्वा तेषामापातकिरातानामन्तिकाद् अपक्रामन्ति यान्ति इति प्रतिज्ञातवन्तः ततः किं कृतवन्तस्ते देवा इत्याह 'अवक्कमित्ता' अपक्रम्य 'वेउव्वियसमुग्घाएण सम्मोहणंति' इत्यादि वैक्रियसमुद्घातेन उत्तरवैक्रियार्थकप्रयत्नविशेषेण समवघ्नन्ति आत्मप्रदेशान् विक्षिपन्ति शरीराद् बहिर्विकिरन्तीत्यर्थः 'समोहणित्ता मेहाणीअं विउव्वंति' समवहत्य आत्मप्रदेशान् विक्षिप्य तैरात्मप्रदेशैर्गृहीतैः पुद्गलैः मेघानीकम् अभ्रपटलं विकुर्वन्ति निर्मान्ति 'विउव्वित्ता जेणेव भरहस्स रण्णो विजयक्खधावारनिवेसे तेणेव उवागच्छंति' विकुर्व्य मेघपटलं निर्माय यत्रैव भरतस्य राज्ञो विजयस्कन्धावारनिवेशः तत्रैव उपागच्छन्ति 'उवागच्छित्ता उप्पिं विजयक्खंधावारनिवेसस्स खिप्पामेव पतणुतणायंति खिप्पामेव विज्जुयायंति' उपागत्य विजयस्कन्धावारनिवेशस्योपरि क्षिप्रमेव प्रतनु यथा स्यात् तथा स्तनायन्ते शब्दायन्ते क्षिप्रमेव विद्युदायन्ते

यार्थक है। (तहाविण तुब्भं पियट्ठयाए भरहस्स रण्णो उवसग्ग करेमोत्ति कट्टु तेसिं आवाडचिलायाणं अंतियाओ अवक्कमंति) फिर भी हमलोग तुम्हारी प्रीति के लिये भरत राजा को उपसर्गान्वित करेंगे. ऐसा कह कर वे मेघमुख नाम के नागकुमार देव उन आपातकिरातों के पास से चले गये। (अवक्कमित्ता वेउव्वियसमुग्घाएणं सम्मोहणंति) चले जाकर उन्होने वैक्रिय समुद्घात द्वारा अपने आत्म प्रदेशों को शरीर से बाहर निकाला (समोहणित्ता मेहाणीअं विउव्वंति) शरीर से बाहिर निकाल कर फैलाए गये उन आत्म प्रदेशो द्वारा गृहीत पुद्गलो से उन्होने अभ्रपटल की विकुर्वणा की (विउव्वित्ता जेणेव भरहस्स रण्णो विजयक्खधावारनिवेसे तेणेव उवागच्छंति) अभ्रपटल विकुर्वणा करके फिर वे जहा भरत नरेश के स्कन्धावार का निवेश था, वहा पर गये (उवागच्छित्ता उप्पिं विजयक्खधावारनिवेसस्स खिप्पामेव पतणुतणायंति खिप्पामेव विज्जुयायंति) वहां जाकर वे विजयस्कन्धावार के निवेश के ऊपर ऊपर

યાર્થક છે (तहावि णं तुब्भं पियट्ठयाए भरहस्स रण्णो उवसग्ग करेमोत्ति कट्टु तेसिं आवाडचिलायाणं अंतियाओ अवक्कमंति) છતાએ અમે તમારી પ્રીતિને વશ થઈને ભરતરાજાને ઉપસર્ગાન્વિત કરીશું આમ કહીને તે મેઘમુખ નામક નાગકુમાર દેવો તે આપાતકિરાતોની પાસેથી જતા રહ્યા (अवक्कमित्ता वेउव्वियसमुग्घाएणं समोहणंति) ત્યાં જઈને તેમણે વૈક્રિય સમુદ્ઘાત વડે પોતાના આત્મ પ્રદેશોને શરીરમા થી બહાર કાઢયા (समोहणित्ता मेहाणीअं विउव्वंति) શરીરમાથી બહાર કાઢીને પ્રસૃત કરેલા તે આત્મ પ્રદેશો વડે ગૃહીત પુદ્ગલોથી તેમણે અભ્રપટલની વિકુર્વણા કરી (विउव्वित्ता जेणेव भरहस्स रण्णो विजयखंधावारनिवेसे तेणेव उवागच्छंति) અભ્રપટલની વિકુર્વણા કરીને પછી તેઓ જ્યા ભરતનરેશનો સ્કન્ધાવાર નિવેશ હતો ત્યા પહોચ્યા (उवागच्छित्ता उप्पिं विजयखंधावारनिवेसस्स खिप्पामेव पतणुतणायंति खिप्पामेव विज्जुयायंति) ત્યાં જઈને વિજય સ્કન્ધાવારના નિવેશની ઉપર ધીમેધીમે ગર્જના કરવા લાગ્યાં અને શીઘ્રતાથી ચમકવા લાગ્યા વિદ્યુતની જેમ આચરણ કરવા

विद्युद्विवाचरन्ति विज्जुयायन्ति विज्जुयाइत्ता खिप्पामेव जुगमुसलमुट्ठिप्पमाणमेत्ताहि धाराहिं ओघमेघ सत्तरत्तं वास वासिउं पवत्ता यावि होत्था' विद्युदायित्वा क्षिप्रमेव युगमुसलमुष्टि-प्रमाणमिताभिः धाराभिः ओघमेघ सप्तरात्रं सप्तरात्रिप्रमाणकालेन वर्षं वर्षितुं प्रवृत्ता श्चाप्यभवन् ॥सू.१९॥

इति व्यतिकरे सम्बन्धे यद्भरताधिपः करोति तदाह—"तएणं से भरहे" इत्यादि

मूलम्—तएणं से भरहे राया उप्पि विजयक्खंधावारस्स जुगमु-सलमुट्ठिप्पमाणमेत्ताहि धाराहि ओघमेघं सत्तरत्तं वासं वासमाणं पासइ पासित्ता चम्मरयणं परामुसइ तए णं तं सिरिवच्छसरिसरूवं वेढो भाणि-यव्वो जाव दुवालसजोयणाइं तिरिअं पवित्थरइ तत्थ साहियाइं तएणं से भरहे राया सक्खंधावारबले चम्मरयणं दुरूहइ दुरूहेत्ता दिव्वं छत्त-रयणं परामुसइ तएणं णवणउइसहस्स कंचणसलागपरिमंडियं महरिहं अउज्झं णिव्वणसुपसत्थविसिट्ठलट्ठकंचणसुपुट्ठदंडं मिउराययवट्टलट्ठ अर-विंद कण्णिअ समाणरूवं वत्थिपएसे अ पंजरविराइअं विविहभत्तिचित्तं मणिमुत्त पवाल तत्ततवणिज्ज पंचवण्णिअधोअरयण रूवरइयं रयणमरीई-समोप्पणाकप्पकारमणुरंजिएल्लिअं रायलच्छिचिंधं अज्जुण सुवण्ण पंडुर-पच्चत्थुअपट्टदेसभागं तहेव तवणिज्ज पट्ट धम्मंत परिगय अहिअ सस्सिरीअं सारयरयणिअरविमलपडिपुण्णचंदमंडलसमाणरूवं णरिंदवामप्पमाणपग-इवित्थडं कुमुदसंडधवलं रण्णो संचारिमं विमाणं सूरातववायवुट्ठिदोसाण य खयकरं तवगुणेहिं लद्धं अहयं बहुगुणदाणं उऊण विवरीअसुहकयच्छायं। छत्तरयणं पहाणं सुदुलहं अप्पपुण्णाणं ॥१॥ पमाणराईण तवगुणाण फलेगदेसभागं विमाणवासे वि दुल्लहतरं वग्घारिअमल्लदामकलावं

हल्के-२ रूप में गर्जने लगे। और शीघ्रता से चमकने लगे—बिजली के जैसे आचरण करने लगे (विज्जुयायित्ता खिप्पामेव जुगमुसलमुट्ठिप्पमाणमेत्ताहिं धाराहिं ओघमेघं सत्तरत्तं वासं वासिउं पवत्तायावि होत्था) फिर वे बिजलियों को चमकाकर बहुत ही शीघ्रता से युग मुसल, एवं मुष्टि प्रमाण परिमित धाराओं से सात दिन तक पुष्कलसंवर्तक मेघादिको वरसाते रहे ॥१९॥

લાગ્યા (વિજ્જુયાયિત્તા ખિપ્પામેવ જુગમુસલમુટ્ઠિપ્પમાણમેત્તાહિં ધારાહિં ઓઘમેઘં સત્તરત્ત વાસં વાસિઉં પવત્તાયાવિહોત્થા) પછી તેઓ વિદ્યુતો ચમકાવી ને એકદમ શીઘ્રતાથી યુગ-મુસલ, તેમજ મુષ્ટિ પ્રમાણ પરિમિત ધારાઓથી સાત-દિવસ રાત સુધી પુષ્કલ પ્રમાણથી સંવર્તક મેઘાદિકોને વરસાવતા રહ્યા ॥૧૯॥

सारयधवलब्भरययणिगरप्पगासं दिव्वं छत्तरयणं महिवइस्स धरणियल-पुण्णइंदो । तएणं से दिव्वे छत्तरयणे भरहेणं रण्णा परामुट्ठे समाणे खिप्पामेव दुवालसजोयणाइं पवित्थरइ साहिआइं तिरिअं ॥ सू० २०॥

छाया—ततः खलु स भरतो राजा विजयस्कन्धावारस्योपरि युगमुशलमुष्टिप्रमाण-मिताभिः धाराभिः ओघमेघं सप्तरात्रं वर्ष वर्षन्तं पश्यति, दृष्ट्वा चर्मरत्नं परामृशति, ततः खलु तत् श्रीवत्ससदृशरूपं वेष्टको भणितव्यो यावत् द्वादशयोजनानि तिर्यक् प्रविस्तृणाति तत्र साधितानि, ततः खलु स भरतो सस्कन्धावारबलं चर्मरत्नं दूरोहति दूरुह्य दिव्यं छत्ररत्नं परामृशति, ततः खलु नवनवतिसहस्रकाञ्चनशलाकापरिमण्डितम् महार्हम् अयोध्यम् निर्व्रणसुप्रशस्तविशिष्टलष्टकाञ्चनसुपुष्टदण्डम् मृदुराजतवृत्तलष्टाऽरविन्दकर्णिका समानरूपं बस्तिप्रदेशश्च पञ्जरविराजितं विविधभक्तिचित्रं मणिमुक्ताप्रवालतप्ततपनीय-पञ्चवर्णिक धौतरत्नरूपरचितरत्नमरीचिसमर्पणा कल्पकरानुरञ्जित राजलक्ष्मीचिह्नम् अर्जुन-सुवर्णपाण्डुरप्रत्यवस्तृतपृष्ठदेशभाग तथैव तपनीय पट्टधम्यमानपारगतम् अधिक सश्रीकं शारदरजनिकरविमलपरिपूर्णचन्द्रमण्डलसमानरूपम् नरेन्द्रव्यायामप्रमाणप्रकृतिविस्तृत कुमुदसण्डधवलं राज्ञः संचारिम सुरातपवातवृष्टिदोषाणा च क्षयकरम् तपोगुणैः लब्धम् अहत बहुगुणदानम् ऋतुविपरीत सुखकृतच्छायम् छत्ररत्नं प्रधानं सुदुर्लभमल्पपुण्यानाम्॥१॥ प्रमाणराज्ञां तपोगुणानां फलैकदेशभाग विमानवासेऽपि दुर्लभतर प्रलम्बितमाल्यदामकलापं शारदधवलाभ्ररजनिकरप्रकाशं दिव्यं छत्ररत्नं भरतेन राज्ञा परामृष्ट सत् क्षिप्रमेव द्वादशयो-जनानि साधिकानि तिर्यक् प्रविस्तृणाति ॥सू० २०॥

टीका- "तएण से भरहे" इत्यादि । 'तएण से भरहे राया उप्पिं विजयक्खंधा-वारस्स जुगमुसलमुट्ठिप्पमाणमेत्ताहि धाराहिं ओघमेघं सत्तरत्तं वासं वासमाणं पासइ' ततो दिव्यवर्षानन्तरं खलु स भरतो राजा विजयस्कन्धावारस्य स्वसैन्यानिकस्योपरि युगमु-शलमुष्टिप्रमाणमिताभिः धाराभिः सप्तरात्रं सप्तरात्रिप्रमाणकालेन वर्षं वर्षन्तम् ओघ-

इस अवसर पर महाराजा भरत ने क्या क्रिया इसका कथन—

टीकार्थ—(तएण से भरहे राया उप्पि विजयक्खंधावारस्स जुगमुसलमुट्ठिप्पमाणमेत्ताहिं धाराहिं ओघमेघ सत्तरत्तं वास वासमाणं पासइ) जब भरत महाराजाने अपने विजय स्कन्धावार निवेश के ऊपर युग, मुशल एवं मुष्टि प्रमाण परिमित धाराओं से पुष्कल सवर्तक अधिकार में कथित वरसा के माफिक सात दिन रात तक बरसते हुए मेघों को देखा तो (पासित्ता

એ સમયે ભરત નરેશે શું કર્યું—એ સંબંધમાં કથન

ટીકાર્થ—(तएण से भरहे राया उप्पि विजयक्खंधावारस्स जुगमुसलमुट्ठिप्पमाणमेत्ताहिं धाराहिं ओघमेघ सत्तरत्तं वासं वासमाणं पासइ) જ્યારે ભરતરાજા એ પોતાના વિજય સ્કન્ધાવાર-ના નિવેશ ઉપર, મુશલ તેમજ મુષ્ટિ પ્રમાણ પરિમિત ધારાઓથી પુષ્કલ સવર્તક અધિકારમાં કથિત વૃષ્ટિ મુજબ સાત-દિવસ રાત સુધી વરસતા મેઘો ને જોયા તો (पासित्ता चम्मरयणं

मेघं-मुशलधारवृष्टिप्रदमेघं पश्यति 'पासित्ता चम्मरयणं परामुसइ' दृष्ट्वा चर्मरत्नं परामृशति स्पृशति गृह्णाति 'तएणं तं सिरिवच्छसरिसरूवं वेढो भाणियव्वो जाव दुवालसजोयणाइं तिरिअं पवित्थरइ तत्थ साहियाइं' ततः परामर्शानन्तर खलु श्रीवत्ससदृशरूप तत् चर्मरत्नं 'वेढो' वेष्टकः वस्तुमात्रविषयको भणितव्यो यावत् द्वादशयोजनानि तत्र साधिकानि तिर्यक् प्रविस्तृणाति 'तएणं से भरहे राया सक्खधारवले चम्मरयणं दुरूहइ' ततः खलु स भरतो राजा सस्कन्धावारबलः चर्मरत्न दुरोहति 'दुरूहित्ता दिव्वं छत्तरयण परामुसइ' दुरुह्य दिव्य-सहस्रदेवाधिष्ठितं छत्ररत्न परामृशति स्पृशति अथ कीदृशं छत्ररत्नमित्याह- 'तएणं णवणउइसहस्सकंचनसलागपरिमंडिय' ततः खलु नवनवतिसहस्रकाञ्चनशलाका परिमण्डितम्, तत्र नवनवतिसहस्रप्रमाणाभिः काञ्चनमयशलाकाभिः परिमण्डितम्, तथा 'महरिय' महार्घं बहुमूल्यकं तथा 'अउज्झ' अयोध्यम्-अस्मिन् दृष्टे सति नहि विपक्षभटानां शस्त्रमुत्तिष्ठते इतिभावः, पुनः कीदृश तत् 'णिव्वणसुपसत्थविसिट्ठलट्ठकंचणसुपुट्ठदंडं' निर्व्रणसुप्रशस्तविशिष्टलष्टकाञ्चनसुपुष्टदण्डम् तत्र निर्व्रणः छिद्रादिदोषरहितः सुप्रशस्तः

चम्मरयणं परामुसइ) देखकर उसने चर्मरत्न को उठाया-(तएण तं सिरिवच्छसरिसरूवं वेढो भाणियव्वो०) इस चर्मरत्न का रूप श्रीवत्स के जैसा होता है. इसका वेष्टक वर्णन जैसा पहिले किया गया है वैसा ही यहां पर भी कर लेना चाहिए-यावत् उसने इस चर्मरत्न को कुछ अधिक १२ योजन तक तिरछे रूप में विस्तृत कर दिया-फैलादिया बिछादिया (तएणं से भरहे राया सखंधावारबले चम्मरयण दुरूहइ दुरुहित्ता दिव्व छत्तरयणं परामुसइ) इसके बाद भरत महाराजा अपने स्कन्धावाररूपबल सहित उस चर्मरत्न पर चढ गया-और चढ़ करके फिर उसने छत्ररत्न को उठाया-(तएणं णवणउइ सहस्सकंचणसलागपरिमंडियं महरियं अउज्झ णिव्वणसुपसत्थविसिट्ठलट्ठकचणसुपुट्ठदंडं) यह छत्ररत्न ९९ नन्नाणु हजार काञ्चन शलाकाओं से परिमण्डित था। बहुमूल्य वाला था, इसे देख लेने पर विपक्षके भटोंके शस्त्र फिर उठते नहीं थे ऐसा यह अयोध्य था, निर्व्रण था, छिद्रादि दोषों से रहित था-समस्त लक्षणों से युक्त होने के कारण सुप्रशस्त था। विशिष्टलष्ट-मनोहर था। अथवा-इतना बड़ा छत्रदुर्वह हो

परामुसइ) જોઈને તેણે ચર્મરત્નને ઉપાડયું (त एणं तं सिरिवच्छसरिसरूव वेढो भाणियव्वो०) એ ચર્મરત્નનુ રૂપ શ્રીવત્સ જેવું હોય છે એના વેષ્ટક વિષે પહેલાં જે પ્રમાણે વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે તે પ્રમાણે જ અહીં સમજી લેવું જોઈએ યાવત્ તેણે તે ચર્મરત્નને કંઈક અધિક ૧૨ બાર યોજન સુધી ત્રાંસા રૂપમાં વિસ્તૃત કરી દીધું (तपण से भरहे राया सखधावारबले चम्मरयण दुरूहइ दुरुहित्ता दिव्वं छत्तरयणं परामुसइ) ત્યારબાદ ભરતરાજા પોતાના સ્કન્ધાવાર રૂપ બલ સહિત તે ચર્મરત્ન ઉપર ચઢી ગયા અને ચઢીને પછી તેણે ચર્મરત્નને ઉઠાવ્યું. (तएणं णवणउइसहस्सकंचणसलागपरिमंडियं महरिहं अउज्झं णिव्वणसुपसत्थ विसिट्ठलट्ठकंचणसुपुट्ठदंडं) એ છત્રરત્ન ૯૯ નવ્વાણુ હજાર કાંચન શલાકાઓથી પરિમંડિત હતું બહુ મુલ્યવાન હતું, એને જોયા બાદ વિપક્ષના ભટોના શસ્ત્રો ઉઠતા નથી. એવું એ અયોધ્ય હતું, નિર્વ્રણ હતુ છિદ્રાદિ દોષોથી એ રહિત હતું સમસ્ત

सर्वलक्षणोपेतत्वात् विशिष्टलष्टः मनोहरः यद्वा विशिष्टः अति भारतया एकदण्डेन दुर्वहत्वात् प्रतिदण्डसहितः ईदृशश्चयो लष्टः काञ्चनमयः सुपुष्टोऽतिभारसहत्वात् दण्डो यत्र तत्, तथा, तथा 'मिउरायय वट्ट लट्ठ अरविंदकण्णियसमाणरूवं' मृदुराजत वृत्तलष्टारविन्द-कर्णिका समानरूपम्, तत्र मृदु कोमलं घृष्टमृष्टत्वात् राजतं रजतसम्बन्धि वृत्तलष्ट यदरविन्दं तस्य कर्णिका बीजकोशस्तेन समानं श्वेतत्वादुन्नतत्वाच्च रूपम् आकारो यस्य तत्तथा, तथा 'वत्थिपएसे पंजरविराइयं' वस्तिप्रदेशे पञ्जरविराजितम् वस्तिप्रदेशो नाम छत्र-मध्यभागवर्ती दण्डप्रक्षेपस्थानरूपः तत्र पञ्जरेण पञ्जराकारेण विराजितम् चः समुच्चये तथा 'विविहभत्तिचित्तं' विविधभक्तिचित्रम्, तत्र विविधाभिः भक्तिभिः विच्छित्तिभी-रचना प्रकारैश्चित्रं चित्रकर्म यत्र तत् तथा पुनश्च कीदृशम् 'मणिमुत्तपवालतत्ततवणिज्ज पंचवण्णियधोयरयणरूवरइय' मणिमुक्ताप्रवालतप्ततपनीय पञ्चवर्णिकधौतरत्नरूपरचि-तम्, तत्र मणयः चन्द्रकान्तादयः मुक्ताप्रवाले प्रसिद्धे तप्त मूषोत्तीर्णं यत्तपनीयं रक्त-सुवर्णं पञ्चवर्णिकानि शुक्लनीलादिपञ्चवर्णयुक्तानि धौतानि शाणोत्तारेण दीप्तिमति

जाने के कारण एक दण्ड के द्वारा धारण योग्य नहीं हो सकता है इसलिये एक एक दण्डे-वाला होने से यह विशिष्ट लष्ट था। इसमें जो दण्ड लगे हुए थे वे अति भार सहनेवाले होने के कारण अति पुपुष्ट थे और सुवर्णनिर्मित थे (मिउरायय वट्ट लट्ठ अरविंदकण्णिअस-माणरूवं) यह छत्र ऊँचा और गोल था—इसलिये इसका आकार चादी के बने हुए मृदु गोल कमल की कर्णिका के जैसा था (वत्थिपएसे अ पंजरविराइयं) यह बस्ति प्रदेश में जिसमें दण्ड पोया हुआ रहता है उस बस्ति प्रदेश में अनेक शलाकाओं से युक्त हो जाने के कारण पंजर के जैसा—पीजरे के जैसा—प्रतीत होता था (विविह भत्तिचित्त) इस छत्र में अनेक प्रकार के चित्रों की रचना हो रही थी उससे यह बड़ा सुहावना लगता था. (मणिमुत्तपवालतत्ततवणिज्जपंचवण्णियधोयरयणरूवरइयं) इसमें पूर्णकलशादिरूपमङ्गल्य वस्तुओं के जो आकार बने हुए थे वे चन्द्रकान्त आदि मणियों से, मुक्ताओं से, प्रवालों

લક્ષણોથી યુક્ત હોવા ગદલ એ સુપ્રશસ્ત હતું વિશિષ્ટ લષ્ટ મનોહર હતું અથવા આટલુ વિશાલ છત્ર દુર્વહ થઈ જવાથી એક દંડ દ્વારા ધારણ યોગ્ય ન હોતું એથી એ અનેક દંડવાળુ હોવાથી એ વિશિષ્ટ લષ્ટ હતુ એમા જે દંડા હતા તે અતિભારને ખમી શકતા હોવાથી અતિ સુપુષ્ટ હતા અને સુવર્ણ નિર્મિત હતા (मिउरायययवट्ट लट्ठ अरविंदकण्णि असमाणरूवं) એ છત્ર ઉન્નત અને ગોળ હતુ એથી એનો આકાર ચાંદીથી નિર્મિત મૃદુગોળ કમળની કર્ણિકા જેવો હતો (वत्थिपएसे अ पंजरविराइअं) એ વસ્તિપ્રદેશમા જેમા દંડ પરોવવામાં આવે છે. તે વસ્તિ પ્રદેશમા અનેક શલાકાઓથી યુક્ત હોવાથી પાંજરા જેવું લાગતુ હતુ (विविहभत्तिचित्त) એ છત્રમા અનેક પ્રકારના ચિત્રોની રચના કરવામાં આવી હતી એથી એ અતીવ સોહામણુ લાગતુ હતુ. (मणिमुत्तपवाल तत्त तवणिज्जपंच-वण्णियधोयरय रइय) એમા પૂર્ણ કળશાદિ રૂપ મંગળ વસ્તુઓના જે આકારો બનેલા છે તે ચન્દ્રકાંત વગેરે મણિઓથી મુક્તાઓથી, પ્રવાલોથી તપ્ત સંચામાંથી કાઢેલા

कृतानि रत्नानि प्राग् वर्णितस्वरूपाणि तैः रचितानि रूपाणि पूर्णकलशादि चत्वारि महा माङ्गल्य वस्तुनामाकाराः यत्र तत्तथा, मूले रचितशब्दस्य पदव्यत्ययः प्राकृतत्वात्, तथा 'रयणमरीई समोप्पणा कप्पकारमणुरंजिएल्लिय' रत्नमरीचिसमर्प्पणाकल्पकारानुरञ्जितम् तत्र रत्नानां चन्द्रकान्तादि मणीनां मरीचि अतुलतेजः प्रभा तस्याः समर्प्पणा समारचना तस्यां कल्पकाराः विधिकारिणः परिकर्मकारिण इत्यर्थः विशिष्टशोभाकारिणः तदनुसम्प्रदायक्रमं रञ्जितं यथोचितस्थाने रङ्गदानात् मकारोऽलाक्षणिकः तथा 'रायलच्छिचिंध' राजलक्ष्मीचिन्हयुक्तम् 'अज्जुणसुवण्णपडुरपच्चत्थुअपट्टदेसभागं' अर्जुनसुवर्णपाण्डुरप्रत्यवस्थितपट्टदेशभागम्' तत्र अर्जुनाभिधेयं नामकं यत्पाण्डुरसुवर्णं तेन प्रत्यवस्थितः-आच्छादितः पृष्ठभागो यस्य तत्तथा, पाण्डुरशब्दस्य पदव्यत्ययः प्राकृतत्वात् 'तहेव तवणिज्जपट्टधम्मंतपरिगयं' तथैव तपनीयपट्टध्मायमानपरिगतम्, तत्र तथैव विशेषणान्तरप्रारम्भे ध्मायमानं तत्कालध्मातं तत्कालतापितं यत्तपनीय सुवर्णं तस्य पट्टः तेन परिगतं परिवेष्टितम् चतुर्ष्वपि प्रान्तेषु रक्तसुवर्णपट्टा योजिताः सन्तीतिभावः अत्र ध्मायमानशब्दस्य पदव्यत्ययः प्राकृतत्वात् अत एव 'अहिय सस्सिरीयं' अधिक सश्रीकम्-बहुशोभासम्पन्नम्, तथा 'सारयरयणियरविमलपडिपुण्णचंदमंडलसमाणरूवं' शारदरजनिकरविमलप्रतिपूर्णचन्द्रमण्डल समानरूपम्, तत्र शारदः शरत्कालिको यः रजनिकरः चन्द्रः तद्वद्विमलं निर्मलम् अतएव प्रतिपूर्णचन्द्रमण्डलसमानरूपं शारदपूर्णिमावदुज्ज्वल ततो विशेषणसमासः 'णरिंदवामप्पमाणपगइवित्थडं' नरेन्द्रव्यामप्रमाणप्रकृतिविस्तृतम्, तत्र नरेन्द्रः भरतस्तस्य व्यामः

से, तप्त-सांचे में से निकले गये सुवर्ण से एवं शुक्ल नीलपीत आदि पंचवर्णों से तथा शाण पर कसकर दीप्ति शाली किये गये रत्नों से बनाये हुए थे. (रयणमरीई समोप्पणा कप्पकारमणुरंजिएल्लियं) इसमें जगह जगह रत्नों की किरणों की रचना करने में दक्ष पुरुषों से क्रमशः रग भराहुआ था. (रायलच्छिचिंधं, अज्जुणसुवण्ण पडुरपच्चत्थुयपट्टदेसभागं) राजलक्ष्मी के इस पर चिन्ह अंकित थे अर्जुन नाम के पाण्डुर स्वर्ण से इसका पृष्ट देश आच्छादित था (तहेव तवणिज्ज पट्टधम्मंतपरिगयं) इसी तरह यह चारों कोनों में रक्तसुवर्ण पट्ट से नियोजित किया हुआ था। (अहियसस्सिरीयं) अतएव यह बहुत अधिक सुन्दरता से युक्त बना हुआ था। (सारयरयणियर विमलपडिपुण्णचंदमंडलसमाणरूवं)

સુવર્ણથી તેમજ શુક્લનીલ આદિ પાંચ વર્ણોથી તેમજશાણ ઉપર ઘસીને દીપ્તિશાલી બનાવેલા રત્નોથી બનાવેલા હતા (रयण मरीई समोप्पणाकप्पकार मणुरंजिएल्लिअं) એમાં રત્નોની કિરણોની રચના કરવામાં કુશળ પુરુષોથી સ્થાન-સ્થાન ઉપર ક્રમશઃ રંગભરેલો હતો. (रायलच्छिचिंधं अज्जुणसुवण्णपडुरपच्चत्थुयपट्टदेसभागं) રાજલક્ષ્મીના એની ઉપર ચિહ્નો અંકિત હતા અર્જુન નામક પાંડુર સ્વર્ણથી એનો પૃષ્ઠ ભાગ સમાચ્છાદિત હતો. (तहेव तवणिज्जपट्टधम्मंतपरिगयं) આ પ્રમાણે એ ચારે ચાર ખૂણાઓમાં રક્ત-સુવર્ણ પટ્ટથી નિયોજિત કરવામાં આવેલુ હતુ (अहिय सस्सिरीयं) એથી એ અતીવ સૌન્દર્ય યુક્ત બનેલુ હતું (सारयरयणिअरविमलपडिपुण्णचंदमण्डलसमाणरूवं) શરત્કાલી-

सर्वलक्षणोपेतत्वात् विशिष्टलष्टः मनोहरः यद्वा विशिष्टः अति भारतया एकदण्डेन दुर्वहत्वात् प्रतिदण्डसहितः ईदृशश्चयो लष्टः काञ्चनमयः सुपुष्टोऽतिभारसहत्वात् दण्डो यत्र तत्, तथा, तथा 'मिउरायय वट्ट लट्ठ अरविंदकण्णियसमाणरूवं' मृदुराजत वृत्तलष्टारविन्द-कर्णिका समानरूपम्, तत्र मृदु कोमलं घृष्टमृष्टत्वात् राजतं रजतसम्बन्धि वृत्तलष्ट यदरविन्दं तस्य कर्णिका बीजकोशस्तेन समानं श्वेतत्वाद् उन्नतत्वाच्च रूपम् आकारो यस्य तत्तथा, तथा 'वत्थिपएसे पंजरविराइयं' वस्तिप्रदेशे पञ्जरविराजितम् वस्तिप्रदेशो नाम छत्र-मध्यभागवर्ती दण्डप्रक्षेपस्थानरूपः तत्र पञ्जरेण पञ्जराकारेण विराजितम् चः समुच्चये तथा 'विविहभत्तिचित्त' विविधभक्तिचित्रम्, तत्र विविधाभिः भक्तिभिः विच्छित्तिभी-रचना प्रकारैश्चित्रं चित्रकर्म यत्र तत् तथा पुनश्च कीदृशम् 'मणिमुत्तपवालतत्ततवणिज्ज पंचवण्णियधोयरयणरूवरइयं' मणिमुक्ताप्रवालतप्ततपनीय पञ्चवर्णिकधौतरत्नरूपरचि-तम्, तत्र मणयः चन्द्रकान्तादयः मुक्ताप्रवाले प्रसिद्धे तप्त मूषोत्तीर्णं यत्तपनीयं रक्त-सुवर्णं पञ्चवर्णिकानि शुक्लनीलादिपञ्चवर्णयुक्तानि धौतानि शाणोत्तारेण दीप्तिमति

जाने के कारण एक दण्ड के द्वारा धारण योग्य नहीं हो सकता है इसलिये एक एक दण्डे-वाला होने से यह विशिष्ट लष्ट था। इसमें जो दण्ड लगे हुए थे वे अति भार सहनेवाले होने के कारण अति पुपुष्ट थे और सुवर्णनिर्मित थे (मिउराययवट्ट लट्ठ अरविंदकण्णिअस-माणरूवं) यह छत्र ऊँचा और गोल था—इसलिये इसका आकार चादी के बने हुए मृदु गोल कमल की कर्णिका के जैसा था (वत्थिपएसे अ पंजरविराइयं) यह बस्ति प्रदेश में जिसमें दण्ड पोया हुआ रहता है उस बस्ति प्रदेश में अनेक शलाकाओं से युक्त हो जाने के कारण पजर के जैसा—पीजरे के जैसा—प्रतीत होता था (विविह भत्तिचित्त) इस छत्र में अनेक प्रकार के चित्रो की रचना हो हो रही थी उससे यह बड़ा सुहावना लगता था. (मणिमुत्तपवालतत्ततवणिउजपंचवण्णियधोयरयणरूवरइयं) इसमें पूर्णकलशादिरूपमङ्गल्य वस्तुओं के जो आकार बने हुए थे वे चन्द्रकान्त आदि मणियों से, मुक्ताओं से, प्रवालों

લક્ષણોથી યુક્ત હોવા બદલ એ સુપ્રશસ્ત હતુ વિશિષ્ટ લષ્ટ મનોહર હતુ અથવા આટલુ વિશાલ છત્ર દુર્વહ થઈ જવાથી એક દંડ દ્વારા ધારણ યોગ્ય ન હોતું એથી એ અનેક દંડવાળુ હોવાથી એ વિશિષ્ટ લષ્ટ હતુ એમા જે દંડા હતા ન અતિભારને ખમી શકતા હોવાથી અતિ સુપુષ્ટ હતા અને સુવર્ણ નિર્મિત હતા (મિઉરાયયવટ્ટ લટ્ઠ અરવિંદકણ્ણિ અસમાણરૂવં) એ છત્ર ઉન્નત અને ગોળ હતુ એથી એનો આકાર ચાદીથી નિર્મિત મૃદુગોળ કમળની કર્ણિકા જેવો હતો (વત્થિપએસે અ પંજરવિરાઇયં) એ વસ્તિપ્રદેશમા જેમા દંડ પરોવવામાં આવે છે. તે વસ્તિ પ્રદેશમા અનેક શલાકાઓથી યુક્ત હોવાથી પાંજરા જેવુ લાગતુ હતુ (વિવિહભત્તિચિત્ત) એ છત્રમા અનેક પ્રકારના ચિત્રોની રચના કરવામા આવી હતી એથી એ અતીવ સોહામણુ લાગતુ હતુ. (મણિમુત્તપવાલ તત્ત તવણિજ્જપંચ-વણ્ણિયધોયરયણરૂવરઇયં) એમા પૂર્ણ કળશાદિ રૂપ મ ગળ વસ્તુઓના જે આકારો બનેલા છે તે ચન્દ્રકાંત વગેરે મણિઓ થી મુક્તાઓથી, પ્રવાલોથી તપ્ત સંચામાંથી બહાર કાઢેલા

कृतानि रत्नानि प्राग् वर्णितस्वरूपाणि तैः रचितानि रूपाणि पूर्णकलशादि चत्वारि महा माङ्गल्य वस्तुनामाकाराः यत्र तत्तथा, मूले रचितशब्दस्य पदव्यत्ययः प्राकृतत्वात्, तथा 'रयणमरीई समोप्पणा कप्पकारमणुरंजिएल्लियं' रत्नमरीचिसमर्प्पणाकल्पकारानुरञ्जितम् तत्र रत्नानां चन्द्रकान्तादि मणीनां मरीचि अतुलतेजः प्रभा तस्याः समर्प्पणा समारचना तस्यां कल्पकाराः विधिकारिणः परिकर्मकारिण इत्यर्थः विशिष्टशोभाकारिणः तैरनुसम्प्रदायक्रमं रञ्जितं यथोचितस्थाने रङ्गदानात् मकारोऽलाक्षणिकः तथा 'रायलच्छिचिंध' राजलक्ष्मीचिन्हयुक्तम् 'अज्जुणसुवण्णपड्डुरपच्चत्थुअपट्टदेसभाग' अर्जुनसुवर्णपाण्डुरप्रत्यवस्थितपट्टदेशभागम्' तत्र अर्जुनाभिधेय नामकं यत्पाण्डुरसुवर्ण तेन प्रत्यवस्थितः-आच्छादितः पृष्ठभागो यस्य तत्तथा, पाण्डुरशब्दस्य पदव्यत्ययः प्राकृतत्वात् 'तहेव तवणिज्जपट्टधम्मंतपरिगयं' तथैव तपनीयपट्टध्मायमानपरिगतम्, तत्र तथैव विशेषणान्तरप्रारम्भे ध्मायमानं तत्कालध्मातं तत्कालतापितं यत्तपनीय सुवर्ण तस्य पट्टः तेन परिगतं परिवेष्टितम् चतुर्ष्वपि प्रान्तेषु रक्तसुवर्णपट्टा योजिताः सन्तीतिभावः अत्र ध्मायमानशब्दस्य पदव्यत्ययः प्राकृतत्वात् अत एव 'अहिय सस्सिरीयं' अधिक सश्रीकम्-बहुशोभासम्पन्नम्, तथा 'सारयरयणियरविमलपडिपुण्णचंदमंडलसमाणरूवं' शारदरजनिकरविमलप्रतिपूर्णचन्द्रमण्डल समानरूपम्, तत्र शारदः शरत्कालिको यः रजनिकरः चन्द्रः तद्वद्विमलं निर्मलम् अतएव प्रतिपूर्णचन्द्रमण्डलसमानरूपं शारद्यपूर्णिमावदुज्ज्वल ततो विशेषणसमासः 'णरिंदवामप्पमाणपगइवित्थडं' नरेन्द्रव्यामप्रमाणप्रकृतिविस्तृतम् , तत्र नरेन्द्रः भरतस्तस्य व्यामः

थे, तप्त-सांचे में से निकले गये सुवर्ण से एव शुक्ल नीलपीत आदि पंचवर्णों से तथा शाण पर कसकर दीप्ति शाली किये गये रत्नों से बनाये हुए थे (रयणमरीई समोप्पणा कप्पकारमणुरंजिएल्लियं) इसमें जगह जगह रत्नों की किरणों की रचना करने में दक्ष पुरुषों से क्रमशः रंग भराहुआ था. (रायलच्छिचिंधं, अज्जुणसुवण्ण पंडुरपच्चत्थुयपट्टदेसभागं) राजलक्ष्मी के इस पर चिन्ह अंकित थे अर्जुन नाम के पाण्डुर स्वर्ण से इसका पृष्ट देश आच्छादित था (तहेव तवणिज्ज पट्टधम्मंतपरिगयं) इसी तरह यह चारों कोनों में रक्तसुवर्ण पट्ट से नियोजित किया हुआ था। (अहियसस्सिरीयं) अतएव यह बहुत अधिक सुन्दरता से युक्त बना हुआ था। (सारयरयणियर विमलपडिपुण्णचंदमंडलसमाणरूव)

सुवर्णुथी तेमज शुक्लनील आदि पांच वर्णोथी तेमजशाण उपर घसीने दीप्तिशाली बनावेला रत्नोथी बनावेला हता (रयण मरीई समोप्पणाकप्पकार मणुरंजिएल्लियं) एमां रत्नोनी किरणोनी रचना करवामां कुशल पुरुषोथी स्थान-स्थान उपर क्रमश: रंगभरेलो हतो. (रायलच्छिचिंधं अज्जुणसुवण्णपड्डुरपच्चत्थुयपट्टदेसभागं) राजलक्ष्मीना एनी उपर चिह्नो अंकित हता अर्जुन नामक पांडुर स्वर्णुथी एनो पृष्ठ भाग समाच्छादित हतो. (तहेव तवणिज्जपट्टधम्मंतपरिगयं) आ प्रमाणे ए चारे चार खूणाओमां रक्त-सुवर्णुपट्टथी नियोजित करवामां आवेलु हतु (अहिय सस्सिरीयं) एथी ए अतीव सौन्दर्य युक्त बनेलु हतुं. (सारयरयणिअरविमलपडिपुण्णचंदमण्डलसमाणरूव) शरत्काली-

तिर्यक् प्रसारितोभयबाहुप्रमाणो मानविशेषस्तेन प्रमाणेन प्रकृत्या स्वभावेन विस्तृतम् तथा 'कुमुदसंडधवलं' कुमुदखण्डधवलम् तत्र कुमुदानि-चन्द्रविकाशीनि श्वेतकमलानि तेषां षण्डो वनं तद्वत् धवलम् 'रण्णो संचारिमं विमाणं' राज्ञो भरतस्य 'संचारिमं त्ति' सञ्चरणशीलं जङ्गम विमानम् आश्रयिणां सुखावहत्वात् तथा 'सूरातववायवुट्ठिदोसाणयखयकरं' सूरातपवातवृष्टिदोषाणां च क्षयकरम्, तत्र सूरातपवातवृष्टयः प्रसिद्धास्तासां ये दोषास्तेषां क्षयकरम्, एतच्छत्रच्छायसमाश्रितानां हि विषादि दोषा अपि न प्रभवन्तीतिभावः, 'तव गुणेहिं लद्धं' तपोगुणैः-पूर्वजन्माचीर्णतपोगुणमहिम्ना लब्धं भरतेनेति, अथ गाथा प्रबन्धेन विशेषणान्याह-सूत्रकारः

अहयं बहुगुणदाणं उऊण विवरीय सुहकयच्छायं ।
छत्तरयणं पहाणं सुदुल्लहं अप्पपुण्णाणं ॥१॥
छाया – अहतं बहुगुणदानम् ऋतुनां विपरीतसुखकृतच्छायम् ।
छत्ररत्नं प्रधानं सुदुर्लभमल्पपुण्यानाम् ॥१॥

शरत्कालीन विमल प्रतिपूर्ण चन्द्रमण्डल के जैसा इसका रूप था। (नरिंदवामप्पमाण पगइवित्थडं) इसका स्वाभाविक विस्तार—नरेन्द्र भरत के द्वारा फैलाये गये दोनों हाथों के बराबर था। साधिक द्वादशयोजन का जो प्रमाण इसका कथन किया गया है वह कारण पाकर यह इतना अधिक फैल जाता है। इस अपेक्षा कहा गया है। (कुमुदसंडधवल, रण्णो संचारिमं-बिमाणं सूरातववायवुट्ठिदोसाणं य खयकरं तवगुणेहिलद्धं—अहयं बहुगुणदाणं उऊण विवरीय सुहकयच्छायं) कुमुद के वन के जैसे धवल था महाराजा भरत का यह संचरणशील विमान स्वरूप था सूर्य ताप वात और वृष्टि के दोषों का विनाशक था. अथवा—सूर्यताप वात और वृष्टि का एवं विषादि जन्य दोषों का यह विनाश करने वाला था क्यों कि इसकी छाया में आश्रित हुए प्राणियों के विषादिजन्य सब दोष शान्त हो जाते हैं. वे कुछ भी अपना प्रभाव नहीं दिखा सकते है. भरत ने इसे पूर्वजन्म में आचरित किये गये तपोगुण के प्रभाव से लब्ध

વિમલ પ્રતિપૂર્ણ ચન્દ્રમંડળ જેવું એનું રૂપ હતું (नरिंदवामप्पमाणपगइवित्थडं) એનો સ્વાભાવિક વિસ્તાર નરેન્દ્રભરત વડે પ્રસૃત બન્ને હાથોની બરાબર હતો. સાધિક દ્વાદશયોજનનું જે પ્રમાણ છત્રરત્ન વિષે કથન કરવામાં આવેલ છે તે કારણ ઉપસ્થિત થતાં જ એ આટલું બધું વિસ્તૃત થઈ જાય છે એ અપેક્ષાએ કહેવામાં આવેલ છે (कुमुदसंडधवलं रण्णो संचारिमं विमाणं सूरातववायवुट्ठिदोसाणं य खयकरं तवगुणेहिलद्धं अहयं गुण दाण उऊण विवरीय सुहकयच्छाय) કુમુદવન જેવું એ ધવલ હતું. રાજા ભરતનું એ સંચરણશીલ વિમાનસ્વરૂપ હતું. સૂર્યતાપ, વાત અને વૃષ્ટિના દોષોનું એ વિનાશ કરનાર હતું અથવા સૂર્યતાપ, વાત અને વૃષ્ટિને તેમજ વિષાદિજન્ય દોષોને એ વિનષ્ટ કરનાર હતું. કેમકે એની છાયામાં આશ્રિત થયેલાં પ્રાણીઓના વિષાદિ જન્ય સર્વદોષો શાન્ત થઈ જાય છે તેઓ સ્વલ્પમાત્રામાં પણ પોતાનો પ્રભાવ બતાવી શકતા નથી ભરતે એને પૂર્વજન્મમાં આચરિત કરવામાં આવેલા તપોગુણના પ્રભાવથી ઉપલબ્ધ કરેલું છે. પોતાની જાતને વિશિષ્ટ

तत्र अहतं न केनापि रणे खण्डितम् तथा बहुगुणदान बहूनां गुणानाम् ऐश्वर्यादीनां दानं यस्मै तत्तथा, तथा ऋतूना विपरीतसुखकृतच्छायम्, ऋतूना हेमन्तादीनां विपरीता अथवा षष्ठी षष्ठ्याः पञ्चम्यर्थे व्याख्यानेन ऋतुभ्यो विपरीता उष्णर्त्तौ शीता शीतर्त्तौ उष्णा अतएव सुखकृता कृतसुखा सुखदायिनी छाया यस्य तत्तथा, अत्र क्तान्तस्य परनिपातो 'जातिकालसुखादेर्नवेत्यनेन सूत्रेण विकल्पविधानात्, एतादृशं छत्ररत्नम् छत्रेषु उत्कृष्टं प्रधानं छत्रगुणोपेतत्वात् छत्रेषु ये शुभगुणाः तैः युक्तत्वात् पुनः कीदृशम् सुदुर्लभम् अल्पपुण्यानाम् विशिष्टपुण्यरहितानाम् ॥१॥ 'पमाण राईण तवगुणाण फलेगदेसभागं विमाणवासे वि दुल्लहतरं' पुनः कीदृशम् प्रमाणराज्ञां तपोगुणानां फलैकदेशभागं विमानवासेऽपि दुर्लभतरम्, तत्र प्रमाणराजानाम् स्वस्वकालोचितशरीरप्रमाणोपेतराज्ञाम्, तपोगुणानां फलैकदेशभागम् अयमर्थः– चक्राधिपपूर्वार्जितम् तपसां फलं सर्वस्वं नवनिधानचतुर्दशरत्नादिषु विभक्तं तस्मात्कारणात् तदेकदेशभूतमिदं छत्ररत्नं विमान-

किया है अपने आपको विशिष्ट योधा माननेवाला कोइ भी रणवीर इसे रण में खण्डित नहीं कर सकता है यही बात सूत्रकार ने अहत पद द्वारा प्रकट की है. अनेक ऐश्वर्य आदिगुणों का यह दाता है इसके धारण करनेवाले को शीतकाल ऋतु जैसा सुख प्राप्त होता है. (छत्तरयण पहाणं सुदुल्लहं अप्पपुण्णाण) ऐसा यह प्रधान छत्ररत्न अल्पपुण्यवाले जीवों को प्राप्त नहीं होता है (पमाण राईण तवगुणाण, फलेगदेसभागं विमाणवासे वि दुल्लहतरं वग्घारियमल्लदामकलावं सारयधवलब्भरयणिगरप्पगास दिव्वं छत्तरयणं महिवइस्स धरणिअलपुण्णइंदो) अपने-अपने काल के अनुसार शरीर प्रमाणोपेत राजाओं के तपोगुणों का यह एक प्रकार का फल माना गया है तात्पर्य कहने का यह है कि चक्र के अधिपतिओं द्वारा जो पूर्व में तपस्याएँ की जाती है. उनका फल नोनिधि एव चौदह रत्नादिक के रूप से विभक्त हो जाता है–अर्थात् चक्रवर्तियो को नौनिधिया एवं चौदहरत्न प्राप्त होते हैं उन रत्नो में यह छत्र भी एक रत्न माना गया है ऐसा यह छत्ररत्न विमानो में वास करनेवाले

યોદ્ધામાનનાર કોઈ પણ રણવીર આને રણમા ખંડિત કરી શકતો નથી સૂત્રકારે એજ વાત 'अहत' પદ વડે પ્રકટ કરી છે અનેક ઐશ્વર્ય વગેરે ગુણોને એ આપનારું છે. એને ધારણ કરનારને શીતકાળમાં ઉષ્ણ ઋતુની જેમ અને ઉષ્ણ ઋતુમાં શીત ઋતુની જેમ સુખ પ્રાપ્ત થાય છે, (छत्तरयणं पहाणं सुदुल्लहं अप्पपुण्णाण) એવું એ પ્રધાન છત્રરત્ન અલ્પ પુણ્યોદય વાળા જીવાત્માઓને પ્રાપ્ત થતું નથી. (पमाणराईण तव गुणाण फलेगदेसभागं वमाणवासे वि दुल्लहतर वग्घारियमल्लदामकलावं सारय धवलब्भरयणिगरप्पगासं दिव्वं छत्तरयणं महिवइस्स धरणिअलवण्णइदो) પોત–પોતાના કાળ મુજબ શરીર પ્રમાણોપેત રાજાઓના તપોગુણોનું એ એક જાતનું ફળ માનવામાં આવે છે. કહેવાનુ તાત્પર્ય આ પ્રમાણ છે કે ચક્રના અધિપતિઓ વડે જે પૂર્વમાં તપસ્યાઓ આચરવામા આવે છે, તેમનું ફળ નવનિધિ અને ચતુર્દશ રત્નાદિકના, રૂપમા વિભક્ત થઈ જાય છે. એટલે કે ચક્રવતીઓને નવનિધિ ઓ અને ચતુર્દશ રત્નો પ્રાપ્ત થાય છે તે રત્નોમા એ છત્રને પણ એક રત્ન-માનવામાં આવે

तिर्यक् प्रसारितोभयबाहुप्रमाणो मानविशेषस्तेन प्रमाणेन प्रकृत्या स्वभावेन विस्तृतम् तथा 'कुमुदसंडधवलं' कुमुदखण्डधवलम् तत्र कुमुदानि-चन्द्रविकाशीनि श्वेतकमलानि तेषां षण्डो वनं तद्वत् धवलम् 'रण्णो संचारिमं विमाणं' राज्ञो भरतस्य 'संचारिमं त्ति' सञ्चरणशीलं जङ्गम विमानम् आश्रयिणां सुखावहत्वात् तथा 'सूरातववायवुट्ठिदोसाणयखयकरं' सूरातपवातवृष्टिदोषाणां च क्षयकरम्, तत्र सूरातपवातवृष्टयः प्रसिद्धास्तासां ये दोषास्तेषां क्षयकरम्, एतच्छत्रच्छायसमाश्रितानां हि विषादि दोषा अपि न प्रभवन्तीतिभावः, 'तव गुणेहिं लद्धं' तपोगुणैः-पूर्वजन्माचीर्णतपोगुणमहिम्ना लब्धं भरतेनेति, अथ गाथा प्रबन्धेन विशेषणान्याह-सूत्रकारः

अहयं बहुगुणदाणं उऊण विवरीय सुहकयच्छायं ।
छत्तरयणं पहाणं सुदुल्लह अप्पपुण्णाण ॥१॥

छाया – अहतं बहुगुणदानम् ऋतूनां विपरीतसुखकृतच्छायम् ।
छत्ररत्नं प्रधानं सुदुर्लभमल्पपुण्यानाम् ॥१॥

शरत्कालीन विमल प्रतिपूर्ण चन्द्रमण्डल के जैसा इसका रूप था। (णरिंदवामप्पमाण पगइवित्थडं) इसका स्वाभाविक विस्तार–नरेन्द्र भरत के द्वारा फैलाये गये दोनों हाथों के बराबर था। साधिक द्वादशयोजन का जो प्रमाण इसका कथन किया गया है वह कारण पाकर यह इतना अधिक फैल जाता है। इस अपेक्षा कहा गया है। (कुमुदसंडधवलं, रण्णो संचारिमंविमाणं सूरातववायवुट्ठिदोसाणं य खयकरं तवगुणेहिलद्धं–अहयं बहुगुणदाणं उऊण विवरीय सुहकयच्छायं) कुमुद के वन के जैसे धवल था महाराजा भरत का यह सचरणशील विमान स्वरूप था सूर्य ताप वात और वृष्टि के दोषों का विनाशक था, अथवा–सूर्यताप वात और वृष्टि का एवं विषादि जन्य दोषों का यह विनाश करने वाला था क्योंकि इसकी छाया में आश्रित हुए प्राणियो के विषादिजन्य सब दोष शान्त हो जाते हैं. वे कुछ भी अपना प्रभाव नहीं दिखा सकते है भरत ने इसे पूर्वजन्म में आचरित किये गये तपोगुण के प्रभाव से लब्ध

વિમલ પ્રતિપૂર્ણ ચન્દ્રમંડળ જેવું એનું રૂપ હતું (णरिंदवामप्पमाणपगइवित्थडं) એનો સ્વાભાવિક વિસ્તાર નરેન્દ્રભરત વડે પ્રસૃત બન્ને હાથોની બરાબર હતો. સાધિક દ્વાદશયોજનનું જે પ્રમાણ છત્રરત્ન વિષે કથન કરવામાં આવેલ છે તે કારણ ઉપસ્થિત થતાં જ એ આટલુ બધુ વિસ્તૃત થઈ જાય છે એ અપેક્ષાએ કહેવામાં આવેલ છે (कुमुदसंडधवलं रण्णो संचारिमं विमाणं सूरातववायवुट्ठिदोसाणं य खयकरं तवगुणेहिलद्धं अहयं बहुगुण दाण उऊण विवरीय सुहकयच्छाय) કુમુદવન જેવું એ ધવલ હતુ. રાજા ભરતનુ એ સંચરણશીલ વિમાનસ્વરૂપ હતુ. સૂર્યતાપ, વાત અને વૃષ્ટિના દોષોનુ એ વિનાશ કરનાર હતું અથવા સૂર્યતાપ, વાત અને વૃષ્ટિને તેમજ વિષાદિજન્ય દોષોને એ વિનષ્ટ કરનાર હતું. કેમકે એની છાયામાં આશ્રિત થયેલાં પ્રાણીઓના વિષાદિ જન્ય સર્વદોષો શાન્ત થઈ જાય છે તેઓ સ્વલ્પમાત્રામાં પણ પોતાનો પ્રભાવ બતાવી શકતા નથી ભરતે એને પૂર્વજન્મમાં આચરિત કરવામાં આવેલા તપોગુણના પ્રભાવથી ઉપલબ્ધ કરેલું છે પોતાની જાતને વિશિષ્ટ

तत्र अहतं न केनापि रणे खण्डितम् तथा वहुगुणदानं वहूनां गुणानाम् ऐश्वर्यादीनां दानं यस्मै तत्तथा, तथा ऋतूनां विपरीतसुखकृतच्छायम्, ऋतूनां हेमन्तादीनां विपरीता अथवा षष्ठी षष्ठ्याः पञ्चम्यर्थे व्याख्यानेन ऋतुभ्यो विपरीता उष्णर्त्तौ शीता शीतर्त्तौ उष्णा अतएव सुखकृता कृतसुखा सुखदायिनी छाया यस्य तत्तथा, सूत्र क्तान्तस्य परनिपातो 'जातिकालसुखादेर्नवेत्यनेन सूत्रेण विकल्पविधानात्, एतादृशं छत्ररत्नम् छत्रेषु उत्कृष्टं प्रधानं छत्रगुणोपेतत्वात् छत्रेषु ये शुभगुणाः तैः युक्तत्वात् पुनः कीदृशम् सुदुर्लभम् अल्पपुण्यानाम् विशिष्टपुण्यरहितानाम् ॥१॥ 'पमाण राईण तवगुणाण फलेग-देसभागं विमाणवासे वि दुल्लहतरं' पुनः कीदृशम् प्रमाणराज्ञां तपोगुणानां फलैकदेश-भागं विमानवासेऽपि दुर्लभतरम्, तत्र प्रमाणराजानाम् स्वस्वकालोचितशरीरप्रमाणोपेत-राज्ञाम्, तपोगुणानां फलैकदेशभागम् अयमर्थः— चक्राधिपपूर्वार्जितम् तपसां फलं सर्वस्वं नवनिधानचतुर्दशरत्नादिषु विभक्तं तस्मात्कारणात् तदेकदेशभूतमिदं छत्ररत्नं विमान-

किया है अपने आपको विशिष्ट योधा माननेवाला कोइ भी रणवीर इसे रण में खण्डित नहीं कर सकता है यही बात सूत्रकार ने अहत पद द्वारा प्रकट की है. अनेक ऐश्वर्य आदिगुणों का यह दाता है इसके धारण करनेवाले को शीतकाल ऋतु जैसा सुख प्राप्त होता है. (छत्त-रयण पहाणं सुदुल्लह अप्पपुण्णाण) ऐसा यह प्रधान छत्ररत्न अल्पपुण्यवाले जीवों को प्राप्त नहीं होता है (पमाण राईण तवगुणाण, फलेगदेसभागं विमाणवासे वि दुल्लहतरं वग्घारिय-मल्लदामकलावं सारयधवलब्भरयणिगरप्पगास दिव्वं छत्तरयणं महिवइस्स धरणिअल-पुण्णइंदो) अपने-अपने काल के अनुसार शरीर प्रमाणोपेत राजाओं के तपोगुणों का यह एक प्रकार का फल माना गया है तात्पर्य कहने का यह है कि चक्र के अधिपतिओं द्वारा जो पूर्व में तपस्याएं की जाती है. उनका फल नौनिधि एव चौदह रत्नादिक के रूप से विभक्त हो जाता है—अर्थात् चक्रवर्तियो को नौनिधिया एव चौदहरत्न प्राप्त होते हैं उन रत्नो में यह छत्र भी एक रत्न माना गया है ऐसा यह छत्ररत्न विमानो में वास करनेवाले

યોદ્ધામાનનાર કોઈ પણ રણવીર આને રણમા ખડિત કરી શકતો નથી સૂત્રકારે એજ વાત 'अहत' પદ વડે પ્રકટ કરી છે અનેક ઐશ્વર્ય વગેરે ગુણોને એ આપનારું છે. એને ધારણ કરનારને શીતકાળમાં ઉષ્ણ ઋતુની જેમ અને ઉષ્ણ ઋતુમા શીત ઋતુની જેમ સુખ પ્રાપ્ત થાય છે, (छत्तरयणं पहाणं सुदुल्लहं अप्पपुण्णाण) એવુ એ પ્રધાન છત્રરત્ન અલ્પ પુણ્યોદય વાળા જીવાત્માઓને પ્રાપ્ત થતું નથી. (पमाणराईण तव गुणाण फलेगदेसभागं विमाणवासे वि दुल्लहतर वग्घारियमल्लदामकलावं सारय धवलब्भरयणिगरप्पगासं दिव्वं छत्तरयणं महिवइस्स धरणिअलवण्णइदो) પોત-પોતાના કાળ મુજબ શરીર પ્રમાણોપેત રાજાઓના તપોગુણોનું એ એક જાતનુ ફળ માનવામા આવે છે. કહેવાનુ તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે ચક્રના અધિપતિઓ વડે જે પૂર્વમાં તપસ્યાઓ આચરવામા આવે છે, તેમનું ફળ નવનિધિ અને ચતુર્દશ રત્નાદિકના, રૂપમાં વિભક્ત થઈ જાય છે. એટલે કે ચક્રવર્તીઓને નવનિધિ ઓ અને ચતુર્દશ રત્નો પ્રાપ્ત થાય છે તે રત્નોમા એ છત્રને પણ એક રત્ન-માનવામાં આવે

वासेऽपि देवत्वेऽपि दुर्लभतरम्, तत्र चक्रवर्तित्वस्यासम्भवात्, तथा 'वग्घारिअप-ल्लदामकलावं' प्रलम्बितमल्लदामकलापम् तत्र 'वग्घारिअ त्ति' प्रलम्बितो लम्बमानार्थवा-चकः लम्बतयाऽवलम्बितो माल्यदाम्नां पुष्पमालानां कलापः समूहो यत्र तत्तथा, सर्वतः पुष्पमालावेष्टित इत्यर्थः, तथा- 'सारय धवलब्भरयणिगरप्पगासं' शारदधवलाभ्ररजनिकर-प्रकाशम्, तत्र शारदानि- शरत्कालिकानि धवलानि अभ्राणि वार्दलानि तद्वत् प्रकाशः-उद्द्योतो यस्य तत्तथा 'दिव्वं छत्तरयणं महिवइस्स धरणियलपुण्णइदो' पूर्वोक्त सर्ववि-शेषणविशिष्टम् दिव्यं सहस्रदेवाधिष्ठितं छत्ररत्नं महीपतेः भरतस्य धरणितलस्य पूर्णेन्दु-रिव- पूर्णचन्द्र इव पूर्णेन्दु वर्तते। 'तएणं से दिव्वे छत्तरयणे भरहेणं रण्णा परामुट्ठे स-माणे खिप्पामेव दुवालसजोयणाइं पवित्थरइ साहियाइं तिरिअं' ततः खलु तत् दिव्यं छत्ररत्नं भरतेन राज्ञा परामृष्टं स्पृष्टं गृहीत सत् क्षिप्रमेव द्वादशयोजनानि अष्टाचत्वारिं-शत् क्रोशान् साधिकानि तिर्यक् प्रविस्तृणाति, साधिकत्वं परिपूर्णचर्मरत्नविधायक-त्वेन, अन्यथा किरातकृतवृष्ट्युपद्रवः स्वसैन्यस्य दुर्वारः स्यादिति ।सू० २०॥

अथ छत्ररत्न प्रविस्तरणानन्तरं भरतो यत् कृतवान् तदाह- "तए णं से" इत्यादि ।

देवों को अत्यन्त दुर्लभ कहा गया है, क्योंकि वहां पर चक्रवर्तित्व पद की प्राप्ति होती नहीं मानी गई है, यह छत्ररत्न पुष्पों की मलाओं से युक्त रहता है—अर्थात् इसके ऊपर चारों ओर लम्बी २ पुष्पो की मालाएं लटकती रहती हैं। इसका उद्योत शरत्कालिक धवल मेघों के- जैसा तथा शरत्कालिक चन्द्र के जैसा है. ऐसा यह पूर्वोक्त विशेषणोंवाला छत्र रत्न महोपति राजा का, ऐसा प्रतीत होता था कि मानो यह धरणितल का पूर्णचन्द्रमण्डल ही है। इस छत्ररत्न की रक्षा करनेवाले एक देव होते हैं। (तएणं से दिव्वे छत्तरयणे भरहेण रण्णा परामुट्ठे समाणे खिप्पामेव दुवालसजोयणाइं पवित्थरइ साहियाइं तिरियं) जब भरत राजा ने इस छत्र को छुआ—तो शीघ्र ही कुछ अधिक १२ योजन तक तिरछे रूपमें विस्तृत हो गया —ऊपर तन गया—॥सू०२०॥

छत्ररत्न के विस्तृतहो जाने के बाद भरत ने क्या किय इसका वर्णन—

છે. એવું એ છત્રરત્ન વિમાનોમાં વાસ કરનારા દેવોને પણ અત્યંત દુર્લભ કહેવામાં આ-વેલ છે કેમકે દેવોને ચક્રવર્તિત્વપદની પ્રાપ્તિ થતી નથી ત્યાં એ છત્રરત્ન પુષ્પમાળાઓથી યુક્ત રહે છે એટલે કે એની ઉપર ચોમેર લાંબી-લાંબી પુષ્પોની માળાઓ લટકતી રહે છે એનો ઉદ્યોત શરત્ કાલિક ધવલ મેઘો જેવો તથા શરત્ કાલિક ચન્દ્ર જેવો હોય છે, એવુ એ પૂર્વોક્ત વિશેષણોવાળુ મહીપતિ ભરતનુ છત્રરત્ન એવું લાગતુ હતુ કે જાણે એ ધરણિ તલનુ પૂર્ણચન્દ્રમણ્ડળ જ ન હોય, એ છત્રરત્નની રક્ષા કરનારા એક હજાર દેવો હોય છે, (तयण से दिव्वे छत्तरयणे भरहेण रण्णा परामुट्ठे समाणे खिप्पामेव दुवालसजोयणाइं पवित्थरइ साहियाइं तिरियं) ભરત રાજાએ એ છત્રનો સ્પર્શ કર્યો કે તરત જ એ કંઈક વધારે ૧૨ યોજન સુધી વક્રાકારમાં વિસ્તૃત થઈ ગયું-ઉપર આચ્છાદિત થઇ ગયું ॥૨૦॥

मूलम्- तएणं से भरहे राया छत्तरयणं खंधावारस्सुवरिं ठवेइ, ठवित्ता मणिरयणं परामुसइ वेढो जाव छत्तरयणस्स वत्थिभागंसि ठवेइ, तस्स य अणतिवर चारुरूवं सिलणिहि अत्थमंत मेत्त सालि जव गोहु ममुग्गमासतिलकुलत्थ सट्ठिग निप्फावचणगकोद्दव कोत्थुंभरिकंगुवरग-रालग अणेग धण्णावरणहारिअग अल्लगमूलगहलिद्दलाउअतउसतुंब-कालिंगकविट्ठ अंब अंबिलिअ सव्वणिप्फायए सुकुसले गाहावइरयणेत्ति सव्वजणवीस्सुअगुणे। तए णं से गाहावइरयणे भरहस्स रण्णो तद्दिव-सप्पइण्णणिप्फाइअपूइआणं सव्व धण्णाणं अणेगाइं कुंभसहस्साइं उवट्ठ-वेंति, तए णं से भरहे राया चम्मरयणसमारूढे छत्तरयणसमोच्छन्ने मणि-रयणकउज्जोए समुग्गयभूएणं सुहं सुहेणं सत्तरत्तं परिवसइ- 'णवि से खुहा णविलिअं णेव भयं णेव विज्जए दुक्खं। भरहाहिवस्स रण्णो खंधा-वारस्स वि तहेव ॥सू० २१॥

छाया- ततः खलु स भरतो राजा छत्ररत्नं स्कन्धावारस्योपरि स्थापयति स्थापयित्वा मणिरत्नं परामृशति वेष्टको यावत् छत्ररत्नस्य वस्तिभागे स्थापयति, तस्य च अनतिवर चारुरूपम् शिलानिहितार्थवन्मात्र शालि 'शिलानिहितास्तमयन्मित्रशालि' वा यावद् गोधूममुद्गमाषतिलकुलत्थषष्ठिकनिष्पावचणककोद्रवकुस्तुम्भरो कङ्गु वरट्टरालकानेकधान्य वरण हरितकार्द्रकमूलक हरिद्रालावुक त्रपुषतुम्बकलिङ्गकपित्थामाम्लिक सर्व निष्पादकम्, सुकुशलं सर्वजनविश्रुतगुणम्। ततः खलु तत् गृहपतिरत्न भरतस्य राज्ञः तद्दिवसप्रकीर्ण निष्पादित पूतानां सर्वधान्यानामनेकानि कुम्भसहस्राणि उपस्थापयति, ततः खलु स भरतो राजा चर्मरत्नसमारूढः छत्ररत्नसमवच्छन्नः मणिरत्नकृतोद्योतः समुद्गकभूत इव सुखं सुखेन सप्तरात्रं परिवसति नापि तस्य क्षुत् नव्यलीकं नैव भयं नैव विद्यते दुःखम्, भरताधिपस्य राज्ञः स्कन्धावारस्यापि तथैव ॥सू० २१॥

टीका- "तएणं से" इत्यादि। 'तए णं से भरहे राया छत्तरयणं खंधावारस्सुवरिं ठवेइ' ततः खलु स भरतो राजा छत्ररत्न स्कन्धावारस्य नियमितस्थानस्थितद्वादशयो-

'तएणं से भरहे राया छत्तरयण खंधावारस्सुवरि ठवेइ' इत्यादि सूत्र -२१-

टीकार्थ—'तएणं से भरहे राया छत्तरयणं खंधावारस्सुवरिं ठवेइ) इस तरह भरत महाराजा

છત્રરત્ન વિસ્તૃત થયુ ત્યાર બાદ ભરતે શું કર્યું-તે વિશે વર્ણન-

'तपण से भरहे राया छत्तरयणं खंधावारस्सुवरिं ठवेइ' इत्यादि सूत्र-२१॥

ટીકાર્થ—(तपणं से भरहे राया रयणं खंधावारस्सुवरिं ठवेइ) આ પ્રમાણે ભરતરાજાએ

जनावधिकसैन्यसमूहस्योपरि स्थापयति 'ठवित्ता मणिरयणं परामुसइ' स्थापयित्वा मणिरत्नं परामृशति-स्पृशति गृह्णाति 'वेढो जाव त्ति' अत्र मणिरत्नस्य वेष्टको वर्णको यावदिति सम्पूर्णो वक्तव्यः पूर्वोक्तः, स च 'तोतं चउरंगुलप्पमाणं' इत्यादिकः 'परामुसित्ता' परामृश्य 'छत्तरयणस्स वत्थिभाग ठवेइ' चर्मरत्नच्छत्ररत्न सम्पुटमिलननिरुद्ध सूर्यचन्द्राद्यालोके सैन्येऽहर्निशमुद्योतार्थं छत्ररत्नस्य वस्तिभागे अत्र वस्ति शब्देन अवयवरूपोऽर्थो गृह्यते तेन छत्रस्य अवयवविशेषे शलाकामध्यभागे मणिरत्नं स्थापयति, नन्वेवं सकलसैन्यानामवरोधे जाते सति कथं तेषां भोजनादि विधिरित्याशङ्कमानं प्रत्याह- गृहपतिरत्न सर्वमत्र पानादिकं निष्पाद्य सर्वां भोजनव्यवस्थां करोतीति अग्रे

ने जब अपने स्कन्धावार के ऊपर छत्ररत्न को तान दिया- तब इसके बाद उसने (मणिरयणं परामुसइ) मणिरत्न को उठाया (वेढो जाव छत्तरयणस्स वत्थिभागास ठवेइ) इस मणिरत्न का यहां सम्पूर्णवर्णकपाठ " तोतं चउरंगुलप्पमाण" यहां तक जैसा पहले कहा गया है वैसा ही कहना चाहिए- उस मणिरत्न को उठा करके उसे उसने छत्ररत्न के वस्ति,भाग में-शलाकाओं के मध्य मे रखादया क्योंकि चर्मरत्न- और छत्ररत्न के परस्पर में मिल जाने से उस समय सूर्य और चन्द्र का प्रकाश निरुद्ध हो गया था इसलिये सैन्य में अहर्निश प्रकाश बना रहे इस अभिप्राय से उसने मणिरत्न को छत्ररत्न को शलाकाओं के मध्यभाग में रखदिया (तस्सय अणतिवरं चारुरूव सिलणिहिअत्थमंतमेत्त सालि-जव गोहुम मुग्गमासतिलकुलत्थ सट्ठिगनिप्फावचणगकोद्दव कोथुंभरिकंगुवरगरालग अणेगधण्णावरण हारिअग अल्लग मूलगहलिद्दलाउअतउस तुंबकालिंग कविट्ठ अंब-अंबिलिअ सव्वणिप्फायए) अब सूत्रकार चक्रवर्ती के सैन्य को भोजनादिविधि की व्यवस्था करने वाले गृहपतिरत्न के सम्बन्ध में यहां से यह कथन प्रारम्भ करते हैं- इसमें ऐसा कहा गया हैं कि चक्रवर्ती के पास एक गृहपतिरत्न भी होता है

જ્યારે પોતાના સ્કંધાવારની ઉપર છત્રરત્ન તાણી લીધું ત્યારે તેણે (मणिरयणं परामुसइ) મણિરત્ન ને ઉઠાવ્યું. (वेढो जाव छत्तरयणस्स वत्थिभागंसि ठवेइ) એ મણિરત્ન વિશે અહીં સંપૂર્ણ વર્ણક પાઠ 'तोतं चउरंगुलप्पमाण' અહીં સુધી જેમ કહેવામાં આવ્યું છે, તેવું જ સમજવું જોઈએ તે મણિરત્નને ઉઠાવીને તેણે તે મણિરત્નના વસ્તિભાગમાં-શલાકાઓના મધ્યમા મૂકી દીધું કેમકે ચર્મરત્ન અને છત્રરત્નને પરસ્પર મળવાથી તે સમયે સૂર્ય અને ચન્દ્રનો પ્રકાશ રોકાઈ ગયો હતો એથી સૈન્યમાં અહર્નિશ પ્રકાશ કાયમ રહે તે માટે તેણે મણિરત્નને છત્રરત્નની શલાકાઓના મધ્યભાગમા મૂકી દીધું હતું. (तस्स य अणति वरं चारुरूव सिलणिहि अत्थमत मेत्तसालि जव गोहुम मुग्ग मास तिलकुलत्थ सट्ठिग निप्फावचणगकोद्दव कोथुंभरिकंगुवरगरालग अणेगधण्णावरण हारिअगअल्लग मूलगाहलिद्दलाउअतउस तुंब कालिंग कविट्ठ अंबअंबिलिअ सव्वणिप्फायए) હવે સૂત્રકાર ચક્રવર્તીના સૈન્યની ભોજનાદિ વિધિની વ્યવસ્થા કરનાર ગૃહપતિ રત્નના સંબંધમાં અહીંથી કથન પ્રારંભ કરે છે એ કથનમા આ પ્રમાણે કહેવામા આવ્યું છે કે ચક્રવર્તીની પાસે એક ગૃહપતિરત્ન હોય છે અને એ રત્નજ ચક્રવર્તીના વિશાળ સૈન્ય

वक्ष्यते तादृश गृहपतिरत्नस्यैव विशेषणानि दर्शयितुं प्रथममनतिवर विशेषणं दर्शयन्नाह 'तस्स य अणतिवरं' इत्यादि, इदं च अनतिवरम् इत्यादि पदम् अग्रे वक्ष्यमाणगृहपति रत्न-पदस्य विशेषणम् तथा च तस्य च भरतस्य अनतिवरम्-अतिवरम्-अतिप्रधानं वस्तु अपरं नास्ति यस्मात् तत्तथा सर्वोत्कृष्टमित्यर्थः तथा 'चारुरूवं' चारुरूपम्-प्रसिद्धम् अतीव सुन्दराकृतिकं गृहपतिरत्नं कतिविधानि अन्नानि निष्पादयति तत्राह-'सिलणिहि अ अत्थ-मंत मेत्त सालि जवगोहूममुग्गमासतिलकुलत्थसट्ठिगनिप्फाववणगकोद्दवकोत्थुंभरिकंगुवर-गरालग अणेगधण्णावरणहारिअग अल्लगमूलग हलिद्दलाउअतउसतुंबकालिंग कविट्ठ अंब अंबिलिअ सव्व णिप्फायए' शिलानिहितार्थ यन्मात्र 'अस्तमन्मित्र' या शालि जव गोधूम-मुद्गमाषतिलकुलत्थषष्टिकनिष्पावचणककोद्रव कुस्तुम्भरीकङ्गु 'वरग' वरट्ट रालकाने-कधान्यावरणहारितकार्द्रकमूलकहरिद्राऽलाबुक त्रपुसतुंबकलिङ्गकपित्थाम्र इम्लिक सर्वनिष्पा-दकम्, तत्र शिला इव शिला अतिस्थिरत्वेन चर्मरत्नं तत्र निहितमात्राणाम् उप्तमात्राणां न तु लोकप्रसिद्ध भूमिखेटनप्रभृति कर्मसापेक्षाणाम् 'अत्थमंत त्ति' अर्थवतां प्रयोजना-र्थिनां भोजनादियोग्यानां शाल्यादीनां निष्पादकमित्यग्रे सम्बन्धः शाल्यादीनाम् 'अत्थमंतमेत्त त्ति' अस्तमयति मित्रे सूर्ये सायंकाले इत्यर्थः, उभयत्र व्याख्याने सूत्रे

और वही चक्रवर्ती के इस विशाल सैन्य के भोजनादिकी सुचारु रूपसे व्यवस्था करता है यह गृहपतिरत्न अनतिवर- होता है- इसके जैसा और कोई श्रेष्ठ नहीं होता अर्थात् यह सर्वोत्कृष्ट होता है तथा यह रूप में भी बडा ही सुन्दर होता है यह इतने प्रकार के अन्न को पकाता है पैदा करता है जैसे "सिलणिहि" आदि यह पहिले प्रकट कर दिया गया हैं कि प्रातः काल तो चर्मरत्न पर अन्न बोया जाता और शाम को वह काट लिया जाकर खाने के योग्य बना दिया जाता है "सिलणिहि अत्थमंतमेत्तसालि" यहां "शिलापद" से चर्मरत्न गृहीत हुआ है क्योंकि अतिस्थिर होने से वह शिला के जैसी एकशिला को मानलिया गया है इस चर्मरत्न पर ही बीज बोया जाता है जैसा कि लोक में भूमिका जोतना आदिरूप- कार्य किया जाता है ऐसा यहां कुछ भी नहीं किया जाता है यहां तो सिर्फ बीज उसमें डाला कि इतने ही

માટે ભોજનાદિની સુવ્યવસ્થિત રીતે વ્યવસ્થા કરે છે એ ગૃહપતિરત્ન અનતિવર હોય છે એના જેવું બીજું કોઈ પણ શ્રેષ્ઠ હોતું નથી એટલે કે એ રત્ન સર્વોત્કૃષ્ટ હોય છે તેમજ એ રૂપમાં પણ અતીવ સુંદર હોય છે એ એટલી જાતના અન્નોને પકાવે છે-ઉત્પન્ન કરે છે. જેમકે-'सिलाणिहि' વગેરે એ બધા અન્નો વિષે એ સૂત્રમાંજ પહેલા ચર્ચા કરવામાં આવી છે એ આ પ્રમાણે રત્નની એ વિશેષતા છે કે સવારે એ ચર્મરત્ન ઉપર અન્ન વાવવામાં આવે છે અને સંધ્યાકાળે તેની લણણી કરવામાં આવે છે અને તે ભોજન યોગ્ય થઈ જાય છે 'सिलाणिहि अत्थमंतमेत्तसालि" અહીં શિલા પદથી ચર્મરત્ન ગૃહીત થયેલું છે. કેમકે અતિસ્થિર હોવા બદલ આ શિલા જેવી એક શિલા માની લેવામાં આવી છે. એ ચર્મ રત્ન ઉપર જ બી વાવવામાં આવે છે જેમ લોકમાં ભૂમિ વગેરે ને ખેડીને બી વાવવામાં આવે છે, એવું કંઈ પણ અહીં કરવામાં આવતું નથી. એની ઉપર તો બી નાખ્યું કે આટલાથી

पदव्यस्ययेन निर्देशः प्राकृतत्वात् प्रथमप्रहरे वपति द्वितीयप्रहरे सिंचति तृतीय प्रहरे परिपाचयति चतुर्थे प्रहरे निष्पादितमन्नपानादिकमुपभोगाय सर्वत्र प्रेषयतीतिभावः। तत्र शालयः यवाः हयप्रियाः गोधूमाः मुद्गाः माषास्तिलाः कुलत्थाः प्रसिद्धा एव षष्टिकाः षष्टयहोरात्रैः परिपच्यमाना स्तन्दुलाः निष्पावाः धान्यविशेषाः वल्लाः चणकाः कोद्रवाः प्रसिद्धाः 'कोत्थुभरित्ति' कुस्तुम्भर्यो धान्यविशेषाः कङ्गवो धान्यविशेषाः बृहच्छिरस्काः 'वरग त्ति' वरट्टाः रालकाः धान्यविशेषाः अल्पशिरस्काः उपलक्षणात् मसूरादयोऽन्येऽपि धान्यभेदाः ग्राह्याः, अनेकानि धान्या इति धान्यापत्राणि वरणो वनस्पतिविशेषः तत्पत्राणि एतत्प्रभृतीनि यानि हरितकानि पत्रशाकानि मेघनादवास्तुल-

मात्र से वह सब फूल पक कर शामतक तैयार हो गया और फिर वह भोजन के योग्य बन गया इस तरह का यह सब काम गृहपतिरत्न के ही आधीन होता है यही बात "चर्मरत्ने च सुक्षेत्र इवोत्पाति दिवामुखे, साय धान्यान्यजायन्त गृहिरत्नप्रभावत." इस श्लोक द्वारा हैमचन्द्राचार्य ने प्रकट की है यह गृहपतिरत्न इम चर्मरत्न पर प्रथम प्रहर में शालि आदि बीजों का वपन करना है द्वितोय प्रहर में उन्हें पानी देता है तृतीय प्रहर में उन्हें पकाता है और चतुर्थ प्रहर में निष्पादित उस अन्नादि सामग्री को उपभोग के लिये सर्वत्र सेना में भेज देता है जिस अनाज को यह गृहपतिरत्न निष्पादित करके भेजता है- उस अनाज के नाम इस प्रकार से हैं— शालि- धान्य- जिसमें से चावल तैयार होते हैं यव- जौं गोधूम- गेहुं, मुद्ग- मूंग मास- उड़द तिल- तिली- कुलत्थ- कुलथी, षष्टिक-६० अहोरात में पककर तैयार होनेवाला तन्दुल, निष्पाव- धान्यविशेष, वल्ल चणक- चना, कोद्रव- आदिवासियों का भोज्य- पदार्थ कोदों कुस्तुम्भरी- धान्यविशेष, कङ्गु- कावनो वरगस्ति— वरट्ट, रालक अल्पशिरस्क उपलक्षण से मसूर आदि और भी अनेक धान्यविशेष, वरणवनस्पतिविशेष, पत्रशाक आदिरूप हरितकाय, आर्द्रक- आदो, मूलक- मूली, हरिद्रा- हल्दी, अलाबुक- तूमड़ी

જ સંધ્યાકાળ સુધી તે પાકીને તૈયાર થઈ ગયુ અને પછી તે ભોજન માટે ચોગ્ય થઇ ગયુ એ પ્રમાણેનુ એ સર્વકાર્ય ગૃહપતિ રત્નનેજ આધીન હોય છે એ જ વાત—

चर्मरत्ने च सुक्षेत्र इवोत्पत्ति दिवामुखे। सायं धान्यान्यजायन्तं गृहिरत्न प्रभावत' ॥

એ શ્લોક વડે આચાર્ય હેમચન્દ્રે પ્રકટ કરી છે. એ ગૃહપતિરત્ન એ ચમરત્ન ઉપર પ્રથમ પ્રહરમાં શાલિ વગેરે બીજોનુ વપન કરે છે બીજા પ્રહરમા તેમને પાણીથી સિંચિત કરે છે ત્રીજા પ્રહરમાં તેમને પકવે છે અને ચતુર્થ પ્રહરમા નિષ્પાદિત તે અન્નાદિ સામગ્રી ને ઉપભોગ માટે સર્વત્ર સેનામાં મોકલી આપે છે. જે અન્ન ને એ ગૃહપતિરત્ન નિષ્પાદિત કરીને મોકલે છે, તે અન્નોંના નામો આ પ્રમાણે છે-શાલિ ધાન્ય-જેમાથી ચોખા તૈયાર થાય છે. યવ-જવ, ગોધૂમ-ઘઉં, મુદ્ગ-મૂંગ, માષ-અડદ, તિલ-તલ, કુલત્થ-કળથી, ષષ્ટિક ૬૦ અહોરાતમાં પાકીને તૈયાર થનાર તન્દુલ, નિષ્પાવ-ધાન્ય વિશેષ, વલ્લચણક-ચણા, કોદ્રવ આદિવાસી લોકોનુ અન્ન-કોદો, કુસ્તુભરી-ધાન્યવિશેષ કંગુ-કાંગ વરગસ્તિ-વરટ્ટ, રાલક-અલ્પશિરસ્ક ઉપલક્ષણથી મસૂર વગેરે અનેક ધાન્યવિશેષો વરણ-વનસ્પતિ વિશેષ, પત્રશાક

कादीनि, पूर्वं च कुस्तुम्भरीशब्देन धान्यभेदः संगृहीतः अनेकधान्यः वरणो वनस्पतिविशेषः इदानीं तत्पत्राणां भक्ष्यत्वेन पत्रशाखेषु सङ्ग्रह इति न पौनरुक्त्यम् 'अल्लगमूलगहरिद्दत्ति' आर्द्रकहरिद्रे प्रसिद्धे मूलक हस्तिदन्तकम्, कन्दमूलशाके कथिते, अथ फलशाकान्याह–अलाबुकं तुम्बिः इति-कर्कटिक त्रपुशं तुम्बकं तुम्बिभेदः चिर्भटजातीयं तुम्बक लिङ्ग कपित्थाम्रा इम्लिकः प्रसिद्धाः इदमपि फलशाकोपलक्षणम् अलावु तुम्बयोर्लम्बत्ववृत्तत्वकृतो भेदः,स च तज्जातीयबीजकृत इति,सर्वशब्देन चोक्तातिरिक्तशाकादीनां संग्रहः, एतेषां शाल्यादीनां निष्पादकम् उत्पादकं गृहपतिरत्नं गाथापतिरत्नमित्यर्थः कौटुम्बिक रत्नमित्यग्रे सम्बन्धः । ननु यदि गृहपतिरत्नम् अचिरक्रियया मन्त्रसंस्क्रियया धान्यादिकं निष्पादयति तर्हि किं चर्मरत्ने बीजवपनेन ! तन्निरपेक्षतयैव तत् निष्पादयतुः तस्य दिव्यशक्तिकत्वादिति चेन्मैवम् इतरकारणकलापसंघटनपूर्वकत्वेनैव कारणस्य कार्यजनकत्वनियमात्, अतएव सूर्यपाकरसवतीकारा नलादय· सूर्यविद्यामहिम्ना रसवतीं परिपचन्तोऽपि तन्दुलसूपशाकवेपवारादि सामग्रीरपेक्षन्ते इति अतएव सन्तोपि चर्मरत्नादयो गौण-

---

ककडी, त्रपुष, तुंबक-तूंमडा, लिङ्ग- मातुलिङ्ग, कपित्थ-कैंथ आम्र- आम, अंबलिक- इमली-या-आवला आदि इन सब पदार्थों को कन्दमूलशाकों को पत्रशाकों को फलशाकों को और अनाजो को यह गृहपतिरत्न उत्पन्न करता है इस गृहपतिरत्न को दूसरे शब्दों में गाथापतिरत्न और कौटुम्बिकरत्न भी कहा गया है यहा ऐसी शंका हो सकती है कि जब यह गृहपतिरत्न बहुत ही शीघ्ररूप से मंत्रशक्ति के बलपर धान्यादिक निष्पन्न कर लेता है तो फिर चर्मरत्न पर बीज बोने की क्या आवश्यकता है वह तो विना चर्मरत्न के भी उन्हे उत्पन्न कर सकता है क्योंकि ऐसी ही उसकी दिव्यशक्ति है । उत्तर इसका ऐसा है कि कार्य का जो जनक होता है वह दूसरे कारण कलापो की सघटना पूर्वक ही विवक्षित कार्य का उत्पादक होता है यदि ऐसा न माना जावे तो सूर्यपाक रसवती बनाने वाले नलादिक सूर्यविद्या के प्रभाव से रसवती को पकाते हुए भी तन्दूल- सूप- दाल- आदि सामग्री

આદિ રૂપ હરિતકાય, આર્દ્રક-આદુ, મૂલક-મૂળા હરિદ્રા-હલદર, આલાબુક-તૂમડી, કાકડી, ત્રપુષ, તુબક-તૂમડા, લિગ-માતુલિગ, કપિત્થ-કૈથ, આમ્ર-આમ, અબલિક-આમલીકે આમળા વગેરે એ સર્વ પદાર્થોને કન્દમૂળ શાકોને, પત્રશાકોને, ફળશાકોને અને અનાજોને એ ગૃહપતિરત્ન ઉત્પન્ન કરે છે એ ગૃહપતિરત્ન ને બીજા શબ્દોમાં ગાથાપતિરત્ન અને કૌટુંબિકરત્ન પણ કહેવામા આવે છે અહીં એવી શંકા થઈ શકે કે જ્યારે એ ગૃહપતિરત્ન અતીવ શીઘ્ર રૂપમા મત્રશક્તિના બળે ધાન્ય આદિ નિષ્પન્ન કરીલે છે તો પછી ચર્મરત્ન ઉપર વપિત કરવાની શી આવશ્યકતા છે. તે તો વગર ચર્મરત્ને પણ બી ઉત્પન્ન કરીને પકવી શકે તેમ છે કેમકે એવી જ તેનામા દિવ્ય શક્તિ છે. એનો જવાબ આ પ્રમાણે છે કે કાર્યનો જે જનક હોય છે, તે બીજા કારણ કલાપોની સઘટનાપૂર્વક જ વિવક્ષિત કાર્યોત્પાદક હોય છે. જો આ પ્રમાણે માનવામા આવે નહિ તો સૂર્યપાક રસવતી બનાવનાર નલાદિક સૂર્યવિદ્યાના-પ્રભાવથી રસવતીને પકવે છે છતાં એ તન્દૂલ-સૂપ-દાળ વગેરે સામ

कारणं भवन्ति गाथापतिरत्नस्तु प्रधानम् नहि प्रधानोऽप्रधानं तिरस्करोति किन्तु तत्सहकारेणैव कार्यं करोति अर्थात् चर्मरत्नस्यैकदेशे वोजवपनं करोति तावतैव सकलकार्यस्य सिद्धिर्भवतीतिभावः। अतएव पुनः कीदृशम् 'सुकुसले' सुकुशलम् अतिनिपुणं निजकार्यविधाविति 'गाहावइरयणे त्ति सव्वजणवीस्सुअगुणे' गृहपतिरत्नमिति सर्वजनविश्रुतगुणम्, तत्र गृहपतिरत्नम् इति अमुना प्रकारेण सर्वजनेषु विश्रुताः विख्याताः गुणाः यस्य तत्तथा ईदृश विशेषणविशिष्टं गृहपतिरत्न यद्वमरोचितं कृतवान् तदाह–'तएणं' इत्यादि। 'तएणं से गाहावइरयणे भरहस्स रण्णो तद्दिवसप्पइण्णणिप्फाइअपूइआणं सव्वधण्णाणं अणेगाइं कुम्भसहस्साइं उवट्ठवेइ" तत' चर्मरत्नच्छत्ररत्नऽसम्पुटसंघटनानन्तरं खलु तद् गृहपतिरत्नं भरतस्य राज्ञः सएव दिवसस्तद्दिवसस्तस्मिन् प्रकीर्णकानाम् उप्तानां निष्पादितानां परिपाकदशाः प्रापितानां पूतानां निर्बुसीकृतानां सर्वधान्यानाम् अनेकानि 'कुम्भसहस्राणि' कुम्भानां राशिरूपमानविशेषाणां सहस्राणि उपस्थापयति उपढौ-

---

की अपेक्षावाले क्यों हुए इसलिये यह मानना चाहिये– कि मौजूद भी चर्मरत्नादिकतो गौण कारण थे और गाथापति प्रधान कारण था प्रधान कारण अप्रधान– गौण कारण का तिरस्कार नहीं करता है किन्तु उनकी सहायता के बल से ही अपना कार्य करता है यह गाथापति चर्मरत्न के एकदेश में ही बीजवपन करता है परन्तु इतने से ही सकल कार्य की सिद्धि हो जाती है यह गाथापति रत्न सकुशल था इसी कारण अपने कार्यमें बहुत अधिक निपुण कहा गया है (गाहावइरयणेत्ति सव्वजणवीस्सुअगुणे) इस तरह का सर्वजनों में प्रसिद्ध है गुण जिसके ऐसा यह गाथापति होता है इन पूर्वोक्त विशेषणो से विशिष्ट इस गाथापति रत्न ने उस अवसर पर जो किया–उसे (तएणं से गाहावइरयणे) इत्यादि सूत्र द्वारा सूत्रकार ने प्रकट किया है–इसमें यह बतलाया है कि जब चर्मरत्न और छत्ररत्न इन दोनो का मिलान हो चुका तब उस गृहपतिरत्न ने भरत महाराजा के लिये उसीदिन बोये गये और उसीदिन पक कर तैयार होने पर काटे गये तथा निर्बुस किये गये समस्त धान्यो के हजारों कुम्भ अर्पणकरदिये कुम्भ यह एक

ઓની અપેક્ષાવાળા કેમ થયા એથી આમ માનવું જોઈએ કે ચર્મરત્નાદિકની વિદ્યમાનતા તો ગૌણ કારણ હતા અને ગાથાપતિ પ્રધાન કારણ હતા. પ્રધાન કારણ અપ્રધાન એટલે કે ગૌણ કારણનો તિરસ્કાર (અનાદર) કરી શકે નહીં પણ તેમની સહાયતાના બળેજ પોતાનું કામ કરે છે એ ગાથાપતિ ચર્મરત્નના એક દેશમાજ બીજવપન કરે છે પણ એટલા માત્રથી જ સકલ કાર્યની સિદ્ધિ થઈ જાય છે એ ગાથા પતિરત્ન-(सुकुसले) એથી જ પોતાના કાર્યમાં અતીવ નિપુણ કહેવામા આવેલ છે. (गाहावइरयणे त्ति सव्वजणवीस्सुअगुणे) એવું સર્વજનોમાં સુપ્રસિદ્ધ છે ગુણ જેના છે એવો એ ગાથાપતિ હોય છે. એ પૂર્વોક્ત વિશેષણોથી વિશિષ્ટ એ ગાથાપતિરત્ને તે અવસરે જે કંઈ કર્યું તેને (तएण से गाहावइरयणे) ઈત્યાદિ સૂત્ર વડે સૂત્રકારે પ્રકટ કરેલ છે એમા એ પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે કે જ્યારે ચર્મરત્ન અને છત્રરત્ન એ બન્ને રત્નોનું મિલાન થઈ ગયું ત્યારે તે ગૃહપતિરત્ને ભરત રાજા માટે તે જ દિવસેવાવેલ અને તે જ દિવસે પકવીને તૈયાર થયેલા તેમજ લણી

कयति अर्पयति अनुयोगद्वारसूत्रोक्तं कुम्भमानं त्वेवम् "दो असईओ पसईओ दोपसइओ सेइआ चत्तारि सेइआओ कुडओ चत्तारि कुडया पत्थो, चत्तारि पत्थया आढच, चत्तारि आढ्या दोणो, सट्ठि आढ्याइं जहण्णए कुंभे असीति आढयाइं मज्झिमए कुंभे, आढयसयं उक्कोसए कुंभेत्ति" व्याख्यानं चात्र-तथाहि-अत्राशति अवाङ्मुखहस्ततलरूपमुष्टिः तर णं धान्यमपि अशतिरेवोच्यते, द्वे अशती प्रसृतिः नावाकारतया व्यवस्थापिता प्राञ्जलकरतलरूपोच्यते, द्वे प्रसृती सेतिका मागधदेशप्रसिद्धो मानविशेप नतु इह प्रसिद्धा तस्याः प्रस्थ चतुर्गुणत्वात्, चतस्रः सेतिका कुडवः पल्लिका समानो माप्यमानविशेषः चत्वारः कुडवाः प्रस्थो माणक समानंमाप्यम् चत्वारः प्रस्थाः आढकः सेतिका प्रमाणः चत्वारः आढकाः द्रोणः चतुः सेतिका प्रमाणः पष्ठयाः आढकैः पञ्चदशभिः जघन्यः कुम्भः अशीत्या आढकैःविंशत्या द्रोणैः मध्यमः कुम्भः,तथा आढकानां शतेन पञ्चविंशत्या

प्रकार का नाप होता है अनुयोगद्वारसुत्र में इसकी परिभाषा ईस प्रकार से कही गई है—"दो असईओ पसईओ दो पसइओ सेईआ चत्तारि सेईआओ कुडओ चत्तारि कुडया पत्थो चत्तारि पत्थया आढयं चत्तारि आढय—दोणो सट्ठि आढयाइ जहण्णए कुंमे,असीति आढयाइं मज्झिमए कुमे, आढयसयं उक्कोसए कुंमेति" इसका तात्पर्य यह है—हाथ को हथेली को नीची करके जो मुष्टि बांधी जाती है इसका नाम असति है। इस असति में जितना धान्य आता है उसे ही यहां असति कहा गया है। दो असतियों का—एक प्रसृति होती है इसका आकार नाव के आकार जैसा होता है हथेली सीधी करके फैलाने पर हथेली नाव के आकार को बन जाती है। इसी का नाम एक प्रसृति है। इस प्रसृति में जितना अनाज भरने पर बनता है उतना ही अनाज एक प्रसृति प्रमाण कहा गया है। दो प्रसृतियो की एक सेतिका होती है यह मगध देश प्रसिद्ध तौल विशेष का नाम है यह यहा प्रसिद्ध न ी है। चार सेतिकाओ का एक कुडव होता है चार कुडवों का एक प्रस्थ होता है चार प्रस्थों का एक आढक होता है। चार आढकों का

કરવામા આવેલા, નિર્બુસ કરનામા આવેલા સકલ ધાન્યોના હજારો કુભો અર્પણ કરી દીધા કુંભ એ એક પ્રકારનુ માપ છે 'અનુયોગ દ્વાર' સૂત્રમા એ માપની પરિભાષા આ પ્રમાણે કરવામાં આવી છે "दो असईओ पसइओ दो पसइओ सेईआ चत्तारि सेईआओ कुडओ चत्तारि कुडया पत्थो,चत्तारि पत्थया आढय,चत्तारि आढया दोणो सट्ठि आढयाइ जहण्णए कुमे असीति आढयाइं मज्झिमए कुमे आढयसयं उक्कोसए कुंमेति "આનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે હાથની હથેળી ને નીચી કરીને જે મૂઠી વાળવામા આવે છે, તેનુ નામ 'અસતિ' છે એ 'અસતિ'માં જેટલુ ધાન્ય સમાય છે,તેને જ અહી અશતિ કહેવામાં આવેલ છે બે અશતિઓની એક પ્રસૃતિ થાય છે એનો આકાર નાવના જેવો હોય છે હથેલી સીધી કરીને પહોળી કરીએ તો તે નાવના આકાર જેવી થઈ જાય છે એનું જ નામ એક પ્રસૃતિ છે, એ પ્રસૃતિમા જેટલુ અનાજ છે, તેટલુ અનાજ એક પ્રસૃતિ પ્રમાણ કહેવામા આવે છે. બે પ્રસૃતિઓની એક સેતિકા હોય છે આ મગધ દેશ પ્રસિદ્ધ તોલ વિશેષનુ નામ છે એ તોલ અહી પ્રસિદ્ધ નથી ચાર સેતિકાઓ નો એક કુડવ હોય છે. ચાર કુડવોનો એક-પ્રસ્થ હોય છે ચાર પ્રસ્થોનો એક આઢક હોય છે ચાર આઢકો નો એક દ્રોણુ હોય છે. ૬૦

द्रोणैः उत्कृष्टः कुम्भः इति, अत्र च 'सव्वधण्णाणं त्ति' सूत्रमुपलक्षणपरं तेन अन्यदपि यत्सैन्यस्य भोज्योपयोगि वस्तु तत्सर्वमुपनयति, एवं सति तत्र भरतः कथं कियत्कालं च स्थितवानित्याह–'तएणं से भरहे राया चम्मरयणसमारूढे छत्तरयणसमोच्छन्ने मणिरयणकउज्जोए समुग्गयभूएणं सुहं सुहेणं सत्तरत्त परिवसइ' ततः गृहपतिरत्न कृतधान्योपस्थापनानन्तरं स भरतः चर्मरत्नारूढः छत्ररत्नेन समवच्छन्नः–आच्छादितो मणिरत्नकृतोद्योतः समुद्गकसम्पुट भूत इव प्राप्त इव, अत्र भूगतौ इति सौत्रधातोः क्त प्रत्ययः सुखंसुखेन सप्तरात्रं सप्तदिनानि यावत् परिवसति, एतदेव व्यक्तीकुर्वन्नाह–'णवि से सुहाण' इत्यादि 'णवि से सुहाण विलिअं णेव भयं णेव विज्जए दुक्खं ।

भरहाहिवस्स रण्णो खंधावारस्स वि तहेव ॥१॥

अयमर्थः—नापि 'से' तस्य भरताधिपस्य राज्ञः 'सुहा' क्षुत् क्षुधा बुभुक्षा 'ण विलियं' न व्यलीक दैन्यमित्यर्थः नैव विद्यते दुःक्खम् स्कन्धावारस्यापि तथैव यथा भरतस्य न क्षुदादि तथा सैन्यसमूहस्यापि नेत्यर्थः ॥२१॥

ऐक द्रोण होता है। ६० साठ आढकों का एक जघन्य कुम्भ होता है। ८० आढकों का एक मध्यम कुम्भ होता है १०० आढकों का एक उत्कृष्ट कुम्भ होता है। "सव्वधण्णाण" ऐसा कथन उपलक्षण रूप है। इससे और भी जो सैन्य के भोजन में उपयोगी वस्तु होती थी वह सब वह देता था(तएण से भरहे राया चम्मरयणसमारूढे छत्तरयणसमोच्छण्णे मणिरयणकउज्जोए समुग्गयभूएणं सुहं सुहेण सत्तरत्त परिवसइ) इस तरह वह भरत नरेश उस वरसात के समय चर्मरत्न पर बैठा हुआ और छत्र रत्न से सुरक्षित हुआ मणिरत्न द्वारा प्रदत्त उद्योत में सुख पूर्वक सात दिन रात तक रहा (णविसे खुहाण विलिअं णेव भयं णेव विज्जएदुक्ख भरहाहिवस्स रण्णो खंधावारस्स वि तहेव) इतने समय तक भरत को न क्षुधाने सताया, न दीनता ने सताया न भय ने सताया और न दुःख ने ही सताया यही अवस्था भरत के सैन्य की भी रही। इस तरह सात दिन तक भरत वहां आनन्द के साथ निर्भयपनेसे अपने स्कन्धावार में रहा ॥२१॥

સાઠ આઢકોનુ એક જઘન્ય-પ્રમાણુ કુંભ હોય છે. ૮૦ આઢ કોનોએક મધ્યમ કુંભ હોય છે ૧૦૦ આઢકોનો એક ઉત્કૃષ્ટ કુંભ હોય છે 'सव्व धण्णाण" એવુ કથન ઉપલક્ષણુ રૂપ છે. એનાથી આમ સૂચિત કરવામા આવે છે કે ભોજન માટે સૈન્ય ને બીજી પણુ જે વસ્તુઓ જોઈતી હતી તે વસ્તુઓને એ આપતુ હતુ (तपणं से भरहे राया चम्मरयणसमारूढे छत्त रयण समोच्छण्णे मणिरयणकउज्जोप समुग्गयभूपण सुह सुहेण सत्तरत्तं परिवसइ) આ પ્રમાણે તે ભરત નરેશ તે વર્ષાના સમયમા ચર્મરત્ન ઉપર બેઠેલો અને છત્રરત્નથી સુરક્ષિત થયેલો મણિરત્ન દ્વારા પ્રદત્ત ઉદ્યોતમા સુખપૂર્વક સાત-દિવસ રાત્રિ સુધી રહ્યો (ण वि से खु विलिअं णेव भयं णेव विज्जए दुक्ख भरहाहिवस्स रण्णो खधावारस्स वि तहेव) આટલા સમય સુધી ભરતને ન બુભુક્ષા એ સતાવ્યો, ન દીનતાએ સતાવ્યો, ન ભયે સતાવ્યો અને ન દુઃખે સતાવ્યો અને એ પ્રમાણે ભરતની સેનાની પણુ સ્થિતિ રહી આ પ્રમાણે સાત દિવસ સુધી ભરત ત્યા આનંદ પૂર્વક પોતાના સ્કન્ધાવારની સાથે રહ્યો ॥૨૧॥

ततः किं जातमित्याह-'तएणं तस्स" इत्यादि ।

मूलम्—तए णं तस्स भरहस्स रण्णो सत्तरत्तंसि परिणममाणंसि इमेयारूवे अज्जत्थिए चिंतिए कप्पिए पत्थिए मणागए संकप्पे समुप्पज्जित्था केसणं भो ! अपत्थियपत्थए दुरतपंतलक्खणे जाव परिवज्जिए जेणं ममं इमाए एयाणुरूवाए जाव अभिसमण्णागयाए उप्पिं विजयखंधावारस्स जुगमुसलमुट्ठि जाव वासं वासइ । तएणं तस्स भरहस्स रण्णो इमेयारूवं अज्झत्थियं चिंतियं कप्पियं पत्थियं मनोगयं संकप्पं समुप्पण्णं जाणित्ता सोलसदेवसहस्सा सण्णज्झिउं पव्वत्ता यावि होत्था तएणं ते देवा सण्णद्धबद्धवम्मियकवया जाव गहिआउहप्पहरणा जेणेव ते मेहमुहा णागकुमारा देवा तेणेव उवागच्छंति उवागच्छित्ता. मेहमुहे णागकुमारे देवे एवं वयासी हंभो ! मेहमुहा णागकुमारा ! देवा अप्पत्थिअपत्थगा जाव परिवज्जिया किण्णं तुब्भि ण याणह भरहं रायं चाउरंतचक्कवट्टिं महिड्ढियं जाव उद्दवित्तए वा पडिसेहित्तए वा तहावि ण तुब्भे भरहस्स रण्णो विजयखंधावारस्स उप्पिं जुगमुसलमुट्ठिप्पमाणमित्ताहिं धाराहिं ओघमेघं सत्तरत्तं वासह, तं एवमवि गते इत्तो खिप्पामेव अवक्कमह अहव णं अज्ज पासह, चित्तं जीवलोगं, तए णं ते मेहमुहा णागकुमारा देवा तेहिं देवेहिं एवं वुत्ता समाणा भीया तत्था वहिआ उव्विग्गा संजायभया मेघानीकं पडिसाहरंति पडिसाहरित्ता जेणेव आवाडचिलाया तेणेव उवागच्छंति उवागच्छित्ता आवाडचिलाए एवं वयासी एसणं देवाणुप्पिया ! भरहे राया महिड्ढिए जाव णो खलु एस सक्का केणइ देवेण वा जाव अग्गिप्पओगेण वा जाव उवद्दवित्तए वा पडिसेहित्तए वा तहावि अ णं ते अम्हेहिं देवाणुप्पिया ! तुब्भं पियट्ठयाए भरहस्स रण्णो उवसग्गे कए, तं गच्छह णं तुब्भे देवानुप्पिया ! ण्हाया कयबलिकम्मा कयकोउयमंगलपायच्छित्ता उल्लपडसाडगा ओचूलगणिअच्छा अग्गाइ वराइं रयणाइं गहाय पंजलिउडा पायवडिआ भरहं रायाणं सरणं उवेह,

पणिवइअवच्छला खलु उत्तमपुरिसा णत्थि मे भरहस्स रण्णोअंतिया-ओ भयमिति कट्टु, एवं वदित्ता जामेव दिसिं पाउब्भूया तामेव दिसिं पडिगया। तएणं ते आवाडचिलाया मेहमुहे हिं णागकुमारेहिं देवेहिं एवं वुत्ता समाणा उट्ठाए उट्ठेति, उट्ठित्ता ण्हाया कयबलिकम्मा कयको-उयमंगलपायच्छित्ता उल्लपडसाडगा ओचूलगणिअच्छा अग्गाइं वराइं रयणाइं गहाय जेणेव भरहे राया तेणेव उवागच्छंति उवागच्छित्ता करयल-परिग्गहियं जाव मत्थए अंजलिं कट्टु भरहं रायं जएणं विजएणं वद्धाविति वद्धावित्ता अग्गाइं वराइं रयणाइं उवणेंति, उवणित्ता एवं वयासी-'वसुहर गुणहर जयहर हिरिसिरि धिकित्तिधारकणरिंद। लक्खणसहस्सधारक रायमिदं णेचिरं धारे ॥१॥ हयवइ गयवइ णरवइ णवणिहि वइ भरहवास पढमवई। बत्तीस जणवयसहस्सरायसामी चिरंजीव ॥२॥ पढमणरीसर ईसर हिअ ईसर महिलिआ सहस्साणं। देवसय साहसीसर चोद्दस रयणी सर जसंसी ॥३॥ सागर गिरि मेरागं उत्तर वाईण-मभिजिअं तुमए। ता अम्हे देवाणुप्पियस्स विसए परिवसामो ॥४॥ अहोणं देवाणु-प्पियाणं इड्ढी जुई जसेबले वीरिए पुरिसक्कारपरक्कमे दिव्वा देवजुई दिव्वे देवाणुभावे लद्धे पत्ते अभिसमण्णागए, तं दिट्ठाणं देवाणुप्पिया णं इद्धी एवं चेव जाव अभिसमण्णागए. तं खामेम णं देवाणुप्पिया खमंतु णं देवाणुप्पिया खंतुमरहतुणं दवाणुप्पिया! णाइ भुज्जोभुज्जो एवं करणयाए त्तिकट्टु पंजलिउडा पायवडिआ भरहं रायं सरणं उवेंति। तएणं से भरहे राया तेसिं आवाडचिलायाणं अग्गाइं वराइं रयणाइं पडिच्छंति पडिच्छित्ता ते आवाडचिलाए एवं वयासी गच्छहणं भो तुब्भे ममं बाहु-च्छाया परिग्गहिया णिब्भया णिरुव्विग्गा सुहं सुहेणं परिवसह, णत्थि मे कत्तो वि भयमत्थि त्तिकट्टु सक्कारेइ सम्माणेइ सक्कारेत्ता सम्मा णेत्ता पडिविसज्जेइ। तएणं से भरहे राया सेणं सेणावइं सद्दावेइ द्दावित्ता एवं वयासी गच्छाहिणं भो देवाणुप्पिया! दोच्चपि सिंधूए

महाणइए पच्चत्थिमणिक्खुडं ससिंधुसागरगिरिमेरागं समविसम णिक्खुडाणि अ ओअवेहि ओअवित्ता अग्गाइं वराइं रयणाइं पडिच्छाहि पडिच्छित्ता मम एय माणत्तियं खिप्पामेव पच्चपिणाहि जहा दाहिणिलस्स ओयवणं तहा सव्वं भाणिअव्वं जाव पच्चणुभवमाणो विहरंति ॥सू० २२॥

छाया—ततः खलु तस्य भरतस्य राज्ञः सप्तरात्रे परिणमति अयमेतद्रूपोऽभ्यर्थित चिन्तितः कल्पित प्रार्थित मनोगतः सङ्कल्पः समुदपद्यत,क स खलु भोः ! अप्रार्थितप्रार्थको दुरन्तप्रान्तलक्षणो यावत् परिवर्जित य खलु मम अस्यामेतद्रूपायां यावदभिसमन्वागतायाम् उपरि विजयस्कन्धावारस्य, युगमुसलमुष्टि यावत वर्षं वर्षति । ततः खलु तस्य भरतस्य राज्ञ इदमेतद्रूपम् अभ्यर्थितं चिन्तितं कल्पितं प्रार्थितं मनोगत संकल्पं समुत्पन्न ज्ञात्वा षोडशदेव सहस्राः सन्नद्धुं प्रवृत्ताण्यभवन्, ततः खलु ते देवा सन्नद्धबद्धवर्मितकवचाः यावत् गृहीतायुधप्रहरणाः यत्रैव ते मेघमुखा नागकुमाराः देवास्तत्रैव उपागच्छन्ति, उपागत्य मेघमुखान् नागकुमारान् देवान् एवमवादीत् हभो ! मेघमुखा नागकुमारा ! देवाः अप्रार्थितप्रार्थकाः यावत् परिवर्जिताः किं खलु यूय न जानीथ भरत राजान चातुरन्तचक्रवर्तिन महर्द्धिकं यावत् उपद्रवयितुं वा प्रतिषेधयितुं वा, तथापि खलु यूयं भरतस्य राज्ञो विजयस्कन्धावारस्योपरि युगमुसलप्रमाणमिताभिर्धाराभि ओघमेघं सप्तरात्रं वर्षं वर्षत, तत् एवमपि गते इत क्षिप्रमेव अपक्रामत अथवा खलु अद्य पश्यत चित्रं जीवलोकम्, तत खलु ते मेघमुखा नागकुमारा देवा ते देवैः एवमुक्ताः सन्तः भीता त्रस्ता व्यथिता उद्विग्ना सञ्जातभयाः मेघानीकं प्रतिसंहरन्ति, प्रतिसंहृत्य यत्रैव आपातकिराता तत्रैव उपागच्छन्ति उपागत्य आपातकिरातान् एवमवादिषुः एष खलु देवानुप्रिया ! भरतो राजा महर्द्धिको यावत् नो खलु एष शक्यते केनापि देवेन वा यावत् अग्निप्रयोगेण वा यावत् उपद्रवयितु वा प्रतिषेधयितुं वा तथापि च खलु अस्माभिः देवानुप्रियाः ! युष्माकं प्रीत्यर्थं भरतस्य राज्ञ उपसर्ग कृतः तद्गच्छत देवानुप्रियाः ! यूयं स्नाताः कृतबलिकर्माणः कृतकौतुकमङ्गलप्रायश्चित्ताः आर्द्रपटशाटकाः अवचूलकनियस्थाः अग्र्याणि वराणि रत्नानि गृहीत्वा प्राञ्जलिकृताः पादपतिताः भरत राजानं शरणम् उपेत प्रणिपतितवत्सलाः खलु उत्तमपुरुषा नास्ति भवतां भरतस्य राज्ञोऽन्तिकाद् भयमिति कृत्वा एवम् उदित्वा यामेव दिशं प्रादुर्भूता तामेव दिशं प्रतिगता । ततः खलु ते आपातकिराता मेघमुखै नागकुमारै देवैः एवमुक्ता सन्त उत्थया उत्तिष्ठन्ति, उत्थाय स्नाताः कृतबलिकर्माणः कृतकौतुकमङ्गलप्रायश्चित्ता आर्द्रपटशाटका अवचूलकनियस्थाः अग्र्याणि वराणि रत्नानि गृहीत्वा यत्रैव भरतो राजा तत्रवोपागच्छन्ति उपागत्य करतलपरिगृहीतं यावत् मस्तके अञ्जलि कृत्वा भरतं राजानं जयेन विजयेन वर्द्धयन्ति वर्द्धयित्वा अग्र्याणि वराणि रत्नानि उपनयन्ति उपनीय एवमवादिषु

हे वसुधर ! गुणधर ! जयधर ! ह्री श्री धृति कीर्त्तिधारक !
नरेन्द्र लक्षण सहस्रधारक ! नः राज्यमिदं चिर धारय ॥१॥

पणिवइअवच्छला खलु उत्तमपुरिसा णत्थि मे भरहस्स रण्णोअंतिया-ओ भयमिति कट्टु, एवं वदित्ता जामेव दिसिं पाउब्भूया तामेव दिसिं पडिगया। तएणं ते आवाडचिलाया मेहमुहेहिं णागकुमारेहिं देवेहिं एवं वुत्ता समाणा उट्ठाए उट्ठेंति, उट्ठित्ता ण्हाया कयबलिकम्मा कयको-उयमंगलपायच्छित्ता उल्लपडसाडगा ओचूलगणिअच्छा अग्गाइं वराइं रयणाइं गहाय जेणेव भरहे राया तेणेव उवागच्छंति उवागच्छित्ता करयल-परिग्गहियं जाव मत्थए अंजलिं कट्टु भरहं रायं जएणं विजएणं वद्धावंति वद्धावित्ता अग्गाइं वराइं रयणाइं उवणेंति, उवणित्ता एवं वयासी-'वसुहर गुणहर जयहर हिरिसिरि धिकित्तिधारकणरिंद। लक्खणसहस्सधारक रायमिदं णेचिरं धारे ॥१॥ हयवइ गयवइ णरवइ णवणिहि वइ भरहवास पढमवई। वत्तीस जणवयसहस्सरायसामी चिरंजीव ॥२॥ पढमणरीसर ईसर हिअ ईसर महिलिआ सहस्साणं। देवसय साहसीसर चोद्दस रयणी सर जसंसी ॥३॥ सागर गिरि मेरागं उत्तर वाईण-मभिजिअं तुमए। ता अम्हे देवाणुप्पियस्स विसए परिवसामो ॥४॥ अहोणं देवाणु-प्पियाणं इड्ढी जुई जसेबले वीरिए पुरिसक्कारपरक्कमे दिव्वा देवजुई दिव्वे देवाणुभावे लद्धे पत्ते अभिसमण्णागए, तं दिट्ठाणं देवाणुप्पिया णं इद्धी एवं चेव जाव अभिसमण्णागए. तं खामेम णं देवाणुप्पिया खमंतु णं देवाणुप्पिया खंतुमरहतुणं दवाणुप्पिया! णाइ भुज्जोभुज्जो एवं करणयाए त्तिकट्टु पंजलिउडा पायवडिआ भरहं रायं सरणं उर्वेति। तएणं से भरहे राया तेसिं आवाडचिलायाणं अग्गाइं वराइं रयणाइं पडिच्छंति पडिच्छित्ता ते आवाडचिलाए एवं वयासी गच्छहणं भो तुब्भे ममं बाहु-च्छाया परिग्गहिया णिब्भया णिहव्विग्गा सुहं सुहेणं परिवसह, णत्थि मे कत्तो वि भयमत्थि त्तिकट्टु सक्कारेइ सम्माणेइ सक्कारेत्ता सम्मा णेत्ता पडिविसज्जेइ। तएणं से भरहे राया सेणं सेणावइं सद्दावेइ सद्दावित्ता एवं वयासी गच्छाहिणं भो देवाणुप्पिया! दोच्चपि सिंधूए

महाणइए पच्चत्थिमणिक्खुडं ससिंधुसागरगिरिमेरागं समविसम णिक्खुडाणि अ ओअवेहि ओअवित्ता अग्गाइं वराइं रयणाइं पडिच्छाहि पडिच्छित्ता मम एय माणत्तियं खिप्पामेव पच्चपिणाहि जहा दाहिणिलस्स ओयवणं तहा सव्वं भाणिव्वं जाव पच्चणुभवमाणो विहरंति ॥सू० २२।

छाया—ततः खलु तस्य भरतस्य राज्ञः सप्तरात्रे परिणमति अयमेतद्रूपोऽभ्यर्थित चिन्तितः कल्पित प्रार्थित' मनोगतः सङ्कल्प समुदपद्यत,क स खलु भोः ! अप्रार्थितप्रार्थको दुरन्तप्रान्तलक्षणो यावत् परिवर्जित य खलु मम अस्यामेतद्रूपायां यावदभिसमन्वागतायाम् उपरि विजयस्कन्धावारस्य, युगमुसलमुष्टि यावत वर्ष वर्षति । ततः खलु तस्य भरतस्य राज्ञ इदमेतद्रूपम् अभ्यर्थितं चिन्तितं कल्पित प्रार्थितं मनोगत संकल्पं समुत्पन्नं ज्ञात्वा षोडशदेव सहस्राः सन्नद्धुं प्रवृत्ताप्यभवन्, ततः खलु ते देवा सन्नद्धबद्धवर्मितकवचाः यावत् गृहीतायुधप्रहरणाः यत्रैव ते मेघमुखा नागकुमाराः देवास्तत्रैव उपागच्छन्ति, उपागत्य मेघमुखान् नागकुमारान् देवान् एवमवादीत् हंभो ! मेघमुखा नागकुमाराः ! देवाः अप्रार्थितप्रार्थकाः यावत् परिवर्जिताः किं खलु यूय न जानीथ भरत राजान चातुरन्तचक्रवर्त्तिन महर्द्धिकं यावत् उपद्रवयितु वा प्रतिषेधयितुं वा, तथापि खलु यूयं भरतस्य राज्ञो विजयस्कन्धावारस्योपरि युगमुसलप्रमाणमिताभिर्धाराभि ओघमेघं सप्तरात्रं वर्षं वर्षत, तत् एवमपि गते इत क्षिप्रमेव अपक्रामत अथवा खलु अद्य पश्यत चित्रं जीवलोकम्, तत खलु ते मेघमुखा नागकुमारा देवा ते देवैः एवमुक्ताः सन्तः भीता' त्रस्ताः वाधिता' उद्विग्ना सञ्जातभयाः मेघानीकं प्रतिसंहरन्ति, प्रतिसंहृत्य यत्रैव आपातकिराता तत्रैव उपागच्छन्ति उपागत्य आपातकिरातान् एवमवादिषुः एष' खलु देवानुप्रिया । भरतो राजा महर्द्धिको यावत् नो खलु एष शक्यते केनापि देवेन वा यावत अग्निप्रयोगेण वा यावत् उपद्रवयितुं वा प्रतिषेधयितुं वा तथापि च खलु अस्माभिः देवानुप्रिया' ! युष्माक प्रीत्यर्थं भरतस्य राज्ञ उपसर्गं कृतः तद्गच्छत देवानुप्रियाः! यूयं स्नाता' कृतबलिकर्माण कृतकौतुकमङ्गलप्रायश्चित्ता' आर्द्रपटशाटकाः अवचूलकनियस्था' अग्र्याणि वराणि रत्नानि गृहीत्वा प्राञ्जलिकृताः पादपतिताः भरत राजानं शरणम् उपेत प्रणिपतितवत्सलाः खलु उत्तमपुरुषा नास्ति भवतां भरतस्य राज्ञोऽन्तिकाद् भयमिति कृत्वा एवम् उदित्वा यामेव दिश प्रादुर्भूता' तामेव दिशं प्रतिगता । ततः खलु ते आपातकिराता मेघमुखै नागकुमारै देवै' एवमुक्ता सन्त उत्थया उत्तिष्ठन्ति, उत्थाय स्नाताः कृतबलिकर्माणः कृतकौतुकमङ्गलप्रायश्चित्ता आर्द्रपटशाटका अवचूलकनियस्थाः अर्घ्याणि वराणि रत्नानि गृहीत्वा यत्रैव भरतो राजा तत्रवोपागच्छन्ति उपागत्य करतलपरिगृहीतं यावत् मस्तके अञ्जलि कृत्वा भरतं राजानं जयेन विजयेन वर्द्धयन्ति वर्द्धयित्वा अर्घ्याणि वराणि रत्नानि उपनयन्ति उपनीय एवमवादिषु

हे वसुधर ! गुणधर ! जयधर ! ह्री श्री धृति कीर्त्तिधारक !
नरेन्द्र लक्षण सहस्रधारक ! नः राज्यमिदं चिर धारय ॥१॥

हयपते ! गजपते ! नरपते ! नवनिधिपते ! भरतवर्ष प्रथमपते !
द्वात्रिंशज्जनपदसहस्त्रराज स्वामिन् ! चिरं जीव ॥२॥
प्रथम नरेश्वर ! ईश्वर ! महिलिका सहस्त्राणां हृदयेश्वर !
देवशतसहस्त्राणामीश्वर ! चतुर्दशरत्नेश्वर ! यशस्विन् ॥३॥
सागरगिरिमर्यादम् उत्तरावाचीन मभिजितं त्वया ।
तस्माद् वयं देवानुप्रियस्य विषये परिवसामः ॥४॥

अहो खलु देवानुप्रियाणाम् ऋद्धि द्युतिर्यशो बलं वीर्यं पुरुषकार पराक्रमः दिव्या देवद्युतिः दिव्यो देवानुभावो लब्धः प्राप्त अभिसमन्वागत तत् दृष्टा खलु देवानुप्रिया णाम् ऋद्धिः एवमेव यावत् अभिसमन्वागत, तत् क्षमयाम खलु देवानुप्रिया । क्षमन्तां खलु देवानुप्रिया । क्षन्तु मर्हन्तु खलु देवानुप्रिया । नैव भूयोभूय एवं करणताये इति कृत्वा प्राञ्जलिकृता पादपतिता भरत राजानं शरणमुपयान्ति, ततः खलु स भरतो राजा तेषामापातकिरातानामर्घ्याणि वराणि रत्नानि प्रतिच्छति प्रतीच्छय तानापातकिरातान् एवमवादीत् गच्छत खलु भो । यूय मम बाहुच्छायया परिगृहीता निर्भया निरुद्विग्ना सुखं सुखेन परिवसत, नास्ति भवतां कुतोऽपि भयमस्तीति कृत्वा सत्कारयति, सन्मानयति सत्कार्य सन्मान्य प्रतिविसर्जयति । तत खलु स भरतो राजा सुषेणं सेनापतिं शब्दयति । शब्दयित्वा एवमवादीत् गच्छ खलु भो देवानुप्रिय ! द्वितीयमपि सिन्ध्वा महानद्याः पश्चिमं निष्कुट ससिन्धुसागरगिरिमर्यादं समविषमनिष्कुटानि च 'ओअवेहि' साधय साधयित्वा अर्घ्याणि वराणि रत्नानि प्रतीच्छति प्रतीष्य मम एतामाज्ञप्तिकां क्षिप्रमेव प्रत्यर्पय यथा दाक्षिणात्यस्य 'ओअवणं' साधनम् तथा सर्वं भणितव्यम् यावत् प्रत्यनुभवन् विहरंति ॥सू०२२॥

टीका--"तएणं तस्स भरहस्स" इत्यादि । 'तएणं तस्स भरहस्स रण्णो सत्तरत्तंसि परिणममाणंसि इमेयारूवे अज्झत्थिए चिंतिए कप्पिए पत्थिए मणोगए सकप्पे समुप्पज्जित्था' तत तदनन्तरं खलु तस्य भरतस्य राज्ञः सप्तरात्रे परिणमति सति अयमेतद्रूपः सप्तसु रात्रिषु व्यतीतासु वर्षानिरोधविषयको विचारो भरतस्य मनसि एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण जातः तत्र प्रथमम् 'अज्झत्थिए' आध्यात्मिक आत्मनि जातोऽङ्कुर

'तएणं तस्स भरहस्स रण्णो सत्तरत्तंसि परिणममाणंसि' इत्यादिसूत्र-२२

टीकार्थ-(तएणं तस्स भरहस्स रण्णो) जब भरतराजा के वहां रहते २ (सत्तरत्तंसि परिणममाणंसि)सात दिन रात समाप्त हो चुके तब (इमेयारूवे अज्झत्थिए चिंतिए कप्पिए पत्थिए मणोगए सकप्पे समुप्पज्जित्था) उमे ऐसा मनोगत सकल्प उत्पन्न हुआ यहां सकल्प के 'आध्यात्मिक, चिन्तित, कल्पित, प्राथित' इन विशेषणों की जगह२ व्याख्या कर दी गई हैं अत. वहीं से इसे

'तएणं तस्स भरहस्स रण्णो सत्तरत्तंसि परिणममाणंसि' इत्यादि सूत्र २२॥

टीकार्थ-(तएणं तस्स भरहस्स रण्णो) જ્યારે ભરત રાજાને ત્યાં રહેતાં-રહેતાં (सत्तरत्तंसि परिणममाणंसि) સાત દિવસ-અને રાત્રિઓ પૂરી થઈ ત્યારે-(इमेयारूवे अज्झत्थिए चिंतिए कप्पिए पत्थिए मणोगए संकप्पे समुप्पज्जित्था) તને એવો મનોગત સંકલ્प

इव' १ तदनु 'चिंतिए' चिन्तितः पुनर्वर्षानिरोधविषयक विचारः स्मर्यमाणो द्विपत्रित इव जातः२ तदनु 'कप्पिए' कल्पितः स एव वर्षानिरोधविषयको विचारः व्यवस्था युक्त मेवं वर्षानिरोधं करिष्यामीति कार्याऽकारेण परिणतः पल्लवित इव जातः३ ततः 'पत्थिए' प्रार्थितःस एव विचार इष्टरूपेण स्वीकृतः पुष्पित इव सवृत्तः ४ ततः 'मणोगए संकप्पे' मनोगतः सकल्पः मनसि दृढरूपेण निश्चयः मया इत्थमेत्र वर्षा-निरोधः कर्त्तव्य इति विचारः फलित इव ५ 'समुप्पज्जित्था' समुदपद्यत। एतादृशो विचारो वर्षानिरोधविषयकः समभवदिति। तदेवाह– केसणं' इत्यादि 'केस णं भो! 'अपत्थियपत्थए दुरंतपंतलक्खणे जाव परिवज्जिए जेणं ममं इमाए एआणुरूवाए जाव अभिसमण्णागयाए उप्पिं विजयखंधावारस्स जुगमुसलमुट्ठि जाव वास वासइ ? कः एषः खलु भोः सैनिकाः शृणुत! अप्रार्थितप्रार्थकः तत्र अप्रार्थितम् अमनो-रथगोचरीकृत प्रसङ्गात् मरणं तस्य प्रार्थकः मरणेच्छुरित्यर्थः, तथा दुरन्तप्रान्तल-क्षणः दुरन्तानि दुष्टावसानानि प्रान्तानि तुच्छानि लक्षणानि यस्य स तथा अर्थात् अशुभलक्षणयुक्तः यावत् पदात् 'हीनपुण्णचाउद्दसे, हिरिसिरिपरिवज्जिए' इति ग्राह्यम् 'हीनपुण्णचाउद्दसे' हीनपुण्यचातुर्दशः हीनायां पुण्यचतुर्दश्यां जातः जन्म यस्य स इति हीनपुण्य–चातुर्दशः चतुर्दशीतिथि जन्माश्रिता पुण्या शुभा च भवति तया रहितः अत आक्रोशता इत्थमुक्ता तथा 'हिरिसिरिपरिवज्जिए' ह्रीश्रीपरिवर्जितः ह्रिया लज्जया श्रिया शोभया परिवर्जितः, यः खलु मम अस्यामेतद्रूपायां यावद्दिव्यायां देवानामिव ऋद्धिः देवस्य वा राज्ञ ऋद्धिर्देवर्द्धि स्तस्यां सत्याम् एवं दिव्यायां देवद्युतौ देवस्य वा राज्ञो द्युतिः दिव्येन देवानुभावेन देवानामिव योऽनुभावः प्रभावस्तेन सह लब्धायां प्राप्तायामभिसन्वागतायां सत्याम् उपरि स्कन्धावारस्य–द्वादश योजनस्थितसैन्यसमूहस्य

देखलेनी चाहिये। (केस ण भो! अपत्थियपत्थिए दुरतपतलक्खणे जाव परिवज्जिए जेण मम इमाए ए आणुरूवाए जाव अभिसमण्णागयाए उप्पिं विजयखंधावारस्स जुगमुसलमुट्ठि जाव वास वासइ) अरे! यह कौन ऐसा अमनो अकाल मृत्यु की चाहना वाला तथा दुरन्त प्रान्त लक्षणों वाला यावत् निर्लज्ज शोभाहीन व्यक्ति है, जो मेरी इस कुलपरम्परागत दिव्य देवर्द्धि के–देवोंकी जैसी ऋद्धि के होने पर, दिव्य देवद्युति एव दिव्य देवानुभाव के होने पर भी सेना के ऊपर युग,

---

ઉદ્ગમબ્યો–અહીં સકલ્પના "આધ્યાત્મિક, चिन्तित, कल्पित, प्रार्थित એ વિશેષણો સગૃહીત થયા છે એમની વ્યાખ્યા આ ગ્રથમાં અનેક સ્થાને કરવામાં આવી છે એથી જિજ્ઞાસુ જનોએ ત્યાંથી એ વિશે જાણી લેવુ (केस ण भो! अपत्थियपत्थिए दुरंतपंतलक्खणे जाव परिवज्जिए जे ण मम इमाए एआणुरूवाए जाव अभिसमण्णागयाए उप्पिं विजयखधावार-स्स जुगमुसलमुट्ठि जाव वासं वासइ) અરે! એ કોણ પોતાની અકાળ મૃત્યુની ઇચ્છા કરનાર તેમજ દુરંત પ્રાન્ત લક્ષણો વાળો યાવત નિર્લજ્જ શોભા હીન માણસ છે કે જે મારી આ કુલ પરપરાગત દિવ્ય દેવર્ધિને–દેવો જેવી ઋદ્ધિ હોવા છતાએ, દિવ્ય દેવદ્યુતિ તેમજ દિવ્ય દેવાનુભાવ હોવા છતા એ, મારી સેના ઉપર યુગ; મુસળ તેમજ મુષ્ટિ

'जुगमुसलमुट्ठि जाव त्ति' युगमुसलमुष्टिप्रमाणमात्राभिर्धाराभिः वर्षं वर्षति वृष्टिं करोति। प्रचण्डवृष्टिं करोतीत्यर्थः 'तए ण तस्स भरहस्स रण्णो इमेयारूवं अब्भत्थिय चिंतिय कप्पियं पत्थिय मणोगय संकप्पं समुप्पण्णं जाणित्ता सोलसदेवसहस्सा सण्णज्झिउं पवत्ता यावि होत्था', ततः उक्तचिन्तासमुत्पत्त्यनन्तरं खलु तस्य भरतस्य राज्ञः इममेतद्रूपम्-एतादृशम् अभ्यर्थितं चिन्तितं कल्पितं प्रार्थितंमनोगतं संकल्प समुत्पन्नं ज्ञात्वा चतुर्दशरत्नाधिष्ठायकदेवसहस्राणि चतुर्दश द्वे सहस्रे स्वाङ्गाधिष्ठातृ देवभूते इत्येवं षोडश देवसहस्रा· सन्नद्धुं प्रवृत्ताश्चाप्यभवन् सङ्ग्रामं कर्त्तुम् उद्यता अभूवन् जाताः कथं सन्नद्धुं प्रवृत्ता इत्याह-'तएण ते देवाः सण्णद्धबद्धवम्मियकवया जाव गहि आउहप्पहरणा जेणेव ते मेहमुहा णागकुमारा देवा तेणेव उवागच्छति' ततः खलु ते षोडसहस्रसंख्यका देवाः सन्नबद्धवर्म्मितकवचाः सन्नद्धं शरीरारोपणात् बद्ध कसा-बन्धनतः अतएव वर्म्म लोहकत्तलादि रूपं सञ्जातमस्येति वर्म्मितम् शरीरे संलग्नीकृतम् एतादृशं कवचं शरीरत्राणकं येषां ते तथा तथा यावत् पदात् उत्पीडितशरासन पट्टिका· पिनद्धग्रैवेयबद्धाविद्धविमलवरचिन्हपट्टाश्च तत्र उत्पीडिताः गाढं गुणारो-

---

मुसल एवं मुष्टि प्रमाण जलधाराओं से यावत् वरसा वरसा रहा है ? (तए णं तस्स भरहस्स रण्णो इमेयारूवे अज्झत्थियं चिंतिय कप्पियं पत्थियं मणोगयं सकप्पं समुप्पण्ण जाणित्ता सोलसदेवसहस्सा सण्णज्झिउं पवत्ता यावि होत्था) इस प्रकार के आध्यात्मिक, चिन्तित, प्रार्थित मनोगत उद्भूत हुए भरत राजा के सकल्प को जान कर के १६ हजार देव-१४ रत्नो के १४ हजार और अपने शरीर के रक्षक २ हजार देव इस प्रकार से मिलकर १६ हजार देव सग्राम करने के लिये उद्यत हो गये (तए णं ते देवा सण्णद्धबद्धवम्मियकवया जाव गहिआउहप्पहरणा जेणेव ते मेहमुहा णागकुमारा देवा तेणेव उवागच्छंति) तब वे देव सन्नद्धवद्ध वर्मित कवच यावत् गृहीत आयुध प्रहरण होकर जहां वे मेघमुख नामके नागकुमार देव थे वहां पर आये 'सण्णद्धबद्धगहिआ उहप्पहरणा' इन पदों की व्याख्या पीछे कंई जगह की जा चुकी है अतः वहीं से इसे देखलेनी चाहिये यहां यावत्पदसे 'उत्पीडितशरासनपट्टिका· पिनद्धग्रैवेयबद्धाविद्धविमलवरचिह्नपट्टाश्च' इन

પ્રમાણ જળધારાઓથી યાવત્ વૃષ્ટિ કરી રહેલ છે 'त एणं तस्स भरहस्स रण्णो इमेयारूवे अज्झत्थियं चिंतिय कप्पियं पत्थिय मणोगयं संकप्पं समुप्पण्णं जाणित्ता सोलसदेवसहस्सा सण्णज्झिउ प यावि होत्था) આ જાતના આધ્યાત્મિક ચિંતિત પ્રાર્થિત મનોગત ઉદ્ભુત થયેલા ભરત નરેશના સંકલ્પ ને જાણી ને ૧૬ હજાર દેવો-૧૪ રત્નોના ૧૪ હજાર અને તેમના શરીરના રક્ષક બે હજાર આ પ્રમાણે મળીને ૧૬ હજાર દેવો સંગ્રામ કરવા ઉદ્યત થઈ ગયા (तपणं ते देवा सण्णद्धबद्धवम्मियकवया जाव गहिआउहप्पहरणा जेणेव ते मेहमुहा णागकुमारा देवा तेणेव उवागच्छंति) ત્યારે તે દેવો સન્નદ્ધ બદ્ધ વર્મિત કવચ યાવત્-ગૃહીત આયુધ પ્રહરણ વાળા થઈ ને જ્યા તે મેઘમુખ નામે નાગ કુમાર દેવો હતા ત્યાં પહોંચ્યા. "सणद्धबद्धगहिआउहप्पहरणा" એ પદોની વ્યાખ્યા પાછળ અનેક સ્થાને કરવામા આવી છે એથી જિજ્ઞાસુજનોએ ત્યાથી જાણી લેવું અહી

पणात् दृढीकृताः शरासनपट्टिकाः धनुर्दण्डाः यैः ते तथा, तथा पिनद्धं परिधृतं ग्रैवेयकं ग्रीवात्राणकं ग्रीवाभरणं वा यैस्ते तथा, बद्धो ग्रन्थिदानेन आविद्धः परिहितो मस्तकावेष्टनविमलवरचिह्नपट्टो वीरातिवीरतासूचक वस्त्रविशेषो यैः ते तथा पश्चादुभयोः कर्मधारयः तथा गृहीतायुधप्रहरणाः गृहीतानि आयुधानि प्रहरणानि च यैस्ते तथा आयुधप्रहरणयोस्तु क्षेप्याक्षेप्यकृतो विशेषो बोध्यः तत्र क्षेप्यानि बाणादीनि, अक्षेप्यानि खड्गादीनि अथवा गृहीतानि आयुधानि प्रहरणाय यैस्ते तथा, एवंभूताः सन्तः यत्रैव मेघमुखाः नागकुमारा देवा आसन् तत्रैव उपागच्छन्ति 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'मेहमुहे णागकुमारे देवे एवं वयासी' मेघमुखान् नागकुमारान् देवान् एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादिषुः 'हंभो ! मेहमुहा णागकुमारा ! देवा अप्पत्थियपत्थगा जाव परिवज्जिआ किण्णं तुब्भि ण जाणह भरहं रायं चाउरंतचक्कवट्टिं महिद्धियं जाव उद्दवित्तए वा पडिसेहित्तए वा तहावि णं तुब्भे भरहस्स रण्णो विजयखंधावारस्स उप्पिं जुगमुसलमुट्ठिप्पमाणमित्ताहिं धाराहिं ओघमेघ सत्तरत्तं वासं वासह' हंभो ! मेघमुखाः नागकुमाराः ! देवाः अप्रार्थितप्रार्थकाः मरणेच्छवः यावत् पदात् दुरन्तप्रान्तलक्षणाः हीनपुण्यचातुर्दशाः ह्री श्री परिवर्जिताः हीनपुण्यचातुर्दशाः पुण्य चतुर्दशीतिथिजन्मरहिताः ह्री श्री परिवर्जिताः

पदोंका सग्रह हुआ है। इन पदों की व्याख्या यथास्थान की जा चुकी है अत वहीं से यह भी देखी जा सकती है (उवागच्छित्ता) वहा आकर के (मेहमुहे णागकुमारे देवे एवं वयासी) उन्होंने मेघमुख नामके उन नागकुमार देवासे इस प्रकार कहा -(हंभो ! मेहमुहा णागकुमारा देवा ! अप्पत्थियपत्थगा जाव परिवज्जिआ किण्णं तुब्भि ण जाणह भरहं रायं चाउरंतचक्कवट्टिं महिड्ढियं जाव उद्दवित्तए वा पडिसेहित्तए वा तहावि ण तुब्भे भरहस्स रण्णो विजयखंधावारस्स उप्पिं जुगमुसल मुट्ठिप्पमाणमित्ताहिं धाराहिं ओघमेघं सत्तरत्तं वास वासह) हे मेघमुख नामके नागकुमार देवो ! हमें ज्ञात होता है कि तुम अब अकाल में ही अपनी मृत्यु के अभिलाषी बन गये हो तुम्हारे सब के लक्षण ये अभीष्टार्थक साधन नहीं हैं। वे सर्वथा तुच्छ है तुम्हारा जन्म हीन पुण्य चतुर्दशी का हुआ प्रतीत होता है तुम सब के सब बिलकुल बेशरम हो और शोभा से तिरस्कृत

યાવત્ પદથી "उत्पीडितशरासनपट्टिकाः पिनद्धग्रैवेयबद्धाविद्धविमलवरचिन्हपट्टाश्च" એ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. એ પદોની વ્યાખ્યા પણ યથાસ્થાને કરવામાં આવી છે. જિજ્ઞાસુજનોએ ત્યાંથી જાણી લેવુ (उवागच्छित्ता) ત્યાં પહોંચીને (मेहमुहे णागकुमारे देवे एवं वयासी) તેમણે મેઘમુખ નામક નાગકુમાર દેવો ને આ પ્રમાણે કહ્યું—(हंभो ! मेहमुहा णागकुमारा देवा ! अपत्थियपत्थगा जाव परिवज्जिया किण्णं तुब्भि ण जाणह भरह राय चाउरतचक्कवट्टिं महिड्ढियं जाव उद्दवित्तपवा पडिसेहित्तपवा तहावि णं तुब्भे भरहस्स रण्णो विजयखधावारस्स उप्पिं जुगमुसलमुट्ठिप्पमाणमित्ताहिं धाराहिं ओघमेघ सत्तरत्त वासं वासह) હે મેઘમુખ નામક નાગકુમાર દેવો ! અમને ખબર છે, કે તમે હવે અલ્પકાળમાં જ મરણ પામશો. તમારા સર્વના આ લક્ષણો અભીષ્ટાર્થક સાધન નથી આમ સર્વથા તુચ્છ છે. તમારો જન્મ હીન-પુણ્ય ચતુર્દશીના દિવસે થયેલો પ્રતીત થાય

सन्तः किमिति प्रश्ने न जानीथेत्यत्र काकुपाठेन व्याख्येयम् तेन न जानीथ किं यूयम् ! अपि तु जानीथ भरतं राजानं चातुरन्तचक्रवर्त्तिनम् आचतुःसमुद्रान्तकरग्राहिणम् महर्द्धिकं महती ऋद्धिर्यस्य स तथा त लक्ष्मीसम्पन्न मित्यर्थः यावत् पदात् 'महज्जुइए महाणुभावे महासोक्खे' इति विशिष्टम् यदेप न कैश्चिदपि देवदानवादिभिः शस्त्रप्रयोगादिभि रुपद्रवयितु वा प्रतिषेधयितुंवा शक्यते इति, तथापि खलु जगत्यजय्य जेतुमशक्यं जानतोऽपि खलु यूय-मेघमुखाः नागकुमाराः भरतस्य राज्ञो विजयस्कन्धावारस्योपरि युगमुसलमुष्टिप्रमाणमात्राभि धाराभिः ओघमेघं सप्तरात्रं सप्तरात्रिप्रमाणकालेन वर्षं वर्षत 'तं एवमवि गते इत्तो खिप्पामेव अवक्कमह अहव ण अज्ज पासह चित्तं जीवलोगं' तत् तस्मात् एवमपि गते अतीते अविचारितकार्ये कृते सत्यपि किं बहु अधिक्षिपामः ? इतः स्थानात् क्षिप्रमेव पश्चात्तापपूर्वकं स्वापराधं क्षमापयन्तः अपक्रामत अपयात दूरमपसरतेत्यर्थः अथवा विकल्पान्तरे खलु यदि नापक्रामत तर्हि अद्य साम्प्रतमेव पश्यत

किये हुए हो क्या तुम चातुरन्त चक्रवर्ती भरत राजा को नहीं जनते हो—तुमने नहीं सुना है कि वह आसमुद्रान्त करग्राही है। महती ऋद्धि वाला है यावत वह महाद्युति वाला महाप्रभाव वाला, महासौख्य का भोक्ता है किसी भी देव दानव आदि में ऐसी शक्ति नहीं है जो शस्त्रादिकों द्वारा उसे उपद्रव युक्त कर सके या यहा से उसे पीछे वापिस कर सके इस प्रकार से इस जगत में अजेय हुए भरत राजा को जानते हुए भी आपलोग उसकी सेना के ऊपर युग मुसल, एवं मुष्टि प्रमाण जैसी जलधाराओं से पुष्कल सवर्तक मेघ की तरह सात दिन से वृष्टि वरसा रहे हो (त एवमविगते इत्तो खिप्पामेव अवक्कमह, अहव णं अज्ज पासह चित्त जोवलोग) तुमने यह काम विना विचारे हो किया है अब हम इस पर तुम्हें कितना तिरस्कृत करें अब तुम्हारी भलाई इसी मे है कि तुम सब इस स्थान से अपने अपराध की पश्चात्ताप पूर्वक क्षमा मागते हुए शीघ्रही चले जाओ। यदि नहीं जाते हो अभी ही तुम सब चित्र जीव लोक को—वर्तमान भव से अन्य

છે. તમે સર્વે નિર્લજ્જ છો અને શોભાથી તિરસ્કૃત થયેલા છો શું તમે-ચાતુરન્ત ચક્રવતી ભરત રાજાને જાણતા નથી તમને ખબર નથી કે તે ભરત નૃપતિ આસમુદ્રાન્ત કર ગ્રાહી છે. તે મહતી ઋદ્ધિવાન્ છે યાવત્ તે મહાદ્યુતિવાન્ મહા પ્રભાવવાન અને મહાસૌખ્ય ભોક્તા છે કોઇ પણ દેવ, દાનવ વગેરેમા એવી શક્તિ છે જ નહિ કે જે શસ્ત્રાદિકો વડે તેને ઉપદ્રવ યુક્ત કરી શકે અથવા તો તેને અહીંથી પાછા હઠાવી શકે આ પ્રમાણે આ જગતમાં અજેય તે ભરત રાજા ને જાણવા છતાંએ તમે તે રાજાની સેના ઉપર યુગ, મુસલ તેમજ મુષ્ટિ પ્રમાણ જેવી જળધારાઓથી પુષ્કળ સવર્તક મેઘની જેમ સાત-દિવસ રાત્રિ થી વૃષ્ટિ વરસાવી રહ્યા છો. (त एवमविगते इत्तो खिप्पामेव अवक्कमह, अहव ण अज्ज, पासह चित्तंजीवलोगं) તમે આ કામ વગર વિચાર્યે જ કર્યું છે અમે તમને કેટલા પ્રમાણ માં તિરસ્કૃત કરીએ હવે તમારી ભલાઈ એમા જ છે કે તમે સર્વે આ સ્થાનથી પોતાના અપરાધની પશ્ચાત્તાપ પૂર્વક ક્ષમાયાચના કરતા યથાશીઘ્ર અહીથી પલાયન થઈ જાઓ. જો તમે અહીંથી જશો નહીં તો હમણાં જ સર્વે ભિન્ન જીવ લોકને-એટલે કે વર્તમાન ભવમાંથી અન્ય ભવને-અકાલ મૃત્યુ ને પામશો (तपण ते मेहमुहा णागकुमारा

चित्रं जीवलोकम् वर्तमानभवादन्यं भवम् अपमृत्युं प्राप्नुतेत्यर्थः 'तएणं ते मेहमुहा णागकुमारा देवा तेहिं देवेहिं एवं वुत्ता समाणा भीया तत्था वहिया संजायभया मेघानीकं परिसाहरंति' ततः खलु ते मेघमुखा नागकुमारा देवाः तैः षोडशसहस्त्रसंख्यकैः देवैरेवमुक्ताः सन्तः भीताः त्रस्ताः वधिताः सञ्जातभया मेघानीकम्-घनदं प्रति संहरन्ति अपहरन्ति 'परिसाहरित्ता जेणेव आवाडचिलाया तेणेव उवागच्छंति' प्रतिसंहृत्य-यत्रैव आपातकिराताः तत्रैव उपागच्छन्ति 'उवागच्छित्ता आवाडचिलाए एवं वयासी' उपागत्य मेघमुखाः नागकुमाराः आपातकिरातान् एव वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादिषुः उक्तवन्तः किमुक्तवन्त इत्याह-'एस णं देवाणुप्पिया! भरहे राया महड्ढिए जाव णो खलु एस सक्का केणइ देवेण वा जाव अग्गिप्पओगेण वा जाव उवद्दवित्तए वा पडिसेहित्तए वा तहावि अ णं ते अम्हेहिं देवाणुप्पिया! तुब्भं पिअट्ठयाए भरहस्स रण्णो उवसग्गे कए' हे देवानुप्रियाः एषः खलु भरतो राजा महर्द्धिको यावत् महासौख्यः चातुरन्तचक्रवर्ती वर्त्तते न खलु

भव को-अकाल मृत्यु को-देखते हो (तए ण ते मेहमुहा णागकुमारा देवा तेहिं देवेहिं एवं वुत्ता समाणा भीया तत्था वहिया सजायभया मेघानीकं परिसाहरंति) इस प्रकार से उन १६ हजार देवों द्वारा डाटे गये वे मेघमुख नाम के नागकुमार देव बहुत ही अधिक रूप में भयभीत हो गये त्रस्त हो गये व्यथित या बाधित हो गये, और सजात भयवाले बन गये अत. उसी समय उन्होने घनघटा को अपहृत कर लिया (परिसाहरित्ता जेणेव आवाडचिलाया तेणेव उवागच्छंति) अपहृत करके फिर वे जहां पर ओपात किरात थे वहा पर आये (उवागच्छित्ता आवाडचिलाए एव वयासी) वहा आकर के उन्होंने उन आपात किरातों से ऐसा कहा-(एस ण देवाणुप्पिया! भरहे राया महड्ढिए जाव णो खलु एस सक्का केणइ देवेण वा जाव अग्गिप्पओगेण वा जाव उद्दवित्तए वा पडिसेहित्तए वा तहावि अ णं ते अम्हेहि देवाणुप्पिया! तुब्भ पिअट्ठया भरहस्स रण्णो उवसग्गे कए) हे देवानुप्रियो! यह भरतराजा है और यह महर्द्धिक है यावत् महासौख्य सम्पन्न है। चातुरन्तचक्रवर्ती हैं यह किसी भी देव द्वारा यावत् किसी भी दानव द्वारा या किसी भी

देवा तेहिं देवेहिं एव वुत्ता समाणा भीया तत्था वहिया संजायभया मेघानीकं परिसाहरंति) આ પ્રમાણે તે ૧૬ હજાર દેવો વડે ધિક્કૃત થયેલા તે મેઘમુખ નામક નાગકુમાર દેવો અતીવ ભય સંત્રસ્ત થઈ ગયા, વ્યથિત કે વધિત થઈ ગયા, અને સંજાતભય વાળા બની ગયા એથી તે જ ક્ષણે તેમણે ઘન ઘટાઓને અપહૃત કરી લીધી (परिसाहरित्ता जेणेव आवाडचिलाया तेणेव उवागच्छंति) અપહૃત કરીને પછી તેઓ જ્યાં આપાત કિરાતો હતા ત્યાં ગયા (उवागच्छित्ता आवाडचिलाए एव वयासी) ત્યાં જઈ ને તેમણે આપાત કિરાતોને આ પ્રમાણે કહ્યું (एसणं देवाणुप्पिया ! भरहे राया महड्ढिए जाव णो खलु एस सक्का केणइ देवेण वा जाव अग्गिप्पओगेण वा जाव उद्दवित्तए वा पडिसेहित्तए वा तहाविअ णं ते अम्हेहिं देवाणुप्पिया ! तुब्भ पिअट्ठयाए भरहस्स रण्णो उवसग्गे कए) હે દેવાનુપ્રિયો ! એ ભરત રાજા છે એ મહર્દ્ધિક છે યાવત્ મહાસૌખ્ય સમ્પન્ન છે, એ ચાતુરન્ત ચક્રવર્તી છે એ કોઈ પણ દેવ વડે યાવત્ કોઇ પણ દાનવ વડે અથવા

एषः केनापि देवेन वा यावत् दानवेन वा किन्नरेण वा किंपुरुषेण महोरगेण वा गन्धर्वेण वा शस्त्रप्रयोगेण वा अग्निप्रयोगेण वा यावत् मन्त्रप्रयोगेण वा उपद्रवयितु वा प्रतिषेधयितुं वा युष्मद्देशाक्रमणतो निवर्त्तयितुम् तथापि इत्थमसाध्ये कार्ये सत्यपि च खलु अस्माभिर्दे-वानुप्रियाः ! युष्माकं प्रीत्यर्थं भरतस्य राज्ञः उत्सर्गः कृतः 'तं गच्छह णं तुब्भे देवाणु-प्पिया ! ण्हाया कयबलिकम्मा कयकोउयमंगलपायच्छित्ता उल्लपडसाडगा ओचूलगणि-अच्छा अग्गाइं वराइं रयणाइं गहाय पंजलिउडा पायवडिआ भरह रायाणं सरणं उवेह' तत् तस्मात् गच्छत खलु देवानुप्रियाः ! यूयम् आपातकिराताः स्नाताः कृतवलिकर्माणः वायसादिभ्यो दत्तान्नभागाः कृतकौतुकमङ्गलप्रायश्चित्ताः तथा आर्द्रपटशाटकाः आर्द्रौ सद्यः स्नानवशाज्जलमिश्रितौ पटशाटकौ उत्तरीयपरिधाने येषां ते तथा एतेन सेवाविधौ अविलम्बः सूचितः, तथा 'अवचूलकनियत्था' अवचूलकम् अधोमुखाञ्चलम्-मुत्कला-ञ्चलम् यथा स्यात् तथा नियत्थं नियमितं येषां ते तथा प्रक्षरज्जल वस्त्र परिधाय गन्त व्यमित्यर्थः अनेनाबद्धकच्छत्वं सूचितं तदुपदर्शनेन स्वदैन्यं सूचितमिति । बद्धकच्छत्व-दर्शने हि शूरत्वसूचक उत्कटत्वसम्भावनाया जनप्रसिद्धत्वात् अग्र्याणि बहुमूल्यकानि वराणि श्रेष्ठानि रत्नानि गृहीत्वा प्राञ्जलिकृताः कृतप्राञ्जलयः पादपतिताः चरणन्यस्तमस्तकाः

किन्नर द्वारा या किसी भी किंपुरुष द्वारा या किसी भी महोरग द्वारा या किसी भी गधर्व द्वारा शस्त्र प्रयोग से या अग्नि प्रयोग से यावत् मन्त्र प्रयोग से न उपद्रवित किया जा सकता है और न आपके देश परसे आक्रमण करने से हटाया ही जा सकता है । परन्तु फिर भी हमने जो इस प्रकार के असाध्य होने पर भी इस भरतराजा के ऊपर उपद्रव किया है वह केवल आपकी प्रीति के निमित्त ही किया है (तं गच्छह ण तुब्भे देवाणुप्पिया ! ण्हाया कयबलिकम्मा कयकोउय-मंगलपायच्छित्ता उल्लपडसाडगा ओचूलगणिअच्छा अग्गाइ वराइ रयणाइं गहाय पंजलिउडा पाय-वडिया भरह रायाणं सरण उवेह) तो अब हे देवानुप्रियो ! तुम जाओ और स्नान करो बलि कर्म करो एवं कौतुक मगल प्रायश्चित्त करो । यह सब करके फिर तुम सबके सब गीले धोती दुपट्टे पहिने ही उनके प्रान्त भागो से जल जमीन पर गिरता जावे ऐसी अवस्थावाले होकर

કોઈ પણ કિન્નર વડે અથવા કોઈ પણ કિંપુરૂષ વડે કે કોઇ પણ મહોરગ વડે કે કોઇ પણ ગંધર્વ વડે કોઇ પણ શસ્ત્ર પ્રયોગ થી કે અગ્નિ પ્રયોગથી યાવત્ મન્ત્ર પ્રયોગથી એ ઉપદ્રવિત કરવામા આવી શકતો નથી તેમજ એ નરેશને તમારા દેશ પરથી આક્રમણ કરતા હઠાવી પણ શકાય નહિ અસાધ્ય હોવા છતાએ અમે એ ભરત નરેશ ઉપર ઉપદ્રવ કર્યો છે, તે માત્ર તમારી પ્રીતિ ને લઇ ને જ 'त गच्छह णं तुब्भे देवाणुप्पिया ! ण्हाया कयबलिकम्मा कयकोउयमंगलपायच्छित्ता उल्लपडसाडगा ओचूलगणिअच्छा अग्गाइं वराइ रयणाइ गहाय पंजलिउडा पायवडिया भरत रायाणं सरणं उवेह) તો હવે હે દેવાનુપ્રિયો ! તમે જાઓ અને સ્નાન કરો, બલિકર્મ સમ્પન્ન કરો તેમજ કૌતુક મગળ પ્રાયશ્ચિત કરો. એ સર્વ સમ્પન્ન કરીને પછી તમે બધા ભીના ધોતી-દુપટ્ટા પહેરીને જ એટલે કે જે ધોતી-દુપટ્ટાઓના પ્રાન્ત ભાગોમા થી પાણી જમીન ઉપર ટપકી રહ્યુ હોય એવી

भरतं राजानं शरणमुपेयात् स्वीकर्तव्यम् इत्यर्थः 'पणिवइयवच्छला खलु उत्तमपुरिसा णत्थि मे भरहस्स रण्णो अंतियाओ भयमिति कट्टु, एवं वदित्ता जामेव दिसिं पाउब्भूया तामेव दिसिं पडिगया' प्रणिपतितवत्सलाः प्रणम्रजनानुरागिणः खलु निश्चये उत्तमपुरुषा भवन्ति अतः नास्ति भे भवतां भरतस्य राज्ञोऽन्तिकाद्भयमिति कृत्वा आपातकिरातान् प्रति उक्तरीत्या उद्दिश्य यस्याः दिशः प्रादुर्भूता आगतवन्तः तामेवदिशं प्रतिगताः प्रतिगतवन्त परावर्तिताः इत्यर्थः ते मेघमुखा नागकुमाराः इति अथ भग्नेच्छा म्लेच्छा आपातकिराताः यच्चक्रु तदाह–'तएणं' इत्यादि । 'तए णं ते आवाडचिलाया मेहमुहेहिं नागकुमारेहिं देवेहिं एवंवुत्ता समाणा उट्ठाए उट्ठेंति' ततः खलु ते आपातकिराताः मेघमुखैः नागकुमारैः देवैः एवमुक्ताः सन्तः उत्थया उत्थानेन उत्तिष्ठन्ति 'उट्ठित्ता ण्हाया कयबलिकम्मा' उत्थाय स्नाताः कृतबलिकर्माणः वायसादिभ्यो दत्तान्नभागाः 'कयकोउय मंगलपायच्छित्ता' कृतकौतुकमङ्गलप्रायश्चित्ताः 'उल्लपडसाडगा' आर्द्रपटशाटकाः 'ओचूलगणियच्छा' अवचूलकनियत्था सन्तः प्रक्षरज्जलं वस्त्रं परिधाय 'अग्गाइं वराइं रयणाइं गहाय जेणेव भरहे राया तेणेव उवागच्छंति' अग्र्याणि वराणि रत्नानि गृहीत्वा यत्रैव भरतो

तथा बहुमूल्य श्रेष्ठ रत्नो को लेकर एवं हाथो को जोडकर भरतराजा की शरण में जाओ वहां जाकर तुम सब उनके पैरो में गिर जाना (पणिवइयवच्छला खलु उत्तमपुरिसा णत्थि मे भरहस्स-रण्णो) उत्तमपुरुष जो होते है वे प्रणिपतित वत्सल होते हैं–अपने प्रति झुकनेवाले जनो में अनुरागी होते हैं इसलिये आपलोगों को भरत नरेश के पास अब कोई भय नहीं है । इस प्रकार से आपात किरातो को समझा बुझाकर वे जिस दिशा से आये थे उसी दिशा तरफ चले गये अब जिनकी इच्छा पर पानी फिरे गया है ऐसे उन म्लेच्छ आपातकिरातों ने जो किया वह इस प्रकार से है–(तए णं ते आवाडचिलाया मेहमुहेहिं नागकुमारेहिं देवेहिं एव वुत्ता समाणा उट्ठाए उट्ठेंति) अब मेघमुख नामके नागकुमारों के द्वारा पूर्वोक्त प्रकार से समझाये गये वे आपातकिरात अपने आप उठे (उट्ठित्ता ण्हाया कयबलिकम्मा कयकोउयमंगलपायच्छित्ता उल्लपडसाडगा ओचूल-

---

સ્થિતિમા જ, બહુમૂલ્ય શ્રેષ્ઠ રત્નોને લઇ ને તેમજ હાથ જોડીને ભરત રાજાની શરણમાં જાઓ. ત્યા જઇને તમે સર્વ તેના પગોમાં પડી જાઓ. (पणिवइयवच्छला खलु उत्तमपुरिसा णत्थि मे भरहस्स रण्णो) જે ઉત્તમ પુરુષો હોય છે, તે પ્રણિપતિત વત્સલ હોય છે તેમની સામે જેઓ નમ્ર થઇ ને જાય છે તેઓ તેમના અનુરાગ ને મેળવે છે એથી તમે સર્વ ભરત નરેશ ની પાસે જાવો હવે ત્યા કોઇ ભય તમને નથી આ પ્રમાણે આપાત કિરાતોને સમજાવીને તે દેવો જે દિશામાથી આવ્યા હતા, તે દિશા તરફ જ જતા રહ્યા. હવે જેમની ઇચ્છા ઉપર પાણી ફરી વળ્યુ છે એવા તે મ્લેચ્છ આપાતકિરાતો એ જે કઇ કર્યું તે આ પ્રમાણે છે (तए णं ते आवाडचिलाया मेहमुहेहिं नागकुमारेहिं देवेहिं एवं वुत्ता समाणा उट्ठाए उट्ठेंति) હવે મેઘમુખ નામક નાગકુમારો વડે પૂર્વોક્ત પ્રકારથી સમજાવવામા આવેલા તે આપાત કિરાતો પોતાની મેળે ઉભા થયા (उट्ठित्ता ण्हाया कयबलिकम्मा कयकोउयमंगलपायच्छित्ता उल्लपडसाडगा ओचुलगणियच्छा अग्गाइं

राजा तत्रैव उपागच्छन्ति 'उवागच्छित्ता करयलपरिग्गहियं जाव मत्थए अंजलिं कट्टु भरहं रायं जएण विजएणं वद्धाविंति' उपागत्य करतलपरिगृहीत यावत् दशनखं शिर-सावर्त्तं मस्तके अञ्जलिं कृत्वा भरतं राजानं जयेन विजयेन वर्द्धयन्ति 'वद्धावित्ता' वर्द्धयित्वा 'अग्गाइ वराइं रयणाइं उवणेंति, उवणित्ता एवं वयासी' अग्र्याणि वराणि रत्नानि उपनय-न्ति प्राभृति कुर्वन्ति उपनीय प्राभृतीकृत्य एवम् वक्ष्यमाणप्रकारेण ते आपातकिराताः आवादिषु, उक्तवन्तः, किमुक्तवन्त इत्याह- 'वसुहर' इत्यादि'वसुहर गुणहर जयहर हिरिसिरिधीकित्तिधारकणरिंद ! लक्खणसहस्सधारक ! रायमिदं णे चिरंधारे॥१॥ हे वसुधर द्रव्यधर षट्खण्डवर्त्तिद्रव्यपते ! अथवा तेजोधर! गुणधर औदार्यादि गुणधारक ! जयधर विद्वेषिभिरधर्षणीयः शत्रुविजयकारक ह्री श्री धी कीर्त्तिधारक नरेन्द्र तत्र ह्रीः-

गणित्थच्छा अग्गाइं वराइ रयणाइं गहाय जेणेव भरहे राया तेणेव उवागच्छंति) और उठ कर फिर उन्होने स्नान किया बलिकर्म किया कौतुक मगल, प्रायश्चित्त किये और फिर वे सबके सब जिनके अग्रभागों से पानी निचुडता हुआ चला जा रहा है ऐसे अधोवस्त्रो को पहिरे हुए ही बहुमूल्य श्रेष्ठ रत्नो को लेकर जहा पर भरत नरेश था वहा पर आये (उवागच्छिता करयलपरिग्गहियं जाव मत्थए अंजलिं कट्टु भरह रायं जएणं विजएणं वद्धाविंति) वहां आकरके उन्होने दोनो हाथो को जोड़कर और उसकी अंजुलि की मस्तक पर घुमाकर भरतनरेश को जय विजय शब्दों द्वारा बधाई दी (वद्धावित्ता अग्गाइ, वराइं रयणाइ उवणेंति) और वधाइ देकर फिर उन्होने बहुमूल्य श्रेष्ठरत्नो को भेंट के रूप में उनके समक्ष रख दिया (उवणिता एव वयासी) भेट के रूप में रत्नो को रख कर फिर उन्होने ऐसा कहा-(वसुहर ! गुणहर ! जयहर ! हिरिसिरि धी कित्तिधारक णरिंद-लक्खणसहस्स धारक ! रायमिदं णे चिरं धरे) हे वसुधर-षट्खण्डवर्ति द्रव्यपते ! अथवा हे तेजो धर ! हे गुणधर-औदार्य शौर्यादिगुण धारक ! हे जयधर-शत्रुओ द्वारा अधर्षणीय ! शत्रुविजय

वराइ रयणाइ गहाय जेणेव भरहे राया तेणेव उवागच्छंति) અને ઉભા થઇ ને તેમણે સ્નાન કર્યું, બલિકર્મ કર્યું અને કૌતુક મંગળ, પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યાં અને પછી તેઓ સર્વે જેમના અગ્રભાગોથી પાણી ટપકો રહ્યુ છે એવા અધોવસ્ત્ર પહેરીને જ, બહુ મૂલ્ય શ્રેષ્ઠ રત્નોને લઈને જ્યા ભરત નરેશ હતો, ત્યા આવ્યા (उवागच्छित्ता करयलपरिग्गहियं जाव मत्थए अंजलिं कट्टु भरह रायं जएणं विजएण वद्धाविंति) ત્યાં પહોચીને તેમણે બન્ને હાથ જોડી ને અને તે હાથોની અંજલિને મસ્તક ઉપર ફેરવી ને જય વિજય શબ્દો વડે તેને વધામણિ આપી, (वद्धावित्ता अग्गाइं वराइ रयणाइ उवणेंति) અને વધામણી આપીને તેમણે બહુમૂલ્ય શ્રેષ્ઠ રત્નો ભેટના રૂપમા તેની સમક્ષ મૂકી દીધાં (उवणित्ता एवं वयासी) ભેટના રૂપમા રત્નો મૂકી ને પછી તેમણે આ પ્રમાણે કહ્યુ – (वसुहर! गुणहर ! जयहर हिरि सिरि धी कित्तिधारक ! णरिंद-लक्खणसहस्सधारक ! रायमि दणे चिर धारे) હે વસુધર-ષટ્ખંડ વર્તિ દ્રવ્યપતે ! અથવા હે તેજોધર ! હે ગુણધર ! ઔદાર્યશૌર્યાદિ ગુણ ધારક ! હે જયધર ! શત્રુ ઓવડે અધર્ષણીય ! શત્રુ વિજય કારક ! હે હ્રી, શ્રી-લક્ષ્મી, ધૃતિ સંતોષ, કીર્તિ યશના ધારક ! હે નરેન્દ્ર લક્ષણ સહસ્ર ધારક ! અથવા-હે નરેન્દ્ર-નર સ્વા

लज्जा श्रीः-लक्ष्मीः धृतिः- धैर्यम् कीर्तिः यशः एतेषां धारकः नरेन्द्र नरस्वामिन् लक्षण-सहस्रधारक! तत्र लक्ष्यन्ते चिह्नयन्ते यैः तानि लक्षणानि हस्तादि विद्याधनजीवितरेखा रूपाणि तेषां सहस्रं तस्य धारकः तस्य सम्बोधने हे लक्षणसहस्रधारक! 'रायमिदं णे चिरंधारे' नः अस्माकम् इदम् राज्यं चिरंधारय पालय अस्मद्देशाधिपतिर्भव चिरं कालं यावदिति गाथार्थः ॥१॥

"हयवइ गयवइ णरवइ णवणिहिवइ भरहवासपढमवई।
बत्तीस जणवय सहस्सराय सामी चिरं जीव ॥२॥"

हे हयपते! हे गजपते! हे नरपते! नवनिधिपते! हे भरतवर्षप्रथमपते! द्वात्रिंशज्जनपदसहस्राणां द्वात्रिंशद्देशसहस्राणाम् ये राजानः तेषां स्वामिन्! चिरं जीव चिरकालं जीवनं धारय अयम् अस्या गाथाया अर्थः ॥२॥

कारक! हे ह्री श्रीलक्ष्मी, धृति संतोष, कीर्ति—यश के धारक! नरेन्द्रलक्षणसहस्रधारक! अथवा—हे नरेन्द्र नर-स्वामिन्! हे लक्षणसहस्रधारक! विद्या, धन, जीवन आदि को हजारों रेखाओं को चिह्नो को धारण करने वाले! आप हमारे इस राज्य का चिर काल तक पालन करो—आप हमारे देश के चिरकाल तक अधिपति बनो ॥१॥

'हयवइ गयवइ णरवई णवणिहिवइ भरहवास पढमवई।
बत्तीसजणवयसहस्सरायसामी चिरं जीव ॥२॥
पढमणरीसर ईसर हिअईसर महिलियासहस्साणं।
देवसयसाहसीसर चोद्दहरयणीसर जसंसी ॥३॥
सागरगिरिमेरागं उत्तरवाईणमभिजिअं तुमए।
ता अम्हे देवाणुप्पियस्स विसए परिवसामो ॥४॥

हे हयपते! हे गजपते! हे नरपते! हे नवनिधिपते! हे भरतक्षेत्रप्रथमपते! हे द्वात्रिशज्जनपदसहस्त्र नरपति स्वामिन्! आप चिरकाल तक इस धरा धाम पर जीवित रहे ॥२॥

मिन्! હે લક્ષણ સહસ્ત્ર ધારક-વિદ્યા, ધન, વગેરેની હજારો રેખાઓ ચિન્હોને ધારણ કરનાર! આપશ્રી અમારા એ રાજ્યનું ચિરકાળ સુધી પાલન કરો, આપશ્રી અમારા દેશના ચિરકાળ સુધી અધિપતિ બનો ॥૧॥

"हयवइ गयवइ णरवइ णवणिहिवइ भरहवासपढमवई।
बत्तीस जणवय सहस्सरायसामी चिर जीव ॥२॥
पढमणरीसर इसर हिअइसर महिलिया सहस्साणं।
देवसय साहसीसर चोद्दहरयणीसर जसंसी ॥३॥
सागर गिरि मेराग उत्तरवाईण मभिजिअ तुमए।
ता अम्हे देवाणुप्पियस्स विसए परिवसामो ॥४॥

હે હયપતે! હે ગજપતે! હે નરપતે! હે નવનિધિપતે! હે ભરત ક્ષેત્ર પ્રથમપતે! હે દ્વાત્રશજ્જન પદ સહસ્ત્ર નરપતિ સ્વામિન્! આપશ્રી ચિરકાળ સુધી આ ધરાધામ

"पढमणरीसर ईसर हियईसर महिलिया सहस्साणं ।
देवसयसाहस्सीसर चोद्दस रयणीसर जसंसी ॥३॥"

हे प्रथमनरेश्वर ! हे ऐश्वर्यधर ! हे महिलिकासहस्राणां चतुःषष्टि स्त्रीसहस्राणां हृदयेश्वर प्राणवल्लभ ! देवशतसहस्राणां रत्नाधिष्ठातृमागधतीर्थाधिपादि देवलक्षाणामीश्वर ! चतुर्दशरत्नेश्वर ! चक्ररत्नछत्ररत्नादीमधिपते ! यशस्विन ! इति तृतीय गाथार्थः ॥३॥

"सागरगिरिमेरागं उत्तरवाईण मभिजिअं तुमए ।
ता अम्हे देवाणुप्पियस्स विसए परिवसामो ॥४॥

तथा 'सागरगिरिमेरागं' सागरगिरिमर्यादम् तत्र सागरः पूर्वापरदक्षिणारूपः समुद्रः, गिरिः-हिमवान् तयोः मर्यादा अवधिर्यत्र तत् सागरगिरिमर्यादम् पूर्वापरदक्षिणदिक्जये समुद्रावधिकम् उत्तरतो हिमाचलावधिकम् यत् 'उत्तरवाईणमभिजिअं तुमए' उत्तरवाचीनम् उत्तरार्द्धदक्षिणार्धभरतं सम्पूर्णभरतमित्यर्थः तत् त्वयाऽभिजितम् स्वायत्तीकृतम् 'ता' तस्मात् 'अम्हे' वयम् देवानुप्रियस्य विषये देशे परिवसामः युष्माकं प्रजारूपेण निवसामः इत्यर्थः इति चतुर्थगाथाया अर्थः बोद्धव्यः ॥४॥ 'अहो णं देवाणुप्पियाणं इड्ढीजुई जसे बले वीरिए पुरिसक्कारपरक्कमे दिव्वा देवजुई दिव्वे देवाणुभावे लद्धे पत्ते अभिसमण्णागए' तत्र अहो इति आश्चर्ये खलु देवानुप्रियाणाम् श्रीमतां ऋद्धिः सम्पत् द्युतिः प्रभा यशः कीर्त्तिः बलं शारीरिकशक्तिः वीर्यम् आत्मशक्तिः

हे प्रथम नरेश्वर ! हे इश्वर ऐश्वर्यधर ! हे चतुष्षष्ठीसहस्रनारीहृदयेश्वर हे रत्नाधिष्ठायक, मागध तीर्थाधिपादिदेवलक्षेश्वर ! हे चतुर्दशरत्नाधिपते ! हे यशस्विन् ! ॥३॥ आपने पूर्व, एव पश्चिम, दक्षिण समुद्र तक के एव क्षुद्रहिमाचलतक के उत्तरार्द्ध दक्षिणार्ध भरत कों- परिपूर्ण भरत क्षेत्र को भावो में भूतवदुपचार की अपेक्षाकर के अपने वश में कर लिया है अत अब हम आप देवानुप्रिय के ही देश में रहने वाले बन गये हैं। हम आपकी ही प्रजा रूप हो गये है ॥४॥-(अहो णं देवाणुप्पियाणं इढ्ढीजुई जसे बले वीरिए पुरिसक्कारपरक्कमे दिव्वा देवजुई दिव्वे देवाणुभावे लद्धे पत्ते अभिसमण्णागए) यहां-अहो यह शब्द आश्चर्य अर्थ में प्रयुक्त हुआ है। आप देवानुप्रिय की ऋद्धि-सम्पत्, द्युति, प्रभा यश-कीर्ति,बल शारीरिक शक्ति, वीर्य-आत्मशक्ति, पुरुषकार-पौरुष और परा-

---

ઉપર જીવિત રહો. ॥૨॥ હે પ્રથમ નરેશ્વર ! હે ઈશ્વર ઐશ્વર્યધર ! હે ચતુષ્ષષ્ઠી સહસ્ત્ર નારી હૃદયેશ્વર ! હે રત્નાધિષ્ઠાયક, માગધતીર્થાધિપાદિ દેવલક્ષેશ્વર ! હે ચતુર્દશ રત્નાધિપતે હે યશસ્વિન્ ॥૩॥ આપશ્રીએ પૂર્વ, પશ્ચિમ દક્ષિણ સમુદ્ર સુધીના તેમજ ક્ષુદ્ર હિમાચલ સુધીના ઉત્તરાર્દ્ધ-દક્ષિણાર્દ્ધ ભરતને-પરિપૂર્ણ ભરત ક્ષેત્ર ને-ભાવીમાં ભૂતવદુપચારની અપેક્ષાએ પોતાના વશમાં કરી લીધુ છે એથી હવે અમે સર્વે આપ દેવાનુપ્રિયના જ દેશવાસી થઈ ગયા છીએ અમે આપશ્રીની પ્રજા થઈ ગયા છીએ ॥૪॥ (અહોણં દેવાણુપ્પિયાણં ઇડ્ઢી જુઇ જસે બલે વીરિએ પુરિસક્કારપરક્કમે દિવ્વે દેવાણુભાવે લદ્ધે પત્તે અભિસમણ્ણાગએ) અહીં 'અહો' એ શબ્દ આશ્ચર્ય અર્થમાં પ્રયુક્ત થયેલ છે. આપ દેવાનુ-

पुरुषकारः पौरुषं पराक्रम' विक्रमः, ऋद्ध्यादीनि आश्चर्यकारकाणि कुत इत्याह-'दिव्वा देवजुई' इत्यादि। दिव्या सर्वोत्कृष्टा देवस्येव द्युतिः यस्य स देवद्युतिः एवं दिव्यो देवानुभावो देवानुभागो वा लब्धः प्राप्तः अभिसमन्वागतो देवधर्मप्रसादादिति, परतः श्रुतेऽपि गुणातिशये आश्चर्योत्पत्तिः स्यात् दृष्टे तु सुतरामित्याशयेनाह-'तं दिट्ठा' इत्यादि 'तं दिट्ठा णं देवाणुप्पियाणं इड्ढी एवं चेव जाव अभिसमण्णागए' तद् दृष्टा खलु देवानुप्रियाणाम् ऋद्धि सम्पत्, चक्षुः प्रत्यक्षेण अनुभूता श्रवणतो दर्शनस्यातिसंवादकत्वात् अद्भुताश्चर्यजनकत्वात् एवं चैवेति उक्तन्यायेन दृष्टा देवानुप्रियाणां द्युतिः, एवं यशो बलादिकमपि दृष्टमित्यादि वक्तव्यम्, यावदभिसमन्वागत इतिपदे यावत्पदसंग्रहस्तु 'इड्ढी-जसे बले वीरिए' इत्यादिकम् अनन्तरोक्त एव बोध्यम् 'तं खामेमु णं देवाणुप्पिया!' तत् क्षमयामः खलु देवानुप्रियाः! वयम् 'खमंतु णं देवाणुप्पिया!' भवद्बालचेष्टितं क्षमन्तां देवानुप्रियाः। 'खंतुमरहतु णं देवाणुप्पिया।' क्षन्तु मर्हन्तु क्षमां कर्तुं योग्या

क्रम विक्रम ये सब ही बड़े आश्चर्यकारक है. क्योंकि आपकी सर्वोत्कृष्ट देव के जैसी द्युति है, सर्वोत्कृष्टदेव के जैसा आपका प्रभाव है. यह सब आपने देव एवं धर्म के प्रसाद से ही लब्धकिया है. प्राप्त किया है और अभिसमन्वागत किया है दूसरों के मुख से गुणातिशय के सुनने पर आश्चर्य होता है परन्तु जब वह स्वय आखो से देखलिया जाता है तो आश्चर्य की सीमा नहीं रहती है। (तं दिट्ठाणं देवाणुप्पियाणं इड्ढी एव चेव जाव अभिसमण्णागए, तं खामेमु ण देवाणुप्पिया खमंतु ण देवाणुप्पिया! खंतुमरहतु ण देवाणुप्पिया!) हमलोगों ने आप देवानुप्रिय की ऋद्धि अपनी आखों से देखली है इसी प्रकार से आप का यश बल और वीर्य भी देखलिया है- यहा यावत्पद से "इड्ढी जसे बले" इन्हीं पदो का सग्रह हुआ है इसलिये हे देवानुप्रिय! हम अपने अपराधों को आप से क्षमा करवाते हैं क्योंकि हमें पश्चात्ताप हो रहा है हमारे इस बालचेष्टित क्रियाको आप देवानुप्रिय क्षमा करें आप देवानुप्रिय। हमे क्षमा करने के योग्य है. क्योंकि आप बहुत बडे सदा-

---

પ્રિયની ઋદ્ધિ-સમ્પત્ દ્યુતિ, પ્રભા-યશ-કીર્તિ, બળ, શારીરિક શક્તિ, વીર્ય-આત્મશક્તિ, પુરૂષકાર-પૌરૂષ અને પરાક્રમ વિક્રમ એ સર્વે અતીવ આશ્ચર્ય કારક છે કેમકે આપશ્રીની સર્વોત્કૃષ્ટ દેવના જેવી દ્યુતિ છે, સર્વોત્કૃષ્ટ દેવના જેવો આપશ્રીનો પ્રભાવ છે. એ બધુ આપ શ્રીએ દેવધર્મના પ્રસાદ થી જ મેળવ્યુ છે, પ્રાપ્ત કર્યું છે અને અભિસમન્વાગત કર્યું છે બીજાઓના મુખથી ગુણાતિશયની વાત સાંભળવાથી આશ્ચર્ય થાય છે પણ જ્યારે તે ગુણોના આગાર ને આંખો થી જોઈ એ ત્યારે અસીમ આશ્ચર્ય થાય છે (तं दिट्ठा ण देवाणुप्पियाणं इड्ढी एव चेव जाव अभिसमण्णागए, तं खामेमु णं देवाणुप्पिया! खमंतु ण देवाणुप्पिया! खंतुमरहंतु ण देवाणुप्पिया!) અમે સર્વે લોકોએ આપ દેવાનુપ્રિયની ઋદ્ધિ સ્વ ચક્ષુઓથી જોઈ લીધી છે એ પ્રમાણે તમારા યશ બળ અને વીર્ય પણ અમે જોઈ લીધા છે. અહીં યાવત્ પદથી "इड्ढी जसे बले" એ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. એથી હે દેવાનુપ્રિય! અમારા થયેલ અપરાધ બદલ અમે સર્વ આપ શ્રી પાસેથી ક્ષમા યાચીએ છીએ અમને ભારે પશ્ચાત્તાપ થઇ રહ્યો છે અમારી બાળ-ચેષ્ટાઓને આપ દેવાનુપ્રિય ક્ષમા કરો. આપ દેવાનુપ્રિય!

भवन्तु देवानुप्रियाः! 'णाइ भुज्जो भुज्जो एवं करणयाए त्तिकट्टु पंजलि उडा पायवडिआ भरहं रायं सरणं उविति' 'णाइ' त्ति नैव 'आइं' इति निपातोऽवधारणे निश्चयार्थे भूयो भूय वारंवार एवं करणतायै सम्पत्स्यामहे एवमपराधं न करिष्यामः इतिभावः इतिकृत्वा प्राञ्जलिकृताः बद्धाञ्जलिपुटाः पादपतिताः भरत महाराजान शरणम् उपयान्ति प्राप्नुवन्ति।

अथ प्रसन्नताऽभिमुखभरतकृत्यमाह–'तएणं से' इत्यादि 'तएणं से भरहे राया तेसिं आवाडचिलायाणं अग्गाइं वराइं रयणाइं पडिच्छंति पडिच्छित्ता ते आवाडचिलाए एवं वयासी' ततः खलु स भरतो राजा तेषामापातकिरातानाम् अग्र्याणि वराणि रत्नानि प्रतीच्छति स्वीकरोति, तीष्य-स्वीकृत्य तानापातकिरातान् एवं वक्ष्यमाणप्रकारेणअवादीत् उक्तवान् 'गच्छह णं भो तुब्भे ममं बाहुच्छाया परिग्गहिया णिब्भया णिरुव्विग्गा सुहं सुहेण परिवसह' गच्छत खलु भोः! देवानुप्रियाः! यूय स्वस्थानमिति शेषः, बाहुच्छायया परिगृहीताः स्वीकृताः मया शिरसि दत्तहस्ताः इत्यर्थः निर्भयाः भयरहिताः निरुद्विग्नाः उद्वेगरहिताः सन्तः सुख सुखेन अतिशयसुखेन परिवसतः निवासं कुरुत 'णत्थि मे कत्तो वि भयमत्थि त्ति

शय वाले हैं। (णाइ भुज्जो२ एवं करणयाए त्ति कट्टु पंजलिउडा पायवडिया भरह २ यं सरणं उविंति) अब हमलोग भविष्य में ऐसा नहीं करेंगें ऐसा कह कर उन आपातकिरातो ने दोनो हाथो को जोड़ कर उनकी अजलि बनाई और फिर वे भरत राजा के पैरों में पतित हो गये-गिर गये इस तरह वे भरत की शरण में प्राप्त हो गये. (तए णं से भरहे राया तेसिं आवाडचिलायाणं अग्गाइ वराइं रयणाणि पडिच्छति, पडिच्छित्ता ते आवाडचिलाए एव वयासी) उन भरत राजाने उन आपात किरातों को भेंट स्वरूप प्रदान किये गये अग्र-बहुमूल्य वर श्रेष्ठ रत्नो को स्वीकार करलिया और स्वीकार करके फिर उसने उन आपात किरातो से ऐसा कहा- (गच्छहणं भो तुब्भे ममं बाहुच्छाया परिग्गहिया णिब्भया णिरुव्विग्गा सुहं सुहेण परिवसह) हे देवानुप्रियो! अब आपलोंग अपने २ स्थान पर जाओ आप सब मेरी बाहु छाया से परिगृहीत हो चुके हो निर्भय होकर एवं उद्वेगरहित होकर सुखपूर्वक रहो (णत्थि मे कत्तो वि भयमत्थिति कट्टु सक्कारेइ, सम्माणेइ)

અમને ક્ષમા કરવા યોગ્ય છો. કેમકે આપ શ્રી મહાન્ સદાશય સમ્પન્ન છો. (णाइ भुज्जो २ एवं क ाए त्तिकट्टु पंजलिउडा पायवडिया भरहं राय सरणं उविंति) હવે પછી ભવિષ્યમાં અમે આમ નહિ કરીએ આ પ્રમાણે કહીને તે આપાતકિરાતોએ બન્ને હાથોને જોડીને અંજલિ બનાવી અને પછી તેઓ સર્વ ભરત રાજાના ચરણોમા પડી ગયા આમ તેમણે નરેશ ભરતનુ શરણ પ્રાપ્ત કર્યું (तए णं भरहे राया तेसिं आवाडचिलायाणं ाइ वराइं रयणाणि पडिच्छंति, पडिच्छित्ता ते आवाडचिलाए एव वयासी) તે ભરત રાજાએ તે આપાત કિરાતોના ભેટ સ્વરૂપ મૂકેલા-અગ્રય-મહુમૂલ્ય અને શ્રેષ્ઠ રત્નોને સ્વીકરી લીધાં અને સ્વીકાર કરીને પછી તેણે તે આપાત કિરાતોને આ પ્રમાણે કહ્યુ—(गच्छह णं भो तुब्भे ममं बाहुच्छाया परिग्गहिया णिब्भया णिरुव्विग्गा सुहं सुहेण परिवसह) હે દેવાનુપ્રિયો! હવે તમે સર્વ પોત-પોતાના સ્થાને પ્રયાણ કરો તમે બધા મારી બાહુ છાયાથી પરિગૃહીત થઇ ચૂક્યા છો. હવે નિર્ભય થઇને તેમ જ ઉદ્વેગ રહિત થઇને સુખપૂર્વક રહો.

कट्टु सक्कारेइ, सम्माणेइ, सक्कारेत्ता सम्माणेत्ता पडिविसज्जेइ' नास्ति 'भे' भवतां कुतोऽपि कस्मादपि भयमस्ति इति कृत्वा इत्युक्त्वा सत्कारयति आसनादिना सम्मानयति मधुरवचनादिना सत्कार्य सम्मान्य प्रतिविसर्जयति स्वस्थानगमनाय अतिदिशति प्रेषयति। 'तएणं से भरहे राया सुसेणं सेणावइ सद्दावेइ सद्दावित्ता एवं वयासी' ततः आपात-चिलातानां गमनानन्तरं खलु स पट्खंडाधिपतिः भरतो राजा सुसेणं सेनापतिं शब्दयति आह्वयति शब्दयित्वा आहूय एव वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत् उक्तवान् 'गच्छाहि णं भो देवाणुप्पिया! दोच्च पि सिंधूए महाणईए पच्चत्थिमं णिक्खुडं ससिंधुसागरगिरिमेरागं समविसमणिक्खुडाणि अ ओअवेहि, गच्छ खलु भो देवानुप्रिय! सुषेण सेनापते! द्वितीयमपि पूर्वसाधितनिष्कुटापेक्षया अन्यं सिन्ध्वाः महानद्याः पश्चिमं-पश्चिमभागवर्त्ति निष्कुट कोणस्थितभरतक्षेत्रखण्डरूपम् इदं च कैर्विभक्तमित्याह-ससिन्धुसागर गिरिमर्यादम् तत्र-सिन्धुः नामा महा नदी सागरः पश्चिमसमुद्र. गिरिः उत्तरत क्षुल्लहिमवद्गिरिः दक्षिणतो वैताढ्यगिरिश्च एतैः कृता मर्यादा विभागरूपा तया सहितं यत्तथा, एतैः कृतविभागमित्यर्थः 'समविसमणिक्खुडाणि य' समविषमनिष्कुटानि च तत्र समानि समभूमिभागवर्त्तीनि विषमाणि च दुर्गभूमिभागवर्त्तीनि यानि निष्कुटानि

आपलोगों को किसी से भी अब भय नहीं रहा है ऐसा कह कर उन भरत राजा ने उन्हें सत्कृत और सन्मानित किया (सक्कारेत्ता सम्माणेत्ता पडिविसज्जेइ) सत्कृत सन्मानित करके फिर उन्होने उन्हें अपने २ स्थानों पर चले जाने का आदेश दे दिया (तएण से भरहे राया सुसेणं सेणावइ सद्दावेइ) इसके बाद भरत राजाने सुषेण सेनापति को बुलाया-और (सद्दावित्ता एवं वयासी) बुलाकर उससे ऐसा कहा (गच्छाहि ण भो देवाणुप्पिया! दोच्चपि सिंधूए महाणईए पच्चत्थिमं णिक्खुडं ससिन्धु सागरमेरागं समविसमणिक्खुडाणि अ ओअवेहि) हे देवानुप्रिय! अब तुम पूर्वसाधित निष्कुट की अपेक्षा द्वितीय सिन्धु महानदी के पश्चिम भागवर्ती कोणमें स्थित भरतक्षेत्र में जाओ यह सिन्धु नदी पश्चिमदिग्वर्ती समुद्र तथा उत्तर में क्षुल्लहिमवत्गिरि और दक्षिण में वैताढ्यगिरि इनसे विभक्त हुआ है और वहां समभूमिभागवर्ती एव दुर्गभूमि भागवर्ती जो अवान्तर क्षेत्रखण्ड-

---

(णत्थि मे कत्तो वि भयमत्थि त्ति कट्टु सक्कारेइ, सम्माणेइ) तमने हवे કોઇનો પણ ભય નથી આમ કહીને ભરત રાજાએ તેમને સત્કૃત અને સમ્માનિત કર્યા (सक्कारित्ता सम्माणित्ता पडिविसज्जेइ) સત્કૃત અને સન્માનિત કરીને પછી તેણે તેમને પોતપોતાના સ્થાને જવાનો આદેશ આપ્યો. (तएण से भरहे राया सुसेणं सेणावइ सद्दावेइ) ત્યાર બાદ ભરત રાજાએ સુષેણ સેનાપતિ ને બોલાવી ને આ પ્રમાણે કહ્યું-(गच्छाहि णं भो देवाणुप्पिया! दोच्चंपि सिंधूए महाणईए पच्चित्थिम णिक्खुडं ससिन्धुसागरमेराग समविसमणिक्खुडाणि अ ओअवेहि) હે દેવાનુપ્રિય! હવે તમે પૂર્વસાધિત નિષ્કુટની અપેક્ષા દ્વિતીય સિન્ધુ મહાનદીના પશ્ચિમભાગવર્તી કોણમાં સ્થિત ભરતક્ષેત્રમાં જાઓ. એ ક્ષેત્ર સિંધુ નદી પશ્ચિમ દિગ્વર્તી સમુદ્ર તથા ઉત્તરમાં ક્ષુલ્લ હિમવંત ગિરિ અને દક્ષિણમાં વૈતાઢ્ય ગિરિ એમનાથી સ વિભક્ત થયેલ છે અને ત્યાં સમભૂમિ ભાગવર્તી તેમજ દુર્ગભૂમિ ભાગવર્તી જે અવાન્તર

अवान्तरक्षेत्रखण्डरूपाणि तानि तथा 'ओअवेहि' साधय तत्र विजयं कृत्वाऽस्मदाज्ञां प्रवर्त्तय 'ओअवेत्ता अग्गाइं वराइं रयणाइं पडिच्छाहि' साधयित्वा विजित्य अग्र्याणि वराणि प्रधानानि रत्नानि स्व स्वजातौ उत्कृष्टवस्तूनि प्रतीच्छ गृहाण 'पडिच्छित्ता' प्रतीष्य गृहीत्वा 'मम एयमाणत्तियं खिप्पामेव पच्चप्पिणाहि' ममैताम् उक्तानुसारिणीम् आज्ञप्तिकां क्षिप्रमेव प्रत्यर्पय समर्पय 'जहा दाहिणिल्लस्स ओअवणं तहा सव्वं भाणियव्वं जाव पच्चणुभवमाणे विहरइ' यथा दाक्षिणात्यस्य सिन्धुनिष्कुटस्य 'ओअवणं' साधन'तहा सव्वं भाणियव्व' तथा सर्वं भणितव्यं तावत्सर्वं भणितव्य वक्तव्यम् 'जाव पच्चणुभवमाणा विहरंति' तावद्वक्तव्यं यावत्सेनानीर्भरतविसृष्टः पञ्चविधान् कामभोगान् प्रत्यनुभवन विहरतीति ॥सू०२२॥

तदनन्तर किं जात मिति निरूपयन्नाह—

मूलम्-तए णं दिव्वे चक्करयणे अण्णया कयाइ आउहघरसालाओ पडिणिक्खमइ पडिणिक्खमित्ता अंतलिक्खपडिण्णे जाव उत्तरपुरच्छिमं दिसिं चुल्लहिमवंतपव्वयाभिमुहे पयाते यावि होत्था, तएणं से भरहे राया तं दिव्वं चक्करयणं जाव चुल्लहिमवंतवासहरपव्वयस्स अदूरसामंते दुवालसजोयणायामं जाव चुल्लहिवंतगिरिकुमारस्स देवस्स अट्ठमभत्तं पगिण्हइ, तहेव जहा मागहतित्थस्स जाव समुद्दरवभूअंपिव करेमाणे करेमाणे

रूप निष्कुट हैं वहा पर विजय प्राप्त कर हमारो आज्ञा को स्थापितकरो (ओअवेत्ता अग्गाइ वराइ रयणाइ पडिच्छाहि) ऐसा करके बहुमूल्य श्रेष्ठ रत्नों को अपनी २ जाति में श्रेष्ठ-उत्कृष्ट वस्तुओं को भेटरूप में स्वीकार करो (पडिच्छित्ता मम एयमाणत्तिय खिप्पामेव पच्चप्पिणाहि) स्वीकार करके मेरी इस आज्ञा की पूर्ति हो जाने की पीछे हमें खबर दो (जहा दाहिणिल्लस्स ओअवण तहा सव्व भाणियव्वं जाव पच्चणुभवमाणा विहरंति) जैसा दाक्षिणात्य-दक्षिणदिग्वर्ती-सिन्धुनदी निष्कुट के विजय करने का प्रकरण "यावत् पच्चणुभवमाणा विहरंति" इस सूत्र पाठ तक कहा जा चुका है वैसा ही वह सब प्रकरण यहा भी कहलेना चाहिये ॥२२॥

क्षेत्र ખંડરૂપ નિષ્કુટ છે ત્યાં વિજય પ્રાપ્ત કરી અમારી આજ્ઞા ત્યા સ્થાપિત કરો. (ओअवेत्ता अग्गाइं वराइं रयणाइं पडिच्छाहि) આમ કરીને બહુમૂલ્ય શ્રેષ્ઠ રત્નોને-પોતપાતાની જાતિમા શ્રેષ્ઠ-ઉત્કૃષ્ટ વસ્તુઓને ભેટ રૂપમા સ્વીકાર કરો. (पडिच्छित्ता मम एयमाणत्तियं खिप्पामेव पच्चप्पिणाहि) સ્વીકાર કરીને મારી આ આજ્ઞાનું પાલન પૂર્ણરીતે કરીને પછી અમને સૂચના આપો. (जहा दाहिणिल्लस्स-ओअवण तहा सव्व भाणियव्व जाव पच्चणुभवमाणा विहरति) જેવુ દાક્ષિણાત્ય-દક્ષિણદિગ્વતી સિન્ધુ નદી નિષ્કુટના વિજય-પ્રકરણ "यावत् पच्चणुभवमाणा विहरति" એ સૂત્રપાઠ સુધી કહેવામાં આવેલ છે તેવુ જ બધુ પ્રકરણ અત્રે પણ સમજવુ જોઈએ. ॥૨૨॥

उत्तरदिसाभिमुहे जेणेव चुल्लहिमवतवासहरपव्वए तिक्खुत्तो रहसिरेणं फुसइ फुसित्ता तुरए णिगिण्हइ णिगिण्हित्ता तहेव जाव आयतकण्णायतं च काऊण उसुमुदारं इमाणि वयणाणि तत्थ भाणीअ से णरवई जाव सव्वे मे ते विसयवासित्ति कट्टु उद्धं वेहासं उसुं णिसिरइ परिगरणिगरणिअमज्झे जाव तएणं से सरे भरहेणं रण्णा उड्ढं वेहासं णिसट्ठे समाणे खिप्पामेव बावत्तरिं जोयणाइं गंता चुल्लहिमवंतगिरिकुमारस्स देवस्स मेराए णिवइए तएणं से चुल्लहिमवंतगिरिकुमारे देवे मेराए सरं णिवइअं पासइ पासित्ता आसुरत्ते रुट्ठे जाव पीइदाणं सव्वोसहिं च मालं गोसीसचंदणं कडगाणि जाव दहोदगं गेण्हइ गेण्हित्ता ताए उक्किट्ठाए जाव उत्तरेणं चुल्लहिमवंतगिरिमेराए अहण्णं देवाणुप्पियाणं विसयवासी जाव अहण्णं देवाणुप्पियाणं उत्तरिल्ले अंतवले जाव पडिविसज्जेइ ॥ सू० २३ ॥

छाया—ततः खलु तद्दिव्य चक्ररत्नम् अन्यदा कदाचित् आयुधगृहशालात प्रतिनिष्क्रामति प्रतिनिष्क्रम्य अन्तरिक्षप्रतिपन्नम् यावत् उत्तरपौरस्त्या दिशि क्षुद्रहिमवत्पर्वताभिमुखं प्रयातं चाप्यभवत् । तत खलु स भरतो राजा तद्दिव्यं चक्ररत्नं यावत्क्षुद्रहिमवद्गिरिकुमारस्य देवस्य अष्टमभक्त प्रगृह्णाति तथैव यथा मागधतीर्थस्य यावत् समुद्ररवभूतमिव कुर्वन् कुर्वन् उत्तरदिशाभिमुखं यत्रैव क्षुद्रहिमवद्वर्षधरपर्वत' तत्रैव उपागच्छति उपागत्य क्षुद्रहिमवद् वर्षधरपर्वतं' त्रि कृत्व रथशिरसा स्पृशति, स्पृष्ट्वा तुरगान् निगृह्णाति निगृह्य तथैव यावत् आयतकर्णायतं च कृत्वा इषुमुदारम् इमानि वचनानि तत्र अभाणीत् स नरपति' यावत् सर्वे मे ते विषयवासीति कृत्वा ऊर्ध्वं विहायसि इषु निसृजति परिकरनिगडितमध्यो यावत् तत खलु स शर भरतेन राज्ञा ऊर्ध्वं विहायसि निसृष्ट सन् क्षिप्रमेव द्वासप्ततिं योजनानि गत्वा क्षुद्रहिमवद्गिरिकुमारस्य देवस्य मर्यादायां निपतित. ततः खलु स क्षुद्रहिमवद्गिरिकुमारो देव मर्यादायां शर निपतित पश्यति दृष्ट्वा आशुरक्तो रुष्टो यावत् प्रीतिदानं सर्वौषधीश्च मालां गोशीर्षचन्दनं च कटकानि यावत् द्रहोदक च गृह्णाति गृहीत्वा तया उत्कृष्टया यावत् उत्तरस्यां क्षुद्रहिमवद्गिरिमर्यादायाम् अहं खलु देवानुप्रियाणां विषयवासी यावत् अहं खलु देवानुप्रियाणाम् मौत्तराहोऽन्तपालो यावत् प्रतिविसर्जयति ॥सू०२३॥

टीका—'तएणं' इत्यादि

'तएणं तं चक्करयणे अण्णया कयाइ आउहघरसालाओ पडिणिक्खमइ' ततः

'तएणं से दिव्वे चक्करयणे अण्णया कयाइ' इत्यादि ॥२३॥

टीकार्थ—इस तरह उत्तरदिग्वर्ती निष्कुटों का विजय करने के बाद से (दिव्वे चक्करयणे) वह दिव्य

औत्तराहसिन्धुनिष्कुटसाधनानन्तरं खलु तद्दिव्यं चक्ररत्नम् अन्यदा कदाचित् अन्यस्मिन् कस्मिंश्चित् समये आयुधगृहशालातः प्रतिनिष्क्रामति निर्गच्छति निस्सरति इत्यर्थः 'पडिणिक्खमित्ता' निःसृत्य प्रतिनिष्क्रम्य बहिर्निर्गत्य' अंतलिक्खपडिवण्णो जाव उत्तर-पुरत्थिमं दिसिं चुल्लहिमवतपव्वयाभिमुहे पयाते यावि होत्था' अन्तरिक्षप्रतिपन्नम् गगनदेशस्थित यावत्पदात् यक्षसहस्रपरिवृत दिव्यत्रुटितवाद्यविशेषशब्दसन्निनादेन अम्बर-तलं पूरयदिव एतेषां पदानां सङ्ग्रहः उत्तरपौरस्त्यायां दिशि ईशाने कोणे क्षुद्रहिमवत्पर्व-ताभिमुखं क्षुद्रहिमाचलगिरिसमुख प्रयात गतं चाप्यभवत् 'तएणं से भरहे राया तं दिव्वं चक्करयणं जाव चुल्लहिमवंतवासहरपव्वयस्स अदूरसामंते दुवालसजोयणायामं जाव चुल्लहिमवंतगिरिकुमारस्स देवस्स अट्ठमभत्तं पगिण्हइ' ततः खलु स भरतो राजा तद् दि-व्यं चक्ररत्नं यावत् अभिक्षुद्रहिमवद्गिरि प्रयातं दृष्ट्वा कौटुम्बिकपुरुषाज्ञापनं हस्तिरत्नप्रतिक-ल्पनं सेनासन्नाहनं स्नानविधानं हस्तिरत्नारोहणं मार्गागतपुरनगरदेशाधिपवशीकरणं

चक्ररत्न (अण्णया कयाइं) किसी एक समय (आउहघरसालाओ) आयुधगृहशाला से (पडिणिक्ख-मइ) निकला और (पडिणिक्खमित्ता अंतलिक्खपडिवन्ने जाव उत्तरपुरच्छिमं दिसिं चुल्लहिमवंत पव्वयाभिमुहे पयाए यावि होत्था) निकलकर वह आकाश प्रदेश से ही- ऊपर रहकर ही-यावत उत्तर पूर्वदिशा में-ईशान विदिशा में क्षुद्रहिमवत् पर्वत की तरफ चला यहां यावत्पद से-"जक्खस-हस्स संपरिवुडे दिव्व तुडियसद्दसण्णिणाएणं पूरंते चेव अंबरतल" इन पदों का सग्रह किया गया है. (तएण से भरहे राया तं दिव्व चक्करयण जाव चुल्लहिमवतवासहरपव्वयस्स अदूर सामंते दुवालसजोयणायामं जाव चुल्लहिमवंतगिरिकुमारस्स देवस्स अट्ठमभत्त पगिण्हइ) क्षुद्र हिमवंत पर्वत की ओर जाते हुए उस दिव्य चक्ररत्न को देखकर भरत राजा ने कौटुम्बिक पुरुषों को बुलाना, उन्हे आज्ञा देना, हस्तिरत्न की तैयारी करवाना, सेना की तैयारी करवाना फिर स्नान करना, हस्तिरत्न पर आरोहण करना, मार्गगत पुर के नगर के एवं देश के अधिप-

---

'तएणं से दिव्वे चक्करयणे अण्णया कयाइ' इत्यादि सूत्र-॥२३॥

टीकार्थ-આ પ્રમાણે ઉત્તર દિગ્વર્તી નિષ્કુટો ઉપર વિજય મેળવ્યા બાદ (से दिव्वे चक्करयणे) તે દિવ્ય ચક્રરત્ન (अण्णया कयाइ) કોઈ એક વખતે (आउहघरसालाओ) આયુધ ગૃહ શાળામાંથી (पडिणिक्खमइ) બહાર નીકળ્યું અને (पडिणिक्खमित्ता अंतलिक्ख पडिवन्ने उत्तरपुरच्छिम दिसिं चुल्लहिमवतपव्वयभिमुहे पयाए यावि होत्था) બહાર નીકળીને તે આકાશ પ્રદેશથી જ એટલે કે અદ્ધર રહીને જ યાવત્ ઉત્તર-પૂર્વ દિશામાં-ઈશાન વિદિશામાં-ક્ષુદ્ર હિમવત્ પર્વતની તરફ ચાલ્યું અહીં યાવત્ પદથી-"जक्खसहस्स संपरिवुडे दिव्वतुडियसद्दसण्णिणाएणं पूरेंते चेव अंबरतल" એ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. (तएणं से भरहे राया तं दिव्वं चक्करयण जाव चुल्लहिमवतवासहरपव्वयस्स अदूरसामंते दुवालसजोयणायामं जाव चुल्लहिमवंतगिरिकुमारस्स देवस्स अट्ठमभत्त पगिण्हइ) ક્ષુદ્ર હિમવત પર્વત તરફ પ્રયાણ કરતા તે દિવ્યચક્રરત્નને જોઈને ભરત રાજાએ કૌટુમ્બિક પુરૂષોને બોલાવ્યા અને તેમને આજ્ઞા આપી-તમે હસ્તિરત્નને તૈયાર કરો. સેના તૈયાર કરો,

त्प्राभृतस्वीकरणं चक्ररत्नानुगमन योजनानन्तरितवसतिवसनं च करोतीत्यादि पिण्डार्थः प्रथमयावत्पदग्राह्य', अत्र यावत्पदात् एतावद् वृत्तान्त ज्ञातव्यम् ततः क्षुद्रहिमवद्वर्षधरपर्वतस्य अदूरसामन्ते क्षुद्रहिमवद्गिरिसमीपे द्वादश योजनायामम् अष्टाचत्वारिंशत्क्रोशपरिमितायामम् अत्र यावत्पद त् नव योजनविस्तीर्णादि विशेषणं विशिष्टं स्कन्धावार निवेशयति वर्द्धकि रत्नं शब्दयति, पौषधशालां विधापयति पौषधं च करोतीत्यादि विज्ञेयम् क्षुद्रहिमवद्गिरिकुमारस्य देवस्य साधनाय पौषधशालायाम् अष्टमभक्त प्रगृह्णाति इत्यर्थः। 'तहेव जहा-मागहतित्थस्स जाव समुद्दरवभूयंपिव करेमाणे करेमाणे उत्तरदिसाभिमुहे जेणेव चुल्लहिमवंतवासहरपव्वया तेणेव उवागच्छइ' अत्र 'तहेव' तथैव इति पदवाच्यम् अष्टमभक्तप्रतिजागरणं

तियों का वश में करना उनके द्वारा प्रदत्त भेट स्वीकार करना चक्ररत्न के पीछे २ चलना एक २ योजन के अन्तर से पडाव डालना" इत्यादिरूप से यहा सब कथन जैसा कि पीछे किया जाचुका है. कर लेना चाहिये यही वात यहां पर आगत प्रथम यावत्पद ने प्रकट की है चक्रवर्ती भरत राजा ने क्षुद्रहिमवत्पर्वत के अदूर सामन्तस्थान में अर्थात् उसके पास में १२ बारह योजन की लम्बाई वाले और नौ योजन की चोड़ाई वाले अपने कटक को ठहरा दिया यहां पर आगत पद से" नव योजन विस्तीर्ण आदि" पूर्वोक्तविशेषणों का ग्रहण हुआ है फिर उसने अपने वर्द्धकीरत्न को बुलाया उससे पौषधशाला बनाने को कहा- उसने पौषधशाला का निर्माण कर दिया उसमें स्थित होकर भरत ने पौषध किया इत्यादि- सब कथन जान लेना चाहिये इस तरह सर्व कार्य हो चुकने के बाद भरत राजा ने पौषधशाला में बैठ कर क्षुद्र हिमवद्गिरिकुमार देव को साधने के लिये अष्टम भक्त की तपस्या करना प्रारम्भ कर दिया (तहेव जहा मागहतित्थस्स जाव समुद्दरवभूयंपिव करेमाणे २ उत्तरदिसाभिमुहे जेणेव चुल्लहिमवतवासहरपव्वए तेणेव उवागच्छइ) यहां

मार्गवत पुरना, नगरना तेमज देशना अधिपतिओने वशमा करो, ते अधिपतिओ भेट स्वरूपे जे कई आपे ते स्वीकार करो, चक्ररत्ननी पाछळ-पाछळ चालो, एक योजनना अन्तरथी तमे पडाव नाखो" ईत्यादि रूपमा अत्रे बधुं कथन जेम पहेलां कहेवामा आव्युं छे तेवु समजवु जोईए एज वात अहीं प्रयुक्त प्रथम 'यावत्' पद द्वारा प्रकट करवामा आवी छे चक्रवर्ती भरत राजाए क्षुद्र हिमवत्पर्वतना अदूर साम त स्थानमां अर्थात् तेनी पासे १२ योजन जेटली लबाईवाळा अने ९ योजन जेटली पहोळाइ वाळा पोताना कटकनो पडाव नाख्यो. अही आवेला आगत पदथी-"नव योजन विस्तीर्ण वगेरे" पूर्वोक्त विशेषणोनु ग्रहण थयुं छे त्यार बाद तेणे पोताना वर्द्धकिरत्न ने बोलाव्यो अने तेने पौषधशाळानुं निर्माण करवा माटे कह्युं वर्द्धकिरत्ने आज्ञा मुजब तरत ज पौषध शाळा बनावी आपी तेमा स्थित थईने भरत नरेशे पौषध व्रत कर्युं. ईत्यादि बधुं कथन जाणी लेवुं जोईए, आ प्रमाणे सर्वकार्यो पूरा थई गया पछी भरत राजाए पौषधशाळामा बेसीने क्षुद्र हिमवद् गिरि कुमार देवने साधवा माटे अष्टम भक्तनी तपस्या प्रारंभ करी (तहेव जहा मागहतित्थस्स जाव समुद्दरवभूयंपिव करेमाणे २ उत्तरदिसाभिमुहे जेणेव चुल्लहिमवतवासहरपव्वए तेणेव उवागच्छइ) अहीं प्रयुक्त "तथैव' पद वडे "अष्ट-

तत्समापनं कौटुम्बिकाज्ञापनं सेनासज्जीकरणम् अश्वरथप्रतिकल्पन स्नानविधानम् अश्वर-थारोहणं चक्ररत्नमार्गानुगमनं च करोतीत्यादि विज्ञेयम् तथैव मागधतीर्थस्य मागधतीर्थ-राजदेवस्य यावद् समुद्ररवभूतामिव समुद्ररवं प्राप्तमिव भूगतौ इति सौत्रो धातुः तस्मात् क्तः सैन्यसमुत्थ कलकलरवेण पृथिवीमण्डलं कुर्वन् कुर्वन् उत्तरदिगभिमुखो यत्रैव क्षुद्रहि-मवद्वर्षधरपर्वतः तत्रैव उपागच्छति समीप याति 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'चुल्लहिमवतवा-सहरपव्वय तिक्खुत्तो रहसिरेणं फुसइ' क्षुद्रहिमवद् वर्षधरपर्वतं त्रिःकृत्वः त्रीन् वारान् र-थाग्रभागेन काकमुखेन स्पृशति अतिवेगप्रवृत्तस्य वेगिपदार्थस्य पुरस्थ प्रतिबन्धकभित्त्या-दि संघटने त्रिस्ताडनेन वेगपातदर्शनादत्र त्रिरित्युक्तम् 'फुसित्ता तुरए णिगिण्हइ' स्पृष्ट्वा वे-गप्रवृत्तान तुरगान चतुरः अश्वान् निगृह्णाति स्थापयति 'णिगिण्हित्ता तहेव जाव आयत-कण्णायत च काऊण उसुमुदारं इमाणि वयणाणि तत्थ भणीअ से णरवई जाव सव्वे

आगत "तथैव" पद के द्वारा वाच्य "अष्टमभक्त के दिनो में जगना फिर उसका समापन करना कौटुम्बिक पुरुषों को बुलाकर उन्हें आज्ञा देना, सेना को तैयारी करवाना, अश्वरथ की तैयारी करके उसे उपस्थित करने की बात कहना, स्नान करना, अश्वरथ पर सवार होना चक्ररत्न द्वारा प्रदर्शित मार्ग पर गमन करना इत्यादि ये सब कार्य हुए हैं अर्थात् भरत चक्रवर्ती ने पहिले कहे गये अनुसार ही इन सब कार्यों को किया ऐसा जानना चाहिये—

यावत् सैन्य समुत्थ कल २ रव से मानों पृथिवी मंडल पर समुद्र का रव ही आकर व्याप्त हो गया है इस तरह से पृथिवी मंडल को करता २ वह भरत राजा उत्तर दिशा की ओर बढ़ता हुआ जहां पर क्षुद्रहिमवान् पर्वत था वहां पर आया (उवागच्छित्ता चुल्लहिमवंतवासहरपव्वयं तिक्खुत्तो रहसिरेणं फुसइ) चूंकि अश्वरथ का वेग तीव्र था इससे क्षुद्र हिमवत्पर्वत से रथ का शिरोभाग तीन वार टकराया (फुसित्ता तुरए णिगिण्हइ) अश्वरथ का अग्रभाग जब क्षुद्रहिमवत्पर्वत से तीन बार टकरा गया— तब उसने वेग से चलते हुए चारों घोड़ों को थामलिया (णिगिण्हित्ता

મ ભક્તના દિવસોમાં જાગરણ કરવું, પછી તેનું સમાપન કરવું, કૌટુંબિક પુરુષોને બોલાવી ને તેમને આજ્ઞા આપવી, સેના સુસજ્જ કરાવવી, અશ્વરથની તૈયારી કરીને તેને ઉપસ્થિત કરવાની આજ્ઞા આપવી, સ્નાન કરવું, અશ્વરથ ઉપર સવારી કરવી, ચક્રરત્ન દ્વારા પ્રદર્શિત માર્ગ ઉપર ગમન કરવું "ઇત્યાદિ સર્વ કાર્યો સમ્પન્ન કર્યા આમ સમજવું ભરત નરેશે પહેલાં કહ્યા મુજબ જ એ સર્વ કાર્યો ને સમ્પન્ન કર્યા એવું "તથૈવ' શબ્દનું તાત્પર્ય છે

યાવત્ સૈન્ય સમુત્થ કલ-કલ નિનાદથી જાણે કે પૃથ્વીમંડળ ઉપર સમુદ્ર ગર્જન જ આવી ને વ્યાપ્ત થઈ ન ગયું હોય આ પ્રમાણે પૃથ્વીમંડળ ને પોતાના સૈન્ય સંચારણથી મુખરિત કરતો તે ભરત નરેશ ઉત્તર દિશા તરફ પ્રયાણ કરતો જ્યાં ક્ષુદ્ર હિમવાન્ પર્વત હતો ત્યાં પહોંચ્યો (उवागच्छित्ता चुल्लहिमवतवासहरपव्वयं तिक्खुत्तो रहसिरेणं फुसइ) અશ્વરથની ગતિ તીવ્ર હતી તેથી ક્ષુદ્રહિમવત્ પર્વત થી તે અશ્વરથનો શિરોભાગ ત્રણ વાર અથડાયો. (फुसित्ता तुरए णिगिण्हइ) અશ્વરથનો અગ્ર ભાગ જ્યારે ક્ષુદ્ર હિમવત્પર્વતને ત્રણ વાર અથડાયો ત્યારે તેણે વેગથી ચાલતા ચારે ઘોડાઓને રોક્યા (णिगिण्हित्ता तहेव

मे ते विसयवासीत्ति कट्टु उद्धं वेहासं उसु णिसिरइ परिगरणिगरिअमज्झे जाव' चतुरोपि-तुरगान् निगृह्य तथैव मागधतीर्थाधिकारवदेव यावद् आयतकर्णायतं इषुमुदारमिति अत्र 'तहेव' त्ति वचनात् रथस्थापनं धनुर्ग्रहण बाणग्रहणं च वक्तव्यम् ततः तम् उदारम् उद्भटम् इषुं बाणं यावदायतकर्णायतम् आयतं प्रयत्नयुक्तं यथा भवति तथा कर्णं यावत् कर्णपर्यन्त-म् आयतम् आकृष्ट कृत्वा तत्र इमानि वचनानि अभाणीत् स नरपतिः अत्र यावत् पदेन'हं-दि सुणतो भवंतो' इत्यादि गाथाद्वयं वाच्य सर्वे मे ते देशवासिनः इति पर्यन्तम् एतस्य विशेषतो व्याख्यानं तृतीयवक्षस्कारे षष्ठसूत्रे विलोकनीयम् इति कृत्वा इत्युच्चार्य ऊर्ध्वम् उपरि विहायसि आकाशे क्षुद्रहिमवद्गिरिकुमारस्य तत्रावाससंभवात् इषुं बाणं निसृजति मुञ्चति 'परिगरणिगरिअमज्झो जावत्ति' अत्र यावत्पदात् बाणमोक्षप्रकरणाधीतं परिपूर्ण गथाद्वयं वक्तव्यमिति तथा च—

तहेव जाव आयतकण्णायत च काऊण उसुमुदारं इमाणि वयणाणि तत्थ भणीअ से णरवई जाव सव्वमेते विसयवासीत्ति कट्टु उद्ध वेहास उसु णिसिरइ परिगरणिगरिअमज्झे जाव) चारों घोडो को थाम कर के मागधतीर्थाधिकार में कहे गये अनुसार उसने फिर अपने धनुष को उठाया बाण को उठाया फिर बाण को धनुष पर स्थापित किया और फिर उसने धनुष पर आरोपित करके उस उदारउद्भट धनुष को कान तक खेंचा कान तक धनुष खेचकर फिर उसने इस प्रकार के इन वचनों को कहा— "हंदि सुणंतो भवंतो" ये वचन पूर्वोक्त इन दो गाथाओं में प्रकट कर दिये गये हैं सो वे ही वचन "सब आप लोग मेरे देश निवासी हैं यहापर भी कहलेना चाहिए इनकी व्याख्या तृतीय वक्षस्कारमें छटवें सूत्र में की गई है सो वहीं से इसे जानलेनी चाहिये ऐसा कहकर उसने अपने बाण को ऊपर आकाशमें छोड़ा क्योंकि वहीं पर क्षुद्रहिमवद्गिरि कुमार का आवास था ॥ "परिगरणिगरिअमज्झो जावत्ति" यहां यावत्पद से— "बाणमोक्षप्रकरण में कथित परिपूर्णगाथाद्वय कहलेनी चाहिये । तथा च—

जाव आयतकण्णायतं च काऊण उसुमुदारं इमाणि वयणाणि तत्थ भणीअ से णरवई जाव सव्व मेते विसयवासीत्ति कट्टु उद्ध वेहासं उसुं णिसिरइ परिगरणिगरिअमज्झे जाव) चारे घोडाओने थभावीने मागधतीर्थाधिकारमां कह्या मुजब तेणे पोताना धनुष ने हाथमा लीधु. बाणु हाथमा लीधु, बाणु ने धनुष उपर स्थापित कर्यु अने पछी धनुष उपर आरो-पित करीने ते उदार उद्भट धनुष कान सुधी खेची ने पछी तेणे आ प्रमाणे कह्यु–'हंदि सुणंतो भवतो" ए वचनो पूर्वोक्त बे गाथाओमां प्रकट करवामां आवेल छे. तो ए ज वचनो–'आप सर्व मारा देशवासी छो. अही पण समजवा जोईए. ए वचनोनी व्याख्या तृतीय वक्षस्कार'मा ६ ठा सूत्रमा कहेवामां आवी छे तो जिज्ञासुओ त्यांथी ज जाणवा यत्न करे आम कहीने तेणे पोताना बाणुने उपर आकाशमा छोडयु' केमके त्यांज क्षुद्र हिमवद् गिरि कुमारनो आवास हतो.

'परिगरणिगरिअमज्झो जावत्ति" अही' यावत् पदथी "बाणु मोक्ष प्रकरणमां कथित परिपूर्ण गाथाद्वय कहेवी जोइए–

परिगरणिगरिअ मज्झो वाउद्धुअ सोभमाणकोसेज्जो ।
चित्तेण सोभए धणुवरेण इंदोव्व पच्चक्खं ॥१॥
त चचलायमाणं पंचमिचंदोवमं महाचावं ।
छज्जइ वामे हत्थे णरवइणो तंमि विजयंमि ॥२॥

छाया–परिकरनिगडितमध्यो वातोद्धुत शोभमानकौशेयः ।
चित्रेण शोभते धनुर्वरेणेन्द्र इव प्रत्यक्षम् ॥१॥
तच्चञ्चलायमानं पञ्चमी चन्द्रोपमं महाचापम् ।
राजते वामे हस्ते नरपते स्तस्मिन् विजये ॥२॥

बाणं मुञ्चन् भरतः कीदृशःइत्याह–'परिकर' इत्यादि । परिकरनिगडितमध्यः इति तत्र परिकरः मल्लकच्छबन्धः युद्धोचितवस्त्रबन्धविशेषस्तेन निगडित सुबद्ध मध्य मध्यभागो यस्य स तथा, तथा, वातोद्धूत शोभमानकौशेयः वातेन समुद्रवातेन पवनेन उद्धतम् उत्क्षिप्त शोभमान कौशेयं वस्त्रविशेषो यस्य स तथा अवशिष्टपदानि प्रसिद्धान्येव' ततः किं जातमित्याह –'तए ण से' इत्यादि । 'तए णं से सरे भरहेणं रण्णा उड्ढं वेहास णिसट्ठे समाणे खिप्पामेव बा-वत्तरिं जोयणाइं गंता चुल्लहिमवंतगिरिकुमारस्स देवस्स मेराए णिवइए' ततःखलु स शरो-

परिगरणिगरिअमज्झो वाउद्धुअमोभमाण कोसेज्जो । चित्तेसोभए धणुवरेण इंदोव्व पच्चक्ख ।.१॥
तं चंचलायमाण पंचमिचंदोवम महाचावं । छज्जइ वामे हत्थे नरवइणो तमि विजयमि ॥२॥

बाण को छोड़ते समय भरत महाराजा कैसा प्रतीत हुआ–यही बात इस गाथाद्वय में प्रगट की गई है–जिस समय भरत राजा ने बाण छोड़ा उस समय उसने मल्ल की तरह अपनी कच्छा को अच्छी तरह से बांधलिया था कटिभाग कोभी खूब अच्छी तरह से कसकर बाध लिया था उसके द्वारा धारणकिये कौशेय वस्त्र उस समय समुद्र की उत्थ वायु से धीमे धीमे कंपित हो रहा था, अतः वह उस धनुषधर से ऐसा प्रतीत होता था, कि मानो साक्षात् इन्द्र ही वहां उपस्थित हुआ है । बाकी के गाथोक्त पदो को व्याख्या सुगम है । (तए णं से सरे भरहे णं

तथा च–परिगरणिगरिअमज्झो वाउद्धुअ सोभमाणकोसेज्जो ।
चित्तेण सोभए धणुवरेण इदोव्व पच्चक्खं ॥१॥
त चचलायमाण-पंचमिचदोवम महाचावं ।
छज्जइ वामे हत्थे नरवइणो तंमि विजयंमि ॥२॥

બાણુ છોડતી વખતે ભરત નરેશ કેવો સુશોભિત થયો, એજ વાત એ ઉપર્યુક્ત ગાથા દ્વયમાં પ્રકટ કરવામાં આવી છે. જે સમયે ભરત રાજાએ બાણુ છોડ્યું તે સમયે તેણે મલ્લ (પહેલવાન) ની જેમ પોતાની કચ્છા ને સારી રીતે બાંધી લીધી કમર ને પણ સારી રીતે કસીને બાંધી લીધી તેણે કૌશેય વસ્ત્ર ધારણ કરેલુ હતુ. તે વસ્ત્ર સમુદ્રમાંથી પ્રવાહિત થતા વાયુથી મંદ-મંદ રૂપે. કંપિત થઈ રહ્યું હતુ એથી ધનુષધારી તે રાજા, એમ લાગતો હતો કે જાણે સાક્ષાત્ ઇન્દ્ર જ ત્યાં ઉપસ્થિત થયો ન હોય શેષ ગાથોક્ત પદોની વ્યાખ્યા સુગમ છે. (तपणं से सरे भरहेण रण्णा उड्ढं वेहासं णिसट्ठे समाणे खिप्पामेव बावत्तरिं जोयणाइ

भरतेन राज्ञा ऊर्ध्वं विहायसि निसृष्टो मुक्तः सन् क्षिप्रमेव शीघ्रमेव द्वासप्ततिं योजनानि गत्वा क्षुद्रहिमवद्गिरिकुमारस्य देवस्य मर्यादायाम् अवधिभूतोचितस्थाने निपतितः 'तए णं से चुल्लहिमवतगिरिकुमारे देवे मेराए सरं णिवइअं पासइ' ततः खलु स क्षुद्रहिमवद्गिरिकुमारो देवः मर्यादायां शरं निपतितं पश्यति 'पासित्ता' दृष्ट्वा आसुरुत्ते रुट्ठे जाव पीइदाणं सव्वोसहिं च मालं गोसीसचंदणं कडगाणि जाव दहोदगं च गेण्हइ' आसुरुत्तो रुष्ट इत्यदि विशेषणविशिष्टो यावत्करणात् भ्रुकुटिं करोति अधिक्षिपति भरतेति नामाङ्कितं शरं गृह्णाति नाम च वाचयति इत्यादि ग्राह्यं प्रीतिदानं सर्वौषधीः फलपाकान्तवनस्पतिविशेषान् राज्याभिषेकादि योग्यान्, माला कल्पद्रुमपुष्पमालाम् गोशीर्षचन्दनं च हिमवत्कुञ्जभवं कटकानि यावत्पदात् त्रुटितानि बाह्वाभरणानि वस्त्राणि आभरणानि भरतेति नामाङ्कितं शरं चेति-

---

रण्णा उड्ढं वेहासं णिसट्ठे समाणे खिप्पामेव बावत्तरिं जोयणाइं गंता चुल्लहिमवंतगिरिकुमारस्स देवस्स मेराए णिवइए) ऊपर आकाश में भरत महाराजा के द्वारा छोड़ा गया वह बाण शीघ्र ही ७२ बहत्तर योजन तक जाकर क्षुद्र हिमवन्त कुमार देव के स्थान की हद में पड़ा (तए णं से चुल्लहिमवंतगिरिकुमारे देवे मेराए सरं णिवडिय पासइ) बाण को अपनी हदमें पड़ा हुआ जब उस क्षुद्रहिमवन्तगिरिकुमार देव ने देखा तो (पासित्ता आसुरत्ते रुट्ठे जाव पीइदाणं सव्वोसहिं च माल गोसीसचदणं कडगाणि जाव दहोदगं च गेण्हइ) देखकर वह इकदम क्रोध से लाल हो गया। रुष्ट हो गया यावत् शब्द से यहा ऐसा पाठ गृहीत हुआ है उसकी भृकुटी चढ़ गई, उसने बाण-फेकने वाले का तिरस्कार किया तथा भरत इस नाम से अङ्कित उस बाण को उसने उठालिया और उस पर लिखे हुए नाम को उसने वांचा" इत्यादि पूर्वोक्त पाठ गृहीत हुआ है। तब फिर उसने भरत महाराजा को भेट मे देने के लिए सर्वौषधियो को फलपाकान्तवनस्पतिविशेषो को जो कि राज्याभिषेकादि के योग्य थे। कल्पवृक्ष के पुष्पों को माला को, गोशीर्ष चन्दन को, कटकों को यावत्पदगृहीत त्रुटितो को– बाहुओ के आभरणो को– वस्त्रों को एवं 'भरत' इस नाम से

गंता चुल्लहिमवतगिरिकुमारस्स देवस्स मेराए णिवइए) ઉપર આકાશમાં ભરત રાજા વડે મુકેલ તે બાણ શીઘ્ર ૭૨ યોજન સુધી જઈને ક્ષુદ્ર હિમવન્તકુમાર દેવના સ્થાનની સીમાં મા પડ્યું. (तए णं से चुल्लहिमवंतगिरिकुमारे देवे मेराए सरं णिवडियं पासइ) જ્યારે તે ક્ષુદ્ર હિમવન્ત ગિરિ કુમારે બાણ ને પોતાની સીમામાં પડેલુ જોયુ તો (पासित्ता आसुरत्ते रुट्ठे जाव पीईदाणं सव्वोसहिं च माल गोसीसचंदण कडगाणि जाव दहोदगव गेण्हइ) જોઈ ને તે એકદમ ક્રોધથી રાતો ચોળ થઈ ગયો રુષ્ટ થઈ ગયો યાવત્ શબ્દ થી અહીં આ પ્રમાણે પાઠ સંગૃહીત થયો છે–'તેની ભ્રુકુટી વક્ર થઈ ગઈ તેણે બાણ ચલાવનારનો તિરસ્કાર કર્યો. અને ભરત નામાંકિત તે બાણને તેણે ઉપાડયુ. તથા તે બાણ ઉપર લખેલા નામને તેણે વાચ્યું' ઈત્યાદિ પૂર્વોક્ત પાઠ અત્રે ગૃહીત થયો છે ત્યારબાદ તેણે ભરતરાજા ને ભેટ મા અર્પિત કરવા માટે સર્વૌષધિઓને ફળપાકાન્ત વનસ્પતિ વિશેષોને કે જે રાજ્યાભિષેકાદિ વિધિઓ માટે આવશ્યક હોય છે કલ્પવૃક્ષના પુષ્પોની માળાને, ગોશીર્ષ ચન્દનને, કટકોને, યાવત્ પદથી સંગૃહીત ત્રુટિતોને– બાહુઓના આભરણોને વસ્ત્રોને, ભરતનામાંકિત

ग्राह्यं द्रहोदकं च पद्म द्रहोदकं गृह्णाति 'गिण्हित्ता' गृहीत्वा 'ताए उक्किट्ठाए जाव उत्तरेणं चुल्लहिमवतगिरिमेराए अहण्णं देवाणुप्पियाणं विसयवासी जाव अहण्णं देवाणुप्पियाणं उत्तरिल्ले अतवाले जाव पडिविसज्जइ' तया उत्कृष्टया यावत् पदेन देवगत्या व्यतिव्रजति भरतान्ति कमुपसर्पति विज्ञापयति चेति विज्ञेयम् उत्तरस्या क्षुद्रहिमवद्गिरेः मर्यादायाम् अहं खलु देवानुप्रियाणं विषयवासी यावत्पदात् अहं खलु देवानुप्रियाण किंकर इति ग्राह्यम्, अहं खलु देवानुप्रियाणाम् औत्तराहो लोकपालः अत्र यावत्पदात् प्रीतिदानमुपनयति तद् भरतः प्रतीच्छति देवं सत्कारयति सम्मानयति इति ग्राह्यम्, तथा कृत्वा च प्रतिविसर्जयति निजभवनगमनाय आज्ञापयतीत्यर्थः ॥ सू. २३ ॥

अथ अधिकोत्साहात् अष्टमभक्तं तपस्तीरयित्वा कृतपारणक एव अवधिप्राप्त दिग्विजयाङ्क कर्त्तुकामः श्री ऋषभभूः ऋषभकूटगमनाय उपक्रमते "तएण से" इत्यादि।

मूलम्—तए णं से भरहे राया तुरए णिगिण्हइ णिगिण्हित्ता रहं परावत्तेइ परावत्तित्ता जेणेव उसहकूडे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता उसहकूडं पव्वयं तिक्खुत्तो रहसिरेणं फुसइ फुसित्ता तुरए णिगिण्हइ णिगि-

अङ्कित बाण को तथा पद्मह्रद के जल को साथ में लिया। (गिण्हित्ता ताए उक्किट्ठाए जाव उत्तरेणं चुल्लहिमवंतगिरिमेराए अहण्ण देवाणुप्पियाणं विसयवासी जाव अहण्णं देवाणुप्पियाणं उत्तरिल्ले अतवाले जाव पडिविसज्जइ) और लेकर वह उस प्रसिद्ध देवगति से भरत के पास चला वहां पहुँचकर उसने उनसे ऐसा निवेदन किया—उत्तरदिशा में क्षुद्र हिमवत् पर्वत को हद में—मै आप देवानुप्रिय के अधीनस्थ देश का निवासी हूँ। यहां यावत्पदसे "अह खलु देवाणुप्रियाणा किंकर." इस पाठ का ग्रहण हुआ है। मैं आप देवानुप्रियका उत्तर दिशा का लोकपाल हूं यहा यावत् पद से "प्रीतिदानमुपनयति, तद् भरत प्रतीच्छति, देवं सत्कारयति, सम्मानयति" इन पदो का सग्रह हुआ है। सत्कार सम्मानकर फिर वह भरत नरेश उसे विसर्जित कर देता है—अपने भवन में जाने के लिए उसे आज्ञा देता है ॥२३॥

બાણ ને તથા પદ્મહ્રદના જળ ને સાથે લીધા (गिण्हित्ता ताए उक्किट्ठाए जाव उत्तरेणं चुल्लहिमवंतगिरिमेराए अहण्णं देवाणुप्पियाणं विसयवासी जाव अहण्णं देवाणुप्पियाणं उत्तरिल्ले अंतवाले जाव पडिविसज्जइ) અને લઈ ને તે પોતાની સુપ્રસિદ્ધ દેવ ગતિથી ભરત રાજા પાસે જવા રવાના થયો. ત્યાં પહોંચીને તેણે તે રાજાને આ પ્રમાણે વિનતિ કરી કે હે દેવાનુપ્રિય ! ઉત્તર દિશામાં ક્ષુદ્ર હિમવત પર્વતની સીમામાં સ્થિત તેમજ આપ શ્રીના અધીનસ્થ દેશનો હુ નિવાસી છુ અહીં યાવત્ પદથી "अहं खलु देवानुप्रियाणां किंकरः" આ પાઠ સંગૃહીત થયો છે. હુ આપ દેવાનુપ્રિયનો ઉત્તર દિશા તરફનો દિક્પાલ છું અહીં યાવત્ પદથી "प्रीतिदानमुपनयति, तद् भरतः प्रतीच्छति, देवं सत्कारयति, सम्मानयति' એ પદોનો સંગ્રહ થયો છે સત્કાર તથા સન્માન કરીને તે ભરતેન્દ્ર રાજા તેને વિસર્જિત કરી દે છે પોતાના ભવનમાં જવાની તેને આજ્ઞા આપે છે ॥સૂત્ર-૨૩॥

ण्हित्ता रहं ठवेइ ठवित्ता छत्तलं दुवालसंसिअं अट्ठकण्णिअं अहिगरणि-संठिअं सोवण्णिअं कागणिरयणं परामुसइ परामुसित्ता उसभकूडस्स पव्वयस्स पुरत्थिमिल्लंसि कडगंसि णामगं आउडेइ-ओसप्पिणी इमीसे तइआए समाइ पच्छिमे भाए। अहमंसि चक्कवट्टी भरहो इअ नामधिज्जेणं ॥१॥ अहमंसि पढमराया अहयं भरहाहिवो णरवरिंदो। णत्थिमहं पडिसत्तू जिअं मए भारहं वासं ॥२॥ इति कट्टु णामगं आउडेइ णामगं आउडित्ता रहं परावत्तेइ परावत्तित्ता जेणेव विजयखंधावारणिवेसे जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता जाव चुल्लहिमवंतगिरिकुमारस्स देवस्स अट्ठाहिआए महामहिमाए णिवत्ताए समाणीए आउहघरसालाओ पडिणिक्खमइ पडिणिक्खमित्ता जाव दाहिणं दिसिं वेअद्धपव्वयाभिमुहे पयाते यावि होत्था ॥सू०२४॥

छाया-ततः खलु स भरतो राजा तुरगान् निगृह्णाति निगृह्य रथं परावर्त्तयति परावर्त्य यत्रैव ऋषभकूटं तत्रैव उपागच्छति उपागत्य ऋषभकूट पर्वतं त्रिः कृत्व' रथशिरसा स्पृशति स्पृष्ट्वा। तुरगान् निगृह्णाति निगृह्य रथं स्थापयति स्थापयित्वा पट्तलं द्वादशास्त्रिकम् अष्टकर्णिकम् अधिकरणिसंस्थित सौवर्णिक काकणीरत्न परामृशति परामृश्य ऋषभकूटस्य पर्वतस्य पौरस्त्ये कटके नामकम् आजुडति-अवसर्पिण्या अस्या' तृतीयाया. समायाः पश्चिमे भागे। अहमस्मि चक्रवर्त्ती भरत इति नामधेयेन ॥१॥ अहमस्मि प्रथम राजा अह भरताधिपो नरवरेन्द्र। न स्ति मम प्रतिशत्रु जितं मया भारत वर्षम् ॥२॥ इति कृत्वा नामकम् आजुडति नामकम् आजुडय रथ परावर्त्तयति परावर्त्य यत्रैव विजयस्कन्धावारनिवेशो यत्रैव बाहिरिका उपस्थानशाला तत्रैव उपागच्छति उपागत्य यावत् क्षुद्रहिमवद् गिरिकुमारस्य देवस्य अष्टाहिकायां महामहिमायां निवृत्तायां सत्याम् आयुधगृहशालात. प्रतिनिष्क्रामति प्रतिनिष्क्रम्य दक्षिणां दिश वैताढय पर्वताभिमुखं प्रयातं चाप्यभवत् ॥सू०२४॥

टीका - "तएणं से" इत्यादि।

'तएणं से भरहे राया तुरए णिगिण्हइ णिगिण्हित्ता रह परावत्तेइ' ततः हिमवत्सा-

---

भरत का ऋषभकूट की और गमन—

'तएण से भरहे राया तुरए णिगिण्हइ'' - इत्यादि सू० २४

टीकार्थ- (तएणं) हिमवत् साधन करने के बाद (से भरहे राया तुरए णिगिण्हइ) उस

ભરત મહારાજાનુ ઋષભકૂટ તરફ પ્રયાણ

तएण से भरहे राया तुरए-णिगिण्हइ "इत्यादि ॥सू२४

ટીકાર્થ—(तएण) હિમવતની સાધના કર્યા બાદ (से भरहे राया तुरए णिगिण्हइ) તે

ग्राह्यं द्रहोदकं च पद्म द्रहोदकं गृह्णाति 'गिण्हित्ता' गृहीत्वा 'ताए उक्किट्ठाए जाव उत्तरेणं चुल्लहिमवतगिरिमेराए अहण्णं देवाणुप्पियाणं विसयवासी जाव अहण्णं देवाणुप्पियाणं उत्तरिल्ले अतवाले जाव पडिविसज्जइ' तया उत्कृष्टया यावत् पदेन देवगत्या व्यतिव्रजति भरतान्तिकमुपसर्पति विज्ञापयति चेति विज्ञेयम् उत्तरस्यां क्षुद्रहिमवद्गिरेः मर्यादायाम् अह खलु देवानुप्रियाणं विषयवासी यावत्पदात् अहं खलु देवानुप्रियाण किंकर इति ग्राह्यम्, अह खलु देवानुप्रियाणाम् औत्तराहो लोकपालः अत्र यावत्पदात् प्रीतिदानमुपनयति तद् भरतः प्रतीच्छति देवं सत्कारयति सम्मानयति इति ग्राह्यम्, तथा कृत्वा च प्रतिविसर्जयति निजभवनगमनाय आज्ञापयतीत्यर्थः ॥ सू २३ ॥

अथ अधिकोत्साहात् अष्टभक्तं तपस्तीरयित्वा कृतपारणक एव अवधिप्राप्त दिग्विजयाङ्क कर्त्तुकामः श्री ऋषभभूः ऋषभकूटगमनाय उपक्रमते "तएण से" इत्यादि।

मूलम्—तए ण से भरहे राया तुरए णिगिण्हइ णिगिण्हित्ता रहं परावत्तेइ परावत्तित्ता जेणेव उसहकूडे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता उसहकूडं पव्वयं तिक्खुत्तो रहसिरेणं फुसइ फुसित्ता तुरए णिगिण्हइ णिगि-

अङ्कित बाण को तथा पद्मद्रह के जल को साथ में लिया। (गिण्हित्ता ताए उक्किट्ठाए जाव उत्तरेणं चुल्लहिमवतगिरिमेराए अहण्ण देवाणुप्पियाणं विसयवासी जाव अहण्णं देवाणुप्पियाणं उत्तरिल्ले अंतवाले जाव पडिविसज्जइ) और लेकर वह उस प्रसिद्ध देवगति से भरत के पास चला वहां पहुँचकर उसने उनसे ऐसा निवेदन किया—उत्तरदिशा में क्षुद्र हिमवत् पर्वत को हद मे—मै आप देवानुप्रिय के अधीनस्थ देश का निवासी हूँ। यहा यावत्पदसे "अह खलु देवाणुप्रियाणा किंकर" इस पाठ का ग्रहण हुआ है। मैं आप देवानुप्रियका उत्तर दिशा का लोकपाल हूं यहा यावत् पद से "प्रीतिदानमुपनयति, तद् भरत प्रतीच्छति, देवं सत्कारयति, सम्मानयति" इन पदो का सग्रह हुआ है। सत्कार सम्मानकर फिर वह भरत नरेश उसे विसर्जित कर देता है—अपने भवन में जाने के लिए उसे आज्ञा देता है ॥२३॥

બાણુ ને તથા પદ્મહ્રદના જળ ને સાથે લીધા (गिण्हित्ता ताए उक्किट्ठाए जाव उत्तरेण चुल्लहिमवंतगिरिमेराए अहण्णं देवाणुप्पियाण विसयवासी जाव अहण्ण देवाणुप्पियाणं उत्तरिल्ले अंतवाले जाव पडिविसज्जइ) અને લઈ ને તે પોતાની સુપ્રસિદ્ધ દેવ ગતિથી ભરત રાજા પાસે જવા રવાના થયો ત્યાં પહોંચીને તેણે તે રાજાને આ પ્રમાણે વિનતિ કરી કે હે દેવાનુપ્રિય! ઉત્તર દિશામાં ક્ષુદ્ર હિમવત પર્વતની સીમામા સ્થિત તેમજ આપ શ્રીના અધીનસ્થ દેશનો હુ નિવાસી છુ અહી યાવત્ પદથી "अह खलु देवानुप्रियाणां किंकरः" આ પાઠ સગૃહીત થયો છે. હુ આપ દેવાનુપ્રિયનો ઉત્તર દિશા તરફનો દિક્પાલ છુ અહી યાવત્ પદથી "प्रीतिदानमुपनयति, तद् भरतः प्रतीच्छति, देवं सत्कारयति, सम्मानयति' એ પદોનો સગ્રહ થયો છે સત્કાર તથા સન્માન કરીને તે ભરતેન્દ્ર રાજા તેને વિસર્જિત કરી દે છે પોતાના ભવનમા જવાની તેને આજ્ઞા આપે છે ॥સૂત્ર-૨૩॥

ण्हित्ता रहं ठवेइ ठवित्ता छत्तलं दुवालसंसिअं अट्ठकण्णिअं अहिगरणि-संठिअं सोवण्णिअं कागणिरयणं परामुसइ परामुसित्ता उसभकूडस्स पव्वयस्स पुरत्थिमिल्लंसि कडगंसि णामगं आउडेइ-ओसप्पिणी इमीसे तइआए समाइ पच्छिमे भाए। अहमंसि चक्कवट्टी भरहो इअ नामधिज्जेणं ॥१॥ अहमंसि पढमराया अहयं भरहाहिवो णरवरिंदो। णत्थिमहं पडिसत्तू जिअं मए भारहं वासं ॥२॥ इति कट्टु णामगं आउडेइ णामगं आउडित्ता रहं परावत्तेइ परावत्तित्ता जेणेव विजयखंधावारणिवेसे जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता जाव चुल्लहिमवंतगिरिकुमारस्स देवस्स अट्ठाहिआए महामहिमाए णिव्वत्ताए समाणीए आउहघरसालाओ पडिणिक्खमइ पडिणिक्खमित्ता जाव दाहिणं दिसिं वेअद्धपव्वयाभिमुहे पयाते यावि होत्था ॥सू०२४॥

छाया-ततः खलु स भरतो राजा तुरगान् निगृह्णाति निगृह्य रथं परावर्त्तयति परावर्त्य यत्रैव ऋषभकूट तत्रैव उपागच्छति उपागत्य ऋषभकूट पर्वतं त्रिः कृत्व रथशिरसा स्पृशति स्पृष्ट्वा। तुरगान् निगृह्णाति निगृह्य रथं स्थापयति स्थापयित्वा छत्रतलं द्वादशास्त्रिकम् अष्टकर्णिकम् अधिकरणिसंस्थित सौवर्णिक काकणीरत्न परामृशति परामृश्य ऋषभकूटस्य पर्वतस्य पौरस्त्ये कटके नामकम् आजुडति-अवसर्पिण्या अस्याः तृतीयायाः समायाः पश्चिमे भागे। अहमस्मि चक्रवर्त्ती भरत इति नामधेयेन ॥१॥ अहमस्मि प्रथम राजा अहं भरताधिपो नरवरेन्द्र। न स्ति मम प्रतिशत्रु जितं मया भारत वर्षम् ॥२॥ इति कृत्वा नामकम् आजुडति नामकम् आजुडय रथं परावर्त्तयति परावर्त्य यत्रैव विजयस्कन्धावारनिवेशो यत्रैव बाहिरिका उपस्थानशाला तत्रैव उपागच्छति उपागत्य यावत् क्षुद्रहिमवद् गिरिकुमारस्य देवस्य अष्टाह्निकायां महामहिमाया निवृत्तायां सत्याम् आयुधगृहशालातः प्रतिनिष्क्रामति प्रतिनिष्क्रम्य दक्षिणां दिशं वैताढय पर्वताभिमुखं प्रयाते चाप्यभवत् ॥सू०२४॥

टीका - "तएणं से" इत्यादि।

'तएणं से भरहे राया तुरए णिगिण्हइ णिगिण्हित्ता रह परावत्तेइ' ततः हिमवत्सा-

---

भरत का ऋषभकूट की ओर गमन---

'तएण से भरहे राया तुरए णिगिण्हइ" - इत्यादि सू० २४

टीकार्थ- (तएणं) हिमवत् साधन करने के बाद (से भरहे राया तुरए णिगिण्हइ) उस

ભરત મહારાજાનુ ઋષભકૂટ તરફ પ્રયાણ

तपण से भरहे राया तुरए-णिगिण्हइ "इत्यादि ॥सू२४

ટીકાર્થ—(तपणं) હિમવતની સાધના કર્યા બાદ (से भरहे राया तुरए णिगिण्हइ) ते

धनानन्तर खलु स भरतो राजा तुरगान् चतुरोऽपि अश्वान् निगृह्णाति चतुर्षु मध्ये दक्षिणपार्श्वस्थतुरगौ आकर्षति वामपार्श्वस्थतुरगौ पुरस्करोतीत्यर्थः अश्वान् निगृह्य रथ परावर्त्तयति निवर्तयति 'परावत्तित्ता' परावर्त्य निवर्त्य 'जेणेव उसहकूडे तेणेव उवागच्छइ' यत्रैव ऋषभकूटम् तन्नामकः पर्वतः तत्रैव उपागच्छति 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'उसहकूड पव्वय तिक्खुत्तो रहसिरेण फुसइ' ऋषभकूट पर्वतं त्रिः कृत्वः वारत्रयं रथशिरसा रथाग्रभागेन स्पृशति परामृशति 'फुसित्ता तुरए णिगिण्हइ' स्पृष्ट्वा परामृश्य तुरगान् निगृह्णाति अनिरोधयति 'णिगिण्हित्ता रहं ठवेइ' अश्वान् निगृह्य रथं स्थापयति 'ठवित्ता' स्थापयित्वा 'छत्तलं दुवालसंसिअं अट्ठकण्णिअं अहिगरणिसंठिअं सोवण्णियं कागणिरयणं परामुसइ' स भरतो राजा काकणीरत्न परामृशति गृह्णातीत्युत्तरेण सम्बन्धः किं विशिष्टं तदित्याह-'छत्तल, षट्तलम् तत्र चत्वारि चतसृषु दिक्षु द्वे तूर्ध्वमधश्चेत्येव षट् षट् संख्याकानि तलानि अधोभागा यत्र तत्तथा तानि च अत्र मध्यखण्डरूपाणि यै भूमौ अविषमतया तिष्ठन्तीति, तथा 'दुवालसंसिअं' द्वादशास्त्रिकम् द्वादश अधः उपरि तिर्यक् चतसृष्वपि दिक्षु प्रत्येकं चतसृणामस्त्रीणां सद्भावात् अस्रयः कोटयः आकार-

---

भरत राजा ने घोड़ो को खड़ा किया-दक्षिण पार्श्वस्थ घोड़ो को खेचा और वाम पार्श्वस्थ घोड़ो को आगे किया-इस तरह से करके उसने (रह परावतेइ) रथ को लौटाया (परावत्तित्ता जेणेव उसहकूडे तेणेव उवागच्छइ) रथ को लौटाकर मोड़कर जहा ऋषभकूट था वह वहां पर आया (उवागच्छित्ता उसहकूटं पव्वयं तिक्खुत्तो रहसिरेणं फुसइ) वहां आकर के उसने ऋषभकूट पर्वत का रथ के अग्रभाग से तीन बार स्पर्श किया (फुसित्ता तुरए णिगिण्हइ) तीन बार स्पर्श करके फिर उसने घोड़ो को चलने से रोका- (णिगिण्हित्ता रह ठवेइ) घोडो को रोक कर उसने रथ खड़ा किया (ठवित्ता छत्तल दुवालसंसिअं अट्ठकण्णिअं अहिगरणिसंठिअं सोवण्णिय कागणिरयणं परामुसइ) रथ खड़ा करके उसने काकणी रत्न को उठाया-यह काकणीरत्न ६ तलो वाला होता है-चार दिशाओ में ४तल और ऊपर नीचे में १-१ तल-इस तरह से इसके ये ६ तल होते हैं-तथा इसमें १२ कोटिया होती है- ये कोटियां एक प्रकार के आकार विशेषरूप होती है। आठ

ભરત મહારાજાએ ઘોડાઓ ને ઊભા રાખ્યા. દક્ષિણ પાર્શ્વસ્થ ઘોડાઓને ખેંચ્યા અને વામપાર્શ્વસ્થ ઘોડાઓને આગળ કર્યા. આ પ્રમાણે કરીને તેણે (रह परावत्तेइ) રથને પાછો ફેરવ્યો (परावत्तित्ता जेणेव उसहकूडे तेणेव उवागच्छइ) રથને પાછો ફેરવીને તે ભરત નરેશ જ્યાં ઋષભકૂટ હતો ત્યા ગયો (उवागच्छित्ता उसहकूडं पव्वय तिक्खुत्तो रहसिरेण फुसइ) ત્યાં પહોંચીને તેણે ઋષભકૂટ પર્વતનો રથના અગ્ર ભાગથી ત્રણ વખત સ્પર્શ કર્યો (फुसित्ता तुरए णिगिण्हइ) ત્રણ વખત સ્પર્શ કરીને પછી તેણે ઘોડાઓને ઊભા રાખ્યા (णिगिण्हित्ता रह ठवेइ) ઘોડાઓને રોકીને તેણે રથ ઊભો રાખ્યો (ठवित्ता छत्तलं दुवालसंसिअ अट्ठकण्णिअं अहिगरणिसंठिअं सोवण्णिय कागणिरयणं परामुसइ) રથ ઊભો રાખીને તેણે કાકણી રત્નને હાથમા લીધુ એ કાકણી રત્ન ૬ તલ વાળુ હોય છે ચાર દિશાઓમાં ૪ તલ અને ઉપર-નીચે એક-એક તળ આ પ્રમાણે સર્વ મળીને એ રત્નને ૬ છ તળ હોય છે, એ રત્નમાં ૧૨ કોટિઓ હોય છે, એ કોટિઓ એક પ્રકારના આકાર

विशेषाः यत्र तत्तथा पुनःकीदृशम् 'अट्ठकण्णिअं' अष्टकर्णिकम् कर्णिका कोणा। यत्र अस्त्रित्रयं मिलति तेषां चाध उपरि प्रत्येक चतुर्णां सद्भावात् अष्टकर्णिकाः यत्र तत्तथा पुनश्च 'अहिगरणिसंठिअं' अधिकरणिसंस्थितम् अधिकरणिः—सुवर्णकारोपकरणं 'एरण'इति भाषाप्रसिद्धम् तद्वत् संस्थित-संस्थानम् आकारविशेषो अवयवसन्निवेशो यस्य तत्तथा तत् सदृशाकार मित्यर्थः समचतुरस्रत्वात् पुनश्च कीदृशम् 'सोवण्णियं' सौवर्णिकं सुवर्णमयम् अष्टसुवर्णमयत्वात्, तत्र केच अष्ट सुवर्णा इत्याह—'चत्वारि मधुरतृणफलान्येकः श्वेतसर्षपः षोडशश्वेतसर्षपाः एकं धान्यमाषफलं। द्वे धान्यमाषफले एका गुञ्जाः एकः कर्ममापकः षोडशकर्ममापका एकः सुवर्ण इति, एतादृशैरष्टभिः सुवर्णैः काकणीरत्नं निष्पद्यते इति एतादृशविशेषणविशिष्टं काकणीरत्नं परामृशति गृह्णाति 'परामुसित्ता' परामृश्य काकणीरत्न गृहीत्वा 'उसभकूडस्स पव्वयस्स पुरत्थिमिल्लसि कडगंसि णामग आउडेइ ? ऋषभकूटस्य पर्वतस्य पौरस्त्ये पूर्वभागवर्त्तिनि कटके मध्यभागे नामकं नामैव नामकम् स्वार्थे कः आजुडति सम्बद्धं करोति लिखतीत्यर्थः केन प्रकारेण लिखतीत्याह—गाथा-

इसके कोने होते हैं— जहां तीन कोटिया मिलती है। ये आठ कोने रूप कर्णिकाएं उनके नीचे ऊपर प्रत्येक में ४-४ होती है। इस काकणी रत्न का सस्थान अधिकरणी जैसा होता है जिसे एरण कहा गया है। इस पर सुवर्णकार सोनेचांदी के आभूषणो को कूट २ कर बनाता है। यह समचतुरस्र होता है इसीलिये इसे एरण के जैसा कहा गया है। (सोवण्णियं) यह अष्ट सुवर्णमय होता है। ये अष्टसुवर्ण इस प्रकार से निष्पन्न होते हैं—चार मधुर तृण फलो का एक श्वेत सर्षप होता है। सोलह श्वेतसर्षपो का एक उडद के दाने के समान का वचन होता है। दो उडदों के बराबर वजनवाली एक गुञ्जा--रत्ति होती है। और १६ रत्तियो का एक सुवर्ण होता है— ऐसे आठसुवर्ण के बराबर इसका वजन होता है। (परामुसित्ता) इस प्रकार के विशेषणो से विशिष्ट काकणीरत्न को लेकर (उसभकूडस्स पव्वयस्स पुरत्थिमिल्लसि कडगसि णामगं आउडेइ) उसने ऋषभकूट पर्वत के पूर्व भागवर्ती कटक पर— मध्यभाग में— अपना नाम लिखा— "नामकं" में

વિશેષ રૂપ હોય છે એ રત્નને આઠ ખૂણાઓ હોય છે ત્યાં ત્રણ કોટિઓ મળે છે એ આઠ ખૂણાઓનાં રૂપમાં જે કર્ણિકાઓ હોય છે, તેમની નીચે અને ઉપર પ્રત્યેક માં ૪, ૪ ખૂણાઓ હોય છે. એ કાકણી રત્નનુ સસ્થાન અધિકરણી જેવુ હોય છે જેને એરણ કહેવામાં આવે છે સુવર્ણકાર એની ઉપર સુવર્ણ ચાંદીના આભૂષણો કૂટી-કૂટીને તૈયાર કરે છે. એ સમચતુરસ્ર હોય છે. એથી જ એ રત્નને એરણજેવુ કહેવામા આવ્યુ છે (सोवण्णियं) એ અષ્ટ સુવર્ણમય હોય છે એ અષ્ટ સુવર્ણો આ પ્રમાણે નિષ્પન્ન હોય છે ચાર મધુર તૃણ કુપોનુ એક શ્વેત સરસવ હોય છે. ૧૬ શ્વેત સરસવનું વજન એક અડદ બરાબર હોય છે બે અડદોની બરાબર વજનવાળી એક ગુંજા—રત્તિ હોય છે ૧૬ રત્તિઓનું એક સુવર્ણ હોય છે. એવા આઠસુવર્ણની બરાબર એનુ વજન હોય છે (परामुसित्ता) આ જાતના વિશેષણોથી વિશિષ્ટ કાકણી રત્નને લઈને (उसभकूडस्स पव्वयस्स पुरत्थिमिल्लसि कडगसि णामगं आउडेइ) તેણે ઋષભકૂટ પર્વતના પૂર્વભાગવર્તી કટક ઉપર મધ્ય ભાગમાં—પોતાનું નામ લખ્યું—

द्वयम् 'ओसप्पिणी' इत्यादि 'ओसप्पिणी इमीसे तइयाए समाए पच्छिमे भाए' 'ओसप्पिणी' अवसर्पिण्याः अत्र षष्ठी लोपः प्राकृतत्वात् अस्याः तृतीयायाः समायाः तृतीयारकस्य पश्चिमे भागे तृतीये भागे इत्यर्थः । अहमंसि चक्कवट्टी भरहो इअ नामधिज्जेणं ॥१॥ द्वितीय गाथामाह–अहमस्मि चक्रवर्ती भरत इति नामधेयेन नाम्ना 'अहमंसि पढमराया, अहयं भरहाइवो णरवरिंदो । णत्थि मह पडिसत्तू जिअं मए भारहं वासं ॥२॥ अहमस्मि प्रथमराजा प्रथमशब्दस्य प्रधानपर्यायत्वात्, अहं भरताधिपः-भरतक्षेत्राधिपः नरवराः-सामन्तादयः तेषामिन्द्रः नास्ति मम प्रतिशत्रुः-प्रतिपक्षः जित मया भारतं वर्षम् ॥२॥ 'त्ति कट्टु' इति कृत्वा 'णामगं आउडेइ' नामकम् आजुडति लिखति अस्य सूत्रस्य निगमार्थकत्वान्न पौनरुक्त्यम् 'णामगं आउडित्ता रह परावत्तेइ' नामकम् आजुड्य लिखि-

---

स्वार्थ में "क" प्रत्यय किया गया है– अपने नामको उस भरत नरेश ने किस प्रकार से लिखा इसे प्रगट करने वाली ये दो गाथाएँ हैं–

"ओसप्पिणी इमीसे तइआए समाइ पच्छिमे भाए । अहमंसि चक्कवट्टी भरहो इअ नामधिज्जेण ॥
अहमंसि पढमराया अहयं भरहाहिवो णरवरिंदो । णत्थिमहं पडिसत्तू जिमं मए भारहं वास ॥२॥

इनका अर्थ इस प्रकार से हैं–इस अवसर्पिणी काल के तृतीय आरे के पश्चिम भाग में– तृतीय भाग में– मै भरत नाम का चक्रवर्ती हुआ हू, १ और मै ही यहां– भरत क्षेत्र में कर्म-भूमि के प्रारम्भ में सर्व प्रथम राजा हुआ हूं । यहां प्रथम शब्द प्रधानपर्याय का वाची है । सामन्त आदि का मै इन्द्र के जैसा इन्द्र हू मेरा कोई शत्रु नहीं है । मेरे षट् खण्डमण्डित भरत क्षेत्र में मेरा अखण्ड साम्राज्य स्थापित हो चुका है । (इति कट्टु णामगं आउडेइ) इस प्रकार से उसने अपना परिचयात्मक नाम लिखा (णामग आउडित्ता रहं परावत्तेइ) नाम लिख करके फिर

"नामकं" માં સ્વાર્થ માં 'क' પ્રત્યય લગાડવામાં આવેલ છે, પોતાનુ નામ તે ભરત નરેશે કેવી રીતે લખ્યુ આને પ્રકટ કરવા માટે આ બે ગાથાઓ છે—

ओसप्पिणी इमीसे तइआए समाइ पच्छिमे भाए ।
अहमसि चक्कवट्टी भरहो इ अ नामधिज्जेण ॥१॥
अहमंसि पढमराया अहयं भरहाहिवो णरवरिंदो ।
णत्थिमह पडिसत्तु जिअं मए भारहं वास ॥२॥

એ ગાથાઓનો અર્થ આ પ્રમાણે છે– એ અવસર્પિણી કાળના તૃતીય આરકના પશ્ચિમ-ભાગમાં– તૃતીય ભાગમા– હું ભરત નામે ચક્રવર્તી થયો છુ ॥૧॥ અને હું જ અહીં ભરતક્ષેત્રમા કર્મભૂમિના પ્રારભમા સર્વપ્રથમ રાજા થયો છુ, અહીં પ્રથમ શબ્દ પ્રધાનનો પર્યાય વાચક છે. એટલે કે પ્રથમ શબ્દનો અર્થ પ્રધાન અથવા મુખ્ય થાય છે. સામન્ત વગેરેમાં હું ઈન્દ્ર જેવો છુ, મારો કોઈ શત્રુ નથી, ષટ્ ખ ડ મ ડિત આ ભરતક્ષેત્રમા મારે અખ ડ સામ્રાજય સ્થપાઈ ચૂકયું છે. (इति कट्टु णामगं आउडेइ) આ પ્રમાણે તેણે પરિચયાત્મક પોતાનુ નામ લખ્યુ (णामगं आउडित्ता रह परावत्तेइ) નામ લખીને પછી તેણે ત્યાંથી પોતાના રથને પાછો વાળ્યો. (परावत्तित्ता जेणेव विजयखंधावारणिवेसे जेणेव

त्वा रथं परावर्त्तयति 'परावत्तित्ता' परावर्त्य 'जेणेव विजयखंधावारणिवेसे जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला तेणेव उवागच्छइ' यत्रैव विजयस्कन्धावारनिवेशो यत्रैव बाह्या उपस्थानशाला तत्रैव उपागच्छति 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'जाव' अत्र यावत्पदात् तुरगान् निगृह्णाति रथं स्थापयति ततः स्थनात् प्रत्यवरोहति मज्जनगृहं प्रविशति प्रविश्य स्नाति मज्जनगृहात्प्रतिनिष्क्रामति भुङ्क्ते बाह्योपस्थानशालायां सिंहासने उपविशति श्रेणी प्रश्रेणी शब्दयति क्षुद्रहिमवद्गिरिकुमारस्य देवस्य अष्टाहिकाकरणम् अष्टदिनपर्यन्तं महामहोत्सवं सन्दिशति ताश्च कुर्वन्ति आज्ञप्तिकां च प्रत्यर्पयन्तीति ग्राह्यम् 'चुल्लहिमवंतगिरिकुमारस्स देवस्स अट्ठाहियाए महामहिमाए णिव्वत्ताए समाणीए आउहघरसालाओ पडिणिक्खमइ' ततश्च तद्दिव्य चक्ररत्नम् क्षुद्रहिमवद्गिरिकुमारस्य देवस्य अष्टाहिकायां तदेव विजयोपलक्षिताष्टदिनपर्यन्तायां महामहिमायां महोत्सवविशेषायां निवृत्तायां सत्याम् आयुधगृहशालतः प्रतिनिष्क्रामति निर्गच्छति 'पडिणिक्खमित्ता' प्रतिनिष्क्रम्य .'जाव दाहिणिं

उसने वहाँ से अपने रथ को लौटाया (परावत्तित्ता जेणेव विजयखंधावारणिवेसे जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला तेणेव उवागच्छइ) रथ को लौटाकर फिर वह जहा पर विजयस्कन्धावार का पडाव पड़ा हुआ था, और उसमें भी जहां पर बाह्य उपस्थानशाला थी वहा पर आया। (उवागच्छित्ता जाव चुल्लहिमवतगिरिकुमारस्स अट्ठाहियाए महामहिमाए णिवत्ताए समाणीए आउहघरसालाओ पडिणिक्खमइ) वहां आकर के उसने यावत् क्षुद्रहिमवत्गिरिकुमार नाम के देव के विजयोपलक्ष्य में आठ दिन तक महामहोत्सव किया जब आठ दिन का महामहोत्सव समाप्त हो चुका– तब वह चक्ररत्न आयुधशाला से बाहर निकला– यहाँ जो "यावत्"शब्द का प्रयोग हुआ है उससे "तुरगान् निगृह्णाति,– रथं स्थापयति, ततः प्रत्यवरोहति, मज्जनगृहं प्रविशति, स्नाति, मज्जनगृहात्प्रतिनिष्क्रामति, भुङ्क्ते बाह्योपस्थानशालाया–सिंहासने उपविशति, श्रेणीप्रश्रेणीं शब्दयति, क्षुद्रहिमवद्गिरिकुमारस्य देवस्य अष्टाह्निका करणं अष्टदिनपर्यन्तं सन्दिशति, ताश्च कुर्वन्ति, आज्ञप्तिकां च प्रत्यर्पयन्ति" इस पाठ का ग्रहण हुआ है। इन पदों की

बाहिरिया उवट्ठाणसाला तेणेव उवागच्छइ) રથને પાછો વાળીને પછી તે જ્યાં વિજય સ્કંધાવારનો પડાવ હતો અને તેમા પણ જ્યાં બાહ્ય ઉપસ્થાન શાળા હતી ત્યાં આવ્યો. (उवागच्छित्ता जाव चुल्लहिमवंतगिरिकुमारस्स देवस्स अट्ठाहियाए महामहिमाए णिवत्ताए समाणीए आउहघरसालाओ पडिणिक्खमइ) ત્યાં આવીને તેણે યાવત્ ક્ષુદ્ર હિમવંત ગિરિકુમાર નામક દેવના વિજયોપલક્ષ્યમાં આઠ દિવસ સુધી મહામહોત્સવ ઉજવ્યો. જ્યારે આઠ દિવસનો મહામહોત્સવ સમાપ્ત થઈ ગયો ત્યારે તે ચક્રરત્ન આયુધ શાળામાંથી બહાર નીકળ્યું અહીં જે 'यावत्' શબ્દનો પ્રયોગ કરવામાં આવેલ છે, તેનાથી 'तुरगान् निगृह्णाति रथं स्थापयति, ततः प्रत्यवरोहति, मज्जनगृहं प्रविशति, स्नाति, मज्जनगृहात्प्रतिनिष्क्रामति, भुङ्क्ते, बाह्योपस्थानशालायां सिंहासने उपविशति, श्रेणीप्रश्रेणिं शब्दयति, क्षुद्रहिमवद् गिरिकुमारस्य देवस्य अष्टाहिकाकरण अष्टदिनपर्यन्त सन्दिशति, ताश्च कुर्वन्ति, आज्ञप्तिकांच प्रत्यर्पयन्ति" એ પાઠ સંગૃહીત થયો છે. એ પદોની વ્યાખ્યા, પહેલા યથાસ્થાને

दिसिं वेयद्धपव्वयाभिमुहे पयाते यावि होत्था' तद्दिव्यचक्ररत्नम् दक्षिणां दिशमुद्दिश्य वैताढ्यपर्वताभिमुखं प्रयात चाप्यासीत् चाप्यभवत् ॥सू० २४॥

मूलम्—तए णं से भरहे राया तं दिव्वं चक्करयवणं जाव वेअद्धस्स पव्वयस्स उत्तरिल्ले णितंबे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता वेअद्धस्स उत्तरिल्ले णितबे दुवालजोयणायामं जाव पोसहसालं अणुपविसइ जाव णमिविणमीणं विज्जाहरराईणं अट्ठमभत्तं पगिण्हइ पगिण्हित्ता पोसहसालाए जाव णमिविणमि विज्जाहररायाणो मणसी करेमाणे २ चिट्ठइ, तए णं तस्स भरहस्स रण्णो अट्ठमभत्तंसि परिणममाणंसि णमिविणमी विज्जाहररायाणो दिव्वाए मईए चोइअ मई अण्णमण्णस्स अतिअं पाउब्भवति, पाउब्भवित्ता एवं वयासी उप्पण्णे खलु भो देवाणुप्पिया! जंबुद्दीवे दीवे भरहे राया चाउरंतचक्कवट्टी तं जीअमेयं तीयपच्चुप्पण्णमणागयाणं विज्जाहरराइणं चक्कवट्टीणं उवत्थाणिअं करेत्तए, तं गच्छमो णं देवाणुप्पिया! अम्हे वि भरहस्स रण्णो उवत्थाणिअं करेमो इति कट्टु विणमीणाऊणं चक्कवट्टीं दिव्वाए मईए चोइअमई माणुम्माणप्पमाणजुत्तं तेअस्सिं रूवलक्खणजुत्तं ठिअजुव्वणकेसवट्ठिअणहं सव्वरोगणासणिं वलकरिं इच्छिअसीउण्हफासजुत्तं-तिसु तणुअं तिसु तंबं तिवलीगतिउण्णयं तिगंभीरं। तिसु कालं तिसु सेअं तिआयतं तिसुअविच्छिण्णं ॥१॥ समसरीरं भरहे वासंमि सव्वमहिलप्पहाणं सुंदरथणजघणवरकरचलण णयण सिरसिजदसणजणहिअरमणमणहरिं सिंगारागार जाव जुत्तोवयारकुसलं अमरवहूणं सुरूवं रूवेणं अणुहरति सुभद्दंमि जोव्वणे वट्टमाणिं इत्थीरयणं णमी अ रयणाणि य कडगाणि य तुडिआणि य गेण्हइ, गेण्हित्ता

व्याख्या पूर्व में यथास्थान की जा चुकी है। अत वहीं से ज्ञात कर लेनी चाहिये। (पडिणिक्खमित्ता जाव दाहिणिं दिसिं वेयद्धपव्वयाभिमुहे पयाए यावि होत्था) आयुधगृहशाला से बाहर निकल कर वह चक्ररत्न दक्षिण दिशा की ओर वैताढ्यपर्वत की तरफ चल दिया ॥२४॥

સ્પષ્ટ કરવામાં આવી છે. એથી જિજ્ઞાસુઓએ ત્યાંથી જાણી લેવું જોઈએ. (पडिणिक्खमित्ता जाव दाहिणिं दिसिं वेयद्धपव्वयाभिमुहे पयाए यावि होत्था) આયુધગૃહશાળામાંથી બહાર નીકળીને તે ચક્રરત્ન દક્ષિણ દિશા તરફ વૈતાઢ્ય પર્વતની તરફ રવાના થયુ ॥૨૪॥

ताए उक्किट्ठाए तुरिआए जाव उद्धूआए विज्जाहरगइए जेणेव भरहे राया तेणेव उवागच्छंति उवागच्छित्ता, अंतलिक्खपडिवण्णा सखिखिणीयाइं जाव जएणं विजएणं वद्धावेंति वद्धावित्ता एवं वयासी अभिजिएणं देवाणुप्पिया ? जावअम्हे देवाणुप्पिआणं आणत्तिकिंकरा इति कट्टु तं पडिच्छंतु णं देवाणुप्पिआ ! अम्हं इमं जाव विणमी इत्थीरयणं णमी रयणाणि समप्पेइ। तएणं से भरहे राया जाव पडिविसज्जेइ पडिविसज्जित्ता पोसहसालाओ पडिणिक्खमइ पडिणिक्खमित्ता मज्जणघरं अणुपविसइ अणुपविसित्ता भोअणमंडवे जाव नमीविनमीणं विज्जाहरराईणं अट्ठाहिअ महामहिमा, तए णं से दिव्वे चक्करयणे आउहघरसालाओ पडिणिक्खमइ जाव उत्तरपुरित्थमं दिसिं गंगादेवी भवणाभिमुहे पयाए यावि होत्था, सच्चेव सव्वा सिंधुवत्तव्वया जाव नवरं कुंभट्ठसहस्सं रयणचित्तं णाणामणि कणगरयणभत्तिचित्ताणि अ दुवे कणगसीहासणाइं सेसं तंचेव जाव महिमत्ति ॥सू० २५॥

छाया- ततः खलु तद्दिव्यं चक्ररत्नं यावद् वैताढयस्य पर्वतस्यौत्तराद्धे नितम्ब तत्रैव उपागच्छति उपागत्य वैताढयपर्वतस्यौत्तरार्द्धे नितम्बे द्वादशयोजनायाम यावत्पौषधशालामनु प्रविशति,यावत् नमिविनम्यो' विद्याधरराज्ञोः अष्टमभक्तं प्रगृह्णाति प्रगृह्य पौषधशालायां यावत् नमिविनमि विद्याधरराजानौ मनसि कुर्वाणो मनसि कुर्वाणस्तिष्ठति, ततः खलु तस्य भरतस्य राज्ञः अष्टमभक्ते परिणमति नमिविनमि विद्याधरराजानौ दिव्यया मत्या चोदितमती अन्योऽन्यस्यान्तिकं प्रादुर्भवत प्रादुर्भूय एवमवादिष्टाम् उत्पन्नः खलु भो देवानुप्रियाः जम्बूद्वीपे द्वीपे भरते वर्षे भरतो राजा चातुरन्तचक्रवर्त्ती तस्माज्जीतमेतत् अतीतवर्तमानानागतानां विद्याधरराज्ञां चक्रवर्त्तिनामुपस्थानिकं कर्त्तुं तद्गच्छामः खलु देवानुप्रिया ! वयमपि भरतस्य राज्ञ उपस्थानिकं कुर्म इति कृत्वा विनमि राजान चक्रवर्तिनं दिव्यया मत्या चोदितमतिः मानोन्मानप्रमाणयुक्तां तेजस्विनीं रूपलक्षणयुक्तां स्थितयौवनकेशावस्थितनखाम् सर्वरोगनाशिनीं बलकरीम् इच्छितशीतोष्णस्पर्शयुक्तां त्रिषु तनुकां त्रिषु ताम्रां त्रिवलीकत्र्युन्नतां त्रिगम्भीराम् । त्रिषु कृष्णां त्रिषु श्वेतां त्रिषु आयतां त्रिषु च विस्तीर्णां समशरीरां भरते वर्षे सर्वमहिलाप्रधानां सुन्दरस्तनजघनकरचरणनयनसिरसिज दशनजनहृदयरमण मनोहरीं शृङ्गारागार यावत् युक्तोपचारकुशलां अमरवधूना सुरूपं रूपेण अनुहरन्तीं सुभद्रां भद्रे यौवने वर्तमानां स्त्रीरत्न नमिश्च रत्नानि कटकानि च त्रुटिकानि च गृह्णाति गृहीत्वा तया उत्कृष्टया त्वरितया यावदुद्धूतया विद्याधरगत्या यत्रैव भरतो राजा तत्रैव उपागच्छतः उपागत्य अन्तरिक्षप्रतिपन्नौ सकिंकिणीकानि यावत् जयेन विजयेन वर्द्धयतः वर्द्धयित्वा एवमवादिष्टाम् अभिजित खलु देवानुप्रिया ! यावत् आवाम् देवानुप्रियाणमाज्ञप्तिकिङ्कराविति कृत्वा तत्प्रतीच्छन्तु देवानुप्रिया ! अस्माकमिदं यावत् विनमि स्त्रीरत्न नमिश्च रत्नानि समर्पयति तत खलु स भरतो राजा यावत् प्रतिविसर्जयति प्रतिविसृज्य

पौषधाशालातः प्रतिनिष्क्रामति प्रतिनिष्क्रम्य मज्जनगृहमनुप्रविशति अनुप्रविश्य भोजनमण्डपे यावत् नमिविनम्योः विद्याधरराज्ञो अष्टाहिकां महामहिमाम्, ततः खलु तद्दिव्यं चक्ररत्नम् आयुधगृहशालात प्रतिनिष्क्रामति यावदुत्तरपौरस्त्यां दिश गङ्गादेवी भवनाभिमुखं प्रयातं चाप्यभवत् सैव सर्वा सिन्धुवक्तव्यता यावत नवरं कुम्भाष्टसहस्रं रत्नचित्रं नानामणिकनकरत्नभक्तिचित्राणि च द्वे कनकसिंहासने शेषं तदेव यावत् महिमेति ॥सू० २५॥

टीका–'तएणं से भरहे'' इत्यादि ।

'तएणं से भरहे राया तं दिव्वं चक्करयणं जाव वेअद्धस्स पव्वयस्स उत्तरिल्ले णितंबे तेणेव उवागच्छइ' ततः खलु स भरतो राजा तद्दिव्यं चक्ररत्नं यावद् यावत् पदात् दक्षिणस्यां दिशि वैताढ्यपर्वताभिमुखं प्रयातं पश्यति दृष्ट्वा हृष्टतुष्टचित्तानन्दितः इत्यादि सर्वं वक्तव्यम् । ततः वैताढ्यस्य पर्वतस्य औत्तराहो नितम्बः उत्तरपार्श्ववर्ती कटकः अधोभाग. तत्रैव उपागच्छति 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'वेयद्धस्स पव्वयस्स उत्तरिल्ले नितंबे दुवालसजोयणायाम जाव पोसहसालं अणुपविसइ जाव' वैताढ्यस्य पर्वतस्य औत्तराहे-उत्तरपार्श्ववर्त्तिनि नितम्बे गिरेः समीपभागे अधः प्रान्ते द्वादशयोजनाऽऽयामम् द्वादशयोजनदैर्घ्यम् अत्र यावत्पदात् नवयोजनविस्तीर्णं वरनगरसदृशम् स्कन्दावार-

''तए ण से भरहे राया त दिव्व चक्करयण'– इत्यादि सू० २५॥

टीकार्थ–(तए णं से भरहे राया तं दिव्व चक्करयण जाव वेयद्धस्स पव्वयस्स उत्तरिल्ले णितंबे तेणेव उवागच्छइ) इसके बाद जब भरत राजा ने उस दिव्य चक्ररत्न की यावत् दक्षिण दिशा में वैताढ्यगिरि की ओर जाते हुए देखा तो देखकर वह बहुत ही अधिक हृष्ट एवं तुष्ट चित्त हुआ। इसके बाद जहा वैताढ्य पर्वत का उत्तरदिग्वर्ती नितम्ब था–अधोभाग था– वहा पर वह आया (उवागच्छित्ता वेयद्धस्स पव्वयस्स उत्तरिल्ले णितंबे दुवालसजोयणायाम जाव पोसहसालं अणुपविसइ) वहा आकर के उसने वैताढ्य पर्वतके उत्तरदिग्वर्ती नितम्ब पर गिरिसमीप में–अधः प्रान्त में–द्वादश योजन की लम्बाई वाले एवं नौयोजन की चौड़ाई वाले श्रेष्ठनगर के जैसे अपने स्कन्धा

'तएणं से भरहे राया तं दिव्वं चक्करयण' ॥ इत्यादि सूत्र. २५ ॥

टीकार्थ–(तए णं से भरहे राया त दिव्व चक्करयणं जाव वेयद्धस्स पव्वयस्स उत्तरिल्ले णितंबे तेणेव उवागच्छइ) त्यार बाद ज्यारे भरत राजाओ ते दिव्य चक्ररत्नने यावत् दक्षिण दिशामां वैताढ्य गिरि तरफ जतु जोयु तो जोईने ते बहु ज हृष्ट तेमज तुष्ट चित्तवाळो थयो. त्यार बाद ज्यां वैताढ्य पर्वतनो उत्तर दिशा तरफ नो नितंब हतो–अधोभाग हतो, त्यां ते आव्यो (उवागच्छित्ता वेयद्धस्स पव्वयस्स उत्तरिल्ले णितंबे दुवालसजोयणायाम जाव पोसहसालं अणुपविसइ) त्यां आवीने तेणे वैताढ्य पर्वतना उत्तर दिग्वर्ती नितंब उपर गिरि समीप–अध प्रान्त मां–द्वादशयोजन जेटली लंबाई वाळा अने नवयोजन प्रमाण वाळा श्रेष्ठ नगर जेवा पोताना स्कन्धावार नो पडाव नाख्यो. पछी पौषधशाळामां श्रीमहाराज भरत

निवेशमिति करोतीति वाच्यम्, पौषधशालां स भरतोऽनुप्रविशति। अत्र यावत्पादात् पौषध-विशेषणानि सर्वाणि वक्तव्याणि 'णमिविणमिणं विज्जाहरराईणं अट्ठमभत्त पगिण्हइ' नमिवि-नम्योः प्रथमतीर्थंकर श्रीऋषभस्वामि महासामन्तकच्छमहाकच्छपुत्रयोः विद्याधरराज्ञोः साध-नाय अष्टमभक्तं प्रगृह्णाति 'पगिण्हित्ता ' प्रगृह्य अष्टमभक्तमवधार्य 'पोसहसालाए जाव णमि विणमि विज्जाहररायाणो मणसी करेमाणे करेमाणे चिट्ठइ' पौषधशालायां यावत्पदात् अवस्तृतकुशासनोपविष्टो मुक्तभूषणालङ्कारो ब्रह्मचारी पौषधिक इत्यादि विशेषणविशिष्टो भरतः नमिविनमि विद्याधरराजानौ मनसि कुर्वाणो मनसि कुर्वाणस्तिष्ठति अनयोरुपरि बाणमोक्षणेन प्राणघातन न क्षत्रियधर्म इति वुद्धया सिन्ध्वादि देवीनामिव अनयोर्मनसि

वार का पड़ाव डाला फिर उस पौषधशाला में भरत नरेश ने प्रवेश किया। यहा पर जो यावत् शब्द आया है उससे इस पाठ में पौषध के जितने विशेषण पहिले कहे जा चुके है, वे सब कह-लेना चाहिये यह प्रगट किया है "णमि विणमिणं विज्जाहरराईणं अट्ठमभत्तं पगिण्हई) पोषधशा-ला में प्रविष्ट होकर उस भरत राजा ने श्री ऋषभ स्वामी के महासामन्तकच्छ के पुत्र एवं विद्या-धरों के राजा ऐसे नमि और विनमिको अपने वश में करने के लिये अष्टम भक्त की तपस्या धा-रण करली। (पगिण्हित्ता पोसहसालाए जाव णमिविणमिविज्जाहररायाणो मणसो करेमाणे २ चि-ट्ठइ) अष्टमभक्त की तपस्या धारण करके पौषधशाला में यावत्पदगृहीत वे भरत राजा कुशासन पर उवविष्ट हो गये। समस्त भूषण एवं अलङ्कारो का उन्होंने परित्याग कर दिया। वे ब्रह्म-चारी बन गये। इत्यादि पूर्वोक्त समस्त विशेषणा से विशिष्ट हुए उन भरत राजा ने नमि विन-मिराजाओ को जो कि विद्याधरो के स्वामी थे, किस प्रकार से वश में किया जावे क्योकि इनके ऊपर बाण का छोड़ना और उससे इनका प्राणघात करना यह क्षत्रिय धर्म नहीं है, अतः सिन्धु-आदि देवियों की तरह इन दोनो के इन्हे अपने मन में करने रूप साधनोपाय में वे प्रवृत्त हो

नरेशे प्रवेश कर्यो. अही जे यावत् शब्द आवेल छे तेनाथी ए पाठमा पौषध अंगेना जेटलां विशेषणो पहेला कहेवामां आव्या छे ते बधा अही पण ग्रहण करवां जोईए "णमि विणमिण विज्जाहरराईणं अट्ठमभत्तं पगिण्हइ" पौषधशाळामां प्रविष्ट थईने ते भरत राजाए श्रीऋषभ देवस्वामी ना महासामन्त कच्छना पुत्र तेमज विद्याधरोना राजा एवा नमि अने विनमिने पोताना वशमां करवा माटे अष्टमभक्तनी तपस्या धारण करी (पगिण्हित्ता पोसहसालाए जाव णमिविणमि विज्जाहररायाणो मणसी करेमाणे २ चिट्ठइ) अष्टमभक्तनी तपस्या धारण करीने पौषधशाळामा यावत पद गृहीत ते भरत राजा कुशना आसन उपर उपविष्ट थई गया समस्त भूषण अने अलंकारोनो तेमणे परित्याग कर्यो तेओ ब्रह्मचारी बनी गया इत्यादि पूर्वोक्त समस्त विशेषणोथी विशिष्ट थयेला ते भरत राजाए नमि- विनमि राजाओने के जेओ विद्याधरोना स्वामी हता तेमनेकेवी रीते वशमा करी शकाय? केम के तेमनी उपर बाण वगेरे शस्त्रोनो प्रयोग करी तेमने हणवा, ते क्षत्रियोचित धर्म नथी एथी सिन्धु वगेरे देवीओनी जेमज ए बन्ने ने पोताना वशमां करवा माटे जे साधनोनो उपयोग थई शके

पौषधशालातः प्रतिनिष्क्रामति प्रतिनिष्क्रम्य मज्जनगृहमनुप्रविशति अनुप्रविश्य भोजनमण्डपे यावत् नमिविनम्योः विद्याधरराज्ञो अष्टाह्निकां महामहिमाम्, ततः खलु तद्दिव्यं चक्ररत्नम् आयुधगृहशालात प्रतिनिष्क्रामति यावदुत्तरपौरस्त्या दिश गङ्गादेवी भवनाभिमुखं प्रयातं चाप्यभवत् सैव सर्वा सिन्धुवक्तव्यता यावत नवरं कुम्भाष्टसहस्रं रत्नचित्रं नानामणिकनकरत्नभक्तिचित्राणि च द्वे कनकसिंहासने शेषं तदेव यावत् महिमेति ॥सू० २५॥

टीका-'तएणं से भरहे'' इत्यादि ।

'तएणं से भरहे राया तं दिव्वं चक्करयणं जाव वेअद्धस्स पव्वयस्स उत्तरिल्ले णितंबे तेणेव उवागच्छइ' ततः खलु स भरतो राजा तद्दिव्यं चक्ररत्नं यावद् यावत् पदात् दक्षिणस्यां दिशि वैताढ्यपर्वताभिमुखं प्रयातं पश्यति दृष्ट्वा हृष्टतुष्टचित्तानन्दितः इत्यादि सर्वं वक्तव्यम् । ततः वैताढ्यस्य पर्वतस्य औत्तराहो नितम्बः उत्तरपार्श्ववर्त्ती कटकः अधोभाग तत्रैव उपागच्छति 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'वेयद्धस्स पव्वयस्स उत्तरिल्ले नितंबे दुवालसजोयणायाम जाव पोसहसालं अणुपविसइ जाव' वैताढ्यस्य पर्वतस्य औत्तराहे-उत्तरपार्श्ववर्त्तिनि नितम्बे गिरेः समीपभागे अधः प्रान्ते द्वादशयोजनाऽऽयामम् द्वादशयोजनदैर्घ्यम् अत्र यावत्पदात् नवयोजनविस्तीर्णं वरनगरसदृशम् स्कन्दावार-

---

''तए ण से भरहे राया त दिव्व चक्करयण'– इत्यादि सू० २५॥

टीकार्थ–(तए णं से भरहे राया त दिव्व चक्करयण जाव वेयद्धस्स पव्वयस्स उत्तरिल्ले णितंबे तेणेव उवागच्छइ) इसके बाद जब भरत राजा ने उस दिव्य चक्ररत्न को यावत् दक्षिण दिशा में वैताढ्यगिरि की ओर जाते हुए देखा तो देखकर वह बहुत ही अधिक हृष्ट एव तुष्ट चित्त हुआ। इसके बाद जहा वैताढ्य पर्वत का उत्तरदिग्वर्ती नितम्ब था–अधोभाग था– वहा पर वह आया (उवागच्छित्ता वेयद्धस्स पव्वयस्स उत्तरिल्ले णितंबे दुवालसजोयणायाम जाव पोसहसालं अणुपविसइ) वहां आकर के उसने वैताढ्य पर्वतके उत्तरदिग्वर्ती नितम्ब पर गिरिसमीप में–अध' प्रान्त में–द्वादश योजन की लम्बाई वाले एवं नौयोजन की चौडाई वाले श्रेष्ठनगर के जैसे अपने स्कन्धा

'तपणं से भरहे राया तं दिव्वं चक्करयण' ॥ इत्यादि सूत्र. २५ ॥

टीकार्थ-(तप णं से भरहे राया त दिव्व चक्करयणं जाव वेयद्धस्स पव्वयस्स उत्तरिल्ले णितंबे तेणेव उवागच्छइ) त्यार બાદ જ્યારે ભરત રાજાએ તે દિવ્ય ચક્રરત્નને યાવત્ દક્ષિણ દિશામાં વૈતાઢય ગિરિ તરફ જતું જોયું તો જોઈને તે બહુ જ હૃષ્ટ તેમજ તુષ્ટ ચિત્તવાળો થયો. ત્યાર બાદ જ્યાં વૈતાઢય પર્વતનો ઉત્તર દિશા તરફ નો નિતંબ હતો–અધો ભાગ હતો, ત્યાં તે આવ્યો (उवागच्छित्ता वेयद्धस्स पव्वयस्स उत्तरिल्ले णितवे दुवालसजोयणायाम जाव पोसहसालं अणुपविसइ) ત્યાં આવીને તેણે વૈતાઢય પર્વતના ઉત્તર દિગ્વર્તી નિતંબ ઉપર ગિરિ સમીપ–અધ પ્રાન્ત માં–દ્વાદશયોજન જેટલી લંબાઈ વાળા અને નવયોજન પ્રમાણુ વાળા શ્રેષ્ટ નગર જેવા પોતાના સ્કન્ધાવાર નો પડાવ નાખ્યો. પછી પૌષધશાળામાં શ્રીમહારાજ ભરત

निवेशमिति करोतीति वाच्यम्, पौषधशालां स भरतोऽनुप्रविशति। अत्र यावत्पादात् पौषध-विशेषणानि सर्वाणि वक्तव्याणि 'णमिविणमिणं विज्जाहरराईणं अट्ठमभत्त पगिण्हइ' नमिवि-नम्योः प्रथमतीर्थंकर श्रीऋषभस्वामि महासामन्तकच्छमहाकच्छपुत्रयोः विद्याधरराज्ञोः साध-नाय अष्टमभक्तं प्रगृह्णाति 'पगिण्हित्ता' प्रगृह्य अष्टमभक्तमवधार्य 'पोसहसालाए जाव णमि विणमि विज्जाहररायाणो मणसी करेमाणे करेमाणे चिट्ठइ' पौषधशालायां यावत्पदात् अवस्तृतकुशासनोपविष्टो मुक्तभूषणालङ्कारो ब्रह्मचारी पौपधिक इत्यादि विशेषणविशिष्टो भरतः नमिविनमि विद्याधरराजानौ मनसि कुर्वाणो मनसि कुर्वाणस्तिष्ठति अनयोरुपरि बाणमोक्षणेन प्राणघातनं न क्षत्रियधर्म इति बुद्ध्या सिन्ध्वादि देवीनामिव अनयोर्मनसि

वार का पडाव डाला फिर उस पौषधशाला में भरत नरेश ने प्रवेश किया। यहां पर जो यावत् शब्द आया है उससे इस पाठ में पौषध के जितने विशेषण पहिले कहे जा चुके है, वे सब कह-लेना चाहिये यह प्रगट किया है "णमि विणमिणं विज्जाहरराईणं अट्ठमभत्तं पगिण्हइ) पोषधशा-ला में प्रविष्ट होकर उस भरत राजा ने श्री ऋषभ स्वामी के महासामन्तकच्छ के पुत्र एवं विद्या-धरों के राजा ऐसे नमि और विनमिको अपने वश में करने के लिये अष्टम भक्त की तपस्या धा-रण करली। (पगिण्हित्ता पोसहसालाए जाव णमिविणमिविज्जाहररायाणो मणसो करेमाणे २ चि-ट्ठइ) अष्टमभक्त की तपस्या धारण करके पौषधशाला में यावत्पदगृहीत वे भरत राजा कुशासन पर उवविष्ट हो गये। समस्त भूषण एवं अलङ्कारो का उन्होंने परित्याग कर दिया। वे ब्रह्म-चारी बन गये। इत्यादि पूर्वोक्त समस्त विशेषणा से विशिष्ट हुए उन भरत राजा ने नमि विन-मिराजाओ को जो कि विद्याधरो के स्वामी थे, किस प्रकार से वश में किया जावे क्योंकि इनके ऊपर बाण का छोड़ना और उससे इनका प्राणघात करना यह क्षत्रिय धर्म नहीं है, अतः सिन्धु-आदि देविया की तरह इन दोनो के इन्हें अपने मन में करने रूप साधनोपाय में वे प्रवृत्त हो

નરેશે પ્રવેશ કર્યો. અહીં જે યાવત્ શબ્દ આવેલ છે તેનાથી એ પાઠમા પૌષધ અંગેના જેટલાં વિશેષણો પહેલાં કહેવામાં આવ્યા છે તે બધા અહીં પણ ગ્રહણ કરવાં જોઈ એ "णमि विणमिणं विज्जाहरराईणं अट्ठमभत्तं पगिण्हइ" પૌષધશાળામાં પ્રવિષ્ટ થઈને તે ભરત રાજાએ શ્રીઋષભ દેવસ્વામી ના મહાસામન્ત કચ્છના પુત્ર તેમજ વિદ્યાધરોના રાજા એવા નમિ અને વિનમિને પોતાના વશમાં કરવા માટે અષ્ટમભક્તની તપસ્યા ધારણ કરી. (पगिण्हित्ता पोसहसालाए जाव णमिविणमि विज्जाहररायाणो मणसी करेमाणे २ चिट्ठइ) અષ્ટમભક્તની તપસ્યા ધારણ કરીને પૌષધશાળામા યાવત્ પદ ગૃહીત તે ભરત રાજા કુશના આસન ઉપર ઉપવિષ્ટ થઈ ગયા સમસ્ત ભૂષણ અને અલંકારો નો તેમણે પરિત્યાગ કર્યો તેઓ બ્રહ્મચારી બની ગયા ઇત્યાદિ પૂર્વોક્ત સમસ્ત વિશેષણોથી વિશિષ્ટ થયેલા તે ભરત રાજાએ નમિ- વિનમિ રાજાઓને કે જેઓ વિદ્યાધરોના સ્વામી હતા તેમનેકેવી રીતે વશમા કરી શકાય? કેમ કે તેમની ઉપર બાણ વગેરે શસ્ત્રોનો પ્રયોગ કરી તેમને હણવા, તે ક્ષત્રિયોચિત ધર્મ નથી એથી સિન્ધુ વગેરે દેવીઓની જેમજ એ બન્ને ને પોતાના વશમા કરવા માટે જે સાધનોનો ઉપયોગ થઈ શકે

करणमात्ररूपे साधनोपाये प्रवृत्त इत्यर्थः 'तए णं तस्स भरहस्स रण्णो अट्ठमभत्तंसि परिणममाणंसि णमि विणमि विज्जाहररायाणो दिव्वाए मईए चोइयमई अण्णमण्णस्स अंतिअं पाउब्भवंति' ततः तदनन्तर खलु तस्य भरतस्य राज्ञः अष्टमभक्ते परिणमति सति परिपूर्णप्राये जायमाने सति नमी विनमी विद्याधरराजानौ दिव्यया दिव्यानुभावजनितत्वात् मत्या ज्ञानेन चोदितमती प्रेरितमतिकौ अवधिज्ञानाद्यभावेऽपि यत्तयो भरतमनोविषयकज्ञानं तत्सौधर्मेशानदेवीनां मन प्रविचारीदेवानां कामानुपक्तमनोज्ञानमिव दिव्यानुभावादवगन्तव्यम्, अन्यथा तासामपि स्वविमानचूलिकाध्वजादि विषयकावधिमतीनां रमणेच्छा ज्ञानासम्भवेन सुरतानुकूलचेष्टोन्मुखत्वं न सम्भवेदिति, एतादृशौ सन्तौ तौ अन्योऽन्यस्य अन्तिकं समीप प्रादुर्भवत 'पाउब्भवित्ता एवं वयासी' प्रादुर्भूय प्रकटीभूय एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादिष्टाम् उक्तवन्तौ किमुक्तवन्तो इत्याह-'उप्पण्णे खलु' इत्यादि । 'उप्पण्णे खलु भो

गये । (तए णं तस्स भरहस्स रण्णो अट्ठमभत्तंसि परिणममाणंसि परिणममाणंसि णमिविणमी विज्जाहररायाणो दिव्वाए मईए चोइयमई अण्णमण्णस्स अंतिअं पाउब्भवंति) भरत राजा की अष्टम भक्त की तपस्या जब पूर्ण होने को आई तब नमि और विनमि दोनों विद्याधर राजा दिव्यानुभावजनित होने से दिव्य ऐसे अपने ज्ञान के द्वारा प्रेरित मतिवाले बन कर आपस में एक दूसरे के समीप आये । यहां दिव्य ज्ञान से भरत के मन की बात जानने का जो उल्लेख किया गया है । सो इनके अवधिज्ञान तो था हो नहीं फिर भी उन्होने जो उसके मन की बात जानली वह सौधर्मेशान की देविया जिस प्रकार मनः प्रविचारि देवो के दिव्यानुभाव से (कामानुषक्तमनोविज्ञान वाली होती है । उसी तरह से इन्होने भी दिव्यानुभाव से भरत के मन के भाव को जानलिया ऐसा समझना चाहिये । यदि ऐसी बात न मानी जावे तो फिर अपने विमान की चूलिका की ध्वजमान जाननेवाले अवधिज्ञान वाली उन देवियो में उनके रिरंसा ज्ञान के अभाव से सुरतानुकूल काम चेष्टा के प्रति उन्मुखता नहीं बन सकती है । (पाउब्भवित्ता एव वयासी)

તેમા પ્રવૃત્ત થયા (तए ण तस्स भरहस्स रण्णो अट्ठमभत्तंसि परिणममाणंसि णमि विणमी विज्जाहररायाणो दिव्वाए मईए चोइयमई अण्णमण्णस्स अंतिअं पाउब्भवंति) શ્રીભરત મહારાજાની અષ્ટમ ભકત ની તપસ્યા જ્યારે પૂરી. થવા આવી ત્યારે નમિ અને વિનમિ બન્ને વિદ્યાધર રાજાઓ દિવ્યાનુભાવજનિત હોવાથી દિવ્ય એવા પોતાના જ્ઞાન વડે પ્રેરિત થઈ ને પરસ્પર એક- બીજાની પાસે આવ્યા અહીં દિવ્ય જ્ઞાનથી ભરતરાજાના મનની વાત જાણવા અંગેનો જે ઉલ્લેખ કરવામા આવે છે તો તેમને અવધિજ્ઞાનતો હતુ નહિ છતાંએ જે તેમણે તેના મનની વાત જાણી લીધી તે સૌધર્મેશાનની દેવીઓ જેમ મન' પ્રવિચારિ દેવોના દિવ્યાનુભાવથી કામાનુષકૃત મનો વિજ્ઞાનવાળી હોય છે, તે પ્રમાણે જ એમણે પણ દિવ્યાનુભાવથી ભરતના મનનો ભાવ જાણી લીધો આમ સમજી લેવુ જોઈએ જો આ પ્રમાણે માનવામા આવે નહીં તો પછી પોતાના વિમાનની ચૂલિકાથી ધ્વજામાન જાણનાર અવધિજ્ઞાનવાળી તે દેવીઓમાં તેમના રિરંસાજ્ઞાનના અભાવથી સુરતાનુકૂલ કામચેષ્ટા પ્રત્યે ઉન્મુખતા સંભવી શકે તેમ નથી (पाउब्भवित्ता एव वयासी) આ પ્રમાણે તેઓ બન્ને પાસે આવી ને

देवाणुप्पिया ! जंबुद्दिवे दीवे भरहे वासे भरहे राया चाउरंतचक्कवट्टी तं जीअमेअं-तीअपच्चुप्पण्णमणागयाणं विज्जाहरराईणं चक्कवट्टीणं उवत्थाणीयं करेत्तए' उत्पन्न खलु भो देवानुप्रिया ! जम्बूद्वीपे द्वीपे जम्बूद्वीपनामक मध्यजम्बूद्वीपे भरते वर्षे भरतखण्डे श्रीभरतो नाम महाराजा-चातुरन्तचक्रवर्ती चत्वारोऽन्ताः त्रयः पूर्वापरदक्षिणसमुद्राः चतुर्थो हिमालय गिरवर इत्येव रूपास्ते वश्यतया सन्ति यस्य स चातुरन्तः स चासौ चक्रवर्ती च इति चातुरन्तचक्रवर्ती तत् तस्माज्जीतमेतत् एष आचारक्रमः अतीतवर्तमानानागतानां विद्याधरराज्ञां चक्रवर्तीनामुपस्थानिकं रत्नादिना प्राभृतं कर्तुम् अर्पयितुम् 'तं गच्छामो णं देवाणुप्पिया । अम्हे वि भरहस्स रण्णो उवत्थाणियं करेमो' तत् तस्मात्कारणात् गच्छामः खलु देवाणुप्रिया ! वयमपि भरतस्य राज्ञ उपस्थानिकं कुर्म' 'इतिकट्टु' इति कृत्वा इति अन्योऽयं भणित्वा 'विणमी' विनमिः उत्तरश्रेण्यधिपतिः सुभद्रां नाम्ना स्त्रीरत्नं नमिश्च दक्षिणश्रेण्यधिपतिः रत्नानि कटकानि त्रुटिकानि च गृह्णाति इत्यग्रेऽन्वयः अथ विनमिः कीदृशः सन् किं कृत्वा सुभद्रां कन्यारत्नं गृह्णाति इत्याह-'णाऊण चक्कवट्टिं दिव्वाए मईए चोइयमई' दिव्यया मत्या दिव्येन ज्ञानेन नोदितमतिः प्रेरितः सन् चक्रवर्तिनं राजान

इस तरह वे एक दूसरे के पास आकर विचार करने लगे (उप्पण्णे खलु भो देवाणुप्पिया ! जंबुद्दीवे दीवे भरहे वासे भरहे राया, चाउरंतचक्कवट्टी तं जीअमेअं) हे देवानुप्रिय ! जम्बूद्वीप नाम के द्वीप में भरत क्षेत्र में चातुरन्त चक्रवर्ती भरत नाम के राजा उत्पन्न हुए हैं। तो यह आचार है। (तीअपच्चुप्पण्णमणागयाणं विज्जाहरराईणं चक्कवट्टीण उवत्थाणिअं करेत्तए) अतीत वर्तमान और अनागत विद्याधरराजाओं का कि वे चक्रवर्तियों के लिये भेट में रत्नादिक प्रदान करे। (तं गच्छामो देवाणुप्पिया ! अम्हे वि भरहस्स रण्णो उवत्थाणियं करेमो) तो हे देवानुप्रिय चलो- हमलोग भी भरत राजा के लिये भेट देवें (इति कट्टु) इस प्रकार से परस्पर में विचार विनिमय करके (विणमी) उत्तर श्रेणी के अधिपति विनमी ने सुभद्रा नाम का स्त्रीरत्न को प्रदान किया और दक्षिण श्रेणी के अधिपति नमि ने रत्न को कटक और त्रुटिक प्रदान किये ऐसा यहां सम्बन्ध लगा लेना चाहिये। (णाऊण चक्कवट्टिं दिव्वाए मईए चोइअमई)

વિચાર કરવા લાગ્યા (उप्पण्णे खलु भो देवाणुप्पिया ! जंबुद्दिवे दीवे भरहे वासे भरहे राया, चाउरंतचक्कवट्टी तं जीअमेअं) હે દેવાનુપ્રિય ! જમ્બૂદ્વીપ નામક દ્વીપમાં ભરતક્ષેત્રમાં ચાતુરન્ત ચક્રવર્તી ભરત નામે રાજા ઉત્પન્ન થયા છે તો આપણો એ આચાર છે (तीअपच्चुप्पण्णमणागयाणं विज्जाहरराईणं चक्कवट्टीणं उवत्थाणिअं करेत्तए) અતીત, વર્તમાન અને અનાગત વિદ્યાધર રાજાઓનો કે તેઓ ચક્રવર્તીઓ માટે ભેટ રૂપમાં રત્નાદિક પ્રદાન કરે. (तं गच्छामो देवाणुप्पिया ! अम्हेवि भरहस्स रण्णो उवत्थाणियं करेमो) તો હે દેવાનુપ્રિય, ચાલો, અમે લોકો પણ ભરત મહારાજા માટે ભેટ અર્પિએ (इति कट्टु) આ પ્રમાણે પરસ્પર વિચારવિનિમય કરીને (विणमी) ઉત્તર શ્રેણીના અધિપતિ વિનમીએ સુભદ્રા નામક સ્ત્રીરત્ન પ્રદાન કર્યું અને દક્ષિણ શ્રેણીના અધિપતિ નમિએ રત્નના કટક અને ત્રુટિકો પ્રદાન કર્યા એવો અર્થ અહીં લગાડવો જોઈએ (णाऊणं चक्कवट्टिं दिव्वाए मईए चोइ-

भरतं ज्ञात्वा तस्मै उपहारं प्रदातुं तदनुरूपां सुभद्रां स्त्रीरत्नं गृह्णातीत्यर्थः। अतएव अनन्तरोक्तसूत्रतः चक्रवर्तित्वे लब्धेऽपि यत् 'णाऊण चक्कवट्टिं' इत्याद्युक्तं तत् सुभद्रा स्त्रीरत्नमस्यैवोपयोगि इति योग्यता ख्यापनार्थमवसेयम्, तत्र कीदृशीं सुभद्रामित्याह—'माणुम्माणप्पमाणजुत्तं' मानोन्मानप्रमाणयुक्ताम्, तत्र मानं जलद्रोणप्रमाणता उन्मानम् तुलारोपितस्यार्द्धभारप्रमाणता, यश्च स्वमुखानि नव समुच्छ्रितः स प्रमाणोपेतः स्यात् अयमभाव' जलपूर्णायां पुरुषप्रमाणादीषदतिरिक्तायां महत्यां कुण्डीकायां प्रवेशितो यः पुरुषः सारपुग्दलोपचितो जलस्य द्रोणं त्रिटङ्क सौवर्णिक गणनापेक्षया द्वात्रिंशत्सेरप्रमाणं निष्काशयति जलद्रोणोनावा तां पूरयति स मानोपेतः, तथा सारपुद्गलोचितत्वादेव यस्तुलायामारोपितःसन् अर्द्धभारं तुलयति स उन्मानोपेतः, तथा यद्यस्य स्वकीयेन अङ्गुलेन द्वादशाङ्गु-

क्योंकि विनमिने यह बात अपने दिव्यानुभाव जनित ज्ञान से जान ली थी, कि भरत नाम का चक्रवर्ती राजा उत्पन्न हुआ है और उसके लिये विद्याधर राजा भेट देते है। इसी कारण उसने स्त्रीरत्न चक्रवर्ती के लिये दिया अत: अब जिस स्त्रीरत्न को चक्रवर्ती के लिये भेंट स्वरूप में विनमि ने प्रदान किया वह स्त्रीरत्न कैसा था इस बात को सूत्रकार प्रगट करते हुए कहते हैं– (माणुम्माणप्पमाणजुत्तं तेअस्सिं रूवलक्खणजुत्तं ठियजुव्वणकेसवट्ठियणह सव्वरोगणासणिं बलकरिं, इच्छिअसीउण्हफासजुत्तं) कि वह सुभद्रा नाम का स्त्रीरत्न मान उन्मान एवं प्रमाण से युक्त था तात्पर्य इसका ऐसा है कि सार पुद्गलों से उपचित पुरुष का जितना प्रमाण होता है; उससे भी कुछ अधिक प्रमाण वाली एक बड़ी कुण्डिका में जल भर दो और उसमें उस पुरुष को प्रवेश कराओ उसके प्रवेश करने पर उसके भीतर से त्रिटङ्क सौवर्णिक गणना की अपेक्षा यदि ३२ सेर जल बाहर निकल आता है तो वह पुरुष मानोपेत माना जाता है। और वही सार पुद्गलोपचित पुरुष तराजू पर तौलने व हजार पल प्रमाण वजन में तुलता है तो वह उन्मानोपेत कहा जाता है। तथा जिस व्यक्ति का जितना अंगुल है उस अंगुल से १२ अंगुल

અમશ્ર) કેમકે વિનમિએ - એ વાત પોતાના દિવ્યાનુભાવ જનિત જ્ઞાનથી જાણી લીધી કે ભરત નામક ચક્રવર્તી રાજા ઉત્પન્ન થયો છે અને તેને વિદ્યાધર રાજા ભેટ આપે છે -એથી જ તેણે ચક્રવર્તી માટે સ્ત્રી-રત્ન આપ્યું. હવે જે સ્ત્રી-રત્ન ચક્રવર્તી માટે ભેટ સ્વરૂપમાં વિનમિએ અર્પિત કર્યું તે સ્ત્રીરત્ન કેવું હતું, તે વાતને સૂત્રકાર આ પ્રમાણે પ્રગટ કરે છે- (માણુમ્માણપ્પમાણજુત્તં તેઅસ્સિં રૂવલક્ખણજુત્તં ઠિયજુવ્વણકેસવટ્ટિયણહં સવ્વરોગણાસણિં બલકરિં, ઇચ્છિઅ સીઉણ્હફાસજુત્તં) કે તે સુભદ્રા નામક સ્ત્રી-રત્ન માન ઉન્માન અને પ્રમાણથી યુક્ત હતું. તાત્પર્ય આમ છે કે સાર પુદ્ગલોથી ઉપચિત પુરુષનું જેટલું પ્રમાણ હોય છે તેના કરતા પણ કંઇક વધારે પ્રમાણવાળી એક મોટી કુંડિકામાં પાણી ભરો અને તેમાં તે પુરુષને પ્રવિષ્ટ કરાવો, તે પ્રવિષ્ટ થાય અને તેની અંદરથી ત્રિટંક સૌવર્ણિક ગણનાની અપેક્ષાએ જે ૩૨ શેર જેટલું પાણી બહાર નીકળી આવે તો તે પુરુષ માનોપેત માનવામાં આવે છે, અને તે જ સાર પુદ્ગલોપચિત પુરુષ ને ત્રાજવા ઉપર તોલવામાં આવે તો તેનું વજન ૧ હજાર પલ પ્રમાણ જેટલું થાય તો તેને ઉન્માનોપેત કહેવામાં

ङ्गुलानि मुखं प्रमाण युक् अनेन च मुखप्रमाणेन नवमुखानि समुच्छ्रितः पुरुषः प्रमाणयुक्तः स्यात्, प्रत्येकं द्वादशाङ्गुले र्नवभिर्मुखैरङ्गुलानामष्टोत्तरशतं सम्पद्यते, ततश्चैतावदुच्छ्रयः पुरुषः प्रमाणयुक्त स्यात्, एवं सुभद्रापि मानोन्मानप्रमाणयुक्ता तथाभूताम् पुनश्च कीदृशीम् 'तेअस्सिं' तेजस्विनीम् विलक्षणतेजः सम्पन्नां तथा 'रूवलक्खणजुत्तं' रूपलक्षणयुक्ताम् तत्र रूपम्, अतीव सुन्दराकारः लक्षणानि च छत्रादीनि तै र्युक्ताम्, तथा 'ठिअजुव्वण-केसवट्ठिअणहं' स्थितयौवनकेशावस्थितनखाम् तत्र स्थितम् अविनाशित्वाद्यौवनं यस्याः सा तथा एवं केशवदवस्थिताः अवर्धिष्णवो नखाः यस्याः सा तथा ततः पदद्वयस्य कर्मधारये तां तथा 'सव्वरोगणासणिं' सर्वरोगनाशनीम् तदीय स्पर्शमहिम्ना सर्वेरोगाः नश्यन्तीत्यर्थः तथा 'बलकरिं' बलकरीम्-बलवृद्धिकरीम् नापरस्त्रीणामिव अस्याः परिभोगे परिभोक्त बैलक्षय इत्यर्थः तथा 'इच्छिय सीउण्हफासजुत्तं' इच्छित शीतोष्णस्पर्शयुक्ताम् तत्र इच्छिताः इप्सिताः ऋतुविपरीतत्वेन इच्छागोचरीकृताः ये शीतोष्णस्पर्शास्तै र्युक्ताम्-उष्णर्तौ शीतस्पर्शाम् शीतऋतौ उष्णस्पर्शाम् मध्यमर्तौमध्यमस्पर्शामिति भाव । 'तिसु, तणुअं तिसु तंब तिवलिगतिउण्णय तिगंभीर । तिसु कालं तिसु सेअं ति आयतं तिसु अ विच्छिण्णं ॥१॥' त्रिषु तनुकां त्रिषु ताम्रां त्रिवलिकत्र्युन्नतां त्रिगम्भीराम् । त्रिषु कृष्णां, त्रिषु श्वेतां त्र्यायतां त्रिषु च विस्तीर्णाम् ॥१॥ तत्र- त्रिषु तनुकां त्रिषु स्थानेषु मध्यो-

---

का जिसका मुख होता है-ः वह मुख प्रमाण से जो ९ मुख का होता है। अर्थात् १०८ अं-गुल का ऊँचा होता है। वह प्रमाणोपेन कहा जाता है। ऐसे मान, उन्मान और प्रमाण से युक्त वह सुभद्रारत्न था. तथा वह सुभद्रारत्न तेजस्वी था विलक्षण तेज से युक्त था. सुन्दर आका-र वाला था छत्रादि प्रशस्तलक्षणो से युक्त था' स्थिर यौवन वाला था. केश की तरह इसके नख अवर्धिष्णु थे- समस्त रोग इसके स्पर्शमात्र से नष्ट हो जाते थे. बलकी वृद्धि करने वाला था. दू-सरी स्त्रियों की तरह यह सुभद्रा अपने भोक्ता पुरुष के बल को क्षय करने वाली नहीं थी. शीत काल में यह सुभद्रारत्न उष्णस्पर्शवाला रहता था और उष्णकाल में यह शीतस्पर्शवाला हो जा-ता था. तथा मध्यम ऋतु में यह मध्यमस्पर्शवाला बन जाता था यह सुभद्रारत्न तीन स्थानो में

આવે છે તેમને જે પુરૂષનો જેટલા પ્રમાણુવાલો અંગુલ હોય છે, તે અંગુલથી ૧૨ અંગુલ જેટલુ જેનુ મુખ હોય છે તેને મુખપ્રમાણુ માનવામાં આવે છે એવા મુખપ્રમાણુથી જે પુરુષ ૯ મુખ જેટલો હોય છે એટલે કે ૧૦૮ અંગુલ જેટલો ઊંચો હોય છે, તેને પ્રમાણોપેત કહેવામા આવે છે એવા માન, ઉન્માન અને પ્રમાણુથી યુક્ત તે સુભદ્રા નામક સ્ત્રી-રત્ન હતુ. તેમજ તે સુભદ્રા સ્ત્રી-તેજસ્વી હતુ તે વિલક્ષણ તેજથી સમ્પન્ન હતુ આકારે તે સુભદ્રા સ્ત્રી-રત્ન સુન્દર હતુ છત્રાદિ પ્રશસ્ત લક્ષણોથી તે યુક્ત હતુ સ્થિર યૌવનવાળુ હતુ. વાળની જેમ એના નખો અવર્ધિષ્ણુ હતાં એના સ્પર્શમાત્રથી જ સમસ્ત રોગો નાશ પામતા હતા તે બળબુદ્ધિ કરનાર હતુ, બીજી સ્ત્રીઓની જેમ તે સુભદ્રા પોતાના ઉપભોક્તા પુરૂષના બળને ક્ષય કરનાર ન હોતી શીત કાળમાં તે સુભદ્રારત્ન ઉષ્ણુ સ્પર્શવાળુ રહેતુ હતુ અને ઉષ્ણુકાળમા એ શીતસ્પર્શ વાળુ થઇ જતુ હતું તેમજ મધ્યમ ઋતુમાં એ મધ્યમ સ્પર્શ

दरतनुलक्षणेषु तनुकाम् कृशाम् पुनः कीदृशी वर्तते तदाह त्रिपु ताम्रां त्रिपु दृगन्ताधरयो-निलक्षणेषु स्थानेषु ताम्राम्-रक्ताम् तथा-त्रिवलिकाम्-त्रयो वलयो मध्यवर्ति रेखारूपाः यस्याः सा तथा ताम् त्रिवलिकत्वं स्त्रीणा मति प्रशस्यं पुंसां तु न तथाविधम् । तथा त्र्युन्नताम्-त्रिपु स्थानेषु स्तनजघनयोनिलक्षणेषु उन्नताम् तथा त्रिगम्भीराम् त्रिपु नाभि-सत्त्व स्वररूपेषु गम्भीरां धृतगाम्भीर्याम् तथा त्रिपु कृष्णाम् त्रिपु रोमराजी चूचुक कनीनिकारूपेषु अवयवेषु कृष्णां कृष्णवर्णाम् तथा त्रिपु श्वेतां त्रिपु दन्तस्मित-चक्षुर्लक्षणेषु श्वेतवर्णाम् तथा त्र्यायताम् त्रिपु वेणीबाहुलता लोचनेषु आयतां दीर्घाम् तथा त्रिपु च विस्तीर्णाम् त्रिपु श्रोणिचक्रजघनस्थली नितम्बस्थानेषु विस्तीर्णाम् ॥१॥ तथा 'समसरीर' समशरीराम् सम चतुरस्रं संस्थानं यस्या सा समचतुरस्रा समसंस्था-नत्वात् तथा-'भरहे वासंमि स सव्वमहिलप्पहाणं' भारते वर्षे भरतक्षेत्र सर्वमहिला-प्रधानाम् पुन· कीदृशीं सुभद्राम् 'सुंदरथणजघणवरकरचलणणयणसिरसिजदसणजण

मध्यमें कटिभागमें, उदर में एवं शरीर मे कृश था तीन स्थानो में नेत्र के प्रान्त भागों में, अधरोष्ठ में, एव योनिस्थान में रक्त-लाल था, त्रिवलियुक्त था तीन स्थानों में स्तन जघन एव योनिरूप स्थानो में उन्नत थां. तीन स्थानो में नाभि में, सत्त्व में और स्वर में गंभीर था तीन स्थानो में रोमराजि चुचुक, और कनिनीका मे कृष्णवर्णोपेत था तीन स्थानो में दन्त स्मित और चक्षुरूप स्थानो में श्वेतवर्णोपेत था. तीन स्थानो में वेणी, बाहुलता और लोचन रूपस्थानो में- यह लम्बाई युक्त था तथा तीन स्थानों में- श्रोणिचक्र, जघनस्थली और नितम्ब इनमें चौड़ाई से युक्त था. इस सब विशेषणों का कथन करने वाली गाथा इस प्रकार से है-

"तिसु तणुअं तिसु तंबं तिवलीग ति उण्णय ति गंभीरं । तिसु कालं तिसु सेअं तिआयत तिसुय विच्छिण्ण ॥१॥ (समसरीरं) समचतुरस्रसंस्थानवाला होने से यह सुभद्रारत्न बहुसमरमणीय शरीरवाला था (भरहे वासंमि सव्वमहिलप्पहाणं) भरत क्षेत्र में यह रत्न समस्त महिलाओं

વાળુ થઇ જતું. હતુ. એ સુભદ્રા સ્ત્રી રત્ન મધ્યમા-કટિ ભાગમા ઉદરમાં અને શરીરમા એ ત્રણુ સ્થાનો માં કૃશ હતુ ત્રણુ સ્થાનોમાં-નેત્રના પ્રાન્ત ભાગોમા, અધરોષ્ઠમા તેમજ યોનિસ્થાનમાં એ લાલ હતુ તે ત્રિવલિ યુક્ત હતું ત્રણ સ્થાનોમાં-સ્તન જઘન અને યોનિ રૂપ સ્થાનોમાં તે ઉન્નત હતુ. ત્રણુ સ્થાનોમા નાભિમાં સત્ત્વમાં અને સ્વરમા એ ગભીર હતુ. ત્રણુ સ્થાનોમાં-રોમરાજિ, ચુચુક અને કનીનિકામાં એ કૃષ્ણુવર્ણોપેત હતુ, ત્રણુ સ્થાનોમા દન્ત, સ્મિત અને ચક્ષુ રૂપ સ્થાનોમાં એ શ્વેતવર્ણોપિત હતું ત્રણુ સ્થાનોમા વેણી, બાહુલતા અને લોચન રૂપ સ્થાનોમા એ લબાઇ યુક્ત હતુ. તેમજ ત્રણુ સ્થાનો મા શ્રોણિચક્ર જઘન સ્થલી અને નિતંબ એ સ્થાનોમાં એ પહોળાઇયુક્ત હતુ એ સર્વે વિશેષણોનુ કથન પ્રકટ કરનારી ગાથા આ પ્રમાણે છે—

"તિસુ તણુઅં તિસુ તંવ તિવલીગ તિ ઉણ્ણયં તિગભીરં ।
તિસુ કાલં તિસુ સેઅ તિ આયતં તિસુય વિચ્છિણ્ણં ॥૧॥

(સમસરીર) સમચતુરસ્ત્ર સંસ્થાન વાળું હોવાથી એ સુભદ્રારત્ન સમશરીર વાળુ હતું (ભરહે વાસંમિ સવ્વ મહિલપ્પહાણં) ભરત ક્ષેત્રમાં એ રત્ન સમસ્ત મહિલાઓની ઉંચે

हिअयरमणमणहरिं' सुंदरस्तनजघनवरकरचरणनयनसिरसिजदशनजनहृदयरमणमनोहरीम्, तत्र सुन्दर मनोहरम् स्तनजघनवरकरचरणनयनं यस्याः सा तथा शिरसि जायन्ते ये ते शिरसिजाः केशाः दशना दन्तास्तैः जनहृदयरमणी द्रष्टृपुरुषचित्तप्रसन्नकरी अतएव मनोहरो चित्तहारिका पश्चात् कर्मधारयः एवंभूता या सा तथा ताम् तथा— 'सिंगारागार जाव जुत्तोवयारकुसलं' श्रृङ्गारागार यावद् युक्तोपचारकुशलाम् अत्र यावत्पदात् श्रृङ्गारागारचारुवेषां सङ्गतगतहसित भणितचेष्टितविलाससललितसंलापनिपुणामिति संग्राह्यम् तथा च श्रृङ्गारागारचारुवेषाम् श्रृङ्गारस्य प्रथमरसस्यागारं गृहमिव चारुः सुन्दरो वेषो यस्याः सा तथा ताम्, तथा सङ्गताः उचिताः गतहसितभणितचेष्टितविलासाः यस्याः सा तथा ताम् तत्र गतं गमनं हसितं स्मितं भणितं वाणी चेष्टितं च नेत्रचेष्टा तथा सह ललितेन प्रसन्नतया ये संलापाः परस्परभाषणलक्षणास्तेषु निपुणा या सा तथा ताम्, तथा युक्तोपचारकुशलाम् युक्तः—संगताः ये उपचाराः लोकव्यवहारास्तेषु कुशला निपुणा या सा तथा ताम् तथा 'अमरवहूणं सुरूवं रूवेणं अणुहरंतीं' अमरवधूनां देवाङ्गनानां सुरूपं सौन्दर्यं रूपेण निजेन अनुहरन्तीम् अनुकुर्वन्तीम् तथा

के बीच में प्रधान रत्न था. (सुन्दरथणजघणवरकरचलणणयणसिरसिजदसणजणहिअयरमणहरि) इसके स्तन, जघन, एवं कर द्वय ये सब सुन्दर थे दोनों चरण बड़े ही मनोज्ञ थे. नेत्र दोनों बहुत अधिक लुभावने वाले थे मस्तक के केश एवं दन्तपङ्क्ति द्रष्ट पुरुष के चित्त को आनन्दकारी थे. अतः यह सुभद्रारत्न बड़ा हो मनोहर था (सिंगारागार जाव जुत्तोवयारकुसलं) इसका सुन्दर वेष प्रथमरसरूप श्रृङ्गार ही का घर था. यावत् सगत लोक व्यवहारों में यह सुभद्रारत्न बहुत ही अधिक कुशलता पूर्ण था यहां यावत्पद से— "चारुवेषा, सगतगतहसितभणितचेष्टितविलाससललितसलापनिपुणाम्" इन पदों का ग्रहण हुआ है इनकी व्याख्या इस प्रकार से है— इसका गमन, इसका हास्य, इसकी मुस्कान, इसका बोलना, इसकी वाणी, इसकी चेष्टित—नेत्र चेष्टा, और प्रसन्नता पूर्वक किये आलाप ये सब ही अनोखे थे अर्थात् यह सुभद्रारत्न. इन सब गमनादिरूप कार्यों में बहुत ही उत्तमता लिये हुए था (अमरवहूण सुरूवंरूवेण

પ્રધાન રત્ન હતુ (सुंदरथणजघनवरकरचलण णयणसिरसिजदसण जणहिअयरमण मणहरिं) એના સ્તનો, જઘન અને કરદ્વય એ સર્વે સુદર હતાં બન્ને ચરણો ખૂબજ મનોજ્ઞ હતા બન્ને નેત્રો અતીવ આકર્ષક હતા મસ્તકના વાળ અને દત પક્તિ દૃષ્ટ પુરુષના ચિત્તને આનદ આપનારા હતા આ પ્રમાણે એ સુભદ્રારત્ન અતીવ મનોહર હતુ (सिंगारागार जाव जुत्तोवयारकुसलं) એનો સુદર વેષ પ્રથમ રસ રૂપ શ્રૃગારનુ ઘર હતુ યાવત્ સગત લોક વ્યવહારમા એ સુભદ્રારત્ન અતીવ કુશળતા પૂર્ણ હતુ. અહી યાવત્ પદથી 'चारुवेषां, संगतगतहसितभणित, चेष्टितविलाससललितसंलापनिपुणाम्) એ પદોનુ ગ્રહણ થયુ છે. પદોની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે છે—એ સુભદ્રાસ્ત્રીરત્ન નુ ગમન, હાસ્ય મુસકાન, બોલવુ, આ વાણી, ચેષ્ટિત, નેત્ર-ચેષ્ટા અને પ્રસન્નતાપૂર્વક કરવામા આવેલા આલાપો એ સર્વે અદ્ભુત હતા એટલે કે એ સુભદ્રારત્ન એ સર્વે ગમનાદિક રૂપ કાર્યોમા અતીવ ઉત્તમતા યુક્ત હતુ

'सुभद्दंभद्दंमि जोव्वणे वट्टमाणिं इत्थीरयणं' भद्रे कल्याणकारिणी यौवने वर्त्तमानां सुभद्रां तत् नामकं स्त्रीरत्नम् विनमिः गृह्णाति 'नमीअ रयणाणि अ कडगाणि य तुडि-याणि य गेण्हइ' नमिश्च रत्नानि च कटकानि च त्रुटिकानि च गृह्णाति एतत्पदस्यार्थः प्राक्कथित एवेत्यलं पुनरुपादानेन 'गिण्हित्ता' गृहीत्वा 'ताए उक्किट्ठाए तुरियाए जाव उद्धूयाए विज्जाहरगईए जेणेव भरहे राया तेणेव उवागच्छंति' तया उत्कृष्टया त्वरितया यावदुद्धूतया विद्याधरगत्या यत्रैव भरतो राजा तत्रैव द्वौ उपागच्छतः तत्र तया उत्कृष्टया उत्कर्षयुक्तया त्वरया आकुलया न स्वाभाविन्या यावत्पदात् चपलया अतिवेगेन चण्डया प्रबलया रौद्रया अत्युत्कर्षयोगेन सिंहया सिंहसदृशदाढर्च्य सिंहसदृशपराक्रमशालि गत्या उद्धूतया दर्पातिशयेन जयिन्या विपक्षजेतृत्वेन छेकया निपुणया दिव्यया विद्या-धरगत्या उत्तरश्रेण्याधिपति दक्षिणश्रेण्याधिपती विनमीनमी यत्रैव भरतो राजा तत्रैव उपागच्छतः 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'अंतलिक्खपडिवण्णा सखिंखिणीयाइं जाव जएण

अणुहरंतीं सुभद्द भद्दंमि जोव्वणे वट्टमाणिं इत्थीरयणं, णमीय रयणाणि य कडगाणि य, तुडियाणि य गेण्हइ) यह अपने रूप से देवाङ्गनाओ के सौन्दर्य का अनुकरण करता था ऐसे विशेषणो से विशिष्ट तथा भद्र-कल्याणकारी-यौवन में स्थित ऐसे स्त्रीरत्नरूप सुभद्रारत्न को विनमिने लिया और नमिने अनेकरत्नों को कटको को और त्रुटिको को लिया (गिण्हित्ता जेणेव भरहे राया, तेणेव उवागच्छइ) इन सबको लेकर फिर वे जहा पर भरतमहाराजा थे वहा पर आये. (ताए उक्किट्ठाए तुरियाए जाव उद्धूयाए विज्जाहरगईए) आते समय वे साधारणगति से नहीं चले किन्तु उत्कृष्ट गति से ही चले. वह-उनकी उत्कृष्ट गति भी ऐसी थी कि जिसमें त्वरा-भरी हुई थी. शीघ्रता से युक्त थी इससे उन्होने मार्ग में कहीं पर भी विश्राम नहीं किया. त्वरा युक्त होने पर भी वह ऐसी नहीं थी कि जिसमें अनुद्धतता हो किन्तु उद्धूतता से-छलागो से-वह युक्त थी अत जैसी विद्याधरों की गति होती है इसी प्रकार की गति से चलकर वे भरत

(अमरवहूण सुरूवं रूवेणं अणुहरतीं सुभद्द भद्दंमि जोव्वणे वट्टमाणिं इत्थीरयण, णमीय रयणाणि य कडगाणि य तुडियाणि य गेण्हइ) એ સુભદ્રાસ્ત્રીરત્ન રૂપમા દેવાગનાઓના સૌંદર્યનુ અનુકરણ કરનાર હતુ એના વિશેષણોથી વિશિષ્ટ તેમજ ભદ્ર-કલ્યાણકારી યૌવ-નમા સ્થિત એવાસ્ત્રી-રત્નરૂપ સુભદ્રારત્નને વિનમિએ સાથે લીધુ અને નમિએ અનેક રત્નોને, કટકોને અને ત્રુટિકોને લીધા. (गिण्हित्ता जेणेव भरहे राया तेणेव उवागच्छइ) એ સર્વને લઈને પછી તેઓ જ્યા ભરત રાજા હતા ત્યા ગયા. (ताए उक्किट्ठाए तुरियाए जाव उद्धूयाए विज्जाहरगईए) જતિ વખતે તેઓ એ સાધારણ ગતિથી ગમન કર્યું નહિ પણ ઉત્કૃષ્ટ ગતિથી ગમન કર્યું તે તેમની ઉત્કૃષ્ટ ગતિ પણ એવી હતી કે જેમા ત્વરા હતી, શીઘ્રતા હતી. એથી તેમણે માર્ગમા કોઈ પણ સ્થાને વિશ્રામ લીધો નહિ ત્વરા યુક્ત હોવા છતાએ તે એવી નહોતી કે જેમા અનુદ્ધતતા હોય પણ ઉદ્ધુતતાથી છલગથી-તે યુક્ત હતી આ પ્રમાણે જેવી વિદ્યાધરોની ગતિ હોય છે, એવી જ ગતિથી ચાલીને તેઓ ભરતરાજાની પાસે ગયા. અહીં યાવત્ પદથી "चपलया चण्डया, रौद्रया, सिंहया, जयिन्या" એ વિશેષણો'

विजएणं वद्धाविंति' तत्र अन्तरिक्षप्रतिपन्नौ गगनस्थितौ विनमी नमी सकिंकिणीकानि क्षुद्रघण्टिका युक्तानि यावत्पादात् पञ्चवर्णानि शुक्लनीलपीतरक्तहरितपञ्चवर्णमिश्रितानि वस्त्राणि प्रवराणि परिहितो धारितवन्तौ जयेन विजयेन जयविजयशब्दाभ्यां वर्द्धयतः 'वद्धावित्ता एव वयासी' वर्द्धयित्वा एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादिष्टाम् उक्तवन्तौ किमुक्तवन्तावित्याह–'अभिजिएणं देवाणुप्पिया ! जाव अम्हे देवाणुप्पियाणं आणत्तिकिंकरा इति कट्टु तं पडिच्छतु णं देवाणुप्पिया ! अम्ह इमं जाव विणमी इत्थीरयणं णमी रयणाणि समप्पेइ' अभिजितं स्ववशे कृतं खलु भो देवानुप्रियाः ! यावत्पदात् सर्वं

राजा के पास आये. यहा यावत्पद से "चपलया चण्डया, रोद्रया सिंहया जयिन्या" इन विशेषणों का ग्रहण हुआ है (उवागच्छित्ता अंतलिक्खपडिवन्ना सखिंखिणीयाइं जाव जएणं विजएणं वद्धावेंति) वहा आकर वे नीचे नहीं उतरे किन्तु आकाश में ही वे ठहर रहे. जिन वस्त्रों को ये उस समय धारण किये हुए आये थे वे. वस्त्र उनके क्षुद्र घंटिकाओ से युक्त थे और पांचोवर्णों से–शुक्ल, नील, पीतरक्त और हरित इन पांच प्रकार के रंगों से–रंगे हुए थे. अतएव प्रवर–श्रेष्ठ थे आकाश में ठहरे हुए ही इन विनमि और नमिने भरत को जय विजय शब्दो से वधाया (वद्धावित्ता एवं वयासी) और वधाकर-वधाई देकर फिर इस प्रकार से कहा– (अभिजिएणं देवाणुप्पिया ! जाव अम्हे देवाणुप्पियाण आणत्ति किंकरा इति कट्टु तं पडिच्छंतु णं देवाणुप्पिया ! अम्हं इमं जावं विणमी इत्थीरयणं णमी रयणाणि समप्पेइ) हे देवानुप्रिय ! आपने विजय प्राप्त कर लिया है. यहा आगत यावत्पद मागधगम को वक्तव्यता प्रकट करता है. इसलिये मागध प्रकरण में जो कहा गया है वह सब यहा पर कह लेना चाहिये इस प्रकार से हम आपके आज्ञप्ति किंकर है" कहकर फिर उन्होने ऐसा कहाकि हे देवानुप्रिय ! आप हमारी इस भेंट को स्वोकार करें इस प्रकार कहकर विनमि ने स्त्रीरत्न को और नमिने रत्नादिको

ग्रहणु थयुं छे (उवागच्छित्ता अंतलिक्खपडिवन्ना सखिंखिणीयाइं जाव जएणं विजएणं वद्धावेंति) त्यां पहोंचीने तेओ नीचे उतर्या नहीं पणु आकाशमां ज स्थिर रह्या. जे वस्त्रोने तेमणे ते वखते धारणु करेला हतां, ते वस्त्रो क्षुद्रघंटिकाओथी युक्त हता अने पांच वर्णोथी-शुक्ल, नील, पीत-रक्त अने हरित ए पांच प्रकारना रंगोथी रंगेला हतां एथी ए वस्त्रो श्रेष्ठ हता आकाशम स्थिर रहीने ज ए विनमि अने नामिए भरत महाराजाने जय-विजय शब्दोथी वधामणी आपी (वद्धावित्ता एवं वयासी) अने वधामणी आपी ने पछी आ प्रमाणे कह्यु (अभिजिएण देवाणुप्पिया ! जाव अम्हे देवाणुप्पियाण आणत्ति-किंकरा इति कट्टु त पडिच्छतु णं देवाणुप्पिया ! अम्हं इमं जाव विणमी इत्थीरयणं णमी रयणाणि समप्पेइ) हे देवानुप्रिय ! आपश्रीए विजय प्राप्त कर्यो छे अही आवेला यावत् पदथी मागध गमनी वक्तव्यता प्रकट करवामा आवी छे, एथी मागध प्रकरणमां जे कहेवामा आव्युं छे ते बधु अही कहेवु जोईए आ प्रमाणे अमे आपश्रीना आज्ञप्ति किंकरो आज्ञा पालको छीए आ प्रमाणे कहीने पछी तेमणे आ प्रमाणे कह्यु के हे देवानुप्रिय ! आपश्री अमारी आ भेटने स्वीकारो. आ प्रमाणे कहीने विनमिए स्त्री-रत्न अने

मागधगमवद् वाच्यम् 'नवरं उत्तरेणं चुल्लहिमवंतमेराए' उत्तरतः क्षुद्र हिमवद्गिरिमर्यादम् इति 'अम्हे णं देवाणुप्पियाणं विसयवासिणोत्ति' आवां देवानुप्रियाणाम् आज्ञप्तिकिङ्कराविति कृत्वा तत्प्रतीच्छन्तुअङ्गीकुर्वन्तु खलु देवानुप्रियाः! अस्माकमिदं यावत्पदात् एतद्रूप प्रीति-दानमिति कृत्वा विनमिः उत्तरश्रेण्याधिपतिः स्त्रीरत्न समर्पयति नमिः दक्षिणश्रेण्याधि-पतिः विविधप्रकाराणि रत्नानि नर्म्म राज्ञे उपहाररूपेण ददातीत्यर्थः 'तए णं से भरहे राया जाव पडिविसज्जेइ' ततः स्त्रीरत्न रत्नसमर्पणानन्तरं खलु स भरतो राजा यावत् पदात् प्रीतिदानग्रहणसत्कारसम्मानादि ग्राह्यम् प्रतिविसर्ज्जयति तौ विनमि नमी स्वस्व गृहगमनाय आदिशति 'पडिविसज्जित्ता' तौ विद्याधराधिपौ प्रतिविसृज्य आदिश्य 'पोसह सालाओ पडिणिक्खमइ, पडिणिक्खमित्ता मज्जणघरं अणुप्पविसइ' स भरतो राजा पौषधशा लातः प्रतिनिष्क्रामति निर्गच्छति प्रतिनिष्क्रम्य निर्गत्य मज्जनगृह स्नानगृहम् अनुप्रविशति 'अणुपविसित्ता' मज्जनगृहम् अनुप्रविश्य स्नानविधिः पूर्णोऽत्रवाच्यः, ततः 'भोयणमंडवे

को भरत राजा के लिये भेंट में दे दिया (नवरं उत्तरेणं चुल्लहिमवतमेराए अम्हे देवाणुप्पियाण विसयवासिणोत्ति) भेंट देने के साथ २ उन्होंने" हम दोनों क्षुद्रहिमवत्पर्वत की हद में आगत उत्तरश्रेणिके अधिपति विनमि और नमि विद्याधराधिपति हैं और अब आपके ही देश के निवासी बन चुके है" इस प्रकार से अपना परिचयदिया (तएणं से भरहे राया जाव पडिविसज्जेइ) इस प्रकार उनके द्वारा भेट में प्रदत्त स्त्रीरत्न एवं रत्नादिक को स्वीकार करके भरत राजा ने उनका सत्कार किया और सम्मान किया बाद में उन्हे अपने अपने स्थान पर जाने का आदेश दे दिया (पडिविसज्जित्ता पोसहसालाओ पडिणिक्खमइ) इस प्रकार उन्हे विसर्जित करके भरत राजा पौषधशाला से बाहर निकले (पडिणिक्खमित्ता मज्जणघर अणुप्पविसइ) बाहर निकल कर वे स्नान घर में गये (अणुपविसित्ता भोयणमडवे जाव णमि विनिमीण विज्जाहरराईणं अट्ठाहिय महामहिमा) वहां पहुँच कर उन्होंने स्नान किया- यहा पर स्नानविधि का पूर्णरूप से वर्णन कर लेना चाहिये

નમિએ રત્નાદિકો ભરત રાજા ને ભેટમા આપ્યાં (નવર उत्तरेण चुल्लहिमवतमेराए अम्हे देवाणुप्पिया णं विसयवासिणोत्ति) ભેટ આપવાની સાથે-સાથે તેમણે "અમે બન્ને ક્ષુદ્રહિ-મવત્પર્વતની સીમામા આવેલા ઉત્તર શ્રેણિના અધિપતિ વિનમિ અને નમિ વિદ્યાધરાધિપતિ ઓછીએ અને હવે અમે આપશ્રીના દેશના જ નિવાસીઓ થઈ ગયા છીએ "આ પ્રમાણે પોતાની ઓળખાણ આપી (तएण से भरहे राया जाव पडिविसज्जेइ) આ પ્રમાણે તેમના વડે ભેટમાં પ્રદત્ત સ્ત્રીરત્ન તેમજ રત્નાદિક ને સ્વીકારી ને ભરત મહારાજાએ તેઓ બન્નેનો સત્કાર કર્યો અને તેઓ બન્નેનુ સન્માન કર્યું ત્યાર બાદ બન્નેને પોત-પોતાના સ્થાને જવાનો રાજાએ આદેશ આપ્યો. (पडिविसज्जित्ता पोसहसालाओ पडिणिक्खमई) આ પ્રમાણે તેઓ બન્નેને વિસર્જિતકરીને ભરત રાજા પૌષધ શાળા માંથી બહાર નીકળ્યો. (पडि-णिक्खमित्ता मज्जणघरं अणुप्पविसइ) બહાર નીકળી ને તે રાજા સ્નાન ઘરમા ગયો. (अणुप विसित्ता भोयणमंडवे जाव णमि विनिमीण विज्जाहरराईणं अट्ठाहिय महामहिमा)

जाव नामिविनमीणं विज्जाहरराईणं अट्ठाहिय महामहिमा' ततो भोजनमण्डपे पारणं वाच्यम् यावच्छब्दादेत्र श्रेणिप्रश्रेणिशब्दनम् अष्टाहिकाकरणाज्ञापनमिति ततः नमिविनम्यो र्विद्याधरराज्ञोरष्टाहिकां महामहिमां कुर्वन्तीति आज्ञां च राज्ञे भरताय प्रत्यर्पयन्तीति बोध्यम् 'तए से दिव्वे चक्करयणे आउहघरसालाओ पडिणिक्खमइ जाव उत्तपुरत्थिमं दिसिं गंगादेवीभवणाभिमुहे पयाए यावि होत्था' ततः नमिविनमिसाधनानन्तर खलु तद्दिव्यं चक्ररत्नम् आयुधगृहशालातः प्रतिनिष्क्रामति निर्गच्छतीत्यादिकं प्राग्वत् यावत्पदादवसेयम् अयं विशेषः उत्तरपौरस्त्यां दिशम् ईशानदिश वैताढ्यतो गङ्गादेवी भवनाभिमुखं गच्छतः ईशानकोणगमनस्य ऋजुमार्गत्वात् गङ्गादेवी भवनाभिमुखं प्रयातं चाप्यभवत् 'सच्चेव सव्वा सिंधुवत्तव्वया जाव नवरं कुंभट्ठसहस्स रयणचित्तं णाणामणिकणगरयणभत्तिचित्ताणि य दुवे कणगसीहासणाइं सेसं त चेव जाव महिमत्ति' सैव

फिर वहा से वे भोजन मंडप में गये. वहा उन्होंने पारणा की यहां यावत् शब्द से इस कथनका सग्रह हुआ जानना चाहिए- कि फिर उन्होने श्रेणी प्रश्रेणी जनो को बुलाया. उन्हें आठ दिन तक लगातार महामहोत्सव करने की आज्ञा दी उन्होंने भरत राजा की आज्ञा से नमिविनमिविद्याधर राजाओ के विजयोपलक्ष्य में आठ दिन तक ठाठ बाटसे महोत्सव किया और उस महोत्सव के पूर्णरूप से सपादन हो जानेकी खबर राजा को कर दी" (तए ण से दिव्वे चक्करयणे आउहघर-सालाओ पडिणिक्खमई) इसके बाद वह चक्ररत्न आयुधगृहशाला से बाहरनिकला (जाव उत्तर-पुरत्थिम दिसिं गंगादेवीभवणाभिमुहे पयाए यावि होत्था) और यावत् वह इशानदिशा में गंगा देवी के भवन को ओर चला क्योंकि वैताढ्य से गङ्गादेवी के भवन की ओर जाने वाले को ईशान दिशा में जाने का मार्ग सरल है. (सच्चेव सव्वा सिंधुवत्तव्वया जाव नवर कुंभट्ठसहस्सं रयणचित्तं णाणामणिकणगरयणभत्तिचित्ताणि य दुवे कणगसीहासणाइं सेस तचेव जाव महिमत्ति) वही पूर्वोक्त समस्त सिन्धु प्रकरण में कही गइ वक्तव्यता अब यहां पर कह लेनी चाहिये. परन्तु

त्या पहोचीने तेमणे स्नान कर्युं. अही स्नानविधिनु संपूर्ण रूपमा वर्णन करवुं जोईए. पछी ते त्याथी भोजन मंडपमां गया त्या तेमणे पारणा कर्या अहीं यावत् शब्दथी ए कथन संगृहीत थयेल छे के पछी तेमणे श्रेणी-प्रश्रेणी जनोने बोलाव्या अने आठ दिवस सुधी सतत महामहोत्सव करवानी तेमने आज्ञा आपी तेमणे भरत महाराजानी आज्ञाथी नमि-विनमि विद्याधर राजाओ उपर विजय मेळव्यो ते विजयोपलक्ष्यमा आठ दिवस सुधी ठाठ माठथी महोत्सव कर्यो अने ते महोत्सव पूर्ण रूपे संपादित थयो छे एनी सूचना राजाने आपी (तएणं से दिव्वे चक्करयणे आउहघरसालाओ पडिणिक्खमई) त्यार बाद ते चक्ररत्न आयुधगृह शाळामांथी बहार नीकळ्युं. (जाव उत्तरपुरत्थिमं दिसिं गंगा देवी भवणाभिमुहे पयाए यावि होत्था) अने यावत् ते इशान दिशामा गंगा देवीना भवननी तरफ रवाना थयुं केमके वैताढ्यथी गंगादेवीना भवन तरफ जनाराने इशान दिशामां जवु ए वधारे सरल पडे छे. (सच्चेव सव्वा सिंधु वत्तव्वया जाव नवर कुंभट्ठसहस्सं रयणचित्तं णाणामणिकणगरयण भत्ति चित्ताणि य दुवे कणगसीहासणाइं सेसं त चेव

सर्वा सिन्धुवक्तव्यता सिन्धुदेवी वक्तव्यता गङ्गाभिलापेन विज्ञेया इयं च वक्तव्यता अस्मिन्नेव तृतीयवक्षस्कारे एकादशसूत्रे विशेषरूपेण द्रष्टव्या यावत्प्रीतिदानमिति गम्यम्. तात्पर्यं-तं वाच्यं नवरम् अयं विशेषः-कुम्भाष्टसहस्रं कुम्भानाम् अष्टोत्तरसहस्र अष्टोत्तरं सहस्रं कुम्भ रत्नचित्रं रत्नविचित्रम्, नानामणिकनकरत्नभक्तिचित्रे च-नानामणिकनकरत्नमयी भक्तिः-विच्छित्तिः तया चित्रे विचित्रे च द्वे कनकसिंहासने शेषं प्राभृतग्रहणसन्मानदानादिकं तथैव-पूर्ववदेव यावदष्टाहिका महामहिमेति बोध्यम् ॥सू. २५॥

अथाग्रतो दिग्यात्रामाह-'तएणं से दिव्वे' इत्यादि।

मूलम्—तए णं से दिव्वे चक्करयणे गंगाए देवीए अट्ठाहियाए महामहिमाए निव्वत्ताए समाणीए आउहघरसालाओ पडिणिक्खमइ पडिणिक्खमित्ता जाव गंगाए महाणईए पच्चत्थिमिल्लेणं कूलेणं दाहिणदिसि खंडप्पवायगुहाभिमुहे पयाए यावि होत्था, तए णं से भरहे राया जाव जेणेव खंडप्पवायगुहा तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता सव्वा कयमालकवत्तव्वया णेयव्वा णवरि णट्टमालगे देवे पीतिदाणं से अलंकारिअ भंडं कडगाणि य सेसं सव्वं तहेव जाव अट्ठाहिया महामहिमा। तए णं से भरहे

सिंधु के स्थान में गङ्गा पद लगाकर अभिलाप करना चाहिये यह वक्तव्यता इसी ग्रन्थ में तृतीय वक्षस्कार के ११ वें सूत्र में विशेषरूप से प्रीतिदान पर्यन्त कही गई है—सो वही प्रीतिदान पर्यन्त की वक्तव्यता यहां पर भी समझलेनी चाहिये. हां उस वक्तव्यता से जो इस वक्तव्यता में अन्तर है वह ऐसा है कि गंगा देवी ने भरत नरेश के लिये भेंट में १००८ कुम्भ जो रत्नों से विचित्र हो रहे थे. दिये तथा अनेक मणियों से एवं कनक तथा रत्नो से जिनमें रचना हो रही है ऐसे दो कनक सिंहासन दिये. बाकी का और सब कथन प्राभृत का स्वीकार करना सम्मान करना आदिरूप जो है वह सब आठ दिन के महोत्सव पर्यन्त जैसा पहिले कहा गया है वैसा ही है। ॥सू.२५॥

जाव महिमत्ति) પૂર્વોક્ત સિંધુ પ્રકરણમાં જે વક્તવ્યતા કહેવામાં આવી છે તે અહીં કહેવી જોઈએ. પણુ અહીં સિંધુના સ્થાને ગંગાપદ લગાડીને અભિલાપ કરવો જોઈએ એ વક્તવ્યતા આ જ ગ્રન્થમાં તૃતીય વક્ષસ્કારમાં ૧૧ મા સૂત્રમાં વિશેષરૂપ માથી પ્રીતિ દાન સુધી કહેવામાં આવી છે તો પ્રીતિદાન સુધીની વક્તવ્યતા અહીં પણુ જાણી લેવી જોઈએ તે વક્તવ્યતા અને આ વક્તવ્યતામાં અંતર આ પ્રમાણે છે કે ગંગાદેવીએ ભરત નરેશ માટે ભેટમાં ૧૦૦૮ કુંભો કે જેઓ રત્નોથી વિચિત્ર પ્રતીત થતા હતા, આપ્યા તેમજ અનેક મણિઓથી, કનક તથા રત્નોથી જેમનામાં રચના થઈ રહી છે, એવા બે કનક સિંહાસનો આપ્યા શેષ સર્વ કથન પ્રાભૃત (ભેટ) સ્વીકાર કરવી, સન્માન કરવું વગેરે છે તે સર્વ આઠ દિવસ મહોત્સવ સુધીનું કથન પહેલા પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે અહીં પણુ તે પ્રમાણે જ સમજી લેવું જોઈએ. ॥સૂત્ર૨૫॥

राया णट्टमालगस्स देवस्स अट्ठाहियाए महामहिमाए णिव्वत्ताए समाणीए सुसेणं सेणावइं सद्दावेइ सद्दावित्ता जाव सिंधुगमो णेयव्वो जाव गंगाए महाणईए पुरत्थिमिल्लं णिक्खुडं सगंगासागरगिरिमेरागं समविसमणिक्खुडाणि य ओअवेइ ओअवित्ता अग्गाणि वराणि रयणाणि पडिच्छइ पडिच्छित्ता जेणेव गंगा महाणई तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता दोच्चंपि सखंधावारबले गंगामहाणई विमलजलतुंगवीइं णावाभूएणं चम्मरयणेणं उत्तरइ उत्तरित्ता जेणेव भरहस्स रण्णो विजयखंधावारनिवेसे जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता आभिसेक्काओ हत्थिरयणाओ पच्चोरुहइ पच्चोरुहित्ता अग्गाइं वराइं रयणाइं गहाय जेणेव भरहे राया तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता करयलपरिग्गहियं जाव अंजलिं कट्टु भरहं रायं जएणं विजएणं वद्धावेइ वद्धावित्ता, अग्गाइ वराइं रयणाइ उवणेइ। तए णं से भरहे राया सुसेणस्स सेणावइस्स अग्गाइं वराइं रयणाइं पडिच्छई पडिच्छित्ता सुसेणं सेणावइं सक्कारेइ सम्माणेइ सक्कारित्ता सम्माणित्ता पडिविसज्जेइ। तए णं से सुसेणे सेणावई भरहस्स रण्णो सेसंपि तहेव जाव विहरइ, तए णं से भरहे राया अण्णया कयाइ सुसेणं सेणावइरयणं सद्दावेई सद्दावित्ता एवं वयासी गच्छण्णं भो देवाणुप्पिया! खंडगप्पवायगुहाए उत्तरिल्लस्स दुवारस्स कवाडे विहाडेइ विहाडित्ता जहा तिमिसगुहाए तहा भाणियव्वं जाव पियं मे भवउ, सेसं तहेव जाव भरहो उत्तरिल्लेणं दुवारेणं अईइ, ससिव्व मेहंधयारनिवहं तहेव पविसंतो मंडलाइं आलिहइ, तीसेणं खंडगप्पवायगुहाए बहुमज्झदेसभाए जाव उम्मग्गणिमग्गजलाओ णामं दुवे महाणईओ तहेव नवरं पच्चत्थिमिल्लाओ कडगाओ पवूढाओ समाणीओ पुरत्थिमेणं गंगं महाणइं समप्पेंति सेसं तहेव णवरि पच्चत्थिमिल्लेण कूलेणं गंगाए संकमवत्तव्वया तहेव त्ति, तएणं खंडगप्पवायगुहाए दाहिणिल्लस्स दुवारस्स कवाडा सयमेव महया महया कोंचारवं करेमाणा करेमाणा सरसर स्सगाइं ठाणाइं पच्चोसक्कि-

त्था, तएणं से भरहे राया चक्करयणदेसियमग्गे जाव खंडप्पवाय गुहाओ दक्खिणिल्लेणं दारेणं णीणेइ ससिव्व मेहंधयारनिवहाओ ॥सू० २६॥

छाया—ततः खलु तद्दिव्यं चक्ररत्नं गङ्गाया देव्या अष्टाह्निकायां महामहिमाया निवृत्तायां सत्याम् आयुधगृहशालात प्रतिनिष्क्रामति प्रतिनिष्क्रम्य यावद् गङ्गायाः महानद्याःपश्चिमे कूले दक्षिणदिशि खण्डप्रपातगुहाभिमुख प्रयातं चाप्यभवत्, तत खलु स भरतो राजा यावत् यत्रैव खण्डप्रपातगुहा तत्रैव उपागच्छति उपागत्य सर्वा कृतमालवक्तव्यता नेतव्या नवरं नाट्यमालको नृत्तमालको वा देव. प्रीतिदानं तस्य अलाङ्कारिकभाण्ड कटकानि च शेषं सर्वं तथैव यावत् अष्टाह्निका महामहिमा। ततः खलु स भरतो राजा नाट्यमालकस्य नृत्तमालकस्य वा देवस्य अष्टाह्निकाया महामहिमाया निवृत्तायां सत्या सुषेणं सेनापति शब्दयति शब्दयित्वा यावत् सिन्धुगमो नेतव्यः, यावद् गङ्गाया महानद्या पौरस्त्यं निष्कुटं सगङ्गासागरगिरिमर्यादं समविषमनिष्कुटानि च ओअवेति साधयति साधयित्वा अर्घ्याणि वराणि रत्नानि प्रतीच्छति प्रतीष्य, यत्रैव गङ्गामहानदी तत्रैव उपागच्छति उपागत्य द्वितीय मपि सस्कन्धावारबल' गङ्गामहानदी विमलजलतुङ्गवीचिं नौभूतेन चर्मरत्नेन उत्तरति, उत्तीर्य यत्रैव भरतस्य राज्ञो विजयस्कन्धावारनिवेशो यत्रैव बाह्या उपस्थानशाला तत्रैव उपागच्छति उपागत्य अर्घ्याणि वराणि रत्नानि गृहीत्वा यत्रैव भरतो राजा तत्रैव उपागच्छति उपागत्य करतलपरिगृहीतं यावदञ्जलिं कृत्वा भरत राजान जयेन विजयेन वर्द्धयति वर्द्धयित्वा अर्घ्याणि वराणि रत्नानि उपनयति, ततः खलु स भरतो राजा सुषेणस्य सेनापतेः अर्घ्याणी वराणि रत्नानि प्रतीच्छति प्रतीष्य सुषेणं सेनापतिं सत्कारयति सन्मानयति सत्कार्य सन्मान्य प्रतिविसर्जयति, ततः खलु स सुषेणः सेनापतिः भरतस्य राज्ञ' शेषमपि तथैव यावत् विहरति, तत खलु स भरतो राजा अन्यदा कदाचित् सुषेणं सेनापतिरत्नं शब्दयति शब्दयित्वा एवम् अवादीत् गच्छ खलु भो देवानुप्रियः खण्डप्रपातगुहायाः औत्तराहस्य द्वारस्य कपाटौ विघाटय विघाट्य यथा तमिस्रगुहाया तथा भणितव्यं यावत् प्रियं भवतां भवतु शेष तथैव यावत भरत औत्तराहेण द्वारेण गच्छति, शशीव मेघान्धकारनिवहम् तथैव प्रविशन् मण्डलानि आलिखति तस्या खलु खण्डप्रपातगुहाया बहुमध्यदेशभागे यावत् उन्मग्ननिमग्नजले नाम्न्यौ द्वे महानद्यौ तथैव नवरं पाश्चात्यात् कटकात् प्रव्यूढे, पौरस्त्येन गङ्गां महानदीं समाप्नुत, शेषं तथैव नवरं पाश्चात्येन कूलेन गङ्गाया संक्रमवक्तव्यता तथैव इति तत खलु खण्डप्रपातगुहायाः दाक्षिणात्यस्य द्वारस्य कपाटौ स्वयमेव महता महता क्रौञ्चारवं कुर्वाणौ 'सरसरस्स' अनुकरणशब्दं कुर्वाणौ स्वके स्थाने प्रत्यवाष्वष्किषाताम्, तत खलु स भरतो राजा चक्ररत्नदेशितमार्गो यावत् खण्डप्रपातगुहातो दाक्षिणात्येन द्वारेण निरेति शशीव मेघान्धकारनिवहात् ॥सू २६॥

टीका "तएणं से दिव्वे" इत्यादि।

'तएण से दिव्वे चक्करयणे गंगाए देवीए अट्ठाहियाए महामहिमाए णिव्वत्ताए समाणीए आउहघरसालाओ पडिणिक्खमइ' ततः खलु गङ्गादेवी साधनानन्तर खलु तद्दिव्यं

चक्ररत्न गङ्गायाः तन्नाम्न्याः देव्याः अष्टाहिकायां महामहिमायाम् उत्सन्नरूपायां महान् महिमा अस्ति यस्यां सा तथा तस्यां निवृत्तायां सत्याम् आयुधगृहशालातः-शस्त्रागारभवनतः प्रतिनिष्क्रामति चक्ररत्नं निर्गच्छति 'पडिणिक्खमित्ता' प्रतिनिष्क्रम्य निर्गत्य 'जाव गंगाए महाणईए पच्चत्थिमिल्लेणं कूलेणं दाहिणदिसि खंडप्पवायगुहाभिमुहे पयाए यावि होत्था' यावत् गङ्गायाः महानद्याः पाश्चात्ये पश्चिमे कूले दक्षिण-दिशि खण्डप्रपातगुहाभिमुखं प्रयात प्रस्थातुं चाप्यभवत् आसीत् अत्र यावत् अन्तरिक्ष-प्रतिपन्नं यक्षसहस्रसंपरिवृत दिव्यत्रुटितवाद्यविशेषशब्दसन्निनादेन आपूरयदिव अम्बरतलं चक्ररत्नमिति ग्राह्यम् 'तएणं से भरहे राया जाव जेणेव खंडप्पवायगुहा तेणेव उवागच्छइ' ततः खलु स भरतो नाम महाराजा यावत् अत्र यावत्पदात् चक्ररत्न पश्यति दृष्ट्वा हृष्टतुष्टचित्तानन्दितः, नन्दित प्रीतिमनाः परमसौमनस्यितः हर्षवशविसर्पद् हृदय इति, द्वादशसूत्रे अस्मिन्नेव तृतीयवक्षस्कारे इयं वक्तव्यता द्रष्टव्या सर्वं तावद् वाच्यम्

'तएण से दिव्वे चक्करयणे गंगाए देवीए अट्ठाहियाए" इत्यादि २६॥

टीकार्थ-'तएणं से दिव्वे चक्करयणे गंगाए देवीए अट्ठाहियाए महामहिमाए निवत्ताए समाणीए) जब गंगा देवी के विजयोपलक्ष्य में किया गया आठ दिन का महोत्सव समाप्त हो चुका तब वह दिव्य चक्ररत्न 'आउहघरसालाओ' आयुधगृह शाला से (पडिणिक्खमइ) निकला और (पडि-णिक्खमित्ता जाव गंगाए महाणईए पच्चत्थिमिल्लेणं कूलेणं दाहिणदिसि खडप्पवायगुहाभिमुहे पयाए यावि होत्था) निकल कर वह यावत् गंगा महानदीके पश्चिम कूल से होता हुआ दक्षिण दिशा में खंडप्रपात गुहा की तरफ चलने लगा यहा यावत् शब्दसे अन्तरिक्ष प्रतिपन्न यक्ष सहस्र परि-वृत आदिपाठ गृहीत हुआ है. (तएणं से भरहे राया जाव जेणेव खंडप्पवायगुहा तेणेव उवागच्छइ) जबभरत महाराजा ने चक्ररत्न को खंडप्रपात गुहा की ओर जाते देखा तो यावत् वह भी जहा खण्डप्रपात नाम की गुफा थी. उसी ओर पहुचा. यहां यावत्पाठ से "पश्यति दृष्ट्वा हृष्ट तुष्ट चित्तानंदित प्रीतिमना परमसौमनस्यित हर्षवशविसर्पद् हृदय" यह पाठ तृतीय वक्षस्कार में

'तएणं से दिव्वे चक्करयणे गंगाए देवीए अट्ठाहियाए !' इत्यादि-सूत्र, २६॥

टीकार्थ-(तएणं से दिव्वे चक्करयणे गंगाए देवीए अट्ठाहियाए महामहिमाए निवत्ताए समाणीए) જ્યારે ગ ગાદેવીના વિજયોપલક્ષ્યમા આયોજિત આઠ દિવસ નો મહોત્સવ સમાપ્ત થઈ ચૂક્યો ત્યારે તે દિવ્ય ચક્રરત્ન 'आउहघरसालाओ' આયુધઘરશાળા માંથી (पडिणि-क्खमइ) બહાર નીકળ્યુ અને (पडिणिक्खमित्ता जाव गंगा महाणईए पच्चत्थिमिल्लेणं कूलेणं दाहिणदिसि खंडप्पवाय गुहाभिमुहे पयाए यावि होत्था) નીકળીને તે યાવત્ ગ ગા મહાનદીના પશ્ચિમ કૂલ પર થઈ ને દક્ષિણ દિશામા ખડ પ્રપાત ગુહા તરફ ચાલવા લાગ્યુ. અહીં યાવત્ શબ્દથી અન્તરિક્ષ પ્રતિપન્ન યક્ષ સહસ્ર પરિવૃત વગેરે પાઠ ગૃહીત થયેલ છે (तएणं से भरहे राया जाव जेणेव खंडप्पवायगुहा तेणेव उवागच्छइ) જ્યારે ભરત રાજાએ ચક્રરત્નને ખડ પ્રપાત ગુહા તરફ જતુ જોયુ તો તે પણ જ્યા ખડ પ્રપાત નામક ગુફા હતી તે તરફ પહોંચ્યો. અહીં યાવત્ પાઠથી "पश्यति दृष्ट्वा हृष्टतुष्टचित्तानन्दित प्रीतिमनाः परमसौमनस्यित हर्षवशविसर्पद्हृदयः" એ પાઠ તૃતીય વક્ષસ્કારમા જેમ કહેવામાં

यावत् खण्डप्रपातगुहाया मागच्छतीति पिण्डार्थः, ततः यत्रैव खण्डप्रपातगुहा तत्रैव उपागच्छति 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'सव्वा कयमालकवत्तव्वया णेयव्वा' सर्वा कृत-मालवक्तव्यता तमिस्रागुहाधिपसुरवक्तव्यता नेतव्या ज्ञातव्या 'णवरं णट्टमालगे देवे पीइदाण सेअलंकारियभंड कडगाणि य सेसं सव्वं तहेव जाव अट्ठाहियमहामहिमा' नवरम् अयं विशेषः नाटयमालको देवः प्रीतिदानं 'से' तस्य अलंकारिकभाण्डम् आभ-रणभृतभाजनम्, कटकानि च शेषम् उक्तविशेषातिरिक्त सर्वम् तथैव पूर्ववदेव सत्कार-सन्मानादिकं कृतमालदेवतावद् वक्तव्यम् यावदष्टाहिका महामहिमेति 'तएणं से भरहे राया णट्टमालगस्स देवस्स अट्ठाहियाए महिमाए णिव्वत्ताए समाणीए सुसेणं सेणावइं सद्दावेइ' ततः खलु स भरतो राजा नाट्यमालकस्य देवस्य अष्टाहिकायां महामहिमायां निवृत्तायां परिपूर्णायां सत्यां सुषेणं सेनापतिं शब्दयति आह्वयति 'सद्दावित्ता' शब्द-

---

जैसा कहा गया है वैसा ही यहा पर सगृहीत हुआ है (उवागच्छित्ता सव्वा कयमालगवतव्वया णेयव्वा णवरि णट्टमालगे देवे पीइदाणं से आलंकारियभंडं कडगाणि य सेस सव्वं तहेव अट्ठाहिया महा महिमा)वहा पहुंचकर उसने जो कार्य वहा पर किया वह कृतमालक देव की वक्तव्यता में जैसा कहा गया है वैसा ही यहापर जानना चाहिये. कृतमालक देव तमिस्रा गुहा का अधिपति देव है. उस वक्तव्यता में और इस वक्तव्यता में यदि कोई अन्तर है तो वह ऐसा है कि नाटयमालक देवने भरतके लिये प्रीतिदान में आभरणों से भरा हुआ भाजन और कटकदिये इससे अतिरिक्त और सब अवशिष्ट कथन सत्कारसन्मान आदि करने का कृतमालक देव की तरह से ही आठदिन तक महा-महोत्सव करने तक का है (तएण से भरहेराया णट्टमालगस्स देवस्स अट्ठाहिआए महिमाए णिव्वत्ताए समाणीए सुसेण सेणावइं सद्दावेइ) जब नाटय मालक देव के विजयोपलक्ष्य में कृत आठ दिन का महोत्सव समाप्त हो चुका - तब भरत महाराजा ने अपने सुषेण सेनापति को बुलाया (सद्दावित्ता जाव सिंधुगमो णेयव्वो' बुलाकर उसने जो उससे कहा वह सब सिंधुनदी के प्रकरण

આવેલ છે, તે પ્રમાણે અત્રે પણ સંગૃહીત થયો છે (उवागच्छित्ता सव्वा कयमालगव-तव्वया णेयव्वा णवरि णट्टमालगे देवे पीइदाण से अलंकारियभंड कडगाणिय सेसं सव्व तहेव अट्ठाहिया महामहिमा) ત્યાં પહોંચી ને તેણે જે કાર્યો ત્યાં કર્યા' તે વિષે કૃતમાલક દેવની વક્તવ્યતામાં જેમ વર્ણવવામાં આવેલ છે તેમ અહીં પણ જાણી લેવું જોઇએ કૃતમાલક દેવ તમિસ્રા ગુહાનો અધિપતિ દેવ છે તે વક્તવ્યતામાં અને આ વક્તવ્યતામાં તફાવત આટલો જ છે કે નાટયમાલક દેવે ભરત મહારાજા માટે પ્રીતિદાનમાં આભરણો થી પૂરિત ભાજન અને કટકો આપ્યાં એના સિવાયનું શેષ બધું કથન સત્કાર, સન્માન વગેરે કરવા અંગેનું કૃતમાલક દેવની જેમ જ આઠ દિવસ સુધી મહામહોત્સવ કરવા સુધીનું છે (तपण से भरहे राया णट्टमालगस्स देवस्स अट्ठाहिआए महिमाए णिव्वत्ताए समाणीए सुसेणं सेणावइं सद्दावेइ) જ્યારે નટ્ય માલક દેવના વિજયોપલક્ષ્યમાં આયોજિત આઠ દિવસ સુધીનો મહોત્સવ સંપૂર્ણ થઈ ચૂક્યો ત્યારે ભરત રાજાએ પોતાના સુષેણ નામક સેનાપતિ ને બોલા વ્યો. (सद्दावित्ता जाव सिंधुगमो णेव्वो) બોલાવી ને તેણે જે કંઈ તે સેનાપતિ ને કહ્યું તે

यित्वा आहूय 'जाव सिंधुगमो णेयव्वो' यावत् परिपूर्णः सिन्धुगमः नेतव्यः ज्ञातव्यः 'एवं वयासी गच्छाहिणं भो देवाणुप्पिया ! सिंधुए' इत्यादिकः सिन्धुनदी निष्कुट-साधनपाठो गङ्गाभिलापेन नेतव्यः ग्रहीतव्यः अस्मिन्नेव वक्षस्कारे त्रयोदशसूत्रे सिन्धु नदी निष्कुटसाधनपाठो द्रष्टव्य' 'जाव गंगाए महाणईए पुरत्थिमिल्लं णिक्खुड सगंगासागरगिरिमेरागं समविसमणिक्खुडाणि य ओअवेइ' यावत् गङ्गाया महानद्याः पौरस्त्यं पूर्वदिग्वर्त्ति निष्कुटं कोणस्थितभरतक्षेत्रखण्डरूपम् इदं च कैर्विभाजकैः विभक्तमित्याह सगंगासागरगिरिमर्यादम्, तत्र पश्चिमतः गङ्गाः पूर्वतः सागरः दक्षिणतः गिरिः वैताढ्यगिरिः उत्तरतश्च क्षुद्रहिमवद् गिरिः एतैः कृता या मर्यादा विभागरूपाः तया सह वर्तते यत्तत्तथा, एतैः कृतविभागमित्यर्थः 'समविसमणिक्खुडाणि य' समविषम-निष्कुटानि च, तत्र समानि च समभूमिभागवर्त्तीनि विषमाणि च दुर्गभूमिभागवर्त्तीनि यानि निष्कुटानि अवान्तरक्षेत्रखण्डरूपाणि तानि तथा 'ओअवेहि'साधय तत्र प्रयाणं कृत्वा विजयं कुरू 'ओअवेत्ता' साधित्वा विजित्य 'अग्गाणि वराणि रयणाणि पडिच्छेहि' अग्र्याणि अग्रेगण्याणि वराणि श्रेष्ठानि रत्नानि स्वस्वजातौ उत्कृष्टवस्तूनि प्रतीच्छ गृहाण 'तए ण से सेणावई जेणेव गंगामहाणई तेणेव उवागच्छइ' ततः खलु स सेनापतिः सुषेण नामकः यत्रैव गङ्गा महानदी तत्रैव उपागच्छेति उवागच्छित्ता'उपागत्य'दोच्चंपि सक्खधा-

में जैसा कहा गया है वैसा ही जानना चाहिये. परन्तु यहा वह प्रकरण सिंधु नदी के स्थान में गङ्गा शब्द को जोडकर कहा जावेगा-जैसे "गच्छाहि ण भो देवाणुप्पिया !" हे देवानुप्रिय ! सुषेण ! तुम जाओ और गगामहानदीके 'पुरत्थिमिल्ल णिक्खुड सगंगासागरगिरिमेरागं समविसमणिक्खुडाणि य ओअवेहि" । पूर्वदिग्वर्ती निष्कुट–भरत क्षेत्र को–जो कि पश्चिम में गङ्गासे पूर्व में समुद्र से दक्षिण में वैताढ्यगिरि से और उत्तर में क्षुद्र हिमवत्पर्वत से विभक्त हुआ है उसे साधो और उसके सम विषमरूप जो अवान्तर क्षेत्र खंड है, उन्हे साधो अपने वश में करो और उन्हें वश में करके वहां से प्राप्त अपनी अपनी जाति मे उत्कृष्ट वस्तुओं को प्रीतिदान में प्राप्त करो (तए ण से सेणावई जेणेव गगा महाणई तेणेव उवागच्छई) इस तरह से भरत राजा द्वारा कहा गया वह सुषेण सेनापति जहां गंगा महानदी थी वहां पर गया (उवा-

બધુ સિંધુ નદીના પ્રકરણમાં જેમ કહેવામા આવ્યુ છે તેવું જ અત્રે પણ સમજવુ પણ અહી સિન્ધુ નદીના સ્થાને ગંગા શબ્દ જોડવો પડશે જેમ કે–"गच्छाहि ण भो देवाणुप्पिया !" હે દેવાનુપ્રિય ! સુષેણ તમે જાઓ અને ગંગા મહાનદીના (पुरत्थिमिल्ल णिक्खुडं सगंगा-सागरगिरिमेराग समविसमणिक्खुडाणिय ओअवेहि) પૂર્વ દિગ્વર્તી નિષ્કુટ–ભરત ક્ષેત્રને કે જે પશ્ચિમમા ગંગામહાનદીથી પૂર્વમા સમુદ્રથી, દક્ષિણમાં વૈતાઢ્ય ગિરિથી અને ઉત્તરમા ક્ષુદ્ર હિમવત્ પર્વતથી વિભક્ત થયેલ છે તેને સાધો અને તેના સમ-વિષમ રૂપ જે અવાન્તર ક્ષેત્ર-ખંડ છે, તેમને સાધો, પોતાના વશમાં કરો અને તેમને વશમા કરીને ત્યાથી પ્રાપ્ત પોત-પોતાની જાતિમા ઉત્કૃષ્ટ હોય તેવી વસ્તુઓને પ્રીતિદાનમા પ્રાપ્ત કરો (तएणं से सेणावई जेणेव गगा महाणईते णेव उवागच्छई) આ પ્રમાણે ભરત રાજા વડે આજ્ઞપ્ત થયેલો તે સુષેણ

यावत् खण्डप्रपातगुहाया मागच्छतीति पिण्डार्थः, ततः यत्रैव खण्डप्रपातगुहा तत्रैव उपागच्छति 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'सव्वा कयमालकवत्तव्वया णेयव्वा' सर्वा कृतमालवक्तव्यता तमिस्रागुहाधिपसुरवक्तव्यता नेतव्या ज्ञातव्या 'णवरं णट्टमालगे देवे पीइदाण सेआलंकारियभंडं कडगाणि य सेसं सव्वं तहेव जाव अट्ठाहियमहामहिमा' नवरम् अयं विशेषः नाटयमालको देवः प्रीतिदानं 'से' तस्य अलंकारिकभाण्डम् आभरणभृतभाजनम्, कटकानि च शेषम् उक्तविशेषातिरिक्त सर्वम् तथैव पूर्ववदेव सत्कारसन्मानादिकं कृतमालदेवतावद् वक्तव्यम् यावदष्टाहिका महामहिमेति 'तएणं से भरहे राया णट्टमालगस्स देवस्स अट्ठाहियाए महिमाए णिव्वत्ताए समाणीए सुसेणं सेणावइं सद्दावेइ' ततः खलु स भरतो राजा नाट्यमालकस्य देवस्य अष्टाहिकायां महामहिमायां निवृत्तायां परिपूर्णायां सत्यां सुषेणं सेनापतिं शब्दयति आह्वयति 'सद्दावित्ता' शब्द-

जैसा कहा गया है वैसा ही यहा पर सगृहीत हुआ है (उवागच्छित्ता सव्वा कयमालगवतव्वया णेयव्वा णवरि णट्टमालगे देवे पीइदाणं से आलंकारियभडं कडगाणि य सेस सव्वं तहेव अट्ठाहिया महा महिमा) वहा पहुंचकर उसने जो कार्य वहा पर किया वह कृतमालक देव की वक्तव्यता में जैसा कहा गया है वैसा ही यहापर जानना चाहिये. कृतमालक देव तमिस्रा गुहा का अधिपति देव है. उस वक्तव्यता मे और इस वक्तव्यता में यदि कोई अन्तर है तो वह ऐसा है कि नाटचमालक देवने भरतके लिये प्रीतिदान में आभरणों से भरा हुआ भाजन और कटकदिये इससे अतिरिक्त और सब अवशिष्ट कथन सत्कारसन्मान आदि करने का कृतमालक देव की तरह से ही आठदिन तक महामहोत्सव करने तक का है- (तएण से भरहेराया णट्टमालगस्स देवस्स अट्ठाहिआए महिमाए णिव्वत्ताए समाणीए सुसेण सेणावइं सद्दावेइ) जब नाटच मालक देव के विजयोपलक्ष्य में कृत आठ दिन का महोत्सव समाप्त हो चुका-तब भरत महाराजा ने अपने सुषेण सेनापति को बुलाया (सद्दावित्ता जाव सिंधुगमो णेयव्वो' बुलाकर उसने जो उससे कहा वह सब सिंधुनदी के प्रकरण

આવેલ છે, તે પ્રમાણે અત્રે પણ સંગૃહીત થયેલ છે (उवागच्छित्ता सव्वा कयमालगवतव्वया णेयव्वा णवरि णट्टमालगे देवे पीइदाण से अलंकारियभंड कडगाणिय सेसं सव्व तहेव अट्ठाहिया महामहिमा) ત્યાં પહોંચીને તેણે જે કાર્યો ત્યાં કર્યા તે વિષે કૃતમાલક દેવની વક્તવ્યતામાં જેમ વર્ણવવામાં આવેલ છે તેમ અહીં પણ જાણી લેવું જોઈએ કૃતમાલક દેવ તમિસ્રા ગુહાનો અધિપતિ દેવ છે તે વક્તવ્યતામાં અને આ વક્તવ્યતામાં તફાવત આટલો જ છે કે નાટચમાલક દેવે ભરત મહારાજા માટે પ્રીતિદાનમાં આભરણો થી ભરેલ ભાજન અને કટકો આપ્યાં એના સિવાયનું શેષ બધું કથન સત્કાર, સન્માન વગેરે કૃતમાલક દેવની જેમ જ આઠ દિવસ સુધી મહામહોત્સવ કરવા સુધીનું છે णट्टमालगस्स देवस्स अट्ठाहिआए महिमाए णिव्वत्ताए समाणीए सुसेणं નાટચ માલક દેવના વિજયોપલક્ષ્યમાં આયોજિત આઠ દિવસ સુધીનો ઈ ચૂક્યો ત્યારે ભરત રાજાએ પોતાના સુષેણ નામક સેનાપતિ ને બોલા તે सिंधुगमो णेयव्वो) બોલાવીને તેણે જે કઈ તે સેનાપતિ ને

यित्वा आहूय 'जाव सिंधुगमो णेयव्वो' यावत् परिपूर्णः सिन्धुगमः नेतव्यः ज्ञातव्यः 'एवं वयासी गच्छाहिणं भो देवाणुप्पिया ! सिंधुए' इत्यादिकः सिन्धुनदी निष्कुट-साधनपाठो गङ्गाभिलापेन नेतव्यः ग्रहीतव्यः अस्मिन्नेव वक्षस्कारे त्रयोदशसूत्रे सिन्धु नदी निष्कुटसाधनपाठो द्रष्टव्य 'जाव गंगाए महाणईए पुरत्थिमिल्लं णिक्खुड सगंगासागरगिरिमेरागं समविसमणिक्खुडाणि य ओअवेह' यावत् गङ्गाया महानद्याः पौरस्त्यं पूर्वदिग्वर्त्ति निष्कुटं कोणस्थितभरतक्षेत्रखण्डरूपम् इदं च कैर्विभाजकैः विभक्तमित्याह सगंगासागरगिरिमर्यादम्, तत्र पश्चिमतः गङ्गाः पूर्वतः सागरः दक्षिणतः गिरिः वैताढ्यगिरिः उत्तरतश्च क्षुद्रहिमवद् गिरिः एतैः कृता या मर्यादा विभागरूपाः तया सह वर्तते यत्तत्तथा, एतैः कृतविभागमित्यर्थः 'समविसमणिक्खुडाणि य' समविषम-निष्कुटानि च, तत्र समानि च समभूमिभागवर्त्तीनि विषमाणि च दुर्गभूमिभागवर्त्तीनि यानि निष्कुटानि अवान्तरक्षेत्रखण्डरूपाणि तानि तथा 'ओअवेहि' साधय तत्र प्रयाणं कृत्वा विजयं कुरु 'ओअवेत्ता' साधित्वा विजित्य 'अग्गाणि वराणि रयणाणि पडिच्छेहि' अग्र्याणि अग्रेगण्याणि वराणि श्रेष्ठानि रत्नानि स्वस्वजातौ उत्कृष्टवस्तूनि प्रतीच्छ गृहाण 'तए ण से सेणावई जेणेव गंगामहाणई तेणेव उवागच्छइ' ततः खलु स सेनापतिः सुषेण नामकः यत्रैव गङ्गा महानदी तत्रैव उपागच्छति उवागच्छित्ता' उपागत्य 'दोच्चंपि सक्खधा-

---

में जैसा कहा गया है वैसा ही जानना चाहिये. परन्तु यहा वह प्रकरण सिन्धु नदी के स्थान में गङ्गा शब्द को जोडकर कहा जावेगा-जैसे "गच्छाहि ण भो देवाणुप्पिया !" हे देवानुप्रिय ! सुषेण ! तुम जाओ और गगामहानदीके 'पुरत्थिमिल्ल णिक्खुड सगंगासागरगिरिमेरागं सम-विसमणिक्खुडाणि य ओअवेहि"। पूर्वदिग्वर्ती निष्कुट—भरत क्षेत्र को—जो कि पश्चिम में गङ्गासे पूर्व में समुद्र से दक्षिण में वैताढ्यगिरि से और उत्तर में क्षुद्र हिमवत्पर्वत से विभक्त हुआ है उसे साधो और उसके सम विषमरूप जो अवान्तर क्षेत्र खड है. उन्हे साधो अपने वश में करो और उन्हें वश में करके वहां से प्राप्त अपनी अपनी जाति मे उत्कृष्ट वस्तुओं को प्रीतिदान में प्राप्त करो (तए ण से सेणावई जेणेव गगा महाणई तेणेव उवागच्छई) इस तरह से भरत राजा द्वारा कहा गया वह सुषेण सेनापति जहां गंगा महानदी थी वहां पर गया (उवा-

---

બધુ સિંધુ નદીના પ્રકરણમાં જેમ કહેવામાં આવ્યુ છે તેવું જ અત્રે પણ સમજવુ પણ અહી સિન્ધુ નદીના સ્થાને ગ ગા શબ્દ જોડવો પડશે જેમ કે-"गच्छाहि ण भो देवाणुप्पिया !" હે દેવાનુપ્રિય ! સુષેણ તમે જાઓ અને ગ ગા મહાનદીના (पुरत्थिमिल्ल णिक्खुडं सगंगा सागरगिरिमेराग समविसमणिक्खुडाणिय ओअवेहि) પૂર્વ દિગ્વતી નિષ્કુટ-ભરત ક્ષેત્રને કે જે પશ્ચિમમા ગ ગામહાનદીથી પૂર્વમા સમુદ્રથી, દક્ષિણમા વૈતાઢ્ય ગિરિથી અને ઉત્તરમા ક્ષુદ્ર હિમવત્ પર્વતથી વિભક્ત થયેલ છે તેને સાધો અને તેના સમ-વિષમ રૂપ જે અવાન્તર ક્ષેત્ર-ખ ડ છે, તેમને સાધો, પોતાના વશમાં કરો અને તેમને વશમા કરીને ત્યાથી પ્રાપ્ત પોત-પોતાની જાતિમા ઉત્કૃષ્ટ હોય તેવી વસ્તુઓને પ્રીતિદાનમા પ્રાપ્ત કરો (तपणं से सेणावई जेणेव गंगा महाणईते णेव उवागच्छई) આ પ્રમાણે ભરત રાજા વડે આજ્ઞપ્ત થયેલો તે સુષેણ

वारबले गंगामहाणई विमलजलतुंगवीई णावाभूएणं चम्मरयणेणं उत्तरइ' सस्कन्धावारबलः स्कन्धावारसैन्यसहितः सेनापतिः सुषेणः सेनापतिः द्वितीयमपि गङ्गायाः महानद्याः विमलजलतुङ्गवीचिम् निर्मलोदकोत्थितकल्लोलम् अतिक्रम्य नौभूतेन चर्मरत्नेन उत्तरति पारं गच्छति 'उत्तरित्ता' उत्तीर्य पार गत्वा 'जेणेव भरहस्स रण्णो विजयखंधावारणिवेसे जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला तेणेव उवागच्छइ' यत्रैव भरतस्य राज्ञो विजयस्कन्धावारनिवेशः यत्रैव बाह्या उपस्थानशाला तत्रैव उपागच्छति 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'आभिसेक्काओ हत्थिरयणाओ पच्चोरुहइ' आभिषेक्यात् अभिषेकयोग्यात् प्रधानात् हस्तिरत्नात् प्रत्यवरोहति अधस्तात् अवतरति 'पच्चोरुहित्ता' प्रत्यवरुह्य 'अग्गाइं वराइं रयणाइं गहाय जेणेव भरहे राया तेणेव उवागच्छइ' अग्र्याणि वराणि श्रेष्ठानि रत्नानि गृहीत्वा यत्रैव भरतो राजा तत्रैव उपागच्छति 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'करयलपरिग्गहियं जाव अंजलिं कट्टु भरहं रायं जएणं विजएणं वद्धावेइ' करतलपरिगृहीतं यावत्पदात् दशनखं शिरसावर्त्तं मस्तके अञ्जलिं कृत्वा भरतं राजानं जयेन विजयेन जय-

गच्छित्ता दोच्चंपि सक्खंधावारबले गंगा महाणई विमलजलतुंगवीइं णावा भूएण चम्मरयणेणं उत्तरइ) वहां जाकर उसने अपने स्कन्धावाररूप बलसहित होकर जिसमें विमल जल की बड़ी २ लहरे उठ रहीं है ऐसी उस गंगामहानदी को नौका भूत हुए चर्मरत्न के द्वारा पार किया (उत्तरित्ता जेणेव भरहस्स रण्णो विजयखंधावारणिवेसे जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला तेणेव उवागच्छइ) पार करके फिर वह जहां पर भरत महाराजा का विजयस्कन्धावार का पडाव था. और जहां पर बाह्य उपस्थानशाला थी वहा पर आया (उवागच्छित्ता अभिसेक्काओ हत्थिरयणाओ पच्चोरुहइ) वहां आकर वह अभिषेक्य—आभिषेक योग्य—प्रधान—हस्तिरत्न से नीचे, उतरा (पच्चोरुहित्ता अग्गाइं वराइं रयणाणि गहाय जेणेव भरहे राया तेणेव उवागच्छइ) नीचे उतर कर वह श्रेष्ठ रत्नो को लेकर जहा भरत राजा थे वहां पर आया, (उवागच्छित्ता करयलपरिग्गहियं जाव अंजलिं कट्टु भरहं रायं जएण विजएणं वद्धावेइ) वहा आकर के उसने दोनो हाथों को जोड़कर और

સેનાપતિ જ્યા ગંગા મહાનદી હતી ત્યા ગયો (उवागच्छित्ता दोच्चंपि सक्खंधावारबले गंगा महाणई विमलजलतुंगवीइ णावाभूएणं चम्मरयणेण उत्तरइ) ત્યા જઈને તેણે પોતાના સ્કંધાવાર રૂપ બલસહિત સુસજ્જ થઈને—જેમા વિમલ જળની વિશાળ તરંગો લહેરાઈ રહી છે એવી તે ગંગા મહાનદીને નૌકાભૂત થયેલા તે ચર્મરત્ન વડે પાર કરી (उत्तरित्ता जेणेव भरहस्स रण्णो विजयखंधावारणिवेसे जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला तेणेव उवागच्छइ) પાર કરીને પછી તે જ્યા ભરત રાજાનો વિજય સ્કંધાવાર—પડાવ—હતો અને જ્યા બાહ્ય ઉપસ્થાન શાળા હતી ત્યા આવ્યો, (उवागच्छित्ता अभिसेक्काओ हत्थिरयणाओ पच्चोरुहइ) ત્યા આવીને તે આભિષેક્ય—અભિષેક યોગ્ય—પ્રધાન હસ્તિરત્ન ઉપરથી નીચે ઉતર્યા (पच्चोरुहित्ता अग्गाइं वराइं रयणाणि गहाय जेणेव भरहे राया तेणेव उवागच्छइ) નીચે ઉતરીને તે શ્રેષ્ઠ રત્નોને લઈ ને જ્યા ભરત મહારાજા હતા ત્યા આવ્યો (उवागच्छित्ता करयलपरिग्गहियं जाव अंजलिं कट्टु भरहं रायं जएण विजएणं वद्धावेइ) ત્યા આવીને તેણે

विजयशब्दाभ्यां वर्द्धयति 'नद्धावित्ता' वर्द्धयित्वा स सेनापतिः 'अग्गाइ वराइं रयणाइं उवणेइ' अग्र्याणि वराणि रत्नानि उपनयति अर्पयति राज्ञः समीपम् आनयति इत्यर्थः 'तए णं से भरहे राया सुसेणस्स सेणावइस्स अग्गाइ वराइं रयणाइं पडिच्छइ' ततः आनयनानन्तरं खलु स भरतो राजा सुषेणस्य सेनापतेः अग्र्याणि वराणि रत्नानि प्रतीच्छति गृह्णाति 'पडिच्छित्ता'प्रतीष्य गृहीत्वा 'सुसेणं सेणावइं सक्कारेइ सम्माणेइ सक्कारित्ता सम्माणित्ता पडिविसज्जेइ' स भरतो राजा सुषेणं सेनापतिं सत्कारयति वस्त्रालङ्कारादि पुरस्कारैः सन्मानयति मधुरवचनादिभिः, सत्कार्य सन्मान्य च प्रतिविसर्जयति निजनिवासस्थानम्प्रतिगन्तुमाज्ञापयतीत्यर्थः 'तएणं से सुसेणे सेणावई भरहस्स रण्णो सेसंपि तहेव जाव विहरइ' ततः खलु भरतस्य राज्ञः सेनापतिः स सुषेणः शेषमपि अवशिष्टमपि तथैव पूर्वोक्त सिन्धुनिष्कुटसाधनवदेव यावत् स्नातः, कृतबलिकर्मा, कृतकौतुकमङ्गलप्रायश्चित्त इत्यारभ्य यावत्प्रासादवरं प्राप्तः सन् इष्टान् इच्छाविषयीकृतान् शब्दस्पर्शरसरूपगन्धान् पञ्चविधान् मानुष्यकान् मनुष्यसम्बन्धिनः कामभोगान् तत्र शब्दरूपे कामौ स्पर्शरसगन्धाः भोगाः

उन्हें अंजलि के रूपमें कर भरतमहाराजा को जय विजय शब्दों से वधाई दी (वद्धावित्ता अग्गाइं वराइं रयणाइ उवणेइ) वधाई देकर फिर उसने श्रेष्ठ रत्नो को उसके लिये अर्पित किया-राजा के पास उन्हें रक्खा (तएणं से भरहे राया सुसेणस्स सेणावइस्स अग्गाइ वराइ रयणाइ पडिच्छइ) भरतनरेश ने उस सुषेण सेनापति के उन प्रदत्त श्रेष्ठ रत्नो को स्वीकार करलिया. (पडिच्छित्ता सुसेण सेणावइं सक्कारेइ सम्माणेइ) स्वीकार करके फिर उसने सुषेण सेनापति का सत्कार और सन्मान किया—(सक्कारित्ता सम्माणित्ता पडिविसज्जेइ) सत्कार सन्मान कर फिर भरत नरेश ने उसे विसर्जित कर दिया. (तएण से सुसेणे सेणावई भरहस्स रण्णो सेसपि तहेव जाव विहरइ) इसके बाद भरत नरेश के पास से आकर वह उस सुषेणसेनापति ने स्नान किया बलि कर्म किया कौतुकमगल प्रायश्चित किये यावत् वह अपने श्रेष्ठ प्रासाद में पहुंचकर. इच्छानुसार शब्द, स्पर्श, रस रूप और गंध विषयक पांच प्रकार के कामभोगों को भोगने लगा. शब्द रूप

બન્ને હાથો ને જોડી ને અને તેમને અંજલિ રૂપમાં બનાવીને ભરત મહારાજાને જય-વિજય શબ્દો વડે વધામણી આપી (वद्धावित्ता अग्गाइं वराइं रयणाइ उवणेइ) વધામણી આપી ને પછી તેણે તે ભરત મહારાજાને શ્રેષ્ઠ રત્નો અર્પિત કર્યા-રાજાની સામે શ્રેષ્ઠ રત્નો મૂક્યાં (तएणं से भरहे राया सुसेणस्स सेणावइस्स अग्गाइ वराइ रयणाइ पडिच्छइ) ભરત નરેશે તે સુષેણ સેનાપતિ વડે પ્રદત્ત રત્નોનો સ્વીકાર કર્યો (पडिच्छित्ता सुसेण सेणावइं सक्कारेइ सम्माणेइ) સ્વીકાર કરીને પછી તેણે સુષેણ સેનાપતિનો સત્કાર કર્યો અને સન્માન કર્યું. (सक्कारित्ता सम्माणित्ता पडिविसज्जेइ) સત્કાર અને સન્માન કરીને પછી ભરત નરેશેતે સુષેણ સેનાપતિ ને આદરપૂર્વક વિસર્જિત કર્યા (तएणं से सुसेणे सेणावइं भरहस्स रण्णो सेसंपि तहेव जाव विहरइ) ત્યાર બાદ ભરત નરેશ પાસેથી પોતાના આવાસ-સ્થાન ઉપર આવી ને સુષેણ સેનાપતિએ સ્નાન કર્યું, બલિકર્મ કર્યું, કૌતુક મંગળ, પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યા યાવત્ તે પોતાના શ્રેષ્ઠ પ્રાસાદમાં પહોંચીને ઇચ્છાનુસાર શબ્દ, સ્પર્શ, રસ રૂપ અને ગંધ વિષયક પાંચ પ્રકારના

इति तान् भुञ्जानः अनुभवन् विहरति तिष्ठति 'तएणं से भरहे राया अण्णया कयाइ सुसेणं सेणावइरयणं सद्दावेइ' ततः गङ्गानिष्कुटसाधनानन्तरं खलु स भरतो राजा सुषेणं सेनापतिरत्नं शब्दयति आह्वयति 'सद्दावित्ता' शब्दयित्वा आहूय 'एवं वयासी' एवं -वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत् उक्तवान् किमवादीत् इत्याह-'गच्छ ण भो देवाणुप्पिया! खंडगप्पवायगुहाए उत्तरिल्लस्स दुवारस्स कवाडे विहाडेइ? गच्छ खलु देवानुप्रिय! खण्डप्रपातगुहायाः औत्तराहस्य द्वारस्य कपाटौ विघाटय उद्घाटय 'विहाडित्ता' विघाटय उद्घाटय 'जहा तिमिसगुहाए तहा भाणियव्व जाव पियं मे भवउ' यथा तमिस्रागुहायाः तथा महतिविशालाया खण्डप्रपातगुहाया अपि भणितव्यं तावत्पर्यन्तं यावत् प्रियं भवतां भवतु तमिस्रागुहाविषय अस्मिन्नेव वक्षस्कारे चतुर्दशसूत्रे विलोकनीयम् 'सेसं तहेव जाव भरहो उत्तरिल्लेणं दुवारेणं अईइ ससिव्व मेहंधयारनिवह' शेषम् अवशिष्टं तथैव पूर्ववदेव तावत् भणितव्यम् यावत् मेघान्धकारनिवहं-मेघान्धकारसमूहं शशीव चन्द्रइव स भरतः औत्तराहेण द्वारेण तमिस्रागुहाम् अत्येति प्रविशति 'तहेव पविसंतो मंडलाइं

ये काम माने गये हैं और स्पर्श रस गन्ध ये भोग माने गये हैं। (तएण से भरहे राया अण्णया कयाइ सुसेण सेणावइरयणं सद्दावेइ) गंगा के निष्कुटो के साधने के बाद किसी एक समय भरत राजाने सुषेण सेनापति रत्न को बुलाया (सद्दावित्ता एवं वयासी) बुलाकर उससे ऐसा कहा-(गच्छण भो देवाणुप्पिया खंडप्पवायगुहाए उत्तरिल्लस्स दुवारस्स कवाडे विहाडेइ) हे देवानुप्रिय तुम जाओ और खण्डप्रपात गुहा के उत्तर दिग्वर्ती द्वार के किवाडो को खोलो. (जहा तिमिस गुहाए तहा भाणियव्वंजाव पिय मे भवउ) यहां जैसा कथन तमिस्रागुहा के सम्बन्ध में कहा जा चुका हैं वैसा ही कथन खण्डप्रपात गुहाके सम्बन्ध में भी आपका कल्याण हो यहा तक के पाठ का कर लेना चाहिये. तमिस्रागुहा के सम्बन्ध में कथन इसी वक्षस्कार के १४ वे सूत्र में किया गया है. सो वहां से यह विषय जाना जा सकता है (सेसं तहेव जाव भरहो उत्तरिल्लेण दुवारेणं अईइ ससिव्व मेहधयारनिवहं) इससे आगे का कथन पूर्वोक्त जैसा है यावत् जिस प्रकार चन्द्र मेघवृत अन्धकार में प्रवेश करता है उसी प्रकार उस भरत ने उत्तर द्वार से

કામ ભોગો ભોગવવા લાગ્યો. શબ્દ અને રૂપ એ કામો માનવામા આવ્યા છે અને સ્પર્શ, રસ, ગન્ધ એ ભોગો માનવામા આવ્યા છે (तएणं से भरहे राया अण्णया कयाइं सुसेणं सेणावइरयणं सद्दावेइ) ગંગાના નિષ્કુટને જીત્યા પછી કોઈ એક વખતે ભરત મહારાજાએ સુષેણ સેનાપતિને બોલાવ્યો (सद्दावित्ता एवं वयासी) બોલાવીને તેને આ પ્રમાણે કહ્યું-गच्छ ण भो देवाणुप्पिया! खंडप्पवायगुहाए उत्तरिल्लस्स दुवारस्स कवाडे विहाडेइ) હે દેવાનુપ્રિય! તમે ત્વરાથી જાઓ અને ખંડપ્રપાત ગુહાના ઉત્તર દિગ્વતી દ્વારના કમાડો ખોલો. (जहा तिमिस गुहाए तहा भाणियव्व जाव पियं मे भवउ) જેવું કથન તમિસ્રા ગુફાના સંબંધમાં કહેવામાં આવ્યું છે, તેવું જ કથન અત્રે ખંડપ્રપાત ગુફાના સંબંધમાં પણ તમારું કલ્યાણ થાઓ અહીં સુધી સમજી લેવું જોઈએ. તમિસ્રા ગુફાના સંબંધમાં કથન આજ વક્ષસ્કારના ૧૪ મા સૂત્રમાં કરવામાં આવેલ છે તો ત્યાંથી એ વિષય જાણી શકાય તેમ છે. (सेसं तहेव जाव भरहो उत्तरिल्लेणं दुवारेणं अईइ ससिव्व मेहंधयारनिवह) આના પછીનું કથન પૂર્વોક્ત જેવું

आलिहइ' तथैव भरतस्य राज्ञः तमिस्रागुहाप्रवेशानुसारेणैव स सुषेणः सेनापति' खण्ड-प्रपातगुहां प्रविशन् मण्डलानि एकोनपञ्चाशत् संख्याकानि आलिखति, अत्र गुहाक-पाटोद्घाटनाज्ञापनादिकम् एकोनपञ्चाशन्मण्डलालेखनान्तं सर्वं तमिस्रागुहायामिव विज्ञेयम् अत्र विशेषमाह-'तीसेणं इत्यादि । 'तीसे णं खडगप्पवायगुहाए बहुमज्झदेसभाए जाव उम्मग्गणिमग्गजलाओ णामं दुवे महाणईओ तहेव णवर पच्चत्थिमिल्लाओ कडगाओ पवूढाओ समाणीओ पुरत्थिमेणं गंगं महाणइं समप्पेंति' तस्याः खण्डप्रपातगुहायाः बहुमध्यदेशभागे यावत्पदात् 'एत्थ णं' इति पदमात्रमवसेयम् उन्मग्ननिमग्नजले नाम्नी द्वे महानद्यौ स्तः तथैव तमिस्रागुहागतोन्मग्नानिमग्ना नदीगमेन ज्ञातव्ये अस्मिन्नेव तृतीयवक्षस्कारे षोडशसूत्रे द्रष्टव्यम् नवरम् अयं विशेषः खण्डप्रपातगुहायाः पाश्चात्यात् पश्चिमभागकटकात् द्वे अपि उक्तउन्मग्ननिमग्नजलेनाम्नी महानद्यौ प्रव्यूढेनिर्गते सत्यौ पौर-स्त्येन-पूर्वेण गङ्गामहानदीं समाप्नुतः प्राप्नुतःप्रविशतः 'सेसं तहेव णवरं पच्चत्थिमिल्लेण

तमिस्रागुहा में प्रवेश किया (तहेव पविसंतो म डलाइ आलिहइ)भरत महाराजाके खण्ड प्रपात गुहा में प्रवेश के अनुसार ही सुषेण सेनापति ने वहा पविष्ट होकर ४९ मंडल लिखे यहा गुहा के कपाटों को खोलने से लेकर ४९ मंडलों के लिखने तक का जितना वर्णन है वह सब जैसा तमिस्रागुहा के प्रकरण में किया गया है-वैसे ही है (तीसे ण खंडप्पवायगुहाए बहुमज्झदेसभाए जाव उम्मग्ग-णिमग्गजलाओ णाम दुवे महाणईओ तहेव णवर पच्चत्थिमिल्लाओ कडगाओ पवूढाओ समाणीओ पुरत्थिमेण गंगं महाणइं समप्पेंति) उस खण्डप्रपात गुहा के बहुमध्यदेशभागमें यावत्-आगत -ठीक इसीस्थान पर-उन्मग्ना और निमग्ना नाम की दो महानदियाँ बहती है इनका स्वरूप तमिस्रागुहा की इसी नाम की नदियो के जैसा है १६ वें सूत्र में इसो वक्षस्कार के वर्णन में यह कथन किया गया है परन्तु जो उस-वर्णन से इस वर्णन में विशेषता है वह इस प्रकार से है खण्डप्रपातगुहा के पश्चिमभाग में जो कटक है उस कटक से ये दोनों महानदिया निकली है और पूर्व दिशा की ओर से ये गङ्गा नामकी महानदी में मिली है । (सेस तहेव णवरं पच्च-

---

જ છે યાવત્ જેમ ચન્દ્ર મેઘાવૃત્ત અંધકારમાં પ્રવેશે છે તેમજ તે ભરત મહારાજાએ ઉત્તર દ્વારથી તમિસ્રાગુફામાં પ્રવેશ કર્યો (तहेव पविसंतो मडलाइ आलिहइ) ભરત મહારાજાએ જેમ ખંડ પ્રપાત ગુફામાં પ્રવેશ કર્યો તેમ જ સુષેણ સેનાપતિએ પણ ત્યાં પ્રવિષ્ટ થઈને ૪૯ મંડલો લખ્યા અહીં ગુફાના કમાડો ખોલવાથી માંડીને ૪૯ મંડલો લખવા સુધી જેટલું વર્ણન છે, તે બધું જેવું તમિસ્રા ગુફાના પ્રકરણમાં કરવામાં આવેલું છે તેવું જ છે (तीसेणं खंडप्पवाय-गुहाए बहुमज्झदेसभाए जावं उम्मग्गणिमग्गजलाओ णाम दुवे महाणइओ तहेव णवरं पच्च-त्थिमिल्लाओ कडगाओ पवूढाओ समाणीओ पुरत्थिमेण गंग महाणइ समप्पेंति) તે ખંડ પ્રપાત ગુફાના બહુ મધ્ય દેશ ભાગમાં યાવત્-બરાબર એ જ સ્થાન પર ઉન્મગ્ના અને નિમગ્ના નામક બે મહાનદીઓ વહે છે. એ નદીઓનું સ્વરૂપ તમિસ્રા ગુફાની એ જ નામની નદીઓ જેવું જ છે ૧૬ મા સૂત્રમાં આજ વક્ષસ્કારના વર્ણનમાં એ કથન કહેવામાં આવેલ છે પણ તે વર્ણનથી આ વર્ણનમાં જે વિશેષતા છે, તે આ પ્રમાણે છે —ખંડપ્રપાત ગુફાના

कूलेणं गंगाए संकमवत्तव्वया तहेव त्ति' शेषम् अवशिष्टं विस्तारायामो द्वेधान्तरादिक तथैव पूर्वप्रदर्शितानुसारणैव तमिस्रागतोक्त नदी द्वयप्रकारेण विज्ञेयम् नवर विशेपस्तु गङ्गायाः पाश्चात्यकूले सक्रमवक्तव्यता-सेतूकरणाज्ञादानतद्विधानोत्तरणादिकं ज्ञेय तथैव प्राग्वत् विज्ञेयम् इति पोडशसूत्रे अस्मिन्नेव वक्षस्कारे द्रष्टव्यम् 'तए णं खडगप्पवायगुहाए दाहिणिल्लस्स दुवारस्प कवाडा सयमेव महया महया कौंचारवं करेमाणा करेमाणा सरसरस्सगाइं ठाणाइं पच्चोसक्कित्था' ततः खलु खण्डप्रपातगुहायाः दाक्षिणात्यस्य द्वारस्य कपाटौ स्वयमेव सेनापति दण्डरत्नाघातमन्तरेणैव 'महया महया' इति देशेन पूर्वसूत्रस्मरण तेन 'महया महया सद्देणं' महता महता शब्देनेति बोध्यम् क्रोञ्चारव क्रोञ्चस्य पक्षिविशेषस्येव बहुव्यापित्वात् य आरवः शब्दः तं कुर्वाणौ कुर्वन्तौ 'सरसरस्सत्ति' अनुकरणशब्दस्तेन तादृश शब्दमनुकुर्वन्तौ 'सगाइं सगाइं' स्वके स्वके 'ठाणाइं' स्थाने पच्चोसक्कित्था' प्रत्यवाष्वष्किपाताम् प्रत्यपससर्पतुः प्रत्यवसर्पितवन्तौ स्वयम् उद्घाटितवन्तौ 'तए णं से भरहे राया चक्करयणदेसियमग्गे जाव खडगप्पवायगुहाओ दक्खिणिल्लेणं दारेणं णीणेइ ससिव्व मेहअंधयारनिवहाओ'ततःखलु स षट्खण्डाधिपतिर्भरतो

त्थिमिल्लेणं कूलेणं गंगाए सकमवत्तव्वया तहेवंति) इन दोनो नदियों के आयाम विस्तार उद्वेध अन्तर आदि का सब कथन तमिस्रा गुहागत उक्त नदीद्वय के जैसा ही है यहा की इन दोनो नदियो का प्रवेश गंगा के पश्चिम तट में हुआ है अर्थात् तमिस्रा गुहा को इन दोनो नदियो का प्रवेश सिन्धु नदि से हुआ है और यहा की इन दोनो नदियों का प्रवेश गंगा नदी में हुआ है। बाकी का और सेतु आदि बनाने आदि का सब कथन पहिले जैसा किया गया है वैसा ही है। (तए णं खंडप्पवायगुहाए दाहिणिल्लस्स दुवारस्स कवाडा सयमेव महया महया कौंचारवंकरेमाणा करेमाणा सरसरस्सगाइ ठाणाइं पच्चोसक्कित्था)खंडप्रपात गुहा का दक्षिण द्वार के किवाड क्रौंचपक्षी के जैसा शब्द करते हुए अपने आप सेनापति के दण्डरत्नके आघातके विना अपने २ स्थान से सरक गये (तएण से भरहे राया चक्करयणदेसियमग्गे जाव खडगप्प-

---

પશ્ચિમ ભાગમાં જે કટક છે, તે કટકથી એ બન્ને નદીઓ નીકળી છે અને પૂર્વ દિશા તરફથી એ બન્ને નદીઓ ગંગા નામક મહાનદી માં મળી છે. (सेसं तहेव णवर पच्चत्थिमिल्लेणं कूलेणं गंगाए सकमवत्तव्वया तहेवत्ति) એ બન્ને નદીઓના આયામ-વિસ્તાર, ઉદ્વેધ-અન્તર વગેરે સર્વ કથન તમિસ્રા ગુહાગત પૂર્વોક્ત નદી દ્વય જેવું જ છે અહીંની બન્ને નદીઓનો પ્રવેશ ગંગાના પશ્ચિમ તટમા થયેલ છે. એટલે કે તમિસ્રા ગુફાની એ બન્ને નદીઓનો પ્રવેશ સિન્ધુનદીઓમા થયેલ છે અને અહીંની બન્ને નદીઓનો પ્રવેશ ગંગા નદીમાં થયેલો છે શેષ સેતુ વગેરે બનાવવા સબંધી સર્વ કથન પહેલા જેવુ જ અગે પણ સમજવુ (तए णंखडप्पवायगुहाए दाहिणिल्लस्स दुवारस्स कवाडा सयमेव महया २ कौंचारवं करेमाणा २ सरसरस्सगाइ ठाणाइं पच्चोसक्कित्था)ખંડપ્રપાત ગુફાના દક્ષિણ દ્વારના કમાડો ક્રૌંચ-પક્ષીના શબ્દ જેવા શબ્દ કરતા પોતાની મેળે જ સેનાપતિના દંડરત્નના પ્રહાર વિના જ પોતાના સ્થાન ઉપર થી ખસી ગયા (तएणं से भरहे राया चक्करयणदेसियमग्गे जाव

नाममहाराजा चक्ररत्नदेशितमार्गः यावत्पदात् अनेकराजवरसहस्रानुयातमार्गः महतोत्कृष्ट-सिंहनादबोलकलकलरवेण प्रक्षुभितमहासमुद्ररवभूतामिव प्रान्तामिव गुहां भू गतौ इति सौत्रधातोः क्तः कुर्वाणः कुर्वाणः खण्डप्रपातगुहातो दाक्षिणात्येन द्वारेण मेघान्धकार-निवहात् मेघान्धकारसमुहात् शशीव चन्द्र इव निरेनि निर्गच्छति ननु चक्रवर्तिनां तमिस्रया गुहया प्रवेशः खण्डप्रपातया गुहया निर्गमः, तत्र किं कारणम् ?, खण्डप्रपातया प्रवेशः तमिस्रया निर्गमोऽस्तु, प्रवेशनिर्गमरूपस्य कार्यस्य उभयत्र तुल्यत्वात् इति चेन्न तमिस्रया प्रवेशे खण्डप्रपातया निर्गमे च सृष्टिः, तया च क्रियमाणस्य तस्य प्रशस्तो दर्कत्वात्, अन्यच्च खण्डप्रपातया प्रवेशे आसन्नोपस्थीयमानऋषभकूटे चतुर्दिक् पर्यन्त माधनमन्तरेण नामन्यासोऽपि न स्यादिति ॥सू० २६॥

वायगुहाओ दक्खिणिल्लेण दारेण णोणेइ ससिव्व मेहघयारनिवहाओ) इसके बाद चक्ररत्न जिसे गन्तव्यमार्ग प्रकट कर रहा है ऐसा वह भरत नरेश यावत् खण्डप्रपातगुहा से दक्षिण के द्वार से होकर अंधकार समूह से चन्द्र की तरह निकला यहां यावत्पाठ से "अनेकराजवरसहस्रा-नुयातमार्गे" इत्यादि विशेषणों द्वारा "महासमुद्ररवभूतमिव" इस विशेषण तक वर्णन जैसा पीछे तमिस्रागुहा के प्रकरण में किया गया है-वैसा ही वह सब वर्णन यहा पर भी कर लेना चाहिये ऐसा सूचित किया गया है। वहा ऐसी आशका होती है कि चक्रवर्तियो का जो तमिस्रागुहा से प्रवेश और खण्डप्रपात गुहा से निर्गम होता है इसका क्या कारण है ? ऐसा क्यों नहीं होता है कि खण्डप्रपात गुहा से उनका प्रवेश हो और तमिस्रागुहा से उनका निर्गम हो। क्योंकि प्रवेश और निर्गम रूप कार्यों की उभयत्र तुल्यता है। तो इसका समाधान ऐसा है-ऐसा जो कहा सो उनमें यह कारण है कि इस तरह से प्रवेश और निर्गम जो करता है वह चक्री प्रशस्त फल वाला

खंडगप्पवायगुहाओ दक्खिणिल्लेणं दारेणं णीणेइ ससिव्व मेहघयारनिवहाओ) त्यारબાદ ચક્ર રત્ન જેને ગન્તવ્ય માર્ગ પ્રકટ કરી રહ્યુ છે એવો તે ભરત નરેશ યાવત્ ખંડ પ્રપાત ગુફાના દક્ષિણ દ્વારથી પસાર થઈ ને ચન્દ્રની જેમ અંધકાર સમૂહ માંથી નીકળ્યો. અહીં યાવત્ પદના પાઠથી "अनेक राजवरसहस्सानुयातमार्गे" ઈત્યાદિ વિશેષણો વડે "महासमुद्ररत्न भूतामिव" એ વિશેષણ સુધી વર્ણન પહેલા તમિસ્રા ગુફાના પ્રકરણમા કરવામા આવેલ છે, તેવુ જ સર્વ વર્ણન અહીં પણ કરી લેવુ જોઈએ. આમ સૂચિત કરવામા આવે છે અત્રે એવી આશંકા થાય છે કે ચક્રવર્તીઓનો જે તમિસ્રા ગુફામા પ્રવેશ અને ખંડપ્રપાત ગુફામાંથી નિર્ગમ હોય છે, એનુ કારણ શુ છે? એવુ કેમ થતુ નથી કે ખંડપ્રપાત ગુફામાથી તેમનો પ્રવેશ થાય અને તમિસ્રા ગુફામાથી તેમનુ નિર્ગમન થાય કેમ કે પ્રવેશ અને નિર્ગમન રૂપ કાર્યોની ઉભયત્ર તુલ્યતા છે તો આ શંકાનુ સમાધાન આ પ્રમાણે છે કે એવુ જે કહેવામા આવ્યુ છે તો તેમા એ કારણ છે કે આ પ્રમાણે પ્રવેશ અને નિર્ગમન જે કરે છે તે ચક્રી પ્રશસ્ત ફળવાન્ થાય છે બીજી વાત એ છે કે ખંડપ્રપાત ગુફાથી પ્રવિષ્ટ થઈએ તો ઋષભકૂટ આપના પડે છે તે તેની ઉપર ચતુર્દિક્ પર્યન્ત સાધ્ય વગર નામન્યાસ એટલે કે-નામ લખવુ પણ શક્ય હોતુ નથી ॥સૂત્ર-૨૬॥

अथ दक्षिणभरतार्द्धगतो भरतो यत्कृतवान् तदाह-"तएण से भरहे" इत्यादि ।

मूलम्-तएणं से भरहे राया गंगाए महाणईए पच्चत्थिमिल्ले कूले दुवालसजोयणायामं णव जोयणविच्छिण्णं जाव विजयखंधावारणिवेसं करेइ अवसिट्ठं तं चेव जाव निहिरयणाणं अट्ठमभत्तं पगिण्हइ, तएणं से भरहे राया पोसहसालाए जाव णिहिरयणे मणसि करेमाणे करेमाणे चिट्ठइत्ति, तस्स य अपरिमियरत्तरयणा धुअमक्खयमव्वया सदेवा लोको पचयंकरा उवगया णव णिहिओ लोगविस्सुयजसा, तं जहा-"नेसप्पे पंडुअए२, पिंगलए३, सव्वरयण४, महपउमे५ । काले६, अ महाकाले७, माणवगे महानिही८, संखे ॥१॥"

'णेसप्पंमि णिवेसा गामागरणगरपट्टणाणं च ।
दोणमुहमडंबाणं खंधावारावणगिहाणं ॥१॥
गणिअस्स य उप्पत्ती माणुम्माणस्स जं पमाणं च ।
धण्णस्स य वीआण य उप्पत्ती पंडुए भणिया ॥२॥
सव्वा आभरणविही पुरिसाणं जा य होइ महिलाणं ।
आसाण य हत्थीण य पिंगलगणिहिंमि सा भणिया ॥३॥
रयणाइं सव्वरयणे चउदस विवराइं चक्कवट्टिस्स ।
उप्पज्जंते एगिंदियाइं पंचिंदियाइं च ॥४॥
वत्थाणय उप्पत्ती णिप्फत्ती चेव सव्वभत्तीणं ।
रंगाणय धोव्वाणय सव्वा एसा महापउमे ॥५॥
कले कालण्णाणं सव्वपुराणं च तिसु वि वंसेसु ।
सिप्पसयं कम्माणि य तिण्णि पयाए हिय कराणि ॥६॥
लोहस्स य उप्पत्ती होइ महाकालि आगराणं च ।
रुप्पस्स सुवण्णस्स य मणिमुत्तसिलप्पवालाणं ॥७॥
जोहाणय उप्पत्ती आवरणाणं च पहरणाणं च ।
सव्वाय जुद्धणीई माणवगे दंडणीई य ॥८॥

होता है दूसरी बात यह है कि खण्डप्रपात गुहा से प्रवेश करने पर ऋषभकूट आसन्न पड़ता है सो उस पर चतुर्दिक पर्यन्त साधते ने बिना नामन्यास नाम लिखना भी नहीं होता है सू०॥२६॥

णट्टविही णाडगविही कव्वस्स य चउव्विहस्स उप्पत्ती ।
संखे महाणिहिंमी तुडिअंगाण च सव्वेसिं ॥९॥
चक्कट्ठ पइट्ठाणा अट्ठुस्सेहाय णव य विक्खंभा ।
बारस दीहा मंजूससंठिआ जण्हवीइ मुहे ॥१०॥
वेरुलिअ मणि कवाडा कणगमया विविहरयणपडिपुण्णा ।
ससिसुरचक्कलक्खण अणुसम वयणोववत्ती वा ॥११॥
पलिओवमट्ठिईआ णिहि सरिणामा य तत्थ खलु देवा ।
जेसिं ते आवासा अक्किज्जा आहि वच्चाय ॥१२॥
एए णव णिहि रयणा पभूय धणरयण संचय समिद्धा ।
जेव समुपगच्छंति भरहाविव चक्कवट्टीणं ॥१३॥

तएणं से भरहे राया अट्ठमभत्तंसि परिणममाणंसि पोसहसालाओ पडिणिक्खमइ एवं मज्जणघरपवेसो जाव सेणिपसेणि सद्दावणया जाव णिहिरयणाणं अट्ठाहियं महामहिमं करेइ, तएणं से भरहे राया णिहिरयणाणं अट्ठाहियाए महामहिमाए णिव्वत्ताए समाणीए सुसेणं सेणावइरयणं सद्दावेइ, सद्दावित्ता एवं वयासी गच्छण्णं भो देवाणुप्पिया ! गंगा महाणईए पुरत्थिमिल्लं णिक्खुडं दुच्चंपि सगंगासागरगिरिमेरागं समविसमणिक्खुडाणि य ओअवेहि ओअवित्ता एयमाणत्तियं पच्चप्पिणाहित्ति । तएणं से सुसेणे तंचेव पुव्ववण्णियं भाणियव्वं जावओअवित्ता तमाणत्तियं पच्चप्पिणइ पडिविसज्जेइ जाव भोगभोगाइ भुञ्जमाणे विहरइ । तएणं से दिव्वे चक्करयणे अन्नया कयाइ आउह घरसालाओ पडिणिक्खमइ पडिणिक्खमित्ता अंतलिक्खपडिवण्णे जक्खसहस्स संपरिवुडे दिव्वतुडिय जाव आपूरेंते चेव विजयखंधावार णिवेसे मज्झं मज्झेणं णिग्गच्छइ, दाहिणपच्चत्थिमं दिसिं विणीयं रायहाणिं अभिमुहे पयाए यावि होत्था । तएणं भरहे राया जाव पासइ पसित्ताहट्ठतुट्ठ जाव कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ सद्दावित्ता एवं वयासी-खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! आभिसेक्कं जाव पच्चप्पिणंति ॥ सू०२७॥

छाया-ततः खलु स भरतो राजा गङ्गायाः महानद्या पाश्चात्ये कूले द्वादशयोजनायामं नवयोजनविस्तीर्णं यावत् विजयस्कन्धावारनिवेशं करोति, अवशिष्ट तदेव यावत् निधिरत्नानाम् अष्टमभक्तं प्रगृह्णाति, ततः खलु स भरतो राजा पौषधशालायां यावत् निधिरत्नानि मनसि कुर्वन् तिष्ठतीति, तस्य च अपरिमितरक्तनयनाः ध्रुवाक्षया व्ययाः सदेवाः लोकोपचयकरा उपगता' नवनिधयो लोकविश्रुतयशस्का, तद्यथा-नैसर्प १, पाण्डुक २, पिङ्गलकः ३, सर्वरत्नम् ४, महापद्मम् ५, कालश्च ६ महाकाल. ७, माणवको महानिधिः ८, शङ्ख' ९ ॥१॥
नैसर्पे निवेशाः ग्रामाकर नगरपत्तनानां च । द्रोणमुखमडम्बानां स्कन्धावारापण गृहाणाम् १
गणितस्य चोत्पत्तौ मानोन्मानस्य यत्प्रमाणं च । धान्यस्य च बीजाना चोत्पत्तिः पाण्डुके भणिता

सर्व आभरणविधि पुरुषाणा यश्च भवति महिलानाम् ।
अश्वानां च हस्तिना च स पिङ्गलकनिधौ भणित ३ ॥

रत्नानि सर्व रत्ने च चतुर्दशापि वराणि चक्रवर्त्तिन-।उत्पद्यन्ते एकेन्द्रियाणि पञ्चेन्द्रियाणि च४॥
वस्त्राणां चोत्पत्तिः निष्पत्तिश्चैव सर्वभक्तीनाम् । रङ्गानां च प्रक्षालनानां सर्वा चैषा महापद्मे ५ ॥

काले कालज्ञानं सर्वे पुराणं च त्रिष्वपि वशेपु ।
शिल्पशत कर्माणि च त्रिणि प्रजाया हितकराणि ६ ॥
लोहस्योत्पत्ति र्भवति महाकाले चाकराणाम् ।
रूप्यस्य सुवर्णस्य च मणिमुक्ताशिला प्रवालानाम् ७॥

योधानां चोत्पत्तिरावरणाना च प्रहरणानां च । सर्वा च युद्धनीति माणवके दण्डनीतिश्च ८॥

नृत्यविधिः नाटकविधि काव्यस्य च चतुर्विधस्योत्पत्ति' ।
शङ्खे महानिधौ त्रुटिताङ्गानां च सर्वेषाम् ॥९॥
चक्राष्टप्रतिष्ठाना अष्टोत्सेधाश्च नव च विष्कम्भाः।
द्वादश दीर्घा मञ्जूषावत्संस्थिताः जाह्नव्याः मुखे १० ॥
वैडूर्यमणिकपाटा' कनकमया' विविधरत्नप्रतिपूर्णा ।
शशि सूर चक्रलक्षणा अनुसम वदनोत्पत्तिका ११ ॥
पल्योपमस्थितिका निधिसदृग्नामान तत्र च खलु देवा' ।
येषां ते आवासा अक्रेया आधिपत्याय १२॥
एते नव निधिरत्ना' खलु प्रभूत धनरत्न सञ्चयसमृद्धाः ।
ये वशमुपगच्छन्ति भरताधिप चक्रवर्त्तिनाम् १०॥

ततः खलु स भरतो राजा अष्टमभक्ते परिणमति पौषधशालातः प्रतिनिष्क्रामति, एवं मज्जनगृहप्रवेशो यावत् श्रेणि प्रश्रेणि शब्दपनया यावत् निधिरत्नानाम् अष्टाह्निकां महामहिमा करोति, तत खलु स भरतो राजा निधिरत्नानाम् अष्टाह्निकायां महामहिमायां निवृत्तायां सत्यां सुषेणं सेनापतिरत्न शब्दयति शब्दयित्वा एवम् अवादीत् गच्छ खलु भो देवानुप्रियाः !गङ्गाया' महानद्याः पौरस्त्य निष्कुटं द्वितीयमपि सगङ्गासागरगिरीमर्याद समविषमनिष्कुटानि च 'ओअवेहि' साधय साधयित्वा एतामाज्ञप्तिकां प्रत्यर्पय इति । तत, खलु स सुषेण तदेव पूर्ववर्णितं भणितव्य यावत् साधयित्वा ताम् आज्ञप्तिकां प्रत्यर्पयति प्रतिविसर्जयति यावत् भोगभोगान् भुञ्जानो विहरति । ततः खलु तद्दिव्य चक्ररत्नम् अन्यदा कदाचिद् आयुधगृहशालातः प्रतिनिष्क्रामति प्रतिनिष्क्रम्य अन्तरिक्षप्रतिपन्न यक्ष सहस्र संपरिवृत्तं दिव्यत्रुटित यावत् आपूरयदिव विजयस्कन्धावारनिवेशं मध्यमध्येन निर्गच्छति दाक्षिणात्य पाश्चात्यां

दिशि विनीतां राजधानीमभिमुखं प्रयातं चाप्यभवत् ततः खलु स भरतो राजा यावत् पश्यति दृष्ट्वा हृष्टतुष्ट यावत् कौटुम्बिक पुरुषान् शब्दयति शब्दयित्वा पञ्चमत्ताशीन् क्षिप्रमेव भो देवानुप्रिया ! अभिषेक्य यावत्प्रत्यर्पयन्ति ॥सू०२७॥

टीका-"तए णं से भरहे राया" इत्यादि । 'तए णं से भरहे राया गंगाए महाणईए पच्चत्थिमिल्ले कूले दुवालसजोयणायाम णवजोयणविच्छिण्णं जाव विजयक्खंधावारणि-वेसं करेइ' ततो गुहानिर्गमानन्तर खलु स श्रीभरतो महाराजा गङ्गाया महानद्याः पाश्चात्ये पश्चिमे कूले-तटे द्वादशयोजनायामम् द्वादशयोजनानि अष्टाचत्वारिंशत् क्रोश परिमितानि आयामो दैर्ध्यं यस्य स तथा तम् एवं नवयोजनविस्तीर्णम् नवयोजनानि षट्त्रिंशत् क्रोशपरिमितानि विस्तीर्णानि विष्कम्भानि यस्य स तथा तम् यावत् पदात् वरनगर सदृशं विजयस्कन्धावारनिवेश विजयाय यः स्कन्धावारः 'छौनी' इति भाषा प्रसिद्धः तस्य निवेशः योजना तं करोति 'अवसिट्ठं तचेव जाव निहिरयणाणं अट्ठमभत्तं पगिण्ह-इ' अवशिष्टम् वर्द्धकिरत्नशब्दज्ञापनादिकं तदेव यन्मागधदेवसाधनावसरे प्रोक्तमिति अस्मिन्नेव तृतीयवक्षस्कारे सप्तमसूत्रे मागधदेवसाधनपाठो द्रष्टव्यः यावत् शब्दात् पौष-

---

'तएण से भरहे राया गंगाए महाणईए'-इत्यादि सूत्र —२७॥

टीका-(तए णं से भरहे राया गंगाए महाणईए पच्चत्थिमिल्ले कूले दुवालसजोयणायाम णव-जोयणविच्छिण्णं जाव विजयक्खंधावारणिवेस करेइ) गुहा से निकलने के बाद भरत राजा ने गंगा महानदी के पश्चिम दिग्वर्ती तट पर १२ योजन प्रमाण लम्बी और ९ योजन प्रमाण चौडी अतएव एक सुन्दर नगर जैसी दिखने वाली विजय सेना का निवास पड़ाव छावनी डाला-(अवसिट्ठं तं चेव जाव निहिरयणाणं अट्ठमभत्त पगिण्हइ) यहां से आगे का और सब कथन जैसा मागधदेव के साधन प्रकरण में कहा गया है वैसा पौषधशाला में दर्भ के आसन पर बैठने आदि तक का यहा पर जानना चाहिए मागध देव के साधन करने का प्रकरण इसी तृतीयवक्षस्कार के सप्तम सूत्र में कहा गया है इस प्रकार से सब कुछ पूर्वोक्तरूप से

(तए ण से भरहे राया गंगाए महाणईए) इत्यादि-'सूत्र-२७'

ટીકાર્થ-(तए णं से भरहे राया गंगाए महाणईए पच्चत्थिमिल्ले कूले दुवालसजोय-णायाम णवजोयणविच्छिण्णं जाव विजयक्खंधावारणिवेसं करेइ) ગુફામાથી નીકળ્યા બાદ ભરતરાજાએ ગ ગા મહાનદીના પશ્ચિમ દિગ્વર્તી તટ પર બાર યોજન પ્રમાણ લાબી અને ૯ યોજન પ્રમાણ પહોળી એથીજ એક સુ દર નગર જેવી સુશોભિત દેખાતી વિજય સેનાનો નિવાસ પડાવ નાખ્યો. (अवसिट्ठं तं चेव जाव निहिरयणाणं अट्ठमभत्त पगिण्हइ) અહી થી આગલનુ બધુ કથન જેમ માગધદેવના સાધન પ્રકરણમા સ્પષ્ટ કરવામા આવેલ છે, તેવુ જ પૌષધશાળામા દર્ભના આસન ઉપર બેસવા સુધીનુ અહીં જાણી લેવુ જોઈએ માગધ દેવને સાધન કરવા અ ગેનુ પ્રકરણ આજ તૃતીય વક્ષસ્કારના સપ્તમ સૂત્રમા સ્પષ્ટકરવામાં આવેલુ છે આ પ્રમાણે સર્વ કથન પૂર્વોક્ત રૂપમાં સંપન્ન કરીને ભરત મહારાજાએ ૯ નિધિઓ અને ૧૪ રત્નોને સાધવા માટે અષ્ટમ ભક્તની તપસ્યા ધારણકરી (तएण से भरहे राया

धशालां दर्भसंस्तारक सस्तरणादि सर्वं विज्ञेयम् निधिरत्नानां साधनाय अष्टमभक्त प्रगृह्णाति करोति 'तएणं से भरहे राया पोसहसालाए जाव णिहिरयणे मणसि करेमाणे करेमाणे चिट्ठइ त्ति' ततः खलु स भरतो महाराजा पौषधशालायां यावत् निधिरत्नानि मनसि कुर्वन् मनसि कुर्वन् मनसि ध्यायन् मनसि ध्यायन् तिष्ठति यावत्पदात् पौषधिक इत्यारभ्य एकः अद्वितीय इति पर्यन्तं पदकदम्बक संग्राह्यम् । इत्थमनुतिष्ठतः तस्य भरतस्य किं जातमित्याह-'तस्स' इत्यादि 'तस्स य अपरिमियरत्तरयणा धुअमक्खयमव्वया सदेवा लोकोपचयकरा उवगया णवणिहिओ लोगविस्सुअजसा' तस्य भरतस्य च शब्दोऽर्थान्तरारम्भे नवनिधयः उपागताः समीपमागताः इत्यग्रेण सम्बन्धः कीदृशास्ते निधयः अपरिमितरक्तरत्नाः अपरिमितानि असीमितानि अपाराणीत्यर्थः रक्तानि रक्तवर्णानि उपलक्षणात् कृष्णनीलपीतशुक्लाद्यनेकवर्णानि येषु ते तथा, पदार्थाः साक्षादेव उत्पद्यन्ते

करके भरत महाराजा ने नौ निधियां एवं चौदह रत्नों को साधन के लिये अष्टमभक्त की तपस्या धारण करली(तएणं से भरहे राया पोसहमालाए जाव निहिरयणे मणसि करेमाणे२चिट्ठइ) उस अष्टम भक्त(तेले)कीतपस्यामें उस चक्रवर्ती श्रीभरत नरेशने नौ निधियो का और१४रत्नों का अपने मन में ध्यान करना प्रारम्भ कर दिया यहां यावत् शब्द से-"पौषधिकः"इस पद से लेकर "एकः अद्वितीयः" पद तक का पदसमूह गृहीत हुआ है (तस्स अपरिमियरत्तरयणा धुवमक्खयमव्वया सदेवा लोकोपचयंकरा उवगया णवणिहियो लोगविस्सुयजसा) उस भरत राजा के पास अपरिमित रक्तवर्ण के, कृष्णवर्ण के, नीलवर्ण के पीतवर्ण, के, शुक्लवर्ण के और हरितवर्ण के इत्यादि अनेक वर्ण के रत्नों वाली तथा जिनका यश लोक में व्याप्त हो रहा है ऐसे नौ निधियां अपने अपने अधिष्ठापक देवो सहित उपस्थित हुई यहां अनेक वर्णो वाले रत्न जिनमें रहते हैं ऐसा जो कहा गया है वह उनके मत की अपेक्षा से कहा गया है जो ऐसा मानते हैं कि नौनिधियो में ये वक्ष्यमाण पदार्थ साक्षात् उत्पन्न होते है शाश्वति कल्प पुस्तक इन

पोसहसालाए जाव-निहिरयणे मणसि करेमाणे २ चिट्ठइ) ते અષ્ટમભક્ત(તેલા) તપસ્યામાં તે ભરત નરેશે ૯ નિધિઓનું અને ૧૪ રત્નોનું પોતાના મનમાં ધ્યાન શરૂ કર્યું આજ અહીં યાવત્ પદથી-પૌષધિકઃ "આ પદથી માંડીને एकः 'अद्वितीय'" પદ સુધીના પદ સમૂહો ગૃહીત થયા છે. (तस्स अपरिमियरत्तरयणाधुवमक्खयमव्वया सदेवा लोकोपचयकरा उवगया णव णिहिओ लोगविस्सुयजसा) તે ભરત મહારાજાની પાસે અપરિમિત રક્તવર્ણના, કૃષ્ણવર્ણના, નીલવર્ણના, પીતવર્ણના, શુક્લ વર્ણના અને હરિત વર્ણના વગેરે અનેક વર્ણના રત્નોવાળી તેમજ જેમનો યશ લોકમાં વ્યાપ્ત થઈ રહ્યો છે એવા ૯ નિધિઓ પોત-પોતાના અધિષ્ઠાયક દેવો સહિત ઉપસ્થિત થયા અહીં અનેક વર્ણોવાળા રત્નો જેમાં રહે છે, આમ જે કહેવામાં આવ્યું છે તે તેમના મતની અપેક્ષાએ કહેવામાં આવેલ છે જે આ પ્રમાણે માને છે કે નવ નિધિઓમાં એ વક્ષ્યમાણ પદાર્થો સાક્ષાત્ ઉત્પન્ન થાય છે શાશ્વતિ કલ્પ પુસ્તક વગેરે પુસ્તકોમાં વિશ્વની સ્થિતિ પ્રકટ કરવામાં આવી છે કેટલાકના મત મુજબ કલ્પ પુસ્તક પ્રતિપાદ્ય પદાર્થ સાક્ષાત્ એ નિધિઓમાં ઉત્પન્ન થાય છે તેમજ એઓ

इति, कल्पपुस्तकप्रतिपाद्याः अर्था साक्षादेव तत्रोत्पद्यन्ते इति तथा ध्रुवाः निश्चलाः तथाविधपुस्तक रूप स्वरूपस्यापरिहाणेः अक्षयाः अविनश्वराः अवयविद्रव्यस्य अपरिहाणेः अव्यया' तदारम्भकप्रदेशापरिहाणेः अत्र प्रदेशापरिहाणि युक्तिः समयभंवादिनी पद्मवरवेदिका व्याख्या समये निरूपितेति ततोऽवसेया अत्र पदद्वये मकारोऽलाक्षणिकः ततः पदत्रयस्य कर्मधारयः सदेशाः अधिष्ठायकदेवकृतसान्निध्या इत्यर्थः लोकोपचयङ्करा अस्य तीर्थकरादिवत् साधुत्वम् यद्वा अनुस्वारः आर्षत्वात् लोकोपचयङ्कराः-वृत्तिकल्पककल्पपुस्तकप्रतिपादनेन लोकानां पुष्टिकारकाः लोकविश्रुतयशस्काः लोकविख्यात कीर्त्तयः 'एवं विशेषणविशिष्टा नवनिधयः उपागताः' अथ नामतः तान् नवविधीन् -उपदर्शयति 'तं जहा' इत्यादिना-

नेसप्पे १ पंडुअए २ पिंगलए ३ सव्वरयण ४ महपउमे ५ काले ६ अ महाकाले ७ माणवगे महानिही ८ संखे ९। १। तत्र नैसर्पः नैसर्पस्य देवविशेषस्यायं नैसर्पः

पुस्तकों में विश्व की स्थिति कही गई है किन्ही २ के मतानुसार कल्प पुस्तक प्रतिपाद्य पदार्थ साक्षात् उन निधियों में उत्पन्न होते है तथा ये ध्रुव है क्यो कि तथाविध पुस्तक वैशिष्ट्य रूप स्वरूप इनका नष्ट नहीं होता हैं, अवयवी द्रव्य की अविनाशिता को लेकर ये अक्षय है, तदारम्भक प्रदेशों की अविनाशिता को लेकर ये अव्यय है, प्रदेशो की अपरिहीनता के सम्बन्ध में युक्ति सिद्धान्त के अनुसार पद्मवरवेदिका की व्याख्या करते समय कही जा चुकी है, इसलिये जिज्ञासु जनको वहीं से इसे देखलेनी चाहिए, "धुवमक्खयं" में मकार का प्रयोग अलाक्षणिक है, "लोकोपचयङ्कर" पद की निष्पत्ति "तीर्थंकर" पद की निष्पत्ति की तरह से ही जाननी चाहिये अथवा आर्ष होने के कारण यहां अनुस्वार कर दिया गया है वृत्तिकल्पक कल्पपुस्तक के प्रतिपादन से ये लोको को पुष्टि कारक होती हैं उन नौ निधियों के नाम इस प्रकार से कहा गया है-'नेसप्पे १, पडुअए २, पिंगलए ३, सव्वरयण ४. महपउमे ५। कालेय ६ महाकाले ७ माणवगे महानिही ८ सखे ९॥१॥

(१) नैसर्पनिधि-यह नैसर्पनामक देव से अधिष्ठित होती है (२) पाण्डक निधि. यह निधि पण्डुक नामक देव से अधिष्ठित होती है (३) पिंगलक निधि-यह पिंगलक नामक देव से अधि-

---

ધ્રુવ છે કેમ કે તથાવિધ પુસ્તક વૈશિષ્ટ્ય રૂપ સ્વરૂપ એમનું નાશ પામતુ નથી અવયવી દ્રવ્યની અવિનાશિતાને લઈને એઓ અક્ષય છે તદારંભક પ્રદેશોની અવિનાશિતાને લઈને એઓ અવ્યય છે. પ્રદેશોની અપરિહીનતાના સંબંધમાં યુક્તિ સિદ્ધાન્ત મુજબ પદ્મવરવેદિકાની વ્યાખ્યા કરતી વખતે કહેવામા આવી છે એથી જિજ્ઞાસુઓ ત્યાથી જ જાણુવા પ્રયત્ન કરે "धुवमक्खयं" મા મકારનો પ્રયોગ અલાક્ષણિક છે. 'लोकोपचयङ्कर" પદની નિષ્પત્તિ "तीर्थंकर" પદની નિષ્પત્તિની જેમજ જાણવી જોઈએ અથવા આર્ષ હોવાથી અહીં અનુસ્વાર કરવામાં આવેલ છે વૃત્તિકલ્પક કલ્પપુસ્તકના પ્રતિપાદનથી એ લોકો માટે પુષ્ટિ કારક હોય છે તે નવ નિધિઓ ના નામો આ પ્રમાણે છે-नेसप्पे-पंडुअए-२, पिंगलए-३, सव्वरयण-४, महपउमे-५, कालेय-६, महाकाले-७, माणवगे महानिही-८, संखे ॥९॥१॥

एवमग्रेऽपि इत्थमेव विज्ञेयम् अथ यत्र निधौ यदाख्यायते तदाह-तत्र प्रथमे नैसर्पाधिष्ठातृदेवस्य नैसर्पाख्यनिधौ 'णे सप्पंमि' इत्यादि

तत्र-नैसर्प्ये-नैसर्पाख्ये निधौ निवेशाः स्थापनानि स्थापनविधयो ग्रामादीनां गृहपर्यन्तानां व्याख्यायन्ते तत्र ग्रामः-वृत्तिवेष्टितः, आकरः-सुवर्णरत्नाद्युत्पत्तिस्थानम् नगरम् अष्टादशकरवर्जितम्, पत्तनं समस्तवस्तुप्राप्तिस्थानम्, शकटादिभिः नौभिर्वा यद्गम्यं तत्पत्तन यत्केवल नौभिरेव गम्य तत् पट्टनम् उक्तञ्च-पत्तनं शकटैर्गम्यं घोटकैर्नौभिरेव च नौभिरेवच यद्गम्यं पट्टनं तत्प्रचक्षते। द्रोणमुखम्-जल-स्थलमार्गगमनयोग्यस्थानम्, मडम्बम्

ष्ठित होती है. (४) सर्वरत्ननिधि-यह सर्वरत्न नामक देव से अधिष्ठित होती है (५) महा पद्म निधि. यह महापद्मनामक देव से अधिष्ठित होती है (६) कालनिधि-यह काल नामक देव से अधिष्ठित होती है. (७) महाकाल निधि-यह महाकाल नामक देव से अधिष्ठित होती है (८) माणवकनिधि यह माणवक नामक देव से अधिष्ठित होती है और (९) शंखनिधि यह शङ्ख नामक देव से अधिष्ठित होती है.

'णेसप्पमि णिवेसा गामागरणगर पट्टणाण च दोणमुह मडंबाणं खंधावारावणगिहाणं १

नैसर्प्प नामकी निधि में ग्राम, आकर, नगर, पट्टण, द्रोहमुख, मडब, स्कन्धावार, आपण और भवन उनकी स्थापन विधि रहती है वृत्ति-वाड से जो आवेष्टित होता है उसका नाम ग्राम है. जहां पर सुवर्ण रत्न आदिकों की उत्पत्ति होती है उसका नाम आकर है अठारह प्रकार के टेक्स से जो रहित हैं उसका नाम नगर है. समस्त वस्तुओ की प्राप्ति का जो स्थान है उसका नाम पत्तन है. अथवा वेलगाड़ी द्वारा या नौकाओं द्वारा जहां पर जाने का मार्ग होता है. उसका नाम पत्तन है. अथवा जलयान द्वारा ही जहा पर जाया जा सकता हैं वह पट्टण है

उक्तंच—पत्तन शकटैर्गम्यं घोटकैर्नौभिरेव च। नौभिरेवच यद्गम्यं पट्टन तत्प्रचक्षते १

---

(१) नैसर्पनिधि-એ નિધિનૈસર્પનામક દેવથી અધિષ્ઠિત હોય છે (૨) પાંડુનિધિ-એ નિધિ પાણ્ડુક નામના દેવથી અધિષ્ઠિત હોય છે (૩) પિંગલક નિધિ- એ પિંગલક નામક દેવથી અધિષ્ઠિત હોય છે (૪) સર્વરત્નનિધિ-એ સર્વરત્નનામક દેવથી અધિષ્ઠિત હોય છે (૫) મહાપદ્મનિધિ-એ મહાપદ્મનામક દેવથી અધિષ્ઠિત હોય છે (૬) કાલનિધિ-એ કાલ નામક દેવથી અધિષ્ઠિત હોય છે. (૭) મહાકાલ નિધિ-એ મહાકાલ નામક દેવથી અધિષ્ઠિત હોય છે (૮) માણુવકનિધિ- એ માણુવક નામક દેવથી અધિષ્ઠિત હોય છે અને (૯) શંખનિધિ એ શંખ નામક દેવથી અધિષ્ઠિત હોય છે

णेसप्पंमि णिवेसा गामागरणगर पट्टणाणं च। दोणमुह मड बाण ख धावारावण गिहाणं ॥१॥

નૈસર્પ નામક નિધિમાં ગ્રામ આકર, નગર, પટ્ટણ, દ્રોણમુખ, મડંબ, સ્કન્ધાવાર, આપણ અને ભવન એમની સ્થાપના વિધિ રહે છે વૃત્તિ-વાડ-થી જે આવેષ્ટિત હોય છે, તેને ગ્રામ કહેવામાં આવે છે જ્યા સુવર્ણરત્ન વગેરેની ઉત્પત્તિ હોય છે, તેનુ નામ આકર છે અઢાર પ્રકારના કરોથી જે રહિત હોય છે તે નગર કહેવાય છે સમસ્ત વસ્તુઓની પ્રાપ્તિનું જે સ્થાન છે તે પત્તન કહેવાય છે અથવા બળદ ગાડી વડે કે નાવો વડે જ્યાં જઈ શકાય છે તેનું નામ પટ્ટણ છે અથવા જ લયાન દ્વારાજ જ્યાં જઈ શકાય છે તે પત્તન છે-

-सार्द्धक्रोशद्वयान्तरेण ग्रामान्तररहितम् वसतिरिति। स्कन्धावार -कटकम् आपणो हट्टः गृहम्-भवनम् उपलक्षणात् खेटकर्बटादि परिग्रह खेट-धूलिकाप्राकारवेष्टितम् नदी पर्वतवेष्टितं च नगरम्, कर्बटम् क्षुद्रप्राकारवेष्टित कुत्सितनगरम्, एतेषां स्थापनविधयो नैसर्पाख्ये निधौ भवन्तीत्यर्थः ॥ १ ॥ अथ द्वितीयं पाण्डुकाधिष्ठानृदेवस्य पाण्डुकनामक निधिस्वरूप तत्र यानि उत्पद्यन्ते तान्याह—

तत्र गणितस्य संख्याप्रधानतया व्यवहर्त्तव्यस्य दीनारादेः नारिकेलादेर्वा च शब्दात्परिक्ष्यस्य मौक्तिकादे रुत्पत्तिप्रकारः वर्णनम्, तथा मानं सेतिकादि तद्विषयो यः सोऽपि मानमेव मेयं पाथ्येन पाइलीति लोकप्रसिद्धेन मातुं योग्यम्, तथा उन्मानं

जलमार्ग से भी और स्थलमार्ग से भी जहां पर सुविधासे जाया जाता है वह द्रोणमुख है जहां पर ढाई कोश पर्यन्त आस पास में कोई भी ग्रामान्तर नहीं होते हैं उसका नाम मडम्ब हैं। स्कन्धावार नाम कटक का है। जिसे भाषा में-छावनी कहा गया है। आपण नाम बाजार का है. और गृह नाम भवन का है। उपलक्षण से यहाँ पर खेट कर्बट आदि स्थानो का भी ग्रहण हुआ है। धूलिका के प्राकार कोट से परिवेष्टित हुए स्थान का नाम खेट है। नदी एव पर्वत से वेष्टित हुवे स्थान का नाम नगर है, क्षुद्र प्राकारसे परिवेष्टित कुत्सि-, तनगर का नाम कर्बट है इनसब की स्थापना करने की विधियां नैसर्प नाम की निधि में होती हैं। दूसरी पण्डुकनिधि है—इसके सम्बन्ध में ऐसा कथन है।

गणियस्स य उप्पत्ती माणुम्माणस्स जं पमाणंच धण्णस्स य बीआण य उप्पत्ती पडुए भणिया।

संख्या प्रधान होने से व्यवहर्तव्य दीनार आदि का अथवा नारिकेल आदि का तथा परीक्ष्य मौक्तिकादि का कथन तथा मान-सेतिका आदि रूप तौल का तथा इस तौल के विषय-भूत पदार्थ का उन्मान तुला, कर्ष-तोला इनका और इनके द्वारा जो तौले जाते पदार्थ है,

उक्तं च-पत्तनं शकटैर्गम्यं घोटकै नौभिरेव च। नौभिरेवच यद्गम्य पट्टन तत्प्रचक्षते ॥१॥

જળમાર્ગથી અને સ્થલ માર્ગથી પણ જ્યાં જઈ શકાય છે, તે દ્રોણ મુખ છે. જ્યાં અઢી ગાઉ સુધી બીજા ગ્રામો હોતા નથી. તેનું નામ મડંબ છે સ્કંધાવાર નામ કટકનું છે. જેને હિન્દી ભાષામા 'છાવની' કહે છે આપણ બજારનું નામ છે અને ગૃહ ભવનનુ નામ છે. ઉપલક્ષણથી અહી ખેટ, કર્બટ વગેરે સ્થાનો નુ પણ ગ્રહણ થયું છે ધૂલિકાના પ્રાકાર-કોટ-થી પરિવેષ્ટિત થયેલા સ્થાનનું નામ ખેટ છે નદી અને પર્વત થી વેષ્ટિત સ્થાનનું નામ નગર છે. ક્ષુદ્ર પ્રાકારથી પરિવેષ્ટિત થયેલા કુત્સિત નગરનુ નામ કર્બટ છે એ સર્વેની સ્થાપના કરવાની વિધિઓ નૈસર્પનામક નિધિમા હોય છે

गणियस्स य उप्पत्ती माणुम्माणस्स ज पमाण च।
धण्णस्स य बीआणय उप्पत्ती पडुए भणिया ॥२॥

સંખ્યા પ્રધાન હોવાથી વ્યવહર્તવ્ય દીનાર વગેરેનુ અથવા નારિકેલ વગેરેનું તેમજ પરીક્ષ્ય મૌક્તિકાદિનુ કથન તેમજ માન-સેતિકા આદિ રૂપ તોલનુ તેમજ એ તોલના વિષયભૂત પદાર્થનુ ઉન્માન, તુલા કર્ષ-તોલા એમનુ અને એમના વડે જે તોલવામાં આવે છે એવા જે પદાર્થો છે તેમનુ તથા ધાન્ય શાલિ વગેરે અને બીજનું આ પ્રમાણે એ સર્વેની

एवमग्रेऽपि इत्थमेव विज्ञेयम् अथ यत्र निधौ यदाख्यायते तदाह-तत्र प्रथमे नैसर्पाधिष्ठातृदेवस्य नैसर्पाख्यनिधौ 'णे सप्पंमि' इत्यादि

तत्र-नैसर्प्पे-नैसर्पाख्ये निधौ निवेशाः स्थापनानि स्थापनविधयो ग्रामादीनां गृहपर्यन्तानां व्याख्यायन्ते तत्र ग्रामः-वृत्तिवेष्टितः, आकरः-सुवर्णरत्नाद्युत्पत्तिस्थानम् नगरम् अष्टादशकरवर्जितम्, पत्तनं समस्तवस्तुप्राप्तिस्थानम्, शकटादिभिः नौभिर्वा यद्गम्यं तत्पत्तन यत्केवल नौभिरेव गम्य तत् पट्टनम् उक्तञ्च-पत्तनं शकटैर्गम्यं घोटकैर्नौभिरेव च नौभिरेवच यद्गम्यं पट्टनं तत्प्रचक्षते। द्रोणमुखम्-जल-स्थलमार्गगमनयोग्यस्थानम्, मडम्बम्

ष्ठित होती है. (४) सर्वरत्ननिधि-यह सर्वरत्न नामक देव से अधिष्ठित होती है (५) महा पद्म निधि. यह महापद्मनामक देव से अधिष्ठित होती है (६) कालनिधि-यह काल नामक देव से अधिष्ठित होती है. (७) महाकाल निधि-यह महाकाल नामक देव से अधिष्ठित होती है (८) माणवकनिधि यह माणवक नामक देव से अधिष्ठित होती है और (९) शंखनिधि यह शङ्ख नामक देव से अधिष्ठित होती है.

'णेसप्पंमि णिवेसा गामागरणगर पट्टणाण च दोणमुह मडंबाणं खंधावारावणगिहाणं १

नैसर्प्प नामकी निधि में ग्राम, आकर, नगर, पट्टण, द्रोहमुख, मडब, स्कन्धावार, आपण और भवन उनकी स्थापन विधि रहती है वृत्ति-वाड से जो आवेष्टित होता है उसका नाम ग्राम है. जहां पर सुवर्ण रत्न आदिकों की उत्पत्ति होती है उसका नाम आकर है अठारह प्रकार के टेक्स से जो रहित हैं उसका नाम नगर है. समस्त वस्तुओं की प्राप्ति का जो स्थान है उसका नाम पत्तन है. अथवा वेलगाड़ी द्वारा या नौकाओं द्वारा जहां पर जाने का मार्ग होता है. उसका नाम पत्तन है. अथवा जलयान द्वारा ही जहा पर जाया जा सकता हैं वह पट्टण है

उक्तंच—पत्तन शकटैर्गम्य घोटकैर्नौभिरेव च। नौभिरेवच यद्गम्य पट्टन तत्प्रचक्षते १

(१) નૈસર્પનિધિ-એ નિધિનૈસર્પનામક દેવથી અધિષ્ઠિત હોય છે (૨) પાંડુનિધિ-એ નિધિ પાણ્ડુક નામના દેવથી અધિષ્ઠિત હોય છે (૩) પિંગલક નિધિ- એ પિંગલક નામક દેવથી અધિષ્ઠિત હોય છે (૪) સર્વરત્નનિધિ-એ સર્વરત્નનામક દેવથી અધિષ્ઠિત હોય છે (૫) મહાપદ્મનિધિ-એ મહાપદ્મનામક દેવથી અધિષ્ઠિત હોય છે (૬) કાલનિધિ-એ કાલ નામક દેવથી અધિષ્ઠિત હોય છે. (૭) મહાકાલ નિધિ-એ મહાકાલ નામક દેવથી અધિષ્ઠિત હોય છે (૮) માણુવકનિધિ- એ માણુવક નામક દેવથી અધિષ્ઠિત હોય છે અને (૯) શંખનિધિ એ શંખ નામક દેવથી અધિષ્ઠિત હોય છે

णेसप्पंमि णिवेसा गामागरणगर पट्टणाणं च। दोणमुह मडबाण खंधावारावण गिहाणं ॥१॥

નૈસર્પ નામક નિધિમાં ગ્રામ આકર, નગર, પટ્ટણુ, દ્રોણુમુખ, મડંબ, સ્કન્ધાવાર, આપણુ અને ભવન એમની સ્થાપના વિધિ રહે છે વૃત્તિ-વાડ-થી જે આવેષ્ટિત હોય છે, તેને ગ્રામ કહેવામાં આવે છે જ્યા સુવર્ણુરત્ન વગેરેની ઉત્પત્તિ હોય છે, તેનુ નામ આકર છે અઢાર પ્રકારના કરોથી જે રહિત હોય છે તે નગર કહેવાય છે સમસ્ત વસ્તુઓની પ્રાપ્તિનું જે સ્થાન છે તે પત્તન કહેવાય છે અથવા બળદ ગાડી વડે કે નાવો વડે જ્યા જઈ શકાય છે તેનું નામ પટ્ટણુ છે અથવા જલયાન દ્વારાજ જ્યાં જઈ શકાય છે તે પત્તન છે-

–सार्द्धक्रोशद्वयान्तरेण ग्रामान्तररहितम् वसतिरिति। स्कन्धावार-कटकम् आपणो हट्टः गृहम्-भवनम् उपलक्षणात् खेटकर्बटादि परिग्रह खेट-धूलिकाप्राकारवेष्टितम् नदी पर्वतवेष्टितं च नगरम्, कर्बटम् क्षुद्रप्राकारवेष्टित कुत्सितनगरम्, एतेषां स्थापनविधयो नैसर्पाख्ये निधौ भवन्तीत्यर्थः ॥ १ ॥ अथ द्वितीयं पाण्डुकाधिष्ठातृदेवस्य पाण्डुकनामक निधिस्वरूप तत्र यानि उत्पद्यन्ते तान्याह—

तत्र गणितस्य संख्याप्रधानतया व्यवहर्त्तव्यस्य दीनारादेः नारिकेलादेर्वा च शब्दात्परिक्ष्यस्य मौक्तिकादे रुत्पत्तिप्रकारः वर्णनम्, तथा मानं सेतिकादि तद्विषयो यः सोऽपि मानमेव मेयं पाय्येन पाइलीति लोकप्रसिद्धेन मातुं योग्यम्, तथा उन्मान

जलमार्ग से भी और स्थलमार्ग से भी जहां पर सुविधासे जाया जाता है वह द्रोणमुख है जहां पर ढाई कोश पर्यन्त आस पास में कोई भी ग्रामान्तर नहीं होते हैं उसका नाम मडम्ब हैं। स्कन्धावार नाम कटक का है। जिसे भाषा में-छावनी कहा गया है। आपण नाम बाजार का है. और गृह नाम भवन का है। उपलक्षण से यहाँ पर खेट कर्बट आदि स्थानो का भी ग्रहण हुआ है। धूलिका के प्राकार कोट से परिवेष्टित हुए स्थान का नाम खेट है। नदी एव पर्वत से वेष्टित हुवे स्थान का नाम नगर है, क्षुद्र प्राकारसे परिवेष्टित कुत्सि-तनगर का नाम कर्बट है इनसब की स्थापना करने की विधिया नैसर्प नाम की निधि में होती हैं। दूसरी पण्डुकनिधि है—इसके सम्बन्ध में ऐसा कथन है।

गणियस्स य उप्पत्ती माणुम्माणस्स जं पमाणंच धण्णस्स य बीआण य उप्पत्ती पंडुए भणिया।

सख्या प्रधान होने से व्यवहर्तव्य दीनार आदि का अथवा नारिकेल आदि का तथा परीक्ष्य मौक्तिकादि का कथन तथा मान-सेतिका आदि रूप तौल का तथा इस तौल के विषय-भूत पदार्थ का उन्मान तुला, कर्ष-तोला इनका और इनके द्वारा जो तौले जाते पदार्थ है,

उक्तं च-पत्तनं शकटैर्गम्यं घोटकै नौभिरेव च। नौभिरेवच यद्गम्य पट्टन तत्प्रचक्षते ॥१॥

જળમાર્ગથી અને સ્થલ માર્ગથી પણ જ્યાં જઈ શકાય છે, તે દ્રોણ મુખ છે. જ્યાં અઢી ગાઉ સુધી બીજા ગામો હોતા નથી. તેનું નામ મડંબ છે સ્કંધાવાર નામ કટકનું છે. જેને હિન્દી ભાષામાં 'છાવની' કહે છે આપણ બજારનું નામ છે અને ગૃહ ભવનનું નામ છે. ઉપલક્ષણથી અહીં ખેટ, કર્બટ વગેરે સ્થાનો નું પણ ગ્રહણ થયું છે ધૂલિકાના પ્રાકાર-કોટ-થી પરિવેષ્ટિત થયેલા સ્થાનનું નામ ખેટ છે નદી અને પર્વત થી વેષ્ટિત સ્થાનનું નામ નગર છે. ક્ષુદ્ર પ્રાકારથી પરિવેષ્ટિત થયેલા કુત્સિત નગરનું નામ કર્બટ છે. એ સર્વની સ્થાપના કરવાની વિધિઓ નૈસર્પનામક નિધિમાં હોય છે

गणियस्स य उप्पत्ती माणुम्माणस्स ज पमाण च।
धण्णस्स य बीआणय उप्पत्ती पडुए भणिया ॥२॥

સંખ્યા પ્રધાન હોવાથી વ્યવહર્તવ્ય દીનાર વગેરેનું અથવા નારિકેલ વગેરેનું તેમજ પરીક્ષ્ય મૌક્તિકાદિનું કથન તેમજ માન-સેતિકા આદિ રૂપ તોલનું તેમજ એ તોલના વિષયભૂત પદાર્થનું ઉન્માન, તુલા કર્ષ-તોલા એમનું અને એમના વડે જે તોલવામાં આવે છે એવા જે પદાર્થો છે તેમનું તથા ધાન્ય શાલિ વગેરે અને બીજનું આ પ્રમાણે એ સર્વની

तुलाकर्षादि तद्विषयं यत्तदपि उन्मान खण्डगुडादि धरिमजातीयधनमित्यर्थः तस्य च यत्प्रमाणं ल्लिङ्गविपरिणामेन तत्पाण्डुके भणितमिति सम्बन्धः, धान्यस्य शाल्यादे र्बीजानां च वापयोग्यधान्यानामुत्पत्तिः पाण्डुके निधौ भणिता ॥२॥

अथ तृतीयं पिङ्गलकाधिष्ठातृदेवस्य पिङ्गलकनामकनिधिरूपं तत्र सर्वाभरणविधिं च आह-"सव्वा" इत्यादि

तत्र सर्वा आभरणविधिः यः पुरुषाणां यश्च महिलानां तथा श्वानां हस्तिनां च स यथौचित्येन पिङ्गलनामनि निधौ भणिता मूले सा भणितेति स्त्रीलिंगप्रयोगः निधेः प्राकृतभाषायामार्षत्वात् इति पदे आभरणस्य प्रयोजन भवति तदा तथाभूतानि आभरणानि निष्काश्यते । सर्वा रत्नाधिष्ठातृदेवस्य चतुर्थं सर्वरत्नाख्यनिधिस्वरूपमाह'रयणाइ' इत्यादि । तत्र रत्नानि चतुर्दशापि वराणि चक्रवर्तिनश्चक्रादीनि चक्रदण्डासिछत्रचर्ममणिकाकेणीति सप्त एकेन्द्रियाणि सेनापति गाथापति वर्द्धकी पुरोहित अश्व हस्ति स्त्री समाख्यानि सेनापत्यादीनि च सप्त पञ्चेन्द्रियाणि सर्वरत्ने सर्वरत्नाख्ये महानिधौ उत्पद्यन्ते इत्यर्थः ॥४॥ अथ पञ्चमे महापद्माधिष्ठातृदेवस्य महापद्मनिधौ येषां या

उनका तथा धान्य शालि आदि का और बीज का इस तरह इन सब के नापने तोलने की विधि का परिमाण इस दूसरी निधि में रहता है । अर्थात् कौन वस्तु कितनी है ? कितने वजन की है ? इत्यादि का सब हिसाब किताब यही निधि करती है .

तृतीय निधि—सव्वा आभरण विही पुरिसाणं जा य होइ महिलाणं ।
आसाण य हत्थीण य पिंगलणिहिंमि सा य भणिया "३"

सर्व प्रकार के पुरुषो के एवं महिलाओ के घोड़ो के एवं हाथियों के आभरणों की विधि इस तृतीय पिङ्गल निधि में रहती है .

चतुर्थ निधि—रयणाइंसव्वरयणेचउदस वि वराइं चक्कवट्टिस्सउप्पज्जंते एगिंदियाइं पंचिंदियाइंच"४"
सर्व रत्ननाम की निधिमें चौदह रत्न जो की चक्रवर्ती को प्राप्त होते हैं उत्पन्न होते हैं इन

માપવા-તોલવાની વિધિનુ પરિમાણુ બીજા નિધિમા રહે છે. એટલે કે કઈ વસ્તુ કેટલી, છે, કેટલા વજનવાળી છે, વગેરેનો હિસાબ-કિતાબ એ નિધિકરે છે. તૃતીયનિધિ-

सव्वा आभरणविही पुरिसाणं जा य होइ महिलाण ।
आसाण य हत्थीण य पिंगलणिहिंमि सा भणिया ॥३॥

સર્વ પ્રકારના પુરુષોનાસ્ત્રીઓના, ઘોડાઓના અને હાથીઓના આભરણોની વિધ એ ત્રીજી પિંગલ નિધિમા રહેલી છે.

ચતુર્થનિધિ- रयणाइं सव्वरयणे चउद्दस वि वराइ चक्कवट्टिस्स। उप्पज्जंते एगिंदियाइ, पंचिंदियाइ च ॥४॥

સર્વ રત્ન નામક નાધમા ચતુર્દશરત્નો કે જે ચક્રવતી ને પ્રાપ્ત હોય છે તે ઉત્પન્ન થાય એ ૧૪ રત્નોમાં સાત રત્નો-ચક્રરત્ન, દંડરત્ન, અસિરત્ન, છત્રરત્ન, ચર્મરત્ન, મણિરત્ન અને કાકણી રત્ન એ બધા રત્નો એકેન્દ્રિય હોય છે. અને એમના, સિવાય સેનાપતિ

उत्पत्तिः येषां या निष्पत्तिश्च सा उच्यते साधारणान्यपि चक्रादीनि सेवनापत्यादीनि एतानि प्रभावात् विशिष्टतराणि भवन्ति रत्नपदं वाच्यानि भवन्तीति 'वत्थाण य' इत्यादि।

तत्र सर्वेषां वस्त्राणां च या उत्पत्ति तथा सर्वभक्तीनां वस्त्रगत सर्वरचनानां रङ्गानां च माञ्जिष्ठा रागाणां 'धोव्वणय' त्ति सर्वेषां प्रक्षालनविधीनां च या निष्पत्तिः सा सर्वा महापद्मे महापद्मनामकनिधौ वर्तते महापद्मनिधेः शुक्लरक्तादि गुणोपेतत्वात् वस्त्रादीनां स निधिः स्वच्छरक्तादिभावं वस्त्रादीनां करोति चतुरशीति लक्षाणा हस्तीनामश्वाना षण्णवति कोटिसख्यावता मनुष्याणा वस्त्राणि समुत्पाद्य समर्पयतीति।

अथ षष्ठो निधिः अथ कालाधिष्ठातृदेवस्य कालनिधिस्वरूप कालनामनि निधौ च यानि वस्तूनि सन्ति तान्याह-'काले कालण्णाणं' इत्यादि।

तत्र काले कालनामनि निधौ कालज्ञानं समस्त ज्योतिः शास्त्रानुबन्धिज्ञानम् तथा त्रिष्वपि वशेषु त्रयो वंशा तीर्थङ्करवंशश्चक्रवर्त्तिवंशाः बलदेववासुदेववंशाश्च इत्येतेषु त्रिष्वपि

---

१४ रत्नों में सात रत्न चक्ररत्न, दण्डरत्न, असिरत्न, छत्ररत्न चर्मरत्न, मणिरत्न एवं काकणीरत्न ये सात-रत्न एकेन्द्रिय होते हैं · और इनके अतिरिक्त सेनापति गाथापति, वर्द्धकी, पुरोहित अ.श्व हस्ति, एव स्त्री ये सात रत्न पञ्चेन्द्रिय होते हैं पंचमी निधि-

वत्थाणय उप्पत्ती णिप्फत्ती चेव सव्वभत्तीणं रंगाण य धोव्व ण य सव्वा एसा महापउमे'५'

इस महापद्म नाम की पांचवीं निधि में समस्त प्रकार के वस्त्रों की उत्पत्ति तथा वस्त्रगत रचनाओं कीं रंगोकी,और वस्त्रो के धोने की विधि निष्पन्न होती हैं। क्योंकि यह महापद्मनिधि शुक्ल रक्त आदि गुणो से युक्त होती है. इसलिये यह निधि वस्त्रो को भिन्न २प्रकार के रंगों से रंगना तथा उन्हें धोकर साफ करना, एव चौरासी लाख हाथियों के और घोडों के तथा ९६ करोड मनुष्यों के वस्त्रों को बनाकर उन्हें समर्पण करना यह सब काम इसी निधि का है।

छठो निधि-काले कालण्णाणं सव्वपुराणं च तिसु वि वंसेसु।

सिप्पसयं कम्माणि य तिण्णि पयाए हियकराणि "६"

इस काल नाम की छठी निधि में समस्त ज्योति·शास्त्रानुबन्धो ज्ञान तथा तीर्थंकर वंश चक्रवर्तिवंश और बलदेव वासुदेव वंश इन तीन वशो में जों शुभाशुभ हो चुका है .होने

ગાથાપતિ, વર્ધકી પુરોહિત, અશ્વ, હસ્તિ અને સ્ત્રી એ સાત રત્નો પંચેન્દ્રિય હોય છે.

पंचमी निधि-वत्थाणय उप्पत्ती णिप्फत्ती चेव सव्वभत्तीणं।
रंगाण य धोव्वाण य सव्वा एसा महापउमे ॥५॥

એ મહાપદ્મનામક પાંચમી નિધિમા સર્વ પ્રકારના વસ્ત્રોની ઉત્પત્તિ તેમજ વસ્ત્રગત સમસ્ત રચનાઓની રંગોની અને વસ્ત્રોવિગેરેને ધોવાની વિધિ નિષ્પન્ન હોય છે. કેમ કે એ મહાપદ્મનિધિ શુક્લ-રક્ત વગેરે ગુણોથી યુક્ત હોય છે. એથી આ નિધિ વસ્ત્રોને ભિન્ન-ભિન્ન પ્રકારના રંગોથી રંગવા તેમજ તેમને પ્રક્ષાલિત કરવા ૮૪ લાખહાથીઓના અને ઘોડાઓના તથા ૯૬ કરોડ મનુષ્યોના વસ્ત્રોને બનાવીને તેમને અર્પવા, એ બધુ કામ એ નિધિનું છે.

छट्ठीनिधि- काले कालण्णाणं सव्वपुराणं च तिसु वि वंसेसु ॥
सिप्पसय कम्माणिय तिण्णि पयाप हियकराणि ॥६॥

એ કાલ નામક છટ્ઠી નિધિમાં સમસ્ત જ્યોતિ-શાસ્ત્રાનુબન્ધી જ્ઞાન તીર્થંકર ભગવાનનો વંશ, ચક્રવતી વંશ અને બલદેવ-વાસુદેવ એ ત્રણ વંશોમાં જે શુભાશુભ થઇ ચૂકયુ છે થવાનુછે,

तुलाकर्षादि तद्विषयं यत्तदपि उन्मान खण्डगुडादि धरिमजातीयघनमित्यर्थः तस्य च यत्प्रमाणं ल्लिङ्गविपरिणामेन तत्पाण्डुके भणितमिति सम्बन्धः, धान्यस्य शाल्यादे र्बीजानां च वापयोग्यधान्यानामुत्पत्तिः पाण्डुके निधौ भणिता ॥२॥

अथ तृतीयं पिङ्गलकाधिष्ठातृदेवस्य पिङ्गलकनामकनिधिरूपं तत्र सर्वाभरण-विधिं च आह-"सव्वा" इत्यादि

तत्र सर्वा आभरणविधिः यः पुरुषाणां यश्च महिलानां तथा श्वानां हस्तिनां च स यथौचित्येन पिङ्गलनामनि निधौ भणिता मूले सा भणितेति स्त्रीलिंगप्रयोगः निधेः प्राकृतभाषायामार्षत्वात् इति पदे आभरणस्य प्रयोजन भवति तदा तथाभूतानि आभर-णानि निष्काश्यते । सर्वा रत्नाधिष्ठातृदेवस्य चतुर्थ सर्वरत्नाख्यनिधिस्वरूपमाह'रयणाइ' इत्यादि । तत्र रत्नानि चतुर्दशापि वराणि चक्रवर्तिनश्चक्रादीनि चक्रदण्डासिछत्रचर्म-मणिकाकेणीति सप्त एकेन्द्रियाणि सेनापति गाथापति वर्द्धकी पुरोहित अश्व हस्ति स्त्री समाख्यानि सेनापत्यादीनि च सप्त पञ्चेन्द्रियाणि सर्वरत्ने सर्वरत्नाख्ये महानिधौ उत्पद्यन्ते इत्यर्थः ॥४॥ अथ पञ्चमे महापद्माधिष्ठातृदेवस्य महापद्मनिधौ येषां या

उनका तथा धान्य शालि आदि का और बीज का इस तरह इन सब के नापने तौलने की विधि का परिमाण इस दूसरी निधि में रहता है ! अर्थात् कौन वस्तु कितनी है ? कितने वजन की है ? इत्यादि का सब हिसाब किताब यही निधि करती है .

तृतीय निधि—सव्वा आभरण विही पुरिसाणं जा य होइ महिलाणं ।
आसाण य हत्थीण य पिंगलणिहिंमि सा य भणिया "३"

सर्व प्रकार के पुरुषो के एवं महिलाओ के घोडो के एवं हाथियों के आभरणों की विधि इस तृतीय पिङ्गल निधि में रहती है .

चतुर्थ निधि—रयणाइं सव्वरयणे चउद्दस वि वराइं चक्कवट्टिस्स उप्पज्जंते. एगिंदियाइं पंचिंदियाइं च "४"
सर्व रत्ननाम की निधिमें चौदह रत्न जो को चक्रवर्ती को प्राप्त होते हैं उत्पन्न होते हैं इन

માપવા-તોલવાની વિધિનુ પરિમાણુ બીજા નિધિમા રહે છે. એટલે કે કઈ વસ્તુ કેટલી, છે, કેટલા વજનવાળી છે, વગેરેનો હિસાબ-કિતાબ એ નિધિકરે છે. તૃતીયનિધિ-

સવ્વા આભરણવિહી પુરિસાણ જા ય હોઇ મહિલાણ ।
આસાણ ય હત્થીણ ય પિંગલણિહિંમિ સા ભણિયા ॥૩॥

સર્વ પ્રકારના પુરુષોનાસ્ત્રીઓના, ઘોડાઓના અને હાથીઓના આભરણોની વિધિ એ ત્રીજી પિંગલ નિધિમા રહેલી છે.

ચતુર્થનિધિ- રયણાઇં સવ્વરયણે ચઉદ્દસ વિ વરાઇ ચક્કવટ્ટિસ્સ । ઉપ્પજ્જંતે એગિંદિ-યાઇ, પંચિંદિયાઇ ચ ॥૪॥

સર્વ રત્ન નામક નાધમાં ચતુર્દશરત્નો કે જે ચક્રવર્તી ને પ્રાપ્ત હોય છે તે ઉત્પન્ન થાય એ ૧૪ રત્નોમાં સાત રત્નો-ચક્રરત્ન, દંડરત્ન, અસિરત્ન, છત્રરત્ન, ચર્મરત્ન, મણિરત્ન અને કાકણી રત્ન એ બધા રત્નો એકેન્દ્રિય હોય છે. અને એમના, સિવાય સેનાપતિ

उत्तपत्तिः येषां या निष्पत्तिश्च सा उच्यते साधारणान्यपि चक्रादीनि सेनापत्यादीनि एतानि प्रभावात् विशिष्टतराणि भवन्ति रत्नपदं वाच्यानि भवन्तीति 'वत्थाण य' इत्यादि ।

तत्र सर्वेषां वस्त्राणां च या उत्पत्ति तथा सर्वभक्तीनां वस्त्रगत सर्वरचनानां रङ्गानां च माञ्जिष्ठा रागाणा 'धोव्वणय' त्ति सर्वेषां प्रक्षालनविधीनां च या निष्पत्तिः सा सर्वा महापद्मे महापद्मनामकनिधौ वर्तते महापद्मनिधेः शुक्लरक्तादि गुणोपेतत्वात् वस्त्रादीनां स निधिः स्वच्छरक्तादिभावं वस्त्रादीनां करोति चतुरशीति लक्षाणां हस्तीनामश्वानां षण्णवति कोटिसंख्यावता मनुष्याणा वस्त्राणि समुत्पाद्य समर्पयतीति ।

अथ षष्ठो निधिः अथ कालाधिष्ठातृदेवस्य कालनिधिस्वरूप कालनामनि निधौ च यानि वस्तूनि सन्ति तान्याह—'काले कालण्णाणं' इत्यादि ।

तत्र काले कालनामनि निधौ कालज्ञानं समस्त ज्योतिः शास्त्रानुबन्धिज्ञानम् तथा त्रिष्वपि वंशेषु त्रयो वंशाः तीर्थङ्करवंशश्चक्रवर्त्तिवंशाः बलदेववासुदेववंशाश्च इत्येतेषु त्रिष्वपि

---

१४ रत्नों में सात रत्न चक्ररत्न, दण्डरत्न, असिरत्न, छत्ररत्न चर्मरत्न, मणिरत्न एवं काकणीरत्न ये सात-रत्न एकेन्द्रिय होते हैं और इनके अतिरिक्त सेनापति गाथापति, वर्द्धकी, पुरोहित अश्व हस्ति, एव स्त्री ये सात रत्न पञ्चेन्द्रिय होते हैं पंचमी निधि—

वत्थाणय उप्पत्ती णिप्फत्ती चेव सव्वभत्तीणं रंगाण य धोव्व ण य सव्वा एसा महापउमे'५'

इस महापद्म नाम की पांचवीं निधि में समस्त प्रकार के वस्त्रों की उत्पत्ति तथा वस्त्रगत रचनाओं की रंगोकी,और वस्त्रो के धोने की विधि निष्पन्न होती है । क्योंकि यह महापद्मनिधि शुक्ल रक्त आदि गुणो से युक्त होती है. इसलिये यह निधि वस्त्रो को भिन्न २प्रकार के रंगों से रंगना तथा उन्हें धोकर साफ करना, एवं चौरासी लाख हाथियों के और घोडों के तथा ९६ करोड मनुष्यों के वस्त्रो को बनाकर उन्हें समर्पण करना यह सब काम इसी निधि का है ।

छठी निधि—काले कालण्णाण सव्वपुराणं च तिसु वि वंसेसु ।

सिप्पसयं कम्माणि य तिण्णि पयाए हियकराणि "६"

इस काल नाम की छठी निधि में समस्त ज्योतिःशास्त्रानुबन्धी ज्ञान तथा तीर्थंकर वंश चक्रवर्तिवंश और बलदेव वासुदेव वंश इन तीन वशों में जो शुभाशुभ हो चुका है .होने

ગાથાપતિ, વર્ધકી પુરોહિત, અશ્વ, હસ્તિ અને સ્ત્રી એ સાત રત્નો પંચેન્દ્રિય હોય છે.

पंचमी निधि—वत्थाणय उप्पत्ती णिप्फत्ती चेव सव्वभत्तीणं ।
रंगाण य धोव्वाण य सव्वा एसा महापउमे ॥५॥

એ મહાપદ્મનામક પાંચમી નિધિમાં સર્વ પ્રકારના વસ્ત્રોની ઉત્પત્તિ તેમજ વસ્ત્રગત સમસ્ત રચનાઓની રંગોની અને વસ્ત્રોવિગેરેને ધોવાની વિધિ નિષ્પન્ન હોય છે. કેમ કે એ મહાપદ્મનિધિ શુક્લ-રક્ત વગેરે ગુણોથી યુક્ત હોય છે. એથી આ નિધિ વસ્ત્રોને ભિન્ન-ભિન્ન પ્રકારના રંગોથી રંગવા તેમજ તેમને પ્રક્ષાલિત કરવા ૮૪ લાખહાથીઓના અને ઘોડાઓના તથા ૯૬ કરોડ મનુષ્યોના વસ્ત્રને બનાવીને તેમને અર્પવાં, એ બધુ કામ એ નિધિનું છે.

छट्ठीनिधि· काले कालण्णाणं सव्वपुराणं च तिसु वि वंसेसु ॥
सिप्पसय कम्माणिय तिण्णि पयाए हियकराणि ॥६॥

એ કાલ નામક છટ્ઠી નિધિમાં સમસ્ત જ્યોતિ—શાસ્ત્રાનુબન્ધી જ્ઞાન તીર્થંકર ભગવાનનો વંશ, ચક્રવતી વંશ અને બલદેવ—વાસુદેવ એ ત્રણ વંશોંમા જે શુભાશુભ થઇ ચૂકયુ છે થવાનુછે,

वंशेषु सर्वपुराणं च यद्भाव्यं यच्च पुराणं व्यतीतम् उपलक्षणात् वर्त्तमानं च शुभाशुभं तत्सर्वम् अत्र कालाख्यनिधौ वर्तते इतो महानिधितः ज्ञायते इत्यर्थः तथा शिल्पशतं विज्ञानशतम् घटलोहचित्रवस्त्रनापितशिल्पानां पञ्चानामपि प्रत्येकं विंशतिभेदात् कर्माणि च कृष्यादीनि जघन्यमध्यमोत्कृष्टभेदभिन्नानि त्रीणि एतानि प्रजायाः हितकराणि निर्वाहाभ्युदयहेतुत्वात् एतत् सर्वम् अत्र कालनामनि निधौ अभिधीयते । अत्र कालनिधौ मूलोक्तानि सर्वाण्यपि वस्तुज्ञानानि विद्यन्ते तानि च पुण्यप्रभावात् चक्रवर्त्तिनः समीपे समुपस्थापितानि भवन्तीत्यर्थः । अथ सप्तमो निधिः महाकालाधिष्ठातृदेवस्य सप्तमं महाकालनिधिस्वरूपं तत्र च येषामुत्पत्तिः तामाह-'लोहस्स य इत्यादि ।

मूलम्-लोहस्स उप्पत्ती होइ महाकालि आगराणं च ।
रुप्पस्स सुवण्णस्स य मणिमुत्तसिलप्पवालाणं ॥७॥
छाया-लोहस्य चोत्पत्ति र्भवति महाकाले चाकराणाम् ।
रूप्यस्य सुवर्णस्य च मणिमुक्ताशिला प्रवालानाम् ॥७॥

तत्र लोहस्य च नानाविधस्य उत्पत्ति र्भवति महाकाले महाकालनामनि निधौ' तत्र तदुत्पत्तिराख्यायते इत्यर्थः, तथा रुप्यस्य सुवर्णस्य च मणिमुक्ताशिलाप्रवालानाम् तत्र मणयः-चन्द्रकान्तादयः मुक्ताः मुक्ताफलानि शिलाः स्फटिकादयः प्रवालाश्च इति

वाला है एवं हो रहा है वह सब रहता है . तात्पर्य यह है कि इस निधि से समस्त शुभाशुभ जाना जाता है शिल्पशत-घर-लोह, चित्र, वस्त्र एवं नापित इन पांच शिल्पो के प्रत्येक शिल्प के २० - २० भेद है इस तरह से यह शिल्पशत तथा कृषि वाणिज्य आदि तीन कर्म-जो कि उत्तम, मध्यम एव जघन्य के भेद से तोन प्रकार के हैं और जिन से प्रजाजनों का निर्वाह होता है उनका अम्युदय होता हैं-जाने जाते हैं ।

सप्तमनिधि-लोहस्सय उप्पत्ती होइ महाकालि आगराणंच रुप्पस्स सुवण्णस्स य मणिमुत्तसिलप्पवालाणं।

इस महाकाल नामकी निधि में नाना प्रकार की लोहे की उत्पति बताई गई है . तथा चांदो, सोना मणि, मुक्ता शिला-स्फटिक आदि, एवं प्रवाल-मूंगा इत्यादि की खानों की उत्पत्ति बताई गई हैं ।

થઇ રહયુ છે તે બધુ રહે છે તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે એ નિધિથી સમસ્ત શુભ-અશુભ જાણવામા આવે છે શિલ્પશત ઘટ-લોહ, ચિત્ર, વસ્ત્ર તેમજ નાપિત એ પાંચ શિલ્પોના દરેકે દરેક શિલ્પના-૨૦ ૨૦ ભેદો છે આ પ્રમાણે આ શિલ્પશત તેમજ કૃષિ, વાણિજ્ય વગેરે ત્રણ કર્મ કે જે ઉત્તમ મધ્યમ અને જઘન્યના ભેદથી ત્રણ પ્રકારના છે અને જેમનાથી પ્રજાઓ-નોનિર્વાહ થાય છે, તેમનો અભ્યુદય થાય છે-જાણવામા આવે છે

સપ્તમનિધિ-લોહસ્સ ય ઉપ્પત્તી હોઇ મહાકાલિ આગરાણંચ ।
રુપ્પસ્સ સુવણ્ણસ્સ ય મણિમુત્તસિલપ્પવાલાણં ॥૮॥

એ મહાકાલ નામક નિધિમાં અનેક પ્રકારના લોખંડની ઉત્પત્તિ બતાવવામાં આવી છે. તેમ ચાંદી, સોનામણિ, મુક્તાશિલા સ્ફટિક વગેરે તેમજ પ્રવાલ-મૂંગા વગેરેની ખાણોની ઉત્પત્તિ બતાવવામાં આવી છે,

ते तथा तेषां च सम्बन्धिनाम् आकराणां 'खानि' इति प्रसिद्धानामुत्पत्ति भवति महाकाल-नाम्निनिधौ इति योगः।

अथाष्टमो निधिः अष्टमे माणवकाधिष्ठातृदेवस्य माणवकनिधिस्वरूपं तत्र च यानि सन्ति तान्याह –'जोहाण य' इत्यादि ।

तत्र योधानां शूराणां च शब्दात् कातराणामुत्पत्तिरभिधीयते तथा आवरणानां च शरीररक्षकाणां वस्तूनां कवचादीनामुत्पत्तिर्ज्ञानं च यत्र प्रहरणाना खड्गादीनां च सर्वा च युद्धनीतिः गरुड़ शकटचक्रव्यूहरचनादि लक्षणा सर्वापि च दण्डनीतिः दण्डेन उपलक्षिता नीति र्दण्डनीतिः सामदामदण्डभेदतश्चतुर्विधा माणवकनाम्नि निधौ अभिधीयते ततः प्रवर्त्तते ज्ञायते इत्यर्थः । अथ नवमो निधिः अथ नवमे शङ्खाधिष्ठातृदेवस्य शङ्खनामक महानिधिस्वरूप तत्र च येषामुत्पत्तिस्तामाह–' णट्ट विही ' इत्यादि ।

तत्र सर्वोऽपि मनोह्लादजनक नृत्यविधिः द्वात्रिंशत्सहस्रभेदभिन्नगात्रसचालनलक्षण-नाटयकरणप्रकारः' सर्वोऽपि च नाटकविधिः द्वात्रिंशत् भेदभिन्न अभिनेयप्रवचन-

---

अष्टम निधि-जोहाण य उप्पत्ती आवरण णं च पहरणाणंच सव्वा य जुद्धणीई माणवगे दंडणीइय '८'

इस माणवक नामकी आठवींनिधि में योद्धाओ की कायरो को आवरणो–शरीररक्षक कवचादि वस्तुओ की समस्त प्रकार के प्रहरणों-हथियारो की युद्ध नीति-गरुड, शकट, चक्रव्यूह आदिरूप से रचना वाले युद्धो की नीति की तथा साम-दाम, दण्ड, एवं भेद इन चार प्रकार की राजनितियो की उत्पत्ति कही गई होती है. अर्थात् इस निधि से इन समस्त वस्तुओ की उत्पत्ति का ज्ञान चक्रवर्ती को प्राप्त होता है ।

नववीं निधि–णट्टविहीणाडगविहो कव्वस्स य चउव्विहस्स उपत्ती
सखे महाणिहिम्मि तुडिअंगाणंच सव्वेसिं "९"

इस शङ्खनाम की निधि में नाटयविधि की ३२ हजार नाटकाभिनयरूप अंग सचालन करने के प्रकार की नाटक विधि ३२ प्रकार के नृत्य गीत वाजों का अभिनेय वस्तु से मिलता

अष्टमनिधि–जोहाण य उप्पत्ती आवरणाणं च पहरणाण च ।
सव्वा य जुद्धणीई माणवगे दंडणीइ य ॥८॥

એ માણવક નામક આઠમી નિધિમા યોદ્ધાઓની, કાયરોની–આવરણોની શરીર રક્ષક કવચાદિ વસ્તુઓની સમસ્ત પ્રકારના પ્રહરણો શસ્ત્રો ની યુદ્ધનીતિ ગરુડ, શકટ, ચક્ર-વ્યૂહ વગેરે રૂપમા રચનાવાળા યુધ્ધોની નીતિની તેમજ સામ, દામ દણ્ડ અને ભેદ એ ચાર પ્રકારની નીતિઓની ઉત્પત્તિ કહેવામા આવે છે એટલે કે એ નિધિથી એ સમસ્ત વસ્તુઓની ઉત્પત્તિનુ જ્ઞાન ચક્રવતીને પ્રાપ્ત થાય છે

नवमी निधि–णट्टविही णाडगविहो कव्वस्स य चउव्विहस्स उप्पत्ती ।
संखे महाणिहिम्मि तुडिअंगाण च सव्वेसिं ॥९॥

એ શખ નામક નિધિમા નાટ્યવિધિની ૩૨ હજાર નાટકાભિનય રૂપ અગ સંચાલન કરવાના પ્રકારોની નાટ્યવિધિ ૩૨ પ્રકારના નૃત્ય-ગીતવાદ્યોની અભિનય વસ્તુથી સબદ્ધ પ્રકર્ષે-

वंशेषु सर्वपुराणं च यद्भाव्यं यच्च पुराणं व्यतीतम् उपलक्षणात् वर्त्तमानं च शुभाशुभं तत्सर्वम् अत्र कालाख्यनिधौ वर्तते इतो महानिधितः ज्ञायते इत्यर्थः तथा शिल्पशतं विज्ञानशतम् घटलोहचित्रवस्त्रनापितशिल्पानां पञ्चानामपि प्रत्येक विंशतिभेदात् कर्माणि च कृष्यादीनि जघन्यमध्यमोत्कृष्टभेदभिन्नानि त्रीणि एतानि प्रजायाः हितकराणि निर्वाहाभ्युदयहेतुत्वात् एतत् सर्वम् अत्र कालनामनि निधौ अभिधीयते । अत्र कालनिधौ मूलोक्तानि सर्वाण्यपि वस्तुज्ञानानि विद्यन्ते तानि च पुण्यप्रभावात् चक्रवर्त्तिनः समीपे समुपस्थापितानि भवन्तीत्यर्थः । अथ सप्तमो निधिः महाकालाधिष्ठातृदेवस्य सप्तमं महाकालनिधिस्वरूप तत्र च येषामुत्पत्तिः तामाह–'लोहस्स य इत्यादि ।

मूलम्–लोहस्स उप्पत्ती होइ महाकालि आगराणं च ।
रुप्पस्स सुवण्णस्स य मणिमुत्तसिलप्पवालाणं ॥७॥
छाया–लोहस्य चोत्पत्ति र्भवति महाकाले चाकराणाम् ।
रूप्यस्य सुवर्णस्य च मणिमुक्ताशिला प्रवालानाम् ॥७॥

तत्र लोहस्य च नानाविधस्य उत्पत्ति र्भवति महाकाले महाकालनामनि निधौ' तत्र तदुत्पत्तिराख्यायते इत्यर्थः, तथा रुप्यस्य सुवर्णस्य च मणिमुक्ताशिलाप्रवालानाम् तत्र मणयः -चन्द्रकान्तादयः मुक्ताः मुक्ताफलानि शिला' स्फटिकादयः प्रवालाश्च इति

वाला है एवं हो रहा है वह सब रहता है . तात्पर्य यह है कि इस निधि से समस्त शुभाशुभ जाना जाता है शिल्पशत–घर-लोह, चित्र, वस्त्र एवं नापित इन पांच शिल्पो के प्रत्येक शिल्प के २० - २० भेद है इस तरह से यह शिल्पशत तथा कृषि वाणिज्य आदि तीन कर्म–जो कि उत्तम, मध्यम एवं जघन्य के भेद से तीन प्रकार के हैं और जिन से प्रजाजनों का निर्वाह होता है उनका अभ्युदय होता हैं-जाने जाते हैं ।

सप्तमनिधि-लोहस्सय उप्पत्ती होइ महाकालि आगराणंच रुप्पस्स सुवण्णस्स य मणिमुत्तसिलप्पवालाणं।

इस महाकाल नामकी निधि में नाना प्रकार की लोहे की उत्पति बताई गई है . तथा चांदी, सोना मणि, मुक्ता शिला-स्फटिक आदि, एवं प्रवाल मूंगा इत्यादि की खानों की उत्पत्ति बताई गई हैं ।

થઇ રહ્યુ છે તે બધુ રહે છે તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે એ નિધિથી સમસ્ત શુભ–અશુભ જાણવામા આવે છે. શિલ્પશત ઘટ-લોહ, ચિત્ર, વસ્ત્ર તેમજ નાપિત એ પાચ શિલ્પોના દરેકે દરેક શિલ્પના–૨૦૨૦ ભેદો છે આ પ્રમાણે આ શિલ્પશત તેમજ કૃષિ, વાણિજ્ય વગેરે ત્રણ કર્મ કે જે ઉત્તમ મધ્યમ અને જઘન્યના ભેદથી ત્રણ પ્રકારના છે અને જેમનાથી પ્રજાઓ-નોનિર્વાહ થાય છે, તેમનો અભ્યુદય થાય છે-જાણવામા આવે છે

સપ્તમનિધિ–લોહસ્સ ય ઉપ્પત્તી હોઇ મહાકાલિ આગરાણંચ ।
રુપ્પસ્સ સુવણ્ણસ્સ ય મણિમુત્તસિલપ્પવાલાણં ॥૮॥

એ મહાકાલ નામક નિધિમાં અનેક પ્રકારના લોખંડની ઉત્પત્તિ બતાવવામા આવી છે તેમ ચાંદી, સોનામણિ, મુક્તાશિલા સ્ફટિક વગેરે તેમજ પ્રવાલ–મૂગા વગેરેની ખાણોની ઉત્પત્તિ બતાવવામાં આવી છે,

ते तथा तेषां च सम्बन्धिनाम् आकराणां 'खानि' इति प्रसिद्धानामुत्पत्ति र्भवति महाकाल-नामनिनिधौ इति योगः।

अथाष्टमो निधिः अष्टमे माणवकाधिष्ठातृदेवस्य माणवकनिधिस्वरूपं तत्र च यानि सन्ति तान्याह —'जोहाण य' इत्यादि।

तत्र योधानां शूराणां च शब्दात् कातराणामुत्पत्तिरभिधीयते तथा आवरणानां च शरीररक्षकाणां वस्तूनां कवचादीनामुत्पत्तिर्ज्ञानं च यत्र प्रहरणानां खड्गादीनां च सर्वा च युद्धनीतिः गरुड शकटचक्रव्यूहरचनादि लक्षणा सर्वापि च दण्डनीतिः दण्डेन उप-लक्षिता नीति र्दण्डनीतिः सामदामदण्डभेदतश्चतुर्विधा माणवकनाम्नि निधौ अभिधीयते ततः प्रवर्त्तते ज्ञायते इत्यर्थः। अथ नवमो निधिः अथ नवमे शङ्खाधिष्ठातृदेवस्य शङ्खनामक महानिधिस्वरूप तत्र च येषामुत्पत्तिस्तामाह—' णट्ट विही ' इत्यादि।

तत्र सर्वोऽपि मनोह्लादजनक नृत्यविधिः द्वात्रिंशत्सहस्रभेदभिन्नगात्रसचालनलक्षण-नाटयकरणप्रकारः' सर्वोऽपि च नाटकविधिः द्वात्रिंशत् भेदभिन्न अभिनेयप्रवचन-

---

अष्टम निधि-जोहाण य उप्पत्ती आवरणाणं च पहरणाणंच सव्वा य जुद्धणीई माणवगे दंडणीइय'८'

इस माणवक नामकी आठवींनिधि में योद्धाओ की कायरो को आवरणो-शरीररक्षक कवचादि वस्तुओ की समस्त प्रकार के प्रहरणों हथियारो की युद्ध नीति-गरुड, शकट, चक्रव्यूह आदिरूप से रचना वाले युद्धो की नीति की तथा साम-दाम, दण्ड, एव भेद इन चार प्रकार की राजनितियो की उत्पत्ति कही गई होती है. अर्थात् इस निधि से इन समस्त वस्तुओ की उत्पत्ति का ज्ञान चक्रवर्ती को प्राप्त होता है।

नववीं निधि—णट्टविहीणाडगविही कव्वस्स य चउव्विहस्स उप्पत्ती
सखे महाणिहिम्मि तुडिअंगाणंच सव्वेसिं "९"

इस शङ्खनाम की निधि में नाटयविधि की ३२ हजार नाटकाभिनयरूप अंग सचालन करने के प्रकार की नाटक विधि ३२ प्रकार के नृत्य गीत वाजों का अभिनेय वस्तु से मिलता

अट्ठमेनिधि—जोहाण य उप्पत्ती आवरणाणं च पहरणाण च।
सव्वा य जुद्धणीई माणवगे दंडणीइ य ॥८॥

એ માણવક નામક આઠમી નિધિમા યોદ્ધાઓની, કાયરોની-આવરણોની શરીર રક્ષક કવચાદિ વસ્તુઓની સમસ્ત પ્રકારના પ્રહરણો શસ્ત્રો ની યુદ્ધનીતિ ગરુડ, શકટ, ચક્ર-વ્યૂહ વગેરે રૂપમા રચનાવાળા યુદ્ધોની નીતિની તેમજ સામ, દામ દણ્ડ અને ભેદ એ ચાર પ્રકારની નીતિઓની ઉત્પત્તિ કહેવામા આવે છે એટલે કે એ નિધિથી એ સમસ્ત વસ્તુઓની ઉત્પત્તિનુ જ્ઞાન ચક્રવર્તીને પ્રાપ્ત થાય છે

नवमी निधि—णट्टविही णाडगविहो कव्वस्स य चउव्विहस्स उप्पत्ती।
संखे महाणिहिम्मि तुडिअंगाण च सव्वेसिं ॥९॥

એ શખ નામક નિધિમા નાટ્યનિધિની ૩૨ હજાર નાટકાભિનય રૂપ અંગ સચાલન કરવાના પ્રકારોની નાટ્યવિધિ ૩૨ પ્રકારના નૃત્ય-ગીતવાદ્યોની અભિનય વસ્તુથી સંબદ્ધ પ્રદર્શ-

प्रपञ्चनप्रकारः नृत्यवाद्यगीतादि यावन्नाटकम् प्रकारः इत्यर्थः तथा चतुर्विधस्य काव्यस्य ग्रन्थस्य धर्म १ अर्थ २ काम ३ मोक्ष ४ रूपपुरुषार्थनिबद्धस्य अथवा संस्कृत १ प्राकृता २ पभ्रंश ३ सङ्कीर्ण ४ भाषानिबद्धस्य गद्य १ पद्य २ गेय ३ चौर्ण ४ पदबद्धस्य ना उत्पत्तिः निष्पत्तिः तद्विधिः, तत्र आद्यं काव्यचतुष्कं धर्मार्थादि प्रसिद्धम् द्वितीयचतुष्के संस्कृतप्राकृतद्वयं प्रसिद्धमेव अपभ्रंशः तत्तद्देशेषु शुद्धतया भाषितम् सङ्कीर्णभाषा शौरसैन्यादि भाषा तन्निबद्धस्य तथा तृतीयचतुष्के गद्यम् अच्छन्दोबद्धं शस्त्रपरिज्ञाध्ययनवत्, पद्यं-छन्दोबद्धं विमुक्त्यध्ययनवत् गेयम् निषाद ऋषभ-गान्धार-षड्ज-मध्यम-धैवत, परिशोधित तन्त्री लयसमन्वितं गेयं भवति तत्र गान्धाररीत्या बद्ध परिशोधितं गानयोग्यम्, गेयमिति, चौर्णम् बाहुलकविधिबहुलं गमपाठबहुलं निपातबहुलंनिपाताव्ययबहुलम् ब्रह्मचर्याध्ययनप-

हुआ प्रदर्शन के प्रकार को तथा धर्म अर्थ काम और मोक्ष इन पुरुषार्थों के प्रतिपादन करने वाले ग्रन्थों को अथवा-संस्कृत, प्राकृत अपभ्रंश और संकीर्ण इन चार प्रकार की भाषाओं में निबद्ध ग्रन्थो को अथवा गद्य, पद्य, गेय और चौर्ण पदों से बद्ध ग्रन्थ-इनको और समस्त प्रकार के त्रुटिताङ्गों की निष्पत्ति होती है. इन में धर्मार्थादि पुरुषार्थ चतुर्थष्टय से निबद्ध जो चतुर्विध काव्य है वह तो प्रसिद्ध है तथा द्वितीय प्रकार का चतुर्विध काव्यभी जो कि संस्कृत प्राकृत भाषाओं में निबद्ध हुआ है. प्रसिद्ध है. अपभ्रंश काव्य निबद्ध होता है. तथा शौरसैनी आदि भाषाओ में जो काव्य निबद्ध होता है वह संकीर्ण भाषा निबद्ध काव्य है। तृतीय चतुष्क वह है जो भिन्न भिन्न देशो की भाषाओ में जो काव्य शस्त्र परिज्ञाध्ययन की तरह छन्दो रचना से निबद्ध नहीं होता है वह पद्य काव्य है। निषाध, ऋषभ गान्धार षड्ज मध्यम और धैवत इन स्वरो में निबद्ध होता है और इन्ही के अनुरूप तन्त्रीलय आदि से समन्वित होता हुआ गाने के लायक होता है वह गेय काव्य है जो काव्य ब्रह्मचर्याध्ययन पद की तरह बाहुलक विधि बहुल होता है। गम पाठ बहुल होता है। निपात बहुल होता है निपात अव्यय

નના પ્રકારની તેમજ ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ પુરુષાર્થોનું પ્રતિપાદન કરનારા ગ્રન્થોની અથવા સંસ્કૃત, પ્રાકૃત અપભ્રંશ અને સંકીર્ણ એ ચાર પ્રકારની ભાષાઓમાં નિબદ્ધ ગ્રન્થોની અથવા ગદ્ય-પદ્ય ગેય, અને ચૌર્ણ પદો થી બદ્ધ ગ્રન્થ-એમની અને સમસ્ત પ્રકારના ત્રુટિતાંગોની નિષ્પત્તિ હોય છે એમા જે ધર્માર્થાદિ પુરુષાર્થ ચતુષ્ટયથી નિબદ્ધ ચતુર્વિધ કાવ્યો છે તે તો પ્રસિદ્ધ છેજ તેમજ દ્વિતીય પ્રકારના ચતુર્વિધ કાવ્યો પણ કે જે સંસ્કૃત, પ્રાકૃત ભાષાઓમાં નિબદ્ધ થયેલાં છે, પ્રસિદ્ધ છે અપભ્રંશ કાવ્ય તે છે કે જે ભિન્ન ભિન્ન દેશોની ભાષાઓમા નિબદ્ધ હોય છે તથા શૌરસેની વગેરે ભાષાઓમા જે કાવ્યો નિબદ્ધ હોય છે તે સંકીર્ણ ભાષા નિબદ્ધ કાવ્ય છે. તૃતીય ચતુષ્કમા જે કાવ્ય શાસ્ત્ર પરિજ્ઞાધ્યયનની જેમ છન્દોરચનાથી નિબદ્ધ હોતું નથી તે પદ્ય કાવ્ય છે નિષાધ, ઋષભ, ગાંધાર, ષડ્જ, મધ્યમ અને ધૈવત એ સ્વરોમા નિબદ્ધ હોય છે અને એમના અનુરૂપજ તન્ત્રીલય વગેરેથી સમન્વિત થઈને ગાવાલાયક હોય તે ગેયકાવ્ય કહેવાય છે. જે કાવ્ય બ્રહ્મચર્યાધ્યયન પદની જેમ બાહુલક બહુલ હોય છે ગમ પાઠ બહુલ હોય છે નિપાત

दवत् एतावदगद्यादि चतुष्पदबद्धस्य वा उत्पत्तिः शङ्खनामनि महानिधौ भवति । तथा त्रुटिताङ्गानांच तूर्याङ्गानां सर्वेषां गेयपदेन कथितानां वा तथा वाद्यभेदभिन्नाना मुत्पत्तिः शङ्खे महानिधौ भवतीति । यदा चक्रवर्त्ती स्व विजयं करोति तदनन्तरं गंगा-मुखवासिनो नवनिधयश्चक्रवर्त्तिनो भाग्योदयात् पातालमार्गेण चक्ररत्नमधिष्ठितग्रामे आगत्य वसति तथा यदा चक्रवर्त्तिनां प्रयोजनं जायते तदा ते निधयश्चक्रवर्त्ति पार्श्वं भजन्ते तानेव निधीन् साधारणप्रकारेण अतः पर निरूपयन्नाह –'चक्कट्ठ' इत्यादि ।

तत्र चक्राष्टप्रतिष्ठानाः प्रत्येकमष्टसु चक्रेषु प्रतिष्ठानम् अवस्थानं येषां ते तथा, यत्र यत्र वाहयन्ते तत्र तत्र अष्टचक्रप्रतिष्ठिता एव वहन्ति, अत्र अष्टपद चक्रशब्दात् पूर्वं प्रयोक्तव्य पर प्रयोगः प्राकृतत्वादवसेयः अष्टोत्सेधाश्च अष्टौ योजनानि उत्सेध उच्चैस्त्वं येषां ते तथा नव च योजनानीति गम्यते विष्कम्भाः विष्कम्भेण विस्तारेण नवयोजन विस्तारा इत्यर्थः, द्वादशयोजनानि दीर्घाः आयामाः मञ्जूषावत्संस्थिता जाह्नव्याः

बहुल होता है । वह चौर्णकाव्य है । इस आठवीं शङ्ख निधि में ही समस्त प्रकार के वाजों की उत्पत्ति होती है । जब चक्रवर्ती विजय प्राप्त करने को निकलता है तब गंगा मुखवासी ये नौ निधिया चक्रवर्ती के भाग्योदय से पाताल मार्ग से आकर चक्रवर्ती के रास्ते में आनेवाले ग्राम में. आकर वस जाती है । और जब चक्रवर्ती को कोई मतलब हांसिल करना होता है काम पड़ता है - तो फिर ये चक्रवर्ती के पास आ जाती है ।

चक्कट्ठ पइट्ठाणा अट्ठुस्सेहा य णवय विक्खंभा । बारह दीहा मंजूस सठिया जण्हवी मुहे ॥१०॥

वे प्रत्येक निधिका अवस्थान आठ २ चक्रके ऊपर रहता है. जहा २ ये लेजाई जाती हैं वहा वहां वे आठ चक्रों के ऊपर प्रतिष्ठित हुइ हो जाती हैं । इनका उत्सेध–ऊँचाईआठ २ योजन का होता है. विस्तार इनका नौ योजन का होता है बारह योजन की इनकी लम्बाई होती है तथा इनका आकार मजूषा के जैसा होता है जहां से गंगा समुद्र में प्रवेश करती है वहां पर ये नौनिधिया रहती है ।

બહુલ હોય છે નિપાત અવ્યય બહુલ હોય છે તે ચૌર્ણ કાવ્ય છે એ આઠમી શંખ નિધિ-મા સર્વ પ્રકારના વાદ્યોની ઉત્પત્તિ હોય છે જ જ્યારે ચક્રવર્તી વિજય પ્રાપ્તકરવા નીકળે છે ત્યારે ગંગામુખવાસી એ નવ નિધિઓ ચક્રવર્તીના ભાગ્યોદયથી પાતાળ માર્ગથી આવીને ચક્રવર્તીના માર્ગમા પડનારા ગ્રામોમાં આવીને વસી જાય છે અને જ્યારે ચક્રવર્તીને કોઈ-પણ કાર્યની સિદ્ધિ મેળવવી હોય છે કોઈ કામ આવી જાય છે-ત્યારે એ સિદ્ધિઓ ચક્રવર્તી પાસે આવી જાય છે.

ચક્કટ્ઠ પઇટ્ઠાણા અટ્ઠુસ્સેહા ય ણવ ય વિક્ખંભા । બારહદીહા મંજૂસ સંઠિયા જાણ્હવીમુહે॥૧૦

એમાથી દરેક નિધિનુ અવસ્થાન આઠ-આઠ ચક્રની ઉપર રહે છે જ્યાં જ્યાં એ નિધિઓ લઈજવામા આવે છે ત્યા-ત્યા તેઓ આઠચક્રો ની ઉપર પ્રતિષ્ઠિત થઈનેજ જાય છે એમની ઉંચાઇ (ઉત્સેધ) આઠ આઠ યોજન જેટલી હોય છે, એમનો વિસ્તાર ૯ યોજન જેટલો હોય છે ૧૨ યોજન જેટલી એમની લબાઈ હોય છે તેમજ એમનો આકાર

गङ्गाया मुखे यत्र महानदीगङ्गा समुद्रं प्रविशति तत्र एते नवनिधय सन्तीत्यर्थः तथा तत्र वैडूर्यमणिकपाटाः वैडूर्यमणिमयाः खचिताः कपाटाः येषां ते तथाभूताः, कनकमयाः सौवर्णाः, पुनः कथंभूताः विविधरत्नप्रतिपूर्णाः विविधैः अनेकप्रकारकैः रत्नैः प्रतिपूर्णाः शशिसूरचक्रलक्षणाः शशिसूरचक्राकाराणि लक्षणानि चिह्नानि येषां ते तथाभूताःअनुसमवृद्नोपपत्तिकाः अनुरूपा, समा अविषमा, वदनोपपत्तिः द्वाररचना येषां ते तथाभूताः नवनिधयः । तथा–

तत्र पल्योपमस्थितिका पल्योपमा स्थिति येषां ते तथाभूताः, निधिसदृग्नामानः निधिसदृशानि नामानि येषां ते तथाभूताः खलु निश्चये यत्र च निधिषु ते देवाः येषां देवानां ते एव निधयः आवासाः आश्रयाः कीदृशास्ते अक्रेयाः अक्रयणीयाः किमर्थमित्याह–आधिपत्याय आधिपत्यहेतवे कोऽर्थ तेषामाधिपत्यार्थी कश्चित् मूल्यदानादिभिः क्रेतुं न शक्नोति इति किन्तु पूर्वसुचरितमहिम्नैनेत्यर्थः

वेरुलिय मणिकवाडा कणगमया विविहरयणपडिपुण्णा ।
ससिसूर चक्कलक्खण अणुसमवयणोववत्तीया ॥११॥

इनके किवाड वैडूर्यमणि के बने हुए होते हैं ये स्वयं स्वर्णमय होतो हे अनेक रत्नो से ये प्रतिपूर्ण होती हैं. इनमें जो चिह्न होते हैं वे शशि के सूर्य के और चक्र के आकार के होते हैं. इनके द्वारों की रचना अनुरूप और सम–अविषम होती है ।

पलिओवमट्ठिईया णिहिसरणामा य तत्थ खलु देवा । जेसिते आवासा अक्किज्जा आहिवच्चा य ॥१२॥

प्रत्येक निधि के रक्षक देव की स्थिति एक पल्योपम की होती है जैसा निधि कानाम है वैसा ही रक्षक देवों का भी नाम होता है ये देव उन्हीं निधियों के सहारे पर रहते हैं, अतः ये निधियां उसके आवासरूप होती है.इन्हें कोई आधिपत्य के लिये खरीद नहीं सकता है ये तो भाग्यशाली चक्रवर्तियों को पूर्वचरित पुण्य प्रभाव से ही प्राप्त होती है ॥१२॥

મંજૂષા (પેટી) જેવા હોય છે જ્યાંથી ગંગા સમુદ્રમાં પ્રવેશ કરે છે ત્યાં એ નવનિધિઓ રહે છે

वेरुलियमणिकवाडा कणगमया विविहरयणपडिपुण्णा ।
ससिसूरचक्कलक्खण अणुसमवयणोववत्तीया ।११॥

એમના કમાડો વૈડૂર્યમણિના બનેલા હોય છે. એ સ્વર્ણમય હોય છે. અનેક રત્નોથી એ પ્રતિપૂર્ણ હોય છે એમનામાં જે ચિહ્નો હોય છે તે શશી, સૂર્ય અને ચક્રાકાર હોય છે એમનાં દ્વારોની રચના અનુરૂપ અને સમ–અવિષમ હોય છે

पलिओवमट्ठिईया णिहिसरणामाय तत्थखलु देवा ।
जेसिते आवासा अक्किज्जा आहिवच्चा य ।१२।

પ્રત્યેક નિધિના રક્ષક દેવની સ્થિતિ એક પલ્યોપમ જેટલી હોય છે જે નામ નિધિનું છે તે જ નામ થી તેના રક્ષક દેવોપણ સંબોધાય છે એ દેવો તે નિધિઓના સહારે જ રહે છે, એથી એ નિધિઓ તેમના આવાસ રૂપ હોય છે આધિપત્ય મેળવવાની ઇચ્છાથી કોઈપણ એમને ખરીદી શકતું નથી એ તો માત્ર ભાગ્યશાળી ચક્રવતીઓને પૂર્વચરિત પુણ્ય પ્રભાવથી જ પ્રાપ્ત થાય છે ॥૧૨॥

तत्र एते नवनिधयः प्रभूतधनरत्नसंचयसमृद्धा ये भरताधिपानां षट्खण्डभरतक्षेत्राधिपानां चक्रवर्तिनः वशमुपगच्छन्ति वश्यता यान्ति, एतेन वासुदेवानां चक्रवर्तित्वेऽपि एतद्विशेषणप्रतिषेधो भवति ॥१३॥

अथ षट्खण्डदत्तदृष्टि भरतो यथोत्सहते तथा प्राह-'तए णं' इत्यादि । 'तए णं से भरहे राया अट्ठमभत्तंसि परिणममाणंसि पोसहसालाओ पडिणिक्खमइ' ततः' खलु स श्रीमद्भरतो महाराजा अष्टमभक्ते परिणमति-परिपूर्णे जायमाने सति पौषधशालातः प्रतिनिष्क्रामति निर्गच्छति'एवंमज्जनघरप्पवेसो जाव सेणिप्पसेणि सद्दावणया जाव णिहिरयणाणं अट्ठाहियं महामहिमं करेइ' एवं मज्जनगृहप्रवेशः मज्जनगृहे स्नानार्थं प्रवेशो यस्य स तथा यावत्पादात् कृतस्नानः ततो निर्गच्छतीत्यादि बोध्यम् ततः श्रेणिप्रश्रेणि-शब्दापनता श्रेणिप्रश्रेण्यः आह्वानं यावत् निधिरत्नाना प्रोक्तनगानाम् अष्टाहिकां महोमहिमां

एए णवणिहिरयणा पभूय धणरयणसमिद्धा । जेव समुवगच्छंति भरहाविव चक्कवट्टीणं ॥१३॥

इन नवनिधियों के प्रभाव से इनके अधिपति को अपार धन रत्नादिरूप समृद्धि का सचय होता रहता है. क्योंकि ये निधियाँ स्वयं अपार धन रत्नादि सचय से समृद्ध होती हैं । ये भरतक्षेत्र के छह खंडों का विजय करनेवाले चक्रवर्तियों के ही वश मे रहती है इस तरह वासुदेव भी अर्धचक्री होते हैं. परन्तु वे उनके वश मे नहीं होती हैं । क्योंकि ये तो पूर्ण चक्रवर्ती राजा के ही वश में रहती है ।'(तएणं से भरहे राया अट्ठमभत्तंसि परिणममाणंसि पोसहसालाओ पडिणिक्खमइ) जब भरत नरेश को अट्ठम भक्त की तपस्या परिपूर्ण हो गइ तब वह पौषधशाला से बाहिर निकला (एवं मज्जनघरप्पवेसो जाव 'सेणिप्पसेणो सद्दावेइ ण्हाया जाव णिहिरयणाण अट्ठाहिय महामहिमं करेइ) और निकल कर वह स्नान घर में गया-वहाँ अच्छी तरह से स्नान किया फिर वहाँ से निकल कर वह भोजनशाला में गया इत्यादि रूप से सब कथन पूर्वोक्त जैसा ही यहाँ पर कह लेना चाहिये इसकेबाद उसने श्रेणि प्रश्रेणिजनों को बुलाया और निधिरत्नो की वश्यता के उपलक्ष्य

एए णवणिहिरयणा पभूयधणरयणसमिद्धा ।
जेव समुवगच्छंति भरहाविव चक्कवट्टीण ॥१३॥

એ નવનિધિઓના પ્રભાવથી એમના અધિપતિને અપરિમિત ધન-રત્નાદિ રૂપ સમૃદ્ધિનું સંચયન થતુ રહે છે કેમકે એ નિધિઓ જાતે અપારધન-રત્નાદિ સચયથી સમૃદ્ધ હોય છે એ ભરતક્ષેત્રના ૬ ખડો ઉપર વિજય મેળવ નારા ચક્રવતીઓના વશમા જ રહે છે આ પ્રમાણે વાસુદેવપણ અર્ધચક્રી હોય છે, પણ એ તેમના વશમા રહેતી નથી કેમકે એઓતો પૂર્ણ-ચક્રવતીરાજાના વશમાં જ રહે છે (तपण से भरहे राया अट्ठमभत्त सि परिणममाणंसि पोसहसालाओ पडिणिक्खमइ) જ્યારે ભરતનરેશની અટ્ઠમભક્તની તપસ્યા પરિપૂર્ણ થઈ ગઈ ત્યારે તે પૌષધશાળામાથી બહાર નીકળયા (पव मज्जनघरप्पवेसो जाव सेणिप्पसेणी सद्दावेइ ण्हाया जाव णिहिरयणाण अट्ठाहियं महामहिम करेइ) અને નીકળીને સ્નાન-ઘરમાં ગયા ત્યા તેણે સારીરીતે સ્નાન કર્યું પછી ત્યાંથી નીકળી ને તે ભોજનશાળામાં ગયા ઇત્યાદિ રૂપથી બધુ કથનપૂર્વોક્ત જેવુ જ અહીં પણ અધ્યાહૃત કરી લેવું જોઈએ, ત્યારબાદ

करोति 'तए णं से भरहे राया णिहिरयणाण अट्ठाहियाए महामहिमाए णिव्वत्ताए समाणीए सुसेणं सेणावइरयणं सद्दावेइ' ततः खलु स भरतो राजा निधिरत्नानां प्रोक्तनवानां वश्यता जनितोपलक्षितायाम् अष्टाहिकायां महामहिमायां निवृत्तायाम् सम्पन्नायाम् सत्यां सुषेणं तन्नामान सेनापतिरत्नं सेनापतिश्रेष्ठ शब्दयति आह्वयति सद्दावित्ता एवं वयासी' शब्दयित्वा तम् आहूय एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत् उक्तवान् किमुक्तवान् इत्याह –'गच्छण्णं भो देवाणुप्पिया ! गंगा महाणईए पुरत्थिमिल्लं णिक्खुडं दुच्चंपि सगंगासागरगिरिमेराग समविसमणिक्खुडाणि य ओअवेहि ओअवेत्ता एयमाणत्तिय पच्चप्पिणाहित्ति' गच्छ खलु भो देवानुप्रिय ! सुषेण ! सेनापते गङ्गायाः तन्नाम्न्याः महानद्याः पौरस्त्यं पूर्व भागवर्त्ति द्वितीयमपि निष्कुटं कोणस्थितभरतक्षेत्रखण्डरूपम् तद च कैर्विभाजितमित्याह–सगङ्गासागरगिरिमेरागं सगङ्गासागरगिरिमर्यादम् तत्र पश्चिमायां दिशि गङ्गा पूर्वदक्षिणयो र्दिशोः सागरौ उत्तरस्या दिशि गिरिः वैताढ्यपर्वतः कृताया मर्यादा क्षेत्रविभागरूपः तया सह वर्त्तते यत्तत्तथाविधम्, तथा 'समविसमणिक्खुडाणि य' समविषमनिष्कुटानि च तत्र समानि समभूमिभागवर्तीनि निषमाणि च उन्नतावनतदुर्गभूमिभागवर्तीनि च यानि निष्कुटानि अवान्तरभरतक्षेत्रखण्डरूपाणि तानि 'ओअवेहि' साधय विजयी भूत्वा तत्र स्वाज्ञां प्रवर्त्तय इत्यर्थः 'ओअवेत्ता' साधयित्वा विजयं प्राप्य एताम् उक्तप्रकाराम् आज्ञप्तिकां मह्यं प्रत्यर्पय इति 'तए ण से सुसेणे त चेव पुव्ववण्णियं

में आठ दिनों तक उत्सव करने का उन्हे आदेशदिया जब यह महोत्सव समाप्त हो चुका तब उसने सुषेण सेनापति रत्न को बुलाकर उससे ऐसा कहा -(गच्छण्णं भो देवाणुप्पिया गंगा महाणईए पुरित्थिमिल्लणक्खुड दुच्चंपि सगंगासागरगिरमेरागं समविसमणिक्खुडाणि य ओअवेहि ओअवेत्ता एयमाणत्तियं पच्चप्पिणाहि) हे देवानुप्रिय ! सुषेण सेनापते ! तुम गगानदी के पूर्व भागवर्ती भरत क्षेत्र खण्डरूप निष्कुट प्रदेश में जो कि पश्चिमदिशा में गंगा से पूर्व दक्षिणदिशा में दो सागरो से और उत्तर दिशामें गिरि वैताढ्य से विभक्त हुआ है जाओ–तथा वहाँ के जो समविषम अवान्तर क्षेत्ररूप निष्कुट प्रदेश है उन्हें अपने वश में करो वहाँ अपनी आज्ञा चलाओं और यह सब काम कर के फिर हमें इसको खबर दो (तएण से सुसेणे तंचेव पुव्व-

તેણે શ્રેણી–પ્રશ્રેણીજનોને બોલાવ્યા અને નિધિરત્નોની વશ્યતાના ઉપલક્ષ્યમા આઠ દિવસ સુધી ઉત્સવ કરવાનો તેમને આદેશ આપ્યો જ્યારે તે મહોત્સવ સમ્પન્ન થઈ ગયો. ત્યારે તેણે સુષેણ સેનાપતિ રત્નને બોલાવ્યો અને તેને આ પ્રમાણે કહ્યુ (ગચ્છણ્ણ ભો દેવાણુપ્પિયા ગગામહાણઈએ પુરત્થિમિલ્લં ણિક્ખુડં દુચ્ચંપિ સગગાસાગરગિરિમેરાગં સમવિસમણિક્ખુડાણિ ય ઓઅવેહિ ઓઅવેત્તા પયમાણત્તિયં પચ્ચપ્પિણાહિ) હે દેવાણુપ્રિય સુષેણ સેનાપતે તમે ગંગા નદીના પૂર્વભાગવર્તી ભરતક્ષેત્ર ખડરૂપ નિષ્કુટ પ્રદેશમાં–કે જે પશ્ચિમ દિશામા ગગાથી, પૂર્વદિશામા બે સાગરોથી, અને ઉત્તર દિશામાં ગિરિ વૈતાઢ્યથી, વિભક્ત થયેલ છે-જાઓ તથા ત્યાના જે સમ-વિષમ અવાન્તર ક્ષેત્ર રૂપ નિષ્કુટ પ્રદેશો છે તે પ્રદેશોને તમે પોતાના વશમાં કરો ત્યા તમે પોતાની આજ્ઞા પ્રચલિત કરો–

भाणियव्वं' ततः स्वामिनो षट्खंडाधिपतिश्री मद्भरतराजस्य आज्ञप्त्यनन्तरं खलु स सुषेणः सेनापति तं निष्कुट साधयतीत्यादि, तदेव पूर्ववर्णितम्-दाक्षिणात्यसिन्धुनिष्कुट-वर्णितं तत्सर्वम् अत्रापि भणितव्यं वक्तव्यम् कियत्पर्यन्तमित्याह-'जाव ओअविता' इत्यादि 'जाव ओअविता तमाणत्तिय पच्चप्पिणइ पडिविसज्जेइ' यावन्निष्कुटम् साधयित्वा विजित्य ताम् उक्तानुसारिणीम् आज्ञप्तिकां स्वामिने भरताय प्रत्यर्पयति समर्पयति प्रतिविसर्ज्जयति च त सुषेण सेनापतिं निजनिवासस्थानगमनाय स राजा भरतः आज्ञापयतीत्यर्थः 'जाव भोगभोगाइ भुञ्जमाणे विहरइ' विसृष्टः सन स सुषेणः यावत्पदात् स्नातः इत्यारभ्य यावत्प्रासादवर प्राप्तः सन् इष्टान् शब्दस्पर्शरसरूपगन्धान् पञ्चविधान् मानुष्यकान् भोगभोगान् कामभोगान् तत्र शब्दरूपे कामौ स्पर्शरसगन्धा-भोगाः इति तान् भुञ्जानः अनुभवन् विहरति तिष्ठति 'तएण से दिव्वे चक्करयणे अन्नया कयाइ आउहघरसालाओ पडिणिक्खमइ' ततो गङ्गादक्षिणनिष्कुटविजयानन्तरं खलु तद् दिव्यं चक्ररत्नम् अन्यदा कदाचिद् आयुधगृहशालातः प्रतिनिष्क्रामति निर्गच्छति'पडिणिक्खमित्ता'प्रतिनिष्क्रम्य वहिर्निर्गत्य 'अंतलिक्खपडिवण्णे जक्खसहस्स-

---

वण्णिय भाणियव्वं) इस प्रकार की आज्ञा जब भरतमहाराजा ने अपने सुषेण सेनापति को दी तब उस सुषेण सेनापति ने उस निष्कुट को अपने वश में कर लिया इत्यादि रूप से जैसा वर्णन पीछे किया गया है वैसा ही वह सब वर्णन यहाँ पर पीछे उसने इसबात की भरत राजा को खबर दी यहाँ तक का कर लेना चाहिये भरत नरेश ने उस सुषेण सेनापति को सत्कार एवं सन्मानित कर विसर्जित किया (जाव भोगभोगाइ भुञमाणे विहरइ) यावत्पद से यहाँ "उस सुषेण सेनापति ने घर पर पहुंच कर स्नान किया आदि रूप पीछे कहा गया सव पाठ यहाँ गृहीत हुआ है" इस तरह वह अपने श्रेष्ठ प्रासाद में रहता हुआ भोग भोगों को भोगने लगा (तएण स दिव्वे चक्करयणे अन्नया कयाइ आउहघरसालाओ पडिणिक्खमइ) गंगानदी के दक्षिण निष्कुट प्रदेशो को विजित कर लिया गया तब इसके वाद वह चक्ररत्न किसी

અને એ બધુ સમ્પન્ન કરી તમે અમને સૂચના આપો (तएणं से सुसेणे तं चेव पुव्व-वण्णिय भाणियव्वं) આ પ્રકારની આજ્ઞા જ્યારે ભરત રાજાએ પોતાના સુષેણુ સેનાપતિને આપી ત્યારે તે સુષેણુ સેનાપતિએ તે નિષ્કુટ પ્રદેશને પોતાના વશમાં કરી લીધો, વગેરે જે વર્ણન પહેલા કરવામા આવ્યુ છે તેવુ જ બધુ વર્ણન અહી પણ સમજવુ જોઈએ ત્યારબાદ તે સુષેણુ સેનાપતિએ એ વાતની ભરત રાજાને સૂચના આપી. ભરત નરેશે તે સુષેણુ સેનાપતિનો સત્કાર અને તેનુ સન્માન કર્યું અને ત્યારબાદ તેને જવાની આજ્ઞા આપી. (जाव भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरइ) યાવત્ પદથી અહી 'તે સુષેણુ સેનાપતિ એ ઘેર પહોચીને સ્નાન કર્યું વગેરે રૂપમા પાઠ પહેલા વર્ણવવામા આવેલ છે તે અહીં સંગૃહીત થયો છે આ પ્રમાણે તે પોતાના શ્રેષ્ઠ પ્રાસાદમા રહેતો અનેક ભોગોને ભોગવવા લાગ્યો. (तएणं से दिव्वे चक्करयणे अन्नया कयाइ आउहघरसालाओ पडिणिक्खमइ) ગંગાનદી ના દક્ષિણ નિષ્કુટ-પ્રદેશોને જ્યારે જીતી લીધા ત્યાર બાદ તે દિવ્ય ચક્રરત્ન કોઈ

संपरिवुडे' दिव्वतुडिय जाव आपूरेते चेव विजयक्खंधावारणिवेसं मज्झं मज्झेणं णिगच्छइ दाहिणपच्चत्थिमं दिसिं विणीयं रायहाणिं अभिमुहे पयाए यावि होत्था' तद् दिव्यं चक्ररत्नम् अन्तरिक्षप्रतिपन्नम् गगनतलस्थितम्, यक्षसहस्रसंपरिवृतम् यक्षसहस्रैः युक्तम्, दिव्य त्रुटित यावत् अत्र यावत्पदेन दिव्यत्रुटिततलतालघनमृदङ्गपटुप्रवादितदिव्यरवेण वाद्यविशेषसन्निनादेन शब्दबाहुल्येन गगनतलमिति ग्राह्यम् आपूरयदिव विजयस्कन्धावारनिवेशं मध्यमध्येन-विजयस्कन्धावारस्य मध्यभागेन निर्गच्छति दक्षिणपाश्चात्यां दक्षिणपश्चिमां दिशं नैऋतींदिशं प्रति विनीतां राजधानीं लक्षीकृत्य अभिमुखं प्रयातं चाप्यभवत् आसीत् 'तए णं से भरहे राया जाव पासइ, पासित्ता हट्ठतुट्ठजाव कोडुंबिय पुरिसे सद्दावेइ सद्दावित्ता एवं वयासी खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! आभिसेक्कं जाव पच्चप्पिणंति' ततः चक्ररत्नप्रस्थानानन्तरं खलु स भरतो महाराजा यावत् पश्यति दृष्ट्वा हृष्टतुष्ट यावत् स राजा षट्खण्डाधिपतिर्भरतः कौटुम्बिकपुरुषान् शब्दयति आह्वयति शब्दयित्वा आहूय एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत् उक्तवान् क्षिप्रमेव शीघ्रमेव भो देवानुप्रिया ! आभिषेक्यम् अभिषेकयोग्यं यावत्प्रत्यर्पयन्ति । अथ प्रथम यावत्पदात्

एकसमय आयुधगृहशाला से बाहर निकला और (पडिणिक्खमित्ता) निकल कर (अंतलिक्खपडिवण्णे जक्खसहस्स संपरिवुडे दिव्वतुडिय जाव आपूरेंते चेव विजयक्खंधावारनिवेस मज्झं मज्झेणं निगच्छइ दाहिणपच्चत्थिम दिसिं विणीय रायहाणिं अभिमुहे पयाए यावि होत्था) आकाश मार्ग से जाता हुआ वह चक्ररत्न जो कि एक हजार यक्षों से सुरक्षित था । दिव्यत्रुटित यावत् रव से आकाश मंडल को व्याप्त करता विजयस्कन्धावार निवेश के ठीक बीच में से होकर निकला और नैऋती दिशा तरफ जो विनीता नामकी राजधानी है उस ओर चल दिया (तएण से भरहे राया जाव पासइ) भरत नरेश ने विनीता राजधानी की ओर चक्ररत्न को जाते हुए जब देखा तो (पासित्ता हट्ठ तुट्ठ जाव कोडुंबिय पुरिसे सद्दावेइ) देखकर उसको हर्षका ठिकाना नहीं रहा उसने उसी वक्त कौटुम्बिक पुरुषों को बुलाया (सद्दावित्ता एवं वयासी) और बुलाकर उनसे ऐसा कहा (खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! आभिसेक्कं हत्थिरयणं जाव पच्चप्पिणंति) हे देवानुप्रियो.

समये आयुधगृहशाळामाथी बहार नीकळ्युं अने (पडिणिक्खमित्ता) नीकळीने (अंतलिक्खपडिवण्णे जक्खसहस्ससंपरिवुडे दिव्वतुडिय जाव आपूरेंते चेव विजयक्खंधावारनिवेस मज्झं मज्झेणं निगच्छइ दाहिणपच्चत्थिमं दिसिं विणीयं रायहाणिं अभिमुहे पयाए यावि होत्था) आकाशमार्गथी प्रयाण करतु तेचक्ररत्न के जे एक सहस्र यक्षोथी सुरक्षित हतु-दिव्य-त्रुटित यावत् रवथी आकाश मंडळ ने व्याप्त करतु विजय स्कंधावार निवेशनी ठीक मध्यमाथी पसार थई ने नीकळ्युं अने नैऋत्य दिशा तरफ विनीता नामक राजधानी छे, ते तरफ रवाना थयु (तएण से भरहे राया जाव पासइ भरत नरेशे विनीता राजधानी तरफ चक्ररत्नने जतु जोयु तो (पासित्ता हट्ठ-तुट्ठ जाव कोडुंबिय पुरिसे सद्दावेइ) जोईने तेओ परम हर्षित थया. तेमणे तरतज कौटुंबिक पुरुषोने बोलाव्या (सद्दावित्ता एवं वयासी) अने बोलावीने तेमने ते भरत नरेशे आ प्रमाणे कह्यु -(खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया आभिसेक्कं हत्थीरयणं जाव पच्चप्पिणंति) हे देवानुप्रियो!

गगनतलादि विशेषणयुक्तं तद्दिव्यं चक्ररत्नमिति ग्राह्यम्। द्वितीय यावत्पदात् हृष्टतुष्ट-चित्तानन्दितः प्रीतिमनाः परमसौमनस्यित हर्षवशविसर्पद् हृदयः इति ग्राह्यम्। तृतीय यावत्करणात् हस्तिरत्नं प्रतिकल्पयत, सेना सन्नाहयत इति आज्ञापयति स भरत तेच कौटुम्बिकपुरुषा। सर्वं कुर्वन्ति आज्ञां च प्रत्यर्पयन्ति समर्पयन्ति इतिग्राह्यम् ॥२७॥

अथोक्तमेवार्थं दिग्विजयकालाद्यधिकार्थविवक्षया विस्तरवाचनया चाह—"तएणं से,, इत्यादि।

मूलम्—तए णं से भरहे राया अज्जिअरज्जो णिज्जिअसत्तू उप्पण्ण सम्मत्तरयणे चक्करयणप्पहाणे णवणिहिवई समिद्धकोसे वत्तीस-रायवरसहस्साणुयायमग्गे सट्ठीए वरिससहस्सेहिं केवलकप्पं भरहं वासं ओयवेइ ओयवेत्ता कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ, सद्दावित्ता एवं वयासी खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया! आभिसेक्कं हत्थिरयणं हयगयरह तहेव अंजणगिरिकूडसण्णिभं गयवइं णरवई दुरूढे। तएणं तस्स भरहस्स रण्णो आभिसेक्कं हत्थिरयणं दुरूढस्स समाणस्स इमे अट्ठट्ठ मंगलगा पुरओ अहाणुपुव्वीए संपट्ठिआ तं जहा—सोत्थिअ सिरिवच्छ जाव दप्पणे, तयणंतरं च णं पुण्णकलसभिंगार दिव्वा य छत्तपडागा जाव संपट्ठिआ, तयणंतरं च वेरुलिअभिसंत विमलदंडं जाव अहाणुपुव्वीए संपट्ठिअं, तयणंतरं च णं सत्त एगिंदियरयणा पुरओ अहाणुपुव्वीए संपत्थिया, तं—चक्करयणे१, छत्तरयणे २, चम्मरयणे३, दंडरयणे४, असिरयणे ५, मणिरयणे ६, कागणिरयणे ७,। तयणंतरं च णं णव महाणिहिओ पुरओ अहाणुपुव्वीए संपट्ठिआ, तं जहा णेसप्पे पंडुयए जाव संखे, तयणंतरं च णं सोलस देवसहस्सा पुरओ अहाणु-

तुम लोगों शीघ्र ही आभिषेक्य हस्तिरत्न को एव सेना को सुसज्जित करो यावत् भरत नरेश के द्वारा आज्ञप्त हुए उन कौटुम्बिक पुरुषों ने आभिषेक्य हस्तिरत्न का एव सेनाको सुसज्जित कर दिया. इसके बाद भरत नरेश के पास उनकी आज्ञा की पूर्ति हो जाने की खबर भेज दी॥२७॥

તમે શીઘ્ર આભિષેક્ય હસ્તીરત્નને તેમજ સેનાને સુસજ્જિત કરો, યાવત્ ભરત નરેશ વડે આજ્ઞપ્ત થયેલા તે કૌટુંબિક પુરુષોએ આભિષેક્ય હસ્તિ-રત્ન તેમજ સેનાને સુસજ્જિત કરી ત્યારબાદ ભરત નરેશની પાસે તેમની આજ્ઞા પૂરી થઈ ચૂકી છે, તે અંગેની સૂચના મોકલી ॥ સૂત્ર ૨૭ ॥

पुव्वीए संपट्ठिआ, तयणंतरं च णं बत्तीसं रायवरसहस्सा अहाणुपु-व्वीए संपट्ठिआ, तयणतरं च णं सेणावइरयणे पुरओ अहाणुपुव्वीए संपट्ठिए, एवं गाहावइरयणे वद्धइरयणे पुरोहिअरयणे, तयणंतरं च णं इत्थिरयणे पुरओ अहाणुपुव्वीए संपट्ठीए तयणंतरं च णं बत्तीसं उडुकल्लाणिआ सहस्सा पुरओ अहाणुपुव्वीए संपट्ठिआ तयणंतरं च णं बत्तीसं बत्तीसइबद्धा णाडगसहस्सा पुरओ अहाणुपुव्वीए संपट्ठिया तयणंतरं च णं तिण्णि सट्ठा सुअसया पुरओ अहाणुपुव्वीए संपट्ठिया तयणंतरं च णं अट्ठारस सेणिप्पसेणीओ पुरओ अहाणुपुव्वीए संपट्ठिया तयणंतरं च णं चउरासीइं आससयसहस्सा पुरओ अहाणुपुव्वीए संपट्ठिया तयणंतरं च णं चउरासीइं हत्थिसयसहस्सा पुरओ अहाणुपुव्वी संपट्ठिया तयणंतरं च छण्णउई मणुस्स कोडिओ पुरओ अहाणुपुव्वीए संपट्ठिआ तयणंतरं च णं बहवे राईसरतलवर जाव सत्थवाहप्पभिईओ पुरओ अहाणुपुव्वीइ संपट्ठिया तयणंतरं च णं बहवे असिग्गाहा लट्ठिग्गाहा कुंतग्गाहा चावग्गाहा चामरग्गाहा पासग्गाहा फलगग्गाहा परसुग्गाहा पोत्थयग्गाहा वीणग्गाहा कूअग्गाहा हडप्फग्गाहा दीविअग्गाहा सएहिं सएहिं रूवेहिं, एवं वेसेहिं चिंधेहिं निओएहिं सएहिं२ वत्थेहिं पुरओ अहाणुपुव्वीए संपत्थिया तयणंतरं च णं बहव दंडिणो मुंडिणो सिहंडिणो जडिणो पिच्छिणो हासकारगा खेड्डकारगा दवकारगा चाडुकारगा कंदप्पिआ कुकुइआ मोहरिआ गायंता य दीवंता य (वायंता) नच्चंताय हसंता य रमंता य कीलंता य सासेंता य सावेंता य जावेंतायरावेंताय सोभेंता य सोभावेंता य अलोअंता य जयजयसद्दं च पउंजमाणा पुरओ अहाणुपुव्वीए संपट्ठिआ, एवं उववाइअगमेण जाव तस्स रण्णो पुरओ मह आसा आसधरा उभओपासिं णागा णागधरा पिट्ठओ रहा रहसंगेल्ली अहाणुपुव्वीए संपट्ठिआ इति । तए णं से भरहाहिवे णरिंदे हारोत्थए सुकयरइयवच्छे जाव अमरवइ सण्णिभाए इद्धीए पहियकित्ती चक्करयणदेसियमग्गे अणेगरायवरसहस्साणुयायमग्गे जाव समुद्दरव भूअंपव

करेमाणे करेमाणे सव्विद्धीए मव्वज्जुईए जाव णिग्घोसणाइयरवेणं गामा-गरणगरखेडकव्वडमंडव जाव जोयणंतरियाहिं वसहीहिं वसमाणे वसमाणे जेणेव विणीआ रायहाणी तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता विणीआए राय-हाणीए अदूरसामंते दुवालसजोयणायामं णवजोयणविस्थिण्णं जाव खंधा-वारणिवेसं करेइ करित्ता वद्धइरयणं सद्दावेइ, सद्दावित्ता जाव पोसहसालं अणुपविसइ अणुपविसित्ता विणीयाए रायहाणीए अट्ठमभत्तं पगिण्हइ पगि-ण्हित्ता जाव अट्ठमभत्तं पडिजागरमाणे पडिजागरमाणे विहरइ ॥ सू. २८॥

छाया-तत खलु स भरतो राजा अर्जितराज्य निर्जितशत्रु उत्पन्नसमस्तरत्नः चक्ररत्न-प्रधानः नवनिधिपतिः समृद्धकोशः द्वात्रिंशद्राजवरसहस्रानुयातमार्ग षष्ट्या वर्षसहस्रैः केवलकल्प भरतवर्षं साधयति साधयित्वा कौटुम्बिकपुरुषान् शब्दयति शब्दयित्वा एवम् अवादीत् क्षिप्रमेव भो देवानुप्रियाः! आभिषेक्यं हस्तिरत्न हयगजरथ तथैव अंजनगिरिकूट सन्निभं गजपतिं नरपतिः दुरूढः। तत खलु तस्य भरतस्य राज्ञः आभिषेक्यं हस्तिरत्न दुरूढस्य सतः इमानि अष्टाष्ट मङ्गलकानि पुरतो यथानुपूर्व्या संप्रस्थितानि तद्यथा-स्वस्तिक श्रीवत्स यावत् दर्पणः, तदनन्तरं च खलु पूर्णकलशभृङ्गारदिव्या च छत्रपताका यावत् संप्रस्थिता, तदनन्तरं च वैडूर्य दीप्यमान विमलदंडयावत् यथानुपूर्व्या संप्रस्थितम्, तदनन्तरं च खलु सप्त एकेन्द्रियरत्नानि पुरतः यथानुपूर्व्या सप्रस्थितानि तद्यथा चक्ररत्नम् १ छत्ररत्न२ चर्मरत्न ३ दण्डरत्नम् ४ असिरत्नं ५ मणिरत्न ६ काकणीरत्नं ७ तदनन्तरं च खलु नव महानिधयः पुरतो यथानुपूर्व्या संप्रस्थिताः, तद्यथा नैसर्पः पाण्डुकः यावच्छङ्ख तदनन्तर खलु षोडशदेवसहस्राः पुरतो यथानुपूर्व्या संप्रस्थिता, तदनन्तरं च खलु द्वात्रिंशद् राजव-रसहस्राः यथानुपूर्व्या संप्रस्थिता तदनन्तर च खलु सेनापतिरत्न पुरतो यथानुपूर्व्या सप्र-स्थितम् एवं गाथापतिरत्न वर्द्धकिरत्नं पुरोहितरत्नं च, तदनन्तर च खलु स्त्रीरत्नं पुरतो यथानु पूर्व्या सप्रस्थितम्, तदनन्तर च खलु द्वात्रिंशत् ऋतु कल्याणिकाः सहस्रा यथानुपूर्व्या पुरत, सप्रस्थिता, तदनन्तर च खलु द्वात्रिंशत् जनपदकल्याणिकसहस्राः पुरतः यथानुपूर्व्या संप्र-स्थिता, तदनन्तरं च खलु द्वात्रिंशत् द्वात्रिंशत् बद्धा नाटकसहस्रा पुरतः यथानुपूर्व्या संप्र-स्थिताः तदनन्तरं च खलु त्रीणि षष्टानि सूपशतानि पुरतो यथानुपूर्व्या संप्रस्थितानि, तद नन्तरं च खलु अष्टादश श्रेणिप्रश्रेणय पुरतो यथानुपूर्व्या सप्रस्थिताः, तदनन्तरं च खलु चतुरशीतिरश्वशतसहस्राः पुरतो यथानुपूर्व्या संप्रस्थिता तदनन्तरं च खलु चतुरशीति हस्ति-शतसहस्रा पुरतो यथानुपूर्व्या संप्रस्थिता, तदनन्तर च खलु षण्णवति मनुष्याणां कोटय पुरत यथानुपूर्व्या संप्रस्थिताः, तदनन्तर च खलु बहवो राजेश्वर तलवर यावत् सार्थवाह प्रभृतयः पुरतो यथानुपूर्व्या संप्रस्थिताः तदनन्तरं च खलु बहव असिग्राहा, यष्टिग्राहाः कुन्तग्राहा, चापग्राहा, चामरग्राहा, पाशग्राहा, फलकग्राहा परशुग्राहा, पुस्तकग्राहाः, वीणाग्राहा, कुतग्राहा, हडप्फग्राहाः, दीपिकाग्राहा स्वकै स्वके रूपे एव वेषैः चिह्नै नि-योगैः स्वकैः स्वकैः पुरतो यथानुपूर्व्या सप्रस्थिता तदनन्तरं च खलु बहवो दण्डिनो मुण्डि न शिखण्डिन जटिन पिच्छिन हास्यकारका खेड्डकारका द्रवकारका चाटुकारकाः कान्दर्पिकाः कौत्कुच्यकारिणः मुखरा गायन्तश्च वादयन्तश्च नृत्यन्तश्च हसन्तश्च रममाणा

श्च क्रीडयन्तश्च शासयन्तश्च श्रावयन्तश्च रावयन्तश्च शोभमानाश्च शोभयन्तश्च आलोकमानाश्च जयजयशब्दं च प्रयुञ्जाना पुरतो यथानुपूर्व्या सम्प्रस्थिताः एवम् औपपातिकागमेन यावत् तस्य राज्ञ पुरतो महाश्वा अश्वधरा उभयतः पार्श्वयो नागा' नागधरा पृष्ठत' रथाः रथसङ्केल्यः यथानुपूर्व्या संप्रस्थिताः इति । तत खलु स भरताधिपो नरेन्द्र हारावस्तृतः सुकृतरतिदवक्षस्को यावत् अमरपतिसन्निभया ऋद्धया प्रथितकीर्त्ति' चक्ररत्नदेशितमार्ग· अनेकराजवरसहस्रानुयातमार्गं यावत् समुद्ररवभूतामिव कुर्वन् कुर्वन् सर्वद्धर्या सर्वद्युत्या यावन्निर्घोषनादितरवेण ग्रामाकरनगरखेटकर्वटमडम्ब यावत् योजनान्तरिताभि वंसतिभि' वसन् वसन् यत्रैव विनीता राजधानी तत्रैवोपागच्छति उपागत्य विनीताया राजधान्या अदूरसामन्ते द्वादशयोजनायाम नवयोजनविस्तीर्णं यावत् स्कन्धावारनिवेश करोति कृत्वा वर्द्धकिरत्नं शब्दयति शब्दयित्वा यवत् पौपधशाला मनुप्रविशति अनुप्रविश्य विनीताया राजधान्या अष्टमभक्त प्रगृह्णाति प्रगृह्य यावत् अष्टमभक्त प्रतिजाग्रद् प्रतिजाग्रद् विहरति ॥सू० २८॥

टीका-'तएण से' इत्यादि । 'तएणं से भरहे राया' ततः तदनन्तरं खलु स भरतो राजा 'अज्जियरज्जो' अर्जितराज्यः तत्र अर्जित बाहुबलाद् उपार्जित राज्यं येन स तथाभूतः तथा 'णिज्जिय सत्तू' निर्जितशत्रुः तत्र निर्जिताः वशीकृताः शत्रवो रिपवो येन स तथाभूत', तथा 'चक्करयणप्पहाणे' चक्ररत्नप्रधानः तत्र चक्ररत्नं प्रधानं सर्वरत्नेषु श्रेष्ठं यस्य स तथाभूतः तथा 'णव णिहिवई' नवनिधिपति तत्र नवानां नैसर्प्पपाण्डुकादि नामकानां निधीनां पतिः तथा 'समिद्धकोसे' समृद्धकोशः तत्र समृद्ध' सम्पन्न कोशः भाण्डागार' यस्य स तथाभूतः तथा 'बत्तीसरायवरसहस्साणुयायमग्गे' द्वात्रिंशद्राजवरसहस्रानुयातमार्गः तत्र द्वात्रिंशद्राजवरसहस्रैरनुयातः अनुगत' मार्गो यस्य स तथाभूत महाराजाश्रीभरतस्य पृष्ठभागे अनेके राजसु प्रवरा मुकुटधारिणो राजानः भरतप्रदर्शितमार्गे प्रचलन्तीत्यर्थः एवभूतः

(तएणं से भरहे राया अज्जि अरज्जो णिज्जियस तू)-इत्यादि

टीकार्थ-(तएणं भरहे राया अज्जियरज्जो णिज्जियसत्तू) इसके बाद जिसने अपने बाहु बल से राज्य को उपार्जित किया है ओर शत्रुओ को जिसने परास्त कर अपने वश में कर लिया है ऐसे उस भरतमहाराजा ने (चक्करयणप्पहाणे) कि जिसके समस्त रत्नो में एक चक्ररत्न तो प्रधान है (णवणिहिवइ) तथा जो नौ निधिओ का अधिपतिबन चुका हैं (समिद्धकोसे) कोश-भाण्डागार-जिसका कोष बहुत सम्पन्न है । (बत्तीसरायवरसहस्साणुयायमग्गे) ३२ बत्तीस हजार मुकुटबद्ध उत्तमराजवशी राजा जिसके पीछे २ चलते है । (सट्ठीए वरिससहस्सेहिं केवल

टीकार्थ-तएणं से भरहे राया अज्जिअरज्जो णिज्जियसत्तू) त्यारબાદ જે ભરત રાજાએ પોતાના બાહુબળથી રાજ્યોપાર્જિત કર્યું છે અને શત્રુઓને જેણે પરાસ્ત કર્યા છે અને પોતાના વશમાં કર્યા છે, એવા તે ભરત મહા રાજાએ. (चक्करयणप्पहाणे) કે જેના સમસ્ત રત્નોમાં એક ચક્રરત્નની પ્રધાનતા છે. (णवणिहिवइ) તથા જે નવનિધિઓનો અધિપતિ થઈ ચૂક્યો છે, (समिद्धकोसे) કોશ ભાણ્ડાગાર જેનો પર્યાપ્ત-સમ્પન્ન છે. (बत्तीसरायवर सहस्साणुयायमग्गे) ૩૨ હજાર મુકુટ બદ્ધ રાજવંશીરાજા જેની પાછળ-પાછળ ચાલે છે (सट्ठीए वरिस सहस्सेहिं केवलकप्प भरहं वासं ओयवेइ) ૬૦ હજાર વર્ષ સુધી વિજય યાત્રા કરીને સંપૂર્ણ

सन् स षट्खण्डाधिपति भरतो राजा 'सट्ठीए वरिससहस्सेहिं केवलकप्पं भरह वासं ओअवेइ' षष्ट्या वर्षसहस्रैः षष्टिसहस्रसङ्ख्यकवर्षैः केवलकल्पम्-परिपूर्णं भरतवर्षं साधयति शत्रून् निर्जित्य स्वाधीनं करोतीत्यर्थः 'ओअवेत्ता' साधयित्वा 'कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ' कौटुम्बिकपुरुषान् शब्दयति आह्वयति 'सद्दावित्ता एवं वयासी' शब्दयित्वा आहूय एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत् उक्तवान् 'खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया !' क्षिप्रमेव शीघ्रमेव भो देवाणुप्रियाः ! 'आभिसेक्कं हत्थिरयणं हयगयरह तहेव अंजणगिरिकूडसण्णिभं गयवइ णरवई दुरूढे' आभिषेक्यम् पट्टहस्तिरत्नम् हस्तिश्रेष्ठम् इदं च पद हस्ति वर्णकस्मारकम्, तथा हयगजरथेति पद सेनासन्नाहस्मारकम् तथैव पूर्ववदेव तेनैव प्रकारेण स्नानविधि भूषणविधि सैन्योपस्थितहस्तिरत्नोपागमनानि वक्तव्यानि अञ्जनगिरिकूटसन्निभम्—अञ्जनपर्वतशृङ्गसदृशम् सादृश्यं च कृष्णवर्णत्वेन उच्चत्वेन च बोध्यम् एवंविध गजरत्नं हस्तिश्रेष्ठं नरपतिः भरतो राजा दुरूढः आरूढवान् 'तएण तस्स भरहस्स रण्णो आभिसेक्क हत्थिरयणं दुरुढस्स समाणस्स इमे अट्ठ मंगलगा पुरओ अहाणु-

कप्प भरह वास ओअवेइ) ६० हजार वर्ष तक विजय यात्रा कर सम्पूर्ण इस भारत क्षेत्र को अपने वश मे किया (ओअवेत्ता कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ) इस प्रकार से सम्पूर्ण भारत को साध कर—अपने वश कर भरत राजा ने अपने कौटुम्बिक पुरुषों को बुलाया (सद्दावित्ता एवं वयासी) और बुलाकर उनसे ऐसा कहा—(खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! आभिसेक्क हत्थिरयण हयगयरह तहेव अजणगिरिकूडसण्णिम गयवई णरवई दुरूढे) हे देवानुप्रियो ! तुम लोग शीघ्र ही आभिषेक्य हस्तिरत्न को और हयगजरथ एव प्रवर सैन्य को इत्यादि रूप से पूर्व की तरह यहाँ पर स्नानविधि, भूषणविधि सैन्योपस्थिति, एवं हस्तिरत्नोपस्थिति कहलेनी चाहिये। भरत महाराजा अंजनगिरि के शिखर जैसे गजरत्न पर आरूढ हो गये। यहा हस्तिरत्न को जो अजनिगिरि के कूट जैसे कहा गया है, उसका कारण हस्तिरत्न की कृष्णता और ऊँचाई है।(तएण तस्स भरहस्स रण्णो आभिसेक्कं हत्थिरयणं दुरूढस्स समाणस्स इमे अट्ठ मंगलगा पुरओ अहाणुपुव्वीए संपट्ठिया) जब हस्तिरत्न पर आरूढ हुए भरत राजा चलने को तैयार

એ ભરતક્ષેત્ર ને પોતાના વશમાં કર્યું. (ओअवेत्ता कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ) આ પ્રમાણે સંપૂર્ણ ભારતને સાધીને-પોતાના વશમા કરીને ભરત રાજાએ પોતાના કૌટુંબિક પુરુષોને બોલાવ્યા. (सद्दावित्ता एवं वयासी) અને બોલાવીને તે કૌટુંબિક પુરુષોને તે રાજાએ આ પ્રમાણે કહ્યું (खिप्पामेव भो देवाणुप्पियो आभिसेक्कं हत्थिरयणं हयगयरह तहेव अंजणगिरिकूडसण्णिभं गयवइं णरवई दुरूढे) હે દેવાનુપ્રિયો તમે યથાશીઘ્ર આભિષેક્ય હસ્તિરત્ન ને અને હય ગજ રથ તેમજ પ્રબલ સૈન્યને સુસજ્જ કરો. ઇત્યાદિરૂપમા અહીં પહેલાની જેમજ સ્નાનવિધિ, સૈન્યોપસ્થિતિ તેમજ હસ્તિરત્નોપસ્થિતિ જાણી લેવી જોઈએ ભરત મહારાજા અંજન ગિરિના શિખર જેવા ગજરત્ન ઉપર આરૂઢ થઈ ગયા અહીં હસ્તિરત્નને જે અંજન ગિરિના કૂટ જેવુ કહેવામા આવ્યુ છે, તેનુ કારણ હસ્તિરત્નની કૃષ્ણતા અને ઉંચાઇને લઈને કહેલ છે (तएण तस्स भरहस्स रण्णो आभिसेक्कं हत्थिरयण दूरूढस्स समाणस्स इमे

पुव्वीए सपट्ठिआ' ततः खलु भरतस्य राज्ञ आभिषेक्यम् अभिषेकयोग्यं हस्तिरत्नं दुरूढस्य आरूढस्य सतः इमानि स्वस्तिकादीनि अष्टाष्टमङ्गलकानि पुरतः अग्रे यथानुपूर्व्या यथा-क्रमं सम्प्रस्थितानि चलितानि कानि च तानि इत्याह– ' तं जहा' इत्यादि 'त जहा-सोत्थिय सिरिवच्छ जाव द्प्पणे' तद्यथा-स्वस्तिक,१ श्रीवत्स२, यावत् दर्पणाः३। अत्र यावत्पदात् नन्दिकावर्त्त४, वर्धमानक५, भद्रासन६, मत्स्य७, कलशाः८, इति ग्राह्यम् 'तयणंतरं च ण पुणकलसभिंगार दिव्वा य छत्तपडागा जाव सपट्ठिया' तदन्तरं च खलु पूर्णकलशभृङ्गाराः तत्र पूर्णजलभृतः कलशः भृङ्गाराश्चेत्यर्थः तत्र कलशाः लोकप्रसिद्धाः भृङ्गाराः पात्रविशेषाः ज्झारी' इति भाषाप्रसिद्धाः समाहारद्वन्द्वादेकवद्भावः नपुसकत्वञ्च इयं कलशादि जलपूर्णत्वेन चित्रलिखितकलशादिना भिन्ना तेन चित्रलिखित कलशा-दिभ्यो न पौनरुक्त्यमित्यर्थः। दिव्या प्रधाना चः समुच्चये स च व्यवहितसम्बन्धः छत्र-पताका च यावत्पदात् 'सचामरा दंसणरइय आलोयदरिसणिज्जा वाउद्धूयविजय-वेजयती अब्भुस्सिया गगणतलमणुलिहंती पुरओ अहाणुपुव्वीए' इति ग्राह्यम् तेन तत्र सचामरा – चामरयुक्ता दर्शने प्रस्थातु दृष्टिपथे रचिता मङ्गल्यत्वात् अतएव आलोके-शकुनानुकूल्यदर्शने दर्शनीया द्रष्टुं योग्या वातोद्धूत विजयवैजयन्ती वातेन वायुना उद्धूता कम्पिता विजयसूचिका वैजयन्ती पार्श्वतो लघुपताकाद्वययुक्तः पताका विशेषाः

हुए तो उनके आगे आठ आठ की सख्या में आठ मंगल द्रव्य सर्वप्रथम प्रस्थित हुए (तं जहा) वे आठ मगल द्रव्य नामतः इस प्रकार से हैं–(सोत्थिय, सिरिवच्छ जाव दप्पणे) स्वस्तिक श्री-वत्स, यावत् नन्दिकावर्त्त, वर्द्धमानक, भद्रासन, मत्स्य, कलश, एवं दर्पण (तयणंतर च णं पुण्ण-कलसभिंगार दिव्वाय छत्तपडागा जाव सपट्ठिया) इनके बाद पूर्णकलश–निर्मल जल से भरा हुआ कलश भृङ्गार– झारी एव दिव्य प्रधान छत्रयुक्त पताकाएँ यावत् प्रस्थित हुई। यहाँ यावत्पद से "सचामरा दंसणरइय आलोय दरिसणिज्जा वाउद्धूय विजयवेजयति अब्भुस्सिया गगणतलमणुलिहतो पुरओ अहापुव्वीए" इस पाठ का सग्रह हुआ है (तयणंतरं च वेरुलिय भिसत विमल दंड जाव अहाणुपुव्वीए सपट्ठिय) इनके बाद वैडूर्यमणि निर्मित विमल दण्ड वाला छत्र प्रस्थित हुआ यहा यावत्पद से–"पलंब कोरंट मल्लदामोवसोहिय चंदमडलनिभं ससिस्त्रूयं विमलं आयवत्त पवरं सिंहासणं च मणिरयणपायपीढ स पाउआ जोगसमाउत्त बहुकिंकर कम्मकर पुरिसपायत्त परिक्खि-

---

अट्ठट्ठमंगलगा पुरओ अहाणुपुव्वीए संपट्ठिया)જ્યારે હસ્તિરત્ન ઉપર સમારૂઢ થયેલા ભરત મહારાજા ચાલવા પ્રસ્તુત થયા તો તેમની આગળ આઠ-આઠની સંખ્યામાં આઠ મંગળ દ્રવ્યો સર્વપ્રથમ પ્રસ્થિત થયાં (તં जहा) તે આઠ મંગલ–દ્રવ્યો ના નામો આ પ્રમાણે છે–(सोत्थिय सिरिवच्छ जाव दप्पणे) સ્વસ્તિક, શ્રીવત્સયાવત્ નન્દિકાવર્ત્ત વર્દ્ધમાનક, ભદ્રાસન, મત્સ્ય કળશ અને દર્પણ (तयणंतर च णं पुण्णकलसभिंगार दिव्वा य छत्तपडागा जाव सपट्ठिया) ત્યારબાદ પૂર્ણ કળશ જળ સંપૂરિત કળશ ભૃંગાર ઝારી તેમજ દિવ્ય પ્રધાન છત્રયુક્ત પતાકાઓ યાવત્ પ્રસ્થિત થઇ અહીં યાવત્ પદથી (सचामरा दंसणरइय आलोय–

सर्वत्र विशेपण समासः 'अब्भुस्सिया' अत्युच्छ्रिता अत्युन्नता अतएव गगनतलमनुलिखन्ति पुरतः अग्रतः यथानुपूर्व्या यथाक्रम सम्प्रस्थिता प्रचलिता पूर्णघटादयो विजयवैजयन्ती च उक्तविशेपणविशिष्टा सत्यः अत्युच्चतया पुरतः यथाक्रमं सम्प्रस्थिता इत्यर्थः 'तयणंतरं च वेरुलिय भिसंतविमलदंड जाव अहाणुपुव्वीए सम्पट्ठिय' तदनन्तर च वैडूर्यमयः रत्ननिर्मितः 'भिसंतत्ति' दीप्यमानो विमलो दण्डो यस्मिस्तत्तथा भूतम् वैडूर्यमणिरत्नमिति खचितदण्डविशिष्ट छत्रमित्यर्थ । इद च पदं यावत्पदान्तरगताऽतपत्र विशेपणम् यावत्पदात् 'पलंबकोरण्टमल्लदामोवसोहिय चंदमंडलनिभं समूसियं विमल आयवत्तं पवरं सीहासन च मणिरयणपायपीढं सपाउआजोगसमाउत्तं बहुकिंकरकम्मकरपुरिसपायत्तपरिक्खित्तं पुरओ अहाणुपुव्वीए संपट्ठियं त्ति' इति ग्राह्यम् पुन. कीदृशमातपत्रं छत्रम् प्रलम्बकोरण्टमाल्यदामोपशोभितम् प्रलम्बेन लम्बमानेन कोरण्टस्य कोरण्टनामकपुष्पस्य माल्यदाम्ना-पुष्पमालया उपशोभितं पुनः कीदृशं चन्द्रमण्डलनिभ चन्द्रमण्डलसदृशम् उज्ज्वलत्वात् समुच्छ्रितम् ऊर्ध्वीकृतं विमल धवलमातपत्र छत्रम्, प्रवरं श्रेष्ठं सिंहासन च ततः सिंहासनविशेपणानि प्रोच्यन्ते मणिरत्न इत्यादीनि तत्र मणिरत्नमयं पादपीठ यत्र चरणौ निक्षिप्य सिंहासनोपरि समानीतो भवति तत्पादपीठमुच्यते पुनः कीदृशम्-स्वपादुकायोगसमायुक्तम्-स्वः-स्वकीयो यो पादुकायोगः-

---

त्तं पुरओ अहाणुपुव्वीए सपट्ठियं त्ति" इस पाठ का सग्रह हुआ है इस पाठगतपदों की व्याख्या इस प्रकार से है जो छत्र प्रस्थित हुआ वह कोरण्ट पुष्पों की लम्बी २ दो मालाओं से सुशोभित था। चन्द्रमण्डल के जैसा उज्वल था तथा वह बन्द नहीं था। खुला हुआ था और ऊँचा था एवं आगन्तुक मैल से यह रहित था। इसलिए विमल था। इसके बाद सिंहासन प्रस्थित हुआ यह सिंहासन मणिरत्न के बने हुए पादपीठ से युक्त था। इसी पर पैर रखकर राजा उस सिंहासन पर चढ़ता था तथा यह सिंहासन पादुकायोग से समायुक्त था। खड़ाउ रखने के स्थानद्वय से सहित था। अनेक किङ्कर एवं पदातियों के समूह से परिक्षिप्त था। चारों ओर से घिरा हुआ

दरिसणिज्जा वाउद्धूय विजयवेजयंति अब्भुसिया गगणतलमणुलिहंति पुरओ अहाणुपुव्वीए" એ પાઠનો સગ્રહ થયો છે (तयणंतरच वेरुलिय भिसंत विमल दंड जाव अहाणुपुव्वीए संपट्ठियं) ત્યાર બાદ વૈડૂર્યમણિ નિર્મિત વિમલ દંડયુક્ત છત્ર પ્રસ્થિત થયુ. અહી યાવત્ પદથી "(पलंबकोरंटमल्लदामोवसोहिय चंदमंडलनिभ समूसियं विमलं आयवत्त पवर सीहासणं च मणिरयणपायपीढं सपाउआजोगसमाउत्तं बहुकिंकरकम्मकरपुरिस पायत्तपरिक्खित्तं पुरओ अहाणुपुव्वीए संपट्ठियंत्ति) એ પાઠનો સગ્રહ થયો છે. એ પાઠગત પદોની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે છે જે છત્ર પ્રસ્થિત થયુ તે કોરંટ પુષ્પોની લાંબી-લાંબી માળાઓથી સુશોભિત હતુ, તે ચન્દ્રમંડલ જેવું ઉજ્જ્વળ હતુ તેમજ તે બંધ નહોતુ પ્રસ્ફુટિત હતુ અને ઉંચુ હતુ અને આગન્તુક મેલથી એ રહિત હતું, એથી એ વિમળ હતુ. ત્યાર બાદ સિંહાસન પ્રસ્થિત થયુ એ સિંહાસન મણિરત્ન નિર્મિત પાદપીઠ

पादरक्षणयुग तेन समायुक्तम्, पुनः कीदृशं तत् वहुकिङ्कर कर्मकर पुरुषपादात परिक्षिप्तम्, बहुकिङ्कराः प्रतिकर्मपृच्छाकारिणः स्वामीनमापृच्छय कार्यकारिण इत्यर्थः भृत्याः कर्मकराः कार्यकारिण ततो ऽन्यथाविधास्ते च ते पुरुषाश्चेति बहुकिङ्करकर्मकरपुरुषास्तैः पदातीनां समूहः पादातं पदातिसमूहस्तेन च परिक्षिप्तं सर्वतो वेष्टित तैर्धृतत्वादेव पुरतो यथानुपूर्व्या यथाक्रमं सम्प्रस्थितम् 'तयणतर च ण सत्त एगिंदियरयणा पुरओ अहाणुपुव्वीए संपत्थिया' तदन्तरं च खलु सप्त एकेन्द्रियरत्नानि पृथिवी परिणामरूपाणि पुरतः संप्रस्थितानि चलितानि कानि च तानि इत्याह 'तं जहा' इत्यादि 'तं जहा चक्करयणे१, छत्तरयणे२, चम्मरयणे३, दंडरयणे४, असिरयणे५, मणिरयणे६, कागिणिरयणे७' तद्यथा चक्ररत्नम्१, छत्ररत्नम्२, चर्मरत्नम्३, दण्डरत्नम्४, असिर त्नम्५, मणिरत्नम् ६, काकणीरत्नम्७, । 'तयणंतरं च णं णव महाणिहिओ पुरओ अहाणुपुव्वीए संपट्ठिआ' तदन्तरं च खलु नव महानिधय नैसर्पादि शङ्खान्ताः पुरतः अग्रतो यथानुपूर्व्या यथाक्रमं संप्रस्थिताः पातालमार्गेणेति गम्यम् अन्यथा तेषां निधिव्यवहार एव न सङ्गच्छते, तदेव निधिनां निधित्व यत् भूम्यामधोऽवस्थायित्वं तद् यदि चक्रवर्तिना सह उपरि चलेत्तदा तेषां निधित्वमेव अतस्ते निधय उपरि यच्छत्रश्चक-

था। (तयणंतर च णं सत्त एगिंदियरयणा पुरओ अहाणुपुव्वीए संपत्थिया) इसके बाद सात एकेन्द्रिय रत्न-चक्ररत्न, छत्ररत्न, चर्मरत्न, दण्डरत्न, असिरत्न, मणिरत्न और काकणीरत्न—ये, सब रत्न यथानुपूर्वी चले (तयणंतर च णं णव महाणिहिओ अहाणुपुव्वीए संपट्ठिया) इनके बाद पाताल मार्ग से होकर नौ महानिधियां प्रस्थित हुई। निधियों मे यही निधित्व है। कि वे भूमि के नीचे रहती है ये अगर चक्रवर्ती के साथ ऊपर होकर दिखती हुई चले तो उनका निधित्व ही समाप्त हो जावेगा। इसलिए ये चक्रवर्ती को लक्ष्य करके भीतर २ ही चलती है। इन निधियों के नाम नैसर्प पाण्डुक यावत् शंख है। यहां यावत्पद से ये अवशिष्ट छह निधियां गृहीत हुई हैं—उनके नाम इस प्रकार से हैं—पिंगलक, सर्वरत्न महापद्म, काल, महाकाल, माणवक और

થી યુક્ત હતું' એની ઉપર જ પગ મૂકી ને રાજા તે સિંહાસન ઉપર આરૂઢ થતો હતો. એ સિંહાસન પાદુકાયોગ થી પણ સમાયુક્ત હતુ એટલે કે ખડાઉ મૂકવાના સ્થાનદ્વય યુક્ત હતુ અને કિંકરો, કર્મકરો તેમજ પદાતીઓના સમૂહોથી પરિક્ષિપ્ત હતું ચોમેર એ સર્વથી વ્યાપ્ત હતું (तयणंतरं च णं सत्त एगिंदियरयणा पुरओ अहाणुपुव्वीए संपत्थिया) ત્યાર બાદ સાત એકેન્દ્રિયરત્ન—ચક્રરત્ન, છત્રરત્ન, ચર્મરત્ન, દંડરત્ન, અસિરત્ન મણિરત્ન, અને કાકણી રત્ન એ સર્વરત્નો યથાનુપૂર્વી ચાલ્યાં-(तयणंतरं च णं णव महाणिहिओ पुरओ अहाणुपुव्वीए संपट्ठिया) ત્યારબાદ પાતાળ માર્ગથી થઈને નવ મહાનિધિઓ પ્રસ્થિત થયા નિધિઓમાં એજ નિધિત્વ છે કે તેઓ ભૂમિની નીચે રહે છે જો એ નિધિઓ ચક્રવર્તીની સાથે ઉપર થઈને બધા જઈ શકે એવી રીતે ચાલે તો તેમનુ નિધિત્વજ સમાપ્ત થઈ જશે એથી ચક્રવર્તીને લક્ષ્ય કરીને તેઓ અંદર જ ચાલે છે. આ નિધિઓના નામો—નૈસર્પ, પાંડુક યાવત્ શંખ છે અહીં યાવત્ પદથી અવશિષ્ટ નિધિઓ સંગૃ-

वर्त्तिन लक्षीकृत्य भूम्यामधोभागे एव प्रचलति इतिभावः। केचने इत्याह—'तं जहा' इत्यादि 'तं जहा—णेसप्पे पंडुयए जाव संखे' नैसर्पः१ पाण्डुकः२ यावच्छंखः अत्र यावत्पदात् पिङ्गलकः३, सर्वरत्नम्४, महापद्मम्५, कालश्च६, महाकालः७, माणवको महानिधिः८, शङ्खः९ एतेषा ग्रहणे एतेपामर्थाः पूर्वसूत्रे द्रष्टव्याः'तयणंतरं च णं सोलस देवसहस्सा पुरओ अहाणुपुव्वीए संपट्ठिया' तदन्तर च खलु पोडशदेवसहस्राणि पुरतो यथानुपूर्व्या सम्प्रस्थितानि·'तयणंतरं च णं बत्तीसं रायवरसहस्सा अहाणुपुव्वीए संपट्ठिया' तदन्तर च खलु द्वात्रिंशद्राजवरसहस्राणि-द्वात्रिंशत्संख्यकाः मुकुटधारिणो राजश्रेष्ठाः पुरतो यथानुपूर्व्या सम्प्रस्थितानि 'तयणंतरं च णं सेणावइरयणे पुरओ अहाणुपुव्वीए संपट्ठिए' तदन्तरं च खलु सेनापतिरत्न सुषेणनामकम् यथानुपूर्व्या पुरतः सम्प्रस्थितम् 'एवं गाहावइरयणे वड्ढइरयणे पुरोहियरयणे' एवम् अमुना प्रकारेण गाथापतिरत्नम्, वर्द्धकिरत्न पुरोहितरत्नम् एतत् त्रय पुरतो यथानुपूर्व्या संप्रस्थितम् तत्र अयं विशेषः पुरोहितरत्नं-शान्तिकर्मकारकः रणसंग्रामे प्रहारार्दितानां मणिरत्नजलच्छटया वेदनोपशामकमितिभाव·। हस्त्यश्वरत्नगमनं तु हस्त्यश्वसेनाभिः सहैव तेन नात्र कथनम्

शङ्ख इनके सम्बन्ध में कथन अभी अभी किया जा चुका है। (तयणतर च सोलस देवसहस्सा पुरओ अहाणुपुव्वीए सपट्ठिया) इनके बाद सोलह हजार देव१४चौदह रत्नो के १४ हजार देव और चक्रवर्ती शरीर के रक्षक २ हजार देव मिलकर १६ हजार देव यथानुपूर्वी चले (तयणतरं च ण बत्तीस रायवरसहस्सा अहाणुपुव्वीए सपट्ठिया) इनके बाद ३२ हजार मुकुट वद्ध राजा जन चले (तयणतरं च णं सेणावइरयणे पुरओ अहाणुपुव्वीए सपट्ठिए) ईनके बाद सेनापतिरत्न प्रस्थित हुआ (एवं गाहावइरयणे वड्ढइरयणे पुरोहियरणे) बाद में गाथापतिरत्न उसके बाद वर्द्धकिरत्न, बाद में पुरोहितरत्न ये ३ रत्न चले। यह पुरोहित रत्न शान्ति कर्म कारक होता है। संग्राम में प्रहार आदि से पीडित हुए सैनिक जनो की मणिरत्न के जल के छीटो से यह वेदना को शान्त करता है हस्तिरत्न और अश्व रत्न सेना के साथ ही चले है। इसलिए इनके गमन का

હીત થયા છે એ, અવશિષ્ટ નિધિઓ ના નામો આ પ્રમાણે છે (પિંગલક, સર્વરત્ન, મહાપદ્મ કાળ, મહાકાળ, માણવક અને શંખ એના સંબંધમાં હમણાંજ પહેલાં સ્પષ્ટતા કરવામાં આવી છે (तयणतरंच सोलस देवसहस्सा पुरओ अहाणुपुव्वीए सपट्ठिया) ત્યારબાદ સોળ હજાર, દેવો ચતુર્દશરત્નોના ૧૪ હજાર દેવો અને ચક્રવર્તી-શરીરના રક્ષક બે હજાર દેવો આમ બધા મળીને ૧૬ હજાર જેટલા દેવો યથાનુપૂર્વી ચાલ્યા (तयणंतर च णं बत्तीसं रायवरसह अहाणुपुव्वीए संपट्ठिया) ત્યાર બાદ ૩૨ હજાર મુકુટ બદ્ધ રાજાઓ ચાલ્યા (तयणंतर च णं सेणावइरयणे पुरओ अहाणुपुव्वीए संपट्ठिया) ત્યારબાદ સેનાપતિ રત્ન પ્રસ્થિત થયું (पव गाहावइरयणे वड्ढइरयणे पुरोहियरयणे) ત્યારબાદ ગાથાપતિરત્ન એના પછી વર્દ્ધકિરત્ન, એના પછી પુરોહિતરત્ન એ ત્રણ રત્નો ચાલ્યા. એ પુરોહિતરત્ન શાંતિ કર્મકારક હોય છે સંગ્રામમાં પ્રહાર આદિથી પીડિત થયેલા સૈનિકોની મણિરત્નના જળના છાંટાથી એ રત્ન વેદનાને શાન્ત કરે છે હસ્તિરત્ન અને અશ્વરત્ન, સેનાની સાથે

'तयणंतरं च णं इत्थिरयणे पुरओ अहाणुपुव्वीए०' तदन्तर च खलु स्त्रीरत्नं सुभद्रानामकम् पुरतो यथानुपूर्व्या संप्रस्थितम् 'तयणंतर च णं बत्तीसं उउकल्लाणिया सहस्सा पुरओ अहाणुपुव्वीए०' तदन्तर च खलु द्वात्रिंशद् ऋतु कल्याणिका सहस्राणि द्वात्रिंशत् ऋतुकल्याणिकाः-ऋतुषु षट्स्वपि कल्याणिकाः ऋतुविपरीतस्पर्शत्वेन शीतकाले उष्णस्पर्शः उष्णकाले शीतस्पर्शः इत्यादिरूपेण सुखस्पर्शाः अथवाऽमृतकन्यात्वेन सदा कल्याणकारिण्यः राजकन्यास्तासां सहस्राणि पुरतो यथानुपूर्व्या यथा ज्येष्ठलघुपर्यायं सम्प्रस्थितानि जन्मान्तरोपचितप्रकृष्टपुण्यप्रकृतिमहिम्ना राजकुलोत्पत्तिवद् यथोक्तलक्षणगुणसम्भवात् 'तयणतरं च णं बत्तीस जणवय कल्लाणिया सहस्सा पुरओ अहाणुपुव्वीए सपट्ठिए' तदन्तरं च खलु द्वात्रिंशज्जनपदकल्याणिका सहस्राणि। भरतचक्रवर्तिनः चतुः षष्ठिसहस्रसंख्यका स्त्रियो भवन्ति तासु एता द्वात्रिंशत् सहस्त्र संख्यकाः कल्याणिका इति। तत्र द्वात्रिंशज्जनपदाः जनपदाग्रगण्य इत्यर्थः पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् 'तावतीभिर्जनपदाग्रणी कन्याभिरावृतः' इति, एवंविधाः कल्याणिका' कल्याणकारिण्यो राजकन्यकाः इत्यर्थः समर्थविशेषणेन विशेष्यं लभ्यते इति लक्षणगुणयोगात् तासां सहस्राणि पुरतः यथानुपूर्व्या यथाज्येष्ठलघ्वनुक्रमेण सम्प्रस्थितानि चलितानि

कथन नहीं किया (तयणतरं च इत्थिरयणे पुरओ अहाणुपुव्वीए) बाद में स्त्रीरत्न चला (तयणतर च णं बत्तीसं उडुकल्लाणिया सहस्सा पुरओ अहाणुपुव्वीए) बाद में ३२ हजार ऋतुकल्याण कारिणियां—राजकुलोत्पन्न कन्याएँ—चली जिनका स्पर्श ऋतुविपरीत—शीतल काल में उष्णस्पर्शरूप और उष्णकाल में—शीतस्पर्शरूप हो जाता था—चली इनमें ऐसा गुण जन्मान्तरोपचित—प्रकृष्ट पुण्य प्रकृति की महिमा से राजकुल में उत्पत्ति हो जाने की तरह उत्पन्न हो जाता है। (तयणंतरं च णं बत्तीस जणवयकल्लाणिया सहस्सा पुरओ अहाणुपुव्वीए सपट्ठिया) इनके बाद ३२ हजार जन पद कल्याण कारिणिया चली चक्रवर्ती के ६४ हजार स्त्रिया होती हैं। उनमें ये ३२ हजारहोती हैं। इनके साथ जनपद के अग्रणि जनों की- मुखियाजनो की- इतनी ही कन्याएँ और साथ रहती है इसलिए इन्हें जनपद कल्याण कारिणियां कहा गया है। (तयणंतरं च ण बत्तीसं

જ ચાલ્યાં એથી એમના ગમનનુ કથન અત્રે કરવામા આવ્યુ નથી (तयणतरं च इत्थिरयणे पुरओ अहाणुपुव्वीए) ત્યાર બાદ સ્ત્રી રત્ન ચાલ્યુ (तयणंतरंच बत्तीसं उडुकल्लाणियो सहस्सा पुरओ अहा०) ત્યાર બાદ ૩૨ હજાર ઋતુકલ્યાણકારિણીઓ—રાજકુલોત્પન્ન કન્યાઓ ચાલી જેમનો સ્પર્શ ઋતુ વિપરીત—શીતકાળમા ઉષ્ણ સ્પર્શરૂપ અને ઉષ્ણ કાળમા શીત સ્પર્શરૂપ થઇ જાય છે—ચાલી. એ સર્વકન્યાઓમા એ ગુણજન્માન્તરોપચિત-પ્રકૃષ્ટ પુણ્ય પ્રકૃતિના મહિમાથી જેમ રાજકુળમાં ઉત્પત્તિ થઈ છે તેમજ ઉત્પન્ન થઈ જાય છે, (तयणतर च बत्तीस जणवयकल्लाणिया सहस्सा पुरओ अहाणुपुव्वीए सपट्ठिए) ત્યાર બાદ ૩૨ હજાર જનપદ કલ્યાણ કારિણીઓ ચાલી ચક્રવર્તીને ૬૪ હજાર સ્ત્રીઓ હોય છે તેમાં એ ૩૨ હજાર પણ હોય છે એમની સાથે જનપદના અગ્રણિજનોની—મુખિયાજનોની—એટલી જ કન્યાઓ બીજા સાથે રહે છે, એથી જ એમને જનકલ્યાણ કારિણીઓ કહેવામા

'तयणंतरं च णं बत्तीसं बत्तीसइ बद्धा णाडगसहस्सा पुरओ अहाणुपुव्वीए' तदनतरंच खलु द्वात्रिंशद् द्वात्रिंशद् बद्धानि द्वात्रिंशता पात्रै र्बद्धानि संयुक्तानि नाटकसहस्राणि पुरतः अग्रतो यथानुपूर्व्या यथाक्रमं प्रथमं प्रथमोढापितृप्राभृतीकृतनाटक ततस्तदनन्तरोढा नाटकमित्यादि-सम्प्रस्थितानि एतेषां चोक्तसख्याकत्वं द्वात्रिंशता राजवरसहस्रैः स्वस्वकन्यापाणिग्रहण-हेतौ प्रत्येक करमोचनसमयसमर्पितैकैकनाटकसद्भावात् 'तयणंतर च णं तिन्निसट्ठासूअ-सया पुरओ अहाणुपुव्वीए संपट्ठिया' तदन्तर च खलु त्रीणि षष्ठानि षष्ट्यधिकानि सूपशतानि सूपानां पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् सूपकाराणाम् शतानि त्रिषष्ठ्यधिकशतानीत्यर्थः पूरतो यथानुपूर्व्या सप्रस्थितानि 'तयणंतरं च णं अट्ठारससेणिप्पसेणीओ संपट्ठिया' तदन्तरं च खलु अष्टादश कुम्भकाराद्याःश्रेणयःतदवान्तरभेदाःप्रश्रेणयःपुरतो यथानुपूर्व्या संप्रस्थिताःअष्टादश श्रेणयश्चेमाः

मूलम्-कुम्भकार१, पट्टइल्ला२,सुवण्णकाराय३,सूवकाराय४ ।
गंधव्वा५ कासवगा६ मालाकाराय७ कच्छकरा८ ॥१॥
तबोलिया९ य एए नवप्पयारा य नारुआ भणिया ।
अहण णवप्पयारे कारुअव्वण्णे पव्वक्खामि ॥२॥

बत्तीसइबद्धा णाडगसहस्सा पुरओ अहाणुपुव्वीए सट्ठिया) बाद-३२-३२-पात्रो से बद्ध ३२ हजारनाटक चले। ये ३२ हजार राजाओं द्वारा अपनी कन्याओ के पाणिग्रहणोत्सव में करमोचन के समय में चक्रवर्ती को एक २ नाटक दिया जाता है। इसलिए ये ३२ हजार हो जाते है (तयणतर च णं तिन्निसट्ठा सूपसया पुरओ अहाणुपुव्वीए सपट्ठिया) इन नाटको के बाद ३६० सूपकार- पाचक जन प्रस्थित हुए। (तयणतर च णं अट्ठारससेणिप्पसेणीओ सपट्ठिया) इनके बाद १८ श्रेणो प्रश्रेणि जन प्रस्थित हुए। १८ प्रश्रेणियां इस प्रकार से हैं-कुभकार १ पट्टइल्ला सुवण्णकाराय २ सूवकाराय ४ गंधव्वा ५ कासवगा ६ मालाकाराय ७ कच्छकरा ८ ॥१॥ तंबोलिया ९ य एए नवप्पयाराय नारुआ भणिया अहणं णवप्पयारे कारुअवण्णे पवक्खामि ॥२॥

આવેલ છે (तयणंतरं च ण बत्तीसं बत्तीसइबद्धा णाडग सहस्सा पुरओ अहा० सपट्ठिया) ત્યાર બાદ ૩૨-૩૨ પાત્રોથી આ બદ્ધ ૩૨ હજાર નાટકો ચાલ્યા એ ૩૨ હજાર રાજાઓ વડે પોતાની કન્યાઓના પાણિગ્રહણમહોત્સવમાં કરમોચનના સમયમાં ચક્રવર્તી ને એક-એક નાટક આપવામાં આવે છે. આમ એ ૩૨ હજાર થાય છે (तयणतर च ण तिन्निसट्ठा सूपसया पुरओ अहाणुपुव्वीए सपट्ठिया) એ નાટકો પછી ૩૬૦ સૂપકારો-પાચકજનો-પ્રસ્થિત થયા. (तयणतर च ण अट्ठारस सेणिप्पसेणीओ सपट्ठिया) ત્યાર બાદ ૧૮ શ્રેણિ-પ્રશ્રેણિજનો પ્રસ્થિત થયા. ૧૮ પ્રશ્રેણિઓ આ પ્રમાણે છે-कुंभकार१, पट्टइल्ला-२, सुवण्णकाराय ३, सूवकाराय-४, गधव्वा-५, कासवगा ६, मालाकाराय-७, कच्छकरा-८, ॥१॥
तंबोलिया९, य एए नवप्पयाराय नारुआ भणिया ।
अहणं णवप्पयारे कारुअवण्णे पवक्खामि ॥ २ ॥

चम्मयरु१ जंतपीलग२ गच्छिअ३ छिपाय४ कंसकारे ५य ।
सीवग६ गुआर७ भिल्ला८ धीवर९ वण्णाइ अट्ठदस॥३॥

छाया–कुम्भकारः१ पटेलाश्च(ग्राम मुखिकाः)२ स्वर्णकाराः३ सूपकाराश्च४ ।
गन्धर्वा(गायका)५ काश्यपकाश्च नापिताः६ मालाकाराश्च७ कक्षकरा८ ॥१॥
ताम्बूलिकाश्चते९ खल्वेते नव प्रकाराश्च नारुकाः भणिता ।
अथ खलु नव प्रकारान् कारुकवर्णान् प्रवक्ष्यामि ॥२॥
चर्मकार१ जन्त्रपीलक२ ग्रन्थिक३ छिंपक४ कंशकाराश्च ५ ।
सीवक६ गोपाल७ भिल्ल८ धीरवान्९ अष्टादशवर्णान् ॥३॥

'तयणंतरं च णं चउरासीइं आससय सहस्सा पुराओ अहाणुव्विए संपट्ठिया' तदन्तरं च खलु चतुरशीतिश्च शतसहस्राणि चतुरशीतिलक्षसंख्यकहस्तिनः पुरतो यथानुपूर्व्या सम्प्रस्थितानि 'तयणंतर च णं छण्णउई मणुस्स कोडीओ पुरओ अहाणुपुव्वीए संपट्ठिया' तदन्तरं च खलु पण्णवति मनुष्याणां पदातीनां कोटयः पण्णवति कोटिसंख्यकाः पदातयः पुरतो यथानुपूर्व्या संप्रस्थिताः 'तयणंतरं च णं बहव राईसर तलवर

चम्मयरु १ जतपीलग २ गच्छिअ ३ छिंपाय ४ कंसकारे ५ य सीवग ६ गुआर ७ भिल्ला ८ धीवर ९ वण्णाइ अट्ठदस ॥३॥ कुंभकार-मिट्टी के वर्तन बनानेवाला पटेल २ गाम का मुखिया स्वर्णकार ३ सुनार. सूपकार-रसोइबनानेवाला ४, गधर्व ५ गायक काश्यपक-नापित नाई-वालबानानेवाला ६, मालाकार-माली ७, कच्छकर ८ और ताम्बूलिक-पानवेचनेवाला तंबोली ये ९ प्रकार के नारुक कहे गये हैं। तथा चर्मकार-चमार-जूते बनानेवाला १, यन्त्रपीलक–तेली २ ग्रन्थिक ३, छिंपक-छोपा ४, कंशकरतमेरा ५, सीवक-दर्जी६, गोपाल-ग्वाल ७ भिल्ल ८ और धीवर ये ९ प्रकार के कारुक कहे गये हैं। (तयणंतरच णच उरासीइ आससयसहस्सा पुरओ अहाणुपुव्वीए सपट्ठिया) इनके वाद ८४ लाख घोडे प्रस्थित हुए (तयणंतरंचणं छण्णउई मणुस्स कोडीओ अहाणुपुव्वीए सपट्ठिया) इनके वाद ६ करोड़ मनुष्यराशि पदातियो का

चम्मयरू १, जत पीलग२ गंच्छिअ३, छिपाय ४, कंसकारे ५ य सीवग ६, गुआर ७, भिल्ला ८, धीवर ९, वण्णाइ अट्ठदस ॥ ३ ॥

કુંભકાર–૧, કુંભાર માટીના વાસણો બનાવનાર, પટેલ–૨, ગામના મુખી, સુવર્ણકાર –૩ સોની, સૂપકાર–રસોઈ યો ૪, ગંધર્વ–૫, ગાયક, કાશ્યપક નાપિત–નાઈ–વાળ બનાવનાર વાળંદ ૬ માલાકાર–માળી–૭, કચ્છકર–૮ અને તાંબૂલિક–પાન વિક્રેતા તંબોળી, એ નવ પ્રકારના નારુકે કહેવામાં આવ્યા છે તેમજ ચર્મકાર–ચમાર જોડા બનાવનાર–મોચી ૧, યન્ત્ર પીલક૧,–તેલી૨, ગ્રન્થિક૩, છિંપક–છીપા–૪, કંશકર–તમેરા૫, સીવક–દર્જી ૬, ગોપાલ–ગ્વાલ ભરવાડ ૭, ભિલ્લ–ભીલ ૮ અને ધીવર–મચ્છીમાર એ ૯ પ્રકારના નારુકો કહેવામા આવ્યા છે

(तयणतर च ण चउरासीइ आससयसहस्सा परओ अहाणुपुव्वीए सपट्ठिया) ત્યારબાદ ૮૪ લાખ ઘોડાઓ પ્રસ્થિત થયા (तयणंतर च ण छण्णउई मणुस्स कोडीओ पुरओ अहाणुपुव्वीए संपट्ठिया) ત્યારબાદ ૯૬ કરોડ જેટલી માનવ મેદિની પદાતી ઓની

जाव सत्थवाहप्पभिईओ पुरओ अहाणुपुव्वीए संपट्ठिआ' तदन्तरं च खलु बहवो राजानो माण्डलिका, ईश्वराः-युवराजाः तलवराः नगररक्षका यावत्सार्थवाहप्रभृतयः पुरतः यथानुपूर्व्या संप्रस्थिताः अत्र-यावत्पदात् माडम्बिक कौटुम्बिक मन्त्रि महामन्त्रि गणक दौवारिक अमात्य चेटपीठमर्दकनगरनिगम श्रेष्ठि सेनापति सार्थवाहाः इति ग्राह्यम्। तत्र-माडम्बिकाः मडवो ग्रामविशेषः यस्य ग्रामस्य चतुर्दिक्षु सार्द्ध तृतीय, क्रोशद्वय-पर्यन्तं ग्रामान्तरं न भवति सः तस्याधिपतिः तद्बहुवचने-मडंबाधिपतयः, कौटुम्बिकाः-परिवारस्थायिनो माता पिताभ्रातृभगिन्यादयः, मन्त्रिणः,-सचिवा अमात्याः, महामन्त्रिणः - सर्वोच्चामात्याः प्रधानमन्त्रिणः, गणकाः - ज्योतिषिकाः, दौवारिकाः - द्वारपालकाः, अमात्या - राज्याधिष्ठायकाः, चेटाः - दासा वा, पीठमर्दाः - आस्थाने आसन्नासन्नसेवकाः समवयस्या इत्यर्थः, नगरम् प्रसिद्धम्, निगमाः - कारणिका वणिजो

समूह चली (तयणंतरं चणं बहवे राईसर तलवर जाव सत्थवाहप्पभिईओ पुरओ अहाणुपुव्वीए संपट्ठिया) इस जनसमूह के बाद अनेक राजा-माडलिकजन, ईश्वर युवराज, तलवर नगर रक्षक यावत् सार्थवाह आदिजन चले यहाँ यावत्पद में माडम्बिक, कौटुम्बिक मन्त्री महामन्त्री गणक-ज्योतिषी' दौवारिक, अमात्य चेट पीठमर्द अंगरक्षक नगरनिगम के श्रेष्ठिजन, सेनापति'' इन सबका ग्रहण हुआ है। जिस ग्राम के आस पास ढाई कोश तक दूसरा ग्राम नहीं होता हैं उसका नाम मडंब है इस मडंब ग्राम रूप विशेष-का जो अधिपति होता है वह माडम्बिक कहा गया हैं कुटुम्बिजन-माता पिता आदि-कौटुम्बिक कहे गये हैं, मंत्री महामंत्री प्रधान ये भिन्न २ पद के अनुसार होते हैं गणक नाम ज्योतिर्विद का हैं जिसे भाषा में ज्योतिषी कहा गया है द्वारपाल का नाम दौवारिक है राज्य के अधिष्ठापक होते हैं उन्हें अमात्य कहा जाता है दासी दास आदि चेट कहलाते है पीठमर्द अङ्गरक्षक को कहते है जिसे अंग्रेजी में बोडीगार्ड कहा गया है अथवा जो समानवय के होते हैं वे भी पीठमर्द कहे जाते हैं।

ચાલી (तयणंतर च ण बहवे राईसरतलवर जाव सत्थवाहप्पभिईओ पुरओ अहाणुपुव्वीए संपट्ठिया) એ જનસમૂહ પછી અનેક રાજાઓ-માંડલિકજનો, ઈશ્વરયુવરાજ તલવર, નગર રક્ષક યાવત્ સાર્થવાહ વગેરે લોકો ચાલ્યા અહીં યાવત્ પદથી માડંબિક કૌટુંબિક, મન્ત્રીઓ, મહામન્ત્રીઓ ગણકો-જ્યોતિષીઓ દૌવારિકો અમાત્યો ચેટો-પીઠમર્દો, અંગરક્ષકો, નગરનિગમના શ્રેષ્ઠિજનો, સેનાપતિઓ એ સર્વનું ગ્રહણ થયુ છે જે ગ્રામની આસપાસ અઢી ગાઉ સુધી અન્ય ગ્રામ હોય નહિ તેનુ નામ મડંબ છે. એ મડંબ વિશેષ નો જે અધિપતિ હોય છે તે માડંબિક કહેવાય છે કૌટુંબિકજન, માતા પિતા વગેરે ને કૌટુંબિકો કહેવામાં આવ્યા છે મંત્રી, મહામંત્રી પ્રધાન એ એ ભિન્ન પદ. મુજબ હોય છે ગણક નામ જ્યોતિર્વિદનુ છે, જેને હિન્દી ભાષામાં જ્યોતિષી કહેવામાં આવે છે દ્વારપાળનું નામ દૌવારિક છે. રાજ્યના જે અધિષ્ઠાપકો હોય છે તેને અમાત્યો કહેવામા આવે છે. દાસી-દાસ વગેરેને ચેટ કહેવામાં આવે છે, પીઠમર્દ અંગરક્ષક ને કહે છે જેને અંગ્રેજી ભાષામા બોડીગાર્ડ કહેવામા આવે છે. અથવા જેઓ સમાનવયના હોય છે તેઓનેપીઠમર્દ

चम्मयरु१ जंतपीलग२ गच्छिअ३ छिपाय४ कंसकारे५य।
सीवग६ गुआर७ भिल्ला८ धीवर९ वण्णाइ अट्ठदस॥३॥

छाया—कुम्भकारः१ पटेलाश्च(ग्राम मुखिकाः)२ स्वर्णकाराः३ सूपकाराश्च४ ।
गन्धर्वा(गायका)५ काश्यपकाश्च नापिताः६ मालाकाराश्च७ कक्षकरा८ ॥१॥
ताम्बूलिकाश्चते९ खल्वेते नव प्रकाराश्च नारुकाः भणिता ।
अथ खलु नव प्रकारान् कारुकवर्णान् प्रवक्ष्यामि ॥२॥
चर्मकार१ जन्त्रपीलक२ ग्रन्थिक३ छिंपक४ कशकाराश्च ५ ।
सीवक६ गोपाल७ भिल्ल८ धीरवान्९ अष्टादशवर्णान् ॥३॥

'तयणतरं च णं चउरासीइं आससय सहस्सा पुराओ अहाणुव्विए संपट्ठिया' तदन्तरं च खलु चतुरशीतिश्च शतसहस्राणि चतुरशीतिलक्षसंख्यकहस्तिनः पुरतो यथानुपूर्व्या सम्प्रास्थितानि 'तयणंतर च णं छण्णउई मणुस्स कोडीओ पुरओ अहाणुपुव्वीए संपट्ठिया' तदन्तरं च खलु षण्णवति मनुष्याणां पदातीनां कोटयः षण्णवति कोटिसंख्यकाः पदातयः पुरतो यथानुपूर्व्या संप्रस्थिताः 'तयणंतरं च णं बहवे राईसर तलवर

चम्मयरु १ जतपीलग २ गच्छिअ ३ छिंपाय ४ कंसकारे ५ य सीवग ६ गुआर ७ भिल्ला ८ धीवर ९ वण्णाइ अट्ठदस ॥३॥ कुंभकार-मिट्टी के वर्तन बनानेवाला पटेल २ गाम का मुखिया स्वर्णकार ३ सुनार. सूपकार-रसोइबनानेवाला ४, गंधर्व ५ गायक काश्यपक-नापित नाई-बालबानानेवाला ६, मालाकार-माली ७, कच्छकर ८ और ताम्बूलिक-पानवेचनेवाला तबोली ये ९ प्रकार के नारुक कहे गये हैं। तथा चर्मकार-चमार-जूतेबनानेवाला १, यन्त्रपीलक—तेली २ ग्रन्थिक ३, छिंपक-छीपा ४, कंशकरतमेरा ५, सीवक-दर्जी६, गोपाल-ग्वाल ७ भिल्ल ८ और धीवर ये ९ प्रकार के कारुक कहे गये हैं। (तयणंतरच णच उरासीइं आससयसहस्सा पुरओ अहाणुपुव्वीए सपट्ठिया) इनके बाद ८४ लाख घोडे प्रस्थित हुए (तयणंतरंचणं छण्णउई मणुस्स कोडीओ अहाणुपुव्वीए सपट्ठिया) इनके बाद ६ करोड मनुष्यराशि पदातियों का

चम्मयरू १, जत पीलग२ गंच्छिअ३, छिपाय ४, कंसकारे ५ य सीवग ६, गुआर ७, भिल्ला ८, धीवर ९, वण्णाइ अट्ठदस ॥ ३ ॥

કુંભકાર—૧, કુંભાર માટીના વાસણો બનાવનાર, પટેલ—૨, ગામનો મુખી, સુવર્ણકાર—૩ સોની, સૂપકાર—રસોઈ યો ૪, ગંધર્વ—૫, ગાયક, કાશ્યપક નાપિત—નાઇ—વાળ બનાવનાર વાળંદ ૬ માલાકાર—માળી—૭, કચ્છકર—૮ અને તાંબૂલિક—પાન વિક્રેતા તંબોળી, એ નવ પ્રકારના નારુકે કહેવામાં આવ્યા છે તેમજ ચર્મકાર—ચમાર જોડા બનાવનાર—મોચી ૧, યન્ત્ર પીલક૧,—તેલીર, ગ્રન્થિક૩, છિંપક—છીપા—૪, કંશકર—તમેરા૫, સીવક—દર્જી ૬, ગોપાલ—ગ્વાલ ભરવાડ ૭, ભિલ્લ—ભીલ ૮ અને ધીવર—મચ્છીમાર એ ૯ પ્રકારના નારુકો કહેવામાં આવ્યા છે

(तयणतरं च ण चउरासोइं आससयसहस्सा परओ अहाणुपुव्वीए सपट्ठिया) ત્યારબાદ ૮૪ લાખ ઘોડાઓ પ્રસ્થિત થયા (तयणंतर च ण छण्णउई मणुस्स कोडीओ पुरओ अहाणुपुव्वीए संपट्ठिया) ત્યારબાદ ૯૬ કરોડ જેટલી માનવ મેદિની પદાતી ઓનો

जाव सत्थवाहप्पभिईओ पुरओ अहाणुपुव्वीए संपट्ठिआ' तदन्तर च खलु बहवो राजानो माण्डलिका, ईश्वराः-युवराजाः तलवराः नगररक्षका यावत्सार्थवाहप्रभृतयः पुरत यथानुपूर्व्या संप्रस्थिताः अत्र-यावत्पदा् माडम्बिक कौटुम्बिक मन्त्रि महामन्त्रि गणक दौवारिक अमात्य चेटपीठमर्दकनगरनिगम श्रेष्ठि सेनापति सार्थवाहाः इति ग्राह्यम्। तत्र-माडम्बिकाः मडवो ग्रामविशेषः यस्य ग्रामस्य चतुर्दिक्षु सार्द्ध तृतीय, क्रोशद्वय-पर्यन्तं,ग्रामान्तरं न भवति सः तस्याधिपतिः तद्बहुवचने-मड बाधिपतयः, कौटुम्बिकाः-परिवारस्थायिनो माता पिताभ्रातृभगिन्यादयः, मन्त्रिणः,-सचिवा अमात्याः, महामन्त्रि ण,ः - सर्वोच्चामात्याः प्रधानमन्त्रिणः, गणकाः - ज्योतिपिकाः, दौवारिकाः - द्वारपा-लकाः, अमात्या - राज्याधिष्ठायकाः, चेटाः - दासा वा, पीठमर्दाः - आस्थाने आसन्ना-सन्नसेवकाः समवयस्या इत्यर्थः, नगरम् प्रसिद्धम्, निगमाः - कारणिका वणिजो

समूह चली (तयणंतरं चणं बहवे राईसर तलवर जाव सत्थवाहप्पभिइओ पुरओ अहाणुपुव्वीए सपट्ठिया) इस जनसमूह के बाद अनेक राजा-मांडलिकजन, ईश्वर युवराज, तलवर नगर रक्षक यावत् सार्थवाह आदिजन चले यहाँ यावत्पद में माडम्बिक, कोटुम्बिक मन्त्री महामन्त्री गणक-ज्योतिषी' दौवारिक, अमात्य चेट पोठमर्द अंगरक्षक नगरनिगम के श्रेष्ठिजन, सेनापति'' इन सबका ग्रहण हुआ है। जिम ग्राम के आस पास ढ़ाई कोश तक दूसरा ग्राम नहीं होता हैं उसका नाम मडंब है इस मडब ग्राम रूप विशेष-का जो अधिपति होता है वह माड-म्बिक कहा गया हैं कुटुम्बिजन-माता पिता आदि-कौटुम्कि कहे गये हैं, मंत्री महामंत्री प्रधान ये भिन्न २ पद के अनुमार होते हैं गणक नाम ज्योतिर्विद का हैं जिसे भाषा में ज्योतिषी कहा गया है द्वारपाल का नाम दौवारिक है राज्य के अधिष्ठापक हाते हैं उन्हें अमात्य कहा जाता है दासी दास आदि चेट कहलाते है पीठमर्द अङ्गरक्षक को कहते है जिसे अंग्रेजी में बोडीगार्ड कहा गया है अथवा जा समानवय के होते हैं वे भी पीठमर्द कहे जाते हैं।

ચાલી (तयणंतर च णं बहवे राईसरतलवर जाव सत्थवाहप्पभिइओ पुरओ अहाणु-पुव्वीए संपट्ठिया) એ જનસમૂહ પછી અનેક રાજાઓ-માડલિકજને।, ઈશ્વરયુવરાજ તલવર, નગર રક્ષક યાવત્ સાર્થવાહ વગેરે લોકો ચાલ્યા અહીં યાવત્ પદથી માડબિક કૌટુંબિક, મન્ત્રીઓ, મહામન્ત્રીઓ ગણકો-જ્યોતિષીઓ દૌવારિકો અમાત્યો ચેટો-પીઠમર્દો, અંગ-રક્ષકો, નગરનિગમના શ્રેષ્ઠિજને।, સેનાપતિઓ એ સર્વનું ગ્રહણ થયુ છે જે ગ્રામની આસ-પાસ અઢી ગાઉ સુધી અન્ય ગ્રામ હોય નહિ તેનુ નામ મડબ છે એ મડબ વિશેષ નો જે અધિપતિ હોય છે. તે માડબિક કહેવાય છે કૌટુબિકજન, માતા પિતા વગેરે ને કૌટુ-બિકો કહેવામા આવ્યા છે મંત્રી, મહામંત્રી પ્રધાન એ એ। ભિન્ન પદ. મુજબ હોય છે ગણક નામ જ્યોતિર્વિદનુ છે, જેને હિન્દી ભાષામાં જ્યોતિષી કહેવામાં આવે છે દ્વારપાળ નું નામ દૌવારિક છે રાજ્યના જે અધિષ્ઠાપકો હોય છે તેને અમાત્યો કહેવામાં આવે છે. દાસી-દાસ વગેરેને ચેટ કહેવામા આવે છે, પીઠમર્દ અંગરક્ષક ને કહે છે જેને અંગ્રેજી-ભાષામા બોડીગાર્ડ કહેવામા આવે છે. અથવા જેઓ સમાનવયના હોય છે તેઓનેપીઠમર્દ

वा, श्रेष्ठिनः प्रसिद्धाः, सार्थवाह प्रभृतयः प्रभृतिपदात् दूतसन्धिपालेति ग्राह्यम् । दूताः प्रसिद्धाः सन्धिपालाः - राज्यसन्धिरक्षकाः एषां द्वन्द्वः एते पुरतो अग्रतः यथानुपूर्व्या सम्प्रस्थिताः 'तयणतरं च ण वहवे असिग्गाहा लट्ठिग्गाहा कुतग्गाहा चावग्गाहा चामरग्गाहा पासग्गाहा फलगग्गाहा परसुग्गाहा पोत्थयग्गाहा वोणग्गाहा कूअग्गाहा हडप्फग्गाहा दीविअग्गाहा सएहिं सएहिं रूवेहिं एवं वेसेहिं चिंधेहिं निओएहि सएहिं २ वत्थेहिं पुरओ अहाणुपुव्वीए संपत्थिया' तदनन्तरं च खलु बहवः असिग्राहाः,-खड्गग्राहिणः, तथा केचिद् यष्टिग्राहाः - यष्टिकाग्राहिणः, दण्डग्राहिण इत्यर्थः कुन्ताः भल्लधारिणः केचित् चापग्राहाः धनुर्ग्राहिणः चामरग्राहाः, पाशग्राहाः-पाशाः द्यूतोपकरणानि तद्ग्राहाः, परशुग्राहाः परशवः कुठाराः तद्ग्राहा पुस्तकग्राहाः - पुस्तकानि शुभाशुभपरिज्ञानहेतुभूतपुस्तकादि तद्ग्राहाः वीणाग्राहा 'कुअग्गाहा' कुतपग्राहाः कुतपा तैलादि भाजनानि तद्ग्राहाः, हडप्फग्राहाः- हडप्फः ताम्बूलार्थे पूगिफलादिभाजनं तद्ग्राहाः दीपिकाग्राहाः प्रसिद्धाः एते च स्वकीयैः रूपैः आकारैः एवं स्वकीयैः स्वकीयैः वेषैः

निगमनाम वणिकूजनों का है बाकी के शब्दों का अर्थ स्पष्ट है यहाँ प्रभृति शब्द से दूतसन्धिपाल का ग्रहण हुआ है दूत-राजा के संदेशवाहक होते है एवं सन्धिपाल राज्य की संधि के रक्षक होते हैं। (तयणंतरचणं बहवे असिग्गाहा लट्ठिग्गाहा कुंतग्गाहा चावग्गाहा चामरग्गाहा पासग्गाहा फलगग्गाहा परसुग्गाहा पोत्थयग्गाहा, वीणग्गाहा कूअग्गाहा, हडप्फगाहा, दीविअग्गाहा सएहि सएहिं, रूवेहिं एवं वेसेहिं, चिंधेहिं, निओएहिं सएहिं सएहिं वत्थेहिं पुरओअहाणुपुव्वीए सपत्थिया) इनके बाद अनेक असि तलवारग्राही जन अनेक यष्टि ग्राही जन, अनेक भल्लधारी जन अनेक धनुर्धारीजन, अनेक ध्वजोपकरण धारीजन, अनेक फलकग्राहीजन, अनेक परशुग्राहीजन अनेक शुभाशुभ परिज्ञान के जानने के लिये पुस्तको को लेकर चलने वाले जन अनेक वीणाधारीजन अनेक तैल आदि के रखने के कुतुप को लेकर चलने वालेजन अनेक सुपारी आदिरूप पानकी सामग्री से भरे हुए डिब्बो को लेकर चलने वाले जन एवं अनेक

કહેવામાં આવે છે. નિગમ નામ વણિક્જનોનું છે શેષ શબ્દોનો અર્થ સ્પષ્ટ જ છે, અહીં પ્રભૃતિ શબ્દથી દૂતસન્ધિપાલક નું ગ્રહણ થયુ છે, દૂતો—રાજાના સદેશવાહકો હોય છે. તેમજ સન્ધિપાલ રાજ્યની સન્ધિના રક્ષક હોય છે (तयणतर च णं बहवे असिग्गाहा लट्ठिग्गाहा, कुंतग्गाहा चावग्गाहा चामरग्गाहा, पासग्गाहा, फलगग्गाहा, परसुग्गाहा, पोत्थयग्गाहा, वीणग्गाहा, कूअग्गाहा, हडप्फगाहा, दीविअग्गाहा, सएहिं सएहिं, रूवेहिं एव वेसेहिं चिंधेहिं, निओएहिं सएहिं २ वत्थेहिं पुरओ अहाणुपुव्वीए संपत्थिया) ત્યાર બાદ અનેક અસિ તલવાર ગ્રાહીજનો, અનેક યષ્ટિ-(લાકડી) ગ્રાહીજનો, અનેક મલ્લધારી જનો અનેક ધનુધીરીજનો, અનેક ધ્વજોપકરણધારીજનો અનેક ફલક ગ્રાહીજનો, અનેક પરશુગ્રાહી જનો, અનેક શુભાશુભ પરિજ્ઞાનને જાણવામાટે પુસ્તકોને લઈ ને ચાલનારાજનો, અનેક વીણાધારીજનો અનેક તેલ આદિના કુતુપો લઈ ને ચાલનારા જનો અનેક સોપારી વગેરેરૂપ પાનની સામગ્રી ભરીને ડબ્બાઓ લઈને ચાલનાર જનો તેમજ અનેક દીવાઓ ને લઈ ને

वस्त्रालङ्काररूपै र्विधैः - अभिज्ञानैः 'चिन्हैं' नियोगैः व्यापारैः स्वकीयैः स्वकीयैः वस्त्रैः नेपथ्यैः सहिताः सन्तः पुरतो यथानुपूर्व्या सम्प्रस्थिताः 'तयणंतरं च णं बहवे दंडिणो मुंडिणो सिहंडिणो जडियो पिच्छिणो हासकारगा खेड्डकारगा दवकारगा चाडुकारगा कंदप्पिआ कुक्कुइआ मोहरिआ गायंता य दीवंता य(वायंता) नच्चंता य हसंता य रमंता य कीलंता य सासेंता य सावेंता य जावेंता य रावेंता य सोभेंता य सोभावेंता य आलोअंता य जयजयसद्दं च पउंजमाणा पुरओ अहाणुपुव्वीए संपट्ठिया' तदनन्तरं च खलु बहवो दण्डिनः दण्डधारिणः केचित् मुण्डिनः अपनीतकेशाः शिखण्डिनः शिखाधारिणः केचित् जटिनः जटाधारिणः तथा पिच्छिनः मयूरादि पिच्छादिधारकाः तथा हास्यकारकाः तथा खेड्डकारकाः खेडं धूतविशेष स्तत्कारकाः तथा द्रवकारकाः, केलिकराः चाटुकारकाः प्रियवादिनः कान्दर्पिकाः कामकथाकारिणः 'कक्कुइआ' कौत्कुच्यकारिणो भाण्डाः भाण्डचेष्टाकारिण इत्यर्थः 'मोहरिया'

दीपों को लेकर चलने वाले जन जो कि अपने २ कार्य के अनुरूप वेश भूषा से सज्जित थे एवं अपने नियोग में अशून्य थे चले (तयणतरं चणं बहवे दंडिणो, मुंडिणो, सिहंडिणो, जडिणो पिच्छिणो हासकारगा, खेडकारगा, दवकारगा चाडुकारगा, कंदप्पिआ कुक्कुइआ, मोहरिआ, गायंताय दीपंता (वायताय) नच्चंताय हसंताय कीलंताय सासेंताय सावेंताय, जावेंताय रावेंताय सोभेंताय सोभावेंताय आलोयंताय जयजयसद्दंच पउंजमाणा पुरओ अहाणुपुव्वीए सपट्ठिया) इनके बाद अनेक दंडधारीजन, अनेक शिखंडी-जिनके मस्तकके बाल मुडाये जा चुके है-ऐसेजन अनेक शिखंडी जिनके मस्तक पर केवल एकचोटी हो है ऐसे जन, अनेक जटाधारीजन अनेक मयूर आदि के पिच्छो को धारण करनेवाले जन अनेक हँसी उत्पन्न करानेवाले जन अनेक धूत आदि मे प्रवृत्ति कराने वाले ऐसे खेड्डकारक जन अनेक द्रवकारक क्रीडा आदि में प्रवृत्ति कराने वाले जन, अनेक चाटुकारी खुशामद करनेवाले जन, अनेक कामकथा करनेवालेजन, अनेक कौत्कुच्य-कायकी कुचेष्टा करनेवाले-भाण्डजन,, अनेक भाण्ड-

---

ચાલનારા જનો કે જેઓ પોત-પોતાના કાર્ય ને અનુરૂપ વેશભૂષાથી સુસજ્જ હતા અને પોતાના નિયોગ માં અશૂન્ય હતા-ચાલ્યા. (तयणंतरं च बहवे दंडिणो मुंडिणो, सिहंडिणो, जडिणो पिच्छिणो, हासकारगा, खेड्डकारगा, दवकारगा, चाडुकारगा, कंदप्पिआ, कुक्कुइआ मोहरिआ, गायताय दीवनाय (वायताय) नच्चताय, हसंताय, कीलताय, सासेंताय, सावेंताय, जावेंताय, रावेंताय सोभेंताय सोभावेंताय आलोयताय, जयजयसद्दं च पउंजमाणा, पुरओ अहाणुपुव्वीए संपट्ठिया) ત્યારબાદ અનેક દંડધારી જનો, અનેક મુંડીજનો-જેના મસ્તકના વાળો મુંડિત કરવામા આવ્યા છે એવાલોકો, અનેક શિખંડીઓ-જેના મસ્તક ઉપર એકજ ચોટલી છે એવ લોકો, અનેક જટાધારી જનો, અનેક મયૂર વગેરેના પિચ્છોને ધારણ કરનારા લોકો અનેક હસાવનારા લોકો અનેક દ્યૂત આદિ મા પ્રવૃત્તિ કરનારા લોકો અર્થાત ખેડ્ડકારક જનો અનેક દ્રવકારક ક્રીડા વગેરેમા પ્રવૃત્તિ-કરનારા લોકો, અનેક ચાટુકારી ખુશામદ કરનારા લોકો અનેક કામકથા કરનારા, લોકો,

मुख ाः वाचालाः असम्बद्धप्रलापिन इत्यर्थः, गायन्तश्च दीव्यन्तश्च क्रीडयन्त वादयन्तश्च वादित्राणि नृत्यन्तश्च, हसन्तश्च रममाणाश्च अक्षादिभिः क्रीडयन्त प्रमोदजनक्रीडया क्रीडां कुर्वन्तः शासयन्तश्च परेभ्यो गानादी शिक्षयन्तः श्रावयन्तश्च मनोभिरोचकवचनादि श्रावयन्तः जल्पन्तश्च कल्याणप्रदवाक्यानि रावयन्तः शब्दान् कारयन्त. स्वप्रोक्तवाक्यानि अनुवादयन्त इत्यर्थः शोभमानाश्च मनोज्ञवेषादिना स्वयम् शोभयन्तश्च परान् मनोज्ञवेषादिना आलोकमानाश्च पुण्यशालिन भरतचक्रिण राजराजस्यावलोकन कुर्वन्तः जय-जयशब्दं च प्रयुञ्जानाः पुरतो यथानुपूर्व्या पूर्वोक्तपाठक्रमेण सम्प्रस्थिता 'एवं उववाइय गमेण जाव तस्स रण्णो पुरओ महआमाआसधरा उभओ पासि णागा णागधरा पिट्ठओ रहा रहसंगेल्ली अहाणुपुव्वीए संपट्ठिया' इति एवम् उक्तक्रमेण औपपातिकगमेन प्रथमोपाङ्गगत पाठेन तावद्वक्तव्य यावत् तस्य भरतस्य राज्ञ पुरतः महाश्वाः बृहत्तुरङ्गाः अश्वधरा अश्वधारकपुरुषाः गजरत्नारूढभरतस्य उभयतः द्वयोः पर्श्वयोः नागाः हस्तिनः नागधााः हस्तिधारकपुरुषाश्च पृष्ठतः पृष्ठभागे रथारथसङ्केल्ली रथसमुदाय देशीयोऽयं शब्दः

जन, अनेक वाचालजन-असवद्ध प्रलापोजन, गाते हुए भिन्न २ प्रकार को क्रीडा करते हुए, अनेक वादित्रो को वजाते हुए नृत्यकरते हुए, हँसते हुए, अक्ष आदि के द्वारा खेलते हुए प्रमादजनक क्रीडा करते हुए, दूसरों को गान आदि सिखाते हुए, मनोभिरोचक वचनों को सुनाते हुए, मीठे २ शब्दों को दूसरों के प्रति उच्चारण करते हुए, अपने ही द्वारा कहे गये वचनों का अनुवाद करते हुए मनोज्ञवेष आदि से अपने को और दूसरों को सज्जित करते हुए, एवं राजाओ के राजा पुण्यशाली भरत चक्री का अवलोकन करते तथा जय जय शब्द का प्रयोग करने हुए प्रस्थित हुए (एवं उववाइयगमेण जाव तस्स रण्णो पुरओ मह आसा आसघरा उभओ पासिं णागा णागधरा पिट्ठओरहा रहसगेल्लो अहाणुपुव्वीए सपट्ठिया) इस तरह प्रथम उपाङ्ग ओपपातिक सूत्र के पाठ के अनुसार यहाँ "उस भरत राजा के आगे बड़े२ घोडे, अश्व धारक पुरुष दोनों ओर हाथी, हस्तिधारक पुरुष, पीछे रथ और रथों का समूह चला"

અનેક કૌત્કુચ્ય-કાયાની કુચેષ્ટા કરનારા-ભાંડજનો, અનેક વાચાલ જનો, અસંબદ્ધ પ્રલાપી-જનો, ગાતા-ગાતાં ભિન્ન પ્રકારની ક્રીડાઓ કરતા, અનેક વાદ્યો વગાડતા, નૃત્ય કરતા, હસતા, અક્ષ વગેરે દ્વારા રમતા, પ્રમોદકારી ક્રીડાઓ કરતા બીજાઓને સંગીત, વગેરે કલાઓ શીખવતા, મનોભિરોચક વચનો સંભળાવતા. બીજાઓના માટે મધુર શબ્દો બોલતા પોતેકહેલા વચનોને અનુવાદિત કરતા મનોજ્ઞવેષ વગેરેથી પોતાની જાતને અને બીજાઓને સુસજ્જિત કરતા, રાજાઓના પણ રાજા પુણ્યશાળી ભરતચક્રીના દર્શન કરતા તથા જય જય શબ્દોને ઉચ્ચારતા પ્રસ્થિત થયા. (एव उववाईयगमेण जाव तस्स रण्णो पुरओ मह आसा आसधरा उभओ पासिं णागा णागधरा पिट्ठओ रहा रहसंगेल्ली अहाणुपुव्वीए संपट्ठिया) આ પ્રમાણે પ્રથમ ઉપાંગ ઔપપાતિક સૂત્ર ના પાઠ મુજબ અહીં "તે ભરત રાજાની આગળ મોટા-મોટા ઘોડાઓ, અશ્વધારક પુરુષો, બન્ને તરફ હાથીઓ હસ્તિધારક પુરૂષો પાછળ રથ અને અનેક રથોના સમૂહો ચાલ્યા, એ પાઠ સુધીનું કથન અપેક્ષિત છે.

च समुच्चये यथानुपूर्व्या संप्रस्थिताः अत्र यावत् पदेन सवर्णक सेनाङ्गानि संगृह्यन्ते। 'तयणंतरं च णं तरमल्लिहायणाणं हरिमेला मउलमल्लिअच्छाणं चचुच्चिअ ललिअ पुलिअ चलचवल चंचलगईणं लंघणवग्गणधावण धोवण तिवइजइण सिक्खियगईणं ललत लामगललायवरभूसराणं मुहमंडगओचूलग-थासग अहिलाणचामरगंडपरिमंडियकडीणं किंकरवरतरुणपरिग्गहिआ अट्ठसयं वरतुरगाणं पुरओ अहाणुपुव्वीए संपट्ठिय' तदनन्तर च खलु तरमल्लिहायनाना तत्र च तरो वेगो बालं वा इति 'मल्ल मल्लिधा णे' इत्यस्मात् धातोः भवति तथा च तरमल्ली तरधारकः वेगादि कारकः हायन' सम्वत्सरोऽस्ति येषां ते तथाभूताः नवतरुणा इत्यर्थः तेषाम् इद च वक्ष्यमाण वरतुरङ्गाणामित्यस्य विशेषणम् पुनश्च कीदृशानाम् 'हरिमेलामउलमल्लिअच्छाणं' हरिमेला मुकुलमल्लिकाक्षाणाम् हरिमेला वनस्पति विशेषस्तस्याः मुकुला कुड्मलं कलिका मल्लिका च विचकिल नामक शुभ्रपुष्पं तद्वद् अक्षिणी नेत्राणि येषां ते तथाभूताः तेषां शुक्लाक्षाणामित्यर्थः, पुनश्च कीदृशानाम् 'चंचुच्चिय ललिय पुलिय चल चवल चंचलगईणं' चञ्चुच्चित चलित पुलित चल चपलचञ्चलगतीनाम् चञ्चुरितम् कुटिलगमनम् अथवा चञ्चुः शुकचञ्चुः तद्वद् वक्रतया इत्यर्थ उच्चितम् उच्छूताकरणम् पादस्योत्पाटनं चञ्चुच्चितं तच्चलित च विलासयुक्ता गति' पुलितं च गतिविशेषः एवंविधा तथा चल वायु' तद्वत् शीघ्रगामित्वात् तद्वच्चपला चञ्चला अतीव चपला गति येषां ते तथा अतीव

इस पाठ तक कथन करना चाहिये यहाँ यावत् पद से सवर्णक सेनाङ्गों का ग्रहण हुआ है।

(तयणनरंचण तरमल्लिहायणाण हरिमेला मउलमल्लिअच्छाणं चचुच्चिअललिअपुलिअ चलचवलचंचलगईणं लघणवग्गण धावण धोवण तिवइ जइण सिक्खियगइण ललंतलामगललाय वरभूसराणं मुहमंडगओचूलगथासग अहिलाण चामरगंडपरिमडियकडीण किंकरवरतरुणपडिग्गाहिया अट्ठसयं वरतुरगाणं पुरओ अहाणुपुव्वीए संपट्ठियं) इनके बाद तरमल्लिहायन वेग धारण करानेवाला है वर्ष जिन्हो के ऐसे नवीन-तरुण तथा हरिमेला नामक वनस्पति विशेष की कलिका के जैसे एवं मोंगरों के पुष्प जैसी शुभ्र आखों वाले, तथा वायु के जैसे शीघ्र गामी होने से पुलितगति से चाल चलनेवाले, टापों का आस्फोटन करते हुए चलनेवाले विलासयुक्त गतिव ले,

અહીં યાવત્ પદથી સવર્ણક સેનાગોનુ ગ્રહણ થયુ છે

(तयणतर च ण तरमल्लिहायणाणं हरिमेला मउलमल्लिअच्छाणं चंचुच्चिअललिअ पुलिअचलचवलचंचल ाईण लघणवग्गणधावणधोवणतिवइजइण सिक्खियगईणं ललंतलामगललायवरभूसराणं मुहमंडगओचूलग थासग अहिलाण चामरगंडपरि-मडियकडीणं किंकर वरतरुण पडिग्गहिया अट्ठसयं वरतुरगाण पुरओ अहाणुपुव्वीए संपट्ठिय) ત્યારબાદ તરમલ્લિહાય :-વેગધારણ કરનાર છે વર્ષ જેના એવા નવીન, તરુણ તથા હરિમેલા નામક વનસ્પતિ વિશેષનીશુદ્ધ કલિકા જેવી અને મોઘરાના પુષ્પ જેવી શુભ્ર આંખોવાળા તથા વાયુની જેમ' શીઘ્રગામી હોવાથી પુલિત ગતિથી ચાલ ચાલનારા, ટાપોનુ આસ્ફોટન કરતા ચાલનારા, વિલાસ યુક્ત ગતિવાળા, લઘન ક્રિયામાં-ખાડા આદિને

चपल–तुरगा तेषां पुनः कीदृशानाम् वरतुरङ्गानाम् 'लंघणवग्गणधाणधोरणतिवइजइण सिक्खियगईणं' लंघनवल्गन–धारणधोरणत्रिपदिजयिशिक्षितगतीनाम् सूत्रे प्राकृतत्वात् पदव्यत्यासः तत्र शिक्षितम् अभ्यस्तं लंघनं गर्तादेरतिक्रमणं उल्लंघनं वल्गनम् उत्कूर्दनम् धावनम्–शीघ्रगमनम् त्वरितं वेगेन गमनम् धोरणं गतिचातुर्यम् तथा त्रिपदी भूमौ त्रिपदा स्थानम् जयिनो अन्यस्य गति जयनशीला गतिश्च येषाम् ते तथा अत्र शिक्षितपदं सर्वतः आदौ प्रयोक्तव्यं मूले पदव्यत्ययः प्राकृतत्वात् पुनः कीदृशानाम् 'ललतलामगललायवर-भूसणाण' ललद्रम्य गललातवरभूषणानाम् ललन्ति दोलायमानानि 'लाम' इति रम्याणि गललातानि कण्ठे न्यस्तानि वरभूषणानि श्रेष्ठालङ्कारा येषां ते तथा तेषाम् तथा 'मुहमडग ओचूलग थासग अहिलाण चामरगंडपरिमंडियकडीणं' मुखभाण्डकावचूल-स्थासकाहिलाण चामर गण्डपरिमण्डितकटीनाम् तत्र मुखमण्डकं मुखाभरणम् अवचूला प्रलम्बगुच्छाः स्थासकाः दर्प्पणाकारा अश्वालङ्कारा अहिलाणं मुखसंयमनम् एतानि सन्ति येषामिति मुखभाण्डकावचूलस्थासकाहिलाणाः अत्र मत्वर्थीयलोपो द्रष्टव्यः तथा चामरगण्डैः चामरदण्डैः परिमण्डिता शोभिता कटिः कटिप्रदेशो येषां ते तथा भूतास्तेषाम् बहुव्रीहेः पश्चात् कर्मधारयः पुनः कीदृशानाम् 'किंकरवरतरुणपरिग्गहियाणं' किङ्कर–वरतरुणपरिगृहीतानाम् किङ्करा अश्वानां किङ्करभूताः ये वरतरुणाः वर युवपुरुषास्तैः परिगृहीतानाम् अवलम्बितानाम् 'अट्ठसय वरतुरगाणं पुरओ अहाणुपुव्वीए संपट्ठिय' त्ति अष्टशतम् अष्टोत्तर शतम् उक्तविशेषणविशिष्टानां वरतुरगाणां पुरतः अग्रे यथानुपूर्व्या यथाक्रमं संप्रस्थितम् अत्राष्टाशतमित्युपलक्षणं तेन चतुरशीत्यश्वानामन्यत्र कथितानां संग्रहो भवतीति ज्ञातव्यम् । अथ गजाः 'तयणंतर च णं ईसिदंताण ईसिमत्ताणं

लंघन क्रिया में गर्त आदि के लंघन करने में शिक्षित, कूदने की क्रिया में शिक्षित, धावन क्रिया में शिक्षित भूमि में तीन पैरों से खडे होने की क्रिया में शिक्षित, तथा अन्य की गति को परास्त करनेवाली गतिवाले, गलो में लटकते हुए रम्य श्रेष्ट आभूषणों वाले, मुख के आभूषणों से, अवचूलों से लम्बे २ गुच्छों से, स्थासकों से–दर्पण के जैसे अश्वालङ्कारों से अहिलाण-लगामों से युक्त, तथा चामर दण्डों से सुशोभित कटि प्रदेशवाले, किंकर भूत श्रेष्ठ युवा पुरुष जिन्हें पकडे हुए हैं ऐसे १०८ एकसो आठ घोड़े प्रस्थित हुए यह १०८ पद उपलक्षणरूप है इसलिये यहाँ ८४ लाख घोडों का सग्रह हुआ जानना चाहिये (तयणंतरं च णं ईसिदताण ईसीमत्ताणं

ઓળગવામાં શિક્ષિત થયેલા, કૂદવાની ક્રિયામાં શિક્ષિત ધાવન ક્રિયામાં શિક્ષિત, ભૂમિમાં ત્રણ પગ ઉપર ઉભા રહેવાની ક્રિયામા શિક્ષિત તેમજ બીજાઓની ગતિઓને પરાસ્ત કરનારી ગતિ વાળા, ગ્રીવાઓમાં ઝૂલતા રમ્ય શ્રેષ્ઠ આભૂષણો વાળા, મુખના આભૂષણોથી, અવચૂલોના લાંબા–લાંબા ગુચ્છાઓથી, સ્થાસકોથી–દર્પણ જેવા અશ્વાલંકારોથી અહિલાણ–લગામોથી યુક્ત તથા ચામર દંડોથી સુશોભિત કટિ પ્રદેશ વાળા કિંકર ભૂત શ્રેષ્ઠ યુવા પુરુષોએ જેમને પકડી રાખ્યા છે એવા ૧૦૮ ઘોડાઓ પ્રસ્થિત થયા. આ ૧૦૮ પદ ઉપલક્ષણ રૂપ છે એ પદથી અત્રે ૮૪ લાખ ઘોડાઓનો સંગ્રહ થયો છે (તયણંતર

ईसितुंगाणं ईसि उच्छग उन्नयविसालधवलदताणं कंचणकोसीपविट्ठदंताणं कंचणमणि रयणभूसियाण वरपुरिसारोहगसंपउत्ताण गयाण अट्ठसयं पुरओ अहाणुपुव्वीए संपत्थिय त्ति' तदनन्तर च खलु ईपद्दान्तानाम्-मनाग्ग्राहितशिक्षाणम् इदं च वक्ष्यमाणगजाना मित्यस्य विशेपणम् पुनश्च कीदृशानाम् ईपन्मत्तानाम्-मनाग् युवत्वमापन्नानं यौवनार-म्भवर्तित्वात् पुनः कीदृशानाम् इपतुङ्गानाम् ईपदुच्चानाम् तस्मादेव 'ईसि उच्छंग उन्नय विसालधवलदंताणं, ईपदुच्छङ्गोन्नतविशालधवलदन्तानाम् ईपदुच्छङ्ग, उत्सङ्ग पृष्टदेश तस्मिन् ईषदुत्सङ्गे किञ्चित्पृष्टदेशभागे उपरि उन्नता मेरुदण्डा अधो भागे च विशालाश्च उदरापरपर्यायावयव विशेषा योवनारम्भवर्त्तित्वादेव ते च ते धवलदन्ताश्च ते सन्ति येपां ते तथा भूतास्तेषाम् पुनः कीदृशाना गजानां काञ्चन कोशी प्रविष्टदन्तानाम्-काञ्चनकोश्यः सुवर्णखोला. तासु प्रविष्टा दन्ता येपां ते तथाभूता तेपाम् तथा काञ्चनमणिरत्न भूषितानां काञ्चनानि सुवर्णानि मणय चन्द्रकान्ताद्य रत्नानि च अन्ये बहुमुल्यकरत्न-विशेषास्तै भूपिता शोभिताः ये ते तथाभूता तेपाम् पुनः कीदृशानाम् वरपुरुपरो-हकसप्रयुक्तानाम् वरपुरुपाः श्रेष्टपुरुपाः ये रोहकाः आरोहकाः निपादिनस्तैः सम्प्रयुक्ता

ईसितुंगाणं ईसिउच्छग उन्नविसालधवलदंताण कंचणकोडीपविट्ठदंताणं कंचणमणिरयणभू-सियाणं वरपुरिसारोहणसपउत्ताण गयाण अट्ठसयं पुरओ अहाणुपुव्वीए सपत्थियत्ति) इनके बाद हाथियो का झुण्ड प्रस्थित हुआ ये हाथी जिनके अभी पूर्णरूप से दात बाहर नहीं निकल पाये थे-किन्तु कुछ २ रूप में ही जिनके दात बाहर निकले थे ऐसे थे इसी कारण जो पूर्णरूप से युवावस्था सपन्न नहीं थे-युवत्व की ओर बढ रहे थे पूरी ऊँचाई जिनमें अभी प्रकट नहीं हो सकी था, पृष्ठ देश भी जिनका पूरा ऊंचा नहीं हो पाया था, ऐसे उस ईषदुन्नतपृष्ठ देश में जिनका मेरुदण्ड कुछ २ ऊँचा था तथा अधोभाग में उदरापरपर्यायरूप अवयव विशेष विशाल थे दांत इनके बिलकुल शुभ्र थे वे सुवर्णनिर्मित खोली से आवृत थे ये सुवर्णों से चन्द्रकान्त आदि मणियो से एवं बहुमूल्य रत्नविशेषों से शोभित थे इनके ऊपर अश्व

च णं ईसिदंताणं ईसिमत्ताणं ईसितुगाणं ईसिउच्छंग उन्नविसाल धवल दताणं कंचण कोसीपविट्ठदंताणं कंचणमणिरयणभूसियाणं वरपूरिसारोहणसंपउत्ताणं गयाणं अट्ठसयं पुरओ अहाणुपुव्वीए संपत्थियंत्ति) ત્યારબાદ હાથીઓનો સમૂહ પ્રસ્થિત થયો. એ હાથીઓકે જેમના દાતો હજી પૂર્ણ રૂપમા બહાર પણ નીકળ્યા નહોતા, પણ થોડા-થોડા દાતો જેમના બહાર નીકળ્યા છે એવા હતા, એથી એ હાથીઓ પૂર્ણ રૂપમાં યુવાવસ્થા સમ્પન્ન થયા ન હોતા યુવાવસ્થા તરફ એ હાથીઓ વધી રહ્યાહતા પૂરે-પૂરી ઉચાઈ પણ એ હાથીઓની હજી પ્રકટ થઈ ન હોતી, એ હાથીઓનો પૃષ્ઠભાગ પણ હજી સંપૂર્ણરૂપમાં ઊંચો થયો ન હતો, એવા એ ઈષદ્ ઉન્નત પૃષ્ટ દેશમા જેમનો મેરુદંડ થોડો-થોડો ઉંચો હતો તથા અધો ભાગમા ઉદર ઉપર પર્યાયરૂપ અવયવ વિશેષો વિશાળ હતા એ હાથીઓના દાતો એકદમ શુભ્ર હતા એ દાતો સુવર્ણ નિર્મિત પત્રથી આવૃત્ત હતા એ હાથીઓ સુવ-ર્ણોથી, ચન્દ્રકાત વગેરે મણિઓથી તેમજ બહુમૂલ્ય રત્નવિશેષો થી શોભિત હતા, એમની

ये ते तथाभूताः तेषाम् एवं भूताना गजानां हस्तिनाम् अष्टशतम् अष्टोत्तरशतं पुरतो यथानुपूर्व्या क्रमेण सम्प्रस्थितम्। अथ रथाः'तयणंतर च ण सछत्ताण सज्झयाण सघंटाण मरडागाण सतोरणवराणं सर्नादघोसाण सखिखिणोजालपरिक्खिताण हिमवंत कंद-रतरणिव्वाय संवद्धिय चित्ततिणिस कणगमणिजुत्तदारुगाणं कालायससुकयणेमिजंत कम्माणं सुसिलिट्ठवत्तमंडलधुर ण आइण्णवरतुरग संपउत्ताणं कुसलणरच्छेअ सारहिसु संपग्गहियाणं बत्तीसतोरणपरिमंडियाण सकंकडवडेंसगाणं सचावसरपहरणावरण भरिअ जुद्ध सज्जाण अट्ठसयं रहाण पुरओ अहाणुपुव्वीए सपट्ठिय'इति रथानां विशेषणानि आह-नदनन्तर च खलु रमणीयाति रमणीय सच्छत्राणा छत्रयुक्तानां सध्वजानां महाध्वज-सहितानां सघण्टानाम् घण्टिकायुक्तानां सपताकाना लघुध्वजसहिताना सतोरणवराणा श्रेष्ठतोरणयुक्तानाम् अत्र तोरण द्वारस्य अवयवविशेषः यद्वा तोरणम् 'मेहराव' इति भाषाप्रसिद्धं तद्युक्तानां सनन्दिघोषाणा नन्दिघोषा युगपद् द्वादशप्रकारक वाद्योत्थि-तध्वनिविशेषा ते सहितानां सकिङ्किणीजालपरिक्षिप्तानां परिक्षिप्तक्षुद्रघण्टिकापङ्क्ति-विशेषयुक्ताना हिमवत् कन्दरान्तरनिर्वातसंवर्द्धितचित्रतिनिश कनकमणियुक्तदारुका-णाम्' तत्र हिमवत क्षुद्रहिमवतःक्षुद्रहिमवद्गिरेः निर्वातानि वातरहितानि यानि कन्दरान्त-

के चालन क्रिया मे पटुतर विषादीजन बैठे हुए थे ऐसे ये हाथी १०८एकसो आठ थे (तयणंतरंचणं सछत्ताणं सज्झयाण सघंटाण,सपडागाण, सतोरणवराणं सणंदिघोसाणं सखिंखिणीजालपरिक्खित्ताणं हिम-वनकंदर तरणिव्वाय संवद्धिय चित्ततिणिसकणग मणिजुत्तदारुगाण) इनके बाद रथ सप्र स्थित हुए ये रथ छत्रों सहित थे, ध्वजाओं सहित थे घंटाओं सहित थे पताकाओं--लघुध्वजाओं-सहित थे श्रेष्ठ तोरणों से युक्त थे द्वार के अवयवविशेष का नाम तोरण है जिसे भाषा में मेहराव कहा जाता है। नंदिघोष से समन्वित थे एक साथ जो बारह प्रकार के बाजे बजते हैं और उनसे जो ध्वनिका अबार निकलता है उसका नाम नन्दिघोष है छोटी २ घंटियो का जाल तरतीब बार इनके ऊपर बिछा हुआ था इनमें जो फलक-विशेष प्रकार के पटिये लगाये गये थे-वे क्षुद्र हिमवद्गिरि की निर्वात कन्दरा के बीच मे-भीतर सवर्द्धित हुए विविध

ઉપર અશ્વ સચાલન ક્રિયામા પટુતર લોકો કરતા પણ વિશેષ પટુ એવા વિષાદી જનો બેઠા હતા. એવા એ હાથીઓ ૧૦૮ હતા. (तयणतर चण सछत्ताणं सज्झयाणं स णं सपडागाणं, तोरणवराणं, सणंदिघोसाण सखिंखिणीजालपरिक्खित्ताणं हिमवंतकंद-रतरणिव्वायसंवद्धिय चित्तगितिणिसकणगमणिजुत्तदारुगाण) ત્યારબાદ રથો સપ્રસ્થિત થયા. એ રથો છત્રો સહિત હતા. ધ્વજાઓ સહિત હતા, ઘટાઓ સહિત હતા, પતાકાઓ-લઘુધ્વજાઓ-સહિત હતા. તોરણોથીયુક્તહતા દ્વારના અવયવ વિશેષનું નામ તોરણ છે જેને હિન્દી ભાષામા 'मेहराव' કહેવ મા આવે છે. નદિઘોષથી સમન્વિત હતા એકી સાથે જે બાર પ્રકારના વાદ્યો વગાડવામા આવે અને તેમાથીજે ધ્વનિ નીકળે છે તેનુ નામ નદિઘોષ છે નાની-નાની ઘંટડીઓનો સમૂહ ક્રમશ એમની ઉપર આસ્તૃત હતો. એમની અદર જે ફલક વિશેષ પ્રકારના પાટિયાઓલગાડવામાં આવ્યા હતા-તે ક્ષુદ્ર હિમવદ્ ગિરિની નિર્વાત

राणि दरीमध्यानि तत्र सवर्द्धिता वृद्धि प्राप्ता चित्रा विविधा अनेकप्रकारकाः तिनिशाः तन्नामक वृक्षविशेषा तेषामेव कनकमणियुक्तानि दारुणि काष्ठविशेषफलकानि येषु तेतथा तेषाम् पुन कीदृशानाम् कालायस सुकृतनेमियन्त्रकर्मकाणम् कालायस लोहविशेषः तेन सुकृतं सुरचितं नेमियन्त्र नेमिः चक्रपरिधिः तस्योपरि भागे वर्तमान यन्त्रं तस्य कर्म गतिक्रिया येषां ते तथा पुनः कीदृशानाम् सुश्लिष्टवृत्तमण्डलधुराणा सुश्लिष्टं सुसङ्गत वृत्तमण्डलं चक्रोपरिभागेवर्तुलाकाररूप धुर धुरायेषा ते तथा तेषाम् पुनः आकीर्ण वरतुरग-सप्रयुक्तानाम् आकीर्यन्ते व्याप्यन्ते जवादि गुणैरिति आकीर्णाः वरतुरगाः श्रेष्ठाश्वाः ते सुसप्रयुक्ताः सुष्टुसम्यग्योजिताः येषु ते तथा पुनः कीदृशानाम् कुशलनरच्छेकसारथि सुसंप्रगृहीतानां कुशलाः निपुणाः नरच्छेकाः मनुष्येषु चतुरा तैः सुसंप्रगृहीताः सुष्ठु सञ्चालिताः ये ते तथा तेषाम् पुनः कीदृशाना द्वत्रिंशत्तूणपरिमण्डिताना द्वात्रिंशत् द्वात्रिंशत्सख्यकाः तूणाः बाणाधारभूताः तैः मण्डिताः शोभिताः ये ते तथभूतास्तेषाम् पुनः कीदृशानाम् सकङ्कटावतंसकानां सकङ्कटाः कवचाः अवतंसकः शिरस्त्राणभूताः शिरोवेष्टनरूपा आभरणविशेषा एते सन्ति येषु ते तथाभूतस्तेषाम् पुनः कीदृशानाम् सचापशर प्रहरणावरणभरितयुद्ध सज्जानाम् चापाः धनूषि तैः सहिताः शराः बाणाः तथा

तिनिस वृक्षों के बने हुए थे और कनक एवं मणियों से खचित थे. (कालायस सुकयणेमिजंतकम्माण सुसिलिट्ठवत्तमंडलधुराण आइण्णवरतुरगसुसंपउत्ताण) कालायस-लोहविशेष–से सुरचित चक्रपरिधि के उपर वर्तमान यन्त्र की गतिक्रिया से युक्त थे इनकी धुरा सुश्लिष्ट सुसगत एवं गोल मंडल वाली थी. अपने वेग से युक्त ऐसे श्रेष्ठ घोडे इनमें जुते हुए थे. (कुसलनरच्छेक सारथि सुसपग्गहियाणं) कुशल सारथियो द्वारा जो कि रथ सचालक मनुष्यो के बीच में श्रेष्ठ माने जाते थे ये सचालित हो रहे थे. (बत्तीसतोणपरिमंडिया-ण सकंकडवडेसगाण सचावसरपहरणावरणभरिअजुद्धसज्जाणं अट्ठसयं रहाण पुरओ अहाणु-पुव्वीए सपट्ठियं) ३२ बाणो के धरने के स्थान भूत तोणों से–भागो से परिमंडित थे ये सकङ्कट कवच और अवतंसक–शिरस्त्राणभूत-आवरणविशेषों से भरे हुये थे, धनुष-बाण-प्रहरण, और

કંદરાના મધ્યમા-અંદર સવર્દ્ધિત થયેલા વિવિધ તિનિશ વૃક્ષોના બનાવેલા હતા. તેમજ કનક અને મણિઓ થી એ જડિત હતા. (कालायस सुकयणेमिजंतकम्माणं सुसिलिट्ठ-वत्तमंडलधुराणं आइण्णवरतुरगसुसंपउत्ताण કાલાયસ-લોખંડ વિશેષ થી સુરચિત ચક્ર પરિધિની ઉપર વિદ્યમાન યન્ત્રના ગતિ ક્રિયા થી એઓ યુક્ત હતા. એ રથોની ધુરા સુશ્લિષ્ટ, સુસગત તેમજ ગોળ- મંડલવાળી હતી પોતાના વેગથી યુક્ત એવા શ્રેષ્ઠ ઘોડાઓ એ રથોમા જોતરેલા હતા (कुसलनरच्छेकसारथि सुसपग्गहियाणं)કુશલ સારથિયો વડે કે જેઓ રથ સચાલક મનુષ્યોમા શ્રેષ્ઠ માનવામા આવતા હતા એ રથો સંચાલિત થઈ રહ્યા હતા (बत्तीसतोणपरिमंडियाणं सकंकटवडेंसगाणं सचावसरपहरणावरणभरिअजुद्ध-सज्जाण अट्ठसयं रहाणं पुरओ अहाणुपुव्वीए संपट्ठिग) ૩૨ બત્રીશ બાણોને મૂકવાના સ્થાન ભૂત તાણો થી તૂણીરોથી એ રથોથી મંડિત હતા. એ રથો સંકંટ, કવચ અને અવતંસક

प्रहरणानि आयुधानि अस्यादीनि आवरणानि कवचानि तैः भरिताः परिपूरिताः अतएव युद्धसज्जाः सङ्ग्रामसज्जिताः ये ते तथाभूतास्तेषां रथानाम् अष्टशतम् अष्टोत्तरशतम् पुरतो यथानुपूर्व्या यथाक्रमं सम्प्रस्थितं संचलितम् ।

अथ पदातयः-'तयणंतरं च णं असिसत्ति कुंत तोमरसूललउडभिंडिपालधणुपाणिसज्जं पाइत्त णीयं पुरओ अहाणुपुव्वीए संपत्थियं त्ति' तदनन्तरं च खलु असिशक्ति कुन्ततोमरशूललगुडभिन्दिपाल धनुःपाणिसज्जं पदात्यनीकं पादचारी सैन्यसमूहः पुरतो यथानुपूर्व्या सम्प्रस्थितमिति तदनन्तरं च खलु पदात्यनीकं पादचारकसैन्यसमूहः पुरतो यथानुपूर्व्या सम्प्रस्थितं तत् इत्याह-'असि' इत्यादि । 'असिशक्तिकुन्ततोमरशूललगुडभिन्दिपालधनुःपाणिसज्जम्-तत्र असिः खड्गः, शक्तिः त्रिशूलं कुन्त प्रसिद्धः तोमरः बाणविशेषः शूलम् एकशूलं लगुडःप्रसिद्धः भिन्दिपाल शस्त्रविशेषः धनु. प्रसिद्धम् एते पाणौ हस्ते यस्य तत् यथा सज्ज सङ्ग्रामादि स्वामिकार्ये तत्परम् एवभूत सत् तत् संप्रस्थितमित्यर्थः। 'तएणं से भरहाहिवे णरिंदे हारोत्थय सुकयरइयवच्छे जाव अमरवइ सण्णिभाए इद्धीए पहियकित्ती चक्करयणदेसिमग्गे अणेगरायवरसहस्साणुयायमग्गे' ततः खलु स महाराजो भरताधिपो नरेन्द्रः हारावस्तृतसुकृतरतिदवक्षस्को यावत्

आयुध इनमें जगह जगह पर रखे गये थे अतएव ऐसा प्रतीत होता था कि मानो ये रथ युद्ध के निमित्त ही सज्जित करने में आये हैं ऐसे ये रथ १०८ थे

(तयणतरं चणं. असि. सत्ति कुंत तोमर. सूल लउड, भिंडियालधणुपाणिसज्जपाइत्ताणीयं पुरओ अहाणुपुव्वीए सपत्थिय) इनके बाद आगे पदात्यनीक-पैदल सेना समूह चला इसमें प्रत्येक सैनिक के हाथ में असि-तलवार शक्ति-त्रिशूल, कुन्त, भाला, तोमर बाणविशेष, शूललगूडलाठी, भिन्दिपाल-शस्त्रविशेष एवं धनुष ये सब थे (तएण से भरहाहिवे णरिंदे हारोत्थयसुकयरइयवच्छे जाव अमरवइ सण्णिभाए इद्धीए पहियकित्ती, चक्करयणदेसियमग्गे, अणेणरायवरसहस्साणुयायमग्गे जाव समुद्दरवभूयंपिव करेमाणे २ सव्विद्धाए सव्वज्जुईए जाव णिग्घो-

શિરસ્ત્રાણભૂત આવરણ વિશેષો થી અલંકૃત હતા. ધનુષ, બાણ પ્રહરણ અને આયુધ એ રથો મા સ્થાન સ્થાન ઉપર મૂકવામા આવ્યા હતા એથી એની પ્રતીતી થતી હતી કે જાણે એ રથો યુદ્ધ માટે જ સુસજ્જિત કરવામા આવ્યા ન હોય ! એ રથો ૧૦૮ હતા

(तयणतर चणं असिसत्तिकुंततोमर , लउड, भिंडियाल धणुपाणिसज्ज पाइत्ताणीय पुरओ अहाणुपुव्वीए संपत्थिय) ત્યારબાદ આગળ આગળ પદાત્યનીક પદાતિ સેનાનો સમૂહ ચાલ્યો। એ પદાતિ સેનાના દરેક દરેક સૈનિકના હાથમા અસિ તલવાર, શક્તિ-ત્રિશૂલ, કુંત-ભાલો, તોમર બાણ વિશેષ, શૂલ, લગુડ-લાકડી, ભિંદિપાલ શસ્ત્ર વિશેષ તેમ જ ધનુષ એ બધાં અસ્ત્ર-શસ્ત્રો હતા (तएणं से भरहाहिवे णरिंदे हारोत्थयसुकय रइयवच्छे जाव अमर वइ सण्णिभाए इद्धीए पहियकित्ती चक्करयणदेसियमग्गे, अणेगरायवरसहस्साणुयायमग्गे जाव समुद्दरवभूयंपिवकरेमाणे २ सव्विद्धीए सवज्जुईए जाव णिग्घोस-

तत्र हारेण-मुक्ताहारेण अवस्तृतम् आच्छादितम् अतएव सुकृतरतिद सुप्रतिरचिततया आनन्दजनकं वक्षो वक्षःस्थलं यस्य स तथा, अत्र यावत्पदात् कुण्डलोद्द्योतिताननः प्रलम्बप्रालम्बमानसुकृतपटोत्तरीयः इति ग्राह्यम्, पुनः कीदृशः सः तत्राह- 'अमरवइ' इत्यादि 'अमरवइ सण्णिभाए' अमरपतिसन्निभया इन्द्रतुल्यया ऋद्ध्या भवनाभरणादि लक्षणया सम्पदा (युक्तः), तथा प्रथितकीर्त्तिः विख्यातयशाः तथा चक्ररत्नदेशितमार्गः चक्ररत्नेन देशितः प्रदर्शितो मार्गो यस्मै स तथा, तथा अनेक राजवरसहस्रानुयातमार्गः-अनेकराजवरसहस्रैः अनुयातः अनुगतो मार्गो यस्य भरतस्य स तथा तस्य मुकुटधारिणोऽनेकसहस्रा राजप्रवरा राजानः षट्खण्डाधिपतिभरतप्रदर्शितमार्गे प्रचलन्तीत्यर्थः दिग्विजयार्थं गमनसमये सेनादिकानां शब्दमुपमानेन दर्शयन्नाह-'जाव समुद्दरवभूयं पिव करेमाणे करेमाणे सव्विड्ढीए सव्वज्जुइए जाव णिग्घोसणाइयरवेण' यावत्समुद्ररवभूतामिव समुद्रशब्द प्राप्तामिव मेदिनीमिति गम्यम् अत्र यावत्पदात् त्रुटित वाद्यविशेप शब्दसन्निनादेन अश्वगज सैन्यादि शब्दबाहुल्येन च समुद्ररव प्राप्तमिव मेदिनीं कुर्वन्

सणाइयरवेण गामागरणगरखेडकव्वडमडंव जाव जोयणंतरियाहिं वसहीहिं वसमाणे २ जेणेव विणीया रायहाणी तेणेव उवागच्छइ) इस तरह के ठाठ बाट से सज्जित हुआ जिसका समस्त राजवैभव जिसके आगे २ चल रहा है ऐसे वे भरत जहाँ पर अपनी विनीता नाम की राजधानी थी वहाँ पर आये ऐसा सम्बन्ध यहाँ पर लगालेना चाहिये, अपने समस्त राजसी ठाठ बाट से चलने वाले भरत राजा का वक्षस्थल मुक्ताहार से आच्छादित था अत एव वह देखने वालों को आनन्द दायक बना हुआ था यावत् कुण्डल की कान्ति से मुखकी आभा द्विगुणित होकर बाहर फैल रही थी, बहुत ही सुन्दर ढंग से लम्बे अधोवस्त्र और उत्तरीयवस्त्र इन्होने पहिरे हुए थे अमरपति जैसी ऋद्धि से युक्त थे, इनका यश चारो दिशाओ में प्रख्यात हो चुका था विनीता राजधानी का और जानेवाले निष्कंटक मार्ग को बतानेवाला चक्ररत्न इनके आगे २ जा रहा था अनेक श्रेष्ठ राजाओं का सहस्र इनके पीछे २ चल रहा था, सेना आदिजनों के उत्थित हुए शब्दो से उस समय यह भूमंडल को, समुद्र के तूफानी शब्दो से

णाइयरवेणं गामागर णगरखेड कव्वडमडंब जाव जोयणतरियाहि वसहिहि वसमाणे २ जेणेव विणीया रायहाणी तेणेव उवागच्छइ) આ જાતના ઠાઠ-માઠ થી ચાલનારા ભરત રાજાનુ વક્ષસ્થલ મુક્તાહાર થી સમલકૃત હતુ એથી દર્શકો માટે તે આહ્લાદક બની ગયુ હતુ યાવત્ કુંડલની કાંતિ થી મુખની આભાદ્વિગુણિત થઈ ને બહાર પ્રસરી રહી હતી અતીવ સુંદર ઢંગ થી એ રાજાએ અધોવસ્ત્ર અને ઉત્તરીય વસ્ત્રો ધારણ કરેલા હતા એ નૃપતિ અમર પતિ (ઇન્દ્ર) જેવી ઋદ્ધિ થી યુક્ત હતા એમનો યશ ચોમેર દિશાઓ મા પ્રખ્યાત થઈ ચૂક્યો હતો. વિનીતા રાજધાની તરફ જતું અને નિષ્કંટક માર્ગ બતાવનારૂ ચક્રરત્ન એમની આગળ-આગળ ચાલી રહ્યુ હતુ અનેક શ્રેષ્ઠ રાજાઓ નો સમૂહ એમની પાછળ-પાછળ ચાલી રહ્યો હતો પોતાની સેના વગેરે થી ઉત્થિત શબ્દો થી તે સમયે ભૂમંડલને જાણે સમુદ્રના તોફાન થી ઘોર શબ્દ થયોન હોય, આમ બતાવતો ને નૃપ ભરત ચાલી

कुर्वन् सर्वद्धर्या हस्त्यश्वादि 'सर्व सम्पदा सर्वद्युत्या मणिमुकुटादि द्युत्या सर्वकान्त्या यावत् निर्घोषनादितेन यावत्पदात् भेरी झल्लरी मृदङ्गानेकवाद्यपरिग्रहः तेषां निर्घोषनादितेन महाध्वनिप्रतिरवेण (युक्तः) स महाराजो भरत. 'गामागरणगरखेडकब्बडमडंब जाव जोयणं तरियाहिं वसहीहिं वसमाणे वसमाणे जेणेव विणीया रायहाणी तेणेव उवागच्छइ' ग्रामाकरनगरखेटकर्वट मडम्ब यावद् योजनान्तरिताभिः योजन व्यवहिताभिः वसतिभिः निवासस्थानैः वसन् वसन् निवसन् निवसन् यत्रैव विनीता तन्नाम्नी राजधानीतत्रैव उपागच्छति स भरतः। यावत्पदात् द्रोणमुख पत्तनाश्रम सम्बन्ध सहस्रमण्डितं स्तिमितमेदिनीकाम् उपद्रवरहितेन स्थिरमेदिनीस्थजनां वसुधामभिजयन्२ अग्र्याणि उत्तमोत्तमानि वराणि रत्नानि प्रतीच्छन् तद्दिव्यं चक्ररत्नमनुगच्छन् अनुगच्छन् इति ग्राह्यम् ग्रामाकरनगरादीनां तु अस्मिन्नेव वक्षस्कारे अव्यवहित षड्विंशति सूत्रे द्रष्टव्यम् 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'विणीयाए रायहाणीए अदूरसामंते दुवालस जोयणायाम णवजोयणवित्थिन्नं जाव खंधावारनिवेसं करेइ' विनीता राजधान्याः राजधानीभूतनगर्याः विनीता अदूरसामन्ते नातिदूरे नातिसमीपे द्वादशयोजनायामम् अष्टाचत्वारिंशत्क्रोशपरिमितदैर्घ्यम्, नवयोजनविस्तीर्णं षट्त्रिंशत्क्रोशविस्तारभूत यावत्स्कन्धावारनिवेशं करोति। अत्र यावत्पदात् वरनगरसह-

व्याप्त हुआ नहो मानों ऐसा करता २ चल रहा था और हस्त्यश्वादि रूप अपनी सम्पत्ति से मणि मुकुटादिकों की द्युति से एवं शारीरिक कान्ति से दिग्मंडल को आश्चर्य चकित करता हुआ आ रहा था साथ में अनेक प्रकार के बाजे बजते हुए आ रहे थे इस तरह वे भरत राजा ग्राम आकर नगर खेट, कर्बट आदि स्थानो में चार २ कोश से अन्तर से अपनी सेना का पडाव डालते २ और वहाँ के निवासियों द्वारा प्रदत्त प्रीति दान को स्वीकार करते २ जहाँ पर विनीता नाम की राजधानी थी वहाँ पर आ पहुँचे ग्राम आकर आदि पदों की व्याख्या इसी प्रकरण में २६ वे सूत्र में अभी २ की गई है सो वहीं से देख लेनी चाहिये (उवागच्छित्ता विणीयाए अदूरसामंते दुवालसजोयणायाम णवजोयणवित्थिन्न जाव खधावारनिवेस करेइ) विनीता राजधानी के पास आकर इन्होने अपनी सेना की ४८ कोश लम्बो

રહ્યો હતો તેમજ હસ્તિ અશ્વઆદિ રૂપ પોતાની સમ્પત્તિ થી, મણિ મુકુટાદિની દ્યુતિ થી તેમજ શારિરીક કાંતિ થી દિગ્મંડલ ને આશ્ચર્ય ચકિત બનાવ તો ચાલી રહયો હતો તેની સાથે અનેક પ્રકારના વાદ્યો વગાડનારાઓ વાદ્યો વગાડતા ચાલી રહ્યા હતા આ પ્રમાણે તે ભરત રાજા ગ્રામ, આકર, નગર, ખેડ, કર્બટ, વગેરે સ્થાનોમા ચાર-ચાર ગાઉના અંતર થી પોતાની સેનાનો પડાવ નાખતો નાખતો અને ત્યાંના નિવાસીઓ દ્વારા પ્રદત્ત પ્રીતિદાનને સ્વીકારતો સ્વીકારતો જ્યા વિનીતા નામે રાજધાની હતી ત્યા પહોચ્યો ગ્રામ, આકર વગેરે પદોની વ્યાખ્યા આ પ્રકરણમા જ ૨૬મા સૂત્રમા હમણા જ કરવામાં આવી છે તો જિજ્ઞાસુ જનો ત્યાંથી જાણી લે (उवागच्छित्ता विणीयाए अदूरसामंते दुवालसजोयणायाम णवजोयणवित्थिन्न जाव खंधावारनिवेसं करेइ) વિનીતા રાજધાની પાસે પહોંચીને તે રાજા એ પોતાની સેનાનો ૪૮ ગાઉ લાંબો અને ૩૬ ગાઉ પહોળો પડાવ નાખ્યો એ

शमिति ग्राह्यम् । 'करित्ता' कृत्वा 'वड्ढइरयणं सद्दावेइ सद्दावित्ता जाव पोसहसाल अणुपविसइ' वर्द्धकिरत्नं शब्दयति आह्वयति शब्दयित्वा आहूय यावत् पौषधशालामनुप्रविशति, अत्र यावत्पदात् पौषधशाला निर्माणार्थं वर्द्धकिं आज्ञापयति स च पौषधशालां करोति कृत्वा उक्तामाज्ञप्तिकां राज्ञे भरताय समर्पयतीति ग्राह्यम् 'अणुपविसित्ता' अनुप्रविश्य 'विणीयाए रायहाणीए अट्ठमभत्तं पगिण्हइ' विनीतायां राजधान्याम् अष्टमभक्त प्रगृह्णाति अत्र विनीताधिष्ठायकदेवसाधनाय । ननु इदमष्टमानुष्ठानम् अनर्थकं विनीता नगरीश्वकवर्तिनो भरतस्य पूर्वमेव तदधिकारे स्थितत्वादिति चेन्मैव निरुपद्रवेण वासस्थैर्यार्थमित्यभिप्रायात् 'पगिण्हित्ता' प्रगृह्य 'जाव अट्ठमभत्त पडिजागरमाणे २ विहरइ' यावत् अष्टमभक्तं प्रतिजाग्रत् विहरति तिष्ठति स भरतः इति भावः ॥सू०२८॥

और ३६ कोस तक की चौडी छावनी डाली यह छावनी का स्थान विनीतानगरी के पास ही था यह एक श्रेष्ठ नगर है जैसा उस समय प्रतीत होता था(करित्ता वद्धइरयण सद्दावेइ)सेना का पडाव डालकर फिर भरत नरेशने अपने वर्द्धकिरत्न को बुलाया(सद्दावित्ता जाव पोसहसालं अणुपविसइ)और बुलाकर उसे पौषधशाला के निर्माण करने की आज्ञा प्रदान की आज्ञानुसार उसने पोषधशाला का निर्माणकर दिया और पीछे पौषध शाला के निर्माण हो जाने की खबर श्रीभरत नरेश के पास पहुंचा दी भरतनरेश उस पौषधशालामें आ गये(अणुपविसित्ता विणीयाए रायहाणीए अट्ठमभत्तं पगिण्हइ) वहाँ आकर उन्होंने विनीता नगरीके अधिष्ठायक देव को वशमें करने केलिये अष्टमभक्तकी तपस्या धारण की(पगिण्हित्ता जाव अट्ठमभत्तं पडिजागरमाणे२ विहरइ) और धारण करके यावत् वे उसमें अच्छी तरहसे सावधान होगये यहा ऐसी आशंकाहो सकती है कि यहा पर जो भरत नरेशने अट्ठम भक्तकी तपस्याधारण की वह तो एक प्रकार से अनर्थक जैसी ही प्रतीत होती है क्योंकि विनीता राजधानी तो पहिले से उनके सर्वाधिकार में स्थित थी सो इसका समाधान ऐसा है कि बिना किसी

પડાવ વિનીતા નગરીની પાસે જ હતો એ પડાવ દર્શકજનોને એક શ્રેષ્ઠ નગર જેવોજ પ્રતીત થતો હતો. (करित्ता वड्ढइरयणं सद्दावेइ) સેનાનો પડાવ નાખીને પછી ભરત નરેશે પોતાના વર્દ્ધકિરત્નને બોલાવ્યો (सद्दावित्ता जाव पोसहसाल अणुपविसइ) અને બોલાવીને તેને પૌષધશાલા નિર્માણ કરવાની આજ્ઞા આપી આજ્ઞા મુજબ તે વર્દ્ધકીરત્ને પૌષધશાલા બનાવી અને પછી પૌષધશાલા નિર્મિત થઈ ગઈ છે એવી સૂચના ભરત નરેશ પાસે પહોચાડી ભરતનરેશ તે પૌષધશાલામા જતો રહ્યો. (अणुपविसित्ता विणीयाए रायहाणीए अट्ठमभत्त पगिण्हइ) ત્યાં પહોંચીને ભરત નરેશે વિનીતા નગરીના અધિષ્ઠાયક દેવને વશમાકરવા માટે અષ્ટમ ભક્તની તપસ્યા ધારણ કરી (पगिण्हित्ता जाव अट्ठमभत्त पडिजागरमाणे पडिजागरमाणे विहरइ) અને ધારણ કરીને યાવત્ તે તેમાં સારી રીતે સાવધાન થઈ ગયો. અત્રે એવી આશંકા ઉદ્ભવી શકે તેમ છે કે, અહીં જે ભરત નરેશે અટ્ઠમ ભક્તની તપસ્યા ધારણ કરી તે તો એક રીતે અનર્થક જેવી જ પ્રતીત થાય છે, કેમકે વિનીતા રાજધાની તો પહેલે થી જ તેમના સર્વાધિકારમા હતીજ તો આ શંકાનુ સમાધાન આ પ્રમાણે છે કે વગર કોઈ

यदा स भरतो दिग्विजयं कृत्वा आगच्छति स्वराजधानीं तदा तत्र किं करोति तत्राह-"तएणं से" इत्यादि ।

मूलम्-तए णं से भरहे राया अट्ठमभत्तंसि परिणममाणंसि पोसहसालाओ पडिणिक्खमइ पडिणिक्खमित्ता कोडुंबिय पुरिसे सद्दावेइ सद्दावित्ता तहेव जाव अंजणगिरिकूडसण्णिभं गयवइं णरवई दुरूढे तचेव सव्वं जहा हेट्ठा णवरिं णव महाणिहिओ चत्तारि सेणाओ ण पविसंति सेसो सोचेव गमो जाव णिग्घोसणाइएणं विणीयाए रायहाणीए मज्झं मज्झेण जेणेव सए गिहे जेणेव भवणवरवडिंसगपडिदुवारे तेणेव पहारेत्थ गमणाए, तएणं तस्स भरहस्स रण्णो विणीयं रायहाणिं मज्झं मज्झेणं अणुपविसमाणस्स अप्पेगइया देवा विणीयं रायहाणिं सब्भंतरबाहिरियं आसिअसम्मज्जिओवलित्तं करेंति अप्पेगइया मंचाइमंचकलियं करेंति एवं सेसेसु वि पए अप्पेगइया णाणाविहरागवसणुस्सिय घय पडागामंडितभूमियं अप्पेगइया लाउल्लोइयमहियं करेंति अप्पेगइया जाव गंधवट्टिभूयं करेंति, अप्पेगइया हिरण्णवासं वासिंति सुवण्णरयणवइरआभरणवासं वासेंति, तएणं तस्स भरहस्स रण्णो विणीयं रायहाणीं मज्झं मज्झेणं अणुपविसमाणस्स सिंघाडग जाव महापहेसु बहवे अत्थत्थिआ कामत्थिआ भोगत्थिआ लाभत्थिआ इद्धिसिआ किव्बिसिआ कारबाहिआ कारोडिआ संखिआ चक्किआ णंगलिआ मुहमंगलिआ वद्धमाणया लंख मंख माइआ ताहिं ओरालाहिं इट्ठाहिं कंताहिं पिआहिं मणुन्नाहिं मणामाहिं धण्णाहिं सिवाहिं मंगल्लाहि सस्सिरीआहिं हिअयगमणिज्जाहि हिअयपल्हायणिज्जाहिं वग्गूहिं अणुवरयं अभिणंदंता य अभिथुणंताय एवं वयासी-जय जय णंदा जय जयभद्दा ! भद्दंते अजियं जिणाहि जिअं पालयाहि

उपद्रव के वहां पर वास बना रहे तथा प्रजाजन सुख शांति से रहें-इसके लिये यह तपस्या उन्होंने धारण की अतः इसमें सार्थकता ही है निरर्थकता नहीं। ॥२८॥

पणु जातना उपद्रवे त्यां पोताना वास रहे तथा प्रजा सुख शान्ति पूर्वक रही शके-अेटला माटे आ तपस्या तेमणे धारण करी. अेथी आ तपस्या सार्थक ज कहेवाय, निरर्थक नही ॥२८॥

जिअमज्झे वसाहि इंदोविव देवाणं चंदोविव ताराणं चमरोविव असुराणं धरणोविव नागाणं बहूहिं पुव्वसयसहस्साणं बहूईओ पुव्वकोडीओ बहूई-ओ पुव्वकोडाकोडीओ विणीयाए रायहाणीए चुल्लहिमवंतगिरिसागरमे-रागस्स य केवलकप्पस्स भरहस्स गामागरणगर खेड-कव्वड दोणमुह पट्टणासमंसण्णिवेसेसु सम्मं पयापालणोवज्जिअ लद्धजसे जाव आहे-वच्चं पोरेवच्चं जाव विहराहि त्तिकट्टु जय जय सद्दं पउंजंति, तए णं से भरहे राया णयणमाला सहस्सेहिं पिच्छिज्जमाणे २ वयणमाला सहस्सेहिं अभिथुव्वमाणे २ हिअयमाला सहस्सेहिं उण्णं दिज्ज माणे मणोरह-मालासहस्सेहि विच्छिप्पमाणे २ कंतिरूवसोहग्गगुणेहिं पिच्छिज्जमाणे २ अंगुलिमालासहस्सेहिं दाइज्जमाणे २ दाहिणहत्थेणं बहूणं णरणारी-सहस्सेणं अजलिमालासहस्सेहिं पडिच्छमाणे पडिच्छमाणे भवणपंती सहस्साणं समइच्छमाणे २ तंती तल तुडिय गीय वाइयरवेणं मधुरेणं मणहरेणं मंजुमंजुणा घोसेणं अपडिबुज्झमणे २ जेणेव सए गिहे जेणेव सए भवणवरवडिंसयदुवारे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता आभिसेक्कं हत्थिरयणं ठवेइ ठवित्ता हत्थिरयणाओ पच्चोरुहइ पच्चोरुहित्ता सोलस-देवसहस्से सक्कारेइ सम्माणेइ सक्कारित्ता सम्माणित्ता बत्तीसं रायस-हस्से सक्कारेइ सम्माणेइ सक्कारित्ता सम्माणित्ता सेणावइरयणं सक्कारेइ सम्माणेइ सक्कारित्ता सम्माणित्ता एवं गाहावइरयणं वद्धइरयणं पुरोहियर-यणं सक्कारेइ सम्माणेइ सक्कारित्ता सम्माणित्ता तिण्णिसट्ठे सूअसए सक्कारेइ सम्माणेइ सक्कारित्ता-सम्माणित्ता अट्ठारससेणिप्पसेणीओ सक्कारेइ सम्माणेइ सक्कारित्ता सम्माणित्ता अण्णे वि बहवे राईसर जाव सत्थवाहप्पभिईओ सक्कारेइ सम्माणेइ सक्कारित्ता सम्माणित्ता पडिविसज्जेइ इत्थीरयणेणं बत्तीसाए उडुकल्लाणिया सहस्सेहिं बत्तीसाए जणवयकल्लाणिया सहस्सेहिं बत्तीसाए बत्तीसइबद्धेहिं णाडयसहस्सेहिं

सद्धिं संपरिवुडे भवणवरवडिंसगं अईइ जहा कुबेरोव्व देवराया केलास-सिहरिसिंग भूअंति तए णं से भरहे राया मित्तणाइणिअगसयणसंबंधिप-रिअणं पच्चुवेक्खइ पच्चुवेक्खित्ता जेणेव मज्जणघरे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता जाव मज्जणघराओ पडिक्खमइ पडिणिक्खमित्ता जेणेव भोअणमंडवे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता भोयणमंडवंसि सुहासणवर-गए अट्ठमभत्तं पारेइ पारित्ता उप्पिं पासायवरगए फुट्टमाणेहिं मुइंगमत्थ-एहिं बत्तीसइबद्धेहिं णाडएहिं उवलालिज्जमाणे २ उवणच्चिज्जमाणे २ उवगिज्जमाणे २ महया जाव भुंजमाणे विहरइ ॥ सू० ।२९॥

छाया—तत खलु स भरतो राजा अष्टमभक्ते परिणमति पौषधशालात प्रतिनिष्का-मति प्रतिनिष्क्रम्य कौटुम्बिकपुरुषान् शब्दयति शब्दयित्वा तथैव यावत् अञ्जनगिरिकूट-सन्निभं गजपतिं नरपतिः दुरूढ । तदेव सर्वं यथा अधः नवर नव महानिधयः चतस्रः सेनाः न प्रविशन्ति शेषः स एव गमो यावत् निर्घोषनादितेन विनीताया राजधान्या मध्य मध्येन यत्रैव स्वकं गृहं यत्रैव भवनवरावतंसकस्य प्रतिद्वारं तत्रैव य प्रधारितवान् ततः खलु तस्य भरतस्य राज्ञो विनीतां राजधानीं मध्यमध्येन अनुप्रविशत' अप्येके देवा विनीतां राजधानीं साभ्यन्तरबाह्याम् आसिक्तसम्मार्जितोपलक्षितां कुर्वन्ति अप्येके मञ्चातिमञ्च-कलितां कुर्वन्ति अप्येके नानाविधरागवसनोच्छ्रितध्वजपताकामण्डितभूमिकां लापितोल्लोचित महितां कुर्वन्ति अप्येके एव शेपेष्वपि पदेषु, अप्येके यावत् गन्धवर्तिभूतां कुर्वन्ति अप्येके हिरण्यवर्षं वर्षन्ति सुवर्णरत्नवज्राभरणवर्षं वर्षन्ति तत खलु तस्य भरतस्य राज्ञो विनीता राजधानीं मध्यमध्येन अनुप्रविशत' शृङ्गाटक यावत् महापथेषु बहवोऽर्थार्थिनः कामार्थिनो भोगार्थिनो लाभार्थिनः ऋद्धयेषाः किल्बिषिका. कारोटिका' कारवाहिकाः शाङ्खि-काः चाक्रिकाः लाङ्गलिका, सुभटाः मुखमाङ्गलिका पुष्यमानका' वर्द्धमानका. लङ्खमङ्खमा-दिका. ताभि' उदाराभिः इष्टाभि कान्ताभिः प्रियाभिः मनोज्ञाभिः मनोमाभिः शिवाभिः धन्याभिः मङ्गलाभिः सश्रीकाभि हृदयगमनीयाभि हृदयप्रह्लादनीयाभि वाग्भि अनुपरतम् अभिनन्दन्तश्च अभिष्टुवन्त एवम् अवादिषु. जय जय नन्दा! जय जय भद्रा! भद्र ते अजितं जय जितं पालय जितमध्ये वस इन्द्र इव देवानाम्, चन्द्रइव ताराणाम् चमर इव असुराणाम्, धरण इव नागानाम्, बहूनि पूर्व शतसहस्राणि बह्वीः पूर्वकोटी वही पूर्वकोटाकोटी विनीतायाः राजधान्याः क्षुद्रहिमवद्गिरिसागरमर्यादाकस्य च केवलकल्पस्य भारतवर्षस्य ग्रामा-करनगरखेटकर्बटमडम्बद्रोणमुखपत्तनाश्रमसन्निवेशेषु सम्यक् प्रजापालनोपार्जितलब्धयशस्क महता यावत् आधिपत्य यावत् विहर इति कृत्वा जय जय शब्द प्रयुञ्जन्ति, ततः खलु स भरतो राजा नयनमालासहस्रै प्रेक्ष्यमाणः प्रेक्ष्यमाण वचनमालासहस्रैरभिष्टुवन्त , अभि-ष्टुवन्तः हृदयमालासहस्रै. पूर्णपुन पुनर्वा—दीयमान पूर्णं दीयमान मनोरथमालासहस्रै वि-क्षिप्यमाण विक्षिप्यमाण. कान्तिरूपसौभाग्यगुणै. प्रेक्ष्यमाण प्रेक्ष्यमाण अङ्गुलिमालासहस्रै·

दर्श्यमान'दक्षिणहस्तेन बहूना नरनारी सहस्राणाम् अञ्जलिमालासहस्राणि प्रतीच्छन् प्रतीच्छन् भवनपङ्क्ति सहस्राणि समतिक्रमन् समतिक्रमन् तन्त्रीतलतालत्रुटितगीतवादितरवेण मधुरेण मनोहरेण मञ्जुमञ्जुनाघोषेण अप्रतिबुध्यमान अप्रतिबुध्यमान. यत्रैव स्वकं गृहं यत्रैव भवनवरावतंसकस्य,द्वारं तत्रैवोपागच्छति उपागत्य आभिषेक्यं हस्तिरत्नं स्थापयति स्थापयित्वाऽऽभिषेक्यात् हस्तिरत्नात् प्रत्यवरोहति प्रत्यवरुह्य षोडशदेवसहस्रान् सत्कारयति सम्मानयति सत्कार्य सम्मान्य द्वात्रिंशतं राजसहस्रान् सत्कारयति सम्मानयति सत्कार्य सम्मान्य सेनापतिरत्नं सत्कारयति सम्मानयति सत्कार्य सम्मान्य एव गाथापतिरत्न वर्द्धकिरत्नं पुरोहितरत्न सत्कारयति सम्मानयति सत्कार्य सम्मान्य त्राणि षष्टानि सूपशतानि सत्कारयति सम्मानयति सत्कार्य सम्मान्य अष्टादश श्रेणिप्रश्रेणी सत्कारयति सम्मानयति सत्कार्य सम्मान्य अन्यानपि बहून् राजेश्वर यावत् सार्थवाहप्रभृतीन् सत्कारयति सम्मानयति सत्कार्य सम्मान्य प्रतिविसर्जयति। स्त्रीरत्नेन द्वात्रिंशता ऋतुकल्याणिकासहस्रैः द्वात्रिंशता जनपदकल्याणिका सहस्रै द्वात्रिंशता द्वात्रिंशद्बद्धै नाटकसहस्रैः सार्द्ध सम्परिवृतो भवनवरावतंसकम् अत्येति यथाकुबेरो देवराज इव कैलासशिखरिश्रृङ्गभूतमिति। तत खलु स भरतो राजा मित्रज्ञातिनिजकस्वजनसम्बन्धिपरिजनं प्रत्युपेक्ष्यते प्रत्युपेक्ष्य यत्रैव मज्जनगृह तत्रैव उपागच्छति उपागत्य यावत् मज्जनगृहात् प्रतिनिष्क्रामति प्रतिनिष्क्रम्य यत्रैव भोजनमण्डपस्तत्रैव उपागच्छति उपागत्य भोजनमण्डप सुखासनवरगतः अष्टमभक्त पारयति पारयित्वा उपरिप्रासादवरगतः स्फुटद्भि मृदङ्गमस्तकै द्वात्रिंशद्बद्धै नाटकै रूपलाल्यमान उपलाल्यमानः उप नृत्यमानः उपनृत्यमान उपगीयमान उपगीयमान महता यावत् भुञ्जानो विहरति॥ सू०२९॥

टीका—"तएणं से" इत्यादि। 'तएण से भरहे राया अट्ठमभत्तंसि परिणममाणंसि पोसहसालाओ पडिणिक्खमइ' ततः खलु तदनन्तर किल षट्खण्डाधिपति स भरतो राजा अष्टमभक्ते परिणमति सति परिपूर्णे जायमाने सति पौषधशालातः प्रतिनिष्क्रामति निर्गच्छति 'पडिणिक्खमित्ता' प्रतिनिष्क्रम्य निर्गत्य 'कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ'

राजधानी में भरत का कर्तव्य—

(तएण से भरहे राया अट्ठमभत्तंसि परिणममाणंसि—इत्यादि सूत्र—२९—

टीकार्थ—(तएणं से भरहे राया) इसके बाद वह श्री भरत महाराजा (अट्ठमभत्तंसि परिणममाणंसि) अट्ठमभक्तको तपस्या समाप्त हो जाने पर (पोसहसालाओ पडिणिक्खमइ) पौषधशाला से बाहर निकला (पडिणिक्खमित्ता) और बाहर निकल कर (कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ) उपने अपने कौटुम्बिक पुरुषो को बुलाया (सद्दावित्ता एवं वयासी) बुलाकर उनसे ऐसा कहा

રાજધાનીમાં ભરતનું કર્તવ્ય

(तएण से भरहे राया अट्ठमभत्तंसि परिणममाणंसि) इत्यादि सूत्र —२९॥

ટીકાર્થ—(तएण से भरहे राया) ત્યાર બાદ તે ભરત રાજા (अट्ठमभत्तंसि परिणममाणंसि) અષ્ટમ ભક્તની તપસ્યા પૂરી થઈ તે પછી (पोसहसालाओ पडिणिक्खमइ) પૌષધશાળામાંથી બહાર નીકળ્યો (पडिणिक्खमित्ता) અને બહાર નીકળીને (कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ) તેણે

कौटुम्बिकपुरुषान् शब्दयति आह्वयति 'सद्दावित्ता' शब्दयित्वा आहूय 'तहेव जाव' तथैव पूर्ववदेव यावत् अत्र यावत्पदात् आभिषेक्यगजपतिसज्जीकरणमज्जनगृहस्नानकरणादि रूप' सर्वो आलापको ग्राह्यः तदनन्तरम् 'अंजणगिरिकूडसण्णिभं गयवइ णरवई दूरूढे', अञ्जनगिरिकूटसन्निभम्—अञ्जनपर्वतशृङ्गसदृशं माहात्म्यं च उच्चत्वेन कृष्णवर्णत्वेन च बोध्यम् गजपतिम्, पट्टहस्तिनं नरपतिः राजा भरतः दूरूढः आरूढः 'तं चेव सव्वं जहा हेट्ठा' तदेव सर्वं तथा वक्तव्यम् यथा 'हेट्ठा' अधस्तनपूर्वसूत्रे यादृशसामग्री-विशिष्टस्य विनीतातो गमनसमये वर्णनं कृतं तथाऽत्रापि प्रवेशे वक्तव्यम् इत्यर्थः, अत्र विशेषमाह 'णवर णव महाणिहिओ चत्तारि सेणाओ ण पविसंति सेसो सोचेव गमो जाव णिग्घोसणाइएणं विणीयाए रायहाणीए मज्झं मज्झेण जेणेव सए गिहे जेणेव भवणवरवडिंसगपडिदुवारे तेणेव पहारेत्थ गमणाए' नवरम् अयं विशेषः नैसर्पादिश ह्रान्ताः नव महानिधयो न प्रविशन्ति तेषां मध्ये एकैकस्य निधेर्विनीताप्रमाणत्वात्

भो देवानुप्रियो ! तुम आभिषेक्य हस्तिरत्न को सज्जित करो इत्यादि पूर्वकथित सब कथन जैसा कि पहिले कहा जा चुका है वह सभी कथन यहां पर मज्जनगृह प्रवेश, स्नान करने तक का ग्रहण कर लेना चाहिये उसके बाद वह (अंजनगिरिकूडसण्णिभ गयवइ णरवइ दूरूढे) नरपति श्री भरत महाराजा उस अञ्जनगिरि के जैसे गजपति पर आरूढ हो गया। (तं चेव सव्व जहा हेट्ठा) यहां अब सब वर्णन जैसा विनीता राजधानी से विजय करने को निकलते समय पीछे किया जा चुका है इसी तरह का वह सब कथन यहां प्रवेश करते समय भी कह लेना चाहिये. (णवरं णवमहा-णिहिओ चत्तारि सेणाओ ण पविसंति सेसो सो चेव गमो जाव णिग्घोसणाइएण विणीयाए रायहाणीए मज्झं मज्झेणं जेणेव सए गिहे जेणेव भवणवरवडिंसगपडिदुवारे तेणेव पहारेत्थ गमणाए) परन्तु प्रवेश करते समय इतनी विशेषता हुई कि विनीता राजधानी में महानिधियों ने प्रवेश नहीं किया—क्यों कि एक एक महानिधि का प्रमाण विनीता राजधानी के बराबर था. अतः वहां उन्हें स्थान

પોતાના કૌટુંબિક પુરુષોને બોલાવ્યા। (सद्दावित्ता एवं वयासी)બોલાવીને તેમને આ પ્રમાણેકહ્યું હે દેવાનુપ્રિયો. તમે આભિષેક્ય હસ્તિરત્ન ને સજ્જિત કરો વગેરે સર્વકથન પહેલાં મુજબજ અત્રે પણ સમજવું અહીં મજ્જન ગૃહમા પ્રવેશ તથા સ્નાન કરવા સુધીનો પાઠ સંગૃહીત થયેલો છે, એવુ સમજવું ત્યારબાદ તે(अंजनगिरीकूडसण्णिभं गयवइं णरवई दूरूढे)નરપતિ ભરત તે અંજન ગિરિ સદૃશ ગજપતિ ઉપર આરૂઢ થઈ ગયા (त चेव सव्वं जहा हेट्ठा)અહીં હવે બધુ વર્ણન જેવુ વિનીતા રાજધાની થી નિકળતી વખતે-વિજય મેળવવા માટે પહેલા સ્પષ્ટ કરવામા આવ્યુ છે, તેવુ જ તે બધુ કથન અહીં પ્રવેશકરતી વખતે પણ પૂર્વકથન પ્રમાણે યથાર્થ સમજીલેવુ જોઈએ (णवरं णव महाणिहिओ चत्तारि सेणाओ ण पविसंति सेसो सो चेव गमो जाव णिग्घोसणाइएणं विणीयाए रायहाणीए मज्झं मज्झेण जेणेव सए गिहे जेणेव भवणवरवडिंसगपडिदुवारे तेणेव पहारेत्थ गमणाए)પણ પ્રવેશ કરતી વખતે આટલી વાત વિશેષ થઈ કે વિનીતા રાજધાનીમા મહા નિધિઓએ પ્રવેશ કર્યો નહીં. કેમકે એક-એક મહાનિધિનુ પ્રમાણ વિનીતા રાજધાનીની બરાબર

कस्मात्तेषां तत्रावकाशः तथैव चतस्रः सेना अपि न प्रविशन्ति शेषः स एव गमः अर्जित-राज्यो निर्जितशत्रुरित्यादि समग्रोऽपि पाठो वक्तव्यः यावन्निर्घोषनादितेन अत्र याव-त्पदात् भेरी झल्लरी मृदङ्गादीनां ग्रहः तेषां निर्घोषनादितेन महाशब्दप्रतिशब्देन (युक्तः) स भरतो विनीताया राजधान्याः मध्यमध्येन यत्रैव स्वकं स्वकीय गृह राज-भवनम्, यत्रैव भवनवरावतसकप्रतिद्वार तत्रैव गमनाय गन्तु प्रधारितवान् प्रवृत्तवान। प्रविशति भरते चक्रवर्त्तिनि आभियोगिकदेवाः यथा २ वासभवनं परिष्कुर्वन्ति तथा आह-'तएणं' इत्यादि 'तए णं' तस्स भरहस्स रण्णो विणीय रायहाणिं मज्झं मज्झेणं अणुपविसमाणस्स अप्पेगइया देवा विणीयं रायहाणिं सब्भतरबाहिरियं आसिअसम्म-ज्जियोवलित्त करेंति' ततः खलु तदनन्तरं किल, तस्य भरतस्य राज्ञो विनीतां राजधानीं मध्यमध्येन अनुप्रविशतोऽपि बाढम् एके केचन आभियोगिका आज्ञाकारिणो व्यन्तरदेवाः साभ्यतरबाह्याम् अभ्यन्तरे बाह्य च विनीतां राजधानीम् आसिक्त सम्मा-

ही कैसे प्राप्त होता, इसी तरह चार सेनाओं ने भी वहां प्रवेश नहीं किया, बाकी का और सब कथन यहां पर पूर्व के ही पाठ जैसा जानलेना चाहिये है इस प्रकार पूर्वोक्त जो कि गडगडाहट ध्वनि के साथ वह भरत राजा विनीता राजधानी के बीचों बीच से होते हुए जहां पर अपना गृह था राज भवन था और उसमें भी जहां पर प्रासादावतं सक द्वार था उसी ओर चले, भरत चक्रवर्ती के प्रवेश द्वार पर प्रवेश करने पर आभियोगिक देवों ने क्या किया इस बात को प्रकट करते हुए सूत्रकार कहते हैं-(तएण तस्स भरहस्स रण्णो विणीय रायहाणिं मज्झं मज्झेणं अणुपवि-समाणस्स अप्पेगइया देवा विणीय रायहाणिं सब्भतरबाहिरियं आसियसम्मज्जियोवलित्तं करेंति) जब भरत राजा विनीता राजधानी में प्रवेश करने के लिये उसके ठीक बीचों बीच के मार्ग से आ रहे थे उस समय कितनेक आज्ञाकारी व्यन्तररूपदेव आभियोगिक देवों ने उस विनीता राजधानी को भीतर बाहर से जल से सिञ्चित कर तर कर दिया कूडा करकट को झाड बुहारकर साफ कर दिया

હતુ એથી તેમને ત્યા સ્થાન મળે જ કેવીરીતે આ પ્રમાણે ચાર પ્રકારની સેના પણ તેમાં પ્રવિષ્ટ થઈ નથી શેષ બધુ કથન અહિ પૂર્વ પાઠવત્ સમજવુ જોમએ આ પ્રમાણે પૂર્વોક્ત કે જે ગડ ગડાહટધ્વનિ સાથે તે ભરત નરેશ વિનીતા રાજધાની વચ્ચે થઇ ને જ્યા પોતાનુ ભવન હતુ રાજ ભવન હતુ અને તેમા પણ જ્યા પ્રાસાદાવતસકદ્વાર હતુ ત તરફ રવાના થયો, ભરત ચક્રવર્તીએ જ્ય રે પ્રવેશ દ્વારમા પ્રવેશમેળવ્યો તે વખતે આભિયોગિક દેવોએ શુ કર્યું ? એ વાતને પ્રકટ કરવા માટે સૂત્રકાર કહે છે- (તપણં તસ્સ ભરહસ્સ રણ્ણો વિણીય રાય-હાણિં મજ્ઝં મજ્ઝેણ અણુપવિસમાણસ્સ અપ્પેગઇયા દેવા વિણીય રાયહાણિં સબ્ભંતરબાહિરિયં આસિયસમ્મજ્જિયાવલિત્ત કરેંતિ)જ્યારે ભરત રાજા વિનીતા રાજધાનીમા પ્રવેશ કરવા માટે તે રાજધાનીના ઠીક મધ્યમા આવેલા માર્ગ ઉપર થઈ ને જઈ રહ્યો હતો તે સમયે કેટલાક આજ્ઞાકારી વ્યતર રૂપ દેવો, આભિયોગિક દેવોએ તે વિનીતા રાજધાનીને અદર અને બહાર જલ સિંચિત કરી તરબોળ કરી દીધી હતી કચરાને સાવરણીથી સાફ કર્યો અને ગોમયાદિથી લિપ્ત કરીને રાજ-ધાનીને સ્વચ્છ બનાવી દીધી હતી, આ પ્રમાણે તે રાજધાનીને તે દેવોએ સાફ કરી નાખી હતી કે

कौटुम्बिकपुरुषान् शब्दयति आह्वयति 'सद्दाविता' शब्दयित्वा आहूय 'तहेव जाव' तथैव पूर्ववदेव यावत् अत्र यावत्पदात् आभिषेक्यगजपतिसज्जीकरणमज्जनगृहस्नानकरणादि रूपः सर्वो आलापको ग्राह्यः तदनन्तरम् 'अंजणगिरिकूडसण्णिभं गयवइ णरवई दुरूढे', अञ्जनगिरिकूटसन्निभम्—अञ्जनपर्वतशृङ्गसदृश्य सादृश्यं च उच्चत्वेन कृष्णवर्णत्वेन च बोध्यम् गजपतिम्, पट्टहस्तिनं नरपतिः राजा भरतः दूरूढः आरूढः 'तं चेव सव्वं जहा हेट्ठा' तदेव सर्वं तथा वक्तव्यम् यथा 'हेट्ठा' अधस्तनपूर्वसूत्रे यादृशसामग्रीविशिष्टस्य विनीतातो गमनसमये वर्णनं कृत तथाऽत्रापि प्रवेशे वक्तव्यम् इत्यर्थः, अत्र विशेषमाह 'णवर णव महाणिहिओ चत्तारि सेणाओ ण पविसंति सेसो सोचेव गमो जाव णिग्घोसणाइएणं विणीयाए रायहाणीए मज्झ मज्झेण जेणेव सए गिहे जेणेव भवणवरवडिंसगपडिदुवारे तेणेव पहारेत्थ गमणाए' नवरम् अयं विशेषः नैसर्पादिश ह्मान्ताः नव महानिधयो न प्रविशन्ति तेषां मध्ये एकैकस्य निधेर्विनीताप्रमाणत्वात्

भो देवानुप्रियो ! तुम आभिषेक्य हस्तिरत्न को सज्जित करो इत्यादि पूर्वकथित सब कथन जैसा कि पहिले कहा जा चुका है वह सभी कथन यहां पर मज्जनगृह प्रवेश, स्नान करने तक का ग्रहण कर लेना चाहिये उसके बाद वह (अंजनगिरिकूडसण्णिभं गयवइ णरवइ दुरूढे) नरपति श्री भरत महाराजा उस अञ्जनगिरि के जैसे गजपति पर आरूढ हो गया (तं चेव सव्वं जहा हेट्ठा) यहां अब सब वर्णन जैसा विनीता राजधानी से विजय करने को निकलते समय पीछे किया जा चुका है इसी तरह का वह सब कथन यहां प्रवेश करते समय भी कह लेना चाहिये. (णवरं णवमहाणिहिओ चत्तारि सेणाओ ण पविसंति सेसो सो चेव गमो जाव णिग्घोसणाइएण विणीयाए रायहाणीए मज्झं मज्झेणं जेणेव सए गिहे जेणेव भवणवरवडिंसगपडिदुवारे तेणेव पहारेत्थ गमणाए) परन्तु प्रवेश करते समय इतनी विशेषता हुई कि विनीता राजधानी में महानिधियों ने प्रवेश नहीं किया—क्यों कि एक एक महानिधि का प्रमाण विनीता राजधानी के बराबर था. अतः वहां उन्हें स्थान

પોતાના કૌટુંબિક પુરૂષોને બોલાવ્યા (सद्दाविता एवं वयासी)બોલાવીને તેમને આ પ્રમાણેકહ્યું હે દેવાનુપ્રિયો તમે આભિષેક્ય હસ્તિરત્ન ને સજ્જિત કરો વગેરે સર્વકથન પહેલાં મુજબજ અત્રે પણ સમજવુ અહીં મજ્જન ગૃહમા પ્રવેશ તથા સ્નાન કરવા સુધીનો પાઠ સંગૃહીત થયેલો છે, એવું સમજવું ત્યારબાદ તે(अंजनगिरीकूडसण्णिभं गयवइं णरवई दूरूढे)નરપતિ ભરત તે અંજન ગિરિ સદૃશ ગજપતિ ઉપર આરૂઢ થઈ ગયા (त चेव सव्वं जहा हेट्ठा)અહીં હવે બધુ વર્ણન જેવુ વિનીતા રાજધાની થી નિકળતી વખતે-વિજય મેળવવા માટે પહેલા સ્પષ્ટ કરવામા આવ્યુ છે. તેવુ જ તે બધુ કથન અહીં પ્રવેશકરતી વખતે પણ પૂર્વકથન પ્રમાણે યથાર્થ સમજીલેવુ જોઈએ (णवरं णव महाणिहिओ चत्तारि सेणाओ ण पविसंति सेसो सो चेव गमो जाव णिग्घोसणाइएणं विणीयाए रायहाणीए मज्झं मज्झेण जेणेव सए गिहे जेणेव भवणवरवडिंसगपडिदुवारे तेणेव पहारेत्थ गमणाए)પણ પ્રવેશ કરતી વખતે આટલી વાત વિશેષ થઈ કે વિનીતા રાજધાનીમા મહાનિધિઓએ પ્રવેશ કર્યો નહીં. કેમકે એક-એક મહાનિધિનુ પ્રમાણ વિનીતા રાજધાનીની બરાબર

कस्मात्तेषां तत्रावकाशः तथैव चतस्रः सेना अपि न प्रविशन्ति शेषः स एव गमः अर्जित-राज्यो निर्जितशत्रुरित्यादि समग्रोऽपि पाठो वक्तव्यः यावन्निर्घोषनादितेन अत्र याव-त्पदात् भेरी झल्लरी मृदङ्गादीनां ग्रहः तेषां निर्घोषनादितेन महाशब्दप्रतिशब्देन (युक्तः) स भरतो विनीतायां राजधान्याः मध्यमध्येन यत्रैव स्वकं स्वकीयं गृहं राज-भवनम्, यत्रैव भवनवरावतंसकप्रतिद्वारं तत्रैव गमनाय गन्तुं प्रधारितवान् प्रवृत्तवान्। प्रविशति भरते चक्रवर्त्तिनि आभियोगिकदेवाः यथा २ वासभवनं परिष्कुर्वन्ति तथा आह-'तएणं' इत्यादि 'तए णं' तस्स भरहस्स रण्णो विणीयं रायहाणिं मज्झं मज्झेणं अणुपविसमाणस्स अप्पेगइया देवा विणीयं रायहाणिं सब्भंतरबाहिरियं आसिअसम्म-ज्जियोवलित्तं करेंति' ततः खलु तदनन्तरं किल, तस्य भरतस्य राज्ञो विनीतां राजधानीं मध्यमध्येन अनुप्रविशतोऽपि वाढम् एके केचन आभियोगिका आज्ञाकारिणो व्यन्तरदेवाः साभ्यन्तरबाह्याम् अभ्यन्तरे बाह्ये च विनीता राजधानीम् आसिक्त सम्मा-

ही कैसे प्राप्त होता. इसी तरह चार सेनाओं ने भी वहां प्रवेश नहीं किया. बाकी का और सब कथन यहां पर पूर्व के ही पाठ जैसा जानलेना चाहिये है इस प्रकार पूर्वोक्त जो कि गडगडाहट ध्वनि के साथ वह भरत राजा विनीता राजधानी के बीचों बीच से होते हुए जहां पर अपना गृह था राज भवन था और उसमें भी जहा पर प्रासादावतं सक द्वार था उसी ओर चले. भरत चक्रवर्ती के प्रवेश द्वार पर प्रवेश करने पर आभियोगिक देवो ने क्या किया इस बात को प्रकट करते हुए सूत्रकार कहते हैं-(तएण तस्स भरहस्स रण्णो विणीयं रायहाणिं मज्झ मज्झेणं अणुपवि-समाणस्स अप्पेगइया देवा विणीय रायहाणिं सब्भंतरबाहिरियं आसियसम्मज्जियोवलित्तं करेंति) जब भरत राजा विनीता राजधानी में प्रवेश करने के लिये उसके ठीक बीचो बीच के मार्ग से आ रहे थे उस समय कितनेक आज्ञाकारी व्यन्तररूपदेव आभियोगिक देवों ने उस विनीता राजधानी को भीतर बाहर से जल से सिञ्चित कर तर कर दिया कूडा करकट को झाड बुहारकर साफ कर दिया

હતું એથી તેમને ત્યાં સ્થાન મળે જ કેવીરીતે આ પ્રમાણે ચાર પ્રકારની સેના પણ તેમાં પ્રવિષ્ટ થઈ નથી શેષ બધુ કથન અહિં પૂર્વ પાઠવત્ સમજવુ જોઈએ આ પ્રમાણે પૂર્વોક્ત કે જે ગડ-ગડાહટધ્વનિ સાથે તે ભરત નરેશ વિનીતા રાજધાની વચ્ચે થઈ ને જ્યાં પોતાનુ ભવન હતું રાજ ભવન હતુ અને તેમાં પણ જ્યાં પ્રાસાદાવતંસકદ્વાર હતું ત્ તરફ રવાના થયો. ભરત ચક્રવર્તીએ જ્યારે પ્રવેશ દ્વારમાં પ્રવેશમેળવ્યો તે વખતે આભિયોગિક દેવોએ શું કર્યું? એ વાતને પ્રકટ કરવા માટે સૂત્રકાર કહે છે- (तएणं तस्स भरहस्स रण्णो विणीय राय-हाणिं मज्झं मज्झेण अणुपविसमाणस्स अप्पेगइया देवा विणीय रायहाणिं सब्भंतरबाहिरियं आसियसम्मज्जियोवलित्त करेंति)જ્યારે ભરત રાજા વિનીતા રાજધાનીમાં પ્રવેશ કરવા માટે તે રાજધાનીના ઠીક મધ્યમાં આવેલા માર્ગ ઉપર થઈ ને જઈ રહ્યો હતો તે સમયે કેટલાક આજ્ઞાકારી વ્યંતર રૂપ દેવો, આભિયોગિક દેવોએ તે વિનીતા રાજધાનીને અંદર અને બહાર જલ સિંચિત કરી તરબોળ કરી દીધી હતી કચરાને સાવરણીથી સાફ કર્યો અને ગોમયાદિથી લિપ્ત કરીને રાજ-ધાનીને સ્વચ્છ બનાવી દીધી હતી આ પ્રમાણે તે રાજધાનીને તે દેવોએ સાફ કરી નાખી હતી કે

र्जितोपलिप्तां कुर्वन्ति जलसेचनेन सम्मार्जिकया सम्मार्जनेन गोमयाद्युपलेपनेन च परिष्कुर्वन्तोत्यर्थः, 'अप्पेगइया मंचाइमंचकलियं करेंति' अप्येके केचन देवाः दर्शनार्थिनामु-पवेशनाय मञ्चातिमञ्चकलितां मञ्चाः प्रसिद्धाः तेषामुपरि स्थिताः ये मञ्चाः ते अतिम-ञ्चा स्तैः कलितां युक्तां, विनीतां कुर्वन्ति एवं सेसेसु वि पएसेसु एवम् अमुना प्रकारेण शेषेष्वपि अवशिष्टेष्वपि त्रिकचतुष्कचत्वरमहापथसहितराजधानीपर्यन्तेपु, प्रदेशेषु बोध्यम् 'अप्पेगइया णाणाविह रागवसणुस्सिय घयपडागामंडियभूमियं अप्पेगइया लाउल्लो-इयमहियं करेंति' अप्येके केचन देवा नानाविधरागवसनोच्छ्रित-ध्वजपताकामण्डितभूमिकाम् तत्र नानाविधः रागो-रञ्जनं येषु तानि मञ्जिष्ठादि रूपाणि वसनानि वस्त्राणि तेषु उच्छ्रिताः ऊर्ध्वीकृताः ध्वजाः सिंहगरूडादि रूपयुक्त बृहत्पट्टरूपाः पताकाश्च तैः मण्डिता-सुशोभिता भूमिः यस्यां सा तथा ता कुर्वन्ति अप्येके देवाः लापितोल्लोचितमहितां तत्र लापितं छगणादिना लेपनम् उल्लोचितं सेटिकादिना कुड्यादिषु धवलनं महितमिव महितं युक्तम् अतिप्रशस्तं प्रासादादि यस्यां सा तथा तां कुर्वन्ति 'अप्पेगइया जाव

और गोमयादि से लिप्तकर उसे सुथराकर दिया इस तरह से उसे ऐसा बिल्कुल परिष्कृत कर दिया कि जिसे वहाँ धूलि एवं कचरा का निशान भी देखने को न आवे और गोमयादि से लिपपोत कर जमीनको इतनी परिष्कृत कर दी कि जिससे उसमें कहीं पर भी गर्त आदि के होने का चिन्ह तक दिखाई न पड़े तथा (अप्पेगइया मंचाइमंचकलियं करेंति) कितनेक आभियोगिक देवों ने उस विनीता राजधानी को मंचातिमंचों से युक्त कर दिया जिससे अपने प्रिय नरेश को देखने के लिये उपस्थित हुइ जनमंडली इन पर बैठकर सुस्ता ले (एवं सेसेसु वि पएसु) इसी प्रकार से त्रिक चतुष्क चत्वर और महापथ सहित राजधानी के समस्त रास्तों में सफाई आदि का काम कर आभियोगिक देवों ने उन २ स्थानों को भी मंचातिमञ्चों से युक्त कर दिया (अप्पेगइय णाणाविहरागवसणुस्सिय घयप-डागामण्डियभूमियं, अप्पेगइया लाउल्लोइयमहियं करेंति) कितनेक देवों ने उस राजधानी को अनेक रंगों के वस्त्रों के बनाई गई ऊँची २ ध्वजाओं से और पताकाओं से मण्डित भूमिवाला कर दिया

કોઈ પણ સ્થાને કચરો દેખાતો ન હતો, તે દેવોએ ગોમયાદિથી લીપીને જમીનને એવી રીતે પરિષ્કૃત કરી નાખી હતી કે જેથી તેમાં કોઈ પણ સ્થાને ગર્તવગેરેના ચિહ્નો પણ દેખાતા નહોતા. તેમજ (अप्पेगइया मचाइ मंचकलिय करेंति) કેટલાક આભિયોગિક દેવોએ તે વિનીતા રાજધાનીને મંચાતિમંચોથી યુક્ત બનાવી દીધી હતી. જેથી પોતાના પ્રિય નરેશના દર્શન માટે ઉપસ્થિત થયેલી જન મંડલી એ મંચો ઉપર બેસીને વિશ્રામ લઈ શકે (एवं सेसेसु वि पएसु) આ પ્રમાણે જ ત્રિક ચતુષ્ક ચત્વર અને મહાપથ સહિત રાજધાનીના સમસ્ત રસ્તાઓમાં સ્વચ્છતા વગેરેનું કામ સંપન્ન કરીને આભિયોગિક દેવોએ તે સ્થાનો ઉપર પણ મંચાતિમંચો બનાવી દીધા (अप्पेगइया णाणाविहरागवसणुस्सिय घयपडागामंडियभूमियं, अप्पेगइया लाउल्लोइयमहिय करेंति) કેટલાક દેવોએ તે રાજધાનીને અનેક રંગોના-વસ્ત્રોથી નિર્મિત ઊંચી ઊંચી ધ્વજાઓથી અને પતાકાઓથી વિભૂષિત ભૂમિવાળી બનાવી દીધી તેમજ કેટલાક દેવોએ સ્થાન-સ્થાન ઉપર ચંદરવાઓ તાણીને તે ભૂમિને સુસજ્જિત કરી

गंधवट्टिभूयं करेंति' अप्येके देवाः यावद् गन्धवर्तिभूतां गन्धवात्तयुक्तां कुर्वन्ति' अत्र यावत्पदात् 'गोसीससरसरत्तचदणकलसं, चंदणघडसुकय जाव गंधुद्धुयाभिराम सुगंध-वरगंधियं' इति गोशीर्षसरसरक्तचन्दनकलशाम्, तत्र गोशीर्ष सुगन्धितचन्दनविशेषः तस्य सरसं जलयोगेन घर्षणद्वारा आर्द्रीभूतं यद्रक्तचन्दनं तेन युक्ताः कलशाःघटाः शोभार्थं सन्ति यस्यां सा तथा ताम् पुनःचन्दनघट सुकृत-यावद्गन्धोद्धुताभिरामाम् सुकृताः सुरचिताः चन्दन-घटाः चन्दनयुक्तकलशाः अतएव यावद्गन्धोद्धूताः समस्तगन्धैः व्याप्ताः अतएव अभिरामाः मनोहराः ते सन्ति यस्यां सा तथा ताम् सुगन्धवरगन्धितां श्रेष्ठसुगन्धै सुवासितां सुगन्धि-तां च गन्धवर्त्ति भूतां कुर्वन्ति इत्यर्थः' 'अप्पेगइया हिरण्णवास वासिंति' अप्येके देवाः हिर ण्यवर्ष-रजतवर्षणं वर्षन्ति 'सुवण्णरयणवइरआभरणवासं वासेंति' सुवर्णरत्नवज्राभरणवर्षं वृषन्ति सुवर्णवर्षं चन्द्रकान्तादि रत्नवर्षं वज्रवर्षम् अत्र वज्रपदेन हीरकादीनि बोध्यानि कटकाष्टादशसरिक नवसरिक यावत्त्रिसरिकाद्याभरणवर्षं केचिद्देवाः वर्षन्तीत्यर्थः 'तए

तथा कितनेक देवो ने जगह २ चदोवा तानकर उसे सुसज्जित कर दिया अथवा लीपकर और फिर कलई से पोतकर प्रासादादिकों की भित्तियोकों अतिप्रशस्त कर दिया (अप्पेगइया जाव गंधवट्टिभूयं करेंति) कितनेक देवों ने उसे गन्ध की वर्ती जैसा बना दिया यहां के यावत्पद से "गोसीससरसरत्तचंदणकलसं, चदणघडसुकयजाव गंधुद्धुयाभिरामं सुगन्धवर-गंधियं" इस पाठ का सग्रह हुआ है इस पाठ का अर्थ ऐसा हैं कि शोभा के लिए गोशीर्ष चन्दन से उपलिप्त सरसरक्त चन्दन के कलश राजद्वार पर कितनेक देवों ने रख दिये थे जगह २ देवों ने चन्दन के कलशों को तोरण के रूप में सजाकर स्थापित कर दिया था. इससे इन सुगन्धि से यह विनीता नगरी गंधकीवर्तिका रूप जैसी बन गई थी (अप्पेगइया हिरण्णवास वासिंति, सुवण्णरयणवइरआभरणवास वासेंति) कितनेक देवोंने उस विनीता नगरी में रजत चाँदी की वर्षा की, कितनेक देवोंने सुवर्ण, रत्न वज्र और आभ-रणों की-अठारह लरवाले हारों की, नौ लरवाले हारों की एवं तीन लरवाले हारों

લીધી. અથવા લીપીને અને પછી ચુનાથી ધોળી ને પ્રાસાદાદિકોની ભીતોને અતિ પ્રશસ્ત કરી દીધી (अप्पेगइया जाव गंधवट्टिभूयं करेंति) કેટલાક દેવોએ તે ભૂમિને ગંધની વર્તી જેવી બનાવી દીધી અહીં જે યાવત્ પદ આવેલ છે તેનાથી-"गोसीससरसरत्तचंदन ,चदणघडसुकय गंधुद्धुयाभिरामं सुगंधवरगंधियं" એ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે એ પાઠનો અર્થ આ પ્રમાણે છે કે શોભા માટે ગોશીર્ષ ચન્દન થી ઉપલિપ્ત સરસરક્ત ચંદનના કળશો રાજદ્વાર ઊપર કેટલાક દેવોએ મૂકી દીધા હતા સ્થાન-સ્થાન ઊપર દેવો-એ ચંદનના કળશોને તોરણોના આકારમાં સુસજ્જ કરીને સ્થાપિત કરી દીધા હતા. એવી એ સુગંધિત પદાર્થો થી એ વિનીતા નગરી ગન્ધની વર્તિકા જેવી બની ગઈ હતી (अप्पेगइया हिरण्णवासं वासिंति, सु रयणवइर रणवासं वासिंति) કેટલાક દેવોએ તે વિનીતા નગરીમા રજત ચાંદીની વર્ષા કરી. કેટલાક દેવે એ સુવર્ણ, રત્ન વજ્ર, અને આભરણોની વર્ષા કરી, અઢાર લડીવાલા હારોની, નવ લડીવાલા હારોની, અને ત્રણ લડી-

णं तस्स भरहस्स रण्णो विणीयं रायहाणीं मज्झंमज्झेणं अणुप्पविसमाणस्स सिंघाडग जाव महापहेसु' ततः खलु तदनन्तरं किल तस्य भरतस्य राज्ञः विनीतां तन्नाम्नीं राजधानीं मध्यं मध्येन मध्यभागेन अनुप्रविशतः शृङ्गाटक यावन्महापथेषु महापथपर्यन्तेषु स्थानेषु अत्र यावत्पदात् त्रिकचतुष्कादि परिग्रहः'बहवे अत्थत्थिया' बहव अर्थार्थिकाः अर्थार्थिनः द्रव्यार्थिनः 'कामत्थिया' कामार्थिन मनोहरशब्दरूपार्थिनः'भोगत्थिया'भोगार्थिकाः मनोज्ञ गन्धरसस्पर्शार्थिनः'लाभत्थिया'लाभार्थिकाः भोजनमात्रादि प्राप्त्यर्थिनः'इड्ढिसिया'ऋध्येषिकाः ऋद्धिं गवादि संपदम् इच्छन्ति एषयन्ति वा ऋद्ध्येषाः तएव ऋध्येषिकाःस्वार्थे इक् प्रत्ययविधानात् 'किब्बिसिया' किल्बिषिकाःपरविद्रोहकत्वेन भाडचेष्टाकारिणो भाण्डादयः 'कारोडिया'कारोटिकाः ताम्बूलसमुद्गवाहकाः 'कारवाहिया' कारवाहिकाःकरं राजदेयं द्रव्यं वहन्त्येवं शीलाःकारवाहिन इत्यर्थः'संखिया' शांखिकाः शंखग्राहिणः शंखवादका इत्यर्थः 'चक्किया' चाक्रिकाः चक्रग्राहिणो भिक्षुका 'णंगलिया' लाङ्गलिकाः हलावलम्बन काष्ठसदृशास्त्रधारिण सुभटाः 'मुहमंगलिया, मुखमाङ्गलिकाः चारणादयः 'पूसमाणया' पुष्यमानकाःशा-

की तथा और भी आभरणो की–आभूषणों की–वर्षा की (तए ण तस्स भरहस्स रण्णो विणीयं रायहाणिं मज्झं मज्झेण अणुप्पविसमाणस्स सिंघाडग जाव महापहेसु) जब वह श्री भरत महाराजा ने विनींता राजधानी में मध्य के मार्ग से प्रवेश किया–तब वहां के त्रिक चतुष्क आदि महापथ के मार्गों में (बहवे अत्थत्थिया भोगत्थिया कामत्थिया लाभत्थिया इड्ढिसिया किब्बिसिया कारोडिया) अनेक अर्थाभिलाषी जनो ने, अनेक भोगाभिलाषी जनों ने, अनेक कामाभिलाषी जनों ने, अनेक लाभार्थी जनों ने, अनेक गवादिसपत्ति की अभिलाषावालेजनों ने अनेक किल्बिषिक–भाण्ड आदि–जनों ने, अनेक कारोटिका-ताम्बूल समुद्गवाहकजनों ने (कारवाहिया) अनेक कारवाहिक राजदेय द्रव्यको बकाया रखनेवाले-जनों ने, अनेक (संखिया) शाङ्खिक–शङ्खबजाने वाले जनों ने, अनेक (चक्किया) चाक्रिक–भिक्षुक जनों ने, अनेक (णंगलिया) लाङ्गलिक–हलके अवलम्बन भूत काष्ठ के जैसे अस्त्रधारी सुभटों ने, (मुहमंगलिया)

વાળા હારોની, તથા અન્ય પણ આભરણોની–આભૂષણોની વર્ષા કરી. (तएणं तस्स भरहस्स रण्णो विणीयं रायहाणिं मज्झ मज्झेण अणुप्पविसमाणस्स सिंघाडग जाव महापहेसु) જ્યારે ભરત રાજાએ વિનીતા રાજધાનીના મધ્યભાગમાં પ્રવેશ કર્યો ત્યારે ત્યાંના ત્રિક, ચતુષ્ક વગેરે મહાપથના માર્ગોમાં (बहवे अत्थत्थिया भोगत्थिया कामत्थिया लामत्थिया, इड्ढिसिया किब्बिसिया कारोडिया) અનેક અર્થાભિલાષી જનોએ, અનેક ભોગાભિલાષી જનોએ અનેક કામાર્થી જનોએ, અનેક લાભાર્થી જનોએ, અનેક ગવાદિની સંપત્તિ મેળવવાની અભિલાષા રાખનારા જનોએ, અનેક કિલ્બિષિક–ભાંડઆદિ જનોએ, અનેક કારોટિક તાંબૂલ સમુદ્ગવાહક જનોએ (कारवाहिया) અનેક કારવાહિક-રાજદેય દ્રવ્ય આપ્યુ નથી–એવા જનોએ, અનેક (संखिया) શાંખિક શંખ વગાડનારા જનોએ, અનેક (चक्किया) ચાક્રિક ભિક્ષુક જનોએ, અનેક (णंगलिया) લાંગલિકોએ અવલંબન ભૂત કાષ્ઠના જેવા અસ્રધારણ કરનારા સુભટોએ, (मुहमंगलिया) અનેક મુખમાંગલિકોએ ચારણો

कुनिकाः शकुनशास्त्रज्ञाः 'वद्धमाणया'' वर्द्धमानकाः मङ्गलघटधारकाः 'लंखमखमाइया' लङ्खमङ्खमादिकाः तत्र वंशादेरुपरि ये वृत्त नृत्यं दर्शयन्ति ते लङ्खा नटादय मङ्खाश्चित्रफलक हस्ता भिक्षुकाः गौरीपुत्रनाम्ना प्रसिद्धाः मायिका मायाविनः प्रोक्ता एते पुरुषा 'ताहिं' ताभिः 'ओरालाहिं' औदाराभि उदारयुक्ताभिः, 'इट्ठाहिं' इष्टाभिः अभिप्रेताभिः, 'कंताहिं' कान्ताभि मनोहराभिः, 'पियाहिं' प्रियाभि प्रीतियुक्ताभि 'मणुन्नाहिं' मनोज्ञाभि, 'मणामाहिं' मनोऽमाभिः मनसाऽम्यन्ते प्राप्यन्ते पुन पुनः स्म णतो यास्ताभि मनोऽनुकूलाभिरित्यर्थः, 'सिवाहिं' शिवाभि, कल्याणयुक्ताभि ''धण्णाहिं' धन्याभिः, प्रशसायुक्ताभिः 'मंगलाहिं' मंगलाभिः मङ्गलयुक्ताभिः, 'सस्सिरीयाहिं,' 'सश्रीकाभि.लालित्यौदार्यादिगुणशोभिताभिः 'हिययगमणिज्जाहिं' हृदयगमनीयाभि हृदयङ्गमाभि, 'हिययपल्हायणिज्जाहिं' हृदयप्रह्लादनीयाभि हृदयप्रमोदनीयाभि, 'वग्गूहिं' वाग्भि इति अध्याहार्यम्, 'अणुवरयं' अनुपरतम् उपरतस्य विरामस्य अभाव अनुपरतम् यथा स्यात्तथा न विरम्येत्यर्थः 'अभिणंदंताय' अभिनंदन धन्यासि अभिनन्दन्त, 'अभिथुणंताय' अभिष्टुवन्तश्च अभिष्टुतिं कुर्वन्तश्च एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण आदिषु उक्तवन्त किमुक्तवन्त इत्याह–

अनेक सुखमाङ्गलिकों ने, चारणादिको ने–(पूसमाणया) अनेक शकुन शास्त्रज्ञों ने (वद्धमाणया) अनेक वर्द्धमानकों ने मङ्गलघटधारकों ने, (लखमखमाइया) वंशादि के ऊपर जो तमाशे को दिखाते हैं ऐसे अनेक नटो ने अनेक लोगो ने–चित्रफलको को हाथ मे लेकर भिक्षा मांगने वाले भिक्षुको ने एवं अनेक मायावियो ने–इन्द्र जालको ने–जादूगरों ने (ताहिं ओरालाहिं इट्ठाहिं) उन उदार, इष्ट (कंताहि) कान्त मनोहर (पियाहिं) प्रीतियुक्त (मणुन्नाहिं) मनोज्ञ (मनोमाहिं) एव बारबार याद करने योग्य ऐसी (वग्गूहिं) वाणियों द्वारा-वचनों द्वारा–जो कि (सिवाहिं) कल्याण युक्त थीं (धण्णाहिं) प्रशंसायुक्त थी, (मंगलाहिं) मंगलयुक्त थी, (सस्सिरीयाहिं) लालित्य औदार्य आदि गुणो से शोभित थी (हिययपल्हायणिज्जाहिं) एवं हृदय को प्रमुदित करनेवाली थी (अणुवरयं) विनाविराम लिये हो–विना रुके ही (अभिणंदंताय अभिथुणंताय जयजयणदा, जयजय भद्दा) अभिनन्दन करते हुए, अभिष्टुति–

हिकोओ, (पूसमाणया) अनेक शकुन शास्त्रज्ञोओ, (वद्धमाणया) अनेक वर्द्धमानकोओ मंगल घटधारकोओ, (लखम खमाइया) वंशादि उपर जे खेल बनावे छे एवा अनेक नटोओ, अनेक लोकोओ–चित्रफलकोने, हाथमां लईने भिक्षा मागनारा भिक्षुकोओ अने अनेक मायावीओओ ईन्द्रजालकोओ–जादूगरोओ(ताहिं ओरालाहिं इट्ठाहिं)ते उदार, इष्ट(कंताहि) कांत, मनोहर (पियाहिं) प्रीतियुक्त (मणुन्नाहिं) मनोहर (मनोमाहिं) तेमज वारंवार याद करवा योग्य ओवी (वग्गूहिं) वाणीओ वडे–वचनो वडे के जे (सिवाहिं) कल्याण युक्त हती (धण्णाहिं) प्रशसा युक्त हती, (मगलाहिं) मंगलयुक्त हती (सस्सिरीयाहिं) लालित्य, औदार्य, आदि गुणोथी सुशोभित हती (हिययपल्हायणिज्जाहिं) तेमज हृदयने प्रमुदित करनारी हती. (अणुवरय) वगर विराम लीधां ज सतत (अभिणंदताय अभिथुणताय जय जयणंदा जय भद्दा) अभिनन्दन करतां, अभिष्टुति–स्तुति करतां आ प्रमाणे कह्युं के नन्द! आनंद

'जय जय णंदा' इत्यादि 'जय जय णंदा' हे नन्द हे आनन्द स्वरूप ! भरत ! 'जय जय भद्दा' हे भद्र ! कल्याणकर चक्रवर्तिन् जय जय अजितशत्रून् विजयस्व विजयस्व 'जय जय-भद्दा !' हे भद्र ! कल्याणस्वरूप ! जय जय 'भद्दंते' ते तुभ्यं भद्र कल्याण भूयात् 'अजिय जिणाहि' अजितम् अपराजितं प्रतिशत्रु जय विजयस्व 'जियं पालयाहि' जितम् आज्ञावशवर्द पालय रक्ष 'जियमज्झे वसाहि' जितमध्ये आज्ञावशंवदमध्ये वस-तिष्ठ जितपरिजनैः परिवृतो भव इत्यर्थः 'इंदोविव देवाणं' इन्द्र इव देवाना वैमानिकानां मध्ये सर्वत ऐश्वर्यवान् इत्यर्थः 'चंदोविव ताराण' चन्द्र इव ताराणां नक्षत्राणां मध्ये चन्द्रमा इव 'चमरो विव असुराणं' चमर इव असुराणां दाक्षिणात्यानामसुराणां मध्ये चमर नामकासुरेन्द्र इव 'धरणो विव नागाण' धरण इव नागानाम्-नागानां मध्ये धरण-नामक नागकुमार इव 'बहूइं पुव्वसयसहस्साइं' बहूनि पूर्वशतसहस्राणि बहूनि पूर्वल-क्षाणि 'बहूईओ पुव्वकोडीओ' बही· पूर्वकोटीः 'बहूईओ कोडाकोडीओ' बहीः पूर्व कोटाकोटीः 'विणीयाए रायहाणीए' विनीतायाः राजधान्याः प्रजाः पालयन् 'चुल्ल हिमवंतगिरिसागरमेरागस्स य' क्षुल्लहिमवद्गिरिसागरमर्यादाकस्य च क्षुल्लहिमवद्गिरिः उत्तरस्या दिशि क्षुद्रहिमवत्पर्वतः अपरत्र च दिशात्रये त्रयः सागराः तैः कृताया

स्तुति करते हुए ऐसा कहा—हे नन्द ! आनन्द स्वरूप भरत चक्रवर्तिन् ! तुम्हारा जय हो तुम अजित शत्रुओं पर विजय पाओ हे भद्र—कल्याणस्वरूप भरत ! तुम्हारी बारंबार जय हो (भद्दंते) तुम्हारा कल्याण हो (अजिय जिणाहि) जिसे दूसरा वीर परास्त नहीं कर सके ऐसे शत्रु को तुम परास्त करो, (जियं पालयाहि) जो तुम्हारी आज्ञा माननेवाले हैं उनकी तुम रक्षा करो (जियम-ज्झे वसाहि) जित व्यक्तियों के बीच में आप रहो—अर्थात् परिजनों से आप सदा परिवृत्त बने-रहो (इदोविव देवाणं) वैमानिक देवों के बीच में इन्द्र की तरह (चदोविव ताराणं) ताराओं के बीच में चन्द्र की तरह (चमरोविव असुराणं) असुरों के बीच में असुरेन्द्र असुरराज चमर की तरह (धरणोविव नागाणं) नागकुमारों के बीच में धरण नामक नागकुमार की तरह तुम (बहूइं पुव्वसयसहस्साइं) अनेक लाख पूर्वतक (बहूइओ कोडाकोडीओ) अनेक कोटाकोटी पूर्वतक (विणीयाए रायहाणीए) विनीता राजधानी की प्रजा का पालन करते हुए (चुल्लहि-

स्वरूप भरत चक्रवर्ती ! तमारो जय थाओ, तमे अजीत शत्रुओ उपर विजय मेळवो. हे भद्र, कल्याण स्वरूप भरत ! तमारो वारंवार जय थाओ. (भद्दंते) तमारुं कल्याण थाओ. (अजिय जिणाहि) जेने बीजो वीर हरावी शके नहि एवा शत्रु ने तमे परास्त करो. (जियं पालयाहि) जेवो तमारी आज्ञानुं पालनकरेछे तेमनी तमे रक्षा करो. (जियमज्झे वसाहि)जे व्यक्तिओने आपे जीती लीधेल छे तेमनी वच्चे तमे रहो. एटलेके परिजनोथी तमे सर्वदा परिवृत्त रहो. (इंदोविव देवाण) वैमानिक देवोमां तमे ईन्द्रनी जेम (चदोविव ताराण) ताराओनी वच्चे चन्द्रनी जेम, (चमरोविव असुराण) असुरोनी वच्चे असुरेन्द्र असुरराज चमरनी जेम(धरणो विव नागाणं) नागकुमारो नी वच्चे धरण नामक नागकुमारनी जेम (बहूइं पुव्वसयसहस्साइं) अनेक लाख पूर्व सुधी (बहूईओ कोडाकोडीओ) अनेक कोटा कोटी पूर्व सुधी (विणीयाए

मर्यादा अवधिः सा अस्ति यस्मिन् तत्तथा तस्य एवभूतस्य च 'केवलकप्पस्स' केवल कल्पस्य सम्पूर्णस्य 'भरहस्स वासस्स' भारतवर्षस्य 'गामागरणगरखेडकब्बडमडंबदोण- मुहपट्टणासमसण्णिवेसेसु' ग्रामाकरनगरखेटकर्वटमडम्बद्रोणमुखपत्तनाश्रमसन्निवेशेषु तत्र ग्राम' प्रसिद्धः आकरः यत्र सुवर्णाद्युत्पद्यते नगरम्-प्रसिद्धम् खेटः धूलिका प्राकारसहित नदी पर्वतवेष्टितं च नगरम्, कर्वट कुत्सितनगरम् मडम्बम् एकयोज नान्तरग्रामरहितम् द्रोणमुखम् जलस्थलप्रवेशम् पत्तनम् प्रसिद्धम् आश्रमं तापसानां निवासस्थानम् नगरबाह्यप्रदेश. आभीरादि निवासस्थानम् सन्निवेशाः आगन्तुक निवास- स्थानानि तेषु 'सम्मं' सम्यक् 'पयापालणोवज्जिय लद्धजसे' प्रजापालनोपार्जितलब्धय- शस्कः सम्यक् प्रजापालनेन उपार्जितम् एकत्रीकृत यल्लब्ध निजभुजपराक्रमै प्राप्तं यशो येन स तथा पुनः कीदृशः 'महया जाव आहेवच्चं पोरेवच्चं जाव विहरइ' महता यावत् आधिपत्यं पौरपत्यं यावत् विहर विचर, अत्र प्रथमयावत्पदात 'महयाहयण-

मवंतगिरिसागरमेरागस्स य केवलकप्पस्स भरहस्स वासस्स गामागरणगरखेडकब्बड मडंब दोणमुहपट्टणासमसण्णिवेसेसु) उत्तर दिशा में क्षुद्रहिमवत्पर्वत एवं तीन दिशाओं में तीन सागरों द्वारा जिसकी मर्यादा की गई हैं ऐसे इस केवल कल्प–सम्पूर्ण भरत क्षेत्र के ग्राम, आकर नगर खेट कर्बट, मडम्ब, द्रोणमुख, पत्तन, और सन्निवेश इन सबस्थानों में (सम्मं) अच्छी तरह से (पयापालणोवज्जियलद्धजसे महयाजाव आहेवच्च पोरवच्च जाव विहरइ) प्रजाजनों के पालन से उपार्जित किये हुए तथा अपने भुज पराक्रम से प्राप्त हुए यश से सम- न्वित हुए दक्ष बजानेवालों के हाथों से जोर २ से जिनमें समस्त प्रकार के बाजे बजावे जा रहे हैं ऐसे विविध नाटको को एव गीतो को देखते हुए सुनते हुए विपुल भोग भोगों को भोग- भोग पद की व्याख्या पोछे की जा चुकी है, ग्राम आकर आदि स्थानों का स्वरूप भी पीछे के स्थलो में प्रकट कर दिया है एवं "महया के जाव" से गृहीत नाट्यगीत वादिततन्त्रीतल०" परें

रायप्पसेणीय) विनीता राजधानी नी प्रजानुं पालन करतां (चुल्लहिमवतगिरिसागरमेरा गस्स य केवलकप्पस्स भरहस्स वासस्स गामागरणगरखेडकब्बडमड बदोणमुहपट्टणास- मसण्णिवेसेसु) उत्तर दिशामा क्षुद्र हिमवत्पर्वत अने त्रणु दिशाओमां त्रणु सागरो वडे जेनी सीमा निश्चित करवामा आवी छे, एवा ए केवलकल्प स पूर्णु भरतक्षेत्रना ग्राम, आकर, नगर, खेट, कर्बट, मडंब, द्रोणुमुख, पत्तन अने सन्निवेश ए सर्वस्थानोमा (सम्मं) सारीरीते (पयापालणोवज्जियलद्धजसे महया जाव आहेवच्च पोरेवच्च जाव विहरइ) प्रजाना पालनथी समुपार्जित तेमज पोतानां भुज पराक्रमथी प्राप्त यशथी समन्वित थयेला चतुर वाद्य वगाडनाराओना हाथोथी जोर–जोरथी जेमां सर्व प्रकारना वाद्यो वगा- डवामा आवी रह्या छे,एवा विविध नाटकोने तेमज गीतोने जोतां, सांभळतां विपुल भोग भोगोने भोगवता 'भोग'पदनी व्याख्या पूर्वे करवामा आवी छे ग्राम आकर आदि स्थानोनुं स्वरूप पणु पूर्व प्रकरणमा स्पष्ट करवामा आवेल छे तेमज "महया जाव" थी गृहीत 'नाट्यगीतवादित तन्त्रीतल०" पदोनी व्याख्या पणु केटलाक स्थळोमां करवामां आवी छे.

ट्टगोयवाइयतंतीतलतालतुडियघणमुइंगपडुप्पवाइयरवेण विउलाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे' इति संग्रहः महताऽहतनाट्यगीतवादित तन्त्रीतलतालतूर्यघनमृदङ्गपटुप्रवादितरवेण विपुलान् भोगभोगान् भुञ्जान, तत्र महता प्रधानेन बृहता वा रवेणेत्यग्रे सम्बन्ध', अहत' अनुबद्धो रवस्येति विशेषणम् नाट्यं नृत्त तेन युक्तं गीतं तच्च वादितनि च तानि शब्दयुक्तानि कृतानि तन्त्री च वीणा तलौ च हस्तौ तालाश्च कंशिकाः 'तुडियत्ति' तूर्याणि च पटहादीनि यानि तानि अहत नाट्यगीतवादिततन्त्रीतलतालतूर्याणि इति इतरेतरद्वन्द्वः तानि च तथा घनो मेघः तत्सदृशो यो मृदङ्गो ध्वनि गाम्भीर्य-साधर्म्यात् स चासौ पटुना दक्षेण प्रवादितश्च य. स घनमृदङ्गपटुप्रवादितः सचेति अहत नाट्यगीतवादिततन्त्रीतलतालतूर्यघनमृदङ्गपटुप्रवादिता इति पुनः इतरेतर द्वन्द्वः तेषां रव शब्द तेन करणभूतेन अत्र मृदङ्गग्रहणं वाद्येषु मध्ये प्रधानमिति बोध्यम् विपुलानि प्रचुराणि भोगभोगान् भुञ्जान भुञ्जन् आधिपत्यं पौरपत्य यावत् अत्रापि यावत्पदात् 'सामित्तं भट्टित्तं महत्तरगत्तं आणाईसर सेणावच्च कारेमाणे पालेमाणे' त्ति स्वामित्वं भर्तृत्वं महत्तरत्वम् आज्ञेश्वरसेनापत्यं कारयन् पालयन् इति ग्राह्यम्, विहर विचरण कुरु 'त्तिकट्टु जय जय सद्दं पउजंति' इति कृत्वा—इत्युक्त्वा जय जय शब्दं प्रयुञ्जन्ति प्रयुञ्जन्ते वदन्तीत्यर्थः 'तएणं से भरहे राया णयणमालासहस्सेहिं पिच्छिज्जमाणे २' ततः खलु स भरतो राजा दर्शकप्रजागणानाम् नयनमालासहस्रैः प्रेक्ष्यमाणः २ अवलोक्यमानः २ 'वयणमाला सहस्सेहिं अभिथुव्वमाणे २' वचनमाला

क व्याख्या भी कई स्थलो पर लिखो चुकी है, अतः वहीं से इसे जान लेनी चाहिये हर एक जगह इन की व्याख्या लिखने से ग्रन्थ का कलेवर बढजाने का भय रहता है, यहां मृदङ्ग का ग्रहण वाद्यो में प्रधान होने से किया गया है, और अपने साम्राज्य के अन्तर्गत मनुष्यों का आधिपत्य पौरपत्य यावत करते हुए आनन्द के साथ अपने समय का सदुपयोग करो, यहां पद यावत् शब्द से "सामित्तं, भट्टित्त, महत्तरगत्तं आणाईसरसेणावच्चं कारेमाणे" इन पदों का सग्रह हुआ है, (त्तिकट्टु जयजयसद्द पउजंति) इस प्रकार कहकर उन सबनेपुनः आपकी जय हो जय हो इस प्रकार से जय जय शब्द का उच्चारण किया (तएणं से भरहे राया णयणमाला-सहस्सेहिं अभिथुव्वमाणे २) बारबार हजारो वचनावलियो से स्तुत होते हुए (हियमालासह-

એથી ત્યાંથીજ એ સબંધમાં જાણી લેવું જોઈએ. દરેક સ્થાને એની વ્યાખ્યા લખવાથી ગ્રંથનું કલેવર વિસ્તૃત થઈ જાય તેવા ભયની સંભાવના રહે છે અહીં મૃદંગનું ગ્રહણ વાદ્યોમાં પ્રધાન હોવાથી કરવામાં આવેલ છે અને પોતાના સામ્રાજ્યની અંદર મનુષ્યોનું આધિપત્ય, પૌરપત્ય યાવત્ કરતા આનંદ પૂર્વક પોતાના સમયનો સદુપયોગ કરો. અહીં યાવત્ શબ્દથી "सामित्त, भट्टित्त, महत्तरगत्त आणाईसरसेणावच्चं कारेमाणे" એ પદોનો સંગ્રહ થયો છે (त्ति कट्टु जय-जयसद्द पउजंति) આ પ્રમાણે કહીને તેઓ સર્વે ફરીથી 'આપનો જય થાઓ, જય થાઓ" આ પ્રમાણે જય-જય શબ્દને ઉચ્ચારવા લાગ્યા. (तएण से भरहे राया णयणमालासहस्सेहिं अभिथुव्वमाणे २) વારંવાર હજારો વચનમાલાઓથી સ્તુતિ કરતા (हियमाला सहस्सेहिं पिच्छिज्जमाणे २) આ પ્રમાણે તે ભરત રાજા હજારો નેત્ર

सहस्त्रैः अभिष्टूयमानः २ 'हिययमालासहस्सेहिं उण्णं दिज्जमाणे' हृदयमालासहस्त्रैः पूर्ण दीयमानः पूर्णं दीयमान दर्शकप्रजागणहृदयसहस्त्रेषु पूर्णतया निजवासस्थान दीयमानः इत्यर्थः मनोरहमालासहस्सेहिं विच्छिप्पमाणे' मनोरथमालासहस्त्रैः विच्छुप्यमान – विशेषेण स्पृश्यमान 'कंतिरूवसोहग्गगुणेहिं पिच्छिज्जमाणे पिच्छिज्जमाणे कान्ति' रूप सौभाग्यगुणैः प्रेक्ष्यमाणः २ 'अंगुलिमालासहस्सेहिं दाइज्जमाणे २' अङ्गुलिमालासहस्त्रैः दर्श्यमान २ 'दाहिणहत्थेणं बहूणं णरणारीः सहस्साण अंजलि मालासहस्साइं पडिच्छेमाणे पडिच्छेमाणे' दक्षिणहस्तेन बहूनां नरनारी सहस्त्राणाम् अञ्जलिमालासहस्त्राणि प्रतीच्छन् प्रतीच्छन्स्वीकुर्वन् स्वीकुर्वन् 'भवणपंती स'स्साइ समइच्छमाणे २' भवनमालासहस्त्राणि समतिक्रमन् समतिक्रमन् उल्लङ्घयन् २ अनेक भवनानि तंतीतल तुडियगीयवाइयरवेणं' तन्त्रीतलतूर्यं गीतवादितरवेण तत्र गीतम् गानविशेषः तच्च वादितानि च शब्दवन्ति कृतानि तन्त्री च वीणा तलौ च ह.तौ तूर्याणि च पटहादि वाद्यविशेषाः यानि तानि गीतवादित तन्त्रीतलतूर्याणि मूले प्राकृतत्वात् आर्षत्वाद्वा पदव्यत्ययः तेषां रवः-शब्दस्तेन 'मधुरेणं' मधुरेण 'मणहरेण' मनोहरेण मनोज्ञेन

स्सेहिं पिच्छिज्जमाणे २) इस तरह वे भरत राजा हजारों नेत्रपंक्तियो द्वारा वारंवार देखे जाते हुए (वयणमालासहस्सेहिं अभिथुव्वमाणे २) बारबार हजारो वचनावलियों से स्तुत होते हुए (हिययमालासहस्सेहिं उण्ण दिज्जमाणे २) हजारो दर्शक जनो के हृदयों में अपना पूर्णरूप से स्थान बताते हुए (मणोरहमालासहस्सेहि विच्छिप्पमाणे) जनता के हजारो मनोरथों द्वारा विशेष रूप से स्पष्ट होते हुए (कंतिरूव सोहग्गगुणेहिं पिच्छिज्जमाणे २) कान्तिरूप एवं सौभाग्य गुणों को लेकर जनता के द्वारा अपने २ नेत्रों को पसार २ कर देखे गये (अंगुलिमाला सहस्सेहिं दाइज्जमाणे २) हजारों अंगुलियो द्वारा बारबार दिखाये गये (दाहिणहत्थेण बहूण णरणारी-सहस्साणं अंजलिमालासहस्साइ पडिच्छेमाणे पडिच्छेमाणे)अपने दक्षिण हाथ से अनेक हजारो नर नारी जनों द्वारा कृत हजारों अंजुलियों को बारं बार स्वीकार करते २ (भवणपती सहस्साइं समइच्छमाणे २) हजारों भवनों की श्रेणि को पार करते २ (ततीतलतुडियगीयवाइयरवेणं)गीतों में

પંક્તિઓ વડે વારંવાર દૃશ્યમાન થતા (वयणमालासहस्सेहिं अभिथुव्वमाणे २) વારવાર હજારો વચનાવળીઓ થી સંસ્તૂયમાનથતા, (हिययमाला सहस्सेहिं उण्ण दिज्जमाणे २) હજારો દર્શકજનોના હૃદયોમાં સંપૂર્ણ પણે પોતાનું સ્થાન બનાવતા, (मणोरहमाला सहस्सेहिं विच्छिप्पमाणे) પ્રજાના હજારો મનોરથો વડે વિશેષ રૂપમાં સ્પષ્ટ થતા, (कंतिरूव सोहग्ग गुणेहिं पिच्छिज्जमाणे २) કાંતિ, રૂપ અને સૌભાગ્ય ગુણોને લઈને પ્રજા વડે સાશ્ચર્ય દૃષ્ટિથી જોવાયેલ, (अंगुलिमालासहस्सेहिं दाइज्जमाणे २) હજારો આંગળીઓ વડે વારંવાર નિર્દિષ્ટ કરાયેલ (दाहिणहत्थेण बहूणं णर णारी सहस्साणं अंजलिमालासहस्साइ पडिच्छेमाणे २) પોતાના જમણા હાથથી હજારો નર-નારીઓ વડે જે અંજલિઓ બનાવવામાં આવી છે, તેનો વારવાર સ્વીકાર કરતો,(भवणपंती सहस्साइं समइच्छमाणे २) હજારો ભવનોની રમણીયશ્રેણીઓને પાર કરતો (तंतीतलतुडियगीयवाइयरवेण) ગીતોમાં વાગતા, તન્ત્રી, તલ

मंजुमंजुणा' मञ्जुमञ्जुना अतिसरलेन 'घोसेणं' घोषेण शब्देन "अपडिबुज्झमाणे २' अप्रतिबुध्यन्२ अन्यद्वस्तु अजानन् अजानन् तत्रैव शब्दे लीनत्वात् 'जेणेव सए गिहे जेणेव सए भवणवडिंसयदुवारे तेणेव उवागच्छइ' यत्रैव स्वकं गृहम् पैत्र्यं राजभवनं यत्रैव स्वकं भवनावतंसकद्वार जगद्वर्ति वासगृहशेखरी भूतराज योग्यवासगृहप्रतिद्वारमित्यर्थः तत्रैव उपागच्छति स भरतः 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'आभिसेक्क हत्थिरयण ठवेइ' आभिषेक्यम् हस्तिरत्नम् प्रमुखपट्टहस्तिनं स्थापयति 'ठवित्ता' स्थापयित्वा 'आभिसेक्काओ हत्थिरयणाओ पच्चोरूहइ' आभिषेक्यात् पट्टहस्तिनः हस्तिरत्नात् प्रत्यवरोहति उत्तरति 'पच्चोरुहित्ता प्रत्यवरूह्य ऊत्तीर्य 'सोलसदेवसहस्से सक्कारेइ सम्मानेइ' षोडशदेवसहस्राणि सत्कारयति अंजलिप्रभृतिभिः सम्मानयति अनुगमनादिना 'सक्कारित्ता संमानित्ता' सत्कार्य सम्मान्य 'बत्तीसं रायसहस्से सक्कारेइ सम्माणेइ' द्वात्रिंशत राजसहस्त्राणि सत्कारयति सम्मानयति 'सक्कारित्ता सम्माणित्ता' सत्कार्य सम्मान्य 'सेणावइरयणं सक्कारेइ सम्माणेइ' सेनापतिरत्न

बजते हुए तन्त्री तल त्रुटित-वाद्य विशेष-इनकी तुमुल गडगडाहट के साथ २ (मधुरेणं मणहरेण मंजु मंजुणा घोसेणं अपडिबुज्झमाणे अप्पडिबुज्झमाणे जेणेव सए गिहे जेणेव सए भवणवडिंसयदुवारे ! तेणेव उवागच्छइ) तथा होते हुए मधुर मनोहर, अत्यंत कर्णप्रिय घोष में तल्लीन होने के कारण अन्य किसी दूसरी वस्तु की ओर ध्यान नहीं देते हुए वे भरत नरेश जहां पर पैतृक राजभवन था और उस में भी जहां पर जगद्वर्ती वासगृहों में मुकुट रूप अपना निवासस्थान था उसके द्वार पर आये (उवागच्छित्ता आभिसेक्कं हत्थिरयणं ठवेइ) वहां आकर उन्होने अपने आभिषेक्य हस्ति रत्न को खड़ा कर दिया (ठवित्ता आभिसेक्काओ हत्थिरयणाओ पच्चोरूहइ) आभिषेक्य हस्तिरत्न को खडा करके फिर वे उससे नीचे उतरे (पच्चोरुहित्ता सोलसदेवसहस्से सक्कारेइ सम्माणेइ) नीचे उतर कर उन्हो ने सोलह हजार देवों का अनुगमनादि द्वारा सत्कार किया और सन्मान किया (सक्कारित्ता सम्माणित्ता बत्तीस रायसहस्से सक्कारेइ, सम्माणेइ) देवो का सत्कार और स न्मान करके फिर उन्हो ने ३२ हजार राजाओं का सत्कार एव सन्मान किया (सक्कारित्ता सम्माणित्ता सेणावइरयणं सक्कारेइ समाणेइ) सत्कार सन्मान करके फिर अपने सेनापतिरत्न का

त्रुटित-वाद्यविशेष-એ સર્વના તુમુલ ગડગડાહટ યુક્ત શબ્દ સાથે (मधुरेणं मणहरेणं मंजु मजुणा घोसेणं अपडिबुज्झमाणे अपडिबुज्झमाणे जेणेव सए गिहे जेणेव सए भवणवडिंसयदुवारे तेणेव उवागच्छइ) તેમજ મધુર, મનોહર, અત્યંત કર્ણપ્રિય ઘોષમાં તલ્લીન હોવાથી બીજી કોઈપણ વસ્તુ તરફ જેનું ધ્યાન નથી એવા તે ભરત નરેશ જ્યાં પૈતૃક રાજભવન હતું અને તેમાં પણ જ્યાં જગદ્વર્તી વાસ ગૃહોમાં મુકુટરૂપ પોતાનું નિવાસસ્થાન હતું, તેના દ્વારસામે પહોંચ્યાં (उवागच्छित्ता आभिसेक्क हत्थिरयणं ठवेइ) ત્યાં આવીને તેમણે પોતાના આભિ-ષેક્ય હસ્તિરાજ ને ઉભોરાખીને પછી તેઓ નીચે ઉતર્યા (पच्चोरुहित्ता सोलसदेवसहस्से सक्कारेइ सम्माणेइ) નીચે ઉતરીને તેમણે સોળહજાર દેવોનો અનુગમનાદિ વડે સત્કાર કર્યો અને સન્માન કર્યું (सक्कारित्ता सम्माणित्ता बत्तीसं रायसहस्से सक्कारेइ सम्माणेइ) દેવોનો સત્કાર અને સન્માન કરીને પછી તેમણે ૩૨ હજાર રાજાઓ નો સત્કાર તેમજ સન્માન

सत्कारयति सम्मानयति 'सक्कारित्ता सम्माणित्ता' सत्कार्य सम्मान्य 'एवं गाहावइरयण बद्धइरयणं पुरोहियरयणं सक्कारेइ सम्माणेइ' एवम् अमुना प्रकारेण गाथापतिरत्नं वर्द्धकिरत्न पुरोहितरत्नं च सत्कारयति सम्मानयति 'सक्कारित्ता सम्माणित्ता' सत्कार्य सम्मान्य 'तिण्णि सट्ठे सूअसए सक्कारेइसम्माणेइ' त्रीणि षष्टानि षष्ट्यधिकानि सूपशतानि रसवतीकारशतानि सत्कारयति सम्मानयति 'सक्कारित्ता सम्माणित्ता' सत्कार्य सम्मान्य 'अट्ठारस सेणिप्पसेणीओ सक्कारेइ सम्माणेइ' अष्टादश श्रेणिः प्रश्रेणीः सत्कारयति सम्मानयति 'सक्कारित्ता सम्माणित्ता' सत्कार्य सम्मान्य 'अण्णे वि बहवे राईसर जाव सत्थवाहप्पभिईओ सक्कारेइ सम्माणेइ' अन्यानपि बहून् राजेश्वर यावत्सार्थवाहप्रभृतीन् सत्कारयति सम्मानयति अत्र यावत्पदात् माडम्बिक कौटुम्बिक मन्त्रि महामन्त्रि गणकदौवारिकाऽमा-

सत्कार और सन्मान किया (सक्कारित्ता सम्माणित्ता एवं गाहावइरयण वद्धइरयण पुरोहियरयणं सक्कारेइ सम्माणेइ) सेनापतिरत्न के सत्कार और सम्मान हो जाने के बाद फिर उन्होंने गाथापति रत्न का वर्द्धकिरत्न का एव पुरोहितरत्न का सत्कार और सन्मान किया(सक्कारित्ता समाणित्ता तिण्णिसट्ठे सूयसए सक्कारेइ समाणेइ) इन सबके सत्कार और सम्मान हो चुकने पर उस भरत नरेशने तीनसो १० रसवती कारको का रसोईयों का--सत्कार एव सन्मान किया (सक्कारित्ता समाणित्ता अट्ठारससेणिप्पसेणीओ सक्कारेइ, सम्माणेइ) इन का सत्कार सन्मान हो जाने के बाद फिर भरत राजा ने अठारह श्रेणिप्रश्रेणि जनों का सत्कार और सन्मान किया (सक्कारित्ता समाणित्ता अण्णे वि बहवे राईसर जाव सत्थवाहप्पभिईओ सक्कारेइ, सम्माणेइ) इनका सत्कार सन्मान हो जाने पर फिर भरत राजा ने और भी अनेक राजेश्वर आदि से लेकर सार्थवाहो तक के जनसमूह का सत्कार और सन्मान किया यहां यावत्पदसे "माडम्बिक, कौटुम्बिक,

कर्युं. (सक्कारित्ता सम्माणित्ता सेणावइरयणं सक्कारेइ संमाणेइ) सत्कार तेमज सन्मान करीने पछी पोताना सेनापति नो तेणे सत्कार कर्यो अने तेनु सन्मान कर्युं (सक्कारित्ता [समा]णित्ता एव गाहावइ रयणं बद्धइरयणं पुरोहियरयण सक्कारेइ सम्माणेइ) सेनापति रत्ननो सत्कार अने सन्मान करीने पछी तेणे गाथापति रत्ननो वर्धकिरत्न नो अने पुरोहित रत्न नो सत्कार अने सन्मान कर्युं (सक्कारित्ता संमाणित्ता तिण्णि सट्ठे सूवसए सक्कारेइ संमाणेइ) ए सर्वना सत्कार अने सन्माननी विधि समाप्त थई त्यार बाद ते भरत नरेशे त्रणसो साइठ रसवतीकारकोनो--रसोईयाओनो सत्कार कर्यो अने तेमनुं सन्मान कर्युं. (सक्कारित्ता सम्माणित्ता अट्ठारस सेणिप्पसेणीओ सक्कारेइ, सम्माणेइ) ए सर्वनी सत्कार अने सन्मान विधि समाप्त थई त्यार बाद भरत महाराजाए अढार श्रेणि प्रश्रेणिजनोनो सत्कार कर्यो अने तेमनु सन्मान कर्युं (सक्कारित्ता संमाणित्ता अण्णे वि बहवे राईसर जाव सत्थवाहप्पभिईओ सक्कारेइ सम्माणेइ) ए सर्वनो सत्कार अने सन्मान विधि पूरी कर्या पछी चक्रवर्ती श्री भरत राजाए बीजा पण अनेक राजेश्वर आदिथी माडी ने सार्थवाहो सुधीना जन समूहोनो सत्कार कर्यो अने तेमनु सन्मान कर्युं अहीं यावत् पदथी "माडंबिक, कौटुंबिक मत्री, महामंत्री, गणक, दौवारिक, अमात्य

कीदृशो भरतः कीदृशश्च राजभवनमित्याह-'जहा कुवेरोव्व' इत्यादि। यथा कुवेर इव देवराज. कैलासशिखरशृङ्गभूतमिति यथा कुवेरः तथा देवराजः लोकपालो भरतोऽपि संपत्तिशालीतिभाव यथा कैलासं-स्फटिकाचलं किं स्वरूप भवनावतसक शिखरि शृङ्गे पर्वतशिखरं तद्वत् तत्सदृशं भरतस्य राजभवनमपि सादृश्यं च उच्चत्वेन सुन्दरत्वेन चेतिभावः 'तएणं से भरहे राया मित्तणाइणिअगसयणसंबंधिपरिअण पच्चुवेक्खइ' तत खलु स भरतो महाराजः मित्रज्ञातिनिजकस्वजनसम्बन्धिपरिजनं प्रत्युपेक्षते, ततः खलु तदनन्तर किल स महाराजा भरतः मित्राणि सुहृद. निजका मातापितृभ्रात्रादय.। स्वजना' पितृव्यादयः, सम्बन्धिनः-श्वशुरादयः परिजनाः-दासादयः अत्र एकवद्भावात् एकवचनं द्वितीयान्तं समस्तपदं बोध्यम् प्रत्युपेक्षते कुशलप्रश्नादिभिरापृच्छय संभाषते इत्यर्थः अथवा चिरकालाददृष्टत्वेन मित्रादीन् स्नेहदृशा पश्यतीत्यर्थ. 'पच्चुवेक्खित्ता' प्रत्युपेक्ष्य 'जेणेव मज्जणघरे तेणेव उवागच्छइ' यत्रैव मज्जनगृहं स्नानगृहं तत्रैव उपागच्छति 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'जाव मज्जणघराओ पडिणिक्खमइ' यावत् मज्जनगृहात् स्नानगृहात् प्रतिनिष्क्रामति निर्गच्छति स भरतः, अत्र यावत्पदात् तत्रैव कृतस्नानः सन् इति बोध्यम् 'पडिणिक्खमित्ता' प्रतिनिष्क्रम्य-निर्गत्य 'जेणेव भोयणमंडवे तेणेव उवागच्छइ' यत्रैव भोजनमण्डपः भोजनालयः तत्रैव'उपागच्छति'उवागच्छित्ता'उपागत्य 'भोय-

(तएणं से भरहे राया मित्तणाइणियगसयणसंबंधिपरिअण पच्चुवेक्खइ) वहां जाकर उस भरत महाराजा ने अपने मित्र जनो से अपने माता पिता भाई आदि जनो से, स्वजनोसे काका आदि जनों से श्वसूर आदि सम्बन्धी जनों से, और दास आदि परिजनो से कुशलता पूंछी अथवा चिरकाल के बाद देखने से मित्रादिको को उसने स्नेह की दृष्टि से देखा (पच्चुवेक्खित्ता जेणेव मज्जणघरे तेणेव उवागच्छइ) सब के साथ संभाषण करने या स्नेहार्द्र दृष्टि से देखने के अनन्तर वह भरत नरेश जहां पर स्नानगृह था वहां पर गया (जाव मज्जणघराओ पडिणिक्खमइ) वहा पर जाकर के उसने – यावत्– स्नान किया, और स्नान करके फिर वह स्नान घर से (पडिणिक्खमित्ता) बाहिर आकरके (जेणेव भोयणमंडवे तेणेव उवागच्छइ) जहां पर भोजन मंडप था वहां पर आया (उवागच्छित्ता भोयणमंडवंसि सीहासणवरगए अट्ठमभत्तं पारेइ)वहां आकर

पोताना प्रधान राजभवननी अंदर प्रविष्ट थयो. (तएणं से भरहे राया मित्तणाइणियग सयणसंबंधिपरिअण पच्चुवेक्खइ) त्यां पहोंचीने ते भरत राजाओ पोताना मित्रजनो नी पोताना माता-पिता, भाई वगेरेनी, स्वजनोनी काकाविगेरेनी श्वशुरविगेरे संबंधी जनो नी अने दास-दासी परिजनोनी कुशलता पूछी अथवा जेमने ते चिरकाळ पछी जोई शक्यो छे ओवा ते मित्रादिकोने ते महराज श्री भरते स्नेह दृष्टिथी जोया. (पच्चुवेक्खित्ता जेणेव मज्जणघरे तेणेव उवागच्छइ) सर्वनी साथे संभाषण कर्या बाद अथवा सर्वने स्नेह दृष्टिथी जोया बाद ते भरत नरेश ज्यां स्नान गृह हतुं त्यां गयो (जाव मज्जणघराओ पडिणिक्खमइ) त्यां जईने तेणे यावत् स्नान कर्युं अने स्नान करीने पछी ते स्नान घरथी (पडिणिक्खमित्ता) बहार आवीने (जेणेव भोयणमंडवे तेणेव

त्यचेटपीठमर्दक नगरनिगम श्रेष्ठि सेनापति तथा सार्थवाह प्रभृति पदात् दूतसन्धिपाल एतानि पदानि ग्राह्यानि एतेषां व्याख्यानम् एतत् सूत्राव्यवहिते सप्तविंशतितमे सूत्रे द्रष्टव्यम् 'सक्कारित्ता सम्माणित्ता' सत्कार्य सम्मान्य 'पडिविसज्जेइ' प्रतिविसर्जयति निज-वासगमनाय सर्वान् आदिशतीत्यर्थः, अथ स षट्खंडाधिपति' श्री भरतो महाराजा यावत् परिच्छदः यथा वासगृहं प्रविशति तथा आह 'इत्थीरयणेणं इत्यादि'इत्थीरयणेणं बत्तीसाए उडुकल्लाणिया सहस्सेहिं बत्तीसाए जणवयकल्लाणिया सहस्सेहि बत्तीसाए बत्तीस-इबद्धेहिं णाडयसहस्सेहिं सद्धिं संपरिवुडे भवणवरवडिंसगं अईइजहा कुवेरोव्व देवराया केलासिसिहरिसिंगभूयंति' स्त्रीरत्नेन सुभद्रया तथा द्वात्रिंशत्संख्याका ऋतुकल्याणिका सहस्रैः द्वत्रिंशत् सहस्रसंख्यायुक्ताभिः अमृतकन्यात्वेन सदा ऋतुषु षट्सु कल्याणीभिः राजकन्याभिः तथा द्वात्रिंशता जनपदकल्याणिका सहस्रैः द्वात्रिंशत्सहस्र संख्यायुक्ताभिः जनपदाग्रणी कल्याणिकाभिः राजकन्याभिः, तथा द्वात्रिंशता द्वात्रिंशद् बद्धै द्वात्रिंशत्पात्र युक्तैः नाटकसहस्त्रैः द्वात्रिंशत्पात्रवद्ध द्वात्रिंशत्सहस्रसंख्यकनाटकैः सार्द्धं संपरिवृत्तः वेष्टितः भवनवरावतंसकं श्रेष्ठभवनावतंसकं स्वप्रधान राजभवनम् अत्येति प्रविशति स भरतः तत्र

मंत्री महामंत्री गणक दौवारिक, अमात्य, चेटपीठमर्दक, नगर निगम श्रेष्ठी, सेनापति दूत सन्धिपाल इन सबका ग्रहण हुआ है इन पदों की व्याख्या २७ वे सूत्र में कर दी गई है।

(सक्कारित्ता सम्माणित्ता पडिविसज्जेइ) सत्कार सन्मान करके फिर भरत राजा ने इन्हें अपने २ स्थान पर जाने की आज्ञा दे दी (इत्थीरयणेण बत्तीसाए उडुकल्लाणिया सहस्सेहिं बत्तीसाए जणवयकल्लाणिया सहस्सेहिं बत्तीसबद्धेहिं णाडयसहस्सेहिं सद्धिं संपरिवुडे भवण-वरवडिंसगं अईइ जहा कुवेरोव्व देरावया केलासिसिहरिसिंगभूयंति) इसके अनन्तर सुभद्रा नामक स्त्रीरत्न एव ३२ हजार ऋतुकल्याणिकाओ से छ हो ऋतुओ में आनन्ददायनी राजकन्याओ से ३२ हजार जनपदाग्रणियो की कन्याओ से एवं ३२–३२ पात्रो से सबद्धित ३२ हजार नाटकों से युक्त हुआ वहकुबेर के जैसा भरत राजा ने कैलसगिरि के शिखर के तुल्य अपने श्रेष्ठ भवनावतंसक के भीतर अपने – प्रधान राजभवन के भीरत प्रवेश किया

चेट, पीठमर्दक, नगरनिगम श्रेष्ठि सेनापति सधिपाल એસર્વ પદોગ્રહણ થયા છે. એ પદોની વ્યાખ્યા ૨૭મા સૂત્રમાં કરવામા આવી છે

(सक्कारित्ता सम्माणित्ता पडिविसज्जेइ) સર્વને સત્કૃત તેમજ સમ્માનિત કરીને શ્રીભરત રાજાએ તેમને પોતપોતાના સ્થાન ઉપર જવાની આજ્ઞા આપી. (इत्थिरयणेणं बत्तीसाए उडुकल्लाणियासहस्सेहिं बत्तीसाए जणवयकल्लाणियासहस्सेहिं बत्तीसइबद्धेहिं णाडय सहस्सेहिं सद्धिं संपरिवुडे भवणवरवडिंसगं अईइ जहा कुवेरोव्व देवराया केलाससिहरि सिंगभूयंति) ત્યાર બાદ સતિ સુભદ્રા નામક સ્ત્રી રત્નથી, ૩૨ હજાર ઋતુકલ્યાણિકાઓથી ૬ ઋતુઓમાં આનંદદાયિની રાજકન્યાઓથી, ૩૨ હજાર જનપદાગ્રણીઓની કન્યાઓથી તેમજ ૩૨–૩૨ પાત્રોથી સંબદ્ધ ૩૨ હજાર નાટકોથી સમન્વિત થયેલો અને કુબેર જેવો લાગતો તે ભરત રાજા કૈલાસ ગિરિના શિખર તુલ્ય પોતાના શ્રેષ્ઠ ભવનાવતંસકની અંદર-

कीदृशो भरतः कीदृशश्च राजभवनमित्याह—'जहा कुवेरोव्व' इत्यादि। यथा कुवेर इव देवराज. कैलासशिखरशृङ्गभूतमिति यथा कुवेरः तथा देवराजः लोकपालो भरतोऽपि संपत्तिशालीतिभाव यथा कैलास-स्फटिकाचलं किं स्वरूप भवनावतसक शिखरि शृङ्गे पर्वतशिखरं तद्भूतं तत्सदृशं भरतस्य राजभवनमपि सादृश्यं च उच्चत्वेन सुन्दरत्वेन चेतिभावः 'तएणं से भरहे राया मित्तणाइणिअगसयणसंबंधिपरिअण पच्चुवेक्खइ' तत' खलु स भरतो महाराजा मित्रज्ञातिनिजकस्वजनसम्बन्धिपरिजनं प्रत्युपेक्षते, ततः खलु तदनन्तर किल स महाराजा भरत. मित्राणि सुहृद. निजका मातापितृभ्रात्रादय। स्वजनाः पितृव्यादयः, सम्बन्धिनः—श्वसुरादयः परिजनाः—दासादयः अत्र एकवद्भावात् एकवचनं द्वितीयान्तं समस्तपदं बोध्यम् प्रत्युपेक्षते कुशलप्रश्नादिभिरापृच्छ्य सभापते इत्यर्थः अथवा चिरकालाददृष्टत्वेन मित्रादीन् स्नेहदृशा पश्यतीत्यर्थ. 'पच्चुवेक्खित्ता' प्रत्युपेक्ष्य 'जेणेव मज्जणघरे तेणेव उवागच्छइ' यत्रैव मज्जनगृहं स्नानगृहं तत्रैव उपागच्छति 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'जाव मज्जणघराओ पडिणिक्खमइ' यावत् मज्जनगृहात् स्नानगृहात् प्रतिनिष्क्रामति निर्गच्छति स भरतः, अत्र यावत्पदात् तत्रैव कृतस्नानः सन् इति बोध्यम् 'पडणिक्खमित्ता' प्रतिनिष्क्रम्य—निर्गत्य 'जेणेव भोयणमंडवे तेणेव उवागच्छइ' यत्रैव भोजनमण्डपः भोजनालयः तत्रैव'उपागच्छति'उवागच्छित्ता'उपागत्य 'भोय-

(तएणं से भरहे राया मित्तणाइणियगसयणसबंधिपरिअण पच्चुवेक्खइ) वहां जाकर उस भरत महाराजा ने अपने मित्र जनो से अपने माता पिता भाई आदि जनो से, स्वजनोसे काका आदि जनो से श्वसूर आदि सम्बन्धी जनों से, और दास आदि परिजनो से कुशलता पूछी अथवा चिरकाल के बाद देखने से मित्रादिको को उसने स्नेह को दृष्टि मे देखा (पच्चुवेक्खित्ता जेणेव मज्जणघरे तेणेव उवागच्छइ) सब के साथ सभाषण करने या स्नेहार्द्र दृष्टि से देखने के अनन्तर वह भरत नरेश जहां पर स्नानगृह था वहा पर गया (जाव मज्जणघराओ पडिणिक्खमइ) वहा पर जाकर के उसने — यावत्- स्नान क्रिया, और स्नान करके फिर वह स्नान घर से (पडिणिक्खमित्ता) बाहिर आकरके (जेणेव भोयणमडवे तेणेव उवागच्छइ) जहा पर भोजन मंडप था वहा पर आया (उवागच्छित्ता भोयणमंडवंसि सीहासणवरगए अट्ठमभत्त पारेइ)वहां आकर

पोताना प्रधान राजभवननी अंदर प्रविष्ट थयो. (तएणं से भरहे राया मित्तणाइणियग सयणसंबंधिपरिअण पच्चुवेक्खइ) त्यां पहोंचीने ते भरत राजाए पेताना मित्रजनेनी पोताना माता-पिता, भाई वगेरेनी, स्वजनोनी काकावगेरेनी श्वशुरांवगेरे संबंधी जनो नी अने दास-दासी परिजनोनी कुशलता पूछी अथवा जेमने ते चिरकाळ पछी जोई शकयो छे एवा ते मित्रादिकोने ते महराज श्री भरते स्नेह दृष्टिथी जोया. (पच्चुवेक्खित्ता जेणेव मज्जणघरे तेणेव उवागच्छइ) सर्वनी साथे संभाषण कर्या बाद अथवा सर्वने स्नेह दृष्टिथी जोया बाद ते भरत नरेश ज्यां स्नान गृह हतु त्यां गयो (जाव मज्जणघराओ पडिणिक्खमइ) त्या जईने तेणे यावत् स्नान कर्युं अने स्नान करीने पछी ते स्नान घरथी (पडिणिक्खमित्ता) बहार आवीने (जेणेव भोयणमंडवे तेणेव

णमंडवंसि सुहासणवरगए अट्ठमभत्तं पारेइ' भोजनमण्डपे सुखासनरवगतः सन् स भरतः अष्टमभक्त पारयति अहोरात्रं दिनत्रयमुपोष्य ततः परं पारणां करोतीत्यर्थः 'पारित्ता' पारयित्वा पारणां कृत्वा 'उप्पिं पासायवरगए फुट्टमाणेहिं मुइंगमत्थएहिं बत्तीसइबद्धेहिं णाडएहिं उवलालिज्जमाणे उवलालिज्जमाणे उवणच्चिज्जमाणे उवणच्चिज्जमाणे उवगिज्जमाणे उवगिज्जमाणे महया जाव भुंजमाणे विहरइ' उपरि प्रासादवरगतै स्फुटद्भिः मृदङ्गमस्तकैः द्वात्रिंशद्बद्धैः नाटकैरुपलाल्यमानः २ उपनृत्यमानः २ उपगीयमानः २ महता यावत् भुञ्जानो विहरति तिष्ठति स भरतः अत्र यावत् आहतनाट्य गीतवादित तन्त्रीतलतालतूर्यघनमृदङ्गपटुप्रवादितरवेण विपुलान् भोगभोगान् इति ग्राह्यम् एषां व्याख्यानम् अस्मिन्नेव सूत्रे पूर्वे द्रष्टव्यम् ॥सू० २९॥

मूलम्—तए णं तस्स भरहस्स रण्णो अण्णया कयाइं रज्जधुरं चिंतेमाणस्स इमेयारूवे जाव समुप्पज्जित्था, अभिजिए णं मए णिअगबलवीरिअपुरिसक्कार परक्कमेण चुल्लहिमवंतगिरिसागरमेराए केवलकप्पे भरहे वासे,

वह एक श्रेष्ठ सुखासन पर बैठ गया और उसने अपने द्वारा गृहीत अट्ठमभक्त की तपस्या को पारणा किया (पारित्ता उप्पिं पासायवरगए फुट्टमाणेहिं मुइंगमत्थएहिं बत्तीसइबद्धेहिं णाडएहिं उवलालिज्जमाणे २ उवणच्चिज्जमाणे २ उवगिज्जमाणे २ महया जाव भुंजमाणे विहइ) पारणा करके वह भरत अपने श्रेष्ठ प्रासाद के भीतर चला गया और वहा वह जिनमें मृदङ्गो की अविरलध्वनि हो रही है ऐसे ३२ पात्रो से बद्ध नाटको द्वारा, बारंबार उपलालित होता हुआ, बार२ नृत्यों का अवलोकन करता हुआ बारंबार गायकों के गानो द्वारा स्तुत होता हुआ यावत् भोगभोगो को भोगने लगा यहा यावत्पद से "अहत नाट्यगीतवादित तन्त्री तलतालत्रुटितघनमृदङ्गः पटुप्रवादितरवेण विपुलान् भोगभोगान्" इस पाठ का सग्रह हुवा है। नाट्य गीत आदि पदो की व्याख्या पीछेकंई स्थलो पर लिखी जा चुकी है अतः उसे वहीं से जानलेनी चाहिये ॥२९॥

उवागच्छइ) જ્યાં ભોજન મંડપ હતો, ત્યાં ગયા (उवागच्छित्ता भोयणमंडवंसि सीहासण वरगए अट्ठमभत्तं पारेइ) ત્યાં જઈને તે એક શ્રેષ્ઠ સુખાસન ઉપર બેસી ગયા અને તેણે પોતાની વડે ગૃહીત અષ્ટમ ભક્ત તપસ્યાના પારણા કર્યા (पारित्ता उप्पिं पासायवरगए फुट्टमाणेहिं मुइंगमत्थएहिं बत्तीसइबद्धेहिं णाडएहिं उवलालिज्जमाणे २ उवणच्चिज्जमाणे २ उवगिज्जमाणे २ महया जाव भुंजमाणे विहरइ) પારણું કરીને પછી તે ભરત મહારાજા પોતાના શ્રેષ્ઠ પ્રાસાદ ની અંદર ગયા. અને ત્યા તે જેમાંમૃદંગોનો અવિરલ ધ્વનિ થઈ રહ્યો છે એવા ૩૨ પાત્રોથી બદ્ધ નાટકો વડે વારવાર ઉપલાલિત થતો વારવાર નૃત્યોનું અવલોકન કરતો વારંવાર ગાયકોના સંગીતથી સંસ્તુત થતો યાવત્ ભોગભોગો ભોગવવા લાગ્યા અહી યાવત્ પદથી "अहतनाट्यगीतवादित तन्त्रीतलतालतूर्यघनमृदङ्गपटुप्रवादितरवेण विपुलान् भोगभोगान्" એ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. નાટ્ય ગીત વગેરે પદોની વ્યાખ્યા પહેલાઅનેક સ્થલો પર કરવામાં આવી છે. એથી જિજ્ઞાસુ જનો ત્યાથી જાણી લે. ॥૨૯॥

तं सेयं खलु मे अप्पाणं महया रायाभिसेएणं अभिसेएणं अभिसिंचावित्त-ए त्तिकट्टु एवं संपेहेति संपेहित्ता कल्लं पाउप्पभाए जाव जलंते जेणेव मज्जणघरे जाव पडिणिक्खमइ पडिणिक्खमित्ता जेणेव बाहिरिया उवट्ठाण-साला जेणेव सीहासणे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता सीहासणवरगए पुरत्थाभिमुहे णिसीयति णिसीइत्ता सोलसदेवसहस्से बत्तीसं रायवरसह-स्से सेणावइरयणे जाव पुरोहियरयणे तिण्णि सट्ठे सूअसए अट्ठारस सेणिप्पसेणीओ अण्णेअ बहवे राईसर तलवर जाव सत्थवाहप्पभियओ सद्दावेइ सद्दावित्ता एवं वयासी अभिजिएणं देवाणुप्पिया! मए णिअग-बल वीरिअ जाव केवलकप्पे भरहे वासे तं तुब्भे णं देवाणुप्पिया! ममं महया महया रायाभिसेयं वियरह, तए णं से सोलसदेवसहस्सा जाव-प्पभियओ भरहेणं रण्णा एवं वुत्ता समाणा हट्ठतुट्ठ करयल मत्थए अंजलिं कट्टु भरहस्स रण्णो एयमट्ठं सम्मं विणएणं पडिसुणेंति तए णं से भरहे राया जेणेव पोसहसाला तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता जाव अट्ठम-भत्तिए पडिजागरमाणे विहरइ। तए णं से भरहे राया अट्ठमभत्तंसि परि-णममाणंसि आभिओगिए देवे सद्दावेइ सद्दावित्ता एवं वयासी खिप्पा-मेव भो देवाणुप्पिया! विणीयाए रायहाणीए उत्तरपुरत्थिमे दिसीभाए एगं महं अभिसेयमण्डवं विउव्वेह विउव्वित्ता मम एयमाणत्तियं पच्चप्पिणह। तए णं ते आभिओगा देवा भरहेणं रण्णा एवं वुत्ता समाणा हट्ठतुट्ठा जाव एवं सामित्तिआणाए विणएणं वयणं पडिसुणेंति पडिसुणित्ता विणी-याए रायहाणीए उत्तरपुरत्थिमं दिसीभागं अवक्कमंति अवक्कमित्ता-वेउव्वियसमुग्घाएणं समोहणंति समोहणित्ता संखिज्जाइं जोयणाइं दंडं णिसिरंति, तं जहा रयणाणं जाव रिट्ठाणं अहाबायरे पुग्गले परिसाडेंति परिसाडित्ता अहासुहुमे पुग्गले परिआदिअंति, परिआदित्ता दुच्चंपि वेउव्वियसमुग्घाएणं जाव समोहणंति समोहणित्ता बहुसमरमणिज्जं भूमि-भाग विउव्वंति, से जहानामए आलिंगपुक्खरेइ वा० तस्सणं बहुसरम-

'तएणं तस्स भरहस्सरण्णो अण्णया कयाइं। इत्यादि

टीकार्थ—तएण तस्स भरहस्स रण्णो अण्णया कयाइ रज्जधुरं चिंतेमाणस्स इमेयारूवे जाव समुप्पज्जित्था) एक दिन की बात है कि जब श्री भरत राजा अपने राज्य शासन के

णिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थणं महं एगं अभिसेयमंडवं विउव्वंति अणेगखंभसयसण्णिविट्ठं जाव गंधवट्टिभूयं पेच्छाघरमंडव-वण्णगो त्ति, तस्सणं अभिसेयमंडवस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं महं एगं अभिसेयपेढं विउव्वंति अच्छं सण्हं, तस्स णं अभिसेयपेढस्स तिदिसिं तओ तिसोवाणपडिरूवए विउव्वंति तेसिण तिसोवाणपडिरूपगाणं अयमेयारूवे वण्णावासे पण्णत्ते जाव तोरणा, तस्स णं अभिसेय-पेढस्स बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते तस्सणं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थणं महं एगं सीहासण विउव्वंति तस्सणं सीहासणस्स अयमेयारूवे वण्णावासे पण्णत्ते जाव दामवण्णगं समत्तंति तए णं ते देवा अभिसेयमंडवं विउव्वंति विउव्वित्ता जेणेव भरहे राया जाव पच्चप्पिणंति। तए णं से भरहे राया आभिओगाणं देवाणं अंतिए एयमट्ठं सोच्चा णिसम्म हट्ठ तुट्ठ जाव पोसहसालाओ पडिणि-क्खमइ, पडिणिक्खमित्ता कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ सद्दावित्ता एवं वयासी–खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया! आभिसेक्कं हत्थिरयणं पडिकप्पेह पडिकप्पित्ता हयगय जाव सण्णाहेत्ता एयमाणत्तिवं पच्चप्पिणह जाव पच्च-प्पिणंति तएणं से भरहे राया मज्जणघरं अणुपविसइ जाव अंजणगिरि-कूडसंण्णिभं गयवइं णरवईदूरूढे तए णं तस्स भरहस्स रण्णो अभिसेक्कं हत्थिरयण दूरूढस्स समाणस्स इमे अट्ठट्ठमंगलगा जो चेव गमो विणीयं पविसमाणस्स सोचेव णिक्खममाणस्स वि जाव अप्पडिबुज्झमाणे विणीयं रायहाणीयं मज्झं मज्झेणं णिगच्छइ णिग्गच्छित्ता जेणेव विणीयाए राय-हाणीए उत्तर रत्थिमे दिसीभाए अभिसेयमंडवे तेणेव उवागच्छइ उवाग-च्छित्ता अभिसेयमंडवदुवारे आभिसेक्कं हत्थिरयणं ठवेइ ठवित्ता आभि सेक्काओ हत्थिरयणाओ पच्चोरुहए पच्चोरुहित्ता इत्थीरयणेणं बत्तीसाए उडुकल्लाणिया सहस्सेहि बत्तीसाए जणवयकल्लाणिया सहस्सेहिं बत्तीसाए बत्तीसइ बद्धेहिं णाडगसहस्सेहि सद्धिंसंपरिवुडे अभिसेयमंडवं अणुपविसइ,

अणुपविसित्ता जेणेव अभिसेयपेढे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता अभिसेयपेढं अणुप्पदाहिणी करेमाणे करेमाणे पुरत्थिमिल्लेणं तिसोवाण पडिरूवएणं दूरुहइ दूरुहित्ता जेणेव सीहासणे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता पुरत्थाभिमुहे सण्णिसण्णेत्ति। तएण तस्स भरहस्स रण्णो बत्तीसं रायसहस्सा जेणेव अभिसेयमंडवे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता अभिसेयमंडवं अणुपविसंति अणुपविसित्ता अभिसेयपेढं अणुप्पयाहिणी करेमाणा अणुप्पयाहिणी करेमाणा उत्तरिल्लेणं तिसोवाणपडिरूवएण जेणेव भरहे राया तेणव उवागच्छंति उवागच्छित्ता करयलजाव अंजलिं कट्टु भरहं रायाणं जणेणं विजएणं बद्धावेंति वद्धावित्ता णच्चासण्णे नाइदूरे सुस्सूसमाणाजाव पज्जुवासंति। तएणं तस्स भरहस्स रण्णो सेणावइरयणे जाव सत्थवाहप्पभिईओ तेऽवि तहचेव णवरं दाहिणिल्लेणं तिसोवाणपडिरूवएणं जाव पज्जुवासंति ॥ सू०३०॥

छाया--तत. खलु तस्य भरतस्य राज्ञोऽन्यदा कदाचित् राज्यधुर चिन्तयत. अयमेतद्रूपो यावत् समुदपद्यत अभिजित खलु मया निजकबलवीर्यपुरुषकारपराक्रमेण क्षुल्लहिमवद्गिरिसागरमर्यादया केवलकल्प भरत वर्षम्, तच्छ्रेयःखलु मे आत्मान महता राज्याभिषेकेण अभिषेकेण अभिषेचयितुमिति कृत्वा एवं सम्प्रेक्षते सम्प्रेक्ष्य कल्ये प्रादुष्प्रभाते यावत् ज्वलिते यत्रैव मज्जनगृहं यावत् प्रतिनिष्क्रामति प्रतिनिष्क्रम्य यत्रैव बाह्या उपस्थानशाला यत्रैव सिंहासनं उपागच्छति उपागत्य सिंहासनवरगतः पौरस्त्याभिमुखः निषीदति निषद्य षोडशदेवसहस्रान् द्वात्रिंशतं राजवरसहस्रान् सेनापतिरत्न यावत् पुरोहितरत्न त्रीणि षष्ठानि सूपशतानि अष्टादश श्रेणि प्रश्रेणीः अन्यान् च बहून् राजेश्वर तलवर यावत् सार्थवाहप्रभृतीन् शब्दयति शब्दयित्वा एवमवादीत् अभिजित खलु देवानुप्रिया ! मया निजकबलवीर्यं यावत् केवलकल्प भारत वर्षं तत् यूय खलु देवानुप्रिया ! मम महाराज्याभिषेकं वितरत। ततः खलु षोडशदेवसहस्रा यावत्प्रभृतयो भरतेन राज्ञा एवमुक्ताः सन्त हृष्टतुष्ट करतल याव न्मस्तके अञ्जलि कृत्वा भरतस्य राज्ञमेतमर्थं सम्यग् विनयेन प्रतिशृण्वन्ति, ततः खलु स भरतो राजा यत्रैव पौषधशाला तत्रैव उपागच्छति उपागत्य यावत् अष्टमभक्त प्रतिजाग्रत् विहरति तत खलु स भरतो राजा अष्टमभक्ते परिणमति आभियोग्यान् देवान् शब्दयति शब्दयित्वा एवम् अवादीत् क्षिप्रमेव भो देवानुप्रियाः ! विनीताया राजधान्या. उत्तरपौरस्त्ये दिग्भागे एक महान्तम् अभिषेकमण्डपं विकुर्वत विकुर्व्य मम एतामाज्ञप्तिकां प्रत्यर्पयत ततः ते आभियोग्या. देवा भरतेन राज्ञा एवमुक्ता सन्त. हृष्टतुष्टा. यावत् एवं स्वामिन् ! इति आज्ञाया विनयेन वचन प्रतिशृण्वन्ति प्रतिश्रुत्य विनीताया राजधान्या उत्तरपौरस्त्ये

दिग्भागे अपक्रमन्ति अपक्रम्य वैक्रियसमुद्घातेन समवघ्नन्ति समवहत्य संख्येयानि योजनानि दण्ड निसृजन्ति तद्यथा रत्नानां यावत् रिष्टानां यथा बादरान् पुद्गलान् परिशातयन्ति परिशात्य यथा सूक्ष्मान् पुद्गलान् पर्याददते पर्यादाय द्वितीयमपि वैक्रियसमुद्घातेन यावत् समवघ्नन्ति समवहत्य बहुसमरमणीयं भूमिभाग विकुर्वन्ति तद्यथानामक आलिङ्गपुष्कर' इति वा, तस्य खलु बहुसमरमणीयस्य भूमिभागस्य बहुमध्यदेशभागे अत्र खलु एक महान्तम् अभिषेकमण्डप विकुर्वन्ति, अनेकस्तम्भशतसन्निविष्टं यावद् गन्धवर्त्तिभूतं प्रेक्षागृहमण्डपवर्णक इति, तस्य खलु अभिषेकमण्डपस्य बहुमध्यदेशभागे अत्र खलु महान्तमेकम् अभिषेकपीठं विकुर्वन्ति अच्छं श्लक्ष्णम्, तस्य खलु अभिषेकपीठस्य त्रिदिशि त्रीन् त्रिसोपानप्रतिरूपकान् विकुर्वन्ति तेषां खलु त्रिसोपानप्रतिरूपकाणाम् अयमेतद्रूपो वर्णकव्यास प्रज्ञप्त' यावत् तोरणम् तस्य खलु अभिषेकपीठस्य बहुसमरमणीयो भूमिभाग. प्रज्ञप्त. तस्य खलु बहुसमरमणीयस्य भूमिभागस्य बहुमध्यदेशभागे अत्र खलु एकं सिंहासनं विकुर्वन्ति तस्य खलु सिंहासनस्य अयमेतद्रूपो वर्णकव्यास प्रज्ञप्तो यावद्दामवार्णक समाप्तमिति। ततः खलु ते देवा अभिषेकमण्डपं विकुर्वन्ति विकुर्व्य यत्रैव भरतोराजा यावत् प्रत्यर्पयन्ति। तत' खलु स भरतो राजा आभियोग्यानां देवानामन्तिके एतमर्थं श्रुत्वा निशम्य हृष्टतुष्टयावत् पौषधशालात' प्रतिनिष्क्रामति प्रतिनिष्क्रम्य कौटुम्बिकपुरुषान् शब्दयति शब्दयित्वा एवमवादीत् क्षिप्रमेव भो देवानुप्रिया' ! आभिषेक्य हस्तिरत्नं प्रतिकल्पयत प्रतिकल्प्य हयगज यावत् सन्नाहयत, एतामाज्ञप्तिका प्रत्यर्पयत यावत्प्रत्यर्पयन्ति। ततः खलु स भरतो राजा मज्जनगृहम् अनुप्रविशति यावद् अञ्जनगिरिकूटसन्निभं गजपतिं नरपति दुरूढ। तत खलु तस्य भरतस्य राज्ञ आभिषेक्यं हस्तिरत्न दुरूढस्य सतः इमानि अष्टावष्टौ मङ्गलकानि य एव गमो विनीता प्रविशत' स एव निष्क्रामतोऽपि यावत् अप्रतिबुध्यन् २ विनोता राजधानीं मध्यंमध्येन निर्गच्छति निर्गत्य यत्रैव विनीताया राजधान्या उत्तरपौरस्त्ये दिग्भागे अभिषेकमण्डपस्तत्रैव उपागच्छति उपागत्य अभिषेकमण्डपद्वारे आभिषेक्यं हस्तिरत्नं स्थापयति स्थापयित्वा अभिषेक्यात् हस्तिरत्नात् प्रत्यवरोहति प्रत्यवरुह्य स्त्रीरत्नेन द्वात्रिंशता ऋतुकल्याणिकासहस्रैः द्वात्रिंशता जनपदकल्याणिकासहस्रैः द्वात्रिंशता द्वात्रिंशद् बद्धै नाटकसहस्रैः सार्द्ध संपरिवृतोऽभिषेकमण्डपम् अनुप्रविशति अनुप्रविश्य यत्रैव अभिषेकपीठ तत्रैव उपागच्छति उपागत्य अभिषेकपीठमनुप्रदक्षिणी कुर्वन् अनुप्रदक्षिणी कुर्वन् पौरस्त्येनत्रिसोपानकप्रतिरूपकेन दुरोहति दुरूह्य यत्रैव सिंहासनं तत्रैव उपागच्छति उपागत्य पौरस्त्याभिमुख सन्निषण्ण इति। ततः खलु तस्य भरतस्य राज्ञो द्वात्रिंशद्राजसहस्राणि यत्रैव अभिषेकमण्डपः तत्रैव उपागच्छन्ति उपागत्य अभिषेकमण्डपम् अनुप्रविशन्ति अनुप्रविश्य अभिषेकपीठम् अनुप्रदक्षिणी कुर्वन्तः अनुप्रदक्षिणीकुर्वन्त' उत्तरेण त्रिसोपानप्रतिरूपकेण यत्रैव भरतो राजा तत्रैव उपागच्छन्ति उपागत्य करतल यावद् अञ्जलिं कृत्वा भरतं राजान जयेन विजयेन वर्द्धयन्ति वर्द्धयित्वा भरतस्य राज्ञो नात्यासन्ने नातिदूरे शुश्रूषमाणाः यावत् पर्युपासते ततः खलु तस्य भरतस्य राज्ञ सेनापतिरत्न यावत्सार्थवाहप्रभृतयस्तेऽपि तथैव नवर दाक्षिणात्येन त्रिसोपानप्रतिरूपकेण यावत् पर्युपास्ते ॥सू० ३०॥

इष्टरूपेण स्वीकृत पुष्पित इव४ 'मणोगए' मनोगतः मनसि दृढरूपेण निश्चयः 'संकप्पे' सङ्कल्पः इत्थमेव मया कर्त्तव्यमिति राज्यभारविषयको विचारः फलित इव समुत्पन्न ५,स च कः सङ्कल्प इत्याह—'अभिजिए णं'इयादि। 'अभिजिएण मए णिअगबलवीरियपुरिसक्का-रपरक्कमेणं चुल्लहिमवंतगिरिसागरमेराए केवलकप्पे भरहे वासे तं सेय खलु मे अप्पाणं महया रायाभिसेएणं अभिसेएण अभिसिंचावित्तए त्तिकट्टु एवं संपेहेइ' अभिजित खलु मया 'राज्ञा' चक्रवर्त्तिना भरतेन निजकबलवीर्यपुरुषकारपराक्रमेण निजकं -स्वकीय बलम्- शरीरशक्तिः वीर्यम्- आत्मशक्तिः पुरुषकारः- पौरुषम् पराक्रमः- परेषु शत्रुषु आक्रमणश-क्तिः परपराजयशक्तिरित्यर्थः अत्र समाहारद्वन्द्वः तत् निजकबलवीर्यपुरुषकारपराक्रमम् तेन कारणभूतेन अत्र समाहारद्वन्द्वाद् एकवचनं नपुंसकत्वञ्च बोध्यम् क्षुल्लहिमवद्गिरिसाग-रमर्यादया उत्तरस्यां दिशि क्षुल्लहिमवद्गिरि क्षुद्रहिमवत्पर्वतः अपरत्र च दिशात्रये सागराः त्रयः समुद्रास्तैः कृतायाः मर्यादा अवधिः तया केवलकल्प सम्पूर्णं भारत वर्षम् अभिजित मिति पूर्वेण सम्बन्धः तच्छ्रेय खलु मे ममात्मानं महता राज्याभिषेकेण राज्या-भिषेकरूपेण अभिषेकेन अभिषेचयितुम् अभिषेकं कारयितुम् इतिकृत्वा भारतं क्षेत्रं षट्खण्डरूपमभिजितमिति एवं प्रकारेण सम्प्रेक्षते- राज्याभिषेकं विचारयति स भरतः।

चक्रवर्ती ने किसी से कहा नहीं इसलिये मन में ही वर्तमान होने के कारण इसे मनोगत कहा गया है। जो भरतचक्री को सकल्प उत्पन्न हुआ वह इस प्रकार से हैं-(अभिजिएणं मए णियग बलवीरियपुरिसक्कारपरक्कमेण चुल्लहिमवंतगिरिसागरमेराए केवलकप्पे भरहे वासे त सेय खलु मे अप्पाणं महया रायाभिसेएणं अभिसेए ण अभिसिंचावित्तए त्ति कट्टु एवं संपेहेइ) मैंने अपने बल से— शारीरिक शक्ति से, और वीर्य से, आत्मबल से तथा पुरुषकार पराक्रम से— शत्रुओं को पराजित करने की शक्ति से— उत्तर दिशा में जिसकी मर्यादारूप क्षुद्रहिमवत्पर्वत पड़ा हुआ है और तीन दिशाओ में जिसकी तीन समुद्र पड़े हुए है ऐसे इस सम्पूर्ण भरत क्षेत्र को मैने अपने वश में कर लिया है. इसलिये अब मुझे यही योग्य हैं कि मैं राज्य में अपना अभिषेक कराऊं इस प्रकार का विचार कर फिर उसने ऐसा सोचा—(कल्लं पाउप्प-भाए जाव जलते) कल जब रजनी प्रभात प्राय हो जावेगी और सूर्य की प्रभा चारों ओर फैल

એથી મનમાજ વિદ્યમાન હોવાથી આને મનાગત કહેવામા આવેલ છે ભરત ચક્રીને જે સંકલ્પ ઉદ્ભવ્યો તે આ પ્રમાણે છે-(अभिजिएणं मए णियगबलवीरियपुरिसक्कारपरक्क-मेणं चुल्लहिमवतगिरिसागरमेराए केवलकप्पे भरहे वासे तं सेय खलु मे अप्पाण महया रायाभिसेएणं अभिसेएण अभिसिंचावित्तए त्तिकट्टु एवं संपेहेइ) મેં પોતાના બલથી શારીરિક શક્તિથી અને વીર્યથી આત્મબલથી તેમજ પુરુષકાર પરાક્રમથી શત્રુઓને પરાજિત કરવાની શક્તિથી ઉત્તરદિશામા જેની મર્યાદા રૂપ ક્ષુદ્રહિમવત્ ઉભો છે અને ત્રણ દિશાઓમાં સમુદ્ર છે. એવા આ સંપૂર્ણ ભરત ક્ષેત્રને મેં પોતાના વશમાં કરી લીધું છે એથી હવે મારા માટે એજ યોગ્ય છે કે હું રાજ્ય પર મારો અભિષેક કરાવડાવું, આ પ્રમાણે વિચાર કરીને પછી તેણે આ પ્રમાણે વિચાર કર્યો (कल्लं पाउप्पभाए जाव जलते) કાલે પ્રભાત

अथ विचारोत्तरकालिककार्यमाह-'संपेहित्ता' इत्यादि

'संपेहित्ता' सम्प्रेक्ष्य विचार्य 'कल्ल पाउप्पभाअए जाव जलते' कल्ये आगामिनि प्रभाते प्रादुष्प्रभाते प्रभायुक्ते यावद् ज्वलिते सूर्ये प्रकाशिते सतीत्यर्थः 'जेणेव मज्जणघरे जाव पडिणिक्खमइ' यत्रैव मज्जनगृहं स्नानगृहं यावत् प्रतिनिष्क्रामति निर्गच्छति स भरतः, अत्र यावत्पदात् प्रविशति निमज्जति निमज्ज्य इति ग्राह्यम् 'पडिणिक्खमित्ता' प्रतिनिष्क्रम्य निर्गत्य, 'जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला जेणेव सीहासणे तेणेव उवागच्छइ' यत्रैव बाह्या उपस्थानशाला सभामण्डपः यत्रैव सिंहासनं तत्रैव उपागच्छति 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'सीहासणवरगए पुरत्थाभिमुहे णिसीयइ' सिंहासनवरगतः पौरस्त्याभिमुखो निषीदति सिंहासने उपविशति स भरतः 'णिसीइत्ता' निषद्य-उपविश्य "सोलसदेवसहस्से" षोडशदेवसहस्राणि देवानित्यर्थः 'बत्तीसं रायवरसहस्से' द्वात्रिंशत राजवरसहस्राणि द्वात्रिंशतं सहस्राणि राजवरान् इत्यर्थः 'सेणावइरयणे जाव' सेनापतिरत्नं यावत् पुरोहितरत्नम् अत्र यावत्पदाद् गाथापतिरत्नं वर्द्धकिरत्न मितिग्राह्यम् 'तिण्णि सट्ठे सूअसए' त्रीणि षष्ठानि-षष्ठ्यधिकानि सूपशतानि अत्र

जावेगी, तब यह राज्याभिषेक का कार्य प्रारम्भ कराऊंगा (जेणेव मज्जणघरे तेणेव उवागच्छइ जाव पडिणिक्खमइ) दूसरे दिन जब प्रातः काल हो गया और सूर्य की प्रभा फैल गइ तब वे भरत राजा जहा पर स्नान गृह था वहां पर गये वहा जाकर उन्होंने अच्छी तरह से स्नान किया और स्नान करके फिर वे स्नानशाला से बाहर आगये बाहर आकर के वे (जेणेवबाहिरिया उवट्ठाणसाला जेणेव सीहासणे तेणेव उवागच्छइ) जहाँ पर बाह्य उपस्थानशाला थी और जहा पर सिंहासन था वहा परे गये (उवागच्छित्ता सीहासणवरगए पुरत्थाभिमुहे णिसीयइ) वहा जाकर वे पूर्व दिशा की ओर मुंह करके बैठ गये (णिसीइत्ता सोलसदेवसहस्से बत्तीस रायवरसहस्से सेणावइरयणे जाव तिण्णिसट्ठिसूअसए अट्ठारससेणिप्पसेणीओ अण्णेय बहवे राईसर तलवर जाव सत्थवाहप्पभिईओ) बैठ कर उन्होने १६ हजार देवो को ३२ हजार श्रेष्ठ राजाओ को सेनापति रत्न को, यावत् पुरोहित रत्न को गाथापति रत्न को तीनसौ ६० रसवतीकारको

થશે અને સૂર્યના કિરણો ચોમેર પ્રસરી જશે ત્યારે આ રાજ્યાભિષેકનું કાર્ય પ્રારંભ કરાવીશ (जेणेव मज्जणघरे तेणेव उवागच्छइ जाव पडिणिक्खमइ) બીજા દિવસે જ્યારે સવાર થયુ અને સૂર્યની પ્રભા પ્રસરી ગઈ ત્યારે તે ભરત રાજા જ્યાં સ્નાન ગૃહ હતું ત્યા ગયા ત્યા જઈને તેણે સારી રીતે સ્નાન કર્યું સ્નાન કરીને પછી તે સ્નાન શાલામાથી બહાર આવ્યો. બહાર આવી ને (जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला जेणेव सीहासणे तेणेव उवागच्छइ) જ્યા બાહ્ય ઉપસ્થાન શાલાહતી અને જ્યા સિંહાસન હતુ ત્ય ગયા (उवागच्छित्ता सीहासणवरगए पुरत्थाभिमुहे णिसीयइ) ત્યા જઈને તે પૂર્વ દિશા તરફ મુખ કરીને બેસી ગયા (णिसीइत्ता सोलसदेवसहस्से बत्तीसं रायवरसहस्से सेणावइरयणे जाव तिण्णि सट्ठिसूयसए अट्ठारस सेणिप्पसेणिओ अण्णेय बहवे राईसर तलवर जाव सत्थवाहप्पभिइओ) બેસીને તેમણે ૧૬ હજાર દેવોને, ૩૨ હજાર શ્રેષ્ઠ રાજાઓને, સેનાપતિ, રત્નોને, યાવત્ પુરોહિત

सूपशब्दस्य सूपकारशतानि त्रिषष्ट्याधिकशतानि सूपकारान्-रसवतीकारान् इत्यर्थः 'अट्ठारस सेणिप्पसेणीओ' अष्टादश श्रेणिप्रश्रेणीः 'अण्णेय बहवे राईसर तलवर जाव सत्थवाहप्पभियओ' अन्यांश्च बहून् राजेश्वर तलवर यावत् सार्थवाहप्रभृतीन् शब्दयति आह्वयति अत्र यावत्पदात् माडम्बिककौटुम्बिकमन्त्रिमहामन्त्रि गणकदौवारिकामात्य चेटपीठमर्द-नगरनिगमश्रेष्ठिसेनापतिसार्थवाहदूतसन्धिपालपदानि ग्राह्यानि एतेषां व्याख्यानम् अस्मिन्नेव तृतीयवक्षस्कारे सप्तविंशतितमे सूत्रे द्रष्टव्यम् 'सद्दाविचा' शब्दयित्वा आहूय एवं वयासी' एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत् उक्तवान् किमुक्तवान् इत्याह-'अभिजिएणं' इत्यादि 'अभिजिएण देवाणुप्पिया ! मए णिअगबलवीरिअ जाव केवलकप्पे भरहे वासे त तुब्भेणं देवाणुप्पिया ! मम महया रायाभिसेयं वियरह' अभिजितं खलु देवानुप्रिया ! मया निजकबलवीर्य यावत्-निजकबलवीर्यपराक्रमेण क्षुद्रहिमवद्गिरिसागरमर्यादया केवलकल्पम् सम्पूर्ण भारत वर्षम् तत्-तस्मात् यूयं खलु देवानुप्रियाः मम महाराज्याभिषेकं वितरत-कुरुत 'तएणं से सोलसदेवसहस्सा जाव प्पभिइओ भरहेणं रण्णा एवं वुत्ता समाणा हट्ठतुट्ठ करयल मत्थए अंजलि कट्टु भरहस्स रण्णो एयमट्ठं सम्मं विणएणं

को, अठारह श्रेणिप्रश्रेणि जनो को दूसरे और भी अनेक राजेश्वर, तलवर यावत् सार्थवाह आदि को को बुलाया यहां आगत यावत्पद से" कौटुम्बिक मंत्री, महामंत्री, गणक दौवारिक अमात्य चेट, पीठमर्द, नगर निगम श्रेष्ठिजन सेनापति, सार्थवाह दूत, सन्धिपाल" इन सबका ग्रहण हुआ है. (सद्दाविता एवं वयासी) बुलाकर भरत महाराजा ने उन से ऐसा कहा-(अभिजिएण देवाणुप्पिया ! मए णियगबलवीरिय जाव केवलकप्पे भरहे वासे) हे देवानुप्रियो ! मैंने अपने बलवीर्य एव पुरुषकार पराक्रम से इस सम्पूर्ण भरत खण्ड को अपने वश में कर लिया है (त तुब्भेण देवाणुप्पिया ! मम महया रायाभिसेयं वियरह) इसलिये हे देवानुप्रियो ! आप सब बडे ठाट बाट से मेरा राज्याभिषेक करो.(तएणं से सोलसदेवसहस्सा जाव प्पभिइओ भरहेणं रण्णा एवं वुत्ता समाणा हट्ठ तुट्ठ करयलमत्थए अंजलिं कट्टु भरहस्स रण्णो एयमट्ठं सम्मं विणएणं पडिसुणेंत) इस प्रकार श्री भरत महाराजा द्वारा

રત્નને, ગથાપતિ રત્નને ૩૬૦ રસવતી કારકોને ૧૮ શ્રેણિ પ્રશ્રેણિ જનોને બીજા અનેક રાજેશ્વરો તલવરો યાવત્ સાર્થવાહો વિગેરે ને બોલાવ્યા અહીં આવેલા યાવત્ પદથી "माडंबिक, कौटुम्बिक, मंत्री, महामत्री, गणक, दौवारिक, अमात्य, चेटपीठमर्द, नगरनिगम श्रेष्ठिजन, सेनापति, सार्थवाह, दूत, सन्धिपाल" એ સર્વ પદોનુ ગ્રહણ થયુ છે (सद्दावित्ता एवं वयासी) બોલાવીને ભરત રાજાએ તેમને આ પ્રમાણે કહ્યુ (अभिजिएणं देवाणुप्पिया ! मए णियगबलवीरिय जाव केवलकप्पे भरहे वासे) હે દેવાનુપ્રિયો ! મે સ્વબલવીર્ય તેમજ પુરુષકાર પરાક્રમથી આ સમ્પૂર્ણ ભરત ખડને વશમા કરી લીધો છે (तं तुब्भेणं देवाणुप्पिया ! मम महया रायाभिसेय वियरह) એથી હે દેવાનુપ્રિયો ! તમે સર્વે ખૂબજ ઠાઠ-માઠથી મારો રાજ્યાભિષેક કરો (तएण से सोलसदेवसहस्सा जावप्पभिइओ भरहेणं रण्णाएवं वुत्ता समाणा हट्ठ-तुट्ठ करयल मत्थए अंजलि कट्टु भरहस्स रण्णो एयमट्ठं सम्म विणएणं

पडिसुणेंति' ततः खलु तदनन्तर किल तानि षोडशदेवसहस्राणि यावत्प्रभृतयः यावत्पदा द्वात्रिंशत् राजवरसहस्राणि सेनापतिरत्नगाथापतिरत्न बर्द्धकिरत्न पुरोहितरत्नानि त्रीणिप-ष्ठ्यधिकानि सूपकारशतानि-अन्ये च बहवो राजेश्वर तलवर यावत् सार्थवाहप्रभृतय भर-तेन राज्ञा एवम् उक्तप्रकारेण उक्ताः आज्ञप्ता सन्तः 'हट्ठतुट्ठ' त्ति इत्येकदेशभूतमपि इदं पदं पूर्णतया तदधिकारसूत्रार्थस्मारकम् तेन हृष्टतुष्टचित्तानन्दिता नन्दिता सुमनसः परमसौम-नस्यिताः हर्षवशविसर्पद् हृदया' सन्त. एवमेव अग्रेऽपि करतलपरिगृहीत दशनख शिरसावर्त्तं मस्तके अञ्जलिं कृत्वा भरतस्य राज्ञः एतम् अनन्तरोदितम् अर्थम् सम्यग् विनयेन विनयपूर्वकं प्रतिशृण्वन्ति स्वीकुर्वन्ति अथ यथा जलात् लब्धाऽऽत्मलाभा कृषिर्जलेनैव बर्द्धते तथा तपसा प्राप्तं राज्यं तपसैव अभिनन्दतीति चेतसि चिन्तयन् भरतो यत्कृत-

कहे गये वे सोलह हजार देव बहुत ही अधिक हर्षित एव सतुष्ट चित्त हुए और उन्होने दोनें हाथो की अंजुलि करके एव उसे मस्तक पर धारणकरके भरतमहा-राजाका इस कथन को अच्छी तरह से विनय पूर्वक स्वीकार कर लिया। यहा यावत्पद से "इसी प्रकार से भरतमहाराजाद्वारा कहे गये ३२ हजार राजा जन, सेनापतिरत्न, गाथा पतिरत्न, वर्द्धकिरत्न, पुरोहितरत्न, तीनसौ साठ सूपकारजन, तथा-और भी दूसरे राजेश्वर तलवर यावत् सार्थवाह आदिजन-भी बहुत ही अधिक हर्षित, एवं सतुष्ट चित्त. हुए और उन्होने भी दोनों हाथों की अंजुलिबना करके एव उसे मस्तक पर धारण करके भरत महाराजा के इस कथन को अच्छी तरह से विनय पूर्वक स्वीकार कर लिया" इस पाठ का सग्रह हुआ है "हट्ठ तुट्ठ" इस कथित पद से ऐसा "हृष्ट तुष्टचित्तानन्दिता', सुमनसः परमसौमनस्यिता हर्षवशवि-सर्पद् हृदयाः" यह पाठ यहां लगा लेना चाहिये इसी प्रकार "करतलपरिगृहीत दशनख शिर-सावर्त" इतना पाठ करतल के साथ और लगा लेना चाहिये. जिस प्रकार जल से प्राप्त आत्म लाभ वाली कृषि जल से ही वृद्धिंगत होती है, उसी प्रकार तप से ही प्राप्त हुआ राज्य

पडिसुणेंति) આ પ્રમાણે ભરત મહારાજા વડે આજ્ઞપ્ત થયેલા તે સોલ હજાર દેવો અતીવ અધિક હર્ષિત તેમજ સંતુષ્ટ ચિત્ત થયા અને તેમણે પોતાના બન્ને હાથોની અજલિ બનાવીને અને તેને મસ્તકે મૂકીને ભરત રાજાની એ આજ્ઞાનો સારીરીતે અને વિનયપૂર્વક સ્વીકાર કરી લીધો. અહીં યાવત્ પદથી આ પ્રમાણેજ ભરત રાજા દ્વારા આજ્ઞપ્ત થયેલા ૩૨ હજાર રાજાઓ સેનાપતિ રત્નો ગાથાપતિરત્ન, વર્ધકિરત્ન. પુરોહિતરત્ન, ૩૬૦ સૂપકારજનો તેમજ બીજાપણ રાજેશ્વર તલવર યાવત્ સાર્થવાહ વગેરે લોકોપણુ અતીવ અધિક હર્ષિત તેમજ સંતુષ્ટ ચિત્ત થયા અને તેમણેપણ પોતાના બન્ને હાથોની અજલિ બનાવીને અને તેને મસ્તક ઉપર ધારણ કરીને ભરત રાજાની એ આજ્ઞાને સારી રીતે સવિનય સ્વીકારી લીધી. "એ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે "हट्ठतुट्ठ" એ કથિત પદથી એવો "हृष्ट तुष्ट चित्तानन्दिताः सुमनस परम-सौमनस्यिता हर्षवशविसर्पद् हृदया" આ પદસુધીનોપાઠ અહીં લગાડવો જોઈએ આપ્રમાણે "करतलपरिगृहीत दशनखं शिरसावर्तं" આટલો પાઠ 'કરતલ' સાથે લગાડવો જોઈએ જેમ પાણીથી પ્રાપ્ત આત્મલાભવાળી ખેતીની ઉપજ પાણીથીજ સંવર્દ્ધિત થાય છે તેમજ

वान् तदाह'तएणं से' इत्यादि 'तएणं से भरहे राया जेणेव पोसहसाला तेणेव उवागच्छइ' तदनन्तरं खलु स भरतो राजा यत्रैव पोषधशाला तत्रैव उपागच्छति 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'जाव अट्ठमभत्तिए पडिजागरमाणे विहरइ' यावत् अष्टमभक्तिकः सन् अष्टमभक्तं प्रतिजाग्रत् विहरति तिष्ठति अत्र यावत्पदात् त्यक्तालङ्कारशरीरः त्यक्तस्नानः विस्तारितदर्भासनोपविष्टः ब्रह्मचारी इति ग्राह्यम् 'तएण से भरहे राया अट्ठमभत्तंसि परिणमम'णंसि आभिओगिए देवे सद्दावेइ सद्दावित्ता एव वयासी' ततः खलु स भरतो राजा अष्टमभक्ते परिणमति परिपूर्णे जायमाने सति आभियोग्यान् आज्ञाकारिणः देवान् शब्दयति आह्वयति शब्दयित्वा आहूय एव वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत् उक्तवान् किमुक्तवान् इत्याह- 'खिप्पामेव' इत्यादि 'खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया! विणीयाए रायहाणीए उत्तरपुरत्थिमे दिसीभाए एगं महं अभिसेयमंडवं विउव्वेह विउव्वित्ता मम एयमाणत्तियं पच्चप्पिणह' क्षिप्रमेव शीघ्रमेव भो देवानुप्रियाः! विनीतायाः

तप से ही वृद्धिंगत होता है इस प्रकार चित्त में सम्यक् विचार करते हुए भरतमहाराजा ने जो किया उसे अब सूत्रकार प्रकट करते हुए कहते हैं- (तएणं से भरहे राया जेणेव पोसहसाला तेणेव उवागच्छइ) इसके बाद भरतमहाराजा जहां पर पौषध शाला थी वहां पर आये- (उवागच्छित्ता जाव अट्ठमभत्तिए पडिजागरमाणे विहरइ) वहा आकरके अष्टमभक्तिक- बन गये, और सावधानी से गृहीत व्रत को आराधना करने लगे यहां यावत् शब्द से (त्यक्तालङ्कारशरीरः, त्यक्तस्नानः विस्तारितदर्भासनोपविष्टः ब्रह्मचारी" इस पाठ का ग्रहण हुआ है। (तएण से भरहे राया अट्ठमभत्तं परिणममाणंसि आभिओगिए देवे सद्दावेइ) इसके बाद भरतमहाराजा ने अट्ठम भक्त की तपस्या समाप्त होनेपर आभियोगिक देवों को बुलाया. (सद्दावित्ता एवं वयासी) और बुलाकर उनसे ऐसा कहा-(खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया! विणीयाए रायहाणीए उत्तर पुरत्थिमे दिसीभाए एग महं अभिसेयमडव विउव्वेह) हे देवानुप्रियो! तुमलोग बहुत शीघ्र विनीता राजधानी के ईशान कोन में एक विशाल अभिषेक मण्डप निर्मित करो (विउव्वित्ता मम एय-

---

तपथी प्राप्त राज्य तपथीज वृद्धिंगत होय छे. आ प्रमाणे चित्तमां विचार करता श्री भरत महा राजाए जे कर्यु ते. विषे हवे सूत्रकार स्पष्टता करता कहे छे-(तएणं से भरते राया जेणेव पोसहसाला तेणेव उवागच्छइ) त्यार बाद भरत महाराजा ज्यां पौषधशाळा हती त्यां गया (उवागच्छित्ता जाव अट्ठमभत्तिए पडिजागरमाणे विहरइ) त्यां आवीने त अष्टम भक्तिकथई गया अने सावधानी पूर्वक गृहीत व्रतनी आराधना करवा लाग्या अहीं यावत् शब्दथी (त्यक्तालङ्कारशरीर त्यक्तस्नान, विस्तारितदर्भासनो पविष्टः ब्रह्मचारी) "आ पाठनुग्रहण थयु छे (तएण से भरते राया अट्ठमभत्तंसि परिणममाणंसि आभिओगिए देवे सद्दावेइ) त्यार बाद भरत महाराजाए ज्यारे अष्टमभक्तनीतपस्या पूरीथई त्यारे आभियोगिकदेवो ने बोलाव्या (सद्दावित्ता एव वयासी) अने बोलावी ने ते देवोने आ प्रमाणे कह्युं (खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया! विणीयाए रायहाणीए उत्तरपुरत्थिमे दिसीभाए एग महं अभिसेयमडवं विउव्वेह) हे देवानुप्रियो! तमे अतीव शीघ्र विनीता राजधानी नाईशान कोणमा एक विशाल अभिषेक मंडप निर्मित करो (विउव्वित्ता मम एय

राजधान्याः उत्तरपौरस्त्ये दिग्भागे ईशानकोणे तस्यात्यन्त प्रशस्तत्वात् एकं महान्त महत्वपूर्णम् अभिषेकमण्डपम् अभिषेकाय राज्याभिषेकाय मण्डपो ऽभिषेक मण्डपस्तम् यद्वा राज्याभिषेकयोग्यमण्डपं विकुर्वत रचयत विकुर्व्य रचयित्वा ममैताम् आज्ञप्तिका प्रत्यर्प्पयत समर्पयत 'तएणं ते आभिओगा देवा भरहेण रण्णा एवं वुत्ता समाणा हट्ठतुट्ठा जाव एवं सामित्ति आणाए विणएणं वयण पडिसुणेंति' ततः खलु ते आभियोग्याः देवा भरतेन राज्ञा एवम् उक्तप्रकारेण उक्ताः आदिष्टाः सन्तः हृष्टतुष्टचित्तानन्दिता सुमनसः परमसौमनस्यिताः हर्षवशविसर्पद् हृदयाः एव स्वामिन ! यथैव यूयमादिशत आज्ञायाः स्वामिनामनुसारेण कुर्म इत्येव रूपेण विनयेन वचनं प्रतिशृण्वन्ति अङ्गीकुर्वन्ति,'पडिसुणित्ता' प्रतिश्रुत्य स्वीकृत्य 'विणीयाए रायहाणीए उत्तरपुरत्थिमं दिसीभागं अवक्कमंति' ते देवाः विनीताया राजधान्याः उत्तरपौरस्त्य दिग्भागम् ईशानकोणम् अपक्रामन्ति गच्छन्ति 'अवक्कमित्ता' अपक्रम्य गत्वा 'वेउव्वियसमुग्घाएणं समोहणंति' वैक्रियसमुदघातेन ईशानकोण वैक्रियकरणार्थक प्रयत्नविशेषेण समवघ्नन्ति आत्मप्रदेशान दूरतो विक्षिपन्ति तत् स्वरूपमेव व्यनक्ति 'समोहणित्ता संखिज्जाइं' इत्यादि 'समोहणित्ता' समवहत्य आत्मप्रदेशान् दूरतो विक्षिप्य 'संखिज्जाइ जोयणाइं दंडं णिसिरंति' संख्येयानि योजनानि दण्डं दण्ड इव दण्डः ऊर्ध्वाध आयतः शरीरबाहल्यो जीवप्रदे-

---

माणत्तियं पच्चप्पिणह) और निर्मित करके मेरी इस आज्ञा को पीछे मुझे वापिस करो अर्थात् मडपनिर्मित हो जाने की खबर भेजो। (तएणं ते आभिओगा देवा भरहेणं रण्णा एवं वुत्ता समाणा हट्ठ तुट्ठा जाव एव सामित्ति आणाए विणएणं वयणं पडिसुणेंति) इस प्रकार से भरतमहाराजा द्वारा कहे गये वे आभियोगिक देव हृष्ट तुष्ट आदि विशेषणों से विशिष्ट हुए और कहने लगे—हे स्वामिन् ! जैसा आपने आदेश दिया है उसीके अनुसार हम सब कार्य करेंगे इस प्रकार कहकर उन्होंने विनयपूर्वक भरत महाराजा कीआज्ञा को स्वीकार कर लिया (पडिसुणित्ता विणीयाए रायहाणीए उत्तरपुरत्थिमं दिसीभागं अवक्कमंति) भरत महाराजा की आज्ञा को स्वीकार करके वे विनीता राजधानी के ईशान कोने में चले गये (अवक्कमित्ता वेउव्वियसमुग्घाएणं समोहणंति) वहा जाकरके उन्होंने वैक्रियसमुद्घातद्वारा अपने आत्मप्रदेशों को बाहर निकाला—(समोहणित्ता संखि-

---

माणत्तियं पच्चप्पिणह) અને નિર્મિત કરીને પછી એ આજ્ઞાપૂરી થયાની મને ખબર આપો. (तएण ते अभिओगा देवा भरहेण रण्णा एवं वुत्ता समाणा हट्ठ-तुट्ठजाव एवं सामित्ति आणाए विणएण वयण पडिसुणेंति) આ પ્રમાણે ભરત મહારાજા વડે આજ્ઞપ્ત થયેલા તે આભિયોગિક દેવો હૃષ્ટ તુષ્ટ વિગેરે વિશેષણોથી વિશિષ્ટ થયા અને કહેવા લાગ્યા. હે સ્વામિન્ જે પ્રમાણે આપશ્રીએ અમને આજ્ઞા કરી છે તે મુજબ અમે તમામ કાર્ય સંપૂર્ણ કરીશું આ પ્રમાણે કહીને તેમણે સવિનય શ્રીભરતરાજાની આજ્ઞાને શિરોધાર્ય કરી (पडिसुणित्ता विणीयाए रायहाणीए उत्तरपुरत्थिमं दिसीभागं अवक्कमंति) ભરત રાજાની આજ્ઞા શિરોધાર્ય કરીને તેઓ બધા વિનીતા રાજધાની ના ઈશાન કોણમા જતા રહ્યા (अवक्कमित्ता वेउव्वियसमुग्घाएण समोहणंति) ત્યા જઈને તેમણે વૈક્રિય સમુદ્ઘાતદ્વારા પોતાના આત્મ

शस्तं निसृजन्ति-शरीराद्बहि र्निष्काशयन्ति निसृज्य च तथाविधान पुदगलान् आददते इति एतदेव दर्शयति 'तं जहा रयणाण' इत्यादि 'तं जहा रयणाण जाव रिट्ठाण अहा बायरे पुग्गले परिसाडेंति' तद्यथा रत्नानां कर्केतनादीनां यावद् रिष्टानां रत्नविशेषाणां सम्बन्धिनो यथाबादरान् असारान् पुग्दलान् परिशातयन्ति त्यजन्ति अत्र यावत्पदात् 'वइराणं वेरुलियाणं लोहि अक्खाणं मसारगल्लाण हंसगब्भाणं पुलयाणं सोगंधिआणं जोईरसाणं अंजणाण अंजणपुलयाणं जायरूवाण अ काण फलिहाणं'इति सङ्ग्रहः वज्राणां हीरकाणां वैडूर्याणां लोहिताक्षाणां मसारगल्लानां हंसगर्भाणा पुलकानां सौगन्धिकानां ज्योतिरसानाम् अञ्जनानाम् अञ्जनपुलकानाम् जातरूपाणाम् सुवर्णरूपाणाम् अङ्कानाम् स्फटिकानाम् एतेषां तत्तद् रत्नविशेष'णां सङ्ग्रहः'परिसाडित्ता'परिशात्य असारान् पुग्दलान् परित्यज्य 'अहासुहुमे पुग्गले परिआदिअंति' यथा सूक्ष्मान् सारान् पुद्गलान् पर्याददते गृह्णन्ति'परिआदिइत्ता'पर्यादाय-सूक्ष्मान् पुग्दलान् गृहीत्वा'दुच्चपि वेउव्वियसमुग्घाएणं जाव समोहणंति' 'चिकीर्षिताभिषेक मण्डपनिर्माणार्थम् द्वितीयमपि वार वैक्रियसमुद्घातेन यावत् समवघ्नन्ति आत्मप्रदेशान् दूरतो विक्षिपन्ति 'समोहणित्ता' समवहत्य विक्षिप्य 'बहुसमरमणिज्जं भूमिभागं विउव्वति' बहुसमरमणीयं भूमिभागं विकुर्वन्ति 'से जहानामए आलिंगपुक्ख-

---

ज्जाइं जोयणाइं दंडं णिसिरंति,) उन्हें बाहर निकाल कर सख्यातयोजनो तक उन्हें दण्डके आकार में परिणमाया (तं जहा-रयणाण जावरिट्ठाण अहाबायरे पुग्गले परिसाडेंति)और इनके द्वारा उन्होंने रत्नों के यावत् रिष्टों के रत्न विशेषों के-सम्बन्धी जो असार बादर पुद्गल थे उन्हें छोड़ दिया-यहा यावत्पद से "वइराणं, वेरुलियाणं, लोहिअक्खाणं, मसारगल्लाणं, हंसगब्भाणं, पुलयाणं, सोगंधियाणं, जोईरसाणं, अंजणाणं, अजणपुलयाण, जायरूवाणं, अंकाण, फलिहाणं" इस पाठका संग्रह हुआ है (पडिसाडित्ता अहासुहुमे पुग्गले परिआदिअंति) उन्हे छोड़कर उन्होने यथासूक्ष्मसार पुदगलो को ग्रहण कर लिया (परिसाडित्ता दुच्चपि वेउव्वियसमुग्घाएण जाव समोहणति) सारपुद्गलों को ग्रहण करके उन्होने चिकीर्षित मडप के निर्माण के निमित्त द्वितीय बार भी वैक्रियसमुद्घात किया (समोहणित्ता बहुसमरमणिज्ज भूमिभागं विउव्वंति,) द्वितीयवार

પ્રદેશોને બહાર કાઢયા (समोहणित्ता संखिज्जाइं जोयणाइ दंड णिसिरंति) તે પ્રદેશોને બહાર કાઢીને તેમને સંખ્યાતયોજનો સુધી દંડાકારમાં પરિણત કર્યા (तं जहा रयणाण जाव रिट्ठाणं अहा बायरे पुग्गले परिसाडत्ति) અને તેમના વડે તેમણે રત્નો યાવત્ રિષ્ટો-રત્નવિશેષોથી સમ્બદ્ધ જે અસાર બાદર પુદ્ગલો હતા તેમને છોડયા અહીં યાવત્ પદથી 'वइराण, वेरुलियाण, लोहिअक्खाण, मसारगल्लाणं हसगब्भाणं जोइरसाण अंजणाण, अजणपुलयाण, जायरूवाण, अकाण, फलिहाणं" એ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે (पडिसाडित्ता अहासुहुमे पुग्गले परिआअंति) તેમને છોડીને તેમણે યથા સૂક્ષ્મસાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરી લીધા. (परिआदित्ता दुच्चपि वेउव्वियसमुग्घाए ण जाव समोहणति) સાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને તેમણે ચિકીર્ષિત મંડપનાનિર્માણ માટે બીજી વખતપણ વૈક્રિય સમુદ્ઘાત કર્યો (समोहणित्ता बहुसमरमणिज्ज भूमिभाग विउव्वंति) બીજી વખત સમુદ્ઘાત કરીને તેમણે બહુસમ

रेइवा' तद्यथानामकः आलिङ्ग्यपुष्कर इति वा, आलिङ्गितुं योग्यः कमलबीजकोश' कमलमध्यभाग इत्यर्थः ननु रत्नादीनां पुद्गला औदारिकास्ते वैक्रियसमुद्घाते कथं ग्रहणयोग्याः ? इति चेत् उच्यते औदारिका अपि ते पुद्गला गृहीताः सन्तो वैक्रियतया परिणमन्ते, पुग्द्लानां तत्तत्सामग्रीवशात् तथा तथापरिणमनात् अतो न कश्चिद्दोषश्लेशोऽपीति, पूर्ववैक्रियसमुद्घातस्य जीवप्रयत्नरूपत्वेन क्रम क्रम मन्दमन्दतरभावापन्नत्वेन क्षीणशक्तिकत्वात् इष्टकार्यसिद्धेः। अथ समभूमिभागे आभियोग्यास्ते देवाः यत्कृतवन्तः तदाह-'तस्स णं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं महं एग अभिसेयमण्डवं विउव्वंति' तस्य खलु बहुसमरमणीयस्य भूमिभागस्य बहुमध्यदेशभागे अत्र खलु महान्तम् एकमभिषेकमण्डपं विकुर्वन्ति निर्मान्ति मण्डपस्य विशेषमाह 'अणेगखंभसयसण्णिविट्ठ जाव गंधवट्टिभूयं पेच्छाघरमंडववण्णगोत्ति' अनेक-

समुद्घात करके उन्होंने बहुसमरमणीय भूमिभाग की विकुर्वणा की- (से जहानामए आलिंगपुक्खरे इवा) वह बहुसमरमणीय भूमिभाग आलिङ्ग पुष्कर के जैसा प्रतीत होता था-कमलबीज का नाम आलिङ्गपुष्कर है. शंका-रत्नादिकों के पुद्गल औदारिक होते हैं वे वैक्रियसमुद्घात द्वारा ग्रहण योग्य कैसे हो सकते हैं ? तो इस आशंका का उत्तर ऐसा हैं कि औदारिक भी वे पुद्गल गृहीत होते हुए वैक्रियरूप से परिणम जाते हैं, क्योंकि तत्तत्सामग्री के वश से पुद्गलों का उस उस स्वभावरूप से परिणमन हो जाता है. इसलिए यहा कोई भी दोष संभवित नहीं होता है पूर्व वैक्रियसमुद्घात जीवका एक प्रकार का प्रयत्न विशेषरूप था. इसलिए उसमें क्रम क्रम से मन्द मन्दतर रूपता आने के कारण वह क्षीण शक्तिवाला हो जाता है इसलिये इससे इष्ट कार्य सिद्ध नहीं होता है (तस्स णं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं एगं महं अभिसेयमंडवं विउव्वंति) उस बहुसमरमणीय भूमिभाग के ठीक मध्यभाग में एक विशाल अभिषेक मंडप की उन्होने विकुर्वणा की- वैक्रियशक्ति द्वारा एक विशाल अभिषेक मंडप बनाया

मरमणीय भूमिभागनी विकुर्वणा करी (से जहानामए आलिंगपुक्खरेइ वा) ते बहुसमरमणीय भूमिभाग आलिंग पुष्कर जेवो प्रतीत थतो हतो. कमल बीज नुं नाम आलिंग पुष्कर छे. शंका-रत्नादिकोना पुद्गलो औदारिक होय छे. ते वैक्रिय समुद्घात द्वारा ग्राह्य केवीरीते थईशके छे? तो आ आशंकानो जवाब आ प्रमाणे छेके ते पुद्गलो औदारिक छे छतांए गृहीत थई ने वैक्रियरूपमा परिणत थई जाय छे केमके तत् तत् सामग्रीना वशथी पुद्गलोनुं तत् तत् स्वभाव रूपथी परिणमन थई जाय छे एटलामाटे अही कोईपण जातना दोषनी संभावना उत्पन्न थती नथी पूर्व वैक्रिय समुद्घात जीवनुं एक प्रकारनुं प्रयत्न विशेष रूपहतुं एथी तेमां क्रमशः मन्दमन्दतर रूपता आववाथी ते क्षीण शक्तियुक्त थई जाय छे एथी एनाथी ईष्टकार्य सिद्ध थतु नथी (तस्स णं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ ण एग महं अभिसेयमंडव विउव्वंति) ते बहुसमरमणीय भूमिभागना ठीक मध्यभागमा एक विशाळ अभिषेक मंडपनी तेमणे विकुर्वणा करी एटलेके वैक्रिय शक्ति वडे तेमणे एक विशाळ अभिषेक मंडपनुं निर्माण कर्युं (अणेगखंभस ण्णि-

स्तम्भशतसन्निविष्टम् अनेकानि स्तम्भशतानि अनेकशतानि स्तम्भाः सन्ति यत्र स तथाभूतस्तम्, यावद् गन्धवर्त्तिभूतम् गन्धवर्त्तियुक्तम् अत्र यावत्पदात् राजप्रश्नीयोपाङ्गगत सूर्याभदेवयानविमानवर्णको ग्राह्यः स च कियत्पर्यन्तमित्याह–यावद्गन्धवर्त्तिभूतमिति विशेषणम् अतएव सूत्रकार एव साक्षादाह–'पेच्छाघरमंडववण्णगोत्ति 'प्रेक्षागृहमण्डप वर्णको ग्राह्य इति 'तस्स णं अभिसेयमंडवस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थणं महं एगं अभिसेयपेढं विउव्वति अच्छं सण्हं' तस्य खलु अभिषेकमण्डपस्य बहुमध्यदेशभागे अत्र खलु महान्तम् एकमभिषेकपीठं विकुर्वन्ति अच्छम् अस्तरजस्कत्वात् श्लक्ष्णं निर्मलमित्यर्थः सूक्ष्मपुद्गलनिर्मितत्वात् 'तस्स णं अभिसेयपेढस्स तिदिसिं तओ तिसोवाणपडिरूवए विउव्वंति' तस्य खलु अभिषेकपीठस्य त्रिदिशि त्रीन् त्रिसोपानप्रतिरूपकान् विकुर्वन्ति 'तेसिं णं तिसोवाणपडिरूवगाणं अयमेयारूवे वण्णावासे पण्णत्ते जाव तोरणा' तेषां खलु त्रिसोपानप्रतिरूपकाणाम् अयमेतद्रूप· वापी त्रिसोपानप्रतिवर्णनादि प्रतिपादयन्नाह–'तस्स णं'इत्यादि 'तस्स णं अभिसेयपेढस्स बहुसमरमणिज्जे भूमिभाए पण्णत्ते' तस्य खलु अभिषेकपीठस्य बहुसमरमणियो भूमिभागः प्रज्ञप्तः 'तस्स णं

(अणेगखंभसयसण्णिविट्ठं जाव गंधवट्टिभूयं पेच्छाघरमंडववण्णगोत्ति) यह मंडप से कड़ो खंभों से युक्त थां. यावत् सुगन्धित धूपवत्तियों से यह महक रहा था. यावत् पद से यहां राजप्रश्नीय उपाङ्ग में वर्णित सूर्याभदेवकी विमान वक्तव्यता यावत् गंधवर्ती भूत इस विशेषण तक गृहीत हुई है. इसी बात को सूत्रकार ने "प्रेक्षागृहमंडपवर्णक" इस पद द्वारा साक्षात् कहा है. (तस्स णं अभिसेयमंडवस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ ण मह एगं अभिसेयपेढं विउव्वंति) उस अभिषेक मंडप के ठीक मध्यभाग में एक विशाल अभिषेक पीठ जो (अच्छं सण्हं) अच्छा धूलि विहीन था और सूक्ष्म पुद्गलों से निर्मित होने के कारण श्लक्ष्ण था. (तस्सण अभिसेयपेढस्स तिदिसिं तओ तिसोवाणपडिरूवए विउव्वति) उस अभिषेक पीठ की तीन दिशाओं में उन्होंने तीन त्रिसोपान प्रतिरूपक विकुर्वित किये (तेसि ण तिसोवाणपडिरूवगाण अयमेयारूवे वण्णावासे पण्णत्ते जाव तोरणा) उन त्रिसोपान प्रतिरूपकों का इस प्रकार से वर्णन तोरणो तक किया गया है "तस्स णं बहुसमरमणिज्ज-

---

विट्ठ जाव गंधवट्टिभूय पेच्छाघरमंडव वण्णगोत्ति) એ મંડપ હજારો થાભલાઓથી યુક્ત હતો યાવત્ સુગંધિત ધૂપવર્તિકાઓથી એ મહેકી રહ્યો હતો. યાવત પદથી અહીં રાજપ્રશ્નીય ઉપાંગમાં વર્ણિત સૂર્યાભદેવની વિમાન વક્તવ્યતા યાવત્ ગંધવર્તિભૂત એ વિશેષણ સુધી ગૃહીત થઇ છે એ વાતને સૂત્રકારે— "પ્રેક્ષાગૃહમંડપવર્ણક" એ પદવડે સાક્ષાત રૂપમાં કહી છે. (तस्स णं अभिसेयमंडवस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थणं महं एगं अभिसेयपेढ विउव्वंति) તે અભિષેક મંડપના એકદમ મધ્યભાગમાં એક વિશાળ અભિષેકપીઠની તેમણે વિકુર્વણા કરી એ અભિષેક પીઠ (अच्छं सण्हं) અચ્છ-ધૂલિ વિહીન હતુ અને સૂક્ષ્મ પુદ્ગલોથી નિર્મિત હોવા બદલ શ્લક્ષ્ણ હતુ (तस्स ण अभिसेयपेढस्स तओ तिसोवाणपडिरूवए विउव्वंते) તે અભિષેક પીઠની ત્રણ દિશાઓમાં તેમણે ત્રણ ત્રિસોપાન પ્રતિરૂપકો વિકુર્વિત કર્યા (तेसि णं तिसोवाणपडिरूवगाण अयमेयारूवे वण्णावासे पण्णत्ते जाव तोरणा) તે ત્રિસો-

बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं महं एगं सीहासणं विउव्वं-ति' तस्य खलु बहुसमरमणीयस्य भूमिभागस्य बहुमध्यदेशभागे अत्र खलु महत् एकं सिंहासनं विकुर्वन्ति 'तस्स णं सीहासणस्स अयमेयारूवे वण्णावासे पण्णत्ते जाव दाम-वण्णगं समत्तंति' तस्य खलु सिंहासनस्य अयमेतद्रूपो वर्णव्यासः प्रज्ञप्तः कथितः सच विजयदेवसिंहासनस्यैव ज्ञातव्यः यावद्दामवर्णकम् यावद्दाम्नां वर्णको यत्र तत्तथाभूतम् समस्तम् सम्पूर्णं सूत्रं वाच्यमिति शेषः। 'तएणं ते देवा अभिसेयमंडवं विउव्वंति' ततः खलु ते देवाः उक्तविशेषणविशिष्टम् अभिषेकमण्डप विकुर्वन्ति 'विउव्वित्ता' विकुर्व्य निर्माय 'जेणेव भरहे राया जाव पच्चप्पिणंति' यत्रैव भरतो राजा यावत्प्रयर्पय-न्ति—यावत्पदात् यत्रैव भरतो राजा तत्रैव ते देवा उपागच्छन्ति उपागत्य उक्ताम् आज्ञ-प्तिकां भरताय राज्ञे समर्पयन्तीत्यर्थः।

'तए णं से भरहे राया आभिओगाणं देवाणं अंतिए एयमट्ठं सोच्चा णिसम्म हट्ठ-तुट्ठ जाव पोसहसालाओ पडिणिक्खमइ' ततः खलु स भरतो महाराजा आभियोग्यानामाज्ञा-कारिणां देवानाम् अन्तिके एतम् उक्तप्रकारकम् अर्थं विषयं श्रुत्वा निशम्य सम्यक्प्रकारेण

स्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थणं एगं महं सीहासणं विउव्वंति, तस्स णं सीहासणस्स अयमेयारूवे वण्णावासे पण्णत्ते जाव दामवण्णगं सम्मत्तंति" विजयदेव के सिंहासन का जैसा वर्णन किया गया है वर्णन वही सब दामवर्णन तक का यहां पर भी ग्रहण करलेना चाहिये "तएणं ते देवा अभिसेयमंडवं विउव्वंति" इस तरह का जब अभिषेक मंडप विकुर्वित हो चुका—, तब (विउव्वित्ता जेणेव भरहे राया जाव पच्चप्पिणंति") उन देवों ने मंडप की पूर्णरूप से. विकुर्वणा हो जाने की खबर महाराजा भरत के पास भेज दी यहां यावत्पद से "तेणेव ते देवा, उवागच्छंति. उवागच्छित्ता आणत्तियं" इस पाठ का ग्रहण हुआ है।

(तए णं से भरहे राया आभिओगाणं देवाणं अंतिए एयमट्ठं सोच्चा णिसम्म हट्ठतुट्ठ जाव पोसहसालाओ पडिणिक्खमइ) श्री भरत महाराजा ने आभियोग्य देवो से जब यह सब समाचार ज्ञात किये तो वह छखंडोंके अधिपति श्री भरत महाराजा बहुत ही हर्षित एवं

પાન પ્રતિરૂપકોનુ આ પ્રમાણે વર્ણન તોરણો સુધી કરવામા આવેલ છે "तस्स णं बहुसम रमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थणं एगं महसीहासणं विउव्वंति तस्सणं सीहासणस्स अयमेयारूवे वण्णावासे पण्णत्ते जाव दामवण्णगं सम्मत्तंति" વિજયદેવના સિં-હાસનનુ જે પ્રમાણે વર્ણન કરવામા આવેલુ છે તેમજ 'દામ' સુધીનુ વર્ણન અહીં પણ ગ્રહણકરવુ જોઈએ. એ "तपणं ते देवा अभिसेयमंडवं विउव्वंति" આ પ્રમાણે જ્યારે અ-ભિષેક મંડપ વિકુર્વિત થઈ ચૂકયો ત્યારે (विउव्वित्ता जेणेव भरहे राया जाव पच्चप्पि-णंति) તે મંડપોની પૂર્ણરૂપથી તૈયાર થઈજવાની સૂચના તે દેવોએ રાજા પાસે પહોચાડી અહીં યાવત્ પદથી "तेणेव ते देवा उवागच्छंति उवागच्छित्ता" એ પાઠગ્રહણ થયો છે

(तएण से भरहे राया आभिओगाणं देवाणं अंतिए एयमट्ठं सोच्चा णिसम्म हट्ठ तुट्ठ जाव पोसहसालाओ पडिणिक्खमइ) શ્રી ભરત મહારાજાએ જ્યારે આભિયોગિક દેવો પાસેથી

ज्ञात्वा हृदि अवधार्य हृष्टतुष्ट यावत् पौषधशालातः प्रतिनिष्क्रामति निर्गच्छति अत्र यावत्पदात् हृष्टतुष्टचित्तानन्दितः प्रीतिमनाः परमसौमनस्यितः हर्षवशविसर्पद् हृदय इति ग्राह्यम् 'पडिणिक्खमित्ता' पौषधशालात प्रतिनिष्क्रम्य बहि निर्गत्य 'कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ सद्दावित्ता एव वयासी' कौटुम्बिकपुरुषान् शब्दयति आह्वयति शब्दयित्वा आहूय एवं वक्ष्यमाण प्रकारेण अवादीत् उक्तवान् 'खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया' आभिसेक्क हत्थिरयणं पडिकप्पेह' क्षिप्रमेव शीघ्रातिशीघ्रमेव भो देवानुप्रियाः! आभिषेक्यम् अभिषेकयोग्यं हस्तिरत्न प्रधानपट्टहस्तिनमित्यर्थः प्रतिकल्प्य सज्जीकृत्य, 'हयगय जाव सण्णाहेह' हय गज यावत् सन्नाहयत अत्र यावत्पदात् हयगजरथप्रवरयोधकलितां चातुरङ्गिणीं चत्वारि हयादीनि अङ्गानि यस्याः सा तथाभूता तां सेनां सन्नाहयत सज्जीकुरुत 'सण्णाहेत्ता' सन्नाहयित्वा सज्जीकृत्य 'एयमाणत्तियं पच्चप्पिणह जाव पच्चप्पिणंति' एताम् उक्तप्रकाराम् आज्ञप्तिका प्रत्यर्पयत समर्पयत यावत्प्रत्यर्पयन्ति। कार्यं सम्पाद्य कथयन्तीत्यर्थः अत्र यावत्पदात् ते देवानुप्रियाः राज्ञ आज्ञानुसारेण हयादि सज्जीकरण-

---

सतुष्ट चित्त हुआ और पौषधशाला से बाहर आया यहा यावत्पद "हृष्टतुष्टचित्तानन्दितः प्रीतिमनाः परमसौमनस्यितः हर्षवशविसर्पद हृदय." यह पूरा पाठ यहा पर लिया गया है। (पडिणिक्खमित्ता कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ) पौषधशाला से बाहर आकर उसने कौटुम्बिक पुरुषो को बुलाया (सद्दावित्ता एव वयासी) बुलाकर उनसे भरत महाराजा ने ऐसा कहा— (खिप्पामेव भो देवणुप्पियाआभिसेक्कं हत्थिरयणं पडिकप्पेह) हे देवानुप्रियो तुम लोग जितनी जल्दी हो सके उतनोजल्दो अपने आभिषेक्य हस्तिरत्न को सज्जित करो (पडिकप्पित्ता हय गय जाव सण्णाहेह) सज्जितकरके हयगज एवं प्रवर योधाओं से कलित-चतुरंगिणी सेना को भी सज्जित करो (सण्णाहेत्ता एयमाणत्तियं पच्चप्पिणह) सज्जित करके फिर मुझे खबर दो यहा यावत्पद से—ऐसाप्रकरण समझ लेना चाहिये—कि उन कौटुम्बिक पुरुषो ने महाराजा भरत के कहे अनुसार आभिषेक्य हस्तिरत्न को एव चतुरगिणी सेना को सज्जित कर दिया और

એ સમાચાર સાંભળ્યા તો તે અતીવ હર્ષિત તેમજ સંતુષ્ટ ચિત્તવાળો થયો અને પૌષધશાળામાં થી બહાર આવ્યો અહીં યાવત્ પદ થી "हृष्टतुष्टचित्तानन्दितः प्रीतिमना परमसौमनस्यितः हर्षवशविसर्पद् हृदयः" એ પૂરો પાઠ સંગૃહીત થયો છે. (पडिणिक्खमित्ता कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ) પૌષધશાળામાંથી બહાર આવીને તેણે કૌટુંબિક પુરુષોને બોલાવ્યા (सद्दावित्ता एवं वयासी) બોલાવીને તે પુરુષોને તેણે આ પ્રમાણે કહ્યું-(खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! आभिसेक्कं हत्थिरयणं पडिकप्पेह) હે દેવાનુપ્રિયો ! તમે શીઘ્રાતિશીઘ્ર આભિષેક્ય હસ્તિરત્ન ને સુસજ્જિત કરો. (पडिकप्पित्ता हय गय जाव सण्णाहेह) સજ્જિત કરીને હય-ગજ તેમજ પ્રવર યોદ્ધાઓથી કલિત ચતુરંગિણી સેનાને પણ સજ્જિત કરો (सण्णाहेत्ता एयमाणत्तियं पच्चप्पिणह) સજ્જિત કરીને પછી મને ખબર આપો. અહીં યાવત્ પદથી આ જાતનું પ્રકરણ સમજી લેવું જોઈએ કે તે કૌટુંબિક પુરુષોએ રાજા ભરતના આદેશ મુજબ આભિષેક્ય હસ્તિરત્ન તેમજ ચતુરંગિણી સેનાને સુસજ્જિત કરી

रूप कार्यं सम्पादितं कृत्वा उक्ताम् आज्ञप्तिकां राज्ञे समर्पयन्तीत्यर्थः 'तए णं से भरहे राया मज्जणघरं अणुपविसइ जाव अंजणगिरिकूडसण्णिभ गयवइं णरवइ दुरूढे' ततः खलु स भरतो राजा मज्जनगृहं स्नानगृहम् अनुप्रविशति यावत् अत्र यावत्पदात् अनुप्रविश्य स्नानविधि. ततो मज्जनगृहात् निर्गत्य इति ग्राह्यम् 'अञ्जनगिरिकूटसन्निभम् अञ्जनपर्वतशृङ्गसदृशम् सादृश्यञ्च उच्चत्वेन कृष्णत्वेन च बोध्यम् गजपतिं प्रधानपट्टहस्तिनं नरपति दूरूढः आरूढः 'तएण तस्स भरहस्स रण्णो आभिसेक्कं हत्थिरयणं दुरूढस्स समाणस्स इमे अट्ठट्ठमंगलगा जो चेव गमो विणीय पविसमाणस्स सोचेव णिक्खममाणस्स वि जाव अपडिबुज्झमाणे विणीयं रायहाणीं मज्झं मज्झेणं णिग्गच्छइ' तत खलु तदनन्तरं किल तस्य भरतस्य राज आभिषेक्यम् पट्टहस्तिरत्नं दुरूढस्य आरूढस्य सत इमानि अष्टाष्टौ मङ्गलकानि पुरत अग्रे सम्प्रस्थितानीति शेषः, य एव गमो विनीता तन्नाम्नीं राजधानीं प्रविशतः स एव गमः निष्क्रामतोऽपि निर्गच्छ

सज्जित कर देने की खबरभरत नरेश के पास भेज दी (तएणं से भरहे राया मज्जणघरं अणुपविसइ) खबर पाते ही वहभरत नरेश स्नान गृहमें गये (जाव अंजणगिरिकूडसण्णिभ गईवइ णरवइ दुरूढे) यावत्-वहा जाकर उसने स्नान क्रिया फिर वह मज्जनगृह से बाहर आया बाहर आकर वह नरपति भरत महाराजा अंजनगिरि के सदृशगजपति पर आरूढ होगये (तए णं तस्स भरहस्स रण्णो आभिसेक्कं हत्थिरयणं दुरूढस्स समाणस्स इमे अट्ठट्ठमंगलगा जो चेव गमो विणीयं पविसमाणस्स सोचेव णिक्खममाणस्स वि जाव अप्पडिबुज्झमाणे विणीयं रायहाणियं मज्झं-मज्झेणं णिग्गच्छइ) जब भरत महाराजा आभिषेक्यहस्तिरत्न पर आरूढ हो रहे थे उस समय उनके आगे सबसे पहले आठ आठ की सख्या में आठ महा मंगल द्रव्यप्रस्थित हुए इस तरह जैसा पाठ विनीता राजधानी से भरतके निकलने के प्रकरण में और फिर विनीता राजधानी में विजय करके वापिस आने के प्रकरण में प्रतिपादित किया जाचुका है वही सब पाठ यहा "बजते हुए बाजोकी मञ्जुध्वनि से जिनका चित्त अन्यत्र नहीं लगा है उन्हीं के शब्दो के

અને સજ્જિત કરીને પછી રાજા પાસે એ અંગેની સૂચના મોકલાવી દીધી (तएणं से भरहे राया मज्जणघर अणुपविसइ) સૂચના મળતાંજ તે ભરત નરેશ સ્નાન ઘર તરફ ગયા (जाव अंजणगिरिकूडसण्णिभं गइवइ णरवई दुरूढे) યાવત ત્યાં જઈને સ્નાન કર્યું અને પછી તે મજ્જન ગૃહમા થી બહાર આવ્યા બહાર આવીને તે નરપતિ અંજનગિરિ સદૃશ ગજપતિ ઉપર આરૂઢ થઈ ગયા (तएण तस्स भरहस्स रण्णो आभिसेक्क हत्थिरयण दुरूढस्स समाणस्स इमे अट्ठट्ठ मंगलगा जो चेव गमो विणीय पविसमाणस्स सो चेव णिक्खममाणस्स वि जाव अप्पडिबुज्झमाणे विणीयं रायहाणीय मज्झं मज्झेणं णिग्गच्छइ) જ્યારે શ્રી ભરતરાજા આભિષેક્ય હસ્તિરત્ન ઉપર આરૂઢ થઈ રહ્યા હતા, તે સમયે તેમની આગળ સર્વ પ્રથમ આઠ આઠની સંખ્યામા આઠ મંગલ દ્રવ્યો પ્રસ્થિત થયા આરીતે જેવો પાઠ વિનીતા રાજધાની થી ભરત મહારાજાનીકળ્યા તે પ્રકરણમા આવેલ છે, તેમજ જેવો પાઠ વિનીતા રાજધાની માં વિજય સંપાદિતકરીને પછી પુનઃ પ્રવિષ્ટ થયા તે પ્રકરણમા આવેલ

तोऽपि तस्य भरतस्य कियदन्तमित्याह यावदप्रतिबुध्यन् अप्रतिबुध्यन् विनीतां राजधानीं मध्य मध्येन मध्यभागेन निर्गच्छति निष्क्रामति 'णिग्गच्छित्ता' निर्गत्य निष्क्राम्य 'जेणेव विणीयाए रायहाणीए उत्तरपुरत्थिमे दिसीभाए अभिसेयमंडवे तेणेव उवागच्छइ' स भरतः यत्रैव विनीताया राजधान्याः उत्तरपौरस्त्ये दिग्भागे ईशानकोणे अभिषेकमण्डपः तत्रैव उपागच्छति 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'अभिसेयमंडवदुवारे आभिसेक्कं हत्थिरयणं ठावेइ' अभिषेकमण्डपबहिर्द्वारे आभिषेक्यं पट्टहस्तिरत्नं स्थापयति 'ठावित्ता' स्थापयित्वा 'आभिसेक्काओ हत्थिरयणाओ पच्चोरुहइ' आभिषेक्यात् अभिषेकपट्टहस्तिरत्नात् प्रत्यवरोहति अवतरति 'पच्चोरुहित्ता' प्रत्यवरुह्य अवतीर्य 'इत्थीरयणेणं बत्तीसाए उडुकल्लाणियासहस्सेहिं बत्तीसाए जणवयकल्लाणियासहस्सेहिं बत्तीसाए बत्तीसइबद्धेहिं णाडगसहस्सेहिं सद्धिं सपरिवुडे अभिसेयमंडवं

श्रवण में आसक्त है" इस कथित पाठ तक यहां पर भी ग्रहण करलेना चाहिये इस तरह की स्थिति में होते हुए वे भरत नरेश विनीता राजधानी के ठीक बीच के मार्ग से होकर निकले (णिग्गच्छित्ता जेणेव विणीयाए रायहाणीए उत्तरपुरत्थिमे दिसीभाए अभिसेयमंडवे तेणेव उवागच्छइ) बाहर निकल कर वे चक्रवर्ती श्री भरत महाराजा जिस ओर विनीता राजधानी का इशान कोण एवं जहां पर रमणीय अभिषेक मंडप था वहां पर आये (उवागच्छित्ता अभिसेयमंडवदुवारे आभिसेक्कं हत्थिरयणं ठावेइ). वहांआकर उन्होने आभिषेक्य मंडप के द्वार पर अपने आभिषेक्य हस्तिरत्न को खडाकरदिया (ठावित्ता आभिसेक्काओ हत्थिरयणाओ पच्चोरुहइ) खडा करके वे उस आभिषेक्यहस्तिरत्न से नीचे उतरे (पच्चोरुहित्ता इत्थीरयणेणं बत्तीसाए कल्लाणियासहस्सेहिं बत्तीसाए जणवयकल्लाणियासहस्सेहिं बत्तीसाए बत्तीसइबद्धेहिं णाडगसहस्सेहिं सद्धिं सपरिवुडे) नीचे उतर कर स्त्रीरत्न सुभद्रा आदि बत्तीस हजार ऋतुकल्याणिका राजकन्याओं से ३२ हजार जनपद के मुखियाओं की कल्याणकारिणि कन्यकाओं से

છે, તે પાઠ એટલે કે "વાગતા વાદ્યોના મંજુલ ધ્વનિથી જેનું ચિત્ત અન્યત્ર સંલગ્ન થયું નથી, તેવા વાદ્યોને સાંભળવામાંજ જે આસક્ત છે" એ કથિત પાઠ સુધી અત્રે પણ પાઠ સંગૃહીત થયો છે આ પ્રમાણે ઠાઠ-માઠ થી ભરત નરેશ વિનીતા રાજધાની ના ઠીક મધ્યમાં આવેલા માર્ગમાં થઈને નીકળ્યા (णिग्गच्छित्ता जेणेव विणीयाए रायहाणीए उत्तरपुरत्थिमे दिसीभाए अभिसेयमंडवे तेणेव उवागच्छइ) બહાર નીકળીને તેઓ વિનીતા રાજધાની ના ઈશાન કોણમાં કે જ્યાં આભિષેક મંડળ હતો, ત્યાં પહોંચ્યા. (उवागच्छित्ता अभिसेयमंडवदुवारे आभिसेक्कं हत्थिरयणं ठावेइ) ત્યાં પહોંચીને તેમણે આભિષેક્ય મંડપના દ્વારની સામે આભિષેક્ય હસ્તિરત્નને ઊભુરાખ્યુ (ठावित्ता आभिसेक्काओ हत्थिरयणाओ पच्चोरुहइ) ઊભુ રાખીને તે રાજા ને આભિષેક્ય હસ્તિરત્ન ઉપર થી નીચે ઉતર્યા (पच्चोरुहित्ता इत्थीरयणेणं बत्तीसाए जणवयकल्लाणियासहस्सेहिं बत्तीसइबद्धेहिं णाडगसहस्सेहिं सद्धिं संपरिवुडे) નીચે ઉતરીને સ્ત્રી રત્ન સુભદ્રા, અને ૩૨ હજાર ઋતુ કલ્યાણિકા રાજ કન્યાઓ ૩૨ હજાર જનપદના મુખીઓની કલ્યાણકારિણી કન્યાઓ અને ૩૨-૩૨ પાત્રોથી બદ્ધ

अणुपविसइ' ? ततः स भरतो राजा स्त्रीरत्नेन सुभद्रया द्वात्रिंशता ऋतुकल्याणिका सहस्रैः ऋतुविपरीतस्पर्शत्वेन शीतकाले उष्णस्पर्शाः ग्रीष्मकाले शीतस्पर्शा इत्यादि रूपेण ऋतुषु सुखस्पर्शदायिकानां स्त्रीणां द्वात्रिंशता सहस्रैरित्यर्थः यद्वाऽमृतकन्यात्वेन सदा कल्याणकारिकाकन्यकासहस्रैरित्यर्थः तथा द्वात्रिंशता जनपदकल्याणिकासहस्रैः जनपदाः पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् जनपदाग्रगण्यः याः कल्याणिकाः सदा कल्याणकारिण्यो राजकन्या इत्यर्थः तासां द्वात्रिंशतासहस्रैरित्यर्थः तथा द्वात्रिंशता द्वात्रिंशद्बद्धैः नाटकसहस्रैः द्वात्रिंशद्बद्धैः द्वात्रिंशता पात्रैः बद्धैः संयुक्तैः द्वात्रिंशता नाटकसहस्रैः सार्द्धं सम्परिवृतः सम्परिवेष्टितः सन् स भरत अभिषेकमण्डपम् अनुप्रविशति 'अणुपविसित्ता, अनुप्रविश्य 'जेणेव अभिसेयपेढे तेणेव उवागच्छइ' यत्रैव अभिषेकपीठं तत्रैव उपागच्छति स भरत 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'अभिसेयपेढं अणुप्पदाहिणी करेमाणे अणुप्पदाहिणी करेमाणे पुरत्थिमिल्लेणंतिसोवाणपडिरूवएण

और ३२-३२ पात्रों से बद्ध ३२ हजार नाटकों से सहित हुए वे (अभिसेयमंडवं अणुपविसइ) अभिषेक मंडप में प्रविष्ट हुए (अणुपविसित्ता) अभिषेक मंडप में प्रविष्ट होकर (जेणेव अभिसेयपीढे तेणेव उवागच्छइ)फिर वे जहां अभिषेक पीठ था वहां पर गये (उवागच्छित्ता अभिसेयपेढं अणुप्पदाहिणीकरेमाणे २ पुरत्थिमिल्लेण तिसोवाणपडिरूवएणं दुरूहइ) वहां जाकरके उन भरत राजा ने उस अभिषेकपीठ को तीन प्रदक्षिणाएँ की फिर वे पूर्वभागावस्थित त्रिसोपान प्रतिरूपक से होकर उस पर चढ गये (दुरुहित्ता) वहा चढकर वे (जेणेव सीहासणे तेणेव उवागच्छइ) जहांपर सिंहासन था वहा पर आये-(उवागच्छित्ता) वहां आकर (पुरत्थाभिमुहे सण्णिसण्णेत्ति) वे पूर्वदिशाकी ओर मुंह करके उस पर अच्छी तरह से बैठ गये (तए णं तस्स भरहस्स रण्णो बत्तीस रायसहस्सा जेणेव अभिसेयमंडवे तेणेव उवागच्छंति) इसके बाद उस भरतराजा के ३२ हजार राजा जन जहां पर अभिषेक मण्डप था वहा पर आये (उवागच्छित्ता अभिसेयमंडवं अणुपविसंति) वहां आकर के वे अभिषेक मंडप में प्रविष्ट

---

૩૨ હજાર નાટકો થી પરિવેષ્ટિત થયેલાતે ભરત રાજા (अभिसेयमंडवं अणुपविसइ) અભિષેક મંડપમાં પ્રવિષ્ટ થયા (अणुपविसित्ता) અભિષેક મંડપમાં પ્રવિષ્ટ થઈને (जेणेव अभिसेयपीढे तेणेव उवागच्छइ) પછી તેઓ જ્યાં અભિષેક પીઠ હતું ત્યાં પહોંચ્યા (उवागच्छि अभिसेयपेढं अणुप्पदाहिणी करेमाणे २ पुरत्थिमिल्लेण तिसोवाणपडिरूवएण दुरुहइ) ત્યાં તે જઈને શ્રી ભરત રાજાએ તે અભિષેક પીઠની ત્રણ પ્રદક્ષિણાઓ કરી. પછી તેઓ પૂર્વ ભાગાવસ્થિત ત્રિસોપાન પ્રતિરૂપકો ઉપર આરૂઢ થઈ ને તે પીઠ ઉપર ચઢી ગયા. (दुरुहित्ता) ત્યાં ચઢીને તેઓ (जेणेव सीहासणे तेणेव उवागच्छइ) જ્યાંસિંહાસન હતું ત્યાં આવ્યા. (उवागच्छित्ता) ત્યાં આવીને (पुरत्थाभिमुहेसण्णिसण्णेत्ति) તેઓ પૂર્વ દિશા તરફ મુખ કરીને સિંહાસન ઉપર સારી રીતે બેસી ગયા (तए णं तस्स भरहस्स रण्णो बत्तीसं राय सहस्सा जेणेव अभिसेयमंडवे तेणेव उवागच्छंति) ત્યાર બાદ તે ભરત મહા રાજાના ૩૨ હજાર રાજાઓ જ્યાં અભિષેક મંડપ હતો ત્યાં આવ્યા. (उवागच्छित्ता अभिसेयमंडवं अणुपविसंति) ત્યાં આવીને તેઓ અભિષેક મંડપમાં પ્રવિષ્ટ

दूरूहइ' अभिषेकपीठम् अनुप्रदक्षिणी कुर्वन् अनुप्रदक्षिणी कुर्वन् पौरस्त्येन पूर्वभागावस्थितेन त्रिसोपानप्रतिरूपकेण दुरोहति-आरोहति दूरूह्य आरुह्य 'जेणेव सीहासणे तेणेव उवागच्छइ' यत्रैव सिंहासनं तत्रैव उपागच्छति स भरतः'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'पुरत्थाभिमुहे सण्णिसण्णेत्ति' पौरस्त्याभिमुखः पूर्वाभिमुखो भूत्वा सन्निषण्णः सम्यक्तया यथौचित्येन उपविष्टः। 'तएणं तस्स भरहस्स रण्णो बत्तीसं रायसहस्सा जेणेव अभिसेयमडवे तेणेव उवागच्छंति तत खलु तस्य भरतस्य राज्ञो द्वात्रिंशद्राजसहस्राणि द्वात्रिंशत्सहस्राणि राजानः यत्रैव अभिषेकमण्डपः तत्रैव उपागच्छन्ति, 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'अभिसेयमडवं अणुपविसंति' ते राजानः अभिषेकमण्डपम् अनुप्रविशन्ति 'अणुपविसित्ता' अनुप्रविश्य 'अभिसेयपेढं अणुप्पयाहिणी करेमाणे अणुप्पयाहिणी करेमाणे उत्तरिल्लेण तिसोवाणपडिरूवएणं जेणेव भरहे राया तेणेव उवागच्छंति' अभिषेकपीठम् अनुप्रदक्षिणी कुर्वन्त अनुप्रदक्षिणी कुर्वन्त' औत्तराहेण त्रिसोपानप्रतिरूपकेण यत्रैव भरतो राजा तत्रैव उपागच्छन्ति 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'करयल जाव अंजलिं कट्टु भरहं रायाणं जएणं विजएणं वद्धावेंति' करतल परिगृहीतं दशनखं शिरसावर्त्तं मस्तके अञ्जलिं कृत्वा भरत राजानं जयेन विजयेन च जयविजयशब्दाभ्यां ते द्वात्रिंशत्सहस्राणि राजानो वर्द्धयन्ति 'वद्धावित्ता' वर्द्धयित्वा 'तस्स भरहस्स रण्णो णच्चासण्णे णाइदूरे सुस्सूसमाणा जाव पज्जुवासंति' तस्य भरतस्य राज्ञोनात्या सन्ने नातिदूरे शुश्रूषमाणाः सेवमानाः सन्तो

हुए (अणुपविसित्ता अभिसेयपेढं अणुप्पयाहिणीकरेमाणा२ उत्तरिल्लेणं तिसोवाणपडिरूवएण जेणेव भरहे राया तेणेव उवागच्छंति) प्रविष्ट होकरउन्होंने अभिषेक पीठ की तीन प्रदक्षिणाएँ दो और फिर वे उत्तरदिग्वर्ती त्रिसोपान से होकर उसपर चढ गये एवं जहां पर भरत महाराजा थे वहां पर आये (उवागच्छित्ता) वहां पर आकरके उन्होने (करयल जाव अंजलिं कट्टु भरहं रायाणं जएणं विजएणं वद्धावेंति) दोनों हाथों की अंजुलि बनाकर और उसे मस्तक पर धरकर भरत राजा को जय विजय शब्दो द्वारा वधाई दी (वद्धावित्ता तस्स भरहस्स रण्णो णच्चासण्णे णाइदूरे सुस्सूसमाणा जाव पज्जुवासंति) वधाई देकर फिर वे ३२ हजार राजा भरत महाराजा के पास यथोचित स्थान पर सेवा करतेहुए बैठ गये यहां पर यावत् शब्द से १६ हजार देवोंका ग्रहण हुआ है क्योंकि ये देव भी चक्रवर्ती की

થયા. (अणुपविसित्ता अभिसेयपेढं अणुप्पयाहिणी करेमाणा २ उत्तरिल्लेण तिसोवाणपडिरूवएणं जेणेव भरहे राया तेणेव उवागच्छंति) પ્રવિષ્ટ થઈને તેમણે અભિષેક પીઠની ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરી અને ત્યારબાદ તેઓ ઉત્તરદિગ્ ત્રિસોપાન ઉપર થઈને તેની ઉપર ચઢી ગયા. અને જ્યાં ભરત રાજા હતા ત્યાં ગયા (उवागच्छित्ता) ત્યાં આવીને તેમણે (करयल अंजलिं कट्टु भरहं रायाणं जएणं विजएणं वद्धावेंति) બન્ને હાથોની અંજલિ બનાવી, અને તેને મસ્તક ઉપર મૂકીને ભરત રાજાને જય-વિજય શબ્દો વડે વધામણી આપી (वद्धावित्ता तस्स भरहस्स रण्णो णच्चासण्णे णाइदूरे सुस्सूसमाणा जाव पज्जुवासंति) વધામણી આપીને પછી તે ૩૨ હજાર રાજા ભરત રાજાની પાસે યથોચિત સ્થાન ઉપર સેવા કરતાં બેસી ગયા અહીં યાવત્પદ થી ૧૬ હજાર દેવોનું ગ્રહણ થયું છે કેમકે એ દેવો પણ ચક્ર-

यावत्पर्युपासते अत्र यावत्पदात् षोडशदेवसहस्राणि इतिग्राह्यम् एते देवा अपि पर्युपासते 'तएणं तस्स भरहस्स रण्णो सेणावइरयणे जाव सत्थवाहप्पभिईओ तेऽवि तहचेव णवरं दाहिणिल्लेणं तिसोवाणपडिरूवएणं जाव पज्जुवासंति' ततः खलु तदनन्तरं किल तस्य भरतस्य राज्ञः सेनापतिरत्नं यावत् सार्थवाहप्रभृतयः तेऽपि तथैव पूर्ववदेव यथा द्वात्रिंशत्सहस्रसंख्यकाः राजानः प्रथमं यत्र अभिषेकमण्डपः तत्र उपागच्छन्ति ततोऽभिषेकमण्डपमनुप्रविशन्ति तथा तेऽपीतिभावः नवरं पूर्वापेक्षयाऽयं विशेषः दाक्षिणात्येन द्वारेण त्रिसोपानप्रतिरूपकेण यावत् पर्युपासते अत्र यावत्पदात् दक्षिणद्वारेण त्रिसोपान प्रतिरूपकेण यत्र भरतो राजा तत्र उपागच्छन्ति ततोऽञ्जलिमुक्तविशेषणविशिष्टं कृत्वा जयविजयशब्दाभ्यां वर्द्धयन्ति, ततः तस्य राज्ञो नातिदूरे नाति समीपे शुश्रूषमाणाः सन्तः ते पर्युपासते इति क्रमो बोध्यः 'सेणावइरयणे जाव' अत्र यावत्पदात् सेना पतिरत्न, गाथापतिरत्न वर्द्धकिरत्न पुरोहितरत्नानि त्रीणि षष्ट्यधिकानि सूपकारशतानिअष्टादशश्रेणिप्रश्रेणयः, अन्ये च बहवो राजेश्वरतलवर यावत् सार्थवाहप्रभृतयो ग्राह्याः ॥सू०३०॥

सेवा करते हैं (तएणं तस्स भरहस्स रण्णो सेणावइरयणे जाव सत्थवाहप्पभिईओ तेऽवि तह चेव- णवरं दाहिणिल्लेणं तिसोवाणपडिरूवएणं जाव पज्जुवासंति) इसके बाद उस भरत महाराजा का सेनापतिरत्न सुषेण यावत् पार्थवाह आदि जन ये सब भी पूर्व की तरह ही अभिषेक मन्डप में आये यहा पर इन के आनेका और आकरके यथोचित स्थान पर बैठ जानेक का सब कथन जैसा ३२ हजार राजाओ के आने के और यथोचितस्थान पर बैठने तक के सम्बन्ध में किया गया है-वैसा ही कर लेनाचाहिये परन्तु इस कथन में उस कथन की अपेक्षा यही विशेषता है कि ये सब सेनापति आदि जन दक्षिण दिग्वर्ती त्रिसोपान से होकर अभिषेक पीठ पर चढे सेनापतिरत्नके साथ जो यावत्पद आया है उससे गाथापतिरत्न वर्द्धकिरत्न, पुरोहितरत्न इन तीन रत्नो का, ३६० रसोईयो का भोजन पकाने वालोका श्रेणिप्रश्रेणिजनो का तथा अन्य और भी अनेक राजेश्वरतलवर आदिका ग्रहण हुआहै॥सू०३०॥

વર્તીની સેવામા રહે છે (तएण तस्स भरहस्स रण्णो सेणावइरयणे जाव सत्थवाहप्पभिईओ तेऽवि तहच्चेव-णवरं दाहिणिल्लेणं तिसोवाणपडिरूवेणं जाव पज्जुवासंति)ત્યાર બાદ તે શ્રીભરત રાજાના સેનાપતિરત્ન સુષેણ યાવત્ સાર્થવાહ વગેરે લોકો પણ પૂર્વવત્ અભિષેક મંડપમાં આવ્યા. અહીં એ સર્વે લોકો આવ્યા અને આવીને યથોચિત સ્થાન ઉપર બેસી ગયા એ અંગે જે પ્રમાણે ૩૨ હજાર રાજાઓ અંગે જે પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે તેવું જ કથન સમજી લેવુ જોઈએ પણ આ કથન મા તે કથનની અપેક્ષાએ એજ વિશેષતા છે કે એ સર્વે સેનાપતિ વગેરે લોકો દક્ષિણ દિગ્વર્તી ત્રિસોપાન ઉપર થઇને અભિષેક્ય પીઠ ઉપર ચઢી ગયા. સેનાપતિ રત્નની સાથે જે યાવત્ પદ આવેલ છે, તેનાથી ગાથાપતિ રત્ન, વર્દ્ધકિરત્ન પુરોહિત રત્ન, એ ત્રણ રત્નોનું ૩૬૦ સૂપકારોનુ-ભોજન બનાવનારા રસોઈઆઓનું, શ્રેણિ-પ્રશ્રેણિ જનોનુ તેમજ અન્ય પણ અનેક રાજેશ્વર તલવર વગેરેનુ ગ્રહણ થયુ છે ॥સૂત્ર-૩૦॥

मूलम्-तएणं से भरहे राया आभिओगे देवे सद्दावेइ सद्दावित्ता एवं वयासी-खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! ममं महत्थं महग्घं महरिहं महाराया ऽभिसेयं उवट्ठवेह तएणं ते आभिओगिका देवा भरहेणं रण्णा एवं वुत्ता समाणा हट्ठतुट्ठ चित्ता जाव उत्तरपुरत्थिमं दिसीभागं अवक्कमंति अवक्कमित्ता वेउव्वियसमुग्घाएण समोहणंति. एवं जहा विजयस्स तहा इत्थंपि जाव पंडगवणे एगओ मिलायति एगओ मिलाइत्ता जेणेव दाहिणद्धभरहे वासे जेणेव विणीया रायहाणी तेणेव उवागच्छंति उवागच्छित्ता विणीयं रायहाणीं अणुप्पयाहिणी करेमाणा २ जेणेव अभिसेयमंडवे जेणेव भरहे राया तेणेव उवागच्छंति उवागच्छित्ता तं महग्घं महरिहं महारायाभिसेयं उवट्ठवेंति, तएणं तं भरहं रायाणं बत्तीसं रायसहस्सा सोभणंसि तिहिकरणदिवसणक्खत्तमुहुत्तंसि उत्तरपोट्ठवयाविजयंसि तेहिं साभाविएहि य उत्तरवेउव्विएहि य वरकमलपइट्ठाणेहिं सुरभिवरवारिपडिपुण्णेहिं जाव महया महया रायाभिसेएणं अभिसिंचंति अभिसेओ जहा विजयस्स अभिसिंचित्ता पत्तेअं २ जाव अंजलिं कट्टु ताहिं इट्ठाहिं जहा पविसंतस्स भणिया जाव विहराहीत्तिकट्टु जयजयसद्दं पउंजंति। तएणं तं भरहं रायाणं सेणावइरयणे जाव पुरोहियरयणे तिण्णिय सट्ठा सूयसया अट्ठारस सेणिप्पसेणीओ अण्णेय बहवे जाव सत्थवाहप्पभिइओ एवं चेव अभिसिंचति तेहिं वरकमलपइट्ठाणेहिं तहेव जाव अभिथुणंति य सोलसदेवसहस्सा एवं चेव णवरं पम्हसुकुमालए जाव मउडं पिणद्धेंति,तयणंतरं च णं दद्दरमलयसुगंधिएहिं गंधेहिं गायाहिं अब्भुक्खेंति दिव्व च मणोदामं पिणद्धेंति, किं बहुणा ! गंठिम वेढिम जाव विभूसियं करेंति, तएणं से भरहे राया महया महया रायाभिसेएणं अभिसिंचिए समाणे कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ सद्दावित्ता एवं वयासी-खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! हत्थिखंधवरगया विणीयाए रायहाणीए सिंघाडग चउक्क चच्चर जाव महापहपहेसु महया महया सद्ददेणं उग्घोसेमाणा उग्घोसेमाणा

उस्सुक्कं उक्करं उक्किट्ठं अदिज्जं अमिज्जं अब्भडपवेसं अदंडकुदंडिमं जाव सपुरजणवयं दुवालससंवच्छरिअं पमोय घोसेह ममेय माणत्तियं पच्चप्पिणहित्ति, तएणं ते कोडुंबियपुरिसा भरहेणं रण्णा एवंवुत्ता समाणा हट्ठतुट्ठचित्तमाणदिया पीइमणा हरिसवसविसप्पमाणहियया विणएणं वयणं पडिसुणेंति पडिसुणित्ता खिप्पामेव हत्थिखंधवरगया जाव घोसंति घोसित्ता एयमाणत्तियं पच्चप्पिणंति तएणं से भरहे राया महयामहया रायाभिसेएणं अभिसित्ते समाणे सीहासणाओ अब्भुट्ठेइ अब्भुट्ठित्ता इत्थीरयणेणं जाव णाडगसहस्सेहिं सद्धिं संपरिवुडे अभिसेयपेढाओ पुरत्थिमिल्लेणं तिसोवाणपडिरूवएणं पच्चोरुहइ, पच्चोरुहित्ता अभिसेयमंडवाओ पडिणिक्खमइ पडिणिक्खमित्ता जेणेव अभिसेक्के हत्थिरयणे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता अंजणगिरिकूडसण्णिभं गयवइं जाव दूरूढे। तएण तस्स भरहस्स रण्णो बत्तीसं रायसहस्सा अभिसेयपेढाओ उत्तरिल्लेणं तिसोवाणपडिरूवएणं पच्चोरुहंति, तएणं तस्स भरहस्स रण्णो सेणावइरयणे जाव सत्थवाहप्पभिईओ अभिसेयपेढाओ दाहिणील्लेणं तिसोवाणपडिरूवएणं पच्चोरुहंति, तएणं तस्स भरहस्स आभिसेक्कं हत्थिरयणं दूरूढस्स समाणस्स इट्ठे अट्ठट्ठमंगलगा पुरओ जाव संपत्थिया जोऽवि य इगच्छमाणस्स गमो पढमो कुबेरावसाणो सोचेव इहंपि कमो सक्कारजढो णेयव्वो जाव कुबेरोव्व देवराया केलाससिहरिसिंगभूयंति। तएणं से भरहे राया मज्जणघरं अणुपविसइ अणुपविसित्ता जाव भोयणमंडवंसि सुहासणवरगए अट्ठमभत्तं पारेइ पारित्ता भोयणमंडवाओ पडिणिक्खमइ पडिणिक्खमित्ता उप्पिं पासायवरगए फुट्टमाणेहिं मुइंगमत्थएहिं जाव भुंजमाणे विहरइ तएणं से भरहे राया दुवालससंवच्छरियंसि पमोयंसि णिव्वत्तंसि समाणंसि जेणेव मज्जणघरे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता जाव मज्जणघराओ पडिणिक्खमइ पडिणिक्खमित्ता जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला जाव सीहासणवरगए पुरत्थाभिमुहे णिसीअइ

मूलम्-तएणं से भरहे राया आभिओगे देवे सद्दावेइ सद्दावित्ता एवं वयासी-खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! ममं महत्थं महग्घं महरिहं महा- रायाऽभिसेयं उवट्ठवेह तएणं ते आभिओगिका देवा भरहेणं रण्णा एवं वुत्ता समाणा हट्ठतुट्ठ चित्ता जाव उत्तरपुरत्थिमं दिसीभागं अवक्कमंति अवक्कमित्ता वेउव्वियसमुग्घाएण समोहणंति. एवं जहा विजयस्स तहा इत्थंपि जाव पंडगवणे एगओ मिलायंति एगओ मिलाइत्ता जेणेव दाहिणद्धभरहे वासे जेणेव विणीया रायहाणी तेणेव उवागच्छंति उवाग च्छित्ता विणीयं रायहाणीं अणुप्पयाहिणी करेमाणा २ जेणेव अभिसेय- मडवे जेणेव भरहे राया तेणेव उवागच्छंति उवागच्छित्ता तं महग्घं मह- रिहं महारायाभिसेयं उवट्ठवेंति, तएणं तं भरहं रायाणं बत्तीसं रायसहस्सा सोभणंसि तिहिकरणदिवसणक्खत्तमुहुत्तंसि उत्तरपोट्ठवयाविजयंसि तेहिं साभाविएहि य उत्तरवेउव्विएहि य वरकमलपइट्ठाणेहिं सुरभिवरवारि पडिपुण्णेहिं जाव महया महया रायाभिसेएणं अभिसिंचंति अभिसेओ जहा विजयस्स अभिसिंचित्ता पत्तेअं २ जाव अंजलिं कट्टु ताहिं इट्ठाहिं जहा पविसंतस्स भणिया जाव विहराहीत्तिकट्टु जयजयसद्दं पउंजंति। तए णं तं भरहं रायाणं सेणावइरयणे जाव पुरोहियरयणे तिण्णिय सट्ठा सूयसया अट्ठारस सेणिप्पसेणीओ अण्णेय बहवे जाव सत्थवाहप्पभिइओ एवं चेव अभिसिंचति तेहिं वरकमलपइट्ठाणेहिं तहेव जाव अभिथुणंति य सोलसदेवसहस्सा एवं चेव णवरं पम्हसुकुमालए जाव मउडं पिणद्धेंति,तय- णंतरं च णं दद्दरमलयसुगंधिएहिं गंधेहिं गायाहिं अब्भुक्खेंति दिव्वं च मणोदामं पिणद्धेंति, किं बहुणा ! गंठिम वेढिम जाव विभूसियं करेंति, तएणं से भरहे राया महया महया रायाभिसेएणं अभिसिंचिए समाणे कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ सद्दावित्ता एवं वयासी-खिप्पामेव भो देवा- णुप्पिया ! हत्थिखंधवरगया विणीयाए रायहाणीए सिंघाडग चउक्क चच्चर जाव महापहपहेसु महया महया सद्देणं उग्घोसेमाणा उग्घोसेमाणा

उस्सुक्कं उक्करं उक्किट्ठं अदिज्जं अमिज्जं अब्भडपवेसं अदंडकुदंडिमं जाव सपुरजणवयं दुवालससंवच्छरिअं पमोयं घोसेह ममेय माणत्तियं पच्चप्पिणहित्ति, तएणं ते कोडुंबियपुरिसा भरहेणं रण्णा एवंवुत्ता समाणा हट्ठतुट्ठचित्तमाणंदिया पीइमणा हरिसवसविसप्पमाणहियया विणएणं वयणं पडिसुणेंति पडिसुणित्ता खिप्पामेव हत्थिखंधवरगया जाव घोसेंति घोसित्ता एयमाणत्तियं पच्चप्पिणंति तएणं से भरहे राया महयामहया रायाभिसेएणं अभिसित्ते समाणे सीहासणाओ अब्भुट्ठेइ अब्भुट्ठित्ता इत्थीरयणेणं जाव णाडगसहस्सेहिं सद्धिं संपरिवुडे अभिसेयपेढाओ पुरत्थिमिल्लेणं तिसोवाणपडिरूवएणं पच्चोरुहइ, पच्चोरुहित्ता अभिसेयमंडवाओ पडिणिक्खमइ पडिणिक्खमित्ता जेणेव आभिसेक्के हत्थिरयणे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता अंजणगिरिकूडसण्णिभं गयवइं जाव दूरूढे। तएण तस्स भरहस्स रण्णो बत्तीसं रायसहस्सा अभिसेयपेढाओ उत्तरिल्लेणं तिसोवाणपडिरूवएणं पच्चोरुहंति, तएणं तस्स भरहस्स रण्णो सेणावइरयणे जाव सत्थवाहप्पभिईओ अभिसेयपेढाओ दाहिणील्लेणं तिसोवाणपडिरूवएणं पच्चोरुहंति, तएणं तस्स भरहस्स आभिसेक्कं हत्थिरयणं दूरूढस्स समाणस्स इमे अट्ठट्ठमंगलगा पुरओ जाव संपत्थिया जोऽवि य इगच्छमाणस्स गमो पढमो कुबेरावसाणो सोचेव इहंपि कमो सक्कारजढो णेयव्वो जाव कुबेरोव्व देवराया केलाससिहरिसिंगभूयंति। तए णं से भरहे राया मज्जणघरं अणुपविसइ अणुपविसित्ता जाव भोयणमंडवंसि सुहासणवरगए अट्ठमभत्तं पारेइ पारित्ता भोयणमंडवाओ पडिणिक्खमइ पडिणिक्खमित्ता उप्पिं पासायवरगए फुट्टमाणेहिं मुइंगमत्थएहिं जाव भुंजमाणे विहरइ तएणं से भरहे राया दुवालससंवच्छरियंसि पमोयंसि णिव्वत्तंसि समाणंसि जेणेव मज्जणघरे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता जाव मज्जणघराओ पडिणिक्खमइ पडिणिक्खमित्ता जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला जाव सीहासणवरगए पुरत्थाभिमुहे णिसीअइ

णिसीइत्ता सोलसदेवसहस्से सक्कारेइ सम्माणेइ सक्कारित्ता सम्माणित्ता पडिविसज्जेइ पडिविसज्जित्ता वत्तीसं रायवरसहस्सा सक्कारेइ सम्माणेइ सक्कारित्ता सम्माणित्ता सेणावइरयणं सक्कारेइ सम्माणेइ सक्कारित्ता सम्माणित्ता जाव पुरोहियरयणं सक्कारेइ सम्माणेइ सक्कारित्ता सम्माणित्ता एवं तिण्णि सट्ठे सुवयारसए अट्ठारस सेणिप्पसेणीओ सक्कारेइ सम्माणेइ सक्कारित्ता सम्मणित्ता अण्णे य वहवे राइसर तलवर जाव सत्थवाहप्पभिइओ सक्कारेइ सम्माणेइ सक्कारित्ता सम्माणित्ता पडिविसज्जेइ पडिविसज्जित्ता उप्पिंपासायवरगए जाव विहरइ ॥सू०३१॥

छाया-ततः खलु स भरतो राजा आभियोग्यान् देवान् शब्दयति शब्दयित्वा एवं अवादीत्क्षिप्रमेव भो देवानुप्रिया ! मम महार्थम् महार्घम् महार्हम् महाराज्याभिषेकमुपस्थापयत। तत खलु ते आभियोग्या देवा' भरतेन राज्ञा एवमुक्ता' सन्त हृष्टतुष्ट चित्त यावत् उत्तरपौरस्त्यं दिग्भागम् अपक्रामन्ति अपक्रम्य वैक्रियसमुद्घातेन समवघ्नन्ति, एव यथा विजयस्य तथा इत्थमपि यावत् पण्डकवने एकतो मिलन्ति एकतो मिलित्वा, यत्रैव दक्षिणार्द्धभारतवर्षवर्षं यत्रैव विनीता राजधानी तत्रैव उपागच्छन्ति उपागत्य विनीतां राजधानीमनुप्रदक्षिणी कुर्वन्त. अनुप्रदक्षिणी कुर्वन्त यत्रैव अभिषेकमंडपो यत्रैव भरतो राजा तत्रैव उपागच्छन्ति उपागत्य तत् महार्थं महार्घं महार्हं महाराज्याभिषेकम् उपस्थापयन्ति, तत खलु त भरत राजान द्वात्रिंशद्राजसहस्राणि शोभने तिथिकरणदिवसनक्षत्रमुहूर्ते उत्तरप्रौष्ठपदा विजये तै. स्वाभाविकैश्च उत्तरवैक्रियैश्च वरकमलप्रतिष्ठानै. सुरभिवरवारिप्रतिपूर्णै' यावत् महता महता राज्याभिषेकेण अभिषिञ्चन्ति अभिषेको यथा विजयस्य, अभिषिच्य प्रत्येकं प्रत्येकं यावत् अञ्जलिं कृत्वा ताभिरिष्टाभि' यथा प्रविशतो भणिता यावत् विरह इति कृत्वा जय जय शब्दं प्रयुञ्जन्ति । तत खलु तं भरतं राजान सेनापतिरत्न यावत् पुरोहितरत्नम् त्रीणि च षष्ठानि सूपशतानि अष्टादश श्रेणिप्रश्रेणयः अन्ये च बहवो यावत् सार्थवाहप्रभृतयः एवमेव अभिषिञ्चन्ति तै. वरकमलप्रतिष्ठानै तथैव यावत् अभिष्टुवन्ति च षोडशदेवसहस्राणि एवमेव नवरं पक्ष्मसुकुमारया यावत मुकुट पिनह्यन्ति। तदनन्तरं च खलु दर्दरमलयसुगन्धितैः गन्धैः गात्राणि अभ्युक्षन्ति दिव्यं च सुमनोदाम पिनह्यन्ति किं बहुना ? ग्रन्थिमवेष्टिम यावत् विभूषित कुर्वन्ति तत खलु स भरतो राजा महता महता राज्याभिषेकेण अभिषिक्त समानः कौटुम्बिकपुरुषान् शब्दयति शब्दयित्वा एवम् अवादीत्–क्षिप्रमेव भो देवानुप्रिया ! हस्तिस्कन्धवरगताः विनीताया राजधान्या शृङ्गाटक त्रिकचतुष्कचत्वर यावत् महापथपथेषु महता महता शब्देन उद्घोषयन्त उच्छुल्कम् उत्करम् उत्कृष्टम् अदेयम् अमेयम् अभटप्रवेशम् अदण्डकुदण्डिमम् यावत् सपुरजनजानपदम् द्वादशसंवत्सरिकं प्रमोद घोषयत, घोषयित्वा मम एतामाज्ञप्तिकां प्रत्यर्पयत इति ततः खलु ते कौटुम्बिकपुरुषाः

भरतेन राज्ञा एवमुक्ता सन्तः हृष्टतुष्टचित्तानन्दिता प्रीतिमनस हर्षवशविसर्पद् हृदया विनयेन वचनं प्रतिशृण्वन्ति प्रतिश्रुत्य क्षिप्रमेव हस्तिस्कन्धवरगताः यावद् घोषयन्ति घोषयित्वा एतामाज्ञप्तिकाम् प्रत्यर्पयन्ति। तत खलु स भरतो राजा महता महता राज्याभिषेकेण अभिषिक्तः सन् सिंहासनाद् अभ्युत्तिष्ठति अभ्युत्थाय स्त्रीरत्नेन यावत् नाटकसहस्रैः सार्द्धम् संपरिवृतोऽभिषेकपीठात् पौरस्त्येन त्रिसोपानप्रतिरूपकेण प्रत्यवरोहति प्रत्यवरुह्य अभिषेकमण्डपात् प्रतिनिष्क्रामति प्रतिनिष्क्रम्य यत्रैव आभिषेक्यं हस्तिरत्न तत्रैव उपागच्छति उपागत्य अञ्जनगिरिकूटसन्निभ गजपतिं यावद् दूरूढ। ततः खलु तस्य भरतस्य राज्ञो द्वात्रिंशद्राजसहस्राणि अभिषेकपीठात् औत्तराहेण त्रिसोपानप्रतिरूपकेण प्रत्यवरोहन्ति। तत खलु तस्य भरतस्य राज्ञ सेनापतिरत्न यावत् सार्थवाहप्रभृतय अभिषेकपीठात् दाक्षिणात्येन त्रिसोपानप्रतिरूपकेण प्रत्यवरोहन्ति। ततः खलु तस्य भरतस्य राज्ञ आभिषेक्यं हस्तिरत्नं दूरूढस्य सत इमानि अष्टाष्टमङ्गलकानि पुरतो यावत् सम्प्रस्थितानि योऽपि च अतिगच्छतो गम' प्रथम कुबेरावसान स एव क्रम. इहापि स त्कारवर्जितो नेतव्यो यावत् कैलासशिखरिशृङ्गभूतमिति। तत खलु स भरतो राजा मज्जनगृहम् अनुप्रविशति अनुप्रविश्य यावत् भोजनमण्डपे सुखासनवरगत अष्टमभक्त पारयति पारयित्वा भोजनमण्डपात् प्रतिनिष्क्रामति प्रतिनिष्क्रम्य उपरि प्रासादवरगतः स्फुटद्भिर्मृदङ्गमस्तकै यावद् भुञ्जानो विहरति। तत खलु स भरतो राजा द्वादश सम्वत्सरिके निर्वृते सति यत्रैव मज्जनगृहं तत्रैव उपागच्छति उपागत्य यावद् मज्जनगृहात् प्रतिनिष्क्रामति प्रतिनिष्क्रम्य यत्रैव बाह्या उपस्थानशाला यावत् सिंहासनवरगतः पौरस्त्याभिमुखो निषीदति निषद्य षोडशदेवसहस्राणि सत्कारयति सम्मानयति सत्कार्य सम्मान्य प्रतिविसर्जयति प्रतिविसृज्य द्वात्रिंशद्राजवरसहस्राणि सत्कारयति सम्मानयति सत्कार्य सम्मान्य यावत् सेनापतिरत्नं सत्कारयति सम्मानयति सत्कार्य सम्मान्य यावत् पुरोहित रत्न सत्कारयति सम्मानयति सत्कार्य सम्मान्य त्रीणि षष्टानि सूपकारशतानि अष्टादशश्रेणिप्रश्रेणी सत्कारयति सम्मानयति सत्कार्य सम्मान्य अन्यांश्च बहून् राजेश्वर तलवर यावत् सार्थवाह प्रभृतीन् सत्कारयति सम्मानयति सत्कार्य सम्मान्य प्रतिविसर्जयति प्रतिविसृज्य उपरि प्रासादवरगतो यावत् विहरति ॥सू० ३१॥

'टीका–'तएणं से' इत्यादि। 'तएणं से भरहे राया आभिओगे देवे सद्दावेइ' ततः खलु तदनन्तरं किल स भरतो राजा आभियोग्यान् आज्ञाकारिणो देवान् शब्दयति आह्वयति

'तएणं से भरहे राया आभियोगे देवे सद्दावेइ' इत्यादि

टीकार्थ-(तएण से भरहे राया आभिओगे देवे सद्दावेइ) इसके बाद उस भरत महाराजा ने आभियोग्यदेवो को बुलाया (सद्दावित्ता एवं वयासी) और बुलाकर उन आज्ञाकारी

'तएणं भरहे राया आभिओगे देवे सद्दावेइ' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ–(तएण से भरहे राया आभिओगे देवे सद्दावेइ) ત્યાર બાદ ભરત રાજાએ આભિયોગિક દેવોને બોલાવ્યા. (सद्दावित्ता एवं वयासी) અને બોલાવીને તે આજ્ઞાકારી આભિયોગિક

'सद्दाविता' शब्दयित्वा आहूय 'एवं वयासी' एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत् उक्तवान् 'खिप्पामेव भो देवानुप्पिया ! मम महत्थं महग्घं महरिहं महारायाऽभिसेयं उवट्ठवेह' क्षिप्रमेव शीघ्रातिशीघ्रमेव भो देवानुप्रियाः! मम 'महत्थं' महार्थम् महान् अर्थः मणि-कनकरत्नादिक उपयुज्यमानो व्याप्रियमाणो यस्मिन् स तथाभूतस्तम्, तथा महार्घम् महान् अर्घः यत्र स तथा भूतस्तम् तथा महार्हम् महत् उत्सवमर्हतीति महार्हः-उत्स-वयोग्यवाद्यविशेषस्तम् एवभूत महाराज्याभिषेक उपस्थापयत सम्पादयत 'तए ण ते आभिओइया देवा भरहेणं रण्णा एवं वुत्ता समाणा हट्ठतुट्ठ चित्त जाव उत्तरपुत्थिमं दिसीभाग अवक्कमति' ततो भरतस्य राज्ञ आज्ञप्त्यनन्तरं खल्वेते आभियोग्या देवा भरतेन राज्ञा एवमुक्ताः सन्तो हृष्टतुष्ट चित्त यावद् उत्तरपौरस्त्यं दिग्भागम् ईशानकोणम् अपक्रामन्ति गच्छन्ति,अत्र यावत्पदात्हृष्टतुष्ट चित्तानन्दिताः प्रीतिमनसः परमसौमनस्यिताः हर्षवशविसर्पद् हृदयाः करतलपरिगृहीतं दशनखं शिरसावर्त्तं मस्तके अञ्जलिं कृत्वा एवं स्वामिनः! यथैव यूयम् आदिशथ तथैव आज्ञया अनुसारेण वयं कुर्म इत्येवं रूपेण विनयेन वचन प्रतिशृण्वन्ति प्रतिश्रुत्य इति ग्राह्यम् । 'अवक्कमित्ता' अपक्रम्य गत्वा 'वेउव्विय-समुग्घाएणं' समोहणति 'वैक्रियसमुद्घातेन वैक्रियकरणार्थकप्रयत्नविशेषेण समवघ्नन्ति

आभियोग्यदेवों से ऐसा कहा— (खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया, मम महत्थं महग्घं महरियं महारायाभिसेयं उवट्ठवेह) हे देवानुप्रियो ! तुमलोग शीघ्र ही मणिकरत्नादिरूप पदार्थ जिसमें सम्मिलित हों, तथा जिसमें आई हुई वस्तुएं सब विशेष मूल्यवाली हों एवं जिसमें उत्सव के योग्य वाद्यविशेष हों ऐसे महाराजाभिषेक के योग्य सामग्री का प्रबन्ध करो (तएणं ते आभिओगिया देवा भरहेणं रण्णा एव वुत्ता समाणा हट्ठतुट्ठचित्त जाव उत्तरपुरत्थिमं दिसीभागं अवक्कमंति) इस प्रकार श्रीभरत महाराजा के द्वारा कहे गये वे आभियोगिक देव बहुत अधिक हर्षित एवं सतुष्ट चित्त हुए यावत्—वे ईशान कोने में चले गये यहां यावत्पद से "चित्तानन्दिताः प्रीतिमनस." आदि पूर्वोक्त पाठगृहीत हुआ है और यह पाठ "पडिसुणित्ता" पद तक गृहीत हुआ है(अवक्कमित्ता - वेउव्वियसमुग्घाएणं समोहणति)ईशानदिशा में जाकर—उन्होंने वैक्रियसमुद्घात द्वारा

દેવો ને આ પ્રમાણે કહ્યુ- (खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! मम महत्थं महग्घं महरियं महारायाभिसेयं उवट्ठवेह) હે દેવાનુપ્રિયો ! તમે લોકો શીઘ્ર મણી રત્નાદિ રૂપ પદાર્થો જેમાં સમ્મિલિત હોય, તથા જેમા આવેલ સર્વ વસ્તુઓ મૂલ્યવાન્ હોય, તેમજ જેમાં ઉત્સવ યોગ્ય વાદ્ય વિશેષ હોય એવી મહારાજ્યાભિષેક માટે યોગ્ય સામગ્રીની વ્યવસ્થા કરો. (तएणं ते आभिओगिया देवा भरहेण रण्णा एवं वुत्ता समाणा हट्ठ-तुट्ठ चित्त जाव उत्तरपुरत्थिम दिसीभागं अवक्कमंति) આ પ્રમાણે ભરત મહારાજા વડે આજ્ઞપ્ત થયેલા તે આભિયોગિક દેવો ખૂબ અધિક હર્ષિત તેમજ સતુષ્ટ ચિત્ત થયા યાવત્ તેઓ ઈશાન કોણ તરફ જતા રહ્યા. અહીં આવેલા યાવત્ પદથી 'चित्तानन्दिताः प्रीतिमनस' આદિ પૂર્વોક્ત પાઠનો સંગ્રહ થયેલો છે અને એ પાઠ "पडिसुणित्ता" પદ સુધી ગૃહીત થયેલો છે. (अवक्कमित्ता वेउव्वियसमुग्घाएणं समोहणति) ઈશાન કોણમાં જઈને તેમણે વૈક્રિય સમુદ્ઘાત વડે

आत्मप्रदेशान् बहिः दूरतो विक्षिपन्ति 'एवं जहा विजयस्स तहा इत्थंपि जाव पडगवणे एगओ मिलायंति' एवम् इत्थ प्रकारमभिषेकसूत्रम् यथा विजयस्य–जम्बूद्वीपविजयद्वाराधिपदेवस्य तृतीयोपाङ्गे प्रोक्तम् 'तहा इत्थंपि' तथाऽत्रापि विज्ञेयम् यावत् पण्डकवने एकतः एकत्र मिलन्ति अत्र च यावत्पदात् सर्वापि अभिषेक सामग्री वक्तव्या साचोत्तरत्र जिनजन्माधिकारे पञ्चमवक्षस्कारे पत्राकाररीत्या विंशत्युत्तरशते सूत्रे निजदत्ताङ्करीत्या पञ्चमवक्षस्कारे अष्टमसूत्रे वक्ष्यते तत्र तत्सूत्रस्य साक्षाद्दर्शितत्वात् तत एव सर्वं द्रष्टव्यम् । 'एगओ मिलाइत्ता' एकतः- एकत्र मिलित्वा 'जेणेव दाहिणद्धभरहे वासे जेणेव विणीया रायहाणी तेणेव उवागच्छंति' यत्रैव दक्षिणार्द्धभारतवर्षं यत्रैव विनीता राजधानी तत्रैव ते देवाः उपागच्छन्ति 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'विणीयं रायहाणिं अणुप्पयाहिणी करेमाणा अणुप्पयाहिणी करेमाणा जेणेव अभिसेयमंडवे जेणेव भरहे राया तेणेव उवागच्छंति' विनीतां राजधानीम् अनुप्रदक्षिणी कुर्वन्तः अनुप्रदक्षिणी कुर्वन्तः यत्रैव अभिषेकमण्डपो

अपने आत्मप्रदेशों को बाहर–निकाला (एव जहा विजयस्स तहा इत्थंपि जाव पंडगवणे-एगओ मिलायंति) इस तरह जम्बूद्वीप के विजयद्वारके अधिपति देव–विजय के प्रकरण में तृतीय उपाङ्ग में अभिषेक–सूत्र कहा गया है उसी प्रकार से यहा पर भी वही अभिषेक–सूत्र, यावत् वे सबके सब पण्डक वन में एकत्रित होजाते हैं यहा तक का कहलेना चाहिये । यहा यावत् पद से समस्त अभिषेक समार्ग गृहीत हुई है वह आगे जिनजन्माधिकार में पंचम वक्षस्कार में पत्राकाररीत्या १२० सूत्रमें और मेरे द्वारा दत्त अङ्करीति से पञ्चमवक्षस्कार में आठवे सूत्रमें कही जावेगी अतः वहीं से यह सब जानने में आजावेगी (एगओ मिलित्ता) पंडक वन में एकत्रित होकर (जेणेव दाहिणद्धभरहे वासे जेणेव विणीया रायहाणी तेणेव उवागच्छंति)वे सब के सब देव जहा दक्षिणार्द्ध भरतक्षेत्र था, और इसमें भी जहां विनीता राजधानी थी वहा पर आये (उवागच्छित्ता विणीयं रायहाणीं–अणुप्पयाहिणी करेमाणे २ जेणेव अभिसेयमंडवे जेणेव भरहे राया तेणेव उवागच्छंति) वहा आकर के उन्होंने उस विनीता राजधानी की तीन प्रदक्षिणाएं की बाद में जहां अभिषेक

પોતાના આત્મપ્રદેશોને શરીરથી બહાર કાઢ્યા. (एव जहा विजयस्स तहा इत्थंपि जाव पंडगवणे एगओ मिलायंति)આ પ્રમાણે જંબૂદ્વીપના વિજયદ્વારના અધિપતિ દેવ–વિજયના પ્રકરણમાં તૃતીય ઉપાંગમાં અભિષેક સૂત્ર કહેવામાં આવેલ છે તે પ્રમાણે જ અહીં પણ અભિષેક સૂત્ર યાવત્ તે સર્વે પંડક વનમાં એકત્ર થઈ જાય છે. અહીં સુધી પાઠ ગ્રહણ કરવો જોઈએ અહીં યાવત્ પદથી સમસ્ત અભિષેક સામગ્રી ગૃહીત થયેલી છે. તે આગળ જિન જન્માધિકારમાં, પંચમવક્ષસ્કારમાં, પત્રાકાર રીત્યા ૧૨૦ મા સૂત્રમા અને મારા વડે દત્ત અંક રીતિથી પંચમવક્ષસ્કારના આઠમા સૂત્રમા કહેવામા આવશે એથી જિજ્ઞાસુઓ એ અંગે ત્યાંથી જ જાણવા પ્રયત્ન કરે (एगओ मिलित्ता) પંડક વનમાં એકત્ર થઈને (जेणेव दाहिणद्धभरहे वासे जेणेव विणीया रायहाणी तेणेव उवागच्छति) તેઓ સર્વે દેવો જ્યાં વિનીતા રાજધાની હતી ત્યાં આવ્યા. (उवागच्छित्ता विणीयं रायहाणीं अणुप्पयाहिणी करेमाणे २ जेणेव अभिसेयमंडवे जेणेव भरहे राया तेणेव उवागच्छंति) ત્યાં આવીને તેમણે

यत्रैव श्री भरतो राजा तत्रैव उपागच्छन्ति 'उवागच्छित्ता' उपागत्य त महत्थं महग्घं महरिहं महारायाभिसेयं उवट्ठवेंति' ते देवाः तत् पूर्वोक्त महार्थं महार्घं महार्हं महाराज्याभिषेक महाराज्याभिषेकोपयोगिक्षीरोदकाद्युपस्करणमित्यर्थः उपस्थापयन्ति उपढौकयन्ति राज्ञः समीपे आनयन्तीत्यर्थः वैक्रियशक्त्या निष्पादितानि सर्वाणि रत्नगजाश्वादीनि बहुमूल्यानि वस्तूनि आनीय समर्पयन्तीति। अथ पूर्वकृत्य पूर्वमुक्त्वा उत्तरकृत्यमाह-'तएण'इत्यादि'तएण तं भरहं रायाण वत्तीस रायसहस्सा सोभणंसि तिहि करणदिवसणक्खत्तमुहुत्तंसि उत्तरपोट्ठवया विजयंसि तेहिं साभाविएहिय उत्तरवे उव्विएहि य वरकमल पइट्ठाणेहि सुरभिवरवारिपडिपु-ण्णेहिं जाव महया महया रायाभिसेएणं अभिसिंचंति' ततः खलु त भरत राजानंद्वात्रिंश-द्राजसहस्राणि शोभने निर्दोषगुणयुक्ते तिथिकरणदिवसनक्षत्रमुहूर्ते अत्र समाहारद्वन्द्वः ततः सप्तम्येकवचनम् तत्र तिथिः रिक्तार्केन्दुदग्धादिदुष्टतिथिभ्यो भिन्ना जयादितिथिः। करणं विशिष्ट दिवसः दुर्दिनग्रहणोत्पातदिनादिभ्यो भिन्नदिवसः नक्षत्रं राज्याभिषेको-

---

मंडप और उसमें भी जहां चक्रवर्ति श्री भरत महाराजा थे वहा पर वे आये(उवागच्छित्ता तं महत्थं महग्घ महरिहं महारायाभिसेयं उवट्ठवेंति) वहा आकर के उन्हों ने उस महार्थ महार्घ एवं महार्ह महाराजाभिषेक की समस्त सामग्री को राजाके समक्ष उपस्थित कर दिया अर्थात वैक्रियशक्ति द्वारा निष्पादित–समस्त रत्न गज, अश्व आदिरूप बहुमुल्य वस्तुओं को लाकर समर्पित करदिया (तए णं तं भरहं रायाणं बत्तीस रायसहस्सा सोभणंसि तिहिकरणदिवस–णक्खत्तमुहुत्तंसि उत्तरपोट्ठवया विजयंसि तेहिं साभाविएहिय उत्तरवेउव्विएहिय वर कमल पइट्ठाणेहिं सुरभिवरवारिपडिपुण्णेहिं जाव महया २ रायाभिसेएणं अभिसिंचंति) इस के बाद श्रीभरत महाराजा का उन ३२ हजार राजाओ ने निर्दोषगुणयुक्त तिथि करण दिवस–नक्षत्र समन्वित मुहूर्त में अभिषेक क्रिया रिक्ता आदि दुष्ट तिथियो से भिन्न जो जयादितिथियां होती हैं वे शुभतिथियां मानो जाती हैं करण नाम विशिष्ट दिवस का है यह दिवस दुर्दिन, ग्रहण, उत्पात आदि से भिन्न-रहित-होना है. राज्य में अभिषेक–के योग्य जो श्रवण आदि वर नक्षत्र

તે વિનીતા રાજધાનીની ત્રણ પ્રદક્ષિણાઓ કરી ત્યાર બાદ જ્યાં અભિષેક મંડપ અને તેમા પણ જ્યાં ભરત રાજા હતા ત્યા આવ્યા (उवागच्छित्ता त महत्थं महग्घ महरिह महाराया भिसेयं उवट्ठवेंति) ત્યા આવીને તેમણે તે મહાર્થ, મહાર્ઘ અને મહાર્હ મહારાજ્યાભિષેકની સમસ્ત સામગ્રીને રાજાની સામે મૂકી દીધી. અર્થાત વૈક્રિય શક્તિ વડે નિષ્પાદિત સમસ્ત રત્ન, ગજ અશ્વ, આદિ રૂપ બહુમૂલ્ય વસ્તુઓને લાવીને સમર્પિત કરી. (तएणं त भरह रायाण बत्तीसं रायसहस्सा सोभणंसि तिहिकरणदिवसणक्खत्तमुहुत्त सि उत्तरपोट्ठवया विजयंसि तेहिं साभाविएहिय उत्तरवेउव्विएहिय वरकमलपइट्ठाणेहिं सुरभिवरवारिपडिपु-ण्णेहिं जाव महया २ रायाभिसेएणं अभिसिंचंति) ત્યારબાદ ભરત રાજાનો તે ૩૨ હજાર રાજાઓએ નિર્દોષ ગુણ યુક્ત તિથિ, કરણ દિવસ નક્ષત્ર–સમન્વિત મુહૂર્ત મા અભિષેક કર્યો. રિક્તા વગેરે દુષ્ટ તિથિઓથી ભિન્ન જે જય આદિ તિથિઓ હોય છે તેને શુભતિથિઓ માનવામા આવે છે. કરણ નામ વિશેષ્ટ દિવસનુ છે એ દિવસ દુર્દિન, ગ્રહણ, ઉત્પાત

पयोगि श्रवणादि त्रयोदश नक्षत्राणामन्यतरत् उक्तञ्च" अभिषिक्तो महीपालः श्रुति ज्येष्ठो लघुध्रुवैः। मृगाऽनुराधा पौष्णैश्च, चिरं शास्ति वसुन्धराम्॥१॥ इति मुहूर्त्तः अभिषेकोक्तनक्षत्र समानदैवत इति तस्मिन् उत्तरप्रौष्ठपदाविजये–उत्तरप्रौष्ठपदा उत्तरभाद्रपदा नक्षत्रं तस्य विजयो नाम मुहूर्त्तः अभिजिदाह्वयः क्षण तस्मिन् अयं भावः– मुहूर्त्तापरपर्यायः पञ्चदशक्षणात्मके दिवसेऽष्टमक्षणः, तल्लक्षण चेदं ज्योतिः शास्त्रे प्रसिद्धम् द्वौयामौ घटिका न्यूनौ द्वौ यामौ घटिकाऽधिकौ। विजयोनाम योगोऽयं सर्वकार्यप्रसाधकः॥१॥ ततस्तैः पूर्वोक्तैः स्वाभाविकै रुत्तरवैक्रियैश्च वरकमलप्रतिष्ठानैः वरकमले प्रतिष्ठानं स्थिति र्येषां ते तथा भूतास्तैः अष्ट सहस्रघटैरितिगम्यं पुनः कीदृशैः सुरभि वरवारिप्रतिपूर्णैः श्रेष्ठ न्धिजलव्याप्तैः यावद् महता महता गरीयसा राज्याभिषेकेण अभिषिञ्चन्ति अत्र

हैं उनमें से कोई एक नक्षत्र का होना ही शुभ नक्षत्र कहा गया है. उक्तंच–

अभिषिक्तो महीपालः श्रुति ज्येष्ठालघुध्रुवैः। मृगानुराधा पौष्णै श्च चिरं शास्ति वसुन्धराम्॥१॥
अभिषेक के समय उक्त नक्षत्रों का समान देवता वाले होना–यह मुहूर्त कहा गया है. उत्तर प्रौष्ठपदा विजय का तात्पर्य–है उत्तरभाद्रपदा नक्षत्र का विजय–अभिजितनामका क्षण में यह अभिषेक किया गया तात्पर्य यह है दिन पञ्चदशक्षणात्मक दिवस होता है इसमें अष्टम क्षणरूप मुहूर्त होता है. उसका लक्षण ज्योतिशशास्त्र–में ऐसा कहा गया है-

द्वौ यामौ घटिकान्यूनौ, द्वौ यामौ घटिकाधिकौ। विजयोनाम योगोऽयं सर्वकार्य प्रसाधकः॥१॥

भरत महाराजा का जो राज्याभिषेक किया गया वह सुरभिजल–से परिपूर्ण हुए स्वाभाविक कलशों द्वारा तथा उत्तरविक्रिया से देवों ने जिन्हें विकुर्वित किया है. ऐसे ऐसे कलशों द्वारा किया गया। ये कलश श्रेष्ठ कमलों के ऊपर स्थापित किये हुए थे तथा संख्या में १००८, थे. यह अभिषेक साधारण रूप से करने में नहीं आया किन्तु बडे भारी ठाठ बाट से ही करने

વગેરેથી ભિન્ન–રહિત–હોય છે. રાજ્યમા અભિષેક યોગ્યજે શ્રવણ આદિ ઉત્તર નક્ષત્રો છે, તેમનામાંથી કોઇ એક નક્ષત્ર હોય તો જ શુભ કહેવાયછે ઉક્તચ–

अभिषिक्तो महीपालः श्रुतिज्येष्ठालघुध्रुवै। मृगानुराधा पौष्णैश्च चिरंशास्ति वसुन्धराम्॥१॥
અભિષેક વખતે ઉક્ત નક્ષત્રોના સમાન દેવતાવાળા થવુ એ મુહૂર્ત કહેવામાં આવે છે. ઉત્તર પ્રૌષ્ઠપદા વિજયનું તાત્પર્ય છે, ઉત્તરભાદ્રપદા નક્ષત્રનો વિજય–અભિજીત નામકક્ષણ તે ક્ષણમાં અભિષેક કરવામાં આવ્યો. તાત્પર્યઆ પ્રમાણે છે કે દિવસ–પંચદશ ક્ષણાત્મક દિવસ હોય છે એમાં અષ્ટમ ક્ષણ રૂપ મુહૂર્ત હોય છે. એનું લક્ષણ જ્યોતિષ શાસ્ત્રમાં આ પ્રમાણે કહેવામાં આવેલ છે

द्वौ यामौ घटिका न्यूनौ, द्वौ यामौ घटिकाधिकौ। विजयोनाम योगोऽय सर्वकार्यं प्रसाधकः॥१॥
ભરતનો જે રાજ્યાભિષેક કરવામા આવ્યો તે સુરભિ જલથી પરિપૂર્ણ થયેલા સ્વાભાવિક કળશો વડે તેમજ ઉત્તરવિક્રિયાથી જેમને દેવો એ વિકુર્વિત કર્યા છે એવા કળશોવડે કરવામા આવ્યો એ કળશો શ્રેષ્ઠ કમળોની ઉપર સ્થાપિત કરવામાં આવ્યા હતા. સખ્યા મા એ કળશો ૧૦૦૮ હતા. એ અભિષેક સાધારણ રૂપમાં આયોજિત થયો નહિ પણ ભારે ઠાઠ–

यावत्पदात् 'चंदणकयवच्चएहिं आविद्धकंठेगुणेहिं पउमुप्पलपिहाणेहिं करयलपरिग्गहिएहिं अट्ठसहस्सेण सोवण्णियकलसाणं जाव अट्ठसहस्सेणं भोमेज्जाणं' इत्यादि पाठो ग्राह्यः अयं च विस्तररूपेण उत्तरत्र जिनजन्माभिषेकप्रकरणे पञ्चमवक्षस्कारे एकविंशत्युत्तरशते सूत्रे १२१ निजदत्ताङ्करीत्या पञ्चमवक्षस्कारे दशमसूत्रे १० द्रष्टव्यः। तत्रैव अस्य साक्षाद्दर्शितत्वात् सर्वेषां प्रत्येकं व्याख्यानमपि तत्रैव द्रष्टव्यम्। तथा च पुनः कीदृशैः चन्दनकृतव्यत्ययैः चन्दनकृतव्यतिक्रमैः चंदनचर्चितदेहैः पुनः आविद्धकण्ठेगुणैः गुणैराविद्धकण्ठैरित्यर्थः पद्मोत्पलविधानैः कमलोत्पलाच्छादनैः करतलपरिगृहीतैः हस्ततलपरिधृतैःएवमुक्तप्रकारेण विशेषणविशिष्टैः अष्टसहस्रेण सौवर्णिककलशानाम् यावद् अष्टसहस्रेण भोमेयानां च अष्टसहस्रसंख्यक सौवर्णिककलशैः अष्टसहस्रसंख्यकभोमेयकलशैश्च सर्वोदकैः सर्वमृत्सर्वौषधिप्रभृति वस्तुभि र्महता महता राज्याभिषेकेण अभिषिञ्चतीत्यर्थः'अभिसेओ जहा विजयस्स' अभिषेको यथा विजयस्य जम्बूद्वीपविजयद्वाराधिपदेवस्य जीवाभिगमोपाङ्गे प्रोक्तस्तथाऽत्रापि बोद्धव्यः 'अभिसिंचित्ता' अभिषिच्य 'पत्तेय पत्तेयं जाव अंजलिं कट्टु ताहिं इट्ठाहिं जहा पविसंतस्स भणिया जाव विहराहि तिकट्टु जय जय सद्दं पउंजंति'प्रत्येकं प्रत्येकंप्रातिरूप

में आया—इसी बात को प्रकटकरने के लिये "महया २ रायाभिसेएणं" ये पद यहां प्रयुक्तहुए हैं यहां प्रयुक्त हुए यावत्पद से "चंदणकयचच्चेहिं, आविद्धकंठे गुणेहिं, पउमुप्पलपिहाणेहिं, करयलपरिग्गहिएहिं अट्ठसहस्सेणं सोवण्णियकलसाण, जाव अट्ठसहस्सेणं भोमेज्जाण" इत्यादि पाठ गृहीत हुआ है यदि इसपाठ को देखना हो तो यह विस्ताररूप से आगे जिनजन्माभिषेक के प्रकरण में पंचमवक्षस्कार में १२१ वें सूत्रमें और मेरे द्वारा प्रदत्त अङ्करीति के अनुसार १० वें सूत्र में आनेवाला है वहीं से इसे देखलेना चाहिये। (अभिसेओ जहा विजयस्स) इस तरह महाराजा भरत का अभिषेक इस प्रकार से हुआ कि जैसा अभिषेक जम्बूद्वीप के द्वारके अधिपति विजय देवका हुआ कहा गया है यह अभिषेक जीवाभिगम उपाङ्ग में वर्णित हुआ है (अभिसिंचित्ता पत्तेयं पत्तेय जाव अंजलिं कट्टु ताहिं इट्ठाहिं जहा पविसंतस्स भणिया जाव विहराहि त्तिकट्टु जय २ सद्दं पउंजंति) भरत महाराजा का

માઠથી સમ્પન્ન થયો હતો એ જ આશયને પ્રગટ કરવા માટે 'महया २ रायाभिसेयणं' એ પદ અત્રે પ્રયુક્ત થયેલ છે. અહીં પ્રયુક્ત થયેલ યાવત્ પદથી "चंदणकयचच्चेहिं आविद्धकंठेगुणेहिं, पउमुप्पलपिहाणेहिं, वरकमलपरिग्गहिएहिं अट्ठसहस्सेणं सोवण्णियकलसाणं, जाव अट्ठसहस्सेणं भोमेज्जाणं" ઇત્યાદિ પાઠ સંગૃહીત થયો છે. જો એ પાઠ અંગે જાણકારી મેળવવી હોય તો આગળ જિનજન્માભિષેક પ્રકરણમાં, પંચમવક્ષસ્કારમાં, ૧૨૧ મા સૂત્રમાં અને મારા વડે પ્રદત્ત અંકેરીતિ મુજબ ૧૦ મા સૂત્રમાં આપવામા આવલછે તેથી તે સંબંધ માં ત્યાથીસમજી લેવુ જાઈએ ત્યાં એ અંગે સવિસ્તર વર્ણન કરવામાં આવેલું છે. (अभिसेओ जहा विजयस्स) રાજા ભરતનો અભિષેક આ પ્રમાણે સમ્પન્ન થયો કે જે રીતે જંબુદ્વીપના દ્વારના અધિપતિ વિજય દેવનો થયો એ અભિષેકનુ વર્ણન 'જીવાભિગમ ઉપાંગમાં કરવામાં આવેલું છે. (अभिसिंचित्ता पत्तेय पत्तेयं जाव अंजलिं कट्टु

यावद् अञ्जलिं कृत्वा ताभिरिष्टाभिः अत्रापि 'कंताहिं जाव वग्गूहिं अभिणंदंता य अभिथुणंताय एवं वयासी—जय जय णंदा ! जय जय भद्दा ! भद्दं ते अजियं जिणाहि' इत्यादि पाठो तथा ग्राह्यः 'जहा पविसंतस्स भणिया जाव विहराहि' यथा विनीतां प्रविशतो भरतस्य अर्थाभिलापि प्रमुखपाचकजनैः भणिता आशीरिति गम्यम् कियत्पर्यन्त मित्याह 'यावद् विहर' इति विहरेति पर्यन्तमित्यर्थःइति कृत्वा जय जय शब्दं प्रयुञ्जन्ति'तए णं तं भरहं रायाणं सेणावइरयणे जाव पुरोहियरयणे तिण्णि य सट्ठा सूअसयाट्ठारस य सेणिप्पसेणीओ अण्णे य बहवे जाव सत्थवाहप्पभिइओ एवंचेव अभिसिचंति'ततोद्वात्रिंशद्राजसहस्राभिषेकानन्तरं खलु तं भरत सेनापतिरत्न यावत्पुरोहितरत्नं त्रीणि च षष्ठानि षष्ट्यधिकानि

अभिषेक करके फिर प्रत्येक ने यावत् अंजलि करके उन उन इस कान्त यावत् वचनों द्वारा उन काअभिनन्दन एवं सस्तवन करते हुए इस प्रकार से कहा (जय जय णंदा ! जय जय भद्दा भद्दं ने अजियं जिणाहि) हे नन्द—आनन्दस्वरूप भरत ! तुम्हारी जय हो जय हो हेभद्र ! कल्याण स्वरूप—भरत ! तुम्हारी बारबार जय हो तुम्हारा कल्याण हो वीरो द्वारा भी परास्त नहीं किये जासकने वाले ऐसे शत्रु को तुम परास्त करो० इत्यादि रूप से जैसा यह पाठ २९वें सूत्र मे इसी वक्षस्कार के कथन में कहा गया है वैसा ही यहा पर भी वह ग्रहण करना चाहिये (जहा पविसंतस्स भणिया जाव विहराहि) जिस प्रकार से विनीता में प्रवेश करते समय भरत के प्रति "यावत् विहर" इसपाठ तक अर्थाभिलाषी से लेकर पाचक तक के जनों ने शुभाशीर्वाद प्रकट किया उसी प्रकार से यहाँ पर भी वहीआशीर्वाद उसी रूप में प्रत्येक नृपने प्रकट किया ऐसाजाननाचाहिये (तएणं भरहं रायाण सेनावइरयणे जाव पुरोहियरयणे तिण्णिय सट्ठा सूअसया अट्ठारससेणिप्पसेणीओ अण्णेय बहवे जाव सत्थवाहप्पभिइओ एवं चेव अभिसिंचंति)इसके बाद भरत राजा का सेनापतिरत्न ने यावत् पुरोहित रत्न ने, ३६० रसवती-

---

ताहिं इट्ठाहिं जहा पविसंतस्स भणिया जाव विहराहि त्ति कट्टु जय २ सद्दं पउंजंति) भरत राजानो अभिषेक करीने पछी दरेके-यावत अंजलि बनावीने ते-ते इष्ट-कान्त यावत् वचनो वडे तेमनुं अभिनंदन तेमज स्तवन करतां करताआ प्रमाणे कह्यु—(जय-जय णंदा ! जय जय भद्दा ! भद्दं ते अजिय जिणाहि)हे नन्द ! आनंद स्वरूप महाराजा भरत ! तमारो जय थाओ, जय थाओ हे भद्र ! -कल्याण स्वरूप भरत ! तमारो वारंवार जय थाओ, तमारुं कल्याण थाओ वीरो द्वारा पण अपराजित शत्रुने तमे परास्त करो वगेरे रूपमां जेवो आ पाठ २९मा सूत्रमां आज 'वक्षस्कार' मां कहेवामा आवेल छे, तेवो ज पाठ अत्रे पण समजवो. (जहा पविसंतस्स भणिया जाव विहराहि) जेम विनीतामां प्रवेश करती वखते भरत प्रत्ये "यावत् विहर" ए पाठ सुधी अर्थाभिलाषी थी मांडीने पाचकसुधीना जनोए जेम शुभाशीर्वादो प्रकट कर्या तेम ज अत्रे पण ते प्रमाणे ज आशीर्वादो दरेक राजाओ प्रकट कर्या एम जाणवुं जोईए. (तएण त भरहं रायाणं सेणावइरयणे जाव पुरोहियरयणे तिण्णिय सट्ठा सूअसया अट्ठारससेणिप्पसेणीओ अण्णेय बहवे जाव सत्थवाहप्पभिइओ एवं चेव अभिसिंचंति) त्यारबाद भरत राजा सेनापति रत्ने यावत् पुरो-

सूपशतानि सूपकारशतानि अष्टादश श्रेणिप्रश्रेणयः अन्ये च बहवो यावत्सार्थवाहप्रभृतयः एवमेव उक्तप्रकारेण राजान इव अभिषिञ्चन्ति''सेणावइरयणे जाव पुरोहियरयणे' अत्रे यावत्पदात् 'गाहावइरयणे वड्ढइरयणे' इति ग्राह्यम् तथाच सेनापतिरत्नं पुरोहितरत्नं गाथापतिरत्नं वर्द्धकिरत्नं पुरोहितरत्नं चेति बोध्यम् द्वितीय यावत्पदात् राजेश्वरतलवरमाडम्बिक कौटुम्बिकमन्त्रि महामन्त्रि गणकदौवारिकामात्यचेटपीठमर्दनगरनिगमश्रेष्ठिसेनापतयो ग्राह्याः यावत्सार्थवाहप्रभृतयः अत्र प्रभृतिपदात् सार्थवाहदूतसन्धिपालाः, अस्मिन्नेव वक्षस्कारे सप्तविंशतितमे सूत्रे एतेषां व्याख्यानं द्रष्टव्यम् 'तेहिं वरकमलपइट्ठाणेहिं तहेव' तैः पूर्वोक्तैः वरकमलप्रतिष्ठानैः-वरकमले प्रतिष्ठानं स्थितिर्येषां ते तथाभूतास्तैः तथैव पूर्वोक्तप्रकारेणैव कलशविशेषणादिकं विज्ञेयम्''जाव अभिथुणंति य' यावद् अभिष्टुवन्ति च यावत्पदात् अभिनन्दन्ति इति ग्राह्यम्' 'सोलसदेवसहस्सा एवंचेव' ततः सर्वतः पश्चात् षोडशदेवसहस्राणि षोडशसहस्रसख्यकदेवाः एवमेव उक्तप्रकारेणैव अभिषिञ्चन्ति अभिनन्दन्ति अभिष्टुवन्ति च आभियोग्यसुराणाम् अन्तिमोऽभिषेकस्तु तद्भरतस्य मनुष्येन्द्रत्वेन मनुष्याधिकाराद् मनुष्यकृताभिषेकानन्तरभावित्वेन बोध्यः यद्वा देवानां चिन्तितमात्र तदात्वसिद्धिकारकत्वेन अन्ते तथाविधोत्कृष्टाभिषेकविधानार्थम् अत्र यो

कारकों ने १८ श्रेणिप्रश्रेणिजनो ने तथा अन्य और भी अनेक सार्थवाह आदिजनों ने इसी प्रकार से अभिषेक किया ''सेणावइरयणे जाव पुरोहियरयणे'' आगत यावत्पद से ''गाहावइरयणे वड्ढइरयणे'' इन दो रत्नों का ग्रहण हुआ है. तथा द्वितीय यावत्पद से राजेश्वर तलवर माडम्बिक कौटुम्बिकमन्त्री, महामन्त्री, गणक, दौवारिक अमात्य, चेट पीठमर्द, नगर निगम श्रेष्ठी, सेनापति तथा सार्थवाहके प्रभृतिपद से दूत और सन्धिपाल इनका ग्रहण हुआ है. इनका व्याख्या न इसी वक्षस्कार के प्रकरण में २७ वें सूत्र में किया जाचुका है. (तेहिं वरकमलपइट्ठाणेहिं) सेनापति से लेकर दूत और सन्धिपाल तक के इन समस्त जनोंने श्रेष्ठकमल पर स्थापित किये गये कलशों द्वारा ही भरत नरेश का अभिषेक किया और पूर्वोक्तरूप से ही उनका अभिनन्दन और सस्तवन किया (सोलसदेवसहस्सा एवंचेव) इसी प्रकार से १६ हजार देवों ने भी अभिषेक

હિતરત્નથી માંડીને ૩૬૦ રસવતી કારકોએ, ૧૮ શ્રેણિ પ્રશ્રે જનોએ તેમજ અન્ય પણ અનેક સાર્થવાહ આદિ જનો એ આ પ્રમાણે જ અભિષેક કર્યો. ''સેણાવઇરયણે પુરોહિયરયણે'' આ વાક્ય મા આવેલ યાવત્ પદ થી ''ગાહાવઇ રયણે વડ્ઢઇરયણે'' એ બે રત્નોનુ ગ્રહણ થયેલું છે. તેમજ દ્વિતીય યાવત્ પદથી 'રાજેશ્વર, તલવર, માડંબિક, કૌટુંબિક મંત્રી મહામંત્રી, ગણક, દૌવારિક, અમાત્ય, ચેટ, પીઠમર્દ, નગર નિગમ શ્રેષ્ઠિ, સેનાપતિ તેમજ સાર્થવાહ સાથેના 'પ્રભૃતિ' પદથી દૂત અને સંધિપાલ એ સર્વપદો ગ્રહણ થયા છે' એ સર્વનુ વ્યાખ્યાન આજ વક્ષસ્કારના પ્રકરણમા ૨૭માં સૂત્રમાં કરવામાં આવેલ છે. (તેહિં વરકમલ પઇટ્ઠાણેહિં) સેનાપતિથી માંડીને દૂત અને સંધિપાલ સુધીના એ સર્વ જનોએ શ્રેષ્ઠ કમલો પર સ્થાપિત કરવામાં આવેલા કળશો વડે ભરત નરેશ નો અભિષેક કર્યો અને પૂર્વોક્ત રૂપમાં જ તમનું અભિનંદન અને સંસ્તવન કર્યું. (સોલસ દેવસહસ્સા એવં - આ

विशेषस्तमाह 'णवरं पम्हलसुकुमालाए जाव मउडं पिणद्धेंति' नवरं अयं विशेषः पक्ष्मलसुकुमारया पक्ष्मलया पक्ष्मवत्या सुकुमारया अतिकोमलया च अस्य च पदस्य यावत्पदगृहीते गन्धकाषायिक्या लघुशाटिकया गात्राणि रूक्षयन्ति इत्यग्रे सम्बन्धः यावत् पिनह्यन्ति अस्य च पदस्य यावत्पदगृहीतं विचित्ररत्नोपेतं मुकुटमित्यत्राग्रे सम्बन्धः अत्र यावत्पदात् ''गंधकासाइ एहिं गायाइं लूहेंति सरसगोसीसचंदणेणं गायाइं अणुलिपंति अणुलिंपित्ता नासाणीसास वायवोज्झं वण्णफरिसजुत्तं हयलालापेलवाइरेगं धवलं कणगखइअंतकम्म आगासफलिहसरिसप्पभं अहय दिव्वं देवदूसजुयल णिअंसावेंति णिअंसावित्ता हार पिणद्धेंति पिणद्धित्ता एवं अद्धहारं एगावलिं मुत्तावलिं रयणावलि पालंबं अंगयाइं तुडियाइं कडयाइ दसमुद्धियाणंतगं कडिसुत्तगं वेअच्छगसुत्तगं मुरविं कंठमुरवि कुडलाइं चूडामणिं चित्तरयणुक्कडंत्ति'' गन्धकाषायिक्या सुरभिगन्धकषायद्रव्यपरिकर्मितया लघुशाटिकया इति गम्यं गात्राणि भरतदेहावयवान् रूक्षयन्ति ते देवाः प्रोञ्छन्तीत्यर्थः रूक्षयित्वा सरसेन गोशीर्षचन्दनेन गात्राणि अनुलिम्प-

---

आदि किया (णवरं पम्हलसुकुमालाए जाव मउडं पिणद्धेंति) परन्तु देवो ने इतना विशेषकार्य और किया कि भरत नरेश के शरीर का उन्होंने प्रोञ्छन अतिसुकुमार–पक्ष्मल–रुओं वाली तौलिया, से किया. और उनके मस्तकपर मुकुट रखा यहां यावत्पदसे गृहीत पाठका इस प्रकार से सम्बन्ध है–''गंधकाषायिक्या लघुशाटिकया गात्राणि रूक्षयन्ति' इसके बाद ''गंधकासाइएहिं गायाइं लूहेंति, सरसगोसीसचंदणेणं गायाइ अणुलिपंति अणुलिंपित्ता नासाणीसासवायवोज्झं चक्खुहरं वण्णफरिसजुत्तं हयलालापेलवाइरेगं धवलं, कणगखइयअंतकम्मं आगासफलिहसरिसप्पभं अहयं दिव्वं देवदूसजुयलं णिअंसावेंति णिअंसावित्ता हारं पिणद्धेंति पिणद्धित्ता एवं अद्धहारं एगावलिमुत्तावलिं रयणावलिं पालंब अंगयाइं तुडियाइं कडयाइं दसमुद्धियाणंतगं कडिसुत्तगं वेअच्छगसुत्तग मुरविं कंठमुरविं कुण्डलाइं, चूडामणिं, चित्तरयणुक्कडंत्ति'' यह पाठ है इसका तात्पर्य ऐसा है कि जब उन देवों ने सुगंधित सुकुमार तौलिया–से भरत महाराजा के शरीर को पोछ दिया

પ્રમાણે જ ૧૬ હજાર દેવોએ પણ અભિષેક વગેરે વિધિ સમ્પન્ન કરી (णवरं पम्ह सुकुमालाए जाव मउडं पिणद्धेंति) પણ દેવોએ આટલું વિશેષ રૂપમાં વધારે કર્યું કે ભરત નરેશના શરીરનું તેમણે પ્રોઞ્છન–અતિ સુકુમાર–પક્ષ્મલ રૂંવાવાળા અંગોછા થી–કર્યું. અને મસ્તકની ઉપર મુકુટ મૂક્યો. અહીં યાવત્ પદથી સંગૃહીત પાઠ આ પ્રમાણે છે–गंधकाषायिक्या लघु शाटिकया, गात्राणि रूक्षयन्ति'' ત્યારબાદ ''गंधकासाइएहिं गायाइं लूहेंति, सरस गोसीसचंदणेणं गायाइ अणुलिंपति, अणुलिंपित्ता नासाणीसासवायवोज्झं चक्खुहरं वण्णफरिसजुत्त हयलालापेलवाइरेग धवल, कणगखइय अंतकम्म आगासफलिह सरिसप्पभ अहय दिव्व देवदूसजुयल णिअंसावेंति णिअंसावित्ता हारं पिणद्धेंति, पिणद्धित्ता एवं अद्धहारं एगावलिं मुत्तावलिं, रयणावलिं पालंबं अंगयाइं तुडियाइं कडयाइं दसमुद्धियाणतग कडिसुत्तग वेअच्छग - सुत्तग मुरविं कंठमुरविं कुडलाइं, चूडामणिं चित्तरयणुक्कडंत्ति' એનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે કે તે દેવોએ સુગંધિત, સુકુમાર અંગોછાથી ભરત રાજાના શરીર ને લૂછ્યું ત્યાર બાદ તેમણે તેમના શરીર ઉપર ગોશીર્ષચંદનનું

न्ति अनुलिप्य देवदूष्ययुगलं देववस्त्रयुग्म निवासयन्ति-परिधापयन्ति इति योगः कीदृशं तदित्याह 'नासाणीसासवायवोज्झं' नासिकानिःश्वासवातवाह्यम् नासिकानिःश्वासवातेन वाह्यं दूरापनेयं श्लक्ष्णतरमित्यर्थः अयम्भावः महावातस्य का कथा नासिका वातोऽपि स्वसूक्ष्म बलेन तद् वस्त्रयुगलम् अन्यत्र प्रापयति, तथा चक्षुर्हरम्-नयनसुखकरम् रूपातिशयत्वात् तथा वर्णस्पर्शयुक्तम् अतिशायिना वर्णेन स्पर्शेन च युक्तम् पुनः कीदृशं तत् 'हयलाला-पेलवाइरेगं' हयलालापेलवातिरेकम्-हयलाला-अश्वमुखजलं तस्मादपि पेलवं कोमलम् अतिरेकम् अतिरेकेण अतिशयेन अतिविशिष्टमृदुत्वलघुत्वगुणोपेतमितिभावः, तथा धवल निर्मलं कनकखचितान्तकर्म-कनकेन सुवर्णेन खचितानि विच्छुरितानि अन्तकर्माणि अञ्चलयो र्वा न लक्षणानि यस्य तत्तथाभूतम् तथा आकाशस्फटिकसदृशप्रभम् आकाशस्फटिको नाम अतिस्वच्छस्फटिकविशेषस्तत्सदृशो प्रभा दीप्ति र्यस्य तत्तथाभूतम् अहतं छिद्ररहितं नवीनमित्यर्थः दिव्यं दिव्यकान्तिमत् इत्थमुक्तविशेषणविशिष्टम् देवदूष्ययुगलं निवासयन्ति परिधापयन्ति निवास्य 'हारं पिणद्धेति' हारं पिनह्यन्ति ते देवाः चक्रवर्तिनो भरतस्य कण्ठप्रदेशे हारम् अष्टादशसरिकं बध्नन्ति 'पिणद्धेत्ता' हारं

तब उसके बाद उन्होंने फिर उनके शरीरपर गोशीर्षचन्दन का लेप किया लेपकरके फिर उन्होंने देवदूष्य युगल पहिराया. यह देवदूष्य-युगल इतना अधिक वजन में कम था कि वह नाक की वायु से भी हलने लग जाता इस तरह से यहां देवदूष्य युगल का पतलापन प्रकट किया हैं. जो अधिक पतला होता है वही वजन में कम होता है तथा यह देवदूष्य युगल रूपातिशय वाला होनेसे नयनोंको सुख उपजाने वाला था वर्णस्पर्श से-अतिशायी वर्ण से और अतिशायी स्पर्श से युक्त था हय-अश्व के मुखकी लाला-जैसी कोमल होती है ऐसा ही कोमल यह था आगन्तुक मल से विहीन होने के कारण यह निर्मल था. इसकी जो किनार थी वह सुवर्ण- से खचित थी आकाशस्फटिक अतिस्वच्छस्फटिक विशेष की तरह इसको दीप्ति थी. यह अहत छिद्ररहित था. अर्थात् नवीन था और दिव्य था-दिव्यकान्ति से सुशोभित था. इस तरह के इन विशेषणो से युक्त देवदूष्य युगल को पहिराकर फिर उन्होंने उनके गले में हार पहिराया

લેપન કર્યું લેપન કરીને પછી તેમણે દેવદૂષ્ય યુગલ ધારણ કરાવ્યું. એ દેવદૂષ્ય યુગલ વજનમાં એટલું હલ્કુ હતું કે તે નાકના શ્વાસોચ્છવાસથી પણ હાલતુ હતુ આપ્રમાણે અહીં દેવદૂષ્ય યુગલનુ ઝીણા પણુ પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે જે વધારે ઝીણું હોય છે તેજ વજનમાં ઓછું હોય છે. તેમજ એ દેવદૂષ્ય જુગલ રૂપાતિશયવાળુ હોવાથી નયનોને સુખ આપનારુ હતુ વર્ણ સ્પર્શથી-અતિશાયી વર્ણ થી અને અતિશાયી સ્પર્શ થી-એ યુક્ત હતું. હય-અશ્વનામુખની લાળ જેવી કોમલ હોય છે, એવુ જ કોમલ એ હતું આગન્તુક મળથી વિહીન હોવા બદલ એ નિર્મલ હતું એની જે 'કોર' હતી તે સુવર્ણ ખચિત હતી આકાશ સ્ફટિક અતિ સ્વચ્છ સ્ફટિક-વિશેષની જેમ એની દીપ્તિ હતી એ અહત છિદ્ર રહિત હતું. એટલે કે નવીન હતું અને દિવ્ય હતુ. દિવ્ય કાંતિથી સુશોભિત હતુ આ પ્રમાણેના એ વિશેષણોથી યુક્ત દેવદૂષ્ય યુગલ ને ધારણ કરાવીને પછી તેમણે તેમના ગળામાં હાર

पिनह्य 'एवं अद्धहारं एगावलिं' इत्यादि । एवम् एतेन अभिलापेनार्द्धहारादीनि वक्तव्यानि यावन्मुकुटमिति तत्र अर्द्धहारं नवसरिकम् एकावलीम् मुक्तावलीम् मुक्ताफलमयीम्, कनकावलीं कनकमणिमयीं रत्नावलीम् रत्नमयीम् प्रालम्बं तपनीयमयं विचित्रमणिरत्नभक्तिचित्रं शरीरप्रमाणम् आभरणविशेषम् अङ्गदे त्रुटिके च बाहुभूषणे कटके हस्तभूषणे दशमुद्रिकानन्तक–हस्ताङ्गुलिमुद्रिकादशकम्, कटिसूत्रिकं पुरुषकट्याभरणम् वैकक्ष्यसूत्रकम् उत्तरासङ्गम् दुपट्टा इति भाषाप्रसिद्धम् मुरवीं मृदङ्गाकारमाभरणम्, कण्ठमुरवीं–कण्ठासन्नं तदेव, कुण्डले प्रसिद्धे, चूडामणिं शिरोविशिष्टभूषणम् चित्ररत्नोत्कटम् विचित्ररत्नोपेत मुकुट ते देवाः पिनह्यन्ति इति 'तयणंतरंच णं दद्दरमलयसुगंधिएहिं गंधेहिं गायाइं अब्भुक्खेंति' तदनन्तर च खलु दर्दरमलयसुगन्धितैः दर्दरमलय-

---

हार पहिराकर फिर अर्धहार एकावली मुक्तावली रत्नावली इन गले के आभूषणों को पहिराया १८ लर का हार होताहै ९ नवलरकाअर्ध हारहोता है प्रालम्ब पहिराया यह प्रालम्ब एक प्रकार का आभरणविशेषरूप होता है. तपनीय सुवर्ण का यह बना हुआ होता है. और अनेक प्रकार के मणियों और रत्नो के द्वारा इसमें चित्र बने रहते हैं । तथा यह जितना शरीर होता है उसी प्रमाण में बना हुआ होता है । इसके पहिराने के बाद फिर उसे अङ्गद पहिराये गये त्रुटित बाहु के आभूषण पहिराये गये. कटक हाथके आभूषण वलय पहिराये गये दश अंगुलियो में दश मुद्रिकाएं पहिराइ गइ कटि में कटिसूत्र करधौनी पहिराया शरीर पर-दुपट्टा उढ़ाया, कानो में मुरवी पहिराई कंठ में मुरवी–कानो के चारों ओर कानों को घेरनेवाला आभूषण–पहिराया यह कान से निकल जाने पर कंठ तक लटकने लगता है इसलिये इसे कंठमुरवी कहा गया है, पुनः कानों में कुंडल भी पहिराये माथे पर चूडामणि शिरोभूषण–पहिराया (तयणंतरं च ण दद्दरमलयसुगन्धिएहिं गंधेहिं गायाइं अब्भुक्खेंति) इन सब आभूषणों

પહેરાવ્યો. હાર પહેરાવીને પછી અર્ધહાર, એકાવલી મુક્તાવલી, રત્નાવલી અને ગળાના આભૂષણો પહેરાવ્યા. ૧૮ લડીનો હાર હોય છે. ૯ લડીનો અર્ધ હાર હોય છે. પ્રાલમ્બ પહેરાવ્યો–એ પ્રાલમ્બ એક પ્રકારનું આભરણ વિશેષ રૂપ હોય છે. તપનીયસુવર્ણ નિર્મિત એ હોય છે. અનેક પ્રકારના મણિઓ અને રત્નો વડે એમાં ચિત્રો બનેલા હોય છે. તેમજ એ શરીરના પ્રમાણના આધારે બનેલ હોય છે. એ પહેરાવ્યા પછી તે રાજાને 'અંગદો' ધારણ કરાવવામા આવ્યા ત્રુટિત બાહુના–આભૂષણો પહેરાવવામાં આવ્યા કટક હાથના આભૂષણો, વલયો પહેરાવવામા આવ્યા દશ આંગળીઓમાં દશ મુદ્રિકાઓ પહેરાવી. કટિમા કટિસૂત્ર એટલે કે કંદોરો પહેરાવવામા આવ્યો શરીર ઉપર ખેપ મૂકવામા આવ્યો. કાનોમા કુંડલ પહેરાવવામાં આવ્યા કંઠમા મુરવી એટલે કે કાનોમા કાનોને ચોમેરથી આવૃત કરી લે એવું આભૂષણ પહેરાવવામા આવ્યુ એ કાનમાંથી નીકળી જાય ત્યારે કંઠ સુધી લટકવા માડે છે એથી જ એ આભૂષણ ને કંઠમુરવી કહેવામા આવેલ છે ફરી કાનોમા કુંડળો પહેરાવ્યા મસ્તક ઉપર ચૂડામણિ–શિરોભૂષણ પહેરાવ્યું. અને ત્યાર બાદ વિચિત્ર રત્નોથી યુક્ત મુકુટ પહેરાવવામા આવ્યો (तयणतर च ण दद्दरमलयसुगंधिएहिं गंधेहिं गायाइ

सम्बन्धिनो ये सुगन्धा शोमनवासाः चन्दनवृक्षादयस्तेषां गन्धो येषु द्रव्येषु ते तथा भूतास्तैः गन्धैः काश्मीरकर्पूरकस्तुरीप्रभृति गन्धवद्द्रव्यैः गात्राणि अभ्युक्षन्ति सिञ्चन्ति ते देवाः भरतस्य। अथ भावः दर्दरमलय गिरिसम्बन्धिचन्दनादिमिश्रितानेकसुर- भिद्रव्यघुसृणरसच्छटकान् कुर्वन्ति भरतवासंसीति भरतशरीरे च 'दिव्वं च सुमणोदामं पिणद्धेति' च पुनः दिव्य सुमनोदाम कुसुममालां पिनह्यन्ति परिधापयन्ति किं बहुना? उक्तेनेति शेषः 'गंठिमवेढिम जाव विभूसिय करेंति' ग्रन्थिमवेष्टिम यावद् विभूषितं कुर्वन्ति अत्र यावत्पदात् 'पुरिमसघाइमेण चउव्विहेण मल्लेणं कप्परुक्खयं पिव समलंकिय' त्ति ग्राह्यम् ग्रन्थनं ग्रन्थः ते निर्वृत्तं ग्रन्थिमम् यत् सूत्रादिना ग्रथ्यते तद् ग्रन्थिममिति भावः, ग्रथितं सद् वेष्ट्यते यत्तद् वेष्टिमम् येन वंशशलाकादिमय पञ्जरादि पूर्यते तद्वत् पूर्यते इति पूरिमम्, यत्परस्परं नालं संघात्यते तत् सघातिमम् एवंविधेन तेन- ग्रन्थिमवेष्टिमपूरिमसंघातिमेन चतुर्विधेन माल्येन कल्पवृक्षमिव समलंकृतविभूषितं भरतचक्रिवर्तिनं कुर्वन्ति ते देवाः अथ कृताभिषेको भरतो यत्कृतवान् तदाह- 'तएणं से भरहे राया महया महया रायाभिसेएण अभिसिंचिए समाणे कोडुबियपुरिसे सद्दावेइ' ततः खलु तदन्तरं किल स भरतो राजा महता महता राज्याभिषेकेण अभिषिक्तः सन् कौटुम्बिकपुरुषान् शब्दयति आह्वयति 'सद्दावित्ता' शब्दयित्वा आहूय 'एवं वयासी' एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत् उक्तवान् 'खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया' हत्थिखंधवरगया

द्वारा भरतचक्री के शरीर की सजावट हो जानेके बाद फिर उन देवों ने उनके शरीर पर चन्दन वृक्ष आदि का गंध जिन्हो में संमिलित हैं ऐसे काश्मीर केशर, कर्पूर और कस्तूरी आदि सुगन्धित द्रव्यों को छिड़का (दिव्वं च सुमणोदामं पिणद्धेति) और फिर पुष्पों की मालाएँ उन्हें पहिराई अधिक क्या कहा जाय-(गंठिमवेढिम जाव विभूसियं करेंति) उन देवों ने उस भरत चक्री को ग्रन्थिम, वेष्टिम, पूरिम और सघातिम इन चारो प्रकार की मालाओं से ऐसा सुशोभित एवं अलंकृत कर दिया कि मानो यह कल्पवृक्ष ही है। (तएणं से भरहे राया महया२ रायाभिसेएण अभिसिंचिए समाणे कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ) जब भरत नरेश पूर्वोक्त प्रकार से राज्याभिषेक की समस्त सामग्री से अभिषिक्त हो चुके-तब उन्होंने कौटुम्बिक पुरुषों को

अब्भुक्खेत्ति) એ સર્વ આભૂષણો વડે ભરતચક્રીના શરીર ને સમલંકૃત કરીને પછી તે દેવો એ તેમના શરીર પર ચંદન-વૃક્ષ આદિની સુગંધિ જેમાં સમ્મિલિત છે એવા કાશ્મીર કેશર કર્પૂર અને કસ્તૂરી વગેરે સુગંધિત દ્રવ્યો છાંટ્યા (दिव्वं च सुमणोदामं पिणद्धेति) અને પછી પુષ્પોની માળાઓ તે રાજાને ધારણ કરાવવામાં આવી વધારે શું કહીએ (गंठिमवेढिम जाव विभूसिय करेंति) તે દેવોએ તે ભરત ચક્રીને ગ્રન્થિમ, વેષ્ટિમ, પૂરિમ અને સંઘાતિમ એ ચારે પ્રકારની માળાઓથી એવી રીતે સુશોભિત તેમજ સમલંકૃત કરી દીધા કે જાણે તે કલ્પવૃક્ષ જ ન હોય! (तए णं से भरहे राया महया २ रायाभिसेएणं अभिसिंचिए समाणे कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ) જ્યારે ભરત નરેશ પૂર્વોક્ત પ્રકારથી રાજ્યાભિષેકની સર્વ સામગ્રી વડે અભિષિક્ત થઈ ચૂક્યા ત્યારે તેમણે કૌટુંબિક પુરુષોને બોલાવ્યા. (सद्दावित्ता

विणीयाए रायहाणीए सिंघाडगतिगचउक्कचच्चरजाव महापहपहेसु महया महया सद्देण उग्घोसेमाणा उग्घोसेमणा उस्सुक्कं उक्करं उक्किट्ठं अदिज्जं अमिज्जं अब्भडपवेसं अदंडकुदंडिमं जाव सपुरजणजाणवयं दुवालसम संवच्छरियं पमोयं घोसेह घोसित्ता ममेय माणत्तियं पच्चप्पिणहत्ति' तत्र क्षिप्रमेव शीघ्राति शीघ्रमेव भो देवानुप्रिया'। यूयं हस्तिस्कन्धवरगताः श्रेष्ठहस्तिस्कन्धेषु आरूढाः सन्तः विनीताया राजधान्याः शृङ्गाटकत्रिकचतुष्कचत्वर यावद् महापथपथेषु स्थानेषु महता महता शब्देन उद्घोषयन्त' उद्घोषयन्तः जल्पन्तः जल्पन्तः आभीक्ष्ण्ये द्विर्वचनम् उच्छुल्कम् उत्कम् उत्कृष्टम् अदेयम् अमेयम् अभटप्रवेशम् अदण्डकुदण्डिमम् यावत् सपुरजनजानपदम् द्वादशसंवत्सरिकम् प्रमोद घोषयत घोषयित्वा मम एतामाज्ञप्तिकां प्रत्यर्पयत इति तत्र द्वादशसम्वत्सरिकम् द्वादशसंवत्सराः वर्षाणि कालो मानं यस्य स द्वादशसंवत्सरिकस्तं प्रमोदहेतुत्वात् प्रमोदः उत्सवस्तं घोषयत उच्चस्वरेण प्रकाशयत कीदृश प्रमोदं तत्राह–उच्छुल्कमित्यादि। उन्मुक्तं त्यक्तं शुल्क विक्रेतव्य वस्तु प्रति राजदेयं द्रव्यं यस्मिन् प्रमोदे स तथाभूतस्तम् तथा उत्करम् उन्मुक्तः त्यक्तः करः गवादीन् प्रति प्रतिवर्षं राजदेय द्रव्य यस्मिन् स तथाभूतस्तम्, तथा उत्कृ-

---

बुलाया–(खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया! हत्थिखंधवरगया विणीयाए रायहाणीए सिंघाडगतिगचउक्कचच्चर महया २ सद्देण उग्घोसेमाणा २) हे देवानुप्रियो! तुम सब हाथी के ऊपर बैठकर बड़े जोर से विनीता राजधानी के जितने भी शृङ्गाटक, त्रिक, चतुष्क, चत्वर, आदि महापथ तक के मार्ग हैं उनमें सब में ऐसी घोषणा करो कि (उस्सुक्क उक्करं उक्किट्ठं अदिज्जं अमिज्जं अब्भडपवेस अदंडकुदंडिमं जाव सपुरजणजाणवयं दुवालससंवच्छरियं पमोयं) पुरवासी समस्त जन और मेरे राज्य में रहनेवाले जन सब १२ वर्ष तक उत्सव करे–उस उत्सव में विक्रेतव्यवस्तु पर जो राज्य की ओर से टेक्स लिया जाता है वह माफ किया गया है गाय आदि जानवरो पर जो प्रतिवर्ष कर राज्य की ओर से निर्धारित किया हुआ है वह भी माफ कर दिया गया है, बेचने पर जो सरकारी टेक्स लिया जाता है वह भी माफ कर दिया गया है तथा मुनाफा से वस्तु बेचकर जो द्रव्य अर्जित किया जाता है, वह

पण बयासी) અને બોલાવીને આ પ્રમાણે કહ્યું (खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया! हत्थिखंधवरगया विणीयाए रायहाणीए, सिंघाडगतिगचउक्कचच्चर महया २ सद्देण उग्घोसेमाणा २,) હે દેવાનુપ્રિયો! તમે સર્વે હાથી ઉપર બેસીને ખૂબ જોરથી વિનીતા રાજધાની ના જેટલાં શૃંગાટકો, ત્રિકો, ચતુષ્કો, ચત્વરો વગેરે મહાપથોના માર્ગો છે, તે સર્વમાં એવી ઘોષણા કરો કે (उस्सुक्कं उक्करं उक्किट्ठं अदिज्जं अमिज्जं अब्भडपवेसं अदंडकुदंडिमं जाव सपुरजणजाणवयं दुवालससंवच्छरियं पमोयं) હે પુરવાસી સર્વજનો! મારા રાજ્યમાં રહેનારા જનો સર્વે ૧૨ વર્ષ સુધી ઉત્સવ કરે તે ઉત્સવ માં વિક્રેય વસ્તુ ઉપર જે રાજા તરફ થી ટેક્સ (કર) લેવામાં આવે છે, તે માફ કરવામા આવેલ છે ગાય વગેરે પશુઓ ઉપર જે કર વર્ષે રાજા તરફ થી કર નિર્ધારિત કરવામાં આવેલ છે તે પણ માફ કરવામાં આવેલ છે વસ્તુના વિક્રય ઉપર જે સરકારી ટેક્સ લેવામાં આવે છે તે પણ માફ કરવામાં

ष्टम् उत् उन्मुक्तं त्यक्तं कष्टं कर्षणम् लभ्यवस्तुतो मूल्यकर्षणमित्यर्थ. यस्मिन् स तथा भूतस्तम् तथा अदेयम् विक्रयनिषेधेन न विद्यते देयं दातव्यद्रव्यं यस्मिन् स तथा भूतस्तम् विक्रयकररहितम् इत्यर्थः पुनः कीदृशम् अमेयम् क्रयविक्रयनिषेधेन न विद्यते मेयं मातुं योग्य वस्तु यस्मिन् स तथाभूतस्तम् क्रयवस्तुन एतावदेव प्रमाणं विक्रय वस्तुन एतावदेव नियमरहितम् पुनः कीदृशम् अभटप्रवेशम् न विद्यते भटानां राजपुरुषाणां प्रवेश· कुटुम्बगृहेषु यस्मिन स तथाभूतस्तम् द्वादशवर्षपर्यन्तं कोऽपि राजपुरुषः कस्यापि गृहे नागच्छतु इत्यर्थः पुनः कीदृशम् अदण्डकुदण्डिमम् दण्डेन लभ्यं द्रव्यं दण्डः कुदण्डेन निर्वृत्तं कुदण्डिमं राजद्रव्यं तन्नास्ति यस्मिन स तथाभूतस्तम्, अत्र च दण्डो नाम यथापराधं राजग्राह्य द्रव्यम् कुदण्डस्तु राजकर्मचारिणां प्रज्ञाद्यपराधात् अपराधिनो महत्यपराधे अल्पम् अल्पापराधे चाधिकं यथोचितरहितरहित राजग्राह्यं द्रव्यमिति विज्ञेयम् । यावत् सपुरजनजानपद द्वादशसवत्सरिकं प्रमोदम् उत्सव घोषयत घोषयित्वा ममैतामाज्ञप्तिकां प्रत्यर्पयत समर्पयत अत्र यावत्पदात् अधरिमम् गणिकावरनाटकीयक-

---

मुनाफा भी माफ कर दिया है अर्थात् जिस मूल्य से जो वस्तु बाहर से आवे–वह वस्तु उसी मूल्य से बेंची जावें इसमें क्षतिकी पूर्ति राज्य की ओर से होगी नाप तौलसे कोइ वस्तु नहीं बेची जावेगी तथा कुटुम्बी जनों के घरों में १२ वर्ष तक राज्य के किसी भी कर्मचारी का प्रवेश नहीं होगा क्योंकि वह वर्जित कर दिया गया है किसी भी प्रजाजन पर या राजकर्मचारी पर अपराध के होने पर या जो जुर्माना लिया जाता है वह १२ वर्ष तक नहीं लिया जावेगा अपराध के होने पर अपराध की मात्रा के अनुसार राजग्राह्य द्रव्य का नाम दण्ड है और राजकर्मचारी की भूल होने पर बड़े अपराध में थोड़ा राज्यग्राह्य लेना और थोड़े से अपराध हो जाने पर अधिक द्रव्य लेना–जुर्माना कर देना यह कुदण्ड है–ये दोनों प्रकार के दण्ड राज्य की तरफ से १२ वर्ष तक स्थगित (माफ) कर दिये गये हैं. इस प्रकार की घोषणा करके" मुझे इसकी पीछे खबर दो यहां पर यावत्पद से–"अधरिमम्, गणिका-

---

આવે છે. એટલે જે કિંમતમાં જે વસ્તુ બહારથી આવે તે વસ્તુ તેજ કિંમતમાં વેચવામાં આવે. એમાં ક્ષતિ પૂર્તિ રાજા તરફથી કરવામાં આવશે. માપ-તોલ થી કોઈ પણ વસ્તુ વેચવામા આવશે નહિ. તેમજ કૌટુંબિક માણુસોના ઘરોમાં ૧૨ વર્ષ સુધી રાજ્યના કોઈ પણ કર્મચારીનો પ્રવેશ થશે નહી કેમકે એ અંગે આજ્ઞા કરવામા આવી છે કોઈ પણ પ્રજાજન અથવા રાજકર્મચારી ઉપર અપરાધ હોવા બદલ જે જુર્માનો કે અર્થદંડ લેવામાં આવે છે તે ૧૨ વર્ષ સુધી લેવામા આવશે નહી અપરાધ થાય અને તે અપરાધની માત્રા મુજબ રાજગ્રાહ્ય દ્રવ્યનું નામ દંડ છે. અને રાજકર્મચારીની ભૂલ થાય ત્યારે મોટા અપરાધ બદલ કમ રાજગ્રાહ્ય લેવો. અને નાનો અપરાધ થાય ત્યારે વધારે દ્રવ્ય લેવું–દંડ કરવો એ કુદંડ છે એ બન્ને પ્રકારના દંડો રાજ્ય તરફ થી ૧૨ વર્ષ માટે સ્થગિત કરવામાં આવે છે એટલે કે માફ કરવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે ઘોષણા કરીને મને એ અંગેની ખબર આપો અહીં યાવત્ પદ થી "अधरिमम्, गणिकावरनाटकीयकलि

लितम् अनेक तालाचरानुचरितम् अनुध्दूतमृदङ्गम् अम्लानमाल्यदामानम् प्रमुदित प्रक्रीडितसपुरजनजानपदम् विजयवैजयिकम् इति ग्राह्यम् पुनः कीदृशमुत्सवम् अधरिमम् न विद्यते धरिमम् कस्यापि ऋणद्रव्यं यस्मिन स त ाभूतस्तम् अयम्भावः उत्तमर्णाधमर्णाभ्यां परस्परम् ऋणनयनार्थं न विवदनीयम् उत्सवेऽस्मिन् राजगृहात् देयद्रव्यं नीत्वा अधमर्णेन उत्तमर्णाय दातव्यमिति, पुन· कीदृशम् गणिकावरनाटकीयकलितम् गणिकावरैः विलासिनीप्रधानैः नाटकीयैः नाटकप्रतिबद्धपात्रैः कलितः शोभितो यः स तथा भूतस्तम् चतुर्गणिकायुक्तमुत्सव कुरुत न तु व्यभिचारार्थम् अनेकतालाचरानुचरितम् अनेके ये तालाचरा प्रेक्षाकारि विशेषास्तैरनुचरितः आसेवितो यः उत्सवः स तथाभूतस्तम् तथा अनूद्धूतमृदङ्गम् अनु आनुरूप्येण मृदङ्गसम्बन्धिविधिना उध्दूताः कलाकौशलदर्शनार्थम् ऊर्ध्वं क्षिप्ताः मृदङ्गाः यस्मिन् स तथा भूतस्तम् मृदंगादिवाद्ययुक्तम् तथा अम्लानमाल्यदामानम् अम्लानानि म्लानरहितानि माल्यदामानि पुष्पमालाः यस्मिन् स तथाभूतस्तम् अभिनवमालायुक्तमुत्सवं कुरुत इत्यर्थः पुनः कीदृशम् प्रमुदितप्रक्रीडित सपुरजनजानपदम् प्रमुदिता· सानन्दा प्रक्रीडिता तत्र क्रीडितुमारब्धाः सपुरजनाः अयो-

---

वर नाटकीयकलितम्, अनेकतालाचरानुचरितम्, अनुदधूतमृदङ्गम्, अम्लानमाल्यदामानम्, प्रमुदितप्रक्रीडितसपुरजनजानपदम् , विजयवैजयन्तीकम् " इस पाठ का ग्रहण हुवा है इस गृहीत पाठ का भाव यह है ऋणदाता और ऋणगृहीता इन दोनो को अपना ऋण वसूल करने के लिये परस्पर में लड़ाइ झगडा करना या उसपर कचहरी में जाकर अभियोग दायर करना ये सब बाते १२ वर्ष तक बन्द कर दी गई है कर्जदार अपने कर्ज को चुकाने के लिये राज्य कोष से पैसा. ले जावे और ऋण दाता के ऋण की पूर्ति कर देवे गणिकाजनो द्वारा १२ वर्ष तक जनता इस उत्सव में मनमाना उत्सव करावे कोइ इनके साथ व्यभिचारक्रिया न करें अनेक प्रेक्षाकारी विशेषो से यह उत्सव आसेवित होता रहे. अपनी अपनी कला मे कुशलता दिखाने के लिये मृदङ्गवादक जन खूब जिस प्रकार से बजाने में उनको वादन कुशलता प्रगट होसके इस प्रकार प्रकट करने में स्वतन्त्र हैं. इस उत्सव में पुष्प मालाओ का प्रचुर मात्रा में उपयोग किया

तालाचरानुचरितम्, अनुद्धूतमृदङ्गम् , अम्लानमाल्यदामानम् , प्रमुदितप्रक्रीडितसपुरजनपदम् विजयवैजयन्तिकम् " એ પાઠ ગ્રહણ થયો છે એ ગૃહીત પાઠનો ભાવ આ પ્રમાણે છે-ઋણ દાતા અને ઋણ ગૃહીતા એઓ બન્નેને ઋણ વસૂલી માટે પરસ્પર લડવુ, કોર્ટમાં ફરિયાદ કરવી અને કેસ દાખલ કરવો, એ સર્વ વાતો ૧૨ વર્ષ સુધી સ્થગિત કરવામાં આવી છે. કર્જદાર પોતાના કર્જને ચુકવવા માટે રાજ્ય કોષથી નાણું લઈ જઈશકે છે અને આમ ઋણુ દાતાના ઋણની પૂર્તિ કરી દેવી. ગણિકાઓ વડે ૧૨ વર્ષ સુધી જનતાના એ ઉત્સવમા ઈચ્છા મુજબ ઉત્સવો આયોજિત કરાવડાવે કોઈ તેમની સાથે વ્યભિચાર કરે નહી અનેક પ્રેક્ષાકારી વિશેષોથી એ ઉત્સવ આસેવિત થાય. પોત પોતાની કળામાં કુશળતા બતાવવા માટે મૃદંગ વાદકો જે રીતે વગાડવાથી તેમની કુશળતા પ્રકટ થાય તે રીતે વગાડીને કુશળતા બતાવી શકે છે. એ ઉત્સવમા ફૂલની માળાઓનો પ્રચુર માત્રામા ઉપયોગ

ध्यावासिजनसहिताः जनपदाः कोशलदेशवासिनो जनाः यत्र स तथाभूतस्तम्, तथा विजयवैजयिकम् अतिशयेन विजयो विजयः स प्रयोजनं यस्मिन् स तथाभूतस्तम् एता-वद्विशेषणविशिष्ट द्वादशसंवत्सरिकं प्रमोदम् उत्सवमुद्घोषयत उच्चस्वरेण सर्वप्रजाजनान् अवबोधयत इति घोषयित्वा ममैतामाज्ञप्तिकां प्रत्यर्पयत समर्पयत इति,अथ ते कौटुम्बिक-पुरुषाः राज्ञ आज्ञानुसारेण यथा प्रवृत्तवन्त स्तथाऽऽह 'तएण' इत्यादि । 'तएणं ते को-डुंबियपुरिसा भरहेण रण्णा एवं वुत्ता समाणा हट्ठतुट्ठचित्तमाणंदिया पीइमणा हरिसवस-विसप्पमाणहियया विणएणं वयण पडिसुणेति' तत खलु तदनन्तर किल ते कौटुम्बिक-पुरुषा भरतेन राज्ञा एवम् उक्तप्रकारेण उक्ताः आज्ञप्ताः सन्त हृष्टतुष्टचित्तानन्दिताः प्रीतमनसः परमसौमनस्यिता हर्षवशविसर्पद् हृदयाः भूत्वा विनयेन विनयपूर्वकम् वचनं प्रतिशृण्वन्ति स्वीकुर्वन्ति 'पडिसुणित्ता' प्रतिश्रुत्य स्वीकृत्य 'खिप्पामेव हत्थिखंधवरगया जाव घोसंति' क्षिप्रमेव शीघ्रमेन हस्तिस्कन्धवरगताः श्रेष्ठहस्तिस्कन्धेषु समारूढाः सन्तः ते कौटुम्बिकपुरुषाः यावद् घोषन्ति अत्र यावत्पदात् विनीतायाः राजधान्याः शृङ्गाटक त्रिकचतुष्कचत्वरचतुर्मुखमहापथपथेषु महता महता शब्देन उद्घोषयन्त उद्घोषयन्तः

जावे कोशल देशवासी समस्त जन अयोध्या वासी जनों के साथ मिलकर आनन्द पूर्वक भिन्न २ प्रकार की क्रीडाओं से खेल तमाशों से इस उत्सव को सफल करें–जगह २ इस उत्सव की आराधनामें विजय वैजन्तिया फहराई जावे इस प्रकार के इन पूर्वोक्त विशेषणों वाले उत्सव होने की तुम घोषणा करो (तएण ते कोडुंबियपुरिसा भरहेण रण्णा एवं वुत्ता समाणा हट्ठ तुट्ठ चित्ताणंदिया पीइमणा हरिसवसविसप्पमाणहियया विणएणं वयणं पडिसुणंति) इस प्रकार भरत राजा द्वारा आज्ञप्त हुए वे कौटुम्बिक पुरुष बहुत अधिक हृष्ट और तुष्ट चित्त हुए उनका मन प्रीतियुक्त हो गया उनका हृदय आनन्द से उछलने लगा बड़ी विनय के साथ उन्हों ने अपने स्वामी की आज्ञा के वचनों को स्वीकार किया (पडिसुणित्ता खिप्पामेव हत्थिखंधवरगया जाव घोसेति) स्वीकार करके वे शीघ्र ही हाथी पर बैठकर अयोध्या राजधानी के शृङ्गाटक आदि मार्गोपर गये और जोर २ से उच्छुल्क आदि पूर्वोक्त विशेषण संपन्न उत्सव होने की घोषणा करने लगे

કરવામાં આવે કોશલ દેશ વાસી સમસ્ત જનો અયોધ્યાવાસી જનો સાથે મળીને આનંદ પૂર્વક ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની ક્રીડાઓથી–રમતો થી એ ઉત્સવને સફળ બનાવે ઠેક-ઠેકાણે એ ઉત્સવની આરાધનામાં વિજયવૈજયન્તીઓ. લહેરાવવામાં આવે. આ પ્રમાણે એ પૂર્વોક્ત વિશેષણો વાળા ઉત્સવ અંગેની તમે ઘોષણા કરો. (तएण ते कोडुंबियपुरिसा भरहेण रण्णा एव वुत्ता समाणा हट्ठ-तुट्ठ चित्ताणंदिया पीइमणा हरिसवसविसप्पमाणहियया विणएणं वयणं पडिसुणंति) આ પ્રમાણે ભરત રાજા વડે આજ્ઞપ્ત થયેલા કૌટુંબિક પુરુષો અત્યધિક હૃષ્ટ અને તુષ્ટ ચિત્તવાળા થયા. તેમનું મન પ્રીતિયુક્ત થયું અને તેમનું હૃદય આનંદ થી ઉછળવા લાગ્યું અતીવ નમ્રતાપૂર્વક તેમણે પોતાના સ્વામીની આજ્ઞાના વચનો સ્વીકારી લીધા. (पडिसुणित्ता खिप्पामेव हत्थिखंधवरगया जाव घोसेंति) સ્વીકાર કરીને તેઓ શીઘ્ર હાથી પર બેસીને અયોધ્યા રાજધાનીના શૃંગાટક આદિ માર્ગો ઉપર ગયા અને જોર જોરથી ઉચ્છુલ્ક આદિ

उच्छुल्कम् उत्करम् उत्कृष्टम् अदेयम् अमेयम् अभटप्रवेशम् अदण्डकुदण्डिमम् अधरिमम् गणिकावरनाटकीयकलितम् अनेकतालाचरानुचरितम् अनुध्दूतमृदङ्गम् अम्लानमाल्य-दामानम्, प्रमुदितप्रक्रीडितसपुरजनजानपदम्, विजयवैजयिकम् इति ग्राह्यम्, तत्र शृङ्गा-टकं 'सिंघाडा' इति भाषा प्रसिद्ध जलजफलं तदाकार स्थान त्रिकोणमित्यर्थः, त्रिकम्-मिलितत्रिमार्गस्थानम् २, चतुष्कम् यत्र चत्वारो मार्गाःमिलन्ति तत् 'चोराहा' इति भाषा-प्रसिद्धम् ३, चत्वरम् - बहुमार्गसंमेलनस्थानम् चतुर्मुखम्-चतुर्द्वारस्थानम् आगन्तुका दीनां विश्रामस्थानम् ५, महापथः-राजमार्गः ६,पन्था -रथ्यामार्गः तेषु सप्तसु स्थानेषु ते कौटुम्बिकपुरुषाः पट्टहस्तिस्कन्धारूढाः सन्त उच्छुल्कमित्यादि विशेषणविशिष्ट द्वादशसंवत्सरिकं राज्याभिषेकोपलक्षकं प्रमोदम् उत्सवं घोषयन्ति उच्चस्वरेण सर्वज-नान् अवबोधयन्तीत्यर्थः 'घोसित्ता' घोषयित्वा 'एयमाणत्तिय पच्चप्पिणति' ते कौटु-म्बिकपुरुषाः एताम् उक्त प्रकारिकाम् आज्ञप्तिकां राज्ञे भरताय प्रत्यर्पयन्ति समर्पयन्ति।

अथ भरतो यत्कृतवान् तदाह 'तए णं से' इत्यादि । 'तएणं से भरहे राया महया महया रायाभिसेएणं अभिसित्ते समाणे सीहासणाओ अब्भुट्ठेइ' ततः खलु तदनन्तरं किल स भरतो राजा महता महता राज्याभिषेकेण अभिषिक्तः सन् सिंहासनात् अभ्यु-त्तिष्ठति 'अब्भुट्ठित्ता' अभ्युत्थाय 'इत्थिरयणेण जाव णाडगसहस्सेहिं सद्धिं सपरिवुडे अभिसेयपेढाओ पुरत्थिमिल्लेण तिसोवाणपडिरूवएणं पच्चोरुहंति' स्त्रीरत्नेन सुभ-द्रया यावत् नाटकसहस्रैः सार्द्धं संपरिवृतः संपरिवेष्टितः सन् स भरतो राजा अभिषेक-

---

सिंघाडे के आकर का जो मार्ग होता है उसका नाम शृङ्गाटक है जहां पर तीन मार्ग आकर मिलते हैं उसका नाम त्रिक है जहां पह चार रास्ता आकर मिलते हैं उसका नाम चतुष्क है. इसे चौराहा कहते हैं। अनेक मार्ग जहा पर आकर मिलते हैं उसका नाम चत्वर है जिस स्थानमें चार द्वार होते है उसका नाम चतुर्मुख है राजमार्ग का नाम महापथ है गलिमार्ग का नाम पथ हैं (तएण से भरहे राया महया २ रायाभिसेएणं अभिसित्ते समाणे सीहासणाओ अब्भुट्ठेइ) भरत राजा जब उनका राज्य के योग्य अभिषेक से अभिषेक हो चुका तब वे सिंहा-सन से उठे और (अब्भुट्ठित्ता इत्थिरयणे णं जाव णाडग सहस्सेहिंसद्धिं सपरिवुडेअभिसेयपोढाओ-पुरत्थिमिल्लेणं तिसोवाणपडिरूवएणं पच्चोरुहति) उठकर स्त्रीरत्न के साथ २ यावत् हजारों

પૂર્વોક્ત વિશેષણું સંપન્ન ઉત્સવ યોજવાની ઘોષણા કરવા લાગ્યા. શિંઘોડાના જેવો આકાર જે માર્ગનો હોય તેનું નામ શ્રૃંગાટક કહેવામાં આવે છે જ્યાં ત્રણ માર્ગો આવીને મળે છે, તેનું નામ ત્રિક છે, અને ચારમાર્ગ મળે તેનું નામ ચતુષ્ક છે. એને ચકલો પણ કહે છે. અનેક માર્ગો જ્યાં આવીને મળે છે તેનું નામ ચત્વર છે જે સ્થાનમાં ચાર દ્વાર હોય છે, તેનું નામ ચતુર્મુખ છે રાજમાર્ગનું નામ મહાપથ છે. ગલીના માર્ગનું નામ પથ છે (तएणं से भरहे राया महया २ रायाभिसेएणं अभिसित्ते समाणे सीहासणाओ अब्भुट्ठेइ) રાજાને યોગ્ય એવી અભિષેક વિધિથી ભરત રાજાનો રાજ્યા-ભિષેક થઈ ગયો ત્યારે તેઓ સિંહાસન ઉપરથી ઊભા થયા અને (अब्भुट्ठित्ता इत्थिरयणे ण जाव णाडगसहस्सेहिं सद्धिं सपरिवुडे अभिसेयपीढाओ पुरत्थिमिल्लेयेणं तिसोवाण

ध्यावासिजनसहिताः जनपदाः कोशलदेशवासिनो जनाः यत्र स तथाभूतस्तम्, तथा विजयवैजयिकम् अतिशयेन विजयो विजयः स प्रयोजनं यस्मिन् स तथाभूतस्तम् एता-वद्विशेषणविशिष्ट द्वादशसंवत्सरिकं प्रमोदम् उत्सवमुद्धोषयत उच्चस्वरेण सर्वप्रजाजनान् अवबोधयत इति घोषयित्वा ममैतामाज्ञप्तिकां प्रत्यर्पयत समर्पयत इति, अथ ते कौटुम्बिक-पुरुषाः राज्ञ आज्ञानुसारेण यथा प्रवृत्तवन्त स्तथाऽऽह 'तएण' इत्यादि । 'तएणं ते को-डुंबियपुरिसा भरहेण रण्णा एवं वुत्ता समाणा हट्ठतुट्ठचित्तमाणंदिया पीइमणा हरिसवस-विसप्पमाणहियया विणएणं वयणं पडिसुणेंति' तत खलु तदनन्तरं किल ते कौटुम्बिक-पुरुषा भरतेन राज्ञा एवम् उक्तप्रकारेण उक्ताः आज्ञप्ताः सन्त' हृष्टतुष्टचित्तानन्दिताः प्रीतमनसः परमसौमनस्यिता हर्षवशविसर्पद् हृदयाः भूत्वा विनयेन विनयपूर्वकम् वचनं प्रतिशृण्वन्ति स्वीकुर्वन्ति 'पडिसुणित्ता' प्रतिश्रुत्य स्वीकृत्य 'खिप्पामेव हत्थिखंधवरगया जाव घोसंति' क्षिप्रमेव शीघ्रमेन हस्तिस्कन्धवरगताः श्रेष्ठहस्तिस्कन्धेषु समारूढाः सन्तः ते कौटुम्बिकपुरुषाः यावद् घोषन्ति अत्र यावत्पदात् विनीतायाः राजधान्याः शृङ्गाटक त्रिकचतुष्कचत्वरचतुर्मुखमहापथपथेषु महता महता शब्देन उद्घोषयन्त उद्घोषयन्तः

जावे कोशल देशवासी समस्त जन अयोध्या वासी जनो के साथ मिलकर आनन्द पूर्वक भिन्न २ प्रकार की क्रीडाओ से खेल तमाशो से इस उत्सव को सफल करें–जगह २ इस उत्सव की आराधनामें विजय वैजन्तिया फहराई जावे इस प्रकार के इन पूर्वोक्त विशेषणो वाले उत्सव होने की तुम घोषणा करो (तएणं ते कोडुंबियपुरिसा भरहेण रण्णा एवं वुत्ता समाणा हट्ठ तुट्ठ चित्ताणंदिया पीइमणा हरिसवसविसप्पमाणहियया विणएणं वयणं पडिसुणंति) इस प्रकार भरत राजा द्वारा आज्ञप्त हुए वे कौटुम्बिक पुरुष बहुत अधिक हृष्ट और तुष्ट चित्त हुए उनका मन प्रीतियुक्त हो गया उनका हृदय आनन्द से उछलने लगा बड़ी विनय के साथ उन्हों ने अपने स्वामी की आज्ञा के वचनों को स्वीकार किया (पडिसुणित्ता खिप्पामेव हत्थिखधवरगया जाव घोसेंति) स्वीकार करके वे शीघ्र ही हाथी पर बैठकर अयोध्या राजधानी के शृङ्गाटक आदि मार्गोंपर गये और जोर २ से उच्छुल्क आदि पूर्वोक्त विशेषण संपन्न उत्सव होने की घोषणा करने लगे

કરવામાં આવે કોશલ દેશ વાસી સમસ્ત જનો અયોધ્યાવાસી જનો સાથે મળીને આનંદ પૂર્વક ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની ક્રીડાઓથી–રમતો થી એ ઉત્સવને સફળ બનાવે ઠેક-ઠેકાણે એ ઉત્સવની આરાધનામાં વિજયવૈજયન્તીઓ. લહેરાવવામાં આવે. આ પ્રમાણે એ પૂર્વોક્ત વિશેષણો વાળા ઉત્સવ અંગેની તમે ઘોષણા કરો (તएण ते कोडुंबियपुरिसा भरहेण रण्णा एव वुत्ता समाणा हट्ठ–तुट्ठ चित्ताणंदिया पीइमणा हरिसवसविसप्पमाणहियया विणएण वयणं पडिसुणंति) આ પ્રમાણે ભરત રાજા વડે આજ્ઞપ્ત થયેલા કૌટુંબિક પુરુષો અત્યધિક હૃષ્ટ અને તુષ્ટ ચિત્તવાળા થયા તેમનું મન પ્રીતિયુક્ત થયું અને તેમનું હૃદય આનંદ થી ઉછળવા લાગ્યું અતીવ નમ્રતાપૂર્વક તેમણે પોતાના સ્વામીની આજ્ઞાના વચનો સ્વીકારી લીધા (पडिसुणित्ता खिप्पामेव हत्थिखधवरगया जाव घोसेंति) સ્વીકાર કરીને તેઓ શીઘ્ર હાથી પર બેસીને અયોધ્યા રાજધાનીના શૃંગાટક આદિ માર્ગો ઉપર ગયા અને જોર-જોરથી ઉચ્છુલ્ક આદિ

उच्छुल्कम् उत्करम् उत्कृष्टम् अदेयम् अमेयम् अभटप्रवेशम् अदण्डकुदण्डिमम् अधरिमम् गणिकावरनाटकीयकलितम् अनेकतालाचरानुचरितम् अनुद्धूतमृदङ्गम् अम्लानमाल्य-दामानम्, प्रमुदितप्रक्रीडितसपुरजनजानपदम्, विजयवैजयिकम् इति ग्राह्यम्, तत्र शृङ्गाटकं 'सिंघाडा' इति भाषा प्रसिद्ध जलजफलं तदाकार स्थान त्रिकोणमित्यर्थः, त्रिकम्—मिलितत्रिमार्गस्थानम्२,चतुष्कम् यत्र चत्वारो मार्गाःमिलन्ति तत् 'चौराहा' इति भाषा-प्रसिद्धम् ३, चत्वरम् — बहुमार्गसमेलनस्थानम् चतुर्मुखम्—चतुर्द्वारस्थानम् आगन्तुका दीनां विश्रामस्थानम् ५, महापथः-राजमार्गः ६,पन्था -रथ्यामार्गः तेषु सप्तसु स्थानेषु ते कौटुम्बिकपुरुषाः पट्टहस्तिस्कन्धारूढा॰ सन्त उच्छुल्कमित्यादि विशेषणविशिष्ट द्वादशसंवत्सरिकं राज्याभिषेकोपलक्षकं प्रमोदम् उत्सवं घोषयन्ति उच्चस्वरेण सर्वजनान् अवबोधयन्तीत्यर्थः 'घोसित्ता' घोषयित्वा 'एयमाणत्तिय पच्चप्पिणति' ते कौटुम्बिकपुरुषाः एताम् उक्त प्रकारिकाम् आज्ञप्तिकां राज्ञे भरताय प्रत्यर्पयन्ति समर्पयन्ति।

अथ भरतो यत्कृतवान् तदाह 'तए णं से' इत्यादि। 'तएणं से भरहे राया महया महया रायाभिसेएणं अभिसित्ते समाणे सीहासणाओ अब्भुट्ठेइ' तत खलु तदनन्तरं किल स भरतो राजा महता महता राज्याभिषेकेण अभिषिक्तः सन् सिंहासनात् अभ्युत्तिष्ठति 'अब्भुट्ठित्ता' अभ्युत्थाय 'इत्थिरयणेण जाव णाडगसहस्सेहिं सद्धिं सपरिवुडे अभिसेयपेढाओ पुरत्थिमिल्लेण तिसोवाणपडिरूवएणं पच्चोरुहंति' स्त्रीरत्नेन सुभद्रया यावत् नाटकसहस्रैः सार्द्धं संपरिवृतः संपरिवेष्टितः सन् स भरतो राजा अभिषेक-

---

सिंघाडे के आकार का जो मार्ग होता है उसका नाम शृङ्गाटक है जहा पर तीन मार्ग आकर मिलते हैं उसका नाम त्रिक है जहा पह चार रास्ता आकर मिलते हैं उसका नाम चतुष्क है इसे चौराहा कहते हैं। अनेक मार्ग जहा पर आकर मिलते हैं उसका नाम चत्वर है जिस स्थानमें चार द्वार होते हैं उसका नाम चतुर्मुख है राजमार्ग का नाम महापथ है गलिमार्ग का नाम पथ हैं (तएण से भरहे राया महया २ रायाभिसेएणं अभिसित्ते समाणे सीहासणाओ अब्भुट्ठेइ) भरत राजा जब उनका राज्य के योग्य अभिषेक से अभिषेक हो चुका तब वे सिंहासन से उठे और (अब्भुट्ठित्ता इत्थिरयणे णं जाव णाडग सहस्सेहिंसद्धिं सपरिवुडेअभिसेयपीठाओ-पुरत्थिमिल्लेणं तिसोवाणपडिरूवएणं पच्चोरुहति) उठकर स्त्रीरत्न के साथ २ यावत् हजारों

પૂર્વોક્ત વિશેષણું સંપન્ન ઉત્સવ યોજવાની ઘોષણા કરવા લાગ્યા. શિંઘોડાના જેવો આકાર જે માર્ગનો હોય તેનું નામ શ્રૃગાટક કહેવામા આવે છે જ્યા ત્રણ માર્ગો આવીને, મળે છે, તેનું નામ ત્રિક છે, અને ચારમાર્ગ મળે તેનું નામ ચતુષ્ક છે. એને ચકલો પણ-કહે છે અનેક માર્ગો જ્યા આવીને મળે છે તેનુ નામ ચત્વર છે જે સ્થાનમા ચાર દ્વાર હોય છે, તેનુ નામ ચતુર્મુખ છે રાજમાર્ગનું નામ મહાપથ છે. ગલીના માર્ગનું નમ પથ છે (तएणं से भरहे राया महया २ रायाभिसेएणं अभिसित्ते समाणे सीहासणाओ अब्भुट्ठेइ) રાજાને યોગ્ય એવી અભિષેક વિધિથી ભરત રાજાનો રાજ્યાભિષેક થઈ ગયો ત્યારે તેઓ સિંહાસન ઉપરથી ઊભા થયા અને (अब्भुट्ठित्ता इत्थिरयणे णं जाव णाडगसहस्सेहिं सद्धिं संपरिवुडे अभिसेयपीढाओ पुरत्थिमिल्लेयेण तिसोवाण

पीठात् पौरस्त्येन त्रिसोपानप्रतिरूपकेण प्रत्यवरोहति अवतरति अत्र यावत्पदात् द्वात्रिंशता ऋतुकल्याणिका सहस्रैः द्वात्रिंशता जनपदकल्याणिकासहस्रैः द्वात्रिंशता द्वात्रिंशद्बद्धैः एतेषां संग्रहः व्याख्यान तु एतेषाम् अव्यवहितपूर्वसूत्रे एव द्रष्टव्यम् 'पच्चोरुहित्ता' प्रत्यवरुह्य अवतीर्य 'अभिसेयमंडवाओ पडिणिक्खमइ' स भरतः अभिषेकमण्डपात् प्रतिनिष्क्रामति निर्गच्छति 'पडिणिक्खमित्ता' प्रतिनिष्क्रम्य निर्गत्य 'जेणेव आभिसेक्के हत्थिरयणे तेणेव उवागच्छइ' यत्रैव अभिषेक्यम् अभिषेकयोग्यं हस्तिरत्नं प्रधानपट्टहस्तिनं तत्रैव उपागच्छति 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'अंजनगिरिकूडसन्निभं गयवइं जाव दुरूढे, अञ्जनगिरिकूटसन्निभम्-अञ्जनपर्वशृङ्गसदृशम् सादृश्यञ्च कृष्णवर्णत्वेन उच्चत्वेन च बोध्यम् गजपतिं पट्टहस्तिनं यावद् दूरूढः आरूढः अत्र यावत्पदात् नरपतिरिति ग्राह्यम् 'तए णं तस्स भरहस्स रण्णो बत्तीसं रायसहस्सा अभिसेयपेढाओ उत्तरिल्लेणं तिसोवाणपडिरूवएणं पच्चोरुहंति' ततः खलु तदनन्तरं किल तस्य भरतस्य राज्ञः द्वात्रिंशद्राजसहस्राणि अभिषेकपीठात् औत्तराहेणत्रिसोपानप्रतिरूपकेणप्रत्यवरोहन्ति

नाटकों के साथ २ वे उस अभिषेक पीठ से पूर्व के त्रिसोपान प्रतिरूपक से होकर नीचे उतरे यहां यावत् पद से जितना भी ऋतुकल्याणिका कन्याजन आदिरूप परिकर उनके साथ था वह सब गृहीत हुआ है। (पच्चोरुहित्ता अभिसेयमंडवाओ पडिणिक्खमइ) और उतर कर वे उस अभिषेक मन्डप से बाहर आये (पडिणिक्खमित्ता जेणेव आभिसेक्के हत्थिरयणे तेणेव उवागच्छइ) और बाहर आकर वे जहां पर आभिषेक्य हस्तिरत्न खड़ा था-वहां पर आये (उवागच्छित्ता अजणगिरिकूडसण्णिभं गयवइं जाव दूरूढे) वहां आकर वे उस अजन गिरि के शिखर जैसे हस्तिरत्न पर यावत् चढगये-बैठ गये यहां यावत्पद से "नरपति" पद का ग्रहण हुआ है। (तएण तस्स भरहस्स रण्णो बत्तीस रायसहस्सा अभिसेयपेढाओ उत्तरिल्लेणं तिसोवाणपडिरूवएण पच्चोरुहंति) इसके बाद ३२ हजार राजाजन उस अभिषेकपीठ से उत्तर दिग्वर्ती त्रिसोपान प्रतिरूपक से होकर नीचे उतरे॥ (तएणं

पडिरूवएणं पच्चोरुहंति) ઉતાર્યાઈ ને સ્ત્રી-રત્નની સાથે-સાથે યાવત્ હજારો નાટકોની સાથે-સાથે તેઓ તે અભિષેક પીઠ ઉપરથી પૂર્વના ત્રિ-સોપાન પ્રતિરૂપક ઉપર થઈને નીચે ઉતર્યા. અહીં યાવત્ પદથી જેટલો ઋતુ કલ્યાણિકાઓ વગેરે પરિકર તેમની સાથે હતો તે સગૃહીત થયેલ છે. (पच्चोरुहित्ता अभिसेयमंडवाओ पडिणिक्खमइ) અને ઉતરીને તેઓ તે અભિષેક મંડપમાંથી બહાર આવ્યા (पडिणिक्खमित्ता जेणेव आभिसेक्के हत्थिरयणे तेणेव उवागच्छइ) અને બહાર આવીને તેઓ જ્યાં આભિષેક્ય હસ્તિરત્ન ઊભું હતું ત્યાં આવ્યા. (उवागच्छित्ता अंजणगिरिकूडसण्णिभं गयवइ जाव दुरूढे) ત્યાં આવીને તેઓ તે અંજનગિરિના શિખર સદૃશ હસ્તિરત્ન ઉપર યાવત આરૂઢ થયા-બેસી ગયા. અહીં યાવત્ પદથી "नरपति" પદનુ ગ્રહણ થયુ છે (तएणं तस्स भरहस्स रण्णो बत्तीसं राय सहस्सा अभिसेयपेढाओ उत्तरिल्लेणं तिसोवाणपडिरूवएणं पच्चोरुहंति) ત્યાર બાદ ૩૨ હજાર રાજાઓ તે અભિષેક પીઠ ઉપરથી ઉત્તર દિગ્વર્તી ત્રિસોપાન પ્રતિરૂપક ઉપર થઈને નીચે

अवतरन्ति 'तएणं तस्स भरहस्स रण्णो सेणावइरयणे जाव सत्थवाहप्पभिईओ अभिसेयपेढाओ दाहिणिल्लेणं तिसोवाणपडिरूवएणं पच्चोरुहंति' ततः खलु तस्य श्रीभरतस्य महाराज्ञः सेनापतिरत्नं यावत् सार्थवाहप्रभृतयः अभिषेकपीठात् दाक्षिणात्येन त्रिसोपानप्रतिरूपकेण प्रत्यवरोहन्ति अवतरन्ति अत्र यावत्पदात् गाथापति वर्द्धकि पुरोहितरत्नानि, त्रीणि षष्ट्यधिकानि ३६० सूपकारशतानि अष्टादशश्रेणिप्रश्रेणयः अन्ये च बहवो राजेश्वरतलवरमाडम्बिककौटुम्बिकमन्त्रिमहामन्त्रिगणकदौवारिकाऽमात्यचेटपीठमर्दनगरनिगम -- श्रेष्ठिसेनापतिसार्थवाहदूतसन्धिपाला ग्राह्याः राजेश्वरादि सन्धिपालान्तानां व्याख्यानम् अस्मिन्नेव वक्षस्कारे सप्तविंशतितमे सूत्रे द्रष्टव्यम् । अथ यया रीत्या षट्खण्डाधिपतिचक्रवर्त्ती भरतो महाराजा विनीताराजधानीं प्रविष्टवान् तां रीतिमाह 'तएणं तस्स' इत्यादि । 'तएणं तस्स भरहस्स रण्णो आभिसेक्कं हत्थिरयणं दूरूढस्स समाण स इमे अट्ठट्ठ मंगलगा पुरओ जाव संपत्थिया' ततः खलु तदनन्तरं किल तस्य भरतस्य राज्ञः आभिषेक्यम् अभिषेकयोग्यं हस्तिरत्नं श्रेष्ठपट्टहस्तिनं दुरूढस्य आरूढस्य सतः इमानि स्वस्तिक १ श्रीवत्स २

तस्स भरहस्स, रण्णो सेणावइरयणे जाव सत्थवाहप्पभिईओ अभिसेयपेढाओ दाहिणिल्लेण तिसोवाण पडिरूवएण पच्चोरुहंति) इसके बाद उस भरत नरेश का सेनापतिरत्न यावत् सार्थवाह आदिजन उस अभिषेक पीठ से दक्षिणदिग्वर्ती त्रिसोपान से होकर नीचे उतरा यहां यावत्पदसे "गाथापतिरत्न, वर्द्धकिरत्न, पुरोहितरत्न, ३६० सूपकारजन तथा श्रेणिप्रश्रेणि जन एवं अन्य और भी राजेश्वर तलवर, माडम्बिक, कौटुम्बिक, मत्री, महामन्त्री, गणक, दौवारिक, अमात्य, चेट, पीठमर्द, नगर निगम श्रेष्ठि जन, सेनापति, सार्थवाह दूत और सन्धिपाल" इन सबका ग्रहण हुआ है ॥ (तएण तस्स भरहस्स रण्णो आभिसेक्कं हत्थिरयणं दुरूढस्स समाणस्स इमे अट्ठट्ठ मंगलगा पुरओ जाव संपत्थिया) भरत राजा जब आभिषेक्य हस्तिरत्न पर अच्छी तरह से बैठ चूके तब उनके आगे सबसे पहिले ये आठ आठ की संख्या में आठ मगल द्रव्य प्रस्थित हुए--यहां यथाक्रम जाव शब्द यावत्पद से गृहीत

ઉતર્યો(तएणं तस्स भरहस्स,रण्णो से इरयणे जाव सत्थवाहप्पभिईओ अभिसेय पेढाओ दाहिणिल्लेण तिसोवाणपडिरूवएणं पच्चोरुहंति) ત્યારબાદ તે ભરત નરેશનું સેનાપતિરત્ન યાવત્ સાર્થવાહ વગેરે જનો તે અભિષેક પીઠ ઉપરથી દક્ષિણ દિગ્વર્તી ત્રિસોપાન ઉપર થઈ ને નીચે ઉતર્યા અહીં યાવત પદથી "गाथापतिरत्न, वर्द्धकिरत्न पुरोहितरत्न, ૩૬૦ સૂપ " જનો તેમજ શ્રેણિ-પ્રશ્રેણિ જનો અને બીજા પણ રાજેશ્વર, તલવરો, માડંબિકો, કૌટુંબિકો, મંત્રીઓ, મહામંત્રી, ગણકો, દૌવારિકો, અમાત્યો, ચેટો, પીઠમર્દો, નગરનિગમ શ્રેષ્ઠિજનો, સેનાપતિઓ, સાર્થવાહો, દૂતો અને સન્ધિપાલો એ સર્વેનું ગ્રહણ થયું છે. (तएणं त भरहस्स रण्णो आभिसेक्कं हत्थिरयणं दु स समाणस्स इमे अट्ठ मंगलगा पुरओ संपत्थिया) ભરત રાજા જ્યારે આભિષેક્ય હસ્તિરત્ન ઉપર સારી રીતે આરૂઢ થઈ ગયા ત્યારે તેમની આગળ સર્વ પ્રથમ આ પ્રમાણે આઠ-આઠની સંખ્યામાં આઠ મંગળ દ્રવ્યો પ્રસ્થિત થયા. અહીં યાવત્ પદથી જે આઠ દ્રવ્યો સંગૃહીત થયા છે તે આઠ મંગળ દ્રવ્યોના

नन्द्यावर्त्त ३ वर्धमानक ४ भद्रासन ५ मत्स्य ६ कलश ७ दर्पण ८ नामकानि अष्टाष्ट मङ्गलकानि प्रत्येकम् अष्टौ अष्टौ संमेलने सति चतुः पष्टितमसंख्यकानि मङ्गालकानि इत्यर्थः पुरतो यावत् संप्रस्थितानि यावत्पदात् यथानुपूर्व्या यथाक्रममिति ग्राह्यम् 'जोऽवि य अइगच्छमाणस्स गमो पढमो कुवेरावसाणो सोचेव इहंपि कमो सक्कारजढो णेयव्वो' योऽपि च अतिगच्छतः विनीतां प्रविशतो भरतस्य क्रमः परिपाटी प्रथमः अधस्तनसूत्रोक्तो भरतविनीता प्रवेशवर्णकः कुवेरावसानः कुवेरदृष्टान्तभावितसूत्रावसानः स एव क्रमः इहापि सत्कारविवर्जितो--सत्कारादिरहितो नेतव्यःग्राह्यः अय भावः पूर्वं प्रवेशे षोडशदेवसहस्रद्वात्रिंशद्रा जसहस्रादीनां सत्कारो यथा भरतेन राज्ञा विहितस्तथा नात्रेति, अस्य च सत्कारस्य द्वादशवार्षिकोत्सवनिर्वत्तनोत्तरकाले एव अवसरप्राप्तत्वात् लोकपालः स भरतो राजा निजराजभवनप्रतिद्वारमागत्य हस्तिरत्नात् प्रत्यवरुह्य स्त्रीरत्नेन सुभद्रया द्वात्रिंशता ऋतुकल्याणिकासहस्रै, द्वात्रिंशता जनपदकल्याणिकासहस्रैः द्वात्रिंशता द्वात्रिंशद्बद्धैः

हुआ उन अष्ट मंगल द्रव्यों के नाम--स्वस्तिक, श्रीवत्स, नन्द्यावर्त वर्द्धमानक, भद्रासन, मत्स्य, कलश, एवं दर्पण" इस प्रकार से हैं (जे वि य अइगच्छमाणस्स गमो पढमो कुबेरावसाणो सो चेव इहंपि कमो सक्कारजढो णेयव्वो) भरत के अयोध्या में प्रवेश करते समय जैसा पाठ कुवेर की उपमा तकका कहा गया है वैसा ही वह पाठ यहां पर भी कहलेना चाहिये परन्तु यहां केवल इतनी सी ही विशेषता है कि यहा पर सम्मिलित जनों का सत्कार नही कहा गया है अर्थात् भरत ने अयोध्या में प्रवेश करते समय सोलह हजार देवों का एवं हजारों राजा आदि जनों का सत्कार किया ऐसा कथन किया जा चुका है--पर यहां वह कथन नहीं किया गया है क्योंकि वह कथन तो १२ वर्ष के उत्सव की परिसमाप्ति के बाद ही किया जायगा इस तरह चलते २ वे लोकपाल भरत अपने राजभवन के प्रतिद्वार पर आकर हस्तिरत्न से नीचे उतरे और स्त्रीरत्न सुभद्रा ३२ हजार ऋतुकल्याणकारिका कन्याओं ३२ हजार जनपदाग्रणियों की कल्याणकारिणि कन्याओं एवं ३२-

---

નામો આ પ્રમાણે છે - સ્વસ્તિક, શ્રીવત્સ, નન્દ્યાવર્ત, વર્દ્ધમાનક, ભદ્રાસન, મત્સ્ય, કળશ, તેમજ દર્પણ. (जे वि य अइगच्छमाणस्स गमो पढमो कुबेरावसाणो सो चेव इहंपि कमो सक्कारजढो णेयव्वो) ભરતના અયોધ્યા પ્રવેશ અંગેનો પાઠ જેવો પાઠ કુબેરની ઉપમા સુધી કહેવામાં આવેલ છે, તેવોજ પાઠ અત્રે પણ સમજવો. પણ અહીં આટલી વિશેષતા છે કે અહીં સમ્મિલિત થયેલા લોકોના સત્કાર અંગે કંઈ પણ કહેવામાં આવ્યું નથી એટલે કે ભરત રાજાએ અયોધ્યામાં પ્રવેશ કરતી વખતે સોળ હજાર દેવો તેમજ સહસ્રો રાજા વગેરે લોકોનો સત્કાર કર્યો, પરન્તુ આવુ કથન અહીં કરવામાં આવ્યું નથી કેમકે તે કથન તો ૧૨ વર્ષીય ઉત્સવની પરિસમાપ્તિ પછી જ કરવામાં આવશે આ પ્રમાણે ચાલતા ચાલતાં તે લોકપાલ ભરત પોતાના રાજભવનના પ્રતિદ્વારની સામે આવીને હસ્તિરત્ન ઉપરથી નીચે ઉતર્યાં અને સ્ત્રી રત્ન સુભદ્રા, ૩૨ હજાર ઋતુ કલ્યાણકારિકા કન્યાઓ, ૩૨ હજાર જનપદાગ્રણીઓની-કલ્યાણ કારિણી કન્યાઓ તેમજ ૩૨-૩૨ પાત્ર- બદ્ધ ૩૨ હજાર નાટકોથી

नाटकसहस्रैः सार्द्धं सपरिवृत्तो भवनवरावतंसकं स्वराजभवनं प्रविशति तत्र कीदृशो राजा कीदृशं च राजभवनं तत्राह-'जाव कुबेरोव्व देवराया कैलास सिहरि सिंगभूअंति' यावत् सर्वतो भावेन कुबेरो देवराज इव-यथा कुबेरो देवराजः तथा अयमपि लोकपालो भरतो देवराजः यथा च कैलासं स्फटिकाचलं किं लक्षणं भवनवरावतमकं शिखरिशृङ्गं पर्वतशिखरं तद्भूतं तत्सदृशमुच्चत्वेन भरतस्य राजभवनमित्यर्थः 'तए णं से भरहे राया मज्जणघरं अणुपविसइ' ततः खलु स भरतो राजा मज्जनगृहं स्नानगृहम् अनुप्रविशति 'अणुपविसित्ता जाव' अनुप्रविश्य यावत् अत्र यावत्पदात् कृतस्नानः सन् ततो निःसृत्य भोजनमण्डपमुपागच्छति उपागत्य 'भोयणमंडवंसि सुहासणवरगए अट्ठमभत्तं पारेइ' भोजनमण्डपे भोजनशालायां सुखासनवरगतः सन् अष्टमभक्तं पारयति अहोरात्रत्रयात्मकं दिनत्रयमुपवासं कृत्वा ततः परम् अष्टमभक्तेन पारणां करोति स भरत इत्यर्थः 'पारेत्ता' पारयित्वा पारणां कृत्वा 'भोयणमंडवाओ पडिणिक्खमइ' भोजनमण्डपात् भोजनशालातः प्रतिनिष्क्रामति निर्गच्छति 'पडिणिक्खमित्ता' प्रतिनिष्क्रम्य निर्गत्य 'उप्पिं पासायवरगए फुट्टमाणेहिं मुइंगमत्थएहिं जाव भुंजमाणे विहरइ' उपरि प्रासादवरगतः श्रेष्ठप्रासादमवस्थितः सन् स भरतो राजा स्फुटद्भिः मृदङ्गमस्तकैः

---

३२ पात्रबद्ध ३२ हजार नाटकों, से युक्त हुए भवनवरावतंसक स्वराजभवन में प्रविष्ट हुए (जाव कुबेरोव्व देवराया केलास सिहरिसिंगभूअंति") जिस प्रकार कुबेर कैलास पर्वत के भीतर प्रविष्ट होता है उसी प्रकार वे भरत राजा कैलास के शिखर जैसे ऊंचे अपने राजभवन में प्रविष्ट हुए (तएणं से भरहे राया मज्जणघरं अणुपविसइ) राजभवन में प्रवेश करने के बाद वे भरत महाराजा स्नानगृह में गये और वहां अच्छी तरह से स्नान क्रिया फिर वे वहां से निकले और निकलकर (भोयणमंडवंसि सुहासणवरगए अट्ठमभत्तं पारेइ) भोजन मन्डप में गये वहां जाकर उन्होंने सुखासन से बैठ कर अष्टम भक्त तपस्या की पारणा की (पारेत्ता भोयणमण्डवाओ पडिणिक्खमइ) पारणा करके फिर वे वहां से चले आये और आकर (पडिणिक्खमित्ता उप्पिं पासायवरगए फुट्टमाणेहिं मुइंगमत्थएहिं जाव भुंजमाणे विहरइ) अपने भवनावतंसक स्वराजभवन में आये और वहां आकरके वे

युक्त थयेला भवनवरावतंसक स्वराज भवनमां प्रविष्ट थया (जाव कुबेरोव्व देवराया केलाससिहरिसिंगभूअंति) जेम कुबेर कैलास पर्वतमां प्रविष्ट थाय छे, तेमज ते भरत राजा कैलासना शिखर जेवा उच्च पोताना राज भवनमां प्रविष्ट थया (तएणं से भरहे राया मज्जणघरं अणुपविसइ) राजभवनमां प्रविष्ट थया बाद ते भरत राजा स्नान गृहमां गया अने त्यां तेमणे सारी रीते स्नान कर्युं पछी तेओ त्याथी नीकळ्यां अने नीकळीने (भोयणं मंडवाओ सुहासणवरगए अट्ठमभत्तं पारेइ) भोजन मंडपमां गया त्यां जईने तेमणे सुखासनमां बेसीने अष्टम भक्त तपस्याना पारणा कर्या. (पारेत्ता भोयणमंडवाओ पडिणिक्खमइ) पारणा करीने पछी तेओ त्याथी आव्या अने आवीने (पडिणिक्खमित्ता उप्पिं पासायवरगए फुट्टमाणेहिं मुइंगमत्थएहिं जाव भुंजमाणे विहरइ) पोताना भवनावतंसक स्वराजभवन

नन्द्यावर्त्त ३ वर्धमानक ४ भद्रासन ५ मत्स्य ६ कलश ७ दर्पण ८ नामकानि अष्टाष्ट मङ्गलकानि प्रत्येकम् अष्टौ अष्टौ संमेलने सति चतुः षष्टितमसंख्यकानि मङ्गालकानि इत्यर्थः पुरतो यावत् सप्रस्थितानि यावत्पदात् यथानुपूर्व्या यथाक्रममिति ग्राह्यम् 'जोऽवि य अइगच्छमाणस्स गमो पढमो कुबेरावसाणो सोचेव इहंपि कमो सक्कारजढो णेयव्वो' योऽपि च अतिगच्छतः विनीता प्रविशतो भरतस्य क्रमः परिपाटी प्रथमः अधस्तनसूत्रोक्तो भरतविनीता प्रवेशवर्णकः कुबेरावसानः कुबेरदृष्टान्तभावितसूत्रावसानः स एव क्रमः इहापि सत्कारविवर्जितो--सत्कारादिरहितो नेतव्यःग्राह्यः अयं भावः पूर्वं प्रवेशे षोडशदेवसहस्रद्वात्रिंशद्रा जसहस्रादीनां सत्कारो यथा भरतेन राज्ञा विहितस्तथा नात्रेति, अस्य च सत्कारस्य द्वादशवार्षिकोत्सवनिर्वर्त्तनोत्तरकाले एव अवसरप्राप्तत्वात् लोकपालः स भरतो राजा निजराजभवनप्रतिद्वारमागत्य हस्तिरत्नात् प्रत्यवरुह्य स्त्रीरत्नेन सुभद्रया द्वात्रिंशता ऋतुकल्याणिकासहस्त्रैः, द्वात्रिंशता जनपदकल्याणिकासहस्त्रैः द्वात्रिंशता द्वात्रिंशद्बद्धैः

हुआ उन अष्ट मगल द्रव्यों के नाम—स्वस्तिक, श्रीवत्स, नन्धावर्त वर्द्धमानक, भद्रासन, मत्स्य, 'कलश, एवं दर्पण'' इस प्रकार से हैं (जे वि य अइगच्छमाणस्स गमो पढमो कुबेरावसाणो सो चेव इहंपि कमो सक्कारजढो णेयव्वो) भरत के अयोध्या में प्रवेश करने समय जैसा पाठ कुवेर की उपमा तकका कहा गया है वैसा ही वह पाठ यहां पर भी कहलेना चाहिये परन्तु यहां केवल इतनी सी ही विशेषता है कि यहां पर सम्मिलित जनों का सत्कार नहीं कहा गया है अर्थात् भरत ने अयोध्या में प्रवेश करते समय सोलह हजार देवों का एवं हजारों राजा आदि जनों का सत्कार किया ऐसा कथन किया जा चुका है—पर यहां वह कथन नहीं किया गया है क्योंकि वह कथन तो १२ वर्ष के उत्सव की परिसमाप्ति के बाद ही किया जायगा इस तरह चलते २ वे लोकपाल भरत अपने राजभवन के प्रतिद्वार पर आकर हस्तिरत्न से नीचे उतरे और स्त्रीरत्न सुभद्रा ३२ हजार ऋतुकल्याणकारिका कन्यायों ३२ हजार जनपदाग्रणियों की कल्याणकारिणि कन्यायों एवं ३२-

---

નામો આ પ્રમાણે છે – સ્વસ્તિક, શ્રીવત્સ, નન્ધાવર્ત, વર્દ્ધમાનક, ભદ્રાસન, મત્સ્ય, કળશ, તેમજ દર્પણ. (जे वि य अइगच्छमाणस्स गमो पढमो कुबेरावसाणो सो चेव इहंपि कमो सक्कारजढो णेयव्वो) ભરતના અયોધ્યા પ્રવેશ અંગેનો પાઠ જેવો પાઠ કુબેરની ઉપમા સુધી કહેવામાં આવેલ છે, તેવોજ પાઠ અત્રે પણ સમજવો પણ અહીં આટલી વિશેષતા છે કે અહીં સમ્મિલિત થયેલા લોકોના સત્કાર અંગે કહીં પણ કહેવામાં આવ્યું નથી. એટલે કે ભરત રાજાએ અયોધ્યામાં પ્રવેશ કરતી વખતે સોળ હજાર દેવો તેમજ સહસ્રો રાજા વગેરે લોકોનો સત્કાર કર્યો, પરન્તુ આવુ કથન અહીં કરવામાં આવ્યું નથી. કેમકે તે કથનતો ૧૨ વર્ષીય ઉત્સવની પરિસમાપ્તિ પછી જ કરવામાં આવશે આ પ્રમાણે ચાલતા ચાલતાં તે લોકપાલ ભરત પોતાના રાજભવનના પ્રતિદ્વારની સામે આવીને હસ્તિરત્ન ઉપરથી નીચે ઉતર્યા અને સ્ત્રી રત્ન સુભદ્રા, ૩૨ હજાર ઋતુ કલ્યાણકારિકા કન્યાઓ, ૩૨ હજાર જન પદાગ્રણીઓની-કલ્યાણ કારિણી કન્યાઓ તેમજ ૩૨-૩૨ પાત્ર બદ્ધ ૩૨ હજાર નાટકોથી

द्वादशसम्वत्सरिके द्वादशसम्वत्सराः वर्षाणि कालो मानं यस्य स तथा भूतस्तस्मिन् प्रमोदे महाराज्याभिषेकजनितमहोत्सवे समाप्ते व्यतीते सति यत्रैव मज्जनगृहम् स्नानगृहं तत्रैव उपागच्छति 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'जाव मज्जघराओ पडिणिक्खमइ' यावद् मज्जनगृहात् स्नानगृहात् प्रतिनिष्क्रामति निर्गच्छति स भरतः, अत्र यावत्पदात् कृतस्नानः इति बोध्यम् 'पडिणिक्खमित्ता' प्रकृतिनिष्क्रम्य निर्गत्य' जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला जाव सीहासणवरगए पुरत्थाभिमुहे णिसीयइ' यत्रैव बाह्या उपस्थानशाला सभामण्डपः यावत् सिंहासनवरगतः पौरस्त्याभिमुखः पूर्वाभिमुखः निषीदति सिंहासने उपविशति स भरत इत्यर्थः, अत्र यावत्पदात् यत्रैव च सिंहासनं तत्रैव उपागच्छति उपागत्य इति बोध्यम् 'णिसीयित्ता' निषद्य उपविश्य 'सोलसदेवसहस्से सक्कारेइ सम्माणेइ' षोडशदेवसहस्राणि--षोडषसहस्रसंख्यकान् देवान् इत्यर्थः सत्कारयति सम्मानयति 'सक्कारित्ता सम्माणित्ता' सत्कार्य सम्मान्य च 'पडिविसज्जेइ' तान् देवान् प्रतिविसर्जयति स्वनिवासस्थान गन्तुम् आज्ञापयतीत्यर्थः 'पडिविसज्जित्ता' प्रतिविसर्ज्य तथाऽऽदिश्य 'बत्तीसं रायवरसहस्सा सक्कारेइ सम्माणेइ' द्वात्रिंपद् राजवरसह-

---

जेणेव मज्जणघरे तेणेव उवागच्छइ) जब १२ वर्ष तक किया गया उत्सव समाप्त हो चुका तब वे भरत नरेश जहां पर मज्जन--स्नान--गृह--था वहा पर आये। (उवागच्छित्ता जाव मज्जणघराओ पडिणिक्खमइ) वहां आकरके उन्होंने अच्छी तरह से स्नान किया (पडिणिक्खमित्ता जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला जाव सीहासणवरगए पुरत्थाभिमुहे णिसीयइ) फिर वहां से बाहर आये और बाहर आकर यावत् वे पूर्वदिशा की ओर मुख करके श्रेष्ठ सिंहासन पर बैठ गये यहां आगत यावत्पद से "जहां सिंहासनथा वहा पर वे आये" इन पदो का सग्रह किया गया है (णिसीयित्ता सोलसदेवसहस्से सक्कारेइ, सम्माणेइ,) वहा बैठ कर उन्होने उन १६ हजार देवों का सत्कार और सन्मान किया (सक्कारित्ता सम्माणित्ता पडिविसज्जेइ) सत्कार सन्मान करके उन्हें विसर्जित कर दिया (पडिविसज्जित्ता बत्तीस रायवरसहस्सा सक्कारेइ सम्माणेइ) देवों को विसर्जित करके फिर भरत नरेश ने ३२ हजार

राया दुवालससंवच्छरिअसि पमोयसि समाणसि जेणेव मज्जणघरे तेणेव उवागच्छइ) જ્યારે ૧૨ વર્ષ સુધી યોજનામાં આવેલ ઉત્સવ સમાપ્ત થઈ ગયો ત્યારે તે ભરત મહારાજા જ્યાં મજ્જન-સ્નાન ગૃહ-હતું ત્યાં ગયા. (उवागच्छित्ता जाव मज्जणघराओ पडिणिक्खमइ) ત્યાં આવીને તેમણે સારી રીતે સ્નાન કર્યું. (पडिणिक्खमित्ता जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला जाव सीहासणवरगए पुरत्थाभिमुहे णिसीयइ) પછી ત્યાંથી બહાર આવ્યા અને બહાર આવીને યાવત્ તેઓ પૂર્વદિશા તરફ મુખ કરીને શ્રેષ્ઠ સિંહાસન ઉપર બેસી ગયા. અહીં આવેલા યાવત પદથી જ્યાં સિંહાસન હતું તેઓ ત્યા આવ્યા 'એ પદો ગ્રહણ થયા છે. (णिसीयित्ता सोलसदेवसहस्से सक्कारेइ, सम्माणेइ) ત્યા બેસીને તેમણે તે ૧૬ હજાર દેવોનો સત્કાર અને તેમનું સન્માન કર્યું (सक्कारित्ता सम्माणित्ता पडिविसज्जेइ) સત્કાર અને સન્માન કરીને તે દેવોને તે ભરત રાજાએ વિસર્જિત કરી દીધા (पडिविसज्जित्ता

यावद् भुञ्जानो विहरति तिष्ठति अत्र यावत्पदात् द्वात्रिंशद्बद्धैः नाटकैः वरतरुणीसंप्रयुक्तैः उपनृत्यमानः २ उपगीयमानः २ उपलालिज्यमानः २ महताऽहतनाट्यगीतवादिततन्त्रीतलतालतूर्यघनमृदङ्गपटुप्रवादितरवेण इष्टान् शब्दस्पर्शरसरूपगन्धान् पञ्चविधान् मानुष्यकान् कामभोगान् इति ग्राह्यम् । अत्र स्फुटद्भिः अतिरभसा स्फालनवशात् विदद्भिः मृदङ्गमस्तकैः मृदङ्गानां मृदङ्गनामकवाद्यविशेषाणां मस्तकानि उपरितनभागास्तैः तथा द्वात्रिंशद्बद्धैः द्वात्रिंशता अभिनेतव्यप्रकारैः पात्रैः वा बद्धैः उपसम्पन्नैर्नाटकैः तथा वरतरुणीसंप्रयुक्तैः वरतरुणीभिः सुष्ठु युवतिस्त्रीभिः सम्प्रयुक्तैः कृतसंप्रयोगैः उपनृत्यमानः २ नृत्यविषयी क्रियमाणः २ तदभिनयपुरस्सरं नर्चनात् तथा उपगीयमानः २, तद्गुणगानात्, तथा उपलालिज्यमानः २, तदीप्सितार्थसम्पादनात् तथा महताऽहत नाट्यगीतवादिततन्त्रीतलतालतुर्यघनमृदङ्गपटुप्रवादितरवेण तत्र-महता प्रधानेन बृहता वा इत्यस्य रवेणेत्यग्रे सम्बन्धः अहतः-अनुबद्धो रवस्येति विशेषणम् नाट्यं नृत्तं तेन युक्त गीतं तच्च वादितानि च शब्दवन्ति कृतानि तन्त्री च वीणा तलौ च हस्तौ तालाश्च कंशिकाः तूर्याणि च पटहादीनि, इति वादिततन्त्रीतलताल-तूर्याणि तानि च तथा घनो मेघः तदाकारो यो मृदङ्गो ध्वनिगाम्भीर्यसाधर्म्यात् स चासौ पटुना दक्षेण प्रवादितश्च यः स घनमृदङ्गपटुप्रवादितः सचेति अहतनाट्यगीत-वादिततन्त्रीतलतालतूर्यघनमृदङ्गपटुप्रवादिता इति इतरेतरद्वन्द्वः तेषां रवः तेन करणभूतेन महता रवेण शब्देन अत्र च मृदङ्गग्रहणं वाद्येषु प्रधानं बोध्यम् । इष्टान्-इच्छा विषयी कृतान् शब्दस्पर्शरसरूपगन्धान् पञ्चविधान मानुष्यकान् कामभोगान् तत्र शब्द-रूपे कामौ स्पर्शरसगन्धा भोगा इति समयपरिभाषाः भुञ्जानः अनुभवन् विहरति तिष्ठति स भरतः इति 'तए णं से भरहे राया दुवालससंवच्छरिअंसि पमोअंसि समाणसि जेणेव मज्जणघरे तेणेव उवागच्छइ' ततः खलु तदन्तर किल स भरतो राजा

बजते हुए मृदङ्गादिको की तुमुल ध्वनि पूर्वक सांसारिक विविध प्रकार के कामभोगों के सुखो को भोगते हुए अपना समय व्यतीत करने लगे यहां यावत्पद से" द्वात्रिंशद्बद्धैः नाटकैः वरतरुणीसंप्रयुक्तै उपनृत्यमानः २ उपगीयमानः २ उपलालिज्यमान. २ महताऽऽहत नाटयगीतवादिततन्त्रीतलतालतूर्यघनमृदङ्गपटुप्रवादितरवेण इष्टान् शब्दस्पर्शरसरूपगन्धान् पञ्चविधान् मानुष्यकान् कामभोगान्" इस पाठ का ग्रहण हुआ है इन पदों की व्याख्या यथास्थान कई वार की जा चुकी है (तएणं भरहे राया दुवालससवच्छरिअसि पमोअंसि समाणंसि

માં આવ્યા. અને ત્યાં આવીને તેઓ વાગતા મૃદંગાદિકોના તુમુલ ધ્વનિ સાથે સાંસારિક વિવિધ પ્રકારના કામભોગોને, સુખોને ભોગવતા ૨ પોતાનો સમય પસાર કરવા લાગ્યા અહીં યાવત્ પદથી "द्वात्रिंशद्बद्धैः नाटकैः वरतरुणीसंप्रयुक्तैः उपनृत्यमानः २ उपगीयमान २ उपलालिज्यमान २ महताऽऽहतनाट्यगीतवादिततन्त्रीतलतालतूर्यघनमृदङ्गपटुप्रवादितरवेन इष्टान् शब्दस्पर्शरसरूपगन्धान् पञ्चविधान् मानुष्यकान् कामभोगान्" એ પાઠ ગ્રહણ થયો છે. એ પદોની વ્યાખ્યા યથાસ્થાન કરવામાં આવી છે, (तएण भरहे

द्वादशसम्वत्सरिके द्वादशसम्वत्सराः वर्षाणि कालो मानं यस्य स तथा भूतस्तस्मिन् प्रमोदे महाराज्याभिषेकजनितमहोत्सवे समाप्ते व्यतीते सति यत्रैव मज्जनगृहम् स्नानगृह तत्रैव उपागच्छति 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'जाव मज्जघराओ पडिणिक्खमइ' यावद् मज्जनगृहात् स्नानगृहात् प्रतिनिष्क्रामति निर्गच्छति स भरतः, अत्र यावत्पदात् कृतस्नानः इत्ति बोध्यम् 'पडिणिक्खमित्ता' प्रकृतिनिष्क्रम्य निर्गत्य' जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला जाव सीहासणवरगए पुरत्थाभिमुहे णिसीयइ' यत्रैव बाह्या उपस्थान-शाला सभामण्डपः यावत् सिंहासनवरगतः पौरस्त्याभिमुखः पूर्वाभिमुखः निषीदति सिंहासने उपविशति स भरत इत्यर्थः, अत्र यावत्पदात् यत्रैव च सिंहासनं तत्रैव उपागच्छति उपागत्य इति बोध्यम् 'णिसीयित्ता' निषद्य उपविश्य 'सोलसदेवस-हस्से सक्कारेइ सम्माणेइ' षोडशदेवसहस्राणि—षोडषसहस्रसंख्यकान् देवान् इत्यर्थः सत्कारयति सम्मानयति 'सक्कारित्ता सम्माणित्ता' सत्कार्य सम्मान्य च 'पडिविसज्जेइ' तान् देवान् प्रतिविसर्जयति स्वनिवासस्थान गन्तुम् आज्ञापयतीत्यर्थः 'पडिविसज्जित्ता' प्रतिविसर्ज्य तथाऽऽदिश्य 'बत्तीसं रायवरसहस्सा सक्कारेइ सम्माणेइ' द्वात्रिंषद् राजवरसह-

---

जेणेव मज्जणघरे तेणेव उवागच्छइ) जब १२ वर्ष तक किया गया उत्सव समाप्त हो चुका तब वे भरत नरेश जहां पर मज्जन—स्नान—गृह—था वहा पर आये। (उवागच्छित्ता जाव मज्जणघराओ पडिणिक्खमइ) वहां आकरके उन्होंने अच्छी तरह से स्नान किया (पडिणिक्ख-मित्ता जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला जाव सीहासणवरगए पुरत्थाभिमुहे णिसीयइ) फिर वहां से बाहर आये और बाहर आकर यावत् वे पूर्वदिशा की ओर मुख करके श्रेष्ठ सिंहासन पर बैठ गये यहां आगत यावत्पद से "जहां सिंहासनथा वहां पर वे आये" इन पदो का सग्रह किया गया है (णिसीयित्ता सोलसदेवसहस्से सक्कारेइ, सम्माणेइ,) वहां बैठ कर उन्होने उन १६ हजार देवों का सत्कार और सन्मान किया (सक्कारित्ता सम्माणित्ता पडिवि-सज्जेइ) सत्कार सन्मान करके उन्हें विसर्जित कर दिया (पडिविसज्जित्ता बत्तीस रायवर-सहस्सा सक्कारेइ सम्माणेइ) देवों को विसर्जित करके फिर भरत नरेश ने ३२ हजार

राया दुवालसंवच्छरिअंसि पमोयंसि समाणंसि जेणेव मज्जणघरे तेणेव उवागच्छइ) ज्यारे १२ वर्ष सुधी योजायेला आवेल उत्सव समाप्त थई गयो त्यारे ते भरत महाराजा ज्यां मज्जन-स्नान गृह-हतुं त्यां गया. (उवागच्छित्ता जाव मज्जणघराओ पडिणिक्खमइ) त्यां आवीने तेमणे सारी रीते स्नान कर्युं. (पडिणिक्खमित्ता जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला जाव सीहासणवरगए पुरत्थाभिमुहे णिसीयइ) पछी त्यांथी बहार आव्या अने बहार आवीने यावत् तेओ पूर्वदिशा तरफ मुख करीने श्रेष्ठ सिंहासन उपर बेसी गया. अहीं आवेला यावत् पदथी ज्यां सिंहासन हतुं तेओ त्यां आव्या' ए पदो ग्रहण थया छे. (णिसीयित्ता सोलसदेवसहस्से सक्कारेइ, सम्माणेइ) त्यां बेसीने तेमणे ते १६ हजार देवोनो सत्कार अने तेमनुं सन्मान कर्युं (सक्कारित्ता सम्माणित्ता पडिविसज्जेइ) सत्कार अने सन्मान करीने ते देवोने ते भरत राजाए विसर्जित करी दीधा (पडिविसज्जित्ता

स्राणि द्वात्रिंशत्सहस्रसंख्यकान् राजवरान् सत्कारयति सम्मानयति 'सक्कारित्ता सम्माणित्ता' सत्कार्य सम्मान्य 'पडिविसज्जेइ' प्रतिविसर्जयति स्ववासगमनाय आज्ञापयति स भरतः 'सक्कारित्ता सम्माणित्ता' तान् राजवरान् सत्कार्य सम्मान्य च 'सेणावइरयणं सक्कारेइ सम्माणेइ' सेनापतिरत्न सत्कारयति सम्मानयति 'सक्कारित्ता सम्माणित्ता' सत्कार्य सम्मान्य च 'जाव पुरोहियरयणे सक्कारेइ सम्माणेइ' यावत् पुरोहितरत्नं सत्कारयति सम्मानयति अत्र यावत्पदात् गाथापतिरत्नं वर्द्धकिरत्न च ग्राह्यम् 'सक्कारिता सम्माणित्ता' सत्कार्य सम्मान्य च 'एवं तिण्णिसट्ठे सूवयारसए अट्ठारससेणिप्पसेणीओ सक्कारेइ सम्माणेइ' एवम् उक्तरीत्या त्रीणि षष्ठानि षष्ठ्यधिकानि सूपकारशतानि त्रिषष्ठ्यधिकशतसंख्यकान् सूपकारान् इत्यर्थः तथा अष्टादश-श्रेणिप्रश्रेणीः च सत्कारयति सम्मानयति 'सक्कारित्ता सम्माणित्ता' सत्कार्य सम्मान्य च 'अण्णे य बहवे राईसरतलवर जाव सत्थवाहप्पभिइओ सक्कारेइ सम्माणेइ' अन्यांश्च

राजाओं का सत्कार एवं सन्मान किया (सक्कारित्ता सम्माणित्ता पडिविसज्जेइ) उनका सत्कार सन्मान करके फिर विसर्जित कर दिया (पडिविसज्जित्ता) इन्हे विसर्जित करके (सेणावइरयणं सक्कारेइ, सम्माणेइ) फिर उस भरत नरेश ने सेनापतिरत्न का सत्कार और सन्मान किया (सक्कारित्ता सम्माणित्ता जाव पुरोहियरयणे सक्कारेइ सम्माणेइ) सत्कार सन्मान करके उसे विसर्जित कर दिया इसके बाद उसने गाथापतिरत्न का और वर्द्धकिरत्न का सत्कार सन्मान किया इन्हे सत्कृत और सम्मानित कर विसर्जित कर दिया बाद में उसने पुरोहित रत्न का सत्कार और सन्मान किया फिर उसे भी विसर्जित कर दिया (एवं तिण्णिसट्ठे सूवयारसए अट्ठारस सेणिप्पसेणीओ सक्कारेइ, सम्माणेइ) इसी तरह उसने ३६० सूपकारों को सत्कृत और सम्मानित किया और उन्हें विसर्जित कर दिया १८ श्रेणि प्रश्रेणी-जनो को सत्कृत सन्मानित कर विसर्जित कर दिया (अण्णेय बहवे राईसर तलवर जाव

बत्तीसं रायवरसहस्सा सक्कारेइ सम्माणेइ) तेथ्योने विसर्जित करीने पछी भरत नरेशे ३२ हजार राजाओनो सत्कार अने ते सर्वनुं सन्मान कर्युं (सक्कारित्ता सम्माणित्ता पडिविसज्जेइ) तेमनो सत्कार अने ते सर्वनु सन्मान करीने भरत राजाए तेमने विसर्जित करीदीधा (पडिविसज्जित्ता) अने तेमने विसर्जित करीने (सेणावइरयण सक्कारेइ, सम्माणेइ) पछी ते भरत नरेशे सेनापतिरत्न नो सत्कार अने तेमनुं सन्मान कर्युं अने (सक्कारित्ता सम्माणित्ता जाव पुरोहियरयणे सक्कारेइ सम्माणेइ) यावतसत्कार तेमज सन्मान करीने तेमने विसर्जित करी दीधा त्यार बाद तेणे गाथापति रत्न अने वर्धकिरत्न अने पुरोहित रत्ननो सत्कार अने सन्मान कर्युं अने तेमने सत्कृत अने सन्मानित करीने विसर्जित करी दीधा (एव तिण्णिसट्ठे, सूवयारसए अट्ठारस सेणिप्पसेणीओ सक्कारेइ, सम्माणेइ) आ प्रमाणे तेणे ३६० सूपकारोने सत्कृत अने सन्मानित कर्यां अने त्यार बाद तेमने विसर्जित करी दीधा आ प्रमाणे १८ श्रेणि प्रश्रेणीजनोने सत्कृत अने सन्मानित कर्यां अने त्यार बाद तेमने विसर्जित करी दीधा (अण्णे य बहवे

वहून् राजेश्वर तलवर यावत् सार्थवाहप्रभृतीन् सत्कारयति सम्मानयति' सक्कारित्ता सम्माणित्ता' सत्कार्य सम्मान्य च 'पडिविसज्जेइ' प्रतिविसर्जयति स्वनिवासस्थान गमनाय आज्ञापयति स भरत इत्यर्थः 'पडिविसज्जित्ता' प्रतिविसर्ज्य तथाऽऽज्ञाप्य 'उप्पिं पासायवरगए जाव विहरइ, उपरि प्रासादवरगत. श्रेष्ठप्रासादं प्राप्तः सन् स भरतो राजा यावद् विहरति तिष्ठति अत्र यावत्पदात् स्फुटद्भि' मृदङ्गैः द्वात्रिंशद्बद्धैर्नाटकैः वरतरुणी संप्रयुक्तैः उपनृत्यमानः२ उपगीयमानः २ उपलालिज्यमान २ महताऽहतनाट्यगीतवादिततन्त्रीतलतालतूर्यघनमृदङ्गपटुप्रवादितरवेण इष्टान शब्दस्पर्शरसरूपगन्धान् पञ्चविधान् मानुष्यकान् कामभोगान् एतेषां पदानां संग्रहः व्याख्यानं तु अस्मिन्नेव सूत्रे पूर्वे विलोकनीयम् ॥सू०३१॥

अथ चतुर्दशरत्नाधिपते र्भरतस्य यानि रत्नानि यत्रोत्पद्यन्ते तत्तथाऽऽह–"भरहस्स" इत्यादि ।

मूलम्–भरहस्स रण्णो चक्करयणे १दंडरयणे २ असिरयणे३ छत्तरयणे ४ एते णं चत्तारि एगिंदियरयणा आउहघरसालाए समुप्पण्णा चम्मरयणे १ मणिरयणे २ कागणिरयणे ३ णव य महाणिहओ एएणं सिरिघरंसि समुप्पण्णा सेणावइरयणे१, गाहावइरयणे २ वद्धइरयणे ३ पुरोहियरयणे ४ एए णं चत्तारि मणुअरयणा विणीयाए रायहाणीए समुप्पण्णा, आसरयणे१ हत्थिरयणे २एए णं दुवे पंचिंदियरयणा वेयद्ध-

सत्थवाहप्पभिइओ सक्कारेइ सम्माणेइ) इसी तरह अन्य और भी अनेक राजेश्वर तलवर यावत् सार्थवाह आदिकों को सत्कृत किया और सम्मानित किया (सक्कारित्ता सम्माणित्ता पडिविसज्जेइ) सत्कृत सम्मानित कर उन्हें फिर उसने विसर्जित कर दिया (पडिविसज्जिता उप्पिं पासायरगवए जाव विहरइ) विसर्जित करके फिर वह भरत नरेश अपने प्रासादवरावतंमक राजभवन में चला गया और वहां जाकर उसने मनुष्यभव सम्बन्धी इष्ट कामभोगो को भोगते हुए अपने समय को व्यतीत किया यहां यावत्पद से पूर्व की तरह "स्फुटद्भिः मृदङ्गैः द्वात्रिंशद्बद्धै टकै." इत्यादिरूप से पाठ का सग्रह हुआ है ॥सू० ३१॥

राईसरतलवर जाव सत्थवाहप्पभिइओ सक्कारेइ सम्माणेइ) આ પ્રમાણે બીજા પણ અનેક રાજેશ્વર, તલવર યાવત્ સાર્થવાહ આદિકોને સત્કૃત અને સન્માનિત કર્યા (सक्कारित्ता सम्माणित्ता पडिविसज्जेइ) સત્કૃત તેમજ સન્માનિત કરીને તેમને વિસર્જિત કરી દીધા. (पडिविसज्जित्ता उप्पिं पासायवरगए जाव विहरइ) વિસર્જિત કરીને પછી તે ભરત નરેશ પોતાના પ્રાસાદવરાવતંસક રાજભવનમાં જતારહ્યા. ત્યાં જઈને તેમણે મનુષ્યભવ સંબંધી ઇષ્ટકામ ભોગોને ભોગવતા ભોગવતા પોતાનો સમય પસાર કર્યો અહીં યાવત્ પદથી પૂર્વની જેમ "स्फुटद्भि मृदङ्गै द्वात्रिंशद्बद्धैर्नाटकै" વગેરે પાઠ સંગૃહીત થયો છે ॥સૂ ૩૧॥

गिरिपायमूले समुप्पण्णा सुभद्दा इत्थीरयणे उत्तरिल्लाए विज्जाहरसेढीए समुप्पण्णे ॥सू० ३२॥

छाया-भरतस्य राज्ञः चक्ररत्नम्१ दण्डरत्नम्२ असिरत्नम्३ छत्ररत्नम् ४ एतानि खलु चत्वारि एकेन्द्रियरत्नानि आयुधगृहशालायां समुत्पन्नानि, चर्मरत्नम् १ मणिरत्नम् २ काकणीरत्नम् ३ नव च महानिधयः एते खलु श्रीगृहे समुत्पन्ना सेनापतिरत्नम् १ गाथापतिरत्नम् २ वर्द्धकिरत्नम् ३ पुरोहितरत्नम् ४, एतानि खलु चत्वारि मनुजरत्नानि विनीतायां राजधान्यां समुत्पन्नानि, अश्वरत्नम् १, हस्तिरत्नम् २, एते खलु द्वे पञ्चेन्द्रियरत्ने वैताढ्यगिरिपादमूले समुत्पन्ने सुभद्रा स्त्रीरत्नम् औत्तराहाया विद्याधरश्रेण्यां समुत्पन्नम् ॥सू३२॥

टीका-"भरहस्स रण्णो" इत्यादि। 'भरहस्स रण्णो चक्करयणे १ दंडरयणे २ असिरयणे ३ छत्तरयणे ४ एतेणं चत्तारि एगिंदियरयणे आउहघरसालाए समुप्पण्णा' भरतस्य राज्ञः चक्ररत्नम् १ दण्डरत्नम् २ असिरत्नम् ३ छत्ररत्नम् ४, एतानि खलु चत्वारि एकेन्द्रियरत्नानि आयुधगृहशालायां समुत्पन्नानि 'चम्मरयणे १ मणिरयणे २ कागणिरयणे ३ णवय महाणिहओ एएणं सिरिघरंसि समुप्पण्णा' चर्मरत्नम् १ मणिरत्नम् काकणी रत्नम् ३ नव च महानिधयः नैसर्प १पाण्डुक २पिङ्गलक ३सर्वरत्न ४महापद्म ५काल ६ महाकाल ७ माणवकमहानिधि ८ खड्ग ९ नामधेयाः नैसर्पादिदेवविशेषाधिष्ठिताः एते खलु चर्मरत्नादि त्रयं नैसर्पादि नव महानिधयश्च श्रीगृहे भाण्डागारे समुत्पन्नानि एतेन च प्रोक्ता नव महानिधयः शाश्वतभावरूपाः कथमुत्पद्यन्ते इत्याशङ्कमानोऽपि परास्ततां गतः "सेणाइवरयणे १ गाहावइरयणे २ वद्धइरयणे ३ पुरोहिअरयणे ४ एएणं चत्तारि

अब भरत राजा के जो कि चौदह रत्नो का अधिपति होता है, कौन कौन रत्न कहां कहां उत्पन्न होते हैं यह प्रकट किया जाता है—'भरहस्स रण्णा चक्करयणे १ दंडरयणे असिरयणे' इत्यादि सूत्र—३२

टीका—'भरहस्स रण्णो चक्करयणे, दडरयणे, असिरयणे, छत्तरयणे' भरतचक्रवर्ती के चक्ररत्न, दण्डरत्न२ असिरत्न ३ छत्ररत्न (एते णं चत्तो) ये चार रतन जोकि(एगिंदियरयणा) एकेन्द्रिय रत्न है (आउहघरसालाओ समुप्पणा) आयुध गृह शालामें उत्पन्न होते हैं (चम्मरयणे, मणिरयणे, कागणिरयणे, णवय महाणिहओ एए णं सिरिघरसि समुप्पण्णा) चर्मरत्न मणिरत्न, काकणिरत्न, तथा नौ महानिधिया ये सब श्रीगृह में-भांडागार में—उत्पन्न होते हैं। (सेणावइरयणे,गाहावइरयणे,वद्धइरयणे,

---

હવે ભરતમહારાજા કે જે ચૌદરત્નોના અધિપતિ છે, તેમના કયા કયા રત્નો કયા કયા ઉત્પન્ન થાય છે તેબતાવવામા આવે છે-

'भरहस्स रण्णो चक्करयणे १ दडरयणे २ असिरयणे' इत्यादि सूत्र-३२ ॥

ટીકાર્થ - ભરત ચક્રવર્તીના ચક્રરત્ન ૧, દંડરત્ન ૨, અસિરત્ન ૩, અને છત્રરત્ન (एतेणं चत्तो०) એ ચાર રત્નો કે જે (एगिंदियरयणा) એકેન્દ્રિય રત્નો છે, (आउहघरसालाओ समुप्पण्णा) આયુધ ગૃહશાલામા ઉત્પન્ન થયા છે (चम्मरयणे, मणिरयणे, कागणिरयणे, णवय महाणिहिओ एएण सिरिघरसि समुप्पण्णा) ચર્મરત્ન, મણિરત્ન, કાકણિરત્ન તથા નવ

मणुअरयणा विणीयाए रायहाणीए समुप्पण्णा' सेनापतिरत्न १ गाथापतिरत्न २ वर्द्धकि-रत्न ३ पुरोहितरत्नम् ४ एतानि खलु चत्वारि मनुजरत्नानि विनीताया राजधान्यां समुत्पन्नानि 'आसरयणे १ हत्थिरयणे २ एएण दुवे पंचिंदियरयणा वेअद्धगिरिपाय-मूले समुप्पण्णा' अश्वरत्नम् १ हस्तिरत्ने २ एते खलु द्वे पञ्चेन्द्रियतिर्यग्रत्ने वैता-ढ्यगिरेः पादमूले मूलभूमौ समुत्पन्ने जाते । 'सुभद्दा इत्थी रयणे उत्तरिल्लाए विज्जा-हार सेढीए समुप्पण्णे' सुभद्रा सुभद्रानामकं स्त्रीरत्नम् औत्तराहायाम् उत्तरस्या विद्याधर-श्रेण्यां समुत्पन्नम् ॥सू-३२॥

अथ षट्खण्ड भरतं पालयन् चक्रवर्ती भरतो यथा प्रवृत्तवान् तथाऽऽह—"तए ण से भरहे' इत्यादि ।

मूलम्—तए णं से भरहे राया चउदसण्हं रयणाणं णवण्हं महाणि-हीणं सोलसण्हं देवसाहस्सीणं बत्तीसाए रायसहस्साणं बत्तीसाए उडु-कल्लाणिया सहस्साणं बत्तीसाए जणवयकल्लाणियासहस्साणं बत्तीसाए बत्तीसइबद्धाणं णाडगसहस्साणं तिण्हं सट्ठीणं सूवयारसयाणं अट्ठासण्हं सेणिप्पसेणीणं चउरासीइए आससयसहस्साणं चउरासीइए दंतिसयसह-स्साणं चउरासीइए रहसयसहस्साणं छण्णउइए मणुस्सकोडीणं बावत्तरीए पुरवरसहस्साणं बत्तीसाए जणवयसहस्साणं छण्णउइए गामकोडीणं णवण-उइए दोणमुहसहस्साणं अडयालीसाए पट्टणसहस्साणं चउव्वीसाए कव्वड-

पुरोहियरयणे एएण चत्तारि मणुअरयणा विणीयाए रायहाणीए समुप्पण्णा) सेनापतिरत्न, गाथापति-रत्न, वर्द्धकिरत्न, और पुरोहितरत्न ये चार मनुष्यरत्न विनीता राजधानी में उत्पन्न होते हैं (आ-सरयणे, हत्थिरयणे एए ण दुवे पंचिंदियरयणा वेअद्धगिरिपायमूले समुप्पण्णा) अश्वरत्न, और हस्तिरत्न, ये दो पंचेन्द्रियतिर्यग्रत्न वैताढयगिरि की तलहटी में उत्पन्न होते है (सुभद्दा-इत्थीरयणे उत्तरिल्लाए विज्जाहरसेढाए समुप्पण्णे) तथा सुभद्रा नाम का जो स्त्रीरत्न है वह उत्तरविद्याधरश्रेणी में उत्पन्न होता है ॥सू० ३२॥

મહાનિધિઓ એ સર્વે શ્રીગૃહમા–ભાંડાગાર માં ઉત્પન્ન થયા છે. (सेणावइरयणे, गाहावइरयणे, वड्ढइरयणे, पुरोहियरयणे, एएणं चत्तारि मणुअरयणा विणीयाए रायहाणीए समुप्पण्णा) સેનાપતિરત્ન, ગાથાપતિરત્ન વર્ધકિરત્ન અને પુરોહિતરત્ન એ ચાર મનુષ્યરત્નો વિનીતા રાજધાનીમાં ઉત્પન્ન થયા છે (आसरयणे, हत्थिरयणे, एएणं दुवे पंचिंदियरयणा वेअद्धगिरिपायमूले समुप्पण्णा) અશ્વરત્ન અને હસ્તિરત્ન એ બે પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્રત્ન વૈતાઢ્ય ગિરિની તળેટીમા ઉત્પન્ન થયા છે (सुभद्दा इत्थीरयणे उत्तरिल्लाए विज्जाहर सेढीए समुप्पण्णे) તથા સુભદ્રા નામક જે સ્ત્રી રત્ન છે તે ઉત્તર વિદ્યાધર શ્રેણીમા ઉત્પન્ન થયેલ છે સૂત્ર–૩૨ ॥

सहस्साणं चउव्वीसाए मडंबसहस्साणं वीसाए आगरसहस्साणं सोलसण्हं खेडसहस्साणं चउदसण्हं संवाहसहस्साणं छप्पण्णाए अंतरोदगाणं एगूणपण्णाए कुरज्जाणं विणीयाए रायहाणीए चुल्लहिमवंतगिरिसागरमेशगस्स केवलकप्पस्स भरहस्स वासस्स अण्णेसिं च बहूणं राईसरतलवर जाव सत्थवाहप्पभिईणं आहेवच्चं पोरेवच्चं भट्टितं सामित्तं महत्तरगत्तं आणाईसरसेणावच्चं कारेमाणे पालेमाणे ओहयणिहएसु कंटएसु उद्धिअमलिएसु सव्वसत्तुसु णिज्जिएसु भरहाहिवे णरिंदे वरचंदणचच्चिअंगे वरहाररइयवच्छे वरमउडविसिट्ठए वरवत्थभूसणधरे सव्वोउअसुरहि कुसुमवरमल्लसोभियसिरे वरणाडगनाडइज्जवरइत्थिगुम्मसद्धिं संपरिवुडे सव्वोसहि सव्वरयण सव्वसमिइसमग्गे संपुण्णमणोरहे हयामित्तमाणमहणे पुव्वकयतवप्पभावनिविट्ठसंचियफले भुंजइ माणुस्सए सुहे भरहे नामधेज्जे त्ति ॥सू० ३३॥

छाया—ततः खलु स भरतो राजा चतुर्दशानां रत्नानां नवानां महानिधीनां षोडशानां देवसहस्राणां द्वात्रिंशतो राजसहस्राणाम्, द्वात्रिंशत् ऋतुकल्याणिका सहस्राणाम्, द्वात्रिंशतो जनपदकल्याणिका सहस्राणाम् द्वात्रिंशतो द्वात्रिंशद्बद्धानां नाटकसहस्राणां त्रयाणां षष्ठानां सूपकारशतानाम् अष्टादशानां श्रेणिप्रश्रेणीनाम् , चतुरशीते अश्वशतसहस्राणाम्, चतुरशीते· दन्तिशतसहस्राणाम् , चतुरशीते· रथशतसहस्राणाम् षण्णवतेः मनुष्यकोटीनाम्, द्वासप्ततेः पुरवरसहस्राणाम् द्वात्रिंशतो जनपदसहस्राणाम्, षण्णवतेः ग्रामकोटीनाम् नवनवतेः द्रोणमुखसहस्राणाम्, अष्टाचत्वारिंशतः पत्तनसहस्राणाम् चतुर्विंशते कर्बटसहस्राणाम्, चतुर्विंशतेः मडम्बसहस्राणाम् विंशतेराकरसहस्राणाम् षोडशानां खेटसहस्राणाम् चतुर्दशानां सं सहस्राणाम् षट्पञ्चाशतोऽन्तरोदकानाम् एकोनपञ्चाशतः कुराज्यानाम् विनीताया राजधान्या· क्षुल्लहिमवद् गिरिसागरमर्यादाकस्य केवलकल्पस्य भारतवर्षस्य अन्येषां च बहूनां राजेश्वरतलवर यावत् सार्थवाहप्रभृतीनाम् आधिपत्यं पौरपत्यं भर्तृत्वं स्वामित्वं महत्तरत्वम् आज्ञेश्वरसेनापत्यं कारयन् पालयन् उपहतनिहतेषु कण्टकेषु उद्धृतमर्दितेषु सर्वशत्रुषु निर्जितेषु भरताधिपो नरेन्द्र वरचन्दन-चर्चिताङ्ग वरहाररतितवक्षस्क वरमुकुट विशिष्टक' वरवस्त्राभूषणधर सर्वर्तुक सुरभिकुसुमवरमाल्यशोभितशिरस्क' वरनाटकनाटकीय वरस्त्रो गुल्मसार्द्धं संपरिवृतः सर्वौषधिसर्वरत्नसर्वसमितिसमग्र सम्पूर्णमनोरथ हतामित्रमानमथन पूर्वकृतनतप प्रभावनिविष्टसंचितफलानि भुङ्क्ते मानुष्यकानि सुखानि भरतो नामधेय इति ॥सू० ३३॥

टीका-"तए णं से" इत्यादि 'तए णं से भरहे राया चउदसण्हं रयणाणं' ततः षट्खण्डभरतसाधनानन्तर खलु स भरतो महाराजा चतुर्दशरत्नादीनां सार्थवाहप्रभृत्यन्तानामाधिपत्यादिकं कारयन् पालयन् मानुष्यकानि सुखानि भुङ्क्ते इत्यग्रे सम्बन्धः तथाहि चतुर्दशानां रत्नानाम् एकेन्द्रियाणां चक्ररत्नादि काकणीरत्नान्तानां सप्तानाम् पञ्चेन्द्रियाणां सेनापतिरत्नादि सुभद्रारत्नान्तानां सप्तानाम् संमीलने च चतुर्दशरत्नानामित्यर्थः अधिपत्यादिकम् तथा 'णवण्हं महाणिहीणं' नवानां नैसर्पादि शङ्खान्तानां तत्तद्देवाधिष्ठितानां महानिधीनाम् आधिपत्यादिकम् तथा 'सोलसण्हं देवसाहस्सीणं' षोडशानां देवसाहस्रीणाम् षोडशसहस्रसंख्यकानां देवानामित्यर्थः आधिपत्यादिकम् तथा 'बत्तीसाए रायसहस्साणं' द्वात्रिंशतो राजसहस्राणाम् द्वात्रिंशत्सहस्रसंख्यकानां राज्ञामित्यर्थः आधिपत्यादिकम् तथा 'बत्तीसाए उडुकल्लाणियासहस्साण' द्वात्रिंशतः ऋतुकल्याणिकासहस्राणाम् द्वात्रिंशसंख्यक ऋतुकल्याणिकास्त्रीणामित्यर्थः आधिपत्यं स्वामित्वादिकम् अत्र ऋतुकल्याणिकाः इत्यस्य ऋतुविपरीतस्पर्शत्वेन शीतकाले उष्णस्पर्शः उष्णकाले शीतस्पर्शः इत्यादि रूपेण सुखस्पर्शाः अथवाऽमृतकन्यात्वेन सदा सर्वऋतुषु कल्याणकारिण्यो राजकन्यकाः इत्यर्थो बोध्यः। तथा 'बत्तीसाए जणवयकल्लाणिया सहस्साणं' द्वात्रिंशतः जनपदकल्याणिका सहस्राणाम् द्वात्रिंशत्सहस्रसंख्यायुक्तानां जनपदाग्रणी कल्याणिकानां राजकन्यकानामित्यर्थः आधिपत्यादिकम् तथा 'बत्तीसाए बत्तीसइबद्धाणं णाडगसहस्साणं' द्वात्रिंशतो द्वात्रिंशदबद्धानां नाटकसहस्राणाम् द्वात्रिंशतो द्वात्रिंशतापात्रैः बद्धानां युक्तानां नाटकसहस्राणाम् द्वात्रिंशत्सहस्रसंख्यकानां द्वात्रिंशत्पात्रबद्धनाटकानामित्यर्थः तथा 'तिण्ह सट्ठीणं सूवयारसयाणं' त्रयाणां षष्टानां षष्ठ्यधिकानां सूपकारशता-

---

'तएणं से भरहे राया चउदसण्ह रयणाण णवण्ह' इत्यादि सूत्र-३३

टीकार्थ-(तए णं से भरहे राया) षट्खण्डात्मक भरतक्षेत्र के साधन करने के बाद वे भरत चक्रवर्ती (चउदसण्ह रयणाणं णवण्हं महाणिहीण सोलसण्ह देवसाहस्सीणं बत्तीसाए रायसहस्साणं बत्तीसाए उडुकल्लाणियासहस्साणं बत्तीसाए जणवयकल्लाणियासहस्साणं बत्तीसाए बत्तीसइबद्धाणं णाडगसहस्साण) चौदह रत्नों का नौ महानिधियों का सोलह हजार देवों का बत्तीस हजार राजाओं का बत्तीस हजार ऋतुकल्याणकारिणी कन्याओं का ३२-३२ पात्र बद्ध ३२ हजार नाटकों का (तिण्हं सट्ठीण सूवयारसयाणं अट्ठारसण्ह सेणिप्पसेणीणं चउ-

---

(तएण से भरहे राया चउद्दसण्ह रयणाणं णवण्ह) इत्यादि-सूत्र ३३ ॥

टीकार्थ-(तएणं से भरहे राया) षट्‌खंडात्मक भरतक्षेत्रने साधन रूप बनाव्या बाद (स्वाधीन बनाव्या बाद) ते भरत चक्रवर्ती (चउद्दसण्हं रयणाणं णवण्हं महाणिहीणं सोलसण्हं देवसाहस्सीण बत्तीसाए रायसरस्साण बत्तीसाए उडुकल्लाणिया सहस्साणं बत्तीसाए जणवयकल्लाणिया सहस्साण बत्तीसाए बत्तीसइबद्धाण णाडगसहस्साणं) चतुर्दशरत्नो, नव महानिधिओ, सोळ सहस्त्र देवो, ३२ सहस्त्र राजाओ, ३२ सहस्त्र ऋतुकल्याणकारिणी कन्याओ, ३२ सहस्त्र जनपदाग्रणीओनी कन्याओ, ३२-३२ पात्र बद्ध ३२ सहस्त्र नाटको (तिण्हं

सहस्साणं चउव्वीसाए मडंबसहस्साणं वीसाए आगरसहस्साणं सोलसण्हं खेडसहस्साणं चउद्सण्हं संवाहसहस्साणं छप्पण्णाए अंतरोदगाणं एगूणपण्णाए कुरज्जाणं विणीयाए रायहाणीए चुल्लहिमवंतगिरिसागरमेरागस्स केवलकप्पस्स भरहस्स वासस्स अण्णेसिं च बहूणं राईसरतलवर जाव सत्थवाहप्पभिईणं आहेवच्चं पोरेवच्चं भट्टित्तं सामित्तं महत्तरगत्तं आणाईसरसेणावच्चं कारेमाणे पालेमाणे ओहयणिहएसु कंटएसु उद्धिअमलिएसु सव्वसत्तुसु णिज्जिएसु भरहाहिवे णरिंदे वरचंदणचच्चिअंगे वरहाररइयवच्छे वरमउडविसिट्ठए वरवत्थभूसणधरे सव्वोउअसुरहि कुसुमवरमल्लसोभियसिरे वरणाडगनाडइज्जवरइत्थिगुम्मसद्धिं संपरिवुडे सव्वोसहि सव्वरयण सव्वसमिइसमग्गे संपुण्णमणोरहे हयामित्तमाणमहणे पुव्वकयतवप्पभावनिविट्ठसंचियफले भुंजइ माणुस्सए सुहे भरहे नामधेज्जे त्ति ॥सू० २३॥

छाया–ततः खलु स भरतो राजा चतुर्दशानां रत्नानां नवानां महानिधीनां षोडशानां देवसहस्रानां द्वात्रिंशतो राजसहस्त्राणाम्, द्वात्रिंशत् ऋतुकल्याणिका सहस्त्राणाम्, द्वात्रिंशतो जनपदकल्याणिका सहस्राणाम् द्वात्रिंशतो द्वात्रिंशद्बद्धानां नाटकसहस्त्राणां त्रयाणां षष्ठानां सूपकारशतानाम् अष्टादशानां श्रेणिप्रश्रेणीनाम्, चतुरशीते अश्वशतसहस्राणाम्, चतुरशीते दन्तिशतसहस्राणाम्, चतुरशीते रथशतसहस्राणाम् षण्णवतेः मनुष्यकोटीनाम्, द्वासप्तते पुरवरसहस्राणाम् द्वात्रिंशतो जनपदसहस्राणाम्, षण्णवतेः ग्रामकोटीनाम् नवनवते द्रोणमुखसहस्त्राणाम्, अष्टाचत्वारिंशतः पत्तनसहस्राणाम् चतुर्विंशते कर्बटसहस्राणाम्, चतुर्विंशतेः मडम्बसहस्राणाम् विंशतेराकरसहस्राणाम् षोडशानां खेटसहस्राणाम् चतुर्दशानां सं सहस्त्राणाम् षट्पञ्चाशतोऽन्तरोदकानाम् एकोनपञ्चाशतः कुराज्यानाम् विनीताया राजधान्या क्षुल्लहिमवद् गिरिसागरमर्यादाकस्य केवलकल्पस्य भारतवर्षस्य अन्येषां च बहूनां राजेश्वरतलवर यावत् सार्थवाहप्रभृतीनाम् आधिपत्यं पौरपत्यं भर्तृत्वं स्वामित्वं महत्तरत्वम् आज्ञेश्वरसेनापत्यं कारयन् पालयन् उपहतनिहतेषु कण्टकेषु उद्धृतमर्दितेषु सर्वशत्रुषु निर्जितेषु भरताधिपो नरेन्द्र वरचन्दन-चर्चिताङ्ग· वरहाररतिदवक्षस्क वरमुकुट विशिष्टक वरवस्त्राभूषणधर सर्वर्तुक सुरभिकुसुमवरमाल्यशोभितशिरस्क वरनाटकनाटकीय वरस्त्री गुल्मसार्द्धं संपरिवृतः सर्वौषधिसर्वरत्नसर्वसमितिसमग्र सम्पूर्णमनोरथ हतामित्रमानमथन· पूर्वकृतप प्रभावनिविष्टसंचितफलानि भुङ्क्ते मानुष्यकानि सुखानि भरतो नामधेय इति ॥सू० २३॥

टीका-"तए णं से" इत्यादि 'तए णं से भरहे राया चउदसण्हं रयणाणं' ततः षट्खण्डभरतसाधनानन्तर खलु स भरतो महाराजा चतुर्दशरत्नादीनां सार्थवाहप्रभृत्यन्तानामाधिपत्यादिकं कारयन् पालयन् मानुष्यकानि सुखानि भुङ्क्ते इत्यग्रे सम्बन्धः तथाहि चतुर्दशानां रत्नानाम् एकेन्द्रियाणां चक्ररत्नादि काकणीरत्नान्तानां सप्तानाम् पञ्चेन्द्रियाणां सेनापतिरत्नादि सुभद्रारत्नान्तानां सप्तानाम् संमीलने च चतुर्दशरत्नानामित्यर्थः अधिपत्यादिकम् तथा 'णवण्हं महाणिहीणं' नवानां नैसर्पादि शङ्खान्तानां तत्तद्देवाधिष्ठितानां महानिधीनाम् आधिपत्यादिकम् तथा 'सोलसण्हं देवसाहस्सीणं' षोडशानां देवसाहस्रीणाम् षोडशसहस्रसंख्यकाना देवानामित्यर्थः आधिपत्यादिकम् तथा 'बत्तीसाए रायसहस्साणं' द्वात्रिंशतो राजसहस्राणाम् द्वात्रिंशत्सहस्रसंख्यकानां राज्ञामित्यर्थः आधिपत्यादिकम् तथा 'बत्तीसाए उडुकल्लाणियासहस्साण' द्वात्रिंशतः ऋतुकल्याणिकासहस्राणाम् द्वात्रिंशसंख्यक ऋतुकल्याणिकास्त्रीणामित्यर्थः आधिपत्यं स्वामित्वादिकम् अत्र ऋतुकल्याणिकाः इत्यस्य ऋतुविपरीतस्पर्शत्वेन शीतकाले उष्णस्पर्शः उष्णकाले शीतस्पर्शःइत्यादि रूपेण सुखस्पर्शाःअथवाऽमृतकन्यात्वेन सदा सर्वऋतुषु कल्याणकारिण्यो राजकन्यकाःइत्यर्थो बोध्यः। तथा'बत्तीसाए जणवयकल्लाणिया सहस्साणं' द्वात्रिंशतः जनपदकल्याणिका सहस्राणाम् द्वात्रिंशत्सहस्रसंख्यायुक्तानां जनपदाग्रणी कल्याणिकानां राजकन्यकानामित्यर्थः आधिपत्यादिकम् तथा 'बत्तीसाए बत्तीसइबद्धाणं णाडगसहस्साणं' द्वात्रिंशतो द्वात्रिंशदबद्धानां नाटकसहस्राणाम् द्वात्रिंशतो द्वात्रिंशतापात्रैः बद्धानां युक्तानां नाटकसहस्राणाम् द्वात्रिंशत्सहस्रसंख्यकानां द्वात्रिंशत्पात्रबद्धनाटकानामित्यर्थः तथा 'तिण्ह सट्ठीणं सूवयारसयाणं' त्रयाणां षष्टानां षष्ठ्यधिकानां सूपकारशता-

---

'तएणं से भरहे राया चउदसण्ह रयणाण णवण्ह' इत्यादि सूत्र-३३

टीकार्थ-(तए णं से भरहे राया) षट्खण्डात्मक भरतक्षेत्र के साधन करने के बाद वे भरत चक्रवर्ती (चउदसण्ह रयणाणं णवण्हं महाणिहीण सोलसण्ह देवसाहस्सीणं बत्तीसाए रायसहस्साणं बत्तीसाए उडुकल्लाणियासहस्साण बत्तीसाए जणवयकल्लाणियासहस्साणं बत्तीसाए बत्तीसइबद्धाणं णाडगसहस्साण) चौदह रत्नों का नौ महानिधियों का सोलह हजार देवों का बत्तीस हजार राजाओं का बत्तीस हजार ऋतुकल्याणकारिणी कन्याओं का ३२-३२ पात्र बद्ध ३२ हजार नाटकों का (तिण्हं सट्ठीण सूवयारसयाणं अट्ठारसण्हं सेणिप्पसेणीणं चउ-

---

(तएण से भरहे राया चउदसण्ह रयणाणं णवण्ह) इत्यादि-सूत्र ३३ ॥

टीकार्थः- (तपण से भरहे राया) षट् ખંડાત્મક ભરતક્ષેત્રને સાધન રૂપ બનાવ્યા બાદ (સ્વાધીન બનાવ્યા બાદ) તે ભરત ચક્રવર્તી (चउद्दसण्हं रयणाणं णवण्हं महाणिहीणं सोलसण्हं देवसाहस्सीण बत्तीसाए रायसरस्साण बत्तीसाए उडुकल्लाणिया सहस्साण बत्तीसाए जणवयकल्लाणिया सहस्साण बत्तीसाए बत्तीसइबद्धाण णाडगसहस्साणं) ચતુર્દશરત્નો, નવ-મહાનિધિઓ, સોળ સહસ્ત્ર દેવો, ૩૨ સહસ્ત્ર રાજાઓ, ૩૨ સહસ્ત્ર ઋતુકલ્યાણકારિણી કન્યાઓ, ૩૨ સહસ્ત્ર જનપદાગ્રણીઓની કન્યાઓ,૩૨-૩૨ પાત્ર બદ્ધ ૩૨ સહસ્ત્ર નાટકો. (तिण्हं

नाम् त्रिषष्ठ्याधिकसहस्रसंख्यकसूपकाराणां पाचकानामित्यर्थ. तथा 'अट्ठारसण्हं सेणिप्पसेणीणं' अष्टादशानां श्रेणीप्रश्रेणीनाम् अत्र अष्टादश कुम्भकाराद्याः श्रेणयः तदवान्तरभेदाः प्रश्रेणयो बोध्याः तथा 'चउरासीइए आससयसहस्साणं' चतुरशीतेरश्वशतसहस्राणाम्—चतुरशीतिलक्षसंख्यकानामश्वानामित्यर्थः तथा 'चउरासीइए दंतिसयसहस्साणं' चतुरशीते र्दन्तिशतसहस्राणाम् चतुरशीतिलक्षसंख्यक हस्तिनामित्यर्थः तथा 'चउरासीइए रहसय सहस्साणं' चतुरशीतेः रथशतसहस्राणाम् चतुशीतिलक्षसंख्यकरथानाम् प्रोक्तानामेनेदामाधिपत्यादि कम् तथा 'छण्णउइए माणुस्सकोडीणं' षण्णवते र्मनुष्यकोटीनाम् षण्णवतिकोटिसंख्यकमनुष्याणामाधिपत्यादिकम् तथा 'बावत्तरीए पुरवरसहस्साण' द्वासप्ततेः पुरवरसहस्राणाम् द्वासप्ततिसहस्रसंख्यकानां श्रेष्ठनगराणाम् आधिपत्यादिक तथा' बत्तीसाए जणवयसहस्साणं' द्वात्रिंशतो जनपदसहस्राणाम्—द्वात्रिंयत्सहस्रसंख्यक—जनपदानां देशानाम् आधिपत्यादिकम्, तथा 'छण्णउइए गामकोडीणं' षण्णवतेः ग्रामकोटीनाम् षण्णवतिकोटिसंख्यकानां ग्रामाणाम् आधिपत्यादिकम्, तथा 'णवणउइए दोणमुहसहस्साणं' नवनवतेः द्रोणमुखसहस्राणाम् नवनवतिसहस्रसंख्यकानाम् द्रोणमुखानाम् पाटलिपुत्रवत् जलस्थलमार्गोपेतानां जननिवासस्थानानाम् आधिपत्यादिकम्, तथा 'अडयालीसाए पट्टणसहस्साणं' अष्टाचत्वारिंशतः पत्तनसहस्राणाम्—अष्टाचत्वारिंशत्सहस्रसंख्यकानां पत्तनानां समस्तवस्तुप्राप्तियोग्यस्थानानाम् । उक्तञ्च-शकटादिभि र्नौभिर्वा, यद्गम्यं तत्पत्तनं हि इति । आधिपत्यादिकम् तथा 'चउव्वीसाए कब्बडसहस्साणं' चतुर्विंशतेः कर्बटसहस्राणाम् -चतुर्विंशतिसहस्रसंख्यककर्बटानाम् क्षुद्रप्राकारवेष्टितकुत्सितनगराणाम् आधिपत्यादिकम्, तथा 'चउव्वीसाए मडंबसहस्साणं' चतुर्विंशतेः मडम्बसहस्राणाम्

रासीइए आससयसहस्साण चउरासीइए दंतिसयसहस्साणं चउरासीइए रहसयसहस्साणं छण्णउइए माणुस्सकोडीणं बावत्तरीए पुरवरसहस्साणं बत्तीसाए जणवयसहस्साणं) ३६० सूपकारों का १८ श्रेणी प्रश्रेणीजनों का ८४ लाख घोडो का ८४ लाख हाथियों का ८४ लाख रथो का ९६ करोड़ पैदल मनुष्यो का ७२ हजार पुरवरो का ३२ हजार जनपदो का (छण्णउइए गामकोडीण णवणउइए दोणमुहसहस्साणं, अडयालीसाए पट्टणसहस्साण, चउव्वीसाए कव्वडसहस्साणं, चउव्वीसाए मडंबसहस्साणं) ९६ करोड़ ग्रामों का, ९९ हजार द्रोणमुखो का, ४८ हजार पट्टणो का, २४ हजार कर्बटो का, २४ हजार मडबो का, (वीसाए आगरसहस्साणं, सोलसण्हं

सहीण सूवयार सयाराणं अट्ठारसण्हं सेणिप्पसेणीणं चउरासीइए आससय सहस्साणं चउरासीइए दंतिसयसहस्साणं चउरासीए रहसयसहस्साणं छण्णउइए माणुस्सकोडीणं बावत्तरीए पुरवरसहस्साणं बतीसाए जणवयसहस्साणं)३६० सूपकारो. १८ श्रेणी–प्रश्रेणी जनो. ८४ लाख घोडाओ ८४ लाख हाथीओ,८४लाख रथो,९६ करोड मनुष्यो,७२ हजार पुरवरो,३२ हजार जनपदो, (उइए गामकोडीणं णवणउइए दोणमुहसहस्साण,अडयालीसाए पट्टणसहस्साणं,चउव्वीसाए कव्वडसहस्साणं, चउव्वीसाए मडंबसहस्साणं)९६ करोड ग्रामो, ९९हजार द्रोणमुखो,४८ हजार, पट्टणो, २४ हजार कर्बटो २४, हजार मडंबो (वीसाए आगरसहस्साणं सोलसण्हं खेडसहस्साणं

चतुर्विंशतिसहस्रसंख्यकमडम्बानाम् सार्द्धक्रोशद्वयान्तरेण ग्रामान्तररहितवसतीनाम् आधिपत्यादिकम्, तथा 'वीसाए आगरसहस्साण' विंशतेः आकरसहस्राणाम्—विंशति-सहस्रसंख्यकानाम् आकराणाम् सुवर्णरत्नाद्युत्पत्तिस्थानानाम् आधिपत्यादिकम्, तथा 'सोलसण्हं खेडसहस्साण' षोडशानां खेटसहस्राणाम् षोडशसहस्रसंख्यकखेटानाम् धूलिकाप्राकारनदीपर्वतैः वेष्टितनगराणाम् आधिपत्यादिकम्, तथा 'चउदसण्हं संवाह-सहस्साणं' चतुर्दशानां सम्बाहसहस्राणाम् चतुर्दशसहस्रसंख्यकसम्बाहानाम् दुर्गमस्थानानाम् आधिपत्यादिकम्, तथा 'छप्पण्णाए अंतरोदगाणं' षट् पञ्चाशतोऽन्तरोदकानाम् षट् पञ्चाशत्संख्यकानाम् अन्तरोदकानां जलान्तर्वर्तिसन्निवेशविशेषाणाम् आधिपत्यादिकम्, तथा'एगूणपण्णाए कुरज्जाणं' एकोनपञ्चाशतः कुराज्यानां भिल्लादिराज्यानाम् आधिपत्या-दिकम्, तथा'विणीयाए रायहाणीए चुल्लहिमवंतगिरिसागरमेरागस्स केवलकप्पस्स भरह वासस्स'विनीतायाः राजधान्याःक्षुद्रहिमवद्गिरिसागरमर्यादाकस्य उत्तरस्यां दिशि क्षुद्रहिम-वद्गिरिः शेष पूर्वादिदिशात्रये त्रयः सागराः तैः कृता मर्यादा अवधिर्यस्य यत्र वा तत्त-थाभूतं तस्य केवलकल्पस्य सम्पूर्णस्य भारतवर्षस्य च आधिपत्यादिकम्, तथा 'अण्णेसिं च बहूणं राईसरतलवर जाव सत्थवाहप्पभिईणं' अन्येषां च बहूनां राजेश्वरतलवर याव-त्सार्थवाहप्रभृतीनाम् अत्र यावत्पदात् माडम्बिककौटुम्बिकमन्त्रिमहामन्त्रि गणक दौवारिकामात्यचेटपीठमर्दनगरनिगमश्रेष्ठिसेनापतिसार्थवाहदूतसन्धिपालपदानि ग्राह्याणि एतेषां व्याख्यानम् अस्मिन्नेव वक्षस्कारे सप्तविंशतितमे सूत्रे द्रष्टव्यम्' 'आहेवच्चं

खेटसहस्साणं, चउदसण्ह सवाहसहस्साणं, छप्पण्णाए अतरोदगाणं, एगूणपण्णाए कुर-ज्जाणं विणीयाए रायहाणीए चुल्लहिमवनगिरिसागरमेरागस्स केवलकप्पस्स भरहस्स वास-स्स) २० हजार आकरो का, १६ हजार खेटों का, १४ हजार संवाहो का ५६ अंतरोदकों, का, ४९ कुराज्यों का विनीता राजधानी का तथा उत्तरदिशा मे क्षुदहिमवद्गिरि एव पूर्वा-दिदिशात्रय में समुद्रमर्यादावाले सम्पूर्ण भरतक्षेत्र का (अण्णेसिं बहूणं राईसरतलवर जाव सत्थवाहप्पभिईणं आहेवच्चं पोरेवच्चं भट्टित्तं सामित्तं महत्तरगत्तं आणाईसरसेणा-

---

चउदसण्हं संवाहसहस्साण, छप्पण्णाए अतरोदगाण, एगूणपण्णाए, कुरज्जाणं विणी-याए रायहाणीए चुल्लहिमवंतगिरिसागरमेरागस्स केवलकप्पस्स भरहस्स वासस्स) २० સહસ્ત્ર આકરો, ૧૬ હજાર ખેટકો, ૧૪ હજાર સંવાહો, ૫૬ અંતરોદકો, ૪૯ કુરાજ્યો, વિનીતા રાજધાની તેમજ ઉત્તર દિશામા ક્ષુદ્ર હિમવદ્ ગિરિ અને પૂર્વાદિ દિશાત્રયમા સમુદ્ર મર્યાદાવાળુ સપૂર્ણ ભરત ક્ષેત્ર (अण्णेसिं च बहूण राईसरतलवर जाव सत्थवाहप्पभिईणं

---

(१) जलान्तर्वर्ती सन्निवेशों का नाम है। (२) भिल्लादिकों के राज्य का नाम कुराज्य है। (३) इन सबका स्वरूप एवं ग्राम, आकर, जनपद, द्रोणमुख, सवाहन आदि का स्वरूप पीछे स्पष्ट किया जा चुका है।

(૧) જલાન્તવર્તી સન્નિવેશોનું નામ છે (૨) ભિલ્લાદિકોના રાજ્યનું નામ કુરાજ્ય છે (૩) એ સર્વેનું સ્વરૂપ તેમજ ગ્રામ, આકર, જનપદ, દ્રોણમુખ, સંવાહ વગેરેનું સ્વરૂપ પહેલા સ્પષ્ટ કરવામાં આવેલ છે.

पोरेवच्चं भट्टित्तं सामित्तं महत्तरगत्त आणाईसरसेणावच्चं कारेमाणे पालेमाणे' आधिपत्यम् अधिपते र्भावः मुख्यत्वम् पौरोवृत्यम् पुरोवर्तित्वम् अग्रेसरता भर्तृत्व पतित्वम् स्वामित्वम् नायकत्वम् महत्तरत्वम् अतिशयमहत्वम् आज्ञेश्वरत्वम् सेनापत्यं सेनानेतृत्वम् कारयन् पालयन् रक्षयन् सुखानि भुङ्क्तेस भरतः केषु सत्सु स सुखानि भुङ्क्ते इत्याह 'ओहयणिहएसु' इत्यादि 'ओहयणिहएसु कंटएसु' उपहतनिहतेषु कण्टकेषु तत्र उपहतेषु विनाशितेषु निहतेषु च अपहृतसकलसमृद्धिषु कण्टकेषु तत्स्वरूपेषु गोत्रजशत्रुषु तथा 'उद्धियमलिएसु सव्वसत्तुसु' उद्धृतमर्दितेषु सर्वशत्रुषु तत्र उद्धृतेषु देशान्निर्वासितेषु मर्दितेषु च मानहानिं प्रापितेषु सर्वशत्रुषु अगोत्रजवैरिषु एतत्सर्वं कुतोभवतीत्याह 'णिज्जिएसु' निर्जितेषु भग्नबलेषु सर्वशत्रुषु मोक्तप्रकारद्वयशत्रुषु, अत्र सर्वशत्रुषु इति पदं देहली प्रदीपन्यायेन उभयत्र सम्बन्धः, कीदृशो भरतः सुखानि भुङ्क्ते इत्याह-'भरहाहिवे' इत्यादि 'भरहाहिवे णरिंदे' भरताधिपो नरेन्द्रः 'वरचंदणचच्चिअंगे' वरचन्दन-

---

वच्चं कारेमाणे पालेमाणे) तथा और भी अनेक राजेश्वर तलवर आदि से लेकर सार्थवाह तक के जनों का आधिपत्य करते हुए अग्रेसरपना करते हुए भर्तृत्व-स्वामीपना करते हुए उनका संरक्षणत्व करते हुए उनका नेतृत्व करते हुए, उनका सेनापत्य करते हुए और अपनी आज्ञा का उन सब से पालन करवाते हुए, (माणुस्से सुहे भुंजइ) मनुष्यभव सम्बन्धी सुखो को भोगते हुए अपना समय शान्ति के साथ व्यतीत करने लगे (ओहय-निहएसु कंटएसु) क्योंकि उनके गोत्रज एवं अगोत्रज समस्त शत्रु नष्ट हो चुके थे एवं वे शत्रु सम्पत्ति विहीन हो चुके थे (उद्धियमलिएसु सव्वसत्तुसु) देश से निर्वासित हो चुके थे मानहानि युक्त हो चुके थे (णिज्जिएसु) सेना विहीन हो चुके थे (भरहाहिवे णरिंदे) इस कारण सम्पूर्ण ६ खंडवाले भरत क्षेत्र के अधिपति ये बन चुके थे और नरों में-प्रजाजनो में-ये इन्द्रके जैसे चक्रवर्तित्व की अनुपम असाधारण विभूति से युक्त होने के कारण मान्य हो चुके थे हर समय (वरचंदणचच्चियंगे) इनका शरीर श्रेष्ठ चन्दन से चर्चित बना

आहेवच्चं पोरेवच्च भट्टित्तं सामित्तं महत्तरगत्तं आणाईसर-सेणावच्चं कारेमाणे पालेमाणे) તેમજ બીજા પણ અનેક રાજેશ્વર તલવરથી માંડીને સાર્થવાહ સુધીના લોકો ઉપર આધિપત્ય કરતાં, અગ્રગામિત્વ કરતાં, ભર્તૃત્વકરતા, સેનાપત્ય કરતાં અને પોતાના આદેશનુ સર્વને પાલન કરાવતા (माणुस्से सुहे भुंजइ) મનુષ્યભવ સંબંધી સુખોને ભોગતા પોતાનો સમય શાન્તિપૂર્વક વ્યતીત કરવા લાગ્યા. (ओहयनिहएसु कंटएसु) કેમકે તેમના ગોત્રજ અને અગોત્રજ સમસ્ત શત્રુઓ નાશ પામ્યા હતા અને તેઓ સમ્પત્તિ વિહીન થઈ ગયા હતા (उद्धियमलिएसु सव्वसत्तुसु) દેશથી બહાર તેઓ નિર્વાસિત થઈ ચૂકયા હતા, માન હાનિ યુક્ત થઈ ચૂકયા હતા (णिज्जिएसु) સેના વિહીન થઈ ચૂકયા હતા (भरहाहिवे णरिंदे) એથી સંપૂર્ણ ૬ ખંડ વાળા ભરતક્ષેત્રના એઓ અધિપતિ થઈ ચૂકયા હતા અને નરોમાં-પ્રજાજનોમા-એ ભરત નૃપતિ ઈન્દ્ર જેવા ચક્રવર્તીત્વની અનુપમ-અસાધારણ વિભૂતિથી યુક્ત હોવા બદલ સમ્માન્ય થઈ ચૂકયા હતા હર વખતે

चर्चिताङ्गः वरचन्दनेन श्रेष्ठचन्दनेन चर्चितं समण्डलं कृतम् अङ्गं यस्य स तथाभूतः, पुनः कीदृशः 'वरहाररइयवच्छे' वरहाररतिदवक्षस्कः वरहारेण श्रेष्ठमुक्तादिहारेण रतिद-द्रष्टॄणां नयनसुखकारकं वक्षो वक्षस्थलं यस्य स तथाभूतः पुनः कीदृशः 'वरमउडविसि-ट्ठए' वरमुकुटविशिष्टकः श्रेष्ठशिरोभूषणमुकुटधारणेन विशेष शोभामापन्नः तथा 'वरवत्थ-भूसणधरे' वरवस्त्रभूषणधरः, पुनः कीदृशः 'सव्वोउयसुरहिकुसुमवरमल्लसोभियसिरे' सर्वर्तुक सुरभिकुसुमवरमाल्यशोभितशिरस्कः सर्वर्तुकसुरभिकुसुमाना वरमाल्यैः श्रेष्ठ मालाभिः शोभितशिरस्कः, पुनः कीदृशः 'वरणाडग णाडइज्जवरइत्थिगुम्मसद्धिं सपरि-वुडे' वरनाटक वरनाटकीय वरस्त्रीगुल्मसार्द्धं संपरिवृतः तत्र वरनाटकानि पात्रादि समुदाय-रूपाणि नाटकीयानि च नाटकप्रतिबद्धं पात्राणि तैः तथा वरस्त्रीणां गुल्मम् अव्यक्ता-वयवविभागवृन्दं तेन च सार्द्धं सम्परिवृतः युक्तः गुल्मेत्यत्र तृतीयालोप आर्षत्वात्, पुनः कीदृशः 'सव्वोसहि सव्वरयण सव्वसमिइसमग्गे' सर्वौषधि सर्वरत्नसर्वसमितिसमग्रः सर्वौषध्यः पुनर्नवाद्याः, सर्वरत्नानि कर्केतनादीनि सर्वसमितयः अभ्यन्तरे बाह्ये च पर्षदस्ताभिः समग्रः सम्पूर्णः अतएव 'सपुण्णमणोरहे' सम्पूर्णमनोरथः सर्वमनोरथैः पूर्णः पुनः कीदृशः 'हयामित्तमाणमहणे' हतामित्रमानमथनः हतानां बलवीर्यपराक्रम-

---

रहता था (वरहाररइयवच्छे) वक्षस्थल पर दृष्टाजन को आनन्दप्रद श्रेष्ठ हार विराजित रहता था (वरमउडविसिट्ठए) मस्तक श्रेष्ठ मुकुट से विशेष से शोभा संपन्न बना रहता था (वरवत्थभूसणधरे) अतिसुन्दर वस्त्रो को एवं भूषणो को ये धारण किये हुए रहते थे (सव्वोउयसुरहि कुसुमवरमल्लसोभियसिरे) इनका मस्तक समस्त ऋतुओ के सुरभित कुसुमों की श्रेष्ठ मालाओं से विभूषित रहता था, (वरणाडगणाडइज्ज वरइत्थिगुम्मसद्धिं सप-रिवुडे) श्रेष्ठ नाटको, श्रेष्ठ नाटकीय अभिनयो, और श्रेष्ठ स्त्रियो के अव्यक्त अवयव विभाग-समूह से ये सदा घिरे हुए रहते थे (सव्वोसहिसव्वरयणसव्वसमिइसमग्गे) सर्व प्रकार की पुनर्नवा आदि औषधियों से, कर्केतनादि समस्त रत्नों से और बाह्य आभ्यन्तर परिषदारूप समिति से ये हरे भरे बने रहते थे अतएव (संपुण्णमणोरहे) कोई भी इनका मनोरथ अधूरा

(वरचंदणचच्चियंगे) એમનું શરીર શ્રેષ્ઠ ચન્દનથી ચર્ચિત (લિપ્ત) રહેતું હતું (वरहाररइय-वच्छे) વક્ષસ્થલ ઉપર દર્શકો માટે આનંદ પ્રદ શ્રેષ્ઠ હાર વિરાજિત રહેતો હતો. (वरमउड-विसिट्ठए) મસ્તક શ્રેષ્ઠ મુકુટ થી સવિશેષ શોભાસમ્પન્ન રહેતું (वरवत्थभूसणधरे) અતિ સુંદર વસ્ત્રો અને આભૂષણોને એઓ પહેરી રાખતા હતા (सव्वोउय सुरहि कुसुमवरमल्ल-सोभियसिरे)એમનું મસ્તક સર્વ ઋતુઓના સુરભિત કુસુમોની શ્રેષ્ઠમાળાઓથી વિભૂષિત રહેતું હતું (वरणाडगणाडइज्जवरइत्थिगुम्मसद्धिं संपरिवुडे) શ્રેષ્ઠ નાટકો, શ્રેષ્ઠ નાટકીય અભિનયો અને શ્રેષ્ઠ સ્ત્રીઓના અવ્યક્ત અવયવ વિભાગ સમૂહથી એઓ સર્વદા પરિવૃત્ત રહેતા હતા (सव्वोसहिसव्वरयण सव्वसमिइसमग्गे) સર્વ પ્રકારની પુનર્નવા વગેરે ઔષધીઓથી, કર્કેતનાદિ સમસ્ત રત્નોથી અને બાહ્ય આભ્યંતર પરિષદારૂપ સમિતિથી એઓ પ્રફુલ્લમન રહેતા હતા એથી (संपुण्णमणोरहे) એમનો કોઈપણ મનોરથ અપૂર્ણ રહેતો

रहितत्वेन जीवन्मृतानाम् अमित्राणां शत्रूणां मानमथनः मथिताभिमानः एवं भोक्तविशेषणविशिष्टः स भरतो राजा कीदृशानि सुखानि भुङ्क्ते इत्याह 'पुव्वकयतवप्पभावनिविट्ठसंचियफले' पूर्वकृततपःप्रभावनिविष्टसंञ्चितफलानि पूर्वकृततपःप्रभावेण पूर्वे पूर्वजन्मनि कृत सम्पादितं यत्तपः तपस्या तस्य यः प्रभावो महिमा तेन निविष्टसञ्चितस्य नि॰ाचिततया संचितस्य तस्यैव ध्रुवफलत्वात् फलानि फलभूतानि 'भुंजइ माणुस्सए सुहे भरहे णामधेज्जेत्ति' भुङ्क्ते मानुष्यकानि सुखानि भरतो नामधेय इति-कीदृशो भरतः ? अस्मिन् भरतक्षेत्रे प्रथम भरताधिपत्वेन प्रसिद्धं नामधेय नाम यस्य स नामधेयो भरतो भरत नाम्ना प्रसिद्धो राजा उक्तविशेषणविशिष्टानि मानुष्यकानि मनुजसम्बन्धीनि सुखानि कामभोगादीनि भुङ्क्ते इत्यर्थः ॥सू० ३३॥

अथ अस्य नरदेवस्य भरतस्य धर्मदेवत्वप्राप्तिमूलमाह– तएणं से' इत्यादि ।

मूलम्-तए णं से भरहे राया अण्णया कयाइं जेणेव मज्जणघरे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता जाव ससिव्व पियदंसणे णरवई मज्जणघराओ पडिणिक्खमइ पडिणिक्खमित्ता जेणेव आदंसघरे जेणेव सीहासणे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता सीहासणवरगए पुरत्थाभिमुहे णिसीअइ णिसीइत्ता आदंसघरंसि अत्ताणं देहमाणे चिट्ठइ तएणं तस्स भरहस्स रण्णो सुभेणं परिणामेणं पसत्थेहिं अज्झवसाणेहिं लेसाहि विसुज्झमाणीहिं विसुज्झमाणीहिं इहापोहमग्गणगवेसण करेमाणस्स तयावरणिज्जाणं कम्माणंखएणं

नहीं रहता था सब ही मनोरथ इनके परिपूर्ण होते रहते थे (हयामित्तमाणमहणे) बलवीर्य एवं पराक्रम से रहित हो जाने के कारण जीते हुए भी मरे के जैसे बने हुए शत्रुओं के ये मानरूपीनशा के उतारने वाले थे ऐसे इन विशेषणों से युक्त भरत चक्रवर्ती (पुव्वकयतवप्पभावनिविट्ठसचियफले) इन्हे जो इच्छानुसार निरन्तर मनुष्यभव सम्बन्धी भोगो की प्राप्ति हुइ थी वह सब इनके द्वारा पूर्वभव में सपादित तप के प्रभाव का निकाचित रूप फल है । (भुजइ-माणुस्सए सुहे भरहे णामधेज्जेत्ति) ये भरत राजा भोगभूमिकी समाप्ति होने पर सर्वप्रथम ही भरतक्षेत्र के चक्रवर्ती हुए हैं ॥सू ३३॥

नहोतो એમના સર્વ મનોરથો પરિપૂર્ણ થઈ જતા હતા (हयामित्तमाणमहणे) બલવીર્ય તેમજ પરાક્રમથી હીન થઈ જવા બદલ અર્થાત્ પરાજિત થયેલા હોવા છતા એ મૃતવત્ થયેલા શત્રુઓના માનરૂપી મદને એઓ ઉતારનાર હતા. એવા એ વિશેષણોથી યુક્ત ભરતચક્રવર્તી હતા. (पुव्व कयतवप्पभावनिविट्ठसंचियफले) એમને જે ઇચ્છા મુજબ સતત મનુષ્યભવ સંબંધી ભોગોની પ્રાપ્તિ થયેલી, તે એમના વડે પૂર્વભવમા સંપાદિત તપના પ્રભાવનુ નિકાચિત રૂપ ફળ છે. (भुंजइ माणुस्सए सुहे भरहे णामधेज्जेत्ति) એ ભરત રાજા ભોગભૂમિની પરિસમાપ્તિ થઈ તે પછી સર્વ પ્રથમ જ ભરતક્ષેત્રના ચક્રવર્તી થયા છે ॥સૂ૦૩૩॥

कम्मरयविकिरणकरं अपुव्वकरणं पविट्ठस्स अणंते अणुत्तरे निव्वाघाए निरावरणे कसिणे पडिपुण्णे केवलवरनाणदंसणे समुप्पण्णे, तएण से भरहे केवली सयमेवाभरणालंकारं ओमुअइ ओमुइत्ता सयमेव पंचमुट्ठियं लोअं करेइ करित्ता आयसघराओ पडिणिक्खमइ पडिणिक्खमित्ता अंते उरमज्झंमज्झेणं णिगच्छइ णिगच्छित्ता दसहिं रायवरसहस्सेहिं सद्धिं संपरिवुडे विणीयं रायहाणिं मज्झं मज्झेणं णिग्गच्छइ णिग्गच्छित्ता मज्झदेसे सुहं सुहेणं विहरइ विहरित्ता जेणेव अट्ठावए पव्वए तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता अट्ठावयं पव्वयं सणिअं सणिअं दुरूहइ दुरूहित्ता मेघघणसण्णिकासं देवसण्णिवायं पुढविसिलापट्टयं पडिलेहेइ पडिलेहित्ता संलेहणाझूसणाझूसिए भत्तपाणपडिआइक्खिए पाओव-गए कालं अणवकंखमाणे अणवकंखमाणे विहरइ। तएणं से भरहे केवली सत्ततरिं पुव्वसयसहस्साइं कुमारवासमज्झे वसित्ता एगं वाससहस्सं मंड-लियरायमज्झे वसित्ता छपुव्वसयसहस्साइं वाससहस्सूणगाइं महाराय-मज्झे वसित्ता तेसीइं पुव्वसयसहस्साइं अगारवासमज्झे वसित्ता एगं व्वसयसहस्सं देसूणगं केवलिआउं पाउणित्ता तमेव बहुपडिपुण्णं सामन्नपरिआयं पाउणित्ता चउरासीइपुव्वसयसहस्साइं सव्वाउयं पाउ-णित्ता मासिएणं भत्तेणं अपाणएणं सवणेणं णक्खत्तेणं जोगमुवागएणं खीणे वेअणिज्जे आउए णामे गोए कालगए वीइक्कते समुज्जाए छिण्णजाइजरामरणबंधणे सिद्धे बुद्धे मुत्ते परिणिव्वुडे अंतगडे सव्व-दुक्खप्पहीणे ॥सू. ३४॥

छाया–ततः खलु स भरतो राजा अन्यदा कदाचित् यत्रैव मज्जनगृहं तत्रैव उपागच्छति उपागत्य यावत् शशीव प्रियदर्शनो नरपतिः मज्जनगृहात् प्रतिष्क्रामति प्रतिनिष्क्रम्य यत्रैव आदर्शगृहं यत्रैव सिंहासनं तत्रैव उपागच्छति उपागत्य सिंहासनवरगतः पौरस्त्याभिमुखो निषीदति, निषद्य आदर्शगृहे आत्मानं पश्यन् पश्यन् तिष्ठति। ततः खलु तस्य भरतस्य राज्ञः शुभेन परिणामेन प्रशस्तैः अध्यवसानैः लेश्याभिः विशुद्ध्यन्तीभिः ईहापोहमार्गणगवेषणं कुर्वतः तदावरणीयानां कर्मणां क्षयेण कर्मरजोविकरणकरम् अपूर्वकरणं प्रविष्टस्य अनन्तम् अनुत्तरम् निर्व्याघातं निरावरणं कृत्स्नं प्रतिपूर्णं केवलवरज्ञानदर्शनं समुत्पन्नम् ततः खलु

स भरतः केवली स्वयमेव आभरणालङ्कारम् अवमुञ्चति अवमुच्य स्वयमेव पञ्चमुष्टिकं लोचं करोति, कृत्वा आदर्शगृहात्प्रतिनिष्क्रामति प्रतिनिष्क्रम्य अतःपुरमध्यमध्येन निर्गच्छति निर्गत्य दशभिः राजवरसहस्रैः सार्द्ध संपरिवृतो विनीता राजधानीं मध्यंमध्येन निर्गच्छति निर्गत्य मध्यदेशे सुखं सुखेन विहरति विहृत्य यत्रैव अष्टापदः पर्वतस्तत्रैव उपागच्छति उपागत्य अष्टापद पर्वतं शनैः शनैः दुरोहति दुरूह्य मेघघनसन्निकाश देवसन्निपात पृथिवी शिलापट्टकं प्रतिलेखयति प्रतिलिख्य संल्लेखनाजोषणाजुष्टो क्षुपितो वा भक्तपान-प्रत्याख्यात' पादपोपगत' कालम् अनवकाङ्क्षन् अनवकाङ्क्षन् विहरति, ततः खलु स भरतः केवली सप्तसप्ततिं पूर्वशतसहस्राणि कुमारवासमध्ये उषित्वा एकं वर्षसहस्र माण्ड-लिकराजमध्ये उषित्वा षट् पूर्वशतसहस्राणि वर्षसहस्रोनानि महाराजमध्ये उषित्वा त्र्य-शीतिं पूर्वशतसहस्राणि अगारवासमध्ये उषित्वा एकं पूर्वशतसहस्र देशोन केवलिपर्यायं प्राप्य तदेव बहुप्रतिपूर्णं श्रामण्यपर्याय प्राप्य चतुरशीतिं पूर्वशतसहस्राणि सर्वायु' प्राप्य मासिकेन भक्तेन अपानकेन श्रवणेन नक्षत्रेण योगमुपागतेन क्षीणे वेदनीये आयुषि नाम्नि गोत्रे कालगते व्यतिक्रान्ते समुद्यात छिन्नजातिजरामरणबन्धनः सिद्धो बुद्धो मुक्त अन्तगत' सर्वदुःखप्रहीणः ॥सू० ३४॥

टीका "तएणं से" इत्यादि । 'तएण से भरहे राया अण्णया कयाइं जेणेव मज्जणघरे तेणेव उवागच्छइ' ततः वर्षसहस्रोनषट्पूर्वलक्षावधिसाम्राज्यानुभवनानन्तरं खलु स भरतो राजा अन्यदा कदाचित् अन्यस्मिन् कस्मिंश्चित् काले यत्रैव मज्जनगृह स्नानगृहम् तत्रैव उपागच्छति 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'जाव ससिव्व पिअदंसणे णरवई मज्जणघराओ पडिणिक्खमइ' यावच्छशीव प्रियदर्शनो नरपतिः भरत राजा मज्जनगृहात्प्रतिनिष्क्रामति निर्गच्छति अत्र यावत्पदात् यथा चन्द्रः स्वच्छ-

---

नरदेव भरत को धर्मदेवत्व की प्राप्ति होने का कारण

'तएणं से भरहे राया अण्णया कयाइ जेणेव मज्जणघरे'' इत्यादि सूत्र–३४

टीकार्थ (तएणं से भरहे राया अण्णया कयाइं जेणेव मज्जणघरे तेणेव उवागच्छइ) एक दिन की बात है कि १ हजार वर्ष कम ६ लाख पूर्व तक साम्राज्य पद भोगने के बाद वे भरत राजा जहा पर स्नान गृह था वहाँ पर गये (उवागच्छित्ता जाव ससिव्व पियदंसणे णरवई मज्जणघराओ पडिणिक्खमइ) वहा जाकर शशि के जैसे प्रियदर्शनवाले वे भरत राजा मज्जनगृह से वापिस बाहर निकले यहा यावत्पद से" यथा स्वच्छमेघान्निर्गच्छन् सन् चन्द्रः

નરદેવ ભરતને ધર્મદેવત્વની પ્રાપ્તિ શા કારણથી થઈ ? તે સંબંધમાં કથન–

(तएण से भरहे राया अण्णया कयाइं जेणेव मज्जणघरे) इत्यादि सूत्र–३४॥

टीकार्थ-(तएण से भरहे राया अण्णया कयाइं जेणेव मज्जणघरे तेणेव उवागच्छइ) એક દિવસની વાત છે કે એક સહસ્ર વર્ષ કમ ૬ લાખ પૂર્વ સુધી સામ્રાજ્ય પદ ભોગવ્યા બાદ તે ભરત રાજા જ્યાં સ્નાન ગૃહ હતુ ત્યા ગયા (उवागच्छित्ता जाव ससिव्व पियदंसणे णरवई मज्जणघराओ पडिणिक्खमइ) ત્યા જઈને શશી જેવા પ્રિયદર્શી તે ભરત રાજા મંજ્જન ગૃહમાંથી પાછા બહાર નીકળ્યા, અહીં યાવત્ પદથી "यथा स्वच्छ मेघान्निर्गच्छन् सन् चन्द्रः

मेघान्निर्गच्छन् सन् प्रियदर्शनो भवति तथाऽयमपि भरतः सुधाधवलितमज्जनगृहान्निर्गच्छन् प्रियदर्शन इति 'पडिणिक्खमित्ता' प्रतिनिष्क्रम्य निर्गत्य 'जेणेव आदंसघरे जेणेव सीहासणे तेणेव उवागच्छइ' यत्रैव आदर्शगृह दर्पणगृहम् यत्रैव च सिंहा- तत्रैव उपागच्छति 'उवागच्छित्ता' उपागम्य 'सीहासणवरगए पुरत्थाभिमुहे णिसीयइ' सिंहसनवरगतः श्रेष्ठसिंहासने उपविश्येत्यर्थः पौरस्त्याभिमुखः पूर्वाभिमुखो भूत्वा निषीदति उपविशति स भरतः णिसीइत्ता' निषद्य उपविश्य 'आदंसघरंसि अत्ताणं पेहमाणे पेहमाणे चिट्ठइ' आदर्शगृहे आत्मान पश्यन् पश्यन् तत्र प्रतिविम्बितं सर्वाङ्गस्वरूपं स्वशरीर मेक्षमाणः प्रेक्षमाणः तिष्ठति आस्ते स भरतः। 'तएणं' इत्यादि। 'तएणं

प्रियदर्शनो भवति, तथाऽयमपि भरत सुधाधवलितमज्जनगृहान्निर्गच्छन् प्रियदर्शनः" इस कथन का सग्रह किया गया है. इसका अर्थ सुगम है. (पडिणिक्खमित्ता जेणेव आदंसघरे जेणेव सीहासणे तेणेव उवागच्छइ) बाहर निकल कर फिर वे जहां पर आदर्श गृह (अरिसा भवन) था और उसमें भी जहा पर सिंहासन था, वहां पर आये. (उवागच्छित्ता सीहासणवरगए पुरत्थाभिमुहे णिसीयइ) वहा आकर वे पूर्वदिशा को ओर मुँह कर के सिंहासन पर बैठ गये (णिसीइत्ता आदंसघरंसि अत्ताणं देहमाणे चिट्ठइ) वहा बैठे २ वे अपने पडे हुए-प्रतिबिम्ब को बार २ निहार ने लगे अपने प्रतिबिम्ब को निहारते २ उनकी दृष्टि अपनी अङ्गुली से गिरि मुद्रिका-अङ्गुठी-पर-पड़ गई. उसे-देखकर उन्होंने अपनी-अंगुली को दिन में ज्योत्स्ना से फीकी पड़ी हुइ शशिकला के समान देखा-देखकर उन्होंने विचार किया कि ओह-यह अङ्गुली अगुठी से विरहित होकर शोभा विहीन होगई है. इस प्रकार विचार करते हुए उन भरत ने अपने शरीर के- २ २ अवयवों को आभरण विहीन कर दिया तो ये सब-अवयव भी शोभा से विहीन हुए उन्हें दिखने लगे. तब, उन्होंने समस्त अङ्गों से आभूषणों को उतारना प्रारम्भ कर दिया. (तएणं

प्रियदर्शनो भवति तथाऽयमपि भरतः सुधाधवलितमज्जनगृहान्निर्गत. प्रियदर्शनः" आ કથનનો સંગ્રહ કરવામાં આવેલ છે. આનો અર્થ સુગમ છે, (पडिणि मित्ता जेणेव आदंसघरे जेणेव सीहासणे तेणेव उवागच्छइ) બહારનીકળીને પછી તેઓ જ્યા આદર્શ ગૃહ (દર્પણભવન) હતુ અને તેમાંપણ જ્યાં સિંહાસન હતું ત્યા આવ્યા (उवागच्छित्ता सीहासणए पुरत्थामिमुहे णिसीयइ) ત્યાં જઈને તેઓ પૂર્વ દિશા તરફ મુખ કરીને સિંહાસન ઉપર સમાસીન થઈ ગયા (णिसीइत्ता आदसघरंसि णं देहमाणे चिट्ठइ) ત્યાં બેસીને તેઓ પોતાના પ્રતિબિંબ ને વારે ઘડીએ જોવા લાગ્યા પોતાના પ્રતિબિંબને જોતાં-જોતાં તેમની દૃષ્ટિ પોતાની આંગળીથી સરી પડેલી મુદ્રિકા-અંગુઠી-ઉપર પડી ગઈ. તેને જોઈને તેમણે પોતાની આંગળીને દિવસમા જ્યોત્સ્ના રહિત શશિકલાની જેમ કાંતિહીન જોઈ તેરીતે જોઈને તેમણે વિચાર કર્યો કે અરે ! એ આગળી અંગુઠીથી વિરહિત થઈને શોભા વિહીન થઈ ગઈ છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરતા કરતાં તે ભરતે પોતાના શરીરના બીજા અંગોને પણ આભરણ વિહીન કરી દીધાં આમ સર્વ અગો પણ શોભા વિહીન થઈ ગયાં ત્યાર બાદ તેમણે પોતાના સમસ્ત અગો ઉપરથી આભૂષણો ઉતારી લીધાં (तएणं तस्स भरह

तस्स भरहस्स' ततः खलु तस्य भरतस्य राज्ञः 'सुभेणं परिणामेणं' शुभेन परिणामेन—मांस-मूत्रविष्ठाद्यैर्मलै परिपूर्णमिदं शरीरं किं सुशोभम् इदञ्च कर्पूरकस्तूरीप्रभृतीन्यपि दूषयत्ययेव। यस्मात् संस्कृत धान्य तन्मध्याह्ने विनश्यति। तदीयरसनिष्पन्ने, काये का नाम सारता ॥ १ ॥ इति शरीरासारत्वभावनारूपया जीवपरिणत्या 'पसत्थेहिं अज्झवसाणेहिं' प्रशस्तैः अध्यवसानैः - मोक्षस्वरूपैः मनः परिणामैः 'लेस्साहिं' लेश्याभिः शुक्लादि द्रव्योपहितजीवपरिणतिरूपाभिः 'विसुज्झमाणीहिं विसुज्झमाणीहिं' विशुद्ध्यन्तीभिर्विशुद्ध्यन्तीभिः – उत्तरोत्तरविशुद्धिमापद्यमानाभिरापद्यमानाभिः 'ईहा-पोहमग्गणगवेषणं करेमाणस्स' निरावरणवपुर्वैरूप्यविषयकम् ईहापोहमार्गणगवेषणं कुर्वत तत्र ईहादिपदेभ्यः प्रथमम् अवग्रहस्य उल्लेखः तथा च अवग्रहेहापोहमार्गणगवेषणमिति, तत्र लोके अवग्रहो यथा दूरस्थ पुरोवर्तिनि वस्तूनि किमिदमिति ज्ञानम्। ततः ईहास्वरूपमाह – ईहनम् ईहा नामजात्यादि कल्पनारहित सामान्यज्ञानोत्तरं विशेषनिश्चयार्थं विचारणा इहा यथा स्पर्शनेन्द्रियेण स्पर्शसामान्ये ज्ञाते सति स्पर्शः ? इति गाढान्धकारे चक्षुष्मतोऽपि विचारणा प्रवर्तते, एव स्थाणुर्वा पुरुषो वा इति विचारणा तथा प्रकृते सा शोभा अलङ्कारसन्नियोगशिष्टशरीरे अलङ्कारजन्या औपाधिकी अथवा स्वभाविकीति ईहा ततोऽपोहस्वरूपमाह – अपोहनम् अपोह' मतिज्ञानस्य

तस्स भरहस्स रण्णो सुभेणं परिणामेणं पसत्थेहिं अज्झवमाणेहिं लेसाहिं विसुज्झमाणीहिं विसुज्झमाणीहिं ईहापोहमग्गणगवेसणं करेमाणस्स) जब वे समस्त अंगों से आभूषणों को उतार चुके तब उसके बाद—उनके अन्तरङ्ग में ऐसा शुभ परिणाम जगा कि यह शरीर मांस, मूत्र, विष्ठा आदि मलों से परिपूर्ण है, इसमें शोभा जैसी वस्तु क्या है ? यह तो ऐसा है. कि कर्पूर कस्तुरी आदि वस्तुओं को भी दूषित बना देता है जो धान्य प्रातः सस्कृत—पकाया जाता है—वह मध्याह्न—में विनष्ट हो जाता है. उसके रससे निष्पन्न हुए— इस कार्य में सारता जैसी चीज क्या है,' इस प्रकार की शरीर की असारताका चिन्तवन करने रूप जीवपरिणति से—तथा प्रशस्त अध्यवसायों से—मनोविचार धाराओं से—एवं प्रतिक्षण विशुद्ध होती जाती लेश्याओं से योग की— प्रवृत्तियों से—निरावरण शरीर की विरूपता विषयक ईहा अपोह, मार्गण और गवे-

---

रण्णो सुभेणं परिणामेणं पसत्थेहिं अज्झवसाणेहिं लेसाहिं विसुज्झमाणीहिं विसुज्झमाणीहिं ईहापोहमग्गणगवेसण करेमाणस्स) જ્યારે સમસ્ત અંગો ઉપરથી આભૂષણો ઉતારી ચૂક્યા ત્યારે તેમના અંતરમાં એવી શુભભાવના ઉદ્‌ભવી કે આ શરીર, માંસ, મૂત્ર, વિષ્ઠા વગેરે મળોથી પરિપૂર્ણ છે એમાં શોભા જેવી વસ્તુ કઈ છે ? આતો એવું છે કે કર્પૂર' કસ્તૂરી વગેરે સુગંધિત વસ્તુઓને પણ દૂષિત બનાવી દે છે જે ધાન્ય સવારે પકવવામાં આવે છે, તે મધ્યાહ્નમા વિનષ્ટ થઈ જાય છે તેના રસથી નિષ્પન્ન થયેલા આ કાયમાં સારવાન્ જેવી વસ્તુ કઈ છે ? આ પ્રમાણે શરીરની અસારતાનું ચિન્તવન કરવા રૂપ જીવપરિણતિથી તેમજ પ્રશસ્ત અધ્યવસાયોથી—મનોવિચારધારાઓથી તેમજ પ્રતિક્ષણ વિશુદ્ધ થતી લેશ્યાઓથી—યોગની પ્રવૃત્તિઓથી—નિરાવરણ શરીરની વિરૂપતા વિષયક ઈહા, અપોહ

अवग्रहादि भेदचतुष्टये तृतीयभेदे योऽपायः स एव अपोहः, स च सामान्य ज्ञानोत्तरं कालं विशेषनिश्चयार्थं विचारणायां प्रवृत्ताया तदनुगुणदोषविचारणाज्जनितो निश्चयः । यथा लोके किमयं कमलनालस्पर्शः, आहोस्विद भुजङ्ग स्पर्शः । इति विचारणायां मृणालस्यैव स्पर्शः एवं स्थाणुरेव न पुरुषः वल्ली उत्सर्पणादि धर्माणां तत्र सद्भावात् इत्ययं निश्चय पुरुषमपनुदति । अत्यन्तशीतलत्वादि गुणवत्त्वात् इत्यस्यैवायमिति निश्चयोऽन्य भुजङ्गस्पर्शम् अपनुदति तथा प्रकृते सा शोभा औपधिक्येव न स्वाभाविकी तस्याः अलङ्कारादि बाह्यवस्तुसंसर्गजन्यत्वस्य प्रत्यक्षसिद्धत्वात् । ततो मार्गणा स्वरूपमाह – अस्याः शोभायाः प्रकर्षापकर्षौ बाह्यवस्तु प्रकर्षापकर्षानुविधायिनौ इत्यन्वयधर्मालोचनं मार्गणा यथा लोके स्थाणौ निश्चेतव्ये तत्र वल्ली उत्सर्पणादयो धर्माः संभवन्ति । ततो गवेषणस्वरूपमाह–प्रवृतस्याः तस्याः शोभायाः स्वाभाविकत्वे उत्तानदशा भारभूतस्य आभरणस्य वपुषि धारणबुद्धिर्न स्यादिति व्यतिरेकधर्मालोचनम् गवेषणम्, यथा स्थाणौ शिर कण्डूयनादयः पुरुषधर्माः न दृश्यन्ते

षण करते २ (तयावरणिज्जाणं कम्माणं खएणं कम्मरयविकिरणकरं अपुव्वकरणं पविट्ठस्स अणंते अणुत्तरे निव्वाघाए निरावरणे कसिणे पडिपुण्णे केवलवरनाणदंसणे समुप्पण्णे) तदावरणीय कर्मों के क्षय से कर्मरज को–विकीर्ण करने वाले अपूर्व करणरूप शुक्लध्यान में वे भरत–महाराज प्रविष्ट हो गये सो उसी समय उनके अनन्त अनुत्तर, व्याघात रहित निरावरण, कृत्स्न एवं प्रतिपूर्ण ऐसे–केवलज्ञान और केवलदर्शन उत्पन्न हो गये. यहां जो ईहापोह आदि पद आये हैं सो उनके सम्बन्ध में ऐसा विचार है सब से पहिले अवग्रह रूप ज्ञान होता है. और यह "यह कुछ है" इस रूप होता है अवग्रह में अवान्तर सत्ता विशिष्ट वस्तु का ग्रहण होता है जैसे दूरस्थ–सामने रही हुइ वस्तु को देखकर ऐसा विचार आता है कि–यह कुछ है. इसके बाद अवग्रह गृहीत अर्थ में विशेष जानने की आकांक्षा जगती है–तब विचार होता है कि यह जो–कुछ रूप में प्रतिभासित हो रहा है सो क्या

માર્ગણ અને ગવેષણ કરતા કરતા (तयावरणिज्जाण कम्माणं खपण कम्मरयविकिरण करं अपुव्वकरण पविट्ठस्स अणंते अणुत्तरे निव्वाघाप निरावरणे कसिणे पडिपुण्णे केवलवरनाणदंसणे समुप्पण्णे) तदावरणीय કર્મોના ક્ષયથી કર્મરજને વિકીર્ણ કરનારા અપૂર્વ કરણ રૂપ શુક્લધ્યાનમા તે ભરત નૃપતિ મહારાજ મગ્ન થઈ ગયા. અને તેજ ક્ષણે તેમના અનંત અનન્તર વ્યાઘાત રહિત નિરાવરણ, કૃત્સ્ન તેમજ પરિપૂર્ણ એવા કેવળજ્ઞાન-અને કેવળ દર્શન ઉત્પન્ન થયા અહીં જે ઈહાપોહ વગેરે પદો આવેલા છે તો ને સબંધમાં આ વિચાર છે કે સર્વ પ્રથમ અવગ્રહ રૂપ જ્ઞાન હોય છે અને આ " એ કંઈક છે " એ રૂપમાં હોય છે અવગ્રહમા અવાન્તર સત્તા વિશિષ્ટ વસ્તુઓનું ગ્રહણ થાય છે જેમ દૂરસ્થ પણ સામે જ દેખાતી વસ્તુને જોઈને આમ વિચાર થાય છે કે 'એ કંઈક છે ત્યારબાદ અવગ્રહ ગૃહીત અર્થમા વિશેષ જાણવાની આકાંક્ષા જાગ્રત થાય છે. તે વખતે વિચાર ઉદ્ભવે છે કે એ જે કંઈક પ્રતિભાસિત થઈ રહ્યું છે તે શુ છે ? શું તે બકપંક્તિ છે કે ધ્વજા છે ? આ

है ? क्या बकपङ्क्ति–हैं या ध्वजा है ? इस प्रकार के जायमान संदेह को दूर करने के लिये निश्चय की ओर झुकते हुए ज्ञान का नाम ईहा है. जैसे यह ध्वजा होनी चाहिये. ईहा के बाद बिलकुल निश्चय–करने वाले ज्ञान का नाम अवाय–अपोह है–जैसे–यह–ध्वजा ही है. तथा अन्यान्य धर्म का आलोचन करना–इसका नाम गवेषण है. टीकाकार ने अवग्रह आदिकों के–स्वरूप को इस प्रकार से समझाया है. जैसे–चक्रवर्ती ने–विचारा–शरीर में शोभा है. यह अवग्रह उसे ज्ञान हुआ–पर इसके बाद उसे ऐसा संशय ज्ञान हुआ कि यह शारीरिक शोभा अलङ्कार जन्य है. या स्वाभाविकी है ? संशय को दूर करने के लिये निश्चय की ओर झुकता हुआ ईहा–ज्ञान उसे इस प्रकार से हुआ कि यह अलङ्कार विशिष्ट शरीर की शोभा अलङ्कार जन्य होनी चाहिये। इसके बाद फिर उसे ऐसा अवाय –अपोह–ज्ञान हुआ कि यह शारीरिक शोभा औपधिकी ही है स्वाभाविकी नहीं है। मतिज्ञान के जो सिद्धांतकारों ने अवग्रह आदि ४ भेद प्रकट किये हैं और उनमें एक अवाय नामका भेद प्रकट किया है उसी का नाम यहां अपोह कहा गया है। यह शारीरिक शोभा औपधिकी इसलिये निश्चित हुई कहि गइ है कि यह अलंकारादि-रूप बाह्य वस्तु के संसर्ग से जन्य हुई है. यह प्रत्यक्ष प्रमाण से सिद्ध हो रही है। इस शारीरिक शोभा के जो प्रकर्ष और अपकर्ष धर्म हैं वे बाह्य वस्तु के प्रकर्ष और अपकर्ष के अनुविधायी है इस तरह अन्वयरूप धर्म की आलोचना करने का नाम मार्गणाहै व्यतिरेक धर्म का आलोचन करना इसका नाम गवेषण है। और वह इस प्रकार से है—यदि उस शारीरिक शोभा को स्वाभा-

---

પ્રમાણે જે સંદેહ ઉત્પન્ન થાય તેને દૂર કરવા માટે નિશ્ચય તરફ ઉન્મુખ થતા જ્ઞાનનું નામ ઈહા છે. જેમ કે એ ધ્વજા જ હોવી જોઈએ. ઈહા પછી એકદમ નિશ્ચય કરાવનારું જ્ઞાન – અવાય–અપોહ છે જેમકે – એ ધ્વજા જ છે. તથા અન્ય ધર્મનું આલોચન કરવું ગવેષણ છે. ટીકાકારે અવગ્રહ વગેરેના સ્વરૂપને આ પ્રમાણે સમજાવ્યું છે–કે જેમ ચક્રવર્તીએ વિચાર કર્યો કે શરીરમાં શોભા છે. એ અવગ્રહ રૂપ તેને જ્ઞાન થયું પણ ત્યારબાદ તેને આવું સંશય જ્ઞાન થયું કે એ શારીરિક શોભા અલંકારજન્ય છે–કે સ્વાભાવિકી છે ? એ સંશયને દૂર કરવા માટે નિશ્ચય તરફ ઉન્મુખ થતું ઈહાજ્ઞાન તેને આ રીતે થયું કે એ અલંકાર વિશિષ્ટ શરીરની શોભા અલંકાર જન્ય જ હોવી જોઈએ ત્યારબાદ તેને એવું અવાય–અપોહ–જ્ઞાન થયું કે એ શારીરિક શોભા ઔપધિકી જ છે–સ્વાભાવિકી નથી. સિદ્ધાન્તકારોએ મતિજ્ઞાનના જે અવગ્રહ વગેરે ૪ ભેદો પ્રકટ કર્યા છે અને તેમનામાં એક અવાયનામક ભેદ પ્રકટ કરેલ છે, તેનું જ નામ અહીં અપોહ છે એ શારીરિક શોભા ઔપધિકી એટલા માટે નિશ્ચિત થયેલી પ્રકટ કરવામાં આવી છે કે એ અલંકારાદિ રૂપ બાહ્ય વસ્તુના સંસર્ગથી જન્ય છે એ વાત પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી સિદ્ધ થઈ રહી છે એ શારીરિક શોભાના જે પ્રકર્ષ અને અપ્રકર્ષ ધર્મો છે તે બાહ્ય વસ્તુના પ્રકર્ષ અને અપ્રકર્ષના અનુવિધાયી છે આ પ્રમાણે અન્વય રૂપ ધર્મની આલોચના કરવાનું નામ માર્ગણા છે – વ્યતિરેક ધર્મનું આલોચન કરવું એ ગવેષણ છે અને તે આ પ્રમાણે છે–જો એ શારીરિક શોભા સ્વાભાવિક રૂપમાં માનવામાં આવે તો પછી ભારભૂત આભૂષણો શરીર ઉપર શામાટે ધારણ કરવામાં

इति ईहादीनां व्याख्यानम्। पुनः कीदृशस्य भरतस्य 'तयावरिज्जाण कम्माण खवणं' तदावरणीयानां केवलज्ञानदर्शननिबन्धकानां चतुर्णां ज्ञानावरणीय १ दर्शनावरणीय २ मोहनीय ३ अन्तराय ४ रूपाणां घातिकर्मणां क्षयेण सर्वथा जीवप्रदेशेभ्यः तदीय पुद्गलपरिशाटनेन 'कम्मरयविकिरणकरं' कर्मरजसां विकिरणकरं विक्षेपकरम् निवारकमित्यर्थः 'अपुव्वकरणं' अपूर्वकरणम् अनादौ संसारे अप्राप्तपूर्वं ध्यान शुक्लध्यानं प्रविष्टस्य प्राप्तस्य एवंभूतस्य भरतस्य 'अणते अनुत्तरे निव्वाघाए निरावरणे कसिणे पडिपुण्णे केवलवरनाणदंसणे समुप्पण्णे' अनन्तम् अप्रतिपादितत्वेन पर्यवसानरहितत्वात् अनुत्तरम् न विद्यते उत्तरम् उच्चतरं (प्रधानम्) यस्मात्तदनुत्तरम् अनन्यसदृशम् निर्व्याघातं व्याघातरहितम् निरावरणम् कटकुड्यादिआवरणरहितं प्रतिबन्धकीभूतावरणरहितम् कृ-

विक माना जावे तो फिर भारभूत गहनें को धारण क्यों किया जाता है। इससे यह जाना जाता है कि यह स्वाभाविक नहीं है। इसतरहसे यह अवग्रहादिकों का स्वरूप यहां हमने प्रकट किया है। इससे टीकाकार का अभिप्राय जो टीका में लिखा गया है, वह स्पष्टरूप से हृदयंगम किया जा सकता है। टीकागत विचारधारा बिलकूल स्पष्ट है। अत उसका भाव लेकर यह स्पष्टीकरण किया गया है। केवलज्ञान और केवलदर्शन को आवरण करने वाले ज्ञानावरणीय, दर्शनावरणीय, मोहनीय और अन्तराय, ये चार कर्म है। इन्हें घातिकर्म भी कहा गया है। इनका जब सर्वथा क्षय हो जाता है। अर्थात् ये जीव के प्रदेशों से बिलकुल नष्ट हो जाते हैं।—तब केवलज्ञान और केवलदर्शन उत्पन्न होते हैं। यहां "अपुव्वकरण" पद शुक्लध्यान का वाचक है। इस अनादि संसार में यह ध्यान अप्राप्त पूर्व होता है ये केवलज्ञान और केवलदर्शन अप्रतिपाती होते हैं इसलिये एक बार प्राप्त होने पर फिर छूटते नहीं हैं इसलिये उन्हें अनन्त कहा गया है इनके जैसा और कोई उत्कृष्ट ज्ञान दर्शन नहीं हैं इसलिये इन्हें अनुत्तर कहा गया है। इनका कटकुड्यादि से आवरण नहीं होता है। इसलिये इन्हें निर्व्याघात कहा गया है।

આવેછે. એથી એ નિશ્ચય થાય છે કે એ સ્વાભાવિક નથી આ પ્રમાણે એ અવગ્રહાદિકોનું સ્વરુપ અત્રે અમે પ્રકટ કર્યું—છે એથી ટીકાકારે પોતાનો જે અભિપ્રાય ટીકામા સ્પષ્ટ કર્યો છે તે હૃદયંગમ થઈ જાય છે ટીકાગત વિચારધારા એકદમ સ્પષ્ટ જ છે. એથી તેનો ભાવ લઈને જ એ સ્પષ્ટીકરણ કરવામા આવેલ છે કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શનને આવૃત કરનારા જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, મોહનીય અને અતરાય એ ચાર કર્મો છે. એમને ઘાતિકર્મો પણ કહેવામા આવેલ છે એમનો જ્યારે સર્વથા ક્ષય થઈ જાય છે એટલે કે એ જીવોના પ્રદેશોથી એકદમ નષ્ટ થઈ જાય છે ત્યારે કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શન ઉત્પન્ન થાય છે અહી "અપુવ્વકરણં" પદ શુકલ ધ્યાન વાચક છે એ અનાદિ સંસારમા એ ધ્યાન અપ્રાપ્ત પૂર્વ હોય છે એ કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન અપ્રતિપાતી હોય છે. એથી એક વાર પ્રાપ્ત થઈ જાય તે પછી છૂટતા નથી એથી જ એમને 'અનત' કહેવામા આવેલ છે. એમના જેવુ અન્ય કોઈ પણ ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાન—દર્શન નથી, એથી જ એમને અનુત્તર કહેવામાં આવેલ છે એમનું કટ—કુડ્યાદિથી આવરણ થતુ નથી એથી જ એમને નિર્વ્યાઘાત કહેવામાં

त्स्न समस्तं सकलपदार्थविषयत्वात् प्रतिपूर्णम् सूत्रतोऽक्षरमात्रादि न्यूनतया रहितं सर्वप्रमाणोपेतम् एतावच्चतुष्टयविशेषणविशिष्टं केवलवरज्ञानदर्शन समुत्पन्नम् । अथोत्पन्नकेवलः किं करोतीत्याह – तए णं' इत्यादि । 'तए णं से भरहे केवली सयमेवाभरणालंकार ओमुअइ' ततः केवलज्ञानानन्तर खलु स भरतः केवली स्वयमेव आभरणालंकारं वस्त्रमाल्यरूपम् अवमुञ्चति त्यजति अत्र भूषणालङ्कारस्य वस्त्रमाल्यालंकारयोरवग्रहः 'ओमुइत्ता' अवमुच्य त्यक्त्वा 'सयमेव पचमुट्ठिअं लोअं करेइ' स्वयमेव पञ्चमुष्टिकं लोचं करोति करित्ता ।'कृत्वा उपलक्षणात् सन्निहितदेवतयाऽर्पितं साधुलिङ्गं 'भरहे केवली सदोरय मुहपत्ति रयहरणं गोच्छग पडिग्गह देवदूस वत्थं पडिच्छइ' भरतः केवली सदोरकमुखवस्त्रिकां रजोहरणं गोच्छकं पात्रं देवदूष्यं वस्त्रं गृहीत्वा साधुवेषं धृत्वा 'आयसघराओ पडिणिक्खमइ' आदर्शगृहात्प्रतिनिष्क्रामति निर्गच्छति स भरतः केवली 'पडिणिक्खमित्ता' प्रतिनिष्क्रम्य निर्गत्य 'अतेउरमज्झंमज्झेण निग्गच्छइ' अन्तः पुरमध्यमध्येन निर्गच्छति प्रतिनिष्क्रामति 'णिग्गच्छित्ता' निर्गत्य 'दस सहस्सरायवरे पडिबोहिय पव्वज्जं देहि तओ पच्छा तेहिं सद्धिं विहारं करीय, लक्खपुव्व संजमं पालिय' दशसहस्रारजवरसहस्रान प्रतिबोध्य, प्रव्रज्या ददाति, ततःपश्चात् तैः सार्द्धं विहारं कृतवान । 'दसहिं रायवरसहस्सेहिं सद्धिं सपरिवुडे विणीय रायहाणीं मज्झं मज्झेणं-

---

सकल त्रिकालवर्ति पदार्थो का ये उनको अनन्त पर्यायों सहित हस्तामलकवत् जानते हैं इसलिये इन्हे कृत्स्न कहा गया है । सूत्र की अपेक्षा ये अक्षर मात्रा आदि क न्यूनता से रहित होते हैं इसलिये इन्हें प्रतिपूर्ण कहा गया है (तएण से भरहे केवली सयमेवाभरणालकारं ओमुअइ) इसके बाद उस भरत केवली ने अपने आप ही अवशिष्ट माल्यादिरूप आभरणो को एवं वस्त्रादिकों को छोड़ दिया (ओमुइत्ता सयमेव पचमुट्ठियं लोअ करेइ) छोडकर फिर उन्होंने पंचमुष्टिक केशोंका लोंच किया (करित्ता आयंसघराओ पडिणिक्खमइ) पंचमुष्टिक केशलोच करके सन्निहित पास में रहे हुए देव द्वारा अर्पित साधुलिङ्ग को ग्रहण करके धारण–करके वे आदर्श भवन से बाहर निकले (पडिनिक्खमित्ता अंतेउरमज्झमज्झेणं णिगच्छई) बाहर निकलकर वे अपने

આવેલ છે સકલ ત્રિકાલવર્તિ પદાર્થોને એઓ તેમની અનતપર્યાયો સહિત હસ્તામલકવત્ જાણે છે. એથી જ એમને કૃત્સ્ન કહેવામાં આવે છે સૂત્રની અપેક્ષાએ એ અક્ષર માત્રા વગેરેની ન્યૂનતાથી રહિત હોય છે એથી જ એમને પ્રતિપૂર્ણ કહેવામાં આવે છે (तए णं से भरहे केवली सयमेवाभरणालकार ओमुअइ) ત્યારબાદ તે ભરત કેવલી એ પોતાની મેળે જ અવશિષ્ટ માલ્યાદિ રૂપ આભરણો તેમ જ વસ્ત્રાદિકોને પણ ત્યજી દીધાં (ओमुइत्ता सयमेव पचमुट्ठिय लोअं करेइ) ત્યજીને પછી તેમણે પ ચમુષ્ટિક કેશલુંચન કર્યું. (करित्ता आयंसघराओ पडिणिक्खमइ) પંચમુષ્ટિક કેશલુંચન કરીને સન્નિહિત નિકટ મૂકેલા દેવ દ્વારા અર્પિત સાધુલિંગને ગ્રહણ કરીને–ધારણ કરીને તેઓ આદર્શ ભવનમાંથી બહાર નીકળી ગયા. (पडिणिक्खमित्ता अंतेउर मज्झं मज्झेणं णिगच्छई) બહાર નીકળીને તેઓ પોતાના અંતઃપુરની વચ્ચે થઈને રાજભવનમાંથી બહાર નીકળી ગયા 'दसलहस्स रायवरे पडिबोहिय पव्वज्जं देहि तओ पच्छा तेहिं सद्धिं विहारं करिअ लक्खपुव्वं संजमं पालिय' દસહજાર

णिगच्छइ' दशभी राजवरसहस्रैः संपरिवृतो सार्द्धं विनीतायाः राजधान्याः मध्यंमध्येन निर्गच्छति 'निग्गच्छित्ता' निर्गत्य 'मज्झदेसे सुहं सुहेणं विहरइ' मध्यदेशे कोशलदेशस्य मध्ये सुखं सुखेन विहरति स केवली भरतः 'विहरित्ता' विहृत्य 'जेणेव अट्ठावए पव्वए तेणेव उवागच्छइ' यत्रैव अष्टापदः पर्वतः तत्रैव उपागच्छति 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'अट्ठावयं पव्वयं सणिअं सणिअं दुरूहइ' अष्टापद पर्वतं शनैः शनैः दुरोहति आरोहति 'दुरूहित्ता' दुरुह्य आरुह्य 'मेघघणसण्णिकासं देवसण्णिवायं पुढवि सिलावट्टयं पडिलेहेइ' मेघघनसन्निकाशं—घनमेघसन्निकाशम् सान्द्रजलदश्यामम् मूले पदव्यत्ययः प्राकृतत्वात् देवसन्निपातम् देवानां सन्निपातः आगमनं रम्यत्वात् यत्र स तथा भूतस्तम् पृथिवीशिलापट्टकम् आसनविशेषं प्रतिलेखयति केवलित्वे सत्यपि व्यवहारप्रमाणीकरणार्थं दृष्ट्या निभालयति

अंतःपुर के बीच से होकर राजभवन से चले गये (णिग्गच्छित्ता दसमउस्सरायवरे पडिबोहिय पव्वज्जं देंह तओ पच्छा तेहिं सद्धिं विहार करिअ लक्खपुव्व संजम पालिय' दस हजार राजाओं को प्रतिबोधित करके उन सबको दीक्षादी तदन्तर उनके साथ विहार करके लाख पूर्व पर्यन्त संयमका पालन किया 'दसहिं रायवरसहस्सेहिं सद्धिं सपरिवुडे विणीय रायहाणी मज्झं मज्झेण णिग्गच्छई) उस समय उनके साथ १० हजार राजा थे उनके साथ साथ ये विनीता राजधानी के ठीक बीचों बीच के रास्ते से होकर निकले थे (णिग्गच्छित्ता मज्झदेसे सुहं सुहेणं विहरइ) और निकलकर इन्होंने मध्य देश में कोशल देश में सुख पूर्वक विहार किया (विहरित्ता जेणेव अट्ठावए पव्वए तेणेव उवागच्छइ) विहार करके ये फिर जहां पर अष्टापदपर्वत था, उसके पास आये। (उवागच्छित्ता अट्ठावयं पव्वयं सणियं सणिय दुरुहइ) वहां आकर ये उस पर बड़ी सावधानी से चढे (दुरुहित्ता मेघघणसण्णिकास देवसण्णिवायं पुढविसिलापट्टयं पडिलेहेइ) चढकर इन्होंने पृथिवीशिलापट्टक को जो कि सान्द्र जलधर के जैसा श्याम था और रम्य होने से जहां देवगण आया करते थे, प्रतिलेखना की। यद्यपि ये केवली थे, परन्तु फिर भी व्यवहारधर्म को प्रमाणित करने के लिये इन्होंने अपनी दृष्टि से उसे अच्छी तरह

રાજાઓને પ્રતિબોધિત કરીને તેઓ ને દીક્ષા આપી તે પછી તેમના સાથે વિહાર કરીને લાખ પૂર્વ પર્યન્ત સંયમનું પાલન કર્યું. (णिग्गच्छित्ता दसहिं रायवरसहस्सेहिं सद्धिं संपरिवुडे विणीयं रायहाणी मज्झं मज्झेण णिगच्छइ) તે વખતે તેમની સાથે ૧૦ હજાર રાજાઓ હતા. તે સર્વ રાજાઓની સાથે-સાથે એ વિનીતા રાજધાનીના ઠીક મધ્યભાગ માંથી પસાર થયા (णिग्गच्छित्ता मज्झदेसे सुहं सुहेण विहरइ) અને પસાર થઈ ને તેમણે મધ્યદેશમાં કોશલદેશમાં સુખપૂર્વક વિહાર કર્યો. (विहरित्ता जेणेव अट्ठावए पव्वए तेणेव उवागच्छइ) વિહાર કરીને એ અષ્ટાપદ પર્વતની પાસે આવ્યા. (उवागच्छित्ता अट्ठावयं पव्वय सणिय सणियं दुरुहइ) ત્યાં આવીને એ તેની ઉપર સાવધાની પૂર્વક ચઢ્યા. (दुरुहित्ता मेघघणसंण्णिकासं देवसण्णिवाय पुढविसिलापट्टयं पडिलेहेइ) ચઢી ને એમને પૃથિવી શિલાપટ્ટની કે જે સાન્દ્ર જલધરવત્ શ્યામ હતુ અને રમ્ય હોવાથી જ્યાં દેવ ગણો આવ્યા કરતા હતા-પ્રતિલેખના કરી જો કે એઓ કેવલી હતા છતાં એ વ્યવહાર ધર્મને પ્રમાણિત કરવા માટે તેમણે પોતાની દૃષ્ટિ થી પૃથ્વીશિલાપટ્ટને સારી રીતે જોયું

'कृत्स्नं समस्तं सकलपदार्थविषयत्वात् प्रतिपूर्णम् सूत्रतोऽक्षरमात्रादि न्यूनतया रहितं सर्वप्रमाणोपेतम् एतावच्चतुष्टयविशेषणविशिष्टं केवलवरज्ञानदर्शनं समुत्पन्नम् । अथोत्पन्नकेवलः किं करोतीत्याह – तए णं' इत्यादि । 'तए णं से भरहे केवली सयमेवाभरणालंकार ओमुअइ' ततः केवलज्ञानानन्तरं खलु स भरतः केवली स्वयमेव आभरणालंकारं वस्त्रमाल्यरूपम् अवमुञ्चति त्यजति अत्र भूषणालङ्कारस्य वस्त्रमाल्यालंकारयोरवग्रहः 'ओमुइत्ता' अवमुच्य त्यक्त्वा 'सयमेव पंचमुट्ठियं लोअं करेइ' स्वयमेव पञ्चमुष्टिकं लोचं करोति करित्ता।'कृत्वा उपलक्षणात् सन्निहितदेवतयाऽर्पितं साधुलिङ्ग 'भरहे केवली सदोरय मुहपत्ति रयहरणं गोच्छग पडिग्गह देवदूस वत्थं पडिच्छइ' भरतः केवली सदोरकमुखवस्त्रिकां रजोहरणं गोच्छकं पात्रं देवदूष्य वस्त्रं गृहीत्वा साधुवेषं धृत्वा 'आयंसघराओ पडिणिक्खमइ' आदर्शगृहात्प्रतिनिष्क्रामति निर्गच्छति स भरतः केवली 'पडिणिक्खमित्ता' प्रतिनिष्क्रम्य निर्गत्य 'अंतेउरमज्झंमज्झेण निग्गच्छइ' अन्तः पुरमध्यंमध्येन निर्गच्छति प्रतिनिष्क्रामति 'णिग्गच्छित्ता' निर्गत्य 'दस सहस्सरायवरे पडिबोहिय पव्वज्जं देहि तओ पच्छा तेहिं सद्धिं विहारं करीय, लक्खपुव्व संजमं पालिय' दशसहस्रराजवरसहस्रान् प्रतिबोध्य, प्रव्रज्या ददाति, ततःपश्चात् तैः सार्द्धं विहारं कृतवान् । 'दसहिं रायवरसहस्सेहिं सद्धिं सपरिवुडे विणीय रायहाणीं मज्झं मज्झेणं-

---

सकल त्रिकालवर्ति पदार्थों का ये उनको अनन्त पर्यायों सहित हस्तामलकवत् जानते हैं इसलिये इन्हें कृत्स्न कहा गया है। सूत्र की अपेक्षा ये अक्षर मात्रा आदि क न्यूनता से रहित होते हैं इसलिये इन्हें प्रतिपूर्ण कहा गया है (तएण से भरहे केवली सयमेवाभरणालंकारं ओमुयइ) इसके बाद उस भरत केवली ने अपने आप ही अवशिष्ट माल्यादिरूप आभरणो को एवँ वस्त्रादिकों को छोड़ दिया (ओमुइत्ता सयमेव पंचमुट्ठियं लोअं करेइ) छोडकर फिर उन्होंने पंचमुष्टिक केशोंका लोंच किया (करित्ता आयंसघराओ पडिणिक्खमइ) पंचमुष्टिक केशलोच करके सन्निहित पास में रहे हुए देव द्वारा अर्पित साधुलिङ्ग को ग्रहण करके धारण–करके वे आदर्श भवन से बाहर निकले (पडिनिक्खमित्ता अंतेउरमज्झमज्झेणं णिगच्छई) बाहर निकलकर वे अपने

આવેલ છે સકલ ત્રિકાલવર્તિ પદાર્થોને એઓ તેમની અનંતપર્યાયો સહિત હસ્તામલકવત્ જાણે છે એથી જ એમને કૃત્સ્ન કહેવામાં આવે છે સૂત્રની અપેક્ષાએ એ અક્ષર માત્રા વગેરેની ન્યૂનતાથી રહિત હોય છે એથી જ એમને પ્રતિપૂર્ણ કહેવામાં આવે છે (तए णं से भरहे केवली सयमेवाभरणालंकार ओमुयइ) ત્યારબાદ તે ભરત કેવલી એ પોતાની મેળે જ અવશિષ્ટ માલ્યાદિ રૂપ આભરણો તેમ જ વસ્ત્રાદિકોને પણ ત્યજી દીધાં (ओमुइत्ता सयमेव पंचमुट्ठिय लोअं करेइ) ત્યજીને પછી તેમણે પંચમુષ્ટિક કેશલુંચન કર્યું. (करित्ता आयंसघराओ पडिणिक्खमइ) પંચમુષ્ટિક કેશલુંચન કરીને સન્નિહિત નિકટ મૂકેલા દેવ દ્વારા અર્પિત સાધુલિંગને ગ્રહણ કરીને–ધારણ કરીને તેઓ આદર્શ ભવનમાંથી બહાર નીકળી ગયા. (पडिणिक्खमित्ता अंतेउर मज्झं मज्झेणं णिगच्छई) બહાર નીકળીને તેઓ પોતાના અંતઃપુરની વચ્ચે થઈને રાજભવનમાંથી બહાર નીકળી ગયા 'दससहस्स रायवरे पडिबोहिय पव्वज्जं देहिं तओ पच्छा तेहिं सद्धिं विहारं करिअ लक्खपुव्वं संजमं पालिय' દસહજાર

'पडिलेहित्ता' प्रतिलिख्य सिंहावलोकनन्यायेन अत्रापि आरोहतीति बोध्यम् 'संलेहणा झूसणाझूसिए' संलेखना जोषणाजुष्टः सल्लिख्यते-कृशी क्रियते शरीरकषायाद्यनया इति सलेखना तपो विशेषलक्षणा तस्याः जोषणा सेवना तया जुष्टः सेवितः झूषितो वा क्षपितो यः स तथाभूतः 'भत्तपाणपडिआइक्खिए' भक्तपानप्रत्याख्यातः—प्रत्याख्यातभक्तपानः प्रत्याख्याते भक्तपाने येन स तथाभूतः सूत्रे क्तान्तस्य परनिपातः प्राकृतत्वात् 'पाओवगए' 'पादपोपगतः—पादो वृक्षस्य भूगतो मूलभागः तस्यैव अप्रकम्पतया उपगतम् अवस्थानं यस्य स तथाभूत' 'काल अणवकंखमाणे २ विहरइ' कालं मरणम् अनवकांक्षन् अवाञ्छन् विहरति'तएण से भरहे केवली सत्तत्तरिं पुव्वसयसहस्साइं कुमारवासमज्झे वसित्ता' तत. खलु स भरतः केवली सप्तसप्तर्ति पूर्वशतसहस्राणि सप्तसप्तर्ति लक्षाणि कुमारवासमध्ये कुमारभावे उषित्वा 'एगं वाससहस्स मंडलियरायमज्झे वसित्ता' एकं वर्षसहस्रं माण्डलिकराजा एकदेशाधिपतिः भावप्रधानत्वान्निर्देशस्य माण्डलिकत्वं तन्मध्ये उषित्वा 'छ-पुव्वसयसहस्साइं वाससहस्सूणगाइं महारायमज्झे वसित्ता' षट्पूर्वशतसहस्राणि वर्षसहस्रोनानि महाराजमध्ये चक्रवर्तित्वे उषित्वा 'तेसीइ पुव्वसयसहस्साइ अगारवासमज्झे

से देखा। (पडिलेहित्ता सलेहणाझूसणाझूसिए भत्तपाणपडिआइक्खिए) अच्छी तरह से देखने रूप प्रतिलेखना करके ये उस पर चढ गये और काय एवं कषाय जिसके द्वारा कृश की जाती हैं ऐसी सलेखना को इन्होने बड़े आदर भाव से धारण कर लिया और भक्तपान का प्रत्याख्यान कर दिया। (पाओवगए कालं अणवकंखमाणे २ विहरइ) एवं पादपोपगमन सन्थारा अंगीकार कर लिया पादपोपगमन सन्थारे में जीव वृक्ष की तरह अप्रकम्प रूप से अवस्थित हो जाता है। इस सन्थारा को धारण करलेने पर उन्होंने अपने मरण की आकांक्षा नहीं की (तएणं से भरहे केवली सत्तत्तरिं पुव्वसयसहस्साइ कुमारवासमज्झेवसित्ता एगं वाससहस्स मंडलियरायमज्झे -वसित्ता छ पुव्वसयसहस्साइं वाससहस्सूणगाइं महारायमज्झे वसित्ता तेसीइपुव्वसयसहस्साइं अगारवासमज्झे वसित्ता) इस तरह वे भरत केवली ७० लाख पूर्व तक कुमार काल में रहे एक लाख पूर्व तक मांडलिक राजा रहे १ हजार वर्ष कम छ लाख पूर्व तक महाराज पद

(पडिलेहित्ता सलेहणा झूसणाझूसिए भत्तपाणपडिआइक्खिए) સારી રીતે દર્શન રૂપ પ્રતિલેખના કરીને એ એ તેની ઉપર ચઢી ગયા. અને કાય તેમજ કષાય જેનાં વડે કૃશ કરવામાં આવે છે, એવી સંલેખનાને એમણે ખૂબ જ આદરપૂર્વક ધારણ કરી અને ભક્તપાનનું પ્રત્યાખ્યાન કર્યું. (पाओवगए काल अणवकंखमाणे २ विहरइ) તેમજ પાદપોપગમન સન્થારો અંગીકૃત કર્યો. પાદપોપગમન સંથારામાં જીવ વૃક્ષની જેમ અપ્રકમ્પ રૂપથી અવસ્થિત થઈ જાય છે. એ સંથારાને ધારણ કર્યા પછી તેમણે પોતાના મૃત્યુની આકાંક્ષા-કરી નહીં. (तए णं से भरहे केवली सत्तत्तरिं पुव्वसयसहस्साइं कुमारवासमज्झं वसि[illegible] एगं वाससहस्सं मंडलियरायमज्झे वसित्ता छ पुव्वसयसहस्साइं वाससहस्सूणगाइं [illegible]यमज्झे वसित्ता तेसीइ पुव्वसयसहस्साइं अगारवासमज्झे वसित्ता) આ પ્રમાણે તે ભરત કેવલી ૭૦ લાખ પૂર્વ સુધી કુમાર કાળમાં રહ્યા. એક લાખ પૂર્વ સુધી માંડલિક રાજા રહ્યા.

वसित्ता' त्र्यशीति पूर्वशतसहस्राणि लक्षाणि अगारवासमध्ये उषित्वा गृहीत्वेत्यर्थः 'एगं पुव्वसयसहस्सं देसूणगं केवलिपरिआयं पाउणित्ता' एकं पूर्वशतसहस्रम् अन्तर्मुहूर्त्तोनं केवलिपर्यायं प्राप्य पूरयित्वा 'तमेव बहुपडिपुण्णं सामन्नपरिआयं पाउणित्ता' तदेव पूर्वशतसहस्रं बहुप्रतिपूर्णम् –संपूर्णम् तेन अन्तर्मुहूर्त्तेनाधिकमित्यर्थः श्रामण्यपर्यायं यतित्वं प्राप्य 'चउरासीइं पुव्वसयसहस्साइं सव्वाउअं पाउणित्ता' चतुरशीतिं पूर्वशतसहस्राणि लक्षाणि सर्वायु परिपूर्य 'मासिएणं भत्तेणं अपाणएणं सवणेणं णक्खत्तेणं जोगमुवागएणं' मासिकेन भक्तेन मासोपवासैरित्यर्थः, अपानकेन पानकाहारवर्जितेन श्रवणेन नक्षत्रेण योगमुपागतेन चन्द्रेण सहेति गम्यम् 'खीणे वेअणिज्जे आउए णामे गोए' क्षीणे वेदनीये आयुषि नाम्नि गोत्रे च भवोपग्राहि कर्मचतुष्टयक्षये इत्यर्थः 'कालगए वीइक्कंते समुज्जाए छिण्णजाइजरामरणबंधणे' कालगतः मरणं प्राप्तः व्यतिक्रान्तः व्यतीतः समुद्यातः निर्गतः छिन्नजातिजरामरणबन्धनः 'सिद्धे बुद्धे मुत्ते परिणिव्वुडे अंतगडे सव्वदुक्खप्पहीणे' सिद्धो

में–चक्रवर्ति पद में रहे और तेईस लाख पूर्व तक गृहस्थावस्था में रहे, (एगं पुव्वसयसहस्सं देसूणगं केवलिपरिआयं पाउणित्ता तमेव बहुपडिपुण्णं सामन्नपरिआयं पाउणित्ता चउरासी पुव्वसयसहस्साइं सव्वाउयं पाउणित्ता मासिएणं भत्तेणं अपाणएणं सवणेणं णक्खत्तेणं जोगमुवागएणं खीणे वेअणिज्जे आउए णामेगोए कालगए विइक्कंते समुज्जाए छिण्णजाइजरामरणबंधणे सिद्धे बुद्धे मुत्ते परिणिव्वुडे अन्तगडे सव्वदुक्खप्पहीणे) कुछकम अर्थात् अन्तर्मुहूर्तकम एक लाख पूर्व तक केवलि पर्याय मे रहे इस प्रकार से अपनी पूरी ८४ लाख पूर्व की आयुको भोग करके वे भरत केवली एक मास के पूरे सथारों से भक्तपान का सर्वथा परिवर्जन करने रूप सन्थारे से –श्रवण नक्षत्र के साथ योग को प्राप्त चन्द्र के समय में वेदनीय आयु,नाम गोत्र इन चार भवोपग्राही चार अघातिया कर्मों के क्षय हो जाने पर कालगत हो गये अर्थात् सिद्ध अवस्थायुक्त बन गये मोक्ष में विराजमान हो गये. जाति जरा और मरण के बन्धन से रहित हो गये सिद्ध हो

---

૧ હજાર વર્ષ કમ ૬ લાખ પૂર્વ સુધી મહારાજ પદમા ચક્રવર્તી પદે રહ્યા અને ૨૩ લાખ પૂર્વ સુધી ગૃહસ્થાવસ્થામા રહ્યા. (एग पुव्वसयसहस्सं देसूणगं केवलिआउं पाउणित्ता तमेव बहुपडिपुण्णं सामण्णपरिआयं पाउणित्ता चउरासी पुव्वसयसहस्साइं सव्वाउयं पाउणित्ता मासिएण भत्तेण अपाणयणं सवणेण णक्खत्तेण जोगमुवागएणं खीणे वेअणिज्जे आउए णामे गोए कालगए वीइक्कते समुज्जाए छिण्णजाइजरामरणबंधणे सिद्धे बुद्धे मुत्ते परिणिव्वुडे अन्तकडे सव्वदुक्खप्पहीणे) કંઇક કમ એટલે કે અન્તર્મુહૂર્તકમ એક લાખ પૂર્વ સુધી તેઓ કેવલિ પર્યાયમા રહ્યા. પૂરા એક લાખ વર્ષ સુધી શ્રામણ્ય પર્યાયમા રહ્યા. આ પ્રમાણે પોતાની સંપૂર્ણ ૮૪ લાખ પૂર્વના આયુષ્યને ભોગવીને તે ભરત કેવલી એક માસના પૂરા સંથારાથી–ભક્તપાનનું સંપૂર્ણ રૂપમાં પરિવર્જન કરવા રૂપ સંથારાથી–શ્રવણ નક્ષત્રની સાથે યોગ પ્રાપ્ત ચન્દ્રના સમયમા વેદનીય, આયુ, નામ, ગોત્ર એ ચાર-ભવોપગ્રાહી ચાર અઘાતિયા કર્મો જ્યારે ક્ષય થઈ ગયા ત્યારે કાલગત થયા. એટલેકે સિદ્ધાવસ્થા યુક્ત બની ગયા–મોક્ષમાં વિરાજમાન થઈ ગયા જાતિ, જરા અને મરણના બંધનથી રહિત થઈ ગયા,

बुद्धो मुक्तः परिनिर्वृत्तः अन्तगतः सर्वदुःखप्रहीणः ।

'इति भरतचक्किचरियं' इति भरतचक्रिचरितम् । अत्र इति शब्दोऽधिकारपरिसमाप्तिद्योतकः, स चायम् 'से केणट्ठेणं भंते एवं वुच्चइ भरहे वासे २' इति सूत्रेण नामान्वर्थं पृच्छतो गौतमस्य प्रतिवचनाय 'तत्थणं विणीआए रायहाणीए भरहे णाम राया चाउरंतचक्कवट्टी समुप्पज्जित्था' इत्यादि सूत्रे भरतचरितं प्रपञ्चितम् तच्च परिसमाप्तमित्यर्थः, तेन भरतः स्वामित्वेन अस्यास्तीति निरुक्तवशाद् भरतं क्षेत्रमिति तात्पर्यार्थः ॥ सू० ३४॥

अथ प्रकारान्तरेण नामान्वर्थमाह — "भरहे अ इत्थ" इत्यादि ।

मूलम्— भरहे अ इत्थ देवे महिड्ढीए महज्जुईए जाव पलिओवमट्ठिइए परिवसइ से एएणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ भरहे वासे २ इति । अदुत्तरं च णं गोयमा ! भरहस्स वासस्स सासाए णामधिज्जे पण्णत्ते, जं ण कयाइ ण आसि ण कयाइ णत्थि ण कयाइ ण भविस्सइ भुविंच भवइअ भविस्सइ अ धुवे णिअए सासए अक्खए अव्वए अवट्ठिए णिच्चे भरहे वासे ॥सू० ३५॥

गये—कृतकृत्य हो गये, बुद्ध हो गये—लोकालोक के ज्ञाता हो गये, मुक्त हो गये—अन्तरङ्ग बहिरङ्ग कर्मकलंक से रहित हो गये परिनिवृत्त हो गये—शीतिभूत निरञ्जन हो गये । अन्तर्गत हो गए । और सर्व दुःखो से सर्वथा रहित हो गये। ऐसा यह भरतचक्री का चरित्र है । यहां इति शब्द अधिकार की परिसमाप्ति का सूचक है। वह अधिकार ऐसा है कि "से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ भरहे वासे २" जब गौतमस्वामी ने पूछा था कि हे भदन्त । इस क्षेत्र का नाम भरत ऐसा क्यों हुआ है। तो उसके उत्तर में ही प्रभु ने यह "तत्थ ण विणीयाए रायहाणीए भरहे णामं राया चाउरंतचक्कवट्टी समुप्पज्जित्था" ऐसा कथन सूत्रो द्वारा किया है । अर्थात् इस क्षेत्र का भरतक्षेत्र नाम पड़ने का कारण भरत राज का यहां का अधिपति होना है । इसी कारण भरत राजा का यहां चरित्र विस्तार से कहा गया है । भरत चरित्र समाप्त ॥ सू०३४ ॥

સિદ્ધ થઈ ગયા કૃતકૃત્ય થઈ ગયા. બુદ્ધ થઈ ગયા લોકાલોકના જ્ઞાતા થઈ ગયા, મુક્ત થઈ ગયા. અંતરંગ બહિરંગ કર્મકલંકથી રહિત થઈ ગયા પરિનિવૃત્ત થઈ ગયા—શીતિભૂત નિરંજન થઈ ગયા. અંતગંત થઈગયા અને સર્વ દુખોથી સર્વથા રહિત થઈ ગયા એવુ આ ભરતચક્રીનુ ચરિત્ર છે અહી 'ઇતિ' શબ્દ અધિકારની પરિસમાપ્તિ ને સૂચવે છે એ અધિકાર આ પ્રમાણે છેકે "से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ भरहे वासे २" જ્યારે ગૌતમસ્વામીએ પ્રશ્ન કર્યો કે હે ભદંત આ ક્ષેત્રનુ નામ ભરત એવુ શા કારણથી પડયુ તો એના ઉત્તરમાં પ્રભુએ આ "तत्थं णं विणीयाए रायहाणीए भरहे णामं राया चाउरंतचक्कवट्टी समुप्पज्जित्था" એવું કથન સૂત્રો દ્વારા કર્યું છે એટલે કે ભરત રાજા આ ક્ષેત્રના અધિપતિ હતા તેથી આ ક્ષેત્રનું નામ ભરત ક્ષેત્ર પડયુ છે એટલા માટે જ અહીં ભરતના ચરિત્રનુ વિસ્તાર પૂર્વક વર્ણન કરવામાં આવેલુ છે. ભરત ચરિત્ર સમાપ્ત– ॥સૂ૦૩૪॥

छाया-भरतश्चात्र देवो महर्द्धिको महाद्युतिको यावत् पल्योपमस्थितिकः परिवसति तत् एतेनार्थेन गौतम ! एवमुच्यते भरत वर्ष २ इति । अदुत्तरं च खलु गौतम ! भरतस्य वर्षस्य शाश्वतं नामधेयं प्रज्ञप्तम् यन्न कदाचित् नासीत् न कदाचित् नास्ति न कदाचिन्न भविष्यति अभूच्च भवति च भविष्यति च ध्रुवम् नियतम् शाश्वतम् अक्षयम् अव्ययम् अवस्थितम् नित्य भरत वर्षम् ॥सू०३५॥

टीका— "भरहे अ इत्थ" इत्यादि । 'भरहे अ इत्थ देवे' भरतश्चात्र अस्मिन् भारते देवः 'महिड्ढीए महज्जुइए जाव पलियोवमट्ठिइए परिवसइ' महर्द्धिकः— महती ऋद्धिः— विभवादि सम्पत् यस्य स तथाभूतः, तथा— महाद्युतिकः— महती द्युतिः कान्तिर्यस्य स तथाभूत, यावत् पल्योपमस्थितिकः— पल्योपमस्थिति र्यस्य स तथाभूतः परिवसति, अत्र यावत्पदात् महायशस्कः महासौख्यो महाबलः इति ग्राह्यम् 'से एएणट्ठेण गोयमा !' तद् भरतेति नाम 'एतेनार्थेन गौतम' 'एव वुच्चइ भरहे वासे २ इति' एवमुच्यते भरतं वर्ष भरतं वर्षमिति । यौगिकयुक्त्या नाम उक्तम् । अथ तदेव रूढ्या दर्शयति 'अदुत्तर च णं गोयमा' अदुत्तरम् अथापरम् चः समुच्चये 'णं' वाक्यालंकारे हे गौतम ! 'भरहस्स वासस्स सासए णामधिज्जे पण्णत्ते' भरतस्य वर्षस्य शाश्वतं नामधेयं

प्रकारांतर से " भरतक्षेत्र नाम होने का कथन—
'भरहे अ इत्थ देवे महिड्ढीए महज्जुईए जाव'—इत्यादि सू० ३५

टीका—'भरहे अ इत्थ देवे" इस भरत क्षेत्र में भरत नाम का देव जो कि (महिड्ढीए महज्जुईए जाव पलिओवमट्ठिइए परिवसई) महती विभवादिरूप सम्पत्तिवाला है । महती शारीरिक कान्ति और आभरणो की प्रभा से जो सदा प्रकाशशील रहता है यावत् जिसकी १ पल्योपम की स्थिति है—रहता हैं । यहां यावत्पद से महायशस्कः महासौख्य', महाबलः" इन विशेषणपदों का ग्रहण हुआ है । (से एएणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ भरहे वासे २) इस कारण हे गौतम ! भरतक्षेत्र ऐसा नाम मैने इस क्षेत्र का कहा है । इस तरह यौगिक रीति से नाम प्रकट कर अब सूत्रकार रूढी से इसका ऐसा नाम प्रकट करते हैं (अदुत्तरं च णं गोयमा ! भरहस्स वासस्स

પ્રકારાન્તરથી " ભરત ક્ષેત્ર નામ પ્રસિદ્ધ થયું-તે અંગે-કથન "
" भरहे अ इत्थ देवे महिड्ढीए महज्जुईए जाव ' इत्यादि सूत्र- ३५॥

ટીકાર્થ-(भरहे अ इत्थं देवे) એ ભરત ક્ષેત્ર મા ભરત નામક દેવ કે જે (महिड्ढीए महज्जुइए जाव पलिओवमट्ठिइए परिवसई) મહતી વિભવાદિ રૂપ સમ્પત્તિથી યુક્ત છે, મહતી શારીરિક કાંતિ અને આભરણોની પ્રભાથી જે સર્વદા પ્રકાશીન રહે છે યાવત્ જેની પલ્યોપમ ની સ્થિતિ છે-નિવાસ કરે છે અહીં યાવત્ પદથી ' महायशस्क, महासौख्य', महाबलः" એ વિશેષણું પદોનુ ગ્રહણુ થયુ છે (से एएणट्ठे णं गोयमा ! एवं वुच्चइ भरहे 'वासे २) એથી હે ગૌતમ ! ભરત ક્ષેત્ર એવુ નામ મે આ ક્ષેત્રનુ કહ્યુ છે આ પ્રમાણે યૌગિક રીતિથી નામ પ્રકટ કરીને હવે સૂત્રકાર રૂઢિથી એનુ નામ પ્રકટ કરે છે (अदुत्तरं च ण गोयमा ! भरहस्स वासस्स सासए णामधिज्जे पण्णत्ते) હેગૌતમ ! ભરતક્ષેત્ર એવુ નામ

निर्निमित्तकम् अनादि सिद्धत्वाद्देवलोकादिवत् प्रज्ञप्तम्, तत्र शाश्वतत्वमेव व्यक्त्या दर्शयति-'जं ण कयाइ ण आसि ण कयाइ ण भविस्सइ'यन्न कदाचित् नासीत्,न कदाचित् नास्ति न कदाचित् न भविष्यति 'भुविं च भवइ अ भविस्सइ अ' अभूच्च भवति च भविष्यति च 'धुवे णिअए सासए अक्खए अव्वए अवट्ठिए णिच्चे भरहे वासे' ध्रुवं नित्यं शाश्वतम् अक्षयम् अव्ययम् अवस्थितम् स्थिरम् नित्यं भरत वर्षमिति । एतेन भरत नाम्नश्चक्रिणो देवाच्च भरतवर्षनाम प्रवृत्तं भरतवर्षाच्च तयोर्नाम भरतं स्वकीयेन अस्यातीति निरुक्तवशेन प्रावर्त्ततेति अन्योऽन्याश्रय दोषो दुर्निवार इति वचनीयता निरस्ता ॥ सू० ३५ ॥

इति श्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक पञ्चदशभाषाकलित-ललितकलापालापक प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापकवादिमानमर्दक श्री-शाहू छत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त- 'जैनशास्त्राचार्य' पदभूषित-कोल्हापुरराजगुरु बालब्रह्मचारी जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्रीघासीलाल-प्रतिविरचितायां श्री जम्बूद्विपप्रज्ञप्तिसूत्रस्य प्रकाशिकाख्यायां व्याख्यायां तृतीयो वक्षस्कारः समाप्तः ॥३॥

सासए णामधिज्जे पण्णत्ते) हे गौतम ! भरतक्षेत्र का भरतक्षेत्र ऐसा नाम देवलोक इस नाम की तरह निर्निमित्तक है-शाश्वत है । क्योंकि (जं ण कयाइ ण आसि ण कयाइ ण भविस्सइ)यह नाम पहिले भूतकाल में नहीं था ऐसी बात नहीं है, वर्तमान में ऐसा इसका नाम नहीं है यह बात भी नहीं है और आगे भी इसका ऐसा नाम नहीं रहेगा यह बात भी नहीं है । (भुविं च भवइ अ भविस्सइ अ) क्योंकि ऐसा इसका नाम रहा है, है, और आगे भी रहेगा (धुवे, णिअए, सासए अक्खए, अव्वए, अव्वट्ठिए, णिच्चे भरहे वासे) इसका कारण यही है कि यह भरत क्षेत्र ध्रुव है, शाश्वत है, अक्षय है, अव्ययरूप है, अवस्थित है, और नित्य है । इस प्रकार के इस कथन से अन्योन्याश्रय दोष का परिहार हो जाता है ॥ सू०३५ ॥

श्री जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचित जम्बूद्वीपप्रज्ञप्ति सूत्र की प्रकाशिका व्याख्या में तीसरा वक्षस्कार समाप्त ॥ ३ ॥

દેવલોક એ નામ મુજબ જ નિમિત્તક છે. - શાશ્વત છે. કેમકે (जं ण कयाइ ण आसि ण कयाइ ण भविस्सइ)એ નામ પહેલા ભૂતકાળમા ન હોતુ એવુ' નથી,વર્તમાનકાળમાં એવુ' એવુ' નામ નથી, એવુ પણ નથી અને ભવિષ્યમાં પણ એનુ' એવુ' જ નામ રહેવાનુ નથી, એવુ પણ નથી. (भुविं च भवइ अ भविस्सइ अ) કેમકે એવુ આનુ નામ રહ્યું છે. છે અને ભવિષ્યમા પણ રહેશે (धुवे णिअए, सासए, अक्खए, अव्वए, अवट्ठिए, णिच्चे भरहेवासे) એનુ કારણ આ છેકે આ ભરતક્ષેત્ર ધ્રુવ છે, શાશ્વત છે, અક્ષય છે, અવ્યય રૂપ છે, અવસ્થિત છે અને નિત્ય છે આ પ્રકારના આ કથનથી અન્યોન્યાશ્રય દોષનો પરિહાર થઈ જાય છે ॥ સૂત્ર-૩૫॥

શ્રી જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્ય શ્રી ઘાસીલાલવ્રતિ વિરચિત જમ્બૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ સૂત્રની પ્રકાશિકા વ્યાખ્યાનો ત્રીજો વક્ષસ્કાર સમાપ્ત ॥ ૩ ॥